Fatawa Razawiyya With referencing and translation of Arabic phrases Imam Ahmed Raza Barelvi (May his secret be sanctified) 25 Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiyya Inside Lohari Gate Lahore, 8 Pakistan (54000)

फ़तावा रज़विया अरबी वाक्यांशों के संदर्भ और अनुवाद के साथ इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (क़ुद्दिसा सिर्रुहू) २५ रज़ा फाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया अन्दरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर, ८ पाकिस्तान (५४०००)

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ ۲۵ رضا

فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ لاہور ، ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰)

Vol. 25 Fatawa Rizvia Contents 4 ..... Brief Index 5 ..... Foreword 8 ..... Twenty-fifth Volume 11..... Detailed Index of Subjects 35..... Index of Supplementary Issues 53..... Kitab al-Mudayanat (Book of Debts) 53..... (Explanation of Debts) 77..... Kitab al-Ashribah (Book of Drinks) 77..... (Explanation of Drinks) 79..... Treatise 79..... Huqqat al-Marjan limuhimm Hukm al-Dukhan 1307 AH 79..... (Explanation of the necessary ruling on hookah) 107..... Treatise 107..... Al-Fiqh al-Tasjili fi Ajin al-Narjili 1318 AH 107..... (Decisive wisdom regarding dough fermented with toddy) 217..... Kitab al-Rahn (Book of Mortgages) 217..... (Explanation of Mortgages) 303..... Bab al-Qasm (Chapter on Division) 303..... (Explanation of Division) 305..... Kitab al-Wasaya (Book of Wills) 305..... (Explanation of Wills) 403..... Treatise 403..... Al-Shar'at al-Bahiyyah fi Tahdid al-Wasiyyah 1317 AH

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया विषय-सूची (Contents)

4 ..... संक्षिप्त सूची
5 ..... प्राक्कथन
8 ..... पच्चीसवीं जिल्द
11..... विषयों की विस्तृत सूची
35..... पूरक मसलों की सूची
53..... किताब अल-मुदायानात (कर्ज़ का वर्णन) 53..... (मुदायानात का बयान)
77..... किताब अल-अशरबा (पेय पदार्थों का वर्णन) 77..... (अशरबा का बयान)
79..... रिसाला
79..... हुक़्क़तुल मरजान लिमुहम्म हुक्मुल दुखान १३०७ हि. 79..... (हुक्के के ज़रूरी हुक्म के बयान में) 107..... रिसाला
107..... अल-फ़िक़्ह अत-तसजीली फ़ी अजीन अल-नारजीली १३१८ हि. 107..... (ताड़ी से खमीर किए हुए आटे के बारे में निर्णायक ज्ञान)
217..... किताब अर-रहन (गिरवी का वर्णन)
217..... (रहन का बयान)
303..... बाब अल-क़स्म (बंटवारे का अध्याय)
303..... (क़स्म का बयान)
305..... किताब अल-वसाया (वसीयतों का वर्णन) 305..... (वसीयतों का बयान)
403..... रिसाला
403..... अल-शुरअत अल-बहिया फ़ी तहदीद अल-वसीयत १३१७ हि.

पृष्ठ 1 / 660

جلد ۲۵ فتاویٰ رضویہ Contents

اجمالی فہرست 4

پیش لفظ 5

پچیسویں جلد 8

فہرست مضامین مفصل 11

فہرست ضمنی مسائل 35

کتاب المداینات 53

(مداینات کا بیان) 53

کتاب الاشربہ 77

(اشربہ کا بیان) 77

رسالہ 79

حقة المرجان لمهم حكم الدخان 79

(مرجان کی صندوچی ۱۳۰۷ھ 79

حقہ کے ضروری حکم کے بیان میں)

رسالہ 107

الفقه التسجيلی فی عجين 107

(فیصلہ کن ..... النارجیلی ۱۳۱۸ھ 107

دانائی تاڑی سے خمیر شدہ آٹے کے بارے میں)

کتاب الرھن 217

(رہن کا بیان) 217

303..... باب القسم

303..... (قسم کا بیان)

305..... کتاب الوصایا

305..... (وصیتوں کا بیان)

403..... رسالہ

403..... الشرعة البهية فی تحديد الوصية

۱۳۱۷ھ

Fatawa Rizwia

Volume 25

403 ..... (In description of a comprehensive and exclusive definition of 'Kushada Rasta' [wide path] for a will)

Page 2 of 660

फ़तावा रज़विया

जिल्द २५

403 ..... (वसीयत की व्यापक और विशिष्ट परिभाषा के वर्णन में 'कुशादा रास्ता')

पृष्ठ 2/660

فتاوی رضویہ

جلد ۲۵

403 ..... (کشادہ راستہ وصیت کی جامع و مانع تعریف کے بیان میں)

صفحہ 2 از 660

Volume 25 Fatawa Razawiya

Fatawa Razawiya With citation and translation of Arabic phrases

Imam Ahmad Raza Barelvi (may his secret be sanctified) Raza Foundation Jamia Nizamia Razawiya

www.dawateislami.net Inside Lohari Gate, Lahore No. 8 Pakistan (54000) I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

Page 1 of 658

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

फ़तावा रज़विया मअ तख़रीज व तर्जुमा अरबी इबारात

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी क़ुद्दस सिर्रहु रज़ा फ़ाउंडेशन जामिया निज़ामिया रज़विया

www.dawateislami.net अंदरून लोहारी दरवाज़ा लाहौर नंबर 8 पाकिस्तान (54000) आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

पेज 1 of 658

جلد ۲۵ فتاویٰ رضویہ

فتاویٰ رضویہ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہٗ رضا فاؤنڈیشن جامعہ نظامیہ رضویہ

www.dawateislami.net اندرون لوہاری دروازہ لاہور نمبر ۸ پاکستان (۵۴۰۰۰) I.T.

Majlis of Dawat-e-Islami

Page 1 of 658

Fatawa Razvia Volume 25

"Whomever Allah intends good for, He grants him understanding of the religion (Hadith)." Al-Ataya al-Nabawiyyah fil-Fatawa al-Radawiyyah With referencing and translation of Arabic phrases.

Volume 25

A grand jurisprudential encyclopedia of the 14th century, containing rare research.

Imam Ahmad Raza Barelvi (May his secret be sanctified) 1272 AH ---------- 1340 AH 1856 AD ---------- 1921 AD

Raza Foundation, Jamia Nizamia Razvia Inside Lohari Gate, Lahore 8, Pakistan (54000) Phone: 7657312

Page 2 of 658

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

"अल्लाह जिसके साथ भलाई करना चाहता है, उसे दीन की समझ प्रदान करता है (हदीस)।" अल-अताया अल-नबविया फिल-फ़तावा अल-रज़विया अरबी इबारतों के संदर्भ और अनुवाद के साथ।

जिल्द 25

चौदहवीं शताब्दी का एक शानदार फ़िक़्ही (इस्लामी कानून) विश्वकोश, जिसमें दुर्लभ शोध शामिल हैं।

इमाम अहमद रज़ा बरेलवी (अल्लाह उनकी पवित्र आत्मा पर अपनी कृपा बनाए रखे) 1272 हिजरी — 1340 हिजरी 1856 ईस्वी — 1921 ईस्वी

रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया लोहारी गेट के अंदर, लाहौर 8, पाकिस्तान (54000)
फोन: 7657312

पेज 2 का 658

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

مَنْ یُرِدِ اللّٰہُ بِہٖ خَیْرًا یُفَقِّھْہُ فِي الدِّینِ (الحدیث) اَلْعَطَایَا النَّبَوِیَّۃ فِي الْفَتَاوَی الرَّضْوِیَّۃ مع تخریج و ترجمہ عربی عبارات

جلد ۲۵

تحقیقاتِ نادرہ پر مشتمل چودھویں صدی کا عظیم الشان فقہی انسائیکلوپیڈیا

امام احمد رضا بریلوی قدس سرہ العزیز ۱۲۷۲ھ ---------- ۱۳۴۰ھ ۱۸۵۶ء

---------- ۱۹۲۱ء

رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۸، پاکستان (۵۴۰۰۰) فون: ۷۶۵۷۳۱۲

Fatawa Rizvia Volume 25

(All rights reserved by the publisher)

Name of Book: Fatawa Rizvia Volume 25 Author: Shaykh-ul-Islam Imam Ahmad Raza Qadri Barelvi (mercy of Allah Almighty be upon him) Translation of Arabic Phrases: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razvia, Lahore Foreword: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razvia, Lahore Arrangement and Table of Contents: Hafiz Abdul Sattar Saeedi, Director of Education, Jamia Nizamia Razvia, Lahore Authentication and Correction: Maulana Nazir Ahmad Saeedi, Maulana Muhammad Akramullah Butt, Maulana Ghulam Hussain Under the Supervision and Patronage of: Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarvi, Secretary General, Tanzeem-ul-Madaris Ahle Sunnat, Pakistan Calligraphy: Muhammad Sharif Gul, Karial Kalan (Gujranwala) Pasting: Maulana Muhammad Mansha Tabish Qasuri, Teacher, Persian Department, Jamia Nizamia Lahore Pages: 658 Publication: Rajab-ul-Murajab 1424 AH / September 2003 AD Printing Press: Publisher: Raza Foundation, Jamia Nizamia Razvia, Inside Lohari Gate, Lahore Price:

Available at: * Raza Foundation, Jamia Nizamia Razvia, Inside Lohari Gate, Lahore 0300 / 9215300, 7665772 * Maktaba Ahle Sunnat, Jamia Nizamia Razvia, Inside Lohari Gate, Lahore * Zia-ul-Quran Publications, Ganj Bakhsh Road, Lahore * Shabbir Brothers, 40-B, Urdu Bazar, Lahore

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

(सर्वाधिकार प्रकाशक के पास सुरक्षित हैं)

पुस्तक का नाम: फ़तावा रज़विया जिल्द 25 लेखक: शेख-उल-इस्लाम इमाम अहमद रज़ा क़ादरी बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) अरबी वाक्यांशों का अनुवाद: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर प्रस्तावना: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर व्यवस्था और विषय-सूची: हाफ़िज़ अब्दुल सत्तार सईदी, शिक्षा निदेशक, जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर प्रमाणीकरण और संशोधन: मौलाना नजीर अहमद सईदी, मौलाना मोहम्मद अकरम उल्लाह बट, मौलाना गुलाम हुसैन पर्यवेक्षण और संरक्षण: मौलाना मुफ़्ती मोहम्मद अब्दुल कय्यूम हज़ारवी, मुख्य कार्यकारी, तंज़ीम-उल-मदारिस अहले सुन्नत, पाकिस्तान कैलिग्राफी: मोहम्मद शरीफ गुल, कड़ियाल कलां (गुजरांवाला) पेस्टिंग: मौलाना मोहम्मद मंशा ताबिश कसूरी, शिक्षक, फारसी विभाग, जामिया निज़ामिया लाहौर पृष्ठ: 658 प्रकाशन: रजब अल-मुरज्जब 1424 हिजरी / सितंबर 2003 ईस्वी छापाखाना: प्रकाशक: रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर मूल्य:

मिलने के पते: * रज़ा फाउंडेशन, जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर 0300 / 9215300, 7665772 * मकतबा अहले सुन्नत, जामिया निज़ामिया रज़विया, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर * ज़िया-उल-क़ुरआन पब्लिकेशन्स, गंज बख्श रोड, लाहौर * शब्बीर ब्रदर्स, 40-बी, उर्दू बाज़ार, लाहौर

पृष्ठ 3 / 658

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

(جملہ حقوق بحق ناشر محفوظ ہیں)

نام کتاب ــ فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵ تصنیف

ــ شیخ الاسلام امام احمد رضا قادری بریلوی رحمۃ اللہ تعالٰی

علیہ ترجمہ عربی عبارات ــــــــــــــــــــــــ حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ

نظامیہ رضویہ، لاہور پیش لفظ ــ حافظ عبد الستار سعیدی، ناظم

تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور ترتیب و فہرست ــــــــــــــــــــــــــــــــ حافظ عبد الستار

سعیدی، ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ، لاہور تخریج و تصحیح ــــــــــــــــــــــــــــــــ

مولانا نذیر احمد سعیدی، مولانا محمد اکرم اللہ بٹ، مولانا غلام حسین باہتمام و سرپرستی

ــــــــــــــــــــــــ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی ناظم اعلیٰ تنظیم المدارس اہلسنت، پاکستان

کتابت ــ محمد شریف گل، کڑیال کلاں (گوجرانوالہ) پیسٹنگ

ــ مولانا محمد منشا تابش قصوری معلم شعبہ فارسی جامعہ

نظامیہ لاہور صفحات ــ ۶۵۸ اشاعت

ــ رجب المرجب ۱۴۲۴ھ/ستمبر ۲۰۰۳ء مطبع

ــ ناشر ــ رضا فاؤنڈیشن

جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور قیمت ــ

ملنے کے پتے * رضا فاؤنڈیشن، جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور ۰۳۰۰ / ۹۲۱۵۳۰۰ ۷۶۶۵۷۷۲ * مکتبہ اہلسنت جامعہ نظامیہ رضویہ، اندرون لوہاری دروازہ، لاہور * ضیاء القرآن پبلیکیشنز، گنج بخش روڈ، لاہور * شبیر برادرز، ۴۰ بی، اردو بازار، لاہور

Fatawa Rizvia Volume 25

Summary Table of Contents (1) Foreword ---------- 5 (2) Kitab-ul-Mudayanat (Book of Debts/Transactions) ---------- 53 (3) Kitab-ul-Ashribah (Book of Drinks) ---------- 77 (4) Kitab-ur-Rahn (Book of Pledges/Mortgages) ---------- 217 (5) Bab-ul-Qasm (Chapter of Distribution) ---------- 303 (6) Kitab-ul-Wasaya (Book of Wills/Testaments) ---------- 305

List of Treatises (1) Haqqat-ul-Marjan ---------- 79 (2) Al-Fiqh ut-Tasjeel ---------- 107 (3) Al-Shari'at-ul-Bahiyyah ---------- 403

www.dawateislami.net I.T. Majlis of DawateIslami Page 4 of 658

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

संक्षिप्त विषय-सूची (1) पेश लफ्ज़ (प्रस्तावना) ---------- 5 (2) किताब-उल-मुदायनात (ऋण/लेन-देन की पुस्तक) ---------- 53 (3) किताब-उल-अशरबा (पेय पदार्थों की पुस्तक) ---------- 77 (4) किताब-उर-रहन (बंधक/गिरवी की पुस्तक) ---------- 217 (5) बाब-उल-क़स्म (वितरण का अध्याय) ---------- 303 (6) किताब-उल-वसाया (वसीयत की पुस्तक) ---------- 305

लेख-संग्रह (रिसलों) की सूची (1) हक़्क़तुल मरजान ---------- 79 (2) अल-फ़िक़्ह उत-तसजील ---------- 107 (3) अश-शरिअत-उल-बहिय्या ---------- 403

فتاوىٰ رضويہ جلد ۲۵

اجمالی فہرست (۱) پیش لفظ ---------- ۵ (۲)

کتاب المداینات ---------- ۵۳ (۳) کتاب الاشربہ

---------- ۷۷ (۴) کتاب الرھن

---------- ۲۱۷ (۵) باب القسم

---------- ۳۰۳ (۶) کتاب الوصایا

---------- ۳۰۵

فہرست رسائل (۱) حقۃ المرجان ---------- ۷۹ (۲)

الفقه التسجيل ---------- ۱۰۷ (۳) الشرعية البهية

---------- ۴۰۳

www.dawateislami.net I.T. Majlis of DawateIslami Page 4 of 658

Fatawa-e-Razvia Volume 25

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Foreword

Praise be to Allah! The "Raza Foundation," established in March 1988 at Darul Uloom Jamia Nizamia Razvia, Lahore, with the aim of bringing the scholarly treasures and jurisprudential archives of Aala Hazrat, Imam of the Muslims, Maulana Shah Ahmed Raza Khan Barelvi (may Allah’s mercy be upon him), to the public in a modern way in accordance with contemporary requirements, is progressing towards its goal by completing the evolutionary stages of the proposed project with great success and lightning speed. So far, this institution has published numerous works of Imam Ahmed Raza, among which the following Arabic works published according to international standards are of particular importance:

(1) Ad-Dawlat al-Makkiyya bil-Madda al-Ghaybiyya (1323 AH) with Al-Fuyudat al-Makkiyya li Muhibb ad-Dawlat al-Makkiyya (1326 AH) (2) Inba al-Hayy anna Kalamahu al-Masun Tibyan li-Kulli Shay’ (1326 AH) with At-Ta'liqat Hasim al-Muftari 'ala as-Sayyid al-Barri (1328 AH) (3) Kifl al-Faqih al-Fahim fi Ahkam Qirtas ad-Dirham (1324 AH) (4) Sayqal ar-Rayn 'an Ahkam Mujawarat al-Haramayn (1305 AH) (5) Hadi al-Udhiya bish-Shat al-Hindiya (1312 AH) (6) As-Safiya al-Muhiya li-Muhkam Julud al-Udhiya (1307 AH)

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

प्रस्तावना

अल्हम्दुलिल्लाह! आला हज़रत इमामुल मुस्लिमीन मौलाना शाह अहमद रज़ा खान बरेलवी (रहमतुल्लाह अलैह) के इल्मी ख़ज़ानों और फ़िक़्ही ज़ख़ीरों को आधुनिक अंदाज़ में वर्तमान समय की ज़रूरतों के अनुसार आम लोगों के सामने लाने के लिए दारुल उलूम जामिया निज़ामिया रज़विया, लाहौर में मार्च 1988 में "रज़ा फाउंडेशन" के नाम से जो संस्थान स्थापित किया गया था, वह प्रस्तावित परियोजना के विकास के चरणों को बड़ी सफलता और तेज़ गति से पार करते हुए अपने लक्ष्य की ओर बढ़ रहा है। अब तक यह संस्थान इमाम अहमद रज़ा की कई किताबें प्रकाशित कर चुका है, जिनमें अंतरराष्ट्रीय मानकों के अनुसार प्रकाशित निम्नलिखित अरबी किताबें विशेष महत्व की हैं:

(१) अद-दौलतुल मक्किया बिल-माद्दतुल गैबिया (१३२३ हिजरी) मअ अल-फ़ुयूज़ातुल मक्किया लि-मुहिब्बे अद-दौलतुल मक्किया (१३२६ हिजरी) (२) इन्बा उल-हय्य अन्ना कलामहु अल-मसून तिब्यान लि-कुल्लि शैय (१३२६ हिजरी) मअ अत-तअलीक़ात हासिम अल-मुफ़्तरी अलस-सैय्यद अल-बर्री (१३२८ हिजरी) (३) किफ़्लुल फ़क़ीह अल-फ़ाहिम फ़ी अहकाम क़िर्तास अद-दिरहम (१३२४ हिजरी) (४) सैक़ल अर-रैन अन अहकाम मुजावरत अल-हरमैन (१३०५ हिजरी) (५) हादी अल-उज़हिया बिश-शात अल-हिन्दिया (१३१२ हिजरी) (६) अस-साफ़िया अल-मूहिया लि-मुहकम जुलूद अल-उज़हिया (१३०७ हिजरी)

पेज 5/658

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

پیش لفظ

الحمد للہ! اعلیٰحضرت امام المسلمین مولانا شاہ احمد رضا خاں بریلوی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کے خزائنِ علمیہ اور ذخائرِ فقہیہ کو جدید انداز میں عصرِ حاضر کے تقاضوں کے عین مطابق منظرِ عام پر لانے کے لئے دارالعلوم جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور میں رضا فاؤنڈیشن کے نام سے جو ادارہ مارچ ۱۹۸۸ء میں قائم ہوا تھا وہ انتہائی کامیابی اور برق رفتاری سے مجوزہ منصوبہ کے ارتقائی مراحل کو طے کرتے ہوئے اپنے ہدف کی طرف بڑھ رہا ہے۔ اب تک یہ ادارہ امام احمد رضا کی متعدد تصانیف شائع کر چکا ہے جن میں بین الاقوامی معیار کے مطابق شائع ہونے والی مندرجہ ذیل عربی تصانیف خاص اہمیت کی حامل ہیں:

(۱) الدولة المكية بالمادة الغيبية (۱۳۲۳ھ) مع الفيوضات المكية لمحب الدولة المكية (۱۳۲۶ھ) (۲) انباء الحی ان کلامہ المصون تبیان لکل شیئ (۱۳۲۶ھ) مع التعلیقات حاسم المفتری علی السید البری (۱۳۲۸ھ) (۳) کفل الفقیہ الفاہم فی احکام قرطاس الدراہم (۱۳۲۴ھ) (۴) صیقل الرین عن احکام مجاورة الحرمین (۱۳۰۵ھ) (۵) ہادی الاضحیة بالشاة الہندیة (۱۳۱۲ھ) (۶) الصافیة الموحیة لمحکم جلود الاضحیة (۱۳۰۷ھ)

Fatawa Razawiyya, Volume 25

(7) Al-Ijazat al-Matinah li-'Ulama' Makkah wa al-Madinah (1324 AH) (8) Hussam al-Haramayn 'ala Manhar al-Kufr wa al-Mayn

However, the greatest achievement of this institution is the publication of "Al-Ataya al-Nabawiyya fi al-Fatawa al-Razawiyya," commonly known as Fatawa Razawiyya, along with indexing and translation, presented in an excellent and beautiful manner. The publication of the aforementioned Fatawa began in Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH / March 1990 AD. By the grace of Allah Almighty and the kindness of the noble Messenger, the twenty-fifth volume is now in your hands within a short span of approximately fourteen years. The details of the twenty-four volumes published prior to this, categorized by years of publication, books and chapters, total pages, number of questions and answers, and the number of treatises included in them, are as follows:

Volume	Title	Answers / Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
1	Kitab al-Taharah (Book of Purification)	22	11	Sha'ban al-Mu'azzam 1410 AH — March 1990 AD	848
2	Kitab al-Taharah	33	7	Rabi' al-Thani 1412 AH — November 1991 AD	710
3	Kitab al-Taharah	59	6	Sha'ban al-Mu'azzam 1412 AH — February 1992 AD	756
4	Kitab al-Taharah	132	5	Rajab al-Murajjab 1413 AH — January 1993 AD	760
5	Kitab al-Salat (Book of Prayer)	140	6	Rabi' al-Awwal 1414 AH — September 1993 AD	692
6	Kitab al-Salat	257	4	Rabi' al-Awwal 1415 AH — August 1994 AD	736

Volume	Title	Answers / Questions	Number of Treatises	Years of Publication	Pages
7	Kitab al-Salat	269	7	Rajab al-Murajjab 1415 AH — December 1994 AD	720
8	Kitab al-Salat	337	6	Muharram al-Haram 1416 AH — June 1995 AD	664
9	Kitab al-Jana'iz (Book of Funerals)	273	13	Dhu al-Qi'dah 1416 AH — April 1996 AD	946
10	Kitab al-Zakat, Sawm, Hajj	316	16	Rabi' al-Awwal 1417 AH — August 1996 AD	832
11	Kitab al-Nikah (Book of Marriage)	459	6	Muharram al-Haram 1418 AH — May 1997 AD	736
12	Kitab al-Nikah, Talaq	328	3	Rajab al-Murajjab 1418 AH — November 1997 AD	688
13	Kitab al-Talaq, Iman aur Hudood o Ta'zir	293	2	Dhu al-Qi'dah 1418 AH — March 1998 AD	688
14	Kitab al-Siyar (1)	339	7	Jumada al-Akhirah 1419 AH — September 1998 AD	712

फतावा रज़विया, जिल्द 25

(7) अल-इजाज़ात अल-मतीना लि-उलमा-ए मक्का वल-मदीना (1324 हिजरी) (8) हुसाम अल-हरमैन अला मनहर अल-कुफ्र वल-मैन

मगर इस संस्था का सबसे बड़ा कारनामा "अल-अताया अन-नबविया फिल-फतावा अर-रज़विया", जिसे फतावा रज़विया के नाम से जाना जाता है, का तखरीज और अनुवाद के साथ बेहतरीन और खूबसूरत तरीके से प्रकाशन है। उक्त फतावा का प्रकाशन शाबानुल मुअज्जम 1410 हिजरी / मार्च 1990 ईस्वी में शुरू हुआ था। अल्लाह तआला के फज़ल और रसूल-ए-करीम की इनायत से लगभग चौदह वर्षों की संक्षिप्त अवधि में पच्चीसवीं जिल्द अब आपके हाथों में है। इससे पहले प्रकाशित चौबीस जिल्दों का विवरण प्रकाशन वर्ष, किताबों और अध्यायों, कुल पृष्ठों, प्रश्नों और उत्तरों की संख्या और उनमें शामिल शोध-पत्रों (रिसालों) की संख्या के अनुसार निम्नानुसार है:

जिल्द	शीर्षक	उत्तर / प्रश्न	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
1	किताबुत तहारत (पवित्रता की किताब)	22	11	शाबानुल मुअज्जम 1410 हि. — मार्च 1990 ई.	848
2	किताबुत तहारत	33	7	रबीउल थानी 1412 हि. — नवंबर 1991 ई.	710
3	किताबुत तहारत	59	6	शाबानुल मुअज्जम 1412 हि. — फरवरी 1992 ई.	756
4	किताबुत तहारत	132	5	रजबुल मुरज्जब 1413 हि. — जनवरी 1993 ई.	760
5	किताबुस सलात (नमाज़ की किताब)	140	6	रबीउल अव्वल 1414 हि. — सितंबर 1993 ई.	692
6	किताबुस सलात	257	4	रबीउल अव्वल 1415 हि. — अगस्त 1994 ई.	736
7	किताबुस सलात	269	7	रजबुल मुरज्जब 1415 हि. — दिसंबर 1994 ई.	720

जिल्द	शीर्षक	उत्तर / प्रश्न	रिसालों की संख्या	प्रकाशन वर्ष	पृष्ठ
8	किताबुस सलात	337	6	मुहर्रमुल हराम 1416 हि. — जून 1995 ई.	664
9	किताबुल जनाइज़ (जनाज़े की किताब)	273	13	ज़ीकादा 1416 हि. — अप्रैल 1996 ई.	946
10	किताबुज़ ज़कात, सौम, हज	316	16	रबीउल अव्वल 1417 हि. — अगस्त 1996 ई.	832
11	किताबुन निकाह (निकाह की किताब)	459	6	मुहर्रमुल हराम 1418 हि. — मई 1997 ई.	736
12	किताबुन निकाह, तलाक	328	3	रजबुल मुरज्जब 1418 हि. — नवंबर 1997 ई.	688
13	किताबुत्तलाक, ईमान और हुदूद व ताज़ीर	293	2	ज़ीकादा 1418 हि. — मार्च 1998 ई.	688
14	किताबुस सियर (1)	339	7	जमादी-उल-आखिर 1419 हि. — सितंबर 1998 ई.	712

(۷) الاجازات المتینۃ لعلماء بکہ والمدینۃ (۱۳۲۴ھ) (۸) حسام الحرمین علی منحر الکفر والمین

مگر اس ادارے کا عظیم ترین کارنامہ العطایا النبویہ فی الفتاویٰ الرضویہ المعروف بہ فتاویٰ رضویہ کی تخریج و ترجمہ کے ساتھ عمدہ و خوبصورت انداز میں اشاعت ہے۔ فتاویٰ مذکورہ کی اشاعت کا آغاز شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ/ مارچ ۱۹۹۰ء میں ہوا تھا اور بفضلہ تعالی جل مجدہ وبہ عنایت رسول الکریم تقریباً چودہ سال کے مختصر عرصہ میں پچیسویں جلد آپ کے ہاتھ میں ہے۔ اس سے قبل شائع ہونے والی چوبیس جلدوں کی تفصیل سنین اشاعت، کتب و ابواب، مجموعی صفحات، تعداد سوالات و جوابات اور ان میں شامل رسائل کی تعداد کے اعتبار سے حسب ذیل ہے:

جلد	عنوان	جوابات / اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۱	کتاب الطہارۃ	۲۲	۱۱	شعبان المعظم ۱۴۱۰ھ — مارچ ۱۹۹۰ء	۸۴۸
۲	کتاب الطہارۃ	۳۳	۷	ربیع الثانی ۱۴۱۲ھ — نومبر ۱۹۹۱ء	۷۱۰
۳	کتاب الطہارۃ	۵۹	۶	شعبان المعظم ۱۴۱۲ھ — فروری ۱۹۹۲ء	۷۵۶
۴	کتاب الطہارۃ	۱۳۲	۵	رجب المرجب ۱۴۱۳ھ — جنوری ۱۹۹۳ء	۷۶۰

جلد	عنوان	جوابات / اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۵	کتاب الصلوٰۃ	۱۴۰	۶	ربیع الاول ۱۴۱۴ھ — ستمبر ۱۹۹۳ء	۶۹۲
۶	کتاب الصلوٰۃ	۲۵۷	۴	ربیع الاول ۱۴۱۵ھ — اگست ۱۹۹۴ء	۷۳۶
۷	کتاب الصلوٰۃ	۲۶۹	۷	رجب المرجب ۱۴۱۵ھ — دسمبر ۱۹۹۴ء	۷۲۰
۸	کتاب الصلوٰۃ	۳۳۷	۶	محرم الحرام ۱۴۱۶ھ — جون ۱۹۹۵ء	۶۶۴
۹	کتاب الجنائز	۲۷۳	۱۳	ذیقعدہ ۱۴۱۶ھ — اپریل ۱۹۹۶ء	۹۴۶
۱۰	کتاب زکوۃ، صوم، حج	۳۱۶	۱۶	ربیع الاول ۱۴۱۷ھ — اگست ۱۹۹۶ء	۸۳۲
۱۱	کتاب النکاح	۴۵۹	۶	محرم الحرام ۱۴۱۸ھ — مئی ۱۹۹۷ء	۷۳۶
۱۲	کتاب نکاح، طلاق	۳۲۸	۳	رجب المرجب ۱۴۱۸ھ — نومبر ۱۹۹۷ء	۶۸۸

جلد	عنوان	جوابات / اسئلہ	تعداد رسائل	سنین اشاعت	صفحات
۱۳	کتاب طلاق، ایمان اور حدود و تعزیر	۲۹۳	۲	ذیقعدہ ۱۴۱۸ھ — مارچ ۱۹۹۸ء	۶۸۸
۱۴	کتاب السیر(۱)	۳۳۹	۷	جمادی الاخریٰ ۱۴۱۹ھ — ستمبر ۱۹۹۸ء	۷۱۲

Fatawa Rizvia Volume 25

No.	Book Title	Column 3	Column 4	Islamic Date	Gregorian Date	Page Count
15	Kitab as-Siyar (B)	15	81	Muharram al-Haram 1420 AH	April 1999	744
16	Kitab ash-Shirkah, Kitab al-Waqf	3	432	Jumada al-Ula 1420 AH	September 1999	632
17	Kitab al-Buyu', Kitab al-Hawalah, Kitab al-Kafalah	2	153	Dhu al-Qi'dah 1420 AH	February 2000	726
18	Kitab ash-Shahadah, Kitab al-Qada wa al-Da'wa	2	152	Rabi' ath-Thani 1421 AH	July 2000	740
19	Kitab al-Wakalah, Kitab al-Iqrar, Kitab as-Sulh, Kitab al-Mudarabah, Kitab al-Amanat, Kitab al-Aariyah, Kitab al-Hibah, Kitab al-Ijarah, Kitab al-Ikrah, Kitab al-Hajr, Kitab al-Ghasb	3	296	Dhu al-Qi'dah 1421 AH	February 2001	692
20	Kitab ash-Shuf'ah, Kitab al-Qismah, Kitab al-Muzara'ah, Kitab as-Sayd wa al-Dhaba'ih, Kitab al-Adhiyah	3	334	Safar al-Muzaffar 1422 AH	May 2001	632
21	Kitab al-Hazr wa al-Ibahah (Part 1)	9	291	Rabi' al-Awwal 1423 AH	May 2002	676
22	Kitab al-Hazr wa al-Ibahah (Part 2)	6	241	Jumada al-Akhirah 1423 AH	August 2002	692
23	Kitab al-Hazr wa al-Ibahah (Part 3)	7	409	Dhu al-Hijjah 1423 AH	February 2003	768

No.	Book Title	Column 3	Column 4	Islamic Date	Gregorian Date	Page Count
24	Kitab al-Hazr wa al-Ibahah	9	284	Dhu al-Hijjah 1423 AH	February 2003	720

The arrangement of the chapters in the first eight volumes of the old Fatawa Rizvia is the same as that mentioned in well-known and current books of jurisprudence (Fiqh) and Fatawa. In the twenty volumes published by the Raza Foundation, this same arrangement has been maintained. However, the arrangement of the remaining four published volumes (Volumes 9, 10, 11, and 12) of the old Fatawa Rizvia was subject to review due to non-conformity with the chapters of jurisprudence. Therefore, after consultation and inquiry with the chief patron of this institution, the benefactor of Ahl-e-Sunnat, the Grand Mufti of Pakistan, His Eminence Allama Maulana Mufti Muhammad Abdul Qayyum Hazarwi, and other senior scholars and spiritual leaders, the members of the institution decided that in the volumes following the twentieth volume, instead of following the arrangement of the old volumes of Fatawa Rizvia, the chapters of jurisprudence...

फतावा रिज़विया जिल्द 25

क्र.	पुस्तक का शीर्षक	कॉलम 3	कॉलम 4	इस्लामी तिथि	ग्रेगोरियन तिथि	पृष्ठ संख्या
15	किताब अस-सियर (ब)	15	81	मुहर्रम अल-हराम 1420 हि.	अप्रैल 1999	744
16	किताब अश्-शिरका, किताब अल-वक्फ़	3	432	जुमाद अल-उला 1420 हि.	सितम्बर 1999	632
17	किताब अल-ब्यू', किताब अल-हवाला, किताब अल-कफाला	2	153	ज़ु अल-क़ादह 1420 हि.	फ़रवरी 2000	726
18	किताब अश्-शहादा, किताब अल-क़दा व अल-दा'वा	2	152	रबी अल-थानी 1421 हि.	जुलाई 2000	740
19	किताब अल-वकाला, किताब अल-इक़रार, किताब अस-सुल्ह, किताब अल-मुदाराबा, किताब अल-अमानत, किताब अल-आरिया, किताब अल-हिबा, किताब अल-इजारा, किताब अल-इकराह, किताब अल-हज्र, किताब अल-ग़सब	3	296	ज़ु अल-क़ादह 1421 हि.	फ़रवरी 2001	692
20	किताब अश्-शुफ़ा, किताब अल-क़िस्मा, किताब अल-मुज़ारा, किताब अस-सैद व अल-ज़बाह, किताब अल-अज़हिया	3	334	सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1422 हि.	मई 2001	632
21	किताब अल-हज्र व अल-इबाहा (भाग 1)	9	291		मई 2002	676

क्र.	पुस्तक का शीर्षक	कॉलम 3	कॉलम 4	इस्लामी तिथि	ग्रेगोरियन तिथि	पृष्ठ संख्या
22	किताब अल-हज़्र व अल-इबाहा (भाग 2)	6	241	रबी अल-अव्वल 1423 हि. जुमाद अल-आख़िरह 1423 हि.	अगस्त 2002	692
23	किताब अल-हज़्र व अल-इबाहा (भाग 3)	7	409	ज़ु अल-हिज्जा 1423 हि.	फ़रवरी 2003	768
24	किताब अल-हज़्र व अल-इबाहा	9	284	ज़ु अल-हिज्जा 1423 हि.	फ़रवरी 2003	720

पुरानी फतावा रिज़विया की पहली आठ जिल्दों के अध्यायों (अबवाब) का क्रम वही है जो प्रसिद्ध और प्रचलित फिकह और फतावा पुस्तकों में वर्णित है। रज़ा फाउंडेशन द्वारा प्रकाशित बीस जिल्दों में इसी क्रम का ध्यान रखा गया है। लेकिन पुरानी फतावा रिज़विया की शेष चार प्रकाशित जिल्दों (जिल्द 9, 10, 11, 12) का क्रम फिकह के अध्यायों के साथ असंगति के कारण विचारणीय है। इसलिए, इस संस्था के मुख्य संरक्षक, मोहसिन-ए-अहले सुन्नत, पाकिस्तान के मुफ्ती-ए-आज़म, हज़रत अल्लामा मौलाना मुफ्ती मुहम्मद अब्दुल कय्यूम हज़ारवी साहब और अन्य वरिष्ठ विद्वानों और आध्यात्मिक गुरुओं से परामर्श और पूछताछ के बाद, संस्था के सदस्यों ने निर्णय लिया कि बीसवीं जिल्द के बाद वाली जिल्दों में फतावा रिज़विया की पुरानी जिल्दों के क्रम के बजाय फिकह के अध्यायों के..

पृष्ठ 7/658

نمبر شمار	کتاب کا عنوان	کالم ۳	کالم ۴	اسلامی تاریخ	عیسوی تاریخ	صفحات
۱۵	کتاب السیر (ب)	۱۵	۸۱	محرم الحرام ۱۴۲۰ھ	اپریل ۱۹۹۹	۷۴۴
۱۶	کتاب الشرکۃ، کتاب الوقف	۳	۴۳۲	جمادی الاولٰی ۱۴۲۰ھ	ستمبر ۱۹۹۹	۶۳۲
۱۷	کتاب البیوع، کتاب الحوالہ، کتاب الکفالہ	۲	۱۵۳	ذیقعد ۱۴۲۰ھ	فروری ۲۰۰۰	۷۲۶
۱۸	کتاب الشہادۃ، کتاب القضاء و الدعوی	۲	۱۵۲	ربیع الثانی ۱۴۲۱ھ	جولائی ۲۰۰۰	۷۴۰
۱۹	کتاب الوکالۃ، کتاب الاقرار، کتاب الصلح، کتاب المضاربۃ، کتاب الامانات، کتاب العاریۃ، کتاب الھبۃ، کتاب الاجارۃ، کتاب الاکراہ، کتاب الحجر، کتاب الغصب	۳	۲۹۶	ذیقعدہ ۱۴۲۱ھ	فروری ۲۰۰۱	۶۹۲
۲۰		۳	۳۳۴			۶۳۲

نمبر شمار	کتاب کا عنوان	کالم ۳	کالم ۴	اسلامی تاریخ	عیسوی تاریخ	صفحات
	کتاب الشفعہ، کتاب القسمہ، کتاب المزارعہ، کتاب الصید و الذبائح، کتاب الاضحیہ			صفر المظفر ۱۴۲۲ھ	مئی ۲۰۰۱	
۲۱	کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ اول)	۹	۲۹۱	ربیع الاول ۱۴۲۳ھ	مئی ۲۰۰۲	۶۷۶
۲۲	کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ دوم)	۶	۲۴۱	جمادی الاخریٰ ۱۴۲۳ھ	اگست ۲۰۰۲	۶۹۲
۲۳	کتاب الحظر والاباحۃ (حصہ سوم)	۷	۴۰۹	ذوالحجہ ۱۴۲۳ھ	فروری ۲۰۰۳	۷۶۸
۲۴	کتاب الحظر والاباحۃ	۹	۲۸۴	ذوالحجہ ۱۴۲۳ھ	فروری ۲۰۰۳	۷۲۰

فتاویٰ رضویہ قدیم کی پہلی آٹھ جلدوں کے ابواب کی ترتیب وہی ہے جو معروف ومتحداول فقہ و فتاویٰ میں مذکور ہے۔ رضا فاؤنڈیشن کی طرف سے شائع ہونے والی بیس جلدوں میں اسی ترتیب کو ملحوظ رکھا گیا ہے۔ مگر فتاویٰ رضویہ قدیم کی بقیہ چار مطبوعہ (جلد نہم، دہم، یازدہم، دوازدہم) کی ترتیب ابواب فقہ سے عدم مطابقت کی وجہ سے محل نظر ہے۔ چنانچہ ادارہ ہذا کے سر پرست اعلیٰ محسن اہلسنت مفتی اعظم پاکستان حضرت علامہ مولانا مفتی محمد عبدالقیوم ہزاروی صاحب اور دیگر اکابر علماء و مشائخ سے استشار واستفسار کے بعد اراکین ادارہ نے

فیصلہ کیا کہ بیسویں جلد کے بعد والی جلدوں میں فتاویٰ رضویہ کی قدیم جلدوں کی ترتیب کے بجائے ابواب فقہ کی...

صفحہ ۷ از ۶۵۸

Fatawa Rizvia Volume 25

If the well-known sequence is taken as the basis, generally in books of Fiqh and Fatwa, the title 'Kitab al-Hazr wal-Ibaha' is mentioned after 'Kitab al-Adhiya'. Since the twentieth volume published by our institution ended with 'Kitab al-Adhiya', the publication of issues related to Hazr and Ibaha (prohibitions and permissions) was started from the twenty-first volume. In this regard, we highly value the refined research of Bahrul Uloom, Hazrat Maulana Mufti Abdul Mannan Sahib A'zami (may his blessings continue), and are fully benefiting from it and obtaining guidance.

Twenty-Fifth Volume This volume consists of answers to 183 questions from the beginning to the end of the old Fatawa Rizvia Volume Eleven, published by Al-Mujaddid Ahmad Raza Academy, Karachi, and comprises a total of 658 pages. The translation of the Arabic and Persian passages in this volume has been done by the humble writer. Before this, the eleventh, twelfth, thirteenth, sixteenth, seventeenth, eighteenth, nineteenth, and twentieth volumes have also been published with the writer's translation.

The volume under consideration primarily contains sublime discussions on the following topics: O Kitab al-Madainiyat O Kitab al-Ashriba O Kitab al-Rahn O Bab al-Qasm O Kitab al-Wasaya

However, many issues related to several other topics have been discussed incidentally. Therefore, in addition to the detailed list of issues and treatises listed under the aforementioned primary titles, a separate list of incidental issues has also been prepared for the convenience of honorable readers. Furthermore, if issues related to independent chapters included in this volume were incidentally listed under each other somewhere, we have mentioned them as an appendix at the end of the list of respective chapters so that no difficulty or ambiguity arises in finding those issues. The following three treatises, consisting of extremely profound and valuable investigations and research, also grace this volume:

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 25

यदि प्रसिद्ध क्रम को आधार बनाया जाए, तो सामान्यतः फ़िक़्ह और फतावा की पुस्तकों में 'किताब अल-अज़हिया' के बाद 'किताब अल-हज़र वल-इबाहह' का शीर्षक उल्लेख किया जाता है। चूँकि हमारे संस्थान द्वारा प्रकाशित बीसवीं जिल्द का समापन 'किताब अल-अज़हिया' पर हुआ, इसलिए इक्कीसवीं जिल्द से हज़र और इबाहत (निषेध और अनुमति) के मसलों के प्रकाशन की शुरुआत की गई। इस संबंध में, हम बहरुल उलूम हज़रत मौलाना मुफ़्ती अब्दुल मन्नान साहब आज़मी (दामत बरकातुहुमुल आलिया) के उत्कृष्ट शोध को अत्यंत उच्च सम्मान की दृष्टि से देखते हुए उससे भरपूर लाभ और मार्गदर्शन प्राप्त कर रहे हैं।

पच्चीसवीं जिल्द यह जिल्द अल-मुजद्दिद अहमद रज़ा अकादमी, कराची द्वारा प्रकाशित पुराने फतावा-ए-रज़विया जिल्द ग्यारह के शुरू से आखिर तक 183 सवालों के जवाबों और कुल मिलाकर 658 पृष्ठों पर आधारित है। इस जिल्द के अरबी और फारसी वाक्यांशों का अनुवाद तुच्छ लेखक ने किया है। इससे पहले ग्यारहवीं, बारहवीं, तेरहवीं, सोलहवीं, सत्रहवीं, अठारहवीं, उन्नीसवीं और बीसवीं जिल्द भी लेखक के अनुवाद के साथ प्रकाशित हो चुकी हैं।

विचाराधीन जिल्द बुनियादी तौर पर निम्नलिखित शीर्षकों की महत्वपूर्ण बहसों पर आधारित है: O किताब अल-मदैनियात O किताब अल-अशरबा O किताब अर-रहन O बाब अल-क़स्म O किताब अल-वसाया

हालांकि, कई अन्य शीर्षकों से संबंधित बहुत से मसले गौण रूप से (प्रसंगवश) चर्चा में आए हैं। इसलिए उपरोक्त बुनियादी शीर्षकों के तहत सूचीबद्ध मसलों और रिसालों (लेखों) की विस्तृत सूची के अलावा, पाठकों की सुविधा के लिए गौण मसलों की एक अलग सूची भी तैयार की गई है। इसके अतिरिक्त, यदि इस जिल्द में शामिल स्वतंत्र अध्यायों से संबंधित मसले कहीं एक-दूसरे के अंतर्गत गौण रूप से दर्ज थे, तो हमने उनकी सूची संबंधित अध्यायों की सूची के अंत में परिशिष्ट के रूप में दे दी है ताकि उन मसलों को खोजने में कोई कठिनाई या अस्पष्टता पैदा न हो। अत्यंत गहन और बहुमूल्य शोध और विवेचन पर आधारित निम्नलिखित तीन रिसाले भी इस जिल्द की शोभा बढ़ा रहे हैं:

पृष्ठ 8 में से 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

معروف ترتیب کو بنیاد بنایا جائے، عام طور پر فقہ و فتاویٰ کی کتب میں کتاب الاضحیہ کے بعد کتاب الحظر والاباحۃ کا عنوان ذکر کیا جاتا ہے اور ہمارے ادارے سے شائع شدہ بیسویں جلد کا اختتام چونکہ کتاب الاضحیہ پر ہوا لہذا اکیسویں جلد سے مسائل حظر و اباحت کی اشاعت کا آغاز کیا گیا۔ اس سلسلہ میں بحرالعلوم حضرت مولانا مفتی عبدالمنان صاحب اعظمی دامت برکاتہم العالیہ کی تحقیق انیق کو انتہائی قدر کی نگاہ سے دیکھتے ہوئے اس سے بھر پور فائدہ اور رہنمائی حاصل کر رہے ہیں۔

پچیسویں جلد یہ جلد فتاویٰ رضویہ قدیم جلد یاز دہم مطبوعہ المجدد احمد رضا اکیڈمی کراچی کے شروع سے آخر تک ۱۸۳ سوالوں کے جوابات اور مجموعی طور پر ۶۵۸ صفحات پر مشتمل ہے۔ اس جلد کی عربی و فارسی عبارات کا ترجمہ راقم الحروف نے کیا ہے۔ اس سے قبل گیارہویں، بارہویں، تیرہویں، سولہویں، سترہویں، اٹھارہویں، انیسویں اور بیسویں جلد بھی راقم کے ترجمہ کے ساتھ شائع ہو چکی ہیں۔

پیش نظر جلد بنیادی طور پر مندرجہ ذیل عنوانات کے مباحث جلیلہ پر مشتمل ہے: O کتاب المدائنیات O کتاب الاشربہ O کتاب الرہن O باب القسم O کتاب الوصایا

تاہم متعدد دیگر عنوانات سے متعلق کثیر مسائل ضمناً زیر بحث آئے ہیں لہذا مذکورہ بالا بنیادی عنوانات کے تحت مندرج مسائل و رسائل کی مفصل فہرست کے علاوہ مسائل ضمنیہ کی الگ فہرست بھی قارئین کرام کی سہولت کے لئے تیار کر دی گئی ہے، نیز اس جلد میں شامل مستقل ابواب سے متعلق مسائل اگر کہیں ایک دوسرے کے تحت ضمناً درج تھے تو ان کی فہرست ہم نے

متعلقہ ابواب کی فہرست کے آخر میں بطور ضمیمہ ذکر کر دی ہے تاکہ ان مسائل کی تلاش میں دقت و ابہام پیدا نہ ہو۔ انتہائی وقیع اور گرانقدر تحقیقات و تدقیقات پر مشتمل مندرجہ ذیل تین رسائل بھی اس جلد کی زینت ہیں:

Volume 25 Fatawa Rizvia

(1) Huqqat-ul-Marjan li-Muhimmi Hukm-id-Dukhan (1307 AH) Sharia ruling on hookahs and tobacco smoking.

(2) Al-Fiqh-ut-Tasjili fi 'Ajeen-in-Narjeeli (1318 AH) Sharia ruling on dough fermented with toddy (palm wine).

(3) Al-Shar'iyat-ul-Bahiyya fi Tahdid-il-Wasiyya (1317 AH) A comprehensive and restrictive definition of a will (bequest) and a description of its types.

Note: The treatise "Al-Munni wal-Durr liman 'Amada min Ardar" was included in both Fatawa Rizvia (Old Edition) Volume 8 (Kitab-ul-Ijarah) and Volume 11 (Kitab-ul-Madaniyat). In our opinion, the former location is more appropriate for it. Therefore, we have included it for publication in Fatawa Rizvia (New Edition) Volume 19 (Kitab-ul-Ijarah), and thus excluded it from Kitab-ul-Madaniyat in this volume.

Rajab al-Murajjab 1424 AH Hafiz Muhammad Abdul Sattar Saeedi September 2003 AD, Controller of Education Jamia Nizamia Rizvia, Lahore

खंड 25 फ़तावा रज़विया

(1) हुक़्क़त-उल-मरजान लि-मुहिम्मी हुक्म-इद-दुखान (1307 हिजरी) हुक्का और तंबाकू के सेवन पर शरीयत का हुक्म।

(2) अल-फ़िक़्ह-उत-तसजीली फ़ी 'अजीन-इन-नारजीली (1318 हिजरी) ताड़ी से ख़मीर किए गए आटे पर शरीयत का हुक्म।

(3) अल-शर'ियत-उल-बहिया फ़ी तहदीद-इल-वसीय्या (1317 हिजरी) वसीयत की व्यापक और सटीक परिभाषा और उसके प्रकारों का वर्णन।

नोट: "अल-मुन्नी वल-दुर्र लिमन 'अमदा मिन आरदर" नामक शोध पत्र पुराने फ़तावा रज़विया के खंड 8 (किताब-उल-इजारा) और खंड 11 (किताब-उल-मदानियात) दोनों में शामिल था। हमारी राय में, पूर्व स्थान इसके लिए अधिक उपयुक्त है। इसलिए, हमने इसे फ़तावा रज़विया (नया संस्करण) खंड 19 (किताब-उल-इजारा) में प्रकाशन के लिए शामिल किया है, और इसलिए इस खंड में किताब-उल-मदानियात से इसे हटा दिया गया है।

रजब अल-मुरज्जब 1424 हिजरी हाफ़िज़ मोहम्मद अब्दुल सत्तार सईदी सितंबर 2003 ईस्वी, नाजिम-ए-तालिमात (शिक्षा नियंत्रक) जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर

पृष्ठ 9 / 658

جلد ۲۵ فتاویٰ رضویہ

(۱) حقہ المرجان لمهم حکم الدخان (۱۳۰۷ھ) حقہ اور تمباکو نوشی کا حکم شرعی

(۲) الفقه التسجیلی فی عحین النار جیلی (۱۳۱۸ھ) تاڑی سے خمیر شدہ آٹے کا شرعی حکم

(۳) الشرعیة البهیة فی تهدید الوصیة (۱۳۱۷ھ) وصیت کی جامع و مانع تعریف اور اس کی اقسام کا بیان

نوٹ: رسالہ "المنی والدر لمن عمد من آردر" فتاویٰ رضویہ قدیم جلد ہشتم (کتاب الاجارہ) اور جلد یازدہم (کتاب المدانیات) دونوں میں شامل تھا۔ ہمارے خیال میں مقدم الذکر مقام ہی اس کے لئے انسب ہے، چنانچہ ہم نے اس کو فتاویٰ رضویہ جدید جلد ۱۹ (کتاب الاجارہ) میں شامل اشاعت کردیا ہے لہٰذا اس جلد میں کتاب المدانیات سے اس کو خارج کردیا ہے۔

رجب المرجب ۱۴۲۴ھ حافظ محمد عبدالستار سعیدی ستمبر ۲۰۰۳ء ناظم تعلیمات جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور

صفحہ 9 از 658

Volume 25 Fatawa Rizvia

Detailed Table of Contents

- Book of Debts (Kitab al-Mudayanat) | | If some people claim that the wife has forgiven the dower (Mahr) and the wife denies it, will inheritance apply to the dower or not? | 60
- If a loan was taken from a Hindu and then he died leaving no heir, what would be the method of payment? | 53 | A promise was made to pay back a loan of rupees annually, and if it is not paid annually, there is an option to take it in a lump sum; can it be taken in a lump sum upon breach of promise in such a case? | 61
- A disbeliever is fundamentally not entitled to reward. | 54 | A non-Muslim had given a loan to a Muslim, both died; is there any punishment on this Muslim now or not? | 62
- If during a journey, someone could not pay the fare of a cart driver for some reason and the driver's whereabouts are unknown, what should they do? | 55 | Due to the wealth of a Harbi disbeliever (enemy non-Muslim), the 'haqq al-abd' (right of the servant) is not mandatory on a Muslim. | 62
- Sale with the condition of redemption (Bai' al-Wafa) is exactly a mortgage/pledge. | 56 | Taking the property of a Harbi disbeliever through deceit or breach of promise is a sin. | 62
- A condition of profit in a mortgage/pledge is interest (Riba) and is prohibited (Haram). | 57 | Whoever takes someone's property with the intention of paying it back, Allah will fulfill it for him. | 63
- A form of benefiting from a mortgage/pledge. | 58 | The property of a Dhimmi (protected non-Muslim) is considered like that of Muslims. | 64
- Whether or not the wife is permitted to take the deceased husband's estate in lieu of her dower (Mahr). | 59 | |

जिल्द २५ फ़तावा रिज़विया

विषय-सूची विवरण

- किताब अल-मुदायनात (ऋण की पुस्तक) | | यदि कुछ लोग पत्नी द्वारा मेहर (दहेज) माफ़ करने का दावा करें और पत्नी इनकार कर दे, तो क्या मेहर में विरासत जारी होगी या नहीं? | ६०
- हिंदू से क़र्ज़ लिया फिर वह मर गया और कोई वारिस भी नहीं तो अदायगी की क्या सूरत होगी। | ५३ | क़र्ज़ के रुपये को सालाना देने का वादा किया और यह कि अगर सालाना न दूँ तो एकमुश्त लेने का अधिकार है; ऐसी स्थिति में वादा खिलाफी पर एकमुश्त ले सकता है। | ६१
- काफ़िर असल में सवाब (पुण्य) का पात्र नहीं है। | ५४ | गैर-मुस्लिम का क़र्ज़ मुसलमान पर था, दोनों मर गए; अब उस मुसलमान पर कुछ अज़ाब (दंड) है या नहीं। | ६२
- सफर में किसी यक्का (तांगा) वाले का किराया किसी वजह से देने से रह गया और यक्का वाले का पता नहीं तो क्या करे। | ५५ | काफ़िर-ए-हर्बी के माल के कारण मुसलमान पर 'हक़-उल-अब्द' (बंदे का हक़) अनिवार्य नहीं। | ६२
- बै' वफ़ा (मोचन की शर्त पर बिक्री) वास्तव में गिरवी (रहन) है। | ५६ | काफ़िर-ए-हर्बी का माल धोखे या वादा खिलाफी से लेना गुनाह है। | ६२
- गिरवी में मुनाफ़े की शर्त सूद (ब्याज) और हराम है। | ५७ | जो किसी का माल अदा करने की नीयत से ले, अल्लाह उसे अदा कर देगा। | ६३
- गिरवी से लाभ उठाने का एक तरीका। | ५८ | ज़म्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) का माल मुसलमानों के माल के समान समझा जाता है। | ६४
- पति की विरासत को पत्नी द्वारा अपने मेहर में ले लेने की अनुमति है या नहीं। | ५९ | |

पेज ११ ऑफ़ ६५८

جلد ۲۵ فتاویٰ رضویہ

فہرست مضامین مفصل

- کتاب المداینات | | اگر بعض لوگ مہر زوجہ کی معافی کا دعوی کریں اور زوجہ انکار کرے تو مہر میں وراثت جاری ہوگی یا نہیں۔ | ۶۰
- ہندو سے قرض لیا پھر وہ مر گیا اور کوئی وارث بھی نہیں تو ادا کی کیا صورت ہوگی۔ | ۵۳ | قرض روپیہ کو سالانہ دینے کا وعدہ کیا اور یہ کہ اگر سالانہ نہ دوں تو یکمشت لینے کا اختیار ہے ایسی صورت میں وعدہ خلافی پر یکمشت لے سکتا ہے۔ | ۶۱
- کافر اصلاً اہل ثواب نہیں۔ | ۵۴ | غیر مسلم کا قرضہ مسلمان پر تھا دونوں مر گئے اب اس مسلمان پر کچھ عذاب ہے یا نہیں۔ | ۶۲
- سفر میں کسی یکہ والے کا کرایہ کسی وجہ سے دینے سے رہ گیا اور یکہ والے کا پتہ نہیں تو کیا کرے۔ | ۵۵ | کافر حربی کے مال کے سبب مسلمان پر حق العبد لازم نہیں۔ | ۶۲
- بیع وفاء عین رہن ہے۔ | ۵۶ | کافر حربی کا مال دھوکا یا بد عہدی سے لینا گناہ ہے۔ | ۶۲
- رہن میں نفع کی شرط سود اور حرام ہے۔ | ۵۷ | جو کسی کا مال ادا کی نیت سے لے اللہ اس کو ادا کرے۔ | ۶۳
- رہن سے انتفاع کی ایک صورت۔ | ۵۸ | ذمی کا مال مثل مسلمانوں کے سمجھا جاتا ہے۔ | ۶۴
- زوج کا ترکہ زوجہ کو اپنے مہر میں لے لینے کی اجازت ہے یا نہیں۔ | ۵۹ | |

Fatawa Rizwia Volume 25

Page	Left Column Topic	Sr.	Right Column Topic	Page
72	The right of a Dhimmi is stricter than the right of Muslims.	64	After collecting a debt, taking more money through further wrongful actions is forbidden and impure.	72
72	On the Day of Judgment, there is hope for forgiveness from a Muslim, but not from a Dhimmi.	65	If a loan was taken from a disbeliever and he died without an heir, how should his debt be paid?	72
76	The punishment for any sin except disbelief is not necessarily inevitable.	66	A form of taking a loan from two individuals.	76
77	He gave his share towards his wife's dower; after his death, other persons requested that their debts also be paid, and there is no property besides this dower share. What is the ruling?	67	Giving a fatwa on detailed clauses on one's own initiative can sometimes be against public interest.	76
78	Ruling on forcibly recovering a debt from someone other than the debtor.	68	If the wife dies, her brother can only claim his share of the dower.	75
79	Procrastinating in paying a debt despite having the means makes it permissible to dishonor the debtor.	69	Dower can be paid in installments with the consent of the wife or, after her death, her heirs; the ruler is not allowed to use force.	75
79	Making a false promise is forbidden.		(Refer to Appendix on page 33)	
79	Three signs of a hypocrite.	29	**Kitab al-Ashruba (Book of Drinks)**	
79	Titles of those who do not pay debts.	69	Rulings concerning opium.	77
79	For a debt of approximately three paisas, seven hundred congregational prayers will be taken away.	69	Order to avoid places of suspicion and slander.	78
79		69		79

Page	Left Column Topic	Sr.	Right Column Topic	Page
	Allah Almighty does not forgive the rights of servants until they forgive each other.		Haqq-ul-Marjan li-Muhimm Hukm-id-Dukhan (Elegant research on the permissibility of Hookah).	
70	Zaid owed a debt to Amr; Amr told Bakr to take the debt Zaid owed to him from him. What is the ruling?	70	The hookah that is commonly prevalent is legally permissible.	81
70	A form of insurance and its ruling.	70	A fabricated hadith on the prohibition of hookah.	82
71	If the debtor dies, the creditor can sell his house by declaring it as his own property; if the price is higher, he should give it in charity.	71	The sin of narrating a false hadith.	83

फ़तावा रिज़विया खंड २५

पृष्ठ	बायां कॉलम विषय	क्र. सं.	दायां कॉलम विषय	पृष्ठ
७२	ज़म्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) का हक मुसलमानों के हक से अधिक सख्त है।	६४	कर्ज वसूल होने के बाद फिर से गलत कार्रवाई करके और पैसे लेना हराम और अपवित्र है।	७२
७२	कयामत के दिन मुसलमान से माफी की उम्मीद है, ज़म्मी से नहीं।	६५	काफिर से कर्ज लिया और वह मर गया, उसका कोई वारिस भी नहीं है, तो उसका कर्ज कैसे अदा किया जाए?	७२
७६	कुफ्र के अलावा किसी भी गुनाह का अजाब (सजा) अनिवार्य रूप से घटित होना जरूरी नहीं है।	६६	दो व्यक्तियों से कर्ज लेने की एक स्थिति।	७६
७७	अपना हिस्सा पत्नी के मेहर में दे दिया, मृत्यु के बाद अन्य व्यक्तियों ने अनुरोध किया कि हमारा कर्ज भी चुकाया जाए और उस मेहर के हिस्से के अलावा कोई और संपत्ति नहीं है, क्या हुक्म है?	६७	स्वयं विस्तृत धाराओं पर फतवा देना कभी-कभी लोक हित के विरुद्ध होता है।	७६
७८	कर्जदार के अलावा किसी और से जबरन कर्ज वसूल करने का हुक्म।	६८	यदि पत्नी मर जाए, तो उसका भाई केवल अपने हिस्से के मेहर का दावा कर सकता है।	७५
७९	सामर्थ्य होने के बावजूद कर्ज चुकाने में टालमटोल करना कर्जदार को अपमानित करना जायज बना देता है।	६९	पत्नी की सहमति से या उसकी मृत्यु के बाद उसके वारिसों की सहमति से किस्तों में मेहर अदा की जा सकती है; शासक को बल प्रयोग की अनुमति नहीं है।	७५
७९	झूठा वादा करना हराम है।		(परिशिष्ट पृष्ठ ३३ पर देखें)	

पृष्ठ	बायां कॉलम विषय	क्र. सं.	दायां कॉलम विषय	पृष्ठ
७९	मुनाफिक (पाखंडी) की तीन निशानियां।	२९	**किताब अल-अशरबा (पेय पदार्थों की पुस्तक)**	
७९	कर्ज अदा न करने वालों के खिताब (उपाधियाँ)।	६९	अफीम से संबंधित नियम।	७७
७९	लगभग तीन पैसे के कर्ज के बदले सात सौ जमाअत वाली नमाजें चली जाएंगी।	६९	गलतफहमी और तोहमत (लांछन) वाली जगहों से बचने का हुक्म।	७८
७९	अल्लाह ताला बंदों के अधिकार तब तक माफ नहीं करता जब तक बंदे खुद माफ न करें।	६९	हक्कुल मरजान लि-मुहिम हुक्म-उद-दुखान (हुक्का की वैधता पर शानदार शोध)।	७९
७०	ज़ैद पर अम्र का कर्ज था; अम्र ने बक्र से कहा कि उसने ज़ैद का कर्ज अपने ऊपर ले लिया है, तो इसका क्या हुक्म है?	७०	जो हुक्का आमतौर पर प्रचलित है, वह शरई तौर पर मुबाह (जायज) है।	८१
७०	बीमा का एक रूप और उसका हुक्म।	७०	हुक्का की मनाही पर गढ़ी हुई (झूठी) हदीस।	८२
७१	यदि कर्जदार मर जाए, तो लेनदार उसके मकान को अपनी संपत्ति बताकर बेच सकता है और यदि कीमत अधिक हो तो उसे दान कर दे।	७१	झूठी हदीस बयान करने का गुनाह।	८३

صفحہ	موضوع (کالم بائیں)	نمبر شمار	موضوع (کالم دائیں)	صفحہ
۷۲	ذمی کا حق مسلمانوں کے حق سے سخت تر ہے۔	۶۴	قرض وصول ہونے کے بعد دوبارہ غلط کارروائی کرکے مزید روپے لے لینا حرام و نجس ہے۔	۷۲
۷۲	قیامت کے دن مسلم سے معافی کی امید ہے ذمی سے نہیں۔	۶۵	کافر سے قرض لیا اور وہ مر گیا اس کا وارث بھی نہیں تو اس کا قرض کس طرح ادا ہو۔	۷۲
۷۶	کفر کے سوا کسی گناہ کا عذاب ضروری الوقوع نہیں۔	۶۶	دو شخصوں سے قرض لینے کی ایک صورت۔	۷۶
۷۷	اپنے حصہ کو مہر زوجہ میں دے دیا بعد مرنے کے دوسرے اشخاص نے درخواست کی کہ ہمارا بھی قرض ادا کیا جائے اور علاوہ اس حصہ مہر کے اور جائیداد نہیں کیا حکم ہے۔	۶۷	از خود مفصل شقوں پر فتوی بتادینا کبھی خلاف مصلحت ہوتا ہے۔	۷۶
۷۸		۶۸		۷۵

صفحہ	موضوع (کالم بائیں)
	مدیون کے علاوہ دوسرے سے جبراً قرض وصول کرنے کا حکم۔
۷۹	کشادگی کے باوجود ادائے قرض میں ٹال مٹول کرنا بے آبروئی کو حلال کردیتا ہے۔
۷۹	وعدہ جھوٹا کرنا حرام ہے۔
۷۹	منافق کی تین نشانیاں۔
۷۹	قرض ادا نہ کرنے والے کے القاب۔
۷۹	تقریباً تین پیسہ قرض کے عوض سات سو نمازیں باجماعت جائیں گی۔
۷۹	اللہ تعالیٰ حقوق العباد معاف نہیں کرتا جب تک بندے خود معاف نہ کریں۔
۷۰	

نمبر شمار	موضوع (کالم دائیں)	صفحہ
	اگر زوجہ مرجائے تو اس کا بھائی صرف اپنے حصہ کے مہر کا دعویٰ کر سکتا ہے۔ زوجہ یا مرنے کے بعد اس کے ورثہ کی مرضی سے قسط وار مہر ادا کیا جاسکتا ہے حاکم کو جبر کی اجازت نہیں۔ (ضمیمہ ص ۳۳ پر ملاحظہ فرمائیں)	
۲۹	**کتاب الا شربہ**	
۶۹	افیون سے متعلق احکام	۷۷
۶۹	بد گمانی اور تہمت کی جگہوں سے بچنے کا حکم	۷۸
۶۹	حقۃ المرجان لمہیم حکم الدخان (حقہ کے جواز میں تحقیق انیق)	۷۹
۷۰	جو حقہ کہ عام طور سے رائج ہے شرعاً مباح ہے۔	۸۱

صفحہ	موضوع (کالم بائیں)	نمبر شمار	موضوع (کالم دائیں)	صفحہ
	زید پر عمرو کا قرض تھا عمرو نے بکر سے کہ اس کے ذمہ زید کا قرض تھالے لیا تو اس کا کیا حکم ہے۔			
۷۰	بیمہ کی ایک صورت اور اس کا حکم۔	۷۰	حقہ کی حرمت پر گھڑی ہوئی حدیث۔	۸۲
۷۱	مدیون اگر مر جائے تو اس کا مکان دائن اپنی ملک ظاہر کر کے بیچ سکتا ہے اور قیمت زائد ہے تو تصدق کرے۔	۷۱	جھوٹی حدیث بیان کرنے کا وبال۔	۸۳

Fatawa Razviyya Volume 25

[Table of Contents] Right Column: (Fatwa No. / Subject) 84: Issue of hookah and Maulana Abdul Aziz Muhaddis Dehlavi 84: Issue of hookah and Maulvi Abdul Hai Lucknowi. 87: Whenever the Holy Prophet (peace and blessings be upon him) was given a choice between two tasks, he would choose the one that was easier. 87: The Imams of the four schools of jurisprudence gave fatwas on the permissibility of hookah. 88: If the smell is disliked by one's nature, then it is naturally disliked (Makruh-e-Tab'i) and not religiously (Shar'i). 89: In controversial issues, common public necessity (Amum-e-Balwa) is a cause for mitigation and preference. 92: Maulvi Abdul Hai Lucknowi card. 92: Makruh-e-Tanzihi (slightly disliked) is not a sin. 92: Attributing the prohibition of Qaliyan (hookah) to Shah Abdul Aziz is incorrect. 93: Those who do not smoke hookah do well, and those who do smoke it are not bad. 93: That hookah which causes a disturbance in the senses and the brain is forbidden. 94: The Holy Prophet (peace and blessings be upon him) forbade every intoxicant and everything that causes mental disturbance. 98: Shariah ruling on biscuits made from toddy (palm wine) yeast. 98: Whatever is intoxicating is not only haram but also impure (Najis).

Left Column: (Subject / Page No.) Those about whom nothing is known, they cannot be declared haram. 99 Eating sweets made by Hindus is halal, but avoiding them is better. 99 Ruling on Toddy (palm wine). 99 Alcohol is haram and impure like urine. 101 Seven noble ahadith regarding the prohibition of alcohol and warnings against it. 101 Cursed is the one who extracts alcohol, carries it, drinks it, sells it, and buys it. 101 One who drinks alcohol, Allah Almighty withdraws faith from him. 102 Three persons will not enter Paradise. 102 The punishment of a drunkard. 102 One who drinks even a single drop of alcohol, his prayer will not be accepted for forty days and Paradise is forbidden for him. 103 Reward for one who leaves alcohol out of fear of God. 103 Inhaling hookah to the extent that it impairs the senses is haram. 104 If it has a smell, it is contrary to what is preferable (Khilaf-e-Aula). 104 The notion that one who smokes hookah will not see the Holy Prophet in a dream is purely wrong and a lie. 104

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

[अनुक्रमणिका] दायाँ कॉलम: (फतवा संख्या / विषय) 84: हुक्का का मसला और मौलाना अब्दुल अज़ीज़ मुहद्दिस देहलवी। 84: हुक्का का मसला और मौलवी अब्दुल हई लखनवी। 87: हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को जब दो कामों का विकल्प दिया जाता, तो वह उसे चुनते जो आसान होता। 87: चारों मज़ाहिब के इमामों ने हुक्का के हलाल होने का फ़तवा दिया। 88: अगर गंध स्वभाव को नापसंद है तो वह तबी'ई (प्राकृतिक) मकरूह है न कि शरी'ई। 89: विवादास्पद मसलों में 'उमूम-ए-बलवा' (सामान्य सार्वजनिक आवश्यकता) सुगमता और प्राथमिकता का कारण है। 92: मौलवी अब्दुल हई लखनवी कार्ड। 92: मकरूह-ए-तन्ज़ीही गुनाह नहीं है। 92: शाह अब्दुल अज़ीज़ की ओर हुक्के(कलियान) की हुरमत (प्रतिबंध) का श्रेय देना गलत है। 93: जो हुक्का नहीं पीते वे अच्छा करते हैं, जो पीते हैं वे बुरे नहीं। 93: वह हुक्का जो होश और दिमाग में फितूर (विकार) लाए, मना है। 94: हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हर नशा लाने वाली और फितूर पैदा करने वाली चीज़ से मना फ़रमाया है। 98: ताड़ी के ख़मीर से बनाए गए बिस्कुट का शरी'ई हुक्म। 98: जो चीज़ नशा रखती हो वह न सिर्फ हराम बल्कि नजिस (अपवित्र) है।

बायाँ कॉलम: (विषय / पृष्ठ संख्या) जिनकी निस्बत कुछ इल्म न हो उन्हें हराम नहीं कह सकते। 99 हिन्दुओं की बनाई मिठाई खाना हलाल, बचना बेहतर। 99 ताड़ी का हुक्म। 99 शराब हराम और पेशाब की तरह नापाक है। 101 शराब की हुरमत और उस पर डराने के बारे में सात अहादीस-ए-करीमा। 101 जो शराब निकाले, उठाए, पिए, बेचे और खरीदे, सब पर लानत है। 101 जो शराब पिए, अल्लाह तआला उससे ईमान छीन लेता है। 102 तीन व्यक्ति जन्नत में नहीं जाएँगे। 102 शराबी का अज़ाब। 102 जो एक बूंद शराब पिए उसकी चालीस दिन तक नमाज़ कुबूल न होगी और जन्नत उस पर हराम है। 103 खुदा के खौफ से शराब छोड़ने वाले का सवाब। 103 हुक्के का दम लगाना कि होश खराब हो जाएं हराम है। 104 अगर गंध रखता है तो खिलाफ-ए-औला (बेहतर के विपरीत) है। 104 यह ख्याल कि हुक्का पीने वाले को ख्वाब में हुज़ूर की ज़ियारत न होगी, महज़ गलत और झूठ है। 104

पृष्ठ १३ का ६५८

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

[فہرست مضامین] دایاں کالم: (فتویٰ نمبر / عنوان) ۸۴: مسئلہ حقہ اور مولانا عبدالعزیز محدث دہلوی ۸۴: مسئلہ حقہ اور مولوی عبدالحی لکھنوی۔ ۸۷: حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جب دو کاموں کا اختیار دیئے جاتے تو جو آسان ہوتا اس کو اختیار فرماتے۔ ۸۷: چاروں مذاہب کے ائمہ نے حقہ کی حلت کا فتویٰ دیا۔ ۸۸: اگر بو طبیعت کو ناپسند ہے تو مکروہِ طبعی ہے نہ کہ شرعی۔ ۸۹: اختلافی مسائل میں عمومِ بلویٰ باعثِ تخفیف و ترجیح ہے۔ ۹۲: مولوی عبدالحی لکھنوی کارڈ۔ ۹۲: مکروہِ تنزیہی گناہ نہیں۔ ۹۲: شاہ عبدالعزیز کی طرف حرمتِ قلیان کی نسبت غلط ہے۔ ۹۳: حقہ جو نہیں پیتے اچھا کرتے ہیں جو پیتے ہیں برا نہیں۔ ۹۳: وہ حقہ جو حواس و دماغ میں فتور لائے ممنوع ہے۔ ۹۴: حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہر نشہ آور اور فتور پیدا کرنے والی چیز سے منع فرمایا ہے۔ ۹۸: تاڑی کے خمیر سے بنائے گئے بسکٹ کا شرعی حکم۔ ۹۸: جو چیز نشہ رکھتی ہو نہ صرف حرام بلکہ نجس ہے۔

بایاں کالم: (عنوان / صفحہ نمبر) جن کی نسبت کچھ علم نہ ہو انہیں حرام نہیں کہہ سکتے۔ ۹۹ ہندوؤں کی بنائی مٹھائی کھانا حلال بچنا بہتر۔ ۹۹ تاڑی کا حکم۔ ۹۹ شراب حرام اور پیشاب کی طرح ناپاک ہے۔ ۱۰۱ حرمتِ شراب اور اس پر تہدید میں سات احادیث کریمہ۔ ۱۰۱ جو شراب نکالے اور اٹھائے اور پیئے اور بیچے اور خریدے سب پر لعنت ہے۔ ۱۰۱ جو شراب پیئے اللہ تعالیٰ اس سے ایمان کھینچ لیتا ہے۔ ۱۰۲ تین شخص جنت میں نہ جائیں گے۔ ۱۰۲ شرابی کا عذاب۔ ۱۰۲ جو ایک بوند شراب پیئے اس کی چالیس روز تک نماز قبول نہ ہو اور جنت اس پر حرام۔ ۱۰۳ خدا کے خوف سے شراب چھوڑنے والے کا ثواب۔ ۱۰۳ حقے کا دم لگانا کہ حواس خراب ہو

حرام ہے۔ ۱۰۴ اگر بو رکھتا ہے خلافِ اولیٰ ہے۔ ۱۰۴ یہ خیال کہ حقہ پینے والے کو خواب میں حضور کی زیارت نہ ہوگی محض غلط اور دروغ ہے۔ ۱۰۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

150 | One should not smoke hookah during the time of Durud Sharif; if smoked, start after cleaning the mouth with miswak and rinsing. | | 104 159 | An opium addict is certainly a transgressor and deserves punishment. | Addition / Enrichment | 105 159 | Accompanying anyone in opposition to Sharia is against Sharia. | Useful Researches | 105 159 | An opium addict can be fed, but money should not be given if it's known they will spend it on opium. | First Discussion (Al-Awwal) | 105 161 | On what does the prohibition of alcohol depend? | 'Hasan li-ghayrihi' is also sufficient for argumentation. | 106 161 | If a medicine is fermented but does not produce an intoxicating effect, it will not be alcohol. | Some details of the twelve mentioned Hadiths. | 106 162 | Al-Fiqh al-Tasjili fi Ajin al-Narjili (Ruling on bread made from dough fermented with toddy). | The hidden is acceptable to us and the abandoned. | 107 168 | Every drop of intoxicating liquid is haram and a grave impurity. | Second Discussion (Al-Thani) | 108 168 | Sendhi and toddy are almost the same. | The reports on this chapter from the Commander of the Faithful are successive. | 112 170 | If toddy turns into vinegar, it is lawful and pure. | Third Discussion (Al-Thalith) | 112 170 | Original Doctrine | Imam Abu Abdur Rahman al-Nasai's criticism of the Hadith of Ibn Abbas for two reasons, and the author's response. | 115 172 | The most emphatic words of preference are the basis for the fatwa. | First Reason (Ahaduhuma) | 115 175 | Ruling on Nabidh | Second Reason (Thaniyuhuma) | 119 181 | When Allah Almighty forbids something people like, He provides other lawful things in its place. | Fourth Discussion (Al-Rabi') | 123 191 | Discussion on whether the ruling on intoxicating substances in small or large quantities is the same or different regarding prohibition and punishment. | Fifth Discussion (Al-Khamis) | 124 202 | Arrival of the delegation of Abdul Qays. | Alcohol was not forbidden in previous Sharias, but intoxication has been forbidden in every Sharia. | 134 204 | More Hadiths. | Incorrect attribution of things to Hazrat Mawla Ali and Sayyiduna Amir Hamza (may Allah be pleased with them). | 147

211 | Obedience to parents is obligatory in lawful matters; obedience to anyone is not permissible in unlawful matters. | Whether the use of spirit is permissible or not. | 204

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

१५० | दरूद शरीफ के समय हुक्का न पिएं यदि पिया हो तो मिसवाक और कुल्ला करके मुंह साफ करके शुरू करें। | | १०४ १५९ | अफीम खाने वाला अवश्य ही फासिक़ (पापी) और सजा का हकदार है। | इज़ाफ़ा इफ़ाज़ा | १०५ १५९ | शरीयत के विरोध में किसी का साथ देना शरीयत के खिलाफ है। | उपयोगी शोध | १०५ १५९ | अफीम के आदी को खाना खिलाया जा सकता है लेकिन पैसा नहीं दिया जाना चाहिए जब यह मालूम हो कि वह उसे अफीम पर खर्च करेगा। | पहली बहस (अल-अव्वल) | १०५ १६१ | शराब का हराम होना किस पर निर्भर है? | 'हसन ले-गैरिही' भी दलील के लिए पर्याप्त है। | १०६ १६१ | यदि दवा को सड़ाया जाए और उसमें नशा लाने वाला उबाल पैदा न हो, तो वह शराब नहीं होगी। | वर्णित बारह हदीसों का कुछ विवरण। | १०६ १६२ | अल-फ़िक़्ह अल-तसजीली फ़ी अजीन अल-नारजीली (ताड़ी से ख़मीर किए हुए आटे की रोटी का हुक्म)। | अल-मस्तूर मकबूल इंदाना वल-महजूर। | १०७ १६८ | नशा पैदा करने वाले पानी की हर बूंद हराम और नजासते गलीज़ा (गहरी अशुद्धि) है। | दूसरी बहस (अस-सानी) | १०८ १६८ | सोंधी और ताड़ी लगभग एक जैसे हैं। | इस विषय में अमीर-उल-मोमिनीन से रिवायतें मुतवातिर (लगातार) हैं। | ११२ १७० | अगर ताड़ी सिरका बन जाए तो हलाल और पाक है। | तीसरी बहस (अस-सालीस) | ११२ १७० | असल मज़हब | हज़रत इब्ने अब्बास की हदीस पर इमाम अबू अब्दुल रहमान नसाई की दो वजहों से जिरह और मुसन्निफ अलैहिर्रहमा की तरफ से उसका जवाब। | ११५ १७२ | तरजीह (प्राथमिकता) के सबसे पुख्ता शब्द वह हैं जिन पर फतवा है। | पहली वजह (अहदुहुमा) | ११५ १७५ | नबीज़ का हुक्म | दूसरी वजह (सानियुहुमा) | ११९ १८१ | अल्लाह तआला जब लोगों की पसंदीदा किसी चीज़ को हराम फ़रमाता है, तो उसकी जगह दूसरी चीज़ों को हलाल भी फ़रमाता है। | चौथी बहस (अर-राबे) | १२३ १९१ | इस पर बहस कि नशा लाने वाली चीज़ का कम और ज़्यादा हराम होने और सज़ा में एक ही हुक्म है या अलग-अलग। | पांचवीं बहस (अल-खामिस) | १२४ २०२ | वफ़्दे अब्दुल कैस का आना। | पिछली शरीअतों में शराब हराम नहीं थी लेकिन नशा हर शरीअत में हराम रहा है। | १३४ २०४ | ज़्यादा हदीसें। | हज़रत मौला अली और सैयदना अमीर हमज़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा की तरफ गलत चीज़ों का मंसूब किया जाना। | १४७

२११ | माता-पिता की आज्ञा मानना जायज़ बातों में फ़र्ज़ है, नाजायज़ बातों में किसी की भी बात मानना जायज़ नहीं। | स्पिरिट का इस्तेमाल जायज़ है या नहीं। | २०४

पृष्ठ १४/६५८

۱۵۰ | درود شریف کے وقت حقہ نہ پیئے اگر پیا ہو تو مسواک کلی سے منہ صاف کر کے شروع کرے۔ | | ۱۰۴ ۱۵۹ | افیونی ضرور فاسق و مستحق عذاب ہے۔ | اضافہ افاضہ | ۱۰۵ ۱۵۹ | مخالفت شرع میں کسی کی ہمراہی خلاف شرع ہے۔ | ابحاث مفید ہ۔ | ۱۰۵ ۱۵۹ | افیونی کو کھانا کھلایا جا سکتا ہے مگر پیسہ نہ دیا جائے جبکہ معلوم ہو کہ افیون میں صرف کرے گا۔ | پہلی بحث (الاول) | ۱۰۵ ۱۶۱ | شراب کا حرام ہونا کس پر موقوف ہے۔ | حسن لغیرہ بھی احتجاج کے لئے کافی ہے۔ | ۱۰۶ ۱۶۱ | اگر دوا سڑائی جائے اور اس میں نشہ لانے کا جوش نہ پیدا ہو تو شراب نہ ہوگی۔ | بارہ احادیث مذکورہ کی کچھ تفاصیل۔ | ۱۰۶ ۱۶۲ | الفقہ التسجیلی فی عجین النارجیلی (تاڑی سے خمیر شدہ آٹے کی روٹی کا حکم)۔ | المستور مقبول عند نا والمہجور۔ | ۱۰۷ ۱۶۸ | ہر مسکر پانی کا قطرہ قطرہ حرام و نجاست غلیظہ ہے۔ | دوسری بحث (الثانی) | ۱۰۸ ۱۶۸ | سیندھی اور تاڑی قریب قریب ہیں۔ | الآثار فی الباب عن امیر المومنین قد تواترت۔ | ۱۱۲ ۱۷۰ | اگر تاڑی سرکہ ہو جائے حلال وطیب ہے۔ | تیسری بحث (الثالث) | ۱۱۲ ۱۷۰ | اصل مذہب | حدیث ابن عباس پر امام ابو عبد الرحمن نسائی کی دو وجہ سے جرح اور مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے اس کا جواب۔ | ۱۱۵ ۱۷۲ | آکد الفاظ ترجیح علیہ الفتویٰ ہے۔ | پہلی وجہ (احدھما) | ۱۱۵ ۱۷۵ | نبیذ کا حکم | دوسری وجہ (ثانیہما) | ۱۱۹ ۱۸۱ | اللہ تعالیٰ جب لوگوں کی پسندیدہ کسی شئی کو حرام فرماتا ہے تو اس کی جگہ دوسری چیزوں کو حلال بھی فرماتا ہے۔ | چوتھی بحث (الرابع) | ۱۲۳ ۱۹۱ | اس کی بحث کہ مسکر قلیل و کثیر کا حرمت و حد میں ایک حکم ہے یا مختلف۔ | پانچویں بحث (الخامس) | ۱۲۴ ۲۰۲ | وفد عبدالقیس کی آمد۔ | اگلی شریعتوں میں شراب حرام نہ تھی مگر نشہ ہر شریعت میں حرام رہا ہے۔ | ۱۳۴ ۲۰۴ | زیادہ احادیث۔ |

حضرت مولیٰ علی اور سیدنا امیر حمزہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی طرف غلط اشیاء کا انتساب۔ | ۱۴۷

۲۱۱ | اطاعت والدین جائز باتوں میں فرض ہے، ناجائز باتوں میں کسی کی اطاعت جائز نہیں۔ | اسپرٹ کا استعمال جائز ہے یا نہیں۔ | ۲۰۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

Topic	Page	Topic	Page
An elder brother also has the right to respect, but not equal to parents.	205	Ruling on bread made from toddy.	211
Ruling on Mahua liquor.	205	It is better to avoid doubtful things; if not avoided, there is no accountability.	211
The correct view is that the use of alcohol even in medicine is not permissible.	205	Eating tobacco and smoking hookah is permissible.	212
A large amount of intoxicant in solid things is forbidden.	206	How is it to drink date juice extracted by peeling the tree?	213
One who denies the prohibition of alcohol is an infidel (Kafir).	207	Eating palmyra fruit and drinking toddy is forbidden.	213
Ruling on hemp (Bhang) and opium.	207	Toddy that truly turns into vinegar is permissible.	213
Intoxication is a major sin.	207	Intoxication itself is forbidden.	213
Intoxication from hemp and opium is forbidden, but they are not impure (Najis).	207	Drinking pure water in the manner of wine rounds is also prohibited.	213
To make something forbidden and to give an opinion on it are both forbidden.	208	Using opium, hashish (charas), and hemp as medicine.	213
Ruling on hookah water.	209	Opium causes holes in the stomach.	213
If English liquid medicine gets on clothes, prayer will not be valid.	209	Cursed is he who asks by giving the reference of Allah.	214
The idea that on the Day of Judgment the Holy Prophet will turn his face away from hookah smokers is mere fabrication.	210	If someone gives something upon being asked in the name of God, seventy good deeds will be recorded, and they also have the choice not to give.	214
	210		215

Topic	Page	Topic	Page
One should avoid bread made with toddy yeast.		Nothing should be asked for by giving the reference of Allah except for matters of the Hereafter and religion.	
Date juice is lawful as long as it does not cause intoxication.	210	The saying of Abdullah bin Mubarak in this regard.	215

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 25

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
बड़े भाई का भी सम्मान का अधिकार है लेकिन माता-पिता के बराबर नहीं।	205	ताड़ी से बनी पाव रोटी का हुक्म।	211
महुआ की शराब का हुक्म।	205	संदिग्ध चीज़ों से बचना बेहतर है, न बचें तो कोई पकड़ नहीं।	211
सही यही है कि दवा में भी शराब का इस्तेमाल जायज़ नहीं।	205	तंबाकू खाना और हुक्का पीना जायज़ है।	212
ठोस चीज़ों में अधिक मात्रा में नशा देने वाली चीज़ हराम है।	206	खजूर का रस जो पेड़ छीलकर निकालते हैं, उसे पीना कैसा है।	213
शराब की हुरमत (निषेध) का इंकारी काफ़िर है।	207	ताड़ का फल और ताड़ी पीना हराम है।	213
भांग और अफ़ीम का हुक्म।	207	ताड़ी जो हक़ीक़तन सिरका हो जाए, जायज़ है।	213
नशा अपने आप में गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) है।	207	नशा स्वतः हराम है।	213
भांग और अफ़ीम का नशा हराम है मगर ये नजिस (अपवित्र) नहीं।	207	सादा पानी भी शराब के दौर की तरह पीना मना है।	213
हराम करना और उसकी राय देना दोनों हराम हैं।	208	अफ़ीम, चरस, भांग का इस्तेमाल बतौर दवा।	213
हुक्के के पानी का हुक्म।	209	अफ़ीम पेट में सुराख कर देती है।	213
अंग्रेज़ी तरल दवा कपड़े पर लग जाए तो नमाज़ नहीं होगी।	209	मलऊन (अभिशप्त) है वह जो अल्लाह का वास्ता देकर मांगे।	214
यह विचार कि कयामत के दिन हुज़ूर हुक्का पीने वालों से अपना चेहरा फेर लेंगे, महज़ झूठ (इफ़्तरा) है।	210		214

विषय	पृष्ठ	विषय	पृष्ठ
		जो ख़ुदा का वास्ता देने पर कुछ दे तो सत्तर नेकियाँ लिखी जाएँगी और न देने का भी अधिकार है।	
ताड़ी के ख़मीर वाली रोटी से बचना चाहिए।	210	अल्लाह का वास्ता देकर आख़िरत और दीन की चीज़ के अलावा कुछ न माँगा जाए।	215
खजूर का रस जब तक नशा न लाए हलाल है।	210	इस बारे में अब्दुल्लाह बिन मुबारक का कौल (कथन)।	215

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

موضوع	صفحہ
بڑا بھائی بھی حقِ تعظیم رکھتا ہے مگر والدین کے برابر نہیں۔	۲۰۵
مہوہ کی شراب کا حکم	۲۰۵
صحیح یہی ہے کہ دوا میں بھی شراب کا استعمال جائز نہیں۔	۲۰۵
جامد چیزوں میں کثیر مسکر حرام ہے۔	۲۰۶
شراب کی حرمت کا منکر کافر ہے۔	۲۰۷
بھنگ اور افیون کا حکم۔	۲۰۷
نشہ گناہ کبیرہ ہے۔	۲۰۷
بھنگ اور افیون کا نشہ حرام مگر یہ نجس نہیں۔	۲۰۷
حرام کرنا اور اس کی رائے دینا دونوں حرام ہے۔	۲۰۸
حقہ کے پانی کا حکم	۲۰۹
تاڑی سے بنائی گئی پاؤ روٹی کا حکم۔	۲۱۱
مشتبہ سے بچنا بہتر ہے نہ بچیں مواخذہ نہیں۔	۲۱۱
تمباکو کھانا حقہ پینا جائز ہے۔	۲۱۲
کھجور کا رس جو درخت کو چھیل کر نکالتے ہیں اس کا پینا کیسا ہے۔	۲۱۳
تاڑ کا پھل اور تاڑی پینا حرام۔	۲۱۳
تاڑی جو حقیقۃً سرکہ ہو جائے جائز ہے۔	۲۱۳
نشہ بذاتہ حرام ہے۔	۲۱۳
خالص پانی بھی دورِ شراب کی طرح پینا منع ہے۔	۲۱۳
افیون، چرس، بھنگ کا استعمال بطور دوا۔	۲۱۳
افیون معدے میں سوراخ کر دیتی ہے۔	۲۱۳

موضوع	صفحہ
انگریزی رقیق دوا کپڑے پر لگ جائے تو نماز نہ ہوگی۔	۲۰۹
یہ خیال کہ روزِ قیامت حقہ پینے والے سے حضور رُوءِ انور پھیر لیں گے، محض افترا ہے۔	۲۱۰
تاڑی کے خمیر والی روٹی سے احتراز چاہئے۔	۲۱۰
کھجور کا رس جب تک نشہ نہ لائے حلال ہے۔	۲۱۰
ملعون ہے جو اللہ کا واسطہ دے کر مانگے۔	۲۱۴
جو خدا کا واسطہ دینے پر کچھ دے تو ستر نیکیاں لکھی جائیں اور نہ دینے کا بھی اختیار ہے۔	۲۱۴
اللہ کا واسطہ دے کر سوائے اُخروی دینی شے کے کچھ نہ مانگا جائے۔	۲۱۵
اس بارے میں عبداللہ بن مبارک کا قول۔	۲۱۵

Fatawa Rizwia Volume 25

215 Do not give a single penny to a strong, healthy professional beggar. 216 In fulfilling needs, prioritize those close to you. 216 One who gives an incorrect religious ruling is a deputy of Satan. 216 Respect for religious scholars is more obligatory than respect for one's father. 216 There are three types of people whose rights only a hypocrite would belittle; one of them is a religious scholar.

Book of Pledging (Kitab al-Rahn) 217 The mortgagee cannot use the pledged item in any way. 217 Any benefit obtained through a loan is interest. 219 Pledging a pledged item (sub-pledging) is not permissible. 219 The Shariah wisdom behind the contract of pledging. 219 It is not permissible to wear the pledged item, nor to give it on rent, nor to give it as a loan to anyone, nor to reside in it. 219 If someone uses it without the permission of the pledger, they will be a sinner. 220 If someone uses it with the permission of the pledger, it is permissible and valid, but that item will no longer remain as a pledge. 221 It is not permissible for anyone, whether the owner or otherwise, to rent a mortgaged house from the mortgagee. 222 Renting a mortgaged house from the mortgagee knowingly is not permissible for anyone; if one does so, they will be a sinner. 222 If the pledger gives the pledged item to someone with their permission, the rent will belong to the owner, i.e., the pledger, and not the mortgagee. 223 Taking any kind of benefit on the basis of a loan is absolutely interest. 223 Benefit from a loan is permissible if it is unconditional. 223 If the benefit is not explicitly conditional in words but is conventionally understood as conditional and customary, then the ruling is absolute prohibition and forbiddenness. 226 Pledging (rahn) and leasing (ijarah) cannot be combined. 227 A rare case of mortgaging a house and the Shariah ruling on it. 227 Do not use ill-gotten money for personal expenses, as it prevents the acceptance of prayers. 228 Pledging for a fixed period. 234 Whether the right to release the pledge belongs to the heirs of the pledger or not. 235 After the death of the pledger, their heir has the right to release the pledge. 237 'Bay' al-Wafa' is considered a pledge according to the view of reliable scholars.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

215 एक शक्तिशाली, स्वस्थ पेशेवर भिखारी को एक पैसा भी न दें। 216 ज़रूरतें पूरी करने में अपने करीबियों को प्राथमिकता दें। 216 जो गलत धार्मिक मसला बताए वह शैतान का प्रतिनिधि है। 216 धार्मिक विद्वानों (उलेमा) का सम्मान पिता से भी अधिक अनिवार्य है। 216 तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनके हक को केवल एक पाखंडी ही हल्का समझेगा; उनमें से एक धार्मिक विद्वान है।

किताब अल-रहन (गिरवी रखने की किताब) 217 गिरवी रखी गई वस्तु (मर्हून) का उपयोग गिरवी रखने वाला (मुर्तहिन) किसी भी तरह से नहीं कर सकता। 217 ऋण के माध्यम से प्राप्त होने वाला कोई भी लाभ ब्याज (सूद) है। 219 गिरवी पर गिरवी (रहन दर रहन) रखना जायज़ नहीं है। 219 गिरवी रखने के अनुबंध की शरीयत के अनुसार हिकमत। 219 गिरवी रखी वस्तु को पहनना जायज़ नहीं है, न ही किराए पर देना, न ही किसी को उधार देना और न ही उसमें निवास करना। 219 यदि गिरवी रखने वाला (राहिन) बिना अनुमति के इसका उपयोग करेगा, तो वह अपराधी (गुनेहगार) होगा। 220 यदि वह गिरवी रखने वाले की अनुमति से उपयोग करता है, तो यह जायज़ और मान्य है, लेकिन वह वस्तु फिर गिरवी नहीं रहेगी। 221 गिरवी रखे गए घर को मुर्तहिन से किराए पर लेना मालिक या किसी अन्य के लिए जायज़ नहीं है। 222 जानबूझकर मुर्तहिन से गिरवी घर किराए पर लेना किसी के लिए जायज़ नहीं है; यदि कोई ऐसा करता है तो वह गुनेहगार होगा। 222 यदि गिरवी रखने वाला अपनी अनुमति से गिरवी वस्तु किसी को दे दे, तो उसका किराया मालिक यानी गिरवी रखने वाले को ही मिलेगा, मुर्तहिन को नहीं। 223 ऋण के आधार पर किसी भी प्रकार का लाभ लेना पूर्णतः ब्याज है। 223 ऋण से होने वाला बिना शर्त लाभ जायज़ है। 223 यदि लाभ शब्दों में शर्त के रूप में नहीं है, लेकिन प्रथागत रूप से शर्तिया और ज्ञात है, तो आदेश पूर्णतः वर्जित और मनाही का है। 226 गिरवी (रहन) और पट्टा (इजारा) दोनों को एक साथ नहीं जोड़ा जा सकता। 227 घर गिरवी रखने का एक दुर्लभ मामला और उस पर शरिया हुक्म। 227 हराम की कमाई को अपने खर्च में न लाएं क्योंकि यह प्रार्थना की स्वीकार्यता में बाधा है। 228 निश्चित अवधि के लिए गिरवी रखना। 234 गिरवी छुड़ाने (इन्फ़िकाक) का अधिकार राहिन के वारिसों को है या नहीं। 235 राहिन की मृत्यु के बाद, उसके वारिस को गिरवी छुड़ाने का अधिकार है। 237 विश्वसनीय विद्वानों के मत में 'बै-अल-वफ़ा' गिरवी (रहन) है।

पृष्ठ 16 का 658

۲۱۵ قوی تندرست پیشہ ور سائل کو ایک پیسہ نہ دے۔ ۲۱۶ حاجت پوری کرنے میں اپنے قریب کو مقدم رکھے۔ ۲۱۶ جو غلط مسئلہ بتائے وہ شیطان کا نائب ہے۔ ۲۱۶ علماء دین کا ادب باپ سے زیادہ فرض ہے۔ ۲۱۶ تین شخص ایسے ہیں جن کا حق منافق ہی ہلکا جانے گا ان میں سے ایک عالم دین ہے۔

کتاب الرھن ۲۱۷ شیئ مرہون کو مرتہن کسی طرح استعمال نہیں کر سکتا۔ ۲۱۷ قرض کے ذریعہ جو منفعت حاصل ہو جائے وہ سود ہے۔ ۲۱۹ رہن در رہن جائز نہیں۔ ۲۱۹ عقد رہن کی حکمت شرعیہ۔ ۲۱۹ شے مرہون کا نہ پہننا جائز نہ اجارہ پر دینا اور نہ عاریۃ کسی کو دینا اور نہ اس میں سکونت کرنا۔ ۲۱۹ اگر بے اذن راہن تصرف کرے گا گنہگار ہوگا۔ ۲۲۰ اگر اذن راہن سے تصرف کرے تو جائز و نافذ ہے مگر وہ شیئ رہن نہ رہے گی۔ ۲۲۱ مکان مرہون کو مرتہن سے کرایہ پر لینا مالک و غیر مالک کسی کا جائز نہیں۔ ۲۲۲ جان کر مرتہن سے رہن کا مکان کرایہ پر لینا کسی کو جائز نہیں اگر لے گا تو گنہگار ہوگا۔ ۲۲۲ اگر راہن شیئ مرہون اپنی اجازت سے کسی کو دے تو اس کا کرایہ مالک یعنی راہن ہی لے گا نہ کہ مرتہن۔ ۲۲۳ بر بنائے قرض کسی قسم کا نفع لینا مطلقاً سود ہے۔ ۲۲۳ قرض سے نفع غیر مشروط جائز ہے۔ ۲۲۳ اگر نفع لفظاً مشروط نہ ہو عرفاً مشروط و معہود ہو تو حکم مطلق حرمت و ممانعت ہے۔ ۲۲۶ رہن و اجارہ دونوں جمع نہیں ہو سکتے۔ ۲۲۷ مکان رہن رکھنے کی ایک نادر صورت اور اس پر شرعی حکم۔ ۲۲۷ زر خبیث کو اپنے صرف میں نہ لائے اس لئے کہ یہ مانع اجابت دعا ہے۔ ۲۲۸ مدت معینہ کے لئے رہن رکھنا۔ ۲۳۴ حق انفکاک رہن ورثہ راہن کو ہے یا نہیں۔ ۲۳۵ راہن کے مرنے کے بعد اس کے وارث کو حق انفکاک رہن ہے۔ ۲۳۷ بیع الوفا مذہب معتمدین میں رہن ہے۔

Fatawa-e-Razvia Volume 25

- If the mortgagee (murtahin) sells the pledged item (shay-e-marhoona) without the permission of the mortgagor (raahin), the sale is dependent on the permission of the mortgagor. (Page 237)
- If something is held as a pledge and the owner gives it on lease (ijarah), it is dependent on the permission of the mortgagee. (Page 247)
- Whether it is permissible for Zaid to derive benefit from the pledged item with the permission of the mortgagor. (Page 239)
- If the mortgagor did not hand over possession to the mortgagee, the pledge (rahn) is incomplete. (Page 248)
- Taking benefit from pledged land through usury is forbidden. (Page 240)
- The Judge (Qazi) does not have the right to forcibly complete an incomplete contract. (Page 248)
- Whether profits received from the pledge can be adjusted against the mortgage amount. (Page 240)
- Renting out the pledged item invalidates the mortgage. (Page 249)
- It is incorrect for the mortgagor to provide profitable benefits to the mortgagee. (Page 243)
- A pledge was kept on the condition that if it is not redeemed within a month, it should be considered a sale and the mortgage money as the price. (Page 249)
- Gifting something non-existent is void. (Page 243)
- Even after the fixed period of the mortgage has passed, if the mortgagor has not redeemed it, the mortgagee is not allowed to benefit from it. (Page 253)
- Taking a shop on the condition of bearing expenses and taking profits, with the agreement to vacate it after the return of money and the passage of a fixed period. (Page 244)
- The mortgagor pledged his house but continues to reside in it and its tenants are also in their places; hence this pledge is not complete. (Page 253)
- The public is commanded to follow the fatwas of reliable scholars, not just anyone. (Page 244)
- Possessory mortgage (Rahn Dakhli) is interest (usury). (Page 253)
- If someone intentionally asks for a fatwa from a so-called scholar who gives a wrong ruling, the seeker is a sinner along with the one who gave the ruling. (Page 244)
- Renting the pledged item back to the mortgagor is also interest. (Page 253)

- Mortgage and lease are two different contracts. (Page 246)
- It is permissible to take a possessory mortgage from Hindus and derive benefit, provided the intention is not to profit from the debt, but rather to take possession of their property with their consent. (Page 254)
- A mortgage without possession is not complete. (Page 247)
- If in a mortgage of land, one intends that it is obtained from the occupant for a certain number of days and cultivation is done with the owner's permission, then its benefit is permissible. (Page 254)

फ़तावा-ए-रज़विया खंड २५

- यदि गिरवी रखने वाला (मुर्तहिन) गिरवी रखने वाले (राहिन) की अनुमति के बिना गिरवी रखी वस्तु (शये-मरहूना) को बेच देता है, तो वह बिक्री राहिन की अनुमति पर निर्भर है। (पृष्ठ २३७)
- जो वस्तु किसी के पास गिरवी (रहन) है, यदि मालिक उसे पट्टे (इज़ारा) पर दे दे, तो वह मुर्तहिन की अनुमति पर निर्भर है। (पृष्ठ २४७)
- क्या ज़ैद के लिए गिरवी रखी वस्तु से राहिन की अनुमति से लाभ उठाना जायज़ है या नहीं। (पृष्ठ २३९)
- यदि राहिन ने मुर्तहिन को कब्ज़ा नहीं दिलाया, तो गिरवी (रहन) अधूरा है। (पृष्ठ २४८)
- गिरवी रखी भूमि से ब्याज के रूप में लाभ लेना हराम है। (पृष्ठ २४०)
- काज़ी को अधूरे अनुबंध (अक्द) को ज़बरदस्ती पूरा कराने का अधिकार नहीं है। (पृष्ठ २४८)
- क्या गिरवी से प्राप्त लाभ को गिरवी की राशि में गिना जा सकता है या नहीं। (पृष्ठ २४०)
- गिरवी रखी वस्तु को किराए पर देने से गिरवी रद्द हो जाती है। (पृष्ठ २४९)
- राहिन का मुर्तहिन को लाभदायक लाभ प्रदान करना गलत है। (पृष्ठ २४३)
- इस शर्त पर गिरवी रखना कि यदि एक महीने तक इसे छुड़ाया न गया, तो इसे बिक्री माना जाएगा और गिरवी राशि को कीमत समझा जाएगा। (पृष्ठ २४९)
- अस्तित्वहीन वस्तु का उपहार (हिबा) शून्य है। (पृष्ठ २४३)
- गिरवी की निर्धारित अवधि समाप्त होने पर भी यदि राहिन ने उसे नहीं छुड़ाया, तो मुर्तहिन के लिए उससे लाभ उठाना जायज़ नहीं है। (पृष्ठ २५३)
- दुकान इस शर्त पर लेना कि उस पर जो खर्च होगा वह मैं करूँगा और लाभ भी लूँगा, और जब मेरा पैसा वापस होगा तो निर्धारित अवधि के बाद दुकान छोड़ दूँगा। (पृष्ठ २४४)
- राहिन ने अपना घर गिरवी रखा लेकिन स्वयं उसमें रहता है और उसके किराएदार भी अपने स्थान पर हैं, तो यह गिरवी पूर्ण नहीं हुई। (पृष्ठ २५३)
- जनता को आदेश है कि वे विश्वसनीय विद्वानों के फतवे पर अमल करें, न कि हर किसी के। (पृष्ठ २४४)
- दखली गिरवी (रहन-ए-दखली) ब्याज है। (पृष्ठ २५३)
- यदि जानबूझकर किसी नामी मौलवी से फतवा पूछा और उसने गलत बताया, तो बताने वाले के साथ पूछने वाला भी गुनहगार है। (पृष्ठ २४४)

- गिरवी रखी वस्तु को राहिन को ही किराए पर देना भी ब्याज है। (पृष्ठ २५३)
- गिरवी (रहन) और पट्टा (इज़ारा) दो अलग-अलग अनुबंध हैं। (पृष्ठ २४६)
- हिंदुओं से दखली गिरवी लेना और उससे लाभ प्राप्त करना जायज़ है, बशर्ते इरादा यह न हो कि अपने कर्ज़ से लाभ ले रहा है, बल्कि उनके माल पर उनकी सहमति से कब्ज़े का इरादा हो। (पृष्ठ २५४)
- कब्ज़े के बिना गिरवी पूर्ण नहीं होती। (पृष्ठ २४७)
- यदि गिरवी भूमि में यह नियत (इरादा) करे कि दखलकार से इतने दिनों के लिए मिल गई है और हमने मालिक से अनुमति लेकर खेती की है, तो उसका लाभ हलाल है। (पृष्ठ २५४)

पृष्ठ ६५८ में से १७

- مرتہن جب بلا اذن راہن شے مرہون کو بیع کر دے وہ بیع اجازت راہن پر موقوف ہے۔ ۲۳۷
- جو چیز کسی کے پاس رہن ہے اگر مالک اجارہ پر دے تو اجازت مرتہن پر موقوف ہے۔ ۲۴۷
- زید کو شیئی مرہون سے نفع اٹھانا بہ اجازت راہن جائز ہے یا نہیں۔ ۲۳۹
- راہن نے اگر مرتہن کو قبضہ نہ دلایا تو رہن ناقص ہے۔ ۲۴۸
- رہن کی زمین جو تناس سے نفع لینا حرام ہے۔ ۲۴۰
- قاضی کو نا تمام عقد کو جبراً اتمام کرانے کا حق نہیں۔ ۲۴۸
- منافع وصول شدہ از رہن زرِ رہن میں محسوب ہو سکتے ہیں یا نہیں۔ ۲۴۰
- شے مرہون کو کرایہ پر اٹھانے سے رہن باطل ہو جاتا ہے۔ ۲۴۹
- راہن کا مرتہن کو منافع بخش دینا غلط ہے۔ ۲۴۳
- رہن اس شرط پر رکھا کہ اگر ایک ماہ تک فک نہ کراؤں تو اس کو بیع سمجھنا اور زرِ رہن کو زرِ ثمن۔ ۲۴۹
- معدوم کا ہبہ باطل ہے۔ ۲۴۳
- رہن کی مدتِ مقررہ گزر جانے پر بھی اگر راہن نے نہ چھڑایا تو مرتہن کو اس سے نفع جائز نہیں۔ ۲۵۳
- دکان اس شرط پر لینا کہ جو کچھ اس پر خرچ ہوگا کروں گا منافع بھی لوں گا اور جب میرا روپیہ واپس ہوگا تو دکان مدت معینہ گزرنے پر چھوڑ دوں گا۔ ۲۴۴
- راہن نے اپنا مکان رہن رکھا اور بدستور اس میں سکونت پذیر بھی ہے اور اس کے کرایہ دار بھی اپنی جگہ پر ہیں تو یہ رہن ہی تام نہیں ہوا۔ ۲۵۳

- عوام کو یہ حکم ہے کہ علمائے معتمدین کے فتویٰ پر عمل کریں نہ کہ ہر کس و ناکس کے۔ ۲۴۴
- رہن دخلی سود ہے۔ ۲۵۳
- اگر جان کر کسی نام کے مولوی سے فتویٰ پوچھا اس نے غلط بتایا تو بتانے والے کے ساتھ یہ پوچھنے والا بھی گنہگار ہے۔ ۲۴۴
- شیئی مرہون کا راہن کو کرایہ پر دینا بھی سود ہے۔ ۲۵۳
- رہن واجارہ دو مختلف عقد ہیں۔ ۲۴۶
- ہنود سے رہن دخلی لینا اور اس سے منافع حاصل کرنا جائز ہے مگر نیت یہ نہ ہو کہ اپنے قرض سے نفع لیتا ہے بلکہ اس کے مال پر اس کی رضا سے قبضہ کی نیت کرے۔ ۲۵۴
- رہن بے قبضہ تمام نہیں ہوتا۔ ۲۴۷
- رہن زمین میں اگر یہ نیت کرے کہ دخیل کار سے اتنے دنوں کے لئے مل گئی ہے اور ہم نے مالک سے اجازت لے کر کاشت کی ہے تو اس کا نفع حلال ہے۔ ۲۵۴

Fatawa Razawiyya Vol 25

[Table of Contents Summary]

Page	Ruling/Topic Summary
256	It is permissible to pledge jewelry as collateral for a credit purchase and for assurance.
258	It is not permissible for the mortgagee (murtahin) to derive any benefit from the pledge (rahn) in any way.
259	If the wage is unknown, the lease (ijarah) is forbidden (haram).
259	If the mortgagor (rahin) dies and there is no heir, the mortgagee should take the amount of his debt and give the remaining to charity.
260	The right to redeem the pledge belongs to the heirs of the mortgagor.
260	In pure Shariah, a right is not lost due to the lapse of time (statute of limitations).
263	Independent permission is also forbidden when, according to custom, the transfer was conditionally stipulated.
265	Refutation of an incorrect fatwa by Mufti Nadwa Maulvi Abdullah Tonki.
266	Zaid is the debtor and the creditor has sued and obtained a decree for the claim, and Shid's property is pledged; what should be done in such a case?
267	According to Shariah, only a possessory pledge (rahn-e-dakhli) is valid.
269	If even a portion of the debt remains, the mortgagee has the right to retain the pledged item.
274	The mortgagee is himself the guardian of the pledged item; he cannot receive any wage for this duty.
275	The correct form for the permissibility of a possessory pledge.
275	A well can be built with the money from the sale of the sacrificial animal's skin.

[Continued Table Content from the left section of the page] 275 | The hide of the sacrificial animal can be spent on any good deed. 275 | It is stated in a Hadith: "Whoever sells the skin of his sacrificial animal, his sacrifice is void," i.e., of no benefit to himself. 276 | A tenant farmer is not the owner of the field. 276 | Pledge (rahn) and lease (ijarah) cannot be combined. 278 | The possessory mortgage of villages (muwaza'at), as is customary today, is purely haram. 282 | A pledge without possession is void (batil), and a lease without possession is non-effective (ghayr nafiz). 282 | If either the mortgagee or the mortgagor leases out the pledged item to

someone, the pledge becomes void. 284 | If a shop or house is already rented out by Zaid (the mortgagor) before the pledge and the tenants are still in possession, the pledge is invalid and incomplete. 284 | The common people and modern lawyers consider mere verbal utterance or a written paper as possession; this is incorrect. 286 | Two different types of possession of a single item at a single time are impossible, and acknowledgment of the impossible must be annulled. 288 | By leasing out the pledged item, it is removed from the state of being a pledge. 292 | The literal meaning of Rahn (Pledge). 293 | According to Imam Azam (Abu Hanifa), any increase in debt is impermissible.

फ़तावा रज़विया खंड २५

[विषय-सूची सारांश]

पृष्ठ व्यवस्था/विषय सारांश

२५६ उधार खरीद और इत्मीनान (आश्वासन) के लिए ज़ेवर رہن (गिरवी) रखना जायज़ है।

२५८ मुरतहिन (गिरवी रखने वाला) के लिए रहन से کسی بھی طرح کا लाभ उठाना जायज़ नहीं है।

२५९ यदि मज़दूरी (अजरत) अज्ञात हो, तो इजारा (पट्टा/किराया) हराम है।

२५९ यदि राहिन (गिरवी रखने वाला) मर जाए और कोई वारिस भी न हो, तो मुरतहिन अपने क़र्ज़ की राशि ले ले और बाकी हिस्सा सदक़ा कर दे।

२६० रहन छुड़ाने का अधिकार राहिन के वारिसों को होता है।

२६० शरीअत-ए-मुतह्हरा में समय बीतने (तमादी) से अधिकार समाप्त नहीं होता।

२६३ स्वतंत्र अनुमति भी हराम है जबकि प्रथागत (उर्फी) तौर पर हस्तांतरण शर्त के साथ हो।

२६५ मुफ़्ती नदवा मौलवी अब्दुल्लाह टोंकी के एक गलत फ़तवे का खंडन।

२६६ ज़ैद ऋणी (मदियून) है और लेनदार (दाइन) ने मुक़ाऽमा करके दावे की डिक्री करा ली है, और शइद का माल गिरवी (मरहून) है; तो ऐसी स्थिति में क्या किया जाए?

२६७ शरीअत के अनुसार केवल 'रहन-ए-दख़ली' (कब्ज़े वाली गिरवी) ही विश्वसनीय (मोतबर) है।

२६९ यदि ऋण का कुछ हिस्सा भी बकाया है, तो मुरतहिन को गिरवी रखी वस्तु को रोकने का अधिकार है।

२७४ मुरतहिन स्वयं गिरवी रखी वस्तु का रक्षक है; उसे इसके लिए किसी प्रकार की मज़दूरी नहीं मिल सकती।

२७५ रहन-ए-दख़ली के जायज़ होने का सही स्वरूप।

२७५ क़ुर्बानी की खाल की रक़म से कुआं बनवा सकते हैं।

[बाएं खंड से निरंतरित सामग्री] २७५ | क़ुर्बानी की खाल हर नेक काम में खर्च की जा सकती है। २७५ | हदीस में है: जिसने अपनी क़ुर्बानी की खाल बेच दी, उसकी क़ुर्बानी ही नहीं हुई, यानी अपने लिए। २७६ | काश्तकार (किसान) खेत का मालिक नहीं होता। २७६ | रहन और इजारा एक साथ जमा नहीं

हो सकते। २७८ | गाँवों (मवाज़ाअत) का दख़ली रहन जिसका आज कल रिवाज है, निरा ह۔ے رام २८२ | बिना कब्ज़े के रहन बातिल (अमान्य) है और बिना कब्ज़े के इजारा अप्रभावी (गैर नाफ़िज़) है। २८२ | यदि मुरतहिन या राहिन गिरवी रखी चीज़ (शै-ए-मरहून) को किसी को किराये (इजारा) पर दे दे, तो रहन बातिल हो जाता है। २८४ | د۔ںے, मकान रहन से पहले से ज़ैद (राहिन) की ओर से किराये पर हैं और अब तक किरायेदारों का कब्ज़ा है, तो रहन नाजायज़ और अधूरा है। २८४ | आम जनता और आज कल के कानून विशेषज्ञ केवल मौखिक उच्चारण या कागज़ की लिखावट को कब्ज़ा समझते हैं, यह गलत है। २८६ | एक ही समय में एक ही वस्तु पर दो अलग-अलग कब्ज़े असंभव (महाल) हैं, और असंभव की स्वीकारोक्ति रद्द करने योग्य (वाजिबुल इब्ताल) है। २८८ | गिरवी रखी वस्तु को किराये पर देने से वह रहन से बाहर हो जाती है। २९२ | 'रहन' का शाब्दिक (लुगवी) अर्थ। २९३ | इमाम आज़म के अनुसार क़र्ज़ में बढ़ोत्तरी (ज़ियादतुन फ़िद्दीन) नाजायज़ है।

पृष्ठ १८ / ६५८

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

[خلاصہ فہرست مضامین]

صفحہ حکم/مضمون کا خلاصہ

۲۵۶ ادھار خرید اور اطمینان کے لئے زیور رہن رکھا تو جائز ہے۔

۲۵۸ مرتہن کو رہن سے کسی طرح کا نفع جائز نہیں۔

۲۵۹ اجرت مجہول ہو تو اجارہ حرام ہے۔

۲۵۹ اگر راہن مر جائے اور کوئی وارث بھی نہ ہو تو مرتہن اپنے دین کی مقدار لے کر باقی کو صدقہ کر دے۔

۲۶۰ رہن چھڑانے کا حق وارثانِ راہنہ کو ہے۔

۲۶۰ شرعِ مطہر میں تمادی سے حق نہیں جاتا۔

۲۶۳ اجازتِ مستقلہ بھی حرام ہے جبکہ عرفاً انتقال مشروط ہوا۔

۲۶۵ مفتی ندوہ مولوی عبد اللہ ٹونکی کے ایک غلط فتویٰ کا رد۔

۲۶۶ زید مدیون ہے اور دائن نے مقدمہ کر کے مطالبہ کی ڈگری کرالی ہے اور شید کا مال مرہون ہے تو ایسی شکل میں کیا کرے۔

۲۶۷ شرعاً صرف رہن دخلی ہی معتبر ہے۔

۲۶۹ اگر دین کا کچھ حصہ بھی باقی ہے تو مرتہن کو شییء مرہون روکنے کا حق ہے۔

۲۷۴ مرتہن شییء مرہون کا خود محافظ ہے اس پر کسی طرح کی اجرت نہیں ہو پاتی۔

صفحہ حکم/مضمون کا خلاصہ

۲۷۵ رہن دخلی کے جواز کی صحیح شکل۔

۲۷۵ چرم قربانی کی رقم سے کنواں بنوا سکتے ہیں۔

[بائیں کالم سے مسلسل خلاصہ] ۲۷۵ | قربانی کی کھال ہر نیک کام میں صرف ہو سکتی ہے۔ ۲۷۵ | حدیث میں ہے جس نے قربانی کی کھال بیچ ڈالی اس کی قربانی ہی نہیں یعنی اپنے لئے۔ ۲۷۶ | کاشتکار کھیت کا مالک نہیں ہوتا۔ ۲۷۶ | رہن و اجارہ جمع نہیں ہو سکتے۔ ۲۷۸ | مواضعات کا دخلی رہن جس کا آج کل رواج ہے محض حرام ہے۔ ۲۸۲ | رہن بے قبضہ باطل اور اجارہ بے قبضہ غیر نافذ۔ ۲۸۲ | شے مرہون کو مرتہن یاراہن کسی کو اجارہ پر دے تو رہن باطل ہوتا ہے۔ ۲۸۴ | دکان، مکان رہن سے پہلے سے منجانب زید (راہن) کرایہ پر ہیں اور اب تک کرایہ داروں کا قبضہ ہے تو رہن ناجائز و نا تمام۔ ۲۸۴ | عوام اور آج کل کے قانون دان نرے تلفظ یا کاغذ کی تحریر کو قبضہ سمجھتے ہیں یہ غلط ہے۔ ۲۸۶ | شییء واحد پر وقت واحد میں دو مختلف قبضے محال، اور محال کا اقرار واجب الابطال ۲۸۸ | شے مرہون اجارہ پر دینے سے رہن سے نکل جاتی ہے۔ ۲۹۲ | رہن کا لغوی معنی ۲۹۳ | امام اعظم کے نزدیک زیادۃ فی الدین ناجائز ہے۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

Page Contents:

Left Column: 297: Fatwa is always on the Imam's saying, except in case of necessity. 298: The statement that in transactions, fatwa is mostly based on Imam Abu Yusuf's saying is incorrect. 298: A lease with the permission of either the mortgagor or the mortgagee is void in both cases. 298: Inquiry from the Civil Court of Rampur State: If the mortgaged item comes back to the mortgagor through seizure, loan, or lease after the mortgagee has taken possession, the mortgage remains valid, and the mortgagee shall take the item back. 299: Whether it is permissible to take a field on mortgage or not. 299: It is permissible to obtain money from a non-Muslim through a mortgage. 300: A farmer cannot mortgage land without the landlord's permission; if done with permission, it is considered a lease. 300: If the mortgagee took interest, can he have it waived by the mortgagor or not? 301: Interest money does not become lawful even through repentance until it is returned to the person from whom it was taken or given to the poor. 302: It is forbidden for the mortgagee to derive profit from the mortgaged land.

Right Column: 293: If a farmer mortgages a landlord's land, it is a lease, not a mortgage. 293: Buying land by way of mortgage is considered a mortgage; profit from it is forbidden, and it must be returned after the debt is collected, even if the loan is repaid after a fixed period. 293: Zaid took land from Bakr on the condition that he gave 100 rupees, and until repaid, possession remains with Zaid, who will take the profit, and 2 rupees will be deducted annually from the 100 rupees. 294: No time limit can be mandatory for a loan. 295: If a mortgagee truly took a mortgaged house as a loan without pressure, living in it is permissible; if it is rented out with the mortgagor's permission, it becomes a lease and the mortgage is void. 295: There is no harm in taking land from Hindus in possessory mortgage for cultivation. 296: It is impermissible to rent the mortgaged item back to the person from whom it was mortgaged. 296: Taking land on loan with conditions for farming is not permissible. (Persian) 297: Zaid mortgaged land to Amr; Amr sold it without permission after the loan term ended. Does Zaid have the right to cancel the sale? 297: If the mortgagee rents out the house, it is interest; if done with the mortgagor's permission, the mortgage becomes void and a lease is established, and it is also impermissible for the mortgagee to live in it himself.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

पृष्ठ सामग्री:

बायां कॉलम: २९७: फ़तवा हमेशा इमाम के क़ौल (कथन) पर होता है, सिवाय ज़रूरत के। २९८: यह कहना कि मामलात में अक्सर फ़तवा इमाम अबू यूसुफ़ के क़ौल पर होता है, ग़लत है। २९८: राहिन (बंधककर्ता) की अनुमति से हो या मुरतहीन (बंधकदार) की अनुमति से, इज़ारा (पट्टा/किराया) दोनों ही स्थितियों में बातिल (अमान्य) है। २९८: इस्तफ़्ना कचहरी दीवानी रियासत रामपुर: यदि मरहून (बंधक वस्तु) मुरतहीन के क़ब्ज़े के बाद ग़सब (छीनने), आरियत (उधार) या इज़ारा के ज़रिए राहिन के पास वापस आ जाए, तो रहन (बंधक) बना रहेगा और मुरतहीन चीज़ वापस ले लेगा। २९९: खेत रहन पर लेना जायज़ है या नहीं। २९९: ग़ैर-मुस्लिम से रहन के ज़रिए रक़म हासिल करना जायज़ है। ३००: काश्तकार ज़मींदार की इजाज़त के बिना ज़मीन रहन नहीं रख सकता; और यदि इजाज़त के साथ है तो वह इज़ारा है। ३००: यदि मुरतहीन ने सूद (ब्याज) लिया तो क्या राहिन से माफ़ करा सकता है या नहीं। ३०१: सूद का माल तौबा (प्रायश्चित) से भी हलाल नहीं होता जब तक कि उसे जिससे लिया गया है उसे वापस न किया जाए या फ़ुक़रा (ग़रीबों) को न दे दिया जाए। ३०२: मरहून ज़मीन से मुरतहीन के लिए लाभ उठाना हराम है।

दायां कॉलम: २९३: यदि काश्तकार ने ज़मींदार की ज़मीन रहन रख दी तो यह इज़ारा है, रहन नहीं। २९३: रहन के तौर पर ज़मीन ख़रीदना रहन ही है; इससे लाभ उठाना हराम है और ऋण वसूल होने के बाद इसे वापस करना अनिवार्य है, भले ही ऋण निश्चित अवधि के बाद मिले। २९३: ज़ैद ने बक्र से इस शर्त पर १०० रुपये देकर ज़मीन ली कि जब तक वह अदा नहीं करेगा, क़ब्ज़ा ज़ैद के पास रहेगा और वह लाभ उठाएगा, और सालाना १०० रुपये में से २ रुपये कम होते रहेंगे। २९४: ऋण के लिए कोई समय सीमा अनिवार्य नहीं की जा सकती। २९५: यदि मुरतहीन ने वास्तव में बिना किसी दबाव के आरियत (उधार) के तौर पर रहन का मकान लिया, तो उसमें रहना जायज़ है; और यदि उसे किराये पर दे दिया तो राहिन की अनुमति से वह इज़ारा हो जाएगा और रहन बातिल हो जाएगा। २९५: हिंदुओं से दख़ली रहन में ज़मीन लेकर खेती करने में कोई हर्ज नहीं। २९६: जिससे रहन लिया गया उसी को किराये पर दे देना नाजायज़ है। २९६: खेती की शर्तों के साथ ऋण में ज़मीन लेना जायज़ नहीं है। (फ़ारसी) २९७: ज़ैद ने अम्र के पास ज़मीन रहन रखी; अम्र ने ऋण की अवधि समाप्त होने पर बिना अनुमति के उसे बेच दिया, तो क्या ज़ैद को बिक्री रद्द करने का अधिकार है? २९७: यदि

मुरतहीन ने मकान किराये पर दिया तो वह सूद है; और यदि राहिन की अनुमति से दिया तो रहन बातिल और इज़ारा साबित होगा, और स्वयं मुरतहीन का उसमें रहना भी नाजायज़ है।

पृष्ठ १९ / ६५८

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

صفحہ کے مندرجات:

بایاں کالم: ۲۹۷: فتوی ہمیشہ قول امام پر مگر بضرورت۔ ۲۹۸: یہ قول کہ معاملات میں اکثر فتوی قول امام ابویوسف پر ہوتا ہے غلط ہے۔ ۲۹۸: اجارہ باذن راہن ہو یا باذن مرتہن دونوں صورت میں باطل ہے۔ ۲۹۸: استفتنا کچہری دیوانی ریاست رامپور کہ مرتہن کے قبضہ کے بعد اگر شے مرہون غصب، عاریت یا اجارہ سے راہن کے پاس آگئی تو رہن باقی رہے گا اور مرتہن شیئی واپس لے گا۔ ۲۹۹: کھیت رہن لینا جائز ہے یا نہیں۔ ۲۹۹: غیر مسلم سے بذریعہ رہن رقم حاصل کرنا جائز ہے۔ ۳۰۰: کاشتکار بے اجازت زمیندار، زمین کو رہن نہیں رکھ سکتا۔ اور اگر با اجازت زمیندار ہے تو اجارہ ہے۔ ۳۰۰: مرتہن نے اگر سود لیا تو کیا راہن سے معاف کراسکتا ہے یا نہیں۔ ۳۰۱: سود کا مال توبہ سے بھی حلال نہیں ہوتا جب تک کہ اس کو جس سے لیا ہے واپس نہ کرے یا فقراء کو نہ دے دے۔ ۳۰۲: زمین مرہون سے مرتہن کو نفع لینا حرام ہے۔

دایاں کالم: ۲۹۳: کاشتکار نے اگر زمیندار کی زمین رہن رکھ دی تو یہ اجارہ ہے رہن نہیں۔ ۲۹۳: زمین علی وجہ الرہن خریدنا رہن ہے اس سے نفع حرام اور بعد وصول دین اس کو واپس کرنا لازم اگرچہ قرض مدتِ معینہ کے بعد ملے۔ ۲۹۳: بکر سے زید نے زمین اس شرط پر سو روپیہ دے کر لی کہ جب تک ادا نہ کرے وہ قبضہ زید میں رہے گی اور نفع اٹھائے گا اور سالانہ سو روپے میں سے مبلغ دو روپے کم ہوتا رہے گا۔ ۲۹۴: قرض کے لئے کوئی میعاد لازم نہیں ہو سکتی۔ ۲۹۵: مرتہن نے اگر واقعی عاریتاً بلا دباؤ رہن کا مکان لیا تو اس میں رہنا جائز، اور اگر کرایہ پر دے دیا تو اجازت راہن سے اجارہ ہو جائے گا، رہن باطل۔ ۲۹۵: ہنود سے زمین دخلی رہن میں لے کر زراعت کرنے میں حرج نہیں۔ ۲۹۶: جس سے رہن لیا اسی کو کرایہ پر دے دیا تو یہ ناجائز ہے۔

۲۹۶: زمین کو کاشتکاری کی شروط کے ساتھ قرض میں لینا جائز نہیں (فارسی) ۲۹۷: زید نے عمرو کے پاس زمین رہن رکھی عمرو نے مدت قرض ختم ہونے پر بغیر اجازت اس کو بیچ کر دیا تو کیا زید کو بیع فسخ کرنے کا اختیار ہے۔ ۲۹۷: مرتہن نے اگر مکان کرایہ پر دیا تو سود، اور اگر اجازت راہن سے دیا تو رہن باطل اجارہ ثابت، اور خود مرتہن کا اس میں رہنا بھی ناجائز۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

318 | (Please refer to supplement on page 372) | Meaning of the restriction placed by some regarding the absence of fear of death. 331 | Chapter on Oaths (Bab al-Qasm) | Selling a house in the name of heirs during terminal illness is not permissible. 331 | 303 | Swearing on the Holy Quran for a lie is a very grave sin, and for a true matter, it should not be done without necessity. | If a woman forgives her husband's dower (mahr) during her terminal illness, it will not be forgiven. 332 | (Please refer to supplement on page 372) | If an heir makes a will during terminal illness that 'my property should go to such-and-such heir and not to another', what is the ruling? 332 | Book of Wills (Kitab al-Wasaya) | Inheritance - one form. 333 | 305 | If someone gave some property to their daughter during their lifetime saying she will not be an heir after death, and she accepted it, then she is no longer an heir. | Will regarding a trust. 337 | 306 | The will of guardianship/trusteeship regarding two persons is valid. | A young elder brother, if trustworthy, holds the status of a guardian (wasi) for younger ones. 335 | 311 | A will takes precedence over inheritance. | Rare research by Ala Hazrat (Alayhir Rahma) on appointing the elder brother in place of a guardian. 339 | 312 | Patients of paralysis and tuberculosis after one year are not counted as being in 'marz-ul-maut' (terminal illness). | One who gives a fatwa without understanding their time or considering people's conditions is ignorant. 342 | 317 | Definition of Marz-ul-Maut (Terminal Illness) | If an adult heir spent on the upbringing or marriage of a minor, they can deduct necessary expenses from the minor's share of property. 343 | 317 | If a patient of paralysis and tuberculosis dies within a year, it will be considered terminal illness; after a year passes, paralysis is no longer terminal illness. | If an elder brother married off adult siblings without permission and didn't seek consultation or consent for expenses, he cannot deduct them. 345 | 317 | If one used to go out for their needs, it is not considered terminal illness. | Whether the bride's dowry (jahez) will be adjusted/ deducted or not.

फतावा रज़विया जिल्द २५

३१८ | (पृष्ठ ३७२ पर परिशिष्ट देखें) | कुछ लोगों द्वारा मृत्यु के भय की अनुपस्थिति पर लगाई गई पाबंदी का अर्थ। ३३१ | शपथ का अध्याय (बाब अल-क़स्म) | मरण-शैय्या (मरज़-उल-मौत) में वारिसों के नाम पर घर बेचना जायज़ नहीं है। ३३१ | ३०३ | झूठी बात पर कुरान मजीद की शपथ खाना बहुत बड़ा गुनाह है और सच्ची बात पर बिना ज़रूरत नहीं करना चाहिए। | यदि किसी स्त्री ने मरण-शैय्या में पति का महर माफ़ कर दिया, तो वह माफ़ नहीं होगा। ३३२ | (पृष्ठ ३७२ पर परिशिष्ट देखें) | यदि कोई वारिस मरण-शैय्या में वसीयत करे कि मेरी संपत्ति अमुक वारिस को मिले और अमुक को न मिले, तो क्या हुक्म है? ३३२ | वसीयत की किताब (किताब अल-वसाया) | विरासत - एक रूप। ३३३ | ३०५ | यदि किसी ने अपने जीवन में ही अपनी बेटी को कुछ जायदाद दे दी कि अब मृत्यु के बाद वह वारिस नहीं होगी, और उसने भी इसे स्वीकार कर लिया, तो अब वह वारिस नहीं है। | अमानत के बारे में वसीयत। ३३७ | ३०६ | दो व्यक्तियों के संबंध में अभिभावकत्व (तौलीयत) की वसीयत प्रभावी है। | युवा बड़ा भाई यदि अमानतदार (भरोसेमंद) हो, तो वह छोटों के लिए अभिभावक (वसी) का दर्जा रखता है। ३३५ | ३११ | वसीयत विरासत पर प्राथमिकता रखती है। | बड़े भाई को वसी (अभिभावक) के स्थान पर नियुक्त करने पर आला हज़रत (अलैहिर्रहमा) का दुर्लभ शोध। ३३९ | ३१२ | पक्षाघात (फालिज) और क्षयरोग (दक़) के रोगी एक वर्ष के बाद मरण-शैय्या की स्थिति में नहीं गिने जाते। | जो अपने समय को न पहचान कर और लोगों की स्थितियों का ध्यान रखे बिना फ़तवा दे, वह अज्ञानी है। ३४२ | ३१७ | मरण-शैय्या (मरज़-उल-मौत) की परिभाषा | यदि किसी वयस्क वारिस ने नाबालिग के पालन-पोषण या विवाह पर खर्च किया है, तो वह आवश्यक खर्चों को उसके संपत्ति के हिस्से से घटा सकता है। ३४३ | ३१७ | पक्षाघात और क्षयरोग का रोगी यदि एक वर्ष के भीतर मर जाए तो उसे मरण-शैय्या गिना जाएगा, वर्ष बीतने के बाद पक्षाघात मरण-शैय्या नहीं रहता। | यदि बड़े भाई ने बिना अनुमति के वयस्क भाई-बहन का विवाह कर दिया और खर्चों में सलाह व अनुमति नहीं ली, तो वह उसे घटा नहीं सकता। ३४५ | ३१७ | यदि वह अपनी ज़रूरतों के लिए बाहर आता-जाता था, तो वह मरण-शैय्या नहीं है। | दुल्हन का दहेज समायोजित/घटाया जाएगा या नहीं।

पृष्ठ २० (कुल ६५८ में से)

۳۱۸ | (ضمیمہ ص ۳۷۲ پر ملاحظہ فرمائیں) | بعض نے عدمِ خوفِ موت کی جو قید لگائی ہے اس کا مطلب ۳۳۱ | باب القسم | مرض الموت میں ورثہ کے نام مکان فروخت کرنا جائز نہیں۔ ۳۳۱ | ۳۰۳ | جھوٹی بات پر قرآن مجید کی قسم کھانا یا اٹھانا سخت عظیم گناہ ہے اور سچی بات پر بلا ضرورت نہ چاہئے۔ | اگر ہندہ نے مرضِ موت میں شوہر کا مہر معاف کیا تو معاف نہ ہوگا۔ ۳۳۲ | (ضمیمہ ص ۳۷۲ پر ملاحظہ فرمائیں) | اگر کوئی وارث مرضِ موت میں کوئی وصیت کرے کہ میرا مال فلاں وارث کو ملے فلاں کو نہ ملے تو کیا حکم ہے ۳۳۲ | کتاب الوصایا | میراث ایک شکل۔ ۳۳۳ | ۳۰۵ | اگر کسی نے اپنی حیات ہی میں اپنی بیٹی کو کچھ جائداد دے دی کہ اب بعد مرنے کے وہ وارث نہ ہوگی اس نے بھی اس کو منظور کر لیا تو اب وارث نہیں۔ | امانت میں وصیت۔ ۳۳۷ | ۳۰۶ | دو شخص کے بارے میں تولیت کی وصیت نافذ ہے۔ | جوان بڑا بھائی اگر امین ہو تو چھوٹوں کے حق میں وصی کا درجہ رکھتا ہے۔ ۳۳۵ | ۳۱۱ | وصیت میراث پر مقدم ہے۔ | بڑے بھائی کو وصی کی جگہ قرار دینے میں اعلیٰحضرت علیہ الرحمہ کی نادر تحقیق۔ ۳۳۹ | ۳۱۲ | فالج اور دق کے مریض ایک سال بعد مرض الموت میں شمار نہیں کئے جاتے۔ | جو اپنے زمانے کو نہ پہچان کر اور لوگوں کے احوال کی رعایت نہ کر کے فتویٰ دے وہ جاہل ہے۔ ۳۴۲ | ۳۱۷ | مرض الموت کی تعریف | اگر وارث کبیرہ نے صغیر کی پرورش یا شادی میں خرچ کیا تو ضروری اخراجات اس کے حصہ مال سے مجرا لے سکتا ہے۔ ۳۴۳ | ۳۱۷ | فالج اور دق کا مریض اگر سال بھر کے اندر مرے تو اس کو مرض الموت شمار کریں گے سال گزرنے کے بعد فالج مرض الموت نہیں رہتا۔ | اگر بے اذن، بالغ بھائی بہن کی بڑے بھائی نے شادی کر دی اور اخراجات میں مشورہ و اجازت نہ لی تو اس کو مجرا نہیں لے سکتا۔

۳۴۵ | ۳۱۷ | اگر اپنی ضروریات سے باہر آتا جاتا تھا تو مرضِ موت نہیں۔ | دلہن کا جہیز مجرا کیا جائے گا یا نہیں۔

صفحہ 20 از 658

Fatawa Razawiyya | Volume 25

345 | If jewelry was not gifted to the woman, the husband is the owner. | 468 | Details of this. 348 | A will is executed within one-third of the property. | 469 | If the bride's dowry is from joint property, then there will be a liability for destroying it as a form of transgression. 353 | Zaid gave property to his wife while in good health in exchange for dower debt, she became its owner. | 469 | If a brother gave dowry to his sister as a gift, she is its permanent owner. If given from joint property, the giver is liable. 356 | If someone made a promise of a donation (Tabarru) to someone for after death, its ruling is not like a will. | 471 | Gift of undivided land becomes void, and mere paper entry is not reliable. If a will is made for both a man and a woman, will each get equal or the man double? (Persian) 359 | A will is executed up to one-third of the property; no one can stop it. | 472 | A woman gave money to someone and willed that in every season fruits should be bought, my Fatiha recited and then distributed. Is it obligatory to do so or is mere charity enough? 362 | If the deceased made a will, the executor can spend up to one-third with the knowledge of heirs. | 473 | If the money willed for Fatiha is fed to the wealthy, it is impermissible and the spender is liable for restitution. 362 | A woman's second marriage cannot stop her right to inheritance. | 474 | Feast food is by way of permission; disposal without the owner's permission is not permissible. 362 | A case of Sharia-compliant distribution of inheritance. | 477 | Impairment of senses is not necessary for death illness (Marad al-Maut). 366 | The guardians allowed to dispose of an orphan's property are three. Those who consume the property of orphans consume fire in their bellies. | 485 | Is a will valid in death illness or not? 368 | Even a father does not have the authority to give his minor child's property to someone, even on the condition of compensation. | 485 | By funeral and burial expenses, costs for bath, shroud, and burial according to Sunnah are meant; expenses for Fatiha etc. are not included. 368 | It is not permissible to give a gift to anyone from the property of a minor orphan. | 485 | A case of inheritance issue.

फतावा रज़विया | जिल्द 25

345 | यदि आभूषण महिला को उपहार में नहीं दिए गए थे, तो पति स्वामी है। | 468 | इसका विवरण। 348 | वसीयत कुल संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से में लागू होगी। | 469 | यदि दुल्हन का दहेज संयुक्त संपत्ति से है, तो अतिक्रमण के रूप में इसे नष्ट करने के लिए हर्जाना देना होगा। 353 | ज़ैद ने अच्छे स्वास्थ्य की स्थिति में मेहर के कर्ज के बदले अपनी पत्नी को संपत्ति दी, वह उसकी मालकिन बन गई। | 469 | यदि भाई ने बहन को उपहार के रूप में दहेज दिया, तो वह उसकी स्थायी मालिक है। यदि संयुक्त संपत्ति से दिया गया है, तो देने वाला उत्तरदायी है। 356 | यदि किसी ने मृत्यु के बाद के लिए किसी व्यक्ति को दान (तबर्रु) देने का वादा किया है, तो उसका नियम वसीयत जैसा नहीं है। | 471 | अविभाजित भूमि का उपहार शून्य हो जाता है, और केवल कागजी प्रविष्टि विश्वसनीय नहीं है। यदि एक पुरुष और एक महिला दोनों के लिए वसीयत की जाती है, तो क्या प्रत्येक को बराबर मिलेगा या पुरुष को दोगुना? (फारसी) 359 | वसीयत संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से तक लागू होती है; इसे कोई रोक नहीं सकता। | 472 | एक महिला ने किसी को पैसे दिए और वसीयत की कि हर मौसम में फल खरीदे जाएं, मेरी फातिहा पढ़ी जाए और फिर वितरित किए जाएं। क्या ऐसा करना अनिवार्य है या केवल दान पर्याप्त है? 362 | यदि मृतक ने वसीयत की है, तो वसी (निष्पादक) वारिसों की जानकारी में एक-तिहाई तक खर्च कर सकता है। | 473 | यदि फातिहा के लिए वसीयत किया गया पैसा अमीरों को खिलाया जाता है, तो यह नाजायज है और खर्च करने वाला हर्जाने के लिए उत्तरदायी है। 362 | एक महिला का दूसरा विवाह उसके उत्तराधिकार के अधिकार को नहीं रोक सकता। | 474 | दावत का भोजन अनुमति के माध्यम से होता है; मालिक की अनुमति के बिना इसमें हस्तक्षेप जायज नहीं है। 362 | विरासत के शरीयत के अनुसार वितरण का एक मामला। | 477 | मर्स-उल-मौत (मृत्यु रोग) के लिए इंद्रियों की शिथिलता आवश्यक नहीं है। 366 | वे अभिभावक जिन्हें अनाथ की संपत्ति का उपयोग करने की अनुमति है, वे तीन हैं। जो अनाथों का माल खाते हैं, वे अपने पेट में आग भरते हैं। | 485 | मर्स-उल-मौत में वसीयत प्रभावी है या नहीं। 368 | पिता को भी यह अधिकार नहीं है कि वह अपने नाबालिग बच्चे की संपत्ति किसी को दे, भले ही उसके बदले में कुछ मिले। | 485 | कफ़न-दफ़न के खर्चों से तात्पर्य सुन्नत के अनुसार स्नान, कफ़न और दफनाने के खर्चों से है; फातिहा आदि के खर्च शामिल नहीं हैं। 368 | नाबालिग अनाथ की संपत्ति से किसी को उपहार देना जायज नहीं है। | 485 | विरासत का एक मामला।

पृष्ठ 658 में से 21

۳۴۵ | زیور اگر عورت کو ہبہ نہ دیا تھا تو مالک شوہر ہے۔ | ۴۶۸ | اس کی تفصیل ۳۴۸ | وصیت ایک ثلث یعنی تہائی مال میں نافذ ہوگی۔ | ۴۶۹ | دلہن کا جہیز اگر مال مشترک سے ہے تو تعدی کے طور پر تلف کرنے میں ضمان لازم ہوگا۔ ۳۵۳ | زید نے جو جائیداد اپنی بیوی کو بحالت صحت بحوض دین مہر دی اس کی مالک ہوگئی۔ | ۴۶۹ | اگر بھائی نے بہن کو جہیز بطور ہبہ دیا تو وہ اس کی مستقل مالک ہے۔ اگر مال مشترک سے دیا تو دینے والے پر ضمان ہے۔ ۳۵۶ | اگر کسی نے مرنے کے بعد کے لئے کسی شخص سے وعدہ تبرع کیا تو اس کا حکم وصیت کا سا نہیں ہے۔ | ۴۷۱ | غیر منقسم زمین کا ہبہ باطل ہو جاتا ہے اور اس میں محض داخل خارج کاغذی کا اعتبار نہیں، اگر مرد و عورت دونوں کے لئے وصیت کی تو ہر ایک کو برابر ملے گا یا مرد کو دوگنا (فارسی) ۳۵۹ | تہائی مال تک وصیت نافذ ہوتی ہے اس کو کوئی منع نہیں کر سکتا۔ | ۴۷۲ | عورت نے کسی کو روپیہ دیا اور وصیت کی کہ ہر موسم میں میوہ لے کر میری فاتحہ دلا کر تقسیم کردینا، تو کیا یوں ہی کرنا واجب ہے یا محض تصدق کافی ہے۔ ۳۶۲ | مرنے والے نے وصیت کی تو ثلث تک اطلاع ورثہ وصی خرچ کر سکتا ہے۔ | ۴۷۳ | اگر فاتحہ کی وصیت کا پیسہ اغنیاء کو کھلایا تو ناجائز اور خرچ کرنے والے پر تاوان ہے۔ ۳۶۲ | عورت کا نکاح ثانی کرلینا اس کے حق میراث کو نہیں روک سکتا۔ | ۴۷۴ | دعوت کا کھانا برسبیل اباحت ہوتا ہے بغیر اذن مالک اس میں تصرف جائز نہیں۔ ۳۶۲ | ایک صورت ترکہ کی تقسیم شرعی۔ | ۴۷۷ | مرض الموت کے لئے اختلال حواس ضروری نہیں۔ ۳۶۶ | وہ ولی جسے مال یتیم میں تصرف جائز ہے وہ تین ہیں، جو یتیموں کا مال کھاتے ہیں اپنے پیٹ میں آگ کھاتے ہیں۔ | ۴۸۵ | مرض الموت میں وصیت نافذ ہے یا نہیں۔ ۳۶۸ | باپ کو بھی اختیار نہیں کہ اپنے نابالغ بچے کا مال

بشرط عوض کسی کو دے۔ | ۴۸۵ | تجہیز و تکفین سے مصارف غسل و کفن و دفن بقدر سنت مراد ہیں فاتحہ وغیرہ کے خرچ شامل نہیں۔ ۳۶۸ | نابالغ یتیم کے مال سے کسی کو ہدیہ کرنا جائز نہیں۔ | ۴۸۵ | مسئلہ وراثت کی ایک شکل

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Page	Ref	Description 1	Ref	Description 2
390	378	Some forms of inheritance distribution.	378	A question about a will.
391	379	If an heir is missing, keep their legacy in trust until all people of their generation have passed away; then, declare their death through official channels and distribute it among the heirs.	379	Copy of a will.
393	381	It is void to make a will for the children of a daughter who dies in one's lifetime, stating that the legal share intended for the daughter shall belong to her children.	381	Claiming the allowance received from the father from the brother is unjustified.
394	381	A will in favor of a wife is not valid without the permission of other heirs.	381	No will for an heir unless the heirs allow it; then it is executed.
395	382	If someone sold their property to their wife in lieu of dower debt, it is undoubtedly correct.	382	When an executor fulfills a will from his own wealth, he has the right of recourse.
396	383	A will for a son is permissible provided he is not present.	383	The executor will receive an offset for the food and drink expenses of minor brothers.
396	384	A will by a person under legal restraint is not valid.	384	However, he cannot take the expenses of adult brothers unless a condition for return was stipulated.
396	385	If a son paid off his father's debt, he can recover it at the time of inheritance distribution.	385	The testator's condition was not made regarding the wife's jewelry.
397	386	If an adult brother took a loan for a minor's marriage, the demand for	386	The testator's will regarding the wife's jewelry will only affect as much as is his marital right.

Page	Ref	Description 1	Ref	Description 2
		repayment is only upon the one who took the loan.		
398	387	Others have no right to the part of the house purchased by Bakr with his own money.	387	Making a will or transfer of ownership for a non-existent entity is void.
398	387	If the wife pardoned her dower at the time of her death, its forgiveness depends on the permission of the heirs.	387	Condition for a will in favor of a fetus.
400	388	If a husband voluntarily spent his money on his wife's medication, the claim for return is void.	388	If a will is made for the 'heirs of so-and-so', it is necessary that 'so-and-so' dies before the testator so that the phrase 'heirs of so-and-so' holds true, otherwise it is not executed.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

पृष्ठ	संदर्भ	विवरण 1	संदर्भ	विवरण 2
390	378	विरासत के बंटवारे के कुछ रूप।	378	वसीयत के बारे में एक सवाल।
391	379	अगर कोई वारिस लापता (मफ़क़ूदुल ख़बर) हो तो उसकी विरासत को अमानत के तौर पर रखें जब तक कि उसकी उम्र के सभी लोग मर न जाएं फिर आधिकारिक माध्यम से उसकी मृत्यु घोषित कर उसे उसके वारिसों में बांट दें।	379	वसीयतनामा की नकल।
393	381	जो बेटी अपनी मौजूदगी में ही मर जाए, उसकी औलाद के लिए इस तरह वसीयत करना बातिल (अमान्य) है कि मेरी बेटी को मिलने वाला शरीयत का हिस्सा उसकी औलाद का है।	381	पिता से मिलने वाले भत्ते की मांग भाई से करना अनुचित है।
394	381	अन्य वारिसों की अनुमति के बिना पत्नी के पक्ष में वसीयत प्रभावी नहीं होती।	381	वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं, सिवाय इसके कि यदि वारिस इसे जायज़ रखें तो यह लागू होगी।
395	382	अगर किसी ने मेहर के कर्ज के बदले अपनी संपत्ति पत्नी को बेच दी, तो इसमें कोई संदेह नहीं कि यह सही है।	382	जब वसीयतकर्ता (वसी) अपने स्वयं के धन से वसीयत लागू करता है, तो उसे वापसी का अधिकार होता है।
396	383	बेटे के लिए वसीयत तब तक जायज़ है जब तक वह मौजूद न हो।	383	निष्पादक को नाबालिग भाइयों के खाने-पीने के खर्चों की कटौती मिलेगी।
396	384	मजबूर व्यक्ति (मतूबाह) की वसीयत लागू नहीं होती।	384	हालांकि, वह वयस्क भाइयों का खर्च नहीं ले सकता जब तक कि उसने वापसी की शर्त न रखी हो।

पृष्ठ	संदर्भ	विवरण 1	संदर्भ	विवरण 2
396	385	यदि पुत्र ने पिता का ऋण चुकाया है, तो वह विरासत के विभाजन के समय इसे प्राप्त कर सकता है।	385	पत्नी के आभूषणों में वसीयतकर्ता की शर्त नहीं रखी गई थी।
397	386	नाबालिग की शादी के लिए वयस्क भाई ने ऋण लिया, तो उसकी मांग ऋण लेने वाले से ही की जाएगी।	386	पत्नी के गहनों पर वसीयतकर्ता की वसीयत केवल उसी हद तक प्रभावी होगी जो उसका वैवाहिक अधिकार है।
398	387	मकान के जिस हिस्से को बक्र ने अपने पैसे से खरीदा, उसमें दूसरों का कोई अधिकार नहीं है।	387	अस्तित्वहीन (मअदूम) के लिए वसीयत और स्वामित्व का हस्तांतरण बातिल है।
398	387	यदि पत्नी ने मरते समय मेहर माफ़ कर दिया, तो उसकी माफ़ी वारिसों की अनुमति पर निर्भर है।	387	गर्भ के लिए वसीयत की शर्त।
400	388	यदि पति ने अपनी इच्छा से पत्नी की दवा पर अपना पैसा खर्च किया, तो उसे वापस मांगने का दावा बातिल है।	388	यदि 'फलां के वारिसों' के लिए वसीयत की गई है, तो यह आवश्यक है कि वह 'फलां' वसीयतकर्ता से पहले मर जाए ताकि 'फलां के वारिस' शब्द सही साबित हो, अन्यथा यह प्रभावी नहीं होगा।

صفحہ نمبر		تفصیل ۱ نمبر		تفصیل ۲
۳۹۰	۳۷۸	تقسیمِ میراث کی بعض صورتیں۔	۳۷۸	وصیت کے بارے میں ایک سوال
		اگر کوئی وارث مفقود الخبر ہو تو اس کا ترکہ امانت رکھیں تاآنکہ اس کی عمر کے		
۳۹۱	۳۷۹	تمام آدمی مر جائیں تو پہنچ کے ذریعہ اس کی موت کا حکم لگا کر اس کے وارثوں میں تقسیم کر دیں۔	۳۷۹	نقل وصیت نامہ
		جو بیٹی اپنے سامنے مر جائے اس کی اولاد کے لئے اس طرح وصیت کرنا باطل ہے کہ		
۳۹۳	۳۸۱	جو شرعی حصہ میری بیٹی کو پہنچے اس کی مالک اس کی اولاد ہے۔	۳۸۱	باپ سے ملنے والے مشاہرہ کا مطالبہ بھائی سے بے جا ہے۔
۳۹۴	۳۸۱	وصیت زوجہ کے لئے بے اجازت دیگر ورثہ نافذ نہیں۔	۳۸۱	وارث کے لئے وصیت نہیں مگر جبکہ ورثہ اس کو جائز رکھیں تو نافذ ہے۔
		اگر کسی نے بعوض دین مہر اپنی جائداد کو		
۳۹۵	۳۸۲	بیوی کے ہاتھ بیع کر دیا تو بلا شبہ درست ہے۔	۳۸۲	وصی جب اپنے مال سے وصیت نافذ کرے تو اسے حق رجوع ہے۔

صفحہ نمبر		تفصیل ۱	نمبر	تفصیل ۲
۳۹۶	۳۸۳	پسر کے لئے وصیت بشر طیکہ موجود نہ ہو جائز ہے۔	۳۸۳	وصی برادران نابالغ کے خورد ونوش کے مصارف مجرا پائے گا۔ البتہ برادرانِ بالغ کے مصارف کو نہیں لے سکتا جبکہ واپسی کی شرط نہ کر لی تھی۔
۳۹۶	۳۸۴	معتوبہ کی وصیت نافذ نہیں۔	۳۸۴	
۳۹۶	۳۸۵	اگر پسر نے باپ کا قرضہ ادا کر دیا تو تقسیم میراث کے وقت اس کو وصول کر سکتا ہے۔	۳۸۵	زیور زوجہ میں موصی کی شرط نہ کر لی تھی۔
۳۹۷	۳۸۶	نابالغ کی شادی کے لئے بالغ بھائی نے قرضہ لیا تو اس کا مطالبہ قرضہ لینے والے ہی پر ہے۔	۳۸۶	زیور زوجہ میں موصی کی وصیت اسی قدر پر اثر انداز ہوگی جو اس کا حق شوہری ہے۔
۳۹۸	۳۸۷	جو حصہ مکان بکر نے اپنے پیسے سے خریدا اس میں دوسروں کا کچھ حق نہیں۔	۳۸۷	معدوم کے لئے وصیت و تملیک باطل ہے۔
۳۹۸	۳۸۷	زوجہ نے اپنے مرتے وقت مہر معاف کیا تو اس کی معافی وارثوں کی اجازت پر موقوف ہے۔	۳۸۷	حمل کے لئے وصیت کی شرط
۴۰۰	۳۸۸	اگر شوہر نے از خود زوجہ کی دوا میں اپنا مال صرف کیا تو واپسی کا دعویٰ باطل ہے۔	۳۸۸	اگر وارثانِ فلاں کے لئے وصیت کی تو ضروری ہے کہ وہ اسی موصی سے پہلے مر جائے تاکہ

صفحہ نمبر	تفصیل ۱ نمبر	تفصیل ۲
		وارثانِ فلاں کا لفظ صادق آئے ورنہ نافذ نہیں۔

Fatawa Rizvia Volume 25

Page	Subject	Subject	Page
403	Al-Shar'iyyah al-Bahiyyah fi Tahdid al-Wasiyyah (The Radiant Shari'ah regarding the definition of Will).	Answer to the third question.	411
	An inquiry consisting of eight questions.	Implementation of the will will be immediate from the inherited property, not from future profits.	411
404	Whether it is obligatory for the heirs to act upon the will or not.	Answer to the fourth question.	416
404	Will for the poor of the country.	Shari'ah and technical definitions of acts of worship (Ibadat) and dealings (Muamalat).	416
404	Whether a will belongs to the category of dealings or not.	An absolute will is neither part of worship nor part of dealings.	418
404	Whether a will that harms the heirs is permissible or not.	Answer to the fifth question.	419
406	If the executor (Wasi) first acts on a matter solely for his own benefit and not for another's benefit, will it affect the will or not?	Comparing a will to a sale (Bai') is not correct.	419
406	What is the ruling on a will involving benefits (Manaf'e)?	Sale of a fetus (haml) is impermissible, but a will for a fetus is permissible.	419
406	Transcription of the translation of a will from the English language.	Answer to the sixth question.	422
407	Answer to the first question.	Even if a will is disliked (Makruh), it will still be implemented.	422
407	A will is not obligatory in itself.	There are two types of will: Transfer of ownership (Tamlik) and closeness to God (Qurbat).	422
408		Recommendation (Nadb) and dislike (Karahah) are contradictory.	422

Page	Subject	Subject	Page
	If heirs stop the implementation of a will within one-third of the wealth, they are oppressors.		
408	Answer to the second question.	It happens in a thousand places that a thing is a source of closeness (Qurbat) in itself, but dislike arises from an external factor.	422
408	Specification of a particular part is not necessary for the validity of a will.	The negation of all types necessitates the negation of the thing divided entirely.	422
410	If a will is made for the poor of a specific city, it can be given to any poor person, though it is better to give it to them.	Decorating one's grave with a dome is not a type of closeness (Qurbat).	422
411	If a will is made for burial expenses for more than the Sunnah amount, it is void regarding the excess.		

फ़तावा रज़विया खंड 25

पृष्ठ	विषय	विषय	पृष्ठ
403	अल-शरइय्यतुल बहिय्या फी तहदीदिल वसिय्याह (वसीयत की परिभाषा में देदीप्यमान शरीअत)।	तीसरे प्रश्न का उत्तर।	411
	आठ प्रश्नों पर आधारित एक इस्तफ़्ता (प्रश्न)।	वसीयत पर अमल तुरंत छोड़ी गई संपत्ति से होगा, न कि भविष्य के मुनाफे से।	411
404	वारिसों पर वसीयत पर अमल करना अनिवार्य है या नहीं।	चौथे प्रश्न का उत्तर।	416
404	देश के गरीबों के लिए वसीयत।	इबादात और मामलात की शरई तकनीकी परिभाषा।	416
404	क्या वसीयत मामलात की श्रेणी से है या नहीं।	पूर्ण वसीयत न इबादात में से है और न मामलात में से।	418
404	ऐसी वसीयत जिससे वारिसों को हानि हो, जायज़ है या नहीं।	पांचवें प्रश्न का उत्तर।	419
406	यदि वसी पहले केवल अपने लाभ के काम पर अमल करे और दूसरे के लाभ वाला काम न करे, तो इससे वसीयत में दोष आएगा या नहीं?	वसीयत की तुलना बिक्री (बैय) से करना सही नहीं है।	419
406	वसीयत बिल मनाफे(लाभ की वसीयत) का क्या हुक्म है।	गर्भ की बिक्री नाजायज़ है और गर्भ के लिए वसीयत जायज़ है।	419
406	अंग्रेजी भाषा में वसीयतनामा के अनुवाद की प्रतिलिपि।	छठे प्रश्न का उत्तर।	422
407	पहले प्रश्न का उत्तर।	वसीयत अगर मकरूह (नापसंद) भी हो तो भी प्रभावी होगी।	422
407	वसीयत अपने आप में वाजिब नहीं है।		422

पृष्ठ	विषय
408	यदि वारिस एक-तिहाई माल में वसीयत लागू करने से रोकें तो वे ज़ालिम हैं।
408	दूसरे प्रश्न का उत्तर।
408	वसीयत की वैधता के लिए किसी विशिष्ट हिस्से का निर्धारण आवश्यक नहीं है।
410	यदि किसी विशिष्ट शहर के गरीबों के लिए वसीयत की गई, तो किसी भी गरीब को दी जा सकती है, हालाँकि उन्हीं को देना बेहतर है।
411	अंतिम संस्कार के लिए यदि सुन्नत मात्रा से अधिक रुपयों की वसीयत की जाए, तो वह अतिरिक्त राशि बातिल (अमान्य) है।

विषय	पृष्ठ
वसीयत दो प्रकार की होती है: तमलीक (स्वामित्व हस्तांतरण) और क़ुर्बत (पुण्य कार्य)।	
अनुशंसा (नदब) और नापसंदगी (कराहत) परस्पर विरोधी हैं।	422
हज़ार जगह ऐसा होता है कि कोई चीज़ स्वयं में क़ुर्बत (पुण्य) हो और बाहरी कारणों से उसमें कराहत आ जाए।	422
सभी प्रकारों का अभाव पूर्ण रूप से विभाजित वस्तु के अभाव का निर्णय करता है।	422
अपनी कब्र पर गुंबद बनवाना क़ुर्बत (पुण्य) की श्रेणी में नहीं है।	422

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۴۰۳	الشرعية البهية في تحديد الوصية۔	۴۱۱	جواب سوال سوم
			وصیت پر عمل فوراً جائیداد
	آٹھ سوالات پر مشتمل استفتاء	۴۱۱	متروکہ سے ہوگا نہ کہ آئندہ
			جائداد کے منافع سے۔
۴۰۴	ورثہ کو وصیت پر عمل واجب ہے یا نہیں۔	۴۱۶	جواب سوال چہارم
۴۰۴	ملک کے غرباء کے لئے وصیت	۴۱۶	عبادات و معاملات کی شرعی اصطلاحی تعریف۔
۴۰۴	وصیت از قبیل معاملات ہے یا نہیں۔	۴۱۸	مطلق وصیت نہ عبادات سے ہے نہ معاملات سے۔
۴۰۴	ایسی وصیت جس سے ورثہ کو مضرت ہو جائز ہے یا نہیں۔	۴۱۹	جواب سوال پنجم
۴۰۶	اگر وصی اولاً محض اپنے نفع کے کلام پر عمل کرے دوسرے کے نفع والا کام نہ کرے تو اس سے وصیت میں خلل ہو گا یا نہیں۔	۴۱۹	بیع پر وصیت کا قیاس درست نہیں۔
۴۰۶	وصیت بالمنافع کا کیا حکم ہے۔	۴۱۹	بیع حمل ناجائز اور وصیت بالحمل جائز

صفحہ	مضمون
۴۰۶	نقل ترجمہ وصیت نامہ درزبان انگریزی
۴۰۷	جواب سوال اول
۴۰۷	وصیت فی نفسہ واجب نہیں۔
۴۰۸	ورثہ اگر ثلث مال میں نفاذ وصیت کو روکیں ظالم ہیں۔
۴۰۸	جواب سوال دوم
۴۰۸	صحت وصیت کو خاص جز معین کی تعین ضروری نہیں۔
۴۱۰	اگر کسی خاص شہر کے فقراء کی وصیت کی تو ضروری نہیں کہ اسی شہر کے فقراء کو دے کسی فقیر کو دے سکتا ہے، ہاں افضل انہیں کو دینا ہے۔
۴۱۱	تجہیز و تکفین کے لئے اگر قدر مسنون سے زائد روپوں کی وصیت کی تو زائد میں باطل ہے۔

صفحہ	مضمون
۴۲۲	جواب سوال ششم
۴۲۲	وصیت اگر مکروہ ہے جب بھی نافذ ہوگی۔
۴۲۲	وصیت دو قسم ہے: تملیک و قربت۔
۴۲۲	الندب والکراھۃ متنافیان
۴۲۲	ہزار جگہ ہوتا ہے کہ شیئی فی نفسہ قربت ہو اور اسے خارج سے کراہت عارض ہو۔
۴۲۲	انتفاء الاقسام باسرھا قاض بانتفاء المقسم راسا۔
۴۲۲	قبہ سے اپنی قبر مزین کرانا نوع قربت سے نہیں۔

Fatawa Rizvia - Volume 25

Ruling Summary	Page	Ruling Summary	Page
Marking a grave is Sharia-approved.	423	The executor is the guardian of the minor; therefore, in the absence of harm, they can sell movable property but not immovable property, except in certain exceptional cases.	431
Construction around a grave for protection is permissible, for decoration it is forbidden, and a will for it is void.	423	If an Indian resident of Medina Munawwara makes a will that one-third of their property be sent to Medina Munawwara, can it be given to the poor there or not?	433
If a will is for an unlawful matter, it shall not be acted upon; rather, the lawful method will be followed.	425	If clothes given to an orphanage are unusable, it is correct to have them repaired and used, or sell them and use the proceeds for the orphans.	434
A will to be buried in a house is void.	425	If there are more Waqf (endowed) Qurans in an orphanage than needed, they can be given as a gift and the proceeds used for expenses.	434
Burial in houses is specific to the Prophets (peace be upon them).	425	From the orphanage funds, one can spend reasonably on the circumcision of orphans and the marriage of orphan children.	435
Making a will for transgressors is disliked (Makruh).	425	Zaid sold his house to his wife, then she died leaving minor children as heirs; can Zaid sell this property or not?	436
A will for a hostile disbeliever (Kafir Harbi) is valid despite being prohibited.	426	An inquiry regarding a will consisting of seven matters related to a will for children.	437
Sometimes a disliked (Makruh) will is also invalid.	426	Eleven questions from the scholars regarding the aforementioned will.	440
Answer to the seventh question.	430	A question regarding reconciliation on the aforementioned will.	441

Ruling Summary	Page
Non-compliance with some parts of a will by executors cannot hinder its overall execution.	430
Answer to the eighth question.	431
The property of minors, especially orphans, is like fire; whatever a father buys for his minor child becomes the child's property even while in the father's possession.	443
If the dowry (Mahr) is remaining, it should be paid from the estate first, then the inheritance should be distributed.	445

फ़तावा रिज़विया - जिल्द 25

निर्णय सारांश	पृष्ठ
क़ब्र पर निशान लगाना शरीयत के अनुसार सराहनीय है।	४२३
सुरक्षा के लिए क़ब्र के चारों ओर निर्माण जायज़ है, सजावट के लिए वर्जित है, और इसके लिए वसीयत बातिल (अमान्य) है।	४२३
अगर वसीयत किसी ग़ैर-शरई मामले के लिए है, तो उस पर अमल नहीं किया जाएगा; इसके बजाय शरई तरीक़े पर अमल होगा।	४२५
घर में दफ़नाने की वसीयत बातिल है।	४२५
घरों में दफ़न होना केवल अंबिया (पैगंबरों), अलैहिमुस्सलाम के लिए विशिष्ट है।	४२५
फ़ासिक़ों (गुनाहगारों) के लिए वसीयत करना मकरूह (नापसंद) है।	४२५
	४२६
वसी (वसीयत का निष्पादक) नाबालिग का संरक्षक है, इसलिए हानि न होने की स्थिति में वह चल संपत्ति बेच सकता है, अचल संपत्ति नहीं, सिवाय कुछ अपवादों के।	४३१
मदीना मुनव्वरा का एक भारतीय निवासी अगर वसीयत करे कि उसकी संपत्ति का एक तिहाई मदीना मुनव्वरा भेजा जाए, तो क्या उसे वहाँ के फ़ुकरा (ग़रीबों) को दिया जा सकता है या नहीं?	४३३
यतीमखाने में दिए गए कपड़े अगर बेकार हों, तो उन्हें ठीक करवाकर इस्तेमाल करना या उन्हें बेचकर उसकी आय को यतीमों के लाभ में लाना जायज़ है।	४३४
अगर यतीमखाने में ज़रूरत से ज़्यादा वक़्फ़ शुदा क़ुरआन हों, तो उन्हें हदिया (भेंट) करके आय का उपयोग किया जा सकता है।	४३४
यतीमखाने के चंदे से यतीमों के ख़तने और यतीम बच्चों की शादी में सामान्य रूप से खर्च किया जा सकता है।	४३५
ज़ैद ने अपना मकान अपनी पत्नी के नाम कर दिया, फिर उसकी मृत्यु हो गई और नाबालिग बच्चे वारिस हुए, तो क्या ज़ैद उस संपत्ति को बेच सकता है या नहीं?	४३६
	४३७

निर्णय सारांश	पृष्ठ
काफ़िर हर्बी (दुश्मन ग़ैर-मुस्लिम) के लिए भी वसीयत प्रतिबंधित होने के बावजूद प्रभावी है।	
कभी-कभी मकरूह वसीयत ग़ैर-सही भी होती है।	४२६
सातवें सवाल का जवाब।	४३०
वसीयत के कुछ हिस्सों पर निष्पादकों द्वारा अमल न करना उसके क्रियान्वयन में बाधा नहीं डाल सकता।	४३०
आठवें सवाल का जवाब।	४३१
बच्चों के लिए वसीयत से संबंधित सात विषयों पर आधारित एक वसीयतनामा के बारे में इस्तफ़ता (प्रश्न)।	
उपरोक्त वसीयतनामा के संबंध में उलेमा-ए-किराम से ग्यारह सवाल।	४४०
उपरोक्त वसीयतनामा पर सुलह (समझौते) से संबंधित सवाल।	४४१
नाबालिगों, विशेषकर यतीमों का माल आग है; पिता अपने नाबालिग बच्चे के लिए जो चीज़ खरीदता है, वह पिता के ही क़ब्ज़े से नाबालिग की मिल्कियत (स्वामित्व) हो जाती है।	४४३
यदि मेहर (स्त्रीधन) शेष हो, तो उसे संपत्ति से अदा किया जाए, फिर विरासत का वितरण हो।	४४५

متن صفحہ		متن صفحہ	
قبر کا نشان لگانا شرعاً محمود ہے۔	۴۲۳	وصی نابالغ کا محافظ ہے لہٰذا عدم ضرر کی صورت میں جائداد منقولہ فروخت کر سکتا ہے غیر منقولہ نہیں مگر چند صور استثناء میں۔	۴۳۱
قبر کے ارد گرد تعمیر برائے حفاظت جائز، برائے تزئین ممنوع، اور اس کی وصیت باطل۔	۴۲۳	ہندوستانی ساکن مدینہ منورہ اگر وصیت کرے کہ اس کی جائداد کا ثلث مدینہ منورہ بھیجا جائے تو اس کے یہاں کے فقراء کو دے سکتے ہیں یا نہیں۔	۴۳۳
اگر کسی امر نامشروع کی وصیت ہے تو اس پر عمل نہ کریں گے طریقہ مشروع پر عمل ہوگا۔	۴۲۵	یتیم خانہ میں دئے گئے کپڑے اگر بیکار ہوں تو ان کو درست کرا کے استعمال کرانا یا اس کو فروخت کر کے مصرفِ یتامیٰ میں لانا درست ہے۔	۴۳۴
گھر میں دفن کی وصیت باطل ہے۔	۴۲۵	جو مصاحف وقف یتیم خانہ میں ضرورت سے زائد ہوں ان کو ہدیہ کر کے خرچ کر سکتے ہیں۔	۴۳۴
گھر میں دفن انبیاء علیہم السلام کے ساتھ مخصوص ہے۔	۴۲۵	یتیم خانہ کے چندہ سے یتیموں کا ختنہ اور یتیم بچوں کی شادی میں معمولی طور پر خرچ کر سکتے ہیں۔	۴۳۵

متن	صفحہ
فاسقوں کے لئے وصیت مکروہ ہے۔	۴۲۵
کافر حربی کے لئے بھی وصیت باوجود ممنوع نافذ ہے۔	۴۲۶
کبھی وصیت مکروہ غیر صحیح بھی ہوتی ہے۔	۴۲۶
جواب سوال ہفتم	۴۳۰
اوصیاء کا بعض وصایا میں تعمیل نہ کرنا نفاذ میں خلل نہیں ڈال سکتا۔	۴۳۰
جواب سوال ہشتم	۴۳۱
زید نے اپنا مکان زوجہ کے نام بیع کردیا پھر وہ مر گئی اور نابالغ بچے وارث ہوئے تو زید اس جائداد کو بیچ سکتا ہے یا نہیں۔	۴۳۶
اولاد کے لئے وصیت سے متعلق سات امور پر مشتمل ایک وصیت نامہ کے بارے میں استفتاء۔	۴۳۷
وصیت نامہ مذکورہ سے متعلق علماء کرام سے گیارہ سوالات۔	۴۴۰
مذکورہ بالا وصیت نامہ پر مصالحت سے متعلق سوال۔	۴۴۱
نابالغوں خصوصاً یتیموں کا مال آگ ہے، باپ جو چیز اپنے نابالغ بچے کے لئے خریدے وہ باپ ہی کے قبضہ سے نابالغ کی ملک ہوجاتی ہے۔	۴۴۳
اگر مہر باقی ہو تو جائداد سے اس کو ادا کیا جائے پھر تقسیم ورثہ ہو۔	۴۴۵

Fatawa-e-Razvia Volume 25

- A gift during illness is considered a will, and a will made during terminal illness (Marad-ul-Mawt) is not enforceable without the consent of the heirs. (446)
- If a wife made a will to her father, the father can pay the husband's dues and spend the remainder on charity and fidiya (expiation). (463)
- Expenses for funeral and burial as per the Sunnah will be deducted from the estate; other expenses like Fatiha and charity will be the responsibility of the person who spent them. (447)
- The distribution of inheritance when a wife dies leaving only a husband and parents. (463)
- If an adult heir permits legitimate expenses, they will be deducted from their share; however, a minor's property must remain protected. Neither can they give permission nor can anyone else on their behalf; they must receive their full share. (447)
- Inheritance is not waived by simply stating it is waived. (464)
- Jewelry kept as a trust depends on just testimony. (448)
- If someone said, "I don't need it, look, spend it on charity etc.," the inheritance is not waived by this; they may take it or permit it to be spent. (464)
- It is forbidden (haram) to keep the shares of minors less during the distribution of inheritance. (448)
- Whoever removes a hardship from a Muslim, Allah Almighty will remove their hardship on the Day of Resurrection. (464)
- Minors' shares should remain together; adults have the right over their own shares. (448)
- Once an heir validates a will after the death, they no longer have the right to revoke it. (465)
- Rulings regarding gifts (Hiba) during terminal illness. (453)
- The claim of a single woman that the deceased made a certain will is not valid evidence; adult heirs have the choice to accept it or not. (466)
- What is the ruling if someone gifts their property to one heir during terminal illness? Several scenarios of this. (454)
- A niece and a maternal cousin cannot be heirs in the presence of paternal cousins. (466)
- Definition of terminal illness (Marad-ul-Mawt). (457)

- The debt of dower or other debts shall be paid from the estate itself; payment is not obligatory for the heirs, but it is better if they do it voluntarily. (467)
- In our regions, the eldest son, if capable and promising, is legally the executor (Wasi). (460)
- If the husband did not acknowledge the amount of dower during his lifetime, and it is not proven by witnesses, then only Mahr-e-Misl (customary dower) shall be given. (467)
- In the presence of the father, brothers and sisters have no right to inheritance. (463)

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 25

- बीमारी की हालत में दिया गया उपहार (हिबा) वसीयत है, और मरज़-उल-मौत (मृत्यु शय्या) के दौरान की गई वसीयत वारिसों की अनुमति के बिना प्रभावी नहीं होती। (446)
- यदि पत्नी ने अपने पिता को वसीयत की, तो पिता पति का हक़ अदा करके शेष राशि सदक़ा और फ़िद्या में खर्च कर सकता है। (463)
- सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफ़न पर खर्च किया गया पैसा जायदाद (तरका) से काटा जाएगा; फ़ातिहा और खैरात के बाकी खर्चे करने वाले व्यक्ति पर होंगे। (447)
- जब पत्नी की मृत्यु हो जाए और वह केवल पति और माता-पिता को छोड़ जाए, तो विरासत के बँटवारे की स्थिति। (463)
- यदि कोई वयस्क वारिस जायज़ खर्च की अनुमति देता है, तो वे उसके हिस्से से काटे जाएंगे, लेकिन नाबालिग का धन हर हाल में सुरक्षित रहेगा। न वह अनुमति दे सकता है और न ही उसकी ओर से कोई दूसरा, उसे उसका पूरा हिस्सा मिलेगा। (447)
- विरासत (इर्स) छोड़ने से समाप्त नहीं होती। (464)
- जो गहने अमानत के तौर पर रखे गए थे, उनका फैसला न्यायपूर्ण गवाही पर निर्भर है। (448)
- यदि यह कहा गया कि "मुझे नहीं चाहिए, देखो इसे सदक़ा आदि में खर्च कर दो," तो इससे उसकी विरासत समाप्त नहीं होती; चाहे तो ले ले, चाहे तो खर्च करने की अनुमति दे दे। (464)
- नाबालिगों के हिस्सों के बँटवारे में कमी करना हराम है। (448)
- जो किसी मुसलमान की कठिनाई दूर करेगा, अल्लाह तआला क़यामत के दिन उसकी कठिनाई दूर करेगा। (464)
- नाबालिगों के हिस्से एक साथ रखे जाने चाहिए, वयस्क वारिसों को अपने हिस्से पर अधिकार है। (448)
- जब वारिस मृत्यु के बाद वसीयत को मान्य (जायज़) घोषित कर दे, तो अब पलटने का अधिकार नहीं रहता। (465)
- मरज़-उल-मौत में हिबा (उपहार) के अहकाम। (453)
- एक अकेली महिला का यह दावा कि मृतक ने यह वसीयत की थी, प्रमाण नहीं है; वयस्क वारिसों को अधिकार है कि वे इसे मानें या न मानें। (466)

- मरज़-उल-मौत में अपनी संपत्ति किसी एक वारिस को उपहार (हिबा) कर दी, तो उसका क्या नियम है, इसकी कुछ स्थितियाँ। (454)
- चचेरे भाई की उपस्थिति में भानजी और ममेरा भाई वारिस नहीं हो सकते। (466)
- मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) की परिभाषा। (457)
- महर का ऋण या अन्य ऋण जायदाद (तरका) से ही चुकाए जाएंगे; वारिसों पर अदायगी अनिवार्य नहीं है, यदि वे स्वयं कर दें तो बेहतर है। (467)
- हमारे क्षेत्रों में बड़ा बेटा जो योग्य और होनहार हो, नियमानुसार वसी (कार्यपालक) होता है। (460)
- यदि पति ने जीवन में महर की राशि स्वीकार नहीं की और न ही गवाहों से साबित है, तो केवल 'महरे मिस्ल' (प्रचलित महर) दिया जाएगा। (467)
- पिता की मौजूदगी में भाई-बहन का कोई अधिकार नहीं है। (463)

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

- ہبہ مرض میں وصیت ہے اور وصیت مرض موت میں بے اجازت ورثہ نافذ نہیں۔ ۴۴۶
- اگر زوجہ نے باپ کو وصیت کی تو باپ حق شوہر ادا کرکے بقیہ کو صدقہ و فدیہ میں خرچ کرسکتا ہے۔ ۴۶۳
- کفن دفن بقدر مسنون میں جو روپیہ صرف ہوا وہ تو ترکہ سے مجرا ہوگا باقی فاتحہ خیرات کے مصارف خرچ کرنے والے پر پڑیں گے۔ ۴۴۷
- بیوی مری صرف شوہر اور والدین کو چھوڑا تو اس کی تقسیم وراثت کی صورت۔ ۴۶۳
- بالغ وارث جائز خرچ کی اجازت دے تو اس کے حصہ سے مجرا ہوں گے مگر نابالغ کا مال بہر حال محفوظ رہے گا نہ وہ اجازت دے نہ اس کی طرف سے دوسرا، اس کو پورا پورا حصہ ملے گا۔ ۴۴۷
- ارث ساقط کئے ساقط نہیں ہوتی۔ ۴۶۴
- جو زیور امانت رکھا گیا تھا وہ شہادت عادلہ پر موقوف ہے۔ ۴۴۸
- اگر یہ کہا کہ مجھ کو نہیں چاہیے دیکھیں صدقہ وغیرہ میں خرچ کردو تو اس سے اس کی وراثت ساقط نہیں ہوتی چاہے تو لے چاہے صرف کرنے کی اجازت دے۔ ۴۶۴
- نابالغوں کے تقسیم حصص میں کمی رکھنا حرام ہے۔ ۴۴۸
- جو کسی مسلمان سے سختی دور کرے اللہ تعالٰی روز قیامت اس کی سختی دور کرے۔ ۴۶۴
- نابالغوں کے حصے یکجا رہیں بالغوں کو اپنے حصے کا اختیار ہے۔ ۴۴۸
- وارث جب بعد موت وصیت کو جائز کردے تو اب رجوع کا اختیار نہیں۔ ۴۶۵
- مرض الموت میں ہبہ کے احکام ۴۵۳

- تنہا عورت کا دعویٰ کہ متوفیہ نے یہ وصیت کی تھی حجت نہیں، بالغین ورثہ کو اختیار ہے اعتبار کریں یا نہ کریں۔ ۴۶۶
- مرض الموت میں اپنی جائداد کسی ایک وارث کو ہبہ کی تو اس کا حکم کیا ہے، اس کی چند صورتیں۔ ۴۵۴
- بھانجی و ماموں زاد بھائی یہ دونوں چچا زاد بھائی کے ہوتے ہوئے وارث نہیں ہوسکتے۔ ۴۶۶
- مرض الموت کی تعریف ۴۵۷
- دین مہر یا دیگر دیون ترکہ ہی سے ادا کئے جائیں گے وارثوں پر ادائیگی واجب نہیں از خود کریں بہتر ہے۔ ۴۶۷
- ہمارے بلاد میں بڑا بیٹا لائق ہو نہار حکماً وصی ہوتا ہے۔ ۴۶۰
- اگر شوہر نے حیات میں مہر کی مقدار کا اقرار نہ کیا، نہ گواہان سے ثابت، تو صرف مثل مہر دیا جائے۔ ۴۶۷
- باپ کے ہوتے ہوئے بھائی بہن کا استحقاق نہیں۔ ۴۶۳

Fatawa Razawiyya, Volume 25

- Serving parents and raising children is also purely a religious act and pleasing to the Lord. (469) | The executor does not have absolute authority to sell. (480)
- Spiritual exercise and struggle consist of acting against the ego for the sake of Allah's pleasure. (469) | Saying "if they win [in a struggle/wrestle], I will relinquish the house" is absurd and void. (482)
- The method of distributing shared inherited property. (469) | If a minor orphan puts their water into a well, does the water remain usable or not? Detail thereof. (488)
- Meaning of buying at market rates. (469) | If a minor fetched water from a well for themselves or another, is it permissible for an adult to perform ablution with it or not? (488)
- Can a father spend the property of a minor child or not? (471) | No one has the right to dispose of a minor's property. (489)
- A legal stratagem for spending the property of minor children. (471) | In something owned by a minor, no one except poor parents can make any disposal. (489)
- Gifting property before the distribution of inheritance will not constitute a gift. (471) | Execution of a will shall be from one-third of the estate, even if there are multiple wills. (491)
- If the father is needy, he can take the son's property without price; if he is wealthy, he must pay the price. (472) | If a will is made for annual Fatiha and all is spent quickly, it is permissible; in fact, this is better. (492)
- If a husband acknowledges that dower is pending and gives something to his wife from it, the heirs have no right to take it back later, even if it is proven that the woman had forgiven it. (477) | What should be done with the share of property if the heir brother is missing (untraceable)? (493)
- Selling anything by a patient in their terminal illness (marad-ul-maut) without the permission of other heirs is void. (477) | A deceased woman willed for a well to be built on her behalf; if, due to dire need, a canopy for a mosque was built instead, what is the ruling? (495)
- A form of distributing an estate. (478) | Whatever amount is spent from shared property without permission, its compensation is mandatory. (497)

- Even after twenty years, an acknowledgement will be accepted, and without an acknowledgement, a long period of silence by claimants leads to the forfeiture of the claim. (479)

फ़तावा रज़विया, खंड 25

- माता-पिता की सेवा और बच्चों का पालन-पोषण भी धर्म का कार्य और प्रभु की प्रसन्नता है। (469) | वसीयत के निष्पादक (वसी) को बिक्री का पूर्ण अधिकार नहीं है। (480)
- साधना और संघर्ष, अल्लाह की प्रसन्नता के लिए स्वयं की इच्छा (नफ़्स) के विरुद्ध कार्य करने का नाम है। (469) | यह कहना कि "यदि वे पछाड़ दें तो मैं घर छोड़ दूँगा" व्यर्थ और अमान्य है। (482)
- साझा विरासत की संपत्ति के वितरण की विधि। (469) | यदि एक नाबालिग अनाथ ने अपना पानी कुएं में डाल दिया, तो क्या वह पानी उपयोग के योग्य रहा या नहीं? इसका विवरण। (488)
- बाजार भाव पर खरीदने का अर्थ। (469) | यदि किसी नाबालिग ने अपने या दूसरे के लिए कुएं से पानी निकाला, तो क्या उससे किसी बालिग (वयस्क) का वज़ू करना जायज़ होगा या नहीं? (488)
- क्या पिता नाबालिग की संपत्ति खर्च कर सकता है या नहीं? (471) | नाबालिग के स्वामित्व वाली संपत्ति में किसी को भी हस्तक्षेप (तसर्रुफ़) का अधिकार नहीं है। (489)
- नाबालिग बच्चों की संपत्ति खर्च करने के लिए एक शरीयत आधारित युक्ति (हीला)। (471) | जो चीज़ नाबालिग के स्वामित्व में हो, उसमें निर्धन माता-पिता के अलावा कोई और हस्तक्षेप नहीं कर सकता। (489)
- विरासत के बंटवारे के बिना संपत्ति दान (हिबा) करने से दान प्रभावी नहीं होगा। (471) | वसीयत का क्रियान्वयन कुल संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से से होगा, चाहे वसीयतें कई हों। (491)
- यदि पिता ज़रूरतमंद है तो वह बेटे की संपत्ति बिना मूल्य लिए ले सकता है, और यदि वह समृद्ध है तो मूल्य चुकाना होगा। (472) | यदि वार्षिक फातिहा की वसीयत की गई और जल्द ही सब खर्च कर दिया गया, तो भी यह जायज़ है, बल्कि यही बेहतर है। (492)
- यदि पति स्वीकार करे कि मेहर (स्त्रीधन) शेष है और उसमें से पत्नी को कुछ दे दे, तो उत्तराधिकारियों को बाद में इसे वापस लेने का अधिकार नहीं है, भले ही यह साबित हो जाए कि महिला ने उसे माफ कर दिया था। (477) | यदि उत्तराधिकारी भाई लापता (मफ़क़ूदुल ख़बर) हो, तो उसकी संपत्ति के हिस्से का क्या किया जाए? (493)

- मृत्यु-रोग (मरज़-उल-मौत) की स्थिति में रोगी द्वारा अन्य उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना किसी चीज़ को बेचना अमान्य है। (477) | एक मृत महिला ने वसीयत की थी कि मेरी ओर से एक कुआं बनवा दिया जाए; यदि अत्यधिक आवश्यकता के कारण मस्जिद का सायबान बनवा दिया गया, तो क्या आदेश है? (495)
- विरासत (तरका) वितरण का एक रूप। (478) | साझा संपत्ति में से बिना अनुमति के जितना भी खर्च किया गया, उसका हर्जाना (तावान) देना अनिवार्य है। (497)
- बीस वर्ष बीतने के बाद भी स्वीकारोक्ति मान्य होगी, और स्वीकारोक्ति के बिना लंबे समय तक दावेदारों की चुप्पी दावे के खत्म होने का कारण बनती है। (479)

- والدین کی خدمت اور بچوں کی تربیت بھی عین کارِ دین ورضائے رب ہے۔ (۴۶۹) | وصی کو مطلق اختیارِ بیع نہیں۔ (۴۸۰)
- ریاضت و مجاہدہ، رضائے الٰہی میں نفس کے خلاف کام کرنے کا نام ہے۔ (۴۶۹) | یہ کہنا کہ پچھاڑف لیں تو میں مکان سے دستبردار ہوں مہمل و باطل ہے۔ (۴۸۲)
- مشتر کہ مال کی تقسیم وراثت کا طریقہ۔ (۴۶۹) | یتیم نابالغ نے اگر اپنا پانی کنویں میں ڈال دیا تو پانی قابلِ استعمال رہا یا نہیں۔ اس کی تفصیل۔ (۴۸۸)
- بازار بھاؤ میں خریدنے کا مطلب (۴۶۹) | نابالغ نے اپنے یا دوسرے کے لئے کنویں سے پانی بھرا تو اس سے بالغ کو وضو کرنا جائز ہوگا یا نہیں۔ (۴۸۸)
- باپ نابالغ کے مال کو خرچ کر سکتا ہے یا نہیں۔ (۴۷۱) | نابالغ کی ملک میں کسی کو تصرف کا اختیار نہیں۔ (۴۸۹)
- نابالغ بچوں کے مال صرف کرنے کا ایک حیلہ شرعیہ (۴۷۱) | جو چیز نابالغ کی ملک ہو اس میں سوا فقیر والدین کوئی تصرف نہیں کر سکتا۔ (۴۸۹)
- بغیر تقسیم وراثت کا مال ہبہ کرنے سے ہبہ نہ ہوگا۔ (۴۷۱) | وصیت کا نفاذ ثلث میں ہوگا اگرچہ متعدد ہوں۔ (۴۹۱)
- باپ اگر محتاج ہو تو بیٹے کا مال بغیر قیمت لے سکتا ہے اور غنی ہو تو قیمت لے۔ (۴۷۲) | اگر سالانہ فاتحہ کی وصیت کی اور جلد ہی سب خرچ کر دیا تو بھی جائز ہے بلکہ یہی بہتر ہے۔ (۴۹۲)

- اگر شوہر اقرار کرے کہ مہر باقی ہے اور اس میں زوجہ کو کچھ دے دیا تو ورثہ کو بعد میں اس کو واپس لینے کا حق نہیں اگرچہ یہ ثابت ہو جائے کہ عورت نے معاف کر دیا تھا۔ (۴۷۷) | وارث بھائی مفقود الخبر ہو تو اس کا حصہ مال کیا کرے۔ (۴۹۳)
- مرض الموت میں مریض کا کوئی چیز بیچنا بغیر اجازت دیگر ورثہ باطل ہے۔ (۴۷۷) | ایک مرحومہ نے وصیت کی کہ میری طرف سے کنواں بنوا دینا تو اگر ضرورت شدید ہ کی وجہ سے مسجد کا سائبان بنوا دیا تو کیا حکم ہے۔ (۴۹۵)
- تقسیم ترکہ کی ایک شکل۔ (۴۷۸) | مال مشترک سے بے اجازت جس قدر صرف کیا اس کا تاوان لازم ہے۔ (۴۹۷)
- بیس برس گزرنے کے بعد بھی اقرار تسلیم ہوگا اور بے اقرار طالبین کا مدتِ مدید تک سکوت سقوطِ دعویٰ کا باعث ہے۔ (۴۷۹)

Fatawa Rizvia, Volume 25

Subject	Fatwa No. / Ref.	Page
Paying off debt from the deceased's estate takes precedence over inheritance distribution.	498 Fatwa No. 8.	539
A false confession is religiously null and void.	500 Reply from the author (Mercy be upon him).	542
Mere registration or writing is nothing until proven by witnesses.	503 Fees are not taken for fatwas here.	542
If the son is gifted and given possession, he becomes the owner.	503 Rejection of eight fatwas related to will and inheritance.	542
A long inquiry sent by the Judge of the Chief Court of Bahawalpur State concerning will and inheritance, containing fatwas from eight muftis whose names have been omitted.	503 The Benefits and Elaborations (Al-Afadaat wal-Tafreeat).	544
Copy of the Will (Wasiyat Nama).	505 First Benefit (Afada Ula).	546
Inquiry.	506 Executorship is like agency.	545
Question No. 2.	508 Agency is during life; executorship is after death.	545
Fatwa No. 1.	508 Executorship means giving someone authority and making them an enforcer of disposal.	545
Fatwa No. 2.	509 Just as the donee is not the agent of the donor, a legatee of a gift without consideration after death is not an executor but rather an owner.	546
Copy of the fatwa of Maulvi Sahib of Brandamooloyan.	509 If someone makes another person owner of their property, then the original owner's restrictions no longer apply to the second owner in any way.	547

Subject	Fatwa No. / Ref.	Page
Fatwa No. 3.	513 A conditional gift is valid, but the condition is void.	547
Fatwa No. 4.	515 If after transfer of ownership some expediency is made a condition, then the transfer is complete and the condition is non-existent.	547
Refutation from the scholars of Bahawalpur State.	515 Second Benefit (Afada Saniya).	548
Fatwa No. 5.	522 There is no authority of will over an old property.	548
Fatwa No. 6.	526 Elaborations (Tafreeat).	549
Fatwa No. 7.	531 Refutation of Fatwa No. 6.	549

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

विषय	फ़तवा संख्या / संदर्भ	पृष्ठ
मृतक की संपत्ति से ऋण चुकाना विरासत वितरण से पहले है।	498 फ़तवा नंबर 8।	539
झूठा इकरार धार्मिक रूप से पूरी तरह शून्य है।	500 लेखक (रहमतुल्लाह अलैह) का उत्तर।	542
जब तक गवाहों से साबित न हो, केवल रजिस्ट्री या लेखन कुछ भी नहीं है।	503 यहाँ फ़तवे के लिए फ़ीस नहीं ली जाती।	542
अगर बेटे को हिबा (उपहार) करके कब्ज़ा दिला दिया गया, तो वह मालिक हो गया।	503 वसीयत और विरासत से संबंधित आठ फ़तवों का खंडन।	542
बहावलपुर राज्य के मुख्य न्यायालय के न्यायाधीश द्वारा भेजी गई लंबी पूछताछ जो वसीयत और विरासत से संबंधित है, जिसमें आठ मुफ़्तियों के फ़तवे शामिल हैं जिनके नाम हटा दिए गए हैं।	503 लाभ और विस्तार (अल-अफ़ादात वल-तफ़रीआत)।	544
वसीयतनामा की प्रति।	505 प्रथम लाभ (अफ़ादा ऊला)।	546
पूछताछ।	506 वसायत (कार्यकारिणी) वकालत (एजेंसी) की तरह है।	545
सवाल नंबर 2।	508 वकालत जीवन काल में होती है, वसायत मृत्यु के बाद।	545
फ़तवा नंबर 1।	508 वसायत का अर्थ है किसी को अधिकार देना और उसे कार्य-प्रवर्तनकर्ता बनाना।	545
फ़तवा नंबर 2।	509 जिस तरह उपहार पाने वाला (मौहूब लह) उपहार देने वाले (वाहब) का वकील नहीं होगा, उसी तरह मृत्यु के बाद बिना किसी प्रतिफल के	546

विषय	फ़तवा संख्या / संदर्भ	पृष्ठ
	स्वामित्व प्राप्त करने वाला (मूसी लह) वसी (कार्यकारी) नहीं होगा बल्कि मालिक होगा।	
मौलवी साहिब ब्राँडामोलुयान के फ़तवे की प्रति।	509 जो अपनी संपत्ति का किसी को मालिक बना दे, तो अब पहले मालिक का कोई प्रतिबंध दूसरे मालिक पर किसी तरह नहीं है।	547
फ़तवा नंबर 3।	513 शर्त वाला उपहार मान्य है और शर्त अमान्य (बातिल) है।	547
फ़तवा नंबर 4।	515 अगर स्वामित्व (तमलीक) के बाद किसी भलाई (मसलहत) को शर्त बना दिया जाए, तो स्वामित्व पूर्ण हो गया और शर्त समाप्त।	547
बहावलपुर राज्य के विद्वानों की ओर से खंडन।	515 द्वितीय लाभ (अफ़ादा सानिया)।	548
फ़तवा नंबर 5।	522 पुरानी मिल्कियत में वसीयत का अधिकार नहीं।	548
फ़तवा नंबर 6।	526 विस्तार (तफ़रीआत)।	549
फ़तवा नंबर 7।	531 फ़तवा नंबर 6 का खंडन।	549

مضمون	فتویٰ نمبر / حوالہ	صفحہ
مال متروکہ سے ادائے دین تقسیم ترکہ سے مقدم ہے۔	۴۹۸ فتویٰ نمبر ۸۔	۵۳۹
اقرار کا ذب دیانۃ باطل محض ہے۔	۵۰۰ جواب از مصنف علیہ الرحمۃ	۵۴۲
مجرد رجسٹری یا کوئی تحریر کوئی چیز نہیں جب تک گواہان سے ثابت نہ ہو۔	۵۰۳ یہاں فتویٰ پر فیس نہیں لی جاتی۔	۵۴۲
اگر بیٹے کو ہبہ کر کے قبضہ دلا دیا تو وہ مالک ہو گیا۔	۵۰۳ وصیت و وراثت سے متعلق آٹھ فتوؤں کا رد	۵۴۲
کچہری چیف کورٹ ریاست بہاولپور کے جج کی طرف سے ارسال کردہ طویل استفتاء جو وصیت و وراثت سے متعلق ہے اور اس میں آٹھ مفتیوں کے فتوے مفتیوں کے نام حذف کر دیئے گئے ہیں۔	۵۰۳ الافادات والتفریعات	۵۴۴
نقل وصیت نامہ	۵۰۵ افادہ اولیٰ	۵۴۶
استفتاء	۵۰۶ وصایت مثل وکالت ہے۔	۵۴۵
سوال نمبر ۲۔	۵۰۸ وکالت حیات میں ہوتی ہے وصایت بعد موت۔	۵۴۵
فتویٰ نمبر ۱۔	۵۰۸ وصایت کے معنی کسی کو اختیار دینا اور نافذ التصرف بنانا۔	۵۴۵

مضمون	فتویٰ نمبر / حوالہ	صفحہ
	۵۰۹ جس طرح موہوب لہ، واہب کا وکیل نہ ہوگا اسی طرح تملیک بلا عوض بعد الموت سے موصی لہ، وصی نہ ہو گا بلکہ مالک ہوگا۔	۵۴۶
فتویٰ نمبر ۲۔		
نقل فتویٰ مولوی صاحب برانڈامولویان	۵۰۹ جو اپنے مال کا کسی کو مالک کرے تو اب مالک اول کی پابندی مالک ثانی پر کسی طرح نہیں۔	۵۴۷
فتویٰ نمبر ۳۔	۵۱۳ ہبہ مشروط نافذ ہے اور شرط باطل۔	۵۴۷
فتویٰ نمبر ۴۔	۵۱۵ اگر تملیک کے بعد کسی مصلحت کو شرط قرار دے تو تملیک تام ہوگئی اور شرط معدوم۔	۵۴۷
تردید منجانب علمائے ریاست بہاولپور	۵۱۵ افادہ ثانیہ	۵۴۸
فتویٰ نمبر ۵۔	۵۲۲ پرانی ملک میں وصیت کا اختیار نہیں۔	۵۴۸
فتویٰ نمبر ۶۔	۵۲۶ تفریعات	۵۴۹
فتویٰ نمبر ۷۔	۵۳۱ فتویٰ نمبر ۶ کا رد	۵۴۹

Fatawa Rizvia Volume 25

Page 552: Third Benefit | Page 563: Benefit does not necessarily follow from the bequest of a thing, but it is an advantageous transfer of benefit by obligation, therefore its separate bequest is permissible. Page 552: Bequest for an heir is undoubtedly permissible when there is no other heir. | Page 564: Benefit No. 4. Page 553: Sub-details (Tafri'at) | Page 564: Bequest of benefit is equivalent to the bequest of the corpus (raqba). Page 553: Refutation of Fatwa No. 5 | Page 566: Benefit No. 5. Page 553: Fourth Benefit | Page 566: The one for whom the corpus was bequeathed does not need the bequest of benefit. Page 553: Just as the bequest of the corpus of a thing is valid, so is the bequest of benefit alone. | Page 566: Benefit No. 6. Page 556: Sub-details (Tafri'at) | Page 566: Observation of the testator's (musi) intent in the bequest is mandatory. Page 556: Refutation of Fatwa No. 7 | Page 567: Benefit No. 7. Page 556: Transfer of ownership attributed to after death, if done in health, is a bequest. | Page 567: Regarding dowry (mahr), the woman's statement along with an oath is reliable up to the 'customary dowry' (mahr-e-mithl). Page 556: Refutation of Fatwa No. 8. | Page 567: Benefit No. 8. Page 557: A stranger's writing on Fatwa No. 1 | Page 567: Dowry is also like all debts, and debt relates to value, not to the specific property. Page 557: Five great benefits containing detailed advantages | Page 568: Benefit No. 9. Page 557: Benefit No. 1. | Page 568: Bequest is a transfer of ownership from the testator's perspective. Page 557: Debt comes after funeral and burial expenses in the inheritance. | Page 569: Benefit No. 10. Page 557: Then bequest, then inheritance. | Page 569: For the execution of one-third in a bequest, the total estate after paying debts is considered. Page 558: Division of inheritance | Page 569: Benefit No. 11. Page 562: Benefit No. 2. | Page 569: After acknowledgment, there is no need for any investigation. Page 562: If the corpus of a thing was bequeathed to someone, and later its benefit to another, the first will only be the owner, the second will take the benefit. | Page 570: Benefit No. 12. Page 563: Benefit No. 3. | Page 570: When the bequest for an heir is subsequent to a bequest for a stranger, it will be weakened against it.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

पृष्ठ 552: तीसरा लाभ | पृष्ठ 563: किसी चीज़ की वसीयत से लाभ अनिवार्य रूप से नहीं आता, लेकिन यह दायित्व के रूप में लाभ का लाभदायक हस्तांतरण है, इसलिए इसकी अलग वसीयत जायज़ है। पृष्ठ 552: वारिस के लिए वसीयत निस्संदेह जायज़ है जब कोई और वारिस न हो। | पृष्ठ 564: फ़ायदा नंबर 4। पृष्ठ 553: तफ़रीआत (उप-विवरण) | पृष्ठ 564: लाभ की वसीयत मूल वस्तु (रकबा) की वसीयत के समान है। पृष्ठ 553: फ़तवा नंबर 5 का खंडन | पृष्ठ 566: फ़ायदा नंबर 5। पृष्ठ 553: चौथा लाभ | पृष्ठ 566: जिसके लिए मूल वस्तु की वसीयत हुई उसे लाभ की वसीयत की आवश्यकता नहीं। पृष्ठ 553: जिस तरह किसी चीज़ के मूल (रकबा) की वसीयत सही है, वैसे ही अकेले लाभ की भी। | पृष्ठ 566: फ़ायदा नंबर 6। पृष्ठ 556: तफ़रीआत (उप-विवरण) | पृष्ठ 566: वसीयत में वसीयतकर्ता (मूसी) के उद्देश्य पर नज़र रखना अनिवार्य है। पृष्ठ 556: फ़तवा नंबर 7 का खंडन | पृष्ठ 567: फ़ायदा नंबर 7। पृष्ठ 556: मृत्यु के बाद के लिए स्वामित्व का हस्तांतरण अगर स्वास्थ्य की स्थिति में हो तो वसीयत है। | पृष्ठ 567: मेहर के बारे में, औरत का कथन शपथ के साथ मेहर-ए-मिसल तक विश्वसनीय है। पृष्ठ 556: फ़तवा नंबर 8 का खंडन। | पृष्ठ 567: फ़ायदा नंबर 8। पृष्ठ 557: फ़तवा नंबर 1 पर एक अजीब लेखन | पृष्ठ 567: मेहर भी तमाम ऋणों की तरह है और ऋण का संबंध मूल्य से है, संपत्ति से नहीं। पृष्ठ 557: विस्तृत लाभों पर आधारित पाँच महान लाभ | पृष्ठ 568: फ़ायदा नंबर 9। पृष्ठ 557: फ़ायदा नंबर 1। | पृष्ठ 568: वसीयत, वसीयतकर्ता की ओर से स्वामित्व प्रदान करना है। पृष्ठ 557: विरासत (तरका) में कफ़न-दफ़न के बाद ऋण की बारी आती है। | पृष्ठ 569: फ़ायदा नंबर 10। पृष्ठ 557: फिर वसीयत, फिर विरासत। | पृष्ठ 569: वसीयत में एक तिहाई (तिहाई) के कार्यान्वयन के लिए ऋण भुगतान के बाद कुल संपत्ति का विचार किया जाता है। पृष्ठ 558: विरासत का बँटवारा | पृष्ठ 569: फ़ायदा नंबर 11। पृष्ठ 562: फ़ायदा नंबर 2। | पृष्ठ 569: इकरार (स्वीकृति) के बाद किसी जाँच की आवश्यकता नहीं। पृष्ठ 562: अगर किसी के लिए वस्तु के मूल की वसीयत की गई, फिर बाद में दूसरे के लिए उसके लाभ की, तो पहला केवल मालिक होगा और दूसरा लाभ उठाएगा। | पृष्ठ 570: फ़ायदा नंबर 12। पृष्ठ 563: फ़ायदा नंबर 3। | पृष्ठ 570: जब वारिस के लिए वसीयत किसी अजनबी के लिए वसीयत के बाद की हो, तो वह उसके मुक़ाबले में अप्रभावी हो जाएगी।

पृष्ठ 658 का 28

۵۵۲ افادہ ثالثہ | ۵۶۳ وصیت شیئ سے منفعت لازم نہیں آتی مگر التزاماً مفید تملیک منفعت ہے لہذا اس کی جدا وصیت جائز۔ ۵۵۲ وارث کے لئے وصیت بلا شبہہ جائز ہے جبکہ اور کوئی وارث نہ ہو۔ | ۵۶۴ فائدہ نمبر ۴۔ ۵۵۳ تفریعات | ۵۶۴ وصیت منفعت بمنزلہ وصیت رقبہ ہے۔ ۵۵۳ فتویٰ نمبر ۵ کا رد | ۵۶۶ فائدہ نمبر ۵۔ ۵۵۳ افادہ رابعہ | ۵۶۶ جس کے لئے وصیت رقبہ ہوا اس کو وصیت منفعت کی حاجت نہیں۔ ۵۵۳ وصیت جس طرح رقبہ شیئی کی صحیح ہے یونہی تنہا منفعت کی۔ | ۵۶۶ فائدہ نمبر ۶۔ ۵۵۶ تفریعات | ۵۶۶ وصیت میں مقصد موصی پر نظر لازم ہے۔ ۵۵۶ فتویٰ نمبر ۷ کا رد | ۵۶۷ فائدہ نمبر ۷۔ ۵۵۶ تملیک مضاف الی ما بعد الموت اگر صحت میں ہو وصیت ہے۔ | ۵۶۷ دربارہ مہر، عورت کا قول قسم کے ساتھ مہر مثل تک معتبر ہے۔ ۵۵۶ فتویٰ نمبر ۸ کا رد۔ | ۵۶۷ فائدہ نمبر ۸۔ ۵۵۷ فتویٰ نمبر ۱ کی عجیب تر تحریر | ۵۶۷ مہر بھی تمام دیون کی طرح ہے اور دین کا تعلق مالیت ہے جائداد سے نہیں۔ ۵۵۷ افادہ خمسہ جلیلہ مشتمل بر فوائد جزیلہ | ۵۶۸ فائدہ نمبر ۹۔ ۵۵۷ فائدہ نمبرا۔ | ۵۶۸ وصیت جہت موصی سے تملیک ہے۔ ۵۵۷ ترکہ میں تجہیز و تکفین کے بعد دین ہے۔ | ۵۶۹ فائدہ نمبر ۱۰۔ ۵۵۷ پھر وصیت پھر میراث۔ | ۵۶۹ وصیت میں ثلث کے نفاذ کے لئے کل متروکہ سے بعد ادائے دین کا اعتبار ہے۔ ۵۵۸ تقسیم میراث | ۵۶۹ فائدہ نمبر ۱۱۔ ۵۶۲ فائدہ نمبر ۲۔ | ۵۶۹ اقرار کے بعد کسی تفتیش کی حاجت نہیں۔ ۵۶۲ اگر کسی کے لئے رقبہ شے کی وصیت کی، پھر بعد میں دوسرے کے لئے اس کی منفعت کی تو پہلا صرف مالک ہو گا دوسرا منفعت لے گا۔ | ۵۷۰ فائدہ نمبر ۱۲۔ ۵۶۳ فائدہ نمبر ۳۔ | ۵۷۰ وصیت وارث جب وصیت اجنبی سے مؤخر ہے تو اس کے مقابل مضمحل ہو گی۔

Fatawa Rizvia, Volume 25

Page	Topic (Right Column)	Page	Topic (Left Column)
572	If a woman admits that the husband gave jewelry as dower, the wife's statement up to the equivalent dower will be accepted.	580	Seventh Benefits
573	In settled matters, there is no need for the judge and mufti to bring them under discussion.	580	It is nowhere written for Shah Muhammad Khan mentioned in the question that he is the owner of the entire property; it is obligatory to interpret the speech of a sane adult, as far as possible, in a correct manner.
574	Explanations	581	Explanations
574	Fatwa Akard.	581	Since Shah Muhammad Khan was not declared the owner of the entire property, giving the remainder of the jewelry from his share would be an injustice.
574	A strange error in Fatwa No. 1.	583	Eighth Benefit
577	Generality is specified in loans and debts.	584	Explanations
577	A will for an heir is subsequent to inheritance.	585	Ninth Benefit
577	Sixth Benefit	585	The non-execution of a will exceeding one-third without the heir's permission applies to those heirs whose inheritance rights leave nothing after distribution. (Further details)
577	A will can certainly be restricted by a condition.	585	Explanations
578	Whatever is restricted by a condition will remain restricted.	586	A wife's inheritance right exceeding one-fourth is not permissible.
578		586	Tenth Benefit

Page	Topic (Right Column)	Page	Topic (Left Column)
	Whatever is absolute will remain absolute.		
578	Threats for attributing adultery to someone.	586	In any division, neither the ruler nor a shareholder has the power to compel taking the price instead of the actual thing without the consent of others.
579	Punishment for the slanderer.	587	Changing the actual item by mutual consent is permissible.
579	A woman who has not remarried will join her husband on the Day of Judgment.	588	Explanations
579	A woman who had two husbands will have the choice to go with whichever one she wishes, provided she did not die while married to one but as a widow.	588	If only one party agrees, it is not permissible for the court to award the price until the other party also agrees.

फ़तावा रिज़विया, खंड 25

पृष्ठ	विषय (दाहिना कॉलम)	पृष्ठ	विषय (बायां कॉलम)
572	यदि कोई महिला स्वीकार करती है कि पति ने महर में गहने दिए हैं, तो समान महर तक पत्नी की बात स्वीकार की जाएगी।	580	सातवाँ लाभ (इफ़ादात-ए-साबिया)
573	तयशुदा मामलों में काज़ी और मुफ़्ती को उन्हें बहस के तहत लाने की ज़रूरत नहीं है।	580	सवाल में उल्लिखित शाह मोहम्मद खान के लिए कहीं नहीं लिखा है कि वह पूरी संपत्ति का स्वामी है; एक समझदार वयस्क की बात को, जहाँ तक संभव हो, सही संदर्भ में लेना अनिवार्य है।
574	स्पष्टीकरण	581	स्पष्टीकरण
574	फतवा अकार्ड।	581	जब शाह मोहम्मद खान को पूरी संपत्ति का मालिक घोषित नहीं किया गया, तो गहनों का शेष भाग उनके हिस्से से देना अन्याय होगा।
574	फतवा नंबर 1 की एक अजीबोगरीब गलती।	583	आठवाँ लाभ (इफ़ादा थामिना)
577	ऋण और देनदारी में सामान्यता विशिष्ट है।	584	स्पष्टीकरण
577	वारिस के लिए वसीयत विरासत के बाद है।	585	नौवाँ लाभ (इफ़ादा तासिआ)
577	छठा लाभ (इफ़ादा सादिसा)	585	वारिस की अनुमति के बिना एक-तिहाई से अधिक वसीयत का लागू न होना उन वारिसों के लिए है जिनके विरासत अधिकार के बाद कुछ नहीं बचता। (अधिक विवरण)
577		585	स्पष्टीकरण

पृष्ठ	विषय (दाहिना कॉलम)	पृष्ठ	विषय (बायां कॉलम)
	वसीयत निश्चित रूप से किसी शर्त से बंधी हो सकती है।		
578	जो किसी शर्त से बंधा है, वह बंधा रहेगा।	586	पत्नी का विरासत अधिकार चौथाई (एक चौथाई) से अधिक जायज़ नहीं है।
578	जो निरपेक्ष है, वह निरपेक्ष रहेगा।	586	दसवाँ लाभ (इफ़ादा आशिरा)
578	किसी पर व्यभिचार का आरोप लगाने पर धमकियाँ।	586	किसी भी विभाजन में न तो शासक को यह अधिकार है और न ही किसी हिस्सेदार को कि वह दूसरों की सहमति के बिना वस्तु के बदले उसकी कीमत ले।
579	तहमत (झूठा आरोप) लगाने वाले की सज़ा।	587	दोनों पक्षों की आपसी सहमति से वस्तु को बदलना जायज़ है।
579	वह महिला जिसने दूसरा विवाह नहीं किया, प्रलय के दिन अपने पति को मिलेगी।	588	स्पष्टीकरण
579	दो पतियों वाली महिला को अधिकार होगा कि वह जिसके साथ चाहे जाए, बशर्ते कि वह किसी के विवाह में न मरी हो बल्कि विधवा होकर मरी हो।	588	एक पक्ष के सहमत होने पर अदालत के लिए यह जायज़ नहीं है कि वह उसे कीमत दिला दे जब तक कि दूसरा पक्ष सहमत न हो जाए।

صفحہ	عنوان (دایاں کالم)	صفحہ	عنوان (بایاں کالم)
۵۷۲	اگر عورت اقرار کرے کہ زیور شوہر نے مہر میں دے دیا تو مثل مہر تک زوجہ کا قول مسلم ہوگا۔	۵۸۰	افاداتِ سابعہ
۵۷۳	طے شدہ امور میں قاضی و مفتی کو حاجت نہیں کہ انہیں زیرِ بحث لائے۔	۵۸۰	شاہ محمد خاں مذکور فی السوال کے لئے کہیں نہیں لکھا ہے کہ وہ جمیع مال کا مولیٰ لہ ہے عاقل بالغ کا کلام مہما امکن، محمل صحیح پر حمل کرنا واجب ہے۔
۵۷۴	تفریحات	۵۸۱	تفریحات
۵۷۴	فتویٰ اکارد۔	۵۸۱	شاہ محمد خاں کو جمیع مال کا مالک جب نہیں قرار دیا تو زیور کا بقیہ اس کے حصہ میں دینا ظلم ہو گا۔
۵۷۴	فتویٰ نمبر ۱ کی ایک عجیب و غریب غلطی۔	۵۸۳	افادہ ثامنہ۔
۵۷۷	قرض و دین میں عموم مخصوص ہے۔	۵۸۴	تفریحات
۵۷۷	وارث کے لئے وصیت میراث سے مؤخر ہے۔	۵۸۵	افادہ تاسعہ۔

صفحہ	عنوان (دایاں کالم)
۵۷۷	افادہ سادسہ
۵۷۷	وصیت ضرور مقید بشرط ہو سکتی ہے۔
۵۷۸	جو جس شرط سے مقید ہے مقید رہے گا۔
۵۷۸	جو مطلق ہے مطلق رہے گا
۵۷۸	کسی کی طرف حرام کاری کی نسبت کرنے پر تہدیدیں۔
۵۷۹	تہمت لگانے والے کی سزا۔
۵۷۹	عورت کہ نکاح ثانی نہ کیا ہو روزِ قیامت اپنے شوہر کو ملے گی۔
۵۷۹	دو شوہر والی عورت کو اختیار ہوگا کہ جس کے ساتھ چاہے جائے، جبکہ

صفحہ	عنوان (بایاں کالم)
۵۸۵	وصیت کا بے اجازت وارث ثلث سے زائد میں نافذ نہ ہونا ان ورثہ کے ساتھ ہے جن کے حقوق میراث کے بعد کچھ نہ بچیں (مزید تفصیل)
۵۸۵	تفریحات
۵۸۶	زوجہ کا حق وراثت ربع سے زائد جائز نہیں۔
۵۸۶	افادہ عاشرہ
۵۸۶	کسی تقسیم میں نہ حاکم کو یہ جبر پہنچتا ہے نہ ایک حصہ دار کو کہ بے رضائے دیگر بجائے عین قیمت لے۔
۵۸۷	تراضی طرفین سے تبدیل عین جائز ہے۔
۵۸۸	تفریحات
۵۸۸	ایک فریق کے رضامند ہونے سے عدالت کو جائز نہیں کہ اسے قیمت دلا دے جب تک دوسرا راضی نہ ہو جائے۔

کسی کے نکاح میں نہ فوت ہوئی ہو

بلکہ بیوہ ہو کر۔

Fatawa Razawiya - Volume 25

Page 589 | Eleventh Benefit. Page 589 | If a stranger, who is neither an heir nor an executor, handles the funeral and burial expenses of the deceased himself, he has no right to take it from the estate. Page 589 | If he spent after making a condition of reimbursement from the heir, then he has the right to reclaim, provided the heir's command was also present. Page 589 | Various scenarios of reclaiming or not reclaiming expenses for shrouding by a non-heir or non-executor. Page 591 | The funeral and burial of the deceased take precedence over everything. Page 591 | Clothing worn during lifetime will not be given to creditors. Page 592 | It is not permissible to leave the deceased naked, as the respect for a Muslim is the same whether dead or alive. Page 593 | The 'debt of funeral' is like all other debts, so it will also be in the rank of debts, not in the rank of funeral expenses themselves. Page 593 | The 'debt of funeral' does not take precedence over the debt of dower etc. Page 594 | Complete investigation of the discussion in Jadd al-Muhtar regarding this issue. Page 595 | Sub-issues (Tafree'aat). Page 595 | The misconception of the Mufti of Fatwa No. 7 that if a stranger performed the funeral and informed the heir, then mere information is sufficient for reimbursement, is incorrect. Page 595 | Twelfth benefit with pearls of advantages. Page 595 | Point No. 13. Page 595 | Expenses for what remains from the 'Sharers' (Ashab-ul-Fara'idh). Page 596 | No specific share in the public treasury (Bait al-Mal). Page 598 | Point No. 14. Page 598 | In the surplus over one-third, the right of the legatee comes only after the heir and before the non-heir; therefore, it takes precedence over the public treasury. Page 600 | There is no 'return' (Radd) for the spouses in inheritance. Page 600 | The 'return' to those entitled to it is by way of residuary kinship ('Asabubat). Page 601 | Point No. 15. Page 601 | If a man dies leaving one wife and one daughter, the problem is solved from eight parts. Page 601 | One part for the wife and seven for the daughter. Page 601 | Point No. 16. Page 602 | Doubt in an obvious matter. Page 602 | Point No. 17. Page 603 | Point No. 18. Page 603 | The 'return' to spouses is due to the corruption of the public treasury. Page 603 | Returning to the spouses is a necessity; therefore, if the public treasury is organized, it will be kept there.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

पृष्ठ 589 | ग्यारहवां लाभ (इफ़ादा हादिया अशर)। पृष्ठ 589 | एक अजनबी, जो न तो वारिस है और न ही वसीयत करने वाला, यदि मृतक के कफ़न-दफ़न का खर्च स्वयं करता है, तो उसे संपत्ति (तरका) से लेने का अधिकार नहीं है। पृष्ठ 589 | यदि वारिस से वापसी की शर्त पर खर्च किया हो, तो उसे वापस लेने का अधिकार है, बशर्ते वारिस का आदेश भी शामिल हो। पृष्ठ 589 | गैर-वारिस और गैर-वसीयतदार द्वारा कफ़न देने के खर्च वापस लेने या न लेने की विभिन्न स्थितियाँ। पृष्ठ 591 | मृतक का कफ़न-दफ़न सब पर सर्वोपरि है। पृष्ठ 591 | जीवन में पहने जाने वाले कपड़े कर्जदारों को नहीं दिए जाएंगे। पृष्ठ 592 | मृतक को नग्न रखना जायज़ नहीं है क्योंकि मुसलमान का सम्मान मृत और जीवित दोनों अवस्थाओं में समान है। पृष्ठ 593 | कफ़न-दफ़न का ऋण अन्य ऋणों के समान है, इसलिए यह ऋणों की श्रेणी में होगा, न कि कफ़न-दफ़न के खर्च की श्रेणी में। पृष्ठ 593 | कफ़न-दफ़न का ऋण मेहर आदि के ऋण पर प्राथमिकता नहीं रखता। पृष्ठ 594 | इस मसले में जद-उल-मुहतार की बहस की पूर्ण जाँच। पृष्ठ 595 | उप-शाखाएं(तफ़रीआत)। पृष्ठ 595 | फ़तवा नंबर 7 के मुफ्ती साहब का यह भ्रम कि अजनबी ने कफ़न-दफ़न किया और वारिस को सूचित कर दिया तो केवल सूचना ही वापसी के लिए पर्याप्त है, यह गलत है। पृष्ठ 595 | बारहवां लाभ मोतियों जैसे फायदों के साथ। पृष्ठ 595 | बिंदु संख्या 13। पृष्ठ 595 | 'असहाब-उल-फ़राइज़' से बचे हुए हिस्से के खर्च। पृष्ठ 596 | बैतुल-माल (सरकारी खजाना) का कोई निश्चित हिस्सा नहीं। पृष्ठ 598 | बिंदु संख्या 14। पृष्ठ 598 | एक-तिहाई से अधिक में, वसीयत पाने वाले का अधिकार वारिस के बाद और गैर-वारिस से पहले है; इसलिए बैतुल-माल पर प्राथमिकता है। पृष्ठ 600 | पति-पत्नी के लिए विरासत में 'रद' (वापसी) नहीं है। पृष्ठ 600 | रद के हकदारों को वापसी 'असौबत' (सगे संबंध) के कारण है। पृष्ठ 601 | बिंदु संख्या 15। पृष्ठ 601 | यदि कोई पुरुष मर जाए और एक पत्नी और एक पुत्री छोड़ जाए, तो समस्या का समाधान आठ भागों से किया जाता है। पृष्ठ 601 | एक हिस्सा पत्नी का और सात पुत्री के। पृष्ठ 601 | बिंदु संख्या 16। पृष्ठ 602 | एक स्पष्ट मसले में संदेह। पृष्ठ 602 | बिंदु संख्या 17। पृष्ठ 603 | बिंदु संख्या 18। पृष्ठ 603 | पति-पत्नी को वापसी बैतुल-माल के भ्रष्टाचार के कारण है। पृष्ठ 603 | पति-पत्नी को वापसी एक आवश्यकता है; इसलिए यदि बैतुल-माल सुव्यवस्थित हो, तो उसी में रखा जाएगा।

पृष्ठ 30 / 658

۵۸۹ | افادہ حادیہ عشر ۵۸۹ | اجنبی کہ نہ وارث نہ وصی اگر میت کی تجہیز و تکفین خود کرے تو اسے ترکہ سے لینے کا اختیار نہیں۔ ۵۸۹ | اگر وارث سے واپسی کی شرط کرلی ہو پھر خرچ کیا ہو تو رجوع کا حق ہے جبکہ وارث کا امر بھی پایا جائے۔ ۵۸۹ | غیر وارث و وصی کو کفن دینے کے مصارف واپس لینے نہ لینے کی متعدد صورتیں۔ ۵۹۱ | مردہ کی تجہیز و تکفین سب پر مقدم ہے۔ ۵۹۱ | زندگی میں تن کے کپڑے دائن نہیں دیئے جائیں گے۔ ۵۹۲ | میت کو برہنہ رکھنا جائز نہیں کہ تعظیم مسلمان مردہ و زندہ یکساں ہے۔ ۵۹۳ | دینِ تجہیز تمام دیون کے مثل ہے تو یہ بھی مرتبہ دیون میں ہوگا نہ کہ مرتبہ تجہیز میں۔ ۵۹۳ | دینِ تجہیز دین مہر وغیرہ پر مقدم نہیں۔ ۵۹۴ | اس مسئلے میں جدالمحتار کی بحث کی تحقیق تام۔ ۵۹۵ | تفریعات ۵۹۵ | فتویٰ نمبر ۷ کے مفتی صاحب کا یہ وہم کہ اجنبی نے تجہیز کی ، وارث کو اطلاع دی تو محض اطلاع رجوع کے لئے کافی ہے، یہ غلط ہے۔ ۵۹۵ | افادہ ثانیہ عشر مع فوائد غرر۔ ۵۹۵ | فائدہ نمبر ۱۳۔ ۵۹۵ | اصحاب فرائض سے جو بچے اس کے مصارف۔ ۵۹۶ | بیت المال کا کوئی حصہ معین نہیں۔ ۵۹۸ | فائدہ نمبر ۱۴۔ ۵۹۸ | زیادت علی الثلث میں موصی لہ کا حق صرف وارث سے مؤخر ہے اور غیر وارث پر مقدم ، ولہذا بیت المال پر مقدم ہے۔ ۶۰۰ | رد علی الزوجین وراثت نہیں۔ ۶۰۰ | اصحاب رد پر رد بجہت عصبوبت ہے۔ ۶۰۱ | فائدہ نمبر ۱۵۔ ۶۰۱ | مرد مرے اور ایک زوجہ ایک دختر چھوڑے تو مسئلہ آٹھ سے کرتے ہیں۔ ۶۰۱ | ایک زوجہ کا سات دختر کا۔ ۶۰۱ | فائدہ نمبر ۱۶۔ ۶۰۲ | ایک مسئلہ بدیہیہ میں تشکیک۔ ۶۰۲ | فائدہ نمبر ۱۷۔ ۶۰۳ | فائدہ نمبر ۱۸۔ ۶۰۳ | رد علی الزوجین فساد بیت المال کی وجہ سے ہے۔ ۶۰۳ | رد علی الزوجین ضرورۃً ہے لہذا اگر بیت المال منتظم ہو تو اسی میں رکھا جائے گا۔

603 | Benefit No. 19. 617 | Benefit No. 25. 604 | Shafi'is also believe in the corruption of the treasury (Bait-ul-Maal). 619 | Despite the corruption of the treasury, if someone returned it to the treasury, it is not permissible. 608 | Benefit No. 20. 619 | Benefit No. 26. 608 | Stating the corruption of the treasury as the cause for 'Rad' (return of inheritance) to blood-related sharers is the worst of corruptions. 620 | In the presence of a legatee of more than one-third (Mousa-lahu bi al-Zaid), there will be no 'Rad' to the spouses. 608 | If someone dies and leaves only one daughter, then all the property belongs to her. 621 | The acknowledged heir (Muqarrar-lahu) is higher and stronger than the legatee of more than one-third. 608 | If the deceased left only a father, he is also the heir to everything. 621 | Benefit No. 27. 613 | Benefit No. 21. 622 | Branches (Applications). 613 | When the husband is the paternal uncle's son and the sole heir, he will receive all the property. 622 | Returning to the spouses while a legatee of more than one-third exists is a breach of consensus. 613 | Specific incidents are subject to interpretation and possibilities. 622 | The rank of a legatee of more than one-third precedes every non-heir. 614 | Benefit No. 22. 625 | It is incorrect that the cause for 'Rad' to blood-related sharers is the corruption of the treasury. 616 | Benefit No. 23. 625 | Note / Admonition. 616 | The acceptance of 'Rad' to the spouses is of two types. 626 | Response to the query from the Chief Court, Bahawalpur. 616 | Spouses are closer compared to mere strangers. 626 | Statement of rulings regarding wills. 617 | Benefit No. 24. 627 | Response to the query from the Judge's Office, Khan Pur. 617 | It is stated in 'Durr-e-Mukhtar' that there is no 'Rad' to spouses, and the narration of 'Rad' to spouses from Hazrat Uthman Ghani (RA) is subject to discussion. 628 | Final ruling regarding the aforementioned query. 617 | Conjunction in mention does not necessitate conjunction in ruling. 630 | Hindah made a will to build a well or a mosque; if the mosque is more necessary, he should build that; otherwise, build the well. Plastering and whitewashing are not essential repairs; so if this is what was meant, building the well is superior.

६०३ | फ़ायदा नंबर १९। ६१७ | फ़ायदा नंबर २५। ६०४ | शाफ़ई भी बैतुल माल के फ़साद के क़ायल हैं। ६१९ | बैतुल माल के फ़साद के बावजूद अगर किसी ने बैतुल माल में रद कर दिया तो यह जायज़ नहीं। ६०८ | फ़ायदा नंबर २०। ६१९ | फ़ायदा नंबर २६। ६०८ | रद अली ज़िस-सहम अल-नसबिया की इल्लत बैतुल माल का फ़साद बताना अफ़सद-ए-फ़सादात है। ६२० | मूसी-लहु बिल-ज़ाइद (एक-तिहाई से अधिक का वसीयतदार) के होते हुए ज़ौजैन (पति-पत्नी) पर रद नहीं होगा। ६०८ | कोई मरे और सिर्फ एक लड़की छोड़े तो कुल माल उसका है। ६२१ | मुक़र्रर-लहु (स्वीकृत वारिस), मूसी-लहु बिल-ज़ाइद से आला व क़वी है। ६०८ | अगर मरने वाले ने सिर्फ बाप को छोड़ा वह भी कुल का वारिस है। ६२१ | फ़ायदा नंबर २७। ६१३ | फ़ायदा नंबर २१। ६२२ | तफ़रीआत (उप-विषय)। ६१३ | शौहर जबकि चचा का बेटा और तन्हा वारिस हो कुल माल पाएगा। ६२२ | मूसी-लहु बिल-ज़ाइद के होते हुए ज़ौजैन पर रद करना इज्मा (आम सहमति) का उल्लंघन है। ६१३ | विशिष्ट घटनाएँ व्याख्याओं और संभावनाओं के अधीन होती हैं। ६२२ | मूसी-लहु बिल-ज़ाइद का मर्तबा हर ग़ैर-वारिस से मुक़द्दम (पहले) है। ६१४ | फ़ायदा नंबर २२। ६२५ | यह ग़लत है कि रद अली अल-फ़ुरूज़ अल-नसबिया की इल्लत बैतुल माल का फ़साद है। ६१६ | फ़ायदा नंबर २३। ६२५ | तंबीह (चेतावनी/नोट)। ६१६ | ज़ौजैन पर रद का मानना दो तरह से है। ६२६ | चीफ़ कोर्ट बहावलपुर के इस्तिफ़्ता (क़ानूनी सवाल) का जवाब। ६१६ | ज़ौजैन निस्बतन महज़ अजनबियों के ज़्यादा क़रीब हैं। ६२६ | वसीयत से मुताल्लिक़ अहकाम का बयान। ६१७ | फ़ायदा नंबर २४। ६२७ | जज्जी ख़ानपुर के इस्तिफ़्ता का जवाब। ६१७ | दुर्रे मुख़्तार में है कि ज़ौजैन पर रद नहीं है, और हज़रत उस्मान ग़नी रज़ियल्लाहु अन्हु से जो ज़ौजैन पर रद की रिवायत है, उसमें कलाम (बहस) है। ६२८ | मज़कूर इस्तिफ़्ता के बारे में आख़िरी हुक्म। ६१७ | ज़िक्र में साथ होना, हुक्म में साथ होने को ज़रूरी नहीं बनाता। ६३० | हिंदह ने कुआँ या मस्जिद बनवाने की वसीयत की, तो अगर मस्जिद की ज़्यादा ज़रूरत है वही बनवाए वरना कुआँ बनवाए और लिपाई व सफ़ेदी ज़रूरी मरम्मत नहीं है, लिहाज़ा अगर यह मुराद है तो कुआँ अफ़ज़ल है।

۶۰۳ | فائدہ نمبر ۱۹۔ ۶۱۷ | فائدہ نمبر ۲۵۔ ۶۰۴ | فساد بیت المال کے قائل شافعیہ بھی ہیں۔ ۶۱۹ | فساد بیت المال کے باوجود اگر کسی نے بیت المال میں رد کردیا تو یہ جائز نہیں۔ ۶۰۸ | فائدہ نمبر ۲۰۔ ۶۱۹ | فائدہ نمبر ۲۶۔ ۶۰۸ | رد علی ذی السہم النسبی کی علت فساد بیت المال بتانا افسد فسادات ہے۔ ۶۲۰ | موصی لہ، بالزائد کے ہوتے ہوئے رد علی الزوجین نہ ہوگا۔ ۶۰۸ | کوئی مرے اور صرف ایک لڑکی چھوڑے تو کل مال اس کا ہے۔ ۶۲۱ | مقرر لہ، موصی لہ، بالزائد سے بالا وقوی ہے۔ ۶۰۸ | اگر مرنے والے نے صرف باپ کو چھوڑا وہ بھی کل کا وارث ہے۔ ۶۲۱ | فائدہ نمبر ۲۷۔ ۶۱۳ | فائدہ نمبر ۲۱۔ ۶۲۲ | تفریعات ۶۱۳ | شوہر جبکہ چچا کا بیٹا اور تنہا وارث ہو کل مال پائے گا۔ ۶۲۲ | موصی لہ، بالزائد کے ہوتے ہوئے رد علی الزوجین خرق اجماع ہے۔ ۶۱۳ | وقائع عین، مور واحتمال ہوتے ہیں۔ ۶۲۲ | موصی لہ بالزائد کا مرتبہ ہر غیر وارث سے مقدم ہے۔ ۶۱۴ | فائدہ نمبر ۲۲۔ ۶۲۵ | یہ غلط ہے کہ رد علی الفروض النسبیہ کی علت فساد بیت المال ہے۔ ۶۱۶ | فائدہ نمبر ۲۳۔ ۶۲۵ | تنبیہ۔ ۶۱۶ | رد علی الزوجین کا مانا دو طرح ہے۔ ۶۲۶ | جواب استفتاء چیف کورٹ بہاولپور ۶۱۶ | زوجین بہ نسبت نرے بیگانوں کے اقرب ہیں۔ ۶۲۶ | وصیت سے متعلق بیان احکام۔ ۶۱۷ | فائدہ نمبر ۲۴۔ ۶۲۷ | جواب استفتاء ججی خان پور ۶۱۷ | در مختار میں ہے کہ زوجین پر رد نہیں اور جو رد علی الزوجین حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے اس میں کلام ہے۔ ۶۲۸ | حکم اخیر درباره استفتاء مذکور ۶۱۷ | قرآن فی الذکر، قرآن فی الحکم کو مستلزم نہیں۔ ۶۳۰ | ہندہ نے کنواں یا مسجد بنوانے کی وصیت کی تو اگر مسجد کی زیادہ ضروری ہے وہی کرائے ورنہ کنواں بنوائے اور گچکاری و سفیدی ضروری مرمت نہیں، لہذا اگر یہ مراد ہے تو کنواں افضل ہے۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

641 | Rulings related to a detailed will | Merely saying that this thing was given to me is not sufficient for proof of ownership or a will. | 642 642 | If one of the parties to a contract dies before acceptance, the contract is void. | Gift of wealth or discharge of debt during a terminal illness (marad-ul-maut) is a will, and a will for an heir without consent of other heirs is void. | 644 643 | The legatee (musi-lahu) does not have the authority to appoint an arbitrator in an inheritance dispute. | Rauf-un-Nisa died leaving two daughters and a brother; she willed all property to her daughters. If the brother enforces it, the whole property belongs to the daughters. | 644 644 | A person borrowed jewelry, the owner died, and an unreliable person says the deceased willed it to a grandson; what is the ruling? | A mother has no authority to sell the share of her minors. | 645 646 | A trustee (ameen) cannot spend the trust amount on charity by himself in the presence of the deceased's heirs. | A father can spend the amount of an adult daughter with her permission. | 646 649 | No one is allowed to give the estate as charity once heirs' rights are attached; if done, compensation must be paid. | There is a difference of opinion on taking a minor's money as a loan for personal use; it's better to avoid it. | 646 649 | The ruling on wedding gifts (charhawa) for a bride depends on her community's customs. | After standard funeral expenses according to Sunnah, whatever remains should have one-third spent according to the will, and the rest goes to heirs. | 647 650 | Saying "let so-and-so have it" can mean either a trust (wadiah) or a gift (hibah). | If a will was made for two specific mosques, give it to them; what is for the poor of the Two Holy Harams and Baghdad Shareef can be given to local poor too. | 648 642 | A ruling is not established by intention alone. | If the testator (musi) willed charity for various items, places, and days, general charity is also enough, but it's better to follow specific designations. | 650 642 | Saying "this money is for the marriage of Zaid's daughter" doesn't fall under the category of a will. | In every matter, the testimony of trustworthy and reliable people is credible. | 651

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

641 | एक विस्तृत वसीयतनामा से संबंधित नियम | किसी का केवल यह कहना कि यह चीज़ मुझे दी गई है, स्वामित्व या वसीयत के प्रमाण के लिए पर्याप्त नहीं है। | 642 642 | यदि अनुबंध करने वालों में से किसी एक की स्वीकृति से पहले मृत्यु हो जाए, तो अनुबंध शून्य है। | मरते समय (मर्ज़-उल-मौत) धन का उपहार या ऋण की माफी एक वसीयत है, और वारिस के लिए अन्य वारिसों की अनुमति के बिना वसीयत शून्य है। | 644 643 | वसीयत प्राप्तकर्ता (मूसी लहू) को वारिसों के विवाद में किसी को निर्णायक बनाने का अधिकार नहीं है। | रउफ़-उन-निसा का निधन हुआ, उन्होंने दो बेटियाँ और एक भाई छोड़ा; पूरी संपत्ति बेटियों के नाम वसीयत की। यदि भाई इसे लागू करता है, तो पूरी संपत्ति बेटियों की हो गई। | 644 644 | एक व्यक्ति ने गहने उधार लिए, फिर देने वाला मर गया और एक अविश्वसनीय व्यक्ति से पता चला कि मृतक ने गहने पोते को देने की वसीयत की थी; इस स्थिति में क्या आदेश है? | माँ को अपने नाबालिग बच्चों का हिस्सा बेचने का अधिकार नहीं है। | 645 646 | अमानतदार (अमीन) मरने वाले के वारिसों की मौजूदगी में अमानत की राशि स्वयं दान में खर्च नहीं कर सकता। | पिता वयस्क बेटी की राशि उसकी अनुमति से ही खर्च कर सकता है। | 646 649 | वारिसों का अधिकार जुड़ जाने पर किसी को जायदाद (तरका) दान करने की अनुमति नहीं है; यदि किया तो हर्जाना देना होगा। | नाबालिग की राशि को निजी ऋण के रूप में लेने पर मतभेद है; सावधानी इसी में है कि इससे बचा जाए। | 646 649 | शादी में दुल्हन के चढ़ावे का नियम उसके समुदाय की परंपरा पर निर्भर है। | सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफ़न के बाद जो बचे, उसका एक तिहाई वसीयत के अनुसार खर्च हो, बाकी वारिसों के लिए है। | 647 650 | "फ़लां को मिल जाए" कहना अमानत (वदीअत) और उपहार (हिबा) दोनों का अर्थ रख सकता है। | यदि दो विशेष मस्जिदों को देने की वसीयत है, तो उन्हें ही दें; जो हरमैन और बग़दाद शरीफ़ के गरीबों के लिए है, वह यहाँ के गरीबों को भी दिया जा सकता है। | 648 642 | केवल नीयत (इरादे) से हुक्म (आदेश) नहीं होता। | यदि मूसी (वसीयतकर्ता) ने विभिन्न मदों, स्थानों और दिनों में दान की वसीयत की है, तो सामान्य दान भी काफी है, लेकिन विशेष निर्देशों का पालन बेहतर है। | 650 642 | यह कहना कि "यह रुपया ज़ैद की लड़की के निकाह के लिए है" वसीयत की श्रेणी में नहीं आता। | प्रत्येक मामले में विश्वसनीय और प्रामाणिक लोगों की गवाही ही मान्य है। | 651

पेज 32/658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

۶۴۱ | ایک تفصیلی وصیت نامے سے متعلق احکام | کسی کا محض یہ کہنا کہ یہ چیز مجھے دی ہے، ثبوت ملکیت یا وصیت کے لئے کافی نہیں۔ | ۶۴۲ ۶۴۲ | عاقدین میں کوئی ایک قبل تسلیم مر جائے تو عقد باطل ہے۔ | مرض موت میں مال کا ہبہ یادین کا ابراء وصیت ہے، اور وصیت وارث کے لئے بے اجازت ورثہ دیگر باطل ہے۔ | ۶۴۴ ۶۴۳ | موصی لہ کو نزاع ورثہ میں کسی کو حکم بنانے کا اختیار نہیں۔ | رؤف النساء نے وفات پائی دو دختر ایک بھائی چھوڑا، کل جائیداد دختروں کے نام وصیت کی، تو اگر بھائی نے نافذ کردیا کل جائیداد دختروں کی ہوگئی۔ | ۶۴۴ ۶۴۴ | ایک شخص نے زیور عاریت لیا پھر دینے والا مر گیا اور ایک غیر معتمد سے معلوم ہوا کہ مرنے والا زیور پوتے کو دینے کی وصیت کر گیا ہے، تو اس صورت میں کیا حکم ہے۔ | ماں کو اختیار نہیں کہ اپنے نابالغوں کا حصہ فروخت کرے۔ | ۶۴۵ ۶۴۶ | امین مرنے والے کے ورثہ کی موجودگی میں امانت کی رقم از خود خیرات میں نہیں خرچ کر سکتا۔ | باپ بالغہ کی رقم اجازت سے صرف کر سکتا ہے۔ | ۶۴۶ ۶۴۹ | ورثہ کا حق متعلق ہونے کسی کو اجازت نہیں کہ ترکہ کو خیرات کرے، اگر کیا تو تاوان دے۔ | نابالغہ کی رقم اپنے صرف میں بطور قرض لانے میں اختلاف ہے، احتیاط بچنا ہے۔ | ۶۴۶ ۶۴۹ | شادی میں دلہن کو چڑھاوے کا حکم اس کی قوم کے رواج پر موقوف ہے۔ | کفن دفن کے بقد رسنت کے بعد جو بچے اس کو حسب وصیت تہائی خرچ کیا جائے باقی ورثہ کو۔ | ۶۴۷ ۶۵۰ | فلاں کو مل جائے ودیعت اور ہبہ دونوں کو محتمل ہے۔ | اگر دو معین مسجدوں کو دینے کی وصیت کی ہے تو ان کو دیا جائے، اور جو مساکین حرمین وبغداد شریفہ کے لئے ہے اس کو یہاں کے بھی فقراء کو دے سکتے ہیں۔ | ۶۴۸ ۶۴۲ | فقط نیت سے حکم نہیں ہوتا۔ | موصی نے اگر مختلف مدات اور مختلف مقامات اور مختلف ایام میں

خیرات کی وصیت کو ان کو مطلق صدقہ بھی کافی ہے، مگر اولیٰ تعیین ہی کی تعمیل ہے۔ | ۶۵۰ ۶۴۲ | یہ کہنا کہ یہ روپیہ زید کی لڑکی کے عقد کا ہے یہ حد وصیت میں نہیں آتا۔ | گواہی ہر معاملے میں ثقہ معتبر لوگوں کی معتبر ہے۔ | ۶۵۱

Fatawa Rizvia, Volume 25

Page	Ruling
651	If dower (mahr) is forgiven during terminal illness (Maradh al-Mawt), it will not be forgiven without the permission of heirs.
652	The oath of the claimant is not reliable.
652	If a son, according to his father's will, did not pay one-third of the estate and paid less, getting the rest forgiven by the legatee, this is not permissible.
653	A sale to any heir during terminal illness is not valid.
653	A wife's will regarding her husband's property without his permission is void.
654	If a female disciple says after my death all my wealth belongs to my spiritual guide and she has no legal heir, then it is enforceable.
	Supplement on Indebtedness
266	Zaid is the debtor and the creditor has filed a case and obtained a decree for the claim, and Zaid's property is mortgaged; what should be done in such a case?
651	The money earned by a public woman as wages for adultery or singing is not her property; give it to the poor.
652	If a woman's dower encompassed the entire estate and she took a house as part of her dower, it is permissible.
652	Nikah-e-Fuzuli (unauthorized marriage contract).
653	Marriage with a non-equal (Ghair Kufu) is not permissible.
653	A debt that encompasses the whole estate (Dain-e-Mustaghraq) does not prevent the ownership of heirs.
654	A form of inheritance distribution.
300	Taking land on loan with conditions of cultivation is not permissible. (Persian)
266	If an adult brother took a loan for the marriage of a minor, the demand for the loan is only upon the one who took the loan.
591	

Page	Ruling
269	Even if a part of the debt remains, the mortgagee has the right to retain the mortgaged item.
693	According to Imam-e-Azam, an increase in debt is permissible.
298	No time limit can be mandatory for a loan.

Page	Ruling
	The clothes on one's body will not be given to the creditor during one's lifetime.
269	Debt for funeral expenses is like all other debts; it will be in the category of debts, not in the category of funeral expenses.
693	Debt for funeral expenses does not take precedence over other debts etc.

फ़तावा रिज़विया, खंड 25

पृष्ठ	निर्णय
६५१	यदि मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) में मेहर माफ़ कर दिया जाए, तो वारिसों की अनुमति के बिना माफ़ नहीं होगा।
६५२	दावेदार की शपथ विश्वसनीय नहीं है।
६५२	यदि बेटे ने पिता की वसीयत के अनुसार एक तिहाई का भुगतान नहीं किया और कम दिया और शेष वसीयत प्राप्तकर्ता से माफ़ करवा लिया, तो यह जायज़ नहीं है।
६५३	मरज़-उल-मौत में किसी वारिस के हाथ बिक्री सही नहीं है।
६५३	पति की संपत्ति के संबंध में पत्नी की वसीयत उसकी अनुमति के बिना बातिल (अमान्य) है।
६५४	यदि किसी शिष्या ने कहा कि मरने के बाद मेरी सारी संपत्ति का अधिकार मुर्शिद (गुरु) का है और उसका कोई शरीई वारिस नहीं है, तो यह प्रभावी है।
	ऋण संबंधी परिशिष्ट (ज़मीमा मदायनात)
२६६	

पृष्ठ	निर्णय
६५१	एक बाज़ारी औरत द्वारा व्यभिचार या गायन की मज़दूरी के रूप में अर्जित धन उसकी संपत्ति नहीं है; इसे फ़क़ीरों को दे दें।
६५२	यदि स्त्री का मेहर पूरी विरासत (तरका) को घेरे हुए था और उसने मकान अपने मेहर में ले लिया, तो यह जायज़ है।
६५२	निकाह-ए-फ़ुज़ूली (अनधिकृत विवाह अनुबंध)।
६५३	ग़ैर-कुफ़ू (असमान) से निकाह जायज़ नहीं है।
६५३	वह ऋण जो पूरी विरासत को घेर ले (दैन-ए-मुस्तग़रक़) वारिसों के स्वामित्व में बाधक नहीं है।
६५४	विरासत वितरण का एक रूप।
३००	खेती की शर्तों के साथ ऋण के बदले ज़मीन लेना जायज़ नहीं है। (फ़ारसी)
२६६	

पृष्ठ	निर्णय
	ज़ैद ऋणी है और लेनदार ने मुक़दमा करके दावे की डिक्री प्राप्त कर ली है और ज़ैद का माल गिरवी है, तो ऐसी स्थिति में क्या किया जाए?
२६९	यदि ऋण का कुछ हिस्सा भी बाकी है, तो गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) को गिरवी वस्तु (मरहून) रोकने का अधिकार है।
६९३	इमाम-ए-आज़म के अनुसार ऋण में वृद्धि जायज़ है।
२९८	ऋण के लिए कोई समय सीमा अनिवार्य नहीं हो सकती।

पृष्ठ	निर्णय
	यदि बालिग भाई ने नाबालिग की शादी के लिए ऋण लिया, तो ऋण की मांग ऋण लेने वाले पर ही होगी।
५९१	जीवनकाल में शरीर के कपड़े लेनदार को नहीं दिए जाएंगे।
२६९	अंत्येष्टि व्यय का ऋण अन्य सभी ऋणों के समान है, तो यह ऋणों की श्रेणी में होगा न कि अंत्येष्टि की श्रेणी में।
६९३	अंत्येष्टि व्यय का ऋण अन्य ऋणों आदि पर प्राथमिकता नहीं रखता।

صفحہ	عبارت	صفحہ	عبارت
۶۵۱	مرض الموت میں مہر معاف کیا تو بے اجازت ورثہ معاف نہ ہوگا۔	۶۵۱	بازاری عورت کی وہ رقم زنا یا غنا کی اجرت ہے اس کی ملک نہیں فقراء کو دیں۔
۶۵۲	مدعی کی حلف معتبر نہیں۔	۶۵۲	عورت کا مہر ترکہ کو محیط تھا اور اس نے مکان اپنے مہر میں لے لیا تو یہ جائز ہے۔
۶۵۲	بیٹے نے باپ کی وصیت کے مطابق ثلث نہ ادا کرکے کم دیا باقی موصی لہ سے معاف کرا لیا یہ جائز نہیں۔	۶۵۲	نکاح فضولی۔
۶۵۳	مرض موت میں کسی وارث سے بیع صحیح نہیں۔	۶۵۳	غیر کفو سے نکاح جائز نہیں۔
۶۵۳	شوہر کے مال میں بیوی کی وصیت بے اجازت باطل ہے۔	۶۵۳	دین مستغرق مانع ملک ورثہ نہیں۔
۶۵۴	مریدنی نے کہا کہ مرنے کے بعد میرے کل مال کا حق مرشد کو ہے اور اس کا کوئی وارث شرعی نہیں تو یہ نافذ ہے۔	۶۵۴	تقسیم ترکہ کی ایک شکل۔

صفحہ	عبارت
	ضمیمہ مداینات
۲۶۶	زید مدیون ہے اور دائن نے مقدمہ کرکے مطالبہ کی ڈگری کرالی ہے اور زید کا مال مرہون ہے تو ایسی شکل میں کیا کرے۔
۲۶۹	اگر دین کا کچھ حصہ بھی باقی ہے تو مرتہن کو شیئی مرہون روکنے کا حق ہے۔
۶۹۳	امام اعظم کے نزدیک زیادہ فی الدین جائز ہے۔
۲۹۸	قرض کے لئے کوئی میعاد لازم نہیں ہو سکتی۔

صفحہ	عبارت
۳۰۰	زمین کو کاشتکاری کی شروط کے ساتھ قرض میں لینا جائز نہیں۔ (فارسی)
۲۶۶	نابالغ کی شادی کے لئے بالغ بھائی نے قرضہ لیا تو اس کا مطالبہ قرضہ لینے والے ہی پر ہے۔
۵۹۱	زندگی میں تن کے کپڑے دائن کو نہیں دیئے جائیں گے۔
۲۶۹	دینِ تجہیز تمام دیون کے مثل ہے تو یہ بھی مرتبہ دیون میں ہوگا نہ کہ مرتبہ تجہیز میں۔
۶۹۳	دینِ تجہیز دین وغیرہ پر مقدم نہیں۔

Appendix: Oath

Appendix: Mortgage

Condition of profit in a mortgage is interest and forbidden. 57

The claimant's oath is not reliable. 652 A method of benefiting from a mortgage. 58

फतावा रज़विया, जिल्द 25

परिशिष्ट: शपथ

दावेदार की शपथ विश्वसनीय नहीं है। 652

परिशिष्ट: गिरवी (रहन)

गिरवी में लाभ की शर्त ब्याज और हराम है। 57
गिरवी से लाभ उठाने का एक तरीका। 58

ضمیمہ قسم **ضمیمہ رہن**

رہن میں نفع کی شرط سود اور حرام ہے۔ ۵۷

مدعی کی حلف معتبر نہیں۔ ۶۵۲ رہن سے انتفاع کی ایک صورت۔ ۵۸

www.dawateislami.net I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

Fatawa Rizvia Volume 25

Index of Subsidiary Issues

Beliefs and Theology - A disbeliever is fundamentally not deserving of reward. (Page 54) - Taking the wealth of an enemy disbeliever through deception or breach of trust is a sin. (Page 62) - It is permissible to take a usufructuary mortgage from Hindus and benefit from it, provided the intention is not to take profit from one's loan, but rather to take possession of their property with their consent. (Page 254) - Except for disbelief, punishment for any sin is not necessarily certain to occur. (Page 67)

Biography of the Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) - Three signs of a hypocrite. (Page 69) - Whenever the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) was given a choice between two matters, he would choose the easier one. (Page 87) - The idea that a hookah smoker will not see the Prophet in a dream is completely false and a lie. (Page 104)

Sufism - An opium addict is certainly a transgressor and deserves punishment. (Page 105) - Asceticism and struggle consist of acting against one's desires to please Allah. (Page 469) - One who denies the prohibition of alcohol is a disbeliever. (Page 207)

Principles of Jurisprudence

Conduct - Accompanying someone in violating Sharia is itself against Sharia. (Page 105)

Page 35 of 658

फतावा रिज़विया जिल्द २५

गौण विषयों की सूची

अक़ायद व कलाम (ईमान और धर्मशास्त्र) - काफ़िर मूल रूप से सवाब (पुण्य) का पात्र नहीं है। (पृष्ठ ५४) - युद्धरत काफ़िर का माल धोखे या विश्वासघात से लेना गुनाह है। (पृष्ठ ६२) - हिन्दुओं से रहन दाख़ली (भोग-बंधक) लेना और उससे लाभ प्राप्त करना जायज़ है, बशर्ते कि नीयत यह न हो कि अपने क़र्ज़ से लाभ लिया जा रहा है, बल्कि उसके माल पर उसकी रज़ामंदी से क़ब्ज़े की नीयत करे। (पृष्ठ २५४) - कुफ़्र (अविश्वास) के सिवा किसी और गुनाह का अज़ाब (दंड) अनिवार्य रूप से घटित होना ज़रूरी नहीं है। (पृष्ठ ६७)

सीरत-उन-नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) - मुनाफ़िक़ (पाखंडी) की तीन निशानियाँ। (पृष्ठ ६९) - हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को जब दो कामों का विकल्प दिया जाता, तो आप उसे चुनते जो आसान होता। (पृष्ठ ८७) - यह विचार कि हुक़्क़ा पीने वाले को ख़्वाब में हुज़ूर की ज़ियारत (दर्शन) नहीं होगी, निरा ग़लत और झूठ है। (पृष्ठ १०४)

तसव्वुफ़ (सूफ़ीवाद) - अफ़ीम का व्यसनी निश्चित रूप से फ़ासिक़ और अज़ाब का हक़दार है। (पृष्ठ १०५) - रियाज़त और मुजाहदा, अल्लाह की रज़ा में नफ़्स (मन) के ख़िलाफ़ काम करने का नाम है। (पृष्ठ ४६९) - शराब की हुरमत (निषेध) का इनकार करने वाला काफ़िर है। (पृष्ठ २०७)

फ़वाइद-ए-उसूलिया (सिद्धांतों के लाभ)

सैर (आचरण) - शरीयत के उल्लंघन में किसी का साथ देना शरीयत के ख़िलाफ़ है। (पृष्ठ १०५)

पृष्ठ ३५ का ६५८

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

فہرست ضمنی مسائل

عقائد و کلام - کافر اصلاً اہل ثواب نہیں۔ (صفحہ ۵۴) - کافر حربی کا مال دھوکا یا بد عہدی سے لینا گناہ ہے۔ (صفحہ ۶۲) - ہنود سے رہن دخلی لینا اور اس سے منافع حاصل کرنا جائز ہے مگر نیت یہ نہ ہو کہ اپنے قرض سے نفع لیتا ہے بلکہ اس کے مال پر اس کی رضا سے قبضہ کی نیت کرے۔ (صفحہ ۲۵۴) - کفر کے سوا کسی گناہ کا عذاب ضروری الوقوع نہیں۔ (صفحہ ۶۷)

سیرۃ النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم - منافق کی تین نشانیاں۔ (صفحہ ۶۹) - حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جب دو کاموں کا اختیار دئیے جاتے تو جو آسان ہوتا اس کو اختیار فرماتے۔ (صفحہ ۸۷) - یہ خیال کہ حقہ پینے والے کو خواب میں حضور کی زیارت نہ ہوگی محض غلط اور دروغ ہے۔ (صفحہ ۱۰۴)

تصوف - افیونی ضرور فاسق و مستحق عذاب ہے۔ (صفحہ ۱۰۵) - ریاضت و مجاہدہ، رضائے الٰہی میں نفس کے خلاف کام کرنے کا نام ہے۔ (صفحہ ۴۶۹) - شراب کی حرمت کا منکر کافر ہے۔ (صفحہ ۲۰۷)

فوائد اصولیہ

سیر - مخالفت شرع میں کسی کی ہمراہی خلاف شرع ہے۔ (صفحہ ۱۰۵)

صفحہ ۳۵ از ۶۵۸

Fatawa Ridawiyya - Volume 25

(Right Column Contents) 123: The speech of a sane adult, as far as possible, must be interpreted in a sound and valid manner. 161: It is permissible to change the specific object (Ayn) by mutual consent of both parties. 162: Mentioning something in the Quran does not necessarily imply the same ruling as the Quran. 211: If one of the contracting parties dies before delivery/acceptance, the contract is void. 286: The legatee has no authority to appoint an arbitrator in a dispute among the heirs. 419: Issuing Fatwa and the Conduct/Custom of a Mufti. 422: Proactively giving fatwas on detailed sub-branches can sometimes be against the public interest. 422: In disputed matters, widespread public necessity (Umoom-e-Balwa) is a cause for leniency and preference. 422: The most emphasized words for preference are 'Alaihil Fatwa' (upon this is the fatwa). 556: Whoever gives a wrong legal ruling is a deputy of Satan. 563: If someone knowingly asks a so-called scholar for a fatwa and he gives a wrong one, both the advisor and the inquirer are sinners. 569: Fatwa is always based on the opinion of the Imam, except in cases of necessity. 573: The saying that in dealings, fatwas are mostly based on Imam Abu Yusuf's opinion is incorrect. 578: One who gives fatwas without understanding their time and without considering people's conditions is ignorant.

(Left Column Contents) 580: When Allah forbids something people like, He provides other permissible things in its place. 587: Substantive goodness (Husn-e-Ghairi) is also sufficient for presenting an argument. 617: The person whose inner state is unknown (Al-Mastur) is acceptable according to us and the majority. 632: It is better to avoid doubtful things; not avoiding them does not lead to accountability. 634: Two different types of possession of a single thing at the same time is impossible, and acknowledging the impossible must be invalidated. [No #]: An analogy of a will to a sale is incorrect. [No #]: Recommendation (Nadb) and Disliking (Karahiya) are mutually exclusive. 74: It happens in a thousand places that a thing is an act of closeness (virtue) in itself, but dislike attaches to it from external factors. 89: The absence of all parts necessitates the complete absence of the whole. 115: Transfer of ownership effective after death, if done during health, is considered a will. 216: A will of a thing does not necessitate its benefit, but bindingly it serves the transfer of benefit, hence a separate will for it is permissible. 244: After acknowledgment/ confession, there is no need for further investigation. [No #]: In settled matters, there is no need for the judge or mufti to bring them under discussion. 293: Whatever is

restricted by a condition will remain restricted. 293: What is absolute will remain absolute.

Page 36 of 658

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

(दाएँ कॉलम की सामग्री) 123: समझदार और वयस्क व्यक्ति की बात को जहाँ तक संभव हो, सही अर्थ में लेना अनिवार्य है। 161: दोनों पक्षों की सहमति से मूल वस्तु (ऐन) का बदलना जायज़ है। 162: ज़िक्र में क़ुरआन होना, हुक्म में क़ुरआन होने को ज़रूरी नहीं बनाता। 211: अनुबंध करने वालों में से कोई एक सुपुर्दगी से पहले मर जाए तो अनुबंध रद्द (बातिल) है। 286: 'मूसी लहू' (जिसके लिए वसीयत की गई) को वारिसों के विवाद में किसी को निर्णायक बनाने का अधिकार नहीं। 419: फ़तवा जारी करना और मुफ़्ती के तौर-तरीके। 422: अपनी ओर से विस्तृत शाखाओं पर फ़तवा बता देना कभी-कभी जनहित के विरुद्ध होता है। 422: विवादास्पद मामलों में जन-साधारण की विवशता (उमूम-ए-बलवा) नरमी और प्राथमिकता का कारण है। 422: प्राथमिकता के सबसे पुख्ता शब्द 'अलैहिल फ़तवा' (फ़तवा इसी पर है) हैं। 556: जो ग़लत मसला बताए वह शैतान का प्रतिनिधि है। 563: अगर जानबूझकर किसी नामधारी मौलवी से फ़तवा पूछा और उसने ग़लत बताया, तो बताने वाले के साथ पूछने वाला भी गुनहगार है। 569: फ़तवा हमेशा इमाम के कथन पर होगा, मगर ज़रूरत के समय अन्य पर भी हो सकता है। 573: यह कहना कि लेन-देन के मामलों में अक्सर फ़तवा इमाम अबू यूसुफ़ के कथन पर होता है, ग़लत है। 578: जो अपने समय को न पहचान कर और लोगों की स्थितियों का ध्यान न रखकर फ़तवा दे, वह जाहिल है।

(बाएँ कॉलम की सामग्री) 580: अल्लाह तआला जब लोगों की पसंदीदा किसी चीज़ को हराम फ़रमाता है तो उसकी जगह दूसरी चीज़ों को हलाल भी फ़रमाता है। 587: बाहरी अच्छाई (हुस्न-ए-ग़ैरी) भी दलील पेश करने के लिए काफ़ी है। 617: 'अल-मस्तूर' (जिसकी धार्मिक स्थिति छिपी हो) हमारे और जुमहूर के नज़दीक मक़बूल है। 632: संदेह वाली चीज़ से बचना बेहतर है, न बचें तो कोई पकड़ नहीं। 634: एक ही चीज़ पर एक ही समय में दो अलग-अलग क़ब्ज़े असंभव हैं, और असंभव की स्वीकृति को रद्द करना अनिवार्य है। [कोई संख्या नहीं]: वसीयत की तुलना बिक्री (बैय) से करना सही नहीं है। [कोई संख्या नहीं]: नदब (सिफारिश) और कराहियत (नापसंदगी) एक साथ नहीं हो सकते। 74: हज़ारों जगह ऐसा होता है कि कोई चीज़ स्वभाव से पुण्य कार्य हो, लेकिन बाहरी कारणों से उस पर नापसंदगी आ जाए। 89: सभी भागों का अभाव, मूल वस्तु के पूर्ण अभाव का प्रमाण है। 115: मृत्यु के बाद स्वामित्व का हस्तांतरण, अगर स्वस्थ अवस्था में किया गया हो, तो वह वसीयत है। 216: किसी वस्तु की वसीयत से उसका लाभ अनिवार्य नहीं होता, लेकिन प्रतिबद्धता के तौर पर लाभ का हस्तांतरण फ़ायदेमंद है, इसलिए इसके लिए अलग वसीयत जायज़ है। 244: इक़रार (स्वीकृति)

के बाद किसी जाँच की ज़रूरत नहीं। [कोई संख्या नहीं]: तयशुदा मामलों में क़ाज़ी और मुफ़्ती को उन्हें फिर से चर्चा में लाने की आवश्यकता नहीं। 293: जो जिस शर्त से बंधा है, वह बंधा रहेगा। 293: जो स्वतंत्र (मुतलक़) है, वह स्वतंत्र रहेगा।

पृष्ठ 36/658

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

(دائیں کالم کے مندرجات) ۱۲۳: عاقل بالغ کا کلام مہما مکن، محملِ صحیح پر حمل کرنا واجب ہے۔ ۱۶۱: تراضی طرفین سے تبدیل عین جائز ہے۔ ۱۶۲: قرآن فی الذکر، قرآن فی الحکم کو مستلزم نہیں۔ ۲۱۱: عاقدین میں کوئی ایک قبلِ تسلیم مر جائے تو عقد باطل ہے۔ ۲۸۶: موصی لہ کو نزاعِ ورثہ میں کسی کو حکم بنانے کا اختیار نہیں۔ ۴۱۹: افتاء ورسم المفتی ۴۲۲: از خود مفصل شقوں پر فتویٰ بتا دینا کبھی خلافِ مصلحت ہوتا ہے۔ ۴۲۲: اختلافی مسائل میں عمومِ بلویٰ باعثِ تخفیف و ترجیح ہے۔ ۴۲۲: آکد الفاظِ ترجیح 'علیہ الفتویٰ' ہے۔ ۵۵۶: جو غلط مسئلہ بتائے وہ شیطان کا نائب ہے۔ ۵۶۳: اگر جان کر کسی نام کے مولوی سے فتویٰ پوچھا اس نے غلط بتایا تو بتانے والے کے ساتھ یہ پوچھنے والا بھی گنہگار ہے۔ ۵۶۹: فتویٰ ہمیشہ قولِ امام پر مگر بضرورت۔ ۵۷۳: یہ قول کہ معاملات میں اکثر فتویٰ قولِ امام ابو یوسف پر ہوتا ہے غلط ہے۔ ۵۷۸: جو اپنے زمانے کو نہ پہچان کر اور لوگوں کے احوال کی رعایت نہ کر کے فتویٰ دے وہ جاہل ہے۔

(بائیں کالم کے مندرجات) ۵۸۰: اللہ تعالیٰ جب لوگوں کی پسندیدہ کسی شیئ کو حرام فرماتا ہے تو اس کی جگہ دوسری چیزوں کو حلال بھی فرماتا ہے۔ ۵۸۷: حسنِ غیرہ بھی احتجاج کے لئے کافی ہے۔ ۶۱۷: المستور مقبول عندنا والجمہور۔ ۶۳۲: مشتبہ سے بچنا بہتر ہے نہ بچیں مواخذہ نہیں۔ ۶۳۴: شیئ واحد پر وقتِ واحد میں دو مختلف قبضے محال، اور محال کا اقرار واجب الابطال۔ بیع پر وصیت کا قیاس درست نہیں۔ الندب والکراھۃ متنافیان۔ ۷۴: ہزار جگہ ہوتا ہے کہ شیئ فی نفسہ قربت ہو اور اسے خارج سے کراہت عارض ہو۔ ۸۹: انتفاء الاقسام باسرھا قاض بانتفاء المقسم رأسًا۔ ۱۱۵: تملیک مضاف الی ما بعد الموت اگر صحت میں ہو وصیت ہے۔ ۲۱۶: وصیت شیئ سے منفعت لازم نہیں آتی مگر التزاماً مفید تملیکِ منفعت ہے لہٰذا اس کی جدا وصیت جائز۔ ۲۴۴: اقرار

کے بعد کسی تفتیش کی حاجت نہیں۔ طے شدہ امور میں قاضی و مفتی کو حاجت نہیں کہ انہیں زیر بحث لائے۔ ۲۹۳: جو جس شرط سے مقید ہے مقید رہے گا۔ ۲۹۳: جو مطلق ہے مطلق رہے گا۔

صفحہ ۳۶ از ۶۵۸

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Serial	Juristic Benefits (Fiqh-related Topics)	Subject Summaries	Page
		If the mortgagor gives permission to use (the mortgaged item), it is permissible and effective, but the item will no longer remain a mortgage.	220
	Fiqh-related Benefits		
87	Imams of all four schools (Madhahib) gave the fatwa for the permissibility of Hookah.	Unconditional profit from a loan is permissible.	223
88	If the smell is disliked by one's nature, it is naturally disliked (Makruh-e-Tab'i) but not legally prohibited (Makruh-e-Shar'i).	If profit is not explicitly conditioned but is conventionally understood and customary, the ruling is absolute prohibition and prevention.	223
	Makruh Tanzihi (mildly disliked) is not a sin.		
92	Legal ruling on biscuits made from palm wine ferment (Tari).	Mortgage and lease cannot be combined.	226
98	Whatever is intoxicating is not only haram but also impure (Najis).	Mortgage and lease are two different contracts.	246
98	Things about which nothing is known cannot be called haram.	A mortgage without possession is not complete.	247
99	On what does the prohibition of wine depend?	In the pure Sharia, a right is not lost due to the passage of time (limitation).	260
106	If a medicine is fermented and it does not produce the intoxicating effervescence, it will not be wine.	Legally, only a possessory mortgage is considered valid.	267
106	Sendhi and Tari (types of palm wine) are nearly the same.	The correct form for the validity of a possessory mortgage.	275

Serial	Juristic Benefits (Fiqh-related Topics)	Subject Summaries	Page
114	If Tari turns into vinegar, it becomes halal and pure.	Mortgage without possession is void, and lease without possession is non-effective.	282
114	Ruling on Nabidh (date/raisin drink).	A bequest takes precedence over inheritance.	311
119	Discussion on whether the ruling for small and large amounts of an intoxicant is the same or different regarding prohibition and punishment.	Patients of paralysis and tuberculosis are not considered to be in death-bed illness (Maradh al-Mawt) after one year.	312
124		Definition of death-bed illness (Maradh al-Mawt).	317
205	Ruling on wine made from Mahua.	If a patient of paralysis or tuberculosis dies within a year, they will be considered in Maradh al-Mawt; after a year passes, paralysis no longer remains Maradh al-Mawt.	317
207	Ruling on Bhang (cannabis) and Opium.	If the person was able to come and go for their needs, it is not considered Maradh al-Mawt.	317
209	Ruling on the water of Hookah.	The meaning of the condition "lack of fear of death" placed by some.	318
213	Intoxication is prohibited in itself.		

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

क्रम संख्या	फ़िक़्ही लाभ (क़ानूनी विषय)	विषयों का सारांश	पृष्ठ
		यदि गिरवी रखने वाला (राहन) उपयोग की अनुमति दे, तो यह जायज़ और प्रभावी है, लेकिन वह वस्तु फिर गिरवी नहीं रहेगी।	220
	फ़िक़्ही लाभ		
87	चारों पंथों (मज़ाहिब) के इमामों ने हुक्का के जायज़ होने का फ़तवा दिया।	बिना किसी शर्त के ऋण से होने वाला लाभ जायज़ है।	223
88	यदि गंध स्वभाव को नापसंद है, तो यह स्वाभाविक रूप से नापसंद (मकरूह-ए-तबई) है, शरीयत के अनुसार वर्जित नहीं।	यदि लाभ स्पष्ट रूप से शर्त के रूप में न हो लेकिन परंपरा में अनिवार्य और प्रचलित हो, तो हुक्म पूर्णतः वर्जित और प्रतिबंधित है।	223
	मकरूह-ए-तन्ज़ीही गुनाह नहीं है।		
92	ताड़ी के ख़मीर से बने बिस्कुट का शरिया हुक्म।	गिरवी (रहन) और पट्टा (इजारा) दोनों एक साथ नहीं हो सकते।	226
98	जो चीज़ नशा लाती है, वह न केवल हराम है बल्कि नापाक (नजिस) भी है।	गिरवी और पट्टा दो अलग-अलग अनुबंध हैं।	246
98	जिन चीज़ों के बारे में कुछ पता न हो, उन्हें हराम नहीं कह सकते।	बिना कब्ज़े के गिरवी पूर्ण नहीं होती।	247
99	शराब का हराम होना किस बात पर निर्भर है।	पवित्र शरीयत में समय बीतने (तमादी) से अधिकार समाप्त नहीं होता।	260
106		शरीयत के अनुसार केवल कब्ज़े वाली गिरवी (रहन-ए-दख़ली) ही मान्य है।	267

क्रम संख्या	फ़िक़ही लाभ (क़ानूनी विषय)	विषयों का सारांश	पृष्ठ
	यदि दवा सड़ाई जाए और उसमें नशा लाने वाला उफान पैदा न हो, तो वह शराब नहीं होगी।		
106	सेंधी और ताड़ी लगभग एक समान हैं।	कब्ज़े वाली गिरवी की वैधता का सही रूप।	275
114	यदि ताड़ी सिरका बन जाए, तो वह हलाल और पाक है।	बिना कब्ज़े की गिरवी बातिल है और बिना कब्ज़े का पट्टा अप्रभावी है।	282
114	नबीज़ का हुक्म।	वसीयत विरासत पर प्राथमिकता रखती है।	311
119	इस पर चर्चा कि कम या अधिक मात्रा में नशीली वस्तु का हुक्म हराम होने और सज़ा में एक समान है या अलग।	लकवा और टीबी के मरीज़ एक वर्ष के बाद 'मरज़-उल-मौत' (मृत्यु-शय्या की बीमारी) में नहीं गिने जाते।	312
124		मरज़-उल-मौत की परिभाषा।	317
205	महुआ की शराब का हुक्म।	यदि लकवा या टीबी का मरीज़ एक साल के भीतर मर जाता है, तो उसे मरज़-उल-मौत माना जाएगा; एक साल बीतने के बाद लकवा मरज़-उल-मौत नहीं रहता।	317
207	भांग और अफ़ीम का हुक्म।	यदि व्यक्ति अपनी ज़रूरतों के लिए बाहर आता-जाता था, तो वह मरज़-उल-मौत नहीं है।	317
209	हुक्का के पानी का हुक्म।	कुछ लोगों द्वारा लगाई गई "मौत के डर की कमी" की शर्त का अर्थ।	318
213	नशा अपने आप में हराम है।		

نمبر شمار	فوائد فقہیہ	خلاصہ مضامین	صفحہ
		اگراذن راہن سے تصرف کرے تو جائز و نافذ ہے مگر وہ شیئ رہن نہ رہے گی۔	۲۲۰
	فوائد فقہیہ		
۸۷	چاروں مذاہب کے ائمہ نے حقہ کی حلت کا فتویٰ دیا۔	قرض سے نفع غیر مشروط جائز ہے۔	۲۲۳
۸۸	اگر بو طبیعت کو ناپسند ہے تو مکروہ طبعی ہے نہ کہ شرعی۔ مکروہ تنزیہی گناہ نہیں۔	اگر نفع لفظاً مشروط نہ ہو عرفاً مشروط و معہود ہے تو حکم مطلق حرمت و ممانعت ہے۔	۲۲۳
۹۲	تاڑی کے خمیر سے بنائے گئے بسکٹ کا شرعی حکم۔	رہن و اجارہ دونوں جمع نہیں ہو سکتے۔	۲۲۶
۹۸	جو چیز نشہ رکھتی ہو نہ صرف حرام بلکہ نجس ہے۔	رہن و اجارہ دو مختلف عقد ہیں۔	۲۴۶
۹۸	جن کی نسبت کچھ علم نہ ہو انہیں حرام نہیں کہہ سکتے۔	رہن بے قبضہ تمام نہیں ہوتا۔	۲۴۷
۹۹		شرع مطہر میں تمادی سے حق نہیں جاتا۔	۲۶۰

نمبر شمار	فوائد فقہیہ	خلاصہ مضامین صفحہ
۱۰۶	شراب کا حرام ہونا کس پر موقوف ہے۔	
۱۰۶	اگر دوا سڑائی جائے اور اس میں نشہ لانے کا جوش نہ پیدا ہو تو شراب نہ ہو گی۔	شرعاً صرف رہن دخلی ہی معتبر ہے۔ ۲۶۷
۱۱۴	سینڈھی اور تاڑی قریب قریب ہیں۔	ارہن دخلی کے جواز کی صحیح شکل۔ ۲۷۵
۱۱۴	اگر تاڑی سرکہ ہو جائے حلال و طیب ہے۔	رہن بے قبضہ باطل اور اجارہ بے قبضہ غیر نافذ۔ ۲۸۲
۱۱۴	نبیذ کا حکم	وصیت میراث پر مقدم ہے۔ ۳۱۱
۱۱۹	اس کی بحث کہ مسکر قلیل و کثیر کا حرمت وحد میں ایک حکم ہے یا مختلف۔	فالج اور دق کے مریض ایک سال بعد مرض الموت میں شمار نہیں کئے جاتے۔ ۳۱۲
۱۲۴		مرض الموت کی تعریف ۳۱۷
۲۰۵	مہوہ کی شراب کا حکم	فالج اور دق کا مریض اگر سال بھر کے اندر مرے تو اس کو مرض الموت شمار کریں گے سال گزرنے کے بعد فالج مرض الموت نہیں رہتا۔ ۳۱۷

نمبر شمار	فوائد فقہیہ	خلاصہ مضامین	صفحہ
۲۰۷	بھنگ اور افیون کا حکم۔	اگر اپنی ضروریات سے باہر آتا جاتا تھا تو مرض موت نہیں۔	۳۱۷
۲۰۹	حقہ کے پانی کا حکم	بعض نے عدم خوف موت کی جو قید لگائی ہے اس کا مطلب	۳۱۸
۲۱۳	نشہ بذاتہ حرام ہے۔		

Fatawa Rizvia | Volume 25

Page	Left Topic	Fatwa No	Right Topic	Page
545	Impairment of senses is not necessary for death-bed illness (Marad-ul-Maut).	362	Agency (Wakalat) is in life; bequest (Wasiyat) is after death.	545
545	The bequest of an insane person (ma'tuh) is not valid.	382	The meaning of a bequest is to grant someone authority and make them a distributor of property.	545
546	There is no bequest for an heir, but if the other heirs permit it, it is valid.	392	Just as the donee (mauhub lahu) is not the agent of the donor (wahib), the legatee (musa lahu) will not be the executor (wasi) but the owner through a gratuitous transfer after death.	546
547	Bequest and transfer for a non-existent person (ma'dum) is void.	398	Whoever makes someone else the owner of their property, there is no longer any restriction of the first owner on the second owner in any way.	547
548	If a bequest was made for 'the heirs of so-and-so', it is necessary that they die before the testator so the term 'heirs of so-and-so' is true, otherwise it is not valid.	400	There is no power of bequest in an old property (already owned by someone else).	548
553	Bequest in itself is not obligatory (wajib).	407	Just as a bequest of the essence (raqba) of a thing is valid, so too is a bequest of its benefit alone.	553
557	For the validity of a bequest, specification of a particular definite portion is not necessary.	408	After funeral and burial expenses from the estate, comes the settlement of debts.	557

Page	Left Topic	Fatwa No	Right Topic	Page
557	Shari'i and technical definitions of acts of worship and transactions.	416	Then comes the bequest, then the inheritance.	557
562	Selling a fetus is invalid, but a bequest for a fetus is valid.	419	A bequest of benefit is in the position of a bequest of essence.	562
566	There are two types of bequest: transfer of ownership (tamlik) and piety/ closeness (qurbat).	422	In a bequest, consideration of the testator's intention is mandatory.	566
567	Sometimes a bequest can be disliked (makruh) and invalid (ghayr sahih).	426	Dower (Mahr) is also like all other debts, and debt relates to the value/assets, not to the property itself.	567
568	A gift during illness (Hiba-e-Maradh) is considered a bequest, and a bequest during death-bed illness is not valid without the heirs' permission.	446	Bequest is a transfer of ownership (tamlik) from the perspective of the testator.	568
577	Definition of death-bed illness (Marad-ul-Maut).	457	A bequest for an heir comes after inheritance.	577
577	In our lands, a capable elder son is legally considered the executor (wasi).	460	A bequest can certainly be conditional.	577
613	Executorship (Wasayat) is like agency (Wakalat).	525	Specific events are subject to possibility/interpretation.	613

पेज	बायाँ विषय	फतवा संख्या	दायाँ विषय	पेज
५४५	मर्ज़-उल-मौत के लिए इंद्रियों का विक्षिप्त होना आवश्यक नहीं है।	३६२	वकालत जीवन में होती है, वसीयत मृत्यु के बाद।	५४५
५४५	मंदबुद्धि (मतूह) की वसीयत मान्य नहीं है।	३८२	वसीयत का अर्थ है किसी को अधिकार देना और उसे कार्य निष्पादक बनाना।	५४५
५४६	वारिस के लिए वसीयत नहीं है, लेकिन यदि अन्य उत्तराधिकारी इसे मान्य रखें तो यह प्रभावी है।	३९२	जिस प्रकार दान प्राप्त करने वाला (मौहूब लहू), दान देने वाले (वाहिब) का वकील नहीं होगा, उसी प्रकार मृत्यु के बाद बिना किसी प्रतिफल के स्वामित्व हस्तांतरण से वसीयत प्राप्त करने वाला (मूसी लहू), वसी (वसीयत निष्पादक) नहीं होगा बल्कि मालिक होगा।	५४६
५४७	अस्तित्वहीन (मादूम) के लिए वसीयत और तंलीक (स्वामित्व प्रदान करना) बातिल (अमान्य) है।	३९८	जो अपनी संपत्ति का किसी को मालिक बना दे, तो अब पहले मालिक का दूसरे मालिक पर किसी भी तरह का कोई प्रतिबंध नहीं रहता।	५४७
५४८	यदि 'अमुक के उत्तराधिकारियों' के लिए वसीयत की गई हो, तो आवश्यक है कि वे उस वसीयतकर्ता से पहले मर जाएँ ताकि 'अमुक के उत्तराधिकारी' शब्द सत्य सिद्ध हो, अन्यथा वसीयत प्रभावी नहीं होगी।	४००	पुरानी संपत्ति (जिसका पहले से स्वामी हो) में वसीयत का अधिकार नहीं है।	५४८
५५३	वसीयत अपने आप में अनिवार्य (वाजिब) नहीं है।	४०७	जिस प्रकार किसी वस्तु के मूल स्वरूप (रक़बा) की वसीयत सही है, वैसे ही	५५३

पेज	बायाँ विषय	फतवा संख्या	दायाँ विषय	पेज
			केवल उसके लाभ की वसीयत भी सही है।	
५५७	वसीयत की शुद्धता के लिए किसी विशेष विशिष्ट भाग का निर्धारण आवश्यक नहीं है।	४०८	संपत्ति में अंतिम संस्कार के खर्च के बाद ऋण का भुगतान है।	५५७
५५७	इबादत (उपासना) और मामलात (लेन-देन) की शरई और तकनीकी परिभाषा।	४१६	फिर वसीयत, फिर विरासत।	५५७
५६२	गर्भ में पल रहे बच्चे की बिक्री अवैध है और उसके लिए वसीयत वैध है।	४१९	लाभ की वसीयत मूल स्वरूप की वसीयत के समान है।	५६२
५६६	वसीयत दो प्रकार की होती है: तंलीक (स्वामित्व हस्तांतरण) और क़ुरबत (पुण्य कार्य)।	४२२	वसीयत में वसीयतकर्ता के उद्देश्य पर ध्यान देना अनिवार्य है।	५६६
५६७	कभी-कभी वसीयत मकरूह (नापसंद) और अमान्य (ग़ैर सही) भी होती है।	४२६	महर (स्त्रीधन) भी अन्य सभी ऋणों की तरह है, और ऋण का संबंध मूल्य (मालियत) से है, संपत्ति (जायदाद) से नहीं।	५६७
५६८	रोग की स्थिति में दान (हिबा-ए-मर्ज़) वसीयत है, और मर्ज़-उल-मौत में वसीयत वारिसों की अनुमति के बिना प्रभावी नहीं होती।	४४६	वसीयत, वसीयतकर्ता की ओर से तंलीक (स्वामित्व हस्तांतरण) है।	५६८
५७७	मर्ज़-उल-मौत (मृत्युशैया रोग) की परिभाषा।	४५७	वारिस के लिए वसीयत विरासत के बाद आती है।	५७७
५७७	हमारे क्षेत्रों में, बड़ा योग्य बेटा कानूनी रूप से वसी (निष्पादक) होता है।	४६०	वसीयत निश्चित रूप से शर्त के साथ बंधी हो सकती है।	५७७

पेज	बायाँ विषय	फतवा संख्या	दायाँ विषय	पेज
६१३	वसायत (वसीयत निष्पादन) वकालत के समान है।	५२५	विशिष्ट घटनाएँ संभावना/व्याख्या के अधीन होती हैं।	६१३

صفحہ	بائیں کالم کا موضوع	فتویٰ نمبر	دائیں کالم کا موضوع	صفحہ
۵۴۵	مرض الموت کے لئے اختلال حواس ضروری نہیں۔	۳۶۲	وکالت حیات میں ہوتی ہے وصیت بعد موت۔	۵۴۵
۵۴۵	معتوہ کی وصیت نافذ نہیں۔	۳۸۲	وصیت کے معنی کسی کو اختیار دینا اور نافذ التصرف بنانا۔	۵۴۵
۵۴۶	وارث کے لئے وصیت نہیں مگر جبکہ ورثہ اس کو جائز رکھیں تو نافذ ہے۔	۳۹۲	جس طرح موہوب لہ ، واہب کا وکیل نہ ہوگا اسی طرح تملیک بلا عوض بعد الموت سے موصی لہ، وصی نہ ہوگا بلکہ مالک ہوگا۔	۵۴۶
۵۴۷	معدوم کے لئے وصیت و تملیک باطل ہے۔	۳۹۸	جو اپنے مال کا کسی کو مالک کرے تو اب مالک اول کی پابندی مالک ثانی پر کسی طرح نہیں۔	۵۴۷
۵۴۸	اگر وارثان فلاں کے لئے وصیت کی تو ضروری ہے کہ وہ اسی موصی سے پہلے مر جائے تاکہ وارثان فلاں کا لفظ صادق آئے ورنہ نفاذ نہیں۔	۴۰۰	پرانی ملک میں وصیت کا اختیار نہیں۔	۵۴۸

صفحہ	بائیں کالم کا موضوع	فتویٰ نمبر	دائیں کالم کا موضوع	صفحہ
۵۵۳	وصیت فی نفسہ واجب نہیں۔	۴۰۷	وصیت جس طرح رقبہ شیئ کی صحیح ہے یونہی تنہا منفعت کی۔	۵۵۳
۵۵۷	صحت وصیت کو خاص جز معین کی تعین ضروری نہیں۔	۴۰۸	ترکہ میں تجہیز و تکفین کے بعد دین ہے۔	۵۵۷
۵۵۷	عبادات و معاملات کی شرعی اصطلاحی تعریف۔	۴۱۶	پھر وصیت پھر میراث۔	۵۵۷
۵۶۲	بیع حمل ناجائز اور وصیت بالحمل جائز	۴۱۹	وصیت منفعت بمنزلہ وصیت رقبہ ہے۔	۵۶۲
۵۶۶	وصیت دو قسم ہے: تملیک و قربت۔	۴۲۲	وصیت میں مقصد موصی پر نظر لازم ہے۔	۵۶۶
۵۶۷	کبھی وصیت مکروہ غیر صحیح بھی ہوتی ہے۔	۴۲۶	مہر بھی تمام دیون کی طرح ہے اور دین کا تعلق مالیت سے ہے جائیداد سے نہیں۔	۵۶۷
۵۶۸	ہبہ مرض میں وصیت ہے اور وصیت مرض موت میں بے اجازت ورثہ نافذ نہیں۔	۴۴۶	وصیت جہت موصی سے تملیک ہے۔	۵۶۸
۵۷۷	مرض الموت کی تعریف	۴۵۷		۵۷۷

صفحہ	بائیں کالم کا موضوع	فتویٰ نمبر	دائیں کالم کا موضوع	صفحہ
			وارث کے لئے وصیت میراث سے مؤخر ہے۔	
۵۷۷	ہمارے بلاد میں بڑا بیٹا لائق ہو نہار حکماً وصی ہوتا ہے۔	۴۶۰	وصیت ضرور مقید بشرط ہوسکتی ہے۔	۵۷۷
۶۱۳	وصایت مثل وکالت ہے۔	۵۲۵	وقائع عین ، مورد احتمال ہوتے ہیں۔	۶۱۳

Fatawa Rizvia - Volume 25

Topic	Ref No.	Name / Source	Page No.
That it reach so-and-so is potentially both a trust and a gift.	630	Abdur Rahman bin Bashar	163
A ruling does not come into effect only by intention.	642	Ibn al-Furat	163
To say that this money is for the marriage of Zaid's daughter does not fall under the definition of a will.	642	Muslim bin Khalid	164
Merely saying that this thing was given to me is not enough for proof of ownership or will.	642	Sharik	164
Giving away wealth or forgiving debt during terminal illness is a will, and a will for an heir is void without the consent of other heirs.	642	Muhammad bin Khuzaymah	167
Hadith Benefits/Notes		**Narrators of Ibn Abbas's Hadith**	**170**
A fabricated hadith on the prohibition of hookah.	82	Abu Bakr	171
The sin of narrating a false hadith.	83	Al-Qawariri	171
The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) forbade every intoxicant and thing that causes languor.	94	Abdul Warith	171
More Hadiths.	174	Ibn Shubrumah	171
Some details of the twelve mentioned hadiths.	161	Abdullah bin Shaddad	171
Imam Abu Abdul Rahman Nasai's criticism of Ibn Abbas's hadith for two reasons and the author's (mercy of Allah be upon him) response.	170	Fahd	171
First reason (Ahadihima)	172	Abu Nuaym	171
Second reason (Thanihima)	175	Mis'ar	171
Fourth discussion (Al-Rabi')	181	Abu Awn	171
Fifth discussion (Al-Khamis)	191	Abu Sufyan al-Humaydi	172
Biographies of Narrators (Asma-ul-Rijal)		**Abu Mu'awiya al-Kufi**	**173**

Topic	Ref No.	Name / Source	Page No.
Abdul Malik bin Nafi'	161	Hushaym	174
Yahya bin Yaman	162	Hajjaj bin Artat	182
Al-Yasa'	163		

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

विषय	संदर्भ सं.	नाम / स्रोत	पृष्ठ सं.
फलाँ को मिल जाए, वसीयत और हिबा (उपहार) दोनों का संभावित है।	630	अब्दुर रहमान बिन बशर	163
केवल नीयत से हुक्म लागू नहीं होता।	642	इब्न अल-फरात	163
यह कहना कि यह रुपया ज़ैद की लड़की के निकाह के लिए है, वसीयत की सीमा में नहीं आता।	642	मुस्लिम बिन खालिद	164
किसी का केवल यह कहना कि यह चीज़ मुझे दी गई है, स्वामित्व या वसीयत के प्रमाण के लिए पर्याप्त नहीं है।	642	शरीक	164
मर्ज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) में संपत्ति का हिबा या ऋण की माफ़ी वसीयत है, और उत्तराधिकारी के लिए वसीयत अन्य उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना अवैध है।	642	मुहम्मद बिन खुज़ैमा	167
फ़वाइद-ए-हदीस (हदीस के लाभ)		**रिजाल हदीस इब्न अब्बास**	**170**
हुक्का की हुरमत (निषेध) पर गढ़ी गई हदीस।	82	अबू बक्र	171
झूठी हदीस बयान करने का गुनाह।	83	अल-क़वारीरी	171
हुज़ूर अकदस सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने हर नशा लाने वाली और शिथिलता पैदा करने वाली चीज़ से मना फरमाया है।	94	अब्दुल वारिस	171
ज़्यादा अहादीस (अधिक हदीसें)।	174	इब्न शुबरुमा	171
उल्लेखित बारह अहादीस का कुछ विवरण।	161	अब्दुल्ला बिन शद्दाद	171
हदीस-ए-इब्न अब्बास पर इमाम अबू अब्दुर रहमान नसाई की दो वजह से जिरह (आलोचना) और लेखक अलैहिर्रहमा की तरफ से उसका जवाब।	170	फहद	171

विषय	संदर्भ सं.	नाम / स्रोत	पृष्ठ सं.
पहली वजह (अहदुहुमा)	172	अबू नुऐम	171
दूसरी वजह (सानीहुमा)	175	मिसअर	171
चौथी बहस (अर-राबे)	181	अबू औन	171
पांचवीं बहस (अल-खामिस)	191	अबू सुफियान अल-हुमैदी	172
अस्मा-उर-रिजाल (वर्णनकर्ताओं की जीवनियाँ)		**अबू मुआविया अल-कूफी**	**173**
अब्दुल मलिक बिन नाफ़े	161	हुशैम	174
यहया बिन यमान	162	हज्जाज बिन अरताह	182
अल-यसा	163		

موضوع	نمبر شمار	نام / ماخذ	صفحہ نمبر
فلاں کو مل جائے ودیعت اور ہبہ دونوں کو محتمل ہے۔	۶۳۰	عبدالرحمن بن بشر	۱۶۳
فقط نیت سے حکم نہیں ہوتا۔	۶۴۲	ابن الفرات	۱۶۳
یہ کہنا کہ یہ روپیہ زید کی لڑکی کے عقد کا ہے یہ حد وصیت میں نہیں آتا۔	۶۴۲	مسلم بن خالد	۱۶۴
کسی کا محض یہ کہنا کہ یہ چیز مجھے دی ہے، ثبوت ملکیت یا وصیت کے لئے کافی نہیں۔	۶۴۲	شریک	۱۶۴
مرض موت میں مال کا ہبہ یا دین کا ابرا وصیت ہے، اور وصیت وارث کے لئے بے اجازت ورثہ دیگر باطل ہے۔	۶۴۲	محمد بن خزیمہ	۱۶۷
فوائد حدیثیہ		**رجال حدیث ابن عباس**	**۱۷۰**
حقہ کی حرمت پر گھڑی ہوئی حدیث۔	۸۲	ابوبکر	۱۷۱
جھوٹی حدیث بیان کرنے کا وبال۔	۸۳	القواریری	۱۷۱
حضور اقدس صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہر نشہ آور اور فتور پیدا کرنے والی چیز سے منع فرمایا ہے۔	۹۴	عبدالوارث	۱۷۱

موضوع	نمبر شمار	نام / ماخذ	صفحہ نمبر
زیادہ احادیث۔	۱۷۴	ابن شبرمہ	۱۷۱
بارہ احادیث مذکورہ کی کچھ تفصیل۔	۱۶۱	عبداللہ بن شداد	۱۷۱
حدیث ابن عباس پر امام ابوعبدالرحمن نسائی کی دو وجہ سے جرح اور مصنف علیہ الرحمہ کی طرف سے اس کا جواب۔	۱۷۰	فہد	۱۷۱
پہلی وجہ (احدھما)	۱۷۲	ابونعیم	۱۷۱
دوسری وجہ (ثانیھما)	۱۷۵	مسعر	۱۷۱
چوتھی بحث (الرابع)	۱۸۱	ابوعون	۱۷۱
پانچویں بحث (الخامس)	۱۹۱	ابوسفیان الحمیدی	۱۷۲
اسماء الرجال		**ابومعویہ الکوفی**	**۱۷۳**
عبدالملک بن نافع	۱۶۱	ہشیم	۱۷۴
یحییٰ بن یمان	۱۶۲	حجاج بن ارطاہ	۱۸۲
الیسع	۱۶۳		

- Dawood bin Husain | 192 | Ya'la | 202
- Abu Ishaq Sabi'i | 192 | Impurities |
- Amr bin Maimun | 192 | Wine is prohibited and impure like urine. | 101
- Abul Ahwas Salam bin Sulaym | 192 | Every drop of intoxicating liquid is haram and a heavy impurity. | 108
- Abu Bakrah | 193 | Is the use of spirit permissible or not. | 211
- Abu Dawood | 193 | Wudu (Ablution) |
- Zuhayr | 193 | If a minor draws water from a well for themselves or another, will it be permissible for an adult to perform wudu with it or not? | 488
- Ruh bin al-Faraj | 193 | Prayer (Namaz) |
- Amr bin Khalid | 194 | If liquid English medicine gets on clothes, the prayer will not be valid. | 209
- Umar bin Hafs | 195 | Funerals (Jana'iz) |
- Hafs bin Ghiyas | 195 | Preparation and shrouding refer to the expenses of washing, shrouding, and burial according to the Sunnah; expenses for Fatiha etc. are not included. | 368
- Hammam al-Nakha'i | 195 | Decorating one's grave with a dome is not a form of seeking proximity [to God]. | 422
- Habib bin Abi Thabit | 195 | Marking a grave is legally commendable according to Shariah. | 423
- Ibn Abi Dawood | 196 | Construction around a grave for protection is permissible, for decoration it is forbidden, and such a will is void. | 424
- Abdur Rahman bin Usman | 196 | A will to be buried at home is void. | 425
- Abdullah bin Yazid | 198 | Burial at home is specific to the Prophets, peace be upon them. | 425
- Sa'd al-Absi al-Kufi | 200 | The money spent on shrouding and burial according to the Sunnah will be deducted from the estate; the remaining expenses for Fatiha and charity will be borne by the person spending it. | 447
- Sa'd al-Adawi al-Basri | 200 | A stranger who is neither an heir nor an executor, if they personally perform the preparation and shrouding of the deceased, they have no right to take compensation from the estate. | 589
- Zakariya | 202 | |

- दाऊद बिन हुसैन | १९२ | यला | २०२
- अबू इसहाक़ सबी'ई | १९२ | अन्जास (नजासतें) |
- अम्र बिन मैमुन | १९२ | शराब हराम और पेशाब की तरह नापाक है। | १०१
- अबुल अहवस सलाम बिन सुलैयम | १९२ | हर नशीले पानी का कतरा-कतरा हराम और नजासत-ए-ग़लीज़ा है। | १०८
- अबू बकरा | १९३ | स्पिरिट का इस्तेमाल जायज़ है या नहीं। | २११
- अबू दाऊद | १९३ | वज़ू |
- ज़ुहैर | १९३ | नाबालिग ने अपने या दूसरे के लिए कुएं से पानी भरा तो उससे बालिग को वज़ू करना जायज़ होगा या नहीं। | ४८८
- रूह बिन अल-फ़रज | १९३ | नमाज़ |
- अम्र बिन ख़ालिद | १९४ | अंग्रेज़ी तरल दवा कपड़े पर लग जाए तो नमाज़ न होगी। | २०९
- उम्र बिन हफ़्स | १९५ | जनाइज़ (जनाज़ा) |
- हफ़्स बिन गियास | १९५ | तजहीज़-ओ-तक्फीन से मुराद सुन्नत के मुताबिक़ ग़ुस्ल, कफ़न और दफ़न के खर्च हैं; फ़ातिहा वगैरह के खर्च इसमें शामिल नहीं। | ३६८
- हमाम अल-नख़ई | १९५ | गुंबद से अपनी क़ब्र सजाना कुर्बत (अल्लाह की नज़दीकी) की कोई किस्म नहीं है। | ४२२
- हबीब बिन अबी साबित | १९५ | क़ब्र पर निशान लगाना शरीयत में पसंदिदा है। | ४२३
- इब्न अबी दाऊद | १९६ | क़ब्र के चारों ओर हिफ़ाज़त के लिए तामीर जायज़ है, सजावट के लिए मना है, और इसकी वसीयत बातिल (अमान्य) है। | ४२४
- अब्दुर्रहमान बिन उस्मान | १९६ | घर में दफ़न की वसीयत बातिल है। | ४२५
- अब्दुल्लाह बिन यज़ीद | १९८ | घर में दफ़न अंबिया अलैहिमुस्सलाम के साथ खास है। | ४२५
- साद अल-अब्सी अल-कूफी | २०० | सुन्नत के मुताबिक़ कफ़न-दफ़न में जो रुपया खर्च हुआ वो तो तरका (विरासत) से काटा जाएगा, बाकी फ़ातिहा और ख़ैरात के खर्च, खर्च करने वाले पर पड़ेंगे। | ४४७
- साद अल-अदवी अल-बसरी | २०० | अजनबी जो न वारिस हो न वसी, अगर मय्यत की तजहीज़-ओ-तक्फीन खुद करे तो उसे तरके से लेने का अख्तियार नहीं है। | ५८९

- ज़करिया | २०२ | |

पेज ४० / ६५८

- داؤد بن حصین | ۱۹۲ | یعلیٰ | ۲۰۲
- ابو اسحق سبیعی | ۱۹۲ | انجاس |
- عمرو بن میمون | ۱۹۲ | شراب حرام اور پیشاب کی طرح ناپاک ہے۔ | ۱۰۱
- ابو الاحوص سلام بن سلیم | ۱۹۲ | ہر مسکر پانی کا قطرہ قطرہ حرام و نجاست غلیظہ ہے۔ | ۱۰۸
- ابوبکرہ | ۱۹۳ | اسپرٹ کا استعمال جائز ہے یا نہیں۔ | ۲۱۱
- ابوداؤد | ۱۹۳ | وضو |
- زہیر | ۱۹۳ | نابالغ نے اپنے یا دوسرے کے لئے کنویں سے پانی بھر ا تو اس سے بالغ کو وضو کرنا جائز ہو گا یا نہیں۔ | ۴۸۸
- روح بن الفرج | ۱۹۳ | نماز |
- عمرو بن خالد | ۱۹۴ | انگریزی رقیق دوا کپڑے پر لگ جائے تو نماز نہ ہوگی۔ | ۲۰۹
- عمر بن حفص | ۱۹۵ | جنائز |
- حفص بن غیاث | ۱۹۵ | تجہیز و تکفین سے مصارفِ غسل و کفن و دفن بقدر سنت مراد ہیں فاتحہ وغیرہ کے خرچ شامل نہیں۔ | ۳۶۸
- ہمام النخعی | ۱۹۵ | قبہ سے اپنی قبر مزین کرانا نوع قربت سے نہیں۔ | ۴۲۲
- حبیب بن ابی ثابت | ۱۹۵ | قبر کا نشان لگانا شرعاً محمود ہے۔ | ۴۲۳
- ابن ابی داؤد | ۱۹۶ | قبر کے اردگرد تعمیر برائے حفاظت جائز، برائے تزئین ممنوع، اور اس کی وصیت باطل۔ | ۴۲۴

- عبد الرحمن بن عثمان | ۱۹۶ | گھر میں دفن کی وصیت باطل ہے۔ | ۴۲۵
- عبد اللہ بن یزید | ۱۹۸ | گھر میں دفن انبیاء علیہم السلام کے ساتھ مخصوص ہے۔ | ۴۲۵
- سعد العبسی الکوفی | ۲۰۰ | کفن دفن بقدر مسنون میں جو روپیہ صرف ہوا وہ تو ترکہ سے مجرا ہوگا باقی فاتحہ خیرات کے مصارف خرچ کرنے والے پر پڑیں گے۔ | ۴۴۷
- سعد العدوی البصری | ۲۰۰ | اجنبی کہ نہ وارث نہ وصی اگر میت کی تجہیز و تکفین خود کرے تو اسے ترکہ سے لینے کا اختیار نہیں۔ | ۵۸۹
- زکریا | ۲۰۲ | |

Fatawa Razawiyya, Volume 25

- (589) If a condition for return from the heir was made and then the amount was spent, there is a right to reclaim it provided the heir's command was also present. | Zaid gave property to his wife in a state of good health in exchange for her dower debt; she became its owner. (469)
- (589) Various cases regarding reclaiming or not reclaiming funeral shroud expenses from a non-heir and an executor. | If the wife forgave her dower at the time of her death, its forgiveness depends on the permission of the heirs. (387)
- (591) Preparation and shrouding of the deceased takes precedence over everything. | If dower is still due, it should be paid from the estate, after which the inheritance should be divided. (445)

Marriage (Nikah) - If the husband did not acknowledge the amount of dower during his lifetime, and it is not proven by witnesses, then only the equivalent dower (Mahr-e-Mithl) should be given. (467) - (579) A woman who has not remarried will meet her husband on the Day of Resurrection. | If the husband admits that dower remains and gave some of it to the wife, the heirs have no right to take it back later, even if it is proven that the woman had previously forgiven it. (477) - (579) A woman who has had two husbands [sequentially] will have the choice to be with whichever one she wants, provided she did not die while married to one but as a widow. | Regarding dower, the woman's statement under oath is reliable up to the amount of equivalent dower (Mahr-e-Mithl). (567)

Unauthorized Marriage (Nikah-e-Fuzuli) - (651) If dower was forgiven during terminal illness, it will not be considered forgiven without the permission of the heirs. - (655) Marriage outside of social compatibility (non-kufu) is not permissible. | The woman's dower encompassed the entire estate, and she took a house as part of her dower; this is permissible. (652)

Dower (Mahr) | Guardianship (Wilayah) - (75) Dower can be paid in installments with the consent of the wife, or her heirs after her death; a ruler has no authority to use compulsion. | There are three types of guardians who are permitted to manage an orphan's property; those who consume the wealth of orphans consume fire into their bellies. (375) - (331) If a woman (Hindah) forgave her husband's dower during terminal illness, it will not be considered forgiven. | Even a father does not have the

authority to give his minor child's property to someone, even if there is compensation. (375)

Page 41 of 658

फतावा रज़विया, जिल्द 25

- (589) यदि उत्तराधिकारी से वापसी की शर्त की गई हो और फिर खर्च किया गया हो, तो वापस मांगने का अधिकार है बशर्ते कि उत्तराधिकारी की आज्ञा भी पाई जाए। | ज़ैद ने अपनी स्वस्थ अवस्था में अपनी पत्नी को महर के बदले में जो संपत्ति दी, वह उसकी मालकिन हो गई। (469)
- (589) गैर-वारिस और वसीय (निष्पादक) को कफन देने के खर्च वापस लेने या न लेने की विभिन्न स्थितियाँ। | पत्नी ने मरते समय महर माफ किया तो उसकी माफी उत्तराधिकारियों की अनुमति पर निर्भर है। (387)
- (591) मृतक की तजहीज़ व तकफीन (अंतिम संस्कार की तैयारी) सब पर प्राथमिकता रखती है। | यदि महर बाकी हो तो संपत्ति से उसकी अदायगी की जाए, उसके बाद विरासत का बंटवारा हो। (445)

निकाह - यदि पति ने जीवन काल में महर की राशि स्वीकार नहीं की और न ही गवाहों से प्रमाणित हुई, तो केवल महर-ए-मिस्ल (समान महर) दिया जाए। (467) - (579) वह महिला जिसने दूसरा विवाह नहीं किया, कयामत के दिन अपने पति से मिलेगी। | यदि पति स्वीकार करे कि महर बाकी है और उसमें से कुछ पत्नी को दे दिया, तो उत्तराधिकारियों को बाद में उसे वापस लेने का अधिकार नहीं है, भले ही यह साबित हो जाए कि महिला ने उसे माफ कर दिया था। (477) - (579) दो पतियों वाली महिला को यह अधिकार होगा कि वह जिसके साथ चाहे जाए, बशर्ते कि वह किसी के विवाह में रहते हुए नहीं बल्कि विधवा होकर मरी हो। | महर के मामले में, शपथ के साथ महिला का कथन महर-ए-मिस्ल तक विश्वसनीय है। (567)

निकाह-ए-फज़ूली (अनधिकृत विवाह) - (651) मरण-शैय्या (मरज़-उल-मौत) की स्थिति में महर माफ किया तो उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना माफ नहीं होगा। - (655) गैर-कुफू(समानता के बिना) में निकाह जायज़ नहीं है। | महिला का महर पूरी जायदाद पर हावी था और उसने अपने महर में घर ले लिया, तो यह जायज़ है। (652)

महर | विलायत (अभिभावकत्व) - (75) पत्नी या उसकी मृत्यु के बाद उसके उत्तराधिकारियों की सहमति से महर किश्तों में दिया जा सकता है, शासक को मजबूरी का अधिकार नहीं है। | वे वली (अभिभावक) जिन्हें अनाथ की संपत्ति के प्रबंधन की अनुमति है, वे तीन हैं; जो अनाथों का माल खाते हैं वे अपने पेट में आग खाते हैं। (375) - (331) यदि हिंदा ने मरण-शैय्या की स्थिति में पति का महर

माफ कर दिया, तो वह माफ नहीं होगा। | पिता को भी यह अधिकार नहीं है कि वह अपने नाबालिग बच्चे की संपत्ति किसी को दे, भले ही उसके बदले में कुछ मिले। (375)

पृष्ठ 41/658

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

- ۵۸۹ اگر وارث سے واپسی کی شرط کرلی ہو پھر خرچ کیا ہو تو رجوع کا حق ہے جبکہ وارث کا امر بھی پایا جائے۔ | زید نے جو جائیداد اپنی بیوی کو بحالت صحت بعوض دین مہر دی اس کی مالک ہوگئی۔ ۴۶۹
- ۵۸۹ غیر وارث و وصی کو کفن دینے کے مصارف واپس لینے نہ لینے کی متعدد صورتیں۔ | زوجہ نے اپنے مرتے وقت مہر معاف کیا تو اس کی معافی وارثوں کی اجازت پر موقوف ہے۔ ۳۸۷
- ۵۹۱ مردہ کی تجہیز و تکفین سب پر مقدم ہے۔ | اگر مہر باقی ہو تو جائیداد سے اس کو ادا کیا جائے پھر تقسیم ورثہ ہو۔ ۴۴۵

نکاح - اگر شوہر نے حیات میں مہر کی مقدار کا اقرار نہ کیا، نہ گواہان سے ثابت، تو صرف مثل مہر دیا جائے۔ ۴۶۷ - ۵۷۹ عورت کہ نکاح ثانی نہ کیا ہو روزِ قیامت اپنے شوہر کو ملے گی۔ | اگر شوہر اقرار کرے کہ مہر باقی ہے اور اس میں زوجہ کو کچھ دے دیا تو ورثہ کو بعد میں اس کو واپس لینے کا حق نہیں اگرچہ یہ ثابت ہو جائے کہ عورت نے معاف کردیا تھا۔ ۴۷۷ - ۵۷۹ دو شوہر والی عورت کو اختیار ہوگا کہ جس کے ساتھ چاہے جائے، جبکہ کسی کے نکاح میں نہ فوت ہوئی ہو بلکہ بیوہ ہو کر۔ | درباره مہر، عورت کا قول قسم کے ساتھ مہر مثل تک معتبر ہے۔ ۵۶۷

نکاح فضولی - ۶۵۱ مرض الموت میں مہر معاف کیا تو بے اجازت ورثہ معاف نہ ہوگا۔ - ۶۵۵ غیر کفو سے نکاح جائز نہیں۔ | عورت کا مہر ترکہ کو محیط تھا اور اس نے مکان اپنے مہر میں لے لیا تو یہ جائز ہے۔ ۶۵۲

مہر | ولایت - ۷۵ زوجہ یا مرنے کے بعد اس کے ورثہ کی مرضی سے قسط وار مہر ادا کیا جاسکتا ہے حاکم کو جبر کی اجازت نہیں۔ | وہ ولی جسے مالِ یتیم میں تصرف جائز ہے وہ تین ہیں، جو یتیموں کا مال کھاتے ہیں اپنے پیٹ میں آگ کھاتے ہیں۔ ۳۷۵ - ۳۳۱ اگر ہندہ نے مرض موت میں شوہر کا مہر معاف کیا تو معاف نہ ہوگا۔ | باپ کو بھی اختیار نہیں کہ اپنے نابالغ بچے کا مال بشرط عوض کسی کو دے۔ ۳۷۵

Fatawa Razawiya, Volume 25

Right Side Topic	Page	Left Side Topic	Page
Can a father spend a minor's property or not?	714	Bai-al-Wafa is considered a mortgage (Rahn) in the reliable schools of thought.	247
No one has the authority to dispose of a minor's ownership.	489	If a mortgagee sells the mortgaged item without the mortgagor's permission, the sale is subject to the mortgagor's approval.	237
No one except poor parents can dispose of what belongs to a minor.	489	It is permissible to mortgage jewelry for credit purchases and peace of mind.	256
A mother does not have the authority to sell her minor children's share.	625	Zaid mortgaged land to Amr; Amr sold it after the loan term expired without permission. Does Zaid have the right to cancel the sale?	301
A father can spend an adult daughter's money with her permission.	626	Selling a house in the name of heirs during terminal illness (Marz-ul-Maut) is not permissible.	331
There is disagreement about taking a minor girl's money as a loan for one's own use; caution is to avoid it.	626	If someone sold their property to their wife in lieu of dower (Mahr), it is undoubtedly correct.	382
Maintenance (Nafaqah)		A guardian (Wasi) is the protector of a minor; therefore, in the absence of harm, they can sell movable property but not immovable property, except in certain exceptional cases.	431
If a father is needy, he can take his son's property without price; if he is wealthy, he should pay the price.	747	Zaid sold his house to his wife, then she died and minor children inherited. Can Zaid sell this property or not?	436
Ta'zir (Punishment)	579	Meaning of buying at market price.	469 477

Right Side Topic	Page	Left Side Topic	Page
Punishment for the one who slanders.		A patient's sale of anything during terminal illness (Marz-ul-Maut) without the permission of other heirs is void.	
Sales (Buyu')		A guardian does not have absolute authority to sell.	480
Selling with the right of redemption is a mortgage.	56	Selling to any heir during terminal illness (Marz-ul-Maut) is not valid.	653
If a debtor dies, the creditor can sell his house by declaring it as his own property, and if the price is in excess, he should give it in charity (Sadaqah).	71		

फतावा रज़विया, जिल्द २५

दायां पक्ष विषय	पृष्ठ	बायां पक्ष विषय	पृष्ठ
क्या पिता नाबालिग के धन को खर्च कर सकता है या नहीं।	714	बै-अल-वफ़ा विश्वसनीय मतों में गिरवी (रहन) है।	247
नाबालिग के स्वामित्व में किसी को हस्तक्षेप का अधिकार नहीं है।	489	जब गिरवी रखने वाला गिरवी रखी वस्तु को गिरवी रखने वाले की अनुमति के बिना बेच देता है, तो वह बिक्री गिरवी रखने वाले की अनुमति पर निर्भर करती है।	237
जो चीज़ नाबालिग के स्वामित्व में हो, उसमें निर्धन माता-पिता के अलावा कोई हस्तक्षेप नहीं कर सकता।	489	उधार खरीदारी और इत्मीनान के लिए जेवर गिरवी रखना जायज़ है।	256
माँ को अधिकार नहीं कि वह अपने नाबालिगों का हिस्सा बेचे।	625	ज़ैद ने अम्र के पास ज़मीन गिरवी रखी; अम्र ने कर्ज की अवधि समाप्त होने पर अनुमति के बिना उसे बेच दिया, तो क्या ज़ैद को बिक्री रद्द करने का अधिकार है?	301
पिता बालिग बेटी की रकम उसकी अनुमति से खर्च कर सकता है।	626	मरज़ुल मौत (मृत्यु रोग) में वारिसों के नाम मकान बेचना जायज़ नहीं।	331
नाबालिग लड़की की रकम को अपने खर्च में ऋण के तौर पर लेने में मतभेद है, सावधानी बचने में है।	626	अगर किसी ने मेहर के बदले अपनी संपत्ति पत्नी के हाथ बेच दी तो निस्संदेह सही है।	382
नफ़क़ा (खर्च/भरण-पोषण)		वसी (संरक्षक) नाबालिग का संरक्षक है, इसलिए नुकसान न होने की स्थिति में वह चल संपत्ति बेच सकता है, अचल नहीं, सिवाय कुछ अपवाद स्वरूप स्थितियों के।	431
	747	ज़ैद ने अपना मकान पत्नी के नाम बेच दिया, फिर उसकी मृत्यु हो गई और नाबालिग बच्चे	436

दायां पक्ष विषय	पृष्ठ	बायां पक्ष विषय	पृष्ठ
पिता अगर ज़रूरतमंद हो तो बेटे का माल बिना कीमत के ले सकता है और अगर धनी हो तो कीमत दे।		वारिस बने, तो ज़ैद उस संपत्ति को बेच सकता है या नहीं।	
ताज़ीर (दंड)		बाज़ार भाव में खरीदने का अर्थ।	469
तोहमत लगाने वाले की सज़ा।	579	मरज़ुल मौत में मरीज़ का किसी चीज़ को अन्य वारिसों की अनुमति के बिना बेचना बातिल (अमान्य) है।	477
बुयूअ (बिक्री)		वसी को बिक्री का पूर्ण अधिकार नहीं है।	480
बै-ए-वफ़ाई रहन है।	56	मरज़ुल मौत में किसी वारिस से बिक्री सही नहीं है।	653
यदि ऋणी की मृत्यु हो जाए, तो ऋणदाता उसके मकान को अपनी संपत्ति बताकर बेच सकता है और यदि मूल्य अधिक हो, तो सदक़ा (दान) कर दे।	71		

دایاں عنوان	صفحہ
باپ نابالغ کے مال کو خرچ کر سکتا ہے یا نہیں۔	۷۱۴
نابالغ کی ملک میں کسی کو تصرف کا اختیار نہیں۔	۴۸۹
جو چیز نابالغ کی ملک ہو اس میں سوا فقیر والدین کوئی تصرف نہیں کر سکتا۔	۴۸۹
ماں کو اختیار نہیں کہ اپنے نابالغوں کا حصہ فروخت کرے۔	۶۲۵
باپ بالغہ کی رقم اجازت سے صرف کر سکتا ہے۔	۶۲۶
نابالغہ کی رقم اپنے صرف میں بطور قرض لانے میں اختلاف ہے، احتیاط بچنا ہے۔	۶۲۶

بایاں عنوان	صفحہ
بیع الوفا مذہب معتمدین میں رہن ہے۔	۲۴۷
مرتہن جب بلا اذن راہن شے مرہون کو بیع کر دے وہ بیع اجازت راہن پر موقوف ہے۔	۲۳۷
ادھار خرید اور اطمینان کے لئے زیور رہن رکھا تو جائز ہے۔	۲۵۶
زید نے عمرو کے پاس زمین رہن رکھی عمرو نے مدت قرض ختم ہونے پر بغیر اجازت اس کو بیع کردیا تو کیا زید کو بیع فسخ کرنے کا اختیار ہے۔	۳۰۱
مرض الموت میں ورثہ کے نام مکان فروخت کرنا جائز نہیں۔	۳۳۱
اگر کسی نے بعوض دین مہر اپنی جائداد کو بیوی کے ہاتھ بیع کردیا تو بلا شبہ درست ہے۔	۳۸۲

دایاں عنوان	صفحہ
نفقہ	
باپ اگر محتاج ہو تو بیٹے کا مال بغیر قیمت لے سکتا ہے اور غنی ہو تو قیمت لے۔	۷۴۷
تعزیر	
تہمت لگانے والے کی سزا۔	۵۷۹
بیوع	
بیع وفائی رہن ہے۔	۵۶
مدیون اگر مرجائے تو اس کا مکان دائن اپنی ملک ظاہر کرکے بیچ سکتا ہے اور قیمت زائد ہے تو تصدق کرے۔	۷۱

بایاں عنوان	صفحہ
وصی نابالغ کا محافظ ہے لہذا عدم ضرر کی صورت میں جائداد منقولہ فروخت کرسکتا ہے غیر منقول نہیں مگر چند صور استثناء میں۔	۴۳۱
زید نے اپنا مکان زوجہ کے نام بیع کردیا پھر وہ مرگئی اور نابالغ بچے وارث ہوئے تو زید اس جائداد کو بیچ سکتا ہے یا نہیں۔	۴۳۶
بازار بھاؤ میں خریدنے کا مطلب	۴۶۹
مرض الموت میں مریض کا کوئی چیز بیچنا بغیر اجازت دیگر ورثہ باطل ہے۔	۴۷۷
وصی کو مطلق اختیار بیع نہیں۔	۴۸۰
مرض موت میں کسی وارث سے بیع صحیح نہیں۔	۶۵۳

Fatawa Rizvia, Volume 25

Interest (Sood) - If a husband spends his own money on his wife's medication of his own accord, the claim for reimbursement is void. [Page 388] - The mortgagee (Martahin) cannot use the mortgaged property (Shai-e-Marhoon) in any way. [Page 217] - A single woman's claim that the deceased had made such a will is not proof; adult heirs have the option to accept it or not. [Page 466] - Any benefit obtained through a loan is interest. [Page 217] - If only one party agrees, it is not permissible for the court to award the price until the other party also agrees. [Page 588] - Taking any kind of profit on the basis of a loan is absolutely interest. [Page 223] - Testimony (Shahadat) - Taking profit from mortgaged land through cultivation is forbidden (Haram). [Page 240] - In every matter, the testimony of trustworthy and reliable people is valid. [Page 651] - Possessory mortgage is interest. [Page 253] - Acknowledgement (Iqrar) - Leasing the mortgaged property back to the mortgagor (Rahin) is also interest. [Page 253] - An acknowledgement will be accepted even after twenty years; for non-acknowledging claimants, long-term silence results in the forfeiture of the claim. [Page 769] - If the mortgagee has taken interest, can the mortgagor have it waived or not? [Page 296] - A false acknowledgement is purely void in religious conscience. [Page 500] - Interest money does not become lawful (Halal) even through repentance until it is returned to the person it was taken from or given to the poor. [Page 297] - If a woman acknowledges that jewelry was given by the husband as dower (Mahr), her statement up to the amount of the customary dower will be accepted. [Page 572]

Claim and Adjudication (Da'wa wa Qaza) - Gift (Hiba) - If the wife dies, her brother can only claim his share of the dower. [Page 75] - The gift of a non-existent thing is void. [Pages 223, 93] - A judge has no right to forcibly complete an incomplete contract. [Page 248] - The gift of undivided land becomes void, and mere official paper entries of ownership transfer are not reliable. [Page 356]

Majlis of Dawat-e-Islami Page 43 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

ब्याज (सूद) - यदि पति ने अपनी पत्नी की दवा में अपनी मर्जी से अपना धन खर्च किया है, तो उसे वापस माँगने का दावा बातिल (अमान्य) है। [पृष्ठ ३८८] - गिरवी रखी हुई वस्तु (शई-ए-मरहून) का गिरवी रखने वाला (मुर्तहिन) किसी भी तरह से उपयोग नहीं कर सकता। [पृष्ठ २१४] - एक अकेली महिला का यह दावा कि मृतक ने ऐसी वसीयत की थी, सबूत नहीं है; वयस्क उत्तराधिकारियों को अधिकार है कि वे इसे स्वीकार करें या न करें। [पृष्ठ ४६६] - ऋण के माध्यम से जो भी लाभ प्राप्त हो, वह ब्याज है। [पृष्ठ २१४] - एक पक्ष के सहमत होने पर अदालत के लिए यह जायज़ नहीं है कि वह तब तक कीमत दिला दे जब तक कि दूसरा पक्ष सहमत न हो जाए। [पृष्ठ ७८८] - ऋण के आधार पर किसी भी प्रकार का लाभ लेना पूर्णतः ब्याज है। [पृष्ठ २४३] - गवाही (शहादत) - गिरवी रखी भूमि की उपज से लाभ उठाना हराम है। [पृष्ठ २४०] - हर मामले में विश्वसनीय और भरोसेमंद लोगों की गवाही मान्य है। [पृष्ठ ६५१] - दखली रहन (कब्जे वाली गिरवी) ब्याज है। [पृष्ठ २७३] - स्वीकारोक्ति (इकरार) - गिरवी रखी वस्तु को गिरवी रखने वाले (राहिन) को ही किराए पर देना भी ब्याज है। [पृष्ठ २७३] - बीस वर्ष बीत जाने के बाद भी इकरार स्वीकार किया जाएगा, और बिना इकरार वाले दावेदारों का लंबे समय तक मौन रहना दावे की समाप्ति का कारण बनता है। [पृष्ठ ७६१] - यदि मुर्तहिन ने ब्याज लिया है, तो क्या राहिन उसे माफ करवा सकता है या नहीं? [पृष्ठ २९६] - झूठा इकरार धार्मिक दृष्टि से पूर्णतः अमान्य है। [पृष्ठ ७००] - ब्याज का धन तौबा (पश्चाताप) करने से भी हलाल नहीं होता जब तक कि उसे उस व्यक्ति को वापस न कर दिया जाए जिससे लिया गया था या उसे गरीबों को न दे दिया जाए। [पृष्ठ २९४] - यदि महिला इकरार करे कि गहने पति ने मेहर (स्त्रीधन) में दे दिए थे, तो मिस्ले-मेहर (प्रचलित मेहर) तक पत्नी की बात मानी जाएगी। [पृष्ठ ५७२]

दावा और न्याय (दावा व कज़ा) - दान (हिबा) - यदि पत्नी की मृत्यु हो जाए तो उसका भाई केवल अपने हिस्से के मेहर का दावा कर सकता है। [पृष्ठ ७५] - अस्तित्वहीन वस्तु का दान (हिबा) बातिल है। [पृष्ठ २२३, ९३] - न्यायाधीश को अधूरा अनुबंध (अक्द) जबरन पूरा करवाने का अधिकार नहीं है। [पृष्ठ २४८] - अविभाजित भूमि का दान बातिल हो जाता है और इसमें केवल कागजी कार्रवाई (दाखिल-खारिज) का ही भरोसा नहीं किया जा सकता। [पृष्ठ ३७६]

मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी पृष्ठ 43 का 658

سُود - اگر شوہر نے از خود زوجہ کی دوا میں اپنا مال صرف کیا تو واپسی کا دعویٰ باطل ہے۔ [صفحہ ۳۸۸] - شیئی مرہون کو مرتہن کسی طرح استعمال نہیں کر سکتا۔ [صفحہ ۲۱۷] - تنہا عورت کا دعویٰ کہ متوفیہ نے یہ وصیت کی تھی حجت نہیں، بالغین ورثہ کو اختیار ہے اعتبار کریں یا نہ کریں۔ [صفحہ ۴۶۶] - قرض کے ذریعہ جو منفعت حاصل ہو جائے وہ سود ہے۔ [صفحہ ۲۱۷] - ایک فریق کے رضامند ہونے سے عدالت کو جائز نہیں کہ اسے قیمت دلا دے جب تک دوسرا راضی نہ ہو جائے۔ [صفحہ ۵۸۸] - بربنائے قرض کسی قسم کا نفع لینا مطلقاً سود ہے۔ [صفحہ ۲۲۳] - شہادت - رہن کی زمین جو تناس سے نفع لینا حرام ہے۔ [صفحہ ۲۴۰] - گواہی ہر معاملے میں ثقہ معتبر لوگوں کی معتبر ہے۔ [صفحہ ۶۵۱] - رہن دخلی سُود ہے۔ [صفحہ ۲۵۳] - اقرار - شیئی مرہون کا راہن کو کرایہ پر دینا بھی سود ہے۔ [صفحہ ۲۵۳] - بیس برس گزرنے کے بعد بھی اقرار تسلیم ہو گا اور بے اقرار طالبین کا مدتِ مدید تک سکوت سقوطِ دعویٰ کا باعث ہے۔ [صفحہ ۷۶۹] - مرتہن نے اگر سود لیا تو کیا راہن اسے معاف کرا سکتا ہے یا نہیں۔ [صفحہ ۲۹۶] - اقرارِ کاذب دیانۃً باطل محض ہے۔ [صفحہ ۵۰۰] - سود کا مال توبہ سے بھی حلال نہیں ہوتا جب تک کہ اس کو جس سے لیا ہے واپس نہ کرے یا فقراء کو نہ دے دے۔ [صفحہ ۲۹۷] - اگر عورت اقرار کرے کہ زیور شوہر نے مہر میں دے دیا تو مثلِ مہر تک زوجہ کا قول مسلم ہو گا۔ [صفحہ ۵۷۲]

دعویٰ و قضا - حبہ - اگر زوجہ مر جائے تو اس کا بھائی صرف اپنے حصہ کے مہر کا دعویٰ کر سکتا ہے۔ [صفحہ ۷۵] - معدوم کا حبہ باطل ہے۔ [صفحات ۲۲۳، ۹۳] - قاضی کو نا تمام عقد کو

جبراً اتمام کرانے کا حق نہیں۔ [صفحہ ۲۴۸] - غیر منقسم زمین کا حبہ باطل ہو جاتا ہے اور اس میں محض داخل خارج کاغذی کا اعتبار نہیں [صفحہ ۳۵۶]

مجلس دعوتِ اسلامی صفحہ 43 از 658

Vol. 25 | Fatawa Rizvia

453 | During a journey, if the fare for a horse-cart (yekka) owner remained unpaid for some reason and the owner's address is unknown, then what should be done? | 55 | Rulings on gifts (Hiba) during terminal illness. 454 | It is not permissible for either the owner or anyone else to rent a mortgaged house from the mortgagee. | 221 | What is the ruling if someone gifts their property to one of their heirs during terminal illness? Several scenarios of it. 714 | Knowingly renting a mortgaged house from the mortgagee is not permissible for anyone; the perpetrator will be a sinner. | 222 | A gift made without the complete distribution of inheritance will not be valid. 503 | If the mortgagor gives the mortgaged item to someone with their permission, its rent will be taken by the owner, i.e., the mortgagor, and not by the mortgagee. | 222 | If a gift was made to the son and possession was given, he became the owner. 527 | If the owner gives something on lease that is mortgaged to someone, it is contingent upon the mortgagee's permission. | 247 | A conditional gift is effective, but the condition is void. 537 | If the wages/rent are unknown, the lease (Ijarah) is prohibited. | 259 | If after the transfer of ownership, a condition is set for some benefit, the transfer will be complete and the condition will be non-existent. | The mortgagee is himself the protector of the mortgaged item; no kind of wages can be obtained for this. | 274 | Sacrifice (Qurbani) 275 | By giving the mortgaged item on lease, it goes out of the mortgage status. | 288 | Wells can be constructed from the money obtained from the sacrificial animal's skin. 275 | A tenant farmer cannot mortgage the land without the landlord's permission. If it is with permission, then it is a lease. | 296 | The skin of the sacrificial animal can be spent on any good deed. 275 | If a tenant farmer mortgages the landlord's land, this is a lease, not a mortgage. | 297 | It is mentioned in the Hadith that whoever sold the skin of the sacrifice (for himself), his sacrifice is not valid. | The money belonging to a prostitute is the fee for adultery or singing; it is not her property, give it to the poor. | 654 | Leasing/Hiring (Ijarah)

जिल्द 25 | फ़तावा रिज़विया

453 | सफ़र में किसी इक्के वाले का किराया किसी वजह से देने से रह गया और इक्के वाले का पता नहीं तो क्या करे। | 55 | मरज़ुल मौत (अंतिम बीमारी) में हिबा (दान) के अहकाम (नियम)। 454 | गिरवी रखे हुए मकान को मुर्तहिन (गिरवी रखने वाले) से किराये पर लेना मालिक या किसी और के लिये जायज़ नहीं है। | 221 | मरज़ुल मौत में अपनी जायदाद किसी एक वारिस को हिबा कर दी तो उसका हुक्म क्या है, इसकी चन्द सूरतें। 714 | जान-बूझकर मुर्तहिन से गिरवी मकान किराये पर लेना किसी को जायज़ नहीं, ऐसा करने वाला गुनहगार होगा। | 222 | वरासत (विरासत) की मुकम्मल तक़सीम के बग़ैर हिबा करने से हिबा नहीं होगा। 503 | अगर राहिन (गिरवी रखने वाला) अपनी इजाज़त से गिरवी चीज़ किसी को दे, तो उसका किराया मालिक यानी राहिन ही लेगा न कि मुर्तहिन। | 222 | अगर बेटे को हिबा कर के क़ब्ज़ा दिला दिया तो वह मालिक हो गया। 527 | जो चीज़ किसी के पास गिरवी है अगर मालिक उसे इजारा (पट्टे) पर दे तो यह मुर्तहिन की इजाज़त पर मुवक़ूफ़ (निर्भर) है। | 247 | हिबा मकरूत (शर्तिया दान) नाफ़िज़ (लागू) है और शर्त बातिल (अमान्य) है। 537 | अगर उजरत (मज़दूरी/किराया) मजहूल (अज्ञात) हो तो इजारा हराम है। | 259 | अगर मिल्कियत देने के बाद किसी मस्लहत को शर्त क़रार दे तो मिल्कियत मुकम्मल होगी और शर्त ख़त्म समझी जाएगी। | मुर्तहिन गिरवी रखी चीज़ का खुद मुहाफ़िज़ (रक्षक) है, इस पर किसी तरह की उजरत नहीं मिल सकती। | 274 | क़ुरबानी 275 | गिरवी चीज़ इजारा पर देने से गिरवी से निकल जाती है। | 288 | क़ुरबानी की खाल की रक़म से कुएँ बनवा सकते हैं। 275 | काश्तकार (किसान) ज़मींदार की इजाज़त के बिना ज़मीन गिरवी नहीं रख सकता। और अगर इजाज़त से है तो वह इजारा है। | 296 | क़ुरबानी की खाल हर नेक काम में ख़र्च की जा सकती है। 275 | काश्तकार ने अगर ज़मींदार की ज़मीन गिरवी रख दी तो यह इजारा है, गिरवी नहीं। | 297 | हदीस में है जिसने क़ुरबानी की खाल बेच डाली (अपने लिए), उसकी क़ुरबानी ही नहीं हुई। | बाज़ारी औरत की वह रक़म ज़िना (व्यभिचार) या ग़िना (गायन) की उजरत है, वह उसकी मिल्कियत नहीं है, उसे फ़ुक़रा (ग़रीबों) को दें। | 654 | इजारा (किराया/पट्टा)

पेज 44 ऑफ़ 658

۴۵۳ | سفر میں کسی یکہ والے کا کرایہ کسی وجہ سے دینے سے رہ گیا اور یکہ والے کا پتہ نہیں تو کیا کرے۔ | ۵۵ | مرض الموت میں ہبہ کے احکام ۴۵۴ | مکان مرہون کو مرتہن سے کرایہ پر لینا مالک و غیر مالک کسی کا جائز نہیں۔ | ۲۲۱ | مرض الموت میں اپنی جائداد کسی ایک وارث کو ہبہ کی تو اس کا حکم کیا ہے ، اس کی چند صورتیں۔ ۷۱۴ | جان کر مرتہن سے رہن کا مکان کرایہ پر لینا کسی کو جائز نہیں اگلے گنہگار ہوگا۔ | ۲۲۲ | بغیر تقسیم وراثت کامل ہبہ کرنے سے ہبہ نہ ہوگا۔ ۵۰۳ | اگر راہن شئی مرہون اپنی اجازت سے کسی کو دے تو اس کا کرایہ مالک یعنی راہن ہی لے گانہ کہ مرتہن۔ | ۲۲۲ | اگر بیٹے کو ہبہ کر کے قبضہ دلا دیا تو وہ مالک ہو گیا۔ ۵۲۷ | جو چیز کسی کے پاس رہن ہے اگر مالک اجارہ پر دے تو اجازت مرتہن پر موقوف ہے۔ | ۲۴۷ | ہبہ مشروط نافذ ہے اور شرط باطل۔ ۵۳۷ | اجرت مجہول ہو تو اجارہ حرام ہے۔ | ۲۵۹ | اگر تملیک کے بعد کسی مصلحت کو شرط قرار دے تو تملیک تام ہوگی اور شرط معدوم۔ | مرتہن شئی مرہون کا خود محافظ ہے اس پر کسی طرح کی اجرت نہیں ہو پاتی۔ | ۲۷۴ | قربانی ۲۷۵ | شے مرہون اجارہ پر دینے سے رہن سے نکل جاتی ہے۔ | ۲۸۸ | چرم قربانی کی رقم سے کُنوں بنوا سکتے ہیں۔ ۲۷۵ | کاشتکار بے اجازت زمیندار زمین کور ہن نہیں رکھ سکتا۔ اور اگر با اجازت زمیندار ہے تو اجارہ ہے۔ | ۲۹۶ | قربانی کی کھال ہر نیک کام میں صرف ہو سکتی ہے۔ ۲۷۵ | کاشتکار نے اگر زمیندار کی زمین رہن رکھ دی تو یہ اجارہ ہے رہن نہیں۔ | ۲۹۷ | حدیث میں ہے جس نے قربانی کی کھال بیچ ڈالی اس کی قربانی ہی نہیں یعنی اپنے لئے۔ | بازاری عورت کی وہ رقم زنایا غنا کی اُجرت ہے اس کی ملک نہیں فقراء کو دیں۔ | ۶۵۴ | اجارہ

Fatawa Razawiya Volume 25

Amanat (Trust)		**No one is allowed to give an inheritance as charity when the rights of heirs are involved; if done, indemnity must be paid.**	**639**
Testament regarding a trust.	333	Insurance	
If the elder brother is trustworthy, he holds the status of a guardian for the younger ones.	334	A form of insurance and its ruling.	70
The jewelry kept as a trust depends on the testimony of reliable witnesses.	448	Partition (Division)	
A trustee cannot spend trust money on charity by himself in the presence of the deceased's heirs.	636	In any division, neither does the ruler have the power to coerce, nor does a shareholder have the right to take a price instead of the actual item without the consent of others.	586
Guarantee and Indemnity		Lending	
If the bride's dowry is from joint property, then indemnity will be mandatory for destroying it through transgression.	348	If the mortgagee truly took the mortgaged house as a loan without pressure, then living in it is permissible; and if it is rented out, it will become a lease with the permission of the mortgagor, and the mortgage will be void.	299
If a brother gave dowry to his sister as a gift, she is its permanent owner. If it is given from joint property, the giver is liable for indemnity.	353	A person borrowed jewelry on loan, then the lender died, and it was learned from an unreliable source that the deceased had willed the jewelry to his grandson; what is the ruling in this case?	634
If the money from a will for Fatiha was spent on feeding the wealthy, it is impermissible, and	362	Sharecropping	

Amanat (Trust)		**No one is allowed to give an inheritance as charity when the rights of heirs are involved; if done, indemnity must be paid.**	**639**
the spender is liable for indemnity.			
Whatever amount is spent from joint property without permission, its indemnity is mandatory.	497	A cultivator is not the owner of the field.	276

फतावा रज़विया जिल्द 25

अमानत (धरोहर)

वारिसों का हक जुड़ने पर किसी को इजाजत नहीं कि तरके(विरासत) को खैरात करे, अगर किया तो तावान (मुआवजा) दे। **639**

अमानत में वसीयत। 333

बीमा

जवान बड़ा भाई अगर अमीन (विश्वस्त) हो तो छोटों के हक में वसी (संरक्षक) का दर्जा रखता है। 334

बीमा की एक सूरत और उसका हुक्म। 70

जो जेवर अमानत रखा गया था वह शहादते आदिला (विश्वसनीय गवाही) पर मौकूफ है। 448

किस्मत (बंटवारा)

अमीन मरने वाले के वर्सा (वारिसों) की मौजूदगी में अमानत की रकम खुद से खैरात में खर्च नहीं कर सकता। 636

किसी तक़्सीम में न हाकिम को यह जबर (दबाव) पहुंचता है न एक हिस्सा दार को कि बे रजाए दीगर (दूसरों की रजा के बिना) बजाए ऐन (चीज) के कीमत ले। 586

ज़मान ओ तावान (गारंटी और मुआवजा)

आरियत (उधार)

दुल्हन का जहेज अगर माल-ए-मुश्तरक (साझा संपत्ति) से है तो ताद्दी (उल्लंघन) के तौर पर तलफ (नष्ट) करने में जमान लाजिम होगा। 348

मुर्तहिन (बंधकदार) ने अगर वाकई आरियतन बिला दबाव रहन (गिरवी) का मकान लिया तो उसमें रहना जायज, और अगर किराये पर दे दिया तो इजाजत-ए-राहन (बंधककर्ता) से इजारा (पट्टा) हो जाएगा, रहन बातिल (अमान्य)। 299

अगर भाई ने बहन को जहेज बतौरे हिबा (उपहार) दिया तो वो उसकी मुस्तकिल मालिक है। अगर माल-ए- 353

एक शख्स ने जेवर आरियत (उधार) लिया फिर देने वाला मर गया और एक गैर मोतमिद (अविश्वसनीय व्यक्ति) से मालूम हुआ कि मरने वाला जेवर पोते को 634

अमानत (धरोहर)	**वारिसों का हक जुड़ने पर किसी को इजाजत नहीं कि तरके(विरासत) को खैरात करे, अगर किया तो तावान (मुआवजा) दे।**	**639**
मुश्तरक से दिया तो देने वाले पर जमान है।	देने की वसीयत कर गया है, तो इस सूरत में क्या हुक्म है।	
अगर फातिहा की वसीयत का पैसा अगनिया (अमीरों) को खिलाया तो नाजायज और खर्च करने वाले पर तावान है।	362 मज़ाराअत (साझा खेती)	
माल-ए-मुश्तरक से बे-इजाजत जिस कदर सर्फ(खर्च) किया उसका तावान लाजिम है।	497 काश्तकार (किसान) खेत का मालिक नहीं होता।	276

امانت **ورثہ کا حق متعلق ہونے کسی کو اجازت نہیں کہ ترکہ کو خیرات کرے، اگر کیا تو تاوان دے۔** ۶۳۹

امانت میں وصیت۔ ۳۳۳ بیمہ

جوان بڑا بھائی اگر امین ہو تو

چھوٹوں کے حق میں وصی کا درجہ ۳۳۴ بیمہ کی ایک صورت اور اس کا حکم۔ ۷۰

رکھتا ہے۔

جو زیور امانت رکھا گیا تھا وہ ۴۴۸ قسمت

شہادت عادلہ پر موقوف ہے۔

امین مرنے والے کے ورثہ کی کسی تقسیم میں نہ حاکم کو یہ جبر پہنچتا ہے نہ

موجودگی میں امانت کی رقم از خود ۶۳۶ ایک حصہ دار کو کہ بے رضائے دیگر بجائے ۵۸۶

خیرات میں نہیں خرچ کر سکتا۔ عین قیمت لے۔

ضمان و تاوان عاریت

مرتہن نے اگر واقعی عاریۃً بلا دباؤ رہن کا مکان

دلہن کا جہیز اگر مال مشترک سے لیا تو اس میں رہنا جائز، اور اگر کرایہ پر دے دیا

ہے تو تعدی کے طور پر تلف کرنے ۳۴۸ تو اجازت راہن سے اجارہ ہو جائے گا، رہن ۲۹۹

میں ضمان لازم ہوگا۔ باطل۔

۳۵۳ ۶۳۴

ورثہ کا حق متعلق ہونے کسی کو اجازت نہیں کہ

امانت ۶۳۹

ترکہ کو خیرات کرے، اگر کیا تو تاوان دے۔

اگر بھائی نے بہن کو جہیز بطور ہبہ دیا تو وہ اس کی مستقل مالک ہے۔

اگر مال مشترک سے دیا تو دینے والے پر ضمان ہے۔

اگر فاتحہ کی وصیت کا پیسہ اغنیاء کو کھلایا تو ناجائز اور خرچ کرنے والے پر تاوان ہے۔

مال مشترک سے بے اجازت جس قدر صرف کیا اس کا تاوان لازم ہے۔

ایک شخص نے زیور عاریت لیا پھر دینے والا مر گیا اور ایک غیر معتمد سے معلوم ہوا کہ مرنے والا زیور پوتے کو دینے کی وصیت کر گیا ہے، تو اس صورت میں کیا حکم ہے۔

۳۶۲ مزارعت

۴۹۷ کاشتکار کھیت کا مالک نہیں ہوتا۔ ۲۷۶

Fatawa Razawiya - Volume 25

Section: Duties and Inheritance (Fara'id and Mirath)

Page	Details / Sub-points	No.	Subject / Fatwa
478	Some forms of inheritance distribution.	299	There is no harm in taking land from Hindus on a possessory mortgage and farming it.
485	If a son paid off his father's debt, he can recover it at the time of inheritance distribution.		
447	If an adult heir gives permission for valid expenses, they will be adjusted from his share, but a minor's property will remain protected in any case; neither can he give permission nor can anyone else on his behalf; he shall receive his full share.	59	Whether or not the husband's estate is allowed to be taken by the wife in lieu of her dower (Mahr).
448	It is forbidden (Haram) to reduce the share of minors during distribution.	60	If some people claim the wife waived her dower and she denies it, will inheritance apply to the dower or not?
448	Minors' shares are invalid (in terms of disposal); adults have authority over their own shares.	67	A share was given in lieu of the wife's dower; after death, other persons requested that their debts also be paid, and there is no property other than that dower share. What is the ruling?
463	In the presence of the father, brothers and sisters have no entitlement.	332	A case of inheritance.
463	If a wife died leaving only a husband and parents, the method of her inheritance distribution.	342	If an adult heir spent on the upbringing or marriage of a minor, he can offset necessary expenses from the minor's share of property.
464		343	

Page	Details / Sub-points	No.	Subject / Fatwa
	Inheritance is not waived just by stating it's waived.		If an older brother married off adult siblings without their permission and did not seek advice or permission for expenses, he cannot take an offset for those.
464	If someone says, "I don't want it, spend it on charity etc.," their inheritance is not waived by this; they can either take it or give permission to spend it.	345	Whether or not the bride's dowry (Jahez) will be adjusted (offset).
466	Nieces and maternal cousins cannot be heirs in the presence of paternal cousins.	368	A case of inheritance problem.
467	Dower debt or other debts shall be paid from the estate itself; payment is not obligatory upon the heirs; it is better if they do it voluntarily.	374	A woman's second marriage cannot stop her right to inheritance.
467	A case of Sharia-compliant distribution of legacy.	374	(Continuation of Serial 374)

फ़तावा रज़विया - भाग 25

अनुभाग: उत्तराधिकार और मेहर (फ़रायज़ व मीरास)

पृष्ठ	विवरण / उप-बिंदु	क्रमांक	विषय / फ़तवा
478	विरासत के बँटवारे के कुछ रूप।	299	हिंदुओं से ज़मीन दखली रेहन (कब्ज़े वाली गिरवी) में लेकर खेती करने में कोई हर्ज नहीं।
485	यदि पुत्र ने पिता का ऋण चुका दिया है, तो वह विरासत के बँटवारे के समय उसे प्राप्त कर सकता है।		
447	यदि वयस्क उत्तराधिकारी उचित खर्च की अनुमति देता है, तो वे उसके हिस्से से समायोजित किए जाएंगे, लेकिन नाबालिग की संपत्ति हर हाल में सुरक्षित रहेगी; न तो वह अनुमति दे सकता है और न ही उसकी ओर से कोई दूसरा, उसे उसका पूरा हिस्सा मिलेगा।	59	पति की संपत्ति को पत्नी द्वारा अपने मेहर के बदले में लेने की अनुमति है या नहीं।
448	नाबालिगों के हिस्से के बँटवारे में कमी रखना हराम है।	60	यदि कुछ लोग मेहर माफ़ करने का दावा करें और पत्नी इनकार करे, तो क्या मेहर में विरासत लागू होगी या नहीं?
448	नाबालिगों के हिस्से बेकार हैं (निस्तारण के मामले में); वयस्कों को अपने हिस्से पर अधिकार है।	67	अपना हिस्सा पत्नी के मेहर में दे दिया; मृत्यु के बाद अन्य व्यक्तियों ने अनुरोध किया कि हमारा ऋण भी चुकाया जाए, और मेहर के हिस्से के अलावा कोई संपत्ति नहीं है, क्या आदेश है?
463		332	विरासत का एक रूप।

पृष्ठ	विवरण / उप-बिंदु	क्रमांक	विषय / फ़तवा
	पिता की उपस्थिति में भाई-बहन का कोई अधिकार नहीं।		
463	यदि पत्नी की मृत्यु हुई और उसने केवल पति और माता-पिता को छोड़ा, तो उसकी विरासत के बँटवारे का तरीका।	342	यदि बड़े उत्तराधिकारी ने नाबालिग के पालन-पोषण या विवाह पर खर्च किया है, तो वह आवश्यक खर्चों को उसकी संपत्ति से समायोजित कर सकता है।
464	केवल त्यागने की बात करने से विरासत का अधिकार समाप्त नहीं होता।	343	यदि बड़े भाई ने वयस्क भाई-बहनों की अनुमति के बिना उनका विवाह कर दिया और खर्चों में सलाह नहीं ली, तो वह उसे समायोजित (मुजरा) नहीं कर सकता।
464	यदि किसी ने कहा "मुझे नहीं चाहिए, दान आदि में खर्च कर दो", तो इससे उसकी विरासत समाप्त नहीं होती; चाहे तो ले ले या खर्च की अनुमति दे दे।	345	दुल्हन के दहेज (जहेज़) का समायोजन (मुजरा) किया जाएगा या नहीं।
466	भांजी और ममेरे भाई, चचेरे भाइयों की उपस्थिति में उत्तराधिकारी नहीं हो सकते।	368	विरासत के मसले का एक रूप।
467	मेहर या अन्य ऋण संपत्ति (तरका) से ही चुकाए जाएंगे; उत्तराधिकारियों पर भुगतान अनिवार्य नहीं है, यदि स्वयं करें तो बेहतर है।	374	स्त्री का दूसरा विवाह कर लेना उसके विरासत के अधिकार को नहीं रोक सकता।
467	संपत्ति के शरई बँटवारे का एक रूप।	374	(क्रमांक 374 का निरंतरता)

صفحہ	تفصیل / ذیلی مسئلہ	شمارہ	موضوع / فتویٰ
۴۷۸	تقسیم میراث کی بعض صورتیں۔	۲۹۹	ہنود سے زمین دخلی رہن میں لے کر زراعت کرنے میں حرج نہیں۔
۴۸۵	اگر پسر نے باپ کا قرضہ ادا کر دیا تو تقسیم میراث کے وقت اس کو وصول کر سکتا ہے۔		
۴۴۷	بالغ وارث جائز خرچ کی اجازت دے تو اس کے حصہ سے مجرا ہوں گے مگر نابالغ کا مال بہر حال محفوظ رہے گا نہ وہ اجازت دے نہ اس کی طرف سے دوسرا، اس کو پورا پورا حصہ ملے گا۔	۵۹	زوج کا ترکہ زوجہ کو اپنے مہر میں لے لینے کی اجازت ہے یا نہیں۔
۴۴۸	نابالغوں کے تقسیم حصہ میں کمی رکھنا حرام ہے۔	۶۰	اگر بعض لوگ مہر زوجہ کی معافی کا دعویٰ کریں اور زوجہ انکار کرے تو مہر میں وراثت جاری ہو گی یا نہیں۔
۴۴۸	نابالغوں کے حصے بیکار ہیں بالغوں کو اپنے حصے کا اختیار ہے۔	۶۷	اپنے حصہ کو مہر زوجہ میں دے دیا بعد مرنے کے دوسرے اشخاص نے

صفحہ	تفصیل / ذیلی مسئلہ شمارہ		موضوع / فتویٰ
			درخواست کی کہ ہمارا بھی قرض ادا کیا جائے اور علاوہ اس حصہ مہر کے اور جائیداد نہیں کیا حکم ہے۔
۴۶۳	باپ کے ہوتے ہوئے بھائی بہن کا استحقاق نہیں۔	۳۳۲	میراث ایک شکل۔
۴۶۳	بیوی مری صرف شوہر اور والدین کو چھوڑا تو اس کی تقسیم وراثت کی صورت۔	۳۴۲	اگر وارث کبیر نے صغیر کی پرورش یا شادی میں خرچ کیا تو ضروری اخراجات اس کے حصہ مال سے مجرا لے سکتا ہے۔
۴۶۴	ارث ساقط کئے ساقط نہیں ہوتی۔	۳۴۳	اگر بے اذن بالغ بھائی بہن کی بڑے بھائی نے شادی کر دی اور اخراجات میں مشورہ و اجازت نہ لی تو اس کو مجرا نہیں لے سکتا۔
۴۶۴	اگر یہ کہا کہ مجھ کو نہیں چاہئے دیکھیں صدقہ وغیرہ میں خرچ کر دو تو اس سے اس کی وراثت ساقط نہیں ہوتی چاہے تو لے چاہے صرف کرنے کی اجازت دے۔	۳۴۵	دلہن کا جہیز مجرا کیا جائے گا یا نہیں۔
۴۶۶		۳۶۸	مسئلہ وراثت کی ایک شکل

صفحہ	تفصیل / ذیلی مسئلہ	شمارہ	موضوع / فتویٰ
	بھانجی و ماموں زاد بھائی یہ دونوں چچازاد بھائی کے ہوتے ہوئے وارث نہیں ہو سکتے۔		
۴۶۷	دین مہر یا دیگر دیون ترکہ ہی سے ادا کئے جائیں گے وارثوں پر ادائیگی واجب نہیں از خود کریں بہتر ہے۔	۳۷۴	عورت کا نکاح ثانی کر لینا اس کے حق میراث کو نہیں روک سکتا۔
۴۶۷	ایک صورت ترکہ کی تقسیم شرعی۔	۳۷۴	(شمارہ ۳۷۴ کا تسلسل)

Fatawa Razawiyya Volume 25

Method of distributing joint property inheritance. 469 One form of distributing the estate. 478 Paying debts from the deceased's estate takes precedence over inheritance distribution. 498 A wife's inheritance share cannot exceed one-fourth. 586 The uses of what remains from the obligatory sharers (As-hab al-Fara'id). 595 There is no fixed share for the Public Treasury (Bayt al-Mal). 596 Returning surplus (Radd) to the spouses is not considered as inheritance. 600 Returning surplus to the Sharers is due to their residuary nature (Asabat). 600 If a man dies leaving a wife and one daughter, the calculation is based on eight shares. 601 One share for the wife, seven for the daughter. 601 Returning surplus to the spouses is due to corruption in the Public Treasury. 603 Returning surplus to spouses is a necessity; hence if the Public Treasury is organized, it should be kept there. 603 The Shafi'is also acknowledge the corruption of the Public Treasury. 604 Attributing the reason for 'Radd' on blood-related sharers to the corruption of the Public Treasury is the worst of corruptions. 608

If someone dies leaving only one daughter, the entire property belongs to her. 608 If the deceased left only a father, he is also the heir to the entire estate. 608 When the husband is also the paternal cousin and the sole heir, he receives the entire property. 613 The acceptance of 'Radd' on spouses is of two kinds. 616 Spouses are closer relatives compared to complete strangers. 616 Despite the corruption of the Public Treasury, if someone returned the surplus to it, it is not permissible. 619 'Radd' to spouses will not occur in the presence of a legatee for more than one-third. 620 The 'Muqarr-lah' (acknowledged kinsman) is superior and stronger than the 'Musi-lah bi al-Zaid' (legatee for more than one-third). 621 Returning to spouses in the presence of a legatee for more than one-third is a breach of consensus (Ijma). 622 The rank of a legatee for more than one-third precedes every non-heir. 622 It is incorrect to claim that the reason for 'Radd' on blood-related shares is the corruption of the Public Treasury. 625 After Sunnah-compliant funeral expenses, one-third of what remains should be spent as per the will, and the rest goes to heirs. 637 A debt encompassing the entire estate does not prevent heirs from ownership. 656 One form of distributing the estate. 657

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

संयुक्त संपत्ति की विरासत के वितरण की विधि। 469 विरासत के वितरण का एक रूप। 478 मृतक की संपत्ति से ऋण का भुगतान विरासत वितरण से पहले है। 498 पत्नी का विरासत का हिस्सा एक-चौथाई से अधिक जायज़ नहीं है। 586 अनिवार्य हिस्सेदारों (अस्हाब-ए-फ़राइज़) से जो बच जाए उसके उपयोग। 595 बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) का कोई निश्चित हिस्सा नहीं है। 596 पति-पत्नी पर अधिशेष (रद्द) लौटाना विरासत के रूप में नहीं है। 600 'अस्हाब-ए-रद्द' पर अधिशेष लौटाना 'असोबियत' (अवशेषी विरासत) के कारण है। 600 यदि पुरुष मरे और एक पत्नी, एक बेटी छोड़े तो मामला आठ से हल करते हैं। 601 एक हिस्सा पत्नी का, सात बेटी के। 601 पति-पत्नी पर अधिशेष लौटाना बैतुल माल के भ्रष्टाचार के कारण है। 603 पति-पत्नी पर 'रद्द' आवश्यकतानुसार है, इसलिए यदि बैतुल माल व्यवस्थित हो तो उसी में रखा जाएगा। 603 शाफ़ई भी बैतुल माल के भ्रष्टाचार के कायल हैं। 604 रक्तीय हिस्सेदारों पर 'रद्द' का कारण बैतुल माल का भ्रष्टाचार बताना सबसे बुरा भ्रष्टाचार है। 608

कोई मरे और केवल एक लड़की छोड़े तो पूरी संपत्ति उसकी है। 608 यदि मरने वाले ने केवल पिता को छोड़ा, वह भी पूरी संपत्ति का वारिस है। 608 पति जबकि चचेरा भाई और एकमात्र उत्तराधिकारी हो, पूरी संपत्ति पाएगा। 613 पति-पत्नी पर 'रद्द' को मानना दो तरह से है। 616 पति-पत्नी पूर्ण अजनबियों की तुलना में अधिक निकट हैं। 616 बैतुल माल के भ्रष्टाचार के बावजूद यदि किसी ने बैतुल माल में अधिशेष लौटा दिया तो यह जायज़ नहीं है। 619 वसीयतदार (एक-तिहाई से अधिक के लिए) की उपस्थिति में पति-पत्नी पर 'रद्द' नहीं होगा। 620 'मुक़र-लहु' (स्वीकृत संबंधी), 'मूसी-लहु बिल-ज़ैद' (अत्यधिक वसीयतदार) से श्रेष्ठ और शक्तिशाली है। 621 अत्यधिक वसीयतदार की उपस्थिति में पति-पत्नी पर 'रद्द' करना सर्वसम्मति (इज्मा) का उल्लंघन है। 622 अत्यधिक वसीयतदार का दर्जा हर गैर-वारिस से पहले है। 622 यह गलत है कि रक्तीय दायित्वों पर 'रद्द' का कारण बैतुल माल का भ्रष्टाचार है। 625 सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफ़न के बाद जो बचे, उसका एक-तिहाई वसीयत के अनुसार खर्च किया जाए, शेष वारिसों को। 637 संपूर्ण संपत्ति को घेरने वाला ऋण उत्तराधिकारियों के स्वामित्व में बाधा नहीं है। 656 विरासत वितरण का एक रूप। 657

पृष्ठ 47 / 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

مشترکہ مال کی تقسیم وراثت کا طریقہ۔ ۴۶۹ تقسیم ترکہ کی ایک شکل۔ ۴۷۸ مال متروکہ سے ادائے دین تقسیم ترکہ سے مقدم ہے۔ ۴۹۸ زوجہ کا حق وراثت ربع سے زائد جائز نہیں۔ ۵۸۶ اصحاب فرائض سے جو بچے اس کے مصارف۔ ۵۹۵ بیت المال کا کوئی حصہ معین نہیں۔ ۵۹۶ رد علی الزوجین وراثتہً نہیں۔ ۶۰۰ اصحاب رد پر رد بوجہت عصوبت ہے۔ ۶۰۰ مرد مرے اور ایک زوجہ ایک دختر چھوڑے تو مسئلہ آٹھ سے کرتے ہیں۔ ۶۰۱ ایک زوجہ کا سات دختر کا۔ ۶۰۱ رد علی الزوجین فساد بیت المال کی وجہ سے ہے۔ ۶۰۳ رد علی الزوجین ضرورۃً ہے لہٰذا اگر بیت المال منتظم ہو تو اسی میں رکھا جائے گا۔ ۶۰۳ فساد بیت المال کے قائل شافعیہ بھی ہیں۔ ۶۰۴ رد علی ذی السہم النسبی کی علت فساد بیت المال بتانا افسد فسادات ہے۔ ۶۰۸

کوئی مرے اور صرف ایک لڑکی چھوڑے تو کل مال اس کا ہے۔ ۶۰۸ اگر مرنے والے نے صرف باپ کو چھوڑا وہ بھی کل کا وارث ہے۔ ۶۰۸ شوھر جبکہ چچاکا بیٹا اور تنہا وارث ہو کل مال پائے گا۔ ۶۱۳ رد علی الزوجین کا مانا دو طرح ہے۔ ۶۱۶ زوجین بہ نسبت نرے بیگانوں کے اقرب ہیں۔ ۶۱۶ فساد بیت المال کے باوجود اگر کسی نے بیت المال میں رد کر دیا تو یہ جائز نہیں۔ ۶۱۹ موصی لہ بالزائد کے ہوتے ہوئے رد علی الزوجین نہ ہوگا۔ ۶۲۰ مقرلہ، موصی لہ بالزید سے بالا وقوی ہے۔ ۶۲۱ موصی لہ بالزائد کے ہوتے ہوئے رد علی الزوجین خرقِ اجماع ہے۔ ۶۲۲ موصی لہ بالزائد کا مرتبہ ہر غیر وارث سے مقدم ہے۔ ۶۲۲ یہ غلط ہے کہ رد علی الفروض النسبیہ کی علت فساد بیت المال ہے۔ ۶۲۵ کفن دفن کے بقدر سنت کے بعد جو بچے اس کو حسب وصیت تہائی خرچ کیا جائے باقی ورثہ کو۔ ۶۳۷ دین مستغرق مانع ملک ورثہ نہیں۔ ۶۵۶ تقسیم ترکہ کی ایک شکل۔ ۶۵۷

Fatawa Rizvia - Volume 25

Missing Person (Mafqud-ul-Khabar) * If an heir is missing, keep his inheritance in trust until all people of his age have died. Then, after obtaining a decree of his death from a judicial body (Panch), distribute it among his heirs. (Page 379) * What should be done with the share of property if the heir's brother is missing? (Page 493)

Logic (Mantiq) * There is a general-special relationship (Umum-Khusus) between 'Qarz' (loan) and 'Dain' (debt). (Page 577)

History and Biographies (Tareekh-o-Tazkira) * Attributing the prohibition of hookahs (qaliyan) to Shah Abdul Aziz is incorrect. (Page 92) * Arrival of the delegation of Abdul Qays. (Page 144) * Dispute between Prophet Noah (PBUH) and Satan. (Page 150) * The narrations (Athaar) on this topic from the Commander of the Faithful are successive (Mutawatir). (Page 168) * Alcohol was not forbidden in previous religions, but intoxication has been forbidden in every religion. (Page 202) * Incorrect attribution of things to Maula Ali and Sayyiduna Amir Hamza (May Allah be pleased with them). (Page 202)

Custom and Tradition (Urf-o-Riwaj) * The ruling regarding the bridal gift (Charhawa) for the bride depends on the custom of her tribe. (Page 639)

Promise (Wa'dah) * Breaking a promise is forbidden (Haram). (Page 69)

Begging (Bheek Maangna) * Cursed is the one who begs by invoking the name of Allah. (Page 214) * If someone gives something upon being asked in the name of God, seventy good deeds are recorded for him, and he also has the choice not to give. (Page 214) * Nothing should be asked for by invoking Allah except for things related to the afterlife or religion. (Page 215) * The saying of Abdullah bin Mubarak on this matter. (Page 215) * Do not give even a penny to a strong, healthy professional beggar. (Page 215)

Virtues and Merits (Fazail-o-Manaqib) * Respecting religious scholars is more obligatory than respecting one's father. (Page 216) * There are three types of people whose rights only a hypocrite would belittle; one of them is a religious scholar. (Page 216)

फ़तावा रज़विया - जिल्द २५

मफ़क़ूद-उल-ख़बर (लापता व्यक्ति) * यदि कोई वारिस लापता है, तो उसकी विरासत को अमानत के रूप में रखें जब तक कि उसकी उम्र के सभी लोग मर न जाएँ। फिर पंचायत के माध्यम से उसकी मृत्यु का आदेश प्राप्त करने के बाद इसे उसके वारिसों में विभाजित करें। (पृष्ठ ३७९) * यदि वारिस का भाई लापता हो तो संपत्ति के हिस्से का क्या किया जाए। (पृष्ठ ४९३)

तर्क(मन्तिक़) * 'क़र्ज़' और 'दैन' (ऋण) के बीच सामान्य-विशेष (उमूम-खुसूस) संबंध है। (पृष्ठ ५७७)

इतिहास और जीवनियाँ (तारीख़ व तज़किरा) * शाह अब्दुल अज़ीज़ की ओर हुक्का (क़लियां) की हुरमत (निषेध) का श्रेय देना गलत है। (पृष्ठ ९२) * अब्दुल क़ैस के प्रतिनिधिमंडल का आगमन। (पृष्ठ १४४) * हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) और शैतान का विवाद। (पृष्ठ १५०) * अमीर-उल-मोमिनीन से इस विषय में रिवायतें (आसार) मुतवातिर (क्रमिक) हैं। (पृष्ठ १६८) * पिछली शरीयतों में शराब हराम नहीं थी, लेकिन नशा हर शरीयत में हराम रहा है। (पृष्ठ २०२) * हज़रत मौला अली और सय्यिदुना अमीर हमज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की ओर गलत चीज़ों का श्रेय। (पृष्ठ २०२)

प्रथा और परंपरा (उर्फ़ओ-रिवाज) * शादी में दुल्हन के चढ़ावे का हुक्म उसकी कौम के रिवाज पर निर्भर करता है। (पृष्ठ ६३९)

वादा (वअदा) * वादा झूठा करना (वादा खिलाफी) हराम है। (पृष्ठ ६९)

भीख माँगना (भीक माँगना) * वह लानती (अभिशप्त) है जो अल्लाह का वास्ता देकर माँगता है। (पृष्ठ २१४) * जो खुदा का वास्ता देने पर कुछ दे तो उसके लिए सत्तर नेकियाँ लिखी जाएँगी और उसे न देने का भी अधिकार है। (पृष्ठ २१४) * अल्लाह का वास्ता देकर आख़िरत और दीन की चीज़ के अलावा कुछ न माँगा जाए। (पृष्ठ २१५) * इस बारे में अब्दुल्ला बिन मुबारक का कथन। (पृष्ठ २१५) * एक शक्तिशाली, स्वस्थ पेशेवर भिखारी को एक पैसा भी न दें। (पृष्ठ २१५)

फ़ज़ाइल और मनाक़िब (गुण और विशेषताएँ) * उलेमा-ए-दीन (धार्मिक विद्वानों) का अदब करना पिता से भी ज़्यादा फ़र्ज़ है। (पृष्ठ २१६) * तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनके हक़ को केवल एक मुनाफ़िक़ (पाखंडी) ही हल्का समझेगा, उनमें से एक आलिम-ए-दीन (धार्मिक विद्वान) है। (पृष्ठ २१६)

पृष्ठ ६५८ में से ४८

فتاویٰ رضویہ - جلد ۲۵

مفقود الخبر (لاپتہ شخص) * اگر کوئی وارث مفقود الخبر ہو تو اس کا ترکہ امانت رکھیں تا آنکہ اس کی عمر کے تمام آدمی مر جائیں تو پنچ کے ذریعہ اس کی موت کا حکم لگا کر اس کے وارثوں میں تقسیم کر دیں۔ (صفحہ ۳۷۹) * وارث بھائی مفقود الخبر ہو تو اس کا حصہ مال کیا کرے۔ (صفحہ ۴۹۳)

منطق * قرض ودین میں عموم خصوص ہے۔ (صفحہ ۵۷۷)

تاریخ وتذکرہ * شاہ عبدالعزیز کی طرف حرمت قلیان کی نسبت غلط ہے۔ (صفحہ ۹۲) * وفد عبدالقیس کی آمد۔ (صفحہ ۱۴۴) * نوح علیہ السلام اور شیطان کا منازعہ۔ (صفحہ ۱۵۰) * الآثار فی الباب عن امیر المومنین قد تواترت۔ (صفحہ ۱۶۸) * اگلی شریعتوں میں شراب حرام نہ تھی مگر نشہ ہر شریعت میں حرام رہا ہے۔ (صفحہ ۲۰۲) * حضرت مولیٰ علی اور سیدنا امیر حمزہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی طرف غلط اشیاء کا انتساب۔ (صفحہ ۲۰۲)

عرف ورواج * شادی میں دلہن کو چڑھاوے کا حکم اس کی قوم کے رواج پر موقوف ہے۔ (صفحہ ۶۳۹)

وعدہ * وعدہ جھوٹا کرنا حرام ہے۔ (صفحہ ۶۹)

بھیک مانگنا * ملعون ہے جو اللہ کا واسطہ دے کر مانگے۔ (صفحہ ۲۱۴) * جو خدا کا واسطہ دینے پر کچھ دے تو ستر نیکیاں لکھی جائیں اور نہ دینے کا بھی اختیار ہے۔ (صفحہ ۲۱۴) * اللہ کا واسطہ دے کر سوائے اخروی دینی شے کے کچھ نہ مانگا جائے۔ (صفحہ ۲۱۵) * اس بارہ میں

عبد الله بن مبارک کا قول۔ (صفحہ ۲۱۵) * قوی تندرست پیشہ ور سائل کو ایک پیسہ نہ دے۔ (صفحہ ۲۱۵)

فضائل و مناقب * علماء دین کا ادب باپ سے زیادہ فرض ہے۔ (صفحہ ۲۱۶) * تین شخص ایسے ہیں جن کا حق منافق ہی ہلکا جانے گا ان میں سے ایک عالم دین ہے۔ (صفحہ ۲۱۶)

Volume 25 --- Fatawa Razawiyyah

Kindness to Relatives --- Exhortation and Warning 216 | Give priority to close relatives in fulfilling needs. | Titles of those who do not pay off their debts. | 69 Disease and Treatment | For a debt of approximately three paisas, seven hundred congregational prayers will go. | 69 213 | Use of opium, hashish, cannabis as medicine. | Seven noble hadiths regarding the prohibition of wine and threats against it. | 101 213 | Opium makes holes in the stomach. | Curse be upon everyone who extracts, carries, drinks, sells, and buys wine. | 101 Drink and Food | One who drinks wine, Allah Almighty takes away faith from him. | 102 210 | One should avoid bread leavened with toddy (palm wine). | Three people will not enter Paradise. | 102 210 | Date juice is permissible as long as it does not cause intoxication. | Punishment of a drunkard. | 102 211 | Ruling on bread (pao roti) made with toddy. | One who drinks a drop of wine, his prayers will not be accepted for forty days and Paradise is forbidden for him. | 103 212 | Eating tobacco and smoking hookah is permissible. | Reward for leaving wine due to the fear of Allah. | 103 213 | Drinking date juice extracted by scraping the tree. | Intoxication is a major sin. | 407 213 | Palm fruit is permissible but drinking toddy is forbidden. | Heirs who prevent the execution of a will within one-third of the property are oppressors. | 408 213 | Toddy that truly turns into vinegar is permissible. | Allah Almighty will remove hardship on the Day of Resurrection from him who removes hardship from a Muslim. | 464 Adab (Manners) | Threats for attributing immorality to someone. | 578 102 | Do not smoke hookah at the time of Durood Sharif; if smoked, start after cleaning the mouth with miswak and rinsing. | --- | ---

Page 49 of 658

जिल्द 25 --- फतावा रज़विया

रिश्तेदारों के साथ दयालुता --- उत्साह और चेतावनी 216 | ज़रूरतें पूरी करने में अपने करीबियों को प्राथमिकता दें। | कर्ज न चुकाने वालों के शीर्षक। | 69 रोग और उपचार | लगभग तीन पैसे के कर्ज के बदले सात सौ जमाअत की नमाज़ें जाएँगी। | 69 213 | अफ़ीम, चरस, भांग का औषधि के रूप में उपयोग। | शराब की वर्जना और उस पर दी गई धमकियों में सात पवित्र हदीसें। | 101 213 | अफ़ीम पेट में सुराख कर देती है। | शराब निकालने, ले जाने, पीने, बेचने और खरीदने वाले सभी पर लानत है। | 101 पेय और भोजन | जो शराब पीता है, अल्लाह सर्वशक्तिमान उससे ईमान छीन लेता है। | 102 210 | ताड़ी के खमीर वाली रोटी से बचना चाहिए। | तीन व्यक्ति स्वर्ग में प्रवेश नहीं करेंगे। | 102 210 | खजूर का रस हलाल है जब तक वह नशा न लाए। | शराबी की सज़ा। | 102 211 | ताड़ी से बनी पाव रोटी का हुक्म। | जो शराब की एक बूंद पीता है, उसकी चालीस दिनों तक नमाज़ स्वीकार नहीं होती और उस पर स्वर्ग हराम है। | 103 212 | तंबाकू खाना और हुक्का पीना जायज़ है। | अल्लाह के डर से शराब छोड़ने वाले का सवाब। | 103 213 | पेड़ को खुरच कर निकाले गए खजूर के रस को पीना कैसा है। | नशा करना कबीरा गुनाह है। | 407 213 | ताड़ का फल जायज़ है और ताड़ी पीना हराम। | यदि वारिस संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से में वसीयत को लागू करने से रोकें तो वे ज़ालिम हैं। | 408 213 | ताड़ी जो वास्तव में सिरका बन जाए, जायज़ है। | जो किसी मुसलमान की कठिनाई दूर करे, अल्लाह कयामत के दिन उसकी कठिनाई दूर करेगा। | 464 आदाब (शिष्टाचार) | किसी पर बदकारी का आरोप लगाने पर धमकियाँ। | 578 102 | दुरूद शरीफ़ के समय हुक्का न पिएं यदि पिया हो तो मिस्वाक और कुल्ली से मुँह साफ़ करके शुरू करें। | --- | ---

पृष्ठ 49 का 658

صلہ رحمی --- ترغیب وترہیب ۲۱۶ | حاجت پوری کرنے میں اپنے قریب کو مقدم رکھے۔ | قرض ادانہ کرنے والے کے القاب۔ | ۶۹ مرض و علاج | تقریباً تین پیسہ قرض کے عوض سات سو نمازیں باجماعت جائیں گی۔ | ۶۹ ۲۱۳ | افیون ، چرس ، بھنگ کا استعمال بطور دوا۔ | حرمت شراب اور اس پر تہدید میں سات احادیث کریمہ۔ | ۱۰۱ ۲۱۳ | افیون معدے میں سوراخ کردیتی ہے۔ | جو شراب نکالے اور اٹھائے اور پیئے اور بیچے اور خریدے سب پر لعنت ہے۔ | ۱۰۱ شرب وطعام | جو شراب پیئے اللہ تعالیٰ اس سے ایمان کھینچ لیتا ہے۔ | ۱۰۲ ۲۱۰ | تاڑی کے خمیر والی روٹی سے احتراز چاہئے۔ | تین شخص جنت میں نہ جائیں گے۔ | ۱۰۲ ۲۱۰ | کھجور کا رس جب تک نشہ نہ لائے حلال ہے۔ | شرابی کا عذاب۔ | ۱۰۲ ۲۱۱ | تاڑی سے بنائی گئی پاؤ روٹی کا حکم۔ | جو ایک بوند شراب پیئے اس کی چالیس روز تک نماز قبول نہ ہو اور جنت اس پر حرام۔ | ۱۰۳ ۲۱۲ | تمباکو کھانا حقہ پینا جائز ہے۔ | خدا کے خوف سے شراب چھوڑنے والے کا ثواب۔ | ۱۰۳ ۲۱۳ | کھجور کا رس جو درخت کو چھیل کر نکالتے ہیں اس کا پینا کیسا ہے۔ | نشہ گناہ کبیرہ ہے۔ | ۴۰۷ ۲۱۳ | تاڑ کا پھل جائز اور تاڑی پینا حرام۔ | ورثہ اگر ثلث مال میں نفاذ وصیت کوروکیں ظالم ہیں۔ | ۴۰۸ ۲۱۳ | تاڑی جو حقیقتًا سرکہ ہو جائے جائز ہے۔ | جو کسی مسلمان سے سختی دور کرے اللہ تعالیٰ روز قیامت اس کی سختی دور کرے۔ | ۴۶۴ آداب | کسی کی طرف حرام کاری کی نسبت کرنے پر تہدیدیں۔ | ۵۷۸ ۱۰۲ | درود شریف کے وقت حقہ نہ پیئے اگر پیا ہو تو مسواک کلی سے منہ صاف کر کے شروع کرے۔ | --- | ---

Volume 25 | Fatawa-e-Razviyya

Stratagem (Hilah) 174 | A Sharia legal stratagem for spending the wealth of minor children. | 64 | On the Day of Judgment, there is hope for forgiveness from a Muslim, but not from a Dhimmi (non-Muslim citizen). | | 69 | Allah Almighty does not forgive the rights of servants until the servants themselves forgive.

Criticism (Tanqeed) | | 202 | Obedience to parents is obligatory in permissible matters; obedience to anyone in impermissible matters is not allowed. 92 | Maulvi Abdul Hayy Lucknawi card. | 205 | The elder brother also has the right to respect, but not equal to parents. 532 | A card regarding eight fatwas related to will and inheritance. | 469 | Serving parents and the upbringing of children is also exactly the core of religion and the pleasure of the Lord. 557 | An even more strange writing of Fatwa No. 1. | 592 | It is not permissible to keep the deceased naked because the respect for a Muslim, whether dead or alive, is the same. 547 | A strange and bizarre error in Fatwa No. 1. | | **Prohibition and Permission (Hazr-o-Ibāhat)**

Refutation of Innovators (Rad-e-Bad Mazhaban) | | 78 | The command to avoid places of suspicion and slander. 265 | A card about an incorrect fatwa by Mufti Nadwa Maulvi Abdullah Tonki. | 93 | That hookah which brings defect to the senses and brain is forbidden.

Rights of People (Huqooq-ul-Ibad) | | 99 | Eating sweets made by Hindus is permissible; selling them is better. 62 | A non-Muslim's debt was owed by a Muslim, both died; is there any punishment on that Muslim now or not? | 104 | Inhaling hookah smoke to the extent that it impairs senses is forbidden. 62 | The rights of people are not binding on a Muslim due to the wealth of a belligerent infidel (Kafir Harbi). | 104 | If it has a smell, it is contrary to what is preferable (Khilaf-e-Awla). 62 | The wealth of a Dhimmi is considered like the wealth of Muslims. | 105 | An opium addict can be provided food, but money should not be given if it's known it will be spent on opium. 62 | The right of a Dhimmi is stricter than the right of Muslims. | 205 | The correct view is that the use of alcohol is not permissible even in medicine.

जिल्द 25 | फ़तावा-ए-रज़विया

हीला (कानूनी उपाय) 174 | नाबालिग बच्चों के माल को खर्च करने का एक शरीअती हीला। | 64 | कयामत के दिन मुस्लिम से माफी की उम्मीद है, ज़िम्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) से नहीं। | | 69 | अल्लाह तआला हुकूक-उल-इबाद (बंदों के अधिकार) तब तक माफ नहीं करता जब तक बंदे खुद माफ न कर दें।

तनकीद (आलोचना) | | 202 | जायज़ बातों में माता-पिता की आज्ञा मानना फर्ज़ है, नाजायज़ बातों में किसी की आज्ञा मानना जायज़ नहीं है। 92 | मौलवी अब्दुल हई लखनवी कार्ड। | 205 | बड़े भाई का भी सम्मान का अधिकार है लेकिन माता-पिता के बराबर नहीं। 532 | वसीयत और विरासत से संबंधित आठ फतवों का कार्ड। | 469 | माता-पिता की सेवा और बच्चों का पालन-पोषण भी ऐन दीन का काम और रब की रज़ा है। 557 | फतवा नंबर 1 का एक और भी अजीब लेख। | 592 | मृतक को नग्न रखना जायज़ नहीं है क्योंकि मुसलमान का सम्मान मृत और जीवित दोनों अवस्था में समान है। 547 | फतवा नंबर 1 की एक अजीब और गरीब (विचित्र) गलती। | | **हज़्र व इबाहत (निषेध और अनुमति)**

रद-ए-बद मज़हबां (धर्मभ्रष्टों का खंडन) | | 78 | बदगुमानी और तोहमत की जगहों से बचने का हुक्म। 265 | मुफ्ती नदवा मौलवी अब्दुल्ला टोंकी के एक गलत फतवे का कार्ड। | 93 | वह हुक्का जो इंद्रियों और मस्तिष्क में विकार लाए, वर्जित है।

हुकूक-उल-इबाद (बंदों के अधिकार) | | 99 | हिंदुओं की बनाई मिठाई खाना हलाल है, बेचना बेहतर। 62 | एक गैर-मुस्लिम का कर्ज एक मुसलमान पर था, दोनों मर गए; अब उस मुसलमान पर कुछ अज़ाब है या नहीं। | 104 | हुक्के का दम लगाना जिससे होश खराब हो जाए, हराम है। 62 | काफिर हर्बी (युद्धरत काफिर) के माल के कारण मुसलमान पर हुकूक-उल-इबाद लाज़िम नहीं। | 104 | अगर इसमें गंध है, तो यह खिलाफ़-ए-औला (बेहतर के विरुद्ध) है। 62 | ज़िम्मी का माल मुसलमानों के माल की तरह समझा जाता है। | 105 | अफीम के आदी को खाना खिलाया जा सकता है लेकिन पैसा नहीं दिया जाना चाहिए जब यह मालूम हो कि वह अफीम में खर्च करेगा। 62 | ज़िम्मी का हक मुसलमानों के हक से ज्यादा सख्त है। | 205 | सही यही है कि दवा में भी शराब का उपयोग जायज़ नहीं है।

पेज 50 ऑफ 658

حیلہ ۱۷۴ | نابالغ بچوں کے مال صرف کرنے کا ایک حیلہ شرعیہ | ۶۴ | قیامت کے دن مسلم سے معافی کی امید ہے ذمی سے نہیں۔ | | ۶۹ | اللہ تعالیٰ حقوق العباد معاف نہیں کرتا جب تک بندے خود معاف نہ کریں۔

تنقید | | ۲۰۲ | اطاعت والدین جائز باتوں میں فرض ہے، ناجائز باتوں میں کسی کی اطاعت جائز نہیں۔ ۹۲ | مولوی عبدالحئی لکھنوی کارڈ۔ | ۲۰۵ | بڑا بھائی بھی حق تعظیم رکھتا ہے مگر والدین کے برابر نہیں۔ ۵۳۲ | وصیت و وراثت سے متعلق آٹھ فتوؤں کارڈ | ۴۶۹ | والدین کی خدمت اور بچوں کی تربیت بھی عین کاردین ورضائے رب ہے۔ ۵۵۷ | فتویٰ نمبر ۱ کی عجیب تر تحریر | ۵۹۲ | میت کو برہنہ رکھنا جائز نہیں کہ تعظیم مسلمان مردہ زندہ یکساں ہے۔ ۵۴۷ | فتویٰ نمبر ۱ کی ایک عجیب و غریب غلطی۔ | | **حظر و اباحت**

رد بد مذہباں | | ۷۸ | بد گمانی اور تہمت کی جگہوں سے بچنے کا حکم ۲۶۵ | مفتی ندوہ مولوی عبد اللہ ٹونکی کے ایک غلط فتویٰ کارڈ۔ | ۹۳ | وہ حقہ جو حواس و دماغ میں فتور لائے ممنوع ہے۔

حقوق العباد | | ۹۹ | ہندوؤں کی بنائی مٹھائی کھانا حلال بیچنا بہتر۔ ۶۲ | غیر مسلم کا قرضہ مسلمان پر تھا دونوں مر گئے اب اس مسلمان پر کچھ عذاب ہے یا نہیں۔ | ۱۰۴ | حقے کا دم لگانا کہ حواس خراب ہو حرام ہے۔ ۶۲ | کافر حربی کے مال کے سبب مسلمان پر حق العباد لازم نہیں۔ | ۱۰۴ | اگر بو رکھتا ہے خلاف اولیٰ ہے۔ ۶۲ | ذمی کا مال مثل مسلمانوں کے سمجھا جاتا ہے۔ | ۱۰۵ | افیونی کو کھانا کھلایا جا سکتا ہے مگر پیسہ نہ دیا جائے جبکہ معلوم ہو کہ افیون میں

صرف کرے گا۔ ۶۲ | ذمی کا حق مسلمانوں کے حق سے سخت تر ہے۔ | ۲۰۵ | صحیح یہی ہے کہ دوا میں بھی شراب کا استعمال جائز نہیں۔

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Index	Subject	Page
206	Consuming intoxicants in solid form is haraam (forbidden).	434
	If clothes donated to an orphanage are useless, it is permissible to have them repaired for use or to sell them and use the proceeds for the orphans' needs.	434
207	Intoxication from hemp (bhang) and opium is haraam, but they are not impure (najis).	434
	Endowed copies of the Quran (Masahif) in an orphanage that are in excess of need can be gifted and the proceeds spent.	434
208	Committing a haraam act and advising it are both haraam.	435
	Reasonable expenses for the circumcision of orphan boys and the marriage of orphan girls can be met from the orphanage fund.	435
213	Miscellaneous	
	Drinking pure water in the manner of passing around wine is prohibited.	210
227	The idea that on the Day of Judgment, the Holy Prophet (PBUH) will turn his radiant face away from those who smoke hookahs is merely a fabrication.	244
	Do not use ill-gotten wealth (zar-e-khabis) for personal use, as it prevents prayers from being answered.	244
244	Taking a shop on the condition that "I will take profit on whatever is spent on it, and when my money is returned, I will vacate the shop after the fixed period."	282
	The general public is commanded to act upon the fatwas of reliable scholars, not just anyone's.	282
278	The common people and modern legal experts consider mere verbal pronouncement or written paper as possession; this is incorrect.	503
	Possessory mortgage (dakhli rahn) of villages, as is common today, is purely haraam.	503
303	Mere registration or any written document is nothing unless proven by witnesses.	617
		617

Index	Subject	Page
	Swearing an oath on the Holy Quran for a lie is a very grave sin, and one should not do so even for a truth without necessity.	
362	It is stated in Dur-e-Mukhtar that there is no 'radd' (return of surplus inheritance) for spouses, and the report of 'radd' for spouses from Hazrat Usman Ghani (RA) is subject to discussion.	
	Food at an invitation is on the basis of permission; disposal of it without the owner's consent is not permissible.	

फ़तावा रज़विया, खंड 25

क्रमांक	विषय	पृष्ठ
206	ठोस चीज़ों में अधिक नशा करने वाली वस्तु हराम है।	434
	यतीमखाने में दिए गए कपड़े अगर बेकार हों तो उन्हें ठीक कराकर इस्तेमाल कराना या उन्हें बेचकर उसकी आय यतीमों के काम में लाना जायज़ है।	434
207	भांग और अफ़ीम का नशा हराम है मगर ये नापाक (नजिस) नहीं हैं।	434
	जो वक्फ किए हुए कुरआन (मसाहिफ़) यतीमखाने में ज़रूरत से ज़्यादा हों, उन्हें तोहफे(हदिया) के तौर पर देकर खर्च किया जा सकता है।	434
208	हराम काम करना और उसकी सलाह देना दोनों हराम हैं।	435
	यतीमखाने के चंदे से यतीमों का खतना और यतीम बच्चियों की शादी में मामूली तौर पर खर्च कर सकते हैं।	435
213	विविध	
	शुद्ध पानी भी शराब के दौर की तरह पीना मना है।	210
227	यह विचार कि क़यामत के दिन हुज़ूर (स.अ.व.) हुक्का पीने वाले से अपना नूरानी चेहरा फेर लेंगे, महज़ एक मनगढ़ंत बात (इफ़्तरा) है।	244
	हराम की कमाई (ज़र-ए-ख़बीस) को अपने उपयोग में न लाएं क्योंकि यह दुआ की स्वीकार्यता में बाधा है।	244
244	दुकान इस शर्त पर लेना कि "उस पर जो कुछ खर्च होगा उसका मुनाफा भी लूंगा और जब मेरा पैसा वापस होगा तो तयशुदा समय बीतने पर दुकान छोड़ दूंगा।"	282
	आम लोगों को हुक्म है कि वे भरोसेमंद उलेमा के फतवे पर अमल करें, न कि हर किसी के।	282
278	आम लोग और आज के कानूनविद् केवल मौखिक उच्चारण या कागजी लिखावट को कब्ज़ा समझते हैं, यह गलत है।	503
	गाँवों का दखली रहन (कब्जे वाली गिरवी), जिसका आज कल रिवाज है, सरासर हराम है।	503

क्रमांक	विषय	पृष्ठ
303	महज़ रजिस्ट्री या कोई लिखावट कुछ भी नहीं है जब तक कि गवाहों से साबित न हो।	617
	झूठी बात पर कुरआन मजीद की कसम खाना या उठाना बहुत बड़ा गुनाह है और सच्ची बात पर भी बिना ज़रूरत नहीं खानी चाहिए।	617
362	दुर्रे मुख्तार में है कि पति-पत्नी पर 'रद्द' (शेष संपत्ति की वापसी) नहीं है, और हज़रत उस्मान गनी (रज़ि.) से पति-पत्नी पर 'रद्द' का जो वर्णन है, वह चर्चा का विषय है।	
	दावत का खाना अनुमति (इबाहत) के आधार पर होता है, मालिक की अनुमति के बिना उसमें कोई फेरबदल करना जायज़ नहीं है।	

| ۲۰۶ | جامد چیزوں میں کثیر مسکر حرام ہے۔ | ۴۳۴ | | | یتیم خانہ میں دئے گئے کپڑے اگر بیکار ہوں تو ان کو درست کرا کے استعمال کرانا یا اس کو فروخت کر کے مصرف یتامیٰ میں لانا درست ہے۔ | ۴۳۴ | | ۲۰۷ | بھنگ اور افیون کا نشہ حرام مگر یہ نجس نہیں۔ | ۴۳۴ | | | جو مصاحف وقف یتیم خانہ میں ضرورت سے زائد ہوں ان کو ہدیہ کر کے خرچ کر سکتے ہیں۔ | ۴۳۴ | | ۲۰۸ | حرام کرنا اور اس کی رائے دینا دونوں حرام ہے۔ | ۴۳۵ | | | یتیم خانہ کے چندہ سے یتیموں کا ختنہ اور یتیم بچیوں کی شادی میں معمولی طور پر خرچ کر سکتے ہیں۔ | ۴۳۵ | | ۲۱۳ | متفرقات | | | | خالص پانی بھی دَورِ شراب کی طرح پینا منع ہے۔ | ۲۱۰ | ۲۲۷ | یہ خیال کہ روزِ قیامت حقہ پینے والے سے حضورؐ روئے انور پھیر لیں گے، محض افترا ہے۔ | ۲۴۴ | | | زرِ خبیث کو اپنے صرف میں نہ لائے اس لئے کہ یہ مانعِ اجابتِ دعا ہے۔ | ۲۴۴ | | ۲۴۴ | دکان اس شرط پر لینا کہ جو کچھ اس پر خرچ ہو گا اس کا منافع بھی لوں گا اور جب میرا روپیہ واپس ہو گا تو دکان مدت معینہ گزرنے پر چھوڑ دوں گا۔ | ۲۸۲ | | | عوام کو یہ حکم ہے کہ علمائے معتمدین کے فتویٰ پر عمل کریں نہ کہ ہر کس و ناکس کے۔ | ۲۸۲ | | ۲۷۸ | عوام اور آج کل کے قانون دان نرے تلفظ یا کاغذ کی تحریر کو قبضہ سمجھتے ہیں یہ غلط ہے۔ | ۵۰۳ | | | مواضعات کا دخلی رہن جس کا آج کل رواج ہے محض حرام ہے۔ | ۵۰۳ | | ۳۰۳ | مجرد رجسٹری یا کوئی تحریر کوئی چیز نہیں جب تک کہ گواہان سے ثابت نہ ہو۔ | ۶۱۷ | | | جھوٹی بات پر قرآن مجید کی قسم کھانا یا اٹھانا سخت عظیم گناہ ہے اور سچی بات پر بلا ضرورت نہ چاہئے۔ | ۶۱۷ | | ۳۶۲ | درمختار میں ہے کہ زوجین پر رد نہیں اور جورد علی

الزوجین حضرت عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے اس میں کلام ہے۔ | | | |

دعوت کا کھانا برسبیل اباحت ہوتا ہے بغیر اذن مالک اس میں تصرف جائز نہیں۔ | |

Fatawa Rizvia Volume 25

Kitab al-Mudayanat (Statement on Debts)

Case 1: From Ujjain, residence of Mir Khadim Ali Sahib estate, sent by Mulla Haji Yaqub Ali Khan. 21 Dhu al-Qi'dah 1311 AH.

What do the esteemed scholars of the religion and the Prophet's Sharia say on this issue: a Muslim took a loan from Hindu infidels, and by the decree of Allah, that creditor died and went to Hell, leaving no heirs behind. What is the procedure for paying off his debt? Please explain and be rewarded. (T)

The Answer: Whoever dies and leaves no heir nor has made a will in anyone's name, then the Bayt al-Mal (Public Treasury) is entitled to his property. According to the majority school of thought, the ones entitled to such property in the Bayt al-Mal are the poor, the needy, and the disabled, so that it may be spent on their food, drink, medicine, and burial. It is stated in Durr al-Mukhtar:

"And the fourth of them is lost property, for example, that which has no human heirs."	**And among them, the fourth is 'dhawai' (lost/ unclaimed items), for example, that thing for which no one among the people is an heir. (T)**

^1 Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Zakat, Bab al-Ushr, Mujtabai Press, Delhi, 1/140.

Page 53 of 658

फ़तावा रज़विया खण्ड 25

किताबुल मदाइनात (कर्जों का बयान)

मामला 1: उज्जैन से, मीर खादिम अली साहब एस्टेट के मकान से, मुल्ला हाजी याकूब अली खान द्वारा भेजा गया। दिनांक 21 जिल-क़दा 1311 हिजरी।

धर्म के विद्वान और नबी की शरीयत इस मसले में क्या फरमाते हैं कि एक मुसलमान ने हिंदू काफिरों से कर्ज लिया था, और अल्लाह के फैसले से वह कर्जदाता मरकर जहन्नुम में चला गया और उसका कोई वारिस बाकी नहीं रहा। तो उसके कर्ज की अदायगी की क्या सूरत है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: जो व्यक्ति मर जाए और कोई वारिस न छोड़े और न ही किसी के नाम वसीयत की हो, तो उसके माल का हकदार बैतुल माल (सार्वजनिक कोष) है। और बैतुल माल के ऐसे माल के हकदार जम्हूर (बहुसंख्यक) मज़हब के अनुसार फकीर, मिस्कीन और असहाय लोग हैं कि उनके खाने-पीने, दवा-दारू और कफन-दफन में खर्च किया जाए। दुर्रे मुख्तार में है:

"चौथा खोया हुआ सामान है, उदाहरण के लिए वह जिसका कोई मानव वारिस न हो।"	**और उनमें चौथा ज़वाए' (खोई हुई वस्तुएं) हैं, उदाहरण के लिए वह चीज़ जिसका लोगों में से कोई वारिस न हो। (त)**

^1 अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुज़ ज़कात, बाबू अल-उश्र, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 1/140।

पृष्ठ 658 का 53

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

کتاب المداینات (مداینات کا بیان)

مسئلہ ۱: از اوجین مکان میر خادم علی صاحب اسٹیٹ مرسلہ ملا حاجی یعقوب علی خاں۔ ۲۱ ذیقعدہ ۱۳۱۱ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین عظام شرع نبی، اس مسئلہ میں ، کہ ہندو کفار سے کسی اہل اسلام نے قرضی لیا تھا ، اور قضاء عند اللہ وہ قرضخواہ واصل جہنم ہوا اور اس کا کوئی ورثہ باقی نہیں تو اس کے قرضہ کے ادا کی کیا صورت ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پائے۔ ت)

الجواب: جو شخص مرجائے اور کوئی وارث نہ چھوڑے نہ کسی کے نام وصیت کی ہو تو اس کے مال کا مستحق بیت المال ہے اور بیت المال کے ایسے مال کے مستحق مذہب جمہور پر فقراء مساکین عاجزین ہیں کہ ان کے کھانے پینے، دوا دارو، کفن دفن میں صرف کیا جائے۔ در مختار میں ہے:

ورابعھا الضوائع مثلا ما لایکون لہ اناس وارثونا [1]

اور ان میں چہارم ضوائع (گری پڑی اشیاء) ہیں مثلا وہ شئی جس کا لوگوں میں سے کوئی وارث نہ ہو۔ (ت)

[1] الدرالمختار کتاب الزکوۃ باب العشر مطبع مجتبائی دہلی ۱/۱۴۰

Fatawa Razawiyya, Volume 25

In Radd al-Muhtar, it is stated: "Lost items (Luqta) are like property for which there is no heir at all, or there is an heir but the surplus is not returned to them. Its well-known use is for the needy foundling and for those poor people who have no guardians. From this, their maintenance, medicines, shrouds, and blood money for their crimes shall be provided, as stated in Az-Zayla'i and others. The summary is that its use is for the helpless poor." (Extracted).

And this ruling, as it is for the property of a Muslim, is similarly for the property of a non-believer (Kafir). It is stated in Alamgiri: "If one of the protected non-Muslim citizens (Dhimmis) dies and has no heir, his property belongs to the public treasury (Bayt al-Mal)." The same is in Al-Ikhtiyar Sharh al-Mukhtar.

So in such a case, that property should be given to the poor, not with the intention that the reward of this charity reaches that non-believer, as a non-believer is fundamentally not eligible for reward. Rather, it is because the wicked person died and death terminates ownership, so now he is no longer the owner; instead, it becomes the right of the public treasury (Bayt al-Mal). Therefore, it is given to the poor through the aforementioned entitlement. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

Problem 2: From Banaras, Piz Kanda neighborhood, sent by Moulvi Abdul Hamid Sahib, 25 Rajab al-Murajab 1312 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia—may Allah Almighty keep them until the Day of Judgment—say regarding this: that Zaid started from Akbarabad and arrived at Delhi station at three o'clock at night, and from there, for a fare of three annas, he took a...

1. Radd al-Muhtar, Book of Zakat, Chapter of Ushr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/58.
2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Inheritance Laws, Chapter Five, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/454.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

रद अल-मुह्तार में है: "खोई हुई वस्तुएँ(लुक़ता) उस संपत्ति की तरह हैं जिसका मूल रूप से कोई वारिस न हो, या ऐसा वारिस हो जिस पर (बचा हुआ हिस्सा) लौटाया नहीं जाता। अतः इसका प्रसिद्ध उपयोग वह लावारिस बच्चा (लक़ीत) है जो ज़रूरतमंद हो और वे गरीब हैं जिनका कोई संरक्षक न हो। इसमें से उनका ख़र्च, दवाएं कफ़न की लागत और उनके अपराधों का दंड (दियत) दिया जाएगा, जैसा कि ज़ैलाई आदि में है। निष्कर्ष यह है कि इसका उपयोग असहाय गरीबों के लिए है।" (संक्षिप्त)।

और यह नियम जैसा मुसलमान की संपत्ति के लिए है, वैसा ही काफ़िर की संपत्ति के लिए भी है। आलमगीरी में है: "ज़िमियों (गैर-मुस्लिम नागरिकों) में से कोई मर जाए और उसका कोई वारिस न हो, तो उसकी संपत्ति बैतुल माल (सार्वजनिक कोष) में रखी जाएगी।" इख़्तियार शरह मुख़्तार में भी ऐसा ही है।

ऐसी स्थिति में वह संपत्ति गरीबों को दे दी जाए, इस नियत से नहीं कि इस दान का पुण्य उस काफ़िर को मिले, क्योंकि काफ़िर मूल रूप से पुण्य का पात्र नहीं है। बल्कि इस कारण कि वह दुष्ट मर गया और मृत्यु स्वामित्व को समाप्त कर देती है, तो अब वह उसका स्वामी नहीं रहा, बल्कि यह बैतुल माल का अधिकार हो गया। अतः गरीबों को उल्लेखित पात्रता के माध्यम से दिया जाता है। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 2: बनारस, मोहल्ला पीज़ कंडा से, प्रेषक मौलवी अब्दुल हमीद साहब, 25 रजब अल-मुरज्जब 1312 हिजरी। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ्ती - अल्लाह तआला उन्हें कयामत के दिन तक सलामत रखे - इस बारे में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद अकबराबाद से चलकर रात को तीन बजे दिल्ली स्टेशन पर उतरा और वहाँ से तीन आने किराये पर एक...

1. रद अल-मुह्तार, किताबुज़ ज़कात, बाबुल उश्र, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/58.
2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल फ़राइज़, अध्याय पांच, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 6/454.

पृष्ठ 658 में से 54

ردالمحتار میں ہے: الضوائع اللقطات مثل مالا ای مثل ترکۃ لا وارث لھا اصلا، اولہا وارث لا یرد علیہ۔ فمصرفہ المشھور اللقیط الفقیر والفقراء الذین لا اولیاء لہم فیعطی منہ نفقتہم وادویتہم و کفنہم و عقل جنایتہم کما فی الزیلعی وغیرہ و حاصلہ ان مصرفہ العاجزون الفقراء اھ ملتقطا۔ ضوائع یعنی لقطے (گری پڑی اشیاء) پس متن کا قول "مثل مالا" یعنی اس ترکہ کی مثل جس کا سرے سے کوئی وارث نہ ہو یا ایسا وارث ہو جس پر (بچا ہوا ترکہ) رد نہیں کیا جاتا۔ چنانچہ اس کا مشہور مصرف وہ لقیط ہے جو محتاج ہو اور وہ فقراء ہیں جن کے لئے کوئی ولی نہ ہوں، اس میں سے ان کو خرچہ، دوائیں کفن کے اخراجات اور جنایات کی دیتیں دی جائیں گی جیسا کہ زیلعی وغیرہ میں ہے۔ خلاصہ یہ ہے کہ اس کا مصرف عاجز فقراء ہیں اھ التقاطاً۔ (ت)

اور یہ حکم جیسا مال مسلم کے لئے ہے یونہی مال کافر کے لئے بھی، عالمگیری میں ہے: من مات من اھل الذمۃ ولا وارث لہ فمالہ لبیت المال کذا فی الاختیار شرح المختار۔ ذمیوں میں سے کوئی مر گیا اور اس کا کوئی وارث نہیں تو اس کا مال بیت المال میں رکھا جائے گا۔ اختیار شرح مختار میں یونہی ہے۔ (ت)

پس ایسی صورت میں وہ مال فقراء کو دے دے نہ اس نیت سے کہ اس صدقہ کا ثواب اس کافر کو پہنچے کہ کافر اصلاً اہل ثواب نہیں بلکہ اس وجہ سے کہ خبیث مر گیا اور موت مزیل ملک ہے تو اب وہ اس کا مالک نہ رہا بلکہ حق بیت المال ہوا تو فقراء کو بذریعہ استحقاق مذکور دیا جاتا ہے۔ واللہ سبحانہ و تعالی اعلم۔

مسئلہ ۲: از بنارس محلہ پیز کنڈہ مرسلہ مولوی عبدالحمید صاحب ۲۵ رجب المرجب ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین ابقا ہم اللہ تعالیٰ الی یوم الدین، اس میں کہ زید اکبر آباد سے چل کر شب کو تین بجے دہلی کے اسٹیشن پر اترا اور وہاں سے تین آنے کرایہ کو ایک...

۱۔ ردالمحتار کتاب الزکاۃ باب العشر دار احیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۸ ۲۔ الفتاوی الھندیۃ کتاب الفرائض الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۴۵۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

Query: A person came to a carriage inn and when he reached into his pocket to pay the carriage driver, he had no money. He told the driver to come in the morning to collect it. The driver agreed. Zaid waited for the carriage driver at the station until ten in the morning, but he did not show up. After ten, Zaid went into the city to do his work. After finishing all his work, he boarded the evening train and returned home. The carriage driver's fare remains due from him. When and how should Zaid pay it? Please explain and you will be rewarded.

Answer: The Answer: Carriages going to the station usually come and go for every trip unless there is a strong hindrance. If it were easy for Zaid to search for him at the station, he should have searched for him himself or through a reliable religious person. If he is found, the fare should be given. Otherwise, when despair and hopelessness set in (of finding him), he should give that amount in charity on his behalf. If he is found later and does not agree to that charity, then Zaid should pay him from his own pocket.

| As is the case with lost property (Luqata) and other lost items. (T) | كما هو شان اللقطة وسائر الضوائع (ت) |

It is mentioned in Tanweer al-Absar and Durr al-Mukhtar:

| (He has debts and injustices whose owners are unknown, and the one who owes them has no hope of identifying them. He must give charity equal to them from his wealth, even if it exhausts all his wealth.) This is the school of our companions; we do not know of any disagreement among them, like one who holds goods whose rightful owners are unknown, considering debts as specific assets. And whenever he does this (the claim of the creditors is dropped against him in the Hereafter) Mujtaba. | (عليه ديون ومظالم جهل اربابها وليس من عليه ذلك من معرفتهم فعليه التصدق بقدرها من ماله وان استغرقت جميع ماله) هذا مذهب اصحابنا لانعلم بينهم خلافا كمن في يده عروض لم يعلم مستحقيها اعتباراً للديون بالاعيان(و) متى فعل ذلك (سقط عنه المطالبة من اصحاب الديون في العقبى) مجتبىٰ | | He has debts and wrongs for which the owners are unknown, and the debtor has lost hope of identifying those owners. So, it is necessary for him to give charity from his own wealth equal to those debts, even if all his wealth is spent in it. This is the school of our Imams. To our knowledge, there is no disagreement among them on this issue. Just as a person has goods whose rightful claimants are not known, drawing an analogy from debts to specific items. And when he has done

this, i.e., given charity, the demand from the creditors will be dropped from him in the Hereafter. (T) | |

1 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Luqata, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/366.

फतावा रज़विया जिल्द 25

प्रश्न: एक व्यक्ति सराय में गाड़ी से आया और जब उसने गाड़ीवान को किराया देने के लिए जेब में हाथ डाला तो पैसे नहीं थे। उसने गाड़ीवान से कहा कि सुबह आकर ले लेना, उसने कहा ठीक है। ज़ैद सुबह दस बजे तक स्टेशन पर गाड़ीवान का इंतज़ार करता रहा लेकिन वह नहीं आया। दस बजे के बाद ज़ैद शहर में अपना काम करने चला गया। अपने सब काम से फारिग होकर शाम की गाड़ी में सवार होकर अपने घर चला आया। वह गाड़ीवान का किराया उसके ज़िम्मे बाकी है, तो उसे ज़ैद कब और कैसे अदा करे? बयान फरमाएं सवाब पायें।

उत्तर: अल-जवाब: स्टेशन पर जाने वाली गाड़ियाँ अगर कोई मज़बूत रुकावट न हो तो हर गाड़ी की आवाजाही पर ज़रूर आती-जाती हैं। अगर ज़ैद के लिए स्टेशन पर तलाश करना आसान था, तब भी खुद या किसी भरोसेमंद धार्मिक व्यक्ति के ज़रिए तलाश करवाए। अगर मिल जाए तो दे दिए जाएं, वरना जब निराशा और ना उम्मीदी हो जाए तो उसकी तरफ से सदका (दान) कर दे। अगर फिर भी वह मिल जाए और उस सदके पर राज़ी न हो तो उसे अपने पास से दे।

| जैसा कि लुक़्ता और अन्य खोई हुई वस्तुओं का मामला होता है। (त) | كما هو شان اللقطة وسائر الضوائع (त) |

तनवीरुल अबसार व दुर्रे मुख्तार में है:

| (उस पर ऐसे कर्ज़ और मज़ालिम हैं जिनके मालिकों का पता नहीं और वह ऋणी उन मालिकों की पहचान से निराश हो चुका है, तो उस पर अपने माल से उन कर्ज़ों के बराबर सदका करना ज़रूरी है, चाहे उसका सारा माल उसमें खत्म हो जाए)। हमारे अइम्मा का यही मज़हब है। हमारे इल्म में उनका इस मसले में कोई मतभेद नहीं है। जैसे किसी व्यक्ति के पास ऐसा सामान हो जिसके हक़दार मालूम नहीं, कर्ज़ों को अजनास (वस्तुओं) पर क़यास करते हुए। और जब उसने ऐसा कर दिया यानी सदका कर दिया तो आख़िरत में कर्ज़ख़्वाहों की तरफ से उस पर से मुतालबा साक़ित हो गया। मुज्तबा। | (عليه ديون ومظالم جهل اربابها وليس من عليه ذلك من معرفتهم فعليه التصدق بقدرها من ماله وان استغرقت جميع ماله) هذا مذهب اصحابنا لانعلم بينهم خلافا كمن في يده عروض لم يعلم مستحقيها اعتباراً للديون بالاعيان(و) متى فعل ذلك (سقط عنه المطالبة من اصحاب الديون في العقبى) مجتبىٰ | | उस पर कर्ज़ और ज़ुल्म हैं जिनके मालिकों का पता नहीं और वह ऋणी उन मालिकों की पहचान से निराश हो चुका है तो उस पर इन कर्ज़ों के बराबर अपने

माल से सदका करना ज़रूरी है अगरचे उसका सारा माल इसमें खत्म हो जाए, हमारे अइम्मा का यही मज़हब है। हमारे इल्म में उनका इस मसले में कोई इख्तिलाफ (मतभेद) नहीं। जैसे किसी शख्स के पास ऐसा सामान हो जिसके मुस्तहक़ीन (हक़दार) मालूम नहीं, कर्ज़ों को अजनास (चीजों) पर क़यास करते हुए, और जब उसने ऐसा कर दिया यानी सदका कर दिया तो आख़िरत में कर्ज़ ख़्वाहों की तरफ से उस पर से मुतालबा साक़ित हो गया। (त) | |

1 अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल लुक़्ता, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 1/366.

पृष्ठ 55/658

گاڑی کے سرائے میں آیا اور وہاں آکر گاڑی بان کو کرایہ دینے کے لئے جیب میں ہاتھ ڈالا تو پیسے نہ تھے گاڑی بان سے کہا کہ صبح کو آن لے لینا، اس نے کہا اچھا، زید صبح کو دس بجے تک اسٹیشن پر گاڑی بان کا منتظر رہا وہ نہ آیا بعد دس بجے کے زید شہر میں اپنا کام کرنے کو چلا گیا اپنے سب کام سے فارغ ہو کر شام کی گاڑی میں سوار ہو کر اپنے گھر چلا آیا وہ گاڑی بان کا کرایہ اس کے ذمے رہے گا تو اس کو زید کب کیسے ادا کرے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اسٹیشن پر جانے والی گاڑیاں اگر کوئی مانع قوی نہ ہو تو ہر گاڑی کہ آمد ورفت پر ضرور آتی جاتی ہیں۔ اگر زید اسٹیشن پر تلاش کرتا ملنا آسان تھاب بھی خود یا بذریعہ کسی متدین معتمد کے تلاش کرائے اگر ملے دے دیئے جائیں، ورنہ جب یاس و ناامیدی ہو جائے اس کی طرف سے تصدق کردے اگر پھر بھی وہ ملے اور اس تصدق پر راضی نہ ہو تو اسے اپنے پاس سے دے،

| جیسا کہ لقطہ اور دیگر گری پڑی اشیاء کا حال ہوتا ہے۔ (ت) | کما ھو شان اللقطۃ وسائر الضوائع (ت) |

تنویر الابصار ودر مختار میں ہے:

| اس پر قرض اور مظالم ہیں جن کے مالکوں کا پتہ نہیں اور وہ مقروض ان مالکوں کی معرفت سے ناامید ہو چکا ہے تو اس پر ان قرضوں کے برابر اپنے مال سے صدقہ کرنا ضروری ہے اگرچہ اس کا سارا مال اس میں ختم ہو جائے، ہمارے ائمہ کا یہی مذہب ہے۔ ہمارے علم میں ان کا اس مسئلہ میں کوئی اختلاف نہیں۔ جیسے کسی شخص کے پاس ایسا سامان ہو جس کے مستحقین

معلوم نہیں قرضوں کو اجناس پر قیاس کرتے ہوئے، اور جب اس نے ایسا کر دیا یعنی صدقہ کر دیا تو آخرت میں اصحاب دیون کی طرف سے اس پر سے مطالبہ ساقط ہو گیا۔ مجتبیٰ | | (علیه دیون ومظالم جهل اربابها ولیس من علیه ذلك من معرفتهم فعلیه التصدق بقدرها من ماله وان استغرقت جمیع ماله) هذا مذهب اصحابنا لانعلم بینهم خلافا کمن في یده عروض لم یعلم مستحقیها اعتباراً للدیون بالاعیان(و) متی فعل ذلك (سقط عنه المطالبة من اصحاب الدیون في العقبی) مجتبیٰ | | اس پر قرض اور مظالم ہیں جن کے مالکوں کا پتہ نہیں اور وہ مقروض ان مالکوں کی معرفت سے ناامید ہو چکا ہے تو اس پر ان قرضوں کے برابر اپنے مال سے صدقہ کرنا ضروری ہے اگرچہ اس کا سارا مال اس میں ختم ہو جائے، ہمارے ائمہ کا یہی مذہب ہے۔ ہمارے علم میں ان کا اس مسئلہ میں کوئی اختلاف نہیں۔ جیسے کسی شخص کے پاس ایسا سامان ہو جس کے مستحقین معلوم نہیں قرضوں کو اجناس پر قیاس کرتے ہوئے، اور جب اس نے ایسا کر دیا یعنی صدقہ کر دیا تو آخرت میں اصحاب دیون کی طرف سے اس پر سے مطالبہ ساقط ہو گیا۔ (ت) | |

1 الدرالمختار کتاب اللقطة مطبع مجتبائي دہلی ۱/۳۶۶

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Among them is: (If the owner of the lost property comes) after it has been given in charity, (he shall be given the choice between endorsing the act, even after its destruction) and he will receive its reward, (or making the one who gave it in charity liable). (T) And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Explanation: If the owner arrives after the charity has been given, he will be given the choice whether to endorse the act of the person who gave it in charity, even if the endorsement occurs after the destruction of the found item; in this case, its reward will go to the owner. Or, if he wishes, he can hold the person liable for compensation. (T) And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Issue 3: From Benares, Kandi Garh Tola, Masjid Bibi Raji Dispensary, sent by Maulvi Hakim Abdul Ghafoor, 5 Sha'ban 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid, owner of an estate and property, sells one of his villages —which contains a warehouse, oxen, related houses, a bungalow, a stable, a carriage house etc., and some parts of his other village—to Amr for a fixed term of ten years in exchange for six thousand rupees. Khalid, Zaid's cousin whose business is separate from Zaid, makes a condition with Amr, the buyer: "Enter into this fixed-term sale; I will manage the entire arrangement of this village as a contractor. I will give you only two hundred and fifty rupees profit annually, and I will take the rest after paying government taxes and other expenses. I am responsible for it, and you will have no concern with any matter. Upon the expiry of the term, your money will be paid immediately. If you want your money within the term, inform us a few months prior so that we, i.e., Zaid, can return the money. And if money becomes available to us within the term, we will give it and take back our property, and you will have no interference of any kind." This is the statement of Khalid the contractor. If Amr enters into the deal with the aforementioned condition, will it be valid or not? In case of invalidity, how can the mentioned deal be made valid?

The Answer: This situation is one of 'Bay' al-Wafa' (redeemable sale), and according to the verified and refined school of thought, 'Bay' al-Wafa' is exactly like a pledge (pawn/mortgage). In Radd al-Muhtar, we have just mentioned from Jawahir al-Fatawa that this is the correct view. It is stated in al-Khayriyya that what most scholars hold is that...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Luqtah, Mujtabai Press, Delhi, 1/365. Page 56 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

उनमें से है: (यदि खोई हुई वस्तु का स्वामी आता है) दान दिए जाने के बाद (तो उसे विकल्प दिया जाएगा कि वह कार्य को स्वीकार करे, भले ही उसकी बर्बादी के बाद हो) और उसे उसका सवाब मिलेगा (या उसे उत्तरदायी ठहराए)। (त) और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

स्पष्टीकरण: यदि सदक़ा कर देने के बाद मालिक आ गया तो उसको अधिकार दिया जाएगा कि चाहे सदक़ा करने वाले के काम को जायज़ करार दे, भले ही अनुमति लुतका (खोई हुई वस्तु) के नष्ट होने के बाद हो, इसका सवाब मालिक को मिलेगा और अगर चाहे तो उसको ज़िम्मेदार ठहराए। (त) और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 3: बनारस, कंडी गढ़ टोला, मस्जिद बीबी राजी औषधालय से, प्रेषक मौलवी हकीम अब्दुल गफूर, 5 शाबान 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद साहब, जो एक इलाके और संपत्ति के मालिक हैं, अपना एक मौज़ा (गाँव) जिसमें गोदाम, बैल, उससे संबंधित घर, बंगला, अस्तबल और गाड़ीखाना आदि थे, और अपने दूसरे मौज़े का कुछ हिस्सा, छह हज़ार रुपये के बदले में अम्र के हाथ दस साल की मियादी अवधि के लिए बेच देते हैं। खालिद, ज़ैद के चचेरे भाई जिनका कारोबार ज़ैद से अलग है, खरीदार अम्र के साथ यह शर्त रखते हैं कि "मियादी बिक्री कर लो, इस मौज़े की सारी व्यवस्था हम ठेकेदार के रूप में करेंगे। हम तुम्हें केवल ढाई सौ रुपये सालाना मुनाफा दिया करेंगे, और सरकारी लगान और अन्य खर्चों के भुगतान के बाद जो बचेगा वह हम लेंगे। हम इसके ज़िम्मेदार हैं और किसी भी मामले से तुम्हारा कोई संबंध नहीं रहेगा। मियाद खत्म होने पर तुम्हारा पैसा तुरंत चुका दिया जाएगा। और यदि मियाद के भीतर तुम अपना पैसा चाहोगे, तो हमें कुछ महीने पहले सूचित कर देना ताकि हम यानी ज़ैद पैसा वापस कर दें। और अगर मियाद के भीतर हमारे पास पैसा उपलब्ध हो जाएगा, तो हम उसे देकर अपनी संपत्ति वापस ले लेंगे और तुम्हारा किसी प्रकार का हस्तक्षेप नहीं रहेगा।" यह ठेकेदार खालिद का कथन है। यदि अम्र उक्त शर्त के साथ मामला कर ले तो क्या यह जायज़ होगा या नहीं? जायज़ न होने की स्थिति में, उक्त मामला किस प्रकार जायज़ हो सकता है?

अल-जवाब: यह स्थिति 'बै-ए-वफ़ा' की है और शोधित और परिष्कृत मत में बै-ए-वफ़ा वास्तव में 'रहन' (गिरवी) है। रद्दुल मुहतार में है, हमने अभी जवाहरुल फ़तावा के हवाले से वर्णन किया है कि यह सही है। अल-खैरिया में है कि अधिकांश विद्वानों का मत यह है कि...

1. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल लुक़्ता, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 1/365। पृष्ठ 56 का 658

انہیں میں ہے: (فان جاء مالکھا) بعد التصدق (خیر بین اجازۃ فعلہ ولو بعد ھلاکھا) ولہ ثوابھا (او تضمینہ) واللہ سبحنہ و تعالی اعلم۔ اگر صدقہ کردینے کے بعد مالک آگیا تو اس کو اختیار دیا جائے گا کہ چاہے صدقہ کرنے والے کے فعل کو جائز قرار دے اگرچہ اجازت لقطہ کی ہلاکت کے بعد ہو اس کا ثواب مالک کو ملے گا اور اگر چاہے تو اس کو ضامن ٹھہرائے۔ (ت) واللہ سبحنہ و تعالی اعلم۔

مسئلہ ۳: از بنارس محلہ کنڈی گڈھ ٹولہ مسجد بی بی راجی شفا خانہ مرسلہ مولوی حکیم عبدالغفور ۵ شعبان ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید صاحب علاقہ و جائیداد اپنا ایک موضع جس میں گودام بیل اس کے متعلق مکانات و بنگلہ و اصطبل و گاڑی خانہ وغیرہ تھے و قدرے اپنے دوسرے موضع سے بعوض چھ ہزار روپے کے بدست عمرو بیع میعادی مدت دس سال کی کرتا ہے اور خالد عم زادہ زید جس کا کاروبار سب زید سے علیحدہ عمرو مشتری سے یہ شرط کرتا ہے کہ بیع میعادی کرلو سارا انتظام اس موضع کا ہم بطور ٹھیکہ دار کے کریں گے فقط تم کو نفع دو سو پچاس روپے سالانہ دیا کریں گے اور مابقی بعد ادائے مال گزاری سرکار و دیگر مصارف ہم لیں گے ہم اس کے ذمہ دار ہیں اور کسی امر سے تم کو تعلق نہ رہے گا وقت انقضائے میعاد فوراً تمہارا روپیہ ادا کردیا جائے گا اور اندر میعاد تم اپنا روپیہ چاہو گے تو قبل چند ماہ ہم کو اطلاع دینا کہ ہم یعنی زید روپیہ واپس کردیں گے اور اگر اندر میعاد ہم کو روپیہ مہیا ہو جائے گا تو ہم دے کر اپنی جائیداد واپس لیں گے اور کسی نوع کی مداخلت تم کو حاصل نہ رہے گی یہ قول خالد ٹھیکہ دار کا ہے اگر عمرو بشرط مذکور کے ساتھ معاملہ کر لے تو جائز ہوگا یا نہیں؟ در صورت عدم جواز کے کس طور سے معاملہ مذکورہ جائز ہو سکتا ہے؟

الجواب: یہ صورت بیع وفا کی ہے اور بیع وفا مذہب محقق و منقح میں عین رہن ہے۔ فی ردالمحتار قدمنا انفا عن جواہر الفتاوی انه الصحیح قال فی الخیریة والذی علیہ الاکثر ردالمحتار میں ہے ابھی ابھی ہم جواہر الفتاوی کے حوالے سے بیان کرچکے ہیں کہ یہ صحیح ہے۔ فتاویٰ خیریہ میں ہے اکثر علماء کا موقف یہ ہے کہ

۱ الدرالمختار کتاب اللقطہ مطبع مجتبائی دہلی ۳۶۵/۱ صفحہ 56 از 658

Fatawa Razawiya Volume 25

[Table Header - Left: Arabic, Right: Urdu Translation] Arabic: It is a pledge (Rahn), and it does not differ from a pledge in any of its rulings. Urdu: It is a pledge, and in no ruling does it differ from a pledge.

Arabic: The Sayyid Imam said: I said to Imam Abu al-Hasan al-Maturidi: "This sale has become common among the people, and it contains great corruption, while your fatwa is that it is a pledge, and I also hold this view. Therefore, the correct approach is for us to gather the leading scholars, reach a consensus on this, and make it known among the people." Urdu: Sayyid Imam said: I said to Abu al-Hasan al-Maturidi that this sale has spread among the people and it causes great corruption, while your fatwa is that it is a pledge and I also stand by it. Therefore, the right thing is for us to gather the imams (scholars) on this, reach an agreement, and manifest it among the people.

Arabic: So he said: "Today, our fatwa is what is authoritative, and it has already become apparent among the people. So whoever disagrees with us, let him step forward and establish his evidence," etc. Urdu: Then he said: At this time, our fatwa is considered authoritative and that same view is apparent among the people; so whoever opposes us should reveal their position and establish proof for it, etc. (T)

And stipulating any kind of profit in a pledge is undoubtedly forbidden (haram) and pure usury (riba). In fact, in these regions, even the mortgagee's use of the pledged item without a condition is, in reality, by the ruling of custom, use with a condition and pure usury.

Arabic: Al-Shami said, [Tahtawi] said, I say: "The general state of people is that they only intend to derive benefit [from the pledge] when giving [the money]. If it were not for this [expectation], they would not have given the dirhams. This is in the position of a condition, for that which is customary is like that which is stipulated, and this is what necessitates the prohibition." Urdu: Shami said that Tahtawi said: I say that the prevailing state of people is that they intend to benefit from the pledge; if there were no such expectation, they would not give the loan at all. And this is like a condition, because what is customary is considered as what is stipulated. This fact determines the impermissibility. (T)

In summary, since the villages did not leave the ownership of Zayd due to this meaningless sale, 'Amr has no right to any portion of their surplus income. He cannot

lease out the property of another, nor can a pledge and a lease ever coexist. This form of 'village lease' prevalent in these regions—the essence of which is the leasing of surplus income and produce—nor the leasing of land, which is the leasing to cultivators, holds any validity whatsoever, as we have established by the grace of Allah Almighty.

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Sarf, Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, Beirut, 4/246. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, Beirut, 5/311.

फतावा रज़विया जिल्द 25

[तालिका शीर्षक - बाएँ अरबी, दाएँ उर्दू अनुवाद] अरबी: यह गिरवी (रहन) है और किसी भी हुक्म में यह गिरवी से अलग नहीं है। उर्दू: यह गिरवी है और किसी भी हुक्म में यह गिरवी से अलग नहीं है।

अरबी: सैय्यद इमाम ने कहा: मैंने इमाम अबुल हसन अल-मातुरीदी से कहा कि यह बिक्री लोगों में फैल गई है और इसमें बहुत बड़ा बिगाड़ (फ़साद) है, जबकि आपका फ़तवा यह है कि यह गिरवी है और मैं भी इसी पर कायम हूँ। इसलिए सही बात यह है कि हम उलेमा को इस पर इकट्ठा करें, इस पर सहमत हों और इसे लोगों के बीच ज़ाहिर करें। उर्दू: सैय्यद इमाम ने फ़रमाया मैंने अबुल हसन मातुरीदी से कहा कि यह बिक्री लोगों में फैल गई है और इसमें फ़साद-ए-अज़ीम है जबकि आपका फ़तवा है कि यह रहन है और मैं भी इसी पर कायम हूँ। चुनांचे दुरुस्त बात यह है कि हम अइम्मा को इस पर जमा करके मुत्तफ़िक़ हों और इसको लोगों में ज़ाहिर करें।

अरबी: तो उन्होंने फ़रमाया: "आज हमारा फ़तवा ही विश्वसनीय है और वही लोगों में ज़ाहिर है। तो जो हमारी मुखालफत (विरोध) करे वह अपना पक्ष सामने लाए और उस पर दलील पेश करे," आदि। उर्दू: तो उन्होंने फ़रमाया कि इस वक़्त हमारा फ़तवा मोतबर है और वही लोगों में ज़ाहिर है तो जो हमारी मुखालफत करे वह अपना मौक़िफ़ ज़ाहिर करे और उस पर दलील क़ायम करे इल्ख़ (त)

और गिरवी में किसी भी तरह के लाभ की शर्त निस्संदेह हराम और शुद्ध ब्याज है। बल्कि इन क्षेत्रों में गिरवी रखने वाले का गिरवी रखी वस्तु से बिना शर्त लाभ उठाना भी वास्तव में प्रथा (उर्फ़) के हुक्म के अनुसार शर्त के साथ लाभ उठाना और शुद्ध ब्याज ही है।

अरबी: शामी ने कहा, तहतावी ने कहा, मैं कहता हूँ: "लोगों की आम हालत यह है कि वे [पैसे] देते समय केवल [गिरवी से] लाभ उठाने का इरादा रखते हैं। यदि यह उम्मीद न होती तो वे दिरहम ही न देते। यह शर्त के समान है क्योंकि जो प्रचलित (मारूफ) है वह शर्त (मशरुत) के हुक्म में होता है। यही बात इसकी मनाही (अदम-ए-जवाज़) को तय करती है।" उर्दू: शामी ने कहा कि ता ने फ़रमाया मैं कहता हूँ ग़ालिब हाल लोगों का यह है कि वह रहन से नफ़ा का इरादा रखते हैं अगर यह तवक्क़ो न हो तो क़र्ज़ ही न दें और यह बमंज़िला शर्त के है क्योंकि मारूफ़ मशरूत के हुक्म में होता है। यह बात अदम-ए-जवाज़ को मुतय्यन करती है। (त)

संक्षेप में, चूँकि गाँव इस बेमानी बिक्री के कारण ज़ैद के स्वामित्व (मिल्कियत) से बाहर नहीं निकले, इसलिए अमर को उनकी अतिरिक्त आय (तौफ़ीर) के किसी भी हिस्से का अधिकार नहीं है। न ही वह किसी और की संपत्ति को पट्टे (इजारे) पर दे सकता है, और न ही गिरवी और पट्टा कभी एक साथ हो सकते हैं। इन क्षेत्रों में प्रचलित 'गाँवों का पट्टा'—जिसका सार अतिरिक्त आय और उपज का पट्टा है—और न ही ज़मीन का पट्टा, जो कि किसानों को ज़मीन देना है, किसी भी तरह से वैध नहीं है, जैसा कि हमने अल्लाह की कृपा से सिद्ध किया है।

1 रद-उल-मुह्तार, किताब-उल-बुयू, बाब-अस-सर्फ़, दार इहया-उत-तुरास-अल-अरबी, बेरुत, 4/246. 2 रद-उल-मुह्तार, किताब-उर-रहन, दार इहया-उत-तुरास-अल-अरबी, बेरुत, 5/311.

पृष्ठ 57 का 658

انہ رھن لا یفترق عن الرھن فی حکم من الاحکام | یہ رہن ہے اور کسی حکم میں یہ رہن سے مختلف نہیں ہے۔ قال السید امام قلت للامام ابی الحسن الماتریدی | سید امام نے فرمایا میں نے ابو الحسن ماتریدی سے کہا کہ یہ بیع قد فشا ھذا البیع بین الناس وفیہ مفسدۃ عظیمۃ | لوگوں میں پھیل گئی ہے اور اس میں فسادِ عظیم ہے جبکہ آپ وفتواک انہ رھن وانا ایضا علی ذلک فالصواب ان | کا فتوٰی ہے کہ یہ رہن ہے اور میں بھی اسی پر قائم ہوں۔ نجمع الائمۃ ونتفق علی ھذا ونظھرہ بین الناس | چنانچہ درست بات یہ ہے کہ ہم ائمہ کو اس پر جمع کر کے متفق فقال المعتبر الیوم فتوانا وقد ظھر ذلک بین الناس | ہوں اور اس کو لوگوں میں ظاہر کریں، تو انہوں نے فرمایا کہ فمن خالفنا فلیبرز نفسہ ولیقم دلیلہ الخ۔ | اس وقت ہمارا فتوٰی معتبر ہے اور وہی لوگوں میں ظاہر ہے تو جو | ہماری مخالفت کرے وہ اپنا موقف ظاہر کرے اور اس پر دلیل | قائم کرے الخ (ت)

اور رھن میں کسی طرح کے نفع کی شرط بلاشبہ حرام اور خالص سود ہے بلکہ ان دیار میں مرتہن کا مرہون سے انتفاع بلا شرط بھی حقیقۃً بحکم عرف انتفاع بالشرط رہاے محض ہے۔

قال الشامی، قال ط قلت والغالب من احوال الناس | شامی نے کہا کہ ط نے فرمایا میں کہتا ہوں غالب حال لوگوں انھم انما یریدون عند الدفع الانتفاع ولولاہ لما | کا یہ ہے کہ وہ رہن سے نفع کا ارادہ رکھتے ہیں اگر یہ توقع نہ ہو تو اعطاہ الدراھم وھذا بمنزلۃ الشرط لان المعروف | قرض ہی نہ دیں اور یہ بمنزلہ شرط کے ہے کیونکہ معروف کالمشروط وھو مما یعین المنع۔ | مشروط کے حکم میں ہوتا ہے۔ یہ بات عدم جواز کو متعین کرتی | ہے۔(ت)

بالجملہ جبکہ دیہات اس بیع بے معنی کے سبب ملک زید سے نہ نکلے تو عمرو کو ان کی توفیر سے کسی جز کا استحقاق نہیں، نہ وہ ملکِ غیر کو اجارہ پر دے سکتا ہے، نہ رہن و اجارہ ہرگز جمع ہو سکتے ہیں، نہ یہ صورتِ اجارہ دیہات کہ ان بلاد میں جاری جس کا حاصل اجارہ توفیر و محاصل ہوتا ہے نہ اجارہ زمین کہ وہ تو اجارہ مزارعین زمین ہے، کسی طرح صورت جواز نہیں رکھتی ہے کما حققناہ بتوفیق اللہ تعالٰی

1 ردالمختار کتاب البیوع باب الصرف دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۴۶ 2 ردالمختار کتاب الرھن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۱۱

Fatawa Rizvia Volume 25

In our Fatawa (as we have researched by the grace of Allah Almighty in our Fatawa - Translator), the essence is that this invalid ruse (trick) is not useful at all. However, one form of it is that, for example, Zaid wants to take six thousand rupees from Amr on a promise of ten years, and Amr desires a profit of two hundred and fifty rupees per year. In this case, Zaid should sell something of his to Amr for six thousand rupees in cash, and Amr should pay the money and take possession of the sold item. Until that time, there should be no mention or condition of any other agreement; they should not just carry out this sale verbally but it should be intended as a real sale. Then Amr sells that same item to Zaid for eight thousand five hundred rupees on a ten-year promise. This increase, occurring in a valid sale with mutual consent of both parties, is halal and permissible. It is stated in the Fatawa of the great Imam Qazi Khan:

Arabic Text

A man owed another man ten dirhams and wanted to make them thirteen for a deferred period. The scholars said: He should buy something from the debtor for those ten, take possession of the sold item, and then sell it back to the debtor for thirteen for a year. Thus, the escape from the forbidden occurs. Something similar is narrated from the Messenger of Allah, peace and blessings be upon him, that he commanded this to a man who asked another for dirhams to be loaned at a rate of ten for twelve. The borrower placed some goods before the lender, then said to the lender: "I have sold this item to you for a hundred dirhams." The lender buys it, pays him the dirhams, and takes the goods. Then the borrower says: "Sell me this item for a hundred and twenty," so he sells it to him so that the borrower receives a hundred dirhams and

Urdu Translation

A person owes another ten dirhams and wants them to become thirteen dirhams after some time. The scholars said that he should buy something from the debtor for those ten dirhams, take possession of it, and then sell it back to the debtor for thirteen dirhams on a one-year credit. In this way, avoidance of the forbidden will occur. A similar instance is narrated from the Prophet, peace and blessings be upon him; he commanded it. A person asked another for ten dirhams as a loan on the condition that he returns twelve. The borrower placed some goods before the lender and said: "I have sold this item to you for a hundred dirhams." The lender buys it, pays a hundred dirhams, and takes possession of the goods. Then the borrower says: "Sell this item to me for a hundred and twenty dirhams," so he sells it so that the borrower gets a

Arabic Text	Urdu Translation
his goods return to him, and it becomes obligatory for the borrower to pay the lender a hundred and twenty dirhams, etc.	hundred dirhams and his goods return to him, and for the lender, a hundred and twenty (become due) on it, etc.

[1] Fatawa Qazi Khan, Book of Sale, Chapter on what constitutes escaping from Riba, Naval Kishore Lucknow, 2/406.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

हमारे फ़तावा में (जैसा कि हमने अल्लाह तआला की तौफ़ीक़ से अपने फ़तावा में इसकी तहक़ीक़ की है। - अनुवादक) सारांश यह है कि यह बातिल (अमान्य) हीला (बहाना) बिल्कुल भी काम का नहीं है, हाँ इसकी सूरतों में से एक सूरत यह है कि उदाहरण के लिए ज़ैद, उम्र से दस साल के वादे पर छह हज़ार रुपये लेना चाहता है और उम्र ढाई सौ रुपये सालाना मुनाफ़े का चाहने वाला है, तो ज़ैद अपनी कोई चीज़ उम्र के हाथ छह हज़ार रुपये नकद में बेचे और उम्र रुपये अदा करके चीज़ पर क़ब्ज़ा कर ले। उस समय तक दरमियान में कोई ज़िक्र या शर्त न हो, इस बिक्री को केवल ज़बानी तौर पर न निभाएँ बल्कि वास्तव में बिक्री ही मक़सूद हो। फिर उम्र वही चीज़ ज़ैद के हाथ आठ हज़ार पाँच सौ रुपये में दस साल के वादे पर बेच दे, यह बढ़ोतरी जो एक सही बिक्री में दोनों पक्षों की रज़ामंदी से हुई है, हलाल और जायज़ है। इमाम अजल क़ाज़ी ख़ान के फ़तावा में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
(अरबी पाठ: एक व्यक्ति के दूसरे पर दस दिरहम क़र्ज़ हैं और वह उसे तेरह करना चाहता है... उधार पर मक़रूज़ से सामान खरीदकर फिर उसे महंगे दाम पर वापस बेचने के बारे में हीला।)	एक व्यक्ति के दूसरे पर दस दिरहम क़र्ज़ हैं और वह चाहता है कि कुछ समय के बाद वे तेरह दिरहम हो जाएँ तो उलेमा ने कहा कि वह मक़रूज़ से उन्हीं दस दिरहमों में कोई चीज़ खरीदे और उसे अपने क़ब्ज़े में लेकर फिर तेरह दिरहम के बदले एक साल के उधार पर मक़रूज़ के हाथ बेच दे, तो इस तरह हराम से बचना मुमकिन हो जाएगा। इसी के जैसा नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से रिवायत है, आपने फ़रमाया: एक व्यक्ति ने दूसरे से दस दिरहम क़र्ज़ माँगा इस शर्त पर कि वह बारह दिरहम वापस करेगा, तो क़र्ज़ लेने वाले ने अपनी कोई चीज़ क़र्ज़ देने वाले के सामने रखकर कहा कि मैंने यह चीज़ सौ दिरहम के बदले तुम्हारे हाथ बेची। क़र्ज़ देने वाले ने उसे खरीदकर सौ दिरहम अदा कर दिए और वह चीज़ अपने क़ब्ज़े में ले ली। फिर क़र्ज़ लेने वाला कहे कि यह चीज़ तुम मेरे हाथ एक सौ बीस दिरहम में बेच दो, ताकि क़र्ज़ लेने वाले को सौ दिरहम भी मिल जाएँ और उसका सामान भी उसके पास लौट आए और क़र्ज़ देने वाले के लिए उस पर एक सौ बीस (वाजिब हो जाएँगे) आदि।

[1] फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, किताब अल-बुयू, रिबा (ब्याज) से बचने के अध्याय में, नवल किशोर लखनऊ, 2/406।

पृष्ठ 658 का 58

فی فتاؤنا (جیسا کہ اس کی تحقیق ہم اللہ تعالٰی کی توفیق سے ہم اپنے فتاوٰی میں کرچکے ہیں۔ ت)
غرض یہ حیلہ باطلہ اصلاً بکار آمد نہیں، ہاں اس کی صورتوں میں ایک صورت یہ ہے کہ مثلاً زید چھ ہزار روپے عمرو سے دس سال کے وعدے پر لینا چاہتا ہے اور عمرو ڈھائی سو روپے سال نفع کا خواستگار ہے تو زید اپنی کوئی شے عمرو کے ہاتھ چھ ہزار روپے نقد کو بیچے اور عمرو روپے ادا کر کے شے بیع پر قبضہ کر لے اس وقت تک کوئی ذکر و شرط درمیان نہ ہو اس بیع کو صرف زبانی طور پر بجالائیں بلکہ حقیقتاً بیع مقصود ہو۔ پھر عمرو وہی شے زید کے ہاتھ آٹھ ہزار پانچ سو روپے بوعدہ دس سال فروخت کرے، یہ زیادت کہ ایک بیع صحیح میں بتراضی طرفین ہوئی حلال و روا ہے۔ فتاوٰی امام اجل قاضی خان میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
رجل له على رجل عشرة دراهم فاراد ان	ایک شخص کے دوسرے پر دس درہم قرض ہیں اور وہ
يجعلها ثلثة عشر الى اجل قالوا يشترى	چاہتا ہے کہ کچھ عرصہ کے بعد وہ تیرہ درہم ہو جائیں تو
من المديون شيئا بتلك العشرة ويقبض	علماء نے کہا کہ وہ مقروض سے انہی دس درہموں میں
المبيع ثم يبيع من المديون بثلثة عشر الى	کوئی شے خریدے اور اس کو اپنے قبضہ میں لے کر پھر
سنة فيقع التجوز عن الحرام ومثل هذا	تیرہ درہم کے عوض ایک سال کے ادھار پر مدیون کے
مروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم	ہاتھ فروخت کر دے، تو اس طرح حرام سے اجتناب واقع
انه امر بذلك رجل طلب من رجل دراهم	ہو جائے گا اسی کی مثل نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم
ليقرضه بده دوازده فوضع المستقرض	سے مروی ہے آپ نے فرمایا: ایک شخص نے دوسرے
متاعا بين يدى المقرض فيقول للمقرض	سے دس درہم قرض مانگا اس شرط پر کہ وہ بارہ درہم

عربی متن	اردو ترجمہ
بعت منك هذا المتاع بمائة درهم فيشترى المقرض ويدفع اليه الدراهم ويأخذ المتاع ثم يقول المستقرض بعنى هذا المتاع بمائة وعشرين فيبيعه ليحصل للمستقرض مائة درهم و يعود اليه متاعه ويجب للمقرض عليه مائة و عشرون درهماً الخ۔	واپس کرے گا تو قرض خواہ اپنی کوئی چیز قرض دہندہ کے سامنے رکھ کر کہے کہ میں نے یہ چیز سو درہم کے عوض تمہارے ہاتھ فروخت کی۔ قرض دہندہ اس کو خرید کر سو درہم ادا کر دے اور وہ چیز اپنے قبضہ میں لے لے۔ پھر قرض خواہ کہے کہ یہ چیز تو میرے ہاتھ ایک سو بیس درہم میں فروخت کر دے تاکہ قرض خواہ کو سو درہم بھی مل جائیں اور اس کا سامان بھی اس کے پاس لوٹ آئے اور قرض دہندہ کے لئے اس پر ایک سو بیس الخ۔

---

[1] فتاویٰ قاضی خاں کتاب البیع فصل فیما یکون فراراً عن الربو نولکشور لکھنؤ ۲ / ۴۰۶

Fatawa Razawiya Volume 25

...dirhams will become obligatory, etc. (T)

Then if Zaid pays the principal amount, i.e., six thousand rupees, within the term, then according to the calculation of two hundred and fifty rupees per year, he will have to pay as much as has become due up to that time. For example, if he paid the rupees in five years, then only twelve hundred and fifty would be extra, and in two years only five hundred, and in six months only one hundred and twenty-five, and so on. It is stated in Tanwir al-Absar and Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
If the debtor pays the deferred debt before the due date, or if he dies and it becomes due upon his death and is taken from his estate, he shall not take from the profit that was agreed upon between them except in proportion to the days that have passed. This is the answer of the later scholars as in Quniyah, and the late Abu al-Su'ud Efendi, the Mufti of Rome, gave fatwa according to it, and he justified it as a kindness to both parties. [Footnote 1]	The debtor paid the deferred debt before the due date, or the debtor died due to which the debt became immediate (it did not remain deferred). Thus, it was taken from the deceased debtor's estate. Now the creditor shall not take the profit that was settled between him and the debtor, except according to the past days. This is the answer of the later scholars (Quniyah). And the Mufti of Rome, Abu al-Su'ud Efendi, gave the same fatwa and declared the consideration for both parties as its cause. (T)

It is in Radd al-Muhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
His words "he takes from..." etc. The scenario is: someone bought something for ten [dirhams] cash, or sold it to another for twenty for a term of ten months. Then if he paid it after five months had passed, or died after them, he takes five and leaves five. [Footnote 2] - And Allah knows best.	The author's saying "he does not take from..." etc. Its form is that a thing was bought for ten dirhams cash and sold to another person for twenty dirhams on a credit of ten months. Then, if the debtor died after five months, the owner of the debt should take five dirhams of profit and leave five dirhams. And Allah the Almighty knows best. (T)

Issue 4: From Gwalior, 25 Dhu al-Hijjah 1312 AH. What do the scholars of religion say in this matter that, for example, Hind's husband Zaid died, he left property of the type...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Mas'ail Shitta, before Kitab al-Fara'id, Matba' Mujtabai Delhi, 2/351.
2. Radd al-Muhtar, Mas'ail Shitta, before Kitab al-Fara'id, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/482.

फतावा रज़विया खंड 25

...दिरहम अनिवार्य हो जाएंगे इत्यादि। (त)

फिर अगर ज़ैद निर्धारित समय के भीतर मूल राशि, यानी छह हज़ार रुपये अदा करेगा, तो प्रति वर्ष दो सौ पचास रुपये के हिसाब से उस समय तक जितना अनिवार्य हुआ होगा, उतना ही अदा करना होगा। उदाहरण के लिए, यदि पाँच वर्षों में रुपये अदा किए गए, तो केवल बारह सौ पचास अतिरिक्त होंगे, और दो वर्षों में केवल पाँच सौ, और छह महीनों में केवल सवा सौ, और इसी प्रकार। तनवीर अल-अब्सार और दुर्र अल-मुख्तार में है:

अरबी पाठ

यदि ऋणी देय तिथि से पहले आस्थगित ऋण (deferred debt) का भुगतान कर देता है, या यदि उसकी मृत्यु हो जाती है और उसकी मृत्यु पर ऋण देय हो जाता है और उसकी संपत्ति से ले लिया जाता है, तो वह उनके बीच तय किए गए लाभ में से केवल बीते हुए दिनों के अनुपात में ही लेगा। यह बाद के विद्वानों का उत्तर है जैसा कि कुनियाह में है, और रोम के मुफ्ती मरहूम अबू अल-सुउद एफेंदी ने इसके अनुसार फतवा दिया और इसे दोनों पक्षों के प्रति दयालुता के रूप में उचित ठहराया। [पाद टिप्पणी 1]

उर्दू अनुवाद

ऋणी ने मियादी ऋण (देर से चुकाया जाने वाला कर्ज) को मियाद से पहले अदा कर दिया या ऋणी मर गया जिसकी वजह से कर्ज हाल (नकद) हो गया (मियादी न रहा)। चुनांचे मृत ऋणी के वारिसों के माल (तरका) से कर्ज ले लिया गया तो अब कर्ज देने वाला वह लाभ (नफ़ा) नहीं लेगा जो उसके और ऋणी के बीच तय पाया था, सिवाय गुजरे हुए दिनों की मात्रा के। और यही बाद के विद्वानों (मुताअक्खीन) का उत्तर है (कुनियाह)। और रोम के मुफ्ती अबू अल-सुउद आफंदी ने यही फतवा दिया और दोनों पक्षों की रियायत को इसकी वजह (इल्लत) करार दिया है। (त)

रद अल-मुह्तार में है:

अरबी पाठ

उनका कहना "वह लेता है..." आदि। इसकी सूरत यह है: किसी ने कोई चीज़ दस [दिरहम] नकद में खरीदी, या उसे दूसरे को दस महीने की अवधि के लिए बीस में बेच दिया। फिर यदि

उर्दू अनुवाद

मातन (ग्रंथकार) का कथन "ला याख़ुज़ु मिन..." आदि। इसकी सूरत यह है कि कोई चीज़ दस दिरहम नकद की खरीदी और दूसरे के हाथ बीस दिरहम के बदले दस महीने के उधार पर बेच दी।

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
उसने पाँच महीने बीतने के बाद भुगतान किया, या उनके बाद उसकी मृत्यु हो गई, तो वह पाँच लेता है और पाँच छोड़ देता है। [पाद टिप्पणी 2] - और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।	फिर ऋणी ने अगर पाँच महीने बाद वह मर गया तो साहिबे-दीन (कर्ज देने वाला) पाँच दिरहम नफ़ा ले और पाँच दिरहम छोड़ दे। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसला 4: ग्वालियर से, 25 ज़ुल-हिज्जा 1312 हिजरी। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि उदाहरण के लिए हिंदा का पति ज़ैद मर गया, उसने इस प्रकार का माल छोड़ा...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, मसाइल शित्ता, किताब अल-फराइज़ से पहले, मतबअ मुजतबाई दिल्ली, 2/351।
2. रद अल-मुह्तार, मसाइल शित्ता, किताब अल-फराइज़ से पहले, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/482।

पेज 59/658

درہم واجب ہو جائیں الخ۔ (ت)

پھر اگر زید میعاد کے اندر زر اصل یعنی چھ ہزار روپے ادا کرے گا تو بحساب دو سو پچاس روپے سالانہ اس وقت تک جتنا لازم ہوا ہوگا اسی قدر ادا کرنا ہوگا مثلاً پانچ برس میں روپے ادا کر دیئے تو صرف ساڑھے بارہ سو زیادہ ہوں گے اور دو برس میں تو فقط پانچ سو اور چھ مہینے میں تو صرف سوا سو وعلی ھذا القیاس، تنویرالابصار ودرمختار میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
قضی المدیون الدین المؤجل قبل الحلول اومات فحل بموته فاخذ من ترکته لایأخذ من المرابحة التی جرت بینهما الا بقدر مامضی من الایام وهو جواب المتأخرین قنیه وبه افتی المرحوم ابو السعود افندی مفتی الروم وعلله بالرفق للجانبین۔ 1	مدیون نے دینِ مؤجل کو میعاد سے پہلے ادا کردیا یا مدیون مر گیا جس کی بنا پر دین حالی ہوگیا (مؤجل نہ رہا) چنانچہ میت مدیون کے ترکہ سے لے لیا گیا تو اب قرضخواہ وہ نفع نہ لے جو اس کے اور مدیون کے درمیان طے پایا تھا مگر بقدر ایامِ گزشتہ کے اور یہ ہی جواب متاخرین کا ہے (قنیہ) اور مفتیِ روم ابو السعود آفندی نے یہی فتوٰی دیا اور دونوں جانبوں کی رعایت کو اس کی علت قرار دیا ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
قوله یأخذ من الخ صورته اشتری شیئاً بعشرة نقد اوباعه لآخر بعشرین الی	ماتن کا قول لا یأخذ من الخ اس کی صورت یہ ہے کہ کوئی چیز دس درہم نقد کی خریدی اور دوسرے کے ہاتھ بیس

عربی متن	اردو ترجمہ
اجل هو عشرة اشهر فاذا قضاه بعد تمام خمسة اومات بعدها يأخذ خمسة ويترك خمسة 2 - والله تعالیٰ اعلم۔	درہم کے عوض دس مہینے کے ادھار پر فروخت کی۔ پھر مدیون نے اگر پانچ ماہ بعد وہ مر گیا تو صاحبِ دین پانچ درہم نفع لے اور پانچ درہم چھوڑ دے واللہ تعالیٰ اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۴: از گوالیار ۲۵ ذی الحجہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مثلاً ہندہ کا شوہر زید فوت ہوا اس نے مال از قسم

---

1 الدرالمختار مسائل شتی قبیل کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۱ 2 ردالمحتار مسائل شتی قبیل کتاب الفرائض داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۸۲

Fatawa Rizvia | Volume 25

Question: Zaid left jewelry, clothes, and houses. Hind's dower debt (Mahr) exceeds the value of this estate left by Zaid. Hind already had possession of the property Zaid left. If, after Zaid's death, Hind takes over the said property of her husband towards her dower, is it permissible for her to do so? Secondly, some people say that at the time of preparing Zaid's funeral, Hind forgave the dower debt owed by him. However, Hind denies having forgiven it. In this case, will the dower be subject to inheritance laws or not? And can the claims of Zaid's other heirs regarding this dower debt be sustained or not? Please explain and be rewarded.

Answer: From the statement of the questioner, it is clear that although the property was already in Hind's possession, Zaid had not given this wealth and property to Hind as her dower during his lifetime. Instead, Hind herself took the husband's estate for her dower debt after his death. Therefore, in the situation described, since the amount of dower exceeds the value of the estate as stated by the questioner, ownership of the estate is not established for the heirs at all. It is stated in 'Al-Ashbah wa al-Naza'ir':

Arabic Text	Urdu Translation
الدين المستغرق للتركة يمنع ملك الوارث - ١	A debt that encompasses the entire estate prevents the heir's ownership. (T)

Whatever cash was available in the estate, it was correct and necessary for Hind to take it towards her dower, and that amount of rupees has been settled from the dower. It is stated in 'Alamgiri':

Arabic Text	Urdu Translation
ان ترك الميت صامتا مثل مهرها كان لها ان تأخذ مهرها من الصامت لأنها ظفرت بجنس حقها - ٢	If the deceased left cash equal to his wife's dower, she can receive her dower from it because she has become capable of receiving her right in kind. (T)

As for the remaining assets, neither can the heirs take them as inheritance without paying the rest of the dower, nor can Hind take them for her dower without the consent of the other heirs. Rather, the assets will be sold to pay off Hind's remaining dower and any other debts Zaid might have had. No heir will receive anything unless the other heirs pay the dower and other debts from their own pockets to clear the property...

1. Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Al-Fann al-Thalith, Al-Qawl fi al-Milk, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/204
2. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Wasaya, Al-Bab al-Tasi', Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/153

फतावा रज़विया | जिल्द २५

प्रश्न: ज़ैद ने ज़ेवर, कपड़े और मकान छोड़े हैं। हिन्द का महर (Dower) ज़ैद द्वारा छोड़ी गई इस संपत्ति के मूल्य से अधिक है। हिन्द के पास उसके पति द्वारा छोड़ी गई संपत्ति का पहले से ही कब्ज़ा था। यदि पति की मृत्यु के बाद हिन्द अपने पति की उक्त संपत्ति کو अपने महर के बदले में ले ले, तो क्या उसका ऐसा करना जायज़ है या नहीं? दूसरा यह कि कुछ लोग कहते हैं कि ज़ैद के जनाज़े की तैयारी के समय हिन्द ने अपने पति के ज़िम्मे जो महर का कर्ज था उसे माफ़ कर दिया था, जबकि हिन्द महर माफ़ करने से इनकार करती है। तो क्या हिन्द के महर में विरासत (Inheritance) लागू होगी या नहीं? और क्या ज़ैद के अन्य वारिसों का महर के कर्ज के संबंध में दावा चल सकता है या नहीं? उत्तर दें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: प्रश्नकर्ता के विवरण से स्पष्ट है कि यद्यपि संपत्ति पहले से ही हिन्द के कब्ज़े में थी, लेकिन ज़ैद ने अपने जीवनकाल में यह धन और संपत्ति हिन्द को उसके महर में नहीं दी थी। बल्कि हिन्द ने स्वयं पति की मृत्यु के बाद पति की विरासत (तरका) को अपने महर के कर्ज में ले लिया। अतः पूछी गई स्थिति में, चूँकि प्रश्नकर्ता के अनुसार महर की राशि विरासत के मूल्य से अधिक है, इसलिए वारिसों के लिए विरासत में मूल रूप से मिल्कियत (स्वामित्व) साबित नहीं हुई। 'अल-अशबाह वल-नज़ायर' में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
الدين المستغرق للتركة يمنع ملك الوارث - ١	जो कर्ज पूरी विरासत को घेरे हुए हो, वह वारिस को मालिक बनने से रोकता है। (त)

विरासत में जितना नकद धन था, उसे हिन्द का अपने महर में ले लेना सही और वाजिब हुआ, और उतने रुपये महर में से अदा हो गए। 'आलमगीरी' में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
ان ترك الميت صامتا مثل مهرها كان لها ان تأخذ مهرها من الصامت لأنها ظفرت بجنس حقها - ٢	अगर मृतक ने अपनी पत्नी के महर के बराबर नकदी छोड़ी है, तो वह उसमें से अपना महर वसूल कर सकती है क्योंकि वह अपने हक की चीज़ (नकदी) को उसी रूप में प्राप्त करने में सक्षम हो गई है। (त)

बाकी संपत्ति के लिए, न तो वारिस शेष महर चुकाए बिना उसे अपनी विरासत में ले सकते हैं, और न ही हिन्द अन्य वारिसों की सहमति के बिना उसे अपने महर में ले सकती है। बल्कि उसे बेचकर हिन्द का शेष मह ़ और इसी तरह अन्य कर्ज भी, यदि ज़ैद के ज़िम्मे हों, चुकाए जाएंगे और कोई वारिस कुछ नहीं पाएगा, चाहे अन्य वारिस अपने पास से महर आदि कर्ज चुकाकर संपत्ति ले लें...

---

1. अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फन्न अल-सालिस, अल-क़ौल फ़िल मिल्क, इदारातुल क़ुरआन, कराची, २/२०४
2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, अल-बाब अत्तसाए, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, ६/१५४

पृष्ठ ६० / ६५८

زیور و کپڑے اور مکانات چھوڑے اور ہندہ کا اس جائیداد متروکہ زید سے زائد ہے اور ہندہ نے اپنے دین مہر میں جو جائیداد کہ شوہر ہندہ نے چھوڑی اور ہندہ کے قبضہ میں ہے تو بعد وفات ہو جانے اپنے شوہر کے جائیداد مذکور کو ہندہ لے لے تو ہندہ کو لے لینا اس جائیداد کا پہنچتا ہے یا نہیں؟ دوسرے یہ کہ بعض لوگ یہ کہتے ہیں کہ بعد فوت ہونے شوہر کے ہندہ نے وقت تیار ہونے جنازہ اپنے شوہر کے دین مہر اپنا جو ذمہ شوہر اپنے کے ہاتھ وہ معاف کر دیا حالانکہ ہندہ معاف کرنے مہر سے انکار کرتی ہے تو آیا ہندہ کے مہر میں وراثت جاری ہو گی یا نہیں؟ اور دوسرے وارث زید کا دعوٰی دین مہر میں چل سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: تقریر و بیان سائل سے ظاہر ہوا کہ جائیداد اگرچہ پہلے سے قبضہ ہندہ میں ہے مگر زید نے اپنی حیات میں یہ مال و جائیداد ہندہ کو اس کے مہر میں نہ دیا تھا بلکہ خود ہندہ نے بعد فوت شوہر ترکہ شوہر اپنے دین مہر میں لے لیا پس صورت مستفسرہ میں جبکہ حسبِ اظہار سائل تعداد زرِ مہر قیمت ترکہ سے زائد ہے تو وارثوں کے لئے ترکہ میں اصلاً ملک ثابت نہ ہوئی۔ اشباہ و نظائر میں ہے:

متنِ عربی	**اردو ترجمہ**
الدین المستغرق للترکۃ یمنع ملك الوارث - ۱	جو قرض تمام ترکہ کو محیط ہو وہ ملک وارث سے مانع ہوتا ہے۔ (ت)

ترکہ میں جس قدر زر نقد تھا ہندہ کا اسے اپنے مہر میں لے لینا صحیح و واجبی ہوا اور اتنے روپے مہر میں سے ادا ہوگئے۔ عالمگیری میں ہے:

متنِ عربی **اردو ترجمہ**

ان ترك الميت صامتا مثل مهرها كان لها ان تأخذ مهرها من الصامت لأنها ظفرت بجنس حقها - ٢ اگر میت نے اپنی بیوی کے مہر کے برابر نقدی چھوڑی تو وہ اس میں سے اپنا مہر وصول کر سکتی ہے کیونکہ وہ اپنے حق کی جنس وصول کرنے پر قادر ہوگئی ہو۔ (ت)

باقی مال نہ تو وارث بے ادائے بقیہ مہر اپنی میراث میں لے سکتے ہیں نہ ہندہ بے رضامندیِ دیگر ورثہ اپنے مہر میں لے سکتی ہے بلکہ اسے بیچ کر ہندہ کا باقی مہر اور اسی طرح اور دین بھی اگر ذمہ زید ہو ادا کیا جائے گا اور کوئی وارث کچھ نہ پائے گا خواہ دیگر ورثہ اپنے پاس سے مہر وغیرہ دین ادا کر کے جائیداد

---

١ الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملك ادارۃ القرآن کراچی ٢/ ٢٠٤ ٢ الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ٦/ ١٥٣

Fatawa Razawiyya Volume 25

Save from sale. In *Ashbah* it is stated:

Arabic: للوارث استخلاص التركة بقضاء الدين ولو مستغرقا	**Urdu: The heir has the right to pay the deceased's debt and save the estate from being sold. (T)**

All this applies in a situation where people's statement regarding the remission of dower (mahr) is not proven by Sharia evidence. That is, if two men, or one man and two women, who are Muslims, regular in prayer, pious, neither involved in any major sin nor persistent in any minor sin, nor engaged in any lowly or unethical behavior, and whose intellect and memory are reliable, and their statement in this matter is free from suspicion of partiality (the details of all these conditions are mentioned in books of Jurisprudence); if such witnesses provide Sharia testimony that in their presence Hinda remitted the dower, then the remission will be proven and Hinda will not be able to claim the dower. And if even one of these seven conditions is missing in the witnesses, then their statement is unacceptable and Hinda's claim is heard and is reasonable. Furthermore, upon the proof of remission of dower by Hinda, other heirs have no claim; this is pure ignorance. The meaning of remission is that it was dropped despite being a liability on Zaid, not that Zaid received any property in which the heirs would have a share. And Allah Almighty knows best.

21 Jamadi-ul-Akhirah 1314 AH

Problem 5: What do the scholars of religion say in this matter: Zaid is owed a sum of ninety rupees by Bakr. Bakr acknowledged to Zaid that he would pay the sum of ninety rupees over a period of nine years at the rate of ten rupees annually. He would pay the money at the end of the year at harvest time. He agreed that if he does not pay the money for any year as per the promise mentioned in the agreement, then he will pay the entire sum in a lump sum immediately, and Zaid has the right, on the condition of a breach of promise of even one installment, to take the entire sum in a lump sum from him. Now the matter to be inquired is whether, in the case of a breach of promise of one installment, the entire sum becomes payable in a lump sum or not? Explain and be rewarded. (T)

The Answer: In the described case, undoubtedly the entire sum has become payable in a lump sum. In *Fatawa Khulasah*, *Fatawa Bazaziyya*, and *Tahtawi on Durr al-Mukhtar*, it is stated:

Arabic: لو قال كلما حل نجم ولم تؤد	**Urdu: If he said that if the installment is not paid at the fixed time, then the property [the entire amount becomes due]**

1. Al-Ashbah wal-Nazair, The Third Art, Discourse on Ownership, Idara-tul-Quran Karachi, 2/205

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

बिक्री से बचाएं। 'अश्बाह' में है:

अरबी: लिल्वारिसि इस्तख़्लासुत्तर्कति बि-क़ज़ाइद्दीन व लौ मुस्तग़रक़न

उर्दू: वारिस को अधिकार है कि वह मृतक का ऋण चुकाकर विरासत को बिक्री से बचा ले। (त)

यह सब उस स्थिति में है जब लोगों का महर माफ़ करने का बयान शरीयत के प्रमाण से सिद्ध न हो। यानी यदि दो पुरुष या एक पुरुष और दो महिलाएं जो मुसलमान हों, नमाज़ी और परहेज़गार हों, न तो किसी बड़े पाप (गुनाह-ए-कबीर) में लिप्त हों और न ही किसी छोटे पाप (गुनाह-ए-सग़ीरा) पर अडिग हों, न ही कोई नीच या अनैतिक कार्य करते हों, और उनकी बुद्धि और स्मरण शक्ति विश्वसनीय हो, तथा इस मामले में उनका बयान पक्षपात के संदेह से मुक्त हो (इन सभी शर्तों का विवरण न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) की पुस्तकों में दिया गया है), यदि ऐसे गवाह शरीयत के अनुसार गवाही दें कि उनके सामने हिंदा ने महर माफ़ कर दिया था, तो माफ़ी सिद्ध हो जाएगी और हिंदा महर का दावा नहीं कर सकेगी। और यदि गवाहों में इन सात शर्तों में से एक भी कम है, तो उनका बयान अस्वीकार्य है और हिंदा का दावा सुना जाएगा और उचित होगा। फिर, हिंदा द्वारा महर माफ़ करने के प्रमाण की स्थिति में, अन्य वारिसों का कोई दावा नहीं है; यह कोरी अज्ञानता है। माफ़ी का अर्थ यह है कि ज़ैद पर उत्तरदायित्व होने के बावजूद वह समाप्त हो गया, न कि ज़ैद को कोई ऐसी संपत्ति मिली जिसमें वारिस हिस्सेदार हों। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

21 जमादी-उल-आख़िर 1314 हिजरी

मसला 5: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: ज़ैद को बक्र से 90 रुपये लेने हैं। बक्र ने ज़ैद के सामने स्वीकार किया कि वह 90 रुपये की राशि नौ वर्षों की अवधि में 10 रुपये वार्षिक की दर से चुकाएगा। वह फसल कटने पर वर्ष के अंत में पैसा देगा। उसने यह भी सहमति दी कि यदि वह इकरारनामे में उल्लिखित वादे के अनुसार किसी वर्ष का पैसा नहीं चुकाता है, तो वह पूरी राशि एक साथ तुरंत चुकाएगा, और ज़ैद को अधिकार है कि एक भी किस्त के वादे के उल्लंघन पर वह मुझसे पूरी राशि एक साथ ले ले। अब प्रश्न यह है कि एक किस्त के वादे के उल्लंघन की स्थिति में पूरी राशि एक साथ देय हुई या नहीं? बयान फ़रमाएं और पुण्य कमाएं। (त)

अल-जवाब: प्रश्न की स्थिति में, निस्संदेह पूरी राशि एक साथ देय हो गई है। 'फ़तावा खुलासा', 'फ़तावा बज़ज़िया' और 'तहतावी अलद-दुर्रुल मुख़्तार' में उल्लेख है:

अरबी: लौ क़ाला कुल्लमा हल्ला नजमुन व लम तुअद्दी	**उर्दू: यदि उसने कहा कि जब भी कोई किस्त देय हो और उसका भुगतान न किया जाए, तो संपत्ति [पूरी राशि देय हो जाएगी]**

1. अल-अश्बाह वल-नज़ायर, तीसरा फ़न, मिल्क (स्वामित्व) पर चर्चा, इदारा-तुल-क़ुरआन कराची, 2/205।

पृष्ठ 61 का 658

بیع سے بچالیں۔ اشباہ میں ہے:

للوارث استخلاص التركة بقضاء الدين وارث کو حق پہنچتا ہے کہ وہ میت کا قرض ادا کر کے ترکہ ولو مستغرقا کو بیع سے بچالے۔ (ت)

یہ سب اس صورت میں ہے کہ لوگوں کا وہ بیان معافی مہر بہ ثبوت شرعی ثابت نہ ہو یعنی اگر دو مرد یا ایک مرد دو عورت مسلمان نمازی پر ہیز گار جو نہ کسی گناہ کبیر میں مبتلا ہوں نہ کسی گناہ صغیرہ میں اصرار رکھتے ہوں نہ کوئی فعل سفلہمیں آوارہ وضعی کا کرتے ہوں اور ان کی عقل و یاد قابل اعتماد ہو اور اس معاملہ میں ان کا بیان گمان و تہمت طرفداری سے پاک ہو (کہ ان سب شرائط کی تفصیل کتب فقہ میں مذکور ہے) ایسے گواہ شہادت شرعیہ دیں کہ ان کے سامنے ہندہ نے مہر معاف کر دیا تو معافی ثابت ہو جائے گی اور ہندہ دعوی مہر نہ کر سکے گی اور اگر گواہوں میں ان سات شرطوں میں سے ایک بھی کم ہے تو ان کا بیان نامقبول اور دعوی ہندہ نامسموع و نامعقول، پھر برتقدیر ثبوت معافی مہر ہندہ میں دیگر ورثہ کا کوئی دعوٰی نہیں یہ محض جہالت ہے معافی کے یہ معنی کہ وہ باوجود ذمہ زید پر تھا ساقط ہو گیا نہ یہ کہ کوئی مال زید کو ملا جس میں وارث حصہ دار نہ ہوں۔ واللہ تعالٰی اعلم

۲۱ جمادی الآخرہ ۱۳۱۴ھ

مسئلہ ۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کے یافتنی مبلغ نوے روپے ذمہ بکر کے واجب الادا ہیں جس کا اقرار بکر نے زید سے کیا کہ مبلغ نوے روپے عرصہ نو سال میں بحساب دس روپے سالانہ ادا کیا کروں گا روپیہ آخر سال فصل پر دیا کروں گا اگر کسی سال کا

روپیہ وعدہ مندرجہ اقرار نامہ پر ادا نہ کروں تو کل روپیہ یکمشت فوراً ادا کروں گا اور زید کو اختیار ہے کہ بشرط وعدہ خلافی ایک قسط کے، کل روپے یکمشت مجھ سے لے لے۔ تو اب یہ امر دریافت طلب ہے کہ در صورت وعدہ خلافی ایک قسط کے کل روپیہ یکمشت واجب الادا ہوا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: صورت مسئلہ میں بلاشبہ کل روپیہ یکمشت واجب الادا ہو گیا۔ فتاوٰی خلاصہ، فتاوٰی بزازیہ وطحطاوی علی الدر المختار میں ہے:

لو قال کلما حل نجم ولم تؤد اگر کہا کہ وقت مقررہ پر قسط ادا نہ کی گئی تو مال

1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲/۲۰۵

Volume 25 Fatawa Razawiyya

[Top Box Left:] So the wealth becomes immediate [due], it is correct and has become immediate. And Allah knows best.

[Top Box Right:] It will become immediate (it will not remain deferred) then it is correct and the wealth will be immediate. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 6: From Ujjain, residence of Mir Khadam Ali Sahab Assistant, sent by Haji Yaqub Ali Sahab, 11 Muharram al-Haram 1315 AH. What do the honorable scholars and the muftis adhering to the Sharia of the Best of Mankind say regarding this matter: A debt of Hari Singh Chaudhary is payable by Rahimuddin, and both have died, leaving no legal heirs to whom the debt should be paid. Since the debt is on a non-Muslim, the exchange is dependent on each other's good deeds; that is, giving the good deeds of the debtor to the creditor besides faith is worthy of consideration. If there is a reckoning of good deeds, then it is necessary to give the good deeds of the defendant to the plaintiff, and the defendant is absolved. But a disbeliever is not entitled to good deeds, whereas a Muslim is, for his sins are nothing but polytheism and disbelief, and polytheism and disbelief do not apply to a Muslim. In this situation, how will the settlement between the people of Islam and the people of Fire [Hell] take place? Please explain, citing references from books.

Answer: If he is a Harbi Kafir (a non-Muslim in a state of war with Muslims), then because of his wealth, no right of the servant is obligatory on the Muslim that requires settlement, for "indeed their wealth is permissible and not protected" (because the wealth of Harbi disbelievers is permissible, not protected. T). Yes, if taken through treachery and breach of promise, it is a sin and a right of Allah, for which accountability or forgiveness is within the will of Allah Almighty.

[Middle Comparison Box Left - Arabic Text:] Do you not see that whoever enters their land under a guarantee of safety (Musta'min) and then takes [wealth] treacherously, then brings it to our land, he becomes the owner of a 'loathsome' (khabeeth) ownership. The loathsomeness is due to the treachery, and the ownership is due to seizing permissible wealth. So, bringing it into possession is only a condition for ownership because of the absence of protection. Have you seen if Muslims raided the Dar al-Harb (Abode of War) and took wealth as spoils, then they died before...

[Middle Comparison Box Right - Urdu Translation:] Do you not see that if a Muslim went to the land of Harbis after taking a guarantee of safety and brought their

wealth to his own country by deception, he became the owner with a loathsome ownership. Loathsomeness is due to deception, and ownership is because he took possession of permissible wealth. Therefore, taking that wealth into possession and securing it is a condition for becoming the owner, due to the lack of protection. Just look, if Muslims attack Dar al-Harb and [take] spoils...

' Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu' (Book of Sales), Chapter on what is invalidated by a corrupt condition, etc. Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/228.

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

[ऊपरी बायाँ बॉक्स:] तो माल नकद हो गया, सही है और नकद हो गया। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

[ऊपरी दायाँ बॉक्स:] नकद हो जाएगा (उधार नहीं रहेगा) तो सही है और माल नकद हो जाएगा। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसाला 6: उज्जैन से, मीर खादिम अली साहब असिस्टेंट का निवास, हाजी याकूब अली साहब द्वारा प्रेषित, 11 मुहर्रम अल-हराम 1315 हिजरी। सम्मानीय विद्वान और श्रेष्ठतम सृष्टि (नबी सल्ल.) की शरीअत का पालन करने वाले मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: हरी सिंह चौधरी का एक कर्ज रहीमउद्दीन पर बकाया है, और दोनों की मृत्यु हो गई है और उनका कोई कानूनी वारिस नहीं है जिससे कर्ज चुकाया जा सके। चूंकि कर्ज एक गैर-मुस्लिम पर है, इसलिए विनिमय एक-दूसरे के नेक कामों पर निर्भर है; यानी ईमान के अलावा नेकियां कर्जदाता को देना विचारणीय है। और यदि नेक कामों का हिसाब-किताब हो, तो प्रतिवादी (देनदार) की नेकियां वादी (लेनदार) को देना अनिवार्य है और प्रतिवादी दोषमुक्त हो जाता है। लेकिन काफ़िर नेकियों का पात्र नहीं है, जबकि मुसलमान है, क्योंकि उसकी बुराइयाँ शिर्क और कुफ्र के अलावा और कुछ नहीं हैं, और शिर्क और कुफ्र मुसलमान पर लागू नहीं होते। ऐसी स्थिति में इस्लाम वालों और आग वालों (जहन्नमियों) के बीच फैसला किस तरह होगा? किताबों के हवाले से बताएं।

उत्तर: यदि वह हर्बी काफ़िर (युद्धरत गैर-मुस्लिम) है, तो उसके धन के कारण मुसलमान पर 'हक़-उल-इबाद' (बन्दों का हक) अनिवार्य नहीं है जिसके निपटारे की आवश्यकता हो, क्योंकि "उनका माल जायज़ (मुबाह) है और सुरक्षित (म'सूम) नहीं है" (क्योंकि हर्बी काफिरों का माल मुबाह है, सुरक्षित नहीं। -त)। हाँ, यदि विश्वासघात और वादाखिलाफी से लिया गया हो, तो यह पाप और अल्लाह का हक है, जिस पर पकड़ या माफी अल्लाह अज़्वजल की इच्छा पर है।

[तुलनात्मक बॉक्स बायाँ - अरबी पाठ:] क्या तुम नहीं देखते कि जो कोई उनके देश में सुरक्षा की गारंटी (मुस्तअमिन) लेकर प्रवेश करता है और फिर धोखे से [धन] ले लेता है, फिर उसे हमारे देश में ले आता है, वह एक 'खबीस' (अपवित्र) स्वामित्व का मालिक बन जाता है। खबासत (बुराई) धोखे के कारण है, और स्वामित्व मुबाह (अनुमति प्राप्त) माल पर कब्ज़ा करने के कारण है। अत; सुरक्षा के अभाव के कारण स्वामित्व के लिए उस माल को कब्ज़े में लेकर सुरक्षित करना शर्त है। क्या तुमने

देखा कि अगर मुसलमानों ने दार-उल-हर्ब पर हमला किया और गनीमत का माल लिया, फिर वे उससे पहले मर गए कि...

[तुलनात्मक बॉक्स दायाँ - उर्दू अनुवाद:] क्या तुम नहीं देखते कि जो मुसलमान सुरक्षा लेकर हर्बियों के देश में गया और उनका माल धोखे से अपने देश में समेट लाया तो खबीस मिल्कियत के साथ मालिक हुआ। खबासत (गंदगी) तो धोखे की वजह से और मिल्कियत इसलिए कि माल-ए-मुबाह पर काबिज़ हुआ है। लिहाजा उस माल को कब्ज़े में लेकर महफूज़ करना मालिक होने के लिए शर्त है अस्मत (सुरक्षा) के न होने की वजह से। भला देखो तो अगर मुसलमान दार-उल-हर्ब पर हमलावर होकर माल-ए-गनीमत...

' रद्द-उल-मुहतार, किताब अल-बुयूँ (खरीद-बिक्री की किताब), अध्याय: फासिद शर्त से क्या बातिल होता है, आदि। दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/228।

पृष्ठ 62/658

فالمال حال صح وصار حالاً ۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ حالی ہو جائے گا (مؤجل نہیں رہے گا) تو صحیح ہے اور مال حالی ہو جائے گا۔ (ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۶: از اجین مکان میر خادم علی صاحب اسٹنٹ مرسلہ حاجی یعقوب علی صاحب ۱۱/محرم الحرام ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے ذوی الاحترام ومفتیان پابند شرع خیرالانام اس مسئلہ میں کہ ہری سنگھ چودھری کا قرضہ واجب الادا رحیم الدین پر ہے اور دونوں فوت ہوگئے اور کوئی وارث شرعی نہیں رکھتے کہ قرض ادا کیا جائے کیونکہ قرضہ غیر مسلم پر ہے تو بدلا ایک دوسرے کی نیکی پر موقوف ہے اعنی سوائے ایمان کے نیکی اس کے قرض خواہ کو دینا لائق اعتبار اور اگر معرکہ اعمال نیک ہے تو مدعا علیہ کی نیکی مدعی کو دینا لابد اور مدعا علیہ بری اور کافر مستحق نیکی نہیں کہ اہل اسلام ہو کہ اس کی بدی سوائے شرک و کفر اور نہیں اور شرک و کفر اہل اسلام پر عائد نہیں ہوتا اس صورت میں تصفیہ اہل اسلام اور اہل نار کس طور سے ہوگا، بیان فرمادیں، حوالہ کتب۔ الجواب: اگر وہ کافر حربی ہے تو اس کے مال کے سبب مسلمان پر حق العبد لازم نہیں جس کا تصفیہ درکار فان اموالھم مباحۃ غیر معصومۃ (کیونکہ حربی کافروں کا مال مباح ہے معصوم نہیں۔ت) ہاں بطور غدر و عہد شکنی لیا ہو گناہ و حق اللہ ہے جس پر مواخذہ یا عفو اللہ عزوجل کی مشیت میں ہے)

الا تری ان من دخل دارھم مستأمنا فاخذ غدرًا فأحرز بدارنا ملك ملكا خبيثا فالخبث للغدر والملك للاستيلاء على مال مباح فالاحراز انما ھو شرط التملك لانتفاء العصمة ارأيت ان اغار مسلمون على دار الحرب فغنموا اموالا فماتوا قبل ان کیا تو نہیں دیکھتا کہ جو مسلمان امن لے کر حربیوں کے ملک میں گیا اور ان کا مال دھوکہ سے اپنے ملک میں سمیٹ لایا تو ملک خبیث کے ساتھ مالک ہوا۔

خبث تو دھوکہ کی وجہ سے اور ملک اس لئے کہ مال مباح پر قابض ہوا ہے۔ لہذا اس مال کو قبضہ میں لے کر محفوظ کرنا مالک ہونے کے لئے شرط ہے عصمت کے منتفی ہونے کی وجہ سے۔ بھلا دیکھو تو اگر مسلمان دار الحرب پر حملہ آور ہو کر مال غنیمت

' رد المحتار كتاب البيوع ما يبطل بالشرط الفاسد الخ دار احياء التراث العربي بيروت ٢/ ٢٢٨

Fatawa Razawiyyah Volume 25

[Table] Arabic: يحرزوا و لم تصل الاموال الى من اخذت منه اتكون الحربيون خصماء المسلمين في ذلك عند الله كلا نعلم ان الاثم في العذر لحق الشرع لالحق الكافر۔ English Translation: ...gain (the wealth) and die before gathering it and reaching a safe place, will those warring disbelievers litigate against the Muslims regarding that wealth before Allah? Not at all. Thus, it is known that in the case of deception, the sin is due to the right of Sharia, not the right of the disbeliever. (T)

And if he is a protected non-Muslim (Dhimmi) and he took this loan with a sincere intention and intended to repay it but did not have the power to do so and died, then there will be no punishment for the Muslim because of it, as taking a loan is not a sin and being unable to repay is not his own act. And Allah Almighty does not punish without any sin. As for his (the Dhimmi's) right, Allah Almighty will please him however He wills, although on every disbeliever, disbelief and sins are the cause of punishment without any reduction in any punishment or terror. Allah Almighty says:

"مَا سَلَكَكُمْ فِی سَقَرَ قَالُوْا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّیْنَ" (Al-Quran 74:42-43). Muslims will ask the disbelievers, "What has driven you into Hell?" They will say, "We were not of those who used to offer prayers." (T)

The punishment for disbelief is eternal dwelling in Hell and torment; there is no legal (Shari'i) possibility of reduction in it.

[Table] Arabic: فأن التخفيف في التأبيد ابطال له رأسا وفيه تبديل القول وهو محال۔ English Translation: For reduction in eternal punishment is its absolute nullification, and it necessitates changing the Word of Allah, which is impossible. (T)

Regarding other additional torments and terrors, there is nothing preventing reduction according to the Divine Will, and the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Table] Arabic: من اخذ اموال الناس يريد اداء ها ادى اللہ عنہ۔ رواہ احمد و البخارى و ابن ماجة عن ابى هريرة رضى اللہ تعالىٰ عنہ۔ English Translation: Whoever takes people's property with the intention of repaying it, Allah Almighty will fulfill it on his behalf. (Narrated by Imam Ahmad, Bukhari, and Ibn Majah from Hazrat Abu Huraira, may Allah be pleased with him. T)

1. Al-Qur'an al-Karim 74/42-43

2. Sahih al-Bukhari, Book of Borrowing, Chapter: Whoever takes people's property etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/321

फ़तावा रज़विया खंड २५

[तालिका] अरबी: يحرزوا و لم تصل الاموال الى من اخذت منه اتكون الحربيون خصماء المسلمين في ذلك عند الله كلا نعلم ان الاثم في العذر لحق الشرع لالحق الكافر۔ हिंदी अनुवाद: ...पाएं और उसको जमा करके सुरक्षित स्थान तक पहुँचाने से पहले ही मर जाएँ तो क्या अल्लाह तआला के यहाँ इस माल के बारे में वे हरबी काफ़िर मुसलमानों से झगड़ा करेंगे? हरगिज़ नहीं। तो मालूम हुआ कि धोखे की सूरत में गुनाह शरीयत के अधिकार (हक़-ए-शरह) की वजह से है न कि काफ़िर के अधिकार की वजह से। (त)

और वह काफ़िर ज़िम्मी है तो अगर यह ऋण उसने सच्ची नीयत से लिया और उसके अदा करने का इरादा रखता था और शक्ति न पा सका कि मर गया तो मुसलमान पर इसके कारण दंड नहीं होगा क्योंकि ऋण लेना गुनाह नहीं और अदा करने पर सक्षम न होना उसका अपना कार्य नहीं। और अल्लाह अज़्वजल बिना किसी गुनाह के दंड नहीं देता। रहा उसका अधिकार, उसे अल्लाह तआला जिस तरह चाहेगा राज़ी कर देगा, यद्यपि हर काफ़िर पर कुफ़्र और पाप दंड का कारण हैं बिना किसी दंड या भय की कमी के। अल्लाह तआला ने फ़रमाया:

"مَا سَلَكَكُمْ فِی سَقَرَ قَالُوْا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّیْنَ" आयत। मुसलमान काफ़िरों से कहेंगे तुम्हें किस चीज़ ने जहन्नुम में पहुँचाया तो वे कहेंगे हम नमाज़ नहीं पढ़ते थे (त)

कुफ़्र का दंड नरक में हमेशा रहना और यातना है, इसमें शरई तौर पर कमी की कोई संभावना नहीं है,

[तालिका] अरबी: فأن التخفيف في التأبيد ابطال له رأسا وفيه تبديل القول وهو محال۔ हिंदी अनुवाद: हमेशा के अज़ाब में कमी उसका पूर्णतः विलोपन है और इसमें अल्लाह तआला के वचन का परिवर्तन अनिवार्य हो जाता है जो कि असंभव है। (त)

बाकी ऊपरी अज़ाबों और भयों में ईश्वरीय इच्छा के अनुसार कमी से कोई रुकावट नहीं है, और अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[तालिका] अरबी: من اخذ اموال الناس يريد اداء ها ادى الله عنہ۔ رواہ احمد و البخارى و ابن ماجة عن ابى هريرة رضى الله تعالىٰ عنہ۔ हिंदी अनुवाद: जो लोगों का माल अदा करने के इरादे

से ले, अल्लाह तआला उसकी ओर से अदा फ़रमा दे (इसे इमाम अहमद, बुखारी और इब्न माजा ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया।त)

1. अल-क़ुरआन अल-करीम ७४/४२-४३
2. सहीह अल-बुखारी, किताब फ़िल इ़स्तिक़राज़ बाब मन अ़ख़ज़ा अमवालन नास अलख, क़दीमी कुतुब खाना कराची १/३२१

पृष्ठ ६३ / ६५८

[Table] یحرزوا و لم تصل الاموال الی من اخذت منه اتکون الحربیون خصماء المسلمین في ذلك عند الله کلا نعلم ان الاثم في العذر لحق الشرع لالحق الکافر۔ پائیں اور اس کو جمع کرکے محفوظ مقام تک پہنچانے سے پہلے ہی مر جائیں تو کیا اللہ تعالٰی کے ہاں اس مال کے بارے میں وہ حربی کفار مسلمانوں سے مخاصمہ کریں گے؟ ہرگز نہیں۔ تو معلوم ہوا کہ دھوکہ کی صورت میں گناہ حق شرع کی وجہ سے ہے نہ کہ حق کافر کی وجہ سے۔ (ت)

اور وہ کافر ذمی ہے تو اگر یہ قرض اس نے سچی نیت سے لیا اور اس کے ادا کا قصد رکھتا تھا اور قدرت نہ پائی کہ مر گیا تو مسلمان پر اس کے باعث عذاب نہ ہوگا کہ قرض لینا گناہ نہیں اور ادا پر قادر نہ ہونا اس کا فعل نہیں۔ اور اللہ عزوجل بے کسی گناہ کے عذاب نہیں فرماتا۔ رہا اس کا حق اسے اللہ تعالٰی جس طرح چاہے راضی فرمادے گا اگر چہ اس پر کسی عذاب یا ہول کی تخفیف سے ہر کافر پر کفر و معاصی سبب کے سبب عذاب ہے۔ قال تعالٰی:

"مَا سَلَکَکُمْ فِی سَقَرَ قَالُوْا لَمْ نَکُ مِنَ الْمُصَلِّیْنَ" الآیۃ۔ مسلمان کافروں سے کہیں گے تمہیں کس چیز نے جہنم میں پہنچایا تو وہ کہیں گے ہم نماز نہیں پڑھتے تھے (ت)

جزاء کفر مخلد فی النار والعذاب ہے اس میں تخفیف امکان شرعی نہیں رکھتی،

[Table] فأن التخفیف في التأبید ابطال له رأسا وفیه تبدیل القول وھو محال۔ ہمیشہ کے عذاب میں تخفیف اس کا ابطال ہے اور اس میں قول باری تعالٰی کی تبدیلی لازم آتی ہے جو کہ محال ہے۔ (ت)

باقی بالائی عذابوں ہولوں میں حسب ارادہ الہیہ تخفیف سے کوئی مانع نہیں، اور رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[Table] من اخذ اموال الناس یرید اداء ھا ادی اللہ عنہ۔ رواہ احمد و البخاری و ابن ماجۃ عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ جو لوگوں کا مال بہ ارادہ ادا لے اللہ تعالیٰ اس کی طرف سے ادا فرمادے (اس کو امام احمد، بخاری اور ابن ماجہ نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

۱ القرآن الکریم ۷۴ / ۴۲۔ ۴۳ ۲ صحیح البخاری کتاب فی الاستقراض باب من اخذ اموال الناس الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۲۱

Fatawa Ridawiyya Volume 25

And he (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"Whoever takes a debt intending to repay it, Allah will fulfill it on his behalf on the Day of Resurrection." (Narrated by al-Tabarani in al-Kabir[1] from Maymunah, may Allah be pleased with her, with a sound chain of narration.)

Whoever takes a debt upon themselves and intends to repay it, Allah Almighty will fulfill it on their behalf on the Day of Resurrection. (Al-Tabarani narrated this in al-Mu’jam al-Kabir from Hazrat Maymunah, may Allah be pleased with her, with a sound chain of narration. - T)

And if it was taken with ill-intent and through unlawful means, then it is certainly a sin and a violation of the servant's rights. The property of a Dhimmi (non-Muslim citizen) is sacrosanct, and in these rights, it is considered like that of Muslims. In such a case, scholars state that its recompense is nothing but punishment; we seek refuge in Allah Almighty. Therefore, they say that the right of a Dhimmi is more stringent than the right of a Muslim. In Fatawa Khaniyah, at the end of the Book of Usurpation (Kitab al-Ghasb), it is written:

If a Muslim usurps a Dhimmi's property or steals from him, he will be punished for it on the Day of Resurrection because he took sacrosanct property. Forgiveness is not expected from a Dhimmi, while it is expected from a Muslim. Therefore, the dispute with a Dhimmi is more severe. At the time of dispute, the reward for a Muslim's worship will not be given to the disbeliever because he is not among those entitled to reward, nor is there any reason to place the burden of the disbeliever's disbelief on the Muslim. Therefore, his dispute will remain.[2] (T)

In Jawahir al-Akhlati, Book of Istihsan, it says:

If a Muslim usurps from a Dhimmi or steals from him, the Muslim will be punished and he [the Dhimmi] will litigate against him.

---

[1] Al-Mu’jam al-Kabir, Hadith 1029, Al-Maktabah al-Faysaliyyah, Beirut, 23/234; Kanz al-Ummal, reported from Maymunah, Hadith 15427, Mu’assasah al-Risalah, Beirut, 6/221. [2] Fatawa Qadi Khan, Book of Usurpation, Chapter on Exoneration of the Usurper, etc., Naval Kishore, Lucknow, 3/493.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"जिसने इस नियत से ऋण लिया कि वह उसे चुका देगा, अल्लाह कयामत के दिन उसकी ओर से उसे चुका देगा।" (इसे अल-तबरानी ने अल-कबीर[1] में हज़रत मैमूना रज़ियल्लाहु अन्हा से सही सनद के साथ रिवायत किया है।)

जो कोई ऋण अपने ज़िम्मे लेता है और उसे चुकाने की नीयत रखता है, अल्लाह अज़्ज़-व-जल्ल कयामत के दिन उसकी ओर से उसे चुका देगा। (इसे तबरानी ने मुअजम कबीर में हज़रत मैमूना रज़ियल्लाहु अन्हा से सही सनद के साथ रिवायत किया है। - त)

और अगर बदनियती और नाजायज़ तरीके से लिया तो वह यकीनन गुनाह और बंदे का हक़ (हक़-उल-अब्द) है। ज़िम्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) का माल महफूज़ है और उन अधिकारों में उसे मुसलमानों के समान समझा जाता है। इस स्थिति में उलेमा फरमाते हैं कि इसका बदला केवल अज़ाब (सज़ा) है, वल्-इयाज़ु बिल्लाह तआला। इसीलिए फ़रमाते हैं कि ज़िम्मी का हक़ मुसलमान के हक़ से अधिक सख्त है। फ़तावा खानिया के किताब अल-ग़सब के अंत में है:

यदि किसी मुसलमान ने किसी ज़िम्मी का माल हड़प लिया या चोरी की, तो उसे कयामत के दिन इसके लिए सज़ा दी जाएगी क्योंकि उसने महफूज़ माल लिया था। और ज़िम्मी से माफ़ी की उम्मीद भी नहीं की जा सकती, जबकि मुसलमान से इसकी अपेक्षा की जाती है। इसलिए ज़िम्मी के साथ विवाद अधिक गंभीर है। विवाद के समय, मुसलमान की इबादत का सवाब काफ़िर को नहीं दिया जाएगा क्योंकि वह सवाब का पात्र नहीं है, और न ही काफ़िर के कुफ़्र का बोझ मुसलमान पर डालने का कोई कारण है। इसलिए उसका विवाद बना रहेगा।[2] (त)

जवाहर अल-अख्लाती की किताब अल-इस्तिहसान में है:

यदि किसी मुसलमान ने ज़िम्मी से कुछ हड़प लिया या चोरी की, तो मुसलमान को सज़ा दी जाएगी और वह (ज़िम्मी) उस पर मुकदमा करेगा।

---

1. अल-मुअजम अल-कबीर हदीस 1029, अल-मकतबाह अल-फ़ैसलिया बेरूत 23/234, कंज़ुल उम्माल मिमूनह से रिवायत हदीस 15427, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 6/221।

2. फ़तावा काज़ी खान, किताब अल-ग़सब, फ़स्ल फी बराअतुल ग़ासिब अलख, नवल किशोर लखनऊ 3/493।

पृष्ठ 64 / 658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم :

من ادان دینا ینوی قضاء ہ اداہ اللہ عنہ یوم القیمۃ۔ رواہ الطبرانی فی الکبیر ۱ عن میمونۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا بسند صحیح۔

جو کوئی دین اپنے ذمہ کرے اور اس کی ادا کی نیت رکھتا ہے اللہ عزوجل روزِ قیامت اس کی طرف سے ادا فرمادے (اس کی طبرانی نے معجم کبیر میں حضرت میمونہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے بسند صحیح روایت کیا۔ ت)

اور اگر بدنیتی اور ناجائز طریقے سے لیا تو ضرور گناہ و حق العبد ہے ذمی کامال معصوم ہے اور وہ ان حقوق میں مثل مسلمانوں کے سمجھا جاتا ہے اس صورت میں علماء فرماتے ہیں کہ اس کا بدلہ عذاب ہی ہے، والعیاذ باللہ تعالٰی۔ ولذا فرماتے ہیں کہ ذمی کا حق مسلمان کے حق سے سخت تر ہے۔ فتاوٰی خانیہ آخر کتاب الغصب میں ہے:

مسلم غصب من ذمی مالا او سرق منہ فانہ یعاقب بہ یوم القیمۃ لانہ اخذ مالا معصوما والذمی لایرجی منہ العفو ویرجی ذلک من المسلم فکانت خصومۃ الذمی اشد وعند الخصومۃ لا یعطی ثواب طاعۃ المسلم الکافر لانہ لیس من اھل الثواب ولا وجہ ان یوضع علی المسلم و بال کفر الکافر فیبقی فی خصومتہ۔ ۲

کسی مسلمان نے ذمی کامال غصب کیا یا چوری کیا تو روزِ قیامت اس کو سزا دی جائے گی کیونکہ اس نے مال معصوم لیا حالانکہ ذمی سے معافی کی امید بھی نہیں کیونکہ وہ تو مسلمان سے متوقع ہے، لہٰذا خصومت ذمی زیادہ شدید ہے۔ خصومت کے وقت مسلمان کی عبادت کا ثواب کافر کو نہیں

دیا جائے گا کیونکہ وہ ثواب کا اہل نہیں اور نہ ہی کفر کافر کا وبال مسلمان پر ڈال دینے کی کوئی وجہ ہے لہٰذا اس کی خصومت برقرار رہے گی۔ (ت)

جواہر الاخلاطی کتاب الاستحسان میں ہے :

لم غصب المسلم من ذمی اوسرق منہ یعاقب المسلم ویخاصمہ

اگر مسلمان نے ذمی سے کچھ غصب کیا یا اس کی چوری کی تو مسلمان کو سزا دی جائے گی اور ذمی

---

۱ المعجم الکبیر حدیث ۱۰۲۹ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲۳/ ۲۳۴، کنز العمال بر مز طب عن میمونہ حدیث ۱۵۴۲۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۲۲۱/۶ ۲ فتاوی قاضی خان کتاب الغصب فصل في براءۃ الغاصب الخ نولکشور لکھنؤ ۳/ ۴۹۳

Fatawa Razvia - Volume 25

Arabic	Urdu
On the Day of Resurrection, the grievance of a non-Muslim citizen (Dhimmi) is more severe than that of a Muslim, because the non-believer is an eternal dweller of Hell. The injustices committed against him by people will result in a reduction of his punishment. Therefore, it cannot be expected of him to let go of those injustices. However, forgiveness can be expected from a Muslim.	On the Day of Resurrection, there will be a dispute. Therefore, oppressing a non-Muslim citizen (Dhimmi) is more severe than oppressing a Muslim. This is because a non-believer is an eternal dweller of Hell, and the injustices committed against him by people will lead to a reduction in his torment. Hence, it cannot be expected that he would forgive those injustices. However, forgiveness can be expected from a Muslim. (T)

1. Jawahir al-Akhlati, Section on what is disliked to wear and what is not, Manuscript, p. 238-297.

In Tariqa-e-Muhammadiyya and Hadiqa-e-Nadiyya, describing the calamities of a man:

Arabic	Urdu
The jurists said that punishment on the Day of Judgment for a human regarding animal rights is certain because forgiveness is not possible there, nor is retaliation through good and bad deeds. Similarly, regarding a Dhimmi, if a Muslim oppresses him, punishment is certain if he did not seek forgiveness in this world. My father (may Allah the Almighty have mercy on him), in his commentary on Sharh al-Durar, said: "If a Muslim usurps or steals the property of a Dhimmi, he will be held accountable in the Hereafter. The grievance and dispute of a non-believer	Jurists have stated that punishment is certain for a human on the Day of Resurrection due to cruelty towards an animal, because forgiveness and exchange with good or bad deeds are not possible there. Similarly, if a Muslim oppresses a Dhimmi, then punishment is certain for that Muslim unless he sought forgiveness from him in this world. My father (may Allah the Almighty have mercy on him), in his commentary on Sharh al-Durar, said: "If a Muslim usurped or stole the property of a Dhimmi, he will be held accountable for it in the Hereafter. Although the oppression and grievance of a non-believer are very severe,

Arabic

are more severe because either he will place his sins on the Muslim according to his right, or take from his good deeds. But a non-believer cannot take good deeds, and an animal has no sins nor is it capable of taking good deeds. Therefore, punishment is certain." - summarized.

Urdu

because either he would cast his sins onto the Muslim according to his right, or take from his good deeds. However, a non-believer can neither take a Muslim's good deeds nor can his sins be cast upon a Muslim. An animal has no sin and is not capable of receiving good deeds; therefore, punishment becomes certain." - summarized. (T)

1. Al-Hadiqa an-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya, The eighth category of the nine categories, etc., Al-Maktaba al-Nooria Razvia, Faisalabad, 2 / 507.

फ़तावा रज़विया - खंड २५

अरबी

कयामत के दिन एक ज़िम्मी (गैर-मुस्लिम नागरिक) की शिकायत मुसलमान की तुलना में अधिक गंभीर होगी, क्योंकि काफिर हमेशा के लिए नर्क का निवासी है। लोगों द्वारा उस पर की गई ज़्यादतियों के कारण उसके दंड में कमी की जाएगी, इसलिए उससे यह उम्मीद नहीं की जा सकती कि वह उन ज़्यादतियों को छोड़ देगा। जबकि मुसलमान से माफी की उम्मीद की जा सकती है।

उर्दू

कयामत के दिन उससे विवाद होगा, इसलिए एक गैर-मुस्लिम नागरिक (ज़िम्मी) पर ज़ुल्म करना मुसलमान पर ज़ुल्म करने से कहीं अधिक गंभीर है। क्योंकि काफिर हमेशा के लिए जहन्नमी (नरकवासी) है और लोगों द्वारा उस पर की गई ज्यादतियों के कारण उसके अज़ाब (दंड) में कमी आएगी। इसलिए यह उम्मीद नहीं की जा सकती कि वह उन ज्यादतियों को माफ करेगा। हालाँकि, एक मुसलमान से माफी की उम्मीद की जा सकती है। (त)

1. जवाहर अल-अखलाती, खंड: क्या पहनना नापसंद है और क्या नहीं, पांडुलिपि, पृष्ठ २३८-२९७।

तरीक़ा-ए-मुहम्मदिया और हदीक़ा-ए-नदिया में 'आफ़ात-ए-रजुल' (मनुष्य की आपदाओं) के वर्णन में है:

अरबी

फुकहा ने कहा है कि कयामत के दिन जानवरों के अधिकारों के संबंध में मनुष्य पर दंड निश्चित है, क्योंकि वहां न तो माफी संभव है और न ही नेकियों और बुराइयों के माध्यम से बदला। इसी प्रकार ज़िम्मी के मामले में, यदि किसी मुसलमान ने उस पर ज़ुल्म किया है, तो दंड निश्चित है यदि उसने दुनिया में माफी नहीं मांगी। मेरे पिता (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) ने शरह अल-दुरर की अपनी टीका में कहा: "यदि

उर्दू

फुकहा (विधिवेत्ताओं) ने कहा है कि जानवर पर क्रूरता के कारण कयामत के दिन इंसान पर अज़ाब (दंड) होना निश्चित है, क्योंकि वहां माफी और नेकियों या बुराइयों के ज़रिए बदला संभव नहीं है। इसी तरह अगर किसी मुसलमान ने किसी ज़िम्मी पर ज़ुल्म किया हो, तो उस मुसलमान पर अज़ाब निश्चित है जब तक कि उसने दुनिया में उससे माफी न माँग ली हो। मेरे पूज्य पिता (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) ने शरह अल-दुरर पर अपनी टीका में फरमाया: "यदि किसी मुसलमान ने ज़िम्मी का माल छीना या चुराया, तो आख़िरत

अरबी

किसी मुसलमान ने ज़िम्मी की संपत्ति हड़प ली या चुरा ली, तो आख़िरत में उसकी पकड़ होगी। काफिर का ज़ुल्म और विवाद अधिक गंभीर है क्योंकि या तो वह अपने हक के बराबर अपने गुनाह मुसलमान पर डाल देगा, या उसकी नेकियाँ ले लेगा। लेकिन काफिर नेकियाँ नहीं ले सकता, और जानवर का कोई गुनाह नहीं होता और न ही वह नेकियों का पात्र होता है। इसलिए दंड निश्चित है।" - संक्षेप में।

उर्दू

(परलोक) में उससे पूछताछ होगी। हालांकि काफिर का ज़ुल्म और शत्रुता बहुत गंभीर है क्योंकि या तो वह अपने हक के मुताबिक अपने गुनाह मुसलमान पर डाल देगा या उसकी नेकियां ले लेगा। जबकि हकीकत में एक काफिर न तो मुसलमान की नेकियां ले सकता है और न ही उसके गुनाह मुसलमान पर डाले जा सकते हैं। चौपायों (जानवरों) का कोई गुनाह नहीं होता और वे नेकियों के योग्य नहीं होते, इसलिए अज़ाब निश्चित हो गया।" - संक्षेप में। (त)

1. अल-हदीक़ा अन-नदिया शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया, नौ श्रेणियों में से आठवीं श्रेणी आदि, अल-मकतबा अल-नूरिया रज़विया, फैसलाबाद, २ / ५०७।

पृष्ठ ६५ / ६५८

الذمی یوم القیمۃ فظلامۃ الکافر اشد من ظلامۃ المسلم لان الکافر من اھل النار ابدا و یقع لہ التخفیف بالظلامات التی قبل الناس فلا یرجی منہ ان یترکھا او المسلم یرجی منہ العفو۔ قیامت کے روز اس سے خصومت کرے گا لہذا کافر پر ظلم مسلمان پر ظلم سے سخت تر ہے کیونکہ کافر دائمی جہنمی ہے اور لوگوں کی اس پر جو زیادتیاں ہیں ان کے سبب سے اس کے عذاب میں تخفیف ہوگی لہذا اس سے یہ امید نہیں کہ وہ ان زیادتیوں کو معاف کرے گا، البتہ مسلمان سے معافی کی توقع جا سکتی ہے۔ (ت)

1 جواہر الاخلاطی فصل فیما یکرہ لبسہ و فیما لا یکثر قلمی نسخہ ص ۲۳۸۔ ۲۹۷

طریقہ محمدیہ و حدیقہ ندیہ بیان آفات الرجل میں ہے:

الفقھاء قالوا ان العذاب یوم القیمۃ علی الانسان فی حق الحیوان متعین لانہ لایمکن المسامحۃ ولا القصاص بالحسنات والسیئات وکذا الذمی اذاظلمہ المسلم فان العذاب فیہ متعین ان لم یستحل منہ فی الدنیا قال الوالد رحمہ اللہ تعالی فی شرحہ علی شرح الدرر مسلم غصب اوسرق مال ذمی یؤخذ بہ فی الآخرۃ وظلامۃ الکافر وخصومتہ اشد لانہ اما ان یحملہ ذنبہ بقدر حقہ او یاخذ من حسناتہ والکافر لا یاخذ من الحسنات ولا ذنب للدابۃ ولا تؤھل لاخذ الحسنات فیتعین العقاب اھ باختصار۔ فقہاء نے فرمایا ہے حیوان پر ظلم کی وجہ سے قیامت کے روز انسان پر عذاب کا واقع ہونا متعین ہے کیونکہ اس میں معافی اور نیکیوں اور برائیوں سے بدلہ ممکن نہیں۔ ایسا ہی ذمی جس پر مسلمان نے ظلم کیا ہو تو اس مسلمان پر عذاب متعین ہے جبکہ دنیا میں اس سے معاف نہ کرا لیا ہو۔ حضرت والد رحمہ اللہ تعالٰی نے شرح الدرر پر اپنی شرح میں فرمایا کسی مسلمان نے ذمی کا مال غصب کیا یا چرایا تو

اس پر آخرت میں مواخذہ ہوگا حالانکہ ذمی کا ظلم و خصومت سخت ترین ہے کیونکہ یا تو وہ اپنے گناہ اپنے حق کے مطابق مسلمان پر ڈالے یا اس کی نیکیاں لے حالانکہ کافر نہ تو مسلمان کی نیکیاں لے سکتا ہے اور نہ اس کے گناہ مسلمان پر ڈالے جاسکتے ہیں، چار پائے کا کوئی گناہ نہیں ہوتا اور نیکیوں کا وہ اہل ہی نہیں لہذا عذاب متعین ہوا اھ اختصار(ت)

2 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ الصنف الثامن من الاصناف التسعۃ الخ المکتبۃ النوریۃ رضویہ فیصل آباد ۲ / ۵۰۷

Fatawa Rizvia, Volume 25

In the commentary on "Fiqh al-Akbar" in the discussion of repentance, it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
When a Muslim usurps property from a Dhimmi (protected non-Muslim citizen) or steals from him, he will be punished for it on the Day of Resurrection, because forgiveness is not expected from a Dhimmi; therefore, the grievance of a Dhimmi is more severe[1].	When a Muslim usurps or steals property from a Dhimmi, he will be punished on the Day of Judgment because of it, since forgiveness cannot be expected from a Dhimmi. Therefore, the dispute with a Dhimmi is more severe.

However, this is in the case when taking compensation is the will of the Lord of Honor, Mighty and Majestic; otherwise, it is possible that He puts it into the heart of the disbeliever to forgive, or He makes him forgive in exchange for some reduction [in punishment].

Arabic Text	Urdu Translation
For if it is permissible to grant him mitigation due to injustices he suffered from people, as stated in Al-Jawahir, then it should also be permissible as a reward for forgiveness to liberate the Muslim. Tahtawi, then Shami, said regarding the statement in Al-Durr in the chapter of Hatar (Prohibitions) before the issues of competition: "Injustice against a Dhimmi is more severe than injustice against a Muslim."[2] Its text is: "Because he (the Dhimmi) will be more persistent in demanding against his oppressor so that he may be with him in his punishment. And there is nothing preventing the casting of sins other than disbelief onto his oppressor, so he is punished instead of him, as mentioned by some of them (scholars)." Similarly, there is nothing	Because when mitigation in his (the Dhimmi's) punishment is permissible due to the injustices people did to him, as in "Jawahir", then it is also permissible that Allah Almighty, to free the Muslims, gives some compensation to the Dhimmi to forgive and effects his liberation. Tahtawi said, then Shami in "Durr" in the section on "Khatr" shortly before the previous issues, on the saying that "Injustice against a Dhimmi is more severe than injustice against a Muslim", said this is because the Dhimmi will make a severe demand against his oppressor so that the oppressor also shares in the punishment with him. And there is no barrier to putting the Dhimmi's sins (other than disbelief) onto the oppressor, so he will be afflicted with punishment in their stead;

Arabic Text	Urdu Translation
preventing it being said to him: "If you forgo [your claim] against the Muslim, we will remove such and such of your sins," and so he forgives.[3]	some scholars have mentioned this. Likewise, there is also no barrier to saying to the Dhimmi, "If you forgive the Muslim, then your such-and-such..."

[1] Minah al-Rawd al-Azhar Sharh al-Fiqh al-Akbar, including the chapter on Repentance, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, pp. 158-159. [2] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Hatar and Ibahah, Chapter on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/249. [3] Radd al-Muhtar, Book of Hatar and Ibahah, Chapter on Sales, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/257; Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Hatar and Ibahah, Chapter on Sales, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/201.

फ़तवा रिज़विया, जिल्द 25

"फ़िक़्ह-ए-अकबर" की व्याख्या में तौबा (प्रायश्चित) की चर्चा में कहा गया है:

अरबी पाठ

जब कोई मुसलमान किसी धिम्मी (संरक्षित गैर-मुस्लिम नागरिक) की संपत्ति हड़प लेता है या चोरी कर लेता है, तो उसे कयामत के दिन इसके लिए दंडित किया जाएगा, क्योंकि धिम्मी से क्षमा की अपेक्षा नहीं की जाती है; इसलिए, धिम्मी का विवाद अधिक गंभीर है[1]।

उर्दू अनुवाद

जब किसी मुसलमान ने धिम्मी का माल हड़प लिया या चुरा लिया, तो उसकी वजह से उसे कयामत के दिन अज़ाब (दंड) दिया जाएगा क्योंकि धिम्मी से माफ़ी की उम्मीद नहीं है, लिहाज़ा धिम्मी की दुश्मनी (विवाद) ज़्यादा सख़्त है।

लेकिन यह उसी स्थिति में है जब बदला लेना ही रब्बुल इज़्ज़त (सम्मान के प्रभु) की इच्छा हो, अन्यथा यह संभव है कि वह काफ़िर के दिल में डाल दे कि वह माफ़ कर दे, या किसी कमी (दंड में कमी) के बदले उससे माफ़ करवा दे।

अरबी पाठ

क्योंकि यदि लोगों द्वारा उस पर किए गए अन्यायों के कारण उसके लिए [दंड में] कमी संभव है, जैसा कि अल-जवाहिर में है, तो मुसलमान की रिहाई के लिए क्षमा के इनाम के रूप में यह भी संभव होना चाहिए। तहतावी, फिर शामी ने 'अल-दुर' में 'हतर' (निषेध) के अध्याय में 'मुसाबका' के मुद्दों से पहले, इस कथन पर कहा: "धिम्मी पर किया गया ज़ुल्म मुसलमान पर किए गए ज़ुल्म से अधिक गंभीर है।"[2] इसका मूल पाठ है: "क्योंकि वह (धिम्मी) अपने ज़ालिम पर सख़्त माँग करेगा ताकि वह उसके साथ अज़ाब में शामिल हो। और कुफ़्र (अविश्वास) के अलावा अन्य पापों को उसके ज़ालिम पर डालने में कोई बाधा नहीं है, जिससे

उर्दू अनुवाद

इसलिए कि जब लोगों की धिम्मी पर ज़्यादतियों की वजह से उसके अज़ाब में तख़फ़ीफ़ (कमी) जायज़ है जैसा कि 'जवाहिर' में है, तो यह भी जायज़ है कि अल्लाह तआला मुसलमानों की ख़लासी (रिहाई) के लिए धिम्मी को माफ़ करने का कुछ बदला देकर उसकी ख़लासी करा दे। तहतावी ने कहा फिर शामी ने 'दुर' के'ख़तर' में साबका मसाइल (पिछले मुद्दों) से थोड़ा पहले इस क़ौल कि "धिम्मी का ज़ुल्म मुसलमान के ज़ुल्म से अश्द (ज़्यादा सख़्त) है" पर कहा, यह इसलिए है कि धिम्मी अपने ऊपर ज़ुल्म करने वाले पर सख़्त मुतालबा (माँग) करेगा ताकि वह ज़ालिम भी उसके साथ अज़ाब में शरीक हो। और कुफ़्र के

अरबी पाठ

उसके बदले उसे दंडित किया जाएगा, जैसा कि उनमें से कुछ (विद्वानों) ने उल्लेख किया है।" इसी प्रकार, यह कहने में कोई बाधा नहीं है कि: "यदि तुम मुसलमान को छोड़ दो, तो हम तुम्हारे इन-इन पापों को हटा देंगे," और वह माफ़ कर दे।[3]

उर्दू अनुवाद

सिवाय धिम्मी के गुनाह ज़ालिम पर डालने में कोई माने (बाधा) नहीं है, चुनाँचे वह उनके बदले अज़ाब में मुब्तला होगा, इसे कुछ उलमा ने ज़िक्र किया है। इसी तरह इससे भी कोई माने नहीं कि धिम्मी को कहा जाए, "अगर तू मुसलमान को माफ़ कर दे तो तेरे ये-ये..."

[1] मिनह अर-रौद अल-अज़हर शरह अल-फ़िक़्ह अल-अकबर, जिसमें तौबा की बहस आदि शामिल है, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, पृ. 158-159। [2] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हतर वल-इबाहह, बिक्री पर अध्याय, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/249। [3] रद अल-मुह्तार, किताब अल-हतर वल-इबाहह, बिक्री पर अध्याय, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/257; हाशियत अल-तहतावी 'अला अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-हतर वल-इबाहह, बिक्री पर अध्याय, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 3/201।

شرح فقہ اکبر بحث توبہ میں ہے کہ :

عربی متن	اردو ترجمہ
اذا غصب مسلم من ذمی مالا اوسرق منه فانه یعاقب به یوم القیمة لان الذمی لایرجی منه العفو فکانت خصومة الذمی اشد 1۔	جب کسی مسلمان نے ذمی کا مال غصب کیا یا چرایا تو اس کی وجہ سے اس کو قیامت کے دن عذاب دیا جائے گا کیونکہ ذمی سے عفو کی توقع نہیں لہٰذا ذمی کی خصومت زیادہ سخت ہے۔

مگر یہ اسی حالت میں ہے جبکہ بدلہ لینا ہی مشیت رب العزة عز جلالہ ہو، ورنہ ممکن ہے کہ وہ کافر کے دل میں ڈالے کہ معاف کر دے یا کسی تخفیف کے بدلے اس سے معاف کرا دے،

عربی متن	اردو ترجمہ
فانه اذا جاز التخفیف عنه بظلمات له قبل الناس کما فی الجواهر فلیجز ایضاً جزاء العفو تخلیصاً للمسلم وقد قال الطحطاوی ثم الشامی عند قول الدر من الحظر قبیل مسائل المسابقة، ظلم الذمی اشد من ظلم المسلم 2 مانصه لانه یشدد الطلب علی ظالمه لیکون معه فی عذابه ولامانع من طرح سیئات غیر الکفر	اس لئے کہ جب لوگوں کی ذمی پر زیادتیوں کی وجہ سے اس کے عذاب میں تخفیف جائز ہے جیسا کہ جواہر میں ہے تو یہ بھی جائز ہے کہ اللہ تعالیٰ مسلمانوں کی خلاصی کے لئے ذمی کو معاف کرنے کا کچھ بدلہ دے کر اس کی خلاصی کرا دے۔ طحطاوی نے کہا پھر شامی نے در کے خطر میں مسائل سابقہ سے تھوڑا پہلے اس قول کہ "ظلم ذمی ظلم مسلمان سے اشد ہے" پر کہا یہ اس لئے ہے کہ ذمی اپنے اوپر ظلم کرنے والے پر سخت مطالبہ کرے گا

عربی متن	اردو ترجمہ
تاکہ وہ ظالم بھی اس کے ساتھ عذاب میں شریک ہو اور کفر	
علی ظالمه فیعذب بها بدله ذکره	کے سوائے ذمی کے گناہ ظالم پر ڈالنے میں کوئی مانع نہیں
بعضهم اه فکذا لامانع من ان یقال له ان	چنانچہ وہ ان کے بدلے عذاب میں مبتلا ہوگا، اس کو بعض
یفوت من المسلم طرحنا منك کذا وکذا	علماء نے ذکر کیا ہے اھ اسی طرح اس سے بھی کوئی مانع
من سیئاتك فیعفو - 3	نہیں کہ ذمی کو کہا جائے اگر تو مسلمان کو معاف کر دے
تو تیرے یہ یہ	

1 منح الروض الازھر شرح الفقہ الاکبر ومنہا بحث التوبہ الخ مصطفی البابی مصر ص ۱۵۸-۱۵۹

2 الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۴۹ 3 ردالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۵۷، حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الحظر والاباحة فصل فی البیع دارالمعرفۃ بیروت ۳ / ۲۰۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

...if the sins are erased, He may forgive them. (T)

In short, it does not mean at all that punishment for oppression against a non-Muslim subject (Dhimmi) is obligatory, definitive, and certain to occur, as this is clearly against the creed of the Ahl al-Sunnah. According to us, punishment for any sin other than disbelief (Kufr) is not certain to occur.

Allah Almighty says: "And He forgives what is less than that for whom He wills."[1] As I have pointed out in the margins of Al-Hadiqa here. And Allah, the Exalted, knows best.

Issue 7: From Benares, Jamal Tola, sent by Master Badruddin, 4 Rajab 1319 AH. What do the scholars of the religion say about this matter: Zaid took loans from various people and spent them on his wedding ceremony, and also paid off a decree issued against him by the civil court. Afterwards, he declared his hereditary property share as two hundred rupees and sold it towards his wife's dower (Mahr), which was five hundred and fifty rupees, and got the sale deed registered. In the sale deed, Zaid also wrote that if any more property of mine is found, the remaining dower should be paid from it. Zaid passed away and has no other property. At this time, for the distribution of the hereditary property and for the various types of disputes between the parties, arbitrators (panch) were appointed. The creditors have applied to the arbitrators to be paid from the deceased's property. Zaid left behind a wife and one minor son. Clarify, and may you be rewarded. (T)

The Answer: If Zaid, while in sound physical and mental health, sold his entire property towards his wife's dower and gave nothing to the remaining creditors, then although Zaid might be sinful for bad intentions, the creditors have absolutely no right to claim from this property, which is now the ownership of Zaid's wife. Their claim remains for the hereafter. However, if any other property or assets belonging to Zaid are proven, then the creditors will be entitled to their proportional share in it. Zaid's writing in the sale deed that the remaining dower should also be paid from it will not be heard (accepted). And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Quran Al-Karim 4/48 Page 67 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...गुनाह मिटा दिए जाएँ तो वह माफ़ कर दे। (त)

संक्षेप में, इसका यह अर्थ बिल्कुल नहीं है कि किसी ज़म्मी (ग़ैर-मुस्लिम नागरिक) पर ज़ुल्म की सज़ा अनिवार्य, निश्चित और अवश्यंभावी है, क्योंकि यह अहले सुन्नत के पंथ के स्पष्ट रूप से विरुद्ध है। हमारे अनुसार, कुफ़्र (अविश्वास) के अतिरिक्त किसी भी पाप की सज़ा अवश्यंभावी नहीं है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "और वह शिर्क के अलावा जिसके गुनाह चाहे माफ़ कर दे।"[1] जैसा कि मैंने यहाँ 'हदीक़ा' के हाशिए में ध्यान दिलाया है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला 7: बनारस, मुहल्ला जमाल टोला से मास्टर बदरुद्दीन द्वारा भेजा गया, 4 रजब 1319 हिजरी। दीन के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: ज़ैद ने विभिन्न लोगों से ऋण लिया और उसे अपनी शादी की रस्मों में ख़र्च किया, और एक सिविल कोर्ट की डिक्री का भी भुगतान किया जो उसके ख़िलाफ़ जारी हुई थी। इसके बाद, उसने अपनी पैतृक संपत्ति के हिस्से का मूल्य दो सौ रुपये घोषित किया और उसे अपनी पत्नी के मेहर (दहेज), जो साढ़े पांच सौ रुपये था, के एवज़ में बेच दिया और इसकी रजिस्ट्री करवा दी। बैनामा (बिक्री पत्र) में ज़ैद ने यह भी लिखा कि यदि मेरी और कोई संपत्ति पायी जाए, तो शेष मेहर उससे अदा किया जाए। ज़ैद का निधन हो गया और उसकी कोई अन्य संपत्ति नहीं है। इस समय पैतृक संपत्ति के बँटवारे और पक्षों के बीच विभिन्न प्रकार के विवादों के लिए जो पंच (मध्यस्थ) नियुक्त किए गए हैं, ऋणदाताओं ने पंचों के पास आवेदन किया है कि मृतक की संपत्ति से उनका भुगतान किया जाए। ज़ैद अपने पीछे एक पत्नी और एक नाबालिग पुत्र छोड़ गया है। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (त)

उत्तर: यदि ज़ैद ने शारीरिक और मानसिक रूप से स्वस्थ रहते हुए अपनी पूरी संपत्ति अपनी पत्नी के मेहर के बदले बेच दी और शेष ऋणदाताओं को कुछ नहीं दिया, तो भले ही ज़ैद दुर्भावना के कारण गुनहगार हो, लेकिन ऋणदाताओं को इस संपत्ति से, जो अब ज़ैद की पत्नी के स्वामित्व में है, दावा करने का कोई अधिकार नहीं है। उनका दावा परलोक के लिए रहा। हाँ, यदि ज़ैद की इसके अतिरिक्त कोई अन्य संपत्ति या धन सिद्ध होता है, तो ऋणदाता उसमें अपने आनुपातिक हिस्से के हकदार होंगे। और ज़ैद का बैनामा में यह लिखना कि शेष मेहर भी उसी से अदा किया जाए, स्वीकार्य (सुना) नहीं जाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/48 पृष्ठ 67/658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

...گناہ مٹا دیئے جائیں تو وہ معاف کر دے۔ (ت)

بالجملہ یہ معنی ہرگز نہیں کہ ظلم ذمی پر عذاب واجب و قطعی و ضروری الوقوع ہے کہ یہ مذہب اہلسنت کے صریح خلاف ہے۔ ہمارے نزدیک کفر کے سوا کسی گناہ کا عذاب ضروری الوقوع نہیں۔

قال تعالٰی "وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَاءُ" ۱ اللہ تعالٰی نے فرمایا: اور وہ شرک کے سوا جس کے گناہ چاہے معاف فرما دے۔ جیسا کہ اس بات پر میں نے حدیقہ کے حاشیہ میں تنبیہ کی ہے۔ (ت)

واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷: از بنارس محلہ جمال ٹولہ مرسلہ ماسٹر بدر الدین ۴ رجب ۱۳۱۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے مختلف لوگوں سے قرض لے کر اپنے نکاح کی تقریب میں خرچ کیا اور ایک ڈگری کو بھی جو عدالت دیوانی سے اس پر جاری ہوئی تھی بے باق کیا بعدہ، اس نے اپنا حق وحصہ موروثی جائداد کا دو سو کا قرار دے کر اس زوجہ کے دین مہر میں جو ساڑھے پانسو کا تھا بیچ کر کے رجسٹری کرادیا بیعنامہ میں زید نے یہ بھی تحریر کیا ہے کہ اگر میری جائداد اور قرار پائے تو بقیہ مہر اس سے ادا کیا جائے، زید فوت ہو گیا اور اس کی کوئی دوسری جائداد نہیں ہے اس وقت تقسیم جائداد موروثی کے واسطے اور ان انواع واقسام کے نزاع کے واسطے جو درمیان فریقین ہیں جو پنچ مقرر ہوئے ہیں قرضہ دہندوں نے پنچ کے یہاں درخواست کی ہے کہ متوفی کی جائداد سے دلایا جائے، زید نے بیوی اور ایک پسر نا بالغ چھوڑا ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پائے۔ ت)

الجواب: اگر زید نے اپنی کل جائداد بحالت صحت نفس و ثبات عقل اپنی زوجہ کے مہر میں بیچ کر دی اور باقی قرضخواہوں کو کچھ نہ دیا تو اگرچہ زید پر بحال بدنیتی گناہ ہو مگر قرضخواہوں کو اس جائداد سے کہ اب ملک زوجہ زید ہے اصلاً مطالبہ کا اختیار نہیں ان کا مطالبہ آخرت پر رہا، ہاں اگر اس کے سوا اور جائداد یا مال زید کا ثابت ہو تو اس میں تو قرض خواہ حصہ رسد حقدار ہوں گے اور زید کا بیعنامہ میں لکھنا کہ اس سے بھی بقیہ مہر ادا کیا جائے مسموع نہ ہو گا واللہ تعالٰی اعلم

Fatawa Rizvia Volume 25

Question 8: From Old City, 28 Rabi-ul-Awwal 1320 AH What do the scholars of religion and jurists of the manifest Sharia say regarding this matter: Zaid gave money to Bakr on the promise of payment for some goods. Bakr paid a small amount of goods in exchange for the money as promised, and some of Zaid's money remained due from Bakr. Subsequently, Bakr either fled, passed away, or became insolvent. Is it permissible for Zaid to recover the money owed by Bakr from Khalid without Khalid's consent, using some form of pressure? Clarify and you shall be rewarded.

Answer: If Khalid had not stood as a guarantor for the mentioned debt, nor was the demand against him personally, and Khalid did not receive Bakr's property through inheritance, then holding him accountable for Bakr's debt is pure oppression and usurpation. Allah Almighty says: "And no bearer of burdens will bear the burden of another."[1] And Allah Almighty knows best. (T) And Allah Almighty knows best.

Question 9: Submitted by Mirza Abdul Qadir Baig Sahib, Bareilly, Mohalla Nawaban, month of Rabi-ul-Akhir 1326 AH What do the scholars of religion and jurists of the manifest Sharia say regarding this matter: Zaid is indebted in cash to one or several persons. Whatever income he earns, he spends lavishly, and if he receives more, he is ready to construct buildings and engage in trade. Despite demands and promises, he doesn't worry about repayment and thinks about increasing his debts. For this action, he presents examples of those selfless elders who might have been partially in debt by chance or passed away from this transient world in a state of debt due to some compulsion. Zaid presents his defense and says that making a promise was my job and fulfilling it is Allah Almighty's job. So, how is it to attribute the non-payment of debt to the elders of religion and to Allah Almighty for not worrying about debt repayment based on a promise? And if both the creditor and the debtor die in this procrastination, what will happen on the Day of Judgment and the Day of Reckoning? And how will their matter be settled? A detailed answer should be provided according to Allah.

Answer: It is stated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The procrastination of one who possesses means makes his honor and punishment lawful."[2] | Evading the payment of debt despite having the means.

[1] Al-Quran Al-Karim 15/17 [2] Sahih Bukhari, Kitab-ul-Istiqraadh, Chapter: Li-Saahib-il-Haqqi Maqaal, etc., Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/323

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

प्रश्न 8: पुराने शहर से, 28 रबी-उल-अव्वल 1320 हिजरी इस मामले में दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ्ती क्या कहते हैं: ज़ैद ने बक्र को किसी प्रकार के माल के भुगतान के वादे पर रुपये दिए। बक्र ने वादे के अनुसार रुपयों के बदले थोड़ा माल दे दिया और ज़ैद का कुछ रुपया बक्र के ज़िम्मे बाकी रह गया। बाद में बक्र भाग गया या मर गया या कंगाल हो गया। अब क्या ज़ैद के लिए बक्र के बदले का रुपया खालिद से, उसकी सहमति के बिना, किसी प्रकार के दबाव के कारण वसूल करना जायज़ है या नहीं? बयान फरमाएं, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यदि खालिद ने उक्त ऋण की गारंटी नहीं दी थी, न ही मांग उस पर थी, और न ही खालिद को बक्र की संपत्ति विरासत में मिली थी, तो उसे बक्र के ऋण के लिए जिम्मेदार ठहराना सरासर ज़ुल्म और गबन है। अल्लाह तआला फरमाता है: "और कोई बोझ उठाने वाला दूसरे का बोझ नहीं उठाएगा।"[1] और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है। (त) और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

प्रश्न 9: मिर्ज़ा अब्दुल कादिर बेग साहब, बरेली, मोहल्ला नवाबान द्वारा प्रस्तुत, माह रबी-उल-आखिर 1326 हिजरी इस मामले में दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ्ती क्या कहते हैं कि ज़ैद एक या कई व्यक्तियों का नकद ऋणदाता है। उसकी जो भी आमदनी होती है, वह उसे फिजूलखर्ची में खर्च कर देता है और अधिक उपलब्ध होने पर वह इमारतें बनवाने और व्यापार करने के लिए तैयार हो जाता है। तगादा और वादा होने पर भी वह भुगतान की चिंता नहीं करता और कर्ज बढ़ाने के विचार में रहता है। इस कार्य पर वह उन निस्वार्थ बुजुर्गों के कुछ उदाहरण पेश करता है जो इत्तेफाक से आंशिक रूप से ऋणी रहे हों या किसी मजबूरी से कर्ज की स्थिति में इस नश्वर दुनिया से विदा हो गए हों। ज़ैद अपनी सफाई पेश करता है और कहता है कि वादा कर लेना मेरा काम था और उसे पूरा करना अल्लाह तआला का काम है। तो कर्ज को बुजुर्गों पर थोपना और वादे पर कर्ज की अदायगी की चिंता न करने को अल्लाह तआला पर डालना कैसा है? और अगर इसी टालमटोल में कर्जदाता और ऋणी दोनों मर गए तो प्रतिफल के दिन और हिसाब के दिन क्या होगा? और उनका मामला कैसे तय होगा? अल्लाह के नज़दीक विस्तृत उत्तर प्रदान किया जाए।

उत्तर: हदीस में है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "सामर्थ्यवान व्यक्ति का (कर्ज अदायगी में) टालमटोल करना उसकी इज्जत और सजा को जायज़ कर देता है।"[2] | सामर्थ्य होते हुए ऋण चुकाने से कतराना।

[1] अल-कुरान अल-करीम 15/17 [2] सहीह बुखारी, किताब-उल-इस्तक़राज़, बाब: लि-साहिब-इल-हक्क़ी मक़ाल, आदि, क़दीमी कुतुब खाना, कराची, 1/323

مسئلہ ۸: از شہر کہنہ ۲۸ ربیع الاول شریف ۱۳۲۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں، زید نے بکر کو روپیہ بوعدہ ادائے مال کسی قسم کے دیا، بکر نے بموجب وعدہ روپیہ کے عوض میں تھوڑا مال روپیہ سے ادا کیا اور کچھ روپیہ زید کا ذمہ بکر کے باقی رہا، بعد ازاں بکر فرار ہو گیا یا فوت ہو گیا یا نادار ہو گیا، اب زید کو بکر کے عوض کا روپیہ خالد سے بلا رضامندی خالد کے بوجہ کسی قسم کے دباؤ کے وصول کرنا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر نہ خالد نے بکر کی ضمانت مال مذکور کرلی تھی نہ اس کا مطالبہ اپنے اوپر تھا نہ خالد کو بکر کا مال وراثۃً پہنچا تو اس کو بکر کے مطالبہ میں ماخوذ کرنا محض ظلم و غصب ہے۔ قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِّزْرَ أُخْرٰی"[1] ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۹: مسئولہ جناب مرزا عبد القادر بیگ صاحب بریلی محلہ نواباں ماہ ربیع الآخر ۱۳۲۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید ایک یا چند اشخاص کے زر نقد کا قرضدار ہے جو اس کی آمدنی ہوتی ہے وہ اس کو بفراعت خرچ کر ڈالتا ہے اور زیادہ دستیاب ہونے پر عمارت بنوانے و تجارت کرنے پر تیار ہو جاتا ہے تقاضہ اور وعدہ ہونے پر بھی ادائیگی کی فکر نہیں کرتا ہے قرضہ بڑھانے کے خیال میں رہتا ہے، اس عمل پر چند مثالیں ان بزرگانِ بے نفس کی کہ جو اتفاقیہ جزوی قرضدار رہے ہوں یا کسی مجبوری سے قرضہ کی حالت میں اس دارِ فانی سے رحلت فرما ہوئے ہوں زید اپنی صفائی پیش کرتا ہے اور کہتا ہے کہ وعدہ کر لینا میرا کام تھا اور پورا کرنا اللہ تعالٰی کا کام ہے۔ پس قرضہ کو بزرگانِ دین پر اور وعدہ پر قرضہ کی ادائیگی کی فکر نہ کرنے کو اللہ تعالٰی پر منسوب کرنا کیسا ہے؟ اور اگر اسی ٹال مٹول میں قرضخواہ و

قرضدار دونوں فوت ہو گئے تو یومِ جزا اور روزِ حساب کیا؟ اور کیونکر اس کا معاملہ طے ہوگا؟ عند اللہ جواب تفصیل عطا فرمایا جائے۔

الجواب: حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: لَيُّ الْوَاجِدِ يُحِلُّ عِرْضَهُ[2] | ہاتھ پہنچتے ہوئے کا ادائے دین سے سرتابی کرنا

[1] القرآن الکریم ۱۵/۱۷ [2] صحیح البخاری کتاب فی الاستقراض باب لصاحب الحق مقال الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۲۳

Fatawa Razawiyya, Volume 25

"Delaying payment by a wealthy person is injustice."[1] - It makes his honor lawful, meaning it becomes permissible to speak ill of him, to taunt and criticize him; and delaying by a wealthy person is injustice.

In *Ashbah wa al-Naza'ir*: "Breaking a promise is forbidden (haram)"[2] - Making a false promise is haram.

In the Hadith, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The signs of a hypocrite are three: when he speaks, he lies; when he promises, he breaks it; and when he is entrusted, he betrays."[3] (Or as you said, and there are many hadiths in this sense. -T) - There are three signs of a hypocrite: when he talks, he lies; when he promises, he goes against it; and when a trust is placed with him, he betrays it. (Or as you said, and there are many hadiths in this sense. -T)

In the case enquired about, Zaid is a transgressor and sinner, a committer of major sins, an oppressor, a liar, and deserving of punishment. What more titles does he want for himself? If he dies in this state and debt remains upon him, his good deeds will be given away in satisfaction of the claimants. And how will they be given? For approximately three paisas of debt, seven hundred congregational prayers will be given, as stated in *Durr al-Mukhtar* etc., from reliable books. We seek refuge in Allah, the Mighty, the Forgiver (as it is in reliable books like *Durr al-Mukhtar* etc. Allah the Mighty, the Forgiver's refuge. -T). When he runs out of good deeds, their sins will be placed on his head and he will be cast into the Fire. This is the command of justice. And Allah Almighty does not forgive the rights of people until the people themselves forgive. To use the pure lives of the righteous predecessors as a justification for these injustices is further shamelessness and audacity against the firm religion. It is obligatory upon him to have mercy on his own soul and be free from debts. Let him not think death is far away; the punishment of fire will not be bearable. May Allah grant guidance. And Allah Almighty knows best.

1. *Sahih al-Bukhari*, Book of Borrowing, Chapter: Delay by a Rich Man is Injustice, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/323.
2. *Al-Ashbah wa al-Naza'ir*, Book of Prohibition and Permission, Second Art, Idarat al-Quran Karachi, 2/109.
3. *Sahih al-Bukhari*, Book of Faith, Chapter: Sign of a Hypocrite, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/10.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

"धनी व्यक्ति द्वारा भुगतान में देरी करना अन्याय है"।[1] - यह उसके सम्मान को हलाल कर देता है यानी उसे बुरा कहना, उस पर ताना मारना और आलोचना करना जायज़ हो जाता है; और धनी का देर करना ज़ुल्म है।

अशबाह वन-नज़ायर में है: "वादा खिलाफी हराम है"[2] - झूठा वादा करना हराम है।

हदीस में है, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं: "मुनाफिक (पाखंडी) की तीन निशानियां हैं: जब वह बात करे तो झूठ बोले, जब वादा करे तो उसके खिलाफ जाए, और जब उसके पास अमानत रखी जाए तो उसमें खयानत (धोखाधड़ी) करे"।[3] (या जैसा आपने फ़रमाया और इस अर्थ में बहुत सी हदीसें हैं। - त) - मुनाफिक की तीन निशानियां हैं: जब वह बात करे तो झूठ बोले, जब वादा करे तो उसके खिलाफ जाए, और जब उसके पास अमानत रखी जाए तो खयानत करे। (या जैसा कि आपने फरमाया और इस अर्थ में बहुत सी हदीसें हैं। - त)

पूछी गई स्थिति में ज़ैद फासिक और फाजिर (दुराचारी), बड़े गुनाहों का अपराधी, ज़ालिम, झूठा और अज़ाब का हक़दार है। वह अपने लिए इससे ज़्यादा और क्या खिताब चाहता है? अगर वह इस हालत में मर गया और लोगों का कर्ज़ उस पर बाकी रहा, तो उसकी नेकियां उनके दावे के बदले में दे दी जाएंगी। और वे कैसे दी जाएंगी? लगभग तीन पैसे के कर्ज़ के बदले सात सौ जमात वाली नमाज़ें, जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' आदि विश्वसनीय पुस्तकों में है। अल्लाह की पनाह! (जैसा कि दुर्रे मुख्तार आदि विश्वसनीय किताबों में है। अल्लाह अज़ीज़ व गफ्फार की पनाह। - त) जब उसके पास नेकियां नहीं बचेंगी, तो उनके(लेनदारों के) गुनाह उसके सिर पर डाल दिए जाएंगे और उसे आग में फेंक दिया जाएगा। यह न्याय का आदेश है, और अल्लाह तआला बंदों के अधिकारों को तब तक माफ नहीं करता जब तक कि बंदे स्वयं माफ न कर दें। और पूर्वजों के पवित्र जीवन को अपने इन अत्याचारों की दलील बनाना और भी अधिक बेशर्मी और धर्म के साथ दुस्साहस है। उस पर अनिवार्य है कि वह अपनी स्थिति पर दया करे और कर्ज़ों से मुक्त हो जाए। मौत को दूर न समझे, आग का अज़ाब सहा नहीं जाएगा। अल्लाह तआला तौफीक दे। वल्लाहू तआला आलम (और अल्लाह बेहतर जानता है)।

1. सही अल-बुखारी, किताबुल इस्तिक़राज़, बाब मत्ल अल-ग़नी ज़ुल्म, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/323

2. अल-अशबाह वन-नज़ायर, किताबुल हज़र वल इबाहत, अल-फन्नुस-सानी, इदारातुल कुरान कराची, 2/109
3. सही अल-बुखारी, किताबुल ईमान, बाब अलामतुल मुनाफ़िक़, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/10

पृष्ठ 69 का 658

ومطل الغنی ظلم ۱۔ اس کی آبرو کو حلال کر دیتا ہے یعنی اسے برا کہنا اس پر طعن و تشنیع کرنا جائز ہو جاتا ہے اور غنی کا دیر لگانا ظلم ہے۔

اشباہ والنظائر میں ہے: خلف الوعد حرام ۲۔ وعدہ جھوٹا کرنا حرام ہے۔

حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فرماتے ہیں: آیۃ المنافق ثلث اذا حدث کذب واذا وعد اخلف واذا اؤتمن خان ۳۔ او کما قال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فان الاحادیث فی المعنی کثیر۔ منافق کی تین نشانیاں ہیں، جب بات کرے جھوٹ کہے، اور جب وعدہ کرے خلاف کرے، اور جب اس کے پاس امانت رکھی جائے خیانت کرے۔ (یا جیسا کہ آپ نے فرمایا اور اس معنی میں احادیث کثیر ہیں۔ ت)

صورتِ مستفسرہ میں زید فاسق و فاجر، مرتکبِ کبائر، ظالم، کذاب، مستحقِ عذاب ہے۔ اس سے زیادہ اور کیا القاب اپنے لئے چاہتا ہے، اگر اس حالت میں مر گیا اور دین لوگوں کا اس پر باقی رہا اس کی نیکیاں ان کے مطالبہ میں دی جائیں گی اور کیونکر دی جائیں گی تقریباً تین پیسہ دین کے عوض سات سو نمازیں باجماعت کما فی الدرالمختار وغیرہ من معتمدات الاسفار والعیاذ باللہ العزیز الغفار (جیسا کہ درمختار وغیرہ معتمد کتب میں ہے۔ اللہ عزیز غفار کی پناہ۔ ت) جب اس کے پاس نیکیاں نہ رہیں گی ان کے گناہ ان کے سر پر رکھے جائیں گے ویلقی فی النار اور آگ میں پھینک دیا جائے گا، یہ حکم عدل ہے، اور اللہ تعالیٰ حقوق العباد معاف نہیں کرتا جب تک بندے خود معاف نہ کریں، اور سلفِ صالحین کے احوالِ طیبہ کو اپنے ان مظالم کی سند قرار دینا اور زیادہ وقاحت

اور دینِ متین پر جرات ہے، اس پر فرض ہے کہ اپنے حال پر رحم کرے اور دیون سے پاک ہو، موت کو دور نہ جانے آگ کا عذاب سہانہ جائے گا۔ اللہ تعالیٰ توفیق دے واللہ تعالی اعلم۔

۱ صحیح البخاری کتاب فی الاستقراض باب مطل الغنی ظلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۲۳ ۲ الاشباہ والنظائر کتاب الحظر والاباحۃ الفن الثانی ادارۃ القرآن کراچی ۲ / ۱۰۹ ۳ صحیح البخاری کتاب الایمان باب علامۃ المنافق قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۰

Fatawa Razawiya Volume 25

Issue 10: What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say about this matter: Zaid owes a debt to Amr, and Bakr owes money to Zaid. Amr, on his own and without Zaid's referral, took from Bakr the money that Bakr owed to Zaid, as payment for the debt Zaid owed to him. Bakr gave that money to Amr without Zaid's referral or permission. Now, when Bakr pays Zaid his money, he wants to deduct (adjust) the amount he already gave to Amr without Zaid's permission. Zaid refuses to allow this deduction. Therefore, the matter requiring clarification is whether Bakr is entitled to have those rupees adjusted, and is Zaid obligated to allow the adjustment? Explain and be rewarded.

The Answer: In this case, Bakr is not entitled to have those rupees adjusted, nor is it obligatory for Zaid to allow the adjustment. And Allah Almighty knows best.

Issue 11: 29 Rabi-ul-Awwal Sharif, Monday 1333 AH, from Calcutta 45 Colootola Street. A particular company, whose owners and managers are all Christians, has announced that any person who gives 76 rupees and 8 annas annually to the company from the age of 30 to 45, i.e., for a full fifteen years, will receive 1000 rupees from the company after the fifteen-year period has passed. If, after the agreement is made but before the fixed term ends, for example, after two months, or two years, or four years, that person dies, the same company will pay the full 1000 rupees to his heirs. The total sum of the mentioned annual payments for fifteen full years amounts to 1147 rupees and 8 annas. In such a case, is it permissible to deposit the money and receive it from the company under the mentioned conditions, or not?

The Answer: This is a form of gambling (Qimar), and the period set for a lifetime is one during which life is generally expected. The Hadith states: [Box Text]: "The ages of my Ummah are between sixty and seventy." (T) And in the case of remaining alive, it is clear that there is a loss of one hundred and forty-seven [correction: forty-five] rupees and eight annas. Such a transaction with a non-believer...

---

1 Sunan Ibn Majah, Chapters on Asceticism, Chapter on Hope and Life Span, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 322.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

मसला 10: दीन के उलमा और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: ज़ैद पर अमर का क़र्ज़ है और बक्र पर ज़ैद का रुपया है। अमर ने अपनी तरफ़ से बिना ज़ैद की सिफ़ारिश के बक्र से वो रुपया ले लिया जो बक्र पर ज़ैद का आता था, ताकि वो अपने उस क़र्ज़ में उसे ले ले जो ज़ैद पर था। बक्र ने भी बिना ज़ैद के हवाले और बिना उसकी इजाज़त के वो रुपया अमर को दे दिया। अब बक्र, ज़ैद का रुपया देते समय उस रक़म को काटना (मुजरा करना) चाहता है जो उसने बिना ज़ैद की इजाज़त के अमर को दे दी थी। ज़ैद इस कटौती को मानने से इनकार करता है। तो सवाल यह है कि क्या बक्र उस रक़म की कटौती पाने का हक़दार है, और क्या ज़ैद पर इसे स्वीकार करना लाज़िम है? बयान फ़रमाएं सवाब मिलेगा।

अल-जवाब: इस सूरत में बक्र उन रुपयों की कटौती (मुजरा) पाने का हक़दार नहीं है, और न ही ज़ैद पर उन्हें स्वीकार करना लाज़िम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 11: 29 रबीउल अव्वल शरीफ़, पीर का दिन 1333 हिजरी, कलकत्ता 45 कोलू टोला स्ट्रीट। एक ख़ास कंपनी जिसके मालिक और मैनेजर सभी ईसाई (नसरानी) हैं, उनका ऐलान है कि जो शख़्स 30 साल की उम्र से 45 साल की उम्र तक, यानी पूरे 15 साल तक, हर साल 76 रुपये 8 आने कंपनी को देगा, तो 15 साल की मुद्दत गुज़रने के बाद कंपनी उसे 1000 रुपये देगी। अगर मुआहिदा होने के बाद और मुक़र्रर वक़्त ख़त्म होने से पहले, मिसाल के तौर पर दो महीने या दो साल या चार साल बाद वो शख़्स मर जाए, तो यही कंपनी उसके वारिसों को पूरे 1000 रुपये देगी। सालाना रक़म की कुल तादाद 15 सालों में 1147 रुपये 8 आने होती है। क्या ऐसी सूरत में रुपया जमा करना और कंपनी से मज़कूरा शर्त के साथ रुपया वसूल करना जाइज़ है या नहीं?

अल-जवाब: यह सूरत जुए (क़िमार) की है और उम्र की जो मुद्दत रखी गई है वो ग़ालिब ज़िन्दगी की है। हदीस में फ़रमाया गया है: [बॉक्स]: "मेरी उम्मत की उम्रें साठ और सत्तर साल के दरमियान होंगी।" (त) और ज़िंदा रहने की सूरत में ज़ाहिर है कि एक सौ पैंतालीस रुपये आठ आने का नुक़सान है। काफ़िर के साथ ऐसा मामला...

---

1 सुनन इब्न माजह, अबवाबुज़-ज़ुहद, बाबू-अमल वल अजल, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 322।

पृष्ठ 70/658

مسئلہ ۱۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید پر عمرو کا قرضہ آتا ہے اور زید کا روپیہ بکر کے ذمہ ہے عمرو نے بطور خود بلا حوالہ زید بکر سے وہ روپیہ کہ جو اس پر زید کا آتا تھا اپنے قرضہ میں جو زید پر تھا، لے لیا اور بکر نے بلا حوالہ و بغیر اجازت زید عمرو کو وہ روپیہ دے دیا اب بکر زید کا روپیہ دیتے وقت وہ روپیہ کہ جو عمرو کو زید کے قرض میں بغیر اجازت زید دے چکا تھا وضع کرتا ہے اور زید اس کے مجرا دینے سے انکار کرتا ہے لہذا دریافت طلب امر یہ ہے کہ بکر ان روپیوں کے مجرا لینے کا مستحق ہے یا نہیں اور زید پر ان کا مجرا دینا لازم ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اس صورت میں بکر ان روپیوں کے مجرا لینے کا مستحق نہیں، نہ زید پر ان کا مجرا دینا لازم۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۱: ۲۹ ربیع الاول شریف یوم دوشنبہ ۱۳۳۳ھ از کلکتہ ۴۵ کولوٹولہ اسٹریٹ ایک خاص کمپنی جس کے مالک و مختار سب کے سب نصرانی المذہب ہیں ان کا اعلان ہے کہ جو شخص ۳۰ برس کی عمر سے پینتالیس سال کی عمر تک یعنی کامل پندرہ سال تک ہر سال چھتر روپے آٹھ آنے کمپنی کو دیا کرے تو پندرہ برس کی مدت گزرنے کے بعد اس کو کمپنی ایک ہزار روپے دے گی، معاہدہ ہونے کے بعد مدت معینہ ختم ہونے سے پہلے مثلاً دو مہینے یا دو سال چار سال کے بعد وہ شخص مر گیا تو یہی کمپنی اس کے وارثوں کو پورے ایک ہزار روپیہ دے گی، رقم معینہ مذکورہ سالانہ کی تعداد کامل پندرہ سال کی مجموعہ گیارہ سو سینتالیس "۸" روپیہ آٹھ آنے ہوتی ہے ایسی صورت میں روپیہ جمع کرنا اور کمپنی سے مذکورہ شرط کے ساتھ روپیہ وصول کرنا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: یہ صورت قمار کی ہے اور میعاد عمر وہ رکھی ہے جس میں غالب حیات ہے۔ حدیث میں فرمایا: [باکس]: اعمار امتی ما بین الستین الی السبعین ۔ میری امت کی عمریں ساٹھ اور ستر سال کے درمیان ہوں گی۔ (ت) اور بحال حیات ظاہر ہے کہ ایک سو پینتالیس روپے آٹھ آنہ کا نقصان ہے کافر کے ساتھ ایسا معاملہ

---

۱ سنن ابن ماجہ ابواب الزہد باب الامل والاجل ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۳۲۲

Fatawa Rizvia - Volume 25

...in which the dominant aspect is of its own loss, it is not permissible as specified in Fath al-Qadir (as it has been explicitly mentioned in Fath al-Qadir. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 12: Sent by Alif Khan, Manager of Madrasa Islamia, Sanguar, State of Kota, Rajputana, 26 Safar 1335 AH. A Muslim, presenting a house as his own, sold it to another Muslim. Upon investigation, it turned out that the house belonged to a deceased Hindu. The seller had deceptively presented it as his own property under mortgage and sold it. The deceased has no offspring from his loins. Is this action of the purchaser punishable in Shariah? Will he consider this house as his property or not? Or can he take his money back? Please explain and be rewarded.

The Answer: The fatwa is that in this era, debt can be recovered even from a different genus. Since that Hindu was his debtor and died, he can include this house in his debt. If its price is equal to or less than the debt, then it is clear that his act of selling the house by presenting it as his own is a valid sale. The purchaser has become the owner. However, if the price of the house is more than the debt, then he can own it to the extent of its price, collect his debt from it, and give the remaining surplus as charity (sadaqah) to the poor. And Allah Almighty knows best.

Problem 13: From Nagriya Sadaat, Post Office Mirganj, District Bareilly, Muhammad Taqi Sahib, 7 Shawwal 1335 AH. One hundred rupees under a bond were payable by Amr to Zaid. After Amr's death, his heirs left the mortgaged land in Zaid's possession for a long period and paid the money, but due to kinship and closeness, did not retrieve the bond from Zaid. The heirs of Amr sold this property to other persons. Zaid did not interfere in this sale because his claim had been satisfied. Mst. Hindah, the paternal aunt of Amr, had also taken a loan of one hundred rupees from Zaid on a bond. Bakr, the husband of Mst. Hindah, out of greed, craftily obtained the document of Amr in Zaid's name from Zaid's maternal aunt along with a few farmers by mutual agreement on shares. He filed a lawsuit in the name of Amr on behalf of Zaid and, after obtaining a decree, wanted to collect the entire decree amount. Due to this, Zaid became notoriously known among people as dishonest and a fraudster without reason. When Zaid saw himself being falsely accused, he himself collected the entire claim amount of the decree and gave nothing to the fictitious claimants like Bakr etc. Zaid filed a suit against Mst. Hindah for his money. Bakr, the husband...

...जिसमें प्रमुख पहलू स्वयं के नुकसान का हो, वह जायज़ नहीं है, जैसा कि फतह अल-कादिर में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

समस्या 12: प्रेषक: अलिफ खान, प्रबंधक, मदरसा इस्लामिया, सांगुअर, कोटा रियासत, राजपूताना, 26 सफर 1335 हिजरी। एक मुसलमान ने एक मकान को अपना बताकर दूसरे मुसलमान के हाथ बेच दिया। जाँच करने पर पता चला कि वह मकान एक मृत हिंदू का था। विक्रेता ने धोखे से गिरवी होने के कारण उसे अपनी संपत्ति बताकर बेच दिया और मृतक की कोई संतान नहीं है। क्या शरीयत में खरीदार का यह कार्य दंडनीय है? क्या वह इस मकान को अपनी संपत्ति मानेगा या नहीं? या वह अपना पैसा वापस ले सकता है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: फतवा यह है कि इस युग में ऋण की वसूली किसी अन्य श्रेणी (जीनस) से भी की जा सकती है। चूँकि वह हिंदू उसका ऋणी था और मर गया, तो वह इस मकान को अपने ऋण में शामिल कर सकता है। यदि इसकी कीमत ऋण के बराबर या उससे कम है, तो यह स्पष्ट है कि मकान को अपना बताकर बेचने का उसका कार्य एक वैध बिक्री थी। खरीदार मालिक बन गया है। हाँ, यदि मकान की कीमत ऋण से अधिक है, तो वह इसकी कीमत की सीमा तक इसका स्वामी बन सकता है, अपना ऋण इससे वसूल करे और जो अतिरिक्त बचे उसे गरीबों को दान (सदका) कर दे। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

समस्या 13: नगरिया सादात, डाकखाना मीरगंज, जिला बरेली से मोहम्मद तकी साहब, 7 शव्वाल 1335 हिजरी। ज़ैद के एक सौ रुपये बांड (तमसुक) के तहत अम्र के जिम्मे देय थे। अम्र की मृत्यु के बाद, उसके वारिसों ने गिरवी रखी जमीन को लंबे समय तक ज़ैद के कब्जे में छोड़ दिया और पैसा चुका दिया, लेकिन रिश्तेदारी और निकटता के कारण ज़ैद से बांड प्राप्त नहीं किया। अम्र के वारिसों ने इस संपत्ति को अन्य व्यक्तियों को बेच दिया। ज़ैद ने इस बिक्री में कोई बाधा नहीं डाली क्योंकि उसका दावा पूरा हो चुका था। अम्र की बुआ मुसम्मात हिंदा ने भी ज़ैद से बांड पर एक सौ रुपये उधार लिए थे। मुसम्मात हिंदा के पति बक्र ने लालच के कारण, ज़ैद की मौसी से कुछ किसानों के साथ मिलकर आपसी हिस्सेदारी के आधार पर चालाकी और धोखे से ज़ैद के नाम अम्र का दस्तावेज़ प्राप्त कर लिया। उसने ज़ैद की ओर से अम्र के नाम पर मुकदमा दायर किया और डिक्री प्राप्त करने के बाद, पूरी डिक्री राशि प्राप्त करना चाहा। इसके कारण ज़ैद बिना किसी कारण के लोगों में बेईमान

और धोखेबाज के रूप में बदनाम हो गया। जब ज़ैद ने खुद को बिना वजह बदनाम होते देखा, तो उसने खुद डिक्री की पूरी दावा राशि वसूल कर ली और बक्र आदि जैसे काल्पनिक शिकायतकर्ताओं को कुछ नहीं दिया। ज़ैद ने मुसम्मात हिंदा पर अपने रुपयों का मुकदमा किया। बक्र पति...

جس میں غالب پہلو اپنے نقصان کا ہو جائز نہیں کما نص علیہ فی فتح القدیر (جیسا کہ فتح القدیر میں اس پر نص کی گئی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۲: مرسلہ الف خاں مہتمم مدرسہ اسلامیہ سانگو ور ریاست کوٹہ راجپوتانہ ۲۶ صفر ۱۳۳۵ھ ایک مسلمان نے اپنا مکان ظاہر کرکے ایک مسلمان کے ہاتھ فروخت کردیا گیا اور جب تحقیق کی گئی تو وہ مکان ایک ہندو جو مرگیا اس کا نکلا، فروشندہ نے دھوکہ سے بوجہ رہن ملک خود ظاہر کرکے بیچ کردیا اور متوفی کی صلب سے کوئی اولاد نہیں ہے تو مشتری کا یہ عمل شریعت میں قابلِ مواخذہ تو نہیں ہے اور وہ اس مکان کو ملک اپنی تصور کرے گا یا نہیں؟ یا روپیہ اپنا واپس لے سکتا ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائے۔ ت)

الجواب: فتوٰی اس پر ہے کہ اس زمانہ میں جنس غیر سے بھی دین وصول کر سکتے ہیں جبکہ وہ ہندو اس کا مدیون تھا اور مرگیا تو یہ اس مکان کو اپنے دین میں لاسکتا ہے اگر اس کی قیمت دین کے برابر یا دین سے کم ہے جب تو ظاہر ہے اس نے جو مکان کو اپنا ظاہر کرکے بیچ کیا بیع صحیح ہوئی مشتری مالک ہوگیا، ہاں اگر قیمت مکان دین سے زائد ہے تو بقدر قیمت اس کی ملک ہوسکتا ہے اپنا دین اس سے وصول کرے اور جو زائد بچے فقراء پر تصدق۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۳: از نگر یا سادات ڈاکخانہ میر گنج ضلع بریلی محمد تقی صاحب ۷ شوال ۱۳۳۵ھ زید کے سو روپے تمسکی سود کے عمرو کے ذمہ واجب الادا تھے عمرو نے قضائی اس کے ورثا نے زمین مکفول کو ایک عرصہ تک زید کے قبضہ میں چھوڑ کر روپیہ ادا کردیا لیکن تمسک بوجہ عزیز داری و یگانگت کے زید سے حاصل نہ کیا ورثائے عمرو نے اس جائیداد کو بدستِ دیگر

اشخاص بیچ کردیا زید نے اس بیع میں کچھ مزاحمت بوجہ اس کے کہ اس کا مطالبہ وصول ہوچکا تھا نہیں کی مسماۃ ہندہ پھوپھی عمرو نے بھی سو روپے زید سے تمسکی قرض لئے تھے۔ بکر شوہر مسماۃ ہندہ نے ازراہِ طمع نفسانی کہ بشمول چند کسان بہ تقررِ حصہ باہمی نوشتہ عمرو موسومہ زید کو براہِ چالاکی وفریب دہی خالہ زید سے حاصل کرکے نالش موسومہ عمرو منجانب زید دائر کی اور بعد حصولِ ڈگری تمام زر ڈگری حاصل کرنا چاہا جس سے زید بلاوجہ بے ایمان و دغا باز مشہور ہو کر زبان زدِ خلائق ہوا جب زید نے اپنے کو بلاوجہ متہم ہوتے دیکھا تو کل مطالبہ زر ڈگری خود وصول کرلیا اور فرضی اشخاص نالش مثل بکر وغیرہ کو کچھ نہیں دیا، زید نے مسماۃ ہندہ پر اپنے روپے کی نالش کی بکر شوہر...

Fatawa Razawiya Volume 25

Musammat Hindah stated on behalf of the aforementioned in the court through a sworn statement that the writing of the bond is correct, but the exchange of money did not occur. We have not taken the money; it was written fictitiously. Its writer was Bakr, the husband of Musammat Hindah. Since the date of the verdict was postponed, all relatives suggested a mutual settlement. Then Bakr replied clearly that as long as they do not give our share of the money in this decree named after Amr, we will flatly deny that money. Then we adjusted that money in it, and so it happened. According to Sharia, will this situation be considered as legitimate wealth or not, or will Hindah remain liable for payment until the Day of Resurrection?

The Answer: That action taken by Bakr and others to obtain the already received money again from Zaid was absolutely forbidden (haraam). And after that, the heirs of Amr, who themselves collected that money, it became forbidden and foul; they all became deserving of Hellfire.

Allah Almighty said: "O you who have believed, do not consume one another's wealth unjustly."[1]

Allah Almighty said: O believers! Do not consume each other's wealth unjustly. (T)

Now this action that Bakr did on behalf of his wife is also forbidden upon forbidden. Withholding the debt of a creditor is forbidden, and demanding a share in this forbidden and foul money obtained from Zaid is forbidden. By this impure action, this money of Amr which is due upon Hindah, even if it is withheld, Hindah cannot be absolved of responsibility until the Resurrection.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "The hand is responsible for what it has taken until it returns it."[2] And Allah Almighty knows best.

The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: That thing is obligatory upon the hand which it has taken until it returns it. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 14: From Lakhimpur Kheri, sent by Abadullah Khayyat, 25 Jamadi al-Ula 1337 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say in this matter that my mother told me that your father had borrowed twenty rupees from a polytheist grocer with a promise to pay twenty-four rupees, which would be approximately thirty years ago. A few days after that, before he could pay this debt,

he passed away. The mother said to the said grocer that I will work hard and pay it because no capital was present at that time...

[1] Al-Quran Al-Karim 4/29 [2] Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Sales, Chapter on 'The borrowed item must be returned', Amin Company Delhi, 1/152

फ़तावा रज़विया जल्द २५

मुसम्मात हिंदा ने उपरोक्त की ओर से कचहरी में हलफनामा बयान के माध्यम से कहा कि दस्तावेज़ का लिखना सही है लेकिन रुपयों का लेन-देन नहीं हुआ। हमने रुपया नहीं लिया है, फर्जी लिख दिया है। इसका लेखक बक्र था जो मुसम्मात हिंदा का पति है। चूंकि फैसले की तारीख स्थगित हो गई थी, इसलिए सभी रिश्तेदारों ने आपसी फैसले के बारे में कहा तो बक्र ने स्पष्ट जवाब दिया कि जब तक इस अम्र के नाम वाली डिक्री में हमारे हिस्से का रुपया नहीं देंगे, हम उस रुपये से पूरी तरह इनकार करेंगे। फिर हमने वह रुपया उसमें मुजरा (समायोजित) कर लिया, और ऐसा ही हुआ। शरीयत के अनुसार, क्या यह स्थिति वैध धन मानी जाएगी या नहीं, या हिंदा कयामत के दिन तक अदायगी की देनदार रहेगी?

जवाब: बक्र वगैरह ने जो कार्रवाई ज़ैद से पहले से प्राप्त रुपयों को दोबारा प्राप्त करने के लिए की, वह कतई हराम थी। और उसके बाद अम्र के वारिसों ने जो वह रुपया खुद वसूल किया, वह हराम और खबीस (अपवित्र) हो गया, वे सभी जहन्नुम के पात्र हुए।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "या अय्युहल्लज़ीना आमनू ला ताकुलू अमवालकुम बैनकुम बिलबातिल"[1]

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ ईमान वालो! आपस में एक-दूसरे का माल नाहक़ न खाओ। (त)

अब यह कार्रवाई जो बक्र ने अपनी पत्नी की ओर से की, यह भी हराम दर हराम है। कर्जदाता का कर्ज मार लेना हराम है, और ज़ैद से प्राप्त इस हराम और खबीस रुपये में हिस्सा मांगना हराम है। इस नापाक कार्रवाई से अम्र का यह रुपया जो हिंदा पर वाजिब है, अगर मार भी लिया गया तो हिंदा हश्र तक इससे बरीउज़्ज़िम्मा (मुक्त) नहीं हो सकती।

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "अलल यदे मा अख़ज़त हत्ता तुरद्दहू"[2] वल्लाहु तआला आलम।

रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: हाथ पर वह चीज़ वाजिब है जो उसने ली है जब तक कि उसे वापस न कर दे। (त) वल्लाहु तआला आलम।

मसला १४: लखीमपुर खीरी से, प्रेषक: इबादुल्लाह खय्यात, २५ जमादी अल-उला १३३७ हिजरी। दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि मेरी माँ ने मुझसे कहा कि तुम्हारे पिता ने एक मुशरिक बनिये (पंसारी) से चौबीस रुपये देने के वादे पर बीस रुपये उधार लिए थे, जिसे

लगभग तीस साल हो गए होंगे। उसके कुछ दिनों बाद, इससे पहले कि वह यह कर्ज अदा कर पाते, उनका इंतकाल हो गया। माँ ने उक्त पंसारी से कहा कि मैं मेहनत करके अदा करूँगी क्योंकि उस समय कोई पूंजी मौजूद नहीं थी...

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम ४/२९ [2] जामे अत-तिर्मिज़ी, अबवाबुल बुयूअ, बाबू अनल आरिया मुअद्दा, अमीन कंपनी दिल्ली, १/१५२

पृष्ठ ७२/६५८

مسماۃ ہندہ نے منجانب مسماۃ مذکورہ کچہری میں بذریعہ اظہارِ حلفی بیان کیا کہ تمسک کا لکھنا صحیح ہے مگر داد دست روپے کی نہیں ہوئی روپیہ ہم نے نہیں لیا ہے فرضی لکھ دیا ہے اس کا کاتب بکر شوہر مسماۃ ہندہ کا تھا چونکہ تاریخ فیصلہ التوا ہو گئی تھی سب عزیز و اقارب نے باہمی فیصلہ کی بابت کہا تو بکر نے صاف جواب دے دیا کہ جب تک اس ڈگری موسومہ عمرو میں ہمارے حصہ کا روپیہ نہ دیں گے ہم اس روپے سے قطعی انکار کریں گے پھر ہم نے یہ روپیہ اس میں مجرا کر لیا چنانچہ ایسا ہی ہوا حسب شریعت یہ صورت اس زر جائز متصور ہو گی یا نہیں یا ہندہ تا یوم النشور مواخذہ دار ادا کی رہے گی۔

الجواب: وہ کارروائی بکر وغیرہ نے وصول شدہ روپے دوبارہ زید سے حاصل کرنے کی کی حرام قطعی تھی اور اس کے بعد ورثاء عمرو نے کہ وہ روپیہ خود وصول کریں حرام و خبیث ہوا وہ سب کے سب مستحق نار ہوئے۔

قال اللہ تعالٰی "یٰٓاَیُّھَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْکُلُوْٓا اَمْوَالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْبَاطِلِ"۔[1]

اللہ تعالٰی نے فرمایا: اے ایمان والو! آپس میں ایک دوسرے کا مال ناحق نہ کھاؤ۔ (ت)

اب یہ کارروائی جو بکر نے اپنی زوجہ کی طرف سے کی یہ بھی حرام در حرام ہے دائن کا دین مار لینا حرام اور اس حرام و خبیث روپے میں جو زید سے حاصل کئے حصہ مانگنا حرام اس نجس کارروائی سے عمرو کا یہ روپیہ جو ہندہ پر ہے اگر مارا بھی گیا تو ہندہ حشر تک اس سے بری الذمہ نہیں ہو سکتی۔

قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم علی رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا ہاتھ پر وہ الید ما اخذت حتی تردھا۔[1][2] واللہ چیز واجب ہے جو اس نے لی حتی کہ ادا کر دے۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم۔ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۴: از لکھیم پور کھیری مرسلہ عباد اللہ خیاط ۲۵ جمادی الاولٰی ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ میری ماں نے مجھ سے فرمایا کہ تمہارے والد نے ایک بقال مشرک سے مبلغ بیس روپے بوعدہ چوبیس روپے قرض لیا تھا جس کو عرصہ تخمیناً تئیں برس کا ہوگا، اس کے چند روز بعد کہ وہ اس قرض کو ادا نہیں کر پائے تھے ان کا انتقال ہو گیا بقال مذکور سے والدہ نے کہا کہ میں محنت کر کے ادا کروں گی کیونکہ کوئی سرمایہ اس وقت موجود

[1] القرآن الکریم ۲۹/۴ [2] جامع الترمذی ابواب البیوع باب ان العاریۃ مودۃ امین کمپنی دہلی ۱/۱۵۲

Vol. 25 Fatawa Rizvia

...[the father] was not [there], the grocer (bakkal) had said that since there were only small children here, what would I take from them? We, all brothers and sisters, were small; I was an infant. Now, upon my mother's mentioning it, I feel that by the grace of Allah Almighty and for the sake of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), I am now capable of paying off the debt if it were known. Upon inquiry, it was found that the person from whom the debt was taken has died, and his son has also died. The Muslim guarantor through whom it was taken has also passed away. It is also not known if they (the guarantor) had already paid it. Mother also doesn't know. For a year, I have been continuously inquiring and searching for his heir so that I can pay it off, but till now, no heir is known. In such a situation, what is the command of the Shari'ah so that the burden of this debt does not remain on my father on the Day of Judgment? Except for this money, there were always interest-free dealings with the grocer. Give a ruling and be rewarded. (Statement of the case).

The Answer: Since this debt was originally twenty rupees due from your father,

Allah Almighty said: "O you who have believed, fulfill [all] contracts." (1) | Allah Almighty said: O you who believe! Fulfill your promises. (T)

And since no illegitimate amount like interest was ever taken from him before, it cannot be adjusted from all or part of that. His saying "there are small children here, what shall I take from them" was not to absolve your father from the claim. If the guarantor had paid, it would have been a debt to that Muslim guarantor, which was easier. Here, even that is not known. But since the grocer and his son have died and the heirs are unknown, this money belongs to the poor. You should give twenty rupees to any poor Muslim who does not possess the nishab (minimum taxable amount). Do not do it with the intention that the reward (thawab) reaches that disbeliever (kafir), as this is forbidden (haram), rather it is disbelief (kufr). Instead, intend to remove the claim from your father. It is not necessary for this poor person to be a stranger; rather, if your mother is not the owner of wealth worth fifty-six rupees [the nishab value of silver], give it to her with the intention that "I am paying off the twenty rupees debt that was owed by my father to that grocer whose heirs are no longer known." With the help of Allah Almighty, he (the father) will be absolved of the responsibility. And Allah Almighty knows best.

(1) Al-Quran al-Kareem 5/1

...[पिता] नहीं थे, पंसारी (बक्काल) ने कहा था कि यहाँ छोटे बच्चे हैं, मैं उनसे क्या लूँ? हम सब भाई-बहन छोटे थे; मैं दूध पीता बच्चा था। अब माँ के कहने पर मुझे लगा कि अल्लाह तआला के फ़ज़्ल से और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदके मैं अब इस क़ाबिल हूँ कि अगर क़र्ज़ का पता चले तो उसे चुका दूँ। पता करने पर मालूम हुआ कि जिससे क़र्ज़ लिया गया था, उसकी मृत्यु हो गई है और उसके बेटे की भी मृत्यु हो गई है। जिस मुस्लिम ज़मानतदार (गारंटर) के ज़रिए क़र्ज़ लिया गया था, उनका भी इंतकाल हो चुका है। यह भी नहीं मालूम कि उन्होंने भुगतान कर दिया था या नहीं। माँ को भी इसके बारे में पता नहीं है। एक साल से मैं मुसलसल उनके वारिस (उत्तराधिकारी) की तलाश कर रहा हूँ ताकि भुगतान कर सकूँ लेकिन अब तक किसी वारिस का पता नहीं चला है। ऐसी स्थिति में शरीयत का क्या हुक्म है ताकि क़यामत के दिन मेरे पिता पर इस क़र्ज़ का बोझ न रहे? इस रकम के अलावा पंसारी के साथ हमेशा बिना ब्याज का लेन-देन रहा। जवाब दें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: चूँकि यह क़र्ज़ मूल रूप से आपके पिता पर बीस रुपये देय था,

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "हे ईमान वालो! अपने वादों को पूरा करो।" (1) | अल्लाह तआला ने फ़रमाया: ऐ ईमान वालो! वादे पूरे करो। (त)

और चूँकि उससे पहले कभी ब्याज आदि जैसी कोई नाजायज़ रकम नहीं ली गई थी, इसलिए इसमें से पूरे या किसी हिस्से की कटौती नहीं की जा सकती। उसका यह कहना कि "यहाँ छोटे बच्चे हैं, मैं उनसे क्या लूँ" आपके पिता को दावे से मुक्त करना नहीं था। अगर ज़मानतदार ने भुगतान कर दिया होता, तो वह उस मुस्लिम ज़मानतदार का क़र्ज़ होता, जो आसान था। यहाँ वह भी ज्ञात नहीं है। लेकिन चूँकि पंसारी और उसका बेटा मर चुके हैं और वारिसों का पता नहीं है, इसलिए यह पैसा ग़रीबों का है। आपको किसी ऐसे मुसलमान फ़क़ीर को बीस रुपये देने चाहिए जो 'निशाब' (न्यूनतम कर योग्य राशि) का मालिक न हो। यह इस नीयत से न दें कि सवाब उस काफ़िर (अविश्वासी) को मिले, क्योंकि यह हराम है बल्कि कुफ़्र (अधर्म) है। इसके बजाय, अपने पिता के सिर से दावा हटाने की नीयत करें। यह आवश्यक नहीं है कि यह फ़क़ीर कोई अजनबी हो; बल्कि अगर आपकी माँ छप्पन रुपये के माल की मालिक नहीं हैं [चांदी के निशाब का मूल्य], तो उन्हें इस नीयत से दे दें कि "मैं उस पंसारी के बीस रुपये का क़र्ज़ अदा कर रहा हूँ जो मेरे पिता पर था और जिसका कोई वारिस

नहीं रहा।" अल्लाह तआला की मदद से, वह (पिता) ज़िम्मेदारी से मुक्त हो जाएँगे। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

(1) अल-क़ुरआन अल-करीम 5/1

نہ تھا بقال نے یہ کہا تھا کہ یہاں خود ہی چھوٹے چھوٹے بچے ہیں ان سے میں کیا لے لوں ہم سب بہن بھائی چھوٹے تھے میں شیر خوار تھا اب والدہ صاحبہ کے فرمانے پر مجھے خیال ہوا کہ میں بفضلہ تعالٰی بطفیل نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اس وقت اس قابل ہوں کہ ان کا قرض معلوم ہونے پر ادا کروں بدریافت معلوم ہوا کہ جس سے قرض لیا تھا وہ مرگیا اور اس کا لڑکا بھی مرگیا جس ضامن مسلمان کی معرفت لیا تھا ان کا بھی انتقال ہو گیا یہ بھی نہیں معلوم کہ انہوں نے تو ادا نہیں کر دیا والدہ کو اس کا بھی علم نہیں ہے ایک سال سے برابر دریافت، تلاش کی کہ اس کے وارث کا پتہ چل جائے تو ادا کروں اب تک کوئی وارث اس کا نہیں معلوم ہوا ایسی حالت میں شرع شریف سے کیا حکم ہے کہ میرے باپ پر قیامت میں اس قرض کا بار نہ رہے بقال سے ہمیشہ بلا سودی لین دین تھا سوا اس روپیہ کے۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ت)

الجواب: جبکہ یہ قرض تھا آپ کے والد پر اصلًا بیس روپے واجب الادا تھے،

قال اللہ تعالٰی "یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ" 1 | اللہ تعالٰی نے فرمایا: اے ایمان والو! وعدے پورے کرو۔ (ت)

اور جبکہ پہلے کبھی اس سے سود وغیرہ کوئی رقم ناجائز نہ لی تھی تو اس کے کل یا بعض اس سے مجرا بھی نہیں ہو سکتے اس کا یہ کہنا کہ چھوٹے چھوٹے بچے ہیں ان سے کیا لوں آپ کے والد کو مطالبہ سے بری کرنا نہیں تھا ضامن اگر ادا کر دیتا تو اس ضامن مسلم کا دین رہتا وہ اس سے آسان تھا یہاں وہ بھی معلوم نہیں لیکن جبکہ بنیا اور اس کا بیٹا بھی مر گیا اور اس کے وارث کا پتہ نہیں یہ مال فقراء کے لئے ہوا آپ کسی مسلمان فقیر کو کہ مالک نصاب نہ ہو بیس روپے دے

دیجئے نہ اس نیت سے کہ اس کافر کو ثواب پہنچے کہ یہ حرام بلکہ کفر ہے بلکہ اپنے والد پر سے مطالبہ اتارنے کی نیت کیجئے یہ فقیر غیر شخص ہو ناضروری نہیں بلکہ اگر آپ کی والدہ چھپن روپے کے مال کی مالک نہ ہوں تو انہیں کو اس نیت دے دیجئے کہ بیس روپے اس بنیئے کے جو والد پر قرض تھے اور وارث کوئی نہ رہا وہ قرض ادا کرتا ہوں بعونہ تعالٰی وہ بری الذمہ ہو جائیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم

1 القرآن الکریم ۱/۵

Fatawa-e-Razvia Volume 25

Problem 15: From Rampur, Bilaspur Gate, sent by Hazrat Maulana Maulvi Sayyidzada Ahmad Mian Sahib (may his blessings last), 5 Shawwal 1337 AH. In the esteemed presence of Hazrat Maulana Sahib (may his blessings last), after offering the traditional greeting of peace, I wish to state the following: A person I know has sent this letter to me, not for any personal gain, but with the request that I obtain a fatwa (legal opinion) for the question at the end of the letter from your Darul Ifta. For ease, I am sending the original letter itself and request a correct answer with book references. By the grace of Allah, I am well and hope that your health is also good.

Inquiry What do the scholars of the religion and the jurists of the firm Shariah say about this matter: Zaid borrowed money from two people, Bakr and Khalid. Upon non-payment, Bakr the butcher filed a lawsuit against Zaid. Zaid paid all the money only to Bakr. Khalid says that the money should be recovered from Zaid. The court order is that the judgment is against Zaid, and the money should be paid to Khalid by Bakr.

The Answer: Respected Sir (may your blessings last), and peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah. The question is very brief. Borrowing money from two people can happen in three ways: 1) Bakr gave 100 rupees separately and Khalid gave 100 separately. 2) Bakr brought 100 and Khalid brought 100, they combined them and gave them to Zaid. 3) The 200 rupees belonged to Khalid and Bakr's joint partnership business, and they gave it from there. If the lawsuit is joint, it indicates that the first case did not occur, yet it remains a possibility. To give a ruling on each scenario would be against prudence. Therefore, the questioner should ask the question with the specific scenario and detailed facts so that, by the help of Allah, an answer can be given.

Problem 16: From Chalisgaon, Khandesh, sent by Ibrahim Khan, leather merchant, 1st Dhu al-Qi'dah 1337 AH. What do the scholars of religion say about this matter: My brother-in-law, Mazhar Ali Khan, has filed a claim for dower (mahr) against me. My wife passed away nearly two years ago. In the plaintiff's claim, it is written that my sister sold her dower, which amounted to five hundred rupees, and the case is under trial in court. Is selling the dower permissible or not? And does Mazhar Ali Khan, who is my brother-in-law, have the right to file this claim? Explain, and may you be rewarded.

फतावा-ए-रज़विया जिल्द 25

मसला 15: रामपुर बिलासपुर दरवाज़ा से भेजा गया, प्रेषक हज़रत मौलाना मौलवी सैयदज़ादा अहमद मियां साहब (दामत बरकातुहुम), 5 शव्वाल 1337 हिजरी। हज़रत मौलाना साहब (दामत बरकातुहुम) की सेवा में सप्रेम सलाम अर्ज है। यह पत्र मेरे एक परिचित ने इस उद्देश्य से भेजा है कि मैं इस पत्र के अंत में दिए गए प्रश्न का उत्तर आपके दारुल इफ्ता से मंगा लूँ। सुविधा के लिए मैं वही पत्र मूल रूप में भेज रहा हूँ और प्रार्थना करता हूँ कि किताब के हवाले के साथ सही उत्तर प्रदान किया जाए। अल्लाह के फज़ल से मैं कुशल हूँ और आशा है कि हज़रत का मिज़ाज भी स्वस्थ होगा।

इस्तिफ्ता (प्रश्न) धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं: ज़ैद ने दो व्यक्तियों बक्र और खालिद से रुपया उधार लिया। भुगतान न करने पर बक्र कसाई ने ज़ैद पर मुकदमा कर दिया। ज़ैद ने सारा रुपया केवल बक्र को अदा कर दिया। खालिद कहता है कि रुपया ज़ैद से दिलाया जाए। अदालत का आदेश है कि डिक्री ज़ैद पर हो और रुपया खालिद को बक्र से दिलाया जाए।

उत्तर: हज़रत वाला (दामत बरकातुहुम) और आप पर भी सलाम और अल्लाह की रहमत और बरकतें हों। सवाल बहुत संक्षिप्त है। दो व्यक्तियों से ऋण लेना तीन प्रकार का होता है: सौ रुपये बक्र ने अलग दिए और खालिद ने अलग दिए; सौ बक्र लाया और सौ खालिद, उन्होंने मिलाकर ज़ैद को दिए; दो सौ रुपये खालिद और बक्र की सांझा साझेदारी के थे जो उन्होंने दिए। यदि यह मुकदमा संयुक्त है, तो पहली स्थिति का न होना सूचित होगा, फिर भी वे संभावनाएं रहेंगी। हर पक्ष पर आदेश बताना बुद्धिमानी के विरुद्ध होगा, इसलिए प्रश्नकर्ता को स्थिति का निर्धारण और घटना के विस्तार के साथ प्रश्न करना चाहिए ताकि अल्लाह की सहायता से उत्तर दिया जा सके।

मसला 16: चालिसगाँव, खानदेश से इब्राहिम खान, चर्म व्यापारी द्वारा भेजा गया, 1 ज़िलक़ादा 1337 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: मेरे ऊपर महर का दावा मेरे साले मज़हर अली खान ने किया है। मेरी पत्नी का देहांत हुए लगभग दो वर्ष हो चुके हैं और वादी के दावे में लिखा है कि मेरी बहन ने अपना महर, जो पाँच सौ रुपये था, बेच दिया था और मुकदमा अदालत में विचाराधीन है। क्या महर बेचना जायज़ है या नहीं? और क्या मज़हर अली खान, जो मेरा साला है, उसे यह दावा करने का अधिकार प्राप्त है या नहीं? बयान फरमाएं पुण्य प्राप्त करें।

पृष्ठ 74/658

مسئلہ ۱۵: از رامپور بلا سپور دروازہ مرسلہ حضرت مولانا مولوی سید زادہ احمد میاں صاحب دامت برکاتہم ۵ شوال ۱۳۳۷ھ بملاحظہ گرامی حضرت مولانا صاحب دامت برکاتہم، بعد ہدیہ سلام مسنون مدعا انگار ہوں، یہ خط میرے ملنے والے نہ اس غرض سے بھیجا ہے کہ میں اس کے استفتاء کا جواب جو خط کے آخر میں ہے جناب کے دارالافتاء سے منگادوں بنظر سہولت میں بجنسہ وہ خط روانہ خدمت عالی کر کے متدعی ہوں کہ جواب با صواب با حوالہ کتاب مرحمت ہو میں بفضلہ تعالیٰ خیریت سے ہوں اور امید ہے کہ حضرت کا مزاج بھی قرین صحت ہوگا۔

استفتاء کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے دو شخص بکر و خالد سے روپیہ قرض لیا عدم ادائیگی پر بکر قصاب نے زید پر نالش کی۔ زید نے سب روپیہ صرف بکر کو ادا کر دیا خالد کہتا ہے کہ روپیہ زید سے دلوایا جائے کچہری کا حکم ہے کہ ڈگری زید پر ہو اور روپیہ خالد کو بکر سے دلایا جائے۔

الجواب: حضرت والا دامت برکاتہم و علیکم السلام ورحمۃ اللہ و برکاتہ، سوال بہت مجمل ہے دو شخصوں سے قرض لینا تین طرح ہوتا ہے، سو روپے بکر نے الگ دیئے خالد نے الگ دیئے، سو بکر لایا سو خالد، وہ ملا کر دونوں نے زید کو دیئے، دوسو روپے خالد و بکر کے شرکت عقد کے تھے وہ انہوں نے دیئے، اگر یہ نالش یکجائی ہے تو پہلی صورت نہ ہونا بتائے گی وہ جب بھی محتمل رہیں گی اور حکم جدا لینا ہے اور ہر شق پر حکم بتا دینا خلاف مصلحت، لہذا سائل کو تعیین صورت و تفصیل واقعہ کے ساتھ سوال کرنا چاہئے کہ بعونہ تعالیٰ جواب دیا جائے۔

مسئلہ ۱۶: از مقام چالیس گاؤں خاندیس مرسلہ ابراہیم خاں سوداگر چرم یکم ذیقعدہ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ میرے اوپر مہر کا دعویٰ میرے سالے مظہر علی خاں نے کیا ہے اور میری بیوی دو برس کے قریب ہوا کہ فوت ہو چکی ہے اور دعویٰ مدعی میں تحریر کیا ہے کہ میری بہن نے مہر جو مبلغ پانچ سو روپے کا تھا فروخت کیا ہے اور مقدمہ زیر تجویز کچہری ہے آیا فروخت کرنا مہر کا جائز ہے یا نہیں؟ اور مظہر علی خاں جو میرا سالہ ہے اس کو دعویٰ کرنے کا حق حاصل ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

Answer: Mahr (dower) is a debt like other debts, and selling a debt to a non-debtor is void. Therefore, on this basis, the claimant has absolutely no right to a claim at all. Yes, if he receives a share from his sister's estate, then he may claim his share; that is a separate matter. In *Al-Ashbah wa al-Nazair*, it is stated:

| *Bay' al-dayn la yajuzu wa law ba'ahu min al-madyuni aw wahabahu* (The sale of a debt is not permissible; if it is sold to the debtor or gifted to him, it becomes permissible.) *Jaz*. (T) |

Similarly, it is in *Fatawa Bazzaziyyah* etc. And Allah Almighty knows best.

Problem 171: From Aligarh, Mohalla Bani Israel, sent by Maulvi Ehsan Ali Sahib, Teacher, 18 Shawwal 1338 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: if Zaid cannot pay the dower of his wife Hindah, whether she is deceased or alive, all at once, can the Sharia judge order him to pay it in installments, or not?

Answer: The scheduling of installments for the payable dower of a living person can be done with her consent, and for the dower of a deceased person, it is subject to the consent of her heirs. The judge cannot compel it, "for the right belongs to her or them, not to the judge" (because the right belongs to the wife or the heirs, not to the judge). And Allah Almighty knows best.

---

1. *Al-Ashbah wa al-Nazair*, The Third Art, Discourse on Debt, Idara al-Quran Karachi, 2/213.

फतावा रजविया, खंड 25

उत्तर: महर (स्त्रीधन) अन्य ऋणों के समान एक ऋण है, और ऋण को गैर-देनदार के हाथ बेचना बातिल (शून्य) है। अतः इस आधार पर दावेदार को दावे का बिल्कुल भी अधिकार नहीं है। हाँ, यदि उसे अपनी बहन की विरासत से हिस्सा मिलता है, तो वह अपने हिस्से का दावा करे; वह एक अलग मामला है। 'अल-अशबाह वल-नज़ायर' में है:

| बैअ अल-दैन ला यजुज़ु व लव बाअहु मिनल मद्यूनी अव वहबहु (ऋण की बिक्री जायज़ नहीं है, भले ही इसे देनदार को बेचा जाए या उसे दान कर दिया जाए, तब यह जायज़ है।) जाज़ (त) |

इसी तरह 'फतावा बज़्ज़िया' आदि में है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 171: अलीगढ़, मोहल्ला बनी इसराइल से, प्रेषक मौलवी एहसान अली साहब, शिक्षक, 18 शव्वाल 1338 हिजरी।

विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यदि ज़ैद अपनी पत्नी हिंदा का महर, चाहे वह मृत हो या जीवित, एक साथ अदा न कर सके तो क्या हाकिम-ए-शरअ (धार्मिक न्यायाधीश) उसे किश्तों के माध्यम से अदा करने का आदेश दे सकता है या नहीं?

उत्तर: जीवित के देय महर की किश्तबंदी उसकी मर्ज़ी से हो सकती है और मृत के महर की किश्तबंदी उसके वारिसों की मर्ज़ी पर है। न्यायाधीश इस पर मजबूर नहीं कर सकता "फ़नुल हक़ लहा अव लहुम ला लिल क़ाज़ी" (क्योंकि हक पत्नी या वारिसों का है, न कि क़ाज़ी का)। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

---

1. अल-अशबाह वल-नज़ायर, फ़नुल सालिस, अल-क़ौल फिद-दैन, इदारातुल कुरान कराची, 2/213।

पृष्ठ 658 का 75

الجواب: مہر اور دیون کے مثل ایک دین ہے اور دین کی بیع غیر مدیون کے ہاتھ باطل ہے لہٰذا اس بنا پر مدعی کو دعوٰی کا اصلاً حق نہیں، ہاں اگر اس اپنی بہن کے ترکہ سے حصہ پہنچتا ہو تو اپنے حصہ کا دعوٰی کرے وہ جدا بات ہے۔ اشباہ والنظائر میں ہے :

| بیع الدین لایجوز ولو باعه من المدیون او وهبه (دین کی بیع ناجائز ہے، اگر مدیون پر بیچا یا ہبہ کردیا تو جائز ہے۔) جاز۔ (ت) |

اسی طرح فتاوٰی بزازیہ وغیرہا میں ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۷۱: از علی گڑھ محلہ بنی اسرائیل مرسلہ مولوی احسان علی صاحب مدرس ۱۸ شوال ۱۳۳۸ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید اپنی بیوی ہندہ متوفیہ یا زندہ کا مہر ایک ساتھ ادا نہ کرسکے تو اس کو حاکم شرع بذریعہ قسط ادا کرنے کے لئے حکم کرسکتا ہے یا نہیں؟

الجواب: زندہ کے واجب الادا مہر کی قسط بندی اس کی مرضی سے ہوسکتی ہے اور مردہ کے مہر کی قسط بندی اس کے وارثوں کی مرضی پر ہے حاکم اس پر جبر نہیں کرسکتا فان الحق لہا اولھم لا للقاضی (کیونکہ حق بیوی یا وارثوں کا ہے نہ کہ قاضی کا ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

---

۱ الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الدین ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۱۳

Fatawa Rizwia Volume 25

Book of Drinks (Description of Drinks)

Problem 18: Month of the Great Fast (Ramadan). What do the scholars of religion say regarding this matter: is it permissible to consume a small amount of opium for the purpose of a disease or not? Provide a clarification and be rewarded. (Explain and get a reward. - T)

The Answer: Out of medical necessity, it is permissible to use a small amount of opium such that it does not produce any intoxication, ecstasy, or any alteration or weakness in the intellect and senses at all. However, consuming it out of desire or as a pastime, as habitual users do who become addicted to it, is absolutely not permissible, even if it does not cause intoxication, even if it is not capable of doing so due to its small quantity. It is stated in Rad al-Muhtar:

[Arabic Text]: The use of henbane and opium in large, intoxicating amounts is absolutely prohibited. As for a small amount, if it is for amusement, it is prohibited; and if it is for medical treatment, then it is not. (End of summarized excerpt).

[Urdu Translation of the above]: The excessive use of bhang (cannabis) and opium which causes intoxication is absolutely forbidden. And a small amount of it, if it is for amusement/play, is forbidden, and if it is for medical treatment, it is not forbidden. (End of summarized excerpt). (T)

---

1. Rad al-Muhtar, Kitab al-Ashriba, Dar al-Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/294

फ़तावा रज़विया खंड 25

किताब अल-अशरबा (अशरबा का बयान)

मसला 18: माहे सियाम अज़ाम (महान रोज़ों का महीना)। उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि बीमारी के उद्देश्य से थोड़ी सी अफ़ीम खाना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फ़रमाइये अज्र पाइये। - त)

अल-जवाब: दवा की ज़रूरत के लिए थोड़ी मात्रा में अफ़ीम का इस्तेमाल करना जायज़ है जिससे बिल्कुल भी नशा, सरूर, या बुद्धि और इंद्रियों में कोई बदलाव या कमज़ोरी पैदा न हो। और शौक़ के तौर पर या एक मशग़ले के रूप में खाना, जैसा कि आम खाने वाले अपने पीछे लत लगा लेते हैं, मुतलक़न (पूरी तरह) जायज़ नहीं है, भले ही वह नशा न करे, भले ही अपनी कम मात्रा के कारण वह इस काबिल ही न हो। रद अल-मुह्तार में है:

[अरबी पाठ]: भांग और अफ़ीम का ज़्यादा मात्रा में इस्तेमाल करना जो नशा लाए, मुतलक़न हराम है। और जहाँ तक थोड़ी मात्रा की बात है, तो अगर वह खेल-तमाशे के लिए है तो हराम है, और अगर इलाज के लिए है तो नहीं। (इति संक्षेप)

---

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-अशरबा, दारुल इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/294 पृष्ठ 77/658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

کتاب الاشربہ (اشربہ کا بیان)

مسئلہ ۱۸: ماہِ صیام عظام کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ تھوڑی سی افیون مرض کی غرض سے کھانا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پاہئے ۔ ت)

الجواب: بضرورت دوا قلیل المقدار افیون کہ اس قدر سے نشہ وسرور یا عقل و حواس میں تغیر و فتور اصلا نہ پیدا ہو استعمال کرنا جائز ہے اور شوق کی راہ سے بطور مشغلہ کھانا جس طرح عام کھانے والے اپنے پیچھے لت لگا لیتے ہیں مطلقاً جائز نہیں اگرچہ نشہ نہ کرے اگرچہ بوجہ اپنی قلت کے اس قابل ہی نہ ہو۔ ردالمحتار میں ہے:

البنج والافیون استعمال الکثیر المسکر منه حرام مطلقا واما القلیل فان کان للهو حرم وان للتداوی فلا اه ملتقطاً۔

بھنگ اور افیون کا کثیر استعمال جو نشہ لائے مطلقاً حرام ہے اور اس میں قلیل اگر لہو کے لئے ہے تو حرام اور اگر علاج معالجہ کے لئے ہے تو حرام نہیں اہ ملتقطاً (ت)

۱۔ ردالمحتار کتاب الاشربہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۹۴ Page 77 of 658

Volume 25

Fatawa Rizvia

God knows the specific intention of the consumer; some only use the excuse of it being medicine; the Mufti's fatwa will not benefit them. "And Allah knows the mischief-maker from the reformer" 1 (Al-Quran 2:220). And this vile thing (opium/ intoxicant) has the bad habit that it takes hold within a few days and then cannot be let go, and it gradually spreads its influence until, in a short period, it turns a person into a full-blown opium addict. May Allah protect us! Physicians write that the reason for this is that its consumption causes holes in the internal membranes, which cannot be filled by any other means except by consuming it, thus forcing the habit, as quoted by Allama Shami 2 from Tazkirah Daud al-Antaki. (As Allama Shami has quoted it from the mention of Daud al-Antaki). Avoid it as much as possible, and if there is such a dire need, then instead of consuming it alone, it seems better to include it in a suitable prescription for the ailment in such a small quantity that in one day's dose of syrup, there is a very tiny amount that does not lead to suspicion of intoxication etc. In this case, its form will also be different from the form used by people of pleasure, and it will not stand in a place of suspicion. They narrate the Hadith:

| Whoever believes in Allah and the Last Day, let him not stand in places of suspicion. 3 | Those who believe in Allah Almighty and the Day of Judgment never stay in places of suspicion. (T) |

A Hadith says: "Beware of what offends the ear" 4 (Refrain from that which makes the ears sinful). (T)

A Hadith says: "Beware of that for which an apology must be made" 5 (Refrain from an action for which one has to apologize). (T) And Allah Subhanah wa Ta'ala knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect.

1. Al-Quran Al-Karim 2:220
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ashriba, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/295
3. Maraqi al-Falah on the margin of Hashiyat al-Tahtawi, Bab Idrak al-Faridah, Nur Muhammad Kutub Khana Karachi p. 249; Hashiyat al-Tahtawi on Maraqi al-Falah, Bab Ma Yufsid al-Sawm wa Yujib al-Qada, Nur Muhammad Kutub Khana Karachi p. 173

4. Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, Hadith of Abi al-Ghadiya (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 4/76
5. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Riqaq, Dar al-Fikr Beirut 4/326

जिल्द 25

फतवा रज़विया

खाने वाले की विशेष नियत को खुदा जानता है; कुछ लोग केवल दवा का बहाना करते हैं, उन्हें मुफ्ती का फतवा लाभ नहीं देगा। "और अल्लाह बिगाड़ने वाले को संवारने वाले से खूब जानता है" 1 (अल-कुरान 2:220)। और इस नीच चीज़ (अफीम/नशीली वस्तु) की बुरी आदत यह है कि यह कुछ ही दिनों में घर कर लेती है और फिर छोड़े नहीं छूटती और धीरे-धीरे अपने पैर पसारती है यहाँ तक कि कम समय में आदमी को पक्का अफीमची बना देती है। खुदा की पनाह! चिकित्सक लिखते हैं कि इसका कारण यह है कि इसके सेवन से आंतरिक झिल्लियों में छेद हो जाते हैं जो इसके अलावा और किसी चीज़ से नहीं भरते, मजबूरन आदत डालनी पड़ती है जैसा कि अल्लामा शामी 2 ने तज़किरा दाऊद अंताकी के हवाले से नक़ल किया है। (जैसा कि अल्लामा शामी ने दाऊद अंताकी के ज़िक्र से इसको नक़ल किया है)। जहाँ तक संभव हो इससे बचें और अगर ऐसी ही सख्त ज़रूरत हो तो इसे अकेला खाने से बेहतर यह है कि बीमारी के अनुसार किसी नुस्खे में इतना हिस्सा शामिल कर लें कि एक दिन के शरबत की खुराक में बहुत कम मात्रा आए जिससे नशा आदि का गुमान न हो। इस स्थिति में इसकी सूरत भी तमाशाबीन लोगों की इस्तेमाल की जाने वाली सूरत से अलग हो जाएगी और यह संदेह वाली जगह पर भी नहीं ठहरेगी। हदीस नक़ल करते हैं:

| जो अल्लाह और कयामत के दिन पर ईमान रखता है, वह हरगिज़ संदेह वाली जगहों पर नहीं ठहरता। 3 | जो अल्लाह तआला और आखिरत के दिन पर ईमान रखता है वह कभी भी संदेह वाली जगहों पर रुकता नहीं है। (त) |

हदीस में है: "उस चीज़ से बच जो कानों को गुनहगार करे" 4 (उस चीज़ से बच जो कानों को गुनहगार करे)। (त)

हदीस में है: "उस काम से बच जिससे माफी मांगनी पड़े" 5 (उस काम से बच जिससे माफ़ी माँगनी पड़े)। (त) और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है और उसका इल्म, जिसकी शान बुलंद है, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है।

1. अल-कुरान अल-करीम 2/220
2. रद-उल-मुह्तार किताबुल अशरिबा, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/295

3. मराक़ी अल-फलाह, हाशिया अत-तहतावी के हाशिये पर, बाब इदराक अल-फरीदा, नूर मोहम्मद कुतुब खाना कराची पृ. 249; हाशिया अत-तहतावी, मराक़ी अल-फलाह पर, बाब मा युफसिद अस-सौम व युजिब अल-क़ज़ा, नूर मोहम्मद कुतुब खाना कराची पृ. 173
4. मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, हदीस अबी अल-ग़ादिया (रज़ि अल्लाहु अन्हु), अल-मकतब अल-इस्लामी बेरुत 4/76
5. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताबुर रिक्क़ाक़, दारुल फिक्र बेरुत 4/326

पृष्ठ 78 का 658

جلد ۲۵

فتاویٰ رضویہ

کھانے والے کی خاص نیت سے خدا کو خبر ہے بعض دوا کا نز ابہانہ ہی کرتے ہیں، انہیں مفتی کا فتویٰ نفع نہ دے گا "وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ " 1 (اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے بگاڑنے والے کو سنوارنے والے سے۔ت) اور اس خبیث چیز کی بد خو ہے کہ چند روز میں گھر کر لیتی ہے اور پھر چھڑائے نہیں چھوٹتی اور بتدریج پاؤں پھیلاتی ہے یہاں تک کہ تھوڑی مدت میں آدمی کو خاصا افیونی کر لیتی ہے والعیاذ باللہ تعالیٰ، اطباء لکھتے ہیں اس کی وجہ یہ ہے کہ اس کے کھانے سے باطن کی جھلیوں میں سوراخ ہو جاتے ہیں اس کے سوا دوسری کسی بلا سے نہیں بھرتے ناچار عادت ڈالنی پڑتی ہے کما نقله العلامة الشامی 2عن تذکرة داؤد الانطاکی (جیسا کہ علامہ شامی نے داؤد انطاکی کے تذکرہ سے اس کو نقل کیا ہے۔ ت) حتی الامکان بچے اور اگر ایسی ہی ضرورت شدید ہو تو خالی کھانے سے یہ بہتر معلوم ہوتا ہے کہ مرض کے مناسب کسی نسخہ میں اتنا جز شریک کرلیں کہ ایک دن کی قدر شربت میں بہت قلیل مقدار آئے جس پر نشہ وغیرہ کا گمان نہ ہو اس تقدیر پر اس کی صورت بھی اہل لہو کی مستعمل صورت سے جدا ہو جائے گی اور موضع تہمت پر موقوف بھی نہ ہوگا ، حدیث نقل کرتے ہیں:

| من کان یؤمن باللہ والیوم الآخر فلا یقفن مواقف التھم۔3 | جو اللہ تعالیٰ اور یوم آخرت پر ایمان رکھتا ہے وہ ہرگز تہمت والی جگہوں پر وقوف نہیں رکھتا(ت) |

حدیث میں ہے: ایاك ومایسؤ الأذن 4 (اس چیز سے بچ جو کانوں کو گنہگار کرے۔ ت)

حدیث میں ہے: ایاك وما یعتذر 5 (اس کام سے بچ جس سے معذرت کرنی پڑی۔ ت) واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم و علمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

1 القرآن الکریم ۲/۲۲۰ 2 ردالمحتار کتاب الاشربہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/۲۹۵ 3 مراقی الفلاح علی ہامش حاشیۃ الطحطاوی باب ادراک الفریضہ نور محمد کتب خانہ کراچی ص ۲۴۹، حاشیۃ الطحطاوی علی مراقی الفلاح باب ما یفسد الصوم و یوجب القضاء نور محمد کتب خانہ کراچی ص ۱۷۳ 4 مسند امام احمد بن حنبل حدیث ابی الغادیہ رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴/۷۶ 5 المستدرک للحاکم کتاب الرقاق دارالفکر بیروت ۴/۳۲۶

Fatawa Rizvia Volume 25

Treatise Huqqat-ul-Marjan li-Muhimmi Hukm-id-Dukhan 1307 AH (The Coral Casket regarding the description of the essential ruling on Hookah)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. We praise Him and send blessings upon His Noble Messenger.

Problem 19: From Bengal, a seeker of truth. What do the scholars of religion say: How is smoking hookah or eating tobacco? Is it forbidden (Haram) or disliked (Makruh)?

Page 79 of 658

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

रिसाला (लघु पुस्तक) हुक़्क़तुल मरजान लि-मुहम्मे हुक्मिद-दुख़ान 1307 हिजरी (मरजान की संदूकची हुक़्क़ा के ज़रूरी हुक्म के बयान में)

बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम नहमदुहु व नुसल्ली अला रसूलेहिल करीम

मसला 19: बंगाल से एक सत्य का खोजी (तालिब-ए-हक़) क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन, हुक़्क़ा पीना या तंबाकू खाना कैसा है? हराम या मकरूह?

पृष्ठ 79 / 658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

رسالہ حُقَّۃُ المرجان لمھم حکم الدّخان ۱۳۰۷ھ (مرجان کی صندوقچی حقہ کے ضروری حکم کے بیان میں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

مسئلہ ۱۹: از بنگال طالب حق چہ می فرمایند (کیا فرماتے ہیں) علمائے دین، حقہ پینا یا تمباکو کھانا کیسا ہے حرام یا مکروہ؟

صفحہ 79 از 658

Fatawa Razawiya - Volume 25

I saw in "Ad-Durr ath-Thamin fi Mubashshirat an-Nabi al-Amin," and I am writing it down exactly as it is.

Twenty-Seventh Hadith: My master and father informed me that there was a man among our companions who himself did not use tobacco, but he had prepared the filth (a hookah) for his guests. He saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) either in a dream or while awake—I do not know which it was—coming towards him, then he turned away and left that place. He said: I rushed towards him and said: O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), what is my sin? He replied: There is filth (hookah) in your house, and we dislike it.

Twenty-Eighth Hadith: My master and father informed me that there were two righteous men, one of whom was a scholar and a worshipper, and the other was a worshipper but not a scholar. Both of them saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in a dream at the same time. It was as if he gave permission for the worshipper to enter his gathering but did not give permission for the scholar. So the worshipper asked...

मैंने "अद-दुर्र अल-थमीन फ़ी मुबश्शिरात अन-नबी अल-अमीन" में देखा जिसे मैं वैसा ही लिख रहा हूँ।

सत्ताईसवीं हदीस: मेरे वालिद साहब ने मुझे बताया कि हमारे दोस्तों में से एक आदमी खुद तो तंबाकू नहीं पीता था लेकिन मेहमानों के लिए उसने हुक्का तैयार कर रखा था। पता नहीं ख्वाब में या बेदारी (जागते हुए) में उसने नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ज़ियारत की। आप उसकी तरफ मुतवज्जह थे फिर आपने उससे एतराज़ फ़रमाया (मुंह मोड़ लिया), वह शख्स कहता है कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तेज़ी से उस मकान से निकल गए, मैं तेज़ी से आपकी तरफ गया और अर्ज़ की कि या रसूल अल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम! मेरा गुनाह क्या है? तो आपने फ़रमाया: तेरे घर में गंदगी (हुक्का) है जो हमें नापसंद है।

अट्ठाईसवीं हदीस: मेरे वालिद साहब ने मुझे खबर दी कि दो नेक आदमी थे जिनमें से एक आलिम व आबिद (विद्वान और इबादत गुज़ार) था और दूसरा सिर्फ आबिद था मगर आलिम नहीं था। उन दोनों ने ख्वाब में एक ही वक्त नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की ज़ियारत की तो आपने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) आबिद को अपनी मजलिस में दाखिल होने की इजाज़त इनायत फरमाई जबकि आलिम को इजाज़त नहीं बख्शी, चुनांचे आबिद ने...

إنی رأیت فی الدرالثمین فی مبشرات النبی الامین، وا کتبه بعینه۔ میں نے "الدر الثمین فی مبشرات النبی الامین" میں دیکھا جس کو بعینہ لکھ رہا ہوں۔

الحدیث السابع والعشرون: اخبرنی سیدی الوالد قال کان رجل من اصحابنا لایمرّ التنباك ولکنه کان قدا هیاء القذرة لاضیافه فرای النبی صلی الله تعالی علیه وسلم فی النوم اوالیقظة لادری ایّ ذلك کان، مقبلا الیه ثمّ اعرض وخرج من ذلك المکان قال فشد فشددت الیه و قلت یارسول الله(صلی الله تعالی علیك وسلم)ماذنبی فقال فی بیتك القذرة ونحن نکرهها۔ ستائیسویں حدیث: میرے والد صاحب نے مجھے بتایا کہ ہمارے دوستوں میں سے ایک مرد خود تو تمباکو نوشی نہیں کرتا تھا لیکن مہمانوں کے لئے اس نے حقہ تیار کر رکھا تھا معلوم نہیں خواب میں یا بیداری میں اس نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی زیارت کی دراں حالیکہ آپ اس کی طرف متوجہ تھے پھر آپ نے اس سے اعراض فرمایا، اس شخص نے کہا کہ آپ (صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم) تیزی سے اس مکان سے نکل گئے، میں تیزی سے آپ کی طرف گیا اور عرض کی کہ یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ! میرا گناہ کیا ہے؟ تو آپ نے فرمایا: تیرے گھر میں گندگی (حقہ) ہے جو ہمیں ناپسند ہے۔

الحدیث الثامن والعشرون: اخبرنی سیدی الوالد کان رجلان من الصالحین احدهما عالم عابد والآخر عابد لیس بعالم فرایا النبی صلی الله تعالی علیه و سلم فی ساعة واحدة کأنه اذن للعابد ان یدخل فی مجلسه ولم یأذن للعالم فسال العابد اٹھائیسویں حدیث: میرے والد صاحب نے مجھے خبر دی کہ دو نیک مرد تھے جن میں سے ایک عالم وعابد اور دوسرا عابد تھا مگر عالم نہیں تھا ان دونوں نے خواب میں بیک وقت نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی زیارت کی تو آپ (صلی اللہ تعالیٰ علیہ

وسلم) نے عابد کو اپنی مجلس میں داخل ہونے کی اجازت عنایت فرمائی جبکہ عالم کو اجازت نہ بخشی، چنانچہ عابد نے

Fatawa Rizvia, Volume 25

(Arabic text): Some of the people were asked about him, and they said: "He consumes tobacco, and the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) dislikes it." When the next day came, [the individual] went to the scholar and found him weeping because of what he had seen that night. So, he informed him of the reason. The scholar immediately repented. Then, the following night, both of them saw the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in the same vision, as if he had permitted the scholar to enter his assembly and granted him proximity. Peace and then peace. | (Urdu text): Some people were asked about him; they said that he consumes tobacco and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) dislikes it. When morning came, that devotee went to the scholar and found him weeping due to the dream of the night. Accordingly, the devotee informed the scholar about the reason (for the Prophet's displeasure). The scholar repented from tobacco consumption at that very moment. Then, on the following night, both of them saw the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) in a single state as if he had granted the scholar permission to enter his assembly and bestowed his proximity upon him. Peace and then peace.

The Answer: The truth is that the ordinary hookah, just as it is prevalent among the general public and elite in cities all over the world, even among the great scholars of the two Holy Sanctuaries (Makkah and Madinah)—may Allah increase them in honor and dignity—is legally permissible (mubah) and lawful (jaiz) in Sharia. There is absolutely no evidence from the pure Sharia for its prohibition. Therefore, calling it forbidden and unlawful is either based on ignorance of the actual state of smoking (qalyan),

(Arabic text): ...as occurred to many of those who spoke about it at the beginning of its appearance, before testing it and before its nature became clear. So it was said: "It is an intoxicant," and it was said: "It is harmful," and... | (Urdu text): ...just as many of those who discussed it before testing it and before its reality became clear, fell into doubt. Consequently, someone said it is intoxicating, while someone else said it is harmful.

1. Al-Durr al-Thameen with Al-Musalsalat wa al-Nawadir, Mir Muhammad Library, Karachi, p. 62. Page 81 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

(अरबी पाठ): कुछ लोगों से उसके बारे में पूछा गया, तो उन्होंने कहा: "वह तंबाकू का सेवन करता है, और नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) इसे नापसंद करते हैं।" जब अगला दिन हुआ, तो वह व्यक्ति विद्वान के पास गया और उन्हें रात में जो देखा था उसकी वजह से रोते हुए पाया। तो उन्होंने उसे कारण बताया। विद्वान ने तुरंत तौबा कर ली। फिर अगली रात, उन दोनों ने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को एक ही रूप में देखा, जैसे कि उन्होंने विद्वान को अपनी सभा में आने की अनुमति दी हो और उन्हें अपनी समीपता प्रदान की हो। सलाम और फिर सलाम। | (उर्दू पाठ): कुछ लोगों से उसके बारे में पूछा गया; उन्होंने कहा कि वह तंबाकू पीता है और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) इसे नापसंद फरमाते हैं। जब सुबह हुई तो वह आबिद (इबादत गुज़ार) आलिम (विद्वान) के पास गया तो उसे रात वाले ख़्वाब की वजह से रोते हुए पाया। चुनांचे आबिद ने आलिम को (हुज़ूर अलैहिस्सलाम की नाराज़गी के) सबब की ख़बर दी तो आलिम ने उसी वक़्त तंबाकू पीने से तौबा कर ली। फिर आइंदा रात को उन दोनों ने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को एक ही सूरत पर देखा गोया कि आपने आलिम को अपनी मज्लिस में दाखिले की इजाज़त फरमाई और उसे अपना कुर्ब बख्शा। सलाम और फिर सलाम।

अल-जवाब (उत्तर): हक़ यह है कि मामूली हुक़्क़ा जिस तरह तमाम दुनिया के आम शहरों के अवाम और ख़्वास, यहाँ तक कि हरमैन मोहतरमैन (मक्का और मदीना) के अज़ीम उलेमा—अल्लाह उनकी इज़्ज़त और एहतराम बढ़ाए—में प्रचलित है, शरीअत में मुबाह (अनुमेय) और जाइज़ है। जिसकी मनाही पर शरीअते मुतहरा (पवित्र शरीयत) से मूलतः कोई दलील नहीं है, इसलिए इसे ममनू (वर्जित) और नाजाइज़ कहना या क़लयान (हुक़्क़ा पीने) के हालात से बेख़बरी पर आधारित है,

(अरबी पाठ): ...जैसा कि इसके शुरूआती ज़ुहूर (दिखने) के समय इस पर बात करने वाले बहुत से लोगों के साथ हुआ, इसके परखने और इसकी हकीकत स्पष्ट होने से पहले। तो कहा गया: "यह नशीला है," और कहा गया: "यह हानिकारक है," और... | (उर्दू पाठ): ...जैसा कि इस पर गुफ़्तगू करने वाले बहुत से हज़रात को इसके परखने और इसकी हक़ीक़त के वाज़ेह होने से पहले शुब्हा ला हक़ हुआ, चुनांचे किसी ने कहा यह नशा आवर है, किसी ने कहा नुक़सान देह।

1. अद-दुर्र अल-समीन मअल मुसलसलात वल नवादिर, मीर मुहम्मद कुतुब खाना कराची, पृष्ठ 62। पेज 81 / 658

بعض القوم عن ذلک فقال ھو یمز التنباك والنبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم یکرھہ فلما کان الغد دخل علی العالم فوجدہ یبکہ لما رای اللیلۃ فاخبرہ عن السبب فتاب عن ساعتہ ثم رایا النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم من اللیلۃ الآتیۃ علی صورۃ واحدۃ کانہ اذن للعالم وقربہ منہ۔ والسام ثم السلام۔ | بعض لوگوں سے اس کے بارے میں پوچھا انہوں نے کہا کہ وہ تمباکو نوشی کرتا ہے اور نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اس کو ناپسند فرماتے ہیں۔ جب صبح ہوئی تو وہ عابد عالم کے پاس گیا تو اسے رات والی خواب کی وجہ سے روتے ہوئے پایا، چنانچہ عابد نے عالم کو (حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کی ناراضگی کے) سبب کی خبر دی تو عالم نے اسی وقت تمباکو نوشی سے توبہ کر لی۔ پھر آئندہ رات کو ان دونوں نے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو ایک ہی صورت پر دیکھا گویا کہ آپ نے عالم کو اپنی مجلس میں داخلہ کی اجازت فرمائی اور اسے اپنا قرب بخشا۔ والسام ثم السلام۔

الجواب: حق یہ ہے کہ معمولی حقہ جس طرح تمام دنیا کے عامہ بلاد کے عوام و خواص یہاں تک کہ علمائے عظام حرمین محترمین زادھما اللہ شرفاً و تکریماً میں رائج ہے شرعاً مباح و جائز ہے جس کی ممانعت پر شرعِ مطہرہ سے اصلاً دلیل نہیں تو اسے ممنوع و ناجائز کہنا یا احوالِ قلیان سے بے خبری پر مبنی،

کما عرض للکثیر من المتکلمین علیہ فی بدو ظھورہ قبل اختبارہ و وضوح امرہ فقیل مسکر و قیل مضر و | جیسا کہ اس پر گفتگو کرنے والے بہت سے حضرات کو اس کے پرکھنے اور اس کی حقیقت کے واضح ہونے سے پہلے شبہ لاحق ہوا، چنانچہ کسی نے کہا یہ نشہ آور ہے، کسی نے کہا نقصان دہ

[Arabic]: It was said it is absolutely harmful like poisons, and it was said, and it was said... | [Urdu]: Someone said it is harmful like a poisonous thing, similarly, someone said something else and someone said something else. (T)

1. Or based on some accidental circumstances of some sinful consumers, [Arabic]: like the saying of the one who said that the sinful gather over it just as they gather over forbidden things, and another saying that it diverts from the remembrance of Allah and from prayer. | [Urdu]: Like the saying of the person who said that sinful people gather over it just as they gather over forbidden things, and the second thing said was that it becomes an obstacle to the remembrance of Allah Almighty and prayer. (T)
2. Or arising from specific accidental circumstances of some cities and some times, whose ruling absolutely does not include other eras and cities, [Arabic]: like the one who argued using the royal prohibition against the discourse in which there is the speech of Allama al-Nablusi. | [Urdu]: Arising from those whose ruling absolutely does not include other eras and cities, like that person who argued with royal prohibition while Allama Nablusi has discourse regarding it. (T)
3. Or branching off from pure false fabrications and departed inventions, [Arabic]: like the recklessness of the one who uttered that every smoke is forbidden and made it a Hadith from the Master of Mankind (peace and blessings be upon him), and like the audacity of the one who said there is consensus on [its prohibition] | [Urdu]: Like the audacity of that person who said every smoke is forbidden and forged a Hadith of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) regarding it, and like the courage of that person who said there is consensus on its prohibition.

Footnote: [Arabic]: Otherwise, there is no medicine, no food, indeed nothing in the created world of this kind that is purely beneficial and completely free from harm, even honey regarding which the Great Quran declares that in it is healing for people, and cow's milk regarding which the Hadith states it is a cure. | [Urdu]: Otherwise, there is no medicine, food, or even anything that is purely beneficial and completely free from harm, even honey regarding which the Quran speaks that in it is healing for people, and cow's milk for which the text of the Hadith says it is a cure. (T)

जिल्द 25 | फ़तावा रज़विया

[अरबी]: कहा गया कि यह ज़हरों की तरह पूरी तरह हानिकारक है, और कहा गया, और कहा गया... | [उर्दू]: किसी ने कहा यह ज़हरीली चीज़ की तरह हानिकारक है, इसी तरह किसी ने कुछ और किसी ने कुछ कहा। (त)

1. या कुछ पापी उपभोक्ताओं की कुछ आकस्मिक परिस्थितियों के आधार पर, [अरबी]: जैसा कि उस व्यक्ति का कहना है जिसने कहा कि पापी लोग इस पर वैसे ही इकट्ठा होते हैं जैसे वे निषिद्ध चीज़ों पर इकट्ठा होते हैं, और दूसरा कहना यह कि यह अल्लाह की याद और नमाज़ से रोकता है। | [उर्दू]: उस व्यक्ति के कथन की तरह जिसने कहा कि पापी लोग इस पर वैसे ही इकट्ठा होते हैं जैसे वे हराम चीज़ों पर इकट्ठा होते हैं, और दूसरी बात यह कही गई कि यह अल्लाह तआला की याद और नमाज़ से रुकावट बनता है। (त)
2. या कुछ शहरों और कुछ समय की विशिष्ट आकस्मिक परिस्थितियों से उत्पन्न, जिनका निर्णय अन्य युगों और शहरों पर कतई लागू नहीं होता, [अरबी]: जैसे कि उस व्यक्ति ने शाही निषेध के साथ तर्क दिया जबकि अल्लामा नाबलुसी का इसमें कलाम मौजूद है। | [उर्दू]: उत्पन्न जिनका हुक्म अन्य युगों और शहरों में कतई शामिल नहीं, जैसे उस व्यक्ति ने शाही मनाही के साथ दलील दी जबकि अल्लामा नाबलुसी का इसमें कलाम है। (त)
3. या केवल झूठी मनगढ़ंत और निरर्थक बातों पर आधारित, [अरबी]: जैसे उस व्यक्ति की धृष्टता जिसने कहा कि हर धुंआ हराम है और इसे नबियों के सरदार (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की हदीस बना दिया, और जैसे उस व्यक्ति की जुर्रत जिसने कहा कि इस पर इज्मा (आम सहमति) है। | [उर्दू]: जैसे उस व्यक्ति की जसारत जिसने कहा कि हर धुंआ हराम है और इस पर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) की हदीस गढ़ी, और जैसे उस व्यक्ति की जुर्रत जिसने कहा इसकी हुरमत पर इज्मा है।

पाद टिप्पणी: [अरबी]: वरना कोई दवा, कोई भोजन, बल्कि सृष्टि में ऐसी कोई चीज़ नहीं है जो केवल लाभकारी हो और नुकसान से पूरी तरह मुक्त हो, यहाँ तक कि शहद भी जिसके बारे में महान कुरान कहता है कि इसमें लोगों के लिए शिफ़ा (आरोग्य) है, और गाय का दूध जिसके बारे में हदीस में स्पष्ट है कि यह शिफ़ा है। | [उर्दू]: वरना तो कोई दवा, गिज़ा बल्कि कोई चीज़ भी ऐसी नहीं जो महज़ नाफ़े (लाभकारी) हो और ज़रर (नुकसान) से बिल्कुल खाली हो हत्ता कि शहद जिसके मुताल्लिक कुरान

नातिक़ है कि इसमें लोगों के लिए शिफ़ा है और गाय का दूध जिस पर हदीस की नस (स्पष्ट कथन) है कि यह शिफ़ा है। (त)

पृष्ठ 82 / 658

قیل مضر مطلقاً کالسموم عه وقیل وقیل۔ | ہے کسی نے کہازہریلی چیز کی طرح مضر ہے، اسی طرح کسی نے کچھ اور کسی نے کچھ کہا۔(ت)

۲ یا بعض احوال عارضہ بعض فساق متناولین کی نظر پر مبنی، کقول من قال انه مما یجتمع علیه الفساق کاجتماعهم علی المحرمات و قول آخر انه یصد عن ذکر الله وعن الصلوٰة۔ | اس شخص کے قول کی طرح جس نے کہا کہ اس پر فاسق لوگ جمع ہوتے ہیں جیسے وہ محرمات پر جمع ہوتے ہیں، اور دوسری بات یہ کہی گئی کہ یہ اللہ تعالٰی کے ذکر اور نماز سے رکاوٹ بنتا ہے (ت)

۳ یا بعض عوارض مخصوصہ بعض بلادو بعض اوقات کے لحاظ سے ناشی جن کا حکم ان کے غیر اعصار وامصار کو ہر گز شامل نہیں، کمن احتج بالنهی السلطاني علی کلام فیه للعلامة النابلسي۔ | ناشی جن کا حکم ان کے غیر اعصار وامصار کو ہر گز شامل نہیں، جیسے وہ شخص نے نہی سلطانی کے ساتھ استدلال کیا حالانکہ علامہ نابلسی کا اس میں کلام ہے۔(ت)

۴ یا محض مفتریات کاذبہ و مخترعات ذاہبہ پر متفرع، کتہور من تفوه ان کل دخان حرام وجعله حدیثا عن سید الانام علیه افضل الصلوٰة واکمل السلام و کجرأة من قال اجمعوا علی | جیسے اس شخص کی جسارت جس نے کہا کہ ہر دھواں حرام ہے اور اس پر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی حدیث گھڑی اور جیسے اس شخص کی جرات جس نے کہا اس کی حرمت پر اجماع ہے

عه: والا فلا دواء ولا غذاء بل ولا شيء في عالم الخلق من هذا القبیل متمحضا للنفع خالصا عن الضرر حتی الشهد الذي نطق القرآن العزیز بأن فیه شفاء للناس والبان البقرا المنصوص فی الاحادیث انها شفاء ۱۲منہ۔ | ورنہ تو کوئی دوا، غذا بلکہ کوئی چیز بھی ایسی نہیں جو محض نافع ہو اور ضرر سے

بالکل خالی ہو حتی کہ شہد جس کے متعلق قرآن ناطق ہے کہ اس میں لوگوں کے لئے شفاء ہے اور گائے کا دودھ جس پر حدیث کی نص ہے کہ یہ شفاء ہے ۱۲ منہ(ت)

Fatawa Razawiya, Volume 25

Its prohibition and consensus are a proof. (T)

The humble author (faqir) has found extreme audacity in this matter from the ascetics of Afghanistan, who, after reading a few books of jurisprudence, exceed the limits of asceticism and pretense, unjustly labeling the general community as sinners and transgressors. When they find no evidence for their false claims, they resort to forging and fabricating hadiths. I saw one such hadith in some of their writings:

'Whoever drinks smoke, it is as if they drank the blood of the Prophets.' | 'Whoever smoked hookah, it is as if they drank the blood of prophets.'

And they forged another hadith thus:

'Whoever drinks smoke, it is as if they committed adultery with their mother in the Kaaba.' | 'Whoever smoked hookah, it is as if they committed adultery with their mother in the Great Kaaba.'

Truly, to Allah we belong and to Him we shall return. Ignorance is indeed a calamity, especially compounded ignorance which is incurable. These poor souls, in order to declare a permissible thing as forbidden, have intentionally leveled a slander against Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), and paid no heed to the mutawatir hadith 'Whoever intentionally lies about me, let him take his seat in the Fire.' The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: 'He who deliberately attributes a lie to me, let him prepare his seat in Hell.'

'O Allah! Accept our repentance and his if he is alive, and forgive us and him if he has died.' | 'O Allah! Accept our repentance and his as well if he is alive, and grant us forgiveness and grant him forgiveness as well if he has died. (T)'

Or it arises from ignorance of the principles of Shariah and abnormality in vision and thought,

Like the assumption of the one who claimed it is an innovation (bid'ah) and every innovation is misguidance, and from this, the assumption that it involves using the instrument of punishment, i.e., fire, and that is forbidden. Whereas its falsity is most evident. | Like the assumption of that person who said it is an innovation and every innovation is misguidance, and from this is the assumption that it involves the use of

the instrument of punishment, meaning fire, and that is forbidden. Whereas its falsity is most evident.

1. Sahih al-Bukhari, Book of Knowledge, Chapter on the Sin of One who Lies about the Prophet (PBUH), Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/21.
2. Sahih Muslim, Chapter on the Severity of Lying against the Messenger of Allah (PBUH), Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/7.

फतवा रज़विया, खंड 25

इसका निषेध और सर्वसम्मति एक प्रमाण है। (त)

फ़क़ीर ने इस मामले में अफगानिस्तान के उन तपस्वियों से अत्यधिक निर्भीकता पाई है, जो न्यायशास्त्र की कुछ किताबें पढ़कर तपस्या और पाखंड की सीमा पार कर जाते हैं और उम्मत के आम लोगों को अन्यायपूर्ण तरीके से पापी और दुराचारी कहते हैं। जब उन्हें अपने झूठे दावों के लिए कोई सबूत नहीं मिलता, तो वे मजबूर होकर हदीसें गढ़ते हैं। मैंने उनके कुछ लेखों में एक हदीस देखी कि:

'जिसने धुआं पिया, मानों उसने नबियों का खून पिया।' | 'जिसने हुक्का पिया, मानों उसने नबियों का खून पिया।'

और उन्होंने दूसरी हदीस इस तरह गढ़ी:

'जिसने धुआं पिया, मानों उसने काबा में अपनी मां के साथ व्यभिचार किया।' | 'जिसने हुक्का पिया, मानों उसने काबा मुअज्जमा में अपनी माँ से ज़िना किया।'

इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन (बेशक हम अल्लाह के लिए हैं और उसी की तरफ लौटने वाले हैं। त) अज्ञानता भी क्या बला है, विशेष रूप से वह अज्ञानता जो लाइलाज है। बेचारे ने एक वैध (मुबाह) चीज़ को हराम करने के लिए जानबूझकर मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) पर झूठा आरोप लगाया और मुतवातिर हदीस 'जिसने जानबूझकर मुझ पर झूठ बोला, वह अपना ठिकाना आग में बना ले' का ज़रा भी ध्यान नहीं रखा। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फरमाते हैं: 'जो मुझ पर जानबूझकर झूठ बोले, वह अपना ठिकाना जहन्नुम में बना ले।'

'ऐ अल्लाह! हमारी तौबा स्वीकार फरमा और उसकी भी अगर वह जीवित है, और हमारी मग़फिरत फरमा और उसकी भी मग़फिरत फरमा अगर वह मर चुका है।' | 'ऐ अल्लाह! हमारी तौबा स्वीकार फरमा और उसकी भी अगर वह जीवित है, और हमारी मग़फिरत फरमा और उसकी भी मग़फिरत फरमा अगर वह मर चुका है। (त)'

या यह शरीयत के नियमों की अज्ञानता और विचार व दृष्टि की विकृति से उत्पन्न होता है,

जैसे उस व्यक्ति का अनुमान जिसने कहा कि यह बिदअत (नवाचार) है और हर बिदअत गुमराह करने वाली है, और उसी से यह अनुमान कि इसमें सज़ा के उपकरण यानी आग का उपयोग होता है

और वह हराम है। जबकि इसका खोखलापन स्पष्ट है। | जैसे उस व्यक्ति का अनुमान जिसने कहा कि यह बिदअत है और हर बिदअत गुमराही है और इसी से यह अनुमान कि इसमें सज़ा के उपकरण यानी आग का इस्तेमाल होता है और वह हराम है। हालांकि इसकी निरर्थकता स्पष्ट है।

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल इल्म, नबी (सल्ल.) पर झूठ बोलने वाले के गुनाह का अध्याय, पुरानी कुतुब खाना, कराची, 1/21.
2. सहीह मुस्लिम, अल्लाह के रसूल (सल्ल.) पर झूठ बोलने की गंभीरता का अध्याय, पुरानी कुतुब खाना, कराची, 1/7.

पृष्ठ 83/658

حرمتہ والاجماع حجۃ۔ | اور اجماع حجت ہے۔ (ت)

فقیر نے اس باب میں زیادہ بے باکی متقشفہ افغانستان سے پائی کہ چند کتب فقہ پڑھ کر تقشف و تصلف کو حد سے بڑھاتے اور عامہ امت مرحومہ کو ناحق فاسق و فاجر بتاتے ہیں اور جب اپنے دعوٰی باطل پر دلیل نہیں پاتے ناچار حدیثیں گھڑتے بناتے ہیں، میں نے ان کی بعض تصانیف میں ایک حدیث دیکھی کہ:

من شرب الدخان فکانما شرب دم الانبیاء۔ | جس نے حقہ پیا گویا پیغمبروں کا خون پیا۔

اور دوسری حدیث یوں تراشی:

من شرب الدخان فکانما زنی بامہ فی الکعبۃ۔ | جس نے حقہ پیا گویا اس نے کعبہ معظمہ میں اپنی ماں سے زنا کیا۔

انّا للہ وانا الیہ راجعون (بیشک ہم اللہ تعالٰی کے لئے ہیں اور اسی کی طرف لوٹنے والے ہیں۔ ت) جہل بھی کیا بلا ہے، خصوصاً مرکب کہ لا دوا ہے۔ مسکین نے ایک مباح شرعی کے حرام کرنے کو دیدہ و دانستہ مصطفی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر بہتان اٹھایا اور حدیث متواتر 'من کذب علیّ متعمداً فلیتبوأ مقعدہ من النار' کا اصلاً دھیان نہ لایا، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: جو مجھ پر جان بوجھ کر جھوٹ باندھے اپنا ٹھکانہ جہنم بنالے۔

اللھم تب علینا وعلیہ ان کان حیًا واغفرلنا ولہ ان کان میتًا۔ | اے اللہ! ہماری توبہ قبول فرما اور اس کی بھی اگر وہ زندہ ہے، اور ہماری مغفرت فرما اور اس کی بھی مغفرت فرما اگر وہ مرچکا ہے۔ (ت)

یا قواعد شرع میں بیخبری اور نظر و فکر کی بیطوری سے پیدا،

کزعم من زعم انہ بدعة وکل بدعة ضلالة ومنہ زعم ان فیہ استعمال الة العذاب یعنی النار وذلک حرام وھذا من البطلان۔ | جیسے اس شخص کا گمان جس نے کہا یہ بدعت ہے اور ہر بدعت ضلالت ہے اور اسی سے یہ گمان کہ اس میں آلہ عذاب یعنی آگ کا استعمال ہوتا ہے اور وہ حرام ہے۔ حالانکہ اس کا بطلان واضح ترین ہے۔

۱ صحیح البخاری کتاب العلم باب اثم من کذب علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۱/۱ ۲ صحیح مسلم باب تغلیظ الکذب علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۷/۱

Fatawa Rizvia Volume 25

[In Arabic]: In the clearest manner, it was stated by the Muhaddith[1] al-Dehlavi regarding what is attributed to him about the use of water with which the people of Prophet Noah (peace be upon him) were punished. I [Imam Ahmad Raza] say: and in seeking comfort with fans, there is the use of the instrument of punishment for the people of 'Ad. As for the contemporary Lakhnawi[2] scholar's correction, by adding a condition that it must be in the form of the people under punishment:

[In Arabic]: So I say: This is of no benefit. Otherwise, it would not be permissible to bathe with hot water, as Allah Almighty says: "Boiling water will be poured over their heads" [Quran 22:19]. So what would such a claimant say about entering a hammam (bathhouse)? According to this, would it be forbidden, prohibited in itself, or even among the major sins? Either absolutely, as this scholar chooses—considering the commission of a prohibitively disliked act (makruh tahrimi) as being among the major sins—or after it becomes a habit, according to the reliable view that in itself it is among the minor sins. This is because the hammam, as Allamah al-Munawi explained in 'Al-Taysir', is the thing most similar to Hell: fire from below and darkness from above.

[In Urdu]: The same was said by Muhaddith Dehlavi (Maulana Shah Abdul Aziz), may Allah have mercy on him, in what is attributed to him: that in it is the use of that water with which the people of Prophet Noah (peace be upon him) were punished. I said: in taking air with a fan, there is the use of that instrument with which the people of 'Ad were punished. As for the contemporary Lakhnawi (Maulana Abdul Hayy) scholar's addition for reform, that it should be in the form/state of the people under punishment:

[In Urdu]: So I say: This is of no use, otherwise it would necessitate that bathing with hot water is not permissible, as Allah Almighty says that boiling water will be poured over the heads of those (dwellers of Hell). So what would such a person think about entering a hammam? Is it forbidden, prohibited in itself, or even among the major sins? Either absolutely, as the aforementioned scholar prefers—that committing a prohibitively disliked act is among the major sins—or after making it a habit, as is the reliable view that in itself it is among the minor sins. This is because the hammam, according to the benefit mentioned in Imam Munawi's 'Taysir', is most similar to Hell; there is fire below it and smoke above it, and in it is restlessness...

---

[1]: By this is meant Maulana Shah Abdul Aziz al-Muhaddith al-Dehlavi. (T) [2]: By this is meant Maulana Abdul Hayy al-Lakhnawi. (T)

This refers to Maulana Shah Abdul Aziz Muhaddith Dehlavi. (T) This refers to Maulvi Abdul Hayy Lakhnawi. (T)

[1] The Holy Quran 19/22

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी में]: सबसे स्पष्ट रूप से मुहद्दिस[1] देहलवी ने उस बारे में कहा जो उनकी ओर मंसूब है कि इसमें उस पानी का इस्तेमाल है जिससे नूह अलैहिस्सलाम की कौम को अज़ाब दिया गया था। मैंने [इमाम अहमद रज़ा] कहा: और पंखों से हवा लेने में उस यंत्र का उपयोग है जिससे कौम-ए-आद को अज़ाब दिया गया था। रहा समकालीन लखनवी[2] विद्वान का सुधार, यह शर्त जोड़कर कि वह अज़ाब वाले लोगों की स्थिति के अनुसार हो:

[अरबी में]: तो मैं कहता हूँ: यह किसी काम का नहीं। वरना गर्म पानी से नहाना जायज़ नहीं होता, क्योंकि अल्लाह तआला फरमाता है: "उनके सिरों पर खौलता हुआ पानी डाला जाएगा" [कुरान 22:19]। तो ऐसा दावा करने वाला हम्माम (स्नानघर) में प्रवेश करने के बारे में क्या कहेगा? क्या इस आधार पर यह हराम होगा, स्वयं में निषिद्ध होगा या बड़े पापों में से होगा? या तो पूरी तरह से, जैसा कि इस विद्वान ने चुना है—मकरूह तहरीमी करने को बड़े पापों में गिनना—या आदत बन जाने के बाद, उस विश्वसनीय विचार के अनुसार कि अपने आप में यह छोटे पापों में से है। ऐसा इसलिए है क्योंकि हम्माम, जैसा कि अल्लामा मुनावी ने 'तयसीर' में बताया है, जहन्नम के सबसे समान चीज़ है: नीचे से आग और ऊपर से अंधेरा।

[उर्दू में]: यही मुहद्दिस देहलवी (मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़) अलैहिर्रहमा ने कहा, जो उनकी ओर मंसूब है: कि इसमें उस पानी का इस्तेमाल है जिसके साथ नूह अलैहिस्सलाम की कौम को अज़ाब दिया गया। मैंने कहा: पंखे के साथ हवा लेने में उस आले (यंत्र) का इस्तेमाल है जिसके साथ कौम-ए-आद को अज़ाब दिया गया। रहा समकालीन लखनवी (मौलाना अब्दुल हई) का इस्लाह (सुधार) के लिए यह शर्त बढ़ाना कि वह अहल-ए-अज़ाब की हैयत (स्थिति) पर है।

[उर्दू में]: तो मैं कहता हूँ: यह कुछ मुफ़ीद (लाभदायक) नहीं, वरना लाज़िम आएगा कि गर्म पानी के साथ ग़ुस्ल (स्नान) करना जायज़ न हो, अल्लाह तआला फ़रमाता है कि उन (जहन्नमियों) के सरों पर खौलता हुआ पानी डाला जाएगा। तो ऐसा गुमान करने वाला हम्माम में दाखिल होने से संबंधित क्या कहेगा? क्या यह हराम है, मनाही वाली चीज़ है बल्कि कबा'इर (बड़े गुनाहों) में से है? या तो मुतलकन (पूर्ण रूप से) जैसा कि ज़िक्र किए गए फ़ाज़िल (विद्वान) का पसंदीदा विचार है कि मकरूह तहरीमी का इरतिकाब करना कबा'इर में से है, या आदत बना लेने से जैसा कि मोतमद (भरोसेमंद) विचार है कि फी नफ़्सही (अपने आप में) यह सग़ा'इर (छोटे गुनाहों) में से है। यह इसलिए कि हम्माम, इमाम

मुनावी की 'तयसीर' में ज़िक्र किए गए अफ़ादे के मुताबिक जहन्नम के सबसे ज़्यादा मुशाबेह (समान) है, उसके नीचे आग है और ऊपर धुआँ है, उसमें बेचैनी है...

---

[1]: इससे मुराद मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ मुहद्दिस देहलवी हैं। (त) [2]: इससे मुराद मौलाना अब्दुल हई लखनवी हैं। (त)

इससे मुराद मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ मुहद्दिस देहलवी हैं। (त) इससे मुराद मौलवी अब्दुल हई लखनवी हैं। (त)

[1] अल-कुरान अल-करीम 22/19

بأبين مكان قاله المحدث ع۱ الدهلوی فيما نسب اليه باستعمال الماء المعذب به قوم نوح عليه الصلوة والسلام قلت وفي الترويح بالمراوح استعمال آلة عذاب عاد واما اصلاح العصری اللكهنوی ع۲ بزيادة قيد على هيئة اهل العذاب۔

فأقول: لا يجدی نفعا والالم يجز الاغتسال بماء حار قال تعالی "يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ" ۱ وما ذا يزعم الزاعم في دخول الحمام، افيكون على هذا حراما، امنهيا عنه لذاته بل من الكبائر اما مطلقا على ما اختار هذا الفاضل من كون تعاطی المكروه تحريما من الكبائر وبعد الاعتياد على ما عليه الاعتماد من كونه في نفسه من الصغائر، وذالك لان الحمام كما افاد العلامة المناوی فی التيسير اشبه شيئ بجهنم، النار من تحت والظلام من فوق

یہ ہی کہا محدث دہلوی (مولانا شاہ عبدالعزیز) علیہ الرحمہ نے جوان کی طرف منسوب کہ اس میں اس پانی کا استعمال ہے جس کے ساتھ نوح علیہ الصلوۃ والسلام کی قوم کو عذاب دیا گیا قلت (میں نے کہا) پنکھے کے ساتھ ہوا لینے میں اس آلہ کا استعمال ہے جس کے ساتھ قوم عاد کو عذاب دیا گیا۔ رہا معاصر لکھنوی (مولانا عبدالحی) کا اصلاح کے لئے یہ قید بڑھانا کہ وہ اہل عذاب کی ہیئت پر ہے۔

فأقول: (تو میں کہتا ہوں یہ) کچھ مفید نہیں ورنہ لازم آئے گا کہ گرم پانی کے ساتھ غسل کرنا جائز نہ ہو، اللہ تعالٰی فرماتا ہے کہ ان (جہنمیوں) کے سروں پر کھولتا ہوا پانی ڈالا جائے گا۔ تو ایسا گمان کرنے والا حمام میں داخل ہونے سے متعلق کیا کہے گا، کیا یہ حرام، منہی عنہ لذاتہ بلکہ کبائر میں سے ہے یا تو مطلقاً جیسا کہ فاضل مذکور کا مختار ہے کہ مکروہ تحریمی کا ارتکاب

کبائر میں سے ہے یا عادت بنا لینے سے جیسا کہ معتمد ہے کہ فی نفسہ یہ صغائر سے ہے، یہ اس لئے کہ حمام امام مناوی کی تیسیر میں ذکر کردہ افادہ کے مطابق جہنم کے مشابہ ترین ہے، اس کے نیچے آگے اور اوپر دھواں ہے، اس میں بے چینی،

ع۱: المراد بہ مولانا الشاہ عبدالعزیز المحدث الدھلوی۔ (ت) ع۲: المراد به المولوی عبدالحی اللکھنوی (ت)

اس سے مراد مولانا الشاہ عبدالعزیز محدث دہلوی ہیں۔ (ت) اس سے مراد مولوی عبدالحی لکھنوی ہیں۔ (ت)

۱ القرآن الکریم ۱۹/۲۲

...in it is sorrow, confinement, and distress. This is the reason why when our master Prophet Solomon (peace and blessings be upon him) entered a bathhouse (hammam), he was reminded of the Fire and the punishment of the Almighty. Al-Uqayli, At-Tabarani, Ibn Adi, and Al-Bayhaqi in "Shu'ab al-Iman" narrated from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him), tracing it back to the Holy Prophet (may Allah send peace and blessings upon him), that he said: "The first one to enter bathhouses and for whom lime was prepared was Solomon son of David (peace be upon them both). When he entered it, he felt its heat and distress and said, 'Alas for the punishment of Allah! Alas, before there is no more alas.'" I (the author) say: With this, the hadith regarding resembling the people of hellfire and the hadith regarding contact with fire is refuted, as is not hidden from those who possess insight. (T)

Therefore, the expert scholars and great trusted figures of the four schools of jurisprudence, after thorough investigation and deep contemplation, have ruled its permissibility. And this is the truth that deserves acceptance. (T) Allama Sayyidi Ahmad Hamawi states in "Ghamz 'Uyun al-Basair":

"From this, the permissibility of smoking tobacco is known."

From the principle that "The origin of things is permissibility," the lawfulness of smoking the hookah is known. - Allama Abdul Ghani.

---

1. Al-Du'afa al-Kabir, translation 95, Isma'il bin Abdur Rahman al-Dawudi, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 1/84 & 85, Shu'ab al-Iman, Hadith 7778, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 6/160.
2. Ghamz 'Uyun al-Basair with Ashbah wa al-Nazair, The Third Principle, First Chapter, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/98.

...उसमें दुख, घुटन और तंगी है। यही कारण है कि जब हमारे स्वामी हज़रत सुलेमान (अलैहिस्सलाम) हम्माम (स्नानागार) में प्रवेश हुए, तो उन्हें आग और अल्लाह के अज़ाब की याद आ गई। अकीली, तबरानी, इब्न अदी और बेहाकी ने 'शुअब अल-ईमान' में हज़रत अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है, जिसे उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक पहुँचाया कि उन्होंने फ़रमाया: "सबसे पहले जो हम्माम में दाखिल हुए और जिनके लिए चूना तैयार किया गया, वे हज़रत सुलेमान बिन दाऊद (अलैहिमुस्सलाम) थे। जब वे उसमें दाखिल हुए, तो उसकी गर्मी और घुटन को पाकर कहा, 'अल्लाह के अज़ाब का अफ़सोस! अफ़सोस, इससे पहले कि कोई अफ़सोस करने वाला न रहे'।" मैं (लेखक) कहता हूँ: इसके साथ जहन्नुमियों से समानता और आग से मेल-मिलाप वाली हदीस का जवाब दिया जाता है, जैसा कि समझदार लोगों से छिपा नहीं है। (त)

इसलिए, चारों मज़हबों के शोधकर्ता विद्वानों और बड़े विश्वसनीय धर्मशास्त्रियों ने जाँच और गहरे विचार के बाद इसकी अनुमति (मुबाह होने) का हुक्म दिया है। और यही वह सच है जो स्वीकार किए जाने योग्य है। (त) अल्लामा सैयदी अहमद हमवी 'ग़म्ज़ उयून अल-बसार' में फ़रमाते हैं:

"इससे मालूम हुआ कि तंबाकू पीना (हुक्का पीना) हलाल है।" (त)

इस नियम से कि "चीजों की असल असलियत अनुमति (मुबाह) है," हुक्का पीने की वैधता ज्ञात हुई। - अल्लामा अब्दुल गनी।

---

1. अल-दुआफा अल-कबीर, अनुवाद 95, इस्माइल बिन अब्दुर रहमान अल-दाऊदी, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 1/84 व 85, शुअब अल-ईमान, हदीस 7778, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 6/160।
2. ग़म्ज़ उयून अल-बसार मा अश्बाह व अल-नज़ायर, तीसरा नियम, पहला खंड, इदारात अल-कुरान कराची, 1/98।

पेज 85/658

جس اور تنگی ہے۔ یہی وجہ ہے کہ حضرت سلیمان علیہ الصلوۃ والسلام حمام میں داخل ہوئے تو انہیں آگ اور عذاب جبار یاد آگیا۔ عقیلی، طبرانی، ابن عدی اور بیہقی نے شعب الایمان میں حضرت ابو موسٰی اشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے بیان کیا اس کو نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک مرفوع کرتے ہیں کہ سب سے پہلے جو حمام میں داخل ہوئے اور اس کے لئے چونا تیار کیا وہ سیدنا سلیمان بن داؤد علیہما السلام ہیں، جب وہ اس میں داخل ہوئے تو اس کی گرمی اور بے چینی کو پا کر فرمایا اللہ تعالٰی کے عذاب کا درد، یہ تو درمند ہوتا ہے قبل اس کے در مندی نہ ہو۔ قلت (میں کہتا ہوں کہ) اس کے ساتھ اہل نار سے مشابہت اور نار سے ملابست کی حدیث وارد ہے جیسا کہ ارباب بصیرت پر پوشیدہ نہیں۔ (ت)

ولہذا علمائے محققین واجلہ معتمدین مذاہب اربعہ نے بعد تنقیح کار وامعان افکار اس کی اباحت کا حکم فرمایا وہو الحق الحقیق بالقبول (اور یہی حق ہے جو قبول کرنے کے لائق ہے۔ ت) علامہ سیدی احمد حموی غمز العیون والبصائر میں فرماتے ہیں:

"یعلم منه حل شرب الدخان" اس سے معلوم ہوا کہ حقہ پینا حلال ہے۔ (ت)

اس قاعدہ سے کہ اصل اشیاء میں اباحت ہے حقہ پینے کی حلت معلوم ہوئی۔ علامہ عبدالغنی

---

1 الضعفاء الکبیر ترجمہ ۹۵ اسمعیل بن عبدالرحمن الداؤدی دار الکتب العلمیہ بیروت ۱ / ۸۴ و ۸۵ ، شعب الایمان حدیث ۷۷۷۸ دار الکتب العلمیہ بیروت ۶ / ۱۶۰ 2 غمز عیون البصائر مع اشباہ والنظائر القاعدۃ الثالثہ الفن الاول ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۹۸

Fatawa Razawiyyah - Volume 25

Imam Isma'il Nabulsi (may Allah sanctify their secrets) states in 'Al-Hadiqa al-Nadiyya Sharh al-Tariqa al-Muhammadiyya': "Among the customary innovations (Bid'at-e-Adiyyah) is the use of tobacco and coffee, both of which are common nowadays among the common folk and the elite. The truth is that there is no reason for their prohibition nor for any dislike in their use, etc." Huqqa (hookah) and coffee drinking, whose mention is widespread among the common and elite today, are among the customary innovations, and the truth is that there is neither any reason for their prohibition nor any dislike.

The researcher scholar Ala-ud-Din al-Dimashqi, in 'Al-Durr al-Mukhtar', quotes from 'Al-Ashbah' and states: "I say, from this the ruling on tobacco is understood." It is stated in 'Shami': "And it is permissibility (Ibaha) according to the chosen (Mukhtar) view." That is, the ruling on tobacco is understood from this, and it is permissibility according to the chosen school of thought. Then he stated: "And our teacher al-Amadi disliked it in his 'Hadya', likening it to garlic and onion, prioritisingly." Our teacher Abd-ur-Rahman bin Muhammad Imad-ud-Din al-Dimashqi, in his book 'Hadya', categorized it along with garlic and onions and deemed it disliked (Makruh).

Syedi Abu Sa'ud and then Syedi Ahmad al-Tahtawi stated in the marginalia of 'Al-Durr al-Mukhtar': "It is not hidden that the dislike is of the 'Tanzihi' (mild) category, by evidence of its association with garlic and onion, and that which is 'Makruh Tanzihi' is permissible." It is not hidden that this dislike is 'Tanzihi', just like that of garlic and onion, and 'Makruh Tanzihi' is permissible.

Allama Hamid Effendi al-Amadi bin Ali Effendi, the Mufti of Damascus, Syria, in 'Fatawa Mughni al-Mustafti 'an Suwal al-Mufti', narrates from Allama Muhyid-din Ahmad bin Muhyid-din Haidar al-Kurdi al-Jazari (may Allah's mercy be upon him):

Footnotes: 1. Al-Hadiqat an-Nadiyyah Sharh al-Tariqat al-Muhammadiyyah, Al-Dalil 'ala Qubh al-Bida' wa al-Nahy 'anha, Maktaba Nooria Razvia, Faisalabad, 1/431-432. 2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ashribah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/261. 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ashribah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/296. 4. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ashribah, Matba' Mujtabai Delhi, 2/261. 5. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ashribah, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/277.

फ़तावा रज़विया - जिल्द २५

इमाम इस्माइल नबुलसी (अल्लाह उन पर अपनी रहमत फ़रमाये) 'अल-हदीक़ा अल-नदिय्या शरह अल-तरीक़ा अल-मुहम्मदिया' में फ़रमाते हैं: "हुक्का और कॉफ़ी का इस्तेमाल सामान्य नवाचारों (बिदअते आदिया) में से है, जिनका चर्चा आजकल आम और खास लोगों में व्यापक है। सही बात यह है कि इनके हराम होने का कोई कारण नहीं है और न ही इनके इस्तेमाल में कोई कराहियत (नापसंदगी) है, इत्यादि।" हुक्का और कॉफ़ी का पीना, जिनका ज़िक्र आजकल आम और खास में फैला हुआ है, सामान्य नवाचारों में से हैं और सच यह है कि न उनकी हुरमत (निषेध) की कोई वजह है और न ही कराहियत।

विद्वान शोधकर्ता अलाउद्दीन दमिश्की 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में 'अल-अशबाह' का हवाला देते हुए कहते हैं: "मैं कहता हूँ, इससे तंबाकू का हुक्म समझ में आता है।" 'शामी' में है: "और यह चुने हुए (मुख्तार) मत के अनुसार जायज़ (इबाहत) है।" यानी इससे तंबाकू का हुक्म समझ में आता है और वह चुने हुए मत में जायज़ है। फिर फ़रमाया: "हमारे उस्ताद अल-अमादी ने अपनी किताब 'हदिया' में इसे लहसुन और प्याज़ के समान मानते हुए नापसंद किया है।" हमारे उस्ताद अब्दुर रहमान बिन मुहम्मद इमादुद्दीन दमिश्की ने अपनी किताब 'हदिया' में इसे लहसुन और प्याज़ के साथ जोड़कर मकरूह (नापसंद) ठहराया।

सैयदी अबू सऊद और फिर सैयदी अहमद तहतावी ने 'हाशिया दुर्रे मुख्तार' में फ़रमाया: "यह बात छुपी नहीं है कि यह नापसंदगी 'तंज़ीही' (हल्की) है, क्योंकि इसे लहसुन और प्याज़ के समान माना गया है, और 'मकरूहे तंज़ीही' जायज़ होता है।" यह बात छिपी नहीं है कि यह कराहियत तंज़ीही है जैसे लहसुन और प्याज़ की, और मकरूहे तंज़ीही जायज़ होता है।

अल्लामा हामिद अफ़ंदी अमादी बिन अली अफ़ंदी, सीरिया के दमिश्क के मुफ्ती, 'फ़तावा मुग़नी अल-मुस्तफ़्ती अन सुवाल अल-मुफ़्ती' में अल्लामा मुहीउद्दीन अहमद बिन मुहीउद्दीन हैदर कुर्दी जज़री (अल्लाह उन पर रहमत फ़रमाये) से नक़्ल फ़रमाते हैं:

फुटनोट: १. अल-हदीक़त अन-नदिय्या शरह अल-तरीक़त अल-मुहम्मदिय्या, अद-दलील अला क़ुब्ह अल-बिदअ व अन-नहय अन्हा, मकतबा नूरिया रज़विया, फ़ैसलाबाद, १/४३१-४३२। २. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-अशरिबा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/२६१। ३. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-अशरिबा, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बैरूत, ५/२९६। ४. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-

अशरिबा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/२६१। ५. हाशिया अत-तहतावी अला अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-अशरिबा, दार अल-मअरिफ़ा बैरूत, ४/२७७।

पृष्ठ ८६ / ६५८

بن علامہ اسمعیل نابلسی قدس سرہما القدسی حدیقہ ندیہ شرح طریقہ محمدیہ میں فرماتے ہیں: من البدع العادیۃ استعمال التتن والقھوۃ الشائع ذکر ھما في ھذا الزمان بین الاسافل والاعیان والصواب انہ لا وجہ لحرمتھما ولا لکراھتھما في الاستعمال الخ - بدعات عادئیہ سے ہے حقہ اور کافی کا پینا جن کا چرچا آج کل عوام و خواص میں شائع ہے اور حق یہ ہے کہ ان کی حرمت کی کوئی وجہ ہے نہ کراہت کی۔ علامہ محقق علاء الدین دمشقی در مختار میں عبارت اشباہ نقل کر کے فرماتے ہیں: قلت فیفھم منہ حکم التتن شامی میں ہے: وھو الاباحۃ علی المختار یعنی اس سے تمباکو کا حکم مفہوم ہوتا ہے اور وہ اباحت ہے مذہب مختار میں۔ پھر فرمایا: وقد کرھہ شیخنا العمادی فی ھدیتہ الحاقا لہ بالثوم والبصل بالاولی - ہمارے استاد عبدالرحمن بن محمد عماد الدین دمشقی نے اپنی کتاب ہدیہ میں اسے لہسن و پیاز سے ملحق ٹھہرا کر مکروہ رکھا۔ علامہ سیدی ابو السعود و پھر علامہ سیدی احمد طحطاوی نے حاشیہ در مختار میں فرمایا: لا یخفی ان الکراھۃ تنزیھیۃ بدلیل الالحاق بالثوم والبصل والمکروہ تنزیھیاً بجامع الجواز ۔ پوشیدہ نہیں کہ یہ کراہت تنزیہی ہے جیسے لہسن اور پیاز کی، اور مکروہ تنزیہی جائز ہوتا ہے۔ علامہ حامد آفندی عمادی بن علی آفندی مفتی دمشق الشام فتاوٰی مغنی المستفتی عن سوال المفتی میں علامہ محی الدین احمد بن محی الدین حیدر کردی جزری رحمۃ اللہ علیہ سے نقل فرماتے ہیں:

حواشی: 1 الحدیقۃ الندیۃ شرح الطریقۃ المحمدیۃ الدلیل علی قبح البدع والنھی عنھا المکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۱ / ۴۳۱ - ۴۳۲ 2 الدرالمختار کتاب الاشربہ مطبع مجتبائی دہلی ۲۶۱/۲ 3 رد المحتار کتاب الاشربہ دار احیاء التراث العربي بیروت ۲۹۶/۵ 4 الدرالمختار کتاب الاشربہ مطبع

مجتبائی دہلی ۲۶۱/۲ 5 حاشیة الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الاشربه دار المعرفة بیروت ۲۷۷/۴

صفحہ ۸۶ از ۶۵۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Top Box - Arabic]: Providing a ruling for its permissibility (of the hookah) removes hardship from Muslims, as most of them are accustomed to its consumption. Moreover, declaring it permissible is easier than declaring it prohibited. Whenever the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) was given a choice between two matters, he would choose the easier of the two. As for it being an innovation (bid'ah), it causes no harm, for it is an innovation in consumption, not in matters of religion. Therefore, establishing its prohibition is a difficult task for which no supporter or ally seems to exist. (1)

[Top Box - Urdu]: Giving a fatwa on the permissibility of the hookah removes hardship from Muslims, as most people of Islam are involved in its consumption. Furthermore, its permissibility is easier than its prohibition. Whenever the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) was given a choice between two actions, he would choose whichever was easier. As for its being an innovation, it is not a cause for harm, as this innovation relates to eating and drinking and not to the affairs of religion. Thus, proving its prohibition is a difficult task for which no helper or supporter appears to be found.

Allamah Khatimat al-Muhaqqiqin Sayyidi Amin al-Millah wal Din Muhammad ibn Abidin Shami (may his secret be sanctified) states in Radd al-Muhtar, the commentary on Durr al-Mukhtar:

[Middle Box - Arabic]: Allamah Sheikh Ali al-Ujhouri al-Maliki has a treatise on its permissibility, in which he noted that those from the reliable imams of the four schools of thought have issued fatwas on its permissibility. (2)

[Middle Box - Urdu]: Allamah Sheikh Ali Ujhouri Maliki (may Allah have mercy on him) wrote a treatise on the permissibility of the hookah, in which he mentioned that the reliable imams of the four schools of thought have issued fatwas on its permissibility.

Then he states:

[Bottom Box - Arabic]: I say, our master the gnostic Abdul Ghani al-Nablusi also authored a treatise on its permissibility entitled 'Al-Sulh bayn al-Ikhwan fi Ibaha Shurb al-Dukhan' (Reconciliation between Brothers regarding the Permissibility of Smoking Tobacco). He addressed this in many of his excellent works, such as 'Iqamat al-Tamma al-Kubra'.

[Bottom Box - Urdu]: Regarding the permissibility of the hookah, our master, the gnostic of Allah, Hazrat Abdul Ghani Nablusi (may Allah have mercy on him), also authored a treatise which he named 'Al-Sulh bayn al-Ikhwan fi Ibaha Shurb al-Dukhan'. He addressed this in many of his excellent works, and for those who believe in the prohibition or dislike of the hookah...

Footnotes: 1. Al-Uqud al-Durriyya on the authority of Muhyi al-Din al-Kurdi al-Jazari, in response to those who issued a fatwa on the prohibition of smoking tobacco, Arg Bazaar, Qandahar, Afghanistan 2/366. 2. Radd al-Muhtar, Book of Drinks, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 5/295.

फतावा रज़विया जिल्द 25

[शीर्ष बॉक्स - उर्दू]: हुक्के की हलात (वैधता) पर फतवा देने में मुसलमानों की कठिनाई दूर करना है क्योंकि इस्लाम के अधिकांश लोग इसके सेवन में लिप्त हैं। इसके साथ ही इसकी हलात, हुरमत से अधिक आसान है। और जब भी आका-ए-दो जहाँ (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) को दो कामों के बीच विकल्प दिया जाता था, तो आप उनमें से जो अधिक आसान होता, उसे चुनते थे। जहाँ तक इसके बिदअत होने की बात है, तो यह नुकसान का कारण नहीं है क्योंकि यह बिदअत खाने-पीने में है न कि दीन के मामलों में। अतः इसकी हुरमत साबित करना एक कठिन कार्य है जिसका कोई सहायक या मददगार मिलता नजर नहीं आता।

खातमतुल मुहक्क़िकीन सैय्यदी अमीनुल मिल्ला वद-दीन मुहम्मद इब्न आबिदीन शामी (कुदिस सिर्रहुस सामी) रद अल-मुहतार हाशिए दुर्रे मुख़्तार में फरमाते हैं:

[मध्य बॉक्स - अरबी]: अल्लामा शेख अली अल-उजहूरी अल-मालिकी का इसकी हलात पर एक रिसाला है, जिसमें उन्होंने उल्लेख किया है कि चारों मज़हबों के विश्वसनीय इमामों ने इसकी हलात पर फतवा दिया है। (2)

[मध्य बॉक्स - उर्दू]: अल्लामा शेख अली अजहूरी मालिकी (रहि.) ने हुक्के की हलात में एक रिसाला लिखा जिसमें उन्होंने उल्लेख किया कि चारों मज़हबों के विश्वसनीय इमामों ने इसकी हलात पर फतवा दिया।

फिर फरमाते हैं:

[निचला बॉक्स - अरबी]: मैं कहता हूँ, हमारे आका आरिफ़ अब्दुल ग़नी अन-नाबलुसी ने भी इसकी हलात पर एक रिसाला लिखा जिसका नाम 'अस-सुलह बैन अल-इखवान फ़ी इबाहत शुर्ब अद-दुखान' (तंबाकू सेवन की वैधता पर भाइयों के बीच सुलह) रखा। उन्होंने अपनी कई उत्कृष्ट रचनाओं, जैसे 'इकामल-ताम्मा अल-कुबरा' में इस पर चर्चा की है।

[निचला बॉक्स - उर्दू]: हुक्के की हलात के बारे में हमारे सरदार आरिफ़ बिल्लाह हज़रत अब्दुल ग़नी नाबलुसी (रहि.) ने भी एक रिसाला तलीफ़ फरमाया जिसका नाम 'अस-सुलह बैन अल-इखवान फ़ी इबाहत शुर्ब अद-दुखान' रखा और अपनी कई बेहतरीन रचनाओं में इस पर चर्चा की, और हुक्के की हुरमत या कराहत मानने वाले पर...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, मुहयी अल-दीन अल-कुर्दी अल-जज़ारी के हवाले से, तंबाकू पीने की हुरमत का फतवा देने वालों के जवाब में, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान 2/366। 2. रद अल-मुहतार, किताब अल-अशरबा, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत 5/295।

पेज 87/658

[بائیں کالم - عربی]: فی الافتاء بحله دفع الحرج عن المسلمین فان اکثرهم مبتلون بتناوله مع ان تحلیله ایسر من تحریمه وماخیر رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم بین امرین الا اختار ایسرهما واماکونه بدعة فلا ضرر فانه بدعة فی التناول لا فی الدین فاثبات حرمته امر عسیر لا یکاد یوجد له نصیر۔ (1)

[دائیں کالم - اردو]: حلتِ قلیان پر فتوٰی دینے میں مسلمانوں سے دفعِ حرج ہے کہ اکثر اہل اسلام اس کے پینے میں مبتلا ہیں معہذا اس کی تحلیل تحریم سے آسان تر ہے اور حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم جب دو کاموں میں اختیار دیئے جاتے جو ان میں زیادہ آسان ہوتا اسے اختیار فرماتے، رہا اس کا بدعت ہونا کچھ باعثِ ضرر نہیں کہ یہ بدعت کھانے پینے میں ہے نہ کہ امورِ دین میں، تو اس کی حرمت ثابت کرنا ایک دشوار کام ہے جس کا کوئی معین و یاور ملتا نظر نہیں آتا۔

علامہ خاتمۃ المحققین سیدی امین الملۃ والدین محمد بن عابدین شامی قدس سرہ السامی ردالمحتار حاشیہ در مختار میں فرماتے ہیں:

[بائیں کالم - عربی]: للعلامة الشیخ علی الاجهوری المالکی رسالة فی حله نقل فیها انه افتی بحله من یعتمد علیه من ائمة المذاهب الاربعة۔ (2)

[دائیں کالم - اردو]: علامہ شیخ علی اجہوری مالکی رحمہ اللہ تعالٰی نے حقہ کی حلت میں ایک رسالہ لکھا جس میں نقل فرمایا کہ چاروں مذاہب کے ائمہ معتمدین نے اس کی حلت پر فتوٰی دیا۔

پھر فرماتے ہیں:

[بائیں کالم - عربی]: قلت والف فی حله ایضا سیدنا العارف عبدالغنی النابلسی رسالة سماها الصلح بین الاخوان فی اباحة شرب الدخان وتعرض له فی کثیر من تألیفه الحسان واقامة الطامة الکبری

[دائیں کالم - اردو]: حلتِ قلیان میں ہمارے سردار عارف باللہ حضرت عبدالغنی نابلسی رحمہ اللہ تعالیٰ نے بھی ایک رسالہ تالیف فرمایا جس کا "الصلح بین الاخوان فی اباحة شرب الدخان" نام رکھا اور اپنی بہت تالیفاتِ نفیسہ میں اس سے تعرض کیا اور حقہ کی حرمت یا کراہت ماننے والے پر

1 العقود الدریة بحواله محی الدین الکردی الجزری، فی الرد علی من افتی بحرمة شرب الدخان، ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/۳۶۶ 2 رد المحتار کتاب الاشربہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/۲۹۵

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Right Column - Urdu Text] Established the great judgment that both are Sharia rulings for which evidence is required. And here evidence is absent, as neither its causing intoxication is proven, nor causing impairment in intellect, nor causing harm; rather, its benefits have been proven. So it falls under the principle that the original state of things is permissibility (ibahah). Even if we assume it harms some, it does not necessitate its prohibition for everyone; for honey harms those with a dominant yellow bile (safra) temperament, and even makes them sick many times, whereas it is a cure by definitive Quranic text. Caution does not lie in fabricating a lie against Allah by declaring prohibition or dislike without proof; rather, caution lies in accepting it as permissible (mubah), as that is the original state. The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself, who is the Lawgiver, waited regarding the prohibition of wine—the mother of all evils—until a definitive text was revealed. Therefore, when asked about hookah (the subject of discussion), one should declare it permissible, whether one consumes it or not—like this weak servant and everyone in my house (as none of us consume it, yet I give the fatwa of permissibility). Yes, its smell is disliked by the nature, so it is naturally disliked (makruh tab’i) and not religiously disliked (makruh shar'i). The discourse of the aforementioned scholar regarding its investigation is still lengthy.

[Left Column - Arabic Text] The person who claims prohibition (haram) or dislike (karahah) must provide evidence because both are Sharia rulings that require proof. There is no proof for this as it is not established that it causes intoxication, nor does it cause fatigue or harm. Rather, its benefits are established, so it falls under the principle: "The original state of things is permissibility (ibahah)." Even if we assume it harms some, it doesn't mean it's forbidden for everyone. For instance, honey harms those with a dominant yellow bile (safra) temperament and might even make them sick, despite it being a cure according to clear Quranic text. Caution does not lie in fabricating a lie against Allah by declaring prohibition or dislike without proof; rather, caution lies in declaring it permissible, which is the original state. Even the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), despite being the Lawgiver, waited regarding the prohibition of wine—the mother of all evils—until a definitive text was revealed. Therefore, when asked about it, whether one uses it or not—like this weak servant and everyone in his house—one should say it is permissible. However, its smell is naturally disliked, so it is naturally disliked (makruh tab’i) and not religiously

disliked (makruh shar'i). This continues until the end of what his Mercy Allah Almighty elaborated on.[1]

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Ashribah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/296.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[दायां कॉलम - उर्दू पाठ] यह महान निर्णय स्थापित किया गया कि वे दोनों शरीयत के हुक्म हैं जिनके लिए दलील (प्रमाण) की आवश्यकता है। और यहाँ दलील का अभाव है क्योंकि न तो इसका नशा लाना साबित हुआ, न ही अक्ल में खराबी पैदा करना और न ही नुकसान पहुँचाना, बल्कि इसके फायदे साबित हुए हैं। इसलिए यह इस नियम के अंतर्गत आता है कि वस्तुओं की मूल अवस्था अनुमेयता (इबाहत) है। और यदि मान लिया जाए कि यह कुछ लोगों को नुकसान पहुँचाता है, तो इससे सभी के लिए हराम साबित नहीं होता; शहद उन लोगों को नुकसान पहुँचाता है जिनके मिजाज पर सफरा (पित्त) हावी होता है, बल्कि कई बार उन्हें बीमार कर देता है, जबकि कुरआन की स्पष्ट आयत (नस्स) के अनुसार वह शिफ़ा (इलाज) है। और यह सावधानी की बात नहीं है कि हराम या कराहत ठहराकर अल्लाह पर झूठ गढ़ा जाए, क्योंकि उनके लिए दलील की ज़रूरत है, बल्कि सावधानी मुबाह (अनुमेय) मानने में है क्योंकि वही असल है। स्वयं नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने, जो स्वयं शरीयत के मालिक हैं, शराब जैसी बुराइयों की जड़ की तहरीम (वर्जना) में तब तक प्रतीक्षा की जब तक कि कोई निश्चित आयत (नस्स-ए-क़तई) नहीं उतरी। इसलिए जब आदमी से हुक्का (चर्चा का विषय) के बारे में सवाल किया जाए, तो उसे मुबाह ही बताना चाहिए, चाहे वह पीता हो या न पीता हो, जैसे मैं और मेरे घर के सभी लोग (कि हम में से कोई नहीं पीता, लेकिन फतवा मुबाह होने पर ही देता हूँ)। हाँ, इसकी गंध स्वभाव को नापसंद है, तो वह मकरूह-ए-तबई (स्वभाविक रूप से नापसंद) है न कि मकरूह-ए-शरई। और अभी तक उक्त अल्लामा का कलाम इसकी तहकीक (अनुसंधान) में लंबा है।

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] जो व्यक्ति हराम (वर्जित) या मकरूह (नापसंद) होने का दावा करता है, उसे प्रमाण देना चाहिए क्योंकि ये दोनों शरीयत के हुक्म हैं जिनके लिए दलील की आवश्यकता होती है। यहाँ दलील का अभाव है क्योंकि न तो इसका नशा लाना साबित हुआ, न ही अक्ल में खराबी पैदा करना और न ही नुकसान पहुँचाना, बल्कि इसके फायदे साबित हुए हैं। इसलिए यह इस नियम के अंतर्गत आता है कि वस्तुओं की मूल अवस्था अनुमेयता (इबाहत) है। यदि हम मान लें कि यह कुछ लोगों को नुकसान पहुँचाता है, तो इससे सभी के लिए हराम साबित नहीं होता। उदाहरण के लिए, शहद उन लोगों को नुकसान पहुँचाता है जिनके मिजाज पर सफरा (पित्त) हावी होता है, और शायद उन्हें बीमार भी कर देता है, जबकि कुरआन की स्पष्ट आयत (नस्स) के अनुसार वह शिफ़ा (इलाज) है। सावधानी इसमें नहीं है कि हराम या कराहत ठहराकर अल्लाह पर झूठ गढ़ा जाए, क्योंकि इनके

लिए दलील की ज़रूरत है, बल्कि सावधानी मुबाह (अनुमेय) मानने में है क्योंकि वही असल है। स्वयं नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने, जो स्वयं शरीयत के मालिक हैं, शराब जैसी बुराइयों की जड़ की तहरीम (वर्जना) में तब तक प्रतीक्षा की जब तक कि कोई निश्चित आयत (नस्स-ए-क़तई) नहीं उतरी। इसलिए जब किसी से इसके बारे में पूछा जाए, चाहे वह इसका सेवन करता हो या नहीं - जैसे यह कमजोर सेवक और उसके घर के सभी लोग - तो उसे कहना चाहिए कि यह मुबाह (अनुमेय) है, लेकिन इसकी गंध स्वभाव को नापसंद है, तो वह मकरूह-ए-तबई है न कि मकरूह-ए-शरई। यहाँ तक कि वह सब जो अल्लाह तआला की रहमत ने विस्तार से बताया है।[1]

[1] रद-उल-मुहतार, किताब-उल-अशरबा, दारुल अहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/296.

पृष्ठ 88 / 658

[دائیں کالم کا متن] قیامت کبرٰی قائم فرمائی کہ وہ دونوں حکم شرعی ہیں جن کے لئے دلیل درکار۔ اور یہاں دلیل معدوم کہ نہ اس کا نشہ لانا ثابت ہوانہ عقل میں فتور ڈالنا نہ مضرت کرنا بلکہ اس کے منافع ثابت ہوئے ہیں تو وہ اس قاعدہ کے نیچے داخل کہ اصل اشیاء میں اباحت ہے ، اور اگر فرض کیجئے کہ بعض کو ضرر کرے تو اس سے سب پر حرمت ثابت نہیں ہوتی ، جن مزاجوں پر صفرا غالب ہوتا ہے شہد انہیں نقصان کرتا ہے بلکہ بارہا بیمار کر دیتا ہے با آنکہ وہ بنص قرآنی شفا ہے ، اور یہ احتیاط کی بات نہیں کہ حرمت یا کراہت ٹھہرا کر خدا پر افترا کر دیجئے کہ ان کے لئے دلیل کی حاجت بلکہ احتیاط مباح ماننے میں ہے کہ وہی اصل ہے ، خود نبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے کہ بنفس نفیس صاحب شرع ہیں شراب جیسی ام الخبائث کی تحریم میں توقف فرمایا جب تک کہ نص قطعی نہ اترا تو آدمی کو چاہئے جب اس سے حقہ کے بارے میں سوال کیا جائے تو اسے مباح ہی بتائے خواہ پیتا ہو یا نہ پیتا ہو جیسے میں اور میرے گھر میں جس قدر لوگ ہیں (کہ ہم میں کوئی نہیں پیتا مگر فتوٰی اباحت ہی پر دیتا ہوں) ہاں اس کی بو طبیعت کو ناپسند ہے تو وہ مکروہ طبعی ہے نہ کہ شرعی ، اور ہنوز علامہ مذکور کا کلام اس کی تحقیق میں باقی ہے۔

[بائیں کالم کا متن] علی القائل بالحرمة اوبالکراهة فانهما حکمان شرعیان لابدلهما من دلیل ولادلیل علی ذلك فانه لم یثبت اسکاره ولاتفتیره ولااضراره بل ثبت له منافع فهو داخل تحت قاعدة الاصل فی الاشیاء الاباحة وان فرض اضراره للبعض لایلزم منه تحریمه علی کل احد فان العسل یضر بأصحاب الصفراء الغالبة وربما امرضهم مع انه شفاء بالنص القطعی ولیس الاحتیاط فی الافتراء علی الله تعالی باثبات الحرمة اوالکراهة اللذین لابد لهما من دلیل بل فی القول بالاباحة التی هی الاصل وقد توقف النبی صلی الله تعالٰی علیه وسلم مع انه هو المشرع فی تحریم الخمر ام الخبائث حتی نزل علیه النص القطعی

فالذی ینبغی للانسان اذاسئل عنه سواء کان ممن یتعاطاه اولا کهذا العبد الضعیف وجمیع من فی بیته ان یقول هو مباح لکن رائحته تستکرهها الطباع فهو مکروه طبعاً لا شرعاً الی آخر ما اطال به رحمه الله تعالیٰ۔ 1

1 ردالمحتار کتاب الاشربہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۲۹۶/۵

Fatawa Rizvia, Volume 25

In short, upon investigation, there is no path in this matter except for the ruling of permissibility, especially in such a situation where the common believers across non-Arab and Arab lands, East and West, in all regions and places of the entire world, are afflicted with it. Thus, to issue a ruling of impermissibility would be, God forbid, to brand the entire blessed Ummah as sinners, which the easy, tolerant, clear, and radiant Hanifi religion never accepts. Allama Jazari has alluded to this in his statement:

"In the fatwa of its permissibility lies the removal of hardship from the Muslims." (Its translation is: To issue a fatwa for its permissibility is to remove hardship from the Muslims. (T))

And this was upheld by Allama Hamid Imadi and then by the researcher Allama Muhammad Shami Afandi:

I say: By this, we do not mean that if the common Muslims are afflicted with a prohibition, it becomes permissible. Rather, the matter is that widespread affliction (umoom-ul-balwa) is one of the causes for legal mitigation (takhfeef) in Sharia. Whenever a matter becomes constricted, it expands. Thus, when this occurs in a disputed issue, the side of ease is preferred to protect Muslims from hardship. It is not hidden from a student of jurisprudence that just as this applies to the chapters of purity and impurity, it also applies to the chapters of permissibility and prohibition. This is why you see it as one of the justifications for issuing a fatwa based on the opinion of someone other than the Great Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him), as in the case of the issue of sharecropping (mukhabara) and others, despite their explicit statement that one does not deviate from his opinion to another's except out of necessity; rather, it is...

(I say: [I say that] our meaning here is not that if common Muslims get involved in something forbidden, it becomes permissible. Instead, the purpose is that general affliction (umoom-ul-balwa) is legally among the causes of mitigation; there is no hardship in which ease does not arise. When this matter occurs in a disputed issue, preference will be given to the side of ease to save Muslims from hardship. It is not hidden from a servant of jurisprudence (Faqih) that just as this rule is applied in the matters of purity and impurity, it is also applied in the matters of prohibition and permissibility. This is the reason why you see this rule among the justifications for giving a fatwa on the saying of someone other than the Great Imam Abu Hanifa

[mercy of Allah be upon him], as seen in the issue of 'Mukhabara' etc., even though the noble Imams have explicitly stated that without necessity, there will be no turning away from the saying of the Great Imam [mercy of Allah be upon him]; rather, this rule will be [implemented]...)

1. Al-Uqud al-Durriya fi al-Radd 'ala man Afta bi-Hurmat Shurb al-Dukhan, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/366.

फतावा रिज़विया, खंड 25

संक्षेप में, शोध के बाद इस मामले में अनुमति (इबाहत) के आदेश के अलावा कोई और रास्ता नहीं है, विशेष रूप से ऐसी स्थिति में जब गैर-अरब और अरब, पूर्व और पश्चिम के सभी क्षेत्रों और दुनिया के सभी स्थानों के सामान्य आस्तिक इसमें ग्रस्त हों। अत; इसकी मनाही (अजवाज़) का हुक्म देना अल्लाह की पनाह, पूरी उम्मत-ए-मरहूमा को पापी (फासिक) ठहराना है, जिसे उदार, सरल, उज्ज्वल और स्पष्ट हनीफी धर्म कभी भी स्वीकार नहीं करता। अल्लामा जज़री ने अपने इस कथन में इसी ओर संकेत किया है:

"इसके हलाल होने का फतवा देने में मुसलमानों से कठिनाई दूर करना है।" (इसका अनुवाद है: इसके हलाल होने का फतवा देने में मुसलमानों से कठिनाई दूर करना है। (त))

और इसे अल्लामा हामिद इमादी और फिर शोधकर्ता अल्लामा मुहम्मद शामी अफंदी ने बरकरार रखा:

मैं कहता हूँ: हमारा इससे मतलब यह नहीं है कि अगर सामान्य मुसलमान किसी हराम काम में फंस जाएँ तो वह हलाल हो जाता है। बल्कि उद्देश्य यह है कि आम तौर पर 'बलवा' (व्यापक प्रसार) शरीयत के अनुसार छूट (तखफीफ) के कारणों में से है। ऐसी कोई तंगी नहीं जिसमें विस्तार पैदा न हो। जब यह मामला एक विवादास्पद मसले में घटित हुआ, तो मुसलमानों को कठिनाई से बचाने के लिए आसानी के पक्ष को वरीयता दी जाएगी। न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) के सेवक से यह छिपा नहीं है कि जैसे यह नियम पवित्रता और अपवित्रता के मामले में लागू होता है, वैसे ही यह हराम और हलाल के मामले में भी लागू होता है। यही कारण है कि आप इस नियम को इमाम-ए-आजम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाह अलैह) के अलावा किसी और के कथन पर फतवा देने के आधारों में देखते हैं, जैसे कि मुखाबराह (बटाई पर खेती) आदि के मसले में, हालांकि महान इमामों ने स्पष्ट रूप से फरमाया है कि बिना आवश्यकता के इमाम-ए-आजम (रहमतुल्लाह अलैह) के कथन से नहीं हटा जाएगा, बल्कि यह नियम...

(मैं कहता हूँ: [मैं कहता हूँ कि] हमारा इससे मतलब यह नहीं है कि अगर सामान्य मुसलमान किसी हराम काम में फंस जाएँ तो वह हलाल हो जाता है। बल्कि उद्देश्य यह है कि आम तौर पर 'बलवा' (व्यापक प्रसार) शरीयत के अनुसार छूट (तखफीफ) के कारणों में से है। ऐसी कोई तंगी नहीं जिसमें विस्तार पैदा न हो। जब यह मामला एक विवादास्पद मसले में घटित हुआ, तो मुसलमानों को

कठिनाई से बचाने के लिए आसानी के पक्ष को वरीयता दी जाएगी। न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) के सेवक से यह छिपा नहीं है कि जैसे यह नियम पवित्रता और अपवित्रता के मामले में लागू होता है, वैसे ही यह हराम और हलाल के मामले में भी लागू होता है। यही कारण है कि आप इस नियम को इमाम-ए-आजम अबू हनीफ़ा [रहमतुल्लाह अलैह] के अलावा किसी और के कथन पर फतवा देने के आधारों में देखते हैं, जैसे कि मुखाबराह [बटाई पर खेती] आदि के मसले में, हालांकि महान इमामों ने स्पष्ट रूप से फरमाया है कि बिना आवश्यकता के इमाम-ए-आजम [रहमतुल्लाह अलैह] के कथन से नहीं हटा जाएगा, बल्कि यह नियम...)

1. अल-उक़ूद अल-दुर्रिया फी अल-रद्द अला मन अफ़्ता बि-हुरमत शुर्ब अल-दुखान, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/366।

पृष्ठ 89/658

بالجملہ عند التحقیق اس مسئلہ میں سوا حکم اباحت کے کوئی راہ نہیں ہے خصوصاً ایسی حالت میں کہ عجماً وعرباً وشرقاً وغرباً عام مومنین بلاد وبقاع تمام دنیا کو اس سے ابتلاء ہے تو عدم جواز کا حکم دینا عامہ امت مرحومہ کو معاذ اللہ فاسق بنانا ہے جسے ملت حنیفیہ سمحہ سہلہ غرا بیضا ہرگز گوارا نہیں فرماتی، اسی طرف علامہ جزری نے اپنے اس قول میں اشارہ فرمایا ہے:

فِی الاِفتَاء بحِلِّہ دفع الحَرَج عن المُسلِمِین۔ [1] (اس کے حلال ہونے کا فتویٰ دینے میں مسلمانوں سے دفع حرج ہے (ت))

اور اسے علامہ حامد عمادی پھر منقح علامہ محمد شامی آفندی نے برقرار رکھا:

اقول: ولسنا نعنی بھذا ان عامۃ المسلمین اذا ابتلوا بحرام حل بل الامر ان عموم البلوی من موجبات التخفیف شرعاً وما ضاق امر الاتسع فاذا وقع ذلك فی مسئلة مختلف فیھا ترجح جانب الیسر صونا للمسلمین عن العسر ولا یخفی علی خادم الفقه ان ھذا کما ھو جار فی باب الطھارۃ والنجاسۃ کذلك في باب الاباحۃ والحرمۃ ولذا تراہ من مسوغات الافتاء بقول غیر الامام الاعظم رضی اللہ تعالی عنه کما فی مسئلۃ المخابرۃ وغیرھا مع تنصیصھم بانه لا یعدل عن قوله الی قول غیرہ الا لضرورۃ بل ھو

اقول: (میں کہتا ہوں کہ) ہماری اس سے مراد یہ نہیں کہ عام مسلمان اگر کسی حرام میں مبتلا ہو جائیں تو وہ حلال ہو جاتا ہے بلکہ مقصد یہ ہے کہ عموماً بلوی شرعی طور پر اسباب تخفیف میں سے ہے، کوئی تنگی نہیں جس میں وسعت نہ پیدا ہو، جب یہ معاملہ ایک اختلافی مسئلہ میں واقع ہوا تو مسلمانوں کو تنگی سے بچانے کے لئے آسانی کی جانب کو ترجیح ہوگی۔ خادمِ فقہ پر پوشیدہ نہیں کہ جیسے یہ ضابطہ طہارت و نجاست میں جاری ہے۔ ایسے ہی حرمت و اباحت میں بھی

جاری ہے یہی وجہ ہے کہ تو اس ضابطہ کو امام اعظم ابوحنیفہ علیہ الرحمہ کے غیر کے قول پر فتویٰ دینے کے مجوزات میں دیکھتا ہے جیسا کہ مسئلہ مخابرہ وغیرہ میں حالانکہ ائمہ کرام نے تصریح فرمائی ہے کہ بلا ضرورت امام اعظم علیہ الرحمہ کے قول سے عدول نہیں کیا جائے گا بلکہ یہ ضابطہ

[1] العقود الدرية فی الرد علی من افتی بحرمۃ شرب الدخان ارگ بازار قندھار افغانستان ۳۶۶/۲

Fatawa Rizvia, Volume 25

Among the justifications for leaning towards a minority narration (Nawadir) against the primary one (Zahir al-Riwayah) is what scholars have stipulated, even though they have explicitly stated that any view departing from the Zahir al-Riwayah is a recanted one. When a jurist recants from a view, it no longer remains his position. Scholars have held onto this principle in many matters concerning the lawful and the forbidden. In 'Al-Tariqah' and its commentary 'Al-Hadiqah', it is noted that in our time, it is not possible to strictly follow the most cautious opinion in legal rulings as issued by the Imams. This is what jurist Abu al-Layth chose: if it is overwhelmingly likely that most of a man's wealth is lawful, then it is permissible to accept his gifts and trade with him; otherwise, it is not. This is a summary. In 'Radd al-Muhtar', regarding the sale of fruit, it is mentioned that the existence of necessity in our time is evident, especially in places like Damascus, Syria. Diverting people from their customs causes hardship, and whenever a situation becomes constricted, it finds ease. It is not hidden that this provides a justification for departing from the Zahir al-Riwayah. This is a summary. And in the matter of motifs on clothing...

Footnotes: 1. Bahr al-Ra'iq, Book of Judiciary, Chapter: It is permissible to follow whichever Mujtahid one wishes, HM Saeed Company Karachi, 6/270. 2. Al-Hadiqah al-Nadiyya, Part 3, Chapter 2, Maktaba Nooria Rizvia Faisalabad, 2/270. 3. Radd al-Muhtar, Book of Sales, Chapter on what is included in sale by implication, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/29.

फ़तावा रिज़विया, खंड 25

ज़ाहिर अल-रिवया के विपरीत नवादिरा रिवायत (अल्पसंख्यक रिवायत) की ओर झुकने के औचित्यों में से एक वह है जिसे विद्वानों ने निर्धारित किया है, भले ही उन्होंने स्पष्ट रूप से कहा है कि ज़ाहिर अल-रिवया से हटने वाला कोई भी विचार एक वापस लिया गया विचार है। जब एक न्यायविद् किसी विचार को वापस ले लेता है, तो वह अब उसका स्थान नहीं रहता। विद्वानों ने वैध और निषिद्ध से संबंधित कई मामलों में इस सिद्धांत को अपनाया है। 'अल-तरीका' और उसकी व्याख्या 'अल-हदीका' में यह उल्लेख किया गया है कि हमारे समय में, इमामों द्वारा जारी किए गए कानूनी फैसलों में सबसे सतर्क राय का सख्ती से पालन करना संभव नहीं है। न्यायविद् अबू अल-लैथ ने यही चुना है: यदि यह अत्यधिक संभावना है कि किसी व्यक्ति की अधिकांश संपत्ति वैध है, तो उसके उपहारों को स्वीकार करना और उसके साथ व्यापार करना जायज है; अन्यथा नहीं। यह एक सारांश है। 'रद अल-मुहतार' में फलों की बिक्री के संबंध में उल्लेख है कि हमारे समय में आवश्यकता का अस्तित्व स्पष्ट है, विशेष रूप से दमिश्क, सीरिया जैसे स्थानों में। लोगों को उनकी आदतों से हटाना कठिनाई का कारण बनता है, और जब भी कोई स्थिति संकुचित हो जाती है, तो उसे सुगमता मिल जाती है। यह छिपा नहीं है कि यह ज़ाहिर अल-रिवया से हटने का औचित्य प्रदान करता है। यह एक सारांश है। और कपड़ों पर रूपांकनों के मामले में...

पाद टिप्पणियाँ: 1. बह्र अल-राइक, न्यायपालिका की पुस्तक, अध्याय: जो चाहे मुजतहिद का अनुसरण करना जायज है, एचएम सईद कंपनी कराची, 6/270। 2. अल-हदीका अल-नदिय्या, भाग 3, अध्याय 2, मकतबा नूरिया रिज़विया फैसलाबाद, 2/270। 3. रद अल-मुहतार, बिक्री की पुस्तक, बिक्री में निहितार्थ द्वारा शामिल अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 4/29।

पृष्ठ 90 का 658

ظاہر الروایہ کے خلاف روایت نوادر کی طرف میلان کے لئے بھی مجوز ہے جیسا کہ علماء نے نص فرمائی باوجودیکہ وہ تصریح فرما چکے ہیں کہ جو قول ظاہر الروایہ سے خارج ہے وہ مرجوع عنہ ہے اور جس قول سے مجتہد رجوع کر لے وہ اس کا قول نہیں رہتا، علماء نے بہت سے مسائل حلال وحرام میں اس سے استدلال کیا ہے۔ طریقہ اور اس کی شرح حدیقہ میں ہے کہ ہمارے زمانے میں قول احوط کو لینا جس پر ائمہ کرام نے فتوٰی دیا ہے ممکن نہیں۔ اسی کو فقیہ ابواللیث نے اختیار فرمایا ہے کہ اگر کسی شخص کے اکثر مال کے حلال ہونے کا گمان غالب ہو تو اس کا ہدیہ قبول کرنا اور اس کے ساتھ معاملہ کرنا جائز ہے ورنہ نہیں اھ اختصار، اور ردالمحتار میں پھلوں کی بیع کے مسئلہ میں ہے ہمارے زمانے میں اس کی ضرورت کا متحقق ہونا پوشیدہ نہیں خصوصاً شام کے شہر دمشق میں، اور ان کو عادت سے ہٹانے میں حرج ہے، اور کوئی تنگ معاملہ نہیں جس میں وسعت نہ آئے، مخفی نہیں کہ یہ بات ظاہر الروایہ سے عدول کی مجوز ہے اھ تلخیص۔ اور کپڑے پر نقش و نگار کے مسئلہ میں ہے

حواشی: ۱ بحرالرائق کتاب القضاء فصل یجوز تقلید من شاء من المجتہدین ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶/۲۷۰ ۲ الحدیقۃ الندیۃ الباب الثالث الفصل الثانی مکتبہ نوریہ رضویہ فیصل آباد ۲/۲۷۰ ۳ رد المحتار کتاب البیوع فصل فیما یدخل فی البیع تبعاً داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/۲۹

Vol. 25 Fatawa-e-Razviya

"It is more gentle for the people of this time so that they do not fall into transgression and disobedience." (Ends here). And in the 'Book of Legal Punishments' (Kitab al-Hudud) of the same [work], the implication of all this is: if a wife is sent to her husband on their wedding night and he does not recognize her, it is not permissible for him to have intercourse with her until one or more people say that she is his wife. This involves great hardship (haraj azim) because it would lead to deeming the [entire] community sinful. (Summarized). Besides this, there are many issues that are numerous and long to narrate. By this, the misconception potentially arising from the statement of Fadil Lakhnawi has been dispelled—the idea that 'general necessity' (umum al-balwa) only affects matters of purity and impurity, not matters of prohibition and permissibility. A group of scholars has explicitly stated this. (T)

Yes, from certain perspectives, it can be called 'Makruh Tanzihi' (disliked but not sinful), just as Muhaqqiq Ala'i, Allama Abu Saud, Allama Tahtawi, and Allama Shami stated its association with the ruling on garlic and onions.

"Despite the disagreement of some scholars on this, there is discussion regarding that disagreement." Some scholars have doubts about this, although there is a discussion concerning that doubt. (T)

Allama Shami states: "Joining it with what was mentioned is justice." Joining it with the aforementioned is indeed justice. (T)

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Section on Clothing, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/225. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hudud, Chapter on Intercourse that necessitates punishment, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/115. 3. Tarwij al-Jinan bi Tashrih Hukm al-Dukhan, by [Fadil] Lakhnawi. 4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ashriba, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/296. Page 91 of 658

"यह इस ज़माने के लोगों के लिए अधिक कोमल है ताकि वे अनाचार और अवज्ञा में न पड़ें।" (यहाँ समाप्त)। और इसी के'किताब अल-हुदूद' (दंड विधान की पुस्तक) में है, और इस सब का निहितार्थ यह है कि यदि विवाह की रात किसी पत्नी को उसके पति के पास भेजा जाए और वह उसे पहचानता न हो, तो उसके लिए संभोग करना जायज़ नहीं है जब तक कि एक या अधिक लोग यह न कहें कि वह उसकी पत्नी है। इसमें बड़ी कठिनाई (हरज अज़ीम) है क्योंकि इससे पूरी उम्मत (समुदाय) को गुनहगार ठहराना आवश्यक हो जाएगा। (संक्षेपित)। इसके अलावा, ऐसे कई मुद्दे हैं जिनकी संख्या अधिक है और उनका वर्णन करना लंबा है। इससे फाज़िल लखनवी के कथन से उत्पन्न होने वाला यह भ्रम दूर हो गया कि 'सामान्य आवश्यकता' (उमूम अल-बलवा) केवल पवित्रता और अशुद्धता के मामलों को प्रभावित करती है, न कि निषेध और अनुमति के मामलों को। विद्वानों के एक समूह ने इसे स्पष्ट रूप से व्यक्त किया है। (त)

हाँ, कुछ दृष्टिकोणों से इसे 'मकरूह तंज़ीही' (नापसंद लेकिन पाप नहीं) कहा जा सकता है, जैसा कि मुहक़्क़िक़ अलाई, अल्लामा अबू सऊद, अल्लामा तहतावी और अल्लामा शामी ने लहसुन और प्याज़ के हुक्म के साथ इसे जोड़ने का उल्लेख किया है।

"कुछ विद्वानों के इसमें मतभेद के बावजूद, उस मतभेद के बारे में चर्चा है।" इसमें कुछ विद्वानों को संदेह है, हालाँकि उस संदेह के संबंध में चर्चा है। (त)

अल्लामा शामी फ़रमाते हैं: "इसका उल्लेखित के साथ मेल करना ही न्याय है।" इसका उल्लेखित के साथ मेल करना ही न्याय है। (त)

पाद-टिप्पणियाँ: 1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हज़्र वल-इबाहा, कपड़े से संबंधित अनुभाग, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/225। 2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-हुदूद, संभोग का अध्याय जिससे दंड आवश्यक होता है, आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/115। 3. तरवीज अल-जिनान बि तशरीह हुक्म अल-दुखान, [फाज़िल] लखनवी द्वारा। 4. रद अल-मुह्तार, किताब अल-अशरिबा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/296। पृष्ठ 91/658

ہو ارفق باہل ہذا الزمان لئلا یقعوا فی الفسق و العصیان اھ وفیہ من کتاب الحدود ومقتضی ہذا کلہ ان من زفت الیہ زوجتہ لیلۃ عرسہ ولم یکن یعرفہا لا یحل لہ وطؤہا مالم تقل واحدۃ اواکثر انہا زوجتک وفیہ حرج عظیم لانہ یلزم منہ تاثیم الامۃ اھ ملخصاً الی غیر ذلک من مسائل یکثر عدہا ویطول سردہا فاندفع ماعسی ان یوہم من قول الفاضل اللکنوی ان عموم البلوی انما یوثر فی باب الطہارۃ والنجاسۃ لافی باب الحرمۃ والاباحۃ صرح بہ الجماعۃ اھ کہ اس میں اہل زمانہ کے لئے نرمی ہے تاکہ وہ فسق اور گناہ میں مبتلا نہ ہوں اھ، اور اسی کے کتاب الحدود میں ہے اور اس تمام کا مقتضیٰ یہ ہے کہ اگر شب زفاف شوہر کے پاس اس کی بیوی بھیجی جائے تو اس وقت تک اس کے لئے وطی حلال نہیں جب تک وہ عورت ایک یا کئی بار اس کو کہہ نہ دے کہ وہ اس کی بیوی ہے حالانکہ اس میں حرج عظیم ہے کیونکہ اس سے امت کو گنہگار بنانا لازم آتا ہے اھ تلخیص۔ اس کے علاوہ کئی مسائل جن کی تعداد کثیر اور ان کو بیان کرنے میں طوالت ہے۔ اس سے فاضل لکھنوی کے قول سے پیدا ہونے والا یہ وہم دور ہو گیا کہ عموم بلوی صرف طہارت و نجاست میں مؤثر ہے نہ کہ حرمت واباحت میں۔ جماعت علماء نے اس کی تصریح فرمائی ہے اھ(ت)

ہاں بنظر بعض وجوہ سے تنزیہی کہہ سکتے ہیں جیسا کہ محقق علائی وعلامہ ابوالسعود و علامہ طحطاوی و علامہ شامی نے الحاق بالثوم و البصل افادہ فرمایا۔

علی مراء فیہ لبعض الفضلاء مع کلام فی ذلک المراء۔ اس میں بعض فضلاء کو شک ہے باوجودیکہ اس شک میں کلام ہے۔ (ت)

علامہ شامی فرماتے ہیں: الحاقہ بما ذکر ہو الانصاف۔ اس کامذکور کے ساتھ الحاق کرنا ہی انصاف ہے۔ (ت)

1 ردالمحتار کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی اللبس داراحیاء التراث العربي بیروت ۵/ ۲۲۵ 2 ردالمحتار کتاب الحدود باب الوطئ الذی یوجب الحد الخ داراحیاء التراث العربي بیروت ۳/ ۱۱۵ 3 ترویج الجنان بتشریح حکم الدخان للکھنوی 4 ردالمحتار کتاب الاشربہ داراحیاء التراث العربي بیروت ۵/ ۲۹۶ Page 91 of 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

I say: (I say) from here it is clear that considering this reason as a cause for prohibitive dislike (Karahat al-Tahrim) is entirely contrary to investigation.

As determined by the virtuous scholar of Lucknow in his Fatwas, and hesitated upon in a treatise. And the words attributed to the Hadith scholar of Delhi (He is Maulana Shah Abdul Aziz Dehlavi) in this matter are inconsistent; initially, he gave the impression that it necessitates prohibitive dislike, but later returned and said it is a minor dislike (Tanzihi). (T)

كما جزم به الفاضل اللكنوي في فتاواه وتردد فيه في رسالة واضطرب فيه كلام المحدث الدهلوي(هو مولانا الشاه عبدالعزيز المحدث الدهلوي) فيما نسب اليه فاوهم اولاً انه يوجب كراهة التحريم وعاد آخراً فقال التنزيه۔

Then I say: (Then I say) the gist of minor dislike (Karahat al-Tanzihi) is only to the extent that it is better to leave it (tark-e-awla), not that the action is impermissible. Scholars clearly state that this dislike encompasses permission and lawfulness; its status on the side of omission is equivalent to the status of 'recommended' (Mustahabb) on the side of commission—if you do something recommended, it's better; if you don't, it's not a sin. Similarly, if you don't do something minorly disliked, it's better; if you do, it's not a sin. Therefore, to consider minor dislike within the circle of lawfulness and then term its performance as a minor sin and its habitual practice as a major sin, as issued by the scholar of Lucknow and followed by Syed Mashadi then Kurdi (As issued by the scholar of Lucknow then followed by Syed Mashadi then Kurdi. T)—is a severe slip and a corrupt error. O Lord, what kind of disliked sin is that which is legally lawful? And what kind of lawfulness is that which is legally a sin? This humble servant (may the Almighty Lord forgive him) has written a separate treatise in rebuttal of this severe error titled "Jahl Majalliya in that Disliked Action (Tanzihi) is not a Sin". Success is through Allah.

Then I say: (Then I say) similarly, in the matter at hand, to escalate from minor dislike to prohibitive dislike by establishing three reasons, as occurred in the writing attributed to the Dehlavi Hadith scholar (As occurred in the writing attributed to the Dehlavi Hadith scholar. T)—is purely unacceptable. Regardless of the fact that most of these reasons are questionable, there is no evidence from Sharia that something becomes prohibitively disliked if it has three reasons for minor dislike. "He who claims must provide proof." Maulana Rashiduddin Khan Dehlavi, a prominent student

of the Dehlavi Hadith scholar himself, clearly writes in his Arabic treatise that the verified righteous scholars believe in minor dislike, where he said (Where he said. T):

As for the investigators who say it is minorly disliked, they also clung to jurisprudential narrations such as what the author of 'Durr al-Mukhtar' said etc.	**اما المحققون القائلون بكراهته تنزيها فهم ايضاً تشبثوا بالروايات الفقهية مثل ما قال صاحب الدر المختار ١ الخ۔**

Page 92 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यहीं से ज़ाहिर है कि इस वजह को मकरूह-ए-तहरीमी (मनाही वाली अरुचि) का सबब मानना पूरी तरह तहक़ीक़ के ख़िलाफ़ है।

जैसा कि लखनऊ के विद्वान ने अपने फ़तावा में इस पर यक़ीन ज़ाहिर किया, और एक रिसाले (लेख) में हिचकिचाहट दिखाई। और इस मसले में देहली के हदीस विद्वान (वे मौलाना शाह अब्दुल अज़ीज़ देहलवी हैं) की तरफ़ मंसूब कलाम डांवाडोल है, पहले उन्होंने वहम किया कि यह मकरूह-ए-तहरीमी है, फिर रुजू किया (पलटे) और फ़रमाया कि मकरूह-ए-तंज़ीही (साधारण अरुचि) है। (त)

كما جزم به الفاضل اللكنوي في فتاواه وتردد فيه في رسالة واضطرب فيه كلام المحدث الدهلوي(هو مولانا الشاه عبدالعزيز المحدث الدهلوي) فيما نسب اليه فاوهم اولاً انه يوجب كراهة التحريم وعاد آخراً فقال التنزيه۔

फिर मैं कहता हूँ: (फिर मैं कहता हूँ। त) फिर मकरूह-ए-तंज़ीही का हासिल सिर्फ़ इतना है कि 'तर्क ए-औला' (छोड़ना बेहतर) है, न कि काम करना नाजायज़ हो। उलमा साफ़ फ़रमाते हैं कि यह कराहत (अरुचि) जाइज़ और मुबाह (वैध) होने के साथ है; छोड़ने के लिहाज़ से इसका वह मर्तबा है जो करने के लिहाज़ से मुस्तहब (पसंदीदा) का है—मुस्तहब काम करें तो बेहतर, न करें तो गुनाह नहीं; मकरूह-ए-तंज़ीही न करें तो बेहतर, करें तो गुनाह नहीं। पस, मकरूह-ए-तंज़ीही को मुबाह (वैधता) के दायरे में मानकर, इसके करने को गुनाह-ए-सग़ीरा (छोटा पाप) और इसकी आदत को गुनाह-ए-कबीरा (बड़ा पाप) क़रार देना, जैसा कि लखनऊ के विद्वान से हुआ और फिर सैय्यद मशहदी और कुर्दी ने उनकी पैरवी की (जैसा कि लखनऊ के विद्वान से जारी हुआ फिर सैय्यद मशहदी और कुर्दी ने उसका अनुसरण किया। त)—सख़्त फिसलन और ग़लती है। ऐ रब! वह मकरूह गुनाह कौन सा है जो शरीयत में मुबाह हो? और वह मुबाह कैसा जो शरीयत में गुनाह हो? इस फ़क़ीर ने इस सख़्त ग़लती के रद (खंडन) में एक मुस्तक़िल (स्थायी) तहरीर लिखी है जिसका नाम 'जअल मजल्लिया अन अल मकरूह तंज़ीहन लैस ब-मासियत' है। और तौफ़ीक़ अल्लाह से है।

फिर मैं कहता हूँ: (फिर मैं कहता हूँ। त) इसी तरह इस मामले में, तीन वजहों से मकरूह-ए-तंज़ीही ठहरा कर उसे मकरूह-ए-तहरीमी की तरफ़ ले जाना, जैसा कि देहली के हदीस विद्वान की तरफ़ मंसूब तहरीर में हुआ (जैसा कि देहली के हदीस विद्वान की तरफ़ मंसूब तहरीर में हुआ। त)—सिर्फ़

नाक़ाबिले-क़ुबूल है। इस बात से हटकर कि इन वजहों में से ज़्यादातर बहस के क़ाबिल हैं, शरीयत से इस पर कोई दलील नहीं है कि जो चीज़ तीन वजहों से मकरूह-ए-तंज़ीही हो, वह मकरूह-ए-तहरीमी हो जाती है। और 'जो दावा करे, दलील देना उसी पर वाजिब है।' ख़ुद देहली के हदीस विद्वान के शागिर्द मौलाना रशीदुद्दीन ख़ान देहलवी मरहूम अपने अरबी रिसाले में साफ़ लिखते हैं कि मुहक़्क़िक़ीन उलमा इसमें मकरूह-ए-तंज़ीही ही मानते हैं, जहाँ उन्होंने फ़रमाया (जहाँ फ़रमाया। त):

जहाँ तक उन मुहक़्क़िक़ीन का सवाल है जो इसे मकरूह-ए-तंज़ीही कहते हैं, उन्होंने भी फ़िक़्ही रिवायतों से दलील ली है जैसा कि साहिब-ए-दुर्रे-मुख़्तार ने कहा वगैरह।	**اما المحققون القائلون بكراهته تنزيها فهم ايضاً تشبثوا بالروايات الفقهية مثل ما قال صاحب الدر المختار ١ الخ۔**

اقول: (میں کہتا ہوں) یہیں سے ظاہر کہ اس وجہ کو موجبِ کراہتِ تحریم جاننا،

جیسا کہ فاضل لکھنوی نے اپنے فتاوی میں اس پر جزم فرمایا، اور ایک رسالہ میں تردد فرمایا۔ اور اس مسئلہ میں (حضرت مولانا شاہ عبدالعزیز) محدث دہلوی کی طرف منسوب کلام مضطرب ہے، پہلے انہوں نے وہم کیا کہ یہ مکروہِ تحریمی ہے پھر رجوع کرکے فرمایا کہ مکروہِ تنزیہی ہے۔ (ت)

كما جزم به الفاضل اللكنوي في فتاواه وتردد فيه في رسالة واضطرب فيه كلام المحدث الدهلوي(هو مولانا الشاه عبدالعزيز المحدث الدهلوي) فيما نسب اليه فاوهم اولاً انه يوجب كراهة التحريم وعاد آخراً فقال التنزيه۔

سراسر خلافِ تحقیق ہے ثم اقول: (پھر میں کہتا ہوں۔ ت) پھر کراہتِ تنزیہ کا حاصل صرف اس قدر کہ ترک اولیٰ ہے نہ کہ فعلِ ناجائز ہو۔ علماء تصریح فرماتے ہیں کہ یہ کراہت جامعِ جواز واباحت ہے جانبِ ترک میں اس کا وہ مرتبہ ہے جو جہتِ فعل میں مستحب کا کہ مستحب کیجئے تو بہتر نہ کیجئے تو گناہ نہیں، مکروہ تنزیہی نہ کیجئے تو بہتر کیجئے تو گناہ نہیں ۔ پس مکروہ تنزیہی کو داخل دائرہ اباحت مان کر گناہ صغیرہ اور اعتیاد کو کبیرہ قرار دینا کما صدر عن الفاضل اللکنوی وتبعہ السید المشہدی ثم الکردی (جیسا کہ فاضل لکھنوی سے صادر ہوا پھر اس کی اتباع سید مشہدی پھر کر دی نے کی۔ ت) سخت لغزش وخطائے فاسد ہے یارب مکروہِ گناہ کون سا جو شرعاً مباح ہو اور وہ مباح کیسا جو شرعاً گناہ ہو۔ فقیر غفرلہ المولی القدیر نے اس خطائے شدید کے رد میں ایک مستقل تحریر مسمیٰ بہ جعل مجلیہ ان المکروہ تنزیہاً لیس بمعصیہ تحریر کی وباللہ التوفیق،

ثم اقول: (پھر میں کہتا ہوں۔ ت) یوہیں مانحن فیہ میں تین وجہ سے کراہتِ تنزیہیہ ٹھہرا کر کراہتِ تحریم کی طرف مرتقٰی کر دینا کما وقع فیما نسب الی المحدث الدھلوی (جیسا کہ محدث دہلوی کی طرف منسوب تحریر میں واقع ہوا ت) محض نامقبول، قطع نظر اس سے کہ ان وجوہ سے اکثر محلِ نظر، شرع سے اصلاً اس پر دلیل نہیں کہ جو چیز تین وجہ سے مکروہِ تنزیہی ہو مکروہِ تحریمی ہے ومن ادعی فعلیہ البیان (جو دعوی کرے بیانِ دلیل اسی پر واجب ہے۔ ت) خود محدث دہلوی کے تلمیذِ رشید مولانا رشید الدین خاں دہلوی مرحوم اپنے رسالہ عربیہ میں صاف لکھتے ہیں کہ علمائے محققین حقہ میں کراہتِ تنزیہی مانتے ہیں حیث قال (جہاں فرمایا۔ ت):

جو محققین کراہتِ تنزیہی کے قائل ہیں انہوں نے بھی فقہی روایات سے استدلال کیا ہے جیسا کہ صاحب درمختار نے کہا الخ	**اما المحققون القائلون بکراھتہ تنزیھا فھم ایضاً تشبثوا بالروایات الفقھیۃ مثل ما قال صاحب الدر المختار ۱ الخ۔**

Fatawa-e-Razawiya, Volume 25

And in it is clarified that "the recourse of our teachers is towards it" [1]; our teachers inclined towards this very 'karahat-e-tanzeehiya' (mild dislike). On this treatise are the commendatory forewords of Shah Abdul Aziz Sahib and Shah Rafi-ud-din Sahib; Shah Sahib called it:

| An elegant writing and a graceful presentation, with sound structures and firm meanings, concordant with traditions and consistent with rational insights [2]. | He described it as an excellent writing, a beautiful presentation, having correct phrasing and firm meanings, in accordance with narrations and consistent with insights (T). |

And Shah Rafi-ud-din Sahib said:

| I have deemed extremely beautiful the jewels of pearls that its author has scattered in its structures and meanings [3]. | He said: The jewels of pearls that its author has scattered in its wording and meanings are extremely excellent (T). |

So apparently, the attribution to the second writing is incorrect or alterations have occurred in it. The evidence for this is that most of the answers in that writing consist of dubious and weak points contrary to investigation. Even if the attribution is considered entirely correct from all aspects, the praise and foreword of a disciple's treatise would be contradictory and conflicting; thus, that writing loses its status of reliability anyway. Regardless of this, the objective is to follow the truth, not the blind following of contemporary people or the following of Zaid and Amr (any common person). Allah is the Guide and the Master of favors.

In short, the true investigation regarding ordinary hookah is that it is permissible and 'mubah' (neutral), and at most, it is only 'makruh tanzeehi' (mildly disliked). That is, those who do not smoke it do well, and those who smoke it do no wrong.

| For indeed, wrongdoing (isa'at) is above 'karahat-e-tanzeehiya', as established by Allamah Shami [4]. | Because 'isa'at' (wrongdoing) is above 'makruh tanzeehi', as Allamah Shami has researched it (T). |

However, the hookah that some ignorant people in some Indian cities smoke at the time of Iftar during the blessed month of Ramadan, taking deep puffs that cause impairment in senses and mind and create a strange state of the eyes and heart, is certainly prohibited, unlawful, and a sin—especially, God forbid, in the holy month. May Allah Almighty grant guidance. The Messenger of Allah (peace and blessings of

Allah be upon him) prohibited every 'muftir' (intoxicating or weakening) thing, and there is no doubt that this state is one of 'tafteer' (weakness/intoxication).

1 2 3 4 Radd al-Muhtar, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/318, 381

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

और इसी में स्पष्ट किया गया है कि "हमारे बुज़ुर्गों का झुकाव इसी की ओर था" [1]; हमारे उस्तादों ने इसी मक़रूहे तंज़ीही (हल्की नापसंदगी) की ओर रुझान किया। इस रिसाले (लेख) पर शाह अब्दुल अज़ीज़ साहब और शाह रफ़ीउद्दीन साहब की प्रशंसात्मक टिप्पणियाँ हैं; शाह साहब ने इसे कहा:

| एक सुंदर लेखन और सुव्यवस्थित प्रस्तुति, सही आधारों और दृढ़ अर्थों वाली, रिवायतों (परंपराओं) के अनुकूल और दरायातों (समझ) के मुताबिक। [2] | उन्होंने इसे उम्दा तहरीर, खूबसूरत तक़रीर, सही इबारत वाली, मुस्तहकम (मज़बूत) मानी वाली, रिवायतों के मुवाफ़िक़ और दरायातों के मुताबिक (त) बताया। |

और शाह रफ़ीउद्दीन साहब ने फ़रमाया:

| मैंने उन मोतियों के जवाहरात को अत्यंत सुंदर पाया है जो इसके रचयिता ने इसकी संरचनाओं और अर्थों में बिखेरे हैं। [3] | उन्होंने फ़रमाया: मोतियों के जवाहरात जो इसके बानी (लेखक) ने इसकी इबारत और मानी में बिखेरे हैं, अत्यंत मुस्तहसन (सराहनीय) हैं। (त) |

तो ज़ाहिर तौर पर दूसरी तहरीर की निस्बत (संबध) ग़लत है या उसमें बदलाव हुए हैं, और इस पर दलील यह भी है कि उस तहरीर के अक्सर जवाब संदेहास्पद और कमज़ोर तथा शोध के विरुद्ध बातों पर आधारित हैं। और अगर निस्बत को हर लिहाज़ से सही भी मान लें, तो शागिर्द के रिसाले की तारीफ़ और तक़रीज़ विरोधाभासी और विपरीत होगी; वह तहरीर विश्वसनीयता के स्तर से वैसे भी गिर गई। और इससे कतई नज़र (अलग हटकर) भी देखें तो मक़सद हक़ (सत्य) की पैरवी है, न कि इस ज़माने के लोगों की तक़लीद (नक़ल) या ज़ैद व अम्र (किसी भी व्यक्ति) का अनुसरण। अल्लाह ही हिदायत देने वाला और एहसान करने वाला है।

संक्षेप में, साधारण हुक्के के बारे में सही शोध यही है कि वह जायज़ और मुबाह है और ज़्यादा से ज़्यादा सिर्फ़ मक़रूहे तंज़ीही है, यानी जो नहीं पीते वे अच्छा करते हैं और जो पीते हैं वे बुरा नहीं करते।

| क्योंकि बुराई (इसाअत) मक़रूहे तंज़ीही से ऊपर है जैसा कि अल्लामा शामी ने इसे पुष्ट किया है [4]। | क्योंकि 'इसाअत' मक़रूहे तंज़ीही से ऊपर है जैसा कि अल्लामा शामी ने इसकी तहक़ीक़ (शोध) फ़रमाई है (त)। |

हाँ, वह हुक्का जो कुछ जाहिल लोग हिन्दुस्तान के कुछ शहरों में पवित्र रमज़ान के महीने में इफ़्तार के समय पीते हैं और दम लगाते हैं और होश-ओ-हवास व दिमाग़ में फ़ितूर (गड़बड़ी) लाते हैं और आँखों व दिल की अजीब हालत बना लेते हैं, वह निस्संदेह वर्जित, नाजायज़ और गुनाह है, और वह भी माज़-अल्लाह मुबारक महीने में। अल्लाह अज़्ज़वजल हिदायत बख़्शे। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हर 'मुफ़्तिर' (सुस्ती या नशा पैदा करने वाली) चीज़ से मना फ़रमाया है और इस हालत के'तफ़्तीर' (नशे/सुस्ती) की हालत होने में कोई संदेह नहीं है।

1 2 3 4 रद्दुल मुह्तार, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 1/318, 381

पृष्ठ 93/658

اور اسی میں تصریح ہے کہ مآلت مشائخنا الیھا ۱ اسی کراہت تنزیہہ کی طرف ہمارے اساتذہ نے میل کیا۔ اس رسالہ پر شاہ عبدالعزیز صاحب وشاہ رفیع الدین صاحب کی تقریظیں ہیں شاہ صاحب نے اسے:

| تحریر انیق وتقریر رشیق وصحیح المبانی ومستحکم المعانی وموافق روایات ومطابق درایات- ۲ | عمدہ تحریر، خوبصورت تقریر، صحیح عبارت والی، مستحکم معانی والی، روایات کے موافق اور درایات کے مطابق (ت) بتایا، |

اور شاہ رفیع الدین صاحب نے:

| استحسنت غایۃ الاحسان مانثر بنایہ من جواھر لآلیۃ فی مبانیہ ومعانیہ- ۳ | انتہائی مستحسن ہیں موتیوں کے جواہر جو اس کے بانی نے اس کی عبارت اور معانی میں بکھیرے ہیں۔ (ت) فرمایا، |

تو بظاہر دوسری تحریر کی نسبت غلط ہے یا اس میں تحریفیں واقع ہوئیں اور اس پر دلیل یہ بھی ہے کہ اس تحریر کے اکثر جوابات مخدوش و مضمحل اور خلاف تحقیق باتوں پر مشتمل ہیں اور نسبت بہمہ جہت صحیح ہی مانئے تو رسالہ تلمیذ کی مدح و تقریظ، مناقض و معارض ہوگی وہ تحریر پایہ اعتبار سے یوں بھی گر گئی۔ اور اس سے بھی قطع نظر کیجئے تو مقصود اتباع حق ہے نہ تقلید اہل عصر و اتباع زید و عمرو، واللہ الہادی و ولی الایادی۔

الحاصل معمولی حقہ کے حق میں تحقیق حق و تحقیق یہی ہے کہ وہ جائز و مباح اور غایت درجہ صرف مکروہ تنزیہی ہے یعنی جو نہیں پیتے اچھا کرتے ہیں اور جو پیتے ہیں برا نہیں کرتے۔

| فان الاساءۃ فوق کراھۃ التنزیہ کما حققہ العلامۃ الشامی ۴- | کیونکہ اساءۃ مکروہ تنزیہی سے اوپر ہے جیسا کہ علامہ شامی نے اس کی تحقیق فرمائی (ت) |

البتہ وہ حقہ جو بعض جاہل بعض بلادِ ہند ماہِ مبارک رمضان شریف میں وقت افطار پیتے اور دم لگاتے اور حواس و دماغ میں فتور لاتے اور دیدہ و دل کی عجیب حالت بناتے ہیں بیشک ممنوع و ناجائز و گناہ ہے اور وہ بھی معاذ اللہ ماہ مبارک میں۔ اللہ عز وجل ہدایت بخشے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ہر مفتر چیز سے نہی فرمائی اور اس حالت کا حالت تفتیّر ہونے میں کچھ کلام نہیں۔

۱ ۲ ۳ ۴ ردالمحتار داراحیاء التراث العربی بیروت ۱/ ۳۸۱،۳۱۸

[Table Header] Arabic Text: Ahmad and Abu Dawood narrated with a sound chain from Umm Salama (may Allah be pleased with her), she said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade every intoxicant and mufattir (anything that causes languor/slackness).[1] Urdu Translation: Imam Ahmad and Abu Dawood narrate with a sound chain from the Lady Umm Salama (may Allah be pleased with her) that she said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade every intoxicating thing and anything that makes one languid. (T)

And another form of prohibition will arise for specific times, which is that it is not permissible to enter the mosque with a foul odor.

[Table Header] Arabic Text: Because of his saying (peace and blessings of Allah be upon him): "Whoever eats from this foul tree, let him not approach our place of prayer, for the angels are offended by what humans are offended by."[2] Urdu Translation: According to the noble saying of the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that whoever eats of this foul tree (i.e., garlic), he should not come to our mosques, for whatever causes discomfort to humans also causes discomfort to angels. (T)

So, if the breath smells due to hookah, it is not permitted to enter the mosque without rinsing the mouth and cleaning it. Prohibition is not on hookah itself to this extent, just like eating raw garlic or onion, which is undoubtedly permissible (halal), but after eating it, as long as the smell is not gone, entering the mosque is forbidden. However, if a hookah is so thick and neglected that, God forbid, it produces a lasting change such that even by the time of congregation, it is not completely removed by rinsing, then drinking it near the time of congregation is Shari'a-wise impermissible because now it will cause skipping the congregation, skipping prostration, or entering the mosque with a bad odor. Both of these are forbidden and impermissible. Every permissible thing in itself that leads to a forbidden act becomes forbidden and unacceptable.

[Table Header] Arabic Text: We have investigated this issue along with its parallels in the 'Book of Endowment' (Kitab al-Waqf) from our Fatawa in a way that makes referring back to it mandatory and neglect of it impermissible. Urdu Translation: We have researched this issue along with its similar cases in the 'Book of Endowment' in

our Fatawa in such a way that referring to it is determined and neglecting it is impermissible. (T)

[1] Sunan Abi Dawood, Book of Drinks, Chapter on what has been narrated about intoxication, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/163; Musnad Ahmad bin Hanbal from Umm Salama, Al-Maktab al-Islami Beirut 6/309. [2] Al-Mu'jam al-Saghir, Chapter Alif from his name Ahmad, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut 1/22.

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: अहमद और अबू दाऊद ने सही सनद के साथ उम्म सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की, उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने हर नशीली चीज़ और मुफ़त्तिर (सुस्ती पैदा करने वाली) चीज़ से मना फ़रमाया।[1] उर्दू अनुवाद: इमाम अहमद और अबू दाऊद सही सनद के साथ हज़रत सैयिदा उम्म सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत करते हैं कि उन्होंने फ़रमाया कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने हर नशा लाने वाली चीज़ और सुस्त कर देने वाली चीज़ से मना फ़रमाया। (त)

और पाबंदी की एक सूरत ख़ास औक़ात के लिए पैदा होगी और वह यह कि बुरी बू के साथ मस्जिद में जाना जायज़ नहीं।

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: क्योंकि आप (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) का फ़रमान है: "जो इस ख़बीस दरख़्त से खाए, वह हमारी नमाज़ की जगह के क़रीब न आए, क्योंकि फ़रिश्ते उसी चीज़ से तकलीफ़ महसूस करते हैं जिससे इंसान तकलीफ़ महसूस करते हैं।"[2] उर्दू अनुवाद: हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के इर्शाद-ए-गिरामी के मुताबिक़ कि जो इस ख़बीस दरख़्त (यानी लहसुन) को खाए वह हमारी मस्जिदों में न आए कि जिस बात से आदमियों को अज़ियत होती है उससे फ़रिश्ते भी अज़ियत महसूस करते हैं। (त)

तो अगर हुक़्क़ा से मुँह की बू बदल जाए तो कुल्ली किए बिना और मुँह साफ़ किए बिना मस्जिद में जाने की इजाज़त नहीं, इतनी हद तक ख़ुद हुक़्क़ा पर पाबंदी का हुक्म नहीं जैसे कच्चा लहसुन या प्याज़ खाना कि बिला-शुबा हलाल है और उसे खाकर जब तक बू ख़त्म न हो मस्जिद में जाना ममनूअ (वर्जित) है। मगर जो हुक़्क़ा इतना गाढ़ा और बे-एहतिमाम हो कि अल्लाह न करे बदलाव बाक़ी रहे कि जमाअत के वक़्त तक कुल्ली से भी पूरी तरह ख़त्म न हो, तो जमाअत के क़रीब वक़्त में उसका पीना शरीअत की रूह से ना-जायज़ है क्योंकि अब वह जमाअत छोड़ने और सज्दा छोड़ने या बदबू के साथ मस्जिद में दाख़िल होने का सबब बनेगा और ये दोनों ममनूअ व ना-जायज़ हैं। और हर मुबाह (जायज़) चीज़ जो अपने आप में जायज़ हो लेकिन किसी ममनूअ काम की तरफ़ ले जाए, वह ममनूअ और ना-रवा (ग़लत) हो जाती है।

[तालिका शीर्षक] अरबी पाठ: और हमने इस मसले की तहक़ीक़ इसकी मिसालों के साथ अपने फ़तावा की 'किताब अल-वक़्फ़' में इस तरह कर दी है कि उसकी तरफ़ रुजू (संदर्भ लेना) लाज़मी है

और उससे ग़फ़लत ना-जायज़ है। उर्दू अनुवाद: इस मसले की तहक़ीक़ इसके नज़ाइर (मिसालों) समेत किताब अल-वक़्फ़ में हमने अपने फ़तावा में इस तौर पर कर दी है कि उसकी तरफ़ रुजू मुतअय्यन (निश्चित) है और उससे ग़फ़लत ना-जायज़ है। (त)

[1] सुनन अबी दाऊद, किताबुल अशरिबा, बाब मा जाअ फिस सुक्र, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/163; मुसनद अहमद बिन हंबल उम्म सलमा से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत 6/309। [2] अल-मुअजम अल-सगीर, बाब अलिफ़ उनके नाम अहमद से, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 1/22।

पेज 94 / 658

احمد و ابوداؤد بسند صحیح عن ام سلمۃ رضی اللہ تعالٰی عنہا قالت نہی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن کل مسکر ومفتر ۔[1]

| امام احمد اور ابوداؤد سے بسند صحیح حضرت سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کرتے ہیں کہ انہوں نے فرمایا کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ہر نشہ آور چیز اور مست کر دینے والی شے سے منع فرمایا۔ (ت)

اور ایک صورت ممانعت کی اوقات خاصہ کے لئے اور پیدا ہوگی رائحہ کریہہ کے ساتھ مسجد میں جانا جائز نہیں

لقولہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من اکل من ھذہ الشجرۃ الخبیثۃ فلا یقربن مصلانا فان الملئکۃ تتأذی مما یتأذی منہ بنو آدم ۔[2] | حضور اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے ارشاد گرامی کے مطابق کہ جو اس درخت خبیثہ (یعنی تھوم) کو کھائے وہ ہماری مسجدوں میں نہ آئے کہ جس بات سے آدمیوں کو اذیت ہوتی ہے اس سے فرشتے بھی اذیت کرتے ہیں۔ (ت)

تو اگر حقہ سے منہ کی بو متغیر ہو بے کلی کئے منہ صاف کئے مسجد میں جانے کی اجازت نہیں، اسی قدر سے خود حقہ پر حکم ممانعت نہیں جیسے کچا لہسن پیاز کھانا کہ بلاشبہ حلال ہے اور اسے کھا کر جب تک بو زائل نہ ہو مسجد میں جانا ممنوع مگر جو حقہ ایسا کثیف و بے اہتمام ہو کہ معاذ اللہ تغیر باقی پیدا کرے کہ وقتِ جماعت تک کلی سے بھی بکلی زائل نہ ہو تو قربِ جماعت میں اس کا پینا شرعاً ناجائز کہ اب وہ ترکِ جماعت و ترکِ سجدہ یا بدبو کے ساتھ دخولِ مسجد کا موجب ہوگا اور یہ دونوں ممنوع و ناجائز ہیں اور ہر مباح فی نفسہ کہ امر ممنوع کی طرف مؤدی ہو ممنوع و ناروا ہے،

وقد حققنا المسألۃ مع نظائرھا فی کتاب الوقف من فتاؤنا بما یتعین الرجوع الیہ ولایجوز التغافل عنہ۔ | اس مسئلہ کی تحقیق اس کے نظائر سمیت کتاب الوقف میں ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس طور پر کردی ہے کہ اس کی طرف رجوع متعین ہے اور اس سے غفلت ناجائز ہے۔ (ت)

[1] سنن ابی داؤد کتاب الاشر بہ باب ماجاء فی السکر آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۶۳ ، مسند احمد بن حنبل عن ام سلمہ المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۳۰۹ [2] المعجم الصغیر باب الالف من اسمہ احمد دارالکتب العلمیہ بیروت ۲۲ / ۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

From here, the ruling on eating tobacco has become clear. In its essence, it is from the permissible plants, whose prohibition has never been imposed by the Shariah. Therefore, to call it prohibited or strictly disliked (Makruh Tahrimi) after such clear evidence is a boldness and false accusation against the Shariah. Yes, the ultimate reason is its mild dislike (Tanzihi). Rather, regarding the hookah, it is even more severe because its smoke does not stay in the mouth for long. If the water in the hookah is changed frequently, its smell does not even change, especially if fragrant tobacco is used and it is of average quality. Change occurs quickly in it, just as the fragrance of rose buds fades away instantly with a slight puff of air. Contrary to this, chewing tobacco stays in the mouth for a long time and through repeated use, the whole mouth becomes saturated with its foul quality and smell, and the smell settles in the mouth. The dislike (Tanzihi) for this is more than that of a hookah, and in this, there is one more point: tobacco eating is more common among women. If the husband is not a habitual user and gets bothered by its smell, then its use will reach the limit of prohibition.

[Boxed text - Arabic]: Because it contains a contradiction to what the Shariah intended of harmony and mutual affection between spouses. [Boxed text - Urdu]: Because it contains the prohibition of that mutual intimacy and love between husband and wife which is intended and desired by Shariah. (T)

In fact, even if the woman is not a habitual user and gets bothered by his kiss, the dislike for it will be more severe because for the wife's sake, the husband's causing her pain or making it difficult for her to enjoy and benefit from him by making some parts of the body like the tongue and mouth repulsive, although not strictly forbidden, is still a harsh ruling in Shariah. "And live with them in kindness" (Quran 4:19) - a command for good treatment. Their harassment and causing pain to them is prohibited. Their consolation and seeking their heart's content is the call of the Shariah. Often, filth and lack of care reach a point where the foul smell becomes persistent in the mouth, tongue, etc. To cause pain to a fellow human is certainly impermissible and forbidden, whether he is a prayer companion or a mosque congregation member. It is the cause of sin. And this is prohibited because of the smell. Similarly, with such a change [in breath], reading the Quran or performing prayers by oneself, or showing disrespect and insolence towards the Quran, God forbid, is prohibited. This is the truth of the matter. And Allah, the Glorified, is the Granter of success.

[Boxed text - Arabic]: As for what the questioner mentioned from the traditions of Ad-Durr ath-Thamin, I say: there is no basis for adherence in them. [Boxed text - Urdu]: Regarding the two hadiths mentioned by the questioner with reference to Ad-Durr ath-Thamin, I say that in them, there is no prohibition.

---

1 The Holy Quran 4/19 Page 95 of 658

यहीं से तंबाकू खाने का हुक्म स्पष्ट हो गया कि वह अपने आप में हलाल वनस्पतियों में से है, जिसकी मनाही शरिया ने कभी नहीं डाली। इसलिए इतने स्पष्ट प्रमाणों के बाद इसे हराम या मकरूह-ए-तहरीमी कहना शरीयत पर जुर्रत और तोहमत है। हाँ, अंतिम परिणाम वही मकरूह-ए-तन्ज़ीही (हलकी नापसंदगी) है। बल्कि हुक्के के मामले में तो यह और भी गंभीर है क्योंकि उसका धुआं मुँह में ज़्यादा देर नहीं टिकता। अगर हुक्के का पानी बार-बार बदला जाए तो उसकी गंध नहीं बदलती, विशेषकर यदि सुगंधित तंबाकू उपयोग किया जाए और वह औसत दर्जे का हो। उसमें बदलाव बहुत जल्दी आता है, जैसे कली की खुशबू थोड़ी सी हवा लगने पर तुरंत गायब हो जाती है। इसके विपरीत खाने वाला तंबाकू मुँह में ज़्यादा देर रहता है और बार-बार इस्तेमाल से सारा मुँह उसकी खराब गुणवत्ता और गंध से भर जाता है और उसकी गंध मुँह में बस जाती है। इसकी नापसंदगी (तन्ज़ीही) हुक्के से ज़्यादा है और इसमें एक बिंदु यह भी है कि तंबाकू खाने का रिवाज़ औरतों में ज़्यादा है, और अगर शौहर इसका आदी नहीं है और इसकी गंध से उसे तकलीफ होती है तो इसका इस्तेमाल मनाही की हद तक पहुँच जाएगा।

[बॉक्स टेक्स्ट - अरबी]: क्योंकि इसमें वह विरोध है जो शरीयत ने पति-पत्नी के बीच आपसी मेल-मिलाप और स्नेह के लिए चाहा है। [बॉक्स टेक्स्ट - उर्दू]: क्योंकि इसमें पति-पत्नी के बीच उस आपसी लगाव और प्यार की मनाही है जो शरीयत में अभीष्ट और वांछित है। (त)

बल्कि अगर औरत इसकी आदी न हो और उसे उसके चुंबन से तकलीफ हो तो शौहर के लिए भी इसकी नापसंदगी और बढ़ जाएगी क्योंकि औरत के हक में शौहर का उसे तकलीफ देना या अपने शरीर के कुछ हिस्सों जैसे जीभ और मुँह को घिनौना बना कर उसे आनंद लेने से रोकना, हालांकि शरीयत में बहुत सख्त नापसंद है लेकिन मना नहीं। "और उनके साथ अच्छे तरीके से पेश आओ" (कुरान 4:19) - यह अच्छे बर्ताव की हिदायत है। उन्हें सताना और तकलीफ देना मना है। उनकी दिलदारी और ख़ुशी का ख्याल रखना शरीयत की दावत है। अक्सर गंदगी और लापरवाही इस हद तक पहुँच जाती है कि बदबू मुँह, जीभ आदि में पक्की हो जाती है। किसी इंसान को तकलीफ पहुँचाना यक़ीनन नाजायज़ और मना है, चाहे वह नमाज़ी हो या मस्जिद की जमात का सदस्य। यह गुनाह का कारण है। और यह बदबू की वजह से हराम है। इसी तरह, ऐसी सांस की बदबू के साथ खुद नमाज़ पढ़ना, कुरान की तिलावत करना या कुरान के प्रति अनादर और गुस्ताखी करना, अल्लाह की पनाह, हराम है। यही सत्य है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला ही तौफीक देने वाला है।

[बॉक्स टेक्स्ट - अरबी]: जहाँ तक सवाल करने वाले ने अद-दुर्र अस-समीन की हदीसों का ज़िक्र किया है, तो मैं कहता हूँ: उनमें कोई आधार नहीं है। [बॉक्स टेक्स्ट - उर्दू]: सवाल करने वाले ने दर्रे-समीन के हवाले से जिन दो हदीसों का ज़िक्र किया है, तो मैं कहता हूँ कि उनमें मनाही के लिए कोई दलील नहीं है।

---

1 अल-कुरानुल करीम 4/19 पेज 95/658

یہیں سے تمباکو کھانے کا حکم واضح ہوگیا وہ فی نفسہ نباتات مباحہ سے ہے جس کی ممانعت اکل پر شرع مطہر ہرگز ڈال نہیں تو اسے بعد وضوح حال حرما یا مکروہ تحریمی کہنا شرع پر جرات و تہمت ہے، ہاں غایت وہی تنزیہی کراہت ہے، بلکہ حقہ سے اشد کہ دھواں منہ میں قائم نہیں رہتا تمباکوئے کشیدنی اگر کثیف نہ ہو اور حقہ جلد جلد تازہ کیا جائے ہر بار پانی بدلا جائے تو اس سے تغیر رائحہ ہوتا ہی نہیں خصوصاً جبکہ تمباکو خوشبو دار ہو اور حالت متوسط پر بھی اس سے جو تغیر ہوتا ہے بہت سریع الزوال ہوا ہے کلیوں سے فوراً جاتا رہتا ہے اور بے کلی بھی تھوڑی دیر میں ہوائیں اسے لے جاتی ہیں۔ بخلاف تمباکوئے خوردنی کہ اس کا جرم منہ میں دبا رہتا ہے اور مکرر استعمال سے تمام دہن اس کی کیفیت کریہہ سے متکیف ہوتا ہے اور اس کی بو میں بس جاتا ہے تو اس کی کراہت تنزیہی حقہ سے زائد ہے اور اس میں ایک دقیقہ اور ہے تمباکو کھانے کا زیادہ رواج عورتوں میں ہے، اور شوہر اگر اس کا غیر عادی اور اس کی بو سے متاذی ہو تو عورت کے لئے اس کا استعمال حد ممانعت تک پہنچے گا۔

لما فیہ من مناقضۃ ما قصد الشرع من الائتلاف والتحبب الی الازواج۔ کیونکہ اس میں میاں بیوی کے درمیان اس باہمی انس و محبت کی ممانعت ہے جو شرعاً مقصود و مطلوب ہے۔ (ت)

بلکہ عورت عادیہ نہ ہو اور اس کی بوسے ایذا پائے تو شوہر کے لئے بھی اس کی کراہت اشد ہو جائے گی کہ عورت کے حق میں شوہر کو ایذا دینا یا اسے اپنے بعض بدن مثل زبان و دہن سے تمتع دشوار کردینا اگرچہ سخت ناپسند شرع ہے مگر مرد کو بھی حکم "عاشِرُوھُنَّ بِالْمَعْرُوفِ" 1 (ان سے اچھا برتاؤ کروت) کی ہدایت، اور ان کی ایذا سے ممانعت، اور ان کی دلداری و دلجوئی

کی طرف دعوت ہے اور اکثر کثافت و بے احتیاطی اس حد کو پہنچی کہ رائحہ کریہہ لازم دہن ہو جائے، کلی وغیرہ سے نہ جائے، برابر والے کو ایذا پہنچائے، تو ایسے تمباکو کا استعمال بیشک ناجائز و ممنوع ہے کہ اب وہ خواہی نخواہی ترک جماعت و مسجد کا موجب ہوگا اور یہ حرام ہے معہذا ایسے تغیر کے ساتھ خود نماز پڑھنا، تلاوت قرآن کرنا سوئے ادب و گستاخی ہے والعیاذ باللہ تعالیٰ ہذا ھو حق التحقیق، واللہ سبحانہ ولی التوفیق۔

اما ما ذکر السائل من حدیثی الدرالثمین فأقول: لا متمسک فیہما سائل نے درثمین کے حوالے سے جو دو حدیثیں ذکر کی ہیں تو میں کہتا ہوں کہ ان میں ممانعت کے

---

1 القرآن الکریم ۱۹/۴ Page 95 of 658

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

For the one who claims prohibition, no evidence is known. It is known as a necessity of religion that our Noble Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), as well as all his brothers among the prophets and messengers, and the close angels (peace and blessings be upon them all), are all pure and clean; they love pleasant scents and dislike offensive odors. However, the mere presence of a bad smell in garlic, onions, and similar permissible things does not establish prohibition or forbiddenness, despite the existence of magnificent and authentic Hadiths about them which the noble Companions heard while awake and which are narrated by prominent Imams in a manner that serves as a proof in Sharia. For example, the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Whoever eats garlic, onions, or leeks should definitely not come near our mosque." This is besides other blessed Hadiths. So, how can prohibition be established through a dream narrative recounted by some later scholars from certain unknown persons? Our master Jabir bin Abdullah al-Ansari (may Allah be pleased with him) narrates from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that the Messenger of Allah (peace and blessings be upon him) said: "Whoever eats garlic or onions should stay away from us or our mosque and sit in his house." A pot of greens was brought to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)...

1 Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Chapter: Prohibition for one who eats garlic or onions, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/209.

जो निषेध का दावा करता है, उसके लिए कोई प्रमाण ज्ञात नहीं है। यह दीन की अनिवार्यताओं से ज्ञात है कि हमारे नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), और इसी तरह अन्य नबी, रसूल और मुक़र्रब फ़रिश्ते (उन सब पर शांति हो), सभी पाक-साफ़ हैं; वे सुगंध पसंद करते हैं और दुर्गंध को नापसंद करते हैं। फिर केवल दुर्गंध का होना लहसुन, प्याज आदि जैसी जायज़ चीज़ों में हराम होने या मनाही को साबित नहीं करता, इसके बावजूद कि इस पर वे महान और सही हदीसें मौजूद हैं जिन्हें सहाबा-ए-किराम ने जागृत अवस्था में सुना है और जिन्हें बड़े इमामों ने उस तरीके से रिवायत किया है जो शरीयत में दलील है। जैसे नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का इरशाद कि "जिसने लहसुन, प्याज या गंदना खाया, वह हरगिज़ हमारी मस्जिद के करीब न आए।" इसके अलावा अन्य मुबारक हदीसें भी हैं। तो फिर नींद की स्थिति के किसी किस्से से हराम होना कैसे साबित हो सकता है जिसे कुछ बाद के विद्वानों ने कुछ अज्ञात लोगों से बयान किया है? हमारे सरदार हज़रत जाबिर बिन अब्दुल्लाह अंसारी (रज़ियल्लाहु अन्हु) नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत करते हैं कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जिसने लहसुन या प्याज खाया, वह हमसे या हमारी मस्जिद से अलग रहे और अपने घर में बैठे।" नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की खिदमत में एक हाँडी पेश की गई जिसमें साग था...

1 सहीह मुस्लिम, किताबुल मसाजिद, अध्याय: जिसने लहसुन या प्याज खाया उसकी मनाही, कदीमी कुतुब खाना कराची, 1/209।

قائل کے لئے کوئی دلیل معلوم نہیں ہوتی یہ بات ضروریات دین سے معلوم ہوتی ہے کہ ہمارے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ، یونہی دیگر انبیاء ومرسلین اور ملائکہ مقربین علیہم الصلوٰۃ والسلام تمام کے تمام صاف ستھرے ہیں، خوشبو کو پسند اور بد بو کو نا پسند کرتے ہیں۔ پھر محض بدبو کا پایا جانا تو تھوم اور پیاز وغیرہ مباح اشیاء میں بھی حرمت و ممانعت کو ثابت نہیں کرتا باوجودیکہ اس پر وہ عظیم الشان احادیث صحیحہ وارد ہیں جو صحابہ کرام نے بیداری کی حالت میں سنی ہیں اور ائمہ اعلام سے اس طریقے پر مروی ہیں جو شریعت میں حجت ہے، جیسے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد کہ جس نے تھوم ، پیاز اور گند نا کھایا وہ ہرگز ہماری مسجد کے قریب نہ آئے ، اس کے علاوہ دیگر احادیث مبارکہ۔ تو پھر نیند کی حالت کی حکایت سے کیسے حرمت ثابت ہو سکتی ہے جس کو بعض متاخرین نے بعض نامعلوم حضرات سے حکایت کیا۔ سید نا حضرت جابر بن عبد اللہ انصاری رضی اللہ تعالٰی عنہ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کرتے ہیں حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام نے فرمایا جس نے تھوم یا پیاز کھایا وہ ہم سے یا ہماری مسجد سے الگ رہے اور اپنے گھر میں بیٹھے۔ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کی خدمت میں ایک ہنڈیا

۱ صحیح مسلم کتاب المساجد باب نھی من اکل ثوما او بصلا قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/۲۰۹

Fatawa Razawiya Volume 25

[Arabic Text] He found a smell in it and said, "Bring it near to some of his companions," and said, "Eat, for I converse with those you do not converse with." Narrated by the Two Shaykhs [Bukhari and Muslim]. And this is our leader Abu Ayyub al-Ansari, may Allah Almighty be pleased with him, saying: Whenever food was brought to the Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, he would eat from it and send the remainder to me. One day he sent me a remainder from which he had not eaten because it contained garlic. I asked him, "Is it forbidden?" He said, "No, but I dislike it because of its smell." He [Abu Ayyub] said, "Then I dislike what you dislike." Narrated by Muslim. This is something other than Shari'ah prohibition; the discussion is about it. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is more complete and perfect.

[Urdu Translation] It was presented and it contained various types of vegetables. He found their smell unpleasant, so he ordered it to be brought near some of the companions and said, "Eat it, for I converse with those you do not converse with." This was narrated by Bukhari and Muslim. Our leader Hadrat Abu Ayyub al-Ansari, may Allah Almighty be pleased with him, says that when food was brought to the service of the Holy Prophet, peace and blessings of Allah be upon him, he would partake from it and send what was left to me. One day he sent me vegetables from which he had not eaten anything himself because it contained garlic. I asked him, "Is this forbidden?" He replied, "It is not forbidden, but I do not like it because of the unpleasant smell." Then Hadrat Abu Ayyub al-Ansari, may Allah Almighty be pleased with him, said, "What you do not like, I also do not like." This was narrated by Muslim. So this is a different matter which is apart from Shari'ah prohibition, even though the discussion is regarding Shari'ah prohibition. Allah is pure and the greatest.

---

1 Sahih al-Bukhari, Kitab al-Adhan, Bab ma ja'a fi al-thum al-ni' wa al-basal, Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/118; Sahih Muslim, Kitab al-Masajid, Bab nahy man akala thuman wa basalan etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/209. 2 Sahih Muslim, Kitab al-Ashribah, Bab ibaha akl al-thum etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/183.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी पाठ] उसमें एक महक पाई तो फरमाया, "इसे अपने कुछ साथियों के पास ले जाओ," और कहा, "खाओ, क्योंकि मैं उससे सरगोशी करता हूँ जिससे तुम नहीं करते।" इसे बुखारी और मुस्लिम ने रिवायत किया है। और ये हमारे सरदार अबू अय्यूब अंसारी रज़ियल्लाहु अन्हु हैं जो कहते हैं: जब भी नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम की सेवा में खाना लाया जाता, तो आप उसमें से खाते और जो बच जाता वह मेरी तरफ भेज देते। एक दिन आपने मेरे पास वह बचा हुआ खाना भेजा जिसमें से आपने खुद कुछ नहीं खाया था क्योंकि उसमें लहसुन था। मैंने आपसे पूछा, "क्या यह हराम है?" आपने फरमाया, "नहीं, लेकिन मैं इसकी गंध के कारण इसे नापसंद करता हूँ।" उन्होंने (अबू अय्यूब ने) कहा, "तो जिसे आप नापसंद करते हैं, मैं भी उसे नापसंद करता हूँ।" इसे मुस्लिम ने रिवायत किया है। तो यह शरई मनाही के अलावा एक और चीज़ है; जबकि चर्चा शरई मनाही के बारे में है। अल्लाह पाक है और सबसे बड़ा है, वह बेहतर जानता है और उसका ज्ञान पूर्ण और सटीक है।

[उर्दू अनुवाद] पेश की गई जिसमें विभिन्न प्रकार की सब्जियाँ थीं। आपने उनकी बू को नागवार पाया तो कुछ असहाब के करीब करने का हुक्म देते हुए फरमाया, "इसको खाओ क्योंकि मैं उससे सरगोशी करता हूँ जिससे तुम नहीं करते।" इसको बुखारी और मुस्लिम ने रिवायत किया। सैयदना हज़रत अबू अय्यूब अंसारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु फरमाते हैं कि जब नबी करीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की खिदमत में खाना लाया जाता तो आप उसमें से तनावुल फरमाते और जो बच जाता वह मेरी तरफ भेज देते। एक दिन आपने मेरे पास सब्जी भेजी जिसमें से खुद कुछ न खाया क्योंकि उसमें लहसुन था। मैंने आपसे पूछा, "क्या यह हराम है?" तो आपने फरमाया कि हराम नहीं लेकिन मैं इसको नागवार बू की वजह से पसंद नहीं करता। तो हज़रत अबू अय्यूब अंसारी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने कहा, "जिसको आप पसंद नहीं करते मैं भी उसको पसंद नहीं करता।" इसको मुस्लिम ने रिवायत किया। तो यह एक दूसरी चीज़ है जो ममानअत-ए-शरई के अलावा है हालाँकि कलाम तो ममानअत-ए-शरईया में है। अल्लाह तआला पाक है और सबसे बड़ा है।

---

1 सहीह अल-बुखारी, किताब अल-अज़ान, बाब मा जा'आ फ़ी अल-थुम अल-नि' व अल-बसल, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/118; सहीह मुस्लिम, किताब अल-मसाजिद, बाब नही मन अकला थुमन व बसलन इत्यादि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 1/209। 2 सहीह मुस्लिम, किताब अल-अशरबा, बाब इबाहा अकल अल-थुम इत्यादि, क़दीमी कुतुब खाना कराची, 2/183।

[عربی متن] فوجد لها ریحا فقال قربوها الی بعض اصحابه وقال کل فإني اناجي من لاتناجی ۸1 رواه الشیخان وهذا سیدنا ابو ایوب الانصاری رضی الله تعالیٰ عنہ قائلا کان النبی صلی الله تعالی علیه وسلم اذا اتی بطعام اکل منه وبعث بفضله الی وانه بعث الی یوما بفضلة لم یأکل منها لان فیها ثوما فسألته حرام هو قال لا و لکني اکرهه من اجل ریحه قال فانی اکره ما کرهت رواه مسلم ۸2 فهذا شیئ أخر غیر المنع الشرعي وانما الکلام فیه والله سبحنه وتعالی اعلم وعلمه جل مجده اتم واحکم۔

[اردو ترجمہ] پیش کی گئی جس میں مختلف قسم کی سبزیاں تھیں، آپ نے ان کی بُو کو ناگوار پایا تو بعض اصحاب کے قریب کرنے کا حکم دیتے ہوئے فرمایا اس کو کھاؤ کیونکہ میں اس سے سرگوشی کرتا ہوں جس سے تم نہیں کرتے۔ اس کو بخاری و مسلم نے روایت کیا۔ سیدنا حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے ہیں کہ جب نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں کھانا لایا جاتا تو آپ اس میں سے تناول فرماتے اور جو بچ جاتا وہ میری طرف بھیج دیتے، ایک دن آپ نے میرے پاس سبزی بھیجی جس میں سے خود کچھ نہ کھایا کیونکہ اس میں تھوم تھا، میں نے آپ سے پوچھا کیا یہ حرام ہے، تو آپ نے فرمایا کہ حرام نہیں لیکن میں اس کو ناگوار بُو کی وجہ سے پسند نہیں کرتا۔ تو حضرت ابو ایوب انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کہا جس کو آپ پسند نہیں کرتے میں بھی اس کو پسند نہیں کرتا، اس کو مسلم نے روایت کیا۔ تو یہ ایک دوسری چیز ہے جو ممانعتِ شرعی کے علاوہ ہے حالانکہ کلام تو ممانعتِ شرعیہ میں ہے۔ اللہ تعالیٰ پاک ہے اور سب سے بڑا

1 صحیح البخاری کتاب الاذان باب ما جاء فی الثوم النی والبصل قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۱۸/۱،

صحیح مسلم کتاب المساجد باب نهی من اکل ثوما و بصلاً الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲۰۹/۱ 2

صحیح مسلم کتاب الاشربه باب اباحة اکل الثوم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۸۳/۲

Volume 25 Fatawa-e-Razvia

He is a scholar, and the knowledge of the one with this honor and greatness is more complete and more firm. (T)

Written by: The sinful servant Ahmad Raza al-Baraylawi, may he be forgiven for the sake of Muhammad, the Chosen One, the Unlettered Prophet, peace and blessings of Allah Almighty be upon him. Muhammadi Sunni Hanafi Qadri Abdul Mustafa Ahmad Raza Khan

Treatise: Huqqat-ul-Marjan li-fahm Hukm-id-Dukhan (The Coral Casket for Understanding the Ruling on Smoke/Tobacco) Completed.

Problem 20: From Calcutta, Dharmatala, sent by Mr. Mirza Ghulam Qadir Beg Sahib, 5th Jumada al-Akhir 1312 AH. What do the scholars of the religion say about this issue: Here in Calcutta, intoxicating toddy (tari) is added to salty biscuits for the purpose of fermentation, but not to sweet ones. However, the containers for kneading the dough are the same for both, and the board on which the biscuits are made is also the same. In one ser (approx. 1 kg) of flour for salty biscuits, a quarter ser (approx. 250g) of toddy is added. Is it permissible to eat salty biscuits or not, and what is the ruling on sweet ones? Give the ruling and be rewarded.

The Answer: Any liquid substance that is intoxicating is, according to the correct school of thought, not only forbidden (haram) drop by drop but also impure (najis). This is the saying of Imam Muhammad (may mercy be upon him), this is correct, and the fatwa is based on it. Therefore, in the case enquired about, salty biscuits are absolutely forbidden and impure. Regarding sweet ones, there are three scenarios: if it is proven that the components of this impurity are necessarily mixed into their flour or leaven, then these are also forbidden and impure. If investigation shows that they remain safe, for example, they make it a rule that when making sweet ones after salty ones, they wash their hands and containers sufficiently, after which they knead and make the dough for sweet biscuits—even if the intention of this washing is not purification but simply to prevent saltiness from entering, or for any other reason, and this washing happens in such a way that the components of the impurity are removed from the hands and containers—then the sweet ones are absolutely permissible and pure. And if it is doubtful and possible, for example, among those made one after another in a single day, then in them...

जिल्द २५ फ़तावा-ए-रज़विया

वह आलिम हैं और इस शर्फ़ और बुज़ुर्गी वाले का इल्म ज़्यादा मुकम्मल और ज़्यादा पुख्ता है। (त)

लिखा: गुनहगार बंदा अहमद रज़ा अल-बरैलवी, अल्लाह मुहम्मद मुस्तफ़ा नबी-ए-उम्मी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के सदक़े उसे माफ़ करे। मुहम्मदी सुन्नी हनफ़ी क़ादरी अब्दुल मुस्तफ़ा अहमद रज़ा ख़ाँ

रिसाला (लघु पुस्तिका): हुक़्क़त-उल-मर्जान लि-फ़हम हुक्म-इद-दुख़ान (धुएँ तम्बाकू के हुक्म को समझने के लिए मूंगे का संदूक) समाप्त हुआ।

मसला २०: कलकत्ता धर्मतला से, भेजने वाले जनाब मिर्ज़ा गुलाम क़ादिर बेग साहब, ५ जमादी-उल-आखिर १३१२ हिजरी। दीन के उलमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि यहाँ कलकत्ता में नमकीन बिस्कुटों में ख़मीर के लिए नशीली ताड़ी मिलाई जाती है, मीठे में नहीं, लेकिन मैदा गूंधने के बर्तन दोनों के एक ही हैं और वह तख्ता जिस पर बिस्कुट बनाए जाते हैं वह भी एक ही होता है। नमकीन बिस्कुट के एक सेर आटे में पाव भर ताड़ी मिलाई जाती है। नमकीन का खाना जाइज़ है या नहीं और मीठे का क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएँ अज्र (पुण्य) पाएँ।

अल-जवाब: जो बहती हुई चीज़ नशा रखती हो, सही मज़हब में उसका कतरा-कतरा न सिर्फ़ हराम है बल्कि नजिस (अपवित्र) भी है। यही इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) का क़ौल है, यही सही है और इसी पर फ़तवा है। अतः पूछे गए मामले में नमकीन बिस्कुट बिल्कुल हराम और नजिस हैं। और मीठे में तीन स्थितियाँ हैं: यदि यह साबित हो जाए कि उनके मैदे या ख़मीर में भी इस नजासत (अपवित्रता) के अंश ज़रूर मिल जाते हैं, तो ये भी हराम और नापाक हैं। और अगर तहक़ीक़ (जाँच) हो कि ये सुरक्षित रहते हैं, उदाहरण के लिए उन्होंने नियम बना रखा है कि जब नमकीन के बाद मीठा बनाते हैं तो हाथ और बर्तनों को काफ़ी हद तक धो डालते हैं, उसके बाद मीठे बिस्कुट का मैदा गूंधते हैं—चाहे इस धोने से उनकी नीयत पाकी हासिल करना न हो बल्कि सिर्फ़ इस ख्याल से हो कि उनमें नमकीनी न आ जाए या किसी और वजह से यह धोना इस प्रकार हो कि नजासत के अंश हाथ और बर्तनों से हट जाएँ—तो मीठा बिल्कुल हलाल और पाक है। और अगर संदिग्ध और मुमकिन हो, उदाहरण के लिए एक दिन में जितने एक के बाद एक बनते हैं उनमें तो...

पेज ९८/६५८

عالم ہے اور اس شرف و بزرگی والے کا علم زیادہ تام اور زیادہ پختہ ہے۔ (ت)

کتبہ عبدہ المذنب احمد رضا البرلوی عفی عنہ بمحمد المصطفٰی النبی الامی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ محمدی سنی حنفی قادری عبدالمصطفٰی احمد رضا خاں

رسالہ حقۃ المرجان لبھم حکم الدخان ختم ہوا

مسئلہ ۲۰: از کلکتہ دھرم تلا نمبر امرسلہ جناب مرزا غلام قادر بیگ صاحب ۵ جمادی الآخر ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ یہاں کلکتہ میں نمکین بسکٹوں میں نشی تاڑی بغرض خمیر ملائی جاتی ہے شیریں میں نہیں مگر میدہ گوندھنے کے ظرف دونوں کے ایک ہی ہیں اور وہ تختہ جس پر بسکٹ بنائے جاتے ہیں وہ بھی ایک ہی ہوتا ہے نمکین بسکٹ کے سیر بھر آٹے میں پاؤ بھر تاڑی ملائی جاتی ہے نمکین کا کھانا جائز ہے یا نہیں اور شیریں کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پائے۔ ت)۔

الجواب: جو بہتی چیز نشہ رکھتی ہو مذہب صحیح میں اس کا قطرہ قطرہ نہ صرف حرام بلکہ نجس بھی ہے ھذا ھو قول محمد وھو الصحیح وعلیہ الفتوٰی (یہ ہی امام محمد علیہ الرحمہ کا قول ہے، یہی صحیح ہے اور اسی پر فتوٰی ہے۔ ت) پس صورت مستفسرہ میں نمکین بسکٹ مطلقا حرام و نجس ہیں، اور شیریں میں تین صورتیں، اگر ثابت ہو کہ ان کے میدہ یا خمیر میں بھی اس نجاست کے اجزاء ضرور مخلوط ہوتے ہیں تو یہ بھی حرام و ناپاک ، اور اگر تحقیق ہو کہ یہ محفوظ رہتے ہیں مثلاً انہیں التزام ہے کہ جب نمکین کے بعد شیریں بناتے ہیں تو دست و ظروف کو بقدر کافی دھو ڈالتے ہیں اس کے بعد شیریں کا میدہ گوندھتے بناتے ہیں اگر چہ اس دھونے سے ان کی نیت تطہیر

نہ ہو بلکہ صرف اس خیال سے کہ ان میں نمکینی نہ آجائے یا اور کسی وجہ سے یہ دھونا ایسا واقع ہوتا ہے کہ نجاست کے اجزاء دست و ظروف سے زائل ہوجاتے ہیں تو شیریں مطلقاً حلال وطیب، اور اگر مشکوک و محتمل ہو مثلاً ایک دن میں جس قدر یکے بعد دیگرے بنتے ہیں ان میں تو

If washing and cleaning are not done, then it is insufficient and cannot be purified. However, when the preparation starts the next day, the overnight vessels are thoroughly washed. It is not always obligatory to start with salty ones; sometimes they start with sweet ones. In this case, the matter of sweets remains a possibility. It's possible they were made first after purification, or it's possible they were made without purification after the salty ones, and impurity parts got mixed into them. On this assumption, those specific sweets known to have mixed impurities are haram (forbidden). Those verified not to have any are tayyib (pure) and halal (lawful). Those about which nothing is known cannot be called haram or impure.

Indeed, the default rule is lawfulness and purity, so a mere possibility does not contradict it, and certainty is not removed by doubt. (T)

The ruling for them will be like sweets, milk, yogurt, cream, etc., made by Hindus, that eating is halal but avoiding is better. The fatwa (legal ruling) is of permissibility, and taqwa (piety) is of avoidance. All this is based on the assumption that adding intoxicating palm wine (tadi) to salty items is mandatory, whether because only intoxicating one is available in the market or because the purpose for which it's added is achieved only through the intoxicant, and the non-intoxicant doesn't work. If these two are not the case, but they use any kind of tadi, intoxicating or non-intoxicating, without any specific obligation, then there is no absolute ruling of prohibition on salty biscuits. Instead, their state will be like the third scenario of sweets: where the specific case is known, the ruling is known; otherwise, eating is allowed but avoiding is better. Tadi starts to ferment and becomes intoxicating after being exposed to the sun's heat for a few hours. Or, if it is taken in a vessel that already has remnants of old tadi, its strong effect can cause intoxication even then. Otherwise, if a new clay pot is tied at sunset and taken down at sunrise and used immediately, it doesn't ferment. If this is proven, it remains halal and pure until it ferments; once it ferments, it becomes impure and haram. Then it is said that after this, its state doesn't last long; rather, after some time, it turns sour and becomes vinegar, as mentioned in the account of Daud al-Antaki regarding coconut:

Sometimes its spadix or branch becomes spoiled, and the mouth of the pot is closed, then a milk-like liquid starts to flow from it, which is called 'Seendhi'. Its sweetness and richness remain for one day...

यदि धोना और सफाई नहीं होती है, तो यह अपर्याप्त और शुद्धिकरण के लिए अयोग्य है। लेकिन जब अगले दिन बनाना शुरू होता है, तो रात के पुराने बर्तनों को अच्छी तरह धो लिया जाता है। और हमेशा पहले नमकीन बनाने की पाबंदी नहीं है, बल्कि कभी नमकीन कभी मीठे से शुरुआत करते हैं। तो इस स्थिति में मीठे का मामला संदिग्ध रहता है। मुमकिन है कि शुद्धिकरण के बाद पहले वही बने हों, मुमकिन है कि पहले नमकीन बनकर ये बिना शुद्धिकरण के बनाए गए हों और उनमें अशुद्धि के अंश मिल गए हों। इस आधार पर जिन विशिष्ट मिठाइयों के बारे में पता हो कि उनमें अशुद्धि मिल गई है, वे हराम (वर्जित) हैं। जिनके बारे में पुष्ट हो कि उनमें नहीं हुई, वे तैय्यब (पवित्र) और हलाल हैं। जिनके बारे में कुछ ज्ञात न हो, उन्हें हराम या नापाक नहीं कहा जा सकता।

बेशक असल हलाल और पाकीज़गी है, चुनाँचे महज़ संभावना इसका मुक़ाबला नहीं कर सकती और न ही यक़ीन शक के साथ खत्म हो सकता है। (त)

उनका हुक्म हिंदुओं की बनाई हुई मिठाई, दूध, दही, मलाई आदि वस्तुओं जैसा होगा कि खाना हलाल है पर बचना बेहतर है। फ़तवा (कानूनी हुक्म) जाइज़ होने का है और तक़वा (परहेज़गारी) बचने का। यह सब इस आधार पर है कि नमकीन में नशीली ताड़ी डालने की पाबंदी हो, चाहे इसलिए कि बाज़ार में नशीली ही मिलती है और वे वहीं से लेते हैं, या इसलिए कि जिस उद्देश्य के लिए डालते हैं वह नशीली से ही प्राप्त होता है, गैर-नशीली काम नहीं देती। और अगर ये दोनों बातें न हों बल्कि वे कभी नशीली कभी गैर-नशीली हर तरह की ताड़ी डाला करते हों और कोई विशेष पाबंदी न हो, तो अब नमकीन बिस्कुटों पर पूरी तरह हराम होने का हुक्म नहीं होगा। बल्कि उनका हाल वैसा ही होगा जैसा मीठे की तीसरी सूरत में था कि जिस विशेष का हाल मालूम हो उसका हुक्म मालूम, वरना खाना जाइज़ है पर बचना बेहतर है। ताड़ी कुछ घंटे धूप की गर्मी पाकर उबाल लाती है और नशीली हो जाती है। या जिस बर्तन में ली गई उसमें पहले की ताड़ी का असर हो, तो अपनी तेज़ी और बारीकी के कारण यूँ भी नशा ले आती है। वर्ना अगर नया घड़ा सूर्यास्त के समय बाँधें और सूर्योदय के समय उतार कर उसी समय उपयोग करें, तो उसमें उबाल नहीं आता। यदि यह साबित हो जाए, तो उस समय तक वह हलाल और पाक रहती है, जब उबाल आ गया तो नापाक और हराम हो गई। फिर कहा जाता है कि इसके बाद भी इसकी यह स्थिति लंबे समय तक नहीं रहती, बल्कि कुछ समय बाद खट्टी होकर सिरका बन जाती है, जैसा कि हकीम दाऊद अंताकी के नारियल के वर्णन में है:

कभी इसका गुच्छा या टहनी खराब हो जाती है और घड़े का मुँह बंद हो जाता है, तो उससे द्रूध बहने लगता है जिसे सोंधी (Seendhi) कहा जाता है। इसकी मिठास और चिकनाई एक दिन तक बाकी रहती है...

पृष्ठ ९९ का ६५८

شست و شو نہیں ہوتی تو ناکافی وناقابلِ تطہیر ، مگر دوسرے دن جو بنانا شروع ہوتا ہے تو رات کے باسی برتن خوب دھولئے جاتے ہیں اور ہمیشہ پہلے نمکین بنانے کا التزام نہیں بلکہ کبھی نمکین کبھی شیریں سے ابتدا کرتے ہیں تو اس صورت میں شیریں کا معاملہ محتمل رہا، ممکن کہ بعدِ تطہیر پہلے ہی بنے ہوں، ممکن کہ پہلے نمکین بن کر یہ بلا تطہیر بنائے گئے اور ان میں اجزائے نجاست مل گئے ہوں، اس تقدیر پر جن خاص میٹھوں کی نسبت معلوم ہو کہ ان میں خلطِ نجاست واقع ہوا وہ حرام جن کی نسبت تحقیق ہو کہ ان میں نہ ہوا وہ طیب حلال جن کی نسبت کچھ علم ہوا انہیں حرام یا ناپاک نہیں کہہ سکتے،

فان الاصل هو الحل والطهارة فلا يعارضه الاحتمال وليس لليقين بالشك زوال۔

بیشک اصل حل وطہارت ہے چنانچہ احتمال اس کا معارضہ نہیں کرسکتا اور نہ ہی یقین شک کے ساتھ زائل ہوسکتا ہے۔ (ت)

ان کا حکم ہندوؤں کی بنائی ہوئی مٹھائی ، دودھ، دہی، ملائی وغیرہا اشیاء کا ہوگا کہ کھانا حلال اتقور بچنا بہتر، فتوٰی جواز اور تقوٰی احتراز، یہ سب اس تقدیر پر ہے کہ نمکین میں انہیں مسکر تاڑی ڈالنے کا التزام ہو خواہ یوں کہ بازار میں مسکر ہی ملتی ہے وہ وہیں سے لیتے ہیں یا یوں کہ جس غرض سے ڈالتے ہیں وہ مسکر ہی سے حاصل ہوتی ہے غیر مسکر کام نہیں دیتی، اور اگر یہ دونوں امر نہ ہوں بلکہ وہ کبھی مسکر کبھی غیر مسکر ہر قسم کی تاڑی ڈالا کرتے ہیں کوئی خاص التزام نہیں تو اب نمکین بسکٹوں پر مطلقاً حرمت کا حکم نہیں بلکہ ان کا حال وہ ہوگا جو صورتِ ثالثہ میں شیرین کا تھا کہ جس خاص کا حال معلوم حکم معلوم ورنہ کھانا روا بچنا اولٰی ۔ تاڑی چند

ساعت دھوپ کی حرارت پاکر جوش لاتی ہے اور مسکر ہوجاتی ہے یا جس گھڑی میں لی گئی اس میں پہلی تاڑی کا اثر ہو تو اپنی شدت لطافت کے سبب یوں بھی سکر لے آتی ہے ورنہ اگر کو را گھڑا وقتِ مغرب باندھیں اور وقتِ طلوع اتار کر اسی وقت استعمال کریں تو اس میں جوش نہیں آتا یہ اگر ثابت ہو تو اس وقت تک وہ حلال وطاہر ہوتی ہے جب جوش لائی ناپاک وحرام ہوئی، پھر کہا جاتا ہے کہ س کے بعد بھی اس کی یہ حالت دیرپا نہیں رہتی بلکہ کچھ مدت کے بعد ترش ہوکر سرکہ ہو جاتی ہے جس طرح تذکرہ طبیب داؤد انطاکی میں نارجیل کی نسبت ہے :

قد یفسد طلعه اوجریده ویلقم کوزا فیسیل منه لبن ویسمی السیندی یبقی یوما علی الحلاوة و الدسومة وله

کبھی اس کا گابھا یا ٹہنی فاسد ہوجاتے ہیں اور کوزے کا دھانہ بند ہوجاتا ہے تو اس سے دودھ بہنے لگتا ہے جس کو سینڈھی کہا جاتا ہے اس کی حلاوت اور چکنائی ایک دن باقی رہتی ہے اس کے

Fatawa-e-Razviya, Volume 25

Its effects are stronger than wine and it is better than it, then it becomes a strong and sharp vinegar. (T)	**Af'al ashadda min al-khamri wa huwa khayrun minha thumma yakunu khallan bil-ghaqati'an. 1**

But in the words of Mir Muhammad Momin's 'Tuhfa':

Its sweetness remains for one day, then it becomes sour vinegar. (T)	**Halawatu-hu ila yau-min baqi-un ba'da az yek roz manind-e-sirkah tursh mi-shavad. 2**

However, there is a difference between becoming vinegar and becoming sour like vinegar. In short, if it is proven that 'Tari' (palm wine) does not become intoxicating for a certain period, or after a certain period it no longer remains intoxicating, and there is no strict obligation to use only the intoxicating type, but both types are used, then this is the ruling. And if it is proven that after this fixed period, its components inevitably become vinegar, even if mixed with flour and baked in an oven, then after that period, biscuits will become absolutely halal.

Because the prohibition was due to adjacency (contact) and its essence has changed. It is stated in 'Durr al-Mukhtar': 'If bread is kneaded with wine and then vinegar is poured in until the traces of wine disappear, it becomes pure.' In 'Radd al-Muhtar': 'Because the reality of what was in it of wine components has changed into vinegar.' (T)	**Li-annal hurmata kanat li-mujawar-in wa qad tabaddala 'ainu-hu, qala fi al-Durr al-Mukhtar lau 'ujina khubzun bi-khamrin sabba khallun fi-hi hatta yadhhaba atharu-hu fa-yathura 3 fi Radd al-Muhtar li-inqilabi ma fi-hi min ajza'i al-khamri khallan. 4**

And if these matters are not proven, then the ruling is as mentioned first. And Allah the Exalted knows best.

Problem 21: From Gilgit Cantonment, Jo Batall, sent by Sayyid Muhammad Yusuf Ali Sahib, 10 Sha'ban 1312 AH.

What do the scholars of religion say regarding the person who drinks wine? Explain and be rewarded. (T)

1. Tazkirat ulu al-albab li Dawood Antaki, Harf al-Noon, Mention of Narijil, Mustafa al-Babi, Egypt, 1/327

2. Tuhfat al-Mu'minin on the margin of Makhzan al-Adwiya, under the word Narijil, Naval Kishore, Kanpur, p. 553
3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Taharat, Bab al-Anjas, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/56
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Taharat, Bab al-Anjas, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/223

फ़तावा-ए-रज़विया, खंड 25

इसके प्रभाव शराब से भी अधिक कठोर हैं और यह उससे बेहतर है, फिर यह तीव्र और तीक्ष्ण सिरका बन जाता है। (त)

अफ़आलु अशद्दु मिनल ख़मरि वहुवा ख़ैरुन मिन्हा सुम्मा यकूनु ख़ल्लन बिल-ग़ाक़ातिअन। 1

मगर मीर मुहम्मद मोमिन के शब्द 'तोहफ़ा' में ये हैं:

इसकी मिठास एक दिन तक रहती है फिर वह खट्टा सिरका बन जाता है। (त)

हलावतुहु इला यौमिन बाक़ि-उन बाअदा अज़ यक रोज़ मानिन्द-ए-सिरका तुर्श मी-शवद। 2

लेकिन सिरका हो जाने और सिरके की तरह खट्टा हो जाने में अंतर है। संक्षेप में, यदि यह सिद्ध हो जाए कि ताड़ी एक निश्चित समय तक नशीली नहीं होती या एक समय के बाद नशीली नहीं रहती, और केवल नशीली ताड़ी डालने का ही नियम नहीं है बल्कि दोनों तरह से प्रयोग करते हैं, तो हुक्म यही है। और यदि सिद्ध हो जाए कि इस निश्चित अवधि के बाद इसके अवयव अनिवार्य रूप से सिरका बन जाते हैं, चाहे आटे में मिलाकर तंदूर में पकाए गए हों, तो इस अवधि के बीतने पर बिस्कुट पूर्णतः हलाल हो जाएंगे।

क्योंकि हराम होना जुड़ाव की वजह से था और अब उसकी असलियत बदल गई है। 'दुर्रे मुख्तार' में है कि यदि शराब से आटा गूंथकर रोटी पकाई गई, यहाँ तक कि शराब का असर ख़त्म हो गया, तो वह पाक (शुद्ध) हो जाएगी। 'रद्दुल मुहतार' में है कि इसलिए क्योंकि इसकी वास्तविकता बदलकर सिरका बन गई है। (त)

लि-अन्नल हुर्रमता कानत लि-मुजावर-इन वक़्द तबद्दला ऐनुहु, क़ाला फ़िल दुर्रिल मुख़्तारी लौ उजिना ख़ुबज़ुन बि-ख़मरिन सबबा ख़ल्लुन फ़ीहि हत्ता यज़हबा असरुहु फ़-यथहुरा 3 फ़ी रद्दल मुहतार लि-इन्क़िलाबि मा फ़ीहि मिन अज़जाइल ख़मरि ख़ल्लन। 4

और यदि ये बातें सिद्ध न हों, तो हुक्म वही है जो पहले उल्लेख किया गया। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानने वाला है।

मसला 21: गिलगित छावनी, जो बटाल से, प्रेषक सैयद मुहम्मद युसूफ अली साहिब, 10 शाबान 1312 हिजरी।

दीन के उलमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि जो व्यक्ति शराब पिए वह कैसा है? बयान फरमाएं और पुण्य प्राप्त करें। (त)

1. तज़किरतु उलू अल-अल्बाब ली दाऊद अंताकी, हर्फ़ अल-नून, ज़िक्र नारजील, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 1/327
2. तोहफ़तुल मोमिनीन, मख़ज़नुल अदविया के हाशिये पर, 'नारजील' शब्द के अंतर्गत, नवल किशोर, कानपुर, पृष्ठ 553
3. अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताब अल-तहारत, बाब अल-अंजास, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, 1/56
4. रद्दल मुहतार, किताब अल-तहारत, बाब अल-अंजास, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 1/223

पृष्ठ 100/658

افعال اشد من الخمر وھو خیر منھا ثم یکون خلا بالغا قاطعا۔ 1 **افعال شراب سے زیادہ سخت ہوتے ہیں اور یہ اس سے بہتر ہے پھر یہ تند و تیز سرکہ بن جاتا ہے۔ (ت)**

مگر میر محمد مومن کے لفظ تحفہ میں یہ ہیں:

حلاوت او تایک روز باقی ست بعد از یک روز مانند سرکہ ترش می شود۔ 2 **اس کی حلاوت ایک دن باقی رہتی ہے پھر وہ ترش سرکہ بن جاتا ہے۔ (ت)**

لیکن سرکہ ہو جانے اور مثل سرکہ ترش ہو جانے میں فرق ہے، غرض اگر ثابت ہو کہ تاڑی ایک وقت تک مسکر نہیں ہوتی یا ایک وقت کے بعد مسکر نہیں رہتی اور انہیں خاص مسکر ہی کے ڈالنے کا التزام نہیں بلکہ دونوں طرح کے استعمال کرتے ہیں جب تو حکم یہ ہے، اور اگر ثابت ہوا کہ اس مدت مقررہ کے بعد اس کے اجزا خواہی نخواہی سرکہ ہو جاتے ہیں اگرچہ آٹے میں مل کر تنور میں پک چکے ہوں تو اس مدت کے گزرنے پر بسکٹ مطلقاً حلال ہو جائیں گے،

لان الحرمۃ کانت لمجاور وقد تبدل عینہ قال في الدر المختار لو عجن خبز بخمر صب خل فیہ حتی یذھب اثرہ فیطھر 3 فی ردالمحتار لانقلاب ما فیہ من اجزاء الخمر خلا۔ 4 **کیونکہ حرمت مجاور کی وجہ سے ہے اور اس کا عین بدل گیا ہے اور در مختار میں ہے اگر شراب میں آٹا گوندھ کر روٹی پکائی گئی حتی کہ شراب کا اثر جاتا رہا تو وہ پاک ہو جائے گی۔ ردالمحتار میں ہے اس لئے کہ اس کی حقیقت بدل کر سرکہ بن گئی ہے۔ (ت)**

اور اگر یہ امور نا ثابت ہوں تو حکم وہی ہے کہ اول مذکور ہوا، واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۲۱: از گلگت چھاؤنی جو بٹال مرسلہ سید محمد یوسف علی صاحب ۱۰ شعبان ۱۳۱۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جو شخص شراب پیئے وہ کیسا ہے؟ بینوا توجروا

(بیان فرمایئے اجر پائیے۔ ت)

1 تذکرۃ اولوا الالباب لداؤد انطاکی حرف النون ذکر نارجیل مصطفی البابی مصر ۱ / ۳۲۷ 2 تحفۃ المؤمنین علی ہامش مخزن الادویہ تحت لفظ نارجیل نولکشور کانپور ص ۵۵۳ 3 الدر المختار کتاب الطہارت باب الانجاس مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۵۶ 4 ردالمحتار کتاب الطہارت باب الانجاس داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۲۳

The Answer: O Allah! Protect us and all Muslims by Your mercy, O Most Merciful of those who show mercy. (Ameen - Translator) Wine is forbidden (Haram) and impure like urine. Drinking it is a severe major sin, and the one who drinks it is a transgressor (fasiq), a profligate (fajir), impure, bold in sinning, rejected, and cursed, deserving of severe punishment and painful torment. We seek refuge with Allah, the Lord of the worlds. Allah (Glorious is His Majesty) and His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him) have issued severe warnings and terrifying threats against it; here we mention only some of them:

Hadith (1): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: "The wine drinker is not a believer at the time he drinks it." (Reported by the two Sheikhs [Bukhari and Muslim] and others from Abu Hurairah, may Allah be pleased with him. - Translator)

Hadith (2): (The blessed saying of the Holy Messenger, peace and blessings of Allah be upon him:) "The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) cursed ten categories of people regarding wine: the one who squeezes it (the grapes), the one for whom it is squeezed, the one who drinks it, the one who carries it, the one to whom it is carried, the one who serves it, the one who sells it, the one who consumes its price, the one who buys it, and the one for whom it is bought." (Reported by al-Tirmidhi and Ibn Majah from Anas bin Malik, may Allah be pleased with him, and its narrators are reliable. - Translator)

Hadith (3): That the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

---

1. Sahih al-Bukhari, Book of Drinks, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 2/846; Sahih Muslim, Book of Faith, Chapter on the decrease of faith due to sins, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/55.
2. Sunan Ibn Majah, Chapters on Drinks, Chapter on the curse of wine etc., H.M. Saeed Company, Karachi, p. 250; Jami' at-Tirmidhi, Chapters on Sales, Chapter on what is narrated regarding the sale of wine etc., Amin Company, Delhi, 1/155.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 25

उत्तर: ऐ अल्लाह! हमें और तमाम मुसलमानों को अपनी रहमत के साथ सुरक्षित रख, ऐ सबसे बड़े रहम करने वाले। (त-अनुवादक) शराब हराम है और पेशाब की तरह नापाक है। इसे पीना एक बहुत बड़ा गुनाह (गुनाह-ए-कबीरा) है और इसे पीने वाला फासिक, फाजिर, नापाक, निडर, मरदूद और लानती है, जो सख्त अज़ाब और दर्दनाक सजा का हकदार है। हम अल्लाह, जो दुनिया का रब है, की पनाह मांगते हैं। अल्लाह (जिसकी शान बुलंद है) और उसके रसूल (अल्लाह उन पर अपनी कृपा और शांति बनाए रखे) ने इसके खिलाफ सख्त चेतावनियाँ और भयानक धमकियाँ दी हैं; यहाँ हम उनमें से केवल कुछ का उल्लेख करते हैं:

हदीस (1): अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर अपनी कृपा और शांति बनाए रखे) फरमाते हैं: "शराब पीते समय शराब पीने वाले का ईमान (पूर्ण रूप में) नहीं रहता।" (इसे शैखैन [बुखारी और मुस्लिम] आदि ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। त-अनुवादक)

हदीस (2): (रसूल-ए-अकरम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम का मुबारक फरमान है:) अर्थात, जो व्यक्ति शराब के लिए रस निकाले और जो निकलवाए, जो पिए, जो उसे उठाकर लाए, जिसके पास वह लाई जाए, जो पिलाए, जो बेचे, जो उसकी कीमत खाए, जो उसे खरीदे, और जिसके लिए वह खरीदी जाए, इन सब पर अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने लानत भेजी है। (इसे तिरमिज़ी और इब्न माजा ने हज़रत अनस बिन मालिक रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है और इसके रावी विश्वसनीय हैं। त-अनुवादक)

हदीस (3): कि अल्लाह के रसूल (अल्लाह उन पर अपनी कृपा और शांति बनाए रखे) फरमाते हैं:

---

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अशरिबा, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 2/846; सहीह मुस्लिम, किताबुल ईमान, पापों के कारण ईमान में कमी का वर्णन, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/55.
2. सुनन इब्न माजा, शराब के अध्याय, शराब की लानत का अध्याय आदि, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. 250; जामी अत-तिरमिज़ी, खरीद-फरोख्त के अध्याय, शराब की बिक्री के बारे में जो बयान हुआ है आदि, अमीन कंपनी, दिल्ली, 1/155.

पृष्ठ 101/658

الجواب: اَللّٰھُمَّ احْفَظْنَا وَالْمُسْلِمِیْنَ بِرَحْمَتِكَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ (اے اللہ! ہمیں اور تمام مسلمانوں کو محفوظ رکھ اپنی رحمت کے ساتھ اے بہترین رحم فرمانے والے۔ت) شراب حرام اور پیشاب کی طرح ناپاک اور اس کا پینا سخت گناہِ کبیرہ اور پینے والا فاسق فاجر ناپاک بیباک مردود و ملعون مستحق عذاب شدید و عقاب الیم ہے، والعیاذ باللہ رب العالمین، اللہ ورسول جل جلالہ و صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس پر سخت سخت و عیدیں ہولناک تہدیدیں فرمائیں ، یہاں صرف بعض پر اکتفا کرتے ہیں:

حدیث (۱): رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: لا یشرب الخمر حین یشربھا وھو مؤمن رواہ الشیخان غیرھما عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ شراب پیتے وقت شرابی کا ایمان ٹھیک نہیں رہتا (اس کو شیخین وغیرہ نے حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ت)

حدیث (۲): (رسول اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کا ارشاد مبارک ہے:) لعن رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فی الخمر عشرۃ عاصرھا ومعتصرھا وشاربھا وحاملھا والمحمولۃ الیہ و ساقیھا و بائعھا واکل ثمنھا والمشتری لھا والمشتراۃ لہ رواہ الترمذی وابن ماجۃ عن انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ ورجالہ ثقات۔ یعنی جو شخص شراب کے لئے شیرہ نکالے اور جو نکلوائے اور جو پیئے اور جو اٹھا کر لائے اور جس کے پاس لائی جائے اور جو پلائے اور جو بیچے اور جو اس کے دام کھائے اور جو خریدے اور جس کے لئے خریدی جائے ان سب پر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے لعنت فرمائی (اس کو ترمذی اور ابن ماجہ نے حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا اور اس کے رجال ثقہ ہیں۔ت)

حدیث (۳): کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

۱۔ صحیح البخاری کتاب الاشربہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۸۴۶، صحیح مسلم کتاب الایمان باب بیان نقصان الایمان بالمعاصی قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۵۵ ۲۔ سنن ابن ماجہ ابواب الاشربہ باب لعنت الخمر الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۲۵۰، جامع الترمذی ابواب البیوع باب ماجاء فی بیع الخمر الخ امین کمپنی دہلی ۱/ ۱۵۵

Fatawa Razawiya Volume 25

من زنی وشرب الخمر نزع اللہ منہ الایمان کما یخلع الانسان القمیص من راسہ۔ رواہ الحاکم[1] عن ابی ہریرۃ رضی اللہ تعالی عنہ۔	**Whoever commits adultery or drinks wine, Allah strips faith from him just as a person pulls off a shirt from his head. (Narrated by Al-Hakim from Abu Hurayrah, may Allah be pleased with him. - T)**

Hadith (4): That the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: | ثلثة لا یدخلون الجنة مدمن الخمر وقاطع الرحم ومصدق بالسحر ومن مات مدمن الخمر سقاہ اللہ جل وعلا من نہرالغوطة۔ قیل ومانہر الغوطہ، قال نہر یجری من فروج المومسات یؤذی اہل النار ریح فروجہن۔ رواہ احمد[2] و ابن حبان فی صحیحہ وابو یعلی عن ابی موسٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | Three types of people will not enter Paradise: a habitual drunkard, one who severs family ties, and one who believes in magic. And whoever dies as a habitual drunkard, Allah the Almighty will make him drink from the River of Ghouta. It was asked, 'What is the River of Ghouta?' He said, 'A river that flows from the private parts of prostitutes, the stench of which torments the people of Hell.' |
|---|---|

(And refuge is with Allah Almighty) (Imam Ahmad and Ibn Hibban in his Sahih, and Al-Hakim narrated it and authenticated it. And Abu Ya'la narrated it from Sayyiduna Abu Musa al-Ash'ari, may Allah be pleased with him. - T) O Muslims, just close your eyes for a moment and reflect: is it acceptable to give up wine or to swallow gulps of that pus? And refuge is with Allah, Lord of the worlds.

Hadith (5): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: | مدمن الخمر ان مات لقی اللہ | The habitual drunkard, if he dies [without repentance], meets Allah... | |---|---|

1. Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Iman, 'When a servant commits adultery, faith leaves him', Dar al-Fikr Beirut, 1/22.
2. Musnad Imam Ahmad ibn Hanbal from Abu Musa al-Ash'ari, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami Beirut, 4/399; Al-Mustadrak lil-Hakim, Kitab al-Ashribah, 'Mention of three who will not enter Paradise', Dar al-Fikr Beirut, 4/146; Mawarid al-Zaman, Bab Mudmin al-Khamr, Hadith 1382, Al-Matba'ah al-Salafiyyah p. 335.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

من زنى وشرب الخمر نزع الله منه الايمان كما يخلع الانسان القميص من راسه۔ رواه الحاكم[1] عن ابى هريرة رضى الله تعالى عنه۔	**जो व्यभिचार करे या शराब पिए, अल्लाह उससे ईमान (विश्वास) छीन लेता है, जैसे कोई आदमी अपने सिर से कमीज़ उतार लेता है। (इसे इमाम हाकिम ने हज़रत अबू हुरैरा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त)**

हदीस (4): कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | ثلثة لا يدخلون الجنة مدمن الخمر وقاطع الرحم ومصدق بالسحر ومن مات مدمن الخمر سقاه الله جل وعلا من نهرالغوطة۔ قيل ومانهر الغوطه، قال نهر يجرى من فروج المومسات يؤذى اهل النار ريح فروجهن۔ رواه احمد[2] و ابن حبان فى صحيحہ وابو يعلى عن ابى موسٰى رضى اللہ تعالٰى عنہ۔ | तीन व्यक्ति जन्नत (स्वर्ग) में प्रवेश नहीं करेंगे: शराब का आदी, नाता तोड़ने वाला और जादू की पुष्टि करने वाला। और जो शराब का आदी होकर बिना तौबा (प्रायश्चित) के मर जाए, अल्लाह तआला उसे 'नहर-ए-ग़ौता' का पानी पिलाएगा। पूछा गया, 'नहर-ए-ग़ौता' क्या है? फ़रमाया, वह एक ऐसी नदी है जो व्यभिचारी महिलाओं के गुप्तांगों से बहती है, उनके गुप्तांगों की बदबू जहन्नमियों (नर्कवासियों) को कष्ट देगी। | |---|---|

(अल्लाह तआला की पनाह)। (इसे इमाम अहमद, इब्ने हब्बान ने अपनी सहीह में और हाकिम ने रिवायत किया और इसकी तस्दीक की। और अबू यला ने इसे सैय्यदना अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया है। - त) मुसलमान ज़रा आँखें बंद करके गौर करें कि शराब छोड़ना स्वीकार्य है या उस पीप के घूँट निगलना। और शरण अल्लाह, ब्रह्मांडों के भगवान के पास है।

हदीस (5): रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | مدمن الخمر ان مات لقى اللہ | शराब का आदी अगर बिना तौबा के मरे तो अल्लाह तआला के हुज़ूर... | |---|---|

1. अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-ईमान, 'जब कोई बंदा ज़िना करता है तो ईमान उससे निकल जाता है', दार अल-फ़िक्र बेरूत, 1/22।
2. मुस्नद इमाम अहमद बिन हंबल, अबू मूसा अल-अशअरी रज़ियल्लाहु अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 4/399; अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम, किताब अल-अशरिबाह, 'तीन का

ज़िक्र जो जन्नत में प्रवेश नहीं करेंगे', दार अल-फ़िक्र बेरूत, 4/146; मवारिद अल-ज़मान, बाब मुदमिन अल-खम्र, हदीस 1382, अल-मतबअह अल-सलफ़िया पृष्ठ 335।

पृष्ठ 102/658

من زنی وشرب الخمر نزع اللہ منہ الایمان کما یخلع الانسان القمیص من راسہ۔ رواہ الحاکم[1] عن ابی ھریرۃ رضی اللہ تعالٰی عنہ۔

جو زنا کرے یا شراب پئے اللہ تعالٰی اس سے ایمان کھینچ لیتا ہے جیسے آدمی اپنے سر سے کرتا کھینچ لے۔ (اسے امام حاکم نے حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت)

حدیث (۴): کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں: | ثلثۃ لا یدخلون الجنۃ مدمن الخمر وقاطع الرحم ومصدق بالسحر ومن مات مدمن الخمر سقاہ اللہ جل وعلا من نھرالغوطۃ۔ قیل ومانھر الغوطہ، قال نھر یجری من فروج المومسات یؤذی اھل النار ریح فروجھن۔ رواہ احمد[2] و ابن حبان فی صحیحہ وابو یعلی عن ابی موسٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | تین شخص جنت میں نہ جائیں گے: شرابی اور اپنے قریب رشتہ داروں سے بدسلوکی کرنے والا اور جادو کی تصدیق کرنے والا۔ اور جو شرابی بے توبہ مر جائے اللہ تعالٰی اسے وہ خون اور پیپ پلائے گا جو دوزخ میں فاحشہ عورتوں کی بری جگہ سے اس قدر بہے گا کہ ایک نہر ہو جائے گا دوزخیوں کو ان کی فرج کی بدبو عذاب پر عذاب ہوگی وہ سخت بدبو گندی پیپ جو بدکار عورتوں کی فرج سے بہے گی اس شرابی کو پینی پڑے گی۔ | |---|---|

(والعیاذ باللہ تعالٰی) (اس کو امام احمد، ابن حبان نے اپنی صحیح میں اور حاکم نے روایت کیا اور اس کی تصحیح کی۔ اور ابویعلی نے اس کو سیدنا ابو موسٰی اشعری رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ ت) مسلمان ذرا آنکھیں بند کر کے غور کرے کہ شراب چھوڑنا قبول ہے یا اس پیپ کے گھونٹ نگلنا، والعیاذ باللہ رب العلمین۔

حدیث (۵): رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: | مدمن الخمر ان مات لقی اللہ |

شرابی اگر بے توبہ مرے تو اللہ تعالیٰ کے حضور | |---|---|

1 المستدرک للحاکم کتاب الایمان اذا زنی العبد خرج منه الایمان دارالفکر بیروت ۱/۲۲ 2 مسند امام احمد بن حنبل عن ابی موسٰی اشعری رضی اللہ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۴/ ۳۹۹، المستدرک للحاکم کتاب الاشربہ ذکر ثلثۃ لایدخلون الجنۃ دار الفکر بیروت ۴ / ۱۴۶، موارد الظمآن باب مدمن الخمر حدیث ۱۳۸۲ المطبعۃ السلفیه ص ۳۳۵

Fatawa Ridawiyyah Volume 25

| Like an idol worshipper - Narrated by Ahmad with a sound chain according to us, and Ibn Hibban in his Sahih from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). | This will be as if someone is an idol worshipper (Imam Ahmad narrated this with a sound chain, and Ibn Hibban narrated it in his Sahih from our master Abdullah ibn Abbas, may Allah be pleased with them both. - T) |

Hadith (6): The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: | There is no one who drinks it such that Allah accepts his prayer for forty nights; and he does not die while anything from it is in his bladder except that Paradise is made forbidden for him. If he dies within forty nights, he dies the death of the pre-Islamic ignorance. And refuge is sought with Allah the Almighty. | The person who drinks even a drop of wine, no prayer of his is accepted for forty days, and if he dies and even an atom of wine is in his stomach, Paradise will be made forbidden for him, and whoever dies within forty days of drinking wine will die the death of the era of infidelity. (T) |

Hadith (7): That the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says: | My Lord swore by His honor: None of my servants shall drink a draught of wine but that I will make him drink in its place from the boiling water of Hell, whether punished or forgiven. Nor shall he give it to a young child but that I will make him drink in its place from the boiling water of Hell, whether punished or forgiven. Nor shall any servant of mine leave it out of fear of Me but that I will make him drink from the pure cistern... | My Lord has sworn by His honor that any servant of Mine who drinks a mouthful of wine, I will make him drink in its stead the boiling water of Hell until he is forgiven, and whoever gives it to a young one to drink, I will also make him drink that water in punishment until his forgiveness, and any servant of Mine who leaves wine out of fear of Me, I will make him drink in My holy court (this)... |

---

1 Musnad Ahmad bin Hanbal from Ibn Abbas (may Allah be pleased with him), Al-Maktab al-Islami Beirut 1/272, Mawarid al-Zam’an chapter on wine Hadith 1367, Al-Matba'at al-Salafiyyah p. 335. 2 Al-Mustadrak al-Hakim, Book of Drinks, 'Indeed drinking is the greatest of major sins' etc., Dar al-Fikr Beirut 4/167.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

| जैसे कि एक मूर्ति पूजक - इमाम अहमद ने इसे हमारे पास सहीह सनद के साथ रिवायत किया है और इब्ने हिब्बान ने अपनी सहीह में इसे सैय्यदना अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है। | यह ऐसा ही होगा जैसे कोई मूर्ति पूजने वाला (इसे इमाम अहमद ने सहीह सनद के साथ रिवायत किया और इब्ने हिब्बान ने अपनी सहीह में इसे सैय्यदना अब्दुल्लाह इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत किया है। - त) |

हदीस (6): अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | जो व्यक्ति शराब पिए, उसकी चालीस रातों तक अल्लाह के यहाँ कोई नमाज़ कुबूल नहीं होती; और वह नहीं मरता जब तक उसके मूत्राशय में उसका कुछ अंश हो, सिवाय इसके कि उस पर जन्नत हराम कर दी जाए। यदि वह चालीस रातों के भीतर मर जाता है, तो वह जाहिलियत (अज्ञानता) की मौत मरता है। और अल्लाह तआला की पनाह। | जो व्यक्ति शराब की एक बूंद पिए, चालीस दिन तक उसकी कोई नमाज़ कुबूल न हो, और जो मर जाए और उसके पेट में शराब का एक ज़र्रा भी हो तो जन्नत उस पर हराम कर दी जाएगी, और जो शराब पीने से चालीस दिन के अंदर मरेगा वह कुफ्र (अज्ञानता) के ज़माने की मौत मरेगा। (त) |

हदीस (7): कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं: | मेरे रब ने अपनी इज़्ज़त की क़सम खाई है कि मेरा जो बंदा शराब का एक घूँट पिएगा, मैं उसे उसके बदले जहन्नम का खौलता हुआ पानी पिलाऊँगा, चाहे उसे सज़ा दी जाए या माफ़ किया जाए। और न ही वह किसी छोटे बच्चे को पिलाएगा मगर यह कि मैं उसे उसकी जगह जहन्नम का खौलता हुआ पानी पिलाऊँगा, चाहे उसे सज़ा दी जाए या माफ़ किया जाए। और न ही मेरा कोई बंदा मेरे डर से उसे छोड़ेगा मगर यह कि मैं उसे हज़ीरत (पवित्र स्थान) से पिलाऊँगा... | मेरे रब ने अपनी इज़्ज़त की क़सम याद फ़रमाई कि मेरा जो बंदा एक घूँट शराब का पिएगा मैं उसे उसके बदले जहन्नम का वह खौलता हुआ पानी पिलाऊँगा उसकी बख्शिश तक, और जो किसी छोटे को पिलाएगा जब भी उसकी सज़ा में वह पानी पिलाऊँगा उसकी बख्शिश तक, और मेरा जो बंदा मेरे खौफ़ से शराब छोड़ेगा उसे अपने पाक दरबार में पिलाऊँगा (इस को)... |

---

1 मसनद अहमद बिन हंबल, इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, अल-मकतबतुल इस्लामी बेरूत 1/272, मवारिद-अज-ज़मान बाब मन मिन अल-खम्र हदीस 1367, अल-मतबा'तुस सलफ़िया

पृष्ठ 335. 2 अल-मुस्तदरक लिल-हाकिम किताबुल अशरिबा, 'बेशक शराब पीना सबसे बड़े गुनाहों में से है' आदि, दारुल फ़िक्र बेरूत 4/167.

पृष्ठ 103/658

| کعابد وثن۔ رواہ احمد[1] بسند صحیح عندنا وابن حبان في صحیحہ عن ابن عباس رضي اللہ تعالٰی عنہما۔ | اس طرح ہوگا جیسے کوئی بت پوجنے والا (اس کو امام احمد نے بسند صحیح روایت کیا اور ابن حبان نے اپنی صحیح میں اس کو سیدنا عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت فرمایا ہے۔ت) |

حدیث (٦): رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : | مامن احد یشربہا فیقبل اللہ لہ صلوۃ اربعین لیلۃ ولا یموت وفی مثانتہ منہا شیئ الاحرمت بہا علیہ الجنۃ فان مات في اربعین لیلۃ مات میتۃ جاہلیۃ۔ والعیاذ باللہ تعالٰی۔ | جو شخص شراب کی ایک بوند پیئے چالیس روز تک اس کی کوئی نماز قبول نہ ہو، اور جو مر جائے اور اس کے پیٹ میں شراب کا ایک ذرہ بھی ہو تو جنت اس پر حرام کردی جائے گی، اور جو شراب پینے سے چالیس دن کے اندر مرے گا وہ زمانہ کفر کی موت مرے گا۔ (ت) |

حدیث (۷): کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں : | اقسم ربی بعزتہ لا یشرب عبد من عبیدی جرعۃ من خمر الاسقیتہ مکانہا من حمیم جہنم معذبا او مغفورا لہ، ولا یسقیہا صبیا صغیرا الاسقیتہ مکانہا من حمیم جہنم معذبا اومغفورا، ولا یدعہا عبد من عبیدی من مخافتی الا سقیتہا ایاہ من حظیرۃ | میرے رب نے اپنی عزت کی قسم یاد فرمائی کہ میرا جو بندہ ایک گھونٹ شراب کا پیئے گا میں اسے اس کے بدلے جہنم کا وہ کھولتا ہوا پانی پلاؤں گا اس کی بخشش تک، اور جو کسی چھوٹے کو پلائے گا جب بھی اس کی سزا میں وہ پانی پلاؤں گا اس کی بخشش تک، اور میرا جو بندہ میرے خوف سے شراب چھوڑے گا اسے اپنے پاک دربار میں پلاؤں گا (اس کو |

1 مسند احمد بن حنبل عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۱ / ۲۷۲، موارد الظمان باب من من الخمر حدیث ۱۳۶۷ المطبعۃ السلفیہ ص ۳۳۵ 2 المستدرک للحاکم کتاب الاشربہ ان اعظم الکبائر شرب الخ دارالفکر بیروت ۴ / ۱۶۷

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Al-Quds. Narrated by Ahmad[1] from Abu Umama (Allah be pleased with him). And Allah Almighty knows best. | Imam Ahmad narrated from Hazrat Abu Umama (Allah be pleased with him). (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 22: From Bareilly, Petitioner Munshi Ahmad Ali, Clerk at Chungi Outpost, Bareilly Fort. 11 Safar 1312 AH. Have the scholars of religion declared hookah (tobacco smoking) absolutely forbidden (haram) or disliked (makruh)? Will a person who smokes hookah not be honored with a vision of the Master of the Universe, may Allah's peace and blessings be upon him, even if he recites Durood Sharif in abundance? And will his gift (of Durood) not be accepted by the Prophet?

The Answer: Taking a puff that affects one's senses is forbidden, but plain hookah is by no means forbidden, nor is smoking it a sin in any way. Yes, if it has a bad odor, it is contrary to what is best, similar to eating raw onions. These ignorant notions that a hookah smoker is, God forbid, deprived of the noble vision of the Radiant Prophet, Mercy to the Worlds, may Allah's peace and blessings be upon him, or that the Prophet of Global Mercy, God forbid, will not accept his gift of Durood Sharif - these are all blatant lies and slanders against the Master of the World, may Allah's peace and blessings be upon him. Many servants of God who smoke hookah have been honored many times in dreams by the vision of the world-adorning beauty of the Noble Prophet, may Allah's peace and blessings be upon him, and the Compassionate and Merciful Prophet, may Allah's peace and blessings be upon him, spoke words of extreme kindness and benevolence.

"Say: 'If you possessed the storehouses of the mercy of my Lord, you would surely have held (them) back for fear of spending (them) out.' And man was ever niggardly."[2] | O Beloved! Say: if you people were the owners of the treasures of my Lord's mercy, you would have held them back for fear that they would be spent, and man is very stingy. (T)

If a king comes to an old woman's door, O master! Do not pluck your mustache. (If a king comes to the door of an old woman, O leader! Do not pluck [your] mustache. T)

Yes, do not smoke hookah while reciting the blessed Durood; and if you have smoked, clean your mouth by rinsing and using Miswak before starting the recitation.

[1] Musnad Imam Ahmad bin Hanbal, on the authority of Abu Umama, may Allah be pleased with him, Al-Maktab al-Islami Beirut, 5/257. [2] Al-Quran al-Karim 17/100

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

अल-क़ुदस। अहमद[1] ने हज़रत अबू उमामा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। वल्लाहु तआला आलम। | इमाम अहमद ने हज़रत अबू उमामा रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत फरमाया। (त) वल्लाहु तआला आलम।

मस्अला 22: बरेली से, साइल (पूछने वाला) मुंशी अहमद अली, क्लर्क चौकी चुंगी किला बरेली, 11 सफ़र 1312 हिजरी। उलेमा-ए-दीन ने हुक़्क़ा को हराम-ए-मुतलक़ करार दिया है या मकरूह? क्या वह शख्स हुज़ूर सरवर-ए-काएनात सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ज़ियारत से मुशर्रफ़ न होगा जो हुक़्क़ा पीता है, चाहे वह दुरूद शरीफ़ ब-कसरत पढ़ता हो? और क्या हुज़ूर उसका तोहफा (दुरूद) क़ुबूल न फ़रमायेंगे?

अल-जवाब: दम लगाना जिससे होश-ओ-हवास में फ़र्क़ आता है हराम है, और सादा हुक़्क़ा हरगिज़ हराम नहीं, न इसका पीना किसी तरह का गुनाह है। हाँ, अगर इसमें बदबू है तो ख़िलाफ़-ए-औला (बेहतर के ख़िलाफ़) है जैसे कच्ची प्याज़ खाना। और ये जाहिलाना ख़यालात कि हुक़्क़ा पीने वाला हुज़ूर पुरनूर रहमतुल-लिल-आलमीन सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की ज़ियारत-ए-अक़दस से मआज़ल्लाह (अल्लाह की पनाह) महरूम है, या हुज़ूर रहमत-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम मआज़ल्लाह उसका दुरूद शरीफ़ का तोहफ़ा क़ुबूल न फ़रमायेंगे - ये सब दरोग़-ए-बेफ़रोग़ (सरासर झूठ) और हुज़ूर सय्यद-ए-आलम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम पर इफ़्तेरा (तोहमत) है। बहुत से बंदगान-ए-ख़ुदा हुक़्क़ा पीने वाले ख़्वाब में हुज़ूर-ए-अक़दस सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की जमाल-ए-जहाँ-आरा की ज़ियारत से बारहा मुशर्रफ़ हुए और हुज़ूर रऊफ़-ओ-रहीम सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम ने निहायत करम और मेहरबानी के कलिमात इर्शाद फ़रमाए।

"क़ुल लौ अन्तुम तमलिक्कून ख़ज़ाइन रहमति रब्बी इज़न ला-अमसक्तुम ख़शियतल इनफ़ाक़, व कानल इंसानु क़तूरा।"[2] | ऐ महबूब! फ़रमा दें कि अगर तुम लोग मेरे रब की रहमत के ख़ज़ानों के मालिक होते तो उन्हें भी रोक रखते इस डर से कि ख़र्च न हो जाएँ और आदमी बड़ा कंजूस है। (त)

अगर बादशाह बर दर-ए-पीर-ए-ज़न बियायद तू ऐ ख़्वाजा सबलत मकुन (अगर बादशाह बूढ़ी औरत के दरवाज़े पर आए तो ऐ सरदार! तू मूँछें मत उखाड़। त)

हाँ, विर्द-ए-दुरूद-ए-मुबारक के वक़्त हुक़्क़ा न पिए; और पी चुका हो तो कुल्ली और मिस्वाक से मुँह साफ़ कर के विर्द शुरू करे।

[1] मुसनद इमाम अहमद बिन हंबल, अबू उमामा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 5/257 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 17/100

पेज 104/658

القدس۔ رواہ احمد[1] عن ابی امامہ رضی اللہ تعالی عنہ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | امام احمد نے حضرت ابوامامہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت فرمایا۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۲: از بریلی سائل منشی احمد علی محرر چوکی چونگی قلعہ بریلی ۱۱ صفر ۱۳۱۲ھ

علمائے دین نے حقہ کو حرامِ مطلق قرار دیا ہے یا مکروہ؟ کیا وہ شخص زیارت حضور سرورِ کائنات صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے مشرف نہ ہو گا جو حقہ پیتا ہے اگرچہ درود شریف بکثرت پڑھتا ہو اور کیا اس کا تحفہ حضور قبول نہ فرمائیں گے؟

الجواب: دم لگانا جس سے ہوش و حواس میں فرق آتا ہے حرام ہے اور سادہ حقہ ہر گز حرام نہیں، نہ اس کا پینا کسی طرح کا گناہ ہے، ہاں اگر بُو رکھتا ہے تو خلافِ اولٰی ہے جیسے کچی پیاز کھانا، اور یہ جاہلانہ خیالات کہ حقہ پینے والا زیارتِ اقدس حضور پر نور رحمۃ للعالمین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے معاذ اللہ محروم ہے یا حضور رحمتِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم معاذ اللہ اس کا تحفہ درود شریف قبول نہ فرمائیں گے، یہ سب دروغِ بے فروغ اور حضور سیدِ عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم پر افترا ہے، بہت بندگانِ خدا حقہ پینے والے خواب میں زیارتِ جمالِ جہاں آرائے حضورِ اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے بارہا مشرف ہوئے اور حضور رؤف و رحیم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے غایتِ کرم و مہربانی کے کلمات ارشاد فرمائے۔

"قُلْ لَّوْ اَنْتُمْ تَمْلِكُوْنَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّیْۤ اِذًا لَّاَمْسَكْتُمْ خَشْیَةَ الْاِنْفَاقِ وَ كَانَ الْاِنْسَانُ قَتُوْرًا۔"[2] | اے محبوب! فرمادیں اگر تم لوگ میرے رب کی رحمت کے خزانوں کے مالک ہوتے تو انہیں بھی روک رکھتے اس ڈر سے کہ خرچ نہ ہو جائیں، اور آدمی بڑا کنجوس ہے۔ (ت)

ے اگر بادشاہ بر درِ پیرِ زن بیاید تو اے خواجہ سبلت مکن (اگر بادشاہ بوڑھی عورت کے دروازے پر آئے تو اے سردار! تو مونچھیں مت اکھاڑ۔ ت)

ہاں وردِ درودِ مبارک کے وقت حقہ نہ پیئے اور پی چکا ہو تو کلی مسواک سے منہ صاف کر کے ورد شروع کرے۔

[1] مسند امام احمد بن حنبل عن ابی امامہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۲۵۷ [2] القرآن الکریم ۱۷ / ۱۰۰

Fatawa Razawiyya Volume 25

...does. And Allah Almighty knows best. Problem 23: From Ibrahimpur, 21st Rabi-ul-Akhir Sharif 1315 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: how is eating opium? Is an opium eater a sinner (fasiq) and deserving of punishment or not? And how are those people who accompany and assist him? Is it permissible to feed an opium eater or not? And should money be given to him besides food, whereas it is known from his habit that he will spend that money on opium? Explain and be rewarded. The Answer: An opium eater is definitely a sinner and deserving of punishment. It is mentioned in a Sahih Hadith:

"The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade every intoxicant and every substance that brings weakness (of mind)." Reported by Imam Ahmad[1] and Abu Dawud from the Mother of the Believers, Umm Salamah (may Allah be pleased with her), with a sound chain of narration. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) declared everything that causes intoxication and everything that impairs the intellect as haram (prohibited). (This was narrated by Imam Ahmad and Abu Dawud from the Mother of the Believers, Sayyidah Umm Salamah, may Allah be pleased with her, with a sound chain of narration. - T)

And to assist someone in opposing the Sharia is accompaniment in it, meaning one is opposing the Sharia himself. Allah Almighty says:

"And let not pity for them withhold you in the religion of Allah."[2] And you should not feel pity for them in the matter of Allah's religion. (T)

If an opium eater is hungry and needy, then there is no harm in giving food with the intention of relieving his hunger; rather, there is reward, for filling the stomach of even a hungry dog is a cause for reward, let alone a human being. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"In every living creature (moist liver), there is a reward."[3] There is a reward in every living thing. (T)

[1] Sunan Abi Dawud, Book of Drinks, Chapter on what has been narrated about intoxication, Aftab-e-Alam Press Lahore, 2/163; Musnad Ahmad bin Hanbal from Umm Salamah, Al-Maktab al-Islami Beirut, 6/309. [2] The Holy Quran, 24/2. [3] Sahih al-Bukhari, Chapters on Oppression and Retribution, Chapter on Wells on the road etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/333; Musnad Ahmad bin Hanbal from Abdullah bin Amr, Al-Maktab al-Islami Beirut, 2/222.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...करे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसला 23: इब्राहीमपुर से, 21 रबी-उल-आख़िर शरीफ़ 1315 हिजरी। उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अफ़ीम खाना कैसा है? अफ़ीम खाने वाला फ़ासिक़ और सज़ा का हक़दार है या नहीं? और जो लोग उसका साथ दें और उसकी मदद करें, वे कैसे हैं? अफ़ीमी को खाना खिलाना जायज़ है या नहीं? और खाने के अलावा उसे पैसे दिए जाएँ या नहीं, जबकि उसकी आदत से मालूम है कि वह उन पैसों को अफ़ीम में खर्च करेगा? बयान करें, अज्र पाएँगे। अल-जवाब: अफ़ीमी यक़ीनन फ़ासिक़ और अज़ाब का मुस्तहिक है, सही हदीस में है:

"अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने हर नशीली चीज़ और हर उस चीज़ से मना फ़रमाया जो (दिमाग़ में) सुस्ती या कमज़ोरी पैदा करे।" इसे इमाम अहमद[1] और अबू दाऊद ने उम्मुल मोमिनीन उम्मे सलमा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हा) से सही सनद के साथ रिवायत किया है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) ने हर चीज़ जो नशा लाए और हर चीज़ जो अक़्ल में फ़ुतूर (दोष) पैदा करे, हराम फ़रमाई। (इसे इमाम अहमद और अबू दाऊद ने उम्मुल मोमिनीन सय्यदा उम्मे सलमा रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से सही सनद के साथ रिवायत किया है। - त)

और शरीअत की मुख़ालफ़त में किसी की मदद करना साथ देना है, यानी स्वयं शरीअत की मुख़ालफ़त करना है। अल्लाह तआला फ़रमाता है:

"और तुम्हें उन पर तरस न आए अल्लाह के दीन में।"[2] और तुम्हें अल्लाह के दीन के मामले में उन पर दया न आए। (त)

अफ़ीमी यदि भूखा मोहताज हो, तो उसके भूखा होने की नीयत से खाना देने में कोई हर्ज नहीं, बल्कि सवाब है; क्योंकि भूखे कुत्ते का पेट भरना भी अज्र का कारण है, तो इंसान तो इंसान है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"हर तर जिगर वाले (जीवित प्राणी) की सेवा में सवाब है।"[3] हर जीवित प्राणी की सेवा में सवाब है। (त)

[1] सुनन अबू दाऊद, किताबुल अश्रिबा, बाब मा जाअ फिस सुक्र, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर, 2/163; मुसनद अहमद बिन हंबल, उम्मे सलमा से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 6/309। [2] अल-क़ुरआन अल-करीम, 24/2। [3] सही अल-बुख़ारी, अबवाबुल मज़ालिम वल क़िसास, बाबुल

आबार अलत तरीक़ आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 1/333; मुसनद अहमद बिन हंबल, अब्दुल्लाह बिन अम्र से, अल-मक्तब अल-इस्लामी बेरूत, 2/222।

पृष्ठ 105 / 658

کرے۔ واللہ تعالٰی اعلم مسئلہ ۲۳: از ابراہیم پور ۲۱ ربیع الآخر شریف ۱۳۱۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ افیون کھانی کیسی ہے؟ افیونی فاسق و مستحق عذاب ہے یا نہیں؟ اور جولوگ اس کی ہمراہی کریں اس کی مدد کریں وہ کیسے ہیں؟ افیونی کو کھانا کھلانا جائز ہے یا نہیں؟ اور کھانے کے علاوہ دام دیئے جائیں یا نہیں جبکہ اس کی عادت سے معلوم ہے کہ وہ ان داموں کو افیون میں صرف کرے گا۔ بینوا توجروا۔ الجواب: افیونی ضرور فاسق و مستحق عذاب ہے، صحیح حدیث میں ہے: نہی رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم عن کل مسکر ومفتر۔ رواہ الامام احمد ۱ وابوداؤد عن اُم المؤمنین ام سلمہ رضی اللہ تعالٰی عنہا بسند صحیح۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے ہر چیز کہ نشہ لائے اور ہر چیز کہ عقل میں فتور ڈالے حرام فرمائی (اس کو امام احمد اور ابو داؤد نے ام المومنین سیدہ ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے بسند صحیح روایت فرمایا ہے۔ ت) اور مخالفت شرع میں کسی کی مدد کرنی ہمراہی یعنی خود مخالفت شرع کرنی ہے۔ اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: "وَلَا تَاْخُذْكُمْ بِهِمَا رَاْفَةٌ فِی دِیْنِ اللہ" ۲ اور تمہیں ان پر ترس نہ آئے اللہ کے دین میں۔ (ت) افیونی اگر بھوکا محتاج ہو تو اس کے بھوکے ہونے کی نیت سے کھانا دینے حرج نہیں بلکہ ثواب ہے کہ بھوکے کتے کا پیٹ بھرنا باعث اجر ہے آدمی تو آدمی۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں: فی کل کبد حراء رطبة اجر۔ ۳ ہر تر جگہ والی شیئ میں ثواب ہے۔ (ت)

۱ سنن ابی داؤد کتاب الاشربہ باب ما جاء فی السکر آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۶۳، مسند احمد بن حنبل عن ام سلمہ المکتب الاسلامی بیروت ۶ / ۳۰۹ ۲ القرآن الکریم ۲ / ۲۴ ۳ صحیح البخاری ابواب مظالم والقصاص باب الآبار علی الطریق الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۳۳، مسند احمد بن حنبل عن عبد اللہ بن عمرو المکتب الاسلامی بیروت ۲ / ۲۲۲

Fatawa Razawiyya, Volume 25

...and prices should not be given when it is known that they will be spent on opium. Allah Almighty says: "And do not cooperate in sin and transgression."[1] (The Holy Quran 5/2) - And do not help each other in sin and excess. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 22: From the old city, sent by Syed Abdul Wahid Mathrawi, 20 Dhu al-Qi'dah 1317 AH. What do the scholars of religion say in this matter: is the prohibition of alcohol due to its intoxicating nature, or due to it being prepared from decomposed medicines?

The Answer: The status of alcohol as "alcohol" depends on it reaching a state of fermentation (boiling) and having the capacity to cause intoxication. If medicines are decomposed and do not develop the fermentation that brings intoxication, they will not be considered alcohol. For example, in some purified distillates, medicines are decomposed. However, if fermentation occurs without decomposition, just by applying heat, exposing to sunlight, or staying in hot air—as in the juice or infusion of grapes, dates, watermelon mixed with sugar, toddy, etc.—then it becomes alcohol. Once it becomes alcohol, its prohibition does not depend on drinking enough to cause intoxication; rather, it is considered a heavy impurity (Najasa Ghaliza) and is absolutely prohibited even if it is a single drop, as the Imams have researched in general books. (T) And Allah Almighty knows best.

---

[1] The Holy Quran 5/2 Page 106 of 658

फतावा रज़विया, खंड 25

...और खाने के अलावा दाम न दिए जाएं जबकि मालूम हो कि वह उन्हें अफीम में खर्च करेगा। अल्लाह तआला फरमाता है: "और गुनाह और ज्यादती पर बाहम मदद न करो।"[1] (अल-कुरान अल-करीम 5/2) - और गुनाह और ज्यादती पर एक-दूसरे की मदद न करो। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 22: पुराने शहर से, सैयद अब्दुल वाहिद मथुरावी द्वारा प्रेषित, 20 ज़ुल-क़ादा 1317 हिजरी। दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि शराब का हराम होना उसके नशे के कारण है या दवाओं के सड़ कर तैयार होने के कारण?

उत्तर: शराब का शराब होना उबाल आने और नशा लाने की स्थिति पर निर्भर है। यदि दवाएं सड़ाई जाएं और उनमें नशा लाने वाला उबाल पैदा न हो, तो वे शराब नहीं होंगी। जैसे कि कुछ शोधित अर्क में दवाओं का अपघटन (تعفین) किया जाता है। यदि बिना सड़ाए, सिर्फ आंच देने या धूप दिखाने या गर्म हवा में रखने से उबाल आ जाए—जैसे अंगूर, खजूर, तरबूज का रस या अर्क जिसमें चीनी मिलाई गई हो, और ताड़ी आदि—तो वह शराब बन जाएगी। फिर एक बार शराब बन जाने के बाद, इसकी हुरमत (प्रतिबंध) उतनी मात्रा पीने पर निर्भर नहीं रहेगी जो नशा लाए, बल्कि वह नजासत-ए-ग़लीज़ा (भारी अशुद्धि) है और पूर्णतः हराम है, चाहे वह एक बूंद ही क्यों न हो, जैसा कि आम किताबों में इमामों ने इसकी तहकीक की है। (त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

---

[1] अल-कुरान अल-करीम 5/2 पृष्ठ 106/658

اور کھانے کے علاوہ دام نہ دیئے جائیں جبکہ معلوم ہو کہ انہیں افیون میں صرف کرے گا۔ اللہ تعالیٰ فرماتا ہے: "وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ"[1]- اور گناہ اور زیادتی پر باہم مدد نہ کرو۔ (ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۲۲: از شہر کہنہ مرسلہ سید عبدالواحد متھراوی ۲۰ ذیقعدہ ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شراب کا حرام ہونا اس کے نشہ کی وجہ سے ہے یا ادویہ کے سڑ کر تیار ہونے کی وجہ سے؟

الجواب: شراب کا شراب ہونا جوش آنے اور نشے لانے کی حالت پر موقوف ہے، دوائیں اگر سڑائی جائیں اور ان میں نشہ لانے کا جوش نہ پیدا ہو تو وہ شراب نہ ہوں گی جیسے بعض مصفی عرقوں میں ادویہ کی تعفین کی جاتی ہے اور بغیر سڑائے صرف آنچ دینے یا دھوپ دکھانے یا گرم ہوا میں ٹھہرنے سے وہ جوش آ جائے جیسے آب و نقوع انگور و خرما تربوز شکر آمیختہ اور تاڑی وغیرہ میں تو وہ شراب ہو جائے گی، پھر شراب ہو جائے تو اس کی حرمت اس قدر پینے پر موقوف نہ رہے گی جو نشہ لائے بلکہ وہ نجاستِ غلیظہ اور مطلقاً حرام ہے اگرچہ ایک بوند، کما حققہ الائمۃ فی عامۃ الاسفار (جیسا کہ عام کتابوں میں ائمہ کرام نے اس کی تحقیق فرمائی ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

---

[1] القرآن الکریم ۲/۵ صفحہ 106 از 658

Vol. 25 Fatawa-e-Razvia

Treatise Al-Fiqh al-Tasjeeli fi 'Ajin al-Narjeeli (1318 AH) (The decisive wisdom regarding flour fermented with toddy/palm wine)

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

Problem 25: From Rangoon, Street No. 25, Pharmacy of Hakim Abdul Aziz, sent by Mr. Mirza Abdul Qadir Baig, 28 Rabi al-Akhar 1318 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: First, a small amount of flour was fermented by mixing it with the sediment of intoxicating toddy (which they call 'roti ka dukh'). Then this fermented dough was mixed into fifteen to twenty seers (a unit of weight) of flour to ferment it, and bread was baked from it. What is the ruling regarding this bread? And if it is assumed that the intoxicating power (sugary/fermenting power) was no longer present in that sediment, what is the ruling for this fermented bread? State it and be rewarded. (T) In Rangoon, unlike Mandla, both 'pao roti' (bun/loaf bread) and 'tandoori roti' are commonly fermented with toddy. Thousands of Muslims eat this same bread; it is common here and in Calcutta. Two scholars here say that there is no ruling of prohibition (haraam) regarding this bread, but exercising caution is better. I enquired from Maulana Jalaluddin Sahib Dehlvi residing in Mandla through a letter; the reply came that the said gentleman gave a ruling of prohibition. These days, Maulana Abdul Hameed Sahib, a preacher from Panipat, is staying here; he too has stopped eating it.

Page 107 of 658

खण्ड 25 फ़तावा-ए-रज़विया

रिसाला (पुस्तिका) अल-फ़िक़्ह अल-तसजीली फ़ी अज़ीन अल-नारजीली (1318 हिजरी) (ताड़ी से ख़मीर किए गए आटे के बारे में निर्णायक ज्ञान)

बिस्मिल्लाह-हिर-रहमान-निर-रहीम

मसला 25: रंगून, गली नंबर 25, हकीम अब्दुल अज़ीज़ साहब के दवाख़ाना से, प्रेषक जनाब मिर्ज़ा अब्दुल क़ादिर बेग, 28 रबी-उल-आख़िर 1318 हिजरी। धर्मगुरु इस मामले में क्या फ़रमाते हैं कि पहले थोड़े से आटे में नशीली ताड़ी के नीचे की तलछट (जिसे वे रोटी का दुख कहते हैं) मिलाकर ख़मीर किया गया, फिर इस ख़मीर किए हुए आटे को पंद्रह-बीस सेर आटे में मिलाकर ख़मीर किया गया और उसकी रोटी पकाई गई। इस रोटी के बारे में क्या हुक्म है? और अगर यह मान लिया जाए कि उस तलछट में नशे की शक्ति (शर्करा शक्ति) बाक़ी नहीं रही थी, तो इस ख़मीरी रोटी का क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएं पुण्य प्राप्त करें। (त) रंगून में, मांडला के विपरीत, पाव रोटी और तंदूरी रोटी दोनों का ख़मीर आमतौर पर ताड़ी से बनाया जाता है और हज़ारों मुसलमान वही रोटी खाते हैं। यहाँ और कलकत्ता में यह आम है। यहाँ के दो विद्वान कहते हैं कि इस रोटी के बारे में हराम (निषिद्ध) होने का हुक्म नहीं है, लेकिन सावधानी बरतना बेहतर है। मैंने मांडला में रहने वाले मौलाना जलालुद्दीन साहब देहलवी से पत्र के माध्यम से जानकारी प्राप्त की; उत्तर आया कि उक्त महोदय ने इसके हराम होने का हुक्म दिया है। आजकल मौलाना अब्दुल हमीद साहब, जो पानीपत के एक उपदेशक हैं, यहाँ ठहरे हुए हैं; उन्होंने भी इसे खाना छोड़ दिया है।

पृष्ठ 658 का 107

جلد ۲۵ فتاوی رضویہ

رسالہ الفقه التسجیلی فی عجین النارجیلی ۱۳۱۸ھ (فیصلہ کن دانائی تاڑی سے خمیر شدہ آٹے کے بارے میں)

بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

مسئلہ ۲۵: از رنگون گلی نمبر ۲۵ دواخانہ حکیم عبدالعزیز صاحب مرسلہ جناب مرزا عبدالقادر بیگ ۲۸ ربیع الآخر ۱۳۱۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ پہلے تھوڑے آٹے میں مسکر تاڑی کے نیچے کی تاڑی جسے روٹی کا دکھتے ہیں ملا کر خمیر کیا گیا پھر یہ آٹا خمیر شدہ پندرہ بیس سیر آٹے میں ملا کر خمیر کیا اور اس کی روٹی پکائی اس روٹی کی نسبت کیا حکم ہے؟ اور اگر فرض کیا جائے کہ اس گاد میں قوت سکریہ باقی نہ رہی تھی تو اس خمیری روٹی کا کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پاہئے۔ت) رنگون میں بخلاف ماندلہ پاؤ روٹی و تنوری روٹی دونوں کا عام طور پر خمیر تاڑی سے کیا جاتا ہے اور ہزارہا مسلمان اسی روٹی کو کھاتے ہیں ، یہاں اور کلکتے میں عام ہے ، یہاں دو عالم کہتے ہیں کہ اس روٹی کی نسبت حکم حرمت کا نہیں ہے مگر احتیاط کرنا اولٰی ہے۔ میں نے جناب مولانا جلال الدین صاحب دہلوی مقیم ماندلہ سے بذریعہ خط دریافت کرایا جواب آیا کہ جناب موصوف نے حکم حرمت کا دیا ، آج کل مولوی عبدالحمید صاحب واعظ پانی پتی یہاں تشریف رکھتے ہیں انہوں نے بھی کھانا ترک کردیا۔

Fatawa Razawiyya, Volume 25

An answer to this is greatly needed. It is hoped that through the grace of your writing, hundreds of Muslims will be saved from this sin. This calamity is common here; it (yeast/ferment) is added to all kinds of bread. Only.

The Answer:

In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful. Praise be to Allah, who forbade intoxicants for us in this world and promised us pure wine in Paradise. And blessings and peace be upon the one who protected us from evil deeds and, by His mercy, forbade intoxicants for us, and upon his family and companions, who drink from the cup of honor, in which there is no futility or sin. May Allah shower us with their grace so that we too may obtain it; for the earth has a share from the cup of the generous. (T)

According to the victorious and chosen view, every drop of toddy and other intoxicating liquid is forbidden and unlawful, just like wine. It is not only forbidden but also an absolute heavy impurity (Najasat-e-Ghaliza), like urine. This is the reliable school of thought, and the fatwa is based on it. It is stated in Tanwir al-Absar:

Arabic	Urdu Translation
حرمها محمد مطلقا و بہ یفتی۔[1]	Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) declared it absolutely forbidden, and the fatwa is given on this. (T)

In Durr al-Mukhtar it is stated:

Arabic	Urdu Translation
ذكره الزيلعي وغيره واختاره شارح الوهبانية۔[2]	Al-Zayla'i and others mentioned it, and the commentator of Al-Wahbaniyyah chose it. (T)

[1] Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ashriba, Matba' Mujtabai Delhi, 2/260 [2] Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ashriba, Matba' Mujtabai Delhi, 2/260

फतावा रज़विया, खंड 25

इसका उत्तर बहुत आवश्यक है। आशा है कि आपके लेखन के अनुग्रह से सैकड़ों मुसलमान इस पाप से बच जाएँगे। यह मुसीबत यहाँ आम है, सभी प्रकार की रोटियों में इसका खमीर डाला जाता है। केवल।

उत्तर:

अल्लाह के नाम से शुरू जो अत्यंत दयालु और कृपा करने वाला है। समस्त प्रशंसा उस ईश्वर के लिए है जिसने दुनिया में हम पर मदिरा को हराम (वर्जित) किया और जन्नत में हमें पवित्र मदिरा प्रदान करने का वादा किया। और दरूद व सलाम हो उस हस्ती पर जिसने हमें बुराइयों से रोका और अपनी दया से नशीली वस्तुओं को हम पर हराम किया, और उनके परिवार और साथियों पर जो सम्मान के प्याले से पीने वाले हैं, जिसमें कोई व्यर्थता और पाप नहीं है। अल्लाह तआला उनके अनुग्रह से हमें भी प्रदान करे ताकि हम भी उसे प्राप्त कर सकें, और उदार लोगों के प्याले से ज़मीन के लिए भी हिस्सा होता है। (त)

समर्थित और चयनित मत के अनुसार, ताड़ी और अन्य नशीले तरल पदार्थों की हर बूंद शराब की तरह हराम और नाजायज़ है। यह न केवल हराम है, बल्कि पेशाब की तरह पूर्णतः भारी अशुद्धि (नजासत-ए-ग़लीज़ा) भी है। यही विश्वसनीय पंथ है और इसी पर फतवा दिया गया है। तनवीरुल अबसार में उल्लेख है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
حرمها محمد مطلقا و بہ یفتی۔[1]	इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने इसे पूर्णतः हराम घोषित किया और इसी पर फतवा दिया जाता है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
ذکرہ الزیلعي وغیرہ واختارہ شارح الوھبانیۃ۔[2]	इसका उल्लेख ज़ैलाई आदि ने किया है और शारेह वहबानिया ने इसे अपनाया है। (त)

[1] दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल अश्रिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/260 [2] दुर्रे मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल अश्रिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/260

पृष्ठ 108 का 658

اس کے جواب کی بہت ضرورت ہے امید ہے کہ آپ کے فیض تحریر سے صدہا مسلمان اس معصیت سے بچ جائیں گے۔ یہ بلا یہاں عام ہے جملہ قسم کی روٹیوں میں اس کا خمیر دیا جاتا ہے۔ فقط

الجواب:

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمدللہ الذی حرم علینا فی الدنیا الخمور ووعدنا في الجنة الشراب الطهور والصلوٰۃ والسلام علی من حمانا المنکرات و حرم علینا برحمته المسکرات وعلی أله وصحبه الشاربین من کاس التکریم لالغو فیها ولاتأثیم افاض اللہ علینا من فیضهم فنصیب فللارض من کأس الکرام نصیب۔

اللہ کے نام سے شروع جو بہت مہربان اور رحم فرمانے والا ہے، تمام تعریفیں اس معبود کے لئے ہیں جس نے دنیا میں ہم پر شرابیں حرام کی ہیں اور جنت میں ہمیں شراب طہور عطا فرمانے کا وعدہ کیا ہے اور درود و سلام ہو اس ذات پر جس نے ہمیں منکرات سے روکا اور اپنی رحمت سے نشہ آور اشیاء کو ہم پر حرام فرمایا، اور آپ کے آل و اصحاب پر جو عزت کے پیالے سے پینے والے ہیں جس میں بیہودگی اور گنہگاری نہیں، اللہ تعالیٰ ان کے فیض سے ہمیں بھی عطا فرمائے کہ ہم بھی اس کو پالیں، اور سخیوں کے جام سے زمین کے لئے حصہ ہوتا ہے۔ (ت)

قول منصور و مختار میں تاڑی و غیر ہر مسکر پانی کا قطرہ قطرہ مثل شراب حرام و ناروا ہے اور نہ صرف حرام بلکہ پیشاب کی طرح مطلقاً نجاست غلیظہ ہے۔ یہی مذہب معتمد اور اسی پر فتوٰی ہے۔ تنویر الابصار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
حرمها محمد مطلقا و به يفتى۔[1]	امام محمد علیہ الرحمہ نے اس کو مطلقاً حرام قرار دیا اور اسی پر فتویٰ دیا جاتا ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ذكره الزيلعي وغيره واختاره الوهبانية۔[2]	شارح اس کو زیلعی وغیرہ نے ذکر کیا اور شارح وہبانیہ نے اس کو اختیار فرمایا۔ (ت)

---

1. درمختار شرح تنویرالابصار کتاب الاشر بہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۶۰
2. در مختار شرح تنویر الابصار کتاب الاشر بہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/۲۶۰

Fatawa Rizvia, Vol 25

It is stated in Radd al-Muhtar: [Arabic]: His statement "and others" like the author of al-Multaqa, al-Mawahib, al-Kifaya, al-Nihaya, al-Mi'raj, Sharh al-Majma', Sharh Durar al-Bihar, al-Quhustani, and al-'Ayni, as they said: The fatwa in our time is according to the saying of Muhammad due to the prevalence of corruption, etc. [Urdu]: By his statement "and others," these gentlemen are meant, such as the author of Multaqa, Mawahib, Kifaya, Nihaya, Mi'raj, Sharh al-Majma', Sharh Durar al-Bihar, Quhustani, and Ayni, because they said that in our time, due to the prevalence of corruption, the fatwa is based on the saying of Imam Muhammad, etc. (T)

It is stated in Ghunyat Dhawi al-Ahkam: [Arabic]: It is stated in al-Burhan: And Muhammad joined all of them with wine in the famous [report] from him, like al-Shafi'i and Malik, and fatwa is given according to it. [Urdu]: In Burhan it is said that Imam Muhammad, in a famous saying, has joined all of them with wine, as Imam Shafi'i and Imam Malik say, and fatwa is given upon this. (T)

It is stated in Tahtawi 'ala al-Durr: [Arabic]: Al-Hamawi said: Know that the soundest and chosen [view] in our time is that everything that intoxicates from the aforementioned drinks in general, much or little of it, is prohibited (haram). This is the saying of Muhammad due to the hadith: "Every intoxicant is prohibited." [Urdu]: Hamawi said, know that in our time the soundest and chosen view is that among the aforementioned intoxicating drinks, generally, both a small and large amount of each is forbidden, and this is the saying of Imam Muhammad. Its proof is this hadith that every intoxicant is forbidden. (T)

It is stated in Wajiz al-Kardari: [Arabic]: Muhammad, may Allah the Almighty have mercy on him, said: A little and a lot of it is forbidden. They said: And we adopt the saying of Muhammad, and the school (madhhab) of Muhammad is that it is forbidden and impure (najis), etc. [Urdu]: Imam Muhammad, mercy be upon him, said: A small and large amount of it is forbidden. Scholars said, we take from the saying of Imam Muhammad, and the creed of Imam Muhammad is that it is impure, etc. (T)

Footnotes: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ashriba, Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, Beirut, 5/293. 2. Ghunyat Dhawi al-Ahkam 'ala al-Durr al-Ahkam, Kitab al-Ashriba, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, 2/87. 3. Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ashriba, al-Maktaba al-'Arabiyya, Kansi Road, Quetta, 4/225. 4.

Fatawa Bazzaziyya on the margins of al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Ashriba, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 6/126-127.

Page 109 of 658

फतावा रज़विया, खंड 25

रद्द अल-मुह्तार में है: [अरबी]: "उनका कथन 'और अन्य' जैसे मुल्तका, मवाहिब, किफ़ाया, निहाया, मेराज, शरह अल-मजमा, शरह दुरर अल-बिहार, कुहुस्तानी और ऐनी के लेखक, जहाँ उन्होंने कहा: हमारे समय में फतवा भ्रष्टाचार की व्यापकता के कारण मुहम्मद के कथन पर आधारित है, आदि।" [उर्दू]: उनके कथन 'और अन्य' से अभिप्राय ये महानुभाव हैं जैसे मुल्तका, मवाहिब, किफ़ाया, निहाया, मेराज, शरह अल-मजमा, शरह दुरर अल-बिहार, कुहुस्तानी और ऐनी के लेखक, क्योंकि उन्होंने फरमाया कि हमारे समय में फितने के फैलने के कारण फतवा इमाम मुहम्मद के कथन पर है, आदि। (त)

ग़ुनियत ज़वी अल-अहकाम में है: [अरबी]: अल-बुरहान में कहा गया है: और मुहम्मद ने उन सभी को उनके प्रसिद्ध [कथन] में शराब के साथ जोड़ दिया, जैसे अल-शाफ़ई और मालिक, और इसी पर फतवा दिया जाता है। [उर्दू]: बुरहान में कहा गया है कि इमाम मुहम्मद ने उन सभी को एक प्रसिद्ध कथन में शराब के साथ मिला दिया है जैसा कि इमाम शाफ़ई और इमाम मालिक कहते हैं, और इसी पर फतवा दिया जाता है। (त)

तहतावी अला अद-दुरर में है: [अरबी]: अल-हमवी ने कहा: जान लें कि हमारे समय में सबसे सही और चुना हुआ [मत] यह है कि ऊपर बताए गए पेय पदार्थों में से जो कुछ भी नशा देता है, सामान्य तौर पर, चाहे वह थोड़ी मात्रा में हो या अधिक, हराम (वर्जित) है। यह मुहम्मद का कथन है, हदीस के कारण: "हर नशीली चीज़ हराम है।" [उर्दू]: हमवी ने कहा कि जान लो कि हमारे समय में सबसे सही और चुना हुआ मत यह है कि ऊपर बताए गए नशीले पेयों में से सामान्य तौर पर हर एक की थोड़ी और ज़्यादा मात्रा हराम है और यही इमाम मुहम्मद का कथन है, इसका प्रमाण यह हदीस है कि हर नशा देने वाली चीज़ हराम है। (त)

वजीज़ अल-करदारी में है: [अरबी]: मुहम्मद, अल्लाह सर्वशक्तिमान उन पर दया करे, ने कहा: इसकी थोड़ी और अधिक मात्रा हराम है। उन्होंने कहा: और हम मुहम्मद के कथन को अपनाते हैं, और मुहम्मद का पंथ यह है कि यह हराम और अपवित्र (नजिस) है, आदि। [उर्दू]: इमाम मुहम्मद (उन पर अल्लाह की रहमत हो) ने फरमाया: इसकी कम और ज़्यादा मात्रा हराम है, विद्वानों ने कहा हम इमाम मुहम्मद के कथन से लेते हैं और इमाम मुहम्मद का मत यह है कि यह नजिस है, आदि। (त)

पाद टिप्पणियाँ: 1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-अशरीबा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/293। 2. ग़ुनियत ज़वी अल-अहकाम अला अद-दुरर अल-अहकाम, किताब अल-अशरीबा, मीर मुहम्मद कुतुब खाना, कराची, 2/87। 3. हाशियत अत-तहतावी अला अद-दुरर अल-मुख्तार, किताब अल-अशरीबा, अल-मकतबा अल-अरबिया, कांसी रोड, क्वेटा, 4/225। 4. फतावा बज़ाज़िया, अल-फतावा अल-हिंदिया के हाशिए पर, किताब अल-अशरीबा, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/126-127।

رد المحتار میں ہے: قولہ وغیرہ کصاحب الملتقی والمواھب والکفایۃ والنھایۃ والمعراج وشرح المجمع وشرح درر البحار والقھستانی والعینی حیث قالوا الفتوی فی زماننا بقول محمد لغلبۃ الفساد الخ۔ اس کے قول وغیرہ سے مراد یہ حضرات ہیں جیسے صاحب ملتقی، صاحب مواہب، صاحب کفایہ، صاحب نہایہ، صاحب معراج، صاحب شرح مجمع، صاحب شرح درر البحار، قہستانی اور عینی، کیونکہ انہوں نے فرمایا کہ ہمارے زمانے میں غلبہ فساد کے سبب فتوٰی امام محمد کے قول پر ہے الخ (ت)

غنیہ ذوی الاحکام میں ہے: قال فی البرھان والحقھا محمد کلھا بالخمر فی المشھور عنہ کالشافعی ومالکی وبہ یفتی۔ برہان میں کہا کہ امام محمد نے ان تمام کو مشہور قول میں شراب کے ساتھ ملحق کیا ہے جیسا کہ امام شافعی و امام مالک کہتے ہیں، اور اسی پر فتوٰی دیا جاتا ہے۔(ت)

طحطاوی علی الدر میں ہے: قال الحموی واعلم ان الاصح المختار فی زماننا ان کل ما اسکر من الاشربۃ المذکورۃ بعمومھا کثیرۃ وقلیلہ حرام وھو قول محمد لحدیث کل مسکر حرام۔ حموی نے کہا جان لو کہ ہمارے زمانے میں اصح و مختار یہ ہے کہ مذکورہ نشہ آور شرابوں میں سے علی العموم ہر ایک کا قلیل و کثیر حرام ہے اور یہ ہی امام محمد کا قول ہے، اس کی دلیل یہ حدیث ہے کہ ہر نشہ آور حرام ہے۔(ت)

وجیز کردری میں ہے: قال محمد رحمہ اللہ تعالٰی قلیلہ وکثیرۃ حرام قالوا وبقول محمد نأخذ ومذھب محمد انّہ حرام نجس الخ۔ امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا: اس کا قلیل و کثیر حرام ہے، علماء نے کہا ہم امام محمد کے قول سے اخذ کرتے ہیں اور امام محمد کا مذہب یہ ہے کہ یہ نجس ہے الخ (ت)

۱ ردالمحتار کتاب الاشربہ داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۹۳ ۲ غنیہ ذوی الاحکام علی الدر الاحکام کتاب الاشربہ میر محمد کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۷ ۳ حاشیة الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الاشربہ المکتبة العربیه، کانسی روڈ، کوئٹہ ۴ / ۲۲۵ ۴ فتاویٰ بزازیة علی ہامش الفتاویٰ الہندیة کتاب الاشربہ نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۲۶-۱۲۷

Fatawa Ridawiyya Volume 25

In 'Khulasa', from Nawazil of Faqih Abu al-Layth it is stated: Arabic: According to Muhammad [al-Shaybani], drinking it is forbidden. The Faqih said, "And we adopt this." Urdu translation: According to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), drinking it is forbidden; the Faqih said, "We adopt this view." (T)

In 'Fatawa Hindiyya', from 'Fatawa Zahiriyya', it is stated: Arabic: Muhammad (may Allah Almighty have mercy on him) mentioned in the books that for every substance whose drinking is forbidden, if it affects the garment in an amount more than the size of a dirham, it prevents the permissibility of prayer. They said, "Similarly, Hisham narrated from Abu Yusuf, and it was narrated from al-Fadli that he said: Based on the opinion of Abu Hanifa and Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on them), it must be a light impurity (Najasah Khafifah), but the ruling is that it is a heavy impurity (Najasah Ghalizah)." Know that the verified scholar, the author of 'Al-Bahr', discussed in 'Al-Bahr' the preference for it being a heavy impurity based on a principle he had previously established. His brother, the meticulous researcher in 'An-Nahr', disagreed with him, citing what is mentioned in 'Al-Munya' that if a person prayed while their garment had wine or grape juice on it that was not excessively much, their prayer would be valid according to the most correct opinion. In 'Ad-Durr', the disagreement between the two brothers is mentioned and he did not add more. And Al-Allama said... Urdu translation: Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) stated in the book that any substance whose drinking is forbidden, if it is applied to the garment in a quantity more than a dirham, prayer in that garment will be prohibited. Scholars said that Hisham narrated the same from Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him). It is narrated from Fadli that he said, according to the statement of Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on them), it is necessary that the garment be impure with light impurity (najasat-e-khafifah), but the fatwa is that it is impure with heavy impurity (najasat-e-ghalizah). Know that the verified scholar, the author of 'Al-Bahr', while discussing it in 'Al-Bahr', gave preference to heavy impurity and based it on such a rule which he had previously established, and his brother, the meticulous researcher in 'An-Nahr', opposed him, arguing from this issue mentioned in 'Al-Munya' that if a person prayed while wine or grape syrup was on their clothes, which was not excessively much, then

in the most correct school of thought, their prayer was valid. In 'Ad-Durr', the disagreement of the two brothers...

1. Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Ashriba, Al-Maktaba al-Arabiya, Kansi Road, Quetta, 4/205.
2. Fatawa Hindiyya, Kitab al-Ashriba, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/312.
3. An-Nahr al-Faiq, Kitab al-Tahara, Bab al-Anjas, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/174.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

'ख़ुलासा' में फ़क़ीह अबू अल-लैथ के'नवाज़िल' से है: अरबी: मुहम्मद (अल-शैबानी) के अनुसार इसे पीना हराम है। फ़क़ीह ने कहा, "हम इसी को अपनाते हैं।" उर्दू अनुवाद: इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के नज़दीक इसका पीना हराम है; फ़क़ीह ने कहा, "हम इसी को लेते हैं।" (T)

'फ़तावा हिंदिया' में 'फ़तावा ज़हीरिया' से है: अरबी: मुहम्मद (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) ने किताबों में ज़िक्र किया कि जिस चीज़ का पीना हराम है, अगर वह कपड़े पर एक दिरहम की मात्रा से ज़्यादा लग जाए, तो वह नमाज़ की जायज़ता को रोकता है। उन्होंने कहा, "इसी तरह हिशाम ने अबू यूसुफ़ से रिवायत की है, और अल-फ़ज़ली से रिवायत की गई कि उन्होंने कहा: इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ (अल्लाह तआला उन दोनों पर रहम करे) के क़ौल पर यह नजासत-ए-ख़फ़ीफ़ा (हल्की गंदगी) होनी चाहिए, लेकिन फ़तवा इस पर है कि वह नजासत-ए-ग़लीज़ा (भारी गंदगी) है।" जान लो कि मुहक़्क़िक़ (सत्यापित विद्वान) साहिब-ए-बहर ने 'बहर' में इस पर बहस करते हुए नजासत-ए-ग़लीज़ा को तरजीह दी और इसकी बुनियाद ऐसे नियम पर रखी जिसे उन्होंने पहले तय किया था। उनके भाई मुदक्क़िक़ ने 'नहर' में उनकी मुख़ालफ़त की, और 'अल-मुनिया' में जो ज़िक्र है उससे दलील दी कि अगर किसी शख़्स ने नमाज़ पढ़ी और उसके कपड़े पर शराब या अंगूर का शीरा लगा हुआ था जो बहुत ज़्यादा नहीं था, तो सबसे सही राय में उसकी नमाज़ जायज़ होगी। 'अद-दुर्र' में दोनों भाइयों के इख़्तिलाफ़ का ज़िक्र है और उन्होंने ज़्यादा नहीं कहा। और अल्लामा ने कहा... उर्दू अनुवाद: इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) ने किताब में फ़रमाया कि जिस चीज़ का पीना हराम है अगर वह मिक़दार-ए-दिरहम से ज़ायद कपड़े को लग जाए तो उस कपड़े में नमाज़ ममनूअ (वर्जित) होगी। उलमा ने कहा कि हिशाम ने इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) से यूँही रिवायत किया है। फ़ज़ली से मनक़ूल है कि उन्होंने कहा इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाहि तआला अलैहिमा) के क़ौल पर ज़रूरी है कि वह कपड़ा नजासत-ए-ख़फ़ीफ़ा के साथ नजिस हो, और फ़तवा इस पर है कि वह नजासत-ए-ग़लीज़ा के साथ नजिस है। जान लो कि इमाम मुहक़्क़िक़ साहिब-ए-बहर ने 'बहर' में इस पर बहस करते हुए नजासत-ए-ग़लीज़ा को तरजीह दी और इसकी बुनियाद ऐसे क़ायदे पर रखी जिसको उन्होंने अव्वलन मुक़र्रर फ़रमाया, और उनके भाई मुदक्क़िक़ ने 'नहर' में उनकी मुख़ालफ़त की, इस्तदलाल करते हुए इस मसले से जो 'मुनिया' में मज़कूर है कि किसी शख़्स ने इस हाल में नमाज़ पढ़ी कि उसके कपड़ों में शराब या अंगूर का शीरा

लगा हुआ था जो कि कसीर फ़ाहिश (बहुत ज़्यादा) न था तो मज़हब-ए-असह में उसकी नमाज़ हो गई। 'अद-दुर्र' में दोनों भाइयों का...

1. ख़ुलासतुल फ़तावा, किताबुल अशरिबा, अल-मकतबतुल अरबिया, कांसी रोड, क्वेटा, 4/205।
2. फ़तावा हिंदिया, किताबुल अशरिबा, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/312।
3. अन-नहरुल फ़ाईक, किताबुत तहारत, बाबुल अंजास, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/174।

पृष्ठ 110/658

خلاصہ میں نواز ل فقیہ ابو اللیث سے ہے: عند محمد حرام شر بہ قال الفقیہ و بہ نأخذ۔[1] امام محمد علیہ الرحمہ کے نزدیک اس کا پینا حرام ہے، فقیہ نے کہا ہم اسی کو لیتے ہیں۔ (ت)

فتاوٰی ہندیہ میں فتاوٰی ظہیر یہ سے ہے: ذکر محمد رحمہ اللہ تعالی فی الکتب کل ما ھو حرام شربہ اذا اصاب الثوب منہ اکثر من قدر الدرھم یمنع جواز الصلوۃ قالوا وھکذا روی ھشام عن ابی یوسف حکی عن الفضلی انہ قال علی قول ابی حنیفۃ و ابی یوسف رحمھما اللہ تعالی یجب ان یکون نجسا نجاسۃ خفیفۃ والفتوی علی انہ نجس نجاسۃ غلیظۃ[2] اھ اعلم ان المحقق صاحب البحر کان بحث فی البحر ترجیح التغلیظ بناء علی اصل مھدہ سابقا و نازعہ اخوہ المدقق فی النھر محتجا بما فی المنیۃ صلی وفی ثوبہ دون الکثیر الفاحش من السکر او المنصف تجزیہ فی الاصح[3] اھ وذکر فی الدر خلاف الاخوین و لم یزد وقال العلامۃ امام محمد علیہ الرحمہ نے کتاب میں فرمایا کہ جس شئی کا پینا حرام ہے اگر وہ مقدار درہم سے زائد کپڑے کو لگ جائے تو اس کپڑے میں نماز ممنوع ہوگی۔ علماء نے کہا کہ ہشام نے امام ابو یوسف علیہ الرحمہ سے یونہی روایت کیا ہے۔ فضلی سے منقول ہے کہ انہوں نے کہا امام ابو حنیفہ اور امام ابو یوسف رحمۃ اللہ تعالٰی علیہما کے قول پر ضروری ہے کہ وہ کپڑا نجاست خفیفہ کے ساتھ نجس ہو، اور فتوٰی اس پر ہے کہ وہ نجاست غلیظہ کے ساتھ نجس ہے اھ، جان لو کہ امام محقق صاحب البحر نے بحر میں اس پر بحث کرتے ہوئے نجاست غلیظہ کو ترجیح دی اور اس کی بنیاد ایسے قاعدہ پر رکھی جس کو انہوں نے اولاً مقرر فرمایا، اور ان کے بھائی مدقق نے نہر میں ان کی مخالفت کی، استدلال کرتے ہوئے اس مسئلہ سے جو منیہ میں مذکور ہے کہ کسی شخص نے اس حال میں نماز پڑھی کہ اس کے کپڑوں میں شراب یا انگور کا شیرہ لگا ہوا تھا جو کہ کثیر فاحش نہ تھا تو مذہب اصح میں اس کی نماز ہو گئی اھ در میں دونوں بھائیوں کا

[1] خلاصۃ الفتاویٰ کتاب الاشربہ المکتبہ العربیہ کانسی روڈ کوئٹہ ۴ / ۲۰۵ [2] فتاویٰ ہندیہ کتاب الاشربہ نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۳۱۲ [3] النھر الفائق کتاب الطھارۃ باب الانجاس قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۱۷۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Column:] Ibrahim al-Halabi in his annotations on Al-Durr after mentioning what is in Al-Munyah. This is an explicit text regarding mitigation (takhfif), and it is the truth because it involves returning to the branch that is explicitly mentioned in the school of thought (madhhab). As for the preference of the author of Al-Bahr, it is his own research (bahth). Al-Allama al-Tahtawi quoted it while endorsing it. However, the investigator (al-Muhaqqiq) al-Shami corrected him based on what is in the Commentary on Al-Nuqayah: that it is heavy impurity (ghalizah) according to Zahir al-Riwayah, but light (khafifah) based on the analogy of the two Masters' (Abu Hanifa and Abu Yusuf) opinion. Then he said, "It is appropriate to prefer the ruling of being heavy in all cases. This is supported by what is in Ghurar al-Afkar in the 'Book of Drinks,' where it says, 'These drinks, according to Muhammad and those who agree with him, are like wine (khamr) without difference in rulings, and this is what is fatwaed in our time.'" He said, "So his statement 'without difference in rulings' implies that they are heavy impurities, so ponder over it." I say: Even if the lack of difference is accepted, the discussion in Ghurar pertains to the three drinks that are unanimously prohibited among our leaders (Imams), namely: Bazhiq, Sakar, and Naqi'. As for the rest of the intoxicating drinks that are absolutely prohibited according to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), the difference...

[Urdu Column:] He mentioned the difference but did not add to it. Al-Allama Ibrahim stated in his annotations after mentioning the aforementioned issue in Al-Munyah: this is an explicit text regarding mitigation and this is the truth because it returns to the branch that is explicitly mentioned in the school of thought. As for the preference of the author of Al-Bahr, it is his own research. Al-Allama al-Tahtawi quoted it while maintaining it; Al-Allama al-Shami corrected it, stating that according to the Commentary on Al-Nuqayah, it is a heavy impurity in Zahir al-Riwayah and a light one according to the opinion of the two Masters (Shaykhayn). Then he said that in all of them, preference should be given to heavy impurity. The proof for this is what is in the Book of Drinks in Ghurar al-Adhkar, where it is stated that all these drinks, according to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) and those who agree with him, are like wine in all rulings without distinction, and in our time, the fatwa is given accordingly. He stated that his words "without difference" demand that it be heavy impurity, so reflect upon it. I say: if the lack of difference is accepted, then the discussion in Ghurar pertains to those three drinks whose prohibition our noble Imams agree upon, namely: Bazhiq, Sakar, and Naqi', and as for the remaining

intoxicating drinks which are absolutely forbidden according to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), there is a difference in them.

---

1. Radd al-Muhtar citing Al-Halabi, Book of Purification, Chapter of Impurities, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/213
2. Radd al-Muhtar citing Al-Halabi, Book of Purification, Chapter of Impurities, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/213

फतावा रज़विया खंड 25

[अरबी कॉलम:] इब्राहिम अल-हलबी ने अल-मुन्या में जो कुछ है उसे बताने के बाद अल-दुर्र पर अपनी टिप्पणियों (हावाशी) में अंतर का उल्लेख किया है। यह नरमी (तखफीफ) के संबंध में एक स्पष्ट पाठ (नस्स) है, और यही सच है क्योंकि इसमें उस शाखा की ओर लौटना शामिल है जो विचारधारा (मज़हब) में स्पष्ट रूप से उल्लिखित है। जहाँ तक अल-बह्र के लेखक की प्राथमिकता का सवाल है, तो यह उनका अपना शोध है। अल्लामा अल-तहतावी ने इसे स्वीकार करते हुए उद्धृत किया। हालाँकि, अन्वेषक (मुहक़्क़िक़) अल-शमी ने अल-नुक़ाया की व्याख्या में जो कुछ है उसके आधार पर उन्हें सुधारा: कि ज़ाहिर अल-रिवायत के अनुसार यह भारी अशुद्धता (ग़लीज़ा) है, लेकिन दो आचार्यों (अबू हनीफा और अबू यूसुफ) की राय के सादृश्य के आधार पर हल्की (खफीफा) है। फिर उन्होंने कहा, "सभी मामलों में भारी होने के निर्णय को प्राथमिकता देना उचित है। यह गुरर अल-अफ़कार में 'पेय की किताब' में जो कुछ है उससे समर्थित है, जहाँ कहा गया है, 'ये पेय, मुहम्मद और उनके साथ सहमत होने वालों के अनुसार, नियमों में बिना किसी अंतर के शराब (खम्र) की तरह हैं, और हमारे समय में यही फतवा दिया जाता है।' उन्होंने कहा, "तो उनका कथन 'नियमों में बिना किसी अंतर के यह दर्शाता है कि वे भारी अशुद्धता हैं, इसलिए इस पर विचार करें।" मैं कहता हूँ: यदि अंतर की कमी को स्वीकार भी कर लिया जाए, तो गुरर में चर्चा उन तीन पेयों से संबंधित है जो हमारे नेताओं (इमामों) के बीच सर्वसम्मति से निषिद्ध हैं, अर्थात्: बाज़िक, सकर और नक़ी। जहाँ तक शेष नशीले पेयों का प्रश्न है जो इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करे) के अनुसार पूरी तरह से निषिद्ध हैं, उनमें अंतर...

[उर्दू कॉलम:] उन्होंने अंतर का उल्लेख किया है लेकिन इसमें कुछ और नहीं जोड़ा। अल्लामा इब्राहिम ने मुन्या के उक्त मुद्दे का उल्लेख करने के बाद हाशिए में फरमाया: यह कमी (तख़फ़ीफ़) में स्पष्ट प्रमाण है और यही सत्य है क्योंकि इसमें उस शाखा की ओर लौटना है जो मज़हब में स्पष्ट वर्णित है। जहाँ तक साहिब-ए-बह्र की प्राथमिकता की बात है, तो वह उनका अपना शोध है। अल्लामा तहतावी ने इसे बरकरार रखते हुए उद्धृत किया, अल्लामा शामी ने इसमें सुधार किया और साथ ही जो शरह नुक़ाया में है कि ज़ाहिर अल-रिवायत में यह नजासत-ए-ग़लीज़ा (भारी अशुद्धि) है और शैख़ैन के कथन के अनुसार ख़फ़ीफ़ा (हल्की) है। फिर फरमाया कि इन सब में नजासत-ए-ग़लीज़ा को प्राथमिकता मिलनी चाहिए। इस पर प्रमाण वह है जो गुरर अल-अज़कार की 'पेय पदार्थ की पुस्तक' में है, जहाँ फरमाया गया कि ये सभी शराबें इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) और उनके

सहमत होने वालों के नज़दीक सभी नियमों में बिना किसी अंतर के शराब की तरह हैं, और हमारे युग में फतवा इसी पर दिया जाता है। फरमाया कि उनके शब्द "बिना अंतर के" यह मांग करते हैं कि यह नजासत-ए-ग़लीज़ा है, अतः विचार करें। मैं (लेखक) कहता हूँ: यदि अंतर की अनुपस्थिति स्वीकार कर ली जाए, तो ग़ुरर का कथन उन तीन शराबों के बारे में है जिनकी हराम (वर्जित) होने पर हमारे श्रेष्ठ इमाम सहमत हैं, यानी बाज़िक़, सकर और नक़ी, और बाकी वे नशीली शराबें जो इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) के अनुसार पूर्णतः हराम हैं, उनमें अंतर है।

---

1. रद अल-मुह्तार, अल-हलबी के हवाले से, शुद्धि की पुस्तक, अशुद्धियों का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/213
2. रद अल-मुह्तार, अल-हलबी के हवाले से, शुद्धि की पुस्तक, अशुद्धियों का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 1/213

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

[Arabic Column:] ابراهيم الحلبي في حواشي الدر بعد ذكر ما في المنية. هو نص في التخفيف فكان هو الحق لان فيه الرجوع الى الفرع المنصوص في المذهب واما ترجيح صاحب البحر فبحث منه اهـ ونقله العلامة الطحطاوي مقرا عليه واستدرك عليه المحقق الشامي بما في شرح النقاية. انها غليظة في ظاهر الرواية خفيفة على قياس قولهما اهـ ثم قال "ينبغي ترجيح التغليظ في الجميع يدل عليه ما في غرر الافكار من كتاب الاشربة حيث قال "وهذه الاشربة عند محمد وموافقيه كخمر بلاتفاوت في الاحكام و بهذا يفتى في زماننا اهـ" قال فقوله بلاتفاوت في الاحكام يقتضي انها مغلظة فتدبر اهـ اقول: عدم التفاوت وان سلم ففي الاشربة الثلثة المحرمة بالاتفاق بين ائمتنا وهي الباذق والسكر والنقيع و فيها كلام الغرر اما سائر الاشربة المسكرة المحرمة عند محمد مطلقا فالتفاوت

[Urdu Column:] اختلاف ذکر کیا ہے اس پر اضافہ نہیں کیا۔ علامہ ابراہیم نے منیۃ کے مذکورہ مسئلہ کے ذکر کے بعد حواشی میں فرمایا یہ تخفیف میں نص ہے اور یہی حق ہے کیونکہ اس میں اس فرع کی طرف رجوع ہے جو مذہب میں منصوص ہے۔ رہی صاحب بحر کی ترجیح تو وہ ان کی بحث ہے اھ علامہ طحطاوی نے اس کو برقرار رکھتے ہوئے نقل فرمایا، علامہ شامی نے اس کی اصلاح فرمائی اس کے ساتھ جو شرح نقایہ میں ہے کہ ظاہر الروایہ میں یہ نجاست غلیظہ ہے اور شیخین کے قول کے مطابق خفیفہ ہے اھ پھر فرمایا کہ ان سب میں ترجیح نجاست غلیظہ کو ہونی چاہئے۔ اس پر دلیل وہ ہے جو غرر الاذکار کی کتاب الاشربہ میں ہے ، جہاں فرمایا کہ یہ تمام شرابیں امام محمد علیہ الرحمہ اور ان کی موافقت کرنے والوں کے نزدیک تمام احکام میں بلا تفریق خمر کی طرح ہیں اور ہمارے زمانے میں فتوٰی اسی پر دیا جاتا ہے اھ فرمایا کہ اس کا قول "بلا تفاوت" تقاضا کرتا ہے کہ یہ نجاست غلیظہ ہے پس غور کر اھ اقول: (میں کہتا ہوں)

عدم تفاوت اگر تسلیم کر لیا جائے تو ان تین شرابوں جن کی حرمت پر ہمارے ائمہ کرام متفق ہیں یعنی باذق، سکر اور نقیع میں غرر کا کلام ہے، اور باقی وہ نشہ آور شرابیں جو امام محمد علیہ الرحمہ کے نزدیک مطلق حرام ہیں ان میں تفاوت

۱۔ ردالمحتار بحوالہ الحلبی کتاب الطھارۃ باب الانجاس داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۱۳ ۲۔ ردالمحتار بحوالہ الحلبی کتاب الطھارۃ باب الانجاس داراحیاء التراث العربی بیروت ۱ / ۲۱۳

Fatawa Rizvia - Volume 25

[Arabic Section]: In it, it is explained that since the prescribed punishment (Hadd) is not imposed for consuming a small amount of it, unlike wine, it does not imply a major prohibition (hurmat-e-ghaliza) in all cases. It is surprising that all these great scholars were oblivious to an explicit text (nass-e-sareeh) in the school of thought, supplemented by the most emphatic words of fatwa. In fact, the major prohibition of Munassaf is explicitly stated in the core texts (Mutoon) like Wiqayah, Niqayah, Islah, Ghurar al-Ahkam, Tanwir, etc. By what we have quoted, the objection in 'Al-Nahr' is dismissed, and the discussion in 'Al-Bahr' is also rendered redundant. It has become clear that according to the relied-upon opinion, all of them are considered heavy impurity (najasat-e-ghaliza). And all praise is for Allah. (T)

[Urdu Section]: It is apparent because their small consumption does not trigger the prescribed punishment, unlike wine; therefore, this will not confer the benefit of major prohibition in all cases. And it is a matter of wonder about all those elders that they remained unaware of this text which is explicit in the school of thought and clarifies the words of the fatwa more emphatically; rather, there is an explicit text in the core books like Wiqayah, Niqayah, Islah, Ghurar al-Ahkam, and Tanwir, etc., regarding the major prohibition of Munassaf. And from what we have quoted, the objection which is in Al-Nahr is dismissed, and from the discussion of Al-Bahr also, self-sufficiency is obtained, and it became clear that according to the relied-upon (mufta-bihi) saying, there is heavy impurity in all, and praise is for Allah Almighty only. (T)

Under this school of thought, when intoxicating toddy (tadi) ingredients are mixed in bread, then that bread is certainly forbidden (haraam) and impure (napak), and its sale is also forbidden and unlawful, and its price is also haraam wealth. Preparing leaven first by mixing toddy in a little flour and then adding this leaven to a large amount of flour will not be beneficial. If leaven was mixed before the flour was kneaded after adding water, then it is obvious that all that water became impure from that impure leaven and all the flour became impure from it. And even if leaven was added after it was ready by kneading, even then this is never the way that leaven was kept at one edge of the flour or only in the middle and all the flour fermented from its air; rather, they definitely mix that leaven well in the flour and blend it so that its components are mixed in the whole flour. Even so, the ruling of prohibition remained. The mixing of a forbidden thing, even if it is pure, into a lawful thing in

such a manner makes it forbidden, and this was both forbidden and impure. It is stated in Durr-e-Mukhtar:

[Arabic Section]: If something like a frog decomposes in it, performing ablution with it is permissible, but drinking it is not, because its meat is prohibited. 1

[Urdu Section]: Even if an animal like a frog gets crumbled into pieces in the water, although wudu (ablution) with that water is permissible, drinking it is not permissible because the meat of a frog is haraam. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Purification, Chapter of Waters, Mujtabai Press, Delhi, 1/35

फ़तावा रज़विया - जिल्द २५

[अरबी खंड]: इसमें यह स्पष्ट किया गया है कि चूंकि शराब के विपरीत, इसकी कम मात्रा के सेवन पर निर्धारित दंड (हद) लागू नहीं होता है, इसलिए यह सभी मामलों में गंभीर निषेध (हुरमत-ए-ग़लीज़ा) का लाभ नहीं देता है। यह आश्चर्य की बात है कि ये सभी महान विद्वान विचारधारा के एक स्पष्ट पाठ (नस्स-ए-सरीह) से अनभिज्ञ रहे, जिसे फ़तवा के सबसे प्रबल शब्दों के साथ पुष्ट किया गया है। वास्तव में, 'मुनस्सफ़' का गंभीर निषेध मूल ग्रंथों (मुतून) जैसे वक़ाया, नुक़ाया, इसलाह, ग़ुरर अल-अहकाम, तनवीर आदि में स्पष्ट रूप से वर्णित है। हमने जो उद्धृत किया है, उससे 'अल-नहर' में दी गई आपत्ति समाप्त हो जाती है और 'अल-बहर' की चर्चा की भी आवश्यकता नहीं रहती। यह स्पष्ट हो गया है कि मुफ़्ती-बिही (जिस पर फ़तवा दिया गया हो) राय के अनुसार, ये सभी भारी अशुद्धि (नजासत-ए-ग़लीज़ा) मानी जाती हैं। और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए ही है। (त)

[उर्दू खंड]: यह स्पष्ट है क्योंकि उनके कम मात्रा में सेवन पर हद (निर्धारित दंड) जारी नहीं होती, शराब के विपरीत; इसलिए, यह सभी में हुरमत-ए-ग़लीज़ा का लाभ नहीं देगा। और इन सभी महानुभावों पर आश्चर्य है कि वे सभी इस स्पष्ट पाठ से अनभिज्ञ रहे जो विचारधारा में स्पष्ट है और फ़तवे के शब्दों को अधिक पुष्ट रूप से स्पष्ट करने वाला है, बल्कि मुनस्सफ़ की हुरमत-ए-ग़लीज़ा पर तो मूल ग्रंथों जैसे वक़ाया, नुक़ाया, इसलाह, ग़ुरर अल-अहकाम और तनवीर आदि में स्पष्ट पाठ मौजूद है। और हमने जो उद्धृत किया है उससे वह आपत्ति समाप्त हो गई जो 'नहर' में है, और 'बहर' की चर्चा से भी बेनियाज़ी हासिल हो गई और स्पष्ट हो गया कि मुफ़्ती-बिही कथन के अनुसार सब में नजासत-ए-ग़लीज़ा है, और अल्लाह तआला ही के लिए प्रशंसा है। (त)

इस विचारधारा के अनुसार, जब नशीली ताड़ी के घटक रोटी में शामिल हों, तो वह रोटी निश्चित रूप से हराम और नापाक है, और उसे बेचना भी हराम और नाजायज़ है, और उसकी कीमत भी हराम धन है। पहले थोड़े आटे में ताड़ी मिलाकर खमीर उठाना और फिर उस खमीर को अधिक आटे में मिलाना कोई लाभ नहीं देगा। यदि पानी डालकर आटा गूँधने से पहले खमीर मिलाया गया, तो यह स्पष्ट है कि उस नापाक खमीर से वह सारा पानी नापाक हो गया और उससे सारा आटा अपवित्र हो गया। और अगर आटा गूँधकर तैयार हो जाने के बाद भी खमीर दिया गया, तो भी यह कतई नहीं है कि आटे के एक किनारे या केवल बीच में खमीर रख दिया गया और सारा आटा उसकी हवा से खमीर हो गया; बल्कि वे निश्चित रूप से उस खमीर को आटे में अच्छी तरह मिलाते हैं, उसका मेल करते हैं कि उसके घटक पूरे आटे में मिल जाएँ। तब भी निषेध का हुक्म बना रहा। किसी हलाल चीज़

में हराम चीज़ का, चाहे वह पाक ही क्यों न हो, इस प्रकार मिल जाना उसे हराम कर देता है, और यह तो हराम और नापाक दोनों था। दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

[अरबी खंड]: यदि पानी में मेंढक जैसा जीव गल जाए, तो उस पानी से वज़ू करना जायज़ है, लेकिन उसे पीना जायज़ नहीं है, क्योंकि उसका मांस हराम है। १

[उर्दू खंड]: अगर पानी में मेंढक जैसा जानवर टुकड़े-टुकड़े हो जाए तो उस पानी के साथ वज़ू तो जायज़ है, मगर उसे पीना जायज़ नहीं है इसलिए कि मेंढक का मांस हराम है। (त)

1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-तहारत, बाबुल मियाह, मतबा मुजतबाई, दिल्ली १/३५

पृष्ठ ११२/६५८

فیھا بین حیث لا یحد بشرب القلیل منھا بخلاف الخمر فلا یفید التغلیظ في الجمیع والعجب من ھؤلاء الجلۃ غفلوا کلھم عن نص صریح في المذھب مذیل بأکد الفاظ الفتوی بل التغلیظ في المنصف منصوص علیه في المتون کالوقایۃ والنقایۃ والاصلاح وغرر الاحکام والتنویر وغیرھا وبما نقلنا سقط ما في النھر واستغنی عن بحث البحر وتبین ان الکل غلیظۃ علی المفتی به واللہ الحمد۔

ظاہر ہے کیونکہ ان کے قلیل میں حد جاری نہیں ہوتی برخلاف خمر کے، لہٰذا یہ تمام میں حرمت غلیظہ کا فائدہ نہ دے گا۔ اور ان تمام بزرگوں پر حیرت ہے کہ وہ تمام اس نص سے غافل رہے جو مذہب میں صریح اور الفاظ فتوٰی کو زیادہ مؤکد طور پر ظاہر کرنے والی ہے بلکہ منصف کی حرمت غلیظہ پر تو متون میں نص وارد ہے جیسے وقایہ، نقایہ، اصلاح، غرر الاحکام اور تنویر وغیرہ۔ اور جو ہم نے نقل کیا اس سے وہ اعتراض ساقط ہو گیا جو نہر میں ہے، اور بحر کی بحث سے بھی استغناء حاصل ہو گیا اور ظاہر ہو گیا کہ مفتی بہ قول کے مطابق سب میں نجاست غلیظہ ہے، اور اللہ تعالٰی ہی کے لئے حمد ہے۔ (ت)

اس مذہب پر جبکہ مسکر تاڑی کے اجزاء روٹی میں شریک ہوں تو وہ روٹی ضرور حرام و ناپاک ہے اور اس کا بیچنا بھی حرام و ناروا، اور اس کے دام بھی مالِ حرام، اور پہلے تھوڑے آٹے میں تاڑی ملا کر خمیر کرنا پھر یہ خمیر آرد کثیر میں نفع نہ دے گا، اگر آٹے میں پانی ڈال کر گوندھ جانے سے پہلے خمیر ملایا جب تو ظاہر ہے کہ اس ناپاک خمیر سے وہ سارا پانی ناپاک اور اس سے سب آٹا نجس ہو گیا، اور اگر گوندھ کر تیار ہو جانے کے بعد بھی خمیر دیا تو بھی یہ طریقہ ہرگز نہیں کہ آٹے میں ایک کنارے کو یا صرف بیچ میں خمیر رکھ دیا اور سب آٹا اس کی ہوا سے

خمیر ہو گیا بلکہ ضرور وہ خمیر آٹے میں خوب ملاتے خلط کرتے ہیں کہ اس کے اجزاء تمام آرد میں مل جاتے ہیں یوں بھی حکم حرمت ہی رہا کسی حلال چیز میں حرام چیز کا اگر چہ پاک ہوا ایسا خلط ہو جانا اسے حرام کر دیتا ہے اور یہ تو حرام و ناپاک دونوں تھا، درمختار میں ہے:

لو تفتت فیه نحو ضفدع جاز الوضوء به لا شربه لحرمة لحمه 1

اگر چہ پانی میں مینڈک جیسا جانور ریزہ ریزہ ہو جائے گا تو اس پانی کے ساتھ وضو تو جائز ہے مگر اس کو پینا جائز نہیں اس لئے کہ مینڈک کا گوشت حرام ہے۔ (ت)

1 الدرالمختار کتاب الطھارۃ باب المیاہ مطبع مجتبائی دہلی ۱ / ۳۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

It is stated in Hilya:

Our Shaykh said, and it is also clarified in At-Tajnis, he said: It is forbidden to drink it. (T) | قال شیخنا و به صرح فی التجنیس فقال یحرم شربه 1ـ

And the absence of intoxication in the sediment will not be beneficial if the reason for the lack of intoxication is due to its high density. The liquid parts that cause exhilaration and intoxicating vapors are not present in enough quantity for their effect to manifest. It has already been established above that every drop and atom of intoxicating water is forbidden like wine and impure like urine. The sediment cannot be free from these components. Even if we assume it is free, it is certainly impure because it is ultimately the dregs of that urine-like substance. It is stated in Al-Hidaya:

Drinking the dregs of wine and combing hair with it is disliked (Makruh) because it contains parts of wine, and deriving benefit from something forbidden is also forbidden. The legal punishment (hadd) will not be applied to the person drinking the dregs if it does not intoxicate him, because it is mostly composed of impurities/ sediment. Thus, it becomes like a substance where water dilution predominates. (T) | یکره شراب دردی الخمر والامتشاط به لان فیه اجزاء الخمر والانتفاع بالمحرم حرام، ولا یحد شاربه ان لم یسکر لان الغالب علیه الثفل فصار کما اذا غلب علیه الماء بالامتزاج 2ـ اهـ

However, the leader of physicians, Dawud al-Antaki, stated in Tadhkira that Sendhi—the water obtained from the coconut tree like Toddy—remains intoxicating for only one day and night. After that, it becomes a very sharp and pungent vinegar.

Because he mentioned in the discussion of coconuts that its inflorescence or branch sometimes gets spoiled, and a vessel is attached, from which a milk-like liquid flows called Sendhi. It remains sweet and oily for one day. Its effects are stronger than wine and it is better than it [in certain qualities]. Then it becomes a potent, sharp vinegar. (T) | حیث ذکر فی ذکر النارجیل قد یفسد طلعه او جریده ویلقم کوزافیسیل منه لبن ویسمی السیند ہی یبقی یوماً علی الحلاوة والدسومة وله افعال اشد من الخمر وهو خیر منها ثم یکون خلا بالغاً قاطعاً 3ـ

1 At-Taliq al-Mujalla citing Hilyat al-Mahalla, Chapter on the Well, Maktaba Qadriya Jamia Nizamia Rizwia Lahore, p. 123 2 Al-Hidaya, Kitab al-Ashriba, Matba' Yusufi Lucknow, 4/ 296-297 3 Tadhkira Ulu al-Albab by Dawud al-Antaki, Letter Noon, Mention of Coconut, Mustafa al-Babi Egypt, 1/ 327

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

हिलिया में है:

हमारे शैख़ ने फ़रमाया और इसी के साथ 'तजनीस' में भी स्पष्ट किया गया है, फ़रमाया: इसका पीना हराम है। (त) | قال شیخنا و به صرح فی التجنیس فقال یحرم شربه 1ـ

और गाद में नशा न होना भी लाभ नहीं देगा जबकि नशे की कमी इस वजह से हो कि उसमें गाढ़ापन अधिक है। तरल हिस्से जो प्रसन्नता और नशीली वाष्प पैदा करते हैं, वे इतनी मात्रा में नहीं होते कि उनका प्रभाव दिखाई दे। ऊपर मालूम हो चुका है कि नशीले पानी की हर बूंद और कण शराब की तरह हराम और पेशाब की तरह नापाक है। और गाद इन अंशों से मुक्त नहीं हो सकती। और यदि मान लें कि मुक्त है, तो भी वह नापाक अवश्य है क्योंकि अंततः वह उसी पेशाब जैसी वस्तु की तलछट है। हिदाया में है:

शराब की तलछट पीना और उसके साथ बालों में कंघी करना मकरूह है क्योंकि इसमें शराब के अंश होते हैं और हराम से लाभ उठाना भी हराम है। तलछट पीने वाले पर 'हद' (सज़ा) लागू नहीं होगी यदि वह उसे नशा न दे, क्योंकि इसमें अधिकांश गंदगी/तलछट होती है। तो वह उसी तरह हो गया जिसमें पानी की मिलावट हावी हो जाए। (त) | یکره شراب دردی الخمر والامتشاط به لان فیه اجزاء الخمر والانتفاع بالمحرم حرام، ولا یحد شاربه ان لم یسکر لان الغالب علیه الثفل فصار کما اذا غلب علیه الماء بالامتزاج 2ـ اهـ

लेकिन हकीमों के इमाम दाऊद अंताकी ने 'तज़किरा' में स्पष्ट किया है कि सेंधी यानी वह पानी जो ताड़ी की तरह नारियल के पेड़ से लिया जाता है, केवल एक दिन-रात नशीला रहता है, उसके बाद वह बहुत तेज़ और तीखा सिरका बन जाता है।

क्योंकि उन्होंने नारियल के ज़िक्र में फ़रमाया कि उसकी कोंपल या टहनी कभी-कभी खराब हो जाती है और उसमें बर्तन (कूज़ा) लगा दिया जाता है जिससे दूध बहने लगता है जिसे सेंधी कहते हैं। वह एक दिन तक अपनी मिठास और चिकनाई पर बना रहता है। इसके प्रभाव शराब से भी अधिक तेज़ हैं और यह उससे बेहतर है, फिर वह तेज़ और तीखा सिरका बन जाता है। (त) | حیث ذکر فی ذکر النارجیل قد یفسد طلعه او جریده ویلقم کوزافیسیل منه لبن ویسمی السیند ہی یبقی یوماً علی الحلاوة والدسومة وله افعال اشد من الخمر وهو خیر منها ثم یکون خلا بالغاً قاطعاً 3ـ

1 अत-तलीक़ अल-मुजल्ला हवाले से हिलिया अल-महल्ला, कुएं का अध्याय, मकतबा क़ादरिया जामिया निज़ामिया रज़विया लाहौर, पृ. 123 2 अल-हिदाया, किताब अल-अशरिबा, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/ 296-297 3 तज़किरा उलू अल-अल्बाब दाऊद अंताकी, अक्षर नून, नारियल का वर्णन, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र, 1/ 327

पेज 113 ऑफ 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

حلیہ میں ہے:

ہمارے شیخ نے فرمایا اور اسی کے ساتھ تجنیس میں بھی تصریح کی گئی ہے، فرمایا اس کو پینا حرام ہے (ت) | قال شیخنا و بہ صرح فی التجنیس فقال یحرم شربہ 1۔

اور گاڈ میں نشہ نہ ہونا بھی نفع نہ دے گا جبکہ عدم سکر اس وجہ سے ہو کہ اس میں ثقل زیادہ ہے، اجزائے رقیقہ کہ مورث تفریح و تبخیر سکری ہوتے ہیں اتنے نہیں کہ ان کا اثر ظاہر ہو، اوپر معلوم ہو لیا کہ ہر مسکر پانی کا قطرہ قطرہ ذرہ ذرہ شراب کی طرح حرام اور پیشاب کی طرح نجس ہے اور گاڈ ان اجزاء سے خالی نہیں ہو سکتی اور بالفرض خالی ہو تو ناپاک تو ضرور ہے کہ آخر اسی پیشاب کا تلچھٹ ہے۔ ہدایہ میں ہے:

شراب کا تلچھٹ پینا اور اس کے ساتھ بالوں کو کنگھا کرنا مکروہ ہے کیونکہ اس میں شراب کے اجزاء ہیں اور حرام سے انتفاع بھی حرام ہے، تلچھٹ پینے والے پر حد جاری نہیں کی جائے گی اگر وہ نشہ نہ دے، کیونکہ اس میں غالب میل کچیل ہوتی ہے تو وہ ایسا ہی ہو گیا جس میں پانی کی ملاوٹ غالب ہو جائے اھ (ت) | یکرہ شراب دردی الخمر والامتشاط بہ لان فیہ اجزاء الخمر والانتفاع بالمحرم حرام، ولا یحد شاربہ ان لم یسکر لان الغالب علیہ الثفل فصار کما اذا غلب علیہ الماء بالامتزاج 2۔ اھ

مگر امام الاطباء داؤد انطاکی نے تذکرہ میں تصریح کی کہ سینڈھی یعنی وہ پانی کہ تاڑی کی طرح ناریل کے درخت سے لیا جاتا ہے صرف یکشبانہ روز مسکر رہتا ہے اس کے بعد سخت تند و تیز سرکہ ہو جاتا ہے۔

کیونکہ انہوں نے ناریل کے ذکر میں فرمایا کہ اس کا گابھا اور ٹہنی کبھی فاسد ہوجاتی ہے اور کوزا کا دھانا بند ہو جاتا ہے اس سے دودھ بہنے لگتا ہے جس کو سینڈھی کہتے ہیں وہ ایک دن تک اپنی حلاوت اور چکنائی پر برقرار رہتا ہے اور اس کے افعال شراب سے سخت تر ہیں اور وہ اس سے بہتر ہے پھر وہ تند و تیز سرکہ بن جاتا ہے۔ (ت) | حیث ذکر فی ذکر النارجیل قد یفسد طلعه او جریده ویلقم کوزافیسیل منه لبن ویسمی السیند ہی یبقی یوماً علی الحلاوۃ والدسومۃ وله افعال اشد من الخمر وھو خیر منها ثم یکون خلا بالغاً قاطعاً 3۔

1 التعلیق المجلی بحوالہ حلیۃ المحلی فصل فی البئر مکتبہ قادریہ جامعہ نظامیہ رضویہ لاہور ص ۱۲۳ 2 الہدایۃ کتاب الاشر بہ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۲۹۶- ۲۹۷ 3 تذکرہ اولوالالباب لداؤد انطاکی حرف النون ذکر نارجیل مصطفی البابی مصر ۱/ ۳۲۷

Fatawa Razawiya Volume 25

Tadi (toddy) and Sindhi are nearly identical; Tadi is also a type of coconut. If it is proven that these also turn into vinegar after a specific time (a night and a day or more), and for this reason, no sugar content remains in the sediment, then there is no doubt about its purity and lawfulness. Bread fermented with such sediment is certainly lawful and good, and its sale is permissible. Similarly, if it is proven that at the appointed time its components necessarily turn into vinegar, even if those components mixed into the flour have been cooked on fire, then in this case, after that period, the ruling for the bread's purity, lawfulness, and the validity of its sale will be applied. Even if initially it contained intoxicating elements, once those elements are no longer intoxicating and have turned into vinegar, they become pure and lawful, and the prohibition and impurity of the bread, which were caused by them, are removed. It is mentioned in Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	**Urdu Translation**
If bread is kneaded with wine and vinegar is poured into it until the trace [of wine] disappears...	If bread is kneaded with wine and vinegar is poured into it until the effect of the wine vanishes, then it becomes pure. (T)
...then it becomes pure.[1]	

It is mentioned in Radd al-Muhtar:

...due to the transformation of the wine components in it into vinegar.[2]	Because whatever components of wine were in it, they have transformed into vinegar. (T)

And if proof of this is not acceptable, then the same ruling of impurity and prohibition will remain,

Arabic Text	**Urdu Translation**
Because its cause [of impurity] is known and the evidence for removal is absent, and certainty is not removed by doubt.	Because the cause of its [impurity] is known and the evidence for its removal is non-existent, and certainty is never removed by doubt. (T)

All this was based on the Mufti Bihi (official) position, and the original position, which is the saying of the Shaikhayn (the two Sheikhs), may Allah be pleased with them,

Arabic Text	Urdu Translation
Meaning the purity of tri-cooked grape wine, cooked date wine, raisin wine, and all other drinks except those from vine-grapes.	My meaning is the purity of that grape wine whose two-thirds have evaporated, and that made from dates and raisins which has been cooked, and all other beverages besides those from grapes and dates.

---

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Purification, Chapter on Impurities, Mujtabai Press, Delhi, 1/56 [2] Radd al-Muhtar, Book of Purification, Chapter on Impurities, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 1/223

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

ताड़ी और सेंधी लगभग एक जैसे हैं क्योंकि ताड़ी भी नारियल का ही एक प्रकार है। यदि यह सिद्ध हो जाए कि ये भी एक निश्चित समय (एक रात-दिन या उससे अधिक) के बाद सिरका बन जाते हैं और इस कारण तलछट में शर्करा की मात्रा नहीं रहती है, तो अब इसकी पवित्रता और हलाल होने में कोई संदेह नहीं है। ऐसी तलछट से खमीर की गई रोटी निश्चित रूप से हलाल और पाक है, और इसकी बिक्री जायज़ है। इसी प्रकार, यदि यह सिद्ध हो जाए कि नियत समय पर इसके घटक आवश्यक रूप से सिरका बन जाते हैं, यहाँ तक कि आटे में मिले वे अंश आग पर पक भी चुके हों, तो इस स्थिति में उस अवधि के बीतने पर रोटी की पवित्रता, हलाल होने और बिक्री की वैधता का आदेश दिया जाएगा। भले ही प्रारंभ में इसमें नशीले तत्व मिले हों, जब वे तत्व नशीले न रहकर सिरका बन गए, तो वे पवित्र और हलाल हो गए और रोटी की हराम और नापाकी, जो उन्हीं के कारण थी, समाप्त हो गई। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

अरबी मूल	**उर्दू अनुवाद**
अगर शराब में आटा गूँधकर रोटी पकाई गई और उसमें सिरका डाला गया जिससे शराब का असर जाता रहा...	अगर शराब में आटा गूँधकर रोटी पकाई गई और उसमें सिरका डाला गया जिससे शराब का असर जाता रहा तो पाक हो जाएगी। (त)
...तो वह पाक हो जाती है।[1]	

'रद्दुल मुहतार' में है:

...क्योंकि इसमें जो शराब के अंश थे, वे सिरके में बदल गए हैं।[2]	क्योंकि इसमें जो शराब के अंश थे, वे सिरके की ओर बदल गए हैं। (त)

और यदि इसका प्रमाण स्वीकार्य न हो, तो नापाकी और हराम होने का वही आदेश रहेगा,

अरबी मूल	**उर्दू अनुवाद**
क्योंकि इसका कारण ज्ञात है और इसे हटाने का प्रमाण मौजूद नहीं है, और निश्चय कभी भी संदेह से समाप्त नहीं होता।	क्योंकि इसका कारण ज्ञात है और इसे हटाने का प्रमाण मौजूद नहीं है, और निश्चय कभी भी संदेह के साथ समाप्त नहीं होता। (त)

यह सब 'मुफ़्ती बिही' मत के आधार पर था और मूल मत जो कि 'शैखैन' रज़ियल्लाहु अन्हुमा का कथन है,

अरबी मूल	उर्दू अनुवाद
मेरा तात्पर्य अंगूरी शराब, पकी हुई खजूर और किशमिश की शराब, और अंगूर के अलावा अन्य सभी पेय पदार्थों की पवित्रता से है।	मेरी मुराद पाक होना उस अंगूरी शराब का जिसका दो तिहाई सूख गया हो, खजूर और किशमिश का जिसे पकाया गया हो और अंगूर और खजूर के अलावा अन्य तमाम पेय।

---

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबूत तहारत, बाबुल अनजास, मुतबा मुज्तबाई, दिल्ली 1/56 [2] रद्दुल मुहतार, किताबूत तहारत, बाबुल अनजास, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत 1/223

تاڑی اور سیندھی قریب قریب ہیں کہ تاڑی بھی نارجیل ہی کی ایک نوع ہے اگر ثابت ہو کہ یہ بھی ایک وقت معین شبانہ روز خوابد زائد کے بعد سرکہ ہو جاتی ہے اور گاد میں قوت سکریہ نہ رہنا اس بنا پر ہے تو اب اس کی طہارت وحلت میں شبہ نہیں اور روٹی جو ایسی گاد سے خمیر کی جائے یقینا حلال وطیب، اور اس کی بیع روا ہے، یو نہی اگر پایہ ثبوت کو پہنچے کہ مدت مقررہ پر اس کے اجزاء ضرور سرکہ ہو جاتے ہیں یہاں تک کہ وہ جز بھی آٹے میں مل کر آگ پر پک چکے تو اس صورت میں اس مدت کے مرور پر روٹی کی طہارت وحلت وجواز بیع کا حکم ہو جائے گا اگرچہ ابتداً اس میں مسکر اجزاء ملے ہوں کہ جب وہ اجزاء مسکر نہ رہے سرکہ ہو گئے طاہر وحلال ہو گئے اور روٹی کی حرمت ونجاست جو انہیں کے باعث تھی زائل ہوگئی۔ درمختار میں ہے:

متن	**ترجمہ**
لو عجن خبز بخمر صب فیه خل حتی یذهب اثر فیطهر [1]	اگر شراب میں آٹا گوندھ کر روٹی پکائی گئی اور اس میں سرکہ ڈالا گیا جس سے شراب کا اثر جاتا رہا تو پاک ہو جائے گی۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

لانقلاب ما فیه من اجزاء الخمر خلا۔ [2]	کیونکہ اس میں جو خمر کے اجزاء تھے وہ سرکہ کی طرف منقلب ہو گئے ہیں (ت)

اور اس کا ثبوت قابل قبول نہ ہو تو وہی حکم نجاست وحرمت رہے گا،

متن	ترجمہ
لان موجبها معلوم ودليل المزيل معدوم والیقین لا یزول بالشک۔	کیونکہ اس کا موجب معلوم اور دلیل مزیل معدوم ہے اور یقین کبھی شک کے ساتھ زائل نہیں ہوتا۔ (ت)

یہ سب بر بنائے مذہب مفتی بہ تھا اور اصل مذہب کہ شیخین مذہب رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا قول ہے

متن	ترجمہ
اعنی طهارة المثلث العنبی والمطبوخ التمری و الزبیبي وسائر الاشربة من غیر الکرم	میری مراد پاک ہونا اس انگوری شراب کا جس کا دو ثلث خشک ہو گیا ہو، کھجور اور زبیب کا جس کو پکایا گیا ہو اور انگور اور کھجور کے علاوہ دیگر تمام مشروبات۔

---

[1] الدر المختار کتاب الطهارة باب الانجاس مطبع مجتبائی دہلی ۱/۵۶ [2] رد المحتار کتاب الطهارة باب الانجاس دار احیاء التراث العربی بیروت ۱/۲۲۳

Fatawa Razawiya, Volume 25

| And palm-wine (and similar drinks) is absolutely permissible, and all of it is lawful in amounts less than what causes intoxication. | Besides, all [other] liquors are pure and their consumption is permissible as long as they are in quantities less than intoxicants. (T) |

Hashiya is not a discarded or false opinion; rather, it is very strong. Indeed, this is the very foundation of the school of thought (Madhhab) itself, and it is narrated from the majority of the noble companions (Sahaba), even from the companions of Badr (may Allah be pleased with them). This is the opinion of the Great Imam (Imam-e-Azam). Most texts of the school, such as Mukhtasar al-Quduri, al-Hidayah, al-Wiqayah, al-Niqayah, al-Kanz, al-Ghurar, al-Islah, and others, have strictly adhered to and limited themselves to this. Great imams of preference and authentication, such as the Eminent Imam Abu Jafar al-Tahawi, the Eminent Imam Abu al-Hasan al-Karkhi, Imam Mashaykh al-Islam Abu Bakr Khwahir-zada, the Eminent Imam Qadhi Khan, and the Eminent Imam, the author of al-Hidayah (may Allah Almighty have mercy on them), have held this as the preferred and chosen opinion. Even Imam Muhammad himself gave a fatwa on this in 'Kitab al-Athar' and said 'Bihi nakhudh' (We take this). Scholars of the school have authenticated this in many reliable books, to the extent that it has even been supplemented with the most emphatic words of preference for fatwa. It is stated in 'Khizanat al-Muftin':

| In al-Hidayah, al-Nihayah, Fatawa Qadhi Khan, Zahir al-Din, al-Khulasah, Fatawa al-Kubra, Fatawa of the people of Samarkand and al-Humaydi: The most correct is what Abu Hanifa and Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on them both) are upon[1]. | It is mentioned in Hidayah, Nihayah, Fatawa Qadhikhan, Fatawa Zahiruddin, Khulasa, Fatawa Kubra, Fatawa of the people of Samarkand and Humaydi that the most correct view is the one held by Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on them). (T) |

It is stated in 'Jami al-Rumuz':

| And it is the correct view because wine is promised in the Hereafter; therefore, it is appropriate that some of its kind be lawful in this world as a specimen for encouragement, just as it is in harmful things, and so that it does not necessitate declaring the Companions (may Allah be pleased with them) as sinners[2]. | And this is correct because wine is promised in the Hereafter; therefore, for encouragement, its kind should be lawful in this world as a sample, as in the case of harmful things, so

that it does not become necessary to declare the Sahaba (may Allah be pleased with them) as transgressors. (T) |

In 'Hindiyyah', from 'Fatawa Kubra', it says:

| Juice, when it is sun-dried until two-thirds of it disappear, drinking it becomes lawful according to Abu Hanifa and | When grape juice is dried in the sun until two-thirds evaporate, then according to Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on them)... | Hanifa and

[1] Khizanat al-Muftin, Book of Legal Punishments, section on drinking, manuscript 1/186 [2] Jami al-Rumuz, Book of Drinks, Islamia Library Gunbad Qabus, Iran 3/333

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

| और खजूर की शराब (और इसी तरह के अन्य पेय) पूरी तरह से जायज़ है, और यह सब नशे की मात्रा से कम होने पर हलाल है। | इसके अलावा, सभी [अन्य] शराब शुद्ध हैं और उनका सेवन जायज़ है जब तक कि वे नशे की मात्रा से कम हों। (त) |

हाशिया भी कोई गिरा हुआ या गलत विचार नहीं है, बल्कि बहुत शक्तिशाली है। वास्तव में, यही इस संप्रदाय (मज़हब) का मूल है और यह सहाबा के बहुमत से वर्णित है, यहाँ तक कि बदर के सहाबा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से भी। यही इमाम-ए-आज़म का विचार है। इस मज़हब के अधिकांश ग्रंथों जैसे मुख्तसर अल-कुदूरी, अल-हिदाया, अल-विक़ाया, अल-निकाया, अल-कन्ज़, अल-ग़ुरर, अल-इस्लाह और अन्य ने इसी पर ज़ोर दिया है और इसी तक सीमित रहे हैं। वरीयता और प्रमाणीकरण के महान इमामों, जैसे इमाम अल-अजल अबू जाफ़र अल-तहावी, इमाम अल-अजल अबुल हसन अल-करखी, इमाम मशायख़ अल-इस्लाम अबू बक्र ख़्वाहिर-ज़ादा, इमाम अल-अजल क़ाज़ी ख़ाँ, और इमाम अल-अजल साहिब अल-हिदाया (अल्लाह उन पर दया करे) ने इसे ही प्रमुख और चुना हुआ माना है। यहाँ तक कि स्वयं इमाम मुहम्मद ने 'किताब अल-आसार' में इसी पर फतवा दिया और कहा 'बिही नाखुज़' (हम इसे लेते हैं)। इस मज़हब के विद्वानों ने कई विश्वसनीय पुस्तकों में इसकी पुष्टि की है, यहाँ तक कि इसे फतवे के लिए वरीयता के सबसे कड़े शब्दों के साथ जोड़ा गया है। 'खज़ानतुल मुफ़्तीन' में है:

| हिदाया, निहाया, फ़तावा क़ाज़ी ख़ाँ, ज़हीर अल-दीन, अल-ख़ुलासा, फ़तावा अल-कुबरा, अहल-ए-समरकंद और अल-हुमैदी के फ़तावा में: सबसे सही वह है जिस पर अबू हनीफ़ा और अबू यूसुफ़ (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) हैं[1]। | हिदाया, निहाया, फ़तावा क़ाज़ीख़ाँ, फ़तावा ज़हीर उद्दीन, ख़ुलासा, फ़तावा कुबरा, अहल-ए-समरकंद और हुमैदी के फ़तावा में है कि अस़ह (सबसे सही) वह है जिस पर इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहिम) हैं। (त) |

'जामिउर रुमुज़' में है:

| और यही सही विचार है क्योंकि शराब का वादा आख़िरत में है, इसलिए यह उचित है कि प्रोत्साहन के लिए दुनिया में इसकी नस्ल में से कुछ जायज़ हो एक नमूने के तौर पर, जैसा कि हानिकारक चीज़ों में है, और ताकि सहाबा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) को पापी ठहराना आवश्यक न हो[2]। | और यही सही है क्योंकि परलोक में शराब का वादा है; इसलिए प्रोत्साहन के लिए इसकी नस्ल में से दुनिया में

जायज़ होना चाहिए, जैसा कि नुक़सानदेह चीज़ों में है, ताकि सहाबा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) को फ़ासिक़ क़रार देना ज़रूरी न हो जाए। (त) |

'हिन्दिया' में 'फ़तावा कुबरा' से है:

| असीर (रस) जब धूप में रखा जाए यहाँ तक कि उसका दो-तिहाई हिस्सा उड़ जाए, तो इमाम अबू हनीफ़ा के नज़दीक उसे पीना हलाल है और | अंगूर का जूस जब धूप में दो तिहाई खुश्क हो जाए तो इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ (अलैहिमर्रहमा) के.. | हनीफ़ा और

[1] खज़ानतुल मुफ़्तीन, किताबुल हुदूद, पीने पर अध्याय, पांडुलिपि 1/186 [2] जामिउर रुमुज़, किताबुल अशरिबा, इस्लामिया लाइब्रेरी गुंबद काबूस, ईरान 3/333

पृष्ठ 115 / 658

| والنخلة مطلقاً وحلها كلها دون قدر الاسكار۔ | علاوہ تمام شرابوں کا پاک ہونا اور ان کا حلال ہونا جبکہ مقدار مسکر سے کم ہوں۔ (ت) |

حاشیہ بھی قول ساقط و باطل نہیں بلکہ بہت باقوت ہے خود اصل مذہب یہی ہے اور یہی جمہور صحابہ کرام حتی کہ حضرات اصحاب بدر رضی اللہ تعالٰی عنہم سے مروی ہے، یہی قول امام اعظم ہے، عامہ متون مذہب مثل مختصر قدوری و ہدایہ و وقایہ و نقایہ و کنز و غرر و اصلاح و غیر ہا میں اسی پر جزم و اقتصار کیا، اکابر ائمہ ترجیح و تصحیح مثل امام اجل ابو جعفر طحاوی و امام اجل ابو الحسن کرخی و امام مشیخ الاسلام ابوبکر خواہر زادہ و امام اجل قاضی خاں و امام اجل صاحب ہدایہ رحمہم اللہ تعالٰی نے اسی کو راجح و مختار رکھا بلکہ خود امام محمد نے کتاب الآثار میں اسی پر فتوٰی دیا اسی کو بہ ناخذ (ہم اسی کو لیتے ہیں۔ ت) فرمایا، علمائے مذہب نے بہت کتب معتمدہ میں اس کی تصحیح فرمائی یہاں تک کہ آکد الفاظ ترجیح علیہ الفتوٰی سے بھی تذئیل آئی۔

خزانہ المفتین میں ہے:

| في الهداية والنهاية وفتاوى قاضى خان و ظهير الدين والخلاصة وفتاوى الكبرى و فتاوى اهل سمرقند والحميدى الاصح ما عليه ابو حنيفة وابو يوسف رحمهما الله تعالى[1]۔ | ہدایہ، نہایہ، فتاوی قاضیخان، فتاوی ظہیر الدین، خلاصہ، فتاوی کبری، فتاوی اہل سمرقند اور حمیدی میں ہے کہ اصح وہ ہے جس پر امام ابو حنیفہ و امام ابو یوسف رحمہم اللہ تعالٰی ہیں۔ (ت) |

جامع الرموز میں ہے:

| وھو الصحیح لان الخمر موعودة في العقبیٰ فینبغی ان یحل من جنسه في الدنیا انموذجا ترغیبا کما في المضرات ولئلا یلزم تفسیق الصحابة رضی الله تعالی عنهم[2]۔ | اور یہی صحیح ہے کیونکہ شراب آخرت میں موعود ہے لہٰذا ترغیب کے لئے اس کی جنس میں سے دنیا میں حلال ہونا چاہئے جیسا مضرات میں تاکہ صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو فاسق قرار دینا لازم نہ آئے۔ (ت) |

ہندیہ میں فتاوی کبری سے ہے:

| العصیر اذا شمس حتی ذھب ثلثاہ یحل شربه عند ابی حنیفة و | انگور کا جوس جب دھوپ میں دو تہائی خشک ہو جائے تو امام ابو حنیفہ اور امام ابو یوسف علیہما الرحمہ کے | حنیفة و

[1] خزانہ المفتین کتاب الحدود فصل فی الشرب قلمی نسخہ ۱۸۶/۱ [2] جامع الرموز کتاب الاشربہ مکتبہ اسلامیہ گنبد قابوس ایران ۳ / ۳۳۳

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), and this is the correct view] — According to him, drinking this is permissible, and this is correct. (T)

In Multaqi it is mentioned: [Multiple scholars have authenticated the view of the two Sheikhs] — Many scholars have declared the statement of the two Sheikhs as correct. (T)

In Durr al-Mukhtar it is mentioned: [Mare's milk, when it becomes strong (fermented/thick), is not permissible, and its permissibility was authenticated in Al-Hidayah] — When horse's milk becomes thick after fermenting, it is not permissible; however, in Al-Hidayah, its permissibility has been declared as correct. (T)

In Radd al-Muhtar it is mentioned: [The fatwa is given according to this, i.e., regarding the prohibition of all drinks and likewise regarding the occurrence of divorce. It is mentioned in Al-Nahr and Al-Fath: And the fatwa is given according to this because intoxication from any drink is forbidden. According to the two Sheikhs (Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf), it (divorce) does not occur based on the fact that it is permissible. This was authenticated in Al-Khaniyah.] — The fatwa shall be given accordingly, i.e., regarding the prohibition of all types of wine and similarly regarding the occurrence of divorce. It is stated in Al-Nahr that it is mentioned in Al-Fath: Fatwa should be given according to this because intoxication from any drink is forbidden. According to the two Sheikhs, divorce will not occur because it is permissible. In Al-Khaniyah, this same view has been declared correct. (T)

In Sharh Niqaya Barjandi it is mentioned: [In Fatawa Qadikhan: That which is produced from other than grapes and dates, such as sugar, honey, crystallized sugar, wheat, barley, corn, and similar things, when it boils, thickens, throws up foam, and is cooked...] — It is mentioned in Fatawa Qadikhan that wines made from things other than grapes and dates, like sugar, honey, candy sugar, wheat, barley, millet, and other similar items, when they boil, become thick, and foam appears on them...

---

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Ashriba, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/312
2. Al-Durr al-Muntaqa on the margin of Majma' al-Anhur, Kitab al-Ashriba, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 2/572
3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ashriba, Matba' Mujtabai Delhi, 2/260
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ashriba, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/293

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

[अबू यूसुफ़ (अल्लाह उन पर रहम करे), और यही सही है] — उनके नज़दीक इसका पीना हलाल है, और यही सही है। (त)

मुल्तक़ी में है: [अनेक विद्वानों ने दोनों शेखों के कथन को सही करार दिया है] — कई विद्वानों ने शेखों (इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़) के कथन को सही माना है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है: [घोड़ी का दूध जब कड़ा (किण्वित) हो जाए तो वह हलाल नहीं है, और हिदाया में इसकी हलालता को सही करार दिया गया है] — घोड़ी का दूध जब उबाल आने के बाद गाढ़ा हो जाए तो हलाल नहीं है, हिदाया में इसके हलाल होने को सही करार दिया गया है। (त)

रद्दुल मुह्तार में है: [इसी पर फ़तवा दिया जाता है, यानी सभी पेयों की हरामता और इसी तरह तलाक़ के लागू होने पर। अल-नहर और अल-फ़तह में कहा गया है: और इसी पर फ़तवा दिया जाता है क्योंकि किसी भी पेय से होने वाला नशा हराम है। दोनों शेखों के अनुसार, यह इस आधार पर लागू नहीं होता कि वह हलाल है। अल-ख़ानिया में इसे सही माना गया है।] — इसी के साथ ही फ़तवा दिया जाएगा यानी तमाम शराबों की हरामता का और इसी तरह तलाक़ के वाक़े होने का। नहर में कहा है कि फ़तह में है इसी के साथ फ़तवा दिया जाएगा क्योंकि नशा हर शराब से हराम होता है, और शेखों के नज़दीक तलाक़ वाक़े न होगी क्योंकि यह हलाल है। खानिया में इसी को सही करार दिया है। (त)

शरह निक़ाया बरजन्दी में है: [फ़तावा क़ाज़ीख़ान में है: वह जो अंगूर और खजूर के अलावा अन्य चीज़ों से बनाया जाता है जैसे चीनी, शहद, मिश्री, गेहूँ, जौ, मक्का और इसी तरह की चीज़ें, जब वह उबल जाए, गाढ़ा हो जाए, झाग छोड़ दे और पक जाए...] — फ़तावा क़ाज़ीख़ान में है कि अंगूर और खजूर के अलावा यानी शक्कर, शहद, मिश्री, गेहूँ, जौ, ज्वार और इन जैसी दीगर अशिया से बनाई हुई शराबें जब जोश खाकर गाढ़ी हो जाएँ और उन पर झाग आ जाए...

---

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल अशरिबा, बाब अव्वल, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ५/३१२
2. अद-दुर्रुल मुन्तक़ा हाशिये पर मज्मअुल अन्हुर, किताबुल अशरिबा, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत, २/५७२
3. अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल अशरिबा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, २/२६०

4. रद्दुल मुह्तार, किताबुल अशरिबा, दार एहयाउत तुरास अल-अरबी बैरूत, ५/२९३

पृष्ठ ११६ / ६५८

ابی یوسف رحمھما اللہ تعالٰی وھو الصحیح[1] — نزدیک اس کا پینا حلال ہوتا ہے، اور یہی صحیح ہے۔ (ت)

در منتقٰی میں ہے: وصحح غیر واحد قولھما —[2] متعدد علماء نے شیخین کے قول کو صحیح قرار دیا ہے۔ (ت)

در مختار میں ہے: لبن الرماك اذا اشتد لم یحل وصحح في الھدایة حلہ —[3] گھوڑی کا دودھ جب جوش کھا کر گاڑھا ہو جائے تو حلال نہیں، ہدایہ میں اس کے حلال ہونے کو صحیح قرار دیا گیا ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: بہ یفتی ای بتحریم کل الاشربة وکذا بوقوع الطلاق قال في النھر وفی الفتح وبہ یفتی لان السکر من کل شراب حرام وعندھما لا یقع بناء علی انہ حلال وصححہ في الخانیة[4] — اسی کے ساتھ ہی فتوٰی دیا جائے گا یعنی تمام شرابوں کی حرمت کا اور اسی طرح طلاق کے واقع ہونے کا۔ نہر میں کہا ہے کہ فتح میں ہے اسی کے ساتھ فتوٰی دیا جائے گا کیونکہ نشہ ہر شراب سے حرام ہوتا ہے، اور شیخین کے نزدیک طلاق واقع نہ ہوگی کیونکہ یہ حلال ہے۔ خانیہ میں اسی کو صحیح قرار دیا ہے (ت)

شرح نقایہ بر جندی میں ہے: في فتاوی قاضي خان المتخذ من غیر العنب والتمر مثل السکر والعسل والفانیذ والحنطة والشعیر و الذرة وما شبہ ذلك اذا غلا واشتد وقذف بالزبد وطبخ — فتاوٰی قاضیخان میں ہے کہ انگور اور کھجور کے غیر یعنی شکر، شہد، مصری، گندم، جو، جوار اور ان جیسی دیگر اشیاء سے بنائی ہوئی شرابیں جب جوش کھا کر گاڑھی ہو جائیں اور ان پر جھاگ آجائے

۱۔ الفتاوی الهندية كتاب الاشربة الباب الاول نورانی كتب خانہ پشاور ۵ / ۳۱۲ ۲۔ الدر المنتقى على هامش مجمع الانهر كتاب الاشربة دار احياء التراث العربي بيروت ۲ / ۵۷۲ ۳۔ الدر المختار كتاب الاشربة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۶۰ ۴۔ رد المحتار كتاب الاشربة دار احياء التراث العربي بيروت ۵ / ۲۹۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Arabic Text

(According to) the lowest degree of cooking, it becomes lawful in the view of the two Sheikhs (Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf). Regarding Imam Muhammad's view, there is a difference of opinion. Some say its consumption is lawful below the point of intoxication, and some say it is not lawful at all. It is also narrated from him that he said, "I dislike it even if it is not cooked." From the two Sheikhs, there are two narrations: in one narration, its consumption is not lawful, like unboiled raisin juice; in another narration, its consumption is lawful. It is mentioned in 'al-Fatawa al-Mansuriyya' that the fatwa (legal ruling) is that cooking is not a condition for its lawfulness. 1.

Urdu Translation

And if they are slightly cooked, then they are lawful according to the two Sheikhs (Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf), and there is a difference of opinion regarding the statement of Imam Muhammad (may Allah's mercy be upon him). Some said that the amount which is less than the intoxicating quantity is lawful, and some said that they are absolutely lawful. It is narrated from him that he said, "I consider it disliked," and if they are not cooked, there are two narrations from the two Sheikhs: in one narration, drinking it is not lawful, just like the juice of raisins which has not been cooked, and in one narration, it is lawful to drink it. It is mentioned in 'Fatawa Mansuriyya' that the fatwa is on this, that cooking is not a condition for its lawfulness. (T)

In 'Fath Allah al-Mu'in' it is stated:

Arabic Text

Among the proofs for its lawfulness is what is said in 'al-Ikhtiyar' from Ibn Abi Layla, who said: "I bear witness to the people of Badr from the companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that they used to drink 'nabidh' (a fermented drink) from green earthen jars. This has been narrated from the majority of the companions and their prominent figures,

Urdu Translation

One of the proofs for its lawfulness is what is narrated in 'al-Ikhtiyar' from Ibn Abi Layla (may Allah be pleased with him), "I bear witness regarding the Badri companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that they used to drink nabidh in green jars." And this matter is narrated from most famous companions (may Allah be pleased with them) by word and deed,

Arabic Text	Urdu Translation
both in word and deed, until Abu Hanifa said that it is among the things whose lawfulness must be believed, so that it does not lead to labeling the companions (may Allah be pleased with them) as sinners (fasiq)." 2.	to the extent that Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) said that it is obligatory to believe in its lawfulness so that it does not become necessary to attribute transgression (fisq) to the companions. (T)

1. Sharh al-Nuqaya by al-Birjandi, Kitab al-Ashriba, Nawal Kishore, Lucknow, 3/188
2. Fath al-Mu'in, Kitab al-Ashriba, H.M. Saeed Company, Karachi, 3/423

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

अरबी पाठ

पकाने के न्यूनतम स्तर पर, यह दो शेखों (इमाम अबू हनीफा और इमाम अबू यूसुफ) के अनुसार हलाल है। इमाम मुहम्मद के विचार में मतभेद है। कुछ कहते हैं कि नशे की मात्रा से कम पीना हलाल है, और कुछ कहते हैं कि यह बिल्कुल भी हलाल नहीं है। उनसे यह भी रिवायत है कि उन्होंने कहा, "मैं इसे नापसंद करता हूँ भले ही इसे पकाया न गया हो।" दो शेखों से दो रिवायतें हैं: एक रिवायत में इसका पीना हलाल नहीं है, जैसे बिना उबला हुआ किशमिश का रस; दूसरी रिवायत में इसका पीना हलाल है। 'अल-फ़तावा अल-मंसूरिया' में उल्लेख है कि फ़तवा इसी पर है कि इसके हलाल होने के लिए पकाना शर्त नहीं है। 1.

'फ़तह अल्लाह अल-मुईन' में है:

उर्दू अनुवाद

और अगर उन्हें थोड़ा सा पका लिया जाए तो शैख़ैन (इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़) के नज़दीक हलाल हैं और इमाम मुहम्मद (अलैहिर्रहमा) के क़ौल में इख़्तिलाफ़ है, बाज़ ने कहा जो नशा वाली मिक़दार से कम हों हलाल हैं और बाज़ ने कहा कि मुतलक़न हलाल हैं और उन्हीं से मन्क़ूल है कि उन्होंने फ़रमाया मैं इस को मकरूह जानता हूँ और उन को पकाया न जाए तो शैख़ैन से दो रिवायतें हैं एक रिवायत में इस का पीना हलाल नहीं है जैसा कि ज़बीब का वो रस जिस को पकाया न गया हो, और एक रिवायत में है कि इस का पीना हलाल है। फ़तावा मंसूरिया में मज़कूर है फ़तवा इस पर है कि इस के हलाल होने के लिये पकाना शर्त नहीं। (त)

अरबी पाठ

इसके हलाल होने के प्रमाणों में से एक वह है जो 'अल-इख़्तियार' में इब्न अबी लैला से वर्णित है, जिन्होंने कहा: "मैं अल्लाह के रसूल (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के बद्री सहाबा के बारे में गवाही देता हूँ कि वे हरे मिट्टी के बर्तनों में नबीज़ पीते थे। यह बात अधिकांश सहाबा और उनके प्रसिद्ध लोगों से कथनी और करनी दोनों में वर्णित है, यहाँ तक कि अबू

उर्दू अनुवाद

इस के हलाल होने के दलाइल में से एक दलील वो है जो इख़्तियार में इब्न अबी लैला रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से मरवी है कि मैं रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के बदरी सहाबा किराम के बारे में गवाही देता हूँ कि वो सबज़ सुराहियों में नबीज़ पीते थे और ये बात अक्सर मशाहिर सहाबा किराम रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम से क़ौलन और फ़ेलन मन्क़ूल है

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
हनीफा ने कहा कि यह उन चीज़ों में से है जिनके हलाल होने पर विश्वास करना आवश्यक है, ताकि सहाबा (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) को फ़ासिक़ (पापी) करार देने की नौबत न आए।" 2.	यहाँ तक कि इमाम अबू हनीफ़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फ़रमाया इस के हलाल होने का एतक़ाद रखना वाजिब है ताकि सहाबा किराम को फ़िस्क़ की तरफ़ मन्सूब करना लाज़िम न आए। (त)

1. शरह अल-नुक़ाया लिल-बिरजंदी, किताब अल-अशरिबा, नवल किशोर लखनऊ 3/188
2. फ़तह अल-मुईन किताब अल-अशरिबा, एच.एम. सईद कंपनी कराची 3/423

عربی متن	اردو ترجمہ
ادنی طبخة یحل في قول الشیخین واختلف في قول محمد قیل یحل شربه مادون السکر وقیل لا یحل اصلا وعنه ایضا انه قال اکره ذلك وان لم یطبخ فعن الشیخین روایتان في روایة لا یحل شربه کنقیع الزبیب غیر المطبوخ وفي روایة یحل شربه و ذکر في الفتاوی المنصوریة ان الفتوی علی انه لا یشترط الطبخ لحله ۱۔	اور ان کو تھوڑا سا پکا لیا جائے تو شیخین کے نزدیک حلال ہیں اور امام محمد علیہ الرحمہ کے قول میں اختلاف ہے، بعض نے کہا جو نشہ والی مقدار سے کم ہوں حلال ہیں اور بعض نے کہا کہ مطلقاً حلال ہیں اور انہیں سے منقول ہے کہ انہوں نے فرمایا میں اس کو مکروہ جانتا ہوں اور ان کو پکایا نہ جائے تو شیخین سے دو روایتیں ہیں ایک روایت میں اس کا پینا حلال نہیں ہے جیسا کہ زبیب کا وہ رس جس کو پکایا نہ گیا ہو، اور ایک روایت میں ہے کہ اس کا پینا حلال ہے۔ فتاوی منصوریہ میں مذکور ہے فتویٰ اس پر ہے کہ اس کے حلال ہونے کے لئے پکانا شرط نہیں۔ (ت)

فتح اللہ المعین میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
من ادلة حله ماقال في الاختیار ، عن ابن ابي لیلی قال اشهد علی البدریین من اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم انهم یشربون النبیذ في الجرار	من اس کے حلال ہونے کے دلائل میں سے ایک دلیل وہ ہے جو اختیار میں ابن ابی لیلیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے کہ میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے بدری صحابہ کرام کے بارے میں گواہی دیتا ہوں کہ وہ سبز

عربی متن	اردو ترجمہ
الخضر وقد نقل ذلك عن اكثر الصحابة ومشاهير هم قولا وفعلا حتى قال ابوحنيفة انه مما يجب اعتقاد حله لئلا يؤدى الى تفسيق الصحابة رضى الله تعالى عنهم ۲۔	صراحیوں میں نبیذ پیتے تھے اور یہ بات اکثر مشاہیر صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے قولاً اور فعلاً منقول ہے یہاں تک کہ امام ابوحنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا اس کے حلال ہونے کا اعتقاد رکھنا واجب ہے تاکہ صحابہ کرام کو فسق کی طرف منسوب کرنا لازم نہ آئے۔ (ت)

1. شرح النقاية للبرجندى كتاب الاشربه نولكشور لكهنؤ ۳ / ۱۸۸
2. فتح المعين كتاب الاشربه ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ۳ / ۴۲۳

Fatawa Rizvia, Volume 25

In (Fatawa) Khania, it is stated:

[Table] Left Column (Original Arabic source text): For Abu Hanifa and Abu Yusuf (may Allah have mercy on them), the proof is what is narrated: A man came to 'Umar (may Allah be pleased with him) with muthallath (a drink reduced to one-third). 'Umar (may Allah be pleased with him) said, "How similar this is to the tar (tila) used for camels! How do you make it?" The man said, "We cook the grape juice until two-thirds of it evaporates and one-third remains." Then 'Umar (may Allah be pleased with him) poured water into it and drank, then he handed it to 'Ubadah bin al-Samit (may Allah be pleased with him). Then 'Umar (may Allah be pleased with him) said, "If your drink causes you doubt, then dilute its strength with water." And from 'Umar (may Allah be pleased with him): "When two-thirds of the juice is gone, its prohibition and its intoxicating wind (effect) are gone." And it is narrated from Ibrahim al-Nakha'i (may Allah have mercy on him): What people narrate that 'every intoxicant (muskir) is forbidden' is an error and is not established. What is established is that 'every intoxication (sukr) is forbidden.' Similarly, what people narrate that 'whatever intoxicates in large amounts, a small amount of it is forbidden' is not established. Indeed, Ibrahim al-Nakha'i (may Allah have mercy on him) was a master in Hadith[1].

Right Column (Urdu translation/explanation): The argument for Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on them) is the narration that a person came to the presence of Sayyiduna Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) with muthallath (juice cooked down to one-third). You (Hazrat Umar) said that this resembles the 'tila' (ointment) for camels very much; how do you prepare it? He said we cook grape juice until two-thirds of it dries up and one-third remains. Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) poured water into it and drank it, then gave it to Hazrat Ubadah bin Samit (may Allah be pleased with him). Then Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) said that when your wine puts you in doubt, break its intensity with water. And it is narrated from Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) that when two-thirds of the grape syrup is dried by cooking, its prohibition and intoxication are removed. And it is narrated from Hazrat Ibrahim Nakha'i (may Allah have mercy on him) that people who narrate that 'every intoxicant (muskir) is forbidden', this is wrong and not proven. However, it is proven that 'every intoxication (sukr) is forbidden.' Similarly, the narration of people that 'that which is an intoxicant, its small and large amount is forbidden' is not proven, although Ibrahim Nakha'i (may Allah have mercy on him) is an expert scholar of Hadith. (T) [End Table]

In the same [book], it is stated:

[1] Fatawa Qazikhan, Book of Drinks, Chapter on Knowing Drinks, Naval Kishore Lucknow 4/77.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

ख़ानिया में है:

[तालिका] बायां कॉलम (मूल अरबी स्रोत पाठ): अबू हनीफ़ा और अबू यूसुफ़ (अल्लाह उन पर रहम करे) के लिए प्रमाण वह है जो वर्णित है: एक व्यक्ति उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के पास 'मुसल्लस' (एक तिहाई तक पका हुआ रस) लेकर आया। उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने कहा, "यह ऊंटों के लिए इस्तेमाल होने वाले 'तिला' के कितना समान है! आप इसे कैसे बनाते हैं?" आदमी ने कहा, "हम अंगूर के रस को तब तक पकाते हैं जब तक कि उसका दो-तिहाई हिस्सा उड़ न जाए और एक-तिहाई रह जाए।" फिर उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने उसमें पानी डाला और पिया, फिर उन्होंने उसे उबादा बिन अल-सामित (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) को दे दिया। फिर उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने कहा, "यदि आपका पेय आपको संदेह में डाले, तो पानी के साथ उसकी तीव्रता को कम कर दें।" और उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से: "जब रस का दो-तिहाई हिस्सा निकल जाता है, तो उसका निषेध और उसका नशीला प्रभाव खत्म हो जाता है।" और इब्राहिम अल-नखई (अल्लाह उन पर रहम करे) से वर्णित है: लोग जो वर्णन करते हैं कि 'हर नशीली चीज़ (मुसकिर) हराम है' वह एक त्रुटि है और स्थापित नहीं है। जो स्थापित है वह यह है कि 'हर नशा (सुक्र) हराम है।' इसी तरह, लोग जो वर्णन करते हैं कि 'जो बड़ी मात्रा में नशा करता है, उसकी कम मात्रा भी हराम है' वह स्थापित नहीं है। वास्तव में, इब्राहिम अल-नखई (अल्लाह उन पर रहम करे) हदीस में माहिर थे[1]।

दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद/व्याख्या): इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहिमा) की दलील वह रिवायत है कि एक शख़्स सय्यदुना हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की ख़िदमत में 'मुसल्लस' लेकर आया। आपने फ़रमाया कि यह ऊंटों के'तिला' (लेप) के साथ बहुत बहुत मुशाबहत (समानता) रखता है; तुम इसे कैसे बनाते हो? उसने कहा हम अंगूर के रस को पकाते हैं यहाँ तक कि उसका दो-तिहाई हिस्सा सूख जाता है और एक-तिहाई बाकी रह जाता है। हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने इस पर पानी डाल कर पी लिया, फिर हज़रत उबादा बिन सामित (रज़ियल्लाहु अन्हु) को दे दिया। फिर हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया कि जब तुम्हें तुम्हारी शराब शक में डाले तो पानी से उसकी तेज़ी को तोड़ दो। और हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से मरवी (वर्णित) है कि जब अंगूर के शीरे का दो-तिहाई हिस्सा पकाने से सूख जाए तो उसकी हुरमत (निषेध) और नशा जाता रहता है। और हज़रत इब्राहिम नखई (रहमतुल्लाह अलैहि) से मरवी है कि लोग जो यह रिवायत करते हैं कि हर मुसकिर (नशा लाने वाली चीज़) हराम है, यह ग़लत है और

साबित नहीं है। अलबत्ता साबित यह है कि हर सुक्र (नशा) हराम है। इसी तरह लोगों का यह रिवायत करना कि जो मुसकिर है उसका क़लील (थोड़ा) व कसीर (ज़्यादा) हराम है साबित नहीं, हालाँकि इब्राहिम नखई (रहमतुल्लाह अलैहि) हदीस के तबहुर (गहन) आलिम हैं। (त) [तालिका अंत]

इसी में है:

[1] फ़तावा क़ाज़ीख़ाँ किताबुल अशरिबा फ़स्ल फ़ी मारिफ़तुल अशरिबा नवल किशोर लखनऊ 4/77

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۵

خانیہ میں ہے:

[ٹیبل] بایاں کالم (عربی متن): لابی حنیفة و ابی یوسف رحمهما الله تعالیٰ ماروی ان رجلا اتی عمر رضی الله تعالیٰ عنہ بمثلث قال عمر رضی الله تعالیٰ عنہ ما اشبہ هذا بطلاء الابل کیف تصنعونه قال الرجل یطبخ العصیر حتی یذهب ثلثاه ویبقی ثلثه فصب عمر رضي الله تعالی عنه علیه الماء وشرب ثم ناول عبادة بن الصامت رضي الله تعالی عنه ثم قال عمر رضي الله تعالی عنه اذا رابکم شرابکم فاکسروه بالماء وعن عمر رضي الله تعالی عنه اذا ذهب ثلثا العصیر ذهب حرامه وریح جنونه و روی عن ابراهیم النخعی رحمه الله تعالی مایرویه الناس کل مسکر حرام خطاء لم یثبت ، انما الثابت کل سکر حرام و کذا مایرویه الناس ما اسکر کثیره فقلیله حرام لیس بثابت و ابراهیم النخعی رحمه الله تعالیٰ کان حبرا فی الحدیث[1]۔

دایاں کالم (اردو تشریح): امام ابو حنیفہ اور امام ابویوسف رحمۃ الله تعالیٰ علیہما کی دلیل وہ روایت ہے کہ ایک شخص سید حضرت عمر رضی الله تعالیٰ عنہ کی خدمت میں مثلث لے کر آیا آپ نے فرمایا یہ اونٹوں کے طلاء کے ساتھ بہت بہت مشابہت رکھتا ہے تم اس کو کیسے بناتے ہو، اس نے کہا ہم انگور کے رس کو پکاتے ہیں یہاں تک کہ اس کا دو تہائی خشک ہو جاتا ہے اور ایک تہائی باقی رہ جاتا ہے، حضرت عمر رضی الله تعالیٰ عنہ نے اس پر پانی ڈال کر پی لیا، پھر حضرت عبادہ بن صامت رضی الله تعالیٰ عنہ کو دے دیا، پھر حضرت عمر رضی الله تعالیٰ عنہ نے فرمایا جب تمہیں تمہاری شراب شک میں ڈالے تو پانی سے اس کی تیزی کو توڑ دو۔ اور حضرت عمر رضی الله تعالیٰ عنہ سے مروی ہے کہ جب انگور کے شیرہ کا دو تہائی پکانے سے خشک ہو جائے تو اس کی حرمت اور نشہ جاتا رہتا ہے، اور حضرت ابراہیم نخعی رحمۃ الله تعالیٰ سے

مروی ہے کہ لوگ جو یہ روایت کرتے ہیں کہ ہر مسکر (نشہ آور) حرام ہے، یہ غلط ہے اور ثابت نہیں ہے، البتہ ثابت یہ ہے کہ ہر سکر (نشہ) حرام ہے، اسی طرح لوگوں کا یہ روایت کرنا کہ جو مسکر ہے اس کا قلیل و کثیر حرام ہے ثابت نہیں، حالانکہ ابراہیم نخعی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ حدیث کے تبحر عالم ہیں۔ (ت) [ٹیبل کا اختتام]

اسی میں ہے:

[1] فتاوٰی قاضیخان کتاب الاشربۃ فصل فی معرفۃ الاشربۃ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۷۷

Fatawa Rizwia, Volume 25

For Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on them), the proofs are the narrations (Athar) that have been reported verbally and practically regarding the permissibility of strong Nabeedh (a type of fermented drink). Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) mentioned this in the book. It is reported from Imam Abu Hanifa (may Allah Almighty have mercy on him) in the book that he said: "Among the conditions of Sunnah and the community (Ahl al-Sunnah wal-Jama'ah) is not to declare Nabeedh made in jars (al-Jarr) as haraam (forbidden), because declaring it haraam necessitates attributing 'fisq' (wickedness/ sinfulness) to the great Companions (Sahaba) (may Allah Almighty be pleased with them). And it is narrated from him that he said: 'I do not declare strong Nabeedh haraam out of religious duty (diyanatan), nor do I drink it out of personal honor/ chivalry (muru'atan). The great Companions (may Allah Almighty be pleased with them) reached a consensus on the permissibility of Nabeedh, but they were cautious about drinking it due to difference of opinion. Similarly, the predecessors (Salaf) after them used to drink jar-made Nabeedh out of necessity, for example, to help digest food.'" (T)

In 'Khulasa' it is stated: Muhammad bin Muqatil al-Razi said: "If I were given the whole world in its entirety, I would not drink intoxicant (muskir), meaning Nabeedh made from dates and raisins. And if I were given the whole world in its entirety, I would not issue a fatwa (ruling) that it is haraam (forbidden)." (T)

In 'Ghayat al-Bayan' by Allama al-Itqani it is stated: Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) and Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) argued in their position...

1. Fatawa Qadi Khan, Book of Drinks, Section on knowing drinks, Naval Kishore, Lucknow, 4/767.
2. Khulasat al-Fatawa, Book of Drinks, Maktaba al-Habibiya, Quetta, 2/305.

Page 119 of 658

फतावा रिज़विया, खंड 25

इमाम अबू हनीफा और इमाम अबू यूसुफ (अल्लाह उन पर रहम करे) के लिए दलीलें वे आसार (कथन) हैं जो मौखिक और व्यावहारिक रूप से 'कड़ी नबीज़' (एक प्रकार का पेय) की अनुमति पर आए हैं। इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने किताब में इसका उल्लेख किया है। इमाम अबू हनीफा (अल्लाह उन पर रहम करे) से किताब में वर्णित है कि उन्होंने कहा: "सुन्नत और जमाअत की शर्तों में से यह है कि घड़ों में बनी नबीज़ को हराम न करार दिया जाए, क्योंकि इसे हराम करार देने में बड़े सहाबा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) की ओर 'फ़िस्क' (अधर्म) को जोड़ना लाज़िम आता है। और उन्हीं से मनक़ूल (वर्णित) है कि मैं कड़ी नबीज़ को दीन की दृष्टि से हराम करार नहीं देता और बतौरे-मुरव्वत (मर्यादा वश) इसे नहीं पीता। नबीज़ की अनुमति पर बड़े सहाबा (अल्लाह उनसे राज़ी हो) का इजमा (आम सहमति) है, लेकिन वे मतभेद के कारण इसे पीने में एहतियात बरतते थे। इसी तरह उनके बाद के पूर्वज (अस़लाफ़) किसी ज़रूरत के तहत घड़ों में बनी नबीज़ पीते थे, मिसाल के तौर पर खाना हज़म करने के लिए।" (त)

'ख़ुलासा' में है: मुहम्मद बिन मुक़ातिल राज़ी ने कहा: "अगर मुझे सारी दुनिया दे दी जाए तो भी मैं मुसकीर (नशीली चीज़) यानी खजूर और ज़बीब (मुनक्का) की नबीज़ नहीं पियूँगा, और अगर मुझे सारी दुनिया दे दी जाए तो भी इसके हराम होने का फ़तवा नहीं दूँगा।" (त)

ग़ायतुल बयान अल्लामा इतक़ानी में है: इमाम अबू हनीफा (रहमतुल्लाह अलैह) और इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैह) ने अपने कौल (कथन) में दलील पेश की...

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुल अश़रबा, फ़स्ल फ़ी मा'रिफ़तुल अश़रबा, नवल किशोर, लखनऊ, 4/767.
2. ख़ुलास़तुल फ़तावा, किताबुल अश़रबा, मकतबा अल-हबीबिया, क्वेटा, 2/305.

لابی حنیفۃ وابی یوسف رحمھما اللہ تعالی الآثار التي وردت فی اباحۃ النبیذ الشدید قولا وفعلا ذکرھا محمد رحمہ اللہ تعالیٰ فی الکتاب وعن ابی حنیفۃ رحمہ اللہ تعالٰی فی الکتاب وعن ابی حنیفۃ رحمہ اللہ تعالیٰ انہ قال من شرائط السنۃ والجماعۃ ان لا یحرم النبیذ الجرلان فی تحریمہ تفسیق کبار الصحابۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم، وعنہ انہ قال لا احرم النبیذ الشدید دیانۃ ولا اشربہ مروئۃ، اجمع کبار الصحابۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم علی اباحۃ النبیذ واحتاطوا فی شربہ لاجل الاختلاف وکذا السلف عدھم کانوا یشربون نبیذ الجر بحکم الضرورۃ لاستمرآء الطعام -1 | امام ابو حنیفہ وامام ابو یوسف رحمہما اللہ تعالیٰ کی دلیل وہ آثار ہیں جو قولاً اور فعلاً گاڑھی نبیذ کی اباحت پر وارد ہیں۔ اس کو امام محمد علیہ الرحمہ نے کتاب میں ذکر فرمایا۔ امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ نے فرمایا کہ گھڑوں میں بنائی ہوئی نبیذ کو حرام نہ قرار دینا سنت و جماعت کی شرائط میں سے ہے کیونکہ اس کو حرام قرار دینے میں صحابہ کبار رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی طرف فسق کو منسوب کرنا لازم آتا ہے، اور انہی سے منقول ہے کہ میں گاڑھی نبیذ کو از راہِ دیانت حرام قرار نہیں دیتا اور بطور مروّت اس کو نہیں پیتا۔ نبیذ کی اباحت پر صحابہ کبار رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا اجماع ہے مگر وہ بسببِ اختلاف کے اس کو پینے میں احتیاط کرتے تھے۔ اسی طرح ان کے بعد اسلاف کسی ضرورت کے تحت گھڑوں میں بنائی ہوئی نبیذ پیتے تھے مثلاً کھانا ہضم کرنے کے لئے۔ (ت)

خلاصہ میں ہے: عن محمد بن مقاتل الرازی انہ قال لواعطیت الدنیا بحذا فیرھا ما شربت المسکر یعنی نبیذ التمر والزبیب ولو اعطیت الدنیا بحذا فیرھا ما افتیت بانہ حرام 2- | محمد بن مقاتل رازی نے کہا اگر مجھے ساری دنیا دے دی جائے تو بھی مسکر یعنی کھجور اور زبیب کا نبیذ نہیں پیوں گا، اور اگر مجھے ساری دنیا دے دی جائے تو بھی اس کے حرام ہونے کا فتوٰی نہیں دوں گا۔ (ت)

غایۃ البیان علامہ اتقانی میں ہے: واحتج ابو حنیفۃ وابو یوسف فی قولہ | امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اور امام ابو یوسف رحمۃ اللہ

1 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الاشر بۃ فصل فی معرفۃ الاشر بۃ نولکشور لکھنو ۴/ ۷۶۷ 2 خلاصۃ الفتاویٰ کتاب الاشر بۃ مکتبہ الحبیبیہ کوئٹہ ۲/ ۳۰۵

Fatawa Ridawiyyah Volume 25

...at the end with the words of Allah Almighty: "O you who believe! Intoxicants, gambling, [sacrificing on] stone alters [to other than Allah], and divining arrows are but defilement from the work of Satan, so avoid it that you may be successful. Satan only wants to cause between you animosity and hatred through intoxicants and gambling and to avert you from the remembrance of Allah and from prayer. So will you not desist?" The author (may Allah have mercy on him) argued in his second statement from this verse of Allah Almighty that: "O believers! Indeed, wine, gambling, idols, and arrows are impure from the work of Satan, so avoid them so that you may prosper. Indeed, Satan wants to cause hatred and enmity between you through wine and gambling and prevents you from the remembrance of Allah and prayer; so will you refrain?" In fact, the reason (illa) given here for the prohibition of wine (khamr) is preventing one from the remembrance of God and prayer and causing hatred and enmity, and these matters do not occur from drinking a small amount. If we were to leave the noble verse according to its apparent meaning, we would have said that a small amount of wine is not forbidden. However, we have abandoned the apparent meaning of the verse regarding a small amount of wine by consensus (ijma). As for the drinks about which there is disagreement between us, no consensus has occurred regarding the prohibition of a small amount of them. Therefore, a small amount of them will remain permissible due to the apparent meaning of the noble verse, because it neither causes hatred and enmity nor prevents the remembrance of God and prayer. (T)

It is mentioned in the same work: Sheikh-ul-Islam Khawaharzada (may Allah Almighty have mercy on him) stated in his commentary: Ibn Qutaybah mentioned in 'The Book of Drinks' (Kitab al-Ashriba) with his chain of narration from Zayd bin Ali bin al-Husayn bin Ali (may Allah Almighty be pleased with them) that he and his companions drank strong nabidh (a type of fermented drink) at a wedding feast. It was said to him, "O son of the Messenger of Allah! Narrate to us [regarding nabidh from] the Messenger of Allah (peace be upon him)..."

Ghāyat al-Bayān Page 120 of 658

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

... अंत में अल्लाह के इस कथन के साथ: "ऐ ईमान वालों! शराब, जुआ, बुत और पांसे शैतानी काम की नापाकी हैं, इसलिए इनसे बचो ताकि तुम सफल हो जाओ। शैतान तो यही चाहता है कि शराब और जुए के ज़रिए तुम्हारे बीच दुश्मनी और नफ़रत पैदा कर दे और तुम्हें अल्लाह के ज़िक्र और नमाज़ से रोक दे। तो क्या तुम बाज़ आओगे?" लेखक (अल्लाह उन पर रहम करे) ने अपने दूसरे कथन में अल्लाह के इस आदेश से दलील दी है कि: "ऐ ईमान वालों! वास्तव में शराब, जुआ, बुत और पांसे शैतानी कार्य की अशुद्धता हैं, अतः उनसे बचो ताकि तुम सफल हो सको। निस्संदेह, शैतान चाहता है कि शराब और जुए के माध्यम से तुम्हारे बीच घृणा और शत्रुता पैदा करे और तुम्हें अल्लाह के स्मरण और प्रार्थना से रोके, तो क्या तुम रुकोगे?" वास्तव में, यहाँ शराब (ख़म्र) की मनाही का जो कारण (इल्लत) बताया गया है, वह खुदा की याद और नमाज़ से रोकना और नफरत व दुश्मनी पैदा करना है, और ये बातें कम मात्रा में पीने से पैदा नहीं होतीं। यदि हम पवित्र आयत को उसके ज़ाहिरी (प्रत्यक्ष) अर्थ पर छोड़ देते, तो हम कहते कि शराब की थोड़ी मात्रा हराम नहीं है। लेकिन हमने इज्मा (आम सहमति) के कारण शराब की थोड़ी मात्रा के संबंध में आयत के ज़ाहिरी अर्थ को छोड़ दिया है। और जिन पेय पदार्थों के बारे में हमारे बीच मतभेद है, उनकी थोड़ी मात्रा की हरामियत पर इज्मा नहीं हुआ है। इसलिए, उनकी थोड़ी मात्रा पवित्र आयत के ज़ाहिरी अर्थ के कारण जायज़ रहेगी, क्योंकि वह न तो घृणा और शत्रुता का कारण बनती है और न ही खुदा के ज़िक्र और नमाज़ से रोकती है। (त)

इसी में है: शेख-उल-इस्लाम ख्वाहरज़ादा (अल्लाह उन पर रहम करे) ने अपनी शरह (व्याख्या) में कहा: इब्न कुतैबा ने 'किताब अल-अशरीबा' में अपनी सनद (शृंखला) के साथ हज़रत ज़ैद बिन अली बिन हुसैन बिन अली (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के बारे में उल्लेख किया है कि उन्होंने और उनके साथियों ने एक वलीमा (भोज) में गाढ़ी नबीज़ पी। उनसे कहा गया, "ऐ अल्लाह के रसूल के बेटे! हमें नबीज़ के बारे में अल्लाह के रसूल (उन पर शांति हो) से हदीस सुनाएं.."

ग़ायत अल-बयान पेज 120 of 658

الآخر بقولہ تعالیٰ "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْۤا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْاَنْصَابُ وَ الْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّیْطٰنِ فَاجْتَنِبُوْهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ۝ اِنَّمَا یُرِیْدُ الشَّیْطٰنُ اَنْ یُّوْقِعَ بَیْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَآءَ فِی الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ وَ یَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَ عَنِ الصَّلٰوةِۚ فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ ۝" تعالیٰ علیہ نے اپنے دوسرے قول میں اللہ تعالیٰ کے اس ارشاد سے استدلال کیا ہے کہ "اے ایمان والو! بیشک خمر، جوا، بت اور پانسے نجس ہیں شیطانی عمل سے تو ان سے بچو تاکہ تم فلاح پاؤ، بیشک شیطان خمر اور جوئے سے تمہارے درمیان بغض و عداوت ڈالنا چاہتا ہے اور تمہیں اللہ تعالیٰ کے ذکر اور نماز سے روکتا ہے تو کیا تم باز آؤ گے"۔ تحقیق یہاں تحریم خمر کی جو علت بیان کی گئی وہ ذکر الٰہی اور نماز سے روکنا اور بغض و عداوت واقع کرنا ہے اور یہ امور قلیل کے پینے سے حاصل نہیں ہوتے اگر ہم آیت کریمہ کو اس کے ظاہر پر چھوڑتے تو یوں کہتے کہ خمر میں سے قلیل حرام نہیں ہے لیکن ہم نے اجماع کے ساتھ آیت کریمہ کے ظاہر کو ترک کر دیا ہے اور جو شرابیں ہمارے درمیان متنازعہ ہیں ان کے قلیل کی حرمت پر اجماع واقع نہیں ہوا لہذا ان کا قلیل آیت کریمہ کے ظاہر کی وجہ سے مباح رہے گا کیونکہ وہ نہ تو بغض و عداوت کا موجب ہے اور نہ ہی ذکر خدا اور نماز سے روکتا ہے۔(ت)

اسی میں ہے: قال شیخ الاسلام خواھر زادہ رحمہ اللہ تعالیٰ فی شرحہ ذکر ابن قتیبہ فی کتاب الاشربہ باسنادہ عن زید بن علی بن الحسین علی رضی اللہ تعالیٰ عنہم انہ شرب ھو واصحابہ نبیذا شدیدا فی ولیمۃ فقیل لہ یا ابن رسول اللہ حَدَّثَنَا شیخ الاسلام خواہر زادہ نے اپنی شرح میں فرمایا کہ ابن قتیبہ نے کتاب الاشربہ میں اپنی سند کے ساتھ حضرت زید بن علی بن حسین بن علی رضی اللہ تعالیٰ

عنہم کے بارے میں ذکر کیا کہ انہوں نے اور ان کے ساتھیوں نے ایک ولیمہ میں گاڑھی نبیذ پی تو ان سے کہا گیا اے ابن رسول! ہمیں نبیذ سے متعلق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم...

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Relate the Hadith which you heard from your ancestors from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) regarding Nabeez (date-water). He said, 'My father narrated to me from my grandfather Ali bin Abi Talib (may Allah be pleased with them) from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that he said: My Ummah will follow the ways of the Children of Israel, following them step by step, just as one feather of an arrow matches another and one shoe matches another. Allah Almighty tested the Children of Israel with the river of Talut (Saul), making it lawful for them to drink a handful and forbidding them to drink their fill. Similarly, Allah has tested you with this Nabeez; drinking it to satisfaction is lawful, but drinking to the point of intoxication is forbidden.'

The Hadith of Ibn Ziyad, which we have narrated from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) regarding the issue of Khalitain (mixed drinks), is one of the strongest evidences for this. The intent of the narration cited by the opponent is the intoxicating amount, not the small amount, because one of the narrators of the Hadith used as evidence by the opponent is our master Ibn Umar (may Allah be pleased with him). Had a small amount been intended, he would not have acted against his own narration, nor would Ibn Ziyad have attributed sin to him. Likewise, the statement of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that 'Khamr (wine) itself is forbidden, while in other drinks, the intoxicating part is forbidden' is evidence that the Hadith narrated by the opponent refers to the intoxicating amount and not a small amount.

Page 121 of 658

फतावा रज़विया, जिल्द 25

वह हदीस सुनाएँ जो आपने अपने पूर्वजों से अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के माध्यम से नबीज़ (खजूर के पानी) के बारे में सुनी है। उन्होंने कहा, 'मेरे पिता ने मुझसे मेरे दादा हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) से, उन्होंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की कि आपने फ़रमाया: मेरी उम्मत बनी इसराइल के तौर-तरीकों को अपना लेगी और उनके बराबर हो जाएगी जैसे एक तीर दूसरे तीर के और एक जूता दूसरे जूते के बराबर होता है। अल्लाह तआला ने बनी इसराइल की परीक्षा तालूत की नहर से ली थी कि उनके लिए चुल्लू भर पानी हलाल किया और पेट भरकर पीना हराम किया। इसी तरह अल्लाह ने तुम्हारी परीक्षा इस नबीज़ से ली है; इसे पेट भरकर पीना हलाल है और नशे की हद तक पीना हराम है।'

इब्ने ज़ियाद की हदीस, जिसे हमने ख़लीतैन (मिश्रित पेय) के मसले में हज़रत इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया है, वह इसकी सबसे बड़ी दलीलों में से एक है। और विरोधी ने जो रिवायत की है उससे मुराद नशे की मात्रा है न कि थोड़ी मात्रा, क्योंकि जिस हदीस से विरोधी ने दलील दी है उसके रावीयों में से एक सैयदना इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) हैं। अगर इससे थोड़ी मात्रा मुराद होती तो वह अपनी ही रिवायत के खिलाफ अमल न करते और न ही इब्ने ज़ियाद उनकी तरफ़ फस्क़ (पाप) को मंसूब करते। इसी तरह इब्ने अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का यह कहना कि '़ख़म्र (शराब) तो असल में हराम है जबकि बाकी शराबों में से नशा लाने वाली मात्रा हराम है' इस बात की दलील है कि विरोधी द्वारा रिवायत की गई हदीस से मुराद नशे की मात्रा है न कि थोड़ी मात्रा।

पृष्ठ 658 का 121

بحدیث سمعته من أبائك عن رسول الله صلی الله تعالی علیہ وسلم فی النبیذ فقال حدثنی ابی عن جدی علی بن ابی طالب رضی الله تعالٰی عنہم عن النبي صلی الله تعالٰی علیہ وسلم انہ قال ینزل امتی علی منازل بنی اسرائیل حذو القذة بالقذة والنعل بالنعل ان الله تعالٰی ابتلی بنی اسرائیل بنهر طالوت واحل لهم منه الغرفة وحرم منه الرّیّ وان الله ابتلاکم بهذه النبیذ و احل منه الری و حرم منه السکر وحدیث ابن زیاد الذی رویناه عن ابن عمر فی مسئلۃ الخلیطین من ادل الدلائل وان المراد مارواه الخصم القدر المسکر لا القلیل لان احد رواۃ الحدیث الذی احتج به الخصم ابن عمر فلو کان القلیل ہو المراد لم یعمل بخلاف مارواه ولم یفسقہ ابن زیاد وکذلك قول ابن عباس رضی الله تعالی عنہما حرمت الخمر بعینها والسکر من کل شراب دلیل علی ان المراد من حدیث الخصم القدر المسکر لا المسکر لان احد رواۃ

وہ حدیث سنائیں جو آپ نے اپنے آباؤ اجداد سے سنی ہے تو انہوں نے فرمایا کہ مجھ سے حدیث بیان کی میرے والد نے انہوں نے میرے جد حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے انہوں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے کہ میری امت بنی اسرائیل کے طور طریقے اپنا کر یوں ان کے برابر ہوجائے گی جیسے تیر تیر کے اور جوتا جوتے کے برابر ہوتا ہے، اللہ تعالٰی نے بنی اسرائیل کا امتحان نہر طالوت کے ساتھ لیا کہ ان کے لئے چلو بھر پانی حلال اور سیر ہو کر پینا حرام کیا اور تمہارا امتحان اللہ تعالٰی نے اس نبیذ کے ساتھ لیا، اس کو سیر ہو کر پینا حلال اور حد نشہ تک پینا حرام کیا ہے۔ حدیث ابن زیاد جس کو ہم نے مسئلہ خلیطین میں حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا وہ اس کی سب سے بڑی دلیل ہے۔ اور مخالف نے جو روایت کیا ہے اس سے مراد قدرِ مسکر ہے نہ کہ قلیل، کیونکہ مخالف نے جس حدیث سے استدلال کیا ہے اس کے راویوں میں سے ایک سیدنا ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ ہیں۔ اگر اس سے قلیل مراد ہوتا وہ اپنی روایت

کے خلاف نہ کرتے اور نہ ہی ابن زیاد ان کی طرف فسق کو منسوب کرتے۔ اسی طرح ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا قول کہ خمر تو بعینہ حرام ہے جبکہ باقی شرابوں سے نشہ آور حرام ہے اس بات کی دلیل ہے کہ مخالف کی روایت کردہ حدیث سے مراد قدرِ مسکر ہے نہ کہ قلیل۔

Fatawa Razawiya, Volume 25

Because one of the narrators of the aforementioned Hadith is Sayyiduna Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), and it is irrational to think that Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) would narrate a Hadith and then speak contrary to it. Imam al-Karkhi (may Allah have mercy on him) has elaborated extensively in his Mukhtasar (compendium) on the reports from the Companions and the Successors with authentic chains of narration regarding the lawfulness of strong Nabidh. We have omitted their mention for fear of prolixity. The gist is that the great figures among the Companions of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and the people of Badr, such as Umar, Ali, Abdullah bin Mas'ud, and Abu Mas'ud (may Allah be pleased with them), used to consider the drinking of Nabidh lawful. Such was also the position of al-Sha'bi and Ibrahim al-Nakha'i. It is mentioned in the commentary of al-Aqta' that a certain ignorant person took a path in this matter by which he intended vilification and depravity among the common folk. When the path of proof became restricted for him, he said: It is narrated from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that he said: "Some people of my Ummah will surely drink wine, giving it various names," and this speaker added, "they are the companions of Abu Hanifa." This is the speech of one who is ignorant of the rulings, the transmissions, and the reports, and a fanatic with little piety who does not care what he says. Then it should be said to this speaker: What you have attributed by this statement to the companions of Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him), you have in fact intended the righteous predecessors (Salaf al-Salih).

फतावा रज़विया, जिल्द 25

चूंकि उक्त हदीस के रावियों (वर्णनकर्ताओं) में से एक सैयदुना इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) भी हैं, और यह बात बुद्धि से परे है कि इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) एक हदीस बयान करें और फिर उसके विरुद्ध बात कहें। इमाम अल-करखी (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने अपनी किताब 'मुख़्तसर' में गाढ़ी नबीज़ (खजूर की शराब) को हलाल ठहराने के बारे में सहाबा और ताबिईन के बयानों को प्रामाणिक शृंखलाओं (सनद) के साथ बहुत विस्तार से बताया है। हमने विस्तार के डर से उनका उल्लेख छोड़ दिया है। सारांश यह है कि पैगंबर (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) के प्रमुख साथियों और बद्र की लड़ाई के नायकों, जैसे हज़रत उमर, अली, अब्दुल्लाह बिन मसूद और अबू मसूद (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम) ने नबीज़ पीने को हलाल माना था। यही विचार इमाम शाबी और इब्राहिम नख़ई का भी था। शरह अल-अक्ता में उल्लेख है कि एक अज्ञानी व्यक्ति ने इस मामले में ऐसा रास्ता चुना जिसका उद्देश्य आम लोगों के बीच बुराई और अनैतिकता फैलाना था। जब उसके पास दलीलों का अभाव हो गया, तो उसने कहा: नबी (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) से रिवायत है कि आपने फरमाया: "मेरी उम्मत के कुछ लोग निश्चित रूप से शराब पिएंगे और उसके अलग-अलग नाम रख लेंगे", और इस कहने वाले ने कहा कि वे इमाम अबू हनीफ़ा के साथी हैं। यह उस व्यक्ति की बात है जो नियमों, रिवायतों और ऐतिहासिक तथ्यों से अनभिज्ञ है, और एक कट्टर व्यक्ति है जिसमें ईश-भय (तक़वा) की कमी है, जो यह परवाह नहीं करता कि वह क्या कह रहा है। फिर उस व्यक्ति से कहा जाए: तुमने इस कथन के माध्यम से इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के साथियों पर जो आरोप लगाया है, उससे तुम्हारा वास्तविक उद्देश्य नेक पूर्वजों (सलफ़-ए-सालेहीन) को अपमानित करना था।

کیونکہ حدیث مذکور کے راویوں میں سے ایک سیدنا ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما بھی ہیں اور یہ بات عقل سے بعید ہے کہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما ایک حدیث روایت فرمائیں، پھر خود اس کے خلاف فرمائیں، گاڑھی نبیذ کے حلال ہونے سے متعلق صحابہ و تابعین کے آثار کو صحیح سند کے ساتھ روایت کرنے میں امام کرخی علیہ الرحمۃ نے اپنی مختصر میں بہت طوالت فرمائی ہم نے طوالت کے ڈر سے ان کے ذکر کو ترک کر دیا۔ خلاصہ یہ کہ اکابر اصحاب رسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم اور اہل بدر جیسے حضرت عمر، علی، عبد اللہ ابن مسعود اور ابو مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہم نبیذ کے پینے کو حلال قرار دیتے تھے اور یہی موقف ہے شعبی اور ابراہیم نخعی کا۔ شرح اقطع میں ہے کہ ایک جاہل نے اس مسئلہ میں ایسا راستہ اختیار کیا جس سے اس کا مقصد لوگوں کے ہاں برائی اور فسق کو رائج کرنا ہے، جب اس کے لئے دلیل کا راستہ تنگ ہو گیا تو اس نے کہا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کا فرمان ہے میری امت میں سے کچھ لوگ ضرور شراب پئیں گے اور اس کے مختلف نام رکھ لیں گے، وہ لوگ امام ابو حنیفہ کے اصحاب ہیں۔ یہ اس کا کلام ہے جو احکام، نقل اور آثار سے جاہل اور متعصب اور تقویٰ میں بہت گھٹیا ہے، اس کی پروا نہیں کرتا کہ وہ کیا کہہ رہا ہے۔ پھر اس قائل کو کہا جائے کہ جو کچھ تو نے امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ کے اصحاب کی طرف منسوب کیا ہے اس سے تیرا (مقصد سلف صالحین ہی تھا)۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Column]: And it is not possible for you to explicitly state this because the companions of Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) did not innovate a saying in this matter; rather, they said what the companions of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) and the prominent and ascetic Tabi'in (successors) said. And how can one think of Umar, Ali, Ibn Mas'ud, Ibn Abbas, Ammar bin Yasir, and Alqama bin al-Aswad that they drank wine by mistake due to its name, until this speaker corrected the reality of the name for them? He thinks well of himself and poorly of the predecessors; indeed, this is audacity in religion. And Shaykh al-Islam Khwahar Zada said in his commentary that it is narrated that a man asked Ibrahim al-Harbi in the City of Islam, in the Mansur Mosque on the western side, saying: "Our Imam drinks nabidh (date wine); should I pray behind him?" Ibrahim said to him: "What do you think, if you had met Alqama and al-Aswad, would you have prayed behind them?" He said, "Yes." The questioner did not understand the answer, so he repeated the question. Ibrahim said, "I have already answered you." And analogy is with Abu Hanifa and Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on them), because Allah Almighty has not prohibited anything that people intend among the forbidden things in this world except that He has made permissible that which suffices for it. Do you not see that when He prohibited...

[Urdu Column]: ...intention of the righteous predecessors, to explicitly state which is not possible for you because the companions of Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) did not say anything new, but rather said exactly what the companions of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) and the respected and ascetic successors (Tabi'in) said. What can be assumed about Hazrat Umar, Ali, Ibn Mas'ud, Ibn Abbas, Ammar bin Yasir, and Alqama bin Aswad (may Allah be pleased with them)—did they drink wine by changing its name? Until this speaker corrected them with the real name and had a good opinion of himself while having a bad opinion of the predecessors. Undoubtedly, this is audacity in religion. Shaykh al-Islam Khwahar Zada said in his commentary that it is narrated that a person asked Ibrahim Harbi in the City of Islam at the Mansur Mosque on the western side: "Our Imam drinks nabidh; should we pray behind him?" Ibrahim said, "What is your opinion, if you had found Alqama and Aswad, would you have prayed behind them?" He said, "Yes." Although the questioner could not understand Ibrahim Harbi's answer, so he asked the same question again, and Ibrahim said, "Certainly, I have already answered you." The analogy of Imam Abu Hanifa and Imam Abu Yusuf

(may Allah Almighty have mercy on them) is supportive because Allah Almighty has not made anything forbidden in the world that people intend except that He has made so much permissible from it that people's needs are fulfilled. Have you...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी कॉलम]: और आपके लिए इसे स्पष्ट रूप से कहना संभव नहीं है क्योंकि अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के साथियों ने इस मामले में कोई नई बात नहीं कही, बल्कि वही कहा जो अल्लाह के रसूल (अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के साथियों और प्रतिष्ठित और तपस्वी ताबिईन (उत्तराधिकारियों) ने कहा था। और उमर, अली, इब्न मसूद, इब्न अब्बास, अम्मार बिन यासिर और अलक़मा बिन अल-असवद के बारे में क्या धारणा हो सकती है कि उन्होंने नाम की गलती के कारण शराब पी, यहाँ तक कि इस वक्ता ने उनके लिए नाम की वास्तविकता को सुधारा? वह अपने बारे में अच्छा और पूर्वजों के बारे में बुरा सोचता है; वास्तव में, यह धर्म में धृष्टता है। और शेखुल इस्लाम ख्वाहर ज़ादा ने अपनी व्याख्या में कहा है कि यह वर्णित है कि मदीनतुल इस्लाम में मंसूर मस्जिद के पश्चिमी हिस्से में एक व्यक्ति ने इब्राहिम अल-हरबी से पूछा: "हमारा इमाम नबीज़ (खजूर की शराब) पीता है; क्या मैं उसके पीछे नमाज़ पढ़ूँ?" इब्राहिम ने उससे कहा: "तुम्हारा क्या विचार है, यदि तुम अलक़मा और अल-असवद से मिलते, तो क्या तुम उनके पीछे नमाज़ पढ़ते?" उसने कहा, "हाँ।" पूछने वाला उत्तर नहीं समझ सका, इसलिए उसने फिर से सवाल किया। इब्राहिम ने कहा, "मैंने तुम्हें पहले ही जवाब दे दिया है।" और सादृश्य इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ (अल्लाह उन पर दया करे) के साथ है, क्योंकि अल्लाह तआला ने दुनिया में वर्जित चीजों में से किसी ऐसी चीज़ को हराम नहीं किया जिसका लोग इरादा करते हैं, सिवाय इसके कि उसने वह सब कुछ जायज़ कर दिया जो उसके लिए पर्याप्त हो। क्या तुमने नहीं देखा कि जब उसने हराम किया...

[उर्दू कॉलम]: ...नेक पूर्वजों का इरादा, जिसे स्पष्ट करना आपके लिए संभव नहीं है क्योंकि इमाम अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के साथियों ने कोई नई बात नहीं कही, बल्कि वही कहा जो अल्लाह के रसूल (अल्लाह की उन पर शांति और आशीर्वाद हो) के साथियों और सम्मानित और तपस्वी उत्तराधिकारियों (ताबिईन) ने कहा था। हज़रत उमर, अली, इब्न मसूद, इब्न अब्बास, अम्मार बिन यासिर और अलक़मा बिन असवद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के बारे में क्या माना जा सकता है —क्या उन्होंने नाम बदलकर शराब पी थी? यहाँ तक कि इस वक्ता ने उन्हें असली नाम के साथ सुधारा और अपने बारे में अच्छा विचार रखा जबकि पूर्वजों के बारे में बुरा विचार रखा। निस्संदेह, यह धर्म में धृष्टता है। शेखुल इस्लाम ख्वाहर ज़ादा ने अपनी व्याख्या में कहा है कि यह वर्णित है कि मदीनतुल इस्लाम में मंसूर मस्जिद के पश्चिमी हिस्से में एक व्यक्ति ने इब्राहिम हरबी से पूछा: "हमारा इमाम नबीज़ पीता है; क्या हम उसके पीछे नमाज़ पढ़ लिया करें?" इब्राहिम ने कहा, "आपका क्या

विचार है, यदि आप अलक़मा और असवद को पा लेते, तो क्या आप उनके पीछे नमाज़ पढ़ते?" उसने कहा, "हाँ।" हालाँकि पूछने वाला इब्राहिम हरबी के उत्तर को नहीं समझ सका, इसलिए उसने फिर से वही प्रश्न पूछा, और इब्राहिम ने कहा, "निश्चित रूप से, मैं आपको पहले ही उत्तर दे चुका हूँ।" इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम अबू यूसुफ़ (अल्लाह उन पर दया करे) का सादृश्य समर्थक है क्योंकि अल्लाह तआला ने दुनिया में वर्जित चीजों में से कोई भी ऐसी चीज़ हराम नहीं की जिसका लोग इरादा करते हैं, सिवाय इसके कि उसने उसमें से इतना कुछ जायज़ कर दिया जिससे लोगों की ज़रूरत पूरी हो जाए। क्या आपने...

[عربی متن]: و لم یمکنك التصریح بذلك لان اصحاب ابی حنیفة رضي الله تعالی عنه ما ابتدعوا في ذلك قولا بل قالوا ما قاله اصحاب رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم و وجوه التابعین وزهادهم و کیف یظن بعمر وعلی وابن مسعود وابن عباس وعمار بن یاسر و علقمه بن الاسود انهم شربوا الخمر غلطا في اسمها حتی استدرك علیهم هذا القائل حقیقة الاسم ویحسن الظن بنفسه و یسیئ الظن بلسلفه، ان هذه الجرأة في الدین، وقال شیخ الاسلام خواهر زاده في شرحه روي ان رجلا سال ابراهیم الحربي في مدینة الاسلام في جامع المنصور بالجانب الغربي فقال لنا امام یشرب النبیذا فأصلی خلفه فقال له ابراهیم ارأیت لو ادرکت علقمة والاسود اکنت تصلی خلفهما قال نعم ولم یفهم السائل الجواب فاعاد السؤال فقال له ابراهیم قد اجبتك، والقیاس مع ابي حنیفة و ابي یوسف رحمهما الله تعالی لان الله تعالی لم یحرم شیئا یقصده الناس من المحرمات فی الدنیا الا اباح ما یغنی عنه الاتری انه لما حرم

[اردو متن]: ارادہ سلف صالحین ہیں جس کی تصریح کرنا تیرے لئے ممکن نہیں کیونکہ امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے اصحاب نے یہ کوئی نئی بات نہیں کہی بلکہ وہی کچھ کہا ہے جو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے صحابہ اور معزز و زاہد تابعین نے کہا ہے۔ اس کا کیا گمان ہے حضرت عمر، علی، ابن مسعود، ابن عباس، عمار بن یاسر اور علقمہ بن اسود رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے بارے میں، کیا انہوں نے نام تبدیل کرکے شراب پی۔ حتی کہ اس قائل نے ان پر حقیقی نام کے ساتھ اصلاح کی اور اپنے بارے میں حسن ظن جبکہ اسلاف کے بارے میں برا گمان کیا، بلاشبہ یہ دین میں جسارت ہے۔ شیخ الاسلام خواہر زادہ نے اپنی شرح میں کہا مروی ہے کہ ایک شخص نے مدینۃ الاسلام کی جامع منصور کی جانب مغربی میں ابراہیم حربی سے سوال کیا کہ ہمارا امام نبیذ پیتا ہے کیا ہم اس کے پیچھے نماز پڑھ لیا کریں؟ تو ابراہیم نے کہا تیرا کیا خیال ہے

اگر تو علقمہ واسود کو پالے تو کیا تو ان کے پیچھے نماز پڑھے گا؟ اس نے کہا ہاں، حالانکہ وہ سائل ابراہیم حربی کے جواب کو نہ سمجھ سکا چنانچہ اس نے دوبارہ وہی سوال کیا تو ابراہیم نے فرمایا بیشک میں تجھے جواب دے چکا ہوں۔ قیاس امام ابو حنیفہ و امام ابو یوسف رحمتہ اللہ تعالیٰ علیہما کا مؤید ہے کیونکہ اللہ تعالیٰ نے دنیا میں محرمات میں سے کوئی چیز حرام نہ فرمائی جس کا قصد لوگ کرتے ہیں مگر اس میں سے اتنا کچھ مباح فرمایا جس سے لوگوں کی حاجت پوری ہوتی ہو۔ کیا تو نے

Fatawa Razviya, Volume 25

[Top Section] [Arabic Text]: Meat of swine and carrion—He permitted types of meat that suffice for them. And when He prohibited marrying close relatives (Mahrams) and joining between Mahrams (in marriage), He permitted (marrying) strangers. Likewise here, intoxicating drink is something people seek, so when He prohibited types of it, there must be a type that is permitted, sufficing for it and taking its place. That is according to what they both (the two sheikhs) said. As for those who prohibited all types of intoxicating drinks such that no permitted kind of its genus is found, that would be contrary to principles, and what is contrary to principles is not permissible. (Ending concisely)[1]

[Urdu Text]: Don't you see that when Allah the Almighty declared the flesh of swine and carrion forbidden, He also declared some types of meat lawful through which people fulfill their needs? And when He forbade marriage with close relatives (Mahrams) and combining two Mahram women in marriage, He made marriage with non-Mahram women lawful. Similarly, it will be the same in the issue of wine, because refreshing wine is also a thing that people desire. When Allah the Almighty made some of its varieties forbidden, there must necessarily be some kind of it that is lawful from which people may benefit and which would stand in its place. And this point is achieved in the saying of the Two Sheikhs. But those who declared all refreshing types of wine forbidden, such that no lawful type is found in its genus, then this is against the principles, and being against the principles is not permissible. Ending concisely (T)

[Middle Section] [Urdu Text]: The scribe of the school of thought, our master Imam Muhammad (may Allah be pleased with him), says in the book 'Al-Muwatta':

[Bottom Section] [Arabic Text]: Malik informed us, Dawud ibn al-Husayn informed us from Waqid ibn Amr ibn Sa'd ibn Mu'adh, from Mahmud ibn Labid al-Ansari, from Umar ibn al-Khattab: When he came to Syria, the people of Syria complained to him about the epidemic of the land or its heaviness. They said, 'Nothing is suitable for us except this drink.' He said, 'Drink honey.' They said, 'Honey is not suitable for us.' A man from the people of the land said to him, 'Would you like...'

[Urdu Text]: Hazrat Imam Malik (may Allah have mercy on him) informed us with his chain of narration that the Commander of the Faithful, Hazrat Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him), when he came to Syria, the people of Syria complained about the plague and dearness in their land, saying that no treatment

other than this wine suits us. You said, 'Drink honey.' They said, 'Honey does not suit us.' [A man] of that region [said]...

[1] Ghayat al-Bayan

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[शीर्ष भाग] [अरबी पाठ]: सूअर का मांस और मुर्दार—उसने मांस के ऐसे प्रकारों की अनुमति दी जो उनके लिए पर्याप्त हैं। और जब उसने करीबी रिश्तेदारों (महरम) से निकाह और महरमों को निकाह में जमा करने को हराम किया, तो उसने अजनबियों (गैर-महरम) से निकाह की अनुमति दी। इसी तरह यहाँ, नशीला पेय वह चीज़ है जिसे लोग चाहते हैं, इसलिए जब उसने इसके कुछ प्रकारों को हराम किया, तो उसका कोई प्रकार हलाल होना चाहिए जो उसके लिए पर्याप्त हो और उसका स्थान ले ले। यह वही है जो उन दोनों (शेखैन) ने कहा था। जहाँ तक उनकी बात है जिन्होंने नशीले पेयों के सभी प्रकारों को हराम कर दिया, जिससे उसकी श्रेणी में कोई हलाल प्रकार न मिले, तो यह उसूल (सिद्धांतों) के खिलाफ होगा, और जो उसूलों के खिलाफ है वह जायज़ नहीं है। (संक्षेप में)[1]

[उर्दू पाठ]: क्या आपने नहीं देखा कि जब अल्लाह तआला ने सूअर और मुर्दार का मांस हराम किया, तो मांस की कुछ किस्में हलाल भी कर दीं जिससे लोग अपनी ज़रूरत पूरी करते हैं। और जब महरमों से निकाह और दो महरमों को निकाह में जमा करना हराम किया, तो गैर-महरम औरतों के साथ निकाह को हलाल फरमाया। इसी तरह यहाँ शराब के मसले में होगा क्योंकि राहत देने वाली शराब भी एक ऐसी चीज़ है जिसका लोग इरादा करते हैं। जब अल्लाह तआला ने इसकी कुछ किस्मों को हराम किया, तो इसकी कोई किस्म हलाल भी ज़रूर होगी जिससे लोग फायदा उठाएँ और वह उसका स्थान ले ले। और यह बात शैख़ैन के कौल में मिलती है। लेकिन जिन्होंने शराब की तमाम राहत देने वाली किस्मों को हराम करार दिया, कि उसकी श्रेणी में से कोई भी किस्म हलाल नहीं पाई जाती, तो यह उसूल के खिलाफ है, और उसूल के खिलाफ जायज़ नहीं है। (संक्षेप में)

[मध्य भाग] [उर्दू पाठ]: मज़हब के मुहर्रिर (लेखक), हमारे आका इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) किताब 'अल-मुवत्ता' में फरमाते हैं:

[निचला भाग] [अरबी पाठ]: मालिक ने हमें बताया, दाऊद इब्न अल-हुसैन ने वाकिद इब्न अम्र इब्न साद इब्न मुआद से, महमूद इब्न लबीद अल-अंसारी से, उमर इब्न अल-खत्ताब से हमें खबर दी: जब वह शाम आए, तो शाम के लोगों ने उनसे ज़मीन की महामारी या उसके भारीपन की शिकायत की। उन्होंने कहा, 'हमारे लिए इस पेय के अलावा कुछ भी उपयुक्त नहीं है।' उन्होंने कहा, 'शहद पियो।' उन्होंने कहा, 'शहद हमारे लिए उपयुक्त नहीं है।' उस ज़मीन के एक आदमी ने उनसे कहा, 'क्या आप चाहेंगे...'

[उर्दू पाठ]: हज़रत इमाम मालिक (रहमतुल्लाह अलैह) ने अपनी सनद के साथ हमें खबर दी कि अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर बिन अल-खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) जब शाम तशरीफ लाए, तो शाम के लोगों ने अपनी ज़मीन पर वबा (महामारी) और भारीपन की शिकायत की और कहा कि हमें इस शराब के अलावा कोई इलाज रास नहीं आता। आपने फरमाया, 'शहद पियो।' उन्होंने कहा, 'हमें शहद रास नहीं आता।' उसी इलाके के[एक आदमी ने]...

[1] गायत अल-बयान

पृष्ठ 124/658

[Arabic Text] [Top Section]: لحم الخنزیر والمیتة اباح انواعاً من اللحوم تغنی عنها ولما حرم نکاح المحارم والجمع بین المحارم اباح من الاجنبیات کذلك لههنا فالشراب المطرب شیئ یقصده الناس فلما حرم منه انواعاً یجب ان یکون نوع منه مباحاً یغنی عنه ویقوم مقامه وذلك فیما قالاہ۔ فاما من حرم جمیع انواع الاشربة المطربة بحیث لا یوجد من جنسه مباح یکون ذلك خلاف الاصول وخلاف الاصول لا یجوز 1 اھ باختصار۔

[Urdu Text]: دیکھا نہیں کہ اللہ تعالٰی نے جب خنزیر و مردار کا گوشت حرام فرمایا تو کچھ اقسام گوشت کی حلال بھی فرمادیں جس سے لوگ اپنی حاجت پوری کرتے ہیں اور جب محرمات سے نکاح اور دو آپس میں محرم عورت کو نکاح میں جمع کرنا حرام کیا تو غیر محرم عورتوں کے ساتھ نکاح کو حلال فرمایا۔ اسی طرح یہاں شراب کے مسئلہ میں ہوگا کیونکہ فرحت بخش شراب بھی ایک شئی ہے جس کا لوگ قصد کرتے ہیں۔ جب اللہ تعالٰی نے اس کی کچھ انواع کو حرام کیا تو اس کی کوئی قسم حلال بھی ضرور ہوگی جس سے لوگ نفع اٹھائیں اور وہ اس کے قائم مقام ہو جائے اور یہ بات شیخین کے قول میں حاصل ہوتی ہے، لیکن جنہوں نے شراب کی فرحت بخش تمام اقسام کو حرام قرار دیا کہ اس کی جنس میں سے کوئی نوع بھی مباح نہیں پائی جاتی تو یہ خلاف اصول ہے اور خلاف اصول جائز نہیں اہ باختصار (ت)

[Urdu Text] [Middle Section]: محرر مذہب سیدنا امام محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ کتاب الموطا میں فرماتے ہیں:

[Arabic Text] [Bottom Section]: اخبرنا مالك اخبرنا داؤد بن الحصين عن واقد بن عمرو بن سعد بن معاذ عن محمود بن لبيد الانصارى عن عمر بن الخطاب حين قدم الشام شكى اليه اهل الشام وباء الارض او ثقلها قالوا لا يصلح لنا الا هذا الشراب قال اشربوا لعسل قالوا لا يصلحنا العسل قال له رجل من اهل الارض هل لك ان

[Urdu Text]: حضرت امام مالک رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے اپنی سند کے ساتھ ہمیں خبر دی کہ امیر المومنین حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ جب شام تشریف لائے تو اہل شام نے اپنی سر زمین پر وباء اور گرانی کی شکایت کرتے ہوئے کہا کہ ہمیں اس شراب کے علاوہ کوئی علاج موافق نہیں آتا۔ آپ نے فرمایا شہد پیو، انہوں نے کہا ہمیں شہد موافق نہیں آتا۔ اسی علاقے کے

Fatawa Razawiya, Volume 25

“Shall I make for you a drink from this that does not intoxicate?” He (Umar) replied, “Yes.” So they cooked it until two-thirds had evaporated and one-third remained. They brought it to Umar bin al-Khattab. He dipped his finger into it, then lifted his hand, and it (the syrup) followed, stretching out. He said, “This ‘Tila’ (concentrated syrup) is like the ‘Tila’ used for camels.” Then he ordered them to drink it. Ubadah bin as-Samit (Allah be pleased with him) said, “By Allah, have you made it permissible?” He (Umar) replied, “Not at all, by Allah, I have not made it permissible. O Allah, I do not make permissible for them anything You have forbidden to them, nor do I forbid them anything You have made permissible for them.” Imam Muhammad (may Allah’s mercy be upon him) said: “And by this we take the view that there is no harm in drinking ‘Tila’ from which two-thirds has evaporated and one-third remains, provided it does not intoxicate. However, there is no good in any aged intoxicating wine.” (T)

He also states in Kitab al-Athar:

1. Muwatta Imam Muhammad, Kitab al-Hudud, Bab Nabidh al-Tila, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, pp. 216-217.

Page 125 of 658

"क्या मैं आपके लिए इस (पेय) में से कुछ ऐसा बनाऊं जो नशा न दे?" उन्होंने (उमर) कहा, "हाँ।" तो उन्होंने इसे तब तक पकाया जब तक कि दो-तिहाई हिस्सा खत्म नहीं हो गया और एक-तिहाई शेष बचा। वे इसे उमर बिन अल-खत्ताब के पास ले आए। उन्होंने इसमें अपनी उंगली डाली, फिर अपना हाथ उठाया, तो वह (गाढ़ा होने के कारण) खिंचता हुआ उंगली के साथ ऊपर आया। उन्होंने कहा, "यह 'तिला' (गाढ़ा शरबत) ऊंटों के लिए इस्तेमाल होने वाले 'तिला' की तरह है।" फिर उन्होंने उन्हें इसे पीने का आदेश दिया। उबादा बिन अस-सामित (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने कहा, "अल्लाह की कसम, क्या आपने इसे हलाल कर दिया है?" उन्होंने (उमर) ने उत्तर दिया, "हरगिज़ नहीं, अल्लाह की कसम, मैंने इसे हलाल नहीं किया है। ऐ अल्लाह, जो कुछ तूने उन पर हराम किया है मैं उसे हलाल नहीं करता और जो तूने हलाल किया है उसे हराम नहीं करता।" इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने फरमाया: "हम इसी से यह बात अख़ज़ करते हैं कि ऐसे 'तिला' के पीने में कोई हर्ज नहीं है जिसका दो-तिहाई सूख गया हो और एक-तिहाई बाकी रहा हो और वह नशा न देता हो। लेकिन हर पुरानी नशीली शराब में कोई भलाई नहीं है।" (त)

इसके अतिरिक्त किताब अल-आसार में फरमाते हैं:

1. मुअत्ता इमाम मुहम्मद, किताब अल-हुदूद, बाब नबीज़ अल-तिला, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची, पृष्ठ 216-217।

658 में से पृष्ठ 125

اجعل لك من هذا الشراب شیئاً لا یسکر قال نعم: ایک شخص نے کہا اے امیر المومنین کیا آپ رغبت رکھتے ہیں کہ میں آپ کے لئے ایسی شراب تیار کروں جو نشہ نہ دے۔

فطبخوہ حتی ذھب ثلثاہ وبقی ثلثہ فاتوا بہ الی عمر بن الخطاب فادخل اصبعہ فیہ ثم رفع یدہ فتبعہ یتمطط فقال ھذا الطلاء مثل طلاء الابل فامرھم ان یشربوہ: آپ نے فرمایا ہاں۔ ان لوگوں نے انگور کے شیرہ کو اس حد تک پکایا کہ دو تہائی خشک ہو کر ایک تہائی رہ گیا وہ حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پاس لائے۔ آپ نے اس میں انگلی داخل کر کے باہر نکالی تو وہ آپ کی انگلی کے ساتھ چمٹ گیا۔ آپ نے فرمایا یہ اونٹوں کی طلاء کی مثل طلاء ہے۔ آپ نے ان لوگوں کو فرمایا کہ اس کو پیو۔

فقال عبادۃ بن الصامت احللتھا واللہ قال کلاً واللہ ما احللتھا اللھم انی لا احل لھم شیئا حرمتہ علیھم ولا احرم علیھم شیئا احللتہ لھم: حضرت عبادہ بن صامت رضی اللہ تعالٰی عنہ نے کہا کیا بخدا آپ نے اس کو حلال قرار دے دیا ہے؟ حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا: ہرگز نہیں بخدا میں نے اسے حلال نہیں کیا، اے اللہ ! جو چیز تو نے ان پر حرام کی ہے میں اس کو ان پر حلال نہیں کرتا اور جو تو نے ان پر حلال کیا میں اس کو ان پر حرام نہیں کرتا۔

قال محمد (رحمۃ اللہ تعالی علیہ) وبھذا نأخذ لابأس بشرب الطلاء الذی قد ذھب ثلثاہ وبقی ثلثہ وھو لا یسکر فأما کل معتق یسکر فلا خیر فیہ ۱: امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا: ہم اسی سے اخذ کرتے ہیں کہ ایسے طلاء کے پینے میں کوئی حرج نہیں جس کا دو تہائی خشک ہو کر ایک تہائی باقی رہا ہو اور وہ نشہ نہ دے۔ لیکن ہر پرانی نشہ آور شراب میں کوئی خیر نہیں۔ (ت)

نیز کتاب الآثار میں فرماتے ہیں:

۱ موطا امام محمد کتاب الحدود باب نبیذ الطلاء نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ص ۷۱-۲۱۶

Fatawa Razawiyya, Volume 25.

Abu Hanifa informed us from Sulayman al-Shaibani, from Ibn Ziyad, that he broke his fast with 'Abdullah bin 'Umar (may Allah be pleased with them both), and he gave him a drink.

Note 1: He is Abu Ishaq Sulayman al-Kufi, one of the reliable Successors (Tabi'un) and reporters of the Six Books. [12 thereof - (T)]

Note 2: Sayyid Murtadha said: It is most likely that he is Muhammad bin Ziyad, one of the teachers of Shu'ba. He narrated the hadith "The leg is an injury for which there is no compensation" (al-rajul jubar) from Abu Hurayra. Al-Mundhiri mentioned this in 'Mukhtasar al-Sunan'. He was a contemporary of Ibn Sirin. I (the author) say: He is Ibn Ziyad al-Jumahi, Abu al-Harith al-Madani, who later settled in Basra. He is trustworthy and a narrator in the Six Books. Al-Daraqutni narrated in 'al-Sunan' via Adam bin Abi Iyas from Shu'ba, from Muhammad bin Ziyad, from Abu Hurayra, from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), who said: "The leg is an injury for which there is no compensation." This is what the Sayyid suggested as a conjecture, but what is explicitly stated is that he is Abdullah. Imam Badr al-Din Mahmud said in 'al-Binaya' after mentioning the hadith: "Ibn Ziyad is Abdullah bin Ziyad." [Finis - (Continued on next page)]

Footnotes: 1. Mukhtasar al-Sunan 2. Sunan al-Daraqutni, Book of Prescribed Punishments and Blood Money, 215, Nashr al-Sunnah Multan, 3/154. 3. Al-Binaya fi Sharh al-Hidaya, Book of Drinks, al-Maktaba al-Imdadiyya, Makkah al-Mukarrama, 4/338.

फ़तावा रज़विया, खंड 25.

अबू हनीफ़ा ने हमें सुलेमान अल-शैबानी से, इब्न ज़ियाद से खबर दी कि उन्होंने 'अब्दुल्ला बिन 'उमर (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) के यहाँ अपना रोज़ा इफ्तार किया, और उन्होंने उन्हें पीने के लिए कुछ दिया।

टिप्पणी 1: वह अबू इसहाक सुलेमान अल-कूफ़ी हैं, जो विश्वसनीय ताबेईनों (Tabi'un) और 'सिहाह सित्ता' (छह प्रमुख हदीस संग्रहों) के वर्णनकर्ताओं में से हैं। [12 वहीं से - (टी)]

टिप्पणी 2: सैयद मुर्तज़ा ने कहा: यह अधिक संभावना है कि वह मुहम्मद बिन ज़ियाद हैं, जो शुबा के शिक्षकों में से एक हैं। उन्होंने अबू हुरैरा से "आदमी की टांग (के प्रहार) का कोई मुआवज़ा नहीं" वाली हदीस रिवायत की है। अल-मुन्ज़िरी ने इसका ज़िक्र 'मुख्तसर अल-सुनन' में किया है और वह इब्न सीरीन के समकालीन थे। मैं (लेखक) कहता हूँ: वह इब्न ज़ियाद अल-जुमही अबू अल-हारिस अल-मदनी हैं, जो बाद में बसरा में बस गए थे। वह विश्वसनीय हैं और 'सिहाह सित्ता' के वर्णनकर्ताओं में से हैं। दारकुतनी ने 'सुनन' में आदम बिन अबी इयास के माध्यम से शुबा से, मुहम्मद बिन ज़ियाद से, अबू हुरैरा से, नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से रिवायत किया है कि आप ने फ़रमाया: "आदमी की टांग (के प्रहार) का कोई मुआवज़ा नहीं।" यह वह है जो सैयद ने एक अनुमान के रूप में पेश किया, लेकिन जो स्पष्ट रूप से उल्लेखित है वह यह है कि वह अब्दुल्ला हैं। इमाम बद्रुद्दीन महमूद ने 'अल-बिनाया' में हदीस का ज़िक्र करने के बाद कहा: "इब्न ज़ियाद से मुराद अब्दुल्ला बिन ज़ियाद हैं।" [समाप्त - (शेष अगले पृष्ठ पर)]

पादलेख (Footnotes): 1. मुख्तसर अल-सुनन 2. सुनन अल-दारकुतनी, किताब अल-हुदूद वल-दियात, 215, नश्र अल-सुन्नत मुल्तान, 3/154. 3. अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताब अल-अशरबा, अल-मक्तबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/338.

पृष्ठ 126 का 658

اخبرنا ابوحنیفة عن سلیمان ع۱ الشیبانی عن ابن زیاد ع۲ انه افطر عند عبداللہ بن عمر رضی اللہ تعالی عنهما فسقاه شرابا لہ ہمیں امام ابوحنیفہ نے سلیمان شیبانی سے خبر دی انہوں نے ابن زیاد سے روایت کی کہ انہوں نے (ابن زیاد) نے حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے پاس روزہ افطار کیا تو انہوں نے انہیں پینے کی کوئی چیز پلائی۔

ع۱: ھو ابواسحق سلیمان الکوفی من ثقات التابعین ورجال الستة ۱۲ منہ۔ یہ ابواسحاق سلیمان بن ابی سلیمان کوفی جو ثقہ تابعین اور صحاح ستہ کے راویوں میں سے ہیں ۱۲ منہ (ت)

ع۲: السید المرتضی الاشبہ انه محمد بن زیاد احد شیوخ شعبة روی عن ابی ہریرة حدیث الرجل جبار ذکرہ المنذری فی مختصر السنن ۱ وھو من اقران ابن سیرین قلت ھو ابن زیاد الجمحي ابوالحارث المدني نزیل بعد البصرة ثقة ثبت من رجال الستة روی الدارقطنی فی السنن من طریق ادم بن ابی ایاس عن شعبة عن محمد بن زیاد عن ابی ہریرة عن النبی صلی اللہ تعالی علیه وسلم قال الرجل ۲ جبار ھذا ما ابداہ السید ظنا والمنصوص علیه انه عبداللہ قال الامام البدر محمود فی البنایة بعد ذکر الحدیث ابن زیاد ھو عبداللہ بن زیاد ۳ اھ۔ سید مرتضٰی نے کہا حق سے اشبہ یہ ہے کہ یہ محمد بن زیاد شعبہ کے شیوخ میں سے ایک ہیں انہوں نے "الرجل جبار" والی حدیث کو حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے یہ بات امام منذری نے مختصر السنن میں ذکر کی اور یہ امام ابن سیرین کے ہم زمان ہیں۔ میں کہتا ہوں یہ ابن زیاد جمحی ابوالحارث مدنی ہیں جو بعد میں بصرہ میں مقیم ہو گئے ثقہ ہیں صحاح ستہ کے راویوں میں سے ہیں دارقطنی نے سنن میں آدم بن ابی ایاس کے طریق سے عن شعبہ عن محمد بن زیاد عن ابی ہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا آپ نے فرمایا "الرجل جبار" سید مرتضٰی نے اپنے گمان کی بیان

پر یہ بیان کیا ہے جبکہ منصوص یہ ہے کہ وہ عبداللہ ہیں، امام بدر الدین محمود نے بنایہ میں ابن زیاد کی اس حدیث کے بعد کہا ابن زیاد سے مراد عبداللہ بن زیاد ہے اھ (باقی اگلے صفحہ پر)

حواشی: 1. مختصر السنن 2. سنن الدارقطنی کتاب الحدود والدیات ۲۱۵ نشر السنۃ ملتان ۳/۱۵۴ 3. البنایۃ فی شرح الھدایۃ کتاب الاشرابۃ المکتبۃ الامدادیۃ مکۃ المکرمۃ ۴/۳۳۸

Fatawa Razawiyya - Volume 25

[Top Left Section - Arabic] "As if he took from it, and when morning came he said, 'What is this drink? I could hardly find my way home.' Abdullah said, 'We gave you nothing more than ajwa (dates) and raisins.' Muhammad said, 'We follow this, and it is the opinion of Abu Hanifa.' 1— Abu Hanifa informed us from Hammad, who said: 'I used to avoid nabidh (a date/raisin drink), so I went to Ibrahim while he was eating, and I ate with him. A cup of nabidh was brought, and when he saw my hesitation, he said: Alqama narrated to me from Abdullah bin Masoud that he would sometimes eat at his place and then ask for nabidh for himself which he would drink.'"

[Top Right Section - Urdu Translation/Commentary] "When he broke his fast, he offered Ibn Ziyad wine from his place. It seemed to affect Ibn Ziyad. When morning came, Ibn Ziyad said, 'What kind of wine is this? It felt like I wouldn't find the way to my house.' Hadhrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them) said, 'We didn't add anything extra to the ajwa and raisins for you.' Imam Muhammad said, 'We derive [our ruling] from this, and this is the saying of Imam Abu Hanifa.' Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) informed us from Hadhrat Hammad, who said, 'I used to abstain from nabidh. I went to Ibrahim; he was eating, so I ate with him. Then a bowl of nabidh was brought. When Ibrahim saw me hesitating, he said: Alqama narrated a hadith to me from Abdullah bin Masoud (may Allah be pleased with him) that I often ate at his place...'"

[Middle Left Section - Arabic] "(Remaining footnote from the previous page) I say: meaning Abu Maryam Al-Asadi Al-Kufi, from the reliable Successors (tabi'een) and narrators of Al-Bukhari. In At-Tahdhib, Ibn Hibban mentioned him among the reliable ones. He said in his Tahdhib: Al-Ajli said he is a reliable Kufan. Ad-Daraqutni said he is reliable. 2—"

[Middle Right Section - Urdu Translation/Commentary] "I say: Ibn Ziyad, meaning Abu Maryam Asadi Kufi, who is counted among the reliable Tabi'een and narrators of Bukhari. In Tahdhib, it is mentioned that Ibn Hibban included him among reliable people, and the author of Tahdhib stated that Ajli said he is counted among the reliable Kufans; Darqutni said he is reliable. (T)"

[Footer] 1 Kitab al-Athar by Imam Muhammad, Chapter on Strong Nabidh, Idarat al-Qur'an Karachi, p. 183. 2 Tahdhib al-Tahdhib, biography of Abdullah bin Ziyad al-Kufi, 7/39, Daira al-Ma'arif al-Nizamia, 221/5.

फ़तावा रज़विया - खंड 25

[ऊपरी बायाँ भाग - अरबी] "मानो उसने उसमें से कुछ लिया, और जब सुबह हुई तो उसने कहा, 'यह क्या पेय है? मुझे अपने घर का रास्ता ढूँढ़ना मुश्किल हो गया।' अब्दुल्ला ने कहा, 'हमने आपको अजवा (खजूर) और किशमिश से अधिक कुछ नहीं दिया।' मुहम्मद ने कहा, 'हम इसी को अपनाते हैं, और यही अबू हनीफ़ा का मत है।' 1— हमें अबू हनीफ़ा ने हम्माद से सूचित किया, उन्होंने कहा: 'मैं नबीज़ (खजूर/किशमिश का पेय) से परहेज करता था, फिर मैं इब्राहिम के पास गया जब वह खाना खा रहे थे, और मैंने उनके साथ खाना खाया। नबीज़ का एक प्याला लाया गया, और जब उन्होंने मुझे इसके प्रति संकोच करते देखा, तो उन्होंने कहा: अलक़मा ने मुझसे अब्दुल्ला बिन मसूद से वर्णन किया कि वह कभी-कभी उनके यहाँ खाना खाते थे और फिर अपने लिए नबीज़ माँगते थे जिसे वे पीते थे।'"

[ऊपरी दायाँ भाग - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] "जब उन्होंने रोज़ा इफ़्तार किया तो आपने इब्न ज़ियाद को अपने यहाँ से शराब (पेय) पिलाई। तो ऐसा लगा कि उसने इब्न ज़ियाद पर कुछ असर किया। जब सुबह हुई तो इब्न ज़ियाद ने कहा, 'यह कैसी शराब है? ऐसा लगा कि मैं अपने घर की राह नहीं पाऊँगा।' हज़रत अब्दुल्ला इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फ़रमाया कि हमने तो आपके लिए अजवा और किशमिश पर कोई चीज़ ज़्यादा नहीं की। इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया, 'हम इसी से अज़ (नियम) लेते हैं और यही इमाम अबू हनीफ़ा का क़ौल है।' हमें इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने हज़रत हम्माद से ख़बर दी, उन्होंने कहा कि मैं नबीज़ से परहेज़ करता था। मैं इब्राहिम के पास गया, वह खाना खा रहे थे, मैंने भी उनके साथ खाना खाया। फिर नबीज़ का एक प्याला लाया गया। जब इब्राहिम ने मुझे उससे पश-ओ-पेश करते हुए देखा, तो कहा कि मुझे अलक़मा ने अब्दुल्ला इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस बयान की कि मैं अक्सर उनके यहाँ खाना...'"

[मध्य बायाँ भाग - अरबी] "(पिछले पृष्ठ के फुटनोट का शेष भाग) मैं कहता हूँ: यानी अबू मरयम अल-असदी अल-कूफ़ी, विश्वसनीय ताबिईन (उत्तरवर्ती) और अल-बुखारी के रावियों में से हैं। अत-तहज़ीब में, इब्न हिब्बान ने उन्हें विश्वसनीय लोगों में उल्लेख किया है। उन्होंने अपनी तहज़ीब में कहा: अल-इजली ने कहा कि वह एक विश्वसनीय कूफ़ी हैं। अद-दारक़ुतनी ने कहा कि वह विश्वसनीय हैं। 2—"

[मध्य दायाँ भाग - उर्दू अनुवाद/व्याख्या] "मैं कहता हूँ, इब्न ज़ियाद यानी अबू मरयम असदी कूफ़ी जो विश्वसनीय ताबिईन और बुखारी के रावियों में शुमार हैं, तहज़ीब में है कि इब्न हिब्बान ने उसको

विश्वसनीय लोगों में ज़िक्र किया है और तहज़ीब वाले ने फ़रमाया कि इजली ने कहा कि वह कूफ़ी विश्वसनीय में शुमार हैं, दारक़ुतनी ने कहा वह विश्वसनीय हैं। (त)"

[फुटर] 1 इमाम मुहम्मद की किताब अल-आसार, मज़बूत नबीज़ का अध्याय, इदारातुल क़ुरआन कराची, पृष्ठ 183। 2 तहज़ीब अत-तहज़ीब, अब्दुल्ला बिन ज़ियाद अल-कूफ़ी की जीवनी, 7/39, दायरा अल-मआरिफ़ अल-निज़ामिया, 221/5।

[اوپری بائیں حصہ - عربی] فکانہ اخذ فیه فلما اصبح قال ما هذا الشراب ما کدت اهتدی الی منزلی فقال عبدالله ما زدناك علی عجوة و زبیب قال محمد وبہ نأخذ وهو قول ابی حنیفة ۱_ اخبرنا ابو حنیفة عن حماد قال کنت اتقی النبیذ فدخلت علی ابراهیم وهو یطعم فطعمت معه فأوتی قدحاً من نبیذ فلما رأی ابطائی عنه قال حدثنی علقمة عن عبدالله بن مسعود انه کان ربما طعم عنده ثم دعا بنبیذ لہ تنبذه

[اوپری دائیں حصہ - اردو ترجمہ و تشریح] افطار کیا تو آپ نے ابن زیاد کو اپنے ہاں سے شراب پلائی تو گویا کہ اس نے ابن زیاد میں کچھ اثر کیا جب صبح ہوئی تو ابن زیاد نے کہا یہ کیسا شراب ہے یوں لگا کہ میں اپنے گھر کی طرف راہ نہ پاؤں گا۔ حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے فرمایا کہ ہم نے تو آپ کے لئے عجوہ اور زبیب پر کوئی شیئ زیادہ نہیں کی۔ امام محمد نے فرمایا ہم اسی سے اخذ کرتے ہیں اور یہی امام ابو حنیفہ کا قول ہے۔ ہمیں امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے حضرت حماد سے خبر دی انہوں نے کہا کہ میں نبیذ سے پرہیز کرتا تھا میں ابراہیم کے پاس گیا وہ کھانا کھا رہے تھے میں نے بھی ان کے ساتھ کھانا کھایا پھر نبیذ کا ایک پیالہ لایا گیا جب ابراہیم نے مجھے اس سے پس وپیش کرتے ہوئے دیکھا تو کہا مجھے علقمہ نے عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیث بیان کی کہ میں بسا اوقات ان کے ہاں کھانا

[درمیانی بائیں حصہ - عربی] (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) قلت یعنی ابامریم الاسدی الکوفی من ثقات التابعین ورجال البخاری فی التهذیب ذکره ابن حبان فی الثقات وقال فی تهذیبه قال العجلی کوفی ثقة وقال الدارقطنی ثقة ۲-

[درمیانی دائیں حصہ - اردو ترجمہ و تشریح] میں کہتا ہوں ابن زیاد یعنی ابو مریم اسدی کوفی جو ثقہ تابعین اور بخاری کے راویوں میں شمار ہیں، تہذیب میں ہے کہ ابن حبان نے اس کو ثقہ لوگوں میں ذکر کیا ہے اور تہذیب والے نے فرمایا کہ عجلی نے کہا کہ وہ کوفی ثقہ میں شمار ہیں، دار قطنی نے کہا وہ ثقہ ہیں۔ (ت)

[فٹ نوٹ] ۱ کتاب الاثار لامام محمد باب النبیذ الشدید ادارۃ القرآن کراچی ص ۱۸۳ ۲ تہذیب التھذیب ترجمہ عبداللہ بن زیاد الکوفی ۷/۳۹ دائرۃ المعارف النظامیہ ۲۲۱/۵

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Left Column - Arabic Text] Sirin, the mother of Abdullah's son, so he drank and gave me to drink.1 - Imam Abu Hanifa informed us, saying: Abu Ishaq al-Sabi'i narrated to us from 'Amr ibn Maymun al-Awdi from Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him), who said: 'Indeed, for the Muslims, there is slaughtered meat for their food, and the older ones are for the family of Umar, and nothing digests these camels in our bellies except strong nabidh.' - Abu Hanifa informed us from Hammad from Ibrahim that a Bedouin was brought to Umar (may Allah be pleased with him) who was intoxicated. He sought an excuse for him, and when he found him unable (due to loss of reason), he said: 'Detain him, and when he becomes sober, lash him.' Then he called for the leftovers that remained in his vessels, and he tasted it, and it was a strong, potent nabidh. So he called for water and diluted it (and Umar, may Allah be pleased with him, used to like strong drink). He drank it and gave his companions to drink, then he said: 'Dilute this with water when its devil (intoxicating effect) overcomes you.' 2 - Abu Hanifa informed us from Hammad from...

[Right Column - Urdu Translation] [He would] eat, then he requested Nabidh which his mother of child (concubine) Sirin had prepared for him, which Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) himself drank and gave me to drink too. Imam Abu Hanifa informed us with his chain of narration that Hazrat Umar bin Khattab (may Allah be pleased with him) said: 'Choice camels are for the Muslims' food, and among them, the old ones are for Hazrat Umar (may Allah be pleased with him), and indeed, nothing digests these camels in the bellies except thick nabidh.' Imam Abu Hanifa (may Allah be pleased with him) informed us with his chain of narration that a Bedouin was brought before Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) who was intoxicated. You asked for his excuse, but found him helpless except for the impairment of reason. You said: 'Keep him detained; when he regains consciousness, lash him.' And Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) asked for the wine left in his vessel and tasted it, and it was thick nabidh which is potent. Then you called for water and broke the strength of this nabidh (Hazrat Umar, may Allah be pleased with him, used to like thick wine). Then he drank it and gave it to the participants of the assembly to drink. Then he said: 'When the devil of this wine overcomes you, break its strength with water.' Imam Abu Hanifa informed us from Hammad that he...

[Footnotes] 1. Kitab al-Athar by Imam Muhammad, Chapter on Strong Nabidh, Idaratul Quran Karachi, p. 183 2. Kitab al-Athar by Imam Muhammad, Chapter on Strong Nabidh, Idaratul Quran Karachi, pp. 183 and 184

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ] सीरीन उम्मे वलद अब्दुल्लाह ने कहा: उन्होंने पिया और मुझे पिलाया। 1- हमें इमाम अबू हनीफ़ा ने बताया, उन्होंने कहा: हमें अबू इसहाक़ अस-सबीई ने अम्र बिन मैमुन अल-अवदी से, उन्होंने हज़रत उमर बिन अल-खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया कि उन्होंने फ़रमाया: 'बेशक, मुसलमानों के भोजन के लिए वध किए गए ऊँट हैं, और उनमें से पुराने (कीमती) हज़रत उमर के परिवार के लिए हैं, और इन ऊँटों (के गोश्त) को हमारे पेटों में गाढ़ी नबीज़ के अलावा कोई चीज़ हज़म नहीं करती।' - अबू हनीफ़ा ने हमें हम्माद से, उन्होंने इब्राहीम से रिवायत की कि हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास एक बद्दू लाया गया जो नशे में था। उन्होंने उसके लिए कोई माफ़ी की गुंजाइश ढूँढी, और जब उसे (विवेक खोने के कारण) बेबस पाया, तो फ़रमाया: 'इसे रोक लो, और जब यह होश में आ जाए तो इसे कोड़े मारो।' फिर उन्होंने उसके बर्तनों में बची हुई शराब मँगाई और उसे चखा, तो वह गाढ़ी नबीज़ थी जो कि तीव्र थी। फिर उन्होंने पानी मँगाया और उसकी तीव्रता को कम किया (हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु गाढ़ी शराब पसंद करते थे)। उन्होंने इसे पिया और अपने साथियों को पिलाया, फिर फ़रमाया: 'जब इस शराब का शैतान (नशा) तुम पर हावी होने लगे, तो पानी से इसकी तेज़ी को कम कर दिया करो।' 2- हमें इमाम अबू हनीफ़ा ने हम्माद से, उन्होंने...

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद] [वह] खाते, फिर उन्होंने नबीज़ मँगाई जो उनकी उम्मे वलद सीरीन ने उनके लिए तैयार की थी, जिसे इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने खुद भी पिया और मुझे भी पिलाया। हमें इमाम अबू हनीफ़ा ने अपनी सनद के साथ ख़बर दी कि हज़रत उमर बिन ख़त्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया: 'उम्दा ऊँट मुसलमानों के खाने के लिए हैं और उनमें से पुराने हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए हैं, और बेशक इन ऊँटों को पेट में गाढ़ी नबीज़ के सिवा कोई चीज़ हज़म नहीं करती।' हमें इमाम अबू हनीफ़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अपनी सनद के साथ ख़बर दी कि हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास एक बद्दू लाया गया जो नशे में था। आपने उससे बहाना पूछा तो बुद्धि की खराबी के सिवा उसे लाचार पाया। आपने फ़रमाया: 'इसे रोके रखो, जब होश में आए तो इसे कोड़े लगाओ।' और हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उसके बर्तन में बची हुई शराब मँगाई और उसे चखा तो वह गाढ़ी नबीज़ थी जो कि तीव्र थी। फिर आपने पानी मँगाया और उस नबीज़ की तेज़ी को तोड़ा (हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु गाढ़ी शराब पसंद करते थे)। फिर उसे पिया और सभा

के साथियों को पिलाया। फिर फ़रमाया कि जब इस शराब का शैतान तुम पर हावी हो जाए तो पानी से इसकी तेज़ी तोड़ दिया करो। हमें इमाम अबू हनीफ़ा ने हम्माद से, उन्होंने...

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. किताबुल आसार, इमाम मुहम्मद, बाबुन नबीज़िश शदीद, इदारातुल क़ुरआन कराची, पृ. 183 2. किताबुल आसार, इमाम मुहम्मद, बाबुन नबीज़िश शदीद, इदारातुल क़ुरआन कराची, पृ. 183 व 184

[عربی کالم] سیرین ام ولد عبداللہ فشرب و سقانی ۱- اخبرنا ابو حنیفة قال حدثنا ابو اسحق السبیعی عن عمرو بن میمون الاودی عن عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالٰی عنہ قال ان للمسلمین جزورا لطعامھم وان العتق منھا لآل عمر ، وانہ لا یقطع ھذہ الابل فی بطوننا الا النبیذ الشدید - اخبرنا ابو حنیفة عن حماد عن ابراھیم ان عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ اتی باعرابی قد سکر ، فطلب لہ عذرا فلما اعیاہ (الا ذھاب عقل) قال احبسوہ فاذا صح فاجلدوہ ودعا بفضلة فظلت فی ادواتہ ، فذاقھا فاذا نبیذ شدید ممتنع ، فدعا بماء فکسرہ (وکان عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ یحب الشراب الشدید) فشرب وسقی جلسائہ ثم قال ھذا اکسروہ بالماء اذا غلبکم شیطانہ ۲- اخبرنا ابو حنیفة عن حماد عن

[اردو ترجمہ کالم] کھاتا، پھر انہوں نے نبیذ طلب فرمائی جو ان کی ام ولد سیرین نے ان کے لئے تیار کی تھی جس کو ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے خود بھی پیا اور مجھے بھی پلائی۔ ہمیں امام ابو حنیفہ نے اپنی سند کے ساتھ خبر دی کہ حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا عمدہ اونٹ مسلمانوں کے کھانے کے لئے ہیں اور ان میں سے پرانے حضرت عمر (رضی اللہ تعالیٰ عنہ) کے لئے ہیں، اور بیشک ان اونٹوں کو پیٹوں میں سوائے گاڑھی نبیذ کے کوئی شے ہضم نہیں کرتی۔ ہمیں امام ابو حنیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اپنی سند کے ساتھ خبر دی کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس ایک اعرابی لایا گیا جو نشے میں تھا آپ نے اس سے عذر پوچھا تو سوائے خرابی عقل کے اس کو عاجز پایا، آپ نے فرمایا اس کو روک رکھو جب ہوش میں آئے تو اس کو کوڑے لگاؤ، اور حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس کے برتن میں بچی ہوئی شراب منگوائی اور اسے چکھا تو وہ گاڑھا نبیذ تھا جو کہ ممتنع ہے۔ پھر آپ نے پانی منگوایا اور اس نبیذ کی تیزی کو توڑا (حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ گاڑھی شراب کو پسند فرماتے تھے)

پھر اسے پیا اور شرکاء مجلس کو پلایا۔ پھر فرمایا کہ جب اس شراب کا شیطان تم پر غالب آ جائے تو پانی سے اس کی تیزی توڑ دیا کرو۔ ہمیں امام ابوحنیفہ نے حماد سے انہوں نے

[حواشی] ۱ کتاب الآثار لامام محمد باب النبیذ الشدید ادارۃ القرآن کراچی ص ۱۸۳ ۲ کتاب الآثار لامام محمد باب النبیذ الشدید ادارۃ القرآن کراچی ص ۱۸۳ و ۱۸۴

Fatawa Rizvia - Volume 25

It is reported from Ibrahim that he used to drink a syrup (at-tila) whose two-thirds had evaporated and one-third remained. A beverage (nabidh) was prepared for him from it, which he would leave until it became strong and fermented, then he would drink it and saw no harm in it. Imam Muhammad said: This is also the opinion of Abu Hanifa. — Abu Hanifa informed us, saying: Walid bin Sari' (the freed slave of Amr bin Huraith) narrated to us from Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) that he used to drink syrup that had been reduced to half. Imam Muhammad said: We do not adopt this [opinion], and it is not proper for him to drink syrup except that which has lost two-thirds and one-third remains, and this is the opinion of Abu Hanifa. — Abu Hanifa informed us from Hammad from Ibrahim who said: Whatever intoxicates in large quantities, a small quantity of it is [also] forbidden. This is a mistake of the people; they only meant that intoxication from every drink is forbidden. (T)

Imam Tahawi states in Sharh Ma'ani al-Athar: Fahd narrated to us, Abu Nu'aym narrated to us, saying: Mis'ar bin Kidam narrated to us from Abu 'Awn ath-Thaqafi from 'Abdullah bin Shaddad bin al-Had from 'Abdullah bin 'Abbas (may Allah be pleased with them both), who said: Wine (khamr) itself is forbidden, and for other drinks, the intoxicating amount [is forbidden].

1 Kitab al-Athar by Imam Muhammad, Chapter of Nabidh of Watermelon and Juice, Idarat al-Qur'an Karachi, p. 184. 2 Kitab al-Athar by Imam Muhammad, Chapter of Drinking in Vessels and Containers, Idarat al-Qur'an Karachi, p. 185.

इब्राहिम से रिवायत है कि वे ऐसा 'तिला' (शर्बत) पीते थे जिसका दो-तिहाई हिस्सा सूख चुका हो और एक-तिहाई शेष हो। उनके लिए इससे 'नबीज़' बनाई जाती थी, फिर वे उसे छोड़ देते यहाँ तक कि वह तेज़ हो जाता, फिर उसे पीते और उसमें कोई बुराई नहीं समझते थे। इमाम मुहम्मद ने कहा कि इमाम अबू हनीफ़ा का भी यही कौल है। — हमें इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाह अलैहि) ने खबर दी, उन्होंने कहा कि हमें वलीद बिन सरीअ (अम्र बिन हुरैथ के मौला) ने हज़रत अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के बारे में हदीस सुनाई कि वे ऐसा तिला पीते थे जो आधा सूख गया हो। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फ़रमाया कि हम इसे नहीं लेते और उन्हें ऐसा तिला नहीं पीना चाहिए सिवाय इसके कि उसका दो-तिहाई सूखकर एक-तिहाई रह जाए, और यही इमाम अबू हनीफ़ा का कौल है। — हमें इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाह अलैहि) ने हम्माद से और उन्होंने इब्राहिम से खबर दी कि इब्राहिम ने फ़रमाया: जिस शराब की अधिक मात्रा नशा लाए, उसकी कम मात्रा भी हराम है। यह लोगों की ग़लती है, दरअसल उनका मतलब यह है कि हर शराब से नशा हराम है। (त)

इमाम तहावी 'शरह मानी अल-आसार' में फ़रमाते हैं: हज़रत अब्दुल्लाह बिन शद्दाद बिन अल-हाद, सैयदुना अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत करते हैं, इब्न अब्बास ने फ़रमाया कि खम्र (अंगूरी शराब) पर तो ज़ात के एतबार से हुरमत वाक़े हुई, और इसके अलावा दीगर शराबों की नशीली मिक़दार [हराम है]।

1 किताब अल-आसार, इमाम मुहम्मद, बाब: नबीज़ अल-बतीख़ वल-असीर, इदारतुल क़ुरान कराची, पृ. 184 2 किताब अल-आसार, इमाम मुहम्मद, बाब: अश-शुर्ब फ़िल-अविया वज़-ज़ुरूफ़, इदारतुल क़ुरान कराची, पृ. 185

ابراھیم انه کان یشرب الطلاء قدذھب ثلثاه وبقی ثلثه ویجعل له منه نبیذ، فیترکه حتی اذا اشتد شربه ولم یر بذلك بأسا. قال محمد وھو قول ابی حنیفة - اخبرنا ابوحنیفة قال حدثنا الولید بن سریع (مولی عمرو بن حریث) عن انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنه انه کان یشرب الطلاء علی النصف قال محمد ولسنا نأخذ بھذا ولا ینبغی له ان یشرب من الطلاء الاما ذھب ثلثاه وبقی ثلثه وھو قول ابی حنیفة - اخبرنا ابوحنیفة عن حماد عن ابراھیم قال ما اسکره کثیره فقلیله حرام خطاء من الناس، انما ارادوا السکر حرام من کل شراب -[2] ابراھیم سے خبر دی کہ وہ ایسا طلاء پیتے تھے جس کا دو تہائی خشک ہو کر ایک تہائی بچ گیا ہو اس سے ان کے لئے نبیذ بنائی جاتی تھی تو وہ اس کو چھوڑے رکھتے یہاں تک کہ جب وہ جوش کھا کر سخت ہو جاتی تو اس کو پی لیتے اور اس میں وہ کوئی حرج نہ دیکھتے۔ امام محمد نے فرمایا کہ امام ابو حنیفہ کا یہی قول ہے۔ ہمیں امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ نے خبر دی انہوں نے فرمایا کہ ہمیں ولید بن سریع (مولی عمرو بن حریث) نے حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ کے بارے میں حدیث بیان کی کہ وہ ایسا طلاء پیتے تھے جس کا نصف خشک ہو گیا ہوتا۔ امام محمد رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا کہ ہم اس سے اخذ نہیں کرتے اور انہیں ایسا طلاء نہیں پینا چاہئے سوائے اس کے کہ اس کا دو تہائی خشک ہو کر ایک تہائی رہ جائے، اور یہی قول ہے امام ابو حنیفہ کا۔ ہمیں امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ نے حماد سے اور انہوں نے ابراہیم سے خبر دی کہ ابراہیم نے فرمایا کہ ہر وہ شراب جس کا کثیر نشہ آور ہو اس کا قلیل حرام ہے، یہ لوگوں کی خطا ہے بیشک اس سے مراد یہ ہے کہ ہر شراب سے نشہ حرام ہے۔ (ت)

امام طحاوی شرح معانی الآثار میں فرماتے ہیں : حدثنا فھد ثنا ابونعیم قال ثنا مسعر بن کدام عن ابی عون الثقفی عن عبد اللہ بن شداد بن الھاد عن عبد اللہ بن عباس رضی اللہ تعالی عنھما قال حرمت

الخمر حضرت عبداللہ بن شداد بن الہاد سیدنا عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کرتے ہیں ابن عباس نے فرمایا کہ خمر پر تو بعینہ حرمت واقع ہوئی اور اس کے ماسوا دیگر شرابوں کی نشہ آور مقدار

1 کتاب الآثار لامام محمد باب نبیذ البطیخ والعصیر ادارۃ القرآن کراچی ص ۱۸۴ 2 کتاب الآثار لامام محمد باب الشرب فی الاوعیۃ والظروف ادارۃ القرآن کراچی ص ۱۸۵

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Arabic Column Transcription/Translation]: ...Specifically, and intoxication from every drink. So Ibn Abbas informed that the prohibition occurred specifically for wine (khamr) and for intoxication from all other drinks besides it. Thus, it was established that regarding drinks other than wine, the consumption of a large quantity which intoxicates is prohibited, while the consumption of a small quantity which does not intoxicate was permitted based on the prior state of permissibility. The prohibition of wine and the newly occurred prohibition is only regarding the essence of wine and intoxication from drinks other than it. So it was possible that the prohibited wine is specifically grape juice, and it was possible that it is everything fermented from grape juice or others. Since that was possible, and all things were previously established as permissible in general, then a prohibition occurred in some of them; nothing of what was agreed upon as permissible is excluded except by a consensus that establishes its prohibition. And we testify before Allah, the Mighty and Sublime, that He prohibited grape juice when the characteristics of wine occur in it, and we do not testify that He prohibited...

[Urdu Column Transcription/Translation]: It is forbidden. Hazrat Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) informed that the prohibition of wine (khamr) occurred specifically, whereas for the remaining drinks, that amount is forbidden which causes intoxication. Thus, it is proved that for things other than wine, the large quantity of which causes intoxication is forbidden, and its small quantity which does not cause intoxication is permissible as per the previous state, just as wine was permissible before its prohibition. And the new prohibition which was revealed concerns the essence of wine and the intoxication of other drinks. Therefore, there is a possibility that the forbidden wine is specifically the juice of grapes, and there is also a possibility that everything from which wine is made is forbidden, whether it be grape juice or something else. So when this possibility exists, and all things were initially permissible and then prohibition occurred in some, therefore what is agreed upon as being permissible will not be excluded from being permissible until there is a consensus on its being forbidden. And we testify that Allah, the Blessed and Exalted, prohibited grape juice when the characteristics of wine develop in it. And we do not testify that besides grape juice, those things in which this characteristic develops are also prohibited by Allah. Therefore, that thing which we testify to as being forbidden is wine (khamr), whose meaning we are certain of, just as we have faith in its revelation, and we cannot testify to the prohibition of that thing...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी कॉलम का अनुवाद]: ...बअैनिही (बजात-ए-ख़ुद), और हर तरह के मशरूब से होने वाला नशा। तो हज़रत इब्न अब्बास ने ख़बर दी कि हुरमत (हराम होना) बजात-ए-ख़ुद शराब (ख़म्र) पर वाक़े हुई और इसके इलावा तमाम दीगर मशरूबात के नशे पर। पस इससे साबित हो गया कि शराब के इलावा वो चीज़ें जिनकी ज़्यादा मिक़दार नशा लाए, उनकी कम मिक़दार पीना जो नशा न लाए, साबिक़ा जवाज़ (अनुमति) के आधार पर मुबाह (अनुमत) ठहरा। शराब की हुरमत और जो नई हुरमत नाज़िल हुई, वह शराब की ज़ात और दीगर मशरूबात के नशे के बारे में है। पस यह संभावना थी कि हराम शुदा शराब ख़ास तौर पर अंगूर का रस हो, और यह भी संभावना थी कि हर वो चीज़ जो अंगूर के रस या किसी और चीज़ से तैयार की गई हो। चूँकि यह संभावना थी और तमाम चीज़ों का हलाल होना पहले साबित था, फिर उनमें से कुछ में हुरमत वाक़े हुई, तो जिस चीज़ के हलाल होने पर इज्मा (आम सहमति) है, वह हलाल होने के दायरे से तब तक बाहर नहीं निकलेगी जब तक उसकी हुरमत पर इज्मा न हो जाए। और हम अल्लाह अज़-ज़-वजल पर गवाही देते हैं कि उसने अंगूर के रस को हराम किया जब उसमें शराब की सिफ़ात पैदा हो जाएँ और हम उस पर गवाही नहीं देते कि उसने हराम किया...

[उर्दू कॉलम का अनुवाद]: हराम है, हज़रत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा ने ख़बर दी कि बेशक हुरमत-ए-ख़म्र तो बजाते-ख़ुद वाके हुई जबकि बाकी शराबों की उतनी मिक़दार हराम है जो नशा आवर हो चुनान्चे साबित हो गया कि ख़म्र के इलावा जिस की ज़्यादा मिक़दार नशा लाए वो हराम है और उस की क़लील मिक़दार जो नशा न लाए वो हसब-ए-साबिक़ मुबाह है जैसा कि ख़म्र के हराम होने से पहले मुबाह थी और जो हुरमत नई नाज़िल हुई वो ऐन-ए-ख़म्र और दीगर शराबों के नशे के बारे में है चुनान्चे इस बात का एहतमाल है कि हराम शुदा ख़म्र ख़ास अंगूरों का रस है, और ये भी एहतमाल है कि हर वो चीज़ जिस से ख़म्र बने वो हराम है चाहे वो अंगूर का रस हो या कुछ और, तो जब इस बात का एहतमाल मौजूद है और तमाम अशिया शुरू में हलाल थीं फिर बाद में तहरीम वारिद हुई तो जिस शै के हलाल होने पर इज्मा है वो हलाल होने से उस वक़्त तक नहीं निकलेगी जब तक उस के हराम होने पर इज्मा वाके न हो और हम इस बात पर गवाही देते हैं अल्लाह तबारक व तआला ने अंगूर के रस को हराम फ़रमाया जब उस में ख़म्र की सिफ़ात पैदा हो जाएं और हम ये गवाही नहीं देते कि अंगूर के रस के इलावा जिन अशिया में ये सिफ़त पैदा हो जाए उसे भी अल्लाह तआला ने हराम किया लिहाज़ा जिस चीज़ के हराम होने पर हम गवाही देते हैं वो ख़म्र है जिस के

मानी पर हम यक़ीन रखते हैं जैसा कि उस के नाज़िल किए जाने पर हमारा ईमान है और जिस चीज़ की हुरमत पर हम गवाही नहीं दे सकते।

पेज 130 / 658

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۵

[عربی کالم]: بعینها والسکر من کل شراب فاخبر ابن عباس ان الحرمة وقعت علی الخمر بعینها وعلی السکر من سائر الاشربة سواها فثبت بذلك ان ماسوی الخمر التی حرمت مما یسکر کثیره قد ابیح شرب قلیله الذی لا یسکر علی ما کان علیه من الاباحة المتقدمة تحریم الخمر وان التحریم الحادث انما هو فی عین الخمر و السکر مما فی سواها من الاشربة فاحتمل ان تکون الخمر المحرمة هی عصیر العنب خاصة واحتمل ان یکون کل مأخمر من عصیر العنب وغیره فلما احتمل ذلك وکانت الاشیاء قد تقدم تحلیلها جملة ثم حدث تحریم فی بعضها لم یخرج شیئ مما قد اجمع علی تحلیله الا باجماع یأتی علی تحریمه ونحن نشهد علی الله عز وجل انه حرم عصیر العنب اذا حدثت فیه صفات الخمر ولا نشهد علیه انه حرم

[اردو کالم]: حرام ہے ، حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے خبر دی کہ بیشک حرمت خمر پر تو بعینہ واقع ہوئی جبکہ باقی شرابوں کی اتنی مقدار حرام ہے جو نشہ آور ہو چنانچہ ثابت ہو گیا کہ خمر کے علاوہ جس کی زیادہ مقدار نشہ لائے وہ حرام ہے اور اس کی قلیل مقدار جو نشہ نہ لائے وہ حسب سابق مباح ہے جیسا کہ خمر کے حرام ہونے سے پہلے مباح تھی اور جو حرمت نئی نازل ہوئی وہ عین خمر اور دیگر شرابوں کے نشہ کے بارے میں ہے چنانچہ اس بات کا احتمال ہے کہ حرام شدہ خمر خاص انگوروں کا رس ہے ، اور یہ بھی احتمال ہے کہ ہر وہ چیز جس سے خمر بنے وہ حرام ہے چاہے وہ انگور کا رس ہو یا کچھ اور، تو جب اس بات کا احتمال موجود ہے اور تمام اشیاء شروع میں حلال تھیں پھر بعد میں تحریم وارد ہوئی تو جس شئی کے حلال ہونے پر اجماع ہے وہ حلال ہونے سے اس وقت تک نہیں نکلے گی جب تک اس کے حرام ہونے پر اجماع واقع نہ ہو اور ہم اس بات پر گواہی دیتے ہیں اللہ تبارک و تعالیٰ نے انگور کے رس کو حرام فرمایا

جب اس میں خمر کی صفات پیدا ہو جائیں اور ہم یہ گواہی نہیں دیتے کہ انگور کے رس کے علاوہ جن اشیاء میں یہ صفت پیدا ہو جائے اسے بھی اللہ تعالیٰ نے حرام کیا لہٰذا جس چیز کے حرام ہونے پر ہم گواہی دیتے ہیں وہ خمر ہے جس کے معنی پر ہم یقین رکھتے ہیں جیسا کہ اس کے نازل کئے جانے پر ہمارا ایمان ہے اور جس چیز کی حرمت پر ہم گواہی نہیں دے سکتے

صفحہ ۱۳۰ از ۶۵۸

Fatawa Razawiyya Volume 25.

Aside from that, if such a characteristic arises in it, then what we testify before Allah Almighty regarding its prohibition is that it is 'Khamr' (wine), the interpretation of which we have established. And that which we do not testify that Allah has prohibited is the drink which is not Khamr. So, whatever is Khamr, its small and large quantities are both forbidden. As for other drinks besides that, the intoxicating amount from them is forbidden, and the rest is permissible. This is the perspective according to us, and it is the opinion of Imam Abu Hanifa, Imam Abu Yusuf, and Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on them). However, they declared the juice of raisins and dates specifically to be disliked (Makruh), whereas in our view, the analogy is not as they stated. (Because what we observe as agreed upon is that juice, whether raw or cooked, is equal in both states; it cannot become permissible by cooking if it was not permissible before cooking. However, such cooking that takes it out of the category of juice and places it under the definition of honey, then its ruling will be the same as honey. Thus, we see that the cooked juice of raisins and dates is permissible by consensus. Now, the requirement of analogy is that the ruling for both of these should also be the same. Therefore, the 'nabeez' of dates and grapes and the cooked juice became equal, just as the raw juice of grapes and its cooked form are equal; this is the analogy). But our companions differed in this based on the interpretation they gave to the hadiths of Hazrat Abu Huraira and Hazrat Anas (may Allah be pleased with them both) which we have already mentioned, and also based on the hadith they narrated from Hazrat Saeed bin Jubair (may Allah be pleased with him) that he said regarding it: 'It is Khamr, so avoid it.' (T)

It is also mentioned in the same: Fahd narrated to us (mentioning his chain) from Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) that... Fahd narrated the hadith to us with his chain that Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) was on a journey that...

---

1. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Ashriba, Bab al-Khamr al-Muharrama Ma Hiya, H.M. Saeed Company Karachi, 2/356-357. Page 131 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25.

इसके अलावा, यदि उसमें ऐसा गुण पैदा हो जाए, तो जिसे हम अल्लाह सर्वशक्तिमान के सामने हराम (निषिद्ध) होने की गवाही देते हैं, वह 'खम्र' (मदिरा) है, जिसकी व्याख्या हम पहले कर चुके हैं। और जिसे हम यह गवाही नहीं देते कि अल्लाह ने हराम किया है, वह वह पेय है जो खम्र नहीं है। तो, जो कुछ भी खम्र है, उसकी कम और अधिक दोनों मात्राएं हराम हैं। जहाँ तक उसके अलावा अन्य पेयों का सवाल है, उनमें से नशीली मात्रा हराम है और शेष जायज़ (हलाल) है। हमारे अनुसार यही दृष्टिकोण है और यही इमाम अबू हनीफ़ा, इमाम अबू यूसुफ़ और इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) का मत है। हालांकि, उन्होंने विशेष रूप से किशमिश और खजूर के रस को 'मक़रूह' (नापसंदीदा) घोषित किया, जबकि हमारे विचार में, अनुमान (क़यास) वैसा नहीं है जैसा उन्होंने कहा। (क्योंकि जो बात हम सर्वसम्मत देखते हैं वह यह है कि रस चाहे कच्चा हो या पका, दोनों स्थितियों में बराबर है; पकाने से वह हलाल नहीं हो सकता यदि वह पकाने से पहले हलाल नहीं था। हालांकि, ऐसा पकाना जो इसे रस की सीमा से बाहर निकाल दे और यह शहद की परिभाषा में आ जाए, तो इसका हुक्म वही होगा जो शहद का है। इस प्रकार, हम देखते हैं कि किशमिश और खजूर का पका हुआ रस सर्वसम्मति से जायज़ है। अब क़यास का तकाज़ा है कि इन दोनों में भी हुक्म वैसा ही हो। इसलिए, खजूर और अंगूर का 'नबीज़' और पका हुआ रस बराबर हो गए, जैसे अंगूर का कच्चा रस और उसका पका हुआ रूप बराबर है; यही क़यास है)। लेकिन हमारे साथियों ने इसमें इस व्याख्या के आधार पर मतभेद किया जो उन्होंने हज़रत अबू हुरैरा और हज़रत अनस (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) की हदीसों में दी थी, जिनका हम पहले उल्लेख कर चुके हैं, और उस हदीस के आधार पर भी जो उन्होंने हज़रत सईद बिन जुबैर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की थी कि उन्होंने इसके बारे में कहा: 'यह खम्र है, इसलिए इससे बचो।' (त)

इसी में है: फ़हद ने हमें (अपनी सनद के साथ) हज़रत उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की कि... फ़हद ने अपनी सनद के साथ हमें हदीस बयान की कि हज़रत उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) एक सफ़र में थे कि...

---

1. शरह मा'नी अल-आसार, किताब अल-अशरिबा, बाब अल-खम्र अल-मुहर्रमा मा हिया, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/356-357. पृष्ठ 131 का 658

ماسوی ذلك اذا حدث فیه مثل هذه الصفة فالذي نشهد علی الله تعالٰی بتحریمه ایاه هو الخمر الذی اَمَنَّا بتأویلها من حیث قدّمنا بتأویلها والذی لا نشهد علی الله انه حرم هو الشراب الذی لیس بخمر فما کان من خمر فقلیلہ و کثیرہ حرام وما کان مما سوی ذلك من الاشربة فالسکر منه حرام وما سوی ذلك منه مباح هذا هو النظر عندنا و هو قول ابی حنیفة و ابی یوسف و محمد رحمهم الله تعالی غیر نقیع الزبیب والتمر خاصة فانهم کرهوا ولیس ذلك عندنا فی النظر کما قالوا، ولکن اصحابنا خالفوا ذلك للتأویل الذی تاولوا علیہ حدیث ابی هریرہ و انس الذین ذکرنا و شئ رووہ عن سعید بن جبیر انه قال فی ذلك هی الخمر فاجتنبا۔ ۱

کہ اس کو اللہ نے حرام کیا ہے وہ خمر کے علاوہ دوسری شرابیں ہیں، چنانچہ جو خمر ہے اس کا قلیل اور کثیر سب حرام ہے اور جو اس کے ماسوا دیگر شرابیں ہیں ان میں سے نشہ آور مقدار حرام ہے باقی مباح ہے ہمارے نزدیک یہی قیاس ہے اور یہی قول ہے امام ابو حنیفہ، امام ابو یوسف اور امام محمد کا رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم، جبکہ کشمش اور کھجور کے رس کو انہوں نے مکروہ قرار دیا اور ہمارے نزدیک قیاس میں ایسا نہیں جیسا کہ انہوں نے کہا (اس لئے کہ جو بات ہم متفق علیہ دیکھتے ہیں وہ یہ ہے کہ رس چاہے کچا ہو یا پکا دونوں صورتوں میں برابر ہے اور پکانے سے وہ حلال نہیں ہو سکتا جبکہ وہ پکانے سے پہلے حلال نہیں تھا البتہ ایسا پکانا جو اس کو رس کی حد سے نکال دے اور وہ شہد کی تعریف میں داخل ہو جائے تو اب اس کا حکم وہی ہو گا جو شہد کا ہے۔ پس ہم دیکھتے ہیں کہ کشمش اور کھجور کا پکا ہوا رس بالاتفاق مباح ہے۔ اب قیاس کا تقاضا ہے کہ ان دونوں میں بھی حکم ایسا ہی ہو لہذا کھجور اور انگور کا نبیز اور پکا ہوا رس برابر ہو گئے جس طرح انگور کا کچا رس اور اس کا پکا ہوا برابر ہے یہی قیاس ہے) لیکن ہمارے

اصحاب نے اس میں اختلاف کیا اس تاویل کی بنیاد پر جو انہوں نے حضرت ابو ہریرہ اور حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کی حدیثوں میں بیان کی جن کو ہم ذکر کر چکے اور اس حدیث کی بنیاد پر بھی جو انہوں نے حضرت سعید بن جبیر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی کہ انہوں نے اس کے بارے میں فرمایا کہ یہ خمر ہے لہذا اس سے بچو۔ (ت)

اسی میں ہے: حدثنا فھد (فذکر بسندہ) عن عمر رضی اللہ تعالی عنہ انہ فہد نے اپنی سند کے ساتھ ہمیں حدیث بیان کی حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سفر میں تھے کہ

---

۱ شرح معانی الآثار کتاب الاشر بہ باب الخمر المحرمۃ ماھي ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۵۶-۳۵۷

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Arabic Text Section]: He was on a journey when nabidh (a date/raisin drink) was brought to him. He drank from it, then frowned and said, "Indeed, the nabidh of Ta'if is a source of destruction," and mentioned its strength, which I do not remember. Then he called for water, poured it over it, and drank it.

[Urdu Translation/Commentary Section]: Nabidh was brought to his service which he drank, then he frowned and said that there is destruction in the nabidh of Ta'if, and mentioned its strength which I do not remember. After that, he called for water, poured it over it, and then drank it. Hadrat Abu Bakrah narrated with his chain from Amr bin Maymun that he said: I was present in the service of Hadrat Umar (may Allah be pleased with him) when he had been wounded by being stabbed with a spear. A physician came to him and asked, "Which drink is more beloved to you?" He replied, "Nabidh." So nabidh was brought and he drank it, and it came out from one of his two wounds. Rauh bin al-Faraj narrated with his chain from Amr bin Maymun similarly, but added that Hadrat Umar (may Allah be pleased with him) used to say: We drink from this nabidh such a beverage that prevents the camel meat in our bellies from causing harm. The narrator says: I drank from his nabidh and it was the strongest nabidh. I say: Ibn Abi Shaybah narrated it; Abu al-Ahwas narrated the hadith to us, he from Abu Ishaq, he from Amr bin Maymun, who said that Hadrat Umar...

---

1. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden of nabidh, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/359.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[अरबी पाठ]: वह एक यात्रा पर थे जब उनके पास नबीज़ (खजूर या किशमिश से बना पेय) लाया गया। उन्होंने उसमें से पिया, फिर अपनी भृकुटी सिकोड़ी और कहा, 'बेशक, ताइफ़ का नबीज़ विनाश का कारण है,' और इसकी तीव्रता का उल्लेख किया जो मुझे याद नहीं है। फिर उन्होंने पानी मंगाया, उसे उस पर डाला और पिया।

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या अनुभाग]: आपकी सेवा में नबीज़ लाई गई जिसे आपने पिया फिर माथे पर शिकन डाली और फरमाया कि ताइफ़ की नबीज़ में हलाकत (विनाश) है और उसकी तीव्रता का ज़िक्र फरमाया जो मुझे याद नहीं। उसके बाद पानी मंगाकर उस पर डाला फिर पिया। हज़रत अबू बकरा अपनी सनद के साथ अम्र बिन मैमुन से रिवायत करते हैं कि उन्होंने कहा: मैं उस समय हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु की सेवा में उपस्थित था जब आपको नेज़ा घोंपकर घायल कर दिया गया था। आपके पास हकीम आया और पूछा कि आपको कौन सा पेय अधिक पसंद है? आपने फरमाया 'नबीज़'। चुनाँचे नबीज़ लाई गई तो आपने उसे पिया जो आपके दो ज़ख्मों में से एक से बाहर निकल गई। रूह बिन फरज ने अपनी सनद के साथ अम्र बिन मैमुन से इसी की तरह रिवायत की है, लेकिन इसमें यह वृद्धि की कि हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु फरमाते थे कि हम इस नबीज़ से ऐसा पेय पीते हैं जो हमारे पेट में ऊंट के मांस को नुकसान पहुँचाने से रोकता है। रावी कहते हैं कि मैंने उनके नबीज़ में से पिया जो सबसे सख्त नबीज़ था। मैं कहता हूँ कि इसे इब्न अबी शैबा ने रिवायत किया है; हमें अबुल अहवस ने हदीस बयान की, उन्होंने अबू इस्हाक़ से, उन्होंने अम्र बिन मैमुन से, जिन्होंने कहा कि हज़रत उमर...

---

1. शरह मआनी अल-आसार, किताबुल अशरिबा, बाब मा युहर्रमु मिनन नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/359.

पृष्ठ 132/658

كان في سفر فأتى بنبيذ فشرب منه فقطب ثم قال ان نبيذ الطائف بله غرام فذكر شدة لا احفظها ثم دعا بماء فصب عليه ثم شرب۔ آپ کی خدمت میں نبیذ لائی گئی جسے آپ نے پیا پھر ماتھے پر شکن ڈالا اور فرمایا طائف کی نبیذ میں ہلاکت ہے اور اس کی شدت کا ذکر فرمایا جو مجھے یاد نہیں ۔ اس کے بعد پانی منگوا کر اس پر ڈالا پھر نوش فرمایا۔ حدثنا ابوبكرة (بسنده) عن عمرو بن ميمون قال شهدت عمر حين طعن فجائه الطبيب فقال اى الشراب احب اليك قال النبيذ فأتى بنبيذ فشرب منه فخرج من احدى طعنتيه۔ حضرت ابوبکرہ اپنی سند کے ساتھ عمرو بن میمون سے روایت کرتے ہیں کہ انہوں نے کہا میں اس وقت حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خدمت میں حاضر ہوا جب آپ کو نیزہ چبھو کر زخمی کر دیا گیا تھا آپ کے پاس طبیب آیا اور کہا کہ آپ کو کونسا مشروب زیادہ پسند ہے، آپ نے فرمایا نبیذ۔ چنانچہ نبیذ لائی گئی تو آپ نے اس کو پیا جو آپ کے دو زخموں میں سے ایک سے باہر نکل گئی۔ حدثنا روح بن الفرج (بسنده) عن عمرو بن ميمون مثله وزاد ان عمر كان يقول انا نشرب من هذا النبيذ شرابا يقطع لحوم الابل في بطوننا من ان يؤذينا قال وشربت من نبيذه فكان اشد النبيذ۔ روح بن فرج نے اپنی سند کے ساتھ عمرو بن میمون سے اسی کی مثل روایت کی مگر اس میں یہ اضافہ کیا کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرماتے تھے ہم اس نبیذ سے ایسا مشروب پیتے ہیں جو ہمارے پیٹوں میں اونٹ کے گوشت کو نقصان دینے سے روکتا ہے۔ راوی کہتا ہے میں نے ان کے نبیذ سے پیا جو سخت ترین نبیذ تھا۔ قلت ورواه ابن ابي شيبة حدثنا ابو الاحوص عن ابى اسحق عن عمرو بن ميمون قال قال عمر انا لنشرب هذا میں کہتا ہوں اس کو ابن ابی شیبہ نے روایت کیا ہمیں ابوالاحوص نے حدیث بیان کی انہوں نے ابو اسحاق سے انہوں نے عمرو بن میمون سے انہوں نے کہا کہ حضرت عمر

Fatawa Rizvia, Volume 25

[The Prophet/Companion] (may Allah be pleased with him) said, "Indeed, we drink this strong beverage to break down the camel meat in our bellies so that it does not harm us. Whoever is troubled by something in his drink should dilute it with water." Waki narrated to us, saying that Ismail bin Abi Khalid narrated to us from Qais bin Abi Hazim, who said: Utbah bin Farqad told me, "I visited Umar (may Allah be pleased with him), and he called for a drink of Nabidh that had almost turned into vinegar. He said, 'Drink.' I took it and drank it, but I could hardly swallow it. Then he took it, drank it, and said, 'O Utbah! We drink this strong Nabidh so that it may break down the camel meat in our bellies before it harms us.'"

I say: This Ismail is the same person who is an Imam and Hafiz, whose greatness is universally agreed upon. He is Ahmadi, Kufi, trustworthy (thiqa), reliable (thabt), among the narrators of the Sihah Sittah and the protective Tabi'un. Qais is not unknown; he is an Imam, trustworthy, a grand Hafiz, a Mukhadram, Kufi, a narrator of the Sihah Sittah, and among the senior Tabi'un. Utbah bin Farqad (may Allah be pleased with him) is a Companion who resided in Kufa. Therefore, the Hadith is authentic (Sahih) according to the conditions of the two Sheikhs (Bukhari and Muslim), as its narrators from Abu Bakr to the end of the chain are consistently Kufi. Ruh narrated to us with his chain...

---

1. Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Book of Drinks, Hadith 3927 and 3928, Part 8 with Part 7 / 123, 124

फ़तावा रिज़विया, खंड २५

[पैगंबर/साथी] (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा, "वास्तव में, हम इस तेज़ पेय को अपने पेट में ऊंट के मांस को पचाने के लिए पीते हैं ताकि यह हमें नुकसान न पहुँचाए। जिसे अपने पेय में किसी चीज़ से परेशानी हो, वह उसे पानी के साथ मिला ले।" हमें वकीअ ने हदीस सुनाई, उन्होंने कहा कि हमें इस्माइल बिन अबी खालिद ने क़ैस बिन अबी हाज़िम से हदीस सुनाई, उन्होंने कहा कि मुझे उत्बा बिन फ़रक़द ने बताया कि मैं हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सेवा में उपस्थित हुआ, तो आपने नबीज़ का पेय मंगवाया जो सिरका होने के करीब था, और फ़रमाया 'पियो'। मैंने उसे लेकर पिया, तो मुझे वह निगलना मुश्किल लगा। फिर आपने उसे लेकर पिया और फ़रमाया, 'ऐ उत्बा! हम यह तेज़ नबीज़ इसलिए पीते हैं ताकि यह हमारे पेट में ऊंट के मांस की तकलीफ को खत्म कर दे।'

मैं कहता हूँ कि ये इस्माइल वही हैं जो इमाम हाफिज़ हैं, जिनकी महानता पर सबका इत्तेफाक है। वह अहमसी, कूफी, विश्वसनीय (सिक़ा), प्रतिष्ठित, सहाह सत्ता के रावी और हाफिज़ ताबईन में से हैं। और क़ैस अज्ञात नहीं हैं, वह इमाम, विश्वसनीय, महान हाफिज़, मुख़दरम, कूफी, सहाह सत्ता के रावी और बड़े ताबईन में से हैं। और उत्बा बिन फ़रक़द (रज़ियल्लाहु अन्हु) सहाबी हैं जो कूफा में रहते थे। अतः यह हदीस शेख़ैन (बुखारी और मुस्लिम) की शर्तों पर सही है, जिसके रावी अबू बक्र से लेकर अंत तक लगातार कूफी हैं। हमें रूह ने अपनी सनद के साथ...

---

1. मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुल अश्रिबा, हदीस ३९२७ और ३९२८, भाग ८ साथ भाग ७ / १२३, १२४

पृष्ठ १३३ / ६५८

الشراب الشديد لنقطع به لحوم الابل في بطوننا ان تؤذينا فمن را به من شرابه شيئ فليمزجه بالماء، حدثنا وكيع ثنا اسمعيل بن ابي خالد عن قيس بن ابي حازم ثني عتبة بن فرقد قال قدمت على عمر فدعا بشرب من نبيذ قد كادان يصير خلا فقال اشرب فأخذته فشربته فما كدت ان اسيغه ثم اخذه فشربه ثم قال ياعتبة انّا نشرب هذا النبيذ الشديد لنقطع به لحوم الابل في بطوننا ان تؤذينا

رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ بیشک ہم یہ سخت شراب اس لئے پیتے ہیں تاکہ یہ ہمارے پیٹوں میں اونٹوں کے گوشت کی اذیت کو ختم کرے جس شخص کو اس کے شراب میں کچھ ناگوار گزرے تو وہ اس میں پانی ملالے، ہمیں وکیع نے حدیث بیان کی اس نے کہا کہ ہمیں اسمعیل بن ابی خالد نے قیس بن ابی حازم سے حدیث بیان کی انہوں نے کہا کہ مجھے عتبہ بن فرقد نے بتایا کہ میں حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی خدمت میں حاضر ہوا تو آپ نے نبیذ کا مشروب منگوایا جو سرکہ ہونے کے قریب تھا اور فرمایا پیو، میں نے اس کو لے کر پیا تو مجھے وہ حلق سے اتارنا مشکل لگا، پھر آپ نے اس کو لے کر پیا اور فرمایا اے عتبہ! ہم یہ سخت نبیذ اس لئے پیتے ہیں کہ یہ ہمارے پیٹوں میں اونٹوں کے گوشت کی ایذا رسانی کو ختم کرے۔

میں کہتا ہوں کہ یہ اسمعیل وہی ہیں جو امام حافظ ہیں ان کی بزرگی پر اتفاق ہے احمسی، کوفی، ثقہ، ثبت، صحاح ستہ کے رجال اور حفاظ تابعین میں سے ہیں۔ اور قیس مجہول نہیں وہ امام، ثقہ، حافظ جلیل، مخضرم، کوفی، صحاح ستہ کے رجال اور اکابر تابعین میں سے ہیں۔ اور عتبہ بن فرقد رضی اللہ تعالیٰ عنہ صحابی ہیں جو کوفہ میں قیام پذیر ہوئے، پس حدیث شرط شیخین پر صحیح ہے جس کے راوی ابوبکر سے لے کر آخر سند تک مسلسل کوفی ہیں۔ ہمیں روح نے اپنی سند کے

1 المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الاشربہ حدیث ۳۹۲۷ و ۳۹۲۸ الجزء الثامن مع الجزء السابع/ ۱۲۳، ۱۲۴

Fatawa Ridawiyyah Volume 25

[Arabic Text]: Narrated to us by Rauh (with his chain of narration) from Sa'id bin Dhu La'wah who said: A drunken man was brought to Umar (Radi Allahu Anhu), and he lashed him. The man said, "I only drank from your drink." Umar said, "Even if it were so." Narrated to us by Fahd (with his chain of narration) from Sa'id bin Dhu Hadda'an or Ibn Dhu La'wah who said: A thirsty man came to Umar's (Radi Allahu Anhu) treasurer and asked for water, but he did not give him any. Then a small water-skin was brought for Umar (Radi Allahu Anhu), and the man drank from it and became intoxicated. He was brought to Umar, and he offered an excuse. He said, "I only drank from your water-skin." Umar said, "I am only hitting you because of the intoxication." Then Umar hit him. I say: And Ad-Daraqutni narrated it in his Sunan through Sa'id bin Dhu La'wah also, that a Bedouin drank Nabidh (a drink made from dates or raisins) from Umar's vessel and became intoxicated. So he (Umar) administered the legal punishment (Hadd) on him. The Bedouin said, "I only drank it from your vessel." Umar (Radi Allahu Anhu) said, "We only lashed you because of the intoxication."

[Urdu Text]: Narrated with the Hadith that a drunken man was brought to Hazrat Umar (Radi Allahu Anhu), you lashed him. He said, "I have drunk from your wine itself." You said, "Even if it is so." Fahd narrated to us with his chain of narration that a man was thirsty, he came to the treasurer of Hazrat Umar (Radi Allahu Anhu) and asked for water but he did not provide water. Then a water-skin was brought for Hazrat Umar (Radi Allahu Anhu), that man drank from it and got intoxicated. He was brought to Hazrat Umar Farooq, he sought an excuse from you. He said that I have drunk from your water-skin, Hazrat Umar (Radi Allahu Anhu) said that I will lash you because of intoxication, then you lashed him. I say, Ad-Daraqutni narrated this in his Sunan through the path of Saeed bin Dhi La'wah also that indeed a Bedouin drank Nabidh from the vessel of Hazrat Umar (Radi Allahu Anhu), so he got intoxicated. Hazrat Umar Farooq (Radi Allahu Anhu) implemented the legal punishment (Hadd) on him, the Bedouin said I have drunk from your vessel, Hazrat Umar (Radi Allahu Anhu) said we have lashed you because of intoxication. - And Abu Bakr bin Abi Shaybah narrated it.

1 Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Ashribah, Chapter on what is forbidden of Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi 2/359 2 Sunan al-Daraqutni, Kitab al-Ashribah, Hadith 57, Dar al-Mahasin for Printing Cairo, Part 4, p. 260 3 Al-Ta'liq al-Mughni 'ala Sunan al-

Daraqutni, with reference to al-Uqayli, Hadith 57, Dar al-Mahasin for Printing Cairo, Part 4, p. 260

Page 134 of 658

फतावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी पाठ]: हज़रत रूह ने अपनी सनद के साथ सईद बिन जु लअवाह से रिवायत की कि हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास एक नशे वाला शख्स लाया गया, आपने उसे कोड़े लगाए। उस शख्स ने कहा, "मैंने आपकी ही शराब पी थी।" हज़रत उमर ने फरमाया, "चाहे ऐसा ही हो।" हज़रत फहद ने अपनी सनद के साथ सईद बिन जु हद्दान या इब्न जु लअवाह से रिवायत की कि एक प्यासा आदमी हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के खज़ांची के पास आया और पानी माँगा, उसने पानी नहीं पिलाया। फिर हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए एक मशकीज़ा लाया गया, उस शख्स ने उसमें से पी लिया और उसे नशा हो गया। उसे हज़रत उमर फारूक के पास लाया गया। उसने माज़रत (उज़्र) पेश की और कहा, "मैंने तो आपके मशकीज़े से पिया था।" हज़रत उमर ने फरमाया, "मैं तुझे नशे की वजह से कोड़े लगा रहा हूँ।" फिर आपने उसे कोड़े लगाए। मैं कहता हूँ कि इसे दारकुतनी ने अपनी सुनन में सईद बिन जु लअवाह के तरीके से भी रिवायत किया है कि एक बद्दू ने हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के बर्तन से नबीज़ पिया तो उसे नशा हो गया। हज़रत उमर फारूक (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उस पर हद जारी फरमाई। बद्दू ने कहा, "मैंने तो आपके बर्तन से पिया है।" हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फरमाया, "हमने तुझे नशे की वजह से कोड़े लगाए हैं।"

[उर्दू पाठ]: साथ हदीस बयान की कि हज़रत उमर रज़ी अल्लाह तआला अन्हु के पास एक नशे वाला शख़्स लाया गया आप ने उसे कोड़े लगाए। उस ने कहा मैं ने आप की शराब में से ही पिया है तो आप ने फ़रमाया अगरचे ऐसा हो। हमें फ़हद ने अपनी सनद के साथ हदीस बयान की कि एक शख़्स प्यासा था वो हज़रत उमर रज़ी अल्लाह तआला अन्हु के ख़ाज़िन के पास लाया और पानी माँगा तो उस ने पानी न पिलाया फिर हज़रत उमर रज़ी अल्लाह तआला अन्हु के लिए एक मश्कीज़ा लाया गया उस शख़्स ने इस में से पी लिया तो उसे नशा आ गया उस को हज़रत उमर फ़ारूक़ के पास लाया गया आप ने इस से उज़्र तलब किया उस ने कहा कि मैं ने तो आप के मश्कीज़े से पिया है, हज़रत उमर रज़ी अल्लाह तआला अन्हु ने फ़रमाया कि मैं नशा की वजह से तुझे कोड़े लगाऊँगा, फिर आप ने उसे कोड़े लगाए। मैं कहता हूँ इस को दारकुतनी ने अपनी सुनन में सईद बिन ज़ी लअवा के तरीक़ से भी रिवायत किया कि बेशक एक एराबी ने हज़रत उमर रज़ी अल्लाह तआला अन्हु के बर्तन से नबीज़ पिया तो उस को नशा हुआ हज़रत उमर फ़ारूक़ रज़ी अल्लाह तआला अन्हु ने इस पर हद जारी फ़रमाई, एराबी ने कहा मैं ने तो आप के बर्तन से पिया है, हज़रत उमर रज़ी अल्लाह तआला

अन्हु ने फ़रमाया हम ने तुझे नशा की वजह से कोड़े लगाए हैं। - और रिवायत किया अबू बक्र बिन अबी शैबा ने।

1 शरह मआनी अल-आसार किताब अल-अशरिबा बाब मा युहर्रमु मिन अल-नबीज़ एच.एम. सईद कम्पनी कराची 2/359 2 सुनन अल-दारकुतनी किताब अल-अशरिबा हदीस 57 दार अल-महासिंन लि-त्तबाअह अल-काहिरा अल-जुज़ अल-राबिअ पृ. 260 3 अल-ता'लीक़ अल-मुग़्नी अला सुनन अल-दारकुतनी बहवाला अल-उक़ैली हदीस 57 दार अल-महासिंन लि-त्तबाअह अल-काहिरा अल-जुज़ अल-राबिअ पृ. 260

पृष्ठ 134/658

حدثنا روح (بسنده) عن سعيد بن ذى لعوة قال اتى عمر برجل سكران فجلده فقال انما شربت من شرابك فقال وان كان حدثنا فهد (بسنده) عن سعيد بن ذى حدّان او ابن ذى لعوة قال جاء رجل قد ظمئ الى خازن عمر فاستسقاه فلم يسقه فاتى بسطيحة لعمر فشرب منها فسكر فأتى به عمر فاعتذر اليه فقال انما شربت من سطيحتك فقال عمر انما اضربك على السكر فضربه عمر۔ قلت و رواه الدار قطنى في سننه عن طريق سعيد بن ذى لعوة ايضا ان اعرابياً شرب من اداوة عمر نبيذا فسكربه فضربه الحد فقال الاعرابى انما شربته من اداوتك فقال عمر رضى الله تعالى عنه انما جلدناك بالسكر - وروى ابوبكر بن ابى شيبة

ساتھ حدیث بیان کی کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس ایک نشے والا شخص لایا گیا آپ نے اسے کوڑے لگائے اس نے کہا میں نے آپ کی شراب میں سے ہی پیا ہے تو آپ نے فرمایا اگرچہ ایسا ہو۔ ہمیں فہد نے اپنی سند کے ساتھ حدیث بیان کی کہ ایک شخص پیاسا تھا وہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے خازن کے پاس لایا اور پانی مانگا تو اس نے پانی نہ پلایا پھر حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے لئے ایک مشکیزہ لایا گیا اس شخص نے اس میں سے پی لیا تو اسے نشہ آگیا اس کو حضرت عمر فاروق کے پاس لایا گیا آپ نے اس سے عذر طلب کیا اس نے کہا کہ میں نے تو آپ کے مشکیزہ سے پیا ہے، حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ میں نشہ کی وجہ سے تجھے کوڑے لگاؤں گا، پھر آپ نے اسے کوڑے لگائے۔ میں کہتا ہوں اس کو دارقطنی نے اپنی سنن میں سعید بن ذی لعوۃ کے طریق سے بھی روایت کیا کہ بیشک ایک اعرابی نے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے برتن سے نبیذ پیا تو اس کو نشہ ہوا حضرت عمر فاروق رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس پر حد جاری فرمائی، اعرابی نے کہا میں نے تو آپ کے برتن

سے پیا ہے، حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا ہم نے تجھے نشہ کی وجہ سے کوڑے لگائے ہیں۔

1 شرح معانی الآثار کتاب الاشر بہ باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۳۵۹ 2 سنن الدار قطنی کتاب الاشر بہ حدیث ۵۷ دار المحاسن للطباعۃ القاھرہ الجزء الرابع ص ۲۶۰ 3 التعلیق المغنی علی سنن الدار قطنی بحوالہ العقیلی حدیث ۵۷ دار المحاسن للطباعۃ القاھرہ الجزء الرابع ص ۲۶۰

Fatawa Razawiya Volume 25

In his Musannaf, Abu Bakr bin Abi Shaybah narrated to us from Ali bin Mushir, through his chain of transmission, that Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) was traveling with a man who was fasting. When he broke his fast, he turned toward a water-skin belonging to Umar, which was hanging and contained nabidh (a date drink). He drank from it and became intoxicated. So, Umar (may Allah be pleased with him) administered the prescribed punishment (hadd) on him. The man said, "I only drank from your water-skin." Umar replied, "We only lashed you because of your intoxication." I say: This is the best of its chains of transmission. The fear of interruption (inqita') in the transmission does not harm us, nor the majority who accept mursal (loose) hadiths. And Abdul Razzaq narrated: Ibn Jurayj informed us from Ismail that a man gulped down nabidh belonging to Umar bin al-Khattab on the road to Medina and became intoxicated. Umar (may Allah be pleased with him) left him until he became sober and then administered the hadd. Imam Tahawi said: narrated to us...

---

1. Al-Musannaf by Ibn Abi Shaybah, Book of Prescribed Punishments, section on Nabidh, whoever deems a punishment for it, Hadith 28450, Idarat al-Qur'an Karachi, 9/544.
2. Al-Musannaf by Abdul Razzaq, Book of Drinks, Hadith 17015, Al-Majlis al-Ilmi, 9/224.

फतावा रज़विया जिल्द 25

अपने मुसन्निफ़ में, अबू बक्र बिन अबी शैबा ने हमें अली बिन मुसहिर से, अपनी सनद के साथ रिवायत की कि हज़रत उमर बिन ख़त्ताब (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) एक व्यक्ति के साथ सफ़र में थे और वह रोज़ेदार था। जब उसने इफ्तार किया तो वह हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की एक मश्कीज़ा (चमड़े की थैली) की ओर बढ़ा जो लटकी हुई थी और उसमें नबीज़ (खजूर का शरबत) था। उसने उसे पी लिया जिससे उसे नशा हो गया। तो हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने उस पर हद (सज़ा) लगाई। उसने कहा, "मैंने तो आपके मश्कीज़े से पिया था।" हज़रत उमर ने फरमाया, "हमने तुम्हें तुम्हारे नशे की वजह से कोड़े मारे हैं।" मैं कहता हूँ: यह इस हदीस के तरीक़ों में से सबसे उत्तम है। सनद के टूटने (इनक़िता) का जो डर है, वह हमें और न ही उन जमहूर (बहुमत) को कोई नुकसान पहुँचाता है जो 'मुरसल' हदीसों को स्वीकार करते हैं। अब्दुल रज़्ज़ाक ने रिवायत किया कि इब्ने जुरैज ने हमें इस्माइल से ख़बर दी कि एक व्यक्ति ने मदीना के रास्ते में हज़रत उमर बिन ख़त्ताब के नबीज़ को एक ही सांस में पी लिया, जिससे उसे नशा हो गया। हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने उसे कुछ देर के लिए छोड़ दिया यहाँ तक कि उसे होश आ गया, फिर उसे हद मारी। इमाम तहावी ने फरमाया कि...

---

1. अल-मुसन्निफ़ इब्ने अबी शैबा, किताबुल हुदूद, नबीज़ का बयान जिसमें कोड़े मारने का ज़िक्र है, हदीस 28450, इदारातुल कुरआन कराची, 9/544।
2. अल-मुसन्निफ़ अब्दुल रज़्ज़ाक, किताबुल अशरिबा, हदीस 17015, अल-मजलिसुल इल्मी, 9/224।

فی مصنفہ، حدثنا علی بن مسہر عن الشیبانی عن حسان بن مخارق قال بلغنی ان عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالٰی عنہ سائر رجلا فی سفر و کان صائماً فلما افطر اھوی الٰی قربۃ لعمر معلقۃ فیھا نبیذ فشرب منھا فسکرفضربہ عمر الحد فقال لہ انما شربت من قربتک فقال لہ عمر انما جلدناک لسکذک ۱۔ قلت وھذا امثل طرقہ وما یخشی فی البلاغ من الانقطاع فلایضر عندنا وعند الجمہور القابلین لمراسیل۔ وروی عبدالرزاق اخبرنا ابن جریج عن اسمعیل ان رجلا عب فی شراب نبیذ لعمر بن الخطاب بطریق المدینۃ فسکر فترکہ عمر (رضی اللہ تعالٰی عنہ) حتی افاق فحدہ ۲۔ فقال الطحاوی حدثنا

ابوبکر بن ابی شیبہ نے اپنے مصنف میں روایت فرمایا کہ ہمیں علی بن مسہر نے اپنی سند کے ساتھ حدیث بیان کی کہ حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایک شخص کے ساتھ سفر میں تھے اور وہ روزہ دار تھا جب اس نے افطار کیا تو وہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ایک مشکیزہ کی طرف مائل ہوا جو لٹکا ہوا تھا اور اس میں نبیز تھا اس نے پیا جس سے اسے نشہ ہوگیا، تو حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس پر حد لگائی تو اس نے کہا میں نے تو آپ کے مشکیزہ سے پیا ہے، حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا ہم نے تجھے تیرے نشے کی وجہ سے کوڑے لگائے، میں کہتا ہوں یہ اس حدیث کے طرق میں سے عمدہ ترین ہے اور اس میں جو انقطاع کا خدشہ ہے وہ ہمیں نقصان نہیں دیتا اور نہ جمہور کو جو مرسل حدیثوں کو قبول کرتے ہیں۔ عبدالرزاق نے روایت کیا کہ ہمیں ابن جریج نے اسمعیل سے خبر دی کہ ایک شخص نے مدینہ کے راستے میں حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے نبیز کو ایک ہی سانس میں پیا تو اسے نشہ

ہو گیا حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اسے کچھ دیر چھوڑے رکھا یہاں تک کہ اسے افاقہ ہوا پھر اسے حد ماری۔ امام طحاوی نے فرمایا کہ

۱۔ المصنّف لابن ابی شیبۃ کتاب الحدود النبیز من رأی فیہ حدًا حدیث ۲۸۴۵۰ ادارۃ القرآن کراچی ۹/ ۵۴۴ ۲۔ المصنّف لعبدالرزاق کتاب الاشرہ حدیث ۱۷۰۱۵ المجلس العلمی ۹/ ۲۲۴

Fatwa Razawiyya, Volume 25

Fahad (with his chain of narration) reported from Ibn Umar: A drink (Nabidh) was brought to (i.e., the Commander of the Faithful) which had turned and become strong. He drank from it and said, "Indeed, this is strong." He then ordered for water, poured it over the drink, and then he and his companions drank it. Muhammad bin Khuzaymah (with his chain of narration) reported from Ibn Umar (may Allah be pleased with him): Nabidh was prepared for Umar (may Allah be pleased with him) in a leather bag that held about fifteen or sixteen ratls. He arrived, tasted it, and found it sweet, and said, "It seems as though you have reduced its dregs (sediment)." Reported by Ibn Abi Dawud.

Note: "Akar al-Nabidh" refers to old Nabidh which, when added to fresh Nabidh, causes it to become strong quickly. This is the meaning of what Al-Nasa'i narrated in his Sunan from Sa'id bin al-Musayyib, that he used to dislike everything that was steeped on dregs. Also, from him, it is narrated regarding Nabidh that its dregs made it intoxicating. Thus, it is as if the Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him) expressed disapproval of the reduction of the dregs, as a result of which it remained sweet and did not become strong. And Allah knows best. Stated by the humble respondent, may Allah forgive him.

1 Sunan al-Nasa'i, Mention of what is permissible to drink from Nabidh, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/335. Page 136 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

फ़हद (अपनी सनद के साथ) ने इब्न उमर से रिवायत की कि अमीरुल मोमिनीन की ख़िदमत में नबीज़ लाया गया जो मुतग़य्यर (बदल गया) और सख़्त हो चुका था। आपने उसमें से पिया फिर फ़रमाया, "बेशक यह सख़्त है।" फिर आपने पानी लाने का हुक्म दिया और उस पर पानी डाला, फिर आपने और आपके साथियों ने इसे पी लिया। मुहम्मद बिन ख़ुज़ैमा ने अपनी सनद के साथ इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की कि हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के लिए एक मश्कीज़े (तोशादान) में जो लगभग पंद्रह-सोलह रतल के बराबर था, नबीज़ बनाया गया। आप तशरीफ़ लाए, उसे चखा और मीठा पाया तो फ़रमाया, "ऐसा लगता है कि तुमने इसकी तलछट (गंदगी) कम कर दी है।" इब्न अबी दाऊद।

नोट: "अकर अल-नबीज़" पुराना नबीज़ है जिसे ताज़ा नबीज़ के साथ मिलाने से वह जल्दी तेज़ी (नशा) हासिल कर लेता है। नसाई ने अपनी सुनन में सईद बिन अल-मुसय्यब से रिवायत की है कि वे पुराने नबीज़ में मिलाए हुए हर नबीज़ को नापसंद करते थे। साथ ही, उनसे नबीज़ के बारे में यह रिवायत है कि इसकी पुरानी तलछट ने इसे नशा-आवर बना दिया, का अर्थ यही है। मानो अमीरुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने पुराने नबीज़ की कम मिलावट को नापसंद किया कि इस वजह से वह अभी तक मीठा है और सख़्त नहीं हुआ। और अल्लाह ही बेहतर जानता है। यह मुजीब (उत्तरदाता) का बयान है, अल्लाह उसे क्षमा करे।

1 सुनन अल-नसाई, नबीज़ के जायज़ इस्तेमाल का ज़िक्र, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब, कराची, 2/335। पृष्ठ 136 / 658

فہد (بسندہ) عن ابن عمر قال اتی (یعنی امیر المؤمنین) بنبیذ قد احلف واشتد فشرب منہ ثم قال ان ھذا لشدید ثم امر بماء فصب علیہ ثم شرب ھو واصحابہ، ہمیں فہد نے اپنی سند کے ساتھ ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث بیان کی کہ حضرت عمر فاروق اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کی خدمت میں نبیز لایا گیا جو متغیر اور سخت ہو چکا تھا آپ نے اس میں سے پیا پھر فرمایا بیشک یہ سخت ہے، پھر پانی لانے کا حکم دیا اور اس پر پانی ڈالا پھر آپ نے اور آپ کے اصحاب نے اس کو پی لیا۔ حدثنا محمد بن خزیمۃ (بسندہ) عن ابن عمر (رضی اللہ تعالٰی عنہ) ان عمر انتبذ لہ فی مزادۃ فیھا خمسۃ عشر او ستہ عشر فاتاہ فذاقہ فوجدہ حلوا فقال کانکم اقللتم عکرہ عہ ۔ ہمیں محمد بن خزیمہ نے اپنی سند کے ساتھ حدیث بیان کی کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کے لئے ایک مشکیزے (توشہ دان) میں جو کہ پندرہ سولہ رطل کے برابر تھا نبیز بنایا گیا آپ تشریف لائے اسے چکھا اور میٹھا پایا تو فرمایا گویا کہ تم نے اس کا تلچھٹ کم کر دیا ہے۔ ابن ابی داؤد

عہ: "عکر النبیذ" پرانا نبیز جو تازہ نبیز کے ساتھ ملانے سے جلد تیزی حاصل کرتا ہے۔ نسائی کی اپنی سنن میں سعید بن مسیب سے روایت ہے کہ وہ پرانے نبیز میں ملائے ہوئے ہر نبیز کو ناپسند کرتے تھے نیز ان سے نبیز کے متعلق یہ روایت کہ اس کو پرانے نبیز نے نشہ آور بنا دیا، کا معنی یہی ہے، گویا امیر المؤمنین رضی اللہ عنہ نے قلیل پرانے نبیز میں ملاوٹ کو ناپسند فرمایا کہ اس وجہ سے ابھی تک وہ میٹھا ہے اور شدید نہ ہوا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ یہ مجیب غفر اللہ تعالٰی کا بیان ہے ۱۲ منہ۔

۱ سنن النسائی ذکر مایجوز شربہ من الانبذہ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۵ Page of 658 136

Fatawa Razawiyya, Volume 25

(It is reported) from Abdur Rahman bin Uthman who said: I accompanied Umar ibn al-Khattab to Mecca. A group from the tribe of Thaqif presented him with two leather containers of nabidh as a gift. Umar drank from one of them but did not drink from the other until its contents became strong. Then Umar went and drank from it, and finding it strong, he said: "Dilute its strength with water." 1 I say: This was narrated by Abd al-Razzaq. Imam al-Tahawi said: Since it is established by what we mentioned from Umar that a small amount of strong nabidh is permissible, even though he heard the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) saying, "Every intoxicant is forbidden," his action serves as evidence that what the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade from strong nabidh is the intoxicating amount, and nothing else. Whether he heard this directly as a saying from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) or it was his own opinion, his opinion is evidence for us, especially since his aforementioned action took place in the presence of the companions of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him).

(Translation of the Urdu column): [Abdur Rahman bin Uthman] narrated the Hadith that I accompanied Hazrat Umar bin Khattab (may Allah Almighty be pleased with him) during a journey to Mecca. A delegation from the Banu Thaqif tribe presented two leather skins of nabidh as a gift in his service. Hazrat Umar (may Allah Almighty be pleased with him) drank one of them and did not drink the other until it became strong. Then when he drank it, he found it strong and said: "Break its sharpness with water." I say: Abd al-Razzaq narrated it. Imam al-Tahawi said: When the permissibility of a small amount of strong nabidh was established from these mentioned events of Hazrat Umar (may Allah Almighty be pleased with him), even though he had heard the Messenger of Allah (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) saying that every intoxicant is forbidden, then the action of Hazrat Umar (may Allah Almighty be pleased with him) will be evidence that what the Messenger of Allah (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) forbade from strong nabidh is the intoxicating amount and not other than that. Whether Hazrat Umar (may Allah Almighty be pleased with him) heard it himself from the Messenger of Allah (may Allah Almighty send peace and blessings upon him) or it was his own opinion, because his opinion is evidence to us, especially when his mentioned action occurred in the presence of the noble companions (may Allah Almighty be pleased with them).

1 Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden from Nabidh, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/359.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

(अब्दुर रहमान बिन उस्मान से रिवायत है) उन्होंने कहा: मैंने मक्का की यात्रा के दौरान हज़रत उमर बिन खत्ताब रज़ियल्लाहु अन्हु की सोहबत (संगत) अख्तियार की। बनू सक़ीफ़ कबीले के एक प्रतिनिधिमंडल ने आपकी सेवा में नबीज़ की दो मशकें उपहार स्वरूप भेंट कीं। हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु ने उनमें से एक पी ली और दूसरी तब तक नहीं पी जब तक कि वह तेज़ न हो गई। फिर जब आपने उसे पिया, तो उसे बहुत तेज़ पाया और कहा: "पानी से इसकी तेज़ी को कम कर दो।" १ मैं कहता हूँ: इसे अब्दुर रज्ज़ाक़ ने रिवायत किया है। इमाम तहावी ने फ़रमाया कि हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु के इन उल्लिखित वाक़यों से जब नबीज़-ए-शदीद (तेज़ नबीज़) की कम मात्रा का हलाल होना साबित हो गया, जबकि उन्होंने अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को यह फ़रमाते हुए सुना था कि हर नशा करने वाली चीज़ हराम है, तो आपका यह अमल इस बात की दलील होगा कि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने नबीज़-ए-शदीद से जो हराम फ़रमाया है, वह नशा करने वाली मात्रा है, न कि उसके अलावा। चाहे हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु ने खुद अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से सुना हो या यह उनकी अपनी राय हो, क्योंकि हमारे नज़दीक उनकी राय हुज्जत (प्रमाण) है, विशेष रूप से जब आपका यह अमल सहाबा-ए-किराम रज़ियल्लाहु अन्हुम की मौजूदगी में हुआ हो।

[उर्दू कॉलम का अनुवाद]: [अब्दुर रहमान बिन उस्मान] ने हदीस बयान की कि मैंने मक्का मुअज्जमा की यात्रा के दौरान हज़रत उमर बिन खत्ताब रज़ियल्लाहु अन्हु की संगत प्राप्त की। बनू सक़ीफ़ जनजाति के एक प्रतिनिधिमंडल ने आपकी सेवा में नबीज़ के दो मशकें उपहार के रूप में भेंट कीं। हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु ने उनमें से एक पी ली और दूसरी तब तक नहीं पी जब तक वह तेज़ नहीं हो गई। फिर जब आपने इसे पिया, तो इसे बहुत तेज़ पाया और कहा: "पानी से इसकी तेज़ी को कम कर दें।" मैं कहता हूँ: इसे अब्दुर रज्ज़ाक़ ने रिवायत किया है। इमाम तहावी ने फ़रमाया कि हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु के इन उल्लिखित प्रसंगों से जब तेज़ नबीज़ की कम मात्रा का हलाल होना सिद्ध हो गया, जबकि उन्होंने अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम को यह फ़रमाते हुए सुना था कि हर नशा हराम है, तो हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु का कार्य इस बात का प्रमाण होगा कि अल्लाह के रसूल सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने तेज़ नबीज़ से जो वर्जित किया है वह नशा करने वाली मात्रा है, न कि उसके अलावा। चाहे हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु ने स्वयं अल्लाह के रसूल

सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से सुना हो या यह उनकी अपनी राय हो, क्योंकि हमारे लिए उनकी राय प्रमाण है, विशेष रूप से जब उनका उक्त कार्य महान साथियों (सहाबा) की उपस्थिति में हुआ हो।

1. शरह मानी अल-आसार, किताब अल-अशरीबा, बाब मा युह्रामु मिनल नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी, कराची २/३५९।

पृष्ठ १३७ / ६५८

(یبلغه الی) عبد الرحمن بن عثمان قال صحبت عمر بن الخطاب الی مکة فاهدی له رکب من ثقیف سطیحتین من نبیذ فشرب عمر احدهما ولم یشرب الاخری حتی اشتد ما فیه فذهب عمر فشرب منه فوجده قد اشتد فقال اکسروه بالماء. ۱ قلت ورواه عبد الرزاق - قال الطحاوی فلما ثبت بما ذکرنا عن عمر اباحة قلیل النبیذ الشدید وقد سمع رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم یقول کل مسکر حرام کان ما فعله دلیلا ان ما حرم رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم من النبیذ الشدید هو السکر منه لا غیر فاما ان یکون سمع ذلك من النبی صلی الله تعالی علیه وسلم قولا او راه راياً فرأیه عندنا حجة ولاسیما اذا کان فعله المذکور بحضرة اصحاب رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم۔

نے حدیث بیان کی کہ عبد الرحمن بن عثمان نے کہا کہ میں نے مکہ مکرمہ کی طرف سفر کے دوران حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی صحبت اختیار کی قبیلہ بنی ثقیف کے ایک وفد نے آپ کی خدمت میں نبیذ کے دوشکیزے بطور ہدیہ پیش کئے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ان میں سے ایک پی لیا اور دوسرے کو نہیں پیا یہاں تک کہ اس میں شدت آگئی پھر جب آپ نے اس کو پیا تو اس کو شدید پایا اور فرمایا پانی سے اس کی تیزی کو توڑ دو۔ میں کہتا ہوں اس کو عبدالرزاق نے روایت کیا۔ امام طحاوی نے فرمایا کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ان واقعات مذکورہ سے جب نبیذ شدید کی قلیل مقدار کا مباح ہونا ثابت ہو گیا حالانکہ انہوں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو فرماتے ہوئے سنا ہے کہ ہر نشہ آور حرام ہے تو آپ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا فعل اس بات کی دلیل ہوگا کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے نبیذ شدید سے جو حرام فرمایا وہ نشہ آور مقدار ہے نہ کہ اس کا غیر چاہے تو حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے خود رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے سنا ہو یا ان کی اپنی یہ رائے ہو کیونکہ ہمارے نزدیک ان

کی رائے حجت ہے خصوصاً جب کہ آپ کا یہ فعل مذکور صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی موجودگی میں واقع۔

۱ شرح معانی الآثار کتاب الاشربہ باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۵۹

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic Text Block]: No one among them objected to him, which proves that they followed him. This is Abdullah bin Umar, and he is one of the group who narrated from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that "every intoxicant is prohibited." He narrated from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) what Abu Umayya al-Baghdadi narrated to us, [who said] Abu Nu'aym narrated to us, [who said] Abdul Salam narrated to us from Layth from Abdul Malik, the nephew of Al-Qa'qa' bin Shawdhab, from Ibn Umar who said: I witnessed the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) when a drink was brought to him. He brought it close to his mouth, then he frowned and returned it. A man asked, "O Messenger of Allah, is it prohibited?" Then he returned the drink, and then added water to it—mentioning this twice or thrice—and then said: "When these skins [vessels] become strong [the drink becomes too potent] for you, then break their strength with water." 1. I say: An-Nasa'i narrated it in his Sunan with two chains of narration with this meaning. One of them being: Ziyad bin Ayyub informed us, [who said] Hushaym narrated to us, [who said] Al-Awam narrated to us from Abdul Malik bin Nafi'.

[Urdu Text Block]: ...occurred and none of them objected, so their following of Janab Farooq-e-Azam (may Allah be pleased with him) is a proof of the correctness of his action. Hazrat Abdullah bin Umar (may Allah be pleased with them both) is among those people who narrated this hadith from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that every intoxicant is prohibited. He narrated that hadith from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) which Abu Umayya al-Baghdadi narrated to us with his chain of transmission, that Hazrat Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) stated: I was present in the service of the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), a drink was brought to him, he brought it near his mouth then frowned on his forehead and returned it. A person submitted, "O Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him), is this prohibited?" Then the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) returned that drink and added water into it—it was mentioned two or three times—then he said, "When these water-skins become hard for you, then break their intensity with water." I say that Imam al-Nasa'i has narrated it with its meaning through two chains of transmission, one of which is that Ziyad bin Ayyub informed us, they said that Hushaym narrated the hadith to us, they said Al-Awam [narrated] to us from Abdul Malik...

1 Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter: What is prohibited of Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi, 2/359-360.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी पाठ ब्लॉक]: उनमें से किसी ने भी उन पर आपत्ति नहीं की, जिससे सिद्ध होता है कि वे उनके अनुयायी थे। यह अब्दुल्ला बिन उमर हैं, और वे उन लोगों में से एक हैं जिन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की है कि "हर नशीली चीज़ हराम है।" उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से वह हदीस रिवायत की जो हमें अबू उमय्या अल-बग़दादी ने अपनी सनद के साथ बयान की कि हज़रत इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फरमाया: मैं रसूले खुदा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुआ, आपके पास एक पेय लाया गया। आपने उसे अपने मुँह के करीब किया, फिर माथे पर शिकन डाली और उसे वापस कर दिया। एक शख्स ने पूछा, "या रसूल्लाह, क्या यह हराम है?" फिर वह पेय लौटाया गया, और फिर उसमें पानी डाला गया—इसका ज़िक्र दो या तीन बार किया गया—फिर आपने फरमाया: "जब ये मशकीज़े तुम पर सख्त हो जाएँ तो पानी के साथ उनकी तेज़ी को तोड़ दिया करो।" १. मैं कहता हूँ: इमाम नसाई ने इसे अपनी सुनन में इसी अर्थ के साथ दो सनदों से रिवायत किया है। उनमें से एक यह है: हमें ज़ियाद बिन अय्यूब ने ख़बर दी, उन्होंने कहा कि हमें हदीस बयान की हुशैम ने, उन्होंने कहा हमें अवाम ने अब्दुल मलिक बिन नाफ़े से।

[उर्दू पाठ ब्लॉक]: ...हुआ और उनमें से किसी ने इनकार नहीं किया तो उन सबका जनाब फ़ारूक़-ए-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) की पैरवी करना उनके इस काम के सही होने की दलील है। हज़रत अब्दुल्ला बिन उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) उन लोगों में से हैं जिन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से यह हदीस रिवायत की कि हर नशीली चीज़ हराम है। उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से वह हदीस रिवायत की जो हमें अबू उमय्या अल-बग़दादी ने अपनी सनद के साथ बयान की कि हज़रत इब्ने उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फरमाया: मैं रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुआ, आपके पास पेय (शराब) लाई गई, आपने उसे अपने मुँह के करीब किया, फिर माथे पर शिकन डाली और उसे वापस कर दिया। एक शख्स ने अर्ज़ किया, "या रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम), क्या यह हराम है?" तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फिर वह पेय लौटाया और उसमें पानी डाला—इसका ज़िक्र दो-तीन बार किया गया—फिर फरमाया, "जब ये मशकीज़े तुम पर सख्त हो जाएँ तो पानी के साथ उनकी तेज़ी को तोड़ दिया करो।" मैं कहता हूँ कि इमाम नसाई ने इसे इसके अर्थ के साथ दो सनदों से रिवायत फरमाया है,

जिनमें से एक यह है कि हमें ज़ियाद बिन अय्यूब ने ख़बर दी, उन्होंने कहा कि हमें हदीस बयान की हुशैम ने, उन्होंने कहा हमें अवाम ने अब्दुल मलिक से...

१ शरह मआनी अल-आसार, किताबुल अशरिबा, बाब: मा यहरुमु मिन अन-नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/359-360.

पृष्ठ 658 का 138

[Arabic Column]: فلم ینکرہ علیہ منھم منکر فدل علی متابعتھم ایاہ علیہ وھذا عبداللہ بن عمر وھو احد النفر الذین رووا عنہ عن النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کل مسکر حرام وقد روی عنہ عن النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ماحدثنا ابو امیۃ البغدادی ثنا ابو نعیم ثنا عبد السلام عن لیث عن عبد الملك بن اخي القعقاع بن شوذب عن ابن عمر قال شھدت رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم اتی بشراب فادناہ الی فیہ فقطب فردہ فقال رجل یارسول اللہ احرام ھو فرد الشراب ثم عاد بماء فصبہ علیہ ذکر مرتین اوثلثاً ثم قال اذا اغتلمت ھذہ الاسقیۃ علیکم فاکسروا متونھا بالماء ۱. قلت ورواہ النسائي في سننہ بسندین بمعناہ احدھما اخبرنا زیاد بن ایوب ثناھشیم اخبرنا العوام عن عبد الملك بن نافع

[Urdu Column]: ہوا اور ان میں سے کسی نے انکار نہیں کیا تو ان سب کا جناب فاروق اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی متابعت کرنا ان کے اس فعل کے صحیح ہونے کی دلیل ہے۔ حضرت عبداللہ ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما ان لوگوں میں سے ہیں جنہوں نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے یہ حدیث روایت کی کہ ہر نشہ آور حرام ہے۔ انہوں نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ و سلم سے وہ حدیث روایت کی جو ہمیں ابو امیہ بغدادی نے اپنی سند کے ساتھ بیان کی کہ حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما نے فرمایا میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں حاضر ہوا آپ کے پاس شراب لائی گئی آپ نے اس کو اپنے منہ کے قریب کیا پھر ماتھے پر شکن ڈالی اور اس کو رد فرما دیا، ایک شخص نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کیا یہ حرام ہے؟ تو حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے پھر وہ شراب لوٹائی اور اس میں پانی ڈالا اس کا دو تین بار ذکر کیا پھر فرمایا جب یہ مشکیزے تم پر سخت ہو جائیں تو پانی کے ساتھ ان کی تیزی کو توڑ دیا کرو۔ میں کہتا ہوں اس کو امام نسائی نے اس کے معنی کے ساتھ دو سندوں سے

روایت فرمایا جن میں سے ایک یہ ہے کہ ہمیں زیاد بن ایوب نے خبر دی انہوں نے کہا کہ ہمیں حدیث بیان کی ہشیم نے انہوں نے کہا ہمیں عوام نے عبدالملک

۱ شرح معانی الآثار کتاب الاشربة باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۵۹-۳۶۰

Volume 25 Fatawa Razawiya

Ibn Umar[1] said: "And the other [narrator] informed me: Ziyad bin Ayyub from Ibn Nafi' reported that Hazrat Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) said..." And another chain is: "Ziyad bin Ayyub informed me from Abu Mu'awiyah, who said: Abu Ishaq al-Shaybani narrated to us from Abd al-Malik, etc." Imam al-Tahawi said: "Wahb bin Uthman al-Baghdadi narrated to us with his chain of narration a similar hadith from Hazrat Ibn Umar (may Allah be pleased with them both). I say: With this same chain, Ibn Abi Shaybah narrated it in his 'Musannaf', saying: 'Waki' narrated to us from Isma'il bin Abi Khalid, etc.', similarly. Imam al-Tahawi said: 'Muhammad bin Amr bin Yunus narrated to us with his chain of narration that Abd al-Malik bin Nafi' said: I asked Ibn Umar (may Allah be pleased with them both), saying: Our family makes Nabidh in a skin bag; if I drink a lot of it, it causes intoxication in me. So Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) said: Sin is upon the one who intends to sin. I was present with the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his family) at this pillar, and a man brought him a cup of Nabidh. Then he mentioned a hadith like the hadith of Abi Umayyah, except that...'"

[1] Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of reports relied upon by those who permitted, etc., Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 332/2. [2] Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of reports relied upon by those who permitted, etc., Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 332/2. [3] Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden of Nabidh, H.M. Saeed Company, Karachi, 360/2. [4] Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Drinks, Hadith 24262, Idarat al-Qur'an, Karachi, 39/8.

इब्न उमर[1] ने कहा: "और दूसरे (वर्णनकर्ता) ने मुझे सूचित किया: ज़ियाद बिन अय्यूब ने इब्न नाफ़े से बताया कि हज़रत इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फ़रमाया..." और दूसरी सनद यह है: "ज़ियाद बिन अय्यूब ने अबू मुआविया से बताया कि उन्होंने कहा, हमें अबू इसहाक़ शैबानी ने अब्दुल मलिक से हदीस बयान की, इत्यादि।" इमाम तहावी ने फ़रमाया, "हमें वहब बिन उस्मान बग़दादी ने अपनी सनद के साथ हज़रत इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इसी तरह की हदीस बयान की। मैं कहता हूँ, इसी सनद के साथ इब्न अबी शैबा ने अपने 'मुसन्निफ़' में इसे रिवायत किया है, और कहा: 'हमें वकीअ ने इसमाईल बिन अबी ख़ालिद से बयान किया, इत्यादि,' इसी प्रकार। इमाम तहावी ने फ़रमाया, 'हमें मुहम्मद बिन अम्र बिन यूनुस ने अपनी सनद के साथ हदीस बयान की कि अब्दुल मलिक बिन नाफ़े ने कहा: मैंने इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से सवाल करते हुए कहा कि हमारे घरवाले मशकीज़े में नबीज़ बनाते हैं; अगर मैं इसे ज़्यादा पी लूँ तो वह मेरे अंदर नशा पैदा करती है। तो इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फ़रमाया: गुनाह उस पर है जो गुनाह का इरादा करे। मैं इस रुक्न (खंभे) के पास रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में हाज़िर हुआ और आपके पास एक शख़्स नबीज़ का प्याला लाया। फिर उन्होंने अबू उमैया की हदीस की तरह ज़िक्र फ़रमाया, सिवाय इसके कि...'"

[1] सुनन अन-नसाई, किताबुल अशरिबा, उन रिवायतों का ज़िक्र जिन पर इजाज़त देने वालों ने एतमाद किया, इत्यादि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब, कराची, 332/2। [2] सुनन अन-नसाई, किताबुल अशरिबा, उन रिवायतों का ज़िक्र जिन पर इजाज़त देने वालों ने एतमाद किया, इत्यादि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब, कराची, 332/2। [3] शरह माअनी अल-आसार, किताबुल अशरिबा, नबीज़ में से जो हराम है उसका बयान, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 360/2। [4] अल-मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुल अशरिबा, हदीस 24262, इदारतुल क़ुरआन, कराची, 39/8।

قال قال ابن عمر[1] والآخر اخبرنی زیاد بن ایوب عن بن نافع سے خبر دی انہوں نے کہا کہ حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما نے فرمایا، اور دوسری سند یہ ہے کہ مجھے زیاد بن ایوب نے ابومعاویہ سے خبر دی انہوں نے کہا ہمیں ابواسحاق شیبانی نے عبد الملک سے حدیث بیان کی الخ۔ امام طحاوی نے فرمایا ہمیں وہب بن عثمان بغدادی نے اپنی سند کے ساتھ حضرت ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما اس کی مثل حدیث بیان کی۔ میں کہتا ہوں اسی سند کے ساتھ اس کو ابن ابی شیبہ نے اپنے مصنف میں روایت فرمایا اور کہا ہمیں وکیع نے اسمعیل بن ابی خالد سے بیان کی الخ۔ امام طحاوی نے فرمایا ہمیں محمد بن عمرو بن یونس نے اپنی سند کے ساتھ حدیث بیان کی کہ عبد الملک بن نافع نے کہا میں نے ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے سوال کرتے ہوئے کہا کہ ہمارے گھر والے مشکیزے میں نبیذ بناتے ہیں اگر میں اس کو زیادہ پی لوں تو وہ میرے اندر نشہ پیدا کرتی ہے۔ تو ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما نے فرمایا گناہ اس پر ہے جو گناہ کا ارادہ کرے میں اس رکن کے پاس رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم کی خدمت میں حاضر ہوا اور آپ کے پاس ایک شخص نبیذ کا پیالہ لایا پھر ابن عمر نے حدیث ابن امیہ کی مثل ذکر فرمایا سوائے اس کے

ابی معویۃ ثنا ابواسحق الشیبانی عن عبدالملک[2] الخ۔ قال الطحاوی حدثنا وہب بن عثمان البغدادی ثنا ابوہشام ثنی یحیی بن زکریا بن ابی زائدہ عن اسمعیل بن ابی خالد ثنا قرۃ العجلی ثنی عبدالملک ابن اخی القعقاع عن ابن عمر مثلہ [3] قلت بھذا السند رواہ ابن ابی شیبۃ فی مصنفہ فقال حدثنا وکیع عن اسمعیل بن ابی خالد[4] الخ بنحوہ قال الطحاوی حدثنا محمد بن عمر و بن یونس ثنی اسباط بن محمد عن الشیبانی عن عبدالملک بن نافع قال سألت ابن عمر فقلت ان اھلنا ینبذون نبیذا فی سقاء لوانھکتہ لا خذ

فی فقال ابن عمر انما البغی علی من اراد البغی شهدت رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم عند هذا الرکن واتاه رجل بقدح من نبیذ ثم ذکر مثل حدیث ابی امیة غیر انه

[1] سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر اخبار التی اعتل بها من اباح الخ نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ۳۳۲/۲ [2] سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر اخبار التی اعتل بها من اباح الخ نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ۳۳۲/۲ [3] شرح معانی الآثار کتاب الاشربة باب مایحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳۶۰/۲ [4] المصنف ابن ابی شیبه کتاب الاشربه حدیث ۲۴۲۶۲ ادارة القرآن کراچی ۳۹/۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

Arabic Text: He said, "Dilute its strength with water." This implies the permissibility of a small amount of strong Nabidh. What is best for us, since this has been narrated from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and it has also been narrated from him that "every intoxicant is forbidden," is to interpret each of the two sayings as having a meaning different from the other. Thus, his saying "every intoxicant is forbidden" refers to the quantity that intoxicates, and the other hadith refers to the permissibility of a small amount of strong Nabidh. Fahd bin Muhammad bin Sa'id informed us, Yahya bin al-Yaman narrated to us from Sufyan, from Mansur, from Khalid bin Sa'd, from Abu Mas'ud (may Allah be pleased with him), who said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) felt thirsty near the Kaaba and asked for a drink. So some Nabidh from the drinking vessel was brought to him. He smelled it and frowned, then poured Zamzam water over it and drank it. A man said, "Is it forbidden?" He said, "No." I say: Al-Nasa'i narrated it with this chain similarly, saying: Al-Hasan bin Ismail bin Sulaiman informed us, he said Yahya bin Yaman informed us...

Urdu Translation/Explanation: Dilute its strength with water. This hadith contains the permissibility of a small amount of strong Nabidh (a fermented drink). When Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) narrated this hadith from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), it was also narrated from him regarding the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) that every intoxicant is forbidden. Therefore, it is better for us to interpret each of these two hadiths on a meaning different from the other. Thus, your saying that "every intoxicant is forbidden" will be applied to the amount that causes intoxication, and the other hadith will be applied to the permissibility of a small amount of strong Nabidh being lawful. Fahd bin Muhammad informed us with his chain from Abu Said (may Allah be pleased with him), who said: The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) felt thirsty near the honorable Kaaba and asked for water. Accordingly, Nabidh was brought to him from a waterskin. He smelled it and frowned, then poured Zamzam water over it and drank it. A man asked, "Is it forbidden?" He (the Prophet) replied, "No." I say: Imam al-Nasa'i narrated it with this same chain and said: Hasan bin Ismail bin Sulaiman informed us, he said Yahya bin Yaman informed us... etc.

Footnotes: 1. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Ashriba, Chapter on what is forbidden from Nabidh, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/260. 2. Sunan al-Nasa'i, Kitab al-

Ashriba, Mention of reports relied upon by those who permitted... etc., Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/333.

Page 140 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

अरबी पाठ: उन्होंने कहा, "इसकी तेज़ी को पानी के साथ तोड़ो।" यह तेज़ नबीज़ की कम मात्रा की अनुमति की ओर संकेत करता है। हमारे लिए सबसे अच्छा यह है, क्योंकि यह नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया गया है और उनसे यह भी रिवायत किया गया है कि "हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है", कि हम इन दोनों कथनों में से प्रत्येक को दूसरे से अलग अर्थ में लें। इस प्रकार, उनका यह कहना कि "हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है" उस मात्रा को संदर्भित करता है जो नशा देती है, और दूसरी हदीस तेज़ नबीज़ की कम मात्रा की अनुमति को संदर्भित करती है। फ़हद बिन मुहम्मद बिन सईद ने हमें सूचित किया, यह्या बिन अल-यमान ने हमें सुफ़यान से, उन्होंने मंसूर से, उन्होंने खालिद बिन साद से, उन्होंने अबू मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया, जिन्होंने कहा: नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को काबा के पास प्यास लगी और उन्होंने पीने के लिए कुछ माँगा। तो पीने के बर्तन से कुछ नबीज़ उनके पास लाई गई। उन्होंने उसे सूँघा और त्यौरी चढ़ाई, फिर उस पर ज़मज़म का पानी डाला और पिया। एक व्यक्ति ने कहा, "क्या यह हराम है?" उन्होंने कहा, "नहीं।" मैं कहता हूँ: अल-नसाई ने इसी सनद के साथ इसे इसी तरह रिवायत किया है, और कहा: अल-हसन बिन इस्माइल बिन सुलैमान ने हमें सूचित किया, उन्होंने कहा कि यह्या बिन यमान ने हमें सूचित किया...

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: इसकी तेज़ी को पानी के साथ तोड़ो। इस हदीस में तेज़ नबीज़ (एक किण्वित पेय) की कम मात्रा की अनुमति है। जब इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने यह हदीस नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की, तो उन्हीं के हवाले से नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से यह भी वर्णित है कि हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है। तो हमारे लिए बेहतर यह है कि हम इन दोनों हदीसों में से हर एक को दूसरे के अर्थ के अलावा किसी और पर आधारित करें। चुनाँचे आपका यह फ़रमान कि "हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है", उस मात्रा पर आधारित होगा जो नशा देती है, और दूसरी हदीस तेज़ नबीज़ की कम मात्रा के जायज़ होने पर आधारित होगी। हमें फ़हद बिन मुहम्मद ने अपनी सनद के साथ अबू सईद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से ख़बर दी, उन्होंने कहा: नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को काबा शरीफ़ के पास प्यास लगी तो आपने पानी माँगा। चुनाँचे आपकी ख़िदमत में एक मशकीज़े से नबीज़ लाई गई। आपने उसे सूँघा और त्यौरी चढ़ाई, फिर उस पर ज़मज़म का पानी डाला और उसे पिया। तब एक व्यक्ति ने पूछा, "क्या यह हराम है?" आपने फ़रमाया, "नहीं।" मैं कहता हूँ: इमाम नसाई ने इसी सनद के साथ इसे बयान किया है और कहा कि

हमें हसन बिन इस्माइल बिन सुलैमान ने ख़बर दी, उन्होंने कहा कि हमें यह्या बिन यमान ने ख़बर दी... इत्यादि।

पादलेख: 1. शरह मा'नी अल-आसार, किताब अल-अशरबा, नबीज़ से जो हराम है उसका अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/260। 2. सुनन अल-नसाई, किताब अल-अशरबा, उन रिपोर्टों का उल्लेख जिन पर अनुमति देने वालों ने भरोसा किया... इत्यादि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब, कराची, 2/333।

عربی متن: قال فاکسروھا بالماء ففی ھذا اباحة قلیل النبیذ الشدید واولی الاشیاء بنا اذکان قد روی عنہ ھذا عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وروٰی عنہ عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کل مسکر حرام ان نجعل کل واحد من القولین علی معنی غیرمعنی الآخر فیکون قولہ کل مسکر حرام علی المقدار الذی یسکر والحدیث الآخر علی اباحة قلیل النبیذ الشدید، اخبرنا فھد بن محمد بن سعید ثنا یحیی بن الیمان عن سفیان عن منصور عن خالد بن سعد عن ابی مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ قال عطش النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم حول الکعبة فاستسقی فاتٰی بنبیذ من نبیذ السقایة فشمہ فقطب فصب علیہ من ماء زمزم ثم شرب فقال رجل احرام ھو فقال لا ۱ قلت و رواہ النسائی بھذا السند نحوہ فقال اخبرنا الحسن بن اسمعیل بن سلیمن اخبرنا یحیی بن یمان ۲

اردو ترجمہ و تشریح: اس کی تیزی کو پانی کے ساتھ توڑو۔ اس حدیث میں تیز نبیذ کی قلیل مقدار کی اباحت ہے، جب ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما نے یہ حدیث نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت فرمائی تو انہی کے حوالے سے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے یہ بھی مروی ہے کہ ہر نشہ آور حرام ہے، تو ہمارے لئے اولٰی یہ ہے کہ ہم ان دونوں حدیثوں میں سے ہر ایک کو دوسری کے مفہوم کے غیر پر محمول کریں، چنانچہ آپ کا یہ ارشاد کہ "ہر نشہ آور حرام ہے" اس مقدار پر محمول ہوگا جو نشہ دیتی ہے اور دوسری حدیث نبیذ شدید کی قلیل مقدار کے مباح ہونے پر محمول ہوگی۔ ہمیں فہد بن محمد نے اپنی سند کے ساتھ ابو سعید رضی اللہ تعالٰی عنہ سے خبر دی انہوں نے کہا نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کو کعبہ شریف کے پاس پیاس لگی تو آپ نے پانی مانگا چنانچہ آپ کی خدمت میں ایک مشکیزے سے نبیذ لائی گئی آپ نے سونگھا اور تیوری چڑھائی پھر اس پر زمزم کا پانی ڈالا پھر نوش فرمایا تو ایک شخص نے کہا کیا یہ حرام

ہے؟ آپ نے فرمایا کہ نہیں۔ قلت (میں کہتا ہوں) اس کو امام نسائی نے اسی سند کے ساتھ بیان فرمایا اور کہا کہ ہمیں حسن بن اسمعیل بن سلیمان نے خبر دی انہوں نے کہا کہ ہمیں یحییٰ بن یمان نے خبر دی الخ،

حواشی: ۱ شرح معانی الآثار کتاب الاشربہ باب مایحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۲۶۰

۲ سنن النسائی کتاب الاشربہ ذکر اخبألتی اعتل بھا من اباح الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۳۳۳

Fatawa Razawiya, Volume 25

Etc. Al-Daraqutni narrated it and said: Ahmad bin Abdullah al-Wakil narrated to us, who said: Ali bin Harb narrated to us, and they said: Yahya bin Yaman narrated to us the Hadith... etc. And Abd al-Razzaq narrated it from Mujahid as a Mursal Hadith (with a broken chain). He said: The Noble Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) turned towards the drinking area, the Siqayah of Zamzam. He drank some Nabidh (date water), then tightened his face (due to its strength). Then he ordered for it to be diluted, so its intensity was broken with water, and he drank it. Then he tightened his face again and ordered for the third time, so its intensity was broken with water and then he drank it. Imam al-Tahawi said: Ali bin Ma'bad narrated to us with his chain from Hazrat Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him), who said: The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) sent me and Mu'adh bin Jabal to Yemen. We said: "O Messenger of Allah! Indeed, there are two types of drinks there made from wheat and barley. One of them is called 'al-Mizr' and the other is called 'al-Bit''. Should we drink them?" Then the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) said...

1 Sunan al-Daraqutni, Kitab al-Ashriba, Hadith 85, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 4/263. 2 Al-Musannaf by Abd al-Razzaq, Kitab al-Ashriba, Hadith 10217, Al-Majlis al-Ilmi, 9/226.

Page 141 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

आदि। दारक़ुत्नी ने इसे रिवायत किया और कहा: हमें अहमद बिन अब्दुल्लाह अल-वकील ने हदीस बयान की और उन्होंने कहा कि हमें अली बिन हर्ब ने और उन्होंने कहा कि हमें यह्या बिन यमान ने हदीस बयान की... आदि। और अब्दुर्रज़्ज़ाक़ ने इसे मुजाहिद से 'मुरसल' रिवायत किया। उन्होंने कहा कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ज़मज़म के पानी पिलाने की जगह (सिक़ाया) की ओर मुड़े। आपने नबीज़ पी, फिर अपना चेहरा सिकोड़ा। फिर आपने आदेश दिया तो पानी के साथ उसकी तेज़ी को तोड़ा गया, फिर आपने उसे पिया। फिर आपने चेहरा सिकोड़ा और तीसरी बार आदेश दिया तो उसकी तेज़ी को पानी से तोड़ा गया फिर आपने उसे पिया। इमाम तहावी ने कहा कि हमें अली बिन माबद ने अपनी सनद के साथ हज़रत अबू मूसा अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस बयान की, उन्होंने कहा कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने मुझे और मुआज़ बिन जबल को यमन भेजा। हमने कहा, "हे अल्लाह के रसूल! वहां दो तरह की शराबें (पेय) हैं जो गेहूं और जौ से बनाई जाती हैं। उनमें से एक को 'मिज़्र' और दूसरी को 'बितअ' कहा जाता है। तो क्या हम उन्हें पिएं?" तो अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि...

1 सुनन अल-दारक़ुत्नी, किताबुल अश्रिबा, हदीस 85, दारुल महासिन मुद्रण, काहिरा, 4/263। 2 अल-मुसन्नफ़ अब्दुर्रज़्ज़ाक़ द्वारा, किताबुल अश्रिबा, हदीस 10217, अल-मजलिस अल-इल्मी, 9/226।

पृष्ठ 141/658

الخ، ورواہ الدارقطنی حدثنا احمد بن عبد اللہ الوکیل ثنا علی بن حرب نایحیی بن الیمان ۱ الخ و رواہ عبدالرزاق عن مجاھد مرسلا قال عمد النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم الی السقایۃ سقایۃ زمزم فشرب من النبیذ فشد وجھہ ثم امر بہ فکسر بالماء ثم شربہ فشد وجھہ ثم امر بہ الثالثہ فکسر بالماء ثم شرب ۲۔ قال الطحاوی حدثنا علی بن معبد ثنا یونس ثنا شریک عن ابن اسحق عن ابی بردۃ عن ابی موسی عن ابیہ رضی اللہ تعالی عنہ قال بعثنی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم انا ومعاذا الی الیمن فقلنا یارسول اللہ ان بھا شرابین یصنعان من البر والشعیر احدھما یقال لہ المزر والاخر یقال لہ البتع فما نشرب فقال رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم

اس کو دار قطنی نے روایت کیا اور کہا کہ ہمیں احمد بن عبداللہ الوکیل نے حدیث بیان کی اور انہوں نے کہا کہ ہمیں علی بن حرب نے اور انہوں نے کہا کہ ہمیں یحیی بن یمان نے حدیث بیان کی الخ اور اس کو عبدالرزاق نے مجاہد سے مرسلًا روایت کیا انہوں نے کہا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم زمزم کے مشکیزوں میں سے ایک مشکیزہ کی طرف متوجہ ہوئے آپ نے نبیذ نوش فرمایا پھر مشکیزے کا منہ مضبوطی سے باندھ دیا پھر آپ نے حکم دیا تو پانی کے ساتھ اس کی تیزی کو توڑا گیا پھر آپ نے اس کو نوش فرمایا اور مشکیزے کا منہ مضبوطی سے باندھ دیا، پھر تیسری مرتبہ حکم فرمایا اور اس کی تیزی کو پانی سے توڑا گیا پھر آپ نے نوش فرمایا۔ امام طحاوی نے فرمایا کہ ہمیں علی بن معبد نے اپنی سند کے ساتھ حضرت ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیث بیان کی انہوں نے فرمایا نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے مجھے اور معاذ بن جبل کو یمن کی طرف بھیجا ہم نے کہا یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم وہاں دو

شرابیں ہیں جو گندم اور جو سے بنائی جاتی ہیں ان میں سے ایک کو مزر اور دوسری کو بتع کہا جاتا ہے تو کیا ہم اسے پئیں؟ تو رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے ارشاد فرمایا کہ

۱ سنن الدارقطنی کتاب الاشربہ حدیث ۸۵ دارالمحاسن للطباعۃ القاھرۃ ۴ / ۲۶۳ ۲ المصنف لعبدالرزاق کتاب الاشربہ حدیث ۱۰۲۱۷ المجلس العلمی ۹ / ۲۲۶

Fatawa Razviya, Volume 25

(Arabic Text Column): "Drink both of you, but do not get intoxicated." This indicates that what Abu Musa narrated from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) regarding his statement, "Every intoxicant is forbidden," refers only to the quantity that intoxicates, not to the substance itself whose large amount causes intoxication. We have narrated the hadith of Abu Salama from Aisha (may Allah be pleased with her) regarding the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) answer to the one who asked him about 'al-Bit' (honey wine), saying: "Every drink that intoxicates is forbidden." If we interpret this as applying even to a small amount of a drink whose large quantity intoxicates, it would contradict the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) answer to Mu'adh and Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with them both). But if we interpret it as referring to the prohibition of intoxication specifically, it accords with Abu Musa's hadith. It is most appropriate for us to interpret narrations in a way that they do not contradict each other. Ibn Marzuq narrated to us (with his chain) from Shamas, who said: Abdullah (meaning Ibn Mas'ud, may Allah be pleased with him) said: "The people would sit for a drink while it was lawful for them, and they continued to do so until it was made forbidden for them." Muhammad bin Khuzaymah narrated to us (with his chain)...

(Urdu Text Column): "Drink, but do not get intoxicated." This hadith is proof that the tradition mentioned by Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), saying "Every intoxicant is forbidden," refers to the amount that intoxicates, not to the substance itself whose large quantity causes intoxication. We have already narrated the hadith of Abu Salama from Umm al-Mu'minin Sayyidah Aisha Siddiqa (may Allah be pleased with her) regarding the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) answer to someone who asked about 'Bit' (a honey-based drink), which was: "Every drink that intoxicates is forbidden." If we interpret this hadith as referring to even a small amount of a drink whose large quantity intoxicates, then it would contradict the Prophet's (peace and blessings of Allah be upon him) response to Hazrat Mu'adh and Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with them). If we interpret it specifically to mean the prohibition of intoxication itself, then it aligns with Abu Musa's hadith. For us, it is better to interpret all narrations in such a way that there is no mutual contradiction. Ibn Marzuq narrated to us with his chain of transmission that Hazrat Abdullah ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) said that people used to sit

together for drinking when it was permissible for them; they continued doing so until it became forbidden for them. Muhammad bin Khuzaymah narrated to us with his chain...

फतावा रज़विया, जिल्द 25

(अरबी पाठ कॉलम): "तुम दोनों पियो, लेकिन नशे में मत होओ।" यह इंगित करता है कि अबू मूसा ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से उनके इस कथन के बारे में जो वर्णन किया है कि, "हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है," वह केवल उस मात्रा को संदर्भित करता है जो नशा पैदा करती है, न कि उस पदार्थ को जिसकी अधिक मात्रा नशा लाती है। हमने उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीका (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हवाले से अबू सलमा की हदीस रिवायत की है, जो नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के उस जवाब के बारे में है जो आपने 'बित' (शहद की शराब) के बारे में सवाल करने वाले व्यक्ति को दिया था। वह यह था कि "हर शराब जो नशा दे वह हराम है।" यदि हम इसे उस शराब की थोड़ी सी मात्रा पर लागू करें जिसकी अधिक मात्रा नशा लाती है, तो यह नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के उस जवाब के खिलाफ होगा जो आपने मुआज़ और अबू मूसा अशअरी (अल्लाह उन दोनों पर प्रसन्न हो) को दिया था। लेकिन अगर हम इसे विशेष रूप से नशे की मनाही के रूप में अर्थ निकालें, तो यह अबू मूसा की हदीस के अनुकूल है। हमारे लिए यह सबसे उचित है कि हम रिवायतों की व्याख्या इस तरह करें कि उनमें आपस में विरोधाभास न हो। हमें इब्न मरज़ूक ने (अपनी सनद के साथ) शमास से रिवायत किया, जिन्होंने कहा: अब्दुल्ला (यानी इब्न मसूद, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने कहा: "लोग पीने के लिए बैठते थे जब वह उनके लिए हलाल था, और वे ऐसा तब तक करते रहे जब तक कि वह उनके लिए हराम नहीं कर दिया गया।" हमें मुहम्मद बिन खुज़ैमा ने (अपनी सनद के साथ) रिवायत किया...

(उर्दू पाठ कॉलम): "पियो और नशे में मत आओ।" यह हदीस इस बात का प्रमाण है कि अबू मूसा अशअरी (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) से जो हदीस बयान की कि "हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है," वह नशे की उस मात्रा पर आधारित है जो नशा पैदा करती है, न कि उस चीज़ की ज़ात (स्वयं) पर जिसकी अधिक मात्रा नशा लाती है। हमने उम्मुल मोमिनीन सैयदा आयशा सिद्दीका (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के हवाले से अबू सलमा की हदीस रिवायत की है, जो नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के उस जवाब के बारे में है जो आपने 'बित' के बारे में सवाल करने वाले व्यक्ति को दिया था। वह यह कि "हर शराब जो नशा दे वह हराम है।" अगर इस हदीस को हम उस शराब की थोड़ी सी मात्रा पर लागू करें जिसकी अधिक मात्रा नशा लाती है, तो यह नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के उस जवाब के खिलाफ है जो आपने हज़रत मुआज़ और अबू मूसा अशअरी (अल्लाह उन दोनों पर प्रसन्न हो) को दिया था। और अगर हम

इसे विशेष रूप से नशे की मनाही पर लागू करें, तो यह हदीस अबू मूसा की हदीस के अनुकूल हो जाती है। और हमारे लिए बेहतर यही है कि हम सभी रिवायतों का ऐसा अर्थ निकालें कि उनमें आपस में कोई विरोधाभास न रहे। हमें इब्न मरज़ूक ने अपनी सनद के साथ हदीस बयान की कि हज़रत अब्दुल्ला इब्न मसूद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने फ़रमाया कि लोग शराब पीने के लिए बैठते थे जब वह उनके लिए हलाल थी; वे ऐसा तब तक करते रहे जब तक कि वह उनके लिए हराम नहीं हो गई। हमें मुहम्मद बिन खुज़ैमा ने अपनी सनद के साथ...

(عربی متن کا کالم): اشربا ولا تسکرا فدل ذلك ان ما ذکرہ ابو موسی عن رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم من قولہ کل مسکر حرام انما ھو علی المقدر الذي یسکر لا علی العین التي کثیرھا یسکر وقد روینا حدیث ابی سلمۃ عن عائشۃ رضی اللہ تعالیٰ عنھا في جواب النبي صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم للذی سالہ عن البتع بقولہ کل شراب اسکر فھو حرام فان جعلنا ذلك علی قلیل الشراب الذی لیسکر کثیرہ ضاد جواب النبي صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم لمعاذ وابی موسی الاشعری رضی اللہ تعالی عنھما وان جعلناہ علی تحریم السکر خاصۃ وافق حدیث ابی موسی واولی الاشیاء بنا حمل الآثار علی الوجہ الذی لا تتضاد - حدثنا ابن مرزوق (بسندہ) عن شماس قال قال عبداللہ (یعنی ابن مسعود) رضی اللہ تعالی عنہ ان القوم یجلسون علی الشراب وھو یحل لھم فما یزالون حتی یحرم علیھم - حدثنا محمد بن خزیمۃ (بسندہ)

(اردو متن کا کالم): "پیواور نشہ میں مت آؤ"۔ یہ حدیث دلیل ہے کہ ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے جو حدیث ذکر فرمائی کہ "ہر نشہ آور حرام ہے " وہ نشہ آور مقدار پر محمول ہے نہ کہ اس شئی کے عین پر جس کا کثیر نشہ آور ہے اور ہم حدیث ابی سلمہ بحوالہ ام المومنین سیدہ عائشہ صدیقہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا روایت کر چکے ہیں جو نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ وآلہ وسلم کے اس جواب کے بارے میں ہے جو بتع سے متعلق سوال کرنے والے شخص کو آپ نے دیا وہ یہ کہ "ہر شراب جو نشہ دے وہ حرام ہے" اگر اس حدیث کو ہم اس شراب کے قلیل پر محمول کریں جس کا کثیر نشہ دیتا ہے تو یہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کے اس جواب کے خلاف ہے جو آپ نے حضرت معاذ اور ابو موسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو دیا۔ اور اگر اس کو ہم خاص نشہ کی حرمت پر محمول کریں تو یہ حدیث ابو موسیٰ

کے موافق ہو جاتا ہے اور ہمارے لئے اولیٰ یہ ہے کہ ہم تمام آثار کو ایسے معنی پر محمول کریں کہ ان میں باہمی تضاد نہ رہے۔ ہمیں ابن مرزوق نے اپنی سند کے ساتھ حدیث بیان کی کہ حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ قوم شراب نوشی کے لئے بیٹھتی جب وہ ان کے لئے حلال تھا وہ ایسا کرتے رہے یہاں تک کہ وہ ان کے لئے حرام ہو گیا۔ ہمیں محمد بن خزیمہ نے اپنی سند کے

Fatawa Rizvia, Volume 25

(Arabic Text Transcribed and Translated) Narrated from Alqama bin Qais that he ate bread and meat with Abdullah bin Mas'ud. He said, "Then a strong Nabidh (a drink made from dates or grapes) was brought to us, which Sirin had prepared in a green jar, and they drank from it." Ibn Dawud narrated to us (with his chain) from Alqama, who said, "I asked Ibn Mas'ud about the saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) regarding intoxicants." He said, "It refers to the last drink." Abu Bakra narrated to us, from Abu Ahmad al-Zubayri, from Sufyan, from Ali bin Badhima, from Qais bin Habtar, who said, "I asked Ibn Abbas about green and red jars. He said, 'The first to ask the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) about that was the delegation of Abd al-Qays. He said: Do not drink from gourds (Dubba), pitch-lined jars (Muzaffat), or hollowed-out stumps (Naqir), but drink from skin containers (Asqiya).' They said: 'O Messenger of Allah! What if it becomes strong in the skin containers?' He said: 'Pour water over it.' And he said to them the third or fourth time: 'Pour it away.' Muhammad bin Khuzayma narrated to us, from Abdullah bin Raja, from Isra'il, from Ali bin Badhima, from Qais bin Habtar similarly. I say..."

(Urdu Text Translation from Right Column) Along with this, a Hadith is narrated from Hazrat Alqama bin Qais that he ate bread and meat with Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him). He said, "Then a strong Nabidh was brought to us, which Sirin had prepared in a green jar, and they drank it." Abu Dawud narrated to us with his chain from Hazrat Alqama, who said, "I asked Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) about the saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) regarding intoxicants." He said, "It refers to the last sip." Abu Bakra narrated to us with his chain from Qais bin Habtar, who said, "I asked Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) about green and red jars. He said, 'The first to ask the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) about this was the delegation of Abd al-Qays. The Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: Do not drink from Dubba, Muzaffat, and Naqir, but drink from skin containers (Asqiya).' They submitted, 'O Messenger of Allah! What if it becomes strong in the skin containers?' He said: 'Pour water over it.' And he said to them the third or fourth time, 'Pour it out.' Muhammad bin Khuzayma narrated a similar Hadith to us with his chain. I say (Qultu) that it..."

फ़तावा रज़विया, खंड 25

(अरबी पाठ का लिप्यंतरण और अनुवाद) अलक़मा बिन क़ैस से रिवायत है कि उन्होंने अब्दुल्लाह बिन मसूद के साथ रोटी और मांस खाया। उन्होंने कहा, "फिर हमारे पास एक तेज़ नबीज़ (खजूर या अंगूर से बना पेय) लाया गया जिसे सीरीन ने एक हरे घड़े में तैयार किया था, और उन्होंने इसे पिया।" हमें इब्न दाऊद ने (अपनी सनद के साथ) अलक़मा से रिवायत किया, जिन्होंने कहा, "मैंने इब्न मसूद से नशीली चीज़ों के बारे में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कथन के बारे में पूछा।" उन्होंने कहा, "यह अंतिम घूँट है।" हमें अबू बकरा ने अपनी सनद के साथ क़ैस बिन हबतर से रिवायत किया, जिन्होंने कहा, "मैंने इब्न अब्बास से हरे और लाल घड़ों के बारे में पूछा। उन्होंने कहा, 'इस बारे में नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से सबसे पहले पूछने वाले अब्दुल क़ैस के प्रतिनिधिमंडल थे। उन्होंने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाया: कद्दू के बर्तन (दुब्बा), तारकोल लगे बर्तन (मुज़फ़्फ़त), और खजूर के तने के खोखले बर्तनों (नक़ीर) में मत पियो, बल्कि मशकीज़ों (असक़िया) में पियो।' उन्होंने कहा: 'हे अल्लाह के रसूल! अगर मशकीज़ों में वह तेज़ (नशीला) हो जाए?' आपने फरमाया: 'उस पर पानी डाल दो।' और आपने उन्हें तीसरी या चौथी बार फरमाया: 'उसे बहा दो।' हमें मुहम्मद बिन खुज़ैमा ने अपनी सनद के साथ इसी तरह की हदीस बयान की। मैं कहता हूँ (क़ुलतु)..."

(उर्दू पक्ष का हिंदी अनुवाद) इसके साथ ही हज़रत अलक़मा बिन क़ैस से हदीस बयान की गई कि उन्होंने अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के साथ रोटी और मांस खाया। उन्होंने कहा, "फिर हमारे पास तेज़ नबीज़ लाया गया जिसे सीरीन ने हरे घड़े में तैयार किया था, उन्होंने उसे पिया।" हमें अबू दाऊद ने अपनी सनद के साथ हज़रत अलक़मा से हदीस बयान की, उन्होंने कहा, "मैंने इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नशीले पेय के बारे में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के कथन के बारे में पूछा।" उन्होंने कहा, "वह आखिरी घूँट है।" हमें अबू बकरा ने अपनी सनद के साथ क़ैस बिन हबतर से हदीस बयान की, उन्होंने कहा, "मैंने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से हरे और लाल घड़ों के बारे में पूछा। उन्होंने फरमाया, 'सबसे पहले इस बारे में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से अब्दुल क़ैस के प्रतिनिधिमंडल ने पूछा था। नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: दुब्बा, मुज़फ़्फ़त और नक़ीर में मत पियो, और मशकीज़ों में पियो।' उन्होंने अर्ज़ की, 'या रसूलुल्लाह! अगर मशकीज़ों में वह तेज़ हो जाए?' आपने फरमाया: 'उस पर पानी डाल दो।' और

आपने उन्हें तीसरी या चौथी बार फरमाया, 'इसे उड़ेल दो।' हमें मुहम्मद बिन खुज़ैमा ने अपनी सनद के साथ इसी तरह की हदीस बयान की। मैं कहता हूँ (क़ुलतु)..."

(عربی متن) عن علقمة بن قيس انه اكل مع عبدالله بن مسعود خبزا ولحما قال فاتينا بنبيذ شديد نبذته سيرين في جرة خضراء فشربوا منه، حدثنا ابن داؤد (بسنده) عن علقمة قال سألت ابن مسعود عن قول رسول الله صلى الله تعالٰى عليہ وسلم في المسكر قال الشربة الاخيرة۔ حدثنا ابوبكرة ثنا بواحمد الزبيري ثنا سفين عن علي بن بذيمة عن قيس بن حبتر قال سألت ابن عباس عن الجر الاخضر والجر الاحمر فقال ان اوّل من سأل النبى صلى الله تعالٰى عليہ وسلم عن ذلك وفد عبدالقيس فقال لاتشربوا لافى الدباء ولافي المزفت و لافي النقير واشربوا في الا سقية فقالوا يارسول الله فان اشتد في الاسقية قال صبوا عليه من الماء وقال لهم في الثالثة اوالرابعة فاهريقوه۔ حدثنا محمد بن خزيمة ثنا عبدالله بن رجاء ثنا اسرائيل عن علي بن بذيمة عن قيس بن حبتر

(اردو متن) ساتھ حضرت علقمہ بن قیس سے حدیث بیان کی کہ انہوں نے عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے ساتھ روٹی اور گوشت کھایا انہوں نے کہا پھر ہمارے پاس تیز نبیذ لایا گیا جس کو سیرین نے سبز گھڑے میں تیار کیا انہوں نے اسے پیا۔ ہمیں ابی داؤد نے اپنی سند کے ساتھ حضرت علقمہ سے حدیث بیان کی انہوں نے کہا کہ میں نے ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مُسکر کے بارے میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے قول سے متعلق سوال کیا تو انہوں نے کہا کہ وہ آخری گھونٹ ہے۔ ہمیں ابوبکرہ نے اپنی سند کے ساتھ قیس بن حبتر سے حدیث بیان کی انہوں نے کہا کہ میں نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے سبز اور سرخ گھڑوں کے بارے میں سوال کیا تو انہوں نے فرمایا سب سے پہلے اس بارے میں رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے وفد عبدالقیس نے سوال کیا تھا تو نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا : "دباء ، مزفت اور نقیر میں مت پیو اور مشکیزوں میں پیو۔ "انہوں نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ

وسلم ! اگر مشکیزوں میں وہ تیز ہو جائے تو آپ نے فرمایا: "اس پر پانی ڈال دو"۔ اور آپ نے انہیں تیسری یا چوتھی مرتبہ فرمایا کہ "اسے انڈیل دو"۔ ہمیں محمد بن خزیمہ نے اپنی سند کے ساتھ اسی کی مثل حدیث بیان کی۔ قلت (میں کہتا ہوں) اس کو

Fatawa Rizvia, Volume 25

Narrated from Ibn Abbas similarly [1]. I say: Abu Dawood [2] narrated it in his Sunan: Muhammad bin Bashar narrated to us from Abu Ahmad until the end of the chain and text, and added: Then he said, "Indeed Allah has forbidden for me—or has forbidden—wine, gambling, and al-Kuba." He said: "Every intoxicant is forbidden." Sufyan said: I asked Ali bin Badhimah about al-Kuba, and he said: "It is the drum (tabl)." And Abdul-Razzaq narrated it from Abu Sa'id, who said: We were sitting with the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him), and he said: "The delegation of Abdul-Qais has come to you..." (he mentioned the long hadith). In it, he said: "If it makes you doubt, then break its strength with water." [3] End of quote. The part after it is not included. Imam al-Tahawi said: In this hadith, the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) permitted the delegation of Abdul-Qais to drink the nabidh (date-wine) from water-skins, even if it became strong. If someone says that his command to pour it out is proof of the abrogation (naskh) of this permission, it will be said to them: How can that be?

Footnotes: 1. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden of Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi, 2/360-61. 2. Sunan Abi Dawud, Book of Drinks, Chapter on Vessels, Aftab Alam Press Lahore, 2/164. 3. Al-Musannaf of Abdul Razzaq, Book of Drinks, Hadith 17930, Al-Majlis al-Ilmi, 9/502-201.

इब्न अब्बास से इसी तरह की रिवायत है [1]। मैं कहता हूँ: अबू दाऊद [2] ने अपनी सुनन में रिवायत किया कि हमें मुहम्मद बिन बशार ने अबू अहमद से हदीस बयान की... आदि, जो कि सनद और मतन दोनों के लिहाज़ से इसी के समान है, और इसमें यह अतिरिक्त है: फिर उन्होंने फ़रमाया कि बेशक अल्लाह ने मुझ पर हराम किया या यूँ फ़रमाया कि शराब, जुआ और 'कूबा' (ढोल) हराम कर दिए गए हैं और हर नशा देने वाली चीज़ हराम है। सुफ़ियान ने कहा कि मैंने अली बिन बज़ीमा से 'कूबा' के बारे में पूछा तो उन्होंने कहा कि यह 'तब्ल' (ढोल) है। और इसे अब्दुर्रज्ज़ाक ने अबू सईद से रिवायत किया, अबू सईद ने कहा कि हम नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के पास बैठे हुए थे तो हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि तुम्हारे पास 'अब्दुल क़ैस' का वफ़द (प्रतिनिधिमंडल) आया है (लंबी हदीस ज़िक्र की गई)। और इस हदीस में है कि अगर तुम्हें वह (नबीज़) शक में डाले तो पानी से उसकी तेज़ी को तोड़ दो आदि, और इसमें हदीस का बाद वाला हिस्सा नहीं है। इमाम तहावी ने फ़रमाया कि इस हदीस में रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने वफ़द अब्दुल क़ैस के लिए मश्कीज़ों की नबीज़ पीना जायज़ (मुबाह) क़रार दिया, चाहे उसमें तेज़ी आ जाए। अगर कोई कहने वाला कहे कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इसे बहा देने का हुक्म दिया, यह इसके जायज़ होने के मंसूख़ (र११) होने की दलील है, तो उनसे कहा जाएगा कि यह कैसे हो सकता है?

पाद-टिप्पणियाँ: 1. शरह मआनी अल-आसार, किताबुल अशरिबा, बाब मा युहर्रमु मिनन नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/360-61. 2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल अशरिबा, बाब फ़िल अवइया, आफ़ताब आलम प्रेस लाहौर, 2/164. 3. अल-मुसन्नफ़ अब्दुर्रज्ज़ाक, किताबुल अशरिबा, हदीस 17930, अल-मजलिसुल इल्मी, 9/502-201.

عن ابن عباس مثل ذلك ۱ قلت ورواہ ابوداؤد ۲ فی سننہ۔ حدثنا محمد بن بشار ثنا ابواحمد الی آخرہ سندا و متناً نحوہ وزاد ثم قال ان اللہ حرم علیّ او حرم الخمر والمیسر والکوبۃ قال وکل مسکر حرام قال سفین فسألت علی بن بذیمۃ عن الکوبۃ قال الطبل۔ ورواہ عبدالرزاق عن ابی سعید قال کنا جلوسا عند النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فقال جاءکم وفد عبدالقیس الحدیث بطولہ وفیہ فان رابکم فاکسروہ بالمیاء ۳ اھ ولیس فیہ مابعدہ۔ قال الطحاوی ففی ھذا الحدیث ان رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اباح لہم ان یشربوا من نبیذ الاسقیۃ وان اشتد فان قال قائل فان فی امرہ باھراقہ دلیلا علی نسخ الاباحۃ قیل لہم کیف یکون

ابوداؤد نے اپنی سنن میں روایت کیا کہ ہمیں محمد بن بشار نے ابواحمد سے حدیث بیان کی الخ جو کہ سند اور متن دونوں کے اعتبار سے اس کی مثل ہے، اور اس میں یہ زائد ہے پھر فرمایا کہ بیشک اللہ نے مجھ پر حرام کیا یا یوں فرمایا کہ خمر، جوا اور کوبہ حرام کر دیئے گئے اور ہر نشہ آور حرام ہے۔ سفیان نے کہا کہ میں نے علی بن بذیمہ سے کوبہ کے بارے میں پوچھا تو انہوں نے کہا کہ طبل (ڈھول) ، اور اس کو عبدالرزاق نے ابوسعید سے روایت کیا ابوسعید نے کہا کہ ہم نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے پاس بیٹھے ہوئے تھے تو حضور صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا تمہارے پاس وفد عبدالقیس آیا ہے (طویل حدیث ذکر کی) اور اس حدیث میں ہے کہ اگر تمہیں وہ (نبیذ) شک میں ڈالے تو پانی سے اس کی تیزی کو توڑ دو الخ اور اس میں حدیث کا بعد والا حصہ نہیں ہے۔ امام طحاوی نے فرمایا کہ اس حدیث میں رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے وفد عبد القیس کے لئے مشکیزوں کی نبیذ کو پینا مباح فرمایا اگر چہ اس میں تیزی آئے۔ اگر کوئی

کہنے والا کہے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس کو انڈیلنے کا حکم دیا یہ اباحت کے نسخ کی دلیل ہے اس کو کہا جائے گا یہ کیسے

حواشی: ۱ شرح معانی الآثار کتاب الاشربہ باب مایحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۶۰-۶۱ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الاشربہ باب فی الاوعیۃ آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۱۶۴ ۳ المصنف لعبد الرزاق کتاب الاشربہ حدیث ۱۷۹۳۰ المجلس العلمی ۹/ ۵۰۲-۲۰۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Column Transcription/Translation] That, and it has indeed been narrated from Ibn Abbas, from his words after the Messenger of Allah (peace be upon him) of this [Urdu: اس کے] and intoxication from every drink. We have already mentioned that with its chain of transmission. And how is it permissible for Ibn Abbas, despite his knowledge and virtue, to have narrated from the Prophet (peace be upon him) what necessitates the prohibition of strong Nabidh (fermented drink), then say: 'Wine was prohibited for its essence, and intoxication from every drink'? But the meaning of the Hadith of Qais is that he did not trust them with it, fearing they would begin to drink it and become intoxicated, so he ordered them to pour it out. And it has been narrated in a similar way: 'This is what Muhammad bin Khuzaymah narrated to us, [who said] Uthman bin al-Haytham bin al-Jahm al-Mu'adhin narrated to us, [who said] Awf bin Abi Jamilah narrated to us, [who said] Abu al-Qamus Zayd bin Ali narrated to me, from one of the delegation of Abd al-Qays, or it may be Qais bin al-Nu'man - for I have forgotten his name - that they asked him (peace be upon him) about drinks. He said: Do not drink in gourds (Ad-Dubba'), nor in hollowed palm-tree trunks (An-Naqir), and drink in lawful leather water-skins (As-Siqa') that are tied shut. If it becomes strong, then break [its strength] with water. If it overcomes you, then pour it out.' Rabi' al-Mu'adhin narrated to us, [who said] Asad bin Musa narrated to us, [who said] Muslim bin Khalid narrated to us, [who said] Zayd narrated to me...

[Urdu Column Transcription/Translation] It could be, although after this command of the Messenger of Allah (peace be upon him), this speech of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) is narrated that khamr (wine) was prohibited in essence and from every [other] drink the amount of intoxication was prohibited. We have mentioned this Hadith along with its chain of narrators, and how is it possible for Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), despite his practice and virtue, to narrate that Hadith from the Holy Prophet (peace be upon him) which proves the prohibition of strong nabidh and then say that khamr is prohibited in essence while in all other drinks the intoxicating amount is prohibited. But the meaning of the Hadith of Qais is that the Holy Prophet (peace be upon him) feared they would drink it and become intoxicated, therefore he ordered them to pour it out. And a similar report is narrated in this Hadith which Muhammad bin Khuzaymah narrated to us with his chain from a person who was part of the delegation of Abd al-Qays, or that narrator was Qais bin al-Nu'man; the narrator says I have forgotten his name, that the delegation of Abd al-Qays asked the Holy Prophet (peace be upon him) about

drinks, so you said: do not drink in gourds and hollowed wood and drink in such water-skins whose mouths are tied shut. If intensity arises in this nabidh, then break its intensity with water and if it makes you helpless then pour it out. Rabi' al-Mu'adhin narrated to us with his chain a Hadith from Hazrat Abu Huraira (may Allah be pleased with him)...

फतवा रज़विया जिल्द 25

[अरबी कॉलम का प्रतिलेखन/अनुवाद] यह, और वास्तव में इब्न अब्बास से, अल्लाह के रसूल (उन पर शांति हो) के बाद के उनके शब्दों से रिवायत किया गया है 'इसके [उर्दू: اس کے] और हर पेय से नशा। हमने पहले ही उसके संचरण की श्रृंखला के साथ इसका उल्लेख किया है। और इब्न अब्बास के लिए, उनके ज्ञान और गुण के बावजूद, यह कैसे जायज़ है कि उन्होंने पैगंबर (उन पर शांति हो) से वह रिवायत किया हो जो कड़ी नबीज़ की हरामता को अनिवार्य करता है, फिर कहा: 'शराब को उसके सार के लिए हराम किया गया था, और हर पेय से नशा'? लेकिन क़ैस की हदीस का अर्थ यह है कि उन्होंने उन पर भरोसा नहीं किया, इस डर से कि वे इसे पीना शुरू कर देंगे और नशे में हो जाएंगे, इसलिए उन्होंने उन्हें इसे उड़ेल देने का आदेश दिया। और इसी तरह से रिवायत किया गया है: 'यह वही है जो मुहम्मद बिन खुज़ैमा ने हमें बताया, [जिन्होंने कहा] उस्मान बिन अल-हैथम बिन अल-जहम अल-मुअज्जिन ने हमें बताया, [जिन्होंने कहा] औफ बिन अबी जमीला ने हमें बताया, [जिन्होंने कहा] अबू अल-कामूस ज़ैद बिन अली ने मुझे बताया, अब्द अल-क़ैस के प्रतिनिधिमंडल में से एक से, या यह क़ैस बिन अल-नुमान हो सकता है - क्योंकि मैं उसका नाम भूल गया हूँ - कि उन्होंने उनसे (उन पर शांति हो) पेय पदार्थों के बारे में पूछा। उन्होंने कहा: कद्दू(अद-दुब्बा) में मत पियो, न ही खोखले खजूर के तनों (अन-नक़ीर) में, और वैध चमड़े की मशकों (अस-सिक़ा) में पियो जो बंद बंधी हों। यदि यह कड़ा हो जाए, तो पानी से [उसकी ताकत] तोड़ दें। यदि यह आप पर हावी हो जाए, तो इसे उड़ेल दें।' रबी अल-मुअज्जिन ने हमें बताया, [जिन्होंने कहा] असद बिन मूसा ने हमें बताया, [जिन्होंने कहा] मुस्लिम बिन खालिद ने हमें बताया, [जिन्होंने कहा] ज़ैद ने मुझे बताया...

[उर्दू कॉलम का प्रतिलेखन/अनुवाद] हो सकता है, हालांकि अल्लाह के रसूल (उन पर शांति हो) के इस फरमान के बाद इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) का यह कलाम रिवायत है कि खम्र (शराब) असल में हराम की गई और हर [अन्य] पेय में से नशे की मात्रा हराम की गई, हम इस हदीस को उसके सनद के साथ ज़िक्र कर चुके हैं, और इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के लिए अपने अमल और फज़ल के बावजूद यह कैसे मुमकिन है कि वह नबी करीम (उन पर शांति हो) से वह हदीस रिवायत करें जो नबीज़-ए-शदीद की हुरमत को साबित करे और फिर यह फरमाएं कि खम्र तो असल में हराम है जबकि बाकी हर पेय में से नशा लाने वाली मात्रा हराम है। लेकिन हदीस-ए-क़ैस का मतलब यह है कि नबी करीम (उन पर शांति हो) को यह डर हुआ कि वे इसे पीकर नशे में आ जाएंगे लिहाज़ा इसे उड़ेल देने का उन्हें हुक्म दिया, और इसी की मिसाल रिवायत है इस हदीस में जो हमें

मुहम्मद बिन खुज़ैमा ने अपनी सनद के साथ वफद-ए-अब्दुल क़ैस में शरीक एक शख्स से हदीस बयान की या वह रावी क़ैस बिन नोमान था, रावी कहता है मुझे उसका नाम भूल गया है कि वफद-ए-अब्दुल क़ैस ने नबी करीम (उन पर शांति हो) से पेय पदार्थों के बारे में सवाल किया तो आपने फरमाया कि कद्दू और खुदी हुई लकड़ी में मत पियो और ऐसी मशकों में पियो जिनके मुँह बंद बंधे हुए हों। अगर इस नबीज़ में तेज़ी आ जाए तो पानी से उसकी तेज़ी तोड़ो और अगर वह तुम्हें बेबस कर दे तो फिर उसे उड़ेल दो। हमें रबी अल-मुअज्जिन ने अपनी सनद के साथ हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस बयान की...

पेज 145/658

[عربی کالم] ذالك و قد روی عن ابن عباس من کلامه بعد رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وسلم کے اس والسکر من کل شراب وقد ذکرنا ذالك باسناده وکیف یجوز علی ابن عباس مع علمه وفضله ان یکون قد روی عن النبی صلی الله تعالیٰ علیه وسلم ما یوجب تحریم النبیذ الشدید ثم یقول حرمت الخمر لعینها والسکر من کل شراب و لکن معنی حدیث قیس انه لم یأمنهم علیه ان یشرعوا فی شربه فیسکروا فأمرهم بأهراقه ذالك وقد روی في مثل ما هذا ما حدثنا محمد بن خزیمة ثنا عثمان بن الهیثم بن الجهم المؤذن ثنا عوف بن ابی جبیلة ثنی ابو القموص زید بن علی عن احد وفد عبدالقیس او یکون قیس بن النعمان فانی قد نسیت اسمه انهم سألوه صلی الله تعالیٰ علیه وسلم عن الاشربة فقال لا تشربوا في الدباء ولا في النقیر واشربوا في السقاء الحلال الموکأ علیه علیها فان اشتد منه فاکسروه بالماء فان اعیاکم فاهریقوه حدثنا ربیع المؤذن ثنا اسد بن موسی ثنا مسلم بن خالد ثنی زید

[اردو کالم] ہو سکتا ہے حالانکہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس ارشاد کے بعد ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کا یہ کلام مروی ہے کہ خمر بعینہ حرام کی گئی اور ہر شراب میں سے نشہ کی مقدار حرام کی گئی، ہم اس حدیث کو اس کے اسناد کے ساتھ ذکر کر چکے ہیں، اور ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے لئے اپنے عمل و فضل کے باوجود یہ کیسے ممکن ہے کہ وہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے وہ حدیث روایت کریں جو نبیذ شدید کی حرمت کو ثابت کرے اور پھر یہ فرمائیں کہ خمر تو بعینہ حرام ہے جبکہ باقی ہر شراب میں سے نشہ آور مقدار حرام ہے لیکن حدیث قیس کا معنی یہ ہے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو یہ ڈر ہوا کہ وہ اس کو پی کر نشہ میں آئیں گے لہذا اس کو انڈیل دینے کا انہیں حکم دیا، اور اسی کی مثل مروی ہے اس حدیث میں جو ہمیں محمد بن خزیمہ نے اپنی سند کے ساتھ وفد عبد القیس میں شریک ایک

شخص سے حدیث بیان کی یا وہ راوی قیس بن نعمان تھا، راوی کہتا ہے مجھے اس کا نام بھول گیا ہے کہ وفد عبد القیس نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے شرابوں کے بارے میں سوال کیا تو آپ نے فرمایا کہ کدو اور کھرچی ہوئی لکڑی میں مت پیو اور ایسے مشکیروں میں پیو جن کے منہ باندھے گئے ہوں اگر اس نبیذ میں شدت آجائے تو پانی سے اس کی شدت توڑو اور اگر وہ تمہیں عاجز کردے تو پھر اسے انڈیل دو۔ ہمیں ربیع المؤذن نے اپنی سند کے ساتھ حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیث بیان

Fatawa Rizvia - Volume 25

From [Zaid] bin Aslam, from Sumayya, from Abu Salih, from Abu Hurayrah (may Allah be pleased with him), he said: The Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him and his progeny) said: "When one of you visits his Muslim brother and he offers him food, let him eat from his food and not ask about it. And if he gives him something to drink, let him drink from it and not ask about it. But if he fears intoxication from it, let him break its intensity with something (like water)." In this hadith, there is proof for the permissibility of drinking Nabidh. If someone says that it was permitted only after breaking its intensity with water and the disappearance of its strength, it will be said to him: This statement of yours is invalid. Because if it were forbidden (haram) in its intense state, it would not become permissible (halal) even if its intensity was removed by pouring water on it. Do you not see that if water is added to wine (khamr) until the water overcomes it, it remains forbidden? Since in this hadith, strong drink (Nabidh) was permitted when its intensity is broken with water, it is proven thereby that it was not forbidden before being broken with water. Thus, what we have narrated in this chapter proves the permissibility of strong Nabidh as long as it does not intoxicate. This is the opinion of Imam Abu Hanifa, Imam Abu Yusuf, and Imam Muhammad (may Allah have mercy on them all). (T)

1. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Ashribah, Bab Ma Yahrum min al-Nabidh, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/361-362.

फ़तावा रिज़विया - जिल्द 25

[ज़ैद] बिन असलम से, सुमैय्या से, अबू सालेह से, अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है, उन्होंने कहा: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "जब तुम में से कोई अपने मुसलमान भाई के पास जाए और वह उसे खाना खिलाए, तो उसे चाहिए कि वह खाना खा ले और उसके बारे में सवाल न करे। और अगर वह उसे पीने के लिए कुछ दे, तो उसे पी ले और उसके बारे में सवाल न करे। लेकिन अगर उसे उससे नशे का डर महसूस हो, तो वह (पानी आदि) किसी चीज़ के साथ उसकी तेज़ी को तोड़ दे।" इस हदीस में नबीज़ की वैधता (मुबाह होने) का प्रमाण है। यदि कोई व्यक्ति कहे कि इसे पानी के साथ इसकी सख़्ती कम करने के बाद ही वैध माना गया है जबकि इसकी तेज़ी ख़त्म हो जाती है, तो उससे कहा जाएगा: तुम्हारी यह बात ग़लत है। क्योंकि अगर वह तीव्रता की हालत में हराम (वर्जित) होती, तो वह हलाल (वैध) नहीं हो सकती थी चाहे पानी डालने के साथ उसकी तीव्रता ख़त्म हो जाए। क्या तुम नहीं देखते कि अगर शराब (ख़म्र) में इतना पानी मिला दिया जाए कि पानी उस पर हावी हो जाए, तो भी वह हराम ही रहेगी? चूंकि इस हदीस में जब तेज़ शराब (नबीज़) को तब वैध माना गया है जब पानी के साथ उसकी तीव्रता ख़त्म कर दी जाए, तो इससे यह साबित हो गया कि पानी डालकर तेज़ी ख़त्म करने से पहले वह हराम नहीं थी। अतः इस अध्याय में हमने जो रिवायत किया है, उससे तेज़ नबीज़ का वैध होना साबित हो गया जब तक कि वह नशा न दे। और यही राय इमाम अबू हनीफ़ा, इमाम अबू यूसुफ़ और इमाम मोहम्मद (अल्लाह उन पर रहम फ़रमाए) की है। (त)

1. शरह मानी अल-आसार, किताब अल-अशरीबा, बाब मा यहरुम मिन अल-नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/361-362।

पृष्ठ 146/658

بن اسلم عن سمی عن ابی صالح عن ابی هریرة رضی الله تعالیٰ عنه قال قال رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وسلم اذا دخل احدکم علی اخیه المسلم فاطعمه طعاماً فلیکل من طعامه ولا یسأل عنه فان اسقاه شراباً فلیشرب منه ولایسأل عنه فان خشی منه فلیکسره بشئ، ففی هذا الحدیث اباحة شرب النبیذ فان قال قائل انما اباحه بعد کسره بالماء و ذهاب شدته قیل له هذا کلام فاسد لانه لوکان فی حال شدته حراماً لکان لایحل وان ذهبت شدته بصب الماء علیه الاتری ان خمر الوصب فیها ماء حتی غلب الماء علیها ان ذالك حرام فلما کان قدا بیح فی هذا الحدیث الشراب الشدید اذا کسر بالماء ثبت بذالك انه قبل ان یکسر بالماء غیر حرام فثبت بما رویناه فی هذا الباب اباحة مالایکسر من النبیذ الشدید وهو قول ابی حنیفة وابی یوسف ومحمد رحمهم الله تعالیٰ۔ 1

کی انہوں نے کہا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے فرمایا کہ جب تم میں سے کوئی ایک اپنے مسلمان بھائی کے ہاں جائے تو وہ اس کو کھانا کھلائے اس کو چاہئے کہ وہ کھانا کھالے مگر اس سے کھانے کا سوال نہ کرے اور اگر وہ اس مشروب سے نشہ کا ڈر محسوس کرے تو پانی وغیرہ سے اس کی تیزی کو توڑ دے، اس حدیث میں نبیذ کی اباحت کا ثبوت ہے، اگر کوئی شخص کہے کہ پانی کے ساتھ اس کی سختی ختم کرنے کے بعد اسے مباح قرار دیا گیا ہے جبکہ اس کی شدت ختم ہو جاتی ہے تو اس کو کہا جائے گا کہ تیرا یہ کلام فاسد ہے اس لئے کہ اگر وہ شدت کی حالت میں حرام ہو تو وہ حلال نہیں ہو سکتی اگر چہ پانی انڈیلنے کے ساتھ اس کی شدت ختم ہو جائے، کیا تم نہیں دیکھتے کہ اگر خمر میں اس قدر پانی ملایا جائے کہ وہ اس غالب آجائے تو وہ حرام ہی رہے گا، اس حدیث میں جب تیز شراب (نبیذ) کو مباح قرار دیا گیا ہے جب پانی کے ساتھ اس کی شدت ختم کردی جائے، اس سے ثابت ہو گیا کہ پانی انڈیل کر تیزی ختم کرنے سے

پہلے وہ حرام نہیں تھی لہذا جو کچھ ہم نے اس باب میں روایت کیا اس سے تیز نبیذ کا مباح ہونا ثابت ہو گیا جبکہ وہ نشہ نہ دے، اور یہی قول ہے امام ابوحنیفہ، امام ابو یوسف اور امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم کا۔ (ت)

1 شرح معانی الآثار کتاب الاشر بہ باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۶۲- ۳۶۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

Additional Hadiths

(More Hadiths): It is narrated in Sunan an-Nasa'i Sharif: Swayd narrated to us, saying: Abdullah narrated to us from Al-Sari bin Yahya, who said: Abu Hafs, an Imam of ours who was of the age of Al-Hasan, narrated to me from Abu Rafi' that Umar bin Al-Khattab (may Allah be pleased with him) said: "When you fear the intensity of nabidh, then break its strength with water." Abdullah said: "Do this before it becomes intense." Zakariya bin Yahya narrated to us (with his chain) from Sa'id ibn al-Musayyib, who said: "The Thaqif tribe met Umar with a drink. He called for it, and when he brought it near his mouth, he disliked it. So he called for water and broke its strength with it, then said: 'Do like this.'" I say: It was also narrated by Abdur Razzaq and al-Bayhaqi. (T)

In the same source: Narrated from Ibn Sirin, who said: "Sell grape juice to one who makes tila (cooked juice) from it, and do not sell it to one who makes wine (khamr) from it." It is narrated from Swayd bin Ghafala that Umar bin Al-Khattab wrote to some of his governors: "Provide the Muslims with tila of which two-thirds has gone (evaporated) and one-third remains." This was narrated by Abdur Razzaq and Abu Nu'aym.

1 Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Ashriba, Mentioning reports about those who used this as an excuse to permit [etc.], Nur Muhammad Karkhana Karachi 2/333 2 Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Ashriba, The Dislike of Selling Juice, Nur Muhammad Karkhana Karachi 2/334 3 Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Ashriba, Mentioning what is permissible to drink of tila, Nur Muhammad Karkhana Karachi 2/334

फतावा रज़विया खंड 25

अतिरिक्त हदीसें

(अधिक हदीसें): सुनन अन-नसाई शरीफ में है: इमाम नसाई ने अपनी सनद के साथ अबू राफे से रिवायत की कि हज़रत उमर रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु ने फरमाया कि जब तुम्हें नबीज़ की तेज़ी का डर हो, तो पानी से उसकी तेज़ी को तोड़ दिया करो। अब्दुल्ला ने फरमाया कि तेज़ी आने से पहले ऐसा करो। इमाम नसाई ने अपनी सनद के साथ सईद बिन मुसैयब रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की कि क़बीला बनी सक़ीफ़ ने हज़रत उमर रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु की ख़िदमत में एक मशरूब (पेय) पेश किया, आपने उसे मंगवाया, जब अपने मुँह के करीब किया तो वह अच्छा नहीं लगा, फिर उसे मंगवाया और पानी के साथ उसकी तेज़ी को कम करके फरमाया: 'ऐसा ही करो।' मैं कहता हूँ इसे अब्दुर रज्ज़ाक़ और बैहक़ी ने रिवायत किया। (त)

इसी में है: इब्न सीरीन ने कहा कि अंगूर का रस उसके हाथ बेचो जो उससे तिला (एक प्रकार का गाढ़ा रस) बनाता हो, उसके हाथ मत बेचो जो शराब बनाता हो। सय्यद बिन गफ़ला से रिवायत है कि हज़रत उमर बिन खत्ताब रज़ीअल्लाहु तआला अन्हु ने अपने कुछ कर्मचारियों को लिखा कि मुसलमानों को ऐसा तिला पीने दें जिसका दो-तिहाई जल कर सूख गया हो और एक-तिहाई बाकी रह गया हो। इसे अब्दुर रज्ज़ाक़ और अबू नुऐम ने रिवायत किया।

1 सुनन अन-नसाई, किताब अल-अशरिबा, उन खबरों का उल्लेख जिन्होंने इसे अनुमति देने का बहाना बनाया, नूर मुहम्मद कारख़ाना कराची 2/333 2 सुनन अन-नसाई, किताब अल-अशरिबा, रस बेचने की नापसंदगी, नूर मुहम्मद कारख़ाना कराची 2/334 3 सुनन अन-नसाई, किताब अल-अशरिबा, तिला में से जो पीना जायज़ है उसका उल्लेख, नूर मुहम्मद कारख़ाना कराची 2/334

पृष्ठ 147 का 658

زیادہ احادیث

(مزید حدیثیں): سنن نسائی شریف میں ہے: اخبرنا سوید قال اخبرنا عبداللہ عن السری بن یحیی ثنی ابو حفص امام لنا و کان من اسنان الحسن عن ابی رافع ان عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالٰی قال اذا خشیتم من نبیذ شدتہ فاکسروہ بالماء قال عبداللہ بن قبل ان یشتد اخبرنا زکریا بن یحیٰی (بسندہ) عن سعید بن المسیب یقول تلقت ثقیف عمر بشراب فدعا بہ فلما قربہ الی فیہ کرہہ فدعا بہ فکسرہ بالماء فقال ھکذا فافعلوا ۱ قلت ورواہ عبدالرزاق والبیہقی۔ امام نسائی نے اپنی سند کے ساتھ ابو رافع سے روایت کیا کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا جب تمہیں نبیذ کی تیزی کا ڈر ہو تو پانی سے اس کی تیزی کو توڑ دیا کرو۔ عبداللہ نے فرمایا کہ تیزی آنے سے پہلے ایسا کرو۔ امام نسائی نے اپنی سند کے ساتھ سعید بن مسیب رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت فرمایا کہ قبیلہ بنی ثقیف نے حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کی خدمت میں مشروب پیش کیا، آپ نے اس کو طلب فرمایا، جب اپنے منہ کے قریب کیا تو وہ اچھا نہ لگا، پھر اس کو منگوایا اور پانی کے ساتھ اس کی تیزی کو کم کر کے فرمایا: ایسا ہی کرو۔ میں کہتا ہوں اس کو عبدالرزاق اور بیہقی نے روایت کیا۔ (ت)

اسی میں ہے: عن ابن سیرین قال بعہ عصیراً ممّن یتخذہ طلاء و لایتخذہ خمراً ۲ عن سوید بن غفلۃ قال کتب عمر بن الخطاب الی بعض عمّالہ ان ارزق المسلمین من الطلاء ذھب ثلثاہ و بقی ثلثہ ۳ ، ورواہ عبدالرزاق وابو نعیم ابن سیرین نے کہا کہ انگور کا شیرہ اس کے ہاتھ بیچو جو اس سے طلاء بناتا ہے اس کے ہاتھ مت بیچو جو خمر بناتا ہے۔ سید بن غفلہ سے روایت ہے کہ حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اپنے بعض عاملوں کو لکھا مسلمانوں کو ایسا طلاء پینے دیجئے جس کا دو تہائی جل کر خشک ہو جائے اور ایک تہائی رہ جائے۔ اس کو عبدالرزاق اور ابو نعیم

1 سنن النسائی کتاب الاشربہ ذکر اخبار التی اعتل بها من اباح الخ نور محمد کارخانہ کراچی ۲ /
۳۳۳ 2 سنن النسائی کتاب الاشربہ الکراهة فی بیع العصیر نور محمد کارخانہ کراچی ۲ / ۳۳۴ 3
سنن النسائی کتاب الاشربہ ذکر مایجوز شربہ من الطلاء نور محمد کارخانہ کراچی ۲ / ۳۳۴

Fatawa Rizwia, Volume 25

In "At-Tibb", it is narrated from Abu Majana on the authority of Amir bin Abdullah that he said: I read the letter of Umar bin Al-Khattab to Abu Musa [Al-Ash'ari], saying: "After this, a caravan arrived to me from Syria carrying a thick, black drink like the camel tar. I asked them how much they cook it, and they informed me that they cook it to two-thirds, so that two-thirds of the foul parts are gone - one-third of its transgression and one-third of its smell. So command those who are with you to drink it." - I say: Through this route, it was narrated by Saeed bin Mansur in his Sunan, and in it, Umar wrote to Ammar (may Allah be pleased with them both). Then Al-Nasa'i narrated from Abdullah bin Yazid al-Khatami, who said: Umar bin Al-Khattab (may Allah be pleased with him) wrote to us: "After this, cook your drink until the devil's share is gone from it, for he has two [shares] and you have one." - I say: Al-Hafiz [Ibn Hajar] authenticated it in "Al-Fath" [al-Bari], and it was narrated by Saeed bin Mansur and Al-Bayhaqi. The narration of his letter through two other routes will follow soon.

1. Sunan an-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink of At-Tila' etc., Nur Muhammad Karakhana Kutub Karachi, 2/334
2. Sunan an-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink of At-Tila' etc., Nur Muhammad Karakhana Kutub Karachi, 2/334

Page 148 of 658

फतावा रज़विया, जिल्द 25

"अत-तिब्ब" में अबू मजना से आमिर बिन अब्दुल्लाह के हवाले से रिवायत है कि उन्होंने कहा: मैंने अबू मूसा [अल-अशअरी] के नाम हज़रत उमर बिन अल-खत्ताब का पत्र पढ़ा, जिसमें लिखा था: "इसके बाद, मेरे पास शाम से एक काफिला आया जिसके पास ऊंटों के तारकोल जैसी काली और गाढ़ी शराब थी। मैंने उनसे पूछा कि तुम इसे कितना पकाते हो, तो उन्होंने मुझे बताया कि वे इसे दो-तिहाई तक पकाते हैं जिससे दो-तिहाई गंदा हिस्सा निकल जाता है - एक-तिहाई उसकी गंदगी और एक-तिहाई उसकी गंध। तो अपने पास वालों को इसे पीने का आदेश दो।" - मैं कहता हूँ: इसी मार्ग से इसे सईद बिन मंसूर ने अपनी सुनन में रिवायत किया है, और इसमें हज़रत उमर ने हज़रत अम्मार (अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो) को लिखा था। फिर इमाम नसाई ने अब्दुल्लाह बिन यज़ीद अल-खतमी से रिवायत किया, उन्होंने कहा कि हज़रत उमर बिन अल-खत्ताब (अल्लाह उनसे राज़ी हो) ने हमें लिखा: "इसके बाद, अपनी शराबों को इतना पकाओ कि उसमें से शैतान का हिस्सा जल जाए, क्योंकि उसके लिए दो हिस्से हैं और तुम्हारे लिए एक हिस्सा है।" - मैं कहता हूँ: अल-हाफिज़ [इब्न हजर] ने 'अल-फतह' में इसे सही करार दिया है, और इसे सईद बिन मंसूर और अल-बैहकी ने रिवायत किया है। हज़रत उमर के पत्र की हदीस जल्द ही दो अन्य मार्गों से आएगी।

1. सुनन अन-नसाई, किताबुल अश्रिबा, अत्तला में से जो पीना जायज़ है उसका ज़िक्र आदि, नूर मुहम्मद कारखाना कुतुब कराची, 2/334
2. सुनन अन-नसाई, किताबुल अश्रिबा, अत्तला में से जो पीना जायज़ है उसका ज़िक्र आदि, नूर मुहम्मद कारखाना कुतुब कराची, 2/334

पृष्ठ 148 का 658

في الطب وعن ابی مجانة عن عامر بن عبدالله انه قال قرأت کتاب عمر بن الخطاب الی ابی موسی اما بعد فانها قدمت علیّ عیر من الشام تحمل شرابا غلیظا اسود کطلاء الابل واني سألتهم علی کم یطبخونه فاخبروني انهم یطبخونه علی الثلثین ذهب ثلثاه الاخبثان ثلث بغیه وثلث بریحه فمرمن قبلك یشربونه - قلت ومن هذا الطریق رواه سعید بن منصور فی سننه وفیه کتب عمر الی عمار رضي الله تعالی عنهما ثم روی النسائی عن عبدالله بن یزید الخطمی قال کتب الینا عمر بن الخطاب رضي الله تعالی عنه اما بعد فاطبخوا شرابکم حتی یذهب منه نصیب الشیطان فان له اثنین ولکم واحد - قلت صححه الحافظ في الفتح و رواه سعید بن منصور و البیهقي وسیأتی حدیث کتابه بطریقین آخرین

نے طب میں ابومجانہ سے بحوالہ عامر بن عبداللہ روایت کیا کہ میں نے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا مکتوب گرامی بنام ابوموسیٰ اشعری پڑھا جس میں آپ نے لکھا کہ میرے پاس شام کا ایک قافلہ آیا جس کے پاس سیاہ رنگ کی گاڑھی شراب تھی جیسے اونٹوں کا طلاء ہوتا ہے ، میں نے ان سے سوال کیا کہ تم اس کو کس قدر پکاتے ہو، تو انہوں نے بتایا وہ اس کے دو تہائی کو جلا دیتے ہیں جن میں خبث ہے ایک تہائی سر کا اور ایک تہائی بُو کا یعنی ایک تہائی باقی رہ جاتا ہے تو تم اپنی طرف سے لوگوں کو کہہ دو کہ اس کو پی لیا کریں ۔ میں کہتا ہوں اسی طریق سے اس کو سعید بن منصور نے اپنی سنن میں روایت کیا ہے ، اس میں ہے کہ حضرت عمر نے حضرت عمار رضی اللہ تعالیٰ عنہما کو لکھا پھر امام نسائی نے اس کو عبداللہ بن یزید خطمی سے روایت کیا انہوں نے کہا کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے ان کو لکھا : اما بعد ، اپنی شرابوں کو اس حد تک پکاؤ کہ ان سے شیطان کا حصہ جل جائے اور اس کے لئے دو حصے (دو تہائی) اور تمہارے لئے ایک حصہ ہے۔ میں کہتا ہوں اس کو حافظ نے فتح میں صحیح قرار دیا اور اس کو

سعید بن منصور اور بیہقی نے روایت کیا۔ عنقریب حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا خط دو اور طریقوں سے بھی آرہا ہے۔

1 سنن النسائی کتاب الاشربہ ذکر مایجوز شربہ من الطلاء الخ نور محمد کارخانہ کتب کراچی ۳۳۴/۲ 2 سنن النسائی کتاب الاشربہ ذکر مایجوز شربہ من الطلاء الخ نور محمد کارخانہ کتب کراچی ۳۳۴/۲

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Left Column: Arabic Text] Then Al-Nasa'i narrated from Al-Sha'bi, who said: Ali (may Allah be pleased with him) used to give people 'At-Tila' (cooked grape juice) to drink, such that if a fly fell into it, it could not get out of it. From Da'ud: I asked Sa'id about the drink which Umar (may Allah be pleased with him) made lawful. He said: That which is cooked until two-thirds of it are gone and one-third remains. I say: And Ibn Abi Shaybah narrated it, saying: Abdul-Rahim ibn Sulaiman narrated to us from Da'ud ibn Abi Hind, who said: I asked Sa'id ibn al-Musayyib, and he mentioned it. Then Al-Nasa'i narrated from Sa'id ibn al-Musayyib that Abu ad-Darda' (may Allah be pleased with him) used to drink that of which two-thirds had gone and one-third remained. From Qays ibn Abi Hazim, from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him), that he used to drink from 'At-Tila' whose two-thirds went and one-third remained. From Ya'la ibn 'Ata, who said: I heard Sa'id ibn al-Musayyib when a Bedouin asked him about a drink that is cooked until half of it remains, so he said...

[Right Column: Urdu Translation] Then Imam Al-Nasa'i narrated it from Al-Sha'bi that Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) used to give 'Tila' to the people to drink. If a fly fell into it, it could not come out (i.e., it was very thick). Da'ud said: I asked Sa'id which wine Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) had made lawful. He said that whose two-thirds burn and dry up and one-third remains. I say, Ibn Abi Shaybah narrated it saying that Abdul Rahim bin Sulaiman told us from Da'ud bin Abi Hind who said that I asked Sa'id bin Musayyib then mentioned the aforementioned Hadith. Then Al-Nasa'i narrated from Sa'id bin Musayyib that Abu ad-Darda' (may Allah be pleased with him) used to drink such wine of which two-thirds would dry up and one-third would remain. Qays bin Abi Hazim narrated from Abu Musa Al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) that he used to drink such 'Tila' of which two-thirds would dry up and one-third would remain. Ya'la bin 'Ata said that I heard Sa'id bin Musayyib saying when a Bedouin asked him about such wine whose half had dried up due to cooking, he replied...

Page 149 of 658

फ़तावा रिज़विया, खंड 25

[बायां कॉलम: अरबी पाठ] फिर नसाई ने शाबी से रिवायत की, उन्होंने कहा कि हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु लोगों को 'तिला' (पकाया हुआ अंगूर का रस) पिलाया करते थे, अगर उसमें मक्खी गिर जाती तो उससे निकल नहीं पाती थी। दाऊद से रिवायत है, मैंने सईद से उस पेय के बारे में पूछा जिसे उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने हलाल किया था। उन्होंने कहा: वह जिसे तब तक पकाया जाए जब तक कि उसका दो-तिहाई हिस्सा न चला जाए और एक-तिहाई बाकी रह जाए। मैं कहता हूँ कि इसे इब्न अबी शैबा ने भी रिवायत किया है, उन्होंने कहा कि हमें अब्दुर रहीम बिन सुलेमान ने दाऊद बिन अबी हिंद से बयान किया, उन्होंने कहा कि मैंने सईद बिन मुसय्यब से सवाल किया और उन्होंने इसका ज़िक्र किया। फिर नसाई ने सईद बिन मुसय्यब से रिवायत की कि अबू दरदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु वह पीते थे जिसका दो-तिहाई हिस्सा चला गया हो और एक-तिहाई बाकी बचा हो। क़ैस बिन अबी हाज़िम से, अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से कि वह 'तिला' पीते थे जिसका दो-तिहाई चला गया और एक-तिहाई बाकी रहा। या'ला बिन अता से, उन्होंने कहा: मैंने सईद बिन मुसय्यब को कहते सुना जब एक ग्रामीण ने उनसे ऐसे पेय के बारे में पूछा जिसे आधा होने तक पकाया गया हो, तो उन्होंने कहा...

[दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद] फिर इसको इमाम नसाई ने शाबी से रिवायत किया कि हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु लोगों को तिला पिलाते थे, इसमें अगर मक्खी गिर जाए तो निकल नहीं सकती थी (यानी बहुत गाढ़ी होती थी)। दाऊद ने कहा, मैंने सईद से सवाल किया कि हज़रत उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने कौन सी शराब को हलाल किया था? उन्होंने बताया कि जिसके दो-तिहाई जल कर ख़ुश्क हो जाएं और एक-तिहाई बाकी रह जाए। मैं कहता हूँ इसको इब्न अबी शैबा ने रिवायत करते हुए कहा कि हमें अब्दुर रहीम बिन सुलेमान ने दाऊद बिन अबी हिंद से बयान की, उन्होंने कहा कि मैंने सईद बिन मुसय्यब से सवाल किया, फिर मज़कूरा हदीस को ज़िक्र किया। फिर नसाई ने सईद बिन मुसय्यब से रिवायत किया कि अबु दरदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ऐसी शराब पीते थे जिसका दो-तिहाई ख़ुश्क हो जाता और एक-तिहाई बाकी रह जाता। क़ैस बिन अबी हाज़िम ने अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत की कि वह ऐसा तिला पीते थे जिसका दो-तिहाई ख़ुश्क हो जाता और एक-तिहाई बाकी रह जाता। या'ला बिन अता ने कहा कि मैंने सईद बिन मुसय्यब को कहते हुए सुना जब उनसे एक एअराबी (देहाती) ने ऐसी शराब के बारे में सवाल किया जिसका निस्फ़ (आधा) पकाने से ख़ुश्क हो गया, उन्होंने जवाब दिया...

[بایاں کالم: عربی متن] ثم روی النسائي عن الشعبي قال کان علي رضي اللہ تعالی عنه یرزق الناس الطلاء یقع فیه الذباب ولا یستطیع ان یخرج منه عن داؤد سألت سعید اما الشراب الذی احله عمر رضی اللہ تعالی عنه قال الذی یطبخ حتی یذهب ثلثاه ویبقی ثلثه[1] قلت ورواه ابن ابي شیبة قال حدثنا عبدالرحیم بن سلیمین عن داؤد بن ابي هند قال سألت سعید بن المسیب فذکره، ثم روی النسائي عن سعید بن المسیب ان ابا الدرداء رضی اللہ تعالی عنه کان یشرب مأذهب ثلثاه و بقی ثلثه عن قیس بن ابی حازم عن ابی موسی الاشعری رضی اللہ تعالی عنه ان کان یشرب من الطلاء ذهب و بقی ثلثه عن یعلی بن عطاء قال سمعت سعید بن المسیب وسأله اعرابی عن شراب یطبخ علی النصف فقال

[دایاں کالم: اردو ترجمہ] پھر اس کو امام نسائی نے شعبی سے روایت کیا کہ حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ لوگوں کو طلاء پلاتے تھے اس میں اگر مکھی گر جائے تو نکل نہیں سکتی تھی (یعنی بہت گاڑھی ہوتی تھی) داؤد نے کہا میں نے سعید سے سوال کیا کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کون سی شراب کو حلال کیا تھا انہوں نے بتایا کہ جس کے دو تہائی جل کر خشک ہو جائیں اور ایک تہائی باقی رہ جائے۔ میں کہتا ہوں اس کو ابن ابی شیبہ نے روایت کرتے ہوئے کہا کہ ہمیں عبدالرحیم بن سلیمان نے داؤد بن ابی ہند سے بیان کی انہوں نے کہا کہ میں نے سعید بن مسیب سے سوال کیا پھر مذکورہ حدیث کو ذکر کیا، پھر نسائی نے سعید بن مسیب سے روایت کیا کہ ابوالدرداء رضی اللہ تعالیٰ عنہ ایسی شراب پیتے تھے جس کا دو تہائی خشک ہو جاتا اور ایک تہائی باقی رہ جاتا۔ قیس بن ابی حازم نے ابوموسیٰ اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی کہ وہ ایسا طلاء پیتے تھے جس کا دو تہائی خشک ہو جاتا اور ایک تہائی باقی رہ جاتا۔ یعلیٰ بن عطاء

نے کہا کہ میں نے سعید بن مسیب کو کہتے ہوئے سنا جب ان سے ایک اعرابی نے ایسی شراب کے بارے میں سوال کیا جس کا نصف پکانے سے خشک ہو گیا انہوں نے جواب دیا

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

[Table Header] [Left Column - Arabic] ...until two-thirds of it are gone and one-third remains. Narrated from Yahya bin Said, from Sa'id bin al-Musayyib, he said: When 'tila' (thickened grape juice) is boiled down to one-third, there is no harm in it. Narrated from Bashir bin al-Muhajir, he said: I asked al-Hasan about boiled juice, he said: Boil it until two-thirds are gone and one-third remains. Narrated from Anas bin Sirin, he said: I heard Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) say: Satan disputed with Noah (peace be upon him) over a vine; Satan said "This is mine" and Noah said "This is mine," so they settled on the agreement that Noah would have one-third and Satan would have two-thirds. Narrated from Abdul Malik bin Tufayl al-Jazari, he said: Umar bin Abdul Aziz wrote to us: Do not drink 'tila' until two-thirds of it are gone and one-third remains, and every intoxicant is forbidden.

[Right Column - Urdu Translation] ...that it is not halal until two-thirds of it burn away and one-third remains. Yahya bin Said narrated from Sa'id bin Musayyib that he said: When 'tila' is cooked to one-third, there is no harm in drinking it. Bashir bin Muhajir said: I asked Hasan about cooked syrup, and he said: Cook it to the point that its two-thirds dry up and one-third remains. Anas bin Sirin said: I heard Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) saying that Satan argued with Prophet Noah (peace be upon him) about the grapevine. Satan said this is mine and Noah (peace be upon him) said this is mine, then a peace settlement was reached that one-third of it is for Noah (peace be upon him) and two-thirds for Satan. Abdul Malik bin Tufayl Jazari said that Umar bin Abdul Aziz wrote to us: Do not drink 'tila' until its two-thirds dry up and one-third remains, and every intoxicant is forbidden. (T)

[Middle Section] In Musnad Sayyiduna al-Imam al-Azam (may Allah be pleased with him) it is narrated: Abu Hanifa from Abu Awn... | Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) narrated from Abu Awn from him

Note: In the copy on which Allama Ali al-Qari wrote a commentary, it is "Abu Hanifa from Abu Awn Muhammad al-Thaqafi al-Hijazi". (Continued on next page)

[Footnote] 1 Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Ashriba, Mention of what is permissible to drink from 'tila', etc., Nur Muhammad Karkhana Kutub Karachi 2/334.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

[तालिका शीर्षक] [बायाँ कॉलम - अरबी] ...जब तक कि इसके दो-तिहाई हिस्से चले न जाएँ और एक-तिहाई शेष न रह जाए। यह्या बिन सईद से रिवायत है, सईद बिन अल-मुसय्यिब से, उन्होंने कहा: जब 'तिला' (पकाया हुआ अंगूर का रस) को उबालकर एक-तिहाई कर दिया जाए, तो इसमें कोई बुराई नहीं है। बशीर बिन अल-मुहाजिर से रिवायत है, उन्होंने कहा: मैंने अल-हसन से पके हुए रस के बारे में पूछा, तो उन्होंने कहा: इसे तब तक पकाओ जब तक कि इसके दो-तिहाई चले न जाएँ और एक-तिहाई बाकी रहे। अनस बिन सिरीन से रिवायत है, उन्होंने कहा: मैंने अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) को कहते सुना: शैतान ने हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) से अंगूर की एक बेल के बारे में झगड़ा किया; शैतान ने कहा "यह मेरा है" और नूह ने कहा "यह मेरा है", तो वे इस बात पर सहमत हुए कि एक-तिहाई नूह के लिए और दो-तिहाई शैतान के लिए होगा। अब्दुल मलिक बिन तुफ़ैल अल-जज़री से रिवायत है, उन्होंने कहा: उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ ने हमें लिखा: 'तिला' तब तक न पिएं जब तक कि उसके दो-तिहाई हिस्से खत्म न हो जाएं और उसका एक-तिहाई बाकी न रहे, और हर नशीली चीज़ हराम है।

[दायाँ कॉलम - उर्दू अनुवाद] ...कि यह हलाल नहीं है जब तक कि इसके दो-तिहाई जलकर एक-तिहाई शेष न रह जाएँ। यह्या बिन सईद ने सईद बिन मुसय्यिब से रिवायत की कि उन्होंने कहा: जब 'तिला' एक-तिहाई तक पकाया जाए तो उसे पीने में कोई हर्ज नहीं। बशीर बिन मुहाजिर ने कहा: मैंने हसन से पकाए हुए शीरे के बारे में सवाल किया तो उन्होंने कहा: उसे इस हद तक पका कि उसका दो-तिहाई हिस्सा सूख जाए और एक-तिहाई बाकी रहे। अनस बिन सिरीन ने कहा: मैंने अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) को फरमाते हुए सुना कि शैतान ने हज़रत नूह (अलैहिस्सलाम) से अंगूर के दरख्त के बारे में झगड़ा किया। शैतान ने कहा यह मेरा है और नूह (अलैहिस्सलाम) ने फरमाया कि यह मेरा है, फिर इस बात पर सुलह हुई कि उसका एक-तिहाई नूह (अलैहिस्सलाम) के लिए और दो-तिहाई शैतान के लिए होगा। अब्दुल मलिक बिन तुफ़ैल जज़री ने कहा कि उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ ने हमें लिखा: तुम 'तिला' तब तक मत पियो जब तक कि उसका दो-तिहाई सूख न जाए और एक-तिहाई बाकी न रह जाए, और हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है। (T)

[मध्य भाग] मुसनद सैय्यदुना अल-इमाम अल-आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) में है: अबू हनीफ़ा, अबू औन से... | इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाह अलैहि) ने अबू औन से, उन्होंने...

नोट: जिस नुस्खे पर अल्लामा अली अल-क़ारी ने शरह (व्याख्या) लिखी है, उसमें "अबू हनीफ़ा अन अबू औन मुहम्मद अल-सक़फ़ी अल-हिजाज़ी" है। (बाकी अगले पृष्ठ पर)

[फ़ुटनोट] 1 सुनन अन-नसाई, किताब अल-अशरबा, 'तिला' में से क्या पीना जायज़ है इसका ज़िक्र, आदि, नूर मुहम्मद कारखाना कुतुब कराची 2/334.

पृष्ठ 150/658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

[بایاں کالم - عربی] لا حتی یذھب ثلثاہ ویبقی الثلث عن یحیی بن سعید عن سعد بن المسیب قال اذا طبخ الطلاء علی الثلث فلا بأس بہ عن بشیر بن المھاجر قال سألت الحسن عما یطبخ من العصیر قال تطبخہ حتی یذھب الثلثان ویبقی الثلث عن انس بن سیرین قال سمعت انس بن مالك رضی اللہ تعالی عنہ یقول ان نوحاً علیہ الصلوۃ و السلام نازعہ الشیطان في عود الکرم فقال ھذا لي وقال ھذا لی فاصطلحا علی ان لنوح ثلثھا و للشیطان ثلثیھا عن عبدالملك بن طفیل الجزری قال کتب الینا عمر بن عبد العزیز ان لا تشربوا من الطلاء حتی یذھب ثلثاہ ویبقی ثلثہ وکل مسکر حرام -

[داہنا کالم - اردو] کہ یہ حلال نہیں یہاں تک کہ اس کا دو تہائی جل کر ایک تہائی باقی رہ جائے۔ یحیٰی بن سعید نے سعید بن مسیب سے روایت کی انہوں نے کہا کہ جب طلاء ایک ثلث تک پکایا جائے تو اس کے پینے میں کوئی حرج نہیں۔ بشیر بن مہاجر نے کہا کہ میں نے حسن سے پکائے ہوئے شیرہ کے بارے میں سوال کیا تو انہوں نے کہا تو اس کو اس حد تک پکا کہ اس کا دو ثلث خشک ہو جائے اور ایک ثلث باقی رہے۔ انس بن سیرین نے کہا میں نے انس بن مالک رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو فرماتے ہوئے سنا کہ شیطان نے حضرت نوح علیہ السلام سے انگور کے درخت کے بارے میں جھگڑا کیا شیطان نے کہا یہ میرا ہے اور نوح علیہ السلام نے فرمایا کہ یہ میرا ہے پھر اس بات پر صلح ہوئی اس کا ایک تہائی نوح علیہ السلام کے لئے اور دو تہائی شیطان کے لئے ۔ عبدالملک بن طفیل جزری نے کہا کہ ہماری طرف عمر بن عبدالعزیز نے لکھا تم طلاء مت پیو یہاں تک کہ اس کا دو تہائی خشک ہو جائے اور ایک تہائی باقی رہ جائے اور ہر نشہ آور حرام ہے۔ (ت)

[درمیانی حصہ] مسند سیدنا الامام الاعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ میں ہے: ابو حنیفہ عن ابی عون عه عن | امام ابو حنیفہ رحمتہ اللہ علیہ نے ابوعون سے انہوں نے

عه: في النسخة التي شرح عليها العلامة العلي القاري | ملا علی قاری نے جس نسخہ پر شرح لکھی ہے اس میں ابو حنیفہ عن ابو حنیفہ عن | ابی عون محمد الثقفی الحجازی ہے (باقی اگلے صفحہ پر)

[حاشیہ] 1 سنن النسائی کتاب الاشربہ ذکر ما یجوز شربہ من الطلاء الخ نور محمد کارخانہ کتب کراچی ۲ / ۳۳۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Main Box Section] Arabic Text: Abdullah bin Shaddad narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) who said: "Wine (khamr) is forbidden for its essence, whether it is little or much, and the intoxicating [amount] from every drink is forbidden."[1] In some narrations of Al-Musnad: Abu Hanifa from Abi Awn from Abdullah bin Shaddad from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Al-Harithi narrated it through the route of Muhammad bin Bishr from the Imam. In another [narration]: Abu Hanifa from Awn bin Abi Juhayfa from Ibn Abbas.

Urdu Translation: Abdullah bin Shaddad narrated from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them) that he said: "Wine (khamr) itself is made forbidden, whether it be a small or large quantity; as for all other drinks, the amount that causes intoxication is forbidden." In some narrations of the Musnad, it is like this: Imam Abu Hanifa narrated from Abu Awn, who narrated from Abdullah bin Shaddad, who narrated from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Al-Harithi narrated this through the route of Muhammad bin Bishr from the Imam. In another chain, it is as follows: Imam Abu Hanifa narrated from Awn bin Abi Juhayfa, who narrated from Ibn Abbas.

[Bottom Box Section] (Remaining footnote from the previous page) Arabic Text: Abi Awn Muhammad al-Thaqafi al-Hijazi from Abdullah bin Shaddad from Ibn Abbas. Al-Qari said: "It appears that he is Muhammad bin Abi Bakr bin Awf al-Thaqafi al-Hijazi who narrated from Anas bin Malik, and a group [of narrators] reported from him."[2] End. I say: The hadith is only known through Abi Awn Muhammad bin Ubaydullah al-Thaqafi al-Kufi, and that is the correct [identification]. I do not know whether the word 'al-Hijazi' was mentioned by the commentator or if it occurred due to some scribe's error. 12 - from him.

Urdu Translation: On this, Mulla Ali Qari stated: "The apparent fact is that he is Muhammad bin Abi Bakr bin Awf al-Thaqafi al-Hijazi who narrates from Anas bin Malik, and a group has narrated from him." End. I say: This hadith is well-known from Abi Awn Muhammad bin Ubaydullah al-Thaqafi al-Kufi, and this is correct. I do not know if the word 'Hijazi' was mentioned by the commentator or if it occurred from some transcription error. 12 from him (T).

[Footnotes] [1] Musnad al-Imam al-A'zam, Book of Foods and Drinks, etc. Nur Muhammad Factory Library, Karachi, p. 202. [2] Sharh Musnad al-Imam al-A'zam by

Mulla Ali al-Qari, Benefit: The Prohibition of Wine and all Intoxicants, Maktabah Tawheed wa Sunnah, Peshawar, p. 256.

Page 151 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[मुख्य बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: अब्दुल्ला बिन शद्दाद ने अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की कि उन्होंने फरमाया: "शराब (ख़म्र) अपनी ज़ात के लिए हराम की गई है चाहे वह कम हो या ज़्यादा, और हर पेय में से नशे की मात्रा हराम है।"[1] मसनद की कुछ रिवायतों में इस तरह है कि इमाम अबू हनीफ़ा ने अबू औन से, उन्होंने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से और उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की। इसे हारिसी ने मुहम्मद बिन बिशर के माध्यम से इमाम साहब से रिवायत किया। दूसरी सनद में इस तरह है: अबू हनीफ़ा ने औन बिन अबी जुहैफ़ा से और उन्होंने इब्न अब्बास से रिवायत की।

उर्दू अनुवाद: अब्दुल्ला बिन शद्दाद ने अब्दुल्ला बिन अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से रिवायत की कि आपने फरमाया: "ख़म्र अपनी ज़ात के कारण हराम की गई है चाहे वह कम हो या ज़्यादा; बाकी हर शराब में से नशे की मात्रा हराम है।" मसनद की कुछ रिवायतों में इस प्रकार है: इमाम अबू हनीफ़ा ने अबू औन से, उन्होंने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से और उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की। इसे हारिसी ने मुहम्मद बिन बिशर के माध्यम से इमाम साहब से रिवायत किया। दूसरी सनद में इस प्रकार है: इमाम अबू हनीफ़ा ने औन बिन अबी जुहैफ़ा से और उन्होंने इब्न अब्बास से रिवायत की।

[नीचे का बॉक्स अनुभाग] (पिछले पृष्ठ के हाशिए का शेष भाग) अरबी पाठ: अबी औन मुहम्मद अल-सक़फ़ी अल-हिजाज़ी ने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से, उन्होंने इब्न अब्बास से रिवायत की। अल-क़ारी ने फ़रमाया: "ज़ाहिर यह है कि वह मुहम्मद बिन अबी बक्र बिन औफ़ अल-सक़फ़ी अल-हिजाज़ी हैं जो अनस बिन मालिक से रिवायत करते हैं और उनसे एक जमात ने रिवायत की है।"[2] मैं कहता हूँ: यह हदीस अबी औन मुहम्मद बिन उबैदुल्लाह अल-सक़फ़ी अल-कूफ़ी से प्रसिद्ध है और यही सही है। मुझे नहीं मालूम कि 'हिजाज़ी' शब्द का ज़िक्र व्याख्याकार ने किया है या यह किसी नकल करने वाले की गलती से हुआ है। 12 - उन्हीं से।

उर्दू अनुवाद: इस पर मुल्ला अली क़ारी ने फ़रमाया: "ज़ाहिर यह है कि वह मुहम्मद बिन अबी बक्र बिन औफ़ अल-सक़फ़ी अल-हिजाज़ी हैं जो अनस बिन मालिक से रिवायत करते हैं और उनसे एक जमात ने रिवायत की है।" मैं कहता हूँ: यह हदीस अबी औन मुहम्मद बिन उबैदुल्लाह अल-सक़फ़ी

अल-कूफ़ी से प्रसिद्ध है और यही दुरुस्त है। मुझे नहीं मालूम कि 'हिजाज़ी' शब्द व्याख्याकार ने उल्लेख किया है या यह किसी प्रतिलेखक की गलती से हुआ है। 12 उन्हीं से (त)।

[पाद टिप्पणियाँ] 1. मसनद अल-इमाम अल-आज़म, किताब अल-अताइमा वल-अशरबा आदि, नूर मुहम्मद कारख़ाना कुतुब ख़ाना, कराची, पृष्ठ 202। 2. शरह मसनद अल-इमाम अल-आज़म मुला अली अल-क़ारी द्वारा, लाभ: शराब और हर नशीली चीज़ की हुरमत, मकतबा तौहीद व सुन्नत, पेशावर, पृष्ठ 256।

पृष्ठ 151/658

[مین باکس سیکشن] عربی عبارت: عبداللہ بن شداد عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما قال حرمت الخمر لعینہا قلیلہا وکثیرہا والمسکر من کل شراب ۱۔ وفي بعض روایات المسند ابوحنیفۃ عن ابی عون عن عبداللہ بن شداد عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم رواہ الحارثی من طریق محمد بن بشر عن الامام وفی اخری ابو حنیفۃ عن عون بن ابی جحیفۃ عن ابن عباس۔

اردو ترجمہ: عبداللہ بن شداد سے انہوں نے عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی آپ نے فرمایا خمر لعینہ حرام کی گئی چاہے قلیل ہو یا کثیر، باقی ہر شراب میں سے نشہ آور مقدار حرام ہے۔ مسند کی بعض روایات میں یوں ہے کہ امام ابو حنیفہ نے ابو عون سے انہوں نے عبداللہ بن شداد سے اور انہوں نے نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کی، اس کو حارثی نے بطریق محمد بن بشر امام صاحب سے روایت کیا۔ دوسری سند میں یوں ہے امام ابو حنیفہ نے عون بن ابی جحیفہ سے اور انہوں نے ابن عباس سے (روایت کی)۔

[نیچے کا باکس سیکشن] (بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) عربی عبارت: ابی عون محمد الثقفی الحجازی عن عبداللہ بن شداد عن ابن عباس قال القاری الظاہرانہ محمد بن ابی بکر بن عوف الثقفی الحجازی روی عن انس بن مالك وعنہ جماعۃ ۲ اہ اقول: الحدیث انما یعرف بابی عون محمد بن عبیداللہ الثقفی الکوفی وھو الصواب والاأدری لفظ الحجازی افادہ الشارح او وقع من بعض النساخ ۱۲ منہ۔

اردو ترجمہ: اس پر ملا علی قاری نے فرمایا ظاہر یہ ہے کہ وہ محمد بن ابی بکر بن عوف الثقفی الحجازی جو انس بن مالک سے روایت کرتے ہیں اور ان سے جماعت نے روایت کی ہے اھ، میں کہتا ہوں یہ حدیث ابی عون محمد بن عبیداللہ الثقفی الکوفی سے معروف ہے اور یہی درست ہے اور

مجھے معلوم نہیں کہ حجازی کا لفظ شارح نے ذکر کیا ہے یا یہ کسی نقل کرنے سے واقع ہوا ہے ۱۲ منہ (ت)

[حواشی] 1 مسند الامام الاعظم کتاب الاطعمۃ والاشربۃ الخ نور محمد کارخانہ کتب خانہ کراچی ص ۲۰۲ 2 شرح مسند الامام الاعظم لملا علی القاری فائدہ حرمۃ خمر وکل مسکرات مکتبہ توحید و سنت پشاور ص ۲۵۶

Fatawa Razawiyya Volume 25

It is narrated from him (may Allah be pleased with them both) that indeed the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said, then he mentioned the same hadith. It was narrated by Talha via Yahya al-Yamani and Hammad ibn al-Imam from the Imam (Abu Hanifa). Similarly, al-Ala ibn Athar recorded it as mentioned in 'al-Jawhar al-Naqi'. al-Murtada said: What is preserved in 'Musnad al-Imam al-A'zam' is what we mentioned first: Abu Hanifa narrated from Hammad, who narrated from Ibrahim, who narrated from Alqama. Alqama said: I saw Abdullah ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) eating food, then he called for nabidh (a drink) and drank it. I said, "May Allah have mercy on you, you drink nabidh while the Ummah follows your example?" Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with them both) said: "I saw the Messenger of Allah (may Allah's peace and blessings be upon him) drinking nabidh. Had I not seen him drinking it, I would not have drunk it."

1. Abu Hanifa narrated from Hammad, who narrated from Ibrahim: He said that the people's saying "Every intoxicant is forbidden" is an error on their part. Their intention was to say that intoxication from every drink is forbidden.
2. Abu Hanifa narrated from Hammad, who narrated from Hazrat Anas.

Footnotes: 1. Musnad al-Imam al-A'zam, Book of Foods and Drinks, etc., Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, pp. 201-202. 2. Jami' al-Masanid, Chapter 30 regarding Legal Punishments (al-Hudud), al-Maktaba al-Islamiyya, Samundari, Faisalabad, 189/2.

फ़तावा रज़विया खंड 25

उनसे (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) रिवायत है कि बेशक नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया, फिर वही हदीस ज़िक्र की। इसे तलहा ने यह्या अल-यमनी और हम्माद इब्न अल-इमाम के माध्यम से इमाम (अबू हनीफा) से रिवायत किया। इसी तरह अला इब्न अतर ने इसे उल्लेख किया जैसा कि 'अल-जौहर अल-नकी' में है। मुर्तज़ा ने कहा: 'मुसनद इमाम-ए-आजम' में सुरक्षित वही है जिसे हमने पहले ज़िक्र किया: इमाम अबू हनीफा ने हम्माद से, उन्होंने इब्राहिम से, उन्होंने अलकमा से रिवायत की। अलकमा ने कहा कि मैंने अब्दुल्ला इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) को खाना खाते हुए देखा, फिर उन्होंने नबीज़ मंगवाई और उसे पिया। मैंने कहा, "अल्लाह आप पर रहम फरमाए, आप नबीज़ पीते हैं जबकि उम्मत आपका अनुसरण करती है?" इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) ने फरमाया कि मैंने अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) को नबीज़ पीते हुए देखा। अगर मैंने आप को नबीज़ पीते हुए न देखा होता तो मैं इसे न पीता।

1. अबू हनीफा (रहमतुल्लाह अलैहि) ने हम्माद से, उन्होंने इब्राहिम से रिवायत की: इब्राहिम ने कहा कि लोगों का यह कहना कि "हर नशीली चीज़ हराम है" लोगों की गलती है। इससे उनका अर्थ यह है कि वे कहें कि हर पेय से होने वाला नशा हराम है।

2. इमाम अबू हनीफा से हम्माद से उन्होंने हज़रत अनस से।

पाद टिप्पणी: 1. मुसनद अल-इमाम अल-आज़म, किताब अल-अतइमा वल-अशरिबा आदि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब, कराची, पृ. 201-202। 2. जामी अल-मसानीद, अध्याय 30 दंड (हुदूद) के बारे में, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, समुन्दरी, फैसलाबाद, 189/2।

رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی کہ بیشک نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا، پھر وہی حدیث ذکر کی، اس کو طلحہ نے بطریق یحیٰی یمانی وحماد ابن امام ابوحنیفہ امام صاحب سے روایت کیا۔ اسی طرح علاء ابن اثر نے اس کو وارد کیا جیسا کہ جواہر النقی میں ہے، مرتضٰی نے کہا مسند امام اعظم میں محفوظ وہی ہے جسے ہم نے پہلے ذکر کیا۔ امام ابوحنیفہ نے حماد سے انہوں نے ابراہیم سے انہوں نے علقمہ سے روایت کی، علقمہ نے کہا کہ میں نے عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کو کھانا تناول فرماتے ہوئے دیکھا، پھر انہوں نے نبیذ منگوائی اور اسے پیا تو میں نے کہا اللہ تعالٰی آپ پر رحم فرمائے آپ نبیذ پیتے ہیں حالانکہ اُمت آپ کی اقتداء کرتی ہے، ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہما نے فرمایا کہ میں نے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وآلہ وسلم کو نبیذ پیتے ہوئے دیکھا اگر میں نے آپ کو نبیذ پیتے ہوئے نہ دیکھا ہوتا تو میں اس کو نہ پیتا۔

۱۔ ابوحنیفہ رحمۃ اللہ علیہ نے حماد سے انہوں نے ابراہیم سے روایت کی، ابراہیم نے کہا کہ لوگوں کا یہ قول لوگوں کی خطا ہے کہ ہر نشہ آور حرام ہے، اس سے مراد یہ ہے کہ وہ یوں کہیں ہر شراب سے نشہ حرام ہے۔

۲۔ امام ابوحنیفہ سے حماد سے انہوں نے حضرت انس۔

حواشی: 1۔ مسند الامام الاعظم کتاب الاطعمۃ والاشربۃ الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۲۰۲-۲۰۱ 2۔ جامع المسانید الباب الثلاثون فی الحدود المکتبۃ الاسلامیۃ سمندری فیصل آباد ۱۸۹/۲

Fatawa Razawiya - Volume 25

[It is narrated from Anas] bin Malik (may Allah be pleased with him) that he stayed with Abu Bakr bin Abi Musa al-Ash'ari in Wasit, so he sent a messenger to the market to buy nabidh for him from the jars. Imam Abu Hanifa narrated from Hammad who said: "I used to avoid nabidh. I entered upon Ibrahim while he was eating, so I ate with him. He handed me a cup containing nabidh, and when he saw my avoidance of it, he said: 'Alqamah narrated to me from Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) that he (Alqamah) often ate with Ibn Mas'ud, then he would call for nabidh that Sirin, the mother of his child (umm walad), had prepared for him. He would drink and give me some to drink.'" Imam Abu Hanifa narrated from Hammad from Ibrahim that he said: Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) wrote to Ammar bin Yasir (may Allah be pleased with both of them) while he was his governor over Kufa: "To proceed, a drink from the juice of grapes has reached me from Sham, which was cooked while it was grape juice until two-thirds of it was gone and one-third remained. Its devil (intoxicating element) has left, and its sweetness and lawfulness remain, so it is similar to Tila (a thick cooked drink)."

1. Jami' al-Masanid, Chapter Thirty on Punishments, Al-Maktab al-Islamiyyah, Samundri, Faisalabad, 2/190-191.
2. Jami' al-Masanid, Chapter Thirty on Punishments, Al-Maktab al-Islamiyyah, Samundri, Faisalabad, 2/190-191.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

[अनस] बिन मलिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत है कि वे वासित में अबूबक्र बिन अबू मूसा अशअरी के पास ठहरे, तो उन्होंने बाज़ार में एक दूत भेजा ताकि वे उनके लिए मटकों से नबीज़ खरीदें। इमाम अबू हनीफ़ा ने हम्माद से रिवायत की कि मैं नबीज़ से परहेज़ करता था। मैं इब्राहिम के पास गया जब वे खाना खा रहे थे, तो मैंने उनके साथ खाना खाया। उन्होंने मुझे एक प्याला दिया जिसमें नबीज़ थी, जब उन्होंने मुझे उससे बचते देखा तो कहा: मुझे अल्क़मा ने अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस बयान की कि वे (अल्कमा) अक्सर इब्न मसूद के साथ खाना खाते थे, फिर वे नबीज़ मंगवाते थे जिसे सीरीन ने उनके लिए तैयार किया था जो उनकी उम्म वलद (संतान की माँ) थी। उन्होंने पिया और मुझे भी पिलाया। इमाम अबू हनीफ़ा ने हम्माद से और उन्होंने इब्राहिम से रिवायत की कि हज़रत उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अम्मार बिन यासिर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) को पत्र लिखा जब वे कूफ़ा के गवर्नर थे: 'अम्मा बाद! मेरे पास शाम से अंगूर के रस का पेय पहुँचा जिसे तब पकाया गया जब वह अंगूर का रस था, यहाँ तक कि उसका दो-तिहाई हिस्सा जल गया और एक-तिहाई बाकी रह गया। तो उसका शैतान (नशा) चला गया और उसकी मिठास और हलाल होना बाकी रह गया, और वह तिला (एक गाढ़ा पका हुआ पेय) के समान है।'

1. जामे अल-मसानिद, तीसवाँ अध्याय सज़ाओं के बारे में, अल-मकतब अल-इस्लामिया, समुन्दरी, फैसलाबाद, 2/190-191।
2. जामे अल-मसानिद, तीसवाँ अध्याय सज़ाओं के बारे में, अल-मकतब अल-इस्लामिया, समुन्दरी, फैसलाबाद, 2/190-191।

पेज 153 का 658

بن مالک رضی اللہ تعالی عنہ سے روایت کی کہ وہ ابوبکر بن ابو موسیٰ اشعری کے پاس واسط میں اترے تو انہوں نے بازار میں قاصد بھیجا تاکہ وہ ان کے لئے خوابی سے نبیذ خریدے۔ امام ابو حنیفہ نے حماد سے روایت کی کہ میں نبیذ سے پرہیز کرتا تھا میں ابراہیم کے پاس گیا وہ کھانا کھا رہے تھے میں نے ان کے ساتھ کھانا کھایا مجھے انہوں نے ایک پیالہ دیا جس میں نبیذ تھی جب انہوں نے مجھے اس سے بچتے ہوئے دیکھا تو انہوں نے کہا مجھے علقمہ نے عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ سے حدیث بیان کی کہ وہ (علقمہ) بسا اوقات ابن مسعود کے ساتھ کھانا کھاتے ، پھر انہوں نے نبیذ طلب فرمائی جو سیرین نے ان کے لئے تیار کی تھی جوان کی ام ولد ہے ، انہوں نے نوش فرمایا اور مجھے بھی پلایا ، امام ابوحنیفہ نے حماد سے اور انہوں نے ابراہیم سے روایت کی کہ حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ تعالی عنہ نے عمار بن یاسر رضی اللہ تعالی عنہ کی طرف خط لکھا جبکہ وہ کوفہ کے عامل تھے ، اما بعد ! میرے پاس شام سے انگور کے رس کی شراب پہنچی جس کو پکایا گیا ہے دراں حالیکہ وہ پکانے سے انگور کا شیرہ تھی یہاں تک کہ اس کا دو تہائی جل گیا اور ایک تہائی باقی رہ گیا تو اس کا شیطان چلا گیا تو اس کی مٹھاس وحلت باقی رہ گئی، اور وہ اونٹوں کے

1 جامع المسانید الباب الثلاثون فی الحدود المکتب الاسلامیہ سمندری فیصل آباد ۲/ ۱۹۱۔ ۱۹۰ 2 جامع المسانید الباب الثلاثون فی الحدود المکتب الاسلامیہ سمندری فیصل آباد ۲/ ۱۹۱۔ ۱۹۰

Fatawa Ridawiyya Volume 25

[Top Left Column - Arabic]: ...of the camels. So command those with you so that they may have flexibility in their drinks. (1) I say: And Abdur Razzaq narrated: Ma'mar narrated to us from 'Asim from al-Sha'bi who said: Umar ibn al-Khattab wrote to 'Ammar ibn Yasir: 'To proceed: Indeed, some drinks have come to us from Syria, as if they are 'tila' (pitch) of camels. It has been cooked until two-thirds of it—which contains the filth of Satan and the scent of his madness—has gone, and one-third remains. So prepare it, and command those under you to prepare it.' (2) And al-Khatib narrated it in 'Talkhis al-Mutashabih' from al-Sha'bi from Hibban al-Asadi who said: 'A letter from Umar came to us,' and he mentioned it with the wording: 'its evil has gone and its good remains.'

[Top Right Column - Urdu]: It is similar to 'tila' (thick syrup). Issue an order from your side so that people may find flexibility in their drinks. I say: Imam Abdur Razzaq narrated that Ma'mar informed us from Asim, and he from Shabi, that Hazrat Umar ibn al-Khattab (may Allah be pleased with him) wrote to Ammar bin Yasir: 'To proceed! Indeed, some drinks have come to us from the direction of Syria as if they are 'tila' of camels, which were cooked until two-thirds of it—containing the filth of Satan and the smell of his madness—had disappeared, and one-third remained. Prepare it and command those with you to prepare it.' And Al-Khatib narrated it in 'Talkhis al-Mutashabih' from Shabi, and he from Hibban al-Asadi. Hibban said: A letter from Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) came to us, in which Hibban mentioned these words: "its evil..."

[Middle Left Section - Arabic Note]: Note: This is how Imam al-Badr attributed it to Abdur Razzaq in 'al-Binayah', as did the Seal of the Hadith Masters in 'al-Jami' al-Kabir'. It appeared in the footnotes of Muwatta al-Imam Muhammad by some contemporaries attributing it to Ibn Abi Shaybah, as if one of the authors was confused for the other. 12-Minhu.

[Middle Right Section - Urdu Note]: Note: And Imam Badruddin Ayni in 'Al-Binaya' and Imam Asqalani in 'Jami' al-Kabir' attributed this to Abdur Razzaq, while in the footnotes of Muwatta Imam Muhammad, a contemporary (Allama Abdul Hayy Lakhnawi) attributed it to Ibn Abi Shaybah. It is possible that Allama Lakhnawi got confused between the author of Musannaf Abdur Razzaq and Musannaf Ibn Abi Shaybah. 12-Minhu (T)

[Footnotes]: 1. Jami' al-Masanid, Chapter 30 regarding Legal Punishments (Al-Hudud), Al-Maktabah al-Islamiyyah, Samundri, Faisalabad, 2/191. 2. Al-Musannaf by Abdur Razzaq, Book of Drinks, Hadith 17120, Al-Majlis al-Ilmi, 9/255. Page 154 of 658

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

[शीर्ष बायां स्तंभ - अरबी]: ...ऊंटों का। तो अपने पास के लोगों को आदेश दें ताकि वे अपने पेयों में लचीलापन ला सकें। (1) मैं कहता हूँ: और अब्दुल रज्जाक ने रिवायत की: मोअम्मर ने हमें आसिम से, और उन्होंने शाबी से रिवायत की कि उमर बिन अल-खत्ताब ने अम्मार बिन यासिर को लिखा: 'अम्मा बाद: वास्तव में, सीरिया की ओर से हमारे पास कुछ पेय आए हैं, मानो वे ऊंटों का 'तिला' हों। इसे तब तक पकाया गया जब तक कि इसका दो-तिहाई हिस्सा—जिसमें शैतान की गंदगी और उसके पागलपन की गंध थी—चला गया, और एक-तिहाई शेष रहा। तो इसे बनाओ, और अपने मातहतों को इसे बनाने का आदेश दो।' (2) और अल-खतीब ने इसे 'तल्खीस अल-मुताशाबिह' में शाबी से, और उन्होंने हब्बान अल-असदी से रिवायत किया, जिन्होंने कहा: 'उमर का एक पत्र हमारे पास आया,' और उन्होंने इसे इन शब्दों के साथ उल्लेख किया: 'इसकी बुराई चली गई और इसकी भलाई रह गई।'

[शीर्ष दायां स्तंभ - उर्दू]: यह 'तिला' (गाढ़ा शरबत) के समान है। आप अपनी ओर से आदेश दें कि लोग अपने पेयों में गुंजाइश पैदा करें। मैं कहता हूँ कि इमाम अब्दुल रज्जाक ने रिवायत की कि हमें मोअम्मर ने आसिम से और उन्होंने शाबी से हदीस बयान की कि हजरत उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने अम्मार बिन यासिर को पत्र लिखा: 'अम्मा बाद! वास्तव में हमारे पास शाम की ओर से कुछ पेय आए हैं मानो वे ऊंटों का 'तिला' हों जिन्हें पकाया गया यहाँ तक कि उसका दो-तिहाई हिस्सा जल गया जिसमें शैतान की खबासत (गंदगी) और उसके पागलपन की गंध थी, और एक तिहाई शेष रह गया। इसे बनाओ और अपने पास के लोगों को इसे बनाने का आदेश दो।' और इसे 'तल्खीस अल-मुताशाबिह' में खतीब ने शाबी से और उन्होंने हब्बान असदी से रिवायत किया। हब्बान ने कहा कि हमारे पास हजरत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का पत्र आया जिसमें हब्बान ने यह शब्द जिक्र किया कि इसका बुरा...

[मध्य बायां भाग - अरबी नोट]: नोट: इमाम अल-बद्र ने 'अल-बिनाया' में और खातिम अल-हुफ़्फ़ाज़ (हाफिज़ों की मुहर) ने 'अल-जामे अल-कबीर' में इसे इसी तरह अब्दुल रज्जाक की ओर मंसूब किया है। मुअत्ता अल-इमाम मुहम्मद की टिप्पणियों में कुछ समकालीनों द्वारा इसे इब्न अबी शैबा की ओर मंसूब किया गया है, मानो लेखकों में से एक को दूसरे के लिए भ्रम हो गया हो। 12-मिन्हु।

[मध्य दायां भाग - उर्दू नोट]: नोट: और इमाम बदरुद्दीन ऐनी ने 'बिनाया' में और इमाम अस्क़लानी ने 'जामे अल-कबीर' में इसे अब्दुल रज्जाक की ओर मंसूब किया है, जबकि मुअत्ता इमाम मुहम्मद की टिप्पणियों में एक समकालीन (अल्लामा अब्दुल हई लखनवी) ने इसे इब्न अबी शैबा की ओर मंसूब किया है। संभव है कि अल्लामा लखनوی को मुसन्निफ अब्दुल रज्जाक और मुसन्निफ इब्न अबी शैबा के बीच भ्रम हो गया हो। 12-मिन्हु (त)

[पाद लेख]: 1. जामे अल-मसानिद, तीसवां अध्याय दंड विधान (हुदूद) के बारे में, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, समुन्दरी, फैसलाबाद, 2/191। 2. अल-मुसन्निफ अब्दुल रज्जाक द्वारा, पेय पदार्थों की पुस्तक, हदीस 17120, अल-मजलिस अल-इल्मी, 9/255। पेज 154 / 658

الابل فمر من قبلك فيتوسعوا به شرابهم 1 قلت وروی عبدالرزاق عہ حدثنا معمر بن عاصم عن الشعبي قال کتب عمر بن الخطاب الی عمار بن یاسر اما بعد فأنها جاءتنا اشربة من قبل الشام کانها طلاء الابل قد طبخ حتی ذهب ثلثاه الذی فیه خبث الشیطان وریح جنونه وبقی ثلثه فاصطنعوه وامر من قبلك ان یصطنعوه 2 ورواه الخطیب فی تلخیص المتشابہ عن الشعبی عن حبان الاسدی قال اتانا کتاب عمر فذکره بلفظ ذهب شره وبقی خیره

طلاء کے مشابہ ہے تم اپنی طرف سے حکم دے دو کہ لوگ اپنی شرابوں میں گنجائش پیدا کریں۔ میں کہتا ہوں امام عبد الرزاق نے روایت کیا کہ ہمیں معمر نے عاصم سے اور انہوں نے شعبی سے حدیث بیان کی کہ حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عمار بن یاسر کو خط لکھا اما بعد ! بیشک ہمارے پاس شام کی طرف سے کچھ شرابیں آئی ہیں گویا کہ وہ اونٹوں کا طلاء ہیں جنہیں پکایا گیا یہاں تک کہ اس کا دو ثلث جل گیا جس میں خبث شیطان اور اس کے جنون کی بو تھی باقی ایک تہائی رہ گیا، اس کو بناؤ اور لوگوں کو بنانے کا اپنی طرف سے حکم دو، اور اس کو تلخیص المتشابہ میں خطیب نے شعبی سے اور انہوں نے حبان اسدی سے روایت کیا حبان نے کہا کہ ہمارے پاس حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا خط آیا اس میں حبان نے یہ لفظ ذکر کیا ہے کہ اس کا شر

عہ: هکذا عزاه لعبد الرزاق الامام البدر فی البنایة والامام خاتم الحفاظ فی الجامع الکبیر و وقع فی تعلیقات مؤطا الامام محمد لبعض المعاصرین عزوه لابن ابی شیبة وکانه شبه علیه احد المصنفین بالآخر ۱۲منہ۔

عہ: اور امام بدر الدین عینی نے بنایہ میں اور امام عسقلانی نے جامع الکبیر میں اس کو عبدالرزاق کی طرف منسوب کیا جبکہ موطا امام محمد کی تعلیقات میں ایک معاصر (علامہ عبد الحئی لکھنوی) نے اس کو ابن ابی شیبہ کی طرف منسوب کیا، ہو سکتا ہے علامہ لکھنوی کو مصنف عبد الرزاق اور مصنف ابن ابی شیبہ میں اشتباہ ہو گیا ہو ۱۲منہ (ت)

1 جامع المسانید الباب الثلاثون فی الحدود المکتب الاسلامیہ سمندری فیصل آباد ۲ /۱۹۱ 2 المصنف لعبد الرزاق کتاب الاشربة حدیث ۱۷۱۲۰ المجلس العلمی ۹ / ۲۵۵ Page 154 of 658

Drink it[1]. Abu Hanifa narrated from Hammad from Ibrahim that he said regarding a man who drinks Nabidh until he becomes intoxicated: He said, the last cup from which he got intoxicated is the forbidden one[2]. Translation: [The impurity] has vanished and the goodness remains, so you drink it. Imam Abu Hanifa narrated from Hammad, who narrated from Ibrahim; he said regarding a person who drinks Nabidh until they become intoxicated: He said the final cup which caused the intoxication is prohibited. (T)

In Uqud al-Jawahir it is written: In Musannaf Ibn Abi Shaybah, it is narrated to us by Ali bin Mushir from Sa'id bin Abi Arubah from Qatada from Anas (may Allah be pleased with him) that Abu Ubaydah, Mu'adh bin Jabal, and Abu Talha (may Allah be pleased with them) used to drink 'Tila' (thickened grape juice) from which two-thirds had evaporated and one-third remained[3]. I say: It was also narrated by Abu Muslim al-Kajji and Sa'id bin Mansur in their Sunan as mentioned in al-Umda. Abu Bakr said: Waki' narrated to us from al-A'mash from Maymun (who is Ibn Mihran) from Umm al-Darda, she said: I used to cook Tila for Abu al-Darda (may Allah be pleased with him) from which two-thirds evaporated and one-third remained[4]. Ibn Fudayl narrated to us from...

---

[1] Talkhis al-Mutashabih, Hadith 1052, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 1/515 [2] Jami' al-Masanid, Chapter 30 on Punishments (Al-Hudud), Al-Maktaba al-Islamiyya Sundary, 2/192 [3] Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Drinks, Hadith 24039, Idara al-Qur'an, 8/170 [4] Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Book of Drinks, Hadith 24039, Idara al-Qur'an, 8/171

इसे पियो।[1] अबू हनीफ़ा ने हमाद से, उन्होंने इब्राहिम से रिवायत की कि उन्होंने उस व्यक्ति के बारे में कहा जो नबीज़ पीता है यहाँ तक कि उसे नशा हो जाए: उन्होंने कहा कि अंतिम प्याला जिससे नशा हुआ, वह हराम (वर्जित) है।[2] अनुवाद: [गंदगी] ज़ायल हो गई और खैर (भलाई) बाकी रही, लिहाज़ा तुम इसे पियो। इमाम अबू हनीफ़ा ने हमाद से, उन्होंने इब्राहिम से रिवायत किया, उन्होंने उस व्यक्ति के बारे में फ़रमाया जो नबीज़ पीता यहाँ तक कि उसे नशा आ जाता, फ़रमाया आख़िरी प्याला जिससे नशा हुआ वह हराम है। (त)

उक़ूद अल-जवाहिर में है: मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा में है: हमें अली बिन मुशहिर ने सईद बिन अबी अरुबा से, उन्होंने क़तादा से और उन्होंने हज़रत अनस रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से हदीस बयान की कि अबू उबैदा, मुआज़ बिन जबल और अबू तलहा रज़ियल्लाहु तआला अन्हुम ऐसा तिला (पका हुआ अंगूर का रस) पीते थे जिसका दो-तिहाई जल कर एक-तिहाई बाकी रहता।[3] मैं कहता हूँ कि इसे अबू मुस्लिम अल-कज्जी और सईद बिन मंसूर ने भी अपनी सुनन में रिवायत किया जैसा कि उम्दा में है। अबू बक्र ने कहा हमें वकीअ ने आमश से, उन्होंने मैमून बिन मेहरान से हदीस बयान की, उम्मे दरदा ने कहा कि मैं अबू दरदा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु के लिए तिला पकाती थी जिसका दो-तिहाई जल कर एक-तिहाई बाकी रह जाता।[4] हमें इब्न फ़ुज़ैल ने...

---

[1] तल्ख़ीस अल-मुतशाबिह हदीस १०५२ दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत १/ ५१५ [2] जामि अल-मसानिद अध्याय ३० सीमाओं (अल-हुदूद) में, अल-मकतबा अल-इस्लामिया सुंदरी २/ १९२ [3] मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, पेय पदार्थों की किताब, हदीस २४०३९, इदारा अल-क़ुरान ८/ १७० [4] मुसन्निफ़ इब्न अबी शैबा, पेय पदार्थों की किताब, हदीस २४०३९, इदारा अल-क़ुरान ८/ १७१

فاشربوہ ۱، ابو حنیفہ عن حماد عن ابراھیم انہ قال في الرجل یشرب النبیذ حتی یسکر قال القدح الاخیر الذي سکر منہ ھو الحرام ۲۔ ترجمہ: زائل ہو گیا اور خیر باقی رہا لہٰذا تم اس کو پیو۔ امام ابوحنیفہ نے حماد سے انہوں نے ابراہیم سے روایت کیا انہوں نے اس شخص کے بارے میں فرمایا جو نبیذ پیتا یہاں تک کہ اسے نشہ آ جاتا، فرمایا آخری پیالہ جس سے نشہ ہوا وہ حرام ہے۔ (ت)

عقودالجواہر میں ہے: فی مصنف ابن ابی شیبہ حدثنا علی بن مسھر عن سعید بن ابی عروبۃ عن قتادۃ عن انس رضی اللہ تعالٰی عنہ ان ابا عبیدۃ ومعاذ بن جبل وابا طلحۃ رضی اللہ تعالٰی عنھم کانوا یشربون من الطلاء ما ذھب ثلثاہ وبقی ثلثہ ۳ قلت ورواہ ایضاً ابو مسلم الکجی وسعید بن منصور فی سننہ کما فی العمدۃ قال ابوبکر حدثنا وکیع عن الاعمش عن میمون (ھو ابن مھران) عن ام الدرداء قالت کنت اطبخ لابی الدرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ الطلاء ما ذھب ثلثاہ وبقی ثلثہ ۴۔ حدثنا ابن فضیل عن

ترجمہ: مصنف ابن ابی شیبہ میں ہے ہمیں علی بن مسہر نے سعید بن ابی عروبہ سے انہوں نے قتادہ سے اور انہوں نے حضرت انس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث بیان کی حضرت انس نے فرمایا کہ ابوعبیدہ، معاذ بن جبل اور ابوطلحہ رضی اللہ تعالٰی عنہم ایسا طلاء پیتے جس کا دو تہائی جل کر ایک تہائی باقی رہتا۔ میں کہتا ہوں کہ اس کو ابو مسلم الکجی اور سعید بن منصور نے بھی اپنی سنن میں روایت کیا جیسا کہ عمدہ میں ہے۔ ابوبکر نے کہا ہمیں وکیع نے اعمش سے انہوں نے میمون بن مہران سے حدیث بیان کی، ام درداء نے کہا کہ میں ابودرداء رضی اللہ تعالٰی عنہ کے لئے طلاء پکاتی جس کا دو تہائی جل کر ایک تہائی باقی رہ جاتا۔ ہمیں ابن فضیل نے

۱ تلخیص المتشابہ حدیث ۱۰۵۲ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱/ ۵۱۵ ۲ جامع المسانید الباب الثلاثون فی الحدود المکتبۃ الاسلامیہ سندر ی ۲/ ۱۹۲ ۳ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الاشربہ حدیث ۲۴۰۳۹ ادارۃ القرآن ۱۷۰/۸ ۴ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الاشربہ حدیث ۲۴۰۳۹ ادارۃ القرآن ۱۷۱/۸

Fatawa Rizvia, Volume 25

Ata ibn al-Saib narrated from Abu Abdur Rahman that he said: Ali Murtaza (may Allah be pleased with him) used to give us *tila* (a type of thickened juice/syrup) to drink. I asked, "What is its consistency?" Abu Aswad said, "Any one of us could pick it up with his finger" (meaning it was very thick). Waki' narrated to us from Saeed bin Aus, from Anas bin Sirin, who said that Anas bin Malik (may Allah be pleased with him) was suffering from a stomach ailment, so he ordered me to cook *tila* for him until two-thirds of it evaporated and one-third remained. Then he would drink some of it after a meal. Ibn Numayr narrated to us that Ismail narrated from Mughira, from Shurayh, that Khalid bin Walid (may Allah be pleased with him) used to drink *tila* in Syria. (T)

In Sunan al-Daraqutni: Muhammad bin Ahmad bin Harun narrated to us with his chain of transmission from Ibn Abbas (may Allah be pleased with both of them) that he said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) passed by a group of people in Medina, and they said, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon you), we have a prepared..."

Footnotes: 1. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Ashriba, Hadith 20411, Idarat al-Qur'an Karachi 8/176. 2. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Ashriba, Hadith 20426, Idarat al-Qur'an Karachi 8/178. 3. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Ashriba, Hadith 20558, Idarat al-Qur'an Karachi 8/175. Page 156 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

अता बिन साहिब ने अबू अब्दुर रहमान से हदीस बयान की कि हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) हमें तिला (एक प्रकार का गाढ़ा रस/शरबत) पिलाते थे। मैंने पूछा, "इसकी बनावट कैसी है?" अबू असवद ने कहा, "हम में से कोई इसे अपनी उंगली से उठा सकता था" (यानी वह बहुत गाढ़ा होता था)। हमें वकीअ ने सईद बिन औस से, उन्होंने अनस बिन सीरीन से हदीस बयान की कि हज़रत अनस बिन मालिक (रज़ियल्लाहु अन्हु) पेट की बीमारी में मुब्तला हुए तो उन्होंने मुझे हुक्म दिया कि मैं उनके लिए तिला पकाऊं यहाँ तक कि उसका दो-तिहाई हिस्सा जल जाए और एक-तिहाई बाकी रह जाए। फिर आप उसमें से कुछ खाने के बाद पीते थे। हमें इब्न नुमैर ने हदीस बयान की कि हमें इस्माइल ने मुग़ीरा से, उन्होंने शुरैह से हदीस बयान की कि हज़रत खालिद बिन वलीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) शाम में तिला पिया करते थे। (त)

सुनन दारकुतनी में है: हमें मुहम्मद बिन अहमद बिन हारून ने अपनी सनद के साथ इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से हदीस बयान की कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) मदीना में एक क़ौम के पास से गुज़रे, उन्होंने अर्ज़ किया: ऐ अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! हमारे पास बनाई हुई एक...

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुल अश्रिबा, हदीस 20411, इदारातुल कुरआन कराची 8/176. 2. अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुल अश्रिबा, हदीस 20426, इदारातुल कुरआन कराची 8/178. 3. अल-मुसन्नफ़ इब्न अबी शैबा, किताबुल अश्रिबा, हदीस 20558, इदारातुल कुरआन कराची 8/175. पेज 156 of 658

عطاء بن السائب عن ابی عبدالرحمن قال کان علی رضی اللہ تعالٰی عنہ یرزقنا الطلاء فقلت لہ ماھیأتہ قال ابواسود یاخذہ احدنا باصبعہ ۱ حدثنا وکیع عن سعید بن اوس عن انس بن سیرین قال کان انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ سقیم البطن فامرنی ان اطبخ لہ طلاء حتی ذھب ثلثاہ وبقی ثلثہ فکان یشرب منہ الشربۃ علی اثر الطعام ۲ حدثنا ابن نمیر ثنا اسمعیل عن مغیرۃ عن شریح ان خالد بن الولید رضی اللہ تعالٰی عنہ کانیشرب الطلاء بالشام ۳ ۔

عطاء بن سائب سے انہوں نے عبدالرحمن سے حدیث بیان کی کہ حضرت علی مرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ ہمیں طلاء پلاتے، میں نے کہا اس کی ہیئت کیا ہے؟ ابواسود نے کہا کہ ہم میں سے کوئی ایک اس کو اپنی انگلی کے ساتھ لے سکتا تھا (یعنی وہ بہت گاڑھا ہوتا تھا) ہمیں وکیع نے سعید بن اوس سے انہوں نے انس بن سیرین سے حدیث بیان کی کہ حضرت انس بن مالک رضی اللہ تعالٰی عنہ پیٹ کی بیماری میں مبتلا ہوئے تو مجھے حکم دیا کہ میں ان کے لئے طلاء پکاؤں یہاں تک کہ وہ دو تہائی جل کر ایک تہائی باقی رہ جاتا تو آپ اس میں سے کچھ کھانے کے بعد نوش فرماتے۔ ہمیں ابن نمیر نے حدیث بیان کی کہ ہمیں اسمعیل نے مغیرہ سے انہوں نے شریح سے حدیث بیان کی کہ حضرت خالد بن ولید رضی اللہ تعالٰی عنہ شام میں طلاء پیا کرتے تھے (ت)

سنن دار قطنی میں ہے: حدثنا محمد بن احمد بن ہارون نا احمد بن عمر بن بشر نا جدی ابراھیم بن قرۃ نا القاسم بن بھرام ثنا عمر و بن دینار عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما قال مر رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم علی ... ہمیں محمد بن احمد بن ہارون نے اپنی سند کے ساتھ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہ سے حدیث بیان کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم مدینہ میں ایک قوم پر گزرے انہوں نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیک وسلم! ہمارے پاس بنائی ہوئی ایک...

١ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الاشرہ حدیث ٢٠٤١١ ادارة القرآن کراچی ٨/ ١٧٦ ٢ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الاشرہ حدیث ٢٠٤٢٦ ادارة القرآن کراچی ٨/ ١٧٨ ٣ المصنف لابن ابی شیبہ کتاب الاشرہ حدیث ٢٠٥٥٨ ادارة القرآن کراچی ٨/ ١٧٥ Page 156 of 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

A group in Madinah said, "O Messenger of Allah, we have a drink; shall we not give you some to drink?" He said, "Yes." So a large bowl or a thick cup containing Nabidh (a fermented date/raisin drink) was brought to him. When the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) took it and brought it near his mouth, he frowned and called the person who had brought it. He said, "Take it and pour it out." When the man took the Nabidh and left, people said, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon you), if this drink of ours is forbidden, we will not drink it." The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) asked for it again, took it, then called for water and poured it over it. Then he drank it and gave it to others to drink, and said, "When the Nabidh is like this, do this with it."[1] (T)

In the same [source]: Reported from Waki', from Shurayk, from Firas, from Al-Sha'bi: A man drank from a vessel belonging to Ali at Siffin and became intoxicated. So Ali (may Allah be pleased with him) administered the prescribed punishment (Hadd) to him.[2] (T)

In Musannaf Ibn Abi Shaybah: Abdur-Rahim bin Sulayman narrated to us from Mujalid, from Al-Sha'bi, from Ali, a similar hadith, and said: "He (Ali) struck him eighty times (with lashes)."[3] (T)

---

1. Nasb al-Rayah citing al-Daraqutni, Kitab al-Ashribah, Ahadith fi al-Bab etc., Al-Maktabah al-Islamiyyah, 4/309.
2. Sunan al-Daraqutni, Kitab al-Ashribah, Hadith 80, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, Part 4, p. 261.
3. Al-Musannaf of Ibn Abi Shaybah, Kitab al-Hudud, Al-Nabidh Man Ra'a Fihi Haddan, Hadith 8255, Idarat al-Qur'an Karachi, 9/545.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

मदीना के एक समूह ने कहा, "हे अल्लाह के रसूल, हमारे पास एक पेय (शरबत) है; क्या हम आपको इसमें से न पिलाएं?" आपने फरमाया, "क्यों नहीं।" तो आपकी सेवा में एक बड़ा प्याला या एक मोटा बर्तन पेश किया गया जिसमें नबीज़ (खजूर या मुनक्का का किण्वित पेय) था। जब नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उसे पकड़ा और अपने मुँह के करीब किया, तो आपने अपनी भृकुटी सिकोड़ी (माथे पर बल डाला) और उस व्यक्ति को बुलाया जो उसे लाया था। आपने फरमाया, "इसे ले जाओ और उंडेल दो।" जब वह व्यक्ति उस नबीज़ को लेकर चला गया, तो लोगों ने निवेदन किया, "हे अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! यदि यह हमारा पेय हराम है तो हम इसे नहीं पिएंगे।" नबी ए करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उसे दोबारा मँगवाया, उसे पकड़ा, फिर पानी मंगवाकर उसमें डाला, फिर स्वयं पिया और दूसरों को पिलाया, और फरमाया, "जब नबीज़ ऐसी हो, तो उसके साथ ऐसा ही किया करो।"[1] (त)

उसी में है: वकी' से, शरीक से, फ़िरास से, शा'बी से रिवायत है कि एक व्यक्ति ने सिफ़्फ़ीन में हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) के बर्तन से पिया और उसे नशा हो गया, तो आपने उस पर हद (सज़ा) लगाई।[2] (त)

मुसन्निफ़ इब्ने अबी शैबा में है: हमें अब्दुल रहीम बिन सुलैमान ने मुजालिद से, उन्होंने शा'बी से, उन्होंने हज़रत अली से इसी तरह की हदीस बयान की और कहा कि हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उसे अस्सी कोड़े लगाए।[3] (त)

---

1. नसब अल-रायः के हवाले से अल-दारकुतनी, किताब अल-अशरिबाह, हदीस फ़ि अल-बाब आदि, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, 4/309।
2. सुनन अल-दारकुतनी, किताब अल-अशरिबाह, हदीस 80, दार अल-महासिन, काहिरा, भाग 4, पृष्ठ 261।
3. अल-मुसन्निफ़ इब्ने अबी शैबा, किताब अल-हुदूद, अल-नबीज़ मन राआ फ़ीहि हद्दन, हदीस 8255, इदारातुल कुरान कराची, 9/545।

पृष्ठ 157/658

قوم بالمدینۃ قالوا یا رسول اللہ ان عندنا شرابا لنا افلانسیقك منہ قال بلی فاتی بعقب او قدح غلیظ فیہ نبیذ فلما اخذہ النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم وقربہ الی فیہ قطب قال فدعا الذی جاء بہ فقال خذہ فاھرقہ فلما ان ذھب بہ قالوا یا رسول اللہ ھذا شرابنا ان کان حراما لم نشربہ فدعا بہ فاخذہ ثم دعا بماء فصبّہ علیہ ثم شرب وسقی وقال اذا کان ھکذا فاصنعوا بہ ھکذا[1]۔ شراب ہے کیا اس میں سے ہم آپ کو نہ پلائیں؟ آپ نے ارشاد فرمایا کیوں نہیں۔ آپ کی خدمت میں ایک پیالہ پیش کیا گیا جس میں تیز نبیذ تھی، جب آپ نے اس کو پکڑا اور منہ کے قریب کیا تو تیوری چڑھائی اور اس شخص کو بلایا جو لایا تھا، اور فرمایا اس کو لے جاؤ اور انڈیل دو۔ جب وہ شخص اس نبیذ کو لے کر چلا گیا لوگوں نے عرض کی یا رسول اللہ صلی اللہ علیک وسلم! یہ ہماری شراب اگر حرام ہے تو ہم اس کو نہ پئیں، نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اس کو دوبارہ طلب فرمایا اسے پکڑا پھر پانی منگوا کر اس میں ڈالا پھر پیا اور پلایا اور فرمایا جب نبیذ ایسی ہو تو اس کے ساتھ اس طرح کیا کرو۔ (ت)

اسی میں ہے: عن وکیع عن شریك عن فراس عن الشعبی ان رجلا شرب من اداوۃ علی بصفین فسکر فضربہ الحد[2]۔ وکیع سے شریک سے فراس سے شعبی سے روایت ہے کہ ایک شخص نے صفین میں حضرت علی مرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے برتن سے شراب پی تو اسے نشہ ہوگیا آپ نے اس پر حد لگائی۔ (ت)

مصنف ابن ابی شیبہ میں ہے: حدثنا عبدالرحیم بن سلیمن عن مجالد عن الشعبی عن علیّ نحوہ وقال فضربہ ثمانین[3]۔ ہمیں عبدالرحیم بن سلیمان نے مجالد سے انہوں نے شعبی سے انہوں نے علی سے

ایسے ہی حدیث بیان کی اور کہا حضرت علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اسے اسی کوڑے لگائے۔

(ت)

---

1 نصب الرایۃ بحوالہ الدارقطنی کتاب الاشربۃ احادیث فی الباب الخ المکتبۃ الاسلامیہ ۴ /۳۰۹ 2

سنن الدارقطنی کتاب الاشربۃ حدیث ۸۰ دار المحاسن لطباعۃ القاھرۃ الجزء الرابع ص ۲۶۱ 3

المصنف ابن ابی شیبہ کتاب الحدود النبیذ من رأی فیہ حدّا حدیث ۸۲۵۵ ادارۃ القرآن کراچی ۹ /۵۴۵

Fatawa Rizwia, Vol. 25

It is mentioned in Kamil ibn Adi:

[Table Start] [Left Column: Arabic Text] Abul 'Ala al-Kufi narrated to us in Egypt, Muhammad ibn al-Sabah al-Dulabi narrated to us, [who said that] Nasr ibn al-Majdar narrated to us, saying: I was present when Sharik was brought in, and with him was Abu Umayyah who had raised a case to al-Mahdi, claiming that Sharik had narrated to him from al-A'mash, from Salim, from Thawban (may Allah be pleased with him), from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) that he said: "Remain upright for the Quraysh as long as they remain upright for you. But if they deviate from the truth, then place your swords upon your shoulders." Al-Mahdi said to Sharik: "Did you narrate this?" He replied: "No." Abu Umayyah said: "I am obligated to walk to the House of Allah (the Kaaba) and all my wealth is for the poor as charity if he did not narrate this to me." Sharik said: "The same is upon me as is upon him if I narrated it to him." The narrator said: It was as if al-Mahdi was satisfied [with Sharik's statement]. Abu Umayyah said: "O Leader of the Faithful! The most cunning man of the Arabs is with you. By saying 'the same is upon me as is upon him,' he only means the clothes he is wearing. Tell him to swear the same oath I swore." Al-Mahdi said: "You have spoken the truth. Swear as he swore." Sharik then said: "I did indeed narrate it."

[Right Column: Urdu Translation] Abul 'Ala al-Kufi narrated the Hadith to us in Egypt. He said that Nasr ibn al-Majdar informed us: I was present at the time when Sharik was brought in. With him was Abu Umayyah, who had filed a case with Mahdi that Sharik had narrated a Hadith to him from A'mash, from Salim, from Thawban (may Allah be pleased with him), that the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him) said: "Stay straight for the Quraysh as long as they stay straight for you. When they deviate from the truth, then put your swords on your shoulders." Mahdi said to Sharik: "Did you narrate this Hadith?" He said: "No." Abu Umayyah said: "It is mandatory for me to go towards the House of Allah (Kaaba), and all my wealth is charity for the poor, if he did not narrate this Hadith to me." Sharik said: "The same as is on him is on me, if I have narrated this Hadith to him." The narrator said: It was as if Mahdi became satisfied with Sharik's statement. Abu Umayyah said: "O Leader of the Faithful! The most cunning man of the Arabs is present with you. What he said, 'the same as is on him is on me,' by this statement he means [his] clothes. Command him to swear an oath like me." Mahdi said: "You spoke the truth," and Mahdi... [Table End]

फ़तावा रज़विया, खंड 25

कामिल इब्न अदी में है:

[तालिका प्रारंभ] [बायाँ स्तंभ: अरबी पाठ] हमें अबुल 'अला अल-कूफी ने मिस्र में हदीस सुनाई, हमें मुहम्मद बिन अल-सबाह अल-दुलाबी ने सुनाया, [जिन्होंने कहा कि] हमें नस्र बिन अल-मजदर ने खबर दी, उन्होंने कहा: मैं उस समय उपस्थित था जब शरीक को पेश किया गया, और उनके साथ अबू उमैया था जिसने अल-महदी के सामने मामला उठाया था कि शरीक ने उसे आमश से, उन्होंने सालिम से, और उन्होंने सौबान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस सुनाई थी कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "कुरैश के लिए तब तक सीधे रहो जब तक वे तुम्हारे लिए सीधे रहें। लेकिन जब वे हक से विचलित हो जाएं, तो अपनी तलवारें अपने कंधों पर रख लो।" अल-महदी ने शरीक से कहा: "क्या तुमने यह बयान किया?" उन्होंने कहा: "नहीं।" अबू उमैया ने कहा: "मुझ पर अल्लाह के घर (काबा) तक पैदल जाना अनिवार्य है और मेरा सारा माल गरीबों के लिए सदका है अगर इन्होंने मुझे यह हदीस न सुनाई हो।" शरीक ने कहा: "मुझ पर भी वैसा ही है जैसा उन पर है अगर मैंने उन्हें यह सुनाई हो।" रावी ने कहा: ऐसा लगा कि अल-महदी संतुष्ट हो गए। अबू उमैया ने कहा: "हे अमीरुल मोमिनीन! आपके पास अरब का सबसे चतुर व्यक्ति है। 'मुझ पर भी वैसा ही है जैसा उन पर है' कहने से उसका मतलब केवल उन कपड़ों से है जो उसने पहने हैं। उसे आदेश दें कि वह मेरी तरह कसम खाए।" अल-महदी ने कहा: "तुमने सच कहा। वैसी ही कसम खाओ जैसी उसने खाई।" तब शरीक ने कहा: "मैंने वाकई इसे बयान किया था।"

[दायाँ स्तंभ: उर्दू अनुवाद] हमें अबुल 'अला कूफी ने मिस्र में हदीस बयान की। उन्होंने कहा कि हमें नस्र बिन मजदर ने खबर दी कि मैं उस वक्त हाजिर था जब शरीक को दाखिल किया गया। उसके साथ अबू उमैया था जिसने महदी के पास मुकदमा दायर किया था कि शरीक ने उसे आमश से, उन्होंने सालिम से, उन्होंने सौबान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से हदीस बयान की कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "कुरैश के लिए सीधे रहो जब तक वे तुम्हारे लिए सीधे रहें। जब वे हक से टेढ़े हो जाएं तो तुम अपनी तलवारें अपने कंधों पर रख लो।" महदी ने शरीक से कहा: "तूने यह हदीस बयान की?" उसने कहा: "नहीं।" अबू उमैया ने कहा: "मुझ पर बैतुल्लाह शरीफ की तरफ जाना लाज़िम है और मेरा सारा माल मिस्कीनों पर सदका है अगर उसने मुझे यह हदीस बयान न की हो।" शरीक ने कहा: "मुझ पर इसी की मिसाल है जो इस पर है अगर मैंने उसको यह हदीस बयान की हो।" रावी ने कहा गोया कि महदी शरीक की बात पर राजी हो गया। अबू उमैया ने कहा: "ऐ

अमीरुल मोमिनीन! आपके पास अरब का सबसे बड़ा चालाक शख्स मौजूद है। उसने जो कहा है कि 'मुझ पर इसकी मिसाल है जो इस पर है', इस कौल से उसकी मुराद कपड़े हैं। आप उसे हुक्म दें कि वह मेरी तरह कसम खाए।" महदी ने कहा: "तूने सच कहा," और महदी... [तालिका समाप्त]

पृष्ठ 158 का 658

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۵

کامل ابن عدی میں ہے:

(عربی متن)

حدثنا ابوالعلاء الکوفی بمصر ثنا محمد بن الصباح الدولابی نانصر بن المجدر قال کنت شاهداً حین ادخل شریك ومعه ابوامیة الذی رفع الی المهدی ان شریکاً حدثه عن الاعمش عن سالم عن ثوبان رضی الله تعالٰی عنه عن النبی صلی الله تعالٰی علیه وسلم قال استقیموا لقریش ما استقاموا لکم فاذا ازاغوا عن الحق فضعوا سیوفکم علی عواتقکم فقال المهدی لشریك أحدثت بهذا قال لا قال ابوامیة علی المشی الی بیت الله تعالٰی وکل مالی فی المساکین صدقة ان لم یکن حدثنی فقال شریك علی مثل الذی علیه ان کنت حدثته قال فکان المهدی رضی فقال ابو امیة یا امیر المومنین عندك ادهی العرب انما یعنی علیه مثل

(اردو ترجمہ)

ہمیں ابوالعلاء کوفی نے مصر میں حدیث بیان کی انہوں نے کہا کہ ہمیں نصر بن مجدر نے خبر دی کہ میں اس وقت حاضر تھا جب شریک کو داخل کیا گیا اس کے ساتھ ابوامیہ تھا جس نے مہدی کے پاس مقدمہ دائر کیا تھا کہ شریک نے اسے اعمش سے انہوں نے سالم سے انہوں نے ثوبان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے حدیث بیان کی کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا قریش کے لئے سیدھے رہو جب تک وہ تمہارے لئے سیدھے رہیں جب وہ حق سے ٹیڑھے ہو جائیں تو تم اپنی تلواریں اپنے کندھوں پر رکھ لو۔ مہدی نے شریک سے کہا تو نے یہ حدیث بیان کی؟ اس نے کہا نہیں، ابوامیہ نے کہا مجھ پر بیت اللہ شریف کی طرف جانا لازم ہے اور میرا سارا مال مسکینوں پر صدقہ ہے اگر اس نے مجھے یہ حدیث بیان نہ کی ہو، شریک نے کہا مجھ پر اسی کی مثل ہے جو اس پر ہے اگر میں نے اس کو یہ حدیث بیان کی ہو۔ راوی نے کہا گویا کہ مہدی شریک کی بات پر راضی ہو گیا۔ ابوامیہ نے کہا اے امیر المومنین! آپ

(عربی متن)	(اردو ترجمہ)
	کے پاس عرب کا سب سے بڑا چالاک شخص موجود ہے
الذی علیه من الثیاب قل له فلیحلف مثل	اس نے جو کہا ہے کہ مجھ پر اس کی مثل ہے جو اس پر
الذی حلفت فقال صدقت احلف کما	ہے اس قول سے اس کی مراد کپڑے ہیں آپ اسے حکم دیں
حلف فقال شریك قد حدثته	کہ وہ میری طرح قسم کھائے۔ مہدی نے کہا تو نے سچ کہا،
	اور مہدی

Fatawa Rizwia, Volume 25

He said, "Woe to the wine drinker," referring to Al-A'mash, who used to drink. The author said, "If I knew the location of his grave, I would have burned it." Shurayk said, "He was not a Jew; he was a righteous man," etc. ... said to Shurayk, "Swear as Abu Umayyah swore." So Shurayk said, "I narrated this Hadith." Then he said, "Destruction be upon the wine drinker, meaning Al-A'mash, and he used to drink such wine that was reduced by half through boiling. If I knew where his grave was, I would have burned it." Shurayk said, "He was not a Jew, he was a righteous man," etc. (T)

In Sahih Bukhari Sharif it is: Umar, Abu Ubayda, and Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with them) considered 'Tila' (concentrated fruit juice) lawful when two-thirds of it had boiled away and one-third remained. Whereas Bara' and Abu Juhayfa (may Allah be pleased with them) used to drink 'Tila' that had been reduced by half through boiling, etc. The chains of narrators (Asanid) for the first three have been mentioned previously, and the last two were connected by Ibn Abi Shaybah, as mentioned in 'al-Umdah'. Additional Insight: We add several research points for you that will benefit you with the help of Allah Almighty: First Research: Nine 'Marfu' (attributed to the Prophet) Hadiths have already been mentioned. And Al-Uqayli narrated via Abdur-Rahman bin Bishr al-Ghatfani, from Abu Ishaq, from al-Harith, from Ali (may Allah honor him), that I...

1. Al-Kamil fi Du'afa al-Rijal, Ibn Adi, Shurayk bin Abdullah bin al-Harith bin Shurayk bin Abdullah Nakha'i etc. Dar al-Fikr for Printing and Publishing 4/1437.
2. Sahih al-Bukhari, Book of Drinks, Chapter on al-Badhaq and whoever prohibited every intoxicant etc. Qadimi Kutub Khana Karachi 838/2.

Page 159 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

उन्होंने कहा, "शराब पीने वाले पर लानत हो," यानी अल-अअमश, जो पिया करते थे। लेखक ने कहा, "अगर मुझे उनकी कब्र की जगह मालूम होती, तो मैं उसे जला देता।" शरीक ने कहा, "वह यहूदी नहीं थे; वे एक नेक आदमी थे," इत्यादि। ... ने शरीक से कहा, "कसम खाओ जैसा कि अबू उमय्या ने कसम खाई थी।" शरीक ने कहा, "मैंने यह हदीस बयान की है।" तब उन्होंने कहा, "शराब पीने वाले यानी अल-अअमश पर हलाकत हो, और वह ऐसी शराब पीते थे जो उबालने से आधी रह जाती थी। अगर मुझे उनकी कब्र की जगह मालूम होती, तो मैं उसे जला देता।" शरीक ने कहा, "वह यहूदी नहीं थे, वे एक नेक आदमी थे," इत्यादि। (त)

सहीह बुखारी शरीफ में है: हज़रत उमर, अबू उबैदा और मुआज़ बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हुम) ऐसी 'तिला' (पका हुआ रस) को हलाल समझते थे जिसका दो-तिहाई हिस्सा जलकर एक-तिहाई रह गया हो। जबकि हज़रत बरा और अबू जुहैफा (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) वह 'तिला' पीते थे जो उबालने से आधा जलकर खुश्क हो गया हो, इत्यादि। पहले तीन हदीसों की सनदें (वर्णन श्रृंखलाएँ) गुज़र चुकी हैं, और आखिरी दोनों को इब्न अबी शैबा ने रिवायत किया है, जैसा कि 'अल-उमदा' में है। अतिरिक्त जानकारी: हम आपके लिए कुछ शोध बिंदु जोड़ते हैं जो अल्लाह तआला की तौफीक से आपको लाभ देंगे: पहला शोध: नौ 'मरफू (पैगंबर से जुड़ी) हदीसें गुज़र चुकी हैं। और अकीली ने अब्दुल रहमान बिन बिश्र अल-ग़तफानी के माध्यम से, अबू इसहाक से, हारिस से, हज़रत अली (कर्रमल्लाहु वज्हहुल करीम) से रिवायत की कि मैंने...

1. अल-कामिल फी दुआफा अल-रिजाल, इब्न अदी, शरीक बिन अब्दुल्ला बिन अल-हारिस बिन शरीक बिन अब्दुल्ला नखई इत्यादि। दार अल-फ़िक्र, मुद्रण और प्रकाशन 4/1437।
2. सहीह अल-बुखारी, पेय पदार्थों की पुस्तक, अल-बाज़ाक़ पर अध्याय और जिसने हर नशे की चीज़ को मना किया इत्यादि। कदीमी कुतुब खाना कराची 838/2।

पृष्ठ 159 / 658

فقال ویل علی شارب الخمر یعنی الاعمش وکان یشرب المصنف لوعلمت موضع قبرہ لاحرقتہ قال شریك لم یکن یھودیا کان رجلا صالحا الخ۔ نے شریک کو کہا تم قسم کھاؤ جیسا کہ ابوامیہ نے قسم کھائی، تو شریک نے یہ کہا کہ میں نے یہ حدیث بیان کی ہے، تو اس نے کہا شراب پینے والے یعنی اعمش پر ہلاکت ہو اور وہ ایسی شراب پیتا تھا جس کا نصف جل کر خشک ہو جاتا اگر مجھے اس کی قبر کی جگہ معلوم ہوتی تو میں اس کو جلا دیتا، شریک نے کہا وہ یہودی نہیں تھا وہ ایک نیک مرد تھا الخ۔ (ت)

صحیح بخاری شریف میں ہے: رای عمر و ابوعبیدۃ و معاذ بن جبل شرب الطلاء علی الثلث وشرب البراء وابوجحیفۃ رضی اللہ تعالی عنھما علی النصف اھ حضرت عمر، ابوعبیدہ اور معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہم ایسی طلاء کو حلال سمجھتے جس کا دو تہائی جل کر ایک تہائی رہ جائے جبکہ حضرت براء اور ابوجحیفہ رضی اللہ تعالٰی عنہما وہ طلاء پیتے جس کا نصف جل کر خشک ہو گیا الخ۔ تقدمت اسانید الثلاثۃ الاول ووصل الاخیرین ابن ابی شیبۃ کما فی العمدۃ۔ پہلی تینوں حدیثوں کی سندیں گزر چکیں اور آخری دونوں کو ابن ابی شیبہ نے موصول فرمایا جیسا کہ عمدہ میں ہے۔ اضافۃ افاضۃ: نزیدك عدۃ أبحاث تفیدك بعون اللہ تعالی: اضافہ افاضہ: ہم تیرے لئے چند بحثوں کا اضافہ کرتے ہیں جو اللہ تعالٰی کی توفیق سے تجھے فائدہ دیں گی: الاول تقدم تسعۃ احادیث من المرفوع وروی العقیلی من طریق عبدالرحمٰن بن بشر الغطفانی عن ابی اسحٰق عن الحارث عن علی کرم اللہ وجھۃ پہلی بحث: نو مرفوع حدیثیں گزر چکی ہیں، اور عقیلی نے بطریق عبدالرحمن بن بشر غطفانی ابواسحٰق سے انہوں نے حارث سے انہوں نے حضرت علی کرم اللہ وجہہ سے روایت کی کہ میں نے

1 الكامل في ضعفاء الرجال ابن عدى شريك بن عبدالله بن الحارث بن شريك بن عبدالله نخعى الخ دارالفكر للطباعة والنشر ۴ / ۱۴۳۷ 2 صحيح البخارى كتاب الاشربة باب الباذق و من نهى عن كل مسكر الخ قديمى كتب خانہ كراچى ۸۳۸/۲

Fatawa Rizvia, Volume 25

He said: I asked the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) about drinks during the year of the Farewell Pilgrimage. He replied, "Allah has forbidden wine (khamr) itself and intoxication from every drink." 1 It was recorded at length through Muhammad ibn al-Furat al-Kufi from Abu Ishaq al-Sabi'i. It mentions that a large bowl of nabidh was brought to the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). He tasted it, frowned, and returned it. A man from the family of Hatib stood up and said, "O Messenger of Allah! This is the drink of the people of Makkah." He (the Prophet) poured water over it until it frothed, then drank it and said, "Wine itself is forbidden, and intoxication from every drink is forbidden." 2 (Thus those are ten complete). Abu al-Qasim al-Tabarani recorded this speech without the story—meaning "Wine itself is forbidden etc."—in his Al-Mu'jam al-Kabir from Sa'id ibn al-Musayyib from Ibn Abbas from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). And it was previously mentioned in two ways, disconnected (mursal) and connected (muttasil), from the Musnad of the Imam from Ibn Shaddad and from Ibn Abbas from the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). Thus, they were twelve hadiths.

Footnotes: 1 Al-Du'afa al-Kabir, biography of Abd al-Rahman ibn Bishr 912, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/324. 2 Al-Du'afa al-Kabir, biography of Muhammad ibn al-Furat al-Kufi 1681, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/123.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

उन्होंने कहा: मैंने रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से विदाई हज के साल पेय पदार्थों के बारे में पूछा। उन्होंने फ़रमाया, "अल्लाह ने शराब (खम्र) को ही हराम कर दिया है और हर पेय से होने वाले नशे को हराम कर दिया है।" 1 इसे अक़ीली ने मुहम्मद बिन अल-फ़ुरात अल-कूफ़ी के माध्यम से अबू इसहाक अल-सबीई से विस्तार से उद्धृत किया है। इसमें ज़िक्र है कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) की ख़िदमत में नबीज़ का एक बड़ा प्याला लाया गया। आपने उसे चखा, तेवरी चढ़ाई और उसे लौटा दिया। आले हातिब में से एक व्यक्ति खड़ा हुआ और कहा, "ऐ अल्लाह के रसूल! यह मक्का वालों का पेय है।" आपने उस पर पानी डाला यहाँ तक कि उसमें झाग आ गया, फिर उसे पी लिया और फ़रमाया, "शराब ही हराम है और हर पेय से नशा हराम है।" 2 (इस प्रकार ये दस मुकम्मल हुईं)। अबू अल-क़ासिम अल-तबरानी ने अपनी 'मोजम कबीर' में इस कलाम को बिना कहानी के—यानी "शराब ही हराम है आदि"—सईद बिन अल-मुसय्यब के माध्यम से इब्न अब्बास से, उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से उद्धृत किया है। और इससे पहले दो रूपों में—मुरसल और मुत्तसिल—इमाम आज़म की मुसनद से इब्न शद्दाद और इब्न अब्बास के हवाले से गुज़र चुकी हैं कि उन्होंने नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत की, तो इस तरह ये बारह हदीसें हो गईं।

फुटनोट्स: 1 अल-ज़ोआफ़ा अल-कबीर, तर्जुमा अब्दुर्रहमान बिन बिश्र 912, दार अल-कुतुब अल-इलमियाह बेरूत, 2/324। 2 अल-ज़ोआफ़ा अल-कबीर, तर्जुमा मुहम्मद बिन अल-फुरात अल-कूफ़ी 1681, दार अल-कुतुब अल-इलमियाह बेरूत, 2/123।

पेज 160/658

قال سألت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم عن الاشربة عام حجة الوداع فقال حرم الله الخمر بعينها والسكر من كل شراب ۱ واخرجه مطولا من طريق محمد بن الفرات الكوفى عن ابى اسحق السبيعى وفيه انه صلى الله تعالى عليه وسلم اتى بقعب نبيذ فذاقه فقطب ورده فقام اليه رجل من آل حاطب فقال يارسول الله هذا شراب اهل مكة قال فصب عليه الماء حتى رغا ثم شرب فقال حرمت الخمر بعينها والسكر من كل شراب ۲ (فتلك عشرة كاملة) و قد اخرج هذا الكلام من دون القصة اعنى حرمت الخمر بعينها الخ ابوالقاسم الطبراني في معجمه الكبير عن سعيد بن المسيب عن ابن عباس عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم و تقدم بوجهين مرسل و متصل من مسند الامام عن ابن شداد وعن ابن عباس عن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم كانت اثنى عشر حديثا

رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے حجتہ الوداع والے سال شرابوں کے بارے میں سوال کیا تو آپ نے فرمایا اللہ تعالیٰ نے خمر کو بعینہ حرام فرمایا اور ہر شراب کے نشہ کو حرام فرمایا، اور عقیلی نے طوالت کے ساتھ بطریق محمد بن فرات کوفی ابواسحق سبیعی سے اس کی تخریج کی۔ اس میں یہ ہے کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں نبیذ کا ایک بڑا پیالہ لایا گیا آپ نے اسے چکھا تیوری چڑھائی اور اسے لوٹا دیا۔ آپ کی خدمت میں آل حاطب سے ایک شخص کھڑا ہوا اور کہا یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیک وسلم ! یہ مکہ والوں کی شراب ہے۔ راوی نے کہا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم نے اس پر پانی انڈیلا یہاں تک کہ اس میں جھاگ آگئی پھر اسے پی لیا اور فرمایا خمر بعینہ حرام ہے اور ہر شراب سے نشہ حرام ہے۔ یہ دس حدیثیں مکمل ہوگئیں۔ اس کلام کی قصہ مذکورہ "یعنی شراب بعینہ حرام ہے الخ" کے بغیر تخریج کی ابو القاسم طبرانی نے اپنی معجم کبیر میں سعید بن مسیب سے، انہوں نے نبی کریم صلی اللہ

تعالیٰ علیہ وسلم سے، اور مسند امام اعظم کے حوالے سے دو وجہیں یعنی "مرسل و متصل" ابن شداد اور ابن عباس سے گزر چکیں کہ انہوں نے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے روایت فرمائی، تو اس طرح یہ بارہ حدیثیں ہو گئیں۔

حواشی: ۱ الضعفاء الکبیر ترجمہ عبدالرحمن بن بشر ۹۱۲ دار الکتب العلمیة بیروت ۲/ ۳۲۴ ۲ الضعفاء الکبیر ترجمہ محمد بن فرات الکوفی ۱۶۸۱ دار الکتب العلمیة بیروت ۲/ ۱۲۳

Fatawa Razawiya, Volume 25

Some of them are authentic (Sahih) and some are good (Hasan). The majority of the remainder do not contain anything that would cause them to fall from the level of consideration and the possibility of being bolstered. A good (Hasan) narration, even if it is 'li-ghayrihi' (due to external factors), is sufficient for evidentiary support. So, how about when it is found to be 'li-dhatihi' (good in itself)? We point to some details here: Regarding the Hadith of Ibn Umar, Imam An-Nasa'i deemed it weak due to Abdul Malik bin Nafi', saying he is not famous and his hadith cannot be used as evidence[1]. I say: He did not say it shouldn't be recorded. It is stated in Al-Taqrib[2] that he is unknown (Majhul), and similar was said by Abu Hatim and Al-Bayhaqi. Imam Al-Badr, after quoting their words, said: I say, Ibn Hibban mentioned him among the reliable (Thiqat) successors (Tabi'un)[3]. I say: Al-Awam narrated this hadith from him in An-Nasa'i, and Al-Layth narrated it in Al-Tahawi, and Abu Ishaq Al-Shaybani narrated it in both, and Qurrah Al-Ujli narrated it in Al-Tahawi and Ibn Abi Shaybah. Thus, the anonymity of the individual (jahalat al-ayn) is removed, and no criticism (jarh) was mentioned at all.

[1] Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Ashribah, Chapter mentioning narrations that were faulted etc. Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/342 [2] Taqrib al-Tahdhib, letter 'Ain', biography of Abdul Malik bin Nafi', 4238, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 1/621 [3] Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Ashribah, Al-Maktabah al-Imdadiyah Makkah al-Mukarramah, 4/344

फतावा रज़विया, जिल्द 25

उनमें से कुछ सही (ṣहीह) हैं और कुछ अच्छे(हसन) हैं। शेष अधिकांश में ऐसा कुछ नहीं पाया गया जो उन्हें विचार के स्तर से गिरा दे और समर्थन की संभावना के दायरे से बाहर कर दे। एक 'हसन' हदीस, भले ही वह 'लि-ग़ैरिही' (दूसरे कारकों से) हो, प्रमाण के लिए पर्याप्त होती है। तो फिर उस स्थिति के बारे में क्या कहना जब वह 'लि-ज़ातिही' (अपने आप में अच्छी) पाई जाए! हम यहाँ कुछ विवरणों की ओर संकेत करते हैं: इब्न उमर की हदीस को इमाम अन-नसाई ने अब्दुल मलिक बिन नाफ़े के कारण कमज़ोर बताया और कहा कि वह प्रसिद्ध नहीं है और उसकी हदीस से दलील नहीं ली जा सकती[1]। मैं कहता हूँ: उन्होंने यह नहीं कहा कि इसे लिखा नहीं जाना चाहिए। अल-तक़रीब[2] में कहा गया है कि वह अज्ञात (मजहूल) है, और ऐसा ही अबू हातिम और अल-बैहक़ी ने कहा है। इमाम अल-बद्र ने उन दोनों के शब्दों को उद्धृत करने के बाद कहा: मैं कहता हूँ, इब्न हिब्बान ने उन्हें विश्वसनीय (ṭिका) ताबेईन[3] में उल्लेख किया है। मैं कहता हूँ: इस हदीस को उनसे अल-अवाम ने अन-नसाई में रिवायत किया है, और अल-लैथ ने अल-तहावी में, और अबू इसहाक़ अल-शयबानी ने दोनों के यहाँ, और क़ुर्रा अल-उजली ने अल-तहावी और इब्न अबी शैबा के यहाँ रिवायत किया है। इस प्रकार, व्यक्ति की अज्ञातता (जहालत-ए-ऐन) समाप्त हो गई और कोई आलोचना (जर्ह) बिल्कुल भी उल्लेख नहीं की गई।

[1] सुनन अन-नसाई, किताब अल-अशरबाह, उन हदीसों का ज़िक्र जिनसे इल्लत निकाली गई आदि, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 2/342 [2] तक़रीब अत-तहज़ीब, हर्फ़'ऐन', अब्दुल मलिक बिन नाफ़े की जीवनी, 4238, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 1/621 [3] अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताब अल-अशरबाह, अल-मक्तबा अल-इमदादिया मक्का अल-मुकर्रमा, 4/344

पृष्ठ 161 का 658

منها الصحيح ومنها الحسن وجل بقيتها ليس فيها ما يسقطها عن درجة الاعتبار وحيز الانجبار والحسن ولغيره كاف للاحتجاج فكيف وقد وجد لذاته، ونشير الى بعض تفاصيل مأهنا حديث ابن عمر اعله النسائي بعبد الملك بن نافع قال ليس بالمشهور ولا يحتج بحديثه[1]، اقول: فلم يقل لا يكتب وقال في التقريب[2] مجهول وكذا قاله ابو حاتم والبيهقي، قال الامام البدر بعد نقل كلامهما قلت و ذكره ابن حبان في الثقات من التابعين[3] اهـ. اقول: قد روى هذا الحديث عنه العوام عند النسائي، والليث عند الطحاوى وابو اسحق الشيباني عندهما، وقرة العجلى عند الطحاوي، وابن ابى شيبة فارتفعت جهالة العين ولم يذكر بجرح قط۔

ان میں سے بعض صحیح اور بعض حسن ہیں، اور باقی متعدد وہ ہیں جن میں کوئی ایسی چیز نہیں پائی گئی جو ان کو درجہ اعتبار سے ساقط کردے، اور حسن اگر چہ لغیرہ ہو استدلال کے لئے کافی کافی ہوتی ہے، تو پھر کیا حال ہوگا جبکہ حسن لذاتہ پائی جائے! ہم اس کی کچھ تفصیلات کی طرف اشارہ کرتے ہیں: حدیث ابن عمر کی امام نسائی نے عبدالملک بن نافع کے سبب سے تعلیل فرمائی اور کہا کہ وہ مشہور نہیں اور اس کی حدیث سے حجت نہیں پکڑی جاتی اقول: (میں کہتا ہوں کہ) امام نسائی نے یوں نہیں کہا کہ اس کی حدیث لکھی نہیں جاتی، تقریب میں ہے کہ وہ مجہول ہے، ابوحاتم اور بیہقی نے یوں ہی کہا۔ امام بدر نے ان دونوں کا کلام نقل کرنے کے بعد کہا قلت (میں کہتا ہوں کہ) ابن حبان نے اس کو ثقہ تابعین میں ذکر کیا ہے اھ، اقول: (میں کہتا ہوں) یہ حدیث اس سے عوام نے روایت کی نزدیک امام نسائی کے، اور لیث نے روایت کی امام طحاوی کے نزدیک، اور ابواسحق شیبانی نے روایت کی ان دونوں کے نزدیک، اور قرۃ العجلی نے روایت

کی امام طحاوی اور ابن ابی شیبہ کے نزدیک، تو اس طرح جہالت عین مرتفع ہوگئی اور جرح بالکل ذکر نہ کی گئی، روایت

[1] سنن النسائی کتاب الاشربة ذكر الاخبار التي اعتل بها الخ نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ۳۴۲/۲ [2] تقريب التهذيب حرف العين ترجمه عبد الملك بن نافع ۴۲۳۸ دار الكتب العلمية بيروت ۶۲۱/۱ [3] البناية في شرح الهداية كتاب الاشربة المكتبة الامدادية مكة المكرمة ۳۴۴/۴

Fatawa Razawiya, Volume 25

Of course, the ultimate point is that if he is 'Mastoor' (unknown/obscure), especially since he is from the eras for which goodness was testified, i.e., the Tabi'un. A 'Mastoor' narrator is acceptable according to us and the majority, as we have explained in 'Al-Hād al-Kāf fī Hukm al-Du'afā'. Therefore, if Allah the Almighty wills, the Hadith will not fall below the grade of 'Hasan' (fair). The Hadith of Abu Mas'ud was criticized because of Yahya bin Yaman; Imam Nasa'i said his Hadith cannot be taken as proof due to his poor memory and frequent mistakes. I say: Yahya is among the narrators of Imam Muslim and the four Sunan. Al-Hafiz said he is truthful, a worshiper, but makes many mistakes and his memory changed (towards the end). He was supported by Al-Yasa' bin Isma'il from Zaid bin al-Hubab from Sufyan. Ibn al-Jawzi said Al-Yasa' is weak. I say: It is stated in 'Al-Mizan' that Al-Daraqutni declared him weak, etc. And as you see, this is a bare criticism (without explanation). The Hadith of Ibn Abbas is through the route of Al-Qasim bin Bahram. Ibn al-Jawzi said he is unique in narrating it; Ibn Hibban said...

1. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of Reports that were criticized, etc., Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/333.
2. Taqrib al-Tahdhib, Letter Ba, Translation 7077, Dar al-Kutub al-Ilmiyah Beirut, 2/309.
3. Al-Ilal al-Mutanahiyah, Book of Drinks, under Hadith 1124, Dar Nashr al-Kutub al-Islamiyah Lahore, 2/187.
4. Mizan al-I'tidal, Translation of Al-Yasa' bin Isma'il 9784, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/445.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

बेशक, अंतिम बात यह है कि यदि वह 'मस्तूर' (अज्ञात) है, विशेष रूप से वह उन युगों से है जिनके लिए भलाई की गवाही दी गई है, यानी ताबिईन से। और 'मस्तूर' हमारे नज़दीक और बहुमत के नज़दीक स्वीकार्य है, जैसा कि हमने इसे "अल-हाद अल-काफ़ फ़ी हुक्म अल-दुआफ़ा" में स्पष्ट किया है। इसलिए, इंशाअल्लाह अज़ीज़ यह हदीस 'हसन' (उत्तम) के दर्जे से नहीं गिरेगी। इमाम नसाई ने याह्या बिन यमान के कारण अबू मसूद की हदीस की आलोचना करते हुए कहा कि उसकी याददाश्त की कमज़ोरी और अत्यधिक गलतियों के कारण याह्या की हदीस से दलील नहीं ली जा सकती। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) याह्या बिन यमान इमाम मुस्लिम और चार सुनन के संकलनकर्ताओं के रावी (वर्णनकर्ताओं) में से है। हाफ़िज़ ने कहा कि वह सच्चा उपासक है, गलतियाँ अधिक करता है और वह अंत में बदल गया था इत्यादि। उसका समर्थन यसा बिन इस्माइल ने ज़ैद बिन अल-हुबाब के हवाले से किया, जिसने सुफ़ियान से नकल किया। इब्न अल-जौज़ी ने कहा कि यसा कमज़ोर है। मैंने कहा (मैं कहता हूँ) 'मीज़ान' में कहा गया है कि दाराकुत्नी ने उसे कमज़ोर करार दिया इत्यादि। और जैसा कि आप देखते हैं, यह केवल एक आलोचना (बिना कारण) है। इब्न अब्बास की हदीस कासिम बिन बहराम के माध्यम से है। इब्न अल-जौज़ी ने कहा कि वह इसमें अकेला है, इब्न हिब्बान ने...

1. सुनन अल-नसाई, किताब अल-अशरिबा, उन विवरणों का उल्लेख जिनकी आलोचना की गई आदि, नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 2/333।
2. तक़रीब अल-तहज़ीब, हर्फ़ बा, अनुवाद 7077, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, 2/309।
3. अल-इलल अल-मुतनाहिया, किताब अल-अशरिबा, हदीस 1124 के तहत, दार नश्र अल-कुतुब अल-इस्लामिया लाहौर, 2/187।
4. मीज़ान अल-इतिदाल, यसा बिन इस्माइल का अनुवाद 9784, दार अल-मारिफ़ा बेरुत, 4/445।

पृष्ठ 162 का 658

البتہ فغایتہ ان کان مستورا لاسیما وھو من القرون المشھود لھا بالخیر التابعین والمستور مقبول عندنا والجمھور کما بینّاہ فی "الھاد الکاف فی حکم الضعاف" فالحدیث لا ینزل ان شاء اللہ عن درجۃ الحسن۔ حدیث ابی مسعود اعلہ بیحیی بن یمان قال لا یحتج بحدیثہ لسوء حفظہ وکثرۃ خطائہ۔ اقول: یحیی من رجال مسلم والاربعۃ، قال الحافظ، صدوق عابد یخطئ کثیرا وقد تغیر اھ وقد تابعہ الیسع بن اسمعیل عن زید بن الحباب عن سفیان قال ابن الجوزي والیسع ضعیف قلت قال فی المیزان ضعفہ الدارقطنی اھ و ھو کما تری جرح مجرد حدیث ابن عباس من طریق القاسم بن بھرام، قال ابن الجوزی تفرد بہ۔

اس کی یہ ہے کہ وہ مستور ہے خصوصاً وہ ان زمانوں میں ہے جن کے لئے خیر کی شہادت دی گئی یعنی تابعین سے، اور مستور ہمارے نزدیک اور جمہور کے نزدیک مقبول ہے، جیسا کہ ہم نے اس کو "الھاد الکاف في حکم الضعاف" میں بیان کیا۔ چنانچہ ان شاء اللہ العزیز یہ حدیث درجہ حسن سے نہیں گرے گی۔ امام نسائی نے یحییٰ بن یمان کے سبب سے حدیث ابی مسعود کی تعلیل کرتے ہوئے کہا کہ حافظہ کی کمزوری اور کثرت خطاء کی وجہ سے یحییٰ کی حدیث سے حجت نہیں پکڑی جاتی، اقول: (میں کہتا ہوں) یحییٰ بن یمان امام مسلم اور اصحاب سنن اربعہ کے رجال میں سے ہے، حافظ نے کہا کہ وہ صدوق عابد ہے خطا زیادہ کرتا ہے اور وہ متغیر ہوا الخ اس کی متابعت کی یسع بن اسمعیل نے زید بن حباب کے حوالے سے جس نے سفیان سے نقل کیا، ابن جوزی نے کہا کہ یسع ضعیف ہے۔ قلت (میں کہتا ہوں) میزان میں کہا کہ دار قطنی نے اس کو ضعیف قرار دیا الخ اور وہ جیسا کہ تو دیکھتا ہے کہ جرحِ مجرد ہے، حدیث ابن عباس بطریق قاسم بن بہرام ہے، ابن جوزی نے کہا کہ وہ اس میں متفرد ہے، ابن حبان نے

1 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر الاخبار التی اعتل بها الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۳ 2 تقریب التهذیب حرف الباء ترجمه ۷۰۷۷ دارالکتب العلمیة بیروت ۲ / ۳۰۹ 3 العلل المتناهیة کتاب الاشربة تحت حدیث ۱۱۲۴ دارنشر الکتب الاسلامیة لاہور ۲ / ۱۸۷ 4 میزان الاعتدال ترجمه الیسع بن اسمعیل ۹۷۸۴ دارالمعرفة بیروت ۴ / ۴۴۵

Fatawa Razawiyya Volume 25

Ibn Hibban said: It is not permissible to rely on him as evidence in any circumstance. I say (the author): Relying on him as evidence was forbidden, and in my knowledge, this is the weakest of reasons. The Hadith from Al-Harith narrated from Ali was deemed defective, and he was criticized because of Abdul Rahman bin Bishr. It was said that he is unknown (Majhul) in narration and lineage, and his Hadith is not preserved (Ghayr Mahfuz). This is narrated as a statement of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them). And it was said: This is not known, and the report is rejected (Munkar). As for the lengthy chain (tariq), it is even weaker and more fragile; in it is Ibn al-Furat, whom Ahmad and Abu Bakr bin Abi Shaybah called a liar. Bukhari said: He is Munkar al-Hadith (a narrator of rejected Hadiths). Then its basis is on Al-Harith, and in it is what is not unknown, the Hadith of Ibn Abbas mentioned at the end. I say: Perhaps what is preserved is 'mawquf' (attributed only to the companion); this is how the Hafiz scholars narrated the statement from Ibn Abbas, as you will hear, if Allah the Almighty wills. Yes, if the 'raf' (attribution to the Prophet) is established through a good path, then you can say it is an addition by a trustworthy narrator, so it is accepted, and it is supported by the 'mursal' Hadith of Abdullah bin Shaddad previously mentioned.

Footnotes: 1. Al-Ilal al-Mutanahiyah, Book of Drinks, under Hadith 1123, Dar Nashr al-Kutub al-Islamiyyah, Lahore, 2/186. 2. Nasb al-Rayah, Book of Drinks, under the ninth Hadith, Al-Maktabah al-Islamiyyah, 4/306. 3. Mizan al-I'tidal, biography of Abdul Rahman bin Bishr al-Ghatfani 4821, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/550. 4. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Muhammad bin al-Furat 628, Dairah al-Ma'arif al-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan, 9/397.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

इब्न हिब्बान ने कहा: किसी भी स्थिति में इसे प्रमाण के रूप में उपयोग करना अनुमत नहीं है। मैं (लेखक) कहता हूँ: इसे प्रमाण मानने से मना किया गया, और मेरी जानकारी के अनुसार, यह सबसे कमज़ोर कारणों में से एक है। अल-हरित द्वारा अली से वर्णित हदीस को दोषपूर्ण माना गया, और अब्दुल रहमान बिन बिश्र के कारण उनकी आलोचना की गई। कहा गया कि वह वर्णन और वंशावली में अज्ञात (मजहूल) हैं, और उनकी हदीस संरक्षित (ग़ैर महफ़ूज़) नहीं है। यह इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) के कथन के रूप में वर्णित है। और कहा गया: यह ज्ञात नहीं है, और रिपोर्ट अस्वीकार्य (मुनकर) है। जहाँ तक लंबी श्रृंखला (तरीक़) का सवाल है, वह और भी कमज़ोर और दुर्बल है; इसमें इब्न अल-फ़ुरात है, जिसे अहमद और अबू बक्र बिन अबी शैबा ने झूठा कहा। बुखारी ने कहा: वह मुनकर अल-हदीस (अस्वीकार्य हदीसों का वर्णनकर्ता) है। फिर इसका आधार अल-हरित पर है, और इसमें वह है जो अज्ञात नहीं है, इब्न अब्बास की हदीस जिसका अंत में उल्लेख किया गया है। मैं कहता हूँ: शायद जो संरक्षित है वह 'मौक़ूफ़' (केवल साथी तक सीमित) है; इसी तरह हाफ़िज़ विद्वानों ने इब्न अब्बास से कथन को वर्णित किया है, जैसा कि आप जल्द ही सुनेंगे, यदि अल्लाह तआला ने चाहा। हाँ, यदि 'रफ़' (पैगंबर की ओर श्रेय) एक अच्छे मार्ग से स्थापित हो जाता है, तो आप कह सकते हैं कि यह एक विश्वसनीय वर्णनकर्ता द्वारा की गई वृद्धि है, इसलिए यह स्वीकार्य है, और इसका समर्थन अब्दुल्ला बिन शद्दाद की 'मुरसल' हदीस द्वारा किया जाता है जिसका पहले उल्लेख किया गया है।

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-इलाल अल-मुतनाहिया, मशरूबात की किताब, हदीस 1123 के तहत, दार नश्र अल-कुतुब अल-इस्लामिया, लाहौर, 2/186। 2. नसब अल-राया, मशरूबात की किताब, नौवीं हदीस के तहत, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, 4/306। 3. मीज़ान अल-इतिदाल, अब्दुल रहमान बिन बिश्र अल-ग़तफ़ानी की जीवनी 4821, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 2/550। 4. तहज़ीब अत-तहज़ीब, मुहम्मद बिन अल-फ़ुरात की जीवनी 628, दायरा अल-मआरिफ़ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन, 9/397।

पृष्ठ 163 का 658

کہا کہ کسی حال میں اس سے استدلال جائز نہیں اھ قلت (میں کہتا ہوں) اس سے استدلال کو منع کیا گیا اور میرے علم کے مطابق یہ کمزور علت ہے وہ حدیث جو حارث نے علی سے لی اس کی تعلیل کی گئی اور اس پر جرح کی گئی، عبدالرحمن بن بشر کے سبب سے کہا کہ وہ روایت و نسب میں مجہول ہے اور اس کی حدیث غیر محفوظ ہے، اور یہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ان کا قول روایت کرتا ہے الخ اور کہا کہ یہ معروف نہیں اور حدیث منکر ہے الخ رہا طریق طویل وہ انتہائی کمزور اور ضعیف ہے اس میں ابن فرات ہے جس کو امام احمد اور ابوبکر بن ابی شیبہ نے جھوٹا کہا۔ خ نے کہا کہ منکر الحدیث ہے، پھر اس کا مدار حارث پر ہے اور اس میں وہ ہے جو مجہول نہیں۔ ابن عباس کی دوسری مذکور حدیث، اقول: (میں کہتا ہوں) شاید محفوظ موقوف ہے، یونہی حفاظ نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے ان کا قول روایت کیا جیسا کہ عنقریب ان شاء اللہ تو سنے گا، ہاں اگر اس کا مرفوع ہونا بطریق جید ثابت ہو جائے تو یہ کہہ کر ثقہ راوی نے زائد بات کی ہے لہذا مقبول ہے، اور اس کی تائید عبداللہ بن شداد کی مرسل حدیث کرتی ہے۔

حواشی: 1 العلل المتناهية كتاب الاشربه تحت حديث ۱۱۲۳ دار نشر الكتب الاسلاميه لاہور ۱۸۶/۲ 2 نصب الرايه كتاب الاشربه تحت الحديث التاسع المكتبة الاسلاميه ۳۰۶/۴ 3 ميزان الاعتدال ترجمه عبدالرحمن بن بشر الغطفانی ۴۸۲۱ دارالمعرفة بيروت ۵۵۰/۲ 4 تهذيب التهذيب ترجمه محمد بن الفرات ۶۲۸ دائرة المعارف النظاميه حيدرآباد دكن ۳۹۷/۹

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic Column] Hadith Zaid al-Shaheed, I have not come across the beginning of its chain of narration, so Allah knows best. As for Zaid from his noble ancestors, it is among the most authentic chains. Hadith of Abu Huraira: I say: in it is Muslim bin Khalid, the teacher of Imam al-Shafi'i. Ibn Hibban and Ibn Ma'een authenticated him, and at one point he (Ibn Ma'een) said he is weak. Ibn Adi said he is "Hasan al-Hadith" (good in Hadith), and Al-Bukhari said he is "Munkar al-Hadith" (denied in Hadith). The summary of opinions about him, as in Al-Taqreeb, is that he is a jurist, truthful, but prone to many errors. I say: the general scholars like Al-Bukhari, Ibn al-Madini, Abu Hatim, Abu Dawood, and al-Naji consider him weak, but despite that, he is not one whose narrations are discarded. Hadith of Abu Musa: I say: in it is Shuraik, and do not worry about Shuraik. He is among the men of Muslim, the four [Sunan authors], and Al-Bukhari in the suspended (ta'liq) reports. Yahya bin Ma'een authenticated him. Al-Nasa'i said: there is no harm in him. Al-Dhahabi said in Tazkirat al-Huffaz: Shuraik was "Hasan al-Hadith," an Imam, a jurist, a Hadith scholar, and prolific; he was not like Hammad in precision.

[Urdu Column] Regarding the Hadith of Zaid the Martyr, I have not encountered the beginning of its chain of narration; Allah Almighty knows best. However, the narration of Zaid from his noble ancestors is among the most authentic chains. Regarding the Hadith of Abu Huraira (may Allah be pleased with him), I say: (I say) in it is Muslim bin Khalid, who is the teacher of Imam al-Shafi'i (may Allah have mercy on him). Ibn Hibban and Ibn Ma'een declared him reliable, though once it was said he is weak. Ibn Adi called him "Hasan al-Hadith," while 'Kh' (referring to al-Bukhari) called him "Munkar al-Hadith." All opinions regarding him are as found in 'Al-Taqreeb': that he is a jurist, truthful, but prone to many errors. I say: (I say) general scholars of Hadith like al-Bukhari, Ibn al-Madini, Abu Hatim, Abu Dawood, and al-Naji declare him weak. Despite this, he is not one to be disregarded. Regarding the Hadith of Abu Musa (may Allah be pleased with him), I say: (I say) in it is Shuraik; he is among the narrators of Imam Muslim, the four authors (Sunan), and in the suspended reports (ta'liq) of Imam al-Bukhari. Yahya bin Ma'een declared him reliable. Al-Nasa'i said there is no fault in him. Al-Dhahabi stated in 'Tazkirat al-Huffaz' that Shuraik was "Hasan al-Hadith," an Imam, a jurist, a scholar of Hadith, and a prolific narrator, but in precision, Hammad...

[Footnotes] 1 Mizan al-I'tidal, biography of Muslim bin Khalid, 8485, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/102; Tahdhib al-Tahdhib, biography of Muslim bin Khalid, 228, Dar al-

Ma'rifah Beirut, 10/129. 2 Taqrib al-Tahdhib, letter Mim, biography of Muslim bin Khalid, 6646, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 2/178.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी कॉलम] हदीस ज़ैद अल-शहीद, इसकी सनद (सूत्र) के प्रारंभ के बारे में मुझे जानकारी नहीं है, तो अल्लाह ही बेहतर जानता है। जहाँ तक ज़ैद का अपने आदरणीय पूर्वजों से रिवायत करने का प्रश्न है, तो यह सबसे सही सनदों में से है। हदीस अबी हुरैरा: मैं कहता हूँ: इसमें मुस्लिम बिन खालिद है जो इमाम शाफ़ई के उस्ताद हैं। इब्न हब्बान और इब्न मुईन ने उन्हें विश्वसनीय माना है, और एक बार (इब्न मुईन ने) उन्हें कमज़ोर (ज़ईफ़) कहा। इब्न अदी ने कहा कि वे 'हसन अल-हदीस' हैं, और बुखारी ने उन्हें 'मुनकर अल-हदीस' कहा। उनके बारे में राय का सारांश, जैसा कि 'अत-तक़रीब' में है, यह है कि वे एक फकीह, सच्चे हैं, लेकिन भ्रम (वहम) के शिकार हैं। मैंने कहा: सामान्य विद्वान जैसे बुखारी, इब्न अल-मदीनी, अबू हातिम, अबू दाऊद और नाजी उन्हें कमज़ोर मानते हैं, लेकिन इसके बावजूद वे ऐसे नहीं हैं जिनकी रिवायत छोड़ दी जाए। हदीस अबू मूसा: मैं कहता हूँ: इसमें शरीक है, और शरीक की परवाह न करें। वह इमाम मुस्लिम, चारों सुनन लेखकों और बुखारी की 'ता'लीक़' के रावियों में से हैं। यह्या बिन मुईन ने उन्हें विश्वसनीय माना है। नसाई ने कहा: उनमें कोई दोष नहीं है। ज़हबी ने 'तज़किरत अल-हुफ़्फ़ाज़' में कहा: शरीक 'हसन अल-हदीस', इमाम, फकीह, मुहद्दिस और बहुत रिवायत करने वाले थे; वे शुद्धता (इतक़ान) में हम्माद जैसे नहीं थे।

[उर्दू कॉलम] हदीस ज़ैद शहीद की सनद के प्रारंभ से मैं अवगत नहीं हुआ, अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है, परंतु ज़ैद की रिवायत उनके महान पूर्वजों से सबसे सही सनदों में से है। हदीस अबी हुरैरा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु: अक़ूल (मैं कहता हूँ) इसमें मुस्लिम बिन खालिद है जो इमाम शाफ़ई अलैहिर्रहमा के उस्ताद (शैख) हैं, इब्न हब्बान और इब्न मुईन ने उन्हें विश्वसनीय (सिक़ह) माना है, और एक बार कहा कि कमज़ोर (ज़ईफ़) हैं। इब्न अदी ने कहा वे 'हसन-उल-हदीस' हैं, 'ख़' (बुखारी) ने कहा 'मुनकर-उल-हदीस' हैं, उनके बारे में सभी विचार हैं जैसा कि 'तक़रीब' में है कि वे फकीह, सच्चे (सदूक़) और अधिक भ्रम (वहम) वाले हैं। कुलत (मैं कहता हूँ) सामान्य मुद्दिसों जैसे बुखारी, इब्न अल-मदीनी, अबू हातिम, अबू दाऊद और नाजी उन्हें कमज़ोर करार देते हैं। इसके बावजूद वे अविश्वसनीय नहीं हैं। हदीस अबू मूसा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु: अक़ूल (मैं कहता हूँ) इसमें शरीक है, वह इमाम मुस्लिम, असहाब-ए-अ़रबआ़ और ता'लीक़ में इमाम बुखारी के रावियों में से हैं। यह्या बिन मुईन ने उन्हें विश्वसनीय करार दिया। नसाई ने कहा इसमें कोई बुराई नहीं। ज़हबी ने 'तज़किरत-उल-हुफ़्फ़ाज़' में कहा कि शरीक 'हसन-उल-हदीस', इमाम, फकीह, मुहद्दिस और बहुत रिवायत करने वाले व्यक्ति थे, परंतु दृढ़ता (इतक़ान) में हम्माद...

[फुटनोट्स] 1 मीज़ान अल-एतिदाल, मुस्लिम बिन खालिद की जीवनी, 8485, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 4/102; तहज़ीब अल-तहज़ीब, मुस्लिम बिन खालिद की जीवनी, 228, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 10/129। 2 तक़रीब अल-तहज़ीब, अक्षर 'मीम', मुस्लिम बिन खालिद की जीवनी, 6646, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 2/178।

पृष्ठ 164 / 658

[Arabic Column] حدیث زید الشهید لم اقف علی اول سنده فالله تعالیٰ اعلم اما زید عن آبائه الکرام فمن اصح الاسانید۔ حدیث ابی هریرة اقول: فیه مسلم بن خالد شیخ الامام الشافعی وثقه ابن حبان وابن معین وقال مرة ضعیف وقال ابن عدی حسن الحدیث وقال خ منکر الحدیث وجملة القول فیه، کما في التقریب فقیه صدوق کثیر الاوهام، قلت و العامة کالبخاری وابن المدینی وابی حاتم وابی داؤد و الناجي علی تضعیفه ومع ذلك فلیس ممن یسقط حدیث ابی موسی اقول: فیه شریك ولا علیك من شریك الرجل من رجال مسلم والاربعة والبخاری فی التعالیق وقد وثقه یحیی بن معین قال النسائی لیس به بأس، وقال الذهبي في تذکرة الحفاظ کان شریك حسن الحدیث اماما فقیها ومحدثا مکثرا لیس فی الاتقان کحماد

[Urdu Column] حدیث زید شہید کی سند کے اول پر میں واقف نہیں ہوا، اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے لیکن زید کی روایت اس کے آباء کرام سے صحیح ترین سندوں میں سے ہے۔ حدیث ابی ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اقول: (میں کہتا ہوں) اس میں مسلم بن خالد ہے جو امام شافعی علیہ الرحمہ کا شیخ ہے، ابن حبان اور ابن معین نے اس کو ثقہ قرار دیا، اور ایک مرتبہ کہا کہ ضعیف ہے۔ ابن عدی نے کہا حسن الحدیث ہے، خ نے کہا منکر الحدیث ہے، ان کے بارے میں تمام قول ہیں جیسا کہ تقریب میں ہے کہ وہ فقیہ، صدوق اور زیادہ وہم والا ہے، قلت (میں کہتا ہوں) عام محدثین کرام جیسے بخاری، ابن المدینی، ابو حاتم، ابوداؤد اور ناجی اس کو ضعیف قرار دیتے ہیں۔ اس کے باوجود وہ ساقط الاعتبار نہیں ہے۔ حدیث ابو موسیٰ رضی اللہ تعالیٰ عنہ اقول: (میں کہتا ہوں) اس میں شریک ہے وہ امام مسلم، اصحاب اربعہ اور تعلیق میں امام بخاری کے رجال میں سے ہے۔ یحییٰ بن معین نے اس کو ثقہ قرار دیا۔ نسائی نے کہا اس میں کوئی خرابی نہیں۔ ذہبی نے تذکرة

الحفاظ میں کہا کہ شریک حسن الحدیث، امام، فقیہ، محدث اور مالدار شخص تھا مگر اتقان میں حماد میں حماد

[Footnotes] ۱ میزان الاعتدال ترجمہ مسلم بن خالد ۸۴۸۵ دار المعرفۃ بیروت ۴ / ۱۰۲، تہذیب التہذیب ترجمہ مسلم بن خالد ۲۲۸ دار المعرفۃ بیروت ۱۰ / ۱۲۹ ۲ تقریب التہذیب حرف المیم ترجمہ مسلم بن خالد ۶۶۴۶ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۱۷۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Section] bin Zaid[1] ... etc. And in Tahdhib al-Tahdhib, it is stated that al-Ijli said: [He was a] Kufan, trustworthy, and had good narrations. Abd al-Rahman said: I asked my father about Sharik and Abu al-Ahwas, which of them is more beloved to you? He said: Sharik, although he had errors. Ibn Adi said: The majority of his narrations are sound. Ibn Sa'd said: He was trustworthy, reliable, and narrated many hadiths, yet he would make mistakes. Abu Dawud said: He is trustworthy but errs when narrating from al-A'mash. Ibrahim al-Harbi said: He was trustworthy. Mu'awiya bin Salih said: I asked Ahmad bin Hanbal about him, and he said: He was wise, truthful, a narrator of hadith, and severe against the people of doubt and innovations[2] ... etc., especially as his narration here is from Abu Ishaq. Indeed, Imam Ahmad bin Hanbal said: Sharik is more established regarding Abu Ishaq than Zuhayr, Isra'il, and Zakariyya. He said: And he heard from him in early times[3]. Yahya bin Ma'in said: Sharik regarding Abu Ishaq is more beloved to us than Isra'il[4]. There is no defect in the chain except this, other than that al-Fudayl...

[Urdu Section] ... was not like bin Zaid[1] etc. And in Tahdhib al-Tahdhib it says: al-Ijli al-Kufi said that Sharik is trustworthy and has good hadith. Abd al-Rahman said: I asked my father who among Sharik and Abu al-Ahwas do you like more? So he said: Sharik, even though he has several mistakes too. Ibn Adi said: Soundness prevails in his hadiths. Ibn Sa'd said that he is trustworthy, reliable, and a narrator of many hadiths even though he makes mistakes. Abu Dawud said that he is trustworthy but makes errors in narrating from al-A'mash. Ibrahim al-Harbi said he is trustworthy. Mu'awiya bin Salih said: I asked Imam Ahmad bin Hanbal (may mercy be upon him) about him, so he replied that he was wise, truthful, a narrator of hadith, and severe towards the people of doubt and innovation[2] etc., especially his narration here from Abu Ishaq. And Imam Ahmad bin Hanbal said: Sharik is more established regarding Abu Ishaq compared to Zuhayr, Isra'il, and Zakariyya, though he heard from him a long time ago[3]. Yahya bin Ma'in said that Sharik regarding Abu Ishaq is more preferable to me than Isra'il[4]. There is no one making it weak in the chain except this. But al-Fudayl...

Footnotes: 1. Tadhkirat al-Huffaz, biography of Sharik bin Abdullah 63, Da'irat al-Ma'arif al-Nizamiyya, Hyderabad Deccan, 1/212 2. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Sharik bin Abdullah al-Kufi 775, Da'irat al-Ma'arif al-Nizamiyya, Hyderabad Deccan, 4/335 to 337 3. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Sharik bin Abdullah al-Kufi 775, Da'irat al-Ma'arif al-Nizamiyya, Hyderabad Deccan, 4/334 4. Mizan al-I'tidal, biography of Sharik bin Abdullah al-Kufi 3697, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/71

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी अनुभाग] बिन ज़ैद[1] ... आदि। और तहज़ीब अल-तहज़ीब में है कि इजली ने कहा: [वह एक] कूफ़ान, विश्वसनीय (थिका) थे और उनकी हदीसें अच्छी थीं। अब्दुर रहमान ने कहा: मैंने अपने पिता से शरीक और अबू अल-अहवास के बारे में पूछा, उनमें से आपको कौन अधिक प्रिय है? उन्होंने कहा: शरीक, हालांकि उनमें कुछ गलतियाँ थीं। इब्न अदी ने कहा: उनकी अधिकांश हदीसें सही हैं। इब्न साद ने कहा: वह विश्वसनीय, भरोसेमंद और बहुत हदीसें बयान करने वाले थे, फिर भी वे गलतियाँ करते थे। अबू दाऊद ने कहा: वह विश्वसनीय हैं लेकिन अल-आमश से वर्णन करने में गलती करते हैं। इब्राहिम अल-हर्बी ने कहा: वह विश्वसनीय थे। मुआविया बिन सालेह ने कहा: मैंने अहमद बिन हनबल से उनके बारे में पूछा, तो उन्होंने कहा: वह बुद्धिमान, सच्चे, हदीस के विद्वान थे और संदेह और नवाचार (बिदअत) करने वालों के प्रति कठोर थे[2] ... आदि, विशेष रूप से उनकी यहाँ अबू इस्हाक़ से रिवायत। वास्तव में, इमाम अहमद बिन हनबल ने कहा: शरीक अबू इस्हाक़ के मामले में ज़ुहैर, इसराइल और ज़करिया की तुलना में अधिक स्थापित (अस्बात) हैं। उन्होंने कहा: और उन्होंने उनसे बहुत पहले सुना था[3]। याह्या बिन मुईन ने कहा: शरीक अबू इस्हाक़ के मामले में हमें इसराइल से अधिक प्रिय हैं[4]। सनद में इसके अलावा कोई और दोष नहीं है, सिवाय इसके कि अल-फ़ुज़ैल...

[उर्दू अनुभाग] ... बिन ज़ैद[1] की तरह नहीं था आदि। और तहज़ीब अल-तहज़ीब में है कि इजली कूफ़ि ने कहा कि शरीक विश्वसनीय और अच्छी हदीस वाला है। अब्दुर रहमान ने कहा कि मैंने अपने पिता से पूछा कि शरीक और अबू अल-अहवास में से आपको कौन ज़्यादा पसंद है? तो उन्होंने कहा: शरीक, हालांकि उनकी कई गलतियाँ भी हैं। इब्न अदी ने कहा कि उनकी हदीसों में सच्चाई की प्रधानता है। इब्न साद ने कहा कि वह विश्वसनीय, अमानतदार और बहुत हदीसें बयान करने वाला है हालांकि वह गलती करता है। अबू दाऊद ने कहा कि वह विश्वसनीय है और आमश से रिवायत में गलती करता है। इब्राहिम हर्बी ने कहा कि वह विश्वसनीय है। मुआविया बिन सालेह ने कहा कि मैंने इमाम अहमद बिन हनबल (रहमतुल्लाही अलैहि) से उनके बारे में पूछा, तो उन्होंने फरमाया कि वह बुद्धिमान, सच्चे, मुहद्दिस और शक व बिदअत वालों पर सख्त थे[2] आदि, विशेष रूप से यहाँ उनकी अबू इस्हाक़ से रिवायत। और इमाम अहमद बिन हनबल ने फरमाया: शरीक अबू इस्हाक़ के बारे में ज़ुहैर, इसराइल और ज़करिया के मुक़ाबले अधिक स्थापित हैं, हालांकि उनसे बहुत पहले सुना है[3]। याह्या बिन मुईन ने कहा कि शरीक अबू इस्हाक़ के बारे में मेरे नज़दीक इसराइल से ज़्यादा पसंदीदा है[4]। सनद में इसके अलावा कोई और कमज़ोर करने वाला नहीं। मगर फ़ुज़ैल...

पादलेख (Footnotes): 1. तज़किरतुल हुफ़्फ़ाज़, जीवनी शरीक बिन अब्दुल्लाह 63, दायरा अल-माआरिफ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन, 1/212 2. तहज़ीब अल-तहज़ीब, जीवनी शरीक बिन अब्दुल्लाह अल-कूफ़ी 775, दायरा अल-माआरिफ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन, 4/335 से 337 3. तहज़ीब अल-तहज़ीब, जीवनी शरीक बिन अब्दुल्लाह अल-कूफ़ी 775, दायरा अल-माआरिफ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन, 4/334 4. मीज़ान अल-एतिदाल, जीवनी शरीक बिन अब्दुल्लाह अल-कूफ़ी 3697, दार अल-मारिफ़ा बेरूत, 2/71

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

[عربی حصہ] بن زید 1 الخ وفي تهذيب التهذيب قال العجلي كوفي ثقة وكان حسن الحديث. قال عبدالرحمن وسألت ابي عن شريك وابي الاحوص ايهما احب اليك قال شريك وقد كان له اغاليط وقال ابن عدى الغالب على حديثه الصحة. وقال ابن سعد كان ثقة مامونا كثيرا الحديث وكان يغلط. وقال ابوداؤد ثقة يخطى عن الاعمش وقال ابراهيم الحربى كان ثقة وقال معاوية بن صالح سألت احمد بن حنبل عنه فقال كان عاقلا صدوقا محدثا شديدا على اهل الريب والبدع 2 الخ لا سيما وروايته ههنا عن ابي اسحق و قدقال الامام احمد بن حنبل شريك في ابي اسحق اثبت من زهير و اسرائيل و زكريا قال وسمع منه قديما 3 وقال يحيى بن معين شريك في ابي اسحق احب الينا من اسرائيل 4 ولا معجز في السند سوى هذا غير ان الفضيل

[اردو حصہ] بن زید 1 کی مثل نہیں تھا الخ۔ اور تہذیب التہذیب میں ہے عجلی کوفی نے کہا کہ شریک ثقہ اور حسن الحدیث ہے۔ عبد الرحمن نے کہا کہ میں نے اپنے باپ سے پوچھا کہ شریک اور ابوالاحوص میں سے آپ کو زیادہ پسند کون ہے تو انہوں نے کہا شریک، حالانکہ اس کی کئی غلطیاں بھی ہیں۔ ابن عدی نے کہا اس کی حدیث پر غالب صحت ہے۔ ابن سعد نے کہا کہ وہ ثقہ ، مامون اور کثیر الحدیث ہے حالانکہ وہ غلطی کرتا ہے۔ ابو داؤد نے کہا کہ وہ ثقہ ہے اور اعمش سے روایت میں خطا کرتا ہے۔ ابراہیم حربی نے کہا ثقہ ہے۔ معاویہ بن صالح نے کہا میں نے امام احمد بن حنبل علیہ الرحمۃ سے اس کے بارے میں پوچھا تو انہوں نے فرمایا کہ وہ عاقل ، صدوق، محدث اور شک و بدعت والوں پر سخت ہے 2 الخ خصوصاً یہاں پر اس کی ابو اسحاق سے روایت۔ اور امام احمد بن حنبل نے فرمایا شریک ابواسحاق کے بارے میں اثبت ہے بنسبت زہیر، اسرائیل اور زکریا کے، 3 حالانکہ اس سے بہت پہلے سنا ہے یحییٰ بن معین نے کہا کہ شریک ابواسحاق

کے بارے میں میرے نزدیک اسرائیل سے زیادہ پسندیدہ ہے۔ 4 اس کو سوائے اس کے سند میں کوئی عاجز کرنے والا نہیں۔ مگر فضیل

حواشی: 1 تذکرۃ الحفاظ ترجمہ شریك بن عبد الله ۶۳ دائرۃ المعارف النظامیہ حیدر آباد دکن ۱ / ۲۱۲ 2 تہذیب التہذیب ترجمہ شریك بن عبد الله الکوفی ۷۷۵ دائرۃ المعارف النظامیہ حیدر آباد دکن ۴ / ۳۳۵ تا ۳۳۷ 3 تہذیب التہذیب ترجمہ شریك بن عبد الله الکوفی ۷۷۵ دائرۃ المعارف النظامیہ حیدر آباد دکن ۴ / ۳۳۴ 4 میزان الاعتدال ترجمہ شریك بن عبد الله الکوفی ۳۶۹۷ دار المعرفۃ بیروت ۲ / ۷۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

Ibn Marzuq narrated it from Abu Ishaq, and in it he said: The Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Drink, but do not drink until you are intoxicated." This was followed by Abdullah bin Raja, from Isra'il, from Abu Ishaq, or from Shurayk from him, according to the variation in the manuscripts. Both were narrated by Imam al-Tahawi. Imam al-Bukhari extracted it in 'al-Maghazi' via the route of Sa'id bin Abi Burdah, from his father, from Abu Musa, and in it he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Every intoxicant is forbidden." Imam an-Nasa'i mentioned it and similarly extracted it via the route of Talha al-Yami, and another narration via the route of ash-Shaybani, both of them from Abu Burdah. And he extracted it via the route of Isra'il, from Abu Ishaq, from Abu Burdah, and in it he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Drink, but do not drink until you are intoxicated." And via the route of Abu Bakr bin Abi Musa from his father, and in it the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Do not drink until you are intoxicated, for I have..."

[Footnotes]: 1. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden of Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi, 2/360. 2. Sahih al-Bukhari, Book of Military Expeditions, Chapter on the sending of Abu Musa and Mu'adh to Yemen, etc., Qadimi Kutub Khana Karachi, 2/622. 3. Sunan an-Nasa'i, Book of Drinks, Chapter: Prohibition of every drink that intoxicates, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/325.

Page 166 of 658

फतावा रज़विया जिल्द 25

इब्न मरज़ूक ने इसे अबू इस्हाक से रिवायत किया और इसमें यह है कि नबी करीम सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया कि पियो और नशे की हद तक मत पियो। इसकी पैरवी अब्दुल्ला बिन रजा ने की, उन्होंने इस्राइल से, उन्होंने अबू इस्हाक से रिवायत की, या शरीक ने अबू इस्हाक से रिवायत की यानी नुस्खों में अंतर है। इन दोनों को इमाम तहावी ने रिवायत किया। इमाम बुखारी ने मग़ाज़ी में बतरीक़ सईद बिन अबू बुर्दा तख़रीज की, सईद ने अबू बुर्दा से और उन्होंने अबू मूसा अशअरी से रिवायत की और इसमें यूँ है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है। इमाम नसाई ने इसका ज़िक्र किया और इसी तरह बतरीक़ तल्हा अल-यामी और एक दूसरी रिवायत बतरीक़ शैबानी तख़रीज की, दोनों ही अबू बुर्दा से रिवायत हैं, और बतरीक़ इस्राइल तख़रीज की, इस्राइल ने अबू इस्हाक से और उसने अबू बुर्दा से रिवायत की, इसमें यूँ है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया कि पियो और नशे की हद तक मत पियो, और बतरीक़ अबू बक्र बिन अबू मूसा के हवाले से तख़रीज की, इसमें यह रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने फरमाया नशे की हद तक मत पियो क्योंकि मैंने...

[पाद लेख]: 1. शरह मआनी अल-आसार, किताबुल अश्रिबा, बाब मा युह्रमु मिनन नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/360. 2. सहीह अल-बुखारी, किताबुल मग़ाज़ी, बाब बअसु अबू मूसा व मुआज़ इलल यमन, आदि, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/622. 3. सुनन अन-नसाई, किताबुल अश्रिबा, बाब: तहरीम कुलु शराबीन अस्का, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची, 2/325.

पृष्ठ 166 का 658

بن مرزوق نے اس کو ابو اسحاق سے روایت کیا اور اس میں یہ ہے کہ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ پیو اور نشہ کی حد تک مت پیو۔ اس کی متابعت کی عبداللہ بن رجاء نے انہوں نے اسرائیل سے انہوں نے ابو اسحاق سے روایت کی، یا شریک نے ابواسحاق سے روایت کی یعنی نسخوں میں اختلاف ہے۔ ان دونوں کو امام طحاوی نے روایت کیا۔ امام بخاری نے مغازی میں بطریق سعید بن ابوبردہ تخریج کی، سعید نے ابوبردہ سے اور انہوں نے ابوموسٰی اشعری سے روایت کی اور اس میں یوں ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا ہر نشہ آور حرام ہے۔ امام نسائی نے اس کو ذکر کیا اور اسی طرح بطریق طلحہ ایامی اور ایک دوسری روایت کی بطریق شیبانی تخریج کی، دونوں ہی ابوبردہ سے مروی ہیں، اور بطریق اسرائیل تخریج کی اسرائیل نے ابواسحاق سے، اور اس نے ابوبردہ سے روایت کی، اس میں یوں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ پی اور نشے کی حد تک مت پی، اور بطریق ابوبکر بن ابوموسٰی بحوالہ تخریج کی، اس میں یہ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا نشہ کی حد تک مت پی اس لئے کہ میں نے

[حواشی]: 1. شرح معانی الآثار کتاب الاشربة باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳۶۰/۲ 2. صحیح البخاری کتاب المغازی باب بعث ابو موسی ومعاذ الی الیمن الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۶۲۲/۲ 3. سنن النسائی کتاب الاشربہ تحریم کل شراب اسکر نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۳۲۵/۲

Fatawa Rizvia Volume 25

Every intoxicant is prohibited. You have realized that there is no contradiction between this and the narration: "Drink, but do not become intoxicated." For the intoxicant is what is intoxicating in effect, just as a killer is one who is a killer in effect, not one who is capable of it. Thus, the reports agree and do not conflict, as you have heard from the words of Imam al-Tahawi.

Every intoxicant has been made Haraam (forbidden). Indeed, it has become known to you that between this narration and the other narration in which the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said, "Drink and do not come into a state of intoxication," there is no incompatibility. This is because an intoxicant is that which is intoxicating in actuality, just as a killer is one who is a killer in actuality, not someone who is merely capable of killing. So, in this way, there is agreement between the reports and no contradiction remains, just as you have heard from the words of Imam al-Tahawi.

Regarding the hadith of al-Qaysi, I say: This is a Hasan (good) hadith; all its narrators are trustworthy. It was said in al-Mizan: As for Muhammad ibn Khuzaymah, the teacher of al-Tahawi, he is famous and trustworthy. And it was stated in al-Taqrib regarding the rest of the narrators that they are trustworthy, except that it said about Uthman al-Mu'adhin, among the narrators of al-Bukhari, that he was trustworthy but his memory changed (deteriorated), so he became prone to suggestion (talqin).

Hadith of al-Qaysi, I say: (I say) this hadith is Hasan, all its narrators are reliable (thiqa). It is stated in Mizan that Muhammad ibn Khuzaymah, who is the teacher of Imam al-Tahawi, is famous and reliable etc. In Taqrib, it is explicitly mentioned about the rest of the narrators that they are reliable, but about Uthman al-Mu'adhin it says that he is among the narrators of Imam al-Bukhari and is reliable, but had changed (mentally) and used to be prompted etc.

The researcher (al-Muhaqqiq) has explicitly stated in general in the chapter of "Al-Shahid" from "Al-Fath" that if the one taking from a narrator whose memory became mixed (mukhtalit) does not know when he took from him, the hadith does not descend from the level of Hasan.

The Muhaqqiq 'ala al-Itlaq explicitly stated in the chapter of Al-Shaheed in Fath that if the person receiving a hadith from a 'Mukhtalit' (one whose memory is confused)

does not know when the hadith was taken from him, then that hadith does not fall below the grade of Hasan.

Hadith of Qays ibn Habtar from Ibn Abbas, I say: A Hasan Sahih (good-authentic) hadith.

Hadith of Qays ibn Habtar narrated by Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), I say: (I say) the hadith is Hasan Sahih.

Footnotes: 1. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Commentary on Bit' and Mizr, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/325. 2. Mizan al-I'tidal, biography of Muhammad ibn Khuzaymah, 4867, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/537. 3. Taqrib al-Tahdhib, biography of Uthman ibn al-Haytham, 4521, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 1/666. 4. Fath al-Qadir.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है। और तुम्हें पता चल गया है कि इस और उस रिवायत के बीच कोई विरोधाभास नहीं है जिसमें रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "पियो और नशे में मत आओ।" क्योंकि नशा लाने वाला वही है जो वास्तव में नशा पैदा करे, जैसे कि कातिल वही है जो वास्तव में कत्ल करे, न कि वह जो कत्ल करने की क्षमता रखता हो। इस प्रकार, रिवायतें एक-दूसरे के अनुकूल हैं और उनमें कोई विरोध नहीं है, जैसा कि आपने इमाम अल-तहावी के शब्दों से सुना है।

हर नशा लाने वाली चीज़ को हराम कर दिया गया है। वास्तव में, आपको पता चल गया है कि इस रिवायत और दूसरी रिवायत के बीच जिसमें रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि पियो और नशे में मत आओ, कोई विरोध नहीं है, क्योंकि नशा लाने वाला वही है जो वास्तव में नशा लाने वाला हो, जैसे कि कातिल वही है जो वास्तव में कातिल हो न कि वह जो कत्ल पर सक्षम हो। तो इस तरह रिवायतों में आपसी तालमेल हो गया और कोई विरोधाभास नहीं रहा, जैसा कि इमाम तहावी के कलाम से आपने सुना।

अल-क़ैसी की हदीस के बारे में, मैं कहता हूँ: यह एक हसन (अच्छी) हदीस है; इसके सभी रावी (वर्णनकर्ता) भरोसेमंद (सिक़ह) हैं। अल-मीज़ान में कहा गया है: जहाँ तक मुहम्मद बिन खुज़ैमा का सवाल है, जो अल-तहावी के उस्ताद हैं, वह प्रसिद्ध और भरोसेमंद हैं। और अल-तकरीब में बाकी रावीयों के बारे में स्पष्ट किया गया है कि वे भरोसेमंद हैं, सिवाय इसके कि उस्मान अल-मुअज़्ज़िन के बारे में कहा गया, जो इमाम बुखारी के रावीयों में से हैं, कि वह भरोसेमंद थे लेकिन उनकी याददाश्त बदल (कमजोर) गई थी, इसलिए उन्हें याद दिलाया जाता था।

हदीस-ए-क़ैसी, मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) यह हदीस हसन है, इसके तमाम रावी भरोसेमंद (सिक़ह) हैं। मीज़ान में कहा गया कि मुहम्मद बिन खुज़ैमा जो इमाम तहावी के उस्ताद हैं, वह मशहूर और सिक़ह हैं वगैरह। तक़रीब में बाकी रावीयों के बारे में स्पष्ट किया गया है कि वे सिक़ह हैं, मगर उस्मान अल-मुअज़्ज़िन के बारे में कहा गया कि वह इमाम बुखारी के रावीयों में से हैं और सिक़ह हैं, मगर बदल गए थे उन्हें याद दिलाया जाता था वगैरह।

शोधकर्ता (मुहक़्क़िक़) ने 'अल-फ़तह' के'अल-शहीद' अध्याय में सामान्य रूप से स्पष्ट किया है कि यदि किसी 'मुख़्तलित' (जिसकी याददाश्त कमज़ोर हो गई हो) से हदीस लेने वाले को यह न पता हो कि उसने उससे हदीस कब ली, तो वह हदीस हसन के दर्जे से नीचे नहीं गिरती।

मुहक़्क़िक़ अली अल-इतलाक़ ने फ़तह के अध्याय 'अल-शहीद' में स्पष्ट किया कि मुख़्तलित से हदीस लेने वाला अगर यह न जाने कि कब उससे हदीस ली, तो वह हदीस हसन के दर्जे से नहीं गिरती।

इब्न अब्बास से कैस बिन हबतर की हदीस, मैं कहता हूँ: हसन सहीह हदीस है।

हदीस-ए-क़ैस बिन हबतर बरवायेत इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा, मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) हदीस हसन सहीह है।

पाद टिप्पणियाँ: 1. सुनन अल-नसाई, किताब अल-अशरबा, तफ़सीर अल-बित व अल-मिज़्र, नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारत कुतुब, कराची, 2/325। 2. मीज़ान अल-एतेदाल, मुहम्मद बिन खुज़ैमा की जीवनी, 4867, दार अल-मारिफ़त, बेरुत, 3/537। 3. तक़रीब अल-तहज़ीब, उस्मान बिन अल-हैथम की जीवनी, 4521, दार अल-कुतुब अल-इलमिया, बेरुत, 1/666। 4. फ़तह अल-क़दीर।

حرمت كل مسكر[1] وقد علمت ان لاتفاني بين هذه و بين رواية اشربا ولا تسكرا فان المسكر هو المسكر بالفعل كما ان القاتل هو القاتل بالفعل لامن يقدر عليه ويصح منه فاذن تتوافق الآثار ولا تتضاد كما سمعت من كلام الامام الطحاوي

ہر نشہ آور کو حرام کر دیا ہے۔ تحقیق تجھے معلوم ہو گیا کہ اس روایت میں اور دوسری روایت میں جس میں حضور صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ پیو اور نشہ میں مت آؤ کوئی منافات نہیں، اس لئے کہ نشہ آور وہی ہے جو بالفعل نشہ آور ہو، جیسا کہ قاتل وہی ہے جو بالفعل قاتل ہو نہ کہ وہ جو قتل پر قادر ہو۔ تو اس طرح آثار میں باہم موافقت ہوگئی اور کوئی تضاد نہ رہا، جیسا کہ امام طحاوی کے کلام سے تو نے سنا۔

حديث القيسي اقول : هذا حديث حسن رجاله كلهم ثقات ۔ قال في الميزان اما محمد بن خزيمة شيخ الطحاوي فمشهور ثقة[2] أهـ ونص في التقريب في بقية الرجال انهم ثقات غيران قال في عثمان الموذن من رجال البخاري ثقة تغير فصار تلقن[3] أهـ

حدیث قیسی اقول : (میں کہتا ہوں) یہ حدی حسن ہے، اس کے تمام رجال ثقہ ہیں۔ میزان میں کہا کہ محمد بن خزیمہ جو امام طحاوی کا شیخ ہے وہ مشہور اور ثقہ ہے الخ۔ تقریب میں باقی رجال کے بارے میں تصریح کی گئی کہ وہ ثقہ ہیں، مگر عثمان الموذن کے بارے میں کہا کہ وہ امام بخاری کے رجال میں ہے ثقہ ہے متغیر ہو گیا تھا اسے تلقین کی جاتی تھی الخ۔

وقد نص المحقق على الاطلاق في باب الشهيد من الفتح ان الآخذ من المختلط اذا لم يعلم متى اخذ منه لم ينزل الحديث عن الحسن[4]

محقق علی الاطلاق نے فتح کے باب میں الشہید میں تصریح کی کہ مختلط سے حدیث لینے والا اگر یہ نہ جانے کہ کب، اس سے حدیث لی تو وہ حدیث حسن کے درجہ سے نہیں گرتی۔

حدیث قیس بن حبتر عن ابن عباس اقول : حدیث حسن صحیح

حدیث قیس بن حبتر بحوالہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما، اقول : (میں کہتا ہوں) حدیث حسن صحیح ہے

[1] سنن النسائی کتاب الاشربۃ تفسیر البتع والمز نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۳۲۵/۲ [2] میزان الاعتدال ترجمہ محمد بن خزیمہ ۴۸۶۷ دارالمعرفۃ بیروت ۳ / ۵۳۷ [3] تقریب التھذیب ترجمہ عثمان بن الہیثم ۴۵۲۱ دارالکتب العلمیہ بیروت ۶۶۶/۱ [4] فتح القدیر

There is no blemish in it at all; its narrators are all trustworthy and eminent. The Hadith of Ibn Mas'ud is among the most authentic and majestic of Hadiths, narrated through the "Golden Chain" (Silsila-at-Dhahab) as you see, and praise be to Allah. | There is no defect in it; all its narrators are of high rank and trustworthy. The Hadith of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) is among the most correct and great Hadiths, which is narrated as the Silsila-at-Dhahab, just as you see, and praise is for Allah Almighty alone.

Second: The narrations in this chapter from the Commander of the Faithful have reached the level of mass-narration (tawatur), and opponents could not refute them, so they turned to interpretation and claiming retraction. As for interpretation, An-Nasa'i narrated from Ibn al-Mubarak what preceded regarding his saying "before it becomes strong," and he narrated from Utba bin Farqad who said, "The nabidh (drink) that Umar bin al-Khattab used to drink had turned into vinegar." I say: Whoever examines the narrations from the Commander of the Faithful, which are as clear as the sun, will be certain that there is no room for these two interpretations in them at all, even if there were not great explicit statements regarding its strength. It would be enough for you what is in the Muwatta' of the statement of Ubadah (may Allah be pleased with him): "I made it lawful, by Allah, so what room is there for this if it were not strong, or..." | Second discussion: In this chapter, narrations from the Commander of the Faithful (may Allah be pleased with him) are narrated with mass-transmission (tawatur). Opponents are not capable of refuting them, therefore they turned towards interpretation and claimed a retraction. As for interpretation, it is such that Imam Nasa'i related from Ibn al-Mubarak regarding this aforementioned statement of the Commander of the Faithful that it means "before it becomes strong." And he narrated from Utba bin Farqad that the Nabidh which Hazrat Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) used to drink had been made into vinegar. I say: (I say) Whoever looks into those narrations which are clearly reported from the Commander of the Faithful like the sun, will be certain that there is no room for these two interpretations in them, even if there were no great clarifications about the intensity of the Nabidh in it. So, the statement of Ubadah (may Allah be pleased with him) reported in the Muwatta' would suffice me, that he said to the Commander of the Faithful, "By God, did you..."

1. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of Reports which were used as excuses etc. Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2 / 333
2. Muwatta Imam Malik, Book of Drinks, Chapter on what came regarding the prohibition of wine, Meher Muhammad Khana Karachi p. 695

इसमें कोई दोष नहीं है, इसके सभी रिवायत करने वाले (रावी) उच्च पदस्थ और विश्वसनीय हैं। इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस सबसे सही और महान हदीसों में से है, जिसे 'स्वर्ण श्रृंखला' (सिलसिला-ए-ज़हब) के रूप में वर्णित किया गया है, जैसा कि आप देख रहे हैं, और अल्लाह तआला ही की प्रशंसा है।

दूसरी बहस: इस अध्याय में अमीरुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हु) से निरंतरता (तवातुर) के साथ रिवायतें वर्णित हैं। विरोधी उन्हें खारिज करने में सक्षम नहीं थे, इसलिए उन्होंने व्याख्या (तावील) का सहारा लिया और कथन वापसी का दावा किया। व्याख्या के संबंध में, इमाम नसाई ने इब्नुल मुबारक के माध्यम से अमीरुल मोमिनीन के उक्त कथन के बारे में बताया कि इसका अर्थ 'इसके सख्त होने से पहले' है। और उत्बा बिन फ़रक़द से वर्णित है कि हज़रत उमर बिन खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) जो नबीज़ पीते थे, वह सिरका बन चुकी होती थी।

मैं कहता हूँ: जिसने उन रिवायतों को देखा जो अमीरुल मोमिनीन से सूरज की तरह स्पष्ट रूप से वर्णित हैं, वह जान जाएगा कि इनमें इन दो व्याख्याओं की कोई गुंजाइश नहीं है, भले ही नबीज़ की तीव्रता के बारे में बड़े स्पष्टीकरण न भी होते। मेरे लिए उबादा (रज़ियल्लाहु अन्हु) का मुअत्ता में वर्णित कथन पर्याप्त है, जिसमें उन्होंने अमीरुल मोमिनीन से कहा था, "खुदा की कसम, क्या आपने इसे..."

---

1. सुनन अल-नसाई, अश्रिबा की किताब, उन रिवायतों का ज़िक्र जिनके ज़रिए बहाना बनाया गया, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची 2/333
2. मुअत्ता इमाम मालिक, अश्रिबा की किताब, शराब की मनाही के बारे में, मेहर मुहम्मद ख़ाना कराची पृ. 695

لا مغمز فیه اصلا رجاله کلهم ثقات اجلاء- حدیث ابن مسعود من اصح الاحادیث واجلها مروی بسلسلة الذهب کما تری وللہ الحمد۔ | اس میں کوئی عیب نہیں اس کے تمام رجال بلند مرتبہ ثقہ ہیں۔ حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ صحیح ترین اور عظیم ترین احادیث میں سے ہے جو بطور سلسلہ الذہب مروی ہے جیسا کہ تو دیکھتا ہے اور اللہ تعالیٰ ہی کے لئے حمد ہے۔

الثانی: الآثار فی الباب عن امیر المؤمنین قد تواترت ولم تقدر الخصوم علی ردها فعدلوا الی التاویل وادعاء الرجوع اما التأویل فاسند النسائی عن ابن المبارك ما تقدم من قوله من قبل ان یشتد واسند عن عتبة بن فرقد قال کان النبیذ الذی یشربه عمر بن الخطاب قد خلل - اقول: من نظر الآثار التی اتت عن امیر المؤمنین کالشمس تیقن ان لامساغ لهذین التأویلین فیها اصلاً وان لم تکن فیها جلائل تصریحات الاشتداد لکان حسبك ما فی المؤطا من قول عبادة رضی اللہ تعالیٰ عنه احللتها واللہ فای مساغ کان لهذا لو کان لم یشتد او | دوسری بحث: اس باب میں امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے تواتر کے ساتھ آثار منقول ہیں۔ مخالفین ان کے رد پر قادر نہیں، لہذا انہوں نے تاویل کی طرف عدول کیا اور رجوع کا دعویٰ کیا، رہی تاویل تو وہ یوں کہ امام نسائی نے ابنِ مبارک سے امیر المومنین کے اس قول مذکور کے بارے میں بیان کیا کہ اس سے مراد یہ ہے کہ قبل اس کے کہ وہ سخت ہوجائے۔ اور عتبہ بن فرقد سے بیان کیا کہ جو نبیز حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ پیتے تھے وہ سرکہ بنالی گئی ہوتی۔ اقول: (میں کہتا ہوں) جس نے ان آثار میں نظر کی جو امیر المومنین سے سورج کی طرح واضح طور پر منقول ہیں وہ یقین کرلے گا کہ ان دونوں تاویلوں کی ان میں گنجائش نہیں اگرچہ اس میں نبیز کی شدّت کے بارے میں عظیم تصریحات نہ بھی ہوتیں، تو مجھے

عبادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا موطا میں منقول وہ قول کفایت کرتا کہ انہوں نے امیر المومنین سے کہا کہ بخدا کیا آپ نے اس کو

---

[1] سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر اخبار التی اعتل بها الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۳ [2] مؤطا الامام مالک کتاب الاشربة باب ما جاء فی تحریم الخمر مہر محمد خانہ کراچی ص ۶۹۵

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Right Column - Urdu Translation of Arabic content] ...made it permissible. If that nabiz (a drink) had not become strong or turned into vinegar, then what scope remains for this statement? As for the claim of recantation, Imam Nasa'i said that the evidence for its correctness is the Hadith of Sa'ib. After that, he mentioned the Hadith which Malik narrated from Ibn Shihab, who narrated from Sa'ib bin Yazid, that Hazrat Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) came to them and said: "I detected the smell of wine from so-and-so, and he claimed it was 'Tila' wine. I will inquire about what he drank; if it was intoxicative, I will flog him." Then Hazrat Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) carried out the full legal punishment (Hadd) on him, etc. And it was also narrated by Imam Shafi'i, Abd al-Razzaq, Ibn Wahb, Ibn Jarir, Tahawi, and Bayhaqi. Zurqani, in his commentary on Al-Muwatta, followed this and stated under the Hadith of Mahmoud bin Labid, as previously mentioned from Al-Muwatta, that Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) had exercised ijtihad (independent legal reasoning) at that time and then recanted. Consequently, he administered the legal punishment for drinking 'Tila' wine, as previously mentioned, etc. I say: May Allah Almighty have mercy on Abu Abdul Rahman. The school of thought of the Commander of the Faithful...

[Left Column - Arabic Original] ...turned into vinegar. As for the claim of recantation, Imam Nasa'i said: Among what indicates the correctness of this is the Hadith of Sa'ib. Thus, he mentioned what Malik supported from Ibn Shihab from Sa'ib bin Yazid that Umar bin al-Khattab came out to them and said: "Indeed, I found the smell of wine from so-and-so, and he claimed it was 'Tila' wine. I am inquiring about what he drank; if it was intoxicating, I will lash him." So Umar bin al-Khattab (may Allah be pleased with him) lashed him the full punishment (Hadd) (1). Ended. It was also narrated by al-Shafi'i, Abd al-Razzaq, Ibn Wahb, Ibn Jarir, al-Tahawi, and al-Bayhaqi. Zurqani followed him in the commentary of Al-Muwatta and said under the Hadith of Mahmoud bin Labid which passed from Al-Muwatta: Umar had exercised ijtihad at that time and then recanted from it, so he administered the punishment on his son for drinking 'Tila' as it passed (2). Ended. I say: May Allah have mercy on Abu Abdul Rahman; it was the school of thought of the Commander of the Faithful...

[Footnotes] 1. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of the reports used as arguments, etc., Nur Muhammad Kar-khana Tijarat Karachi, 2/331. 2. Sharh al-Zurqani 'ala Muwatta al-Imam Malik, Book of Drinks, Comprehensive section on the prohibition of wine, under Hadith 1625, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/174.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[दायां कॉलम - अरबी सामग्री का उर्दू अनुवाद] ...हलाल कर दिया। यदि वह नबीज़ (एक प्रकार का पेय) तेज़ नहीं हुआ था या सिरका बन गया था, तो इस कथन की क्या गुंजाइश है? जहाँ तक पलटने (रुजू) के दावे की बात है, इमाम नसाई ने कहा कि इसके सही होने का प्रमाण साहिब की हदीस है। इसके बाद उन्होंने वह हदीस ज़िक्र की जिसे मालिक ने इब्न शिहाब से, उन्होंने साहिब बिन यज़ीद से रिवायत की कि हज़रत उमर बिन ख़त्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) उनके पास आए और फ़रमाया: "मैंने फ़लां व्यक्ति से शराब की गंध महसूस की है, और उसने दावा किया कि वह 'तिला' शराब थी। मैं उसके पीने के बारे में पूछताछ करूँगा; अगर वह नशीली हुई तो मैं उसे कोड़े लगाऊँगा।" फिर हज़रत उमर बिन ख़त्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उस पर पूर्ण सज़ा (हद) लागू की आदि। और इसे इमाम शाफ़ई, अब्दुर रज़्ज़ाक़, इब्न वहब, इब्न जरीर, तहवी और बेहाक़ी ने भी रिवायत किया है। ज़रक़ानी ने शरह मुवत्ता में इसका अनुसरण करते हुए महमूद बिन लबीद की हदीस के तहत फ़रमाया, जैसा कि मुवत्ता के हवाले से गुज़र चुका है, कि हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उस समय इस बारे में इज्तिहाद किया था और फिर उससे रुजू (पलट) कर लिया। चुनाँचे, 'तिला' पीने पर सज़ा जारी की, जैसा कि गुज़र चुका है आदि। मैं कहता हूँ: अल्लाह तआला अबू अब्दुर रहमान पर रहम फ़रमाए। अमीरुल मोमिनीन का मज़हब...

[बायां कॉलम - मूल अरबी] ...सिरका बन गया। जहाँ तक रुजू (पलटने) के दावे का सवाल है, इमाम नसाई ने कहा: जो इसकी सत्यता को दर्शाता है वह साहिब की हदीस है। फिर उन्होंने वह ज़िक्र किया जिसे मालिक ने इब्न शिहाब से, उन्होंने साहिब बिन यज़ीद से रिवायत किया कि उमर बिन अल-खत्ताब उनके पास निकले और कहा: "निश्चित रूप से मैंने फ़लां से शराब की गंध पाई है, और उसने दावा किया कि वह 'तिला' शराब है। मैं उसके बारे में पूछताछ कर रहा हूँ जो उसने पिया; अगर वह नशीली हुई तो मैं उसे कोड़े मारूँगा।" तो उमर बिन अल-खत्ताब (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उसे पूरी सज़ा (हद) के कोड़े मारे (1)। समाप्त। इसे अल-शाफ़ई, अब्दुर रज़्ज़ाक़, इब्न वहब, इब्न जरीर, अल-तहवी और अल-बेहाक़ी ने भी रिवायत किया है। ज़रक़ानी ने अल-मुवत्ता की व्याख्या में उनका अनुसरण किया और अल-मुवत्ता से गुज़री हुई महमूद बिन लबीद की हदीस के तहत कहा: उमर ने उस समय इज्तिहाद किया था और फिर उससे रुजू कर लिया, इसलिए उन्होंने 'तिला' पीने के लिए अपने बेटे पर सज़ा लागू की जैसा कि गुज़र चुका है (2)। समाप्त। मैं कहता हूँ: अल्लाह अबू अब्दुर रहमान पर दया करे; यह अमीरुल मोमिनीन का मज़हब था...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. सुनन अल-नसाई, किताबुल अश्रिबा, उन रिवायतों का ज़िक्र जिनके आधार पर बहस की गई आदि, नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारत कराची, 2/331। 2. शरह अल-ज़रक़ानी अला मुवत्ता अल-इमाम मालिक, किताबुल अश्रिबा, शराब की मनाही का व्यापक अध्याय, हदीस 1625 के तहत, दारुल मारिफ़ा बेरुत, 4/174।

[دایاں کالم] حلال کردیا، اگر وہ نبیذ سخت نہ ہوئی یا سرکہ بن چکی ہوئی تو اس قول کی کیا گنجائش بنتی۔ رہا رجوع کا دعویٰ تو امام نسائی نے کہا کہ اس کے صحیح ہونے کی دلیل حدیث سائب ہے، اس کے بعد پھر وہ حدیث ذکر فرمائی جس کو مالک نے ابن شہاب انہوں نے سائب بن یزید سے روایت کی کہ حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ ان کے پاس آئے اور فرمایا کہ میں نے فلاں سے شراب کی بو پائی ہے اور گمان کیا کہ وہ شراب طلاء ہے اگر وہ نشہ آور ہوئی تو میں اس کو کوڑے لگاؤں گا پھر حضرت عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ نے اس پر مکمل حد جاری فرمائی الخ، اور اس کو امام شافعی، عبدالرزاق، ابن وہب، ابن جریر، طحاوی اور بیہقی نے بھی روایت کیا، اور زرقانی نے شرح مؤطا میں اس کی پیروی کرتے ہوئے اس حدیث محمود بن لبید کے تحت فرمایا جو کہ مؤطا کے حوالے سے گزر گئی کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنہ نے اس مرتبہ اس بارے میں اجتہاد فرمایا تھا پھر اس سے رجوع فرمالیا، چنانچہ طلاء کے پینے پر حد جاری فرمائی، جیسا کہ گزرا الخ۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اللہ تعالیٰ ابو عبدالرحمن پر رحم فرمائے۔ امیر المومنین

[بایاں کالم] تخلل واما ادعاء الرجوع فقال النسائی مما یدل علی صحة هذا حدیث السائب فذکر ما اسند مالك عن ابن شهاب عن السائب بن یزید ان عمر بن الخطاب خرج علیهم فقال انی وجدت من فلان ریح شراب فزعم انه شراب الطلاء وانا سائل عما شرب فان کان مسکرا جلدته فجلده عمر بن الخطاب رضی الله تعالی عنه الحد تاماً ۱ اهـ ورواه ایضا الشافعی وعبد الرزاق وابن وهب وابن جریر والطحاوی والبیهقی وتبعه الزرقانی فی شرح الموطأ فقال تحت حدیث محمود بن لبید المار عن الموطأ

كان عمراً جتهد فی تلك المرة ثم رجع عنه فحد ابنه فی شرب الطلاء كما مر ۲ اهـ . اقول : رحم الله ابا عبد الرحمن كان مذهب امير المؤمنين

[حواشی] ۱. سنن النسائی كتاب الاشربہ ذكر الاخبار التی اعتل بها الخ نور محمد كارخانہ تجارت كراچی ۲ / ۳۳۱ ۲. شرح الزرقانی علی مؤطا الامام مالک كتاب الاشربہ جامع تحريم الخمر تحت حديث ۱۶۲۵ دارالمعرفۃ بيروت ۴ / ۱۷۴

Vol. 25 Fatawa Razawiyya

[Left Column - Arabic] Permissibility of a small amount and the punishment for a large amount. Have you not heard his response to the one who excused himself saying, "I only drank it from your water-skin"? "We only whipped you for your intoxication." If the punishment is for intoxication, then where is the evidence for the prohibition of a small amount? And I wish I knew when he retracted [this view], whereas he drank it during his fatal wound through which he transitioned to the highest Paradise, as previously mentioned from the hadith of Amr ibn Maymun. Third: The hadith of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) [stating that] wine (khamr) itself was prohibited and intoxication from every drink is prohibited. An-Nasa'i narrated it, saying: Abu Bakr bin Ali informed us, who said Al-Qawariri informed us, who said Abd al-Warith narrated to us, saying: I heard Ibn Shubrumah mentioning it from Abdullah bin Shaddad bin al-Had, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), who said: "Khamr is prohibited, whether in small or large quantities, and intoxication from every drink is prohibited." And it is as you see.

[Right Column - Urdu Translation & Commentary] [Umar] (may Allah be pleased with him) held the position that a small amount is permissible and he applied the legal punishment for a large amount. Have you not heard that response of the Commander of the Faithful which he gave to the person who presented the excuse, "I drank wine from your water-skin"? The response was, "We have whipped you because of intoxication." So where did the evidence for the prohibition of a small amount come from? I wish my knowledge were present as to when he retracted his view, even though he drank it during the time of that spear wound from which he moved towards the highest Paradise, as has already been mentioned with reference to the hadith of Amr ibn Maymun. Third Point: The hadith of Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) states that wine (khamr) itself was made prohibited and intoxication from every drink is prohibited. Imam an-Nasa'i extracted it, saying: Abu Bakr bin Ali informed us, who said Al-Qawariri informed us, who said Abd al-Warith narrated the hadith to us, saying: "I heard Ibn Shubrumah mentioning from Abdullah bin Shaddad bin al-Had with reference to Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) that Ibn Abbas said: 'Wine (khamr) was made prohibited in both small and large amounts, and intoxication from every drink is prohibited,' and that is as you see."

Footnote: 1. Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Ashribah, Chapter mentioning reports... Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/331 Page 170 of 658

खंड 25 फ़तावा रज़विया

[बायां कॉलम - अरबी] थोड़ी मात्रा की वैधता और अधिक मात्रा पर दंड। क्या आपने उस व्यक्ति को दिए गए उनके जवाब को नहीं सुना जिसने बहाना बनाया था, "मैंने तो इसे केवल आपकी मशक से पिया है"? "हमने तुम्हें केवल तुम्हारे नशे के लिए कोड़े मारे हैं।" यदि कोड़े नशे के लिए थे, तो थोड़ी मात्रा के निषेध का प्रमाण कहाँ है? और काश मुझे पता होता कि उन्होंने कब वापस लिया, जबकि उन्होंने इसे अपने उस घातक घाव के दौरान पिया था जिसके माध्यम से वे सर्वोच्च स्वर्ग में चले गए, जैसा कि अम्र बिन मैमुन की हदीस से पहले उल्लेख किया गया है। तीसरा: इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) की हदीस कि शराब (ख़म्र) स्वयं हराम थी और हर पेय से नशा हराम है। अल-नसाई द्वारा वर्णित, जिन्होंने कहा: हमें अबू बक्र बिन अली ने सूचित किया, जिन्होंने कहा कि अल-क़वारीरी ने हमें सूचित किया, जिन्होंने कहा कि अब्द अल-वारिस ने हमें सुनाया, उन्होंने कहा: मैंने इब्न शुबरुमा को अब्दुल्ला बिन शद्दाद बिन अल-हाद के हवाले से इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से सुना, जिन्होंने कहा: "ख़म्र हराम है, चाहे वह थोड़ी हो या अधिक, और हर पेय से नशा हराम है।" और यह वैसा ही है जैसा आप देखते हैं।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद और टिप्पणी] (उमर) रज़ियल्लाहु अन्हु का विचार यह था कि थोड़ी मात्रा हलाल है और उन्होंने अधिक मात्रा के लिए सज़ा दी। क्या आपने अमीर-उल-मोमिनीन का वह जवाब नहीं सुना जो आपने उस व्यक्ति को दिया था जिसने यह बहाना पेश किया था कि "मैंने आपकी मशक से शराब पी है"? जवाब यह था कि हमने तुम्हें नशे के कारण कोड़े मारे हैं। तो इसमें थोड़ी मात्रा की मनाही का प्रमाण कहाँ से आया? काश मेरा ज्ञान उपस्थित होता, आपने कब अपना विचार बदला, हालाँकि आपने उसे भाले के उस घाव के समय पिया था, जिस घाव से आप जन्नतुल फ़िरदौस की ओर चले गए, जैसा कि अम्र बिन मैमुन की हदीस के हवाले से गुज़र चुका है। तीसरी चर्चा: इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा की हदीस कि ख़म्र स्वयं हराम कर दी गई थी और हर पेय से नशा हराम है। इमाम अल-नसाई ने इसे उद्धृत किया, उन्होंने कहा: हमें अबू बक्र बिन अली ने सूचित किया, उन्होंने कहा अल-क़वारीरी ने हमें सूचित किया, उन्होंने कहा अब्दुल वारिस ने हमें हदीस सुनाई, उन्होंने कहा कि मैंने इब्न शुबरुमा को अब्दुल्ला बिन शद्दाद बिन अल-हाद के हवाले से इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु अन्हुमा का उल्लेख करते हुए सुना, इब्न अब्बास ने कहा कि ख़म्र की थोड़ी और अधिक मात्रा हराम कर दी गई है और हर पेय से नशा हराम है, और वह वैसा ही है जैसा आप देखते हैं।

पाद-टिप्पणी: 1. सुनन अन-नसाई, किताबुल अश्रिबह, ज़िक्र अल-अख़बार... नूर मुहम्मद कारखाना तिज़ारत कुतुब कराची 2/331 पृष्ठ 170/658

[بایاں کالم - عربی] تحلیل القلیل والحد فی الکثیر اما سمعت الی قولہ فی جواب المعتذر انما شربتہ من قربتك انما جلدناك لسکرك فان جلد فی السکر فاین الدلیل علی حرمۃ القلیل و لیت شعری متی رجع و قد شربہ فی طعنتہ التي انتقل فیھا الی الفراد لیس العلی کما تقدم من حدیث عمرو بن میمون۔ الثالث: حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنھما حرمت الخمر بعینھا و السکر من کل شراب، اخرجہ النسائی فقال اخبرنا ابوبکر بن علی اخبرنا القواریری ثنا عبد الوارث قال سمعت ابن شبرمۃ یذکرہ عن عبداللہ بن شداد بن الھاد عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنھما قال حرمت الخمر قلیلھا وکثیرھا و السکر من کل شراب وھو کما تری

[دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح] رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا مذہب یہ تھا کہ قلیل حلال ہے اور حد کثیر میں جاری فرمائی۔ کیا تو نے امیر المومنین کا وہ جواب نہیں سنا جو آپ نے اس شخص کو دیا جس نے یہ عذر پیش کیا تھا کہ میں نے آپ کے مشکیزے سے شراب پی ہے، جواب یہ تھا کہ ہم نے تجھے نشہ کی وجہ سے کوڑے لگائے ہیں تو اس میں قلیل کی حرمت پر دلیل کہاں سے آئی، کاش میرا علم حاضر ہو آپ نے رجوع کب فرمایا حالانکہ آپ نے اسے نیزے کے اس زخم کے موقع پر نوش فرمایا جس زخم میں آپ فردوسِ اعلیٰ کی طرف منتقل ہوگئے جیسا کہ حدیث عمرو بن میمون کے حوالہ سے گزر چکا۔ تیسری بحث: حدیث ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ خمر بعینہ حرام کی گئی اور ہر شراب سے نشہ حرام ہے۔ امام نسائی نے اس کی تخریج کی، چنانچہ فرمایا ہمیں ابوبکر بن علی نے خبر دی انہوں نے کہا ہمیں قواربری نے خبر دی انہوں نے کہا ہمیں عبدالوارث نے حدیث بیان کی انہوں نے کہا کہ میں نے ابن شبرمہ کو عبد اللہ بن شداد بن الہاد سے

بحوالہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما ذکر کرتے ہوئے سنا، ابن عباس نے کہا کہ خمر کا قلیل و کثیر حرام کر دیا گیا اور ہر شراب سے نشہ حرام ہے، اور وہ جیسا کہ تو دیکھتا ہے

حاشیہ: ۱ سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر الاخبار اللتی اعتل بها الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۱ Page 170 of 658

Fatawa Rizvia Volume 25

[Arabic Column]: Clean and excellent chain of narrators. Abu Bakr is Ahmad bin Ali bin Saeed, reliable (thiqa) and a memorizer (hafiz). Al-Qawariri Ubaydullah bin Umar bin Maysarah is reliable and firm (thabt), from the narrators of the two Shaykhs (Bukhari and Muslim). Abd al-Warith is the son of Saeed bin Dhakwan, reliable and firm, from the narrators of the Six Authentic Books. Ibn Shubrumah is a reliable jurist (faqih) from the narrators of Muslim. Abdullah bin Shaddad is a reliable and great jurist from the narrators of the Six; he was born during the era of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Similar to it, or cleaner and better, is what we presented from the chain of Imam al-Tahawi. Fahd is the son of Sulayman bin Yahya, reliable. Abu Nu'aym is al-Fadl bin Dukayn, reliable and firm, from the narrators of the Six, among the senior teachers of 'Kh' (Bukhari). This was clarified by Hafiz Abu Bakr bin Abi Khaythama when he narrated this hadith in his history, saying: Abu Nu'aym al-Fadl bin Dukayn narrated to us from Mis'ar from Abu Awn, as will come. Mis'ar is one who is not unknown; he is reliable, firm, virtuous, and a jurist from the narrators of the Six. Abu Awn is Muhammad bin Ubaydullah al-Thaqafi, reliable, from the narrators of the Six except for Ibn Majah. And Abdullah is Abdullah... Abu Abd al-Rahman.

[Urdu Column]: It is a clean and excellent chain of narrators. Abu Bakr Ahmad bin Ali bin Saeed is reliable and a memorizer. Qawariri Ubaydullah bin Umar bin Maysarah is reliable, firm, and from the narrators of the two Shaykhs. Abd al-Warith ibn Saeed bin Dhakwan is reliable, firm, and from the narrators of the authors of the Six Authentic Books (Sihah Sittah). Ibn Shubrumah Ubaydullah Abu Shubrumah is reliable, a jurist, and from the narrators of Imam Muslim. Abdullah bin Shaddad is reliable, a great jurist, and from the narrators of the Sihah Sittah; he was born during the time of the Messenger of Allah, peace and blessings of Allah be upon him. Similar to it, or cleaner and more excellent, is the chain of Imam al-Tahawi which we mentioned earlier. Fahd ibn Sulayman bin Yahya is reliable. Abu Nu'aym Fadl bin Dukayn is reliable, firm, from the narrators of the Sihah Sittah, and among the great teachers. "Kh" (Imam Bukhari) was mentioned by Hafiz Abu Bakr bin Abi Khaythama when he narrated this hadith in his history, saying: Abu Nu'aym Fadl bin Dukayn narrated to us, he narrated from Mis'ar from Abu Awn, as will come soon. Mis'ar is one who is not unknown; he is reliable, firm, virtuous, a jurist, and from the narrators of the Sihah Sittah. Abu Awn Muhammad bin Ubaydullah al-Thaqafi is reliable and from the

narrators of the Sihah Sittah except for Ibn Majah, and Abdullah is Abdullah, except when [it is] Abu Abd al-Rahman.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी कॉलम]: साफ और उत्कृष्ट सनद (कथावाचकों की श्रृंखला) है। अबू बक्र अहमद बिन अली बिन सईद विश्वसनीय (सिक़ह) और हाफ़िज़ (स्मरणकर्ता) हैं। अल-कवारीरी उबैदुल्ला बिन उमर बिन मयसरा विश्वसनीय और दृढ़ (सबूत) हैं, जो दो शेखों (बुखारी और मुस्लिम) के कथावाचकों में से हैं। अब्दुल वारिस सईद बिन ज़कवान के पुत्र हैं, विश्वसनीय और दृढ़, छह प्रामाणिक पुस्तकों के कथावाचकों में से हैं। इब्न शुबरुमा मुस्लिम के कथावाचकों में से एक विश्वसनीय फ़कीह (न्यायविद) हैं। अब्दुल्ला बिन शद्दाद छह पुस्तकों के कथावाचकों में से एक विश्वसनीय और महान फ़कीह हैं; उनका जन्म अल्लाह के रसूल (सल्ल.) के युग में हुआ था। इसके समान, या इससे अधिक स्वच्छ और बेहतर, वह है जो हमने इमाम अल-तहावी की सनद से प्रस्तुत किया है। फहद सुलेमान बिन यहया का पुत्र है, विश्वसनीय है। अबू नुअैम अल-फ़ज़ल बिन दुकैन है, विश्वसनीय और दृढ़, सिहाह सित्ता के कथावाचकों में से, 'ख़' (बुखारी) के वरिष्ठ शिक्षकों में से। इसे हाफ़िज़ अबू बक्र बिन अबी खैथमा ने स्पष्ट किया था जब उन्होंने अपने इतिहास में इस हदीस को बयान किया था, यह कहते हुए: अबू नुअैम अल-फ़ज़ल बिन दुकैन ने हमें मिसअर से अबू औन के माध्यम से सुनाया, जैसा कि आगे आएगा। मिसअर वह है जो अज्ञात नहीं है; वह विश्वसनीय, दृढ़, गुणी और सिहाह सित्ता के कथावाचकों में से एक फ़कीह है। अबू औन मुहम्मद बिन उबैदुल्ला अल-सकफी विश्वसनीय हैं, इब्न माजह को छोड़कर सिहाह सित्ता के कथावाचकों में से हैं। और अब्दुल्ला, अब्दुल्ला है... अबू अब्द अल-रहमान।

[उर्दू कॉलम]: साफ-सुथरी और उम्दा सनद है। अबू बक्र अहमद बिन अली बिन सईद सिक़ह और हाफ़िज़ है। कवारीरी उबैदुल्ला बिन उमर बिन मयसरा सिक़ह, सबत और शैख़ैन के रिजाल (कथावाचकों) में से है। अब्दुल वारिस इब्न सईद बिन ज़कवान सिक़ह, सबत और असहाब-ए-सिहाह सित्ता के रिजाल में से है। इब्न शुबरुमा उबैदुल्ला अबू शुबरुमा सिक़ह, फ़कीह और इमाम मुस्लिम के रिजाल में से है। अब्दुल्ला बिन शद्दाद सिक़ह, फ़कीह-ए-जलील और सिहाह सित्ता के रिजाल में से है, रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम के ज़माने में पैदा हुआ, और इसकी मिसाल या इससे ज़्यादा नज़ीफ़ और ज़्यादा जय्यद इमाम तहावी की वह सनद है जिसे हम पहले ज़िक्र कर आए। फहद इब्न सुलेमान बिन यहया सिक़ह है। अबू नुअैम फ़ज़ल बिन दुकैन सिक़ह, सबत, सिहाह सित्ता के रिजाल और बड़े शयूख़ में से है, "ख़" (इमाम बुखारी) को हाफ़िज़ अबू बक्र बिन खैसमा ने बयान किया जब उन्होंने अपनी तारीख़ में यह हदीस बयान करते हुए कहा कि हमें अबू नुअैम फ़ज़ल बिन दुकैन ने

हदीस बयान की, उन्होंने मिसअर से, उन्होंने अबू औन से, जैसा कि अनकरीब आएगा। मिसअर वह है जो मजहूल (अज्ञात) नहीं, सिक़ह, सबत, फ़ाज़िल, फ़कीह और सिहाह सित्ता के रिजाल में से है। अबू औन मुहम्मद बिन उबैदुल्ला सक़फ़ी सिक़ह और सिहाह सित्ता के रिजाल में से है सिवाए इब्न माजह के, और अब्दुल्ला, अब्दुल्ला है मगर जब अबू अब्दुर्रहमान।

पृष्ठ 171/658

[عربی کالم]: سند نظیف نفیس، ابوبکر ہو احمد بن علی بن سعید ثقة حافظ، والقواریری عبیداللہ بن عمر بن میسرة ثقة ثبت من رجال الشیخین، وعبدالوارث ہو ابن سعید بن ذکوان ثقة ثبت من رجال الستة، وابن شبرمة ثقة فقیہ من رجال مسلم، وعبداللہ بن شداد ثقة فقیہ جلیل من رجال الستة ولد علی عہد رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ومثلہ او انظف واجود ما قدمنا من سند الامام الطحاوی، فہد ہو ابن سلیمن بن یحییٰ ثقة، وابونعیم ہو الفضل بن دُکین ثقة ثبت من رجال الستہ من کبار شیوخ خ، بینہ الحافظ ابوبکر بن ابی خیثمة اذا روی ہٰذا الحدیث فی تاریخہ فقال حدثنا ابونعیم الفضل بن دُکین ثنا مسعر عن ابی عون کما سیأتی، ومسعر من لایجمل ثقة ثبت فاضل فقیہ من رجال الستة، وابوعون ھو محمد بن عبیداللہ الثقفی ثقة من رجال الستة الا ابن ماجة، وعبداللہ عبداللہ بیدان اباعبدالرحمٰن

[اردو کالم]: صاف ستھری عمدہ سند ہے۔ ابوبکر احمد بن علی بن سعید ثقہ اور حافظ ہے۔ قواریری عبیداللہ بن عمر بن میسرہ ثقہ، ثبت اور شیخین کے رجال میں سے ہے۔ عبدالوارث ابن سعید بن ذکوان ثقہ، ثبت اور اصحابِ صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے۔ ابن شبرمہ عبید اللہ ابوشبرمہ ثقہ، فقیہ اور امام مسلم کے رجال میں سے ہے۔ عبداللہ بن شداد ثقہ، فقیہ جلیل اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے زمانہ میں پیدا ہوا، اور اس کی مثل یا اس سے زیادہ نظیف اور زیادہ جید امام طحاوی کی وہ سند ہے جسے ہم پہلے ذکر کر آئے۔ فہد ابن سلیمان بن یحییٰ ثقہ ہے۔ ابونعیم فضل بن دکین ثقہ، ثبت، صحاح ستہ کے رجال اور بڑے شیوخ میں سے ہے، "خ" اس کو حافظ ابوبکر بن خیثمہ نے بیان کیا جب انہوں نے اپنی تاریخ میں یہ حدیث بیان کرتے ہوئے کہا کہ ہمیں ابونعیم فضل بن دکین نے حدیث بیان کی انہوں نے مسعر سے انہوں نے ابو عون سے، جیسا کہ عنقریب آئے گا۔ مسعر وہ ہے جو مجہول نہیں ثقہ ، ثبت، فاضل، فقیہ

اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے۔ ابو عون محمد بن عبیداللہ ثقفی ثقہ اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے سوائے ابن ماجہ کے، اور عبداللہ عبداللہ ہے مگر جب ابوعبدالرحمٰن

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Arabic Text: ...he tried to find fault with it, so he presented two reasons. One of them is that Ibn Shubrumah did not hear it from Abdullah bin Shaddad. Abu Bakr bin Ali informed us, he said, Suraij bin Yunus narrated to us, Hushaim narrated to us from Ibn Shubrumah, who said: A trustworthy person (thiqah) narrated to me from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both) that he said: "Wine (khamr) itself is forbidden, whether in small or large quantities, and intoxication from every drink is forbidden." etc. I say (Aql): Praise be to Allah, the 'trustworthy person' is now known. Al-Bazzar recorded in his Musnad: Muhammad bin Harb narrated to us, Abu Sufyan al-Himyari narrated to us, Hushaim narrated to us from Ibn Shubrumah, from Ammar ad-Duhni, from Abdullah bin Shaddad, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), and he mentioned it. He said: This has been narrated by Abu Awn from Abdullah bin Shaddad, and it has been narrated from Abu Awn by Mis'ar, ath-Thawri, and Sharik. We do not know anyone who narrated it from Ibn Shubrumah, from Ammar ad-Duhni, from Ibn Shaddad, from Ibn Abbas, except Hushaim; nor from Hushaim except Abu Sufyan. And this...

Urdu Translation/Explanation provided on the page: He intended to find fault with it, so he brought forward two reasons, one of which is that Ibn Abi Shubrumah did not hear it from Abdullah bin Shaddad. Abu Bakr bin Ali informed us, he said: Suraij bin Yunus narrated the Hadith to us, and Hushaim narrated it to them from Ibn Shubrumah, who said: A trustworthy person narrated the Hadith to me from Abdullah ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), that he said: Wine (khamr) itself, meaning in small or large quantities, has been made forbidden, and intoxication from every drink has been made forbidden, etc. I say: (I say) Praise be to Allah, it is now known who that trustworthy person is. Al-Bazzar, while narrating in his Musnad, said: Muhammad bin Harb narrated the Hadith to us, and Abu Sufyan al-Himyari narrated to them from Hushaim, from Ibn Shubrumah, and Ibn Shubrumah narrated from Ammar ad-Duhni, from Abdullah bin Shaddad, and he narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). Then he mentioned the same Hadith and said: Abu Awn has narrated it from Abdullah bin Shaddad, and Mis'ar, Thawri, and Sharik have narrated it from Abu Awn. And it is not known that anyone narrated it from Ibn Shubrumah, from Ammar ad-Duhni, from Ibn Shaddad, from Ibn Abbas, except Hushaim; nor from Hushaim except Abu Sufyan. And this...

1. Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Ashribah, Chapter mentioning reports regarding which exceptions were made, etc. Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi 2/331.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

अरबी पाठ: ...उसने इसमें दोष निकालने का प्रयास किया, तो उसने दो कारण प्रस्तुत किए। उनमें से एक यह है कि इब्न शुब्रुमः ने इसे अब्दुल्ला बिन शद्दाद से नहीं सुना। हमें अबू बक्र बिन अली ने सूचित किया, उन्होंने कहा: हमें सुरैज बिन यूनुस ने हदीस बयान की, हमें हुश़ैम ने इब्न शुब्रुमः से बयान की, उन्होंने कहा कि मुझे हदीस बयान की एक विश्वसनीय (स़िक़ह) व्यक्ति ने अब्दुल्ला इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से, उन्होंने फ़रमाया कि ख़म्र (शराब) का मूल तत्व यानी थोड़ी हो या ज़्यादा हराम कर दी गई है और हर पेय पदार्थ से नशा हराम किया गया है, इत्यादि। अक़ूल: अल्हम्दुलिल्लाह मालूम हो गया कि वह स़िक़ह (विश्वसनीय) कौन है। बज़्ज़ार ने अपनी मुस्नद में तख़रीज करते हुए कहा कि हमें मुहम्मद बिन हर्ब ने हदीस बयान की, हमें अबू सुफ़ियान हमीरी ने, हमें हुश़ैम ने इब्न शुब्रुमः से हदीस बयान की और इब्न शुब्रुमः ने अम्मार अद-दुहनी से, उसने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से और उसने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा) से रिवायत की और उन्होंने इसका उल्लेख किया। उन्होंने कहा: इसे अबू औन ने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से रिवायत किया है, और अबू औन से मिस'अर, सौरी और शरीक ने रिवायत किया है। हमें नहीं मालूम कि इसे इब्न शुब्रुमः से अम्मार अद-दुहनी ने, इब्न शद्दाद से, इब्न अब्बास से हुश़ैम के अलावा किसी और ने रिवायत किया हो; और न ही हुश़ैम से अबू सुफ़ियान के अलावा। और यह...

उर्दू अनुवाद/व्याख्या जो पृष्ठ पर दी गई है: उसने इरादा किया कि इस पर ऐब लगाए तो वह दो वजहें लाया जिनमें से एक यह है कि इब्न अबी शुब्रुमः ने इसको अब्दुल्ला बिन शद्दाद से नहीं सुना। हमें खबर दी अबू बक्र बिन अली ने, उन्होंने कहा हमें हदीस बयान की सुरैज बिन यूनुस ने और उन्हें बयान की हुश़ैम ने इब्न शुब्रुमः से उन्होंने कहा कि मुझे हदीस बयान की स़िक़ह ने अब्दुल्ला इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से उन्होंने फ़रमाया कि ख़म्र ब-ऐनहि यानी क़लील व कसीर हराम कर दी गई और हर शराब से नशा हराम किया गया इल्ख़। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) अल्हम्दुलिल्लाह मालूम हो गया कि वह स़िक़ह है। बज़्ज़ार ने अपनी मुस्नद में तख़रीज करते हुए कहा कि हमें मुहम्मद बिन हर्ब ने हदीस बयान की और उन्हें अबू सुफ़ियान हमीरी ने उन्हें हुश़ैम ने इब्न शुब्रुमः से हदीस बयान की और इब्न शुब्रुमः ने अम्मार अद-दुहनी से उसने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से और उसने इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत की फिर इसी हदीस को ज़िक्र किया और कहा कि इसको रिवायत किया है अबू औन ने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से और इसको रिवायत किया अबू औन से मिस'अर, सौरी और शरीक ने और मालूम नहीं कि इसको रिवायत किया है इब्

शुब्रुमः से उन्होंने अम्मार अद-दुहनी से उन्होंने इब्न शद्दाद से उन्होंने इब्न अब्बास से सिवाए हुशैम के, और न हुशैम से सिवाए अबू सुफ़ियान के। और यह...

---

1. सुनन अन-नसाई किताबुल अश्रिबह, उन रिपोर्टों का उल्लेख जिनके कारण आपत्ति की गई, इत्यादि। नूर मोहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची 2/331।

عربی متن: حاول ان یخدشہ، فاتی بوجھین احدھما ان ابن شبرمۃ لم یسمعہ عن عبداللہ بن شداد اخبرنا ابوبکر بن علی ثنا سریج بن یونس ثنا ھشیم عن ابن شبرمۃ قال حدثنی الثقۃ عن عبداللہ بن شداد عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما قال حرمت الخمر بعینھا قلیلھا وکثیرھا والمسکر من کل شراب اھ اقول: الحمد للہ قد علم الثقۃ۔ اخرج البزار فی مسندہ حدثنا محمد بن حرب ثنا ابو سفین الحمیری ثنا ھشیم عن ابن شبرمۃ عن عمار الدھنی عن عبداللہ بن شداد عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنھما فذکرہ قال وقد رواہ عن ابو عون عن عبداللہ بن شداد ورواہ عن ابی عون مسعر والثوری وشریک لانعلم رواہ عن ابن شبرمۃ عن عمار الدھنی عن ابن شداد عن ابن عباس الا ھشیم ولا عن ھشیم الا ابوسفین ولم یکن

اردو ترجمہ و تشریح: نے ارادہ کیا کہ اس پر عیب لگائے تو وہ دو وجہیں لایا جن میں سے ایک یہ ہے کہ ابن ابی شبرمہ نے اس کو عبداللہ بن شداد سے نہیں سنا۔ ہمیں خبر دی ابوبکر بن علی نے، انہوں نے کہا ہمیں حدیث بیان کی سریج بن یونس نے اور انہیں بیان کی ہشیم نے ابن شبرمہ سے انہوں نے کہا کہ مجھے حدیث بیان کی ثقہ نے عبداللہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے انہوں نے فرمایا کہ خمر بعینہ یعنی قلیل و کثیر حرام کر دی گئی اور ہر شراب سے نشہ حرام کیا گیا الخ۔ اقول: (میں کہتا ہوں) الحمد للہ معلوم ہو گیا کہ وہ ثقہ ہے۔ بزار نے اپنی مسند میں تخریج کرتے ہوئے کہا کہ ہمیں محمد بن حرب نے حدیث بیان کی اور انہیں ابوسفیان حمیری نے انہیں ہشیم نے ابن شبرمہ سے حدیث بیان کی اور ابن شبرمہ نے عمار الدہنی سے اس نے عبداللہ بن شداد سے اور اس نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی پھر اسی حدیث کو ذکر کیا اور کہا کہ اس کو روایت کیا ہے ابو عون نے عبداللہ بن شداد سے اور اس کو روایت کیا ابو عون سے مسعر، ثوری اور شریک نے اور معلوم نہیں کہ اس کو روایت کیا ہے ابن شبرمہ سے انہوں نے عمار

الدہنی سے انہوں نے ابن شداد سے انہوں نے ابن عباس سے سوائے ہشیم کے، اور نہ ہشیم سے سوائے ابوسفیان کے۔ اور یہ

---

۱ سنن النسائی کتاب الاشربہ ذکر اخبار التی اعتل بها الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۱

[Left Column - Arabic] This hadith is not found except with Muhammad bin Harb, and he was from Wasit and was reliable (thiqa). I say: Abu Sufyan al-Himyari is Sa'id bin Yahya, who is truthful (sadūq), moderate, and among the narrators of Bukhari. Al-Hafiz al-Mundhiri said in Al-Targhib that he is a famous reliable narrator. And Al-Dhahabi said in Al-Mizan, while identifying those whose names are unknown or ambiguous, that his name is Abdullah bin Shubrumah; he narrated from a reliable source regarding intoxicants, and it was clarified there that he is Ammar al-Duhni. Ammar is the son of Mu'awiyah, Abu Mu'awiyah al-Kufi, truthful, and among the narrators of the six canonical books (Sihah Sitta) except for Bukhari. Al-Dhahabi said that Ahmad, Ibn Ma'in, Abu Hatim, and many others have declared him reliable. I do not know of anyone who criticized him except for Al-Uqayli. So Al-Uqayli based his criticism on what Abu Bakr bin Ayyash asked him: 'Did you hear from Sa'id bin Jubayr?' He replied, 'No.' Then Abu Bakr said, 'Go [away].' I say: It is enough for you that the prominent scholars who confirmed Ammar's reliability are Shu'ba and the two Sufyans (Sufyan al-Thawri and Sufyan bin Uyaynah).

[Right Column - Urdu Translation] This hadith is not found except with Muhammad bin Harb, and he was from Wasit and was reliable (thiqa). I say: Abu Sufyan al-Himyari is Sa'id bin Yahya, who is truthful (sadūq), moderate, and among the narrators of Bukhari. Al-Hafiz al-Mundhiri said in Al-Targhib that he is a famous reliable narrator. etc. Al-Dhahabi said in Al-Mizan, while identifying those whose names are unknown or ambiguous, that his name is Abdullah bin Shubrumah; he narrated from a reliable source regarding intoxicants, and it was clarified there that he is Ammar al-Duhni. etc. Ammar is the son of Mu'awiyah, Abu Mu'awiyah al-Kufi, truthful, and among the narrators of the six canonical books (Sihah Sitta) except for Bukhari. Al-Dhahabi said that Ahmad, Ibn Ma'in, Abu Hatim, and many others have declared him reliable. I do not know of anyone who criticized him except for Al-Uqayli. So Al-Uqayli based his criticism on what Abu Bakr bin Ayyash asked him: 'Did you hear from Sa'id bin Jubayr?' He replied, 'No.' Then Abu Bakr said, 'Go' etc. I say: It is enough for you that the prominent scholars who confirmed Ammar's reliability are Shu'ba and the two Sufyans.

[Footnotes] 1. Nasab al-Rayah, referring to Al-Bazzar in his Musnad, Book of Drinks, under the ninth hadith, Al-Maktabah al-Islamiyyah 4/307. 2. Al-Targhib wa al-Tarhib. 3. Mizan al-I'tidal, Section on Unknown Names, Biography of Abdullah ibn Shubrumah

10927, Dar al-Ma'rifah Beirut 3/603. 4. Mizan al-I'tidal, Section on Unknown Names, Biography of Ammar bin Mu'awiyah 2005, Dar al-Ma'rifah Beirut 3/170.

[बायां कॉलम - अरबी] यह हदीस केवल मुहम्मद बिन हर्ब के पास है, और वह वासित से थे और विश्वसनीय (सिक़ह) थे। मैं कहता हूँ: अबू सुफियान अल-हिमीयरी वही सईद बिन यह्या हैं जो सच्चे (सदूक़), मध्यम श्रेणी के और बुखारी के रावियों (वर्णनकर्ताओं) में से हैं। अल-हाफ़िज़ अल-मुन्ज़िरी ने 'अल-तर्ग़ीब' में कहा कि वह एक प्रसिद्ध विश्वसनीय रावी हैं। और अल-ज़हबी ने 'अल-मीज़ान' में उन लोगों के विवरण में जिनके नाम अज्ञात या संदिग्ध हैं, स्पष्ट करते हुए कहा कि उनका नाम अब्दुल्ला बिन शुब्रूमा है; उन्होंने शराब के मामले में एक विश्वसनीय रावी से रिवायत की है, और वहाँ यह स्पष्ट किया गया है कि वह अम्मार अल-दुहनी हैं। अम्मार, मुआविया के बेटे अबू मुआविया अल-कूँफी हैं, जो सच्चे हैं और बुखारी को छोड़कर सिहाह सित्ता (छह प्रामाणिक पुस्तकों) के रावियों में से हैं। अल-ज़हबी ने कहा कि अहमद, इब्न मुईन, अबू हातिम और कई अन्य लोगों ने उन्हें विश्वसनीय माना है। मुझे नहीं पता कि अल-अक़ीली के अलावा किसी ने उनकी आलोचना की है। अतः अल-अक़ीली ने उस पर आधारित आलोचना की जो अबू बक्र बिन अय्याश ने उनसे पूछा था: 'क्या आपने सईद बिन जुबैर से सुना है?' उन्होंने कहा 'नहीं', तो अबू बक्र ने कहा 'चले जाओ'। मैं कहता हूँ: आपके लिए यह पर्याप्त है कि जिन प्रमुख विद्वानों ने अम्मार की पुष्टि (तौसीक़) की है, उनमें शेख़ शुबा और दो सुफियान (सुफियान अल-थौरी और सुफियान बिन उययना) शामिल हैं।

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] यह हदीस केवल मुहम्मद बिन हर्ब के पास है, और वह वासित से थे और विश्वसनीय (सिक़ह) थे। मैं कहता हूँ: अबू सुफियान अल-हिमीयरी वही सईद बिन यह्या हैं जो सच्चे (सदूक़), मध्यम श्रेणी के और बुखारी के रावियों में से हैं। अल-हाफ़िज़ अल-मुन्ज़िरी ने 'अल-तर्ग़ीब' में कहा कि वह एक प्रसिद्ध विश्वसनीय रावी हैं। और अल-ज़हबी ने 'अल-मीज़ान' में उन लोगों के विवरण में जिनके नाम अज्ञात या संदिग्ध हैं, स्पष्ट करते हुए कहा कि उनका नाम अब्दुल्ला बिन शुब्रूमा है; उन्होंने शराब के मामले में एक विश्वसनीय रावी से रिवायत की है, और वहाँ यह स्पष्ट किया गया है कि वह अम्मार अल-दुहनी हैं। अम्मार, मुआविया के बेटे अबू मुआविया अल-कूँफी हैं, जो सच्चे हैं और बुखारी को छोड़कर सिहाह सित्ता के रावियों में से हैं। अल-ज़हबी ने कहा कि अहमद, इब्न मुईन, अबू हातिम और कई अन्य लोगों ने उन्हें विश्वसनीय माना है। मुझे नहीं पता कि अल-अक़ीली के अलावा किसी ने उनकी आलोचना की है। अतः अल-अक़ीली ने उस पर आधारित आलोचना की जो अबू बक्र बिन अय्याश ने उनसे पूछा था: 'क्या आपने सईद बिन जुबैर से सुना है?'

उन्होंने कहा 'नहीं', तो अबू बक्र ने कहा 'चले जाओ'। मैं कहता हूँ: आपके लिए यह पर्याप्त है कि जिन प्रमुख विद्वानों ने अम्मार की पुष्टि की है, उनमें शेख़ शुबा और दो सुफियान शामिल हैं।

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. नसब अल-रायः, अल-बज्ज़ार के हवाले से उनकी मुसनद में, किताबुल अश्रिबा, नौवीं हदीस के तहत, अल-मकतबतुल इस्लामिया 4/307। 2. अल-तर्ग़ीब व अल-तरहीब। 3. मीज़ान अल-इ'तिदाल, अज्ञात नामों का खंड, अब्दुल्ला इब्न शुब्रूमा की जीवनी 10927, दार अल-मारिफ़ह बेरूत 3/603। 4. मीज़ान अल-इ'तिदाल, अज्ञात नामों का खंड, अम्मार बिन मुआविया की जीवनी 2005, दार अल-मारिफ़ह बेरूत 3/170।

पृष्ठ 173/658

[بائیں کالم میں عربی عبارت] هذا الحديث الا عند محمد بن حرب وكان واسطياً ثقة اهـ قلت وابو سفيان الحميرى هو سعيد بن يحيىٰ صدوق وسط من رجال البخارى قال الحافظ المنذرى فى الترغيب ثقة مشهور اهـ و قد قال الذهبى فى الميزان فى بيان مجاهيل الاسم اعنى تعيين من ابهم اسمه عبدالله بن شبرمة عن الثقة فى الخمر جاء مبيناً انه عمار الدهنى اهـ و عمار هو ابن معاوية ابو معاوية الكوفى صدوق من رجال الستة الا البخارى قال الذهبى وثقة احمد وابن معين وابو حاتم والناس وما علمت احداً تكلم فيه الا العقيلى فتعلق عليه بما سأله ابوبكر بن عياش اسمعت عن سعيد بن جبير قال لاقال فاذهب اهـ قلت وناهيك توثيق الائمة وانه شيخ شعبة والسفيانين

[دائیں کالم میں اردو ترجمہ] حدیث نہیں مگر محمد بن حرب کے نزدیک ، اور وہ واسطی ہیں اور ثقہ ہیں اھ ، قلت (میں کہتا ہوں) ابوسفیان حمیری وہ سعید بن یحیٰی ہے جو صدوق ، وسط اور بخاری کے رجال میں سے ہے۔ حافظ منذری نے ترغیب میں کہا کہ وہ ثقہ مشہور ہے الخ۔ ذہبی نے میزان میں ان لوگوں کے بیان میں جن کے نام مجہول اور مبہم ہیں ان کی تعین کرتے ہوئے کہا کہ اس کا نام عبداللہ بن شبرمہ ہے اس نے خمر کے معاملے میں ثقہ سے روایت کی وہاں اس بات کو واضح کیا ہے کہ وہ عمار دہنی ہے الخ عمار وہ ابن معاویہ ابو معاویہ کوفی ، صدوق اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے سوائے بخاری کے۔ ذہبی نے کہا کہ اس کو احمد ، ابن معین ، ابوحاتم اور کئی لوگوں نے ثقہ قرار دیا ہے۔ میں نہیں جانتا کہ کسی نے اس میں کلام کیا ہے سوائے عقیلی کے۔ چنانچہ عقیلی نے اس پر معلق کیا جو اس سے ابوبکر بن عیاش نے پوچھا کہ کیا تو نے سعید بن جبیر سے سنا اس نے کہا نہیں تو ابوبکر نے کہا کہ جا الخ، قلت (میں کہتا ہوں) تجھے یہ بات کافی ہے کہ جن ائمہ کرام نے عمار کی توثیق کی ہے وہ شیخ شعبہ اور دوسفیان ہیں۔

[حواشی] 1- نصب الرایة بحواله البزار فی مسنده کتاب الاشربة تحت الحدیث التاسع المکتبة الاسلامیة ۴ / ۳۰۷ 2- الترغیب والترهیب 3- میزان الاعتدال فصل فی المجاهیل الاسم ترجمه عبدالله ابن شبرمة ۱۰۹۲۷ دار المعرفة بیروت ۳ / ۶۰۳ 4- میزان الاعتدال فصل فی المجاهیل الاسم ترجمه عمار بن معاویة ۲۰۰۵ دار المعرفة بیروت ۳ / ۱۷۰

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Column 1: Arabic] Do not pay any mind to the buzzing of al-Uqayli, for he has attempted to weaken that towering mountain, Ali ibn al-Madini, regarding whom al-Bukhari said, "I never felt small in front of anyone except him." He even included Imam Musa al-Kazim among the weak narrators. Allah is sufficient for us, and there is no power or strength except with Allah. In short, if Ibn Shubruma sometimes relates it as mursal, sometimes leaves it vague, and sometimes clarifies it, then the justice is manifest—so what of it? Then Abu Abd al-Rahman began to weaken this [report] because of Hushaym, saying: "Hushaym ibn Bashir used to practice tadlis, and in his report, there is no mention of hearing from Ibn Shubruma." I say: Hushaym is trustworthy, reliable, and one of the narrators of the Six Books (Sihah al-Sittah). His hearing of this report from Ibn Shubruma has been confirmed. Abu Bakr ibn Abi Khaythama recorded: Ayyub narrated to us from Yazid ibn Harun, from Qays, who said: My father narrated to us, saying: Hushaym narrated to us, saying: Ibn Shubruma informed me from Abdullah ibn Shaddad from Ibn Abbas, who said: "Wine was forbidden for its very essence, both its small and large quantities."

[Column 2: Urdu] ...are, and do not pay attention to the buzzing of al-Uqayli, for he declares a towering mountain like Ali al-Madini to be soft and weak, regarding whom Imam Bukhari said, "I never felt small except in the presence of Ali al-Madini," and he included Imam Musa al-Kazim among the weak. Thus, Allah Almighty is sufficient for us, and there is no power to avoid sin nor strength to do good except through the guidance of Allah Almighty. In short, Ibn Shubruma sometimes practices irsal in it, sometimes expresses it ambiguously, and sometimes clarifies it. Thus, justice has become manifest, so what of it? Then Abu Abd al-Rahman began declaring it weak due to Hushaym, and said that Hushaym ibn Bashir used to practice tadlis and there is no mention of hearing from Ibn Shubruma in his hadith. I say: (I say) Hushaym is trustworthy, reliable, and from among the narrators of the Six Masters, and his hearing of this hadith from Ibn Shubruma is proven. Abu Bakr ibn Abu Khaythama, while extracting the report, said that Ayyub narrated to us, from Yazid ibn Harun, they from Qays narrated the hadith, Qays said my father told me, they said Hushaym told me, they said Ibn Shubruma narrated the hadith to me from Abdullah ibn Shaddad with reference to Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), Ibn Abbas said that wine by itself, i.e., small and large amounts, has been made haram, and...

फतावा रज़विया जिल्द २५

[स्तंभ १: अरबी] अकीली की भनभनाहट पर ध्यान न दें, क्योंकि उन्होंने अली इब्न अल-मदीनी जैसे उस विशाल पर्वत को भी कमज़ोर करार देने की कोशिश की है, जिनके बारे में अल-बुखारी ने कहा था, "मैंने उनके अलावा किसी और के सामने खुद को छोटा महसूस नहीं किया।" उन्होंने इमाम मूसा अल-काज़िम को भी कमज़ोर वर्णनकर्ताओं (ज़ुआफ़ा) की श्रेणी में शामिल कर दिया। हमारे लिए अल्लाह ही पर्याप्त है, और अल्लाह की मदद के बिना न तो बुराई से बचने की शक्ति है और न ही नेक काम करने की ताक़त। संक्षेप में, यदि इब्न शुब्रुमा कभी इसे 'मुर्सल' (बिना संदर्भ) के रूप में रिपोर्ट करते हैं, कभी इसे अस्पष्ट छोड़ देते हैं, और कभी इसे स्पष्ट करते हैं, तो सच्चाई सामने आ गई —फिर क्या समस्या है? फिर अबू अब्द अल-रहमान ने हुशैम के कारण इसे कमज़ोर बताना शुरू कर दिया, यह कहते हुए कि: "हुशैम इब्न बशीर तदलीस किया करते थे, और उनकी रिपोर्ट में इब्न शुब्रुमा से सुनने का कोई उल्लेख नहीं है।" मैं कहता हूँ: हुशैम भरोसेमंद, प्रामाणिक और सिहाह-ए-सित्ता (छह प्रमुख हदीस ग्रंथों) के वर्णनकर्ताओं में से एक हैं। इब्न शुब्रुमा से इस रिपोर्ट को सुनने की उनकी पुष्टि हो चुकी है। अबू बक्र इब्न अबी खैथमा ने दर्ज किया है: अय्यूब ने हमें यज़ीद इब्न हारून से, उन्होंने कैस से रिपोर्ट किया, जिन्होंने कहा: मेरे पिता ने हमें बताया, उन्होंने कहा: हुशैम ने हमें बताया, उन्होंने कहा: इब्न शुब्रुमा ने मुझे अब्दुल्ला इब्न शद्दाद के माध्यम से इब्न अब्बास से सूचित किया, जिन्होंने कहा: "शराब को उसके मूल रूप के कारण ही हराम (वर्जित) कर दिया गया है, चाहे वह कम मात्रा में हो या अधिक।"

[स्तंभ २: उर्दू] ...हैं, और अकीली की भनभनाहट की तरफ ध्यान न दें, वह तो अली मदनी जैसे बुलंद पहाड़ को नरम और कमज़ोर करार देता है जिसके बारे में इमाम बुखारी ने कहा कि मैं अपने आप को छोटा नहीं समझता मगर अली बिन मदनी के पास, और उसने इमाम मूसा काज़िम को ज़ुआफ़ा में शामिल किया, पस अल्लाह तआला ही हमें काफी है और अल्लाह तआला की तौफीक के बगैर न किसी गुनाह से बचने की ताकत है न नेकी करने की ताकत। सारांश यह कि इब्न शुबरुमा कभी इसमें इरसाल करता है कभी इसको अस्पष्ट बयान करता है और कभी इसको स्पष्ट करता है। पस अदल (सच्चाई) ज़ाहिर हो गया तो यह क्या है, फिर अबू अब्दुर रहमान इसको हुशैम के कारण नरम (कमज़ोर) करार देने लगे, और कहा कि हुशैम बिन बशीर तदलीस करता था और उसकी हदीस में इब्न शुबरुमा से समाअ (सुनने) का ज़िक्र नहीं। अकुल: (मैं कहता हूँ) हुशैम थिका (भरोसेमंद), सब्त और असहाब-ए-सित्ता के रज्जाल में से है और उसका इस हदीस को इब्न शुबरुमा से सुनना साबित

है। अबू बक्र बिन अबू खैथमा ने तखरीज करते हुए कहा कि हमें अय्यूब ने, यज़ीद बिन हारून से उन्होंने कैस से हदीस बयान की, कैस ने कहा मुझे मेरे बाप ने उन्होंने कहा मुझे हुशैम ने उन्होंने कहा मुझे इब्न शुबरुमा ने अब्दुल्ला बिन शद्दाद से बहवाला इब्न अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा हदीस बयान की, इब्न अब्बास ने कहा कि खम्र (शराब) ब-ऐनही यानी कम और ज़्यादा हराम कर दी गई और...

पृष्ठ १७४ का ६५८

[کالم ۱: عربی] ولاعليك من دندنة العقيلى فقد اخذ يلين ذاك الجبل المشامخ على بن المدينى الذى قال فيه البخارى ما استصغرت نفسى الا عنده وقد اورد الامام موسى الكاظم فى الضعفاء فحسبنا الله ولا حول ولاقوة الا بالله، وبالجملة ان كان ابن شبرمة يرسله تارة ويبهم اخرى ويبين مرة فتبين العدل فكان ماذا. ثم اخذ ابو عبد الرحمن يلين هذا بهشيم قال وهشيم بن بشير كان يدلس وليس في حديثه ذكر السماع من ابن شبرمة۔ اقول: هشيم ثقة ثبت من رجال الستة وقد بت سماعه هذا الحديث عن ابن ابى شبرمة اخرج ابوبكر بن ابى خيثمة قال حدثنا ايوب عن يزيد بن هارون عن قيس ثنا ابى ثنا هشيم اخبرنى ابن شبرمة عن عبد الله بن شداد عن ابن عباس قال حرمت الخمر بعينها قليلها وكثيرها۔

[کالم ۲: اردو] ہیں، اور تم نہ توجہ دو عقیلی کی بھنبھناہٹ کی طرف ، وہ تو علی مدینی جیسے بلند پہاڑ کو نرم اور کمزور قرار دیتا ہے جس کے بارے میں امام بخاری نے کہا کہ میں اپنے آپ کو چھوٹا نہیں سمجھتا مگر علی بن مدینی کے پاس، اور اس نے امام موسیٰ کاظم کو ضعفاء میں وارد کیا، پس اللہ تعالیٰ ہی ہمیں کافی ہے اور اللہ تعالیٰ کی توفیق کے بغیر نہ کسی گناہ سے بچنے کی طاقت ہے نہ نیکی کرنے کی طاقت۔ خلاصہ یہ کہ ابن شبرمہ کبھی اس میں ارسال کرتا ہے کبھی اس کو مبہم بیان کرتا ہے اور کبھی اس کو ظاہر کرتا ہے۔ پس عدل ظاہر ہو گیا تو یہ کیا ہے، پھر ابو عبد الرحمن اس کو ہشیم کے سبب سے نرم قرار دینے لگے ، اور کہا کہ ہشیم بن بشیر تدلیس کرتا تھا اور اس کی حدیث میں ابن شبرمہ سے سماع کا ذکر نہیں۔ اقول: (میں کہتا ہوں) ہشیم ثقہ،ثبت اور اصحاب ستہ کے رجال میں سے ہے اور اس کا اس حدیث کو سننا ابن شبرمہ سے ثابت ہے۔ ابو بکر بن ابو خیثمہ نے تخریج کرتے ہوئے کہا کہ ہمیں ایوب نے،یزید بن ہارون سے انہوں نے قیس سے حدیث بیان کی، قیس نے کہا مجھے میرے باپ نے انہوں نے کہا مجھے ہشیم نے

انہوں نے کہا مجھے ابن شبرمہ نے عبد اللہ بن شداد سے بحوالہ ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما حدیث بیان کی ، ابن عباس نے کہا کہ خمر بعینہ یعنی قلیل و کثیر حرام کر دی گئی اور

Fatawa Razawiyya, Volume 25.

[Arabic segment]: Intoxication from every drink [is prohibited]...[1] And you have known from the words of al-Bazzar that the generality of memorizers (Huffaz) narrated it from Ibn Shubruma from Ibn Shaddad, and no man entered between them except Hushaym where he narrated via 'an-an-a' (indirectly). He agreed with the group where he specified his own hearing from Ibn Shubruma, and Ibn Shubruma's hearing from Ibn Shaddad is authentic. Therefore, the first [opinion] was preferable to be discarded because it was through an intermediary that was not proven with a confirmed chain. Second, Abu 'Awn disagreed with him. Muhammad bin Abdullah bin al-Hakam informed us, Muhammad (Ghundar) told us (h), and al-Husayn bin Mansur informed us, Ahmad bin Hanbal told us, Muhammad bin Ja'far told us, Shu'ba told us from Mis'ar from Abu 'Awn from Abdullah bin Shaddad from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) who said: "Wine (khamr) itself has been prohibited, its small and large quantities, and intoxication from every drink." Ibn al-Hakam did not mention its small or large quantities. Al-Husayn bin Mansur informed us, Ahmad bin Hanbal told us, Ibrahim bin Abi al-Abbas told us, Sharik told us from Abbas bin Dhurayh from Abu 'Awn...

[Urdu segment]: Intoxication from every drink was made prohibited, and indeed from the words of al-Bazzar it has become known to you that the general memorizers narrated it. He did not include any man between Ibn Shubruma and Ibn Shaddad except Hushaym. Where Hushaym narrated the hadith as 'an-an-a', he agreed with the group because they specified that his hearing from Ibn Shubruma and Ibn Shubruma's hearing from Ibn Shaddad is authentic. So in this case, its omission is better because it was not proven by an established chain, and the second reason is that Abu 'Awn opposed it. Abdullah bin al-Hakam informed us, he said Muhammad i.e., Ghundar narrated hadith to us, he said Husayn bin Mansur informed us, he said Imam Ahmad bin Hanbal said to us, he said Muhammad bin Ja'far said to us, he said Shu'ba narrated to us from Mis'ar, he from Abu 'Awn, he from Abdullah ibn Shaddad, he from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) narrated the hadith that wine itself i.e., small and large [quantities] has been made prohibited and the intoxicating amount from every drink is prohibited. Ibn al-Hakam did not mention small and large. Husayn bin Mansur informed us, he said Imam Ahmad bin Hanbal

told us, and Ibrahim ibn Abi al-Abbas told them, Ibn Sharik narrated the hadith to them and Sharik narrated from Abbas bin Dhurayh, he from Abu 'Awn,

1. Annotations of Musnad Imam al-A'zam with reference to Abu Bakr bin Abi Khaythama in his Tarikh, Book of Foods and Drinks, Noor Muhammad Karkhana Karachi p. 203; Sunan al-Nasa'i, mention of narrations that were contested, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Karachi 2/331.

फ़तावा रज़विया, खंड 25.

[अरबी खंड]: हर पेय से नशा [निषिद्ध है]...[1] और आपको अल-बज़ार के शब्दों से पता चल गया है कि अधिकांश हाफ़िज़ों (स्मरणकर्ताओं) ने इसे इब्न शुब्रमा से, उन्होंने इब्न शद्दाद से वर्णित किया है, और उनके बीच हुशयम के अलावा कोई व्यक्ति नहीं आया जहाँ उन्होंने 'अन-अना' (अप्रत्यक्ष रूप से) के माध्यम से वर्णन किया। उन्होंने समूह के साथ सहमति व्यक्त की जहाँ उन्होंने इब्न शुब्रमा से अपने स्वयं के सुनने को निर्दिष्ट किया, और इब्न शुब्रमा का इब्न शद्दाद से सुनना प्रामाणिक है। इसलिए, पहली [राय] को त्यागना बेहतर था क्योंकि यह एक ऐसे मध्यस्थ के माध्यम से था जो एक पुष्ट श्रृंखला के साथ सिद्ध नहीं हुआ था। दूसरा, अबू औन ने उनसे असहमति जताई। मुहम्मद बिन अब्दुल्ला बिन अल-हकम ने हमें सूचित किया, मुहम्मद (गुंदर) ने हमें बताया (ह), और अल-हुसैन बिन मंसूर ने हमें सूचित किया, अहमद बिन हंबल ने हमें बताया, मुहम्मद बिन जाफ़र ने हमें बताया, शुबा ने हमें मिसअर से, उन्होंने अबू औन से, उन्होंने अब्दुल्ला इब्न शद्दाद से, उन्होंने इब्न अब्बास (अल्लाह उन दोनों से प्रसन्न हो) से बताया कि उन्होंने कहा: "शराब (खम्र) को अपने आप में हराम कर दिया गया है, इसकी कम और ज्यादा मात्रा, और हर पेय से नशा।" इब्न अल-हकम ने इसकी कम या ज्यादा मात्रा का उल्लेख नहीं किया। अल-हुसैन बिन मंसूर ने हमें सूचित किया, अहमद बिन हंबल ने हमें बताया, इब्राहिम बिन अबी अल-अब्बास ने हमें बताया, शरीक ने हमें अब्बास बिन धुरैह से, उन्होंने अबू औन से बताया...

[उर्दू खंड]: हर पेय से नशा हराम किया गया, और वास्तव में अल-बज़ार के कलाम से आपको मालूम हो चुका कि आम हाफ़िज़ों ने इसे रिवायत किया। इब्न शुब्रमा से उन्होंने इब्न शद्दाद से, इन दोनों के दरमियान सिवाय हुशयम के किसी मर्द को दाखिल नहीं किया। हुशयम ने जहाँ 'अन-अना' के तौर पर हदीस बयान की उसमें उन्होंने जमात की मुवाफ़क़त की क्योंकि उन्होंने इस बात पर नस (स्पष्ट कथन) की कि उनका इब्न शुब्रमा से समाअ और इब्न शुब्रमा का इब्न शद्दाद से समाअ सही है, तो इस सूरत में इसका तर्क औला (छोड़ना बेहतर) है क्योंकि सनद साबित से इसका सुबूत नहीं हुआ, और दूसरी वजह यह कि अबू औन ने इसकी मुख़ालिफ़त की। हमें ख़बर दी अब्दुल्लाह बिन हुक्म ने, उन्होंने कहा हमें हदीस बयान की मुहम्मद यानी ग़ुंदर ने, उन्होंने कहा हमें ख़बर दी हुसैन बिन मंसूर ने, उन्होंने कहा हमें इमाम अहमद बिन हंबल ने, उन्होंने कहा हमें मुहम्मद बिन जाफ़र ने, उन्होंने कहा हमें शुबा ने मिसअर से, उन्होंने अबू औन से, उन्होंने अब्दुल्लाह इब्न शद्दाद से, उन्होंने इब्न अब्बास (अल्लाह तआला उन दोनों से राज़ी हो) से हदीस बयान की कि खम्र (शराब) बे-ऐनही यानी

कम व ज़्यादा हराम कर दी गई और हर शराब से नशा आवर मिक़दार हराम है। इब्न हुक्म ने कम व ज़्यादा का ज़िक्र नहीं किया। हमें हुसैन बिन मंसूर ने ख़बर दी, उन्होंने कहा हमें इमाम अहमद बिन हंबल ने, और उन्हें इब्राहिम इब्न अबी अल-अब्बास ने, उन्हें इब्न शरीक ने हदीस बयान की और शरीक ने अब्बास बिन ज़ुरैह से, उन्होंने अबू औन से,

1. मुसनद इमाम-ए-आज़म के हाशिए, अबी बक्र बिन अबी खैथमा के हवाले से उनकी तारीख में, किताबुल अतमः वल अश्रिब; नूर मुहम्मद कारखाना कराची पृष्ठ 203; सुनन अल-नसाई, उन रिपोर्टों का उल्लेख जिनमें आपत्ति जताई गई थी, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कराची 2/331।

السکر من کل شراب ۱۔ وقد علمت من کلام البزار ان عامۃ الحفاظ انما رووہ عن ابن شبرمۃ عن ابن شداد ولم یدخل بینہما رجلا الا ہشیم حیث عنعن و وافق الجماعۃ حیث نص علی سماع نفسہ من ابن شبرمۃ و سماع ابن شبرمۃ من ابن شداد صحیح فاذن انما کان الاولیٰ بالطرح کونہ بواسطۃ انہ لم یثبت بسند یثبت وثانیہا ان خالفہ ابوعون اخبرنا محمد بن عبد اللہ بن الحکم ثنا محمد (غندر) ح واخبرنا الحسین بن منصور ثنا احمد بن حنبل ثنا محمد بن جعفر ثنا شعبۃ عن مسعر عن ابی عون عن عبد اللہ بن شداد عن ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما قالت حرمت الخمر بعینہا قلیلہا و کثیرہا والمسکر من کل شراب لم یذکر ابن الحکم قلیلہا و کثیرہا۔ اخبرنا الحسین بن منصور ثنا احمد بن حنبل ثنا ابراہیم بن ابی العباس ثنا شریک عن عباس بن ذریح عن ابی عون

ہر شراب سے نشہ حرام کیا گیا، اور تحقیق بزار کے کلام سے تجھے معلوم ہو چکا کہ عام حفاظ نے اس کو روایت کیا۔ ابن شبرمہ سے اس نے ابن شداد سے ان دونوں کے درمیان سوائے ہشیم کے کسی مرد کو داخل نہیں کیا۔ ہشیم نے جہاں عنعنہ کے طور پر حدیث بیان کی اس میں انہوں نے جماعت کی موافقت کی کیونکہ انہوں نے اس بات پر نص کی کہ ان کا ابن شبرمہ سے سماع اور ابن شبرمہ کا ابن شداد سے سماع صحیح ہے تو اس صورت میں اس کا ترک اولیٰ ہے کیونکہ سند ثابت سے اس کا ثبوت نہیں ہوا، اور دوسری وجہ یہ کہ ابو عون نے اس کی مخالفت کی، ہمیں خبر دی عبد اللہ بن حکم نے، اس نے کہا ہمیں حدیث بیان کی محمد یعنی غندر نے، اس نے کہا ہمیں خبر دی حسین بن منصور نے، اس نے کہا ہمیں امام احمد بن حنبل نے، انہوں نے کہا ہمیں محمد بن جعفر نے، انہوں نے کہا ہمیں شعبہ نے مسعر سے، اس نے ابو عون سے، اس نے عبد اللہ ابن شداد سے، اس نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے حدیث بیان کی کہ خمر بعینہ یعنی قلیل و کثیر

حرام کر دیا گیا اور ہر شراب سے نشہ آور مقدار حرام ہے۔ ابن حکم نے قلیل و کثیر کا ذکر نہیں کیا۔ ہمیں حسین بن منصور نے خبر دی، اس نے کہا ہمیں امام احمد بن حنبل نے، اور انہیں ابراہیم ابن ابوالعباس نے، انہیں ابن شریک نے حدیث بیان کی اور شریک نے عباس بن ذریح سے، اس نے ابو عون سے،

۱۔ حواشی مسند امام اعظم بحوالہ ابی بکر بن ابی خیثمہ فی تاریخہ کتاب الاطعمۃ والاشربۃ نور محمد کارخانہ کراچی ص ۲۰۳، سنن النسائی ذکر اخبار التی اعتل بھا نور محمد کارخانہ تجارت کراچی ۳۳۱/۲

Fatawa Razawiya Volume 25

It is narrated from Abdullah bin Shaddad, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them), who said: Wine (Khamr) has been made forbidden, whether in small or large quantities, and any amount of every drink that causes intoxication has been made forbidden. Abu Abd al-Rahman said: This is more correct than the hadith of Ibn Shubruma. I say: May Allah have mercy on these noble scholars of Hadith. If we were to accept the flaw in the narration of the worshipful and virtuous Imam Sharik, who used to make many mistakes and whose memory had deteriorated, such that Imam Bukhari and Imam Muslim did not cite him as evidence in any of the principles. Yahya bin Sa'id said he is very weak. Ibn al-Muthanna said: I did not see Yahya nor Abd al-Rahman narrating anything from Sharik. Abd al-Jabbar bin Muhammad said: I said to Yahya bin Sa'id that people assume Sharik only became confused (mixed up narrations) towards the end of his life. He replied: He was always confused. Ibn al-Mubarak said: The hadith of Sharik is nothing. Al-Juzajani said: He had a poor memory, his hadiths were inconsistent, and he was deviant. Ibrahim bin Sa'id al-Jauhari said: Sharik made mistakes in four hundred hadiths. Mu'awiya bin Salih narrated from Abu Ma'in that he (Sharik) is truthful and trustworthy, but when he contradicts someone else, then his...

---

1. Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Ashriba, Mention of reports that were considered problematic, etc., Noor Muhammad Kar-Khana Tijarat Kutub Karachi, 2/331.
2. Mizan al-I'tidal, biography of Sharik bin Abdullah, 3697, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/270.

फतावा रज़विया जिल्द 25

अब्दुल्लाह बिन शद्दाद ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की कि शराब (ख़म्र) की कम और ज़्यादा दोनों मात्राएं हराम कर दी गई हैं, और हर पेय पदार्थ की वह मात्रा हराम कर दी गई है जो नशा पैदा करे। अबू अब्दुल रहमान ने कहा कि यह इब्न शुबरुमा की हदीस की तुलना में सही होने के अधिक निकट है। मैं कहता हूँ: अल्लाह इन नेक हदीस के विद्वानों पर रहम फरमाए। अगर हम इबादत गुज़ार और फ़ाज़िल इमाम शरीक की रिवायत की खामी को स्वीकार कर लें, जो अक्सर गलतियाँ करते थे और उनकी याददाश्त बदल गई थी, इसलिए इमाम बुखारी और इमाम मुस्लिम ने किसी भी उसूल में उनसे दलील नहीं ली। यहया बिन सईद ने कहा कि वह बहुत कमज़ोर हैं। इब्न अल-मुसन्ना ने कहा: मैंने यहया या अब्दुल रहमान को शरीक से कोई हदीस बयान करते नहीं देखा। अब्दुल जब्बार बिन मुहम्मद ने कहा: मैंने यहया बिन सईद से कहा कि लोग समझते हैं कि शरीक ने आखिरी उम्र में हदीसों को मिलाना (ग़लतियाँ करना) शुरू किया था। उन्होंने कहा: वह हमेशा से हदीसों में गड़बड़ी करता रहा। इब्न अल-मुबारक ने कहा: शरीक की हदीस कुछ भी नहीं है। अल-जौज़जानी ने कहा: वह कमज़ोर याददाश्त वाला, अस्थिर हदीसों वाला और गुमराह था। इब्राहिम बिन सईद अल-जौहरी ने कहा: शरीक ने चार सौ हदीसों में गलतियाँ कीं। मुआविया बिन सालेह ने अबू मुईन से रिवायत की कि वह सच्चे और भरोसेमंद हैं, लेकिन जब वह किसी के खिलाफ होते हैं, तो उनका...

---

1. सुनन अन-नसाई, किताब अल-अशरबा, उन रिपोर्टों का उल्लेख जिनके कारण दोष लगा, इत्यादि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब कराची, 2/331.
2. मीज़ान अल-इतिदाल, शरीक बिन अब्दुल्लाह की जीवनी, 3697, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत, 2/270.

पृष्ठ 176 का 658

عن عبداللہ بن شداد عن ابن عباس قال حرمت الخمر قلیلھا وکثیرھا وما اسکر من کل شراب قال ابو عبدالرحمٰن وھذا اولٰی بالصواب من حدیث ابی شبرمۃ۔ ۱۔ اقول: رحم اللہ ھؤلاء المحدثین لوانا قدمنا روایۃ الامام العابد الفاضل شریك الذی کان یخطئ کثیرا وقد تغیر ولم یحتج البخاري ولا مسلم فی شیئ من الاصول وقال یحیی بن سعید ضعیف جدا، وقال ابن المثنی ما رأیت یحیی ولا عبد الرحمن حدثا عن شریك شیئاً ۲۔ وقال عبد الجبار بن محمد قلت لیحیی بن سعید زعموا ان شریکا انما خلط بآخرہ قال مازال مختلطا وعن ابن المبارك قال لیس حدیث شریك بشیئ وقال الجوز جانی سیئ الحفظ مضطرب الحدیث مائل وقال ابراھیم بن سعید الجوھری اخطاء شریك فی اربعمائۃ حدیث وروی معاویۃ بن صالح عن ابی معین صدوق ثقۃ الا انہ اذا خالف فغیرہ

اس نے عبداللہ بن شداد سے اور اس نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی کہ خمر کا قلیل و کثیر حرام کردیا گیا اور ہر شراب سے وہ مقدار حرام کردی گئی جو نشہ دے۔ ابو عبدالرحمٰن نے کہا یہ ابن شبرمہ کی حدیث سے درست ہونے میں اولی ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اللہ تعالیٰ ان محدثین کرام پر رحم فرمائے۔ اگر ہم امام عابد فاضل شریک کی روایت کا عیب تسلیم کرلیں جو کثرت سے خطا کرتے اور متغیر ہو گئے۔ امام بخاری اور امام مسلم کسی بھی اصول میں اس سے استدلال نہ کرتے۔ یحییٰ بن سعید نے کہا وہ بہت ضعیف ہے۔ ابن مثنی نے کہا میں نے نہیں دیکھا نہ عبدالرحمٰن نے شریک سے کوئی حدیث بیان کی۔ عبدالجبار بن محمد نے کہا کہ میں نے یحییٰ بن سعید کو کہا کہ لوگ یہ گمان کرتے ہیں کہ شریک نے آخر میں خلط ملط کیا ہے اس نے کہا کہ وہ ہمیشہ خلط ملط کرتا رہا۔ ابن مبارک نے کہا کہ حدیثِ شریک کوئی شے نہیں۔ جوز جانی نے کہا کہ وہ کمزور حافظے والا، مضطرب حدیث والا اور کجرو تھا۔ ابراہیم بن سعید جوہری نے کہا کہ

شریک نے چار سو حدیثوں میں خطا کی۔ معاویہ بن صالح نے ابو معین سے روایت کی کہ وہ صدوق اور ثقہ ہے مگر جب وہ کسی کی مخالفت کرے تو اس کا

---

1 سنن النسائی کتاب الاشربۃ ذکر اخبار التی اعتل بھا الخ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۱ 2 میزان الاعتدال ترجمہ شریک بن عبداللہ ۳۶۹۷ دارالمعرفۃ بیروت ۲ / ۲۷۰

Fatawa Razawiya - Volume 25

[Right Column - Arabic Content] ...is more beloved to us than him. Once [Murrah] said: He is reliable but he makes mistakes and is not firm. Al-Daraqutni said: He is not strong in those narrations in which he is solitary[1]. Abu Ahmad al-Hakim said: He is not solid[2]. Similarly, you once said, 'O Abu Abdul Rahman! He is not strong.' Al-Azdi said: He was truthful, but he had a poor memory, was prone to much confusion, and his hadiths were inconsistent, as stated in Tahdhib al-Tahdhib[3] regarding the narration of Ibn Shubrumah—that famous Imam, reliable jurist, and authority whose narrations are used as proof in Sahih Muslim. Both Ahmad and Abu Hatim authenticated him. Moreover, regarding the hadith of the great, reliable, and firm Imam Mis'ar, they would have expressed the strongest rejection. Furthermore, the man is a mudallis (narrator who omits intermediaries). Abdul Haq al-Ishbili said he used to practice tadlis. Ibn al-Qattan said he was famous for tadlis[4]. He has narrated using 'an'anah (narrating with the word 'from' without clarifying the direct hearing). Why is it that you find fault with the 'an'anah of Hushaym—who is like a towering mountain—yet return to use the 'an'anah of Sharik as evidence? However, Shu'bah is solitary among the group in this regard and deficient.

[Left Column - Urdu Content] ...other [scholars] like him more than me. Murrah said he is reliable but makes mistakes and doesn't remain firm. Al-Daraqutni said Sharik is not strong in those hadiths where he is the sole narrator. Abu Ahmad al-Hakim said he is not solid. Similarly, O Abu Abdul Rahman! You once said he is not strong. Al-Azdi said he was truthful but had a weak memory, many illusions, and inconsistent hadiths, as mentioned in Tahdhib al-Tahdhib regarding the narration of Ibn Shubrumah, who is that famous Imam, reliable, jurist, and leader. It is in Sahih Muslim that Imam Ahmad declared him reliable. Abu Hatim considered him superior to the hadith of the great, reliable, and firm Imam Mis'ar, so people strongly rejected this. Then the man is a mudallis person; Abdul Haq al-Ishbili said he used to practice tadlis. Ibn Qattan said he was famous for tadlis. Indeed, he narrated with 'an'anah; why is it that you find fault with the 'an'anah of Hushaym, who is like a high mountain, then return to use the 'an'anah of Sharik as evidence? However, Shu'bah is solitary from among the group with him in this matter...

[Notes & Footnotes] Note 1: Related to the saying of [the author] (may Allah have mercy on him): "These hadith scholars, had we come forward..." Note 2: i.e., Sharik.

1. Mizan al-I'tidal, biography of Sharik bin Abdullah, 7/369, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/70 & 271.
2. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Sharik bin Abdullah, 5/77, Daira al-Ma'arif al-Nizamiyya, 4/436.
3. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Sharik bin Abdullah, 5/77, Daira al-Ma'arif al-Nizamiyya, 4/437.
4. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Sharik bin Abdullah, 5/77, Daira al-Ma'arif al-Nizamiyya, 4/437.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

[दायां कॉलम - अरबी सामग्री] ...हमें उसकी तुलना में अधिक प्रिय है। एक बार उन्होंने [मुर्रा] कहा: वह विश्वसनीय है लेकिन वह गलतियाँ करता है और स्थिर नहीं रहता। दारक़ुतनी ने कहा: वह उन हदीसों में मज़बूत नहीं है जिनमें वह अकेला है। अबू अहमद हाकिम ने कहा: वह पुख्ता नहीं है। इसी तरह, आपने एक बार कहा था, 'हे अबू अब्दुल रहमान! वह मज़बूत नहीं है।' अज़दी ने कहा: वह सच्चे थे, लेकिन उनकी याददाश्त कमज़ोर थी, वे बहुत भ्रमित होते थे, और उनकी हदीसें अस्थिर थीं, जैसा कि तहज़ीब अल-तहज़ीब[3] में इब्न शुबरुमा के वर्णन के संबंध में उल्लेख किया गया है—वह प्रसिद्ध इमाम, विश्वसनीय फ़क़ीह और प्रमाण जिसके वर्णन सही मुस्लिम में उपयोग किए जाते हैं। अहमद और अबू हातिम दोनों ने उन्हें विश्वसनीय माना। इसके अलावा, महान, विश्वसनीय और दृढ़ इमाम मिसअर की हदीस के संबंध में, वे कड़ा विरोध व्यक्त करते। इसके अलावा, वह व्यक्ति एक मुदल्लिस (वह जो हदीस के सूत्रों को छिपाता है) है। अब्दुल हक़ अल-इशबिली ने कहा कि वह तदलीस किया करते थे। इब्न अल-क़त्तान ने कहा कि वह तदलीस के लिए प्रसिद्ध थे[4]। उन्होंने अनअना (बिना स्पष्टता के'से' शब्द का उपयोग करके वर्णन करना) के साथ वर्णन किया है। ऐसा क्यों है कि आप हुशैम के अनअना में दोष निकालते हैं—जो एक ऊंचे पहाड़ की तरह हैं—फिर भी शरीक के अनअना को सबूत के रूप में इस्तेमाल करने के लिए लौट आते हैं? हालाँकि, शुअबा इस संबंध में समूह में अकेले हैं और कमी है।

[बायां कॉलम - उर्दू सामग्री] ...गैर मुझे उसकी तुलना में अधिक पसंद करता है। मुर्रा ने कहा कि वह विश्वसनीय है लेकिन वह गलती करता है और स्थिर नहीं रहता। दारक़ुतनी ने कहा कि शरीक उन हदीसों में मज़बूत नहीं हैं जिनमें वह अकेले हैं। अबू अहमद हाकिम ने कहा कि वह पुख्ता (मतीन) नहीं हैं। और इसी तरह, ऐ अबू अब्दुर रहमान! आपने एक बार कहा था कि वह मज़बूत नहीं है। अज़दी ने कहा कि वह सच्चे (सदूक़) थे लेकिन उनकी याददाश्त कमज़ोर थी, वे बहुत भ्रमित होते थे और उनकी हदीसों में अस्थिरता थी, जैसा कि तहज़ीब अल-तहज़ीब में इब्न शुबरुमा के वर्णन पर है कि वह प्रसिद्ध इमाम, विश्वसनीय, फ़क़ीह और मार्गदर्शक हैं। सही मुस्लिम में है कि इमाम अहमद ने उसको विश्वसनीय घोषित किया। अबू हातिम ने उसको महान, विश्वसनीय और दृढ़ इमाम मिसअर की हदीस से श्रेष्ठ माना, तो लोगों ने उसका कड़ा विरोध किया। फिर वह व्यक्ति मुदल्लिस है; अब्दुल हक़ अल-इशबिली ने कहा कि वह तदलीस करता था। इब्न क़त्तान ने कहा कि वह तदलीस में प्रसिद्ध था। वास्तव में उसने अनअना के साथ वर्णन किया; तुम्हें क्या हो गया है कि तुम हुशैम के अनअना को

बुरा समझते हो जो एक ऊँचे पहाड़ की तरह है, फिर लौटकर शरीक के अनअना से दलील पेश करते हो? हालाँकि, शुअबा उसके साथ इस मामले में जमात में अकेले हैं...

[नोट्स और फुटनोट्स] नोट 1: [लेखक] के कथन से संबंधित (अल्लाह उन पर दया करे): "ये हदीस विद्वान, अगर हम आगे आते..." नोट 2: यानी शरीक।

1. मीज़ान अल-इ'तिदाल, शरीक बिन अब्दुल्ला की जीवनी, 7/369, दार अल-मआरिफ़ बेरुत, 2/70 और 271।
2. तहज़ीब अल-तहज़ीब, शरीक बिन अब्दुल्ला की जीवनी, 5/77, दाइरतुल मआरिफ़ अन-निज़ामिया, 4/436।
3. तहज़ीब अल-तहज़ीब, शरीक बिन अब्दुल्ला की जीवनी, 5/77, दाइरतुल मआरिफ़ अन-निज़ामिया, 4/437।
4. तहज़ीब अल-तहज़ीब, शरीक बिन अब्दुल्ला की जीवनी, 5/77, दाइरतुल मआरिफ़ अन-निज़ामिया, 4/437।

[دایاں کالم - عربی عبارت] احب الینا منه وقال مرة ثقة الا انه یغلط ولا تیقن وقال الدارقطني لیس بالقوي فیما ینفرد به ۱ وقال ابو احمد الحاکم لیس بالمتین ۲ وکذلك قلت انت مرة یا ابا عبد الرحمن انه لیس بالقوي وقال الازدي کان صدوقا الا انه سیئ الحفظ کثیر الوهم مضطرب الحدیث کما في تهذیب التهذیب ۳ علی عه۱ روایة ابن شبرمة ذاك الامام الشهیر الثقة الفقیه المحتج به فی صحیح مسلم وثقه احمد وابو حاتم فضلا عن حدیث الامام الاجل الثقة الثبت مسعر لکانوا قاموا باشد الانکار ثم الرجل عه ۲ مدلس قال عبد الحق الاشبیلي کان یدلس وقال ابن القطان کان مشهورا بالتدلیس ۴ وقد عنعن فما لکم تنقبون عنعنة هشیم ذاك الجبل الشامخ ثم تعودون تحتجون بعنعنة شریك وانما شعبة فقد تفرد به من بین الجماعة ونقص

[بایاں کالم - اردو عبارت] غیر مجھے اس کی بنسبت زیادہ پسند کرتا ہے۔ مرة نے کہا کہ وہ ثقہ ہے مگر وہ غلطی کرتا ہے اور ثابت نہیں رہتا۔ دار قطنی نے کہا کہ شریک ان حدیثوں میں قوی نہیں جن میں وہ منفرد ہے۔ ابو احمد حاکم نے کہا کہ وہ متین نہیں۔ اور یوں ہی اے عبد الرحمن! ایک بار تونے کہا کہ وہ قوی نہیں ہے۔ ازدی نے کہا کہ وہ صدوق تھا مگر وہ کمزور حافظے والا، کثیر الوہم اور مضطرب الحدیث تھا، جیسا کہ تہذیب التہذیب میں ابن شبرمہ کی روایت پر ہے کہ وہ مشہور امام، ثقہ، فقیہ اور مقتدی ہے۔ صحیح مسلم میں ہے کہ امام احمد نے اس کو ثقہ قرار دیا۔ ابو حاتم نے اس کو امام اجل ثقہ ثبت مسعر کی حدیث سے افضل قرار دیا تو لوگوں نے اس کا شدید انکار کیا، پھر وہ مدلس شخص ہے، عبد الحق اشبیلی نے کہا کہ وہ تدلیس کرتا تھا۔ ابن قطان نے کہا کہ وہ تدلیس میں مشہور تھا۔ تحقیق اس نے عنعنہ کے ساتھ روایت کی تمہیں کیا ہے کہ تم ہشیم کے

عنعنہ کو برا سمجھتے ہو جو کہ ایک بلند پہاڑ ہے پھر لوٹ کر شریک کے عنعنہ سے استدلال کرتے ہو مگر شعبہ اس کے ساتھ جماعت میں سے منفرد ہے، اس سلسلہ میں

[حواشی] عه ۱: متعلق بقول رحمه الله هولاء المحدثين لوانا قدمنا۔ عه ۲: ای شریک۔

۱ میزان الاعتدال ترجمه شريك بن عبد الله ۳۶۹/۷ دارالمعرفة بيروت ۷۰/۲ و ۲۷۱ ۲ تهذيب التهذيب ترجمه شريك بن عبد الله ۷۷/۵ دائرة المعارف النظاميه ۴۳۶/۴ ۳ تهذيب التهذيب ترجمه شريك بن عبد الله ۷۷/۵ دائرة المعارف النظاميه ۴۳۷/۴ ۴ تهذيب التهذيب ترجمه شريك بن عبد الله ۷۷/۵ دائرة المعارف النظاميه ۴۳۷/۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

The matter has become clear to you. This Hadith was narrated from Ibn Abbas by Sa'id ibn al-Musayyib, Awn ibn Abi Juhayfa, Ikrimah, and Abdullah ibn Shaddad. As for the first two, their narration is traced back (Marfu') to the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), as mentioned earlier. As for Ikrimah, Al-Tabari mentioned in 'Tahdhib al-Athar': Muhammad ibn Musa narrated to us, who said Abdullah ibn Isa narrated to us, who said Dawud ibn Abi Hind narrated to us from Ikrimah, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them) that he said: 'Allah has forbidden wine (khamr) itself, and intoxication from every drink.' As for Ibn Shaddad, Abu Awn, Ammar al-Duhni, and Abu Shubruma narrated from him in the ways you have learned. Ayash al-Amiri narrated from Abu Bakr ibn Abi Khaythama, who said: Muhammad ibn al-Sabah al-Bazzar narrated to us, who said Sharik reported to us from Ayash al-Amiri, from Abdullah ibn Shaddad, from Ibn Abbas who said: 'Wine (khamr) itself was forbidden, and intoxication from every drink is forbidden.' Ayash al-Amiri is Ayash ibn Umar. I say (the author): He is a trustworthy narrator (thiqa) from the narrators of Imam Muslim and Sulayman al-Shaybani, and Shu'bah also narrated from him as cited by Ibn Abi Khaythama.

Footnotes: 1. Al-Binayah with reference to al-Tabarani in 'Tahdhib', Book of Drinks, Al-Maktaba al-Imdadiyya, Makkah, 4/328. 2. Footnotes to Musnad al-Imam al-A'zam with reference to Abu Bakr ibn Abi Khaythama in his 'Tarikh', Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, p. 203.

Page 178 of 658

आप पर मामला स्पष्ट हो गया। इस हदीस को इब्न अब्बास से सईद इब्न अल-मुसय्यिब, औन इब्न अबी जुहैफ़ा, इकरीमा और अब्दुल्ला इब्न शद्दाद ने रिवायत किया है। पहले दो से नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) तक मरफ़ू (सीधा संबंध) होना वर्णित है, जैसा कि पहले बीत चुका है। जहाँ तक इकरीमा का सवाल है, अल-तबरी ने 'तहज़ीब अल-आसार' में कहा: हमें मुहम्मद बिन मूसा ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें अब्दुल्ला बिन ईसा ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें दाऊद बिन अबी हिंद ने इकरीमा के माध्यम से इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत करते हुए बताया कि उन्होंने कहा: 'अल्लाह ने ख़म्र (शराब) को उसके अपने आप में और हर पेय से होने वाले नशे को हराम कर दिया है।' रहा इब्न शद्दाद, तो उनसे अबू औन, अम्मार अल-दुहनी और अबू शुबरुमा ने उन्हीं तरीकों से रिवायत की है जिन्हें आप जान चुके हैं। अयाश अल-आमिरी ने अबू बक्र इब्न अबी खैथमा से रिवायत की, उन्होंने कहा: हमें मुहम्मद इब्न अल-सबाह अल-बज़ार ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें शरीक ने अयाश अल-आमिरी से खबर दी, जिन्होंने अब्दुल्ला इब्न शद्दाद से और उन्होंने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की कि ख़म्र को उसके अपने आप में हराम किया गया और हर पेय से होने वाला नशा हराम है। और अयाश अल-आमिरी वही अयाश इब्न उमर है। मैं (लेखक) कहता हूँ: वह विश्वसनीय (सिक़ा) है और इमाम मुस्लिम और सुलेमान अल-शैबानी के रावी (वर्णनकर्ताओं) में से है, और शुअबा ने भी इब्न अबी खैथमा के अनुसार उनसे रिवायत की है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-बिनाया, अल-तबरानी के हवाले से 'तहज़ीब' में, पेय पदार्थों की पुस्तक, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का मुकर्रमा, 4/328। 2. मुसनद अल-इमाम अल-आज़म के हाशिये, अबी बक्र इब्न अबी खैथमा के हवाले से उनकी 'तारीख़' में, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची, पृ. 203।

تجھ پر معاملہ ناقص ہوگیا۔ اس حدیث کو ابن عباس سے سعید بن مسیب، عون بن ابوجحیفہ، عکرمہ اور عبداللہ بن شداد نے روایت کیا۔ پہلے دونوں سے تو نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم تک مرفوع ہونا مروی ہے جیسا کہ گزر چکا۔ رہا عکرمہ، تو طبری نے تہذیب الآثار میں کہا کہ ہمیں محمد بن موسٰی نے انہیں عبداللہ بن عیسٰی نے انہیں داؤد بن ابی ہند نے عکرمہ سے بحوالہ ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما حدیث بیان کی کہ ابن عباس نے کہا کہ اللہ تعالٰی نے خمر کو بعینہ اور ہر شراب سے نشہ کو حرام فرمایا۔ رہا ابن شداد تو اس سے ابو عون، عمار دہنی اور ابو شبرمہ نے ان وجوہ پر روایت کیا جو تو جان چکا۔ عیاش عامری نے ابوبکر ابو خیثمہ سے روایت کی انہوں نے کہا کہ ہمیں محمد بن صباح البزار نے حدیث بیان کی انہوں نے کہا ہمیں شریک نے عیاش عامری سے خبر دی اور انہوں نے عبداللہ بن شداد سے اور اس نے ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی کہ خمر بعینہ حرام کی گئی اور ہر شراب سے نشہ حرام ہے۔ اور عیاش عامری وہ عیاش بن عمر ہے، قلت (میں کہتا ہوں) وہ ثقہ ہے اور امام مسلم اور سلیمان شیبانی کے رجال میں سے ہے اور اسی سے شعبہ نے بھی ابن ابی خیثمہ کے نزدیک روایت کیا

حواشی: ۱۔ البناية بحوالہ الطبراني في التهذيب كتاب الاشربہ المكتبۃ الامداديۃ مكہ المكرمہ ۳۲۸/۴

۲۔ حواشی مسند الامام الاعظم بحوالہ ابی بکر بن ابی خثیمہ فی تاریخہ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۲۰۳

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Column Text] And he conveyed it to the Mother of the Believers, Maimuna, as he said: 'Ali al-Ja'd narrated to us, Shu'ba informed us from Sulaiman al-Shaibani from Abdullah bin Shaddad from Abdullah bin Abbas from his maternal aunt Maimuna bint al-Harith (may Allah be pleased with them). It was narrated from Abu Awn by Imam al-Azam, Sufyan al-Thawri, Mis'ar bin Kidam, and Abdullah bin Ayash, and all their narrations are found in Musnad al-Imam. Shurayk and Abu Salama also narrated it, as recorded by al-Bazzar. It was also narrated from Mis'ar by Abu Nu'aym al-Fadl bin Dukayn, as recorded by al-Tahawi and Ibn Abi Khaythama. Through his route, Qasim bin Asbagh said: 'Ahmad bin Zuhair (i.e., Abu Bakr bin Abi Khaythama) narrated to us, Abu Nu'aym al-Fadl bin Dukayn narrated to us from Mis'ar, from Abu Awn, from Abdullah bin Shaddad, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), who said: Wine (khamr) itself is prohibited—its small and large amount—and intoxication from every drink is prohibited.' 1. Al-Badr Mahmud al-Ayni said in al-Binayah: Ibn Hazm said it is authentic (Sahih). He said...

[Urdu Column Text] Which he conveyed to the Mother of the Believers, Sayyidah Maimuna (may Allah be pleased with her), where he stated: 'Ali al-Ja'd narrated to us, who said: Shu'ba informed us from Sulaiman al-Shaibani, from Abdullah bin Shaddad, from Abdullah bin Abbas (may Allah be pleased with them both), and he narrated from his maternal aunt, Sayyidah Maimuna bint al-Harith (may Allah be pleased with her). This was narrated from Abu Awn by Imam al-Azam, Sufyan al-Thawri, Mis'ar bin Kidam, and Abdullah bin Ayash; all their narrations are found in Musnad al-Imam. According to al-Bazzar, it was narrated by Shurayk and Abu Salama. According to al-Tahawi and Ibn Abi Khaythama, it was narrated from Mis'ar by Abu Nu'aym al-Fadl bin Dukayn. Through his route, Qasim bin Asbagh narrated, saying: Ahmad bin Zuhair (i.e., Abu Bakr bin Abi Khaythama) narrated to us, saying: Abu Nu'aym al-Fadl bin Dukayn narrated to us from Mis'ar, and Mis'ar narrated from Abu Awn, from Abdullah bin Shaddad, from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), who said: Wine (khamr), meaning its small or large amount, and intoxication from every drink has been made prohibited. Badr Mahmud al-Ayni said in al-Binayah: Ibn Hazm stated that this Hadith is authentic. He...

[Footnote] 1. Al-Binayah, with reference to Qasim bin Asbagh, Kitab al-Ashribah, Al-Maktabah al-Imdadiyyah, Makkah al-Mukarramah, 4/328. Page 179 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी कॉलम पाठ] और उसने इसे उम्मुल मोमिनीन मैमूना तक पहुँचाया जहाँ उसने कहा: 'हमें अली अल-जअद ने हदीस बयान की, हमें शुअबा ने सुलेमान शैबानी से ख़बर दी, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन शद्दाद से, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन अब्बास से, उन्होंने अपनी ख़ाला मैमूना बिन्त अल-हारिस (रज़ियल्लाहु अन्हुम) से रिवायत की। इसे अबू औन से इमाम-ए-आज़म, सुफ़यान सौरी, मिसअर बिन किद्दाम और अब्दुल्लाह बिन अयाश ने रिवायत किया है; और उन सभी की रिवायत मुसनद अल-इमाम में दर्ज है। शरीक और अबू सलमा ने भी इसे रिवायत किया है जैसा कि अल-बज़ार ने दर्ज किया है। इसे मिसअर से अबू नुऐम अल-फ़ज़्ल बिन दुकैन ने भी रिवायत किया है जैसा कि अल-तहावी और इब्न अबी ख़ैथमा ने दर्ज किया है। उनके मार्ग से कासिम बिन अस्बग़ ने कहा: हमें अहमद बिन ज़ुहैर (यानी अबू बक्र बिन अबी ख़ैथमा) ने हदीस सुनाई, हमें अबू नुऐम अल-फ़ज़्ल बिन दुकैन ने मिसअर से, मिसअर ने अबू औन से, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन शद्दाद से, उन्होंने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की, जिन्होंने कहा: शराब (ख़म्र) स्वयं हराम है—चाहे थोड़ी मात्रा हो या अधिक—और हर पेय से नशा हराम कर दिया गया है। 1. अल-बद्र महमूद ऐनी ने अल-बिनाया में कहा: इब्न हज़म ने कहा कि यह सही है। उन्होंने कहा...

[उर्दू कॉलम पाठ] जिसे उसने उम्मुल मोमिनीन सैयदा मैमूना (रज़ियल्लाहु अन्हा) तक पहुँचाया, जहाँ उसने कहा: 'हमें अली अल-जअद ने हदीस बयान की, उन्होंने कहा: हमें शुअबा ने सुलेमान शैबानी से ख़बर दी, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन शद्दाद से, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से, और उन्होंने अपनी ख़ाला सैयदा मैमूना बिन्त अल-हारिस (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की। इसे अबू औन से इमाम-ए-आज़म, सुफ़यान सौरी, मिसअर बिन किद्दाम और अब्दुल्लाह बिन अयाश ने रिवायत किया है; इन सभी की रिवायत मुसनद अल-इमाम में मौजूद है। अल-बज़ार के अनुसार इसे शरीक और अबू सलमा ने रिवायत किया है। अल-तहावी और इब्न अबी ख़ैथमा के अनुसार इसे मिसअर से अबू नुऐम अल-फ़ज़्ल बिन दुकैन ने रिवायत किया है। उनके मार्ग से कासिम बिन अस्बग़ ने रिवायत करते हुए कहा: हमें अहमद बिन ज़ुहैर (यानी अबू बक्र बिन अबी ख़ैथमा) ने हदीस बयान की, उन्होंने कहा: हमें अबू नुऐम अल-फ़ज़्ल बिन दुकैन ने मिसअर से हदीस बयान की, और मिसअर ने अबू औन से, उन्होंने अब्दुल्लाह बिन शद्दाद से, उन्होंने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत की कि इब्न अब्बास ने फ़रमाया: शराब (ख़म्र) यानी इसका थोड़ा या बहुत और हर पेय से

नशा हराम कर दिया गया। बदर महमूद ऐनी ने बिनाया में कहा कि इब्न हज़म ने फ़रमाया कि यह हदीस सही है। उसने...

[पादलेख] 1. अल-बिनाया, कासिम बिन अस्बग़ के हवाले से, किताबुल अशरिबा, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/328 पृष्ठ 179/658

[عربی متن] وبلغه الی ام المومنین میمونة حیث قال حدثنا علی الجعد اخبرنا شعبة عن سلیمان الشیباني عن عبدالله بن شداد عن عبدالله بن عباس عن خالته میمونة بنت الحارث رضی الله تعالی عنهم ورواه عن ابي عون الامام الاعظم وسفیان الثوري ومسعر بن کدام و عبدالله بن عیاش وقد وقعت روایتهم جمیعاً في مسند الامام وشریك و ابوسلمه عند البزار - ورواه عن مسعر ابو نعیم الفضل بن دکین عند الطحاوي وابن ابی خیثمة ومن طریقه القاسم بن اصبغ فقال حدثنا احمد بن زهیر (یعني ابابکر بن ابی خیثمه) نا ابونعیم الفضل بن دکین عن مسعر عن ابي عون عن عبدالله بن شداد عن ابن عباس رضي الله تعالی عنهما قال حرمت الخمر بعینها القلیل منها والکثیر والسکر من کل شراب ۱۔ قال البدر محمود عیني في البنایة قال ابن حزم صحیح ۔ قال

[اردو کالم متن] جس کو اس نے ام المومنین سیدہ میمونہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا تک پہنچایا جہاں اس نے یہ کہا کہ ہمیں حدیث بیان کی علی الجعد نے، اس نے کہا کہ ہمیں خبر دی شعبہ نے سلیمان شیبانی سے اور اس نے عبداللہ بن شداد سے اس نے عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے اور انہوں نے اپنی خالہ سیدہ میمونہ بنت حارث رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت کی اور اس کو ابو عون سے امام اعظم، سفیان ثوری، مسعر بن کدّام اور عبداللہ بن عیاش نے روایت کیا ان سب کی روایت سید امام اعظم میں واقع ہے۔ اور بزار کے نزدیک اس کو شریک اور ابو سلمہ نے روایت کیا، طحاوی اور ابن ابی خیثمہ کے نزدیک اس کو مسعر سے ابونعیم فضل بن دکین نے روایت کیا اور اسی کے طریق سے قاسم بن اصبغ نے روایت کرتے ہوئے کہا کہ ہمیں احمد بن زہیر یعنی ابوبکر بن ابی خیثمہ نے حدیث بیان کی انہوں نے کہا ہمیں ابونعیم فضل بن دکین نے مسعر سے حدیث بیان کی اور مسعر نے ابوعون سے، اس نے عبداللہ ابن شداد سے اور اس نے عبداللہ بن

عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی کہ ابن عباس نے فرمایا خمر یعنی اس کا قلیل و کثیر اور ہر شراب سے نشہ حرام کردیا گیا۔ بدر محمود عینی نے بنایہ کہا کہ ابن حزم نے فرمایا کہ یہ حدیث صحیح ہے۔ اس نے

[حاشیہ] ۱۔ البنایہ بحوالہ قاسم بن اصبغ کتاب الاشربۃ المکتبۃ الامدادیۃ مکۃ المکرمۃ ۴/۳۲۸ Page 179 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

And Abu Nu'aym followed Ja'far bin Awn, thus narrating it from Mis'ar similarly etc. Ibn Hazm said that it is sahih (authentic). According to Abu Nu'aym in 'al-Hilya', Khallad bin Yahya, and Sufyan al-Thawri, Shu'bah, Sufyan bin 'Uyaynah, and Ibrahim bin 'Uyaynah narrated it as a marfu' report from Mis'ar. Mis'ar said that it is narrated from the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) as mentioned in 'al-Hilya'. In summary, these four narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both). Among them is Ibn Shaddad from whom five hadiths are narrated; among them is Abu Awn from whom six hadiths are narrated; among them is Mis'ar from whom seven hadiths are narrated; among them is Mis'ar from whom seven hadiths are narrated; among them is Shu'bah. Except for Shu'bah, none of them mentioned the word 'al-Muskir' (intoxicant) with the additional 'mim'. Abu Nu'aym said that Shu'bah is singular (mutafarrid) in this narration from Mis'ar because he said 'the intoxicant in every drink is prohibited' etc. If a contradiction is assumed between them, then the narration of the group is more worthy of acceptance than Shu'bah's. And where is the contradiction? Because 'the intoxicant from every drink' or 'whatever intoxicates from every drink' clearly contains the possibility of the intoxicating amount in every drink. So how can a decision be made based on a possibility over something established? And Allah Almighty (knows best).

1. Al-Binayah, on the authority of Qasim bin Asbagh, Kitab al-Ashribah, Al-Maktabah al-Imdadiyah, Makkah al-Mukarramah, 4/328.
2. Hilyat al-Awliya, biography of Mis'ar bin Kidam, 9/389, Dar al-Kitab al-Arabi, Beirut, 7/222.

अबू नुयम ने जाफ़र बिन औन का अनुसरण किया, इसलिए उन्होंने इसे मिसअर से उसी प्रकार रिवायत किया आदि। इब्न हज़्म ने कहा कि यह सहीह है। अबू नुयम के पास 'हलिया' में ख़ल्लाद बिन यह्या, और सुफ़यान अल-थौरी, शुअबा, सुफ़यान बिन उयैना और इब्राहीम बिन उयैना ने मिसअर के माध्यम से इसे मरफ़ूअ के रूप में रिवायत किया है। मिसअर ने कहा कि यह नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से मरुवी है जैसा कि 'हलिया' में है। संक्षेप में, इन चारों ने इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से रिवायत किया। उनमें से इब्न शद्दाद है जिससे पाँच हदीसें मरवी हैं, उनमें से अबू औन है जिससे छह हदीसें मरवी हैं, उनमें से मिसअर है जिससे सात हदीसें मरवी हैं, उनमें से मिसअर है जिससे सात हदीसें मरवी हैं, उनमें से शुअबा है। शुअबा के अलावा उनमें से किसी ने भी 'मीम' की ज़्यादती के साथ 'मुसकिर' शब्द का उल्लेख नहीं किया। अबू नुयम ने कहा कि मिसअर से इस रिवायत में शुअबा अकेला है क्योंकि उसने कहा कि हर पेय में 'मुसकिर' हराम है आदि। यदि उनके बीच परस्पर विरोध मान लिया जाए, तो शुअबा की तुलना में जमाअत की रिवायत स्वीकार्यता की अधिक पात्र है। और उनमें विरोध कहाँ है? क्योंकि हर पेय में से 'मुसकिर' या हर पेय में से वह जो नशा दे, वह हर पेय में से 'मुसकिर' की मात्रा की स्पष्ट संभावना रखता है। तो संभावना के साथ निश्चित चीज़ पर फ़ैसला कैसे किया जा सकता है? और अल्लाह तआला (बेहतर जानता है)।

1. अल-बिनाया, कासिम बिन असबग के हवाले से, किताब अल-अशरीबाह, अल-मक्तबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/328।
2. हिल्यतुल औलिया, मिसअर बिन किदाम की जीवनी, 9/389, दार अल-किताब अल-अरबी, बेरूत 7/222।

وتابعه ابانعیم جعفر بن عون فرواه عن مسعر کذلک الخ وکذا تابعه قال ابن حزم صحیح خلاد بن یحییٰ عند ابی نعیم فی الحلیہ وسفین الثوری وشعبة وسفین وابراہیم ابنا عیینة رفعہ عن مسعر فقال عن النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کما فی الحلیة وبالجملة ہؤلاء اربعة عن ابن عباس منہم ابن شداد وعنہ خمسة منہم ابوعون وعنہ ستة منہم مسعر وعنہ سبعة منہم شعبة لم یذکر احد منہم والمسکر بزیادة المیم الا شعبة قال ابونعیم تفرد شعبة بلفظہ عن مسعر فیہ فقال والمسکر من کل شراب اھ فروایة الجماعة ہی الاحق بالقبول ان فرض التنافی واین التنافی فان المسکر من کل شراب او ما اسکر من کل شراب یحتمل القدر المسکر من کل شراب احتمالا جلیا واضحا فکیف یقضیٰ بالمحتمل علی المتعین۔

ابونعیم جعفر بن عون کی متابعت کی چنانچہ اس کو مسعر سے اسی طرح روایت کیا الخ ابن حزم نے کہا کہ صحیح ہے۔ خلاد بن یحییٰ نے ابونعیم کے نزدیک حلیہ میں اور سفیان ثوری، شعبہ، سفیان بن عیینہ اور ابراہیم بن عیینہ نے مسعر کے حوالے سے اس کو مرفوعاً روایت کیا، مسعر نے کہا کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے مروی ہے جیسا کہ حلیہ میں ہے۔ خلاصہ یہ ان چاروں نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کیا انہیں میں سے ابن شداد ہے جس سے پانچ حدیثیں مروی ہیں، انہیں میں سے ابوعون ہے جس سے چھ حدیثیں مروی ہیں، انہیں میں سے مسعر ہے جس سے سات حدیثیں مروی ہیں، انہیں میں سے مسعر ہے جس سے سات حدیثیں مروی ہیں، انہیں میں سے شعبہ ہے، سوائے شعبہ کے ان میں سے کسی نے بھی لفظ مسکر میم کی زیادتی کے ساتھ ذکر نہیں کیا۔ ابونعیم نے کہا کہ مسعر سے یہ روایت کرنے میں شعبہ متفرد ہے کیونکہ اس کہا کہ ہر شراب میں مسکر حرام ہے الخ اگر ان میں تنافی فرض کی جائے تو شعبہ کی بنسبت جماعت کی روایت قبولیت کی زیادہ حقدار ہے اور ان میں تنافی کہاں ہے اس لئے کہ ہر

شراب میں سے مسکر یا ہر شراب میں سے وہ جو نشہ دے وہ ہر شراب میں سے مقدارِ مسکر کا واضح احتمال رکھتی تو محتمل کے ساتھ متعین پر کیسے فیصلہ کیا جاسکتا ہے اور اللہ تعالیٰ۔

1 البنایہ بحوالہ قاسم بن اصبغ کتاب الاشربۃ المکتبۃ الامدادیۃ مکۃ المکرمۃ ۴/۳۲۸ 2 حلیۃ الاولیاء ترجمہ مسعر بن کدام ۹/۳۸۹ دار الکتاب العربی بیروت ۷/۲۲۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

Success is only from Him and steadfastness is through that success, and praise is for Allah Almighty. Indeed, Abu ‘Awn did not oppose Abu Shubarama; however, Shu‘bah, while narrating from Mis‘ar, opposed all the other people who narrated from Mis‘ar, and Mis‘ar from Abu ‘Awn, who narrated from Ibn Shaddad, and he from Ibn ‘Abbas (may Allah Almighty be pleased with them). It is surprising that Imam Ibn al-Humam followed al-Nasa’i’s statement on this and assumed that the word ‘muskir’ (intoxicant) was a scribal error. There is no success except from Allah Almighty, the All-Aware, the Subtle. All praise is for Allah, the Lord of all worlds.

Fourth Discussion: The narration of Tahawi from ‘Alqamah: I asked Ibn Mas‘ud (may Allah be pleased with him) about the saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) regarding intoxication. He said it refers to the last gulp. (1) Al-Daraqutni narrated this in his Sunan from ‘Ammar ibn Matar, who said: Jarir ibn ‘Abd al-Hamid narrated to us from al-Hajjaj, from Hammad, from Ibrahim, from ‘Alqamah, and he from ‘Abdullah, regarding the saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him and his family): ‘Every intoxicant is forbidden.’ ‘Abdullah said it refers to that last gulp which...

---

(1) Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden of Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi 2/361 Page 181 of 658

मार्गदर्शन केवल उन्हीं की ओर से है और उसी मार्गदर्शन से ही दृढ़ता है, और सारी प्रशंसा अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए है। वास्तव में, अबू औन ने अबू शुबरमा का विरोध नहीं किया; हालाँकि, शुअबा ने, मिसअर से रिवायत करते हुए, उन सभी अन्य लोगों का विरोध किया जिन्होंने मिसअर से रिवायत की थी, और मिसअर ने अबू औन से, जिन्होंने इब्न शद्दाद से रिवायत की थी, और उन्होंने इब्न अब्बास (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से। यह आश्चर्यजनक है कि इमाम इब्न अल-हुमाम ने इस पर अल-नसाई के कथन का अनुसरण किया और यह मान लिया कि 'मुस्क़िर' (नशीला) शब्द एक लेखन त्रुटि थी। अल्लाह सर्वशक्तिमान के अलावा कोई सफलता नहीं है, जो सब कुछ जानने वाला और सूक्ष्म है। सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो सभी लोकों का पालनहार है।

चौथी चर्चा: अलकवाह से तहावी की रिवायत: मैंने इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से नशा के संबंध में अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के कथन के बारे में पूछा। उन्होंने कहा कि यह आखिरी घूंट को संदर्भित करता है। (1) अल-दाराकुतनी ने इसे अपनी सुनन में अम्मार बिन मतार से रिवायत किया है, जिन्होंने कहा: हमें जरीर बिन अब्दुल हमीद ने हज्जाज से, हम्माद से, इब्राहिम से, अलकवाह से रिवायत किया, और उन्होंने अब्दुल्ला से, अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम और उनके परिवार) के इस कथन के बारे में रिवायत की: 'हर नशीली चीज़ हराम है।' अब्दुल्ला ने कहा कि यह उस आखिरी घूंट को संदर्भित करता है जिसने...

---

(1) शरह मानी अल-आसार, किताब अल-अशरबा, बाब मा युहर्रमु मिन अन-नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/361 पृष्ठ 181 / 658

وباللہ التوفیق و بہ ثبت واللہ الحمد ان اباعون لم یخالف شعبۃ عن مسعر سائر الجملۃ من مسعر وعن ابی عون وعن ابن شداد وعن ابن عباس رضی اللہ تعالی عنھم والعجب من الامام ابن الھمام کیف تبع النسائی علی ھذا الکلام وزعم ان لفظ السکر تصحیف وما التوفیق الا باللہ الخبیر اللطیف والحمدللہ رب العلمین۔

ہی کی طرف سے توفیق ہے اور اسی توفیق سے ہی ثابت قدمی ہے اور اللہ تعالیٰ ہی کے لئے حمد ہے۔ بیشک ابوعون نے ابوشبرمہ کی مخالفت نہیں کی البتہ شعبہ نے مسعر سے روایت کرتے ہوئے باقی تمام حضرات کی مخالفت کی جو انہوں نے مسعر سے کی اور مسعر نے ابو عون سے ، اس نے ابن شداد سے ، اور اس نے ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے روایت کی اور امام ابن الہمام پر تعجب ہے کہ انہوں نے اس کلام پر نسائی کی پیروی کیسے کر لی ! اور یہ گمان کیا کہ لفظ 'مُسکر' غلط ہے اور نہیں ہے توفیق مگر اللہ تعالیٰ سے جو خبر رکھنے والا باریک بین ہے ، اور سب تعریفیں اس اللہ کے لئے ہیں جو سب جہانوں کا پروردگار ہے۔

الرابع: حدیث الطحاوی عن علقمۃ سالت ابن مسعود عن قول رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم فی السکر قال الشربۃ الاخیرۃ ۱ رواہ الدار قطنی فی سننہ عن عمار بن مطرثنا جریر بن عبدالحمید عن الحجاج عن حماد عن ابراھیم عن علقمۃ عن عبداللہ فی قولہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کل مسکر حرام قال عبداللہ ھي الشربۃ التی

چوتھی بحث: طحاوی کی سند علقمہ سے کہ میں نے ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے نشہ سے متعلق قول کے بارے میں سوال کیا تو انہوں نے کہا وہ

آخری گھونٹ ہے۔ اس کو دارقطنی نے اپنی سنن میں عمار بن مطر سے روایت کیا، عمار نے کہا ہمیں جریر بن عبد الحمید نے حجاج سے، اس نے حماد سے، اس نے ابراہیم سے اس نے علقمہ سے ، اور اس نے عبداللہ سے رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم کے اس قول کے بارے میں حدیث بیان کی کہ ہر نشہ آور حرام ہے ، عبداللہ نے کہا کہ وہ آخری گھونٹ ہے جس نے تجھے

---

۱ شرح معانی الآثار کتاب الاشربة باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۳۶۱ Page 181 of 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Text Column] ...intoxicated you. Then he (ad-Darqutni) narrated from Ammar ibn Matar, from Shurayk, from Abu Hamzah, from Ibrahim, quoting the words of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Every intoxicant is forbidden." He said, "It is the drink that intoxicated you." He said, "This is more authentic than the one before it, and no one except al-Hajjaj narrated its chain. There is disagreement regarding him, and Ammar ibn Matar is weak, and Hajjaj is weak. It is only the statement of Ibrahim al-Nakha'i." Then he cited from Ibn al-Mubarak that he mentioned the hadith of Ibn Mas'ud in his presence: "Every intoxicant is forbidden, it is the drink that intoxicates you." He said, "This hadith is void (batil)." [1] End. The researcher in al-Fath followed him. I say: The chain of al-Tahawi is: Ibn Abi Dawud narrated to us, from Na'im and others, from Hajjaj, from Hammad [2] etc. And it does not contain Ammar, as you see. And al-Hajjaj is Ibn Arta'ah, who is among the narrators of Muslim and the four (Sunan books). Even though he was among the teachers of Shu'bah, and Shu'bah's strictness in piety and precaution is well-known, he used to say, "Write from Hajjaj ibn Arta'ah and Ibn Ishaq."

[Urdu Text Column] ...gave intoxication. Then ad-Darqutni described its chain from Ammar ibn Matar, from Shurayk, from Abu Hamzah, from Ibrahim, that the saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that "every intoxicant is forbidden," he said it is that last sip which gave you intoxication. ad-Darqutni said this chain is more authentic than the first one, except that no one besides Hajjaj mentioned its chain, and there is disagreement in narration from him. Ammar ibn Matar is weak, this is the saying of Ibrahim al-Nakha'i. Then it was extracted from Ibn al-Mubarak that the hadith of Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) was mentioned to him: "Every intoxicant is forbidden" means the sip that gave you intoxication, so Ibn al-Mubarak said this hadith is void (batil). End. And the researcher in Fath followed him. I say: (I say) the chain of Tahawi is that Ibn Dawud narrated the hadith to us, they said Na'im etc. narrated the hadith to us, they said Hajjaj informed us from Hammad etc. In this, as you saw, Ammar is not there and that Hajjaj is Ibn Arta'ah who is from the narrators of Muslim and the authors of the four Sunan. Although he is from the teachers of Shu'bah, and Shu'bah's strictness in piety and precaution is known, he used to say, "Write from Hajjaj ibn Arta'ah and Ibn Ishaq."

[Footnotes] 1. Sunan al-Darqutni, Book of Drinks, etc., Hadith 4523 and 25, Dar al-Mahasin for Printing, Cairo, 2/250 and 251. 2. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks,

etc., Chapter on what is forbidden from Nabidh, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/361.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी पाठ कॉलम] ...तुम्हें नशा दिया। फिर उन्होंने (अद-दारक़ुत्नी) अम्मर बिन मतर से, उन्होंने शरीक से, उन्होंने अबू हमज़ा से, उन्होंने इब्राहिम से सनद बयान की कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फरमान है: "हर नशा करने वाली चीज़ हराम है।" उन्होंने कहा, "यह वह पेय है जिसने तुम्हें नशा दिया।" उन्होंने कहा, "यह पहले वाली से ज़्यादा सही है, और हज्जाज के अलावा किसी ने इसकी सनद बयान नहीं की। उनके बारे में मतभेद है, और अम्मर बिन मतर कमज़ोर हैं, और हज्जाज कमज़ोर हैं। यह केवल इब्राहिम अल-नख़ई का कथन है।" फिर इब्न अल-मुबारक से उद्धृत किया गया कि उनके पास इब्न मसूद की हदीस का ज़िक्र किया गया: "हर नशा करने वाली चीज़ हराम है, यह वह पेय है जो तुम्हें नशा देता है।" तो उन्होंने कहा, "यह हदीस बातिल (अमान्य) है।" [1] समाप्त। और अल-फ़तह के शोधकर्ता ने उनका अनुसरण किया। मैं कहता हूँ: अल-तहवी की सनद यह है: हमें इब्न अबी दाऊद ने हदीस सुनाई, उन्होंने कहा कि हमें नईम और अन्य लोगों ने सुनाई, उन्होंने कहा कि हमें हज्जाज ने हम्माद [2] आदि से खबर दी। और इसमें अम्मर नहीं हैं जैसा कि आप देखते हैं। और अल-हज्जाज, इब्न अरताह हैं जो मुस्लिम और चार (सुनन ग्रंथों) के रावी (वर्णनकर्ता) में से हैं। भले ही वह शुबा के उस्तादों में से थे, और शुबा की परहेज़गारी और एहतियात में सख्ती जगज़ाहिर है, वह कहा करते थे, "हज्जाज बिन अरताह और इब्न इसहाक से लिख लिया करो।"

[उर्दू पाठ कॉलम] ...नशा दिया। फिर दारक़ुत्नी ने इसका इस्नाद अम्मर बिन मतर से बयान किया, उन्होंने शरीक से, उन्होंने अबू हमज़ा से, उन्होंने इब्राहिम से कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम का कौल कि हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है, फ़रमाया वह आख़िरी घूँट है जिसने तुझे नशा दिया। दारक़ुत्नी ने कहा यह पहली सनद से ज़्यादा सही है, सिवाय इसके कि हज्जाज के किसी ने इसका इस्नाद बयान नहीं किया, और इससे रिवायत में इख़्तिलाफ़ है। अम्मर बिन मतर ज़ईफ़ (कमज़ोर) हैं, यह इब्राहिम नख़ई का कौल है। फिर इब्न अल-मुबारक से इसकी तख़रीज की गई कि उनके पास हदीस इब्न मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु कि "हर मुसकिर (नशा लाने वाला) हराम है" से मुराद वह घूँट है जिसने तुझे नशा दिया, तो इब्न अल-मुबारक ने कहा यह हदीस बातिल है। और इसकी पैरवी मुहक़्क़िक़ (शोधकर्ता) ने फ़तह में की। अक़ूल: (मैं कहता हूँ) तहवी की सनद यह है कि हमें इब्न दाऊद ने हदीस बयान की उन्होंने कहा कि हमें नईम वग़ैरह ने हदीस बयान की, उन्होंने कहा हमें हज्जाज ने हम्माद से ख़बर दी अल-ख़ इसमें जैसा कि तूने देखा अम्मर नहीं है और

हज्जाज वह इब्न अरताह है जो मुस्लिम और अस्हाबे सुनन अरबा के रिजाल में से है। वह अगरचे शुबा के श्यूख़ (उस्तादों) में से है। और शुबा के तक़वा व एहतियात में सख़्ती जानी हुई है, कहा करते थे हज्जाज बिन अरताह और इब्न इसहाक से लिख लिया करो।

[पादलेख] 1. सुनन अल-दारक़ुत्नी, किताब अल-अशरबा व ग़ैरुहा, हदीस 4523 और 25, दार अल-महासिन मुद्रणालय, काहिरा, 2/250 और 251। 2. शरह मआनी अल-आसार, किताब अल-अशरबा व ग़ैरुहा, बाब मा युहर्रमु मिन अन-नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/361।

पृष्ठ 182 / 658

[Arabic Column] اسكرتك ثم اسند عن عمار بن مطر ثنا شريك عن ابی حمزة عن ابراهيم قوله صلی الله تعالی علیه وسلم كل مسكر حرام قال هی الشربة التي اسكرتك قال هذا اصح من الذی قبله ولم يسنده غير الحجاج واختلف عنه وعمار بن مطر ضعيف وحجاج ضعيف وانما هو من قول ابراهيم النخعی ثم اخرج عن ابن المبارك انه ذكر عنده حديث ابن مسعود كل مسكر حرام هی الشربة التی تسكرك فقال هذا حديث باطل ۱ اه وتبعه المحقق فی الفتح،اقول:سند الطحاوی حدثنا ابن ابی داؤد ثنا نعيم وغيره انا حجاج عن حماد ۲ الخ وليس فيه عمار كما ترى و الحجاج هو ابن ارطاة من رجال مسلم والاربعة وهو وان كان من شيوخ شعبة وشعبة من قد علم في شدة ورعه واحتياطه وقد كان يقول اكتبوا

[Urdu Column] نشہ دیا۔ پھر دار قطنی نے اس کا اسناد بیان کیا عمار بن مطر سے، اس نے شریک سے ، اس نے ابو حمزہ سے، اس نے ابراہیم سے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم کا قول کہ ہر نشہ آور حرام ہے، فرمایا وہ آخری گھونٹ ہے جس نے تجھے نشہ دیا ۔ دار قطنی نے کہا یہ پہلی سند سے زیادہ صحیح ہے ، سوائے حجاج کہ کسی نے اس کا اسناد بیان نہیں کیا، اور اس سے روایت میں اختلاف ہے۔ عمار بن مطر ضعیف ہے ، یہ ابراہیم نخعی کا قول ہے۔ پھر ابن المبارک سے اس کی تخریج کی کہ اس کے پاس حدیث ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنہ کہ " ہر مسکر حرام ہے" سے مراد وہ گھونٹ ہے جس نے تجھے نشہ دیا، تو ابن المبارک نے کہا یہ حدیث باطل ہے اھ اور اس کی پیروی کی محقق نے فتح میں۔ اقول: (میں کہتا ہوں) طحاوی کی سند یہ ہے کہ ہمیں ابن داؤد نے حدیث بیان کی انہوں نے کہا کہ ہمیں نعیم وغیرہ نے حدیث بیان کی، انہوں نے کہا ہمیں حجاج نے حماد سے خبر دی الخ اس میں جیسا کہ تو نے دیکھا عمار نہیں ہے اور حجاج وہ ابن ارطاۃ ہے جو مسلم اور اصحاب سنن اربعہ کے رجال میں سے ہے۔ وہ اگر چہ شعبہ کے

شیوخ میں سے ہے۔ اور شعبہ کے تقویٰ و احتیاط میں سختی جانی ہوئی ہے کہا کرتے تھے حجاج بن ارطاۃ اور ابن اسحاق سے لکھ لیا کرو

[حواشی] ۱ سنن الدارقطنی کتاب الاشربۃ و غیرھا حدیث ۴۵۲۳ و ۲۵ دارالمحاسن للطباعۃ القاھرہ ۲ / ۲۵۰ و ۲۵۱ ۲ شرح معانی الآثار کتاب الاشربۃ وغیرھا باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۳۶۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Left Column - Arabic Text] Regarding Hajjaj ibn Artat and ibn Ishaq, they are both memorizers (of Hadith). [1]Indeed, more than one among them, including Al-Thawri and Abu Hatim, have praised him, except that he frequently practiced 'tadlīs' (obfuscation of a narrator). Al-Dhahabi said that what is mostly criticized about him is tadlīs[2]. Abu Hatim said he practices tadlīs through weak narrators[3]. So the Hadith, although it is not authentic from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) as Abdullah stated, it is authentic from Ibrahim as we have previously mentioned from Musnad al-Imam al-A'zam on the authority of Hammad from him. Therefore, it was not appropriate for Abu Abd al-Rahman to say it is not as Abu 'Awn says, because we do not understand their prohibition of the last drink and their permissibility of what preceded it as an excuse, saying: there is no disagreement among scholars that the intoxicant in its entirety does not occur on the last drink and not on the first and the second after it. I say: What do you think if musk, ambergris, saffron, and their likes do not intoxicate?

[Right Column - Urdu Translation] Because they both are memorizers. Also, several Imams have praised him, including Thawri and Abu Hatim, except that he practices tadlīs excessively. Dhahabi said that mostly the thing for which he is blamed is tadlīs. Abu Hatim said he practices tadlīs and is among the weak. So this Hadith, although not authentic from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him) as Abdullah said, but is authentic from Ibrahim as we have already mentioned with reference to Musnad Imam al-A'zam that Hammad narrated from Ibrahim. Therefore, Abu Abd al-Rahman should not have said that Ibn 'Awn's statement is not correct, because declaring their last sip as forbidden and the sips before it as permissible is not understandable to us, but Abu Abd al-Rahman, while explaining the reason, said that the effect of an intoxicant on the last sip and not on the first and second, and not being on the first and second is not correct from a scientific point of view. I say: (I say) what do you think about musk, ambergris, saffron and other such things?

[Footnotes] [1] Mizan al-I'tidal, biography of Hajjaj bin Artat, 2/176, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/460. [2] Mizan al-I'tidal, biography of Hajjaj bin Artat, 2/176, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/460. [3] Tahdhib al-Tahdhib, biography of Hajjaj bin Artat, 325, Dairat al-Ma'arif al-Nizamiyya, 2/197.

Page 183 of 658

फतावा रज़विया जिल्द 25

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] हज्जाज इब्न अरतात और इब्न इशाक के बारे में, वे दोनों हाफिज़ (हदीस के ज्ञाता) हैं। [1]वास्तव में, उनमें से अल-थौरी और अबू हातिम सहित एक से अधिक इमामों ने उनकी प्रशंसा की है, सिवाय इसके कि वे 'तदलीस' (एक कथावाचक को छिपाना) का बहुत अभ्यास करते थे। अल-धहाबी ने कहा कि उनके बारे में जिसकी सबसे अधिक आलोचना की जाती है, वह तदलीस[2] है। अबू हातिम ने कहा कि वह कमजोर कथावाचकों[3] के माध्यम से तदलीस करते हैं। इसलिए हदीस, हालांकि इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से प्रामाणिक नहीं है जैसा कि अब्दुल्ला ने कहा, लेकिन यह इब्राहिम से प्रामाणिक है जैसा कि हमने पहले मुसनद अल-इमाम अल-आज़म से उनके माध्यम से हम्माद के अधिकार पर उल्लेख किया है। इसलिए, अबू अब्द अल-रहमान के लिए यह कहना उचित नहीं था कि यह वैसा नहीं है जैसा अबू औन कहते हैं, क्योंकि हम अंतिम घूँट के उनके निषेध और उससे पहले के घूँटों की उनकी अनुमति को एक बहाने के रूप में नहीं समझते हैं, यह कहते हुए: विद्वानों के बीच कोई असहमति नहीं है कि पूरी तरह से नशा अंतिम घूँट पर नहीं होता है और उसके बाद पहले और दूसरे पर नहीं होता है। मैं कहता हूँ: आपका क्या विचार है यदि कस्तूरी, अम्बर, केसर और उनके जैसी अन्य वस्तुएं नशा नहीं करती हैं?

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] क्योंकि वे दोनों हाफिज़ हैं। साथ ही, कई इमामों ने उनकी प्रशंसा की है, जिनमें थौरी और अबू हातिम शामिल हैं, सिवाय इसके कि वे अत्यधिक तदलीस करते हैं। धहाबी ने कहा कि अधिकतर वह चीज़ जिसके लिए उन पर दोष लगाया जाता है, वह तदलीस है। अबू हातिम ने कहा कि वे तदलीस करते हैं और कमज़ोरों में से हैं। तो यह हदीस, यद्यपि अब्दुल्ला के कहे अनुसार इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से प्रामाणिक नहीं है, लेकिन इब्राहिम से प्रामाणिक है जैसा कि हमने पहले ही मुसनद इमाम अल-आज़म के संदर्भ में उल्लेख किया है कि हम्माद ने इब्राहिम से वर्णन किया है। इसलिए, अबू अब्द अल-रहमान को यह नहीं कहना चाहिए था कि इब्न औन का कथन सही नहीं है, क्योंकि उनके अंतिम घूँट को हराम और उससे पहले के घूँटों को हलाल घोषित करना हमें समझ में नहीं आता, लेकिन अबू अब्द अल-रहमान ने कारण बताते हुए कहा कि अंतिम घूँट पर नशीले पदार्थ का प्रभाव होना और पहले और दूसरे पर नहीं होना, और पहले और दूसरे पर न होना वैज्ञानिक दृष्टिकोण से सही नहीं है। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) कस्तूरी, अम्बर, केसर और ऐसी अन्य चीज़ों के बारे में आपका क्या विचार है?

[पादलेख] [1] मिज़ान अल-इतिदाल, हज्जाज बिन अरतात की जीवनी, 2/176, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/460। [2] मिज़ान अल-इतिदाल, हज्जाज बिन अरतात की जीवनी, 2/176, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/460। [3] तहज़ीब अल-तहज़ीब, हज्जाज बिन अरतात की जीवनी, 325, दायरात अल-मआरिफ अल-निज़ामिया, 2/197।

[بایاں کالم - عربی عبارات] عن حجاج ابن ارطاۃ وابن اسحٰق فانهما حافظان [1]وقد اثنی علیه غیر واحد منهم الثوری وابوحاتم بید انه کثیر التدلیس قال الذهبی اکثر ما نقم علیه التدلیس[2]، وقال ابو حاتم یدلس عن ضعفاء[3] فالحدیث وان لم یصح عن ابن مسعود رضی اللہ تعالی عنه کما قاله عبد اللہ لکنه قد صح عن ابراهیم کما قدمناه عن مسند الامام اعظم عن حماد عنه، فما کان ینبغي لابي عبد الرحمٰن ان یقول لیس کما یقول ابوعون، لانفهم بتحریمهم آخر الشربة و تحلیلهم ما تقدمها اماماً تعلل به قائلا لا خلاف بین العلم ان المسکر بکلیته لا یحدث علی الشربة الأخر دون الاولی والثانیة بعدها۔ اقول: ارایت اذا کان لا یسکر المسك والعنبر والزعفران واشباهها

[دایاں کالم - اردو ترجمہ] کیونکہ وہ دونوں حافظ ہیں۔ نیز متعدد ائمہ نے اس کی تعریف کی جن میں ثوری اور ابوحاتم شامل ہیں سوائے اس کے کہ وہ تدلیس میں کثرت کرتا ہے۔ ذہبی نے کہا اکثر اس پر جس شیئ میں ملامت کی جاتی ہے وہ تدلیس ہے۔ ابو حاتم نے کہا وہ تدلیس کرتا ہے اور ضعفاء میں سے ہے۔ تو یہ حدیث اگر چہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے صحیح نہیں جیسا کہ عبد اللہ نے کہا مگر ابراہیم سے صحیح ہے جیسا کہ ہم مسند امام اعظم کے حوالے سے ذکر کر چکے ہیں کہ حماد نے ابراہیم سے روایت کی۔ لہٰذا ابو عبد الرحمٰن کو ایسا نہیں کہنا چاہئے تھا کہ ابن عون کا کہنا درست نہیں کیونکہ ان کا آخری گھونٹ کو حرام اور اس سے پہلے والے گھونٹ کو حلال قرار دینا ہمیں سمجھ نہیں آتا لیکن ابو عبدالرحمٰن کا وجہ بیان کرتے ہوئے یہ کہنا کہ مسکر کے آخری گھونٹ پر اثر انداز ہونا اور پہلے اور دوسرے پر نہ ہونا اور پہلے اور دوسرے پر نہ ہونا علمی اعتبار سے یہ فرق درست نہیں ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) تیرا کیا خیال ہے کہ کستوری، عنبر، زعفران اور ان جیسی دیگر اشیاء

[حواشی] [1] میزان الاعتدال ترجمہ حجاج بن ارطاۃ ۲/ ۱۷۶ دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۴۶۰ [2] میزان الاعتدال ترجمہ حجاج بن ارطاۃ ۲/ ۱۷۶ دارالمعرفۃ بیروت ۱/ ۴۶۰ [3] تہذیب التہذیب ترجمہ حجاج بن ارطاۃ ۳۲۵ دائرۃ المعارف النظامیہ ۲/ ۱۹۷

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Arabic Column Text]: ...unless it reaches, for example, ten grains. So if a man consumes one grain, has he consumed something forbidden? If you say yes, you have made a grave statement. And if you say no, we say: then what if he consumes more until it reaches nine? You must say that all are permissible. We say: tell us then, if he consumes the tenth and becomes intoxicated, if you say it is still permissible now, you have made a grave statement. And if you say it is forbidden, you have ruled against yourself. There is no doubt that intoxication only comes from the sum total, but the prohibition is for the last bite, not the first and those following it (i.e., the nine). Whoever knows that the effect—and that is the prohibition resulting from intoxication—only manifests upon the realization of the final part of the cause, has understood the purpose and will not be led astray by illusions. By this explanation, and praise be to Allah, the error of what Al-Shawkani alluded to in 'Nayl al-Awtar', quoting from Al-Tabari, has become clear. His text says: It is said to them (i.e., our critics, may Allah be pleased with them): Tell us about the drink followed by intoxication, was it that which intoxicated...

[Urdu Column Text]: For example, if they do not intoxicate until they equal ten ratti. When a person eats one ratti's worth of them, did he eat something forbidden? If you say yes, then you have said a very big thing, and if he says no, then we will say what is the ruling if he eats a second ratti, until it reaches nine. There is no escape for you but to say that all of them are permissible. Then we will say, tell us if he eats the tenth ratti and gets intoxicated, then what is the ruling now? If you say it is still permissible, then you have said a very big thing. And if you say it is forbidden, then you have given a decision against yourself. There is no doubt that intoxication came from this whole collection, but the prohibition is on eating the last ratti, not on the first and the ones after it, which are nine. One who understands that the effect, which is that prohibition whose cause is intoxication, is an effect of the full ten rattis, but its realization occurred at the time of the realization of the last part of the cause, then he has recognized the objective. Illusion will not mislead him. Al-Hamdulillah (Praise be to Allah), from this explanation, the overstepping of Shawkani in 'Nayl al-Awtar' became apparent, whereas he is quoting from Tabari, which he clarified, that it will be said to them (our Imams), tell us about that sip after which intoxication came, that did he, without the previous sips...

Page 184 of 658

फ़तवा रज़विया, खंड 25

[अरबी कॉलम का पाठ]: ...जब तक कि वह उदाहरण के लिए दस दानों तक न पहुँच जाए। तो यदि कोई व्यक्ति एक दाना खाता है, तो क्या उसने हराम खाया है? यदि आप हाँ कहते हैं, तो आपने एक बहुत बड़ी बात कह दी है। और यदि आप नहीं कहते हैं, तो हम कहेंगे: तो क्या होगा यदि वह और खाए यहाँ तक कि नौ तक पहुँच जाए? आपको उन सभी को हलाल कहना ही होगा। हम कहते हैं: तो हमें बताएं यदि वह दसवां खाता है और उसे नशा हो जाता है, यदि आप कहते हैं कि यह अब भी हलाल है, तो आपने एक बहुत बड़ी बात कह दी है। और यदि आप कहते हैं कि यह हराम है, तो आपने अपने ही विरुद्ध निर्णय दे दिया है। इसमें कोई संदेह नहीं है कि नशा केवल कुल योग से आया है, लेकिन निषेध केवल अंतिम कौर के लिए है, न कि पहले और उसके बाद वाले (अर्थात नौ) के लिए। जो कोई यह जानता है कि प्रभाव—और वह नशे से उत्पन्न होने वाला निषेध है—केवल कारण के अंतिम भाग के सिद्ध होने पर ही प्रकट होता है, उसने उद्देश्य को समझ लिया है और भ्रम उसे गुमराह नहीं करेगा। इस स्पष्टीकरण से, और अल्लाह की स्तुति हो, अल-शौकानी ने 'नैल अल-अवतार' में अल-तबरी से जो उद्धृत किया था, उसकी त्रुटि स्पष्ट हो गई है। उनके पाठ में कहा गया है: उनसे कहा जाता है (अर्थात हमारे आलोचकों से, अल्लाह उन पर प्रसन्न हो): हमें उस पेय के बारे में बताएं जिसके बाद नशा आता है, क्या यह वही था जिसने नशा किया...

[उर्दू कॉलम का पाठ]: उदाहरण के लिए, यदि वे तब तक नशा न दें जब तक वे दस रत्ती के बराबर न हो जाएं। जब किसी व्यक्ति ने उनमें से एक रत्ती के बराबर खाया, तो क्या उसने हराम खाया? यदि आप कहेंगे कि हाँ, तो आपने बहुत बड़ी बात कह दी, और यदि वह कहे कि नहीं, तो हम कहेंगे कि क्या हुक्म है यदि वह दूसरी रत्ती खा ले, यहाँ तक कि नौ तक पहुँच जाए। आपके लिए इससे छुटकारा नहीं है कि आप उन सबके हलाल होने का कथन करें। फिर हम कहेंगे कि बताओ यदि वह दसवीं रत्ती खाए और नशा आ जाए, तो अब क्या हुक्म है? यदि आप कहें कि अब भी हलाल है, तो आपने बहुत बड़ी बात कह दी। और यदि कहे कि हराम है, तो खुद अपने खिलाफ आपने फैसला दे दिया। इसमें कोई शक नहीं कि नशा इस पूरे संग्रह से आया है, लेकिन हुरमत (निषेध) आखिरी रत्ती खाने पर है, न कि पहली और उसके बाद वालियों पर जो कि नौ हैं। जिसने यह समझा कि मलूल (प्रभाव) जो कि वह हुरमत है जिसकी इल्लत (कारण) नशा है, वह मलूल पूरी दस रत्तियाँ हैं, मगर उसका तहक़्क़ुक़ (सिद्धि) इल्लत के आखिरी जुज़ के तहक़्क़ुक़ के वक्त हुआ, तो उसने मक़सद को पहचान लिया। वहम उसे नहीं बहकाएगा। अल्हम्दुलिल्लाह, इस तक़रीर (व्याख्या) से शौकानी का 'नैल अल-

अवतार' में हद से तजावुज़ (अतिरेक) करना ज़ाहिर हो गया, हालाँकि वह तबरी से नक़्ल (उद्धृत) करने वाला है जिसकी उसने तसरीह (स्पष्टीकरण) की कि उन (हमारे इमामों) को कहा जाएगा कि उस घूंट के बारे में बताओ जिसके बाद नशा आया है कि क्या उसने माक़बल (पिछले) घूंटों के बिना...

[عربی کالم کا متن]: الا اذا بلغ عشر حبات مثلاً فاذا تناول رجل حبة فهل تناول الحرام فان قلت نعم فقد اعظمت القول وان قلت لا قلنا فان تناول اخرى حتى بلغ تسعاً فلابد ان تقول في الكل بالحل قلنا فاخبرنا اذا تناول العاشرة فسكر فان قلت الآن ايضا حل فقد اعظمت القول وان قلت حرم فقد قضيت على نفسك ولاشك ان السكر انما اتى للمجموع لكن الحرمة انما هي للأكلة الاخيرة دون الاولى والتي تليها ای تسع و من عرف ان المعلول و هي الحرمة المعلولة بالكسر المعلول بالعشر انما يتحق عند تحقق الجزء الاخير من اجزاء العلة عرف المرام و لم تذهب به الاوهام ۔ وبهذا التقرير ولله الحمد تبين ازهاق ما لمع به الشوكانی في نيل الاوطار ناقلاً عن الطبرى ما نصه يقال لهم (ای لائمنا رضی اللہ تعالیٰ عنهم) اخبرونا عن الشربة التي يعقبها السكر اهی التي اسكرت

[اردو کالم کا متن]: مثلاً اگر نشہ نہ دیں جب تک وہ دس رتی کے برابر نہ ہو جائیں۔ جب کسی شخص نے ان میں سے ایک رتی کے برابر کھایا تو کیا اس نے حرام کھایا، اگر کہو گے کہ ہاں تو تونے بہت بڑی بات کہہ دی اور اگر کہے کہ نہیں تو ہم کہیں گے کہ اگر دوسری رتی کھائی تو کیا حکم ہے یہاں تک کہ نو تک پہنچ جائے۔ تیرے لئے اس سے چھٹکارا نہیں کہ تو ان سب کے حلال ہونے کا قول کرے۔ پھر کہیں گے کہ بتاؤ اگر وہ دسویں رتی کھائے اور نشہ آجائے تو اب کیا حکم ہے۔ اگر تو کہے کہ اب بھی حلال ہے تو تم نے بہت بڑی بات کہہ دی۔ اور اگر کہے کہ حرام ہے تو خود اپنے خلاف تونے فیصلہ دے دیا۔ اس میں کوئی شک نہیں نشہ اس مجموعے سے آیا ہے لیکن حرمت آخری رتی کو کھانے پر ہے نہ کہ پہلی اور اس کے بعد والیوں پر جو کہ نو ہیں۔ جس نے یہ سمجھا کہ معلول جو کہ وہ حرمت ہے جس کی علت نشہ ہے وہ معلول پوری دس رتیاں ہیں مگر اس کا تحقق علت کی آخر جزء کے تحقق کے وقت ہوا تو اس نے مقصد کو پہچان لیا۔ اس کو

وہم نہ بہکائے گا۔ الحمد للہ اس تقریر سے شوکانی کا نیل الاوطار میں حد سے تجاوز کرنا ظاہر ہوگیا دراں حالیکہ وہ طبری سے نقل کرنے والا ہے جس کی اس نے تصریح کی کہ ان (ہمارے ائمہ) کو کہا جائے گا کہ اس گھونٹ کے بارے میں بتاؤ جس کے بعد نشہ آیا ہے کہ کیا اس نے ماقبل والے گھونٹوں کے بغیر

Fatawa Razawiya Volume 25

[Arabic Column]: ...its owner without what preceded of the drink, or did it intoxicate by joining with what preceded, with each sip taking its share of intoxication? If they say: 'The intoxication was only caused by the last drink, after which mental confusion was found,' it is said to them: 'Was this one that caused it anything other than a part of the drinks preceding it, in that if it were alone without those before it, it would not have been intoxicating by itself? Rather, it intoxicated by joining together and the union of their actions, so the intoxication occurred from all of them.' [End]. Indeed, this reasoning applies in all its aspects to the tenth grain of musk and its likes. The illusion only arose from the lack of distinction between the final part and the rest of the preceding incomplete causes. Likewise, by the praise of Allah, the argument embellished by ash-Shawkani under the hadith 'Every drink that intoxicates is forbidden' has been exposed as hollow, where he said: 'Drink (wine) is a generic noun, which necessitates that the prohibition returns to the entire genus, just as it is said: "This food is satiating" or "Water is thirst-quenching," intending by it the genus, and every part of it performs that action. Thus, a morsel satiates a sparrow, and what is larger than it satiates what is larger than a sparrow.'

[Urdu Column]: ...intoxicated, or did it intoxicate by combining with the previous sips, and every sip has a share in causing intoxication? If they say that the last sip caused the intoxication, after which mental impairment occurred, they will be told that this last sip is just like the previous sips in the sense that if it were separate from them, it would not have caused intoxication alone. It caused intoxication by being combined with the previous sips; hence, it is proven that intoxication arose from the collection of all those sips. Indeed, this same reasoning applies to all cases along with musk and other similar items. The illusion arose only because no distinction was made between the final part and the remaining preceding incomplete causes. Similarly, Al-Hamdulillah, this discourse of Shawkani under the hadith 'Every drink that intoxicates is forbidden' has also become tarnished, which he had embellished by saying that 'wine' is a generic noun which demands that the prohibition returns to the whole genus, just as it is said 'food is satiating' and 'water is thirst-quenching.' Here, food and water mean the genus, and every part of the genus performs the action of the genus. Therefore, one morsel of food fills a sparrow's stomach, and a larger quantity fills an animal larger than a sparrow.

[1] Nail al-Awtar, Kitab al-Ashriba, Bab Ma Yuttakhadh Minhu al-Khamr etc., Mustafa al-Babi, Egypt, 8/202. Page 185 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी कॉलम]: ...उसका मालिक शराब के पिछले हिस्से के बिना, या क्या उसने पिछले हिस्से के साथ मिलकर नशा किया, जबकि प्रत्येक घूँट ने नशे में अपना हिस्सा लिया? यदि वे कहें: 'नशा केवल अंतिम पेय के कारण हुआ, जिसके बाद मानसिक भ्रम पाया गया,' तो उनसे कहा जाएगा: 'क्या यह जिसने इसे उत्पन्न किया, अपने से पहले के पेयों के हिस्से के अलावा कुछ और था, इस अर्थ में कि यदि यह उनके बिना अकेला होता, तो यह स्वयं नशीला नहीं होता? बल्कि, इसने एक साथ जुड़ने और उनके कार्यों के मिलन से नशा किया, इसलिए नशा उन सभी से उत्पन्न हुआ।' [समाप्त]। वास्तव में, यह तर्क कस्तूरी के दसवें दाने और उसके समान चीज़ों पर अपने सभी पहलुओं में लागू होता है। भ्रम केवल अंतिम भाग और शेष पिछले अपूर्ण कारणों के बीच अंतर की कमी से उत्पन्न हुआ। इसी प्रकार, अल्लाह की प्रशंसा से, हदीस 'हर पेय जो नशा दे वह हराम है' के तहत अल-शौकानी द्वारा सजाया गया तर्क खोखला साबित हो गया है, जहाँ उन्होंने कहा था: 'पेय (शराब) एक जातिवाचक संज्ञा है, जो यह आवश्यक बनाती है कि निषेध पूरी जाति पर लागू हो, जैसा कि कहा जाता है: "यह भोजन तृप्त करने वाला है" या "पानी प्यास बुझाने वाला है," जिससे उनका तात्पर्य जाति से है, और उसका प्रत्येक भाग वह कार्य करता है। इस प्रकार, एक निवाला एक गौरैया को तृप्त करता है, और जो उससे बड़ा है वह गौरैया से बड़े जीव को तृप्त करता है।'

[उर्दू कॉलम]: ...नशा दिया, या पहले के घूँटों के साथ मिलकर नशा दिया और हर घूँट का नशा देने में हिस्सा है? यदि वे कहें कि अंतिम घूँट ने नशा दिया है जिसके बाद उसकी बुद्धि में दोष आया, तो उनसे कहा जाएगा कि यह अंतिम घूँट पहले वाले घूँटों की तरह ही है इस बात में कि अगर यह उनसे अलग होता, तो यह अकेले नशा नहीं देता। इसने पहले वाले घूँटों के साथ मिलकर नशा दिया है; अतः सिद्ध हुआ कि नशा उन सभी घूँटों के योग से उत्पन्न हुआ है। वास्तव में, यही तर्क कस्तूरी और ऐसी अन्य चीज़ों के साथ भी लागू होता है। भ्रम केवल इसलिए उत्पन्न हुआ क्योंकि अंतिम भाग और शेष पूर्ववर्ती अपूर्ण कारणों के बीच अंतर नहीं किया गया। इसी प्रकार, अल्हम्दुलिल्लाह, हदीस 'हर पेय जो नशा दे वह हराम है' के तहत शौकानी का यह कथन भी फीका पड़ गया है, जिसे उन्होंने इस तरह सजाया था कि 'शराब' एक जातिवाचक संज्ञा है जो यह माँग करती है कि प्रतिबंध पूरी जाति पर लागू हो, जैसा कि कहा जाता है 'भोजन पेट भरने वाला है' और 'पानी प्यास बुझाने वाला है।' यहाँ भोजन और पानी से तात्पर्य पूरी जाति से है, और जाति का हर हिस्सा जाति वाला कार्य करता है।

इसलिए, भोजन का एक निवाला चिड़िया का पेट भर देता है, और उससे अधिक मात्रा चिड़िया से बड़े जानवर का पेट भर देती है।

---

[1] नैल अल-औतार, किताब अल-अशरबा, बाब मा युत्तखज़ मिन्हु अल-खम्र आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 8/202। पृष्ठ 185 का 658

[Arabic Column]: صاحبها دون ماتقدم من الشراب ام اسكرت باجتماعها مع ما تقدم واخذت كل شربت بحظها من الاسكار فان قالوا انما احدث له السكر الشربة الآخرة التى وجد خبل العقل عقبها قيل لهم وهل هذه التى احدثت له ذالك الا كبعض ما تقدم من الشربات قبلها في انها لو انفردت دون ما قبلها كانت غير مسكرة وحدها، وانما انما اسكرت باجتماعها واجتماع عملها فحدث عن جميعها السكر اهـ فان التقرير بحذا فيره جار فى الحبة العاشرة من المسك ونظرائه والوهم انما نشاء من عدم الفرق بين الجزء الاخير وبين سائر العلل الناقصة المقدمة عليه وكذا استبان بحمد الله انخساف مازوق به الشوكاني تحت حديث "كل شراب اسكر فهو حرام" بقوله ان الشراب اسم جنس فيقتضى ان يرجع التحريم الى الجنس كله كما يقال هذا الطعام مشبع الماء مرو و يريد به الجنس وكل جزء منه يفعل ذلك الفعل، فاللقمة تشبع العصفور وما هو اكبر منها يشبع ما هو اكبر من العصفور

[Urdu Column]: نشہ دیا یا ما قبل والے گھونٹوں کے ساتھ مجتمع ہو کر نشہ دیا اور ہر گھونٹ کا نشہ دینے حصہ ہے، اگر وہ کہیں کہ اس کو نشہ آخری گھونٹ نے دیا ہے جس کے بعد اس کی عقل میں خلل واقع ہوا تو ان کو کہا جائے گا کہ یہ آخری پہلے والے گھونٹوں کی طرح ہی ہے اس بات میں کہ اگر یہ ان سے منفرد ہوتا تو اکیلے نشہ نہ دیتا۔ اس نے ما قبل والے گھونٹوں کے ساتھ مجتمع ہو کر نشہ دیا ہے، لہذا ثابت ہو گیا کہ نشہ ان تمام گھونٹوں کے مجموعہ سے پیدا ہوا ہے اھ، بیشک یہی تقریر تمام شقوں کے ساتھ کستوری اور اس جیسی دیگر اشیاء میں جاری ہوتی ہے۔ وہم صرف اس لئے پیدا ہوا کہ آخری جزء اور اس سے پہلے والی باقی ناقص علتوں میں فرق نہیں کیا گیا۔ یونہی الحمد للہ حدیث "ہر شراب جو نشہ دے وہ حرام ہے" کے تحت شوکانی کا یہ کلام بھی زنگ آلود ہو گیا۔ جس کو اس نے یوں منقش کیا کہ شراب اسم جنس ہے جو اس بات کا

تقاضا کرتا ہے کہ تحریم تمام جنس کی طرف لوٹے جیسا کہ کہا جاتا ہے طعام سیر کرنے والا ہے اور پانی سیراب کرنے والا ہے، یہاں طعام اور پانی سے مراد جنس ہے اور جنس کی ہر جزء جنس والا عمل کرتی ہے، چنانچہ طعام کا ایک لقمہ چڑیا کا پیٹ بھر دیتا ہے اور اس سے زیادہ مقدار چڑیا سے بڑے جانور کا پیٹ بھر دیتی۔

---

[1] نیل الاوطار کتاب الاشربة باب ما یتخذ منه الخمر الخ مصطفیٰ البابی مصر ۸ / ۲۰۲ Page 185 of 658

Fatawa Razawiya, Volume 25

Similarly, the genus of water quenches animals at this limit, and so is the case with Nabidh (date drink). I say: Yes, the prohibition fell on the genus, restricted by the attribute of intoxication. So when it intoxicates, it is forbidden, and if not, then it is not. I adjure you by Allah and fairness, if it is said to you 'I forbid you from every food that satiates', would the prohibition of eating absolutely be understood from it, even if it were a morsel or a smaller bit? What is this obstinacy? Do you not see that consensus is established on the prohibition of everything harmful like poisons, clay, and others? Then this ruling is not pronounced except for the amount that harms you, not what harms even a fly or an ant. Ahmad and Abu Dawood narrated from Umm Salama (may Allah be pleased with her) that she said: The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) forbade every intoxicant and 'muftir' (that which causes languor/dullness). It is known that among medicines are those which, if taken in large quantities, cause languor and numbness, then the warning does not return except to that large amount. If the matter were as you claimed, it would have been necessary to say that musk and its like are forbidden.

Footnotes: 1. Nayl al-Awtar, Book of Drinks, Chapter: From what wine is made, etc., Mustafa al-Babi, Egypt, 8 / 201. 2. Sunan Abi Dawood, Book of Drinks, Chapter: What came regarding intoxication, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2 / 163.

Page 186 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

इसी प्रकार पानी की जाति इस सीमा तक जानवर की प्यास बुझाती है, और नबीज़ (खजूर का शरबत) का भी यही हाल है। मैं कहता हूँ: हाँ, निषेध उस जाति पर हुआ है जो नशा लाने के गुण से सीमित है। अतः जब वह नशा दे तो हराम है, अन्यथा नहीं। मैं तुम्हें अल्लाह की शपथ दिलाता हूँ और इंसाफ़ चाहता हूँ कि जब तुमसे कहा जाए कि 'मैं तुम्हें हर उस भोजन से रोकता हूँ जो पेट भर दे', तो क्या इससे खाने की पूर्ण मनाही समझी जाएगी, चाहे वह एक निवाला हो या उससे भी कम? यह तो केवल हठधर्मी है। क्या तुम नहीं देखते कि हर हानिकारक चीज़ जैसे ज़हर, मिट्टी आदि की हरामियत पर इज्मा (आम सहमति) है? फिर यह हुक्म केवल उसी मात्रा पर लागू होता है जो तुम्हें नुकसान पहुँचाए, न कि उस चीज़ पर जो एक मक्खी या चींटी को नुकसान पहुँचाए। इमाम अहमद और अबू दाऊद ने उम्म सलमा (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत की है कि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हर नशीली और सुस्ती पैदा करने वाली (मुफ़्तिर) चीज़ से मना फ़रमाया। यह ज्ञात है कि कुछ दवाओं में ऐसी चीज़ें होती हैं जो अधिक मात्रा में लेने पर सुस्ती और सुन्नता पैदा करती हैं, फिर यह मनाही केवल उसी बड़ी मात्रा के लिए होती है। यदि मामला वैसा ही होता जैसा तुमने सोचा है, तो कस्तूरी और उसके जैसी चीज़ों को भी हराम कहना ज़रूरी हो जाता।

पादलेख: 1. नैलुल अौतार, किताबुल अश्रिबा, बाब: जिससे शराब बनाई जाती है आदि, मुस्तफ़ा अल-बाबी, मिस्र, 8/201। 2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल अश्रिबा, बाब: नशे के बारे में जो आया है, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस, लाहौर, 2/163।

पृष्ठ 186/658

وکذلك جنس الماء یروی الحیوان علی ھذا الحد فکذلك النبیذ ۱۸ ـ اقول : نعم وقع التحریم علی الجنس مقیداً بصفة الاسکار فاذا اسکر حرم والا لا و انما انشدك الله والانصاف اذا قیل لك انھاك عن کل طعام اشبع ھل یفھم منه النھی عن الاکل مطلقاً ولولقمة او لقیمة اصغر مأتکون، ما ھذه الامکابرة الاتری ان الاجماع ماض علی تحریم کل ضار کالسموم والطین وغیر ذلك ثم لم ینطق ھذا الحکم الا الی قدر یضرك ایاك لا ما یضر و لو ذبابا او نملة، وقد اخرج احمد وابوداؤد وعن ام سلمة رضی الله تعالی عنھا قالت نھی رسول الله صلی الله تعالی علیه وسلم عن کل مسکر و مفتر ۲۸ ، و معلوم ان من الادویة ما اذا کثر منه اورث التفتیر والتحذیر ثم لم یرجع التحذیر الا الی ذلك القدر الکثیر ولو کان الامر کما زعمت لو جب القول بحرمة المسك و

ہے اسی طرح پانی کی جنس عمل کرتی ہے اور یہی حال نبیذ کا ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) ہاں تحریم جنس پر واقع ہے درانحالیکہ وہ نشہ آور ہونے کی صفت سے مقید ہے۔ لہذا جب نشہ دے تو حرام ہے ورنہ نہیں۔ میں تجھے اللہ تعالیٰ کی قسم دے کر انصاف کا مطالبہ کرتا ہوں کہ جب تجھے کہا جائے کہ میں تجھے ہر ایسے طعام سے منع کرتا ہوں جو سیر کردے تو کیا اس سے مطلق طعام کی ممانعت سمجھی جائے گی اگر چہ ایک لقمہ کی مقدار یا اس سے بھی کمتر ہو؟ یہ تو محض انکار حق ہے، کیا تم نہیں دیکھتے کہ ہر نقصان دہ چیز کی حرمت پر اجماع جاری ہے جیسے زہر اور کیچڑ وغیرہ، پھر یہ حکم نہیں جاری ہوتا مگر اتنی مقدار پر جو تجھے نقصان پہنچائے نہ مطلق نقصان پہنچانے والی شئی پر اگر چہ وہ مکھی یا چیونٹی کو نقصان پہنچائے، امام احمد وابو داؤد نے ام سلمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے تخریج کی کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ہر نشہ آور اور عقل میں خلل ڈالنے والی چیز سے منع فرمایا۔ یہ بات معلوم ہے کہ بعض

دوائیوں کی زیادہ مقدار عقل میں خلل ڈالتی ہے جس سے پر ہیز کرنا لازمی ہے۔ پھر یہ پر ہیز اور ممانعت صرف اسی مقدارِ کثیر کی طرف لوٹتی ہے۔ اگر معاملہ ایسے ہوتا جیسے تو نے گمان کیا ہے تو کستوری اور اس جیسی

حواشی: 1 نیل الاوطار کتاب الاشربة باب ما یتخذ منه الخمر الخ مصطفی البابی مصر ۸ / ۲۰۱ 2 سنن ابی داؤد کتاب الاشربة باب ماجاء فی السکر آفتاب عالم پریس لاہور ۲ / ۱۶۳

Fatawa Razawiyya Volume 25

...declaring the absolute prohibition of such things would be necessary, whereas all of this is contrary to the consensus (ijma). Then, I had the opportunity to refer back to 'Al-Binayah', and I saw that Imam Al-Badr Mahmud (may Allah Almighty have mercy on him) presented a very fine discourse here, quoting from Imam Taj al-Shari'ah, adding several similar examples. I liked to mention this discourse here. He said (may his soul be at peace): "What is forbidden (haram) is that which is intoxicating. Applying the term 'forbidden' to the wine preceding the last cup is metaphorical, whereas its application to the last cup is literal, and that is what is intended; therefore, the metaphor is not intended." Taj al-Shari'ah said: "The intoxicating drink followed by intoxication is like food that causes indigestion. It is that food which is followed by indigestion. This is because eating food in a quantity that provides nourishment is permissible (halal), while that which causes indigestion —which is eating beyond satiety—is forbidden (haram). Then, the forbidden part among them is the amount causing indigestion, even if it does not cause indigestion except by taking into account the preceding morsels. This rule applies to drink as well." Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) said: "This is like blood on a garment; as long as it is a small amount, there is no harm in praying in it. But when it becomes excessive, it is not permissible. And like a man who spends on himself and his family from his earnings..."

Page 187 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...ऐसी वस्तुओं की पूर्णतः वर्जित होने की घोषणा करना आवश्यक होता, जबकि यह सब सर्वसम्मति (इज्मा) के विरुद्ध है। फिर 'अल-बिनाया' की ओर लौटने का अवसर मिला, तो मैंने देखा कि इमाम अल-बद्र महमूद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने यहाँ इमाम ताज अल-शरीया से उद्धृत करते हुए एक अत्यंत सुंदर प्रवचन दिया है, जिसमें उन्होंने कई समान उदाहरण और जोड़े हैं। इसलिए मैंने उसे यहाँ उल्लेख करना पसंद किया। उन्होंने कहा (उनकी आत्मा को शांति मिले): "हराम (वर्जित) वह है जो नशीला है। इससे पहले वाली शराब पर हराम का प्रयोग आलंकारिक (मजाज़) है, जबकि आखिरी प्याले पर इसका प्रयोग वास्तविक (हकीकत) है, और वही अभीष्ट है, इसलिए अलंकार अभीष्ट नहीं होगा।" ताज अल-शरीया ने फ़रमाया: "नशीली शराब वह है जिसके साथ नशा जुड़ा हो, वह बदहज़मी पैदा करने वाले भोजन के समान है। वह वही भोजन है जिसके साथ बदहज़मी जुड़ी हो। इसलिए कि भोजन की मात्रा तक खाना हलाल (वैध) है, और जो बदहज़मी पैदा करता है वह वह है जो पेट भर जाने के बाद खाया जाए, वह हराम है। फिर उनमें से हराम वही है जो बदहज़मी पैदा करने वाला है, भले ही वह पिछले निवालों का संज्ञान लिए बिना बदहज़मी पैदा न करे। और यही नियम शराब में होगा।" इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फ़रमाया कि "यह कपड़े पर लगे खून की तरह है कि जब तक वह कम हो, उस कपड़े में नमाज़ पढ़ने में कोई बुराई नहीं है, और जब वह अधिक हो जाए तो वह हलाल नहीं। और उस व्यक्ति की तरह है जो अपनी कमाई में से अपनी और अपने परिवार की ज़रूरतों पर..."

पेज 187/658

امثاله مطلقاً وكل ذلك خلاف الاجماع هذا ثم اتفقت المراجعة الى البناية فرايت الامام البدر محمود ارحمه الله تعالى اتى ههنا بكلام حسن نقلا عن الامام تاج الشريعة زاد فيه من النظائر فاحببت ايراده قال روح روحه، الحرام هو المسكر و اطلاقه على ما تقدم مجاز وعلى القدح الاخير حقيقة وهو مراد فلا يكون المجاز مرادا وقد قال تاج الشريعة المسكر ما يتصل به السكر بمنزلة المتخم من الطعام وهو ما يتصل به من التخمة فان تناول الطعام بقدر ما يغذيه حلال وما يتخم وهو الاكل فوق الشبع حرام ثم المحرم منهما وهو المتخم وان كان لا يكون ذلك متخما الاباعتبار ما تقدمه من الاكلات وكذلك في الشراب وقد قال ابو يوسف رحمه الله ذلك مثل دم في ثوب مادام قليلا فلا باس بالصلوة فيه فاذا اكثر لم يحل ومثل رجل ينفق على نفسه واهله من كسبه.

اشیاء کی مطلقاً حرمت کا قول کرنا واجب ہوتا حالانکہ یہ سب خلاف اجماع ہے۔ پھر بنایہ کی طرف مراجعت کا اتفاق ہوا تو میں نے دیکھا کہ امام بدر محمود رحمہ اللہ تعالیٰ نے یہاں پر امام تاج الشریعہ سے نہایت عمدہ کلام نقل فرمایا جس میں کئی نظائر کا اضافہ کیا۔ اس کلام کو یہاں ذکر کرنا مجھے پسند ہے۔ اس نے کہا اس کی روح کشادہ ہو کہ حرام وہ ہے جو نشہ آور ہے۔ اس سے پہلے والی شراب پر حرام کا اطلاق مجازاً ہے جبکہ آخری پیالہ پر اس کا اطلاق حقیقتاً ہے اور وہی مراد ہے لہٰذا مجاز مراد نہیں ہوگا۔ اور تاج الشریعہ نے فرمایا کہ نشہ آور شراب جس کے ساتھ نشہ متصل ہے وہ بدہضمی پیدا کرنے والے طعام کی طرح ہے اور وہی طعام ہے جس کے ساتھ بدہضمی متصل ہے اس لئے کہ بقدر غذا طعام کھانا حلال ہے۔ اور جو بدہضمی پیدا کرتا ہے وہ وہ ہے جو سیر ہو جانے کے بعد کھایا جائے وہ حرام ہے۔ پھر اس میں سے حرام وہی ہے جو بدہضمی پیدا کرنے والا ہے اگرچہ پہلے والے لقموں کا اعتبار کئے بغیر وہ بدہضمی پیدا نہیں کرتا، اور یہ

حکم شراب میں ہوگا۔ امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا کہ یہ کپڑے میں لگے ہوئے خون کی طرح ہے کہ جب تک وہ قلیل ہو اس کپڑے میں نماز ادا کرنے میں کوئی خرابی نہیں اور جب وہ زیادہ ہو جائے تو حلال نہیں۔ اور اس شخص کی طرح ہے جو اپنی کمائی میں سے اپنی ذات اور

Fatawa Razawiyya Volume 25

There is no harm in spending on one's family, but if one is extravagant in spending, it is not proper for him and he should not do so. Similarly, there is no harm in drinking Nabidh (a traditional drink) with meals, but there is no good in intoxication from it because that is extravagance. More evident in this regard is that liability (Daman) is attributed to the person who placed the last 'Mann' (a unit of weight) in the ship, even if the sinking of the ship would not have occurred without the previous loads. This is because a legal destruction (Talf Hukman) was not found with the previous loads; rather, it occurred by the act of a voluntary agent. Therefore, the sinking is attributed to the owner of the last 'Mann'. Similarly, here intoxication is attributed to the final cup by which intoxication is actually achieved, not to the preceding cups, etc. Then Al-Bayhaqi in 'Al-Ma'rifah' intended to refute the Hadith of Al-Hajjaj through another way, so he mentioned what Ibn al-Mubarak narrated from Al-Hasan bin Amr al-Faqihi, from Fudail bin Amr, from Ibrahim, who said: 'They used to say that if one becomes intoxicated, it is never lawful for him to return to that intoxicating Nabidh again.'

1. Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Ashribah, Al-Maktabah al-Imdadiyyah, Makkah al-Mukarramah, 4/443.
2. Nasb al-Rayah, with reference to Al-Bayhaqi in Al-Ma'rifah, Kitab al-Ashribah, Al-Maktabah al-Islamiyyah, 4/306.

फ़तावा रज़विया खंड 25

अपने परिवार पर खर्च करने में कोई हर्ज नहीं है, लेकिन जब वह खर्च में अति करता है, तो यह उसके लिए उचित नहीं है और उसे ऐसा नहीं करना चाहिए। इसी तरह भोजन के साथ नबीज़ पीने में कोई हर्ज नहीं है, लेकिन उससे नशा होने में कोई भलाई नहीं है क्योंकि यह फिजूलखर्ची (इसराफ़) है। और इसमें अधिक स्पष्ट बात यह है कि उत्तरदायित्व (ज़मान) उस व्यक्ति पर डाला जाता है जिसने जहाज में अंतिम 'मन' (वजन की एक इकाई) रखा, भले ही जहाज का डूबना पिछले बोझों के बिना संभव न होता। और यह इसलिए है क्योंकि पिछले 'मनों' से कानूनी तौर पर बर्बादी (तलफ़ हुक्मन) नहीं पाई गई थी; बल्कि यह एक स्वैच्छिक कर्ता के कार्य से हुई। इसलिए, डूबने का श्रेय अंतिम 'मन' वाले को दिया जाएगा। इसी तरह, यहाँ नशे का श्रेय अंतिम प्याले को दिया जाएगा जिससे वास्तव में नशा प्राप्त हुआ, न कि पहले वाले प्यालों को, इत्यादि। फिर अल-बैहक़ी ने 'अल-मारिफ़ा' में अल-हज्जाज की हदीस का दूसरे तरीके से खंडन करना चाहा, तो उन्होंने वह उल्लेख किया जो इब्न अल-मुबारक ने अल-हसन बिन अम्र अल-फ़क़ीही से, उन्होंने फुदैल बिन अम्र से, और उन्होंने इब्राहिम से रिवायत किया कि उन्होंने कहा: 'वे कहते थे कि जब किसी को नशा हो जाए, तो उसके लिए फिर कभी भी उस नशे वाली नबीज़ की ओर लौटना हलाल नहीं है।'

1. अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताब अल-अशरबा, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, 4/443।
2. नसब अल-राया, अल-मारिफ़ा में अल-बैहक़ी के हवाले से, किताब अल-अशरबा, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, 4/306।

पेज 188/658

فلا باس بذلک فاذا اسرف فی النفقة لم یصلح له ذلک ولا ینبغی وکذلك النبیذ لابأس ان یشربه علی طعامه ولا خیر فی السکر منه لانه اسراف واظهر من ذلك ان الضمان یضاف الی واضع المنّ الاخیر في السفینة وان لم یحصل الغرق بدون ماتقدم من الامناء وهذا لانه لا یوجد التلف حکماً بما تقدم من الامناء وانما وجد ذلك بفعل فاعل مختار فاضیف الغرق لولی المن الاخیر فکذاهنا اضیف السکر الی القدح الاخیر الذی یحصل به السکر حقیقة لاما تقدم من الاقداح ۱ اھ۔ ثم ان البیهقي في المعرفة اراد الرد علی حدیث الحجاج بوجه آخر فذکر ما رواه ابن المبارک عن الحسن بن عمرو الفقیهی عن فضیل بن عمرو عن ابراهیم قال کانوا یقولون اذا سکر لم یحل له ان یعود فیه ابدا ۲۔

اپنے اہل و عیال پر خرچ کرتا ہے جس میں کوئی حرج نہیں مگر جب وہ خرچ میں زیادتی کرے تو اس کے لئے یہ درست نہیں اور اسے ایسا نہیں کرنا چاہئے۔ اسی طرح کھانے کے اوپر نبیذ پینے میں کوئی حرج نہیں مگر اس سے نشہ میں کوئی بھلائی نہیں کیونکہ یہ اسراف ہے، اور اس میں زیادہ ظاہر بات یہ ہے کہ ضمان اس شخص کی طرف منسوب ہوتا ہے جس نے کشتی میں آخری مَن رکھا اگرچہ اس سے پہلے رکھے جانے والے مَنوں کے بغیر کشتی کا غرق ہونا متحقق نہیں ہوا۔ اور یہ اس لئے ہے کہ پہلے والے مَنوں سے حکمی طور پر تلف نہیں پایا گیا تو وہ فاعل مختار کے فعل سے پایا گیا لہذا غرق کی نسبت آخری مَن والے کی طرف کی جائے گی۔ یوں ہی یہاں نشہ کی اضافت آخری پیالے کی طرف کی جائے گی جس سے حقیقتاً نشہ حاصل ہوا نہ کہ پہلے والے پیالوں کی طرف الخ۔ پھر بیہقی نے المعرفہ میں حدیث حجاج پر ایک اور وجہ سے رَد کرنا چاہا تو ذکر فرمایا جس کو ابن مبارک نے حسن بن عمرو فقیہی سے، اس نے فضیل بن عمرو سے اور اس

نے ابراہیم سے روایت کیا ابراہیم نے کہا وہ کہتے تھے کہ جب کسی کو نشہ آجائے تو اس کے لئے حلال نہیں کہ وہ کبھی بھی اس نشہ والی نبیذ کی طرف عود کرے۔

١ البناية في شرح الهداية كتاب الاشربة المكتبة الامدادية مكة المكرمة ٤ / ٤٤٣ ٢ نصب الراية بحواله البيهقي في المعرفة كتاب الاشربة المكتبة الاسلامية ٤ / ٣٠٦

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

(Left Column - Arabic text follows): I say, Imam Nasa'i has narrated this through Ibn Abi Za'idah from Hasan bin 'Umar with a chain of narration. He said they used to believe that whoever drank an intoxicant and became drunk, it was not proper for him to return to it. Al-Bayhaqi said, "How can the statement of Ibn Mas'ud be thus in Ibrahim's view (i.e., what al-Hajjaj narrated) and then he goes against it?" He said this indicates the invalidity of what al-Hajjaj bin Artah narrated. I say: We do not deny that al-Hajjaj's narration is not fit for use as evidence, but there is an obscurity in rejecting it for this reason that is not hidden. For even if the statement is not authentically from 'Abdullah, it is authentic from Ibrahim. If this does not prevent him from holding his own view, then how could it prevent it from being similar with him from 'Abdullah? As for Abu 'Abd al-Rahman, he considered this a disagreement from Ibrahim regarding what he said. He mentioned the disagreement upon Ibrahim regarding date-wine (nabidh). He narrated this and then said, "Suwayd informed us, he said 'Abdullah informed us from Abu 'Awanah from Abu Miskin, who said: I asked Ibrahim, saying, 'We take the dregs of wine or thick grape juice (at-tila') and then we clean it...'"

(Right Column - Urdu translation/explanation of the Arabic text above): I say (Qultu), Imam Nasa'i has narrated this through Ibn Abi Za'idah from Hasan bin 'Umar with a chain of narration. He said they used to believe that whoever drank an intoxicant and became drunk, it was not proper for him to return to it. Al-Bayhaqi said, "How can the statement of Ibn Mas'ud be thus in Ibrahim's view (i.e., what al-Hajjaj narrated) and then he goes against it?" He said this indicates the invalidity of what al-Hajjaj bin Artah narrated. I say: We do not deny that al-Hajjaj's narration is not fit for use as evidence, but there is an obscurity in rejecting it for this reason that is not hidden. For even if the statement is not authentically from 'Abdullah, it is authentic from Ibrahim. If he did not deny it being his own view, then how could he deny it if its equivalent is reported from 'Abdullah according to him? However, Abu 'Abd al-Rahman considered this a disagreement from Ibrahim's report. He narrated this in the chapter 'Mention of Disagreement upon Ibrahim regarding Nabidh' and then said, "Suwayd informed us, he said 'Abdullah informed us from Abu 'Awanah from Abu Miskin, who said: I asked Ibrahim while posing a question, 'We take the dregs of wine or thick grape juice (at-tila') and then we clean it...'"

Footnotes: 1. Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Ashribah, Chapter: Mention of Disagreement upon Ibrahim regarding Nabidh, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi,

2/335. 2. Nasb al-Rayah citing al-Bayhaqi, Kitab al-Ashribah, al-Maktabat al-Islamiyyah, 2/306.

फतावा रज़विया, खंड 25

(बायाँ कॉलम - अरबी पाठ का हिंदी अनुवाद): मैं कहता हूँ, इमाम नसाई ने इसे इब्न अबी ज़ैदह के माध्यम से हसन बिन उमर से एक सनद के साथ बयान किया। उन्होंने कहा कि वे मानते थे कि जिसने कोई नशीली चीज़ पी और उसे नशा हो गया, तो उसके लिए फिर से ऐसी शराब की ओर लौटना सही नहीं है। अल-बैहकी ने कहा, "इब्राहिम के नज़दीक इब्न मसूद का कथन इस तरह कैसे हो सकता है (यानी जिसे अल-हज्जाज ने रिवायत किया) और फिर वह इसके विपरीत काम करें?" उन्होंने कहा कि यह अल-हज्जाज बिन अर्ताह द्वारा रिवायत की गई बात की बातिल (अमान्य) होने का प्रमाण है। मैं कहता हूँ: हम इस बात से इनकार नहीं करते कि हज्जाज की हदीस दलील पेश करने के काबिल नहीं है, लेकिन इस वजह से इसे खारिज करने में एक पेचीदगी है जो छुपी हुई नहीं है। क्योंकि भले ही यह कथन अब्दुल्लाह से सही तरीके से प्रमाणित न हो, लेकिन इब्राहिम से तो सही है। जब यह उन्हें अपने विचार से नहीं रोकता, तो यह कैसे रोक सकता है कि उनके पास अब्दुल्लाह से भी इसी तरह की रिवायत हो? जहाँ तक अबू अब्दुर्रहमान की बात है, उन्होंने इसे इब्राहिम की बातों में मतभेद करार दिया। उन्होंने नबीज़ (खजूर की शराब) के बारे में इब्राहिम पर मतभेदों का ज़िक्र किया। उन्होंने इसे रिवायत किया और फिर कहा, "हमें सुवैद ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें अब्दुल्लाह ने अबू अवाना से, उन्होंने अबू मिस्कीन से बताया, जिन्होंने कहा: मैंने इब्राहिम से सवाल किया कि 'हम शराब या गाढ़े अंगूर के रस (तिला) की तलछट लेते हैं और फिर उसे साफ करते हैं...'"

(दायाँ कॉलम - अरबी पाठ का उर्दू से हिंदी अनुवाद): मैं कहता हूँ (क़ुल्तु), इमाम नसाई ने इसे इब्न अबी ज़ैदह के माध्यम से हसन बिन उमर से सनद के साथ बयान किया कि वे समझते थे कि जिसने शराब पी और उसे नशा आ गया, उसके लिए वैसी शराब की तरफ लौटना दुरुस्त नहीं। बैहकी ने कहा कि इब्राहिम के नज़दीक इब्न मसूद का कौल (कथन) इस तरह कैसे होगा यानी जिसे हज्जाज ने रिवायत किया और फिर उसकी मुख़ालफ़त की। उन्होंने कहा कि इसके बातिल होने पर दलील वह है जिसे हज्जाज बिन अर्ताह ने रिवायत किया। अक़ूलु (मैं कहता हूँ): हम इस बात का इनकार नहीं करते कि हज्जाज की हदीस दलील बनाने के काबिल नहीं है, लेकिन उसे इस वजह के साथ रद्द करने में पेचीदगी है जो पोशीदा (छिपी) नहीं है। क्योंकि यह कौल अगरचे अब्दुल्लाह से सही नहीं मगर इब्राहिम से सही है। जब उन्होंने इसे अपना कौल होने से इनकार नहीं किया, तो वह कैसे इनकार करेंगे जब उनके नज़दीक अब्दुल्लाह से इसी की मिसाल मन्कूल (उद्धृत) है? लेकिन अबू

अब्दुर्रहमान ने इसे इब्राहिम की नक्ल के ख़िलाफ़ करार दिया है। उन्होंने इसे 'जिक्र उल-इख़्तिलाफ़ अला इब्राहिम फ़िल नबीज़' के बाब में रिवायत किया और फिर कहा कि हमें सुवैद ने ख़बर दी, उन्होंने कहा हमें अब्दुल्लाह ने अबू अवाना से, उन्होंने अबू मिस्कीन से ख़बर दी कि मैंने इब्राहिम से सवाल करते हुए कहा कि 'हम शराब या तिला (अंगूर का रस) की तलछट लेते हैं फिर उसे साफ़ करते हैं...'

पाद-टिप्पणियाँ: 1. सुनन अल-नसाई, किताब अल-अशरबः, इब्राहिम पर नबीज़ के बारे में मतभेद का उल्लेख, नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 2/335। 2. नसब अर-राया, अल-बैहकी के हवाले से, किताब अल-अशरबः, अल-मकतबत अल-इस्लामिया, 2/306।

पृष्ठ 189/658

(بایاں کالم - عربی عبارت): قلت واسنده النسائی من طریق ابن ابی زائدة عن الحسن بن عمر بالسند قال کانو ایرون ان من شرب شرابا فسکر منه لم یصلح ان یعود فیه 1، قال البیهقی فکیف یکون عند ابراهیم قول ابن مسعود هکذا (یعنی ما رواه الحجاج) ثم یخالفه قال فدل علی بطلان ما رواه الحجاج بن ارطاة 2، اقول: لا ننکر ان حدیث الحجاج لا یصلح الاحتجاج لکن فی الرد بهذا الوجه خفاء لایخفی فان القول وان لم یصح عن عبد الله قد صح عن ابراهیم فاذا لم یمنعه هذا عن قول نفسه فکیف یمنع ان یکون عنده عن عبد الله مثله اما ابو عبد الرحمن فجعل هذا خلافا عن ابراهیم فی اذا قال، ذکر الاختلاف علی ابراهیم فی النبیذ فروی هذا ثم قال اخبرنا سوید اخبرنا عبد الله عن ابی عوانة عن ابی مسکین قال سالت ابراهیم قلت انا ناخذ دردی الخمر او الطلاء فننظفه

(دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح): قلت (میں کہتا ہوں) امام نسائی نے اس کو بطریق ابن ابی زائدہ حسن بن عمر سے بسند بیان کیا کہ وہ یہ سمجھتے تھے کہ جس نے شراب پی اور اس کو نشہ آگیا اس کے لئے ایسی شراب کی طرف عود کرنا درست نہیں۔ بیہقی نے کہا کہ ابراہیم کے نزدیک ابن مسعود کا قول اس طرح کیسے ہوگا یعنی جس کو حجاج نے روایت کیا پھر اس کی مخالفت کی اس نے کہا کہ اس کے بطلان پر دلیل وہ ہے جس کو حجاج بن ارطاہ نے روایت کیا۔ اقول: (میں کہتا ہوں) ہم اس بات کا انکار نہیں کرتے کہ حدیث حجاج قابلِ استدلال نہیں لیکن اسے اس وجہ کے ساتھ رد کرنے میں خفاء ہے جو کہ مخفی نہیں اس لئے کہ یہ قول اگرچہ عبد اللہ سے صحیح نہیں مگر ابراہیم سے صحیح ہے کہ جب اس نے اپنا قول ہونے سے انکار نہیں کیا وہ کیسے انکار کرے گا، اس کے نزدیک عبد اللہ سے اس کی مثل منقول ہے لیکن ابو عبد الرحمن نے اس کو ابراہیم کی نقل کے خلاف قرار دیا ہے انہوں نے اس کو ذکر الاختلاف علی ابراہیم فی النبیذ کے باب میں

روایت کیا پھر کہا کہ ہمیں خبر دی سُوید نے، اس نے کہا ہمیں خبر دی عبد اللہ نے ابو عوانہ سے، اس نے ابو مسکین سے کہ میں نے ابراہیم سے سوال کرتے ہوئے کہا کہ ہم خمری طلای کا تلچھٹ لیتے ہیں پھر اس کو صاف کرتے

حواشی: 1 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر الاختلاف علی ابراهیم في النبیذ نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۵ 2 نصب الرایة بحواله البیهقی کتاب الاشربة المکتبة الاسلامیة ۲ / ۳۰۶

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic Column Content]: "...then we soak raisins in it for three days, then we strain it, then we leave it until it reaches [a certain state of strength], then we drink it." He [Ibrahim] said, "It is disliked (makruh) [1]." [End of quote]. So he [Abu Abd al-Rahman] assumed that in these two [narrations] there is a contradiction to what was established from Ibrahim regarding the permissibility of a small amount. I say: There is no basis for him in either of them. For the meaning of the first, according to what we see—and Allah Almighty knows best—is that whoever was led astray by the devil regarding a drink, and did not limit himself to a small amount until he drank much and became intoxicated, it is not appropriate for him to return to it so that the enemy (the devil) does not lure him again. Thus, its meaning would be like the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "A believer is not stung from the same hole twice [2]." Or the meaning could be that he should not return to what made him intoxicated after he learned of its effect by experience. This is because whoever thought about a drink that, for example, three cups of it would not intoxicate him, then drank and became intoxicated, it is not permissible for him [to return to it]...

[Urdu Column Content]: ...then raisins are soaked in it for three days, then it is cleaned and left until it reaches the level of sharpness, then they drink it. So Ibrahim said it is disliked (makruh), etc. Abu Abd al-Rahman assumed that in these two, there is a contradiction to what was established from Ibrahim regarding the permissibility of small quantities. I say: (I say) in these two narrations there is no room for reasoning for Abu Abd al-Rahman, because the meaning of the first, as we have understood and Allah Almighty knows best, is that surely the one in whose eyes Satan has made wine seem light, he did not have patience with the small amount until he drank much and became intoxicated, then he should not return to wine again so that the enemy may not draw him again. Thus, its meaning has become like this saying of the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) that a believer is not bitten from one hole twice, or its meaning is that for which drink the intoxicating nature has become known to him through experience, he should not return towards it. Its situation is that some person had the assumption that three glasses of this wine would not give me intoxication, he drank three glasses, then he got intoxicated, now forever for him...

Footnotes: 1. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of the disagreement concerning Ibrahim, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/335. 2. Kanz

al-Ummal, narrated from Abu Huraira, Hadith 830, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 1/166.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[अरबी कॉलम की सामग्री]: "...फिर हम उसमें तीन दिनों तक किशमिश भिगो देते हैं, फिर हम उसे छान लेते हैं, फिर उसे तब तक छोड़ देते हैं जब तक कि वह [निश्चित तेजी] तक न पहुँच जाए, फिर हम उसे पी लेते हैं।" उन्होंने [इब्राहिम] कहा, "यह नापसंद (मक़रूह) है [1]।" [उद्धरण समाप्त]। तो उन्होंने [अबू अब्द अल-रहमान] मान लिया कि इन दोनों [रिवायतों] में इब्राहिम से छोटी मात्रा की वैधता के बारे में जो स्थापित था, उसके विपरीत कुछ है। मैं कहता हूँ: उनके लिए इन दोनों में से किसी में भी कोई आधार नहीं है। क्योंकि पहले का अर्थ, जैसा कि हम समझते हैं—और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे अच्छा जानता है—यह है कि जिसे शैतान ने किसी पेय के बारे में बहका दिया, और उसने खुद को कम मात्रा तक सीमित नहीं रखा जब तक कि उसने बहुत अधिक पी लिया और नशे में हो गया, तो उसके लिए उचित नहीं है कि वह दोबारा उसकी ओर लौटे ताकि दुश्मन (शैतान) उसे फिर से न फुसलाए। इस प्रकार, इसका अर्थ पैगंबर (उन पर अल्लाह की शांति और आशीर्वाद हो) के इस कथन के समान होगा: "एक मोमिन को एक ही छेद से दो बार नहीं डसा जाता [2]।" या इसका अर्थ यह हो सकता है कि अनुभव से यह जान लेने के बाद कि जिस चीज़ ने उसे नशे में कर दिया, वह उसकी ओर वापस न लौटे। ऐसा इसलिए है क्योंकि जिसने किसी पेय के बारे में सोचा कि, उदाहरण के लिए, इसके तीन गिलास उसे नशा नहीं देंगे, फिर उसने पिया और नशा हो गया, तो उसके लिए अब यह कभी जायज़ नहीं है कि वह उसकी ओर लौटे...

[उर्दू कॉलम की सामग्री]: ...फिर तीन दिनों तक इसमें किशमिश भिगोते हैं, फिर उसे साफ़ करके छोड़ देते हैं यहाँ तक कि वह तेज़ी की सीमा तक पहुँच जाए, फिर उसे पी लेते हैं, तो इब्राहिम ने कहा यह मक़रूह है आदि। अबू अब्द अल-रहमान ने यह गुमान किया कि इन दोनों में इसके विपरीत है जो इब्राहिम से थोड़ी मात्रा के हलाल होने के बारे में साबित है। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) इन दोनों रिवायतों में अबू अब्द अल-रहमान के लिए इस्तदलाल (दलील) की कोई गुंजाइश नहीं है, क्योंकि पहली का अर्थ जैसा कि हमने समझा है और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, वह यह है कि बेशक जिसकी नज़र में शैतान ने शराब को हल्का कर दिया उसने थोड़ी मात्रा पर सब्र नहीं किया यहाँ तक कि ज़्यादा पीकर मस्त हो गया, तो उसे दोबारा शराब की तरफ़ नहीं लौटना चाहिए ताकि दुश्मन फिर उसे न खींचे। चुनाँचे इसका अर्थ रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद की तरह हो गया कि मोमिन एक सूराख से दो मर्तबा नहीं डसा जाता, या इसका अर्थ यह है कि जिस शराब का नशा उसे तजुर्बे से मालूम हो गया उसकी तरफ़ दोबारा न लौटे। इसकी सूरत यह है कि किसी शख़्स

का गुमान था कि इस शराब के तीन गिलास मुझे नशा नहीं देंगे, उसने तीन गिलास पी लिए तो उसे नशा आ गया अब हमेशा के लिए उसके लिए...

पाद टिप्पणियाँ: 1. सुनन अन-नसाई, शराब की किताब, इब्राहिम के संबंध में मतभेद का उल्लेख, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब, कराची, 2/335। 2. कंज अल-उम्माल, अबू हुरैरा से वर्णित, हदीस 830, मुअस्ससत अर-रिसाला, बेरुत, 1/166।

पृष्ठ 190 / 658

[عربی کالم]: ثُمَّ نُنَقِّعُ فِیہِ الزَّبیب ثَلَاثاً ثُمَّ نُصَفِّیہِ ثُمَّ نَدَعُہُ حَتّٰی یَبْلُغَ فَنَشْرَبُہُ قَالَ یُکْرَہُ ۱ اھ فزعم ان فی ھذین خلاف ما ثبت عن ابراھیم من تحلیل القلیل۔ اقول: ولا متمسك لہ فی شیئ منھما فان معنی الاول علی مانری واللہ تعالی اعلم ان من استخفہ الشیطان فی شراب فلم یصبر علی قلیلہ حتی اکثر فأسکر لا ینبغی لہ ان یعود فیہ کیلا یستجرہ العدو اخری، فیکون معناہ علی وزان قول النبي صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لا یلدغ المؤمن من جحر مرتین ۲ او یکون المعنی لا یعود الی ما اسکر فقد علمہ بالتجربۃ وذلك ان من ظن فی شراب انہ لا یسکر منہ ثلث کؤس مثلا فشرب فسکر لم یحل لہ

[اردو کالم]: ہیں پھر تین دنوں تک اس میں کشمش بھگو دیتے ہیں پھر اس کو صاف کر کے رکھ چھوڑتے ہیں یہاں تک کہ وہ تیزی کی حد تک پہنچ جاتا ہے پھر اس کو پی لیتے ہیں تو ابراھیم نے کہا یہ مکروہ ہے الخ ابو عبدالرحمٰن نے گمان کیا ان دونوں میں اس کے خلاف ہے جو قلیل مقدار کے حلال ہونے سے متعلق ابراہیم سے ثابت ہے۔ اقول: (میں کہتا ہوں) ان دونوں روایتوں میں ابو عبدالرحمٰن کے لئے استدلال کی کوئی گنجائش نہیں، اس لئے کہ پہلی کا معنیٰ جیسا کہ ہم سمجھے ہیں اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے یہ ہے کہ بیشک جس کی نظر میں شیطان نے شراب کو ہلکا کر دیا اس نے قلیل پر صبر نہیں کیا یہاں تک کہ زیادہ پی کر مست ہوگیا تو اس کو دوبارہ شراب کی طرف نہیں لوٹنا چاہئے تاکہ دشمن پھر اس کو نہ کھینچ لے۔ چنانچہ اس کا معنیٰ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کی طرح ہو گیا کہ مومن ایک سوراخ سے دو مرتبہ نہیں ڈسا جاتا، یا اس کا معنی یہ ہے کہ جس شراب کا نشہ آور ہونا اس کو تجربہ معلوم ہو گیا اس کی طرف عود نہ کرے۔ اس کی صورت یہ ہے کہ کسی شخص کا گمان تھا اس شراب کے تین گلاس مجھے نشہ نہیں دیں گے اس نے تین گلاس پی لئے تو اس کو نشہ آگیا اب ہمیشہ کے لئے اس کو

حواشی: 1 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر الاختلاف علی ابراهیم نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۳۳۵/۲ 2 کنزالعمال عن ابی هریره حدیث ۸۳۰ مؤسسة الرساله بیروت ۱۶۶/۱

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Returning to the third (glass) is never permissible. As for the other report, the dislike in it is because of the dregs of wine and 'tila'. 'Tila' is used for several meanings as explained by Allama Shurunbulali in 'Ghunyat Dhawi al-Ahkam'. Among them: grape juice where less than two-thirds has evaporated is called 'baaziq'; where half has evaporated is called 'munsaf'; where two-thirds has evaporated is called 'muthallath'; and where one-third has evaporated is called 'baaziq'. He said: everything cooked from grape juice is generally called 'tila', etc. All except 'muthallath' are forbidden, whether in small or large quantities, and are considered impure with a heavy impurity (najasa ghaliza) like wine according to us and the majority, contrary to Imam Shafi'i, al-Awza'i, some of the Zahiriyya, and the Mu'tazilah. And Allah knows best.

Fifth Discussion: Al-Nasa'i said: Ubayd Allah bin Sa'id narrated to us from Abu Usama, who said: I heard Ibn al-Mubarak say: I did not find a sound permission for intoxicating nabidh from anyone except Ibrahim. I say: (May Allah have mercy on the great Imam...)

1. Ghunyat Dhawi al-Ahkam, Hashiyat al-Durar al-Hukkam, Book of Drinks, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, 2/78.
2. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, mention of disagreement upon Ibrahim regarding nabidh, Nur Muhammad Karkhana, Karachi, 2/335.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

तीसरे (गिलास) की ओर लौटना कभी हलाल नहीं रहा। रही दूसरी रिवायत, तो उसमें नापसंदगी शराब और 'तिला' की तलछट की वजह से है जो हराम है। और 'तिला' कई अर्थों में उपयोग किया जाता है जैसा कि अल्लामा शुरुनबुलाली ने 'गुनियत धवी अल-अहकाम' में बयान किया है। उनमें से: अंगूर का वह रस जिसमें दो-तिहाई से कम जल गया हो उसे 'बाज़िक़' कहा जाता है; जिसमें आधा जल गया हो उसे 'मुन्साफ़' और जिसमें दो-तिहाई जल गया हो उसे 'मुथल्लथ' और जिसमें एक-तिहाई जल गया हो उसे 'बाज़िक़' कहा जाता है। उन्होंने कहा: अंगूर के रस से जो कुछ भी पकाया जाए उसे आमतौर पर 'तिला' कहा जाता है। मुथल्लथ के अलावा सब शराब की तरह हराम हैं और उनकी कम या ज्यादा मात्रा 'नजासत-ए-ग़लीज़ा' (भारी अशुद्धि) के साथ नापाक है, हमारे और जम्हूर (बहुमत) के नज़दीक, बरअक्स इमाम शाफ़ई, औज़ाई, कुछ ज़ाहिरी और मोतज़िला के। और अल्लाह बेहतर जानता है।

पाँचवीं चर्चा: इमाम नसाई ने कहा: हमें उबैद उल्लाह बिन सईद ने अबू ओसामा से हदीस बयान की कि मैंने इब्न अल-मुबारक को यह कहते हुए सुना कि मैंने नशीली नबीज़ के बारे में इब्राहिम के अलावा किसी से सही इजाज़त नहीं पाई। मैं कहता हूँ: (अल्लाह तआला जलील इमाम पर...)

1. गुनियत धवी अल-अहकाम, हाशियत अद-दुरर अल-हुक्काम, शराब की किताब, मीर मोहम्मद कुतुब खाना, कराची, 2/78।
2. सुनन अल-नसाई, शराब की किताब, नबीज़ के बारे में इब्राहिम पर मतभेद का ज़िक्र, नूर मोहम्मद कारखाना, कराची, 2/335।

पृष्ठ 191/658

العود الی الثالثة ابدا، واما الاثر الآخر فانما الکراھة فیه لاجل دُردی الخمر والطلاء بالاشتراك یطلق علی معان بینھا العلامة الشرنبلالی فی غنیة ذوی الاحکام منھا العصیر العنبی الذی ذھب اقل من ثلثیه، وھو الباذق والذی ذھب نصفه وھو المنصف والذی ذھب ثلثاه وھو المثلث والذی ذھب ثلثه وھو الباذق قال ویسمّی بالطلاء کل ما طبخ من عصیر العنب مطلقاً الخ والکل غیر المثلث حرام کثیرہ وقلیلہ نجس نجاسة غلیظة کالخمر عندنا وعند الجمھور خلافا للامام الشافعی و الاوزاعی وبعض الظاھریة والمعتزلة واللہ تعالٰی اعلم۔ تیسرے گلاس کی طرف عود حلال نہیں رہا۔ رہی دوسری اثر تو اس میں خمر وطلاء کے تلچھٹ کی وجہ سے جو حرمت ہے اور وہ بطور اشتراک کئی معنوں پر بولی جاتی ہے جنہیں علامہ شرنبلالی نے غنیہ ذوی الاحکام میں بیان فرمایا ہے ان میں انگور کے جس شیرہ کا دو تہائی سے کم جل کر خشک ہو جائے اس کو باذق، جس کا نصف خشک ہو جائے اس کو منصف اور جس کا دو تہائی خشک ہو جائے اس کو مثلث اور جس کا ایک تہائی خشک ہو جائے اس کو باذق کہا جاتا ہے۔ اور فرمایا کہ انگور کے جس شیرہ کو پکایا جائے اس کو مطلقاً طلاء کہتے ہیں الخ مثلث کے سوا تمام خمر کی طرح حرام اور ان کا قلیل و کثیر نجاست غلیظہ کے ساتھ نجس ہے۔ ہمارے نزدیک اور جمہور کے نزدیک بخلاف امام شافعی اوزاعی، بعض ظاہر یہ اور معتزلہ کے۔ اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ الخامس : قال النسائی حدثنا عبید اللہ بن سعید عن ابی اسامة قال سمعت ابن المبارك یقول ما وجدت الرخصة فی المسکر عن احد صحیحاً الاعن ابراہیم ۔ اقول: رحم اللہ الامام الجلیل و پانچویں بحث: امام نسائی نے کہا ہمیں عبید اللہ بن سعید نے ابو اسامہ سے حدیث بیان کی کہ میں نے ابن مبارک کو یہ کہتے ہوئے سنا کہ میں نے نشہ آور نبیز کے بارے میں سوائے ابراہیم کے کسی سے رخصت صحیح نہیں پائی۔ اقول: (میں کہتا ہوں) اللہ تعالٰی امام جلیل پر

1 غنية ذوى الاحكام حاشية الدرر الحكام كتاب الاشربة مير محمد كتب خانہ كراچى ٢ / ٧٨ 2 سنن النسائى كتاب الاشربة ذكر الاختلاف على ابراهيم فى النبيذ نور محمد كارخانہ كراچى ٢/ ٣٣٥

Volume 25 Fatawa Razawiyya

May He have mercy and benefit us through his blessings in this world and the hereafter. Yes, it has indeed been correctly established from the Commander of the Faithful, Hazrat Umar (may Allah be pleased with him). And the Hadith of Malik narrated by Dawud bin al-Husain has already been mentioned, who is among the narrators of the Six [Canonical] Books (Sihah Sitta). Al-Hafiz [Ibn Hajar] said he is trustworthy except regarding Ikrimah (1), from Waqid bin Amr who is trustworthy and among the narrators of [Sahih al-Bukhari denoted by] 'Kh', narrated from Mahmud bin Labid, a minor companion. And in it is the statement of [Hazrat] Ubadah: "By Allah, did you make it lawful?" (2) In it, al-Zarqani claimed that if Umar had performed Ijtihad on that occasion, he later retracted it (3), as was mentioned previously. The Hadith of Abu Hanifa narrated from Abu Ishaq al-Sabi'i—who is trustworthy and from the narrators of the Six Books—and Abu Hanifa would not have gone to him after he became confused (mukhtalit) to take [Hadith] from him, as the 'Muhaqqiq ala al-Itlaq' [Ibn al-Humam] has explicitly stated. We have mentioned him in 'Munir al-Ayn' from Amr bin Maymun, a 'Mukhadram' [one who lived during Jahiliyyah and Islam but didn't meet the Prophet]; he is a famous trustworthy worshiper who settled in Kufa and is from the narrators of the Six Books. Through this narration and the previously mentioned narration of Ibn Abi Shaybah from Abu al-Ahwas, from Abu Ishaq, from Amr bin Maymun—Abu al-Ahwas Salam bin Sulaym is trustworthy among the narrators of the Six Books—from both of these [narrations]...

1 Taqrib al-Tahdhib, letter Dal, biography of Dawud bin al-Husain, 1/785; Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 1/278. 2 Muwatta Imam Malik, Book of Drinks, chapter on what has come regarding the prohibition of wine, Mir Muhammad Kutub Khana Karachi, p. 695. 3 Sharh al-Zarqani ala Muwatta al-Imam Malik, Book of Drinks, Compendium of the Prohibition of Wine, Hadith 1925, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/174.

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

उन पर अल्लाह की दया हो और वह हमें दुनिया और आख़िरत में उनके आशीर्वाद से लाभान्वित करे। हाँ, अमीर-उल-मोमिनीन हज़रत उमर (अल्लाह उनसे राज़ी हो) से इसकी प्रामाणिकता वास्तव में सिद्ध है। और दाऊद बिन अल-हुसैन द्वारा वर्णित मालिक की हदीस पहले ही गुज़र चुकी है, जो सिहाह सित्ता (छह हदीस की किताबों) के वर्णनकर्ताओं में से हैं। अल-हाफ़िज़ ने कहा कि वह इकरीमा (1) को छोड़कर विश्वसनीय है, वक़िद बिन अम्र से जो विश्वसनीय है और 'ख' [बुखारी] के वर्णनकर्ताओं में से है, छोटे सहाबी महमूद बिन लबीद से वर्णित है। और इसमें हज़रत उबादा का यह कथन है: "अल्लाह की कसम, क्या आपने इसे हलाल कर दिया?" (2) इसमें अल-ज़रक़ानी ने दावा किया कि यदि हज़रत उमर ने उस समय इज्तिहाद किया था, तो बाद में उन्होंने उससे रुजू (वापसी) कर लिया था (3), जैसा कि पहले बताया गया है। अबू इसहाक अल-सबीई से अबू हनीफ़ा की हदीस —जो विश्वसनीय है और सिहाह सित्ता के वर्णनकर्ताओं में से है—और इमाम अबू हनीफ़ा उनके भ्रमित (मुख़्तलिद) होने के बाद उनके पास जाकर हदीस नहीं लेते, जैसा कि 'मुहक़्क़िक़ अला अल-इतलाक़' ने स्पष्ट रूप से कहा है। हमने 'मुनीर अल-ऐन' में अम्र बिन मैमुन से उनका उल्लेख किया है, जो एक मुख़दरम हैं; वह एक प्रसिद्ध विश्वसनीय इबादतगुज़ार हैं जो कूफ़ा में बस गए थे और सिहाह सित्ता के वर्णनकर्ताओं में से हैं। इस रिवायत से और इब्न अबी शैबा के पहले उल्लेखित रिवायत से, जो उन्होंने अबू अल-अहवस सलाम बिन सुलैम—जो सिहाह सित्ता के वर्णनकर्ताओं में से विश्वसनीय हैं—के माध्यम से अपनी सनद के साथ बयान की है, इन दोनों रिवायतों से...

1 तक़रीब अत-तहज़ीब, अक्षर दाल, दाऊद बिन अल-हुसैन की जीवनी, 1/785; दार अल-कुतुब अल-इल्मिय्या बेरूत, 1/278। 2 मुअत्ता इमाम मलिक, पेय पदार्थों की पुस्तक, शराब के निषेध के बारे में जो वर्णित है, मीर मोहम्मद कुतुब खाना कराची, पृष्ठ 695। 3 शर्ह अल-ज़रक़ानी अला मुअत्ता अल-इमाम मलिक, पेय पदार्थों की पुस्तक, शराब के निषेध का संग्रह, हदीस 1925, दार अल-मारिफ़ा बेरूत, 4/174।

पृष्ठ 192/658

نفعنا ببرکاتہ فی الدنیا والآخرۃ بلی قد صح عن امیرالمؤمنین عمر وقد مر حدیث مالك عن داؤد بن الحصین من رجال الستة قال الحافظ ثقة الا في عکرمة ۱ عن واقد بن عمر وثقة من رجال خ عن محمود بن لبید صحابی صغیر وفیه قول عبادة احللتها ۲ واللہ وفیه ادعی الزرقانی ان کان عمر اجتهد فی تلك المرة ثم رجع عنه ۳ کما تقدم حدیث ابی حنیفة عن ابي اسحق السبیعی ثقة من رجال الستة و لم یکن ابو حنیفة لیذهب الیه بعد ما اختلط فیاخذ عنه کما نص علیه المحقق حیث اطلق وذکرناہ فی منیر العین عن عمرو بن میمون مخضرمه مشهور ثقة عابد نزل الکوفة من رجال الستة وبه وبما تقدم من روایة ابن ابي شیبة عن ابي الاحوص عن ابی اسحق عن عمرو بن میمون ابو الاحوص

رحم فرمائے اور ہمیں دنیا وآخرت میں ان کی برکات سے نفع پہنچائے۔ کیوں نہیں، تحقیق امیر المؤمنین حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے اس کی صحت ثابت ہے، اور حدیث مالک بروایت داؤد بن حصین گزر چکی جو کہ صحاح ستہ کے رجال میں سے ہیں۔ حافظ نے کہا وہ ثقہ ہے مگر اس روایت میں جو عکرمہ نے واقد بن عمرو سے کی کہ وہ ثقہ اور "خ" کے رجال میں سے ہیں، محمود بن لبید صحابی صغیر سے روایت ہے اور اس میں حضرت عبادہ کا یہ قول مذکور ہے کیا آپ نے بخدا اس کو حلال کردیا؟ اس میں زرقانی نے دعویٰ کیا کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اس موقع پر اجتہاد کیا پھر اس سے رجوع کرلیا جیسا کہ پہلے گزرا، حدیث ابی حنیفہ بروایت ابو اسحق سبیعی وہ ثقہ اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے، اس کے اختلاط کے بعد امام ابو حنیفہ اس کے پاس جاکر حدیث اخذ نہ کرتے جیسا کہ اس پر محقق علی الاطلاق نے نص فرمائی اور ہم نے اس کو منیر العین میں عمرو بن میمون مخضرم سے ذکر کیا ہے وہ مشہور ثقہ عابد ہے جو کہ کوفہ میں ٹھہرے صحاح ستہ کے رجال میں سے ہیں۔ اس روایت سے اور ماقبل

میں مذکور حدیث ابن ابی شبیہ سے جو انہوں نے اپنی سند کے ساتھ ابوالاحوص سلام بن سلیم ثقہ از رجال صحاح ستہ سے روایت کی ان دونوں

۱ تقریب التھذیب حرف الدال ترجمہ داؤد بن الحصین ۷۸۵/۱ دار الکتب العلمیة بیروت ۲۷۸/۱ ۲ مؤطا امام مالك کتاب الاشربة باب ماجاء فی تحریم الخمر میر محمد کتب خانہ کراچی ص ۶۹۵ ۳ شرح الزرقانی علی مؤطا الامام مالك کتاب الاشربة جامع تحریم الخمر حدیث ۱۹۲۵ دارالمعرفة بیروت ۱۷۴/۴

Fatawa Rizvia, Volume 25

Main Text: He is Salam bin Saleem, a reliable (thiqa) narrator from Al-Masissa, one of the narrators of the 'Six Books' (Sihah Sittah). The two previously mentioned hadiths for Al-Tahawi from 'Amr have been supported. One of them is: Abu Bakrah narrated to us, who said Abu Dawood narrated to us, who said Zuhayr bin Mu'awiya narrated to us from Abu Ishaq from 'Amr bin Maymun. The second is: Rawh bin al-Faraj narrated to us, who said 'Amr bin Khalid narrated to us, who said Zuhayr narrated to us, who said Abu Ishaq narrated to us from 'Amr bin Maymun. All the narrators of these two hadiths are eminent and reliable. Abu Bakrah is Bakkar bin Qutaybah. Abu Dawood is Al-Tayalisi, a reliable and memorizer (hafiz), one of the narrators of Muslim and the four books of the Sunan (Sihah Sittah). [Imam] Bukhari narrated from him indirectly in the Tafsir of Surah Al-Mudaththir, where he said in the chain of a Marfu hadith: 'Muhammad bin Bashar narrated to me, who said Abdul Rahman bin Mahdi and another narrated to us, both saying Harb bin Shaddad narrated to us...' This 'another' is Abu Dawood, as explained by Abu Nu'aym in his 'Mustakhraj'. Zuhayr is reliable, firm (thabt), and one of the narrators of the Sihah Sittah. Rawh bin al-Faraj is a teacher of Imam Tahawi; he is Al-Qattan Al-Misri, a reliable narrator.

Footnotes: 1. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden from Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi, 2/359. 2. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of Drinks, Chapter on what is forbidden from Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi, 2/359. 3. Sahih al-Bukhari, Book of Tafsir, Surah Al-Mudaththir, Qadeemi Kutub Khana Karachi, 2/732.

Page 193 of 658

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

मुख्य पाठ: वह सलाम बिन सलीम हैं, जो अल-मसीसा के एक भरोसेमंद (सिक़ा) रावी हैं और 'सिहाह सित्ता' (छह किताबों) के रावीयों में से हैं। इमाम तहावी के लिए 'अम्र' से पहले बताई गई दो हदीसों का समर्थन हो गया है। उनमें से एक यह है कि: हमें अबू बकरा ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें अबू दाऊद ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें ज़ुहैर बिन मुआविया ने अबू इसहाक़ के ज़रिये 'अम्र बिन मैमुन' से हदीस सुनाई। दूसरी हदीस यह है कि: हमें रूह बिन अल-फ़रज ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें 'अम्र बिन खालिद' ने बताया, उन्होंने कहा कि हमें ज़ुहैर ने अबू इसहाक़ के ज़रिये 'अम्र बिन मैमुन' से हदीस सुनाई। इन दोनों हदीसों के तमाम रावी बहुत ही प्रतिष्ठित और भरोसेमंद (सिक़ा) हैं। अबू बकरा, बक्कर बिन क़ुतैबा हैं। अबू दाऊद, अल-तयालिसी हैं, जो सिक़ा, हाफ़िज़ और मुस्लिम व चार सुनन (सिहाह सित्ता) के रावीयों में से हैं। [इमाम] बुखारी ने सूरह अल-मुदस्सिर की तफ़सीर में उनसे परोक्ष रूप से रिवायत की है, जहाँ उन्होंने एक मरफ़ू हदीस की सनद में कहा: 'मुझसे मुहम्मद बिन बशार ने बयान किया, उन्होंने कहा कि हमसे अब्दुर्रहमान बिन महदी और एक अन्य ने बयान किया, उन दोनों ने कहा कि हमसे हर्ब बिन शद्दाद ने बयान किया...' यहाँ 'अन्य' से मुराद अबू दाऊद हैं, जैसा कि अबू नुएम ने अपनी 'मुस्तख़रज' में स्पष्ट किया है। ज़ुहैर सिक़ा, मज़बूत और सिहाह सित्ता के रावीयों में से हैं। रूह बिन अल-फ़रज इमाम तहावी के उस्ताद (शैख) हैं, वह अल-क़त्तान अल-मिस्री हैं और सिक़ा हैं।

पादलेख (Footnotes): 1. शरह मानी अल-आसार, किताबुल अश्रिबा, बाब मा युह्रमु मिनन नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/359। 2. शरह मानी अल-आसार, किताबुल अश्रिबा, बाब मा युह्रमु मिनन नबीज़, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/359। 3. सहीह अल-बुखारी, किताबुत तफ़सीर, सूरह अल-मुदस्सिर, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, 2/732।

متن: هو سلام بن سليم ثقة المصيصى من رجال الستة تأيد الحديثان الماران للطحاوى عن عمرو، و احدهما، حدثنا ابوبكرة ثنا ابوداؤد ثنا زهير بن معوية عن ابى اسحق عن عمرو بن ميمون، والاخر، حدثنا روح بن الفرج ثنا عمرو بن خالد نازهير نا ابواسحق عن عمرو بن ميمون رجالهما جميعا ثقات الجلاء ابوبكرة هو بكار بن قتيبة و ابوداؤد هو الطيالسى ثقة حافظ من رجال مسلم والاربعة اهل الستة فقد كنى عنه خ في تفسير المدثر حيث قال في سند حديث مرفوع حدثنى محمد بن بشار نا عبدالرحمن بن مهدى وغيره قالا حدثنا حرب بن شداد الخ غيره هو ابوداؤد كما بينه ابونعيم في مستخرجه وزهير قة ثبت من رجال الستة وروح بن الفرج شيخ الطحاوى هو القطان المصرى ثقة

ترجمہ: گزشتہ حدیثوں کی تائید ہوگئی جو انہوں نے عمرو سے روایت کی ہیں، ان میں سے ایک یہ ہے کہ ہمیں ابوبکرہ نے، ان کو ابو داؤد نے، ان کو زہیر بن معاویہ نے ابواسحاق سے حدیث بیان کی اور ابواسحاق نے عمرو بن میمون سے روایت کی۔ دوسری حدیث یہ ہے کہ ہمیں روح بن الفرج نے، ان کو عمرو بن خالد نے، ان کو زہیر نے ابواسحاق سے حدیث بیان کی اور انہوں نے عمرو بن میمون سے روایت کی۔ ان دونوں حدیثوں کے تمام رجال جلیل القدر، ثقہ ہیں۔ ابوبکرہ وہ بکار بن قتیبہ ہے۔ ابو داؤد طیالسی ثقہ، حافظ، مسلم و سنن اربعہ کے رجال میں سے ہیں اور اصحاب صحاح ستہ میں سے ہیں۔ خ نے سورۃ المدثر کی میں ان سے بطور کنایہ روایت کی ہے جہاں اس نے سند مرفوع میں کہا کہ مجھے حدیث بیان کی محمد بن بشار نے، اس نے کہا ہمیں حدیث بیان کی عبدالرحمن بن مہدی اور اس نے غیر نے، انہوں نے کہا ہمیں حدیث بیان کی حرب بن شداد نے الخ اس کے غیر سے مراد ابو داؤد ہیں جیسا کہ ابونعیم نے اپنی مستخرج میں بیان کیا۔ زہیر ثقہ،

ثبت اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے۔ روح بن الفرج امام طحاوی کے شیخ ہیں وہ قطان مصری ثقہ ہیں۔

حواشی: 1 شرح معانی الآثار کتاب الاشربة باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۳۵۹ 2 شرح معانی الآثار کتاب الاشربة باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۳۵۹ 3 صحیح البخاری کتاب التفسیر سورة المدثر قدیمی کتب خانہ کراچی ۲ / ۷۳۲

Fatawa Razawiyyah Volume 25

“He was authenticated in Tahdhib al-Tahdhib (1). Amr bin Khalid is the teacher of Rauh and the student of Zuhair; he is Al-Harrani Al-Khuza'i, a reliable narrator among the men of Al-Bukhari. Thus, through the agreement of the Imam and the follow-up of Salam, the fear concerning Zuhair's hearing from Ibn Ishaq in his later years has been removed.”

He has been authenticated in Tahdhib al-Tahdhib. Amr bin Khalid is the teacher of Rauh and the student of Zuhair; he is Al-Harrani Al-Khuza'i, reliable and among the men of Bukhari. Therefore, due to the Imam's agreement and Salam's follow-up, the doubt raised regarding Zuhair's hearing from Ibn Ishaq has been resolved, etc.

“The Hadith of Abu Hanifa from Hammad from Ibrahim that an Arab came to Umar (2) is authentic according to our principles. For the majority are upon the acceptance of Mursalat (disconnected narrations), especially the Mursalat of Ibrahim. Indeed, Imam Ahmad said: The Mursalat of Sa'id ibn al-Musayyib are the most authentic Mursalat, and the Mursalat of Ibrahim al-Nakha'i are fine. This is mentioned in At-Tadreeb (3). Ibn Adi reported from Yahya bin Ma'een: The Mursalat of Ibrahim are authentic traditions, except for the merchant of Bahrain and the Hadith of loud laughter (Qahqaha). It is stated in Nasb al-Rayah (4): As for the Hadith of loud laughter, it is well-known. As for the Hadith of the merchant of Bahrain, Ibn Abi Shaybah narrated it in his Musannaf: Waki' told us, Al-A'mash told us from Ibrahim.”

The Hadith of Abu Hanifa which he narrated from Hammad and Hammad from Ibrahim that an Arab was brought to Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) is authentic according to our principles. This is because the majority's position is that Mursalat, especially those of Ibrahim, are acceptable. Imam Ahmad said that the Mursalat of Sa'id bin al-Musayyib are the most authentic, and there is no harm in the Mursalat of Ibrahim al-Nakha'i. This is mentioned in At-Tadreeb. Ibn Adi extracted from Yahya bin Ma'een that Ibrahim's Mursalat are correct except for the Hadith of the merchant of Bahrain and loud laughter. It is mentioned in Nasb al-Rayah that the Hadith of loud laughter is well-known. As for the Hadith of the merchant of Bahrain, Ibn Abi Shaybah narrated it in his Musannaf as: Waki' narrated to us and Al-A'mash narrated to him from Ibrahim.

Footnotes: 1. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Rauh bin al-Faraj 554, Da’irat al-Ma’arif an-Nizamiyyah, Hyderabad Deccan, 297/2. 2. Jami’ al-Masanid, Chapter Thirty on Legal Punishments (Al-Hudud), Al-Maktabah al-Islamiyyah Sindhari, 112/2. 3. Tadreeb

ar-Rawi, the ninth type, the Mursal, and the explanation of its general application, etc., Qadimi Kutub Khana, Karachi, 168/1. 4. Nasb ar-Rayah, Book of Purification, section on things that nullify Wudu, Al-Maktabah al-Islamiyyah, 52/1.

फतावा रज़विया जिल्द 25

“उन्हें तहज़ीब अल-तहज़ीब (1) में प्रमाणित किया गया है। अम्र बिन खालिद रूह के उस्ताद और ज़ुहैर के शागिर्द हैं; वह अल-हर्रानी अल-खुज़ाई हैं, जो अल-बुखारी के राविओं (वर्णनकर्ताओं) में से एक विश्वसनीय रावी हैं। इस प्रकार, इमाम की सहमति और सलाम के अनुसरण के माध्यम से, इब्न इसहाक से ज़ुहैर के सुनने के बारे में उनके अंतिम वर्षों में जो डर था, वह दूर हो गया है।”

तहज़ीब अल-तहज़ीब में उनकी तौसीक़ (प्रमाणिकता) की गई है। अम्र बिन खालिद रूह के उस्ताद और ज़ुहैर के शागिर्द हैं, वह हर्रानी खुज़ाई, विश्वसनीय और बुखारी के राविओं में से हैं। इसलिए इमाम की सहमति और सलाम के अनुसरण के कारण उस संशय का निवारण हो गया जो इब्न इसहाक से ज़ुहैर के सुनने के संबंध में किया जा रहा था आदि।

“इमाम अबू हनीफ़ा की हदीस जो उन्होंने हम्माद से और उन्होंने इब्राहिम से रिवायत की कि हज़रत उमर (2) के पास एक देहाती आया, हमारे सिद्धांतों के अनुसार सही है। क्योंकि बहुसंख्यक (जमहूर) मुरसलात (ऐसी रिवायतें जिनमें ताबेई सीधे नबी से बयान करे) को स्वीकार करने के पक्ष में हैं, विशेष रूप से इब्राहिम की मुरसलात। वास्तव में इमाम अहमद ने कहा: सईद इब्न अल-मुसय्यिब की मुरसलात सबसे सही मुरसलात हैं, और इब्राहिम अल-नख़ई की मुरसलात में कोई बुराई नहीं है। इसका उल्लेख अत-तदनीब (3) में है। इब्न अदी ने याह्या बिन मईन से रिवायत की है: इब्राहिम की मुरसलात सही हदीसें हैं, सिवाय बहरीन के व्यापारी और कहकहा (ज़ोर से हँसने) की हदीस के। नस्ब अल-राया (4) में कहा गया है: जहाँ तक कहकहा की हदीस का संबंध है, वह प्रसिद्ध है। और जहाँ तक बहरीन के व्यापारी की हदीस है, इब्न अबी शैबा ने इसे अपने मुसन्निफ़ में इस प्रकार रिवायत किया है: हमें वकी' ने बताया, उन्हें आ'मश ने इब्राहिम से बताया।”

इमाम अबू हनीफ़ा की हदीस जो उन्होंने हम्माद से और हम्माद ने इब्राहिम से रिवायत की कि हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास एक देहाती को लाया गया, हमारे सिद्धांतों के अनुसार सही है। ऐसा इसलिए है क्योंकि जमहूर का रुख यह है कि मुरसलात, विशेष रूप से इब्राहिम की मुरसलात, स्वीकार्य हैं। इमाम अहमद ने फरमाया कि सईद बिन मुसय्यिब की मुरसलात सबसे सही मुरसलात हैं और इब्राहिम नख़ई की मुरसलात में कोई हर्ज नहीं है। यह तदनीब में वर्णित है। इब्न अदी ने याह्या बिन मईन से तख़रीज की कि इब्राहिम की मुरसलात सही हैं सिवाय बहरीन के व्यापारी और कहकहा की हदीस के। नस्ब अल-राया में कहा गया है कि कहकहा की हदीस तो मशहूर है। रही बहरीन के

व्यापारी की हदीस, तो उसे इब्न अबी शैबा ने अपनी मुसन्निफ़ में यूँ रिवायत किया है कि हमें वकी' ने और उन्हें आ'मश ने इब्राहिम से हदीस बयान की।

फुटनोट: 1. तहज़ीब अल-तहज़ीब, रूह बिन अल-फ़रज का अनुवाद 554, दाइरत अल-मआरिफ़ अन-निज़ामिया, हैदराबाद दकन, 297/2. 2. जामि अल-मसानिद, तीसवां अध्याय दंड (हुदूद) के बारे में, अल-मकतबा अल-इस्लामिया संधारी, 112/2. 3. तदनीब अर-रावी, नौवां प्रकार मुरसल, और इसके सामान्य प्रयोग का विवरण आदि, पुरानी कुतुब खाना, कराची, 168/1. 4. नस्ब अर-राया, किताब अत-तहारत, वज़ू तोड़ने वाली चीज़ों का अनुभाग, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, 52/1.

وثقه فی تهذیب التهذیب ۱ و عمرو بن خالد شیخ روح و تلمیذ زهیر هو الحرانی الخزاعی ثقة من رجال البخاری فبموافقة الامام ومتابعة سلام زال ما کان یخشی من سماع زهیر عن ابن اسحق اخیراً- ہیں تہذیب التہذیب میں ان کی توثیق کی گئی ہے۔ عمرو بن خالد روح کے شیخ اور زہیر کے شاگرد ہیں وہ حرانی خزاعی ، ثقہ اور بخاری کے رجال میں سے ہیں لہذا امام کی موافقت اور سلام کی متابعت کے سبب سے اس خدشہ کا ازالہ ہو گیا جو ابو اسحق سے زہیر کے سماع سے متعلق کیا جا رہا تھا الخ۔ حدیث ابی حنیفة عن حماد عن ابراہیم ان عمر اتی ۲ بأعرابی، صحیح علی اصولنا فان الجمهور علی قبول المراسیل ولاسیما مراسیل ابراہیم فقد قال الامام احمد مرسلات سعید بن المسیب اصح المرسلات و مرسلات ابراہیم النخعی لابأس بها ذکره فی التدریب ۳ و قد اخرج ابن عدی عن یحیی بن معین قال مراسیل ابراہیم صحیحة الاحادیث تاجر البحرین وحدیث القهقهة ، قال فی نصب الرایة اما حدیث القهقهة فقد عرف واما حدیث تاجر البحرین فرواه ابن ابی شیبة فی مصنفه ثنا وکیع ثنا الاعمش عن ابراہیم حدیث ابوحنیفہ جو انہوں نے حماد سے اور حماد نے ابراہیم سے روایت کی کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس ایک اعرابی کو لایا گیا ہمارے اصول کے مطابق صحیح ہے اس لئے کہ جمہور کا موقف یہ ہے کہ مراسیل خصوصاً ابراہیم کی مراسیل مقبول ہیں۔ امام احمد نے فرمایا سعید بن مسیب کی مراسیل صحیح ترین مراسیل ہیں اور ابراہیم نخعی کی مراسیل میں کوئی حرج نہیں۔ یہ تدریب میں مذکور ہے۔ ابن عدی نے یحییٰ بن معین سے تخریج کی کہ ابراہیم کی مراسیل صحیح ہیں سوائے تاجر البحرین اور قہقہہ کی حدیث کے۔ نصب الرایہ میں کہا حدیث قہقہہ تو معروف ہے۔ رہی حدیث تاجر البحرین تو اس کو ابن ابی شیبہ نے اپنی مصنف میں یوں روایت کیا ہے کہ ہمیں وکیع نے اور ان کو اعمش نے ابراہیم سے حدیث بیان کی،

حواشی: ۱ تهذیب التهذیب ترجمه روح بن الفرج ۵۵۴ دائرة المعارف النظامیہ حیدر آباد دکن ۲۹۷/۲

۲ جامع المسانید الباب الثلاثون في الحدود المکتبة الاسلامیه سندهری ۱۱۲/۲ ۳ تدریب الراوی النوع التاسع التاسع المرسل و بیان اطلاقه الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱۶۸/۱ ۴ نصب الرایه کتاب الطهارت فضل فی نواقض الوضوء المکتبة الاسلامیه ۵۲/۱

Volume 25 | Fatawa Rizvia

Arabic Column

It was narrated that a man came and said, "O Messenger of Allah, I am a merchant traveler who goes back and forth to Bahrain." So he commanded him to pray two rak'ahs, meaning Qasr (shortened prayer). Thus ends the quote. Similarly, the Hadith of the letter of Umar narrated in the Musnad with its chain of narrators. And the Hadith of Al-Tahawi: "Fahd narrated to us, Umar bin Hafs narrated to us, my father narrated to us, Al-A'mash narrated to us, Ibrahim narrated to me from Hammam bin Al-Harith from Umar that he was on a journey..." (The Hadith). Umar bin Hafs is trustworthy (thiqa) from the narrators of the two Shaykhs (Bukhari and Muslim), and his father Hafs bin Ghiyath is trustworthy from the narrators of the six books (Sihah Sitta). Ibrahim is Al-Nakha'i, and Hammam Al-Nakha'i is trustworthy from the narrators of the six books. And his Hadith is: "Fahd narrated to us, Umar bin Hafs narrated to us, my father narrated from Al-A'mash, Habib bin Abi Thabit narrated to me from Nafi' from Ibn Umar who said: He ordered nabidh for him..." (The Hadith). All its narrators are trustworthy.

Urdu Column

Ibrahim said that a person came and submitted, "O Messenger of Allah (peace be upon him)! I am a merchant person, I repeatedly go to Bahrain," so you commanded him to pray two rak'ahs, meaning Qasr prayer. Similarly, the hadith of the letter of Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) which is narrated in the Musnad with a chain of narrators. And the hadith of Imam Tahawi that Fahd narrated to us, he to Umar bin Hafs, he to his father, he to A'mash, he to Ibrahim, who narrated the hadith from Hammam bin Harith, and Hammam narrated from Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) that he was on a journey (the hadith). Umar bin Hafs is trustworthy and among the narrators of the two Sheikhs (Bukhari and Muslim), and his father Hafs bin Ghiyath is trustworthy and among the narrators of the Sihah Sitta. Ibrahim is that Nakha'i. Hammam Nakha'i is trustworthy and among the narrators of the Sihah Sitta. And his hadith is that Fahd narrated to us and their Umar bin Hafs, they to their father who narrated the hadith from A'mash, said Habib bin Abi Thabit narrated to me from Nafi' and they narrated from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) that you ordered nabidh for yourself (the hadith). All the narrators of this hadith are trustworthy.

1. Nasb al-Rayah, Kitab al-Taharat, Chapter on the Nullifiers of Wudu, Al-Maktaba al-Islamiya, 1/ 52
2. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Ashriba, Chapter on what is forbidden of Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi, 2/ 359

3. Taqrib al-Tahdhib, biography of Umar bin Hafs 4892, Dar al-Kutub al-Ilmiya Beirut, 1/ 712
4. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Ashriba, Chapter on what is forbidden of Nabidh, H.M. Saeed Company Karachi, 2/ 359

अरबी स्तंभ

यह रिवायत है कि एक व्यक्ति आया और उसने कहा, "हे अल्लाह के रसूल, मैं एक व्यापारी हूँ जो बार-बार बहरीन आता-जाता रहता हूँ।" तो आपने उसे दो रकअत पढ़ने का आदेश दिया, यानी कसर (संक्षिप्त नमाज़)। यहाँ उद्धरण समाप्त होता है। इसी तरह मुसनद में सनद के साथ वर्णित हज़रत उमर के पत्र वाली हदीस है। और अल-तहावी की हदीस: "फहद ने हमसे बयान किया, उमर बिन हफ़्स ने हमसे बयान किया, मेरे पिता ने हमसे बयान किया, अल-आमश ने हमसे बयान किया, इब्राहिम ने मुझसे हम्माम बिन अल-हारिस के माध्यम से उमर से बयान किया कि वह एक यात्रा पर थे..." (हदीस)। उमर बिन हफ़्स दो शेखों (बुखारी और मुस्लिम) के रावियों में से विश्वसनीय (सिक़ा) हैं, और उनके पिता हफ़्स बिन गियास छह किताबों (सिहाह सित्ता) के रावियों में से विश्वसनीय हैं। इब्राहिम अल-नखई हैं, और हम्माम अल-नखई छह किताबों के रावियों में से विश्वसनीय हैं। और उनकी हदीस है: "फहद ने हमसे बयान किया, उमर बिन हफ़्स ने हमसे बयान किया, मेरे पिता ने अल-आमश से बयान किया, हबीब बिन अबी साबित ने मुझसे नाफ़े के माध्यम से इब्न उमर से बयान किया जिन्होंने कहा: उन्होंने उनके लिए नबीज़ का आदेश दिया..." (हदीस)। इसके सभी रावी विश्वसनीय हैं।

उर्दू स्तंभ

इब्राहिम ने कहा कि एक व्यक्ति ने उपस्थित होकर अर्ज़ की, "या रसूल अल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम)! मैं एक व्यापारी हूँ, बार-बार बहरीन जाता हूँ," तो आपने उसे हुक्म दिया कि वह दो रकअतें यानी क़सर नमाज़ पढ़ा करे। इसी तरह हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु के पत्र वाली हदीस है जो मुसनद में सनद के साथ वर्णित है। और इमाम तहावी की हदीस कि हमें फहद ने, उसे उमर बिन हफ़्स ने, उसे उसके पिता ने, उसे आमश ने, उसे इब्राहिम ने हम्माम बिन हारिस से हदीस बयान की, हम्माम ने हज़रत उमर रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत की कि वह सफ़र में थे (हदीस)। उमर बिन हफ़्स मोतबर (सिक़ा) हैं और शेख़ैन (बुखारी और मुस्लिम) के रावियों में से हैं, और उनके पिता हफ़्स बिन गियास मोतबर हैं और सहाह सित्ता के रावियों में से हैं। इब्राहिम वही नखई हैं। हम्माम नखई मोतबर हैं और सहाह सित्ता के रावियों में से हैं। और उनकी हदीस यह है कि हमें फहद ने और उनके उमर बिन हफ़्स ने, उन्हें उनके पिता ने आमश से हदीस बयान की, कहा मुझे हबीब बिन अबी साबित ने नाफ़े से और उन्होंने इब्न उमर रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत की कि आपने अपने लिए नबीज़ का हुक्म दिया (हदीस)। इस हदीस के तमाम रावी मोतबर हैं।

1. नसब-उर-राया, किताब-उत-तहारत, वज़ू तोड़ने वाली चीज़ों का अध्याय, अल-मकतबा अल-इस्लामिया, १/५२

2. शरह मआनी अल-आसार, किताबुल अशरिबा, नबीज़ में क्या हराम है उसका अध्याय, एच. एम. सईद कंपनी कराची, २/३५९
3. तक़रीब-उत-तहज़ीब, उमर बिन हफ़्स की जीवनी ४८९२, दारुल कुतुब अल-इल्मिया बेरुत, १/७१२
4. शरह मआनी अल-आसार, किताबुल अशरिबा, नबीज़ में क्या हराम है उसका अध्याय, एच. एम. सईद कंपनी कराची, २/३५९

पृष्ठ १९५ / ६५८

عربی کالم **اردو کالم**

قال جاء رجل فقال یارسول الله انی رجل تاجر اختلف الی البحرین فأمره ان یصلي رکعتین یعنی القصر اه وکذا حدیث کتاب عمر المروی في المسند بالسند۔ وحدیث الطحاوی حدثنا فهد ثنا عمربن حفص ثنا ابی ثنا الاعمش ثنی ابراهیم عن همام بن الحارث عن عمر انه کان فی سفر الحدیث عمر بن حفص ثقة من رجال الشیخین وابوه حفص بن غیاث ثقة من رجال الستة وابراهیم هو النخعی و همام النخعی ثقة من رجال الستة وحدیثه حدثنا فهدثنا عمر بن حفص ثنا ابی عن الاعمش ثنی حبیب بن ابی ثابت عن نافع عن ابن عمر قال امر بنبیذله الحدیث رجاله کلهم ثقات

ابراہیم نے کہا کہ ایک شخص نے حاضر ہو کر عرض کی یا رسول اللہ (صلی اللہ علیہ وسلم)! میں ایک تاجر شخص ہوں بار بار بحرین جاتا رہتا ہوں، تو آپ نے اس کو حکم دیا کہ وہ دو رکعتیں یعنی نماز قصر پڑھا کرے اھ یونہی حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے خط والی حدیث جو کہ مسند میں سند کے ساتھ مروی ہے۔ اور امام طحاوی کی حدیث کہ ہمیں فہد نے، اس کو عمر بن حفص نے، اس کو اس کے باپ نے، اس کو اعمش نے، اس کو ابراہیم نے ہمام بن حارث سے حدیث بیان کی، ہمام نے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی کہ وہ سفر میں تھے (الحدیث)۔ عمر بن حفص ثقہ اور شیخین کے رجال میں سے ہیں اور ان کا باپ حفص بن غیاث ثقہ اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے۔ ابراہیم وہ نخعی ہیں۔ ہمام نخعی ثقہ اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہیں۔ اور اس کی حدیث یہ ہے کہ ہمیں فہد نے اور ان کی عمر بن حفص نے، ان کو ان کے باپ نے اعمش سے حدیث بیان کی، کہا مجھے حبیب بن ابی ثابت نے نافع سے اور انہوں نے ابن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہما سے روایت کی کہ آپ نے اپنے

عربی کالم **اردو کالم**

لئے نبیز کا حکم دیا (الحدیث)۔ اس حدیث کے تمام رجال ثقہ ہیں۔

1 نصب الراية كتاب الطهارات فصل في نواقض الوضوء المكتبة الاسلاميه ۱/ ۵۲ 2 شرح معانی الآثار كتاب الاشربة باب ما يحرم من النبيذ ايچ ايم سعيد كمپنی كراچی ۲/ ۳۵۹ 3 تقريب التهذيب ترجمه عمر بن حفص ۸۹۲ ۶ دار الكتب العلمية بيروت ۱/ ۷۱۲ 4 شرح معانی الآثار كتاب الاشربة باب ما يحرم من النبيذ ايچ ايم سعيد كمپنی كراچی ۲/ ۳۵۹

Fatawa Razawiya Volume 25

[Urdu Column]: Habib is trustworthy, a grand Imam, and from the narrators of the 'Sihah al-Sittah' (six major hadith books). He heard hadith from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both) and Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both), as stated by Imam Bukhari. I say (the author): He is a contemporary of Nafi'; there is only one or two years difference between their deaths. If he had practiced 'tadlees' (omitting a link in the chain), it would have been possible for him to simply say "from Ibn Umar," but he did not practice 'tadlees', rather he clarified. May Allah Almighty have mercy on him. Imam Tahawi narrates a hadith that Abu Dawood related to us, from Abu Salih, from Layth, from 'Uqayl, from Ibn Shihab, who said that Mu'adh bin Abdul Rahman bin 'Uthman al-Laythi informed me that his father Abdul Rahman bin 'Uthman said: I spent time in the company of Hazrat Umar (may Allah be pleased with him)... (Al-Hadith). Ibn Abi Dawood is Ibrahim, who is trustworthy. Imam Tahawi declared his hadith regarding 'Raf al-Yadayn' (raising hands in prayer) to be authentic. Abdul Rahman bin 'Uthman is a companion (Sahabi). And all the remaining narrators are trustworthy.

[Arabic Column]: Habib is trustworthy, a grand Imam from the men of the 'Six Books', and he has heard from Ibn Umar and Ibn Abbas (may Allah Almighty be pleased with them), as stated by al-Bukhari. I say: He is among the peers of Nafi', there isn't between their deaths except a year or two. If he had practiced tadlees, he could have said "from Ibn Umar," but he made it clear and explained, so may Allah Almighty have mercy on him. His hadith is: Ibn Abi Dawood narrated to us, Abu Salih narrated to us, Layth narrated to me, 'Uqayl narrated to us from Ibn Shihab, Mu'adh bin Abdul Rahman bin 'Uthman al-Laythi (note marker) informed me that his father Abdul Rahman bin 'Uthman said: I accompanied Umar... the Hadith. Ibn Abi Dawood is Ibrahim, he is trustworthy, al-Tahawi authenticated it for him regarding 'Raf al-Yadayn'. And Abdul Rahman bin 'Uthman is a companion, and the rest of them are all trustworthy.

Note: In the printed copy it says 'al-Laythi', whereas it is 'al-Taymi' as it appears in Al-Isabah and Al-Taqrib. 12 (ت) منه Note: It occurred in the printed copy as 'al-Laythi', but it is rather 'al-Taybi' (al-Taymi) as in Al-Isabah and Al-Taqrib. 12 منه.

[Footnotes]: 1. Mizan al-I'tidal with reference to al-Bukhari, biography of Habib ibn Abi Thabit 1690, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/451. 2. Sharh Ma'ani al-Athar, Book of

Drinks, Chapter on what is forbidden from Nabidh, H.M. Saeed Company, Karachi, 2/359. Page 196 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[उर्दू कॉलम]: हबीब विश्वसनीय (सिक़ह), एक महान इमाम और सिहाह-ए-सित्ता (छह प्रमुख हदीस ग्रंथों) के रावी में से हैं। उन्होंने इब्न उमर (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) और इब्न अब्बास (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से हदीस सुनी है, यह इमाम बुखारी ने कहा है। मैं (लेखक) कहता हूँ: वह नाफ़े के समकालीन हैं, उन दोनों की मृत्यु के बीच केवल एक या दो साल का अंतर है। अगर वे 'तदलीस' (सूत्र को छिपाना) करते, तो उनके लिए यह कहना संभव था कि "इब्न उमर से," लेकिन उन्होंने तदलीस नहीं की, बल्कि स्पष्ट रूप से बयान किया। अल्लाह तआला उन पर रहम फरमाए। इमाम तहावी की हदीस है कि हमें अबू दाऊद ने, उन्हें अबू सालेह ने, उन्हें लैथ ने, उन्हें उक़ील ने इब्न शिहाब से हदीस सुनाई। इब्न शिहाब ने कहा कि मुझे मुआज़ बिन अब्दुर रहमान बिन उस्मान अल-लैथी ने खबर दी कि उनके पिता अब्दुर रहमान बिन उस्मान ने कहा: "मैंने हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) की सोहबत (साथ) पाई..." (हदीस)। इब्न अबी दाऊद इब्राहीम हैं जो विश्वसनीय हैं। इमाम तहावी ने रफ़-ए-यदैन के बारे में उनकी हदीस को सही घोषित किया। अब्दुर रहमान बिन उस्मान एक सहाबी हैं। और बाकी सभी रावी विश्वसनीय हैं।

[अरबी कॉलम]: हबीब विश्वसनीय हैं, 'छह पुस्तकों' के रावी में से एक महान इमाम हैं और उन्होंने इब्न उमर और इब्न अब्बास (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) से सुना है, जैसा कि अल-बुखारी ने कहा है। मैं कहता हूँ: वह नाफ़े के साथियों में से हैं, उनकी मृत्यु के बीच केवल एक या दो वर्ष का अंतर है। यदि उन्होंने तदलीस की होती, तो वह "इब्न उमर से" कह सकते थे, लेकिन उन्होंने इसे स्पष्ट किया और समझाया, इसलिए अल्लाह सर्वशक्तिमान उन पर दया करे। उनकी हदीस है: इब्न अबी दाऊद ने हमें सुनाया, अबू सालेह ने हमें सुनाया, लैथ ने मुझे सुनाया, उक़ील ने हमें इब्न शिहाब से सुनाया, मुआज़ बिन अब्दुर रहमान बिन उस्मान अल-लैथी (नोट) ने मुझे सूचित किया कि उनके पिता अब्दुर रहमान बिन उस्मान ने कहा: मैं उमर के साथ था... हदीस। इब्न अबी दाऊद इब्राहीम है, वह विश्वसनीय है, अल-तहावी ने रफ़-एल-यदैन के संबंध में उसके लिए इसे प्रमाणित किया। और अब्दुर रहमान बिन उस्मान एक सहाबी हैं, और बाकी सब विश्वसनीय हैं।

नोट: मुद्रित प्रति में 'अल-लैथी' है जबकि यह 'अल-तहमी' है जैसा कि अल-इसाबा और अल-तक़रीब में है। 12 मिन्हु (त) नोट: मुद्रित प्रति में 'अल-लैथी' हुआ, जबकि यह 'अत-तैबी' (अत-तहमी) है जैसा कि अल-इसाबा और अल-तक़रीब में है। 12 मिन्हु।

[पाद लेख]: 1. मीज़ान अल-इ'तिदाल, बुखारी के हवाले से, हबीब इब्न अबी साबित की जीवनी 1690, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 1/451। 2. शरह मआनी अल-आसार, किताब अल-अशरबा, नबीज़ से जो हराम है उसका अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 2/359। पेज 196 का 658

حبیب ثقہ، امام جلیل اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے۔ اس نے ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما اور ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے حدیث سنی ہے یہ امام بخاری نے کہا ہے۔ قلت (میں کہتا ہوں) وہ نافع کا ہمعصر ہے ان دونوں کی موت کے درمیان ایک یا دو سال کا فرق ہے، اگر وہ تدلیس کرتا تو اس کے لئے ممکن تھا کہ وہ یوں کہتا عن ابن عمر، لیکن اس نے تدلیس نہیں کی، بلکہ وضاحت فرمائی، اللہ تعالٰی اس پر رحم فرمائے۔ امام طحاوی کی حدیث ہے کہ ہمیں ابوداؤد نے، انہیں ابوصالح نے، اس کو لیث نے، اس کو عقیل نے ابن شہاب سے حدیث بیان کی ابن شہاب نے کہا کہ مجھے معاذ بن عبدالرحمن بن عثمان لیثی نے خبر دی کہ اس کے باپ عبد الرحمن بن عثمان نے کہا میں نے حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کی صحبت پائی (الحدیث)۔ ابن ابی داؤد وہ ابراہیم ہے جو کہ ثقہ ہے۔ امام طحاوی نے رفع یدین کے بارے میں اس کی حدیث کو صحیح قرار دیا۔ عبدالرحمن بن عثمان صحابی ہیں۔ اور باقی تمام راوی ثقہ ہیں۔

حبیب ثقة امام جلیل من رجال الستة وقد سمع ابن عمر و ابن عباس رضی اللہ تعالی عنهم قاله البخاری' قلت وهو من اقران نافع لیس بین موتهما الا سنة او سنتان فلودلس لامکنه ان یقول عن ابن عمر لکن اوضح وبین فرحمه اللہ تعالی وحدیثه حدثنا ابن ابي داؤد ثنا ابو صالح ثنی اللیث ثنا عقیل عن ابن شهاب اخبرني معاذ بن عبد الرحمن بن عثمان اللیثي عہ ان اباه عبد الرحمن بن عثمان قال صحبت عمر الحدیث - ابن ابي داؤد هو ابراهیم ثقة صح له الطحاوي في رفع الیدین، وعبد الرحمن بن عثمان صحابي، والبقیة کلهم ثقات۔

عہ: مطبوعہ نسخہ میں اللیثی ہے جبکہ یہ تیمی ہے جیسا کہ اصابہ اور تقریب میں ہے ۱۲منہ (ت)

عہ: وقع فی نسخة طبع اللیثی وانما هو التیبی کما فی الاصابة والتقریب ۱۲منه

' میزان الاعتدال بحواله البخاری ترجمه حبیب ابن ابی ثابت ۱۶۹۰ دارالمعرفه بیروت ۱/۴۵۱ ۲

شرح معانی الآثار کتاب الاشربة باب ما یحرم من النبیذ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/۳۵۹ Page 196 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

They are famous among the narrators of Bukhari because the truth is that Imam Bukhari extracted (narrations) in his Sahih for Abdullah bin Salih Abu Salih, the scribe of Al-Layth. This was stated by Al-Mundhiri in 'Al-Targhib' and Al-Dhahabi in 'Al-Mizan' (1). And the Hadith of Al-Nasa'i: Zakariyya bin Yahya informed us, he said, Abd al-A'la informed us, he said, Sufyan informed us from Yahya bin Sa'id, he heard Sa'id bin al-Musayyib saying: Thaqif received (2) etc. Zakariyya is trustworthy (thiqa) and a memorizer (hafiz), and the rest are trustworthy and famous among the narrators of the 'Six Books' (Sihah Sitta). And his (Al-Nasa'i's) Hadith: Muhammad bin Abd al-A'la informed us, Mu'tamir narrated to us, I heard Mansur from Ibrahim from Nabata from Suwayd bin Ghaflah (3) etc. Muhammad is trustworthy (4), Nabata is acceptable (maqbul) (5), and the rest are all trustworthy and famous among the narrators of the 'Six Books'. And through this route, it was narrated by Abd al-Razzaq from...

1. Mizan al-I'tidal, biography of Abdullah bin Salih, 4383, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 2/440.
2. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of reports that were found defective etc., Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/333.
3. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink from syrup, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/334.
4. Taqrib al-Tahdhib, biography of Muhammad bin Abd al-A'la, 6080, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 102/2.
5. Taqrib al-Tahdhib, biography of Nabata al-Kufi, 7117, Dar al-Kutub al-Ilmiyya, Beirut, 240/2.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

वे बुखारी के राविओं (वर्णनकर्ताओं) में प्रसिद्ध हैं क्योंकि सही यह है कि इमाम बुखारी ने अपनी 'सहीह' में अब्दुल्ला बिन सालेह अबू सालेह कातिब अल-लैथ के लिए इसे निकाला है, यह बात मुन्धिरी ने 'अत-तरग़ीब' में और ज़हबी ने 'अल-मीज़ान' (1) में कही है। और नसाई की हदीस है कि हमें ज़करिया बिन यह्या ने खबर दी, उन्होंने कहा, हमें अब्द अल-आला ने, उन्होंने कहा, हमें सुफियान ने यह्या बिन सईद से हदीस बयान की, उन्होंने सईद बिन मुसय्यिब को कहते हुए सुना कि बनी सक़ीफ़ के लोगों ने हज़रत उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हु को एक पेय पेश किया इत्यादि। ज़करिया विश्वसनीय (सिक़ा) और हाफ़िज़ हैं, और बाकी सभी रावी विश्वसनीय हैं और सहाह सित्ता के राविओं में प्रसिद्ध हैं। इमाम नसाई की हदीस है कि हमें मुहम्मद बिन अब्द अल-आला ने खबर दी, उन्होंने कहा, हमें मोत़मिर ने हदीस बयान की कि मैंने मंसूर को इब्राहिम से रिवायत करते हुए सुना, उन्होंने नबाता से और उन्होंने सुवैद बिन ग़फ़्ला से इत्यादि। मुहम्मद विश्वसनीय (4) हैं, नबाता मक़बूल (5) हैं और बाकी तमाम रावी विश्वसनीय हैं और सहाह सित्ता के राविओं में मशहूर हैं और इसी तरीके से इसे अब्द अल-रज़्ज़ाक ने...

1. मीज़ानुल एतदाल, जीवनी अब्दुल्ला बिन सालेह, 4383, दारुल माअरिफ़ा, बेरूत, 2/440.
2. सुनन नसाई, किताबुल अश़रिबा़, उन रिपोर्टों का उल्लेख जिनमें दोष पाया गया इत्यादि, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब, कराची, 2/333.
3. सुनन नसाई, किताबुल अश़रिबा़, शर्बत में से क्या पीना जायज़ है का उल्लेख, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिजारत कुतुब, कराची, 2/334.
4. तक़रीबुल तहज़ीब, जीवनी मुहम्मद बिन अब्द अल-आला, 6080, दारुल कुतुब अल-इलमिया, बेरूत, 102/2.
5. तक़रीबुल तहज़ीब, जीवनी नबाता अल-कूफ़ी, 7117, दारुल कुतुब अल-इलमिया, बेरूत, 240/2.

पेज 197 / 658

مشهورون من رجال البخاري فان الصحيح انه خرج في الصحيح لعبد الله بن صالح ابى صالح كاتب الليث قاله المنذرى فى الترغيب والذهبي في الميزان ١- وحديث النسائي اخبرنا زكريا بن يحيى ثنا عبد الاعلى ثنا سفين عن يحيى بن سعيد سمع سعيد بن المسيب يقول تلقت ثقيف ٢ الخ زكريا ثقة حافظ والبقية ثقات مشاهير من رجال الستة- وحديثه اخبرنا محمد بن عبد الاعلى ثنا المعتمر سمعت منصورا عن ابراهيم عن نباته عن سويد بن غفلة ٣ الخ محمد ثقة ٤ نباته مقبول ٥ والبقية كلهم ثقات مشهورون من رجال الستة وبالطريق رواه عبد الرزاق عن

اور بخاری کے رجال میں سے مشہور ہیں کیونکہ صحیح یہ ہے کہ امام بخاری نے اپنی صحیح میں عبداللہ بن ابوصالح کاتب اللیث کے لئے اس کی تخریج کی، یہ بات منذری نے ترغیب میں اور ذہبی نے میزان میں کہی۔ اور نسائی کی حدیث ہے کہ ہمیں زکریا بن یحییٰ نے خبر دی اس نے کہا، ہمیں عبد الاعلیٰ نے، اس نے کہا، ہمیں سفیان نے یحییٰ بن سعید سے حدیث بیان کی اس نے سعید بن مسیب کو کہتے ہوئے سنا کہ بنی ثقیف کے لوگوں نے حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کو ایک شراب پیش کی الخ۔ زکریا ثقہ اور حافظ ہے، اور باقی تمام راوی ثقہ ہیں اور صحاح ستہ کے رجال میں سے مشہور ہیں۔ امام نسائی کی حدیث ہے کہ ہمیں محمد بن عبد الاعلیٰ نے خبر دی اس نے کہا، ہمیں معتمر نے حدیث بیان کی کہ میں نے منصور کو ابراہیم سے روایت کرتے ہوئے سنا، اس نے نباتہ سے اور اس نے سوید بن غفلہ سے الخ۔ محمد ثقہ ہے، نباتہ مقبول ہے اور باقی تمام راوی ثقہ ہیں اور صحاح ستہ کے رجال میں سے مشہور ہیں اور اسی طریق سے اس کو عبد الرزاق

١ ميزان الاعتدال ترجمه عبد الله بن صالح ۴۳۸۳ دارالمعرفة بيروت ٢/ ۴۴٠ ٢ سنن النسائى كتاب الاشربة ذكر الاخبار اللتى اعتل بها الخ نور محمد كارخانه تجارت كتب كراچى ٣٣٣/٢ ٣ سنن النسائى كتاب الاشربة ذكر ما يجوز شربة من الطلاء نور محمد كارخانه تجارت كتب كراچى ٣٣۴/٢ ۴ تقريب التهذيب ترجمه محمد بن عبد الاعلى ۶٠٨٠ دارالكتب العلميه بيروت ١٠٢/٢ ۵ تقريب التهذيب ترجمه نباته كوفى ٧١١٧ دارالكتب العلميه بيروت ٢۴٠/٢

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Main Text Body]

Mansur—and his hadith: Suwayd reported to us, Abdullah reported to us from Hisham from Ibn Sirin that Abdullah bin Yazid al-Khatmi said, etc. All of them, as you see, are illustrious Imams, trustworthy, reliable, and well-known among the narrators of the Sihah Sitta (Six Books), except for Suwayd bin Nasr, who is among the narrators of al-Tirmidhi and al-Nasa'i; he is trustworthy and well-known. The narrator is the grand Imam Abdullah bin al-Mubarak, and it is he who is meant by 'Abdullah'. Hisham is al-Dastawa'i and Abdullah bin Yazid is a Sahabi (companion). We have previously mentioned that al-Hafiz (Ibn Hajar) authenticated it in al-Fath (al-Bari). And his hadith: Muhammad bin al-Muthanna reported to us, Ibn Abi 'Adiy narrated to us from Dawud: I asked Sa'id, etc. Ibn Abi 'Adiy is Muhammad bin Ibrahim and Dawud is Ibn Abi Hind and Sa'id is Ibn al-Musayyib. The entire chain consists of trustworthy narrators from the Six Books except for Dawud, who is among the narrators of all except al-Bukhari. Thus, these are more than ten authentic hadiths narrated from the Commander of the Faithful (Hazrat Umar), may Allah be pleased with him.

[Footnotes] 1. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink of cooked grape juice (Tila'), Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/334. 2. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink of cooked grape juice (Tila'), Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi, 2/334.

Page 198 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[मुख्य पाठ]

मंसूर—और उनकी हदीस: हमें सुवैद ने बताया, हमें अब्दुल्ला ने हिशाम से, इब्न सिरीन से बताया कि अब्दुल्ला बिन यज़ीद अल-ख़त्मी ने कहा, इत्यादि। वे सभी, जैसा कि आप देख रहे हैं, महान इमाम, विश्वसनीय, प्रामाणिक और छह किताबों (सिहाह सित्ता) के रावीयों (वर्णनकर्ताओं) में प्रसिद्ध हैं, सिवाय सुवैद बिन नस्र के, जो अल-तिर्मिज़ी और अल-नसाई के रावीयों में से हैं; वह विश्वसनीय और प्रसिद्ध हैं। रावी महान इमाम अब्दुल्ला बिन अल-मुबारक (अल्लाह उन पर रहमत करे) हैं, और 'अब्दुल्ला' से वही अभिप्रेत हैं। हिशाम अल-दस्तवाई हैं और अब्दुल्ला बिन यज़ीद एक सहाबी (साथी) हैं। हमने पहले उल्लेख किया है कि अल-हाफ़िज़ (इब्न हजर) ने अल-फ़त (अल-बारी) में इसे प्रमाणित किया है। और उनकी हदीस: हमें मुहम्मद बिन अल-मुथन्ना ने बताया, हमें इब्न अबी अदी ने दाऊद से बताया: मैंने सईद से पूछा, इत्यादि। इब्न अबी अदी मुहम्मद बिन इब्राहिम हैं, दाऊद इब्न अबी हिंद हैं और सईद इब्न अल-मुसय्यिब हैं। पूरी शृंखला विश्वसनीय रावीयों की है जो सिहाह सित्ता से हैं, सिवाय दाऊद के, जो बुखारी के अलावा बाकियों के रावीयों में से हैं। इस प्रकार, ये अमीरुल मोमिनीन हज़रत उमर (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से वर्णित दस से अधिक सही हदीसें हैं।

[फ़ुटनोट्स] 1. सुनन अल-नसाई, किताब अल-अशरबा, ज़िक्र मा यजूज़ु शुरबहु मिन अत-तिला, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची 2/334 2. सुनन अल-नसाई, किताब अल-अशरबा, ज़िक्र मा यजूज़ु शुरबहु मिन अत-तिला, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची 2/334

पृष्ठ 198 / 658

[بائیں کالم - عربی متن] منصور-وحدیثہ اخبرنا سوید اخبرنا عبداللہ عن ہشام عن ابن سیرین ان عبداللہ بن یزید الخطمی قال الخ ھم کما تری کلہم ائمۃ اجلاء ثقات اثبات مشھورون من رجال الستۃ غیر سوید بن نصر فمن رجال الترمذی والنسائی ثقۃ معروف راوی الامام الجلیل عبداللہ بن مبارك وھو المراد بعبداللہ، وھشام ھو الدستوائی وعبداللہ بن یزید صحابی وقد منا ان الحافظ صححہ فی الفتح-وحدیثہ اخبرنا محمد بن المثنی ثنا ابن ابی عدی عن داؤد سألت سعید الخ ابن ابی عدی محمد بن ابراھیم وداؤد ھو ابن ابی ھند وسعید ھو ابن المسیب والسند کلہ ثقات من رجال الستۃ الا داؤد فمن عدا البخاری، فھذہ اکثر من عشرۃ احادیث صحاح عن امیر المومنین رضی اللہ تعالیٰ عنہ

[دائیں کالم - اردو ترجمہ] نے منصور سے روایت کیا۔ امام نسائی کی حدیث ہے ہمیں سوید نے خبر دی اس نے کہا ہمیں عبداللہ نے ہشام سے اور اس نے ابن سیرین سے ہمیں خبر دی کہ عبداللہ بن یزید خطمی نے کہا الخ وہ تمام راوی جیسا کہ تو دیکھتا ہے جلیل القدر ائمہ، ثقہ، ثبت اور صحاح ستہ کے رجال میں سے مشہور ہیں سوائے سوید بن نصر کے وہ ترمذی اور نسائی کے رجال میں سے ہے ثقہ ہے معروف ہے۔ راوی امام جلیل عبداللہ ابن مبارک رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ ہیں اور عبداللہ سے وہی مراد ہے۔ ہشام وہ دستوائی ہے۔ عبداللہ ابن یزید صحابی ہیں۔ ہم پہلے ذکر کر چکے ہیں کہ حافظ نے فتح میں اس کی تصحیح کی۔ امام نسائی کی حدیث ہے کہ ہمیں محمد بن مثنیٰ اس نے کہا کہ ہمیں ابن ابی عدی نے حدیث بیان کی داؤد سے اس نے کہا میں نے سعید سے پوچھا الخ۔ ابن ابی عدی محمد بن ابراہیم ہے۔ داؤد وہ ابن ابی ہند ہیں۔ سعید وہ ابن مسیب ہیں۔ سند کے تمام راوی ثقہ ہیں اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہیں سوائے داؤد کے کہ وہ بخاری کے علاوہ باقیوں کے رجال

میں سے ہیں۔ یہ دس سے زائد صحیح حدیثیں ہیں جو امیر المومنین حضرت عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہیں۔

[حواشی] 1 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر مایجوز شربة من الطلاء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۴ 2 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر مایجوز شربة من الطلاء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۴

Volume 25 Fatawa Rizvia

And likewise, it is authentic from Ibn Mas'ud and from his son 'Amir Abu 'Ubaydah, and from 'Alqamah and from Hammad. For indeed, Abu Hanifa from Hammad, from Ibrahim, from 'Alqamah, from 'Abdullah, if it does not surpass [the chain of] Malik from Nafi' from Ibn 'Umar, it does not fall below it, nor below anything of what has been called the most authentic of chains according to us and according to everyone whose insight Allah has illuminated with the light of fairness. And from Ibn Abbas, as you know, its authentication from Ibn Hazm has passed. And likewise from 'Utbah bin Farqad al-Sulami. And similarly, the reports are authentic and good regarding 'tila' (thickened grape juice), whether it is 'muthallath' (reduced to one-third) or 'munsaf' (reduced to half) or other than that. From Anas bin Malik, his first hadith is from al-Walid bin Sari' al-Kufi, who is 'saduq' (truthful) [1]. And the second is in an-Nasai: He said, Ishaq bin Ibrahim informed us, he said, Waki' narrated to us, he said, Sa'd bin Aws narrated to us from Anas bin Sirin [2]. Its narrators are all trustworthy.

[Urdu Explanation]: And in the same way, a Sahih Hadith is narrated from Ibn Mas'ud (may Allah be pleased with him), his son 'Amir Abu 'Ubaydah, 'Alqamah, and Hammad. Verily, this chain - Abu Hanifa from Hammad, from Ibrahim, from 'Alqamah, and from Abdullah - if it does not have superiority over the chain that Malik narrated from Nafi' and he from Ibn Umar (may Allah be pleased with them both), then it is not less than it either. Nor is it less than that thing about which it is said that it is the most authentic of all chains. According to us and according to every person to whom Allah Almighty has granted enlightened insight with the light of justice. And it is narrated from Ibn Abbas (may Allah be pleased with them both) as you have known, its authentication from Ibn Hazm has already passed. And similarly from 'Utbah bin Farqad Salmi. In the same way, Sahih and Hasan reports have been received regarding this 'Tila' which is 'Muthallath' (i.e., whose two-thirds have dried up) or 'Munsaf' whose half has dried up, or besides that. From Hazrat Anas bin Malik, their first Hadith is narrated from Walid ibn Sari' Kufi, who is 'Saduq'. And the second is from Nasai; they said that Ishaq bin Ibrahim informed us, he said Waki' told us, he said Sa'd bin Aws told us from Anas bin Sirin.

---

1. Taqrib al-Tahdhib, biography of al-Walid bin Sari' 7517, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut 2/285.
2. Sunan al-Nasai, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink from Tila, Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub Karachi 2/334.

जिल्द 25 फ़तावा रिज़विया

और इसी प्रकार इब्ने मसूद और उनके पुत्र आमिर अबू उबैदा, और अलक़मा और हमाद से सहीह है। क्योंकि अबू हनीफ़ा ने हमाद से, उन्होंने इब्राहिम से, उन्होंने अलक़मा से, उन्होंने अब्दुल्लाह से जो रिवायत की है, वह अगर मालिक की नाफ़े से और उनकी इब्ने उमर से रिवायत से श्रेष्ठ नहीं है, तो उससे कमतर भी नहीं है। और न ही वह उस किसी सनद से कमतर है जिसे हमारे नज़दीक और हर उस व्यक्ति के नज़दीक "सबसे सहीह सनद" कहा गया है जिसकी अंतर्दृष्टि को अल्लाह ने न्याय के नूर से प्रकाशित किया है। और इब्ने अब्बास से, जैसा कि आप जानते हैं, इब्ने हज़्म से इसकी सहीह होने की पुष्टि गुज़र चुकी है। और इसी प्रकार उत्बा बिन फ़रक़द अल-सुल्मी से। और इसी तरह 'तिला' (पका हुआ अंगूर का रस) के बारे में आसार सहीह और हसन हैं, चाहे वह 'मुसल्लस' हो (एक तिहाई बचा हो) या 'मुनसिफ़' (आधा बचा हो) या इसके अलावा। अनस बिन मालिक से उनकी पहली हदीस अल-वलीद बिन सरी' अल-कूफ़ी से है, जो 'सदूक़' (सच्चा) हैं [1]। और दूसरी नसाई में है: उन्होंने कहा, हमें इसहाक़ बिन इब्राहिम ने ख़बर दी, उन्होंने कहा, हमें वकी' ने बताया, उन्होंने कहा, हमें साद बिन औस ने अनस बिन सिरीन से बताया [2]। इसके सभी वर्णनकर्ता विश्वसनीय हैं।

[उर्दू विवरण]: और इसी तरह इब्ने मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु उनके बेटे आमिर अबू उबैदा, अलक़मा और हमाद से सहीह हदीث मंकूल है। बेशक यह सनद अबू हनीफ़ा ने हमाद से, उन्होंने इब्राहिम से, उन्होंने अलक़मा से और उन्होंने अब्दुल्ला से रिवायत की अगर फ़ौक़ियत (श्रेष्ठता) नहीं रखती उस सनद पर जो मालिक ने नाफ़े से और उन्होंने इब्ने उमर रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से रिवायत की तो उससे कमतर भी नहीं है, और न उस चीज़ से जिसके बारे में कहा गया कि यह तमाम सनदों से सहीह तरीन है। हमारे नज़दीक और हर शख़्स के नज़दीक जिसे अल्लाह तआला ने नूर-ए-इंसाफ़ के साथ नूरानी बसीरत अता फ़रमाई। और इब्ने अब्बास रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से मरवी है जैसा कि तू जान चुका इब्ने हज़्म से इसकी तस्दीक़ गुज़र चुकी है। और यूँही उत्बा बिन फ़रक़द सल्मी से, इसी तरह सहीह और हसन आसार उस तिला के बारे में वारिद हैं जो मुसल्लस हो (यानी जिसका दो सुलुस ख़ुश्क हो गया) या मुनसिफ़ हो जिसका निस्फ़ ख़ुश्क हो गया या इसके इलावा। हज़रत अनस बिन मालिक से उनकी पहली हदीस वलीद इब्ने सरी' कूफ़ी से मरवी है जो सदूक़ है। और दूसरी नसाई से, उन्होंने कहा कि हमें इसहाक़ बिन इब्राहिम ने ख़बर दी उसने कहा हमें वकी' ने उसने कहा हमें साद बिन औस ने अनस बिन सिरीन से।

1. तक़रीब अत-तहज़ीब, तर्जुमा अल-वलीद बिन सरी' 7517, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 2/285.
2. सुनन अन-नसाई, किताबुल अशरिबा, ज़िक्र मा यजोज़ु शर्बुहू मिनत-तिला, नूर मोहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची 2/334.

وکذا صح عن ابن مسعود وعن ابنه عامر ابي عبيدة وعن علقمة وعن حماد فان ابا حنيفة عن حماد عن ابراهيم عن علقمة عن عبدالله ان لم يفق مالكا عن نافع عن ابن عمر فلاينزل عنه ولاعن شيئ مما قيل اصح الاسانيد عندنا و عند كل من نور الله بصيرته بنور الانصاف، وعن ابن عباس كما علمت مر تصحيحه عن ابن حزم وكذا عن عتبة بن فرقد السلمي وكذلك صحت الآثار وحسنت في الطلاء مثلثا او منصفا وغيره عن انس بن مالك حديثه الاول عن الوليد بن سريع الكوفی صدوق۱ والثانی عند النسائی قال اخبرنا اسحق بن ابراهيم ثنا وكيع ثنا سعد بن اوس عن انس بن سيرين۲ رجاله كلهم ثقات۔

اور اسی طرح ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ ان کے بیٹے عامر ابو عبیدہ، علقمہ اور حماد سے صحیح حدیث منقول ہے۔ بیشک یہ سند ابو حنیفہ نے حماد سے، اس نے ابراہیم سے، اس نے علقمہ سے اور اس نے عبداللہ سے روایت کی اگر نہیں فوقیت رکھتی اس سند پر جو مالک نے نافع سے اور اس نے ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کی تو اس سے کمتر بھی نہیں ہے، اور نہ اس شیئ سے جس کے بارے میں کہا گیا کہ یہ تمام سندوں سے صحیح ترین ہے۔ ہمارے نزدیک اور ہر شخص کے نزدیک جسے اللہ تعالٰی نے نور انصاف کے ساتھ نورانی بصیرت عطا فرمائی، اور ابن عباس رضی اللہ تعالٰی عنہما سے مروی ہے جیسا کہ تو جان چکا ابن حزم سے اس کی تصحیح گزر چکی ہے۔ اور یونہی عتبہ بن فرقد سلمی سے، اسی طرح صحیح اور حسن آثار اس طلاء کے بارے میں وارد ہیں جو مثلث ہو (یعنی جس کا دو ثلث خشک ہو گیا) یا منصف ہو جس کا نصف خشک ہو گیا یا اس کے علاوہ۔ حضرت انس بن مالک سے ان کی پہلی حدیث ولید ابن سریع کوفی سے مروی ہے جو صدوق ہے۔ اور دوسری نسائی سے، انہوں نے کہا کہ ہمیں اسحق بن

ابراہیم نے خبر دی اس نے کہا ہمیں وکیع نے اس نے کہا ہمیں سعد بن اوس نے انس بن سیرین سے۔

---

۱ تقریب التھذیب ترجمہ الولید بن سریع ۷۵۱۷ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲/ ۲۸۵ ۲ سنن النسائی کتاب الاشربۃ ذکر ما یجوز شربۃ من الطلاء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲/ ۳۳۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

[Arabic Text Block]: They are well-known narrators from the men of the six canonical books (al-Sitta). As for al-As'ad and Sa'd, if he is al-Absi al-Kufi, as might be suspected from the narration of Waki', then he is reliable (thiqa). Al-'Ajli, Yahya, and Abu Hatim declared him reliable, and Ibn Hibban and Shahin mentioned him among the reliable narrators. The Hafiz [Ibn Hajar] stated that al-Azdi was not correct in declaring him weak.[1] If he is al-'Adawi al-Basri, as understood from Tahdhib al-Tahdhib,[2] then he is truthful (saduq); his narration does not fall below the rank of good (hasan). Ibn Hibban and others also declared him reliable. The third [report], according to Ibn Abi Shayba from Waki', follows this exact chain. Regarding Ibn Sirin, according to al-Nasa'i: "Suwayd informed us, saying: 'Abdullah informed us from Harun bin Ibrahim, from Ibn Sirin, who said: Sell it..."[3] etc. This, as you see, is an authentic (sahih) chain. Harun is reliable (thiqa).[4] And from Ali, the Commander of the Faithful (may Allah honor him), according to al-Nasa'i...

[Urdu Translation Block]: ...narrated the Hadith; all its narrators are reliable and are well-known among the narrators of the Six Authentics (Sihah Sitta), except for Sa'd. If Sa'd is Absi Kufi, as inferred from Waki's narration, then he is reliable. Al-Ajli, Yahya, and Abu Hatim declared him reliable, and Ibn Hibban and Shahin mentioned him among reliable narrators. The Hafiz stated that Azdi was not correct in declaring him weak. And if he is Adawi Basri, as understood from Tahdhib al-Tahdhib, then he is truthful; his Hadith does not fall from the level of 'hasan' (good). Ibn Hibban and others declared him reliable. The third Hadith, according to Ibn Abi Shayba, is from Waki' with this exact same chain. And according to Imam Nasa'i, from Ibn Sirin, it is like this: Suwayd informed us, he said Abdullah informed us from Harun bin Ibrahim, and he from Ibn Sirin, who said, "Sell it..." etc. This, as you see, is an authentic chain; Harun is reliable. And from the Commander of the Faithful, Hazrat Ali (may Allah honor him), the Hadith according to Imam Nasa'i is such that we...

[Footnotes]: 1. Taqrib al-Tahdhib, biography of Sa'd bin Aws, 2439, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 1/443. 2. Tahdhib al-Tahdhib, biography of Sa'd bin Aws, 817, Da'irat al-Ma'arif al-Nizamiyah, Hyderabad Deccan, 3/467. 3. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, dislike of selling juice, Nur Muhammad Factory of Books, Karachi, 2/334. 4. Taqrib al-Tahdhib, biography of Harun bin Ibrahim, 2464, Dar al-Kutub al-Ilmiyah, Beirut, 2/257.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

[अरबी पाठ ब्लॉक]: वे हदीस की छहों प्रामाणिक पुस्तकों (सिहाह सित्ता) के मशहूर रावी (वर्णनकर्ता) हैं। जहाँ तक असअद और सअद का सवाल है, अगर वह सअद अल-अब्सी अल-कूफ़ी हैं, जैसा कि वकी की रिवायत से समझा जाता है, तो वह विश्वसनीय (सिक़ा) हैं। इजली, याह्या और अबू हातिम ने उन्हें विश्वसनीय माना है, और इब्ने हिब्बान और शाहीन ने उन्हें विश्वसनीय रावियों में शामिल किया है। हाफ़िज़ [इब्ने हजर] ने कहा है कि अज़दी उन्हें कमज़ोर (ज़ईफ़) कहने में सही नहीं थे।[1] और अगर वह अदवी बसरी हैं, जैसा कि तहज़ीब अल-तहज़ीब से समझा जाता है,[2] तो वह सच्चे (सदूक़) हैं और उनकी हदीस 'हसन' के दर्जे से नीचे नहीं गिरती। इब्ने हिब्बान और अन्य लोगों ने भी उन्हें विश्वसनीय माना है। तीसरी हदीस इब्ने अबी शैबा के अनुसार वकी से इसी सनद (श्रृंखला) के साथ है। इमाम नसाई के अनुसार इब्ने सिरीन से इस प्रकार है: सुवैद ने हमें सूचित किया, उन्होंने कहा कि हमें अब्दुल्लाह ने हारून बिन इब्राहिम से और उन्होंने इब्ने सिरीन से खबर दी, जिन्होंने कहा: "इसे बेच दो..."[3] इत्यादि। जैसा कि आप देख रहे हैं, यह एक सही सनद है। हारून विश्वसनीय (सिक़ा) हैं।[4] और अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से इमाम नसाई के अनुसार हदीस यूँ है कि हमें...

[उर्दू अनुवाद ब्लॉक]: ...हदीस बयान की; इसके तमाम रिजाल (वर्णनकर्ता) विश्वसनीय हैं और सिहाह सित्ता के रिजाल में मशहूर हैं सिवाय सअद के। और सअद अगर अब्सी कूफ़ी हैं जैसा कि वकीअ की रिवायत से गुमान किया जाता है तो वह विश्वसनीय हैं। उन्हें इजली, याह्या और अबू हातिम ने विश्वसनीय करार दिया है, उनका इब्ने हिब्बान और शाहीन ने विश्वसनीय रावियों में ज़िक्र किया है। हाफ़िज़ ने कहा कि उन्हें कमज़ोर करार देने में अज़दी ने दुरुस्त नहीं किया। और अगर वह अदवी बसरी हैं जैसा कि तहज़ीब अल-तहज़ीब में समझा जाता है तो वह सच्चे हैं, उनकी हदीस दर्जे-हसन से साक़ित नहीं होती। इब्ने हिब्बान वगैरह ने उन्हें विश्वसनीय करार दिया। और तीसरी हदीस इब्ने अबी शैबा के नज़दीक वकीअ से बे-ऐनही (हूबहू) इसी सनद के साथ है। और इब्ने सिरीन से इमाम नसाई के नज़दीक यूँ है कि हमें खबर दी सुवैद ने, उन्होंने कहा हमें खबर दी अब्दुल्लाह ने हारून बिन इब्राहिम से और उन्होंने इब्ने सिरीन से, उन्होंने कहा इसे बेच दो... इत्यादि। यह जैसा कि तू देखता है सही सनद है, हारून विश्वसनीय हैं। और अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (अल्लाह उनके चेहरे को मुनव्वर करे) से उनकी हदीस इमाम नसाई के नज़दीक यूँ है कि हमें...

[पाद-टिप्पणियाँ]: 1. तक़रीब अल-तहज़ीब, सअद बिन औस का अनुवाद, 2439, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/443। 2. तहज़ीब अल-तहज़ीब, सअद बिन औस का अनुवाद, 817, दायिरतुल मआरिफ़ अल-निज़ामिया, हैदराबाद दक्कन, 3/467। 3. सुनन अल-नसाई, किताबुल अशरिबा, रस बेचने की नापसंदगी, नूर मोहम्मद कारखाना, कराची, 2/334। 4. तक़रीब अल-तहज़ीब, हारून बिन इब्राहिम का अनुवाद, 2464, दारुल कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 2/257।

पृष्ठ 200/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

[عربی متن]: مشهورون من رجال الستة الاسعدا وسعد، ان كان هو العبسي الكوفي كما يظن من رواية وكيع فثقة وثقه العجلي ويحيى وابو حاتم وذكره ابن حبان وشاهين في الثقات قال الحافظ لم يصب الأزدي في تضعيفه[1] وان كان هو العدوى البصرى كما يفهم من تهذيب التهذيب[2] فصدوق لا ينزل حديثه عن درجة الحسن وثقة ابن حبان وغيره، والثالث عند ابن ابي شيبة عن وكيع بعين هذا السند وعن ابن سيرين عند النسائی اخبرنا سويد اخبرنا عبدالله عن هارون بن ابراهيم عن ابن سيرين قال بعه[3] الخ هذا كما ترى سند صحيح هارون ثقة[4]۔ وعن علی امیر المؤمنین کرم اللہ تعالی وجهه عند النسائی

[اردو ترجمہ]: حدیث بیان کی، اس کے تمام رجال ثقہ اور صحاح ستہ کے رجال میں سے مشہور ہیں سوائے سعد کے اور سعد اگر عبسی کوفی ہے جیسا کہ وکیع کی روایت سے گمان کیا جاتا ہے تو وہ ثقہ ہے۔ اس کو عجلی، یحییٰ اور ابو حاتم نے ثقہ قرار دیا ہے، اس کا بن حبان اور شاہین نے ثقہ راویوں میں ذکر کیا ہے۔ حافظ نے کہا کہ اس کو ضعیف قرار دینے میں ازدی نے درست نہیں کیا، اور اگر وہ عدوی بصری ہے جیسا کہ تہذیب التہذیب میں سمجھا جاتا ہے تو وہ صدوق ہے اس کی حدیث درجہ حسن سے ساقط نہیں ہوتی۔ ابن حبان وغیرہ نے اس کو ثقہ قرار دیا۔ اور تیسری حدیث ابن ابی شیبہ کے نزدیک وکیع سے بعینہ اسی سند کے ساتھ ہے اور ابن سیرین سے امام نسائی کے نزدیک یوں ہے کہ ہمیں خبر دی سوید نے اس نے کہا ہمیں خبر دی عبداللہ نے ہارون بن ابراہیم سے اور اس نے ابن سیرین سے انہوں نے کہا اس کو بیچ دو الخ یہ جیسا کہ تو دیکھتا ہے صحیح سند ہے، ہارون ثقہ ہے۔ اور امیر المومنین حضرت علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ سے ان کی حدیث امام نسائی کے نزدیک یوں ہے کہ ہمیں

[حواشی]: [1] تقریب التهذیب ترجمه سعد بن اوس ۲۴۳۹ دار الکتب العلمیة بیروت ۱ / ۴۴۳ [2] تهذیب التهذیب ترجمه سعد بن اوس ۸۱۷ دائرة المعارف النظامیه حیدرآباد دکن ۳ / ۴۶۷ [3] سنن النسائی کتاب الاشربة الکراهة في بیع العصیر نور محمد کارخانه تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۴ [4] تقریب التهذیب ترجمه هارون بن ابراهیم ۲۴۶۴ دار الکتب العلمیة بیروت ۲ / ۲۵۷

Fatawa Ridawiyya Volume 25

[Arabic Column]: Suwaid informed us, Abdullah informed us, from Jarir, from Mughirah, from Al-Sha’bi, who said: ‘Ali (may Allah be pleased with him) used to give people wine [as a provision], etc. All its narrators are reliable (thiqat). Except for Suwaid, all are among the narrators of the Six Books (al-Sittah). Jarir is the son of ‘Abd al-Hamid, the companion of Mansur. Mughirah is the son of Miqsam; both are Kufans. Ibn Abi Shaybah cited a corroborating witness (shahid) for it with a sound (jayyid) chain. As for the hadith regarding the punishment for intoxication from his container, the path of Al-Daraqutni is good (hasan). Sharik is as you already know, and Firas is among the narrators of the Six Books; Ahmad, Yahya, and Al-Nasa’i declared him reliable. Al-Qattan said: "I have not rejected any of his hadiths except for the hadith of istibra’ (seeking purification)." The path of Abu Bakr is strengthened by this; in it is Mujalid, about whom people have spoken. Al-Hafiz said: "He is not strong," yet Muslim and the Four (authors of Sunan) extracted narrations from him. From Abu al-Darda and from his mother, his hadith is with Al-Nasa’i: Zakariya ibn Yahya informed us...

[Urdu Column]: Suwaid informed us, he said: Abdullah informed us from the noble one, he from Mughirah, he from Sha'bi, that Hazrat Ali (may Allah be pleased with him) used to give people wine, etc. All its narrators are reliable. Except for Suwaid, all are narrators of the Sihah Sittah. Jarir is that Ibn Abdul Hamid who is the companion of Mansur. Mughirah is Ibn Miqsam; both Jarir and Mughirah are Kufans. For this hadith, Ibn Abi Shaybah mentioned a witness with a sound chain, but the hadith that Hazrat Umar (may Allah be pleased with him) punished the person who drank nabidh from your water-skin and became intoxicated, is good (hasan) through the route of Daraqutni. You already know about Sharik, and Firas is among the narrators of the Sihah Sittah. Imam Ahmad, Yahya, and Nasa'i declared him reliable. Qattan said: "I have not rejected any of his hadiths except the hadith on istibra'." The route of Abu Bakr gained strength from this. It contains Mujalid, about whom people have spoken. Al-Hafiz said: "He is not strong," yet Imam Muslim and the authors of the four Sunan books recorded from him. The hadith is narrated from Abu al-Darda and Umm al-Darda. According to Imam al-Nasa'i, the hadith is as follows: Zakariya ibn Yahya informed us...

[Footnotes]: 1. Sunan al-Nasa'i, Kitab al-Ashriba, Mention of the permissibility of drinking boiled juice (al-tila'), Nur Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, 2/334. 2. Mizan al-I'tidal, biography of Firas ibn Yahya, 2295, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 3/343.

फतावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी कॉलम]: सुवैद ने हमें सूचित किया, अब्दुल्ला ने हमें जरीर से, उन्होंने मुगीराह से, उन्होंने अल-शाबी से सूचित किया, जिन्होंने कहा: अली (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) लोगों को शराब (प्रावधान के रूप में) दिया करते थे, आदि। इसके सभी रावी विश्वसनीय (सिक़ा) हैं। सुवैद के अलावा, सभी सिहाह सित्ता (छह प्रमुख हदीस ग्रंथों) के रावी हैं। जरीर, इब्न अब्दुल हमीद हैं, जो मंसूर के साथी हैं। मुगीराह, इब्न मिकसम हैं; दोनों कूफी हैं। इब्न अबी शैबा ने एक पुख्ता (जायिद) सनद के साथ इसके लिए एक गवाह (शाहिद) पेश किया। जहाँ तक उनके बर्तन से नशे के लिए सजा (हद्द) के बारे में हदीस है, तो दारकुतनी का मार्ग 'हसन' है। शरीक वैसा ही है जैसा आप पहले से जानते हैं, और फिरास सिहाह सित्ता के रावी में से हैं; अहमद, यह्या और नसाई ने उन्हें विश्वसनीय माना है। अल-क़त्तान ने कहा: "मैंने उनकी किसी भी हदीस को अस्वीकार नहीं किया सिवाय इस्तिबरा (शुद्धि प्राप्त करने) की हदीस के।" अबू बक्र के मार्ग को इससे बल मिला है; इसमें मुजालिद है, जिसके बारे में लोगों ने बात की है। अल-हाफिज़ ने कहा: "वह मज़बूत नहीं है," फिर भी मुस्लिम और चारों (सुनन लेखकों) ने उनसे रिवायत ली है। अबु अल-दरदा और उनकी माता से, उनकी हदीस अल-नसाई के पास है: ज़करिया इब्न यह्या ने हमें सूचित किया...

[उर्दू कॉलम]: सुवैद ने खबर दी, उन्होंने कहा: हमें अब्दुल्ला ने जलील से खबर दी, उन्होंने मुगीराह से, उन्होंने शाबी से, कि हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) लोगों को शराब दिया करते थे, आदि। इसके सभी रावी विश्वसनीय हैं। सुवैद के अलावा, सभी सिहाह सित्ता के रावी हैं। जरीर वह इब्न अब्दुल हमीद है जो मंसूर का साथी है। मुगीराह वह इब्न मिकसम हैं; जरीर और मुगीराह दोनों कूफी हैं। इस हदीस के लिए इब्न अबी शैबा ने एक जायिद सनद के साथ गवाह का उल्लेख किया, लेकिन वह हदीस कि हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने उस व्यक्ति को सज़ा दी जिसने आपके मशकीज़े से नबीज़ पी और उसे नशा हो गया, वह दारकुतनी के तरीके से 'हसन' है। शरीक के बारे में आप जान चुके हैं, और फिरास सिहाह सित्ता के रावी में से है। इमाम अहमद, यह्या और नसाई ने उन्हें विश्वसनीय करार दिया। क़त्तान ने कहा: "मैंने उनकी हदीस का इनकार नहीं किया सिवाय इस्तिबरा की हदीस के।" और अबू बक्र के तरीके को इसी से बल मिला। इसमें मुजालिद है जिसके बारे में लोगों ने कलाम किया है। हाफिज़ ने कहा कि वह मज़बूत नहीं है, फिर भी इमाम मुस्लिम और सुनन अरबा के लेखकों ने उससे तख़रीज की। अबु अल-दरदा और उम्म अल-दरदा से उनकी हदीस मरुवी है। इमाम नसाई के नज़दीक हदीस इस तरह है कि हमें ज़करिया बिन यह्या ने खबर दी...

[पाद लेख]: 1. सुनन अल-नसाई, किताब अल-अशरबा, पके हुए रस (तिला) पीने की अनुमति का ज़िक्र, नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब, कराची, 2/334। 2. मीज़ान अल-इ'तिदाल, फिरास बिन यह्या की जीवनी, 2295, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 3/343।

पृष्ठ 201/658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

[عربی کالم]: اخبرنا سوید اخبرنا عبداللہ عن جریر عن مغیرۃ عن الشعبی قال کان علی یزرق ۱۸ الخ رجالہ کلھم ثقات وکلھم ماخلا سویدا من رجال الستۃ جریر، ھو ابن عبدالحمید صاحب منصور و مغیرۃ ھو ابن مقسم کوفیان بنیان، وشاھدہ ابن ابی شیبۃ بسند جید اما حدیث ضربہ الحد من سکر من اداوتہ فطریق الدارقطنی فیہ حسن، شریك من قد علمت و فراس من رجال الستۃ وثقہ احمد و یحیی والنسائی قال القطان ما انکرت من حدیثہ الا حدیث الاستبراء ۲۸ و بہ یعتضد طریق ابی بکر، فیہ مجالد تکلم فیہ الناس و قال الحافظ لیس بالقوی وقد خرج لہ مسلم والاربعۃ۔ وعن ابی الدرداء وعن امہ حدیثہ عند النسائی اخبرنا زکریا بن یحیی

[اردو کالم]: خبر دی سوید نے اس نے کہا ہمیں خبر دی عبد اللہ نے جلیل سے اس نے مغیرہ سے اس نے شعبی سے کہ حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ لوگوں کو شراب دیتے تھے الخ۔ اس کے تمام رجال ثقہ ہیں۔ سوید کے سوا تمام صحاح ستہ کے رجال میں سے ہیں جریر وہ ابن عبدالحمید ہے جو کہ منصور کا صاحب ہے۔ مغیرہ وہ ابن مقسم ہیں، جریر و مغیرہ دونوں کوفی ہیں، اور اس حدیث کے شاہد ابن ابی شیبہ نے جید سند کے ساتھ ذکر کیا، لیکن وہ حدیث کہ حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ نے اس شخص کو حد لگائی جس نے آپ کے مشکیزے سے نبیذ پی اور اس کو نشہ ہو گیا، وہ بطریق دارقطنی حسن ہے، شریک جس کے بارے میں تو جان چکا ہے اور فراس صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے۔ اس کو امام امام احمد ، یحیٰی اور نسائی نے ثقہ قرار دیا۔ قطان نے کہا میں نے اس کی حدیث کا انکار نہیں کیا سوائے حدیث استبراء کے۔ اور طریق ابوبکر کو اسی سے قوت ملی۔ اس میں مجالد ہے جس میں لوگوں نے کلام کیا۔ حافظ نے کہا وہ قوی نہیں ہے اس کے

لئے امام مسلم نے اور اصحاب سنن اربعہ نے تخریج کی۔ ابوالدرداء اور ام درداء سے اس کی حدیث مروی ہے امام نسائی کے نزدیک حدیث اس طرح ہے کہ ہمیں زکریا بن یحییٰ نے خبر دی

[حواشی]: 1 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر ما یجوز شربہ من الطلاء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۴ 2 میزان الاعتدال ترجمہ فراس بن یحییٰ ۲۲۹۵ دار المعرفة بیروت ۳ / ۳۴۳

Fatawa Razawiya, Volume 25

(Arabic Text Column): Narrated by Abd al-A'la, narrated by Hammad bin Salama, from Dawud, from Sa'id bin al-Musayyib (1). This is an authentic and clean chain of narration. Zakariya is the 'Khayyat as-Sunnah' who resided in Damascus (2). Abd al-A'la is Ibn Mus-hir, Abu Mus-hir al-Dimashqi. Hammad is not unknown. Dawud is Ibn Abi Hind. All of them are trustworthy, noble, and famous individuals. According to Abu Bakr, their hadith and chain of narration, as you have seen, are among the strongest chains. Maymun bin Mahran is trustworthy and a jurist (3). It is narrated from Abu Musa al-Ash'ari, recorded by an-Nasa'i via the route of Suwayd from Abdullah, from Hushaym. Hushaym said: Ismail bin Abi Khalid informed us from Qays bin Abi Hazim, from Abu Musa (4). All of these are from the great leading imams, trustworthy and reliable, as is not hidden. From Sa'id bin al-Musayyib, through the same route (A.H.) from Sufyan, from Ya'la bin Ata. Ya'la is trustworthy (5) and one of the narrators in Muslim's collection; he...

(Urdu Translation Column): He said: Abd al-A'la narrated to us, Hammad bin Salama narrated it from Dawud, and he narrated from Sa'id bin Musayyib. This chain is authentic and clean. Zakariya is the 'Khayyat as-Sunnah' who resided in Damascus. Abd al-A'la is Ibn Mus-hir, Abu Mus-hir al-Dimashqi. Hammad is not unknown. Dawud is Ibn Abi Hind. All of them are trustworthy, chosen, and famous. According to Abu Bakr, their hadith and chain of narration, as you have seen, are among the strongest chains. Maymun bin Mahran is trustworthy and a jurist. And it is narrated from Abu Musa al-Ash'ari, recorded by an-Nasa'i via the route of Suwayd from Abdullah, and he narrated from Hushaym. Hushaym said: Ismail bin Abi Khalid informed us from Qays bin Abi Hazim, and he informed us from Abu Musa al-Ash'ari. All of these are from the great leading imams, trustworthy and firm, as is not hidden. From Sa'id bin Musayyib, through the same route, it is narrated from Sufyan, and Sufyan narrated from Ya'la bin Ata. Ya'la is trustworthy and among the narrators of Muslim; he...

A.H.: Meaning the route of Suwayd bin Abdullah. 12 Minhu.

Footnotes: 1. Sunan an-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink of cooked wine, Nur Muhammad Factory, Trade of Books Karachi, 2/334. 2. Taqrib al-Tahdhib, Biography of Zakariya bin Yahya, 2033, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 1/312. 3. Taqrib al-Tahdhib, Biography of Maymun bin Mahran, 7075, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, Beirut, 2/247. 4. Sunan an-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink of cooked wine, Nur Muhammad Factory, Trade of Books

Karachi, 2/334. 5. Taqrib al-Tahdhib, Biography of Ya'la bin Ata, 8774, Nur Muhammad Factory, Trade of Books Karachi, 2/341.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

(अरबी पाठ स्तंभ): अब्द अल-आला ने हमें बताया, उन्हें हम्माद बिन सलमा ने दाऊद से हदीस सुनाई और उन्होंने सईद बिन मुसय्यिब (1) से रिवायत की। यह सनद (सूत्र) सहीह और साफ़-सुथरी है। ज़करिया वही 'खय्यात अस-सुन्नत' हैं जो दमिश्क (2) में रहते थे। अब्द अल-आला इब्न मुसहिर, अबू मुसहिर अद-दिमश्की हैं। हम्माद कोई अनजान नहीं हैं। दाऊद इब्न अबी हिंद हैं। ये सभी विश्वसनीय, प्रतिष्ठित और प्रसिद्ध व्यक्ति हैं। अबू बक्र के अनुसार, उनकी हदीस और सनद जैसा कि आपने देखा, सबसे मजबूत सूत्रों में से है। मैमुन बिन महरान विश्वसनीय और फकीह (3) हैं। और अबू मूसा अल-अशअरी से रिवायत है, जिसे अन-नसाई ने सुवैद के माध्यम से अब्दुल्लाह से, उन्होंने हुशैम से रिवायत किया है। हुशैम ने कहा: हमें इस्माइल बिन अबी खालिद ने क़ैस बिन अबी हाज़िम से और उन्होंने अबू मूसा (4) से सूचित किया। ये सभी महान इमामों में से हैं, विश्वसनीय और प्रमाणिक हैं, जैसा कि स्पष्ट है। सईद बिन मुसय्यिब से उसी मार्ग (अ.ह.) से सुफ़यान से रिवायत है, उन्होंने यला बिन अता से रिवायत की। यला विश्वसनीय (5) हैं और मुस्लिम के रावी (कथावाचक) में से हैं; उन्होंने...

(उर्दू अनुवाद स्तंभ): उन्होंने कहा: हमें अब्द अल-आला ने बताया, हम्माद बिन सलमा ने इसे दाऊद से बयान किया और उन्होंने सईद बिन मुसय्यिब से रिवायत की। यह सनद सहीह और सुथरी है। ज़करिया वह खय्यात अस-सुन्नत है जो दमिश्क में निवास करता था। अब्द अल-आला वह इब्न मुसहिर अबू मुसहिर दमिश्की है। हम्माद यह अज्ञात नहीं है। दाऊद वह इब्न अबी हिंद है। वे सभी विश्वसनीय, प्रतिष्ठित और प्रसिद्ध हैं। अबू बक्र के पास उनकी हदीस और सनद जैसा कि तुमने देखा, सबसे मज़बूत सनद है। मैमुन बिन महरान विश्वसनीय और फकीह है। और अबू मूसा अशअरी से रिवायत है, इसे नसाई ने सुवैद अब्दुल्लाह के माध्यम से और उन्होंने हुशैम से रिवायत किया। हुशैम ने कहा: हमें इस्माइल बिन अबी खालिद ने क़ैस बिन अबी हाज़िम से और उन्होंने अबू मूसा अशअरी से खबर दी। ये सभी महान इमामों में से हैं, विश्वसनीय और पक्के हैं, जैसा कि छिपा नहीं है। सईद बिन मुसय्यिब से इसी मार्ग से सुफ़यान से रिवायत है, सुफ़यान ने यला बिन अता से रिवायत की। यला विश्वसनीय और मुस्लिम के रावी में से है, उसने...

अ.ह.: यानी सुवैद बिन अब्दुल्लाह का मार्ग। 12 मिन्हु।

पाद-टिप्पणियाँ (फ़ुटनोट्स): 1. सुनन अन-नसाई, किताबुल अशरिबा, पके हुए अंगूर के रस (तिला) को पीने के विवरण में, नूर मोहम्मद कारखाना, कराची, 2/334। 2. तक़रीब अत-तहज़ीब, ज़करिया बिन यहया की जीवनी, 2033, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 1/312। 3. तक़रीब अत-तहज़ीब, मैमुन बिन महरान की जीवनी, 7075, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया, बेरुत, 2/247। 4. सुनन अन-नसाई, किताबुल अशरिबा, पके हुए अंगूर के रस (तिला) को पीने के विवरण में, नूर मोहम्मद कारखाना, कराची, 2/334। 5. तक़रीब अत-तहज़ीब, यला बिन अता की जीवनी, 8774, नूर मोहम्मद कारखाना, कराची, 2/341।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

(عربی متن کا کالم): ثنا عبدالاعلیٰ ثنا حماد بن سلمة عن داؤد عن سعید بن المسیب ۱ هذا سند صحیح نظیف، زکریا هو خیاط السنة سکن دمشق ۲، و عبدالاعلیٰ هو ابن مسهر ابومسهر الدمشقی، وحماد من لایجهل، و داؤد هو ابن ابی هند کلهم ثقات جلة مشاهیر و حدیثهما عندابی بکر والسند کما رأیت من اجل الاسانید میمون بن مهران ثقة فقیہ ۳ وعن ابی موسیٰ الاشعری رواه النسائی بطریق سوید عن عبدالله عن هُشیم اخبرنا اسمعیل بن ابی خالد عن قیس بن ابی حازم عن ابی موسیٰ ۴ هؤلاء کلهم من اکابرالائمة الثقات الاثبات کما لا یخفی وعن سعید بن المسیب بالطریق عہ عن سفین عن یعلی بن عطاء یعلی ثقة ۵ من رجال مسلم و

(اردو ترجمہ کا کالم): اس نے کہا ہمیں عبدالاعلی نے اس کو حماد بن سلمہ نے داؤد سے حدیث بیان کی اور اس نے سعید بن مسیب سے روایت کی۔ یہ سند صحیح اور ستھری ہے زکریا وہ خیاط السنۃ ہے جو دمشق میں سکونت پذیر ہوا۔ عبدالاعلی وہ ابن مسہر ابو مسہر دمشقی ہے۔ حماد یہ مجہول نہیں ہے۔ داؤد وہ ابن ابی ہند ہے۔ وہ تمام ثقہ، برگزیدہ اور مشہور ہیں۔ ابوبکر کے نزدیک ان کی حدیث اور سند جیسا کہ تو نے دیکھا مضبوط ترین سند ہے۔ میمون بن مہران ثقہ اور فقیہ ہے۔ اور ابوموسیٰ اشعری سے مروی ہے اس کو نسائی نے بطریق سوید عبداللہ سے اور اس نے ہشیم سے روایت کیا۔ ہشیم نے کہا ہمیں اسمعیل بن ابی خالد نے قیس بن ابی حازم سے اور اس نے ابو موسیٰ اشعری سے خبر دی۔ یہ تمام اکابر ائمہ میں سے ہیں ثقہ اور ثبت ہیں جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ سعید بن مسیب سے اسی طریق سے سفیان سے مروی ہے سفیان نے یعلی بن عطاء سے روایت کی۔ یعلی ثقہ اور مسلم کے رجال میں سے ہے اس نے

عہ : ای طریق سوید بن عبداللہ ۱۲ منہ

حواشی: 1 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر مایجوز شربہ من الطلاء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۴ 2 تقریب التهذیب ترجمہ زکریا بن یحیی ۲۰۳۳ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱ / ۳۱۲ 3 تقریب التهذیب ترجمہ میمون بن مهران ۷۰۷۵ دار الکتب العلمیۃ بیروت ۲ / ۲۴۷ 4 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر مایجوز شربہ من الطلاء نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۳۴ 5 تقریب التهذیب ترجمہ یعلی بن عطاء ۸۷۷۴ نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ۲ / ۳۴۱

Fatawa Razawiya, Volume 25

(Arabic Text): He said: Ahmad bin Khalid informed us on the authority of Ma'n, who said: Mu'awiyah bin Salih narrated to us from Yahya bin Sa'id. Ahmad (bin Khalid) is a trustworthy Baghdadi (thiqah). Ma'n al-Qazzaz and Yahya al-Madani are both trustworthy and firm (thiqah thabt) among the narrators of the six books (Sihah Sittah). Mu'awiyah is truthful (saduq) among the narrators of the five books. On the authority of Hasan al-Basri through the route of Bashir bin al-Muhajir, there is disagreement about him. Ibn Ma'in and others declared him trustworthy. An-Nasa'i said there is no harm in him. Muslim and the authors of the four Sunan narrated from him. Abu Hatim said he cannot be used as evidence. I say (the author): Imam Ahmad's saying 'munkar al-hadith' (denied in hadith) sometimes is not meant as a disparagement, as we have explained elsewhere in this book. Therefore, his hadith is considered 'Hasan' (fair). And from Umar bin Abdul Aziz through the same route from Abdul Malik bin Tufayl al-Jazari, who is acceptable (maqbul). From Abu Ubaydah and Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with them), Imam Bukhari narrated from them decisively as a 'mu'allaq' (suspended) report, and from Abu Talhah. Abu Bakr and others narrated from these three as 'musnad' (with a connected chain). All narrators of the chain are distinguished, trustworthy, and from the narrators of the six books (Sihah Sittah), and from Khalid bin Walid (may Allah be pleased with him).

(Urdu Translation): He said: Ahmad bin Khalid informed us on the authority of Ma'n, who said: Mu'awiyah bin Salih narrated to us from Yahya bin Sa'id. Ahmad (bin Khalid) is a trustworthy Baghdadi (thiqah). Ma'n al-Qazzaz and Yahya al-Madani are both trustworthy, firm and among the narrators of the six books (Sihah Sittah). On the authority of Hasan al-Basri through the same route from Bashir bin al-Muhajir, there is disagreement about him. Ibn Ma'in and others declared him trustworthy. An-Nasa'i said there is no flaw in him. Muslim and the authors of the four Sunan narrated him. Abu Hatim said he is not reliable for evidence. I say (the author): Imam Ahmad's saying 'munkar al-hadith' is sometimes not for criticism, as we have explained elsewhere in this book. Therefore, his hadith will be counted among the 'Hasan' (fair) ones. And from Umar bin Abdul Aziz through the same route from Abdul Malik bin Tufayl al-Jazari, who is acceptable. From Abu Ubaydah and Mu'adh bin Jabal (may Allah be pleased with them), Imam Bukhari narrated decisively as a 'mu'allaq' report, and from Abu Talhah. Abu Bakr and others narrated 'musnad' hadith from these three. All narrators of the chain are distinguished, trustworthy and from the

narrators of the six books, and from Khalid bin Walid (may Allah be pleased with him). (T) (Treatise al-Fiqh at-Tasjili ends here)

---

1. Sunan al-Nasa'i, Book of Drinks, Mention of what is permissible to drink of cooked juice, Nur Muhammad Printing House, Karachi, 2/332.
2. Mizan al-I'tidal, biography of Bashir bin al-Muhajir 1223, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/30-329.
3. Taqrib al-Tahdhib, biography of Abdul Malik bin al-Tufayl 6203, Dar al-Kutub al-Ilmiyyah Beirut, 1/212.

फतावा रज़विया, खंड 25

(अरबी पाठ): उन्होंने कहा: अहमद बिन खालिद ने हमें म'न के माध्यम से सूचित किया, जिन्होंने कहा: मुआविया बिन सालेह ने हमें याह्या बिन सईद से हदीस सुनाई। अहमद (बिन खालिद) एक विश्वसनीय बगदादी (सिक़ह) हैं। म'न अल-क़ज़्ज़ाज़ और याह्या अल-मदनी दोनों विश्वसनीय और दृढ़ (सिक़ह सब्त) हैं और 'सिहाह सित्ता' के रावी (वर्णनकर्ता) हैं। मुआविया पाँचों किताबों के रावियों में से सच्चे (सदूक़) हैं। हसन अल-बसरी के माध्यम से बशीर बिन अल-मुहाजिर से रिवायत है, जिनके बारे में मतभेद है। इब्न म'ईन और अन्य ने उन्हें विश्वसनीय माना है। अन-नसाई ने कहा कि उनमें कोई बुराई नहीं है। मुस्लिम और चारों सुनन के लेखकों ने उनसे हदीसें ली हैं। अबू हातिम ने कहा कि वह दलील के तौर पर पेश करने योग्य नहीं हैं। मैंने कहा (लेखक): इमाम अहमद का कहना 'मुनकर अल-हदीस' (हदीस में नकारे गए) कभी-कभी आलोचना (जरह) के लिए नहीं होता, जैसा कि हमने इस पुस्तक के अन्य भागों में स्पष्ट किया है। इसलिए उनकी हदीस 'हसन' (उत्तम) की श्रेणी में गिनी जाएगी। और उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ से इसी मार्ग से अब्दुल मलिक बिन तुफैल अल-जज़री के माध्यम से रिवायत है, जो स्वीकार्य (मक़बूल) हैं। अबू उबैदा और मुआज बिन जबल (रज़ियल्लाहु अन्हुमा) से इमाम बुखारी ने निश्चय के साथ 'मुअल्लक' के रूप में रिवायत की है, और अबू तल्हा से। अबू बक्र और अन्य ने इन तीनों से 'मुसनद' (पूर्ण श्रृंखला) के साथ रिवायत की है। इस श्रृंखला के सभी रावी प्रतिष्ठित, विश्वसनीय और 'सिहाह सित्ता' के रावी हैं, और खालिद बिन वलीद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से।

(उर्दू अनुवाद): कहा, हमें अहमद बिन खालिद ने म'न से ख़बर दी उसने कहा हमें मुआविया बिन सालेह ने याह्या बिन सईद से हदीस बयान की, अहमद बग़दादी सिक़ह है। म'न अल-क़ज़्ज़ाज़ और याह्या मदनी दोनों सिक़ह, सब्त और सहाह सित्ता के रजाल में से हैं। हसन बसरी से इसी तरीक़ के साथ बशीर बिन मुहाजिर से मरवी है जिसमें इख़्तिलाफ़ किया गया। इब्न म'ईन वग़ैरा ने उसे सिक़ह क़रार दिया। नसाई ने कहा इसमें कोई ख़राबी नहीं। मुस्लिम और असहाब-ए-सुनन अरबआ ने इसके लिए तख़रीज की। और अबू हातिम ने कहा कि वह क़ाबिल-ए-इस्तिदलाल नहीं। क़ुलतु (मैं कहता हूँ) इमाम अहमद का क़ौल "मुनकर उल-हदीस" बसा औक़ात जरह के लिए नहीं होता जैसा कि हमने इस किताब के ग़ैर में बयान किया है, चुनाँचे इसकी हदीस का शुमार हसन में होगा। और उमर बिन अब्दुल अज़ीज़ से इसी तरीक़ के साथ अब्दुल मलिक बिन तुफ़ैल जज़री से रिवायत है जो कि मक़बूल है। अबू उबैदा और मुआज़ बिन जबल रज़ियल्लाहु तआला अन्हुमा से इमाम बुखारी ने बतौरे जज़्म

ता'लीक़ बयान की, और अबू तलहा से। अबू बक्र वग़ैरा ने इन तीनों से मुसनदन हदीस बयान की। तमाम सनद के रावी बरगुज़ीदा, सिक़ह और सहाह सित्ता के रजाल में से हैं, और खालिद बिन वलीद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से। (त) (रिसाला अल-फिक्ह अत-तसजीली यहाँ समाप्त हुआ)

---

1. सुनन अन-नसाई, किताब अल-अशरबा, ज़िक्र मा यजूज़ु शर्बुहू मिन अल-तिला', नूर मुहम्मद कारखाना तिजारत कुतुब कराची, 2/332।
2. मीज़ान अल-इ'तिदाल, बशीर बिन अल-मुहाजिर की जीवनी 1223, दार अल-मआरिफा बेरूत, 1/30-329।
3. तक़रीब अत-तहज़ीब, अब्दुल मलिक बिन अल-तुफ़ैल की जीवनी 6203, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 1/212।

قال اخبرنا احمد بن خالد عن معن ثنا معوية بن صالح عن يحيى بن سعيد احمد بغدادی ثقة، معن القزاز ويحيى المدنی كلاهما ثقة ثبت من رجال الستة، ومعوية صدوق من رجال الخمسة، و عن الحسن البصری بالطريق عن بشير بن المهاجر مختلف فيه وثقه ابن معين وغيره وقال النسائی ليس به بأس واخرج له مسلم والاربعة، وقال ابو حاتم لا يحتج به قلت و قول احمد منكر الحديث ربما لا يكون للخرج كما بيناه فی غير هذا الكتاب فأذن حديثه فی عداد الحسن، وعن عمر بن عبد العزيز بالطريق عن عبد الملك بن طفيل الجزری مقبول ، وعن ابی عبيدة وعن معاذ بن جبل وقد علق عنهما البخاری جازماً ، وعن ابی طلحة اسند عن ثلثتهم رضی الله تعالی عنهم ابو بكر وغيره والسند كله من جلة ثقات رجال الستة عن خالد بن الوليد- کہا، ہمیں احمد بن خالد نے معن سے خبر دی اس نے کہا ہمیں معاویہ بن صالح نے یحیی بن سعید سے حدیث بیان کی ، احمد بغدادی ثقہ ہے۔ معن القزاز اور یحیی مدنی دونوں ثقہ، ثبت اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہے۔ حسن بصری سے اسی طریق کے ساتھ بشیر بن مہاجر سے مروی ہے جس میں اختلاف کیا گیا۔ ابن معین وغیرہ نے اسے ثقہ قرار دیا۔ نسائی نے کہا اس میں کوئی خرابی نہیں۔ مسلم اور اصحاب سنن اربعہ نے اس کے لئے تخریج کی۔ اور ابو حاتم نے کہا کہ وہ قابل استدلال نہیں۔ قلت (میں کہتا ہوں) امام احمد کا قول "منکر الحدیث" بسا اوقات جرح کے لئے نہیں ہوتا جیسا کہ ہم نے اس کتاب کے غیر میں بیان کیا ہے، چنانچہ اس کی حدیث کا شمار حسن میں ہوگا۔ اور عمر بن عبدالعزیز سے اسی طریق کے ساتھ عبدالملک بن طفیل جزری سے روایت ہے جو کہ مقبول ہے۔ ابو عبیدہ اور معاذ بن جبل رضی اللہ تعالی عنہما سے امام بخاری نے بطور جزم تعلیق بیان کی ، اور ابو طلحہ سے۔ ابو بکر وغیرہ نے ان تینوں

سے مسنداً حدیث بیان کی۔ تمام سند کے راوی برگزیدہ، ثقہ اور صحاح ستہ کے رجال میں سے ہیں، اور خالد بن ولید رضی اللہ تعالی عنہ سے۔ (ت) (رسالہ الفقہ التسجیلی ختم ہوا)

---

1 سنن النسائی کتاب الاشربة ذکر ما یجوز شربه من الطلاء نور محمد کار خانه تجارت کتب کراچی ۳۳۲/۲ 2 میزان الاعتدال ترجمه بشیر بن المهاجر ۱۲۲۳ دارالمعرفة بیروت ۳۰/۱-۳۲۹ 3 تقریب التهذیب ترجمه عبد الملك بن الطفیل ۶۲۰۳ دار الکتب العلمیه بیروت ۲۱۲/۱

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Problem 26 to 28: From Jamia Masjid, asked by Hamid Hussain Khan son of Altaf Ali, 6 Jamadi-ul-Akhirah 1329 AH.

Honorable and respected Maulvi Sahib, may your shadow be long! A few matters are being asked from your presence: (1) Firstly, before the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), and for the prophets who passed away, was wine permissible or forbidden in their time? (2) Secondly, a person stated that Hazrat Ali (may Allah honor him) drank wine during the time of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) and recited a Surah incorrectly in prayer while intoxicated? (3) And thirdly, it was stated that Hazrat Amir Hamza ate the heart and liver of a she-camel without slaughtering it while intoxicated.

The Answer: (1) In previous shari'ats, and even at the beginning of the Shari'at of Islam itself, there was no prohibition on wine; however, intoxication has always been forbidden in every shari'at. (2 & 3) Anyone who states the aforementioned matter regarding the Commander of the Faithful, our master Maulana Ali (may Allah Almighty honor him), if he intends a critical aspect against his holy stature, then he is a rejected, hell-bound Kharjite/Nasibi. Otherwise, without religious necessity, he is a fool, idiot, senseless, and disrespectful person who disturbs the common people. The same is the case with the narration of Syedna Hamza (may Allah be pleased with him); in fact, the narrator has mixed lies in it. Repentance is mandatory for him. There is no power or strength except with Allah, the High, the Great. And Allah Almighty knows best.

Problem 29: What do the scholars of religion say regarding this matter: Is obedience to parents and brothers mandatory (wajib) or obligatory (fard)? And in case they commit major sins such as adultery, theft, shaving or trimming the beard, is it mandatory to abandon obedience, or should one still obey? And if after the commission, a son tells his father or a younger brother tells his elder brother to stop shaving the beard or committing adultery or theft, and in response he says "I will certainly do this," should he obey in this situation or not? And if that person refuses to repent, does he become a disbeliever or not?

The Answer: Obedience to parents is obligatory (fard) in permissible matters, even if they themselves are perpetrators of major sins. The burden of their major sins is upon them, but because of this, one cannot go outside of obeying them in permissible matters. Yes, if they [ask for] something impermissible...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

मसला 26 से 28: जामा मस्जिद से, मुस्तफ़ा हामिद हुसैन खान पुत्र अल्ताफ अली द्वारा पूछा गया, 6 जमादी-उल-आखिरह 1329 हिजरी।

जनाब मौलवी साहब मोहतरम व मुकर्रम, अल्लाह आपका साया बनाए रखे! हुज़ूर से चंद बातें दरयाफ़्त की जाती हैं: (1) अव्वल यह कि रसूले करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से पहले और जो नबी गुज़रे हैं, उनके समय में शराब हलाल थी या हराम? (2) दूसरा यह कि एक शख्स ने बयान किया कि हज़रत अली (करम अल्लाह वजहु) ने रसूले करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के समय में शराब पी और नशे की हालत में नमाज़ में सूरह गलत पढ़ी? (3) और तीसरा यह कि बयान किया गया कि हज़रत अमीर हमज़ा साहब ने नशे की हालत में एक ऊंटनी का दिल और कलेजा बिना ज़िबह किए खाया।

जवाब: (1) पिछली शरीअतों में, बल्कि खुद शरीअत-ए-इस्लाम की इब्तिदा (शुरुआत) में शराब की तहरीम (निषेध) नहीं थी, हाँ नशा हमेशा हर शरीअत में हराम रहा है। (2 और 3) अमीरुल मोमिनीन सैयदुना मौलाना अली (करम अल्लाह तआला वजहु अल-करीम) की निस्बत मज़कूरह बात का बयान करने वाला अगर इस शान-ए-अकदस में तन्क़ीद (आलोचना) चाहता है तो वह खारजी नासिबी मरदूद जहन्नमी है, वरना बिना ज़रूरत-ए-शरई आवाम को परेशान करने वाला सफ़ीह (मूर्ख), अहमक, बद-अक्ल, बे-अदब है। यही हाल सैयदुना हमज़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) की रिवायत का है, बल्कि इसमें कायल (कहने वाले) ने झूठ मिलाया है, उसे तौबा करना लाज़िम है। 'ला हौल व ला कुव्वत इल्ला बिल्लाह अल-अलीयुल अज़ीम'। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 29: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि वालिदैन (माता-पिता) और भाइयों की इताअत (आज्ञाकारी) वाजिब है या फ़र्ज़? और उनके कबीरा गुनाह जैसे ज़िना करना, चोरी करना, दाढ़ी मुंडवाना या कतरवाना करने की सूरत में क्या इताअत छोड़ना वाजिब है या अब भी इताअत करनी चाहिए? और अगर गुनाह के बाद लड़का अपने बाप से या छोटा भाई बड़े भाई से कहे कि दाढ़ी मुंडवाना या ज़िना करना या चोरी करना छोड़ दो, और जवाब में वह कहे कि यह तो ज़रूर करूँगा, तो इस हालत में इताअत करे या नहीं? और अगर वह शख्स तौबा से इंकार करे तो काफ़िर हुआ या नहीं?

जवाब: वालिदैन की इताअत जायज़ बातों में फ़र्ज़ है, चाहे वे खुद कबीरा गुनाह के मुर्तकिब (दोषी) हों। उनके कबीरा गुनाह का वबाल (सज़ा) उन पर है, लेकिन इसके कारण कोई जायज़ उमूर (मामलों) में उनकी इताअत से बाहर नहीं हो सकता। हाँ, अगर वे किसी नाजायज़ बात...

पेज 204 ऑफ 658

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

مسئلہ ۲۸ تا ۲۸: از مسجد جامع مسئولہ حامد حسین خاں بن الطاف علی ۶ جمادی الآخرہ ۱۳۲۹ھ

جناب مولوی صاحب معظم و مکرم دام ظلکم! یہ چند امور حضور سے دریافت کئے جاتے ہیں:

(۱) اول یہ کہ آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے پیشتر اور جو نبی گزرے ہیں ان کے وقت میں شراب حلال تھی یا حرام؟ (۲) دوسرے یہ کہ ایک شخص نے بیان کیا کہ حضرت علی کرم اللہ وجہہ نے آنحضرت صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے وقت میں شراب پی اور حالت نشہ میں نماز میں سورۃ غلط پڑھی؟ (۳) اور تیسرے یہ بیان کیا کہ حضرت امیر حمزہ صاحب نے حالت نشہ میں ایک اونٹنی بلا ذبیحہ کا دل اور جگر کھایا۔

الجواب: (۱) اگلی شریعتوں میں بلکہ خود شریعت اسلام کی ابتداء میں شراب کی تحریم نہ تھی ہاں نشہ ہمیشہ ہر شریعت میں حرام رہا ہے۔ (۲ و ۳) امیر المومنین سیدنا مولانا علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم کی نسبت امر مذکور کا بیان کرنے والا اگر اس شان اقدس میں تنقیدی پہلو چاہتا ہے تو خارجی ناصبی مردود جہنمی ہے ورنہ بلا ضرورت شرعیہ عوام کو پریشان کرنے والا سفیہ، احمق، بد عقل، بے ادب ہے۔ یہی حال سیدنا حمزہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی روایت کا ہے بلکہ اس میں قائل نے جھوٹ ملایا ہے اسے توبہ لازم ہے لاحول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۲۹ : کیا فرماتے علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اطاعت والدین و برادران واجب ہے یا فرض؟ اور در صورت ارتکاب ان کے یہ گناہ کبیرہ مثلاً زنا کرنا، چوری کرنا، ڈاڑھی منڈانا یا کتروانا ترک اطاعت واجب ہے یا اب بھی اطاعت کرنا چاہئے؟ اور اگر بعد ارتکاب کے لڑکا اپنے باپ سے یا چھوٹا بھائی بڑے بھائی سے کہے کہ ڈاڑھی منڈانا یا زنا کرنا یا چوری کرنا چھوڑ دو، اور اس

کے جواب میں وہ کہے کہ یہ تو ضرور کروں گا۔ اس حالت میں اطاعت کرے یا نہیں؟ اور اگر وہ شخص توبہ سے انکار کرے تو کافر ہوا یا نہیں؟

الجواب: اطاعت والدین جائز باتوں میں فرض ہے اگرچہ وہ خود مرتکبِ کبیرہ ہوں ان کے کبیرہ کا وبال ان پر ہے مگر اس کے سبب یہ اُمورِ جائز میں ان کی اطاعت سے باہر نہیں ہو سکتا، ہاں اگر وہ کسی ناجائز بات...

Fatawa Ridawiyya Volume 25

...if they command [sin], then obedience to them is not permissible. "There is no obedience to a creature in disobedience to the Creator" (T: One shall not obey anyone in disobedience to Allah Almighty). If parents are committing a sin, one should request them with gentleness and respect. If they agree, fine; otherwise, one cannot be harsh with them, but rather pray for them. Their ignorant response like 'I will definitely do this' or refusing to repent is another grave sin (kabira), but it is not absolute disbelief (kufr) unless it involves considering a definitively forbidden thing as permissible or as a mockery of Sharia law. Even in such cases, obedience to them in permissible matters will continue. Yes, God forbid, if this refusal is based on disbelief, they would become apostates, and a Muslim owes no rights to an apostate. As for an elder brother, he is not equal to parents in these rulings; however, he also has the right to respect, and causing him distress without a Sharia-based reason is not permissible for any Muslim. And Allah Almighty knows best.

Problem 30: From Bijapur, Gujarat, Baroda district, North Kadi Prant, sent by Hafiz Faqir Muhammad bin Hafiz Sulaiman Miyan, Mohalla Bhodarawada, 15 Shaban 1319 AH.

Question: What do the scholars of religion say regarding the matter of the liquor made from Mahua these days, which is distilled like 'araq'? It is called 'sharab' (alcohol) and is used throughout the country. A practitioner (Hakim), who is also well-versed in jurisprudence (Fiqh) and knowledge, is of the opinion that it is extracted like acid. Although it is forbidden (haram) due to being an intoxicant, its use in medicine or drinking for medicinal purposes is permissible. He claims it doesn't fall under any of the eight types mentioned in Fiqh. Yes, it's haram when it causes intoxication; however, drinking a small amount as medicine for some illness is not haram, and the prescribed punishment (hadd) does not apply to it. Is this statement of the Hakim correct or wrong? To support this, he presents a ruling from 'Durr al-Mukhtar' regarding opium:

Al-Afiyunu haramun illa li-sahibit tadawi wa ghayruhu.	**Opium (Afeem) is forbidden except for the person who uses it for medical treatment (T).**

Is it correct to consider it [liquor] like opium? How is this liquor like wine (khamr), and what is its ruling? Explain and you shall be rewarded, may Allah reward you abundantly.

The Answer: The correct view is that intoxicating liquids—that is, all things that are liquid and fluid and cause intoxication, whether made from Mahua, jaggery, grain, wood, or anything else—are all 'sharab' (alcohol). Every drop of it is forbidden (haram) and is also impure and filthy like urine. The same legal punishment (hadd) for alcohol applies to intoxication from these as well. The correct ruling is that their use even in medicine is forbidden. This is unlike things that have intoxicating properties but are not liquid, such as opium, musk, saffron, etc.

1. Musnad Ahmad bin Hanbal, remnants of the hadith of Hakam bin Amr al-Ghaffari, Al-Maktab al-Islami Beirut, 5/66 & 67.

...का हुक्म करें तो उसमें उनकी इताअत (आज्ञाकारी) जायज़ नहीं, "ला ताअता लि मख़लूक़िन फ़ी मा'सियतुल ख़ालिक़" (अल्लाह तआला की नाफ़रमानी में किसी भी शख़्स की इताअत नहीं की जाएगी। त) माँ-बाप अगर गुनाह करते हों तो उनसे नरमी व अदब से गुज़ारिश करे, अगर मान लें तो बेहतर वरना सख़्ती नहीं कर सकता बल्कि उनके लिए दुआ करे, और उनका यह जाहिलाना जवाब देना कि 'यह तो ज़रूर करूँगा' या तौबा से इंकार करना दूसरा सख़्त कबीरा (बड़ा गुनाह) है मगर मुतलक़न कुफ्र नहीं जब तक कि हराम-ए-क़तई को हलाल जानना या हुक्म-ए-शरअ की तौहीन के तौर पर न हो, इससे भी जायज़ बातों में उनकी इताअत की जाएगी। हाँ अगर मआज़-अल्लाह यह इंकार बर-वजह कुफ्र हो तो वह मुरतद हो जाएँगे, और मुरतद के लिए मुसलमान पर कोई हक़ नहीं। रहा बड़ा भाई, वह इन अहकाम में माँ-बाप का हमसर (बराबर) नहीं, हाँ उसे भी हक़-ए-ताज़ीम हासिल है और बिला-वजह शरई ईज़ा-रसानी तो किसी मुसलमान की हलाल नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला ३०: बीजापुर गुजरात ज़िला बड़ौदा शिमाली कड़ी प्रांत मुर्सला हाफ़िज़ फ़क़ीर मुहम्मद बिन हाफ़िज़ सुलेमान मियाँ मोहल्ला भोड़वाड़ा १५ शाबान १३१९ हि.

सवाल: क्या फ़रमाते हैं उलमा-ए-दीन इस मसले में कि इस ज़माने में जो शराब महुआ से बनाते हैं और अर्क़ की तरह खींचे जाते हैं और उसका नाम शराब है और तमाम मुल्क में मुस्तअमल (उपयोग) है। पस एक हकीम साहब फ़िक़्ह और अहल-ए-इल्म हैं उनकी राय है कि तेज़ाब की तरह निकाला जाता है अगरचे ब-सबब-ए-मुसकिर (नशा होने के कारण) के हराम तो है लेकिन दवा में इस्तेमाल करना या दवा के वास्ते पीना जायज़ है और आठ क़िस्म फ़िक़्ह में जो है उसमें से किसी क़िस्म में यह शराब नहीं, हाँ सुक्र (नशा) करे जब हराम है, दवा में पीना थोड़ा पीना किसी बीमारी में हराम नहीं और हद्द इस पर नहीं। यह कहना हकीम साहब का सही है या ग़लत? और इस पर एक दुर्रे मुख्तार का मसला अफ़ीयून (अफ़ीम) भी पेश करते हैं:

अल-अफ़ीयूनु हरामुल इल्ला लिसाहिबित तदावी व ग़ैरुह	**अफ़ीम हराम है सिवाए उस शख़्स के जो बतौरे इलाज इस्तेमाल करे (त)**

की तरह इसको भी समझना या ख़म्र (शराब) के मुवाफ़िक़ यह शराब कैसे है और हुक्म इसका क्या है? बयान फरमाएं ताकि आपको पुण्य मिले, अल्लाह आपको भरपूर अज्र दे।

अल्-जवाब: सही यह है कि माइआत-ए-मुसकिरा यानी जितनी चीज़ें रक़ीक़ व सैयाल (द्रव) होकर नशा लाती हैं ख़्वाह वह महुआ से बनाई जाएँ या गुड़ या अनाज या लकड़ी या किसी बला से, वह सब शराब हैं। उनका हर क़तरा हराम भी और पेशाब की तरह नजिस व नापाक भी और उनसे नशा में शराब की तरह हद्द भी है। और सही यह है कि दवा में भी उनका इस्तेमाल हराम ही है, ब-ख़िलाफ़ उन चीज़ों के जो बग़ैर सैयाल होने के नशा रखती हैं जैसे अफ़ीम, मुश्क व ज़ाफ़रान वग़ैरह।

1 मुस्नद अहमद बिन हंबल, बक़िया हदीस हकम बिन अम्र अल-ग़फ़्फ़ारी, अल-मकतब अल-इस्लामी बैरूत, 5/66 व 67

पेज 205 का 658

کا حکم کریں تو اس میں ان کی اطاعت جائز نہیں، لا طاعة لمخلوق في معصية الخالق (اللہ تعالیٰ کی نافرمانی میں کسی بھی شخص کی اطاعت نہیں کی جائے گی۔ ت) ماں باپ اگر گناہ کرتے ہوں ان سے بہ نرمی و ادب گزارش کرے اگر مان لیں بہتر ورنہ سختی نہیں کر سکتا بلکہ ان کے لئے دعا کرے، اور ان کا یہ جاہلانہ جواب دینا کہ یہ تو ضرور کروں گا یا توبہ سے انکار کرنا دوسرا سخت کبیرہ ہے مگر مطلقاً کفر نہیں جب تک کہ حرام قطعی کو حلال جاننا یا حکم شرع کی توہین کے طور پر نہ ہو، اس سے بھی جائز باتوں میں ان کی اطاعت کی جائے گی ہاں اگر معاذاللہ یہ انکار بروجہ کفر ہو تو وہ مرتد ہو جائیں گے، اور مرتد کے لئے مسلمان پر کوئی حق نہیں۔ رہا بڑا بھائی وہ ان احکام میں ماں باپ کا ہمسر نہیں، ہاں اسے بھی حق تعظیم حاصل ہے اور بلاوجہ شرعی ایذا رسانی تو کسی مسلمان کی حلال نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۰: بیجا پور گجرات ضلع بڑودہ شمالی کڑی پرانت مرسلہ حافظ فقیر محمد بن حافظ سلیمان میاں محلہ بھوڑ واڑہ ۱۵ شعبان ۱۳۱۹ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اس زمانہ میں جو شراب مہوہ سے بناتے ہیں اور عرق کی طرح کھینچے جاتے ہیں اور اس کا نام شراب ہے اور تمام ملک میں مستعمل ہے پس ایک حکیم صاحب فقہ اور اہل علم ہے ان کی رائے ہے کہ تیزاب کی طرح نکالا جاتا ہے اگر چہ بسبب مُسکر کے حرام تو ہے لیکن دوا میں استعمال کرنا یادوا کے واسطے پینا جائز ہے اور آٹھ قسم فقہ میں جو ہے اس میں سے کسی قسم میں یہ شراب نہیں ہاں سگر کرے جب حرام ہے دوا میں پینا

تھوڑا پینا کسی بیماری میں حرام نہیں اور حد اس پر نہیں۔ یہ کہنا حکیم صاحب کا صحیح ہے یا غلط؟ اور اس پر ایک در مختار کا مسئلہ افیون بھی پیش کرتے ہیں۔

الانیون حرام الا لصاحب التداوی وغیرہ۔ **افیون (افیم) حرام ہے سوائے اس شخص کے جو بطور علاج استعمال کرے (ت)**

کی طرح اس کو بھی سمجھنا یا خمر کے موافق یہ شراب کیسے ہے اور حکم اس کا کیا ہے؟ بینوا توجروا اجر کم اللہ اجراً وافیا۔

الجواب: صحیح یہ ہے کہ مائعات مسکرہ یعنی جتنی چیزیں رقیق و سیال ہو کر نشہ لاتی ہیں خواہ وہ مہوہ سے بنائی جائیں یا گڑ یا اناج یا لکڑی یا کسی بلا سے وہ سب شراب ہیں ان کا ہر قطرہ حرام بھی اور پیشاب کی طرح نجس و ناپاک بھی اور ان سے نشہ میں شراب کی طرح حد بھی ہے اور صحیح یہ ہے کہ دوا میں بھی ان کا استعمال حرام ہی ہے، بخلاف ان چیزوں کے جو بغیر سیال ہونے کے نشہ رکھتی ہیں جیسے افیون، مشک و زعفران وغیرہ

1 مسندا احمد بن حنبل بقیہ حدیث حکم بن عمرو الغفاری المکتب الاسلامی بیروت ۵ / ۶۶ و ۶۷

That these are not impure, and in intoxicating quantities, they are absolutely forbidden (Haraam). Similarly, if taken for the purpose of amusement and mischief, it is absolutely forbidden even if not in an intoxicating quantity. Otherwise, a small amount for a valid medical purpose, without imitating transgressors, is permissible. Therefore, this passage of 'Durr-e-Mukhtar' has no relation to mahua wine. In 'Durr-e-Mukhtar' it is stated:

[Arabic]: Imam Muhammad has forbidden it absolutely, whether in small or large quantities, and this is the issued legal ruling (fatwa). It is also impure (najis) even if intoxication occurs from it. The preferred view in our time is that the legal punishment (hadd) should be applied for it, and this is the fatwa. As for drinking it for the purpose of amusement, it is forbidden by consensus (ijma). [Summary ends]

[Urdu]: Imam Muhammad has declared it absolutely forbidden, whether in small or large quantities, and this is the fatwa. It is also impure. If intoxication occurs from it, then in our time, the preferred view is that the legal punishment (hadd) should be implemented. This is the fatwa. Drinking it with the intention of idle play and amusement is forbidden by consensus. [Summary ends] (T)

In 'Radd-ul-Muhtar' it is stated:

[Arabic]: The summary is that the prohibition of a large intoxicating quantity does not necessarily imply the prohibition or impurity of its small quantity, except in liquids, for a specific reason associated with them. As for solids, nothing is forbidden from them except a large intoxicating quantity, and its prohibition does not necessarily imply its impurity. [Etc.]

[Urdu]: The summary is that the prohibition of a large intoxicating amount does not necessarily make a small amount forbidden or impure, except in liquids, due to a reason specific to them. However, in solid things, only the large quantity which is intoxicating is forbidden. Its being forbidden does not necessarily make it impure. [Etc.] (T)

In 'Durr-e-Mukhtar' it is stated:

[Arabic]: It is not permissible by Shariah to seek benefit from forbidden things for medical treatment. And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best.

[Urdu]: It is not permissible to obtain benefit from something that is forbidden by Shariah for the purpose of medical treatment. (T) And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best.

Issue 31: 4 Safar al-Muzaffar 1320 AH

What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say on this issue: Is the prohibition of Bhang (cannabis) like the prohibition of wine?

1. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Ashribah, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/260
2. Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Ashribah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/293
3. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Mutafarriqat, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/50

कि ये नापाक नहीं हैं और नशे की मात्रा में मुतलक़न (पूर्णत) हराम हैं। इसी तरह खेल-तमाशे और फ़साद के इरादे से भी मुतलक़न हराम हैं चाहे नशे की मात्रा में न हों। अन्यथा, सही मक़सद जैसे दवा आदि के लिए थोड़ी मात्रा में, बिना गुनहगारों की नकल किए, हलाल है। तो 'दुर्र-ए-मुख्तार' की इस इबारत का महुआ की शराब से कोई संबंध नहीं है। 'दुर्र-ए-मुख्तार' में है:

[अरबी]: इमाम मुहम्मद ने इसे मुतलक़न हराम करार दिया है चाहे थोड़ा हो या ज़्यादा, और इसी पर फ़तवा है। और वह नजिस (अपवित्र) भी है चाहे उससे नशा आए। हमारे ज़माने में मुख्तार (पसंदीदा राय) यह है कि उस पर हद्द (सज़ा) जारी की जाएगी और इसी पर फ़तवा है। लेकिन खेल-तमाशे के इरादे से पीना इत्तेफ़ाक़ (सर्वसम्मति) से हराम है। [सारांश समाप्त]

[उर्दू]: इमाम मुहम्मद ने इसे मुतलक़न हराम करार दिया है चाहे थोड़ा हो या ज़्यादा, और इसी पर फ़तवा है, और वह नजिस भी है। अगर इससे नशा आए तो हमारे ज़माने में मुख्तार यह है कि उस पर हद्द जारी की जाएगी। इसी पर फ़तवा है। और खेल-कूद के इरादे से पीना सर्वसम्मति से हराम है। [सारांश समाप्त] (त)

'रद्द-उल-मुह्तार' में है:

[अरबी]: सारांश यह है कि ज़्यादा नशा लाने वाली चीज़ की हुरमत (मनाही) से उसकी कम मात्रा की हुरमत और नजासत लाज़िम नहीं आती, सिवाय तरल पदार्थों के, उस विशेष कारण की वजह से जो उनके साथ खास है। लेकिन ठोस चीज़ों में सिर्फ ज़्यादा मात्रा जो नशा लाए, वही हराम है। और उसके हराम होने से उसका नजिस होना लाज़िम नहीं आता। [इत्यादि]

[उर्दू]: सारांश यह है कि ज़्यादा नशा लाने वाली चीज़ की हुरमत से उसकी कम मात्रा की हुरमत और नजासत लाज़िम नहीं आती, सिवाय तरल पदार्थों के, उस विशेष कारण की वजह से जो उनके साथ खास है। लेकिन ठोस चीज़ों में सिर्फ ज़्यादा मात्रा जो नशा लाए, वही हराम है। और उसके हराम होने से उसका नजिस होना लाज़िम नहीं आता। [इत्यादि] (त)

'दुर्र-ए-मुख्तार' में है:

[अरबी]: शरीअत में हराम चीज़ों से इलाज के लिए फ़ायदा उठाना जायज़ नहीं है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू]: जो चीज़ शरीअत में हराम है, उससे इलाज-मालजे के लिए लाभ प्राप्त करना जायज़ नहीं है। (त) और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला 31: 4 सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1320 हिजरी

उलेमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरअ-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: क्या भांग की हुरमत शराब की हुरमत जैसी है?

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-अशरबा, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/260
2. रद्द-उल-मुह्तार, किताब अल-अशरबा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/293
3. दुर्र-ए-मुख्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-मुतफर्रिक़ात, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/50

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

کہ یہ ناپاک نہیں اور بقدر سکر مطلقاً حرام ہیں یونہی بقصد لہو و فساد بھی مطلقاً حرام اگرچہ بقدر سکر نہ ہو، ورنہ مقدار قلیل بغرض صحیح مثل دوا وغیرہ بے تشبہ فاسقین حلال ہے، تو در مختار کی اس عبارت کو مہوہ کی شراب سے کوئی تعلق نہیں، در مختار میں ہے:

[عربی]: حرمھا محمد مطلقاً قلیلھا و کثیرھا و بہ یفتی و ھو نجس ایضاً ولو سکر منھا۔ المختار فی زماننا انہ یحد و بہ یفتی اما عند قصد التلھی فحرام اجماعاً ۱ اھ ملتقطاً۔

[اردو]: امام محمد نے اس کو مطلقاً حرام قرار دیا ہے چاہے قلیل ہو یا کثیر، اور اسی پر فتوٰی ہے، اور وہ نجس بھی ہے، اگر اس سے نشہ آئے تو ہمارے زمانے میں مختار یہ ہے کہ اس پر حد جاری کی جائے گی اسی پر فتوٰی ہے اور لہو ولعب کے ارادے سے پینا بالاجماع حرام ہے اھ ملتقطاً (ت)

رد المحتار میں ہے:

[عربی]: والحاصل انہ لایلزم من حرمۃ الکثیر المسکر حرمۃ قلیلہ و لانیجاستہ مطلقاً الافی المائعات لمعنی خاص بھا و اما الجامدات فلا یحرم منھا الا الکثیر المسکر و لا یلزم من حرمتہ نجاستہ ۲ الخ۔

[اردو]: خلاصہ یہ ہے کہ کثیر نشہ آور کی حرمت سے اس کے قلیل کی حرمت و نجاست لازم نہیں آتی سوائے مائعات کے اس معنی کی وجہ سے جو ان کے ساتھ خاص ہے۔ لیکن جامد اشیاء میں سے صرف زیادہ مقدار جو کہ نشہ آور ہے وہی حرام ہے۔ اور اس کے حرام ہونے سے اس کا نجس ہونا لازم نہیں آتا الخ (ت)

در مختار میں ہے:

[عربی]: المحرم شرعاً لایوجوز الانتفاع بہ للتداوی ۳۔ واللہ سبحانہ و تعالٰی اعلم۔

[اردو]: جو چیز شرعاً حرام ہے اس سے علاج معالجہ کے لئے نفع حاصل کرنا جائز نہیں۔ (ت) واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۱: ۴ صفر مظفر ۱۳۲۰ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں، حرمت بھنگ مثل حرمت شراب کے ہے

۱ در مختار کتاب الاشربہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۶۰ ۲ ردالمحتار کتاب الاشربہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۹۳ ۳ در مختار کتاب البیوع باب المتفرقات مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۵۰

Fatawa Razawiyya - Volume 25

...or is it less than that? And is the consumer of bhang (cannabis) committing a major or minor sin? And is the person who considers it permissible a disbeliever (kafir), an innovator (mubtadi'), or a heretic (zindiq)? If a physician prescribes the use of bhang instead of wine to a wine-drinker with the intention that the use of bhang will make him quit drinking wine, will this be permissible or forbidden, and will the prescriber be a sinner or not? And does the intoxication from bhang fall under the subject of the Hadith: "Every intoxicant is forbidden" and also "Whatever intoxicates in large quantities, a small quantity of it is also forbidden"? If a person dyes a cloth with its color and prays in that cloth, will it be permissible or impermissible? From the text of Fatawa Bazaziya, its impurity (najasa) is explicitly known, as is quoted:

Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said: "Whatever intoxicates in large quantities, a small quantity of it is also forbidden and it is also impure (najis)." They (the scholars) said: "We adopt the view of Imam Muhammad." - End of quote. (T)

The Answer: The prohibition of wine (khamr) is categorical, rather it is among the essentials of religion; the one who denies the prohibition of even one drop of it is certainly a disbeliever. This ruling does not apply to other intoxicants. Yes, the one who denies the prohibition of intoxication from anything like bhang etc., is misguided and a violator of the consensus (ijma'). The prohibition of wine is in its essence, and the prohibition of bhang is due to the cause of intoxication. Intoxication using bhang or opium from any land is absolutely a major sin (Kabira). Wine of any kind is not only forbidden but every drop of it is impure (najis) and filthy; this is the correct view and the fatwa is based on it. And items like bhang, opium, etc., which have intoxicating properties in their dry state, their being intoxicants does not depend on them being liquid like water; they are not inherently impure, but their intoxication is forbidden. From this, it becomes apparent regarding the color of bhang or if bhang is in a cloth...

[Footnotes] 1. Sahih al-Bukhari, Book of Judgments, Chapter: Command of the Ruler when he sends two leaders to a place, Ancient Library Karachi, 2/1023; Sahih Muslim, Book of Drinks, Chapter: Prohibition of making infusions in pitch-coated vessels, etc., Ancient Library Karachi, 2/127; Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Drinks, Chapter: What has been narrated regarding the wine drinker, Amin Company Delhi, 2/8. 2. Jami' al-Tirmidhi, Chapters on Drinks, Chapter: What has been narrated regarding 'whatever intoxicates in large quantities, its small quantity is forbidden', Amin Company Delhi,

2/9. 3. Fatawa Bazaziya on the margins of al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Drinks, Noorani Library Peshawar, 6/17.

फतावा रज़विया - जिल्द 25

...या इससे कम है? और भांग पीने वाला कबीरा (बड़ा) गुनाह कर रहा है या सगीरा (छोटा)? और इसे जायज़ समझने वाला काफिर है या मुब्तदी (नया रास्ता निकालने वाला) या ज़नदीक? अगर कोई हकीम किसी शराब पीने वाले को शराब की जगह भांग इस्तेमाल करने की सलाह दे और उस हकीम का मकसद ये हो कि भांग के इस्तेमाल से शराब पीना छूट जाएगा, तो ये हलाल होगा या हराम और इसका मशविरा देने वाला गुनहगार होगा या नहीं? और क्या भांग का नशा इस हदीस के मफ़हूम में शामिल है कि "हर नशा लाने वाली चीज़ हराम है" और "जिसका ज़्यादा नशा लाए, उसका थोड़ा भी हराम है"? अगर कोई शख्स इसके रंग से कपड़ा रंगे और उस कपड़े में नमाज़ पढ़े तो जायज़ होगा या नाजायज़? फ़तावा बज़ाज़िया की इबारत से तो साफ़ तौर पर इसकी नजासत (नापाकी) मालूम होती है जैसा कि नकल किया गया है:

इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) ने फ़रमाया: "जिस चीज़ की ज़्यादा मिकदार नशा लाए, उसकी थोड़ी मिकदार भी हराम है और वो नापाक (नजिस) भी है।" उलमा ने कहा कि हम इमाम मुहम्मद के कौल (बात) को लेते हैं। (त)

अल-जवाब (उत्तर): शराब (खम्र) की हुरमत (मनाही) कतई है बल्कि ज़रूरियाते दीन में से है, इसकी एक बूंद की हुरमत का इनकार करने वाला यकीनन काफिर है, बाकी नशा देने वाली चीज़ों में ये हुक्म नहीं है। हाँ, भांग वगैरह किसी चीज़ से नशे की हुरमत का मुनकिर गुमराह और इज्मा (आम सहमति) का मुखालिफ़ है। शराब की हुरमत उसकी अपनी जात की वजह से है और भांग की हुरमत नशा पैदा करने की वजह (इल्लत) से है। भांग या अफीम का नशा करना चाहे किसी भी जगह का हो, मुतलकन कबीरा गुनाह है। शराब किसी भी तरह की हो सिर्फ हराम ही नहीं बल्कि उसकी एक-एक बूंद नजिस और नापाक है, यही सही है और इसी पर फतवा है। और भांग, अफीम वगैरह वो चीज़ें जिनमें खुश्क हालत में भी नशा है, उनका नशा लाने वाला होना उनके पानी की तरह बहने वाली चीज़ होने पर मुनहसिर नहीं है, वे खुद में नजिस नहीं हैं लेकिन उनका नशा हराम है। यहीं से ज़ाहिर हुआ कि भांग के रंग से या भांग कपड़े में...

[पाद-टिप्पणियाँ] 1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल अहकाम, बाबू अम्रिल वाली... कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/1023; सहीह मुस्लिम, किताबुल अशरिब; बाबू नहयी अनिल इनतिबाज़... कदीमी कुतुब खाना कराची, 2/127; जामिअ अत-तिरमिज़ी, अबवाबुल अशरिब; बाबू मा जाआ फी शारीबिल

खम्र, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/8। 2. जामिअ अत-तिरमिज़ी, अबवाबुल अशरिब; बाबू मा जाआ मा अस्का-रा कसीरुहु फ़-कलीलुहु हराम, अमीन कंपनी दिल्ली, 2/9। 3. फतावा बज़ाज़िया, हाशिया फतावा हिन्दिया, किताबुल अशरिब; नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/17।

पृष्ठ 207/658

یا اس سے کم ہے؟ اور پینے والا بھنگ کا مرتکب کبیرہ ہے یا صغیرہ؟ اور مستحل اس کا کافر ہے یا مبتدع یا زندیق؟ اگر کوئی طبیب کسی شارب خمر کو بجائے شراب کے استعمال بھنگ تجویز کرے اور اس طبیب کا منشا یہ ہو کہ استعمال بھنگ سے پینا شراب کا چھوٹ جائے گا تو یہ حلال ہوگا یا حرام اور اس کا مجوز گنہگار ہوگا یا نہیں؟ اور نشہ بھنگ کا اس مضمون حدیث میں کہ کل مسکر حرام (ہر نشہ آور حرام ہے ت) وایضا ما اسکر کثیرہ فقلیلہ حرام (جس کا کثیر نشہ آور ہو اس کا قلیل بھی حرام ہے ت) داخل ہے یا نہیں؟ اگر کوئی شخص اس کے رنگ سے کپڑا رنگے اور اس کپڑے سے نماز پڑھے تو جائز ہو گا یا ناجائز؟ عبارت فتاوی بزازیہ سے تو صراحت اس کی نجاست معلوم ہوتی ہے جیسا کہ منقول ہے:

قال محمد رحمۃ اللہ علیہ ما اسکر کثیرہ فقلیلہ حرام وھو نجس ایضا قالوا وبقول محمد ناخذ - انتہی۔ امام محمد رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے فرمایا جس کا کثیر نشہ دے اس کا قلیل بھی حرام ہے اور وہ نجس بھی ہے۔ علماء کرام نے کہا کہ ہم امام محمد کے قول سے اخذ کرتے ہیں انتہی (ت)

الجواب: خمر کی حرمت قطعیہ بلکہ ضروریاتِ دین سے ہے اس کے ایک قطرہ کی حرمت کا منکر قطعاً کافر ہے باقی مسکرات میں یہ حکم نہیں۔ ہاں بھنگ وغیرہ کسی چیز سے نشہ کی حرمت کا منکر گمراہ و مخالفِ اجماع ہے شراب کی حرمت بعینہا ہے اور بھنگ کی حرمت بعلتِ اسکار ہے نشہ بازی بھنگ یا افیون کسی بلاد سے ہو مطلقاً کبیرہ ہے، شراب کسی طرح کی ہو صرف حرام ہی نہیں بلکہ اس کی ایک ایک بوند نجس ناپاک ہے ھوالصحیح وعلیہ الفتوی (وہی صحیح ہے اور اسی پر فتوی ہے ت) اور بھنگ وافیون وغیرہما اشیاء جن کی خشکی میں بھی نشہ

ہے ان کا مسکر ہونا ان کے بائع وسیال پانی کی مثل بہنے والی ہونے پر موقوف نہیں وہ نجس نہیں ان کا نشہ حرام ہے یہیں سے ظاہر ہوا کہ بھنگ کے رنگ سے یا بھنگ کپڑے میں

1 صحیح البخاری کتاب الاحکام باب امر الوالی اذا وجہ امیرین الی موضع قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۰۲۳، صحیح مسلم کتاب الاشربۃ باب النہی عن الانتباذ فی المزفت الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۲۷، جامع الترمذی ابواب الاشربۃ باب ماجاء فی شارب الخمر امین کمپنی دہلی ۲/ ۸ 2 جامع الترمذی ابواب الاشربۃ باب ماجاء ما اسکر کثیرہ فقلیلہ حرام امین کمپنی دہلی ۲/ ۹ 3 فتاوی بزازیۃ علی ہامش الفتاوی الہندیۃ کتاب الاشربۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۷

Fatawa Razawiyya Volume 25

Even if [the person] is tied up, prayer is permissible. It falls under the category of 'every intoxicant is forbidden,' for it is a common custom (Urfiya), meaning as long as it is intoxicating. However, in the [hadith] 'what intoxicates in large quantities, a small quantity of it is also forbidden,' only liquid intoxicants are meant, whose intoxication comes from their liquid state. Otherwise, musk, ambergris, and saffron would also be absolutely forbidden and impure, for eating them beyond a limit also brings intoxication. Certainly, intoxication, which is absolutely and definitively forbidden by consensus (ijma), whether from wine or from bhang (cannabis) or any other harmful thing, so to prescribe bhang to a drunkard instead of wine is pure ignorance and definitely a sin. Committing a forbidden act and giving such advice are both forbidden. What requirement of reason and piety is it to commit a forbidden act oneself and plunge another into another forbidden act to save them from one forbidden act? Allah Almighty said:

"O you who have believed, upon you is [responsibility for] yourselves. Those who have gone astray will not harm you when you have been guided." [1]

It is in Radd al-Muhtar:

"The summary is that from the prohibition of a large quantity of an intoxicant, the prohibition and impurity of a small quantity of it do not follow absolutely, except in liquids due to a meaning specific to them. As for solids, nothing is forbidden from them except a large intoxicating quantity, and its impurity does not follow from its prohibition. And Allah, Glory be to Him and Most High, knows best." [2]

Issue 32: Sent by Abdul Hakim from the region of Bengal. What do the scholars of religion and the clear Shariah say regarding this, that some ignorant people, even some scholars, say that...

[1] The Holy Quran 5/105 [2] Radd al-Muhtar, Book of Drinks, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/293

फतवा रज़विया जिल्द 25

[यदि वह व्यक्ति] बंधा भी हो तो नमाज़ जायज़ है। वह 'कुल मुसकिर हराम' (हर नशा देने वाली चीज़ हराम है) में शामिल है, क्योंकि यह ऊर्फिया (आम प्रचलन) है, यानी जब तक वह नशा देने वाली है। लेकिन 'जिसका ज़्यादा नशा देता है उसका थोड़ा भी हराम है' में केवल तरल नशीली चीज़ें मुराद हैं, जिनका नशा उनके तरल होने से होता है। अन्यथा कस्तूरी (मुश्क), अंबर और केसर भी पूरी तरह हराम और नापाक हो जाएंगे क्योंकि इनका भी ज़रूरत से ज़्यादा खाना नशा लाता है। निश्चित रूप से नशा, जो सर्वसम्मति से पूरी तरह और निश्चित रूप से हराम है, चाहे वह शराब से हो या भांग आदि किसी भी खराब चीज़ से, तो शराबी को शराब की जगह भांग की सलाह देना कोरी अज्ञानता है और निश्चित रूप से पाप है। हराम काम करना और उसकी सलाह देना दोनों हराम हैं। किसी को एक हराम से बचाने के लिए खुद हराम का काम करना और उसे दूसरे हराम में डालना अक्ल और दीनदारी का कौन सा तकाज़ा है? अल्लाह तआला ने फरमाया:

"ऐ ईमान वालो! तुम अपनी जानों की फ़िक्र करो, जब तुम हिदायत पर हो तो कोई गुमराह तुम्हें नुकसान न पहुँचा सकेगा।" [1]

रद्द-अल-मुहतार में है:

"सारांश यह है कि बड़ी मात्रा में नशा देने वाली चीज़ की हुरमत (प्रतिबंध) से उसकी कम मात्रा की हुरमत और नजासत (अशुद्धता) पूरी तरह अनिवार्य नहीं होती, सिवाय तरल पदार्थों के, उस अर्थ की वजह से जो उनके साथ विशेष है। रही ठोस चीज़ें, तो उनमें से केवल उतनी ही मात्रा हराम है जो नशा दे, और इसकी हुरमत से इसकी नजासत अनिवार्य नहीं होती। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।" [2]

मसला 32: भेजने वाला अब्दुल हकीम, बंगाल क्षेत्र से। क्या फरमाते हैं दीन के उलमा और शरीअत-ए-मतीन इस बारे में कि कुछ जाहिल बल्कि आलिम यह कहते हैं कि...

[1] अल-कुरान अल-करीम 105/5 [2] रद्द-अल-मुहतार, किताब अल-अशरबा, दार इहया अल-तुराथ अल-आरबी, बेरुत, 5/293

पृष्ठ 658 का 208

بند بھی ہو تو نماز جائز ہے وہ کل مسکر حرام میں داخل ہے فانھا عرفیة عادة ای مادام مسکرا (اس لئے کہ یہ عرفیہ عامہ ہے یعنی جب تک وہ نشہ آور ہے۔ت) مگر ما اسکر کثیرہ فقلیلہ حرام میں صرف مسکرات مائعہ مراد ہیں جن کا نشہ لانا ان کے سیال کرنے سے ہوتا ہے ورنہ مشک و عنبر و زعفران بھی مطلقاً حرام و نجس ہو جائیں کہ حد سے زیادہ ان کا کھانا بھی نشہ لاتا ہے یقیناً نشہ جب کہ مطلقاً اجماعاً قطعی ہے شراب سے ہو خواہ بنگ و غیرہا کسی شیئ خراب سے ، تو شرابی کو بجائے شراب بنگ سے کئی تجویز محض جہالت ہے اور ضرور معصیت ہے، حرام کا کرنا اور رائے دینا دونوں حرام ہیں، دوسرے کو ایک حرام سے بچانے کے لئے خود بھی حرام کا ارتکاب اور اسے بھی دوسرے حرام میں ڈالنا کیا مقتضائے عقل و دیانت ہے۔ قال اللہ تعالٰی:

"یَا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا عَلَیْكُمْ أَنفُسَكُمْ لَا یَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا اهْتَدَیْتُمْ" ۱ اے ایمان والو! تم اپنی جانوں کی فکر کرو، جب تم ہدایت پر ہو تو کوئی گمراہ تمہیں نقصان نہ پہنچا سکے گا (ت)

ردالمحتار میں ہے: والحاصل انه لایلزم من حرمة الکثیر المسکر حرمة قلیله ولا نجاسته مطلقاً الا فی المائعات لمعنی خاص بها اما الجامدات فلا یحرم منها الا الکثیر المسکر ولا یلزم من حرمته نجاسته - ۲ واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم۔ خلاصہ یہ ہے کہ کثیر نشہ آور کی حرمت سے اس کے قلیل کی حرمت و نجاست مطلقاً لازم نہیں آتی سوائے مائعات یعنی بہنے والی اشیاء کے ، اس معنی کی وجہ سے جو ان کے ساتھ خاص ہے، رہیں جامدات یعنی ٹھوس اشیاء تو ان میں سے صرف کثیر نشہ آور مقدار ہی حرام ہے اور اس کی حرمت سے اس کی نجاست لازم نہیں آتی۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۳۲: المرسل عبد الحکیم از ملک بنگالہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و شرع متین اس بارہ میں کہ بعض جاہل بلکہ عالم یہ کہتے ہیں کہ

۱ القرآن الکریم ۱۰۵/۵ ۲ ردالمحتار کتاب الاشربہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۹۳

Fatawa Rizvia Volume 25

Drinking hookah is disliked (makruh), and if its water falls on clothes, the clothes will become impure.

The Answer: Calling hookah water impure is pure ignorance and a slander against the pure Shari'ah. Hookah as consumed by some ignorant people at the time of Ramadan Iftar, which causes disturbance in the senses, is certainly impermissible and a sin. Hookah from places like pillows etc., which is not freshened for a long time and gives a foul odor, is disliked (makruh). However, the general hookah as consumed by cultured people, which does not have a bad smell, is purely permissible (mubah). And we have detailed this in our fatwas. And Allah the Almighty knows best.

Issue 33: From Marehra, in the name of Sheikh Amir Ahmed, 12 Jumadi al-Ula 1323 AH. What do the scholars of religion say regarding the issue of whether English medicines should be used or not? If they are used, which ones can be used without hesitation? A general fatwa is sought regarding all medicines, whether they are usable or unusable. Are all medicines prohibited, or only those containing the effect of alcohol, whether for drinking or massaging? Please provide a quick answer so that information regarding perfumes is also known. Are all perfumes containing an admixture of alcohol prohibited? Apparently, they seem to contain an admixture of alcohol, but it is mixed. Can such perfumes be used for massage or smelled? Please provide a detail of this.

The Answer: English liquid medicines called tinctures usually contain spirit, and spirit is certainly alcohol, rather one of the worst types of alcohol. It is impure (najis). Eating it is forbidden (haram), applying it is forbidden. If such a thing is applied on the body or clothes or both together in an area larger than a Rupee coin, prayer will not be valid. Yes, applying dry medicine where the mixing of any impurity is not known is permissible. And if the mixing of any forbidden thing is not known, it is also allowed to eat, though caution is better. The state of English perfumes is not known to this humble one (the author), except that they have a very bad, repulsive odor. In liquid substances, to maintain their strength, spirit is absolutely used in medical prescriptions. Therefore, one should abstain from them. And if it is proven that they contain spirit, then not only applying but even smelling them is impermissible, as the Prophet (peace be upon him) cursed the one who buys, sells, or carries alcohol. And Allah the Almighty knows best.

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

हुक्का पीना मकरूह है और इसका पानी अगर कपड़े पर गिर जाए तो कपड़ा नापाक हो जाएगा।

जवाब: हुक्के के पानी को नापाक बताना निरा अज्ञान और शरीअत-ए-मुतह्हरा पर आरोप है। और हुक्का जिस तरह कुछ अज्ञानी लोग रमज़ान के इफ़्तार के समय पीते हैं जिससे होश-ओ-हवास में खलल आता है, वह यकीनन नाजायज़ और गुनाह है। और तकिया वगैरह का हुक्का जो लंबे समय तक ताज़ा न किया गया हो और दुर्गंध देता हो, मकरूह है। और आम हुक्का जैसा कि तहज़ीबयाफ़्ता लोग पीते हैं जिसमें बदबू नहीं होती, वह महज़ मुबाह (जायज़) है। हमने अपने फ़तवा में इसका विवरण दिया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला ३३: मारहरा से, शेख अमीर अहमद के नाम, १२ जुमादी अल-उला १३२३ हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि अंग्रेजी दवाओं का उपयोग किया जाए या नहीं? और अगर किया जाए, तो वे कौन सी हैं जिन्हें बेझिझक इस्तेमाल किया जा सके? सभी दवाओं के संबंध में एक सामान्य फ़तवा वांछित है कि वे उपयोग के योग्य हैं या नहीं। क्या सभी दवाएं वर्जित हैं या केवल वे जिनमें शराब का प्रभाव हो, चाहे पीने के लिए हों या मालिश के लिए? कृपया शीघ्र उत्तर दें ताकि इत्र के बारे में भी जानकारी मिल सके कि क्या वे सभी इत्र वर्जित हैं जिनमें शराब का मिश्रण हो? ज़ाहिर तौर पर उनमें शराब का मिश्रण मालूम होता है लेकिन वह घुला हुआ होता है। क्या ऐसे इत्र मालिश के लिए इस्तेमाल किए जा सकते हैं या सूंघे जा सकते हैं? कृपया इसका विवरण दें।

जवाब: अंग्रेजी तरल दवाएं जिन्हें टिंचर कहा जाता है, उनमें आमतौर पर स्पिरिट होती है, और स्पिरिट यकीनन शराब है, बल्कि शराब की सबसे बुरी किस्मों में से है। वह नजिस (अपवित्र) है। उनका खाना हराम है, लगाना हराम है। अगर शरीर या कपड़े या दोनों पर मिलाकर ऐसी चीज़ एक रुपये के सिक्के से ज़्यादा जगह पर लगी हो, तो नमाज़ नहीं होगी। हाँ, सूखी दवा जिसमें किसी नापाकी के मिलने का पता न हो, उसे लगाना जायज़ है। और अगर किसी हराम चीज़ के मिलावट का पता न हो, तो उसे खाने की भी अनुमति है, और परहेज़ करना ही बेहतर है। अंग्रेजी इत्रों की स्थिति फकीर (लेखक) को मालूम नहीं है, सिवाय इसके कि उनमें बहुत बुरी और घिनौनी गंध होती है। तरल पदार्थों में उनकी शक्ति बनाए रखने के लिए डॉक्टरी नुस्खों में स्पिरिट का ही पूर्ण उपयोग किया जाता है। इसलिए उनसे बचना ही चाहिए। और अगर यह सिद्ध हो जाए कि उनमें स्पिरिट है, तो उन्हें न केवल लगाना बल्कि सूंघना भी नाजायज़ है क्योंकि हुज़ूर सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम ने शराब

खरीदने, बेचने और उठाने वाले पर भी लानत फरमाई है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

पेज २०९/६५८

حقہ پینا مکروہ ہے اور اس کا پانی اگر کپڑے پر گر جائے تو کپڑا ناپاک ہو جائے گا۔ الجواب: حقے کے پانی کو ناپاک بتانا محض جہالت اور شریعت مطہرہ پر افتراء ہے، اور حقہ جس طرح بعض جاہل افطار رمضان کے وقت پیتے ہیں جس سے کہ حواس میں خلل آتا ہے ضرور ناجائز اور گناہ ہے، اور تکیے وغیرہ کا حقہ جو مدتوں تازہ نہ ہوتا ہو اور کریہہ بدبو دے مکروہ ہے، اور عام حقہ جیسا کہ اہل تہذیب پیتے ہیں جس میں بدبو نہیں ہوتی وہ محض مباح ہے، وقد فصّلناہ فی فتاوانا (اس کی تفصیل ہم نے اپنے فتاوٰی میں بیان کر دی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۳۳: از مارہرہ بنام شیخ امیر احمد ۱۲ جمادی الاولی ۱۳۲۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ادویہ انگریزی استعمال ہوں یا نہ ہوں اور اگر ہوں تو وہ کونسی ہے جس کو بلا تکلف استعمال کرلیں، اور عام فتوٰی ان کا مطلوب ہے کل ادویات کی نسبت قابل استعمال اور ناقابل استعمال، آیا کل ادویہ ممنوع ہیں یا وہ صرف جن میں اثر شراب ہے خواہ پینے کی ہو خواہ مالش کی ہو، جواب جلد آئے تاکہ استعمال اور عطریات کا بھی معلوم ہو جائے کہ کل عطر منع ہیں جس میں آمیزش شراب کی ہو، بظاہر آمیزش شراب معلوم ہوتی ہو مگر اس میں خلط ہو اور ایسے عطریات کی مالش کیلئے جائیں یا سونگھے جائیں؟ اس کی تفصیل بھی ہو جائے۔ الجواب: انگریزی رقیق دوائیں جو ٹنکچر کہلاتی ہیں ان میں عموماً اسپرٹ ہوتی ہے اور اسپرٹ یقیناً شراب بلکہ شراب کی نہایت بدتر قسموں سے ہے وہ نجس ہے، ان کا کھانا حرام، لگانا حرام، بدن یا کپڑے یا دونوں کی مجموع پر ملا کر اگر روپیہ بھر جگہ سے زیادہ میں ایسی شئی لگی ہوئی نماز نہ ہوگی ہاں خشک دوا جس میں کسی نجاست کی خلط کا حال معلوم نہ ہو لگانا جائز ہے اور اگر کسی حرام شئی کا اختلاط معلوم نہ ہو تو کھانے کی بھی اجازت ہے، اور افضل احتیاط ہے۔ انگریزی عطروں

کا حال فقیر کو معلوم نہیں سوا اس کے کہ بہت بدبو کریہہ الرائحہ ہوتی ہیں رقیق اشیاء میں ان کی قوت رکھنے کے لئے ڈاکٹری نسخوں میں اسپرٹ ہی کا مطلقاً استعمال ہے لہذا ان سے احتراز ہی چاہئے، اور اگر ثابت ہو جائے کہ ان میں اسپرٹ ہے تو ان کا نہ صرف لگانا بلکہ سونگھنا بھی ناجائز ہے کہ شراب کے مول لینے والے اٹھانے والے پر بھی لعنت فرماتے ہیں، واللہ تعالیٰ اعلم۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

Problem 34: Dated 28th Jumadi al-Awwal 1325 AH What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say on this issue: that on the Day of Judgment, the Master of the Universe (peace and blessings be upon him) will turn his noble face away from the one who smokes hookah, and their recitation of Durood Sharif will not be accepted. Is this statement false or correct? Please explain and be rewarded.

The Answer: All this is a lying fabrication and an imposition upon the pure Sharia of Muhammad, the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him). Hookah is permissible (mubah). Even if, for the sake of argument, it were forbidden (haram), the sin would not be as great as the sin of fabricating lies against the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), which is a severe major sin, just below the level of disbelief (kufr). And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Supreme. And Allah knows best.

Problem 35, 36: Asked by Abdul Rahim Khan Sahib from Behrampore, District Murshidabad, Bengal. 21 Safar 1332 AH. (1) What do the scholars of religion say regarding this matter: we hear that double roti (bread) is baked using toddy (palm wine) yeast. How is it for Muslims to eat? (2) In this country, people often extract juice from dates; they make jaggery (gur) from this juice and often cook kheer (rice pudding) as well. If the fresh juice, which is sweet and people drink it, is mixed with milk or yeast to make toddy, and drinking toddy causes intoxication, then how is it for Muslims? Please answer according to Sharia. May Allah grant you a reward.

The Answer: (1) If it is proven, then one should abstain from it. And Allah knows best. (2) As long as it is not intoxicating, it is permissible (halal), and its kheer and jaggery are also permissible. After it becomes intoxicating, it is forbidden (haram) and impure (najis) like urine. And Allah knows best.

Problem 37: Sent by Abdul Rahim, District Hooghly, Vanbar. Is the use of spirit in edible items or in paint etc. permissible or not? Many people call it wine (sharab).

The Answer: Spirit is indeed wine, in fact, it is stronger and harsher than all other wines, even to the point that due to its intensity, it is like poison (samm).

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

मसला 34: दिनांक 28 जमादी अल-अव्वल 1325 हिजरी धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि क़यामत के दिन हुज़ूर सरवरे कायनात (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हुक्का पीने वाले से अपना मुबारक चेहरा फेर लेंगे और उसका दुरूद शरीफ़ पढ़ना क़बूल नहीं होगा, क्या यह बयान गलत है या सही? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): यह सब सरासर झूठ है और शरीअते मुतहरा मुहम्मद रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर तोहमत है। हुक्का तो मुबाह (जायज़) है। अगर मान लिया जाए कि यह हराम भी होता, तो भी इतना बड़ा गुनाह न होता जितना बड़ा गुनाह रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर तोहमत लगाना है, जो कि एक सख़्त कबीरा (बड़ा) गुनाह है, जिसका दर्जा कुफ़्र के बिल्कुल करीब है। 'व ला हौल व ला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम'। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 35, 36: प्रेषक: अब्दुल रहीम खां साहब, बरहामपुर, जिला मुर्शिदाबाद, बंगाल। 21 सफ़र 1332 हिजरी। (1) इस मसले में उलेमा-ए-दीन क्या फरमाते हैं कि सुना जाता है कि ताड़ी के ख़मीर से डबल रोटी पकाई जाती है, मुसलमानों के लिए इसे खाना कैसा है? (2) इस देश में अक्सर खजूरों का रस निकालते हैं, उस रस से गुड़ बनाते हैं, अक्सर खीर भी पकाते हैं। अगर ताज़ा रस जो कि मीठा होता है और लोग पीते भी हैं, दूध या ख़मीर मिलाकर ताड़ी बनाई जाए और ताड़ी पीने से नशा होता हो, तो मुसलमानों के लिए यह कैसा है? शरीयत की रोशनी में जवाब दें। अल्लाह आपको अज्र (पुण्य) देगा।

अल-जवाब: (1) अगर यह साबित हो जाए, तो इससे बचना चाहिए। और अल्लाह बेहतर जानता है। (2) जब तक इसमें नशा न हो, यह हलाल है और इसकी खीर और गुड़ भी जायज़ हैं। नशा आने के बाद यह हराम है और पेशाब की तरह नजिस (अपवित्र) भी। और अल्लाह बेहतर जानता है।

मसला 37: प्रेषक: अब्दुल रहीम, जिला हुगली, वानबाड़। स्पिरिट का इस्तेमाल खाने वाली चीजों में या रंग आदि में जायज़ है या नहीं? बहुत से लोग इसे शराब कहते हैं।

अल-जवाब: स्पिरिट वास्तव में शराब है, बल्कि सब शराबों से तेज़ और तीखी है यहाँ तक कि अपनी तेज़ी के कारण ज़हर के समान होगी।

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

مسئلہ ۳۴: بتاریخ ۲۸ جمادی الاول ۱۳۲۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں ،بروز قیامت حقہ پینے والے سے حضور سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام روئے مبارک پھیر لیں گے اور درود شریف اس کا پڑھنا قبول نہ ہو گا، یہ بیان غلط ہے یا صحیح؟ بینوا توجروا۔

الجواب: یہ سب دروغ کا ذب ہے اور شریعت مطہرہ محمد رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء ، حقہ تو مباح ہے ، اگر بفرض غلط حرام بھی ہوتا تو اتنا گناہ نہ ہوتا جس قدر رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر افتراء کرنا کبیرہ شدید ہے جس کے بعد بس کفر ہی کا درجہ ہے ولاحول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۳۵، ۳۶: مسئولہ عبدالرحیم خاں صاحب از بہرام پور ضلع مرشد آباد بنگال ۲۱ صفر ۱۳۳۲ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ سنتے ہیں کہ تاڑی کے خمیر سے ڈبل روٹی پکائی جاتی ہے مسلمانوں کے لئے کھانا کیسا ہے؟ (۲) اس ملک میں اکثر کھجوروں کا رس نکالتے ہیں اس رس کا گڑ بناتے ہیں اکثر کھیر بھی پکاتے ہیں اگر تازہ رس جو کہ شیریں ہوتا ہے اور لوگ پیتے بھی ہیں دودھ یا کہ خمیر ملا کر تاڑی بناتے ہیں تاڑی کے پینے سے نشہ ہوتا ہے مسلمانوں کے لئے یہ کیسا ہے ، از روئے شرع جواب فرمائیے۔ اللہ تعالیٰ اجر عطا فرمائے گا۔

الجواب: (۱) اگر ثابت ہو تو اس سے احتراز چاہیے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (۲) جب تک اس میں نشہ نہیں حلال ہے اور اس کی کھیر اور گڑ بھی جائز ہیں اور نشہ لانے کے بعد حرام بھی ہیں اور پیشاب کی طرح نجس بھی۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۳۷: مرسلہ عبدالرحیم ضلع ہو گلی وانباڑ اسپرٹ کا استعمال خوردنی اشیاء میں یارنگ وغیرہ میں جائز ہے یا نہیں؟ بہت سے لوگ اس کو شراب کہتے ہیں۔

الجواب: اسپرٹ واقعی شراب بلکہ سب شرابوں سے تیز و تند ہے حتی کہ اپنی تیزی کے سبب سم ہوگی

The reliable fatwa is that even a single drop of every liquid intoxicant is haram (forbidden) and najis (impure). Therefore, its use in food items as well as medicines is absolutely haram. In English tinctures, if there is generally spirit, then apart from eating and drinking, even in coloring etc., where one has to touch it, it is prohibited and impermissible. Only in clothes, according to this humble one, due to common necessity (Umum-e-Balwa), the ruling is of purity, following the original school of thought (Madhab), and the details are in our Fatawas. (Taking the original madhab into account, and details are in our fatawas. -T)

Issue 38: Sent by Abdul Rahim, District Hooghly, Danmbaz. Is the use of bread (pav-roti), which in most places in India is baked with the addition of palm wine (tari), permissible or not? And what is the ruling on eating bread when it is unknown if it was made with palm wine? And for someone who knowingly eats it with palm wine included, is repentance necessary for him or not? And does that person become someone who considers a haram thing halal?

The Answer: The issue of prohibiting the permissible has no relevance here as long as one does not consider intoxication itself as halal.

لانها فی الحرمة القطعیة ولیست فی تلك المشروبات | Because this [prohibiting the permissible] pertains to definitive prohibition (Hurmat-e-Qat'iyyah), whereas it is not present in those drinks, الا فی الخمر المسکر حرام قطعاً اجماعاً۔ | except in intoxicating wine (Khamar), which is definitively haram by consensus (Ijma). (T)

And when it is not known whether palm wine is added to the bread or not, then eating it is also not haram because 'لان الاصل الاباحة ولا یثبت حکم بالشک' (the original state is permissibility and a ruling is not established through doubt). Yes, it is better for the people of piety to avoid it. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

فمن اتقی الشبهات فقد استبرأ لدینه وعرضه ۱ | Whoever avoids doubtful matters has cleared himself in regard to his religion and his honor. (T)

And if they don't avoid it, there is no accountability. It is in 'Al-Ashbah' and 'Durr al-Mukhtar':

لیس زماننا زمان اتقاء الشبهات ۲ | Our time is not a time of avoiding doubtful matters. (T)

1. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Iman, Chapter on the Virtue of the One who clears his religion, Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/13.
2. Al-Ashbah wan-Naza'ir, Al-Fann ath-Thani, Kitab al-Hazr wal-Ibahat, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/108.

जिल्द 25 (Volume 25) फ़तावा रज़विया (Fatawa Razawiyya)

मुअतमद मुफ़्ती-बिह मज़हब यह है कि हर तरल नशा लाने वाले (मद्य) का एक क़तरा भी हराम और नजिस है, लिहाज़ा खाने-पीने की चीज़ों और दवाओं में इसका इस्तेमाल मुतलक़न हराम है। अंग्रेज़ी टिंचरों में आमतौर पर स्पिरिट होती है, तो खाने-पीने के अलावा रंगने वग़ैरह में जहाँ इसे खुद छूना पड़े, वह भी ममनू (वर्जित) और नाजायज़ है। फ़क़ीर के नज़दीक सिर्फ कपड़ों में उमुम-ए-बलवा (आम ज़रूरत) की वजह से पाकी का हुक्म है, अज़-ख़ुद असल मज़हब पर अमल करते हुए, और तफ़्सील हमारे फ़तावा में है। (असल मज़हब का एतबार करते हुए, और तफ़्सील हमारे फ़तावा में है। -त)

मसला 38: मुरसला अब्दुल रहीम, ज़िला हुगली, दानमबाज़। पाव रोटी, जो हिंदुस्तान में अक्सर जगह ताड़ी के लगाव से पकाते हैं, इसका इस्तेमाल जायज़ है या नहीं? और जिसे मालूम न हो कि यह रोटी ताड़ी से बनी है, उसका खाना कैसा है? और जो ताड़ी शामिल होने का जानकर खाए, उस पर तौबा लाज़िम है या नहीं? और क्या वह शख़्स हराम चीज़ को हलाल समझने वाला हुआ या नहीं?

अल-जवाब: हलाल को हराम करार देने का मसला यहाँ कोई ताल्लुक़ नहीं रखता जब तक कि नशे को हलाल न समझा जाए।

لانها فی الحرمة القطعیة ولیست فی تلك المشروبات | क्योंकि यह (हराम करार देना) क़तई हुरमत (हुरमत-ए-क़तईया) में है, जबकि उन मशरूबात में वह नहीं है, الا فی الخمر المسکر حرام قطعاً اجماعاً۔ | सिवाय नशावर ख़म्र (शराब) के कि वह इजमाअ के तौर पर क़तई हराम है। (त)

और जब यह मालूम न हो कि यहाँ रोटी में ताड़ी पड़ती है या नहीं, तो उसका खाना भी हराम नहीं है क्योंकि 'لان الاصل الاباحة ولا یثبت حکم بالشک' (असल इबाहत है और शक के साथ कोई हुक्म साबित नहीं होता)। हाँ, अहले तक़वा के लिए बचना बेहतर है। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

١ فمن اتقی الشبهات فقد استبرأ لدینه وعرضه | जिसने शुबहात (संदेहास्पद चीज़ों) से परहेज़ किया, उसने अपने दीन और इज़्ज़त को बचा लिया। (त)

और अगर न बचें तो कोई पकड़ (मुआख़ज़ा) नहीं है। 'अशबाह' और 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

٢ لیس زماننا زمان اتقاء الشبهات | हमारा ज़माना शुबहात से बचने का ज़माना नहीं है। (त)

1. सहीह अल-बुखारी, किताबुल ईमान, बाब फ़ज़्लु मन इस्तबराअ लिदीनिही, क़दीमी कुतुब ख़ाना, कराची, 1/13
2. अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्नुस सानी, किताबुल हज़्र वल इबाहत, इदारातुल क़ुरआन, कराची, 2/108

مذہب معتمد مفتی بہ یہ ہے کہ ہر مایع مسکر کا ایک قطرہ بھی حرام اور نجس ہے لہٰذا اشیائے خوردنی نیز ادویہ میں اس کا استعمال مطلقاً حرام ہے انگریزی ٹنچروں میں عموماً اسپرٹ ہو تو کھانے پینے کے سوا رنگنے وغیرہ میں جہاں خود اس کا چھونا لگنا پڑے وہ بھی ممنوع و ناجائز ہے صرف کپڑوں میں فقیر کے نزدیک عمومِ بلوٰی حکم طہارت ہے اخذاً باصل المذھب والتفصیل فی فتاوینا (اصل مذہب کا اعتبار کرتے ہوئے، اور تفصیل ہمارے فتاوی میں ہے۔ت)

مسئلہ ۳۸: مرسلہ عبدالرحیم ضلع ہو گلی دانمباز پاؤروٹی جو ہندوستان میں اکثر جگہ تاڑی کے لگاؤ سے پکاتے ہیں اس کا استعمال جائز ہے یا نہیں؟ اور جو نہ معلوم ہو کہ یہ روٹی تاڑی سے بنی ہے اس کا کھانا کیسا ہے؟ اور جو تاڑی شامل ہو اس کو جان کر جو کھائے اس پر توبہ لازم ہے یا نہیں؟ اور وہ شخص حرام شیئ کا حلال سمجھنے والا ہوا یا نہیں؟

الجواب: مسئلہ تحریم حلال کو تو یہاں کوئی تعلق نہیں جب تک نشہ کو حلال نہ جانے،

لانها فی الحرمة القطعية وليست فی تلك المشروبات | اس لئے کہ یہ حرمتِ قطعیہ میں ہے حالانکہ ان مشروبات الا فی الخمر المسکر حرام قطعاً اجماعاً۔ | میں حرمتِ قطعیہ نہیں سوائے نشہ آور خمر کے کہ وہ بالا جماع حرام قطعی ہے(ت)

اور جب یہ معلوم نہ ہو کہ یہاں روٹی میں تاڑی پڑتی ہے یا نہیں تو اس کا کھانا بھی حرام نہیں لان الاصل الاباحة ولا یثبت حکم بالشک (کیونکہ اصل اباحت ہے اور شک کے ساتھ کوئی حکم ثابت نہیں ہوتا۔ت) ہاں اہل تقوٰی کو بچنا بہتر۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں :

فمن اتقی الشبهات فقد استبرأ لدینه وعرضه ۱ | جو شبہات سے بچا اس نے اپنے دین اور عزت کو بچا لیا۔ (ت)

اور نہ بچیں تو مواخذہ نہیں۔ اشباہ و در مختار میں ہے:

لیس زماننا زمان اتقاء الشبهات ۲ | ہمارا زمانہ شبہات سے بچنے کا زمانہ نہیں (ت)

---

۱ صحیح البخاری کتاب الایمان باب فضل من استبرأ لدینہ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۱۳ ۲ الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الحظر والاباحۃ ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۱۰۸

Fatawa-e-Razvia Volume 25

And where it is known that toddy (an intoxicant) has been added, then avoiding it is necessary, for every liquid intoxicant is impure and forbidden. (T: because every flowing intoxicating thing is forbidden and impure). However, when it is proven that the added toddy is such that it has not reached the state of intoxication, or it is added in such a way that its intoxication is completely nullified due to salt etc., then it will be permissible. The mere possibility that perhaps the intoxication did not remain would not be sufficient, because certainty is not removed by doubt. (T: because certainty is removed by doubt). In such a case, whoever consumes it must repent, and it is also necessary to purify hands, mouth, and vessels if it was eaten in milk or soup. And Allah Almighty knows best.

Problem 39: From Post Office Mehr Ganj, Mohalla Char-lakhi, District Hariyal, Bengal. Sent by Muhammad Hussain Sahib. 16 Jamadi-ul-Ula 1336 AH.

[Left Box]: A group has appeared who call tobacco forbidden and call smoking hookah illegitimate (haram-zada). They do not follow the word of the Imam and his companions. [Right Box]: A group has appeared whose people call tobacco forbidden and call those who smoke hookah illegitimate. They do not follow the Imam and his companions. (T)

The Answer: [Left Box]: Consuming, inhaling, and smoking tobacco are all permissible as we have established in "Huqqat-ul-Marjan". And it was stated in "Ghamz-ul-Uyun" from which the permissibility of smoking tobacco is known. And he who called (the user) illegitimate has committed excess against the Shariah and oppression upon Muslims. It is not surprising that, according to the requirement of the Hadith, he himself is illegitimate. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said: "No one slanders people as fornicators except one born of fornication or one who has a strain of it in him." And whoever does not follow the leading Imams, he cannot be free from following the footsteps of Satan. [Right Box]: Eating, drinking (smoking), and sniffing tobacco are all permissible as we have researched in the treatise "Huqqat-ul-Marjan". In "Ghamz-ul-Uyun", it is stated that from this, the lawfulness of tobacco use became known. And whoever called (a smoker) illegitimate has committed excess against the Shariah and oppression against Muslims. It is no wonder if he himself, according to the demand of the Hadith, is illegitimate. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon

him) said that only he declares people as adulterers who is himself born of adultery or has some vein of adultery in him, and as for the noble Imams...

1. Ghamz 'Uyun al-Basair with al-Ashbah wa'l-Nadhair, First Art, Third Principle, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/98.
2. Shu'ab al-Iman, Hadith 7675, Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah Beirut, 5/286; Kanz al-'Ummal with reference to Tibb from Abu Musa, Hadith 30450, Mu'assasat al-Risalah Beirut, 11/19.

और जहाँ ताड़ी का पड़ना मालूम हो, तो उससे बचना ज़रूरी है क्योंकि "हर बहने वाली नशा देने वाली चीज़ नापाक और हराम है" (अरबी: लैन कुल्ला माइन मुस्किरुन नजसुन वा हराम)। लेकिन जब यह साबित हो जाए कि इसमें वह ताड़ी मिलाई गई है जो नशे की स्थिति तक नहीं पहुँची या इस तरह मिलाई गई है कि नमक आदि के कारण उसका नशा पूरी तरह से खत्म हो गया है, तो उस समय अनुमति होगी। केवल यह संभावना कि शायद नशा नहीं रहा होगा, पर्याप्त नहीं होगी, क्योंकि "निश्चितता संदेह से समाप्त नहीं होती" (अरबी: लियनल यकीना ला यजुलु बिश-शक्क)। इस स्थिति में जो इसे खाए, उसे तौबा करना ज़रूरी है और हाथ, मुँह और बर्तन साफ करना भी ज़रूरी है यदि इसे दूध या शोरबा में खाया गया हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 39: डाकखाना मेहरगंज, मोहल्ला चर लक्खी, जिला हरियाल, बंगाल। प्रेषक: मुहम्मद हुसैन साहब, 16 जमादी-उल-उला 1336 हिजरी।

[बायां बॉक्स]: एक जमात ज़ाहिर हुई है जो तम्बाकू को हराम कहती है और हुक्का पीने वाले को हरामज़ादा कहती है। वे इमाम और उनके साथियों की बात नहीं मानते। [दायां बॉक्स]: एक समूह प्रकट हुआ जिसके लोग तम्बाकू को हराम कहते हैं और हुक्का पीने वालों को हरामज़ादा कहते हैं। वे लोग इमाम साहब और उनके साथियों का अनुसरण नहीं करते। (त)

उत्तर (अल-जवाब): [बायां बॉक्स]: तम्बाकू खाना, सूंघना और पीना सब जायज़ है जैसा कि हमने "हुक़्क़त-उल-मरजान" में प्रमाणित किया है। और "ग़मज़-उल-उयून" में कहा गया है जिससे धुएं (तम्बाकू के सेवन की हलालता का पता चलता है। और जिसने हरामज़ादा कहा, उसने शरीयत पर ज़्यादती और मुसलमानों पर ज़ुल्म किया। इसमें कोई अचरज नहीं कि वह हदीस की मांग के अनुसार स्वयं हरामज़ादा हो। रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "लोगों को ज़िनाकार (व्यभिचारी) वही ठहराता है जो वल्द-ए-ज़िना (अवैध संतान) हो या जिसमें ज़िना का कोई अंश हो।" और जो कोई इमामों का अनुसरण नहीं करता, वह शैतान के पीछे चलने से मुक्त नहीं रह सकता। [दायां बॉक्स]: तम्बाकू खाना, पीना और सूंघना सब जायज़ है जैसा कि हमने रिसाला "हुक़्क़त-उल-मरजान" में इसकी तहक़ीक़ (शोध) की है। "ग़मज़-उल-उयून" में फ़रमाया कि इससे तम्बाकू पीना हलाल होना मालूम हुआ। और जिसने हरामज़ादा कहा उसने शरीयत पर ज़्यादती और मुसलमानों पर ज़ुल्म किया। अचरज नहीं कि वह खुद हदीस के तक़ाज़े के मुताबिक हरामज़ादा हो। रसूलुल्लाह

(सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया कि लोगों को ज़िनाकार वही क़रार देता है जो वल्द-ए-ज़िना हो या उसमें ज़िना का कोई राग (अंश) हो और जो इमामों...

1. ग़मज़ उयून अल-बसार मा अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फ़न अल-अव्वल, अल-क़ायदा अल-सालिसह, इदारातुल क़ुरआन कराची, 1/98।
2. शुअब अल-ईमान हदीस 7675 दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत 5/286, कंज अल-उम्माल के हवाले से तिब से अबू मूसा हदीस 30450 मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत 11/19।

पृष्ठ 212 का 658

اور جہاں تاڑی پڑنا معلوم ہو تو اس سے احتراز لازم ہے لان کل مائع مسکر نجس وحرام (کیونکہ ہر بہنے والی نشہ آور شیئ حرام اور نجس ہے۔ت) مگر جب ثابت ہوا کہ اس میں وہ تاڑی ملائی جاتی ہے جو نشہ کی حالت تک نہ پہنچی یا اس طرح ملائی جاتی ہے کہ نمک وغیرہ کی وجہ سے اس کا نشہ قطعاً زائل ہو جاتا ہے اس وقت جواز ہوگا اور نرا احتمال کہ شاید نشہ نہ رہا ہو کافی نہ ہوگا لان الیقین لایزول بالشک (کیونکہ یقین شک سے زائل ہوتا ہے۔ت) اس صورت میں جو اسے کھائے اس پر توبہ لازم ہے اور ہاتھ اور منہ اور برتن پاک کرنا بھی جبکہ شیر یا شوربا میں کھائی گئی ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۹: از ڈاک خانہ مہر گنج محلہ چر لکھی ضلع ہریال ملک بنگالہ مرسلہ محمد حسین صاحب ۱۶ جمادی الاولٰی ۱۳۳۶ھ

یک جماعت ظاہر شدہ اند تمباکو را حرام گویند و حقہ نوشیدن را حرام زادہ گویند قول امام و صاحبان را اتباع نکنند۔ ایک جماعت ظاہر ہوئی جس کے لوگ تمباکو کو حرام اور حقہ پینے والے کو حرامزادہ کہتے ہیں۔ وہ لوگ امام صاحب اور صاحبین کی اتباع نہیں کرتے (ت)

الجواب:

تمباکو خوردن و کشیدن و نوشیدن ہمہ رواست کما حققناہ فی حقۃ المرجان، وقد قال فی غمز العیون منہ یعلم حل شرب الدخان و آنکہ حرام زادہ گفت تعدی بر شرع کردو ظلم بر مسلمانان عجب ست کہ بمقتضائے حدیث حرامزادہ نباشد صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم لایبغی علی الناس الا ولد بغی اومن فیہ عرق منہ و ہر کہ اتباع ائمہ نکند بری از اتباع نتواں بود تتبع شیطان ست تمباکو کھانا، پینا اور

سونگھنا سب جائز ہے جیسا کہ ہم نے رسالہ "حقۃ المرجان" میں اس کی تحقیق کی ہے۔ غمز العیون میں فرمایا کہ اس سے تمباکو نوشی کا حلال ہونا معلوم ہوا۔ اور جس نے حرامزادہ کہا اس نے شریعت پر زیادتی اور مسلمانوں پر ظلم کیا۔ عجب نہیں کہ وہ خود حدیث کے تقاضے کے مطابق حرامزادہ ہو۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ لوگوں کو زناکار وہی قرار دیتا ہے جو ولد زنا ہو یا اس میں زنا کی کوئی راگ ہو اور جو ائمہ کرام

1 غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثالثہ ادارۃ القرآن کراچی ۹۸/۱ 2 شعب الایمان حدیث ۷۶۷۵ دار الکتب العلمیہ بیروت ۲۸۶/۵، کنز العمال بحوالہ طب عن ابی موسیٰ حدیث ۳۰۴۵۰ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۱۹/۱۱

Fatawa Ridawiyya Volume 25

...even if he does not follow the Imams, and Allah knows best. He is not free from following; he becomes a follower of Satan even if he is not a follower of the Imams. And Allah Almighty knows best (T).

Question 40 to 42: From Pindol Buzurg, Post Office Raipur, District Muzaffarpur, Niamat Budha, 9 Muharram 1339 AH. (1) What is the ruling on drinking the juice of dates extracted by peeling the date palm tree near the sprout? (2) The fruit of the Toddy Palm (Taad) contains juice; people extract this juice and drink it as Toddy (Taari), becoming intoxicated. However, eating the fruit itself does not cause intoxication. What is the ruling on eating the fruit if drinking its juice causes intoxication? (3) What is the ruling on consuming vinegar made from Toddy, which is an intoxicant? Answer: (1) It is permissible as long as it does not cause intoxication. And Allah Almighty knows best. (2) Eating the fruit is permissible, but drinking Toddy is forbidden (Haraam). And Allah Almighty knows best. (3) It is permissible once it truly turns into vinegar. And Allah Almighty knows best.

Question 43: Akhtar Hussain, student of Madrasa Manzar-ul-Islam, Bareilly, 3 Safar 1339 AH. What do the scholars of the firm religion say on this matter: if someone consumes substances other than alcohol, such as hemp (bhang), opium (afeem), toddy (taari), or hashish (chars), in such an amount that does not cause intoxication, has that person committed a forbidden act or not? Explain and be rewarded. Answer: Intoxication itself is forbidden. Drinking intoxicating substances in a manner that resembles drunkards is also a sin, even if it does not reach the point of intoxication. Scholars have clarified that drinking pure water in a way that mimics drinking wine is also forbidden. Yes, if a component of opium, hemp, or hashish is added to a medicine in such a small amount that it has no effect on the intellect at all, there is no harm. However, one should avoid opium even more, as its vile effect is that it causes holes in the stomach which cannot be filled by anything except opium. One then ends up increasing the dose unnecessarily. We seek refuge in Allah Almighty. And Allah Almighty knows best.

Question 44: Old City, Qazi Tola, sent by Abdul Rahim, date 21 Shaban 1322 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say on this matter: a beggar in the streets and markets...

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

...भले ही वह इमामों का अनुयायी न हो, और अल्लाह बेहतर जानता है। वह अनुसरण करने से मुक्त नहीं होता; वह शैतान का अनुयायी बन जाता है भले ही वह इमामों का अनुयायी न हो। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसला 40 से 42: पिंडोल बुज़ुर्ग, डाकखाना रायपुर, ज़िला मुज़फ़्फ़रपुर, नेमत बुड्ढा, 9 मुहर्रम 1339 हिजरी। (1) खजूर के पेड़ को छीलकर उसकी कोपल के पास से जो रस निकाला जाता है, उसे पीना कैसा है? (2) ताड़ के फल में जो रस होता है, उसे निकालकर ताड़ी पीते हैं और नशे के कारण मदहोश हो जाते हैं, लेकिन फल खाने से नहीं। मदहोश हो जाना फल खाना कैसा है? (3) ताड़ी जो नशे की चीज़ है, उसका सिरका बनाकर खाना कैसा है? अल-जवाब (उत्तर): (1) जब तक नशा न लाए, जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (2) फल खाना जायज़ है और ताड़ी पीना हराम। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (3) जब हकीक़तन (वास्तव में) सिरका बन जाए, तो जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 43: अख़्तर हुसैन, छात्र मदरसा मंज़र-उल-इस्लाम, बरेली, 3 सफ़र 1339 हिजरी। उलमा-ए-दीन-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि शराब के अलावा भांग, अफ़ीम, ताड़ी, चरस कोई व्यक्ति इतनी मात्रा में पिए कि उसे नशा न आए, तो क्या वह व्यक्ति हराम का अपराधी हुआ या नहीं? बयान फरमाइए सवाब पाइए। अल-जवाब (उत्तर): नशा अपने आप में हराम है, नशीली चीज़ों को इस तरह पीना जिससे नशेबाज़ों की समानता हो, भले ही वह नशे तक न पहुँचे, यह भी गुनाह है। यहाँ तक कि उलमा ने स्पष्ट किया है कि शुद्ध पानी को शराब के दौर की तरह पीना भी हराम है। हाँ, अगर दवा के लिए किसी मिश्रण में अफ़ीम या भांग या चरस का इतना अंश डाला जाए जिसका बुद्धि पर बिल्कुल असर न हो, तो कोई हर्ज नहीं। बल्कि अफ़ीम से तो और भी बचना चाहिए कि इस ख़बीस (दुष्ट) का असर है कि यह पेट में सुराख़ कर देती है जो अफ़ीम के सिवा किसी और बला से नहीं भरते, तो नाहक ही खुराक बढ़ानी पड़ती है। वल-इयाज़ु बिल्लाहि तआला (अल्लाह की पनाह)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 44: शहर कोहना, क़ाज़ी टोला, प्रेषक अब्दुल रहीम, तारीख़ 21 शाबान 1322 हिजरी। उलमा-ए-दीन और मुफ़्तियान-ए-शरह-ए-मतीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक भिखारी गलियों और बाज़ारों में...

گو متبع ائمہ نباش واللہ تعالٰی اعلم کی اتباع نہیں کرتا وہ اتباع سے بری نہیں ہوتا، وہ شیطان کی اتباع کرنے والا ہوتا ہے اگرچہ ائمہ اتباع کرنے والا نہ ہو۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۴۰ تا ۴۲: از پنڈول بزرگ ڈاکخانہ رائے پور ضلع مظفر پور نعمت بوڑھا ۹ محرم ۱۳۳۹ھ (۱) کھجور کا رس جو اس کے درخت کو چھیل کر ہنڈی کے پاس سے نکالتے ہیں اس کا پینا کیسا ہے؟ (۲) تاڑ کا پھل جس میں رس ہوتا ہے اس رس کو نکال کر تاڑی پیتے ہیں اور نشہ کی وجہ سے بدمست ہو جاتے ہیں لیکن پھل کھانے سے نہیں۔ بدمست ہو جانا پھل کھانا کیسا ہے؟ (۳) تاڑی جو نشہ کی چیز ہے اس کا سرکہ بنا کر کھانا کیسا ہے؟ الجواب: (۱) جب تک نشہ نہ لائے جائز ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (۲) پھل کھانا جائز ہے اور تاڑی پینا حرام۔ واللہ تعالٰی اعلم (۳) جب حقیقۃً سرکہ ہو جائے جائز ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۴۳: اختر حسین طالب علم مدرسہ منظر الاسلام بریلی ۳ صفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین متین اس مسئلہ میں کہ سوائے شراب کے بھنگ، افیون، تاڑی، چرس کوئی شخص اتنی مقدار میں پیئے کہ اس سے نشہ نہ آئے وہ شخص حرام کا مرتکب ہوا یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پایئے ۔ ت) الجواب: نشہ بذاتہ حرام ہے، نشہ کی چیزیں پینا جس سے نشہ بازوں کی مشابہت ہو اگرچہ نشہ تک نہ پہنچے یہ بھی گناہ ہے یہاں تک کہ علماء نے تصریح فرمائی ہے کہ خالص پانی دورِ شراب کی طرح پینا بھی حرام ہے ہاں اگر دوا کے لئے کسی مرکب میں افیون یا بھنگ یا چرس کا اتنا جز ڈالا جائے جس کا عقل پر اصلاً اثر نہ ہو حرج نہیں بلکہ افیون میں اس سے بھی بچنا چاہئے کہ اس خبیث کا اثر ہے کہ معدے میں سوراخ کر دیتی ہے جو افیون کے سوا

کسی بلا سے نہیں بھرتے تو خواہ مخواہ ہی نخوای بڑھانی پڑتی ہے۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۴۴: شہر کہنہ قاضی ٹولہ مرسلہ عبدالرحیم تاریخ ۲۱ ماہ شعبان ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک سائل کوچہ و بازار میں

He wanders around and asks everyone, "For the sake of Allah, give me bread or clothes or money." Some give, and most do not. Firstly, what is the ruling for the majority who do not give? Furthermore, a person says to another person, "For the sake of Allah, marry your daughter to me," but he does not do it; what is the ruling for him? Also, a person says to a person of authority and wealth, "Give me a thousand rupees for the sake of Allah," but he does not give; what is the ruling for him? Some askers ask in these words, "Give me something for the sake of God and the Prophet," or someone might say to another, "Forgive me for the sake of God and the Prophet." What is the ruling for each person according to the Noble Sharia? Kindly provide a detailed answer. These questions are purely for the sake of Allah, so let no consideration for anyone be found; please state the ruling of the noble Sharia. Explain and be rewarded.

Answer: The Messenger of Allah (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) says:

[Arabic]: Cursed is he who asks in the name of Allah, and cursed is he who is asked in the name of Allah and then refuses the asker as long as he does not ask for something inappropriate. Narrated by al-Tabarani in al-Mu'jam al-Kabir from Abu Musa al-Ash'ari (may Allah be pleased with him) with a sound chain. [Urdu]: He is cursed who asks for something by invoking the name of Allah, and he is cursed from whom something is asked by invoking the name of God and he does not give to that seeker, provided the seeker has not made an improper request. (Al-Tabarani narrated this in al-Mu'jam al-Kabir with a sound chain from Hadrat Abu Musa al-Ash'ari, may Allah the Exalted be pleased with him. - T)

And he (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) says:

[Arabic]: Whoever is asked by [the name of] Allah and gives, seventy good deeds are written for him. Narrated by al-Bayhaqi in Shu'ab al-Iman[2] from [someone].[1] [Urdu]: From whom something is asked by invoking the name of God and he gives, seventy good deeds will be written for him. (Al-Bayhaqi [narrated] this in Shu'ab al-Iman[2])

---

1 Majma' al-Zawa'id citing al-Tabarani, Kitab al-Ad'iyah, Chapter on Asking in the Name of Allah the Noble, Dar al-Kitab Beirut 10/153, al-Targhib wa al-Tarhib, 'The requester asking in the name of Allah', Hadith 1, Mustafa al-Babi Egypt 1/101, Kanz al-Ummal citing Tab [at-Tabarani] from Abu Musa Hadith 16725 Mu'assasat al-Risalah

Beirut 6/502. 2 Kanz al-Ummal citing Hab [al-Bayhaqi] from Ibn Umar Hadith 16727 Mu'assasat al-Risalah Beirut 6/363.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

वह घूमता है और हर एक से सवाल करता है कि "मुझे अल्लाह के वास्ते रोटी या कपड़ा या पैसा दो।" कुछ देते हैं और ज़्यादातर नहीं देते। अव्वल, उन अधिकांश लोगों के लिए क्या हुक्म है जो नहीं देते? इसके अलावा, एक व्यक्ति दूसरे व्यक्ति से कहता है कि "अपनी बेटी का निकाह अल्लाह के वास्ते मेरे साथ कर दो," लेकिन वह नहीं करता, उसके लिए क्या हुक्म है? साथ ही, एक व्यक्ति किसी रियासत और अमीरी वाले व्यक्ति से कहता है कि "मुझे अल्लाह के वास्ते एक हज़ार रुपये दे दो," लेकिन वह नहीं देता, उसके लिए क्या हुक्म है? कुछ मांगने वाले इन शब्दों में सवाल करते हैं कि "ख़ुदा और रसूल के वास्ते मुझे कुछ दो," या कोई व्यक्ति किसी से कह दे कि "ख़ुदा और रसूल के वास्ते मुझे माफ़ करो," उन पर हर व्यक्ति के लिए शरीयत-ए-मुतहरा की रूह से क्या हुक्म है? विस्तार से उत्तर प्रदान करें। ये सवाल विशुद्ध रूप से अल्लाह की रज़ा के लिए हैं, इसमें किसी की तरफ़दारी न बरती जाए, शरीयत-ए-मुतहरा का जो भी हुक्म हो, उसे बयान फ़रमाएं। स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: वह अभिशप्त है जो अल्लाह का वास्ता देकर कुछ मांगे, और वह भी अभिशप्त है जिससे अल्लाह का वास्ता देकर कुछ मांगा जाए और फिर वह मांगने वाले को न दे, जब तक कि उसने कोई अनुचित मांग न की हो। इसे तबरानी ने अल-मुअजम अल-कबीर में अबू मूसा अल-अशअरी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से सही सनद के साथ रिवायत किया है। [उर्दू]: वह मलऊन (अभिशप्त) है जो अल्लाह का वास्ता देकर कुछ मांगे और मलऊन है वह जिससे ख़ुदा का वास्ता देकर मांगा जाए और वह उस सवाली को न दे, जबकि उसने कोई बेजा (अनुचित) सवाल न किया हो। (इसे तबरानी ने मुअजम कबीर में सही सनद के साथ हज़रत अबू मूसा अशअरी रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत किया। - त)

और आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

[अरबी]: जिससे अल्लाह का वास्ता देकर मांगा गया और उसने दे दिया, उसके लिए सत्तर नेकियां लिखी जाती हैं। इसे बैहक़ी ने शुअ'बुल ईमान[2] में [किसी][1] से रिवायत किया है। [उर्दू]: जिससे ख़ुदा का वास्ता देकर कुछ मांगा जाए और वह दे दे, तो उसके लिए सत्तर नेकियां लिखी जाएंगी। (इसे बैहक़ी ने शुअ'बुल ईमान[2] [में रिवायत किया])

1 मजमअ-उज़-ज़वाइद तबरानी के हवाले से, किताब-उद-दुआ, अल्लाह करीम के नाम पर मांगने का अध्याय, दार-उल-किताब बेरूत 10/153, अल-तर्ग़ीब व अल-तरहीब, 'सवाली का अल्लाह के नाम पर मांगना', हदीस 1, मुस्तफ़ा अल-बाबी मिस्र 1/101, कंज़-उल-उम्माल तबरानी के हवाले से अबू मूसा से, हदीस 16725, मुअस्ससत-उर-रिसाला बेरूत 6/502। 2 कंज़-उल-उम्माल बैहक़ी के हवाले से इब्न उमर से, हदीस 16727, मुअस्ससत-उर-रिसाला बेरूत 6/363।

پھرتا ہے اور ہر ایک سے سوال کرتا ہے کہ مجھے اللہ کے واسطے روٹی یا کپڑا یا پیسہ دو۔ بعض دیتے ہیں اور اکثر نہیں دیتے۔ اول اکثروں کے واسطے جو نہیں دیتے ہیں کیا حکم ہے؟ ونیز ایک شخص کسی دوسرے شخص سے کہتا ہے کہ تو اپنی بیٹی کا اللہ کے واسطے میرے ساتھ نکاح کر دے، لیکن وہ نہیں کرتا، اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ ونیز ایک شخص کسی صاحب ریاست و امارت سے کہتا ہے کہ ایک ہزار روپیہ مجھے اللہ کے واسطے دے دے مگر وہ نہیں دیتا اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ بعض سائل ان الفاظ میں سوال کرتے ہیں کہ خدا و رسول کے واسطے مجھے کچھ دو، یا کوئی شخص کسی سے کہہ بیٹھے کہ خدا اور رسول کے واسطے مجھے معاف کرو، ان پر ہر شخص کے واسطے ازروئے شرع شریف کیا حکم ہے؟ بالتفصیل جواب عنایت ہو۔ یہ سوالات خالصا لوجہ اللہ ہیں اس رو رعایت کسی کی نہ پائی جائے، جو شرع شریف کا حکم ہو وہ بیان فرمائیے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ملعون من سأل بوجہ اللہ وملعون من سئل بوجہ اللہ ثم منع سائلہ مالم یسأل ھجرا، رواہ الطبرانی فی المعجم الکبیر عن ابی موسی الاشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ بسند صحیح۔ | ملعون ہے جو اللہ کا واسطہ دے کر کچھ مانگے اور ملعون ہے جس سے خدا کا واسطہ دے کر مانگا جائے اس سائل کو نہ دے جبکہ اس نے کوئی بیجا سوال نہ کیا ہو (اس کو طبرانی نے معجم کبیر میں صحیح سند کے ساتھ حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کیا۔ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم:

من سأل بالله فاعطى كتب لہ سبعون حسنۃ، رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۲ عن ۱ | جس سے خدا کا واسطہ دے کر کچھ مانگا جائے اور وہ دے دے تو اس کے لئے ستر نیکیاں لکھی جائیں (اس کو بیہقی نے شعب الایمان ۲

---

۱ مجمع الزوائد بحوالہ الطبرانی کتاب الادعیہ باب السؤال بوجہ اللہ الکریم دار الکتاب بیروت ۱۰ / ۱۵۳، الترغیب والترھیب السائل ان یسأل بوجہ اللہ حدیث ۱ مصطفی البابی مصر ۱/ ۱۰۱، کنز العمال بحوالہ طب عن ابی موسی حدیث ۱۶۷۲۵ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۵۰۲ ۲ کنز العمال بحوالہ ھب عن ابن عمر حدیث ۱۶۷۲۷ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۳۶۳

Fatawa Razawiya Volume 25

Ibn Umar may Allah be pleased with them both, with a sound chain. | It was narrated with a sound chain from our master Ibn Umar may Allah be pleased with them both. (T)

And it is narrated that he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Whoever asks you by Allah, give him, and if you wish, leave him." Narrated by Imam al-Hakim al-Tirmidhi (1) in al-Nawadir from Mu'adh bin Jabal may Allah be pleased with him. | Meaning: Give to the one who asks you by the mediation of God, and if you do not want to give, you have the choice. (Imam Hakim Tirmidhi narrated this in Nawadir from Hazrat Mu'adh bin Jabal may Allah be pleased with him - T)

And he (peace and blessings of Allah be upon him) said: "Nothing should be asked for the sake of Allah's Face except Paradise." Narrated by Abu Dawud (2) and al-Diya from Jabir may Allah be pleased with him with a sound chain. | Nothing should be asked by the mediation of Allah except Paradise. (Imam Abu Dawud and Diya narrated this with a sound chain from Hazrat Jabir may Allah be pleased with him - T)

Noble scholars, after reconciling and harmonizing the Hadiths, have selected the ruling that nothing should be asked by the mediation of Allah the Almighty except for religious matters related to the Hereafter. If a seeker asks by the mediation of God and there is no religious or worldly harm to the giver in granting it, then giving is recommended (mustahabb) and emphasized (mu'akkad). Otherwise, he should not give. Rather, Imam Abdullah bin Mubarak (may Allah be pleased with him) says: "When someone asks by the mediation of God, I like it that nothing be given to him, meaning so that he may leave this habit." From this detail, the answer to all questions has become clear. If someone asks for a daughter's hand in marriage by the mediation of God, and marrying her to him is contrary to any religious or worldly benefit, or if someone else is better than him, then it should never be accepted. For, considering the welfare and reform for the daughter is more important and greater than this insolent person. As for giving money, consideration of one's own capacity and condition, as well as the seeker's state and need, is required. If this seeker is strong, healthy, and a professional beggar like mendicants, then do not give even a

single penny, for asking is forbidden for him and giving to him is assisting in a forbidden act; the giver will be a sinner. And if he is needy and...

1. Kanz al-Ummal, with reference to al-Hakim from Mu'adh, Hadith 16294, Muassasat al-Risalah Beirut 6/407.
2. Sunan Abi Dawud, Book of Zakat, Chapter on the Disliking of Asking for the sake of Allah Almighty, Aftab-e-Alam Press Lahore 1/235.

फतावा रज़विया जिल्द 25

इब्ने उमर अल्लाह उन दोनों से राज़ी हो, एक सही सनद के साथ। | इसे एक सही सनद के साथ सैयदना इब्ने उमर अल्लाह तआला अन्हुमा से रिवायत किया गया। (त)

और रिवायत है कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फरमाया: "जो तुमसे अल्लाह के वास्ते से मांगे, उसे दे दो और अगर तुम न देना चाहो तो तुम्हें इसका भी इख्तियार है।" इसे इमाम हकीम तिर्मिज़ी (1) ने 'नवादिर' में हज़रत मुआज़ बिन जबल अल्लाह तआला अन्हु से रिवायत किया है। | यानी जो तुमसे खुदा का वास्ता देकर मांगे उसे दो और अगर न देना चाहो तो उसका भी इख्तियार है (इसे इमाम हकीम तिर्मिज़ी ने नवादिर में हज़रत मुआज़ बिन जबल अल्लाह तआला अन्हु से रिवायत किया - त)

और फरमाते हैं (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम): "अल्लाह की ज़ात के वास्ते से सिवाय जन्नत के कुछ न मांगा जाए।" इसे अबू दाऊद (2) और ज़िया ने हज़रत जाबिर अल्लाह तआला अन्हु से सही सनद के साथ रिवायत किया है। | अल्लाह के वास्ते से सिवाय जन्नत के कुछ न मांगा जाए (इसे इमाम अबू दाऊद और ज़िया ने सही सनद के साथ हज़रत जाबिर अल्लाह तआला अन्हु से रिवायत किया - त)

उलेमा-ए-किराम ने हदीसों के बीच सामंजस्य और समन्वय के बाद यह हुक्म चुना है कि अल्लाह अज़्ज़वजल का वास्ता देकर पारलौकिक धार्मिक चीज़ों के अलावा कुछ न मांगा जाए। और मांगने वाला अगर खुदा का वास्ता देकर मांगे और देने वाले को उस चीज़ को देने में कोई धार्मिक या सांसारिक हर्ज न हो, तो देना मुस्तहब (पसंदीदा) और मुअक्कद (ज़ोरदार) है, अन्यथा न दे। बल्कि इमाम अब्दुल्लाह बिन मुबारक (अल्लाह उनसे राज़ी हो) फरमाते हैं कि जो खुदा का वास्ता देकर मांगे, मुझे यह पसंद आता है कि उसे कुछ न दिया जाए, यानी ताकि वह यह आदत छोड़ दे। इस विस्तार से सभी सवालों का जवाब स्पष्ट हो गया। जो खुदा का वास्ता देकर बेटी मांगे और उससे निकाह किसी धार्मिक या दुनियावी मसलहत (हित) के खिलाफ हो या कोई दूसरा उससे बेहतर हो, तो हरगिज़ न माना जाए कि बेटी के लिए भलाई और सुधार का ध्यान रखना इस बेबाक (धृष्ट) व्यक्ति से ज़्यादा महत्वपूर्ण और बड़ा है। और रुपया-पैसा देने में अपनी क्षमता और स्थिति और मांगने वाले की स्थिति और ज़रूरत पर नज़र रखना आवश्यक है। अगर यह मांगने वाला हट्टा-कट्टा सेहतमंद

और पेशेवर भिखारी है, तो उसे एक पैसा भी न दें क्योंकि उसके लिए मांगना हराम है और उसे देना हराम काम में मदद करना है, देने वाला गुनहगार होगा। और अगर वह ज़रूरत मंद है और...

1. कंज़ुल उम्माल, अल-हकीम के हवाले से मुआज़ से, हदीस 16294, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 6/407।
2. सुनन अबू दाऊद, किताबुज़ ज़कात, बाब: अल्लाह तआला के वास्ते से मांगने की नापसंदगी, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 1/235।

पेज 215/658

ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما بسند صحیح۔ | میں صحیح سند کے ساتھ سیدنا ابن عمر رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا۔ ت)

اور مروی کہ فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : من سألکم باللہ فاعطوہ وان شئتم فدعوہ رواہ الامام الحکیم الترمذی ۱ فی النوادر عن معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ | یعنی جو تم سے خدا کا واسطہ دے کر مانگے اسے دو اور اگر نہ دینا چاہو تو اس کا بھی اختیار ہے (اس کو امام حکیم ترمذی نے نوادر میں حضرت معاذ بن جبل رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

اور فرماتے ہیں صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم : لا یسأل بوجہ اللہ الا الجنۃ رواہ ابو داؤد ۲ والضیاء عن جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ بسند صحیح۔ | اللہ کے واسطے سے سوائے جنت کے کچھ نہ مانگا جائے (اس کو امام ابو داؤد اور ضیاء نے صحیح سند کے ساتھ حضرت جابر رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ت)

علمائے کرام نے بعد توفیق و تطبیق احادیث یہ حکم منتخب فرمایا کہ اللہ عزوجل کا واسطہ دے کر سوا اخروی دینی شئی کے کچھ نہ مانگا جائے اور مانگنے والا اگر خدا کا واسطہ دے کر مانگے اور دینے والے کا اس شئی کے دینے میں کوئی حرج دینی یا دنیوی نہ ہو تو مستحب و موکد دینا ہے ورنہ نہ دے بلکہ امام عبداللہ بن مبارک رضی اللہ تعالٰی عنہ فرماتے ہیں کہ جو خدا کا واسطہ دے کر مانگے مجھے یہ خوش آتا ہے کہ اسے کچھ نہ دیا جائے یعنی تاکہ یہ عادت چھوڑ دے، اس تفصیل سے سب سوالات کا جواب واضح ہو گیا۔ جو خدا کا واسطہ دے کر بیٹی مانگے اور اس سے مناکحت کسی دینی یا دنیوی مصلحت کے خلاف ہے یا دوسرا اس سے بہتر ہے تو ہرگز نہ مانا

جائے کہ دختر کے لئے صلاح و اصلاح کا لحاظ اس بیباک سے اہم و اعظم ہے اور روپیہ پیسہ دینے میں اپنی وسعت و حالت اور سائل کی کیفیت و حاجت پر نظر درکار ہے اگر یہ سائل قوی تندرست گدائی کا پیشہ ور جوگیوں کی طرح ہے تو ہرگز ایک پیسہ نہ دے کہ اسے سوال حرام اور اسے دینا حرام پر اعانت کرنا ہے دینے والا گناہگار ہوگا اور اگر صاحب حاجت ہے اور

1 کنز العمال بحوالہ الحکیم عن معاذ حدیث ۱۶۲۹۴ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۴۰۷ 2 سنن ابی داؤد کتاب الزکوٰۃ باب کراھیۃ المسألۃ بوجہ اللہ تعالیٰ آفتاب عالم پریس لاہور ۱ / ۲۳۵

Fatawa Razawiyya, Volume 25

If the person asked also has a relative who is in need, and does not have enough to support both, then prioritizing the relative is necessary. Otherwise, one should give according to their strength and capacity and should not turn them away. This was the answer to the questions. Another point to mention is that the seeker should not be disrespectful. When asking scholars, one should say, "What do the scholars of the religion and the jurists of the firm Sharia say?" And it should not be instructed at the end that no partiality should be shown to anyone. This is blatant insolence. What does partiality have to do with the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia? They inform of the divine commands. Those who, God forbid, intentionally give a wrong ruling out of partiality towards someone, when were they scholars of religion? They have become deputies of Satan. Respect for the scholars of religion is more obligatory for the common people than respect for their fathers. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

"There are three whose rights no one treats lightly except a clear hypocrite: an elderly person in Islam, a just leader, and a teacher of good." (Reported by Abu al-Sheikh in 'Al-Tawbih' from Jabir, and by al-Tabarani in 'Al-Mu'jam al-Kabir' with a good chain from Abu Umamah, may Allah be pleased with them both).

Previously, in another question, the seeker had written such words of warning and reprimand, which were overlooked. Now, this is the second time, so it is being pointed out. If the seeker absolutely feels the need to write such words, they should not write "What do the scholars of religion say" generally at the beginning of the question, which leads to disrespect of the scholars. Instead, they should write this humble person's specific name and then use whatever words they wish at the end. Allah is the Guide, and there is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Great. And Allah (Glorified and Exalted be He) knows best, and His knowledge (may His glory be magnified) is most complete and most perfect.

1. Al-Mu'jam al-Kabir, Hadith 8197, Al-Maktaba al-Faysaliyya, Beirut, 8/238; Kanz al-Ummal with reference to Abu al-Sheikh and Al-Tawbih, Hadith 43811, Mu'assasat al-Risala, Beirut, 16/32.

जिससे मांगा गया उसका कोई अज़ीज़ व क़रीब (रिश्तेदार) भी ज़रूरतमंद हो और उसके पास इतना न हो कि दोनों की मदद कर सके तो रिश्तेदारों को प्राथमिकता देना लाज़िम (अनिवार्य) है। अन्यथा, अपनी शक्ति और सामर्थ्य के अनुसार ज़रूर देना चाहिए और मुँह नहीं मोड़ना चाहिए। यह सवालों का जवाब था और एक बात और गुज़ारिश है कि पूछने वाले को बदतमीज़ नहीं होना चाहिए। उलेमा-ए-किराम से सवाल इस तरह किया जाना चाहिए कि "दीन के उलेमा और मतीन (दृढ़) शरीअत के मुफ़्ती क्या फ़रमाते हैं", और आख़िर में यह हिदायत नहीं दी जानी चाहिए कि किसी की रियायत (पक्षपात) न की जाए। यह खुली बदतमीज़ी है। दीन के उलेमा और मतीन शरीअत के मुफ़्तियों का किसी की रियायत से क्या लेना-देना? वे ईश्वरीय आदेशों को बताते हैं। जो किसी की रियायत में माअज़अल्लाह (ईश्वर न करे) जानबूझकर ग़लत हुक्म (आदेश) बताएँ वे दीन के आलिम कब हुए, वे तो शैतान के नायब (प्रतिनिधि) हो गए। आम लोगों पर दीन के उलेमा का अदब (सम्मान) बाप से ज़्यादा फ़र्ज़ है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाते हैं:

"तीन व्यक्ति ऐसे हैं जिनके हक़ (अधिकार) को कोई हल्का (तुच्छ) नहीं समझेगा सिवाय खुले मुनाफ़िक़ (पाखंडी) के एक इस्लाम में बूढ़ा मुसलमान, दूसरा वह आलिम जो मुसलमान को नेकी बताए, और तीसरा इन्साफ़ करने वाला मुसलमान बादशाह।" (इसे अबू अल-शेख़ ने 'अल-तौबीह' में हज़रत जाबिर से और तबरानी ने 'मोजम कबीर' में सनद हसन के साथ हज़रत अबू उमामा रज़ियल्लाहु अन्हुमा से रिवायत किया है।)

पहले भी एक सवाल में इस पूछने वाले ने चेतावनी और डांट-फटकार के शब्द लिखे थे, जिसे अनदेखा कर दिया गया था। अब यह दूसरी बार है, इसलिए सूचित किया गया है। यदि पूछने वाले को इन शब्दों को लिखने की बहुत आवश्यकता है, तो वह सवाल की शुरुआत में "दीन के उलेमा क्या फ़रमाते हैं" बिल्कुल न लिखे, जिससे उलेमा का अपमान हो। बल्कि विशेष रूप से इस फ़क़ीर (लेखक) का नाम लिखकर अंत में जो चाहे शब्द लिखे। अल्लाह ही मार्गदर्शन करने वाला है, और

अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है जो सर्वोच्च और महान है। और अल्लाह (सुब्हानहु व तआला) बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान (उसकी महिमा बढ़े) सबसे पूर्ण और सबसे उत्तम है।

1. अल-मोजम अल-कबीर हदीस 8197, अल-मकतबा अल-फ़ैसलिया बेरूत 8/238, कन्ज़ अल-उम्मल अबू अल-शेख़ और अल-तौबीह के हवाले से हदीस 43811, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत 16/32

पेज 216/658

جس سے مانگا اس کا عزیز و قریب بھی حاجتمند ہے اور اس کے پاس اتنا نہیں کہ دونوں کی مواسات کرے تو اقربا کی تقدیم لازم ہے ورنہ بقدر طاقت و وسعت ضرور دے اور روگردانی نہ کرے۔ یہ سوالات کا جواب تھا اور اتنی بات اور گزارش ہے کہ بے ادب سائل ہونا نہ چاہئے، سوال کیا جائے علمائے کرام سے کہ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین، اور آخر میں یہ ہدایت کی جائے کہ رو رعایت کسی کی نہ پائی جائے، یہ کھلی دریدہ دہنی ہے، علمائے دین و مفتیان شرع متین کو کسی کی رو رعایت سے کیا تعلق، جو احکام الہیہ ہیں بتاتے ہیں جو کسی کی رو رعایت سے معاذ اللہ قصداً حکم غلط بتائیں وہ علمائے دین کب ہوئے نائبانہ شیطان ہوئے، عوام پر علمائے دین کا ادب باپ سے زیادہ فرض ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

ثلاثۃ لا یستخف بحقھم الا المنافق ذو الشیبۃ فی الاسلام والامام المقسط ومعلم الخیر۔ تین شخص ہیں جن کے حق کو ہلکا نہ جانے گا مگر منافق کھلا منافق از انجمہ ایک بوڑھا مسلمان، دوسرا عالم کہ مسلمان کو نیک بتائے، تیسرا بادشاہ مسلمان عادل۔ رواہ ابو الشیخ فی التوبیخ عن جابر والطبرانی فی الکبیر بسند حسن عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالٰی عنھما۔ (اس کو ابوالشیخ نے توبیخ میں حضرت جابر سے اور طبرانی نے معجم کبیر میں سند حسن کے ساتھ ابو امامہ رضی اللہ تعالٰی عنہما سے روایت کیا ت)

پہلے بھی ایک سوال میں یہ تنبیہ و توبیخ کے کلمات اس سائل نے لکھے تھے اس پر چشم پوشی کی گئی اب یہ دوسری بار ہے لہٰذا اطلاع دی گئی سائل کو اگر ان الفاظ کے لکھنے کی ضرورت ہے ہی تو شروع سوال میں کیا فرماتے ہیں علمائے دین، مطلق نہ لکھا کرے، جس سے توہین علماء

پیدا ہو بلکہ خاص اس فقیر کا نام لکھ کر اخیر میں جیسے الفاظ چاہے لکھے واللہ الھادی ولاحول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم واللہ سبحٰنہ و تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

۱- المعجم الکبیر حدیث ۸۱۹۷ المکتبۃ الفیصلیۃ بیروت ۲۳۸/۸ ، کنز العمال بحولہ ابی الشیخ و التوبیخ حدیث ۴۳۸۱۱ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۳۲/۱۶

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Book of Pledge (Kitab ar-Rahn) (Description of Pledge)

Problem 45: 22 Safar 1306 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Is it permissible in any way to use a pledged item or to reside in it? Explain and be rewarded.

The Answer: It is not permissible in any way. It is mentioned in the Hadith:

- "Every loan that draws a benefit is interest (Riba)."[1] (Meaning, any benefit obtained through a loan is interest). Recorded by Al-Harith from our master Ali (may Allah Almighty honor his face) from the Prophet (may Allah Almighty bless him and grant him peace). (This was recorded by Al-Harith from our master Ali [Karam Allah Wajhuhu], and he narrated it from the Holy Prophet [Sallallahu Alaihi Wa Sallam]).

Allama Tahtawi and then Allama Shami himself say in the commentary of Durr al-Mukhtar:

- "The predominant condition of people is that when they give (a pledge), they intend to gain benefit from it; and if not for that (benefit, they would not give it)." (The common state of people is that at the time of giving a pledged item, they intend to derive benefit from it).

[1] Kanz al-Ummal, referencing Al-Harith from Ali, Chapter Two, Hadith 15512, Mu'assasat al-Risalah, Beirut, 6/238. Page 217 of 658

फ़तावा रज़विय्या, खंड 25

किताबुल रहन (गिरवी का वर्णन)

मसाला 45: 22 सफ़र 1306 हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: क्या गिरवी रखी गई वस्तु (रहन) का अपने उपयोग में लाना या उसमें निवास करना किसी भी तरह से जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यह किसी भी तरह जायज़ नहीं है। हदीस में है:

- "हर वह ऋण जो लाभ पहुँचाता है, वह सूद (ब्याज) है।"[1] (अर्थात, ऋण के माध्यम से जो भी लाभ प्राप्त किया जाए, वह ब्याज है)। इसे अल-हारिस ने हमारे आका अली (अल्लाह उनके चेहरे को सम्मानित करे) से और उन्होंने नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। (इसकी तखरीज हारिस ने सैयदना अली [करम अल्लाह वजहुहू] से की और हज़रत अली ने इसे नबी करीम [सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम] से रिवायत किया)।

अल्लामा तहतावी और फिर अल्लामा शामी स्वयं 'दुर्रुल मुख्तार' की व्याख्या में कहते हैं:

- "लोगों की सामान्य स्थिति यह है कि वे (गिरवी) देते समय उससे लाभ उठाने का इरादा रखते हैं; और यदि वह (लाभ) न होता (तो वे नहीं देते)।" (लोगों का आम हाल यह है कि वे गिरवी रखी हुई चीज़ देते समय उससे लाभ उठाने का इरादा रखते हैं)।

[1] कंजुल उम्माल, अल-हारिस के हवाले से अली से, अध्याय दो, हदीस 15512, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 6/238. पृष्ठ 658 में से 217

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

کتاب الرھن (رہن کا بیان)

مسئلہ ۴۵: ۲۲ صفر ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شیئ مرہونہ کو اپنے استعمال میں لانا یا اس میں سکونت کرنا کسی طور سے جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پاہئے-ت)

الجواب: کسی طرح جائز نہیں، حدیث میں ہے :

- کل قرض جر منفعة فھو ربو ۱۔ (یعنی قرض کے ذریعہ سے جو منفعت حاصل کی جائے وہ سود ہے)۔ اخرجہ الحارث عن سیدنا علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ (اس کی تخریج حارث نے سیدنا علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ سے کی اور حضرت علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ نے اس کو نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے روایت کیا۔ ت)

علامہ طحطاوی پھر علامہ شامی خود شرح در مختار میں فرماتے ہیں:

- الغالب من احوال الناس انھم انما یریدون عند الدفع الانتفاع ولولاہ (لوگوں کا غالب حال یہ ہے کہ وہ مرہون شیئ دیتے وقت نفع اٹھانے کا ارادہ رکھتے ہیں)

۱ کنزالعمال بحوالہ الحارث عن علی الباب الثانی حدیث ۱۵۵۱۲ مؤسسة الرسالة بیروت ۶ / ۲۳۸ صفحہ ۲۱۷ از ۶۵۸

Fatawa Rizwia, Volume 25

[Arabic Column] When he gave him the dirhams, and this is like a condition because what is customary is like what is stipulated, and it is what specifies the prohibition[1] End. I say: There is no doubt that this is exactly the state of the people of the time, known by everyone who has experienced them. It is known that the rulings of jurisprudence are built on what is common and widespread, and the state of rarity and uniqueness where permission is mentioned is not considered, as stated by the researcher where he mentioned it generally in Fath al-Qadir and other noble scholars. Thus, the ruling in our time is the absolute prohibition, in which no one with any acquaintance with knowledge has any doubt. And although the discussion here is long, the summary of the speech is what we mentioned. And Allah Almighty knows best.

[Urdu Column] And if this benefit was not desired, they would not have given dirhams for the loan. This became like a condition because what is known as customary is like a condition, and this thing specifies the prohibition. End. I say, indeed, this is exactly the condition of the people of our time, which every well-informed person knows. It is a known fact that the foundation of jurisprudential rulings is based on the prevailing state that occurs frequently, and that state is not mentioned in which permission is rare. As the 'Muhaqqiq ala al-Itlaq' (Researcher on Absolute Terms) has stated in 'Fath al-Qadir' and other noble scholars. Accordingly, in our time, there is a ruling of absolute prohibition on gaining benefit from a mortgaged item, and any person who has even a little connection with knowledge will have no doubt about it. Although the discussion here is long, the summary of is what we have mentioned. (T) And Allah Almighty knows best.

Problem 46: 22 Safar 1306 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid mortgaged a house to Amr for, say, a hundred rupees. Amr, thinking that residing in the mortgaged house is unlawful for him, mortgaged it to Bakr, a Hindu, for the same amount of mortgage money and took back his money from Bakr without any profit. Now, is it permissible for Amr to take this house on rent from Bakr and reside in it or not? And will the aforementioned transaction be correct according to Sharia? Explain and be rewarded.

[1] Rad al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/311

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

[अरबी कॉलम] जब उसने उसे दिरहम दिए, तो यह एक शर्त की तरह है क्योंकि जो प्रथा है वह वैसी ही है जैसे कोई शर्त रखी गई हो, और यही वह चीज़ है जो निषेध को निर्दिष्ट करती है[1]। अंत। मैं कहता हूँ: इसमें कोई संदेह नहीं है कि यह बिल्कुल आज के लोगों की स्थिति है, जिसे हर वह व्यक्ति जानता है जिसने उनके साथ अनुभव किया है। यह ज्ञात है कि न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) के नियम बहुसंख्यक और व्यापक स्थिति पर आधारित होते हैं, और उस दुर्लभ स्थिति का उल्लेख नहीं किया जाता है जिसमें अनुमति दी गई हो, जैसा कि विद्वान (मुहक़्क़िक़) ने 'फ़तह अल-क़दीर' और अन्य महान विद्वानों में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया है। इसलिए, हमारे समय में नियम पूर्ण निषेध का है, जिसमें किसी भी व्यक्ति को संदेह नहीं होगा जिसे ज्ञान का थोड़ा भी आभास है। और यद्यपि यहाँ चर्चा लंबी है, लेकिन सारांश वही है जो हमने उल्लेख किया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

[उर्दू कॉलम] और अगर यह लाभ उठाना वांछित न होता, तो वे ऋण के लिए दिरहम न देते। और यह शर्त के समान हो गया क्योंकि जो बात प्रसिद्ध (उर्फ़) हो वह शर्त की तरह होती है और यह बात मनाही को तय करती है। अंत। मैं कहता हूँ कि बेशक ठीक यही हाल हमारे ज़माने वालों का है जिसे हर बाख़बर शख़्स जानता है। और यह बात मालूम है कि फ़िक़्ही अहकाम की बुनियाद कसरत से वाक़े होने वाले प्रचलित हाल पर होती है और उस हाल का ज़िक्र नहीं किया जाता जिसमें जवाज़ (अनुमति) शाज़-ओ-नादिर (दुर्लभ) हो। जैसा कि इस पर मुहक़्क़िक़ अली अल-इतलाक़ ने 'फ़तह अल-क़दीर' में और अन्य उलेमा-ए-किराम ने नस्र (स्पष्ट निर्देश) फ़रमाई है। चुनाँचे हमारे ज़माने में मरहून (गिरवी रखी चीज़) से नफ़ा हासिल करने की मुतलक़न (पूरी तरह) मनाही का हुक्म है, और इसमें इल्म से कुछ भी तअल्लुक़ रखने वाले शख़्स को शक नहीं होगा। यहाँ गुफ़्तगू अगरचे तवील (लंबी) है मगर इज्माली (संक्षिप्त) बात वही है जो हमने ज़िक्र कर दी। (त) वल्लाह तआला आलम।

मसला ४६: २२ सफ़र १३०६ हिजरी उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक मकान मान लीजिए सौ रुपये में ज़ैद ने अम्र के पास गिरवी (रहन) रखा। अम्र ने इस ख़्याल से कि मुझ को मरहून मकान में रहना नाजायज़ है, बक्र हिंदू के हाथ उतने ही गिरवी की रक़म के बदले में उसे गिरवी रख दिया और अपना उतना ही रुपया बिना किसी मुनाफ़े के बक्र से ले लिया। अब इस मकान में अम्र को बक्र से किराये पर लेकर रहना जायज़ है या नहीं? और क्या मज़कूरह मामला शरीयत के लिहाज़ से दुरुस्त होगा या नहीं? बयान फ़रमाएं, पुण्य (अज्र) पाएं।

[1] रद अल-मुह्तार, किताब अल-रह्न, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/३११

पृष्ठ २१८ का ६५८

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

[Arabic Column] لما اعطاه الدراهم وهذا بمنزلة الشرط لان المعروف كالمشروط وهو مما يعين المنع[1] انتهى اقول: ولاشک ان هذا بعينه حال اهل الزمان يعرفه منهم كل من اختبر ومعلوم ان احكام الفقه انما تبنى على الكثير الشائع ولا تذكر حال شذت و ندرت فيه الجواز كما نص عليه المحقق حيث اطلق في فتح القدير وغيره من العلماء الكرام فالحكم في زماننا هو اطلاق المنع لايرتاب فيه من له المام بالعلم، والكلام ههنا وان كان طويلا فجملة القول ما ذكرنا و الله تعالى اعلم۔

[Urdu Column] اور اگر یہ نفع اٹھانا مطلوب نہ ہو تو وہ قرض کے لئے درہم ہی نہ دیں گے، اور یہ بمنزلہ شرط کے ہو گیا اس لئے کہ جو چیز معروف ہو وہ مشروط کی طرح ہوتی ہے اور یہ بات ممانعت کو معین کرتی ہے انتہی، میں کہتا ہوں کہ بیشک بعینہ یہی حال ہمارے زمانہ والوں کا ہے جس کو ہر باخبر شخص جانتا ہے، اور یہ بات معلوم ہے کہ فقہی احکام کی بنیاد کثرت سے واقع ہونے والے مروج حال پر ہوتی ہے اور اس حال کا تذکرہ نہیں کیا جاتا جس میں جواز شاذ و نادر ہو۔ جیسا کہ اس پر محقق علی الاطلاق نے فتح القدیر میں اور دیگر علماء کرام نے نص فرمائی ہے۔ چنانچہ ہمارے زمانہ میں مرہون سے نفع حاصل کرنے کی مطلقاً ممانعت کا حکم ہے، اور اس میں علم سے کچھ بھی تعلق رکھنے والے شخص کو شک نہیں ہوگا۔ یہاں گفتگو اگرچہ طویل ہے مگر اجمالی بات وہی ہے جو ہم نے ذکر کردی۔(ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۴۶: ۲۲ صفر ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک مکان مثلاً سو روپیہ کو زید نے عمرو کے پاس رہن رکھا عمرو نے اس خیال سے کہ مجھ کو مکان مرہون میں سکونت ناجائز ہے بکر ہندو کے ہاتھ بعوض اسی قدر پر زر رہن کے رہن کر دیا اور اپنا اتنا ہی

روپیہ بلا کسی نفع کے بکر سے لے لیا، اب اس مکان میں عمرو کو بکر سے کرایہ پر لے کر سکونت اختیار کرنا جائز ہے یا نہیں اور معاملہ مذکورہ شرعاً درست ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

[1] رد المحتار کتاب الربن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۱

Fatawa Razawiyya, Volume 25

The Answer: The pure Sharia has prescribed the contract of pledge (Rahn) solely for the purpose that the lender may be assured of their money and the fear of non-recovery may be removed. From its value, a right of the pledgee (murtahin) becomes attached, but they have no right over the physical object itself except for its safekeeping and detention. They do not have the right to pledge or lease the collateralized item because that item is not their property; it is only detained in their possession.

(Arabic): In al-Durr al-Mukhtar: He has the right to detain his pledge, not to benefit from it at all.	**In Durr al-Mukhtar, it is stated: The pledgee has the right to withhold the pledged item.**
(Arabic): Not by using it as a servant, nor by dwelling, nor by wearing, nor by leasing, nor by lending, etc. And in Radd al-Muhtar from al-Tatarkhaniyya from Sharh al-Tahawi:	He is not permitted to derive any kind of benefit from it, neither by taking service from it, nor by dwelling in it, nor by wearing it, nor by giving it on rent,
(Arabic): The pledgee does not have the right to pledge the pledge.	nor by giving it on loan, etc. In Radd al-Muhtar, it is quoted from Tatarkhaniyya with reference to Sharh al-Tahawi that the pledgee does not have the authority to give the pledged item on pledge. (T)

To the extent that if he commits these actions without the permission of the pledger (rahin), he will be a sinner and will be considered a usurper (ghasib).

(Arabic): As explicitly stated in al-Ghayah, and therefore if it perishes, it perishes for its value, whatever it may be.	**As it has been explicitly mentioned in Ghayat al-Bayan. This is the reason that**
(Arabic): Not by the debt. In al-Durr al-Mukhtar: He becomes liable by depositing it as a trust,	if the pledged item is destroyed, it will be accounted for against its value, however much that value may be, not against the debt.
(Arabic): lending it, leasing it, using it as a servant, or by any transgression, for its full value.	In Durr al-Mukhtar, it is stated that the pledgee will be liable for the total value of the pledged item if he keeps it as a trust, gives it on loan, gives it on

(Arabic): As explicitly stated in al-Ghayah, and therefore if it perishes, it perishes for its value, whatever it may be.

As it has been explicitly mentioned in Ghayat al-Bayan. This is the reason that

lease, takes service from it, or commits any transgression, etc. In Hindiyya, it is:

(Arabic): In al-Hindiyya: The physical pledge is a trust in the hand.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Rahn, Mujtabai Press Delhi, 2/266
2. Radd al-Muhtar, Book of Rahn, Chapter on Disposal of Pledges, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/329
3. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Rahn, Mujtabai Press Delhi, 2/267

फतावा रज़विया, जिल्द 25

अल-जवाब (उत्तर): शरीअत-ए-मुतह्हरा ने गिरवी (रहन) के अनुबंध को केवल इसलिए निर्धारित किया है ताकि ऋणदाता को अपने पैसे का आश्वासन मिल जाए और वसूली न होने का डर खत्म हो जाए। इसके मूल्य से मुर्तहिन (गिरवी रखने वाला) का एक अधिकार जुड़ जाता है, लेकिन स्वयं उस वस्तु में संरक्षण और कब्जे के अलावा उनका कोई अधिकार नहीं होता। उन्हें गिरवी रखी गई वस्तु को दोबारा गिरवी रखने या किराए पर देने का अधिकार नहीं है क्योंकि वह वस्तु उनकी संपत्ति नहीं है, केवल उनके पास रुकी हुई है।

(अरबी): 'अल-दुर्रुल मुख्तार' में है: उसे अपनी गिरवी वस्तु को रोकने का अधिकार है, न कि उससे लाभ उठाने का।

(अरबी): न तो उसकी सेवा लेने से, न रहने से, न पहनने से, न किराए पर देने से और न ही उधार देने से इत्यादि। और 'रद्दुल मुह्तार' में 'ततारखानिया' के हवाले से 'शरह अत्तहावी' से उद्धृत है:

(अरबी): मुर्तहिन को यह अधिकार नहीं है कि वह गिरवी रखी गई वस्तु को पुनः गिरवी रख दे।

'दुर्रे मुख्तार' में है कि मुर्तहिन को गिरवी वस्तु को रोक कर रखने का अधिकार है।

उसे इससे किसी भी प्रकार का लाभ उठाने की अनुमति नहीं है, न ही इससे सेवा लेने की, न रहने की, न पहनने की, न किराए पर देने की, और न ही उधार देने की इत्यादि। 'रद्दुल मुह्तार' में 'ततारखानिया' के हवाले से 'शरह अत्तहावी' से वर्णित है कि मुर्तहिन को यह अधिकार नहीं है कि वह गिरवी वस्तु को गिरवी पर दे दे। (त)

यहाँ तक कि यदि वह राहिन (गिरवी रखने वाला) की अनुमति के बिना इन कार्यों को करेगा, तो वह गुनहगार होगा और गसिाब (हड़पने वाला) माना जाएगा।

(अरबी): जैसा कि 'गायतुल बयान' में स्पष्ट किया गया है। और इसीलिए यदि वह नष्ट हो जाए, तो वह अपने मूल्य के बदले नष्ट होगा चाहे वह कितना भी हो।

जैसा कि 'गायतुल बयान' में इस पर स्पष्ट निर्देश दिया गया है। यही कारण है कि

(अरबी): न कि ऋण के बदले। 'अल-दुर्रुल मुख्तार' में है: वह उसे अमानत के तौर पर रखने,

(अरबी): उधार देने, किराए पर देने, सेवा लेने या किसी भी उल्लंघन के कारण उसकी पूरी कीमत का जामिन (ज़िम्मेदार) होगा।

(अरबी): 'अल-हिन्दिया' में है: गिरवी रखी गई वस्तु हाथ में एक अमानत है।

यदि गिरवी रखी गई वस्तु नष्ट हो जाए, तो वह अपनी पूरी कीमत के बदले नष्ट मानी जाएगी, चाहे वह कीमत कितनी भी हो, न कि कर्ज के बदले में।

'दुर्रे मुख्तार' में है कि मुर्तहिन गिरवी वस्तु की कुल कीमत का जामिन होगा यदि वह गिरवी वस्तु को अमानत के रूप में रखे, उधार दे, किराए पर दे, उससे सेवा ले या कोई उल्लंघन करे इत्यादि।

'हिन्दिया' में है:

1. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल रहन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/266
2. रद्दुल मुह्तार, किताबुल रहन, बाबू अल-तसर्रुफ फिल रहन, दारुल इहया अल-तुरास अल-अरबी बेरुत, 5/329
3. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल रहन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/267

पृष्ठ 219/658

الجواب: شرع مطہر نے عقد رِہن صرف اس لئے مشروع فرمایا ہے کہ قرض دہندہ کو اپنے روپیہ کا اطمینان ہو جائے اور وصول نہ ہونے کا اندیشہ جاتا رہے اس کی مالیت سے ایک حق مرتہن کا متعلق ہو جاتا ہے اور عین شیئ میں سوا حفظ و حبس کے کوئی استحقاق نہیں ہوتا مرہون کے رہن یا اجارہ کا اسے اختیار نہیں کہ وہ شے اس کی مملوک نہیں صرف اس کے پاس محبوس ہے۔

فی الدرالمختار لہ حبس رھنہ لاالانتفاع بہ مطلقاً

لاباستخدامہ ولا سکنی ولا لبس ولا اجارۃ ولا اعارۃ الخ وفي ردالمحتار عن التتارخانیۃ عن شرح الطحاوی لیس للمرتھن ان یرھن الرھن۔

در مختار میں ہے مرتہن کو مرہون کے روک رکھنے کا اختیار ہے

اس سے کسی قسم کا نفع اٹھانے کی اجازت نہیں، نہ اس سے خدمت لینے کی، نہ سکونت کی، نہ پہننے کی، نہ اُجرت پر دینے کی اور نہ عاریت پر دینے کی الخ، ردالمحتار میں ہے تاتارخانیہ سے بحوالہ شرح الطحاوی منقول ہے کہ مرتہن کو یہ اختیار نہیں کہ وہ مرہون کو رہن پر دے دے۔(ت)

یہاں تک کہ اگر بے اذن راہن ان تصرفات کا ارتکاب کرے گا گنہگار ہوگا اور غاصب ٹھہرے گا۔

كما نص عليه في غايته ولذا لوهلك هلك بالقيمة بالغة

جیسا کہ غایۃ البیان میں اس پر نص کی گئی۔ یہی وجہ ہے کہ

ما بلغت لا بالدين، فی الدرالمختار ضمن بايداعه

اگر مرہون ہلاک ہو جائے تو وہ قیمت کے بدلے میں ہلاک ہو

واعاراته واجارته واستخدامه وتعديه كل قيمته اه

جائے گا چاہے جتنی بھی قیمت ہو جائے نہ کہ قرض کے بدلے میں در مختار میں ہے کہ مرتہن مرہون کی کل قیمت کا ضامن ہوگا جبکہ وہ مرہون کو ودیعت رکھے، عاریت پر دے، اجارہ پر دے، اس سے خدمت لے یا تعدی کرے الخ ہندیہ میں ہے

وفی الهندية عين الرهن امانة فی يد

1. الدرالمختار کتاب الرھن مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۶
2. ردالمختار کتاب الرھن باب التصرف فی الرھن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۲۹
3. الدرالمختار کتاب الرھن مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۷

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Box 1] "The pledgee (murtahin) is in the position of a depositary (muda'). Therefore, in every situation where the depositary would not be liable for an action taken regarding the deposit (wadiah), the pledgee would likewise not be liable for an action taken regarding the pledge (rahn). Taken from Al-Multaqat."

[Urdu Translation Box 1] "The pledged item itself is a trust in the hands of the pledgee just like a deposit. Therefore, wherever in a deposit, due to some disposal, no compensation is mandatory on the person with whom the deposit was kept, similarly in a pledge, when the pledgee makes any disposal, no compensation will be mandatory on him. (Altikat) (T)"

And if these occur with the permission of the pledgor (rahin), then these disposals, although they will be permissible and effective, the pledge will be terminated and the said pledgee will no longer remain a pledgee.

[Arabic Box 2] "In Durr al-Mukhtar: Lease and pledge from a third party, if either of them (pledgor or pledgee) undertakes it with the permission of the other, it exits the state of being a pledge and then does not return to it except by a new contract, because these are binding contracts, unlike a loan for use. Summarized."

[Urdu Translation Box 2] "It is in Durr al-Mukhtar that if a lease or a pledge contract of the pledged item is made with a stranger, while one of the pledgor or the pledgee is the direct party to it with the permission of the other, then it exits the pledge; then it does not return to being a pledge except by a new contract because the aforementioned contracts are binding. Unlike a loan for use, etc. Summarized (T)."

In any case, this trick is of no use to Amr because if there was no permission from Zaid, then these contracts are unauthorized disposal and sin in someone else's property, nor is living in this house permissible. And if they occurred with Zaid's permission or he permitted them after occurrence, then the lease is correct and living in the house is lawful (halal) after permission, and Zaid is the owner of whatever rent there is, but the house has come out of the pledge.

[Arabic Box 3] "In Sharh al-Tahawi, then al-Tatarkhaniyya, then al-Shamiyya: If [the pledgee] pledges [the item] with the permission of the pledgor, the second pledge is valid and the first is void. And in al-Hindiyya: if the pledgee leases it..."

[Urdu Translation Box 3] "It is in Sharh al-Tahawi, then al-Tatarkhaniyya, then al-Shamiyya that if the pledgee pledged the pledged item with someone with the permission of the pledgor, then the second pledge is correct and the first became void, etc. It is in Hindiyya that if the pledgee leases it..."

Footnotes: 1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Pledges, Chapter 8, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/265. 2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Pledges, Chapter on Disposal in Pledges, Mujtabai Press, Delhi, 2/274. 3. Radd al-Muhtar citing al-Tatarkhaniyya from Sharh al-Tahawi, Book of Pledges, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/329.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी बॉक्स 1] "गिरवी लेने वाला (मुर्तहिन) अमानतदार (मुदा) की स्थिति में है। इसलिए, हर उस स्थिति में जहाँ अमानतदार अमानत के संबंध में किए गए किसी कार्य के लिए उत्तरदायी नहीं होगा, गिरवी लेने वाला भी गिरवी के संबंध में किए गए कार्य के लिए उत्तरदायी नहीं होगा। अल-मुल्तक़त से उद्धृत।"

[उर्दू अनुवाद बॉक्स 1] "कि गिरवी रखी हुई वस्तु स्वयं गिरवी लेने वाले के हाथ में अमानत है जैसे कि वदीअत (धरोहर)। चुनाँचे जिस जगह वदीअत में कुछ तसर्रुफ़ (उपयोग) करने से उस व्यक्ति पर तावान (हर्जाना) लाज़िम नहीं आता जिसके पास वदीअत रखी गई, इसी तरह वहाँ रहन (गिरवी) में जब मुर्तहिन कोई तसर्रुफ़ करे तो उस पर भी तावान लाज़िम नहीं आएगा। (अल्तिकात) (त)"

और अगर ये राहिन (गिरवी रखने वाले) की अनुमति से हों तो ये तसर्रुफ़ात (हस्तक्षेप) हालांकि जायज़ और प्रभावी होंगे लेकिन वह रहन समाप्त हो जाएगा और उक्त मुर्तहिन मुर्तहिन नहीं रहेगा।

[अरबी बॉक्स 2] "दुर्र-ए-मुख्तार में है: किसी अजनबी के साथ इजारा (पट्टा) और रहन (गिरवी), यदि उनमें से कोई एक (राहिन या मुर्तहिन) दूसरे की अनुमति से इसे करता है, तो वह रहन की स्थिति से बाहर निकल जाता है और फिर नए अनुबंध के बिना वापस नहीं आता है, क्योंकि ये अनिवार्य अनुबंध हैं, आरियत (बिना शुल्क के उपयोग) के विपरीत। संक्षिप्त।"

[उर्दू अनुवाद बॉक्स 2] "दुर्र-ए-मुख्तार में है अजनबी व्यक्ति से मरहून (गिरवी वस्तु) का इजारा या अक़्द-ए-रहन जबकि राहिन और मुर्तहिन में से कोई एक दूसरे की इजाज़त से उसका मुबाशिर (सीधा कर्ता) हो तो वह रहन से ख़ारिज हो जाता है, फिर सिवाए नए अक़्द (अनुबंध) के रहन की तरफ़ पलटता नहीं, इसलिए कि उपरोक्त अक़ूद (अनुबंध) लाज़िम हैं। बख़िलाफ़ आरियत के इत्यादि। मुख़्तसरन (त)।"

बहरहाल यह हीला अम्र को कुछ मुफ़ीद नहीं कि अगर ज़ैद का इज़्न (अनुमति) न था तो ये अक़ूद माल-ए-ग़ैर में तसर्रुफ़-ए-बेजा और गुनाह है, न इस मकान में रहना जायज़। और अगर बा-इज़्न-ए-ज़ैद वाक़े हुए या बाद-ए-वूक़ू उसने जायज़ कर दिए तो इजारा सही और मकान में सुकूँनत हलाल बाद इजाज़त और जो किराया हुआ उसका मालिक ज़ैद, मगर मकान रहन से निकल गया।

[अरबी बॉक्स 3] "शरह-ए-तहावी, फिर ततारी ख़ानिया, फिर शामिया में है: यदि राहिन की अनुमति से [मुर्तहिन ने] गिरवी रखा, तो दूसरा रहन सही है और पहला बातिल (अमान्य)। और हिन्दिया में है: यदि मुर्तहिन ने इजारे पर दिया..."

[उर्दू अनुवाद बॉक्स 3] "शरह-ए-तहावी फिर ततारी ख़ानिया फिर शामिया में है अगर मुर्तहिन ने राहिन की इजाज़त से मरहून चीज़ को किसी के पास रहन रखा तो दूसरा रहन सही और पहला बातिल हो गया इत्यादि। हिन्दिया में है कि..."

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबु-र्रहन, बाब 8, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 5/265। 2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबु-र्रहन, बाब अल-तसर्रुफ़ फ़ि-र्रहन, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/274। 3. रद-उल-मुह्तार बहवाला अल-ततारी ख़ानिया अन शरह अल-तहावी, किताबु-र्रहन, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/329।

पेज 220 ऑफ़ 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

[Arabic Box 1] المرتہن بمنزلۃ الودیعۃ ففی کل موضع لوفعل المودع بالودیعۃ لایغرم فکذلک اذا فعل المرتہن ذلک بالرہن اھ ملتقطا (1)

[Urdu Translation Box 1] کہ مرہون شیئ بعینہ مرتہن کے ہاتھ میں امانت ہے جیسا کہ ودیعت۔ چنانچہ جس جگہ ودیعت میں کچھ تصرف کرنے سے اس شخص پر تاوان لازم نہیں آتا جس کے پاس ودیعت رکھی گئی اسی طرح وہاں رہن میں جب مرتہن کوئی تصرف کرے تو اس پر بھی تاوان لازم نہیں آئے گا اھ (التقاط) (ت)

اور اگر باذن راہن واقع ہوں تو یہ تصرفات اگر چہ جائز ونافذ ہوں گے مگر وہ رہن زائل ہو جائے گا اور مرتہن مذکور مرتہن نہ رہے گا،

[Arabic Box 2] فی الدرالمختار الاجارۃ والرہن من اجنبی اذا باشرھا احدھما باذن الآخر یخرج عن الرھن ثم لایعود الابعقد مبتدألانھا عقودلازمۃ بخلاف العاریۃ (2) اھ ملخصا۔

[Urdu Translation Box 2] در مختار میں ہے اجنبی شخص سے مرہون کا اجارہ یا عقد رہن جبکہ راہن اور مرتہن میں سے کوئی ایک دوسری کی اجازت سے اس کا مباشر ہو تو وہ رہن سے خارج ہو جاتا ہے پھر سوائے نئے عقد کے رہن کی طرف عود نہیں کرتا اس لئے کہ مذکورہ بالا عقود لازم ہیں۔ بخلاف عاریت کے الخ ملخصاً (ت)

بہر حال یہ حیلہ عمرو کو کچھ مفید نہیں کہ اگر زید کا اذن نہ تھا تو یہ عقود مال غیر میں تصرف بے جا و گناہ ہے نہ اس مکان میں رہنا جائز، اور اگر باذن زید واقع ہوئے یا بعد وقوع اس نے جائز

کر دیئے تو اجارہ صحیح اور مکان میں سکونت حلال بعد اجازت اور جو کرایہ ہوا اس کا مالک زید مگر مکان رہن سے نکل گیا۔

[Arabic Box 3] فی شرح الطحاوی ثم التتارخانیۃ ثم الشامیۃ ان رھن باذن الراھن صح الثانی وبطل الاول (3) اھ وفی الھندیۃ ان آجر المرتھن

[Urdu Translation Box 3] شرح طحاوی پھر تاتارخانیہ پھر شامیہ میں ہے اگر مرتہن نے راہن کی اجازت سے مرہون شیئ کو کسی کے پاس رہن رکھا تو دوسرا رہن صحیح اور پہلا باطل ہو گیا الخ ہندیہ میں ہے کہ

حواشی: 1۔ الفتاوی الھندیۃ کتاب الرھن الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۲۶۵ 2۔ الدرالمختار کتاب الرھن باب التصرف فی الرھن مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۷۴ 3۔ ردالمحتار بحوالہ التتارخانیۃ عن شرح الطحاوی کتاب الرھن داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۲۹

Fatawa Rizvia Volume 25

[Arabic Text]: From a stranger by the order of the pledgor, it exits the pledge and the rent belongs to the pledgor, etc. [Urdu Translation]: If the pledgee (Murtehin) rented out the pledged item to someone on the order of the pledgor (Rahin), it will exit the state of pledge, and the rent will belong to the pledgor, etc. (T)

There are many divisions in this issue,

[Arabic Text]: Because the pledgee's pledging [of the item] is either with the permission of the pledgor or not. In the second case, the pledgor either permits it, rejects it, or does neither. Thus, there are four scenarios. Similarly, for each of these four, there are four scenarios for renting. This makes sixteen possibilities in total. However, if the first scenario of both divisions is combined due to the unity of legal ruling—since subsequent permission is like prior authorization, as stated in al-Khayriyya—then nine scenarios remain. [Urdu Translation]: Because the pledgee's pledging of the pledged item will either be with the pledgor's permission or it will not be so. In the second case, the pledgor will either give permission, or reject it, or neither give permission nor reject it. In this way, there will be four scenarios. Then, in each of these, there will be four scenarios for renting. Thus, the total possibilities will be sixteen. And if the first scenario of both divisions is made one due to the unity of the ruling—since subsequent permission is like prior authorization (Wakalat), as it is in Khayriyya—then nine scenarios will remain. (T)

But the summary of the ruling is only this: either the pledge is nullified, or this rental is improper and staying is impermissible. And Allah Almighty knows best.

Problem 74: 22 Safar 1306 AH Question: What do the scholars of religion say regarding this issue: Is it permissible for the owner or a non-owner to take the pledged house on rent from the pledgee or not? Clarify and be rewarded.

Answer: Taking the pledged item on rent from the pledgee by the pledgor is fundamentally invalid, as an owner [cannot rent] his own property...

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Pledge, Chapter 8, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/464
2. Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Claims, Dar al-Ma'rifa Beirut, 2/56

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[अरबी पाठ]: किसी अजनबी के ज़रिए गिरवी रखने वाले (राहिन) के आदेश पर, वह चीज़ गिरवी से बाहर निकल जाती है और किराया राहिन का होता है। [उर्दू अनुवाद]: अगर गिरवीदार (मुर्तहिन) ने गिरवी रखने वाले (राहिन) के आदेश पर गिरवी रखी हुई चीज़ किसी को किराए पर दी, तो वह गिरवी से निकल जाएगी और किराया राहिन को मिलेगा। (त)

इस मसले में कई विभाजन हैं,

[अरबी पाठ]: क्योंकि मुर्तहिन द्वारा गिरवी रखी चीज़ को आगे गिरवी रखना या तो राहिन की अनुमति से होगा या नहीं। दूसरी स्थिति में राहिन अनुमति देगा, या अस्वीकार करेगा, या न अनुमति देगा न अस्वीकार करेगा। इस तरह चार स्थितियाँ बनती हैं। फिर इनमें से प्रत्येक के लिए किराए पर देने की भी चार स्थितियाँ होंगी, जिससे कुल संभावनाएँ सोलह हो जाएँगी। और अगर दोनों विभाजनों की पहली स्थिति को कानूनी नियम की समानता के कारण एक मान लिया जाए—क्योंकि बाद की अनुमति पहले के अधिकार (वकालत) की तरह होती है, जैसा कि अल-खैरिया में है—तो नौ स्थितियाँ शेष रह जाएँगी। [उर्दू अनुवाद]: क्योंकि मुर्तहिन द्वारा गिरवी रखी चीज़ को आगे गिरवी रखना या तो राहिन की अनुमति से होगा या ऐसा नहीं होगा। दूसरी स्थिति में राहिन अनुमति दे देगा, या अस्वीकार कर देगा, या न अनुमति देगा और न ही अस्वीकार करेगा। इस प्रकार चार स्थितियाँ हो जाएँगी, फिर उनमें से प्रत्येक में किराए की चार स्थितियाँ बनेंगी। अतः कुल संभावनाएँ सोलह हो जाएँगी। और यदि दोनों विभाजनों की पहली स्थिति को नियम की समानता के कारण एक बना दिया जाए, क्योंकि बाद की अनुमति पूर्व वकालत की तरह होती है जैसा कि अल-खैरिया में है, तो शेष नौ स्थितियाँ बचेंगी। (त)

लेकिन नियम का सारांश इतना ही है कि या तो गिरवी समाप्त हो जाती है या यह किराया अनुचित है और रहना वर्जित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 74: 22 सफ़र 1306 हिजरी प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं: क्या मालिक या गैर-मालिक के लिए मुर्तहिन से गिरवी रखा हुआ मकान किराए पर लेना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

उत्तर: मुर्तहिन से राहिन का गिरवी रखी वस्तु को किराए पर लेना मूल रूप से सही नहीं है क्योंकि मालिक अपनी ही संपत्ति को...

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-रहन, अध्याय 8, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/464
2. अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब अल-दावा, दार अल-मारिफ़ा बेरूत, 2/56

पृष्ठ 221 / 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

من اجنبی بأمر الراھن یخرج من الرھن وتکون الاجرۃ للراھن الخ۔ اگر مرتہن نے راہن کے حکم پر مرہون شیئ کسی کو اجارہ داری پر دی تو وہ رہن سے نکل جائے گی اور اجرت راہن کے لئے ہوگی الخ (ت)

شقوق اس مسئلہ میں بکثرت ہیں،

لان رھن المرتھن اما ان یکون باذن الراھن اولا وعلی الثانی اما ان یجیز او یرد اولا ولا فھذہ اربعۃ وعلی کل منھا مثلھا في الاجارۃ فتکون ستۃ عشر وان جعل الاولان من التشقیقین واحدا لاتحاد الحکم فان الاجازۃ اللاحقۃ کالوکالۃ السابقۃ کما فی الخیریۃ فتتبقی تسعۃ۔ کیونکہ مرتہن کا مرہون کو رہن رکھنا یا تو راہن کی اجازت سے ہوگا یا ایسا نہیں ہوگا، بصورت ثانی راہن اجازت دے دے گا یا رد کردے گا یا نہ اجازت دے گا اور نہ ہی رد کرے گا تو اس طرح چار صورتیں ہو جائیں گی پھر ان میں سے ہر ایک میں یوں ہی چار صورتیں اجارہ کی بنیں گی، چنانچہ مجموعی احتمالات سولہ ہو جائیں گے اور اگر دونوں تشقیقوں کی پہلی صورت کو اتحاد حکم کی وجہ سے ایک بنا دیا جائے کیونکہ اجازت لاحقہ، وکالت سابقہ کی طرح ہوتی ہے جیسا کہ خیریہ میں ہے، تو باقی نو صورتیں بچیں گی (ت)

لیکن حاصل حکم اسی قدر ہے کہ یا تو رہن معدوم یا یہ اجارہ بے جا اور سکونت ناجائز۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۴: ۲۲/ صفر ۱۳۰۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مرتہن سے مکان مرہون کرایہ پر لینا مالک یا غیر مالک کو مباح ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: مرتہن سے راہن کا شیئ مرہون کو کرایہ پر لینا اصلاً وجہہ صحت نہیں رکھتا کہ مالک کا اپنی ملک کو

1 الفتاوی الھندیہ کتاب الرھن الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۴۶۴ 2 الفتاوی الخیریۃ کتاب الدعوی دار المعرفۃ بیروت ۲/ ۵۶

Fatawa Ridawiyyah - Volume 25

Taking rent from the other is simply meaningless.

In al-Hindiyyah: 'If he rents it out from the mortgagor, the lease is not valid.' | In Hindiyyah it is mentioned: If the mortgagee (murtahin) gave the mortgaged object (marhoon) to the mortgagor (rahin) on rent, the lease will not be valid. (T)

And it is also not permissible for a stranger (ajnabi) to take a lease from the mortgagee, as he is not the owner and has no authority whatsoever to rent it out. Just as the mortgagee would be committing a sin by this act of unauthorized usage of someone else's property, the rent received would not be lawful (halal) for him; rather, the Sharia would command him to give it in charity or return it to the mortgagor, and this is preferable, as we have established in a separate treatise (as we have researched in an independent writing. T). Similarly, if this tenant also knows that the house is not his property but is with him as collateral (rahn), then renting it from him would make him a sinner, as he resided in someone else's house without their permission and assisted the mortgagee in a sin.

Allah Almighty said: "And do not cooperate in sin and transgression." | Allah Almighty said: "And do not assist each other in sin and excess."

Among the established principles is: "Whatever is forbidden to take, its giving is also forbidden." (T) | And it is among the established rules that the thing whose taking is forbidden, its giving is also forbidden. (T)

Yes, if this lease occurs with the permission of the mortgagor, or if the mortgagor grants permission after the occurrence, then indeed the contract will be valid and effective, and staying will become lawful and permissible. But under this circumstance, the lease is effectively taken from the mortgagor, not the mortgagee; therefore, the rent that comes after permission, its owner will be the mortgagor. In this situation, the mortgaged house will be released from the pledge (rahn), as mentioned in al-Hindiyyah etc. (as it is in Hindiyyah etc. T). And Allah Almighty knows best.

Problem 38: From Jalandhar, Mohalla Rasta Bhagodrah Darwaza, sent by Mian Shamsuddin, Sha'ban 1310 AH. Is it permissible to benefit from mortgaged (girvi) land and houses or not?

Footnotes: 1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Rahn, Chapter 8, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/464 2. Al-Quran al-Karim, 5/2 3. Al-Ashbah wa al-Nazair, First Art, Fourteenth Rule, Idara al-Quran Karachi, 1/189

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

दूसरे से किराया लेना पूरी तरह से अर्थहीन है।

अल-हिन्दिया में: 'यदि वह इसे गिरवी रखने वाले से किराए पर देता है, तो पट्टा वैध नहीं है।' | हिन्दिया में है: मुर्तहिन (गिरवीदार) ने मरहून (गिरवी रखी वस्तु) को राहिन (गिरवी रखने वाला) को किराए पर दिया, तो इजारा (पट्टा) सही नहीं होगा। (त)

और एक अजनबी के लिए भी मुर्तहिन से पट्टे पर लेना जायज़ नहीं है क्योंकि वह मालिक नहीं है और उसे किराए पर देने का बिल्कुल भी अधिकार नहीं है। जिस प्रकार मुर्तहिन इस कार्य से पापी होगा कि उसने किसी और की संपत्ति का अनुचित उपयोग किया, इसलिए किराया उसके लिए हलाल नहीं होगा, बल्कि शरीअत हुक्म देगी कि वह इसे खैरात कर दे या राहिन को दे दे, और यह बेहतर है, जैसा कि हमने एक अलग लेख में सिद्ध किया है (जैसा कि हमने एक स्वतंत्र लेख में इसकी जाँच की है। त)। इसी तरह, यदि यह किरायेदार भी जानता है कि घर उसकी संपत्ति नहीं है, बल्कि उसके पास गिरवी (रहन) के रूप में है, तो उससे किराए पर लेकर वह भी पापी होगा, क्योंकि वह बिना अनुमति के किसी और के घर में रहा और मुर्तहिन की पाप में सहायता की।

अल्लाह तआला ने फरमाया: "और गुनाह और ज़्यादती पर एक-दूसरे की मदद न करो।" | अल्लाह तआला ने फरमाया: "और पाप और सीमा उल्लंघन में परस्पर सहयोग न करो।"

स्थापित सिद्धांतों में से है: "जिस चीज़ को लेना हराम है, उसे देना भी हराम है।" (त) | और मुस्लिम नियमों में से है कि जिस चीज़ का लेना हराम है, उसका देना भी हराम होता है। (त)

हाँ, यदि यह पट्टा राहिन की अनुमति से होता है, या राहिन होने के बाद अनुमति दे देता है, तो निश्चित रूप से अनुबंध जायज़ और प्रभावी हो जाएगा और रहना हलाल और जायज़ हो जाएगा। लेकिन इस स्थिति में, वास्तव में राहिन से पट्टा लिया गया माना जाएगा, मुर्तहिन से नहीं; इसलिए अनुमति के बाद जो किराया आएगा, उसका मालिक राहिन होगा। इस मामले में, गिरवी रखा गया घर गिरवी से बाहर निकल जाएगा, जैसा कि अल-हिन्दिया आदि में है (जैसा कि हिन्दिया आदि में है। त)। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 38: जालंधर से, मोहल्ला रास्ता भगोडरा दरवाज़ा, प्रेषक मियाँ शम्सुद्दीन, शाबान 1310 हिजरी। गिरवी रखी ज़मीन और मकानों से लाभ उठाना जायज़ है या नहीं?

पाद-लेख: 1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अर-रहन, अध्याय 8, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/464 2. अल-कुरान अल-करीम, 5/2 3. अल-अश्बाह व अन-नज़ायर, प्रथम कला, चौदहवां नियम, इदारा अल-कुरान कराची, 1/189

पृष्ठ 658 का 222

دوسرے سے کرایہ پر لینا محض بے معنی ہے۔

فی الھندیۃ آجرھا من الراھن لا تصح الاجارۃ۔ 1 | ہندیہ میں ہے مرتہن نے مرہون شیئی راہن کو اجرت پر دی تو اجارہ صحیح نہیں ہوگا۔ (ت)

اور اجنبی کو بھی مرتہن سے اجارہ پر لینا مباح نہیں ہے کہ وہ غیر مالک ہے اور کرایہ پر دینے کا اصلاً اختیار نہیں رکھتا تو جس طرح مرتہن اس فعل سے گناہ گار ہوگا کہ اس نے ملک غیر میں تصرف بیجا کیا اس لئے کرایہ اُسے حلال نہ ہوگا بلکہ شرع حکم دے گی کہ خیرات کر دے یا راہن کو دے دے اور یہ اولٰی ہے کما حققناہ فی تحریر مستقل (جیسا کہ ہم نے مستقل تحریر میں اس کی تحقیق کر دی ہے۔ت) اسی طرح یہ مستاجر بھی جبکہ جانتا ہو کہ مکان اس کی ملک نہیں بلکہ اس کے پاس بطور رہن ہے اس سے کرایہ پر لے کر مبتلائے گناہ ہوگا کہ یہ غیر کے مکان میں بے اس کے اجازت کے رہا اور مرتہن کو گناہ پر معاون ہوا،

قال اللہ تعالٰی "وَلَا تَعَاوَنُوْا عَلَی الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ" 2۔ | اللہ تعالٰی نے فرمایا: "اور گناہ اور زیادتی پر باہم مدد نہ کرو"

ومن القواعد المقررۃ ان ما حرم اخذہ حرم اعطائہ۔ 3 | اور مسلمہ قواعد میں سے ہے کہ جس چیز کا لینا حرام اس کا دینا بھی حرام ہوتا ہے۔ (ت)

ہاں اگر یہ اجارہ باذن راہن واقع ہو یا راہن بعد وقوعِ اجازت دے دے تو بیشک عقد جائز و نافذ اور رہنا حلال و مباح ہو جائے گا مگر اس تقدیر پر در حقیقت راہن سے اجارہ لینا ہوا نہ مرتہن سے

ولہٰذا بعد اجازت جو کرایہ آئے گا اس کا مالک راہن ہوگا اور اس صورت میں مکان مرہون رہن سے نکل جائے گا کما فی الھندیۃ وغیرھا (جیسا کہ ہندیہ وغیرہ میں ہے۔ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۳۸: از جالندھر محلہ راستہ بھگو ڈرہ دروازہ مرسلہ میاں شمس الدین شعبان ۱۳۱۰ھ گروی زمین و مکانات سے نفع اٹھانا جائز ہے یا نہیں؟

حواشی: ۱ الفتاوی الھندیۃ کتاب الرھن الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۴۶۴ ۲ القرآن الکریم ۲ / ۵ ۳ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الرابعۃ عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۸۹

Fatawa Rizvia Volume 25

Answer: The refined, recorded, established, and determined principle on this matter is that taking any kind of profit/benefit on the basis of a loan is absolutely usury (Riba) and forbidden (Haram). It is mentioned in the Hadith that the Master of the World (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic Box 1]: Every loan that draws a benefit is usury. Narrated by al-Harith in his Musnad from the Commander of the Faithful, al-Murtada (may Allah be pleased with him). (1) [Urdu Box 1]: Any loan that brings some benefit is usury. Al-Harith has narrated this in his Musnad from Hazrat Ali al-Murtada (may Allah be pleased with him). (T)

And if, separate from this basis, there is some benefit or use as a mutual favor, it depends on the debtor's will. If it is with his pure consent and permission, it is permissible; otherwise, it is forbidden. Now, whether this benefit is on the basis of the loan or as a favor, the criterion for this is the condition and agreement. That is, if the loan was given on the condition that profit would be taken, then that profit based on the loan became forbidden. And if there was no consideration of this in the loan, then a benefit obtained through mutual consent as an act of kindness and chivalry is based on good conduct, not on the loan. Thus, the pivot of the matter rests on the condition. That is, conditional profit is usury, and unconditional profit is not usury but rather permissible with the owner's permission. Furthermore, there are two forms of condition: explicitly, meaning by an express agreement for benefit; and customarily, where nothing is said verbally but by way of custom and tradition, the agreement is known and understood from the transaction itself. In both these cases, that profit is forbidden and usury.

[Arabic Box 2]: For indeed, what is customary is like what is stipulated verbally. (2) [Urdu Box 2]: Because undoubtedly, what is established by custom is just like what is stipulated in words. (T)

In Durr al-Mukhtar it is stated:

[Arabic Box 3]: They said: If the benefit is neither stipulated nor customary... [Urdu Box 3]: The elders (Mashaikh) said that a benefit which is neither stipulated nor customary, there is no (harm) in it.

1. Kanz al-Ummal, citing al-Harith from Ali, Hadith 15516, Mu'assasat ar-Risalah Beirut 6/238
2. Radd al-Muhtar, Book of Sales, Section on what is included in the sale following etc., Dar Ihya at-Turath al-Arabi Beirut 4/39

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

उत्तर: इस प्रकार के संशोधित, लिखित, सिद्ध और निर्धारित सिद्धांतों के आधार पर उत्तर यह है कि ऋण के आधार पर किसी भी प्रकार का लाभ लेना पूर्णतः ब्याज और हराम है। हदीस में है कि सैय्यद-ए-आलम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स १]: प्रत्येक ऋण जो कोई लाभ खींचता है वह सूद (ब्याज) है। इसे अल-हारिस ने अपनी मसनद में अमीरुल मोमिनीन अल-मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत किया है। (१) [उर्दू बॉक्स १]: जो कर्ज कोई नफा खींच कर लाए वह सूद है। इसको हारिस ने अपनी मसनद में हज़रत अली अल-मुर्तज़ा रज़ियल्लाहु तआला अन्हु से रिवायत किया है। (त)

और अगर इस आधार से अलग वैसे ही आपसी व्यवहार के तौर पर कोई लाभ या उपयोग हो, तो वह कर्जदार की मर्जी पर है। यदि यह उसकी शुद्ध सहमति और अनुमति से हो तो जायज़ है, अन्यथा हराम। अब यह बात कि यह लाभ ऋण के आधार पर है या व्यवहार के रूप में, इसके लिए पैमाना शर्त और अनुबंध है। अर्थात यदि ऋण इस शर्त पर दिया गया कि लाभ लेंगे, तो वह ऋण पर आधारित लाभ हराम हुआ। और यदि ऋण में इसका कोई विचार नहीं था, फिर आपसी सहमति से एहसान और मरुवत के रूप में कोई लाभ प्राप्त हुआ, तो वह अच्छे व्यवहार के आधार पर है न कि ऋण के आधार पर। अतः कार्य का आधार शर्त पर ठहरा, अर्थात शर्त के साथ लाभ ब्याज है और बिना शर्त के लाभ ब्याज नहीं बल्कि मालिक की अनुमति से हलाल है। फिर शर्त की दो स्थितियां हैं: स्पष्ट रूप से, यानी स्पष्ट अनुबंध के साथ लाभ होना; और प्रथागत रूप से, कि मौखिक रूप से कुछ न कहें लेकिन रीति-रिवाजों के अनुसार अनुबंध ज्ञात हो और लेन-देन से ही समझा जाए। इन दोनों स्थितियों में वह लाभ हराम और ब्याज है।

[अरबी बॉक्स २]: निश्चित रूप से जो प्रथागत है वह मौखिक रूप से शर्त रखे गए के समान है। (२) [उर्दू बॉक्स २]: इसलिए कि निस्संदेह जो उर्फ(प्रथा) के आधार पर स्थापित हो, वह वैसा ही होता है जैसे शब्दों में शर्त रखी गई हो। (त)

'दुर्रे मुख्तार' में है:

[अरबी बॉक्स ३]: उन्होंने कहा: यदि लाभ न तो शर्त के रूप में हो और न ही प्रथागत हो... [उर्दू बॉक्स ३]: मशायख (विद्वानों) ने कहा कि जो लाभ शर्त के रूप में न हो और न ही प्रथागत हो, तो उसमें कोई (हर्ज नहीं) है।

1. कंज़ अल-उम्माल, अल-हारिस के हवाले से अली से, हदीस १५५१६, मुअस्ससत अर-रिसाला बेरूत ६/२३८
2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-बुयूअ (बिक्री की पुस्तक), अध्याय बिक्री में क्या शामिल है आदि, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरूत ४/३९

पृष्ठ २२३/६५८

الجواب: اس قسم کے قول منقح و محرر و اصل محقق و مقرر یہ ہے کہ بر بنائے قرض کسی قسم کا نفع لینا مطلقاً سود و حرام ہے، حدیث میں ہے حضور سید عالم صلی اللہ تعالٰی علیہ و سلم فرماتے ہیں:

[عربی بکس ۱]: کل قرض جر منفعة فهو ربا۔ رواه الحارث فی مسنده عن امیر المؤمنین المرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ۔ (1) [اردو بکس ۱]: جو قرض کوئی نفع کھینچ کر لائے وہ سود ہے۔ اس کو حارث نے اپنی مسند میں حضرت علی المرتضٰی رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کیا ہے۔ (ت)

اور اگر اس بنا سے جدا ویسی ہی باہمی سلوک کے طور پر کوئی نفع و انتفاع ہو تو وہ مدیون کی مرضی پر ہے اس کے خالص رضا و اذن سے ہو تو روا ورنہ حرام، اب یہ بات کہ یہ انتفاع بر بنائے قرض ہے یا بطور سلوک اس کے لئے معیار شرط و قرارداد ہے یعنی اگر قرض اس شرط پر دیا کہ نفع لیں گے تو وہ نفع بر بنائے قرض حرام ہوا، اور اگر قرض میں اس کا کچھ لحاظ نہ تھا پھر آپس کی رضا مندی سے کوئی منفعت بطور احسان و مروت حاصل ہوئی تو وہ بر بنائے حسن سلوک ہے نہ بر بنائے قرض تو مدار کار شرط پر ٹھہرا یعنی نفع مشروط سود اور نفع غیر مشروط سود نہیں بلکہ باذن مالک مباح، پھر شرط کی دو صورتیں ہیں: نصاً یعنی بالتصریح قرارداد انتفاع ہو جائے، اور عرفاً کہ زبان سے کچھ نہ کہیں مگر بحکم رسم ورواج قرارداد معلوم اور داد و ستد خود ہی ماخوذ و مفہوم ہو ان دونوں صورتوں میں وہ نفع حرام و سود ہے،

[عربی بکس ۲]: فان المعهود کالمشروط لفظا۔ (2) [اردو بکس ۲]: اس لئے کہ بے شک جو عرف کے اعتبار سے معہود ہو وہ ایسا ہی ہوتا ہے جیسے لفظوں میں مشروط ہو۔ (ت)

در مختار میں ہے:

[عربی بکس ۳]: قالوا اذا لم تکن المنفعة مشروطة ولا متعارفة [اردو بکس ۳]: مشائخ نے کہا جو منفعت مشروط نہ ہو اور نہ ہی متعارف ہو تو اس میں کوئی (حرج نہیں)

---

1 کنز العمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۶ موسسة الرسالة بیروت ۶ / ۲۳۸ 2 ردالمختار کتاب البیوع فصل فیما یدخل في البیع تبعاً الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۳۹

Fatawa Ridawiyya Volume 25

- No harm. (T)

It is in Fath al-Qadir: In Fatawa al-Sughra and others, it is stated that if a benefit is stipulated in a loan, then it is forbidden, and the loan with this condition is invalid (fasid), though the execution is valid. Do you not see that if one repays better than what was owed, it is not disliked provided it was not stipulated? Scholars said that in the absence of a condition, it is only permissible when there is no manifest custom of doing so; but if it is a known custom, then doing so is not permissible. Condensed summary. (T)

In Minah al-Ghaffar, from Jawahir al-Fatawa: When a condition is stipulated, it becomes a loan containing a benefit, hence it is usury (riba); otherwise, there is no harm in it. (T)

In Radd al-Muhtar: What is in al-Jawahir is suitable for reconciling, and it is sound (wajeeh). They mentioned a similar case regarding if the borrower gives a gift to the lender.

1. Al-Durr al-Muhtar, Book of Hawala, Mujtabai Press, Delhi, 3/70
2. Fath al-Qadir, Book of Hawala, Maktaba Nooria Rizvia, Sukkur, 6/356
3. Radd al-Muhtar referring to Jawahir al-Fatawa, Book of Pledges (Ar-Rahn), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/310

फ़तावा रिज़विया खंड 25

• कोई हर्ज नहीं। (त)

फ़तह अल-क़दीर में है: फ़तावा अल-सुग़रा और अन्य में है कि यदि ऋण (क़र्ज़) में लाभ की शर्त रखी गई हो तो वह लाभ हराम है, और इस शर्त के साथ ऋण अमान्य (फ़ासिद) होगा, और निष्पादन मान्य है। क्या आप नहीं देखते कि जिस पर ऋण है, यदि वह ऋण से बेहतर वापस करे, तो यह मकरूह (नापसंद) नहीं होगा, बशर्ते कि उसकी शर्त न लगाई गई हो। मशायख़ (विद्वानों) ने कहा कि शर्त न होने की स्थिति में यह तब हलाल होगा जब अधिक वापस करने की प्रथा (उर्फ़) स्पष्ट न हो; और यदि यह प्रसिद्ध प्रथा है तो ऐसा करना जायज़ नहीं है। संक्षेप। (त)

मिनाह अल-ग़फ़्फ़ार में ज़वाहिरा अल-फ़तावा से है: जब शर्त लगा दी गई, तो यह ऐसा ऋण बन गया जिसमें लाभ है, इसलिए वह सूद (ब्याज) हुआ, और यदि शर्त नहीं है तो कोई हर्ज नहीं। (त)

रद्द अल-मुह्तार में है: जवाहिरा में जो कुछ है वह समन्वय (तौफ़ीक़) के लिए उपयुक्त है और वह ठोस (वजीह) है। विद्वानों ने इसकी मिसाल तब ज़िक्र की जब ऋण लेने वाला ऋण देने वाले को उपहार (हदिय्या) देता है।

1. अल-दुर अल-मुख़्तार, किताबुल हवाला, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 3/70
2. फ़तह अल-क़दीर, किताबुल हवाला, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 6/356
3. रद्द अल-मुह्तार, हवाला ज़वाहिरा अल-फ़तावा, किताबुल रहुन, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/310

पृष्ठ 658 का 224

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

فلا باس -1 حرج نہیں۔ (ت)

فتح القدیر میں ہے: فی الفتاوی الصغری وغیرھا ان کان النفع مشروطا في القرض فھو حرام والقرض بھذا الشرط فاسد و الاجاز، الا تری انه لو قضاہ احسن مما علیه لا یکرہ اذا لم یکن مشروطا و قالوا و انما یحل ذلك عند عدم الشرط اذا لم یکن فیه عرف ظاھر، فان کان یعرف ان ذلك یفعل لذلك فلا 2 اھ ملخصا۔ فتاوی صغری وغیرہ میں ہے کہ اگر قرض میں نفع کی شرط لگائی گئی تو نفع حرام، اور قرض اس شرط کے ساتھ فاسد ہوگا، اور اگر شرط نہیں لگائی گئی تو جائز ہے۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ جس پر قرض ہے اگر وہ قرض سے زیادہ بہتر واپس کرے تو یہ مکروہ نہ ہوگا بشرطیکہ اس کی شرط نہ لگائی گئی ہو۔ مشائخ نے کہا عدمِ شرط کی صورت میں یہ حلال تب ہوگا جب زیادہ واپس کرنے کا عرف ظاہر نہ ہو اور اگر یہ معروف ہے تو پھر ایسا کرنا جائز نہیں اھ اختصار۔ (ت)

منح الغفار میں جواہر الفتاوی سے ہے: اذا کان مشروطا صار قرضا فیه منفعة فھو ربا والا فلا باس بہ۔ 3 جب شرط لگا دی گئی تو یہ ایسا قرض ہو گیا جس میں نفع ہے لہٰذا وہ سود ہوا اور اگر مشروط نہیں تو کوئی حرج نہیں۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: ما في الجواھر یصلح للتوفیق وھو وجیه، و ذکروا نظیرہ فیما لو اھدی المستقرض للمقرض جو کچھ جواہر میں ہے وہ موافقت کی صلاحیت رکھتا ہے اور وہ وجیہ ہے۔ اس کی نظیر مشائخ نے ذکر کی کہ جب مقروض قرض دہندہ کو

1 الدر المختار کتاب الحوالہ مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۷۰ 2 فتح القدیر کتاب الحوالہ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۶ / ۳۵۶ 3 ردالمحتار بحوالہ جواہر الفتاوی کتاب الرھن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۰

- If it was with a condition, it is disliked, otherwise not. (Arabic text) If a gift is given and it was stipulated, then it is disliked, otherwise not. (T) (Urdu text)

When this universal principle is known, the ruling on the matter becomes clear: if taking benefit from the mortgaged property (such as a house, etc.) by the mortgagee through residence, etc., has been made a condition—as is explicitly stated in 'Dakhli Rahn' (usufructuary mortgage) deeds—then its being clear usury (Riba) and forbidden is obvious. Otherwise, the prevailing custom, habit, and practice of the time are such that people of this age give loans explicitly for the purpose of this benefit, and both the borrower and the lender consider it established without even mentioning it. If the mortgagee knew that he would not receive any benefit, he would never enter into the contract, and if the mortgagor were not burdened by debt, he would never give forced permission for benefit. Therefore, the mortgagees consider this benefit and interest as their due right and compel the mortgagor for it. So, even if this benefit is not verbally stipulated, it is certainly stipulated and customary by convention; hence, the ruling is absolute prohibition and prevention. Allama Ahmad Tahtawi and then Allama Muhammad Shafi'i (may Allah sanctify their secrets) state similar things in the margins of 'Durr':

- The general condition of people is that when giving (loans), they only intend to gain benefit. If it weren't for that, they would not have given the dirhams. This is like a condition because what is customary is like what is conditional, and it is something that determines the prohibition. (Arabic text) - The prevailing condition of people is that at the time of mortgaging, they intend to benefit from the mortgaged item. If the benefit were not expected, they wouldn't give dirhams as a loan. This acts as a condition because the ruling on what is customary is like the ruling on what is conditional, and this determines the prohibition. (T) (Urdu text)

Yes, if the mortgagee gives a loan without considering benefit and takes the mortgage solely for the purpose of ensuring repayment—which is the Lawgiver's

intent in legislating pawnship—and the contracting parties explicitly stipulate at the time of the contract that the mortgagee will not be authorized to benefit in any way,

- And that is because what has become customary does not become revoked by silence. (Arabic text) - This is because what has become well-known is not removed by remaining silent. (Urdu text)
- Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/311
- Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/311

- यदि यह शर्त के साथ था तो मकरूह है, वरना नहीं। (अरबी पाठ) यदि भेंट दी जाए और उसकी शर्त लगाई गई हो तो वह मकरूह है वरना नहीं। (त) (उर्दू पाठ)

जब यह मूल सिद्धांत ज्ञात हो गया, तो मामले का आदेश स्पष्ट हो गया कि यदि घर आदि गिरवी रखी गई वस्तु से रहने आदि के माध्यम से गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) का लाभ लेना शर्त बन चुका हो—जैसा कि 'दखली रहन' के दस्तावेजों में इसकी स्पष्ट व्याख्या होती है—तो इसका स्पष्ट रूप से हराम सूद (ब्याज) होना ज़ाहिर है। अन्यथा, वर्तमान समय का प्रचलित रिवाज और प्रथा ऐसी है कि लोग स्पष्ट रूप से इसी लाभ के उद्देश्य से ऋण देते हैं, और लेन-देन करने वाले दोनों बिना उल्लेख किए ही इसे तय शुदा समझते हैं। यदि मुर्तहिन को पता चले कि उसे लाभ नहीं मिलेगा, तो वह कभी भी अनुबंध (अक़्द) नहीं करेगा, और यदि गिरवी रखने वाला (राहिन) ऋण के बोझ तले न दबा हो, तो वह कभी भी विवश होकर लाभ उठाने की अनुमति नहीं देगा। इसीलिए मुर्तहिन इस लाभ और ब्याज को अपना अनिवार्य अधिकार समझते हैं और राहिन को इसके लिए मजबूर करते हैं। तो यह लाभ भले ही मौखिक रूप से शर्त न हो, लेकिन रिवाज के अनुसार निश्चित रूप से शर्त और स्थापित है, तो आदेश पूर्णतः हराम और निषेध का है। अल्लामा अहमद तहतावी और फिर अल्लामा मुहम्मद शाफ़ई (अल्लाह उन पर कृपा करे) 'दुर्र' के हाशिया में ऐसा ही फ़रमाते हैं:

- लोगों की सामान्य स्थिति यह है कि वे पैसे देते समय केवल लाभ उठाने का इरादा रखते हैं। यदि यह (लाभ) न होता, तो वे दिरहम न देते। और यह शर्त के समान है क्योंकि जो प्रचलित (मारूफ़) है वह शर्त (मशरुत) के समान है और यह वह चीज़ है जो निषेध को सुनिश्चित करती है। (अरबी पाठ) - लोगों की सामान्य स्थिति यह है कि रहन (गिरवी) के समय वे गिरवी रखी वस्तु से लाभ उठाने का इरादा रखते हैं, यदि लाभ की उम्मीद न हो तो वे ऋण पर दिरहम ही नहीं देंगे, और वह शर्त के समान है क्योंकि प्रचलित का आदेश शर्त वाले आदेश की तरह होता है और यह निषेध को निर्धारित करता है। (त) (उर्दू पाठ)

हाँ, यदि मुर्तहिन लाभ का विचार किए बिना ऋण दे और केवल ऋण की अदायगी सुनिश्चित करने के लिए गिरवी ले—जो कि गिरवी रखने के कानून का वास्तविक उद्देश्य है—और अनुबंध के समय दोनों पक्ष स्पष्ट रूप से यह शर्त लगा लें कि मुर्तहिन किसी भी तरह से लाभ उठाने का हकदार नहीं होगा,

- और वह इसलिए क्योंकि जो चीज़ प्रचलित (मारूफ़) हो चुकी हो, वह चुप रहने से समाप्त नहीं हो जाती। (अरबी पाठ) - यह इसलिए है क्योंकि जो चीज़ प्रचलित हो चुकी हो, वह चुप रहने से समाप्त नहीं हो जाती। (उर्दू पाठ)
- रद अल-मुह्तार, किताब अर-रहन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/311
- रद अल-मुह्तार, किताब अर-रहन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/311

ان کانت بشرط کرہ والا فلا - ۱ ہدیہ دے تو اگر اس کی شرط لگائی گئی ہے تب تو مکروہ ہے ورنہ نہیں۔ (ت)

جب یہ اصل کلی معلوم ہوئی حکم مسئلہ واضح ہوگیا کہ اگر مکان وغیرہ شئی مرہون سے مرتہن کا بذریعہ سکونت وغیرہ نفع لینا مشروط ہو چکا ہے جیسا کہ دخلی رہن ناموں میں اس کی صاف تصریح ہوتی ہے جب تو اس کا صریح سُود حرام ہونا ظاہر، ورنہ غالب عرف وعادت رسم ورواج زمانہ صراحتہً حاکم ابنائے زمان اسی نفع کی غرض سے قرض دیتے ہیں اور لینے دینے والے سب بغیر ذکر اسے قرار یافتہ سمجھتے ہیں ،اگر مرتہن جانے کہ مجھے انتفاع نہ ملے گا ہر گز عقد نہ کرے اور راہن بوجہ قرض دبا ہوا نہ ہو تو کبھی مجبوراً اجازت انتفاع نہ دے ولذا مرتہن اس نفع وسود کو اپنا حق واجب جانتے ہیں اور راہن کو اس پر مجبور کرتے ہیں، تو یہ انتفاع اگرچہ لفظاً مشروط نہ ہو عرفاً بیشک مشروط و معہود ہے تو حکم مطلق حرمت و ممانعت ہے۔ علامہ احمد طحطاوی پھر علامہ محمد شافعی قدس سرہما ایسا ہی حواشی دُر میں فرماتے ہیں:

الغالب من احوال الناس انھم انما یریدون عند الدفع الانتفاع ولولاہ لما اعطاہ الدراھم وھذا بمنزلۃ الشرط لان المعروف کالمشروط وھو مما یعین المنع - ۲ لوگوں کا غالب حال یہ ہے کہ رہن کے وقت وہ مرہون سے نفع اٹھانے کا ارادہ رکھتے ہیں ،اگر نفع متوقع نہ ہو تو قرض پر درہم ہی نہ دیں گے، اور وہ بمنزلہ شرط کے ہے کیونکہ معروف کا حکم مشروط کے حکم کی مثل ہوتا ہے اور یہ ممانعت کو متعین کرتا ہے۔ (ت)

ہاں اگر مرتہن بے لحاظ انتفاع قرض دے اور صرف بغرض وثوق وصول جو تشریع رہن سے مقصود شارع ہے رہن لے اور عاقدین وقت عقد صراحۃً شرط کرلیں مرتہن کسی طرح نفع اٹھانے کا مجاز نہ ہوگا،

وذلك لان ماصار معروفاً لایصیر مرفوعاً بالسکوت یہ اس لئے ہے کہ جو چیز معروف ہوچکی ہو وہ چپ رہنے سے مرفوع نہیں ہوجاتی

۱ ردالمحتار کتاب الرہن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۱ ۲ ردالمحتار کتاب الرہن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۱

Fatawa Ridawiyyah Volume 25

[Arabic Boxed Text]: The absence of a condition is not sufficient; rather, the condition of non-existence [of profit] is necessary so that the explicit overrides the implicit. [Urdu Boxed Text]: Therefore, not setting a condition is not enough; rather, the condition of no profit will be necessary so that the explicit [condition] gains superiority over the implicit [indication]. (T)

Then, if the mortgagor (rahin) allows the mortgagee (murtahin) to benefit from the property out of his own free will, and the mortgagee takes profit based solely on that permission and not as a right, such that if the mortgagor stops him at any time, he stops immediately. For instance, after the condition of non-benefit, the owner voluntarily gives permission to stay in the mortgaged house. Just as he sits down, if the owner forbids it, he immediately refrains without any argument. Such benefit will be lawful as long as the mortgagor consents. But alas! Where is this situation found in India? May Allah Almighty reform the Muslims, Ameen! And Allah Almighty knows best.

Issue 49: 4 Rajab 1312 AH: Zaid took an interest-free loan of two thousand rupees from Amr and gave one of his villages to Amr's possession as mortgage (rahn). The [annual income/profit] of this village is approximately three hundred rupees. In this situation, for some 'Haqq-ul-Mihnat' (labor fee) regarding collection of money, payment to government officials, and other businesses related to said village, Zaid wants to give Amr one hundred and twenty rupees annually at the rate of ten rupees per month. So, is it Shariah-compliant for Amr to take the mentioned wages from Zaid in the stated condition? And is it correct to perform Zaid's tasks and deliver the collection with the taking of wages and labor fee?

The Answer: Mortgage (Rahn) and Lease (Ijarah) are two mutually conflicting contracts that cannot legally coexist. Whichever one is executed upon the other will invalidate it, as stated by the great scholars in reliable books (As-Safar). (T) Therefore, this method of mortgaging villages where the land is under lease to tenant farmers and the village is held as mortgage by the mortgagee is completely void and meaningless. Rather, this mortgage will depend on the permission of the land lessees. If they void it, the mortgage will become void. If they give permission, their lease will become void and will be considered a resignation on their part. Then, after the resignation, when the mortgage becomes valid, the land cannot be leased for

cultivation anymore. If the mortgagor, without the mortgagee's permission, [uses] the land...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी बॉक्स]: शर्त का न होना काफी नहीं है, बल्कि अदम (अस्तित्वहीनता) की शर्त ज़रूरी है ताकि स्पष्ट संकेत पर हावी हो सके। [उर्दू बॉक्स]: लिहाज़ा शर्त न लगाना काफी नहीं बल्कि नफ़ा (लाभ) न लेने की शर्त ज़रूरी होगी ताकि स्पष्ट (शर्त), संकेत (दलालत) पर फ़ौक़ियत (श्रेष्ठता) पा जाए। (त)

फिर राहिन (गिरवी रखने वाला) अपनी खुशी से मुर्तहिन (गिरवी लेने वाला) को लाभ उठाने की इजाज़त दे और मुर्तहिन सिर्फ इजाज़त की बिना पर, न कि अपना अधिकार समझकर, लाभ उठाए। और हाल यह हो कि अगर राहिन उसी वक़्त रोक दे तो वह फौरन रुक जाए, यानी लाभ न लेने की शर्त के बाद मालिक ने अपनी खुशी से गिरवी रखे मकान में रहने की अनुमति दी, वह आकर बैठा ही था कि मालिक ने मना कर दिया तो वह फौरन बाज़ आ गया और ज़रा भी आना-कानी नहीं की। तो ऐसा लाभ उठाना जब तक राहिन की रज़ा रहेगी, हलाल होगा। मगर अफ़सोस! हिन्दुस्तान में ऐसी सूरत कहाँ? अल्लाह अज़-व-जल्ल मुसलमानों की इस्लाह फरमाए, आमीन! और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 49: 4 रजब 1312 हिजरी: ज़ैद ने अम्र से दो हज़ार रुपये बिना ब्याज के क़र्ज़ लिए और अपना एक गाँव (मोज़ा) बतौर गिरवी अम्र के क़ब्ज़े में दे दिया। उस गाँव की आमदनी लगभग तीन सौ रुपये है। इस सूरत में कुछ 'हक़-उल-मेहनत' (मेहनताना) जैसे वसूली, सरकारी भुगतान और उस गाँव से जुड़े अन्य कार्यों के बदले, ज़ैद अम्र को दस रुपये मासिक के हिसाब से एक सौ बीस रुपये सालाना देना चाहता है। क्या उक्त स्थिति में अम्र के लिए ज़ैद से वह मजदूरी लेना शरीअत के अनुसार जायज़ है? और ज़ैद के काम करना और वसूली पहुँचाना और उसके बदले मजदूरी और हक़-उल-मेहनत लेना सही है या नहीं?

जवाब: गिरवी (रहन) और पट्टा (इजारा) आपस में दो विरोधी अनुबंध (कांट्रैक्ट) हैं जो शरीअत के अनुसार एक साथ जमा नहीं हो सकते। उनमें से जो भी दूसरे पर लागू होगा, उसे बातिल (अमान्य) कर देगा, जैसा कि बड़े उलेमा ने विश्वसनीय किताबों में स्पष्ट किया है। (त) तो देहातों में गिरवी रखने का यह तरीका कि ज़मीन किसानों के पट्टे पर है और गाँव मुर्तहिन के पास गिरवी है, बिल्कुल बातिल और अर्थहीन है। बल्कि यह गिरवी ज़मीन के पट्टेदारों (मुस्ताजरान) की अनुमति पर निर्भर होगी। अगर वे उसे रद्द कर देंगे तो गिरवी बातिल हो जाएगी। अगर वे अनुमति देंगे तो उनका पट्टा बातिल हो

जाएगा और उनकी तरफ से इस्तीफ़ा माना जाएगा। फिर इस्तीफ़े के बाद जब गिरवी सही हुई, तो अब ज़मीन खेती के लिए नहीं दी जा सकती। अगर राहिन मुर्तहिन की इजाज़त के बिना ज़मीन...

पृष्ठ 226/658

فلا یکفي عدم الشرط بل شرط العدم کي یفوق الصریح الدلالۃ۔ لہٰذا شرط نہ لگانا کافی نہیں بلکہ عدمِ نفع کی شرط ضروری ہوگی تاکہ صریح، دلالت پر فوقیت پاجائے۔ (ت)

پھر راہن اپنی خوشی سے مرتہن کو انتفاع کی اجازت دے اور مرتہن صرف بربنائے اجازت نہ کہ اپنا استحقاق جان کر نفع اٹھائے اور حال یہ ہو کہ اگر راہن اس وقت روک دے تو فوراً رک جائے یعنی بعد اس شرطِ عدمِ انتفاع کے مالک نے برضائے خود مکان رہن میں رہنے کا اذن دیا یہ آکر بیٹھا ہی تھا کہ اس نے منع کیا تو معاً باز رہے اور اصلاً چون و چرا نہ کرے تو ایسا انتفاع جب تک رضائے راہن رہے حلال ہوگا، مگر حاشا ہندوستان میں اس صورت کی صورت کہاں، اللہ عزوجل مسلمانوں کی اصلاح فرمائے، آمین! واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۴۹: ۴/ رجب ۱۳۱۲ھ: زید نے عمرو سے مبلغ دو ہزار روپے بلا سود قرض لئے ایک موضع اپنا بطور رہن کے عمرو کے قبضہ میں دے دیا تو پھر اس موضع کی تقریباً تین سو روپیہ ہے اس صورت میں بعض حق المحنت تحصیل وصولِ زر و ادائے سامانِ حاکم وقت و دیگر کاروبار متعلقہ موضع مذکور کے مبلغ دس روپیہ ماہوار کے حساب سے ایک سو بیس روپیہ سالانہ عمرو کو دینا چاہتا ہے، پس لینا اجرت مذکور کا عمرو کو زید سے بحالتِ مسطورہ شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ اور زید کے کاموں کا انجام دینا اور توفیر و وصول کر کے پہنچانا باخذ اجرت و حق المحنت درست ہے یا نہیں؟

الجواب: رہن و اجارہ باہم دو عقدِ متنافی ہیں کہ شرعاً جمع نہیں ہو سکتے جو ان میں بوصفِ نفاذ دوسرے پر وارد ہو گا اسے باطل کر دے گا کما نص علیہ الکبار فی معتمدات الاسفار (جیسا کہ اس

پر معتمد کتابوں میں علماء کبار نے نص فرمائی ہے۔ ت) تو رہن دیہات کا یہ طریقہ کہ زمین مزارعین پر کے اجارہ پر ہے اور گاؤں مرتہن کے پاس رہن ہو محض باطل و بے معنی ہے بلکہ یہ رہن اجازتِ مستاجرانِ زمین پر موقوف رہے گا اور اگر وہ باطل کر دیں گے رہن باطل ہو جائے گا اجازت دیں گے تو ان کا اجارہ باطل ہو کر ان کی طرف سے استعفاء قرار پائے گا پھر بعد استعفاء جب رہن صحیح ہوا تو اب زمین زراعت پر نہیں اٹھ سکتی اگر راہن بے اجازت مرتہن زمین

...will bear, it will depend on the permission of the mortgagee (murtahin). If he invalidates it, the land lease will become void, while the mortgage (rahn) will remain. If he permits it, the mortgage will become void and the land lease will be valid. In any case, both mortgage and lease cannot exist together; all this is explicitly mentioned in the books of jurisprudence (fiqh). (The clarification of all this has been provided in the books of fiqh. - Translator). Thus, in the inquired situation, where Zaid mortgaged his village with Amr, it is apparent that he would not have taken a resignation (relinquishment of rights) from the sharecroppers, as is common and well-known in these contracts (as is well-known and famous in this era. - Translator). Therefore, legally, that mortgage was not valid at all. And if, for argument's sake, he did take a resignation, then since it is now on lease with the sharecroppers, it is certain that this lease was made after the mortgage, either by the mortgagor (rahin) and the mortgagee allowed it because he wanted to keep a servant for collecting agricultural revenue, or the mortgagee did it and the mortgagor allowed it because he wanted to keep a servant for collecting agricultural revenue. In any case, the village is out of the mortgage; now neither is Zaid the mortgagor nor is Amr the mortgagee. It is a matter of employment; the debt of Amr is on Zaid. And Allah Almighty knows best, and His knowledge is most complete and perfect.

Problem 50: What do the scholars of religion and the masters of the firm Sharia say about this case: A brick house belonged to Zaid. After Zaid's death, that house with possession and control remained with Zaid's two sons, one older son named Amr and one minor son named Bakr. Due to poverty, Bakr was selling his share to a third party for four hundred rupees. Amr, through oppression and transgression, bought it for three hundred rupees. Out of this, he gave one hundred rupees in cash to Bakr, and in exchange for one hundred rupees, Amr mortgaged his own residential house with Bakr as a possessory mortgage. Later, Bakr rented out that house back to Amr for a monthly rent of three rupees. Is it permissible to take that rent or not? Clarify and be rewarded.

Answer: In the inquired situation, assuming the validity of the sale, if Bakr rented out the mortgaged house with Amr's permission, then the mortgage became void and the rent money belongs to Amr. Bakr has no right in it. And if it was without Amr's permission, then the rent money belongs to Bakr, but for him, it is not "pure" wealth (mal-e-tayyib). He should not use "unlawful" wealth (zar-e-khabith) for himself as it hinders the acceptance of prayer, as stated in the Hadith (as it is in the Hadith. -

Translator). Instead, he should give it in charity (sadaqah) or give it to the owner, as mentioned in *Ghamz al-Uyun* by Al-Hamwi, citing *Al-Bazzaziya*, and similar statements are found in *Al-Hindiyya* citing *Fatawa Qadhi Khan*. (As quoted in Hamwi's Ghamz al-Uyun with reference to Bazzaziya).

...उठाएगा, मरतहीन (बंधकग्राही) की अनुमति पर निर्भर करेगा। यदि वह इसे निरस्त कर देता है, तो भूमि का पट्टा (इजारा) शून्य हो जाएगा, जबकि बंधक (रहन) कायम रहेगा। यदि वह अनुमति देता है, तो बंधक शून्य हो जाएगा और भूमि का पट्टा वैध हो जाएगा। किसी भी स्थिति में, बंधक और पट्टा दोनों एक साथ नहीं हो सकते; यह सब न्यायशास्त्र (फिक्ह) की पुस्तकों में स्पष्ट रूप से वर्णित है। (इस तमाम की व्याख्या फिक्ह की किताबों में कर दी गई है। - अनुवादक)। अतः, पूछताछ की गई स्थिति में, जहाँ ज़ैद ने अपना गाँव अम्र के पास गिरवी रखा था, यह स्पष्ट है कि उसने बटाईदारों (मज़ारईन) से इस्तीफ़ा (अधिकार त्याग) नहीं लिया होगा, जैसा कि इन अनुबंधों में प्रसिद्ध और ज्ञात है (जैसा कि इस युग में प्रसिद्ध और ज्ञात है। - अनुवादक)। इसलिए, शरीयत की दृष्टि से वह बंधक वैध ही नहीं हुआ। और यदि, मान लीजिए, उसने इस्तीफ़ा ले भी लिया था, तो अब चूंकि यह बटाईदारों के पास पट्टे पर है, तो यह निश्चित है कि यह पट्टा बंधक के बाद या तो राहिन (बंधककर्ता) ने किया और मरतहीन ने इसे जायज़ रखा क्योंकि वह कृषि राजस्व संग्रह के लिए नौकर रखना चाहता था, या मरतहीन ने किया और राहिन ने इसे जायज़ कर दिया क्योंकि वह कृषि राजस्व संग्रह के लिए उसे नौकर रखना चाहता था। बहरहाल, गाँव बंधक से बाहर हो गया; अब न ज़ैद राहिन है न अम्र मरतहीन। यह नौकरी का मामला है; अम्र का ऋण ज़ैद के ज़िम्मे है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और उत्तम है।

मसला ५०: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के विशेषज्ञ इस बारे में क्या कहते हैं: ज़ैद का एक पक्का मकान था। ज़ैद की मृत्यु के बाद, वह मकान कब्ज़े और दखल के साथ ज़ैद के दो बेटों के पास रहा, एक बड़े बेटे का नाम अम्र और छोटे बेटे का नाम बक्र था। गरीबी के कारण, बक्र अपना हिस्सा किसी अन्य व्यक्ति को चार सौ रुपये में बेच रहा था। अम्र ने ज़ुल्म और ज़्यादती करके इसे तीन सौ रुपये में खरीद लिया। इसमें से उसने एक सौ रुपये बक्र को नकद दिए और सौ रुपये के बदले में अम्र ने अपने रहने का मकान बक्र के पास रहन (दखली गिरवी) रख दिया। बाद में बक्र ने वह मकान अम्र को ही तीन रुपये मासिक किराये पर दे दिया। क्या वह किराया लेना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य पाएँ।

जवाब: पूछी गई स्थिति में, बिक्री की वैधता को मानते हुए, यदि बक्र ने अम्र की अनुमति से बंधक मकान किराये पर दिया, तो बंधक शून्य हो गया और किराये का पैसा अम्र को मिलेगा, बक्र का इसमें कोई अधिकार नहीं है। और यदि अम्र की अनुमति नहीं थी, तो किराये का पैसा बक्र का है, लेकिन

उसके लिए वह 'पवित्र' धन (माल-ए-तैयब) नहीं है। वह 'अशुद्ध' धन (ज़र-ए-ख़बीस) को अपने उपयोग में न लाए क्योंकि यह प्रार्थना की स्वीकार्यता में बाधा डालता है, जैसा कि हदीस में है (जैसा कि हदीस में है। - अनुवादक)। बल्कि इसे दान (सदक़ा) कर दे या मालिक को दे दे, जैसा कि 'ग़मज़ुल उयून' में अल-हमवी ने अल-बज़ाज़िया के हवाले से उल्लेख किया है, और इसी तरह का उल्लेख 'अल-हिंदिया' में 'फ़तावा क़ाज़ी ख़ान' के हवाले से है। (जैसा कि हमवी की ग़मज़ुल उयून में बज़ाज़िया के संदर्भ में उद्धृत है)।

पृष्ठ २२७ / ६५८

اُٹھائے گا اجازت مرتہن پر موقوف رہے گی، اگر باطل کر دے گا اجارہ زمین باطل ہو جائے گا، رہن قائم رہے گا، اجازت دے گا تو رہن باطل اجارہ زمین صحیح ہو جائے گا، بہر حال رہن واجارہ دونوں جمع ہوں یہ ہرگز نہ ہوگا کل ذلک مصرح بہ فی الکتب الفقہیۃ (اس تمام کی تصریح فقہ کی کتابوں میں کردی گئی ہے۔ ت) پس صورت مستفسرہ میں کہ زید نے اپنا گاؤں عمرو کے پاس رہن رکھا، ظاہر ہے کہ مزارعین سے استعفاء نہ لیا ہوگا کما ھو المعروف والمحوّد فی ہذا العھود (جیسا کہ اس زمانے میں مشہور و معروف ہے۔ت) تو شرعاً وہ رہن صحیح ہی نہ ہوا، اور اگر بالفرض استعفاء لے بھی تو اب کہ مزارعوں کے پاس اجارہ پر ہے ضرور ہے کہ یہ اجارہ بعدِ رہن یا راہن نے کیا اور مرتہن نے اسے جائز رکھا کہ تحصیلِ زرا جاہ پر نو کر رکھنا چاہتا ہے یا مرتہن نے کیا اور راہن نے اسے جائز کر دیا کہ تحصیلِ زرا جاہ پر اسے نو کر رکھنا چاہتا ہے بہر حال گاؤں رہن سے نکل گیا اب نہ زید راہن نہ عمرو مرتہن، نوکری کا اختیار ہے قرضہ عمرو ذمہ زید جدار با۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۵۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و فضلا ئے شرع متین اس بارے میں کہ ایک مکان پختہ زید کا اور بعد فوت زید کے وہ مکان بمعہ قبض و دخل دونوں لڑکوں زید کے رہا ایک طفل کلاں کا نام عمر اور طفلِ خرد کا نام بکر بواعث تنگدستی کے بکر حصہ اپنا غیر شخص کے ہاتھ مبلغ چار صد روپیہ کو فروخت کرتا تھا عمرو نے ظلم تعدی کرکے مبلغ تین سو روپیہ کو خرید لیا اس میں سے مبلغ ایک سو روپیہ نقد بکر کو دیئے اور بالعوض مبلغ صد روپیہ کے مکان سکونت اپنے کا عمرو نے پاس بکر کے رہن دخلی کر دیا بعدہ وہ مکان بکر ایہ سہ روپیہ ماہواری کرایہ پر بکر نے دے دیا وہ کرایہ لینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں بر تقدیر صحت بیع اگر بکر نے مکان مرہون باجازت عمر و کرایہ پر دیا تو رہن باطل ہو گیا اور زر کرایہ عمرو کو ملے گا بکر کا اس میں کچھ حق نہیں اور جو عمرو کی اجازت نہ تھی تو زر کرایہ بکر کا ہے مگر اس کے لئے وہ مالِ طیب نہیں زرِ خبیث کو اپنے صرف میں نہ لائے مانعِ اجابتِ دعا ہوتا ہے کما فی الحدیث (جیسا کہ حدیث میں ہے۔ت) بلکہ تصدق کر دے یا مالک کو دے دے کما فی غمز العیون للحموی عن البزازیہ ونحوہ فی الہندیہ عن فتاوٰی قاضی خان (جیسا کہ حموی کی غمز العیون میں بحوالہ بزازیہ منقول

Fatawa Razawiyya Volume 25

...is similar to what is narrated in Hindia from Fatawa Qazi Khan. (T: And Allah Almighty knows best).

Issue 51: From Rampur State

Original (Persian/Urdu Mix)

What is your ruling, may Allah Almighty have mercy on you, in this matter: Hindah took a loan from a minor Zaid who was eight years old at that time, and mortgaged her house to him for a period of two months. Hindah continued to reside in that house as per custom. Afterward, Zaid rented out that house, through his status as the mortgagee, to Amr, the son of Hindah, at a monthly rent of eleven rupees and four annas. In taking the rent, Amr's words were such: "I have taken such-and-such house from Zaid at such-and-such monthly rent and I testify that I will pay the rent month by month until the mortgage is redeemed." He wrote an agreement stating that within the two-month period mentioned in the mortgage deed, he would mortgage 'Mauza Aini' to the mortgagee in place of the house. I will pay the rental money equally to the mortgagee. However, Amr did not reside in that house even for a day. Zaid remained living in his own owned house located in the same neighborhood. That house was not vacant as Hindah herself was residing in it. Eleven months from this, the redemption of the mortgage and exchange with

Urdu Translation/Explanation

What is your guidance, O noble scholars, may Allah Almighty have mercy on you, regarding this issue: Hindah took a loan from eight-year-old minor Zaid and mortgaged her house to him for a period of two months. Despite this, Hindah remained a resident in that house as before. Then Zaid, acting as the mortgagee, rented out that house to Hindah's son Amr for a monthly rent of eleven rupees and four annas. While renting the house, Amr used these words: "I have taken such-and-such house from Zaid at such-and-such monthly rent and I declare that I will continue to pay the rent every month until the mortgage is redeemed." And he wrote a declaration that within the two-month period mentioned in the mortgage deed, he would mortgage 'Mauza Aini' to the mortgagee (Zaid) in place of the house, and would regularly pay the rent money. However, Amr did not choose to reside in that house even for a day, but rather stayed in his own house located in the same neighborhood. That house was not vacant because Hindah herself was residing in it. Within eleven months, the

Original (Persian/Urdu Mix)	Urdu Translation/Explanation
'Mauza Aini' occurred. Zaid, for four and a half years from the demand of rent...	redemption of the mortgage and its replacement with 'Mauza Aini' took place. Zaid, for four and a half...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...और इसी के समान हिंदिया में फ़तावा क़ाज़ी ख़ान से उद्धृत है। (त: और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला 51: रियासत रामपुर से

मूल (फारसी/उर्दू मिश्रण)

आपका क्या कहना है, अल्लाह तआला आप पर रहम फरमाए, इस मसले में: हिंदा ने नाबालिग ज़ैद से, जो उस समय आठ साल का था, कर्ज लिया और अपना मकान दो महीने की अवधि के लिए उसके पास गिरवी रखा। हिंदा दस्तूर के मुताबिक उसी मकान में रहती रही। इसके बाद ज़ैद ने उस मकान को गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) की हैसियत से हिंदा के बेटे अम्र को ग्यारह रुपये चार आने के मासिक किराए पर दे दिया। किराया लेते समय अम्र के शब्द इस प्रकार थे: "मैंने फलां मकान ज़ैद से इतने मासिक किराए पर लिया है और मैं इकरार करता हूँ कि गिरवी छुड़ाने तक हर महीने किराया देता रहूँगा।" उसने एक इकरारनामा लिखा कि गिरवीनामे में दर्ज दो महीने की अवधि के भीतर वह मकान के बदले 'मौजअ ऐनी' को मुर्तहिन के पास गिरवी रख देगा। मैं मुर्तहिन को बराबर किराया दूँगा। लेकिन अम्र एक दिन भी उस मकान में नहीं रहा। ज़ैद उसी मोहल्ले में स्थित अपने स्वामित्व वाले मकान में रहा। वह मकान खाली नहीं था क्योंकि हिंदा खुद उसमें

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

आपका क्या मार्गदर्शन है ऐ विद्वान जन, अल्लाह तआला आप पर रहम फरमाए, इस मसले में कि हिंदा ने आठ साल के नाबालिग ज़ैद से कर्ज लिया और अपना मकान दो महीने की अवधि के लिए उसके पास गिरवी (रहन) रख दिया। इसके बावजूद हिंदा पहले की तरह उसी मकान में मुकीम (निवासी) रही। फिर ज़ैद ने वह मकान मुर्तहिन (गिरवी रखने वाला) की हैसियत से लेकर हिंदा के बेटे अम्र को ग्यारह रुपये चार आने के मासिक किराए पर दे दिया। किराए पर मकान लेते हुए अम्र ने ये शब्द कहे कि मैंने फलां मकान ज़ैद से इतने मासिक किराए पर लिया और मैं इकरार करता हूँ कि रहन के छुड़ाने तक हर माह किराया अदा करता रहूँगा। और एक इकरारनामा लिखा कि रहन नामे में दर्ज दो महीने की मुद्दत में 'मौजअ ऐनी' मुर्तहिन (ज़ैद) के पास मकान के बदले रहन रख दूँगा, और किराए के रुपये नियमित रूप से अदा करता रहूँगा। लेकिन अम्र ने एक दिन भी उस मकान में रिहाइश अख्तियार नहीं की बल्कि अपने मकान ही में रहा जो उसी मोहल्ले में है। वह मकान खाली नहीं था क्योंकि

मूल (फारसी/उर्दू मिश्रण)	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
रह रही थी। इसके ग्यारह महीने बाद गिरवी की वापसी और 'मौजअ ऐनी' के साथ उसका बदलाव हुआ। ज़ैद, किराए की मांग से साढ़े चार साल तक...	खुद हिंदा उस मकान में रिहाइश पज़ीर थी। ग्यारह माह में रहन की वागुज़ारी (वापसी) और मौजअ ऐनी के साथ उसकी तब्दीली (बदलाव) रुनमा हुई, ज़ैद साढ़े चार...

ہے اور اسی کی مثل ہندیہ میں فتاویٰ قاضی خان سے منقول ہے۔ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۵۱: از ریاست رام پور

اصل عبارت (فارسی آمیز) **اردو ترجمہ/تشریح**

ماقولکم رحمکم اللہ تعالی اندریں مسئلہ کہ ہندہ کیا ارشاد ہے آپ کا اے علماء کرام، اللہ تعالیٰ آپ پر

از زید نابالغ کہ دراں زماں ہشت سالہ بود رحم فرمائے اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے آٹھ سالہ

قرضے گرفت و مکان خود بمیعاد دوماہ نزد نابالغ زید سے قرض لیا اور اپنا مکان دو ماہ کی

او گرو داشت و ہندہ بدستور دراں مکان ساکن مدت کے لئے اس کے پاس رہن رکھ دیا، اس کے

بود پس ازاں زید آں مکان را بذریعہ مرتہنی باوجود ہندہ حسب سابق اس مکان میں مقیم رہی، پھر

بعمر و پسر ہندہ بحساب یازدہ روپیہ چہار آنہ زید نے وہ مکان بحیثیت مرتہن لے کر ہندہ کے

ماہوار بکرایہ داد در کرایہ گرفتن لفظ عمر و بیٹے عمرو کو گیارہ روپے چار آنے کے ماہانہ

ہم چنیں بود کہ مکان فلانی از زید بچندیں کرائے پر دے دیا، کرائے پر مکان لیتے ہوئے

اجرت ماہانہ بکرایہ گرفتم واقرار میکنم کہ تا عمرو نے یہ الفاظ کہے کہ میں نے فلاں مکان زید

انفکاک رہن اجرت ماہ بماہ دہم و یک اقرار سے اتنے ماہانہ کرائے پر لیا اور میں اقرار کرتا

نامہ نوشت کہ میان دوماہ میعاد مندرجہ رہن ہوں کہ رہن کے چھڑانے تک ہر ماہ کرایہ ادا کرتا

نامہ موضع عینی عوض مکان نزد مرتہن رہن رہوں گا، اور ایک اقرار نامہ لکھا کہ رہن نامہ میں

خواہم کرد روپیہ کرایہ یکساں بمرتہن دہم مندرجہ دو ماہ کی مدت میں موضع عینی مرہن

لیکن عمرو دران مکان یکروز ہم سکونت (زید) کے پاس مکان کے بدلے رہن رکھ دوں گا،

اصل عبارت (فارسی آمیز)

نور زید بمکان مملوک خود کہ ہمدر ان محلّہ واقع است ساکن ماند نہ آں مکان فارغ بود کہ ہندہ خود دروسکونت میداشت کہ ازیں بیاز دہ ماہ فک رہن و تبدیلی بموضع عینی رونمود زید تا چار و نیم سال از مطالبہ اجرت

اردو ترجمہ/تشریح

اور کرائے کے روپے باقاعدگی سے ادا کرتا رہوں گا، لیکن عمرو نے ایک دن بھی اس مکان میں رہائش اختیار نہیں کی بلکہ اپنے مکان ہی میں رہا جو اسی محلے میں ہے۔ وہ مکان فارغ نہیں تھا کیونکہ خود ہندہ اس مکان میں رہائش پذیر تھی، گیارہ ماہ میں رہن کی واگزاری اور موضع عینی کے ساتھ اس کی تبدیلی رونما ہوئی، زید ساڑھے چار

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Left Column]: He remained silent about the demand for rent for such a long period of time. After this long duration, he filed a lawsuit to collect the rent. His witnesses testified that both a mortgage (rahn) and a lease (ijarah) contract took place. They stated that after the defendant verified the lease agreement and handed it over to the plaintiff, he took possession of the house and resided in it with his relatives; in fact, the defendant's possession of that house is still evident. Now, an inquiry is made to the scholars of the firm religion—may Allah strengthen them with His guidance—as to what is the Sharia ruling in the mentioned case. Are the mentioned mortgage and lease valid or not? Is the entire rent or a part of it due from 'Amr or not? And is the mentioned testimony reliable and worthy of trust or not? Give a ruling, and you shall be rewarded.

[Right Column]: He remained silent about the demand for rent for years. After this long duration, he filed a lawsuit to collect the rent. His witnesses testified that both a mortgage contract and a lease contract were found. The witnesses also stated that the defendant, after verifying the lease deed and handing it over to the plaintiff, took possession of the house and adopted residence in it along with his relatives. In fact, even now, the defendant's possession of this house is manifest and obvious. Now, it is asked of the scholars of the firm religion—may Allah Almighty grant them strength through His guidance—what is the Sharia ruling in the mentioned situation? Are the mentioned mortgage and lease valid or not? And is the full rent or some part of it legally due from 'Amr or not? And is the mentioned testimony reliable or not? Give a ruling, and you shall be rewarded.

Answer: [Left Column]: The mentioned mortgage is not valid at all. If there were nothing else in it but the determination of a fixed term, even that would be enough to invalidate it. In Al-Ashbah [it is written]: "A fixed term in a mortgage invalidates it." Similarly, that lease also has no basis for validity because the wording of the question says that the duration remained in a state of ignorance from the very offer and acceptance because of the mention of a fixed term...

[Right Column]: The mentioned mortgage is not valid at all. If there were nothing in it besides the fixing of a term, even that was sufficient to invalidate the mortgage. It is in Al-Ashbah: "Fixing a period in a mortgage makes it invalid (fasid)." Similarly, there is no way for this lease (renting out) to be valid either. From the wording of the question...

Footnote: 1 Al-Ashbah wa'l-Naza'ir, Third Art, Book of Mortgage, Idarat al-Qur'an Karachi, 4/114.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[बायाँ कॉलम]: वह इतने लंबे समय तक किराए की मांग को लेकर चुप रहा। इस लंबी अवधि के बाद उसने किराया वसूल करने के लिए दावा दायर किया। उसके गवाहों ने गवाही दी कि रहन (बंधक) और इजारा (पट्टा) का अनुबंध हुआ था। उन्होंने बयान दिया कि प्रतिवादी ने पट्टा समझौते की पुष्टि करने और उसे वादी को सौंपने के बाद घर पर कब्जा कर लिया और अपने परिजनों के साथ उसमें रहने लगा; बल्कि उस घर पर प्रतिवादी का कब्जा अब भी स्पष्ट है। अब दीन-ए-मतीन के विद्वानों से पूछा जाता है—अल्लाह उन्हें अपनी तौफीक से शक्ति दे—कि उल्लेखित मामले में शरीयत का क्या हुक्म है। क्या उल्लेखित रहन और इजारा सही है या नहीं? और क्या पूरा किराया या उसका कुछ हिस्सा अम्र के जिम्मे वाजिब-उल-अदा है या नहीं? और क्या उल्लेखित गवाही विश्वसनीय और भरोसे के लायक है या नहीं? बयान फरमाएं, पुण्य प्राप्त करें।

[दायाँ कॉलम]: वह सालों तक किराए की मांग को लेकर चुप रहा। इस लंबी अवधि के बाद उसने किराया वसूल करने के लिए दावा कर दिया। उसके गवाहों ने गवाही दी कि अक़्द-ए-रहन (बंधक अनुबंध) भी पाया गया और अक़्द-ए-इजारा (पट्टा अनुबंध) भी पाया गया। गवाहों ने यह भी बयान किया कि प्रतिवादी ने किरायानामा की तस्दीक और उसे मुद्दई (वादी) के सुपुर्द करने के बाद मकान पर कब्जा किया और अपने मुतल्लिक़ीन (परिजनों) समेत उसमें रिहाइश अख्तियार कर ली, बल्कि अब भी मुद्दआ अलैह (प्रतिवादी) का कब्जा इस मकान पर ज़ाहिर-ओ-बाहिर है। अब उलमा-ए-दीन-ए-मतीन से दरयाफ्त किया जाता है—अल्लाह तआला अपनी तौफीक से उन्हें तक़वियत (शक्ति) अता फरमाए—कि सूरत-ए-मज़कूर में शरीई हुक्म क्या है? क्या रहन और इजारा-ए-मज़कूर सही है या नहीं? और किराया पूरा या उसका कुछ हिस्सा अम्र के ज़िम्मे वाजिब-उल-अदा है या नहीं? और मज़कूर गवाही काबिले एतमाद है या नहीं? बीनू तवजरू (बयान फरमाएं, पुण्य पाएं)।

अल-जवाब (उत्तर): [बायाँ कॉलम]: मज़कूर रहन हरगिज़ सही नहीं है। अगर इसमें मुद्दत मुकर्रर करने के अलावा कुछ और न भी होता, तो भी यह रहन को फासिद करने के लिए काफी था। 'अल-अश्बाह' में है: "रहन में मुद्दत उसे फासिद कर देती है (1)"। इसी तरह वह इजारा भी सही होने की कोई वजह नहीं रखता क्योंकि सवाल की इबारत कहती है कि मुद्दत ईजाब-ओ-क़ुबूल में मुद्दत के ज़िक्र की वजह से जहालत में रही...

[दायाँ कॉलम]: रहन-ए-मज़कूर हरगिज़ सही नहीं है, अगर इसमें मुद्दत के मुअय्यन करने के अलावा कुछ न होता तो यह भी रहन के फासिद करने के लिए काफी था, अल-अश्बाह में है, रहन में मुद्दत का मुकर्रर करना उसे फासिद कर देता है, इसी तरह इस इजारा (किराए पर देने) के सही होने की भी कोई सूरत नहीं है, सवाल की इबारत से...

पाद-टिप्पणी: 1 अल-अश्बाह वल-नज़ायर, तीसरा फ़न, किताबुल रहन, इदारातुल कुरान कराची, 4/114।

पृष्ठ 229/658

مہر سکوت بر لب نہاد بعد ایں قدر مدت مدیدہ برائے اجرت یافتن استغاثہ کرد گواہانش بوقوع رہن واجارہ شہادت دادہ بیاں می کنند کہ مدعا علیہ پس از تصدیق اجارہ نامہ و سپردنش بمدعی قبضہ بر مکان کر دہ متعلقان خویش در وسکونت ورزید بلکہ ہنوز قبضہ مدعا علیہ براں مکان آشکار ست حالا از علمائے دین متین ایدم اللہ بتوفیقہ استفسار میرود کہ در صورت مذکورہ حکم شرعی چیست و رہن و اجارہ مسطورہ صحیح است یانہ و زر کرایہ کل یا بعض بر ذمہ عمر و واجب الاداست یا چہ و گواہی مذکور صالح استناد و شایان اعتماد است یا خیر ۔ بینوا توجروا۔

سال تک کرائے کے مطالبے سے خاموش رہا، اس طویل مدت کے بعد اس نے کرایہ وصول کرنے کے لئے دعوی کر دیا، اس کے گواہوں نے گواہی دی کہ عقدِ رہن بھی پایا گیا اور عقدِ اجارہ بھی پایا گیا، گواہوں نے یہ بھی بیان کیا کہ مدعا علیہ نے کرایہ نامہ کی تصدیق اور اسے مدعی کے سپرد کرنے کے بعد مکان پر قبضہ کیا اور اپنے متعلقین سمیت اس میں رہائش اختیار کرلی، بلکہ اب بھی مدعا علیہ کا قبضہ اس مکان پر ظاہر و باہر ہے۔ اب علماءِ دین متین سے دریافت کیا جاتا ہے اللہ تعالیٰ اپنی توفیق سے انہیں تقویت عطا فرمائے کہ صورت مذکورہ میں شرعی حکم کیا ہے کیا رہن اور اجارہ مذکورہ صحیح ہے یا نہیں؟ اور کرایہ پورا یا اس کا کچھ حصہ عمرو کے ذمہ واجب الادا ہے یا نہیں؟ اور مذکورہ گواہی قابلِ اعتماد ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: رہن مذکورہ ہرگز صحیح نیست و اگر نباشد در و جز تقرر اجل تائیں قدر ہم افسادر ابسند است فی الاشباہ الاجل فی الرہن یفسدہ ۱ ہم چنیں آں اجارہ نیز وجہ صحت ندارد کہ تقریر سوال سپیدمی گوید کہ مدت در پردہ جہالت ماند نفس ایجاب و قبول از ذکرا جل

رہن مذکور ہرگز صحیح نہیں ہے، اگر اس میں مدت کے معین کرنے کے علاوہ کچھ نہ ہوتا تو یہ بھی رہن کے فاسد کرنے کے لئے کافی تھا، الاشباہ میں ہے، رہن میں مدت کا مقرر کرنا اسے فاسد کر دیتا ہے، اسی طرح اس اجارہ (کرائے پر دینے) کے صحیح ہونے کی بھی کوئی صورت نہیں ہے، سوال کی عبارت سے

١ الاشباہ والنظائر الفن الثالث کتاب الرھن ادارۃ القرآن کراچی ۴/ ۱۱۴

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Left Column] ...completely dismissed. And that phrase 'until the redemption of the mortgage, I will pay rent month by month' is a separate promise, distinct from the nature of the acceptance. Otherwise, if we take it that way, the redemption of the mortgage itself is an indefinite matter; who knows if it happens today or in ten years? And it is known that ignorance of the duration in a lease brings corruption (invalidation). It is stated in 'Ad-Durr al-Mukhtar': 'Whatever voids a sale voids a lease, such as ignorance of the duration', etc. (summarized). Therefore, in the aforementioned case, a calculation must be made based on 'Ajr-e-Misl' (fair market rent); meaning, eleven rupees and four annas, either in whole or in part, does not become obligatory. Yes, if something can be discussed here, it should be about 'Ajr-e-Misl', which means the rent that such a house would fetch in such a place and at such a time, provided it does not exceed the specified amount (Musamma), as is the ruling for an invalid lease (al-Ijarah al-Fasidah) when it is voided due to ignorance of the specified amount. However, in an invalid lease, 'Ajr-e-Misl' also does not become obligatory except with the fulfillment of two conditions: first, the actual benefit gained by the lessee from the leased item, such that the power of possession...

[Right Column] It is clear that the duration of the lease remained unknown; the mere offer and acceptance have no mention of the duration. And saying 'I will keep paying rent month by month' is only a promise which has no connection with the acceptance. And if this aspect is not considered, then 'until the redemption of the mortgage' is itself indefinite (and unknown); who knows if it happens today or in ten years. And it is well known that in a lease, the duration being unknown makes it invalid (fasid). In 'Durr-e-Mukhtar' it is stated: Whatever voids a sale will also void a lease, such as ignorance of the duration, etc. (summary). Therefore, in the case regarding which the question has been asked, the rent mentioned, i.e., at the rate of eleven rupees and four annas, the entire rent or any part of it does not become obligatory. Yes, if anything can be discussed here, it should be regarding 'Ajr-e-Misl' (fair market rent), meaning the rent that such a house would have in such a place and at such a time, provided it does not exceed the stated rent. As is the ruling for a void lease when it is void but not because of ignorance of the stated rent. However, in a void lease, fair market rent also becomes obligatory only when two conditions are met: (1) Rent...

[Footnote] 1. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Lease, Chapter on Invalid Lease, Mujtabai Press, Delhi, 2/177

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[बायां कॉलम] ...पूरी तरह से खारिज। और वह शब्द कि 'बंधक के मोचन (रेडेम्पशन) तक महीने-दर-महीने किराया दूंगा' एक अलग वादा है, जो स्वीकृति की प्रकृति से अलग है। अन्यथा, यदि हम इसे इस तरह लें, तो बंधक का मोचन स्वयं एक अनिश्चित मामला है; क्या पता आज हो या दस साल में? और यह ज्ञात है कि पट्टे (लीज़) में अवधि की अज्ञानता दोष (अवैधता) लाती है। 'अद-दुर अल-मुख्तार' में उल्लेख है: 'जो कुछ बिक्री को अवैध करता है, वह पट्टे को भी अवैध कर देता है, जैसे अवधि की अज्ञानता', आदि (संक्षिप्त)। इसलिए, वर्णित स्थिति में 'अज्र-ए-मिस्ल' (उचित बाजार किराया) के आधार पर गणना की जानी चाहिए; अर्थात, ग्यारह रुपये और चार आने, पूरी तरह या आंशिक रूप से, अनिवार्य नहीं होते। हाँ, यहाँ यदि कोई बात की जा सकती है तो 'अज्र-ए-मिस्ल' की होनी चाहिए, जिसका अर्थ है वह किराया जो ऐसे स्थान और ऐसे समय में ऐसे घर का हो सकता है, बशर्ते कि वह तयशुदा राशि (मुसम्मा) से अधिक न हो, जैसा कि अवैध पट्टे (इजारा फासिदा) का नियम है जब वह तयशुदा राशि की अज्ञानता के कारण अवैध हो जाता है। हालाँकि, एक अवैध पट्टे में, 'अज्र-ए-मिस्ल' भी तब तक अनिवार्य नहीं होता जब तक कि दो शर्तें पूरी न हों: पहली, पट्टेदार द्वारा पट्टे पर ली गई वस्तु से प्राप्त वास्तविक लाभ, ऐसा कि कब्जे की शक्ति...

[दायां कॉलम] यह स्पष्ट है कि पट्टे की अवधि अज्ञात रही; मात्र प्रस्ताव और स्वीकृति में अवधि का कोई उल्लेख नहीं है। और यह कहना कि 'मैं हर महीने किराया देता रहूँगा' केवल एक वादा है जिसका स्वीकृति के साथ कोई संबंध नहीं है। और यदि इस पहलू को न लिया जाए, तो 'बंधक की वापसी तक' यह स्वयं अनिश्चित (और अज्ञात) है; क्या पता आज होता है या दस साल में। और यह तो ज्ञात ही है कि पट्टे में अवधि का अज्ञात होना उसे अवैध (फासिद) कर देता है, दुर-ए-मुख्तार में है: जो चीज़ बिक्री को अवैध कर देती है, वह पट्टे को भी अवैध कर देगी, जैसे अवधि की अज्ञानता, आदि (संक्षेप)। इसलिए जिस स्थिति के बारे में सवाल किया गया है, उसमें बताए गए किराए यानी ग्यारह रुपये और चार आने के हिसाब से पूरा किराया या उसका कोई हिस्सा अनिवार्य नहीं होता। हाँ, इस स्थान पर यदि बात की जा सकती है तो 'अज्र-ए-मिस्ल' (उचित बाजार किराया) की बात करनी चाहिए, यानी ऐसी जगह और ऐसे समय में ऐसे घर का जो किराया हो सकता है, बशर्ते कि वह बताए गए किराए से अधिक न हो। जैसा कि अवैध पट्टे का नियम है जबकि वह अवैध हो लेकिन बताए गए किराए की अज्ञानता के कारण न हो। लेकिन अवैध पट्टे में 'अज्र-ए-मिस्ल' भी तब अनिवार्य होता है जब दो शर्तें पाई जाएं (1) किराया...

[फुटनोट] 1. अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-इजारा, बाब अल-इजारा अल-फासिदा, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/177

पृष्ठ 658 का 230

[بایاں کالم] راسًا معزول و آں لفظ کہ تا فکاک رہن کرایہ ماہ بماہ دہم وعدہ ایست جداگانہ از سنخ قبول بیگانہ اواگرنہ آنچناں گیریم تافکاک رہن خود امریست تا معین چہ دانی امروز می شود یا در دہ سال و معلوم ہست کہ جہالت مدت در اجارہ فساد آرد فی الدرالمختار کل ما افسد البیع یفسدھا کجھالۃ مدۃ اھ ملخصاً پس در صورت منتفرہ بحساب اجر مثل حدیث باید کرد یعنی یازدہ روپیہ چارآنہ کلاً یا بعضاً چیزے لازم نیاید بلے اگر اینجا سخن می تواں گفت اجر مثل حدیث باید کرد یعنی آنچہ اجرت ہمچو خانہ در ہمچو جائے در ہمچو زمانے باشد بشرطیکہ بر زر مسمّٰی نیفزاید کما ہو حکم الاجارۃ الفاسدۃ اذا فسدت للجھالۃ المسمّٰی لیکن در اجارہ فاسدہ اجر مثل ہم لازم نیاید الا بد و شرط یکی حقیقت انتفاع مستاجر بداں چیز مستاجر کہ قوۃ تمکن

[دایاں کالم] واضح ہے کہ مدت اجارہ مجہول رہی، محض ایجاب و قبول کا مدت کے ذکر سے کوئی نہیں ہے، اور یہ کہنا کہ ہر ماہ کرایہ دیتا رہوں گا صرف ایک وعدہ ہے جس کا قبول کرنے کے ساتھ کوئی تعلق نہیں ہے، اور اگر اس پہلو کو نہ لیا جائے تو "رہن کی واگزاری تک" یہ خود غیر معین (اور مجہول ہے) کیا پتا آج ہوتا ہے یا دس سال میں، اور یہ تو معلوم ہی ہے کہ اجارہ میں مدت کا مجہول ہونا اسے فاسد کر دیتا ہے، درمختار میں ہے: جو چیز بیع کو فاسد کر دیتی ہے اجارہ کو بھی فاسد کر دے گی، جیسے مدت کی جہالت اھ تلخیص۔ لہٰذا جس صورت کے بارے میں سوال کیا گیا ہے اس میں بیان کردہ کرائے یعنی گیارہ روپے اور چار آنے کے حساب سے تمام کرایہ یا اس کا کچھ حصہ لازم نہیں آتا، ہاں اس جگہ اگر بات کی جا سکتی ہے تو "اجرِ مثل" کی بات کرنی چاہئے، یعنی ایسی جگہ اور ایسے وقت میں ایسے گھر کا جو کرایہ ہو سکتا ہے بشرطیکہ بیان کردہ کرائے سے زیادہ نہ ہو، جیسے کہ اجارہ فاسد کا حکم ہے جبکہ وہ فاسد ہو

لیکن بیان کردہ کرائے کی جہالت کی وجہ سے نہ ہو، لیکن فاسد اجارے میں اجر مثل بھی تب لازم آتا ہے جب دو شرطیں پائی جائیں: (۱) کرائے

[حاشیہ] ۱ الدرالمختار کتاب الاجارہ باب الاجارۃ الفاسدۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۷۷

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Left Column (Arabic & Persian)] Benefit is not valid just by leaves and fruit. In 'Al-Ashbah', it is stated that having the ability to benefit necessitates rent, except in the first set of issues. If the lease is invalid, rent is not mandatory except through actual benefit, as mentioned in 'Fusul al-Imadi'.1 Secondly, the occurrence of delivery by the lessor as a lease, as stated in 'Ghamz al-Uyun wal-Basa'ir' from 'Al-Bazzaziyya'. Indeed, rent in an invalid lease is mandatory upon actual utilization if delivery by the lessor is present. And in 'Al-Hindiyya', after actual utilization becomes mandatory, rent is only required if delivery to the lessee by the lessor has occurred. Therefore, in the case where Amr, the lessee, did not reside in that house even for a day, nor was the house vacant because Hindah, the owner, resided there herself. Don't even ask how many years the lessors of the mortgage thought about canceling the contract or release of mortgage and change.

[Right Column (Urdu Explanation)] The one who takes it on rent should actually benefit from the rented object, because the power to obtain benefit has no consideration here. It says in 'Al-Ashbah': Being able to actually benefit makes the rent mandatory, except in a few cases (1) When the lease is invalid, the rent will only be mandatory when the benefit is actually obtained, as in 'Fusul al-Imadi'. (2) The lessor hands it over to the tenant as a rental, as quoted from 'Bazzaziyya' in 'Ghamz al-Uyun wal-Basa'ir' that in an invalid lease, rent becomes mandatory only when the full benefit is actually obtained and the item is handed over to the tenant as a rental. It is in 'Fatawa Hindiyya' (Alamgiri) that when obtaining full benefit is found, the rent will be mandatory only if the lessor hands over the rented item to the tenant. So, in the case where the tenant Amr did not stay in this house even for a single day, nor was that house vacant, because Hindah, who was the owner of this house, was residing in this house, do not ask how many years those who gave the mortgage as rental [had the contract canceled...]

[Footnotes] 1. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann al-Thani, Kitab al-Ijarat, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/50. 2. Ghamz Uyun al-Basa'ir ma' Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann al-Thani, Kitab al-Ijarat, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/50. 3. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Ijara, Al-Bab al-Thani, Nurani Kutub Khana, Karachi, 4/414.

फतावा रज़विया जिल्द 25

[बायाँ कॉलम (अरबी और फ़ारसी)] पत्ते और फल से लाभ मान्य नहीं है। 'अल-अश्बाह' में कहा गया है कि लाभ प्राप्त करने की क्षमता किराये को अनिवार्य बनाती है, सिवाय पहले मुद्दों के समूह के। यदि पट्टा अमान्य है, तो वास्तविक लाभ के बिना किराया अनिवार्य नहीं है, जैसा कि 'फ़ुसूल अल-इमादी'1 में उल्लेख किया गया है। दूसरा, पट्टे के रूप में पट्टादाता द्वारा वितरण की घटना, जैसा कि 'अल-बज़ाज़िया' से 'ग़मज़ अल-उयून वल-बसायर' में कहा गया है। वास्तव में, एक अमान्य पट्टे में किराया वास्तविक उपयोग पर अनिवार्य है यदि पट्टादाता द्वारा वितरण मौजूद है। और 'अल-हिन्दिया' में, वास्तविक उपयोग अनिवार्य होने के बाद, किराया केवल तभी आवश्यक है जब पट्टादाता द्वारा पट्टेदार को वितरण किया गया हो। इसलिए, उस मामले में जहाँ पट्टेदार अमर उस घर में एक दिन भी नहीं रहा, और न ही वह घर खाली था क्योंकि मालकिन हिन्दह स्वयं वहाँ रहती थी। यह भी मत पूछिए कि बंधक के पट्टादाताओं ने अनुबंध को रद्द करने या बंधक की मुक्ति और परिवर्तन के बारे में कितने वर्षों तक सोचा।

[दायाँ कॉलम (उर्दू व्याख्या)] किराये पर लेने वाला किराये की चीज़ से वास्तविक लाभ उठाए, क्योंकि लाभ प्राप्त करने की शक्ति का यहाँ कोई विचार नहीं है। 'अल-अश्बाह' में है: वास्तविक लाभ प्राप्त करने पर सक्षम होना किराये को अनिवार्य करता है, सिवाय कुछ मसलों के(1) जब इजारा (किराया अनुबंध) फासिद (अवैध) हो, तो किराया केवल तभी अनिवार्य होगा जब वास्तव में लाभ प्राप्त किया जाएगा, जैसा कि 'फ़ुसूल अल-इमादी' में है। (2) किराया देने वाला किरायेदार को किराये के तौर पर सुपुर्द कर दे, जैसा कि 'ग़मज़ अल-उयून वल-बसायर' में 'बज़ाज़िया' से उद्धृत किया गया है कि इजारा-ए-फासिदा में किराया केवल तभी अनिवार्य होता है जब वास्तव में पूरा लाभ प्राप्त किया जाए और किरायेदार को किराये के तौर पर चीज़ सुपुर्द कर दी जाए। 'फ़तावा हिन्दिया' (आलमगीरी) में है कि जब वास्तव में पूरा लाभ प्राप्त करना पाया जाए, तो किराया केवल उसी स्थिति में अनिवार्य होगा जब किराया देने वाला किराये की चीज़ को किरायेदार के सुपुर्द कर देगा। अतः जिस स्थिति में किरायेदार अमर ने इस मकान में एक दिन भी निवास नहीं किया, न ही वह मकान खाली था, क्योंकि हिन्दह, जो इस मकान की मालकिन थी, उस मकान में निवास कर रही थी, यह मत पूछिए कि रेहन (बंधक) को किराये के तौर पर देने वालों ने कितने वर्षों तक अनुबंध को रद्द करने...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. अल-अश्बाह वल-नज़ायर, अल-फन्न अस-सानी, किताबुल इजारात, इदारातुल कुरान कराची 2/50 2. ग़मज़ उयून अल-बसायर मअ अल-अश्बाह वल-नज़ायर, अल-फन्न अस-

सानी, किताबुल इजारात, इदारातुल कुरान कराची 2/50 3. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल इजारा, अल-बाब अस-सानी, नूरानी कुतुब खाना कराची 4/414

[بایاں کالم] انتفاع رائجا برگ و بار نیست في الاشباہ التمکن من الانتفاع یوجب الاجر لافی مسائل الاولی اذا کانت الاجارۃ فاسدۃ فلا یجب الابحقیقۃ الانتفاع کما في فصول العمادی1 دوم وقوع تسلیم از جانب مواجر برو جہ اجارہ کما في غمز العیون والبصائر عن البزازیۃ انما یجب الاجر في الفاسد بحقیقۃ الاستیفاء اذا وجد التسلیم من جھۃ الاجارۃ وفي الھندیۃ بعد ما وجب الاستیفاء حقیقۃ انما یجب الاجر اذا وجد التسلیم الی المستأجر من جھۃ المواجر پس در صورتیکہ عمرو مستاجر در ان مکان یکروز ہم سکونت نورزید نہ آن مکان فارغ بود کہ خود ہندہ مالکہ در و سکونت میداشت دگر پیچ مپرس کہ مواجرین رہن عقد تا چند سال تناسخ فکر کردند یا فکاک رہن و تبدیل

[دایاں کالم] پرلینے والا کرائے کی چیز سے حقیقۃً نفع اٹھائے، کیونکہ نفع حاصل کرنے کی قوت کا اس جگہ کوئی اعتبار نہیں ہے۔ الاشباہ میں ہے: حقیقۃً نفع حاصل کرنے پر قادر ہونا کرائے کو واجب کرتا ہے مگر چند مسائل میں (۱) جب اجارہ فاسد ہو تو اجر صرف اس وقت واجب ہوگا جب حقیقۃً نفع حاصل کیا جائے گا جیسے فصول عمادی میں ہے۔ (۲) اجرت پر دینے والا بطور کرایہ کرایہ دار کے سپرد کر دے، جیسے کہ غمز العیون والبصائر میں بزازیہ سے نقل کیا گیا ہے کہ اجارہ فاسدہ میں کرایہ صرف اس وقت واجب ہوتا ہے جب حقیقۃً بھر پور نفع حاصل کیا جائے اور بطور کرایہ، کرایہ دار کو چیز سپرد کی جائے۔ فتاوٰی ہندیہ (عالمگیری) میں ہے کہ جب حقیقۃً بھر پور نفع حاصل کرنا پایا جائے تو کرایہ صرف اس صورت میں واجب ہوگا جب کرایہ پر دینے والا کرائے کی چیز کو کرایہ دار کے سپرد کر دے گا۔ پس جس صورت میں کرائے دار عمرو نے اس مکان میں ایک دن بھی قیام نہیں کیا، نہ ہی وہ مکان خالی تھا، کیونکہ ہندہ جو اس مکان کی مالک

تھی اس مکان میں رہائش پذیر تھی، یہ مت پوچھئے کہ رہن کو بطور کرایہ دینے والوں نے کتنے سال عقد کو فسخ

[حواشی] 1. الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الاجارات ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۵۰ 2. غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الاجارات ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۵۰ 3. الفتاوی الہندیہ کتاب الاجارہ الباب الثانی نورانی کتب خانہ کراچی ۴/ ۴۱۴

Fatawa Razawiyya, Volume 25

How long did the mortgaged property take to appear? Would there have been a concern to obtain rent from the house? Or how much time was spent on releasing the mortgage and changing the mortgaged item? In any case, rent is not mandatory for Amr. This is because when the reality of benefit spreads its wings in the atmosphere of non-existence (i.e., no benefit is obtained), the necessity of rent will also turn its reins (meaning when no actual benefit is obtained, rent is also not necessary). Even if the potential to obtain benefit exists a thousand times, what do you ask here? Here, there isn't even the power to obtain benefit. Tell Zaid to let go of Amr's collar. Even with the testimony of Zaid's witnesses, nothing is achieved here and it doesn't hold water. Because even if the conditions of acceptance are met, their statement only proves that the defendant took possession of the house and took up residence in it with his dependents. From where is it proven that the claimant also vacated the house of his belongings and handed it over to the defendant? We have already stated that mere residence here is of no use until the owner hands it over to the tenant as a rental.

गिरवी रखी गई वस्तु कितने समय में सामने आई? क्या मकान का किराया प्राप्त करने की चिंता की गई होगी? या गिरवी को छुड़ाने और गिरवी रखी हुई वस्तु को बदलने पर कितना समय खर्च हुआ होगा? बहरहाल, उम्र (Amr) के ज़िम्मे किराया वाजिब नहीं है। ऐसा इसलिए है क्योंकि जब लाभ की वास्तविकता शून्यता (यानी लाभ प्राप्त न होना) में पंख फैलाती है, तो किराये की अनिवार्यता भी अपनी लगाम मोड़ लेगी (अर्थात जब वास्तव में लाभ प्राप्त नहीं हुआ, तो किराया भी आवश्यक नहीं है)। भले ही लाभ प्राप्त करने की शक्ति हज़ार बार हो, आप यहाँ क्या पूछते हैं कि यहाँ तो लाभ प्राप्त करने की सामर्थ्य भी नहीं है। ज़ैद से कहें कि वह उम्र का दामन छोड़ दे। ज़ैद के गवाहों की गवाही से भी यहाँ कोई काम नहीं बनता और बात ठोस साबित नहीं होती। क्योंकि स्वीकृति की शर्तें पूरी होने की स्थिति में भी उनके बयान से केवल यही बात सिद्ध होती है कि प्रतिवादी ने उस मकान पर कब्ज़ा कर लिया और अपने परिजनों के साथ उसमें निवास करने लगा। यह बात कहाँ से सिद्ध हुई कि वादी ने भी वह मकान अपने सामान से खाली करके प्रतिवादी के सुपुर्द कर दिया? हम इससे पहले बयान कर चुके हैं कि महज़ निवास का यहाँ कोई लाभ नहीं है जब तक कि मालिक किराये के तौर पर किरायेदार के सुपुर्द न करे।

مرہون کتنے عرصہ میں ظاہر ہوا؟ کیا مکان کا کرایہ حاصل کرنے کی فکر کی ہوگی؟ یا رہن کو چھڑانے اور رہن رکھی ہوئی چیز کو تبدیل کرنے پر کتنی مدت صرف ہوئی ہوگی؟ بہرحال صورت عمرو کے ذمہ پر کرایہ لازم نہیں ہے، اس لئے کہ جب حقیقتِ انتفاع عدم کی فضا میں پر پھیلاتی ہے (یعنی نفع حاصل نہیں ہوتا) تو کرائے کا لازم ہونا بھی اپنی لگام پھیرلے گا (یعنی جب حقیقتہً نفع حاصل نہیں کیا گیا تو کرایہ بھی لازم نہیں ہے ۱۲ مترجم) اگرچہ نفع حاصل کرنے کی قوت ہزار مرتبہ ہو، آپ اس جگہ کیا پوچھتے ہیں کہ یہاں تو نفع حاصل کرنے کی قدرت بھی نہیں ہے، زید کو کہیں کہ عمرو کا گریبان چھوڑ دے، زید کے گواہوں کی گواہی سے بھی اس جگہ کوئی کام نہیں بنتا اور پانی کارآمد ثابت نہیں ہوتا، کیونکہ قبولیت کی شرطیں جمع ہونے کی صورت میں بھی ان کے بیان سے صرف یہی بات ثابت ہوتی ہے کہ مدعا علیہ نے اس مکان پر قبضہ کر لیا اور اپنے متعلقین سمیت اس میں رہائش اختیار کرلی، یہ بات کہاں سے ثابت ہوئی کہ مدعی نے بھی وہ مکان اپنے سامان سے خالی کر کے مدعا علیہ کے سپرد کیا۔ ہم اس سے پہلے بیان کر چکے ہیں کہ محض رہائش کا اس جگہ کوئی فائدہ نہیں ہے جب تک کہ مالک بطور کرایہ کرائے دار کے سپرد نہ کرے۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Right Column - Urdu] It is possible that Amr's residence is based on that known informality which exists between parents and children, as you know that even if poor children live separately, nothing prevents them from staying with their parents from time to time. From this statement of the witnesses, the period of benefit acquisition is also not clear, and their saying that "up to now, the defendant's possession of this house is clear and evident" will be of no use? Because possession includes both cases (1) actual benefit acquisition and (2) the power of benefit acquisition (i.e., it includes both actual and potential benefit acquisition), and in this place, merely the power of benefit acquisition is useless, as we have mentioned before. One thing remains to be said, and that is that the agreement written by the defendant is completely absurd and meaningless; no judgment can be passed on its basis. He has only made a promise, and that too for something which is not legally (Shari'ah-wise) correct. Therefore, neither can there be accountability nor is the claimant's demand valid. In short, in renting out someone else's property without the permission of the pure Shari'ah, even if the owner gives permission before the benefits are obtained...

[Left Column - Persian] ...it became apparent, and their statement that the defendant's possession of that place is still evident, of what use is it? Since possession includes the actual use and the possibility of use, and here it is merely the possibility of a useless result, as we have already conveyed to you. Regarding the agreement which the defendant wrote, if you look closely, it is indeed completely absurd and meaningless, and no ruling applies to its statement. The fact that it is a mere promise, and that too for something which has no legal validity, why should there be accountability or why should the claimant's demand be permissible? In short, however much in the leasing of another's property without the permission of the pure Shari'ah, if permission from the owner appears before the utilization of benefits, the right to rent belongs to the contracting lessor, the Shari'ah commands that it be given in charity, the owner does not receive it, as in Munyat al-Mufti, al-Khaniyyah, al-Ghamz, al-Hindiyyah, etc. But in the questioned case, based on the aforementioned reasons, I see Amr's neck free from the burden of that rent. The humble one (may Allah forgive him) concludes these discussions.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[दायां कॉलम - उर्दू] हो सकता है कि अम्र की रिहायश उसी ज्ञात बेतकल्लुफ़ी पर आधारित हो जो माता-पिता और बच्चों के बीच होती है, जैसा कि आप जानते हैं कि गरीब बच्चे चाहे अलग रहते हों, उनके लिए समय-समय पर माता-पिता के पास रहने से कोई चीज़ नहीं रोकती। गवाहों के इस बयान से लाभ प्राप्त करने की अवधि भी स्पष्ट नहीं होती और उनका यह कहना कि "अब तक प्रतिवादी का इस मकान पर कब्ज़ा ज़ाहिर और स्पष्ट है" किस काम आएगा? क्योंकि कब्ज़ा दोनों स्थितियों को शामिल है (1) लाभ प्राप्त करना और (2) लाभ प्राप्त करने की शक्ति (यानी वास्तव में और संभावित रूप से लाभ प्राप्त करने को शामिल है) और इस स्थान पर केवल लाभ प्राप्त करने की शक्ति बेकार है, जैसा कि हम इससे पहले बता चुके हैं। कहने वाली एक बात रह गई और वह यह कि प्रतिवादी ने जो इकरारनामा लिखा वह बिल्कुल निरर्थक और व्यर्थ है, उसके बयान पर कोई हुक्म नहीं लगाया जा सकता, उसने केवल एक वादा किया है और वह भी ऐसी चीज़ का जो शरई तौर पर सही नहीं है, इसलिए न तो जवाबदेही हो सकती है और न ही वादी की मांग जायज़ है। संक्षेप में यह कि दूसरे की मिल्कियत को शरीयत-ए-मुतहरा की अनुमति के बिना किराए पर देने में यदि लाभ प्राप्त करने से पहले मालिक अनुमति दे भी दे...

[बायां कॉलम - फारसी] यह ज़ाहिर हुआ और उनका यह कहना कि "बल्कि अब तक प्रतिवादी (मुदआ अलैह) का उस मकान पर कब्ज़ा साफ़ तौर पर मौजूद है" किस काम आएगा? क्योंकि कब्ज़ा लाभ उठाने और लाभ उठाने में सक्षम होने, दोनों को शामिल है और यहाँ केवल एक निष्फल फल से सक्षमता ही है, जैसा कि हमने आपको पहले बताया है। उस इकरारनामे के बारे में कुछ कहना बाकी रह गया जो प्रतिवादी ने लिखा था; यदि आप ध्यान से देखें तो वह पूरी तरह से निरर्थक और व्यर्थ है और उसके बयान पर कोई हुक्म (आदेश) नहीं लागू होता। यह कि वह केवल एक वादा है और वह भी ऐसी चीज़ का जिसकी शरई तौर पर कोई वैधता नहीं है, तो फिर किस आधार पर जवाबदेही हो और वादी का दावा जायज़ हो? संक्षेप में, किसी दूसरे की संपत्ति को शरीयत-ए-मुतहरा की अनुमति के बिना किराए पर देने में, यदि लाभ प्राप्त करने से पहले मालिक की अनुमति मिल जाए, तो किराए का हक़ अनुबंध करने वाले पट्टादाता (मुआजिर) को होता है; शरीयत आदेश देती है कि वह उसे सदक़ा (दान) कर दे, मालिक को नहीं मिलेगा, जैसा कि मुन्यतुल मुफ़्ती, अल-ख़ानियाह, अल-ग़मज़, अल-हिन्दियाह आदि में है। लेकिन पूछे गए मामले में, उपर्युक्त कारणों के आधार पर, मैं अम्र की

गर्दन को उस किराए के बोझ से मुक्त देखता हूँ। फ़क़ीर (अल्लाह उसे क्षमा करे) इन चर्चाओं को यहाँ समाप्त करता है।

पृष्ठ २३३ में से ६५८

[دایاں کالم] ہو سکتا ہے کہ عمرو کی رہائش اسی معلوم بے تکلفی پر مبنی ہو جو ماں باپ اور اولاد کے درمیان ہوتی ہے، جیسے کہ آپ جانتے ہیں کہ مسکین اولاد اگر چہ الگ رہتی ہو ان کے لئے گاہے بگاہے والدین کے پاس رہنے سے کوئی چیز مانع نہیں ہے، گواہوں کے اس بیان سے نفع حاصل کرنے کی مدت بھی واضح نہیں ہوتی اور ان کا یہ کہنا کہ "تاحال مدعاعلیہ کا اس مکان پر قبضہ ظاہر و باہر ہے" کس کام آئے گا؟ کیونکہ قبضہ دونوں صورتوں کو شامل ہے (۱) نفع حاصل کرنے اور (۲) نفع حاصل کرنے کی قوت (یعنی بالفعل اور بالقوہ نفع حاصل کرنے کو شامل ہے) اور اس جگہ صرف نفع حاصل کرنے کی قوت بے فائدہ ہے، جیسے کہ ہم اس سے پہلے بیان کر چکے ہیں۔ کہنے والی ایک بات رہ گئی اور وہ یہ کہ مدعاعلیہ نے جو اقرار نامہ تحریر کیا وہ بالکل لغو اور مہمل ہے، اس کے بیان پر کوئی حکم نہیں لگایا جا سکتا، اس نے صرف ایک وعدہ کیا ہے اور وہ بھی ایسی چیز کا جو شرعاً صحیح نہیں ہے، لہذا نہ تو مواخذہ ہو سکتا ہے اور نہ ہی مدعی کا مطالبہ جائز ہے۔ مختصر یہ کہ غیر کی ملکیت کو شریعت مطہرہ کی اجازت کے بغیر کرائے پر دینے میں اگر منافع کے حاصل کرنے سے پہلے مالک اجازت دے بھی دے

[بایاں کالم] ظہور یافت و قول ایشاں کہ بلکہ ہنوز قبضہ مدعاعلیہ براں مکاں آشکار ست باچہ کار آید کہ قبضہ انتفاع و تمکن انتفاع را شامل و ایں جا محض تمکن از ثمر عاطل کما قد القینا علیک سخن گفتنی ماند از اقرار نامہ کہ مدعاعلیہ بتحریرش پرداخت اگر نیک بنگری ہمانا سراسر لغو و مہمل است و بر بیانش حکمی نمی رسد اینکہ مجرد وعدہ و آں ہم بچیزے کہ شرعاً وجہ صحت ندارد از چہ رو مواخذہ و مدعی را مطالبہ روا باشد، بالجملہ ہر چند در اجارہ ملک غیر بے رخصت شرع مطہر اگر پیش از استیفائے منافع اجازتے از مالک رونماید استحقاق اجرت مر عاقد مؤاجر را می

باشد شرع فرمائش دہد کہ بصدقہ دہ یابد اماں مالک نہ کما فی منیۃ المفتی والخانیۃ والغمز والہندیۃ وغیرہ اما در صورت مستفسرہ بر بنائے وجوہ مذکورہ گردن عمرو از بار اجرت آں فرومی بینم فقیر غفراللہ تعالیٰ لہ ایں مباحث را

صفحہ ۲۳۳ از ۶۵۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

The detailed fatwa, in all its explanatory and expressive glory, should be taken from there. In this path, falling is extremely harmful, and extremely difficult and arduous crossings have occurred, as even in easier paths it is difficult. "Each party rejoices in what it has."[1] And the knowledge of truth is with the Giver of knowledge, the Knower of all hidden secrets. And may Allah Almighty send peace and blessings upon our leader and master Muhammad, the full moon, and upon his family and companions, the moons and stars.

The one entitled to rent is the one who enters into the contract of lease. The command of the Blessed Sharia is either to give it in charity or return it to the owner, as stated in Munyah al-Mufti, Khaniyah, Ghamz al-Uyun, Alamgiri, etc. In the case about which the question was asked, based on the aforementioned reasons, I see 'Amr's neck free from the burden of rent. This humble servant - may Allah Almighty grant him forgiveness - has explained these topics with full clarity in a detailed fatwa; it should be studied. Because a slipping foot on this path is very damaging, and this path is very difficult and arduous; previous people have faced great difficulty in this matter. Every group is happy with their own opinion; the knowledge of truth is with Him who is the Giver of knowledge and the Knower of every secret. May Allah Almighty shower blessings upon our master and lord, the fourteenth-night moon, Muhammad Mustafa, and upon his family and companions, the moons and stars of guidance. Ameen! (T)

Issue 52: From town Parham, district Mainpuri, pargana Mustafa Abad, asked by Mr. Muhammad Sadiq Ali Khan, 25 Dhu al-Qi'dah 1313 AH. What do the scholars of religion and supporters of the firm Sharia of Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) say regarding this matter: Mst. Zainab mortgaged (usufructuary mortgage) five biswa of landownership in a village to a person named Khalid for a period of eleven years for her livelihood, at a fixed annual proprietary right of 139 (rupees) as rent. The mortgagee, i.e., the said Khalid, took possession of the mortgaged property. After some years, the mortgagor, Mst. Zainab, passed away. Subsequently, a case was filed to establish inheritance by Mst. Maryam, the plaintiff and heir of the mortgagor. In this case, the co-wife of the mortgagor and another mortgagee of the same property were the defendants/respondents. In light of the Sharia of Muhammad (upon him be blessings and peace)...

[1] Al-Quran Al-Karim 23/53 Page 234 of 658

विस्तृत फतवा, अपने पूरे स्पष्टीकरण और अभिव्यक्ति के साथ, वहां से लिया जाना चाहिए। इस मार्ग में, गिरना अत्यंत हानिकारक है, और अत्यंत कठिन और दुष्कर पारगमन हुए हैं, क्योंकि आसान रास्तों में भी यह कठिन रहा है। "हर दल अपने पास जो है उसी पर प्रसन्न है।"[1] और सत्य का ज्ञान ज्ञान के दाता, सभी छिपे रहस्यों के ज्ञाता के पास है। और अल्लाह तआला हमारे नेता और स्वामी मुहम्मद, जो पूर्णिमा के चंद्रमा के समान हैं, और उनके परिवार और साथियों पर, जो चंद्रमा और तारे हैं, शांति और आशीर्वाद भेजे।

किराये का हकदार वह है जो किराये का अनुबंध करता है। पवित्र शरीयत का आदेश है कि या तो उसे दान कर दे या मालिक को वापस कर दे, जैसा कि मुन्यत अल-मुफ्ती, खानिया, ग़मज़ अल-यून, आलमगीरी आदि में है। जिस मामले में सवाल पूछा गया है, उसमें उपर्युक्त कारणों के आधार पर, मैं अम्र की गर्दन को किराये के बोझ से मुक्त देखता हूँ। इस फकीर (मुझ विनम्र सेवक), अल्लाह तआला उसे क्षमा करे, ने इन विषयों को एक विस्तृत फतवे में पूरी स्पष्टता के साथ समझाया है; उसका अध्ययन किया जाना चाहिए। क्योंकि इस रास्ते में पैर फिसलना बहुत नुकसानदेह है और यह रास्ता बहुत कठिन और दुष्कर है; पिछले लोगों को इस मामले में बड़ी कठिनाई का सामना करना पड़ा है। हर समूह अपनी राय पर खुश है; सत्य का ज्ञान उसके पास है जो ज्ञान देने वाला और हर रहस्य को जानने वाला है। अल्लाह तआला हमारे आका और मौला चौदहवीं के चाँद मुहम्मद मुस्तफा और आपकी आल (संतान) और सहाबा किराम (साथियों) पर, जो मार्गदर्शन के चाँद और तारे हैं, रहमतें नाज़िल फ़रमाए। आमीन! (त)

मसला ५२: कस्बा पाड़हम, जिला मैनपुरी, परगना मुस्तफा आबाद से, प्रेषक मुहम्मद सादिक अली खान साहब, २५ ज़िलकाद १३१३ हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के समर्थक हज़रत मुहम्मद मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: मुसम्मात ज़ैनब ने अपनी आजीविका के लिए ग्यारह वर्ष की अवधि के लिए १३९ रुपये वार्षिक मालिकाना हक की तयशुदा राशि पर एक गाँव की पाँच बिस्वा ज़मींदारी मुसम्मा खालिद के पास गिरवी (रहने दखली) रखी। और गिरवीदार यानी उक्त खालिद गिरवी रखी गई वस्तु का कब्ज़ाधारी हो गया। कुछ वर्षों के बाद गिरवी रखने वाली मुसम्मात ज़ैनब की मृत्यु हो गई। इसके बाद मुसम्मात मरियम, जो गिरवी रखने वाली की वारिस और वादिनी (plaintiff) थी, द्वारा विरासत साबित करने का मुकदमा दायर

किया गया, जिसमें गिरवी रखने वाली की सौतन और उसी संपत्ति का दूसरा गिरवीदार प्रतिवादी थे। मुहम्मद (उन पर आशीर्वाद और शांति हो) की शरीयत के अनुसार...

[1] अल-कुरान अल-करीम २३/ ५३ पृष्ठ २३४ का ६५८

در فتوٰی مفصلہ ہرچہ تمامتر رنگ ایضاح و اداست از انجا می باید گرفت کہ دریں رہ بالغر فتار نہایت ضرر رساں وسخت و دشوار گزاریاں پیشیں را کارچہ بلاد شوار افتادہ است "کُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَیْھِمْ فَرِحُونَ[1]" والعلم بالحق عند واہب العلوم عالم کل سر مکتوم وصلی اللہ تعالٰی علٰی سیدنا ومولانا محمد البدر وآلہ وصحبہ الاقمار و النجوم۔

کرائے کا مستحق وہ ہے جو کرائے کا عقد کرنے والا ہے، شریعت مبارکہ کا حکم ہے کہ یا تو صدقہ کردے یا پھر مالک کو واپس کر دے جیسے کہ منیۃ المفتی، خانیہ، غمز العیون، عالمگیری وغیرہ میں ہے، جس صورت کے بارے میں سوال کیا گیا ہے اس میں وجوہ مذکورہ بالا کی بنا پر مجھے عمرو کی گردن کرائے کے بوجھ سے آزاد نظر آتی ہے۔ فقیر، اللہ تعالٰی اس کی مغفرت فرمائے، نے ان مباحث کو ایک تفصیلی فتوے میں پوری وضاحت کے ساتھ بیان کیا ہے اس کا مطالعہ کیا جائے، کیونکہ اس راستے میں لغزش کھانے والا پاؤں بہت نقصان دہ ہے اور یہ راستہ بہت مشکل اور دشوار ہے پہلے حضرات کو اس معاملے میں بڑی دشواری پیش آئی ہے، ہر گروہ اپنی رائے پر خوش ہے، حق کا علم اس کے پاس ہے جو علوم کا دینے والا اور ہر راز کا جاننے والا ہے۔ اللہ تعالٰی ہمارے آقا و مولا چودھویں کے چاند محمد مصطفیٰ اور آپ کی آل اور صحابہ کرام ہدایت کے چاندوں اور ستاروں پر رحمتیں نازل فرمائے۔ آمین ! (ت)

مسئلہ ۵۲: از قصبہ پاڑ ہم ضلع میں پوری پرگنہ مصطفیٰ آباد مسئولہ محمد صادق علی خاں صاحب ۲۵ ذیقعدہ ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین وحامیانِ شرع متین حضرت محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم اس مسئلہ میں کہ مسماۃ زینب نے پانچ بسوہ زمینداری ایک موضع کی بقرار داد مبلغ (سالہ ۱۳۹) مالیانہ حق مالکانہ کے مسمّٰی خالد سے واسطے معاش اپنے کے تامدّت گیارہ سال

رہنِ دخلی کی اور مرتہن یعنی خالد مذکور قابض شیئ مرہون ہوا بعد چند سال مسماۃ زینب راہنہ فوت ہوئی تو بعد ازیں بحث مقدمہ اثبات وراثت مسماۃ مریم مدعیہ وارثہ راہنہ جس میں سوت راہنہ اور دوسرا مرہنِ جائدادِ مرہونہ مدعاعلیہما مجیب تھے از روئے شرع محمد علیہ الصلوٰت والتسلیم

[1] القرآن الکریم ۲۳/ ۵۳ Page 234 of 658

Fatawa Rizvia Volume 25

A part of the pledged item, specifically 16 Biswansa 13 Kachwansa and one-third Kachwansa, was determined as the ownership property of the female pledger (rahina) and the claimant heir. Another part of the pledged item, namely 4 Biswa 3 Biswansa 6 Kachwansa and two-thirds Kachwansa, was found to be usurped property (maal-e-ghasab) and the property ownership of a third person who was not a party to the aforementioned lawsuit. Consequently, 16 Biswansa 13 Kachwansa and one-third Kachwansa were given to the claimant heir of the pledger, and subsequently, redemption of the pledge (fak-ul-rahn) also took place. However, 4 Biswa 3 Biswansa 6 Kachwansa and two-thirds Kachwansa, equivalent to the amount of usurped property, remained suspended. Thus, until today, that usurped property remains in the possession of the pledgee as a pledge. Now, the heir of the pledger has also passed away, but her descendants survive. Please state the ruling, specifying the name and chapter of the book from which the ruling is derived, as to whether the descendants of the pledger's heir have the right to redeem the aforementioned pledge or not. May Allah grant you a noble reward.

Answer: Undoubtedly yes. It is clear from the formulation of the question and the seeker's statement that here the third person was not a party to the case, nor did the pledger or her heir admit to the usurpation. Therefore, can simply assuming them as usurpers superficially eliminate their right of redemption, especially when scholars explicitly state that even if a pledger admits that the pledged item belongs to someone else, they will still be ordered to redeem the pledge and return it to the owner? It is stated in Dur al-Mukhtar, Chapter on Disposition of Pledges:

[Arabic Box Text]: "لو رهن شيئاً ثم اقر بالمرهون لغيره لا يصدق في حق المرتهن ويؤمر بقضاء الدين ورده الى المقرله. 1" [Translation]: "If someone pledges something and then admits the pledged item belongs to someone else, his statement is not accepted against the pledgee's right, and he will be ordered to pay the debt and return the item to the person he acknowledged."

[Urdu Box Text]: "If someone pledged an item and then the pledger admitted that the pledged item belongs to someone else, then the pledger's testimony will not be accepted regarding the pledgee's right, and the pledger will be ordered to pay off the loan and return the pledged item to the acknowledged person. (T)"

Furthermore, when someone gives another person's property as a pledge without their permission, the pledger is a usurper and the pledgee is like the 'usurper of a

usurper'. It is stated in Hidaya, Chapter on the Pledge Placed in the Hands of a Just Person:

[Arabic Box Text]: "ان مات العبد المرهون في يد المرتهن ثم استحقه رجل" [Translation]: "If the pledged slave dies in the hands of the pledgee and then another person is established as its rightful owner..."

[Urdu Box Text]: "If a pledged slave died in the pledgee's possession and then another person came forward as its rightful owner, then..."

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Pledges, Chapter on Disposition of Pledges etc., Mujtabai Press, Delhi 2/477. Page 235 of 658

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

गिरवी रखी गई वस्तु (मर्हून) का एक भाग, यानी 16 बिस्वांस 13 कचवांस और एक-तिहाई कचवांस, गिरवी रखने वाली (राहिन) और वादी उत्तराधिकारिणी (वारिस) का स्वामित्व निर्धारित हुआ। और गिरवी रखी गई वस्तु का दूसरा भाग, यानी 4 बिस्वा 3 बिस्वांस 6 कचवांस और दो-तिहाई कचवांस, हड़पी गई संपत्ति (माल-ए-ग़सब) और उस तीसरे व्यक्ति का स्वामित्व पाया गया जो उक्त मुकदमे में पक्षकार नहीं था। तदनुसार, 16 बिस्वांस 13 कचवांस और एक-तिहाई कचवांस राहिन की वारिस को प्राप्त हुए, और इसके बाद गिरवी मुक्ति (फक-उर-रहन) भी हो गई। किंतु 4 बिस्वा 3 बिस्वांस 6 कचवांस और दो-तिहाई कचवांस, जो हड़पी गई संपत्ति के बराबर थे, लंबित रहे। इस प्रकार आज तक वह हड़पी गई संपत्ति गिरवी के रूप में मर्तेहिन (गिरवी लेने वाले) के पास बनी हुई है। अब राहिन की वारिस का भी देहांत हो चुका है, किंतु उसकी संतान जीवित है। कृपया पुस्तक के नाम और अध्याय के संदर्भ के साथ निर्णय दें कि क्या उपरोक्त गिरवी को छुड़ाने का अधिकार राहिन की वारिस की संतान को है या नहीं? अल्लाह आपको उत्तम प्रतिफल दे।

उत्तर: निस्संदेह है। प्रश्न की प्रस्तुति और विवरण से स्पष्ट है कि यहाँ तीसरा व्यक्ति न तो मुकदमे का पक्षकार था और न ही राहिन या उसके वारिस ने हड़पने की बात स्वीकार की थी। तो केवल ऊपरी तौर पर उन्हें 'ग़ासिब' (हड़पने वाला) मान लेने से क्या उनका गिरवी छुड़ाने का अधिकार समाप्त हो सकता है? जबकि विद्वान स्पष्ट रूप से कहते हैं कि यदि राहिन यह स्वीकार भी कर ले कि गिरवी रखी वस्तु किसी और की है, तब भी उसे यही आदेश दिया जाएगा कि वह गिरवी छुड़ाकर उसे असली मालिक को लौटाए। 'दुर्रे मुख्तार', गिरवी के निपटान से संबंधित अध्याय में है:

[अरबी पाठ]: "لو رهن شيئاً ثم اقر بالمرهون لغيره لا يصدق في حق المرتهن ويؤمر بقضاء الدين ورده الى المقرله. 1" [अनुवाद]: "यदि कोई वस्तु गिरवी रखी जाए और फिर वह स्वीकार करे कि गिरवी रखी वस्तु किसी और की है, तो मर्तेहिन के अधिकार के संबंध में उसकी बात नहीं मानी जाएगी, और उसे ऋण चुकाने तथा वस्तु को उसके असली मालिक को लौटाने का आदेश दिया जाएगा।"

[उर्दू पाठ]: "यदि कोई वस्तु गिरवी रखी गई और फिर राहिन ने स्वीकार किया कि गिरवी रखी वस्तु किसी और की संपत्ति है, तो मर्तेहिन के अधिकार के संबंध में राहिन की पुष्टि नहीं की जाएगी और

राहिन को ऋण चुकाने तथा गिरवी रखी वस्तु को उसके असली मालिक को लौटाने का आदेश दिया जाएगा। (त)"

इसके अतिरिक्त, जब कोई व्यक्ति बिना अनुमति के किसी दूसरे की संपत्ति गिरवी रख देता है, तो राहिन 'ग़ासिब' (हड़पने वाला) होता है और मर्तेहिन 'ग़ासिब के ग़ासिब' (हड़पने वाले से संपत्ति लेने वाला) की तरह होता है। 'हिदाया', न्यायपूर्ण व्यक्ति के पास रखी गिरवी के अध्याय में है:

[अरबी पाठ]: "ان مات العبد المرهون في يد المرتهن ثم استحقه رجل" [अनुवाद]: "यदि गिरवी रखा गया दास मर्तेहिन के पास मर जाए और फिर कोई अन्य व्यक्ति उसका वास्तविक अधिकारी निकल आए..."

[उर्दू पाठ]: "यदि गिरवी रखा गया दास मर्तेहिन के कब्जे में मर गया और फिर कोई अन्य व्यक्ति उसका हकदार निकल आया, तो उसे..."

1. अल-दुरुल मुख्तार, किताबुर रहन, बाबुत तसर्रुफ़ फ़िर रहन आदि, मतबा मुजतबाई, दिल्ली 2/477 पृष्ठ 658 का 235

شے مرہون جزأً یعنی ۱۶ بسوانسہ ۱۳ کچوانسہ اور ایک ثلث کچوانسہ ملکیت حقیت راہنہ کی اور مدعیہ وارثہ کی ٹھہری اور جزأً شے مرہون یعنی ۴ بسوہ ۳ بسوانسہ ۶ کچوانسہ اور ۲ ثلث کچوانسہ شیئ مرہون مال غصب اور حقیت ملکیت شخص ثالث جو فریق مقدمہ مذکور نہ تھا قرار پائی، چنانچہ ۱۶ بسوانسہ ۱۳ کچوانسہ اور ایک ثلث کچوانسہ مدعیہ وارثہ راہنہ کو ملے اور بعد ازیں فک الرہن بھی ہوگئی اور ۴ بسوہ ۳ بسوانسہ ۶ کچوانسہ اور دو ثلث کچوانسہ یعنی بمقدار مال غصب معلق رہے چنانچہ آج تک وہ مال غصب بہ قبضہ رہن قائم مقام مرتہن ہے اور اب وارثہ راہنہ بھی مر چکی ہے مگر اس کی اولاد باقی ہے یعنی وارثہ راہنہ کی تو مسئلہ فرماؤ بقید نام وباب کتاب کے جس سے مسئلہ اخذ کرو کہ حق انفکاک رہن مذکورہ بالا کا وارثان وارثہ راہنہ کو ہے یا نہیں؟ اجر دے تم کو اللہ صاحب نیک اجر۔

الجواب: بلا شبہ ہے۔ تقریر سوال وبیان سائل سے واضح کہ یہاں شخص ثالث نہ فریق مقدمہ تھانہ راہنہ یا اس کے وارث اپنے غصب کے مقر، تو بالائی طور پر غاصب سمجھ لینا ان کے حق فک کو کیا زائل کر سکے جبکہ علماء تصریح فرماتے ہوں کہ راہن اگر اقرار بھی کر دے کہ شیئ مرہون دوسرے کی ملک ہے تاہم اسے یہی حکم دیں گے کہ فک رہن کرا کر مالک کو واپس دے، درمختار باب التصرف فی الرہن میں ہے:

لورھن شیئا ثم اقر بالمرھون لغیرہ لا یصدق في حق المرتھن ویؤمر بقضاء الدین ورده الی المقرلہ۔ 1 اگر کوئی شیئ رہن رکھی پھر راہن نے اقرار کیا کہ مرہون شیئ کسی اور کی ملک ہے تو مرتہن کے حق میں راہن کی تصدیق نہیں کی جائے گی اور راہن کو حکم دیا جائے گا قرض کی ادائیگی کا اور مرہون شیئ، مقرلہ کی طرف لوٹانے کا۔ (ت)

معہذا جب ملک غیر بے اذن غیر کوئی شخص راہن کو دے تو راہن غاصب اور مرتہن مثل غاصب الغاصب ہوتا ہے۔ ہدایہ باب الرہن الذی یوضع علی ید العدل میں ہے:

ان مات العبد المرهون في يد المرتهن ثم استحقه رجل اگر مرہون غلام مرتہن کے قبضے میں مر گیا پھر کوئی اور شخص اس کا مستحق نکل آیا تو اس کو

1 الدر المختار کتاب الرہن باب التصرف فی الرہن الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۴۷۷ Page 235 of 658

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

[Box 1] Arabic: "He has the option: if he wishes, he can hold the pledgor (rahin) liable, and if he wishes, he can hold the pledgee (murtahin) liable, because each of them has transgressed against his right through delivery or through possession."[1] Urdu: "One will have the choice, whether to hold the pledgor as a guarantor or the pledgee. Because each of them is a transgressor against the right of the claimant due to the delivery of the pledge or due to taking possession of it. (T)"

In *Ghayat al-Bayan* by Allama Itqani, in the mentioned chapter, it is stated:

[Box 2] Arabic: "That is, a transgressor against the right of the claimant. As for the pledgor, it is by delivering the pledge to the pledgee, and as for the pledgee, it is by taking possession. Thus, the pledgor becomes like a usurper (ghasib), and the pledgee becomes like a usurper from a usurper."[2] Urdu: "That is, a transgressor against the right of the claimant. The pledgor because he delivered the pledged item to the pledgee, and the pledgee because he took possession of the pledged item. Therefore, the pledgor became like a usurper and the pledgee became like one who usurps from a usurper. (T)"

When the pledgor has become a usurper from the owner and a debtor to the pledgee, the final ruling for him will be to pay the debt to the pledgee and return the item to the owner. And when the pledgee receives his debt, he no longer has any right of retention. And the one from whom he took the thing—i.e., the pledgor—even if he is actually a usurper, by returning it to him, he becomes free from liability. It is stated in *Alamgiri*, Book of Usurpation (Kitab al-Ghasb), Chapter Twelve:

[Box 3] Arabic: "The one who usurps from a usurper returns [the item] to the first usurper so that he may be released from liability."[3] Urdu: "The one who usurps from a usurper should return the usurped item to the first usurper so that he may be released from liability. (T)"

In short, in the case under inquiry, after the payment of the debt, there can be no excuse for the pledgee or his representative for not returning the pledged item to the heirs of the pledgor. Now, if in reality a third person's...

---

[1] *Al-Hidayah*, Kitab al-Rahn, Chapter: The Pledge placed in the hands of a just person, Yusufi Press, Lucknow, 4/53. [2] *Ghayat al-Bayan*, Kitab al-Rahn, Chapter: The Pledge

placed in the hands of a just person. [3] *Al-Fatawa al-Hindiyyah*, Kitab al-Ghasb, Chapter Twelve, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/148.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

[बॉक्स 1] अरबी: "वह चुनाव कर सकता है: यदि वह चाहे तो गिरवी रखने वाले (राहिन) को ज़िम्मेदार ठहरा सकता है, और यदि वह चाहे तो गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) को ज़िम्मेदार ठहरा सकता है, क्योंकि उनमें से प्रत्येक ने सुपुर्दगी या कब्ज़ा करने के माध्यम से उसके अधिकार का उल्लंघन किया है।"[1] उर्दू: "इख़्तियार होगा चाहे तो राहिन को ज़ामिन ठहराए और चाहे तो मुर्तहिन को। क्योंकि दोनों में से हर एक मुस्तहिक के हक में ताद्दी (उल्लंघन) करने वाला है वजह रहन की सुपुर्दगी के या वजह उस पर कब्ज़ा करने के। (त)"

ग़ायतुल बयान में अल्लामा इत्कानी कहते हैं:

[बॉक्स 2] अरबी: "यानी, हकदार के अधिकार का उल्लंघन करने वाला। जहाँ तक राहिन का सवाल है, वह गिरवी वस्तु को मुर्तहिन को सुपुर्द करने के कारण है, और जहाँ तक मुर्तहिन का सवाल है, वह कब्ज़ा करने के कारण है। इस प्रकार राहिन एक ग़ासिब (हड़पने वाले) की तरह हो जाता है और मुर्तहिन ग़ासिब से हड़पने वाले की तरह हो जाता है।"[2] उर्दू: "यानी मुस्तहिक के हक में ताद्दी करने वाला है। राहिन इसलिए कि उसने मरहून शै मुर्तहिन के सुपुर्द की और मुर्तहिन इसलिए कि उसने मरहून पर कब्ज़ा किया लिहाज़ा राहिन ग़ासिब की मिसाल और मुर्तहिन ग़ासिब से ग़सब करने वाले की मिसाल हो गया। (त)"

राहिन जब मालिक से ग़ासिब और मुर्तहिन का मदयून (कर्जदार) हुआ तो अंत में उसके लिए यही हुक्म होगा कि मुर्तहिन का क़र्ज़ दे और मालिक को उसकी चीज़ वापस करे। और जब मुर्तहिन अपना क़र्ज़ प्राप्त कर लेता है, तो उसे कोई हक़-ए-हब्स (रोकने का अधिकार) नहीं रहता। और जिससे उसने वह चीज़ ली थी, यानी राहिन, भले ही वह वास्तव में एक ग़ासिब ही क्यों न हो, उसे वापस करने से वह ज़िम्मेदारी से मुक्त हो जाता है। आलमगिरी, किताबुल ग़सब, बारहवें अध्याय में उल्लेख है:

[बॉक्स 3] अरबी: "ग़ासिब से हड़पने वाला उसे पहले ग़ासिब को वापस कर देता है ताकि ज़िम्मेदारी से मुक्त हो सके।"[3] उर्दू: "ग़ासिब से ग़सब करने वाला ग़ासिब-ए-अव्वल की तरफ़ मगुसब (हड़पी हुई चीज़) को लौटा दे ताकि ज़िम्मेदारी से निकल जाए। (त)"

सारांश यह कि पूछी गई स्थिति में, ऋण की अदायगी के बाद, गिरवी रखने वाली के वारिसों को गिरवी रखी गई चीज़ वापस करने में मुर्तहिन या उसके प्रतिनिधि के पास कोई बहाना नहीं हो सकता। अब अगर वास्तव में इसमें किसी तीसरे व्यक्ति का...

---

[1] अल-हिदाया, किताबुर रहन, अध्याय: एक न्यायप्रिय व्यक्ति के हाथों में रखा गया गिरवी, यूसुफ़ी प्रेस, लखनऊ, 4/53। [2] ग़ायतुल बयान, किताबुर रहन, अध्याय: एक न्यायप्रिय व्यक्ति के हाथों में रखा गया गिरवी। [3] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल ग़सब, बारहवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/148।

पृष्ठ 236/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

[باکس ۱] عربی: فله الخیار ان شاء ضمن الراهن و ان شاء ضمن المرتهن لان کل واحد منهما متعد فی حقه بالتسلیم او بالقبض۔ 1 اردو: اختیار ہوگا چاہے توراہن کو ضامن ٹھہرائے اور چاہے تومرتہن کو۔ کیونکہ دونوں میں سے ہر ایک مستحق کے حق میں تعدی کرنے والا ہے بسبب رہن کی سپردگی کے یا بسبب اس پر قبضہ کرنے کے۔(ت)

غایۃ البیان علامہ اتقانی باب مذکور میں ہے :

[باکس ۲] عربی: ای متعد فی حق المستحق اما الراهن فبتسلیم الرهن الی المرتهن واما المرتهن فبالقبض فصار الراهن کالغاصب والمرتهن کغاصب الغاصب۔ 2 اردو: یعنی مستحق کے حق میں تعدی کرنے والا ہے۔ راہن اس لئے کہ اس نے مرہون شے مرتہن کے سپرد کی اور مرتہن اس لئے کہ اس نے مرہون پر قبضہ کیا لہٰذا راہن غاصب کی مثل اور مرتہن غاصب سے غصب کرنے والے کی مثل ہو گیا۔ (ت)

راہن جب کہ مالک سے غاصب اور مرتہن کا مدیون ہوا تو آخر اسے یہی حکم ہوگا کہ مرتہن کا دین دے اور مالک کو اس کی شیئ واپس کرے اور جب مرتہن اپنا دین پالیتا ہے تو اسے کوئی حق حبس نہیں رہتا اور جس سے وہ چیز لی تھی یعنی راہن اگرچہ وہ حقیقۃً غاصب ہی ہو اسے سپرد کردینے سے بری الذمہ ہو جاتا ہے۔ عالمگیری کتاب الغصب باب ثانی عشر میں ہے :

[باکس ۳] عربی: غاصب الغاصب یرد الی الغاصب الاول لیخرج عن العهدۃ۔ 3 اردو: غاصب سے غصب کرنے والا غاصب اول کی طرف مغصوب کو لوٹادے تاکہ ذمہ داری سے نکل جائے۔ (ت)

بالجملہ صورتِ مستفسرہ میں بعد ادائے دین وارثانِ راہنہ کو شیئ مرہون واپس دینے میں مرتہن یا اس کے قائم مقام کوئی عذر نہیں ہو سکتا اب اگر حقیقتاً اس میں شخصِ ثالث کا

---

1 الھدایۃ کتاب الرھن باب الرھن الذی یوضع علی ید العدل مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۵۳ 2 غایۃ البیان کتاب الرھن باب الرھن الذی یوضع علی ید العدل 3 الفتاوی الھندیۃ کتاب الغصب الباب الثانی عشر نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۱۴۸

part, it will be obligatory for the heirs of the pledger to deliver the right to the entitled person. This is a separate discussion with which the pledgee has no concern. And Allah Almighty knows best.

Issue 53: Asked by Haji Ghulam Hazrat, 5th Rajab-ul-Murajjab, 1315 AH.

What do the scholars of the religion say in this situation: Zaid took some gold jewellery to 'Amr, saying, 'I need money; keep the jewellery and give me money. I will pay the money and take my jewellery back.' 'Amr said, 'I don't have money right now.' Zaid said, 'Get this done for me through someone else.' 'Amr took that jewellery to Bakr and conveyed Zaid's words. Bakr replied, 'I will give the price of this jewellery based on a certain rate per tola, and I promise to return it within one month. If the money is not returned within a month, I will not return it.' 'Amr accepted this condition and took the money. Zaid's money was collected with 'Amr before the promised date. Zaid kept demanding his jewellery from 'Amr. 'Amr was busy with his business and could not demand from Bakr within the promised time, until much more time passed than the promise. Now 'Amr asked Bakr for Zaid's jewellery and wanted to give the money, but Bakr refused to return the jewellery and said, 'I sold the jewellery after the promise expired.' However, he sold it without informing or getting permission from Zaid or 'Amr, and that jewellery was worth more than the amount given to Zaid, even beyond the extra price. So, what is the ruling of the noble Sharia in this questioned case? Is it necessary for Bakr to return that jewellery or not? And who is the owner of its profit and bearer of its loss: Zaid, 'Amr, or Bakr? State clearly and you shall be rewarded. (Statement follows, rewarded accordingly. T)

The Answer:

This situation is one of 'Bay al-Wafa' (sale with a right of redemption). According to the reliable opinion of the authorities, 'Bay al-Wafa' is purely a pledge (rahn). When the pledgee (murtahin) sells the pledged item without the pledger's (rahin) permission, that sale remains suspended upon the pledger's permission, provided that the sold item still exists. If it is destroyed in the possession of the buyer (mushtari), the pledger has the choice to claim compensation for his property from either the pledgee or the buyer. It is stated in Fatawa Khairiyyah:

سئل فی رجل باع رجلاً آخر دارا بثمن معلوم الی اجل معلوم بیعاً معاداً	**A question was asked regarding a man who sold a house to another man for a known price until a known period, as a returnable sale (Bay Mu'ad).**
معلوم بیعاً معاداً	**A question was asked about a person who sold a house to another person for specified prices until a known period for such a sale...**

हिस्सा है तो वर्सा-ए-राहना (गिरवी रखने वाले के उत्तराधिकारी) पर फ़र्ज़ होगा कि मुस्तहक़ को उसका हक़ पहुँचाएँ। यह दूसरी बहस है जिससे मुर्तहिन (गिरवी रखने वाला) को ताल्लुक नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 53: मस्ऊला हाजी ग़ुलाम हज़रत 5 रजब-उल-मुरज्जब 1315 हिजरी।

क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस सूरत में कि ज़ैद कुछ ज़ेवर सोने का अम्र के पास ले गया कि मुझे रुपयों की ज़रूरत है, ज़ेवर रख लो और रुपये दे दो, मैं रुपये देकर ज़ेवर अपना ले लूँगा। अम्र ने कहा इस वक़्त मेरे पास रुपये नहीं हैं। ज़ैद ने कहा तुम किसी और से यह काम करा दो। अम्र वह ज़ेवर बक्र के पास ले गया और ज़ैद का मक़ूला (बात) बक्र से कहा। बक्र ने जवाब दिया, मैं रुपये प्रति तोला के हिसाब से इस ज़ेवर के दाम देता हूँ और एक माह तक वादे पर वापसी करता हूँ, एक माह तक अगर रुपये न दिए तो मैं वापस नहीं करूँगा। अम्र ने यह शर्त मंज़ूर करके रुपये ले लिए। ज़ैद के रुपये अम्र के पास वादे से पहले ही जमा थे। ज़ैद ने अपने ज़ेवर का तक़ाज़ा अम्र से किया और करता रहा, अम्र अपने कारोबार में मसरूफ़ था, बक्र से तक़ाज़ा वादे के दौरान न कर सका यहाँ तक कि वादे से अरसा ज़्यादा हो गया। अब अम्र ने बक्र से ज़ैद का वह ज़ेवर तलब किया और रुपया देना चाहा तो बक्र ने ज़ेवर वापस करने से इनकार किया और कहा मैंने वादा गुज़रने के बाद ज़ेवर फ़रोख़्त (बेच) कर दिया। लेकिन बक्र ने बिना इत्तिला और बिना इजाज़त ज़ैद व अम्र के फ़रोख़्त किया और वह ज़ेवर उस क़दर रुपये से जो ज़ैद को दिया गया था, सवाई क़ीमत से भी ज़ायद का था। पस सूरते मस्ऊला में शरअ शरीफ़ का क्या हुक्म है? क्या बक्र को वह ज़ेवर वापस करना लाज़िम है या नहीं? और इसके नफ़ा का मालिक और नुक़सान का मुतहम्मिल ज़ैद या अम्र या बक्र? बय्यिनू तूजिरू (बयान फ़रमाइये अज्र पाइये। त)

अल-जवाब:

यह सूरत बय-अल-वफ़ा की है और बय-अल-वफ़ा मज़हबे मोतमदीन (प्रमाणिक मत) में महज़ रहन (गिरवी) है। और मुर्तहिन जब बिला इज़्न-ए-राहिन (गिरवी रखने वाले की अनुमति के बिना) शय-ए-मरहून (गिरवी रखी चीज़) को बेच दे, तो वह बय (बिक्री) इजाज़त-ए-राहिन पर मौक़ूफ़ (निर्भर) रहती है, बशर्ते कि शय-ए-मबीअ (बिकी हुई चीज़) हनोज़ (अभी तक) मौजूद हो। और अगर मुश्तरी (खरीदार) के पास हलाक हो जाए तो राहिन को इख़्तियार होता है कि मुर्तहिन या मुश्तरी जिससे चाहे अपनी चीज़ का तावान (क्षतिपूर्ति) ले ले। फ़तावा खैरिया में है:

سئل فی رجل باع رجلاً آخر دارا بثمن معلوم الی اجل معلوم بیعاً معاداً	**एक आदमी के बारे में पूछा गया जिसने दूसरे आदमी को एक घर एक निश्चित मूल्य पर एक निश्चित अवधि तक के लिए बय मुआद (वापसी योग्य बिक्री) के रूप में बेचा।**
معلوم بیعاً معاداً	**एक शख़्स के बारे में सवाल किया गया जिसने दूसरे शख़्स के हाथ मुअय्यन सुमनों (निश्चित मूल्यों) के एवज़ मुद्दत-ए-मालूमा (ज्ञात अवधि) तक के लिए घर बेचा, ऐसी बय के..**

पृष्ठ 237/658

حصہ ہے تو ورثہ راہنہ پر فرض ہوگا کہ مستحق کو اس کا حق پہنچائیں۔ یہ دوسری بحث ہے جس سے مرتہن کو تعلق نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۵۳: مسئولہ حاجی غلام حضرت ۵ رجب المرجب ۱۳۱۵ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس صورت میں کہ زید کچھ زیور سونے کا عمرو کے پاس لے کر گیا کہ مجھے روپے کی ضرورت ہے زیور رکھ لو اور روپیہ دے دو میں روپیہ دے کر زیور اپنا لے لوں گا عمرو نے کہا اس وقت میرے پاس روپیہ نہیں زید نے کہا تم کسی اور سے یہ کام کرادو عمرو وہ زیور بکر کے پاس لے گیا اور زید کا مقولہ بکر سے کہا بکر نے جواب دیا میں روپے تولہ کے حساب سے اس زیور کے دام دیتا ہوں اور ایک ماہ تک وعدہ پر واپسی کرتا ہوں ایک ماہ تک اگر روپیہ نہ دیا تو میں واپس نہ کروں گا عمرو نے یہ شرط منظور کر کے روپیہ لے لیا۔ زید کا روپیہ عمرو کے پاس قبل وعدہ کے جمع تھا زید نے اپنے زیور کا تقاضا عمرو سے کیا اور کرتا رہا، عمرو اپنے کاروبار میں مصروف تھا بکر سے تقاضا مابین وعدہ نہ کرسکا یہاں تک کہ وعدہ سے عرصہ زیادہ ہو گیا اب عمرو نے بکر سے زید کا وہ زیور طلب کیا اور روپیہ دینا چاہا تو بکر نے زیور واپس کرنے سے انکار کیا اور کہا میں نے بعد گزرنے وعدے کے زیور فروخت کر دیا لیکن بدون اطلاع اور بلا اجازت زید و عمرو کے فروخت کیا اور وہ زیور اس قدر روپیہ سے جو زید کو دیا گیا تھا سوائی قیمت سے بھی زائد کا تھا پس صورت مسئولہ میں شرع شریف کا کیا حکم ہے آیا وہ بکر کو وہ زیور واپس کرنا لازم ہے یا نہیں؟ اور اس کے نفع کا مالک اور نقصان کا متحمل زید یا عمرو یا بکر ؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائے۔ ت)

الجواب:

یہ صورت بیع الوفا کی ہے اور بیع الوفا مذہب معتمدین محض رہن ہے اور مرتہن جب بلا اذن راہن شئی مرہون کو بیچ کر دے تو وہ بیع اجازت راہن پر موقوف رہتی ہے بشرطیکہ شئی مبیع ہنوز موجود ہو اور اگر مشتری کے پاس ہلاک ہو جائے تو راہن کو اختیار ہوتا ہے کہ مرتہن یا مشتری جس سے چاہے اپنی چیز کا تاوان لے لے۔ فتاویٰ خیر یہ میں ہے:

سئل فی رجل باع رجلاً آخر دارا بثمن معلوم الی اجل معلوم بیعاً معاداً

ایک شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جس نے دوسرے شخص کے ہاتھ معین ثمنوں کے عوض مدت معلومہ تک کے لئے گھر بیچا ایسی بیع کے

ایک شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جس نے دوسرے شخص کے ہاتھ معین ثمنوں کے عوض مدت معلومہ تک کے لئے گھر بیچا ایسی بیع کے

معلوم بیعاً معاداً

Fatawa Razawiyya, Volume 25

(Arabic) ...on the condition that in such and such a month the price will be produced and the house reclaimed. Then the appointed time between them passed, and the seller was unable to provide the price until after a period, and the price was less than the value of the house. Is it permissible for the seller to pay the price and reclaim the house? The answer was: The buyer is compelled to accept the price from the seller and return the house to him. According to the majority, it is a pledge (Rahn), indistinguishable from a pledge in any of the rulings. (Summary ends)

(Urdu) ...along with [the condition] that it will be returned on the condition that in a certain month the seller will present the price and take back the house. Then the time period agreed upon between them expired while the seller was unable to present the price, but after some time he became capable of paying while the price was less than the [actual] value. Does the seller have the right to take back the house by paying the price? The answer given was that the buyer will be compelled to receive the price from the seller and return the house. Most scholars are of the view that this is 'Sale of Pledge' (Bai-e-Rahn) because there is no difference between this and a pledge (Rahn) in any ruling. (Summary - T)

In Jawahir-ul-Fatawa, then the marginalia of Jami'-ul-Fusulayn, then in Radd-ul-Muhtar, it is stated:

(Arabic) Its ruling is the ruling of a pledge (Rahn), and that is the correct [position].[2]

(Urdu) Its ruling is the same as the ruling for a pledge, and that is correct. (T)

Similarly, in Jawahir-ul-Ikhlas: "As I have seen in it" (T). In Sharh-ul-Tahawi, then Jami'-ul-Rumuz, then in the marginalia of Shami, it is stated:

(Arabic) The sale by the mortgagee (Murtaheen) depends on the permission of the mortgagor (Rahin). If he permits it, it is valid; otherwise, it is not. He has the right to nullify it and return it as a pledge. If it is destroyed in the hands of the buyer before permission, permission after that is not valid.

(Urdu) If the mortgagee sells the pledged item, this sale will depend on the mortgagor's permission. If the mortgagor gives permission, it is valid; otherwise, it is not. The mortgagor has the option to annul the sale and return it towards being a pledge.

[1] Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Sales, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/225. [2] Radd-ul-Muhtar citing Jawahir al-Fatawa, Book of Sales, Chapter on Exchange (Sarf), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/246.

(अरबी) ...इस शर्त पर कि अमुक महीने में कीमत पेश की जाएगी और घर वापस ले लिया जाएगा। फिर उनके बीच तय समय बीत गया और विक्रेता एक अवधि के बाद तक कीमत देने में असमर्थ रहा, और कीमत घर के मूल्य से कम थी। क्या विक्रेता के लिए कीमत चुकाकर घर वापस पाना जायज़ है? उत्तर दिया गया: खरीदार को विक्रेता से कीमत स्वीकार करने और उसे घर वापस करने के लिए मजबूर किया जाएगा। बहुमत के अनुसार, यह एक गिरवी (रहन) है, जो किसी भी नियम में गिरवी से अलग नहीं है। (सारांश समाप्त)

(उर्दू) ...साथ ही जो लौटाई जाएगी इस शर्त पर कि अमुक महीने में विक्रेता कीमत हाज़िर कर देगा, और घर वापस ले लेगा। फिर उन दोनों के बीच तय समय गुज़र गया जबकि विक्रेता कीमत हाज़िर करने में सक्षम न हुआ, लेकिन उसके कुछ समय बाद वह देने में सक्षम हुआ जबकि कीमत मूल्य से कम है। तो क्या विक्रेता को यह अधिकार प्राप्त है कि वह कीमत देकर घर वापस ले ले। इसका यह जवाब दिया गया कि खरीदार को विक्रेता से कीमत वसूल करने और घर वापस लौटाने पर मजबूर किया जाएगा। अधिकांश उलेमा इस विचार के हैं कि यह 'बै-ए-रहन' (गिरवी वाली बिक्री) है क्योंकि इसमें और गिरवी (रहन) में किसी भी नियम में कोई अंतर नहीं है। (सारांश - टी)

जवाहर-उल-फ़तावा, फिर जामि-उल-फ़ुसुलैन के हाशिये में, फिर रद-उल-मुहतार में लिखा है:

(अरबी) इसका नियम गिरवी (रहन) का नियम है और वही सही है।[2]

(उर्दू) इसका नियम वही है जो गिरवी (रहन) का नियम है और वही सही है। (टी)

इसी प्रकार जवाहर-उल-इखलास में है: "जैसा कि मैंने इसमें देखा है" (टी)। शरह-उत-तहावी, फिर जामि-उर-रुमुज़, फिर शामी के हाशिये में लिखा है:

(अरबी) गिरवीदार (मुर्तहिन) द्वारा बिक्री गिरवी रखने वाले (राहिन) की अनुमति पर निर्भर करती है। यदि वह अनुमति देता है, तो यह मान्य है; अन्यथा नहीं। उसे इसे रद्द करने और गिरवी के रूप में वापस करने का अधिकार है। यदि अनुमति से पहले खरीदार के हाथों में यह नष्ट हो जाए, तो उसके बाद अनुमति मान्य नहीं है।

(उर्दू) गिरवीदार (मुर्तहिन) अगर गिरवी रखी चीज़ (मरहून) को बेच दे तो यह बिक्री गिरवी रखने वाले (राहिन) की अनुमति पर निर्भर होगी। अगर गिरवी रखने वाले ने अनुमति दे दी तो जायज़ है वरना नहीं। गिरवी रखने वाले को अधिकार है कि बिक्री को रद्द करके उसे गिरवी की तरफ लौटा दे।

[1] अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब-उल-बुयू, दार-अल-मारिफा, बेरूत, 1/225। [2] रद-उल-मुहतार, जवाहर-उल-फ़तावा के हवाले से, किताब-उल-बुयू, बाब-अस-सर्फ़, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 4/246।

على انه في شهر كذا يحضر الثمن ويسترجع الدار ثم مضى الزمن المعين بينهما ولم يقدر البائع على الثمن الا بعد مدة والثمن دون قيمة الدار فهل للبائع دفع الثمن واسترجاع الدار، اجاب يجبر المشترى على قبول الثمن من البائع ورد الدار عليه، والذى عليه الاكثر انه رهن لا يفترق عن الرهن فى حكم من الاحكام اهـ ملخصاً۔

ساتھ جو لوٹائی جائے گی اس شرط پر کہ فلاں مہینے بائع ثمن حاضر کردے گا، اور گھر واپس لے لے گا۔ پھر ان دونوں کے درمیان طے شدہ مدت گزر گئی درآنحالیکہ بائع ثمن حاضر کرنے پر قادر نہ ہوا مگر اس کے کچھ عرصہ بعد وہ دینے پر قادر ہوا جبکہ ثمن قیمت سے کم ہیں۔ تو کیا بائع کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ ثمن دے کر گھر واپس لے۔ اس کا یہ جواب دیا گیا کہ مشتری کو بائع سے ثمن وصول کرنے اور گھر واپس لوٹانے پر مجبور کیا جائے گا۔ اکثر مشائخ اس موقف پر ہیں کہ یہ بیعِ رہن ہے کیونکہ اس میں اور رہن میں کسی بھی حکم میں فرق نہیں اھ تلخیص (ت)

جواھر الفتاوی پھر حاشیہ جامع الفصولین پھر ردالمحتار میں ہے : | حکمه حکم الرهن وهو الصحیح-[2] | اس کا حکم وہی ہے جو رہن کا حکم ہے اور وہی صحیح ہے۔(ت) | | :--- | :--- | :--- |

اسی طرح جواھر الاخلاص میں ہے کما رأیته فیہا (جیسا کہ میں نے اس میں دیکھا ہے۔ ت) شرح الطحاوی پھر جامع الرموز پھر حاشیہ شامی میں ہے : | توقف علی اجازة الراهن بیع المرتهن فان اجازه جاز والافلا، وله ان یبطله ویعیده رهناً، ولهلك في ید المشتری قبل الاجازة لم تجز الاجازة بعده و | مرتہن اگر مرہون کو بیچ دے تو یہ بیع راہن کی اجازت پر موقوف ہوگی۔ اگر راہن نے اجازت دے دی تو جائز ورنہ نہیں۔ راہن کو اختیار ہے کہ بیع کو باطل کرکے اسے رہن کی طرف لوٹادے | | :--- | :--- | :--- |

[1] الفتاوى الخيرية كتاب البيوع دارالمعرفة بيروت ١ / ٢٢٥ [2] ردالمحتار بحواله جواہرالفتاویٰ کتاب البیوع باب الصرف دار احیاء التراث العربي بیروت ۴ / ۲۴۶

Fatawa Ridawiyya Volume 25

1. It is for the mortgagor (rahin) to hold either of them liable. If the mortgaged property is destroyed while in the possession of the buyer before the mortgagor's permission, subsequent permission is not valid. The mortgagor has the choice to hold either the mortgagee (murtahin) or the buyer liable. (T)

In Durr al-Mukhtar and Radd al-Muhtar, it is stated: "He is liable due to his transgression (such as selling without permission, according to Quhistani) for its full value (i.e., whatever it reaches, because he has become a usurper (ghasib), according to Itqani). Thus, the debt is dropped to the extent of its value." Abbreviated. The mortgagee, due to his transgression (like selling without permission, Quhistani), will be liable for the full price (i.e., whatever price it may be, Itqani). Therefore, the debt equal to it will be waived. End of abbreviation. (T)

Therefore, in the inquired situation, it is obligatory upon Bakr that if he has not yet sold the jewelry, he should immediately take back the money he gave and return all the jewelry, and not take refuge behind this useless and void contract. If Bakr has actually sold it and the jewelry is still with the buyer, Zaid has the choice: he can validate the sale and take the full price for himself, or he can reject it. If he rejects it, it is mandatory for the buyer to return the money. And if the jewelry is lost or its whereabouts are unknown and it is out of control, then Zaid can take full compensation from Bakr. For example, if Bakr gave him seventy rupees and Zaid's jewelry turned out to be worth one hundred rupees according to the market rate, then Bakr's seventy rupees are waived/equalized, and Bakr should give the extra thirty rupees to Zaid. And Allah Almighty knows best.

Problem 54: From Old City, sent by Abdul Samad Sahib. 8 Rabi-ul-Thani 1318 AH. What do the scholars of religion say in this matter: Is it permissible for Zaid to benefit from the mortgaged item with the permission of the mortgagor, or not? The Answer: Benefiting from the mortgaged item is strictly forbidden (haram). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah Almighty be upon him) says:

1. Radd al-Muhtar, Book of Mortgage (Kitab al-Rahn), Chapter on Disposal of Mortgage (Bab al-Tasarruf fi al-Rahn), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/327.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Mortgage (Kitab al-Rahn), Chapter on Disposal of Mortgage (Bab al-Tasarruf fi al-Rahn), Mujtabai Press, Delhi, 2/267; Radd al-

Muhtar, Book of Mortgage (Kitab al-Rahn), Chapter on Disposal of Mortgage (Bab al-Tasarruf fi al-Rahn), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/313.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

1. गिरवी रखने वाले (राहिन) के पास अधिकार है कि वह दोनों में से जिसे चाहे ज़िम्मेदार ठहराए। यदि गिरवी रखी गई वस्तु खरीदार के कब्ज़े में गिरवी रखने वाले की अनुमति से पहले नष्ट हो जाए, तो उसके बाद की अनुमति मान्य नहीं है। गिरवी रखने वाले को अधिकार होगा कि वह गिरवी लेने वाले (मुर्तहिन) और खरीदार में से जिसे चाहे ज़िम्मेदार ठहराए। (त)

दुर्रे मुख़्तार और रद उल-मुह्तार में है: "वह अपनी ज़्यादती (जैसे बिना अनुमति के बेचना, कुहिस्तानी के अनुसार) के कारण उसकी पूरी कीमत (यानी वह जितनी भी हो, क्योंकि वह ग़ासिब यानी अपहरणकर्ता बन गया है, इल्क़ानी के अनुसार) का ज़िम्मेदार होगा। अतः उसकी कीमत के बराबर कर्ज समाप्त हो जाएगा।" संक्षेप में। गिरवी लेने वाला अपनी ज़्यादती के कारण (जैसे बिना अनुमति के बेचना, कुहिस्तानी) पूरी कीमत का ज़िम्मेदार होगा (यानी वह कीमत जितनी भी हो, इल्क़ानी)। इसलिए इसके बराबर का ऋण माफ़ हो जाएगा। संक्षेप (त)

अतः पूछी गई स्थिति में बक्र पर अनिवार्य है कि यदि उसने अभी तक आभूषण नहीं बेचे हैं, तो वह तुरंत अपना दिया हुआ रुपया लेकर पूरा आभूषण वापस कर दे और इस व्यर्थ और अमान्य समझौते की आड़ न ले। और यदि बक्र ने वास्तव में उसे बेच दिया है और आभूषण अभी भी खरीदार के पास मौजूद है, तो ज़ैद को अधिकार है कि वह चाहे तो उस बिक्री को मान्य कर दे और कीमत की पूरी राशि स्वयं ले ले, या उसे अस्वीकार कर दे। यदि वह अस्वीकार कर देता है, तो खरीदार पर अनिवार्य है कि वह रुपया वापस करे। और यदि आभूषण नष्ट हो गया है या अब उसका पता नहीं चल रहा है और वह नियंत्रण से बाहर है, तो ज़ैद बक्र से उसका पूरा हर्जाना ले सकता है। उदाहरण के लिए, यदि बक्र ने उसे सत्तर रुपये दिए थे और ज़ैद का आभूषण बाज़ार भाव के अनुसार सौ रुपये का निकला, तो बक्र के सत्तर रुपये बराबर होकर समाप्त हो गए, बक्र को अतिरिक्त तीस रुपये ज़ैद को देने चाहिए। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 54: पुराने शहर से, प्रेषक अब्दुल समद साहब। 8 रबी-उल-थानी 1318 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: क्या ज़ैद के लिए गिरवी रखने वाले की अनुमति से गिरवी रखी गई

वस्तु से लाभ उठाना जायज़ है या नहीं? उत्तर: गिरवी रखी गई वस्तु से लाभ उठाना सर्वथा हرام है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

1. रद उल-मुह्तार, किताब अर-रहन, बाब अत-तसर्रुफ़ फ़ि अर-रहन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/327।
2. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अर-रहन, बाब अत-तसर्रुफ़ फ़ि अर-रहन, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/267; रद उल-मुह्तार, किताब अर-रहन, बाब अत-तسررुफ़ फ़ि अर-रहन, दार इह्या अत-तुराث अल-अरबी, बेरूत, 5/313।

पेज 239 / 658

للراھن ان یضمن ایھما شاء 1 اگر مرہون مشتری کے قبضہ میں راہن کی اجازت سے قبل ہلاک ہو جائے تو اس کے بعد کی اجازت جائز نہیں اور راہن کو اختیار ہوگا کہ مرتہن اور مشتری میں سے جسے چاہے ضامن ٹھہرائے۔ (ت)

درمختار و درالمختار میں ہے: ضمن بتعدیہ (کالبیع بلا اذن قھستانی) کل قیمتہ (ای بالغۃ ما بلغت لانہ صار غاصبا. اتقانی) فیسقط الدین بقدرہ اھ مختصرا۔ مرتہن اپنی تعدی کی وجہ سے (جیسا کہ بلا اجازت بیع، قہستانی) کل قیمت کا ضامن ہوگا (یعنی وہ قیمت جس قدر بھی ہو، اتقانی) لہذا اس کے برابر قرض ساقط ہوجائے اھ اختصار (ت)

پس صورتِ مستفسرہ میں بکر پر لازم ہے کہ زیور ہنوز نہیں بیچا تو فوراً اپنا دیا ہوا روپیہ لے کر کل زیور واپس کردے اور اس مہمل و باطل قرار داد کی آڑ نہ لے اور اگر بکر نے واقع میں بیچ دیا اور زیور ہنوز مشتری کے پاس موجود ہے تو زید کو اختیار ہے چاہے اس میں بیچ کو جائز کردے اور زرِ ثمن تال و کمال خود لے لے یا رد کردے اگر رد کردے تو مشتری پر فرض ہے کہ روپے واپس کرے، اور اگر زیور تلف ہو گیا یا اب اس کا پتا نہیں چلتا قابو سے باہر ہے تو زید اس کا پورا تاوان بکر سے لے سکتا ہے مثلاً اگر بکر نے ستر روپے اسے دیئے اور زید کا بازار کے بھاؤ سے سو روپے کا نکلا تو بکر کے ستر روپے ساقط برابر ہوگئے زیادہ کے تیس روپے زید کو دے واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۵۴: از شہر کہنہ مرسلہ عبدالصمد صاحب ۸ ربیع الثانی ۱۳۱۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کو شیئی مرہون سے نفع اٹھانا بہ اجازت راہن جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: مرہون سے انتفاع حرام محض ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

1 رد المحتار كتاب الرهن باب التصرف في الرهن دار احياء التراث العربي بيروت ٥ / ٣٢٧ 2 الدر المختار كتاب الرهن باب التصرف في الرهن مطبع مجتبائی دہلی ٢ / ٢٦٧، رد المحتار كتاب الرهن باب التصرف في الرهن دار احياء التراث العربي بيروت ٥ / ٣١٣

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

'Every loan that draws a benefit is usury.' (Arabic Hadith) Any loan that pulls a benefit is interest (usury). (T)

Taking benefit from a pledge (mortgage) without permission has the meaning that it shouldn't be under pressure of the loan and its permission should be such that he remains the owner; when he wants with joy, he can say 'use it', and when he wants to stop, he can do so immediately. For example, he says with his own happiness 'remain in this house' and at any time he says 'I don't like it anymore, leave immediately', then let him leave without any excuse or delay. Usually, such is not the case here, rather they stay firm on the upper hand and the mortgagor gives permission due to the pressure of the debt, and it's written in the registry papers so that as a result, he can be pressured to not be able to ask him to leave even if he wants to, and the same answer will be given that first return our loan then you can go. In such a case, permission is not considered at all and it is forbidden (haram) by consensus. And Allah Subhanu wa Ta'ala knows best, His knowledge is complete and firm.

Problem 55: From Jai's Rai, Bareilly, Mohalla Zer Masjid, House of Haji Ibrahim, sent by Wali Allah Sahib, 12 Rabi-ul-Awwal Sharif. What do the scholars of religion say about this issue: Is it permissible to take benefit from a mortgaged item (Marhoon shay), like for example, taking a piece of land as a pledge and it's used for agriculture, or there is a sheep, cow, or goat etc. which is tied as a pledge, is it permissible to consume its profit (benefit) such as milk etc. and use it?

Answer: Taking benefit from the mortgaged item (marhoon) is forbidden (haram) and usury (riba).

As mentioned in the benefits of 'Al-Durr al-Mukhtar' and the 'Hashiyah' of Allama Shami, which we have investigated in our Fatawas. And Allah Ta'ala knows best. (T)

Problem 56: From Rampur, near Kotwali, house of the late Majdi, sent by Maulvi Ahmad Husain Sahib, 18 Jumada al-Ula 1321 AH. A few people have a shared property...

---

1 Kanz al-Ummal with reference to Harith from Hadith 15516 Mu'assasa al-Risalah Beirut 6/238. Page 240 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

'हर वह क़र्ज़ जो कोई लाभ खींचे, वह सूद है।' (अरबी हदीस) जो क़र्ज़ कोई लाभ खींच कर लाए, वह सूद (ब्याज) है। (त)

बिना अनुमति के गिरवी रखी वस्तु से लाभ उठाना इस अर्थ में है कि वह ऋण के दबाव में न हो और उसकी अनुमति ऐसी हो कि वह उसका स्वामी बना रहे; जब वह खुशी से चाहे कहे 'इसे इस्तेमाल करो', और जब वह रोकना चाहे तो तुरंत रोक सके। उदाहरण के लिए, वह अपनी खुशी से कहे 'इस घर में रहो' और किसी भी समय कहे 'मुझे अब यह मंजूर नहीं, तुरंत निकल जाओ', तो बिना किसी बहाने या देरी के उसे तुरंत निकल जाना चाहिए। आमतौर पर यहाँ ऐसा नहीं होता, बल्कि वे ऊपरी हाथ पर अडिग रहते हैं और गिरवी रखने वाला ऋण के दबाव के कारण अनुमति देता है, और रजिस्ट्री के कागज़ों में ऐसा लिखा जाता है ताकि फलस्वरूप उस पर दबाव डाला जा सके कि वह चाहकर भी उसे जाने के लिए न कह सके और वही जवाब दिया जाएगा कि पहले हमारा क़र्ज़ लौटाओ फिर जा सकते हो। ऐसी स्थिति में अनुमति का कोई अर्थ नहीं है और यह आम सहमति से हराम (वर्जित) है। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है, उसका ज्ञान पूर्ण और सुदृढ़ है।

मसला 55: ज़ायस राय, बरेली, मुहल्ला ज़ेर मस्जिद, मकान हाजी इब्राहिम, प्रेषक वली उल्लाह साहब, 12 रबी-उल-अव्वल शरीफ। इस मसले में दीन के विद्वान क्या कहते हैं: क्या गिरवी रखी गई चीज़ (मरहून शै) से लाभ उठाना जायज़ है, जैसे मिसाल के तौर पर ज़मीन गिरवी रखी गई है और उस पर खेती की जाती है, या भेड़, गाय या बकरी आदि है जिसे गिरवी रखा गया है, उसका लाभ जैसे दूध आदि खाना और उसका उपयोग करना जायज़ है या नहीं?

उत्तर: मरहून (गिरवी रखी वस्तु) से लाभ उठाना हराम और सूद है।

जैसा कि 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' के हाशिए और अल्लामा शामी के'हाशिया' में वर्णित है, जिसकी हमने अपने फ़तावा में जाँच की है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 56: रामपुर, कोतवाली के पास, मरहूम मजदी का मकान, प्रेषक मौलवी अहमद हुसैन साहब, 18 जमादि-उल-उला 1321 हिजरी। कुछ व्यक्तियों के पास एक साझा संपत्ति है...

---

1 कज़ल उम्माल बहवाले अल-हारिस अन अली हदीस 15516 मुअस्ससतुल रिसाला बैरूत 6/238 पेज 240 ऑफ 658

کل قرض جر منفعة فھو رباً 1 جو قرض منفعت کو کھینچ لائے وہ سود ہے (ت)

بہ اجازت راہن نفع اٹھانے کے یہ معنی تھے کہ قرض کے دباؤ سے نہ ہو اور اس کی اجازت ہی کا پابند رہے جب وہ خوشی سے کہہ دے انتفاع کرے اور جس وقت منع کر دے فوراً باز رہے مثلاً اس نے اپنی خوشی سے کہہ دیا کہ مکان میں رہو یہ آ کر رہا اسی وقت اس نے کہہ دیا مجھے منظور نہیں تو فوراً نکل جائے کچھ عذر حیلہ درمیان میں نہ لائے ایسا یہاں ہر گز نہیں ہوتا بلکہ قطعاً باوپر رہتے ہیں اور راہن دباؤ ہی کے باعث اجازت دیتا ہے اور وہ رجسٹری کے کاغذوں میں لکھی جاتی ہے کہ اس کے سبب انتفاع بالجبر کر سکیں اور اگر اگلا کہے کہ نکل جاؤ ہر گز نہ نکلیں گے اور یہی جواب دیں گے کہ پہلے ہمارا قرض دے دو تو جائیں تو یہ صورت اجازت سے اصلاً متعلق نہیں بالاجماع حرام و ربا ہے۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم واحکم۔

مسئلہ ۵۵: از جائس رائے بریلی محلہ زیر مسجد مکان حاجی ابراہیم مرسلہ ولی اللہ صاحب ۱۲ ربیع الاول شریف۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مرہون شی سے فائدہ اٹھانا مثلاً زمین رہن رکھا اس کو جوتتا ہے اور اس میں زراعت بوتا ہے اور اس کے مینڈھ وغیرہ بند ہوا ہے اس کے نیچے اس کا منافع کھاتا ہے اور اس کو قیاس کرتا ہے بکری اور گائے گھوڑے کے اوپر جائز ہے اس کے منافع کھانا یا نہیں؟ فقط

الجواب: مرتہن کو مرہون سے نفع اٹھانا حرام اور ربا سود ہے، کما افادہ العلامة الطحاوی والعلامة الشامی فی حاشیتی الدر وحققناہ فی فتاوٰینا، واللہ تعالٰی اعلم۔ جیسا کہ علامہ طحاوی اور علامہ شامی

نے درمختار کے حاشیوں میں افادہ فرمایا ہے ہم نے اس کی تحقیق اپنے فتاوٰی میں کی ہے، واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۵۶: از ریاست رامپور متصل کوتوالی مکان مرحوم مجدی مرسلہ مولوی احمد حسین صاحب ۱۸ جمادی الاولٰی ۱۳۲۱ھ چند شخص نے ایک ملک مشترک اپنے چند شخصوں کے پاس بالاشتراک رہن کی زر رہن

---

1 کنز العمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۶ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۲۳۸ Page 240 of 658

Fatawa Razawiya, Volume 25

...took [possession] and gave the mortgagee possession of the property. In the mortgage deed, it was written: 'We have gifted, forgiven, and bestowed the profits of the property to the mortgagee.' Most of the mortgagors have died, and some are still alive. After the death of the deceased mortgagors, if the mortgagees obtain profits from the mortgaged property exceeding the amount of the mortgage loan, it should be clarified whether the mentioned profits are the legal and Sharia right of the mortgagee or not? And despite the fact that the mortgagees have received profits from the mortgaged property equal to or exceeding the amount of the mortgage loan, are they still entitled to receive the mortgage money? Or can the heirs of the mortgagor set off and adjust the profits received by the mortgagee against the due mortgage money and redeem the property without paying any other money? What is the effect of the gift and bestowal of the mentioned profit money in the mortgage deed generally, and specifically after the death of the mortgagors? Please explain, and may you be rewarded.

The Answer: In the inquired situation, the profit from the mortgaged property is harmful, forbidden (haram), and usury (riba) for the mortgagees. It is stated in a Hadith that the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

Arabic	Urdu/Translation
Every loan that draws a benefit is usury (riba). Reported by al-Harith in his Musnad[1] from the Commander of the Faithful, 'Ali, may Allah honor him.	Every loan that draws a benefit is usury. Al-Harith has extracted this in his Musnad from the Commander of the Faithful, Hazrat Ali (may Allah honor him). (T)

In 'Uqud ad-Durriyya', citing 'Al-Muhit':

Arabic	Urdu/Translation
Neither the mortgagee nor the mortgagor has the right to cultivate the land or rent it out, because neither of them has the right to derive benefit from the mortgage[2].	The mortgagor and the mortgagee do not have the authority to cultivate the mortgaged land because it is not permissible for them to derive benefit from the mortgage. (T)

In 'Al-Ashbah' it says:

Arabic	Urdu/Translation
It is disliked (Makruh) for the mortgagee to benefit from the mortgage with the permission of the mortgagor[3].	It is Makruh (disliked) for the mortgagee to derive benefit from the mortgage with the mortgagor's permission. (T)

[1] Kanz al-Ummal, citing Al-Harith from 'Ali, Hadith 15516, Mu'assasat ar-Risalah, Beirut, 6/238 [2] Al-Uqud ad-Durriyya, Kitab ar-Rahn, Arg Bazar, Qandahar, Afghanistan, 2/258 [3] Al-Ashbah wa an-Naza'ir, Al-Fann ath-Thalith, Kitab ar-Rahn, Idarat al-Qur'an, Karachi, 3/113

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...ले लिया और मिल्क (जायदाद) पर मुर्तहिन (गिरवी लेने वाले) को क़ब्ज़ा दे दिया। रहन-नामे (गिरवी दस्तावेज़) में यह लिख दिया कि हमने जायदाद का मुनाफ़ा मुर्तहिन को हिबा (उपहार) कर दिया, माफ़ कर दिया और बख़्श दिया। अक्सर राहनान (गिरवी रखने वाले) मर गए और कुछ ज़िंदा हैं। मुर्तहिन ने राहनान की मौत के बाद मरहून (गिरवी रखी गई) जायदाद से रहन की रक़म से ज़्यादा मुनाफ़ा हासिल किया। कृपया इरशाद फ़रमाएँ कि क्या मज़कूरह (उक्त) मुनाफ़ा मुर्तहिन का जायज़ और शरी'ई हक़ है या नहीं? और इसके बावजूद कि मुर्तहीनान ने मरहून जायदाद के मुनाफ़े से रहन की रक़म के बराबर या उससे ज़्यादा ख़ुद ही वसूल कर लिया है, क्या वे फिर भी रहन की रक़म पाने के मुस्तहिक़ (हक़दार) हैं? या राहिन के वारिस मुर्तहिन द्वारा वसूल किए गए मुनाफ़े को रहन की रक़म में मुजरा (एडजस्ट) और महसूब (गिनती) कर सकते हैं और बिना कोई और रक़म अदा किए मिल्क (जायदाद) को छुड़ा सकते हैं? रहन-नामे में मज़कूरह मुनाफ़े की रक़म के हिबा और बख़्शिश का आम तौर पर और राहनान की मौत के बाद ख़ास तौर पर क्या असर होता है? बयान फ़रमाएँ, सवाब पाएँ।

अल-जवाब (उत्तर): पूछी गई सूरत में, गिरवी रखी गई जायदाद का मुनाफ़ा मुर्तहीनों के हक़ में नुक़सानदेह, हराम और सूद (ब्याज) है। हदीस में है कि रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

अरबी	अनुवाद
'कुल कर्जिन जर्रा मनफ़आतन फ़हुवा रिबा'। इसे अल-हारिस ने अपनी मुसनद[1] में अमीरुल मोमिनीन अली करमल्लाहु तआला वज्हहू से रिवायत किया है।	जो क़र्ज़ नफ़ा (लाभ) खींच लाए वह सूद है। हारिस ने अपनी मुसनद में अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली करमल्लाहु वज्हहुल करीम से इसकी तख़रीज की है। (त)

'उक़ूद अद-दुर्रियह' में 'मुहीत' से है:

अरबी	अनुवाद
'लैसा लिल-मुर्तहिनि व लिल-राहिनि अन यज़रअ अल-अर्द वला युआजिरहा लिहन्नहु लैसा लहुमा अल-इन्तिफ़ाउ बिर-रहन'[2]।	राहिन और मुर्तहिन को यह अधिकार नहीं है कि वे मरहून ज़मीन में खेती करें और न ही उसे किराए पर दें क्योंकि उन्हें रहन से नफ़ा उठाना जायज़ नहीं। (त)

'अशबाह' में है:

अरबी	अनुवाद
'युकरहु लिल-मुर्तहिनि अल-इन्तिफ़ाउ बिर-रहन बि-इज़्निर-राहिन'[3]।	राहिन की इजाज़त से मुर्तहिन को रहन से नफ़ा उठाना मकरूह है। (त)

---

[1] कज़ुल उम्माल, बहवाला अल-हारिस अन अली, हदीस 15516, मुअस्ससतुर रिसाला, बैरुत, 6/238 [2] अल-उक़ूद अद-दुर्रियह, किताबुर रहन, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/258 [3] अल-अशबाह वन-नज़ाइर, अल-फ़न्नुस सालिस, किताबुर रहन, इदारतुल कुरान, कराची, 3/113

لے لیا اور ملک پر مرتہن کو قبضہ دے دیا رہن نامہ میں یہ لکھ دیا کہ ہم نے منافع ملک مرتہن کو ہبہ معاف کردیا اور بخش دیا۔ اکثر راہنان مرگئے اور بعض زندہ ہیں۔ مرتہن نے بعد موت راہنان متوفی منافع ملک مرہون زائد از مقدارِ زر رہن حاصل کریں یہ ارشاد فرمایا جائے کہ منافع مذکورہ حق جائز وشرعی مرتہن کا ہے یا نہیں؟ اور باوجود اس کے کہ مرتہنان نے منافع ملک مرہون بقدر مقدار زر رہن یا زائد از زر رہن خود کا وصول کرلیا پھر بھی وہ مستحق پانے زرِ رہن کے ہیں یا وارثانِ راہن زرِ رہن یافتنی مرتہن کو منافع وصول شدہ میں مجرا ومحسوب کرسکتے ہیں اور بلا ادائے زرِ دیگر ملک کو چھڑا سکتے ہیں، ہبہ وبخشش زر منافع مذکورہ رہن نامہ عموماً اور بعد موت راہنان خصوصاً کیا اثر رکھتے ہیں۔ بینوا توجروا

الجواب: صورت مستفسرہ میں زر منافع مرہون مرتہنوں کے حق میں ضرر وحرام اور سود ہے۔ حدیث میں ہے رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

عربی متن	**اردو ترجمہ**
کل قرض جرمنفعة فهو ربا. اخرجہ الحارث في مسنده۱ عن امیر المؤمنین علی کرم اللہ تعالی وجهه۔	جو قرض نفع کو کھینچ لائے وہ سود ہے۔ حارث نے اپنی مسند میں امیر المومنین حضرت علی کرم اللہ وجہہ الکریم سے اس کی تخریج کی (ت)

عقود الدرریہ میں محیط سے ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
لیس للمرتھن وللراھن ان یزرع الارض ولا یؤاجرھا لانہ لیس لھما الانتفاع بالرھن۲۔	راہن اور مرتہن کو یہ اختیار نہیں کہ وہ مرہون زمین میں کاشت کریں کیونکہ انہیں رہن سے نفع اٹھانا جائز نہیں۔ (ت)

اشباہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
یکرہ للمرتھن الانتفاع بالرھن باِذن الراھن۔۳	راہن کی اجازت سے مرتہن کو رہن سے انتفاع مکروہ ہے۔ (ت)

---

۱ کنزالعمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۶ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۲۳۸ ۲ العقود الدریہ کتاب الرھن ارگ بازار قندھار افغانستان ۲ / ۲۵۸ ۳ الاشباہ والنظائر الفن الثالث کتاب الرھن ادارۃ القرآن کراچی ۳ / ۱۱۳

Fatawa Razawiyya Volume 25

In Tehzeeb o Jame al-Muzammat: Arabic: It is disliked for the mortgagee (murtahin) to benefit from the mortgage (rahn), even if the mortgagor (rahin) allows it. 1 Urdu: It is reprehensible (makruh) for the mortgagee to derive benefit from the mortgaged item even if the mortgagor gives permission. (Trans.)

In Durr al-Mukhtar: Arabic: The author said, and what is narrated from Muhammad ibn Aslam is interpreted based on this, that it is not permissible for the mortgagee to do that, even with permission, because it is usury (riba). 2 Urdu: The author said, and this is based on what is narrated from Muhammad ibn Aslam, that it is not permissible for the mortgagee to derive any benefit from the mortgage even if it is with the permission of the mortgagor, because it is usury. (Trans.)

In Ghamz al-Uyun: Arabic: In the 'Jami' of Majd al-A'imma, from Abdullah ibn Muhammad ibn Aslam: It is not permissible for him to benefit from anything of it, even if the mortgagor allows him, because it is permission for usury; since he is recovering his debt, so the benefit is usury. 3 Urdu: It is narrated from Abdullah ibn Muhammad ibn Aslam in Majd al-A'imma's 'Jami' that it is not permissible for the mortgagee to derive any benefit from the mortgage even if the mortgagor has given permission for it, because this is permission for usury. This is because the mortgagee recovers his full debt, so the benefit will be usury. (Trans.)

Research Analysis: The research is that when the benefit of the mortgagee becomes conditional, and their agreement is put into practice, it is unanimously forbidden (haram). And whatever matter is known and customary from apparent social practice, it is treated as a condition even without explicit mention. There is no doubt that nowadays, the benefit of mortgagees is widespread and global without necessity. So, even if it were not mentioned in the mortgage agreement, it would be considered conditionally established by custom and would be forbidden. The permission of the mortgagors is definitely based on this custom and arises from the pressure of the debt. If this were not the case, they would never give permission for others (Zayd and Amr) to take the profits of their property while they cannot. The giving of loans by mortgagees is also based on these profits, and it is certainly...

1. Al-Durr al-Mukhtar citing Al-Tehzeeb, Kitab al-Rahn, Chapter on Miscellaneous Issues, Mujtabai Press Delhi 2 / 77

2. Al-Durr al-Mukhtar citing Al-Tehzeeb, Kitab al-Rahn, Chapter on Miscellaneous Issues, Mujtabai Press Delhi 2 / 77
3. Ghamz Uyun al-Basair with Al-Ashbah wa al-Nazair, Third Art, Kitab al-Rahn, Idarat al-Quran Karachi 2 / 113

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

तहज़ीब व जामे अल-मुज़म्मत में है: अरबी: मुर्तहिन (गिरवी रखने वाला) के लिए गिरवी रखी गई चीज़ से लाभ उठाना मकरूह है, भले ही राहिन (गिरवी देने वाला) इसकी अनुमति दे दे। 1 उर्दू: मुर्तहिन को रहन (गिरवी) से लाभ उठाना मकरूह है, चाहे राहिन इजाज़त दे दे। (त)

दुर्र-ए-मुख्तार में है: अरबी: लेखक ने कहा और इसी पर आधारित है जो मुहम्मद बिन असलम से वर्णित है कि मुर्तहिन के लिए यह जायज़ नहीं है भले ही अनुमति हो, क्योंकि यह सूद (ब्याज) है। 2 उर्दू: मुसन्निफ़ (लेखक) ने कहा और इसी पर आधारित है जो मुहम्मद बिन असलम से मरवी है कि मुर्तहिन को रहन से कुछ भी लाभ उठाना जायज़ नहीं है, चाहे राहिन की इजाज़त से हो, क्योंकि वह सूद है। (त)

ग़म्ज़ुल उयून में है: अरबी: मजद अल-आइम्मा की 'जामे' में अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद बिन असलम से है: उसके लिए इसमें से किसी भी चीज़ से लाभ उठाना जायज़ नहीं है, भले ही राहिन उसे अनुमति दे, क्योंकि यह सूद में अनुमति है, क्योंकि वह अपना ऋण पूरा वसूल कर रहा है, तो लाभ सूद होगा। 3 उर्दू: मजद अल-आइम्मा की जामे में अब्दुल्लाह बिन मुहम्मद बिन असलम से मंकूल है कि मुर्तहिन को रहन से कुछ भी लाभ उठाना जायज़ नहीं है, चाहे राहिन ने उसकी इजाज़त दी हो क्योंकि यह सूद की इजाज़त है, इसलिए कि मुर्तहिन अपना कर्ज़ पूरा वसूल करता है तो लाभ सूद होगा। (त)

अनुसंधान विश्लेषण: तहक़ीक़ यह है कि मुर्तहिन का लाभ उठाना जब मशरूत (शर्त आधारित) हो जाए और आपसी समझौते के अनुसार उस पर अमल हो, तो यह सर्वसम्मति से हराम है। और जो बात ज़ाहिरी उर्फ़(परंपरा) से ज्ञात और प्रसिद्ध हो, वह बिना ज़िक्र के भी शर्त की तरह होती है। इसमें कोई शक नहीं कि अब मुर्तहिनों का लाभ उठाना बिना ज़रूरत के आम और हर जगह व्याप्त है। अतः अगर रहन में इसका ज़िक्र न भी आता, तो यह प्रथागत रूप से शर्त माना जाता और हराम होता। राहिनों की अनुमति निश्चित रूप से इसी उर्फ़ पर आधारित है और इसी कर्ज़ के दबाव से उत्पन्न है। अगर ऐसा न होता, तो वे हरगिज़ अनुमति न देते कि हमारी जायदाद का मुनाफ़ा ज़ैद और अम्र उठाएँ और हम न पा सकें। मुर्तहिनों का कर्ज़ देना भी इसी मुनाफ़े पर आधारित है और वह ज़रूर...

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, अल-तहज़ीब के हवाले से, किताब अल-रहन, विविध मुद्दों पर अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली 2/77

2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, अल-तहज़ीब के हवाले से, किताब अल-रहन, विविध मुद्दों पर अध्याय, मुजतबाई प्रेस दिल्ली 2/77
3. ग़म्ज़ उयून अल-बसायर मअ अल-अशबाह व अल-नज़ायर, तीसरा फ़न, किताब अल-रहन, इदारातुल क़ुरआन कराची 2/113

पृष्ठ 242 का 658

تہذیب و جامع المضمرات میں ہے: یکرہ للمرتھن ان ینتفع بالرھن وان اذن لہ الراھن۔ 1 | مرتہن کو رہن سے انتفاع مکروہ ہے اگرچہ راہن اجازت دے دے۔ (ت)

در مختار میں ہے: قال المصنف وعلیہ یحمل ماعن محمد بن اسلم انہ لایحل للمرتھن ذلک ولو بالاذن لانہ ربا۔ 2 | مصنف نے کہا اور اسی پر محمول ہے وہ جو محمد بن اسلم سے مروی ہے کہ مرتہن کو رہن سے کچھ بھی نفع اٹھانا جائز نہیں اگرچہ راہن کے اذن سے ہو کیونکہ وہ سود ہے۔ (ت)

غمز العیون میں ہے: فی الجامع لمجد الائمۃ عن عبداللہ بن محمد بن اسلم انہ لایحل لہ ان ینتفع بشیئ منہ وان اذن لہ الراھن لانہ اذن فی الربا، لانہ یستوفی دینہ فتکون المنفعۃ ربا۔ 3 | مجد الائمہ کی جامع میں عبد اللہ بن محمد بن اسلم سے منقول ہے کہ مرتہن کو رہن سے کچھ بھی نفع اٹھانا جائز نہیں اگرچہ راہن نے اس کی اجازت دی ہو کیونکہ یہ سُود کی اجازت ہے اس لئے کہ مرتہن اپنا قرض پورا وصول کرتا ہے تو منفعت سود ہوگی۔ (ت)

تحقیق یہ ہے کہ انتفاع مرتہن جب مشروط ہوجائے تو باہم اس کی قرارداد عمل پر آئے تو بالاجماع حرام ہے اور جو امر عرف ظاہر سے معلوم و معہود ہو وہ بلا ذکر بھی مثل مشروط ہے اور شک نہیں کہ اب انتفاع مرتہنان کی بلا ضرورت دائر وسائر و عالمگیر ہے تو رہن میں اگر اس کا ذکر بھی نہ آتا عرفاً مشروط قرار پاتا اور حرام ہوتا، راہنوں کی اجازت قطعاً اسی عرف پر مبنی اور اسی قرض کے دباؤ سے ناشی ہے یہ نہ ہو تو ہرگز وہ اجازت نہ دیں کہ ہماری جائداد کا منافع زید و عمرو لیں اور ہم نہ پاسکیں، مرتہنوں کا قرض دینا بھی اسی منافع پر ہے اور وہ ضرور

1 الدرالمختار بحواله التهذيب كتاب الرهن فصل فی مسائل متفرقه مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۷۷ 2 الدر المختار بحواله التهذيب كتاب الرهن فصل فی مسائل متفرقه مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۷۷ 3 غمز عيون البصائر مع الاشباه والنظائر الفن الثالث كتاب الرهن ادارة القرآن كراچی ۲/ ۱۱۳

Fatawa Razawiyyah Volume 25

[The creditors] force the mortgagors (rahins) [into this], hence they are made to record in the document that even if after the agreement, the mortgagor forbids them from utilizing [the property], they will never desist, but will consider it their right until the repayment of the mortgage amount. This is not at all a mere favor on the part of the mortgagors, nor is it about making the benefit of their property permissible for as long as they wish. Nor is it for the mortgagees (murtahins) as mere strangers without any claim or pressure, relying solely on the pleasure of the one giving permission for as long as he wishes to derive benefit from his property. Rather, it is definitively a mandatory condition and agreement, and that is unanimously forbidden (haram) and usury (riba). It is stated in Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar and Radd al-Muhtar:

Arabic: The prevailing condition among people is that they only intend to gain benefit when giving [money]. Had it not been for that, they would not have given the dirhams. This is in place of a condition because what is customary is like what is stipulated, and it is something that determines the prohibition. And Allah the Almighty knows best.

Urdu: The general state of people is that when receiving a mortgaged item, they intend to gain benefit, otherwise they would not give dirhams as a loan. And this has become like a condition because what is customary is like what is stipulated, and it determines the prohibition. And Allah the Almighty knows best. (T)

For the mortgagors to gift (hiba) the profits to the mortgagees is completely absurd and meaningless. Profits that were gifted were not in existence at that time, and gifting a non-existent thing (ma'doom) is void (batil), and what is void has no effect. It is stated in al-Fatawa al-Khayriyyah:

Arabic: From this, it is known that the gift of what will be obtained from the yield of the two villages is incorrect a fortiori, because the donor himself has not yet taken possession of it. So how can he make someone else its owner? And this is evident.

Urdu: And from this, it became known that the gift of the income that will now be obtained from both villages is incorrect to a greater degree, because the person making the gift has not yet taken possession of it himself, so how can he make anyone else its owner? And this is apparent. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/311
2. Al-Fatawa al-Khayriyyah, Kitab al-Hiba, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/111

[ऋणदाता] रहन रखने वालों (राहिनों) को इस पर मजबूर करते हैं, इसलिए वे दस्तावेज़ में लिखवा लेते हैं कि यदि समझौते के बाद राहिन उन्हें लाभ उठाने (इंतिफ़ा) से मना करे, तो वे कभी बाज़ नहीं आएंगे, बल्कि रहन की रक़म की अदायगी तक इसे अपना हक़ समझेंगे। यह राहिनों की ओर से स्वतः कोई एहसान नहीं है, न ही यह अपनी मिल्कियत के मुनाफ़े को अपनी इच्छानुसार मुबाह (वैध) करना है। और न ही यह मुर्तहिनों (रहन लेने वालों) के लिए केवल अजनबियों की तरह बिना किसी दावे या दबाव के सिर्फ अनुमति देने वाले की खुशी पर तब तक के लिए है जब तक वह चाहे कि वे उसकी मिल्कियत से लाभ उठाएं। बल्कि यह निश्चित रूप से एक अनिवार्य शर्त और समझौता है, और वह सर्वसम्मति (इज़मा) से हराम और रिबा (ब्याज) है। तहतावी अलल दुर्रुल मुख़्तार और रद्दुल मुह्तार में है:

अरबी: लोगों की आम स्थिति यह है कि वे [पैसे] देते समय लाभ प्राप्त करने का ही इरादा रखते हैं। यदि यह न होता तो वे दिरहम न देते। और यह शर्त के स्थान पर है क्योंकि जो प्रथा में है वह शर्त के समान होता है, और यही चीज़ मनाही को निर्धारित करती है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू: लोगों का सामान्य हाल यह है कि वे रहन रखी गई चीज़ प्राप्त करते समय लाभ प्राप्त करने का इरादा रखते हैं, अन्यथा वे ऋण पर दिरहम नहीं देंगे। और यह एक शर्त की तरह हो गया क्योंकि जो प्रथा में है वह शर्त के समान होता है और वह मनाही को निर्धारित करता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

राहिनों का मुनाफ़ा मुर्तहिनों को हिबा (उपहार) कर देना सरासर निरर्थक और बेमानी है। मुनाफ़ा जो हिबा किया गया, उस समय मौजूद नहीं था और जो मौजूद न हो (मादूम) उसका हिबा बातिल (अमान्य) है और बातिल का कोई प्रभाव नहीं होता। फ़तावा खैरिया में है:

अरबी: और इससे पता चला कि उन दो गाँवों की पैदावार से जो कुछ प्राप्त होगा उसका हिबा सही नहीं है, क्योंकि स्वयं दाता ने अभी तक उस पर कब्ज़ा नहीं किया है। फिर वह किसी और को उसका मालिक कैसे बना सकता है? और यह ज़ाहिर (स्पष्ट) है।

उर्दू: और इसी से मालूम हो गया कि दोनों गाँवों से अब जो आमदनी प्राप्त होगी, उसका हिबा बेहतर तौर पर (बदरजा औला) सही नहीं है क्योंकि हिबा करने वाले ने अभी खुद उस पर कब्ज़ा नहीं किया है, तो किसी को उसका मालिक कैसे बना सकता है? और यह ज़ाहिर है। (त)

1. रद्दुल मुह्तार, किताबुर रहन, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/311
2. अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताबुल हिबा, दारुल माअरिफ़ा, बेरुत, 2/111

راہنوں کو اس پر مجبور کرتے ہیں لہذا دستاویز میں لکھوا لیتے ہیں اور اگر بعد تحریر راہن انہیں انتفاع سے منع کریں کبھی باز نہ رہیں گے بلکہ تاادائے زر رہن اپنا حق جائیں گے ، یہ نہ ہرگز راہنوں کی طرف سے بطور خود محض احسانًا ہے بلکہ اپنے ملک کی منفعت جب تک اپنا جی چاہے مباح کرنا ہے نہ مرتہنوں کی طرف سے نرے اجنبی طور پر بے کسی دعوٰی بے کسی داب کے صرف اجازت دہندہ کی خوشی پر جب تک وہ چاہے اس کی ملک سے نفع پاتا ہے بلکہ قطعًا وہی شرط وقرارداد لزومی اور وہ بالا جماع حرام وربا ہے، طحطاوی علی الدرالمختار و ردالمختار میں ہے :

الغالب من احوال الناس انهم انما يريدون عند الدفع الانتفاع و لولاه لما اعطاه الدراهم و هذا بمنزلة الشرط لان المعروف كالمشروط و هو مما يعين المنع . والله تعالٰی اعلم .

لوگوں کا غالب حال یہ ہے کہ وہ مرہون شیء دیتے وقت نفع حاصل کرنے کا ارادہ رکھتے ہیں ورنہ قرض پر درہم نہ دیں گے اور یہ شرط کی طرح ہوگیا کیونکہ معروف مشروط کی مثل ہوتا ہے اور وہ ممانعت کو متعین کرتا ہے۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

راہنوں کا منافع مرتہنوں کو ہبہ کردینا محض لغو بے معنی ہے منافع کہ ہبہ کئے گئے اس وقت موجود نہ تھے اور معدوم کا ہبہ باطل ہے اور باطل کے لئے کوئی اثر نہیں ۔ فتاوٰی خیریہ میں ہے :

و بهذا علم عدم صحة هبة ما سيتحصل من محصول القريتين بالاولیٰ لان الواهب نفسه لم يقبضه بعد فكيف يملكه و هذا ظاهر ۔ 2

اور اسی سے معلوم ہوگیا کہ دونوں قریوں سے اب جو آمدنی حاصل ہوگی اس کا ہبہ بدرجہ اولٰی صحیح نہیں کیونکہ ہبہ کرنے والے نے ابھی خود اس پر قبضہ نہیں کیا تو کسی کو اس کا مالک کیسے بنا سکتا ہے اور یہ ظاہر ہے۔ (ت)

1 ردالمحتار کتاب الربن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۱ 2 الفتاویٰ الخیریہ کتاب الھبۃ دار المعرفۃ بیروت ۲ / ۱۱۱

Problem 57: From the city adjacent to Kachi Sarai, sent by Abu Turab via Muhammad Abdul Rashid Sahib. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say regarding this matter: three years ago, Zaid took a shop as a possessory mortgage for 125 rupees for a period of five years according to the fatwa of a Molvi (meaning that whatever is spent on its repair during this period will be borne by me, and whatever income is generated during this period will be mine; when you return the money, I will vacate the shop). He continued this for three years, i.e., he paid for repairs etc. himself and kept taking the profits. Now the same Molvi says that this is haram (forbidden). Now, I request you, which of the Molvi's statements is correct? If it is indeed haram, who will bear the sin for whatever money the Molvi made Zaid consume during those three years? And how can that money be purified?

The Answer: In the inquired case, that Molvi is accountable and a sinner because he declared haram food as halal and involved a Muslim in consuming haram. This issue was not so hidden that it would remain hidden from a scholar. As for Zaid, there are two possibilities: if that Molvi whose fatwa he acted upon was just a Molvi in name, then Zaid is also accountable and a sinner. The general public is commanded to act upon the fatwa of reliable scholars and authenticated muftis, not by asking just anyone. But if he was a reliable scholar, then there is hope for leniency for Zaid until he was informed of the act being haram, as he acted upon the fatwa of a reliable scholar; he could only do that much.

"Allah does not charge a soul except [with that within] its capacity."[1] And Allah, the Glorified and Exalted, knows best. Allah the Exalted does not put a burden on any soul beyond its capacity. (T) And Allah, the Glorified and Exalted, knows best.

Problem 58: From the city of Bareilly, Muhalla Ganda Nala, sent by Janab Syed Haji Abul Hasan Sahib, cloth merchant / 25th Dhu al-Hijjah 1326 AH. Zaid and Amr mutually purchased a property and agreed to share profits and losses equally. A part of the same property was mortgaged with another person for the sum of 88 rupees. He was told that your...

[1] Al-Quran Al-Karim 2 / 286

मसला 57: शहर के पास कच्ची सराय से, अबू तुराब द्वारा मोहम्मद अब्दुल रशीद साहब के माध्यम से भेजा गया। दीन के विद्वान और शरीअत-ए-मतीन के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि तीन साल पहले जैद ने (मासा 125) रुपये पर एक दुकान पाँच साल की अवधि के लिए एक मौलवी के फतवे के अनुसार दखली रहन (कब्जे वाली गिरवी) पर ली थी (यानी इस दौरान इसकी मरम्मत पर जो भी खर्च होगा वह मेरा होगा और इस दौरान जो भी आमदनी होगी वह मेरी होगी; जब आप पैसे वापस करेंगे तो मैं दुकान छोड़ दूँगा)। वह तीन साल तक इसी तरह करता रहा, यानी मरम्मत वगैरह का खर्च खुद उठाता रहा और मुनाफ़ा लेता रहा। अब वही मौलवी साहब कहते हैं कि यह हराम है। अब आपसे विनती है कि मौलवी साहब के इन बयानों में से कौन सा सही है? अगर यह वास्तव में हराम है, तो उन तीन सालों में मौलवी साहब ने जो भी पैसा खिलवाया, उसका गुनाह किस पर होगा? और वह पैसा किस तरह पाक (शुद्ध) हो सकता है?

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, वे मौलवी साहब जवाबदेह और गुनहगार हैं क्योंकि उन्होंने हराम भोजन को हलाल बताया और एक मुसलमान को हराम खाने में शामिल किया। और यह मसला ऐसा गुप्त नहीं था कि किसी विद्वान से छिपा रहे। जहाँ तक जैद की बात है, उसकी दो स्थितियाँ हैं: यदि वह मौलवी जिसके फतवे पर उसने अमल किया, केवल नाम का मौलवी था, तो जैद भी जवाबदेह और गुनहगार है। आम जनता को यह आदेश है कि वे विश्वसनीय विद्वानों और प्रमाणित मुफ़्तियों के फतवे पर अमल करें, न कि हर किसी से पूछकर। और यदि वह एक विश्वसनीय विद्वान था, तो जब तक जैद को इस काम के हराम होने की सूचना नहीं मिली, उसके लिए आसानी की उम्मीद है क्योंकि उसने एक विश्वसनीय विद्वान के फतवे पर अमल किया था; वह केवल इतना ही कर सकता था।

"अल्लाह किसी जान पर उसकी ताकत से ज्यादा बोझ नहीं डालता।"[1] अल्लाह ताला किसी जान पर बोझ नहीं डालता मगर उसकी ताकत भर। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 58: बरेली शहर के मुहल्ला गंदा नाला से, जनाब सैयद हाजी अबुल हसन साहब, कपड़ा व्यापारी द्वारा भेजा गया / 25 ज़ुल-हिज्जा 1326 हिजरी। जैद और अम्र ने आपस में एक जायदाद खरीदी और नफा-नुकसान बराबर तय किया। उसी जायदाद का एक हिस्सा किसी दूसरे व्यक्ति के पास 88 रुपये की राशि पर गिरवी था, तो उसे कहा गया कि तुम्हारी...

[1] अल-कुरान अल-करीम 2 / 286

مسئلہ ۵۷: از شہر متصل کچی سرائے مرسلہ ابوتراب بوساطت محمد عبدالرشید صاحب۔ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ عرصہ تین سال کا ہوا کہ ایک دکان زید نے (ماصہ ۱۲۵) روپیہ پر رہن دخلی بمیعاد پانچ سال حسب فتوٰی ایک مولوی صاحب کے لیا تھا (یعنی اس عرصہ میں جو کچھ اس کی مرمت میں صرف ہوا وہ میرا اور کچھ آمدنی اس مدت میں ہوگی وہ میری ہوگی جب روپیہ واپس کرو گے دکان چھوڑ دوں گا) اور تین سال تک اسی طرح کرتا رہا یعنی اس کی مرمت وغیرہ اپنے پاس سے کر کے منافع کولیتا رہا اب وہی مولوی صاحب فرماتے ہیں کہ یہ حرام ہے اب آپ حضرات سے التجا ہے کہ مولوی صاحب کے ان قولوں میں کون صحیح ہے اگر وہ واقعی حرام ہے تو اس مدت تین سال میں جو کچھ روپیہ مولوی صاحب نے کھلایا اس کا گناہ کن پر ہوگا اور وہ روپیہ کس طرح پاک ہو سکتا ہے؟

الجواب: صورت مستفسرہ میں وہ مولوی صاحب ماخوذ و گناہگار ہیں کہ انہوں نے حرام غذا کو حلال بتایا اور ایک مسلمان کو حرام کھانے میں مبتلا کیا، اور یہ مسئلہ کوئی ایسا مخفی نہ تھا کہ عالم پر مخفی رہتا، رہا زید اس کی دو حالتیں ہیں، وہ مولوی صاحب جس کے فتوٰی پر اس نے عمل کیا کوئی ایسا ہی نام کا مولوی تھا جب تو زید بھی ماخوذ و گناہگار ہے، عوام کو یہ حکم ہے کہ علمائے معتمدین مفتیان مستندین کے فتوٰی پر عمل کریں نہ یہ کہ ہر کس و ناکس سے پوچھ کر، اور اگر وہ عالم معتمد تھا تو جب تک اس فعل کے حرام ہونے پر زید کو اطلاع نہ ہوئی اس کے لئے امید آسانی ہے کہ اس نے ایک عالم معتمد کے فتوٰی پر عمل کیا وہ اسی قدر کر سکتا تھا۔

"لاَ یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَھَا"۔ ۱ واللہ سبحنہ و تعالٰی اللہ تعالی کسی جان پر بوجھ نہیں ڈالتا مگر اس کی طاقت بھر۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم (ت) اعلم۔

مسئلہ ۵۸: از شہر بریلی محلہ گندہ نالہ مرسلہ جناب سید حاجی ابو الحسن صاحب پارچہ فروش / ۲۵ ذی الحجہ ۱۳۲۶ھ زید و عمرو نے ایک جائیداد باہمی خریدی اور نفع نقصان اس کا برابر ٹھہرایا اسی جائیداد کا ایک جز ایک اور شخص کے پاس رہن تھا مبلغ (سے لہ ۸۸) روپے پر ، تو اس کو کہا گیا کہ تمہاری ...

۱ القرآن الکریم ۲ / ۲۸۶

...release the property. He replied that he would take the money along with interest. Zaid purchased a document in the name of the same person from another person to whom he was indebted. Then, for some time, that document remained with Zaid. Later, he was told to relinquish a part of our property. Out of fear regarding the purchased document, he relinquished (80) rupees. Now Zaid says to Amr that give me (his share of 125) rupees. Now, according to Sharia, is it obligatory for Amr to give him (his share of 125 rupees) (based on the reason... 44) that it is half (Mu-la)? Explain, and you shall be rewarded.

The Answer: From the questioner's statement, it is understood that Zaid paid one hundred rupees to redeem the mortgage and had it written in the document that he is to receive two hundred and fifty rupees from the mortgagee. In this situation, his demand for one hundred and twenty-five rupees is purely unlawful. He can only take fifty (50) rupees. And Allah the Almighty knows best.

Problem 59: From Rampur State, Mohalla Ganj, sent by Sheikh Muhammad Noor, 13th Safar al-Muzaffar 1326 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this matter: Zaid, on August 24, 1898, wrote a document in the nature of a deed of sale in exchange for five hundred rupees for a single-story shop owned by himself, in the name of Amr, in which the following condition is written:

Text of the Condition If I, the seller, pay the entire sale price in a lump sum to the buyer within ten years, I shall take back the aforementioned sold property. Otherwise, after the expiry of the said period, this very sale shall be considered absolute for that same sale price. Therefore, the 'Bai-bil-Wafa' (sale with a right of redemption) deed has been written as a proof. Amr passed away. Zaid took possession of the said shop and collected the rent from the shopkeeper himself. The heirs of Amr first filed a lawsuit against Zaid in court for recovery of possession based on the right of mortgage. The court granted a decree for recovery of possession based on the right of mortgage, but the heirs of Amr have not yet obtained possession. Now, the heirs of Amr are filing a lawsuit against Zaid claiming that the amount of rent Zaid collected from the tenant during the days of his possession should be given to them from Zaid. Zaid's excuse is that the heirs of Amr are not shari'ally entitled to receive from me the amount of rent I collected from my own

owned shop. What should be the ruling according to Sharia? Please write the answer with references to books of jurisprudence.

Page 245 of 658

...जायदाद छोड़ दे। उसने जवाब दिया कि मैं सूद (ब्याज) सहित रुपया लूँगा। ज़ैद ने एक दस्तावेज़ उसी व्यक्ति के नाम एक दूसरे व्यक्ति से खरीदी जिसका वह ऋणी था। फिर कुछ समय तक वह दस्तावेज़ ज़ैद के पास रही। बाद में उससे कहा गया कि तुम हमारी जायदाद का हिस्सा छोड़ दो। खरीदी हुई दस्तावेज़ के डर से उसने (८०) रुपये छोड़ दिए। अब ज़ैद अम्र से कहता है कि मुझे मेरे हिस्से के(१२५) रुपये दो। अब अम्र पर शरीयत के अनुसार उसे (१२५ रुपये) देना अनिवार्य है? (कारण... ४४ के अनुसार) कि यह आधा है। स्पष्ट करें, पुण्य पायें।

उत्तर: प्रार्थी के कथन से ज्ञात हुआ कि ज़ैद ने सौ रुपये देकर गिरवी छुड़वाई और कागज़ में गिरवी रखने वाले से ढाई सौ रुपये पाना लिखवा लिया। इस स्थिति में उसका सवा सौ रुपये माँगना सर्वथा नाजायज़ है। वह केवल पचास (५०) रुपये ले सकता है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ५९: रियासत रामपुर, मोहल्ला गंज, प्रेषक शेख मुहम्मद नूर, १३ सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र १३२६ हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ़्ती इस मसले के बारे में क्या फ़रमाते हैं कि: ज़ैद ने २४ अगस्त १८९८ को पाँच सौ रुपये के बदले अपनी एक मंज़िला दुकान के नाम एक दस्तावेज़ बिक्री-पत्र (बै-नामा) के रूप में अम्र के नाम लिखी, जिसमें निम्नलिखित शर्त दर्ज है:

शर्त की विषय-वस्तु यदि मैं (विक्रेता) दस साल की अवधि के भीतर बिक्री की पूरी राशि एकमुश्त क्रेता को चुका दूँ, तो मैं उक्त बेची गई वस्तु वापस ले लूँगा। अन्यथा उक्त अवधि बीत जाने के बाद, इसी बिक्री मूल्य पर यही बिक्री पूर्ण मानी जाएगी। इसलिए 'बै-बिल-वफ़ा' (वापसी की शर्त पर बिक्री) का दस्तावेज़ प्रमाण के रूप में लिख दिया गया है। अम्र की मृत्यु हो गई। ज़ैद ने उक्त दुकान पर अपना कब्ज़ा कर लिया और स्वयं दुकानदार से दुकान का किराया वसूल किया। अम्र के वारिसों ने पहले अदालत में ज़ैद पर गिरवी के अधिकार के आधार पर कब्ज़ा पाने का दावा किया। अदालत से गिरवी के अधिकार के आधार पर कब्ज़ा पाने की डिक्री हो गई, लेकिन अभी तक अम्र के वारिसों ने कब्ज़ा प्राप्त नहीं किया है। अब अम्र के वारिस ज़ैद के खिलाफ दावा कर रहे हैं कि ज़ैद ने अपने कब्ज़े के दौरान किराएदार से जितना किराया वसूल किया है, वह हमें ज़ैद से दिलाया जाए। ज़ैद का बहाना यह है कि अम्र के वारिस शरीयत के अनुसार मुझसे उस किराए की राशि को पाने के हकदार नहीं हैं जो मैंने अपनी स्वामित्व वाली दुकान से वसूल की है। शरीयत के अनुसार क्या होना चाहिए? कृपया फ़िक़्ह की किताबों के संदर्भ में उत्तर लिखें।

جائداد واگذاشت کردے اس نے جواب دیا کہ میں مع سود روپے لوں گا، زید نے ایک دستاویز اسی شخص کے نام ایک دوسرے شخص سے جس کا وہ مقروض تھا خریدی پھر چند مدت تک وہ دستاویز زید کے پاس رہی بعد کو اس سے کہا گیا کہ تو ہماری جائداد کا جز چھوڑ دے اس نے بخوف دستاویز خرید کردہ کے (۸۰) روپے چھوڑ دیا اب زید عمرو سے کہتا ہے کہ مجھے (ماحصہ عنہ ۱۲۵) روپے میرے حصے کے دے اب عمرو پر ازروئے شریعت (ماحصہ عنہ ۱۲۵) اسے دینا لازم ہے (بالعلہ للعدہ ۴۴) کہ نصف (مہ لہ) ہے بینوا توجروا۔

الجواب: بیان سائل سے معلوم ہوا کہ زید نے سو روپے دے کر فک رہن کرایا اور کاغذ میں مرتہن سے ڈھائی سو روپے پانا لکھ لیا اس صورت میں اس کا سوا سو روپے مانگنا محض ناجائز ہے صرف پچاس (مہ ۵۰) روپے لے سکتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۵۹: از ریاست رامپور محلہ گنج مرسلہ شیخ محمد نور ۱۳/صفر مظفر ۱۳۲۶ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین بیچ اس مسئلہ کے کہ زید نے ۲۴ اگست ۱۸۹۸ء کو ایک دستاویز بہ مضمون بیع نامہ بعوض مبلغ پانچصد روپیہ بابت یکمنزلہ دکان مملوکہ خود بنام عمرو تحریر کی ہے جس میں شرط مندرجہ ذیل تحریر ہے:

مضمون شرط اگر میں بائع اندر مدت دس سال کے کل زر ثمن یکمشت مشتری کو ادا کروں تو مبیعہ مذکورہ واپس لے لوں ورنہ بعد انقضائے میعاد مذکورہ کے اسی زر ثمن میں یہی بیع قطعی تصور ہوگی لہٰذا بیعنامہ بالوفا لکھ دیا گیا کہ سند ہو۔ عمرو فوت ہو گیا زید نے دکان مذکور پر اپنا قبضہ کرکے دکاندار سے کرایہ دکان کا خود وصول کیا ورثائے عمرو نے اول زید پر عدالت میں دعویٰ دلا پانے دخلی کا باستحقاق رہن کیا عدالت سے ڈگری باستحقاق رہن دلا پانے دخلی کی ہو

گئی مگر تاہنوز ورثائے عمرو نے دخلی حاصل نہیں کیا ہے اب ورثائے عمرو بنام زید دعویٰ کرتے ہیں کہ جس قدر کرایہ زید نے ایام قبضہ رہنے میں کرایہ دار سے وصول کیا ہے وہ ہم کو زید سے دلایا جائے، زید یہ عذر کرتا ہے کہ ورثائے عمرو شرعاً مجھ سے رقم زر کرایہ جو میں نے اپنی مملوکہ دکان سے وصول کیا ہے مجھ سے دلا پانے کے مستحق نہیں ہیں شرعاً کیا ہونا چاہئے؟ جواب بحوالہ کتب فقہ تحریر فرمائیے۔

Fatawa Rizvia Volume 25

Explain the ruling, may you be rewarded. Signed: Zaid, the questioner.

The Answer:

Bai' bi'l-Wafa (sale with right of redemption) is purely a mortgage (rahn); it has no effect beyond being a mortgage.

In Radd al-Muhtar, it is narrated from the marginalia of Jami' al-Fusulayn, citing Jawahir al-Fatawa: "This sale is invalid (batil); it is a mortgage, and its ruling is like the ruling of a mortgage, and that is what is correct."[1]

In Durr al-Mukhtar, it is quoted from the marginalia of Jami' al-Fusulayn with reference to Jawahir al-Fatawa that this sale is void and it is a mortgage; its ruling is like the ruling of a mortgage and that itself is correct. (T)

It is in Khayriyya:

The position held by the majority [of scholars] is that it is undoubtedly a mortgage and does not differ from a mortgage in any ruling. Al-Sayyid al-Imam said: "I said to Imam al-Hasan al-Maturidi that this [type of] sale has become widespread among the people and there is great corruption in it. Your fatwa is that it is a mortgage, and I also agree with that. The correct course of action is that we gather the prominent Imams and agree on this, and make it public among the people." He replied: "Today, our fatwa is the one that is considered authoritative and it has become manifest among the people. Therefore, whoever opposes us in this should step forward and present his evidence."[2]

And most scholars are of the view that certainly it is a mortgage and in no ruling is it different from a mortgage. Al-Sayyid al-Imam said: "I told Imam al-Hasan al-Maturidi that this sale has spread among the people and there is great mischief in it. Your fatwa is that it is a mortgage, with which I also agree. The right thing is that we gather the eminent Imams and agree on this, and manifest this fatwa among the people." He replied: "Nowadays our fatwa is the reliable one and it is manifest among the people. Therefore, whoever opposes us should reveal themselves and present their proof." (T)

And in the pure Sharia, mortgage (rahn) and lease (ijarah) are two mutually exclusive contracts that cannot be combined under any circumstances. Whatever thing...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Sarf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/262.
[2] Al-Fatawa al-Khayriyya, Kitab al-Buyu', Dar al-Ma'rifa, Beirut, 1/226.

फतावा रिज़विया जिल्द 25

बयान फरमाएं आपको पुण्य मिलेगा। प्रार्थी जैद।

उत्तर:

'बै बिल-वफ़ा' (पुनर्खरीद की शर्त पर बिक्री) विशुद्ध रूप से गिरवी (रहन) है; यह गिरवी से अधिक कोई प्रभाव नहीं रखता।

रद्दुल मुहतार में हाशियः जामिउल फुसूलैन से, जवाहिरुल फतावा के हवाले से उद्धृत है: "यह बिक्री बातिल (अमान्य) है और यह गिरवी है, और इसका हुक्म गिरवी के हुक्म की तरह है, और यही सही है।"[1]

दुर्रे मुख़तार में हाशियः जामिउल फुसूलैन से जवाहिरुल फतावा के हवाले से उद्धृत है कि यह बिक्री बातिल है और वह गिरवी है, इसका हुक्म गिरवी के हुक्म की तरह है और वही सही है। (त)

खैरिया में है:

और अधिकांश विद्वान इस मत पर हैं कि यह निःसंदेह गिरवी है और किसी भी हुक्म में गिरवी से भिन्न नहीं है। सैय्यद इमाम ने कहा कि मैंने इमाम अल-हसन मातुरिदी से कहा कि यह बिक्री लोगों में फैल चुकी है और इसमें भारी बिगाड़ है। आपका फतवा यह है जिसके साथ मैं भी सहमत हूँ कि यह गिरवी है, सही बात यह है कि हम प्रतिष्ठित इमामों को एकत्रित करें और इस पर सहमत हों, और इसे लोगों के बीच प्रकट करें। तो उन्होंने फरमाया कि आज कल हमारा फतवा ही विश्वसनीय है और वह लोगों में प्रकट हो चुका है। अतः जो हमारी मुखालफत करे उसे चाहिए कि वह स्वयं सामने आए और अपनी दलील पेश करे।[2]

और अधिकांश उलेमा इस रुख पर हैं कि बेशक वह गिरवी है और किसी हुक्म में गिरवी से अलग नहीं है। सैय्यद इमाम ने कहा कि मैंने इमाम अल-हसन मातुरिदी से कहा यह बिक्री लोगों में फैल चुकी है और इसमें बड़ा बिगाड़ है। आपका फतवा यह है जिसके साथ मैं भी सहमत हूँ कि यह गिरवी है, सही बात यह है कि हम उलेमा-ए-किराम का इज्मा (सहमति) कर लें और इस पर सहमत हो जाएं, इस फतवे को लोगों में ज़ाहिर करें, तो उन्होंने फरमाया कि आज कल हमारा फतवा मोतबर (विश्वसनीय) है और वह लोगों में ज़ाहिर है। लिहाज़ा जो हमारी मुख़ालफ़त करे उसे चाहिए कि वह खुद ज़ाहिर करे और अपनी दलील कायम करे। (त)

और पावन शरीयत में गिरवी (रहन) और किराया (इजारा) दो परस्पर विरोधी अनुबंध हैं जो किसी भी स्थिति में एक साथ नहीं हो सकते। जो चीज़...

---

[1] रद्दुल मुहतार, किताबुल बुयू, बाब अल-सर्फ़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/262. [2] अल-फतावा अल-खैरिया, किताबुल बुयू, दार अल-मारिफ़ा, बेरूत, 1/226.

بینوا توجروا فقط سائل زید۔

الجواب:

بیع بالوفاء خالص رہن ہے رہن سے زیادہ کچھ اثر نہیں رکھتی۔

فی ردالمحتار عن حاشیۃ جامع الفصولین عن جواھر الفتاوٰی ھٰذا البیع باطل وھو رھن وحکمہ حکم الرھن وھو الصحیح۔[1] (ت)

در مختار میں حاشیہ جامع الفصولین سے بحوالہ جواہر الفتاوی منقول ہے کہ یہ بیع باطل ہے اور وہ رہن ہے اس کا حکم رہن کے حکم کی طرح ہے اور وہی صحیح ہے۔

خیریہ میں ہے:

والذی علیہ الاکثر انہ رھن لایفترق عن الرھن فی حکم من الاحکام قال السید الامام قلت للامام الحسن الماتریدی قدفشاھٰذا البیع بین الناس و فیہ مفسدۃ عظیمۃ وفتواک انہ رھن وانا ایضا علی ذٰلک فالصواب ان نجمع الائمۃ ونتفق علی ھٰذا و نظھرہ بین الناس فقال المعتبر الیوم فتوانا وقد ظھر ذلک بین

اور اکثر مشائخ اس موقف پر ہیں کہ بے شک وہ رہن ہے اور کسی حکم میں رہن سے مختلف نہیں ہے۔ سید امام نے کہا کہ میں نے امام الحسن ماتریدی سے کہا یہ بیع لوگوں میں پھیل چکی ہے اور اس میں فسادِ عظیم ہے۔ آپ کا فتوٰی یہ ہے جس کے ساتھ میں بھی متفق ہوں کہ یہ رہن ہے، درست بات یہ ہے کہ ہم ائمہ کرام اجتماع کرلیں اور اس پر متفق ہو جائیں، اس فتوٰی کو لوگوں میں ظاہر کریں، تو انہوں نے فرمایا کہ آج کل ہمارا فتوٰی معتبر ہے اور وہ

الناس فمن خالفنا فیہ فلیبرز نفسہ و لیقم لوگوں میں ظاہر ہے۔ لہذا جو ہماری مخالفت کرے اس کو

دلیلہ۔[2] چاہئے کہ وہ خود ظاہر کرے اور اپنی دلیل قائم کرے۔(ت)

اور شرع مطہر میں رہن و اجارہ دو عقد متنافی ہیں کہ کسی حال جمع نہیں ہو سکتے جو چیز

---

[1] ردالمحتار کتاب البیوع باب الصرف دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۶۲ [2] الفتاوی الخیریۃ کتاب البیوع دار المعرفۃ بیروت ۱/ ۲۲۶

If something is under a lease (ijara) and the owner wants to pledge (rahn) it, this pledge depends on the permission of the lessee (mustajir). If the lessee permits it and relinquishes possession to let the pledgee (murtahin) take possession, the lease ends and the pledge becomes complete. Otherwise, the pledge remains incomplete and the lease continues. Similarly, if something is pledged and the owner wants to lease it, the lease depends on the permission of the pledgee. If the pledgee permits it and relinquishes possession to the lessee, the pledge ends and the lease takes effect. If the pledgee refuses, the lease is void and the pledge remains as it was. The common practice today where a house or shop is on rent and the owner pledges it while keeping the lease active, and the pledgee is considered entitled to the rent from the day of the pledge, is completely absurd, meaningless, and forbidden. It is not a valid Sharia contract because lease also requires possession, for 'one cannot benefit from it without it' (meaning it is impossible to derive benefit without possession). And a pledge is not even complete without possession. Allah Almighty says: "a pledge with possession" 1 (so a pledge should be taken into possession). One thing cannot be held in two different types of possession at the same time. In Fatawa-e-Khairiya, it is stated:

[Arabic Column]: If the house is in possession for a pledge and not for a lease, it is considered valid and the pledgee has more right over its value than the lessee. If it is in possession for a lease and not for a pledge, the lessee has more right over it than the pledgee. If possession for both occurs simultaneously, then the one prior in date is considered valid, as long as the holder of the earlier possession does not permit the later contract. This is because permission for a subsequent contract by the holder of the earlier contract leads to the annulment of the earlier contract. 2

[Urdu Column]: If the house is in possession as a pledge and not as a lease, the pledge will be valid and the pledgee will have more right to its value than the lessee. And if the possession is as a lease and not as a pledge, then the lessee will have more right to it than the pledgee. If possession for both is joined together, then the one that is earlier in date will be considered valid, unless the one with previous possession permits the subsequent contract, because permission for a later contract from his side will result in the annulment of the previous contract. (T)

1 Holy Quran 2/283 2 Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Rahn, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/192-193

यदि कोई वस्तु पट्टे (इजारा) पर है और स्वामी उसे गिरवी (रहन) रखना चाहता है, तो यह गिरवी पट्टेदार (मुस्ताजिर) की अनुमति पर निर्भर करती है। यदि वह अनुमति देता है और अपना कब्जा छोड़कर गिरवीदार (मुर्तहिन) को कब्जा दे देता है, तो पट्टा समाप्त हो जाएगा और गिरवी पूर्ण हो जाएगी। अन्यथा, गिरवी अधूरी रहेगी और पट्टा बना रहेगा। इसी प्रकार, यदि कोई वस्तु गिरवी रखी गई है और स्वामी उसे पट्टे पर देना चाहता है, तो पट्टा गिरवीदार की अनुमति पर निर्भर करेगा। यदि गिरवीदार अनुमति देता है और अपना कब्जा छोड़कर पट्टेदार को कब्जा दे देता है, तो गिरवी समाप्त हो जाएगी और पट्टा लागू हो जाएगा। यदि वह मना करता है, तो पट्टा शून्य हो जाएगा और गिरवी पूर्ववत बनी रहेगी। आजकल की प्रचलित प्रथा कि मकान या दुकान किराए पर है और मालिक पट्टे को जारी रखते हुए उसे गिरवी रख देता है, और गिरवीदार गिरवी रखने के दिन से ही उस किराए का हकदार माना जाता है, पूरी तरह से निरर्थक, अर्थहीन और हराम है। यह मूलतः कोई शरीयत अनुबंध नहीं है क्योंकि पट्टे में भी कब्जे की आवश्यकता होती है, क्योंकि 'इसके बिना इससे लाभ उठाना संभव नहीं है'। और कब्जा किए बिना गिरवी तो पूर्ण ही नहीं होती। अल्लाह तआला फरमाता है: "एक गिरवी जो कब्जे में ली गई हो" 1 (ताकि गिरवी कब्जे में हो)। एक ही वस्तु एक ही समय में दो अलग-अलग तरीकों से दो कब्जों में नहीं हो सकती। फतावा-ए-खैरिया में लिखा है:

[अरबी कॉलम]: यदि घर गिरवी के लिए कब्जे में है न कि पट्टे के लिए, तो गिरवी को मान्य माना जाएगा, और गिरवीदार पट्टेदार की तुलना में इसके मूल्य का अधिक हकदार होगा। यदि यह पट्टे के लिए कब्जे में है न कि गिरवी के लिए, तो पट्टेदार गिरवीदार की तुलना में इसका अधिक हकदार होगा। यदि दोनों का कब्जा एक साथ जुड़ जाए, तो जो तारीख में पहले हो उसे मान्य माना जाएगा, जब तक कि पिछला कब्जा रखने वाला बाद के अनुबंध की अनुमति न दे। क्योंकि बाद वाले अनुबंध की अनुमति देने से पहले वाला अनुबंध रद्द हो जाता है। 2

[उर्दू कॉलम]: यदि मकान पर गिरवी के रूप में कब्जा हो न कि पट्टे के रूप में, तो गिरवी मान्य होगी और गिरवीदार पट्टेदार की तुलना में इसके मूल्य का अधिक हकदार होगा। और यदि कब्जा पट्टे के रूप में है न कि गिरवी के रूप में, तो पट्टेदार गिरवीदार की तुलना में उसका अधिक हकदार होगा। यदि दोनों का कब्जा एक साथ हो जाए, तो दोनों में से उसे माना जाएगा जो तारीख में पहले है, जब तक कि पहले कब्जे वाला बाद के अनुबंध की अनुमति न दे, क्योंकि उसकी ओर से बाद के अनुबंध की अनुमति से पहला अनुबंध रद्द हो जाएगा। (त)

1 पवित्र कुरान 2/283 2 अल-फतावा अल-खैरियाह, किताब अल-रहन, दार अल-मारिफा बेरूत, 2/192-193

पृष्ठ 247/658

کسی کے اجارہ میں ہے اگر مالک اسے رہن کرے گا یہ رہن اجازت مستاجر پر موقوف رہے گا اگر وہ جائز کر دے اور اپنا قبضہ چھوڑ کر مرتہن کا قبضہ کرا دے تو اجارہ جاتا رہے گا رہن پورا ہو جائے گا ورنہ رہن تمام نہ ہوگا اور اجارہ باقی رہے گا، اور جو چیز کسی کے رہن ہے اگر مالک اسے اجارہ پر دے یہ اجارہ اجازت مرتہن پر موقوف رہے گا اگر وہ جائز کر دے اور اپنا قبضہ مرتہنی چھوڑ کر قبضہ مستاجر کرا دے تو رہن جاتا رہے گا اجارہ نافذ ہوجائے گا اور رد کر دے تو اجارہ باطل ہو جائے گا اور رہن بدستور رہے گا، یہ جو عوام زمانہ میں رائج ہے کہ مکان یادکان کرایہ پر ہے وہ اجارہ قائم رکھ کر مالک اسے رہن رکھ دیتا ہے اور روز رہن سے اس کرایہ کا مستحق مرتہن سمجھا جاتا ہے محض بیہودہ و بے معنی و حرام ہے اور اصلاً کوئی عقد شرعی نہیں کہ اجارہ میں بھی قبضہ کی حاجت ہے، اذ لا یمکن الانتفاع الا بہ (اس لئے کہ اس کے بغیر نفع اٹھانا ممکن نہیں۔ت) اور رہن تو بے قبضہ تمام ہی نہیں ہوتا۔ فقال اللہ تعالٰی "فَرِهٰنٌ مَّقْبُوْضَةٌ" 1 (تو رہن ہو قبضہ میں لیا ہوا ۔ ت) اور شیئ واحد وقت واحد میں دو مختلف جہت سے دو قبضوں میں نہیں ہو سکتی۔ فتاوٰی خیریہ میں ہے:

[Arabic Column]: اذا کان البیت مقبوضا فی الرھن دون الاجارۃ اعتبر و کان المرتھن احق بمالیتہ من المستأجر، و ان کان مقبوضا فی الاجارۃ دون الرھن کان المستأجر احق بہ من المرتھن، و ان اتصل بکل منھما قبض فالعبرۃ للاسبق تاریخا منھما مالم یجز صاحب القبض السابق العقد المتأخر لانفساخ السابق بالاجازۃ منہ للعقد اللاحق - 2

[Urdu Column]: اگر مکان پر بطور رہن قبضہ ہو نہ کہ بطور اجارہ تو رہن معتبر ہوگا اور مرتہن اس کی مالیت کا بنسبت مستاجر کے زیادہ حقدار ہوگا، اور اگر قبضہ بطور اجارہ ہے نہ کہ

بطور رہن تو مستاجر اس کا زیادہ حقدار ہوگا بنسبت مرتہن کے، اور اگر اس کے ساتھ دونوں کا قبضہ متصل ہو گیا تو دونوں میں سے اس کا اعتبار ہوگا جو تاریخ میں مقدم ہے جب تک سابق قبضے والا بعد والے عقد کی اجازت نہ دے کیونکہ اس کی طرف سے بعد والے عقد کی اجازت سے پہلے والا عقد فسخ ہو جائے گا۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۲/ ۲۸۳ 2 الفتاوٰی الخیریۃ کتاب الرھن دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۱۹۲ - ۱۹۳

Fatawa Razawiyya Volume 25

From the statement of the questioner, it is known that this shop was previously rented to a grocer and remains on rent until now. The tenant never vacated it for the mortgagee, nor did they relinquish their possession to give possession to 'Amr. In this situation, this mortgage (pledge) is merely incomplete, ineffective, and meaningless. The heirs of 'Amr had no right to any possessory claim. The judge should not have even heard such a groundless claim, let alone issued a decree. Possession is a condition in a mortgage, and it must be with the permission of the mortgagor. It is not for the Qadi (judge) to forcibly grant possession; what authority does a Qadi have to compel the completion of an incomplete contract? It is stated in Al-Alamgiriyyah:

[Arabic Text Box] A mortgage is not valid unless possession is taken, and the condition for the validity of possession is that the mortgagor gives permission. If possession is taken without the permission of the mortgagor, his possession is not valid. End of brief quote. (T)

It is stated in 'Uqud al-Durriyah:

[Arabic Text Box] If the mortgagee claims the mortgage along with possession, his witnesses for both shall be accepted. But if he claims the mortgage only, it shall not be accepted because a mere contract does not make a mortgage binding. (T)

And when no right of 'Amr himself is established in this shop, how can any right of 'Amr's heirs be established? The questioner's statement that Zaid took possession of the said shop and collected the rent himself from the shopkeeper is based on a common misconception among people. They wrongly believe that mortgaging a leased item is a valid and complete mortgage while the lease continues. In reality, possession belongs to the tenant, and ownership belongs to Zaid. For 'Amr, neither has the mortgage been completed nor does he have any possession. In summary, there is no doubt that the owner of the rent money is Zaid alone, not 'Amr or his heirs.

---

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Rahn, Chapter 1, Nurani Kutub Khana Peshawar, 5/433.
2. Al-'Uqud al-Durriyah, Kitab al-Rahn, Arg Bazar Kandahar Afghanistan, 2/259. Page 248 of 658

फतवा रजविया खंड 25

प्रश्नकर्ता के बयान से पता चला है कि यह दुकान पहले से एक बनिए के पास किराए पर थी, और अब तक किराए पर है। किराएदार ने किसी भी समय गिरवीदार (मुर्तहिन) के लिए इसे खाली नहीं किया और न ही अपना कब्ज़ा छोड़कर 'अम्र' का कब्ज़ा कराया। इस स्थिति में यह गिरवी (रहन) पूरी तरह से अधूरा, अप्रभावी और बेमानी है। 'अम्र' के उत्तराधिकारियों को कोई भी कब्ज़ा संबंधी दावा करने का अधिकार नहीं था। न्यायाधीश (हाकिम) को ऐसा निराधार दावा सुनना भी नहीं चाहिए था, डिक्री देना तो दूर की बात है। गिरवी में कब्ज़ा एक शर्त है और वह गिरवी रखने वाले (राहन) की अनुमति से होना चाहिए। काजी (न्यायाधीश) के लिए यह उचित नहीं है कि वह जबरन कब्ज़ा दिला दे; एक अधूरे अनुबंध को पूरा करने के लिए मजबूर करने का काजी को क्या अधिकार है? आलमगीरिया में लिखा है:

[अरबी पाठ बॉक्स] गिरवी तब तक मान्य नहीं है जब तक कि उस पर कब्ज़ा न कर लिया जाए, और कब्ज़े की वैधता के लिए शर्त यह है कि गिरवी रखने वाला अनुमति दे। यदि गिरवी रखने वाले की अनुमति के बिना कब्ज़ा किया गया, तो उसका कब्ज़ा मान्य नहीं हुआ। संक्षेप में। (त)

उकूद अद-दुर्रिया में है:

[अरबी पाठ बॉक्स] यदि गिरवीदार कब्ज़े के साथ गिरवी का दावा करता है, तो उन दोनों पर उसके गवाह स्वीकार किए जाएंगे। और यदि वह केवल गिरवी का दावा करता है, तो इसे स्वीकार नहीं किया जाएगा क्योंकि केवल अनुबंध से गिरवी अनिवार्य नहीं हो जाती है। (त)

और जब इस दुकान में खुद 'अम्र' का कोई अधिकार सिद्ध नहीं है, तो 'अम्र' के उत्तराधिकारियों का क्या अधिकार सिद्ध हो सकता है? प्रश्नकर्ता का कहना कि ज़ैद ने उक्त दुकान पर अपना कब्ज़ा करके दुकानदार से खुद किराया वसूला, उसी गलतफहमी पर आधारित है जो आम लोगों में फैली हुई है कि किराए पर दी गई वस्तु को गिरवी रखना, पट्टे (इजारा) के जारी रहते हुए भी, उनके विचार में सही और पूर्ण गिरवी है। जबकि वास्तव में कब्ज़ा किराएदार (मुस्ताजिर) का है और स्वामित्व ज़ैद का है, और 'अम्र' के लिए न तो अभी तक गिरवी पूरी हुई है और न ही उसका कोई कब्ज़ा है। संक्षेप में, इसमें कोई संदेह नहीं है कि किराए की रकम का मालिक विशेष रूप से ज़ैद है, न कि 'अम्र' और 'अम्र' के वारिस।

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-रहन, अध्याय 1, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/433.
2. अल-उकूद अद-दुर्रिया, किताब अल-रहन, अर्ग बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान, 2/259. पृष्ठ 248 का 658

بیان سائل سے معلوم ہوا کہ یہ دکان پہلے سے بنیے کے پاس کرایہ پر تھی، اور اب تک کرایہ پر ہے کرایہ دار نے کسی وقت مرتہن کے لئے خالی نہ کی نہ اپنا قبضہ چھوڑ کر عمرو کا قبضہ کرایا اس صورت میں یہ رہن محض ناتمام و بے اثر و بے معنی ہے وارثانِ عمرو کو کوئی دعوی دخیلیا نہ کا نہ پہنچتا تھا حاکم کو ایسا بے اصل دعوی سننا بھی نہ تھا نہ کہ ڈگری دینا کہ قبضہ جو رہن میں شرط ہے کہ باذن راہن ہو ، نہ یہ کہ قاضی جبراً قبضہ دلا دے عقد کہ ناتمام رہا قاضی کو اس کے تمام کرنے پر جبر کا کیا اختیار ، عالمگیریہ میں ہے:

لایجوز الرھن الامقبوضاً وشرط صحۃ القبض ان یأذن الراھن فان قبض بغیر اذن الراھن لم یجز قبضہ اھ مختصرا۔ رہن جائز نہیں جب تک اس پر قبضہ نہ کیا جائے ، اور اس کے قبضہ کے صحیح ہونے کے لئے شرط یہ ہے کہ راہن اجازت دے۔ اگر راہن کی اجازت کے بغیر قبضہ کیا تو جائز نہیں ہوا اھ، اختصاراً۔ (ت)

عقود الدریہ میں ہے :

ان ادعی المرتھن الرھن مع القبض یقبل برھانہ علیھما وان ادعی الرھن فقط لا یقبل لان مجرد العقد لیس بلازم - اگر مرتہن نے رہن کا قبضے سمیت دعوی کیا تو اس کے گواہ رہن اور قبضے پر قبول کر لئے جائیں گے۔ اور اگر فقط رہن کا دعوی کیا تو قبول نہیں کیا جائے گا کیونکہ محض عقد سے رہن لازم نہیں ہوتا۔ (ت)

اور جب خود عمرو کا کوئی حق اس دکان میں ثابت نہیں تو ورثاء عمرو کا کیا حق ثابت ہو سکتا ہے، سائل کا کہنا کہ زید نے دکان مذکور پر اپنا قبضہ کر کے دکاندار سے کرایہ خود وصول کیا

اسی غلط فہمی پر مبنی ہے جو عوام میں پھیلی ہوئی ہے کہ شیئ مواجر کے رہن کو بھی با وصف بقائے اجارہ اپنے زعم میں رہن صحیح و تام سمجھتے ہیں ورنہ حقیقۃً قبضہ مستاجر کا ہے اور ملک زید کی ہے اور عمرو کی ہنوز نہ مرتہنی پوری ہوئی نہ اس کا کوئی قبضہ ، بالجملہ شک نہیں کہ زر کرایہ کا مالک خاص زید ہے عمرو وارثانِ عمرو

---

1 الفتاوی الھندیہ کتاب الرھن الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵ / ۴۳۳ 2 العقود الدریۃ کتاب الرھن ارگ بازار قندھار افغانستان ۲/ ۲۵۹ Page 248 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

In this, there is no right at all, so much so that even if a mortgage (Rahn) was valid and complete, and the mortgagee (Murtahin) rented it out without the mortgagor's (Rahin) permission, or rented it out without permission and the mortgagor then approved it, in both cases, the owner of the rent is specifically the mortgagor, and by renting it out, the mortgage becomes void.

It is stated in 'Uqud ad-Durriyya':

[Arabic Box Text]: A woman sold her house to a man as 'Bay' al-Wafa', treating it like a mortgage. Then the man rented it out, with her permission, to her husband for a known rent which the man collected, claiming the rent belonged to him. The rent belongs to the female mortgagor, and the mortgage is void.[1]

[Urdu Translation in Box]: A woman sold her house to a man as 'Bay' al-Wafa' while treating it like a mortgage. Then the purchaser man rented out the same house to that woman's husband for a specific rent and took possession of it thinking that this rent was for him. This rent will belong to the female mortgagor and the mortgage will become void. (T)

It is stated in 'Alamgiri':

[Arabic Box Text]: And if one of them rented it out without the other's permission, and then the owner [the other party] permitted it, the rental agreement is valid, but the mortgage becomes void, and the rent belongs to the mortgagor.[2]

[Urdu Translation in Box]: If either the mortgagor or the mortgagee rented out the mortgaged item without the other's permission, and then the other party approved it, the rental agreement became valid while the mortgage became void, and the rent will belong to the mortgagor. (T)

Since the mortgage here is inherently without possession and incomplete, and the one paying rent is Zaid himself, the owner of the shop, then for Amr or Amr's heirs to have any right in the rent money is completely meaningless. And Allah, Glory be to Him and the Most High, knows best.

Problem 60: From Kanpur, Patkapur district, Nizami Press, sent by Maulvi Abu Saeed Sahib, 3rd Safar 1326 AH. Zaid mortgaged his property and took some money as a loan from Amr. The conditions of the mortgage were: The period of this mortgage is

only one month; if I do not immediately redeem it after the period, then this document...

[1] Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Rahn, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/254. [2] Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Rahn, Chapter 8, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/465.

फ़तावा रिज़विया, खंड 25

इसमें कोई अधिकार नहीं है, यहाँ तक कि यदि कोई गिरवी (रहन) सही और पूर्ण हो, और गिरवीदार (मुरतहिन) गिरवीकर्ता (राहिन) की अनुमति के बिना उसे किराए पर दे दे, या बिना अनुमति के किराए पर दे दे और गिरवीकर्ता उसे स्वीकार कर ले, तो भी किराए का मालिक विशेष रूप से गिरवीकर्ता ही होता है, और किराए पर उठाने से गिरवी शून्य (बातिल) हो जाती है।

'उक़ूद अद-दुररिया' में है:

[अरबी बॉक्स पाठ]: एक महिला ने अपना घर एक पुरुष को 'बै अल-वफ़ा' के रूप में बेचा, उसे गिरवी के समान माना। फिर उस पुरुष ने उसकी अनुमति से उसे उसके पति को एक निश्चित किराए पर किराए पर दे दिया, जिसे उस पुरुष ने यह दावा करते हुए प्राप्त किया कि किराया उसका है। किराया महिला गिरवीकर्ता का होगा, और गिरवी शून्य हो जाएगी।[1]

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: किसी महिला ने अपना घर किसी पुरुष के हाथ 'बै अल-वफ़ा' के तौर पर बेचा, जबकि उसे गिरवी के समान माना। फिर खरीदार पुरुष ने वही मकान उस महिला के पति को एक निश्चित किराए के बदले किराए पर दे दिया और यह सोचकर उस पर कब्ज़ा कर लिया कि यह किराया उसके लिए है। तो यह किराया महिला गिरवीकर्ता के लिए होगा और गिरवी शून्य हो जाएगी। (त)

'आलमगीरी' में है:

[अरबी बॉक्स पाठ]: और यदि उनमें से किसी एक ने दूसरे की अनुमति के बिना उसे किराए पर दे दिया, फिर दूसरे पक्ष ने उसे स्वीकार कर लिया, तो किराया समझौता वैध है, लेकिन गिरवी शून्य हो जाती है, और किराया गिरवीकर्ता का होता है।[2]

[बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: गिरवीकर्ता और गिरवीदार में से किसी एक ने दूसरे की अनुमति के बिना गिरवी रखी हुई चीज़ किराए पर दे दी, फिर दूसरे ने उसे जायज़ करार दे दिया तो किराया सही हो गया जबकि गिरवी शून्य हो गई और किराया गिरवीकर्ता के लिए होगा। (त)

चूँकि यहाँ गिरवी शुरू से ही बिना कब्ज़े के और अधूरी है, और किराया देने वाला स्वयं ज़ैद दुकान का मालिक है, तो अम्र या अम्र के वारिसों का किराए के पैसे में कोई अधिकार होना पूरी तरह से बेमानी है। और अल्लाह, वह पवित्र और महान है, सबसे बेहतर जानता है।

मसला 60: कानपुर, पटकापुर मोहल्ला, निज़ामी प्रेस, प्रेषक मौलवी अबू सईद साहिब, 3 सफ़र 1326 हिजरी। ज़ैद ने अपनी संपत्ति गिरवी रखकर अम्र से कुछ रुपये उधार लिए, गिरवी की शर्तें ये थीं: इस गिरवी की अवधि केवल एक महीना है, यदि अवधि के बाद मैं तुरंत इसे छुड़ा नहीं लेता, तो यही दस्तावेज़...

[1] अल-उक़ूद अद-दुररिया, किताब अल-रहन, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/254. [2] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-रहन, अध्याय 8, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/465.

पृष्ठ 249/658

کاس میں کچھ حق نہیں یہاں تک کہ اگر کوئی رہن صحیح و تمام ہوا اور مرتہن بلا اجازت راہن اسے کرایہ پر دے یا بے اجازت دے اور راہن جائز کر دے تو اس صورت میں بھی کرایہ کا مالک خاص راہن ہوتا ہے اور کرایہ پر اٹھانے سے رہن باطل ہو جاتا ہے۔ عقودالدرریہ میں ہے:

امرأۃ باعت دارھا من رجل بیع وفاء منزلا منزلۃ الرھن ثم ان الرجل أجرھا باذنھا من بعلھا باجرۃ معلومۃ قبضھا الرجل و یزعم ان الاجرۃ لہ تکون الاجرۃ للراھنۃ و بطل الرھن۔[1] کسی عورت نے اپنا گھر کسی مرد کے ہاتھ بیع وفاء کے طور پر فروخت کیا درانحالیکہ اس کو بمنزلہ رہن کے کیا، پھر مشتری مرد نے وہی مکان اس عورت کے شوہر کو ایک معین اجرت کے عوض اجارہ پر دے دیا اور اجرت پر یہ گمان کرتے ہوئے قبضہ کیا کہ یہ اجرت اس کے لئے ہے تو یہ اجرت راہنہ کے لئے ہوگی اور رہن باطل ہو جائے گا۔ (ت)

عالمگیری میں ہے: وأجرہ احدھما بغیر اذنہ ثم اجاز صاحبہ صحت الاجارۃ و بطل الرھن و تکون الاجرۃ للراھن۔[2] راہن اور مرتہن میں سے کسی ایک نے دوسرے کی اجازت کے بغیر مرہون شئی اجارہ پر دے دی پھر دوسرے نے اس کو جائز قرار دے دیا تو اجارہ صحیح ہو گیا جبکہ رہن باطل ہو گیا اور اجرت راہن کے لئے ہوگی۔ (ت)

یہاں کہ رہن سرے سے خود ہی بے قبضہ و نا تمام ہے اور کرایہ دینے والا خود زید مالک دکان ہے تو عمر و یا وارثان عمر و کا زر کرایہ میں کوئی حق ہونا محض بے معنی ہے۔ واللہ سبحٰنہ و تعالٰی اعلم۔ مسئلہ ۶۰: از کانپور محلہ پٹکاپور مطبع نظامی مرسلہ مولوی ابوسعید صاحب سوم صفر

۱۳۲۶ھ زید نے اپنی جائیداد رہن کر کے کچھ روپیہ عمر و سے قرض لیا، شرائط رہن یہ تھے:

میعاد اس رہن کی صرف ایک مہینہ ہے اگر بعد میعاد فوراً فک نہ کرالوں تو یہی دستاویز

[1] العقود الدریۃ کتاب الرھن ارگ بازار قندھار افغانستان ۲/ ۲۵۴ [2] الفتاوی کتاب الرھن الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۴۶۵

Fatawa Rizvia Volume 25

The mortgage deed will be fixed as a sale deed and the mortgage money instead of the sale price, and the mortgaged property will be considered sold and possession will be taken from that time... This house was previously used as a mortgage. For some time, legal documents were written as 'Bai bil-Wafa' (sale with a right of redemption) for the mortgaged property. After that, the mortgagor (Zaid) kept living in one house, and the rest of the houses and shops were rented out. The mortgagee (Amr) told the mortgagor that they should collect the rent and pay it to him, and the mortgagor kept paying the rent for a long time. Now, the honorable scholars, may their shadow be long, are requested to answer the following questions with respect: (1) In the aforementioned case, according to Sharia, did the mortgaged property remain a mortgage or become a sale after the passing of one month? (2) Was the rent of the mortgaged property collected by the mortgagee Amr from the tenants and from Zaid (the mortgagor) the property of the mortgagor or the property of the mortgagee according to Sharia? Was it accounted for in the principal mortgage amount or not? (3) Is it lawful for Amr (the mortgagee) to now take only the amount of the principal mortgage money that remains after adjusting the rent received, or is it lawful to take the full mortgage amount without deducting the rent received? (4) When Zaid (the mortgagor) pays the amount of Amr's (the mortgagee) principal mortgage money that remains after deducting the rent received, is it mandatory for Amr to return/release the mortgaged property or not?

The Answer: That sale is completely void and that mortgage is also completely meaningless. For the mortgagee, the rent money he has been taking from the mortgagor himself or from the tenants is absolutely forbidden (Haram). Since both the debt and the rent were in rupees, they are unified in kind; meaning, whatever amount of rent Amr received will be adjusted against the debt. Amr is allowed to claim only the remaining principal mortgage amount after this adjustment; anything more is forbidden. And since the property has not yet been fully mortgaged, 'releasing or not releasing' it has no meaning. Zaid has the right to keep possession of his property without paying the remaining debt. Amr can only demand his remaining debt; he has no authority to take possession of the property by force. The sale is void because it was made contingent on a condition, and a sale cannot be contingent. It is mentioned in 'Al-Ashbah':

फ़तावा रिज़विया खंड 25

रहन नामा (बंधक विलेख) के स्थान पर बैनामा (बिक्री विलेख) और बंधक राशि को बिक्री मूल्य के स्थान पर निर्धारित किया जाएगा और बंधक रखी गई संपत्ति को बिका हुआ समझा जाएगा और उसी समय से कब्जा... यह मकान पहले से एक मकान में स्वयं बंधक (रहन) रहता था, बाकी मकान और दुकानों में किरायादार थे। इसके बाद रहन के दस्तावेज़ 'बै बिल-वफ़ा' (वापसी की शर्त पर बिक्री) के तौर पर लिख दिए गए। इसके बाद बंधककर्ता (ज़ैद) ने एक घर में रहना जारी रखा और बाकी मकानों और दुकानों को किराए पर दे दिया गया। गिरवीदार (अम्र) ने बंधककर्ता से कहा कि वे किराया वसूल करें और उसे दें, और बंधककर्ता लंबे समय तक किराया देता रहा। अब माननीय विद्वानों से सम्मानपूर्वक यह प्रश्न पूछा जाता है: (1) उक्त स्थिति में, शरीयत के अनुसार, बंधक संपत्ति एक महीना बीतने के बाद बंधक रही या बिक्री हो गई? (2) बंधक संपत्ति का जो किराया गिरवीदार अम्र को किरायेदारों और ज़ैद (बंधककर्ता) से प्राप्त होता रहा, वह शरीयत के अनुसार बंधककर्ता की संपत्ति थी या गिरवीदार की? क्या वह मूल बंधक राशि में गिना गया या नहीं? (3) क्या अम्र (गिरवीदार) के लिए अब केवल उतनी ही मूल बंधक राशि लेना हलाल है जो प्राप्त किराए के समायोजन के बाद बची है, या प्राप्त किराए को घटाए बिना पूरी बंधक राशि लेना हलाल है? (4) जब ज़ैद (बंधककर्ता) उतनी राशि का भुगतान करता है जो प्राप्त किराए की कटौती के बाद अम्र की मूल बंधक राशि के रूप में शेष है, तो क्या अम्र के लिए बंधक संपत्ति को छोड़ना/वापस करना अनिवार्य है या नहीं?

उत्तर: वह बिक्री भी पूरी तरह से शून्य (बातिल) है और वह बंधक भी पूरी तरह से अर्थहीन है। गिरवीदार के लिए, वह किराए की राशि जो वह स्वयं बंधककर्ता या किरायेदारों से लेता रहा है, बिल्कुल हराम है। चूंकि ऋण और किराया दोनों ही रुपयों में थे, इसलिए वे एक ही श्रेणी के होने के कारण एकीकृत हो गए; यानी अम्र को जितनी भी किराए की राशि प्राप्त हुई, उसे ऋण में समायोजित किया जाएगा। इस समायोजन के बाद जो मूल बंधक राशि शेष है, अम्र केवल उसी की मांग करने का हकदार है; इससे अधिक हराम है। और चूंकि संपत्ति अभी तक पूरी तरह से बंधक नहीं हुई है, इसलिए उसे 'छोड़ना या न छोड़ना' कोई अर्थ नहीं रखता। ज़ैद को यह अधिकार है कि वह शेष ऋण चुकाए बिना संपत्ति पर अपना कब्जा बनाए रखे। अम्र केवल अपने शेष ऋण की मांग कर सकेगा; उसे संपत्ति के कब्जे पर ज़बर्दस्ती करने का कोई अधिकार नहीं है। बिक्री इस कारण शून्य है कि इसे एक शर्त पर लटकाया गया था, और बिक्री को लटकाया नहीं जा सकता। 'अल-अश्बाह' में है:

658 में से पृष्ठ 250

رَہن نامہ بجائے بیعنامہ اور بہی زرِ رَہن بجائے زرِ ثمن مقرر ہوگا اور جائدادِ مرہونہ بیع شدہ سمجھی جائے گی اور اسی وقت سے قبضہ۔ جائدادِ مرہونہ میں اس وقت حاصل ہیں لہٰذا یہ چند کلمہ بطور دستاویزِ بیع بالوفاء کے لکھ دیئے، اس رَہن کے پہلے سے ایک مکان میں خود راہن رہتا تھا باقی مکانات و دکانات میں کرایہ دار راہن کی طرف سے تھے بعد اس رَہن کے راہن نے کرایہ داروں سے کہہ دیا کہ کرایہ عمرو مرتہن کو دیا کریں اور جس مکان میں خود راہن رہتا تھا اس کا کرایہ بھی ایک مدت تک راہن ادا کرتا رہا۔ اب حضرات علمائے کرام مد ظلہم العالی سے بکمال ادب یہ سوال ہے: (۱) صورتِ مذکورہ میں شرعاً جائدادِ مرہونہ بعد گزرنے ایک ماہ کے رَہن رہی یا بیع ہوگئی؟ (۲) جو کرایہ جائدادِ مرہونہ کا کرایہ داروں اور نیز زید راہن سے عمرو مرتہن کو وصول ہوتا رہا وہ ملکِ راہن تھا یا ملکِ مرتہن شرعاً اصل زرِ رَہن میں محسوب ہوتا گیا یا نہیں؟ (۳) عمرو مرتہن کو اب اسی قدر اصل روپیہ رَہن کا لینا حلال ہے جو بعد مجرائے کرایہ وصول شدہ کے باقی ہو یا کل زرِ رَہن بدونِ وضع کرایہ وصول شدہ کے لینا حلال ہے۔ (۴) جس وقت زید راہن اس قدر روپیہ جو بعد وضع کرایہ وصول شدہ کے عمرو مرتہن کا اصل زرِ رَہن باقی ہو ادا کرے تو عمرو کو مرتہن پر جائدادِ مرہونہ چھوڑ دینا واجب ہے یا نہیں؟

الجواب: وہ بیع بھی باطل محض اور وہ رَہن بھی محض بے معنی، اور مرتہن کے لئے وہ زرِ کرایہ کہ خود راہن یا اور کرایہ داروں سے لیتا رہا حرام محض، اور جبکہ دَین بھی روپے تھے اور کرایہ کہ لیا گیا وہ بھی روپے ہیں بسبب اتحادِ جنس مقاصد ہو گیا یعنی جس قدر زرِ کرایہ عمرو کو وصول ہوا دین میں مجرا ہوگا اصل زرِ رَہن میں اس مجرائی کے بعد جو باقی ہے اسی قدر کا مطالبہ عمرو کو حلال ہے زیادہ حرام ہے اور جائداد ہنوز کامل مرہون ہوئی ہی نہیں چھوڑنا نہ

چھوڑنا کچھ معنی نہیں رکھتا، زید کو اختیار ہے کہ بے ادائے بقیہ زرِ دین اپنا قبضہ جائداد پر رکھے عمرو صرف اپنے بقیہ دین کا مطالبہ کر سکے گا جائداد کے قبضہ پر جبر کا اسے کوئی اختیار نہیں، بیع تو یوں باطل محض ہے کہ ایک شرط پر معلق کی گئی اور بیع قابلِ تعلیق نہیں۔

اشباہ میں ہے:

Fatawa Rizvia Volume 25

Suspending transactions of ownership transfer (Tamleek) upon a condition is void, just like sale and purchase. - 1 (Explanation: Making ownership transfer deals conditional is invalid, similar to sales and purchases. (T))

And a pledge (Rahn) is meaningless in such a way that it is not complete without possession. Allah Almighty said: "then a pledge (should be) in hand (taken into possession)." - 2 (Allah Almighty has stated: so let the pledge be taken into possession. (T))

It is in Quduri: "A pledge is completed by taking possession." - 3 (The completion of a pledge occurs through possession. (T))

And when the pledge is not yet complete, the mortgagee (Murtahin) cannot be forced to take possession, nor can they take possession without the mortgagor's (Rahin) permission. It is in Alamgiri: "Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said in the Book of Pledges: A pledge is not permissible except when possessed; thus it is in Al-Muheet, and the condition for the validity of possession is that the mortgagor gives permission. If possession is taken without the mortgagor's permission, the possession is not valid." - 4 (Abridged) (Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) stated in the Book of Pledges that a pledge without possession is not valid; it is stated thus in Al-Muheet, and the condition for the possession to be correct is that the mortgagor grants permission. If possession is taken without the mortgagor's permission, then that possession is not valid, in brief. (T))

The mortgagor (Rahin) has the option to maintain possession without paying the debt. It is in 'Inaya: "If the mortgagee takes possession in this manner, the contract is completed and becomes binding. If he does not take possession, the mortgagor has the option between handing over [the item] or not." (If the mortgagee takes possession of the pledged item on the basis of the pledge, then the contract becomes complete and binding; otherwise, the mortgagor has the choice of handing it over or not.)

---

1. Al-Ashbah wal-Naza'ir, Al-Fann al-Thalith, Al-Qawl fil-Shart, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/225
2. Al-Qur'an al-Karim, 2/283
3. Al-Quduri, Kitab al-Rahn, Matba' Majeedi Kanpur, p. 100

4. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Rahn, Al-Fasl al-Awwal, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/433

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

स्वामित्व हस्तांतरण (तम्लीक) के लेन-देन को किसी शर्त पर निर्भर करना अमान्य है, जैसे कि क्रय-विक्रय। - 1 (तम्लीक वाले मामलात को शर्त के साथ मुअल्लक़ (निर्भर) करना बातिल है जैसे बैअ और शिरा (खरीद-बिक्री)। (त))

और रहन (गिरवी) इस मायने में बे-मकसद है कि वह कब्ज़े के बिना पूरा नहीं होता। अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "तो रहन हो जो क़ब्ज़े में लिया हुआ हो।" - 2 (अल्लाह तआला ने फ़रमाया: तो रहन हो जो क़ब्ज़े में लिया हुआ हो। (त))

कुदूरी में है: "रहन (गिरवी) कब्ज़े से पूरा होता है।" - 3 (रहन की तकमील कब्ज़े से होती है। (त))

और जब रहन अभी तक मुकम्मल नहीं हुआ हो, तो मुरतहन (गिरवी लेने वाला) को कब्ज़ा हासिल करने के लिए मजबूर नहीं किया जा सकता, और न ही वह राहिन (गिरवी रखने वाला) की इजाज़त के बिना कब्ज़ा कर सकता है। आलमगीरी में है: "इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह तआला अलैह) ने 'किताब अल-रहन' में फ़रमाया: कब्ज़े के बिना रहन जाइज़ नहीं है। 'मुहीत' में भी ऐसा ही है, और कब्ज़े की सेहत (वैधता) की शर्त यह है कि राहिन इजाज़त दे। यदि राहिन की इजाज़त के बिना कब्ज़ा किया, तो उसका कब्ज़ा जाइज़ नहीं होगा।" - 4 (संक्षेप में) (इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाह तआला अलैह ने किताब अल-रहन में फ़रमाया कब्ज़े के बिना रहन जाइज़ नहीं, मुहीत में यूँ है, और कब्ज़ा सही होने की शर्त यह है कि राहिन इजाज़त दे, अगर राहिन की इजाज़त के बिना कब्ज़ा किया तो उसका कब्ज़ा जाइज़ न हुआ, मुख्तसरन (संक्षेप में)। (त))

राहिन को यह इख़्तियार है कि ऋण चुकाए बिना अपना कब्ज़ा बनाए रखे। 'इनाया' में है: "यदि मुरतहन ने इस तरीके से मरहून (गिरवी रखी वस्तु) पर कब्ज़ा कर लिया, तो अनुबंध (अक़्द) पूरा हो गया और लाज़िम (अनिवार्य) हो गया। यदि उसने कब्ज़ा नहीं किया, तो राहिन को सौंपने या न सौंपने के बीच विकल्प है।" (अगर मुरतहन ने मरहून पर रहन की बिना पर कब्ज़ा कर लिया तो अक़्द ताम (पूर्ण) और लाज़िम होगा वरना राहिन को सौंपने और न सौंपने का इख़्तियार है।)

---

1. अल-अशबाह वन-नज़ाइर, अल-फ़न्न अल-सालिस, अल-क़ौल फ़िश-शर्त, इदारातुल क़ुरआन कराची, 2/225
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 2/283

3. अल-कुद्दूरी, किताब अल-रहन, मतबअ मजीदी कानपुर, पृ. 100
4. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-रहन, अल-फ़स्ल अल-अव्वल, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 5/433

पृष्ठ 251 / 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

تعلیق التملیکات بالشرط باطل کالبیع والشراء - ۱ تملیک والے معاملات کو شرط کے ساتھ معلق کرنا باطل ہے جیسے بیع اور شراء۔ (ت)

اور ہن یوں بے معنی ہے کہ وہ بے قبضہ تمام نہیں ہوتا۔ قال اللہ تعالی "فَرِهٰنٌ مَّقْبُوضَةٌ" - ۲ اللہ تعالیٰ نے فرمایا: تو رہن ہو قبضہ میں لیا ہوا۔ (ت)

قدوری میں ہے: الرھن یتم بالقبض - ۳ رہن کی تکمیل قبضہ سے ہوتی ہے۔ (ت)

اور جب رہن ہنوز تمام نہیں ہوا تو مر تہن کو تحصیل قبضہ پر جبر نہیں پہنچتا، نہ بے اذن راہن قبضہ کر سکتا ہے۔ عالمگیری میں ہے: قال محمد رحمہ اللہ تعالی فی کتاب الرھن لا یجوز الرھن الا مقبوضا کذا فی المحیط و شرط صحۃ القبض ان یاذن الراھن فان قبض بغیر اذن الراھن لم یجز قبضہ - ۴ (مختصرا) امام محمد رحمتہ اللہ تعالیٰ نے کتاب الرہن میں فرمایا قبضہ کے بغیر رہن جائز نہیں ، محیط میں یوں ہے، اور قبضہ صحیح ہونے کی شرط یہ ہے کہ راہن اجازت دے اگر راہن کی اجازت کے بغیر قبضہ کیا تو اس کا قبضہ جائز نہ ہوا، مختصراً۔ (ت)

راہن کو اختیار ہے کہ بے ادائے دین اپنا قبضہ رکھے۔ عنایہ میں ہے: ان قبضہ المرتھن علی ھذا الوجہ تم العقد ولزم وان لم یقبضہ فان الراھن بالخیار بین التسلیم اگر مر تہن نے مرہون پر رہن کی بنا پر قبضہ کر لیا تو عقد تام اور لازم ہو گا ورنہ راہن کو سونپنے اور نہ سونپنے کا اختیار

---

۱ الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الشرط ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۲۵ ۲ القرآن الکریم ۲/ ۲۸۳

۳ القدوری کتاب الرہن مطبع مجیدی کانپور ص ۱۰۰ ۴ الفتاوی الھندیۃ کتاب الرہن الفصل الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۴۳۳

Fatawa Rizvia Volume 25

...and its absence. (T)

Here, all the mortgaged items were either in the possession of the tenants or in the possession of the house owner himself, and even after the mortgage, the possession remained with the owner and tenants. Therefore, the mortgagee's (Murtehin) possession was not established, and the mortgage remained ineffective and meaningless. Whatever rental money Amr collected was purely unjust, and it will be adjusted against the principal debt, with only the remaining principal balance being a valid claim for him. It is stated in Al-Uqud al-Durriyyah:

[Boxed Text] Arabic: رهن زيد داره عند عمرو بدين ثم أجر عمرو الدار من زيد مدة معلومة بأجرة معلومة قبضا من زيد فالاجرة باطلة فليرجع زيد بما دفع ان لم يكن من جنس الدين وان كان من جنسه تقع المقاصة.٢ Urdu Translation: Zaid mortgaged his house to Amr against a debt, then Amr rented out the house to Zaid for a known period and a known rent. Zaid paid the rent. The rent is void. Zaid should reclaim what he paid if it is not of the same nature as the debt. If it is of the same nature as the debt, it will be offset against the debt. (T)

And supposedly, if this idea can be divided such that making Zaid confront the tenants and Amr, and their mutual consent upon it, becomes useful in a way that from today the rental contract between Zaid and the tenants is terminated by mutual consent of the parties, and a rental contract is established between Amr and the tenants with Zaid's permission, and that much is assumed to be the mortgagee's possession, even then the situation remains the same (lit. the same fire remains in the bowl). When the mortgagee, with the mortgagor's (Raahin) permission, rents out the mortgaged item to a third party, the mortgage becomes void immediately, and the owner of the rent is specifically determined to be the mortgagor. Thus, whatever the mortgagee took was misappropriation; it will be adjusted against the debt, and he will only be entitled to claim the remaining principal balance. The property has exited from the mortgage; what is the point of keeping the rest? It is stated in Al-Hindiya:

[Boxed Text] Arabic: باذن (أى من الراهن والمرتهن) لو آجر واحد منهما Urdu Translation: If one of those two (mortgagor and mortgagee) with the permission of the other [rents out] the mortgaged item...

[1] Al-Inayah 'ala al-Hidayah, on the margin of Fath al-Qadir, Book of Mortgage, Maktaba Nooria Razvia, Sukkur, 9/70. [2] Al-Uqud al-Durriyyah, Book of Mortgage, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/252.

फ़तावा रिज़विया खंड २५

...और उसका न होना। (त)

यहाँ, सभी गिरवी रखी गई चीज़ें या तो किरायेदारों के कब्ज़े में थीं या स्वयं घर के मालिक के कब्ज़े में थीं, और गिरवी रखने के बाद भी कब्ज़ा मालिक और किरायेदारों के पास ही रहा। इसलिए, गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) का कब्ज़ा स्थापित नहीं हुआ, और गिरवी रखना निष्प्रभावी और अर्थहीन रहा। जो कुछ भी किराया अम्र ने वसूल किया वह पूरी तरह से अन्यायपूर्ण था, और इसे मूल ऋण में समायोजित किया जाएगा, केवल शेष मूल राशि ही उसके लिए एक वैध दावा रहेगी। उक़ूद अद-दुरिया में है:

[बॉक्स वाला पाठ] अरबी: رهن زيد داره عند عمرو بدين ثم أجر عمرو الدار من زيد مدة معلومة بأجرة معلومة قبضا من زيد فالاجرة باطلة فليرجع زيد بما دفع ان لم يكن من جنس الدين وان كان من جنسه تقع المقاصة.٢ उर्दू अनुवाद: ज़ैद ने अपना घर ऋण के बदले अम्र के पास गिरवी रखा, फिर अम्र ने वही घर एक निश्चित अवधि के लिए निश्चित किराये के बदले ज़ैद को किराये पर दे दिया और ज़ैद से किराया वसूल कर लिया। तो वह किराया बातिल (अवैध) है। ज़ैद को चाहिए कि उसने जो कुछ दिया है वह उससे वापस ले ले यदि वह ऋण की प्रकृति का नहीं है। और यदि वह ऋण की प्रकृति का है तो वह ऋण में समायोजित होगा। (त)

और मान लीजिए, यदि यह विचार विभाज्य हो सके कि ज़ैद का किरायेदारों और अम्र का आमना-सामना करा देना और उन सबकी इस पर आपसी सहमति इस तरह उपयोगी हो कि आज से ज़ैद और किरायेदारों के बीच का किराया अनुबंध दोनों पक्षों की सहमति से समाप्त हो जाए और ज़ैद की अनुमति से अम्र और किरायेदारों के बीच किराया अनुबंध हो जाए, और उतने को ही गिरवी रखने वाले का कब्ज़ा मान लिया जाए, तब भी स्थिति वैसी ही रहेगी (शाब्दिक: वही आग कटोरे में रहेगी)। जब मुर्तहिन (गिरवी रखने वाला), राहीन (गिरवी रखने वाले) की अनुमति से गिरवी रखी वस्तु किसी तीसरे व्यक्ति को किराये पर दे देता है, तो गिरवी रखना तुरंत बातिल हो जाता है और किराये का स्वामी विशेष रूप से राहीन ही माना जाता है। इस प्रकार, मुर्तहिन ने जो कुछ लिया वह गबन (ग़सब) था; इसे ऋण में समायोजित किया जाएगा और वह केवल शेष मूल राशि के दावे का हकदार होगा। संपत्ति गिरवी से बाहर निकल गई है; शेष को अपने पास रखने का क्या अर्थ है? हिंदीया में है:

[बॉक्स वाला पाठ] अरबी: باذن (أى من الراهن والمرتهن) لو آجر واحد منهما उर्दू अनुवाद: यदि उन दोनों (राहीन और मुर्तहिन) में से किसी एक ने दूसरे की अनुमति से गिरवी रखी चीज़...

---

[1] अल-इनाया अला अल-हिदाया, फ़तह अल-क़दीर के हाशिये पर, किताब अर-रहन, मकतबा नूरिया रिज़विया, सुक्कुर, 9/70। [2] अल-उक़ूद अद-दुरिया, किताब अर-रहन, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/252।

وعدمہ ۱- ہوگا۔ (ت)

یہاں کہ تمام اشیائے مرہونہ یاقبضہ مستاجران میں تھیں یاقبضہ خود مالک مکان میں اور بعد رہن بھی مالک و مستاجران ہی کا قبضہ رہا تو مرتہن کا قبضہ متحقق نہ ہوا اور رہن بے اثر و بے معنی رہا جو کچھ زر کرایہ عمرو نے وصول کیا محض ناحق تھا اور اصل دِین میں مجراہو کر صرف باقی زر اصل کا اس کو مطالبہ جائز رہا۔ عقود الدریہ میں ہے:

[BOX] رھن زید دارہ عند عمر و بدین ثم أجر عمر و الدار من زید مدۃ معلومۃ بأجرۃ معلومۃ قبضا من زید فالاجرۃ باطلۃ فلیرجع زید بما دفع ان لم یکن من جنس الدین وان کان من جنسہ تقع المقاصۃ۔۲

زید نے اپنا گھر قرض کے عوض عمرو کے پاس رہن رکھا پھر عمرو نے وہی گھر معین مدت کے لئے معین اجرت کے بدلے میں زید کو بطور اجارہ دے دیا اور زید سے اجرت وصول کر لی تو وہ اجرت باطل ہے۔ زید کو چاہئے کہ جو کچھ اس نے دیا وہ اس سے واپس لے اگر وہ دین کی جنس سے نہیں ہے۔ اور اگر وہ دین کی جنس سے ہے تو وہ قرض میں مجرا ہوگا۔ (ت)

اور بالفرض اگر یہ خیال قابلِ تقسیم ہو سکے کہ زید کا کرایہ داروں اور عمرو کا سامنا کرا دینا اور ان سب کی اس پر تراضی گویا اس کی مفید ہوئی کہ آج سے عقد اجارہ کہ زید و مستاجران میں تھا بتراضی فریقین منتہی ہو کر عمرو و مستاجرین میں باذنِ زید عقد اجارہ منعقد ہوا اور اسی قدر کو قبضہ مرتہن فرض کر لیا جائے تو اب بھی ہماں آتش درکاسہ (وہ سب کچھ کاسہ میں رہا۔ت) کا مضمون ہوگا مرتہن جب باذنِ راہن شیئ مرہون کسی شخصِ ثالث کو بطور اجارہ دے رہن فوراً باطل ہو جاتا ہے اور اجرت کا مالک خاص راہن قرار پاتا ہے تو مرتہن نے جو کچھ لیا غصب تھا

دِین سے مجرا ہو کر صرف باقی زر اصل کا اسے مطالبہ پہنچے گا اور جائداد اس کی رہن سے نکل گئی باقی لے کر چھوڑ نا کیا معنی۔ ہندیہ میں ہے:

[BOX] لو آجر واحد منهما (أی من الراهن والمرتهن) باذن اگر ان دونوں (راہن و مرتہن) میں سے کسی ایک نے دوسرے کی اجازت سے مرہون شیئ

---

۱ العناية على الهداية على هامش فتح القدير كتاب الرهن مكتبه نوريه رضويه سكهر ۹ / ۲۷۰ العقود الدرية كتاب الرهن ارگ بازار قندهار افغانستان ۲ / ۲۵۲

Fatawa Rizvia Volume 25

[Arabic legal text and its Urdu translation]: Owner [of the property] rented it out or did so without [the mortgagor's] permission and then the owner authorized it, the lease (Ijarah) is valid and the mortgage (Rahn) is void, so the rent belongs to the mortgagor (Rahin). Likewise, if the mortgagee (Murtahin) rented the mortgaged item, the lease is valid and the mortgage is void if a new possession for the lease was established. This is as stated in Sharh al-Tahawi. And Allah, Glorified and Exalted be He, knows best. (T)

Problem 61: From the town of Balrampur, Gonda district, sent by Syed Muhammad Tajammul Hussain Sahib, Doctor.

Honorable and respected Maulana Ahmad Raza Khan Sahib, after greetings, my request is that I took a house on mortgage (rahn) or possession for three hundred rupees. Both the house and the shop belong to a Hindu man. The same person then rented that house and shop back from me for three rupees per month for a term of two years. However, there is also a condition in the document that if he cannot reclaim the house and shop within two years, the mortgage deed will be considered a sale deed. I was not aware that this act is impermissible. Please guide me regarding this issue: should I take the money written in the rental agreement or not? Is it permissible to take it? Can that money be given to a poor or needy person; that is, can this rental money be spent on any work or not? If this money can be used for something, then well and good; if it cannot be used for anything, what should be done with so many rupees, or should it be returned to the person from whom it was received? Please grant a clear answer. A person says to me that if this money is unlawful and you cannot use it for your own expenses, I am a debtor whose repayment is beyond my capability; give it to me so I can pay off my debt.

Answer:

Syed Sahib (may Allah keep him safe), in fact, usufructuary mortgage (rahn dakhli) is also usury (sood), and renting out a mortgaged item and taking rent from it is also usury, and taking usury is forbidden. However, since that person is a Hindu, if he has taken usury from a Muslim, then this amount [is taken] not with the intention of usury, but with the intention that he...

1 Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Rahn, Chapter 8, Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/267-268

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

[अरबी कानूनी पाठ और उसका उर्दू अनुवाद]: अगर मालिक की इजाज़त के बिना या किसी और को किराए पर दे दिया, फिर मालिक ने इसकी इजाज़त दे दी, तो किराए का अनुबंध (इजा़रा) सही हो गया जबकि गिरवी (रहन) शून्य हो गई और किराया गिरवी रखने वाले (राहिन) के लिए होगा। और इसी तरह अगर गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) ने गिरवी रखी वस्तु को किराए पर ले लिया, तो किराया अनुबंध सही है और गिरवी शून्य है यदि किराए के लिए नया कब्ज़ा स्थापित किया गया हो। शरह अल-तहावी में ऐसा ही है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

मसाला ६१: कस्बा बलरामपुर जिला गोंडा से प्रेषित, सैयद मोहम्मद तजम्मुल हुसैन साहब डॉक्टर

आदरणीय मौलाना अहमद रज़ा खान साहब, सलाम के बाद निवेदन है कि मैंने एक घर गिरवी (रहन) या कब्ज़े में लिया तीन सौ रुपये पर, और यह घर और दुकान एक हिंदू की है। उसी व्यक्ति ने फिर मुझसे यह घर और दुकान तीन रुपये महीने के किराए पर ले ली है, जिसकी अवधि दो साल है। लेकिन दस्तावेज़ में यह शर्त भी है कि अगर दो साल के भीतर वह घर/दुकान नहीं छुड़ा सका, तो गिरवीनामा (रहननामा) बिक्रीनामा (बैनामा) माना जाएगा। मुझे यह ज्ञात नहीं था कि यह कार्य नाजायज़ है। कृपया इस मामले में मेरा मार्गदर्शन करें कि मैंने जो किरायानामा लिखा है, वह रुपये लूँ या न लूँ? क्या उसे लेना जायज़ है या नहीं? और क्या वह रुपया किसी गरीब या ज़रूरतमंद को दिया जा सकता है, यानी क्या यह किराए का रुपया किसी काम में इस्तेमाल हो सकता है या नहीं? अगर यह रुपया किसी काम आ सकता है तो ठीक है, और अगर किसी काम नहीं आ सकता तो इतने रुपयों का क्या किया जाए या जिसके ये रुपये हैं उसी को वापस कर दिया जाए? स्पष्ट उत्तर प्रदान करें। एक व्यक्ति मुझसे कहता है कि अगर यह रुपया नाजायज़ है और आप इसे अपने खर्च में नहीं ला सकते, तो मैं कर्जदार हूँ जिसका भुगतान मेरी क्षमता से बाहर है; मुझे दे दीजिए ताकि मैं अपना कर्ज चुका सकूँ।

जवाब:

सैयद साहब (अल्लाह उन्हें सलामत रखे), हकीकत में गिरवी वस्तु का उपयोग करना भी सूद (ब्याज) है और गिरवी रखी चीज़ को किराए पर देना और उससे किराया लेना भी सूद है, और सूद लेना हराम है। लेकिन चूंकि वह व्यक्ति हिंदू है, अगर उसने किसी मुसलमान से सूद लिया हो, तो उससे यह रकम सूद की नीयत से नहीं बल्कि इस नीयत से कि उसने...

१ अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-रहन, अध्याय ८, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ५/ २६७-२६८

[عربی عبارت اور اس کا اردو ترجمہ]: صاحبہ او بغیر اذنہ ثم اجاز صاحبہ صحت الاجارۃ و بطل الرہن فتکون الاجرۃ للراہن، و کذالک لو استاجرہ المرتہن صحت الاجارۃ و بطل الرہن اذا جدد القبض للاجارۃ ھکذا فی شرح الطحاوی واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم۔ اجرت پر دے دی یا دوسرے کی اجازت کے بغیر دی پھر دوسرے نے اس کی اجازت دے دی تو اجارہ صحیح ہو گیا جبکہ رہن باطل ہو گیا اور اجرت راہن کے لئے ہو گی اور یونہی اگر مرتہن نے مرہون کو اجارہ پر لے لیا اجارہ صحیح اور رہن باطل ہو گیا جبکہ اجارہ کے لئے نیا قبضہ پایا گیا یونہی شرح الطحاوی میں ہے۔ اور اللہ سبحانہ وتعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۶۱: از مقام قصبہ بلرام پور ضلع گونڈہ مرسلہ سید محمد تجمل حسین صاحب ڈاکٹر

مخدوم و مکرم بندہ حضرت مولوی احمد رضا خاں صاحب بعد سلام علیک کے التماس ہے کہ میں نے ایک مکان رہن یا قبضہ لیا تین سو روپے پر، اور یہ مکان اور دکان ایک ہندو کا ہے اور اسی شخص نے پھر مجھ سے یہ مکان دکان تین روپے مہینے پر کرائے پر لے لیا ہے میعاد دو سال کی ہے مگر شرط یہ بھی دستاویز مذ کور میں ہے کہ اگر اندر دو سال کے مکان دکان نہ چھڑا سکے تو رہن نامہ بجائے بیعنامہ کے سمجھا جائے مجھ کو یہ علم نہ تھا کہ یہ فعل ناجائز ہے اور راہ بندہ نوازی اس مسئلہ سے مطلع فرمائیے کہ جو کرایہ نامہ میں نے لکھا ہے وہ روپے لوں یا نہ لوں؟ جائز ہے لینا یا نہیں، اور وہ روپیہ کسی غریب یا کسی حاجتمند کو دیا جا سکتا ہے یعنی کسی کام میں یہ روپیہ کرایہ کا صرف ہو سکتا ہے یا نہیں؟ اگر یہ روپیہ کسی کام میں آ سکتا ہے تو خیر، اور اگر کسی کام میں نہیں آ سکتا تو اتنے روپے کو کیا کیا جائے یا جس کے یہ روپیہ ملے اسی کو

واپس کیا جائے؟ جواب صاف مرحمت ہو۔ ایک شخص مجھ سے کہتا ہے کہ اگر یہ روپیہ ناجائز ہے اور آپ اپنے صرف میں نہیں لا سکتے ہیں تو میں قرضدار ہوں جس کی ادا میرے امکان سے باہر ہے مجھ کو دے دیجئے کہ میں قرضہ ادا کروں۔

الجواب:

سید صاحب سلمہ فی الواقع رہن دخلی بھی سود ہے اور شیئی مرہون کو کرایہ پر دینا اور اس سے کرایہ لینا بھی سود ہے اور سود لینا حرام مگر جب کہ وہ شخص ہندو ہے اگر اس نے کسی مسلمان سے سود لیا ہو تو اس سے یہ رقم نہ بہ نیت سود بلکہ اس نیت سے کہ اس نے

۱ الفتاویٰ الہندیۃ کتاب الرھن الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۲۶۷- ۲۶۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

Taking back the illegitimate amount according to Sharia from that Muslim and delivering it to the deserving person is permissible. If there was a fear that one would become famous among people for usury (interest-taking), then just as a bad deed is bad, a bad name is also not desirable; otherwise, this permissibility would be pure without any dislike. Similarly, if there was no intention of taking interest, but rather taking the wealth of a non-Muslim non-Dhimmis through a legally valid method to help that needy, indebted Muslim who is seeking assistance from you and spending it on the poor Muslims, then there would be no harm. In short, with these intentions, it is not forbidden; one should avoid it only because of a bad reputation. And Allah Almighty knows best.

Question 63, 64: From Dharupur, sent by Mr. Faujdar Khan Sahib, 14 Safar-ul-Muzaffar 1330 AH.

What do the scholars of religion and followers of the firm Sharia say regarding these matters: (1) If a property of a Hindu is taken as a possessory mortgage (rahn-e-dakhli) and its government revenue is paid year by year to the government according to the government settlement, will whatever profit is gained from the land be counted as interest (Riba) or not, or what is the ruling? (2) If the ancestral land of an occupancy tenant (asami dakhil kar) is mortgaged for a fixed number of years and the mortgagee pays the rent of the mortgaged land to the landlord year by year, what is the ruling for whatever profit is gained from cultivating this land? Explain and be rewarded.

The Answer: (1) There is no harm in taking a possessory mortgage on a Hindu's property and gaining profit from it, but the condition is that one should not intend to take profit on their loan or have the intention of interest. Rather, the intention should be that taking possession of the non-Muslim's property with their consent is permissible, and profit is being gained from this permissible (mubah) source.

Indeed, actions are judged by intentions, and every person will have only what they intended. - And Allah	**Indeed, actions are based on intentions, and for every person is what they intended. And Allah Almighty knows best. (T)**

And Allah Almighty knows best. (2) An occupancy tenant is not the legal owner of ancestral land. After taking possession of it, one should obtain permission for

cultivation from the original owner, i.e., the landlord, and continue to pay the rent to the landlord for the duration of the mortgage.

1 Sahih al-Bukhari, Book: How the Divine Revelation started to the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him), Qadimi Kutub Khana Karachi, 1/2.

फतावा रज़विया जिल्द २५

उस मुसलमान से वह नाजायज़ रक़म, जो शरीअत के अनुसार उस पर आती थी, वसूल करके हक़दार तक पहुँचाना जाइज़ है। और अगर यह डर होता कि लोगों में सूदखोरी (ब्याजखोरी) के नाम से बदनामी होगी और जिस तरह बुरा काम बुरा है, बुरा नाम भी पसंदीदा नहीं है, तो यह जवाज़ (अनुमति) बिला कराहत (बिना किसी नापसंदगी के) होता। इसी तरह यह भी कि सूद की नीयत न की जाती बल्कि एक ग़ैर-मुस्लिम ग़ैर-धुम्मी का माल शरीअत सम्मत कानूनी तरीके से लेकर उस मोहताज क़र्ज़दार मुसलमान की मदद करते जो आपसे मदद माँग रहा है और उसे ज़रूरतमंद मुसलमानों के लिए खर्च करते, तो इसमें कोई हर्ज नहीं होता। संक्षेप में, इन नीयतों के साथ यह हराम नहीं है, बस बदनामी के कारण इससे बचना चाहिए। केवल अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है।

मसला ६३, ६४: धारूपुर से, प्रेषक जनाब फौजदार खाँ साहब, १४ सफ़र-उल-मुज़फ़्फ़र १३३० हिजरी।

दीन के उलेमा और मज़बूत शरीअत के अनुयायी इन मसलों में क्या फ़रमाते हैं कि: (१) यदि किसी हिंदू की संपत्ति पर दख़ली रहन (कब्जे वाली गिरवी) रखी जाए और उसका सरकारी लगान साल-दर-साल सरकारी बंदोबस्त के अनुसार सरकार को अदा किया जाए, तो उस ज़मीन से जो भी मुनाफ़ा होगा, उसे सूद (ब्याज) में गिना जाएगा या नहीं, या क्या हुक्म है? (२) यदि किसी दख़ीलकार असामी (दखली काश्तकार) की पुश्तैनी ज़मीन कुछ निश्चित वर्षों के लिए गिरवी रखी जाए और गिरवी रखने वाला उस गिरवी ज़मीन का लगान साल-दर-साल ज़मींदार को अदा करे, तो इस ज़मीन की खेती से जो भी मुनाफ़ा होगा उसके लिए क्या हुक्म है? बयान करें, सवाब पाएँ।

अल-जवाब (उत्तर): (१) हिंदुओं की संपत्ति दख़ली रहन पर लेना और उससे मुनाफ़ा कमाना कोई हर्ज की बात नहीं है, लेकिन शर्त यह है कि अपने क़र्ज़ पर मुनाफ़ा लेने या ब्याज की नीयत न रखे, बल्कि यह कि हिंदू की रज़ामंदी से उसके माल पर कब्ज़ा जाइज़ है और इस मुबाह (अनुमत) तरीके से मुनाफ़ा हासिल किया जा रहा है।

बेशक आमाल (कर्मों) का दारोमदार नीयतों पर है, और हर आदमी के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की। - वल्लाह

बेशक कर्मों का दारोमदार नीयतों पर होता है और हर व्यक्ति के लिए वही है जिसकी उसने नीयत की। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (२) पुश्तैनी ज़मीन का दख़ीलकार शरीअत के अनुसार मालिक नहीं होता। उस पर कब्ज़े के बाद असली मालिक यानी ज़मींदार से उसकी खेती की इजाज़त लेकर गिरवी की अवधि के दौरान ज़मींदार को लगान अदा करते रहना चाहिए।

१ सहीह अल-बुख़ारी, बाब: रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) पर वह्य (ईश्वरीय संदेश) के आने की शुरुआत कैसे हुई, क़दीमी कुतुब ख़ाना कराची, १/२।

جو ناجائز رقم لی تھی وہ اس مسلمان کی اس پر شرع کی رو سے آتی ہوئی وصول کر کے مستحق کو پہنچاتا ہوں لینا جائز ہے۔ اور اگر یہ اندیشہ ہوتا کہ لوگوں میں سود خواری سے نام مشہور ہو گا اور جس طرح بر اکام برا ہے برانام بھی پسندیدہ نہیں تو یہ جواز خالص بلا کراہت ہوتا یونہی یہ بھی کہ سود کی نیت نہ کی جاتی بلکہ ایک نامسلم غیر ذمی کا مال طریقِ جائز قانونی سے لے کر اس محتاج مدیون مسلمان کی مدد کرتے جو آپ سے استمداد کر رہا ہے اور مساکین مسلمین کے صرف میں لاتے کوئی حرج نہ رکھتا غرض ان نیتوں کے ساتھ حرام نہیں، برے نام کے سبب بچنا چاہئے فقط، واللہ تعالی اعلم۔

مسئلہ ۶۳، ۶۴: از دھار و پور مرسلہ جناب فوجدار خاں صاحب ۱۴ صفر المظفر ۱۳۳۰ھ

علمائے دین و اتباعِ شرعِ متین کیا فرماتے ہیں ان مسائل میں کہ : (۱) کسی اہل ہنود کی حقیت اگرچہ رہن دخلی رکھی جائے اور اس کی مالگزاری سرکاری سال بہ سال بموجب بندوبست سرکاری سرکار کو ادا کی جائے تو اس کا منافع جو کچھ اراضی میں ہو گا وہ سود میں شمار کیا جائے گا یا نہیں یا کیا حکم ہے؟ (۲) اگر کسی اسامی دخیل کار کی اراضی موروثی چند سال معین کے لئے رہن رکھی جائے اور اس اراضی مرہونہ کا لگان زمین دار کو رہن دار سال بسال ادا کرے تو اس اراضی کے کاشت کرنے سے جو کچھ منافع ہو گا اس کے واسطے کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: (۱) ہنود کی حقیت رہن دخلی لینا اور اس سے منافع حاصل کرنا کوئی حرج نہیں مگر شرط یہ ہے کہ اپنے قرض پر نفع لینے یا سود کی نیت نہ کرے بلکہ یہ کہ ہندو کی رضامندی سے اس کے مال پر قبضہ جائز ہے اور اس مباح سے نفع حاصل کیا جاتا ہے،

فانما الاعمال بالنیات وانما لکل امرء مانوی - واللہ **بے شک عملوں کا دارومدار نیتوں پر ہوتا ہے اور ہر شخص کے لئے وہی ہے جس کی اس نے نیت کی۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)**

تعالیٰ اعلم۔ (۲) دخیل کار زمین موروثی کا شرعاً مالک نہیں ہوتا اس پر قبضہ کے بعد اصل مالک یعنی زمین دار سے اس کے کاشت کی اجازت لے کر لگان زمین دار کو تمدت رہن ادا کرتا رہے۔

۱ صحیح البخاری باب کیف کان بدء الوحی الی رسول اللہ صلی اللہ تعالی علیہ وسلم قدیمی کتب خانہ کراچی ۱/ ۲

Its profit is lawful and pure. Do not think that we have given a loan to the occupant (intervenor) and kept his property as collateral (mortgage) and are taking profit from our loan from it; for this intention is wrong and void, and one would be a sinner for intending a sin. Rather, intend that the land belongs to the landlord, it was obtained from the occupant for so many days, and we have cultivated it after obtaining permission from the owner. Therefore, the profit of our cultivation is lawful for us. The ruling in this is the same whether the occupant is a Muslim or a Hindu.

(Arabic Text) Because it is a mortgage of another's property. If the owner has not granted permission for the mortgage but has permitted this person to cultivate [the land] for the known rent, then this lease (ijara) is valid. The mortgage was pending his permission, and every pending matter becomes void when finality [contrary to it] occurs. Even if it is assumed that he granted permission for the mortgage, even if implicitly, then the mortgage for a term is invalid (fasid), and an invalid contract must be annulled. Each of the contracting parties is independent in annulling it. So when he leased it from this [person], the mortgage became void because mortgage and lease are contradictory and cannot coexist, as the masters have explicitly stated. And Allah Almighty knows best.

(Urdu Translation) Because this is a mortgage of another's property; accordingly, if the owner did not grant permission for the mortgage but gave permission to cultivate the mortgaged land for a fixed rent, then this lease (ijara) will be effective. In fact, the mortgage was pending his permission, and every pending matter becomes void when finality occurs upon it. And if it is assumed that he granted permission for the mortgage, even if implicitly, then this became a mortgage for a period which is invalid (fasid), and the annulment of an invalid contract is mandatory. Each of the contracting parties is independent in annulling it. Thus, when the owner gave it on lease, the mortgage became void because mortgage and lease are contradictory to each other and cannot coexist, as the scholars (Masha'ikh) have explicitly stated. And Allah Almighty knows best. (T)

(Arabic Text) It is stated in Radd al-Muhtar regarding the issue of one who lends [something] to be mortgaged: In Al-Hamidiyyah, a fatwa was given in the case where the loan is restricted to a known period...

(Urdu Translation) In Radd al-Muhtar, it is said about the person who gave something as a loan ('ariyah) so that it may be mortgaged: In Hamidiyyah, a fatwa has been given that if the loan is restricted to a fixed duration...

फतवा रज़विया जिल्द 25

इसका लाभ हलाल और पाक है। यह न सोचें कि हमने दखील-कार (मध्यस्थ) को कर्ज दिया है और उसकी मिल्कियत को गिरवी (रहन) रखा है और अपने कर्ज का लाभ उससे ले रहे हैं; क्योंकि यह नीयत गलत और बातिल है और गुनाह के इरादे से गुनाहगार होगा। बल्कि यही नीयत करें कि ज़मीन ज़मींदार की है, दखील-कार से इतने दिनों के लिए मिल गई है और हमने मालिक से इजाज़त लेकर खेती की है। इसलिए हमें अपनी खेती का लाभ हलाल है। इसमें हुक्म एक समान है चाहे वह दखील-कार मुसलमान हो या हिंदू।

(अरबी पाठ) क्योंकि यह किसी दूसरे की संपत्ति का गिरवी रखना है। यदि स्वामी ने गिरवी की अनुमति नहीं दी और इस व्यक्ति को ज्ञात किराए पर खेती करने की अनुमति दे दी, तो यह पट्टा (इजारा) प्रभावी होगा। गिरवी उसकी अनुमति पर निर्भर थी और हर निर्भर मामला बातिल हो जाता है जब उस पर कोई निश्चितता (विपरीत) आ जाए। और यदि मान लिया जाए कि उसने गिरवी की अनुमति दी, चाहे वह इशारे से ही क्यों न हो, तो एक निश्चित अवधि के लिए गिरवी रखना फासिद (त्रुटिपूर्ण) है, और फासिद को निरस्त करना अनिवार्य है। अनुबंध करने वालों में से प्रत्येक इसे निरस्त करने में स्वतंत्र है। इसलिए जब उसने इसे इससे पट्टे पर दिया, तो गिरवी बातिल हो गई क्योंकि गिरवी और पट्टा आपस में विरोधाभासी हैं जिन्हें एक साथ नहीं रखा जा सकता, जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट रूप से फरमाया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(उर्दू अनुवाद) इसलिए कि यह मिल्क गैर (दूसरे की संपत्ति) का रहन है; चुनांचे मालिक ने अगर रहन की इजाजत न दी और मरहून ज़मीन में मुअय्यन उजरत के बदले काश्त की इजाजत दे दी तो यह इजारा नाफ़िज़ होगा। और तहकीक रहन उसकी इजाजत पर मौकूफ था और हर मौकूफ जब उस पर कतईयत तारी हो तो वह बातिल हो जाता है और अगर फर्ज कर लिया जाए कि उसने रहन की इजाजत दी अगरचे बतौरे दलालत हो तो यह एक मुद्दत तक रहन हुआ जो कि फासिद है, और फासिद का फस्ख वाजिब होता है। आकिदीन (अनुबंधकर्ताओं) में से हर एक उसको फस्ख करने में मुस्तकिल होता है कि जब मालिक ने उसको इजारा पर दे दिया तो रहन बातिल हो गया क्योंकि रहन और इजारा आपस में मुतनाफी (विरोधाभासी) हैं जो जमा नहीं हो सकते जैसा कि मशाईख ने इसकी तसरीह फरमाई। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

(अरबी पाठ) रद-अल-मुह्तार में उस व्यक्ति के मसले में कहा गया है जिसने कोई चीज़ उधार (आरियत) दी ताकि उसे गिरवी रखा जाए: अल-हामिदिया में फतवा दिया गया है कि यदि उधार को एक ज्ञात अवधि के साथ सीमित किया गया है...

(उर्दू अनुवाद) रद अल-मुह्तार में उस शख्स के बारे में कहा जिसने कोई शय बतौरे आरियत दी ताकि उसे रहन रखे। हामिदिया में फतवा दिया है कि अगर आरियत को मुअय्यन मुद्दत के साथ मुकय्यद किया है...

पृष्ठ 255/658

اس کا منافع حلال طیب ہے یہ خیال نہ کرے کہ دخیل کار کو ہم نے قرض دیا ہے اور اس کی ملک رہن رکھی ہے اور اپنے قرض کا نفع اس سے لیتے ہیں کہ یہ نیت غلط و باطل ہے اور قصد گناہ سے گناہگار ہوگا بلکہ یہی نیت کرے کہ زمین زمین دار کی ہے دخیل کار سے اتنے دنوں کے لئے مل گئی ہے اور ہم نے مالک سے اجازت لے کر کاشت کی ہے لہذا ہم کو اپنی کاشت کا نفع حلال ہے اس میں حکم یکساں ہے خواہ وہ دخیل کار مسلمان ہو یا ہندو،

(عربی متن) لانه رهن ملك غيره فالمالك ان لم يقع منه اجازة الرهن واذن لهذا فی الزرع بالاجر المعهود فهذه اجارة نافذة وقد كان الرهن موقوفا على اجازته وكل موقوف طرأ عليه بات بطل وان فرض انه اجاز الرهن ولودلالة فالرهن الى اجل فاسد والفاسد واجب الفسخ ويستبد به كل منهما فلما آجر من هذا بطل الرهن لان الرهن والاجارة متنافيان لا يجتمعان كما صرحوا به. والله تعالٰی اعلم.

(اردو ترجمہ) اس لئے کہ یہ ملک غیر کا رہن ہے، چنانچہ مالک نے اگر رہن کی اجازت نہ دی اور مرہون زمین میں معین اجرت کے بدلے کاشت کی اجازت دے دی تو یہ اجارہ نافذ ہوگا۔ اور تحقیق رہن اس کی اجازت پر موقوف تھا اور ہر موقوف جب اس پر قطعیت طاری ہو تو وہ باطل ہو جاتا ہے اور اگر فرض کر لیا جائے کہ اس نے رہن کی اجازت دی اگر چہ بطور دلالت ہو تو یہ ایک مدت تک رہن ہوا جو کہ فاسد ہے، اور فاسد کا فسخ واجب ہوتا ہے۔ عاقدین میں سے ہر ایک اس کو فسخ کرنے میں مستقل ہوتا ہے کہ جب مالک نے اس کو اجارہ پر دے دیا تو رہن باطل ہو گیا کیونکہ رہن اور اجارہ آپس میں متنافی ہیں جو جمع نہیں ہو سکتے جیسا کہ مشائخ نے اس کی تصریح فرمائی۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

(عربی متن) قال فی ردالمحتار فی مسئلۃ من اعار لیرھن افتی فی الحامدیۃ فیما لو قید العاریۃ بمدۃ معلومۃ۔

(اردو ترجمہ) رد المحتار میں اس شخص کے بارے میں کہا جس نے کوئی شے بطور عاریت دی تاکہ اسے رہن رکھے۔ حامدیہ میں فتویٰ دیا ہے کہ اگر عاریت کو معین مدت کے ساتھ مقید کیا ہے

Fatawa Razawiyya, Volume 25

(Box Content - Arabic side) And the period has passed, so the lender (mu'ir) can take it back from the borrower (musta'ir). He said: And fatwa was given accordingly in Al-Khayriyya and Al-Isma'iliyya, and similarly in the fatwas of Ibn Nujaim, stating: he does not have the right to demand the pledge (rahn) before the period expires. So, when the period expires and he refuses to release it from the pledgee (murtahin), he is compelled to do so. End quote. I say: this does not contradict what is in Al-Dhakhira: he borrowed it to pledge it for his debt, so he pledged it for a hundred until a year, then the lender can demand it from him even if he informed him that he would pledge it for a year. End quote. Because the pledge here is invalid due to its postponement, as has passed. And our discussion is about setting a term for the loan (ariya). Reflect. End quote. And Allah Almighty knows best.

(Box Content - Urdu side) And if that period has passed, the lender can take it from the borrower. It is stated that fatwas have been given in accordance with this in Al-Khayriyya and Al-Isma'iliyya. Similar is found in Fatawa Ibn Nujaim that the lender has no authority to demand the return of the pledge before the expiry of the period. And when the period expires and he (the borrower) refuses to retrieve the borrowed item from the pledgee, he should be compelled to do so. End quote. I (the author) say: this is not contrary to what is in Al-Dhakhira. The borrower took it as a loan so that he could pledge this item against his debt. Accordingly, he pledged this item for one hundred rupees for a year. In this case, the lender can demand it back, even if the borrower had informed him that he would keep it as a pledge for a year. This is because the pledge here is invalid (fasid) due to the fixing of a period, as mentioned before. And our discourse is about fixing a period for the loan. Reflect on this, and Allah Almighty knows best. (T)

Problem 63: From Kathiawar, asked by Haji Isa Khan Muhammad, 8 Jumada al-Ula 1330 AH. (Note) Is it permissible to keep jewelry as a pledge for credit purchase and for assurance, or not?

Answer: It is permissible. Furthermore, if the jewelry is lost while with the pledgee: if the pledge was for something of the same genus—for example, paper notes were purchased and silver jewelry was kept as a pledge, or gold coins (Ashrafis) were bought and gold jewelry was pledged—then its weight will be considered. And if the pledge was for something of a different genus—but paper notes were purchased and

gold jewelry was kept as a pledge, or gold coins were bought and silver jewelry was pledged—then the value of the jewelry will be considered.

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Bab al-Tasarruf fi al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5 / 310-330.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

(बॉक्स सामग्री - अरबी पक्ष) और अवधि बीत चुकी है, तो ऋणदाता (मु'ईर) उसे उधारकर्ता (मुस्त'ईर) से वापस ले सकता है। उन्होंने कहा: और अल-खैरिय्या और अल-इस्माइलिया में इसी के अनुसार फतवा दिया गया है, और इसी तरह इब्न नुजैम के फतवों में भी ऐसा ही है, जिसमें कहा गया है: उसे अवधि समाप्त होने से पहले गिरवी (रहन) की मांग करने का अधिकार नहीं है। तो, जब अवधि समाप्त हो जाए और वह गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) से उधार ली गई वस्तु को छुड़ाने से इनकार करे, तो उसे इसके लिए मजबूर किया जाना चाहिए। उद्धरण समाप्त। मैं (लेखक) कहता हूँ: यह अल-ज़खीरा में जो है उसके विपरीत नहीं है: उसने इसे अपने ऋण के लिए गिरवी रखने के लिए उधार लिया, फिर उसने इसे एक वर्ष के लिए सौ के बदले गिरवी रख दिया, तो ऋणदाता उससे इसे वापस मांग सकता है, भले ही उधारकर्ता ने उसे सूचित किया हो कि वह इसे एक वर्ष के लिए गिरवी रखेगा। उद्धरण समाप्त। क्योंकि यहाँ गिरवी रखना अवधि तय करने के कारण अवैध (फासिद) है, जैसा कि पहले बताया जा चुका है। और हमारा विषय ऋण की अवधि तय करने के बारे में है। विचार करें। उद्धरण समाप्त। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

(बॉक्स सामग्री - उर्दू पक्ष) और वह अवधि बीत चुकी है, तो ऋणदाता (मु'ईर) उसे उधारकर्ता (मुस्त'ईर) से ले सकता है। कहा गया है कि इसी के साथ अल-खैरिय्या और अल-इस्माइलिया में फतवा दिया गया है और इसी तरह इब्न नुजैम के फतवों में भी है कि ऋणदाता को अवधि बीतने से पहले गिरवी की मांग का अधिकार नहीं है। और जब अवधि बीत जाए और वह गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) से उधार ली गई चीज़ छुड़ाने से इनकार करे तो उस पर ज़बरदस्ती की जाए। उद्धरण समाप्त। मैं कहता हूँ कि यह उसके विपरीत नहीं है जो अल-ज़खीरा में है। उधारकर्ता ने इसलिए उधार लिया था कि वह उस चीज़ को अपने ऋण के बदले गिरवी रखेगा, चुनाँचे उसने उस चीज़ को सौ रुपये के बदले एक साल के लिए गिरवी रख दिया, तो ऋणदाता उससे मांग कर सकता है, भले ही उधारकर्ता ने उसे बता दिया हो कि वह उसे साल भर गिरवी रखेगा, क्योंकि यहाँ गिरवी रखना अवधि तय करने की वजह से फासिद (अमान्य) है जैसा कि पहले बताया जा चुका है। और हमारी चर्चा ऋण की अवधि तय करने के बारे में है। गौर करें और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला ६३: काठियावाड़ से, हाजी ईसा खान मोहम्मद द्वारा पूछा गया, ८ जमादी अल-उला १३३० हिजरी। (नोट) क्या उधार खरीद और आश्वासन (इत्मीनान) के लिए पास में आभूषण गिरवी रखना जायज़ है या नहीं?

जवाब: जायज़ है। फिर अगर आभूषण गिरवी रखने वाले के पास नष्ट हो जाए: यदि गिरवी उसी श्रेणी की वस्तु के बदले था—जैसे कि कागजी नोट खरीदे गए और चांदी के आभूषण गिरवी रखे गए, या सोने के सिक्के(अशरफियाँ) खरीदे गए और सोने के आभूषण गिरवी रखे गए—तो उसका वजन मान्य होगा। और अगर गिरवी अलग श्रेणी की वस्तु के बदले था—जैसे कागजी नोट खरीदे गए और सोने के आभूषण गिरवी रखे गए, या सोने के सिक्के खरीदे गए और चांदी के आभूषण गिरवी रखे गए —तो आभूषण की कीमत मान्य होगी।

1. रद अल-मुह्तार, किताब अर-रहन, बाब अत-तसर्रुफ़ फ़ी अर-रहन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, ५ / ३१०-३३०।

पृष्ठ २५६ / ६५८

ومضت المدة بأن للمعیر اخذھا من المستعیر قال و بہ افتی فی الخیریۃ والاسمعیلیۃ و مثلہ فی فتوی ابن نجیم قائلا، ولیس لہ مطالبتہ بالرھن قبل مضی المدۃ فاذا مضت وامتنع من خلاصہ من المرتھن اجبر علیہ اھ اقول: ولا یخالفہ ما فی الذخیرۃ استعارہ لیرھنہ بدینہ فرھنہ بمائۃ الی سنۃ فللمعیر طلبہ منہ وان اعلمہ انہ یرھنہ الی سنۃ اھ لان الرھن ھنا فاسد لتأجیلہ کما مر وکلامنا فی تأجیل العاریۃ تأمل اھ واللہ تعالی اعلم۔

اور وہ مدت گزر چکی ہے تو مُعیر اس کو مُستعیر سے لے سکتا ہے۔ فرمایا اسی کے ساتھ خیریہ اور اسمعیلیہ میں فتوی دیا ہے اور اسی کی مثل فتاوی ابن نجیم میں ہے کہ معیر کو مدت گزرنے سے پہلے رہن کے مطالبہ کا اختیار نہیں اور جب مدت گزر جائے اور وہ مرتہن سے عاریت والی شئی چھڑانے سے انکاری ہو تو اس پر جبر کیا جائے اھ میں کہتا ہوں یہ اس کے مخالف نہیں جو کچھ ذخیرہ میں ہے۔ مستعیر نے اس لئے عاریت پر لیا کہ وہ اس شئی کو اپنے قرض کے بدلے رہن رکھے گا چنانچہ اس نے اس شئی کو سو روپے کے بدلے میں ایک سال تک کے لئے رہن رکھا تو معیر اس کا مطالبہ کر سکتا ہے اگرچہ مستعیر نے اسے بتادیا ہو کہ وہ سال تک رہن رکھے گا کیونکہ رہن یہاں مدت مقرر کرنے کی وجہ سے فاسد ہے جیسا کہ گزر گیا۔ اور ہمارا کلام عاریت کی مدت مقرر کرنے میں ہے غور کرو اور اللہ تعالی خوب جانتا ہے۔(ت)

مسئلہ ۶۳: از ملک کاٹھیاواڑ مسئولہ حاجی عیسیٰ خان محمد ۸ جمادی الاولٰی ۱۳۳۰ھ (نوٹ) ادھار خرید اور اطمینان کے لئے پاس زیور رہن رکھا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: جائز ہے۔ پھر اگر زیور مرتہن کے پاس تلف ہوجائے تو اگر جنس کے بدلے رہن تھا مثلاً نوٹ روپوں کو خریدا اور چاندی کا زیور رہن رکھا یا اشرفیوں کو مول لیا اور سونے کا زیور گروی کیا جب تو اس کا وزن معتبر

ہوگا، اور اگر خلاف جنس کے بدلے رہن تھا مگر نوٹ روپوں کو خرید اور سونے کا زیور رہن رکھا یا اشرفیوں کو مول لیا اور چاندی کا زیور گروی کیا تو زیور کی قیمت معتبر ہوگی

۱ ردالمحتار کتاب الرھن باب التصرف فی الرھن داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۰-۳۳۰

For example, if someone bought a 100-rupee note and gave silver jewelry, which weighed 100 'bhars' and was worth 200 rupees, as collateral (pawn), and it got lost, they would be considered equal because the weights were identical. However, if jewelry weighing 50 bhars was pawned, which was worth 100 rupees, and it was destroyed, then only 50 rupees of the debt would be waived. This is because, in this instance, the jewelry was worth 100 rupees when pawned, and its destruction made it equal to the debt, which was then waived; the value is what counts here. It is stated in Al-Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	**Urdu Translation**
It is valid to pawn the two stones (gold and silver), and measured and weighed items. If pawned against something of a different genus, it is lost with its value, and this is apparent. If against the same genus, it is lost like its equivalent in weight or measure, not value. Quality is not considered when comparing with the same genus. Then, if they are equal, it is apparent. If the debt is more, the excess is on the debtor (rahin). If the collateral is more, the excess is a trust (amanat). Durr and Sadr al-Sharia. And Allah Subhanuhu wa Ta'ala knows best.	And it is correct to pawn gold, silver, and measured or weighed things. If one pawns the mentioned items against something other than their own genus and the pawned item is destroyed, it is considered destroyed along with its value, and this is apparent. And if the mentioned things are pawned against their own genus and the pawned item is destroyed, then it will be considered destroyed against its equivalent of the debt based on weight or measure, not based on value. And at the time of comparison with items of the same genus, the quality (purity) of the pawned item is not considered. Then, if the debt and the pawned item are equal, it is clear. If the debt is more, the excess will be the responsibility of the pawnor (rahin). If the pawned item's value is more, then that excess will be held in trust. Durr and Sadr al-Sharia. And Allah Ta'ala knows best. (T)

Issue 65: Hyderabad Deccan, Mohalla Qazi Pura, Daftar Qadri Tafsir, sent by Mr. Maulvi Syed Abdul Jabbar Sahib Salma, 10 Shaban 1330 AH. What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say regarding this matter: Zaid took a house as collateral from Bakr, and now Zaid wants to benefit from the rent of this house or by living in it himself. Is it correct and permissible or not? Zaid states that he

carries out some minor repairs or whitewashing at his own expense. In this situation, can benefiting from it be permissible? Provide an answer, may you be rewarded.

Footnote: Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Rahn, Chapter: What is permissible to pawn, etc., Matba' Mujtabai Delhi, 2/270.

फतावा रज़विया जिल्द 25

उदाहरण के लिए, यदि किसी ने 100 रुपये का नोट खरीदा और चांदी के गहने गिरवी रखे, जिनका वजन 100 'भर' था और मूल्य 200 रुपये था, और वह खो गया, तो उन्हें समान माना जाएगा क्योंकि वजन एक जैसा था। हालाँकि, यदि 50 भर वजन के गहने गिरवी रखे गए, जिनका मूल्य 100 रुपये था, और वे नष्ट हो गए, तो ऋण में से केवल 50 रुपये ही कम होंगे। इसका कारण यह है कि यहाँ गहने गिरवी रखते समय उनका मूल्य 100 रुपये था, और उनके नष्ट होने पर वे ऋण के बराबर हो गए, जिसे फिर माफ कर दिया गया; यहाँ मूल्य का ही महत्व है। 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' में उल्लेखित है:

अरबी पाठ

सोना, चांदी और नापी या तौली जाने वाली चीजों को गिरवी रखना वैध है। यदि अपनी श्रेणी (जींस) से अलग वस्तु के बदले गिरवी रखा जाए और गिरवी वस्तु नष्ट हो जाए, तो वह अपने मूल्य के साथ नष्ट होगी, और यह स्पष्ट है। यदि अपनी ही श्रेणी के बदले हो, तो वह वजन या माप में अपने बराबर के ऋण के बदले नष्ट होगी, न कि मूल्य के आधार पर। एक ही श्रेणी के साथ तुलना करते समय गुणवत्ता का कोई महत्व नहीं है। फिर यदि दोनों बराबर हैं, तो स्पष्ट है। यदि ऋण अधिक है, तो अतिरिक्त राशि देनदार (राहिन) के जिम्मे होगी। यदि गिरवी वस्तु का मूल्य अधिक है, तो अतिरिक्त हिस्सा अमानत होगा। दुर्र और सद्र-ए-शरिया। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

उर्दू अनुवाद

और सोना, चांदी और नापी व तौली जाने वाली चीजों को गिरवी रखना सही है। अगर उसने उपर्युक्त चीजों को उनकी श्रेणी के विपरीत किसी चीज के बदले गिरवी रखा और गिरवी वस्तु नष्ट हो गई, तो वह कीमत के साथ नष्ट हुई और यह स्पष्ट है। और अगर उपर्युक्त चीजें उनकी अपनी श्रेणी के मुकाबले में गिरवी रखी जाएं और गिरवी वस्तु नष्ट हो जाए, तो वह वजन या माप के हिसाब से अपने ऋण के बराबर नष्ट होगी, न कि कीमत के आधार पर। और श्रेणी के साथ तुलना के समय गिरवी वस्तु के खरेपन का कोई विचार नहीं है। फिर अगर ऋण और गिरवी वस्तु बराबर हैं तो स्पष्ट है, और अगर ऋण अधिक है तो वह अधिक राशि राहिन के जिम्मे होगी। और अगर गिरवी वस्तु अधिक है तो वह अधिक अमानत होगी, दुर्र और सद्र-ए-शरिया। वल्लाहु तआला आलम (त)।

मसला 65: हैदराबाद दक्कन, मोहल्ला काज़ी पुरा, दफ़्तर क़ादरी तफ़सीर, प्रेषित जनाब मौलवी सैयद अब्दुल जब्बार साहब सलमा, 10 शाबान 1330 हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के

मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने बक्र से एक मकान गिरवी लिया और अब ज़ैद इस मकान के किराये से या स्वयं रहकर लाभ उठाना चाहता है। क्या यह सही और जायज़ है या नहीं? ज़ैद का कहना है कि मैं अपनी ओर से कुछ हल्की मरम्मत या सफेदी करा लेता हूँ। इस स्थिति में क्या लाभ उठाना जायज़ हो सकता है? स्पष्ट करें, पुण्य प्राप्त करें।

पाद टिप्पणी: अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-रहन, अध्याय: किन चीजों को गिरवी रखना जायज़ है आदि, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/270।

مثلاً نوٹ سو روپے کو مول لیا اور چاندی کا زیور کہ وزن میں سو روپے بھر اور قیمت میں دو سو روپے کا تھا رہن رکھا اور وہ جاتا رہا تو برابر ہو گئے کہ وزن یکساں تھا اور اگر پچاس روپے بھر کا زیور رہن کیا جو قیمت میں سو روپے کا تھا اور تلف ہو گیا تو دین میں سے صرف پچاس ساقط ہوئے کہ یہاں قیمت میں سو روپے کا تھا رہن رکھا اور وہ ہلاک ہو گیا تو برابر ہو گئے دین ساقط ہو گیا کہ یہاں قیمت کا اعتبار ہے، در مختار میں ہے :

عربی متن	**اردو ترجمہ**
صح رهن الحجرين والمكيل والموزون فان رهن بخلاف جنسه هلك بقيمته وهو ظاهر وان بحنسه هلك مثله وزنا او كيلا لا قيمة ولا عبرة بالجودة عند المقابلة بالجنس ثم ان تساويا فظاهر وان الدين ازيد فالزائد فى ذمة الراهن وان الرهن ازيد فالزائد امانة، درر وصدر الشريعة والله سبحنه وتعالى اعلم۔	اور صحیح ہے رہن رکھنا سونے، چاندی اور کیلی ووزنی چیزوں کا۔ اگر اس نے مذکورہ چیزوں کو ان کی جنس کے خلاف کے عوض رہن رکھا اور مرہون ہلاک ہو گیا وہ قیمت کے ساتھ ہلاک ہوا اور یہ ظاہر ہے۔ اور اگر مذکورہ چیزیں انکی جنس کے مقابل رہن رکھیں اور مرہون ہلاک ہو گیا تو وہ اپنی مثل قرض کے مقابل ہلاک ہوگا باعتبار وزن یا کیل کے نہ کہ باعتبار قیمت کے۔ اور جنس کے ساتھ مقابلہ کے وقت مرہون کے کھرے ہونے کا کوئی اعتبار نہیں۔ پھر اگر قرض اور مرہون برابر ہیں تو ظاہر ہے، اور اگر قرض زائد ہے تو وہ زائد راہن کے ذمے ہوگا۔ اور اگر مرہون زائد ہے تو وہ زائد امانت ہوگا، درر وصدر الشریعہ۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۶۵: حیدرآباد دکن محلہ قاضی پورہ دفتر قادری تفسیر مرسلہ جناب مولوی سید عبدالجبار صاحب سلمہ ۱۰ شعبان ۱۳۳۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ بکر سے زید نے مکان رہن لیا اور اب زید اس مکان کے کرایہ سے یا خود رہ کر منتفع ہونا چاہتا ہے آیا درست و جائز ہے یا نہیں؟ زید کا بیان ہے کہ کچھ خفیف ترمیم یا آہک پاشی میں اپنی ذات سے کر لیتا ہوں اس صورت میں کیا انتفاع جائز ہو سکتا ہے؟ بینوا توجروا۔

الدر المختار کتاب الرھن باب ما یجوز ارتھانہ الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۷۰

Fatawa Razawiyya Volume 25

The Answer: It is in no way permissible for the mortgagee (one who receives the pledge) to benefit from the pledge (rahan), neither by residing in it nor by renting it out; all of it is forbidden (haram) and usury (riba). It is mentioned in the Hadith that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) says:

(Box Left): "Every loan that brings a benefit is usury (riba)." Reported by al-Harith in his Musnad from the Commander of the Faithful, Ali (may Allah honor him). (Box Right): Every loan that draws a profit is usury. Al-Harith narrated this in his Musnad from the Commander of the Faithful, Hazrat Ali (may Allah the Almighty honor his face). (T)

The benefit that occurs here is well-known and customary. What is customarily known is as if it were stipulated (as a condition), and any stipulated benefit is forbidden by consensus. It certainly occurs due to the pressure of money (the loan), so the condition of the pledgor's permission is not truly fulfilled here, even if it is named so as a false pretext. The meaning of "benefit by permission" is that there should be no condition for it, nor should there be insistence upon it without a condition. For example, if the pledgor himself grants permission to reside at some point, one should reside solely on the basis of his permission and consider oneself dependent on his permission at all times. To the extent that if he says at that moment, "Get out," one should leave immediately without any excuse. Or, if he gave permission and the person hasn't even brought their belongings yet—one foot is inside and one is outside—and the pledgor says, "I don't approve," then one should immediately take their foot out. This is the true form of the pledgor's permission. But far from it, where does such a situation exist? Rather, they certainly stay by force, and until the debt is paid, the pledgor can never forbid them, and if he does forbid, they never listen. Therefore, the ruling is absolute prohibition. It is stated in Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar and then in Radd al-Muhtar:

(Box Left): "The prevailing state of affairs among people is that when they provide (a loan), they only intend to gain benefit. Had it not been for that, they would not have given the dirhams. This is in the position of a condition, because what is customary is like what is stipulated, and it is something that makes the prohibition specific." Ended. (Box Right): The prevailing state of people is that at the time of giving the pledge, they intend to obtain profit, otherwise, they would not give dirhams for the

loan at all. And this is in the position of a condition because the customary (ma'ruf) is like the stipulated (mashroot), and it determines the prohibition. Ended (T).

1. Kanz al-Ummal with reference to al-Harith from Ali, Hadith 15516, Muassasat al-Risalah, Beirut, 6 / 238
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5 / 311

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

अल-जवाब: मुर्तहिन (गिरवी रखने वाला) के लिए गिरवी रखी चीज़ (रहन) से किसी भी तरह का लाभ उठाना जायज़ नहीं है, न उसमें रहकर और न उसे किराए पर देकर; यह सब हराम और सूद है। हदीस में है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) फ़रमाते हैं:

(बायां बॉक्स): "हर वह क़र्ज़ जो लाभ लाए, वह सूद है।" इसे हारिस ने अपनी मसनद में अमीरुल मोमिनीन अली (करमल्लाहु तआला वज्हहु) से रिवायत किया है। (दायां बॉक्स): जो क़र्ज़ नफ़ा (लाभ) को खींचे वह सूद है। इसे हारिस ने अपनी मसनद में अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (करमल्लाहु तआला वज्हहुल करीम) से रिवायत किया। (त)

यहाँ जो लाभ उठाया जाता है वह प्रसिद्ध और प्रथागत (मारूफ़ व महूद) है। प्रथागत बात शर्त के समान होती है, और सर्वसम्मति से शर्त पर आधारित लाभ हराम है। यह निश्चित रूप से रुपयों के दबाव के कारण होता है। अतः यहाँ गिरवी रखने वाले (राहिन) की अनुमति की स्थिति सिद्ध नहीं होती, भले ही झूठे बहाने के तौर पर इसका नाम रख लिया गया हो। अनुमति से लाभ उठाने का अर्थ यह है कि न तो इसकी कोई शर्त हो और न ही बिना शर्त इस पर ज़ोर दिया जाए। उदाहरण के तौर पर, यदि गिरवी रखने वाला स्वयं कभी रहने की अनुमति दे दे, तो केवल उसकी अनुमति के आधार पर ही रहना चाहिए और हर समय खुद को उसकी अनुमति का मोहताज समझना चाहिए। यहाँ तक कि अगर वह उसी समय कह दे कि "बाहर निकल जाओ", तो बिना किसी बहाने के तुरंत चला जाना चाहिए। या उसने अनुमति दी और अभी सामान भी नहीं लाया था, एक कदम दरवाज़े के अंदर और एक बाहर ही था कि राहिन ने कह दिया "मुझे मंज़ूर नहीं", तो तुरंत कदम बाहर निकाल लेना चाहिए। यह राहिन की अनुमति का वास्तविक स्वरूप है। लेकिन इसके अस्तित्व की बात ही छोड़िए, कहाँ ऐसी स्थिति होती है? बल्कि वे निश्चित रूप से ज़ोर-ज़बर्दस्ती से रहते हैं और क़र्ज़ की अदायगी तक राहिन उन्हें कभी मना नहीं कर सकता, और यदि वह मना करे तो वे हरगिज़ नहीं मानते। अत; हुक्म मुतलक़न (पूर्ण रूप से) हराम है। तहतावी अलल दुर्रुल मुख़्तार और फिर रद-दुल मुहतार में है:

(बायां बॉक्स): "लोगों की सामान्य स्थिति यह है कि जब वे (क़र्ज़) देते हैं, तो उनका उद्देश्य केवल लाभ प्राप्त करना होता है। यदि ऐसा न होता, तो वे दिरहम ही न देते। यह शर्त के दर्जे में है क्योंकि जो प्रथागत (मारूफ़) है वह शर्त (मशरुत) के समान है, और यही मनाही को निर्धारित करता है।" समाप्त। (दायां बॉक्स): लोगों का ग़ालिब हाल यह है कि वे गिरवी देते समय नफ़ा हासिल करने का

इरादा करते हैं, वरना वे क़र्ज़ के लिए दिरहम ही न देंगे। और यह शर्त के दर्जे में है क्योंकि मारूफ़ (प्रथागत), मशरुत (शर्तबद्ध) की तरह होता है और वह मनाही को तय करता है। समाप्त (त)।

1. कंजुल उम्माल बहवाला अल-हारिस अन अली, हदीस 15516, मुअस्ससतुल रिसाला, बेरूत, 6/238
2. रद-दुल मुहतार, किताबुल रहन, दारुल इहयाउत तुरासुल अरबी, बेरूत, 5/311

पृष्ठ 258/658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

الجواب: مرتہن کو رہن سے کسی طرح کا انتفاع جائز نہیں، نہ رہ کر نہ کرایہ پر، سب حرام اور سود ہے۔ حدیث میں ہے نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فرماتے ہیں:

(بائیں جانب کا خانہ): کل قرض جر منفعة فهو ربو، رواه الحارث في مسنده 1 عن امیر المومنین علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ۔ (دائیں جانب کا خانہ): جو قرض نفع کو کھینچ لائے وہ سود ہے۔ اس کو حارث نے اپنی مسند میں امیر المومنین حضرت علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ الکریم سے روایت کیا۔ (ت)

یہاں جو انتفاع ہوتا ہے معروف و معہود ہے اور معروف مشروط اور مشروط بالاجماع حرام اور وہ یقینا روپے کے دباؤ سے ہوتا ہے تو یہاں اذنِ راہن کی صورت متحقق نہیں اگرچہ حیلہ باطلہ کے طور پر اس کا نام کر لیا ہے کہ انتفاع بالاِذن کے یہ معنی ہیں کہ نہ اس کی شرط ہو نہ اس پر اصرار بلا شرط اگر راہن بطور خود مثلاً کسی وقت سکونت کی اجازت دے تو صرف اس کے اذن کی بنا پر رہنا چاہئے اور اس میں اپنے کو ہر وقت اس کے اذن کا محتاج جانے یہاں تک کہ وہ اس وقت کہہ دے کہ باہر نکل جاؤ تو وہ فوراً بلا عذر چلا جائے یا اس نے اجازت دی اور نہ اسباب لایا ایک قدم دروازے کے اندر اور ایک باہر ہے کہ راہن نے کہہ دیا مجھے منظور نہیں تو فوراً قدم باہر نکال لے یہ صورت اذنِ راہن کی ہے مگر حاشا اس کا وجود کہاں بلکہ بالیقین بزور رہتے ہیں اور تا ادائے دین راہن ہرگز نہیں منع کر سکتا ہے اور منع کرے تو ہرگز نہیں مانتے۔ لاجرم حکم مطلقاً تحریم ہے۔ طحطاوی علی الدر المختار پھر رد المحتار میں ہے:

(بائیں جانب کا خانہ): الغالب من احوال الناس انهم انما یریدون عند الدفع الانتفاع ولولاه لما اعطاه الدراهم وهذا بمنزلة الشرط لان المعروف کالمشروط وهو مما یعین المنع 2 انتهی۔ (دائیں جانب کا

خانہ): لوگوں کا غالب حال یہ ہے کہ وہ رہن دیتے وقت نفع حاصل کرنے کا ارادہ کرتے ہیں وگرنہ وہ قرض کے لئے درہم ہی نہ دیں گے۔ اور یہ بمنزلہ شرط کے ہے کیونکہ معروف مشروط کی مثل ہوتا ہے اور وہ ممانعت کو متعین کرتا ہے۔ انتہی (ت)

1 کنز العمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۲۳۸ 2 رد المحتار کتاب الرھن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۱

Fatawa Rizvia Volume 25

The stratagem of irrigation etc. is not beneficial because if it is considered as wages, then firstly, mortgage (Rahn) and lease (Ijarah) are two contradictory contracts that cannot be combined, and if the mortgage is left and a lease is assumed, then the wages are unknown (majhool), and such a lease is forbidden (haram) and the contracting parties are sinners, and it is obligatory for both to cancel it. If they do not, it is mandatory for the judge to forcibly cancel it to prevent sin, as mentioned in Ad-Durr al-Mukhtar etc. (to avoid sin as in Durr-e-Mukhtar etc. - T). And Allah Almighty knows best.

Problem 66: From Bharuch, submitted by Mr. Muhammad Abdul Rashid Khan, 19 Muharram al-Haram 1331 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say regarding this issue: 'Amr mortgaged a garden and land to Zaid. After some time, 'Amr died along with his family and offspring. Now there is no one left to reclaim the garden and land; that garden and land remain with Zaid. Now, if Zaid performs charity and Hajj from the income of this garden and land, is it correct according to the noble Sharia or not?

The Answer: If that garden and land are of more value than the money for which he had mortgaged it, as is often the case with mortgaged items, then he cannot be the owner of all of it. He can take to the extent of his money; the rest is the share of poor Muslims, since in reality no heir of the owner remains. From the portion that is his share, he can perform Hajj, and charity of the whole is possible: his own share by his own choice, and the share of the poor in such a way that it is their wealth. And if its value is less than or equal to his money, then he can take all of it for his debt.

[Boxed Text] On what the fatwa is reported in Radd al-Muhtar: 'In our time, one has the right to take his right from a different category (jins).' - 1 | As the fatwa is reported on this. It is in Radd al-Muhtar that in our time, one has the choice to receive his right from a different category. (T)

At that time, the permissibility of Hajj and charity from it is evident. And Allah Almighty knows best, and His knowledge, glorified be His majesty, is most complete and most perfect.

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Sariqah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/200; Radd al-Muhtar, Kitab al-Hajr, 4/95, and Kitab al-Hazr wa al-Ibahah, Section on Sales, 4/271.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

सिंचाई आदि का हीला (बहाना) लाभदायक नहीं है क्योंकि यदि इसे मज़दूरी ठहराया जाए, तो पहले तो गिरवी (रह्न) और पट्टा (इजारा) दो विरोधाभासी अनुबंध हैं जो एक साथ नहीं हो सकते, और यदि गिरवी छोड़कर पट्टा मान लिया जाए, तो मज़दूरी अज्ञात (मजहूल) है, और ऐसा पट्टा हराम है और अनुबंध करने वाले गुनहगार हैं और दोनों पर इसका निरस्तीकरण (फ़स्ख़) अनिवार्य है। यदि वे ऐसा न करें, तो न्यायाधीश पर अनिवार्य है कि पाप को रोकने के लिए इसे जबरन निरस्त कर दे, जैसा कि 'अद-दुर्र अल-मुख्तार' आदि में है। (गुनाह से बचते हुए जैसा कि दुर्रे मुख्तार वगैरह में है - त)। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 66: भड़ूच से, प्रेषक मुहम्मद अब्दुल रशीद खान साहब, 19 मुहर्रम अल-हराम 1331 हिजरी। दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ़्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद के पास अम्र ने बाग़ और ज़मीन गिरवी रखी थी। कुछ समय में अम्र अपने पूरे परिवार और औलाद के साथ मर गया। अब उस बाग़ और ज़मीन को वापस लेने वाला कोई नहीं रहा, वह बाग़ और ज़मीन ज़ैद ही के पास है। अब अगर ज़ैद इस बाग़ और ज़मीन की आमदनी के रुपयों से ख़ैरात और हज करे तो शरीयत-ए-शरीफ़ की रो से यह दुरुस्त है या नहीं?

अल-जवाब: यदि वह बाग़ और ज़मीन उस रक़म से अधिक मूल्य की हो जिसके बदले उसने गिरवी रखा था, जैसा कि अक्सर गिरवी रखी गई वस्तुओं में होता है, तो वह इस पूरे का मालिक नहीं हो सकता। वह अपने रुपयों के बराबर हिस्सा ले सकता है, बाक़ी मुसलमान फ़कीरों का हिस्सा है, जबकि वास्तव में मालिक का कोई वारिस न बचा हो। जिस क़दर उसका हिस्सा है उससे वह हज कर सकता है, और पूरे की ख़ैरात संभव है: अपना हिस्सा अपनी इच्छा से और फ़कीरों का हिस्सा इस तरह कि वह उन्हीं का माल है। और अगर उसका मूल्य उसके रुपयों से कम या बराबर हो तो वह उन सबको अपने क़र्ज़ के बदले ले सकता है।

[कोषठक पाठ] जैसा कि रद अल-मुहतार में इस पर फ़तवा नक़ल किया गया है: 'हमारे समय में व्यक्ति को अपने हक़ को अलग श्रेणी (जिन्स) से लेने का अधिकार है।' - 1 | जैसा कि इस पर फ़तवा नक़ल किया गया है। रद अल-मुहतार में है कि हमारे समय में उसे अलग श्रेणी से अपना हक़ वसूल करने का अधिकार है। (त)

उस समय इससे हज और ख़ैरात का जायज़ होना स्वयं ज़ाहिर है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है, और उसका ज्ञान, जिसकी शान बड़ी है, सबसे पूर्ण और सबसे सटीक है।

1 रद अल-मुहतार, किताब अल-सरक़ा, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/200; रद अल-मुहतार, किताब अल-हज्र, 4/95, और किताब अल-हज्र व अल-इबाहत, फ़स्ल फ़िल-बय, 4/271।

पृष्ठ 259/658

آبپاشی وغیرہ کا حیلہ مفید نہیں کہ اگر اسے اُجرت ٹھہرائیں تو اول تو ر ہن و اجارہ دو عقد متنافی ہیں جمع نہیں ہو سکتے اور ر ہن چھوڑ کر اجارہ مانیں تو اجرت مجہول ہے اور ایسا اجارہ حرام اور عاقدین گنہگار اور دونوں پر اس کا فسخ واجب، اور وہ نہ کریں تو حاکم پر لازم کہ جبراً فسخ کر دے دفعاً للمعصیۃ کما فی الدرالمختار وغیرہ (معصیت سے بچتے ہوئے جیسا کہ در مختار وغیرہ میں ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۶۶: از بھڑوچ مسئولہ محمد عبدالرشید خاں صاحب ۱۹ محرم الحرام ۱۳۳۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید کے پاس عمرو نے باغ و زمین گرو رکھا چند عرصہ میں عمرو مع آل اولاد مر گیا اب اس کے باغ و زمین کا واپس لینے والا کوئی نہ رہا وہ باغ و زمین زید ہی کے پاس ہے، اب اگر زید اس باغ و زمین کی آمدنی کے روپے سے خیرات و حج کرے تو از روئے شرع شریف درست ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر وہ باغ و زمین اس کے روپے سے جو اس نے ر ہن کر دیا تھا زیادہ قیمت کی ہوں جیسا کہ اکثر اشیاءِ مرہونہ میں یہی ہوتا ہے تو یہ اس سب کا مالک نہیں ہو سکتا بقدر اپنے روپے کے لے سکتا ہے باقی فقرائے مسلمین کا حصہ ہے جبکہ فی الواقع مالک کا کوئی وارث نہ رہا ہو جس قدر اس کا حصہ ہے اس سے حج کر سکتا ہے اور تصدق سب کا ممکن ہے اپنے حصہ کا باختیار خود اور حصہ فقرائہ اس طرح کہ وہ انہیں کا مال ہے اور اگر اس کی مالیت اس کے روپے سے کم یا برابر ہو تو اس سب کو اپنے دین میں سے لے سکتا ہے،

علی مانقل الفتوی علیه فی ردالمحتار ان في زماننا | جیسا کہ اس پر فتوی منقول ہے۔ ردالمحتار میں ہے کہ ہمارے اخذ حقه من خلاف جنسه-1 | زمانے میں اس کو خلاف جنس سے اپنا حق وصول کرنے کا اختیار ہے۔ (ت)

اس وقت اس سے حج و تصدق کا جواز خود ظاہر ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم وعلمہ جل مجدہ اتم و احکم۔

1 ردالمحتار کتاب السرقة دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۲۰۰، ردالمحتار کتاب الحجر ۴/ ۹۵ و کتاب الحظر والاباحۃ فصل فی البیع ۴/ ۲۷۱

Fatawa Razawiya, Volume 25

Question 67: From the town of Dokana Khas Parham, District Mainpuri, sent by Hakim Zuhoor-ud-Din Sahib, 17 Rabi' al-Akhir 1310 AH.

Honorable fountainhead of virtues and source of benefits, may your prosperity endure. After peace be upon you, news of your well-being is always desired. I await an appropriate answer from you, as your knowledge of Islamic matters is famous and unique across the horizons; I wait like a fish out of water.

This issue, via the following question and the answer below (of which a copy is attached), your honor solved a long time ago. At that time, 3 biswa, 6 sawansa, 6 kachwansa, and two-thirds kachwansa of usurped property was suspended. Later, when the claim of the heirs of a third person was dismissed by the court on May 13, 1891, regarding possession through redemption of mortgage due to the British statute of limitations, what is the status now? The heirs of the mortgagor have received 16 sawansa, 13 kachwansa, and one-third kachwansa out of the 5 biswa mortgaged property. If they get the 4 biswa, 6 kachwansa, and two-thirds kachwansa of the suspended property ownership redeemed, is it still possible? Or, because the claim of the third person's heirs was dismissed, has the mortgagee legally become the original owner and the heirs of the usurping mortgagor no longer have any right of redemption? If there is a right under Sharia, and if the heirs of the mortgagor get the mortgage redeemed, will the original owner remain so? Or will the heirs of the third person still have a claim against the heirs of the mortgagor? Or is no right left for the heirs of the third person because their claim was dismissed? It is hoped that whatever the position of Sharia is, you will record a detailed and clear answer with references to books for the sake of Allah and His Messenger. Peace.

The Answer: It is the eighteenth year since Dhu al-Qi'dah 1313 AH that this issue was written from here. The answer remains the same now as it was then. The right of redemption belongs to the heirs of the mortgagor. The debt to the mortgagee shall be paid from the estate of the mortgagor himself. Regarding the suspended portion, if it is proven or known to the heirs of the mortgagor that it belongs to the third person, it is obligatory for them to hand it over to the heirs of that third person after redemption. In the pure Sharia, a right is not extinguished by the statute of limitations. As stated in 'Jawhara al-Nayyirah', Book of Divorce, Chapter of Li'an, and in 'al-Ashbah wa al-Naza'ir', Second Art, Book of Judiciary, Testimony, and Claims:

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

मसाला 67: कस्बा दोकाना खास पाड़हम, जिला मैनपुरी से प्रेषित, हकीम ज़ुहूर-उद-दीन साहिब द्वारा, 17 रबी-उल-आख़िर 1310 हिजरी।

महामहिम गुणों के स्रोत और लाभों के उद्गम, आपकी समृद्धि बनी रहे। सलाम के बाद, आपकी भलाई का समाचार हमेशा वांछित रहता है। मैं आपसे एक सही उत्तर की प्रतीक्षा कर रहा हूँ, क्योंकि इस्लामी मामलात में आपकी महारत दुनिया भर में प्रसिद्ध और अद्वितीय है; मैं पानी से बाहर मछली की तरह इंतज़ार कर रहा हूँ।

यह मामला, शीर्षक के तहत निम्नलिखित प्रश्न और नीचे दिए गए उत्तर के माध्यम से, जिसकी एक प्रति संलग्न है, आपके द्वारा बहुत समय पहले हल किया गया था। उस समय 3 बिस्वा, 6 सवांसा, 6 कचवांसा और दो-तिहाई कचवांसा हड़पी हुई संपत्ति निलंबित थी। बाद में, जब 13 मई 1891 को ब्रिटिश क़ानून की सीमा अवधि (statute of limitations) के कारण बंधक के विमोचन (redemption of mortgage) के माध्यम से कब्जे के संबंध में तीसरे व्यक्ति के वारिसों के दावे को अदालत ने खारिज कर दिया, तो अब क्या स्थिति है? गिरवी रखे गए 5 बिस्वा में से रहन करने वाले (mortgagor) के वारिसों को 16 सवांसा, 13 कचवांसा और एक-तिहाई कचवांसा मिल गया है। यदि वे निलंबित संपत्ति के स्वामित्व वाले 4 बिस्वा, 6 कचवांसा और दो-तिहाई कचवांसा को बंधक से मुक्त करवाते हैं, तो क्या यह अभी भी संभव है? या, चूंकि तीसरे व्यक्ति के वारिसों का दावा खारिज कर दिया गया था, क्या बंधकदार (mortgagee) कानूनी रूप से मूल स्वामी बन गया है और हड़पने वाले गिरवी रखने वाले के वारिसों के पास बंधक छुड़ाने का कोई अधिकार नहीं बचा है? यदि शरीयत के तहत कोई अधिकार है, और यदि गिरवी रखने वाले के वारिस बंधक छुड़ा लेते हैं, तो क्या मूल स्वामी वही रहेगा? या तीसरे व्यक्ति के वारिसों का अभी भी गिरवी रखने वाले के वारिसों पर दावा रहेगा? या तीसरे व्यक्ति के वारिसों के लिए कोई अधिकार नहीं बचा है क्योंकि उनका दावा खारिज हो गया था? आशा है कि शरीयत के अनुसार जो भी स्थिति हो, आप अल्लाह और उसके रसूल की खातिर किताबों के संदर्भ के साथ एक विस्तृत और स्पष्ट उत्तर दर्ज करेंगे। सलाम।

उत्तर: ज़िल-क़ादा 1313 हिजरी से यह अठारहवाँ वर्ष है कि यह मामला यहाँ से लिखा गया था। वही उत्तर आज भी है जो तब था। बंधक छुड़ाने (redemption) का अधिकार गिरवी रखने वाले (mortgagor) के वारिसों का है। बंधकदार (mortgagee) के ऋण का भुगतान स्वयं गिरवी रखने

वाले की संपत्ति से होगा। निलंबित हिस्से के संबंध में, यदि यह सिद्ध है या गिरवी रखने वाले के वारिसों को ज्ञात है कि वह तीसरे व्यक्ति का है, तो बंधक छुड़ाने के बाद इसे उस तीसरे व्यक्ति के वारिसों को सौंपना उनका कर्तव्य है। पवित्र शरीयत में, समय बीतने (सीमा अवधि) से अधिकार समाप्त नहीं होता है। जैसा कि 'जौहरा नय्यिरा', निकाह की किताब, लुआन के अध्याय में, और फिर 'अल-अश्बाह व अन-नज़ाइर', दूसरी कला, न्यायपालिका, गवाही और दावों की किताब में उल्लेख किया गया है:

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

مسئلہ ۶۷: از قصبہ دوکانہ خاص پاڑ ہم ضلع مین پوری مرسلہ حکیم ظہور الدین صاحب ۱۷ ربیع الآخر ۱۳۱۰ھ جناب فضیلت مآب فیض اکتساب دام اقبالکم، بعد سلام علیکم آنکہ مژدہ صحتموری مزاج کامدام دعا گو در جواب باصواب کا آپ کے اسلامی معاملات شہرہ ویکتائے آفاق ہے منتظر مثل ماہی بے آب ہوں۔ یہ مسئلہ بذریعہ سوال مندرجہ ذیل صدر کے بجواب مندرجہ تحت کہ جس کے نقل منسلک ہذا ہے آنجناب نے عرصہ گزرا کہ حل فرمایا تھا تو ہم بسوہ ۳ سوانسہ ۶ کچوانسہ اور دو ثلث کچوانسہ مال غصب اس وقت معلق تھا کہ بعدہ جس کاد علوی ورثائے شخص کو ثالث نے باستحقاق مستحقہ مجوزہ عدالت بابت دخلیابی بانفکاک الرہن وزیر عدالت کہ جو ۱۳ مئی ۱۸۹۱ء کو بعارض تمادی قانون انگریزی ڈسمس ہوا تو اب جو ورثاء راہنہ کو جو ۱۶ سوانسہ ۱۳ کچوانسہ اور ایک ثلث کچوانسہ اور منجملہ پانچ بسوہ رہن کردہ مذکورہ کی پاچکے ہیں اس ۴ بسوہ ۶ کچوانسہ اور دو ثلث کچوانسہ ملکیت مال معلق کو فک الرہن کرادیں تو اب بھی ہو سکتا ہے یا کہ بوجہ اس کے ورثائے شخص ثالث مستحقہ کاد علوی ڈسمس ہونے سے قائم مقام مرتہن شرعاً مالک اصل ہو گیا اور ورثہ راہنہ غاصبہ کو انفکاک الرہن کا کوئی حق باقی نہ رہا اور اگر شرعاً استحقاق ہے تو اب بصورت استحقاق ورثہ راہنہ فک الرہن کرادیں تو اصل مالک یہ بھی رہے گی یا کہ ورثائے شخص ثالث کو استحقاق پھر بھی ورثہ راہنہ پر پہنچانے کا رہے گا یا کہ کوئی حق ورثائے ثالث کا اب بوجہ اس کے اس کاد علوی ڈسمس ہو چکا ہے نہیں رہا امید کہ جیسی صورت شرعاً ہو بجواب مفصل صاف بحوالہ کتب بواسطے خدا اور رسول جواباً ارقام فرما کر معزز ممتاز فرمائیں، والسلام

الجواب: اٹھارہواں سال ہے کہ ذی القعدہ ۱۳۱۳ھ میں یہ مسئلہ یہاں سے لکھا گیا وہی جواب اس کا اب بھی ہے جو جب تھا حق انفکاک وارثان راہنہ کو ہے ادائے دین مرتہن راہنہ ہی کے ترکہ سے ہوگا جزو معلق کی نسبت اگر ثابت یا وارثان راہنہ کو معلوم ہے کہ وہ شخص ثالث کا ہے تو ان پر فرض ہے کہ بعد انفکاک وارثان ثالث کو پہنچادیں شرع مطہر میں تمادی سے حق نہیں جاتا، جوہرہ نیرہ کتاب الطلاق باب اللعان، پھر اشباہ والنظائر فن ثانی کتاب القضاء والشہادت والدعاوی میں ہے:

Fatawa Ridawiyya Volume 25

[Arabic Header Box]: A right is not lost due to the passage of time, whether it be for defamation (qadhf), retribution (qisas), imprecation (li'an), or a human right. - 1 [Urdu Header Box]: A right is not nullified because of the passage of a long time, whether it be for qadhf, qisas, li'an, or a human right. (T)

And if they have no knowledge and no proof, then that part will also be considered the property of the mortgagor who was in possession of it and who mortgaged it under a claim of ownership. Because 'possession is evidence of ownership'. (T). In this case, it belongs to the heirs of the mortgagor itself; in no way does it belong to the heirs of the mortgagee. Allah Almighty knows best.

Issue 68: From Lucknow, New Road, Shoe Market, Nakhas. Sent by Haji Qudratullah Khan, shoe merchant. 5 Jumada al-Ula 1331 AH.

Additional Inquiry (i.e., regarding the issue received from Kanpur, 3 Safar 1326 AH).

It is written in the facts of the previous inquiry that (afterwards the mortgagor of this land told the tenants to pay the rent to Amr, the mortgagee). Regarding this, Amr, the mortgagee, has stated that the actual fact is that based on a condition mentioned in the document, after one month, the mortgagor told the tenants to pay the rent to Amr, the mortgagee. If this correct fact were written in the inquiry, then the fatwa would have been that legally the sale has become valid and the collected rent is the property of the mortgagee. Therefore, I respectfully request the noble scholars (may their shadows be extended) that the phrase in the attached inquiry (after this the mortgagor told the tenants to pay the rent to the mortgagee) - the correct phrase is (based on the condition mentioned in the document, after one month the mortgagor told the tenants to pay the rent to the mortgagee). So, after this correction of fact and change of wording, what change will occur in the rulings mentioned in the fatwa? And will the property be considered sold in this case and will the collected rent become the property of the mortgagee? Considering the circumstances mentioned in the previous inquiry and the correction of the fact in this further inquiry, please provide a fatwa with references to books.

---

1 Al-Ashbah wa al-Naza'ir, referenced to Al-Jawhara al-Nayyira, Art 2, Book of Judgment and Testimonies etc., Idara-tul-Quran Karachi 1/353 Page 261 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी हेडर बॉक्स]: समय बीतने के कारण अधिकार समाप्त नहीं होता, चाहे वह मानहानि (क़ज़फ़) हो, प्रतिशोध (क़िसास) हो, अभिशाप (लिआन) हो या मानव अधिकार (हक़-ए-अब्द) हो। - 1 [उर्दू हेडर बॉक्स]: अधिकार बहुत अधिक समय बीत जाने के कारण समाप्त नहीं होता, चाहे वह क़ज़फ़ हो, क़िसास हो, लिआन हो या हक़-ए-अब्द हो। (त)

और यदि उन्हें न पता हो और न ही कोई प्रमाण हो, तो वह हिस्सा भी गिरवी रखने वाले (राहिन) की संपत्ति माना जाएगा जो उस पर काबिज़ थी और जिसने मालिक होने के दावे के साथ उसे गिरवी रखा था। क्योंकि 'कब्ज़ा स्वामित्व का प्रमाण है'। (त)। इस स्थिति में वह स्वयं गिरवी रखने वाले के वारिसों का है, किसी भी तरह से गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) के वारिसों का नहीं। अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसला 68: लखनऊ, नई सड़क, जूता बाज़ार, नखास से। प्रेषक: हाजी कुदरत उल्लाह खान, जूता व्यापारी। 5 जमादी-उल-अवल 1331 हिजरी।

अतिरिक्त पूछताछ (यानी कानपुर से आए मसले के संबंध में, 3 सफ़र 1326 हिजरी)।

पिछली पूछताछ में दर्ज तथ्यों में लिखा है कि (बाद में इस ज़मीन के गिरवी रखने वाले (राहिन) ने किरायेदारों से कह दिया कि किराया अम्र मुर्तहिन को दिया करें)। इसके बारे में अम्र मुर्तहिन ने स्पष्ट किया है कि सही तथ्य यह है कि दस्तावेज़ में दर्ज शर्त के आधार पर एक महीने के बाद गिरवी रखने वाले ने किरायेदारों से कहा कि किराया अम्र मुर्तहिन को दिया करें। यदि यह सही तथ्य पूछताछ में लिखा होता तो फ़तवा यह होता कि शरीयत के अनुसार बिक्री (बय) मान्य हो गई और वसूला गया किराया मुर्तहिन की संपत्ति है। अतः विद्वानों की सेवा में अत्यंत विनम्र निवेदन है कि संलग्न पूछताछ की इबारत (बाद में इस राहिन ने किरायेदारों से कह दिया कि किराया मुर्तहिन को दिया करें) के बजाय सही इबारत यह है कि (दस्तावेज़ में दर्ज शर्त के आधार पर एक महीने के बाद किरायेदारों से राहिन ने कह दिया कि किराया मुर्तहिन को दिया करें)। तो तथ्य के इस सुधार और इबारत के बदलाव के बाद फ़तवे में दिए गए आदेशों में क्या बदलाव होगा? और क्या इस स्थिति में संपत्ति बिक जाएगी और वसूला गया किराया मुर्तहिन की संपत्ति होगा? पिछली पूछताछ की स्थितियों और इस अतिरिक्त पूछताछ में तथ्य के सुधार को ध्यान में रखते हुए, कृपया किताबों के संदर्भ के साथ संलग्न फ़तवा प्रदान करें।

1 अल-अशबाह व अन-नज़ाइर, अल-जौहरा अन-नय्यिरा के हवाले से, खंड 2, किताब अल-क़ज़ा व अल-शहादात आदि, इदारा-तुल-क़ुरआन कराची 1/353 पेज 261 of 658

الحق لایسقط بتقادم الزمان قذفا او قصاصا او لعانا او حق العبد- 1 حق زیادہ زمانہ گزر جانے کے سبب سے ساقط نہیں ہوتا چاہے قذف ہو یا قصاص ہو یا لعان ہو یا حق عبد ہو۔ (ت)

اور اگر نہ ان کو معلوم نہ کوئی ثبوت تو وہ جز بھی ملک راہنہ سمجھا جائے گا جو اس پر قابض تھی اور جس نے بدعلوی مالکانہ اس کو رہن کیا لان القبض دلیل الملک (کیونکہ قبضہ ملکیت کی دلیل ہے۔ت) اس صورت میں وہ خود وارثان راہنہ کا ہے بہرحال وارثان مرتہن کا کسی طرح نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۶۸: از لکھنؤ نئی سڑک جوتا بازار نخاس مرسلہ حاجی قدرت اللہ خاں تاجر جفت پاپوش ۵ جمادی الاولی ۱۳۳۱ھ استفتاء مزید (یعنی نسبت مسئلہ آمدہ از کانپور ۳ صفر ۱۳۲۶ھ)

واقعات مندرجہ استفتاء سابق میں لکھا ہے (بعد اس زمین کے راہن نے کرایہ داروں سے کہہ دیا کہ کرایہ عمرو مرتہن کو دیا کریں) اس کی نسبت عمرو مرتہن نے ظاہر کیا ہے کہ صحیح واقعہ اس طرح ہے کہ بربنائے شرط مندرجہ دستاویز ایک ماہ کے بعد راہن نے کرایہ داروں سے کہا کہ کرایہ عمرو مرتہن کو دیا کریں ، اگر یہ صحیح واقعہ استفتاء میں تحریر ہوتا تو فتوٰی یہ ہوتا کہ شرعاً بیع صحیح ہو گئی اور کرایہ وصول شدہ ملک مرتہن ہے۔ لہٰذا حضرات علمائے کرام مد ظلہم العالی کی خدمت والا میں بحمال ادب گزارش کہ عبارت استفتاء منسلکہ (بعد اس راہن نے کرایہ داروں سے کہہ دیا کہ کرایہ مرتہن کو دیا کریں) عبارت صحیح یہ ہے کہ (بربنائے شرط مندرجہ دستاویز ایک ماہ کے بعد کرایہ داروں سے راہن نے کہہ دیا کہ کرایہ مرتہن کو دیا کریں) پس اس تصحیح واقعہ و تبدیل عبارت کے بعد احکام مندرجہ فتوٰی میں کیا تبدیلی ہوگی، اور کیا اس صورت

میں جائیداد بیع ہو جائے گی اور کرایہ وصول شدہ ملک مرتہن ہو گا، بملاحظہ حالات مندرجہ استفتاء سابق و تصحیح واقعہ مندرجہ استفسار مزید لہٰذا فتویٰ منسلکہ جواب بحوالہ کتب عطا ہو۔

---

1 الاشباہ والنظائر بحوالہ الجوہرۃ النیرہ، الفن الثانی، کتاب القضاء والشہادات الخ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۳۵۳

The Answer: A change has certainly occurred due to this alteration. If the text in the previous question had been so clearly stated, the answer would have been much more concise. From the original wording, it appeared that immediately after the mortgage (rahn), the mortgagor (rahin) told the tenants as such. Since it was not a condition in the mortgage deed that the sale and ownership of the mortgagee (murtahin) were conditional upon the expiration of a one-month period and non-redemption of the mortgage, an uninformed person might have thought that before the mortgage period ended, by saying this, the mortgagor had cancelled his lease with the tenants and had them leased by the mortgagee, as if the mortgagee had taken possession of the mortgaged property in this way. To refute this, that estimation was written in the previous fatwa. Also, there could be a doubt that since permission before the expiration was not based on a condition, then this was just the mortgagor's act of benevolence without any condition, allowing the mortgagee to benefit from the mortgaged property, so that rent should be lawful for the mortgagee. It is stated in Tanwir al-Absar:

[Arabic Quote]: He has the right to withhold his mortgage, but not to benefit from it at all, except with permission. [Urdu Translation]: The mortgagee has the authority to hold the mortgaged property, but not to gain any kind of benefit from it unless the mortgagor gives him permission. (T)

In Jawaher al-Fatawa, then in Minah al-Ghaffar, then in Radd al-Muhtar it is stated:

[Arabic Quote]: If it was stipulated, it becomes a loan in which there is benefit, and that is usury (riba); otherwise, there is no harm. [Urdu Translation]: If the condition of taking benefit from the mortgaged property was set, then it becomes such a loan in which there is profit, and that is usury. And if no condition was set, then there is no harm. (T)

And there was a need for this answer which we clarified in our fatawa, the summary of which is that permission to benefit here purely as an act of donation and kindness is a meaningless term and a name without an object. Certainly, permission is given under the pressure of the debt; mortgagees consider it their right, and what is customary is like what is stipulated, so that...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Rahn, Mujtabai Press, Delhi, 2/266.

2. Radd al-Muhtar with reference to al-Jawaher, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/310.

उत्तर: इस बदलाव से एक परिवर्तन अवश्य हुआ है। यदि पिछले प्रश्न में इबारत (लेख) इस तरह साफ और स्पष्ट होती, तो उत्तर बहुत संक्षिप्त रहता। मूल इबारत से यह प्रतीत होता था कि गिरवी (रहन) रखने के तुरंत बाद ही गिरवी रखने वाले (राहिन) ने किरायेदारों से ऐसा कह दिया था। चूंकि गिरवी नामे में यह शर्त नहीं थी कि एक महीने की अवधि बीतने और गिरवी न छुड़ाने पर गिरवी लेने वाले (मुर्तहिन) की बिक्री और स्वामित्व हो जाएगा, तो अवधि समाप्त होने से पहले इस बात के कह देने से किसी अनभिज्ञ व्यक्ति को यह वहम हो सकता था कि राहिन ने किरायेदारों के साथ अपना पट्टा (लीज) रद्द करके मुर्तहिन से पट्टा करवा दिया है, और इस तरह मानो गिरवी पर मुर्तहिन का कब्जा हो गया है। इसके खंडन के लिए पिछले फतवे में वह अनुमान लिखा गया था। साथ ही यह वहम भी हो सकता था कि चूंकि अवधि से पूर्व अनुमति शर्त पर आधारित नहीं है, तो यह राहिन की ओर से बिना किसी शर्त के महज एहसान के रूप में मुर्तहिन को गिरवी संपत्ति के लाभ की अनुमति देना हुआ, तो वह किराया मुर्तहिन के लिए हलाल होना चाहिए। तनवीरुल अबसार में है:

[अरबी]: लहू हबसु रहनिही ला अल-इन्तिफाउ बिही मुतलकन इल्ला बि-इज़निही। [उर्दू अनुवाद]: मुर्तहिन को गिरवी संपत्ति (मर्हून) को रोके रखने का अधिकार है, न कि उससे किसी प्रकार का लाभ प्राप्त करने का, सिवाय इसके कि राहिन उसे अनुमति दे दे। (त)

जवाहरुल फतावा, फिर मिनहुल गफ्फार, फिर रद्दुल मुहतार में है:

[अरबी]: इज़ा काना मशरूतान सारा क़र्ज़न फ़ीहि मनफ़अतुन वहुवा रिबान वा इल्ला ला बासा। [उर्दू अनुवाद]: यदि मर्हून से लाभ उठाने की शर्त लगा दी गई तो यह ऐसा ऋण हो गया जिसमें लाभ है और वह ब्याज (सूद) है। और यदि शर्त नहीं लगाई गई तो कोई हर्ज नहीं। (त)

और उस उत्तर की आवश्यकता होती जिसे हमने अपने फतावा में स्पष्ट किया है, जिसका सारांश यह है कि यहाँ महज दान और एहसान के कारण लाभ की अनुमति शब्द अर्थहीन है, निश्चित रूप से ऋण के दबाव के कारण ही अनुमति दी जाती है; मुर्तहिन इसे अपना अधिकार समझते हैं और जो प्रथा में है वह शर्त के समान है, तो वह...

---

1. अल-दुर्रुल मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुर रहन, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/266.

2. रद्दुल मुहतार ब-हवाला अल-जवाहर, किताबुर रहन, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरूत, 5/310.

पृष्ठ 658 का 262

الجواب: اس تبدیلی سے ایک تغیر ضرور ہوا سوال سابق میں اگر عبارت یوں صاف مصرح ہوتی تو جواب میں بہت تخفیف رہتی، عبارت اولی سے ظاہر یہ تھا کہ رہن کے بعد ہی راہن نے کرایہ داروں سے ایسا کہہ دیا اور جب کہ یہ شرط رہن نامہ نہ تھا کہ اس میں حصول بیع و ملک مرتہن انقضاء میعاد ایک ماہ وعدم فک رہن پر مشروط تھا پیش از میعاد رہن کے اس کہہ دینے سے ناواقف کو وہم ہو سکتا تھا کہ راہن نے کرایہ داروں سے اپنا اجارہ فسخ کر کے مرتہن سے اجارہ کرا دیا اور گویا اس طرح رہن پر مرتہن کا قبضہ ہو گیا۔ جس کے دفع کو فتوائے سابقہ میں وہ تقدیر لکھی گئی نیز یہ وہم ہو سکتا تھا کہ جب کہ اجازت قبل میعاد بر بنائے شرط نہیں تو یہ راہن کا مرتہن کو محض احساناً بلا شرط اپنی طرف سے منافع مرہون کی اجازت دینا ہوا تو وہ کرایہ حق مرتہن میں حلال ہونا چاہئے۔ تنویر الابصار میں ہے:

لہ حبس رھنہ لا الانتفاع بہ مطلقاً الا باذن۔۱۸ | مرتہن کو مرہون کے روک رکھنے کا اختیار ہے نہ کہ اس سے کسی قسم کا نفع حاصل کرنے کا سوائے اس کے کہ راہن اس کو اجازت دے دے۔ (ت)

جواہر الفتاوی پھر منح الغفار پھر ردالمحتار میں ہے:

اذا کان مشروطاً صار فرضاً فیہ منفعۃ و ھو رباً والا لا بأس۔۲۸ | اگر مرہون سے نفع اٹھانے کی شرط لگا دی گئی تو یہ ایسا قرض ہو گیا جس میں منفعت ہے اور وہ سود ہے۔ اور اگر شرط نہیں لگائی گئی تو کوئی حرج نہیں۔ (ت)

اور اس جواب کی حاجت ہوتی جسے ہم نے اپنے فتاوی میں منقح کیا جس کا خلاصہ یہ کہ محض بوجہ تبرع و احسان اجازت انتفاع یہاں لفظ بے معنی و اسم بے مسمّٰی ہے یقینا قرض ہی کے دباؤ سے اجازت ہوتی ہے مرتہن اسے اپنا حق سمجھتے ہیں اور معروف مثل مشروط ہے تو وہ

---

1. الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الرھن مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۶
2. رد المحتار بحوالہ الجواھر کتاب الرھن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۱۰

Fatawa Rizvia Volume 25

It is purely usury. In Tahtawi ala al-Durr al-Mukhtar and then in Radd al-Muhtar, it is stated:

[Arabic Text]: The general state of people is that when they give (money), they intend to benefit (from the collateral). If it were not for that, they would not give the dirhams. This is equivalent to a condition, because "what is commonly known is like a stipulated condition," and it establishes the prohibition.[1] [Urdu Translation]: The common state of people is that at the time of pledging (a mortgage), they intend to draw benefit; otherwise, they would not even lend dirhams. This is equivalent to a condition because a well-known custom is like a stipulated condition, and it establishes the prohibition. (T)

Furthermore, a doubt could arise that legally, due to suspension and lack of possession, neither a sale occurred nor was the mortgage completed here. And this permission before the term is not based on the agreement that it could be said that when the contract became void, this permission also became void according to the principle: "When the container becomes void, the contained also becomes void." (T) Rather, this is an independent permission, so it will operate because it was issued by a competent person in its appropriate context. (T) The need for an answer arises because even if it's not a mortgage, it is a loan, and this permission exists because of it. Otherwise, one could say to a passerby, "From today, give the rent of all my houses and belongings to so-and-so." And giving rent for one's own residence is definitive proof of this. Thus, even though the permission is independent, it is a permission for something forbidden and usurious, and it cannot be made lawful by the permission of the usurer.

It is mentioned in the Hadith:

[Arabic Text]: Every loan that draws a benefit is usury.[2] Narrated by Al-Harith bin Abi Usama on the authority of the Commander of the Faithful, Ali (may Allah honor his face), from the Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him and his progeny). [Urdu Translation]: Any loan that brings in a profit is usury. It was narrated by Al-Harith bin Abi Usama from the Commander of the Faithful, Hazrat Ali (may Allah honor his face), from the Holy Prophet (may Allah's peace and blessings be upon him and his family). (T)

Imam Abdullah bin Muhammad bin Aslam Samarqandi stated:

[Arabic Text]: He permitted him usury because he is receiving full payment [through the benefit]. [Urdu Translation]: The mortgagor's [permission] to the mortgagee to benefit from the pledged item...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/311 [2] Kanz al-Ummal, citing Al-Harith from Ali, Hadith 15516, Muassasat al-Risalah, Beirut, 6/238

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

यह शुद्ध रूप से सूद है। तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार और फिर रद अल-मुह्तार में उल्लेख है:

[अरबी]: लोगों की सामान्य स्थिति यह है कि धन देते समय वे (बंधक वस्तु से) लाभ उठाने का इरादा रखते हैं। यदि ऐसा न होता, तो वे दिरहम न देते। यह एक शर्त के समान है, क्योंकि 'जो सर्वविदित है वह एक तय शर्त की तरह है,' और यह निषेध को पुख्ता करता है।[1] [उर्दू अनुवाद]: लोगों की आम स्थिति यह है कि वे गिरवी रखते समय लाभ उठाने का इरादा रखते हैं, अन्यथा वे ऋण पर दिरहम भी नहीं देते। और यह शर्त के समान है क्योंकि एक प्रसिद्ध प्रथा एक निर्धारित शर्त की तरह होती है, और वह निषेध (ममानियत) को निर्धारित करती है। (त)

इसके अलावा, यह संदेह हो सकता था कि कानूनी रूप से निलंबन और अधिकार की कमी के कारण, यहाँ न तो बिक्री हुई और न ही गिरवी (रहहन) पूरी हुई। और अवधि से पहले यह अनुमति उस समझौते पर आधारित नहीं है कि यह कहा जा सके कि जब अनुबंध रद्द हो गया, तो यह अनुमति भी रद्द हो गई, जैसा कि सिद्धांत है: 'जब मुख्य (मत्ज़म्मन) रद्द हो जाता है, तो गौण (मुत्ज़म्मन) भी रद्द हो जाता है।' (त) बल्कि, यह एक स्वतंत्र अनुमति है, इसलिए यह प्रभावी होगी क्योंकि यह योग्य व्यक्ति द्वारा उचित स्थान पर जारी की गई थी। (त) उत्तर की आवश्यकता इसलिए है क्योंकि यदि यह गिरवी नहीं है, तो भी यह ऋण है, और इसी कारण यह अनुमति है। अन्यथा, कोई राह चलते व्यक्ति से कह देता कि 'आज से मेरे सभी मकानों और संपत्तियों का किराया फलां व्यक्ति को दिया करो।' और अपने निवास के मकान का किराया देना इस पर निर्णायक प्रमाण है। अतः भले ही अनुमति स्वतंत्र हो, यह एक हराम और सूद वाली अनुमति है, और सूद देने वाले की अनुमति से यह हलाल नहीं हो सकता।

हदीस में है:

[अरबी]: प्रत्येक ऋण जो लाभ खींचता है, वह सूद है।[2] इसे अल-हारिस बिन अबी उसामा ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (करम अल्लाह वजहुल करीम) के माध्यम से नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से रिवायत किया है। [उर्दू अनुवाद]: जो कर्ज नफा (लाभ) खींच लाए, वह सूद है। इसे अल-हारिस बिन अबी उसामा ने अमीरुल मोमिनीन हज़रत अली (करम अल्लाह वजहुल करीम) के माध्यम से नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम और उनके परिवार) से रिवायत किया है। (त)

इमाम अब्दुल्ला इब्न मुहम्मद इब्न असलम समरकंदी ने फरमाया:

[अरबी]: उसने उसे सूद की अनुमति दी क्योंकि वह (लाभ के माध्यम से) अपना हक पूरा कर रहा है।
[उर्दू अनुवाद]: गिरवी रखने वाले की गिरवी लेने वाले को बंधक वस्तु से लाभ उठाने की...

[1] रद अल-मुह्तार, किताब अर-रहन, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/311 [2] कंज अल-उम्माल, अल-हारिस के हवाले से अली से, हदीस 15516, मुअस्ससत अर-रिसाला, बेरूत, 6/238

خالص رہا ہی ہے۔ طحطاوی علی الدر المختار پھر رد المحتار میں ہے:

والغالب من احوال الناس انھم یریدون عند الدفع الانتفاع ولولاہ لما اعطاہ الدراھم وھذا بمنزلۃ الشرط لان المعروف کالمشروط وھو مما یعین المنع[1] لوگوں کا غالب حال یہ ہے کہ وہ رہن رکھتے وقت نفع اٹھانے کا ارادہ کرتے ہیں وگرنہ قرض پر درہم ہی نہ دیں گے، اور یہ بمنزلہ شرط کے ہے کیونکہ معروف مشروط کی طرح ہوتا ہے اور وہ ممانعت کو متعین کرتا ہے۔(ت)

نیز یہ وہم ہو سکتا تھا کہ شرعاً بوجہ تعلیق وعدم قبضہ نہ یہاں بیع ہوئی نہ رہن تمام اور یہ اجازت پیش از میعاد اس قرارداد پر مبنی نہیں کہ کہا جائے جب وہ عقد باطل ہوا یہ اجازت بھی باطل ہو گئی اذا بطل المتضمن بطل المتضمن (جب متضمن باطل ہو گیا تو متضمن بھی باطل ہو گیا۔ ت) بلکہ یہ ایک اجازت مستقلہ ہے تو اپنا عمل کرے گی لصدورھا عن اھلھا فی محلھا (اس لئے کہ یہ اپنے اہل سے اپنے محل میں صادر ہوئی۔ ت) اور جواب کی حاجت ہوتی ہے کہ رہن نہ سہی قرض تو ہے اور اسی کی وجہ سے یہ اجازت ہے ورنہ راہ چلنے کے لئے کہہ دیتا کہ میری تمام مکانات و کائنات کا کرایہ آج سے فلاں کو دیا کرو اور خود اپنے مکان سکونت کا کرایہ دینا اس پر دلیل قاطع ہے تو اجازت اگر چہ مستقلہ ہے اجازت حرام و ربا ہے اور ربا دہندہ کی اجازت سے حلال نہیں ہو سکتا ہے۔

حدیث میں ہے :

کل قرض جرمنفعۃ فھو ربا[2]، رواہ الحارث بن ابی اسامۃ عن امیرالمومنین علی کرم اللہ تعالٰی وجھہ عن النبی صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم۔ جو قرض نفع کو کھینچ لائے وہ سود ہے۔ اس کو حارث بن ابی

اسامہ نے بروایت امیر المومنین حضرت علی کرم اللہ وجہہ الکریم نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وآلہ وسلم سے روایت کیا ہے۔ (ت)

امام عبد اللہ ابن محمد ابن اسلم سمرقندی نے فرمایا:

اذن لہ فی الربا لانہ یستوفی راہن کا مرتہن کو مرہون سے نفع اٹھانے کی

[1] ردالمحتار کتاب الرھن داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۱ [2] کنزالعمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۲۳۸

Fatawa Ridawiyyah - Volume 25

[Arabic]: Paying the debt in full, while the benefit remains for him, constitutes usury (riba), and this is a grave matter.1 [Urdu]: Giving permission for this is permission for usury, because he receives his debt in full, and the benefit that remains for him becomes usury, and this is a grave matter. (T)

An objection could be raised that this is not an excess of usury but rather an excess deserved by contract; and since it was decided before the expiry of the term and the time of the agreement, it is not deserved by contract. Furthermore, there was a need for this warning:

[Arabic]: What is customary according to convention is like what is stipulated verbally.2 [Urdu]: Whatever is customary in common practice is like a stipulated condition in words. (T)

In short, in the previous text, there were several misconceptions and the effort to dispel them. Now that your clarification has come in the question that the mortgagor (rahin) gave this permission based on the agreement and after the passage of the term, all those efforts have been removed, and it has become clear that this permission was based on that void condition, and whatever is based on a void condition is itself void. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) said:

[Arabic]: "What is the matter with people who stipulate conditions that are not in the Book of Allah? Any condition that is not in the Book of Allah is void, even if there were a hundred conditions. The decree of Allah is more rightful, and the condition of Allah is more firm." Narrated by the two Sheikhs from the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her).3 [Urdu]: What is the state of those people who set such conditions that are not in the Book of Allah? Any condition that is not in the Book of Allah is void, even if there are a hundred conditions. Thus, Allah's judgment is more rightful, and Allah's condition is more firm. This was narrated by the two Sheikhs from the Mother of the Believers (may Allah be pleased with her). (T)

Therefore, this change did not cause any alteration in the rulings of the previous fatwa, but rather confirmed and emphasized them. And Allah Almighty knows best.

---

1. Radd al-Muhtar, citing Abdullah ibn Muhammad ibn Aslam al-Samarqandi, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/310.

2. Al-Ashbah wan-Naza'ir, First Art, Sixth Rule, Idarat al-Qur'an, Karachi, 1/131.
3. Sahih al-Bukhari, Kitab al-Shurut, Bab al-Shurut fil-Wala', Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/377; Sahih Muslim, Kitab al-Itq, Bab Bayan al-Wala' liman Atiq, Qadimi Kutub Khana, Karachi, 1/494.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

[अरबी]: कर्ज पूरी तरह चुकाने के बाद भी यदि लाभ उसे ही मिलता रहे, तो यह सूद (ब्याज) है और यह एक गंभीर मामला है।1 [उर्दू]: इसकी अनुमति देना सूद की अनुमति देना है, क्योंकि वह अपना कर्ज पूरी तरह वसूल कर लेता है, तो उसके लिए बचा हुआ लाभ सूद हो गया और यह एक गंभीर मामला है। (त)

इस पर यह आपत्ति हो सकती है कि यह सूद की अधिकता नहीं है बल्कि अनुबंध (कांट्रैक्ट) के कारण मिलने वाला अधिकार है; और चूंकि यह अवधि और निर्धारित समय से पहले तय किया गया था, इसलिए यह अनुबंध के कारण मिलने वाला अधिकार नहीं है। और फिर इस चेतावनी की आवश्यकता थी कि:

[अरबी]: जो रिवाज के अनुसार प्रचलित है, वह शब्दों में तय की गई शर्त की तरह है।2 [उर्दू]: जो लोक-व्यवहार (उर्फ़) में प्रचलित हो, वह शब्दों में शर्त रखने के समान ही है। (त)

संक्षेप में, पिछली इबारत (लेख) में कई भ्रम थे और उन्हें दूर करने का प्रयास था। अब जबकि प्रश्न में आपका स्पष्टीकरण आ गया है कि गिरवी रखने वाले (राहन) ने समझौते के अनुसार और अवधि बीतने के बाद उसी शर्त के आधार पर यह अनुमति दी थी, तो वे सभी प्रयास समाप्त हो गए और स्वयं ही स्पष्ट हो गया कि यह अनुमति उसी बातिल (अवैध) शर्त पर आधारित थी, और जो कुछ बातिल पर आधारित हो, वह स्वयं बातिल है। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फरमाते हैं:

[अरबी]: "उन लोगों का क्या हाल है जो ऐसी शर्तें लगाते हैं जो अल्लाह की किताब में नहीं हैं? जो शर्त भी अल्लाह की किताब में न हो, वह बातिल है, चाहे सौ शर्तें ही क्यों न हों। अल्लाह का फैसला अधिक हकदार है और अल्लाह की शर्त अधिक मजबूत है।" इसे शेखन ने उम्मुल मोमिनीन (रज़ियल्लाहु अन्हा) से रिवायत किया है।3 [उर्दू]: उन लोगों का क्या हाल है जो ऐसी शर्तें लगाते हैं जो अल्लाह की किताब में नहीं हैं, जो शर्त भी अल्लाह की किताब में न हो, वह बातिल है चाहे सौ शर्तें हों। अतः अल्लाह का फैसला अधिक सच्चाई वाला है और अल्लाह की शर्त अधिक मजबूत है। इसे शेखन ने उम्मुल मोमिनीन रज़ियल्लाहु तआला अन्हा से रिवायत किया। (त)

अतः इस परिवर्तन से पिछले फतवे के आदेशों में कोई बदलाव नहीं हुआ, बल्कि उनका समर्थन और पुष्टि ही हुई। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

1. रद-उल-मुहतार, अब्दुल्लाह इब्न मुहम्मद इब्न असलम अल-समरकंदी के हवाले से, किताब-उर-रहन, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/310।
2. अल-अशबाह वन-नज़ाइर, फन अव्वल, कायदा छठा, इदारत-उल-कुरआन, कराची, 1/131।
3. सहीह अल-बुखारी, किताब-उश-शुरूत, बाब अल-शुरूत फ़िल-वला, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/377; सहीह मुस्लिम, किताब-उल-इत्क, बाब बयान अल-वला लिमन अतिक, कदीमी कुतुब खाना, कराची, 1/494।

[عربی]: دینہ کاملا فتبقی لہ المنفعۃ فیکون ربا وھذا امر عظیم۸1۔ [اردو]: اجازت دینا سود کی اجازت ہے کیونکہ وہ اپنا قرض مکمل وصول کرتا ہے تو اس کے لئے نفع باقی رہا جو کہ سود ہو گیا اور یہ امر عظیم ہے۔ (ت)

اس پر اعتراض ہو سکتا ہے کہ یہ فضل ربا نہیں بلکہ فضل مستحق بالعقد اور یہ جبکہ پیش از میعاد و وقت قرار داد ہے مستحق بالعقد نہیں اور پھر اسی تنبیہ کی ضرورت ہوتی کہ :

[عربی]: المعھود عرفا کالمشروط لفظاً۸2۔ [اردو]: جو عرف میں معہود ہو وہ لفظوں میں مشروط کی مثل ہے۔ (ت)

غرض اس عبارت سابقہ میں متعدد اوہام اور اس کے دفع کی مؤنت تھی اب کہ سوال میں آپ کی تصریح ہو گئی کہ حسب قرار داد وبعد مرور میعاد اسی شرط کی بنا پر راہن نے یہ اجازت دی سب مؤنتیں اٹھ گئیں اور خود ہی ظاہر ہو گیا کہ یہ اجازت اسی شرط باطل پر مبنی تھی اور باطل پر جو کچھ مبنی ہو باطل ہے۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

[عربی]: مابال رجال یشترطون شروطا لیست فی کتاب اللہ ما کان من شرط لیس فی کتاب اللہ فھو باطل ان کان مائۃ شرطاً فقضاء اللہ احق وشرط اللہ اوثق۔ رواہ الشیخان عن أم المؤمنین رضی اللہ عنھا۔۸3 [اردو]: ان لوگوں کا کیا حال ہے جو ایسی شرطیں لگاتے ہیں جو کتاب اللہ میں نہیں ہیں، جو شرط بھی کتاب اللہ میں نہ ہو وہ باطل ہے اگرچہ سو شرطیں ہوں پس اللہ کا فیصلہ زیادہ حق والا ہے اور اللہ کی شرط زیادہ مضبوط ہے۔ اس کو شیخین نے ام المومنین رضی اللہ تعالٰی عنہا سے روایت کیا۔ (ت)

تو اس تبدیل سے احکام فتوائے سابقہ میں کوئی تبدیلی نہ ہوئی بلکہ اور ان کی تائید و توکید ہو گئی۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

1۔ رد المحتار بحوالہ عبد اللہ ابن محمد بن اسلم السمر قندی کتاب الرھن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۱۰ 2۔ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ السادسہ ادارۃ القرآن کراچی ۱ / ۱۳۱ 3۔ صحیح البخاری کتاب الشروط باب الشروط فی الولاء قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۷۷، صحیح مسلم کتاب العتق باب بیان الولاء لمن اعتق قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۴۹۴

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Issue 69: From the mentioned place, 8 Jumada al-Ula 1331 AH. Respected Hazrat, may your shadow be extended. After offering salutations with extreme respect, I submit that before this, two letters have been sent to your respected service. The opinion of Maulvi Abdullah Sahib Tonki, Head Teacher of Madrasa Nadwa, has become known, that he considers the profits of the mortgaged property to be the property of the mortgagee, and says that a specific ruling exists in Fatawa Alamgiri: "Except if the mortgagor (Rahin) gives permission" (T). For the sake of guiding this humble person, please inform me of the correct research in your noble opinion regarding this, so that I may be honored. It would not be far from your kindness. Respectfully, Letter from Qudratullah Khan from Lucknow, Nai Sadak, Juta Bazar.

The Answer: And peace be upon you, and the mercy of Allah and His blessings. Today is the fourth day since I have sent the response to the fatwa; probably you wrote this card before receiving it. In that fatwa, there are three rebuttals to this misconception: (1) Here, it is not a mortgage at all, but purely a loan, and profit on a loan is interest (usury), and interest cannot become lawful by anyone's permission. (2) Even if it is considered a mortgage, the "permission of the mortgagor" which Islamic law (Shariah) recognizes as valid permission is non-existent here. They do not take profit purely as a favor or gift, but rather under the pressure of debt. The fact that this mortgagee served another rent notice to the mortgagor is witness to this. Notices are not given for favors. Inevitably, he considered it his right and wanted to obtain it by force, so how can it be called "with permission"? (3) Regardless of all this, when the questioner has clearly stated that this permission was based on an agreement after the expiry of the term, then it definitely became a condition for profit. And any profit stipulated upon a debt is, by consensus, usury (riba) and absolutely forbidden. It cannot be called taking it with the permission of the mortgagor, but rather it is a corrupt and prohibited contract.

There is no power or strength except with Allah, the Most High, the Most Great, and He, the Almighty, knows best. | There is no power to avoid (sin) nor strength to do good except by the guidance of the Lord of Exaltation and Greatness. And Allah Almighty knows best. (T)

Page 265 of 658

फ़तावा रज़विया, खण्ड २५

प्रश्न ६९: उल्लेखित स्थान से, ८ जमाद-उल-उला १३३१ हिजरी। आदरणीय हज़रत, आपकी छाया लंबी हो। अत्यंत सम्मान के साथ सलाम पेश करने के बाद निवेदन है कि इससे पहले आपकी सेवा में दो पत्र भेजे जा चुके हैं। मदरसा नदवा के मुख्य शिक्षक मौलवी अब्दुल्ला साहब टोंकी की राय यह ज्ञात हुई है कि वह गिरवी रखी गई संपत्ति (मरहूना) के लाभ को गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) की संपत्ति बताते हैं और कहते हैं कि आलमगीरी में एक विवरण मौजूद है: "मगर यह कि गिरवी रखने वाला (राहिन) अनुमति दे दे।" (त)। इस तुच्छ व्यक्ति की सहायता के तौर पर, इस संबंध में आपके महान विचार में जो सही शोध हो, उससे अवगत कराकर अनुग्रहित करें। यह आपकी दयालुता से दूर नहीं होगा। सम्मानपूर्वक, कुदरत उल्लाह खान का पत्र, लखनऊ, नई सड़क, जूता बाजार।

उत्तर: और आप पर भी सलाम हो और अल्लाह की दया और उसकी बरकतें। आज चौथा दिन है जब मैं फ़तवे का उत्तर भेज चुका हूँ, संभवतः आपने यह कार्ड उसे प्राप्त करने से पहले लिखा था। उस फ़तवे में इस भ्रम के तीन खंडन मौजूद हैं: (१) यहाँ गिरवी (रहन) है ही नहीं, बल्कि केवल ऋण (कर्ज़) है, और ऋण पर लाभ ब्याज है, और ब्याज किसी की अनुमति से वैध (हलाल) नहीं हो सकता। (२) यदि इसे गिरवी भी मान लिया जाए, तो गिरवी रखने वाले की अनुमति जिसे शरीयत अनुमति मानती है, यहाँ अनुपस्थित है। वे केवल परोपकार या दान के रूप में लाभ नहीं लेते, बल्कि कर्ज के दबाव के कारण लेते हैं। इसका प्रमाण यह है कि इस गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) ने गिरवी रखने वाले (राहिन) को दोबारा किराए का नोटिस दिया है। परोपकार आदि पर नोटिस नहीं दिए जाते। अनिवार्य रूप से उसने इसे अपना अधिकार समझा और जबरदस्ती प्राप्त करना चाहा, फिर अनुमति से कैसे हुआ? (३) इन सब के अलावा, जब प्रश्नकर्ता ने स्पष्ट कर दिया कि यह अनुमति समय सीमा समाप्त होने के बाद समझौते के आधार पर थी, तो यह निश्चित रूप से लाभ की शर्त बन गई। और ऋण पर जो लाभ शर्त के रूप में तय किया जाए, वह सर्वसम्मति से ब्याज (रिबा) और पूर्णतः वर्जित (हराम) है। इसे गिरवी रखने वाले की अनुमति से लेना नहीं कह सकते, बल्कि यह एक भ्रष्ट और प्रतिबंधित अनुबंध है।

अल्लाह के सिवा न कोई शक्ति है और न ही कोई सामर्थ्य, जो सबसे ऊँचा और महान है। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। | उच्चता और महानता वाले रब की तौफीक (प्रेरणा) के बिना न तो बचने की शक्ति है और न ही भलाई करने की सामर्थ्य। और अल्लाह तआला अच्छी तरह जानता है। (त)

مسئلہ ۶۹: از مقام مذکور ۸ جمادی الاولٰی ۱۳۳۱ھ حضرت اقدس مدظلہ العالی بعد عرض تسلیم بصد تعظیم گزارش ہے کہ قبل اس کے دو عریضے خدمت اقدس میں روانہ کئے ہیں مولوی عبداللہ صاحب ٹونکی افسر مدرس مدرسہ ندوہ کی رائے یہ معلوم ہوئی کہ وہ منافع جائداد مرہونہ ملک مرتہن بتاتے ہیں اور کہتے ہیں کہ عالمگیری میں ایک جزئیہ موجود ہے الّا اَنْ یأْذن الراہن (مگر یہ کہ راہن اجازت دے دے۔ت) براہ دستگیری عاجز ان اس کے متعلق جو تحقیق صحیح حضور والا کی رائے میں ہو اس سے آگاہ فرماکے سرفرازی بخشی جائے بعید بندہ نوازی سے نہ ہوگا، زیادہ حد ادب۔ عریضہ قدرت اللہ خاں از لکھنو نئی سڑک جوتا بازار۔

الجواب: وعلیکم السلام ورحمۃ اللہ وبرکاتہ، آج چوتھا روز ہے جواب فتوٰی حاضر کرچکا ہوں، غالباً اس کے وصول سے پہلے آپ نے یہ کارڈ لکھا۔ اس فتوٰی میں اس وہم کے تین رد موجود ہیں: (۱) یہاں رہن ہی نہیں محض قرض ہے اور قرض پر نفع سود اور سود کسی کی اجازت سے حلال نہیں ہوسکتا۔ (۲) اگر رہن بھی مانیے تو اجازتِ راہن جسے شرع اجازت مانتی ہے یہاں عنقا ہے ہرگز محض اس کی اجازت بروجہ احسان و تبرع کے طور پر نفع نہیں لیتے بلکہ دین کے دباؤ سے جس پر اس مرتہن کا راہن کو دوبارہ کرایہ نوٹس دینا شاہد ہے احسان وغیرہ پر نوٹس نہیں ہوتا لاجرم اسے اپنا حق سمجھا اور بالجبر حاصل کرنا چاہا پھر اجازت سے ہونا کیسا۔ (۳) ان سب سے قطع نظر ہو تو جب سائل نے تصریح کردی کہ یہ اجازت بعد انقضائے میعاد بربنائے قرارداد تھی تو قطعاً نفع کی شرط ہوگئی اور دین پر جو نفع شرط کرلیا جائے بالاجمایع ربوا وحرام قطعی ہے اسے بہ اجازتِ راہن لینا نہیں کہہ سکتے بلکہ معاہدہ فاسدہ محرمہ۔

ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلي العظیم وھو تعالی اعلم۔ | بلندی و عظمت والے رب کی توفیق کے بغیر نہ تو بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی قوت ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

صفحہ ۲۶۵ از ۶۵۸

Issue 70: From Rampur state, Mohalla Zainbah Inayat Khan, sent by Hamid Ali Khan Sahib, 18 Jumada al-Ukhra 1321 AH.

What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say regarding this matter: Zaid is indebted to Bakr. Bakr filed a claim against Zaid in court and obtained a decree from the court to collect his debt. Zaid inherited property from Amr, his late ancestor, of which 6 out of 16 shares legally belong to him. Amr's estate has been held as a 'rahn-e-dakhli' (possessory mortgage) by a person since Amr's lifetime on his behalf. Zaid has no property other than the aforementioned shares through which the decree can be satisfied. In this situation, is Bakr authorized to have Zaid's mortgaged share and right auctioned by the court to collect his decree amount, while protecting the mortgagee's rights, or not? If the aforementioned mortgaged item cannot legally be auctioned without redemption, then what could be the solution for Bakr to collect his decree amount from Zaid? Could Bakr, out of necessity, pay the mortgage money or what is due to the mortgagee-in-possession into the court to redeem the property and then have Zaid's share and right in the said property auctioned? And in this case, would Bakr be legally authorized to collect the mortgage money he paid from Zaid's co-sharers or not? Finis.

The Answer: From the questioner's statement, it is understood that the property is a village and its land has been leased to cultivators since the time of Amr. They remained in possession as usual; the land was not taken from them. In that state, the village was placed as a possessory mortgage with a person. Indeed, this is the custom here; people do this. The lease takes precedence, and the mortgage comes later without the evacuation of the cultivators. They never vacate the land nor terminate their contract. Instead, that which is possessed under lease is immediately considered possessed under mortgage merely through verbal and written terms. However, two different types of possession cannot occur on a single item at the same time. Therefore, in reality, the mortgage remains without possession and is ineffective, even if out of ignorance they consider it having possession of the land and call it a possessory mortgage. Realities are to be considered, not the assumptions of the common people. Therefore, the original Sharia ruling in this case is: the mortgage is not valid from the outset, nor does the mortgagee have any right in the property that takes precedence over other creditors. The judge should order Zaid to sell his shares to satisfy the decree. If he refuses, the judge should auction it,

and there is no mortgagee's right that needs protection. It is stated in Fatawa Khairiyyah:

What is legally obligatory in this regard is to look into... | In this, the Sharia-based obligation is that both...

Page 266 of 658

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

मसला 70: रियासत रामपुर, मोहल्ला ज़ैनबा इनायत खान से, हामिद अली खान साहिब द्वारा प्रेषित, 18 जमादी उल-उखरा 1321 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले के बारे में क्या फरमाते हैं कि: ज़ैद, बक्र का कर्जदार है। बक्र ने अदालत में ज़ैद के खिलाफ दावा पेश किया और अपना कर्ज वसूल करने की डिक्री हासिल की। ज़ैद को उसके पूर्वज अम्र की विरासत से 16 हिस्सों में से 6 हिस्से शरीयत के अनुसार मिले हैं। अम्र की छोड़ी हुई संपत्ति अम्र के जीवनकाल से ही उसकी तरफ से एक व्यक्ति के पास 'रहन-ए-दखली' (कब्ज़े वाली गिरवी) के तौर पर है। ज़ैद के पास उक्त हिस्सों के अलावा कोई और संपत्ति नहीं है जिससे डिक्री की वसूली हो सके। ऐसी स्थिति में, क्या बक्र अदालत के ज़रिए गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) के हक की सुरक्षा करते हुए ज़ैद के गिरवी हिस्से को नीलाम करवाकर अपनी डिक्री की रकम वसूल करने का अधिकार रखता है या नहीं? यदि उक्त गिरवी चीज़ शरीयत के अनुसार बिना छुड़वाए (इन्फिकाक) नीलाम नहीं हो सकती, तो बक्र के लिए ज़ैद से अपनी डिक्री की रकम वसूल करने का क्या तरीका हो सकता है? क्या बक्र मजबूरी में गिरवी की रकम अदालत में जमा कराकर उसे छुड़ा ले और फिर उक्त संपत्ति में ज़ैद के हिस्से को नीलाम करवा दे? और ऐसी स्थिति में क्या बक्र द्वारा अदा की गई गिरवी की रकम को ज़ैद के अन्य हिस्सेदारों से वसूल करने का कानूनी अधिकार होगा या नहीं? बस।

अल-जवाब (उत्तर): प्रश्नकर्ता के बयान से पता चलता है कि वह संपत्ति एक गाँव है और उसकी ज़मीन अम्र के समय से ही बटाईदारों (मज़ारओं) के पास है। वे पहले की तरह उस पर काबिज़ रहे; उनसे ज़मीन वापस नहीं ली गई। उसी स्थिति में वह गाँव एक व्यक्ति के पास कब्ज़े में गिरवी रख दिया गया। वास्तव में यहाँ यही रिवाज है, लोग ऐसा ही करते हैं। लीज़ (इज़ारा) पहले होती है और गिरवी (रहन) बाद में, बिना बटाईदारों को हटाए। वे न तो ज़मीन छोड़ते हैं और न ही अपना अनुबंध खत्म करते हैं। बल्कि उसी लीज़ वाले कब्ज़े को केवल ज़बानी और काग़ज़ी बातों से गिरवी वाला कब्ज़ा मान लिया जाता है। जबकि एक ही समय में एक ही चीज़ पर दो अलग-अलग तरह के कब्ज़े नहीं हो सकते। इसलिए हकीकत में गिरवी बिना कब्ज़े के और बेअसर रहती है, भले ही नादानी में लोग इसे ज़मीन पर कब्ज़ा समझें और इसे रहन-ए-दखली कहें। हकीकतों का एतबार है, न कि आम लोगों की धारणाओं का। अतः इस मामले में मूल शरीयत का हुक्म यह है: गिरवी शुरू से ही जायज़ नहीं है, और न ही गिरवी रखने वाले का संपत्ति पर कोई ऐसा अधिकार है जो अन्य लेनदारों से ऊपर हो। जज

ज़ैद को आदेश दे कि वह अपने हिस्से बेचकर डिक्री का भुगतान करे। यदि वह न माने, तो जज उसे नीलाम कर दे, और गिरवी रखने वाले का कोई ऐसा अधिकार नहीं है जिसकी रक्षा की जानी चाहिए। फ़तावा खैरिया में है:

इस मामले में शरीयत के अनुसार अनिवार्य यह है कि... | इसमें शरीयत के तौर पर वाजिब यह है कि दोनों...

पेज 266 ऑफ़ 658

جلد ۲۵ فتاویٰ رضویہ

مسئلہ ۷۰: از ریاست رامپور محلہ زینبہ عنایت خاں مرسلہ حامد علی خاں صاحب ۱۸ جمادی الاخریٰ ۱۳۲۱ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرعِ متین از روئے شرعِ مبین اندریں مسئلہ کہ زید بکر کا مقروض ہے بکر نے زید پر عدالت میں دعویٰ دائر کر کے عدالت سے اپنے وصول کر لینے قرضہ کی ڈگری حاصل کی ہے زید کو ایک جائیداد متروکہ عمر و اپنے مورثِ اعلیٰ سے منجملہ ۱۶ سہام کے ۶ سہام شرعاً پہنچی، جائیداد متروکہ عمر و اس کی حیات سے منجانب عمر و ایک شخص کے پاس رہن دخلی ہے اور کوئی جائیداد زید کی سوائے سہام مذکورہ نہیں ہے جس سے وصول ڈگری ہو سکے اندریں صورت بکر حق و حصہ مرہونہ زید بہ تحفظ حقِ مرتہنی بکر عدالت سے نیلام کرا کر زر ڈگری اپنا وصول کرنے کا مختار ہے یا نہیں اگر شئے مرہونہ مذکورہ شرعاً بغیر انفکاک نیلام نہیں ہو سکتی اور کیا صورت ہو سکتی ہے کہ بکر اپنا زرِ ڈگری زید سے وصول کر سکے بکر مجبوراً اکل زرِ رہن یا فتنی مرتہن قابض عدالت میں داخل کر کے اور انفکاک کر کے حق وحصہ زید جائیدادِ مذکورہ سے نیلام کرا دے اور بصورت مذکورہ بکر زرِ رہن ادا کردہ خود کو دے کر بکر حصہ داران شرکاء زید سے شرعاً وصول کرنے کا مختار ہو گا یا نہیں؟ فقط

الجواب: بیان سائل سے معلوم ہوا کہ وہ جائیداد گاؤں ہے اور اس کی زمین زمانہ عمرو سے مزارعوں کو اُٹھی ہوئی ہے وہ اس پر بدستور قابض رہے ان سے زمین نکالی نہ گئی اور اسی حالت پر وہ گاؤں ایک شخص کے پاس دخلی رکھ دیا اور واقعی یہاں پر یہی معمول ہے یوں ہی

کرتے ہیں اجارہ مقدم ہوتا ہے رہن مؤخر بلا تخلیہ مزارعین ہر گز نہ زمین سے دست بردار ہوتے ہیں نہ اپنا عقد فسخ کرتے ہیں بلکہ اسی مقبوض فی اجارہ کو محض زبانی وکاغذی باتوں سے معاً مقبوض فی الرہن تصور کر لیا جاتا ہے حالانکہ شئی واحد پر وقت واحد میں دو قبضہ مختلف وارد نہیں ہو سکتے تو حقیقتاً رہن بے قبضہ وبے اثر رہتا ہے اگرچہ براہِ نادانی اسے زمین پر قبضہ ہونا سمجھیں اور رہن دخلی کہیں، اعتبار حقائق کا ہے نہ مزعوماتِ عوام کا ، لہٰذا اس صورت میں اصل حکم شرعی یہ ہے، رہن سرے سے جائز ہی نہیں، نہ مرتہن کو جائیداد میں کوئی حق کہ اور قرضخواہوں پر مقدم ہو حاکم زید کو حکم دے کہ اپنے سہام بیچ کر ڈگری ادا کرے اگر وہ نہ مانے حاکم نیلام کر دے اور حقِ مرتہنی کوئی نہیں جس کا تحفظ کیا جائے۔ فتاویٰ خیر یہ میں ہے :

الواجب فی ذٰلک شرعاً النظر فی | اس میں شرعی طور پر واجب یہ ہے کہ دونوں

Fatawa Rizvia - Volume 25

Both contracts (pledge/mortgage and lease) should be considered: If the house was possessed as a pledge and not as a lease, it will be considered valid, and the pledgee will have a prior right to its value over the lessee and other creditors of the deceased. If it was possessed as a lease and not as a pledge, the lessee (who has paid advance rent) will have a prior right over the pledgee and other creditors to the value of the pledged item (until the advance rent is fully recovered - Ad-Durr). If both contracts are devoid of possession, then all creditors will be equal in it, sharing it according to their respective rights. If possession is attached to each of the two contracts, then the one prior in date is taken into account, as long as the party of the earlier contract does not authorize the later contract, because authorizing the later contract would result in the cancellation of the first. All these rulings have been clearly stated by our eminent scholars in a manner that is concise yet clearer than the moon. (T)

Apart from this, there is another point: in Sharia, a pledge is not valid except through physical possession. Allah the Almighty said: "...then a pledge in hand."[1] (Allah the Almighty said: So the pledge should be in possession. - T)

[1] Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Pledges, Dar al-Ma'rifa Beirut, 2/192 & 193. [2] The Holy Quran, 2/283.

Page 267 of 658

फ़तावा रिज़विया - जिल्द 25

दोनों अनुबंधों (गिरवी और पट्टे) पर विचार किया जाए: यदि घर गिरवी के रूप में कब्जे में है न कि पट्टे के रूप में, तो वह मान्य होगा और गिरवी रखने वाला (मुरतहिन) पट्टेदार और मृतक के अन्य लेनदारों की तुलना में इसके मूल्य का अधिक हकदार होगा। और यदि कब्जा पट्टे के रूप में है न कि गिरवी के रूप में, तो किरायेदार (जिसने अग्रिम किराया दिया है) गिरवी रखने वाले और अन्य लेनदारों की तुलना में गिरवी रखी गई वस्तु के मूल्य का अधिक हकदार होगा (जब तक कि वह अग्रिम दिया गया पूरा किराया वसूल न कर ले - अल-दुर्र)। और यदि दोनों अनुबंध कब्जे से खाली हों, तो सभी लेनदार इसमें बराबर होंगे जो अपने-अपने अधिकारों के अनुसार इसे विभाजित करेंगे। और यदि दोनों अनुबंधों में से प्रत्येक के साथ कब्जा जुड़ा हुआ है, तो जो तारीख में पहले है उसे माना जाएगा, जब तक कि पिछले अनुबंध वाला बाद वाले अनुबंध की अनुमति न दे दे, क्योंकि बाद वाले अनुबंध की अनुमति देने के कारण पहला अनुबंध रद्द हो जाएगा। हमारे महान विद्वानों ने इन सभी नियमों को इस तरह स्पष्ट किया है जो संक्षिप्त है लेकिन चाँद से भी अधिक स्पष्ट है। (त)

और इसके अलावा यहाँ एक और बिंदु है: शरीयत में गिरवी रखना तब तक मान्य नहीं होता जब तक कि वह कब्जे में न हो। अल्लाह सर्वशक्तिमान ने फ़रमाया: "...तो गिरवी कब्जे में की हुई।"[2] (अल्लाह सर्वशक्तिमान ने फ़रमाया: तो गिरवी कब्जे में होनी चाहिए। - त)

[1] अल-फतावा अल-खैरियाह, किताबुल रहन, दारुल मआरिफ़ा बेरूत 2/192 और 193। [2] पवित्र कुरान 2/283।

पृष्ठ 267/658

کلا العقدین (الرھن والاجارۃ) فان کان البیت مقبوضا في الرھن دون الاجارۃ اعتبر وکان المرتھن احق بمالیتہ من المستاجر ومن سائر غرماء المیت وان کان مقبوضا في الاجارۃ دون الرھن کان المستاجر (ای الذی عجل الاجرۃ) احق من المرتھن ومن سائر الغرماء (حتی یستوفی الاجرۃ المعجلۃ اھ۔ در) وان خلا العقدان عن القبض کان جمیع الغرماء اسوۃ فیہ یتقاسمونہ بقدر حقوقھم وان اتصل بکل منھما قبض فالعبرۃ للاسبق تاریخاً منھما مالم یجز صاحب العقد المتأخر لانفساخ السابق بالاجازۃ منہ اللعقد اللاحق وکل ھذہ الاحکام صرح بھا علماؤنا الاعلام اھ۔ مختصراً موضحا بزیادۃ مابین الاھلۃ۔

عقدوں یعنی رہن واجارہ میں نظر کی جائے۔ اگر اس گھر پر قبضہ بطور رہن ہے نہ کہ بطور اجارہ تو وہ معتبر ہوگا اور مرتہن مرہون کی مالیت کا مستاجر اور میت کے دیگر قرضخواہوں سے بڑھ کر حقدار ہوگا، اور اگر قبضہ بطور اجارہ ہے نہ کہ بطور رہن تو کرایہ دار (جس نے پیشگی کرایہ ادا کردیا ہے) مرتہن اور دیگر قرضخواہوں سے بڑھ کر مرہون کی مالیت کا حقدار ہوگا (یہاں تک کہ وہ پیشگی ادا کیا ہوا کرایہ پورا وصول کرلے اھ در) اور اگر دونوں عقد قبضہ سے خالی ہوں تو تمام قرضخواہ اس میں برابر ہوں گے جو اپنے اپنے حقوق کے مطابق اس کو تقسیم کریں گے۔ اور اگر دونوں عقدوں میں سے ہر ایک کے ساتھ قبضہ متصل ہے تو جو قبضہ تاریخ میں مقدم ہے اس کا اعتبار کیا جائے گا جب تک سابق قبضہ والا بعد والے عقد کی اجازت نہ دے دے کیونکہ اس کی طرف بعد والے عقد کی اجازت کے باعث پہلا عقد فسخ ہو جائے گا۔ ان تمام احکام کی ہمارے علماء کبار نے ایسی تصریح فرمائی جو مختصر مگر چاند سے بڑھ کر واضح ہے۔ (ت)

اور اس کے سوا یہاں ایک اور نکتہ ہے رہن تو شرع میں نہیں ہوتا مگر دخلی، قال تعالٰی "فَرِھٰنٌ مَّقْبُوْضَۃٌ" 2 (اللہ تعالٰی نے فرمایا: تو رہن قبضہ میں کیا ہوا ۔ت)

1 الفتاوىٰ الخيرية كتاب الرهن دارالمعرفة بيروت ۲/ ۱۹۲ و۱۹۳ 2 القرآن الكريم ۲/ ۲۸۳

Fatawa Razawiyya, Volume 25

However, what common people call 'Rahn-e-Dakhli' (possessory mortgage), in which a condition is set for the mortgagee (Murtahin) to benefit from the mortgaged property (Marhoon), such as living in a mortgaged house or taking the 'Tofeer' (profit/excess) of a village mortgage; this is absolutely usury (Riba) and purely prohibited (Haram) and rejected, as we have established in our Fatwas. It is stated in a Hadith:

Every loan that pulls in a benefit is usury. (T)

It is in 'Jawahir al-Fatawa':

When a condition is set, it becomes a loan containing benefit, and that is usury. (T)

And since the one who entered into a contract with the farmers was the mortgagor (Rahin) himself,

Because the one who contracts is the mortgagor, and benefits are established by the contract. (T)

It is in 'Tanweer':

Whatever is a substitute for benefit, like earnings and rent, belongs to the mortgagor. (T)

So, the mortgagee (Murtahin) received so much 'Tofeer' (profit) that it was equal to or more than his entire and complete debt. If the debt and the profit are of the same kind—for example, money was lent as a loan and the rent from farmers was also received in money, not in kind—then the mortgagee has received his debt. Whether he likes it or not, a set-off (muqassah) has occurred. That is, the profit he took wrongfully (ghasban) became a debt owed by the mortgagee to the mortgagor. When it reached the amount of the debt the mortgagor owed to him, both were compensated. The liability for that much profit was removed from the mortgagee, and the mortgagor's debt was cleared. The mortgaged property was released from the mortgage; he no longer has any right or claim over it. The decree-holder may collect his share from Zaid without any hindrance. - *Al-Ashbah wa al-Nazair*

1. Kanz al-Ummal, with reference to al-Harith from Ali, Hadith 15516, Mu'assasah al-Risalah, Beirut, 6/238.

2. Radd al-Muhtar, with reference to al-Jawahir al-Fatawa, Kitab al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/310.
3. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Section on Miscellaneous Issues, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/777.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

लेकिन जिसे आम लोग 'रहन-ए-दख़ली' (दखली रहन) कहते हैं, जिसमें गिरवी रखी चीज़ (मर्हून) से गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) को लाभ पहुँचाने की शर्त होती है, जैसे रहन के मकान में उसका रहना या गाँव के रहन का 'तौफ़ीर' (अतिरिक्त लाभ) लेना; यह पूरी तरह से सूद (ब्याज) और विशुद्ध रूप से हराम और मरदूद (अस्वीकार्य) है, जैसा कि हमने अपने फ़तवों में इसे प्रमाणित किया है। हदीस में है:

हर वह क़र्ज़ जो लाभ खींच लाए, वह सूद है। (त)

'जवाहिर अल-फ़तावा' में है:

जब शर्त लगा दी गई तो यह ऐसा क़र्ज़ हो गया जिसमें लाभ है, और वह सूद है। (त)

और चूँकि किसानों से अनुबंध (कॉन्ट्रैक्ट) करने वाला स्वयं रहन रखने वाला (राहिन) ही था,

क्योंकि अनुबंध करने वाला राहिन है और लाभ अनुबंध के साथ ही कायम होते हैं। (त)

'तन्वीर' में है:

जो लाभ का बदल है, जैसे कमाई और किराया, वह राहिन का है। (त)

तो मुर्तहिन (गिरवी रखने वाले) ने इतनी तौफ़ीर (लाभ) पाई कि वह उसके पूरे और मुकम्मल ऋण (क़र्ज़) के बराबर या उससे अधिक थी, और ऋण तथा लाभ एक ही श्रेणी के हों—उदाहरण के लिए रुपये उधार दिए थे और किसानों से लगान भी रुपयों में ही लिया गया है, बटाई में नहीं—तो मुर्तहिन ने अपना ऋण वसूल कर लिया। चाहे वह चाहे या न चाहे, 'मुक़ासा' (हिसाब का बराबर होना) हो गया। यानी यह लाभ जो उसने जबरन लिया था, वह मुर्तहिन पर राहिन का ऋण बन गया। जब यह उस राशि तक पहुँच गया जितना राहिन पर उसका ऋण था, तो दोनों का मुआवज़ा हो गया। मुर्तहिन पर से उतनी तौफ़ीर की ज़िम्मेदारी खत्म हो गई और राहिन का ऋण मुर्तहिन पर से उतर गया, और गिरवी रखी संपत्ति रहन से मुक्त हो गई। अब उसका उस पर कोई अधिकार या दावा बाकी नहीं है। डिक्री-धारक बिना किसी बाधा के ज़ैद से अपना हिस्सा वसूल करे। - अशबाह व अन-नज़ाइर

1. कंज़ अल-उम्माल, अल-हारिस के हवाले से अली से हदीस 15516, मुअस्ससतुर्-रिसाला, बेरुत, 6/238.

2. रद्दुल्-मुह्तार, अल-जवाहिर अल-फ़तावा के हवाले से, किताबुल-रहन, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/310.
3. अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तन्वीर अल-अबसार, फ़स्ल फ़ी मसायल मुतफ़र्रिका, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/777.

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

مگر عوام جسے رہنِ دخلی کہتے ہیں جس میں مرہون سے مرتہن کا انتفاع شرط ہوتا ہے جیسے مکان رہن میں اس کا رہنا یاد یہہ رہن کی توفیر لینا یہ قطعاً سود اور محض حرام اور مردود ہے کما حققناہ فی فتاونا (جیسا کہ ہم نے اس کی تحقیق اپنے فتاوی میں کردی۔ت) حدیث میں ہے:

کل قرض جر منفعة فھو ربآ ۔[1] | جو قرض نفع کو کھینچ لائے وہ سود ہے (ت)

جواھر الفتاوی میں ہے:

اذاکان مشروطاً صار قرضا فیہ منفعة فھوربا۔[2] | جب شرط لگا دی گئی تو یہ ایسا قرض ہو گیا جس میں منفعت ہے اور وہ سود ہے (ت)

اور از آنجا کہ مزارعوں سے عقد کرنے والا راہن ہی ہوا،

لانہ العاقد والمنافع انما تتقوم بالعقد۔ | کیونکہ عقد کرنے والا راہن ہے اور منافع عقد کے ساتھ قائم ہوتے ہیں (ت)

تنویر میں ہے:

ما ھو بدل عن المنفعة کالکسب و الاجرة یکون للراھن۔[3] | جو منفعت کا بدل ہے جیسے کسب و اجرت وہ راہن کا ہے۔ (ت)

تو راہن نے مرتہن نے اتنی توفیر پائی کہ اس کے تمام و کمال دین کے برابر یا زائد تھی اور دین و توفیر ایک جنس ہوں مثلاً روپے قرض دئے تھے اور مزارعوں پر بھی لگان میں روپیہ ہی دیا ہے نہ بٹائی تو مرتہن نے اپنا دین وصول پالیا اور وہ چاہے یا نہ چاہے مقاصہ ہو گیا یعنی یہ توفیر کہ

اس نے لی غصباً تو اس قدر راہن کا دین مرتہن پر لازم ہوا اور جبکہ یہ اس مقدار کو پہنچ گیا تھا جتنا اس کا دین راہن پر تھا دونوں کا معاوضہ ہوا اتنی توفیر کا تاوان مرتہن پر سے جاتا رہا اور مرتہن کا دین راہن پر سے اتر گیا اور جائداد رہن سے نکل گئی اب اسے اس پر کوئی حق و مطالبہ باقی نہیں ہے ڈگری دار بلا مزاحمت اپنا حصہ زید سے وصول کرے، اشباہ والنظائر

[1] کنز العمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۶ مؤسسة الرسالة بیروت ۶/ ۲۳۸ [2] ردالمحتار بحوالہ الجواہر الفتاوی کتاب الربن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۳۱۰ [3] الدرالمختار شرح تنویر الابصار فصل فی مسائل متفرقه مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۷۷۷

Volume 25 Fatawa Razvia

It is written in it: [Arabic] The latter of two debts is considered the payment of the first one. [1] | [Urdu] Between two debts, the later one is the settlement for the first. (T)

In the same source: [Arabic] If a husband has a debt against his wife and she demands maintenance (nafaqah), set-off (muqassah) with the maintenance debt does not occur without the husband's consent, unlike other debts. This is because the debt of maintenance is weaker, so it becomes like a difference in kind. Thus, it resembles a situation where one of two rights is superior and the other is inferior; set-off does not occur without mutual consent. [2] | [Urdu] If a husband is owed a debt by his wife and the wife demands maintenance, then without the husband's consent, the maintenance cannot be adjusted against the debt, unlike other debts. Because the maintenance debt is weak, it becomes similar to a difference in kind, resembling a case where one of two rights is superior and the other inferior, where one cannot be considered a substitute for the other without mutual consent. (T)

And if the rent is in cash and the mortgagee (murtahin) did not get the opportunity until the death of the mortgagor (rahin) to receive an amount equal to his debt, even if it is short by just one rupee, then in this case, even if it was not taken out from the mortgagor's property and he has the right of retention, it is stated in Durr al-Mukhtar: [Arabic] One who has paid part of his debt is not compelled to hand over part of his pledge until he receives the remainder. [3] | [Urdu] A mortgagee who has been paid part of the debt shall not be held responsible for handing over part of the pledged property to the mortgagor until he has received his remaining debt. (T)

Therefore, the situation where debt is paid only to the extent of Zaid's share to redeem that portion is impossible without the mortgagee's consent. And after the mortgagor's death, the surplus that the mortgagee continued to receive will not be set-off, as now the contractant...

[Footnotes] 1. Al-Ashbah wa al-Nazair, Art 2, Book of Debts, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/74 2. Al-Ashbah wa al-Nazair, Art 2, Book of Debts, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/89 3. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Pledge, Matba Mujtabai Delhi, 2/267

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

इसमें है: [अरबी] दो ऋणों में से बाद वाला पहले की अदायगी माना जाता है। 1 | [उर्दू] दो ऋणों में से बाद वाला पहले की अदायगी होता है। (त)

उसी में है: [अरबी] यदि पति का अपनी पत्नी पर ऋण है और वह गुज़ारे (नफ़क़ा) की मांग करती है, तो पति की सहमति के बिना गुज़ारे के ऋण के साथ समायोजन (मुक़स्सा) नहीं होगा, अन्य ऋणों के विपरीत। क्योंकि गुज़ारे का ऋण कमज़ोर माना जाता है, इसलिए यह जाति में भिन्नता के समान हो जाता है। अतः यह उस स्थिति के समान है जहाँ दो अधिकारों में से एक उत्तम हो और दूसरा निम्न; बिना आपसी सहमति के समायोजन नहीं होता। 2 | [उर्दू] पति का पत्नी पर कर्ज़ है और पत्नी ने गुज़ारे का दावा किया तो पति की रज़ामंदी के बिना कर्ज़ में से गुज़ारा नहीं काटा जाएगा, अन्य कर्ज़ों के विपरीत। क्योंकि गुज़ारे का कर्ज़ कमज़ोर होता है, इसलिए वह किस्म के अंतर जैसा होकर उस स्थिति के समान हो गया जिसमें दो हक़ों में से एक अच्छा और दूसरा निम्न होता है, जिसमें आपसी रज़ामंदी के बिना दोनों को एक दूसरे का बदला नहीं माना जाता। (त)

और यदि लगान नकद में हो और गिरवी रखने वाले (राहिन) की मृत्यु तक गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) को अपने ऋण के बराबर राशि प्राप्त करने का अवसर न मिला हो, चाहे वह एक रुपया ही कम क्यों न हो, तो इस स्थिति में भले ही वह राहिन की संपत्ति से न निकला हो और उसे रोकने का अधिकार (हक़-ए-हब्स) प्राप्त हो, दुर्र-ए-मुख्तार में है: [अरबी] जिसने अपने ऋण का कुछ हिस्सा चुका दिया है, उसे अपने गिरवी के कुछ हिस्से को सौंपने के लिए तब तक विवश नहीं किया जाएगा जब तक वह शेष प्राप्त न कर ले। 3 | [उर्दू] जिस मुर्तहिन का कुछ कर्ज़ अदा कर दिया गया हो, उसे गिरवी का कुछ हिस्सा राहिन को सौंपने के लिए बाध्य नहीं किया जाएगा जब तक कि वह अपना बाकी कर्ज़ वसूल न कर ले। (त)

इसलिए, वह स्थिति जहाँ केवल ज़ैद के हिस्से के बराबर कर्ज़ अदा करके उस हिस्से को छुड़ा लिया जाए, मुर्तहिन की रज़ामंदी के बिना असंभव है। और राहिन की मृत्यु के बाद जो अतिरिक्त राशि मुर्तहिन लेता रहा, उससे समायोजन नहीं होगा क्योंकि अब अनुबंध करने वाला...

[फुटनोट्स] 1. अल-अशबाह व अन-नज़ायर, अध्याय 2, किताब अल-मदायनात, इदारात अल-क़ुरआन कराची 2/74 2. अल-अशबाह व अन-नज़ायर, अध्याय 2, किताब अल-मदायनात, इदारात

अल-क़ुरआन कराची 2/89 3. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अर-रहन, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/267

पेज 269 का 658

میں ہے: أخر الدینین قضاءً للاول۔ 1 | دو قرضوں میں سے بعد والا پہلے کی ادائیگی ہوتا ہے۔ (ت)

اُسی میں ہے: للزوج علیھا دین وطلبت النفقة لاتقع المقاصة بدین النفقة بلارضاء الزوج بخلاف سائر الدیون لان دین النفقة اضعف فصار کاختلاف الجنس فشابه مااذاکان احد الحقین جیدا والآخر ردیا لا تقع التقاص بلاتراض۔ 2 | خاوند کا بیوی پر قرض ہے اور بیوی نے نفقہ کا مطالبہ کیا تو خاوند کی رضامندی کے بغیر قرض میں سے نفقہ کا مجرا نہیں ہوگا بخلاف دوسرے قرضوں کے کیونکہ نفقہ کا قرض ضعیف ہوتا ہے تو وہ اختلافِ جنس کی طرح ہو کر اس صورت کے مشابہ ہو گیا جس میں دو حقوں میں سے ایک جید اور دوسرا ردی ہوتا ہے، جس میں باہمی رضامندی کے بغیر دونوں کو ایک دوسرے کا بدلہ قرار نہیں دیا جاتا۔ (ت)

اور اگر لگان روپے سے ہو اور موتِ راہن تک مرتہن کی توفیق بقدرِ اپنے دین کے نہ ملی اگر چہ ایک ہی روپیہ کم ہو تو اس صورت میں اگر چہ جائدادِ راہن سے نہ نکلی اور اسے حق حبس حاصل ہے، درِ مختار میں ہے: لا یکلف من قضی بعض دینه تسلیم بعض رهنه حتی یقبض البقیة۔ 3 | جس مرتہن کا بعض قرض ادا کر دیا گیا ہو اس کو بعض رہن راہن کے حوالے کرنے کا مکلف نہیں ٹھہرایا جائے گا جب تک وہ اپنا باقی قرض وصول نہ کرلے۔ (ت)

وللہذا وہ صورت کہ صرف بقدرِ سہمِ زید ادائے دَین کر کے اتنے حصے کو فک کرالیں بے رضائے مرتہن ناممکن ہے اور بعدِ موتِ راہن جو توفیرِ مرتہن لیتا رہا اس سے مقاصہ نہ ہوگا کہ اب عاقد

1 الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب المداینات ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۷۴ 2 الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب المداینات ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۸۹ 3 الدرالمختار کتاب الرھن مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۷

If he himself is the mortgagee, he will be the owner of the subsequent profit.

[Table Header] [Left Column: Arabic] لمّا قدمنا ان المنافع فی الاجارۃ وتتقوم الا بالعقد فلا یملکھا الا العاقد کائناً من کان۔ [Right Column: Urdu Translation] ہم پہلے ذکر کر چکے ہیں کہ منافع کا قیام عقد کے ساتھ ہی ہوتا ہے لہٰذا سوائے عاقد کے چاہے وہ کوئی ہو مکان کا مالک نہیں ہوتا۔ (ت)

Although due to usury, the ownership is foul and prohibited, and it is obligatory upon him to give this profit to the owners of the property, and this is better, or he should give it in charity, as we have researched in our Fatwas (T). However, since it is prohibited property and it is better to give it to the owners, it is good for the mortgagee that even after the death of the mortgagor, if profit equal to the debt has been received, he should relinquish the property. Similarly, if the profit was not in money but in crop-sharing, and if enough of that grain has been received up to the death of the mortgagor or until today that its value according to market rates equals the debt, even then it is better for him to consider his debt received and leave the property, rather, whatever money or grain has come in excess of the debt, he should return it to the owners of the property. It is mentioned in 'Uqud al-Durriya':

[Table Header] [Left Column: Arabic] یرد ما قبض علی المالك وھو الاولی ثم سئل أیلزم المسمی للمالك ام للعاقد فقال للعاقد ولا یطیب لہ بل یردہ علی المالك۔ 1 [Right Column: Urdu Translation] مرتہن نے جو کچھ قبضہ میں لیا ہے وہ مالک کو لوٹا دے وہی اولیٰ ہے۔ پھر پوچھا گیا کہ مقرر شدہ بدل مالک کے لئے لازم ہوگا یا عاقد کے لئے فرمایا عاقد کے لئے مگر وہ اس کے لئے اچھا نہیں بلکہ وہ مالک کو لوٹا دے۔ (ت)

It is mentioned in 'Wajeez Kurdari' and 'Ghamz al-'Uyun':

[Table Header] [Left Column: Arabic] أجر المرتھن الرھن من اجنبی بلا اجازۃ الراھن فالغلۃ للمرتھن و یتصدق بھا کالغاصب او یردھا علی المالك۔ 2 [Right Column: Urdu Translation] مرتہن نے راہن کی اجازت کے بغیر مرہون کو اجارہ پر دے دیا تو آمدن مرتہن کے لئے ہوگی تو وہ غاصب کی طرح اس کو صدقہ کرے یا مالک کو لوٹا دے۔ (ت)

---

1. Al-Uqud al-Durriya, Book of Leasing, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/110.
2. Ghamz Uyun al-Basair with Al-Ashbah wal-Nazair, Book of Mortgages, Idarat al-Quran, Karachi, 2/112-113.

यदि वह स्वयं गिरवी रखने वाला (मुर्तहिन) है, तो बाद के मुनाफे का वह स्वयं ही स्वामी होगा।

[तालिका शीर्षक] [बायां कॉलम: अरबी] لمّا قدمنا ان المنافع فی الاجارۃ وتتقوم الا بالعقد فلا یملکھا الا العاقد کائناً من کان۔ [दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद] हम पहले ही ज़िक्र कर चुके हैं कि मुनाफ़ा का क़ियाम अक़्द (अनुबंध) के साथ ही होता है, लिहाज़ा अक़्द करने वाले के सिवा चाहे वह कोई भी हो मकान का मालिक नहीं होता। (त)

हालाँकि सूद के कारण स्वामित्व अशुद्ध और हराम है, और उस पर अनिवार्य है कि यह मुनाफ़ा संपत्ति के मालिकों को दे दे, और यही बेहतर है, या सदका (दान) कर दे जैसा कि हमने अपने फ़तवा में शोध किया है (त)। लेकिन चूंकि यह हराम संपत्ति है और मालिकों को देना ही बेहतर है, तो मुर्तहिन के लिए बेहतर यही है कि राहिन (गिरवी रखने वाले) की मौत के बाद भी अगर ऋण के बराबर मुनाफ़ा प्राप्त हो गया हो तो संपत्ति से हाथ खींच ले। इसी तरह यदि मुनाफ़ा पैसे के रूप में नहीं था बल्कि बटाई (फसल का हिस्सा) था, तो उसका अनाज भी अगर राहिन की मौत तक या आज तक इतना प्राप्त हो गया हो कि बाज़ार के भाव से उसकी क़ीमत ऋण के बराबर हो, तब भी उसके लिए बेहतर यही है कि अपना ऋण प्राप्त समझे और संपत्ति छोड़ दे, बल्कि जितना रुपया या अनाज ऋण से अधिक आया हो वह संपत्ति के मालिकों को वापस कर दे। 'उक़ूद अद्दुर्रिया' में है:

[तालिका शीर्षक] [बायां कॉलम: अरबी] یرد ما قبض علی المالك وھو الاولی ثم سئل أیلزم المسمی للمالك ام للعاقد فقال للعاقد ولا یطیب لہ بل یردہ علی المالك۔ 1 [दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद] मुर्तहिन ने जो कुछ कब्ज़े में लिया है वह मालिक को लौटा दे, वही बेहतर है। फिर पूछा गया कि क्या तयशुदा बदल मालिक के लिए लाज़िम होगा या अक़्द करने वाले के लिए। फ़रमाया अक़्द करने वाले के लिए, मगर वह उसके लिए अच्छा नहीं बल्कि वह मालिक को लौटा दे। (त)

'वजीज़ कर्दरी' और 'ग़म्ज़ अल-उयून' में है:

[तालिका शीर्षक] [बायां कॉलम: अरबी] أجر المرتھن الرھن من اجنبی بلا اجازۃ الراھن فالغلۃ للمرتھن و یتصدق بھا کالغاصب او یردھا علی المالك۔ 2 [दायां कॉलम: उर्दू अनुवाद] मुर्तहिन ने राहिन की इजाज़त के बग़ैर मरहून को इजारा (किराए) पर दे दिया तो आमदनी मुर्तहिन के लिए होगी तो वह ग़ासिब की तरह उसको सदक़ा करे या मालिक को लौटा दे। (त)

1. अल-उक़ूद अद्दुर्रिया, किताबुल इजारा, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान 2/110।
2. ग़म्ज़ उयून अल-बसायर मअ अल-अश्बाह वन-नज़ायर, किताबुर रहन, इदारातुल क़ुरान, कराची 2/112-113।

पृष्ठ 270 / 658

خود مرتہن ہے تو بعد کی توفیر کا یہ خود ہی مالک ہوگا،

[جدول کی سرخی] [بایاں کالم: عربی] لمّا قدمنا ان المنافع فی الاجارۃ وتتقوم الا بالعقد فلا یملکھا الا العاقد کائناً من کان۔ [دایاں کالم: اردو ترجمہ] ہم پہلے ذکر کر چکے ہیں کہ منافع کا قیام عقد کے ساتھ ہی ہوتا ہے لہٰذا سوائے عاقد کے چاہے وہ کوئی ہو مکان کا مالک نہیں ہوتا۔ (ت)

اگرچہ بوجہ رباملک خبیث و حرام ہے اور اس پر فرض ہے کہ یہ توفیر مالکان جائیداد کو دے اور یہی بہتر ہے یا تصدق کردے کما حققناہ فی فتاوینا (جیسا کہ ہم نے اپنے فتاوٰی میں اس کی تحقیق کی ہے۔ت) مگر از انجا کہ ملک حرام ہے اور اولیٰ یہی ہے کہ مالکوں کو دے تو مرتہن کے لئے خیر یہی ہے کہ بعد موت راہن بھی اگر توفیر بقدر دین وصول ہوگئی جائداد سے دست بردار ہو۔ یونہی توفیر اگر روپیہ نہ تھی بلکہ بٹائی ہے تو اس کا غلہ بھی اگر موت راہن تک یا اس کے بعد آج تک اتنا وصول ہوگیا کہ بازار کے بھاؤ سے اس کی قیمت دین کے برابر ہو جب بھی اس کے لئے بہتر یہی ہے کہ اپنا دین وصول سمجھے اور جائداد چھوڑ دے بلکہ جتنا روپیہ یا غلہ دین سے زائد آیا ہو مالکان جائداد کو واپس دے۔ عقود الدریہ میں ہے :

[جدول کی سرخی] [بایاں کالم: عربی] یرد ما قبض علی المالك وھو الاولی ثم سئل أیلزم المسمی للمالك ام للعاقد فقال للعاقد ولا یطیب لہ بل یردہ علی المالك۔ 1 [دایاں کالم: اردو ترجمہ] مرتہن نے جو کچھ قبضہ میں لیا ہے وہ مالک کو لوٹا دے وہی اولیٰ ہے۔ پھر پوچھا گیا کہ مقرر شدہ بدل مالک کے لئے لازم ہوگا یا عاقد کے لئے فرمایا عاقد کے لئے مگر وہ اس کے لئے اچھا نہیں بلکہ وہ مالک کو لوٹا دے۔ (ت)

وجیز کردری وغمز العیون میں ہے :

[جدول کی سرخی] [بایاں کالم: عربی] أجر المرتهن الرهن من اجنبی بلا اجازة الراهن فالغلة للمرتهن و یتصدق بها کالغاصب او یردها علی المالك۔ 2 [دایاں کالم: اردو ترجمہ] مرتہن نے راہن کی اجازت کے بغیر مرہون کو اجارہ پر دے دیا تو آمدن مرتہن کے لئے ہوگی تو وہ غاصب کی طرح اس کو صدقہ کرے یا مالک کو لوٹا دے۔ (ت)

---

1. العقود الدریة کتاب الاجارة ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/ ۱۱۰
2. غمز عیون البصائر مع الاشباه والنظائر کتاب الرهن ادارة القرآن کراچی ۲/ ۱۳-۱۱۲

Fatawa Razawiyya, Volume 25

In Khairiyyah, it is stated:

| And the second (way) is better to avoid difference of opinion. - (T) | And the second (way) is better to avoid difference of opinion. - (T) |

This is all in the case where we accept the mortgage here, otherwise, we have already proved that the mortgage is not valid at all. In any case, in these scenarios, no obstruction reaches the mortgagee. And if the people of the time do not accept it, nor is there hope for this proposal from the permitters, since for a long time not only the disbelievers but the general rulers across the world have considered the true and just commands of the pure Shariah as abolished before their fabricated false laws; then Bakr should pay only as much debt as is on Zaid's share and secure that much release. And if this is impossible until the total debt is paid, then after paying all the mortgagee's demands and releasing the entire mortgaged property, he should recover his debt from Zaid's share. Whatever he had to pay to the mortgagee, he should recover in full from Amr's heirs. A person who pays another's debt on his own without being asked is considered a volunteer (mutabarri') only if he is not compelled to pay it. One who has no other choice is not a volunteer and is given the right to recover it from the original debtor. Being unable to reach one's right without doing so is also a state of compulsion, as is the case here. In Durr al-Mukhtar, it is stated:

| If two persons buy something together and one of them goes missing, it is permissible for the one present to pay the full price. The seller will be compelled to accept the full price and deliver the entire sold item to the present buyer. The present buyer has the right to take possession of the sold item and withhold it from his partner when he returns until he receives the price from his partner. | If two persons buy something together and one of them goes missing, it is permissible for the one present to pay the full price. The seller will be compelled to accept the full price and deliver the entire sold item to the present buyer. The present buyer has the right to take possession of the sold item and withhold it from his partner when he returns until he receives the price from his partner. (T) |

In Radd al-Muhtar, it is stated:

1 Al-Fatawa al-Khairiyya, Kitab al-Ijarah, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/125. 2 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Mutafarriqat, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/51.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

खैरिया में है:

| वत्तानी अफ़ज़ल लिखरूबिहि मिनल खिलाफ़-1 | मतभेद से बचने के लिए दूसरी सूरत अफ़ज़ल है। (त) |

यह सब उस स्थिति में है जब हम यहाँ रेहन (बंधक) को स्वीकार कर लें, अन्यथा हम पहले ही सिद्ध कर चुके हैं कि रेहन मूल रूप से मान्य ही नहीं है। बहरहाल, इन स्थितियों में मुर्तहिन (बंधकदार) को कोई बाधा नहीं पहुँचती। और यदि समकालीन लोग इसे न मानें, न ही अनुमति देने वालों से इस प्रस्ताव की आशा हो, क्योंकि एक लंबे समय से न केवल काफ़िर बल्कि दुनिया भर के सामान्य शासकों ने शुद्ध शरीयत के सत्य और न्यायपूर्ण आदेशों को अपने गढ़े हुए झूठे कानूनों के सामने निरस्त मान रखा है; तो बकर केवल उतना ऋण, जो ज़ैद के हिस्से पर है, चुकाकर उतनी मुक्ति प्राप्त कर ले। और यदि यह तब तक असंभव हो जब तक पूरा ऋण न चुकाया जाए, तो मुर्तहिन की पूरी माँग पूरी करके और पूरी बंधक संपत्ति को छुड़ाकर अपना ऋण ज़ैद के हिस्से से वसूल करे। मुर्तहिन को उसे जो कुछ भी देना पड़ा, वह पूरा का पूरा अम्र के वारिसों से वसूल करे। जो व्यक्ति बिना कहे अपनी ओर से किसी दूसरे का ऋण चुकाता है, वह केवल तभी 'मुतबर्रे' (स्वयंसेवक) माना जाता है जब वह इसे चुकाने के लिए मजबूर न हो। जिसे इसके बिना कोई चारा न हो, वह 'मुतबर्रे' नहीं है और उसे मूल ऋणी से वसूल करने का अधिकार दिया जाता है। अपने अधिकार तक इसके बिना न पहुँच पाना भी मजबूरी की एक स्थिति है, जैसा कि यहाँ है। दुर्र-ए-मुख्तार में है:

| इश्सतरा इस्नानि शैयाँ वगाब वाहिदुम मिन्हुमा फल्लिल हाज़िर दफ़उ कुल्ली समनहि व युज्बुरुल बाअ अला कुबूलिल कुल्लि व दफ़इल कुल्लि लिलहाज़िर व लहू कब्जुहु व हबसुहु अन शरीकिहि इजा हज़रा हत्ता युनकिदा शरीकुहु समना-2 | दो व्यक्तियों ने मिलकर कोई चीज़ खरीदी फिर उनमें से एक गायब हो गया, तो जो उपस्थित है उसके लिए जायज़ है कि वह पूरी कीमत चुका दे और विक्रेता को पूरी कीमत स्वीकार करने और बेची गई पूरी वस्तु उपस्थित खरीदार को सौंपने के लिए मजबूर किया जाएगा। और उपस्थित खरीदार को यह अधिकार प्राप्त है कि वह बेची गई वस्तु को अपने कब्जे में लेकर दूसरे साझेदार से तब तक रोके रखे जब तक कि वह साझेदार से उसकी कीमत वसूल न कर ले। (त) |

रद्द-उल-मुहतार में है:

1 अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब अल-इजारा, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 2/125। 2 अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-मुतफ़र्रिकात, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/51।

خیریہ میں ہے:

| والثانی افضل لخروجہ من الخلاف-1 | اختلاف سے نکلنے کے لئے دوسری صورت افضل ہے۔ (ت) |

یہ سب اس صورت میں ہے کہ یہاں رہن تسلیم کر لیں ورنہ ہم ثابت کر چکے کہ سرے سے رہن جائز ہی نہیں بہر حال ان صورتوں میں مرتہن کو کوئی مزاحمت پہنچتی ہی نہیں اور اگر ابنائے زمانہ اسے نہ مانیں نہ مجوزین سے اس تجویز کی امید ہو کہ مدت سے نہ صرف کفار بلکہ دنیا بھر کے عامہ حکام نے اپنے تراشیدہ قوانین باطلہ کے آگے شرع مطہر کے احکام حقہ عادلہ کو منسوخ سمجھ رکھا ہے تو بکر فقط اتنا دین کہ حصہ زید پر ہے ادا کر کے اتنا استخلاص کرالے ، اور اگر یہ نا ممکن ہو جب تک کل دین ادا نہ کیا جائے تو مرتہن کا سارا مطالبہ ادا کر کے جمیع جائدا درہن سے چھڑا کر اپنا دین حصہ زید سے وصول کرے اور جو کچھ اس میں سے مرتہن کو دینا پڑے وہ تمام و کمال ورثاء عمرو سے وصول کرے کہ جو شخص دوسرے کا دین بے اس کے کہے بطور خود ادا کرے وہ اس وقت متبرع ٹھہرتا ہے کہ اس کی ادا میں مضطر نہ ہو اور جسے بے اس کے چارہ کار نہ ہو وہ متبرع نہیں اور اسے اصل مدیون سے وصول کرنے کا اختیار دیا جاتا ہے اور اپنے حق تک بے اس کے نہ پہنچ سکنے کی بھی صورت اضطرار ہے جیسا کہ یہاں ہے۔ در مختار میں ہے:

| اشتری اثنان شیئا وغاب واحد منھما فللحاضر دفع کل ثمنہ ویجبر البائع علی قبول الکل ودفع الکل للحاضر و لہ قبضہ وحبسہ عن شریکہ اذا حضر حتی ینقد شریکہ الثمن-2 | دو شخصوں نے مل کر

کوئی چیز خریدی پھر ان میں سے ایک غائب ہو گیا، تو جو حاضر ہے اس کے لئے جائز ہے کہ وہ کل ثمن ادا کرے اور بائع کو کل ثمن وصول کرنے اور کل مبیع حاضر مشتری کے حوالے کرنے پر مجبور کیا جائے گا۔ اور حاضر مشتری کو حق حاصل ہے کہ وہ مبیع کو اپنے قبضہ میں لے کر دوسرے شریک سے روک رکھے یہاں تک کہ وہ شریک سے اس کے ثمن وصول کر لے۔ (ت) |

رد المحتار میں ہے:

1 الفتاوی الخیریۃ کتاب الاجارۃ دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۱۲۵ 2 الدرالمختار کتاب البیوع باب المتفرقات مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵۱

Fatawa Rizvia Volume 25

Arabic Text	Urdu Translation/Commentary
His statement "if one of them is absent" is a condition because if he were present, paying the entire price would be considered a voluntary act by consensus. This is because he is not compelled to pay the full price as he could initiate legal proceedings before a judge to pay only his share and receive his portion of the purchased item. (Fath 1)	The text's statement that "one of them should be absent" is a condition because if he were present, the one paying the total price would by consensus be a volunteer, as he is not compelled to pay the total prices. This is because he can litigate before the judge, pay the price of his portion, and obtain his portion of the purchased item. (Fath) (T)

In Durr al-Mukhtar it is stated: | If the father pawns something from his child's property for a debt upon himself, it is permissible. And if the son reaches maturity and the father dies, the son is not entitled to take it before the debt is paid. The son shall revert to the father's property if he pawned it for himself, because he is compelled like the one who lends for pawning. (2) | If a father pawns something of his son in exchange for his personal debt, it is permissible. If the son reaches adulthood and the father dies, the son is not entitled to take the pawned item before the debt is paid. That son will revert to the father's property if the father pawned that thing for his own self, because the son is compelled in this, just like one who gives a pawned item on loan. (T) |

In Radd al-Muhtar, the issue of 'Mu'ayyar' (the lender for pawning) is mentioned: | Because he intends by that to free his property, so he is compelled to it. (3) | Because through this act his intention is to secure the release of his ownership, hence he is compelled in it. (T) |

And legally, even if this mortgagee is not a mortgagee, or his debt has been paid in full, due to which...

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Mutafarriqat, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/217.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Rahn, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/474.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Bab al-Tasarruf fi al-Rahn etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/331.

फतावा रिज़विया जिल्द 25

अरबी पाठ

उनका कथन "यदि उनमें से कोई एक अनुपस्थित हो" एक शर्त है क्योंकि यदि वह उपस्थित होता, तो सर्वसम्मति से पूरे मूल्य का भुगतान करना स्वैच्छिक माना जाता। ऐसा इसलिए है क्योंकि वह पूरे मूल्य का भुगतान करने के लिए विवश नहीं है क्योंकि वह जज के सामने कानूनी कार्यवाही शुरू कर सकता है ताकि केवल अपने हिस्से का भुगतान किया जा सके और खरीदी गई वस्तु का अपना हिस्सा प्राप्त किया जा सके। (फतह 1)

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

मत्न का कहना कि "दोनों में से एक गायब हो जाए" यह शर्त इसलिए लगाई गई कि अगर वह मौजूद हो तो पूरा मूल्य (थमन) अदा करने वाला सर्वसम्मति से स्वैच्छिक (मुतबर्रे) होगा, क्योंकि वह पूरे मूल्यों की अदायगी पर मजबूर नहीं है। इसलिए कि वह काजी के पास मुकदमा करके अपने हिस्से का मूल्य देकर अपने हिस्से की बिकी हुई वस्तु प्राप्त कर सकता है, फ़तह। (त)

दुर्र-ए-मुख़्तार में है: | यदि पिता अपने स्वयं के ऋण के लिए अपने बच्चे की संपत्ति से कुछ गिरवी रखता है, तो यह अनुमत है। और यदि पुत्र वयस्क हो जाता है और पिता की मृत्यु हो जाती है, तो पुत्र ऋण चुकाने से पहले इसे लेने का हकदार नहीं है। पुत्र पिता की संपत्ति पर अधिकार करेगा यदि उसने उसे अपने लिए गिरवी रखा था, क्योंकि वह गिरवी रखने के लिए उधार देने वाले की तरह मजबूर है। (2) | बाप ने अपने व्यक्तिगत ऋण के बदले अपने बेटे की कोई वस्तु गिरवी रख दी तो यह जायज़ है। यदि बेटा वयस्क हो गया और पिता मर गया, तो ऋण चुकाने से पहले बेटा गिरवी रखी वस्तु को लेने का हकदार नहीं है। वह बेटा पिता की संपत्ति में वापसी की मांग करेगा यदि पिता ने वह वस्तु अपने स्वयं के लिए गिरवी रखी थी, क्योंकि बेटा इसमें मजबूर है जैसे गिरवी रखने के लिए उधार देने वाला। (त) |

रद्द-अल-मुह्तार में गिरवी रखने के लिए उधार देने वाले के मुद्दे में है: | क्योंकि वह उसके द्वारा अपनी संपत्ति को मुक्त करने का इरादा रखता है, इसलिए वह इसके लिए विवश है। (3) | क्योंकि इस कार्य से उसका उद्देश्य अपनी मिल्कियत को छुड़ाना है, अतः वह इसमें विवश है। (त) |

और शरीअत के अनुसार हालांकि यह मुर्तहिन (गिरवी रखने वाला) मुर्तहिन न हो या उसका ऋण पूरी तरह से अदा हो गया हो जिसके कारण...

1. रद्द-अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-मुतफर्रिकात, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/217.
2. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अर-रहन, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/474.
3. रद्द-अल-मुह्तार, किताब अर-रहन, बाब अत-तसर्रुफ फ़ी अर-रहन आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/331.

पेज 272/658

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

قولہ غاب واحد منھما قید بہ لان لوکان حاضرا یکون متبرعا بالاجماع لانہ لایکون مضطرا فی ایفاء الکل اذ یمکنہ ان یخاصمہ الی القاضی فی ان ینقد حصتہ ولیقبض نصیبہ فتح ۱۔

متن کا قول کہ "دونوں میں سے ایک غائب ہو جائے" یہ قید اس لئے لگائی کہ اگر وہ حاضر ہو تو کل ثمن ادا کرنے والا بالاتفاق متبرع ہوگا کیونکہ وہ کل ثمنوں کی ادائیگی پر مجبور نہیں۔ اس لئے کہ قاضی کے پاس مخاصمہ کر کے وہ اپنے حصے کے ثمن دے کر اپنے حصے کا مبیع حاصل کر سکتا ہے، فتح۔ (ت)

در مختار میں ہے: | رھن الاب من مال طفلہ شیئا بدین علی نفسہ جاز ولو ادرك الابن و مات الاب لیس للابن اخذہ قبل قضاء الدین ویرجع الابن فی مال الاب ان کان رھنہ لنفسہ لانہ مضطر کمعیر الرھن۔ ۲ | باپ نے اپنے ذاتی قرض کے عوض اپنے بیٹے کی کوئی چیز رہن رکھ دی تو جائز ہے اگر بیٹا بالغ ہو گیا اور باپ مر گیا ہے تو قرض کی ادائیگی سے پہلے بیٹا مرہون کو لینے کا حقدار نہیں۔ وہ بیٹا باپ کے مال میں رجوع کرے گا اگر باپ نے وہ چیز اپنی ذات کے لئے رہن رکھی ہو کیونکہ بیٹا اس میں مجبور ہے جیسے رہن کو عاریت پر دینے والا۔ (ت) |

ردالمحتار مسئلہ معیر میں ہے: | لانہ یرید بذلك تخلیص ملکہ فھو مضطر الیہ۔ ۳ | کیونکہ اس عمل سے اس کا مقصد اپنی ملکیت کی خلاصی کرانا ہے چنانچہ وہ اس میں مجبور ہے۔ (ت) |

اور شرعاً اگرچہ یہ مرتہن مرتہن نہ ہو یا اس کا دین تمامہ توفیہ سے ادا ہو گیا جس کے سبب

١ ردالمحتار كتاب البيوع باب المتفرقات داراحياء التراث العربى بيروت ۴/ ٢١٧ ٢ الدرالمختار كتاب الرهن مطبع مجتبائى دہلى ٢/ ۴٧۴ ٣ ردالمحتار كتاب الرهن باب التصرف فى الرهن الخ داراحياء التراث العربى بيروت ۵/ ٣٣١

Fatawa Razawiya Volume 25

Even if such a demand is invalid according to Sharia, if it is impossible to receive one's right according to the law of the time without paying it, then one is compelled to pay and has the right to recourse (reimbursement). In short, the matter depends on the state of necessity, not on the rightfulness of that demand. In Dur al-Mukhtar it is stated:

"Similarly, the guarantee of levies even if unjust, like the taxes of our time, for they are like debts in terms of demand, or even worse. So much so that if they were taken from the cultivator, he may turn to the landowner for reimbursement, and upon this is the fatwa."

Similarly, the guarantee of royal taxes is valid even if they are unjust, like the state oppressions in our time, because they are like debts in terms of demand, rather even worse than them, to the extent that if those oppressions were collected from the sharecropper, he can turn to the owner of the land for reimbursement, and upon this is the fatwa. (T)

In Radd al-Muhtar it is stated:

"In the expenditures of Al-Quniyah with the symbol of Zahir al-Din al-Marghinani and others: If the fixed levy on houses and shops is taken from the tenant, he returns to the lessor. Likewise for the sharecropper in the land, and upon this is the fatwa. And Allah Almighty knows best."

At the end of the Book of Hires in Al-Quniyah, Zahir al-Din al-Marghinani and others have clarified that if the prevalent tax imposed on houses and shops is collected from the tenant, he shall turn to the lessor for recourse. And the fatwa is upon this. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 71 to 73: Submitted by Zahooruddin Sahib, 26 Safar 1332 AH

What do the scholars of religion and muftis of the clear Sharia say regarding this issue: (1) If a Muslim takes some jewelry to another Muslim, borrows some money from him, and leaves his jewelry with him as security for the money; can the Muslim with whom the jewelry is kept obtain a right of safekeeping or rent for the jewelry or not? And if he takes it, will it be permissible or not?

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Al-Kafala, Mujtabai Press Delhi, 3/66
2. Radd al-Muhtar, Book of Al-Kafala, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/282

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

भले ही ऐसा दावा शरीयत के अनुसार अमान्य हो, लेकिन यदि समय के कानून के अनुसार इसे दिए बिना अपना अधिकार प्राप्त करना असंभव हो, तो भुगतान करने में विवशता है और वापसी (पुनर्भुगतान) माँगने का अधिकार मिलता है। संक्षेप में, मामला विवशता की स्थिति पर आधारित है, न कि उस माँग की सत्यता पर। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

"इसी तरह, लेवी की गारंटी भले ही वे अन्यायपूर्ण हों, जैसे हमारे समय के कर, क्योंकि वे माँग के मामले में ऋण की तरह हैं, बल्कि उनसे भी बदतर। यहाँ तक कि अगर वे काश्तकार से लिए गए हों, तो वह जमीन के मालिक से उनकी वापसी माँग सकता है, और इसी पर फतवा है।"

इसी तरह शाही करों की गारंटी सही है भले ही वे अनुचित हों जैसे हमारे समय में सुल्तानी अत्याचार क्योंकि वे माँग में ऋणों की तरह हैं बल्कि उनसे भी बदतर हैं यहाँ तक कि अगर वे ज़ुल्म काश्तकार से वसूले गए तो वह जमीन के मालिक की तरफ रुजू कर सकता है और इसी पर फतवा है। (त)

'रद्दुल मुहतार' में है:

"अल-कुनिया के खर्चों में ज़हीर अल-दीन अल-मरग़िनानी और अन्यों के संकेत के साथ: यदि घरों और दुकानों पर निर्धारित कर किरायेदार से लिया जाता है, तो वह पट्टा देने वाले (मालिक) से वापसी माँगता है। इसी तरह जमीन में काश्तकार के लिए है, और इसी पर फतवा है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।"

कुनिया की किताब अल-इजारात के अंत में है, ज़हीर अल-दीन अल-मरग़िनानी आदि ने स्पष्ट किया है कि यदि किरायेदार से घरों और दुकानों पर लागू प्रचलित टैक्स वसूला गया तो वह पट्टादाता की ओर रुजू करेगा। और फतवा इसी पर है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 71 से 73: प्रस्तुतकर्ता ज़हूरुद्दीन साहब, 26 सफ़र 1332 हिजरी

दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: (1) यदि एक मुसलमान कुछ ज़ेवर दूसरे मुसलमान के पास ले गया और उससे कुछ रुपये उधार लिए और अपना ज़ेवर उसके पास रुपयों की ज़मानत (गिरवी) में रख दिया, तो जिस मुसलमान के पास ज़ेवर रखा गया है, वह ज़ेवर

की हिफ़ाज़त का हक़ या किराया हासिल कर सकता है या नहीं? और अगर ले तो जायज़ होगा या नहीं?

1. अल-दुरुल मुख्तार, किताबुल कफ़ाला, मतब' मुज्तबाई दिल्ली, 3/66
2. रद्दुल मुहतार, किताबुल कफ़ाला, दारुल इहयाउत तुरास अल-अरबी बैरुत, 4/282

पृष्ठ 273/658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

اس کا مطالبہ شرعاً باطل ہو مگر قانون زمانہ کے اعتبار سے اسے بے اس کے دیئے اپنے حق تک وصول ناممکن ہے تو ادا میں مضطر ہوا اور رجوع کا اختیار ملا۔ غرض مدار کار اضطرار پر ہے نہ اس مطالبہ کے حق ہونے پر ، درمختار میں ہے:

وکذا النوائب ولو بغیر حق کجبایات زماننا فانها في المطالبة کالدیون بل فوقها حتی لواخذت من الاکار فله الرجوع علی مالك الارض وعلیه الفتوٰی۔1

یونہی شاہی ٹیکسوں کی کفالت صحیح ہے اگرچہ وہ ناحق ہوں جیسے ہمارے زمانے میں مظالم سلطانیہ کیونکہ وہ مطالبہ میں قرضوں کی طرح ہیں بلکہ ان سے بھی بدتر ہیں یہاں تک کہ اگر مزارع سے وہ مظالم وصول کئے گئے تو وہ زمین کے مالک کی طرف رجوع کر سکتا ہے اور اسی پر فتوٰی ہے (ت)

ردالمختار میں ہے:

في اخراجات القنیة برمز ظهیر الدین المرغیناني وغیره المستأجر اذا اخذ منه الجبایة الراتبة علی الدور والحوانیت یرجع علی الآجر وکذا لاکار فی الارض وعلیه الفتوٰی۔2 واللہ تعالٰی اعلم۔

قنیہ کی کتاب الاجارات کے آخر میں ہے ظہیر الدین مرغینانی وغیرہ نے ظاہر کیا ہے کہ اگر کرایہ دار سے مروج ٹیکس جو کہ گھر اور دکانوں پر عائد ہے وصول کیا گیا تو وہ آجر کی طرف رجوع کرے گا۔ اور فتوٰی اسی پر ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۷۱ تا ۷۳: مسئولہ ظہور الدین صاحب ۲۶ صفر ۱۳۳۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ: (۱) اگر ایک مسلمان کچھ زیور دوسرے مسلمان کے پاس لے کر گیا اور اس سے کچھ روپیہ قرض لیا اور زیور اپنا اس کے پاس روپیہ کی ضمانت میں رکھ دیا جس مسلمان کے پاس زیور رکھا گیا ہے وہ زیور کا حقِ حفاظت یا کرایہ حاصل کر سکتا ہے یا نہیں؟ اور اگر لے تو جائز ہو گا یا نہیں؟

1 الدر المختار کتاب الکفالۃ مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۶۶ 2 ردالمختار کتاب الکفالۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۲۸۲

Fatawa Rizvia Volume 25

...the jewelry was placed with someone who wants to avoid interest (usury) but still wishes to obtain benefit in this manner. (2) If a Muslim goes to another Muslim to take some money and writes a document as a guarantee for that money, mentioning some movable or immovable property as security. Now, can the Muslim who gave the money to the other Muslim ask for money to safeguard that property? Is it permissible for him to take it or not? Provide a ruling, and you will be rewarded. Repeatedly, it is heard that your presence has found a way for 'Rahn-e-Dakhli' (possessory pledge) that is permissible. I hope to be informed about this as well. (3) Repeatedly, what are the Sharia-compliant ways that can be created through which Muslims can engage in financial dealings with each other or with non-Muslims and benefit from them? I hope that one or two methods are written down that are proven according to the explanations of the jurists or mentioned in the Prophetic Hadith. May Allah Almighty reward for it, that is all.

The Answer: (1) Giving jewelry as a guarantee for money means exactly 'pawning' (rahn), and the responsibility of safeguarding the pawned item lies with the pawnee (murtahin) as it is held in their possession for their right. There is no meaning to taking a fee for this. If one takes it, it will be pure interest (usury). This profit is not permissible; rather, it is absolutely haram (forbidden). And Allah Almighty knows best. (2) Giving property as security is practiced here in two ways: One is that the property remains with the owner, and they write to the creditor that "I have designated this as security for your debt." This is called 'Kafalat' or 'Istighraq'. According to Sharia, this is purely void and meaningless, nor can there be any notion of a right to a safeguarding fee because the property is not given into the possession of the pawnee. The second way is 'Rahn-e-Dakhli' (possessory pledge), which is itself haram and interest-based. The third way, which is Sharia-compliant but not practiced here, is that the property be given into the possession of the pawnee, and the pawnee only maintains possession without deriving any kind of benefit from it. This way is permissible, and this is the true Shariah Rahn. The ruling for its safeguarding is the same as mentioned in the first answer, that taking anything for it is pure interest and absolutely haram. And Allah Almighty knows best. (3) There is no form for the permissibility of 'Rahn-e-Dakhli' here; neither have I devised one, nor can anyone devise one. Its...

गहने जिसके पास रखे गए, वह खुदा का बंदा ब्याज से बचना चाहता है और इस तरह से लाभ प्राप्त करना चाहता है। (२) यदि एक मुसलमान दूसरे मुसलमान के पास कुछ रुपया लेने गया और उस रुपये की गारंटी में एक दस्तावेज़ लिखा जिसमें किसी चल या अचल संपत्ति को उस रुपये की गारंटी के रूप में लिखा गया। अब वह मुसलमान जिसने दूसरे मुसलमान को रुपया दिया, उस संपत्ति की रक्षा के लिए रुपया मांगता है, तो क्या उसके लिए इसे लेना जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। पुनश्च: यह सुना गया है कि हुज़ूर ने रहन-ए-दखली (कब्जे वाली गिरवी) का कोई ऐसा तरीका निकाला है जो जायज़ है। आशा है कि मुझे इससे भी अवगत कराया जाएगा। (३) पुनश्च: शरीयत के अनुसार ऐसी कौन-कौन सी सूरतें पैदा हो सकती हैं जिनसे मुसलमान आपस में एक-दूसरे से या गैर-कौम से रुपये का लेनदेन कर सकें और लाभ उठा सकें। आशा है कि एक या दो सूरतें लिख दी जाएँगी जो फ़ुक़हा (विधिवेत्ताओं) के स्पष्टीकरण के अनुसार प्रमाणित हों या हदीस-ए-नबवी में आई हों। अल्लाह तआला इसका प्रतिफल देगा, बस।

उत्तर: (१) गहने जो रुपये की गारंटी में दिए गए, इसका अर्थ बिल्कुल 'रहन' (गिरवी) रखना है और रहन की हिफाज़त की ज़िम्मेदारी मुर्तहिन (जिसके पास गिरवी रखा गया है) की है क्योंकि वह उसके हक में कब्ज़े में है। इस पर पारिश्रमिक लेने का कोई अर्थ नहीं है, यदि लेगा तो वह शुद्ध ब्याज होगा। यह लाभ जायज़ नहीं है बल्कि पूर्णतः हराम (वर्जित) है। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (२) संपत्ति गारंटी में देना यहाँ दो तरीकों से प्रचलित है: एक यह कि संपत्ति मालिक ही के पास रहती है और वह ऋणदाता (दाइन) को लिख देता है कि यह मैंने तुम्हारे ऋण में ज़मानत (मकफूल) की है, इसे कफ़ालत या इस्तिग़राक़ कहते हैं। यह शरीयत की दृष्टि में पूर्णतः शून्य और व्यर्थ है, न ही इसमें हिफाज़त के हक का कोई वहम हो सकता है क्योंकि संपत्ति मुर्तहिन के कब्ज़े में नहीं दी जाती। दूसरी सूरत रहन-ए-दखली की है, वह स्वयं ही हराम और ब्याज है। तीसरी सूरत जो शरीयत के अनुसार है और यहाँ प्रचलित नहीं है, वह यह है कि संपत्ति मुर्तहिन के कब्ज़े में दे दी जाए और मुर्तहिन केवल उस पर कब्ज़ा रखे, किसी तरह का लाभ उससे प्राप्त न करे। यह सूरत जायज़ है और यही शरीयत का रहन है, और इसकी हिफाज़त का वही हुक्म है जो पहले उत्तर में गुज़रा कि इस पर कुछ लेना महज़ ब्याज और कतई हराम है। वल्लाहु तआला आलम। (३) रहन-ए-दखली के जायज़ होने की यहाँ कोई सूरत नहीं है, न मैंने निकाली है और न कोई निकाल सकता है, इसके..

زیور جس کے پاس رکھا گیا وہ بندہ خدا سود سے بچنا چاہتا ہے اور اس طرح سے نفع حاصل کرنا چاہتا ہے۔ (۲) اگر ایک مسلمان دوسرے مسلمان کے پاس کچھ روپیہ لینے گیا اور اس روپیہ کی ضمانت میں ایک دستاویز لکھا جس میں کوئی جائداد منقولہ یا غیر منقولہ اس روپیہ کی ضمانت میں تحریر کی اب جس مسلمان نے کہ روپیہ دوسرے مسلمان کو دیا اور اس جائداد کی حفاظت کرنے کا روپیہ مانگتا ہے لہذا اس کو لینا جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ مکرر یہ ہے کہ یہ سنا ہے کہ حضور نے رہن دخلی کی کوئی ایسی صورت نکالی ہے جو جائز ہے امید ہے کہ اس سے بھی مطلع فرمایا جاؤں گا۔ (۳) مکرر یہ کہ شرعی طور پر ایسی کون کون سی صورتیں پیدا ہوسکتی ہیں کہ جن سے مسلمان آپس میں ایک دوسرے سے یا غیر قوم سے روپیہ کالین دین کرسکیں اور فائدہ اٹھا سکیں، امید کہ ایک یا دو صورتیں تحریر فرمادی جائیں جو حسب تصریح فقہائے کرام ثابت یا حدیث نبوی میں واقع ہوں۔ اللہ تعالٰی اس کا اجر دے گا، فقط الجواب: (۱) زیور کہ روپیہ کی ضمانت میں دیا گیا اس کے معنی بعینہ رہن رکھنے کے ہیں اور رہن کی حفاظت ذمہ مرتہن ہے کہ وہ اس کے حق میں محبوس ہے اس پر اجرت لینے کے کوئی معنی نہیں اگر لے گا خالص سود ہوگا، یہ نفع جائز نہیں بلکہ قطعی حرام ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (۲) جائداد ضمانت میں دینا یہاں دو طریقے پر رائج ہے، ایک یہ کہ جائداد مالک ہی کے پاس رہتی ہے اور وہ دائن کو لکھ دیتا ہے کہ یہ میں نے تیرے دین میں مکفول کی ہے اسے کفالت یا استغراق کہتے ہیں یہ شرعاً محض باطل و مہمل ہے، نہ اس میں کسی حق حفاظت کا وہم ہوسکتا ہے کہ جائداد مرتہن کے قبضے میں دی نہیں جاتی۔ دوسری صورت رہن دخلی کی ہے وہ خود ہی حرام و سود ہے۔ تیسری صورت جو شرعی ہے اور یہاں جاری نہیں وہ یہ کہ جائداد مرتہن کے قبضے میں دی جائے اور مرتہن صرف اس پر

قبضہ رکھے کسی طرح کا نفع اس سے حاصل نہ کرے، یہ صورت جائز اور یہی رہن شرعی ہے اور اس کی حفاظت کا وہی حکم ہے جو جواب اول میں گزرا کہ اس پر کچھ لینا محض سود اور حرام قطعی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (۳) رہن دخلی کے جواز کی یہاں کوئی شکل نہیں، نہ میں نے نکالی ہے نہ کوئی نکال سکتا ہے اس کے

Fatawa Razawiyya Volume 25

The only way it is permissible is if Zaid pawned his house to Amr and no condition for his residence was set. Then Zaid, solely out of his own pleasure and as a favor, allowed him to reside there, and he (Amr) stays there only because of that permission. He will neither insist on it nor use the burden of the loan as leverage. Even if he gave permission and the person was entering the house with one foot outside and one foot inside, and he said, 'I no longer give permission,' the person must immediately withdraw his foot. If such staying is possible, then it is fine. But is such a possibility here? Not at all. And Allah Almighty knows best.

Mas'ala 757 & 758: Sent by Muhammad Subhan from Village Pura Kothi, Post Office Shamshir Nagar, District Gaya, 16 Safar al-Muzaffar 1335 AH. (1) What do the scholars of religion say regarding this matter: In our settlement, the Muslims are of the opinion that a well should be constructed on the main road in the middle of the settlement for the benefit of the general public, and the proceeds from selling the skins of sacrificial animals (Qurbani) should be spent on it. This is because no single person in this settlement has the means to build a well for everyone, and there is extreme hardship regarding drinking water. In such a situation, is it permissible to spend the price of the Qurbani skins on the well or not? Please honor us with an answer. (2) We took one bigha of field as security (pawn) for fifty rupees on the condition that until the money is repaid, we cultivate this field and pay its land revenue tax every year and use its produce for ourselves. Is it permissible to take a field in this manner or not?

Answer: (1) The skin of the sacrificial animal can be spent on any virtuous work for reward. It is stated in the Hadith: Arabic: "كلوا وادخروا واتجروا۔" | Urdu translation: "Eat, store, and spend in acts of reward. (T)" Yes, if someone has sold it to obtain money, then it is mandatory for them to give that money only to the poor. It is stated in the Hadith: Arabic: "من باع جلد اضحية" | Urdu translation: "Whoever sells the skin of his sacrificial animal..."

1 Musnad Ahmad bin Hanbal, Hadith of Nubaisha al-Hudhali, Al-Maktab al-Islami, Beirut, 5/75-76. Page 275 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

जवाज़ (वैधता) की केवल यही सूरत है कि ज़ैद ने अम्र के पास अपना मकान गिरवी रखा और उसके रहने की कोई शर्त तय नहीं हुई। फिर ज़ैद ने केवल अपनी खुशी से एहसान के तौर पर उसे रहने की अनुमति दी, और वह उसी अनुमति के आधार पर वहां रहना चाहता है। न वह इस पर ज़ोर देगा और न ही ऋण का बोझ डालेगा। यहाँ तक कि अगर उसने अनुमति दी और वह मकान में रहने आ ही रहा था कि उसका एक पैर दरवाज़े के बाहर और एक अंदर ही था कि ज़ैद ने कहा 'अब मैं अनुमति नहीं देता', तो वह तुरंत अपना पैर बाहर निकाल ले। अगर इस तरह का रहना मुमकिन हो तो ठीक है, लेकिन क्या यहाँ ऐसी सूरत की संभावना है? हर्गिज़ नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसअला 757 और 758: प्रेषक मुहम्मद सुभान, गाँव पुराकोठी, डाकखाना शमशीर नगर, ज़िला गया, 16 सफ़र अल-मुज़फ़्फ़र 1335 हिजरी। (1) क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसअले में कि हमारी बस्ती में मुसलमानों की राय है कि बस्ती के बीचों-बीच मुख्य मार्ग पर, जिससे आम लोगों को लाभ हो सके, एक पक्का कुआँ तैयार किया जाए और क़ुरबानी की खालों की क़ीमत उसमें खर्च की जाए। क्योंकि इस बस्ती में कोई ऐसा व्यक्ति नहीं है जिसकी इतनी हैसियत हो कि वह अकेले कुआँ बनवा सके और पीने के पानी की बहुत अधिक तकलीफ़ है। ऐसी स्थिति में क्या कुएं में क़ुरबानी की खाल की क़ीमत खर्च करना जायज़ है या नहीं? जवाब से नवाज़ा जाए। (2) हमने एक बीघा खेत पचास रुपये में गिरवी (रहन) इस शर्त पर लिया कि जब तक रुपया अदा न हो जाए, हम इस खेत को आबाद करेंगे और इसका लगान आदि हर साल अदा करेंगे और इसकी पैदावार अपने उपयोग में लाएंगे। इस तरह खेत लेना जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: (1) क़ुरबानी की खाल हर नेक और सवाब के काम में खर्च की जा सकती है। हदीस में है: अरबी: "کلوا وادخروا واتجروا۔" | उर्दू अनुवाद: "खाओ, संचित करो और सवाब (पुण्य) के कामों में खर्च करो। (त)" हाँ, जिसने दाम (पैसा) हासिल करने के लिए खाल बेची हो, उस पर अनिवार्य है कि वह वह दाम केवल फ़कीरों (गरीबों) को ही दे। हदीस में है: अरबी: "من باع جلد اضحیة" | उर्दू अनुवाद: "जिसने अपनी क़ुरबानी की खाल बेची..."

1 मसनद अहमद बिन हंबल, हदीस नुबैशा अल-हुज़ली, अल-मकतब अल-इस्लामी बेरूत 5/ 75-76। पेज 275 of 658

جواز کی صرف یہ صورت ہے کہ زید نے عمرو کے پاس اپنا مکان رہن رکھا اور کوئی شرط اس کی سکونت کی قرار نہ پائی، پھر زید نے محض اپنی خوشی سے صرف بطور احسان اسے سکونت کی اجازت دی اور وہ اس کی اجازت ہی کی بنا پر اس میں رہنا چاہتا ہے، نہ اس پر اصرار کرے گا نہ قرض کا بار ڈالے گا یہاں تک کہ اگر اس نے اجازت دی اور یہ مکان میں رہنے کو آیا ایک پاؤں دروازے کے باہر اور ایک اندر ہے کہ اس نے کہا اب میں اجازت نہیں دیتا تو فوراً پاؤں باہر نکال لے ایسا رہنا ہو تو ممکن ہے، مگر کیا یہاں ایسی صورت کا احتمال ہے، حاشا ہرگز نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۵۷ و ۷۵۸: مرسلہ محمد سبحان از موضع پوراکوٹھی ڈاکخانہ شمشیر نگر ضلع گیا ۱۶ صفر المظفر ۱۳۳۵ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہماری بستی میں مسلمانوں کی رائے ہے کہ شاہراہ بیچ بستی کے جو عام لوگ کو فائدہ پہنچ سکے ایک کنواں پختہ تیار کریں اور قیمت چرم قربانی کا اس میں خرچ کریں کیونکہ اس بستی میں ایک شخص کو کسی کو لیاقت نہیں جو ایک آدمی کنواں بنوا سکے پانی پینے کی ازحد تکلیف ہے ایسی حالت میں قیمت چرم قربانی کنویں میں خرچ کرنا جائز ہے یا نہیں؟ جواب سے سرفراز فرمایا جائے۔ (۲) ہم نے ایک بیگھہ کھیت گرویں مبلغ پچاس روپے اس شرط پر دے کر لیا کہ تا ادائے روپیہ ہم نے اس کھیت کو آباد کیا اور اس کی مالگزاری لگان وغیرہ ہر سال ادا کرتے گئے اور پیداوار اس کی اپنے مصرف میں لائے اس طور کا کھیت لینا جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) قربانی کی کھال ہر نیک ثواب کے کام میں صرف ہو سکتی ہے حدیث میں ہے: کلوا وادخروا واتجروا۔ | کھاؤ، ذخیرہ کرو اور کار ثواب میں خرچ کرو۔ (ت) ہاں جس نے دام حاصل

کرنے کے لئے بیچی ہوئی ہو اس پر لازم ہے کہ وہ دام فقیروں ہی کو دے۔ حدیث میں ہے: من باع جلد اضحیة | جس نے اپنی قربانی کی کھال فروخت کی

1 مسند احمد بن حنبل حدیث نبیشة الهذلی المکتب الاسلامی بیروت ۵/ ۷۶-۷۵ Page 275 of 658

"There is no sacrifice for him."[1] - And Allah the Almighty knows best. | His sacrifice is not valid. - And Allah the Almighty knows best. (T)

(2) The cultivator is not the owner of the field, nor does he have the right to mortgage it without the permission of the landowner. Even if the landowner grants permission, it cannot be in a way that the field remains idle and its rent is not paid. Rather, it would be: "You cultivate it and pay the rent." This will be a rental agreement (Ijara), not a mortgage (Rahn). In this case, the money he gave to the cultivator remains a debt on him, and the person taking the field becomes the tenant (mustajir) in his place; he no longer has any connection to the field. The landowner has the choice to keep him or return it to the original cultivator. Whatever he sows and reaps belongs to him, the rent belongs to the landowner, and his debt remains on the original cultivator. This is the Shari'ah-compliant procedure. If they believe that the field is under the rental agreement of the previous cultivator and is mortgaged to us, and the landowner also did not make him the tenant but kept him, and by appointing him as a substitute took rent, then this situation is void. It is not permissible for the mortgagee (murtahin) to benefit from the mortgage. Thus, an unlawful act was intended, and intending an unlawful act is also a sin, even if it is contrary to the actual facts that this is neither a Shari'i mortgage nor can mortgage and rental be combined. And Allah the Almighty knows best.

Issue 76: Sent by Alif Khan Sahib, Manager of Madrasah Anjuman Islamia, Sangor, State of Kota, Rajputana, 10th Rabi al-Awwal Sharif 1335 AH. A cultivator's land is government property, his account is closed, and he pays two rupees per bigha monthly for cultivation. For the purpose of clearing his debt, he mortgaged this same land with possession to a Muslim for an amount of one hundred rupees or more. Now the mortgagee has cultivated it and the government collected the same government land rent from him that the previous cultivator used to pay, or he had another person cultivate it by charging some profit. So, the profit that the mortgagee obtained from the government land while paying the established government dues, will it be deducted from the mortgage amount or what?

Al-Jawab (The Answer): Mortgage (Rahn) and rental (Ijara) cannot be combined. Since this land is under rental, it did not become a mortgage. Apparently, it also doesn't happen here that the government considers him the tenant of the land in his place; rather, the original tenant remains the tenant.

[1] Kanz al-Ummal, referenced from Book of Rights, narrated by Abu Hurairah, Hadith 12205, Muassasat al-Risala, Beirut, 5/94.

"उसके लिए कोई कुर्बानी नहीं है।"[1] - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। | उसकी कुर्बानी मान्य नहीं है। - और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

(२) किसान खेत का मालिक नहीं होता, न ही उसे ज़मीनदार की अनुमति के बिना खेत गिरवी (रहन) रखने का अधिकार है। और यहाँ अगर ज़मीनदार अनुमति दे भी दे, तो इस तरह नहीं कि खेत बेकार पड़ा रहे और उसका लगान (किराया) न मिले, बल्कि इस तरह कि "तुम इसे जोतो और लगान अदा करो"। यह किराया अनुबंध (इजारा) होगा न कि गिरवी (रहन)। इस स्थिति में, जो रुपया उसने उस किसान को दिया वह उस पर ऋण रहा और खेत का किरायेदार (मुस्ताजिर) उसकी जगह यह हो गया, उसका खेत से कोई संबंध न रहा। ज़मीनदार को अधिकार है कि उसे अपने पास रखे या उसे वापस कर दे। वह जो कुछ भी बोएगा-काटेगा वह उसका है, लगान ज़मीनदार का है और उसका ऋण किसान पर है। शरीयत के अनुसार सही स्थिति यही है। और अगर वे यह समझते हैं कि खेत उसी पिछले किसान के किराये (इजारा) में है और हमारे पास गिरवी है, और ज़मीनदार ने भी उसे किरायेदार नहीं बनाया बल्कि उसे रखा और उसे प्रतिनिधि मानकर लगान लिया, तो यह स्थिति शून्य (बातिल) है। गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) के लिए गिरवी से लाभ उठाना जायज़ नहीं है। तो एक नाजायज़ काम का इरादा किया गया और नाजायज़ काम का इरादा करना भी गुनाह है, भले ही यह वास्तविकता के विरुद्ध हो कि यह न तो शरई गिरवी है और न ही गिरवी और किराया एक साथ हो सकते हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ७६: प्रेषक अलिफ खान साहब, प्रबंधक मदरसा अंजुमन इस्लामिया, सांगोर, रियासत कोटा, राजपुताना १० रबी-उल-अव्वल शरीफ १३३५ हिजरी। एक किसान की ज़मीन सरकारी संपत्ति है, उसका खाता बंद है और वह खेती के लिए दो रुपये प्रति बीघा मासिक लगान देता रहता है। ऋण चुकाने के उद्देश्य से उसने यही ज़मीन एक सौ रुपये या उससे अधिक में किसी मुसलमान के पास कब्ज़े के साथ गिरवी रख दी। अब गिरवीदार (मुर्तहिन) ने इसे जोता और सरकार ने उससे वही सरकारी ज़मीन का लगान वसूल किया जो पिछला किसान देता था, या उसने किसी अन्य व्यक्ति से कुछ लाभ लेकर खेती करवाई। तो वह लाभ जो गिरवीदार ने सरकारी ज़मीन से निर्धारित सरकारी बकाया का भुगतान करते हुए प्राप्त किया, क्या वह गिरवी की राशि में से काटा जाएगा या क्या?

अल-जवाब: गिरवी (रहन) और किराया (इजारा) एक साथ नहीं हो सकते। चूँकि यह ज़मीन किराये पर है, इसलिए यह गिरवी नहीं हुई। और ज़ाहिर तौर पर यहाँ ऐसा भी नहीं होता कि सरकार उसकी जगह इसे ज़मीन का किरायेदार समझे, बल्कि किरायेदार वही (पुराना वाला) रहता है।

[1] कन्ज़ अल-उम्माल, किताबुल हक़ के हवाले से, हज़रत अबू हुरैरा से रिवायत, हदीस १२२०५, मुअस्ससतुर रिसाला, बेरूत ५/ ९४।

पृष्ठ २७६/ ६५८

لا اضحیۃ لہ 1۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | اس کی قربانی نہیں ۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

(۲) کاشت کار کھیت کا مالک نہیں ہوتا، نہ اسے بے اجازت زمین دار رہن کرنے کا اختیار، اور یہاں اگر زمیندار بھی اجازت دے گا تو نہ اس طرح کہ کھیت معطل رہے اور اس کی لگان نہ ملے بلکہ یو نہی کہ کھیت تم جوتو اور لگان ادا کرو، یہ اجارہ ہو گا نہ کہ رہن ، اس صورت میں اس نے جو روپیہ اس کاشتکار کو دیا وہ اس کے ذمہ رہا اور کھیت کا مستاجر اس کی جگہ یہ ہو گیا اسے کھیت سے کوئی تعلق نہ رہا، زمیندار کو اختیار ہے اس کے پاس رکھے خواہ اسے واپس دے، یہ جو کچھ جوتے بوئے اس کا ہے لگان زمین دار کا ہے اور اس کا قرض کاشتکار پر ہے ، صورت شرعی تو اس میں یہ ہے، اور اگر یہ سمجھتے ہیں کہ کھیت اسی کاشتکار سابق کے اجارہ میں ہے ہمارے پاس رہن ہے اور زمیندار نے بھی اسے مستاجر نہ بنایا بلکہ اس کو رکھا اور اس نے اس کا قائم مقام ٹھہرا کر لگان لیا تو یہ صورت باطل ہے مرتہن کو رہن سے نفع لینا جائز نہیں تو امر ناجائز کا قصد کیا اور ناجائز کا قصد بھی گناہ ہے اگر چہ واقع کے خلاف ہو کہ یہ نہ رہن شرعی ہے نہ رہن و اجارہ جمع ہو سکتے ہیں ۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۷۶: مرسلہ الف خاں صاحب مہتمم مدرسہ انجمن اسلامیہ سانگور ریاست کوٹہ راجپوتانہ ۱۰/ ربیع الاول شریف ۱۳۳۵ھ ایک کاشتکار کی زمین ملکیت سرکاری اس کا کھاتہ بند ہے اور وہ لگان اس کا فی بیگہ دوروپیہ ماہوار بابت کاشت کار دیتا رہتا ہے یہی زمین اس نے رفع ہونے کی غرض سے مبلغ ایک صد روپے یا اس سے زیادہ کم میں کسی مسلمان کے رہن بالقبض کر دی اب مرتہن نے اس کو کاشت کیا اور وہی سرکاری زمین کا جو سابق کاشتکار دیا کرتا تھا سر کار نے اس سے وصول کر لیا یا اس نے کسی قدر منافع پردے کر شخص کو کاشت کرادی تو جو منافع زمین

سرکاری سے مرتہن نے بحالت ادائیگی کھاتہ معہودہ سرکاری حاصل کیا وہ زر رہن میں مجبوس کرے گا یا کیا؟

الجواب: رہن و اجارہ جمع نہیں ہو سکتے یہ زمین کہ اجارہ میں ہے رہن نہ ہوئی اور ظاہر ا یہاں یہ بھی نہیں ہوتا ہے کہ گورنمنٹ اس کی جگہ اس کو مستاجر زمین سمجھے بلکہ مستاجر وہی رہتا ہے

1 کنز العمال بحوالہ ک۔ حق عن ابی ہریرہ حدیث ۱۲۲۰۵ موسسة الرساله بیروت ۵/ ۹۴

Fatawa Rizwia Volume 25

And this is like a sub-lease, and he has no benefit from this land except on the basis of a loan, and the benefit obtained through a loan is not permissible.

It is in the Hadith: Every loan that draws a benefit is Riba (usury). 1 The loan that brings benefit is interest. (T)

The revenue that the mortgagee paid to the government, he cultivated it himself and paid it in exchange for it, not on behalf of the mortgagor, so he has no reason to demand it from the mortgagor. Yes, if the mortgagor says, "Pay the revenue that is due on me," and he pays it on that basis, then he could have demanded it from the mortgagor. Similarly, when he cultivated the land, he is also the owner of the produce, even though this benefit was unlawful for him, nothing of the mortgage money will lapse because of it. And Allah, the Exalted, knows best.

Issue 778 & 779: From Mohanpur, asked by Salar Bakhsh Khayyat, 12 Shaban 1335 AH What do the scholars of religion say in these matters that: (1) A field of 6 Bighas was mortgaged for an amount of one hundred rupees, and its revenue is 6 rupees, and they cultivate it themselves, is it permissible or not? (2) Zamindari 12 Bis Bansi mortgage possession for 1200 rupees and government revenue is 35 rupees, is that permissible or not?

The Answer: (1) In the questioned case, if a hereditary field has been taken as a mortgage from an occupying tenant in exchange for one hundred rupees, then it is not permissible to cultivate it yourself until permission is obtained from the original owner, i.e., the landlord. A hereditary occupying tenant is not a legal owner according to Sharia. The way to make it permissible is that after taking possession of it, take permission for its cultivation from the original owner, i.e., the landlord, and continue to pay the land revenue to the landlord until the duration of the mortgage. Its profit is lawful and pure. One should not think that we have given a loan to the occupant and held his property as a mortgage, and are taking benefit of our loan from it...

1 Kanz al-Ummal with reference to al-Harith from Ali, Hadith 15512, Mu'assasat al-Risala, Beirut 6/238

और यह उप-पट्टे की तरह है, और इस ज़मीन से उसका कोई लाभ नहीं है सिवाय ऋण के आधार पर, और ऋण के माध्यम से प्राप्त लाभ जायज़ नहीं है।

हदीस में है: हर वह ऋण जो लाभ खींचता है, वह सूद (ब्याज) है। 1 जो ऋण लाभ लाए वह सूद है। (त)

लगान जो गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) ने सरकार को अदा किया, उसने खुद खेती की और उसके बदले में दिया, न कि गिरवी रखने वाले (राहिन) की तरफ से, तो वह किसी भी तरह से राहिन से इसकी मांग नहीं कर सकता। हाँ, अगर राहिन कहे कि "मेरे ज़िम्मे जो लगान है वह अदा करो" और वह उस आधार पर अदा करता है, तो वह राहिन से इसकी मांग कर सकता था। इसी तरह जब उसने ज़मीन में खेती की तो जो पैदावार है उसका भी मालिक है, हालांकि यह लाभ उसके लिए नाजायज़ था, इसके कारण गिरवी की राशि (ज़र-ए-रहन) में से कुछ भी कम नहीं होगा। और अल्लाह सबसे बेहतर जानने वाला है।

मसला 778 और 779: मोहनपुर से, सालार बख्श खय्यात द्वारा पूछा गया, 12 शाबान 1335 हिजरी दीन के उलेमा इन मसलों में क्या फरमाते हैं कि: (1) 6 बीघे का खेत एक सौ रुपये में गिरवी रखा गया और उसका लगान 6 रुपये है और वे खुद खेती करते हैं, तो यह जायज़ है या नहीं? (2) ज़मींदारी 12 बिस बांसी रहन दखली 1200 रुपये में और सरकारी लगान 35 रुपये है, वह जायज़ है या नहीं?

अल-जवाब: (1) पूछे गए मामले में, अगर एक मौरूसी खेत को एक दखीलकार आसामी से एक सौ रुपये के बदले गिरवी रखा गया है, तो उसमें खुद खेती करना उस वक्त तक जायज़ नहीं है जब तक कि असली मालिक यानी ज़मींदार से अनुमति प्राप्त न कर ली जाए। मौरूसी दखीलकार आसामी होने से शरीयत के अनुसार मालिक नहीं होता। जायज़ होने की सूरत यह है कि उस पर कब्ज़ा करने के बाद असली मालिक यानी ज़मींदार से उसकी खेती की अनुमति ले ली जाए और ज़मींदार को रहन की अवधि तक लगान अदा किया जाता रहे। इसका मुनाफा हलाल और पाक है। यह ख्याल न करें कि हमने दखीलकार को कर्ज दिया है और उसकी मिल्कियत गिरवी रखी है और अपने कर्ज का लाभ उससे ले रहे हैं...

1 कंज़ अल-उम्माल, अल-हारिस के हवाले से अली से, हदीस 15512, मुअस्ससत अल-रिसाला, बेरुत 6/238

पृष्ठ 277 का 658

اور یہ مثل ذیلی اور اس کا اس زمین سے انتفاع نہیں مگر بربنائے قرض اور قرض کے ذریعہ سے جو نفع حاصل کیا جائے جائز نہیں۔

حدیث میں ہے: کل قرض جر منفعة فهو رباً ۔ ۱ جو قرض نفع لائے وہ سُود ہے۔ (ت)

لگان جو مرتہن نے گورنمنٹ کو ادا کی خود کاشت کی اور اس کے بدلے دی نہ راہن کی طرف سے ، تو اس کا جس طرح راہن سے مطالبہ کوئی وجہ نہیں رکھتا، ہاں اگر راہن کہے کہ میرے ذمہ جو لگان ہے وہ ادا کیا کر اب وہ اس بنا پر ادا کرتا ہے تو اس کا مطالبہ راہن سے کر سکتا تھا اسی طرح جب کہ اس نے زمین میں کاشت کی تو جو پیداوار ہے اس کا بھی مالک ہے اگرچہ یہ انتفاع اس کو ناجائز تھا اس کے سبب زرِ رہن سے کچھ ساقط نہ ہوگا۔ واللہ سبحنہ وتعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۷۷۸ و ۷۷۹ : از موہن پور مسئولہ سالار بخش خیاط ۱۲ شعبان ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں کہ : (۱) کھیت رہن ۶ بیگہ مبلغ ایک سو روپیہ میں رکھا گیا اور لگان اس کا ۶ روپیہ ہے اور کاشت خود کرتے ہیں تو جائز ہے یا نہیں؟ (۲) زمین داری ۱۲ بس بانسی رہن دخلی ۱۲ سو روپیہ میں اور لگان سرکاری ۳۵ روپیہ ہیں وہ جائز ہے یا نہیں؟

الجواب : (۱) صورتِ مسئولہ میں اگر موروثی کھیت دخیلکار آسامی سے بالعوض ایک سو روپے کے رہن رکھا ہے تو اس میں خود کاشت کرنا اس وقت تک جائز نہیں کہ اصل مالک یعنی زمین دار سے اجازت حاصل کریں دخیلکار آسامی موروثی ہونے سے شرعاً مالک نہیں ہوتا، صورتِ جواز یہ ہے کہ اس پر قبضہ کے بعد اصل مالک یعنی زمین دار سے اس کے کاشت کی اجازت لے

کر لگان زمین دار کو تا مدتِ رہن ادا کرتا رہے اس کا منافع حلال طیب ہے یہ خیال نہ کرے کہ ہم نے دخیل کار کو قرض دیا ہے اور اس کی ملک رہن رکھی ہے اور اپنے قرض کا نفع اس سے

۱ کنزالعمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۲ موسسة الرساله بیروت ۶ / ۲۳۸

Fatawa Razawiya Volume 25

...taking it, because this intention is false and invalid, and he will be sinful for the intent of sin. Rather, he should have the intention that the land belongs to the landlord and it has been acquired from the occupant for so many days, and we have cultivated it after taking permission from the owner; therefore, the profit from our cultivation is lawful (halal). And Allah Almighty knows best. (2) Possessory mortgage (Dakhli Rahn) of estates, as is common today, is strictly forbidden (haram). It is stated in the Hadith: "Every loan that brings a benefit is usury." It is not permissible for the mortgagee to derive any kind of benefit from the mortgaged property. And Allah Almighty knows best.

Problem 79: From Udaipur Mewar, sent by Ahmad Khan, Lawyer of the Marwar Court, dated 2nd Dhu al-Qi'dah 1335 AH. Respected Sir! It is submitted that a 12-Biswani zamindari is under possessory mortgage for 1200 rupees, and the government tax is 35 rupees. Is it permissible or not? Possessory mortgage (Dakhli Rahn) of estates, as is common today, is strictly forbidden (haram). It is stated in the Hadith: "Every loan that brings a benefit is usury." It is not permissible for the mortgagee to derive any kind of benefit from the mortgaged property. And Allah Almighty knows best.

Kanz al-Ummal, citing al-Harith from Ali, Hadith 15512, Muassasat al-Risala Beirut 6/238. Page 278 of 658

फतावा रजविया जिल्द 25

...लेते हैं कि यह नीयत गलत और बातिल (अवैध) है और गुनाह के इरादे से गुनहगार होगा। बल्कि यही नीयत करे कि ज़मीन ज़मींदार की है, दख़ीलकार (कब्ज़ा रखने वाले) से इतने दिनों के लिए मिल गई है और हमने मालिक से इजाज़त लेकर काश्त (खेती) की है, इसलिए हमें अपनी काश्त का मुनाफा हलाल है। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)। (2) देहात (बस्तियों) का दख़ली रहन (कब्ज़ा युक्त गिरवी), जैसा कि आज कल रिवाज है, कतई हराम है। हदीस में इरशाद फरमाया: "हर वह क़र्ज़ जो नफ़ा (लाभ) लाए, वह सूद (ब्याज) है।" मर्तहिन (जिसके पास चीज़ गिरवी रखी जाए) के लिए मरहूना माल (गिरवी रखी चीज़) से किसी भी तरह का फायदा उठाना जायज़ नहीं है। वल्लाह तआला आलम।

मसला 79: उदयपुर मेवाड़, मुरसला (प्रेषित) अहमद खान, वकील दरबार मारवाड़ मुतइयना, तारीख़ 2 ज़िलक़ादा 1335 हिजरी। जनाब-ए-आली! अर्ज़ है कि ज़मींदारी 12 बिसवानी, रहन-ए-दख़ली 1200 रुपये में और लगान सरकारी 35 रुपये में है, वह जायज़ है या नहीं? देहात का दख़ली रहन, जैसा कि आज कल रिवाज है, कतई हराम है। हदीस में इरशाद फरमाया: "हर वह क़र्ज़ जो नफ़ा लाए, वह सूद है।" मर्तहिन के लिए मरहूना माल से किसी भी किस्म का फायदा उठाना जायज़ नहीं है। वल्लाह तआला आलम।

कन्ज़ुल उम्माल, बहवाला अल-हारिस अन अली, हदीस 15512, मुअस्ससतुर रिसाला बैरूत 6/238। पेज 278 / 658

لیتے ہیں کہ یہ نیت غلط و باطل ہے اور قصد گناہ سے گناہ گار ہوگا بلکہ یہی نیت کرے کہ زمین زمیندار کی ہے دخیل کار سے اتنے دنوں کے لئے مل گئی ہے اور ہم نے مالک سے اجازت لے کر کاشت کی ہے لہٰذا ہم کو اپنی کاشت کا نفع حلال ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (۲) مواضعات کا دخلی رہن جیسا کہ آج کل رواج ہے قطعی حرام ہے، حدیث میں ارشاد فرمایا: کل قرض جرمنفعة فهو ربا۔ | جو قرض کہ نفع لائے وہ سود ہے۔ مال مرہونہ سے کسی قسم کا نفع اٹھانا مرتہن کو جائز نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۷۹: اودے پور میواڑ مرسلہ احمد خاں وکیل دربار ماروا‌ڑ متعینہ مورخہ ۲ ذیقعدہ ۱۳۳۵ھ جناب عالی! عرض ہے کہ زمین داری ۱۲ بسوانی رہن دخلی ۱۲ سو روپیہ میں اور لگان سرکاری ۳۵ روپیہ میں، وہ جائز ہے یا نہیں؟ مواضعات کا دخلی رہن جیسا کہ آج کل رواج ہے قطعی حرام ہے، حدیث میں ارشاد فرمایا: کل قرض جرمنفعة فهو ربا۔ | جو قرض کہ نفع لائے وہ سود ہے۔ مال مرہونہ سے کسی قسم کا نفع اٹھانا مرتہن کو جائز نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

کنز العمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۲ موسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۲۳۸ Page 278 of 658

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Issue 830 to 831: From Rampur State, sent by Manna Bhai, 20 Safar 1336 AH.

What do the scholars of religion and the Muftis of the firm Sharia say regarding this issue: A person pledged several shops and houses, which were in the possession of Zaid's tenants, to Bakr for an amount of one thousand rupees through a certified mortgage deed. Afterwards, an additional five hundred rupees were added to this mortgage sum, and a second document was prepared and verified with reference to the previous one. In the said document, Bakr recorded an admission of having received possession. It was also recorded in the document that whatever profits the mortgagee (Bakr) receives from the tenants through residence etc., belongs to the mortgagee. Accordingly, Bakr received four thousand nine hundred and forty-five rupees from Zaid's tenants. By keeping the shops on rent according to the document's content, Bakr obtained the benefit of this rent. After that, Bakr filed a lawsuit in court for the mortgage money with the aim of auctioning the mortgaged property.

Zaid, the defendant, has the following objections: (1) The mortgagee did not gain possession of the mortgaged property because it was already in the possession of tenants, which the mortgagee himself admits. In a mortgage, actual possession and specific delivery are necessary. Legal (fiqh) clarifications show that a mere written record of delivery and possession is not sufficient. In 'Durr-ul-Mukhtar', it is stated: "When the mortgagor hands over and the mortgagee takes possession." [1] (When the mortgagor hands over the pledged property and the mortgagee takes possession of it. - Translator). It is not stated: "When the document of its delivery is written and the mortgagee takes possession." [2] (When its delivery was put in writing and the mortgagee took possession. - Translator). (2) The document contains these words: "Whatever profits the mortgagee gains through residence and rent is the mortgagee's right." This is the mortgagor's permission for leasing. Thus, the mortgagee obtained the rent profits with the mortgagor's permission, and this is a case of the mortgagee leasing with the mortgagor's permission, and this matter...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Rahn, Mujtabai Press, Delhi, 2/265.
2. Kanz al-Ummal, narrated by al-Harith from Ali, Hadith 15516, Muassasah al-Risalah, Beirut, 6/238.

फतावा रज़विया, जिल्द २५

मसला ८३० से ८३१: रियासत रामपुर से, प्रेषित मन्ना भाई, २० सफ़र १३३६ हि.

क्या फरमाते हैं दीन के उलेमा और मतीन शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में कि: एक हज़ार रुपये की राशि पर कुछ दुकानें और मकान, जो ज़ैद के किरायेदारों के कब्ज़े में थे, एक प्रमाणित बंधक विलेख (रहन नामा) के माध्यम से बक्र के पास बंधक रखे गए। बाद में, इस बंधक राशि पर पाँच सौ रुपये और बढ़ाकर दूसरी दस्तावेज़ पहले वाली दस्तावेज़ के हवाले से तस्दीक (सत्यापित) करा दी गई। उक्त दस्तावेज़ में बक्र ने कब्ज़ा प्राप्त करने की बात लिखवा ली और दस्तावेज़ में यह भी लिखवा लिया गया कि किरायेदार रहने या किसी और रूप में जो भी मुनाफा देंगे, वह बंधकदार (मुर्तहिन) का हक़ होगा। तदनुसार, बक्र ने ज़ैद के किरायेदारों के माध्यम से चार हज़ार नौ सौ पैंतालीस रुपये प्राप्त किए और दस्तावेज़ की विषय-वस्तु के अनुसार दुकानों को किराये पर बनाए रखकर उस किराये का लाभ बक्र ने प्राप्त किया। इसके बाद, बक्र ने बंधक संपत्ति की नीलामी के उद्देश्य से बंधक राशि के लिए अदालत में मुकदमा दायर किया।

प्रतिवादी ज़ैद की ये आपत्तियाँ हैं: (१) बंधकदार को बंधक संपत्ति का कब्ज़ा नहीं मिला क्योंकि वह पहले से ही किरायेदारों के कब्ज़े में थी, जिसे बंधकदार स्वयं स्वीकार करता है। बंधक (रहन) में वास्तविक कब्ज़ा और विशेष सुपुर्दगी आवश्यक है। फ़िक्ही स्पष्टीकरणों से पता चलता है कि सुपुर्दगी और कब्ज़े का केवल लिखित रूप पर्याप्त नहीं है। 'दुर्रे मुख्तार' में है: "जब रहन रखने वाला (राहन) सुपुर्द कर दे और बंधकदार (मुर्तहिन) उस पर कब्ज़ा कर ले।" [1] (जब राहन मरहून सौंप दे और मुर्तहिन उस पर कब्ज़ा कर ले। -अनुवादक)। ऐसा नहीं है कि "जब उसकी सुपुर्दगी की तहरीर (लिखावट) हो गई और मुर्तहिन ने कब्ज़ा कर लिया।" [2] (जब उसकी सुपुर्दगी लिख ली गई और मुर्तहिन ने कब्ज़ा कर लिया। -अनुवादक)। (२) दस्तावेज़ में ये शब्द हैं कि "जो मुनाफ़ा रिहायश और किराये के ज़रिए मुर्तहिन हासिल करे, वह मुर्तहिन का हक़ है।" यह इजारा (लीज) के लिए राहन की अनुमति है। अतः मुर्तहिन ने राहन की अनुमति से किराये का मुनाफ़ा प्राप्त किया, और यह मुर्तहिन द्वारा राहन की अनुमति से इजारा देने की स्थिति है, और यह मामला...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-रहन, मुस्तबाई प्रेस, दिल्ली, २/२६५।
2. कंज़ अल-उम्माल, अल-हारिस के हवाले से अली से रिवायत, हदीस १५५१६, मुअस्ससाह अल-रिसालाह, बेरुत, ६/२३८।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

مسئلہ ۸۳۰ تا ۸۳۱: از ریاست رام پور مرسلہ منا بھائی ۲۰ صفر ۱۳۳۶ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ مبلغ ایک ہزار روپیہ پر چند قطعہ دکانات و مکانات اپنے جو قبضہ کرایہ داران زید کی طرف سے تھیں بذریعہ رہن نامہ مصدقہ بکر کے پاس رہن کیں بعد ازاں اس زر رہن پر مبلغ پانچ سو روپیہ اور اضافہ کرکے دوسری دستاویز بحوالہ دستاویز سابقہ تصدیق کرادی دستاویز مذکور میں اقرار تسلیم قبضہ بکر نے تحریر کرالیا اور یہ بھی دستاویز میں تحریر کرالیا کہ جو منافع بذریعہ سکونت وغیرہ کرایہ داروں سے مرتہن وصول کرے وہ حق مرتہن ہے چنانچہ مبلغ چار ہزار نو سو پینتالیس روپے بکر نے بذریعہ زید کرایہ داران سے وصول پائے اور حسب مضمون دستاویز دکانات کو کرایہ پر قائم رکھ کر اس کرایہ کی منفعت بکر نے حاصل کی اس کے بعد پھر بکر نے عدالت میں نالش زر رہن بغرض نیلام جائیداد مرہونہ دائر کی۔

زید مدعا علیہ کو یہ عذرات ہیں: (۱) قبضہ مرتہن مرہونہ پر نہیں ہوا اس وجہ سے کہ مرہونہ پہلے سے بقبضہ کرایہ داران تھی جس کا مرتہن کو خود اقرار ہے اور رہن میں قبضہ واقعی و تسلیم خاص کی ضرورت ہے تصریحات فقہیہ سے ظاہر ہوتا ہے کہ تسلیم و قبضہ کی تحریر کافی نہیں ہے۔ در مختار میں فإذا سلمہ و قبضہ المرتہن 1 (جب راہن مرہون سونپ دے اور مرتہن اس پر قبضہ کرلے۔ ت) یوں نہیں ہے کہ فإذا کتب تسلیمہ وقبض المرتہن 2 (جب اس کی سپردگی کی تحریر ہو گئی اور مرتہن نے قبضہ کرلیا۔ ت) (۲) دستاویز میں یہ الفاظ ہیں کہ جو منافع بذریعہ سکونت و کرایہ مرتہن حاصل کرے وہ حق مرتہن ہے یہ اذن راہن برائے اجارہ ہے چنانچہ منافع

کرایہ مرتہن نے بذریعہ اجازت راہن کے حاصل کئے اور یہ صورت ہے اجارہ دینے کی مرتہن کا باذن راہن کے اور یہ امر

---

1 الدر المختار کتاب الرھن مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۶۵ 2 کنز العمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۶ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۲۳۸

Fatawa Rizvia, Volume 25

...rendered the mortgage void, even if it is accepted that Bakr did not give the shops to new shopkeepers, but by keeping the old shopkeepers, he obtained benefit with the permission of the mortgagor (Rahin).

(3) According to Imam al-A'immah Sayyid Abu Hanifa al-Kufi and Imam Muhammad (may Allah Almighty have mercy on them), an increase in the debt within a mortgage is not permissible. However, Bakr himself admits that first there was a mortgage for one thousand rupees, and then after taking five hundred more, the mortgage for fifteen hundred was established. And the opinion of Imam Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) that this increase in debt is permissible is not an argument, because in case of disagreement, the fatwa is based on the opinion of the Imam, especially when Imam Muhammad is also with him. It is stated in Durr al-Mukhtar:

"The most correct view, as in Al-Sirajiyya and others, is that the fatwa is given according to the opinion of the Imam absolutely."	**The most correct view is what is in Sirajiyya etc., that the fatwa is absolutely based on the saying of Imam-e-Azam. (T)**

(4) The rent amount totaling four thousand nine hundred and forty-five rupees and eight annas which Bakr, the mortgagee (Murtahin), collected from the tenants through Zaid, belongs to the mortgagor, i.e., Zaid. Therefore:

"And if it is with his permission, it belongs to the owner, as in Durr al-Mukhtar, and the rent shall be for the mortgagor, as in Qazi Khan."	**If it is with his permission, then the rent belongs to the owner, as stated in Durr al-Mukhtar, that the rent will belong to the mortgagor, as in Fatawa Qazi Khan. (T)**

On this, there are arguments (Bakr the claimant says): (1) When the acknowledgment of possession is written in the document, there is no need for any other proof because when the mortgagor vacated the mortgaged houses from his rights and handed them over to the mortgagee, as witnessed by the document, the mortgagee's possession became complete. (2) These words of the document that "whatever benefits the mortgagee obtains through residence and rent are the right of the mortgagee," and the mortgagee's implementation of this through the mortgagor is in the form of a lease with the mortgagor's permission, and a lease with the mortgagor's permission is not void, rather...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Rasm al-Mufti, Mujtabai Press, Delhi, 1/14.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Rahn, Chapter on Miscellaneous Issues, Mujtabai Press, Delhi, 2/877.
3. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Rahn, Chapter on What May and May Not Be Mortgaged, etc., Naval Kishore, Lucknow, 4/895.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

...बंधक को निरस्त कर दिया, भले ही यह माना जाए कि बक्र ने नई दुकानों को दुकानदारों को नहीं दिया, लेकिन पुराने दुकानदारों को बनाए रखकर बंधककर्ता (राहिन) की अनुमति से लाभ प्राप्त किया।

(3) इमाम अल-आइमा सैय्यद अबू हनीफा अल-कूफ़ी और इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर दया करे) के अनुसार बंधक में ऋण की वृद्धि जायज़ नहीं है। हालांकि बक्र खुद स्वीकार करता है कि पहले एक हज़ार रुपये में बंधक होना, उसके बाद पांच सौ रुपये और लेकर पंद्रह सौ में बंधक होना तय हुआ। और इमाम अबू यूसुफ (अल्लाह उन पर दया करे) का इस ऋण वृद्धि को जायज़ कहना तर्क नहीं है क्योंकि मतभेद की स्थिति में फ़तवा इमाम साहब के कथन पर होता है, विशेषकर जब इमाम मुहम्मद भी उनके साथ हों। दुर्रे मुख्तार में है:

"और सबसे सही वही है जैसा कि सिराजिया आदि में है कि फ़तवा पूर्ण रूप से इमाम-ए-आज़म के कथन पर है।"	**अस़्ह (सबसे सही) यह है जैसा कि सिराजिया वगैरह में है कि फ़तवा मुतलक़न (बिना शर्त) इमाम-ए-आज़म के क़ौल पर है। (त)**

(4) बक्र बंधकग्राही (मुर्तहिन) ने जो किराए की राशि कुल चार हज़ार नौ सौ पैंतालीस रुपये आठ आने किराएदारों से ज़ैद के माध्यम से प्राप्त की है, वह बंधककर्ता यानी ज़ैद का हक है। जैसा कि:

"और यदि यह उसकी अनुमति से है, तो यह मालिक के लिए है जैसा कि दुर्रे मुख्तार में है और किराया बंधककर्ता के लिए होगा जैसा कि काज़ी खान में है।"	**अगर उसकी इजाज़त से है तो उजरत (किराया) मालिक के लिए है जैसा कि दुर-ए-मुख़्तार में है कि उजरत राहिन के लिए होगी जैसा कि फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है। (त)**

इस पर ये दलीलें हैं (बक्र दावेदार यह कहता है): (1) जब कब्ज़े की स्वीकृति दस्तावेज़ में लिखी है, तो किसी अन्य प्रमाण की आवश्यकता नहीं है क्योंकि जब बंधककर्ता ने बंधक रखे गए मकानों को अपने अधिकारों से मुक्त करके बंधकग्राही के हवाले कर दिया, जिस पर दस्तावेज़ गवाह है, तो बंधकग्राही का कब्ज़ा पूरा हो गया। (2) दस्तावेज़ के ये शब्द कि "जो लाभ निवास और किराए के माध्यम से बंधकग्राही प्राप्त करे, वह बंधकग्राही का अधिकार है," और बंधकग्राही का इस पर बंधककर्ता के माध्यम से अमल करना बंधककर्ता की अनुमति से पट्टे (इजारा) के रूप में है, और बंधककर्ता की अनुमति से पट्टा निरस्त नहीं होता, बल्कि...

1. अद-दुर्र अल-मुख्तार, रस्म अल-मुफ्ती, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 1/14।
2. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अर-रह्न, विविध मसलों का अध्याय, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/877।
3. फ़तावा काज़ी खान, किताब अर-रह्न, उन चीज़ों का अध्याय जिन्हें बंधक रखा जा सकता है और जिन्हें नहीं, नवल किशोर, लखनऊ, 4/895।

पृष्ठ 280 / 658

مبطلِ رہن رہے یہ مانا کہ نئے دکانداروں کو بکر نے دکان نہ دی لیکن پرانے دکانداروں کو قائم رکھ کر منفعت باجازتِ راہن حاصل کی۔

(۳) رہن میں زیادتی فی الدین حضرت امام الائمہ سید ابو حنیفہ الکوفی و حضرت امام محمد رحمہما اللہ تعالٰی کے نزدیک جائز نہیں حالانکہ پہلے ایک ہزار روپے میں رہن ہونا اس کے بعد پانسو روپے اور لے کر ایک ہزار پانسو میں رہن ہونا خود بکر کو تسلیم ہے۔ اور امام ابو یوسف رحمہ اللہ تعالٰی کا اس زیادتی فی الدین کو جائز کہنا حجت نہیں ہے کہ فتوٰی اختلاف کی صورت میں امام صاحب کے قول پر ہوتا ہے چہ جائیکہ ان کے ساتھ امام محمد بھی ہیں۔ درِ مختار میں ہے:

والاصح کما فی السراجیۃ وغیرہا انہ یفتی بقول الامام علی الاطلاق۔ 1

اصح یہ ہے کہ سراجیہ وغیرہ میں ہے کہ فتوٰی مطلقاً امامِ اعظم کے قول پر ہے۔ (ت)

(۴) بکر مرتہن نے جو زر کرایہ تعدادی چار ہزار نو سو پینتالیس روپے آٹھ آنے کرایہ داروں سے بذریعہ زید وصول کیا ہے وہ حقِ راہن یعنی زید ہے چنانچہ،

وان باذنہ فللمالک کما فی درمختار 2 وتکون الاجرۃ للراہن کما فی قاضی خاں 3

اگر اس کی اجازت سے ہے تو اجرت مالک کے لئے ہے جیسا کہ درِ مختار میں ہے کہ اجرت راہن کے لئے ہوگی جیسا کہ فتاوٰی قاضی خاں میں ہے۔ (ت)

اس پر یہ دلیلیں ہیں (بکر مدعی یہ کہتا ہے) (۱) اقرارِ قبضہ جبکہ دستاویز میں تحریر ہے تو ضرورت کسی دیگر ثبوت کی نہیں کیونکہ مکانات مرہونہ کو راہن نے جب اپنے حقوق سے خالی کر کے مرتہن کے حوالے کر دیا جس پر دستاویز شاہد ہے تو مرتہن کا قبضہ پورا ہو گیا۔ (۲)

دستاویز کے یہ الفاظ کہ جو منافع بذریعہ سکونت و کرایہ مرتہن حاصل کرے وہ حقِ مرتہن ہے اور اس پر بذریعہ راہن مرتہن کا عملدرآمد بصورتِ اجارہ باذنِ راہن ہے اور اجارہ باذنِ راہن مبطل ہی نہیں ہوتا بلکہ

---

1 الدرالمختار رسم المفتی مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۴ 2 الدرالمختار کتاب الرہن فصل فی مسائل متفرقہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۸۷۷ 3 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الرہن فصل فیما یجوز رہنہ و مالا یجوز الخ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۹۵

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Spending the Dinar as the price with the permission of the mortgagor is nullifying; here, the lease of the Dinar as the price is not established because he did not place new shopkeepers in the shops.

(3) Increase in debt is permissible according to Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), and in transactions, the fatwa is usually based on his statement. The matter to be inquired is whether, according to Shari'ah, the excuses mentioned above by Bakr are correct, or are the statements of Zaid correct? Please provide a detailed answer to each question point by point with references to books of jurisprudence. Explain from the Book and you will be rewarded on the Day of Reckoning. (T: Explain from the Book and receive reward on the Day of Account.)

The Answer: Zaid's excuses are correct and heard, while Bakr's doubts are false and dismissed.

(1) Mortgage (Rahn) and this lease (Ijarah) are two contracts whose ruling depends on possession; mortgage without possession is void, and lease without possession is ineffective in execution. It is stated in 'Bada'i' by Imam Malik al-Ulama:

[Arabic Box] Possession is a condition for the validity of a mortgage because of the saying of Allah the Almighty, "then a pledge in hand (maqbuzah)." Allah the Almighty described the mortgage as being possessed, which requires that possession be a condition in it. Also, because it is a contract of donation (tabarru') for the present state, so it does not yield a ruling by itself, like all other donations. - 1

[Urdu Box Translation] Possession is a condition for the validity of a mortgage because of the saying of Allah the Almighty, "then a mortgage given in possession." Allah the Glorified and Exalted described the mortgage with this attribute that it be possessed. This requires that possession be a condition for the mortgage, and also because the mortgage is a contract of donation for the present state, so like other donations, it does not yield the benefit of a ruling by its essence. (T)

In the same [book], regarding the conditions for the execution of a lease:

[Arabic Box] The ruling in an absolute lease is not established by the contract itself according to us, because the lease contract, in terms of the ruling, is concluded according to the occurrence of the benefit. Therefore, the contract, in terms of the ruling, is attributed to the time when the benefit occurs.

[Urdu Box Translation] In an absolute lease, according to us, the ruling is not established by the contract itself, because the lease contract, in terms of the ruling, is concluded according to the occurrence of the benefit. Therefore, the contract, in terms of the ruling, is attributed to the time when the benefit occurs.

1 Bada'i al-Sana'i, Book of Mortgage, H.M. Saeed Company, Karachi, 7/13.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

दीनार समन (कीमत) का राहिन (गिरवी रखने वाला) की अनुमति से खर्च होना बातिल है; यहाँ दीनार समन का इजारा साबित नहीं है क्योंकि उसने दुकानों पर नए दुकानदार नहीं बिठाए।

(3) इमाम अबू युसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) के नज़दीक ऋण में वृद्धि जायज़ है, और मामलात में अक्सर फ़तवा उन्हीं के क़ौल पर होता है। दरयाफ़्त करने योग्य बात यह है कि शरीयत के अनुसार ऊपर बताए गए बक्र के उज़्र (बहाने) सही हैं या ज़ैद के बयान सही हैं? हर सवाल का जवाब तफ़सील के साथ नंबरवार फ़िक़्ह की किताबों के हवाले से इनायत हो। किताब से बयान करें और क़यामत के दिन अज्र पाएँ। (त: किताब से बयान करो और रोज़-ए-हिसाब अज्र पाओ।)

जवाब: ज़ैद के उज़्र सही और काबिले-समाअत हैं, जबकि बक्र के शक-ओ-शुबहात बातिल और खारिज किए जाने योग्य हैं।

(1) रहन (गिरवी) और यह इजारा (पट्टा/लीज़) दो अक़्द (अनुबंध) हैं जिनका हुक्म क़ब्ज़े पर निर्भर है; बिना क़ब्ज़े के रहन बातिल है और बिना क़ब्ज़े के इजारा लागू होने से खाली है। इमाम मलिक उल-उलमा की 'बदाइ' में है:

[अरबी बॉक्स] रहन के जायज़ होने के लिए क़ब्ज़ा शर्त है, अल्लाह तआला के इस इरशाद की वजह से कि "तो रहन हो क़ब्ज़े में दिया हुआ"। अल्लाह सुब्हानहू व तआला ने रहन को इस वस्फ़ (गुण) के साथ बयान फ़रमाया कि वह मक़्बूज़ (क़ब्ज़े में लिया हुआ) हो। यह इस बात का तक़ाज़ा करता है कि रहन पर क़ब्ज़ा शर्त हो, और इसलिए भी कि रहन हाल के लिए अक़्द-ए-तबर्रअ (दान का अनुबंध) है, तो बाकी तबर्रआत की तरह अपनी ज़ात के ऐतबार से हुक्म का फ़ायदा नहीं देता। - 1

[उर्दू बॉक्स अनुवाद] जवाज़-ए-रहन के लिए क़ब्ज़ा शर्त है अल्लाह तआला के इस इरशाद की वजह से कि "तो रहन हो क़ब्ज़े में दिया हुआ"। अल्लाह सुब्हानहू व तआला ने रहन को इस वस्फ़ के साथ मौसूफ़ फ़रमाया कि वह मक़्बूज़ हो। यह इस बात का तक़ाज़ा करता है कि रहन पर क़ब्ज़ा शर्त हो और इसलिए भी रहन हाल के लिए अक़्द-ए-तबर्रअ है तो बाकी तबर्रआत की तरह बा-ऐतबार अपनी ज़ात के हुक्म का फ़ायदा नहीं देता। (त)

उसी में इजारा लागू होने की शर्तों में है:

[अरबी बॉक्स] हमारे नज़दीक इजारा-ए-मुतलक़ा में अक़्द (अनुबंध) की ज़ात से हुक्म साबित नहीं होता, क्योंकि हुक्म के हक़ में इजारा का अक़्द मनफ़अत (फ़ायदे) के पैदा होने के अनुसार मुनअक़िद होता है। चुनाँचे हुक्म के हक़ में अक़्द, मनफ़अत पैदा होने के समय की तरफ़ मंसूब होता है।

[उर्दू बॉक्स अनुवाद] इजारा-ए-मुतलक़ा में हमारे नज़दीक नफ़्स-ए-अक़्द से हुक्म साबित नहीं होता क्योंकि हुक्म के हक़ में अक़्द-ए-इजारा मनफ़अत के पैदा होने के मुताबिक़ मुनअक़िद होता है। चुनाँचे हुक्म के हक़ में अक़्द मनफ़अत के पैदा होने के वक़्त की तरफ़ मंसूब होता है।

1 बदाइउस सनाए, किताबुर रहन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 7/13.

पृष्ठ 281 का 658

دینار تمن کا باذن راہن مبطل ہوتا ہے یہاں اجارہ دینار تمن کا ثابت نہیں کیونکہ اس نے دکانات پر نئے دکانداروں کو نہیں بٹھایا۔

(۳) زیادتی فی الدین امام ابو یوسف رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ کے نزدیک جائز ہے اور معاملات میں اکثر فتوٰی انہیں کے قول پر ہوتا ہے۔ دریافت طلب امر یہ ہے کہ شرعاً عذرات مندرجہ بالا بجر کے صحیح ہیں یا اقوال زید کے صحیح ہیں ہر سوال کا جواب بالتفصیل نمبر وار بحوالہ کتب فقہ عنایت ہو، بینوا بالکتاب توجروا یوم الحساب (کتاب سے بیان کرو اور روزِ حساب اجر پاؤ۔ ت)

الجواب: عذرات زید صحیح و مسموع اور شبہات بکر باطل و مدفوع ہیں۔

(۱) رہن اور یہ اجارہ تو دو عقد ہیں جن کا حکم قبضہ کا دست نگر، رہن بے قبضہ باطل اور اجارہ بے قبضہ نفاذ سے عاطل۔ بدائع امام ملک العلماء میں ہے:

[عربی باکس] القبض شرط جواز الرھن لقولہ سبحانہ وتعالی "فَرِهٰنٌ مَّقْبُوضَةٌ" وصف سبحانہ وتعالی الرھن بکونہ مقبوضاً فیقتضي ان یکون القبض فیہ شرطا ولانہ عقد تبرع للحال فلا یفید الحکم بنفسہ کسائر التبرعات - 1

[اردو باکس] جوازِ رہن کے لئے قبضہ شرط ہے اللہ تعالٰی کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ "تو رہن ہو قبضہ میں دیا ہوا" اللہ سبحانہ وتعالٰی نے رہن کو اس وصف کے ساتھ موصوف فرمایا کہ وہ مقبوض ہو۔ یہ اس بات کا تقاضا کرتا ہے کہ رہن پر قبضہ شرط ہو اور اس لئے بھی رہن حال کے لئے عقد تبرع ہے تو باقی تبرعات کی طرح باعتبار اپنی ذات کے حکم کا فائدہ نہیں دیتا۔ (ت)

اسی میں شرائط نفاذِ اجارہ میں ہے:

[عربی باکس] الحکم فی الاجارۃ المطلقۃ لایثبت بنفس العقد عندنا لان العقد فی حق الحکم ینعقد علی حسب حدوث المنفعۃ فکان العقد فی حق الحکم مضافا

[اردو باکس] اجارہ مطلقہ میں ہمارے نزدیک نفسِ عقد سے حکم ثابت نہیں ہوتا کیونکہ حکم کے حق میں عقد اجارہ منفعت کے پیدا ہونے کے مطابق منعقد ہوتا ہے۔ چنانچہ حکم کے حق میں عقد منفعت کے پیدا ہونے کے وقت کی طرف منسوب ہوتا ہے،

1 بدائع الصنائع کتاب الرھن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۷/ ۱۳

Fatawa Rizvia, Volume 25

Until the benefit arises, its ruling is established at that time. Therefore, if the lease period expires without the lessor handing over the property to the lessee, the lessor will not be entitled to any part of the rent. And if some period has passed after the contract and then the lessor hands over the property to the lessee, he will not be entitled to rent for the period that has already passed because delivery was not found in it. (T) [Arabic: ...until the time of the occurrence of the benefit, so its ruling is established at that time, such that if the period expires without delivery to the lessee, he does not deserve anything from the rent. And if a period passes after the contract and then he delivers, there is no rent for what has passed due to the lack of delivery therein. 1]

A mortgage requires possession by the mortgagee because its implication is detention, and detention without possession is impossible. A lease requires possession by the lessee because its purpose is utilization, and utilization without possession is inconceivable. It is impossible for a single thing to be under two different possessions at a single time. Therefore, if the mortgagor, with the permission of the mortgagee, or the mortgagee with the permission of the mortgagor, leases the mortgaged property to a third person, or if the mortgagor leases it to the mortgagee himself, in all three cases, the mortgage becomes void. It is mentioned in *Bada'i*:

It is not permissible for the mortgagor to lease the mortgaged item to a stranger without the permission of the mortgagee because the mortgagee's right of detention prevents the lease. Also, because a lease is based on the contract of utilization, and when the mortgagor himself does not own the right to utilize it, how can he make someone else its owner? If the mortgagor does so, it depends on the mortgagee's authorization. If he rejects it, it becomes void; and if he authorizes it, the lease becomes valid while the mortgage contract becomes void because when the lease is valid—and it is a binding contract—the mortgage cannot remain. [Arabic: He does not have the right to lease it to a stranger without the permission of the mortgagee because the existence of the right of detention for him prevents the lease, and because the lease is a contract of utilization and he does not own the utilization by himself, so how can someone else own it? If he does so, it is suspended upon his authorization; if he rejects it, it is void, and if he authorizes it, the lease is valid and the mortgage contract is void, because if the lease is valid—and it is a binding contract—the mortgage does not remain.]

1 *Badai-us-Sana'i*, Book of Lease, Chapter: And as for the conditions of the pillar, etc., HM Saeed Company Karachi 3/179.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

जब तक लाभ (उपयोग) उत्पन्न नहीं होता, तब तक उसका हुक्म स्थापित होता है। अतः यदि पट्टे (इज़ारा) की अवधि किरायेदार को वस्तु सौंपे बिना समाप्त हो जाती है, तो मालिक किराये में से किसी भी चीज़ का हकदार नहीं होगा। और यदि अनुबंध के बाद कुछ समय बीत गया और फिर मालिक ने वह चीज़ किरायेदार को सौंप दी, तो वह बीते हुए समय के किराये का हकदार नहीं होगा क्योंकि उस दौरान सुपुर्दगी नहीं पाई गई थी। (त) [अरबी: ...लाभ के उत्पन्न होने के समय तक, इसलिए इसका हुक्म उस समय स्थापित होता है, यहाँ तक कि यदि किरायेदार को सुपुर्दगी के बिना अवधि समाप्त हो जाती है, तो वह किराये में से कुछ भी पाने का हकदार नहीं है। और यदि अनुबंध के बाद अवधि बीत जाती है और फिर वह सुपुर्द करता है, तो उसमें सुपुर्दगी की कमी के कारण बीते हुए समय का कोई किराया नहीं है। 1]

रहन (बंधक) के लिए गिरवी लेने वाले (मुर्तहिन) का कब्ज़ा आवश्यक है क्योंकि इसकी शर्त हिरासत (हब्स) है, और बिना कब्ज़े के हिरासत असंभव है। पट्टा (इज़ारा) किरायेदार का कब्ज़ा चाहता है क्योंकि इसका उद्देश्य उपयोग (इन्तिफ़ा) है, और बिना कब्ज़े के उपयोग अकल्पनीय है। एक ही वस्तु का एक ही समय में दो अलग-अलग कब्ज़ों में होना असंभव है। इसलिए, यदि गिरवी रखने वाला (राहन) गिरवी लेने वाले की अनुमति से, या गिरवी लेने वाला गिरवी रखने वाले की अनुमति से गिरवी रखी हुई चीज़ किसी तीसरे व्यक्ति को पट्टे पर देता है, या गिरवी रखने वाला स्वयं गिरवी लेने वाले को पट्टे पर देता है, तो इन तीनों स्थितियों में गिरवी का अनुबंध शून्य हो जाता है। 'बदाई' में लिखा है:

गिरवी रखने वाले (राहन) के लिए यह जायज़ नहीं है कि वह गिरवी लेने वाले (मुर्तहिन) की अनुमति के बिना गिरवी रखी वस्तु किसी अजनबी को पट्टे पर दे दे क्योंकि गिरवी लेने वाले का हिरासत का अधिकार पट्टे में बाधक है। इसके अलावा इसलिए भी कि पट्टे का आधार उपयोग के अनुबंध पर है, जबकि गिरवी रखने वाला स्वयं उस वस्तु के उपयोग का मालिक नहीं है, तो वह किसी और को उसका मालिक कैसे बना सकता है? और यदि गिरवी रखने वाले ने ऐसा किया, तो यह गिरवी लेने वाले की अनुमति पर निर्भर करेगा। यदि उसने इसे अस्वीकार कर दिया तो यह शून्य हो जाएगा और यदि उसने अनुमति दे दी तो पट्टा जायज़ हो जाएगा जबकि गिरवी का अनुबंध शून्य हो जाएगा क्योंकि जब पट्टा जायज़ होगा—और वह एक आवश्यक अनुबंध है—तो गिरवी शेष नहीं रह सकती। [अरबी: उसे गिरवी लेने वाले की अनुमति के बिना किसी अजनबी को पट्टे पर देने का अधिकार नहीं है क्योंकि उसके लिए हिरासत के अधिकार का अस्तित्व पट्टे को रोकता है, और क्योंकि पट्टा उपयोग

का एक अनुबंध है और वह स्वयं उपयोग का मालिक नहीं है, तो कोई और इसका मालिक कैसे हो सकता है? यदि वह ऐसा करता है, तो यह उसके प्राधिकरण पर निलंबित है; यदि वह इसे अस्वीकार करता है, तो यह शून्य है, और यदि वह इसे अधिकृत करता है, तो पट्टा वैध है और गिरवी अनुबंध शून्य है, क्योंकि यदि पट्टा वैध है—और यह एक बाध्यकारी अनुबंध है—तो गिरवी नहीं रहती है।]

1 बदाइउस सनाइ, किताबुल इज़ारा, फ़स्ल: और जहाँ तक रुक्न की शर्तों का संबंध है आदि, एचएम सईद कंपनी कराची 3/179

पृष्ठ 282/658

الی حین حدوث المنفعة فیثبت حکمہ عند ذلك حتی لو انقضت المدة من غیر تسلیم المستأجر لا یستحق شیئا من الاجر و لو مضی بعد العقد مدة ثم سلم فلا اجر لہ فیما مضی لعدم التسلیم فیہ۔ ۱ لہذا منفعت کے پیدا ہونے کے وقت حکم ثابت ہوتا ہے یہاں تک کہ اگر مدت اجارہ گزر گئی اور آجر نے شیئ مستاجر کے حوالے نہ کی تو اجرت میں سے کسی شیئ کا حقدار نہ ہوگا۔ اور اگر عقد کے بعد کچھ مدت گزر گئی پھر آجر نے وہ شیئ مستاجر کے حوالے کی گزری ہوئی مدت کی اجرت کا حقدار نہیں ہوگا کیونکہ اس میں سپردگی نہیں پائی گئی۔ (ت) رہن قبضہ مرتہن چاہتا ہے کہ اس کا مقتضی حبس ہے اور حبس بے قبضہ ناممکن اور اجارہ قبضہ مستاجر چاہتا ہے کہ اس سے مقصود انتفاع ہے اور انتفاع بے قبضہ نامتصور اور شیئ واحد کا وقت واحد میں دو مختلف قبضوں میں ہونا محال، ولہذا اگر راہن بہ اجازت مرتہن یا مرتہن باجازت راہن شے مرہون شخص ثالث کے اجارہ میں دے یا راہن خود مرتہن کو اجارہ دے، تینوں صورتوں میں رہن باطل ہو جاتا ہے۔ بدائع میں ہے: لیس لہ ان یؤاجرہ من اجنبی بغیر اذن المرتھن لان قیام ملك الحبس لہ یمنع الاجارة ولان الاجارة بعقد الانتفاع وھو لا یملك الانتفاع بہ بنفسہ فکیف یملکہ غیرہ ولو فعل وقف علی اجازتہ فان ردہ بطل وان اجاز جازت الاجارة وبطل عقد الرھن لان الاجارة اذا جازت وانھا عقد لازم لا یبقی الرھن راہن کے لئے جائز نہیں کہ مرتہن کی اجازت کے بغیر مرہون شیئ کسی اجنبی کو اجارہ پر دے دے کیونکہ مرتہن کا ملک حبس اجارہ سے مانع ہے اور اس لئے بھی کہ اجارہ کی بنیاد انتفاع پر ہے جبکہ راہن خود مرہون سے انتفاع کا مالک نہیں تو کسی غیر کو اس کا مالک کیسے بنا سکتا ہے، اور اگر راہن نے ایسا کر دیا تو یہ مرتہن کی اجازت پر موقوف ہوگا اگر مرتہن نے اسے رد کر دیا

تو باطل ہو جائے گا اور اگر اس نے اجازت دے دی تو اجارہ جائز جبکہ عقد رہن باطل ہو جائے گا کیونکہ اجارہ جب جائز ہوگا اور وہ عقد لازم ہے۔

۱ بدائع الصنائع کتاب الاجارہ فصل و اما شرائط الرکن الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۳/ ۱۷۹

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Column]: ...out of necessity, and the rent belongs to the pledgor (Raahin) because it is a substitute for the benefit owned by him. The authority to receive the rent is also his, as he is the contracting party. Similarly, it is not permissible for the pledgee (Murtahin) to lease it to someone other than the pledgor without his permission. This is because leasing is the transfer of ownership of the benefit, while what is established for the pledgee is the right of possession (habs), not the right of benefit. So how can he transfer ownership of it from someone else? If he does so, it remains suspended upon the approval of the pledgor. If he approves, it becomes valid and the pledge (rahn) becomes void for the reason we mentioned. The rent would be for the pledgor, and the authority to collect it would be for the pledgee because he is the contracting party. It does not return as a pledge when the lease period ends, because the contract has become void, and it does not return except by renewal.[2]

[Urdu Column]: ...then the pledge will necessarily not remain and the rent will belong to the pledgor because it is a substitute for the benefit of what the pledgor owns. And the authority to take possession of the rent is also held by him because he is the one who made the contract. Similarly, it is not permissible for the pledgee to lease the pledged item to someone other than the pledgor without his permission, because leasing is the transfer of ownership of the benefit, whereas for the pledgee, only the right of possession is established, not the ownership of the benefit, so how can he make someone else its owner. If the pledgee does so, it will be subject to the pledgor's permission; if he gives permission, the lease will be valid and the pledge will become void due to the reason we have mentioned, and the rent will be for the pledgor while the authority to possess the rent will be held by the pledgee because the pledgee is the one who made the contract. And that item will not return to being a pledge even when the duration of the lease has ended because the pledge contract has become void, so it will not return unless a new contract is made. (T)

It is mentioned in the same: [Arabic]: The pledged item ceases to be a pledge and the contract of pledge is voided by leasing, in the case where the pledgor leases it to a stranger with the permission of the pledgee, or the pledgee [leases it with the permission of the pledgor]. [Urdu]: The pledged item will cease to be a pledge and the contract of pledge will become void with the lease, in the case that the pledgor leased that item with the permission of the pledgee, or the pledgee with the permission of the pledgor [sentence continues].

[1] Bada'i al-Sana'i, Kitab al-Rahn, Chapter: And as for the ruling of the pledge, etc., H.M. Saeed Company, 6/146 [2] Bada'i al-Sana'i, Kitab al-Rahn, Chapter: And as for the ruling of the pledge, etc., H.M. Saeed Company, 6/147

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी कॉलम]: ...अनिवार्यता के कारण, और किराया गिरवी रखने वाले (राहिन) का होगा क्योंकि यह उसके स्वामित्व वाले लाभ का प्रतिफल है। किराया प्राप्त करने का अधिकार भी उसी का है, क्योंकि वह अनुबंध करने वाला पक्ष है। इसी तरह, गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) के लिए यह जायज़ नहीं है कि वह गिरवी रखी गई वस्तु को राहिन की अनुमति के बिना किसी और को किराए पर दे। क्योंकि किराया लाभ के स्वामित्व का हस्तांतरण है, जबकि मुर्तहिन के लिए केवल कब्ज़े (हब्स) का अधिकार स्थापित है, न कि लाभ का अधिकार। तो वह किसी और के स्वामित्व की चीज़ कैसे हस्तांतरित कर सकता है? यदि वह ऐसा करता है, तो यह राहिन की अनुमति पर निर्भर रहेगा। यदि वह अनुमति दे देता है, तो किराया जायज़ हो जाएगा और गिरवी (रहन) उस कारण से अमान्य हो जाएगी जिसका हमने उल्लेख किया है। किराया राहिन के लिए होगा, और उसे प्राप्त करने का अधिकार मुर्तहिन के पास होगा क्योंकि वही अनुबंध करने वाला है। पट्टे (किराए) की अवधि समाप्त होने पर वह फिर से गिरवी नहीं बनेगा, क्योंकि अनुबंध अमान्य हो चुका है, और यह तब तक वापस नहीं आएगा जब तक कि इसे नए सिरे से न किया जाए।[2]

[उर्दू कॉलम]: ...तो रहन ज़रूरतन बाकी नहीं रहेगा और उजरत (किराया) राहिन की होगी इसलिए कि वह राहिन के ममलूक (स्वामित्व) की मनफ़अत (लाभ) का बदल है। और उजरत पर कब्ज़े की विलायत (अधिकार) भी उसी को हासिल है क्योंकि अक़द (अनुबंध) करने वाला वही है। और इसी तरह मुर्तहिन के लिए जायज़ नहीं कि वह मरहून शय राहिन के ग़ैर को उसकी इजाज़त के बग़ैर इजारे (किराये) पर दे क्योंकि इजारा मनफ़अत की तमलीक (स्वामित्व देना) है जबकि मुर्तहिन के लिए मुल्क-ए-हब्स साबित है न कि मुल्क-ए-मनफ़अत तो वह किसी ग़ैर को उसका मालिक कैसे बना सकता है। अगर मुर्तहिन ने ऐसा कर दिया तो वह राहिन की इजाज़त पर मौक़ूफ़ (निर्भर) होगा अगर उसने इजाज़त दे दी तो इजारा जायज़ और रहन बातिल (अमान्य) हो जाएगा उस दलील की वजह से जिसको हम ज़िक्र कर चुके हैं, और उजरत राहिन के लिए होगी जबकि उजरत पर कब्ज़े की विलायत मुर्तहिन को हासिल होगी क्योंकि अक़द करने वाला वही मुर्तहिन है। और वह शय रहन की तरफ़ औद (वापस) नहीं करेगी जबकि इजारे की मुद्दत ख़त्म हो चुकी हो क्योंकि अक़द-ए-रहन बातिल हो चुका तो वह औद नहीं करेगा मगर ये कि नए सिरे से अक़द किया जाए। (त)

उसी में है: [अरबी]: मरहून शय मरहून होने से निकल जाती है और रहन का अनुबंध इजारे (किराये पर देने) से बातिल हो जाता है, इस सूरत में कि राहिन ने मुर्तहिन की इजाज़त से किसी अजनबी को

उसे किराये पर दे दिया हो, या मुर्तहिन [ने राहिन की इजाज़त से...] [उर्दू]: मरहून शय मरहून होने से निकल जाएगी और अक़द-ए-रहन इजारे के साथ बातिल हो जाएगा, इस सूरत में कि राहिन ने वह शय मुर्तहिन की इजाज़त से या मुर्तहिन ने राहिन की इजाज़त [से...]

---

[1] बदाए अल-सनाए, किताबुर रहन, फ़स्ल: व अम्मा हुक्मुर रहन अलख, एच.एम. सईद कंपनी, 6/146 [2] बदाए अल-सनाए, किताबुर रहन, फ़स्ल: व अम्मा हुक्मुर रहन अलख, एच.एम. सईद कंपनी, 6/147

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

[عربی کالم]: ضرورة والاجرة للراهن لانها بدل منفعة مملوكة له وولاية قبض الاجرة له ايضاً لانه هو العاقد وكذا ليس للمرتهن ان يؤاجره من غير الراهن بغير اذنه لان الاجارة تمليك المنفعة والثابت له ملك الحبس لا ملك المنفعة فكيف يملكها من غيره فان فعل وقف على اجازة الراهن فان اجاز جاز وبطل الرهن لما ذكرنا وكانت الاجرة للراهن، وولاية قبضها للمرتهن لان العاقد هو المرتهن، ولايعود رهناً اذا انقضت مدة الاجارة ، لان العقد قد بطل فلا يعود الا بالاستيناف۔ 2

[اردو کالم]: تو رہن ضرورتاً باقی نہیں رہے گا اور اجرت راہن کی ہوگی اس لئے کہ وہ راہن کے مملوک کی منفعت کا بدل ہے۔ اور اجرت پر قبضہ کی ولایت بھی اسی کو حاصل ہے کیونکہ عقد کرنے والا وہی ہے۔ اور اسی طرح مرتہن کے لئے جائز نہیں کہ وہ مرہون شئی راہن کے غیر کو اس کی اجازت کے بغیر اجارہ پر دے کیونکہ اجارہ منفعت کی تملیک ہے جبکہ مرتہن کے لئے ملک حبس ثابت ہے نہ کہ ملک منفعت تو وہ کسی غیر کو اس کا مالک کیسے بنا سکتا ہے۔ اگر مرتہن نے ایسا کر دیا تو وہ راہن کی اجازت پر موقوف ہوگا اگر اس نے اجازت دے دی تو اجارہ جائز اور رہن باطل ہو جائے گا اس دلیل کی وجہ سے جس کو ہم ذکر کر چکے ہیں، اور اجرت راہن کے لئے ہوگی جبکہ اجرت پر قبضہ کی ولایت مرتہن کو حاصل ہو گی کیونکہ عقد کرنے والا وہی مرتہن ہے۔ اور وہ شئی رہن کی طرف عود نہیں کرے گی جبکہ اجارہ کی مدت ختم ہو چکی ہو کیونکہ عقد رہن باطل ہو چکا تو وہ عود نہیں کرے گا مگر یہ کہ نئے سرے سے عقد کیا جائے۔(ت)

اُسی میں ہے: يخرج المرهون عن كونه مرهوناً ويبطل عقد الرهن بالاجارة بان آجره الراهن من اجنبي باذن المرتهن او المرتهن مرہون شئی مرہون ہونے سے نکل جائے گی اور عقد رہن اجارہ کے ساتھ

باطل ہو جائے گا، اس صورت میں کہ راہن نے وہ شئی مرتہن کی اجازت سے یا مرتہن نے راہن کی اجازت

---

1 بدائع الصنائع کتاب الرہن فصل واما حکم الرہن الخ ایچ ایم سعید کمپنی ۶/ ۱۴۶ 2 بدائع الصنائع کتاب الرہن فصل واما حکم الرہن الخ ایچ ایم سعید کمپنی ۶/ ۱۴۷

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

-With the permission of the mortgagor or the mortgagee rented it-1 | ...gave it on rent to a stranger or the mortgagee himself took it on that rent. (T)

Here, both parties admit that the shop and the house have been on rent by Zaid since before the mortgage, and from then until now, they have been continuously in the possession of the tenants and were never vacated. Thus, 'Takhliyah' (delivery of possession), which was a condition of the mortgage, never occurred, and the mortgage remained fundamentally invalid and incomplete. Generally, the common people and especially today's legal experts call and consider a few verbal or written words as 'possession', while they are neither aware of the meaning of 'Takhliyah' nor of its legal necessity.

Annotation (ع): (Arabic Text): It is stated in Al-Hidayah, Al-Multaqa, Al-Tanwir, etc., that possession is a condition for the binding nature of a mortgage, so the mortgage is not complete without it. It is said in Al-Inayah that this is the preference of Shaykh al-Islam, and it contradicts the common narration. Imam Muhammad said: A mortgage is not permissible except when possession is taken, and similar to it is in Al-Kafi of Al-Hakim al-Shahid, Mukhtasar al-Tahawi, and Al-Karkhi. Al-Karkhi said: This is the view of Abu Hanifa, Abu Yusuf, Muhammad, and Hasan bin Ziyad. It was authenticated in Al-Dhakhirah (Qahistani), and Al-Mujtaba (Durr-e-Mukhtar), and Al-Muhit al-Burhani (Al-Hindiyyah), and he was decisive upon it.

(Urdu Translation): In Al-Hidayah, Al-Multaqa, and Al-Tanwir, etc., this approach has been adopted: that taking possession of the mortgaged item is a condition for the contract to become binding. Therefore, without it, the contract is not complete. It is stated in Al-Inayah that this is the chosen view of Shaykh al-Islam, though it opposes the narration of the general scholars. Imam Muhammad stated that a mortgage is not valid without possession of the mortgaged item. Similar rulings are found in 'Al-Kafi' of Hakim al-Shahid, 'Mukhtasar' of Imam Tahawi, and 'Mukhtasar' of Imam Karkhi, etc. Karkhi stated that this is the opinion of Imam Abu Hanifa, Imam Abu Yusuf, Imam Muhammad, and Hasan bin Ziyad. It was declared correct in 'Al-Dhakhirah' (Qahistani), and in 'Al-Mujtaba' (Durr-e-Mukhtar), and in 'Al-Muhit' (Al-Hindiyyah). (To be continued on the next page)

1. Bada'i al-Sana'i, Book of Mortgages, Section: Explanation of what terminates the mortgage, etc. H.M. Saeed Company, Karachi 6 / 171

2. Al-Hidayah, Book of Mortgages, Matba' Yusufi Lucknow 4 / 513
3. Al-Inayah on the margin of Fath al-Qadir, Book of Mortgages, Maktabah Nooriya Razawiyyah Sukkur 9 / 66

फतावा रज़विया, खंड 25

-गिरवी रखने वाले की अनुमति से या गिरवी लेने वाले ने इसे किराए पर लिया-1 | ...किसी अजनबी को किराए पर दे दिया या गिरवी लेने वाले ने स्वयं इसे उस किराए पर ले लिया। (त)

यहाँ दोनों पक्ष स्वीकार करते हैं कि दुकान और घर गिरवी रखने से पहले से ही ज़ैद की ओर से किराए पर हैं, और तब से अब तक वे लगातार किरायेदारों के कब्ज़े में हैं, उन्हें कभी खाली नहीं कराया गया। अतः 'तखलिया' (कब्ज़ा सौंपना), जो गिरवी की एक शर्त थी, कभी नहीं हुआ, और गिरवी शुरू से ही अवैध और अपूर्ण रही। सामान्यतः आम लोग और विशेष रूप से आज के कानूनविद केवल ज़बानी या काग़ज़ी शब्दों को 'कब्ज़ा' कहते और समझते हैं, जबकि वे न तो 'तखलिया' के अर्थ से अवगत हैं और न ही उसकी कानूनी आवश्यकता से।

टिप्पणी (ع): (अरबी पाठ): अल-हिदाया, अल-मुल्तक़ा, अल-तन्वीर आदि में यह उल्लेख किया गया है कि कब्ज़ा गिरवी के अनिवार्य होने की शर्त है, इसलिए इसके बिना गिरवी पूर्ण नहीं होती। अल-इनाया में कहा गया है कि यह शैखुल इस्लाम का चुना हुआ मत है, और यह सामान्य विवरण के विपरीत है। इमाम मुहम्मद ने कहा: कब्ज़ा किए बिना गिरवी जायज़ नहीं है, और इसी तरह हाकिम शहीद की 'काफ़ी', इमाम तहावी की 'मुख्तसर' और अल-करख़ी में है। करख़ी ने कहा: यह इमाम अबू हनीफ़ा, अबू यूसुफ़, मुहम्मद और हसन बिन ज़ियाद का मत है। इसे 'अज़-ज़खीरा' (क़हस्तानी), 'अल-मुजतबा' (दुर्रे मुख़्तार) और 'अल-मुहीत अल-बुरहानी' (अल-हिन्दिया) में सही माना गया है।

(उर्दू अनुवाद): हिदाया, मुल्तक़ा और तन्वीर आदि में यह दृष्टिकोण अपनाया गया है कि गिरवी में गिरवी रखी गई वस्तु पर कब्ज़ा करना अनुबंध के अनिवार्य होने की शर्त है। इसलिए, इसके बिना अनुबंध पूर्ण नहीं होता। इनाया में कहा गया है कि यही शैखुल इस्लाम का चुना हुआ विचार है, और यह आम मशाइख़ के विवरण के विरुद्ध है। इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया कि कब्ज़ा किए बिना गिरवी मान्य नहीं होती और इसी तरह हाकिम शहीद की 'काफ़ी', इमाम तहावी की 'मुख्तसर' और इमाम करख़ी की 'मुख्तसर' में है। करख़ी ने कहा कि यह इमाम अबू हनीफ़ा, इमाम अबू यूसुफ़, इमाम मुहम्मद और हसन बिन ज़ियाद का मत है। इसे 'ज़ख़ीरा' (क़हस्तानी) में सही घोषित किया गया,

'मुजतबा' (दुर्रे मुख़्तार) में इसे सही घोषित किया गया और 'मुहीत' (हिन्दिया) में इसे सही घोषित किया गया। (शेष अगले पृष्ठ पर)

1. बदाइ-उस-सनाइ, किताबुल रहुन, अनुभाग: गिरवी को समाप्त करने वाली चीज़ों का विवरण आदि, एच.एम. सईद कंपनी, कराची 6/171
2. अल-हिदाया, किताबुल रहुन, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ 4/513
3. अल-इनाया, फ़तह अल-क़दीर के हाशिये पर, किताबुल रहुन, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर 9/66

بإذن الراهن او استأجر المرتهن-1 | سے کسی اجنبی کو اجارہ پر دے دی یا مرتہن خود اس کو اس اجرت پر لے لے۔ (ت)

یہاں کہ فریقین کو اقرار ہے کہ دکان و مکان رہن سے پہلے سے منجانب زید کرائے پر ہیں اور جب سے اب تک برابر قبضہ کرایہ داران میں ہیں کبھی ان سے خالی نہ کرائی گئیں، تو تخلیہ کہ شرط رہن تھا کبھی نہ ہوا اور رہن سرے سے نا جائز و نامتام رہا ع۔ عوام عموماً اور آج کل کے قانون دان خصوصاً زرے زبانی یا کاغذ کے لفظ کو قبضہ کہتے اور سمجھتے ہیں نہ وہ تخلیہ کے معنی سے آگاہ ہیں نہ اس کی

عہ : مشى في الهداية والملتقى والتنوير وغيرها على ان القبض شرط اللزوم فلا يتم الرهن 2 الا به، قال في العناية وهو اختيار شيخ الاسلام وهو مخالف لرواية العامة قال محمد لا يجوز الرهن الا مقبوضا ومثله في كافي الحاكم الشهيد ومختصر الطحاوى والكرخي 3 اهـ قال الكرخی انه قول ابی حنیفة وابی یوسف ومحمد والحسن بن زیاد وصححه فی الذخیرة قهستانی، و المجتبی درمختار، والمحیط هندیة و به جزم

ہدایہ، ملتقی اور تنویر وغیرہ میں یہ روش اختیار کی ہے کہ رہن میں مرہون پر قبضہ کرنا عقد کے لازم ہونے کے لئے شرط ہے۔ چنانچہ اس کے بغیر عقد تام نہیں ہوتا۔ عنایہ میں کہا اور وہی شیخ الاسلام کا مختار ہے اور وہ عام مشائخ کی روایت کے مخالف ہے۔ امام محمد نے فرمایا کہ مرہون پر قبضہ ہوئے بغیر رہن جائز نہیں ہوتا اور اسی کی مثل حاکم شہید کی کافی اور امام طحاوی کی مختصر اور امام کرخی کی مختصر میں ہے الخ کرخی نے کہا کہ یہ امام ابو حنیفہ، امام ابو یوسف،

امام محمد اور حسن بن زیاد کا قول ہے، اس کو ذخیرہ میں صحیح قرار دیا (قہستانی) اور مجتبی میں اس کو صحیح قرار دیا (در مختار) اور محیط میں اس کو صحیح قرار دیا (ہندیہ) (باقی اگلے صفحہ پر)

1 بدائع الصنائع کتاب الرھن فصل اما بیان ما یخرج بہ المرھون الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶ / ۱۷۱ 2 الہدایہ کتاب الرہن مطبع یوسفی لکھنؤ ۴ / ۵۱۳ 3 العنایۃ علی ھامش فتح القدیر کتاب الرہن مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۹ / ۶۶

Fatawa Ridawiyya Volume 25

They know the need. If Zaid gifts his house, in which his goods and belongings are kept, to Amr and gives him the key, they will say he gave possession, whereas according to Sharia, possession never occurred because vacating (takhliya) did not happen. In Bada'i' it is stated:

(Remaining part of previous page's footnote) [Arabic text]: As you see in al-Bada'i', and similarly it is mentioned in ar-Rahn of al-'Uqud ad-Durriyya that it is the correct view. I say: Although al-Hidayah proceeds on the basis that it is a condition for binding (luzum), its discourse regarding the proofs in the issue that mortgaging musha' etc. is not permissible indicates that it is a condition for formation (in'iqad). So reflect on it, and refer to al-'Inayah and Nata'ij al-Afkar. Likewise, at-Tanwir, following al-Hidayah, said: The mortgage of musha' is not valid. 1 It is said in ad-Durr: The correct view is that it is void (fasid). 2 Reflect and refer to what we have annotated on Radd al-Muhtar. It is inferred from al-'Inayah that the meaning of the condition of validity according to its proponents is that the mortgage is invalid if not possessed. So we chose it because of what you know of its strength. 12 [Author] - may Allah forgive him.

[Urdu translation of the Arabic]: And upon this Bada'i' is firm, as you see, and similarly it is mentioned in the book of mortgages (ar-Rahn) of 'Uqud al-Durriyya that it is undoubtedly correct. I say: Despite the approach of al-Hidayah that possession is a condition for binding, the discourse of the author of al-Hidayah within the arguments for the non-permissibility of mortgaging common property (musha') etc., indicates that possession is a condition for formation. So reflect on this, and refer to al-'Inayah and Nata'ij al-Afkar. Likewise, following al-Hidayah, it is stated in at-Tanwir that the mortgage of musha' is not valid. In ad-Durr it is said that the correct view is that it is void, etc. Reflect, and refer to our commentary on Radd al-Muhtar. It is inferred from al-'Inayah that the meaning of the condition of validity according to its proponents is that if the mortgaged item is not possessed, the mortgage is invalid (batil). Therefore, we have adopted this, as you have known its strength. 12 [Author] - may Allah forgive him. (T)

1 Al-Durr al-Mukhtar sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Rahn, Bab ma yajuzu rithanuhu, etc., Mujtabai Delhi, 2/268. 2 Al-Durr al-Mukhtar sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Rahn, Bab ma yajuzu rithanuhu, etc., Mujtabai Delhi, 2/268.

वे ज़रूरत जानते हैं। अगर ज़ैद अपना मकान, जिसमें उसका माल और असबाब रखा हुआ है, अम्र को हिबा (उपहार) कर दे और उसे चाबी दे दे, तो वे कहेंगे कि उसने कब्ज़ा दे दिया, जबकि शरीयत के अनुसार कभी भी कब्ज़ा नहीं हुआ क्योंकि तक़लिया (खाली करना) नहीं हुआ। बदाइ में है:

(पिछले पृष्ठ के फ़ुटनोट का शेष भाग) [अरबी पाठ]: अल-बदाइ में जैसा कि आप देखते हैं और इसी तरह अल-उक़ूद अद-दुर्रिया के अल-रहन में उल्लेख किया गया है कि यह सही दृष्टिकोण है। मैं कहता हूँ: यद्यपि अल-हिदाया इस आधार पर आगे बढ़ता है कि यह लुज़ूम की शर्त है, मुशा आदि के बंधक के अस्वीकार्य होने के मसले में दलीलों में उसका कलाम (कथन) इस बात पर दलालत करता है कि यह इनइक़ाद की शर्त है। तो इस पर विचार करें, और अल-इनाया और नताइज अल-अफ़कार की ओर रुजू करें। इसी तरह अल-हिदाया का अनुसरण करते हुए तनवीर ने कहा: मुशा का रहन सही नहीं है। 1 अल-दुर्र में कहा गया है: वह फ़ासिद है। 2 विचार करें और रुजू करें जो हमने रद अल-मुह्तार पर हाशिये में लिखा है। इनाया से यह लाभ मिलता है कि इसके कहने वालों के नज़दीक जवाज़ की शर्त का अर्थ यह है कि यदि कब्ज़ा न किया गया हो तो रहन बातिल है। तो हमने इसे इसकी शक्ति जानने के कारण चुना है। 12 [लेखक] - अल्लाह उसे क्षमा करे।

[अरबी का उर्दू अनुवाद]: और इसी पर बदाइ में दृढ़ निश्चय किया गया है जैसा कि आप देख रहे हैं, और इसी तरह उक़ूद अल-दुर्रिया की किताब अर-रहन में उल्लेख किया गया है कि निस्संदेह वह सही है। मैं कहता हूँ: हिदाया के इस दृष्टिकोण के बावजूद कि कब्ज़ा बाध्यकारीता (लुज़ूम) की शर्त है, मुशा (साझा संपत्ति) आदि के बंधक के गैर-जवाज़ (अवैधता) के प्रमाणों के संदर्भ में हिदाया के लेखक का कथन इस बात पर संकेत देता है कि कब्ज़ा अनुबंध के गठन (इनइक़ाद) की शर्त है। तो इस पर विचार करें, और इनाया और नताइज अल-अफ़कार की ओर संदर्भ लें। इसी तरह तनवीर में हिदाया का अनुसरण करते हुए कहा गया है कि मुशा का रहन सही नहीं है। दुर्र में कहा गया है कि सही यह है कि वह फ़ासिद (दूषित) है आदि। विचार करें, और रद अल-मुह्तार पर हमारी टिप्पणी का संदर्भ लें। इनाया से यह निष्कर्ष निकलता है कि इसके समर्थकों के अनुसार जवाज़ (वैधता) की शर्त का अर्थ यह है कि यदि बंधक रखी गई वस्तु पर कब्ज़ा नहीं हुआ, तो बंधक बातिल (अमान्य) है। इसलिए हमने इसी को अपनाया है जैसा कि आप इसकी शक्ति को जान चुके हैं। 12 [लेखक] - अल्लाह उसे क्षमा करे। (त)

1 अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अब्सार, किताब अर-रहन, बाब मा यजूज़ु इर्तिहानुहु आदि, मुज्तबाई दिल्ली, 2/268. 2 अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अब्सार, किताब अर-रहन, बाब मा यजूज़ु इर्तिहानुहु आदि, मुज्तबाई दिल्ली, 2/268.

पृष्ठ 285 का 658

حاجت جانتے ہیں زید اگر اپنا مکان جس میں اس کا مال اسباب رکھا ہوا ہے عمرو کو ہبہ کرے اور کنجی اسے دے دے وہ کہیں گے قبضہ دے دیا حالانکہ ہرگز شرعاً قبضہ نہ ہوا کہ تخلیہ نہ ہوا۔

بدائع میں ہے:

(بقیہ حاشیہ صفحہ گزشتہ) فی البدائع کما تری وکذا ذکرہ فی الرھن من العقود الدریۃ انہ الصحیح۔ اقول: والھدایۃ مع مشیہ علی انہ شرط اللزوم کلامہ فی الدلائل فی مسئلہ لایجز رھن المشاع وغیرہا یدل علی انہ شرط الانعقاد فتدبرہ وراجع العنایۃ ونتائج الافکار وکذا التنویر مع اتباعہ للھدایۃ قال لایصح رھن المشاع ۱ قال فی الدر الصحیح انہ فاسد ۲ اھ تامل وراجع ما علقنا علی ردالمختار ویستفاد من العنایۃ ان معنی شرط الجواز عند قائلیہ ان الرھن باطل ان لم یقبض فاخترناہ لما علمت لہ من القوۃ ۱۲ منہ غفرلہ۔

اور اسی پر بدائع میں جزم کیا جیسا کہ تو دیکھ رہا ہے، اور یونہی عقود الدریہ کی کتاب الرھن میں ذکر کیا کہ بے شک وہ صحیح ہے۔ میں کہتا ہوں ہدایہ کی اس روش کے باوجود کہ قبضہ شرط لزوم ہے رھن مشاع وغیرہ کے عدم جواز پر دلائل کے ضمن میں صاحب ہدایہ کا کلام اس بات پر دلالت کرتا ہے کہ قبضہ شرط انعقاد ہے۔ پس اس میں غور کر، اور عنایہ اور نتائج الافکار کی طرف رجوع کر۔ یونہی تنویر میں ہدایہ کی اتباع کرتے ہوئے کہا کہ مشاع کا رھن صحیح نہیں۔ در میں کہا صحیح یہ ہے کہ وہ فاسد ہے الخ غور کر، اور ردالمختار پر ہماری تعلیق کی طرف رجوع کر۔ عنایہ سے مستفاد ہے کہ شرط جواز کا معنٰی اس کے قائلین کے نزدیک یہ ہے کہ اگر مرہون پر قبضہ نہیں ہوا تو رھن باطل ہے۔ چنانچہ ہم نے اسی کو اختیار کیا ہے جیسا کہ تو اس کی قوت کو جان چکا ہے ۱۲ منہ غفرلہ (ت)

١ الدرالمختار شرح تنويرالابصار كتاب الرہن باب مايجوز ارتهانه الخ مجتبائی دہلی ٢/ ٢٦٨ ٢

الدرالمختار شرح تنويرالابصار كتاب الرہن باب مايجوز ارتهانه الخ مجتبائی دہلی ٢/ ٢٦٨

Fatawa-e-Razviya Volume 25

"And based on this, the ruling is derived for when someone gifts a house which contains the belongings of the donor, and hands over the house to the donee, or hands over the house along with the belongings inside it. Indeed, it is not permissible, because emptying it is a condition for the validity of delivery and possession, and it was not found here."[1]

From this, the ruling for the case becomes apparent where someone gifted a house in which some belongings of the donor are present, and he handed over that house to the donee, or he handed over that house along with his belongings lying in it to the donee. This gift will not be valid because emptying the gifted object is a condition for the validity of delivery and possession, and that condition was not met here. (Ref)

The document states that 'possession has been given to Bakr.' Certainly, this was the intent of the common idiom, so Bakr's reasoning from this is like scattered dust. Even if we assume it is based on the condition of possession, it is rejected for two reasons:

First: When it is known for certain that possession was never given by vacating it from the tenants, and from before until now, the tenants' possession continues. It has been explained above that two different possessions on a single thing at a single time are impossible. So this became a declaration of a current state, and a declaration of a current state is void and inadmissible. For example, a brother declares and gets it registered that the paternal inheritance is divided equally between him and his sister through father's inheritance; this declaration is rejected. The sister cannot use this as an argument because it is shari'atically impossible, hence she will not receive more than a third. Similarly, here, despite the continuation of the tenants' possession, the mortgagee's possession is shari'atically impossible. Therefore, the declaration is liable to be invalidated. It is stated in Al-Ashbah wan-Nazair:

"Declaration of an impossible thing is void, such as if he declares for him five hundred dirhams as blood money for his hand which he cut, while both his hands are healthy, then nothing is incumbent upon him."

Declaration of an impossible thing is void, just as someone declares five hundred rupees as blood money for someone's hand that the declarant cut, whereas both his hands are healthy; then nothing will be necessary for the declarant.

[1] Badai-us-Sanai, Kitab-ul-Hiba, Chapter: As for the conditions etc. H.M. Saeed Company Karachi 2/125

फ़तवा-ए-रज़विया जिल्द २५

"और इसी पर आधारित वह मामला निकलता है जब किसी ने ऐसा घर उपहार में दिया जिसमें उपहार देने वाले (वाहिब) का सामान मौजूद हो और उसने वह घर उपहार प्राप्तकर्ता (मौहूब लह) के हवाले कर दिया, या सामान सहित घर उसके हवाले कर दिया। तो यह वैध नहीं है, क्योंकि सुपुर्दगी और कब्ज़े की वैधता के लिए (घर को सामान से) खाली करना शर्त है और वह यहाँ नहीं पाया गया।"[1]

और इसी से उस स्थिति का आदेश स्पष्ट हो जाता है कि जब किसी ने ऐसा घर हिबा (उपहार) किया जिसमें वाहिब का कुछ सामान मौजूद है और उसने वह घर मौहूब लह के हवाले कर दिया या उसने वह घर उसमें पड़े हुए अपने सामान समेत मौहूब लह के हवाले कर दिया तो यह हिबा जायज़ नहीं होगा क्योंकि मौहूब (उपहार की वस्तु) को खाली करना सुपुर्दगी और कब्ज़ा के सही होने के लिए शर्त है और वह यहाँ नहीं पाई गई। (त)

दस्तावेज़ में यह लिखा होना कि 'बकर को कब्ज़ा दे दिया गया है', निश्चित रूप से इससे आम लोगों का मुहावरा ही उद्देश्य है, तो बकर का इससे तर्क देना व्यर्थ है। और यदि मान लें कि इसे कब्ज़े की शर्त पर ही आधारित रखें, तो अब यह दो कारणों से अस्वीकार्य है:

पहला: जब निश्चित रूप से ज्ञात हो कि किरायेदारों से खाली कराकर कब्ज़ा कभी नहीं दिलाया गया, पहले से अब तक किरायेदारों का कब्ज़ा निरंतर है। और ऊपर बताया जा चुका है कि एक ही वस्तु पर एक ही समय में दो अलग-अलग कब्ज़े असंभव हैं। तो यह वर्तमान स्थिति का इकरार (घोषणा) हुआ, और वर्तमान स्थिति का इकरार शून्य और अमान्य है। उदाहरण के लिए, एक भाई इकरार करे और रजिस्ट्री करा दे कि पिता की विरासत उसमें और उसकी बहन में पैतृक विरासत के माध्यम से आधी-आधी है, तो यह इकरार अस्वीकार्य है। बहन इससे तर्क नहीं दे सकती क्योंकि वह शरिया के अनुसार असंभव है, अतः वह एक-तिहाई से अधिक नहीं पाएगी। इसी प्रकार यहाँ, किरायेदारों के कब्ज़े की निरंतरता के बावजूद गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) का कब्ज़ा शरिया के अनुसार असंभव है, अतः इकरार निरस्त होने योग्य है। अश्बाह वन-नज़ायर में है:

"असंभव वस्तु की घोषणा शून्य है, जैसे कि यदि वह उसके लिए पाँच सौ दिरहम का इकरार करे उस हाथ के बदले जिसे उसने काटा है, जबकि उसके दोनों हाथ सही-सलामत हों, तो उस पर कुछ भी अनिवार्य नहीं होगा।"

असंभव वस्तु का इकरार शून्य है, जैसे किसी के लिए पाँच सौ रुपये की दियत (मुआवज़ा) का इकरार किया उस हाथ के बदले में जो इकरार करने वाले ने काटा है, जबकि उसके दोनों हाथ सही-सलामत हैं, तो इकरार करने वाले पर कुछ भी अनिवार्य नहीं होगा।

[1] बदाए-उस-सनाए, किताब-उल-हिबा, अध्याय: शर्तों के बारे में, एच.एम. सईद कंपनी कराची २ / १२५

पृष्ठ २८६ का ६५८

وعلی ہذا یخرج ما اذا وھب دارا فیھا متاع الواھب و سلم الدار الیہ اوسلم الدار مع مافیھا من المتاع فانہ لایجور ، لان الفراغ شرط صحۃ التسلیم و القبض ولم یوجد۔[1]

اور اسی سے اس صورت کا حکم ظاہر ہو جاتا ہے کہ جب کسی نے ایسا گھر ہبہ کیا جس میں واہب کا کچھ سامان موجود ہے اور اس نے وہ گھر موہوب لہ کے حوالے کر دیا یا اس نے وہ گھر اس میں پڑے ہوئے اپنے سامان سمیت موہوب لہ کے حوالے کر دیا تو یہ ہبہ جائز نہیں ہو گا کیونکہ موہوب کو خالی کرنا سپردگی اور قبضہ کے صحیح ہونے کے لئے شرط ہے اور وہ یہاں نہیں پائی گئی۔ (ت)

دستاویز میں کہ بکر کو قابض کر دینا مسطور ، یقیناً اس سے یہی محاورہ جہال منظور، تو بکر کا اس سے استدلال ہباء منشور، اور اگر فرض کیجئے کہ اسے شرط قبضہ ہی پر محمول رکھیں تو اب دو وجہ سے مردود ہے: اولاً: جب یقیناً معلوم کہ کرایہ داروں سے تخلیہ کر کے قبضہ کسی وقت نہ دلایا پہلے سے اب تک کرایہ داروں کا قبضہ مستمر ہے اور اوپر بیان ہو چکا کہ شے واحد پر وقت واحد میں دو مختلف قبضے محال، تو یہ اقرار بالحا ل ہوا، اور اقرار بالحا ل باطل و نا مسموع ہے مثلاً بھائی اقرار کرے اور رجسٹری کرادے کہ مترو کہ پدری اس میں اور اس کی بہن میں بذریعہ میراث پدر نصف نصف ہے یہ اقرار مردود ہے بہن اس سے استدلال نہیں کر سکتی کہ وہ شرعاً محال ہے لہذا ثلث سے زیادہ نہ پائے گی۔ یوں ہی یہاں باوصف استمرار قبضہ مستاجران قبضہ مر تہن شرعاً محال ہے، لہذا اقرار واجب الابطال ہے۔ اشباہ و النظائر میں ہے: الاقرار بشیئ محال باطل کما لو اقر لہ بارش یدہ التی قطعھا خمسماۃ درھم ویداہ صحیحتان لم یلزمہ شیئ کمافی محال شیئ کا اقرار باطل ہے جیسے کسی کے لئے پانچ سو روپے دیت کا اقرار کیا اس کے ہاتھ

کے بدلے میں جو مقرنے کاٹا ہے حالانکہ اس کے دونوں ہاتھ سلامت ہیں تو مقر پر کچھ بھی لازم نہ آئے گا۔

[1] بدائع الصنائع کتاب الہبہ فصل واما الشرائط الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲ / ۱۲۵

Fatawa Razawiyyah Volume 25

Al-Tatarkhaniyyah: Based on this, I have issued a fatwa on the invalidity of an individual's acknowledgment of a certain amount of shares for an heir if it exceeds the sharia-mandated portion, as it is legally impossible. For example, if a person dies leaving a son and a daughter, and the son acknowledges that the inheritance is to be shared equally between them, then this acknowledgment is void for the reason we mentioned[1]. Sayyid al-Allamah Zairak Zadah restricted this in his marginalia on Al-Ashbah, as I saw there, and Sayyid al-Allamah al-Hamawi quoted it in Al-Ghamz with the word "it was said" (qila) and maintained it, restricting it such that the acknowledger mentions inheritance in his acknowledgment. This is because it is conceivable that the estate is halved between the two siblings due to a will, with permission, or other modes of transfer of ownership, as is apparent[2]. I say: halving between them by way of inheritance is also possible, such as if a woman dies leaving a husband and...

Footnotes: 1. Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Second Art, Book of Acknowledgment, Idara-tul-Qur'an Karachi, 2/25. 2. Ghamz Uyun al-Basa'ir with al-Ashbah wa al-Naza'ir, Second Art, Book of Acknowledgment, Idara-tul-Qur'an Karachi, 2/25.

फ़तावा रजविया जिल्द 25

अत-ततारख़ानिया: इसी आधार पर मैंने किसी व्यक्ति के वारिस के लिए उतने हिस्सों के इक़रार के बातिल (अमान्य) होने का फ़तवा दिया है जो शरीयत द्वारा निर्धारित हिस्से से अधिक हो, क्योंकि यह शरई तौर पर मुमकिन नहीं है। उदाहरण के लिए, यदि कोई व्यक्ति एक बेटा और एक बेटी छोड़कर मर जाए, और बेटा इक़रार करे कि विरासत उन दोनों के बीच समान रूप से आधी-आधी है, तो यह इक़रार ऊपर बताए गए कारण से बातिल होगा[1]। सैय्यद अल्लामा ज़ैरक ज़ादा ने अल-अशबाह पर अपने हाशिये में इसे सीमित किया है, जैसा कि मैंने वहाँ देखा, और सैय्यद अल्लामा हमवी ने ग़म्ज़ में "क़ील" (कहा गया है) शब्द के साथ इसे उद्धृत किया और इसे बरकरार रखा, इस शर्त के साथ कि इक़रार करने वाला अपने इक़रार में विरासत का ज़िक्र करे। क्योंकि यह संभव है कि वसीयत के कारण, या वसीयत की अनुमति के साथ या स्वामित्व हस्तांतरण के अन्य तरीकों से जैसा कि स्पष्ट है[2], उन दोनों भाई-बहनों के बीच विरासत आधी-आधी हो जाए। मैं कहता हूँ: विरासत के माध्यम से भी उनके बीच आधा-आधा होना संभव है, जैसे कि यदि कोई महिला मर जाए और पति तथा...

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-अशबाह वल-नज़ायर, दूसरी कला, इक़रार की किताब, इदारातुल क़ुरआन कराची, 2/25। 2. ग़म्ज़ उयूनुल बसायर अल-अशबाह वल-नज़ायर के साथ, दूसरी कला, इक़रार की किताब, इदारातुल क़ुरआन कराची, 2/25।

نہیں جیسا کہ تتارخانیہ میں ہے۔ اسی بنیاد پر میں نے فتوٰی دیا ہے کہ کسی انسان کا کسی وارث کے لئے اس قدر سہام کا اقرار کرنا باطل ہے جو اس کے شرعی مقرر حصے سے زائد ہو کیونکہ یہ شرع کی رو سے محال ہے مثلاً کوئی شخص ایک بیٹا اور ایک بیٹی چھوڑ کر فوت ہوا بیٹے نے اقرار کیا کہ ترکہ ان دونوں کے درمیان برابری کے طور پر نصف نصف ہے تو یہ اقرار اس دلیل کی وجہ سے باطل ہو گا جس کو ہم ذکر کر چکے ہیں الخ[1] سید علامہ زیرک زادہ نے اشباہ پر اپنے حاشیہ میں اس کو مقید کیا جیسا کہ میں نے اس کے حاشیہ میں دیکھا اور سید علامہ حموی نے غمز میں لفظ "قیل" کے ساتھ نقل کر کے اس کو برقرار رکھا مقید بایں صورت کیا کہ مقر اپنے اقرار میں میراث کا ذکر بڑھائے کیونکہ یہ بات متصور ہے کہ ترکہ ان دونوں بہن بھائیوں کے درمیان وصیت کے سبب سے نصف نصف ہو جائے گا وصیت کی اجازت کے ساتھ یا اس کے علاوہ دیگر وجوہ تملیک کے ساتھ جیسا کہ ظاہر ہے الخ[2] میں کہتا ہوں ان دونوں کے درمیان میراث کے اعتبار سے بھی ترکہ کا نصف نصف ہونا ممکن ہے جیسے کوئی خاتون فوت ہوگئی

حواشی: 1 الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الاقرار ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۵ 2 غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الاقرار ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۵

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Box 1] Arabic: A daughter from him and a son from her first husband. Then this husband died, and no one inherited from him except his daughter. Therefore, it is necessary to add the condition in the acknowledgment that they both are heirs from this deceased person. Urdu: Among whose heirs are her husband and a daughter from the same husband, and a son from her first husband. Then this husband passed away, and he has no heir except his daughter. Therefore, it is necessary for the acknowledger (Muqirr) to add the condition in his acknowledgment that both of them become heirs from this deceased. (T)

Secondly: Suppose Zaid acknowledges Bakr's possession, but Bakr himself denies his possession, admitting that the tenants' possession continues until now. When the beneficiary of the acknowledgment (Muqarr-lahu) denies the acknowledgment, the acknowledgment becomes void. It is stated in al-Ashbah:

[Box 2] Arabic: When the beneficiary denies the acknowledger, his acknowledgment becomes void, etc. He excepted seven things, and this is not among them. Urdu: When the beneficiary (Muqarr-lahu) calls the acknowledger (Muqirr) a liar, his acknowledgment will become void, etc. The author of al-Ashbah has excepted seven things, and this is not one of them. (T)

And from here it became clear that Bakr's claim that he handed it over to the mortgagee (Murtahin) after clearing the rights is clearly wrong. (2) Without a doubt, when it is established by the agreement of both parties that the shop and house were already on rent, and that the mortgagor (Rahin) and mortgagee are both satisfied with this lease (Ijarah) and its continuation, and the mortgagee has been benefiting from this rent until now, then after the mortgage, if this lease is from the side of the mortgagor, it is with the permission of the mortgagee, and if it is assumed to be from the side of the mortgagee, it is with the permission of the mortgagor. And we have written from Badai' Malik al-Ulama that in both cases the mortgage is void. Also, in Fatawa Imam Qazi Khan and Fatawa Alamgiri, etc., it is stated:

[Box 3] Arabic: If the mortgagee leases it to a stranger by the order of the mortgagor, it goes out of the mortgage and the rent is for the mortgagor. And if the mortgagor leases it to a stranger... Urdu: If the mortgagee (Murtahin) gives the mortgaged item on lease to a stranger at the order of the mortgagor (Rahin), it will go out of the mortgage and the rent will be for the mortgagor. And if the mortgagor, at the order of the mortgagee, [leases it to] a stranger for rent...

1 Al-Ashbah wa al-Nazair, Kitab al-Iqrar, al-Fann al-Thalith, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/19. Page 288 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[बॉक्स 1] अरबी: उससे एक बेटी और उसके पहले पति से एक बेटा। फिर इस पति की मृत्यु हो गई और उसकी बेटी के अलावा किसी ने उसे विरासत में नहीं पाया। इसलिए, स्वीकृति में इस बात को जोड़ना आवश्यक है कि वे दोनों इस मृतक से वारिस हैं। उर्दू: जिसके वारिसों में उसका पति और उसी पति से एक बेटी और अपने पहले पति से एक बेटा है। फिर यह पति मर गया जिसका वारिस उसकी बेटी के अलावा और कोई नहीं है। इसलिए स्वीकार करने वाले (मुक़िर) के लिए ज़रूरी है कि वह अपने इक़रार में इसी मोरिस (मृतक) से उन दोनों के वारिस बनने की शर्त का इज़ाफ़ा करे। (त)

दूसरा: मान लीजिए कि ज़ैद बक्र के कब्ज़े को स्वीकार करता है, लेकिन बक्र खुद अपने कब्ज़े से इनकार करता है और स्वीकार करता है कि किरायेदारों का कब्ज़ा अब तक जारी है। और जब लाभार्थी इक़रार को झुठला दे, तो इक़रार बातिल (अमान्य) हो जाता है। अश्बाह में है:

[बॉक्स 2] अरबी: जब लाभार्थी मुक़िर को झुठला दे, तो उसका इक़रार बातिल हो जाता है इत्यादि। उसने सात चीज़ों को अपवाद के रूप में रखा है, और यह उनमें से नहीं है। उर्दू: लाभार्थी (मुक़र्र लहू) जब स्वीकार करने वाले (मुक़िर) को झुठला दे तो उसका इक़रार बातिल हो जाएगा इत्यादि। साहब-ए-अश्बाह ने सात चीज़ों का अपवाद (इस्तिसना) किया है और यह उन में से नहीं है। (त)

और यहीं से स्पष्ट हुआ कि बक्र का यह कहना कि अधिकारों से खाली करके गिरवीदार (मुर्तहिन) के हवाले कर दिया, पूरी तरह गलत है। (२) निस्संदेह, जब दोनों पक्षों की सहमति से यह निश्चित रूप से सिद्ध है कि दुकान और मकान पहले से किराये पर हैं और यह कि गिरवी रखने वाला (राहिन) और गिरवीदार दोनों इस पट्टे (इजारे) और इसके बने रहने पर सहमत हैं, और गिरवीदार अब तक इस किराये का लाभ उठाता रहा है, तो गिरवी रखने के बाद यदि यह पट्टा गिरवी रखने वाले की ओर से है तो गिरवीदार की अनुमति से है, और यदि मान लें कि गिरवीदार की ओर से है तो गिरवी रखने वाले की अनुमति से है। और हमने बदाइ' मलिक अल-उलमा से लिखा है कि दोनों ही स्थितियों में गिरवी अमान्य है। साथ ही फ़तावा इमाम क़ाज़ी खान और फ़तावा आलमगिरी आदि में है:

[बॉक्स 3] अरबी: यदि गिरवीदार किसी अजनबी को गिरवी रखने वाले के आदेश से पट्टे पर दे दे, तो वह गिरवी से बाहर निकल जाता है और किराया गिरवी रखने वाले का होगा। और यदि गिरवी रखने वाला किसी अजनबी को... उर्दू: गिरवीदार (मुर्तहिन) ने गिरवी रखने वाले (राहिन) के आदेश पर

गिरवी रखी हुई चीज़ किसी अजनबी को किराये पर दे दी, तो वह गिरवी से निकल जाएगी और किराया राहिन के लिए होगा। और अगर राहिन मुर्तहिन के आदेश से किसी अजनबी को किराया...

---

1 अल-अश्बाह वल-नज़ायर, किताब अल-इक़रार, अल-फ़न अल-सालिस, इदारातुल कुरान कराची 2/19। पृष्ठ 288 का 658

[پہلا خانہ] عربی: بنت منه وابن من زوجها الاول ثم مات هذا الزوج ولم یرثه الابنته فلا بد ان یزید فی الاقرار بارثهما عن هذا المورث۔ اردو: جس کے ورثاء میں اس کا خاوند اور اسی خاوند سے ایک بیٹی اور اپنے پہلے خاوند سے ایک بیٹا ہے پھر یہ خاوند فوت ہو گیا جس کا وارث سوائے اس کی بیٹی کے اور کوئی نہیں لہذا مقر کے لئے ضروری ہے کہ وہ اپنے اقرار میں اسی مورث سے ان دونوں کے وارث بننے کی قید کا اضافہ کرے۔ (ت)

ثانیاً: بالفرض زید قبضہ بکر کا مقر ہے مگر بکر خود اپنے قبضہ سے منکر ہے کہ تسلیم کرتا ہے کہ اب تک قبضہ مستاجران مستمر ہے اور مقر لہ جب اقرار کی تکذیب کرے اقرار باطل ہو جاتا ہے۔ اشباہ میں ہے:

[دوسرا خانہ] عربی: المقر له اذا کذب المقر بطل اقراره الخ واستثنی سبعة اشیاء لیس هذا منها۔ اردو: مقرلہ جب مقر کو جھٹلادے تو اس کا اقرار باطل ہو جائے گا الخ صاحب اشباہ نے سات چیزوں کا استثناء کیا ہے اور یہ ان میں سے نہیں ہے۔ (ت)

اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ بکر کا کہنا کہ حقوق سے خالی کر کے مرتہن کے حوالے کر دیا صریح غلط ہے۔ (۲) بلاشبہ جب باتفاق فریقین یقیناً ثابت کہ دکان ومکان پہلے سے کرایہ پر ہیں اور یہ کہ راہن ومرتہن دونوں اس اجارے اور اس کی بقا پر راضی، مرتہن اب تک اس کرایہ سے متمتع ہوتا رہا تو بعد رہن اگر یہ اجارہ از جانب راہن ہے تو مرتہن کا اذن ہے اور از جانب مرتہن فرض کیجئے تو راہن کا اذن ہے، اور ہم بدائع ملک العلماء سے لکھ آئے کہ دونوں صورتوں میں رہن باطل ہے، نیز فتاوٰی امام قاضی خان و فتاوٰی عالمگیریہ وغیرہما میں ہے:

[تیسرا خانہ] عربی: ان أجر المرتهن من اجنبي بأمر الراهن يخرج من الرهن وتكون الاجرة للراهن، وان آجره الراهن من اجنبی اردو: مرتہن نے راہن کے حکم پر مرہون شیئ کسی اجنبی کو اجارہ پر دے دی وہ رہن سے نکل جائے گی اور اُجرت راہن کے لئے ہوگی، اور اگر راہن مرتہن کے حکم سے اجنبی کو اجرت

---

1 الاشباہ والنظائر کتاب الاقرار الفن الثالث ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۱۹ صفحہ 288 از 658

- "By the order of the pawnee (mortgagee), it exits the pawn (mortgage) and the rent is for the pawner (mortgagor)."[1] | If it is given for rent [by the order of the pawnee], it will exit the state of being a pawn and the rent will belong to the pawner. (T)

Bakr claims that a lease granted with the pawner's permission does not invalidate the pawn. If the meaning is that a lease given by a third party (fuduli) with the pawner's permission does not invalidate the pawn as long as the pawnee is also not in agreement, then this is correct; however, the matter is irrelevant here. No third party gave a lease here, and even if hypothetically they did, the consent of both the pawner and pawnee was present. In any case, the pawn has become void. It is stated in Khaniyah and Hindiyya:

- "If a stranger (to the contract) leases it without the permission of the pawner and pawnee, then they both jointly authorize it, the rent is for the pawner and it exits the pawn."[2] | If a stranger gives the pawned item on lease without the permission of the pawner and pawnee, and then both jointly give permission, the rent will belong to the pawner and the item will exit the state of being a pawn. (T)

And if the intent is that the pawnee leasing it with the pawner's permission does not invalidate the pawn, then this is a blatant falsehood and contrary to all books. The excuse that a new lease by the pawnee is not established here because he did not seat a new shopkeeper is completely void and ineffective.

- Firstly: Even if the pawnee's leasing is not established, the pawner's leasing and the pawnee's consent to it are established. Is this not enough to invalidate the pawn?
- Secondly: The contract of lease is renewed periodically because the benefit is produced gradually, and through this progression, the lease is renewed. It is stated in Bada'i:
- "What occurs in the chapter of lease is concurrent because the subject of the contract is the benefit, and it arises bit by bit, thus every part that arises..." | In the chapter of lease, concurrence arises because the subject of the contract is

the benefit, and it continues to be produced bit by bit over time. Therefore, every part of the benefit that is produced is...

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Pawn, Chapter 8 on the Disposal by the Pawner etc., Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/65, 464 [2] Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Pawn, Chapter 8 on the Disposal by the Pawner etc., Noorani Kutub Khana Peshawar, 5/465

फतवा रज़विया | खंड 25

- "गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) के आदेश से वह गिरवी से निकल जाता है और किराया गिरवी रखने वाले (राहिन) का होता है।"[1] | यदि [मुर्तहिन के आदेश पर] उसे किराये पर दे दिया जाए, तो वह गिरवी से निकल जाएगी और किराया राहिन के लिए होगा। (त)

बक्र का कहना है कि राहिन की अनुमति से दिया गया पट्टा (इजारा) गिरवी (रहन) को अमान्य नहीं करता है। यदि इसका अर्थ यह है कि किसी तीसरे पक्ष (फुज़ूली) द्वारा राहिन की अनुमति से पट्टे पर देना गिरवी को तब तक अमान्य नहीं करता जब तक कि मुर्तहिन भी उससे सहमत न हो, तो यह सही है; हालाँकि, यहाँ यह मामला अप्रासंगिक है। यहाँ किसी तीसरे पक्ष ने पट्टा नहीं दिया, और यदि काल्पनिक रूप से दिया भी होता, तो राहिन और मुर्तहिन दोनों की सहमति मौजूद थी। किसी भी स्थिति में, गिरवी शून्य हो गई है। खानिया और हिंदिया में उल्लेख है:

- "यदि किसी अजनबी ने राहिन और मुर्तहिन की अनुमति के बिना गिरवी रखी वस्तु को पट्टे पर दे दिया, फिर दोनों ने संयुक्त रूप से इसकी अनुमति दे दी, तो किराया राहिन का होगा और वह गिरवी से बाहर निकल जाएगी।"[2] | यदि किसी अजनबी ने राहिन और मुर्तहिन की अनुमति के बिना गिरवी रखी वस्तु को पट्टे पर दे दिया, फिर उन दोनों ने एक साथ अनुमति दे दी, तो किराया राहिन का होगा और वह वस्तु गिरवी से बाहर निकल जाएगी। (त)

और यदि आशय यह है कि राहिन की अनुमति से मुर्तहिन का पट्टे पर देना गिरवी को अमान्य नहीं करता, तो यह स्पष्ट झूठ है और सभी पुस्तकों के विपरीत है। यह बहाना कि यहाँ मुर्तहिन द्वारा नया पट्टा स्थापित नहीं हुआ है क्योंकि उसने किसी नए दुकानदार को नहीं बैठाया, पूरी तरह से शून्य और प्रभावहीन है।

- प्रथम: भले ही मुर्तहिन का पट्टे पर देना सिद्ध न हो, राहिन का पट्टे पर देना और उस पर मुर्तहिन की सहमति तो सिद्ध है। क्या यह गिरवी को अमान्य करने के लिए पर्याप्त नहीं है?
- द्वितीय: पट्टे का अनुबंध समय-समय पर नया होता है क्योंकि लाभ धीरे-धीरे उत्पन्न होता है, और इसी प्रगति के साथ पट्टे का नवीनीकरण होता है। बदाई में है:

- "पट्टे के अध्याय में होने वाली घटनाएँ समवर्ती होती हैं क्योंकि अनुबंध का विषय लाभ है, और यह थोड़ा-थोड़ा करके उत्पन्न होता है, इसलिए हर हिस्सा जो उत्पन्न होता है..." | पट्टे के अध्याय में, समवर्तीता उत्पन्न होती है क्योंकि अनुबंध का विषय लाभ होता है, और वह समय के साथ थोड़ा-थोड़ा करके पैदा होता रहता है। इसलिए, लाभ का हर हिस्सा जो पैदा होता है वह...

[1] अल-फतवा अल-हिंदिया, किताबुर रहन, अध्याय 8, राहिन के निपटान आदि पर, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/65, 464 [2] अल-फतवा अल-हिंदिया, किताबुर रहन, अध्याय 8, राहिन के निपटान आदि पर, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 5/465

بأمر المرتھن یخرج من الرھن والاجر للراھن۔ $1^$ | پردے دے تو وہ رہن سے نکل جائے گی اور اجرت راہن کے لئے ہوگی۔ (ت)

بکر کا کہنا ہے کہ اجارہ باذن راہن مبطل رہن نہیں ہوتا۔ اگر یہ مقصود کہ کسی شخص ثالث فضولی کا باذن راہن اجارہ میں دینا مبطل رہن نہیں جب تک مرتہن بھی اس پر راضی نہ ہو تو صحیح ہے مگر معاملہ دائرہ سے بے علاقہ، یہاں کسی فضولی نے اجارہ نہ دیا اور بالفرض ہو بھی تو راہن و مرتہن دونوں کی رضا موجود، بہرحال رہن باطل ہو گیا۔ خانیہ و ہندیہ میں ہے:

ان آجرہ اجمبي بغیر اذن الراھن والمرتھن ثم اجازا جمیعا کان الاجر للراھن و یخرج من الرھن۔ $2^$ | اگر اجنبی شخص نے راہن و مرتہن کی اجازت کے بغیر مرہون شئی اجارہ پر دے دی پھر دونوں نے اکٹھی اجازت دے دی تو اجرت راہن کے لئے ہوگی اور وہ شے رہن سے نکل جائے گی۔ (ت)

اور اگر یہ مقصود کہ مرتہن کا باذن راہن اجارہ دینا مبطل رہن نہیں تو صریح کذب اور تمام کتب کے خلاف ہے اور یہ عذر کہ یہاں اجارہ نیا مرتہن کا ثابت نہیں کہ اس نے نئے دکاندار کو نہ بٹھایا محض باطل و بے اثر ہے،

اولاً: مرتہن کا اجارہ دینا ثابت نہ سہی راہن کا اجارہ دینا اور اس پر مرتہن کی رضا تو ثابت ہے یہ کیا بطلانِ رہن کو بس نہیں۔

ثانیاً: عقدِ اجارہ وقفاً فوقتاً نیا ہوتا ہے کہ منفعت بتدریج پیدا ہوتی ہے اسی تدریج سے اجارہ تجدید پاتا ہے۔ بدائع میں ہے:

الطارئ فی باب الاجارۃ مقارن لان المعقود علیہ المنفعۃ وانھا تحدث شیئا فشیئا فکان کل جزء یحدث | اجارہ کے باب میں مقارنت طاری ہوتی ہے کیونکہ اس میں معقود علیہ منفعت ہوتی ہے اور وہ وقفاً فوقتاً بتدریج پیدا ہوتی رہتی ہے، چنانچہ منفعت کی ہر جز جو پیدا ہوتی ہے وہ

1^$ الفتاویٰ الہندیۃ کتاب الرھن الباب الثامن فی تصرف الراھن الخ نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۴۶۵۔ 2^$ الفتاویٰ الہندیۃ کتاب الرھن الباب الثامن فی تصرف الراھن الخ نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۴۶۵

Fatawa Razawiya, Volume 25

The subject of the contract (Ma'qud Alayhi) starts anew. - (T)

In Al-Hidayah, it is stated: "Leasing (Ijarah) is concluded hour by hour, according to the occurrence of the benefit." - (T)

In Tabyin al-Haqa'iq, it is stated: (The validity of the lease contract is not based on the non-existent being legally treated as existing. How can that be said when the existing benefit cannot accept the contract? This is because benefit is an 'accident' (aradh) that does not last for two consecutive moments. Therefore, delivery (taslim) under the contract's ruling is inconceivable. Being capable of delivery is a condition for the contract's validity, and what cannot be delivered cannot be the subject of a contract. Rather, the validity of a lease contract is based on the fact that the physical object (ayn), which is the cause for the existence of the benefit, is placed in the position of the benefit regarding the validity of offer (ijab) and acceptance (qabul) and the obligation of delivery. This is because it is the physical object that can be delivered, not the accident. Therefore, the contract is immediately concluded regarding the physical object, and its delivery becomes obligatory for the lessor.)

The validity of the lease contract is not based on the non-existent being legally treated as existing. How can that be said when the existing benefit cannot accept the contract? This is because benefit is an 'accident' (aradh) that does not last for two consecutive moments. Therefore, delivery (taslim) under the contract's ruling is inconceivable. Being capable of delivery is a condition for the contract's validity, and what cannot be delivered cannot be the subject of a contract. Rather, the validity of a lease contract is based on the fact that the physical object (ayn), which is the cause for the existence of the benefit, is placed in the position of the benefit regarding the validity of offer (ijab) and acceptance (qabul) and the obligation of delivery. This is because it is the physical object that can be delivered, not the accident. Therefore, the contract is immediately concluded regarding the physical object, and its delivery becomes obligatory for the lessor.

1. Bada'i' al-Sana'i', Kitab al-Ijarah, Wa amma Shara'it al-Rukn, H.M. Saeed Company, Karachi, 4/187
2. Al-Hidayah, Kitab al-Ijarah, Matba' Yusafi, Lucknow, 3/291

फ़तावा रज़विया, खंड 25

अनुबंधित वस्तु (Ma'qud Alayhi) नए सिरे से शुरू होती है। - (त)

अल-हिदाया में है: "पट्टा (इज़ारा) समय-दर-समय लाभ की उत्पत्ति के अनुसार संपन्न होता है।" - (त)

तब्बीन अल-हक़ा'इक में है: (अनुबंध की वैधता इस आधार पर नहीं है कि जो अस्तित्व में नहीं है उसे कानूनी रूप से अस्तित्व में माना गया है। ऐसा कैसे कहा जा सकता है जबकि मौजूदा लाभ अनुबंध को स्वीकार नहीं कर सकता? ऐसा इसलिए है क्योंकि लाभ एक 'आकस्मिक गुण' (अराज़) है जो दो लगातार क्षणों तक नहीं रहता है। इसलिए, अनुबंध के शासन के तहत सुपुर्दगी (तस्लीम) अकल्पनीय है। सुपुर्दगी की क्षमता अनुबंध की वैधता के लिए एक शर्त है, और जिसे सुपुर्द नहीं किया जा सकता वह अनुबंध का विषय नहीं हो सकता। बल्कि, पट्टा अनुबंध की वैधता इस तथ्य पर आधारित है कि वह भौतिक वस्तु (ऐन), जो लाभ के अस्तित्व का कारण है, प्रस्ताव (ईजाब) और स्वीकृति (क़बूल) की वैधता और सुपुर्दगी के दायित्व के संबंध में लाभ के स्थान पर रखी गई है। ऐसा इसलिए है क्योंकि भौतिक वस्तु को सुपुर्द किया जा सकता है, आकस्मिक गुण को नहीं। इसलिए, भौतिक वस्तु के संबंध में अनुबंध तुरंत संपन्न हो जाता है, और पट्टादाता के लिए इसकी सुपुर्दगी अनिवार्य हो जाती है।)

पट्टा अनुबंध की वैधता इस आधार पर नहीं है कि जो अस्तित्व में नहीं है उसे कानूनी रूप से अस्तित्व में माना गया है। ऐसा कैसे कहा जा सकता है जबकि मौजूदा लाभ अनुबंध को स्वीकार नहीं कर सकता? ऐसा इसलिए है क्योंकि लाभ एक 'आकस्मिक गुण' (अराज़) है जो दो लगातार क्षणों तक नहीं रहता है। इसलिए, अनुबंध के शासन के तहत सुपुर्दगी (तस्लीम) अकल्पनीय है। सुपुर्दगी की क्षमता अनुबंध की वैधता के लिए एक शर्त है, और जिसे सुपुर्द नहीं किया जा सकता वह अनुबंध का विषय नहीं हो सकता। बल्कि, पट्टा अनुबंध की वैधता इस तथ्य पर आधारित है कि वह भौतिक वस्तु (ऐन), जो लाभ के अस्तित्व का कारण है, प्रस्ताव (ईजाब) और स्वीकृति (क़बूल) की वैधता और सुपुर्दगी के दायित्व के संबंध में लाभ के स्थान पर रखी गई है। ऐसा इसलिए है क्योंकि भौतिक वस्तु को सुपुर्द किया जा सकता है, आकस्मिक गुण को नहीं। इसलिए, भौतिक वस्तु के संबंध में अनुबंध तुरंत संपन्न हो जाता है, और पट्टादाता के लिए इसकी सुपुर्दगी अनिवार्य हो जाती है।

1. बदाए अल-सनाए, किताब अल-इज़ारा, व अम्मा शराइत अल-रुकन, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 4/187
2. अल-हिदाया, किताब अल-इज़ारा, मतबा यूसुफ़ी, लखनऊ, 3/291

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

معقود علیہ مبتدأ ۱۔ نئے سرے سے معقود علیہ بنتی ہے (ت)

ہدایہ میں ہے: الاجارۃ تنعقد ساعۃ فساعۃ حسب حدوث المنفعۃ ۲۔ اجارہ وقتاً فوقتاً منفعت کے پیدا ہونے کے مطابق منعقد ہوتا ہے۔ (ت)

تبیین الحقائق میں ہے: (جواز العقد لیس باعتبار أن المعدوم جعل موجودا حکما وکیف یقال ذلك والموجود من المنفعۃ لا یقبل العقد لانه عرض لایبقی زمانین فلایتصور فیه التسلیم بحکم العقد والقدرۃ علی التسلیم شرط لجواز العقد وما لایتصور فیه التسلیم لایکون محلا للعقد بل باعتبار ان العین التی ھی سبب وجود المنفعۃ اقیمت مقام المنفعۃ في حق صحۃ الایجاب و القبول وفي حق وجوب التسلیم اذ العین ھي التي یمکن تسلیمھا دون العرض فأنعقد في حقھا في الحال فوجب علیه تسلیمھا)

اجارہ کے عقد کا جواز اس اعتبار سے نہیں کہ معدوم کو حکمی طور پر موجود بنا دیا گیا ہے، اور یہ کیسے کہا جاسکتا ہے حالانکہ جو منفعت موجود ہو وہ عقد کو قبول نہیں کرتی اس لئے کہ وہ عرض ہے جو دو زمانوں میں باقی نہیں رہتی، لہذا اس میں عقد کے حکم سے سپردگی متصور نہیں جبکہ سپردگی پر قادر ہونا عقد کے لئے شرط جواز ہے، اور جس میں سپردگی متصور نہیں وہ عقد کا محل نہیں ہوسکتا بلکہ اجارہ کے عقد کا جواز اس اعتبار سے ہے کہ عین شیئ جو کہ وجود منفعت کا سبب ہے اس کو ایجاب و قبول کی صحت اور سپردگی کے وجوب کے حق میں منفعت کے قائمقام کر دیا گیا ہے اس لئے کہ اس عین ہی کی سپردگی ممکن ہے نہ کہ عرض کی، لہٰذا اس عین کے حق میں فی الحال عقد منعقد ہو جائے گا اور آجر پر اس کی سپردگی واجب ہوگی

۱ بدائع الصنائع کتاب الاجارۃ و اما شرائط الرکن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۴ / ۱۸۷ ۲ الہدایۃ کتاب الاجارۃ مطبع یوسفی لکھنو ۳ / ۲۹۱

(Arabic Text): And the contract becomes deferred, not concluded for the present time in respect of the utility, because the furthest that can be imagined for a contract on utility is that the contract be deferred to the time of its occurrence. Thus, the contract is concluded for every part of the utility according to its gradual existence bit by bit. This is the meaning of our saying that the contract of hire is in the ruling of separate contracts whose conclusion is renewed according to the occurrence of the utilities. The physical object only stands in place of the utility to validate the contract in terms of conclusion and delivery, due to the necessity of their being inconceivable in the utility. There is no necessity regarding the right of ownership in the exchange (consideration); since whatever is established due to necessity is established to the extent of the necessity. Therefore, it does not appear in respect of the ownership of the exchange just as it does not appear in respect of the ownership of the utility. Thus, the contract will be deferred to the time of their occurrence, not concluded for the present time in respect of both of them. (Ends). We have cited it for the benefits it contains, and a part of it is not sufficient for us, as is not hidden.

(Urdu Text): And in respect of utility, that the contract will be deferred and will not be concluded presently because the ultimate conception in a contract on utility is that the contract be attributed to the time of the emergence of the utility. Accordingly, the contract of utility will be concluded in each part according to its gradual existence. And this is the meaning of our saying that "the contract of hire is in the ruling of separate contracts whose conclusion remains renewed according to the emergence of benefits. In respect of conclusion and delivery, the conception of both is absent, and there is no compulsion in the right of ownership within the exchange because for whatever thing the proof is due to necessity, its proof is to the extent of necessity. Accordingly, it will not appear in respect of the exchange's ownership just as it does not appear in respect of the utility's ownership. That contract will be attributed to the time of the emergence of utility and in respect of both of them, it will not be concluded presently etc. Undoubtedly, we have mentioned this passage because of the benefits present in it, otherwise, some of this passage is sufficient for us as is not hidden. (T)

1 Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Ijarah, Al-Matba'ah al-Kubra, Bulaq, Egypt, 5/107. Page 291 of 658

(अरबी पाठ): और अनुबंध उपयोगिता के संबंध में वर्तमान समय के लिए स्थगित हो जाता है, संपन्न नहीं होता, क्योंकि उपयोगिता पर एक अनुबंध के लिए सबसे अधिक कल्पना यह की जा सकती है कि अनुबंध इसके होने के समय के लिए स्थगित कर दिया जाए। इस प्रकार, अनुबंध उपयोगिता के प्रत्येक भाग के लिए इसके धीरे-धीरे अस्तित्व में आने के अनुसार थोड़ा-थोड़ा संपन्न होता है। यह हमारे इस कथन का अर्थ है कि किराये का अनुबंध अलग-अलग अनुबंधों के शासन में है जिनका संपन्न होना लाभ की उत्पत्ति के अनुसार नवीनीकृत होता रहता है। भौतिक वस्तु केवल अनुबंध को संपन्न करने और सौंपने के मामले में वैध बनाने के लिए उपयोगिता के स्थान पर खड़ी होती है, क्योंकि उपयोगिता में उनकी अकल्पनीयता की आवश्यकता है। विनिमय (प्रतिफल) में स्वामित्व के अधिकार के संबंध में कोई आवश्यकता नहीं है; क्योंकि जो कुछ आवश्यकता के कारण स्थापित होता है वह आवश्यकता की सीमा तक ही स्थापित होता है। इसलिए, यह विनिमय के स्वामित्व के संबंध में प्रकट नहीं होता है जैसा कि यह उपयोगिता के स्वामित्व के संबंध में प्रकट नहीं होता है। इस प्रकार, अनुबंध उनके होने के समय के लिए स्थगित होगा, दोनों के संबंध में वर्तमान समय के लिए संपन्न नहीं होगा। (समाप्त)। हमने इसे इसमें मौजूद लाभों के कारण उद्धृत किया है, और इसका एक हिस्सा हमारे लिए पर्याप्त नहीं है, जैसा कि छिपा नहीं है।

(उर्दू पाठ): और उपयोगिता के संबंध में कि अनुबंध स्थगित होगा, वर्तमान में संपन्न नहीं होगा क्योंकि उपयोगिता पर अनुबंध में अंतिम कल्पना यह है कि अनुबंध उपयोगिता के उत्पन्न होने के समय से संबंधित हो। तदनुसार, उपयोगिता का अनुबंध प्रत्येक भाग में उसके धीरे-धीरे अस्तित्व में आने के अनुसार संपन्न होगा। और यही हमारे इस कथन का अर्थ है कि "किराये का अनुबंध अलग-अलग अनुबंधों के शासन में है जिनका संपन्न होना लाभों के उत्पन्न होने के अनुसार नवीनीकृत होता रहता है। संपन्न करने और सुपुर्दगी के संबंध में इन दोनों की कल्पना अनुपस्थित है और विनिमय के भीतर स्वामित्व के अधिकार में कोई मजबूरी नहीं है क्योंकि जिस वस्तु का प्रमाण आवश्यकता के कारण हो, उसका प्रमाण आवश्यकता की सीमा तक होता है। तदनुसार, वह विनिमय के स्वामित्व के संबंध में प्रकट नहीं होगा जैसा कि वह उपयोगिता के स्वामित्व के संबंध में प्रकट नहीं होता है। वह अनुबंध उपयोगिता के उत्पन्न होने के समय से संबंधित होगा और उन दोनों के संबंध में वर्तमान में संपन्न नहीं होगा इत्यादि। निस्संदेह, हमने इस अनुच्छेद को इसमें मौजूद लाभों के कारण उल्लेख किया है, अन्यथा इस अनुच्छेद में से कुछ हमारे लिए पर्याप्त है जैसा कि छिपा नहीं है। (त)

1 तबीन अल-हक़ाएक, किताब अल-इजारा, अल-मतबा अल-कुबरा, बुलाक, मिस्र, 5/107. पृष्ठ 291/658

(عربی عبارت): وصار العقد مضافا غیر منعقد للحال في حق المنفعة لأن اقصی ما یتصور العقد علی المنفعة ان یکون العقد مضافا الی وقت حدوثها فینعقد العقد في کل جزء من المنفعة علی حسب وجودها شیئًا فشیئًا وهو معنی قولنا ان عقد الاجارة في حکم عقود متفرقة یتجدد انعقادها علی حسب حدوث المنافع وانما قامت العین مقام المنفعة تصحیحًا للعقد في حق الانعقاد والتسلیم ضرورة عدم تصورها في المنفعة ولا ضرورة فیحق الملك في البدل اذا ما ثبت للضرورة یثبت بقدرها فلا یظهر في حق ملك البدل کما لا یظهر في حق ملك المنفعة فیکون العقد مضافًا الی وقت حدوثها غیر منعقد للحال في حقهما اه وانما سقناه لما فیه من الفوائد ولا یکفینا بعضه کما لا یخفی۔

(اردو عبارت): اور منفعت کے حق میں کہ عقد مضاف ہوگا فی الحال منعقد نہیں ہوگا کیونکہ منفعت پر عقد میں انتہائی تصور یہ ہے کہ عقد منفعت کے پیدا ہونے کے وقت کی طرف منسوب ہو۔ چنانچہ عقد منفعت کی ہر جز میں اس کے تدریجاً موجود ہونے کے مطابق منعقد ہوگا۔ اور یہی معنی ہے ہمارے اس قول کا کہ "اجارہ کا عقد متفرق عقود کے حکم میں ہے جن کا انعقاد منافع کے پیدا ہونے کے مطابق متجدد ہوتا رہتا ہے۔ انعقاد اور سپردگی کے حق میں ان دونوں کا تصور معدوم ہے اور بدل کے اندر ملک کے حق میں کوئی مجبوری نہیں اس لئے کہ جس شے کا ثبوت ضرورت کی وجہ سے ہو اس کا ثبوت بقدر ضرورت ہوتا ہے، چنانچہ وہ ملک بدل کے حق میں ظاہر نہیں ہوگا جیسا کہ ملک منفعت کے حق میں ظاہر نہیں ہوتا، وہ عقد منفعت کے پیدا ہونے کے وقت کی طرف منسوب ہوگا اور ان دونوں کے حق میں فی الحال منعقد نہیں ہو گا الخ بے شک ہم نے اس عبارت کو ان فوائد کی وجہ سے ذکر کیا ہے جو اس میں موجود ہیں ورنہ ہمیں اس میں سے بعض عبارت کافی ہے جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ (ت)

Fatawa Razawiyya, Volume 25

In the subsequent time, a new lease agreement (Ijara) took place. If this is from the mortgagee (murtahin) with the mortgagor's (rahin) permission, then undoubtedly the mortgagee has made a new lease, and for that, it's not necessary for the shopkeepers to be new; there should be a new contract, which is undoubtedly obtained. If the mortgagee, with the permission of the mortgagor, gives it to the same lessee to whom the mortgagor had previously given it, would the mortgage remain? Anyone who says it would go away if given to someone else would be extremely ignorant. All books have considered the mortgagee's act of leasing with the mortgagor's permission as something that voids the mortgage, not just in the case of changing the lessee. The occurrence of an effective lease on a pledged item itself makes it void because the perpetuity of the right of possession (habs), which is a condition of a mortgage, is lost. What does specifying the lessee have to do with this? It is in 'Bada'i':

Arabic	Urdu Translation
al-Ijaratu tubtilu al-rahn. [1]	Leasing voids the pledge. (T)

It is also in it:

Arabic	Urdu Translation
Akhbara Allahu Subhanahu wa Ta'ala al-marhuna maqbudan fayaqtadi kawnahu maqbudan ma dama marhunan. [2]	Allah Subhanahu wa Ta'ala has informed that the pledged item is held in possession; this requires it to be held in possession as long as it is pledged. (T)

It is also in it:

Arabic	Urdu Translation
Al-rahnu fi al-lughati 'ibaratun 'an al-habsi qala Allahu Ta'ala 'azza wa jalla "Kullu imri'in bima kasaba rahinun" ayy habisun fayaqtadi an yakuna al-marhunu mahbusan ma dama marhunan wa law lam yathbut milku al-habsi 'ala al-dawami lam yakun mahbusan 'ala al-dawami falam yakun marhunan. [3]	Pledge (Rahn) linguistically means detention (habs). Allah the Blessed and Exalted said: "Every person is a pledge for what he has earned," i.e., detained. This requires that the pledged item be detained as long as it is pledged, and if the right of permanent detention is not established, it is not permanently detained, thus it is not a pledge. (T)

From this it has passed:

---

1. Bada'i al-Sana'i, Kitab al-Rahn, H.M. Saeed Company Karachi, 6/176.
2. Bada'i al-Sana'i, Kitab al-Rahn, Section on the conditions etc., H.M. Saeed Company Karachi, 6/176.
3. Bada'i al-Sana'i, Kitab al-Rahn, Section on the ruling of the pledge, H.M. Saeed Company Karachi, 6/156.

तो बाद में जो समय आया, उसमें नया इजारा (किराया अनुबंध) हुआ। यदि यह गिरवीदार (मुर्तहिन) की ओर से गिरवी रखने वाले (राहन) की अनुमति से है, तो निस्संदेह गिरवीदार ने नया इजारा किया है और उसके लिए दुकानदारों का नया होना क्या ज़रूरी है, नया अनुबंध होना चाहिए और वह निस्संदेह प्राप्त है। क्या यदि गिरवीदार, गिरवी रखने वाले की अनुमति से उसी किरायेदार को दे दे जिसे पहले गिरवी रखने वाले ने दिया था, तो गिरवी शेष रहेगी? जो यह कहे कि दूसरे को देने से गिरवी खत्म हो जाएगी, वह अत्यंत अज्ञानी होगा। सभी पुस्तकों ने गिरवी रखने वाले की अनुमति से गिरवीदार के इजारा अनुबंध को गिरवी को अमान्य (मुब्तिल) करने वाला माना है, न कि केवल किरायेदार बदलने की स्थिति में। गिरवी पर प्रभावी इजारा का लागू होना ही उसे अमान्य कर देता है क्योंकि हक़-ए-हब्स (कब्जे का अधिकार) की निरंतरता, जो गिरवी की एक शर्त है, समाप्त हो जाती है। किरायेदार के निर्धारण का इसमें क्या दखल है। 'बदाइ' में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
अल-इजारातु तुब्तिलु अल-रहन। [1]	इजारा गिरवी को बातिल (अमान्य) कर देता है। (त)

इसी में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
अख़बरा अल्लाहु सुब्हानहु व तआला अल-मरहूना मक़बूदन फ़यक्तदी कवनहु मक़बूदन मा दामा मरहूनन। [2]	अल्लाह सुब्हानहु व तआला ने सूचित किया है कि गिरवी रखी वस्तु कब्जे में हो। यह सूचना इसके कब्जे में रहने का तकाज़ा करती है जब तक कि वह गिरवी है। (त)

इसी में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
अर-रहनु फ़ी अल-लुग़ाति इबारतुन अन अल-हब्सी क़ाला अल्लाहु तआला अज़्ज़ा व जल्ला "कुल्लू इम्रिइम बिमा कसबा रहीनुन" अय हबीसुन फ़यक्तदी अन यकूला अल-मरहूनु महबूसन मा दामा मरहूनन व लव लम यस्बुत	रहन (गिरवी) शब्द का अर्थ कैद (हब्स) है। अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "हर व्यक्ति अपने कर्मों के बदले में गिरवी (अर्थात कैद) है।" अतः यह तकाज़ा करता है कि गिरवी रखी वस्तु तब तक कैद रहे जब तक वह गिरवी है,

अरबी	उर्दू अनुवाद
मिल्कु अल-हब्सी अला अद-दवामी लम यकुन महबूसन अला अद-दवामी फ़लम यकुन मरहूनन। [3]	और यदि निरंतर कैद का अधिकार सिद्ध न हुआ तो वह निरंतर कैद न हुई, अतः वह गिरवी न रही। (त)

इसी से गुज़रा:

---

1. बदाइ अस्सनाइ, किताबु र्रहन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/176.
2. बदाइ अस्सनाइ, किताबु र्रहन, फ़स्ल व अम्माम अश-शराइत इत्यादि, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/176.
3. बदाइ अस्सनाइ, किताबु र्रहन, फ़स्ल व अम्मा हुक्मुर्रहन, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/156.

पृष्ठ 292/658

تو بعد میں جو ساعت آئی اس میں نیا عقد اجارہ ہوا یہ اگر مرتہن کی طرف سے باذن راہن ہے تو بلا شبہ مرتہن نے جدید اجارہ کیا اور اس کے لئے دکانداروں کو جدید ہونا کیا ضرور عقد نیا ہونا چاہئے وہ بے شک حاصل۔ کیا اگر مرتہن باذن راہن اسی مستاجر کو دے جسے پہلے راہن دے چکا تھا تو رہن باقی رہے گا۔ دوسرے کو دے تو جاتا رہے گا اس کا قائل نہ ہوگا مگر سخت جاہل، مرتہن کے عقد اجارہ باذن راہن کو تمام کتابوں نے مبطل رہن رکھا ہے نہ کہ صرف بحال تبدیل مستاجر۔ رہن پر اجارہ نافذہ کا ورود ہی اسے باطل کرتا ہے کہ دوام حق حبس جو شرطِ رہن ہے زائل ہوتا ہے۔ تعین مستاجر کو اس میں کیا دخل۔ بدائع میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
الاجارۃ تبطل الرھن۔ [1]	اجارہ رہن کو باطل کر دیتا ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
اخبر اللہ سبحانہ وتعالی المرھون مقبوض فیقتضی کونہ مقبوضا مادام مرھونا۔ [2]	اللہ سبحانہ و تعالٰی نے خبر دی ہے کہ مرہون مقبوض ہو۔ یہ خبر اس کے مقبوض ہونے کا تقاضا کرتی ہے جب تک وہ مرہون ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
الرهن في اللغة عبارة عن الحبس قال الله تعالى عز وجل "كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ" ای حبيس فيقتضى ان يكون المرهون محبوسا مادام مرهونا و لو لم يثبت ملك الحبس على الدوام فلم يكن محبوسا على الدوام لم يكن مرهونا۔ [3]	رہن لغت میں حبس کا نام ہے، اللہ تبارک و تعالیٰ نے فرمایا: ہر شخص اپنے کئے میں مرہون یعنی محبوس ہے، اس کا تقاضا یہ ہے کہ مرہون جب تک مرہون ہے محبوس ہو اور اگر ملکِ حبس دائمی طور پر ثابت نہ ہوئی تو وہ دائمی طور پر محبوس نہ ہوا، چنانچہ وہ مرہون نہ ہوا۔ (ت)

اسی سے گزرا:

---

1. بدائع الصنائع کتاب الرهن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۷۶/۶
2. بدائع الصنائع کتاب الرهن فصل و امام الشرائط الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۷۶/۶
3. بدائع الصنائع کتاب الرهن فصل و اما حکم الرهن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۵۶/۶

Fatawa Rizvia Volume 25

The lease, when it becomes valid, necessarily means the pledge (mortgage) does not remain.[1]	**If the lease is valid, it is necessary that the pledge does not remain. (T)**

(3) Without a doubt, an increase in debt is impermissible; this is the school of thought of our master Imam Azam (may Allah be pleased with him). Upon this are the core texts (mutun) and commentaries (shuruh), and this is strongest from the perspective of reasoning, as is evident from referring to *Bada'i* and *al-Tabyin*, etc. Certainly, the fatwa (legal ruling) is always based on the Imam's opinion except in cases of necessity. Our extensive treatise *Ajla al-I'lam bi-anna al-Fatwa mutlaqan 'ala qawl al-Imam* has been published on this subject. Bakr's claim that fatwas in transactions are mostly according to Imam Abu Yusuf's opinion is incorrect. This is said only regarding issues related to Waqf (endowments) and Qada (judiciary), and even then, there is no rule that one should adopt an opinion contrary to the Imam and core texts/ commentaries without explicit rectification (tashih). However, this discussion yields no results here, nor is it needed at all, since we have already proven with overwhelming arguments that this pledge itself is purely void; so what room is there for a discussion on 'increase'!

(4) The 4,945 rupees and 8 annas collected from Bakr's tenants are certainly Zaid's right. Bakr has no share in them, as this lease is by the mortgagor (rahin) with the permission of the mortgagee (murtahin), or, as a lower possibility, a lease by the mortgagee with the permission of the mortgagor. But we have proven from authoritative books like *Bada'i* of Malik al-Ulama, *Fatawa* of Imam Qadhi Khan, and *Fatawa 'Alamgiriyah* that in both cases, the rent belongs to the owner of the pledged property (mortgagor) only. The only difference is that in the first case, the right to collect rent from tenants also belongs to the mortgagor, and in the second case, to the mortgagee as he is the contracting party. He should collect it and give it to the mortgagor; he cannot take anything from it himself. Therefore, it is obligatory for Bakr to deduct his debt of 1,500 and pay 3,445 rupees and 8 annas to Zaid. Zaid's writing in the document that 'the profits collected by the mortgagee are the right of the mortgagee' is void and ineffective because it is an alteration of the Shariah's ruling. If it is interpreted that 'although in reality, according to Shariah, it is Zaid's right, Zaid writing this is a gift (hiba) of those profits from himself to Bakr,' even then it is void because the profits were non-existent at the time of writing, and the gift of something non-existent is void. It is stated in *Bada'i*:

[1] *Bada'i al-Sana'i*, Book of Pledges (Ar-Rahn), section "And as for the ruling of the pledge", H.M. Saeed Company Karachi, 2/146.

फतावा रजविया खंड 25

जब पट्टा (लीज) वैध हो जाए, तो आवश्यक है कि गिरवी (रहिन) शेष न रहे।[1]

पट्टा जब जायज़ हो जाए तो ज़रूरी है कि वह रहन (गिरवी) बाकी न रहे। (त)

(3) निस्संदेह, ऋण में वृद्धि नाजायज है, यही हमारे स्वामी इमाम आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) का मत है, और इसी पर मूल ग्रंथ (मतून) और व्याख्याएँ(शुरूआह) आधारित हैं, और यही दलीलों के लिहाज़ से सबसे प्रबल है, जैसा कि 'बदाइ' और 'तबईन' आदि को देखने से स्पष्ट होता है। और निश्चित रूप से फतवा हमेशा इमाम के कथन पर होता है सिवाय आवश्यकता के, इस बारे में हमारा विस्तृत ग्रंथ 'अजला अल-इलाम बान अल-फतवा मुतलकन अला कौल अल-इमाम' प्रकाशित हो चुका है। बक्र का यह कहना कि लेन-देन के मामलों में अधिकतर फतवा इमाम अबू यूसुफ के कथन पर होता है, गलत है। यह केवल वक्फ और कजा से संबंधित मसलों में कहा जाता है, और वह भी कोई ऐसा नियम नहीं है कि स्पष्ट सुधार (तसहीह) के बिना इमाम के कथन और मूल ग्रंथों व व्याख्याओं के विरुद्ध सुधार कर लिया जाए। लेकिन यह बहस यहाँ कोई परिणाम नहीं देने वाली है, न ही इसकी आवश्यकता है, क्योंकि हम ठोस दलीलों से साबित कर चुके हैं कि यह गिरवी स्वयं पूरी तरह से शून्य (बातिल) है, तो फिर 'वृद्धि' की बहस की क्या गुंजाइश!

(4) बक्र के किराएदारों से प्राप्त 4,945 रुपये और 8 आने निश्चित रूप से ज़ैद का हक हैं। बक्र का उनमें कोई हिस्सा नहीं है क्योंकि यह पट्टा गिरवी रखने वाले (राहिन) द्वारा गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) की अनुमति से है, या निम्न स्तर पर गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) द्वारा गिरवी रखने वाले (राहिन) की अनुमति से पट्टा है। लेकिन हमने मलिक अल-उलेमा की 'बदाइ', इमाम काजी खान के'फतावा' और 'फतावा आलमगीरिया' जैसी विश्वसनीय पुस्तकों से यह सिद्ध कर दिया है कि दोनों स्थितियों में किराया गिरवी रखी गई संपत्ति के स्वामी (राहिन) का ही होता है। केवल अंतर यह है कि पहली स्थिति में किराएदारों से किराया वसूलने का अधिकार भी राहिन को ही है, और दूसरी स्थिति में मुर्तहिन को क्योंकि वही अनुबंध करने वाला (आक़िद) है, वही वसूल करे और राहिन को दे दे, वह स्वयं इसमें से कुछ नहीं ले सकता। इसलिए, बक्र पर अनिवार्य है कि वह अपना 1,500 का ऋण काटकर 3,445 रुपये और 8 आने ज़ैद को अदा करे। दस्तावेज़ में ज़ैद का यह लिखना कि 'मुर्तहिन जो लाभ वसूल करे वह मुर्तहिन का हक है' शून्य और निष्प्रभावी है क्योंकि यह शरीयत के आदेश का परिवर्तन है। और यदि यह व्याख्या की जाए कि 'यद्यपि वास्तव में शरीयत के अनुसार वह ज़ैद का हक है, लेकिन ज़ैद का यह लिखना अपनी ओर से बक्र को उन लाभों का उपहार (हिबा) है', तब भी यह शून्य है

क्योंकि लिखते समय लाभ अस्तित्वहीन (मअदूम) थे और अस्तित्वहीन वस्तु का उपहार शून्य होता है। 'बदाइ' में है:

[1] बदाइ अल-सनाइ, किताब अर-रहन, अनुभाग 'और जहाँ तक रहन के हुक्म का सवाल है', एच.एम. सईद कंपनी कराची, 2/146.

पृष्ठ 293/658

الاجارۃ اذاجازت لایبقی الرھن ضرورۃ۔[1] **اجارہ جب جائز ہو جائے تو ضروری ہے کہ وہ رہن باقی نہ رہے۔(ت)**

(۳) بے شک زیادت فی الدین ناجائز ہے ، یہی مذہب سید نا امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ ہے ، اور اسی پر متون و شروح ، اور یہی من حیث الذیل اقوٰی ، کما یظھر بمراجعۃ البدائع والتبیین وغیرھما (جیسا کہ بدائع اور تبیین وغیرہ کی طرف رجوع کرنے سے ظاہر ہوتا ہے۔ت) اور بیشک فتوٰی ہمیشہ قول امام پر ہے مگر بضرورت ، اس بارے میں ہمارا مبسوط رسالہ اجلی الاعلام بان الفتوٰی مطلقاً علی قول الامام طبع ہو چکا ہے ، بکر کا قول کہ معاملات میں اکثر فتوٰی قول امام ابویوسف پر ہوتا ہے غلط ہے یہ صرف مسائل متعلقہ وقف وقضا میں کہا جاتا ہے اور وہ بھی کوئی ضابطہ نہیں کہ بے تصحیح صریح اس سے خلاف قول امام و خلاف متون وشروح تصحیح کرلیں مگر یہ بحث یہاں کوئی نتیجہ خیز نہیں ، نہ اس کی اصلاً حاجت ، جبکہ ہم دلائل قاہرہ سے ثابت کر آئے کہ یہ رہن خود ہی باطل محض ہے ، پھر بحث زیادت کی کیا گنجائش!

(۴) چار ہزار نو سو پینتالیس روپے آٹھ آنے کہ بکر کے کرایہ داروں سے وصول کئے وہ ضرور حق زید ہیں بکر کا ان میں کوئی حبہ نہیں کہ یہ اجارہ راہن باذن مرتہن ہے یا علی التنزل اجارہ مرتہن باذن راہن مگر ہم کتب معتمدہ بدائع امام ملک العلماء و فتاوٰی امام قاضی خان و فتاوٰی عالمگیریہ سے ثابت کر آئے کہ دونوں صورتوں میں اجر ملک راہن ہے فقط فرق یہ ہے کہ پہلی صورت میں کرایہ داروں سے کرایہ وصول کرنے کا حق بھی راہن ہی کو ہے ، اور دوسری صورت میں مرتہن کو کہ وہی عاقد ہے وہی وصول کرے اور راہن کو دے دے خود اس میں سے کچھ نہیں لے سکتا ، لہٰذا بکر پر لازم ہے کہ اپنا قرض پندرہ سو مجرا کر کے تین ہزار چار سو

پینتالیس روپے آٹھ آنے زید کو ادا کرے ، دستاویز میں زید کا لکھنا کہ جو منافع مرتہن وصول کرے حق مرتہن ہے باطل وبے اثر ہے کہ تغیر حکم شرع ہے ، اور اگر یہ تاویل کی جائے کہ اگر چہ واقع میں عندالشرع وہ حق زید ہے مگر زید کا یہ لکھنا اپنی طرف سے بکر کو ان منافع کا ہبہ ہے جب بھی باطل ہے کہ منافع بوقت تحریر معدوم تھے اور معدوم کا ہبہ باطل۔ بدائع میں ہے:

[1] بدائع الصنائع کتاب الرھن فصل واما حکم الرھن ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۱۴۶

Fatawa Ridawiyyah - Volume 25

[Arabic Box Text]: It is not permissible to gift what is non-existent at the time of the contract, such as gifting the fruits a palm tree will yield this year or the offspring sheep will produce this year, and the like. This is unlike a bequest (will). The difference is that a gift (Hiba) is an immediate transfer of ownership, and transferring ownership of the non-existent is impossible. Whereas a bequest is a transfer of ownership attributed to after death, and this attribution does not prevent its validity. There is no way to validate a gift by attributing it to a time after its creation because ownership transfer through a gift does not admit attribution to a future time; hence, it is void. End. And Allah the Almighty knows best.

[Urdu Explanation of the Box]: A thing that does not exist at the time of the contract cannot be gifted. An example of this is a person gifting the fruits that will grow on their trees this year, or the kids that their goats will give birth to this year, and other similar items. This is contrary to a bequest. The difference between the two is that a gift is a transfer of ownership, and transferring ownership of something non-existent is impossible. A bequest is such a transfer of ownership that is attributed to the period after death, and being attributed does not prohibit the validity of a bequest. There is no way to declare a gift as valid by relating it to the time after its occurrence because transfer of ownership in a gift does not hold the possibility of being related to a time; therefore, it is void. End. And Allah the Almighty knows best. (T)

Problem 84: From Rampur State, sent by Mufti Abdul Qadir Sahib, Mufti of the Civil Court of the state, 18 Rabi' al-Awwal 1336 AH. After a mortgage (Rahn) contract, the mortgagee (Murtahin) took legal possession of the mortgaged item (Marhoona). After that, the mortgaged item came back into the possession of the mortgagor (Rahin) as a loan ('Aariyat), a lease (Ijarah), or through usurpation (Ghasb). The question to the learned scholars is: in the mentioned cases, will the mortgage contract become void, or will it remain as it is? And does the mortgagee have the Shariah right to demand the return of the mortgaged item based on the said mortgage? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: In reality, in the mentioned cases, the mortgage contract will not become void, and the mortgagee will retain the right to demand the return of the mortgaged item. It is evident that a loan or usurpation is not contrary to a mortgage. However, a lease contract is definitely contrary to a mortgage; therefore, if...

1. Badai' as-Sanai', Book of Gifts, section on conditions etc., H.M. Saeed Company, Karachi, 6/119.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

[अरबी बॉक्स पाठ]: जो चीज़ अनुबंध (अक़्द) के समय मौजूद न हो, उसका दान (हिबा) करना जायज़ नहीं है, जैसे खजूर के उन फलों का दान करना जो इस वर्ष लगेंगे या भेड़ों के उन बच्चों का जो इस वर्ष पैदा होंगे, इत्यादि। वसीयत इसके विपरीत है। दोनों में अंतर यह है कि दान (हिबा) तत्काल स्वामित्व का हस्तांतरण है, और जो अस्तित्व में नहीं है उसका स्वामित्व हस्तांतरण असंभव है। जबकि वसीयत ऐसा स्वामित्व हस्तांतरण है जो मृत्यु के बाद के समय से जुड़ा होता है, और यह जुड़ाव इसकी वैधता को नहीं रोकता है। दान को उसकी उत्पत्ति के बाद के समय से जोड़कर वैध बनाने का कोई रास्ता नहीं है क्योंकि दान में स्वामित्व का हस्तांतरण भविष्य के समय से जुड़ने की क्षमता नहीं रखता; इसलिए वह अमान्य (बातिल) है। समाप्त। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

[उर्दू स्पष्टीकरण]: जो चीज़ अनुबंध के समय मौजूद न हो उसका दान जायज़ नहीं है। इसका उदाहरण यह है कि कोई व्यक्ति उन फलों का दान करे जो इस वर्ष उसके पेड़ों पर लगेंगे, या अपनी बकरियों के उन बच्चों का दान करे जो इस वर्ष पैदा होंगे, और इसी तरह की अन्य वस्तुएं। वसीयत इसके विपरीत है। दोनों में अंतर यह है कि दान स्वामित्व का हस्तांतरण है, और गैर-मौजूद चीज़ का स्वामित्व हस्तांतरण असंभव है। वसीयत ऐसा स्वामित्व हस्तांतरण है जो मृत्यु के बाद के समय की ओर इंगित करता है, और इंगित होना वसीयत की वैधता को नहीं रोकता। दान को घटित होने के बाद के समय से जोड़कर सही ठहराने का कोई रास्ता नहीं है क्योंकि दान में स्वामित्व हस्तांतरण समय के साथ जुड़ने की संभावना नहीं रखता; इसलिए वह बातिल है। समाप्त। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। (त)

मसला 84: रियासत रामपुर से, मुफ्ती अब्दुल कादिर साहब, मुफ्ती दीवानी कचहरी रियासत द्वारा प्रेषित, 18 रबी-उल-अव्वल 1336 हिजरी। रहन (बंधक) के अनुबंध के बाद, मुर्तहिन (बंधकग्राही) ने मरहूना (बंधक वस्तु) पर कानूनी कब्ज़ा प्राप्त कर लिया। उसके बाद, मरहूना वस्तु ऋण (आरियत), पट्टा (इजारा) या जबरन कब्ज़े (ग़सब) के रूप में राहिन (बंधककर्ता) के कब्ज़े में वापस चली गई। विद्वानों से प्रश्न यह है कि: क्या उपरोक्त स्थितियों में रहन का अनुबंध अमान्य हो जाएगा या वह अपनी स्थिति में बना रहेगा? और क्या मुर्तहिन को उक्त रहन के आधार पर मरहूना वस्तु की वापसी की मांग करने का शरीयत के अनुसार अधिकार प्राप्त है? स्पष्ट करें और पुण्य के भागी बनें।

जवाब: वास्तव में, वर्णित स्थितियों में रहन का अनुबंध अमान्य नहीं होगा और मुर्तहिन को बंधक वस्तु की वापसी का अधिकार रहेगा। यह स्पष्ट है कि ऋण या जबरन कब्ज़ा रहन के विपरीत नहीं है। हाँ, इजारा (पट्टा) अनुबंध निश्चित रूप से रहन के विपरीत है; इसलिए यदि...

---

1. बदाइअस सनाइअ, किताबुल हिबा, शर्तों का अध्याय आदि, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, 6/119.

[عربی عبارت]: لا تجوز هبة مالیس بموجود وقت العقد بان وهب ما یثمر نخلہ العام و ما تلد اغنامه السنة و نحو ذالك بخلاف الوصیة والفرق ان الهبة تملیك للحال وتملیك المعدوم محال والوصیة تملیك مضاف الی ما بعد الموت والاضافة لا تمنع جوازها و لاسبیل لتصحیحه بالاضافة الی ما بعد زمان الحدوث لان التملیك بالهبة مما لا یحتمل الاضافة الی الوقت فبطل اھ واللہ تعالی اعلم۔

[اردو ترجمہ و تشریح]: جو شئی عقد کے وقت موجود نہ ہو اس کا ہبہ جائز نہیں اس کی صورت یہ کہ کوئی شخص ان پھلوں کا ہبہ کرے جو اس سال اس کے درختوں پر لگیں گے یا اپنی بکریوں کے ان بچوں کا ہبہ کرے جو اس سال وہ جنیں گی اور اسی کی مثل دوسری اشیاء بخلاف وصیت کے، دونوں میں فرق یہ ہے کہ ہبہ کہ لئے تملیک ہے اور معدوم کی تملیک محال ہے اور وصیت ایسی تملیک ہے جو موت کے مابعد کی طرف منسوب ہوتی ہے اور منسوب ہونا وصیت کے جواز کو منع نہیں کرتا، زمانہ حدوث کے مابعد کی طرف نسبت کرکے ہبہ کو صحیح قرار دینے کا راستہ نہیں کیونکہ ہبہ میں تملیک وقت کی طرف نسبت کا احتمال نہیں رکھتی لہذا وہ باطل ہے اھ واللہ تعالی اعلم۔ (ت)

مسئلہ ۸۴: از ریاست رامپور مرسلہ جناب مفتی عبدالقادر صاحب مفتی کچہری دیوانی ریاست ۱۸ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ مرہونہ پر بعد عقد رہن مرتہن کا قبضہ شرعی ہو گیا، اس کے بعد بطور عاریت یا اجارہ یا غصب مرہونہ راہن کے قبضہ میں پہنچ گیا تو علمائے محققین سے سوال یہ ہے کہ مذکورہ صورتوں میں عقد رہن باطل ہو جائے گا یا وہ علی حالہ باقی رہے گا اور کیا مرتہن کو بربنائے رہن مذکور استرداد مرہونہ کا استحقاق شرعاً حاصل ہے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: فی الواقع صور مذکورہ میں عقد رہن باطل نہ ہوگا اور مرتہن کو استرداد مرہون کا حق رہے گا، عاریت و غصب میں تو ظاہر کہ منافی رہن نہیں عقد اجارہ البتہ منافی رہن ہے ولہذا اگر

---

۱ بدائع الصنائع کتاب الهبه فصل و اما الشرائط الخ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۱۱۹/۶

Fatawa Rizvia, Volume 25

If the mortgagee (murtahin) with the permission of the mortgagor (rahin), or the mortgagor with the permission of the mortgagee, leases the mortgaged property to a third party, or if the mortgagor leases it to the mortgagee, then the mortgage (rahn) becomes void. However, if the mortgagee leases it to the mortgagor, the lease itself will be void because leasing a property to its own owner is meaningless. When the lease is void, no conflict with the mortgage is found, and the contract remains valid as it was. These matters are clearly stated in 'Al-Bada'i' and other books. (And these matters have been clarified in Al-Bada'i, etc. - T). And Allah the Almighty knows best.

Issue 85: From Howrah, Mahalla Kokar Bhoka, house of Madar Bakhsh Kanir, sent by Jan Muhammad Sahib, 28 Shawwal 1337 AH. Question: What do the scholars of religion say regarding whether it is permissible to take a field as a mortgage or not? Answer: A field that belongs to a landowner cannot be mortgaged without his permission. If it is with his permission, or if the one taking the mortgage is himself the owner of the land, the mortgage will be valid. However, farming in it will be impermissible. It is mentioned in the Hadith: "Every loan that draws a profit is riba (usury/interest)."[1] (Every loan that brings profit is interest - T). And Allah the Almighty knows best.

Issue 86: From town Nagram, district Lucknow, sent by Khizar Muhammad, 11 Safar 1338 AH. Question: What do the scholars of religion say about this issue: In a country under non-Muslim rule where they have complete dominance and the Muslim residents are overpowered, if a non-Muslim keeps property with a Muslim and willingly makes the profits of that property lawful for that Muslim, then according to Hazrat Imam Azam (may Allah be pleased with him), will these profits not be considered interest for the Muslim? Please clarify and be rewarded. (State it, may you be rewarded - T) Answer: In the situation asked about, it is not interest. However, if he takes it with the intention of interest, he will be a sinner based on his intention. And Allah the Almighty knows best.

[1] Kanz al-Ummal with reference to Al-Harith from Ali, Hadith 15516, Muassasat ar-Risalah Beirut 6/238.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

यदि गिरवी रखने वाला (मुरतहिन) गिरवी देने वाले (राहिन) की अनुमति से, या गिरवी देने वाला गिरवी रखने वाले की अनुमति से किसी तीसरे व्यक्ति को, या गिरवी देने वाला गिरवी रखने वाले को पट्टे (लीज़) पर दे, तो गिरवी (रहन) अमान्य हो जाएगी। लेकिन यहाँ यदि गिरवी रखने वाले ने गिरवी देने वाले को पट्टे पर दिया, तो स्वयं पट्टा ही अमान्य होगा क्योंकि मालिक को उसकी अपनी संपत्ति पट्टे पर देने का क्या अर्थ है? और जब पट्टा अमान्य हुआ, तो गिरवी के विपरीत कुछ नहीं पाया गया और अनुबंध यथावत रहा। इन मसलों की स्पष्ट व्याख्या अल-बदाइ और अन्य पुस्तकों में की गई है। (और इन मसलों की बदाइ आदि में स्पष्ट व्याख्या कर दी गई है। - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 85: हावड़ा, मोहल्ला कोकर भूका, मदार बख्श कनीर का मकान, प्रेषक जान मुहम्मद साहब, 28 शव्वाल 1337 हिजरी। प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि खेत को गिरवी लेना जायज़ है या नहीं? उत्तर: वह खेत जो किसी ज़मींदार का हो, उसकी अनुमति के बिना गिरवी नहीं रखा जा सकता। और यदि उसकी अनुमति से हो, या गिरवी रखने वाला स्वयं उस भूमि का मालिक हो, तो गिरवी सही हो जाएगी, लेकिन उसमें खेती करना नाजायज़ होगा। हदीस में है: "हर वह ऋण जो लाभ खींचे, वह सूद (ब्याज) है।"[1] (जो ऋण लाभ को खींच लाए वह सूद है - त) और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 86: कस्बा नग्राम, जिला लखनऊ, प्रेषक खिज़र मुहम्मद, 11 सफर 1338 हिजरी। प्रश्न: धर्म के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि जिस देश में शासन गैर-मुस्लिमों का हो और उन्हें हर तरह से प्रभुत्व प्राप्त हो और मुस्लिम निवासी दबे हुए हों, वहां यदि कोई गैर-मुस्लिम अपनी संपत्ति किसी मुसलमान के पास रखे और स्वेच्छा से उस संपत्ति के लाभ को उस मुसलमान के लिए जायज़ कर दे, तो हज़रत इमाम आज़म (रज़ियल्लाहु अन्हु) के अनुसार क्या ये लाभ मुसलमान के लिए सूद नहीं होंगे? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा। (बयान फरमाइये, अज्र पाइये - त) उत्तर: पूछे गए मामले में सूद नहीं है। हाँ, यदि वह इसे सूद की नीयत से ले तो अपनी नीयत के कारण गुनहगार होगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] कंज़ुल उम्माल हवालह अल-हारिस अन अली हदीस 15516 मुअस्सतुर रिसाला बैरूत 6/238

पृष्ठ 295/658

مرتہن باذن راہن یا راہن باذن مرتہن شخص ثالث کو یا راہن مرتہن کو اجارہ دے تو رہن باطل ہوجائے گا مگر یہاں کہ مرتہن نے راہن کو اجارہ دیا خود اجارہ ہی باطل ہوگا کہ مالک کو اس کی ملک اجارہ دینا کیا معنی، اور جب اجارہ باطل ہوا منافی رہن نہ پایا گیا اور عقد بحالہ باقی رہا والمسائل مصرح بھا فی البدائع و غیرہا (اور ان مسائل کی بدائع وغیرہ میں تصریح کر دی گئی ہے۔ ت) واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۸۵: از ہوڑہ محلہ کو کر بھوکا مکان مدار بخش کنیر مرسلہ جان محمد صاحب ۲۸ شوال ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کھیت رہن لینا جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: کھیت کہ زمین دار کی ملک ہو وہ بے اس کی اجازت کے رہن نہیں ہو سکتا اور اگر اس کی اجازت سے ہو یا یہ رہن رکھنے والا خود اس زمین کا مالک ہے تو رہن صحیح ہو جائے گا مگر اس میں کھیتی کرنی ناجائز ہوگی۔ حدیث میں ہے: کُلُّ قَرْضٍ جَرَّ مَنْفَعَۃً فَھُوَرِبا[1] (جو قرض نفع کو کھینچ لائے وہ سود ہے (ت) واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۸۶: از قصبہ نگرام ضلع لکھنئو مرسلہ خضر محمد ۱۱ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جس ملک میں عملداری غیر مسلم کی ہو اور ہر طرح سے انہیں استیلا ہو اور مسلمان باشندے مغلوب ہوں وہاں اگر کوئی غیر مسلم جائداد کسی مسلمان کے یہاں رکھے اور بخوشی خاطر جائداد کے منافع کو اس مسلمان کے لئے حلال کر دے تو بقول حضرت امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ یہ منافع مسلمان کے لئے سُود تو نہ ہوں گے؟ بینوا توجروا (بیان فرمایئے اجر پائیے۔ت) الجواب: صورت مستفسرہ میں سُود نہیں، ہاں یہ سُود کی نیت سے لے تو اپنی نیت پر گنہگار ہوگا۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

[1] كنز العمال بحواله الحارث عن على حديث ١٥٥١۶ مؤسسة الرساله بيروت ۶ / ٢٣٨

Fatawa Rizwia, Volume 25

Problem 87: From the city of Bareilly, Madrasa Manzar-e-Islam, asked by Moulvi Rahim Bakhsh Sahib Bengali, 16 Safar 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid mortgaged his land to Umar for a period of five years. Can Umar utilize the land by paying the expenses, or not?

The Answer: A tenant cannot mortgage land without the permission of the landlord. If it is with the landlord's permission, it will no longer remain a lease. If they treat it as a lease such that he pays the land tax and cultivates it, then it will not be a mortgage, nor will Zaid have any connection with the land. Umar will become a permanent tenant. The money remained a debt upon Zaid which he should pay, and after that, he will not have the right to take the land back. Yes, if Umar himself vacates it, he may. And Allah Almighty knows best.

Problem 88: 20 Rabi-ul-Awwal Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: If someone mortgages something with another person, and the mortgagee continuously takes interest on that thing; suppose he has taken two hundred rupees in interest. Now, the owner of the item wants to redeem the mortgage, and the mortgagee says, "I will return five rupees out of the two hundred to you on the condition that you forgive the interest you paid according to Sharia." If the owner of the item, out of fear of losing those five rupees as well, agrees to forgive it, will this forgiveness be valid or invalid? If it is invalid, what should be done? And in such a situation, how much of the interest should the mortgagee return?

The Answer: It is obligatory upon the mortgagee to return all the interest taken to the mortgagor (pledger), and this is better, or give it as charity to the poor Muslims. It is forbidden for him to use even a single grain of it for his own expenses. If he has already spent it, it is mandatory to give compensation for it to the mortgagor or the poor. It will not be forgiven just by the mortgagor's forgiveness because this is not something coming towards him that could be waived by his relinquishing it. "Do you not see that it is not obligatory for the taker to return it to him? They only ruled..." Do you not see that it is not obligatory on the taker to return it to the mortgagor. The masters have [ruled] upon it.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

मसअला 87: शहर बरेली मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम से, प्रश्नाकर्ता मौलवी रहीम बख्श साहब बंगाली, 16 सफर 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपनी ज़मीन उमर के पास पाँच साल की अवधि के लिए गिरवी रखी। क्या उमर उस ज़मीन का खर्च देकर उसका उपयोग कर सकता है या नहीं?

अल-जवाब: काश्तकार (किरायेदार) ज़मींदार की अनुमति के बिना ज़मीन गिरवी नहीं रख सकता। और यदि ज़मींदार की अनुमति हो, तो वह पट्टे (इजारा) पर नहीं रहेगी। यदि वे इसे पट्टे पर रखते हैं कि वह लगान दे और खेती करे, तो वह गिरवी नहीं रहेगी, और न ही ज़ैद का ज़मीन से कोई संबंध रहेगा। उमर स्थायी काश्तकार बन जाएगा। रुपया ज़ैद पर कर्ज रहा, जिसे वह अदा करे, और उसके बाद उसे ज़मीन वापस लेने का अधिकार नहीं होगा। हाँ, अगर उमर खुद छोड़ दे तो छोड़ दे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसअला 88: 20 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1338 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि यदि कोई व्यक्ति किसी के पास कोई वस्तु गिरवी रखे और वह गिरवी रखने वाला (मुर्तहिन) उस वस्तु पर बराबर ब्याज लेता रहे; मान लीजिए कि उसने दो सौ रुपये का ब्याज लिया है। अब वह व्यक्ति जिसकी वह वस्तु है गिरवी छुड़ाना चाहता है, तो मुर्तहिन कहता है कि मैं तुम्हें दो सौ रुपये में से पाँच रुपये वापस देता हूँ इस शर्त पर कि तुम शरीयत के अनुसार जो ब्याज तुमने दिया है उसे माफ कर दो। लेकिन वस्तु का मालिक इस डर से कि ये पाँच रुपये भी हाथ से न चले जाएँ, माफ करने पर राज़ी हो जाए, तो क्या यह माफी जायज़ होगी या नाजायज़? यदि नाजायज़ है, तो इसकी क्या स्थिति होगी? और ऐसी स्थिति में मुर्तहिन को अपने ब्याज का कितना हिस्सा वापस करना चाहिए?

अल-जवाब: मुर्तहिन पर फर्ज़ है कि उसने जितना ब्याज लिया है, वह सब राहन (गिरवी रखने वाले) को वापस कर दे, और यह बेहतर है, या गरीब मुसलमानों को दान (सदका) कर दे। इसमें से एक दाना भी अपने खर्च में लाना उसके लिए हराम है। और यदि वह उसे खर्च कर चुका है, तो उसका मुआवजा राहन या गरीबों को देना फर्ज़ है। राहन के माफ करने से वह माफ नहीं होगा क्योंकि यह उसकी आने वाली चीज़ नहीं है जिसे उसके छोड़ने से छोड़ा जा सके। "क्या तुम नहीं देखते कि लेने

वाले पर उसे वापस करना वाजिब नहीं है? उन्होंने केवल हुक्म दिया..." क्या तुम नहीं देखते कि लेने वाले पर वाजिब नहीं है कि वह राहन को वापस करे। मशाइख ने इस पर [हुक्म दिया है]।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۵

مسئلہ ۸۷: از شہر بریلی مدرسہ منظر اسلام مسئولہ مولوی رحیم بخش صاحب بنگالی ۱۶ صفر ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی زمین کو عمر کے پاس رہن رکھا مدت پانچ سال کی عمر اس زمین کو خرچ دے کر تصرف کرسکتے ہیں یا نہیں؟

الجواب: کاشتکار بے اجازت زمیندار زمین کو رہن نہیں رکھ سکتا اور باجازت زمیندار ہو تو وہ اجارے پر نہ رہے گی اجارہ رکھیں گے کہ خراج دے اور کاشت کرے، تو رہن نہ رہے گا نہ زید کو زمین سے تعلق رہے گا عمر کاشتکار مستقل ہو جائے گا، روپیہ زید پر قرض رہا وہ ادا کرے اور اس کے بعد زمین واپس لینے کا اسے اختیار نہ ہوگا، ہاں اگر عمر خود چھوڑ دے چھوڑ دے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۸۸: ۲۰ ربیع الاول شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر کوئی شخص کسی کے پاس کوئی چیز رہن رکھے اور وہ مرتہن اس چیز پر برابر سود لیتا رہے، اور فرض کرو کہ اس نے دو سو روپیہ کا سود لیا اب وہ شخص جس کی وہ چیز ہے رہن چھٹانا چاہتا ہے تو وہ مرتہن یہ کہتا ہے کہ دوسوروپیہ میں سے میں تم کو پانچ روپیہ واپس دیتا ہوں اس شرط پر کہ تم شریعت کی رُو سے جو سُود کہ تم نے دیا ہے معاف کرو لیکن مالک چیز اس خوف سے کہ یہ پانچ روپیہ بھی ہاتھ سے جاتے ہیں معاف کرنے پر راضی ہو جائے تو یہ معافی جائز ہوگی یا نا جائز؟ اگر نا جائز ہے تو اس کی کیا صورت ہوگی؟ اور ایسی صورت میں مرتہن کو اپنے سُود کا کتنا حصہ دینا چاہئے؟

الجواب: مرتہن پر فرض ہے کہ جتنا سُود لیا ہے سب راہن کو واپس دے اور یہ اولیٰ ہے یا فقرائے مسلمین پر تصدق کرے اس میں سے اپنے صرف میں ایک حبہ لانا اسے حرام ہے اور اگر صرف کر چکا ہے اس کا معاوضہ راہن یا فقیروں کو دینا فرض ہے، راہن کے معاف کئے سے معاف نہ ہوگا کہ یہ اس کا آتا ہوا نہیں جو اس کے چھوڑے سے چھوٹ جائے، الاتریٰ انه لایجب علی الآخذ رده الیہ انما حکموا کیا تو نہیں دیکھتا کہ لینے والے پر واجب نہیں کہ وہ راہن کو واپس کرے۔

مشائخ نے علیہ۔

صفحہ 296 از 658

Fatawa Rizvia | Volume 25

[Box Left] ...by priority. [Box Right] Decided it to be superior. (T)

Rather, it is the malicious wealth of the wrath of Allah, the One, the Subduer. Under no circumstances can it be lawful for the mortgagee. Even if he repents, it will not be accepted until he gives all that he has taken back to the mortgagor or to the poor. And Allah Almighty knows best.

Problem 89 to 91: Submitted by Niazuddin Ahmed, 12 Jamadi-ul-Akhira 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding these situations: (1) Is it permissible to use a mortgaged (marhun) object or not? (2) In our areas, a piece of land is taken in such a way that, for example, a hundred rupees are given to the landowner with the agreement, promise, and word that when the landowner can pay back the money, the land will be released from the possession of the mortgagee and come back into the possession of the mortgagor. The point here is that the mortgagees pay the land tax and take the produce of the land for themselves, and when they receive the money they gave, they will take the full hundred rupees. (3) This situation is exactly like the second one, but with a slight difference: the reasoning is written such that if the mortgagor does not pay the money within the stipulated time, the land is sold and comes into the permanent possession of the mortgagee.

The Answer: It is forbidden (haram) for the mortgagee to derive benefit from the mortgaged property. It is in the Hadith:

[Box Left] Every loan that draws a benefit is usury.1 [Box Right] A loan that pulls profit is interest. (T)

If the person mortgaging the land is the owner himself, such as a landlord or a revenue-free holder, even if government tax as land revenue or other cesses are due on it, then this is the same case of benefiting from a mortgage and is haram. And if the person mortgaging is a tenant-farmer and the 'kharaj' is the rent paid to the landlord, then without the landlord's permission, he has neither the right to mortgage it nor does the other person have the right to take it as a mortgage. Now that the mortgage has been placed and the mortgagee has paid the rent to the landlord and the landlord has accepted it, this contract of lease between the landlord and...

1 Kanz al-Ummal, on the authority of al-Harith from Ali, Hadith 15512, Mu'assasat al-Risala Beirut, 6/238.

[बायाँ बॉक्स] ...प्राथमिकता के साथ। [दायाँ बॉक्स] इसे श्रेष्ठ होने का निर्णय दिया गया है। (त)

बल्कि वह अल्लाह वाहिद कहार के गज़ब का नापाक माल है। किसी भी हाल में मुर्तहिन (बंधकदार) के लिए हलाल नहीं हो सकता। अगर वह तौबा भी करेगा तो कुबूल नहीं होगी जब तक कि वह सब कुछ जो उसने लिया है, राहिन (बंधककर्ता) या फकीरों को न दे दे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 89 से 91: प्रेषक: नियाज़ुद्दीन अहमद, 12 जमादी-उल-आख़िरा 1338 हिजरी। दीन के उलेमा इन सूरतों में क्या फरमाते हैं कि: (1) चीज़-ए-मरहून (बंधक रखी चीज़) में तसर्रुफ़ (उपयोग) जायज़ है या नहीं? (2) हमारे इलाकों में ज़मीन का एक टुकड़ा इस तरह लेते हैं कि मिसाल के तौर पर ज़मीन के मालिक को सौ रुपये इस वादे और इकरार पर देते हैं कि जब ज़मीन का मालिक रुपये अदा कर सकेगा तो ज़मीन मुर्तहिन के कब्ज़े से छूट कर राहिन के कब्ज़े में आ जाएगी। इसमें बात इतनी है कि मुर्तहिन ज़मीन का खिराज (टैक्स) अदा करते हैं और ज़मीन की पैदावार खुद लेते हैं और जिस वक्त वह दिए हुए रुपये लेगा, वह पूरे सौ रुपये लेगा। (3) यह सूरत बिल्कुल दूसरी सूरत की तरह है, लेकिन थोड़ा अंतर यह है कि दलील इस तरह लिखते हैं कि अगर राहिन मुकर्रर वक्त में रुपये अदा न करे तो ज़मीन बेचकर हमेशा के लिए मुर्तहिन के कब्ज़े में आ जाती है।

अल-जवाब: मुर्तहिन के लिए मरहून से फायदा उठाना हराम है। हदीस में है:

[बायाँ बॉक्स] हर वह कर्ज जो मुनाफा खींचे, वह सूद (ब्याज) है।1 [दायाँ बॉक्स] जो कर्ज नफा को खींच लाए वह सूद है। (त)

ज़मीन रहन रखने वाला अगर खुद ज़मीन का मालिक है जैसे ज़मींदार या मुआफीदार, चाहे उस पर सरकारी टैक्स बतौरे मालगुज़ारी या अन्य शुल्क हों, तो यह वही सूरत मरहून से फायदा उठाने की है और हराम है। और अगर रहन रखने वाला काश्तकार (किसान) है और खिराज वह लगान है जो ज़मींदार को दिया जाता है, तो उसे ज़मींदार की इजाज़त के बिना न रहन रखने का अधिकार है और न ही दूसरे को रहन लेने का। अब जबकि रहन रख दी गई और मुर्तहिन ने ज़मींदार को लगान दे दिया और उसने स्वीकार कर लिया, तो ज़मींदार और मुर्तहिन के बीच यह इजारा (लीज) का अनुबंध...

1 कंजुल उम्माल, अल-हारिस के हवाले से हज़रत अली से रिवायत, हदीस 15512, मुअस्ससतुल रिसाला बेरूत 6/238।

पृष्ठ 297/658

بالاولویت۔ | اس کے اولٰی ہونے کا فیصلہ دیا ہے (ت)

بلکہ وہ اللہ واحد قہار کے غضب کا خبیث مال ہے کسی حال میں مرتہن کے لئے حلال نہیں ہو سکتا اگر توبہ بھی کرے گا تو مقبول نہیں جب تک وہ سارا لیا ہوا راہن یا فقراء کو نہ دے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۸۹ تا ۹۱: مرسلہ نیاز الدین احمد ۱۲ جمادی الاخرٰی ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان صورتوں میں کہ: (۱) شیءِ مرہون میں تصرف جائز ہے یا نہیں ؟ (۲) ہمارے اطراف میں ایک قطعہ زمین اس طور پر لیتے ہیں کہ مثلاً صاحبِ زمین کو سو روپے اس عہد و پیمان و قول پر دیتے ہیں کہ صاحبِ زمین روپیہ ادا کر سکے تو زمین مرتہن کے قبضہ سے چھوٹ کر راہن کے قبضہ میں آجاتی ہے اس میں بات اتنی ہے کہ مرتہن زمین کا خراج ادا کرتے ہیں اور پیداوار زمین کو خود لیتے ہیں اور جس وقت وہ دیئے ہوئے روپے لے گا وہ سو روپے پورا پورا لے گا۔ (۳) یہ صورت بعینہ دوسری ہے مگر ذرا بیش و کم یہ ہے کہ دلیل اس طور پر لکھتے ہیں کہ اگر راہن مدتِ معہودہ میں روپیہ ادا نہ کرے تو زمین فروخت کر کے مرتہن کے قبضہ میں ہمیشہ کے لئے آجاتی ہے۔

الجواب: مرتہن کو مرہون سے انتفاع حرام ہے۔ حدیث میں ہے:

کل قرض جرمنفعة فھوربا۔1 | جو قرض نفع کو کھینچ لائے وہ سود ہے۔ (ت)

زمین رہن رکھنے والا اگر خود مالکِ زمین ہے جیسے زمین دار معافیدار اگرچہ خراج گورنمنٹ بطور مالگزاری یا ابواب اس پر ہو جب تو یہ وہی صورت مرہون سے انتفاع کی ہے اور حرام ہے، اور اگر رہن رکھنے والا کاشتکار ہے اور خراج وہ لگان ہے کہ زمین دار کو دیا جاتا ہے تو اسے

بے اجازتِ زمیندار نہ رہن رکھنے کا اختیار نہ اسے رہن لینے کا۔ اب کہ رہن رکھ دی اور مرتہن نے زمیندار کو لگان دی اور اس نے قبول کیا یہ عقد اجارہ زمیندار و

---

1 کنزالعمال بحوالہ الحارث عن علی حدیث ۱۵۵۱۲ مؤسسة الرساله بیروت ۶/ ۲۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

...in the mortgagee (Murtahin), the mortgage (Rahn) has become void and the first cultivator has become detached from the land; this mortgagee himself has become the cultivator, cultivation is permissible for him, and his money is a debt upon the first cultivator. When he pays that money, it is not mandatory to leave the land for him until the completion of the year unless the landowner redeems it from him. And the second case, in which the land is to be sold upon the expiration of the term: if the landowner kept the land, then it remains, and this condition is rejected. And if the cultivator kept it as a mortgage, then the voidness of the land being sold is even more apparent; what authority does he have to sell someone else's land? In short, these are all ignorant methods. And Allah Almighty knows best. Problem 92: 16 Rajab 1338 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: is it permissible to buy land by way of mortgage (Ali Wajh al-Rahn) or not? The Answer: Buying by way of mortgage is exactly like taking a mortgage; all the rulings of mortgage will apply to it. It is forbidden (Haram) for the buyer to derive profit from it. Even if the debt is received after the term, it is forbidden not to return the land. And Allah Almighty knows best. Problem 93: From the city, Mohalla Rohilla Tola, adjacent to Masjid Jahan Khan, questioned by a Bengali student, 13 Shawwal 1338 AH. Zaid took one bigha of land from Bakr for one hundred rupees on the condition that as long as the money is not paid, the land will remain in his possession and he will also take the profit, and from the principal amount, 2 rupees will be deducted every year. Is this Shari'ah-permissible or not? The Answer: This case is a combination of mortgage (Rahn) and lease (Ijarah), and they cannot be combined. The mortgage became void because two rupees per year were fixed as the rent for the benefits of the mortgaged land. The lease became void because the duration remained unknown, i.e., "until the money is paid." Therefore, this is not Shari'ah-permissible; it is a sin. It is mandatory (wajib) for both to annul it immediately. Let him return the land immediately, or annul this void lease and enter into a new valid lease for a fixed term which does not have the condition that possession of the land will remain until the debt is paid. As for his debt, he has the choice to collect it now or whenever he wishes. For the debt...

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 25

...मुर्तहिन (बंधकदार) में रहन (बंधक) बातिल (शून्य) हो गया और पहला काश्तकार (किसान) ज़मीन से बे-ताल्लुक हो गया, यह मुर्तहिन ही काश्तकार हो गया, खेती करना उसके लिए जायज़ है और उसका रुपया पहले काश्तकार पर क़र्ज़ है। जब वह रुपया दे दे, तो उस पर ज़मीन छोड़ना लाज़िम नहीं जब तक कि साल पूरा न हो जाए, बशर्ते कि ज़मीन मालिक उससे उसे छुड़ा न ले। और दूसरी सूरत जिसमें मियाद (अवधि) गुज़र जाने पर ज़मीन का बिक जाना है: अगर मालिक-ए-ज़मीन ने ज़मीन रखी तो रही है और यह शर्त मरदूद (अस्वीकृत) है। और अगर काश्तकार ने रहन रखी तो ज़मीन के बिक जाने का बातिल होना और भी ज़ाहिर है, उसे पराई ज़मीन बेच देने का क्या अख्तियार है? संक्षेप में, ये सब जाहिलाना तरीके हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसाला 92: 16 रजब 1338 हिजरी उलेमा-ए-दीन इस बारे में क्या फरमाते हैं कि ज़मीन 'अली वज्ह-उर-रहन' (बंधक के तौर पर) खरीदना जायज़ है या नहीं? अल-जवाब: 'अली वज्ह-उर-रहन' खरीदना हूबहू रहन लेना ही है, इस पर रहन के तमाम अहकाम लागू होंगे। खरीदार के लिए उससे नफ़ा (लाभ) उठाना हराम है। चाहे दीन (क़र्ज़) मियाद के बाद मिले, ज़मीन वापस न देना हराम है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। मसाला 93: शहर मोहल्ला रुहेला टोला, मस्जिद जहाँ खां के पास से, मुस्तौ़ला (पूछने वाला) तालिब-ए-इल्म बंगाली, 13 शव्वाल 1338 हिजरी। ज़ैद ने बक्र से एक बीघा ज़मीन एक सौ रुपये देकर इस शर्त पर ले ली कि जब तक रुपया अदा नहीं करेंगे, ज़मीन उनके क़ब्ज़े में रहेगी और वह नफ़ा भी उठाएंगे, और असल रुपये में से 2 रुपये हर साल कम होते जाएंगे। क्या यह शरीअत के अनुसार जायज़ है या नहीं? अल-जवाब: यह सूरत रहन और इजारा (पट्टा/किराया) जमा करने की है और वे जमा नहीं हो सकते। रहन इस तरह बातिल हुआ कि दो रुपये सालाना उजरत (किराया) ज़मीन के मुनाफ़े के लिए तय हुई। इजारा इस तरह फ़ासिद (दूषित) हुआ कि मुद्दत (अवधि) मजहूल (अज्ञात) रही कि "जब तक रुपया अदा न हो जाए"। लिहाज़ा यह शरीअत के अनुसार जायज़ नहीं है, गुनाह है। इसे तुरंत मन्सूख़ (रद्द) करना दोनों पर वाजिब है। वह ज़मीन तुरंत वापस कर दे या इस इजारा-ए-फासिद को मन्सूख़ करके नए सिरे से सही इजारा एक तयशुदा मुद्दत के लिए कर ले जिसमें यह शर्त न हो कि क़र्ज़ की अदायगी तक ज़मीन पर क़ब्ज़ा रहेगा। रहा उसका क़र्ज़, तो उसे अख्तियार है कि अब वसूल करे या जब चाहे। क़र्ज़ के लिए...

पेज 298/658

مرتہن میں ہوار ہن باطل ہو گیا اور پہلا کاشتکار زمین سے بے تعلق ہو گیا یہ مرتہن ہی کاشتکار ہو گیا زراعت اسے جائز ہے اور اس کا روپیہ پہلے کاشتکار پر فرض ہے جب وہ روپیہ دے اس پر زمین چھوڑ نالازم نہیں جب تک سال تمام پر زمین دار اس سے نہ چھڑائے اور دوسری صورت جس میں میعاد گزر جانے پر زمین کا فروخت ہو جانا ہے اگر مالک زمین نے زمین رکھی تو رہی ہے اور یہ شرط مردود اور اگر کاشتکار نے رہن رکھی تو زمین فروخت ہو جانے کا بطلان اور بھی ظاہر، اسے پرائی زمین بیع کر دینے کا کیا اختیار؟ غرض یہ سب جاہلانہ طریقے ہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۹۲: ۱۶/ رجب ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زمین علی وجہ الرہن خرید نا جائز ہے یا نہ؟ الجواب: علی وجہ الرہن خرید نا بعینہ رہن لینا ہے اس پر تمام احکام رہن کے ہوں گے ، خریدار کو اس سے نفع اٹھانا حرام ، دین اگرچہ بعد میعاد ملے زمین واپس نہ دینا حرام ، واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۹۳: از شہر محلہ روہیلہ ٹولہ متصل مسجد جہان خاں مسئولہ طالب علم بنگالی ۱۳ شوال ۱۳۳۸ھ زید نے بکر سے ایک بیگہ زمین مبلغ ایک سو روپے دے کر لے لی اس شرط پر کہ جب تک روپیہ ادا نہیں کریں گے زمین ان کے قبضہ میں رہے گی اور نفع بھی اٹھائیں گے اور اصل روپے میں سے مبلغ ۲ ہر سال میں کم ہوتا جائے یہ شرعاً جائز ہے یا نہیں؟ الجواب: یہ صورت رہن واجارہ جمع کرنے کی ہے اور وہ جمع نہیں ہو سکتے رہن یوں باطل ہوا کہ دورو پے سال اُجرت منافع زمین رہن ٹھہرے ، اجارہ یوں فاسد ہوا کہ مدت مجہول رہی کہ جب تک روپیہ ادا ہو، لہذا یہ شرعاً جائز نہیں گناہ ہے، اس کا فوراً فسخ کرنا دونوں پر واجب ہے زمین فوراً واپس کر دے یا اس اجارہ فاسدہ کو فسخ کر کے از سر نو صحیح اجارہ متعین

مدت کر لے جس میں یہ شرط نہ ہو کہ تا ادائے قرض زمین پر قبضہ رہے گا ، رہا اس کا قرض ہے اسے اختیار ہے کہ اب وصول کرے یا جب چاہے ، قرض کے لئے

No fixed term can be binding. And Allah Almighty knows best.

Masala 94: Izharul Haq, resident of Chandausi, Mohalla Kaghzi, house of Sheikh Abdul Haq Sahib, 10 Muharram 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this matter: Zaid is a mortgagee (murtahin) of a house. If he takes this house from the mortgagor (rahin) as a loan ('ariyah) and resides in it or rents it out, is this action of his permissible or not? Please write with references from books.

Answer: It is permissible to reside there with the permission of the mortgagor as a loan ('ariyah), such that when the mortgagor forbids it, he immediately vacates the premises, locks it, and maintains only possession of the mortgage. Running it on rent without the mortgagor's permission is forbidden (haram), and if done with permission, the mortgage status is terminated, and the owner of the rent will be the mortgagor. And Allah Almighty knows best.

Masala 95: From Miranpur Katra, District Shahjahanpur, queried by Muhammad Siddiq Baig Sahib, 25 Muharram al-Haram 1339 AH. What do the scholars of religion say in this matter regarding taking possession of land from some Hindus for five years to cultivate it oneself or give it to someone else for sowing? Please explain, may you be rewarded.

Answer: There is no harm in making this contract with Hindus, due to the permissibility of corrupt contracts with those who are neither dhimmis nor mustamins (Because corrupt contracts are permissible with such non-believers who are not dhimmis or mustamins. T). And Allah Almighty knows best.

Masala 96 & 97: From Allahabad, queried by Syed Subhan ul Hasan Sahib, 7 Rabi-ul-Akhir 1339 AH. (1) What do the scholars of religion and jurists of the firm Sharia say regarding this matter: Zaid took a phaeton carriage in a possessory mortgage for a sum of 200 rupees. The mortgagor voluntarily gave all types of ownership permissions. The mortgagee gave it on rent for 7 rupees per month. Is this rent permissible or not? (2) Secondly, Zaid put his own horse into it and rented it to the person from whom he took the possessory mortgage for 100 rupees per month. Please explain, may you be rewarded.

कोई भी निश्चित अवधि बाध्यकारी नहीं हो सकती। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसअला 94: इज़हारुल हक़, निवासी चंदौसी, मोहल्ला काग़ज़ी, शेख अब्दुल हक़ साहब का मकान, 10 मुहर्रम 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान और स्पष्ट शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद एक घर का गिरवीदार (मुर्तहिन) है। यदि वह इस घर को गिरवी रखने वाले (राहिन) से उधार ('आरियह) के रूप में ले और उसमें निवास करे या उसे किराए पर दे दे, तो क्या उसका यह कार्य जायज़ है या नहीं? कृपया पुस्तकों के संदर्भ के साथ लिखें।

उत्तर: गिरवी रखने वाले की अनुमति से उधार के रूप में रहना जायज़ है, इस शर्त के साथ कि जब गिरवी रखने वाला मना करे, तो वह तुरंत घर खाली कर दे, उसे बंद कर दे और केवल गिरवी का कब्ज़ा रखे। गिरवी रखने वाले की अनुमति के बिना किराए पर देना हराम है, और यदि अनुमति के साथ हो, तो गिरवी की स्थिति समाप्त हो जाती है और किराए का मालिक गिरवी रखने वाला होगा। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसअला 95: मीरानपुर कटरा, जिला शाहजहाँपुर से, मुहम्मद सिद्दीक बेग साहब द्वारा पूछा गया, 25 मुहर्रम अल-हराम 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि कुछ हिंदुओं से पाँच वर्षों के लिए ज़मीन का कब्ज़ा लेकर उसमें स्वयं खेती करना या उसे बुवाई के लिए किसी और को देना कैसा है? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: हिंदुओं के साथ यह अनुबंध करने में कोई हर्ज नहीं है, उन लोगों के साथ भ्रष्ट अनुबंधों (अक़ूद फ़ासिदा) की अनुमति के कारण जो न तो ज़िम्मी हैं और न ही मुस्तामिन (क्योंकि भ्रष्ट अनुबंध ऐसे काफिरों के साथ जायज़ हैं जो ज़िम्मी या मुस्तामिन न हों। त)। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसअला 96 और 97: इलाहाबाद से, सैयद सुब्हानुल हसन साहब द्वारा पूछा गया, 7 रबी-उल-आख़िर 1339 हिजरी। (1) धर्म के विद्वान और दृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने 200 रुपये की राशि में एक फिटन गाड़ी को दखली गिरवी के तौर पर रखा। गिरवी रखने वाले ने स्वेच्छा से हर प्रकार की मालिकाना अनुमति दे दी। गिरवीदार ने इसे 7 रुपये मासिक किराए पर दे दिया। क्या यह किराया जायज़ है या नहीं? (2) दूसरा यह कि ज़ैद ने अपना एक घोड़ा उसमें लगाया

और उसे उस व्यक्ति को किराए पर दे दिया जिससे उसने दखली गिरवी ली थी, 100 रुपये मासिक पर। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

पृष्ठ 299/658

کوئی میعاد لازم نہیں ہو سکتی۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۹۴: اظہار الحق ساکن چندوسی محلہ کاغذی مکان شیخ عبد الحق صاحب ۱۰ محرم ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع مبین اس مسئلہ میں کہ زید ایک مکان کا مرتہن ہے اگر وہ اس مکان کو راہن سے عاریۃً لے کر اس میں سکونت اختیار کرے یا اس کو کرائے پر اٹھائے تو یہ فعل اس کا جائز ہے یا نہیں؟ بحوالہ کتب تحریر فرمائیے۔

الجواب: بہ اجازت راہن عاریۃً رہے کہ جس وقت راہن منع کرے فوراً سکونت چھوڑ دے مقفل کرکے صرف قبضہ رہن رکھے جائز ہے اور کرایہ پر چلانا بے اجازت راہن ہو تو حرام ہے اور باجازت ہو تو رہن جاتا رہا کرایہ کا مالک راہن ہوگا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۹۵: از میران پور کٹرہ ضلع شاہ جہان پور مسئولہ محمد صدیق بیگ صاحب ۲۵ محرم الحرام ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ کسی اہل ہنود سے زمین دخلی رکھ کر پانچ برس کے واسطے اس میں زراعت خود کرے یا ان کو بونے پر کسی دوسرے کو دے دے کیا ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ہنود سے اس عقد کے کرنے میں کوئی حرج نہیں لجواز العقود الفاسدۃ مع من لیس ذمیاً ولا مستامناً (کیونکہ فاسد عقود ایسے کافروں کے ساتھ جائز ہیں جو ذمی اور مستامن نہ ہوں۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۹۶ و ۹۷: از الہ آباد مسئولہ سید سبحن الحسن صاحب ۷ ربیع الآخر ۱۳۳۹ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک فٹن گاڑی مبلغ ۲۰۰ روپیہ میں

دخلی رہن رکھی راہن نے ہر قسم کی مالکانہ اجازت بخوشی دی راہن نے اس کو کرایہ مبلغ ۷ روپیہ ماہوار پر دے دیا یہ کرایہ جائز ہے یا نہیں؟ (۲) دوسری یہ کہ زید نے ایک گھوڑا اپنا اس میں لے کر ڈالا اور کرایہ پر اس شخص کو جس سے دخلی رہن رکھی ہے مبلغ سو روپیہ ماہوار دے دی۔ بینوا توجروا۔

Volume 25 Fatawa Razawiyya

The Answer: (1) This is forbidden (haram). There is a Hadith from the Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him): "Every loan that draws a benefit is interest (riba)." [Every loan that pulls a profit is usury.] (T) (2) This is also forbidden; giving back the owner's property to him on rent is even more meaningless. Yes, if he withdraws from the mortgage, returns his carriage, and rents out his horse for seven rupees a month, then it is permissible. And Allah Almighty knows best.

Issue 98: From district Rangpur, Maheerpur post office, village Kalkatanda, Madrasa Mulk Bengal, asked by Fazl Ali Sahib, 14 Ramadan 1339 AH.

[Persian text:] What do the scholars of the firm Shariah and the jurists of the clear religion say about this matter? A person mortgaged several bighas of his land to someone and took a loan of one hundred rupees. The mortgagee gave the loan on the condition that until the debt is repaid by the debtor, he will cultivate the mortgaged land in exchange for paying the land tax to the landlords. So, is giving such a loan permissible or not? State it and earn reward.

[Urdu text:] What do the scholars of the firm Shariah and the jurists of the firm religion say in this matter that a person mortgaged several bighas of his land with someone and took a loan of one hundred rupees in return? The mortgagee gave the loan on the condition that until the recovery of the loan from the debtor, he will cultivate the mortgaged land in lieu of paying the land revenue of the land to the landlords. So is it permissible to give such a loan or not? Explain and receive reward. (T)

The Answer: [Persian text:] Giving the loan is permissible, but that condition is corrupt (fasid) and out of place, and the mortgage is void (batil) and meaningless. It is stated in 'Durr-ul-Mukhtar': "Every contract in which property is exchanged for property becomes corrupt with a corrupt condition, such as a sale; and a contract that is not like this..."

[Urdu text:] Giving the loan is permissible, but that condition is corrupt and improper, and the mortgage is void and meaningless. It is stated in 'Durr-ul-Mukhtar': "In whatever contract the exchange of property for property takes place, it becomes corrupt with a corrupt condition, just like a sale; and a contract that is not so..."

1. Kanz al-Ummal with reference to al-Harith, Hadith 15512, Mu'assasatu al-Risalah Beirut 6/238. Page 300 of 658

जिल्द २५ फ़तावा रज़विया

उत्तर: (१) यह हराम है, रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) से हदीस है: 'कुल क़र्ज़िन जर्रा मन्फ़अतन फ़हुवा रिबा'। जो क़र्ज़ नफ़ा (लाभ) खींच लाए वह सूद (ब्याज) है। (त) (२) यह भी हराम है, मालिक को उसकी चीज़ किराये पर देना और भी बेमानी है। हाँ, अगर वह गिरवी से हट जाए और उसकी गाड़ी उसे वापस दे दे और अपना घोड़ा सात रुपये महीने किराये पर दे तो जायज़ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला ९८: जिला रंगपुर, डाकघर महीपुर, गाँव कलकतान्डा, मदरसा मुल्क बंगाल से फ़ज़ल अली साहब द्वारा पूछा गया, १४ रमज़ान १३३९ हिजरी।

[फ़ारसी पाठ:] शरीअत के विद्वान और दीन के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक व्यक्ति ने अपनी कुछ बीघा ज़मीन किसी के पास गिरवी रखी और उसके बदले सौ रुपये का ऋण लिया। गिरवी रखने वाले ने इस शर्त पर ऋण दिया कि जब तक कर्ज़दार कर्ज़ चुका नहीं देता, वह ज़मींदारों को लगान देने के बदले में उस गिरवी रखी हुई ज़मीन पर खेती करेगा। तो क्या ऐसा ऋण देना जायज़ है या नहीं? बयान करें और सवाब पायें।

[उर्दू पाठ:] क्या फ़रमाते हैं शरीअत के विद्वान और दीन के मुफ़्ती इस मसले में कि एक व्यक्ति ने अपनी कुछ बीघा ज़मीन किसी व्यक्ति के पास गिरवी रखी और उसके बदले सौ रुपये का क़र्ज़ लिया। गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) ने इस शर्त पर क़र्ज़ दिया कि क़र्ज़दार से क़र्ज़ की वसूली तक वह गिरवी ज़मीन का लगान ज़मींदारों को देने के बदले उस ज़मीन में खेती करेगा, तो क्या ऐसा क़र्ज़ देना जायज़ है या नहीं? बयान करें, पुण्य (सवाब) पायेंगे। (त)

उत्तर: [फ़ारसी पाठ:] ऋण देना जायज़ है और वह शर्त फ़ासिद (भ्रष्ट) और अनुचित है और गिरवी रखना बातिल (शून्य) और बेमानी है। 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है: "जिस अनुबंध में माल का विनिमय माल से हो, वह फ़ासिद शर्त के साथ फ़ासिद हो जाता है जैसे कि बिक्री (बैय), और जो अनुबंध ऐसा न हो..."

[उर्दू पाठ:] क़र्ज़ देना जायज़ है और वह शर्त फ़ासिद (दूषित) व बेजा (अनुचित) है और गिरवी रखना बातिल (अमान्य) व बेमानी है। 'दुर्र-ए-मुख़्तार' में है: "जिस अनुबंध (अक़्द) में माल का विनिमय माल

से हो, वह फ़ासिद शर्त के साथ फ़ासिद हो जाता है जैसे कि बिक्री (बैय), और जो अनुबंध ऐसा न हो..."

1. कंजुल उम्माल अल-हारिस के हवाले से, हदीस १५५१२, मुअस्ससतुर् रिसाला बेरुत ६/२३८। पेज ३०० / ६५८

الجواب: (۱) یہ حرام ہے، رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم سے حدیث ہے: کل قرض جر منفعة فھو ربا[1]۔ جو قرض نفع کو کھینچ لائے وہ سود ہے (ت) (۲) یہ بھی حرام ہے، مالک کو اس کی شے کرایہ پر دینا اور بھی بے معنی ہے، ہاں اگر رہن سے باز آئے اور اس کی گاڑی اسے واپس دے اور اپنا گھوڑا سات روپے مہینے کرایہ پر دے تو جائز ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۹۸: از ضلع رنگپور ڈاک خانہ مہی پور موضوع کلقتند مدرسہ ملک بنگال مسئولہ فصل علی صاحب ۱۴ رمضان ۱۳۳۹ھ چہ می فرمایند علمائے شرع متین و مفتیان دین مبین اندریں مسئلہ کہ شخصی چند بیگہ اراضی خود نزد کسے رہن داشتہ بعوض یک صد روپیہ قرض گرفت و مرتہن بایں شرط کہ تا مدت ایفائے زر مقروض از زمین مرہونہ بادائے خراج زمینداراں بکاشتکاری خود خواھد داشت، قرض داد پس ایں چنیں قرض دادن جائزست یا نہ؟ بینواتوجروا۔ کیا فرماتے ہیں علمائے شرع متین و مفتیان دین متین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے اپنی چند بیگھہ زمین کسی شخص کے پاس رہن رکھی اور اس کے بدلے ایک سو روپیہ قرض لیا مرتہن نے اس شرط پر قرض دیا کہ مقروض سے قرض کی وصولی تک مرہونہ زمین کا خراج زمینداروں کو دینے کے عوض اس زمین میں کاشتکاری کرے گا تو کیا ایسا قرض دینا جائز ہے یا نہیں؟ بیان کرواجر پاؤگے (ت) الجواب: قرض دادن رواست و آں شرط فاسد و بیجاست و آں رہن باطل و بے معنی ست در در مختار ست کل ماکان مبادلة مال بمال یفسد بالشرط الفاسد کالبیع و مالا فلا قرض دینا جائز ہے اور وہ شرط فاسد و بے جا ہے اور رہن باطل و بے معنی ہے، در مختار میں ہے: جس عقد میں مال کا مبادلہ مال سے ہو وہ شرط فاسد کے ساتھ فاسد ہو جاتا ہے جیسا کہ بیع، اور جو عقد ایسا نہ ہو

[1] کنزالعمال بحوالہ الحارث حدیث ۱۵۵۱۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶ / ۲۳۸ Page 300 of 658

Fatawa Rizvia Volume 25

(Persian/Urdu Mix)	(Urdu Translation)
Like a loan, it was not the property of the pawner, nor did he borrow the land from the owner for pawning. He left the cultivation for the pawnee and also put the landlord's tax on the pawnee's head. When the landlord expressed consent to this and took the land tax from the lender, this contract of lease took place between the landlord and the lender, and the pawner remained aside. And this is because pawning and leasing are two mutually exclusive contracts that cannot coexist. And Allah Almighty knows best.	It does not become invalid like a loan. The pawner was not the owner of the land nor did he take the land on loan from the owner for pawning; he left the farming for the pawnee and also placed the landlord's tax on the pawnee. When the landlord expressed consent and took the land tax from the creditor, then this contract of lease occurred between the landlord and the creditor, and the pawner remained to one side. And this is because pawning and leasing are two mutually exclusive contracts that cannot coexist. And Allah Almighty knows well. (T)

Problem 99: From Rangoon City, Mantholi Street, House 21, Room 13, asked by Muhammad Ibrahim Khatib, 20 Ramadan 1339 AH. What do the scholars of religion say about this: Zaid pawned his property to Amr. In Zaid's presence, before the pawn period ended, Amr obtained permission from the court and sold the pawned property without informing him. Now, will Zaid cancel this sale or not? And can he get his property back by paying the sale price? Explain and be rewarded.

The Answer: Zaid can certainly cancel this sale, and he is not responsible for paying the sale price. The buyer will demand the sale price from the pawnee; Zaid is only responsible for the pawn amount. It is stated in Radd al-Muhtar:

(Arabic)	(Urdu Translation)
The sale by the pawnee depends on the permission of the pawner; if he permits it, it is valid, otherwise it is not, and he has the right to...	The sale by the pawnee will depend on the pawner's permission. If he permits it, it is valid, otherwise it will not be valid. The pawner has the choice to...

^1 Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Bab al-Mutafarriqat, what is invalidated by a condition, Mujtabai Press, Delhi, 2/53.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

(फारसी/उर्दू मिश्रण)

कर्ज की तरह, वह रहिन (गिरवी रखने वाले) की संपत्ति नहीं थी और न ही उसने मालिक से गिरवी रखने के लिए जमीन उधार ली थी। उसने मुर्तहिन (जिसके पास गिरवी रखी गई) के लिए खेती छोड़ दी और जमींदार का लगान भी मुर्तहिन के जिम्मे डाल दिया। जब जमींदार ने इस पर सहमति जताई और ऋणदाता से जमीन का लगान ले लिया, तो यह पट्टे (इजारा) का अनुबंध जमींदार और ऋणदाता के बीच हो गया और रहिन एक तरफ रह गया। और यह इसलिए कि गिरवी रखना और पट्टे पर देना दो परस्पर विरोधी अनुबंध हैं जो एक साथ नहीं हो सकते। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

(उर्दू अनुवाद)

वह फ़ासिद (दूषित) नहीं होता जैसे कि ऋण। राहिन ज़मीन का मालिक नहीं था और न ही उसने मालिक से रहन के लिए ज़मीन आरियत (उधार) पर ली, उसने मुर्तहिन के लिए काश्तकारी (खेती) छोड़ी और ज़मींदार का खराज (कर) भी मुर्तहिन के सर पर रख दिया जब ज़मींदार ने इस पर रज़ामंदी ज़ाहिर कर दी और ज़मीन का खराज क़र्ज़ देने वाले से ले लिया तो यह अक़्द-ए-इजारा (पट्टे का अनुबंध) ज़मींदार और क़र्ज़ देने वाले के दरमियान हुआ और राहिन एक तरफ रह गया। और यह इसलिए कि रहन और इजारा दो मुतनाफ़ी (परस्पर विरोधी) अक़्द हैं जो जमा नहीं हो सकते। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला 99: रंगून सिटी, मंठोली स्ट्रीट, मकान 21, कमरा 13 से मुहम्मद इब्राहिम खतीब द्वारा पूछा गया, 20 रमज़ान 1339 हिजरी। धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपनी संपत्ति अम्र के पास गिरवी रखी। अम्र ने ज़ैद की मौजूदगी में गिरवी की अवधि समाप्त होने से पहले ही कोर्ट से अनुमति लेकर बिना बताए उसकी गिरवी रखी हुई संपत्ति को बेच दिया। अब क्या ज़ैद इस बिक्री को रद्द करेगा या नहीं? और क्या वह बिक्री की कीमत चुकाकर अपनी संपत्ति वापस ले सकता है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: ज़ैद निस्संदेह इस बिक्री को रद्द कर सकता है और बिक्री की कीमत (ज़र-ए-समन) चुकाना उसके ज़िम्मे नहीं है। खरीदार बिक्री की कीमत का मुतालिबा (माँग) मुर्तहिन से करेगा; ज़ैद के ज़िम्मे केवल गिरवी की राशि (ज़र-ए-रहन) है। रद अल-मुहतार में है:

(अरबी)	(उर्दू अनुवाद)
मुर्तहिन की बिक्री राहिन की अनुमति पर निर्भर है; यदि वह अनुमति देता है तो यह वैध है, अन्यथा नहीं, और उसे अधिकार है कि...	मुर्तहिन की बिक्री राहिन की इजाज़त पर मौक़ूफ़ (निर्भर) होगी अगर उसने इजाज़त दी तो जाइज़ वर्ना जाइज़ नहीं होगी राहिन को इख़्तियार है कि वह बैअ (बिक्री) को...

^1 अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-बुयू, बाब अल-मुतफ़र्रिकात, वह जो शर्त से अमान्य हो जाता है, मुस्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/53।

(فارسی/اردو مکس)

کالقرض لراہن مالک زمین نبود ونہ ازمالک برائے رہن استعارہ نمود کاشتکاری برائے او گذاشت و خراج زمیندار ہم بسرش داشت چوں زمیندار ایں معنی رضا داد و خراج ازیں مُقرض گرفت ایں عقد اجارہ میان زمین دار ومقرض شد و راہن بر کراں ماند وذلک انّ الراھن والاجارۃ عقد ان متنافیان لایجتمعان، واللہ تعالٰی اعلم۔

(اردو ترجمہ)

وہ فاسد نہیں ہوتا جیسا کہ قرض۔ راہن زمین کا مالک نہیں تھا اور نہ اس نے مالک سے رہن کے لئے زمین عاریت پر لی، اس نے مرتہن کے لئے کاشتکاری چھوڑی اور زمیندار کا خراج بھی مرتہن کے سر پر رکھ دیا جب زمیندار نے اس پر رضامندی ظاہر کردی اور زمین کا خراج قرض دہندہ سے لے لیا تو یہ عقد اجارہ زمیندار اور قرض دہندہ کے درمیان ہوا اور راہن ایک طرف رہ گیا۔ اور یہ اس لئے کہ رہن واجارہ دو متنافی عقد ہیں جو جمع نہیں ہو سکتے۔ اور اللہ تعالٰی خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۹۹: از رنگون سٹی منٹھولی سٹریٹ مکان ۲۱ کمرہ ۱۳ مسئولہ محمد ابراہیم خطیب ۲۰ رمضان ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین کہ زید نے اپنی جائداد عمرو کے پاس رہن رکھی عمرو نے زید کی موجودگی میں مدت رہن ختم ہونے سے پیشتر ہی کوٹ سے اجازت لے کر بے اطلاع اس کی جائدادِ مرہونہ کو بیع کردیا، اب زید اس بیع کو فسخ کرے گا یا نہیں؟ اور ثمن بیع ادا کرکے اپنی جائداد واپس لے سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: زید بے شک اس بیع کو فسخ کرسکتا ہے اور زر ثمن ادا کرنا اس کے ذمہ نہیں، زر ثمن کا مطالبہ مشتری اس مرتہن سے کرے گا زید کے ذمہ صرف زر رہن ہے۔ ردالمحتار میں ہے:

(عربی) **(اردو ترجمہ)**

توقف علی اجازۃ الراھن بیع المرتھن فان اجازہ جاز والا فلا و لہ ان

مرتہن کی بیع راہن کی اجازت پر موقوف ہوگی اگر اس نے اجازت دی تو جائز ورنہ جائز نہیں ہوگی راہن کو اختیار ہے کہ وہ بیع کو

۱۸ الدرالمختار کتاب البیوع باب المتفرقات مایطبل بالشرط مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵۳

Fatawa Rizvia Volume 25

[It] invalidates it and returns it to the status of a pledge (rahan).[1] And Allah Almighty knows best. (T)

Problem 100: From Rohtak district, asked by Muhammad Jamal, administrator of Madrasa Raunaq-ul-Islam, 4th Shawwal 1340 AH. What do the scholars of religion say regarding whether it is permissible to benefit from a pledge (rahn)? Zaid says it is permissible and cites a passage from "Durr-ul-Mukhtar" (Nawal Kishore Edition, p. 554), which translates as: 'Benefiting from a pledged object with the pledgor's permission is permissible.' Is Zaid's argument correct? However, there is a second opinion in "Durr-ul-Mukhtar" stating that it is not permissible for a 'muttaqi' (God-fearing person) as it is also usury (riba). Zaid argues that extreme piety is very difficult and this applies only to a 'muttaqi'. But Amr responds that every Muslim is a 'muttaqi'. Is Amr's response correct? Is every Muslim a 'muttaqi'? And is there any difference between piety (taqwa) and legal ruling (fatwa)? Explain and be rewarded.

The Answer: The research on this issue is that the way a mortgagee (murtahin) benefits from a pledge (rahn) as currently prevalent is absolutely and by consensus forbidden (haram). Firstly, it is often based on a condition written in the mortgage deed, and secondly, such 'permission' is not true permission in reality. ع

Problem 101: Madrasa Manzar-e-Islam, sent by Muhammad Ahmed, a Bengali student, dated 24th Rajab-ul-Murajab 1338 AH. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this: Zaid took one thousand rupees from Bakr and left his house with Bakr as an internal mortgage (dakhli rahn). That is, until Zaid can return the money, Bakr has special authority for those days, whether he lives in the house himself or rents it out to another person and takes the money. In this case, is ownership established for Bakr, and is Bakr's collection of rent from the house according to the noble Shariah considered usury (riba) or not?

The Answer: Living in it oneself is forbidden (haram) and taking rent is usury (riba). If it was rented out, since the permission was from Zaid, the owner of the rent is Zaid, and now the house is no longer part of the pledge (rahn). And Allah Almighty knows best.

Note: This fatwa is incomplete. - Abdul Mubin Numani.

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Rahn, Bab al-Tasarruf fi al-Rahn, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/327.

फतावा रिज़विया जिल्द 25

उसे अमान्य कर दे और उसे गिरवी (रहन) की स्थिति में लौटा दे।[1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 100: जिला रोहतक से, मदरसा रौनक़-उल-इस्लाम के प्रबंधक मुहम्मद जमाल द्वारा पूछा गया, 4 शव्वाल 1340 हिजरी। इस मामले में दीन के उलेमा क्या फरमाते हैं कि गिरवी रखी वस्तु से लाभ उठाना जायज़ है या नहीं? ज़ैद कहता है कि जायज़ है और इसके लिए वह किताब "दुर्र-ए-मुख़्तार" (नवल किशोर संस्करण, पृष्ठ 554) का हवाला देता है, जिसका अनुवाद है: 'गिरवी रखने वाले की अनुमति से गिरवी रखी वस्तु का लाभ उठाना जायज़ है।' क्या ज़ैद की दलील सही है? लेकिन "दुर्र-ए-मुख़्तार" में एक दूसरा मत यह भी है कि 'मुत्तक़ी' (परहेज़गार) के लिए यह जायज़ नहीं है क्योंकि यह भी सूद (ब्याज) है। ज़ैद का कहना है कि पूर्ण परहेज़गारी अत्यंत कठिन है और यह केवल मुत्तक़ी के लिए है। लेकिन अम्र का जवाब है कि हर मुसलमान मुत्तक़ी है, तो क्या अम्र का जवाब सही है और क्या हर मुसलमान मुत्तक़ी है? और क्या तक़वा (परहेज़गारी) और फतवा (कानूनी आदेश) में कोई अंतर है या नहीं? बयान करें, सवाब (पुण्य) पाएँ।

जवाब: इस मसले में शोध यह है कि गिरवी रखने वाले (मुर्तहिन) का रहन (गिरवी) से लाभ उठाना जिस तरह प्रचलित है, वह पूरी तरह से और आम सहमति से हराम है। अव्वल तो यह शर्त से होता है जो रहन-नामे में लिखी जाती है, और फिर ऐसी अनुमति वास्तव में अनुमति नहीं होती। ع

मसला 101: मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम, मुहम्मद अहमद बंगाली छात्र द्वारा भेजा गया, दिनांक 24 रजब-उल-मुरज्जब 1338 हिजरी। दीन के उलेमा और मज़बूत शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद ने बक्र से एक हज़ार रुपये लिए और अपना मकान बक्र के पास 'दाख़ली रहन' (आंतरिक गिरवी) के रूप में छोड़ दिया। यानी जब तक ज़ैद वह रुपया न दे सके, उतने दिनों के लिए बक्र को विशेष अधिकार है, चाहे वह खुद उस मकान में रहे या किसी दूसरे व्यक्ति को किराए पर देकर रुपया ले। क्या इस स्थिति में बक्र के लिए स्वामित्व सिद्ध होता है, और बक्र का मकान से किराया वसूल करना शरीयत के अनुसार सूद (ब्याज) है या नहीं?

जवाब: खुद रहना भी हराम है और किराया लेना भी सूद। अगर किराए पर दिया तो चूँकि अनुमति ज़ैद की तरफ से थी, इसलिए किराए का मालिक ज़ैद हुआ और अब मकान रहन (गिरवी) से निकल गया। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

नोट: यह फतवा अधूरा है। - अब्दुल मुबीन नुमानी।

[1] रद अल-मुहतार, किताब अल-रहन, बाब अल-तसर्रुफ़ फ़ी अल-रहन, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/327।

पृष्ठ 302 / 658

یبطلہ ویعیدہ رھنا۔ ۱ واللہ تعالٰی اعلم۔ باطل کردے اور اسے رہن کی طرف لوٹا دے واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۰۰: از اول ضلع رہتک مسئولہ محمد جمال مہتمم مدرسہ رونق الاسلام ۴ / شوال ۱۳۴۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ بیع رہن جائز ہے یا نہیں؟ زید کہتا ہے کہ جائز ہے اور اس کے لئے کتاب در مختار مطبع منشی نولکشور ص ۵۵۴ کی عبارت پیش کرتا ہے جس کا ترجمہ یہ ہے کہ مرہون شیئ کا نفع باجازت راہن جائز ہے۔ کیا زید کی دلیل صحیح ہے؟ مگر قول ثانی در مختار کہ متقی کے لئے جائز نہیں یہ بھی سود ہے۔ زید کہتا ہے کہ اتقا نہایت مشکل ہے اور یہ متقی کے لئے ہے مگر عمرو کا جواب ہے کہ ہر مسلمان متقی ہے تو کیا عمرو کا جواب صحیح ہے اور کیا ہر مسلمان متقی ہے؟ اور تقوی اور فتوی میں کچھ فرق ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: تحقیق اس مسئلہ میں یہ ہے کہ مرتہن کو رہن سے انتفاع جس طرح رائج ہے قطعاً اجماعاً حرام ہے اول تو وہ شرط سے ہوتا ہے رہن نامہ میں لکھا جاتا ہے اور پھر اذن بھی حقیقتاً اذن نہیں ع۔

مسئلہ ۱۰۱: مدرسہ منظر اسلام مرسلہ محمد احمد طالب علم بنگالی مورخہ ۲۴ رجب المرجب ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے بکر سے ہزار روپیہ لیا اور اپنا مکان بکر کے پاس داخلی رہن چھوڑا یعنی جب تک زید وہ روپیہ نہ دے سکے اتنے روز بکر کو اختیار خاص ہے چاہے وہ خود اس مکان میں رہے بسے یا دوسرے شخص کے

پاس کرایہ پر دے کر روپیہ لے، آیا اس صورت میں بکر کے لئے ملکیت ثابت ہے اور بکر کا مکان سے کرایہ وصول کرنا مطابق شرع شریف سود ہے یا نہیں؟

الجواب: خود رہنا بھی حرام اور کرایہ لینا بھی سود۔ اگر کرایہ پر دیا تو ازآنجا کہ اجازت زید سے تھا کرایہ کا مالک زید ہوا اور اب مکان رہن سے نکل گیا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

عہ: یہ فتویٰ ناتمام ہے۔ عبدالمبین نعمانی۔

۱ رد المحتار کتاب الرہن باب التصرف فی الرھن دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۳۲۷

Volume 25 Fatawa Razawiyya

Chapter of Oaths (Description of Oaths)

Problem 102: From Mohalla Bihari Pur, Bareilly, sent by Riyazuddin Ahmad, 29 Rajab 1338 AH. Is it a sin or not to swear an oath by the Holy Quran or to lift it for a true statement? The need to bother you arose because a person was told that if he is truthful, he should lift the Holy Quran. To this, he replied that he is in the right, but he cannot lift the Holy Quran because lifting the Holy Quran is a sin in every situation. The other party says that lifting the Holy Quran truthfully is not a sin, however, lifting the Holy Quran falsely is a sin. Please inform us which of these two statements is true?

The Answer: To swear an oath by the Holy Quran or to lift it on a false matter is an extremely grave major sin. There is no harm in swearing an oath by the Great Quran on a true matter, and if there is a need, one can also lift it. However, this is a very serious oath and should not be taken without a specific necessity. And Allah Almighty knows best.

Page 303 of 658 I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

जिल्द 25 फतावा रज़विय्या

बाबुल क़सम (क़सम का बयान)

मसअला 102: मोहल्ला बिहारी पुर, बरेली से, प्रेषक: रियाज़ुद्दीन अहमद, 29 रजब 1338 हिजरी क्या किसी सच्ची बात के लिए क़ुरआन पाक की क़सम खाना या उसे उठा लेना गुनाह है या नहीं? आपको तकलीफ़ देने की ज़रूरत इसलिए पड़ी कि एक व्यक्ति से कहा गया कि अगर तू सच्चा है तो क़ुरआन शरीफ़ को उठा ले। उसने यह जवाब दिया कि मैं सच्चाई पर हूँ लेकिन मैं क़ुरआन शरीफ़ नहीं उठा सकता क्योंकि क़ुरआन शरीफ़ उठाना हर हाल में गुनाह है। दूसरा पक्ष कहता है कि सच्चा क़ुरआन शरीफ़ उठाना गुनाह नहीं है, अलबत्ता झूठा क़ुरआन शरीफ़ उठाना गुनाह है। मेहरबानी फरमा कर बताएं कि इन दोनों बातों में कौन सी बात सही है?

अल-जवाब: झूठी बात पर क़ुरआन मजीद की क़सम खाना या उसे उठाना बहुत ही सख़्त कबीरा गुनाह (बड़ा पाप) है। और सच्ची बात पर क़ुरआन अज़ीम की क़सम खाने में कोई हर्ज नहीं है और ज़रूरत हो तो उठा भी सकता है, मगर यह क़सम बहुत सख़्त करना है, बिना विशेष ज़रूरत के नहीं होनी चाहिए। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है)।

पेज 303 ऑफ़ 658 आई.टी. मजलिस ऑफ़ दावत-ए-इस्लामी

جلد ۲۵ فتاویٰ رضویہ

باب القسم (قسم کا بیان)

مسئلہ ۱۰۲: از محلہ بہاری پور بریلی مرسلہ ریاض الدین احمد ۲۹ رجب ۱۳۳۸ھ کسی سچی بات کے لئے قرآن پاک کی قسم کھانا یا اس کا اٹھا لینا گناہ ہے یا نہیں؟ آپ کو تکلیف دینے کی اس وجہ سے ضرورت ہوئی کہ ایک شخص سے کہا گیا کہ اگر تو سچا ہے تو قرآن شریف کو اٹھا لے۔ اس کا اس نے یہ جواب دیا کہ میں سچائی میں ہوں لیکن میں قرآن شریف نہیں اٹھا سکتا کیونکہ قرآن شریف اٹھانا ہر حالت میں گناہ ہے، دوسرا فریق کہتا ہے کہ سچا قرآن شریف اٹھانا گناہ نہیں ہے البتہ جھوٹا قرآن شریف اٹھانا گناہ ہے، مہربانی فرما کر مطلع فرمائیے کہ ان دونوں باتوں میں کونسی بات سچی ہے؟

الجواب: جھوٹی بات پر قرآن مجید کی قسم کھانا یا اٹھانا سخت عظیم گناہ کبیرہ ہے، اور سچی بات پر قرآن عظیم کی قسم کھانے میں حرج نہیں اور ضرورت ہو تو اٹھا بھی سکتا ہے مگر یہ قسم بہت سخت کرنا ہے بلا ضرورت خاصہ نہ چاہئے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

Fatawa Razawiyya Volume 25

Kitab-ul-Wasaya (The Statement of Wills)

Matter 103: From Marehra Mutahhara, sent by Hazrat Sayyiduna Syed Abul Husain Ahmad Noori Mian Sahib, May his blessings be eternal, 1298 AH.

What do the scholars of the religion and the jurists of the firm Sharia say on this issue: that one of the elders from the pious predecessors (may Allah sanctify their noble secrets) was the successor (Sajjada Nashin) of his noble forefathers and the trustee (Mutawalli) of the property and matters of the shrine (Dargah) and monastery (Khanqah) endowed by Muslim rulers. He made a will in the names of his son Hamid and his grandson Ahmad bin Muhammad that after him, both would be equal partners as trustees of all properties and expenses of the Dargah and Khanqah, and all matters related to the administration of the Dargah and Khanqah. And from his own owned property, his grandson Ahmad bin Muhammad should receive a one-third share according to the Sharia-compliant will. He wrote this will on a paper. The aforementioned person (the testator) gave his daughter during his lifetime such a portion of the property which was considered due to her after his death (even if it was less than that) on the condition that she was given possession and control so that she would no longer have any right in the inheritance. This withdrawal (Takharuj) occurred with her consent, and a verification of this was submitted to the authorities by the daughter stating, "I have received my share; now after the death of the legator, I have no claim on the estate." The aforementioned person also mentioned this content in the same will. In this situation, is the will made by the deceased regarding the trusteeship and the will regarding the one-third of the owned property in favor of Ahmad bin Muhammad legally valid and enforceable according to Sharia or not? And is this withdrawal (Takharuj) that occurred between the aforementioned person and his daughter legally valid according to Sharia or not?

Page 305 of 658

फतावा रज़विया खंड २५

किताब-उल-वसाया (वसीयतों का बयान)

मसला १०३: मारहरा मुतहरा से, हज़रत सैयदना सैयद अबुल हुसैन अहमद नूरी मियां साहिब, दामत बरकातुहुमुल आलिया द्वारा प्रेषित, १२९८ हिजरी।

दीन के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि: बुजुर्गान-ए-दीन (अल्लाह उनके रहस्यों को पवित्र करे) में से एक बुजुर्ग अपने पूर्वजों के सज्जादानशीन और मुस्लिम शासकों द्वारा वक्फ की गई दरगाह और खानकाह की संपत्ति और मामलों के मुतवल्ली (ट्रस्टी) थे। उन्होंने अपने साहबज़ादे हामिद और अपने पोते अहमद बिन मुहम्मद के नाम वसीयत की कि मेरे बाद ये दोनों दरगाह और खानकाह की तमाम संपत्ति, खर्च और दरगाह व खानकाह के प्रशासन से संबंधित सभी मामलों में समान रूप से शरीक रहेंगे। और मेरी निजी मिल्कियत की संपत्ति से मेरे पोते अहमद बिन मुहम्मद को शरीयत के अनुसार एक-तिहाई हिस्सा मिले। उन्होंने इस वसीयत को एक कागज़ पर लिखवाया। उक्त महानुभाव ने अपनी साहबज़ादी को अपने जीवनकाल में ही संपत्ति का इतना हिस्सा दे दिया जो उनके निधन के बाद उन्हें मिलना माना जाता था (चाहे वह उससे कम हो) इस शर्त पर कि उन्हें उसका कब्ज़ा और दखल दिला दिया गया ताकि अब विरासत में उनका कोई अधिकार न रहे। और यह तखारुज (विरासत से हटना) उनकी आपसी सहमति से हुआ, और साहबज़ादी की ओर से अधिकारियों के यहाँ इस आशय का सत्यापन भी पेश कर दिया गया कि "मैंने अपना हिस्सा प्राप्त कर लिया है, अब हज़रत मोरिस (वसीयतकर्ता) के निधन के बाद विरासत में मेरा कोई दावा नहीं रहा।" उक्त महानुभाव ने इसी वसीयतनामा में इस विषय का भी उल्लेख किया। इस स्थिति में, क्या वह वसीयत जो उक्त महानुभाव ने मुतवल्लीयत (न्यास) के बारे में की है और अहमद बिन मुहम्मद के हक में निजी संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से की वसीयत शरीयत के अनुसार जायज़ और प्रभावी है या नहीं? और यह तखारुज जो उक्त महानुभाव और साहबज़ादी के बीच हुआ, क्या शरीयत की दृष्टि में मान्य है या नहीं?

पृष्ठ ३०५ का ६५८

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

کتاب الوصایا (وصیتوں کا بیان)

مسئلہ ۱۰۳: ازمارہرہ مطہرہ مرسلہ حضرت سیدنا سید ابو الحسین احمد نوری میاں صاحب دامت برکاتہم العالیہ ۱۲۹۸ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ بزرگان دین قدس اللہ تعالٰی اسرارہم العزیزہ سے ایک بزرگ نے اپنے آباء کرام کے سجادہ نشین اور جائداد و قضیہ درگاہ و خانقاہ وقف کردہ امراء اسلام کے متولی تھے بنام اپنے صاحبزادہ حامد اور اپنے نبیرہ احمد بن محمد کے لئے وصیت فرمائی یہ دونوں بعد میرے متولی تمام جائداد و مصارف درگاہ خانقاہ اور جملہ امور متعلقہ ریاست درگاہی و خانقاہی میں شریک مساوی رہیں اور میری جائداد مملوکہ سے احمد بن محمد نبیرہ میرا ثلث حصہ بموجب وصیت شرعیہ پائے اور اس وصیت کو ایک کاغذ پر تحریر فرمایا اور جناب ممدوح نے اپنی صاحبزادی کو اس قدر حصہ کہ بعد وفات انہیں پہنچنا تصور کیا جاتا خواہ اس سے کم اپنی حیات میں اس شرط پر دے کر قبض و دخل کرا دیا کہ اب ان کے لئے میراث میں حق نہ ہوا اور یہ تخارج برضا مندی ان کی واقع ہوا اور صاحبزادی صاحبہ کی طرف سے حکام کے یہاں تصدیق اس مضمون کی گزر گئی کہ میں نے اپنا حصہ پا لیا اب مجھے بعد انتقال حضرت مورث کچھ دعویٰ ترکہ میں نہ رہا جناب ممدوح نے یہ مضمون بھی اسی وصیت نامہ میں ذکر فرمایا آیا اس صورت میں وہ وصیت کہ حضرت موصوف نے درباره تولیت فرمائی اور وصیت ثلث مال مملوک نسبت احمد بن محمد شرعاً جائز اور نافذ ہے یا نہیں اور یہ تخارج کہ حضرت ممدوح اور صاحبزادی صاحبہ میں واقع ہوا شرعاً معتبر ہے یا نہیں

Fatawa Razawiyya Volume 25

If it [a certain clause] is invalid, will its mention in the said will invalidate the entire will, or will only that part be invalid while the rest of the aforementioned bequests remain valid and accepted? Similarly, it was mentioned in that document that after my death, if my family members (wives) are alive, their care should be provided from the property of Ahmed bin Muhammad to a reasonable extent; this responsibility lies with both of them. However, the lady (wife) passed away during the lifetime of the testator. Are these words also somewhat contrary to the validity of the aforementioned bequests or not? And if the lady had remained alive afterwards, regardless of whether this sentence was written with her consent or without it, would she have been deprived of the inheritance based on this writing or not? If she didn't remain alive, her claim would have been against Hamid, because after deducting one-third as per the will, he became the possessor of the entire remaining estate, or also against Ahmed (the legatee) who received one-third according to the will? After the death of the deceased person, both Hamid and Ahmed considered this will valid and accepted it, and through mutual reconciliation, it was decided that just as there is one-third for Ahmed bin Muhammad in the owned property, similarly, the trusteeship of the endowments (waqf) should also be divided into thirds, so that Hamid is the trustee and manager for two-thirds and Ahmed for one-third. In the case and assumption of total invalidity of the said will, is this reconciliation that took place between Hamid and Ahmed valid or not? And in case of the validity of the will, what is the ruling on this settlement agreement? And if the trustee makes a will regarding the endowments consisting of two matters, one of which is according to ancient custom and the other contrary to it, will the entire will be declared invalid due to the invalidity of the contrary part, or only that contrary matter? And if the trustee of a waqf designates someone for trusteeship, will this will be absolutely valid, or will the practice of previous trustees also be considered here? And if until today there was no custom of bequeathing trusteeship among them, will the current trustee's will become invalid due to conflict with the custom? Please clarify and be rewarded. (State [the ruling], may you be rewarded. T)

The Answer: Regarding the trusteeship of the said endowments, the deceased elder's will in the names of Hamid and Ahmed, stating that both should be equal partners, is correct and effective. Trusteeship is not subject to inheritance laws where the rights of heirs are considered such that a will for more than one-third does not take effect without the permission of heirs.

In Al-Wajiz: If the trustee dies and has bequeathed to someone, then the appointee of the trustee is in the position of a trustee. (1) - And in Waqf of Alamgiriya from Al-Hawi.

In Al-Wajiz, it is: If the trustee dies and makes a will for someone, then that trustee's appointee is considered to be under the ruling of a trustee. Al-Hawi in the chapter of Waqf in Alamgiriya.

(1) Fatawa Bazzaziyya on the margins of Fatawa al-Hindiyya, Book of Waqf, Type Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/251-52.

फतावा रज़विया जिल्द 25

यदि यह [एक विशेष उपबंध] अमान्य है, तो उक्त वसीयतनामा में इसका उल्लेख क्या पूरे वसीयतनामा को अमान्य कर देगा या केवल इतना ही हिस्सा अमान्य रहेगा और शेष वसीयतें सही और स्वीकार्य रहेंगी? इसी प्रकार उस दस्तावेज़ में यह भी उल्लेख था कि मेरे बाद यदि घरवाले (पत्नियां) जीवित रहें, तो उनकी देखभाल अहमद बिन मुहम्मद की संपत्ति से उचित सीमा तक की जाती रहे; यह जिम्मेदारी उन दोनों पर है। लेकिन बीवी साहिबा मूल वसीयतकर्ता के सामने ही गुजर गईं। क्या ये शब्द भी उक्त वसीयतों की वैधता के विपरीत हैं या नहीं? और यदि बीवी साहिबा बाद में जीवित रहतीं, चाहे यह वाक्य उनकी सहमति से लिखा गया हो या बिना सहमति के, तो क्या वह इस लेखन के आधार पर विरासत से वंचित रहतीं या नहीं? यदि वह जीवित न रहतीं, तो उनका दावा हामिद पर होता क्योंकि वसीयत के अनुसार एक-तिहाई निकालने के बाद वही पूरी शेष संपत्ति पर काबिज हुआ, या अहमद (वसीयतदार) पर भी जिसने वसीयत के अनुसार एक-तिहाई पाया? उक्त महानुभाव के निधन के बाद, हामिद और अहमद दोनों ने इस वसीयतनामा को मान्य और स्वीकार्य रखा और आपसी समझौते के माध्यम से यह तय हुआ कि जिस प्रकार स्वामित्व वाली संपत्ति में अहमद बिन मुहम्मद के लिए एक-तिहाई हिस्सा है, वैसे ही वकाफ (न्यास) की देखरेख भी तिहाई के हिसाब से रहे, ताकि हामिद दो-तिहाई में और अहमद एक-तिहाई में मुतवल्ली (ट्रस्टी) और प्रबंधक हों। क्या उक्त वसीयतनामा की पूर्ण अमान्यता की स्थिति और कल्पना में हामिद और अहमद के बीच हुआ यह समझौता मान्य है या नहीं? और वसीयतनामा की वैधता की स्थिति में इस सुलहनामा का क्या हुक्म है? और यदि मुतवल्ली वकाफ के बारे में दो बातों की वसीयत करे, जिनमें से एक प्राचीन परंपरा के अनुसार हो और दूसरी उसके विपरीत, तो क्या उस विपरीत हिस्से की अमान्यता के कारण पूरी वसीयत अमान्य घोषित कर दी जाएगी या केवल वही विपरीत बात? और यदि वक्फ का मुतवल्ली किसी व्यक्ति के नाम मुतवल्लियत (ट्रस्टीशिप) की वसीयत करे, तो क्या यह वसीयत पूरी तरह से मान्य होगी या यहाँ पूर्व मुतवल्लियों की परंपरा को भी देखा जाएगा? और यदि उनमें आज तक मुतवल्लियत की वसीयत करने का रिवाज नहीं था, तो क्या वर्तमान मुतवल्ली की वसीयत परंपरा के विपरीत होने के कारण अमान्य हो जाएगी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फरमाइये, अज्र पाइये। त)

उत्तर: उक्त वकाफ की मुतवल्लियत के बारे में बुजुर्ग मरहूम की हामिद और अहमद के नाम की वसीयत कि दोनों समान भागीदार हों, सही और प्रभावी है। मुतवल्लियत विरासत के नियमों के लागू

होने का स्थान नहीं है जहाँ वारिसों के हक का ध्यान रखा जाए कि एक-तिहाई से अधिक की वसीयत वारिसों की अनुमति के बिना प्रभावी न हो।

अल-वजीज़ में: यदि मुतवल्ली मर जाए और उसने किसी के लिए वसीयत की हो, तो मुतवल्ली द्वारा नियुक्त व्यक्ति मुतवल्ली के ही स्थान पर होता है। (1) - और आलमगीरिया के वक्फ में अल-हावी से।	वजीज़ में है: यदि मुतवल्ली मर जाए और वह किसी के लिए वसीयत करे, तो उस मुतवल्ली का वसी (नियुक्त व्यक्ति) मुतवल्ली के ही हुक्म में होता है। आलमगीरिया के बाब अल-वक्फ में हावी।

(1) फतावा बज़ाज़िया, फतावा अल-हिंदिया के हाशिये पर, किताबुल वक्फ, प्रकार दो, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/251-52.

اگر نامعتبر ہو تو وصیت نامہ مذکورہ میں اس کا ذکر آجانا کل وصیت نامہ کو باطل کردے گا یا صرف اسی قدر نامعتبر اور باقی وصایائے مذکورہ صحیح اور مقبول رہیں گے اسی طرح اس کاغذ میں یہ بھی ذکر فرمایا تھا کہ بعد میرے اگراہل خانہ میری زندہ رہیں تو خبرگیری ان کی جائداد اور احمد بن محمد بقدر معتد بہ کرتے رہیں یہ امر ان دونوں کے ذمہ ہے مگر بی بی صاحبہ مورث کے سامنے ہی گزر گئیں آیا یہ کلمات بھی کچھ منافی صحت وصایائے مذکورہ ہیں یا نہیں اور بی بی صاحبہ اگر بعد کو زندہ رہتیں تو عام اس سے کہ یہ فقرہ ان کی رضا سے تحریر ہے یا بے رضا بہر تقدیر وہ اس تحریر کی بناء پر ترکہ سے محروم رہتیں یا نہیں اگر نہ رہتیں تو دعویٰ ان کا حامد پر تھا کہ بعد اخراج ثلث وصیت کل جائداد متروکہ پر وہی قابض ہوا یا احمد موصی لہ پر بھی کہ ثلث بحکم وصیت اس نے پایا بعد وصال حضرت ممدوح کے حامد اور احمد دونوں نے اس وصیت نامہ کو معتبر اور مقبول رکھا اور باہم بطریق مصالحت یہ امر قرار پایا کہ جس طرح جائداد مملوکہ میں احمد بن محمد کے لئے ثلث ہے یونہی تولیت اوقاف بھی اثلاثاً رہے کہ دو ثلث میں حامد اور ایک میں احمد متولی اور متصرف ہوں آیا بر تقدیر وفرض بطلان کلی وصیت نامہ مذکورہ یہ مصالحہ کہ باہم حامد اور احمد میں واقع ہوا معتبر ہے یا نہیں اور در صورت صحت وصیت نامہ اس صلحنامہ کا کیا حکم ہے اور اگر متولی دربارہ اوقاف دو امر کی وصیت کرے کہ ایک اُن میں سے مطابق تعامل قدیم ہے اور دوسرا مخالف تو اس مخالف کے بطلان سے کل وصیت باطل قرار پائے گی یا صرف وہی امر مخالف اور اگر متولی وقف کسی شخص کے نام تولیت کرے تو یہ وصیت اس کی مطلقاً معتبر رہے گی یا متولیان سابق کا تعامل یہاں بھی دیکھا جائے گا اور اگر ان

میں آج تک وصیت تولیت کا رواج نہ تھا تو متولی حال کی وصیت بسبب مخالفت تعامل باطل ہو جائے گی۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: درباره تولیت اوقاف مذکوره حامد اور احمد کے نام بزرگ ممدوح کی وصیت کہ دونوں شریک مساوی ہوں صحیح و نافذ ہے اور تولیت محل جریان ارث نہیں جس میں حق وارث کا لحاظ ہو کہ ثلث سے زائد میں وصیت بے اذن ورثاء نفاذ نہ پائے۔

في الوجيز، ان مات القيم و قد اوصى الى وجیز میں ہے اگر متولی مرجائے اور وہ کسی کے لئے احد فوصى القيم بمنزلة القيم ١۔وفي وقف وصیت کرے تو اس متولی کا وصی متولی کے حکم میں العلمگيرية عن الحاوى ہوتا ہے۔ عالمگیر یہ کے باب الوقف میں حاوی

١ فتاوى بزازية على هامش الفتاوى الهندية كتاب الوقف النوع الثانى نورانى كتب خانه پشاور ۶/ ۵۲۔

Fatawa Razawiyya, Volume 25

If one of the two executors dies and bequeaths to a group, no single person shall independently dispose of affairs. Half of the endowment income shall be placed in the hands of the group that has succeeded the deceased executor.[1]	**It is reported that if one of the two executors dies and he bequeaths to a group, no individual will be independent in disposal, and half of the endowment grain will be given into the hands of that group which has become the successor of the deceased. (T)**

Thus, both became legally the trustees of the mentioned endowments and became such that one cannot be independent of the other's actions until the Day of Judgment.

It has been stated regarding endowments and wills that when the administration and executorship are for two persons, it is not permissible for one of them to act independently of the other.	**The research scholars have explicitly stated regarding endowments and wills that when trusteeship and executorship are for two persons, it is not permissible for any one of them to be independent of the other. (T)**

And the bequest of one-third in the owned property in the name of Ahmed bin Muhammad is obviously valid and enforceable.

Indeed, the Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) said: "Verily, Allah the Exalted has bestowed charity upon you with one-third of your wealth at the end of your lives,"[2] or as he (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) said.	**Indeed, the Noble Prophet (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) said: "Verily, Allah the Exalted has bestowed charity upon you with one-third of your wealth at the end of your lives," or as you (may Allah the Exalted bless him and grant him peace) said. (T)**

Neither Ahmed bin Muhammad, despite Hamid being the heir, nor the bequest exceeds one-third, for which permission from the heirs would be required for the total or excess amount.

In Tanwir al-Absar: "And it is permissible to bequeath one-third for a non-relative, even if the heir does not permit that."[3] etc.	**It is in Tanwir al-Absar that: "A bequest of one-third for a non-relative is permissible even if the heir does not allow it," etc. (T)**

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Endowments, Chapter Five, Nurani Kutub Khana Peshawar, 2/410 [2] Majma' al-Zawa'id, Chapter on Bequest of One-Third, Dar al-Kutub al-Ilmiyya Beirut, 4/212 [3] Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Book of Wills, Matba' Mujtabai Delhi, 2/317

यदि दो वसीयतदारों में से एक मर जाए और वह एक समूह के लिए वसीयत कर जाए, तो कोई भी अकेला प्रबंधन करने में स्वतंत्र नहीं होगा और वक्फ की उपज का आधा हिस्सा उस समूह के हाथ में दे दिया जाएगा जो मृतक वसीयतदार का उत्तराधिकारी बना है।[1]

यह उद्धृत है कि यदि दो वसीयतदारों में से एक मर जाए और वह एक समूह के बारे में वसीयत कर जाए, तो वह अकेले प्रबंधन में स्वतंत्र नहीं होगा, और वक्फ अनाज में से आधा उस समूह के हाथ में दे दिया जाएगा जो मरने वाले का उत्तराधिकारी बना। (त)

अतः दोनों कानूनी रूप से उक्त वक्फ के मुतवल्ली (ट्रस्टी) हो गए और ऐसी स्थिति हो गई कि एक, दूसरे के कार्यों से स्वतंत्र नहीं हो सकता।

विद्वानों ने वक्फ और वसीयत के बारे में स्पष्ट किया है कि जब प्रशासन और वसीयत दो व्यक्तियों के लिए हो, तो उनमें से किसी एक का दूसरे से अलग होकर स्वतंत्र रूप से कार्य करना जायज़ नहीं है।

शोध विद्वानों ने वक्फ और वसीयत के बारे में स्पष्ट किया है कि जब प्रशासन और वसीयत दो व्यक्तियों के लिए हो, तो उनमें से किसी एक का दूसरे से अलग होना जायज़ नहीं है। (त)

और अहमद बिन मुहम्मद के नाम पर स्वामित्व वाली संपत्ति में एक-तिहाई की वसीयत तो स्पष्ट रूप से वैध और लागू होने योग्य है।

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: "बेशक अल्लाह तआला ने तुम्हारे जीवन के अंत में तुम्हारे एक-तिहाई माल के साथ तुम पर सदका (दान) किया है,"[2] या जैसा कि आप (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया।

शोध के अनुसार नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इरशाद फ़रमाया: "बेशक अल्लाह तआला ने तुम्हारी उम्रों के अंत में तुम्हारे एक-तिहाई माल के साथ तुम पर सदका फ़रमाया," या जैसा कि आपने (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) फ़रमाया। (त)

न तो अहमद बिन मुहम्मद, हामिद के वारिस होने के बावजूद, और न ही वसीयत एक-तिहाई की सीमा से अधिक है, जिसके लिए कुल या अतिरिक्त राशि के लिए वारिसों की अनुमति की आवश्यकता होती।

तन्वीरुल अबसार में है: "और एक-तिहाई की वसीयत गैर-रिश्तेदार के लिए जायज़ है, भले ही वारिस उसे अनुमति न दें,"[3] आदि।

तन्वीरुल अबसार में है कि गैर-रिश्तेदार के लिए एक-तिहाई की वसीयत जायज़ है, चाहे वारिस उसे जायज़ न रखें, आदि। (त)

[1] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वक्फ़, अध्याय पाँच, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 2/410 [2] मजमा अल-ज़वाइद, अध्याय वसीयत बिल-सुलुस, दार अल-कुतुब अल-इल्मिया बेरूत, 4/212 [3] अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तन्वीरुल अबसार, किताबुल वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/317

पृष्ठ 307 ऑफ़ 658

ان مات احدالوصیین واوصی الی جماعة لم یتفرد واحد بالتصرف ویجعل نصف الغلة فی ید الجماعة الذین قاموا مقام الوصی الھالك[1]

سے منقول ہے اگر دو وصیوں میں سے ایک مر گیا اور وہ ایک جماعت کے بارے میں وصیت کر گیا تو اکیلے تصرف میں مستقل نہ ہو گا، اور وقف غلہ میں سے نصف اس جماعت کے ہاتھ میں دے دیا جائے گا جو مرنے والے کے قائم مقام ہوئی ۔ (ت)

پس دونوں صاحب شرعاً متولی اوقاف مذکورہ ہوئے اور ایسے ہوئے کہ ایک بے دوسرے کے تصرفات قیامت میں مستقل نہیں ہو سکتا۔

فقد صرحوا فی الوقف والوصایا ان القوامة والوصایا اذا کانت الی اثنین لم یجز ان ینفرد احدھما عن الآخر۔

تحقیق مشائخ نے وقف و وصایا کے بارے میں تصریح کی کہ تولیت اور وصیت جب دو شخصوں کے لئے ہو تو ان میں سے کسی ایک کا دوسرے سے منفرد ہونا جائز نہیں۔ (ت)

اور احمد بن محمد کے نام جائداد مملوک میں ثلث کی وصیت تو بد یہی الصحت و نفاذ ہے۔

فلقد قال النبی صلی اللہ تعالی علیہ وسلم ان اللہ تعالی تصدق علیکم بثلث اموالکم فی اخر اعمارکم[2] او کما قال صلی اللہ تعالی علیہ وسلم۔

تحقیق نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے ارشاد فرمایا بیشک اللہ تعالیٰ نے تمہاری عمروں کے آخر میں تمہارے تہائی مال کے ساتھ تم پر صدقہ فرمایا یا جیسا آپ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا۔ (ت)

نہ احمد بن محمد باوجود حامد وارث نہ وصیت قدر ثلث سے متجاوز کہ کل یا مقدار زائد میں اجازت ورثاء کی احتیاج ہوتی۔

فی تنویر الابصار، ویجوز بالثلث للاجنبی وان لم یجز الوارث ذلك[3] الخ۔

تنویرالابصار میں ہے کہ اجنبی کے لئے ایک تہائی کی وصیت جائز ہے اگرچہ وارث اس کو جائز نہ رکھیں الخ ۔ (ت)

[1] الفتاوی الھندیۃ کتاب الوقف الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۴۱۰ [2] مجمع الزوائد باب الوصیۃ بالثلث دار الکتاب العلمیۃ بیروت ۴/ ۲۱۲ [3] الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۷

Fatawa Ridawiyyah Volume 25

Regarding the issue of 'takharuj' (exit from inheritance) during the lifetime of the predecessor: The mentioned elder gifted something to his daughter during his lifetime and separated her from the inheritance, and she also agreed, stating, "I have received my share and have no right in the estate after the death of the predecessor." In *Al-Ashbah*, the permissibility of this situation is cited from the *Tabaqat* of 'Allamah Shaykh Abdul Qadir. This was then affirmed and accepted by 'Allamah Abu al-Abbas al-Natafi, then by Jurjani (author of *Al-Khazanah*), then by Shaykh Abdul Qadir, then by the learned Zain al-Din (author of *Al-Ashbah*), and then by 'Allamah Sayyid Ahmad Hamawi. Faqih Abu Ja'far Muhammad bin Yamani gave a fatwa on this, and similarly, Faqih Muhaddith Abu 'Amr Tabari and the companions of Ahmad bin Abi al-Harith narrated it.

Arabic Text

كما قال العلامة زين قال الشيخ عبد القادر في الطبقات في باب الهمزة في احمد، قال الجرجاني في الخزانة، قال ابو العباس الناطفي رأيت بخط بعض مشائخنا رحمهم الله، في رجل جعل لاحد بنيه داراً بنصيبه على ان لا يكون له بعد موت الاب ميراث جاز وافتى به الفقيه ابو جعفر محمد بن اليماني احد اصحاب محمد بن شجاع البلخي وحكى ذلك اصحاب احمد بن ابي الحارث وابو عمرو الطبري انتهى۔ ^1 قال الفقير المجيب غفر الله تعالى له مستند ذلك الى خط بعض المشائخ وهذا وان لم يرد عليه ان الخط لا يعمل به الا في بعض صور مستثناة كما في عامة الكتب وذلك لان خط المفتي من الصور المستثناه فقد قال العلامة الحموي في شرح احكام

Urdu Translation (Translated to English)

As 'Allamah Zain said: Shaykh Abdul Qadir in *Al-Tabaqat* mentioned in the chapter of Hamzah under Ahmad; Jurjani said in *Al-Khazanah*; Abu al-Abbas al-Natafi said: I saw in the handwriting of some Mashaikh (may Allah have mercy on them) about a person who gave his house to one of his sons as a share on the condition that he would not become an heir after the father's death, so this is permissible. Faqih Abu Ja'far Muhammad bin Yamani, who is from the companions of Muhammad bin Shuja' Balkhi, gave a fatwa along with this. And the companions of Ahmad bin Abul Harith and Abu Amr Tabari narrated the same. Ends. The humble respondent (may Allah Almighty forgive him) says: if an objection is raised against attributing this to the handwriting of some Mashaikh that handwriting is not actionable except in some exceptional cases as in general books, it is because a Mufti's handwriting is among those exceptional cases. Research of 'Allamah Hamawi.

[1] Al-Ashbah wa al-Nazair, Al-Fann al-Thani, Kitab al-Fara'id, Idarat al-Qur'an Karachi, 4/132. Page 308 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

रहा मसला तखारुज बहालते मोरिस (पूर्वज के जीवित रहते विरासत से अलग होना) कि बुज़ुर्ग मौसूफ़ ने अपनी हयात में साहिबज़ादी साहिबा को कुछ अता फ़रमाकर मीरास से अलाहिदा कर दिया और वो भी राज़ी हो गईं कि मैंने अपना हिस्सा पा लिया और बा'द इंतिक़ाल-ए-मोरिस के तरके में मेरा हक़ नहीं। अश्बाह में तबाक़त-ए-अल्लामा शैख़ अब्दुल क़ादिर से इस सूरत का जवाज़ नक़ल किया गया और इसे अल्लामा अबू अल-अब्बास नातिफ़ी फिर जुरजानी साहब-ए-ख़ज़ाना फिर शैख़ अब्दुल क़ादिर फिर फ़ाज़िल ज़ैनुद्दीन साहब-ए-अश्बाह फिर अल्लामा सय्यद अहमद हमवी ने मुक़र्रर व मुसल्लम रखा और फ़क़ीह अबू जाफ़र मुहम्मद बिन यमानी ने इस पर फ़तवा दिया और ऐसा ही फ़क़ीह मुहद्दिस अबू अम्र तबरी और अस्हाब-ए-अहमद बिन अबी अल-हारिस ने रिवायत किया।

अरबी इबारत

كما قال العلامة زين قال الشيخ عبد القادر في الطبقات في باب الهمزة في احمد، قال الجرجاني في الخزانة، قال ابو العباس الناطفي رأيت بخط بعض مشائخنا رحمهم الله، في رجل جعل لاحد بنيه داراً بنصيبه على ان لا يكون له بعد موت الاب ميراث جاز وافتى به الفقيه ابو جعفر محمد بن اليماني احد اصحاب محمد بن شجاع البلخي وحكى ذلك اصحاب احمد بن ابي الحارث وابو عمرو الطبري انتهى۔

قال الفقير المجيب غفر الله 1^ تعالى له مستند ذلك الى خط بعض المشائخ وهذا وان لم يرد عليه ان الخط لا يعمل به الا في بعض صور مستثناة كما في عامة الكتب وذلك لان

उर्दू तर्जुमा

जैसा कि अल्लामा ज़ैन ने कहा, शैख़ अब्दुल क़ादिर ने 'तबक़ात' के बाबे हम्ज़ा में अहमद के ज़िक्र में कहा, जुरजानी ने 'ख़ज़ाना' में कहा, अबू अल-अब्बास नातिफ़ी ने कहा कि मैंने कुछ मशाईख़ (रहमतुल्लाह अलैहिम) के हस्तलेख में उस व्यक्ति के बारे में देखा जिसने अपना कोई मकान अपने एक बेटे को हिस्से के तौर पर इस शर्त पर दे दिया कि वह पिता की मृत्यु के बाद वारिस नहीं बनेगा, तो यह जायज़ है। इसी के साथ फ़क़ीह अबू जाफ़र मुहम्मद बिन यमानी ने फ़तवा दिया, जो मुहम्मद बिन शुजा बल्ख़ी के साथियों में से हैं। और इसी का वर्णन अहमद बिन अबुल हारिस और अबू अम्र तबरी के साथियों ने किया है। समाप्त। तुच्छ उत्तरदाता (अल्लाह तआला उसे क्षमा करे) कहता है कि इसे कुछ मशाईख़ के हस्तलेख की ओर श्रेय देने पर यदि यह आपत्ति नहीं होती कि हस्तलेख कुछ अपवादात्मक स्थितियों के अलावा अमल के योग्य नहीं होता, जैसा कि सामान्य पुस्तकों में है, क्योंकि मुफ़्ती का हस्तलेख उन्हीं

अरबी इबारत	उर्दू तर्जुमा
خط المفتي من الصور المستثناه فقد قال العلامة الحموي في شرح احكام	अपवादात्मक स्थितियों में से है। अल्लामा हमवी का शोध।

1 अश्बाह वल नज़ाइर, अल-फ़न्न अल-सानी, किताबुल फ़राइज़, इदारतुल क़ुरआन कराची, 4/132. पृष्ठ 308/658

رہا مسئلہ تخارج بحالت مورث کہ بزرگ موصوف نے اپنی حیات میں صاحبزادی صاحبہ کو کچھ عطا فرماکر میراث سے علیحدہ کردیا اور وہ بھی راضی ہوگئیں کہ میں نے اپنا حصہ پالیا اور بعد انتقال مورث کے ترکہ میں میرا حق نہیں، اشباہ میں طبقات علامہ شیخ عبدالقادر سے اس صورت کا جواز نقل کیا اور اسے علامہ ابوالعباس ناطفی پھر جرجانی صاحب خزانہ پھر شیخ عبدالقادر پھر فاضل زین الدین صاحب اشباہ پھر علامہ سید احمد حموی نے مقرر و مسلم رکھا اور فقیہ ابو جعفر محمد بن یمانی نے اس پر فتوی دیا اور ایسا ہی فقیہ محدث ابو عمرو طبری اور اصحاب احمد بن ابی الحارث نے روایت کیا۔

(عربی عبارت)	(اردو ترجمہ)
كما قال العلامة زين قال الشيخ عبد القادر في الطبقات في باب الهمزة في احمد، قال الجرجاني في الخزانة، قال ابو العباس الناطفي رأيت بخط بعض مشائخنا رحمهم الله، في رجل جعل لاحد بنيه داراً بنصيبه على ان لا يكون له بعد موت الاب ميراث جاز وافتى به الفقيه ابو جعفر محمد بن اليماني احد اصحاب محمد بن شجاع البلخي وحكى ذلك اصحاب احمد بن ابي الحارث وابو عمرو الطبري انتهى۔ ۱۸ قال الفقير	جیسا کہ علامہ زین نے کہا شیخ عبدالقادر نے طبقات کے باب الهمزہ میں احمد کے ذکر میں کہا، جرجانی نے خزانہ میں کہا، ابو العباس ناطفی نے کہا کہ میں نے بعض مشائخ رحمۃ اللہ علیہم کے خط سے اس شخص کے بارے میں دیکھا جس نے اپنا کوئی مکان اپنے ایک بیٹے کو حصہ کے طور پر دے دیا اس شرط پر کہ وہ باپ کی موت کے بعد وارث نہیں بنے گا تو یہ جائز ہے، اسی کے ساتھ فتویٰ دیا فقیہ ابو جعفر محمد بن یمانی نے جو محمد بن شجاع بلخی کے اصحاب میں سے ہیں۔ اور اسی کی حکایت کی احمد بن ابوالحارث

(عربی عبارت)

المجيب غفر الله تعالى له مستند ذلك الى خط بعض المشائخ وهذا وان لم يرد عليه ان الخط لا يعمل به الا في بعض صور مستثناة كما في عامة الكتب وذلك لان خط المفتي من الصور المستثناه فقد قال العلامة الحموي في شرح احكام

(اردو ترجمہ)

اور ابوعمر و طبری کے اصحاب نے، انتہیٰ۔ فقیر مجیب غفر اللہ تعالیٰ لہ کہتا ہے کہ اس کو بعض مشائخ کے خط کی طرف منسوب کرنے پر اگر یہ اعتراض وارد نہیں ہوتا کہ خط بعض استثنائی صورتوں کے سوا قابل عمل نہیں ہوتا جیسا کہ عام کتابوں میں ہے کیونکہ مفتی کا خط انہی استثنائی صورتوں میں سے ہے۔ تحقیق علامہ حموی

1 الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الفرائض ادارۃ القرآن کراچی ۴/ ۱۳۲ Page 308 of 658

Fatawa Razawiyya, Volume 25

(Arabic Text Column): Writing from 'Ghamz al-Uyun wa al-Basa'ir': It is permissible to rely on the writing of a Mufti, taking from their saying that it is permissible to rely on his gesture, for writing is more worthy (of reliance). Ended. However, there is an ambiguity in it, unless it is said that all the Mashaykh (scholars) are those whose words are relied upon, so its ambiguity does not cause harm, as is said in many issues: 'some of them said it is permissible and some said no'. Even if it is accepted, our reliance is on the discourse of those masterly writers. As for the saying of Al-Allamah al-Hamawi in the explanation of our subject, 'his saying: on condition that he has no inheritance after the father's death is permissible, i.e., valid'. I say: One should reflect upon the reason for its validity, for it is hidden. Ended. So I say: This, as you see, is explicit in acceptance since he (may Allah have mercy on him) conceded that it has a valid reason, but it is hidden, necessitating reflection. Had it not been so, he would have said: 'This is something for which there is no reason, so it is not to be relied upon.' And this is something not hidden from one who is acquainted with the styles (of speech).

(Urdu Text Column): In the explanation of 'Ahkam al-Kitabah', citing 'Ghamz al-Uyun wa al-Basa'ir', it is said that reliance on the writing of a Mufti is permissible, considering the statement of the Mashaykh that reliance on the gesture of a Mufti is permissible, as writing is superior to a gesture. Ended. However, there is some ambiguity in this, unless it is said that all the Mashaykh are those whose words are cited as evidence, in which case the ambiguity will not be harmful, as mentioned in many issues where 'some said it is permissible and some said not'. Even if this is accepted, our reliance is on the discourse of those prominent and scholarly figures. Regarding Al-Allamah al-Hamawi's statement in the commentary on our subject: his saying that the dying person's condition that 'there shall be no inheritance for this son after the father's death' is permissible and valid. I say: Its validity should be reflected upon because it is obscure (hidden). Ended. I say, as you can see, this is explicit in its acceptance, for Al-Allamah al-Hamawi (may Allah have mercy on him) acknowledged that it has a valid reason, but it is obscure and worthy of reflection. Had it not been so, the Al-Allamah would have stated that there is no valid reason for it, hence it should not be relied upon. This point is not hidden from those familiar with the styles of discourse...

Footnotes: 1. Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Third Art, Rulings of Writing, Idarat al-Qur'an Karachi, 3/198. 2. Ghamz Uyun al-Basa'ir with Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Second Art, Book of Inheritance, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/132.

फ़तवा रज़विया, खंड 25

(अरबी पाठ कॉलम): 'ग़म्ज़ अल-उयून वा अल-बसाइर' से लेखन: मुफ़्ती के हस्तलेख पर भरोसा करना जायज़ है, विद्वानों के इस कथन से लेते हुए कि उनके इशारे पर भरोसा जायज़ है, क्योंकि लेखन इशारे से अधिक श्रेष्ठ है। समाप्त। लेकिन इसमें अस्पष्टता (जहालत) है, सिवाय इसके कि यह कहा जाए कि सभी मशायख (विद्वान) वे हैं जिनके शब्दों पर भरोसा किया जाता है, इसलिए उनकी अस्पष्टता हानिकारक नहीं है, जैसा कि कई मसलों में कहा जाता है: 'उनमें से कुछ ने कहा कि यह जायज़ है और कुछ ने कहा नहीं'। यदि इसे स्वीकार भी कर लिया जाए, तो हमारा भरोसा उन दिग्गज लेखकों के शोध पर है। जहाँ तक हमारे विचाराधीन मसले की व्याख्या में अल्लामा हमवी के कथन का सवाल है, 'उनका यह कहना कि पिता की मृत्यु के बाद बेटे के लिए कोई विरासत नहीं होगी, यह जायज़ और सही है'। मैं कहता हूँ: इसकी वैधता के कारण पर विचार करना चाहिए क्योंकि यह छिपा हुआ है। समाप्त। तो मैं कहता हूँ: जैसा कि आप देख रहे हैं, यह स्वीकार करने में स्पष्ट है क्योंकि उन्होंने (अल्लाह उन पर रहम करे) यह माना है कि इसका एक सही कारण है लेकिन वह छिपा हुआ है, जो विचार करने योग्य है। अगर ऐसा न होता तो अल्लामा साहब यों फरमाते कि इसके लिए कोई कारण नहीं है, इसलिए इस पर भरोसा न किया जाए। और यह बात कलाम (भाषण) की शैलियों से परिचित व्यक्ति से छिपी नहीं है।

(उर्दू पाठ कॉलम): 'अहकाम अल-किताबत' की व्याख्या में, 'ग़म्ज़ अल-उयून वा अल-बसाइर' का हवाला देते हुए कहा गया है कि मुफ़्ती के पत्र पर भरोसा करना जायज़ है, मशायख के इस कथन को मानते हुए कि मुफ़्ती के इशारे पर भरोसा जायज़ है क्योंकि लेखन इशारे से बेहतर है। समाप्त। लेकिन इसमें कुछ अस्पष्टता है, सिवाय इसके कि यह कहा जाए कि सभी मशायख वे हैं जिनके कथनों का प्रमाण दिया जाता है, तो अस्पष्टता हानिकारक नहीं होगी, जैसा कि कई मुद्दों में उल्लेख किया गया है कि 'उनमें से कुछ ने कहा जायज़ है और कुछ ने कहा नहीं'। अगर इसे स्वीकार भी कर लिया जाए, तो हमारा भरोसा उन प्रतिष्ठित और विद्वान हस्तियों के शोध पर है। जहाँ तक हमारे विचाराधीन मसले की व्याख्या में अल्लामा हमवी के कथन का प्रश्न है: मरने वाले का यह कहना कि 'पिता की मृत्यु के बाद इस बेटे के लिए कोई विरासत नहीं होगी' जायज़ और सही है। मैं कहता हूँ: इसकी वैधता की वजह पर विचार करना चाहिए क्योंकि यह गुप्त (छिपा हुआ) है। समाप्त। मैं कहता हूँ, जैसा कि आप देख रहे हैं, यह स्वीकार करने में स्पष्ट है क्योंकि अल्लामा हमवी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने स्वीकार किया कि इसके लिए एक सही कारण है, लेकिन वह गुप्त है जो विचार करने के

योग्य है। अगर ऐसा न होता तो अल्लामा साहब यों फरमाते कि इसके लिए कोई वजह नहीं है, अतः इस पर भरोसा न किया जाए। और यह बात कलाम के अंदाज़ों से परिचित लोगों से छिपी नहीं है...

पादलेख: 1. अल-अशबाह वा अल-नज़ायर, तीसरी कला, लेखन के नियम, इदारात अल-कुरान कराची, 3/198। 2. ग़म्ज़ उयून अल-बसाइर साथ में अल-अशबाह वा अल-नज़ायर, दूसरी कला, विरासत की किताब, इदारात अल-कुरान करा2/132 ,جی।

पृष्ठ 309 / 658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

(عربی متن والا کالم): الكتابة من غمز العيون والبصائر: يجوز الاعتماد على خط المفتى اخذ ا من قولهم يجوز الاعتماد على اشارته فالكتابة اولى انتهى، لكن فيه جهالة الا ان يقال ان المشائخ كلهم ممن يستند بقوله فلا تضر جهالته كما يقال فى كثير من المسائل قال بعضهم يجوز و بعضهم لا وان سلم فمعتمدنا تقرير تلك الفحول التحرير اما قول العلامة الحموى فى شرح مانحن فيه، قوله على ان لايكون له بعد موت الاب ميراث جاز اى صح اقول: يتأمل فى وجه صحة ذلك فانه خفى انتهى فأقول: هذا كما ترى صريح فى القبول اذا ذعن رحمه الله ان له وجهاً صحيحاً ولكنه خفى حرى التأمل ولولا ذلك لقال هذا مما لا وجه له فلا يعول عليه، وهذا مما لا يخفى على العارف باساليب

(اردو متن والا کالم): نے شرح احکام الکتابۃ میں بحوالہ غمز العیون والبصائر کہا مفتی کے خط پر اعتماد جائز ہے مشائخ کے اس قول کا اعتبار کرتے ہوئے کہ مفتی کے اشارہ پر اعتماد جائز ہے کیونکہ کتابت اشارہ سے اولیٰ ہوتی ہے انتہی، لیکن اس میں جہالت ہے مگر یہ کہ یوں کہا جائے کہ تمام مشائخ وہ ہیں جن کے قول سے استناد کیا جاتا ہے تو اب جہالت مضر نہ ہوگی جیسا کہ بہت سے مسائل میں کہا جاتا ہے ان میں سے بعض نے کہا کہ جائز ہے اور بعض نے کہا کہ نہیں جائز ہے، اگر اس کو تسلیم کر بھی لیا جائے تو ہمارا معتمد ان جید متبحر علماء کی تقریر ہے۔ رہا ہمارے زیر بحث مسئلہ کی شرح میں علامہ حموی کا فرمان کہ مرنے والے کا یہ کہنا کہ یہ اس شرط پر ہے کہ باپ کی موت کے بعد اس بیٹے کے لئے کوئی میراث نہ ہوگی یہ جائز اور صحیح ہے، تو میں کہتا ہوں اس کی وجہ صحت میں تامل کرنا چاہئے کیونکہ یہ خفی ہے انتہی۔ میں کہتا ہوں جیسا کہ تو دیکھ رہا ہے یہ قبول میں صریح ہے کیونکہ علامہ حموی رحمۃ اللہ علیہ نے اذعان فرمایا کہ اس کے لئے وجہ صحیح ہے لیکن وہ خفی ہے جو تامل کے لائق ہے، اگر ایسا نہ ہوتا تو

حضرت علامہ یوں فرماتے کہ اس کے لئے کوئی وجہ نہیں لہذا اس پر اعتماد نہ کیا جائے اور یہ بات کلام کے اسلوبوں کو

حواشی: 1. الاشباہ والنظائر الفن الثالث احکام الکتابۃ ادارۃ القران کراچی ۳/ ۱۹۸ 2. غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الفرائض ادارۃ القران کراچی ۲/ ۱۳۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

Al-Kalam. It is not hidden from the one who knows. (T)

Thus, based on this narration and the statements, fatwas, and accounts of the Imams, this 'takharuj' (relinquishment of inheritance) also occurred as valid and permissible. No claim pertains to the daughter after the death of the legator. And if this narration is considered to fall below the level of credibility due to lack of fame or non-appearance of the cause, then certainly this 'takharuj' will be declared void. But why would the aforementioned wills become void due to being mentioned in its paper of will? This is clearly void (T). Scholars explicitly state that if a will is made for one thing to be divided equally between an heir and a stranger, that will will be void in the right of the heir and valid and enforceable in the half for the stranger.

In Tanwir al-Absar: [If a will is made] for a stranger and his heir or his killer, half the will is for him [the stranger], and the will for the heir and the killer is void. End. And the like is in general books.	**It is stated in Tanwir al-Absar that if a will is made for a stranger and an heir, or a stranger and a killer, the stranger will receive half of the will, while the will regarding the heir and the killer will be void. End. And similar to this is in common books. (T)**

Glory be to Allah! When in a single contract and a single word, one thing is bequeathed in the names of two persons, and the Shari'ah did not allow it for one, it became void only in his right, and this invalidity did not spread to the remaining half. So where the contracts are multiple, words are multiple, objects are multiple, and one contract among them is void, how can its invalidity spread and apply to the others just by mentioning them in one paper? No sane person can propose the invalidation of the aforementioned wills for such a baseless reason. From here, the answer to the last question becomes clear: that in valid Shari'i endowments, when due to ignorance of the condition of the waqif (endower), it remains established on old practice, then the will that is in accordance with it will be valid and that which opposes it will be void. And the invalidity of the void will not spread to the valid, "as we have clarified, although it was already clear." (T). And for these reasons, that sentence written regarding Ms. Bibi in the will cannot interfere with the validity of previous wills, even though its writing regarding Ms. Bibi would not have excluded her from the inheritance upon the survival of the legator, even though this writing occurred with her consent.

1. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/326.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

अल-कलाम। जानने वाले पर छुपा नहीं। (त)

अतः इस रिवायत और आइम्मा (इमामों) की तक़रीर व इफ़्ता व हिकायत की बुनियाद पर यह तख़ारुज (विरासत से दस्तबरदारी) भी सहीह और जायज़ वाक़े हुआ और साहबज़ादी साहिबा को मौरिस (विरासत छोड़ने वाले) के इंतिक़ाल के बाद कोई दावा नहीं पहुँचता। और अगर यह रिवायत शोहरत की कमी या इल्लत (कारण) के ज़ाहिर न होने की वजह से पाए-ए-एतबार से साक़ित मानी जाए तो ज़रूर यह तख़ारुज बातिल क़रार पाएगा, मगर उसके काग़ज़े वसीयत में मज़कूर होने से मज़कूरा वसीयतें क्यों बातिल होने लगेंगी? यह वाज़ेह तौर पर बातिल है (त)। उलमा तसरीह फ़रमाते हैं कि अगर एक चीज़ की वसीयत वारिस और अजनबी के लिए आधी-आधी की गई, तो वह वसीयत वारिस के हक़ में बातिल और अजनबी के निस्फ़ (आधे) में सहीह और नाफ़िज़ (लागू) रहेगी।

तनवीर अल-अब्सार में है: और अजनबी और वारिस या क़ातिल के लिए (वसीयत हो तो) उसे आधी वसीयत मिलेगी, और वारिस और क़ातिल के लिए वसीयत बातिल है। इति। और इसी तरह आम किताबों में है।

तनवीर अल-अब्सार में है कि अजनबी और वारिस या अजनबी और क़ातिल के लिए वसीयत की गई, तो अजनबी को वसीयत का आधा मिलेगा जबकि वारिस और क़ातिल के बारे में उसकी वसीयत बातिल होगी। इति, और इसी की मिसाल आम किताबों में है। (त)

सुब्हानअल्लाह! जब एक ही अक़्द (अनुबंध) और एक ही लफ़्ज़ में एक चीज़ की वसीयत दो शख़्सों के नाम की गई और शरीअत ने एक के लिए इजाज़त न दी, तो सिर्फ उसी के हक़ में बातिल हुई और इस बुतलान (अमान्यता) ने बाक़ी आधे तक असर नहीं किया। तो जहाँ अक़्द मुतअ़द्दिद (अनेक), लफ़्ज़ मुतअ़द्दिद, और मअ़क़ूद अलैहि (जिस पर अनुबंध हो) मुतअ़द्दिद हों और उनमें से एक अक़्द बातिल हो, तो उन्हें एक काग़ज़ में ज़िक्र कर देने से भला उसका बुतलान दूसरे तक कैसे पहुँच कर नाफ़िज़ हो जाएगा? ऐसी बे-अस्ल वजह से मज़कूरा वसीयतों को बातिल करना कोई भी अक़्लमंद तजवीज़ नहीं कर सकता। और यहीं से आख़िरी सवाल का जवाब भी ज़ाहिर हो गया कि सहीह शरई औक़ाफ़ में जब वाक़िफ़ (वक़्फ़ करने वाले) की शर्त की जहालत (अज्ञानता) की वजह से वह पुराने मामूल पर मुस्तक़िर (स्थिर) और मोतबर रहे, तो जो वसीयत उसके मुताबिक़ होगी वह जायज़ होगी और जो मुख़ालिफ़ होगी वह बातिल। और बातिल का बुतलान जायज़ तक असर नहीं करेगा, जैसा

कि हमने इसकी वजाहत कर दी बावजूद इसके कि यह वाज़ेह था (त)। और इन्हीं वजहों से वह फ़िक़रा (वाक्य) जो वसीयतनामा में जनाब बीवी साहिबा के बारे में तहरीर हुआ, पिछली वसीयतों की सेहत में ख़लल नहीं डाल सकता, चाहे उसकी तहरीर बीवी साहिबा को मौरिस के बाद हयात रहने की सूरत में तरके(विरासत) से महरूम न करती थी, हालाँकि यह तहरीर उनकी रज़ा (मंज़ूरी) से वाक़े हुई।

---

1. अद-दुर्रुल मुख़्तार शरह तनवीर अल-अब्सार, किताब अल-वसाया, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/326।

الکلام۔ جاننے والے پر پوشیدہ نہیں۔ (ت)

پس اس روایت اور ائمہ کی تقریر وافتاء وحکایت کی بناپر یہ تخارج بھی صحیح اور جائز واقع ہوا اور صاحبزادی صاحبہ کو بعد انتقال مورث کوئی دعوی نہیں پہنچتا اور اگر یہ روایت بوجہ قلت شہرت یا عدم ظہور علت پایہ اعتبار سے ساقط مانی جائے تو ضرور یہ تخارج باطل قرار پائے گا مگر اس کے کاغذ وصیت میں مذکور ہونے سے وصایائے مذکور کیوں باطل ہونے لگیں ھذا باطل صریح (یہ واضح طور پر باطل ہے۔ت) علماء تصریح فرماتے ہیں کہ اگر ایک شیئ کی وارث اور اجنبی کے لئے بالمناصفہ وصیت کی وہ وصیت وارث کے حق میں باطل اور اجنبی کے نصف میں صحیح اور نافذ رہے گی۔

ففي تنویرالابصار، ولاجنبی ووارثہ او قاتلہ لہ نصف الوصیۃ وبطل وصیتہ للوارث والقاتل ۱ انتھی ومثلہ فی عامۃ الکتب۔

تنویرالابصار میں ہے کہ اجنبی اور وارث یا اجنبی اور قاتل کے لئے وصیت کی تو اجنبی کو وصیت کا نصف ملے گا جبکہ وارث اور قاتل کے بارے میں اس کی وصیت باطل ہوگی انتھی، اور اسی کی مثل عام کتابوں میں ہے۔ (ت)

سبحان اللہ! جب عقد واحد ولفظ واحد میں شیئ واحد کہ دو شخصوں کے نام وصیت کی اور ایک کے لئے شرع نے اجازت نہ دی صرف اسی کے حق میں باطل ہوئی اور اس بطلان نے نصف باقی تک سرایت نہ کی، تو جہاں عقد متعدد لفظ متعدد معقود علیہ متعدد اور ایک عقد ان میں سے باطل ہو ان دونوں کے ایک کاغذ میں ذکر کردینے سے کیونکر اس کا بطلان اس تک ساری ونافظ ہوجائے گا، ایسی بے اصل وجہ سے وصایائے مذکور کا ابطال کوئی عاقل تجویز نہیں کرسکتا اور

یہیں سے ظاہر ہوگیا سوال اخیر کا جواب کہ اوقاف صحیحہ شرعیہ میں جب بوجہ جہالت شرط واقف معمول قدیم پر مستقر اعتبار رہے تو جو وصیت اس کے مطابق ہوگی جائز اور جو مخالف ہوگی باطل، اور باطل کا بطلان جائز تک سرایت نہ کرے گا کما اوضحناہ مع انہ کان واضحاً (جیسا کہ ہم نے اس کی وضاحت کردی باوجودیکہ یہ واضح تھا۔ ت) اور انہیں وجوہ سے وہ فقرہ کہ وصیت نامہ میں جناب بی بی صاحبہ کی نسبت تحریر ہوا صحت وصایائے سابقہ میں خلل انداز نہیں ہوسکتا اگرچہ اس کی تحریر بی بی صاحبہ کو برتقدیر حیات بعد مورث ترکہ سے حاجب نہ تھی گویہ تحریران کی رضا سے واقع ہوئی،

---

۱ الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۶

Fatawa Rizvia, Volume 25

| (Arabic) For inheritance is a necessary cause for ownership, to the extent that the heir inherits and becomes the owner of their share even if they were to say a thousand times, "I have given up my right." This issue is mentioned in Al-Ashbah and other books. | (Urdu Translation) Because being an heir is a necessary cause for ownership, to the extent that the heir becomes the inheritor and owner of their share even if they say a thousand times that they have given up their right. This issue is mentioned in Al-Ashbah and other works. (T) |

Yes, if she had remained alive, her claim would have been against Hamid, who took possession of the entire estate after deducting the legacy, as the right of the heirs was only in those two-thirds; the legacy of one-third was separate from their right. Thus, Ahmad bin Muhammad, who received one-third by order of the will, is free from the claims of both the Lady (Bi Bi Sahiba) — assuming she is alive — and the daughter — assuming the withdrawal (Takharij) is void — in the sense that his third cannot be diminished by the emergence of their shares. Rather, according to the will, they will give him a full third from the entire property, and the remaining two-thirds will be distributed among the heirs according to sharia shares.

| (Arabic) And this is because a will takes precedence over inheritance, and it is known that nothing can interfere with another unless they are in the same rank. If the interference of the posterior with the prior were accepted, then the prior would no longer be prior and the posterior would no longer be posterior. This is a contradiction. Therefore, it is established that the legatee became the owner of the third without any interferer. Do you not see that a will does not interfere with debts because debts take precedence over it? In the same way, and for the exact same reason, inheritance does not interfere with a will, and this is very clear. | (Urdu Translation) And this is because a will precedes inheritance, and it is known that nothing can interfere with another unless they are in the same rank. If the interference of the posterior with the prior were accepted, the prior would not remain prior and the posterior would not remain posterior. This is against the assumption. Therefore, it is established that the one in whose favor the will was made became the owner of one-third of the property without any interferer. Do you not see that a will does not interfere with debts because debts precede it? Similarly, for exactly the same reason, inheritance does not interfere with a will, and this is quite evident. (T) |

Now, as for the discussion on the settlement deed (Sulahnama), since the will of the aforementioned elder regarding the trusteeship (Tawliyat) was also found to be correct, and both Hamid and Ahmad were appointed as custodians of half the property each, the jurisprudential view requires that if general delegation and the absolute power to transfer the trusteeship for Ahmad was not stipulated by the endower (Waqif) nor established by ancient practice, then this settlement deed does not hold validity. Even if Ahmad were to make a settlement for a third, a quarter, or a sixth a million times, it would never be accepted according to Sharia.

1 Al-Ashbah wal-Naza'ir, Third Art, Rules of Criticism, Idara al-Quran Karachi, 2/120.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

| (अरबी) क्योंकि विरासत मिल्कियत का एक अनिवार्य कारण है, यहाँ तक कि वारिस अपने हिस्से का वारिस और मालिक बन जाता है, भले ही वह हज़ार बार कहे कि मैंने अपना हक छोड़ दिया है। यह मसला 'अशबाह' आदि में वर्णित है। | (उर्दू अनुवाद) क्योंकि वारिस होना मिल्कियत के लिए एक अनिवार्य कारण है, यहाँ तक कि वारिस अपने हिस्से का वारिस और मालिक बन जाता है भले ही वह हज़ार बार कहे कि मैंने अपना हक छोड़ दिया है। और यह मसला 'अशबाह' आदि में वर्णित है। (त) |

हाँ, अगर वह जीवित रहतीं तो उनका दावा हामिद पर होता, जिसने वसीयत निकालने के बाद पूरी छोड़ी गई संपत्ति पर कब्ज़ा कर लिया था, क्योंकि वारिसों का हक केवल उन दो-तिहाई में था; एक-तिहाई की वसीयत उनके हक से अलग है। तो अहमद बिन मोहम्मद, जिन्होंने वसीयत के आदेशानुसार एक-तिहाई हिस्सा पाया, बीबी साहिबा के जीवित रहने की स्थिति में और साहबज़ादी साहिबा के'तख़ारुज' के बातिल होने की स्थिति में, दोनों के दावों से इस अर्थ में मुक्त हैं कि उनके हिस्सों के प्रकट होने से उनके एक-तिहाई में कोई कमी नहीं आ सकती। बल्कि वसीयत के आदेश से, उन्हें पूरी संपत्ति का पूर्ण एक-तिहाई दिया जाएगा और शेष दो-तिहाई वारिसों के बीच शरीयत के हिस्सों के अनुसार बाँटा जाएगा।

| (अरबी) और यह इसलिए कि वसीयत विरासत पर अग्रगामी (मुक़द्दम) है, और यह ज्ञात है कि कोई वस्तु किसी दूसरी वस्तु में तब तक हस्तक्षेप नहीं कर सकती जब तक कि वे दोनों एक ही स्तर पर न हों। यदि बाद वाले का पहले वाले में हस्तक्षेप स्वीकार कर लिया जाए, तो पहले वाला पहले नहीं रहेगा और बाद वाला बाद में नहीं रहेगा। यह विरोधाभास है। अतः यह सिद्ध हो गया कि जिसके पक्ष में वसीयत की गई थी, वह बिना किसी हस्तक्षेप के एक-तिहाई संपत्ति का स्वामी हो गया। क्या आप नहीं देखते कि वसीयत ऋणों (कर्ज़ों) में हस्तक्षेप नहीं करती क्योंकि ऋण उस पर अग्रगामी हैं? इसी तरह, बिल्कुल उसी कारण से, विरासत वसीयत में हस्तक्षेप नहीं करती और यह बात स्पष्ट है। | (उर्दू अनुवाद) और यह इसलिए कि वसीयत विरासत पर मुक़द्दम है, और यह बात ज्ञात है कि कोई चीज़ किसी की मुज़ाहमत (हस्तक्षेप) नहीं कर सकती जब तक कि वे दोनों एक ही दर्जे में न हों। यदि पीछे आने वाले का पहले वाले के लिए मुज़ाहमत स्वीकार कर ली जाए, तो पहले वाला पहले नहीं रहेगा और पीछे वाला पीछे नहीं रहेगा। यह मान लेने के विरुद्ध है। अतः यह सिद्ध हो गया कि जिसके हक में वसीयत की गई थी, वह बिना किसी मुज़ाहमत के एक-तिहाई माल का मालिक हो गया। क्या तुम

नहीं देखते कि वसीयत कर्ज़ों की मुज़ाहमत नहीं करती क्योंकि कर्ज़े उस पर मुक़द्दम हैं? इसी तरह, बिल्कुल उसी कारण से विरासत वसीयत की मुज़ाहमत नहीं करती और यह अच्छी तरह ज़ाहिर है। (त) |

अब बाकी रहा सुलहनामा (समझौता पत्र) पर चर्चा, जब उक्त बुज़ुर्ग की वसीयत के बारे में तौलियत (ट्रस्टीशिप) भी सही पाई गई और हामिद और अहमद दोनों आधी-आधी संपत्ति के प्रबंधक ठहरे, तो फ़िक़्ही (न्यायशास्त्र) दृष्टि से यह आवश्यक है कि यदि अहमद के लिए सामान्य प्रत्यायोजन और तौलियत के हस्तांतरण का पूर्ण अधिकार वाक़िफ़ (संपत्ति दान करने वाले) द्वारा शर्त के रूप में नहीं था और न ही प्राचीन प्रथा से सिद्ध है, तो यह सुलहनामा वैधता का कारण नहीं रखता। और अहमद अगर लाख बार एक-तिहाई, एक-चौथाई या एक-छठे हिस्से पर समझौता करे, तो शरीयत के अनुसार यह कभी स्वीकार्य नहीं होगा।

1 अल-अशबाह वन-नज़ायर, तीसरा फ़न, नक़द के अहकाम, इदारा अल-क़ुरआन कराची, 120/2। पेज 311/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

| فان الارث سبب ضروری للملك حتی ان الوارث یرث ویملك سھمه ولوقال الف مرة انی ترکت حقی والمسئلة فی الاشباہ وغیرھا۔ | اس لئے کہ وارث ہونا ملک کے لئے سبب ضروری ہے یہاں تک کہ وارث اپنے حصے کا وارث وملک بن جاتا ہے اگرچہ ہزار بار کہے کہ میں نے اپنا حق چھوڑ دیا ہے اور یہ مسئلہ اشباہ وغیرہ میں مذکور ہے۔ (ت) |

ہاں اگر وہ زندہ رہتیں تو ان کا دعوی حامد پر تھا جس نے بعد اخراج وصیت کل متروکہ پر قبضہ کیا کہ حق ورثہ صرف انہیں دو ثلث میں تھا ثلث وصیت ان کے حق سے جدا ہے تو احمد بن محمد جس نے بحکم وصیت ثلث پایا بر تقدیر حیات بی بی صاحبہ اور بر تقدیر بطلان تخارج صاحبزادی صاحبہ دونوں کے دعوے سے بائیں معنی بری ہے کہ ان کے ظہور حصص سے اس کے ثلث میں کمی نہیں آسکتی بلکہ بحکم وصیت کل جائداد سے ثلث کامل اسے دیں گے اور دو ثلث باقی ماندہ ورثہ بحصص شرعیہ تقسیم کرلیں گے،

| وذلك لان الوصیة مقدمة علی الارث ومعلوم انه لا یزاحم شیئاً الا اذا کانا فی مرتبة واحدة ولو سلمت مزاحمة المتاخر للمقدم لم یبق المتقدم مقدماً والمتأخر متأخراً ھذا خلف، فثبت ان الموصی له ملك الثلث من دون المزاحم الاتری ان الوصیة لاتزاحم الدیون لتقدم الدیون علیھا فکذلك المیراث لا یزاحم الوصیة بعین ذلك الوجه وھذا ظاھر جداً۔ | اور یہ اس لئے کہ وصیت میراث پر مقدم ہے، اور یہ بات معلوم ہے کہ کوئی شیئی کسی کی مزاحمت نہیں کر سکتی جب تک وہ دونوں ایک ہی مرتبہ میں نہ ہوں۔ اگر متاخر کی مقدم کے لئے مزاحمت تسلیم کر لی جائے تو مقدم مقدم نہ رہے گا اور متاخر متاخر نہ رہے گا۔ یہ خلاف مفروض ہے۔ لہذا ثابت ہو گیا کہ جس کے حق میں وصیت کی گئی وہ بغیر کسی مزاحم کے تہائی مال کا مالک ہو گیا۔ کیا تم نہیں دیکھتے کہ وصیت قرضوں کی مزاحمت نہیں

کرتی کیونکہ قرضے اس پر مقدم ہیں۔ یوں ہی بعینہ اسی وجہ سے میراث وصیت کی مزاحمت نہیں کرتی اور یہ خوب ظاہر ہے۔ (ت) |

اب باقی رہا مسئلہ صلحنامہ پر کلام جب وصیت بزرگ موصوف درباره تولیت بھی صحیح قرار پائی اور حامد اور احمد دونوں نصف نصف جائداد کے قیم ٹھہرے تو نظر فقہی اسے مقتضی ہے اگر احمد کے لئے تفویض عام اور نقل تولیت کا مطلقاً اختیار شرط واقف خواہ تعامل قدیم سے ثابت نہ ہو تو یہ صلحنامہ وجہ صحت نہیں رکھتا اور احمد اگر لاکھ بار ثلث خواہ ربع خواہ سدس پر مصالحہ کرے شرعاً ہرگز قبول

Fatawa Razawiyya Volume 25

...will not declare, and will keep him as the full mutawalli (trustee) of half, because for Ahmed to compromise and leave half and agree to a third is, in reality, dismissing oneself from one-sixth of the trusteeship (Tawliyat). A mutawalli does not have the authority to dismiss themselves without the knowledge and information of the judge (Qadi). Even if they dismiss themselves a thousand times, they will not be dismissed. "Where is the Qadi and where is the knowledge?" (T). It is stated in Bahr al-Ra'iq:

[Arabic Box] "When a mutawalli dismisses himself before the Qadi, the Qadi appoints someone else in his place. He is not dismissed by his own act of dismissal until it reaches the Qadi. Similar rulings are mentioned in other books." (T)

If, for a false purpose and by wrong estimation, the will is deemed void and non-existent, then this permission of Sharia regarding Hamid and Ahmed bin Muhammad, who will be established as mutawallis, to abandon part of the trusteeship for the sake of reconciliation, will be valid only under the aforementioned conditions, otherwise not. In short, whether the will is valid as is true, or invalid as assumed, in any case, the validity of the settlement deed and the abandonment of part of the trusteeship depends on the proof of that general delegation (Tafweed-e-Aam) and full authority.

[Arabic Box] "Because it is established that mutawallis, as long as they are not afflicted with a terminal illness (marad al-maut), are like agents (wakils). They do not have the right to dismiss themselves unless they have permission from the founder (waqif) or the Qadi, or unless general delegation has been established for them. This has been explicitly stated in Al-Durr al-Mukhtar, Radd al-Muhtar, and other voluminous works. This is all clear to anyone who ponders over the conclusions of the jurists' words." (T)

1. Bahr al-Ra'iq, Book of Waqf, H.M. Saeed Company Karachi, 5/234; Radd al-Muhtar citing Bahr al-Ra'iq, Book of Waqf, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/412. Page 312 of 658

फ़तावा रज़विया खंड 25

...नहीं फ़रमाएगी, और उसे आधे हिस्से का पूरा मुतवल्ली रखेगी क्योंकि अहमद की तरफ से यह सुलह और आधा छोड़ कर एक तिहाई पर राज़ी होना वास्तव में छठे हिस्से (सदस) की मुतवल्लीयत से खुद को अलग करना है। और मुतवल्ली को क़ाज़ी की जानकारी और सूचना के बिना खुद को अलग करने का अधिकार नहीं है। और अगर वह हज़ार बार भी खुद को अलग करे, तो भी वह अलग नहीं हो सकेगा। "और कहाँ है क़ाज़ी और कहाँ है इल्म?" (त)। बहरुल रैक़ में है:

[अरबी बॉक्स] "जब मुतवल्ली क़ाज़ी के सामने खुद को बर्खास्त करे, तो क़ाज़ी उसकी जगह किसी और को नियुक्त कर देगा। वह खुद के बर्खास्त करने से तब तक बर्खास्त नहीं होगा जब तक इसकी सूचना क़ाज़ी तक न पहुँच जाए। इसी तरह अन्य किताबों में भी ज़िक्र है।" (त)

अगर किसी गलत मक़सद के लिए और गलत अनुमान से वसीयतनामा को व्यर्थ और शून्य ठहरा दिया जाए, तो भी शरीयत की यह अनुमति हामिद और अहमद बिन मुहम्मद को, जो मुतवल्ली क़रार पाएंगे, सुलह की खातिर मुतवल्लीयत का कुछ हिस्सा छोड़ने के लिए, केवल उक्त शर्तों के तहत ही वैध होगी, अन्यथा नहीं। संक्षेप में, वसीयतनामा सही हो जैसा कि हक़ है या गलत हो जैसा कि माना गया है, हर हाल में सुलहनामा की वैधता और मुतवल्लीयत का कुछ हिस्सा छोड़ना उसी सामान्य डेलिगेशन (तफ़वीज़े आम) और पूर्ण अधिकार के प्रमाण पर निर्भर है।

[अरबी बॉक्स] "चूंकि यह साबित हो चुका है कि मुतवल्ली जब तक मरण रोग (मरज़ुल मौत) में मुब्तला न हों, वे वकीलों की तरह हैं। उन्हें यह अधिकार नहीं है कि वे खुद को बर्खास्त कर लें जब तक कि वाकिफ या क़ाज़ी की ओर से उन्हें ऐसा करने का अधिकार न हो या जब तक उन्हें मुतवल्लीयत का सामान्य अधिकार न दिया गया हो। जैसा कि अल-दुर्रुल मुख़्तार और रद-उल-मुहतार आदि विशाल पुस्तकों में स्पष्ट किया गया है। और यह सब उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट है जिसकी नज़र क़ौम (फ़ुक़हा) के कलाम के परिणामों पर है।" (त)

1. बहरुल रैक़, किताबुल वक्फ, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 5/234; रद-उल-मुहतार ब-हवाला बहरुल रैक़, किताबुल वक्फ, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/412. पृष्ठ 312/658

نہ فرمائے گی، اور اسے نصف کامل کا متولی رکھے گی کہ احمد کی طرف سے یہ صلح اور نصف چھوڑ کر ثلث پر راضی ہونا در حقیقت تولیت سدس سے اپنے نفس کو عزل کرنا ہے اور متولی کو بے علم واطلاع قاضی، عزل نفس کا اختیار نہیں اور اگر ہزار بار عزل کرے گا معزول نہ ہو سکے گا و این القاضی و این العلم (اور کہاں ہے قاضی اور کہاں ہے علم۔ ت) بحر الرائق میں ہے:

اذا عزل نفسه عند القاضی فانه ینصب غیره ولا ینعزل بعزل نفسه مالم یبلغ القاضی وبمثله فی اسفار اخر۔ جب متولی قاضی کے پاس خود کو معزول کرے تو قاضی اس کی جگہ کسی اور کو مقرر کر دے گا اور جب تک متولی قاضی تک اطلاع نہ پہنچائے وہ خود کو معزول کر لینے سے معزول نہیں ہوگا، اور اسی کی مثل دوسری کتابوں میں مذکور ہے۔(ت)

اگر بغرض باطل و تقدیر غلط وصیت نامہ کو مہمل و کان لم یکن، ٹھہرایا جائے تاہم یہ اجازت شرع حامد اور احمد بن محمد سے جو متولی قرار پائے گا اسے ترکِ تولیت بعض بر مصالحہ صرف بشرائط مذکورہ جائز ٹھہرے گا والا لا، بالجملہ وصیت نامہ صحیح ہو کما ھو الحق یا باطل کما فرض، بہر طور صحت صلحنامہ و ترکِ تولیت بعض اسی تفویض عام اور اختیارِ تام کے ثبوت پر موقوف،

لما تقرر من ان النظار اذا لم یکونوا مرضی بمرض الموت فهم کمثل الوکلاء لیس لهم ان یعزلوا انفسهم الا بخیرة من الواقف او القاضی او بثبوت التفویض العام الیهم کما صرح به فی الدر المختار و رد المحتار وغیرهما من الاسفار وهذا کله واضح عند من له اجالة نظر فی کلمات القوم۔ بسبب اس کے جو

ثابت ہو چکا ہے کہ متولی جب تک مرض الموت میں مبتلا نہ ہوں وہ وکیلوں کی طرح ہیں انہیں یہ اختیار نہیں کہ وہ خود کو معزول کرلیں جب تک واقف یا قاضی کی طرف سے انہیں ایسا کرنے کا اختیار نہ ہو یا جب تک انہیں تولیت کی تفویضِ عام نہ ہو۔ جیسا کہ در مختار اور ردالمحتار و غیرہ ضخیم کتب میں اس کی تصریح کر دی گئی ہے۔ اور یہ تمام ہر اس شخص پر روشن و واضح ہے جس کی نظر قوم کے کلام کے نتائج پر ہے۔ (ت)

1 بحر الرائق کتاب الوقف ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۵ / ۲۳۴، ردالمحتار بحوالہ بحر الرائق کتاب الوقف داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۲ Page 312 of 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

And the trustee (mutawalli) of a waqf (endowment) has absolute authority to bequeath the trusteeship (tauliyat), whether or not such a custom exists among previous supervisors. Even if a thousand trustees have passed away one after another and none of them made a will regarding the trusteeship, the current trustee still possesses the right to make a will. Fath al-Qadir, al-Bazzaziyya, al-Walwalajiyya, al-Mujtaba, al-Sirajiyya, al-Khaniyya, Tatar-Khaniyya, Dhakhirat al-Burhaniyya, al-Ashbah wa al-Naza'ir, and the commentaries of Hamawi, Biri, Durr al-Mukhtar, the annotations of Tahtawi and Shami, 'Uqud al-Durriyya, Fatawa Khayriyya, al-Hindiyya, and other general books specify this issue and discuss it; none of them stipulate any investigation into customary practice.

[Table Header omitted in original, content follows in two columns]

[Left Column - English Translation of Arabic text]: Al-Fatawa al-Khayriyya provides the most eloquent and clearest explanation for this. After citing the issue from Tatar-Khaniyya and al-Bazzaziyya and attributing it to many books, it says: As stated in al-Khaniyya, al-Zahiriyya, and others—and the wording is from al-Khaniyya: "If the endower (waqif) appointed a man as a trustee and stipulated that if this trustee dies, he does not have the right to bequeath it to another, this condition is valid." End quote. A jurist (faqih) understands from this phrasing an even greater emphasis on establishing the authority for the appointee of the aforementioned supervisor. This is because specifying the validity of the condition is meant to remove any doubt about its invalidity, as is known by one who frequently interacts with the exquisite and fine expressions of scholars. Such things are said regarding issues that are frequently cited and circulated among them, to the extent that they become firmly established in the knowledge of every jurist, such that there is no need to mention them directly when the principles from which these issues branch out and are derived are mentioned. This issue is likewise.

[Right Column - English Translation of Urdu text]: Fatawa Khayriyya has a more eloquent statement and clearer detail on this issue. Where it cited the problem from Tatar-Khaniyya and Bazzaziyya, after which it said and scholars have attributed it to many books, until even in Khaniyya and Zahiriyya etc., while the phrasing is of Khaniyya: If the endower made someone a trustee and placed a condition that this trustee, at the time of death, cannot bequeath the guardianship for another, then this condition is permissible. End. And a jurist understands from this phrasing an

exaggeration in establishing the guardianship for the aforementioned trustee's executor, because explicitly stating the permissibility of the condition is to remove the suspicion that arises regarding its non-permissibility, as a person who has more practice with the fine and exquisite expressions of scholars knows. And it is said similarly in these kinds of issues which are abundantly cited and current among scholars, to the extent that in the knowledge of every jurist they have become so mature that there remains no need to mention them when those principles are mentioned from which these issues are branched and deduced, and this issue is also like that.

और वक़्फ़ के मुतवल्ली को तौलियत (ट्रस्टीशिप) की वसीयत करने का पूर्ण अधिकार है, चाहे पिछले निरीक्षकों में ऐसी वसीयत का प्रचलन हो या न हो। यहाँ तक कि यदि एक के बाद एक हज़ार मुतवल्ली गुज़र गए हों और उनमें से किसी ने तौलियत की वसीयत न की हो, तब भी वर्तमान मुतवल्ली को वसीयत करने का अधिकार प्राप्त है। फ़त्ह अल-क़दीर, बज़्ज़ाज़िया, अल-वलवालजिया, मुज्तबा, सिराजिया, खानिया, तातार खानिया, ज़खीरा बुरहानिया, अश्बाह वन-नज़ायर, और हमवी, बीरी की व्याख्याओं, दुर्रे मुख्तार, तहतावी और शामी के हाशिये, उक़ूद दुर्रिया, फ़तावा खैरिया, हिंदिया और अन्य सामान्य पुस्तकों में इस मसले को स्पष्ट किया गया है और इस पर चर्चा की गई है; कोई भी इसके लिए प्रथागत व्यवहार (ता'अमुल) की जाँच की शर्त नहीं लगाता।

[बायाँ कॉलम - अरबी पाठ का अनुवाद]: अल-फ़तावा अल-खैरिया इस मामले में सबसे वाक्पटु और स्पष्ट विवरण प्रदान करती है। तातार खानिया और अल-बज़्ज़ाज़िया से इस मुद्दे को उद्धृत करने और इसे कई किताबों के हवाले से बताने के बाद, इसमें कहा गया है: जैसा कि अल-खानिया, अज़-ज़हीरिया और अन्य में उल्लेख है - और शब्द अल-खानिया के हैं: "यदि वक़्फ़ करने वाले (वाक़िफ़) ने किसी व्यक्ति को मुतवल्ली नियुक्त किया और यह शर्त रखी कि यदि यह मुतवल्ली मर जाता है, तो उसे किसी अन्य को वसीयत करने का अधिकार नहीं है, तो यह शर्त मान्य है।" उद्धरण समाप्त। एक फ़क़ीह (विधिवेत्ता) इस वाक्यांश से उक्त निरीक्षक के वसी (निष्पादक) के लिए विलायत (अधिकार) की पुष्टि में और भी अधिक बल समझता है। ऐसा इसलिए है क्योंकि शर्त की वैधता को स्पष्ट करना उसकी अमान्यता के बारे में उत्पन्न होने वाले संदेह को दूर करने के लिए है, जैसा कि विद्वानों की उत्कृष्ट और सूक्ष्म अभिव्यक्तियों से गहरा परिचय रखने वाला व्यक्ति जानता है। इसी तरह की बातें उन मुद्दों के बारे में कही जाती हैं जो उनके बीच कसरत से उद्धृत और प्रचलित हैं, यहाँ तक कि वे हर फ़क़ीह के ज्ञान में इस तरह स्थापित हो गए हैं कि उन्हें सीधे उल्लेख करने की आवश्यकता नहीं रह जाती जब उन सिद्धांतों का उल्लेख किया जाता है जिनसे ये मुद्दे निकलते और व्युत्पन्न होते हैं। यह मसला भी वैसा ही है।

[दायाँ कॉलम - उर्दू पाठ का अनुवाद]: फ़तावा खैरिया इस मसले में ज़्यादा फ़सीह (स्पष्ट) बयान और वाज़ेह (साफ़) तफ़सील वाला है, जहाँ उसने तातार खानिया और बज़्ज़ाज़िया से मसला नक़्ल करने के बाद कहा और उसे उलेमा ने बहुत सी किताबों की तरफ़ मंसूब किया है, यहाँ तक कि खानिया और ज़हीरिया वग़ैरह में जबकि इबारत खानिया की है: अगर वाक़िफ़ ने किसी शख़्स को मुतवल्ली बनाते

हुए शर्त लगाई कि यह मुतवल्ली मरते वक़्त ग़ैर के लिए विलायत की वसीयत नहीं कर सकता तो यह शर्त जायज़ है, इति। और फ़क़ीह इस इबारत से मुतवल्ली-ए-मज़कूर के वसी के लिए इसबात-ए-विलायत (अधिकार सिद्ध करने) में मुबालग़ा (अतिशयोक्ति/बल) समझता है इसलिए कि जवाज़-ए-शर्त पर नस (स्पष्ट कथन) करना उस वहम के अज़ाला (निवारण) के लिए है जो उसके अदम-ए-जवाज़ (अवैधता) पर तारी होता है जैसा कि उम्दा और नफ़ीस इबारत-ए-उलेमा से ज़्यादा मुमारसत (अभ्यास/अनुभव) रखने वाला शख़्स उसे जानता है। और यूँ ही कहा जाता है इस क़िस्म के मसाइल में जो उलेमा के दरमियान ब-कसरत मंक़ूल और दायर हैं, यहाँ तक कि हर फ़क़ीह के इल्म में वे इस तरह पुख़्ता हो गए हैं कि उनको ज़िक्र करने की ज़रूरत नहीं रहती जबकि उन उसूलों को ज़िक्र कर दिया जाए जिनसे ये मसाइल मुतफ़र्रअ व मुस्तंबत होते हैं, और यह मसला भी ऐसा ही है।

पृष्ठ 313 / 658

اور متولی وقف کو وصیت تولیت کا مطلقاً اختیار ہے خواہ نظار پیشیں میں ایسی وصیت کا رواج ہو یا نہ ہو حتی کہ یکے بعد دیگرے ہزار متولی گزرے اور ان میں کسی نے تولیت کی وصیت نہ کی تاہم متولی حال کو اختیار وصیت حاصل ہے۔ فتح القدیر و بزازیہ و والوالجیہ و مجتبٰی و سراجیہ و خانیہ و تاتار خانیہ و ذخیرہ برہانیہ و اشباہ النظائر و شروح حموی و بیری و در مختار و حواشی طحطاوی و شامی و عقود دریہ و فتاوٰی خیریہ و ہندیہ و غیر ذلک عامہ کتب میں اس مسئلہ کی تصریح اور اس سے بحث کرتے ہیں کوئی تحقیق تعامل کی قید نہیں لگاتا۔

والفتاوٰی الخیریة افصح بیاناً واوضح تبیاناً لذلک، حیث قال بعد نقل المسئلة عن التتارخانیة والبزازیة وعزوہ الی کثیر من الکتب حتی قال فی الخانیة والظهیریة وغیرهما والعبارة للخانیة ولو ان الواقف جعل رجلا متولیا و شرط انه ان مات هذا المتولی لیس له ان یوصی الی غیرہ جاز هذا الشرط انتهی، والفقیه یفهم من هذه العبارة الابلغیة فی اثبات الولایة لوصی الناظر المذکور اذ التنصیص علی جواز الشرط لدفع توهم یطرأعلیه بعدم الجواز کما یدریہ من اکثر من معاشرة نفائس ابکار عباراتهم، اذ مثل ذلک یقال فی مثل هذه المسائل التی کثر نقلها ودورانها بینهم، حتی کانها مقررة فی علم کل فقیه فیستغنی عن ذکرها بذکر ما یتفرع علیها ویتشعب منها و هذه المسئلة کذلک

فتاوٰی خیریہ اس مسئلہ میں زیادہ فصیح بیان اور واضح تفصیل والا ہے، جہاں اس نے تاتار خانیہ اور بزازیہ سے مسئلہ نقل کرنے کے بعد کہا اور اس کو علماء نے بہت سی کتابوں کی طرف منسوب کیا ہے یہاں تک کہ خانیہ اور ظہیریہ وغیرہ میں جبکہ عبارت خانیہ کی ہے اگر واقف نے کسی شخص کو متولی بناتے ہوئے شرط لگائی کہ یہ متولی مرتے وقت غیر کے لئے ولایت کی

وصیت نہیں کر سکتا تو یہ شرط جائز ہے، انتہیٰ۔ اور فقیہ اس عبارت سے متولی مذکور کے وصی کے لئے اثبات ولایت میں مبالغہ سمجھتا ہے اس لئے کہ جواز شرط پر نص کرنا اس وہم کے ازالہ کے لئے ہے جو اس کے عدم جواز پر طاری ہوتا ہے جیسا کہ عمدہ و نفیس عباراتِ علماء سے زیادہ ممارست رکھنے والا شخص اس کو جانتا ہے، اور یونہی کہا جاتا ہے اس قسم کے مسائل میں جو علماء کے درمیان بکثرت منقول اور دائر ہیں، یہاں تک کہ ہر فقیہ کے علم میں وہ اس طرح پختہ ہوگئے ہیں ان کو ذکر کرنے کی ضرورت نہیں رہتی جبکہ ان اصول کو ذکر کردیا جائے جن سے یہ مسائل متفرع و مستنبط ہوتے ہیں، اور یہ مسئلہ بھی ایسا ہی ہے

Fatawa Razawiya, Volume 25

For the books of the school (Madhab) are overflowing with them etc.

Because they are full of these books etc. (T)

The explanation of the scholars makes it clear that even if the conditions of the waqf (endowment) are devoid of its mention, this authority still belongs to the administrator (Qayyim). Therefore, how can the lack of practice (Ta'amul) be harmful?

Because reliance is not placed on custom/practice except for it being a place to presume the condition of the waqf, as clarified in Az-Zakhira, Al-Khairiyya, Radd al-Muhtar, and other books.

Because reliance is not placed on custom/practice except for it being a place to presume the presence of the waqf's condition, as clarified in the books Az-Zakhira, Al-Khairiyya, and Radd al-Muhtar etc. (T)

Rather, the words of the scholars clarify that this authority is implied (dalalatan) even if not explicit (sarahatan). Then what is the need for practice or lack thereof?

Al-Allama al-Sayyid al-Tahtawi said in the annotation of al-Durr al-Mukhtar: The reason for preference (Istihsan) is that when the first person appoints another as a successor (wasi), he knows that the successor will not live forever and he did not want the affairs of the endowment to be lost. Thus, it is as if permission was granted by him by way of indication (dalalatan) to appoint someone else as a successor, even if he did not permit it explicitly (bil-ifsah). If he had permitted it explicitly, it would be permissible for him to appoint someone else as a successor; similarly, it is the case when permission is by way of indication... I say: It is known that the administrator (Mutawalli) is like the successor (Wasi), as mentioned in Jami' al-Fusulayn and al-Ashbah, and vice versa, as in al-Uqud al-Durriyya. Waqf and Wasiyyah (will) are brothers, drawing from the same source, and the rulings of one...

Allama al-Sayyid al-Tahtawi said in the annotation of al-Durr al-Mukhtar: The reason for preference is that when the first successor made a will to the second, he became certain that the successor would not live forever and he did not like that the affairs of the endowment should be wasted. Thus, it is as if permission was granted from his side by way of indication to make someone else a successor, even though he did not grant permission explicitly. If he had granted permission explicitly, it would have been permissible for him to make someone else a successor; thus, the same ruling will apply in the case of permission by way of indication etc. I say: This is a known fact that the administrator (mutawalli) is like the successor (wasi), as is in Jami' al-Fusulayn and al-Ashbah. Similarly, its reverse is true as in al-Uqud al-Durriyya. Likewise, Waqf and Wasiyyah are similar to each other; they draw water from the same source and the issues of one...

1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Waqf, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/202
2. Hashiyah al-Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Chapter on appointing another as a successor, Al-Maktabah al-Arabiyya, Kansi Road, Quetta, 4/340

फतावा रज़विया, खंड 25

क्योंकि मज़हब की किताबें इनसे भरी पड़ी हैं आदि।

क्योंकि इनसे किताबें भरी पड़ी हैं आदि। (T)

विद्वानों की व्याख्या से स्पष्ट है कि यदि वक्फ़ (बंदोबस्ती) की शर्तें इसके उल्लेख से रहित हों, तो भी यह अधिकार प्रशासक (कय्यिम) को प्राप्त है, तो फिर व्यवहार (ताअमुल) की कमी कैसे हानिकारक हो सकती है?

क्योंकि व्यवहार पर भरोसा नहीं किया जाता है सिवाय इसके कि वहां वक्फ़ की शर्त होने का अनुमान होता है जैसा कि जखीरा, खैरिया और रद्द-अल-मुह्तार आदि किताबों में स्पष्ट किया गया है।

इसलिए कि व्यवहार पर भरोसा नहीं किया जाता है सिवाय इसके कि वहां वक्फ़ की शर्त होने का अनुमान होता है जैसा कि जखीरा, खैरिया और रद्द-अल-मुह्तार आदि किताबों में स्पष्ट किया गया है। (T)

बल्कि विद्वानों के शब्द स्पष्ट करते हैं कि यह अधिकार सांकेतिक (दलालतन) रूप से सशर्त है, भले ही स्पष्ट (सराहतन) न हो। फिर व्यवहार या उसके अभाव की क्या आवश्यकता है?

अल्लामा सैय्यद तहतावी ने दुर्रे मुख्तार के हाशिये में फरमाया: इस्तिहसान (वरीयता) का कारण यह है कि जब पहले वसीय ने दूसरे को वसीयत की, तो उसे यकीन हो गया कि वसीय हमेशा जीवित नहीं रहेगा और उसे यह पसंद नहीं था कि वक्फ़ के मामले बर्बाद हो जाएं। तो मानो उसकी ओर से संकेत (दलालन) के रूप में दूसरे को वसीय बनाने की अनुमति हो गई, भले ही उसने स्पष्ट रूप से इसकी अनुमति नहीं दी थी। अगर वह स्पष्ट रूप से अनुमति देता है, तो उसके लिए दूसरे को वसीय बनाना जायज़ होता है, तो यही हुक्म संकेत द्वारा अनुमति के मामले में भी होगा... मैं कहता हूं कि यह ज्ञात है कि मुतवल्ली वसीय के समान है जैसा कि जामे-उल-फुसुलैन और अश्बाह में है। इसी तरह इसका उल्टा है जैसा कि उक़ूद-उल-दुर्रिया में है। वक्फ़ और वसीयत एक-दूसरे के समान हैं, एक ही घाट से सींचते हैं और एक के मामले...

अल्लामा सैय्यद तहतावी ने दुर्रे मुख्तार के हाशिये में फरमाया: इस्तिहसान की वजह यह है कि जब पहले वसीय ने दूसरे को वसीयत की, तो उसे यकीन हो गया कि वसीय हमेशा जीवित नहीं रहेगा और उसने इस बात को पसंद नहीं किया कि वक्फ़ के मामले बर्बाद हो जाएं। तो मानो उसकी तरफ से संकेत के तौर पर गैर को वसीय बनाने की इजाजत हो गई, हालांकि उसने स्पष्ट रूप से इसकी इजाजत नहीं दी थी। अगर वह स्पष्ट रूप से इजाजत देता है तो उसके लिए गैर को वसीय बनाना जायज होता, तो यही हुक्म संकेत द्वारा इजाजत की सूरत में भी होगा आदि। मैं कहता हूं यह बात मालूम है कि मुतवल्ली वसीय की तरह है जैसा कि जामे-उल-फुसुलैन और अश्बाह में है। इसी तरह इसका उल्टा है जैसा कि उक़ूद-उल-दुर्रिया में है और इसी तरह वक्फ़ और वसीयत एक-दूसरे के समान हैं, एक ही घाट से सींचते हैं और एक के मामले...

1. अल-फतावा अल-खैरिया, वक्फ़ की किताब, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/202
2. हाशियत-अल-तहतावी अली अद-दुर्र अल-मुख्तार, वसीयत की किताब, दूसरे को वसीय बनाने का अध्याय, अल-मकतबा अल-अरबिया, कांसी रोड, क्वेटा, 4/340

فان کتب المذھب طافحۃ بھا الخ۔ کیونکہ ان سے کتابیں بھری پڑی ہیں الخ۔ (ت)

تقریر علماء سے واضح کہ اگر شروط واقف اس کے ذکر سے عاری ہوں تاہم یہ اختیار قیم کو حاصل، پھر عدم تعامل کیا مضر ہو سکتا ہے،

لان التعامل لا یعتمد علیہ الا لکونہ مظن شرط الواقف کما صرح بہ فی الذخیرۃ والخیریۃ ورد المحتار وغیرھا من الاسفار۔

اس لئے کہ تعامل پر اعتماد نہیں کیا جاتا مگر اس کے لئے کہ وہاں شرط واقف پائے جانے کا گمان ہوتا ہے جیسا کہ ذخیرہ، خیریہ اور ردالمختار وغیرہ کتابوں میں اس کی تصریح کی گئی ہے۔ (ت)

بلکہ کلمات علماء موضح کہ یہ اختیار دلالتہً مشروط ہے گو صراحتہً نہ ہو نہ ہو پھر تعامل وعدم تعامل کی کیا حاجت ہے۔

علامہ سید طحطاوی نے در مختار کے حاشیہ میں فرمایا

قال العلّامة السيد الطحطاوى فى حاشية على الدر المختار، وجه الاستحسان ان الاول لما اوصى اليه فقد علم ان الوصى لا يعيش ابدا و لم يحب ان تكون اموره ضائعة فصار كانه اذن له بان يوصى الى غيره بطريق الدلالة وان لم يأذن له بالافصاح ولوكان اذن له بالافصاح جاز له ان يوصى الى غيره فكذلك اذا اذن له بالدلالة الخ قلت و معلوم ان المتولى كالوصى كما فى جامع الفصولين والاشباه و كذا بالعكس كما فى العقود الدرية والوقف والوصية اخوان يستقيا ن من مورد واحد و ينزع مسائل احدهما

استحسان کی وجہ یہ ہے کہ جب پہلے وصی نے دوسرے کو وصیت کی تو اسے یقین ہو گیا کہ وصی ہمیشہ زندہ نہیں رہے گا اور اس نے اس بات کو پسند نہ کیا کہ وقف کے معاملات ضائع ہو جائیں تو گویا اس کی طرف سے بطور دلالت غیر کو وصی بنانے کی اجازت ہو گئی اگر چہ اس نے صراحتہً اس کی اجازت نہیں دی۔ اگر وہ صراحتہً اجازت دیتا ہے تو اس کے لئے غیر کو وصی بنانا جائز ہوتا، پس یہی حکم بطور دلالت اجازت کی صورت میں بھی ہوگا الخ میں کہتا ہوں یہ بات معلوم ہے کہ متولی وصی کی مثل ہے جیسا کہ جامع الفصولین اور اشباہ میں ہے۔ اسی طرح اس کا عکس ہے جیسا کہ عقود الدریۃ میں ہے اور اسی طرح وقف اور وصیت ایک دوسرے کے مشابہ ہیں ایک ہی گھاٹ سے سیراب ہوتے ہیں اور ایک کے مسائل

1 الفتاوى الخيرية كتاب الوقف دار المعرفة بيروت ١ / ٢٠٢ 2 حاشية الطحطاوى على الدر المختار كتاب الوصايا باب الوصى الى غيره المكتبة العربية كانسى روڈ كوئٹہ ۴ / ۳۴۰

Fatawa Ridawiyya - Volume 25

...from the latter, as mentioned in several places in al-Khayriyya and al-Uqud al-Durriyya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya. (T)

And a keen insight would judge that considering this essence of the will as contrary to practice is purely invalid. This is because inconsistency exists between an 'action' and 'refraining' (kaff), not between an 'action' and 'abandonment' (tark) in the sense of the non-occurrence of an action, as is established in the principles of us, the People of Sunnah and Community (Ahl al-Sunnah wa'l Jama'ah). So much so that our leading scholars, such as the Absolute Investigative Scholar Kamal al-Millah wa al-Din Muhammad ibn al-Humam and the virtuous Shaykh Zayn ibn Nujaym al-Misri and others (may Allah have mercy on them), explicitly state that 'abandonment' in the aforementioned sense is not within the power of the servant.

[Arabic Column:] And this is the text of al-Ashbah in the first discussion regarding the definition of intention (niyyah) from the second principle after mentioning its linguistic meaning. In the Shari'ah, as stated in al-Tawdih, intention is the aim for obedience and closeness to Allah Almighty in performing an action. Finis. The intention regarding omissions (taruk) does not counter this because, as we have previously stated, closeness is not achieved through it unless the omission becomes 'refraining' (kaff), which is an action. And it is this [refraining] that a person is obligated (mukallaf) with in prohibitions, not omission in the sense of non-existence, because that does not fall under the servant's power, as stated in al-Tahrir. Finis.

[Urdu Column:] This is the text of al-Ashbah which is in the first discussion about the definition of intention; it is mentioned in the second principle after explaining the linguistic meaning of intention. In the terminology of the Shari'ah, as in al-Tawdih, intention means aiming to achieve obedience and closeness to Allah Almighty in bringing an action into existence. This definition is not subject to objection regarding the intention of omitting an action because, as we have already explained, closeness cannot be achieved with it unless omission is in the sense of 'refraining' (kaff), i.e., stopping oneself, and that is an action. In prohibitions, a servant is obligated with this [act of refraining], not with omission in the sense of non-existence, because that is not within the servant's power, as stated in al-Tahrir. Finis. (T)

And when this is the case, following what is beyond one's power is involved; and where following is impossible, what room is there for opposition?

1. Al-Ashbah wa'l-Naza'ir, al-Fann al-Awwal, al-Qa'idah al-Thaniyah, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/46

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

...दूसरे से लिए गए हैं जैसा कि अल-खैरिया और अल-उक़ूद अद-दुर्रिया फी तनकीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया के कई स्थानों पर उल्लेखित है। (त)

और एक सूक्ष्म दृष्टि यह निर्णय लेगी कि वसीयत के इस सार को व्यवहार के विपरीत समझना पूरी तरह से बातिल (अमान्य) है। इसका कारण यह है कि विरोध 'कार्य' और 'रुकने' (कफ़) के बीच होता है, न कि 'कार्य' और 'कार्य के न होने' के अर्थ में 'छोड़ने' (तर्क) के बीच, जैसा कि हमारे यानी अहले सुन्नत व जमात के सिद्धांतों में स्थापित है। यहाँ तक कि हमारे प्रमुख इमाम जैसे अल्लामा मुहक्किक़ अली अल-इतलाक़ कमाल अल-मिल्लत वद-दीन मुहम्मद बिन अल-हुमाम और फ़ाज़िल शैख़ ज़ैन बिन नुजैम अल-मिसरी और उनके अलावा अन्य विद्वान स्पष्ट रूप से फ़रमाते हैं कि उपरोक्त अर्थ में 'छोड़ना' (तर्क) बंदे की शक्ति के भीतर नहीं है।

[अरबी कॉलम:] और यह अल-अशबाह का पाठ है जो नियत (इरादे) की परिभाषा के संबंध में पहली चर्चा में है, जो दूसरी नियमावली से है, इसके भाषाई अर्थ का उल्लेख करने के बाद। शरीयत में, जैसा कि अल-तौज़ीह में है, नियत का अर्थ है किसी कार्य को करने में आज्ञाकारिता और अल्लाह तआला की निकटता प्राप्त करने का उद्देश्य रखना। समाप्त। छोड़ने (तरूक) के संबंध में नियत इस पर आपत्ति नहीं लाती क्योंकि जैसा कि हमने पहले कहा है, इसके माध्यम से निकटता प्राप्त नहीं होती जब तक कि छोड़ना 'रुकना' (कफ़) न बन जाए, जो कि एक कार्य है। और निषेधों में बंदे को इसी का पाबंद (मुकल्लफ़) बनाया जाता है, न कि 'अस्तित्वहीनता' के अर्थ में 'छोड़ने' का, क्योंकि वह बंदे की शक्ति के अधीन नहीं है, जैसा कि अल-तहरीर में है। समाप्त।

[उर्दू कॉलम:] यह अल-अशबाह का पाठ है जो पहली बहस में नियत की परिभाषा के बारे में है, जो दूसरी नियमावली में नियत का भाषाई अर्थ बयान करने के बाद उल्लेखित है। शरीयत की शब्दावली में, जैसा कि तौज़ीह में है, नियत का अर्थ है कार्य के सृजन में आज्ञाकारिता और अल्लाह तआला की निकटता प्राप्त करने का इरादा करना। और इस परिभाषा पर कार्य छोड़ने की नियत के साथ कोई आपत्ति नहीं आती क्योंकि जैसा कि हम पहले बयान कर चुके हैं कि इसके साथ निकटता प्राप्त नहीं की जा सकती सिवाय उस समय के जब छोड़ना 'कफ़' यानी रुकने के अर्थ में हो और वह एक कार्य है। निषेधों में बंदे को इसी का मुकल्लफ़ बनाया जाता है, न कि 'अदम' (अस्तित्वहीनता) के अर्थ में छोड़ने का, क्योंकि वह बंदे की शक्ति में शामिल नहीं है, जैसा कि तहरीर में है। समाप्त। (त)

और जब ऐसा हो, तो उसमें ऐसी चीज़ का अनुसरण है जो शक्ति से बाहर है; और जहाँ अनुसरण असंभव हो, वहाँ विरोध की क्या गुंजाइश?

---

1. अल-अशबाह वल-नज़ीर, अल-फ़न्न अल-अव्वल, अल-क़ायदा अल-सानिया, इदारातुल कुरान कराची, 1/46

من الآخر کما فی عدة مواضع من الخیریة والعقود الدریة فی تنقیح الفتاوی الحامدیة۔ دوسرے سے اخذ کئے جاتے ہیں جیسا کہ خیریہ اور عقود الدریہ فی تنقیح الفتاوی الحامدیہ کے متعدد مقامات پر مذکور ہے۔ (ت)

اور نظر دقیق حاکم کہ اس نفس وصیت کو مخالف تعامل سمجھنا ہی محض باطل کہ منافات فعل اور کف میں ہے نہ فعل وترک بمعنی عدم وقوع فعل میں، کما ھو المقرر فی اصولنا معشر اھل السنة والجماعة (جیسا کہ ہمارے یعنی اہل سنت و جماعت کے اصول میں مقرر ہے۔ ت) یہاں تک کہ ہمارے ائمہ کالعلامة المحقق علی الاطلاق کمال الملة والدین محمد بن الھمام والفاضل الشیخ زین بن نجیم المصری وغیرہما (جیسا کہ علامہ محقق علی الاطلاق کمال الملۃ والدین محمد بن ہمام اور عظیم فاضل شیخ زین بن نجیم مصری اور ان دونوں کے علاوہ دیگر علماء ۔ ت) تصریح فرماتے ہیں کہ ترک بمعنی مذکور زیر قدرت عبد داخل نہیں۔

[عربی عبارت:] وھذا نص الاشباہ فی المبحث الاول فی حد النیة من القاعدة الثانیة بعد ذکر معناھا اللغوی وفی الشرع کما فی التلویح قصد الطاعة والتقرب الی اللہ تعالی فی ایجاد الفعل انتھی ولا یرد علیه النیة فی التروك لانه کما قدمناہ لا یتقرب بھا الا اذا صار الترك کفاً وھو فعل وھو المکلف به فی النھی لا الترك بمعنی العدم لانه لیس داخلاً تحت القدرة للعبد کما فی التحریر انتھی۔

[اردو ترجمہ:] یہ نص ہے اشباہ کی جو مبحث اول میں نیت کی تعریف کے بارے میں ہے، قاعدہ ثانیہ میں نیت کا لغوی معنی بیان کرنے کے بعد مذکور ہے، اور اصطلاح شرع میں جیسا کہ تلویح میں ہے نیت کہتے ہیں ایجادِ فعل میں طاعت اور اللہ تعالیٰ کا تقرب حاصل کرنے کا قصد کرنا، اور

اس تعریف پر ترکِ فعل کی نیت کے ساتھ اعتراض وارد نہیں ہوتا کیونکہ جیسا کہ ہم پہلے بیان کر چکے کہ اس کے ساتھ تقرب حاصل نہیں کیا جا سکتا مگر اس وقت جب ترک بمعنی کف یعنی رکنا ہو اور وہ فعل ہے اور نہی میں بندے کو اسی کے ساتھ مکلف بنایا جاتا ہے نہ کہ ترک بمعنی عدم اس لئے کہ وہ بندے کی قدرت میں داخل نہیں جیسا کہ تحریر میں ہے انتہی۔ (ت)

اور جب ایسا ہو تو اس میں اتباع غیر مقدور اور جہاں اتباع ناممکن مخالفت کا کیا محل۔

---

1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثانیہ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۴۶

[Arabic Box] I say that by this it is established for us that every action not performed by the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), nor his companions, nor the successors (Tabi'un) is not forbidden for us. This is because not every omission constitutes a prohibition (kaff), but rather following (at-tasi) lies in the restraint. Thus, the criterion depends on the rules of Sharia: what it deems good is good, and what it deems bad is bad. This is how investigation should be conducted. And Allah is the Giver of success.

[Urdu Box] I say that from this it is proven that every action is not forbidden for us which the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), his companions and the successors did not perform, because every omission is not a restraint, and certainly, following is in restraint, meaning in forbidding. Therefore, the criterion relies on the rules of Sharia; that which Sharia has declared good is good, and that which it has declared bad is bad. Such an investigation is needed, and Allah the Almighty is the Master of granting success. (T)

Yes, if there is an explicit prohibition in the condition of the waqf (endower) that the trustees do not have the power to make a will, then indeed a will will no longer be permissible.

[Arabic Section] Because an explicit statement outweighs an implied one, as mentioned in 'al-Khaniyya', 'al-Zahiriyya', and others. I say this means: provided the waqf is legally valid in Sharia according to the observance of its conditions. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best; His knowledge is most complete and His command is most firm. May Allah send prayers upon our master and lord Muhammad, and upon his family and companions, and bless them and grant them peace.

[Urdu Translation] Because an explicit statement is superior to an implied one, as has passed from 'al-Khaniyya', 'al-Zahiriyya', etc. I say that the meaning of this is that when a waqf is correct in terms of Sharia according to the observance of its conditions, then Allah, the Pure, High and Supreme, knows best; His knowledge is most perfect and His command is most firm. May Allah the Almighty send blessings upon our leader and master Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) and upon his descendants and companions, and grant them blessings and peace. (T)

Problem 104: What do the scholars of religion say regarding the issue of whether paralysis (falij) remains 'marad al-mawt' (illness resulting in death) after one year or not? And what is the meaning of the condition 'lack of fear of death' found in some books? Explain and be rewarded.

The Answer: According to the majority of Imams, chronic illnesses such as paralysis, consumption (duqq), and tuberculosis (sill), when they prolong for a year, are no longer considered 'marad al-mawt'. The legal actions of such a patient are valid in Sharia like those of a healthy person. This is [the view in] 'Mukhtasar al-Imam' by the Mujtahid Allama Abu Jafar al-Tahawi, 'Fatawa Imam Qazi Khan', 'Fatwa Imam Abu al-Abbas Shammas', 'Imam Abdullah Jurjani', and 'Imam Shams al-A'imma al-Halwani' and...

---

1 Radd al-Muhtar, Book of Marriage, Chapter on Mahr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/457.

[अरबी बॉक्स] मैं कहता हूँ कि इससे हमारे लिए यह सिद्ध हुआ कि हर वह कार्य हम पर हराम (वर्जित) नहीं है जिसे नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम), उनके सहाबा और ताबिईन ने न किया हो, क्योंकि हर त्याग 'कफ़' (मनाही) नहीं है। दरअसल पैरवी (इत्तिबा) मनाही के संदर्भ में होती है। अतः पैमाना शरीयत के नियमों पर आधारित है: जिसे शरीयत ने अच्छा माना है वह अच्छा है और जिसे बुरा माना है वह बुरा है। ऐसी ही जाँच होनी चाहिए। और अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है।

[उर्दू बॉक्स] मैं कहता हूँ कि इससे साबित हुआ कि हम पर वह हर काम हराम नहीं है जिसे नबी-ए-करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम), आपके सहाबा और ताबिईन ने न किया हो क्योंकि हर त्याग 'कफ़' (रोकना) नहीं है और निश्चित रूप से इत्तिबा (अनुकरण) तो रोकने यानी मना करने में है। चुनाँचे, पैमाना शरीयत के नियमों पर निर्भर है; जिस चीज़ को शरीयत ने अच्छा घोषित कर दिया वह अच्छी है और जिसे बुरा घोषित कर दिया वह बुरी है। ऐसी ही तहक़ीक़ होनी चाहिए और अल्लाह तआला तौफ़ीक़ का मालिक है। (त)

हाँ, अगर वाक़िफ़ (वक्फ़ करने वाले) की शर्त में स्पष्ट रूप से मनाही है कि मुतवल्लियों को वसीयत का अधिकार नहीं है, तो बेशक अब वसीयत जायज़ नहीं रहेगी।

[अरबी खंड] क्योंकि स्पष्ट कथन संकेत से ऊपर होता है, जैसा कि 'ख़ानिया', 'ज़हीरिया' आदि के हवाले से गुज़र चुका है। मैं कहता हूँ इसका अर्थ यह है कि जब वक्फ़ अपनी शर्तों के पालन के अनुसार शरई तौर पर सही हो। और अल्लाह पाक और बुलंद और बरतर सबसे बेहतर जानता है, उसका ज्ञान पूर्ण है और उसका हुक्म सबसे मज़बूत है। अल्लाह तआला हमारे सरदार और आक़ा मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) पर और आपकी आल और असहाब पर दुरूद, बरकत और सलाम नाज़िल फरमाए।

[उर्दू अनुवाद] क्योंकि स्पष्ट कथन दलालत (संकेत) से बेहतर है जैसा कि 'ख़ानिया', 'ज़हीरिया' आदि से गुज़र चुका है। मैं कहता हूँ इसका अर्थ यह है कि जब वक्फ़ शरई तौर पर अपनी शर्तों का पालन करने के लिहाज़ से सही हो, तो अल्लाह पाक और बुलंद और बरतर खूब जानता है, उसका ज्ञान पूर्ण है और उसका हुक्म मज़बूत है। अल्लाह तआला हमारे सरदार और आक़ा मुहम्मद (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) पर और आपकी आल और सहाबा पर दुरूद, बरकत और सलाम नाज़िल फरमाए। (त)

मसला १०४: उलेमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि क्या लकवा (फ़ालिज) एक साल के बाद मर्ज़-उल-मौत (मौत की बीमारी) रहता है या नहीं? और कुछ किताबों में जो 'मौत के खौफ की कमी' की शर्त है, उसका क्या मतलब है? बयान फरमाएं ताकि पुण्य मिले।

जवाब: अधिकांश इमामों के अनुसार, लकवा, टीबी और दिक़ जैसी पुरानी बीमारियाँ जब एक साल तक खिंच जाती हैं, तो वे 'मर्ज़-उल-मौत' नहीं रहतीं। और ऐसे मरीज़ के सभी कानूनी व्यवहार शरीयत में स्वस्थ व्यक्ति के समान ही मान्य हैं। यह इमाम मुजतहिद अल्लामा अबू जाफ़र तह़ावी की 'मुख्तसर', 'फ़तावा इमाम क़ाज़ी खान', 'फ़तवा इमाम अबू अल-अब्बास शम्मास', 'इमाम अब्दुल्लाह जुरजानी' और 'इमाम शम्स-उल-आइम्मा हलवानी' आदि का मत है।

---

१ रद-उल-मुहतार, किताबुन निकाह, बाबू महर, दार इहया-उल-तुरात-उल-अरबी, बेरुत, २/४५७।

[عربی باکس] قلت وبهذا لم يحرم علينا فعل كل مالم يفعله النبي صلى الله تعالى عليه وسلم ولا الاصحاب ولا التابعون اذ ليس كل ترك كفا وانما التاسى في الكف فالمعيار هو الغرض على قواعد الشرع فما حسنه فهو حسن وما قبحه فهو قبيح هكذا ينبغى التحقيق والله ولى التوفيق۔

[اردو باکس] میں کہتا ہوں اس سے ثابت ہوا کہ ہم پر ہر وہ فعل حرام نہیں جس کو نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم، آپ کے صحابہ اور تابعین نے نہ کیا ہو کیونکہ ہر ترک کف نہیں اور بیشک اقتداء تو کف یعنی منع کرنے میں ہے۔ چنانچہ معیار قواعد شرع پر انحصار ہے جس چیز کو شرع نے حسن قرار دے دیا وہ حسن اور جس کو قبیح قرار دے دیا وہ قبیح ہے۔ ایسے ہی تحقیق چاہئے اور اللہ تعالٰی توفیق کا مالک ہے۔ (ت)

ہاں اگر شرط واقف میں تصریح منع ہے کہ متولیوں کو اختیار وصیت نہیں تو بیشک اب وصیت روا نہ رہے گی

[عربی سیکشن] لان الصريح يفوق الدلالة كما مر عن الخانية والظهيرية وغيرهما قلت يعنى اذا كان الوقف صحيحاً شرعياً بحسب مراعاة شروطه، والله سبحانه وتعالى اعلم وعلمه اتم وحكمه عز شانه احكم و صلى الله تعالٰى على سيدنا ومولينا محمد و آله و صحبه وبارك وسلم۔

[اردو ترجمہ] اس لئے کہ صریح دلالت سے برتر ہے جیسا کہ خانیہ، ظہیریہ وغیرہ سے گزر چکا۔ میں کہتا ہوں مراد اس سے یہ ہے کہ جب وقف شرعی طور پر صحیح ہو اس کی شرطوں کی رعایت کرنے کے اعتبار سے، اللہ پاک اور بلند و برتر خوب جانتا ہے اس کا علم اتم اور اس کا

حکم مستحکم ہے۔ اللہ تعالیٰ درود نازل فرمائے ہمارے سردار اور آقا محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم پر اور آپ کی آل اور اصحاب پر اور برکت و سلام نازل فرمائے (ت)

مسئلہ ۱۰۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ فالج ایک سال کے بعد مرض الموت رہتا ہے یا نہیں اور بعض کتب میں جو عدم خوف موت کی قید ہے اس کے کیا معنی ہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: جمہور ائمہ کے نزدیک فالج ودق و سل وغیرہا امراض مزمنہ جب ایک سال تک تطاول کریں مرض الموت نہیں رہتے اور ایسے مریض کے تمام تصرفات شرعاً مثل صحیح کے ہیں مختصر الامام مجتہد علامہ ابو جعفر طحاوی اور فتاوی امام قاضی خاں اور فتوی امام ابو العباس شماس اور امام عبداللہ جرجانی اور امام شمس الائمہ حلوانی اور

---

۱ رد المحتار کتاب النکاح باب المهر داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۴۵۷

Vol. 25 Fatawa Razawiya

In Fatawa al-Tatarkhaniyya, Jami' al-Fatawa, Fusul al-Imadiyya, Durar by Allama Khusrow, Miftah, Ghamz al-'Uyun by Allama Ahmad Hamwi, Mujtaba al-Zahidi, Fatawa Khayriyya, Durr al-Mukhtar, the commentary by Allama Halabi, Radd al-Muhtar by Allama Shami, Fatawa Hamidiyya, 'Uqud al-Durriya, Fatawa Hindiyya, etc., and other texts, commentaries, and fatwas, this issue is clarified. To the extent that Allama Muhammad bin Abidin Afandi Shami (may Allah the Almighty have mercy on him), considering the general and absolute terms of the texts and commentaries, clarified in the marginalia of Durr al-Mukhtar that if diseases like paralysis (fali) etc. mentioned above make one bedridden even after a year, and the patient becomes completely unable to walk, it will still not be called a death-bed illness (Maraz-ul-Maut) because the duration has exceeded one year (tatawwul).

Arabic Text

Where it is stated: It is said in al-Mi'raj, and the author of al-Manzuma was asked about the definition of death-bed illness (Maraz-ul-Maut). He said: Our reliance in this matter is on the condition that the patient is unable to go out for his needs outside the house. I say: Apparently, this is restricted to illnesses other than chronic ones that have become prolonged and there is no fear of death from them, such as paralysis and the like, even if they make the patient bedridden and prevent him from going out for his needs. This is not contradictory to the path taken by the authors of the texts (mutun) and commentators here. Ponder over it. End, summarized.

Urdu Translation

Where it is stated: It is said in al-Mi'raj that the author of al-Manzuma was asked about the limit of death-bed illness. He said: Our reliance in this issue is on the fact that the patient cannot go out of the house for his needs, etc. I say: It is apparent that this rule is restricted to illnesses other than those that persist for a long time, which become prolonged and there is no fear of death in them, like paralysis etc., even if they make the patient bedridden and stop him from going out for needs. This matter is not against what the authors of texts and commentators followed. Ponder over it. End, summary (T)

And regarding the condition of "lack of fear of death" mentioned in some books, many scholars like the author of Miftah, Allama Ahmad Hamwi (commentator of al-Ashbah), Allama Ibrahim Halabi, Allama Amin al-Millah wal-Din Shami, and others (may Allah have mercy on them) say that this is not an exclusionary condition (qaid ihtirazi). Rather, it is an explanation of the state of these diseases after they have

become prolonged; that is, when a year passes, there is no longer that fear from these diseases which the Shariah considers in defining death-bed illness.

Arabic Text	Urdu Translation
It is stated in al-Fattah: If that [illness] is prolonged and death is not feared from it. This sentence...	In Miftah it is said that if that illness becomes long, then there is no fear of death from it. This last sentence is for the conditional clause.

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/424.

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

फ़तावा अल-ततरखानिया, जामे उल-फ़तावा, फ़ुसूल इमादिया, अल्लामा ख़ुसरो की दुरर, मिफ़्ताह, अल्लामा अहमद हमवी की ग़मज़ अल-उयून, मुजतबा ज़ाहिदी, फ़तावा ख़ैरिया, दुर्र-ए-मुख्तार और अल्लामा हलाबी की हाशिया, अल्लामा शामी की रद अल-मुहतार, फ़तावा हामिदिया, उक़ूद अल-दुर्रिया और फ़तावा हिन्दिया आदि तथा अन्य ग्रंथों, व्याख्याओं और फ़तवों में इस मसले की स्पष्टता मौजूद है। यहाँ तक कि अल्लामा मुहम्मद बिन आबिदीन अफ़ंदी शामी (अल्लाह उन पर रहमत करे) ने मूल ग्रंथों और व्याख्याओं की सामान्य और व्यापक शब्दावली को देखते हुए दुर्र-ए-मुख्तार के हाशिए में यह स्पष्ट कर दिया है कि यदि ऊपर बताए गए लकवा (फ़ालिज) आदि जैसे रोग एक वर्ष के बाद भी व्यक्ति को बिस्तर पर डाल दें और रोगी चलने-फिरने से पूरी तरह लाचार हो जाए, तब भी उसे 'मरज़-उल-मौत' (मृत्युशैया की बीमारी) नहीं कहा जाएगा क्योंकि एक वर्ष बीत जाने से यह रोग लंबा (ततावल) हो गया है।

अरबी मूल पाठ

जहाँ कहा गया: मेराज में कहा गया है, और 'साहब-ए-मन्ज़ूमा' से मरज़-उल-मौत की सीमा के बारे में पूछा गया, तो उन्होंने कहा: इस मसले में हमारा भरोसा इस बात पर है कि रोगी अपनी ज़रूरतों के लिए घर से बाहर न जा सके। मैं कहता हूँ: ज़ाहिर है कि यह हुक्म उन बीमारियों के अलावा अन्य बीमारियों तक सीमित है जो पुरानी (क्रोनिक) हो जाती हैं और जिनमें मौत का डर नहीं रहता, जैसे लकवा आदि, चाहे वे रोगी को बिस्तर पर ही क्यों न डाल दें और उसे उसकी ज़रूरतों के लिए बाहर निकलने से रोक दें। यह बात उन लेखकों और व्याख्याकारों के दृष्टिकोण के विपरीत नहीं है जिन्होंने इस विषय पर लिखा है। इस पर विचार करें। इति (समाप्त), संक्षेप।

उर्दू अनुवाद

जहाँ फ़रमाया कि मेराज में कहा है 'साहब-ए-मन्ज़ूमा' से मरज़-उल-मौत की हद के बारे में सवाल किया गया तो उसने कहा: हमारा एतमाद इस मसले में इस बात पर है कि मरीज़ अपनी हाजात के लिए घर से बाहर न जा सके आदि। मैं कहता हूँ ज़ाहिर यह है कि यह हुक्म देर तक रहने वाली बीमारियों के ग़ैर के साथ मुक़य्यद है जो लम्बी हो जाती हैं और उनमें मौत का ख़ौफ़ नहीं होता जैसे फ़ालिज वग़ैरह, अगरचे वह मरीज़ को साहब-ए-फ़राश बना दें और उसे हाजात के लिए निकलने से रोक दें। यह बात इसके मुख़ालिफ़ नहीं जिस पर अस्हाब-ए-मतून और शारेहीन चले। ग़ौर करो। इति, तलख़ीस (त)

और वह जो कुछ पुस्तकों में "मौत के डर की अनुपस्थिति" की शर्त है, तो बहुत से विद्वान जैसे 'मिफ़्ताह' के लेखक, अल्लामा अहमद हमवी (अशबाह के व्याख्याकार), अल्लामा इब्राहिम हलाबी, अल्लामा अमीन अल-मिल्लत वद-दीन शामी आदि (अल्लाह उन पर रहमत करे) कहते हैं कि यह कोई ऐसी शर्त नहीं है जो किसी चीज़ को बाहर निकालती हो (क़ैद-ए-एहतिराज़ी)। बल्कि, यह इन बीमारियों की लंबी अवधि (ततावल) के बाद की स्थिति की व्याख्या है; अर्थात जब एक वर्ष बीत जाता है, तो इन रोगों में वह डर नहीं रहता जिसे शरीयत 'मरज़-उल-मौत' की परिभाषा में मानती है।

अरबी मूल पाठ	**उर्दू अनुवाद**
अल-फ़त्ताह में कहा गया: यदि वह [बीमारी] लंबी हो जाए और उससे मौत का डर न रहे। यह वाक्य...	मिफ़्ताह में कहा कि अगर वह बीमारी लम्बी हो जाए तो उससे मौत का ख़ौफ़ नहीं रहता। यह आख़िरी जुमला शर्तिया के लिए है।

1. रद अल-मुहतार, किताब अल-वसाया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/424।

पृष्ठ 317/658

فتاویٰ التترخانیہ اور جامع الفتاویٰ اور فصول عمادیہ اور درر علامہ خسرو اور مفتاح اور غمز العیون علامہ احمد حموی اور مجتبیٰ زاہدی اور فتاویٰ خیریہ اور در مختار اور حاشیہ علامہ حلبی اور ردالمختار علامہ شامی اور فتاویٰ حامدیہ اور عقودالدریہ اور فتاویٰ ہندیہ وغیرہ ہامتون وشروح وفتاویٰ میں اس مسئلہ کی تصریح ہے یہاں تک کہ علامہ محمد بن عابدین افندی شامی رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ نے متون وشروح کے اطلاق وعموم پر نظر فرماکر حاشیہ درمختار میں تصریح کردی کہ اگر فالج وغیرہ امراض مذکورہ ایک سال کے بعد صاحب فراش بھی کردیں اور مریض چلنے پھرنے سے معذور مطلق ہو جائے جب بھی اسے مرض موت نہ کہا جائے گا کیونکہ ایک سال تک تطاول ہو گیا۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
حيث قال: قال في المعراج، وسئل صاحب المنظومة عن حد مرض الموت فقال اعتمادنا فی ذلك علی ان یقدر ان یذهب في حوائج نفسه خارج الدار اها اقول: والظاهر انه مقيد بغير الامراض المزمنة التي طالت ولم يخف منه الموت كالفالج ونحوه وان صيرته ذا فراش ومنعته عن الذهاب في حوائجه فلا	جہاں فرمایا کہ معراج میں کہا ہے صاحب منظومہ سے مرض الموت کی حد کے بارے میں سوال کیا گیا تو اس نے کہا ہمارا اعتماد اس مسئلہ میں اس بات پر ہے کہ مریض اپنی حاجات کے لئے گھر سے باہر نہ جاسکے الخ میں کہتا ہوں ظاہر یہ ہے کہ یہ حکم دیر تک رہنے والی بیماریوں کے غیر کے ساتھ مقید ہے جو لمبی ہو جاتی ہیں اور ان میں موت کا خوف نہیں ہوتا جیسے فالج وغیرہ، اگرچہ وہ مریض کو صاحب فراش بنادیں اور اسے حاجات کے لئے نکلنے سے روک دیں۔ یہ بات اس کے مخالف

عربی عبارت	اردو ترجمہ
يخالف ماجرى عليه اصحاب المتون والشرح هنا تامل انتهى ملخصا۔	نہیں جس پر اصحاب متون اور شارحین چلے۔ غور کرو انتہی، تلخیص (ت)

اور وہ جو بعض کتب میں عدم خوف موت کی قید ہے بہت علماء مثل صاحب مفتاح وعلامہ احمد حموی شارح اشباہ وعلامہ ابراہیم حلبی وعلامہ امین الملتہ والدین شامی وغیرہم رحمۃ اللہ علیہم فرماتے ہیں کہ یہ کوئی قید احترازی نہیں بلکہ بعد تطاول ان امراض کے حال کی شرح ہے یعنی جب سال گزر جاتا ہے تو ان امراض سے وہ خوف نہیں رہتا جسے شرع مرض الموت میں اعتبار کرتی ہے۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قال في الفتاح، ان تطاول ذلك فلم يخف منه الموت هذه الجملة	مفتاح میں کہا کہ اگر وہ بیماری لمبی ہوجائے تو اس سے موت کا خوف نہیں رہتا۔ یہ آخری جملہ شرطیہ کے لئے

1 ردالمختار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۴

- i.e., the last one occurred as an explanation for the conditional sentence. The mentioned Imams have narrated it and upheld it. (T)

Allama Shami says: - His statement "and death is not feared from it" is not a restriction (Taqyeed), but rather an explanation of the state of that disease when it becomes prolonged. (T)

And similarly, it is specified in Fatawa Alamgiri that diseases like paralysis etc., when they first start, there is a fear of death.

- Where it is stated that patients with chronic disability, paralysis, withered limbs, and tuberculosis, when their illness becomes prolonged and they reach a state where there is no fear of death, they are governed by the same rules as healthy people, to the extent that gifting all their wealth is valid. However, if they die from these diseases in the early days of their onset while being bedridden, then they are considered ill with a disease from which death is feared. End of summary. His statement "so he becomes in a state where death is not feared," the letter 'Fa' is for branching/consequence (Tafree), meaning that the absence of fear is a consequence of the illness becoming prolonged. (T)

And if it is considered a new restriction as per some opinions, however, the mere fear of death is not sufficient by consensus because this much...

1 Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, referencing al-Hamwi, Kitab al-Wasaya, al-Maktabah al-'Arabiyyah Quetta, 4/320. 2 Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, referencing al-Hamwi, Kitab al-Wasaya, al-Maktabah al-'Arabiyyah Quetta, 4/320. 3 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Wasaya, Chapter Four, Section on Considering the State of the Will, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/109.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

- यानी आखिरी वाली बात शर्तिया जुमले की व्याख्या के रूप में आई है। उपरोक्त इमामों ने इसे उद्धृत किया है और इसे बरकरार रखा है। (त)

अल्लामा शामी फरमाते हैं: - उनका यह कहना कि "उससे मौत का डर न हो" यह कोई प्रतिबंध (तक़यीद) नहीं है, बल्कि बीमारी के लंबा हो जाने पर उसकी स्थिति का वर्णन है। (त)

और इसी तरह फ़तावा आलमगिरी में यह स्पष्ट किया गया है कि लकवा आदि बीमारियाँ जब शुरू-शुरू में होती हैं, तो उस समय मौत का डर होता है,

- जहाँ फरमाया गया कि अपंग, लकवाग्रस्त, लूले और तपेदिक के मरीज़ों की बीमारी जब लंबी हो जाए और वे इस स्थिति में पहुँच जाएँ कि मौत का डर न रहे, तो वे स्वस्थ व्यक्ति के हुक्म में हैं, यहाँ तक कि उनका अपनी पूरी संपत्ति दान कर देना सही है। लेकिन जब शुरू में ये बीमारियाँ लगें और वह उन्हीं दिनों में उसी बीमारी के कारण मर जाए जबकि वह बिस्तर पर हो, तो वह ऐसी बीमारी में माना जाएगा जिससे मौत का डर होता है। (संक्षिप्त) उनका यह कहना कि "वह ऐसी स्थिति में हो जाए कि मौत का डर न रहे", इसमें 'फ़ा' (ف) परिणाम बताने के लिए है, यानी बीमारी के लंबे होने पर मौत का डर न रहना उसका परिणाम है। (त)

और अगर इसे एक नया प्रतिबंध ही मान लिया जाए जैसा कि कुछ का विचार है, तब भी केवल मौत का डर होना सर्वसम्मति (इज्मा) से पर्याप्त नहीं है क्योंकि इतना तो...

1 हाशिया अत-ततावी अलल दुर्रुल मुख्तार, अल-हमवी के हवाले से, किताबुल वसाया, अल-मकतबतुल अरबिया क्वेटा, 4/320। 2 हाशिया अत-ततावी अलल दुर्रुल मुख्तार, अल-हमवी के हवाले से, किताबुल वसाया, अल-मकतबतुल अरबिया क्वेटा, 4/320। 3 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, चौथा अध्याय, वसीयत की स्थिति के विचार से संबंधित खंड, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/109।

पृष्ठ 318 / 658

ای الاخیرۃ وقعت موضحۃ للجملۃ الشرطیۃ اھ ونقلہ الائمۃ المذکورون واقروا علیہ - وضاحت کرنے والا ہے اس کو ائمہ مذکورہ نے نقل فرمایا اور اس کو برقرار رکھا۔ (ت)

علامہ شامی فرماتے ہیں : لیس قولہ ولم یخف منہ الموت تقییدا بل بیانا لحال ذلك المرض عند طولہ - 2 اس کا قول تو اس سے موت کا خوف نہ ہو یہ تقیید نہیں بلکہ بیماری کے لمبا ہو جانے کے وقت اس کے حال کا بیان ہے۔ (ت)

اور اسی طرح فتاوٰی عالمگیری میں تخصیص کی کہ فالج وغیرہ امراض جو اول اول شروع ہوتے ہیں تو اس وقت خوف ہلاک ہوتا ہے،

حیث قال والمقعد والمفلوج والاشل والمسلول اذا تطاول ذلک فصار بحال لایخاف منہ الموت فھو کالصحیح حتی تصح ھبتہ من جمیع المال واما في اول ما اصابہ اذامات من ذلك في تلك الایام وقد صار صاحب فراش فھو مریض یخاف بہ الھلاک 3 انتھی ملخصاً قولہ فصار بحال لا یخاف منہ الموت الفاء للتفریع یعنی ان التطاول یتفرع علی عدم الخوف بل اذا قید في الآخر باول ما اصابہ - جہاں فرمایا کہ اقعد، فالج، لنج اور تپ دق کے مریضوں کی بیماری جب لمبی ہو جائے اور وہ اس حال میں ہو جائیں کہ موت کا خوف نہ رہے تو وہ صحت مند کے حکم میں ہیں یہاں تک کہ ان کا تمام مال کو ہبہ کردینا صحیح ہے لیکن جب شروع میں یہ بیماریاں لاحق ہوں تو وہ اسی بیماری کی وجہ سے انہی دنوں میں مر جائے تحقیق وہ صاحب فراش ہوا ایسی بیماری میں مبتلا ہو کہ جس سے موت کا خوف ہوتا ہے انتہی تلخیص، اس کا قول کہ "وہ مریض اس حال میں ہو جائے کہ خوف

موت نہ رہے، اس میں فصار پر فاء تفریع کے لئے ہے یعنی بیماری کے لمبے ہونے پر عدم خوف متفرع ہوتا ہے (ت)

اور اگر اسے قید جدید ہی قرار دیں جیسے بعض کا قول ہے تاہم نفس خوف موت بالاجماع کافی نہیں کیونکہ اس قدر

1 حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار بحوالہ الحموی کتاب الوصایا المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۴/ ۳۲۰ 2 حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار بحوالہ الحموی کتاب الوصایا المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۴/ ۳۲۰ 3 الفتاوی الہندیہ کتاب الوصایا الباب الرابع فصل فی اعتبار حالۃ الوصیۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۰۹

Fatawa-e-Razviya Volume 25

So no paralyzed, consumptive, or wasted person is ever free from it, even if years pass; then what would be the benefit of applying this restriction? Rather, a high degree of intense fear and apprehension is required.

| In Rad al-Muhtar from al-Kifayah, "Then what is meant by fear is its dominance, not the fear itself." - 1 | It is reported in Rad al-Muhtar with reference to al-Kifayah, that what is meant by fear is its predominance, not the mere feeling of fear. (T) |

And Imam Abu Abdullah Muhammad bin Abdullah Ghazzi Timurtashi and other scholars have interpreted this fear as such: when these diseases reach the stage where one cannot leave the house for their needs, then it shall be called 'fear of death'.

| In Tanwir al-Absar, "From whose dominant state is destruction due to illness or otherwise, such that the illness has weakened him, making him unable to establish interests outside the house." - 2 | It is in Tanwir al-Absar that the dominant condition is destruction due to disease or other than that in such a way that the disease has made him so weak that he is unable to manage his affairs and necessities outside the home. (T) |

It is in Durr-e-Mukhtar:

| "It is more correct, like the inability of a jurist to come to the mosque." - 3 | This is more correct, like a jurist being unable to come to the mosque. (T) |

And even after applying this restriction, Imam Shami says:

| "If you say that the illness of death is that which is followed by death, then what is the benefit of its definition as mentioned? I say, its benefit is that it may last a year or more as will follow, so it is not called the illness of death, even if it is followed [by death]." | If you say that the 'deathbed illness' (Maradh-ul-Mawt) is that which is joined by death. Then what is the benefit of this definition that has been mentioned? I say that illness sometimes lingers for a year or more as is coming ahead, so that illness is not called 'deathbed illness' even if it is joined [by death]. |

1. Rad al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/443
2. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Talaq, Bab Talaq al-Maridh, Matba' Mujtabai Delhi, 1/235

3. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Talaq, Bab Talaq al-Maridh, Matba' Mujtabai Delhi, 1/235

फतावा रज़विया जिल्द 25

तो कोई लकवाग्रस्त, तपेदिक का रोगी या क्षय रोगी इससे कभी खाली नहीं होता, चाहे साल बीत जाएँ फिर इस पाबंदी को लगाने का क्या फायदा होगा? बल्कि उच्च स्तर का तीव्र भय और आशंका आवश्यक है।

| रद अल-मुह्तार में किफाया के हवाले से, "फिर डर से मतलब उसका प्रभुत्व है, न कि स्वयं डर।" - 1 | रद अल-मुह्तार में किफाया के संदर्भ से उद्धृत है, कि यहाँ डर से तात्पर्य उसका प्रबल होना है, न कि केवल डर की भावना। (त) |

और इस डर की व्याख्या इमाम अबू अब्दुल्ला मुहम्मद बिन अब्दुल्ला गज़ी तिमुरताशी और अन्य विद्वानों ने इस प्रकार की है कि जब ये बीमारियाँ उस स्तर तक पहुँच जाएँ कि व्यक्ति अपनी ज़रूरतों के लिए घर से बाहर न निकल सके, तब उसे 'मौत का डर' कहा जाएगा।

| तनवीर अल-अबसार में, "जिसकी प्रबल अवस्था बीमारी या अन्य कारण से विनाश हो, इस तरह कि बीमारी ने उसे कमज़ोर कर दिया हो, जिससे वह घर के बाहर के हितों को स्थापित करने में असमर्थ हो।" - 2 | तनवीर अल-अबसार में है कि प्रबल स्थिति बीमारी या उसके अलावा किसी और चीज़ से विनाश की है, इस तरह कि बीमारी ने उसे इतना कमज़ोर कर दिया हो कि वह घर के बाहर अपने मामलों और ज़रूरतों को पूरा करने में असमर्थ हो गया हो। (त) |

दुर्र-ए-मुख्तार में है:

| "यह अधिक सही है, जैसे किसी फ़क़ीह (धर्मशास्त्री) का मस्जिद आने में असमर्थ होना।" - 3 | यही अधिक सही है, जैसे एक फ़क़ीह मस्जिद आने से लाचार हो जाए। (त) |

और इस पाबंदी को लगाने के बाद भी इमाम शामी फ़रमाते हैं:

| "यदि आप कहें कि मृत्यु की बीमारी वह है जिसके बाद मृत्यु होती है, तो इसके उल्लेखित परिभाषा का क्या लाभ है? मैं कहता हूँ, इसका लाभ यह है कि यह एक साल या उससे अधिक समय तक चल सकती है जैसा कि आगे आएगा, इसलिए इसे मृत्यु की बीमारी नहीं कहा जाता है, भले ही इसके बाद मृत्यु हो जाए।" | अगर तुम कहो कि 'मरज़ुल मौत' (मृत्युशय्या की बीमारी) तो वह है जिसके साथ मौत जुड़ी हो। फिर मौत की यह परिभाषा जो ज़िक्र की गई, उसका क्या फायदा है? मैं कहता हूँ कि

बीमारी कभी साल या उससे ज़्यादा समय तक लंबी हो जाती है जैसा कि आगे आ रहा है, तो उस बीमारी को 'मरज़ुल मौत' नहीं कहा जाता भले ही वह मौत से जुड़ी हो। |

1. रद अल-मुह्तार, किताबुल वसाया, दार एहयाउत तुरासुल अरबी, बैरुत, 5/443
2. अद-दुर्रुल मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुत तलाक़, बाबू तलाक़िल मरीज़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/235
3. अद-दुर्रुल मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुत तलाक़, बाबू तलाक़िल मरीज़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/235

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

سے تو کوئی مفلوج و مدقوق و مسلول کبھی خالی نہیں ہوتا اگرچہ سالہا سال گزر جائیں پھر اس قید کے لگانے سے کیا فائدہ ہوگا بلکہ اعلیٰ درجہ کا خوف واندیشہ شدید درکار ہے۔

| في ردالمحتار عن الكفاية ثم المراد من الخوف الغالب منه لانفس الخوف- 1 | ردالمحتار میں کفایہ کے حوالے سے منقول ہے، پھر خوف سے مراد اس کا غلبہ ہے نہ کہ نفس خوف۔ (ت) |

اور اس خوف کی امام ابوعبد اللہ محمد بن عبد اللہ غزی تمرتاشی وغیرہ علماء نے یوں تفسیر کی کہ جب ان امراض سے یہ نوبت پہنچے کہ اپنی حوائج کے لئے گھر سے باہر نہ نکل سکے تو اس وقت خوف موت کہا جائے گا۔

| في تنويرالابصار من غالب حاله الهلاك بمرض او غيره بان اضناه مرض عجزه عن اقامة مصالح خارج البيت- 2 | تنویرالابصار میں ہے کہ غالب حال اس کا ہلاکت ہو بیماری سے یا اس کے غیر سے اس طور پر کہ بیماری نے اس کو اسی قدر کمزور کردیا ہو جس سے گھر کے باہر وہ اپنے معاملات و ضروریات قائم رکھنے سے عاجز ہوگیا ہو۔ (ت) |

درمختار میں ہے:

| هو الاصح كعجز الفقيه عن الاتيان الى المسجد- 3 | یہی زیادہ صحیح ہے جیسے فقیہ مسجد کی طرف آنے سے عاجز ہو جائے۔ (ت) |

اور اس قید کے لگانے کے بعد بھی امام شامی فرماتے ہیں:

| فان قلت ان مرض الموت هو الذي يتصل به الموت فما فائدة تعريفه بما ذكرت قلت فائدته ان قد تطول سنة فاكثر كما يأتى فلايسمى مرض الموت وان اتصل | اگر تو کہے کہ مرض الموت تو وہ ہے جس کے ساتھ موت مقترن ہو۔ پھر موت کی یہ تعریف جو ذکر کی گئی اس کا کیا فائدہ ہے۔ میں کہتا ہوں کہ بیماری کبھی سال یا اس سے زائد عرصہ تک لمبی ہوجاتی ہے جیسا کہ آرہا ہے تو اس بیماری کو مرض الموت نہیں |

۱ ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۴۳ ۲ الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الطلاق باب طلاق المریض مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۳۵ ۳ الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الطلاق باب طلاق المریض مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۳۵

... with death.^1 | It would be said even if death is associated with it. (T) And two examples of this fear are written in Durr-e-Mukhtar: that a person was on a ship, the ship broke and he was left floating on a plank, or a lion attacked him and took him in its mouth; so as long as he is in its mouth, that time is considered a period of that fear. Where it is said, "He remained on a plank of the ship or a beast of prey attacked him and he remained in its mouth."^2 | Where it is stated that he remained on a plank of the ship or a wild beast took him in its mouth and he is still in the same condition. (T) In short, mere fear is not sufficient by consensus; rather, there should be a fear of such a type as the map of the ticking clock is described. That illness will be counted as a death-bed illness (Marz-ul-Maut), and this is only when the person becomes bedridden or loses the strength to leave the house; for example, if he is a scholar, he cannot go to the mosque. Similarly, in Radd-ul-Muhtar, it is quoted from Ismailiya: "One who has some illness he complains about, but frequently goes to the market and conducts his affairs, is not considered a patient of death-bed illness. His gratuitous acts (Tabarru'at) from all his wealth are valid. When he sells to an heir or gives them a gift, it does not depend on the permission of the remaining heirs."^3 | A person who has some illness of which he complains, and at times he goes to the market and performs his tasks, does not become a patient of death-bed illness due to it. Accordingly, his gratuitous acts from all his wealth will be valid. If he sells to any heir or gives them a gift, it will not be dependent on the permission of the remaining heirs. (T) And it is in Fatawa Khayriyya: "When he is characterized by the aforementioned description, which is that the illness does not prevent him from going out to fulfill his needs, then his gift to one of his children and his sale to the rest of them who are adults is absolutely valid and effective by the consensus of our scholars." | When he is characterized by the aforementioned description and his illness does not prevent him from fulfilling his needs, then his gift to any one of his children and sale to the rest is absolutely valid and effective by the consensus of our scholars.

1. Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Talaq, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/520 & 521.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Talaq, Bab Talaq al-Marid, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/236.
3. Radd-ul-Muhtar, Kitab al-Iqrar, Bab Iqrar al-Marid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/161. Page 320 of 658

... मृत्यु उसके साथ जुड़ी हो।^1 | कहा जाता चाहे मृत्यु उसके साथ जुड़ी हो। (त) और इस डर की दो मिसालें दुर-ए-मुख्तार में यह लिखी गई हैं: कि कोई जहाज पर सवार था, जहाज टूट गया और वह एक तख्ते पर बहता रह गया, या किसी शेर ने हमला किया और उसे अपने मुँह में ले लिया; तो जब तक वह उसके मुँह में है, वह समय इस डर का है। जहाँ फरमाया गया कि वह जहाज के एक तख्ते पर पड़ा रहा या किसी दरिंदे ने उसे अपने मुँह में ले लिया और अभी तक इसी हाल में बाकी है।^2 | जहाँ फरमाया गया कि वह जहाज के एक तख्ते पर पड़ा रहा या किसी दरिंदे ने उसे अपने मुँह में ले लिया और अभी तक इसी हाल में बाकी है। (त) संक्षेप में, इज्मा (आम सहमति) के अनुसार केवल डर काफी नहीं है, बल्कि इस प्रकार का डर होना चाहिए जैसे घड़ी के आखिरी पलों का दृश्य होता है। उस बीमारी को 'मर्ज़-उल-मौत' (मृत्यु-पूर्व बीमारी) गिना जाएगा, और यह बात उसी समय है जब व्यक्ति बिस्तर पर पड़ जाए या घर से बाहर निकलने की शक्ति न रहे; उदाहरण के तौर पर, यदि वह विद्वान हो तो मस्जिद तक न जा सके। इसी तरह 'रद-उल-मुहतार' में 'इस्मालिया' से उद्धृत किया गया है: "जिस व्यक्ति को कोई बीमारी है जिसकी वह शिकायत करता है, लेकिन अक्सर वह बाज़ार जाता है और अपने काम निपटाता है, वह मर्ज़-उल-मौत का मरीज़ नहीं कहलाता। इसलिए, उसके पूरे माल में उसके दान-पुण्य (तबर्रुआत) मान्य होंगे। जब वह किसी वारिस को कुछ बेचे या उसे कुछ उपहार (हिबा) दे, तो यह बाकी वारिसों की अनुमति पर निर्भर नहीं होगा।"^3 | जिस व्यक्ति को कुछ बीमारी है जिसकी वह शिकायत वह करता है और बसा औक़ात वह बाज़ार की तरफ़ निकलता है और अपने काम निपटाता है, उससे वह मर्ज़-उल-मौत का मरीज़ नहीं होता। अतः उसके पूरे माल में उसके दान-पुण्य मान्य होंगे। जब वह किसी वारिस को कुछ बेचे या उसे कुछ उपहार दे, तो यह बाकी वारिसों की अनुमति पर निर्भर नहीं होगा। (त) और 'फ़तावा खैरिया' में है: "जब वह उल्लेखित विवरण के अनुसार है और उसकी बीमारी उसे अपनी जरूरतों को पूरा करने के लिए बाहर जाने से नहीं रोकती, तो उसका अपनी संतानों में से किसी एक को उपहार देना और बाकियों को बेचना, आम सहमति से बिल्कुल सही और प्रभावी है।" | जब वह उल्लेखित विवरण से युक्त है और उसकी बीमारी उसे अपनी ज़रूरत की अदायगी से नहीं रोकती तो उसका अपनी संतान में से किसी एक के लिए उपहार देना और बाकियों के लिए बेचना आम सहमति से पूर्णतः सही और प्रभावी है।

1. रद-उल-मुहतार, किताब अल-तलाक़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 2/520 और 521।

2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-तलाक़, बाब तलाक़ अल-मरीद, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 1/236।
3. रद-उल-मुहतार, किताब अल-इकरार, बाब इकरार अल-मरीद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/161। पेज 320/658

بہ الموت۔1 | کہا جاتا اگرچہ اس کے ساتھ موت مقترن ہو جائے (ت) اور اس خوف کی دو تمثیلیں در مختار میں یہ لکھیں کہ جہاز پر سوار تھا جہاز ٹوٹ گیا ایک تختہ پر بہتا رہ گیا یا شیر نے حملہ کیا اور اسے اپنے منہ میں لے لیا تو جب تک اس کے منہ میں ہے وہ وقت اس خوف کا ہے۔ حیث قال اوبقی علی لوح من السفینۃ اوافتراسہ سبع و بقی فی فیہ۔ 2 | جہاں فرمایا کہ وہ کشتی کے ایک تختہ پر پڑا رہ گیا یا کسی درندے نے اس کو اپنے منہ میں لے لیا اور ابھی تک اسی حال میں باقی ہے۔ (ت) بالجملہ مجرد خوف بالا جماع کافی نہیں بلکہ اس قسم کا خوف ہونا چاہئے جیسے گھڑی ساعت کا نقشہ کہتے ہیں وہ مرض مرض الموت گنا جائے گا اور یہ بات اسی وقت ہے جب صاحب فراش ہو جائے یا گھر سے باہر نکلنے کی طاقت نہ رہی مثلاً عالم ہو تو مسجد تک نہ جا سکے، اسی طرح ردالمحتار میں اسمعیلیہ سے نقل کرتے ہیں۔ من بہ بعض مرض یشتکی منہ و فی کثیر من الاوقات یخرج الی السوق و یقضی مصالحہ لایکون بہ مریضاً مرض الموت وتعتبر تبرعاتہ من کل مالہ واذا باع لوارثہ او وھبہ لایتوقف علی اجازۃ باقی الورثۃ۔ 3 | جس شخص کو کچھ بیماری ہے جس کی شکایت وہ کرتا ہے اور بسا اوقات وہ بازار کی طرف نکلتا ہے اور اپنے امور سر انجام دیتا ہے، اس سے وہ مرض الموت کا مریض نہیں ہوتا، چنانچہ اس کے تمام مال میں اس کے تبرعات معتبر ہوں گے، جب وہ کسی وارث سے بیع کرے یا اس کو کچھ ہبہ کرے تو یہ باقی وارثوں کی اجازت پر موقوف نہیں ہوگا۔ (ت) اور فتاویٰ خیریہ میں ہے: حیث کان بالوصف المذکور وھوانہ ای المرض لا یمنع الخروج لقضاء حوائجہ فھبتہ لاحد اولادہ وبیعہ لبقیتھم بالغین مطلقاً صحیح نافذ باجماع علمائنا۔ | جب وہ وصف مذکور سے متصف ہے اور اس کا مرض اسے اپنی ضرورت

کی ادائیگی سے نہیں روکتا تو اس کا اپنی اولاد میں سے کسی ایک کے لئے ہبہ کرنا اور باقیوں کیلئے بیع کرنا مطلقاً بالا جماع صحیح اور نافذ ہے۔

1 ردالمحتار کتاب الطلاق داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۲۰ و ۵۲۱ 2 الدر المختار کتاب الطلاق باب طلاق المریض مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۲۳۶ 3 ردالمحتار کتاب الاقرار باب اقرار المریض داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۱۶۱ Page 320 of 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

They have explicitly stated this regarding every prolonged illness such as consumption (diq), tuberculosis (sall), and paralysis (falaj), it is effective. Scholars have clarified this ruling for every chronic disease, such as consumption, tuberculosis, paralysis, etc. And Allah Almighty knows best. (T)

1. And Allah Almighty knows best.

Problem 105: What do the scholars of religion say regarding this matter: if a person suffers from paralysis and, three and a half years after the onset of the ailment, makes a gift (hiba) or any transaction in the name of an heir or a non-heir, will that transaction be legally valid according to Sharia or not? And will the illness be legally considered "Maraz-ul-Maut" (deathbed illness) or not? Clarify and you shall be rewarded.

Answer: Our noble Imams have set a limit of one year for chronic diseases like paralysis, consumption, tuberculosis, etc., to be considered "Maraz-ul-Maut." If death occurs within a year, it is termed "Maraz-ul-Maut." However, if more than a year passes, the legal ruling for such a patient becomes exactly like that of a healthy person. Any transactions he makes, whether sales, gifts, or anything else, in the name of an heir or a non-heir, are considered valid and effective, just like the transactions of a healthy person.

| In the Fatawa of Imam Qazi Khan: "If he makes a transaction after a year, he is like a healthy person; his transactions are permissible." End quote. In Fatawa Alamgiriya, citing Fatawa al-Tamtashi, it is mentioned that our scholars have interpreted the prolongation of illness as one year. If he remains afflicted by this disease for one year, his transactions after the year will be like his transactions during his state of health. This is also mentioned in al-Tahawi's Mukhtasar and in 'Al-Uqud ad-Durriya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya' by Allama Shami (may mercy be upon him), where it states that... | In the Fatawa of Imam Qazi Khan, it is stated: "When the patient acts after one year, he is like a healthy person and his transactions are permissible," end of quote. In Fatawa Alamgiriya, citing Fatawa Tamtashi, it is mentioned that our scholars defined the length of illness as one year. If he remained in this disease for one year, then after one year his transactions would be just like the transactions he used to make in a state of health. Tahawi, in his summary, and Allama Shami (Mercy of Allah be upon him), in his work 'Al-Uqud al-Durriya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya,' state that... |

[1] Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Sales, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/228. [2] Fatawa Qazikhan, Book of Wills, Chapter on Miscellaneous Issues, Rajul al-Kh... Naval Kishore, Lucknow, 4/840. [3] Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Divorce, Chapter Five, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 1/463.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

उन्होंने हर लंबी बीमारी जैसे दिक़ (تپ دق), सिल (ٹی بی) और फ़ालिज (लकवा) के बारे में स्पष्ट किया है कि यह प्रभावी है। विद्वानों ने हर पुरानी बीमारी, जैसे दिक़, सिल और फ़ालिज आदि के लिए इस नियम को स्पष्ट किया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)

1. और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 105: धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: यदि कोई व्यक्ति फ़ालिज (लकवा) से पीड़ित हो और बीमारी शुरू होने के साढ़े तीन साल बाद किसी वारिस या गैर-वारिस के नाम पर कोई हिबा (उपहार) या लेन-देन करे, तो क्या वह लेन-देन शरीयत के अनुसार मान्य होगा या नहीं? और क्या उस बीमारी को शरीयत के अनुसार "मरज़-उल-मौत" (मृत्यु शय्या की बीमारी) माना जाएगा या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: हमारे महान इमामों ने फ़ालिज, दिक़, सिल आदि जैसी पुरानी बीमारियों के लिए "मरज़-उल-मौत" माने जाने की एक साल की समय सीमा तय की है। यदि एक साल के भीतर मृत्यु हो जाती है, तो उसे "मरज़-उल-मौत" कहा जाता है। लेकिन जब एक साल से अधिक समय बीत जाता है, तो ऐसे रोगी के लिए कानूनी नियम बिल्कुल एक स्वस्थ व्यक्ति की तरह हो जाता है। वह जो भी लेन-देन करता है, चाहे वह बिक्री हो, उपहार हो या कुछ और, किसी वारिस या गैर-वारिस के नाम पर, वह एक स्वस्थ व्यक्ति के लेन-देन की तरह मान्य और प्रभावी माना जाता है।

| इमाम काज़ी ख़ान के फ़तावा में है: "जब रोगी एक साल बाद कोई लेन-देन करता है, तो वह स्वस्थ व्यक्ति की तरह होता है; उसके लेन-देन जायज़ हैं।" समाप्त। फ़तावा आलमगीरिया में फ़तावा तम्रताशी के हवाले से उल्लेख है कि हमारे विद्वानों ने बीमारी की लंबी अवधि की व्याख्या एक वर्ष के रूप में की है। यदि वह एक वर्ष तक इस बीमारी में बना रहा, तो एक वर्ष के बाद उसके लेन-देन वैसे ही होंगे जैसे वह स्वास्थ्य की स्थिति में करता था। यह तहावी के मुख़्तसर में और अल्लामा शामी (रहमहुल्लाह) की रचना 'अल-उक़ूद अद-दुरिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में भी है कि... | इमाम काज़ी ख़ान के फ़तावा में है: "जब मरीज़ ने एक साल बाद तसर्रुफ़ (लेन-देन) किया तो वह सहीह (स्वस्थ) की मिसाल है और उसके तसर्रुफ़ात जायज़ हैं", इँतहा (समाप्त)। फ़तावा आलमगीरिया में ब-हवाला फ़तावा तम्रताशी मज़कूर है, हमारे उलमा ने तवालत-ए-مرض (बीमारी

की लंबाई) की तफ़सीर एक साल के साथ की है, अगर वह इस बीमारी पर एक साल क़ायम रहा तो साल के बाद उसके तसर्रुफ़ात ऐसे ही होंगे जैसे तसर्रुफ़ात वह हालत-ए-सेहत में करता था। तहावी उसकी मुख़्तसर और अल्लामा शामी अलैहि-र्रहमा की तसनीफ़ 'अल-उक़ूद अद-दुरिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में है कि... |

[1] अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताबुल बुयू, दारुल मारिफ़ा, बेरूत, 1/228। [2] फ़तावा काज़ीख़ान, किताबुल वसाया, फ़स्ल फ़ी मसाइल मुख़्तलिफ़ा, रजुलुल... नवल किशोर, लखनऊ, 4/840। [3] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुत तलाक़, बाब पंजुम, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 1/463।

صرحوا بہ فی کل مرض یطول کالدق والسل والفالج نافذ ہے۔ علماء نے ہر طویل مرض کے بارے میں اس حکم کی تصریح فرمائی جیسے دق، سل اور فالج وغیرہ۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ جس شخص کو عارضہ فالج ہوا اور وہ عروض عارضہ کے ساڑھے تین برس بعد ہبہ یا کوئی تصرف وارث یا غیر وارث کسی کے نام کرے تو وہ تصرف شرعاً جائز رہے گا یا نہیں اور مرض شرعاً مرض الموت قرار پائے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ہمارے ائمہ کرام نے فالج و دق و سل و غیرہا امراض مزمنہ کے مرض الموت ہونے کے لئے سال بھر کی حد مقرر فرمائی ہے اگر اس کے اندر موت ہو تو وہ مرض الموت قرار پاتے ہیں اور جب ایک سال سے تجاوز ہو جائے تو اس مریض کا حکم شرعاً بعینہ مثل صحیح و تندرست کے ٹھہرتا ہے اور جو کچھ تصرفات بیع خواہ ہبہ خواہ کچھ اور وارث خواہ غیر وارث کسی کے نام کرے مثل تصرفات صحیح کے صحیح و نافذ قرار پاتا ہے۔

| في الفتاوى للامام قاضى خان ، اذا تصرف بعد سنة فهو كالصحيح يجوز تصرفاته انتهى، وفي الفتاوى العالمگيرية عن فتاوى التمرتاشي ، فسراصحابنا التطاول بالسنة فاذا بقى على هذه العلة سنة فتصرفه بعد سنة كتصرفه حال صحته، وفى الطحاوى فى مختصره وفي العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامدية للعلامة | امام قاضی خان کے فتاوٰی میں ہے جب مریض نے ایک سال بعد تصرف کیا تو وہ صحیح کی مثل ہے اور اس کے تصرفات جائز ہیں، انتہی۔ فتاوٰی عالمگیریہ میں بحوالہ فتاوٰی

تمرتاشی مذکور ہے ہمارے علماء نے طوالت مرض کی تفسیر ایک سال کے ساتھ کی ہے ، اگر وہ اس بیماری پر ایک سال قائم رہا تو سال کے بعد اس کے تصرفات ایسے ہی ہوں گے جیسے تصرفات وہ حالت صحت میں کرتا تھا۔ طحاوی اس کی مختصر اور علامہ شامی علیہ الرحمۃ کی تصنیف العقود الدریۃ فی تنقیح الفتاویٰ الحامد یہ میں ہے کہ |

[1] الفتاوی الخیریہ کتاب البیوع دار المعرفۃ بیروت ۱ / ۲۲۸ [2] فتاویٰ قاضیخان کتاب الوصایا فصل فی مسائل مختلفۃ رجل الخ نولکشور لکھنئو ۴ / ۸۴۰ [3] الفتاوی الھندیۃ کتاب الطلاق الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۱ / ۴۶۳

Fatawa Rizvia Volume 25

Al-Shami (may Allah have mercy on him) explained 'prolongation' (of illness) as one year. Therefore, if a person makes a disposal after one year of illness, it is like his disposals during health. This is what our teacher Abu Abdullah al-Jurjani used to say. This wording is in 'Al-Waqi'at', and with these words it is mentioned in 'Jami' al-Fatawa al-'Imadiyya', etc. In 'Al-Fatawa al-Khayriyya li Naf' al-Bariyya', it is explicitly stated in more than one book from the books of Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) that the crippled, the paralyzed, and the consumptive, when their illness is characterized by length, then the disposal of each one of them is the same as the disposal of a healthy person, as stated in 'Al-Jami' al-Saghir'. So, he is considered as a healthy person. When you know this, you will know that the mentioned period is several times more than what they estimated. For our companions estimated the length of the illness as one year, while the mentioned period is seven years and additional months added to it, especially since he goes out and comes in for his needs and fulfills some of his interests from that. When this is established before the Sharia judge, everything that issued from him with his wife will be valid. And if the testimonies [of health and illness conflict]...

---

1. Al-'Uqud al-Durriyya, Book of Acknowledgement, Chapter on Acknowledgement by the Sick, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan 2/26.

फतावा रिज़विया जिल्द 25

अल-शामी (अल्लाह उन पर रहम करे) ने 'रोग के खिंचाव' (प्रोलोंगेशन) की व्याख्या एक वर्ष के रूप में की है। इसलिए, यदि कोई व्यक्ति बीमारी के एक वर्ष के बाद कोई निपटान (डिस्पोजल) करता है, तो वह उसके स्वास्थ्य के दौरान किए गए निपटान के समान है। हमारे शिक्षक अबू अब्दुल्ला अल-जुरजानी ऐसा ही कहा करते थे। यह शब्द 'अल-वाकियात' में हैं, और इन्हीं शब्दों के साथ 'जामे अल-फतावा अल-इमादिया' आदि में उल्लेखित है। 'अल-फतावा अल-खैरिया ली नफ़' अल-बरिया' में अबू हनीफ़ा (अल्लाह उन पर रहम करे) की कई पुस्तकों में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है कि अपंग, लकवाग्रस्त और टीबी (तपेदिक) के रोगी, जब उनकी बीमारी लंबी हो जाती है, तो उनमें से प्रत्येक का निपटान एक स्वस्थ व्यक्ति के निपटान के समान होता है, जैसा कि 'अल-जामे अल-सगीर' में स्पष्ट किया गया है। मानो वह स्वस्थ है। जब आपने यह जान लिया तो समझ लिया होगा कि उक्त अवधि हमारे साथियों द्वारा निर्धारित अवधि से कई गुना अधिक है। क्योंकि हमारे विद्वानों ने रोग की लंबाई की अवधि एक वर्ष निर्धारित की है, जबकि उक्त अवधि सात वर्ष और कुछ अतिरिक्त महीने हैं, विशेष रूप से जब रोगी घर से बाहर निकलता है और अपनी जरूरतों के लिए आता-जाता है और उससे अपने कुछ हितों को पूरा करता है। जब यह शरीयत न्यायाधीश (हाकिम) के सामने साबित हो जाए, तो अपनी पत्नी के साथ उस रोगी से जो कुछ भी मामला हुआ होगा वह सही होगा। और यदि [स्वास्थ्य और बीमारी के] गवाहों में विरोध हो...

---

1. अल-उक़ूद अल-दुर्रिया, किताबुल इकरार, बाब इकरारुल मरीज़, अर्ग बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान 2/26.

الشامی رحمہ اللہ تعالیٰ فسر التطاول بسنة فلو تصرف بعد سنة من مرضه فهو كتصرفاته حال الصحة هكذا كان شيخنا ابوعبدالله الجرجانی يقول هذا اللفظ الواقعات وبهذا اللفظ اورده فی جامع الفتاوی عمادية الخ۔ وفی الفتاوی الخيرية لنفع البرية المصرح به فی غير ما كتاب من كتب ابی حنيفة ان المقعد والمفلوج والمسلول اذا اتصف كل داء منهم بالطول فحكم تصرف كل واحد منهم حكم تصرف الصحيح كما صرح به فی الجامع الصغير فكان هو الصحيح فاذا علمت ذلك علمت ان المدة المذكورة فوق ما قدروه اضعافا فان اصحابنا قدروا المرض يطول بعام والمدة سبعة اعوام والاشهر الزوائد وقع زائدها اليها مضافا لاسيما مع كونه يخرج ويجيئ فی حوائجه ويقضی من ذلك بعض مصالحه فاذا ثبت ذلك لدی الحاكم الشرعی صح جميع ماصدر منہ مع زوجته واذا تعارضت بينة [الصحة والمرض]...

طوالت مرض کی تفسیر ایک سال کے ساتھ کی گئی ہے اگر اس نے سال کے بعد حالت مرض میں تصرف کیا تو وہ اس کے حالت صحت میں کئے ہوئے تصرفات کی مثل ہے۔ ہمارے شیخ ابو عبد اللہ جرجانی یونہی فرماتے تھے، یہ لفظ واقعات کے ہیں، اور انہی لفظوں کے ساتھ جامع الفتاویٰ عمادیہ میں وارد ہے الخ۔ فتاویٰ خیریہ میں ہے کہ مخلوق کے نفع کے لئے امام ابوحنیفہ علیہ الرحمۃ کی متعدد کتب میں اس کی تصریح کی گئی ہے کہ اپاہج، مفلوج اور سل کا مریض جب لمبی بیماری میں مبتلا ہو جائے تو ان میں سے ہر ایک کا تصرف صحتمند شخص کے تصرف کی مثل ہوتا ہے جیسا کہ اس کی تصریح جامع صغیر میں ہے گویا کہ وہ صحت مند ہے۔ جب تُو نے یہ جان لیا تو سمجھ لیا ہوگا کہ مدت مذکورہ ہمارے اصحاب کی مقرر کردہ مدت سے کئی گنا زیادہ ہے کیونکہ ہمارے علماء نے طوالت مرض کی مدت ایک سال مقرر کی ہے جبکہ مدت مذکورہ سات سال اور کچھ ماہ مزید ہے، یہ زیادتی مدت مذکورہ سے کئی گنا ہے خصوصاً جبکہ مریض گھر

سے نکلتا اور اپنی ضروریات کے لئے آتا جاتا ہے اور بعض ضروریات کو ادا کرتا ہے، جب حاکم شرعی کے پاس یہ ثابت ہو گیا تو کچھ معاملہ اس مریض کا اپنی بیوی کے ساتھ صادر ہوا وہ صحیح ہوگا۔ اگر صحت و مرض کے گواہوں میں [تعارض ہو]۔۔۔

---

1 العقود الدرية كتاب الاقرار باب اقرار المريض ارگ بازار قندهار افغانستان ۲۶/۲

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Health and Sickness: If there is a conflict in testimony, the witnesses presented by the wife regarding health will be given preference because the wife is the claimant and the heirs are deniers, whereas witnesses are for the claimant, not for the denier. Multiple scholars among our group have clarified this. When his illness became prolonged and exceeded a year, all his transactions with his wife became effective. There is a consensus on this among all the followers and leaders of the madhhab. Making the statement of an accountable person (Mukallaf) actionable is better than discarding it and categorizing him with animals and his speech as mere animal lowing; and Allah Almighty knows best.

In 'Al-Durar' by Allamah Khusrow, it is stated that these are chronic illnesses. If someone is afflicted by one of them and makes some charitable donations (tabarru'at) during the illness, and then dies before completing a full year comprising the four seasons, the illness will be considered 'Maradh al-Mawt' (death-bed illness), and his transactions will be valid from one-third of his property. If he dies after completing a full year, it will not be considered 'Maradh al-Mawt' because if he remained safe through the four seasons—each of which was a potential time for death—then it is as if this illness became part of his natural temperament. Thus, the person with this illness is excluded from the rulings of 'Maradh al-Mawt' until...

[1] Al-Fatawa al-Khayriyya, Kitab al-Da'wa, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/276 and 277.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

स्वास्थ्य और रोग: यदि गवाही में कोई विरोध हो, तो पत्नी की ओर से स्वास्थ्य के बारे में पेश किए गए गवाहों को प्राथमिकता दी जाएगी क्योंकि पत्नी दावेदार (मुद्दई) है और वारिस इनकार करने वाले हैं, जबकि गवाह दावेदार के लिए होते हैं, न कि इनकार करने वाले के लिए। हमारे कई विद्वानों ने इसे स्पष्ट किया है। जब उसकी बीमारी लंबी हो गई और एक साल से अधिक हो गई, तो पत्नी के साथ उसके सभी लेन-देन प्रभावी हो गए। इस पर मज़हब के सभी अनुयायियों और इमामों की सहमति है। एक उत्तरदायी व्यक्ति (मुकल्लफ़) के बयान को अमल के योग्य बनाना उसे निरर्थक घोषित करने और उसे जानवरों की श्रेणी में रखने और उसकी बातों को जानवरों की आवाज़ के समान मानने से बेहतर है; और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

अल्लामा खुसरो की 'अल-दुरर' में है कि ये पुरानी बीमारियाँ हैं। यदि कोई इनमें से किसी से ग्रस्त हो जाए और बीमारी की स्थिति में कुछ दान-पुण्य (तबर्रुआत) करे, फिर चार मौसमों वाले एक पूरे वर्ष के पूरा होने से पहले उसकी मृत्यु हो जाए, तो उस बीमारी को 'मरज़-उल-मौत' (मृत्यु-शय्या की बीमारी) माना जाएगा, और उसके लेन-देन उसकी संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से से मान्य होंगे। और यदि वह बीमारी के एक वर्ष पूरा होने के बाद मरता है, तो उसकी यह बीमारी 'मरज़-उल-मौत' नहीं होगी क्योंकि जब वह चारों मौसमों में सुरक्षित रहा, जबकि उनमें से प्रत्येक में मृत्यु की आशंका थी, तो मानो यह बीमारी उसके प्राकृतिक स्वभाव का हिस्सा बन गई। इसलिए, इस बीमारी वाला व्यक्ति 'मरज़-उल-मौत' के नियमों से बाहर हो जाता है जब तक कि...

[1] अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब अल-दावा, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 2/276 और 277।

صحت اور مرض: (اگر گواہی میں) تعارض ہو تو بیوی کی طرف سے صحت پر پیش کئے گئے گواہوں کو ترجیح ہوگی کیونکہ بیوی مدعیہ اور ورثاء منکر ہیں جبکہ گواہ مدعی کے ہوتے ہیں نہ کہ منکر کے۔ ہمارے متعدد علماء نے اس کی تصریح کی ہے۔ جب اس کی بیماری طوالت اختیار کر گئی اور وہ سال سے بڑھ گئی تو بیوی کے ساتھ اس کے تمام تصرفات نافذ ہو گئے۔ اس پر تمام اہل مذہب اور ائمہ مذہب کا اتفاق ہے۔ مکلف کی عبارت قابل عمل بنانا اس کو لغو قرار دے کر مکلف کو حیوانات اور اس کے کلام کو جانوروں کی آواز کے ساتھ ملحق کرنے سے اولی ہے، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔

علامہ خسرو کی درر میں ہے یہ لمبی بیماریاں ہیں ان میں اگر کسی کو کوئی لاحق ہو جائے اور وہ حالت مرض میں تبرعات میں کچھ تصرف کرے پھر بیماری کو چار موسموں پر مشتمل سال پورا ہونے سے پہلے وہ مر جائے تو اس کی بیماری مرض الموت قرار پائے گی اور ایک تہائی مال میں اس کے تصرفات معتبر ہوں گے۔ اور اگر وہ بیماری کو سال پورا ہونے کے بعد مرا تو اس کی یہ بیماری مرض الموت نہ ہوگی اس لئے کہ جب وہ چاروں موسموں میں سلامت رہا حالانکہ ان میں سے ہر ایک میں ہلاکت کا گمان تھا تو گویا یہ بیماری اس کے طبائع میں سے ہو گئی، چنانچہ اس بیماری والا مرض کے احکام سے (نکل جائے گا) حتیٰ کہ...

[1] الفتاوی الخیریة کتاب الدعوی دار المعرفة بیروت ۲ / ۲۷۶ و ۲۷۷

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Not engaged in treatment 1. And Allah Almighty knows best. | ...left the circle, even stopped taking treatment. And Allah Almighty knows best (T).

Question 106: What do the scholars of the religion say on this matter: If a person suffers from paralysis such that his hands and feet are completely disabled and his tongue is unable to speak, then through treatment, his hands and feet become completely recovered and his tongue is no longer unable to express its meaning, and he goes inside and outside for his needs, walks around, and travels, with only a slight speech impediment remaining on his tongue due to the residual illness, and three and a half years have passed since the onset of the illness. In such a state, if he makes any disposition (legal action) like a sale, a gift, or anything else in the name of an heir or a non-heir, will that disposition be considered legally valid and executable or not? And after one year has passed, does paralysis remain a terminal illness (maradh al-mawt) or not? And what is the meaning of the condition "absence of fear of death" that some have placed? Explain and you shall be rewarded.

Answer: In the situation described, that person is by consensus (ijma') legally sound and healthy, and all his dispositions, whatever they may be and with whomsoever they may be, are valid and executable like the dispositions of a person in absolute good health. This is because, firstly, in the general books of law, after one year has passed, paralysis, tuberculosis, consumption, etc., are not even categorized as terminal illnesses (maradh al-mawt), and the questioner says that three and a half years have already passed here.

[Table section] Arabic Text: In the Fatawa of Imam Qazikhan: If he makes a disposition after a year, then he is like a healthy person; his dispositions are permissible (2). End. And in Fatawa al-Alamgiriyya, citing Fatawa al-Timirtashi: Our companions have interpreted the prolongation of illness as one year. So if he remains in this condition for a year, then his disposition after a year is like his disposition while in a state of health.

Urdu Translation: In Fatawa Imam Qazi Khan it is stated: When a patient makes a disposition after a year, he is like a healthy person and his dispositions are permissible, end. In Fatawa Alamgiriyya, with reference to Fatawa Timirtashi, it is mentioned: Our scholars have interpreted the length of the illness as one year. When

a patient remained in the illness for one year, then after a year, his dispositions are like the dispositions made in his state of health.

1. Al-Durr al-Hukkam Sharh Ghurar al-Ahkam, Book of Wills, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, 2/441, 442.
2. Fatawa Qazikhan, Book of Wills, Chapter on various issues etc., Naval Kishore Lucknow, 4/840.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

उपचार में संलग्न नहीं 1. और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। | ...दायरे से बाहर हो गया यहाँ तक कि उसने इलाज कराना भी छोड़ दिया। और अल्लाह ताला सबसे बेहतर जानता है (त)।

मसला 106: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: यदि किसी व्यक्ति को लकवा हो जाए कि हाथ-पैर पूरी तरह से काम करना बंद कर दें और ज़ुबान बोलने में सक्षम न हो, फिर इलाज से हाथ-पैर पूरी तरह ठीक हो जाएं और जुबान भी अपना मतलब समझाने से लाचार न रहे, और वह अपनी ज़रूरतों के लिए अंदर-बाहर आए-जाए, चले-फिरे, सफर करे, केवल जुबान पर बीमारी के अवशेष के कारण बोलने में थोड़ा भारीपन शेष हो, और बीमारी हुए साढ़े तीन साल बीत चुके हों। ऐसी स्थिति में यदि वह उत्तराधिकारी या गैर-उत्तराधिकारी के नाम पर बिक्री, उपहार या कुछ और जैसा कोई लेन-देन (तसर्रुफ़) करता है, तो क्या वह लेन-देन शरीयत के अनुसार सही और प्रभावी माना जाएगा या नहीं? और एक साल बीतने के बाद लकवा मरण-रोग (मरज़-उल-मौत) रहता है या नहीं? और कुछ लोगों ने जो 'मृत्यु के डर की अनुपस्थिति' की शर्त लगाई है, उसका क्या अर्थ है? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: पूछी गई स्थिति में वह व्यक्ति सर्वसम्मति (इज्मा) से शरीयत के अनुसार स्वस्थ और तंदुरुस्त है और उसके सभी लेन-देन, चाहे वे किसी भी प्रकार के हों और किसी के भी साथ हों, एक स्वस्थ व्यक्ति के पूर्ण लेन-देन की तरह सही और प्रभावी हैं। क्योंकि पहली बात तो यह है कि आम किताबों में एक साल बीतने के बाद लकवा, तपेदिक, क्षय रोग आदि को मरण-रोग (मरज़-उल-मौत) माना ही नहीं गया है, और पूछने वाला कहता है कि यहाँ साढ़े तीन साल बीत चुके थे।

[तालिका खंड] अरबी पाठ: फतावा इमाम काज़ीख़ान में है: यदि वह एक वर्ष के बाद लेन-देन करता है, तो वह एक स्वस्थ व्यक्ति की तरह है; उसके लेन-देन जायज़ हैं (2)। समाप्त। और फतावा आलमगीरिया में फतावा अल-तिमिरताशी के हवाले से: हमारे साथियों ने बीमारी की अवधि की व्याख्या एक वर्ष के रूप में की है। इसलिए यदि वह एक वर्ष तक इस स्थिति में रहता है, तो एक वर्ष के बाद उसका लेन-देन स्वास्थ्य की स्थिति में उसके लेन-देन की तरह है।

उर्दू अनुवाद (हिंदी लिप्यंतरण): फतावा इमाम काज़ी ख़ान में है कि मरीज़ जब साल बाद लेन-देन करे तो वह सेहतमंद की तरह है और उसके लेन-देन जायज़ हैं, समाप्त। फतावा आलमगीरिया में बहाल-ए-फतावा तिमिरताशी है हमारे उलमा ने बीमारी की लंबाई की व्याख्या एक साल के साथ की है। जब

मरीज़ एक साल तक बीमारी पर कायम रहा तो साल के बाद उसके लेन-देन उसकी हालत-ए-सेहत में किए हुए लेन-देन की तरह हैं।

1. अल-दुर्र अल-हुक्काम शरह ग़ुरर अल-अहकाम, किताब अल-वसाया, मीर मुहम्मद कुतुब ख़ाना, कराची, 2/441, 442।
2. फतावा काज़ीख़ान, किताब अल-वसाया, विभिन्न मसलों का अध्याय आदि, नवल किशोर लखनऊ, 4/840।

पृष्ठ 658 का 324

لا یشتغل بالتداوی ۱۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ | خارج ہو گیا یہاں تک کہ اس نے علاج کرانا بھی چھوڑ دیا۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۰۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر ایک شخص کو فالج ہو کہ ہاتھ پاؤں بالکل رہ جائیں اور زبان تکلم پر قادر نہ ہو پھر علاج سے دست و پا مطلقاً صحیح ہو جائیں اور زبان بھی تعبیر مطلب سے عاجز نہ ہو اپنی حوائج کے لئے اندر باہر آئے جائے چلے پھرے سفر کرے صرف زبان پر بقیہ مرض کے سبب گونہ ثقل تکلم باقی ہو اور حدوث مرض کو ساڑھے تین برس گزر چکے ہوں ایسی حالت میں وہ کوئی تصرف بیع یا ہبہ یا کچھ اور وارث خواہ غیر وارث کے نام کرے تو وہ تصرف شرعاً صحیح ونافذ قرار پائے گا یا نہیں اور ایک سال گزرنے کے بعد فالج مرض الموت رہتا ہے یا نہیں؟ اور بعض نے جو قید عدم خوف موت کی لگائی ہے اس کے کیا معنی ہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں وہ شخص بالاجماع شرعاً صحیح و تندرست ہے اور اس کے تمام تصرفات کیسے ہی ہوں اور کسی کے ساتھ ہوں مثل تصرفات صحیح مطلق صحیح نافذ، کہ اول عامہ کتب میں سال گزرنے کے بعد فالج و دق و سل وغیرہ کو مرض موت قرار ہی نہ دیا اور سائل کہتا ہے کہ یہاں ساڑھے تین برس گزر چکے تھے،

[جدول] عربی عبارت: في الفتاوی الامام قاضیخان اذا تصرف بعد سنة فهو کالصحیح یجوز تصرفاته ۲ انتہی، وفي الفتاوٰی العالمگیریة عن فتاوی التمرتاشی فسر اصحابنا التطاول بالسنة فاذا بقی علی هذه العلة سنة فتصرفه بعد سنة کتصرفه حال

اردو ترجمہ: فتاوی امام قاضی خان میں ہے کہ مریض جب سال بعد تصرف کرے تو وہ صحت مند کی طرح ہے اور اس کے تصرفات جائز ہیں، انتہی۔ فتاوی عالمگیریہ میں بحوالہ فتاوی تمرتاشی ہے ہمارے علماء نے طوالت مرض کی تفسیر ایک سال کے ساتھ کی ہے۔ جب مریض ایک سال تک بیماری پر قائم رہا تو سال کے بعد اس کے تصرفات اس کی حالت صحت میں کئے ہوئے تصرفات

۱ الدر الحکام شرح غرر الاحکام کتاب الوصایا میر محمد کتب خانہ کراچی ۲ / ۴۴۱،۴۴۲ ۲ فتاویٰ قاضیخان کتاب الوصایا فصل فی مسائل مختلفہ الخ نولکشور لکھنو ۴/ ۸۴۰

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Left Column - Arabic Text] ...his health. And in 'Al-Uqud al-Durriya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya', the meaning of the statement "it was prolonged" is that he intended a year. Likewise, a person with consumption (tuberculosis), if a year passes for him, he is in the position of a healthy person. This was mentioned on the authority of Abu al-Abbas al-Shammas. Likewise, al-Tahawi mentioned it in his 'Mukhtasar'. And in 'Al-Uqud al-Durriya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya' by al-Allama al-Shami (may Allah have mercy on him), he explained "prolongation" as one year. Therefore, if he disposes [of property] after one year of his illness, it is like his disposals during health. This is what our teacher Abu Abdullah al-Jurjani used to say; this is the wording of 'al-Waqi'at' in these terms. He cited it in 'Jami' al-Fatawa 'Imadiyya', etc. And in 'al-Fatawa al-Khayriyya li-Naf' al-Bariyya', it is stated explicitly in more than one book among the books of the Hanafis that the cripple, the paralytic, and the consumptive, when each of their diseases is characterized by length, then the ruling is that of a healthy person's disposal, as stated explicitly in 'al-Jami' al-Saghir'. So that was the correct view. When you have known that, you have known that...

[Right Column - Urdu Translation] ...is like that. It is in 'Al-Uqud al-Durriya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya'. The meaning of the statement "his illness became long" is that a year passed for him. Similarly, for someone with consumption, when a year passes in a state of illness, he is equivalent to a healthy person; this is mentioned by Abu al-Abbas al-Shammas, and similarly Imam Tahawi has mentioned it in his 'Mukhtasar'. In Allama Shami's work 'Al-Uqud al-Durriya fi Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya', the explanation of long-term illness is given as one year. Therefore, if someone acts [legally] after a year of their illness, it will be like acts in a state of health. Our teacher Abu Abdullah Jurjani used to say the same. These are the words of 'al-Waqi'at' and they appear in 'Jami' al-Fatawa 'Imadiyya' etc. with these same words. It is in 'Fatawa Khayriyya' that for the benefit of creation, it has been stated in several books of Imam Abu Hanifa (may Allah Almighty have mercy on him) that when a crippled, paralyzed, or tuberculosis patient is afflicted with a long illness, the legal actions of each of them are like the actions of a healthy person, as stated in 'Jami' Saghir', as if he is healthy. When you have learned this, you will have understood that the mentioned period...

[Footnotes] 1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Divorce, Chapter Five, Noorani Kutub Khana, Karachi, 1/463. 2. Al-Uqud al-Durriya, Book of Acknowledgment, Chapter on Acknowledgment of the Sick person, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/26. 3. Al-

Uqud al-Durriya, Book of Acknowledgment, Chapter on Acknowledgment of the Sick person, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/26.

Page 325 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[बायां कॉलम - अरबी पाठ] ...उसका स्वास्थ्य। और 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में "यह लंबा हो गया" कथन का अर्थ यह है कि उनका इरादा एक साल से था। इसी तरह, क्षय रोग (टीबी) वाले व्यक्ति के लिए, यदि एक वर्ष बीत जाता है, तो वह एक स्वस्थ व्यक्ति की स्थिति में होता है। इसका उल्लेख अबू अल-अब्बास अल-शम्मास के अधिकार पर किया गया था। इसी तरह, अल-तहावी ने अपने 'मुख्तसर' में इसका उल्लेख किया है। और अल्लामा अल-शामी (अल्लाह उन पर दया करें) द्वारा रचित 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में, उन्होंने "लंबन" की व्याख्या एक वर्ष के रूप में की है। इसलिए, यदि वह अपनी बीमारी के एक वर्ष के बाद [संपत्ति का] निपटान करता है, तो यह स्वास्थ्य के दौरान उसके निपटान की तरह है। हमारे शिक्षक अबू अब्दुल्ला अल-जुरजानी यही कहा करते थे; ये इन शब्दों में 'अल-वाक़िआत' के शब्द हैं। उन्होंने इसे 'जामि अल-फ़तावा इमादिया' आदि में उद्धृत किया है। और 'अल-फ़तावा अल-खैरिया ली-नफ़ अल-बरिया' में, हनफ़ियों की पुस्तकों में से एक से अधिक पुस्तकों में स्पष्ट रूप से कहा गया है कि अपंग, लकवाग्रस्त और क्षय रोगी, जब उनकी प्रत्येक बीमारी की विशेषता लंबाई (दीर्घकालिक) होती है, तो निर्णय एक स्वस्थ व्यक्ति के निपटान का होता है, जैसा कि 'अल-जामि अल-सगीर' में स्पष्ट रूप से कहा गया है। तो वही सही विचार था। जब आपने यह जान लिया है, तो आप जान गए हैं कि...

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद] ...की तरह है। 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में है। उनके इस कथन "उसकी बीमारी लंबी हो गई" का अर्थ यह है कि उसे एक साल हो गया। वैसे ही क्षय रोग (टीबी) वाले को जब बीमारी की स्थिति में एक साल बीत जाए तो वह स्वस्थ व्यक्ति के समान है, अबू अल-अब्बास अल-शम्मास से ऐसा ही वर्णित है, और इसी तरह इमाम तहावी ने अपने 'मुख्तसर' में इसका उल्लेख किया है। अल्लामा शामी की रचना 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया फ़ी तनक़ीह अल-फ़तावा अल-हामिदिया' में है कि बीमारी की लंबाई की व्याख्या एक साल के साथ की गई है। इसलिए अगर कोई अपनी बीमारी के एक साल बाद कोई कानूनी कार्य (तसर्रुफ़) करे तो वह स्वास्थ्य की स्थिति में किए गए कार्यों की तरह होगा। हमारे शेख अबू अब्दुल्ला जुरजानी भी यही कहा करते थे। ये 'वाक़िआत' के शब्द हैं और इन्हीं शब्दों के साथ 'जामि अल-फ़तावा इमादिया' आदि में वर्णित हैं। 'फ़तावा खैरिया' में है कि लोगों के लाभ के लिए इमाम अबू हनीफा (अल्लाह उन पर दया करें) की कई किताबों में इसकी स्पष्ट व्याख्या की गई है कि जब कोई अपंग, लकवाग्रस्त या क्षय रोगी

लंबी बीमारी में मुब्तला हो जाए, तो उनमें से हर एक का कार्य स्वस्थ व्यक्ति के कार्य की तरह होता है जैसा कि 'जामि सगीर' में स्पष्ट है, मानो वह स्वस्थ हो। जब आपने यह जान लिया तो समझ लिया होगा कि उल्लेखित अवधि...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, तलाक की किताब, अध्याय पाँच, नूरानी कुतुब खाना, कराची, 1/463। 2. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, इकरार की किताब, बीमार के इकरार का अध्याय, अर्क बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/26। 3. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, इकरार की किताब, बीमार के इकरार का अध्याय, अर्क बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/26।

[بایاں کالم - عربی متن] صحته، وفي العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامدية معنى قوله طال ذلك اراد به سنة وكذا صاحب السل اذا اتى عليه سنة فهو بمنزلة الصحيح هكذا ذكر عن ابي العباس الشماس وكذا ذكر الطحاوي في مختصره وفي العقود الدرية في تنقيح الفتاوى الحامدية للعلامة الشامي رحمة الله عليه فسر التطاول بسنة فلو تصرف بعد سنة من مرضه فهو كتصرفاته حال الصحة هكذا كان شيخنا ابو عبد الله الجرجانی یقول هذا لفظ الواقعات بهذا اللفظ اورده في جامع الفتاوى عمادية الخ، وفي الفتاوى الخيرية لنفع البرية المصرح به في غير ما كتاب من كتب الحنفية ان المقعد والمفلوج والمسلول اذا اتصف كل داء منهم بالطول فحكم تصرف الصحيح كما صرح به في جامع الصغير فكان هو الصحيح فاذا علمت ذلك علمت ان

[دایاں کالم - اردو ترجمہ و تشریح] کی مثل ہے۔ العقود الدریۃ فی تنقیح الفتاویٰ الحامدیہ میں ہے۔ اس کے قول "اس کی بیماری لمبی ہو گئی" کا معنی یہ ہے کہ اس کو سال ہو گیا۔ یونہی سل کی بیماری والے کو جب حالتِ مرض میں سال گزر جائے تو بمنزلہِ صحت مند کے ہے، یوں ہی مذکور ہے ابوالعباس الشماس سے، اور اسی طرح امام طحاوی نے اپنی مختصر میں اس کو ذکر فرمایا ہے۔ علامہ شامی کی تصنیف العقود الدریۃ فی تنقیح الفتاویٰ الحامدیہ میں ہے کہ طوالتِ مرض کی تفسیر ایک سال کے ساتھ کی گئی ہے۔ لہٰذا اگر کوئی اپنی بیماری کے سال بعد تصرف کرے تو حالتِ صحت میں تصرفات کی مثل ہوگا۔ یونہی ہمارے شیخ ابو عبداللہ جرجانی کہا کرتے تھے۔ یہ لفظ واقعات کے ہیں اور ان ہی لفظوں کے ساتھ جامع الفتاویٰ عمادیہ میں وارد ہے الخ۔ فتاویٰ خیریہ میں ہے کہ مخلوق کے نفع کے لئے امام ابوحنیفہ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ کی متعدد کتب میں اس کی تصریح کی گئی ہے کہ اپاہج، مفلوج اور سل کا مریض جب لمبی بیماری میں مبتلا ہو جائے تو ان

میں سے ہر ایک کا تصرف صحت مند شخص کے تصرف کی مثل ہوتا ہے جیسا کہ اس کی تصریح جامع صغیر میں ہے گویا کہ وہ صحت مند ہے۔ جب تو نے یہ جان لیا تو سمجھ لیا ہو گا کہ مدتِ مذکورہ

[حواشی] ۱ الفتاوی الهندية كتاب الطلاق الباب الخامس نورانی کتب خانہ کراچی ۱/ ۴۶۳ ۲ العقود الدرية كتاب الاقرار باب اقرار المريض ارگ بازار قندهار افغانستان ۲۶/۲ ۳ العقود الدرية كتاب الاقرار باب اقرار المريض ارگ بازار قندهار افغانستان ۲۶/۲

Fatawa Rizwia Volume 25

[Arabic Column]: The mentioned duration is many times what they estimated. Our companions (scholars) estimated the duration of a prolonged illness to be one year, whereas the mentioned duration is seven years plus additional months. This surplus is several times the stated period, especially considering that he goes out for his needs and takes care of some of his affairs. Once this is established before a Shari'a judge, all actions taken between him and his wife become valid. If there is a contradiction between the witnesses of health and illness, the testimony provided by the wife that he was in good health is preferred, as she is the claimant and the heirs are deniers; the burden of proof lies with the claimant, not the denier. This has been clearly stated by more than one of our scholars. Given the duration and condition of his illness, all his transactions with his wife are effective by the consensus of the followers and Imams of the legal school. It is more appropriate to consider the words of a legally responsible person (mukallaf) as valid rather than dismissing them and equating him with animals, or his speech with their sounds. And Allah knows best. In "Al-Durar" by Allama Khusraw, it is mentioned that these are chronic illnesses; if someone is afflicted by one of them and makes charitable donations during the prolonged illness, then...

[Urdu Column]: It is many times more than the duration prescribed by our companions, because our scholars have fixed the duration of a prolonged illness as one year, while the mentioned duration is seven years and a few more months. This excess is many times the mentioned duration, especially when the patient goes out of the house for his needs and performs some necessities. When it was proved before the Sharia judge, the matter that occurred between this patient and his wife became valid. If there is a contradiction between the witnesses of health and illness, preference will be given to the witnesses presented by the wife regarding health because the wife is the claimant and the heirs are the deniers, while the witnesses belong to the claimant and not to the denier. Several of our scholars have stated this. As his illness became prolonged and exceeded a year, all his transactions with his wife became effective. There is a consensus of all the followers and Imams of the religion on this. Making the expression of a legally responsible person (mukallaf) applicable is better than declaring it absurd and equating the mukallaf to animals and his speech to the sounds of animals. And Allah Almighty knows best. And it is in the 'Durar' of Allama Khusraw that these are long illnesses; if any of them happens to someone and during the prolonged illness in donations...

[Footnote]: 1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Claims, Dar al-Ma'rifa, Beirut, 2/76-77.

फ़तावा रिज़विया खंड 25

[अरबी स्तंभ]: उल्लिखित अवधि उनके अनुमान से कई गुना अधिक है। हमारे साथियों (विद्वानों) ने लंबी बीमारी की अवधि एक वर्ष अनुमानित की है, जबकि उल्लिखित अवधि सात वर्ष और कुछ अतिरिक्त महीने है। यह अधिकता उल्लिखित अवधि से कई गुना है, विशेष रूप से यह देखते हुए कि वह अपनी आवश्यकताओं के लिए बाहर आता-जाता है और अपने कुछ मामलों को निपटाता है। एक बार जब यह शरिया न्यायाधीश के समक्ष स्थापित हो जाता है, तो उसके और उसकी पत्नी के बीच किए गए सभी कार्य वैध हो जाते हैं। यदि स्वास्थ्य और बीमारी के गवाहों के बीच विरोधाभास होता है, तो पत्नी द्वारा दी गई गवाही कि वह स्वस्थ था, को प्राथमिकता दी जाती है, क्योंकि वह वादी है और उत्तराधिकारी इनकार करने वाले हैं; सबूत का बोझ वादी पर होता है, न कि इनकार करने वाले पर। यह हमारे एक से अधिक विद्वानों द्वारा स्पष्ट रूप से कहा गया है। उसकी बीमारी की अवधि और स्थिति को देखते हुए, उसकी पत्नी के साथ उसके सभी लेनदेन कानूनी स्कूल के अनुयायियों और इमामों की सर्वसम्मति से प्रभावी हैं। एक कानूनी रूप से जिम्मेदार व्यक्ति (मुकल्लफ़) के शब्दों को वैध मानना उन्हें खारिज करने और उसे जानवरों के समान मानने, या उसके भाषण को उनकी आवाज़ों के समान समझने से अधिक उचित है। और अल्लाह बेहतर जानता है। अल्लामा खुसरव की "अल-दुरर" में उल्लेख है कि ये पुरानी बीमारियाँ हैं; यदि कोई उनमें से एक से पीड़ित हो जाता है और लंबी बीमारी के दौरान दान करता है, तो...

[उर्दू स्तंभ]: यह हमारे साथियों द्वारा निर्धारित अवधि से कई गुना अधिक है, क्योंकि हमारे विद्वानों ने लंबी बीमारी की अवधि एक वर्ष तय की है, जबकि उल्लिखित अवधि सात वर्ष और कुछ महीने अधिक है। यह अधिकता उल्लिखित अवधि से कई गुना है, विशेष रूप से तब जब रोगी अपनी आवश्यकताओं के लिए घर से बाहर निकलता है और कुछ आवश्यक कार्य करता है। जब शरिया न्यायाधीश के सामने यह सिद्ध हो गया, तो इस रोगी और उसकी पत्नी के बीच जो मामला हुआ, वह वैध हो गया। यदि स्वास्थ्य और बीमारी के गवाहों में विरोधाभास हो, तो स्वास्थ्य के संबंध में पत्नी द्वारा प्रस्तुत गवाहों को प्राथमिकता दी जाएगी क्योंकि पत्नी वादी है और उत्तराधिकारी इनकार करने वाले हैं, जबकि गवाह वादी के होते हैं न कि इनकार करने वाले के। हमारे कई विद्वानों ने इसे स्पष्ट किया है। चूंकि उसकी बीमारी लंबी हो गई और एक वर्ष से अधिक हो गई, इसलिए पत्नी के साथ उसके सभी लेन-देन प्रभावी हो गए। इस पर धर्म के सभी अनुयायियों और इमामों की सहमति है। एक कानूनी रूप से जिम्मेदार व्यक्ति (मुकल्लफ़) की अभिव्यक्ति को लागू करना उसे निरर्थक घोषित

करने और मुकल्लफ़ को जानवरों के समान मानने और उसके भाषण को जानवरों की आवाज़ों के समान समझने से बेहतर है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है। और अल्लामा खुसरव की 'दुरर' में है कि ये लंबी बीमारियाँ हैं; यदि उनमें से कोई किसी को हो जाए और लंबी बीमारी के दौरान दान में...

[पाद लेख]: 1. अल-फ़तावा अल-खैरिया, दावा पुस्तक, दार अल-मारिफा, बेरूत, 2/76-77।

[عربی کالم]: المدة المذكورة فوق ما قدّروه اضعافا فان اصحابنا قدّروا المرض الذي يطول بعام والمدة سبعة اعوام والاشهر الزوائد وقع زائدها اليها مضافا لا سيما مع كونه يخرج ويجيئ في حوائجه ويقضى من ذلك بعض مصالحه فاذا ثبت ذلك لدى الحاكم الشرعى صح جميع ما صدر منه مع زوجته واذا تعارضت بينة الصحة والمرض فالبينة الصادرة من الزوجة بأنه كان في صحة مرجحة لانها المدعية والورثة ينكرون والبينة للمدعى لاللمنكر صرح به غير ما واحد من علمائنا وحيث طال مابه واتصف بما فهنا به نفذ جميع تصرفه مع زوجته باتفاق اهل المذهب وائمته والنظر الى العمل بعبارة المكلف اولى من اهدارها والحاقة بالحيوانات وكلامه بحوارها والله اعلم۔ وفي الدرر للعلامة خسرو هذه امراض مزمنة فمن عرض له واحد منها وتصرف بشيئ من التبرعات ثم

[اردو کالم]: ہمارے اصحاب کی مقرر کردہ مدت سے کئی گنا زیادہ ہے کیونکہ ہمارے علماء نے طوالتِ مرض کی مدت ایک سال مقرر کی ہے جبکہ مدت مذکورہ سات سال اور کچھ ماہ مزید ہے، یہ زیادتی مدت مذکورہ سے کئی گنا ہے خصوصاً جبکہ مریض گھر سے نکلتا اور اپنی ضرورتوں کے لئے آتا جاتا ہے اور بعض ضروریات کو ادا کرتا ہے۔ جب حاکم شرعی کے پاس یہ ثابت ہو گیا تو کچھ معاملہ اس مریض کا اپنی بیوی کے ساتھ صادر ہوا وہ صحیح ہو گیا۔ اگر صحت و مرض کے گواہوں میں تعارض ہو تو بیوی کی طرف سے صحت پر پیش کئے گئے گواہوں کو ترجیح ہوگی کیونکہ بیوی مدعیہ اور ورثاء منکر ہیں، جبکہ گواہ مدعی کے ہوتے ہیں نہ کہ منکر کے۔ ہمارے متعدد علماء نے اس کی تصریح کی ہے، جبکہ اس کی بیماری طوالت اختیار کر گئی اور وہ سال سے بڑھ گئی تو بیوی کے ساتھ اس کے تمام تصرفات نافذ ہو گئے۔ اس پر تمام اہل مذہب اور ائمہ مذہب کا اتفاق ہے۔ مکلف کی عبارت قابل عمل بنانا اور کو لغو قرار دے کر مکلف کو حیوانات

اور اس کے کلام کو جانوروں کی آواز کے ساتھ ملحق کرنے سے اولیٰ ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ اور علامہ خسرو کی درر میں ہے یہ لمبی بیماریاں ہیں ان میں سے اگر کوئی کسی کو لاحق ہو جائے اور وہ طوالت مرض میں تبرعات میں

[حاشیہ]: ١ الفتاوى الخيرية كتاب الدعوى دار المعرفة بيروت ٢/ ٧٧-٧٦

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Arabic]: If a person performs some legal actions and then dies before a full year consisting of four seasons has passed while ill, his illness will be considered 'Maradh al-Mawt' (terminal illness), and his actions will be valid from one-third [of his estate]. If he dies after the completion of a full year, it will not be considered a terminal illness. This is because since he remained safe through the seasons, and in each of them there was a presumption of death, the illness has become like one of his natural temperaments. Thus, the person afflicted is excluded from the rulings of illness, to the extent that he may even stop seeking treatment. [Footnote 1] [Urdu]: If he performs some actions and then dies before a full year consisting of four seasons has passed, his illness will be declared 'Maradh al-Mawt' (terminal illness), and his actions in that year will be considered valid up to one-third. And if he dies after completing a year of that illness, then this illness will not be 'Maradh al-Mawt', because since he remained safe during all four seasons, whereas in each of them there was a presumption of death, it is as if this illness has become part of his temperament. Hence, the person with this illness is excluded from the rulings of illness, to the extent that he has even stopped taking treatment (T).

To the extent that Allamah Shami (may Allah have mercy on him) has clarified, looking at the absolute nature of original texts and commentaries, that paralysis etc. should not be called terminal illness after long duration and time, even if the person is bedridden and unable to walk.

[Arabic]: As it is mentioned in 'Al-Mi'raj' that the author of 'Al-Manzhumah' was asked about the limit of terminal illness (Maradh al-Mawt). He said: Our reliance in this matter is that [a person] is unable to go out for his needs outside the house. Ended. I say: Apparently, this is restricted to other than chronic illnesses that have lasted long and from which death is no longer feared, such as paralysis and the like, even if they make the person bedridden and prevent him from going out for his needs. Therefore, this does not contradict what the authors of the original texts and commentaries have established here. Ponder on this. Ended summary. [Footnote 2] [Urdu]: Where it is mentioned in 'Mi'raj' that the author of 'Manzhumah' was asked what is the limit of terminal illness (Maradh al-Mawt), he said that in this matter our reliance is on the fact that the patient is unable to go out of the house for his needs etc. I say that apparently this command is restricted to those other than long-term illnesses whose duration becomes such that the fear of death vanishes, like paralysis etc., even if these make the patient bedridden and stop him from going out of the

house for his needs. Therefore, this is not contrary to what the authors of texts and commentaries stand upon. Reflect here. Ended (Summary). (T)

1. Al-Durar al-Hukkam Sharh Ghurar al-Ahkam, Kitab al-Wasaya, Mir Muhammad Kutub Khana, Karachi, 2/431, 432.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/423.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

[अरबी]: यदि कोई व्यक्ति कुछ कानूनी कार्य करता है और फिर चार ऋतुओं वाले एक पूर्ण वर्ष के बीतने से पहले मर जाता है, तो उसकी बीमारी को 'मरज़-उल-मौत' (मृत्युशैया की बीमारी) माना जाएगा, और उसके कार्य [उसकी संपत्ति के] एक तिहाई से मान्य होंगे। और यदि वह वर्ष पूरा होने के बाद मरता है, तो उसे 'मरज़-उल-मौत' नहीं माना जाएगा। ऐसा इसलिए है क्योंकि जब वह सभी ऋतुओं में सुरक्षित रहा, और उनमें से प्रत्येक में मृत्यु का संदेह था, तो बीमारी उसके स्वभाव का हिस्सा बन गई। इसलिए, पीड़ित व्यक्ति को बीमारी के नियमों से बाहर कर दिया जाता है, यहाँ तक कि वह इलाज कराना भी छोड़ सकता है। [पाद टिप्पणी १] [उर्दू]: यदि वह कुछ कार्य करता है और फिर चार मौसमों पर आधारित वर्ष पूरा होने से पहले मर जाता है, तो उसकी बीमारी को 'मरज़-उल-मौत' करार दिया जाएगा और उस वर्ष में उसके कार्य एक तिहाई संपत्ति तक मान्य होंगे। और यदि वह बीमारी के एक वर्ष पूरा होने के बाद मरता है, तो उसकी यह बीमारी 'मरज़-उल-मौत' नहीं होगी, क्योंकि जब वह चारों मौसमों में सुरक्षित रहा, जबकि उनमें से प्रत्येक में मृत्यु का अंदेशा था, तो मानो यह बीमारी उसके स्वभाव का हिस्सा बन गई। अतः इस बीमारी वाला व्यक्ति बीमारी के प्रावधानों से बाहर हो गया यहाँ तक कि उसने इलाज कराना भी छोड़ दिया (त)।

यहाँ तक कि अल्लामा शामी (रहमतुल्लाह अलैहि) ने मूल ग्रंथों और व्याख्याओं की व्यापकता पर नज़र रखते हुए स्पष्ट कर दिया है कि लकवा आदि को लंबे समय के बाद 'मरज़-उल-मौत' नहीं कहा जाना चाहिए, भले ही वह व्यक्ति बिस्तर पर हो और चलने-फिरने में असमर्थ हो।

[अरबी]: जैसा कि 'अल-मेराज' में कहा गया है कि 'मंज़ूमा' के लेखक से 'मरज़-उल-मौत' की सीमा के बारे में पूछा गया था। उन्होंने कहा: इस मामले में हमारा भरोसा इस पर है कि [व्यक्ति] घर के बाहर अपनी ज़रूरतों के लिए जाने में असमर्थ हो। समाप्त। मैं कहता हूँ: ज़ाहिर है कि यह उन पुरानी बीमारियों के अलावा अन्य के लिए सीमित है जो लंबे समय तक चलती हैं और जिनसे मृत्यु का भय नहीं रहता, जैसे लकवा आदि, भले ही वे व्यक्ति को बिस्तर पर डाल दें और उसे अपनी ज़रूरतों के लिए बाहर जाने से रोक दें। इसलिए, यह उन बातों के विरुद्ध नहीं है जो ग्रंथों और व्याख्याओं के लेखकों ने यहाँ स्थापित की हैं। इस पर विचार करें। सारांश समाप्त। [पाद टिप्पणी २] [उर्दू]: जहाँ 'मेराज' में कहा गया कि साहिबे मंज़ूमा से सवाल किया गया कि 'मरज़-उल-मौत' की सीमा क्या है, तो उन्होंने फरमाया कि इस मसले में हमारा भरोसा इस पर है कि मरीज़ अपनी ज़रूरतों के लिए घर से बाहर जाने पर क़ादिर न हो आदि। मैं कहता हूँ कि ज़ाहिर है कि यह हुक्म उन लंबी बीमारियों के

अलावा अन्य के साथ सीमित है जिनकी लंबाई इस हद तक हो जाती है कि मौत का डर जाता रहता है जैसे लकवा आदि, भले ही ये मरीज़ को बिस्तर पर डाल दें और उसे अपनी ज़रूरतों के लिए घर से बाहर जाने से रोक दें। लिहाज़ा, यह उसके खिलाफ नहीं हुआ जिस पर ग्रंथों और व्याख्याओं के लेखक कायम हैं। यहाँ गौर करें। समाप्त (सारांश)। (त)

1. अल-दुरर अल-हुक्काम शरह ग़ुरर अल-अहकाम, किताब अल-वसाया, मीर मुहम्मद कुतुब खाना कराची ४३१/२, ४३२।
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, दार एहया अल-तुरास अल-अरबी बेरूत ५/ ४२३।

पृष्ठ ३२७ / ६५८

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

[عربی]: مات قبل تمام سنة مشتملة على الفصول الاربعة كان المرض مرض الموت فتعتبر تصرفاته من الثلث و ان مات بعد تمامها لم يكن مرض الموت لانه اذا سلم في الفصول و في كل منها مظنة الهلاك صار المرض بمنزلة طبع من طبائعه و خرج صاحبه من احكام المرض حتى لا يشتغل بالتداوی۔ (حاشیہ ۱) [اردو]: کچھ تصرف کرے پھر بیماری کو چار موسموں پر مشتمل سال پورا ہونے سے پہلے وہ مر جائے تو اس کی بیماری مرض الموت قرار پائے گی اور ایک تہائی سال میں اس کے تصرفات معتبر ہوں گے۔ اور اگر وہ بیماری کو سال پورا ہونے کے بعد مرا تو اس کی یہ بیماری مرض الموت نہ ہوگی، اس لئے کہ جب وہ چاروں موسموں میں سلامت رہا حالانکہ ان میں سے ہر ایک میں ہلاکت کا گمان تھا تو گویا یہ بیماری اس کے طبائع میں سے ہو گئی چنانچہ اس بیماری والا مرض کے احکام سے خارج ہو گیا یہاں تک کہ اس نے علاج کرانا بھی چھوڑ دیا (ت)۔

یہاں تک کہ علامہ شامی رحمۃ اللہ علیہ نے اطلاق متون وشروح پر نظر کر کے تصریح فرمادی کہ فالج وغیرہ کو بعد تطاول وازمان مرض موت نہ کہنا چاہئے اگرچہ صاحب فراش ہو اور چلنے پھرنے سے معذور کر دیں،

[عربی]: حيث قال في المعراج و سئل صاحب المنظومة عن حد مرض الموت فقال اعتمادنا فی ذلك على ان لا يقدر ان يذهب فی حوائج نفسه خارج الدار، اهـ اقول: و الظاهر انه مقيد بغير الامراض المزمنة التی طالت و لم يخف منها كالفالج ونحوه و ان صيرته ذا فراش و منعته عن الذهاب فی حوائجه فلا يخالف ما جری عليه اصحاب المتون و الشرح هنا تأمل انتهی ملخصاً۔ (حاشیہ ۲) [اردو]: جہاں معراج میں کہا کہ صاحب منظومہ سے سوال کیا گیا کہ مرض الموت کی حد کیا ہے، تو انہوں نے فرمایا اس مسئلہ میں ہمارا اعتماد اس پر ہے کہ مریض اپنے حوائج کے لئے گھر سے باہر جانے

پر قادر نہ ہو الخ، میں کہتا ہوں ظاہر یہ ہے کہ یہ حکم امراض طویلہ کے غیر کے ساتھ مقید ہے جن کی طوالت اس حد تک ہو جاتی ہے کہ موت کا خوف جاتا رہتا ہے جیسے فالج وغیرہ اگرچہ یہ مریض کو صاحب فراش بنادیں اور اس کو اپنے حوائج کے لئے گھر سے باہر جانے سے روک دیں، لہٰذا یہ اس کے خلاف نہ ہوا جس پر اصحاب متون و شروح قائم ہیں، یہاں غور کرو، انتھی (تلخیص)۔ (ت)

۱ الدرر الحکام شرح غرر الاحکام کتاب الوصایا میر محمد کتب خانہ کراچی ۲/۴۳۱، ۴۳۲ ۲ رد المحتار کتاب الوصایا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۳

صفحہ ۳۲۷ از ۶۵۸

And in some books, great scholars state by imposing the condition of "lack of fear of death" that this is not a separate condition but merely an explanation of the situation. That is, after a long period, the patient's condition becomes such that the disease becomes natural to them and the fear of death no longer prevails. Allama Shami (may Allah have mercy on him) says:

Arabic Text	Urdu Translation
It is apparent that his saying "like paralysis" etc., is a description of the illness, because in that state, death is not feared. His saying "and death is not feared from it" is not a restriction but an explanation of the state of that illness when it is prolonged. Then I saw Al-Hamawi in his commentary, who said that if it is prolonged and death is not feared from it, this sentence—meaning the last one—was placed as an explanation for the conditional sentence. He quoted it from Al-Miftah. Finis.	It is apparent that his saying "like paralysis" (similar to paralysis) is a description of the form of the illness because, due to the length of the illness, the patient's condition becomes such that there is no fear of death for them. And his saying that there is no fear of death for him is not a restriction but an explanation of his state when the illness is prolonged. Then I saw Al-Hamawi; in his commentary, he said that if the illness becomes long, then there is no fear of death; this last sentence occurred to clarify the conditional sentence. This is quoted from Al-Miftah, Finis. (T)

It is in Hashiya Tahtawi:

Arabic Text	Urdu Translation
His saying "and death is not feared from it" - this sentence was placed as an explanation for the conditional sentence. Al-Hamawi quoted it from Al-Miftah.	His saying that "there is no fear of death from this" - this sentence occurred to clarify the conditional sentence. Al-Hamawi has quoted it from Al-Miftah. (T)

Did you not see that Allama Shami (may Allah have mercy on him) included paralysis etc., after a year has passed, in the example of "death is not feared from it" (there is no fear of death for him - T), even if they have reached the point of being unable to walk and being bedridden, as its quotation has preceded just now. So understand and reflect. (As its quotation has also passed. Reflect and ponder - T). And its reason is the same as what we have just quoted from Durar of Allama Khusraw; it is explicitly

stated in 'Alamgiriyah that at the beginning of the disease of paralysis, there is a fear of death, and after it is prolonged...

---

1. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Quetta, 3/320.
2. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Quetta, 3/320.

फतावा-ए-रज़विया जिल्द २५

और कुछ पुस्तकों में महान विद्वानों ने "मृत्यु के भय की अनुपस्थिति" की शर्त लगाकर यह फरमाया है कि यह कोई अलग शर्त नहीं है, बल्कि वास्तविकता का मात्र स्पष्टीकरण और वर्णन है। यानी लंबी अवधि के बाद रोगी की स्थिति ऐसी हो जाती है कि वह रोग स्वाभाविक हो जाता है और मृत्यु का भय प्रबल नहीं रहता। अल्लामा शामी (रहमतुल्लाहि अलैहि) फरमाते हैं:

अरबी पाठ

यह स्पष्ट है कि उनका कथन "जैसे कि पक्षाघात (फालिज) आदि" बीमारी की स्थिति का चित्रण है, क्योंकि उस स्थिति में मृत्यु का भय नहीं रहता। उनका यह कहना कि "और उससे मृत्यु का भय नहीं रहता" कोई पाबंदी नहीं है, बल्कि बीमारी के लंबा होने पर उसकी स्थिति का वर्णन है। फिर मैंने हमवी की उनकी व्याख्या में देखा, उन्होंने कहा कि यदि बीमारी लंबी हो जाए और मृत्यु का भय न रहे, तो यह अंतिम वाक्य—यानी पिछला वाला—शर्तिया वाक्य (जुमला शर्तिया) के स्पष्टीकरण के रूप में आया है। उन्होंने इसे मिफ्ताह से उद्धृत किया है। इति।

उर्दू अनुवाद

जाहिर यह है कि उनका कथन 'का-लि-फालिज' (जैसे पक्षाघात के) बीमारी की स्थिति का वर्णन है क्योंकि बीमारी की लंबाई के कारण रोगी की स्थिति ऐसी हो जाती है कि उसे मृत्यु का भय नहीं रहता। और उनका यह कथन कि उसे मृत्यु का भय नहीं रहता, पाबंदी नहीं बल्कि इस बीमारी के लंबा होने के समय उसकी स्थिति का वर्णन है। फिर मैंने हमवी को देखा, उन्होंने इसकी व्याख्या में यों कहा कि अगर बीमारी लंबी हो जाए तो मृत्यु का भय नहीं रहता, यह आखिरी जुमला शर्तिया जुमले की व्याख्या के लिए आया है। यह मिफ्ताह से उद्धृत है, इति। (त)

हाशिया तहतावी में है:

अरबी पाठ

उनका कथन कि "उससे मृत्यु का भय नहीं रहता", यह वाक्य शर्तिया वाक्य के स्पष्टीकरण के लिए आया है, इसे हमवी ने मिफ्ताह से उद्धृत किया है।

उर्दू अनुवाद

उनका यह कहना कि "इससे मृत्यु का भय नहीं रहता", यह जुमला शर्तिया जुमले की व्याख्या के लिए आया है, इसे हमवी ने मिफ्ताह से नकल किया है। (त)

क्या अंत में आपने नहीं देखा कि अल्लामा शामी (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने एक वर्ष बीतने के बाद पक्षाघात आदि को 'लम युखफ मिन्हुल मौत' (उसे मृत्यु का भय नहीं रहता - त) के उदाहरण में

शामिल किया है, भले ही वे इस सीमा तक पहुँच गए हों कि उन्हें चलने-फिरने से लाचार और बिस्तर पर पड़े रहने वाला बना दें, जैसा कि अभी उसका उद्धरण गुज़रा है। तो समझें और विचार करें। (जैसा कि उसका उद्धृत होना भी गुज़रा है। गौर और चिंतन करो - त)। और इसकी वजह वही है जो हम अभी 'दुरर' अल्लामा खुसरो से नकल कर आए, 'आलमगीरिया' में स्पष्ट रूप से लिखा है कि पक्षाघात की बीमारी की शुरुआत में मृत्यु का भय होता है और लंबे समय के बाद...

---

1. हाशिया अत-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, अल-मकतबा अल-अरबिया, क्वेटा, ३/३२०।
2. हाशिया अत-तहतावी अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, अल-मकतबा अल-अरबिया, क्वेटा, ३/३२०।

पृष्ठ ३२८/६५८

اور بعض کتب میں کہ عدم خوف موت کی قید کر کے اکابر علماء ارشاد فرماتے ہیں یہ کوئی قیدِ جدا گانہ نہیں بلکہ مجرد ایضاح و بیان واقع ہے یعنی طولِ سنہ کے بعد مریض کا یہ حال ہو جاتا ہے کہ وہ مرض طبعی ہو جاتا ہے اور خوفِ موت کا غلبہ نہیں رہتا ہے۔ علامہ شامی رحمۃ اللہ تعالٰی علیہ فرماتے ہیں:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
والظاهر ان قوله كالفالج الخ تصوير للمرض اذ الحال ولم يخف منه الموت وليس قوله ولم يخف منه الموت تقييدا بل بياناً لحال ذلك المرض عند طوله ثم رأيت الحموی فی شرحه قال ان تطاول ذلك فلم يخف منه الموت لهذه الجملة ای الاخيرة وقعت موضحة للجملة الشرطية ونقله عن المفتاح انتهی۔ 1	ظاہر یہ ہے کہ اس کا قول کا لفالج (مثل فالج کے) مرض کی صورت کا بیان ہے اس لئے کہ طوالتِ مرض کے سبب مریض کا حال یہ ہو جاتا ہے کہ اس پر موت کا خوف نہیں رہتا، اور اس کا قول کہ اس کو موت کا خوف نہیں رہتا، تقیید نہیں بلکہ اس مرض کے لمبا ہو جانے کے وقت اس کے حال کا بیان ہے۔ پھر میں نے حموی کو دیکھا انہوں نے اس کی شرح میں یوں کہا کہ اگر بیماری لمبی ہو جائے تو موت کا خوف نہیں رہتا، یہ آخری جملہ جملہ شرطیہ کی وضاحت کے لئے واقع ہوا ہے۔ یہ مفتاح سے منقول ہے، انتہی۔(ت)

حاشیہ طحطاوی میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
قولہ و لم یخف منہ الموت ھذہ الجملۃ وقعت موضحۃ للجملۃ الشرطیۃ حموی عن المفتاح۔ 2	اس کا قول کہ "اس سے موت کا خوف نہیں رہتا" یہ جملہ جملہ شرطیہ کی وضاحت کے لئے واقع ہوا ہے، اس کو حموی نے مفتاح سے نقل کیا ہے۔(ت)

آخر نہ دیکھا کہ علامہ شامی رحمۃ اللہ علیہ نے سال گزرنے کے بعد فالج وغیرہ کو لم یخف منہ الموت (اس کو موت کا خوف نہیں رہتا ت) کی مثال میں داخل فرمایا اگر چہ اس حد کو پہنچ گئے ہوں کہ چلنے پھرنے سے معذور اور صاحبِ فراش کر دیں کما سبق نقلہ انفا فافھم وتدبر (جیسا کہ اس کا منقول ہونا بھی گزرا ہے۔ غور و تدبر کروت) اور اس کی وجہ وہی ہے جو ہم ابھی درر علامہ خسرو سے نقل کر آئے، عالمگیر یہ میں تصریح ہے کہ شروعِ مرضِ فالج میں خوف ہلاک ہوتا ہے اور بعد تطاول کے

---

1 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الوصایا المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۳/ ۳۲۰ 2 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الوصایا المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۳/ ۳۲۰

Fatawa Rizvia, Volume 25

He (such a patient) is considered like a healthy person. Where it is stated: "And the crippled, the paralyzed, and the consumptive, when the condition persists and reaches a state where death is not feared from it, then he is like a healthy person, such that his gift from his entire wealth is valid. But at the beginning of the affliction, if he dies from it during those days while being bedridden, then he is a patient whose death is feared." - Summary concluded. Where it was said: For patients of paralysis, stroke, and consumption, when the illness becomes prolonged and reaches a stage where there is no fear of death from it, then he becomes like a healthy person, to the extent that his gift from his total wealth is valid. But in the beginning when these diseases occur, if he becomes ill during those days while being bedridden, then he is such a patient who is overcome by the fear of death. End of summary (T).

Secondly: Even if we consider it a new restriction as imagined by the scholar Quhistani, a mere apprehension of fear does not constitute a terminal illness (maradh al-maut). This is because no paralyzed, chronically ill, or consumptive person is ever free from such fear even if ten years pass; rather, a dominant fear and severe apprehension are required. In Radd al-Muhtar from al-Kifayah: "Then what is meant by fear is the dominance of it, not the mere existence of fear."[2] In Radd al-Muhtar, citing Kifayah, it says: Then by fear, its dominance is meant, not just the feeling of fear. (T)

And scholar Quhistani interpreted this fear such that if his condition deteriorates day by day and the disease progresses, it will be called an illness. Where it is said: "And if none of them is such, meaning the duration is not prolonged such that he dies before a year, or death is feared for him such that it increases day by day."[3] - Concluded. Where it was said: If none of these patients are in a state where their death was delayed such that they died before a year passed, or they were afflicted by the fear of death in a way that the disease is increasing day by day. End (T).

In short, if the general consensus and explanations of the majority of scholars are considered, then the passage of three and a half years is sufficient for health and the validity of actions. And if the opinion of scholar Quhistani is acted upon, then in the inquired situation...

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Chapter Four, Section on Considering the State of the Will, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 6/109. [2] Radd al-Muhtar, Book of

Wills, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/423. [3] Jami' al-Rumuz, Book of Wills, Maktabat al-Islamiyyah, Gumbad-e-Qamoos, Iran, 4/282.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

वह (ऐसा रोगी) स्वस्थ व्यक्ति की तरह माना जाता है। जहाँ कहा गया: "और अपंग, लकवाग्रस्त, और तपेदिक के रोगी, जब स्थिति लंबी हो जाए और ऐसी स्थिति में पहुँच जाए जहाँ उससे मृत्यु का भय न रहे, तो वह स्वस्थ व्यक्ति के समान है, यहाँ तक कि उसकी अपनी पूरी संपत्ति से की गई हिबा (दान) वैध है। लेकिन बीमारी की शुरुआत में, यदि वह उन्हीं दिनों में मर जाता है जबकि वह बिस्तर पर था, तो वह ऐसा रोगी है जिसकी मृत्यु का भय हो।" - सारांश समाप्त। जहाँ कहा गया: लकवा, अर्धांग और तपेदिक के रोगियों के लिए जब बीमारी लंबी हो जाए और वह इस स्थिति में पहुँच जाए कि उससे मृत्यु का भय न रहे, तो वह स्वस्थ व्यक्ति की तरह हो जाता है, यहाँ तक कि उसकी कुल संपत्ति से उसका दान सही होता है। लेकिन शुरुआत में जब ये बीमारियाँ होती हैं, अगर उन्हीं दिनों में वह बीमार हो गया जबकि वह बिस्तर पर था, तो वह ऐसा रोगी होता है जिसे मौत का डर लगा रहता है। इति संक्षेप (त)

दूसरा: अगर इसे वैसी ही नई पाबंदी मान लें जैसा कि फाज़िल कुहिस्तानी का खयाल है, फिर भी केवल डर की आशंका से 'मरज़-उल-मौत' (मृत्युशैया की बीमारी) नहीं हो जाएगी। क्योंकि इस हद तक तो कोई लकवाग्रस्त, दक़ूक़ (पुराना बुख़ार) या तपेदिक का रोगी कभी खाली नहीं होता, चाहे दस साल बीत जाएं बल्कि डर का प्रबल होना और गंभीर आशंका आवश्यक है। रद्द-उल-मुहतार में किफ़ाया के हवाले से है: "फिर डर से मुराद उसका प्रबल होना है न कि केवल डर का होना।"[2] रद्द-उल-मुहतार में किफ़ाया के हवाले से है, फिर डर से मुराद उसका प्रबल होना है न कि केवल डर का भाव। (त)

और इस डर की फाज़िल कुहिस्तानी ने इस तरह व्याख्या की है कि अगर दिन-ब-दिन उसकी हालत खराब होती जाए और बीमारी बढ़ती जाए तो उसे बीमारी कहेंगे। जहाँ कहा गया: "और अगर उनमें से कोई भी ऐसा न हो, यानी उसकी अवधि लंबी न हो इस तरह कि वह एक साल से पहले मर गया हो, या उसकी मृत्यु का डर हो इस तरह कि वह दिन-ब-दिन बढ़ती जाए।"[3] - इति। जहाँ कहा गया: अगर इन मरीजों में से कोई इस स्थिति में न हो कि उसकी मृत्यु टल गई हो इस तरह कि वह साल गुजरने से पहले मर गया, वह या उसे मौत का डर लगा हो इस तरह कि दिन-ब-दिन बीमारी बढ़ रही हो। इति (त)

संक्षेप में, यदि अधिकांश विद्वानों की आम राय और व्याख्या पर ध्यान दिया जाए, तो साढ़े तीन साल का गुजरना ही स्वास्थ्य और कार्यों के क्रियान्वयन के लिए पर्याप्त है। और अगर फाज़िल कुहिस्तानी की राय पर अमल किया जाए तो पूछी गई सूरत में...

[1] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, अध्याय चार, वसीयत की स्थिति पर विचार का अनुभाग, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/109। [2] रद्द-उल-मुहतार, किताबुल वसाया, दारु एहन-अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/423। [3] जामे-उर-रुमुज़, किताबुल वसाया, मकतबतुल इस्लामिया, गुम्बद-ए-क़ामूस, ईरान, 4/282।

पृष्ठ 329/658

وہ مریض مثل صحیح کے گنا جاتا ہے۔ حیث قال والمقعد والمفلوج والمسلول اذا تطاول ذٰلك فصار بحال لایخاف منه فهو کالصحیح حتی تصح هبته من جمیع المال واما فی اول ما اصابه اذا مات عن ذٰلك فی تلك ایام وقدصار صاحب الفراش فهو مریض یخاف به الهلاك۱-انتهی ملخصًا۔ جہاں فرمایا اقعد، فالج اور سل کے مریضوں کا مرض جب لمبا ہو جائے اور وہ اس حال میں پہنچ جائے اس سے موت کا خوف نہ رہے تو وہ صحتمند کی طرح ہو جاتا ہے یہاں تک کہ کل مال میں اس کا ہبہ صحیح ہوتا ہے لیکن شروع میں جب امراض ہوتے ہیں اگر انہی ایام میں مریض ہو گیا درانحالیکہ وہ صاحب فراش تھا تو وہ ایسا مریض ہوتا ہے جس کو موت کا خوف عارض ہوتا ہے انتہی تلخیص (ت)

ثانیا: اگر اسے قید جدید ہی قرار دیں جیسا کہ فاضل قہستانی کا گمان ہے تاہم مجرد خوف اندیشہ سے مرض الموت نہ ہو جائے گا کیونکہ اس قدر سے تو کوئی مفلوج و مدقوق و مسلول خالی کبھی نہیں ہوتے اگرچہ دس برس گزر جائیں بلکہ خوف غالب و اندیشہ شدید درکار ہے۔ في ردالمحتار عن الکفایة، ثم المراد من الخوف الغالب منه لانفس الخوف۔۲ ردالمحتار میں بحوالہ کفایہ ہے، پھر خوف سے مراد اس کا غلبہ ہے نہ کہ نفس خوف (ت)

اور اس خوف کو فاضل قہستانی نے یوں تفسیر کیا کہ اگر روز بروز حال اس کا بدتر اور مرض ترقی پذیر ہوتا جائے تو اسے مرض کہیں گے۔ حیث قال وان لم یکن واحد منهما بان لم یطل مدته بان مات قبل سنة او خیف موته بان یزداد یوما فیوما۳ انتہی۔ جہاں فرمایا اگر ان مریضوں میں سے کوئی اس حال میں نہ ہو کہ اس کی موت مؤخر ہو گئی ہو بایں طور کہ وہ سال گزرنے سے پہلے مر گیا وہ یا اس کو موت کا خوف لاحق ہو بایں طور دن بدن بیماری بڑھ رہی ہو۔ انتہی (ت)

بالجملہ اگر اطلاق و توجیہ جماہیر علماء کی طرف لحاظ کریں جب تو ساڑھے تین برس گزرنا ہی صحت و نفاذ تصرفات کے لئے بس ہے اور اگر رائے فاضل قہستانی پر عمل کیا جائے تو صورت مستفسرہ

۱ الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب الرابع فصل فی اعتبار حالۃ الوصیۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۰۹ ۲ ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۲۳ ۳ جامع الرموز کتاب الوصایا مکتبۃ الاسلامیۃ گنبد قاموس ایران ۴ / ۲۸۲

Fatawa Razawiya, Volume 25

The meanings of "fear of death" defined by the scholars were not present at all, as the illness was much less beforehand, and [the person] was coming and going for their needs, walking about, travelling, etc.

In *Radd al-Muhtar*, quoting from *al-Isma'iliyah*: One who is afflicted with some illness that they complain of, yet many times they go out to the market and fulfill their needs, is not considered a patient of "Maradh al-Maut" (deathbed illness). Their charitable acts (tabarru'at) from their wealth are valid. When they sell to an heir or grant them a gift, it does not depend on the permission of the other heirs.

In *al-'Uqud ad-Durriyah*, a question was asked regarding a person with paralysis whose illness had lasted for three years. In this state, he gifted all his property to one of his heirs, Zaid, and handed it over to him. Then, a few months later, he died. Is this gift valid? The answer is: Yes. And a person with paralysis whose illness is not worsening every day is like a healthy person, as stated in *al-Khaniyah*.

In *al-Fatawa al-Khayriyyah*, it is mentioned that when the person matches the aforementioned description—meaning their illness does not prevent them from leaving the house to fulfill their needs—their gift to one of their children and selling to the rest, even with an unfair price (ghabn), is absolutely valid and effective. Scholars have explicitly stated this ruling for every long-

In *Radd al-Muhtar*, it is narrated from *al-Isma'iliyah* that a person who is afflicted with some illness and goes to the market and fulfills their needs is not a patient of deathbed illness. Charitable acts in their wealth are valid. When they sell to any of their heirs or grant a gift, it will not be dependent on the permission of the remaining heirs.

In *al-'Uqud ad-Durriyah*, a question was asked about such a paralytic person whose paralysis lasted for three years. In this same condition, he gifted all his wealth to one of his heirs, Zaid, and handed it over to him. Then after a few months, he died. So will this gift of his be valid? The answer is that yes, and that paralytic person whose illness is not increasing every day is like a healthy person as it is in *al-Khaniyah*.

In *al-Fatawa al-Khayriyyah*, it is stated that when he is upon the mentioned description, and his illness does not prevent him from leaving the house to fulfill necessities, then his gifting to one of his children and selling to the others with a loss (ghabn) is absolutely valid and effective. Scholars have clarified this ruling about every long-

In *Radd al-Muhtar*, quoting from *al-Isma'iliyah*: One who is afflicted with some illness that they complain of, yet many times they go out to the market and fulfill their needs, is not considered a patient of "Maradh al-Maut" (deathbed illness). Their charitable acts (tabarru'at) from their wealth are valid. When they sell to an heir or grant them a gift, it does not depend on the permission of the other heirs.

term illness, such as tuberculosis (tap-e-diq), consumption (sill), and paralysis, etc.

In *Radd al-Muhtar*, it is narrated from *al-Isma'iliyah* that a person who is afflicted with some illness and goes to the market and fulfills their needs is not a patient of deathbed illness. Charitable acts in their wealth are valid. When they sell to any of their heirs or grant a gift, it will not be dependent on the permission of the remaining heirs.

term illness like tuberculosis, consumption, and paralysis etc. (T)

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Iqrar, Bab Iqrar al-Maridh, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/461.
2. Al-Uqud ad-Durriyah, Kitab al-Wasaya, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/307.
3. Al-Fatawa al-Khayriyyah, Kitab al-Buyu, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 1/228.

फतावा रज़विया, खंड 25

विद्वानों ने 'मृत्यु का भय' के जो अर्थ निर्धारित किए हैं, वे यहाँ बिल्कुल भी मौजूद नहीं थे, क्योंकि बीमारी पहले से बहुत कम थी और वे अपनी ज़रूरतों के लिए आने-जाने, चलने-फिरने, यात्रा करने आदि में समर्थ थे।

'रद्द अल-मुह्तार' में 'अल-इस्माइलिया' से उद्धृत है: जो व्यक्ति किसी ऐसी बीमारी से ग्रस्त हो जिससे वह शिकायत करता हो, फिर भी अक्सर वह बाज़ार जाता हो और अपनी ज़रूरतों को पूरा करता हो, तो उसे 'मरज़-उल-मौत' (मृत्युशय्या की बीमारी) का मरीज़ नहीं माना जाएगा। उसकी संपत्ति से किए गए दान (तबर्रुअत) मान्य हैं। जब वह अपने किसी वारिस को कुछ बेचता है या उपहार (हिबा) देता है, तो यह बाकी वारिसों की अनुमति पर निर्भर नहीं होता।

'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया' में एक ऐसे लकवाग्रस्त व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसकी बीमारी तीन साल तक खिंच गई थी। उसने इसी हालत में अपनी पूरी संपत्ति अपने एक वारिस ज़ैद को उपहार में दे दी और उसे सौंप दी। फिर कुछ महीनों बाद उसकी मृत्यु हो गई। क्या उसका यह उपहार सही होगा? उत्तर यह है कि हाँ, और वह लकवाग्रस्त जिसकी बीमारी हर दिन नहीं बढ़ रही है, वह स्वस्थ व्यक्ति के समान है, जैसा कि 'अल-खानिया' में है।

'रद्द अल-मुह्तार' में 'अल-इस्माइलिया' से उद्धृत है कि जो व्यक्ति किसी बीमारी में मुब्तला हो और बाज़ार की तरफ जाता है और अपनी ज़रूरतों को पूरा करता है तो वह मरज़-उल-मौत का मरीज़ नहीं है। उसके माल में दान (तबर्रुअत) मान्य हैं। जब वह अपने किसी वारिस से बिक्री (बेअ) करे या उपहार (हिबा) दे, तो वह बाकी वारिसों की अनुमति पर निर्भर नहीं होगा।

'उक़ूद दुर्रिया' में है कि ऐसे लकवाग्रस्त (मफ़लूज) के बारे में सवाल किया गया जिसका लकवा (मर्ज़-ए-फ़ालिज) तीन साल तक लंबा हो गया। उसने इसी हालत में अपना तमाम माल अपने एक वारिस ज़ैद को हिबा (उपहार) करके उसके हवाले कर दिया। फिर उसके चंद माह बाद वह मर गया, तो क्या उसका यह हिबा सही होगा? जवाब यह है कि हाँ, और वह लकवाग्रस्त व्यक्ति जिसका रोग हर दिन बढ़ न रहा हो, वह स्वस्थ व्यक्ति के समान है जैसा कि खानिया में है।

'रद्द अल-मुह्तार' में 'अल-इस्माइलिया' से उद्धृत है: जो व्यक्ति किसी ऐसी बीमारी से ग्रस्त हो जिससे वह शिकायत करता हो, फिर भी अक्सर वह बाज़ार जाता हो और अपनी ज़रूरतों को पूरा करता हो, तो उसे 'मरज़-उल-मौत' (मृत्युशय्या की बीमारी) का मरीज़ नहीं माना जाएगा। उसकी संपत्ति से किए गए दान (तबर्रुअत) मान्य हैं। जब वह अपने किसी वारिस को कुछ बेचता है या उपहार (हिबा) देता है, तो यह बाकी वारिसों की अनुमति पर निर्भर नहीं होता।

'फ़तावा अल-खैरिया' में है कि जब व्यक्ति उपर्युक्त वर्णन के अनुसार हो—अर्थात् उसकी बीमारी उसे अपनी ज़रूरतों को पूरा करने के लिए घर से बाहर निकलने से नहीं रोकती—तो अपनी संतानों में से किसी एक को उपहार देना और बाकियों को घाटे (ग़ब्न) के साथ बेचना पूरी तरह से सही और प्रभावी है। विद्वानों ने हर लंबी बीमारी के लिए इसी हुक्म को स्पष्ट किया है, जैसे तपेदिक (टीबी), सिल और लकवा आदि।

'रद्द अल-मुह्तार' में 'अल-इस्माइलिया' से उद्धृत है कि जो व्यक्ति किसी बीमारी में मुब्तला हो और बाज़ार की तरफ जाता है और अपनी ज़रूरतों को पूरा करता है तो वह मरज़-उल-मौत का मरीज़ नहीं है। उसके माल में दान (तबर्रुअत) मान्य हैं। जब वह अपने किसी वारिस से बिक्री (बेअ) करे या उपहार (हिबा) दे, तो वह बाकी वारिसों की अनुमति पर निर्भर नहीं होगा।

'फ़तावा खैरिया' में है जब वह वर्णित विवरण (वस्फ़-ए-मज़कूर) पर है और उसका रोग ज़रूरतों को पूरा करने के लिए घर से निकलने में बाधक (मानए) नहीं है, तो उसका अपनी संतानों में से एक के लिए उपहार (हिबा) देना और बाकियों के लिए घाटे (ग़ब्न) के साथ बिक्री करना पूरी तरह से सही और प्रभावी है। विद्वानों ने हर लंबी बीमारी के बारे में इस आदेश को स्पष्ट किया है जैसे तपेदिक, सिल और लकवा आदि। (त)

1. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-इक़रार, बाब इक़रार अल-मरीज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 4/461।
2. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अल-वसाया, अर्क बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/307।
3. अल-फतावा अल-खैरिया, किताब अल-बुयू, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 1/228।

میں جو معنی خوف موت کے علماء نے قرار دیئے ہیں ہرگز موجود نہ تھے کہ مرض پہلے سے بہت کم تھا اور اپنے حوائج کے لئے آنا جانا چلنا پھرنا سفر کرنا وغیرہ۔

في ردالمحتار عن الاسمعيلية: من به بعض مرض يشتكى منه، وفي كثير من الاوقات يخرج الى السوق و يقضي مصالحه لايكون به مريضاً مرض الموت و تعتبر تبرعاته من ماله واذا باع لوارثه اووهبه لا يتوقف على اجازة باقي الورثة

ردالمختار میں اسمعیلیہ سے منقول ہے جو شخص کسی بیماری میں مبتلا ہو اور بازار کی طرف جاتا ہے اور اپنی حوائج کو پورا کرتا ہے تو وہ مرض الموت کا مریض نہیں ہے۔ اس کے مال میں تبرعات معتبر ہیں۔ جب وہ اپنے کسی وارث سے بیع کرے یا ہبہ کرے وہ باقی وارثوں کی اجازت پر موقوف نہیں ہوگا۔

وفي العقود الدرية، سئل في مفلوج تطاول به فلجه قدر ثلث سنين فوهب في هذه الحالة جميع ماله من زيد وارثه وسلمه ذلك ثم مات بعد عدة اشهر عنه لاغير فهل الهبة صحيحة الجواب نعم والمفلوج الذى لا يزداد مرضه كل يوم فهو كالصحيح كما في الخانية

عقود دریہ میں ہے ایسے مفلوج کے بارے میں سوال کیا گیا جس کا مرض فالج تین سال تک لمبا ہو گیا۔ اس نے اسی حالت میں اپنا تمام مال اپنے ایک وارث زید کو ہبہ کر کے اس کے حوالے کر دیا۔ پھر اس کے چند ماہ بعد وہ مر گیا تو کیا اس کا یہ ہبہ صحیح ہو گا۔ جواب یہ ہے کہ ہاں، اور وہ مفلوج جس کا مرض ہر روز بڑھ نہ رہا ہو وہ صحتمند کی مثل ہے جیسا کہ خانیہ میں ہے۔

وفي الفتاوى الخيرية حيث كان بالوصف المذكور وهوانه اى المرض لايمنعه

فتاوٰی خیریہ میں ہے جب وہ وصف مذکور پر ہے اور اس کا مرض ضروریات پورا کرنے کے لئے گھر سے

في ردالمحتار عن الاسمعيلية: من به بعض مرض يشتكى منه، وفي كثير من الاوقات يخرج الى السوق و يقضي مصالحه لايكون به مريضاً مرض الموت و تعتبر تبرعاته من ماله واذا باع لوارثه اووهبه لا يتوقف على اجازة باقي الورثة

ردالمختار میں اسمعیلیہ سے منقول ہے جو شخص کسی بیماری میں مبتلا ہو اور بازار کی طرف جاتا ہے اور اپنی حوائج کو پورا کرتا ہے تو وہ مرض الموت کا مریض نہیں ہے۔ اس کے مال میں تبرعات معتبر ہیں۔ جب وہ اپنے کسی وارث سے بیع کرے یا ہبہ کرے وہ باقی وارثوں کی اجازت پر موقوف نہیں ہوگا۔

الخروج لقضاء حوائجه فهبته لاحد اولاده وبيعه لبقيتهم بالغبن مطلقاً صحيح نافذ، صرحوا به في كل مرض يطول كالدق والسل والفالج الخ۔

نکلنے سے مانع نہیں تو اس کا اپنی اولاد میں سے ایک کے لئے ہبہ کرنا اور باقیوں کے لئے غبن کے ساتھ بیع کرنا مطلقاً صحیح اور نافذ ہے۔ علماء نے ہر طویل مرض کے بارے میں اس حکم کی تصریح کی ہے جیسے تپ دق، سل اور فالج الخ۔ (ت)

1. ردالمحتار کتاب الاقرار باب اقرار المریض داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۴۶۱
2. العقود الدریة کتاب الوصایا ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/ ۳۰۷
3. الفتاوی الخیریة کتاب البیوع دارالمعرفة بیروت ۱/ ۲۲۸

صفحہ 330/658

Therefore, according to unanimous reports and the consensus of the Imams, in the situation asked, that illness was not Marad-ul-Mawt (deathbed illness), and those transactions, whether they be sales or gifts or anything else, whether with an heir or a non-heir, are absolutely, categorically valid and effective. And Allah Almighty knows best.

Issue 107: 287 What do the scholars of religion say in this matter: Hindah, during her deathbed illness, sold a house and a shop worth approximately sixteen hundred rupees for six hundred rupees to her husband and daughter. She died fifteen days later. In this case, is this sale valid or not? Explain and be rewarded.

The Answer: In the situation asked, the sale is not valid because selling at a lower price during deathbed illness is prohibited according to the consensus of Imam Azam and the two companions (Sahibayn), may Allah have mercy on them. And to an heir, even a sale at equal price is not valid according to Imam Azam (may Allah be pleased with him) without the permission of the other heirs.

(Arabic text in box): It is mentioned in 'Al-Talwih': If one sells an item from the inheritance to one of the heirs for its equivalent price, it is not permissible according to Abu Hanifa, may Allah Almighty have mercy on him. Summarized ending. (T)

Issue 108: What do the scholars of religion say in this matter: Hindah, during her deathbed illness, gifted her entire dower to her husband, except for five hundred rupees and five dinars, about which she said she does not forgive that much, and after her, her parents are its owners. Subsequently, Hindah passed away leaving behind her husband, parents, and four sisters. Now, the mother and father of Hindah talk about the forgiveness of the dower, and the husband objects to giving those five hundred rupees and five dinars to the parents. In this case, how will Hindah's inheritance be distributed? And was the forgiveness of that much dower and the legacy of the remainder to the parents valid or not? Explain and be rewarded.

---

1 Al-Tawdih wal-Talwih with the marginalia Al-Tawshih, Section on Matters Affecting Legal Capacity, Divine matters, etc., Noorani Kutub Khana, Peshawar, p. 663.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

अतः सर्वसम्मत विवरणों और इमामों की सहमति के अनुसार, पूछी गई स्थिति में वह बीमारी 'मरज़-उल-मौत' (मृत्यु शैया की बीमारी) नहीं थी, और वे लेन-देन चाहे वे बिक्री हों या उपहार या कुछ और, चाहे किसी वारिस के साथ हों या गैर-वारिस के साथ, पूरी तरह से और निरपेक्ष रूप से सही और प्रभावी हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 107: 287 दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि हिंदा ने अपनी मृत्यु शैया की बीमारी के दौरान एक घर और एक दुकान, जिसकी कीमत लगभग सोलह सौ रुपये थी, अपने पति और बेटी को छह सौ रुपये में बेच दी। पंद्रह दिन बाद उसकी मृत्यु हो गई। इस मामले में यह बिक्री जायज़ है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

अल-जवाब: पूछी गई स्थिति में बिक्री सही नहीं है क्योंकि मृत्यु शैया की बीमारी में कम कीमत पर बेचना इमाम आज़म और उनके दोनों साथियों (साहिबैन) रहमहुमल्लाह की सर्वसम्मति से नाजायज़ है। और एक वारिस को तो बराबर कीमत पर भी बेचना इमाम आज़म रज़ियल्लाहु अन्हु के अनुसार अन्य वारिसों की अनुमति के बिना जायज़ नहीं है।

(बॉक्स में अरबी पाठ): 'अल-तलवीह' में है: यदि वारिसों में से किसी को विरासत की कोई विशिष्ट वस्तु उसकी बराबर कीमत पर बेची जाए, तो इमाम अबू हनीफा रहमतुल्लाहि अलैहि के अनुसार यह जायज़ नहीं है। संक्षेप में समाप्त। (त)

मसला 108: दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि हिंदा ने अपनी मृत्यु शैया की बीमारी में अपना पूरा मेहर (दहेज) अपने पति को माफ कर दिया, केवल पांच सौ रुपये और पांच दीनार के संबंध में कहा कि वह इतना माफ नहीं करती है और मेरे बाद इसके मालिक मेरे माता-पिता हैं। इसके बाद, हिंदा का पति, माता-पिता और चार बहनों को छोड़कर इंतकाल हो गया। अब हिंदा के माता-पिता मेहर की माफी और पति द्वारा उन पांच सौ रुपये और पांच दीनार को माता-पिता को देने पर चर्चा करते हैं। इस स्थिति में हिंदा की विरासत किस हिसाब से बांटी जाएगी? और क्या मेहर की उतनी माफी और शेष की जो वसीयत माता-पिता के लिए की थी, सही हुई या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

---

1 अल-तौदीह वल-तलवीह मअ अल-हाशिया अल-तौशीह, फ़स्ल फ़िल उमूर अल-मुअतरिज़ा अलल अहलिया समाविया इलख़, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, पृ. 663।

पृष्ठ 331/658

پس باتفاق روایات و باجماع ائمہ صورتِ مسئولہ میں وہ مرض مرضِ موت نہ تھا اور وہ تصرفات بیع ہوں خواہ ہبہ خواہ کچھ اور وارث کے ساتھ ہوں خواہ غیر وارث کے ساتھ ہوں قطعاً مطلقاً صحیح و نافذ ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۰۷: ۲۸۷ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے اپنے مرض موت میں ایک مکان اور ایک دکان کہ قریب سولہ سو روپیہ کی قیمت تھی چھ سو روپیہ کو اپنے شوہر و دختر کے ہاتھ بیع کی بعد پندرہ روز کے مر گئی، اس صورت میں یہ بیع جائز ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورتِ مستفسرہ میں بیع صحیح نہیں کہ مرضِ موت میں کم قیمت کو باتفاق امام اعظم وصاحبین رحمہم اللہ نا جائز ہے اور وارث کے ہاتھ تو برابر قیمت کو بھی بے اجازتِ دیگر ورثہ امام اعظم رضی اللہ تعالٰی عنہ کے نزدیک جائز نہیں۔

فی التلویح لوباع من احد الورثۃ عیناً من اعیان الترکۃ بمثل القیمۃ فلایجوز عند ابی حنیفۃ رحمہ اللہ تعالٰی انتھٰی ملخصاً۔ تلویح میں ہے اگر کسی وارث کے ہاتھ ترکہ کی کوئی معین شیئ اس کی برابر قیمت کے ساتھ بیچی تو امام ابوحنیفہ علیہ الرحمہ کے نزدیک جائز نہیں انتہی، تلخیص۔ (ت)

مسئلہ ۱۰۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے اپنے مرض موت میں کل مہر اپنا شوہر کو بخش دیا صرف اس میں سے پانسو روپیہ پانچ دینار کی نسبت کہا کہ اس قدر میں معاف نہیں کرتی اس کے مالک بعد میرے والدین ہیں، پس ازاں ہندہ نے زوج و والدین و چار خواہر چھوڑ کر انتقال کیا اب مادر و پدر ہندہ معافی مہر اور شوہر ان پانسو روپیہ پانچ دینار کے والدین

کو دینے میں کلام کرتا ہے اس صورت میں ترکہ ہندہ کس حساب سے تقسیم ہوگا اور اس قدر مہر معاف اور مابقی کی وصیت کہ والدین کو کی تھی صحیح ہوئی یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

---

1 التوضیح والتلویح مع الحاشیۃ التوشیح فصل فی الامور المعترضہ علی الاھلیۃ سماویہ الخ نورانی کتب خانہ پشاور ص ۶۶۳

The Answer: In the case presented, the gift of the dower (mahr) to the husband by Hinda, which occurred during her terminal illness (Marz-ul-Mawt), and which the remaining heirs do not authorize, has become void. Similarly, the bequest of five hundred rupees and five dinars made for the parents did not remain valid for the same reason, as clearly stated in the books of Fiqh (jurisprudence). (As has been detailed in the books of Fiqh. - scribe's note). Therefore, the entire dower of Hinda is a mandatory obligation upon the husband, and all heirs are shared in her estate. Assuming the truthfulness of the petitioner and the absence of impediments to inheritance, and after settling prior obligations like debts and valid bequests (like debt and correct bequest), Hinda's entire dower and whatever else her estate consists of will be divided into six shares: three shares for the husband, one share for the mother, and two shares for the father. The sisters will receive nothing. And Allah Almighty knows best.

Problem 109: What do the scholars of religion say regarding this matter: A person near death verbally bequests to one heir among the other heirs that "such and such heir should get my wealth and such and such heir should not". Is this bequest valid or not? Explain and be rewarded.

The Answer: If no sane and adult heir of the deceased approves of the mentioned bequest, then that bequest becomes completely void in regards to the share of that legatee heir. If any insane person or minor among those heirs approves of it, it is considered invalid. If all heirs allow it and they are all sane and adult, then the mentioned bequest will be fully and completely valid and enforced for the benefit of the legatee. Thus, after paying any debts that take precedence over bequests if the deceased owed any, the whole or part of whatever amount the bequest was made for will be given to that legatee heir. And if some of them allow it and some do not, then for those who allow it, provided they are sane and adult, the bequest will be enforced to the extent of their shares. To the extent of the shares of those who did not give permission, and children and the insane even if they allow it, it will be considered void and as if it never existed (Ka-an lam yakun). The deceased's saying that "such and such heir should not get my wealth" is purely absurd and futile. Inheritance for heirs is by the command of Shariah law, such that its invalidation by anyone's attempt to annul it is not possible. Even the heir themselves do not have the right to waive their right of inheritance, as stated by all scholars collectively. And Allah knows best, and His knowledge is most complete and most wise. (As all scholars

have clarified, and Allah Almighty knows well, and His knowledge is the most complete and firm. - scribe's note)

Page 332 of 658

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

उत्तर: प्रश्नाधीन स्थिति में, हिंदा द्वारा अपने पति को मेहर का दान (हिबा-ए-मेहर), जो उसकी मृत्यु शैया (मरज़-उल-मौत) के दौरान हुआ था, और जिसके लिए शेष वारिस अनुमति नहीं देते हैं, अमान्य (बातिल) हो गया है। इसी तरह माता-पिता के लिए की गई पाँच सौ रुपये और पाँच दीनार की वसीयत भी इसी कारण से सही नहीं रही, जैसा कि फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) की किताबों में स्पष्ट रूप से बताया गया है। (जैसा कि फ़िक़्ह की किताबों में इसकी व्याख्या कर दी गई है। - लिपिक नोट)। अतः हिंदा का पूरा मेहर पति की जिम्मेदारी है और उसकी विरासत में सभी वारिस साझेदार हैं। याचिकाकर्ता के कथन की सत्यता और विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति को मानते हुए, और ऋण तथा वैध वसीयत (जैसे ऋण और सही वसीयत) जैसे पूर्व दायित्वों के निपटान के बाद, हिंदा का पूरा मेहर और उसकी जो भी विरासत है, उसे छह हिस्सों (सहाम) में विभाजित किया जाएगा: तीन हिस्से पति के लिए, एक हिस्सा माँ के लिए और दो हिस्से पिता के लिए। बहनों को कुछ नहीं मिलेगा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 109: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति अपनी मृत्यु के निकट होने पर अन्य वारिसों में से एक वारिस को मौखिक वसीयत कर जाए कि "अमुक वारिस को मेरा धन मिले और अमुक वारिस को न मिले", क्या यह वसीयत सही है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यदि मृतक का कोई भी समझदार (आकिल) और बालिग वारिस उल्लेखित वसीयत को स्वीकार नहीं करता है, तो वह वसीयत उस वारिस (मोसी लह) के हिस्से के संबंध में पूरी तरह से शून्य (बातिल) हो गई। और यदि उन वारिसों में से कोई पागल (मजनून) या नाबालिग अनुमति देता है, तो वह अमान्य (ना-मोतबर) है। और यदि सभी वारिस इसे अनुमति देते हैं और वे सभी समझदार और बालिग हैं, तो उल्लेखित वसीयत उस वारिस के हक में पूरी तरह से वैध और लागू (नाफ़िज़) हो जाएगी। अतः वसीयत से पहले के ऋणों (दीयुन) के भुगतान के बाद, यदि मृतक पर कोई ऋण हो, तो जिस राशि की वसीयत की गई थी, वह पूरा या उसका हिस्सा उस वारिस को दिया जाएगा। और यदि उनमें से कुछ अनुमति देते हैं और कुछ नहीं, तो जो अनुमति देते हैं (बशर्ते वे समझदार और बालिग हों), उनके हिस्सों की सीमा तक वसीयत लागू हो जाएगी। अनुमति न देने वालों, बच्चों और पागलों के हिस्सों की सीमा तक, भले ही वे अनुमति दे दें, वसीयत शून्य और निष्प्रभावी (कान लम यकुन - जैसे कि कभी थी ही नहीं) मानी जाएगी। और मृतक का यह कहना कि "अमुक वारिस को मेरा माल न मिले", केवल निरर्थक और व्यर्थ है। वारिसों के लिए विरासत शरीयत के आदेश से है, जिसे किसी के

रद्द (इबताल) करने से रद्द नहीं किया जा सकता। यहाँ तक कि खुद वारिस को भी विरासत के हक को छोड़ने का अधिकार नहीं है, जैसा कि सभी विद्वानों ने स्पष्ट किया है। और अल्लाह बेहतर जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और सबसे प्रबल है। (जैसा कि सभी विद्वानों ने स्पष्ट कर दिया है, और अल्लाह तआला खूब जानता है और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण और मजबूत है। - लिपिक नोट)

الجواب: صورت مسئولہ میں ہبہ مہر شوہر کو کہ ہندہ سے اس کی مرض موت میں واقع ہوا تھا اور ورثہ باقین اس کی اجازت نہیں دیتے باطل ہو گیا اسی طرح ان پانچ سو روپیہ پانچ دینار کی وصیت کہ والدین کے لئے کی تھی اسی وجہ سے صحیح نہ رہی کما ھو مصرح فی کتب الفقہ (جیسا کہ فقہ کی کتابوں میں اس کی تصریح کر دی گئی ہے۔ت) پس کل مہر ہندہ ذمہ شوہر لازم اور اس کے ترکہ میں سب وارث مشترک بر تقدیر صدق مستفتی و عدم موانع ارث و وارث آخر و تقدیم مقدم کالدین والوصیۃ الصحیحہ (جیسے قرض اور صحیح وصیت) کل مہر ہندہ اور جو کچھ اس کا ترکہ ہو چھ سہام پر منقسم ہو کر تین سہم زوج اور ایک مادر اور دو پدر کو ملیں گے اور خواہروں کو کچھ نہ پہنچے گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۰۹: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص قریب موت کے ایک وارث کو منجملہ اور ورثہ کے زبانی وصیت کر جائے کہ فلاں وارث کو مال میرا ملے اور فلاں وارث کو نہ ملے، یہ وصیت درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اگر وصیت مذکورہ کو ورثہ میت سے کوئی عاقل بالغ روا نہیں رکھتا تو وہ وصیت اس وارث موصی لہ کے حصہ میں باطل محض ہو گئی اور ان وارثوں میں کوئی مجنوں یا نابالغ اجازت کو روا رکھتا ہے تو نامعتبر ہے اور جو سب وارث جائز رکھتے ہیں اور وہ سب عاقل بالغ ہیں تو وصیت مذکورہ حق موصی لہ میں تمام و کمال و جائز و نافذ ہو جائے گی پس بعد ادائے دیون مقدمہ علی الوصایا اگر ذمہ میت ہوں، کل یا بعض جس قدر کی نسبت وصیت کی ہے اس وارث موصی لہ کو دیا جائے گا اور جو ان میں بعض جائز رکھتے اور بعض نا جائز تو جو جائز رکھتے ہیں بشرطیکہ وہ عاقل بالغ ہوں بقدر ان کے حصص کے وصیت نافذ ہو جائے گی اور بقدر

حصوں اجازت نہ دینے والوں اور اطفال و مجانین کے اگرچہ وہ جائز بھی رکھیں باطل و کان لم یکن (گویا کہ ہوئی ہی نہیں۔ ت) تصور کی جائے گی اور میت کا یہ کہنا کہ فلاں وارث کو میرا مال نہ ملے محض لغو و عبث ہے توریت ورثہ بحکم شرع ہے کہ کسی کے ابطال سے اس کا بطلان ممکن نہیں۔ حتی کہ خود وارث کو اختیار نہیں کہ حق ارث سے دستبردار ہو کما صرح بہ العلماء قاطبۃ۔ واللہ اعلم وعلمہ اتم واحکم (جیسا کہ تمام علماء اس کی تصریح فرما چکے ہیں، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے اور اس کا علم اتم اور مستحکم ہے۔ت)

Vol. 25 Fatawa Razawiyya

Problem 110: What do the scholars of the religion say about this matter: Zaid sent a certain amount of money to his biological brother, Amr, from some place while in good health and then during his final illness as a trust (amanat). Through letters, he frequently emphasized the safekeeping of this trust until his last breath. In one or two letters, he also wrote to Amr and his nephew Bakr to divide this money between themselves and continued to emphasize the safekeeping of the trust. Now Zaid has passed away, and he has no heir other than Amr. Therefore, according to Shariah, how should the entrusted money be distributed? Explain and you will be rewarded.

The Answer: In the stated situation, this bequest has become valid for both Amr and Bakr as the legatees. In 'al-Durr' [al-Mukhtar], cited from Ibn al-Kamal and al-Walwaljiyya: "If a husband makes a bequest for his wife, or she for him, and there is no other heir, the bequest is valid, etc." (1) In [the book] 'Dur', it is narrated with reference to 'Kamal' and 'Walwaljiyya': "If someone made a bequest for his wife or a wife for her husband, and no other heir exists, then the bequest is valid etc. (T)" Therefore, if half of this entrusted money from Zaid's total estate (after paying debts) does not exceed one-third, or if it does exceed one-third but Amr permits this excess for Bakr's share, then that entrusted money will be divided equally between Amr and Bakr. Otherwise, an amount equal to one-third of the aforementioned total estate should be given to Bakr from this money. The remaining balance belongs to Amr. And Allah Almighty knows best. 25 Rabi al-Awwal 1307 AH.

Problem 111: What do the scholars of the religion say about this matter: Zaid left behind property, several minor children, and one adult son who is capable and of good character. After his father's death, he raised his younger brothers and sisters like his own children and remained wholeheartedly dedicated to the safekeeping of their wealth and their care. However, Zaid did not make any bequest regarding his children or their wealth to anyone. In this case, in our lands, does the eldest son (ibn-e-kabeer) have the authority to carry out permissible and Shariah-compliant transactions with the assets of these minors with integrity and trust...

(1) Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Mujtabai Press, Delhi, 3/319. Page 333 of 658

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

मसला 110: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद ने कुछ रक़म अपने हक़ीक़ी भाई अम्र के पास किसी जगह से अपनी सेहत की हालत में और मर्ज़-उल-मौत (मौत की बीमारी) में बतौर अमानत भेजी और ख़तों के ज़रिए उस अमानत की देखभाल के लिए आख़िरी दम तक ताकीद फ़रमाई। और एक-दो ख़तों में अम्र और अपने भतीजे बक्र को यह भी लिखा कि तुम दोनों इस रक़म को आपस में बाँट लेना और इसी तरह अमानत की हिफ़ाज़त की ताकीद की। अब ज़ैद का इंतक़ाल हो गया और अम्र के सिवा उसका कोई वारिस नहीं है। लिहाज़ा शरीअत के मुताबिक़ अमानत की रक़म किस तरह तक़सीम की जाए? बयान करें और अज्र पाएँ।

अल-जवाब: पूछी गई सूरत में यह वसीयत बक्र और अम्र दोनों मूसी-लहुमा (जिनके हक़ में वसीयत की गई) के हक़ में सही हो गई। अल-दुर्र में इब्न अल-कमल और अल-वलवालजिया के हवाले से है: "अगर किसी ने अपनी बीवी के लिए वसीयत की या बीवी ने अपने शौहर के लिए, और वहां कोई दूसरा वारिस न हो तो वसीयत सही है, इत्यादि।" (1) 'दुर' में 'कमल' और 'वलवालजिया' के हवाले से नक़ल किया गया है कि अगर किसी ने अपनी बीवी के लिए वसीयत की या बीवी ने अपने शौहर के लिए, और कोई दूसरा वारिस मौजूद नहीं है तो वसीयत सही है इत्यादि (त)। लिहाज़ा, अगर ज़ैद के कुल छोड़े हुए माल (क़र्ज़ अदा करने के बाद) में से इस अमानत की रक़म का आधा हिस्सा एक-तिहाई (1/3) से ज़्यादा नहीं है, या ज़्यादा है मगर अम्र बक्र के हक़ में इस ज़्यादती को जायज़ रखता है, तो वह अमानत की रक़म अम्र और बक्र में बराबर-बराबर बाँट दी जाएगी। वरना उस रक़म में से ज़ैद के कुल छोड़े हुए माल के एक-तिहाई के बराबर बक्र को दिया जाए। बाक़ी बचा हुआ सब अम्र का है, और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। 25 रबी-उल-अव्वल शरीफ़ 1307 हिजरी।

मसला 111: क्या फ़रमाते हैं उलेमा-ए-दीन इस मसले में कि ज़ैद ने जायदाद, कई ना-बालिग बच्चे और एक जवान, नेक और क़ाबिल बेटा छोड़ा जिसने वालिद के बाद अपने छोटे भाई-बहनों की अपने बच्चों की तरह परवरिश की और उनके माल की हिफ़ाज़त और उनकी देखभाल में पूरे दिल से लगा रहा। लेकिन ज़ैद ने अपने बच्चों या उनके माल के बारे में किसी को वसीयत नहीं की थी। इस सूरत में हमारे इलाक़े में बड़ा बेटा (इब्न-ए-कबीर) इन ना-बालिगों के माल में ईमानदारी और अमानत के साथ जायज़ और शरई तसर्रुफ़ात (लेन-देन) का इख़्तियार...

(1) अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 3/ 319। पेज 333 ऑफ़ 658

مسئلہ ۱۱۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے کسی قدر روپیہ اپنے برادر حقیقی عمرو کے پاس کسی مقام سے حالتِ صحتِ خود مرض الموت میں بطورِ امانت بھیجا اور بذریعہ خطوط واسطے نگہداشت امانت کے اکثر تاکید کو دمِ واپسیں تک کام فرمایا اور دو ایک خط میں عمرو اور بکر برادرزادے اپنے کو یہ بھی لکھا کہ تم دونوں اس روپیہ کو آپس میں تقسیم کرلینا اور اسی طرح حفظ امانت کی تاکید کی۔ اب زید نے انتقال کیا اور سوا عمرو کے کوئی وارث اس کا نہیں پس عند الشرع زرِ امانت کس طرح تقسیم کیا جائے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں یہ وصیت بکر و عمرو دونوں موصی لہما کے حق میں صحیح ہوگئی۔ في الدر عن ابن الكمال والولوالجية لواوصى لزوجته او هي له ولم يكن ثمة وارث اخر تصح الوصية الخ - ۱ در میں کمال اور ولوالجیۃ کے حوالہ سے منقول ہے اگر کسی نے اپنی بیوی کے لئے وصیت کی یا بیوی نے اپنے شوہر کے لئے، اور کوئی دوسرا وارث موجود نہیں تو وصیت صحیح ہے الخ (ت) پس اگر نصف اس زرِ امانت کا کل متروکہ زید کے بعد ادا باقی رہا ہو ثلث سے زائد نہیں یا زائد ہے مگر عمرو اس زیادت کو حقِ بکر میں جائز رکھتا ہے تو وہ زرِ امانت عمرو و بکر میں بالمناصفہ تقسیم ہو جائے گا ورنہ اس روپیہ سے بقدر ثلث متروکہ مذکورہ کے بکر کو دیا جائے۔ باقی ماندہ سب عمرو کا ہے، واللہ تعالیٰ اعلم۔ ۲۵ ربیع الاول شریف ۱۳۰۷ھ

مسئلہ ۱۱۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے جائیداد اور چند اولاد نابالغ اور ایک پسر جوان لائق نیک اطوار چھوڑا جس نے بعد پدر اپنے چھوٹے چھوٹے بہن بھائیوں کو مثل اپنے بچوں کے پرورش کیا اور ان کے مال کی نگہداشت اور ان کی غور و پرداخت میں بجان و دل مصروف رہا مگر زید نے اپنے بچوں یا ان کے مال کی نسبت کسی کو وصیت نہ کی تھی اس

صورت میں ہمارے بلاد میں ابنِ کبیر ان نابالغوں کے اموال میں دیانت وامانت کے ساتھ تصرفاتِ جائزہ و شرعیہ کا اختیار

الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۳۱۹ Page 333 of 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

...will be kept and considered as an authorized and chosen guardian, or not? If not, then to whom will the authority of these children and properties be given? Explain and be rewarded. (T)

Answer: I say: Relying upon the All-Knowing, the All-Aware, the Most Generous and Gracious, seeking refuge under the hem of His benevolence from the deviation of the eyes and the slip of the feet. (T)

In our cities, when there is no appointed guardian (wasi) by the father over the orphans, nor a real grandfather, nor a guardian appointed by the grandfather, then their real elder brother, if he is capable and trustworthy, shall be considered as a guardian. He will have the same authority for transactions that a guardian (wasi) has under Shariah, provided he acts with honesty, integrity, and mercy and compassion towards the children. This is even if the father did not explicitly appoint him as a guardian, because guardianship is established here through custom and implication. In our cities, a widespread custom prevails that after the father, elder sons manage the wealth and property and engage themselves in the upbringing and care of their minor siblings. People who have an elder son along with minor children remain carefree, knowing that their caretaker exists after them. However, if there are only minor children, they are saddened and worried about who will provide supervision. This prevalent and established custom implies permission for caretaking and management. And "What is established by custom is like what is established by Shariah" (T). It is mentioned in Fatawa Imam Qazi Khan:

Arabic Text	**Urdu Translation**
If a person from the neighborhood manages the deceased's property by buying and selling, while there is no heir or appointed guardian for the deceased, but this person knows that if the matter were taken to the judge (Qadi), the judge would appoint him as the guardian. Thus, this person took the property and did not take the matter to the judge, and he squandered it. It is narrated from Abu Nasr	If someone from the neighborhood manages the property of a deceased person when that deceased has no heir or guardian, but this person knows that if the case were taken to a judge, the judge would appoint him as the deceased's guardian. So, this person took the deceased's property and did not take the case to the judge, and wasted the property. It is reported from

Arabic Text

al-Dabbusi (may Allah the Almighty have mercy on him) that...

Page 334 of 658

Urdu Translation

Abu Nasr Dabusi (may mercy be upon him) that...

फ़तावा रज़विया खंड २५

...रखा जाएगा और अधिकृत और चुनिंदा वसीय (अभिभावक) के समान माना जाएगा या नहीं? यदि नहीं, तो इन बच्चों और संपत्तियों का अधिकार किसे दिया जाएगा? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

अल-जवाब: मैं कहता हूँ: सर्वज्ञ, सर्वज्ञानी, परम उदार और कृपालु पर भरोसा करते हुए और उसकी कृपा के दामन में आंखों के भटकाव और पैरों की फिसलन से शरण मांगते हुए। (त)

हमारे शहरों में जब अनाथों पर न तो पिता का वसीय (वसी) हो, न ही वास्तविक दादा, और न ही दादा का वसीय हो, तो उनका वास्तविक बड़ा भाई, यदि वह योग्य और विश्वसनीय हो, तो उसे वसीय के समान माना जाएगा। उसे उन लेनदेन का अधिकार होगा जो शरीयत के अनुसार एक वसीय को प्राप्त होते हैं, बशर्ते वह ईमानदारी, निष्ठा और बच्चों के प्रति दया और करुणा के साथ कार्य करे। भले ही पिता ने स्पष्ट रूप से उसे वसीय न बनाया हो, क्योंकि यहाँ प्रथा और निहितार्थ (उर्फ़ व दलालत) के माध्यम से वसीयत सिद्ध है। हमारे शहरों में एक व्यापक प्रथा प्रचलित है कि पिता के बाद बड़े बेटे धन और संपत्ति का प्रबंधन करते हैं और अपने नाबालिग भाई-बहनों के पालन-पोषण और देखभाल में व्यस्त रहते हैं। जिन लोगों के पास नाबालिग बच्चों के साथ एक बड़ा बेटा भी होता है, वे इस बात से बेफिक्र रहते हैं कि उनके बाद उनकी देखभाल करने वाला मौजूद है। और अगर केवल नाबालिग बच्चे ही हों, तो वे दुखी और चिंतित होते हैं कि उनकी देखरेख कौन करेगा। यह प्रचलित और स्थापित प्रथा देखभाल और प्रबंधन की अनुमति का संकेत देती है। और "जो प्रथा द्वारा सिद्ध है वह वैसा ही है जैसे शरीयत द्वारा सिद्ध हो" (त)। फ़तावा इमाम क़ाज़ी ख़ान में है:

अरबी पाठ

यदि मोहल्ले का कोई व्यक्ति मृतक की संपत्ति में लेनदेन (खरीद-फरोख्त) करता है, जबकि उस मृतक का कोई वारिस और वसीय नहीं है, लेकिन यह व्यक्ति जानता है कि यदि मामला काज़ी (न्यायाधीश) के पास ले जाया जाए, तो काज़ी इस व्यक्ति को मृतक का वसीय नियुक्त कर देगा। अतः इस व्यक्ति ने मृतक की संपत्ति ले ली और मामला काज़ी के पास

उर्दू अनुवाद

यदि मोहल्ले का कोई व्यक्ति मृतक की संपत्ति में लेनदेन करता है जबकि उस मृतक का कोई वारिस और वसीय नहीं है, मगर यह व्यक्ति जानता है कि अगर मामला काज़ी के पास ले जाया जाए तो काज़ी इस व्यक्ति को मृतक का वसीय नियुक्त कर देगा, चुनाँचे इस व्यक्ति ने मृतक का माल ले लिया और मामला काज़ी के पास न ले गया और माल को खराब

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
नहीं ले गया और संपत्ति को नष्ट कर दिया। अबू नस्र दबूसी (रहमतुल्लाह अलैह) से वर्णित है कि...	कर दिया, अबू नस्र दबूसी अलैह-र्रहमा से मंक़ूल है कि इस...

पृष्ठ ३३४ का ६५८

رکھے گا اور مثل وصی ماذون و مختار سمجھا جائے گا یا نہیں اگر نہیں تو ان اولاد و جائیداد کا اختیار کسے دیا جائے گا؟ بیّنوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: اقول: متوکلاً علی العلیم الخبیر الکریم الاکرم مستجیراً بذیل کرمہ عن زیغ البصر وزلۃ القدم۔ میں علیم و خبیر اور سب سے بڑھ کر رحم فرمانے والے پر توکل کرتے ہوئے اور آنکھ کی کجی اور قدم کی لغزش سے اس کے دامنِ کرم کی پناہ مانگتے ہوئے کہتا ہوں۔ (ت)

ہمارے بلاد میں جبکہ یتیموں پر نہ باپ کا وصی ہو نہ حقیقی دادا نہ دادا کا وصی تو اُن کا حقیقی جوان بھائی اگر لائق و امین ہو مثل وصی سمجھا جائے گا، اور امانت و دیانت اور بچوں پر رحمت و شفقت کے ساتھ جن تصرفات کا شرعاً وصی کو اختیار ہوتا ہے اسے بھی ہوگا اگرچہ صراحتاً باپ نے اس کو وصی نہ بنایا ہو کہ یہاں عرفاً ودلالتہً وصایت ثابت ہے ہمارے بلاد میں عادتِ فاشیہ جاری ہے کہ باپ کے بعد جوان بیٹے اموال و جائیداد میں تصرف کرتے اور اپنے نابالغ بہن بھائیوں کی پرورش و خبر گیری میں مصروف رہتے ہیں لوگ اگر نابالغ بچوں کے ساتھ کوئی جوان بیٹا بھی رکھتے ہیں تو بے غم ہوتے ہیں کہ ہمارے بعد ان کا خبر گیراں موجود ہے اور صرف نابالغ ہی بچے ہوں تو محزون و پریشان ہوتے ہیں کہ سرپرستی کون کرے گا یہ عادتِ دائرہ سائرہ دلالتہً اذن تعہد و تصرف ہے والثابت عرفاً کالثابت شرعاً (جو عرف کے اعتبار سے ثابت ہو وہ ایسے ہی جیسے شرع کے اعتبار سے ثابت ہو۔ ت) فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے:

عربی عبارت

لو ان رجلا من اهل السكة تصرف فی مال الميت من البيع والشراء ولم يكن له وارث ولا وصی الا ان هذا الرجل يعلم انه لورفع الامر الی القاضی فان القاضی ينصبه وصيا فاخذ هذا الرجل المال ولم يرفع الامر الی القاضی وافسده حكی عن ابی نصر الدبوسی رحمه الله تعالی

اردو ترجمہ

گلی والوں میں سے کوئی شخص میت کے مال میں تصرف کرتا ہے جبکہ اس میت کا کوئی وارث اور وصی نہیں، مگر یہ شخص جانتا ہے کہ اگر معاملہ قاضی کے پاس لے جایا جائے تو قاضی اس شخص کو میت کا وصی مقرر کر دے گا، چنانچہ اس شخص نے میت کا مال لے لیا اور معاملہ قاضی کے پاس نہ لے گیا اور مال کو خراب کر دیا، ابو نصر دبوسی علیہ الرحمہ سے منقول ہے کہ اس

Fatawa Razawiyya, Volume 25

It was permissible for this man to act. I say: the permissibility of his acting without formal guardianship is based on the knowledge that if the matter were taken to a judge, he would appoint him as a trustee. This is merely relying on the potential for permission from a judge, even though actual permission hasn't been established yet. Therefore, relying on the implied and established permission of the deceased person himself, according to widespread and consistent customs and the well-known and recognized intentions of people, is even more appropriate and fitting. (T)

And without a doubt, it is known for certain that those people who possess wealth and children, both small and large, understand very well by observing the general situation that after them, their eldest son will be their successor in taking care of the property and raising the children. In fact, they desire and long for this and are certainly satisfied with it. If they were told that after them, their property and small children would be taken away from their real and compassionate brother—that is, their son—and handed over to a stranger who has no concern for the property nor any pity for the children, they would never, ever accept this. Therefore, customarily and implicitly, permission and delegation are established. And certainly, if viewed from a jurisprudential perspective, there is a severe need to consider this recognized guardianship as valid, as there is no other way. Abolishing it would be entirely contrary to the objectives of Shariah, rather it would be the exact opposite and a reversal of the intended purpose.

And this is because common people in our lands die without explicitly making a will, leaving behind wealth, property, and young children who have no grandfather, and sometimes there are underage daughters among them. If these recognized wills, which everyone knows about, were not considered valid...

1. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Wasaya, Chapter on the Actions of the Executor, Nawal Kishore, Lucknow, 4/854 Page 335 of 658

फतवा रज़विया, जिल्द 25

इस व्यक्ति के लिए कार्य करना जायज़ था। मैं कहता हूँ: औपचारिक वसीयत के बिना उनके कार्य करने की अनुमति इस ज्ञान पर आधारित है कि यदि मामला काजी (न्यायाधीश) के पास ले जाया जाए, तो वह उन्हें मुतवल्ली (ट्रस्टी) नियुक्त कर देगा। यह केवल काजी की अनुमति की संभावना पर भरोसा करना है, जबकि वहाँ अनुमति बिल्कुल प्रमाणित नहीं है। तो फिर स्वयं मृतक की उस अनुमति पर भरोसा करना जो प्रथागत और लोगों के प्रसिद्ध और स्वीकृत उद्देश्यों के अनुसार संकेत से प्रमाणित है, अधिक उचित और योग्य है। (त)

और निःसंदेह यह निश्चित रूप से ज्ञात है कि जो लोग धन और संतान (छोटे और बड़े) रखते हैं, वे सामान्य स्थिति को देखकर अच्छी तरह समझते हैं कि हमारे बाद भी बड़ा बेटा संपत्ति की देखभाल और बच्चों के पालन-पोषण में हमारा उत्तराधिकारी होगा। बल्कि वे इस बात की इच्छा और तमन्ना रखते हैं और निश्चित रूप से इस पर सहमत होते हैं। यदि उनसे कहा जाए कि आपके बाद आपकी संपत्ति और छोटे बच्चे उनके सगे और स्नेही भाई यानी आपके बेटे से छीनकर किसी अजनबी को सौंप दिए जाएँगे जिसे न तो संपत्ति का दर्द होगा और न ही बच्चों पर दया, तो वे हरगिज़ इसे स्वीकार नहीं करेंगे। अतः प्रथागत और सांकेतिक रूप से अनुमति और सौंपना प्रमाणित है। और निःसंदेह यदि न्यायशास्त्रीय (फिक्ही) दृष्टि से देखा जाए, तो इस ज्ञात वसीयत को मान्य मानने की सख्त ज़रूरत है जिसके बिना कोई चारा नहीं है। और इसे रद्द करना शरिया के उद्देश्यों के बिल्कुल खिलाफ होगा, बल्कि यह उद्देश्य के बिल्कुल विपरीत और उलटा होगा।

और यह इसलिए है क्योंकि हमारे शहरों में आम लोग स्पष्ट रूप से वसीयत किए बिना मर जाते हैं, जो अपने पीछे धन, संपत्ति और छोटे नासमझ बच्चे छोड़ जाते हैं जिनका दादा न हो, जिनमें कभी-कभी कमज़ोर बच्चियाँ भी होती हैं। यदि ये प्रसिद्ध वसीयतें मान्य न हों जिनके बारे में हर कोई जानता है, तो...

1. फतवा काजी खां, किताब अल-वसाया, मुतवल्ली के कार्यों पर अनुभाग, नवल किशोर, लखनऊ, 4/854 पृष्ठ 335 / 658

انہ کان یجوز تصرف ھذا الرجل اھ اقول: جواز تصرفہ من دون وصایتہ بناء علی علمہ ان لورفع الی القاضی لنصبہ لیس الا اعتماداً علی صلاحیۃ الاذن عند القاضی مع عدم تحقق الاذن اصلاً فالاعتماد علی اذن نفس المورث الواقع المتحقق دلالۃ بحکم العادۃ الفاشیۃ المطردۃ و مقاصد الناس المعروفۃ المعہودۃ اولی واجدر۔ شخص کا تصرف جائز ہے اھ میں کہتا ہوں وصی کے بغیر اس کے تصرف کا جواز اس بنیاد پر ہے کہ وہ جانتا ہے کہ معاملہ قاضی کے پاس لیجایا جائے تو وہ اس کو متولی مقرر کر دے گا یہ محض قاضی کے پاس صلاحیت اذن پر بھروسہ کرتے ہوئے ہے باوجودیکہ وہاں بالکل محقق نہیں ، تو پھر خود مورث کے اذن پر بھروسہ کرنا جو کہ دلالۃً واقع و محقق ہے ، اس عادت کے حکم سے جو لوگوں میں جاری و ساری ہے اور ان مقاصد کے حکم سے جو لوگوں میں مشہور و معروف میں اولٰی اور زیادہ لائق ہے۔ (ت)

اور بلاشبہ قطعاً معلوم کہ جولوگ مال واولاد صغار و کبار رکھتے ہیں عام حالت دیکھ کر خوب سمجھتے ہیں کہ یوں ہی ہمارے بعد بھی ولد کبیر تعہد جائداد و پرورش اولاد میں ہمارا قائم مقام ہو گا بلکہ اس امر کی آرزو تمنا رکھتے ہیں اور یقیناً اس پر راضی ہوتے ہیں اگر ان سے کہا جائے تمہارے بعد تمہاری جائداد اور چھوٹے چھوٹے بچے ان کے شقیق و شفیق یعنی تمہارے بیٹے سے چھین کر ایک اجنبی کو سپرد کر دیئے جائیں جسے نہ مال کا درد ہو نہ بچوں پر ترس تو ہر گز ہر گز اس امر کو قبول نہ کریں گے تو عرفاً ودلالتہً اذن و تفویض محقق اور بیشک اگر نظر فقہی سے کام لیجئے تو اس وصایت معروفہ کو معتبر رکھنے کی شدید ضرورت ہے جس کے بغیر کوئی چارہ نہیں اور اس کے ابطال میں مقاصد شرع کا بالکل خلاف بلکہ عکس مراد و قلب مقصود۔

وذلک لان عامة الناس فی بلادنا یموتون من دون تصریح بایصاء ویخلفون اموالا وعقارا واولاد صغارا لاجدلہم وربما تکون فیہم بنات قاصرات فلو لم تعتبر الوصایا المعہودة التی یعلم کل احد اور یہ اس لئے ہے کہ ہمارے شہروں میں لوگ صراحتاً وصیت کئے بغیر فوت ہو جاتے ہیں جو اپنے پیچھے مال، جائداد اور چھوٹی نا سمجھ اولاد چھوڑ جاتے ہیں انکا دادا نہ ہو جن میں بسا اوقات ناتواں بچیاں بھی ہوتی ہیں۔ اگر یہ معروف وصیت معتبر نہ ہو جس کے بارے میں ہر کوئی جانتا ہے جب

1 فتاویٰ قاضی خاں کتاب الوصایا فصل فی تصرفات الوصی نولکشور لکھنو ۴/ ۸۵۴ Page 335 of 658

Fatawa Razawiyya (Volume 25)

[Arabic Text]: If he returns to his sound conscience, [it would be clear] that the deceased was agreeable to it, and had he been asked about it, he would have explicitly stated so. [Otherwise], the destruction of property and assets and the loss of children would become necessary, as there would be no one left to oversee their affairs according to the rulings of Sharia. Either the property should be left abandoned and the children neglected, which is a rejected form of waste, or the matter should be taken out of the hands of a compassionate brother and entrusted to a remote stranger, which is the complete opposite of the intended purpose and desire. Therefore, it is necessary to proceed according to what we have said and rely on the implication of permission, as we have relied upon it, and Allah is the Giver of success.

[Urdu Translation/Explanation]: He should refer to his correct intuition that the deceased was happy with it, and if he had been asked, he would have clarified it. Otherwise, the destruction of property and goods and the loss of children would become mandatory because no person remains who, according to the rulings of Sharia, would be the supervisor of their affairs. Now, either the property and children should be left without a supervisor and trustee, which is wasting them and is rejected; then, if the supervision is taken back from a compassionate brother and handed over to a broken-hearted stranger, it becomes contrary to the purpose and intent. Therefore, it is necessary to turn towards our statement and rely on the indication of permission, as we have relied upon it, and only Allah Almighty is the grantor of success. (T)

Moreover, it is in 'Ghamz al-Uyun wal-Basair': [Arabic Text]: It is narrated that a group of companions of Muhammad bin al-Hasan (may Allah Almighty be pleased with him) performed Hajj, and one of them died. They took what was with him and sold it. When they reached Muhammad, he asked them, and they mentioned that to him. He said: "If you had not done that, you would not have been jurists (fuqaha)." And he recited: "And Allah knows the mischief-maker from the reformer." I say: So when the disposal [of property] by one of the companions became permissible...

[Urdu Translation]: It is narrated that the companions of Imam Muhammad bin Hasan (mercy of Allah be upon him) performed Hajj and one of the companions died among them, so they sold the property and assets he had with him. When they reached Imam Muhammad (mercy of Allah be upon him), the Imam asked them and

they told him this incident, upon which Imam Muhammad said: "If you had not done this, you would not be jurists." And Imam Muhammad (mercy of Allah be upon him) recited this noble verse: "And Allah Almighty [knows] the one who creates mischief from the one who reforms." End.

Footnote: Ghamz 'Uyun al-Basa'ir with al-Ashbah wa al-Naza'ir, Al-Fann al-Thani, Kitab al-Ghasb, Idara al-Quran Karachi 2/99 Page 336 of 658

फ़तावा रज़विया (जिल्द 25)

[अरबी पाठ]: यदि वह अपने सही विवेक की ओर लौटता है, [तो यह स्पष्ट होगा] कि मरने वाला इस पर सहमत था, और यदि उससे इसके बारे में पूछा जाता, तो वह स्पष्ट रूप से ऐसा कहता। [अन्यथा], संपत्ति और संपदा का विनाश और बच्चों की हानि अनिवार्य हो जाएगी, क्योंकि शरीयत के नियमों के अनुसार उनके मामलों की देखरेख करने वाला कोई नहीं बचेगा। या तो संपत्ति को लावारिस और बच्चों को उपेक्षित छोड़ दिया जाना चाहिए, जो कि बर्बादी का एक अस्वीकार्य रूप है, या फिर मामले को एक दयालु भाई के हाथों से छीनकर किसी दूर के अजनबी को सौंप दिया जाना चाहिए, जो कि इच्छित उद्देश्य और इच्छा के पूर्णतः विपरीत है। इसलिए, जो हमने कहा है उसके अनुसार आगे बढ़ना और अनुमति के निहितार्थ पर भरोसा करना आवश्यक है, जैसा कि हमने उस पर भरोसा किया है, और अल्लाह ही सफलता देने वाला है।

[उर्दू अनुवाद/व्याख्या]: वह अपने सही विवेक की ओर मुड़ता है कि मरने वाला इस पर राज़ी था और अगर उससे सवाल किया जाता तो वह इसकी तस्दीक कर देता, तो धन-दौलत और सामान की बर्बादी और औलाद का नुकसान लाज़िम आता क्योंकि शरीयत के हुक्म के मुताबिक उनके मामलों का निगरां कोई बाक़ी न रहा। अब या तो धन और औलाद को बिना किसी निगरां और मुतवल्ली के छोड़ दिया जाए, तो यह उनकी बर्बादी करना है जो कि मरदूद (अस्वीकार्य) है; फिर अगर निगरांनी शफ़ीक़ (दयालु) भाई से वापस लेकर किसी शिकस्ता-दिल अजनबी को सौंप दी जाए, तो यह मक़सूद और मुराद के बरअक्स (विपरीत) हो गया। लिहाज़ा हमारे क़ौल की तरफ़ रुजूअ करना और दलालत-ए-इज़न (अनुमति के संकेत) पर एतिमाद करना ज़रूरी है जैसा कि हमने उस पर एतिमाद किया है और अल्लाह तआला ही तौफ़ीक़ अता फ़रमाने वाला है। (त)

बल्कि 'ग़म्ज़ुल उयून वल बसाइर' में है: [अरबी पाठ]: वर्णित है कि मुहम्मद बिन अल-हसन (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) के साथियों के एक समूह ने हज किया और उनमें से एक की मृत्यु हो गई। उनके पास जो कुछ था उन्होंने उसे ले लिया और बेच दिया। जब वे मुहम्मद के पास पहुँचे, तो उन्होंने उनसे पूछा, और उन्होंने उनसे इसका उल्लेख किया। उन्होंने कहा: "यदि आपने ऐसा नहीं किया होता, तो आप फकीह (धर्मशास्त्री) नहीं होते।" और उन्होंने पढ़ा: "और अल्लाह बिगाड़ करने वाले को सुधारने वाले से (जानता है)।" मैं कहता हूँ: तो जब साथियों में से किसी का हस्तक्षेप जायज़ हो गया...

[उर्दू अनुवाद]: मरवी (वर्णित) है कि इमाम मुहम्मद बिन हसन अलैहिर्रहमा के असहाब (साथियों) ने हज किया और उनमें से एक साथी मर गया तो उन्होंने उसका माल और मताअ (सामान) जो उसके पास था, फरोख्त कर दिया (बेच दिया)। जब वे इमाम मुहम्मद अलैहिर्रहमा के पास पहुँचे तो इमाम साहब ने उनसे पूछा, उन्होंने यह वाकिआ (घटना) आपको बताया जिस पर इमाम मुहम्मद ने फरमाया अगर तुम ऐसा न करते तो तुम फकीह न होते और इमाम मुहम्मद अलैहिर्रहमा ने यह आयत-ए-करीमा पढ़ी "और अल्लाह तआला फसाद करने वाले को संवारने वाले से (जानता है)" अह।

पाद-टिप्पणी: ग़म्ज़ुल उयून वल बसाइर मअल अशबाह वन नज़ाइर, अल-फन्नुस-सानी, किताबुल ग़सब, इदारातुल कुरआन कराची 2/99 पेज 336 का 658

اذا رجع الی وجدانه الصحیح ان الورث کان راضیاً علیها وان لوسئل عنها لا فصح بها لزم تلف الاموال والضیاع وضیاع الاولاد اذ لم یبق من یقوم بأمرهم بحکم الشرع فاما ان یترك المال سائبة والاولاد هملا فهذا الضیاع المردود واما ان ینزع الامر من ید الشقیق الشفیق ویفوض الی اجنبی سحیق فهذا هو قلب المراد وعکس المقصود فوجب المصیر الی ما قلنا والتعویل علی دلالة الاذن کما عولنا واللہ الموفق۔ وہ اپنے صحیح وجدان کی طرف رجوع کرے کہ مرنے والا اس پر راضی تھا اور اگر اس سے سوال کیا جاتا تو وہ اس کی تصریح کر دیتا تو اموال و اسباب کا برباد ہونا اور اولاد کا ضائع ہونا لازم آئے گا کیونکہ کوئی ایسا شخص باقی نہ رہا جو بحکم شرع ان کے معاملات کا نگران ہو۔ اب یا تو اموال واولاد کو بغیر نگران و متولی کے چھوڑ دیا جائے تو یہ اس کا ضائع کرنا ہے جو کہ مردود ہے پھر شفیق بھائی سے نگرانی واپس لے کر شکتہ دل اجنبی کو سونپ دی جائے تو مقصود و مراد کے برعکس ہو گیا، لہذا ہمارے قول کی طرف رجوع کرنا اور دلالت اذن پر اعتماد کرنا ضروری ہے جیسا کہ ہم نے اس پر اعتماد کیا ہے اور اللہ تعالٰی ہی توفیق عطا فرمانے والا ہے۔ (ت)

بلکہ غمز العیون والبصائر میں ہے: روی ان جماعة من اصحاب محمد بن الحسن رضی اللہ تعالٰی عنہ حجوا فمات واحد فأخذوا ماکان معه فباعوه فلما وصلوا الی محمد سألهم فذکروا له ذلك فقال لولم تفعلوا ذلك لم تکونوا فقهاء وقرأ واللہ یعلم المفسد من المصلح اھ اقول: فأذا ساغ تصرف احد من الرفقة مروی ہے کہ امام محمد بن حسن علیہ الرحمہ کے اصحاب نے حج کیا اور ان میں سے ایک ساتھی مر گیا تو انہوں نے اس کا مال و متاع جو اس کے پاس تھا فروخت کر دیا۔ جب وہ امام محمد علیہ الرحمہ کے پاس پہنچے تو امام صاحب نے ان سے پوچھا انہوں نے یہ واقعہ آپ کو بتایا جس پر

امام محمد نے فرمایا اگر تم ایسا نہ کرتے تو تم فقہاء نہ ہوتے اور امام محمد علیہ الرحمہ نے یہ آیت کریمہ پڑھی "اور اللہ تعالیٰ فساد کرنے والے کو سنوارنے والے سے" اھـ

غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثانی کتاب الغصب ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۹۹ Page 336 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

Since it is not possible to refer back to the judge (Qazi) while on the way, a fellow traveler is allowed to act; hence a brother, who is implicitly authorized, and when a Sharia Qazi is completely non-existent, then by priority, he will be allowed to act. (T)

I say, when it is not possible to refer to a Qazi on the way, a fellow traveler is allowed to act; then a brother, who is implicitly authorized, and when a Sharia Qazi is completely non-existent, then by priority, he will be allowed to act. (T)

Fatawa Kubra, then in Fatawa Alamgiri, it is stated: | | | |---|---| | If someone from the neighborhood acts regarding the property of an orphan by buying and selling, etc., and the deceased has no executor (wasi), and he knows that if the matter is taken to the judge, he will appoint a trustee and he will take the property. | If one of the neighborhood residents acts in the property of an orphan by buying and selling etc., while the deceased has no executor and that resident person knows that if the matter is taken to the judge, he will appoint a trustee, then he may take and spend his property. |

Note: However, in the 'Wills' (Wasaya) of Al-Anqarawi on page 418, it is stated: From Muhammad, concerning one who died leaving behind two sons, a minor and an adult, and left a thousand [dinars/dirhams]. The adult spent five hundred on the minor, though he was not the executor. He said: He is a volunteer in that. But if the deceased left food or clothes, and the adult fed him and clothed him, the adult is not liable (Damin) based on juridical preference (Istihsan), from the 'Wills' of Al-Bazzaziya just before the section on the sick person's disposal. I say the answer is that this is the original ruling, while our

However, in the 'Wills' of Al-Anqarawi on page 418, it is stated: It is narrated from Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) that a person died leaving two sons, one older and one younger, and left an inheritance of a thousand. The older one spent five hundred on the younger one even though he was not the executor. Imam Muhammad said this five hundred will be considered a voluntary contribution from the older one's side. But if the deceased left grain and clothes as inheritance, and the older one gave that grain for food and the clothes for attire to the younger one, the older one will not be liable. This ruling is based on juridical preference, as referenced slightly before the section on the sick person's disposal (Wills section of Bazzaziyya). Answer: I say that this

discussion is about necessity, as you can see. So understand.

is the original ruling, while our discussion is about necessity, as you can see. Understand. (T)

1. Al-Fatawa al-Anqarawiyya, Book of Wills, Dar al-Isha'at al-Arabiyya Afghanistan 2/418. Page 337 of 658

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

चूँकि रास्ते में क़ाज़ी (न्यायाधीश) के पास जाना संभव नहीं है, इसलिए सहयात्री को अनुमति दी गई है; अतः एक भाई, जो अप्रत्यक्ष रूप से अधिकृत है, और जब शरीयत का क़ाज़ी पूरी तरह से अनुपस्थित हो, तो प्राथमिकता के आधार पर उसे काम करने की अनुमति होगी।

मैं कहता हूँ कि जब रास्ते में क़ाज़ी के पास जाना मुमकिन न हो, तो एक सहयात्री को काम करने की इजाज़त होती है; फिर भाई, जो कि संकेत से अधिकृत है, और जब शरीयत का क़ाज़ी बिलकुल ही मौजूद न हो, तो प्राथमिकता के आधार पर उसे काम करने की इजाज़त होगी। (त)

फ़तावा कुबरा फिर फ़तावा आलमगीरी में है: | | | |---|---| | यदि गली के निवासियों में से कोई अनाथ की संपत्ति में खरीद-बिक्री आदि के माध्यम से कार्य करता है, और मृतक का कोई वसीयतकर्ता नहीं है, और वह जानता है कि यदि मामला न्यायाधीश के पास ले जाया जाता है, तो वह एक ट्रस्टी नियुक्त करेगा और वह संपत्ति ले लेगा। | गली के लोगों में से किसी ने यतीम (अनाथ) के माल में ख़रीद-ओ-फ़रोख़्त वग़ैरह का काम किया जबकि मरने वाले का कोई वसी (कार्यकारी) नहीं है और वह मोहल्ले का व्यक्ति जानता है कि अगर मामला क़ाज़ी के पास ले जाया जाए तो वह मुतवल्ली (ट्रस्टी) नियुक्त कर देगा, तो वह उसका माल ले और ख़र्च करे। |

नोट: हालांकि, अल-अनक़रवी की 'वसीयत' (वसाया) के पृष्ठ 418 में यह उल्लेख किया गया है: मुहम्मद से, एक व्यक्ति के बारे में जो दो बेटों, एक नाबालिग और एक वयस्क को छोड़कर मर गया, और एक हज़ार छोड़ गया। वयस्क ने नाबालिग पर पाँच सौ खर्च किए, हालाँकि वह वसीयतकर्ता नहीं था। उन्होंने कहा: वह इसमें एक स्वयंसेवक है। लेकिन अगर मृतक ने भोजन या कपड़े छोड़े, और वयस्क ने उसे खाना खिलाया और कपड़े पहनाए, तो 'इस्तिहसान' (न्यायिक प्राथमिकता) के आधार पर वयस्क उत्तरदायी (ज़ामिन) नहीं है, जैसा कि

लेकिन अनक़रवी के वसाया (वसीयतों) के पृष्ठ 418 में है जिसकी इबारत यह है: इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) से रिवायत है कि एक व्यक्ति दो बेटों, एक बड़ा और एक छोटा, को छोड़कर मर गया और एक हज़ार का तरका (विरासत) छोड़ा, तो बड़े ने छोटे पर पाँच सौ ख़र्च कर दिए हालाँकि वह वसी नहीं था, तो इमाम मुहम्मद ने फ़रमाया कि यह पाँच सौ बड़े की तरफ़ से तबर्स्स्वैच्छिक योगदान) गिना जाएगा और अगर मरने वाले ने अनाज और कपड़े विरासत में छोड़े और बड़े ने छोटे को वह अनाज खाने में और कपड़े पहनने के लिए दिए तो बड़ा ज़ामिन (ज़िम्मेदार) न होगा, यह

बीमार व्यक्ति के निपटान के अनुभाग से ठीक पहले अल-बज़ाज़िया की 'वसीयत' में वर्णित है। मैं कहता हूँ कि इसका उत्तर यह है कि यह मूल नियम है, जबकि हमारी चर्चा आवश्यकता के बारे में है, जैसा कि आप देख रहे हैं। तो समझो।

हुक्म इस्तिहसान है, मरीज़ के तसर्रुफ़ की क़िस्म से थोड़ा पहले के हवाले से (बज़ाज़िया की वसाया पर चर्चा)। जवाब: मैं कहता हूँ कि यह मूल हुक्म है जबकि हमारी बात ज़रूरत की स्थिति में है जैसा कि आप देख रहे हैं, समझो। (त)

1. अल-फ़तावा अल-अनक़रवीया, किताबुल वसाया, दारुल इशाअत अल-अरबिया अफ़गानिस्तान 2/418। पृष्ठ 337 of 658

لعدم تيسر الرجوع الى القاضي في الطريق فلاخ المأذون له دلالة مع انعدام القاضي الشرعي اصلا اولى عہ ۔

میں کہتا ہوں جب راستے میں قاضی کی طرف رجوع میسر نہ ہونے کی صورت میں ایک ہمسفر کو تصرف کی اجازت ہے تو بھائی جو کہ دلالۃً ماذون ہے اور قاضی شرع بھی بالکل معدوم ہے تو اس کو بطریق اولٰی تصرف کی اجازت ہو گی۔ (ت)

فتاوٰی کبرٰی پھر فتاوٰی عالمگیری میں ہے: | | | |---|---| | اذا تصرف واحد من اهل السكة في مال اليتيم من البيع والشراء ولا وصى للميت وهو يعلم ان الامر لورفع الى القاضي حتى ينصب وصيا وانه ياخذ المال۔ | گلی والوں میں سے کسی نے یتیم کے مال میں بیع و شراء وغیرہ تصرف کیا جبکہ میت کا کوئی وصی نہیں اور وہ محلہ دار شخص جانتا ہے کہ اگر معاملہ قاضی کے پاس لیجایا جائے تو وہ متولی مقرر کر دے گا، تو وہ اس کا مال لے اور خرچ |

عہ : لكن في وصايا الانقروى ص ۴۱۸ مانصه وعن محمد فيمن مات عن ابنين صغير وكبير وترك الفا فانفق الكبير على الصغير خمسمائة وهو ليس بوصى قال هو متطوع فى ذلك وان كان ترك طعاما او ثوبا فاطعمه والبسه الكبير لا يضمن الكبير استحسانا من وصايا البزازية قبيل

لیکن انقروی کے وصایا ص ۴۱۸ میں ہے جس کی عبارت یہ ہے: امام محمد رحمہ اللہ تعالٰی سے مروی ہے کہ ایک شخص دوبئیے ایک بڑا اور ایک چھوٹا چھوڑ کر فوت ہوا اور ہزار ترکہ چھوڑا، تو بڑے نے چھوٹے پر پانچ سو خرچ کر دیا حالانکہ وہ وصی نہ تھا، تو امام محمد نے فرمایا یہ پانچ سو بڑے کی طرف سے تطوع شمار ہوگا اور اگر مرنے والے نے غلہ اور کپڑے ترکہ چھوڑا اور بڑے نے چھوٹے کو وہ غلہ طعام میں اور کپڑے لباس میں دیئے تو بڑا ضامن

نوع فی تصرف المریض ۱ھ قلت الجواب ان ھذا ھو حکم الاصل وکلامنا فی الضرورۃ کما تری فافھم ۱۲ منہ۔

نہ ہوگا یہ حکم استحسان ہے، بحوالہ مریض کے تصرف کی نوع سے تھوڑا پہلے (بزازیہ کی بحث وصایا) الجواب : میں کہتا ہوں کہ یہ اصل حکم ہے جبکہ ہمارا کلام ضرورت میں ہے جیسا کہ دیکھ رہے ہو، سمجھو ۱۲ منہ (ت)

۱ الفتاوی الانقرویہ کتاب الوصایا دارالاشاعۃ العربیۃ افغانستان ۲/ ۴۱۸ Page 337 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic]: He spoils it. Qadi al-Dabusi gave a fatwa that his disposal [of property] is permissible due to necessity. Qadi Khan said: "This is an act of juridical preference (istihsan) and the fatwa is given upon it." [Urdu]: Qadi al-Dabusi has given a fatwa that due to necessity, his disposal is permissible. Qadi Khan said that this is istihsan and the fatwa is given based on this. (T)

In Fusal al-Imadi, then Jami' al-Rumuz, then al-Durr al-Mukhtar, it is stated: [Arabic]: Disposal by someone other than the executor is permissible out of fear of an oppressor, and the fatwa is upon this. [Urdu]: In times of overwhelming fear, disposal by someone other than the executor is permissible, and the fatwa is based on this. (T)

In al-Durr al-Muntaqa, then Radd al-Muhtar, it is stated: [Arabic]: The fact that disposal was not restricted to the executor is an indication of the permissibility of disposal by someone else. For example, if there is fear from the judge regarding the child's property (i.e., the property of the minor), then it is permissible for one of the people in the street to dispose of it out of necessity as an act of istihsan, and the fatwa is upon this. I say: When disposal is permissible for one of the neighbors due to necessity, in the presence of a judge, without the permission of the legator or the judge at all, then it is more appropriate, fitting, useful, and better for a caring full brother to be allowed to dispose of it in the absence of a Sharia judge, while the legator's permission is established by implication. [Urdu]: Not restricting disposal to the executor is an indication that disposal by someone other than the executor is also permissible. For instance, if there is fear from the judge regarding the property of an underage orphan, it is permissible for any of the neighbors to dispose of his property out of necessity as an act of istihsan. And the fatwa is based on this. I say: When, due to necessity, a neighbor is allowed to dispose of property without the permission of the legator or the judge, despite the judge being present, then it is more appropriate and fitting for a caring brother to have disposal be permissible in the absence of a Sharia judge, whereas permission from the legator is also established through implication. (T)

In short, this humble one, by the power of the Almighty, asserts that in such a situation, there is no room for doubt regarding the validity of disposal, its proof, and protection by the elder son (Ibn Kabir) under the rule of implication. [Arabic]: And Allah knows the corrupter from the reformer. [Urdu]: And Allah Almighty knows the one who spoils and the one who mends.

---

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Wasaya, Chapter 9, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/155. [2] Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Matba' Mujtabai Delhi, 2/338. [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/456.

फतावा रिज़विया, जिल्द 25

[अरबी]: वह इसे बिगाड़ देता है। काज़ी अल-दबूसी ने फतवा दिया कि ज़रूरत के कारण उसका कार्य (संपत्ति का निपटान) जायज़ है। काज़ी खान ने कहा: "यह इस्तेहसान (न्यायिक वरीयता) है और इसी पर फतवा दिया जाता है।" [उर्दू]: काज़ी दबूसी ने फतवा दिया है कि ज़रूरत की वजह से उसका कार्य जायज़ है। काज़ी खान ने कहा कि यह इस्तेहसान है और इसी पर फतवा दिया जाता है। (त)

फुसूल अल-इमादी, फिर जामिउर रूमूज़, फिर दुर्रे मुख्तार में है: [अरबी]: किसी अत्याचारी के डर से वसी (कार्यकारी) के अलावा किसी अन्य का कार्य करना जायज़ है, और फतवा इसी पर है। [उर्दू]: अत्यधिक डर के समय गैर-वसी के लिए कार्य करना जायज़ है और इसी पर फतवा है। (त)

दुर्रे मुन्तक़ा, फिर रद-उल-मुहतार में है: [अरबी]: कार्य को वसी तक सीमित न करना इस ओर संकेत है कि वसी के अलावा किसी और का कार्य भी जायज़ है। जैसे यदि काज़ी की ओर से नाबालिग यतीम के माल पर डर हो, तो गली के लोगों में से किसी के लिए ज़रूरत के कारण इस्तेहसान के तौर पर उसमें कार्य करना जायज़ है और फतवा इसी पर है। मैं कहता हूँ: जब ज़रूरत के कारण काज़ी की मौजूदगी में वारिस या काज़ी की इजाज़त के बिना एक पड़ोसी को कार्य की इजाज़त है, तो शरिया काज़ी की अनुपस्थिति में एक हितैषी भाई के लिए कार्य का जायज़ होना अधिक उचित और बेहतर है, जबकि वारिस की ओर से संकेतों (दलालत) के ज़रिए इजाज़त भी प्रमाणित है। [उर्दू]: कार्य को वसी में सीमित न करने में इशारा है कि वसी के अलावा किसी और का कार्य भी जायज़ है। जैसे काज़ी की तरफ से नाबालिग यतीम के माल पर डर हो तो गली वालों में से किसी को उसके माल में ज़रूरत की वजह से कार्य करना इस्तेहसान के तौर पर जायज़ है। और इसी पर फतवा है। मैं कहता हूँ जब ज़रूरत की वजह से वारिस और काज़ी की इजाज़त के बिना एक पड़ोसी को कार्य की इजाज़त है बावजूद इसके कि काज़ी मौजूद है, तो हितैषी भाई के लिए काज़ी की अनुपस्थिति में कार्य का जायज़ होना अधिक उचित और बेहतर है, जबकि वारिस की तरफ से संकेतों के ज़रिए इजाज़त भी प्रमाणित है। (त)

संक्षेप में, यह विनम्र सेवक सर्वशक्तिमान की सहायता से यह दावा करता है कि ऐसी स्थिति में बड़े पुत्र (इब्न कबीर) के कार्यों की वैधता, प्रमाण और सुरक्षा के बारे में संकेतों के नियम के तहत कोई

संदेह का स्थान नहीं है। [अरबी]: और अल्लाह जानता है बिगाड़ने वाले को संवारने वाले से। [उर्दू]: और अल्लाह तआला जानता है बिगाड़ने वाले को संवारने वाले को।

---

[1] अल-फतावा अल-हिंदिया, किताब अल-वसाया, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/155। [2] दुर्रे मुख्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसी, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/338। [3] रद-उल-मुहतार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसी, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/456।

पृष्ठ 338/658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

یفسدہ افتی القاضی الدبوسی بان تصرفہ جائز للضرورۃ قال قاضی خان وھذا استحسان وبہ یفتی[1] / کرے۔ قاضی دبوسی نے فتوی دیا ہے کہ بوجہ ضرورت اس کا تصرف جائز ہے۔ قاضی خاں نے کہا یہ استحسان ہے اور اسی پر فتوی دیا جاتا ہے (ت)

فصول عمادی پھر جامع الرموز پھر در مختار میں ہے : لغیر الوصی التصرف لخوف متغلب وعلیہ الفتوٰی[2] / غلبہ خوف کے وقت غیر وصی کے لئے تصرف جائز ہے اور اسی پر فتوی ہے۔ (ت)

در منتقٰی پھر ردالمحتار میں ہے : انما لم یحصر التصرف فی الوصي اشارۃ الی جواز تصرف غیرہ کما اذا خاف من القاضی علی مالہ ای مال الصغیر فانہ یجوز لواحد من اھل السکۃ ان یتصرف فیہ ضرورۃ استحسانا وعلیہ الفتوی[3] اھ اقول:فاذا جاز التصرف لو احد من الجیران لمکان الضرورۃ مع وجود القاضی من دون اذن مورث و لا قاضی اصلا فلان یجوز للشقیق الشفیق عند عدم القاضی الشرعی مع تحقق اذن المورث دلالۃ لکان احری و اجدر و اجدی و اولی۔ / تصرف کو وصی میں منحصر نہ کرنے میں اشارہ ہے کہ وصی کے غیر کا تصرف بھی جائز ہے جیسے قاضی کی طرف سے نابالغ یتیم کے مال پر خوف ہو تو گلی والوں میں سے کسی کو اس کے مال میں بوجہ ضرورت تصرف کرنا بطور استحسان جائز ہے۔ اور اسی پر فتوی ہے اھ میں کہتا ہوں جب بوجہ ضرورت مورث اور قاضی کی اجازت کے بغیر ایک پڑوسی کو تصرف کی اجازت ہے باوجودیکہ قاضی موجود ہے تو شفیق بھائی کے لئے قاضی کی عدم موجودگی میں تصرف کا جائز ہونا اولی وانسب ہے، جبکہ مورث کی طرف سے بطور دلالت اجازت بھی متحقق ہے۔ (ت)

غرض فقیر بحول القدیر جزم کرتا ہے کہ ایسی صورت میں ابن کبیر کی صحت تصرف وثبوت وصیانت بحکم دلالت میں کوئی محل شبہ نہیں۔ واللہ یعلم المفسد من المصلح، / اور اللہ تعالیٰ جانتا ہے بگاڑنے والے کو سنوارنے

---

[1] الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۵۵ [2] درمختار کتاب الوصایا باب الوصی مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۳۸ [3] ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصی داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۵۶

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Box Top Left (Arabic):] "And he who does not know the people of his time and does not consider the condition of his place in issuing a fatwa (religious decree), then he is ignorant and erroneous in his speech and explanation. I hope that if these words of mine are presented to the eminent jurists, they will look upon them with the eye of approval and receive them collectively with appreciation and acceptance. And Allah (Glorified and Exalted is He) knows best."

[Box Top Right (Urdu translation):] ...from. He who does not recognize the people of his time and does not take their situation into account in a fatwa is ignorant, and his word and statement are false. I hope that if my words are presented to the jurists, they will view them with approval and welcome them with appreciation and acceptance. And Allah (Glorified and Exalted is He) knows best. (T)

Issue 112: 27 Rabi' al-Awwal 1307 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid died leaving behind a wife, one adult son, one adult daughter, and two minor daughters. The minor sisters remained under the care of their young brother, Bakr. When they reached adulthood, Bakr married them off with moderate expenses. The elder sister of Bakr had been married off by Zaid himself during his lifetime; Bakr did not incur any expenses for her upbringing or marriage. He only spent the expenses for the upbringing and marriage of the two younger sisters from their common inherited property. In this situation, can Bakr get an adjustment for these expenses from those two younger sisters? Explain, and may you be rewarded.

The Answer: There are three things here: (1) Upbringing expenses. (2) Additional marriage expenses besides the dowry (jahez), such as food for the wedding procession (barat), rewards for servants, clothes for the in-laws, transport fare for the wedding party, betel nuts for the wedding party, etc. (3) The bride's dowry (jahez). By the grace of Allah, hear the ruling for each separately. Upbringing expenses: Certainly, according to the decree of honesty, in the absence of an appointed guardian (wasi), it is religiously permissible for the adult heirs to nurture the minor heirs and purchase necessary items for their food, clothing, etc., and to spend their wealth on them in these matters without extravagance or wastefulness, provided the children are in their care, even if they do not have formal financial guardianship (wilayat maliya) or executorship (wasayat) over them...

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

[बॉक्स ऊपर बाएँ(अरबी):] "और वह जो अपने ज़माने के लोगों को नहीं जानता और फतवा देने में अपने स्थान की स्थिति का ध्यान नहीं रखता, वह अपनी बात और बयान में अज्ञानी और त्रुटिपूर्ण है। मुझे आशा है कि यदि मेरे ये शब्द प्रख्यात न्यायविदों के सामने प्रस्तुत किए जाएँगे, तो वे उन्हें अनुमोदन की दृष्टि से देखेंगे और सामूहिक रूप से प्रशंसा और स्वीकृति के साथ उनका स्वागत करेंगे। और अल्लाह (महिमा और उच्चता वाला) बेहतर जानता है।"

[बॉक्स ऊपर दाएँ(उर्दू अनुवाद):] ...से। जो अपने ज़माने के लोगों को नहीं पहचानता और फतवे में उनके स्थान का ध्यान नहीं रखता, वह अज्ञानी है और उसका कथन और वर्णन असत्य है। मुझे आशा है कि यदि मेरे ये शब्द न्यायविदों के सामने प्रस्तुत किए जाएँगे, तो वे उन्हें प्रशंसा की दृष्टि से देखेंगे और प्रशंसा और स्वीकृति के साथ उनका स्वागत करेंगे। और अल्लाह (महिमा और उच्चता वाला) बेहतर जानता है। (त)

मसला ११२: २७ रबी-उल-अव्वल १३०७ हिजरी दीन के विद्वान इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद एक पत्नी, एक वयस्क पुत्र, एक वयस्क पुत्री और दो नाबालिग पुत्रियों को छोड़कर मर गया। नाबालिग बहनें अपने युवा भाई बक्र की देखरेख में रहीं। जब वे वयस्क हुईं, तो बक्र ने मामूली खर्च के साथ उनका विवाह कर दिया। बक्र की बड़ी बहन का विवाह ज़ैद ने स्वयं अपने जीवनकाल में कर दिया था; उसकी परवरिश या शादी का खर्च बक्र के पास नहीं था। उसने केवल दो छोटी बहनों की परवरिश और शादी का खर्च उनकी साझी विरासत की संपत्ति से किया। इस स्थिति में, क्या बक्र उन दो छोटी बहनों से इन खर्चों का समायोजन (adjustment) प्राप्त कर सकता है या नहीं? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: यहाँ तीन चीजें हैं: (१) परवरिश का खर्च। (२) दहेज (जहेज़) के अलावा विवाह के अन्य अतिरिक्त खर्च जैसे बारात का भोजन, सेवकों को इनाम, समधियाना के जोड़े, दूल्हे की सलामी, बारात का सवारी किराया, बारात के लिए पान-छालिया आदि। (३) दुल्हन का दहेज। अल्लाह की तौफीक से, प्रत्येक का हुक्म अलग-अलग सुनें। परवरिश का खर्च: निस्संदेह, ईमानदारी के आदेश के अनुसार, वसी (अभिभावक) की अनुपस्थिति में वयस्क वारिसों के लिए नाबालिग वारिसों का पालन-पोषण करना और उनके भोजन, वस्त्र आदि आवश्यक चीज़ें उनके लिए खरीदना और इन मामलों में बिना किसी अपव्यय या फिजूलखर्ची के उनका धन उन पर खर्च करना शरीयत के अनुसार जायज़ है,

जबकि वे बच्चे उनके पास हों, भले ही उन पर वित्तीय संरक्षण (विलायत-ए-मालिया) या वसीयत न हो...

पृष्ठ ६५८ में से ३३९

ومن لم یعرف اھل زمانہ و لم یراع في الفتیا حال مکانہ فھو جاھل مبطل في قولہ وبیانہ وارجوان لو عرض کلامي ھذا علی الفقھاء الفحول نظروا الیہ بعین الرضا وتلقوا طرا بالتحسین والقبول. واللہ سبحنہ وتعالی اعلم۔

والے سے۔ جو اپنے اہل زمانہ کو نہ پہچانے اور فتوٰی میں اس کے مکان کو ملحوظ نہ رکھے وہ جاہل ہے اور اس کا قول وبیان باطل ہے۔ میں امید کرتا ہوں کہ اگر میرا یہ کلام فقہاء کے سامنے پیش کیا جائے تو وہ اس کو پسندیدگی کی نگاہ سے دیکھیں گے اور تحسین و قبول کے ساتھ اس کا استقبال کریں گے۔ واللہ سبحانہ وتعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۱۲: ۲۷ ربیع الاول ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید ایک زوجہ اور ایک پسر بالغ اور ایک دختر بالغہ اور دو لڑکیاں نابالغہ چھوڑ کر فوت ہوا نا بالغ بہنیں اپنے جوان بھائی بکر کی پرورش میں رہیں جب وہ بالغ ہوئیں تو بکر نے ان کی شادیاں معمولی خرچ سے کردیں اور جو بڑی بہن بکر کی تھی اس کی شادی زید نے خود اپنی زندگی میں کر دی تھی اس کی پرورش یا شادی کا خرچ بکر کے پاس نہ ہو صرف دو بہنوں کا خرچ پرورش و شادی اپنے مال متروکہ مشترکہ سے کیا، اس صورت میں یہ خرچ بکر کو ان دونوں چھوٹی بہنوں سے مجرا مل سکتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: یہاں تین چیزیں ہیں: (۱) خرچ پرورش (۲) شادی کے مصارف بالائی یعنی جہیز کے سوا جو اور خرچ کرتے ہیں جیسے برات کا کھانا، خدمتیوں کا انعام، سمدھیانہ کے جوڑے، دولھا کی سلامی، سواریوں کا کرایہ، برات کے پان چھالیہ وغیرہ ذلک۔ (۳) دلہن کا جہیز۔ بتوفیق اللہ ہر ایک

کا حکم علیحدہ سنئے۔ خرچ پرورش: بیشک بحکم دیانت بحالت عدم وصی وارثان کبیر کو وارثان صغیر کی پرورش کرنا اور ان کے کھانے، پہننے وغیرہ ضروریات کی چیزیں ان کے لئے خریدنا اور ان امور میں ان کا مال بے اسراف و تبذیر ان پر اٹھانا شرعاً جائز ہے جبکہ وہ بچے ان کے پاس ہوں اگرچہ یہ ان پر وصایت و ولایت مالیہ

Fatawa Razawiyya Volume 25

Keep in mind that Tanwir al-Absar, Durr al-Mukhtar, Radd al-Muhtar, etc. mention the following in 'Al-Saffar':

Arabic Text	Urdu Translation
It is permissible to purchase what is necessary for a minor (such as maintenance, clothing, and hiring a wet-nurse - *Minah*), and to sell what is necessary for the minor by a brother, uncle, mother, or guardian who has them in their care (i.e., custody), otherwise not.	It is permissible to buy maintenance, clothing, and essential items for a minor, and to hire a wet-nurse for them. Similarly, it is permissible for a brother, uncle, mother, and guardian to sell essential items for the minor, provided that the minor is under their upbringing and care, otherwise not. (T)

Statement of Allama Shami in Durr al-Mukhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
It is not permissible to dispose of another person's property without their permission or guardianship, except in a few cases.	Disposing of another's property without their permission or guardianship is unlawful, except in a few cases. (T)

In the commentary, among the exceptional cases, he states:

Arabic Text	Urdu Translation
Similarly, if some residents of a neighborhood spend the income of a mosque that has no trustee on mats and the like, or if the adult heirs spend on the minors who have no executor (*Wasi*), there is no liability (*Daman*) on any of them in terms of religious duty (*Diyanatan*). (Summary). I say: This does not contradict the Imam's statement, but rather supports what is mentioned in 'Shahadat al-Awsiya' from Al-Tahawi via Al-Fusul, where he said: If there are minor and adult heirs, and the estate consists of debt and property, and	Just as it is for some people of a locality to spend from the income of such a mosque on its mats etc., which has no trustee, or for adult heirs to spend on such minor heirs who have no guardian, there is no liability on all of them according to religious duty. (Summary). I say that this is not contrary to this statement of the Imam, but rather it is supportive, which he stated with reference to 'Al-Fusul' in 'Shahadat-e-Awsiya', that a person's heirs include both minors and adults, while the estate

Arabic Text	Urdu Translation
some of the wealth is lost, and the adults spend some on themselves and on the minors, then what was lost is attributed to all.	consists of debts and property. Then some wealth was lost, and some was spent by the adults on the minors. What was lost is borne by all.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sale, Mujtabai Press, Delhi, 2/246; Radd al-Muhtar, Kitab al-Hazr wa al-Ibaha, Chapter on Sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/250.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ghasb, Mujtabai Press, Delhi, 2/207.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/127.

फतावा रज़विया जिल्द 25

ध्यान रखें कि तनवीर अल-अबसार, दुर्र अल-मुख्तार और रद्द अल-मुह्तार आदि में 'अस-सफ़ार' में निम्नलिखित का उल्लेख है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
एक नाबालिग के लिए आवश्यक चीज़ें खरीदना (जैसे जीविका, वस्त्र और धाय को काम पर रखना - मिनह) जायज़ है, और नाबालिग के लिए आवश्यक वस्तुओं को भाई, चाचा, माँ और संरक्षक द्वारा बेचना भी जायज़ है, जो उनके पालन-पोषण में हों (अर्थात कस्टडी में), अन्यथा नहीं।	नाबालिग के लिए जीविका, वस्त्र और आवश्यक वस्तुएं खरीदना, और दूध पिलाने वाली दाई को पारिश्रमिक पर प्राप्त करना जायज़ है। इसी तरह, नाबालिग की खातिर आवश्यक वस्तुओं को बेचना भाई, चाचा, माँ और उसे उठाने वाले (संरक्षक) के लिए जायज़ है, बशर्ते कि वह नाबालिग उनके पालन-पोषण और देखरेख में हो, अन्यथा नहीं। (त)

दुर्र अल-मुख्तार में अल्लामा शामी का कथन:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
दूसरे की संपत्ति में उसकी अनुमति या संरक्षकता के बिना हस्तक्षेप करना जायज़ नहीं है, सिवाय कुछ मामलों के।	दूसरे की संपत्ति में उसकी अनुमति और संरक्षकता के बिना हस्तक्षेप करना कुछ मामलों को छोड़कर नाजायज़ है। (त)

व्याख्या में, अपवाद स्वरूप विषयों के बीच वह फ़रमाते हैं:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
इसी तरह, अगर किसी मुहल्ले के कुछ निवासी ऐसी मस्जिद की आय में से उसकी चटाइयों आदि पर खर्च करते हैं जिसका कोई ट्रस्टी (मतुवल्ली) नहीं है, या वयस्क वारिस उन नाबालिगों पर खर्च करते हैं जिनका कोई निष्पादक (वसी) नहीं है, तो धार्मिक कर्तव्य (दियानतन) के आधार पर उनमें से किसी पर भी कोई हर्जाना (ज़मान) नहीं है। (संक्षेप)। मैं कहता हूँ: यह	जैसा कि कुछ मुहल्ले वालों का ऐसी मस्जिद की आय में से उसकी चटाइयों आदि पर खर्च करना जिसका कोई मुतवल्ली नहीं है, या बड़े वारिसों का ऐसे छोटे वारिसों पर खर्च करना जिनका कोई वसी नहीं है, इन सब पर धार्मिक दृष्टि से कोई ज़िम्मेदारी (ज़मान) नहीं है। (संक्षेप)। मैं कहता हूँ कि यह बात इमाम

अरबी पाठ

इमाम के इस कथन के विपरीत नहीं है, बल्कि उस बात का समर्थन करता है जो उन्होंने 'अल-फ़ुसुल' के हवाले से 'शहादत अल-औसिया' में फ़रमाया था कि किसी के वारिस नाबालिग भी हैं और वयस्क भी, जबकि विरासत में ऋण और संपत्ति है। फिर कुछ धन नष्ट हो गया और वयस्कों ने कुछ हिस्सा खुद पर और नाबालिगों पर खर्च किया। जो नष्ट हुआ वह तो सब पर है।

उर्दू अनुवाद

के इस कथन के विरुद्ध नहीं है, बल्कि समर्थक है जो उन्होंने फ़ुसुल के संदर्भ में शहादत-ए-औसिया में फ़रमाया कि किसी के वारिस छोटे भी हैं और बड़े भी, जबकि विरासत में कर्ज और संपत्ति है। फिर कुछ धन नष्ट हो गया और कुछ बड़ों ने छोटों पर खर्च किया। जो नष्ट हुआ वह तो सब पर है।

---

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, विक्रय अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/246; रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, विक्रय अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/250।
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-ग़स्ब, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/207।
3. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-ग़स्ब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/127।

نہ رکھیں ۔ تنویر الابصار و در مختار ورد المحتار وغیرہ ہا اسفار میں ہے :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
جاز شراء مالابد للصغیر منه (کالنفقة والکسوة و استئجار الظئر منح) وبیعه ای بیع مالابد للصغیر منه لاخ وعم و ام وملتقط هو فی حجرهم ای فی کنفهم والالا۔	نابالغ کے لئے نفقہ اور لباس و ضروری اشیاء خریدنا، دودھ پلانے والی کو اجرت پر حاصل کرنا منح (ت) اسی طرح نابالغ کی خاطر ضروری اشیاء فروخت کرنا بھائی، چچا، ماں اور اس کو اٹھانے والے کے لئے جائز ہے بشر طیکہ وہ نابالغ ان کی زیر پرورش اور زیر نگرانی ہو ورنہ نہیں۔ (ت)

علامہ شامی قول در مختار :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لایجوز التصرف فی مال غیره بلا اذنه ولا ولایته الا فی مسائل۔	غیر کے مال میں اس کی اجازت و ولایت کے بغیر تصرف کرنا سوائے چند مسائل کے ناجائز ہے (ت)

کی شرح میں بصمن مسائل استثناء ارشاد فرماتے ہیں :

عربی عبارت	اردو ترجمہ
کذا لو انفق بعض اهل المحلة علی مسجد لامتولی له من غلته لحصیر ونحوه او انفق الورثة الکبار علی الصغار ولا وصی لهم فلا ضمان فی کل دیانة اه	جیسا کہ بعض اہل محلہ کا ایسی مسجد کے محاصل میں سے اس کی چٹائیوں وغیرہ پر خرچ کرنا جس کا کوئی متولی نہیں یا بڑے وارثوں کا ایسے چھوٹے وارثوں پر خرچ کرنا جس کا کوئی وصی نہیں ان سب پر از روئے

عربی عبارت	اردو ترجمہ
ملخصا - اقول: ولا يخالفه بل ربما يؤيده ما فی شهادة الاوصياء عن الطحاوی عن الفصول حيث قال ورثة صغار وكبار وفی التركة دين وعقار فهلك بعض المال وانفق الكبار البعض علی انفسهم وعلی الصغار فما هلك فهو	دیانت کوئی ضمان نہیں اھ تلخیص۔ میں کہتا ہوں یہ بات امام کے اس قول کے مخالف نہیں بلکہ مؤید ہے جو انہوں نے فصول کے حوالے سے شہادت اوصیاء میں فرمایا کہ کسی کے ورثاء چھوٹے بھی ہیں اور بڑے بھی جبکہ ترکہ میں دین اور جائداد ہے۔ پھر کچھ مال ہلاک ہو گیا اور کچھ بڑوں نے چھوٹوں پر خرچ کیا۔ جو ہلاک ہوا وہ تو سب پر ہے

---

1. الدرالمختار كتاب الحظر والاباحة فصل فی البيع مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۴۶ ، ردالمحتار كتاب الحظر والاباحة فصل فی البيع داراحياء التراث العربی بيروت ۵ / ۲۵۰
2. الدرالمختار كتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۰۷
3. ردالمحتار كتاب الغصب داراحياء التراث العربی بيروت ۵ / ۱۲۷

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Table 1 - Left Column (Arabic)]: "Regarding all of them, whatever the adults spent, they are liable for the shares of the minors if they spent without the order of the Judge (Qazi) or the Guardian (Wasi). And what they spent by the order of either of them shall be accounted for them up to the amount of customary maintenance (Nafaqa-e-Mithl). This applies when a Guardian is present. As for what was mentioned previously, it pertains to the absence of a Guardian, especially in our lands. So understand."

[Table 1 - Right Column (Urdu)]: "And whatever the adults have spent on the minors, if they spent it without the permission of the Qazi or Wasi, they will be liable for the shares of the minors. If they spent with the permission of either, it will be counted as customary maintenance for them. Indeed, this is the case when a Wasi is present, and what was mentioned earlier pertains to the absence of a Wasi, especially in our country. So understand."

So, whatever Bakr spent on the upbringing of those girls, if he claims for customary maintenance (Nafaqa-e-Mithl), then indeed, religiously (Diyanatan), it will be adjusted.

[Table 2 - Left Column (Arabic)]: "Because he was authorized in that by Shariah, he shall not be a guarantor (Damin) but rather a trustee (Amin) whose word is accepted as long as he does not claim something that the apparent reality belies. Do you not see what we presented from 'Al-Fusool' where it was ruled to account up to customary maintenance when permission is present from those authorized, such as a Guardian or a Judge? The Pure Shariah is more entitled to be the grantor of permission. Permission from Shariah has been found in our case, even if it was not found from a Guardian or a Judge due to their total absence here. You know that a Mufti only issues a decree based on religious integrity (Diyanat); rather, we have established the peak of investigation with the grace of success."

[Table 2 - Right Column (Urdu)]: "Because he was authorized by Shariah in this matter. Therefore, he will not be a guarantor but a trustee. His word will be accepted as long as he does not make a claim that contradicts the obvious. Do you not see what we have mentioned with reference to 'Al-Fusool'? In it, the decision was given to account up to the level of customary maintenance when permission is present from the one who holds authority, i.e., a Wasi or Qazi. Although the Pure Shariah is more deserving of being the authority for permission, and in our discussed matter,

permission from Shariah was found, even if it was not found from a Wasi or Qazi because both are completely absent here. And you know that a Mufti gives a decree with religious integrity; rather, we [have established this] by the grace and success of Allah the Almighty."

1: Hashiya al-Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Chapter on the Testimony of Guardians, Al-Maktaba al-Arabiya, Quetta, 4/345.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[तालिका 1 - बायाँ कॉलम (अरबी)]: "उन सभी के संबंध में, जो बड़ों ने खर्च किया, वे नाबालिगों के हिस्से के लिए उत्तरदायी होंगे यदि उन्होंने काजी या वसी (अभिभावक) के आदेश के बिना खर्च किया। और जो उन्होंने उन दोनों में से किसी के आदेश से खर्च किया, उसे उनके लिए प्रथागत भरण-पोषण (नफ़क़ा-ए-मिसल) के बराबर माना जाएगा। यह तब है जब वसी मौजूद हो। और जो पहले बताया गया, वह वसी की अनुपस्थिति के मामले में है, विशेष रूप से हमारे देशों में। सो समझो।"

[तालिका 1 - दायाँ कॉलम (उर्दू)]: "और जो बड़ों ने छोटों पर खर्च किया है, अगर वह काज़ी या वसी की इजाज़त के बिना खर्च किया है, तो वे छोटों के हिस्से के ज़ामिन (उत्तरदायी) होंगे। और अगर उनमें से किसी की इजाज़त से खर्च किया, तो उनके लिए मिसली नफ़क़ा में शुमार कर लिया जाएगा। बेशक यह उस सूरत में है जब वसी मौजूद हो, और जो पहले गुज़रा वह वसी की अदम मौजूदगी की सूरत में है, खुसूसन हमारे मुल्क में। पस समझो।"

पस जो कुछ बक्र ने उन लड़कियों की परवरिश में खर्च किया, अगर वह नफ़क़ा-ए-मिसल का दावा करे तो बेशक दियानत के तौर पर उसे मुजरा (समायोजित) मिलेगा।

[तालिका 2 - बायाँ कॉलम (अरबी)]: "क्योंकि वह शरीयत की ओर से इसके लिए अधिकृत था, इसलिए वह ज़ामिन (गारंटर) नहीं बल्कि अमीन (ट्रस्टी) होगा, जिसकी बात तब तक स्वीकार की जाएगी जब तक वह ऐसा दावा न करे जिसे प्रत्यक्ष वास्तविकता झुठलाती हो। क्या तुम नहीं देखते जो हमने 'अल-फ़ुसूल' के हवाले से पेश किया, जहाँ इजाज़त देने वालों जैसे वसी या काज़ी की इजाज़त होने पर प्रथागत भरण-पोषण तक हिसाब लगाने का फैसला दिया गया? और पाक शरीयत इजाज़त देने वाली होने की अधिक हकदार है। हमारी इस समस्या में शरीयत की ओर से इजाज़त पाई गई है, भले ही वसी या काज़ी की ओर से न मिली हो क्योंकि वे दोनों यहाँ पूरी तरह अनुपस्थित हैं। और तुम जानते हो कि मुफ्ती दियानत (धार्मिक ईमानदारी) के साथ फतवा देता है; बल्कि हमने तौफीक के साथ तहकीक़ (जांच) के अर्श को स्थापित किया है।"

[तालिका 2 - दायाँ कॉलम (उर्दू)]: "क्योंकि वह इस मसले में शरीयत की तरफ से माज़ून (अधिकृत) था। लिहाज़ा वह ज़ामिन नहीं बल्कि अमीन होगा। उसका कौल (कथन) मक़बूल (स्वीकार्य) होगा जब तक वह ऐसा दावा न करे जिसे ज़ाहिर झुठलाता है। क्या तुम नहीं देखते जो हमने बहवाला-ए-फ़ुसूल ज़िक्र किया है? उसमें मिसली नफ़क़ा की हद तक शुमार करने का फैसला दिया गया जबकि

मालिक-ए-इज़न यानी वसी या काज़ी की तरफ से इज़न मौजूद हो, हालाँकि शरीअत-ए-मुतह्हरा मालिक-ए-इज़न होने का ज़्यादा हकदार है। तो हमारे इस ज़ेर-ए-बहस मसले में शरीयत की तरफ से इज़न पाया गया है, अगरचे वसी या काज़ी की तरफ से नहीं पाया गया क्योंकि वे दोनों यहाँ बिल्कुल मफ़क़ूद (गायब) हैं। और तू जानता है कि मुफ्ती दियानत के साथ फ़तवा देता है बल्कि हमने मौला सुब्हानहू व तआला की तौफीक से [यह स्थापित किया है]।"

1: हाशिया अत-तहतावी अल अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, अौसिया की गवाही का अध्याय, अल-मकतबा अल-अरबिया, क्वेटा, 4/345।

पृष्ठ 341/658

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

[پہلا جدول - بایاں کالم (عربی عبارت)]: علی کلهم وما انفقه الکبار ضمنوا حصة الصغار ان کانوا انفقوا بغیر امر القاضي او الوصي وما انفقوه بامر احد هما حسب لهم الی نفقة مثلهم اهفان هذا عند وجود الوصي و ما مر فعند عدمه لاسیما في بلادنا فافهم۔

[پہلا جدول - دایاں کالم (اردو عبارت)]: اور جو بڑوں نے چھوٹوں پر خرچ کیا ہے اگر وہ قاضی یا وصی کی اجازت کے بغیر خرچ کیا ہے تو چھوٹوں کے حصہ کے ضامن ہوں گے اور اگر ان میں سے کسی کی اجازت سے خرچ کیا تو ان کے لئے مثلی نفقہ میں شمار کر لیا جائے گا اھ بیشک یہ اس صورت میں ہے کہ وصی موجود ہو اور جو پہلے گزرا وہ وصی کی عدم موجودگی کی صورت میں ہے خصوصاً ہمارے ملک میں۔ پس سمجھو(ت)

پس جو کچھ بکر نے ان لڑکیوں کی پرورش میں صرف کیا اگر نفقہ مثل کا دعوٰی کرے تو بیشک دیانۃً مجرا پائے گا۔

[دوسرا جدول - بایاں کالم (عربی عبارت)]: فانه کان مأذونا له في ذلك من جهة الشرع فلا یکون ضمینا بل امینا مقبول القول مالم یدع مایکذبه الظاهر الاتری الی ما قدمنا عن الفصول حیث حکم بالاحتساب الی نفقة المثل عند وجود الاذن ممن له الاذن کالوصي والقاضي والشرع المطهر احق من له الاذن وقد وجد منه الاذن في مسئلتنا وان لم یوجد من وصي او قاض لفقد انهما ههنا رأسا وانت تعلم ان المفتي انما یفتی بالدیانة بل قد اثبتنا عرش التحقیق بتوفیق

[دوسرا جدول - دایاں کالم (اردو عبارت)]: کیونکہ وہ اس مسئلہ میں شریعت کی طرف سے ماذون تھا۔ لہذا وہ ضامن نہیں بلکہ امین ہوگا۔ اس کا قول قبول ہوگا جب تک وہ ایسا دعوٰی نہ کرے جس کو

ظاہر جھٹلاتا ہے۔ کیا تم نہیں دیکھتے جو ہم نے بحوالہ فصول ذکر کیا ہے۔ اس میں مثلی نفقہ کی حد تک شمار کرنے کا فیصلہ دیا گیا جبکہ مالک اذن یعنی وصی یا قاضی کی طرف سے اذن موجود ہو، حالانکہ شرعِ مطہر مالکِ اذن ہونے کا زیادہ حقدار ہے تو ہمارے اس زیرِ بحث مسئلہ میں شرع کی طرف سے اذن پایا گیا ہے اگرچہ وصی یا قاضی کی طرف سے نہیں پایا گیا کیونکہ وہ دونوں یہاں بالکل مفقود ہیں اور تو جانتا ہے کہ مفتی دیانت کے ساتھ فتویٰ دیتا ہے بلکہ ہم نے مولیٰ سبحانہ و تعالیٰ کی توفیق سے [تحقیق کا عرش ثابت کر دیا ہے]۔

۱: حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الوصایا فصل فی شھادۃ الاوصیاء المکتبۃ العربی کوئٹہ ۴/ ۳۴۵

Volume 25 Fatawa Razawiyya

[Arabic Column]: Al-Mawla Subhanahu wa Ta'ala in the Book of Wills from the Prophetic Gifts in Fatawa Razawiyya [has established] that the eldest son in these cities of ours and in these times of ours takes the place of his father's executor (Wasi) for the minor children without any need for explicit declaration of executorship, due to the presence of implied permission and delegation by virtue of the prevalent and continuous custom, along with the realization of the necessity that compels the consideration of that implication. And Allah knows the corrupt from the righteous. One who does not know the people of his time and does not consider the circumstances of his place in a Fatwa is ignorant and void in his speech and explanation. We have clarified the matter, by the power of the Almighty, Exalted be His Majesty, with that which makes referring back to it mandatory. Thus, the matter is now most apparent. —

[Urdu Column]: It has been proven through high-level research in the 'Book of Wills' of Fatawa Razawiyya that in our cities during this era of ours, the eldest son takes the place of his father's executor for the minor children, even though his appointment as an executor is not explicitly known. This is because implied permission and delegation exist for him through the ruling of this custom which is prevalent and continuous. Moreover, that necessity is also realized which compels the consideration of the aforementioned implication. And Allah Almighty knows the one who corrupts from the one who reforms. One who does not recognize the people of his era and does not keep the location in mind during a Fatwa is ignorant, and his statement and explanation are invalid. We, by the strength granted by Allah Almighty, the Possessor of Power, have explained the matter with such clarity that referring to it has become determined. Now the matter is more apparent. (T)

And the meaning of "Nafqah Mithl" (standard maintenance) is that during such a period, how much is the average expenditure, without hardship or extravagance, among people of such wealth for such children; that much will be allowed. It is in Alamgiri:

[Arabic Box]: Standard maintenance (Nafqah al-Mithl) is what lies between extravagance and parsimony. So it is in Al-Muhit. 1

[Urdu Box]: Standard maintenance is that which is between wasteful spending and providing less than necessary. It is similarly stated in Al-Muhit. (T)

It is in Radd al-Muhtar:

[Arabic Box]: What is spent on their like during that period. 2

[Urdu Box]: That which is spent on their equals during that period. (T)

---

1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Wasaya, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/155. 2 Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Section on the Testimony of Executors, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/460.

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

[अरबी स्तंभ]: अल-मवला सुब्हानहु व तआला ने 'फ़तावा रज़विया' की 'किताब अल-वसाया' में [यह स्थापित किया है] कि हमारे इन शहरों में और हमारे इन समयों में बड़ा बेटा नाबालिग बच्चों के लिए अपने पिता के वसी (वसीयतदार) के स्थान पर होता है, वसीयत के स्पष्ट उल्लेख की आवश्यकता के बिना, क्योंकि प्रचलित और निरंतर रीति-रिवाजों के आधार पर संकेत के रूप में अनुमति और कार्य-सौंपना मौजूद होता है, साथ ही उस संकेत पर विचार करने के लिए मजबूर करने वाली आवश्यकता की प्राप्ति भी होती है। और अल्लाह बिगाड़ने वाले को संवारने वाले से बेहतर जानता है। जो अपने समय के लोगों को नहीं जानता और फतवे में अपने स्थान की परिस्थितियों का ध्यान नहीं रखता, वह अज्ञानी है और उसका कथन और व्याख्या शून्य है। हमने सर्वशक्तिमान अल्लाह की दी हुई शक्ति से इस मसले को इतनी स्पष्टता के साथ बयान कर दिया है कि उसकी ओर लौटना अनिवार्य हो गया है। अतः अब मामला और भी स्पष्ट है। —

[उर्दू स्तंभ]: फ़तावा रज़विया की 'किताब अल-वसाया' में उच्च स्तरीय शोध से यह सिद्ध किया गया है कि हमारे शहरों में हमारे इस समय में बड़ा बेटा बालिग औलाद पर बाप के वसी के स्थान पर होता है, बावजूद इसके कि उसके वसी होने का स्पष्ट उल्लेख नहीं मिलता, क्योंकि उसके लिए अनुमति और कार्य-सौंपना संकेत के रूप में मौजूद होता है, जो कि प्रचलित और निरंतर रीति-रिवाजों के अनुसार है। इसके अलावा, वह आवश्यकता भी मौजूद है जो उक्त संकेत पर विचार करने के लिए विवश करती है। और अल्लाह तआला जानता है बिगाड़ने वाले को संवारने वाले से। जो अपने समय के लोगों को नहीं पहचानता और फतवे में उस स्थान की परिस्थितियों का ध्यान नहीं रखता, वह अज्ञानी है और उसका कथन और व्याख्या बातिल (अमान्य) है। हमने अल्लाह तआला सर्वशक्तिमान की दी हुई शक्ति से इस मसले को इतनी स्पष्टता के साथ बयान कर दिया है कि उसकी ओर लौटना अनिवार्य हो गया है। अब मामला अधिक स्पष्ट है। (त)

और 'नफ़क़ा मिस्ल' (मानक गुज़ारा) का अर्थ यह है कि इतनी अवधि में ऐसे बच्चों पर इतने धनवान लोगों में औसत खर्च, बिना तंगी और फिजूलखर्ची के कितना होता है; उतना ही मान्य होगा। आलमगीरी में है:

[अरबी बॉक्स]: मानक गुज़ारा (नफ़क़ा अल-मिस्ल) वह है जो फिजूलखर्ची और ज़रूरत से कम खर्च के बीच हो। अल-मुहीत में इसी प्रकार है। 1

[उर्दू बॉक्स]: मानक गुज़ारा वह है जो फिजूलखर्ची और ज़रूरत से कम खर्च करने के बीच हो। मुहीत में इसी प्रकार है। (त)

रद्द अल-मुह्तार में है:

[अरबी बॉक्स]: जो उनके जैसों पर उस अवधि में खर्च किया जाता है। 2

[उर्दू बॉक्स]: जो खर्च किया जाता है उनके जैसों पर उस अवधि में। (त)

---

1 अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-वसाया, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/155 2 रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, वसीयतदारों की गवाही पर अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/460

جلد ۲۵ فتاویٰ رضویہ

[عربی کالم]: المولی سبحانہ وتعالی فی کتاب الوصایا من العطایا النبویة فی الفتاوی الرضویة ان الابن الکبیر فی امصارنا ھذہ فی اعصارنا ھذہ یقوم مقام وصی ابیہ علی الاولاد الصغار من دون حاجة الی تصریح بالوصایة لوجود الاذن والتفویض دلالة بحکم العرف الفاشی المطرد مع تحقق الضرورة الملجئة الی اعتبار تلک الدلالة، واللہ یعلم المفسد من المصلح ومن لم یعرف اھل زمانہ ولم یراع فی الفتیا حال مکانہ فھو جاھل مبطل فی قولہ وبیانہ، وقد بینا المسئلة بحول القدیر جل مجدہ بما یتعین المراجعة الیہ وحینئذ فالامر اظھر۔

[اردو کالم]: سے فتاویٰ رضویہ کی کتاب الوصایا میں بلند پایہ تحقیق سے ثابت کیا ہے کہ ہمارے شہروں میں ہمارے اس زمانے میں بڑا بیٹا بالغ اولاد پر باپ کے وصی کے قائم مقام ہوتا ہے باوجودیکہ اس کے وصی ہونے کی تصریح معلوم نہیں ہوتی کیونکہ اس کے لئے اذن و تفویض بطور دلالت موجود ہوتی ہے اس عرف کے حکم سے جو جاری و ساری ہے۔ علاوہ ازیں وہ ضرورت بھی متحقق ہے جو دلالت مذکورہ کا اعتبار کرنے پر مجبور کرتی ہے۔ اور اللہ تعالیٰ جانتا ہے بگاڑنے والے کو سنوارنے والے سے۔ جو اپنے اہل زمانہ کو نہیں پہچانتا اور فتویٰ میں اس کے مکان کو ملحوظ نہیں رکھتا وہ جاہل ہے اور اس کا قول و بیان باطل ہے، ہم نے اللہ تعالیٰ قدرت والے کی عطا کردہ قوت سے مسئلہ کو اس قدر وضاحت کے ساتھ بیان کردیا ہے کہ اس کی طرف رجوع کرنا متعین ہوگیا۔ اب معاملہ زیادہ ظاہر ہے۔ (ت)

اور نفقہ مثل کے یہ معنی کہ اتنی مدت میں ایسے بچوں پر اتنے مال والوں میں متوسط صرف بے تنگی واسراف کس قدر ہوتا ہے اتنا مجرا پائے گا۔ عالمگیری میں ہے :

[عربی بکس]: نفقہ المثل ما یکون بین الاسراف والتقدیر کذا فی المحیط 1

[اردو بکس]: مثلی نفقہ وہ ہے جو فضول خرچی اور ضرورت سے کمی کرنے کے درمیان ہو۔ محیط میں یونہی ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے :

[عربی بکس]: ما ینفق علی مثلھم فی تلک المدۃ 2

[اردو بکس]: جو خرچ کیا جاتا ہے ان کی مثل پر اس مدت میں (ت)

---

1 الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۵۵ 2 رد المحتار کتاب الوصایا فصل فی شہادۃ الاوصیاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۶۰

Volume 25 Fatawa Razawiya

Marriage Expenses: It is mentioned in the wording of the question that both minor girls were young at the time of marriage. Upon inquiry, the questioner stated in writing that all wedding and dowry expenses were incurred by Bakr solely based on his own opinion. The mother of the two girls died before their marriage, and the sisters participated in their weddings like common strangers. There was no inquiry made regarding the expenditure, nor was their permission sought. Nor were these minor girls told that "we are spending this from your share" or "we are giving this dowry from your share". Indeed, in our lands, marriage expenses are not asked of virgins, nor is any permission taken from them in this matter. Therefore, if the aforementioned statement is correct, whatever additional expenses were incurred in the marriage of the minor girl cannot be deducted from the bride's share.

because, even if we say that Bakr is the guardian by implication as we have pointed out,	**therefore, although we have given the opinion that Bakr is the guardian by way of implication as we indicated,**
the guardianship ceases upon reaching puberty.	but guardianship ceased when those reached puberty. (T)

In Radd al-Muhtar, citing 'Inayah:

When the adult heirs are present, the executor (Wasi) has no right to dispose of the inheritance at all, except when there is a debt on the deceased, etc.	**When the adult heirs are present, the executor has absolutely no authority to dispose of the estate except when there is a debt on the deceased etc. (T)**

So, whatever Bakr spent on these expenses was an act of donation and kindness towards the sisters, for which he will not receive any deduction from anyone. Everything will fall on his own share, whether implicitly or intentionally. The other heirs, who neither spent themselves nor explicitly gave permission, will be exonerated. Even if they saw the spending and remained silent, for "silence is not attributed to a person as a statement" (Al-Ashbah). In Al-Ashbah it says:

If someone sees another person destroying his property and remains silent, it is not considered permission.	**If someone saw another destroying his property and remained silent, this is not permission to destroy. (T)**

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/454.

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

शादी के खर्च: सवाल की इबारत में ज़िक्र है कि दोनों क़ासिरा (नाबालिग लड़कियाँ) शादी के समय जवान थीं और सवाल पूछने वाले ने पूछने के बाद लिखित रूप में बताया कि शादी और दहेज के तमाम खर्च बक्र ने महज़ अपनी राय से किए। दोनों क़ासिरा की माँ का इंतकाल उनकी शादी से पहले हो गया था और बहनें उनकी शादियों में आम अजनबियों की तरह शरीक हुईं। न तो खर्च के बारे में कोई पूछताछ की गई और न ही उनकी अनुमति ली गई। न ही उन क़ासिरा लड़कियों से कहा गया कि "हम यह तुम्हारे हिस्से से खर्च कर रहे हैं" या "यह दहेज तुम्हारे हिस्से में दे रहे हैं"। हकीकत में हमारे इलाकों में शादियों के खर्च कुंवारी लड़कियों से पूछकर नहीं किए जाते, न ही उनसे इस मामले में कोई अनुमति ली जाती है। लिहाज़ा अगर बयान किया गया ज़िक्र सही है, तो जो कुछ भी बाहरी खर्च उस क़ासिरा की शादी में हुए, उन्हें दुल्हन के हिस्से से नहीं काटा जा सकता।

क्योंकि, भले ही हम कहें कि बक्र दलालन वसी (अभिभावक) है जैसा कि हमने इशारा किया है,

लेकिन बालिग होने पर विलायत (अभिभावकत्व) खत्म हो जाती है।

इसलिए अगरचे हम बतौरे दलालत बक्र के वसी होने का क़ौल कर चुके हैं जैसा कि हमने उसकी तरफ इशारा किया है

मगर वो विलायत बालिगों के बुलूग से मुनक़ते हो गई। (त)

रद अल-मुहतार में 'इनाया' से है:

जब बड़े वारिस मौजूद हों, तो वसी को तरके (विरासत) में तसर्रुफ़ (खर्च) करने का बिल्कुल अधिकार नहीं है, सिवाय इसके कि मय्यत पर कर्ज हो, इत्यादि।

जब बड़े वारसा हाज़िर हों तो वसी को तरके में तसर्रुफ़ का बिल्कुल इख्तियार नहीं मगर जब मय्यत पर क़र्ज़ हो इलख। (त)

तो इन खर्चों में जो कुछ बक्र ने खर्च किया, वह बहनों के साथ दान और एहसान था जिसका उसे किसी से कोई मुआवज़ा नहीं मिलेगा। सब कुछ उसी के हिस्से पर पड़ेगा, चाहे अनजाने में हो या जानबूझकर। दूसरे वारिस जिन्होंने न खुद खर्च किया और न ही स्पष्ट अनुमति दी, वे बरी रहेंगे। चाहे उन्होंने खर्च होते देखा और चुप रहे, क्योंकि "चुप रहने वाले की तरफ से किसी बात को मंसूब नहीं किया जाता" (अल-अशबाह)। अल-अशबाह में है:

अगर किसी ने दूसरे को अपना माल बर्बाद करते देखा और चुप रहा, तो यह बर्बादी की अनुमति नहीं है।

अगर किसी ने ग़ैर को अपना माल तलफ़ करते देखा और चुप रहा तो ये तलफ़ करने का इज़्न नहीं (त)

[1] रद अल-मुहतार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसी, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/454.

مصارف شادی: عبارت سوال میں مذکور کہ دونوں قاصرہ وقت شادی جوان تھیں اور سائل نے بعد استفسار بذریعہ تحریر اظہار کیا کہ مصارف عروسی و جہیز عروس سب بکر نے محض اپنی رائے سے کئے والدہ کا انتقال دونوں قاصرہ کی شادی سے پہلے ہوا اور بہنیں ان کی شادیوں میں عام بیگانوں کی طرح شریک ہوئیں، نہ ان سے درباره صرف کوئی استفسار ہوا تھا نہ ان کا کوئی اذن تھا نہ ان قاصرات سے کہا گیا کہ ہم یہ صرف تمہارے حصہ سے کرتے یا یہ جہیز تمہارے حصہ میں دیتے ہیں اور واقعی ہمارے بلاد میں مصارف شادی کنواریوں سے پوچھ کر نہیں ہوتے نہ ان سے اس امر میں کوئی اذن لیا جاتا ہے پس اگر بیان مذکور صحیح ہے تو جو کچھ مصارف بالائی جس قاصرہ کی شادی میں ہوئے وہ دلہن کے حصہ میں مجرا نہیں ہو سکتے۔

لانا وان قلنا بوصایة بکر دلالة کما اشرنا الیه فقد — **اس لئے اگرچہ ہم بطور دلالت بکر کے وصی ہونے کا قول کر** چکے ہیں جیسا کہ ہم نے اس کی طرف اشارہ کیا ہے مگر وہ ولایت بالغوں کے بلوغ سے منقطع ہوگئی۔ (ت) انقطعت الولایة بالبلوغ۔

ردالمحتار میں عنایہ سے ہے:

انهم (یعني الورثة الکبار) اذا کانوا حضورا لیس للوصی التصرف في الترکة اصلا الا اذا کان علی المیت دین الخ۔ — **جب بڑے ورثاء حاضر ہوں تو وصی کو ترکہ میں تصرف کا بالکل اختیار نہیں مگر جب میت پر قرض ہو الخ۔ (ت)**

توان مصارف میں جو کچھ بکر نے صرف کیا، بہنوں کے ساتھ تبرع واحسان ہوا جسے کسی سے مجرانہ پائے گا سب صرف اسی کے حصے پر پڑے گا خواہ ضمناً خواہ قصداً، دوسرے ورثہ جنہوں نے نہ خود صرف کیا نہ صراحتاً اذن دیا یہ بری رہیں گے اگرچہ انہوں نے صرف ہوتے دیکھا وہ خاموش رہے ہوں اذلا ینسب الی ساکت قول (چپ رہنے والے کی طرف قول کو منسوب نہیں کیا جاتا۔ ت) اشباہ میں ہے:

لو رأی غیرہ یتلف مالہ فسکت لا یکون اذنا

اگر کسی نے غیر کو اپنا مال تلف کرتے دیکھا اور چپ رہا تو یہ تلف کرنے کا اذن نہیں (ت)

[1] ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۵۴

Fatawa Razawiyya, Volume 25

...by destroying it [1] | There will be no permission. (T) Especially if any of them is a minor at that time, for a minor's permission is also not reliable, for he is not among those entitled to donate, nor does anyone have the authority to donate from his wealth. | for he is not among those entitled to donate, nor does anyone have the authority to donate from his wealth. (T)

It is mentioned in Bazzaziyya, Bahr al-Ra'iq, Radd al-Muhtar, Tanwir al-Absar, Siraj, Wahaj etc.: Gifting, lending, and whatever involves the destruction of wealth or transfer of ownership without compensation is not permissible unless explicitly authorized. [2] End of quote. I say: | Gifting, lending, and whatever involves the destruction of wealth or transfer of ownership without compensation is not permissible unless explicitly authorized. End of quote. I say: this prohibition is regarding partners in 'Inan and Mufawadah, even though each of them is an agent for his partner and authorized to dispose of wealth on his behalf. So, what would be the ruling for a partner in 'Ayn (joint ownership of specific property)? For he is a complete stranger regarding his brother's share and has no right of disposal in it, as scholars have explicitly stated. this was stated regarding partners in 'Inan and Mufawadah, despite the fact that each of them is an agent for his partner and authorized to dispose of wealth from his side, so how about a partner in 'Ayn? For he is a complete stranger only with respect to his brother's share, he has no right of disposal in it as they have explicitly stated upon it. | This prohibition is for partners in 'Inan and Mufawadah, even though each of them is a representative for the other and each has permission to dispose of wealth from the other's side. So, what will be the ruling for a partner in 'Ayn (co-owner)? Because he is a complete stranger regarding his other brother's right and he does not have permission to dispose of the other's share, as scholars have explicitly stated. (T)

It is mentioned in Hashiya al-Tahtawiyya: Funeral arrangements do not include gatherings and feasts. If the person doing this is one of the heirs, the expense will be deducted from his own share, and he will be considered a donor. Likewise if he is a stranger. [3] Summarized. | Gathering of people and arranging their food is not included in funeral arrangements. If the one doing this is from the heirs, then this expense will be counted from his own share and he will be a donor in this expense, and it will be the same if he is a stranger etc. Summarized. (T)

Footnotes: 1. Al-Ashbah wa al-Nazair, First Art, Twelfth Rule, Idarat al-Qur'an, Karachi 1/185 2. Radd al-Muhtar, Book of Partnership, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut 3/345 3. Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Quetta 4/367

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...इसे नष्ट करने में [1] | अनुमति नहीं होगी। (त) विशेष रूप से यदि उनमें से कोई उस समय नाबालिग हो, क्योंकि नाबालिग की अनुमति भी विश्वसनीय नहीं है, क्योंकि वह दान देने के पात्रों में से नहीं है, और न ही किसी को यह अधिकार है कि वह उसकी संपत्ति से दान करे। | क्योंकि वह दान देने के पात्रों में से नहीं है, और न ही किसी को यह अधिकार है कि वह उसकी संपत्ति से दान करे। (त)

बज़ज़िया, बहर-उल-रैक़, रद्द-उल-मुहतार, तनवीर-उल-अबसार, सिराज, वहाज आदि में उल्लेख है: उपहार देना, ऋण देना, और जिसमें धन का नष्ट होना या बिना प्रतिफल के स्वामित्व का हस्तांतरण शामिल हो, वह तब तक स्वीकार्य नहीं है जब तक कि स्पष्ट रूप से अनुमति न दी गई हो। [2] उद्धरण समाप्त। मैं कहता हूँ: | उपहार देना, ऋण देना, और जिसमें धन का नष्ट होना या बिना प्रतिफल के स्वामित्व का हस्तांतरण शामिल हो, वह तब तक स्वीकार्य नहीं है जब तक कि स्पष्ट रूप से अनुमति न दी गई हो। उद्धरण समाप्त। मैं कहता हूँ: यह इनान और मुफावदा (व्यापारिक साझेदारी के प्रकार) के भागीदारों के संबंध में कहा गया था, भले ही उनमें से प्रत्येक अपने साथी का एजेंट हो और उसकी ओर से धन का निपटान करने के लिए अधिकृत हो। तो, 'ऐन' (विशिष्ट संपत्ति का संयुक्त स्वामित्व) में एक भागीदार के लिए क्या निर्णय होगा? क्योंकि वह अपने भाई के हिस्से के संबंध में पूरी तरह से अजनबी है और उसे इसमें निपटान का कोई अधिकार नहीं है, जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है। यह इनान और मुफावदा के भागीदारों के बारे में कहा गया था, इस तथ्य के बावजूद कि उनमें से प्रत्येक अपने साथी के लिए एक प्रतिनिधि है और उसकी ओर से धन का निपटान करने के लिए अधिकृत है, तो 'ऐन' के भागीदार के बारे में क्या? क्योंकि वह केवल अपने भाई के हिस्से के संबंध में एक अजनबी है, उसे इसमें निपटान का कोई अधिकार नहीं है जैसा कि उन्होंने स्पष्ट रूप से कहा है। | यह निषेध इनान और मुफावदा के भागीदारों के लिए है, भले ही उनमें से प्रत्येक दूसरे का प्रतिनिधि हो और प्रत्येक को दूसरे की ओर से धन के निपटान की अनुमति हो। तो फिर 'ऐन' (सह-स्वामी) के भागीदार के लिए क्या नियम होगा? क्योंकि वह अपने दूसरे भाई के अधिकार के संबंध में पूरी तरह अजनबी है और उसे दूसरे के हिस्से में निपटान की अनुमति नहीं है, जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट रूप से कहा है। (त)

हाशिया अल-तहतावी में उल्लेख है: अंतिम संस्कार की व्यवस्था में सभाएँ और दावतें शामिल नहीं हैं। यदि ऐसा करने वाला व्यक्ति उत्तराधिकारियों में से एक है, तो खर्च उसके अपने हिस्से से काट लिया

जाएगा, और उसे एक दाता माना जाएगा। वैसे ही यदि वह अजनबी हो। [3] संक्षेपित। | लोगों का इकट्ठा होना और उनके भोजन की व्यवस्था करना अंतिम संस्कार की व्यवस्था में शामिल नहीं है। यदि ऐसा करने वाला उत्तराधिकारियों में से है, तो इस खर्च को उसके अपने हिस्से से गिना जाएगा और वह इस खर्च में एक दाता होगा, और ऐसा ही होगा यदि वह अजनबी हो आदि। संक्षेपित। (त)

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-अशबाह व अन-नज़ाइर, फन-ए-अव्वल, अल-क़ाएदत-उस-सानिया अशर, इदारात-उल-क़ुरान, कराची 1/185 2. रद्द-उल-मुहतार, किताब-उश-शिरका, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत 3/345 3. हाशिया अल-तहतावी अलद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब-उल-फराइज़, अल-मक्तबत-उल-अरबिया, क्वेटा 4/367

بَاتلافِہ 1 | اذن نہ ہوگا۔ (ت) خصوصاً اگر اُن میں کوئی اس وقت نا بالغ ہو کہ نابالغ کا اذن بھی معتبر نہیں، فانہ لیس من اھل التبرع ولا لِاحد ان یتبرع من | اس لئے کہ وہ اہل تبرع میں سے نہیں ہے اور نہ ہی کسی کو یہ مالہ۔ | اختیار ہے کہ وہ اس کے مال میں تبرع کرے۔ (ت)

بزازیہ و بحر الرائق و رد المحتار و تنویر الابصار و سراج و ہاج وغیرہ میں ہے : الہبۃ والقرض وماکان اتلافاً للمال او تملیکا من غیر | ہبہ اور قرض اور جس صورت میں مال کو تلف کرنا یا بغیر عوض فانہ لا یجوز مالم یصرح بہ نصاً 2 اہ اقول : | عوض کے مالک بنانا پایا جائے یہ جائز نہیں جب تک صراحتاً ھذا افادون فی شریکی العنان والمفاوضۃ مع ان | اس کی اجازت نہ دی گئی ہو، اھ، میں کہتا ہوں یہ ممانعت کلامنہما وکیل عن صاحبہ وماذون التصرف فی المال | شرکتِ عنان و مفاوضہ میں ہے باوجودیکہ ان میں ہر ایک من جانبہ فکیف بالشریك شرکۃ العین فانہ اجنبی | دوسرے کا وکیل ہوتا ہے اور ہر ایک کو دوسرے کی طرف سے صرف عن حصۃ اخیہ لیس لہ التصرف فیہ کماً نصوا | تصرف کی اجازت ہوتی ہے تو پھر کیسا حکم ہو گا شرکتِ عین کے علیہ۔ | شریک کا کیونکہ وہ تو دوسرے بھائی کے حق میں محض اجنبی | ہوتا ہے اور اس کو دوسرے کے حصہ میں تصرف کی اجازت | نہیں ہوتی جیسا کہ علماء نے اس پر نص کی ہے (ت)

حاشیہ طحطاویہ میں ہے : التجہیز لا یدخل فیہ الجمع والموائد فالفاعل لذلک | لوگوں کا اجتماع اور ان کے کھانے کا اہتمام تجہیز میں داخل نہیں ان کان من الورثۃ یحسب علیہ من نصیبہ ویکون | ایسا کرنے والا اگر وارثوں میں سے ہو تو یہ خرچ کرنا خود اس متبرعاً وکذا ان کان اجنبیاً 3 اہ ملخصاً۔ | کے اپنے حصے سے شمار کیا جائے گا اور وہ اس خرچ میں متبرع | ہو گا، اور ایسا ہی ہو گا اگر وہ اجنبی ہو الخ ملخصاً (ت)

حواشی: 1 الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثانیۃ عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۸۵ 2 رد المحتار کتاب الشرکۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۴۵ 3 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الفرائض المکتبۃ العربیۃ کوئٹہ ۴/ ۳۶۷

Fatawa Rizvia, Volume 25

The bride's dowry: If Bakr did not give it as a gift but with the intention of adjustment, then giving it as a gift will not have any effect. This is because no conversation took place between them stating that "these items are being given in compensation for your such-and-such share, and after this, you will have no share in the total inheritance or a specific part of it." Nor did it happen with certainty that every kind of movable property was meticulously calculated to extract the bride's share, and exactly what fell to her share in each item, without the slightest increase or decrease, was separated for her and given in her dowry,

[Arabic Text]: Fadlan 'an al-iqtisari 'ala al-mithliyati wa al-tahazzuri 'an al-istibdadi fi al-qimiyati. Translation: Let alone being restricted to fungible items (Mithliyat) and avoiding the preference for exchanging non-fungible items (Qimiyat). (T)

Nor is it possible to divide diverse items collectively without mutual consent, to the extent that even a judge does not have this authority, as scholars have explicitly stated in all books (as scholars have specified in all books. - T). So, at most, it was such that Bakr, while giving, thought in his heart, "We are giving this on account; whatever the cost of the dowry is, we will adjust it against the bride's share." Just thinking this cannot constitute a Sharia contract. The lack of division is evident from what has been mentioned earlier. Conciliation (Sulh) and withdrawal (Takharuj) do not happen in a way where the bride's share is not surrendered from the total inheritance or a part of it, nor would it be in the bride's mind that "I no longer have any claim in such-and-such part of the inheritance, even if my share turns out to be more than the value of the dowry." Such a matter cannot be considered a contract based on the thought of only one party without explicit consent. For a contract is a connection, and for a connection, two things are necessary (T). Moreover, a difference in the cost of the dowry at the time of calculation is possible, rather likely. Thus, the purpose for which Sulh and Takharuj were established—to end disputes—was not achieved.

[Arabic Text]: Wa ma min shay'in khala 'an maqsudihi illa batala wa jahalatul musallahi 'anhu innama la tamna'u jawaza as-sulhi idha lam tufdi ila munaza'atin wa illa mana'at. Translation: There is nothing that is void if it lacks its purpose. And ignorance about the subject of conciliation only does not prevent the validity of the conciliation when it does not lead to a dispute; otherwise, it does. (T)

It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

[Arabic Text]: Al-sulhu shar'an 'aqdun yarfa'u al-niza'a wa yaqta'u al-khusumata.
Translation: Conciliation (Sulh) in Sharia refers to a contract that removes conflict and ends enmity. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar Kitab al-Sulh Matba' Mujtabai Delhi 2/141 Page 345 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

दुल्हन का जहेज: अगर बक्र ने इसे उपहार के रूप में नहीं दिया बल्कि समायोजन (adjustment) के इरादे से दिया, तो उपहार देने का कोई प्रभाव नहीं होगा, क्योंकि उनके बीच ऐसी कोई बातचीत नहीं हुई कि "ये चीज़ें तुम्हारे फ़लाँ हिस्से के मुआवज़े में दी जा रही हैं, इसके बाद कुल विरासत या विरासत की फ़लाँ किस्म में तुम्हारा कोई हिस्सा नहीं होगा।" और न ही यह निश्चित रूप से हुआ कि चल संपत्ति (movable property) की हर किस्म को अलग-अलग जोड़कर दुल्हन का हिस्सा निकाला गया और हर चीज़ में से विशेष रूप से जितना उसके हिस्से में आया, बिना किसी कमी-बेशी के एक ज़र्रा बराबर भी, उसके लिए अलग कर लिया गया और वही उसके जहेज में दिया गया हो।

[अरबी पाठ]: फ़ज़लन अनिल इक्तिसारी अलल मिश्लियाती वत तहज़ुरी अनिल इस्तिबदादी फ़िल क़ीमियाती। अनुवाद: जैसा कि मिश्ली (ऐसी चीज़ें जिनका विकल्प बाज़ार में उपलब्ध हो) वस्तुओं तक सीमित रहना और कीमती चीज़ों में परिवर्तन को तरजीह देने से बचना। (त)

न ही विभिन्न प्रकार की वस्तुओं में आपसी सहमति के बिना सामूहिक बँटवारा संभव है, यहाँ तक कि काज़ी (न्यायाधीश) को भी इसका अधिकार नहीं है, जैसा कि विद्वानों ने सभी पुस्तकों में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया है (जैसा कि इस पर तमाम किताबों में उलमा ने नस की है। - त)। तो अधिक से अधिक यह हुआ कि बक्र ने देते समय अपने दिल में यह समझ लिया कि "यह हम अग्रिम (on account) दे रहे हैं, जहेज की जो लागत है उसे दुल्हन के हिस्से में समायोजित कर लेंगे।" केवल इतना सोच लेना कोई शरीयत का अनुबंध (عقد) नहीं हो सकता। बँटवारा न होना तो पहले बताई गई बातों से स्पष्ट है। सुलह (समझौता) और तखारुज (विरासत से हटना) इस तरह नहीं होता कि पूरी विरासत या उसकी किसी किस्म से दुल्हन का हिस्सा समाप्त न किया गया हो, न ही दुल्हन के मन में यह होगा कि "अब विरासत की फ़लाँ किस्म में मेरा कोई दावा नहीं रहा, चाहे मेरा हिस्सा जहेज की मात्रा से अधिक ही क्यों न निकले।" ऐसा मामला बिना स्पष्ट सहमति के केवल एक पक्ष के विचार पर अनुबंध नहीं ठहर सकता, क्योंकि अनुबंध तो बंधन का नाम है और बंधन के लिए दो चीज़ों का होना आवश्यक है (त)। इसके अतिरिक्त, हिसाब के समय जहेज की लागत में अंतर पड़ना संभव है बल्कि संभावित है, तो विवाद का अंत करना जिसके लिए सुलह और तखारुज का प्रावधान है, प्राप्त नहीं हुआ।

[अरबी पाठ]: व मा मिन शयइन ख़ला अन मक़सूदिही इल्ला बतला व जहालतुल मुसल्लाहि अन्हु इन्नमा ला तमनाउ जवाज़स सुल्हि इज़ा लम तुफ़्दि इला मुनाज़अतिन व इल्ला मनअत। अनुवाद: ऐसी

कोई चीज़ नहीं है जो अपने उद्देश्य से रहित होकर बातिल (अमान्य) न हो। और जिस चीज़ पर सुलह हो रही हो, उसका अज्ञात होना केवल उसी स्थिति में सुलह की वैधता में बाधक नहीं होता जब उससे कोई झगड़ा पैदा न हो, अन्यथा वह बाधक होता है। (त)

दुर्रे मुख़्तार में है:

[अरबी पाठ]: अस सुल्हु शरअन अक़दुन यरफ़उन्न निज़ाअ व यक़तउल ख़ुसूमाता। अनुवाद: शरीयत में सुलह उस अनुबंध को कहते हैं जो झगड़े को दूर करे और दुश्मनी को समाप्त करे। (त)

1. अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुस सुलह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/141 पृष्ठ 345 of 658

دلہن کا جہیز : وہ اگر بکر نے بطور ہبہ نہ دیا بقصد مجرائی دیا تو ہبہ دینا کچھ اثر پیدا نہ کرے گا جبکہ باہم کسی قسم کی کوئی گفتگو نہ آئی کہ یہ اشیاء تیرے فلاں حصہ کے معاوضہ میں دیتے ہیں اس کے بعد کل تر کہ یا تر کہ کی فلاں قسم میں تیرا حصہ نہ ہو گا نہ بالیقین یہ ہوا کہ اموال منقولہ کی ہر جنس جدا جدا جوڑ کر دلہن کا حصہ نکال کر ہر چیز سے خاص جس قدر اس کے حصہ میں آیا بے کمی بیشی ایک ذرہ کے اس کے لئے جدا کر لیا اور وہی اس کے جہیز میں دیا ہو ،

فضلا عن الاقتصار علی المثلیات و التحرز عن الاستبداد في القیمیات۔ چہ جائیکہ مثلی اشیاء پر اقتصار ہونا اور قیمتی چیزوں میں تبدیلی کو ترجیح دینے سے بچنا۔ (ت)

نہ اجناس مختلفہ میں قسمت جمع بے تراضی ممکن، یہاں تک کہ قاضی کو بھی اس کا اختیار نہیں کما نصوا علیہ في الکتب جمیعا (جیسا کہ اس پر تمام کتابوں میں علماء نے نص کی ہے ۔ ت) تو غایت درجہ اس قدر رہا کہ بکر نے دیتے وقت اپنے دل میں سمجھ لیا کہ یہ ہم علی الحساب دیتے ہیں جو کچھ جہیز کی لاگت ہے دلہن کے حصے میں مجرا لیں گے صرف اتنا سمجھ لینا کوئی عقد شرعی نہیں ہو سکتا قسمت نہ ہونا تو ظاہر لما مر ، صلح و تخارج یوں نہیں کہ کل ترکہ یا اس کی قسم سے حصہ دلہن کا ساقط نہ کیا گیا نہ دلہن کے خیال میں ہوگا کہ اب فلاں قسم ترکہ میں میرا کوئی دعوی نہ رہا اگرچہ میرا حصہ مقدار جہیز سے زائد نکلے نہ ایسا امر بے تصریح رضامندی فقط ایک طرف کے خیال پر عقد ٹھہر سکتا ہے فان العقد ربط ولابد في الربط من شیئین معھذا (اس لئے کہ عقد تو ربط کا نام ہے اور ربط کے لئے دو چیزوں کا ہونا ضروری ہے ۔ ت) عند الحساب جہیز کی لاگت میں اختلاف پڑنا ممکن بلکہ مظنون تو قطع نزاع جس کے لئے صلح و تخارج کی وضع ہے حاصل نہ ہوا،

وما من شیئ خلا عن مقصودہ الا بطل و جھالۃ المصلح عنہ انما لا تمنع جواز الصلح اذا لم تفض الی منازعۃ و الا منعت۔ نہیں ہے کوئی جو مقصود سے خالی ہو مگر یہ کہ وہ باطل ہے اور جس شیئ پر صلح ہو رہی ہو اس کی جہالت صرف اس وقت جواز صلح سے مانع نہیں ہوتی جب اس سے کوئی جھگڑا پیدا نہ ہو ورنہ مانع ہوتی ہے ۔ (ت)

در مختار میں ہے :

الصلح شرعا عقد یرفع النزاع ویقطع الخصومۃ - صلح شرع میں ایسے عقد کو کہتے ہیں جو جھگڑے کو رفع کرے اور خصومت کو ختم کرے ۔ (ت)

1 الدر المختار کتاب الصلح مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۴۱ Page 345 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

In Nihaya, it is stated: "Ignorance that leads to dispute prevents the validity of a settlement (Sulh)." [End of quote] Such ignorance which causes a quarrel is a barrier to the validity of a settlement. [End of summary] (T) - Summarizers.

As for the sale, even if it were with explicit offer and acceptance—for example, if Bakr said, 'I sold this dowry in exchange for those inherited items which will come into your share in an amount equal to the value of the dowry,' and the bride accepted—it would still be invalid (fasid). Because neither the cost of the dowry was stated, nor is it known how many things and which items of what value would come into the bride's share. In fact, it didn't even go that far; rather, no mention of it took place at all. Bakr simply handed over the dowry assuming something, not even knowing what the bride's intention was at that heart at that time. How can this be considered a Shar'i contract?

"And it is known that no contract is completed by intention alone; rather, there must be something that manifests the heart's intent and serves as proof of internal consent." (T)

In Fath al-Qadir, it is stated: "Its pillar is an act that indicates consent to the mutual exchange of ownership of two properties, whether by word or deed." [End of quote] Yes, the thing that makes it manifest is sometimes explicit (nass), such as the words established for offer and acceptance, and sometimes it is indicative (dalalah), such as bargaining and taking the price after it has been stated in a 'Ta'ati' (mutual delivery) sale. And where there is no need for clarification due to general custom, like bread for example, where its price is known.

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, referencing al-Nihayah, Book of Settlement, Chapter One, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/231.
2. Fath al-Qadir, Book of Sales, Maktaba Nooriyah Razviyah Sukkur, 5/455.

Page 346 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

निहाया में है: "ऐसी अज्ञानता जो विवाद का कारण बने, वह समझौते (सुलह) की वैधता को रोकती है।" ऐसी अज्ञानता जो झगड़े का कारण बने, वह सुलह की वैधता में बाधा है। (संक्षेप) (त) - सारांशकर्ता।

रही बात बिक्री (बय) की, तो यदि वह स्पष्ट ईजाब और क़ुबूल (प्रस्ताव और स्वीकृति) के साथ भी होती —उदाहरण के लिए, यदि बक्र कहता कि 'मैंने यह जह़ेज़ उन विरासत में मिली चीज़ों के बदले में बेचा है जो जह़ेज़ के मूल्य के बराबर तुम्हारे हिस्से में आएंगी' और दुल्हन इसे स्वीकार कर लेती—तब भी यह अमान्य (फ़ासिद) होता। क्योंकि न तो जह़ेज़ की लागत बताई गई थी, और न ही यह ज्ञात है कि दुल्हन के हिस्से में कितनी और क्या-क्या चीज़ें आएंगी। वास्तव में, बात यहाँ तक भी नहीं पहुँची, बल्कि बीच में कोई चर्चा ही नहीं हुई। बक्र ने सिर्फ़ एक बात समझकर जह़ेज़ सौंप दिया, उसे यह भी नहीं पता था कि उस समय दुल्हन के दिल में क्या नियत थी। इसे कोई शरीअत के अनुसार अनुबंध (अक़्द) कैसे मान सकता है?

"और यह ज्ञात है कि कोई भी अनुबंध केवल नियत (इरादे) से पूरा नहीं होता, बल्कि उसके लिए किसी ऐसी चीज़ का होना अनिवार्य है जो दिल के इरादे को ज़ाहिर करे और वह दिली तौर पर रज़ामंदी का प्रमाण हो।" (त)

फ़तह अल-क़दीर में है: "इसका आधार (रुकन) वह कार्य है जो दोनों के मालिकाना हक़ के आपसी लेन-देन पर रज़ामंदी का संकेत दे, चाहे वह वचन (क़ौल) से हो या कार्य (फ़ेल) से।" हाँ, ज़ाहिर करने वाली चीज़ कभी स्पष्ट (नस्सा) होती है जैसे वे शब्द जो ईजाब और क़ुबूल के लिए तय हैं, और कभी सांकेतिक (दलालत) होती है जैसे भाव-ताव तय करना और 'बय-ए-तआ़ती' (हाथों-हाथ लेन-देन) में क़ीमत बताने के बाद उसे ले लेना। और जहाँ आम रिवाज़ के कारण बताने की ज़रूरत न हो, जैसे उदाहरण के लिए रोटी, जहाँ उसकी क़ीमत मालूम हो।

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, अल-निहाया के हवाले से, सुलह की किताब, पहला अध्याय, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 4/231।
2. फ़तह अल-क़दीर, बय की किताब, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 5/455।

نہایہ میں ہے: جہالۃ تفضی الی المنازعۃ تمنع جواز الصلح اھ ایسی جہالت جو جھگڑے کا باعث ہو وہ جواز صلح سے رکاوٹ ہے اھ تلخیص (ت) ملخصین۔ رہی بیع وہ اگر بتصریح ایجاب و قبول بھی ہوتی مثلاً بکر کہتا میں نے یہ جہیز بعوض ان اشیائے متروکہ کے جو بمقدار مالیت جہیز تیرے حصہ میں آئیں بیچ کیا اور دلہن قبول کرتی تاہم فاسد ہوتی کہ نہ جہیز کی لاگت بیان میں آئی نہ یہ معلوم کہ اس کی مالیت کی کتنی چیزیں اور کیا کیا اشیاء حصہ عروس میں آئیں گی یہاں تک کہ اس قدر بھی نہ ہوا بلکہ کوئی تذکرہ درمیان نہ آیا صرف بکرنے ایک امر سمجھ کر جہیز سپرد کیا یہ بھی خبر نہیں کہ اس وقت قلب عروس میں کیا نیت تھی اسے کیونکر کوئی عقد شرعی قرار دے سکتے ہیں۔ ومعلوم انہ لیس من عقد یتم بالنیۃ بل لابد من اور یہ بات معلوم ہے کہ کوئی عقد محض نیت سے تام نہیں ہوتا بلکہ اس کے لئے کسی ایسی چیز کا ہونا ناگزیر ہے جس سے شیئ یظھر القصد القلبي ویکون دلیلا علی الرضاء دلی ارادہ ظاہر ہو اور وہ دلی طور پر رضامندی کی دلیل ہو۔(ت) النفسي۔ فتح القدیر میں ہے: رکنہ الفعل الدال علی الرضا بتبادل الملکین من اس کا رکن ایسا فعل ہے جو دونوں ملکوں کے باہمی تبادلہ پر رضامندی کی دلیل ہو چاہے قول سے یا فعل سے اھ ، ہاں اس قول اوفعل اھ نعم المظھر قدیکون نصا وھو اللفظ کو ظاہر کرنے والی چیز کبھی نص ہوتی ہے جیسے وہ لفظ جو ایجاب المقرر للایجاب والقبول وقد یکون دلالۃ کالمساومۃ وقبول کے لئے مقرر ہیں اور کبھی دلالت ہوتی ہے جیسے بھاؤ تاؤ طے کرنا اور دستی لین دین کی بیع میں ثمن بیان کرنے کے بعد واخذ الثمن بعد بیان الثمن في بیع التعاطی وحیث لا اس کو لے لینا ، اور جہاں عرف عام کی وجہ سے بیان کی حاجت حاجۃ الی البیان للعرف العام کالخبز مثلا حیث نہ ہو مثلاً روٹی کی قیمت جب معلوم ہو اس میں یکون لہ

1 الفتاوی الهندیه بحواله النهایة کتاب الصلح الباب الاول نورانی کتب خانه پشاور ۴ / ۲۳۱ 2 فتح القدیر کتاب البیوع مکتبه نوریه رضویه سکهر ۵ / ۴۵۵

Fatawa Razawiyya Volume 25

(Top Section) Arabic: [If the] value is known and does not vary, then the seller opening the shop and sitting for sale and preparing bread for it is evidence of sale, and the buyer taking it is evidence of purchase. But here, if a sign from Bakr is assumed, there is no sign at all from the bride's side. Even if consent is conceded, the mutual exchange (Mu'ataat) here is from one side only. Although it is permissible according to some, and the fatwa is given accordingly, and it is the more correct of the two valid views. However, according to those who deem it permissible, a statement of the exchange (price) is necessary, and here, as you know, the exchange is unknown, so by consensus, the sale was not concluded. (T) Urdu: If there is no difference, then the seller opening the shop and sitting for sale and preparing bread is evidence of sale, and the buyer taking it is evidence of purchase. But here in the matter under discussion, even if a sign is assumed from Bakr's side, there is absolutely no sign from the bride's side. If her consent is accepted, then 'Mu'ataat' here is from one side only. Although it is permissible according to some, the fatwa is given based on that, and it is the more preferred of the two correct views. But for those who declare it permissible, an explanation of the exchange (price) is necessary, and here, as you know, the exchange is unknown, hence by consensus, the sale was not concluded. (T)

In Fatawa Alamgiri, it is stated:

(Bottom Section) Arabic: The condition in 'sale by mutual exchange' (Bay' al-Mu'ataat) is giving from both sides according to Shams al-A'immah al-Halwani; it is stated thus in 'al-Kifayah', and most scholars follow this. In 'al-Bazzaziyyah', it is stated that this is the chosen view, and similarly in 'al-Bahr al-Ra'iq'. And the correct view is that the taking possession by one of them is sufficient because Imam Muhammad (may Allah be pleased with him) explicitly stated that the sale by mutual exchange is established by taking possession of one of the two counter-values, and this includes both the price and the item sold, as stated in 'al-Nahr al-Fa'iq'. And this proponent stipulates the explanation of the price for the conclusion of this sale upon the delivery of the sold item; thus a fatwa was narrated. Urdu: According to Shams al-A'immah Halwani, the condition in 'Bay' al-Mu'ataat' is giving from both sides; it is written as such in 'al-Kifayah' and most scholars are of this opinion. In 'al-Bazzaziyyah', it is stated that this is the chosen view, and similarly in 'al-Bahr al-Ra'iq'. And the correct view is that if one takes possession, it is sufficient, because Imam Muhammad (Mercy be upon him) explicitly stated that the sale by mutual exchange is established by taking possession

of one of the two counter-values, and this includes both the price and the item sold, as in 'al-Nahr al-Fa'iq'. And this proponent considers the statement of the price and the handing over of the sold item as a condition for this sale to be concluded.

फतवा रज़विया जिल्द 25

(ऊपरी भाग) अरबी: [यदि] मूल्य ज्ञात हो और उसमें कोई भिन्नता न हो, तो विक्रेता का दुकान खोलना और बिक्री के लिए बैठना और उसके लिए रोटी तैयार करना बिक्री का प्रमाण है, और खरीदार का उसे लेना खरीदारी का प्रमाण है। लेकिन यहाँ, यदि बक्र की ओर से कोई संकेत मान लिया जाए, तो दुल्हन की ओर से बिल्कुल भी कोई संकेत नहीं है। और यदि सहमति को स्वीकार कर लिया जाए, तो यहाँ परस्पर विनिमय (मुआतात) केवल एक पक्ष से है। हालाँकि यह कुछ के अनुसार अनुमेय है, और फतवा उसी के अनुसार दिया जाता है, और यह दो सही मतों में से अधिक सही है। फिर भी, जो इसे अनुमेय मानते हैं, उनके अनुसार विनिमय (कीमत) का वर्णन आवश्यक है, और यहाँ जैसा कि आप जानते हैं, विनिमय अज्ञात है, इसलिए सर्वसम्मति से बिक्री संपन्न नहीं हुई। (त) उर्दू: यदि कोई अंतर न हो, तो विक्रेता का दुकान खोलकर बिक्री के लिए बैठना और रोटी तैयार करना बिक्री का प्रमाण है और खरीदार का उसे ले लेना खरीदारी का प्रमाण है। लेकिन यहाँ विचाराधीन मामले में यदि बक्र की ओर से संकेत मान भी लिया जाए, तो दुल्हन की ओर से बिल्कुल भी संकेत मौजूद नहीं है। यदि उसकी सहमति स्वीकार कर ली जाए, तो यहाँ मुआतात केवल एक पक्ष से है। हालाँकि यह कुछ के निकट जायज़ है, उसी के साथ फतवा दिया जाता है और दोनों सुधारों में से यह अधिक मान्य है। लेकिन इसे जायज़ घोषित करने वालों के निकट विनिमय का वर्णन आवश्यक है और यहाँ जैसा कि आप जानते हैं विनिमय अज्ञात है, अतः सर्वसम्मति से बिक्री संपन्न नहीं हुई। (त)

फतवा आलमगीरी में है:

(निचला भाग) अरबी: शम्स अल-अइम्मा अल-हलवानी के अनुसार परस्पर विनिमय द्वारा बिक्री में शर्त दोनों पक्षों से देना है; अल-किफ़ाया में ऐसा ही कहा गया है, और अधिकांश विद्वान इसी पर हैं। अल-बज्ज़ाज़िया में है कि यही पसंदीदा मत है, और अल-बहर अल-राइक़ में भी ऐसा ही है। और सही मत यह है कि उनमें से एक का कब्ज़ा करना पर्याप्त है क्योंकि इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) ने स्पष्ट रूप से कहा है कि परस्पर विनिमय द्वारा बिक्री दो प्रतिमूल्यों में से एक पर कब्ज़ा करने से स्थापित होती है, और इसमें कीमत और बेची गई वस्तु दोनों शामिल हैं, जैसा कि अल-नहर अल-फ़ाइक़ में है। और यह वक्ता बेची गई वस्तु की सुपुर्दगी पर इस बिक्री के संपन्न होने के लिए कीमत के वर्णन की शर्त रखता है; इस प्रकार एक फतवा वर्णित किया गया था। उर्दू: शम्स अल-अइम्मा हलवानी के निकट 'बय मुआतात' में शर्त दोनों पक्षों से देना है, किफ़ाया में ऐसा ही है और इसी पर अधिकांश विद्वान हैं, बज्ज़ाज़िया में है कि यही पसंदीदा है, ऐसा ही बहर अल-राइक़ में है।

और सही यह है कि यदि एक कब्ज़ा करे तो पर्याप्त है क्योंकि इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) ने स्पष्ट रूप से फरमाया कि बय मुआतात दो में से एक विनिमय पर कब्ज़ा कर लेने से स्थापित हो जाती है और यह कीमत और बेची गई वस्तु दोनों को शामिल है जैसा कि अल-नहर अल-फ़ाइक़ में है और यह वक्ता इस बिक्री के संपन्न होने के लिए कीमत के बयान करने और बेची गई वस्तु को सौंपने को शर्त करार देता है।

पृष्ठ 658 का 347

قیمة معلومة لاتختلف ففتح البائع الدکان وجلوسه للبیع واعداده الخبز لذلك دلیل علی البیع واخذ المشتری علی الشراء اما ھھنا فان فرضت دلالة من بکر فلادلالة اصلا من قبل العروس ولئن سلمت الرضا فالتعاطی ھھنا من احد الجانبین وھو ان جاز عند البعض وبه یفتی وھو ارجح التصحیحین فلابد فیه عند مجیزه من بیان البدل والبدل ھھنا کما علمت مجھول فلم ینعقد البیع اجماعاً۔ کوئی اختلاف نہ ہو تو بائع کا دکان کھول کر بیچ کے لئے بیٹھنا اور روٹی تیار کرنا بیع کی دلیل ہے اور مشتری کا اس کو لے لینا خریداری کی دلیل ہے۔ مگر یہاں زیرِ بحث مسئلہ میں اگر بکر کی طرف سے دلالت فرض کر بھی لی جائے تو دلہن کی طرف سے بالکل دلالت موجود نہیں۔ اگر اس کی رضامندی کو تسلیم کر لیا جائے تو یہاں تعاطی صرف ایک طرف سے ہے۔ وہ اگرچہ بعض کے نزدیک جائز ہے، اسی کے ساتھ فتوٰی دیا جاتا ہے اور دونوں تصحیحوں میں سے یہ زیادہ راجح ہے۔ لیکن اس کو جائز قرار دینے والے کے نزدیک بدل کا بیان ضروری ہے اور یہاں جیسے کہ تو جانتا ہے بدل مجہول ہے لہٰذا بالاجماع بیع منعقد نہ ہوئی۔ (ت)

فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

الشرط فی بیع التعاطی الاعطاء من الجانبین عند شمس الائمة الحلوانی کذا فی الکفایة وعلیه اکثر المشائخ وفی البزازیة ھو المختار کذا فی البحر الرائق والصحیح ان قبض احدھما کان لنص محمد رضی اللہ تعالٰی عنه علی ان بیع التعاطی یثبت بقبض احد البدلین وھذا ینتظم الثمن والمبیع کذا فی النھر الفائق وھذا القائل یشترط بیان الثمن لانعقاد ھذا البیع بتسلیم المبیع ھکذا حکی فتوی شمس الائمہ حلوانی کے نزدیک بیع تعاطی میں شرط دونوں طرفوں سے دینا ہے، کفایہ میں یوں ہی ہے اور اسی پر

اکثر مشائخ ہیں، بزازیہ میں ہے کہ یہی مختار ہے، ایسا ہی بحر الرائق میں ہے۔ اور صحیح یہ ہے کہ اگر ایک قبضہ کرے تو کافی ہے کیونکہ امام محمد علیہ الرحمہ نے نص فرمائی کہ بیع تعاطی دو میں سے ایک بدل پر قبضہ کر لینے سے ثابت ہو جاتی ہے اور یہ ثمن اور مبیع دونوں کو شامل ہے جیسا کہ النہر الفائق میں ہے اور یہ قائل شرط قرار دیتا ہے اس بیع کے منعقد ہونے کے لئے ثمن کے بیان کرنے اور مبیع کے سونپنے کو۔

Fatawa Rizvia Volume 25

Al-Sheikh Al-Imam Abu al-Fadl al-Kirmani, as mentioned in Al-Muheet. Similarly, the fatwa of Sheikh Imam Abu al-Fadl al-Kirmani is quoted as it is in Al-Muheet. (T)

Thus it is clear that in giving a dowry, there was no reality, nor even the form, of any legal (shari'i) contract. Therefore, this act of giving will not cause any change in ownership at all. Instead, that wealth will remain under the ownership of whoever owned it previously. Now, identification of the owner is required. Items that were exactly part of the deceased's estate, for example, jewelry, utensils, clothes, etc., left by the ancestors and given as is in the dowry, will remain joint property among all heirs just as they were before. And as for the things that Bakr bought and gave, they were absolutely the property of Bakr, and now they will specifically remain his property, even if they were bought from the joint wealth.

Because it is known that when a purchase takes effect, it is enforced upon the buyer. (T)

At most, by purchasing from the joint wealth, Bakr will be liable for the shares of the other heirs, as we have quoted in several places in our fatwas from Radd al-Muhtar (as we have quoted from Radd al-Muhtar in several places in our fatwas. T). Then, the bride's possession of this category, i.e., things owned by Bakr, will be a trust (amanat) because it was obtained through the owner's empowerment (because it is obtained due to the owner's authorization. T). So, if something was not consumed by the bride and was lost due to theft etc. without her act, she will not be liable for its compensation. However, for what was destroyed by her act or transgression, its value will be obligatory upon the bride for Bakr, because a trustee becomes a guarantor when they commit a transgression (because when a trustee exceeds limits, he becomes liable. T). And whatever remains should be returned as is to Bakr. As for the first category, i.e., whatever was given in the dowry from the actual inherited estate, the bride's possession of it will be a "hand of guarantee" (yad-e-daman), meaning if it is destroyed in her possession in any way, compensation will absolutely be due.

And that is because Bakr committed a transgression against the shares of the partners by making his sister's dowry from the joint wealth and handing it over to her as a dowry so that she may wear it, use it, and become independent in its disposal. Every possession that follows a possession of guarantee is itself a possession of guarantee. (T)

1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Buyu', Chapter 1, Nurani Kutub Khana Peshawar, 3/9.

फतावा रिज़विया जिल्द 25

अल-शेख अल-इमाम अबू अल-फज़ल अल-किरमानी, जैसा कि अल-मुहीत में है। इसी तरह शेख इमाम अबू अल-फज़ल अल-किरमानी का फतवा उद्धृत है जैसा कि अल-मुहीत में है। (त)

अतः यह स्पष्ट हो गया कि दहेज देने में किसी भी शरीयत के अनुबंध (अक़्द) की न तो वास्तविकता थी और न ही उसका स्वरूप, इसलिए यह देना मूल रूप से स्वामित्व (मिल्कियत) में परिवर्तन का कोई प्रभाव पैदा नहीं करेगा। बल्कि वह धन जिसके स्वामित्व में था, उसी के स्वामित्व में बना रहेगा। अब मालिक की पहचान आवश्यक है। जो चीजें मृतक की छोड़ी हुई संपत्ति (तरका) का ही हिस्सा थीं, जैसे गहने, बर्तन, कपड़े आदि, जो पूर्वजों ने छोड़े थे और वैसे ही दहेज में दे दिए गए, वे वैसे ही सभी उत्तराधिकारियों के बीच साझा रहेंगी जैसे वे पहले थीं। और जो चीजें बक्र ने खरीद कर दीं, वे पूरी तरह से बक्र की संपत्ति थीं और अब वे विशेष रूप से उसी की संपत्ति रहेंगी, भले ही वे साझा धन से खरीदी गई हों।

क्योंकि यह ज्ञात है कि जब कोई खरीदारी प्रभावी होती है, तो वह खरीदार पर लागू हो जाती है। (त)

अधिक से अधिक यह कि साझा धन से खरीदारी करने में बक्र शेष उत्तराधिकारियों के हिस्सों के लिए जिम्मेदार होगा, जैसा कि हमने रद्द अल-मुहतार के हवाले से अपने फतवों में कई स्थानों पर उद्धृत किया है। (जैसा कि हमने रद्द अल-मुहतार के हवाले से अपने फतवों में कई स्थानों पर उद्धृत किया है। त) फिर इस श्रेणी पर यानी बक्र के स्वामित्व वाली वस्तुओं पर दुल्हन का कब्ज़ा 'अमानत' (धरोहर) होगा क्योंकि यह मालिक द्वारा सौंपे जाने के कारण प्राप्त हुआ है। (क्योंकि यह मालिक द्वारा सशक्त करने के कारण प्राप्त हुआ है। त) अतः जिस वस्तु को दुल्हन ने स्वयं नष्ट नहीं किया और वह उसके किसी कृत्य के बिना चोरी आदि से नष्ट हो गई, तो उसका हर्जाना दुल्हन पर नहीं आएगा। और जो उसके कृत्य या उल्लंघन से नष्ट हुई, उसका मूल्य बक्र के लिए दुल्हन के ज़िम्मे अनिवार्य होगा क्योंकि अमीन (न्यासधारी) जब ज़्यादती करता है तो वह क्षतिपूर्ति का उत्तरदायी (ज़ामिन) हो जाता है। (क्योंकि जब अमानतदार ज़्यादती करता है तो वह ज़ामिन हो जाता है। त) और जो शेष है वह वैसे ही बक्र को वापस कर दे। और प्रथम श्रेणी यानी विरासत में मिली संपत्ति से जो कुछ दहेज में दिया गया था, उस पर दुल्हन का कब्ज़ा 'दस्त-ए-ज़मान' (गारंटी वाला हाथ) होगा, यानी यदि वह किसी भी तरह से उसके पास नष्ट हो जाती है, तो पूर्ण रूप से हर्जाना देना होगा।

और वह इसलिए क्योंकि बक्र ने साझेदारों के हिस्सों पर ज़्यादती की है कि उसने साझा धन से अपनी बहन का दहेज बनाकर उसे सौंप दिया ताकि वह उसे पहने, उपयोग करे और उसके निस्तारण में स्वतंत्र हो जाए। हर कब्ज़ा जो दस्त-ए-ज़मान (ज़मानत वाले कब्ज़े) के बाद आता है, वह दस्त-ए-ज़मान ही होता है। (त)

1 अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-बुयू, अध्याय 1, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 3/9.

الشیخ الامام ابی الفضل الکرمانی کذا فی المحیط -۱ اور یونہی منقول ہے شیخ امام ابوالفضل کرمانی کا فتوٰی جیسا کہ محیط میں ہے۔ (ت)

پس واضح ہوا کہ جہیز دینے میں کسی عقد شرعی کی حقیقت تو حقیقت صورت بھی نہ تھی تو یہ دینا اصلاً کوئی اثر تبدلِ ملک پیدا نہ کرے گا بلکہ وہ مال جس کی ملک تھا بدستور اسی کی ملک پر رہے گا اب معرفتِ مالک درکار ہے جو چیزیں عین متروکہ تھیں مثلاً زیور، برتن، کپڑے وغیرہ کہ مورثوں نے چھوڑے بعینہ جہیز میں دئے گئے وہ جیسے سب وارثوں میں پہلے مشترک تھیں اب بھی مشترک رہیں گی اور جو اشیاء بکر نے خرید کر دیں وہ سب مطلقاً ملک بکر کی تھیں اور اب یہی خاص اسی کے ملک پر ہوں گی اگرچہ مالِ مشترک سے خریدی ہوں،

لما علم من ان الشراء اذا وجد نفاذا علی الشاری نفذ۔ کیونکہ معلوم ہے کہ بیع جب نفاذ پائے تو مشتری پر نافذ ہو جاتی ہے (ت)

غایت یہ کہ مالِ مشترک سے خریدنے میں بکر باقی ورثہ کے حصص کا ذمہ دار ہو گا کما نقلنا فی مواضع من فتاوینا عن رد المحتار (جیسا کہ ہم ردالمحتار کے حوالے سے اپنے فتاوٰی میں متعدد مقامات پر نقل کر چکے ہیں۔ت) پھر اس قسم یعنی مملوکاتِ بکر پر دلہن کا قبضہ امانت ہو گا لحصولہ بتسلیط المالك (کیونکہ یہ مالک کے مسلط کرنے کی وجہ سے حاصل ہوتا ہے۔ت) پس جس چیز کو دلہن نے استہلاک نہ کیا بغیر اس کے فعل کے چوری وغیرہ سے ہلاک ہو گئی اس کا تاوان دلہن پر نہ آئے گا اور جو اس کے فعل و تعدی سے تلف ہوئی اس کی قیمت بکر کے لئے دلہن کے ذمہ واجب ہو گی لان الامین ضمین اذا تعدی (کیونکہ امین جب زیادتی کرے تو وہ ضامن ہوتا ہے۔

ت) اور جو باقی ہو وہ بعینہ بکر کو واپس دے اور قسم اول یعنی عین متروکہ سے جو کچھ جہیز میں دیا گیا اس پر دلہن کا ہاتھ دستِ ضمان ہو گا یعنی کسی طرح اس کے پاس ہلاک ہو جائے مطلقاً تاوان آئے گا،

و ذلك لان بكر قد تعدى على حصص الشركاء بتجهيز الاخت من مال مشترك وتسليمہ اليها جهازاً التلبس وتستعمل وبالتصرف تستقل وكل يد مترتبة على يد ضمان۔ کیونکہ بکر نے شرکاء کے حصوں میں تعدی کی اس لئے کہ اس نے مالِ مشترک سے بہن کا جہیز بنا کر اس کے حوالے کر دیا کہ وہ اس کو پہنے، استعمال کرے اور تصرف میں مستقل ہو جائے۔ ہر قبضہ جو دستِ ضمان پر مرتب ہو وہ دستِ ضمان ہوتا ہے۔ (ت)

۱ الفتاوی الہندیۃ کتاب البیوع الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۹

Fatawa Razawiyya Volume 25

Thus, the remaining heirs who did not give permission will have the choice to recover the indemnity for their shares of whatever was destroyed from Bakr, because he is the usurper (Ghasib), or if they wish, from the bride, because she is like a usurper of the usurper.

It is stated in Fatawa Khayriyya:

Arabic Text	Urdu Translation
The hand (possession) that is subsequent to a hand of liability is itself a hand of liability. Therefore, the owner of the animal has the choice to hold whomever he wishes liable.	Possession that results from a hand of guarantee is itself a hand of guarantee. Therefore, the owner of the four-legged animal has the right to hold whomever he wishes responsible as a guarantor. (T)

And that Bakr or the bride, from whomever they take the guarantee, has no claim against the other.

Arabic Text	Urdu Translation
As for Bakr, it is because he is the usurper and he only enabled the bride to take possession. As for the bride, it is because she took possession for herself, not for Bakr.	On Bakr because he is the usurper and the bride took possession through his enabling. As for the bride, it is because she took possession for herself, not for Bakr. (T)

In Rad al-Muhtar, from Bazzaziya, it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
If the usurper gives the usurped item as a gift, charity, or loan, and it is destroyed in their hands, and they compensate the owner, they cannot claim back from the usurper what they paid to the owner, because they were acting for themselves in taking possession. This is unlike the mortgagee, the lessee, and the depositee, for they can claim back from the usurper what they paid as	If the usurper gave the usurped thing to someone as a gift, or charity, or gave it on loan, and that thing was destroyed in their hands and they became guarantors to the original owner, then these people cannot turn back to the usurper for the indemnity they paid to the owner, because they were acting for themselves in taking possession of the usurped item. This is unlike the mortgagee, the lessee, and the person with whom the usurper deposited the usurped thing as a trust. These

Arabic Text	Urdu Translation
a guarantee, because they acted for him, etc.	people, if they pay indemnity to the owner in case of destruction, can claim it back from the usurper because they acted for the usurper. (T)

And whatever remains, it should be taken back from the bride and divided according to the divine inheritance laws. All these rulings apply in this case...

---

1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Kitab al-Ghasb, al-Ma'rifah Beirut, 2/149.
2. Rad al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/126.

अतः शेष उत्तराधिकारी जिन्होंने अनुमति नहीं दी थी, वे स्वतंत्र होंगे कि जो कुछ भी नष्ट हो गया है, उसके लिए अपने हिस्से का मुआवज़ा बक्र से लें क्योंकि वह अपहरणकर्ता (ग़ासिब) है; या यदि वे चाहें तो दुल्हन से, क्योंकि वह अपहरणकर्ता से अपहरण करने वाली की तरह है।

फ़तावा खैरिया में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
ज़मानत के हाथ पर आधारित कब्ज़ा ज़मानत का हाथ होता है। अतः पशु के स्वामी को अधिकार है कि वह जिसे चाहे ज़ामिन (गारंटी देने वाला) ठहराए।	जो कब्ज़ा दस्त-ए-ज़मान पर आधारित हो, वह दस्त-ए-ज़मान होता है। लिहाज़ा चारपाये के मालिक को अधिकार है कि जिसे चाहे ज़ामिन ठहराए। (त)

और वह बक्र या दुल्हन जिससे वे ज़मानत लें, उसे दूसरे पर दावा करने का अधिकार नहीं है,

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
जहाँ तक बक्र का प्रश्न है, तो वह इसलिए कि वह अपहरणकर्ता है और उसने दुल्हन को कब्ज़ा करने में सक्षम बनाया। जहाँ तक दुल्हन का प्रश्न है, उसने अपने लिए कब्ज़ा किया, बक्र के लिए नहीं।	बक्र पर तो इसलिए कि वह अपहरणकर्ता है और दुल्हन ने उसके सक्षम करने से उस पर कब्ज़ा किया है। रही दुल्हन, तो वह इसलिए कि उसने अपने लिए कब्ज़ा किया है, बक्र के लिए नहीं। (त)

रद अल-मुह्तार में बज़ाज़िया से है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
यदि अपहरणकर्ता अपहृत वस्तु किसी को उपहार में दे दे, या दान कर दे, या उधार दे दे और वह वस्तु उनके हाथों में नष्ट हो जाए और वे मालिक के प्रति उत्तरदायी हो जाएँ, तो वे मालिक को दिए गए हर्जाने के लिए अपहरणकर्ता पर वापस दावा नहीं कर	अपहरणकर्ता ने अपहृत चीज़ किसी को उपहार में दे दी या सदक़ा कर दी या उधार दे दी, वह चीज़ उन लोगों के हाथ में नष्ट हो गई और वे मूल मालिक के ज़ामिन हो गए, तो अब ये लोग अपहरणकर्ता से उस हर्जाने का दावा नहीं कर सकते जो उन्होंने मालिक को दिया, क्योंकि वे अपहृत वस्तु पर कब्ज़े में अपने लिए

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
सकते, क्योंकि वे स्वयं के लिए कब्ज़ा करने में कार्यरत थे। इसके विपरीत गिरवी रखने वाला, पट्टेदार और वह जिसके पास अमानत रखी गई हो, क्योंकि वे अपहरणकर्ता पर दावा कर सकते हैं क्योंकि उन्होंने उसके लिए कार्य किया आदि।	कार्य करने वाले थे। इसके विपरीत गिरवी रखने वाला (मुर्तहिन), किराएदार (मुस्ताजिर) और वह व्यक्ति जिसके पास अपहरणकर्ता ने अपहृत वस्तु अमानत (वदीअत) रखी थी। ये लोग यदि नष्ट होने की स्थिति में मालिक को हर्जाना अदा करें, तो वे इसके लिए अपहरणकर्ता पर दावा कर सकते हैं क्योंकि उन्होंने अपहरणकर्ता के लिए कार्य किया था। (त)

और जो कुछ शेष बचे, उसे दुल्हन से वापस लेकर ईश्वरीय फ़राएज़ (उत्तराधिकार नियमों) पर विभाजित कर दिया जाए। ये सभी आदेश इस स्थिति में हैं...

---

1. अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताब अल-ग़सब, अल-मारिफ़ह बेरुत, 2/149।
2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-ग़सब, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/126।

पृष्ठ 349/658

پس باقی ورثاء جنہوں نے اذن نہ دیا مختار ہوں گے کہ جو کچھ ہلاک ہوا چاہیں اپنے حصوں کا تاوان بکر سے لیں لانہ الغاصب (کیونکہ وہ غاصب ہے۔ت) چاہیں دلہن سے لانھا کغاصبۃ الغاصب (کیونکہ وہ غاصب سے غصب کرنے والی ہے۔ت)

فتاوٰی خیریہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
الید المترتبۃ علی ید الضمان ید ضمان فلرب البھیمۃ ان یضمن من شاء الخ۔	جو قبضہ دست ضمان پر مرتب ہو وہ دست ضمان ہوتا ہے لہذا چار پائے کے مالک کو اختیار ہے کہ جس کو چاہے ضامن ٹھہرائے۔(ت)

اور وہ بکر یا دلہن جس سے ضمان لیں اسے دوسرے پر دعوٰی نہیں پہنچتا،

عربی متن	اردو ترجمہ
اما بکر فلانہ الغاصب وانما قبض العروس بتسلیطہ واما العروس فلانھا قبضت لنفسھا لابکر۔	بکر پر تو اس لئے کہ وہ غاصب ہے اور دلہن نے اس کے مسلط کرنے سے اس پر قبضہ کیا ہے۔ رہی دلہن تو وہ اس لئے کہ اس نے اپنے لئے قبضہ کیا ہے بکر کے لئے نہیں۔(ت)

رد المحتار میں بزازیہ سے ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
وهب الغاصب المغصوب او تصدق او اعاره وهلك في ايدهم وضمنو اللمالك لا يرجعون بما ضمنو اللمالك على الغاصب لانهم كانوا عاملين في القبض لانفسهم بخلاف المرتهن والمستاجر والمودع فانهم يرجعون بما ضمنوا على الغاصب لانهم عملوا له الخ۔	غاصب نے مغصوب چیز کسی کو ہبہ کر دی یا صدقہ کردی یا عاریت پر دے دی، وہ چیز ان لوگوں کے ہاتھ میں ہلاک ہوگئی اور وہ اصل مالک کے ضامن ہو گئے تو اب یہ لوگ غاصب پر رجوع نہیں کر سکتے اس تاوان کے بارے میں جو انہوں نے مالک کو دیا کیونکہ وہ مغصوب پر قبضہ میں اپنے لئے عمل کرنے والے ہیں بخلاف مرتہن، مستاجر اور اس شخص کے جس کے پاس غاصب نے مغصوب چیز ودیعت رکھی۔ یہ لوگ اگر بصورت ہلاکت مالک کو تاوان ادا کریں تو اس کے لئے غاصب پر رجوع کر سکتے ہیں کیونکہ انہوں نے غاصب کے لئے عمل کیا (ت)

اور جو کچھ باقی ہوں وہ دلہن سے واپس لے کر فرائض الہیہ پر تقسیم ہو جائیں یہ سب احکام اس صورت

---

[1] الفتاوی الخیریہ کتاب الغصب المعرفہ بیروت ۲ / ۱۴۹ [2] رد المحتار کتاب الغصب دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۲۶

Fatawa Razawiyya Volume 25

...that Bakr did not give the dowry as a gift (hiba), and certainly in this matter, whether it was the intention of a gift or an adjustment (majrai), Bakr's word under oath will be reliable. Because he is the giver, he knows best the intent behind the giving, as stated in Al-Ashbah, Jami' al-Fusulayn, Al-Fatawa al-Khayriyya, and other books; scholars have specified this in numerous matters. I say: In our lands, there is no common custom that would judge as a gift the act of brothers preparing a dowry for sisters who are wealthy and partners in the inheritance held by the brothers, unlike the case with parents. How can the appearance be an intention of donation (tabarru') while the obligation remains? Rather, it is apparent here that the brothers intend to account it against the sisters' shares. (T)

Similarly, if Bakr had the intention of a gift in his heart, but the bride did not take possession of it as a gift, instead considering it as compensation for her share or an adjustment towards it, the same rulings will apply; in this scenario, acceptance of the gift by the bride was not established. For acceptance is subordinate to knowledge, and if she did not regard it as a gift, how can her acceptance of it be conceived? (T)

It is stated in Bahr al-Ra'iq: Likewise by his saying, 'I have given permission to all people regarding the fruit of my palm trees; whoever takes anything, it is for him.' So the news reached the people; whoever took anything, it belonged to them. Similarly, his saying: 'I have permitted all people regarding the fruits of my trees,' then the news reached the people, so whatever anyone took, it belongs to them.

Page 350 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...कि बक्र ने दहेज उपहार (हिबा) के रूप में नहीं दिया, और निश्चित रूप से इस मामले में कि उपहार का इरादा था या समायोजन (मजरई) का, शपथ के साथ बक्र का कथन विश्वसनीय माना जाएगा। क्योंकि वह देने वाला है, इसलिए वह देने के पीछे के इरादे को बेहतर जानता है, जैसा कि अल-अश्बाह, जामे अल-फ़ुसूलैन, अल-फ़तावा अल-खैरिया और अन्य पुस्तकों में उल्लेखित है; विद्वानों ने कई मुद्दों में इसे स्पष्ट किया है। मैं कहता हूँ: हमारे शहरों में ऐसा कोई सामान्य रिवाज प्रचलित नहीं है जो उन भाइयों द्वारा अपनी धनवान बहनों के लिए दहेज तैयार करने को उपहार माने जो भाई के कब्जे वाली विरासत में भागीदार हैं, माता-पिता के मामले के विपरीत। तो, कर्तव्य के शेष रहते हुए दान (तबर्रु) का इरादा कैसे स्पष्ट हो सकता है? बल्कि, यहाँ यह स्पष्ट है कि भाई इसे बहनों के हिस्से से काटने का इरादा रखते हैं। (त)

इसी तरह, यदि बक्र के मन में उपहार का इरादा था, लेकिन दुल्हन ने इसे उपहार मानकर प्राप्त नहीं किया, बल्कि इसे अपने हिस्से का मुआवजा या उसमें समायोजन माना, तो वही नियम लागू होंगे; इस स्थिति में दुल्हन द्वारा उपहार की स्वीकृति सिद्ध नहीं हुई। क्योंकि स्वीकृति ज्ञान पर निर्भर है, और यदि उसने इसे उपहार नहीं समझा, तो उसकी स्वीकृति की कल्पना कैसे की जा सकती है? (त)

बहर अल-रायिक में है: इसी तरह उसके यह कहने से, 'मैंने अपने खजूर के पेड़ों के फल के संबंध में सभी लोगों को अनुमति दे दी है; जो कोई भी कुछ लेता है, वह उसका है।' तो खबर लोगों तक पहुँच गई; जिसने भी कुछ लिया, वह उसका हो गया। इसी तरह उसका यह कहना: 'मैंने अपने पेड़ों के फल के बारे में सभी लोगों को अनुमति दे दी है,' फिर खबर लोगों तक पहुँच गई, तो जिसने जो कुछ ले लिया, वह उसी का है।

पृष्ठ 350 का 658

میں تھے کہ بکر نے جہیز بطور ہبہ نہ دیا ہو اور بیشک اس امر میں کہ ہبہ کی نیت تھی یا مجرائی کی، بکر کا قول قسم کے ساتھ معتبر ہوگا، لانه الدافع فهو ادری بجهة الدفع كما في الاشباه وجامع الفصولین والفتاوی الخیریة وغیر ما کتاب وقد نصوا علیه في مسائل کثیرة، کیونکہ وہ دینے والا ہے لہذا وہ دینے کی جہت کو زیادہ بہتر جانتا ہے جیسا کہ اشباہ، جامع الفصولین اور فتاوٰی خیر یہ وغیرہ کتابوں میں ہے، اور علماء نے اس پر متعدد مسائل میں نص فرمائی ہے۔ اقول: ولیس في تجهیز الاخوة الاخوات اذا کن ذوات مال شریکات فی مابایدی الاخوة من التركة عرف فاش یقضی بالهبة بخلاف الآباء والامهات في بلادنا وکیف ویکون الظاهر قصد التبرع مع بقاء الواجب بل الظاهر انهم یریدون الاحتساب علیهن من انصبائهن۔ میں کہتا ہوں بھائی جب بہنوں کے لئے جہیز بنائیں جبکہ وہ بہنیں مالدار ہوں اور بھائیوں کے زیر قبضہ ترکہ میں شریک ہوں تو ایسا کوئی عرف ہمارے شہروں میں جاری وساری نہیں جو اس کو ہبہ قرار دے، بخلاف ماں باپ کے۔ تو واجب کے باقی رہتے ہوئے اس کا قصد تبرع ہونا کیسے ظاہر ہوگا بلکہ ظاہر یہاں یہ ہے کہ بھائی اس کو بہنوں کے حصوں میں سے شمار کرنے کا ارادہ کرتے ہیں۔(ت)

اسی طرح اگر بکر نے دل میں نیت ہبہ کی مگر دلہن نے ہبہ جان کر قبضہ نہ کیا بلکہ مثلاً اپنے حصہ کا معاوضہ یا حصے میں مجرائی سمجھ لیا تو بھی بعینہ یہی احکام ہوں گے کہ اس صورت میں دلہن کی طرف سے قبول ہبہ نہ پایا گیا، فان القبول فرع العلم وهی اذالم تحسبه هبة کیف یتصور انها قبلت الهبة۔ اس لئے کہ قبول فرع ہے علم کی۔ جب اس خاتون نے اس کو ہبہ سمجھا ہی نہیں تو اس کا ہبہ کو قبول کرنا کیسے متصور ہوگا (ت)

بحر الرائق میں ہے: وكذا بقوله اذنت الناس جميعا في ثمر نخلی، من اخذ شيئا فهو له فبلغ الناس، من اخذ شيئا یونہی اس کا یہ کہنا کہ میں نے اپنے درختوں کے پھل کے بارے میں تمام لوگوں کو اجازت دے دی ہے تو لوگوں کو خبر پہنچ گئی جس نے جو کچھ لے لیا ہے وہ اسی کا ہے ایسا ہی

Fatawa Razawiyya Volume 25

It is in Al-Muntaqa and its apparent meaning is that for the one who took it and the donor's statement did not reach him, it will not be his, as is not hidden.[1] I say: Similar to this is what is in Al-Hindiyyah from Al-Khulasah: A man abandoned his animal and someone cared for it. Then its owner came and wanted to take it, and he admitted and said, "When I let it go, I said, 'Whoever takes it, it is his,'" or he denied it and evidence was established against him, or he was asked to take an oath and refused. In all these cases, it belongs to the one who took it, whether he was present and heard this statement or was absent and the news reached him.[2] Its reason is clear because when he knew of the donor's statement, then taking it was by way of accepting a gift, and possession stands in place of acceptance. Unlike if he did not know, for in that case, acceptance is not established at all, while the establishment of ownership for the donee depends strictly on acceptance, whether acceptance is considered a pillar as mentioned in At-Tuhfah and Al-Walwalijiyyah.

[1] Bahr al-Ra'iq, Kitab al-Hiba, H.M. Saeed Company Karachi, 7/284. [2] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Hiba, Chapter Three, Noorani Kutub Khana Karachi, 4/382.

'मुन्तक़ा' में है। इससे ज़ाहिर यह है कि जिस शख़्स तक वाहब (दाता) की यह बात नहीं पहुंची, उसने जो कुछ लिया वह उसका मालिक न होगा इत्यादि।[1] मैं कहता हूँ और इसकी मिसाल 'खुलासा' के हवाले से 'हिन्दिया' में है कि एक शख़्स ने अपने चौपाये को छोड़ दिया और किसी इंसान ने उसको पकड़ कर संभाल लिया, फिर उस चौपाये का मालिक आया जो उसको लेना चाहता था। उसने इक़रार किया कि मैंने उसको छोड़ते वक़्त कहा था कि 'जो इसको पकड़ ले यह उसी का है' या उसने इनकार किया मगर गवाहों से यह बात साबित हो गई या उसको क़सम खाने का कहा गया और उसने इनकार कर दिया। इन तमाम सूरतों में वह चौपाया पकड़ने वाले का होगा चाहे वह ख़ुद हाज़िर था और उसने मालिक की यह बात सुनी थी या ग़ायब था और उस तक इसकी ख़बर पहुंची।[2] इसकी वजह ज़ाहिर है क्योंकि जब उसको वाहब के इस क़ौल का इल्म हो गया तो उसका लेना हिबा (दान) को लेने के तौर पर हुआ और क़ब्ज़ा करना क़बूल के क़ायम मक़ाम होगा। इसके बरअक्स कि जब उसे वाहब के इस क़ौल का इल्म न हुआ हो, क्योंकि इस सूरत में क़बूल करना बिल्कुल मुतहक़्क़िक़ (सिद्ध) नहीं, हालाँकि मौहूब लह (दान प्राप्तकर्ता) के लिए मिलकियत के सबूत का दारोमदार क़तई तौर पर क़बूल करने पर है। चाहे क़बूल को रुक्न (आधार) माना जाए जैसा कि 'तुहफ़ा' और 'वलवालिजिया' में ज़िक्र है।

[1] बहर-उर-रैक, किताब-उल-हिबा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 7/284 [2] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब-उल-हिबा, बाब तीसरा, नूरानी कुतुब ख़ाना कराची, 4/382

पृष्ठ 351/658

يملكه كذا في المنتقى وظاهره ان من اخذه ولم يبلغه مقالة الواهب لايكون له كما لايخفى ۱ اھـ . اقول : ومثله مافي الهندية عن الخلاصة رجل سيّب دابته فأصلحها انسان ثم جاء صاحبها واراد أخذها واقر وقال قلت حين خليت سبيلها من اخذ فهي له او انكر فأقيمت عليه البينة او استحلف فنكل فهي للأخذ سواء كان حاضرا سمع هذه المقالة اوغاب فبلغه الخبر ۲ اھـ ووجهه ظاهر فأنه اذا علم بمقالة الواهب فيكون الاخذ على جهة الانتهاب ويقوم القبض مقام القبول بخلاف ما اذا لم يعلم فانه لم يتحقق القبول قطعا وهو مدار ثبوت الملك للموهوب له قطعاً سواء جعل ركناً كما نص عليه فی التحفة والولوالجية

منتقٰی میں ہے۔ اس سے ظاہر یہ ہے کہ جس شخص تک واہب کی یہ بات نہیں پہنچی اس نے جو کچھ لیا وہ اس کا مالک نہ ہوگا الخ، میں کہتا ہوں اور اس کی مثل خلاصہ کے حوالے سے ہندیہ میں ہے کہ ایک شخص نے اپنے چار پائے کو چھوڑ دیا اور کسی انسان نے اس کو پکڑ کر سنبھال لیا پھر اس چار پائے کا مالک آیا جو اس کو لینا چاہتا تھا۔ اس نے اقرار کیا کہ میں نے اس کو چھوڑتے وقت کہا تھا کہ جو اس کو پکڑ لے یہ اسی کا ہے یا اس نے انکار کیا مگر گواہوں سے یہ بات ثابت ہوگئی یا اس کو قسم کھانے کا کہا گیا اور اس نے انکار کردیا۔ ان تمام صورتوں میں وہ چارپایہ پکڑنے والے کا ہوگا چاہے وہ خود حاضر تھا اور اس نے مالک کی یہ بات سنی تھی یا غائب تھا اور اس تک اس کی خبر پہنچی اھ اس کی وجہ ظاہر ہے کیونکہ جب اس کو واہب کے اس قول کا علم ہوگیا تو اس کا لینا ہبہ کو لینے کے طور پر ہوا اور قبضہ کرنا قبول کے قائم مقام ہوگا۔ بخلاف اس کے کہ جب اسے واہب کے اس قول کا علم نہ ہوا ہو، کیونکہ اس صورت میں قبول کرنا بالکل متحقق نہیں حالانکہ موہوب لہ کے لئے ملک کے ثبوت کا دار ومدار قطعی طور پر قبول کرنے پر ہے۔ چاہے قبول کو رکن

۱ بحر الرائق کتاب الھبہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۷/ ۲۸۴ ۲ الفتاوی الھندیۃ کتاب الھبہ الباب الثالث نورانی کتب خانہ کراچی ۴/ ۳۸۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Box Text]: Al-Kafi, Al-Kifaya, Al-Tabyin, Al-Bahr, Majma' al-Anhur, Al-Durr al-Mukhtar, Abu al-Sa'ud, and other major books. This is also evident from Hidaya, Multaqa al-Abhur, and other noble works. Whether it is made a condition, as explicitly stated in Al-Mabsut, Al-Muhit, Al-Hindiyya, and others. In Al-Bada'i', it is mentioned that this is 'Istihsan' (juristic preference), and the first opinion is that of Imam Zufar. In any case, both opinions agree that ownership is not established in a gift (hibah) without acceptance (qabul). This is what has been explicitly stated in Al-Khaniyya and other works. With the success granted by Allah, we have researched this matter in the margins of Radd al-Muhtar to an extent that no more can be added.

[Urdu Box Text]: ...should be made, as it has been explicitly mentioned in Tuhfa, Al-Walwalijiyya, Kafi, Kifaya, Tabyin, Bahr, Majma' al-Anhur, Durr al-Mukhtar, and Abu al-Sa'ud, etc., in these major books. This is also apparent from great books like Hidaya and Multaqa al-Abhur, etc. Even if it is made a condition, as stated in Mabsut, Muhit, and Hindiyya, etc. It is explained in Bada'i' that this is Istihsan. And the first saying is of Imam Zufar. In any case, both sayings agree that ownership is not established in a gift without acceptance, and this has been stated in Khaniyya, etc. We have researched this issue in the margins of Radd al-Muhtar, upon which there is no room for further addition. (T)

In this state too, those items will remain in the ownership of the original owner as before, whether it be Bakr or all the partners, and the previous rulings will return. Yes, if Bakr's intention of gifting is manifested in any way, whether verbally, by action, or by implication, due to which the bride took possession considering it a gift, then indeed both offer (Ijab) and acceptance (Qabul) are established.

[Arabic Box Text]: For taking possession by way of a gift is acceptance, even if deficient, as in the case of a divisible joint property, because all are equal in indicating consent, as is not hidden.

[Urdu Box Text]: Because taking possession as a gift is acceptance, even if deficient, as happens in the case of gifting a divisible thing without division; because in the way of indicating consent, they are all equal, as is not hidden. (T)

It is in Al-Walwalijiyya: [Arabic]: Taking possession in the chapter of gift takes the place of the pillar (essential element), so it becomes like acceptance. [Urdu]: In the

chapter of gift, taking possession stands in place of the pillar, therefore it became like acceptance. (T)

Therefore, the items that Bakr bought and gave in dowry, even if they were bought from joint wealth, the bride is their owner...

---

1 Radd al-Muhtar with reference to Al-Walwalijiyya, Book of Gift, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4 / 508

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट]: अल-काफ़ी, अल-किफ़ाया, अत-तब्ईन, अल-बह्र, मज्मअुल अन्हुर, अद-दुर्रुल मुख़्तार, अबू अल-सऊद और अन्य प्रमुख पुस्तकें। यह हिदाया, मुल्तक़ल अन्हुर और अन्य श्रेष्ठ कृतियों से भी स्पष्ट है। चाहे इसे शर्त बनाया जाए, जैसा कि अल-मबसूत, अल-मुहीत, अल-हिन्दिया और अन्य में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है। अल-बदाइअ में उल्लेख है कि यह 'इस्तेहसान' (न्यायिक वरीयता) है, और पहला मत इमाम ज़ुफ़र का है। बहरहाल, दोनों मत इस बात पर सहमत हैं कि हिबा (दान) में क़बूल के बिना स्वामित्व स्थापित नहीं होता है। यही बात अल-ख़ानिया और अन्य कृतियों में स्पष्ट रूप से कही गई है। अल्लाह की कृपा से, हमने रददुल मुख़्तार के हाशिये में इस मसले पर इस हद तक शोध किया है कि इसमें और कुछ जोड़ने की गुंजाइश नहीं है।

[उर्दू बॉक्स टेक्स्ट]: ...बनाया जाए जैसा कि तोहफ़ा, वलवालिजीया, काफ़ी, किफ़ाया, तब्यीन, बह्र, मज्मअुल अन्हुर, दुर्रे मुख़्तार और अबु अल-सऊद आदि बड़ी-बड़ी किताबों में इस पर नस (स्पष्ट आदेश) की गई है। हिदाया और मुल्तक़ल अन्हुर आदि अज़ीम (महान) किताबों से भी यही ज़ाहिर होता है। चाहे इसको शर्त बनाया जाए, जैसा कि मबसूत, मुहीत और हिन्दिया आदि में इस पर नस है। बदाइअ में इफ़ादा किया है कि यह इस्तेहसान है। और पहला क़ौल इमाम ज़ुफ़र का है। बहरहाल दोनों क़ौल इस पर मुत्तफ़िक़ (सहमत) हैं कि हिबा में क़बूल के बिना मिल्क (स्वामित्व) साबित नहीं होता और इसी पर ख़ानिया वग़ैरह में नस की गई है। हमने रददुल मुख़्तार के हाशिये में इस मसले की तहक़ीक़ (शोध) की है जिस पर इज़ाफ़े की गुंजाइश नहीं। (त)

तो इस हालत में भी वे चीज़ें बदस्तूर (पूर्ववत) असल मालिक की मिल्कियत में रहेंगी, चाहे वह बक्र हो या सभी साझेदार, और पिछले अहकाम (नियम) लागू होंगे। हाँ, अगर बक्र का हिबा (दान) करने का इरादा बोलकर, किसी क्रिया द्वारा या इशारे से किसी तरह ज़ाहिर हुआ, जिसके कारण दुल्हन ने उसे हिबा ही समझकर क़ब्ज़ा किया, तो अलबत्ता ईजाब और क़बूल (प्रस्ताव और स्वीकृति) दोनों मुतहक़्क़िक़ (सिद्ध) हो गए।

[अरबी बॉक्स टेक्स्ट]: क्योंकि उपहार के रूप में क़ब्ज़ा करना स्वीकृति है, भले ही वह अपूर्ण हो, जैसा कि साझा संपत्ति के मामले में होता है जिसे विभाजित किया जाना है, क्योंकि सहमति दर्शाने में सभी समान हैं, जैसा कि छुपा हुआ नहीं है।

[उर्दू बॉक्स टेक्स्ट]: क्योंकि बतौरे हिबा क़ब्ज़ा करना क़बूल है अगरचे नाक़िस (अपूर्ण) है जैसा कि क़ाबिले-तक़्सीम चीज़ को बिला-तक़्सीम हिबा करने की सूरत में होता है क्योंकि बतौरे दलालते-रज़ामंदी (सहमति दर्शाने के तौर पर) में वे सब बराबर हैं, जैसा कि पोशीदा (गुप्त) नहीं। (त)

वलवालिजीया में है: [अरबी]: हिबा के अध्याय में क़ब्ज़ा करना रुक्न (स्तंभ/मूल तत्व) का स्थान लेता है, अतः वह स्वीकृति के समान हो गया। [उर्दू]: हिबा के बाब (अध्याय) में क़ब्ज़ा करना रुक्न के क़ायम-मक़ाम है लिहाज़ा यह क़बूल की मिस्ल (समान) हो गया। (त)

लिहाज़ा, जो चीज़ें बक्र ने ख़रीद कर जहेज़ में दीं, अगरचे मुश्तरक (संयुक्त) माल से ख़रीदी हों, दुल्हन उनकी मालिक है...

---

1 रददुल मुख़्तार बहवाला अल-वलवालिजीया, किताबुल हिबा, दारु इह्याइत तुरासिल अरबी, बैरुत, 4 / 508

पृष्ठ 352 / 658

والكافى والكفاية والتبيين و البحرومجمع الانهر و الدر المختار وابى السعود وغيرها من كتب الكبار وهو ظاهر الهداية وملتقى الابحر وغيرهما من الاسفار الغر او شرطا كما نص عليه في المبسوط و المحيط و الهندية وغيرها و افاد فى البدائع انه الاستحسان و ان الاول قول زفر على كل فاتفق القولان على انه لا تملك فيها بدون القبول وهو الذي نص عليه فى الخانية وغيرها وقد حققنا المسئلة بتوفيق الله تعالى على هامش رد المحتار بيالا مزيد عليه۔ بنایا جائے جیسا کہ تحفہ، ولوالجیہ، کافی، کفایہ، تبیین، بحر، مجمع الانہر، در مختار اور ابوالسعود وغیرہ بڑی بڑی کتابوں میں اس پر نص کی گئی ہے۔ ہدایہ اور ملتقی الابحر وغیرہ عظیم کتابوں سے بھی یہی ظاہر ہوتا ہے۔ چاہے اس کو شرط بنایا جائے۔ جیسا کہ مبسوط، محیط اور ہندیہ وغیرہ میں اس پر نص ہے۔ بدائع میں افادہ کیا ہے کہ یہ استحسان ہے۔ اور پہلا قول امام زفر کا ہے۔ بہر صورت دونوں قول اس پر متفق ہیں کہ ہبہ میں قبول کے بغیر ملک ثابت نہیں ہوتا اور اسی پر خانیہ وغیرہ میں نص کی گئی ہے۔ ہم نے رد المحتار کے حاشیہ میں اس مسئلہ کی تحقیق کی ہے جس پر اضافہ کی گنجائش نہیں (ت) تو اس حالت میں بھی وہ اشیاء بدستور ملک اصل مالک پر آئیں گی خواہ بکر ہو یا سب شرکاء، اور احکام سابقہ عود کریں گے، ہاں اگر بکر کا ارادہ ہبہ قولاً یا فعلاً یا دلالۃً کسی طرح ظاہر ہوا جس کے سبب دُلہن نے اسے ہبہ ہی سمجھ کر قبضہ کیا تو البتہ ایجاب و قبول دونوں متحقق ہوگئے۔ فان القبض بوجه الاتهاب قبول وان ناقصاً كما فى مشاع يقسم لاستواء الكل فى الدلالة على الرضا كما لايخفى۔ کیونکہ بطور ہبہ قبضہ کرنا قبول ہے اگرچہ ناقص ہے جیسا کہ قابلِ تقسیم چیز کو بلا تقسیم ہبہ کرنے کی صورت میں ہوتا ہے کیونکہ بطور دلالتِ رضامندی میں وہ سب برابر ہیں، جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ (ت) ولوالوالجیہ میں ہے: القبض في باب الهبة جار مجرى الركن فصار كالقبول[1]۔ ہبہ کے باب میں

قبضہ کرنا رکن کے قائمقام ہے لہٰذا یہ قبول کی مثل ہو گیا۔ (ت) پس جو اشیاء بکر نے خرید کر جہیز میں دیں اگرچہ مال مشترک سے خریدی ہوں دلہن ان کی مالک

---

[1] رد المحتار بحوالہ الولوالجیۃ کتاب الھبۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۵۰۸

Fatawa Rizvia Volume 25

The liability became permanent, and Bakr became responsible for the compensation to the other heirs for their shares in this joint property, as this purchase occurred without their permission, even including the share of the bride herself who received the trousseau.

Arabic Text	Translation
فان البدل وان اليها وصل لكن الشراء نفذ على بكر فوقع الملك له وتم الضمان ثم العطاء للعروس هبة على حدة من مال نفسه فلا يرتفع به ضمان قسط العروس۔	Because although the exchange reached the bride, the purchase was executed on Bakr, so ownership was established for him and the liability was completed. Then, giving it to the bride is a separate gift from Bakr's own property; therefore, the liability for the bride's portion will not be canceled. (T)

And whatever was gifted from the actual estate, that gift was not executed regarding the rights of the remaining heirs "since there is neither permission from them nor authority over them" (T). Thus, their shares will remain guaranteed in the hands of the bride in any case. The ruling for liability is that they have the choice: if they want, they can impose it on Bakr, or if they want, on the bride; whoever they impose it on, they will not recover from the other, "as we have previously mentioned from al-Bazzaziyya" (T). As for Bakr's own share in the trousseau, for property that was divisible—meaning if it were divided, the same benefit could be derived as before division—even in Bakr's share, the gift was not valid "because it is a gift of joint property (musha') in something that is divisible" (T). In this case, the mentioned property will continue to be jointly owned by all heirs, and whatever is lost in the hands of the bride in any way, the liability for Bakr's share will fall specifically on the bride. It is stated in Fatawa Khayriyya:

Arabic Text	Translation
لا تصح هبة المشاع الذى يحتمل القسمة ولا تفيد الملك في ظاهر الرواية قال الزيلعي ولو سلمه شائعا لا يملكه فيكون مضمونا عليه الخ ملخصاً وتمامه فيها وفى ردالمحتار۔	The gift of an undivided thing that has the possibility of division is not valid, and according to Zahir al-Riwayah, it will not be beneficial for ownership. Imam al-Zayla'i said: if it is handed over in an undivided state, ownership will not be established, therefore liability will fall on him, etc. summary. Its complete discussion is in Fatawa Khayriyya and Radd al-Muhtar. (T)

Similarly, if the property is indivisible, but the bride does not know what Bakr's share in it is, even then the gift will not be valid, and after loss, the ruling is the same: the compensation for Bakr's share will fall on the bride. It is in al-Bahr al-Ra'iq:

[1] Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Gift, Dar al-Ma'rifa Beirut, 2/112 Page 353 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

देयता स्थाई हो गई और बक्र पर इस साझा माल में और वारिसों के हिस्से का हर्जाना आया जिनकी अनुमति के बिना यह खरीद हुई, यहाँ तक कि उस दुल्हन के अपने हिस्से का भी जिसने दहेज पाया।

अरबी इबारत	अनुवाद
فان البدل وان اليها وصل لكن الشراء نفذ على بكر فوقع الملك له وتم الضمان ثم العطاء للعروس هبة على حدة من مال نفسه فلا يرتفع به ضمان قسط العروس۔	क्योंकि विनिमय हालांकि दुल्हन तक पहुँच गया लेकिन खरीद बक्र पर लागू हुई, इसलिए उसके लिए मिल्कियत (स्वामित्व) साबित हो गई और ज़मान (देयता) पूरा हो गया। फिर उसका दुल्हन को देना अलग हिबा है जो बक्र के अपने माल से हुआ, इससे दुल्हन के हिस्से का हर्जाना साकित (खत्म) नहीं होगा। (त)

और जो कुछ वास्तविक विरासत से उपहार स्वरूप दिया, तो वह उपहार शेष वारिसों के हक में प्रभावी नहीं हुआ "क्योंकि न तो उनकी ओर से अनुमति है और न ही उन पर अधिकार (विलायत) प्राप्त है" (त)। तो उनके हिस्से हर हाल में दुल्हन के हाथ में सुरक्षित (ज़मान के अधीन) रहेंगे और देयता का वही नियम है कि उन्हें अधिकार है: चाहें तो बक्र पर डालें या दुल्हन पर; जिस पर भी डालें, दूसरे से भरपाई नहीं होगी "जैसा कि बज़्ज़ाज़िया के हवाले से हम पहले ज़िक्र कर चुके हैं" (त)। जहाँ तक दहेज में बक्र के अपने हिस्से का सवाल है, जो माल बांटने योग्य था—यानी जिसके हिस्से किए जाएँ तो वही लाभ मिल सके जो बंटवारे से पहले मिलता था—तो बक्र के हिस्से में भी उपहार सही नहीं हुआ "क्योंकि यह बांटने योग्य चीज़ में बिना बंटवारे के उपहार है" (त)। इस स्थिति में उल्लेखित माल सभी वारिसों की साझा संपत्ति बना रहेगा और जो कुछ भी दुल्हन के हाथ में किसी तरह नष्ट होगा, उसमें बक्र के हिस्से का हर्जाना विशेष रूप से दुल्हन पर पड़ेगा। फ़तावा खैरिया में है:

अरबी इबारत	अनुवाद
لا تصح هبة المشاع الذى يحتمل القسمة ولا تفيد الملك في ظاهر الرواية قال الزيلعي ولو سلمه شائعا لا يملكه فيكون مضمونا عليه الخ	ऐसी गैर-मुनक़सिम (अविभाजित) चीज़ का हिबा सही नहीं है जो तक़सीम (विभाजन) की संभावना रखती हो और ज़ाहिर-उर-रिवाया के मुताबिक वह मुफीद-ए-मिल्क (स्वामित्व देने वाला) नहीं होगा। इमाम ज़ैलई ने कहा अगर गैर-मुनक़सिम हालत में उसे सौंप दिया तो मिल्कियत साबित न होगी, लिहाज़ा उस पर

अरबी इबारत	अनुवाद
ملخصاً وتمامه فيها وفى ردالمحتار۔	ज़मान (हर्जाना) आएगा, इत्यादि संक्षेप। इसकी मुकम्मल बहस फ़तावा खैरिया और रद्दुल मुहतार में है। (त)

इसी तरह अगर माल बांटने योग्य न हो मगर दुल्हन न जानती हो कि उसमें बक्र का हिस्सा कितना है, तब भी उपहार सही न होगा और नष्ट होने के बाद वही नियम है कि बक्र का हर्जाना दुल्हन पर आएगा। बहर-उर-रैक़ में है:

[1] अल-फ़तावा अल-खैरिया, किताबुल हिबा, दारुल मारिफ़ा बेरूत, 2/112 पृष्ठ 353 / 658

مستقل ہوگئی اور بکر پر اس مالِ مشترک میں اور ورثہ کے حصہ کا تاوان آیا جن کے بے اذن یہ شراء واقع ہوا یہاں تک کہ خود اس دلہن کے حصہ کا بھی جس نے جہیز پایا۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
فان البدل وان الیھا وصل لکن الشراء نفذ علی بکر فوقع الملك له وتم الضمان ثم العطاء للعروس ھبة علی حدة من مال نفسه فلا یرتفع به ضمان قسط العروس۔	کیونکہ بدل اگرچہ اس دلہن تک پہنچ گیا لیکن شراء کا نفاذ بکر پر ہوا چنانچہ اس کے لئے ملک ثابت ہوگئی اور ضمان تام ہو گیا پھر اس کا دلہن کو دینا الگ ہبہ ہے جو بکر کے اپنے مال سے ہوا لہٰذا اس سے دلہن کے حصہ کا تاوان ساقط نہیں ہوگا(ت)

اور جو کچھ عین ترکہ سے ہبہ کیں تو ہبہ باقی ورثہ کے حق میں نافذ نہ ہوا اذ لا اذن منھم ولا ولایة علیھم (اس لئے کہ نہ تو ان کی طرف سے اجازت ہے اور نہ ہی ان پر ولایت ثابت ہے۔ ت) تو ان کے حصے تو بہر حال دلہن کے ہاتھ میں مضمون رہے اور ضمان کا وہی حکم کہ انہیں اختیار ہے چاہیں بکر پر ڈالیں یا دلہن پر جس پر ڈالیں دوسرے سے مجرانہ پائے گا کما قدمنا عن البزازیة (جیسا کہ بزازیہ کے حوالے سے ہم پہلے ذکر کر چکے ہیں۔ ت) رہا بکر کا اپنا حصہ جہیز میں جو مال قابلِ تقسیم تھا یعنی اس کے حصے کیجئے تو وہی انتفاع اس سے مل سکے جو قبل از تقسیم ملتا تھا، جب تو بکر کے حصے میں بھی ہبہ صحیح نہ ہوا لانھا ھبة مشاع فیما یقسم (کیونکہ یہ قابلِ تقسیم چیز میں بلا تقسیم ہبہ ہے۔ ت) اس صورت میں مال مذکور بدستور شرکت جمیع ورثاء پر رہے گا اور جو کچھ دلہن کے ہاتھ میں کسی طرح ہلاک ہوگا اس میں حصہ بکر کا تاوان خاص دلہن پر پڑے گا۔ فتاوٰی خیریہ میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
لا تصح هبة المشاع الذی یحتمل القسمة ولا تفید الملك في ظاهر الروایة قال الزیلعي ولو سلمه شائعا لا یملکه فیکون مضمونا علیه الخ ملخصاً وتمامه فیها وفی ردالمحتار۔	ایسی غیر منقسم چیز کا ہبہ صحیح نہیں جو تقسیم کا احتمال رکھتی ہو اور ظاہر الروایہ کے مطابق وہ مفید ملک نہ ہوگا۔ امام زیلعی نے کہا اگر غیر منقسم حالت میں اس کو سونپ دیا تو ملک ثابت نہ ہوگا چنانچہ اس پر ضمان آئے گا الخ تلخیص۔ اس کی مکمل بحث فتاویٰ خیریہ اور ردالمحتار میں ہے۔ (ت)

اسی طرح اگر مال ناقابلِ تقسیم ہو مگر دلہن نہ جانے کہ اس میں بکر کا حصہ کس قدر ہے جب بھی ہبہ صحیح نہ ہوگا اور بعد ہلاک وہی حکم ہے کہ بکر کا تاوان دلہن پر آئے گا۔ بحر الرائق میں ہے:

[1] الفتاوی الخیریة کتاب الهبه دارالمعرفة بیروت ۲ / ۱۱۲ Page 353 of 658

Fatawa-e-Razvia Volume 25

- It is a condition for the validity of a gift (hiba) of an undivided portion of an indivisible thing that its quantity must be known. Even if someone gifts their share in a slave without knowing what their share is, it is not permissible. (T)

In 'Muhit of Imam Sarakhsi', it states: - And if the recipient knows the donor's share, then according to Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him), it should be permissible. Both of these are cited in Fatawa Hindiyyah. (T)

In 'Jami al-Fusulin', from the fatwas of Imam Fadli, it is mentioned: - If it (the gifted item) is destroyed, I would give a fatwa for return to the donor in the case of an invalid gift (hiba fasidah) made to a close relative (dhu rahm mahram), because an invalid gift involves liability (daman), as previously mentioned. (T)

And if the bride knew, then to that extent, the gift became valid, effective, complete, and binding. In those items, the bride became the owner of her own and Bakr's shares. The shares of the remaining heirs remain in the bride's possession under the ruling of liability, as has been mentioned many times. In all cases, from beginning to end, regarding shared items that were destroyed in the bride's possession, she cannot claim compensation for her share from anyone, because her own property was destroyed in her own hands, and Bakr committed no transgression against her share.

- For he only handed over the property to the hand of one who owned it. | Because he gave it into the hands of the one who...

---

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Hiba, Al-Bab al-Thani, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/378; Bahr al-Raiq, Kitab al-Hiba, H.M. Saeed Company Karachi, 7/286.
2. Al-Fatawa al-Hindiyyah referencing Muhit al-Sarakhsi, Kitab al-Hiba, Al-Bab al-Thani, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/378.
3. Jami al-Fusulin, Chapter 30 regarding Invalid Transactions etc., Islami Kutub Khana Karachi, 2/57.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

- एक अविभाज्य चीज़ के अविभाजित हिस्से के उपहार (हिबा) की वैधता के लिए शर्त यह है कि उसकी मात्रा ज्ञात हो। यहाँ तक कि यदि कोई गुलाम में अपना हिस्सा उपहार कर दे जबकि उसे अपना हिस्सा ज्ञात न हो, तो यह जायज़ नहीं है। (त)

मुहीत इमाम सरख़्सी में है: - और जब उपहार प्राप्तकर्ता (मौहूब लह) को दाता (वाहिब) के हिस्से का पता हो, तो इमाम अबू हनीफा (रहमतुल्लाह अलैह) के अनुसार इसे जायज़ होना चाहिए। इन दोनों को फ़तावा हिंदिया में उद्धृत किया गया है। (त)

जामे-उल-फ़ुसूलैन में इमाम फ़ज़ली के फ़तवों से है: - यदि वह (उपहार में दी गई चीज़) नष्ट हो जाए, तो मैं क़रीबी रिश्तेदार (ज़ी रहम महरम) को किए गए अमान्य उपहार (हिबा फ़ासिदा) के मामले में दाता की ओर वापसी का फ़तवा दूँगा, क्योंकि अमान्य उपहार में मुआवज़ा (ज़मान) आता है जैसा कि पहले बताया गया है। (त)

और अगर दुल्हन को पता था तो उस हद तक उपहार सही, लागू, पूर्ण और अनिवार्य हो गया। उन वस्तुओं में दुल्हन अपने और बक्र दोनों के हिस्सों की मालिक हो गई। बाकी वारिसों के हिस्से दुल्हन के पास मुआवज़े के नियम के तहत बने हुए हैं, जिसका ज़िक्र कई बार आ चुका है। शुरुआत से अंत तक सभी स्थितियों में, जो साझा चीज़ें दुल्हन के हाथ में नष्ट हुईं, उनमें दुल्हन अपने हिस्से का मुआवज़ा किसी से नहीं ले सकती क्योंकि उसकी अपनी संपत्ति उसके अपने हाथ में नष्ट हुई और बक्र ने उसके हिस्से पर कोई ज़्यादती नहीं की।

- क्योंकि उसने तो मालिकाना हक उसी को सौंपा जिसने उसका स्वामित्व प्राप्त किया। | क्योंकि उसने उसे उसके हाथों में दे दिया जो...

---

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल हिबा, अल-बाब-अत-थानी, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 4/378; बहर-उल-रैक़, किताबुल हिबा, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 7/286।
2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया मुहीत अल-सरख़्सी के हवाले से, किताबुल हिबा, अल-बाब-अत-थानी, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 4/378।

3. जामे-उल-फ़ुसूलैन, अध्याय 30 अमान्य लेन-देन आदि के संबंध में, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/57।

يشترط في صحة هبة المشاع الذى لا يحتملها ان يكون قدرا معلوما حتى لو وهب نصيبه من عبد ولم يعلمه به لم يجز -1 | ناقابل تقسیم چیز کے غیر منقسم طور پر ہبہ کے صحیح ہونے کی شرط یہ ہے کہ اس کی مقدار معلوم ہو یہاں تک کہ اگر کوئی غلام میں اپنے حصہ کو ہبہ کر دے حالانکہ اسے اپنا حصہ معلوم نہیں تو یہ جائز نہیں (ت)

محیط امام سرخسی میں ہے: واذا علم الموھوب لہ نصیب الواھب ینبغی ان تجوز عند ابی حنیفۃ رحمہ اللہ تعالی 2 نقلهما في الفتاوى الهندية- | جب موہوب لہ کو واہب کے حصہ کا علم ہو تو امام ابو حنیفہ علیہ الرحمۃ کے نزدیک اس کو جائز ہونا چاہئے۔ ان دونوں کو فتاوٰی ہندیہ میں نقل کیا ہے۔ (ت)

جامع الفصولین میں فتاوٰی امام فضلی سے ہے: اذا هلك افتيت بالرجوع للواهب هبة فاسدة لذى رحم محرم منه اذ الفاسدة مضمونة على مامر -3 | اگر وہ ہلاک ہوجائے تو میں ذی رحم محرم کو ہبہ فاسدہ کرنے والے کی طرف رجوع کا فتوی دوں گا کیونکہ ہبہ فاسدہ کی صورت میں ضمان آتا ہے جیسا کہ گزر گیا (ت)

اور اگر دلہن کو معلوم تھا تو اس قدر میں ہبہ صحیح و نافذ و تام و لازم ہوگیا اور ان اشیاء میں دلہن اپنے اور بکر دونوں کے حصوں کی مالک ہو گئی باقی ورثہ کے حصے بدستور دست عروس میں حکم ضمان پر ہیں جن کا حکم بارہا گزرا اور اول سے آخر تک سب صورتوں میں جو مشترک چیزیں دلہن کے ہاتھ میں تلف ہوئیں ان میں دلہن اپنے حصے کا تاوان کسی سے نہیں لے سکتی کہ اس کا مال اسی کے ہاتھ میں ہلاک ہوا اور بکر نے اس کے حصے پر کوئی تعدی نہ کی۔

فانه انما سلم الملك ليد من ملك | کیونکہ اس نے تو اسے کے ہاتھ میں دے دیا جو

---

1 الفتاوی الھندیہ کتاب الھبة الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۳۷۸ ، بحر الرائق کتاب الھبہ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۷/ ۲۸۶ 2 الفتاوی الہندیہ بحوالہ محیط السرخی کتاب الہبہ الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۳۷۸ 3 جامع الفصولین الفصل الثلاثون فی التصرفات الفاسدة الخ اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۵۷

Fatawa Razviya, Volume 25

[Arabic Text Block]: So what perished in her hand, perished at her liability. All this, from beginning to end, is what was poured into the heart of this poor man from the grace of the All-Powerful, and I derived it by way of deep understanding from the words of the scholars—may Allah magnify their rewards on the Day of Recompense. Whatever I have said correctly is from Allah the Almighty, and praise be to Him for it. And whatever I have erred in is from the shortcoming of my own soul, and I turn to Him in repentance. May He make this very solid, for the need for these issues arises frequently. So, consider this beautiful detail as a treasure, and all praise is for Allah for His magnificent grace. And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best. (T)

[Urdu Translation of Arabic Block]: He became its owner. Now, if it perishes in the hands of the bride, it perishes under her guarantee. All this was put into the heart of this poor man through the grace of the All-Powerful Lord. I derived it as a form of understanding from the sayings of the noble scholars. May Allah Almighty grant them a great reward on the Day of Judgment. Whatever I said correctly is for Allah Almighty's praise, and whatever mistake I made is my own shortcoming. I turn to Him in repentance. May He make it very firm. Because the need for these issues arises often, consider this beautiful detail a boon, and all praises are for Allah Almighty for His great grace. And Allah, Glorified and Exalted is He, knows best. (T)

[Bottom Section - Urdu Fatwa]: Issue 113: From the Old City, 7 Rabi' al-Thani 1307 AH What do the scholars of religion and the muftis of the firm Sharia say in this case: Majeed Allah Khan son of Kale Khan, resident of the Old City, gave his ancestral property in dower (Mahr) to his wife, i.e., Mst. Amir Begum. Later, the aforementioned Majeed Allah Khan passed away. Afterwards, the mutation of the above-mentioned property was made in the name of Mst. Amir Begum through witnesses. These persons were witnesses: Inayat Allah Khan Sahib son of Kale Khan Sahib, and another witness Shafi Ali Khan Sahib son of Kale Khan Sahib. The above-mentioned Majeed Allah Khan had one daughter, Amir Begum. The mother of the daughter married her off. After some time, she gave half of the property, which she had received from her husband as dower, to the said daughter and also completed the mutation (dakhil kharij) of records. According to the testimony of Inayat Allah Khan Sahib and Shafi Ali Khan Sahib, the partition of the plot could not take place because there were pits in various places in that land. Secondly, there was great harmony between the mother and daughter, so much so that they did not separate until the daughter's death. Later, during the lifetime of Mst. Amir Begum, the

daughter, in whose name half the property was, passed away, but Mst. Amir Begum did not take back that property. The son-in-law remained in possession and control and still is. At the time of Mst. Amir Begum's illness, she made a will to the said son-in-law, saying, "My dear son, my..."

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

[अरबी पाठ ब्लॉक]: तो जो कुछ उसके हाथ में नष्ट हुआ, वह उसी की जिम्मेदारी पर नष्ट हुआ। यह सब कुछ, आदि से अंत तक, वह है जो सर्वशक्तिमान की कृपा से इस निर्धन के हृदय में डाला गया, और मैंने इसे विद्वानों के कथनों से गहरी समझ के रूप में प्राप्त किया है—अल्लाह प्रतिफल के दिन उनके पुरस्कारों को महान करे। जो कुछ मैंने सही कहा है वह अल्लाह तआला की ओर से है और उसके लिए उसकी प्रशंसा है। और जो कुछ मैंने गलती की है वह मेरी अपनी आत्मा की कमी है और मैं उसी की ओर तौबा (पश्चाताप) करता हूँ। वह इसे बहुत सुदृढ़ बनाए, क्योंकि इन मसलों की आवश्यकता बार-बार पड़ती है। अतः इस सुंदर विवरण को गनीमत समझो, और अल्लाह तआला की भव्य कृपा पर सारी प्रशंसा उसी के लिए है। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है। (त)

[अरबी ब्लॉक का उर्दू अनुवाद]: वह उसका मालिक हो गया। अब जो दुल्हन के हाथ में हलाक हुआ तो उसी के ज़मान (गारंटी) पर हलाक हुआ। यह सब कुछ रब-ए-क़दीर के फ़ैज़ से फ़क़ीर के दिल में डाला गया। मैंने इसे बतौर तफ़क्कुह (समझ) उलमा-ए-किराम के अक़वाल से अज़ (प्राप्त) किया। अल्लाह तआला क़यामत के रोज़ उनको अज़ीम अज्र अता फ़रमाए। जो कुछ मैंने दुरुस्त कहा उस पर अल्लाह तआला ही के लिए हम्द है और जो मैंने ग़लती की तो वह मेरा अपना.क़ुसूर है। मैं उसी की तरफ़ रुजू करता हूँ। वह उसको बहुत मज़बूत बनाए। इसलिए कि इन मसायल की ज़रूरत ज़्यादा वाक़े होती है, इस ख़ूबसूरत तफ़्सील को गनीमत समझो, और अल्लाह तआला के फ़ैज़-ए-जलील पर तमाम तारीफ़ें उसी के लिए हैं। वल्लाह सुब्हानहू व तआला आलम। (त)

[निचला भाग - उर्दू फ़तवा]: मसला ११३: शहर-ए-कुहना से, ७ रबी-उल-थानी १३०७ हिजरी। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस स्थिति में क्या कहते हैं: मजीद उल्लाह खाँ वल्द काले खाँ, निवासी शहर-ए-कुहना, ने अपनी पैतृक संपत्ति अपनी पत्नी मुसम्मात अमीर बेगम को मेहर (स्त्रीधन) में दे दी। इसके बाद उक्त मजीद उल्लाह खाँ का निधन हो गया। बाद में, गवाहों के माध्यम से उपरोक्त संपत्ति का दाख़िल-ख़ारिज मुसम्मात अमीर बेगम के नाम पर हुआ। ये व्यक्ति गवाह थे: इनायत उल्लाह खाँ साहब वल्द काले खाँ साहब, और अन्य गवाह शफ़ी अली खाँ साहब वल्द काले खाँ साहब। उपरोक्त मजीद उल्लाह खाँ की एक बेटी थी, अमीर बेगम। बेटी की माँ ने उसकी शादी कर दी। कुछ समय बाद, उसे अपने पति से मेहर के माध्यम से जो आधी संपत्ति मिली थी, वह उसने उक्त बेटी को दे दी और उसका दाख़िल-ख़ारिज (नामांतरण) भी करा दिया। इनायत उल्लाह खाँ साहब और शफ़ी अली खाँ साहब की गवाही के अनुसार, प्लॉट का बंटवारा इस कारण नहीं हो सका

क्योंकि उस ज़मीन में जगह-जगह गड्ढे थे। दूसरे यह कि माँ और बेटी में बहुत तालमेल था, यहाँ तक कि बेटी की मृत्यु तक वे अलग नहीं हुईं। बाद में, मुसम्मात अमीर बेगम के जीवनकाल में ही वह बेटी, जिसके नाम पर आधी संपत्ति थी, गुज़र गई, लेकिन मुसम्मात अमीर बेगम ने वह संपत्ति वापस नहीं ली। दामाद उस पर क़ाबिज़ और दाख़िल रहा और अब भी है। और जिस समय मुसम्मात अमीर बेगम बीमार थीं, उस समय उन्होंने उक्त दामाद से वसीयत की कि "मेरे प्यारे बेटे, मेरी..."

पृष्ठ ३५५ का ६५८

[عربی عبارت]: فما هلك في يدها فعليها هلك، هذا كله من اوله الی آخره مما افیض علی قلب الفقیر من فیض القدیر واخذته تفقها من کلمات العلماء، اعظم الله اجورهم یوم الجزاء فما اصبت فمن الله تعالی وله الحمد علیه وما اخطأت فمن قصور نفسی وانا اتوب الیه اتقن هذه اتقانا کبیرا فان المسائل مما تمس الیه الحاجة کثیرا، فاغتنم هذا التفصیل الجمیل والحمد لله علی فیضه الجلیل، والله سبحانه وتعالی اعلم۔

[عربی عبارت کا اردو ترجمہ]: اس کا مالک ہوگیا۔ اب جو دلہن کے ہاتھ میں ہلاک ہوا تو اسی کے ضمان پر ہلاک ہوا۔ یہ سب کچھ رب قدیر کے فیض سے فقیر کے دل میں ڈالا گیا۔ میں نے اس کو بطور تفقہ علماء کرام کے اقوال سے اخذ کیا۔ اللہ تعالیٰ قیامت کے روز ان کو عظیم اجر عطا فرمائے۔ جو کچھ میں نے درست کہا اس پر اللہ تعالیٰ ہی کے لئے حمد ہے اور جو میں نے غلطی کی تو وہ میرا اپنا قصور ہے۔ میں اسی کی طرف رجوع کرتا ہوں۔ وہ اس کو بہت مضبوط بنائے۔ اس لئے کہ ان مسائل کی ضرورت زیادہ واقع ہوتی ہے، اس خوبصورت تفصیل کو غنیمت سمجھو، اور اللہ تعالیٰ کے فیض جلیل پر تمام تعریفیں اسی کے لئے ہیں۔ واللہ سبحانہ وتعالیٰ اعلم (ت)

[فتویٰ کا متن]: مسئلہ ۱۱۳: از شہر کہنہ ۷ ربیع الثانی ۱۳۰۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس صورت میں کہ مجید اللہ خاں ولد کالے خاں ساکن شہر کہنہ نے اپنی جائیداد موروثی دین مہر میں زوجہ کو دی یعنی مسماۃ امیر بیگم کو بعدہ مجید اللہ خاں مذکور کا انتقال ہو گیا بعد ازاں جائداد مرقومہ بالا کا داخل مسماۃ امیر بیگم کے نام بذریعہ گواہان کے ہوا یہ شخص گواہ تھے عنایت اللہ خاں صاحب ولد کالے خاں صاحب، دیگر گواہ شفیع علی خاں صاحب ولد کالے خاں صاحب، مجید اللہ خاں مرقومہ بالا کی ایک لڑکی تھی امیر بیگم، والدہ دختر نے اس کی شادی کر دی، چند عرصہ کے بعد نصف جائداد جو بذریعہ مہر کے شوہر اپنے سے پہنچی تھی دختر مذکورہ

کو دے دی اور اس کا داخل خارج بھی کر دیا بگواہی عنایت اللہ خاں صاحب و شفیع علی خاں صاحب اور پٹی بانٹ اس وجہ سے نہیں ہو سکا کہ اس زمین میں جگہ جگہ غار تھے، دوسرے یہ کہ والدہ اور دختر میں اتفاق بھی بہت تھا حتی کہ تاحیات دختر سے جدا نہیں ہوئی، بعدہ مسماۃ امیر بیگم کی حیات میں دختر جس کے نام نصف جائداد کی تھی فوت ہو گئی مگر مسماۃ امیر بیگم نے وہ جائداد واپس نہیں لی اس پر قابض اور دخیل داماد رہا اور ہے اور جس وقت امیر بیگم کی علالت تھی اس وقت میں داماد مذکور سے وصیت کی کہ برخوردار من میری

صفحہ ۳۵۵ از ۶۵۸

Fatawa Rizvia Volume 25

Take the money spent on nursing and the expenses incurred after death from the half of the remaining property which is in my name, otherwise I will hold you accountable on the Day of Judgment. And the property which I had transferred to my daughter's name, I have gifted to you, as you have served me like a biological son and continue to do so. After making this will, Musammat Amir Begum passed away. The said son-in-law performed the funeral rites and burial by taking a loan and also incurred expenses for her nursing. Now, some time has passed since Musammat Amir Begum's death. Her heirs are: two paternal cousins (brothers) and two sisters of her deceased husband are alive. How will this mentioned property be distributed, and how should the son-in-law recover the loan he spent on nursing and funeral rites? State the ruling and be rewarded.

Answer: In the mentioned scenario, the gift (Hiba) that Amir Begum made in the name of her daughter is completely void because the land was undivided and joint (Mushaa' and Ghair Munqasim). It is stated in Tatimmah al-Fatawa, then in Mushtamil al-Ahkam, and then in Fatawa al-Khayriyya: "Gifting of undivided property is void, and this is the correct view." (T) And the land transfer (Dakhil Kharij) which was based on a void contract is itself void and ineffective. Similarly, her saying to the mentioned son-in-law regarding the gifted property, "I have gifted it to you," is also a gift and is void due to common ownership (Shiyu'). In Al-Shami, citing Al-Tahawi, citing Al-Makki, citing Imam Qazi Khan and others: "A gift by a sick person is a gift in reality, though legally it is treated as a will." (T) Therefore, that land in its entirety is the property and estate (Tarika) of Amir Begum, in which the heirs of the daughter or the sisters of the husband have no right at all. Only the two paternal cousins of Amir Begum, provided there are no impediments to inheritance and no other heirs, are entitled to it. After paying off debts and fulfilling wills, they should divide it equally between themselves. Whatever the son-in-law of the deceased spent on her during her illness and nursing is a debt upon Amir Begum, which he can recover from her estate. This is because since he spent it by her command and she had expressed the intent to repay, he was not acting as a donor (mutabarri'). Because when...

1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Kitab al-Hiba, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/113
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Itq fi al-Maradh, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/435

फतावा रज़विया जिल्द 25

बीमारी में सेवा-टहल करना और मृत्यु के बाद जो कुछ खर्च हुआ और जो कुछ सेवा-टहल में खर्च हो, वह रुपया उस आधी शेष संपत्ति से वसूल कर लेना जो मेरे नाम है, अन्यथा मैं प्रलय (हश्र) के दिन आपसे जवाब तलब करूँगी। और जो संपत्ति मैंने अपनी बेटी के नाम की थी, वह मैंने आपको दान (बख्श) दी क्योंकि आपने मेरी सेवा अपने सगे पुत्र की तरह की है और कर रहे हैं। इस वसीयत के बाद मुसमात अमीर बेगम का देहांत हो गया। उक्त दामाद ने ऋण लेकर अंतिम संस्कार किया और सेवा-टहल का खर्च किया। अब मुसमात अमीर बेगम के देहांत को कुछ समय बीत चुका है और मुसमात अमीर बेगम के वारिस ये हैं: दो चचेरे भाई और पति की दो बहनें जीवित हैं। यह संपत्ति जिसका उल्लेख है, किस प्रकार विभाजित होगी और दामाद ने सेवा-टहल और अंतिम संस्कार में जो ऋण खर्च किया है, उसे वह किस प्रकार वसूल करे? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, वह दान (हिबा) जो अमीर बेगम ने अपनी बेटी के नाम किया था, भूमि के अविभाजित और संयुक्त (मुशाअ और गैर मुन्कासिम) होने के कारण पूरी तरह से शून्य (बातिल) हो गया। ततिम्मह अल-फतावा, फिर मुश्तमिल अल-अहकाम, फिर फतावा खैरिया में है: "अविभाजित संपत्ति का दान शून्य है और यही सही मत है।" (त) और दाखिल-खारिज जो एक शून्य अनुबंध पर आधारित था, स्वयं शून्य और प्रभावहीन है। इसी प्रकार, उक्त दान की गई वस्तु के संबंध में अपने दामाद से उनका यह कहना कि "मैंने तुझे दान दिया," वह भी दान है और साझा होने के कारण शून्य है। अल-शामी में अल-तहावी के हवाले से, अल-मक्की के हवाले से, इमाम काजी खान आदि के हवाले से है कि: "रोगी का दान वास्तव में दान है, यद्यपि कानूनन वह वसीयत है।" (त) अतः वह भूमि पूर्ण रूप से अमीर बेगम की संपत्ति और विरासत (तरका) है, जिसमें बेटी के वारिसों या पति की बहनों का बिल्कुल कोई अधिकार नहीं है। केवल अमीर बेगम के दो चचेरे भाई, विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति और अन्य वारिसों के न होने की स्थिति में, इसके हकदार हैं कि ऋण और वसीयत की अदायगी के बाद आपस में आधा-आधा बाँट लें। मृतक के दामाद ने उसकी बीमारी और सेवा-टहल में जो कुछ खर्च किया, वह अमीर बेगम पर उसका ऋण है, जिसे वह अमीर बेगम की विरासत से ले सकता है। क्योंकि जब उसने उनकी आज्ञा से खर्च किया और उन्होंने वापसी का स्पष्ट संकेत दिया था, तो वह उपकार करने वाला (मुतबर्रिअ) नहीं माना जाएगा। क्योंकि जब...

1. अल-फतावा अल-खैरिया, किताब अल-हिबा, दार अल-मआरिफ़ा, बेरूत, 2/113

2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-इतक फ़ी अल-मरज़, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/435

पृष्ठ 356/658

تیمارداری کرنا اور بعد انتقال کے جو کچھ خرچ ہوا اور جو کچھ تیمارداری میں خرچ ہو وہ روپیہ نصف جائیداد باقیماندہ جو میرے نام ہے اس سے وصول کیجیو ورنہ میں حشر میں دامنگیر ہوں گی اور جو جائیداد میں نے اپنی دختر کے نام کی تھی وہ تم کو بخشی بخشی چونکہ تم نے میری خدمت مثل فرزند بطن کے کی ہے اور کرتے ہو، وصیت کے بعد مسماۃ امیر بیگم کا انتقال ہوگیا داماد مذکور نے قرض دام کرکے تجہیز و تکفین کی اور خرچ تیمارداری کیا اب مسماۃ امیر بیگم کو انتقال کئے ہوئے عرصہ چند ہوا اور مسماۃ امیر بیگم کے وارث یہ ہیں دو بھائی چچا زاد اور دو شوہر کی ہمشیریں حیات ہیں، یہ جائیداد جس کا ذکر ہے کس طرح پر تقسیم ہوگی اور قرضہ جو داماد مذکور نے خرچ تیمارداری میں اور تجہیز و تکفین میں کیا کس طرح وصول کرے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مسئولہ میں وہ ہبہ کہ امیر بیگم نے بنام اپنی دختر کے کیا بوجہ مشاع و غیر منقسم ہونے زمین کے محض باطل ہوگیا۔ تتمتہ الفتاوی پھر مشتمل الاحکام پھر فتاوی خیریہ میں ہے : ھبۃ المشاع باطلۃ وھو الصحیح ۱ غیر منقسم کا ہبہ باطل ہے اور یہی صحیح ہے (ت) اور داخل خارج کہ ایک عقد باطل پر مبنی ہوا خود باطل و بے اثر، اسی طرح اس کا موہوب مذکور کی نسبت اپنے داماد سے کہنا میں نے تجھ کو بخشی بخشی کہ وہ بھی ہبہ ہے اور بوجہ شیوع باطل۔ فی الشامی عن الطحاوی عن المکی عن الامام قاضی خاں وغیرہ ھبۃ المریض ھبۃ حقیقۃ وان کانت وصیۃ حکما ۲ شامی میں بحوالہ طحاوی، بحوالہ مکی، بحوالہ امام قاضی خان وغیرہ ہے کہ مریض کا ہبہ در حقیقت ہبہ ہے اگرچہ حکما وصیت ہے۔ (ت) پس وہ زمین تمام و کمال ملک و ترکہ امیر بیگم ہے جس میں وارثان دختر یا خواہران شوہر کا اصلا کچھ حق نہیں صرف امیر بیگم کے دونوں چچازاد

بھائی بر تقدیر عدم موانع ارث وانعدام وارث دیگر اس کے مستحق ہیں کہ بعد ادائے دین و وصیت آپس میں نصف نصف کرلیں داماد مورثہ نے جو کچھ اس پر اس کی بیماری و تیمارداری میں اٹھایا وہ امیر بیگم پر اس کا قرض ہے کہ ترکہ امیر بیگم سے لے سکتا ہے فانه لما انفق بامرها وقد افصحت بالرجوع لم یکن متبرعا کیونکہ جب

۱ الفتاوی الخیریة کتاب الهبة دارالمعرفة بیروت ۲/ ۱۱۳ ۲ ردالمحتار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۳۵

Vol. 25 Fatawa Rizwia

He spent by the order of the deceased and he clarified the recourse, so he did not become a volunteer. (T) Similarly, whatever was spent on the shroud and burial according to the Sunnah is also his debt, provided that a shroud of a higher price than what should have been given considering the custom and practice suitable for Amir Begum's condition was not given, otherwise the price of the shroud will not be reimbursed at all. It is stated in Tanwir al-Absar and Durr al-Mukhtar:

[Box 1 Left (Arabic): If the executor increases beyond the standard shroud for someone like the deceased in terms of number, he is liable for the excess, unless he was willed to do so and it comes out of the third. Regarding the price, the purchase falls upon him because he is a transgressor in the excess and it is not distinguishable, so he is a volunteer in shrouding the deceased with it. Rahmati 1.] [Box 1 Right (Urdu): If the executor increases the quantity of the standard shroud for the deceased, he will be liable for the excess (unless it was willed to him and can be fulfilled from one-third of the estate). And if there is an excess in price, then this purchase will be for the executor (because he transgressed in the excess of price and that excess is not distinct, therefore he will be a volunteer in the purchase of the shroud for the deceased. Rahmati) (T).]

Similarly, whatever was spent apart from the shroud and burial on Fatiha, Durood, third day ceremony, fortieth day ceremony, gathering of women, their betel nut, eating and drinking, etc., ordinary matters, not a single grain will be reimbursed for many reasons, and it is sufficient for you (for many reasons and it is enough for you that... T) Amir Begum's statement "whatever is spent after death" is a neglected and void will that has no execution at all (The will is useless and void, which has no execution at all. T).

Allama Sa'ikani, regarding the issue in Tanwir al-Absar etc., "He willed that food be prepared for people for three days after his death, the will is void" 2 (If someone willed that after his death food should be prepared for people for three days, this will is void. T) writes in the reasoning:

[Box 2 Left (Arabic): It is a will for people and they are innumerable, as if he said, 'I willed for the Muslims,' and there is nothing in the wording that indicates need, so it fell as a transfer of ownership to an unknown entity.] [Box 2 Right (Urdu): Because this will is for people who cannot be counted, just as if he said that I have willed for

Muslims while there is nothing in the words that points to need, so it is a vague transfer of ownership.]

1. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/337; Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/454.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/322.

उसने मृतका के आदेश से खर्च किया और उसने वापसी की स्पष्ट व्याख्या की तो वह दानकर्ता (मुतबर्रे) नहीं हुआ। (त) इसी तरह जो कुछ कफ़न और दफ़न में सुन्नत के अनुसार खर्च किया गया हो, वह भी उसका ऋण है, बशर्ते कि अमीर बेगम की स्थिति के अनुसार प्रथा और व्यवहार के लिहाज़ से जिस कीमत का कफ़न दिया जाना चाहिए था, उससे अधिक कीमत का न दिया गया हो, अन्यथा कफ़न की कीमत बिल्कुल भी प्रतिपूर्ति योग्य नहीं होगी। तनवीर अल-अबसार और दुर्र अल-मुख्तार में है:

[बॉक्स १ बायां (अरबी): यदि वसी (निष्पादक) ने मृतक के लिए समान कफ़न की संख्या में वृद्धि की, तो वह अतिरिक्त के लिए उत्तरदायी होगा, सिवाय इसके कि उसे ऐसा करने की वसीयत की गई हो और वह एक तिहाई संपत्ति से निकलती हो। और कीमत के मामले में, खरीदारी उसके लिए मानी जाएगी क्योंकि वह अतिरिक्त में उल्लंघनकर्ता है और वह अतिरिक्त पृथक नहीं है, इसलिए वह मृतक को कफ़न पहनाने में दानकर्ता होगा। रहमती १।] [बॉक्स १ दायां (उर्दू): यदि वसी ने मृतक के लिए समान कफ़न की मात्रा में वृद्धि की, तो वह अतिरिक्त का उत्तरदायी होगा (जब तक कि उसे इसकी वसीयत न की गई हो और वह एक तिहाई संपत्ति से पूरी हो सकती हो)। और यदि कीमत के संबंध में वृद्धि हुई, तो यह खरीदारी वसी के लिए होगी (क्योंकि उसने कीमत की अधिकता में उल्लंघन किया और वह अधिकता अलग नहीं है, इसलिए वह मृतक के लिए कफ़न की खरीदारी में दानकर्ता होगा। रहमती) (त)।]

इसी तरह कफ़न और दफ़न के अलावा फातिहा, दरूद, तीजा (तीसरे दिन), चालीसवां (चेहलम), महिलाओं के एकत्र होने, उनके पान-सुपारी, खाने-पीने आदि सामान्य बातों में जो कुछ भी खर्च हुआ, उसका एक दाना भी प्रतिपूर्ति के योग्य नहीं होगा। इसके कई कारण हैं और आपके लिए इतना ही काफी है कि (अनेक कारणों से और आपके लिए इतना ही काफी है कि... त) अमीर बेगम का यह कहना कि "मृत्यु के बाद जो कुछ खर्च हो", वह एक निरर्थक और शून्य वसीयत है जिसका कोई कार्यान्वयन नहीं है (वसीयत निरर्थक और शून्य है जिसका बिल्कुल भी कार्यान्वयन नहीं है। त)।

अल्लामा साइकानी 'तनवीर अल-अबसार' आदि के मसले "उसने वसीयत की कि उसकी मृत्यु के बाद तीन दिनों तक लोगों के लिए भोजन तैयार किया जाए, तो वसीयत शून्य है" २ (यदि किसी ने

वसीयत की कि उसकी मृत्यु के बाद तीन दिनों तक लोगों के लिए भोजन तैयार किया जाए तो यह वसीयत शून्य है। त) के तर्क में लिखते हैं:

[बॉक्स २ बायां (अरबी): यह लोगों के लिए एक वसीयत है और वे अनगिनत हैं, जैसे कि उसने कहा हो, 'मैंने मुसलमानों के लिए वसीयत की है,' और शब्दों में ऐसा कुछ भी नहीं है जो ज़रूरत को दर्शाता हो, इसलिए यह किसी अज्ञात को स्वामित्व का हस्तांतरण हो गया।] [बॉक्स २ दायां (उर्दू): क्योंकि यह वसीयत उन लोगों के लिए है जिन्हें गिना नहीं जा सकता, जैसे कि उसने कहा हो कि मैंने मुसलमानों के लिए वसीयत की है जबकि शब्दों में ऐसी कोई चीज़ नहीं है जो ज़रूरत पर संकेत करे, तो यह एक अज्ञात हस्तांतरण है।]

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/ ३३७; रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसाया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, ५/ ४५४।
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, २/ ३२२।

पृष्ठ ६५८ में से ३५७

اس نے مرحومہ کے امر سے خرچ کی اور اس نے رجوع کی تصریح کی تو یہ متبرع نہ ہوا۔ ت)

اسی طرح جو کچھ کفن و دفن بطریق سنت میں صرف کیا ہو وہ بھی اس کا دین ہے بشرطیکہ امیر بیگم کے حال کے مناسب عرف وعادت کے لحاظ سے جس قیمت کا کفن دینا چاہئے تھا اس سے بیش قیمت نہ دیا ہو ورنہ قیمت کفن اصلاً مجرانہ پائے گا۔ تنویر الابصار ودر المختار میں ہے:

[لو زاد الوصی علی کفن مثله في العدد ضمن الزیادة ای | اگر وصی نے میت کے مثلی کفن میں زیادتی کی باعتبار تعداد الا اذا اوصی بها وکانت تخرج من الثلث وفی القیمة | کے تو زائد کا ضامن ہو گا (مگر جب اس کو اس کی وصیت کی گئی وقع الشراء له لانه متعد في الزیادة وهی غیر متمیزة | ہو اور وہ مال کے ایک تہائی سے پوری ہو سکتی ہو) اور اگر باعتبار فیکون متبرعاً بتکفین المیت به رحمتی ۱۔ | قیمت کے زیادتی کی تو یہ خریداری وصی کے لئے واقع ہو گی (کیونکہ اس نے قیمت کی زیادتی میں تعدی کی اور وہ زیادتی ممتاز نہیں لہذا وہ میت کے لئے کفن کی خریداری میں متبرع ہو گا ۔ رحمتی) (ت)]

اسی طرح جو کچھ کفن دفن کے سوا فاتحہ، درود و سوم، چہلم، عورتوں کے جمع ہونے، ان کے پان چھالیہ کھانے پینے وغیرہ معمولی باتوں میں صرف ہوا اس کا بھی ایک حبہ مجرانہ ملے گا لوجوه کثیرة وحسبك (متعدد وجوہات کی وجہ سے اور تجھے اتنا ہی کافی ہے کہ۔ت) قول امیر بیگم "بعد انتقال کے جو کچھ خرچ ہو" وصیة مهملة باطلة لا نفاذ لها اصلاً (وصیت مہمل و باطل ہے جس کا بالکل نفاذ نہیں ۔ ت)

علامہ سائکانی مسئلہ تنویر الابصار وغیرہ اوصی بان یتخذ الطعام بعد موته للناس ثلثة ایام فالوصیّة باطلة ۲ (کسی نے وصیت کی کہ اس کے مرنے کے بعد تین دن لوگوں کے لئے کھانا تیار کیا جائے تو یہ وصیت باطل ہے۔ت) کی تعلیل میں لکھتے ہیں:

[انها وصیة للناس وهم لا یحصون کما لو قال اوصیت | کیونکہ یہ وصیت لوگوں کے لئے ہے جن کا شمار نہیں ہو سکتا للمسلمین ولیس في اللفظ ما یدل علی الحاجة فوقعت | جیسا کہ اگر وہ کہے کہ میں نے مسلمانوں کے لئے وصیت کی ہے تملیکا من مجهول | درانحالیکہ لفظوں میں ایسی کوئی چیز نہیں جو حاجت پر دلالت کرے تو یہ مجہول]

۱ الدرالمختار شرح تنویر الابصار کتاب الوصایا باب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۷، ردالمختار کتاب الوصایا باب الوصای دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۵۴ ۲ الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

...possession took place, therefore it is not correct. (T) So it did not become correct. (End quote)

Then, whatever debt is proven against Amir Begum, a portion of land worthy of it can be sold to recover the debt, or the heirs of Amir Begum can pay off her debt from themselves and make it pure. It is in the chapter of Wills in Radd al-Muhtar:

[Arabic Text]: If there is a debt on the deceased or he made a will and the heirs did not pay the debts and did not execute the will from their own wealth, then the executor (wasi) sells the entire estate if the debt encompasses it, and in the amount of the debt if it does not encompass it. According to Abu Hanifa, he has the right to sell what is in excess of the debt as well, contrary to the two companions (Abu Yusuf and Muhammad). It was said in 'Adab al-Awsiya' that the fatwa is given according to the saying of the two companions. Likewise it is in Hafiziyya, Quniya and other books, and similar to it in Bazzaziyya. (Summarized) And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

[Urdu Explanation]: When there is a debt on the deceased or they have made a will and the heirs have not paid the debt from their own wealth nor implemented the will, the executor can sell the entire inheritance if the debt encompasses it. If the debt does not encompass the inheritance, they can sell property equal to the debt. According to Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him), property exceeding the debt can also be sold, contrary to the opinion of the two companions. It is stated in Adab al-Awsiya that the fatwa will be given based on the saying of the two companions. The same is found in Hafiziyya, Quniya, and other books, and similarly in Bazzaziyya. (Summarized) (T) And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Mas'ala 112: From hometown, sent by Nawab Maulvi Sultan Ali Khan Sahib, 21 Ramadan al-Mubarak 1310 AH.

What do the scholars (may Allah have mercy on them) say regarding an absolute will made for men and women, should the distribution among them be equal or 'the male takes twice the share of the female'?

Answer: Since there is no detail or preference explicitly or implicitly present...

1. Radd al-Muhtar, citing al-Sayhani, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/426.

2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/454.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...कब्ज़ा हुआ हो, इसलिए सही नहीं है। (त) तो वह सही नहीं हुआ। (समाप्त)

फिर जितना क़र्ज़ अमीर बेगम के ज़िम्मे साबित हो, उसके बराबर ज़मीन का टुकड़ा बेचकर अपना क़र्ज़ वसूल किया जा सकता है या अमीर बेगम के वारिस अपने पास से उसका क़र्ज़ अदा करके इसे पाक कर लें। रद्द-उल-मुहतार के'बाब-उल-वसी' में है:

[अरबी पाठ]: जब मृतक पर क़र्ज़ हो या उसने कोई वसीयत की हो और वारिसों ने उसका क़र्ज़ अपने माल से अदा न किया हो और न ही उसकी वसीयत को लागू किया हो, तो वसी (निष्पादक) पूरी संपत्ति बेच सकता है यदि क़र्ज़ पूरी संपत्ति को घेरे हुए हो, और क़र्ज़ की मात्रा के बराबर यदि वह उसे न घेरे। इमाम अबू हनीफ़ा के नज़दीक वह क़र्ज़ से अधिक संपत्ति को भी बेच सकता है, जबकि साहिबैन (इमाम अबू यूसुफ और इमाम मुहम्मद) के अनुसार ऐसा नहीं है। 'अदब अल-औसिया' में कहा गया है कि फ़तवा साहिबैन के कथन पर दिया जाएगा। ऐसा ही हाफ़िज़िया, कुनिया और अन्य किताबों में है, और इसी तरह बज़्ज़ाज़िया में है। (सारांश) और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू स्पष्टीकरण]: जब मृतक पर क़र्ज़ हो या उसने कोई वसीयत की हो और वारिसों ने उसका क़र्ज़ अपने माल से अदा न किया और न ही उसकी वसीयत को लागू किया, तो वसी तमाम तरका (विरासत) बेच सकता है अगर क़र्ज़ उसे घेरे हुए हो और अगर क़र्ज़ विरासत को न घेरे तो क़र्ज़ के बराबर विरासत में से बेच सकता है। इमाम अबू हनीफ़ा अलैहिर्रहमा के नज़दीक क़र्ज़ से ज़्यादा विरासत को भी बेच सकता है, बरख़िलाफ़ साहिबैन के। अदब अल-औसिया में कहा गया कि फ़तवा साहिबैन के क़ौल पर दिया जाएगा। ऐसा ही हाफ़िज़िया, कुनिया और दूसरी किताबों में है, और इसी की मिसाल बज़्ज़ाज़िया में है। (सारांश) (त) और अल्लाह सुब्हानहू व तआला बेहतर जानता है।

मसला 112: वतन से, नवाब मौलवी सुल्तान अली ख़ान साहब द्वारा भेजा गया, 21 रमज़ान अल-मुबारक 1310 हिजरी।

विद्वान (अल्लाह उन पर रहम फरमाए) एक ऐसी पूर्ण वसीयत के बारे में क्या कहते हैं जो पुरुषों और महिलाओं के लिए की गई है? क्या उन सब पर बराबर वितरण होगा या पुरुष के लिए महिला से दोगुना होगा?

उत्तर: चूंकि स्पष्ट रूप से या इशारे से किसी प्रकार का विवरण या वरीयता मौजूद नहीं है...

1. रद्द-उल-मुहतार, हवाला अल-सायहानी, किताब अल-वसाया, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/426।
2. रद्द-उल-मुहतार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसी, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/454।

पृष्ठ 358 का 658

کی تملیک واقع ہوئی ہو لہذا صحیح نہیں اھ (ت) فلم تصح اھش۔

پھر جس قدر دین اس کا ذمہ امیر بیگم ثابت ہو اسی کے لائق زمین کا ٹکڑا بیچ کر اپنا دین وصول کر سکتا ہے یا ورثان امیر بیگم اپنے پاس سے اس کا دین ادا کر کے خالص کر لیں۔ ردالمحتار کے باب الوصی میں ہے:

اذا کان علی المیت دین او اوصی بوصیۃ و لم تقض الورثۃ الدیون ولم ینفذوا الوصیۃ من مالھم فانہ یبیع التر کۃ کلھا ان کان الدین محیطا وبمقدار الدین ان لم یحط ولہ بیع ما زاد علی الدین ایضا عند ابي حنیفۃ خلافا لھما قال فی ادب الاوصیاء وبقولھما یفتی کذا فی الحافظیۃ والقنیۃ وسائر الکتب اھ ملخصا واللہ سبحنہ و تعالی اعلم۔

جب میت پر قرض ہو یا اس نے کوئی وصیت کی ہو اور ورثاء نے اس کا قرض اپنے مال سے ادا نہ کیا اور نہ ہی اس کی وصیت کو نافذ کیا تو وصی تمام ترکہ کو بیچ سکتا ہے اگر قرض اس کو محیط ہو اور قرض ترکہ کو محیط نہ ہو تو قرض کے برابر ترکہ میں سے بیچ سکتا ہے۔ امام ابوحنیفہ علیہ الرحمہ کے نزدیک قرض سے زائد ترکہ کو بھی بیچ سکتا ہے بخلاف صاحبین کے۔ ادب الاوصیاء میں کہا کہ فتوٰی صاحبین کے قول پر دیا جائے گا۔ ایسا ہی حافظیہ، قنیہ اور دیگر کتابوں میں ہے، اور اسی کی مثل بزازیہ میں ہے اھ تلخیص (ت) واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۱۲: از وطن مرسلہ نواب مولوی سلطان علی خان صاحب ۲۱ رمضان المبارک ۱۳۱۰ھ

چہ می فرمایند علماء رحمہم اللہ تعالٰی در وصیت مطلقہ موصیٰ لم مرد و زن باشند تقسیم بر ایشاں مساوی شود یاللذکر ضعف الانثی۔ کیا فرماتے ہیں علماء کرام رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم وصیت مطلقہ

کے بارے میں جو مردوں اور عورتوں کیلئے کی گئی، تو کیا ان سب پر برابر تقسیم ہو گی یا مذکر کے لئے مؤنث سے دگنا ہو گا؟

الجواب: چوں صراحت و اشارتاً بہیچ گونہ تفصیل و تفضیل جب صراحتاً اور اشارتاً کسی قسم کی تفصیل موجود نہیں

۱۔ ردالمحتار بحوالہ السائحانی کتاب الوصایا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۲۶ ۲۔ ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۵۴

Fatawa Razvia Volume 25

[Top Right Column - Arabic Text] One of the two types should not be preferred over the other; they should distribute to all equally because there is no superiority without distinction. For example, if he makes a will for Zaid's children, sons and daughters will all be equal. And if it's for Zaid's heirs, then the male shall have the share of two females, because expressing it with the word "heirs" is evidence that the status of inheritance was considered. Thus, they will receive according to the calculation of inheritance. The complete details are in Radd al-Muhtar, Chapter of Bequest to Relatives. And Allah Almighty knows best.

[Top Left Column - Urdu Text] Nor is any superiority of one type over the other being considered, therefore each will be given an equal share because without a difference, no one will have superiority over another. Therefore, for example, if one makes a will for Zaid's children, the sons and daughters will all be equal in it, and if one makes a will for Zaid's heirs, in this case, the share of a male will be equal to the share of two females because expressing it with the word "heirs" is evidence that he has considered the status of inheritance. Consequently, they will receive shares according to the calculation of inheritance. Full details are in the chapter 'Bequest to Relatives' of Radd al-Muhtar. And Allah Almighty knows best. (T)

[Main Body] Issue 115: From Meerut, Lal Kurti Bazaar, sent by جناب Moulvi Muhammad Abdus Sami Sahib, 14 Ramadan Mubarak 1310 AH.

To the noble presence of the served and honored researcher and scrutinizer, Maulana Muhammad Ahmad Raza Khan Sahib, may Allah perpetuate his benefits and blessings and multiply his rewards and good deeds. After presenting the gift of greetings raised for the sun of manifestation, your opinion is sought in this matter: A woman had made a will to a person saying, "This one hundred and fifty rupees of mine, arrange it so that whenever any seasonal fruit is available, have my Fatiha performed on it and distribute it." The executor (Wasi) did so, but he also did this: from the mentioned money, he gave a religious book to a poor student, and he also fed the poor on the fixed dates of the tenth and fortieth day (Daham and Chehlum) after performing Fatiha. He also incurred one or two expenses for those who came from one or two places after hearing the news of this woman's death, and as the woman had no guardian (wali) to host them, some of the mentioned money was spent on their hospitality. Now, are all these expenditures permissible or not, considering the rule of a vow (nazr) where restrictions of time, place, property, and

expenditure do not need to be observed? The executor spent them all considering them as good causes, thinking that the purpose of Fatiha with fruits is to convey reward (Isal-e-Thawab), and that reward has been conveyed. Now...

---

[1] Radd al-Muhtar, Book of Wills, Chapter of Bequest to Relatives, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/438.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[शीर्ष दायाँ कॉलम - अरबी पाठ] दो प्रकारों में से एक को दूसरे पर वरीयता नहीं दी जानी चाहिए; उन्हें सभी को समान रूप से वितरित करना चाहिए क्योंकि भेद के बिना कोई श्रेष्ठता नहीं है। उदाहरण के लिए, यदि वह जैद के बच्चों के लिए वसीयत करता है, तो पुत्र और पुत्रियाँ सभी समान होंगे। और यदि यह जैद के वारिसों के लिए है, तो पुरुष का हिस्सा दो महिलाओं के हिस्से के बराबर होगा, क्योंकि 'वारिस' शब्द के साथ व्यक्त करना इस बात का प्रमाण है कि विरासत की स्थिति पर विचार किया गया था। इस प्रकार, वे विरासत की गणना के अनुसार प्राप्त करेंगे। इसका पूरा विवरण 'रद्द अल-मुह्तार', रिश्तेदारों के लिए वसीयत के अध्याय में है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान बेहतर जानता है।

[शीर्ष बायाँ कॉलम - उर्दू पाठ] न ही एक प्रकार की दूसरे प्रकार पर कोई श्रेष्ठता समझी जा रही है, इसलिए प्रत्येक को बराबर-बराबर हिस्सा देंगे क्योंकि अंतर न होने के कारण किसी को किसी पर श्रेष्ठता नहीं होगी। इसलिए उदाहरण के तौर पर यदि ज़ैद की औलाद के लिए वसीयत करे तो उसमें बेटे और बेटियाँ सब बराबर होंगे, और यदि ज़ैद के वारिसों के लिए वसीयत करे तो इस स्थिति में पुरुष का हिस्सा दो महिलाओं के हिस्से के बराबर होगा क्योंकि शब्द 'वारिस' के साथ व्यक्त करना इस बात का प्रमाण है कि उसने विरासत की स्थिति को ध्यान में रखा है। तदनुसार वे विरासत की गणना के अनुसार हिस्सा पाएंगे। पूरी जानकारी रद्द अल-मुह्तार के'रिश्तेदारों के लिए वसीयत' अध्याय में है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[मुख्य भाग] मसला 115: मेरठ बाज़ार लाल कुर्ती से, प्रेषक जनाब मौलवी मोहम्मद अब्दुस समी साहिब, 14 रमज़ान मुबारक 1310 हिजरी।

मखदूम व मुकर्रम मोहक़्क़िक व मुदक्क़िक जनाब मौलाना मोहम्मद अहमद रज़ा ख़ान साहिब की सेवा में, अल्लाह उनके फ़ैज़ और बरकतों को कायम रखे और उनके अज्र व नेकियाँ बढ़ाए। सलाम का तोहफा पेश करने के बाद, इस मसले में आपकी राय पूछी जाती है कि: एक औरत ने एक व्यक्ति को वसीयत की थी कि "यह मेरे एक सौ पचास रुपये हैं, इसका यह इंतज़ाम करना कि जब कोई मौसम का फल आए तो उस पर मेरी फातिहा दिलाकर तक़सीम कर दिया करो।" वसीय (कार्यकारी) ने ऐसा ही किया, लेकिन ऐसा भी किया कि उस उक्त धन से एक दीनी किताब किसी ग़रीब छात्र को दिलवा दी, और यह भी किया कि दहम और चेहलुम की तय तारीखों में मिस्कीनों को खाना खिलाया

फातिहा दिलाकर, और एक-दो खर्च ऐसे किए कि उस औरत के मरने की ख़बर सुनकर जो एक-दो जगह से आदमी आए थे और उस औरत का कोई वली नहीं था जो उनकी मेहमान नवाज़ी करता, उनकी मेहमान नवाज़ी में भी उक्त रुपये से कुछ खर्च हुआ। अब क्या ये सब खर्च जायज़ हैं या नहीं, नज़र के नियम के अनुसार जिसमें समय, स्थान, धन और खर्च की पाबंदी का ध्यान रखना वाजिब नहीं है? वसीय ने इन सबको नेक काम समझकर खर्च कर दिया कि फल के साथ फातिहा का उद्देश्य ईसाले-सवाब है और ईसाले-सवाब हो गया। अब...

---

1. रद्द अल-मुह्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसिया लिल अकारिब, दार इहयाउत तुरास अल अरबी बेरूत 5/438.

पृष्ठ 359/658

[اوپر دائیں طرف کا کالم - عربی متن] احد النوعین علی الآخر مستفاد نباشد بہر ہر ہمہ علی السویہ بخش کنند لعدم الفضل بعدم الفصل پس اگر مثلاً برائے اولاد زید وصیت کند پسران و دختران ہمہ برابر باشند و اگر برائے ورثہ زید پس للذکر مثل حظ الانثیین زیرا کہ تعبیر بلفظ ورثہ دلیل است برآنکہ حیثیت وراثت او ملحوظ داشتہ پس ہم بحساب وراثت خواہند یافت وتمامہ فی ردالمحتار من الوصیۃ للاقارب۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

[اوپر بائیں طرف کا کالم - اردو متن] اور نہ ہی ایک نوع کی دوسری نوع پر کوئی فضیلت سمجھی جارہی ہے، لہٰذا ہر ایک کو برابر برابر حصہ دیں گے کیونکہ فرق نہ ہونے کی وجہ سے کسی کو کسی پر فضیلت نہیں ہوگی، لہٰذا مثال کے طور پر اگر زید کی اولاد کے لئے وصیت کرے اس میں بیٹے اور بیٹیاں سب برابر ہوں گے، اور اگر زید کے ورثاء کے لئے وصیت کرے اس صورت میں مذکر کا حصہ دو مؤنثوں کے حصہ کے برابر ہوگا اس لئے کہ لفظ ورثاء کے ساتھ تعبیر کرنا اس بات کی دلیل ہے کہ اس نے وراثت کی حیثیت کو ملحوظ رکھا ہے۔ چنانچہ وہ وراثت کے حساب سے حصہ پائیں گے۔ پوری تفصیل ردالمحتار کے باب الوصیت للاقارب میں ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

[اصل عبارت] مسئلہ ۱۱۵: از میرٹھ بازار لال کرتی مرسلہ جناب مولوی محمد عبد السمیع صاحب ۱۴ رمضان مبارک ۱۳۱۰ھ بخدمت شریف مخدوم و مکرم محقق و مدقق جناب مولانا محمد احمد رضا خاں صاحب ادام اللہ فیوضہ و برکاتہ وضاعف اجورہ و حسناتہ، بعد اتحاف ہدیہ سلام مرفوع برائے خورشید انجلاءے باد، اس مسئلہ میں آپ کی رائے دریافت کی جاتی ہے کہ ایک عورت نے وصیت کی تھی کہ ایک شخص کو کہ یہ سو پچاس روپیہ میرا ہے اس کا یہ بندوبست کیجیو کہ جب

کوئی موسم کا میوہ چلا کرے میری فاتحہ اس پر دلا کر تقسیم کردیا کرو، وصی نے ایسا ہی کیا، لیکن ایسا بھی کیا کہ اس مال مذکور سے کوئی کتاب دینی غریب طالب علم کو دلوادی، اور یہ بھی کیا کہ دہم و چہلم کی تواریخ معینہ میں مساکین کو کھانا کھلایا فاتحہ دلاکر، اور ایک دو خرچ ایسے کئے کہ اس عورت کے مرنے کی خبر سن کر جو دو ایک جگہ سے آدمی آئے تھے اور اس عورت کا کوئی ولی نہ تھا جو ان کی مہمانی کرتا، ان کی مہمانی میں بھی روپیہ مذکور سے کچھ صرف ہوا، اب یہ سب اخراجات بقیاس قاعدہ نذر کا اس میں تعین زمان و مکان و مال وانفاق کی قید پر نظر رکھنا واجب نہیں ہے جائز ہوئی یا نہیں ۔ وصی نے ان سب کو مصرف خیر سمجھ کر صرف کردیا کہ مقصود فاتحہ میوہ جات سے ایصالِ ثواب ہے ایصالِ ثواب ہو گیا۔ اب

---

۱ ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصیہ للاقارب داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۳۸

Fatawa-e-Razvia Volume 25

I intend to give the remaining ten or twenty rupees to the school. Now, please inform me of your opinion; my inclination is towards its permissibility.

The Answer: Your noble opinion is correct. In these words 'distribute it', it is not a will for a specific confined group of people, nor do the words indicate a need such that the invalidity of the will would be obvious.

As is the requirement of the well-known rule regarding wills. It is stated in 'al-Durr al-Mukhtar': The general rule is that when a will is made with a name that signifies need, such as 'orphans of so-and-so clan', it is valid even if they are too many to count, as mentioned before, because it is made for the sake of Allah the Almighty, and that is known. If it is made with a name that does not signify need, then if they can be counted, it is valid and is treated as a transfer of ownership (tamlik). Otherwise, it is void. Full details are in 'al-Ikhtiyar'.

As the well-known rule regarding wills requires, it is stated in Durr al-Mukhtar: The rule is that when a will is made with a name that informs of need, such as for the orphans of a certain tribe, then this will be valid even if those for whom the will is made are unconfined, as has passed, because this will occurred for Allah Almighty, and this is known. If a will occurs with a name that does not inform of need, then in this case, if those for whom the will is made are confined, the will will be valid and this will will be declared as transfer of ownership (tamlik). And if they are not confined, the will will be void. Its full detail is in Al-Ikhtiyar. (T)

But his saying "by having my Fateha offered" is showing that distribution among the poor is the objective. Thus, the words contain signs of permissibility and closeness (to God). It is as if he said: In every season, buy its fruit and distribute it among the poor for the sake of Allah. This is definitely a valid and permissible will.

Similarly, this is in al-Hindiyyah from al-Khaniyyah: A sick person said in Persian, "Bestow a hundred dirhams from me." Sheikh al-Imam Abu Bakr Muhammad bin al-Fadl, may Allah have mercy on him, said: It is void.

Similarly, it is quoted in Hindiyyah with reference to Khaniyyah that a sick person said in Persian language: "Give a hundred dirhams as a gift on my behalf." Sheikh Imam Abu Bakr Muhammad bin Fadl, may mercy be upon him, said this will is void.

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Chapter of Wills for Relatives, etc., Mujtabai Press, Delhi, 2/330.

जो दस-बीस रुपये बाकी हैं, मेरा इरादा है कि उन्हें मदरसे में दे दूँ। अब आप अपनी राय से सूचित करें, मेरा रुझान इसके जायज़ होने की ओर है।

अल-जवाब (उत्तर): आपकी महान राय सही है। इन शब्दों में कि "बाँट दिया करना" (तक्सीम कर दिया कीजो) किसी महसूर (सीमित) समूह के लिए वसीयत नहीं है, और न ही ये शब्द किसी हाजत (ज़रूरत) को ज़ाहिर करते हैं कि वसीयत का बातिल (अमान्य) होना स्पष्ट हो जाए।

जैसा कि वसीयतों के बारे में प्रसिद्ध नियम (ज़ाबिता) का तकाज़ा है, अद-दुर्रुल मुख्तार में फरमाया गया है कि नियम यह है कि जब वसीयत किसी ऐसे नाम के साथ की जाए जो ज़रूरत को सूचित करता हो, जैसे कि फलाँ कबीले के अनाथों के लिए, तो यह वसीयत सही होगी चाहे वे लोग जिनकी वसीयत की गई है वे बेशुमार (गैर-मुनहसिर) हों, जैसा कि पहले बताया जा चुका है, क्योंकि यह वसीयत अल्लाह तआला के लिए की गई है, और यह सर्वविदित है। अगर वसीयत किसी ऐसे नाम के साथ हो जो ज़रूरत को सूचित न करता हो, तो उस स्थिति में जिनके लिए वसीयत की गई है अगर वे सीमित (मुनहसिर) हों तो वसीयत सही होगी और इसे मिल्कियत का हस्तांतरण (तमलीक) करार दिया जाएगा, और अगर वे सीमित नहीं हैं तो वसीयत बातिल (अमान्य) होगी। इसका पूरा विवरण 'अल-इख्तियार' में है। (त)

जैसा कि वसीयतों के बारे में प्रसिद्ध नियम का तकाज़ा है, अद-दुर्रुल मुख्तार में फरमाया गया है कि नियम यह है कि जब वसीयत किसी ऐसे नाम के साथ की जाए जो ज़रूरत की ख़बर दे, जैसे कि फलाँ कबीले के अनाथों के लिए, तो यह वसीयत सही होगी चाहे जिनके बारे में वसीयत की गई वे सीमित न हों, जैसा कि गुज़र चुका है, क्योंकि यह वसीयत अल्लाह तआला के लिए हुई और यह ज्ञात है। अगर वसीयत ऐसे नाम के साथ हुई जो ज़रूरत की ख़बर न देता हो, तो इस सूरत में जिनके लिए वसीयत की गई अगर वे सीमित हैं तो वसीयत सही होगी और इस वसीयत को तमलीक करार दिया जाएगा और अगर वे सीमित नहीं तो वसीयत बातिल होगी, इसकी पूरी तफ़सील इख्तियार में है। (त)

मगर उसका यह कहना "मेरी फातिहा दिलाकर" यह बता रहा है कि गरीबों (मसाकीन) में तक़सीम (विभाजन) ही मक़सद है। तो लफ़्ज़ में इबाहत (अनुमति) और कुर्बत (ईश्वर से निकटता) के संकेत

मौजूद हैं, गोया उसने यूँ कहा हो कि हर मौसम में उसका फल खरीदकर अल्लाह की रज़ा के लिए गरीबों में बाँट दिया करो। यह निश्चित रूप से एक सही और जायज़ वसीयत है।

इसी तरह हिन्दिया में खानिया के हवाले से नक़ल है कि एक बीमार व्यक्ति ने फ़ारसी भाषा में कहा "मेरी तरफ से सौ दिरहम बख्शिश (दान) कर दो"। शेख इमाम अबू बकर मुहम्मद बिन फज़्ल (रहमतुल्लाहि अलैहि) ने फरमाया कि यह वसीयत बातिल (अमान्य) है।

इसी तरह यह हिन्दिया में खानिया के हवाले से नक़ल है कि एक मरीज़ ने फ़ारसी ज़बान में कहा "मेरी तरफ से सौ दिरहम बख़्शिश कर दो"। शेख इमाम अबू बकर मुहम्मद बिन फज़्ल अलैहि रहमा ने कहा यह वसीयत बातिल है।

[1] अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसीयतुल लिल अक़ारिब वग़ैरह, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/330।

पृष्ठ 360/658

جو دس بیس روپیہ باقی ہے اس کا ارادہ ہے کہ مدرسہ میں دے دوں، اب آپ اپنی رائے سے مطلع فرمائیں میرارجحان تو جواز کی طرف ہوتا ہے۔

الجواب: رائے سامی قرین صواب ہے اس لفظ میں کہ تقسیم کر دیا کیجونہ کسی قوم محصورین کے لئے وصیت ہے نہ لفظ منبئی حاجت تو ظاہر بطلان وصیت،

جیسا کہ وصیتوں کے بارے میں معروف ضابطہ کا تقاضا ہے،

كما هو مقتضى الضابطة المعروفة في الوصايا قال في الدرالمختار والاصل ان الوصية متى وقعت باسم ينبئى عن الحاجة كايتام بني فلان تصح وان لم يحصوا على مامر لو قوعها لله تعالى وهو معلوم وان كان لا ينبئى عن الحاجة فان احصوا صحت ويجعل تمليكا والا بطلت و تمامه في الاختيار - 1

درمختار میں فرمایا ضابطہ یہ ہے کہ وصیت جب ایسے اسم کے ساتھ واقع ہو جو حاجت کی خبر دے جیسا کہ فلاں قبیلے کے یتیموں کے لئے، تو یہ وصیت صحیح ہوگی اگر چہ جن کے بارے میں وصیت کی گئی وہ غیر منحصر ہوں، جیسا کہ گزر چکا، کیونکہ یہ وصیت اللہ تعالٰی کے لئے واقع ہوئی ، اور یہ معلوم ہے، اگر وصیت ایسے اسم کے ساتھ واقع ہو جو حاجت کی خبر نہ دیتا ہو تو اس صورت میں جن کے لئے وصیت کی گئی اگر وہ منحصر ہیں تو وصیت صحیح ہوگی اور اس وصیت کو تملیک قرار دیا جائے گا اور اگر وہ منحصر نہیں تو وصیت باطل ہو گی، اس کی پوری تفصیل اختیار میں ہے۔

(ت)

مگر اس کا کہنا "میری فاتحہ دلا کر" یہ بتا رہا ہے کہ تقسیم مساکین پر مقصود تو لفظ میں اشعار بحاحت وقربت موجود گو یا یوں کہا کہ ہر موسم میں اس کا میوہ خرید کر لوجہ اللہ مساکین پر تقسیم کر دیا کرو یہ قطعاً وصیت صحیحہ جائز ہے۔

كذا هذا في الهندية عن الخانية مريض قال بالفارسية صد درهم از من بخشش كنيد قال الشيخ الامام ابو بكر محمد بن الفضل رحمه الله تعالى هى

یوں ہی ہندیہ میں بحوالہ خانیہ منقول ہے کہ ایک مریض نے فارسی زبان میں کہا " میری طرف سے سو درہم بخشش کر دو"۔ شیخ امام ابوبکر محمد بن فضل علیہ الرحمہ نے کہا یہ وصیت باطل ہے

1 الدرالمختار کتاب الوصایا باب الوصیة للاقارب الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۰

Fatawa Razawiyya - Volume 25

[Arabic Box Left]: It is void because this is for the rich and poor alike. If he says, "Make a hundred dirhams flow from me," it is said that the bequest is valid because this expression implies proximity [to God]. 1 [Urdu Box Right]: Because this is for both the rich and the poor. And if he said, "Let a hundred dirhams flow from my side," then Imam Abu Bakr said that the bequest is valid, because from this word proximity is intended. (T)

And in the correct and relied-upon school of thought (Mufta-bihi), the executor (Wasi) has the choice regarding what the testator (Musi) bequeathed; he may choose not to give that specific thing and instead donate its value. Conversely, if the bequest is to give money in charity, he may buy an item and donate it as charity.

[Arabic Box Left]: In it, from it: A man bequeathed that a thousand dirhams be donated on his behalf, so they donated wheat on his behalf, or vice-versa. Ibn Muqatil said: That is permissible. Al-Faqih Abu al-Layth said: And this is what we adopt. If he bequeathed that this slave be sold and his price be donated to the poor, it is permissible for them to donate the slave himself. If he said: Buy ten garments and donate them, and the executor bought ten garments, he has the right to sell them and donate their price... 2 etc. summarized. [Urdu Box Right]: In Hindiyyah, it is quoted from Khaniyah that a person bequeathed that a thousand dirhams be donated on his behalf, so they donated wheat on his behalf or the case was vice-versa. Ibn Muqatil said this is permissible. Faqih Abu al-Layth said we adopt this very view. And if he bequeathed that this slave of his be sold and its price be donated, then it is permissible for them to donate the slave himself. And if he said, "Buy ten garments and donate them," and then the executor bought ten garments, he has the choice to sell those garments and donate their price etc. Summary (T).

Similarly, from his words, it is inferred that this charity should be paid in installments over several seasons, but following this is not mandatory; the executor has the discretion to donate all the money at once.

[Arabic Box Left]: In it, from it: If he said: I bequeathed... [Urdu Box Right]: In Hindiyyah, it is quoted from Khaniyah itself: If he said...

---

1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Bequests, Chapter Two, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/95. 2 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Bequests, Chapter Eight, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/134.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

[अरबी बॉक्स बायां]: यह बातिल (शून्य) है क्योंकि यह अमीरों और गरीबों दोनों के लिए है। यदि वह कहे, "मेरी ओर से सौ दिरहम प्रवाहित करो," तो कहा गया कि वसीयत जायज़ है क्योंकि इस शब्द से [ईश्वर से] निकटता का अर्थ लिया जाता है। 1 [उर्दू बॉक्स दायां]: क्योंकि यह अमीरों और गरीबों सभी के लिए है। और यदि उसने कहा, "मेरी ओर से सौ दिरहम रवां कर दो," तो इमाम अबू बकर ने कहा कि वसीयत जायज़ है, क्योंकि इस शब्द से क़ुर्बत (निकटता) मुराद होती है। (त)

और सही और मुफ़्ता-बिही (जिस पर फ़तवा दिया गया हो) मज़हब में, वसीयत करने वाला (मूसी) जिस चीज़ की वसीयत करे, उसके लिए वसी (कार्यकारी) को अधिकार है कि वह वह चीज़ न दे बल्कि उसकी क़ीमत दान (तसद्दुक़) कर दे। और इसके विपरीत, यानी रुपये ख़ैरात करने की वसीयत हो, तो वह चीज़ खरीद कर दान कर सकता है।

[अरबी बॉक्स बायां]: इसमें, इसी से: एक आदमी ने वसीयत की कि उसकी ओर से एक हज़ार दिरहम दान किए जाएं तो उन्होंने उसकी ओर से गेहूं दान कर दिया या मामला इसके विपरीत हुआ। इब्न मुक़ातिल ने कहा: यह जायज़ है। फ़क़ीह अबुल लैस ने कहा: और इसी को हम अपनाते हैं। यदि उसने वसीयत की कि उसका यह गुलाम बेच दिया जाए और उसकी कीमत गरीबों को दान कर दी जाए, तो उनके लिए जायज़ है कि वे खुद गुलाम को दान कर दें। यदि उसने कहा: दस कपड़े खरीदो और उन्हें दान कर दो, और वसी ने दस कपड़े खरीदे, तो उसे अधिकार है कि वह उन्हें बेच दे और उनकी कीमत दान कर दे... 2 आदि सारांश। [उर्दू बॉक्स दायां]: हिंदिया में खानिया के हवाले से ही है कि एक व्यक्ति ने वसीयत की कि उसकी ओर से हज़ार दिरहम सदक़ा किए जाएं तो उन्होंने उसकी ओर से गंदुम (गेहूं) सदक़ा कर दी या मामला इसके बरअक्स (विपरीत) हुआ। इब्न मुक़ातिल ने कहा यह जायज़ है। फ़क़ीह अबुल लैस ने कहा हम इसी से अख़्ज़ (ग्रहण) करते हैं। और अगर वसीयत की कि उसका यह गुलाम बेच दिया जाए और उसकी क़ीमत सदक़ा कर दी जाए तो उनके लिए जायज़ है कि वह खुद गुलाम को सदक़ा कर दें। और अगर कहा दस कपड़े खरीदो और उनको सदक़ा कर दो, फिर वसी ने दस कपड़े खरीद लिए तो उसे इख़्तियार है कि वह उन कपड़ों को बेच दे और उनकी क़ीमत सदक़ा कर दे। आदि सारांश (त)।

इसी तरह उसके कलाम (वचन) से इस सदक़ा का कई मौसमों में किश्तों में अदा करना निकलता है, इसका पालन करना भी ज़रूरी नहीं है, वसी को अधिकार है कि एक ही समय में सारा रुपया दान कर दे।

[अरबी बॉक्स बायां]: इसमें, इसी से: यदि उसने कहा: मैंने वसीयत की... [उर्दू बॉक्स दायां]: हिंदिया में खानिया से ही मंक़ूल (उद्धृत) है, अगर कहा...

---

1 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/95 2 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, आठवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/134

فتاوی رضویہ - جلد ۲۵

[عربی حصہ]: باطلة لان هذا للاغنياء والفقراء جميعا ولو قال صددرهم از من روان كنيد قال كانت الوصية جائزة لان هذا اللفظ يراد به القربة_ 1 [اردو حصہ]: کیونکہ یہ اغنیاء اور فقراء سب کے لئے ہے۔ اور اگر کہا "میری طرف سے سو درہم رواں کر دو" تو امام ابوبکر نے کہا کہ وصیت جائز ہے، کیونکہ اس لفظ سے قربت مراد ہوتی ہے۔ (ت)

اور مذہب صحیح اور مفتی بہ میں موصی جس چیز کی وصیت کرے اس کے لئے وصی کو اختیار ہے کہ وہ نہ دے اس کی قیمت تصدق کر دے وبالعکس یعنی روپے خیرات کرنے کی وصیت ہو تو چیز خرید کر صدقہ کر سکتا ہے۔

[عربی حصہ]: فيها عنها رجل اوصى بان يتصدق عنه بالف درهم فتصدقوا عنه بالحنطة او على العكس قال ابن مقاتل يجوز ذلك وقال الفقيه ابواللیث وبه نأخذ ولو اوصى بان يباع هذا العبد ويتصدق بثمنه على المساكين جاز لهم ان يتصدقوا بنفس العبد ولو قال اشتر عشرة اثواب وتصدق بها فاشترى الوصى عشرة اثواب له ان يبيعها ويتصدق بثمنها 2 اھ ملخصاً۔ [اردو حصہ]: ہندیہ میں خانیہ ہی کے حوالے سے ہے ایک شخص نے وصیت کی کہ اس کی طرف سے ہزار درہم صدقہ کئے جائیں تو انہوں نے اس کی طرف سے گندم صدقہ کر دی یا معاملہ اس کے بر عکس ہوا۔ ابن مقاتل نے کہا یہ جائز ہے۔ فقیہ ابواللیث نے کہا ہم اسی سے اخذ کرتے ہیں۔ اور اگر وصیت کی کہ اس کا یہ غلام بیچ دیا جائے اور اس کی قیمت صدقہ کر دی جائے تو ان کے لئے جائز ہے کہ وہ خود غلام کو صدقہ کر دیں۔ اور اگر کہا دس کپڑے خرید و اور ان کو صدقہ کر دو۔ پھر وصی نے دس کپڑے خرید لئے تو اسے اختیار ہے کہ وہ ان کپڑوں کو بیچ دے اور ان کی قیمت صدقہ کر دے الخ تلخیص (ت)

یونہی اس کے کلام سے اس صدقہ کا چند موسم بدفعات ادا کرنا نکلتا ہے اس کا اتباع بھی ضرور نہیں وصی کو اختیار ہے کہ ایک وقت میں سب روپیہ تصدق کر دے،

[عربی حصہ]: فیھا عنھا لو قال اوصیت [اردو حصہ]: ہندیہ میں خانیہ سے ہی منقول ہے، اگر کہا

---

1 الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۵ 2 الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۳۴

[Arabic Box Section] Arabic Text: بأن يتصدق من ثلثي كل سنة مائة درهم فالوصى يتصدق بجميع الثلث في السنة الأولى ولا يوزع على السنة اه وفيها عن الخلاصة عن النوازل لو اوصى بأن يتصدق في عشرة ايام فتصدق في يوم جاز- 2

Urdu Translation/Explanation: "I have made a will that from one-third of my inheritance, a hundred dirhams should be given in charity every year." In this case, the executor (Wasi) can give the entire one-third in charity in the very first year and not divide it over the years. It is mentioned in 'Hindiyyah,' cited from 'Khulasa Nawazil,' that if someone willed that charity be given over ten days, and the executor gave it all in one day, it is permissible. (T)

Therefore, whatever books the executor bought with this money and gave to the poor, or fed the poor with, all is valid and correct. Similarly, with the remaining money, it is permissible to give cash, clothes, food, or books to the poor students of the Madrasa, or spend it on fixed stipends for poor students. In short, he has the authority to spend in all ways of charity. As for the food given to people offering condolences, if they were eligible for charity and it was fed to them as charity, then it was permissible. But if they were wealthy, it is not permissible, and the executor is liable for that amount, unless he was misled and gave charity thinking they were eligible for it according to him.

[Arabic Box Section] Arabic Text: فيها عن التاتارخانية سئل عن رجل اوصى بثلث ماله للفقراء فاعطى الوصى الاغنياء وهو لا يعلم قال محمد رحمه الله تعالى لايجزيه والوصى للفقراء ضامن في قولهم جميعا- 3

Urdu Translation/Explanation: In 'Hindiyyah,' it is narrated from 'Tatarkhaniyya' regarding a person who willed one-third of his wealth for the poor, and the executor unknowingly gave it to the wealthy. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said that this will not suffice. And according to the saying of all the Imams, the executor will be liable to the poor. (T)

Similarly, if the food was not given as transfer of ownership (Tamlik) but rather provided as permission (Ibahah) as in a feast, then...

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Chapter 8, Miscellaneous Issues, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/135
2. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Chapter 8, Miscellaneous Issues, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/134
3. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Chapter 8, Miscellaneous Issues, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/135

[अरबी बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: بأن يتصدق من ثلثي كل سنة مائة درهم فالوصى يتصدق بجميع الثلث في السنة الأولى ولا يوزع على السنة اه وفيها عن الخلاصة عن النوازل لو اوصى بأن يتصدق في عشرة ايام فتصدق في يوم جاز- 2

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: "मैंने वसीयत की है कि मेरी विरासत के एक-तिहाई हिस्से में से हर साल सौ दिरहम सदक़ा किया जाए," तो इस स्थिति में वसीय (कार्यकारी) पहले ही साल पूरे एक-तिहाई को सदक़ा कर दे और उसे सालों पर विभाजित न करे। 'हिन्दिया' में 'खुलासा नवाज़िल' के हवाले से उद्धृत है कि अगर किसी ने दस दिनों में सदक़ा देने की वसीयत की और वसीय ने उसे एक ही दिन में दे दिया, तो यह जायज़ है। (त)

अतः वसीय ने इस धन से जो पुस्तकें ख़रीदकर किसी ज़रूरतमंद को दीं या ज़रूरतमंदों को भोजन कराया, वह सब जायज़ और सही हुआ। इसी तरह अब जो पैसा शेष है, उससे मदरसे के ज़रूरतमंद छात्रों को नकद, कपड़े, भोजन या पुस्तकें ख़रीदकर देना जायज़ है, चाहे वह ज़रूरतमंद छात्रों की निश्चित छात्रवृत्ति (वेतन) में ख़र्च करे। सारांश यह है कि उसे सदक़ा देने के सभी तरीक़ों का अधिकार है। जहाँ तक शोक मनाने वालों को खिलाए गए भोजन की बात है, यदि वे सदक़ा के पात्र थे और उन्हें सदक़ा के तौर पर खिलाया गया तो जायज़ हुआ, लेकिन यदि वे धनी थे तो नाजायज़ है, और उस राशि का हर्जाना वसीय की ज़िम्मेदारी है, बशर्ते कि उसे धोखा हुआ हो और उसने अपनी समझ में उन्हें पात्र जानकर सदक़ा किया हो।

[अरबी बॉक्स अनुभाग] अरबी पाठ: فيها عن التاتارخانية سئل عن رجل اوصى بثلث ماله للفقراء فاعطى الوصى الاغنياء وهو لا يعلم قال محمد رحمه الله تعالى لايجزيه والوصى للفقراء ضامن في قولهم جميعا- 3

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: 'हिन्दिया' में 'तातारखानिया' से उद्धृत है, उस व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसने अपने एक-तिहाई धन की वसीयत गरीबों के लिए की थी और वसीय ने अनजाने में उसे धनवानों को दे दिया। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) ने फ़रमाया कि यह पर्याप्त नहीं होगा। और सभी इमामों के कथन के अनुसार, वसीय गरीबों के प्रति उत्तरदायी (ज़मानतदार) होगा। (त)

इसी तरह यदि भोजन स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) के रूप में नहीं था, बल्कि अनुमति (इबाहत) के आधार पर खिलाया गया था जैसे दावत में होता है, तो...

---

1. अल-फतावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, अध्याय 8, विविध मसले, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/135
2. अल-फतावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, अध्याय 8, विविध मसले, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/134
3. अल-फतावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, अध्याय 8, विविध मसले, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 6/135

[عربی باکس سیکشن] عربی متن: بأن يتصدق من ثلثي كل سنة مائة درهم فالوصی يتصدق بجميع الثلث في السنة الأولى ولا يوزع على السنة اھ وفيها عن الخلاصة عن النوازل لو اوصى بأن يتصدق في عشرة ايام فتصدق في يوم جاز- 2

اردو ترجمہ و تشریح: "میں نے وصیت کر دی کہ میرے ترکہ کے ثلث میں سے ہر سال سو درہم صدقہ کئے جائیں" تو اس صورت میں وصی پہلے ہی سال پورے ثلث کو صدقہ کردے اور اس کو سالوں پر تقسیم نہ کرے اھ ہندیہ میں بحوالہ خلاصہ نواز سے منقول ہے اگر وصیت کی کہ دس دنوں میں صدقہ کیا جائے ، اور وصی نے ایک دن میں صدقہ کر دیا تو جائز ہے۔(ت)

پس وصی نے جو کتاب اس مال سے خرید کر کے مسکین کو دی یا مساکین کو کھانا کھلایا سب جائز وبجا واقع ہوا ، یونہی اب جو روپیہ باقی ہے جائز کہ مدرسہ کے طلبہ مساکین کو نقد یا کپڑا یا کھانا یا کتابیں خرید کر دے دے خواہ امداد طلبہ مساکین کو جو تنخواہ مقرر ہو اس میں صرف کردے غرض جس قدر وجوہ تصدق ہیں سب کا اختیار رکھتا ہے رہا وہ کھانا کہ اہل تعزیت کو کھلایا اگر وہ محل تصدق تھے اور انہیں بطور تصدق کھلایا جائز ہوا ، اور اگر اغنیاء تھے ناجائز، اور اس قدر روپے کا تاوان ذمہ وصی لازم ، مگر یہ کہ اسے دھوکا ہوا اور اپنے نزدیک محل صدقہ جان کر تصدق کیا ہو،

[عربی باکس سیکشن] عربی متن: فيها عن التاتارخانية سئل عن رجل اوصى بثلث ماله للفقراء فاعطى الوصی الاغنياء وهو لا يعلم قال محمد رحمه الله تعالى لايجزيه والوصی للفقراء ضامن في قولهم جميعا- 3

اردو ترجمہ و تشریح: ہندیہ میں تاتارخانیہ سے منقول ہے ، اس شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جس نے فقیروں کے لئے اپنے تہائی مال کی وصیت کی اور وصی نے لاعلمی میں اغنیاء کو دے دیا، امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا کہ یہ کفایت نہ کرے گا۔ اور تمام ائمہ کے قول کے مطابق وصی فقیروں کے لئے ضامن ہو گا۔(ت)

اسی طرح اگر کھانا بطور تملیک نہ تھا بلکہ جس طرح دعوت میں برسبیل اباحت کھلایا جاتا ہے کہ

---

1 الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا الباب الثامن مسائل شتی نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۳۵ 2 الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا الباب الثامن مسائل شتی نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۳۴ 3 الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا الباب الثامن مسائل شتی نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۳۵

Volume 25 Fatawa Rizvia

Those who eat are not made the owners of the food; rather, they consume it with the permission of the owner while it remains in the owner's possession. Even then, it would be impermissible and compensation would be necessary.

[Arabic Box Text]: Because he was only ordered to give charity, and charity is not valid without transferring ownership. And in mere permission (ibahat), there is no transfer of ownership. All of this is clear to someone who has any connection with jurisprudence. And Allah, the Exalted, knows best. [Urdu Translation in Box]: Because he was only ordered to give charity, and charity is not valid without transferring ownership. And in mere permission (ibahat), there is no transfer of ownership. All of this is clear to someone who has any connection with jurisprudence. And Allah, the Exalted, knows best. (T)

Problem 116: What do the scholars of religion say regarding this matter: Hindah, in a state of severe illness where hope of survival had been lost and she had no power of sense or movement but remained conscious, wrote a deed of gift (Hiba Nama) in the name of her daughter. In it, she included a specific shop owned by her and a house that was actually already owned by the daughter. In that same state, she wrote a gift deed for a mansion (haveli) to her mother according to her legal share (Shari'i Saham) and forgave the price (zar-e-shaman). She handed over thirty rupees to her daughter for her burial expenses and willed that this money should be spent on her funeral and shrouding (tajheez-o-takfeen). If more was needed, she instructed to sell some of her jewelry. From the remaining shop of her property, she directed to pay two hundred and fifty rupees of debt she owed, and to spend some on the mosque, etc., and give some to her brothers. At that time, someone said, 'Your brothers are poor and needy; fulfilling their rights completely is better than spending on the mosque, etc.' She replied, 'Whatever is according to Shariat and is better.' Afterwards, Hindah passed away, leaving behind one daughter, three real brothers, and a mother. In this situation, how will the movable and immovable assets be distributed, and how much will each person receive? Is that document valid or invalid? Will the brothers' rights be fully given or not? And what is included in the funeral and burial expenses? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: The questioner states that Hindah died a day or two later in that same state. In the inquired situation, she...

Note: There is an omission here, and perhaps it is [found] at dawn. 12 Akhtar Raza Khan Azhari, may he be forgiven.

खाने वालों को भोजन का मालिक नहीं बनाया जाता है, बल्कि वे मालिक की अनुमति से उसकी संपत्ति में उपभोग करते हैं, तब भी यह नाजायज होगा और हर्जाना देना होगा।

[अरबी बॉक्स पाठ]: क्योंकि उसे केवल दान (सदक़ा) करने का आदेश दिया गया था, और स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) के बिना दान मान्य नहीं होता। और अनुमति (इबाहत) में कोई स्वामित्व हस्तांतरण नहीं होता। यह सब उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट है जिसका न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) से थोड़ा भी संबंध है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। [बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: क्योंकि उसे केवल दान (सदक़ा) करने का आदेश दिया गया था, और स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) के बिना दान मान्य नहीं होता। और अनुमति (इबाहत) में कोई स्वामित्व हस्तांतरण नहीं होता। यह सब उस व्यक्ति के लिए स्पष्ट है जिसका न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) से थोड़ा भी संबंध है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 116: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: हिन्दा ने गंभीर बीमारी की स्थिति में, जब जीवन की आशा समाप्त हो चुकी थी और होश-ओ-हवास तो थे लेकिन हिलने-डुलने या महसूस करने की शक्ति नहीं थी, अपनी बेटी के नाम एक उपहार विलेख (हिबा नामा) इस तरह लिखा कि उसमें उसकी अपनी एक विशेष दुकान और एक घर शामिल था जो वास्तव में बेटी के ही स्वामित्व में था। उसी स्थिति में, उसने अपनी माँ को शरीयत के हिस्सों (सहाम) के अनुसार एक हवेली उपहार में दे दी और उसकी कीमत (ज़र-ए-समन) माफ़ कर दी। उसने अपनी बेटी को अपने दफन के खर्च के लिए तीस रुपये सौंप दिए और वसीयत की कि यह पैसा मेरे अंतिम संस्कार (तजहीज़-ओ-तक्फ़ीन) में खर्च किया जाए। यदि अधिक की आवश्यकता हो, तो मेरे गहनों में से कुछ बेचकर पूरा किया जाए। मेरी संपत्ति से शेष एक दुकान में से, मुझ पर जो ढाई सौ रुपये का कर्ज है, उसे अदा किया जाए, और कुछ मस्जिद आदि पर खर्च किया जाए और मेरे भाइयों को दिया जाए। उस समय किसी ने कहा, 'तुम्हारे भाई गरीब और ज़रूरतमंद हैं, मस्जिद आदि पर खर्च करने से उनका हक पूरा करना बेहतर है।' तो उसने कहा, 'जो शरीयत के अनुसार हो और बेहतर हो।' इसके बाद हिन्दा का इंतकाल हो गया, वह अपने पीछे एक बेटी, तीन सगे भाई और माँ छोड़ गई। इस स्थिति में चल और अचल संपत्ति का वितरण कैसे होगा और प्रत्येक को कितना-कितना मिलेगा? क्या वह दस्तावेज़ वैध है या अवैध? भाइयों का हक पूरा दिया जाएगा या नहीं? और अंतिम संस्कार के खर्च में क्या शामिल है? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: प्रश्नकर्ता का कहना है कि हिन्दा की मृत्यु उसी अवस्था में एक-दो दिन बाद हो गई, तो पूछी गई स्थिति में वह...

टिप्पणी: यहाँ कुछ छूट गया है, और शायद सुबह के समय [मिलेगा]। 12 अख्तर रज़ा खान अज़हरी, अल्लाह उन्हें माफ़ करे।

पृष्ठ 363 का 658

کھانے والوں کو طعام کا مالک نہیں کیا جاتا ہے بلکہ ملک مالک پر اس کے اذن سے تصرف کرتے ہیں، تو بھی نا جائز اور تاوان لازم ہوگا۔

فانه انما كان مامورا بالتصدق ولا تصدق الا بالتمليك ولا تمليك في الاباحة وكل ذلك ظاهر عند من له المام بالفقة، واللہ سبحنه وتعالی اعلم۔ اس لئے کہ اس کو تو فقط صدقہ کرنے کا حکم دیا گیا تھا اور صدقہ تملیک کے بغیر نہیں ہوتا۔ اور اباحت میں کوئی تملیک نہیں۔ یہ سب کچھ اس شخص کے لئے ظاہر ہے جس کو فقہ کے ساتھ کچھ بھی تعلق ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۱۶ : کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے بحالت شدت مرض میں کہ امید حیات قطع ہو چکی تھی اور طاقت حس و حرکت بالکل نہ تھی مگر ہوش و حواس باقی تھے ایک دستاویز ہبہ نامہ اپنی دختر کے نام اس طور پر لکھی کہ اس میں ایک دکان خاص اپنی مملوکہ اور ایک مکان کہ واقع میں مملوک دختر ہی تھا شامل اور اسی حالت میں ایک حویلی اپنی ماں کو بقدر سہام شرعی اس کے لائق ہو گئی ہبہ لکھ دی اور زر ثمن معاف کر دیا اور اپنے خرچ دفن کے لئے تیں روپیہ اپنی بیٹی کے سپرد کر دیئے اور وصیت کر دی کہ یہ روپے میری تجہیز و تکفین میں خرچ کرنا اگر زیادہ ضرورت ہو تو میرے زیور سے کوئی چیز بیچ کر ڈالنا اور ایک دکان جو میرے مال سے باقی ہے اس میں سے ڈھائی سو روپے جو مجھ پر قرض ہیں ادا کرنا اور کچھ مسجد وغیرہ میں خرچ کرنا اور میرے بھائیوں کو دینا اس وقت کسی شخص نے کہا تمہارے بھائی مسکین ہیں اور حاجتمند ہیں ان کا حق پورا ادا کرنا خرچ مسجد وغیرہ سے اولی ہے تو کہا جو شریعت سے ہو اور بہتر ہو بعدہ ہندہ نے ایک دختر اور تین برادر حقیقی اور ماں چھوڑ کر انتقال

کیا اس صورت میں اشیائے منقولہ و غیر منقولہ کس طرح تقسیم ہوں گی اور ہر ایک کو کتنا کتنا پہنچے گا اور وہ دستاویز جائز یا ناجائز اور بھائیوں کا حق پورا دیا جائے گا یا نہ اور خرچ تجہیز و تکفین میں کیا داخل ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: سائل مظہر کہ ہندہ نے اسی حالت میں دو ایک روز بعد وفات پائی تو صورت مستفسرہ میں وہ

عہ : ھہنا سقط و لعلہ عند صبح ۱۲ اختر رضا خاں ازہری غفر لہ

The illness was undoubtedly 'Marz-ul-Maut' (deathbed illness).

In Al-Durr al-Mukhtar, it is stated: "It is said that deathbed illness is such that the patient cannot leave the house for his own needs; this is what is relied upon in Al-Tajreed (Bazzaziyya). And the preferred opinion is that it is an illness where death is the predominant outcome, even if the person is not bedridden; this was narrated by Quhistani from the chapter of gifts in Al-Dhakhira."

Even if the senses and consciousness are perfectly sound, as mental impairment is not a condition for Marz-ul-Maut.

Otherwise, it wouldn't be that his voluntary gifts (tabarru'at) are valid up to one-third and suspended beyond that; rather, such a bequest would be void from the very outset as is not hidden. (T)

Therefore, whatever property Hindah gifted to her daughter, provided she handed over full possession to the daughter during her lifetime, and whatever she sold to her mother and the price money she waived for her mother, and what she said about giving something to the brothers from the remaining shop after paying the debt—these four disposals are suspended upon the consent of the remaining heirs. For the gift in the name of the daughter, the consent of the mother and brothers is required. For the sale and gift of the price in the name of the mother, the consent of the daughter and brothers is required. Regarding giving something to the brothers, the consent of the mother and daughter is needed. Whichever disposal is validated by the rest of the heirs, provided they are sane and adults, will be fully implemented. If none of the remaining heirs give consent, it will be completely void. If some give consent and others don't, it will be implemented only in the share of the sane adult who gave consent; for the rest, it will be void and ineffective. So, in whatever thing the legally valid consent of all the remaining heirs is obtained, it will entirely go to the one for whom Hindah designated it; other heirs will not receive any share from it. If no one's consent is obtained, it will be included in the entire estate. If some give consent and some do not, then those who did not give consent will receive their share from it, and the share of those who gave consent will go to the one for whom that thing was designated.

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai Press Delhi, 2/320

बीमारी निस्संदेह 'मर्ज़-उल-मौत' (मृत्युशय्या की बीमारी) थी।

'अल-दुर्रुल मुख्तार' में उल्लेख है: "कहा जाता है कि मर्ज़-उल-मौत वह है जिसमें रोगी अपनी व्यक्तिगत आवश्यकताओं के लिए घर से बाहर न निकल सके; 'अल-तजरीद' ('बज्जाज़िया') में इसी पर भरोसा किया गया है। और पसंदीदा मत यह है कि यह वह बीमारी है जिसके कारण मृत्यु की संभावना अधिक हो, भले ही वह व्यक्ति बिस्तर पर न पड़ा हो; यह बात कुहिस्तानी ने 'अल-ज़खीरा' के दान (हिबा) अध्याय से उद्धृत की है।"

भले ही होश और इंद्रियां पूरी तरह से ठीक हों, क्योंकि मानसिक विक्षिप्तता मर्ज़-उल-मौत के लिए शर्त नहीं है।

अन्यथा, ऐसा नहीं होगा कि उसके स्वैच्छिक दान (तबर्रुअत) एक-तिहाई में प्रभावी हों और उससे अधिक में रुक जाएं; बल्कि ऐसी वसीयत शुरू से ही शून्य होगी जैसा कि स्पष्ट है। (त)

इसलिए, हिंदा ने अपनी जो भी संपत्ति अपनी बेटी को दान की, बशर्ते उसने अपने जीवनकाल में बेटी को पूर्ण अधिकार दे दिया हो, और जो कुछ उसने अपनी माँ को बेचा और माँ के लिए जो कीमत माफ की, और कर्ज चुकाने के बाद बची हुई दुकान से भाइयों को कुछ देने की जो बात कही—ये चार निपटान शेष उत्तराधिकारियों की सहमति पर निर्भर हैं। बेटी के नाम दान के लिए माँ और भाइयों की सहमति आवश्यक है। माँ के नाम पर बिक्री और कीमत के दान के लिए बेटी और भाइयों की सहमति आवश्यक है। भाइयों को कुछ देने के मामले में माँ और बेटी की सहमति आवश्यक है। जिस निपटान को शेष सभी उत्तराधिकारी मान्य करेंगे, बशर्ते वे समझदार और वयस्क हों, उसे पूरी तरह से लागू किया जाएगा। यदि शेष उत्तराधिकारियों में से कोई भी सहमति नहीं देता है, तो वह पूरी तरह से शून्य हो जाएगा। यदि कुछ सहमति देते हैं और कुछ नहीं, तो इसे केवल उस समझदार वयस्क के हिस्से में लागू किया जाएगा जिसने सहमति दी है; बाकी के लिए यह शून्य और अप्रभावी होगा। तो, जिस चीज़ में शेष सभी उत्तराधिकारियों की कानूनी रूप से मान्य सहमति प्राप्त हो जाती है, वह पूरी तरह से उसी को मिलेगी जिसके लिए हिंदा ने इसे निर्दिष्ट किया था; अन्य उत्तराधिकारियों को इसमें से कोई हिस्सा नहीं मिलेगा। यदि किसी की सहमति प्राप्त नहीं होती है, तो इसे पूरी संपत्ति में शामिल किया जाएगा। यदि कुछ सहमति देते हैं और कुछ नहीं, तो जिन्होंने सहमति नहीं दी वे उसमें से

अपना हिस्सा प्राप्त करेंगे, और जिन्होंने सहमति दी है उनका हिस्सा उस व्यक्ति को जाएगा जिसके लिए वह चीज़ निर्दिष्ट की गई थी।

[1] अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/320

مرض بلاشبہ مرض الموت تھا،

فی الدرالمختار قیل مرض الموت ان لا یخرج | درمختار میں ہے کہا گیا ہے کہ مرض الموت یہ ہے کہ مریض لحوائج نفسه وعلیه اعتمد في التجرید بزازیة و | اپنی حاجتوں کے لئے گھر سے نہ نکل سکے ، اسی پر اعتماد کیا ہے المختار انه ماکان الغالب منه الموت وان لم یکن | تجرید میں (بزازیہ)، اور مختار یہ ہے کہ اس کے سبب سے غالب صاحب فراش قهستانی عن هبة الذخیرة[1]۔ | موت ہو اگر چہ وہ صاحب فراش نہ ہو اور یہ بات قہستانی نے | ذخیرہ کے باب الہبہ سے نقل کی۔ (ت)

اگرچہ ہوش و حواس بالکل صحیح ہوں کہ اختلال کچھ مرض الموت کے لئے شرط نہیں۔

والالم تکن تبرعاته نافذة في الثلث موقوفة في | ورنہ یوں نہ ہوگا کہ اس کے تبرعات ایک تہائی میں نافذ ہوں الزائد مثلا بل بطلت عن أخرها کما لا یخفی۔ | اور اس سے زائد میں موقوف ہوں، بلکہ یہ وصیت سرے سے | ہی باطل ہو گی جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ (ت)

پس ہندہ نے جو مال اپنا اپنی دختر کو ہبہ کیا بشرطیکہ اپنی زندگی میں دختر کا قبضہ کاملہ کرادیا ہو اور جو کچھ اپنی ماں کے ہاتھ بیچا اور وہ زر ثمن کہ ماں کو معاف کیا اور دکان باقیماندہ سے بعد ادائے قرض جو بھائیوں کو کچھ دینا کہا چاروں تصرف باقی ورثہ پر موقوف ہیں ہبہ بنام دختر میں مادر و برادران کی اجازت درکار ہے اور بیع و ہبہ ثمن بنام مادر میں دختر و برادران اور بھائیوں کو کچھ دینے کے باب میں مادر و دختر کی اجازت چاہئے جس تصرف کو باقی سب ورثہ جائز رکھیں گے بشرطیکہ وہ عاقل بالغ ہوں پورا نافذ ہوجائے گا جیسے باقی ورثہ سے کوئی

اجازت نہ دے بالکل باطل ہوجائے گا اور جسے بعض اجازت دیں بعض نہ دیں تو صرف اجازت دہندہ عاقل بالغ کے حصہ میں نفاذ پائے گا باقی کے حصہ میں باطل وبے اثر ہوگا تو جس چیز میں باقی سب ورثہ کی اجازت معتبر شرعیہ ہوگئی وہ تمام وکمال اسی کو ملے گی جس کے نام ہندہ نے کردی دوسری کے ورثہ اس میں سے اصلا حصہ نہ پائیں گے اور کسی کی اجازت نہ ہوئی تو وہ کل ترکہ میں شامل کی جائے گی اور بعض کی ہوئی اور بعض کی نہ ہوئی تو اجازت نہ دینے والے اس میں سے حصہ پائیں گے اور دینے والوں کا حصہ اسے جس کے نام وہ چیز کی گئی تھی

---

[1] الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۰

Volume 25 Fatawa Rizvia

And if there is something to be given in the will in the name of the brothers, the amount of which Hinda (the deceased woman) did not specify, then its determination will be relative to the mother and daughter. If both of them allow this will, they will be told to give what they deem appropriate from their share to them in the name of the will. In all these cases, that permission will be considered valid which occurs after Hinda's death. For example, if an heir had accepted some disposal during Hinda's lifetime but no longer considers it valid after her death, it will be considered as not giving permission. However, after giving permission after death, no one has the option to retract. For instance, if an heir gave permission for any of these disposals upon Hinda's death, it is considered permission from their side and has been implemented regarding their right; now they cannot go back on it. As for the will for a mosque, etc., while Hinda did not maintain it but said 'whatever is better in Sharia', the Sharia ruling is that although a will for less than one-third of the property is recommended, when the heirs are needy and each of them does not receive enough from her legacy to make them self-sufficient, then abandoning the will is preferable. The amount to be considered self-sufficient is that each needy heir receives property worth at least four thousand Dirhams, which amounts to one thousand one hundred and twenty rupees here. Therefore, if Hinda's property, which is legally established as her legacy after considering the aforementioned issues, remains at a value of ten thousand and eighty rupees after paying debts and excluding the will, then the will in the name of the mosque, etc., will be implemented. The statement of its amount will pertain to the five heirs; they may give whatever they wish. When such an amount of legacy remains for distribution among heirs that each brother receives one thousand one hundred and twenty rupees which makes him self-sufficient, then in such a state, the will is better. If such an amount of legacy does not remain, then the will in the name of the mosque, etc., is canceled because in this case, the better option is to abandon the will. Expenses for funeral and burial mean the costs for bathing, shrouding, and burying according to the Sunnah; expenses for Fatiha and Durood are not included in this.

(Arabic) In 'Al-Durr al-Mukhtar', it is stated that a sick person's act of manumitting a slave, favoritism in selling, gifting, waqf (endowment), and being a guarantor—each of these is governed by the same rules as a will.

In 'Durr-e-Mukhtar', it is mentioned that manumitting a slave by a sick person, providing ease in selling, usage, gifting, endowment (waqf), and becoming a guarantor—the ruling for each of these is like the ruling of a will.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Itq fi al-Marad, Matba Mujtabai Delhi, 2/327

और भाइयों के नाम वसीयत में कुछ देना है जिसकी मात्रा हिन्दा ने निर्धारित नहीं की, तो उनकी मात्रा का निर्धारण माता और पुत्री के संबंध में होगा। यदि वे दोनों इस वसीयत को जायज़ रखें, तो उन दोनों से कहा जाएगा कि वे अपने हिस्से से जो उचित समझें वसीयत के नाम पर उन्हें दे दें। इन सभी स्थितियों में वही अनुमति मान्य होगी जो हिन्दा की मृत्यु के बाद दी जाए। उदाहरण के तौर पर, यदि किसी वारिस ने हिन्दा के जीवनकाल में किसी अधिकार को स्वीकार कर लिया था लेकिन उसकी मृत्यु के बाद अब उसे जायज़ नहीं मानता, तो उसे अनुमति न देना ही माना जाएगा। लेकिन मृत्यु के बाद अनुमति देने के बाद किसी को फिरने का अधिकार नहीं है। उदाहरण के तौर पर, हिन्दा की मृत्यु पर किसी वारिस ने इनमें से किसी अधिकार की अनुमति दे दी, तो उसकी ओर से अनुमति हो गई और उसके हक में लागू हो चुकी; अब वह इससे पीछे नहीं हट सकता। रही बात मस्जिद आदि के लिए वसीयत की, जबकि हिन्दा ने उसे कायम नहीं रखा बल्कि यह कह दिया कि 'जो शरीयत में बेहतर हो', तो शरीयत का हुक्म यह है कि यद्यपि एक तिहाई माल से कम की वसीयत मुस्तहब (पसंदीदा) है, लेकिन जब वारिस मोहताज (ज़रूरतमंद) हों और उनमें से प्रत्येक को उसकी विरासत से इतना न मिलता हो जो उसे धनी बना दे, तो वसीयत का त्याग ही बेहतर है। धनी होने की मात्रा यह है कि प्रत्येक मोहताज वारिस को कम से कम चार हज़ार दिरहम के बराबर माल मिले, जो यहाँ के रुपयों में ग्यारह सौ बीस रुपये होते हैं। अतः यदि हिन्दा का माल, जो शरीयत के अनुसार उपरोक्त मसलों को ध्यान में रखते हुए उसकी विरासत करार पाए, ऋण भुगतान और वसीयत निकालने के बाद दस हज़ार अस्सी रुपये के मूल्य का रहे, तो मस्जिद आदि के नाम वसीयत लागू की जाएगी और उसकी मात्रा का विवरण पाँचों वारिसों से संबंधित होगा; वे जो चाहें दे दें। जब इतनी विरासत वारिसों में बँटने के लिए रहे कि प्रत्येक भाई को ग्यारह सौ बीस रुपये मिलें जो उसे धनी बना दें, तो ऐसी स्थिति में वसीयत करना उत्तम है। और यदि इतनी विरासत न बचे तो मस्जिद आदि के नाम वसीयत निरस्त हो गई क्योंकि इस स्थिति में वसीयत का त्याग करना उत्तम है। और कफ़न-दफ़न के खर्चों से तात्पर्य सुन्नत के अनुसार नहलाने, कफ़न पहनाने और दफनाने के खर्च हैं; इसमें फातिहा और दरूद के खर्च शामिल नहीं हैं।

(अरबी) 'अल-दुर अल-मुख्तार' में है कि रोगी द्वारा गुलाम को आज़ाद करना, व्यापार में रियायत देना, उपहार देना, वक्फ करना और ज़मानत लेना—इनमें से प्रत्येक का हुक्म वसीयत के हुक्म की तरह है।

'दुर-ए-मुख्तार' में है कि मरीज़ का (गुलाम) आज़ाद करना, बिक्री में रियायत देना, उपयोग करना, उपहार देना, वक्फ करना और उसका ज़मानतदार होना—इनमें से हर एक का हुक्म वसीयत के हुक्म की तरह है।

1. अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-इतक फि अल-मरद, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/327

اور بھائیوں کے نام وصیت میں کچھ دینا ہے جس کی مقدار ہندہ نے معین نہ کی تو ان کی تعین مقدار مادر ودختر کے متعلق ہو گی اگر دونوں اس وصیت کو جائز رکھیں تو دونوں سے کہا جائے گا تو اپنے حصہ سے جو مناسب سمجھے بنام وصیت انہیں دے، اور ان سب صورتوں میں اجازت وہ معتبر ہو گی جو بعد موت ہندہ واقع ہوئی مثلاً حیات ہندہ میں کسی تصرف کو کوئی وارث تسلیم کر چکا تھا اس کی موت کے بعد اب جائز نہیں رکھتا تو وہ اجازت نہ دینا ہی ٹھہرے گا مگر بعد موت اجازت دے کر پھرنے کا کسی کو اختیار نہیں مثلاً موت ہندہ پر کسی وارث نے ان میں سے کسی تصرف کی اجازت دے دی تو اس کی طرف سے اجازت ہو گئی اور اس کے حق میں نافذ ہو چکا اب اس سے رجوع نہیں کر سکتا۔ رہی مسجد وغیرہ کے لئے وصیت جبکہ ہندہ نے اسے قائم نہ رکھا بلکہ کہہ دیا جو شریعت میں بہتر ہو تو حکم شرع یہ ہے کہ تہائی مال سے کم کی وصیت اگرچہ مستحب ہے مگر جب ورثہ محتاج ہوں اور انہیں اس کے متروکہ سے ہر ایک کو اتنا نہ پہنچتا ہو جو اسے غنی کر دے تو وصیت کا ترک ہی اولی ہے، اور غنی ہونے کی مقدار یہ ہے کہ ہر وارث محتاج کو کم سے کم چار ہزار درہم کے قدر مال پہنچے جو یہاں کے روپے سے گیارہ سو بیس روپے ہوتے ہیں پس اگر ہندہ کا مال جو شرعاً بعد لحاظ مسائل مذکورہ بالا اس کا ترکہ قرار پائے بعد ادائے دین و اخراج وصیت دس ہزار اسی روپے کی مالیت کا رہے تو وصیت بنام مسجد وغیرہ نافذ کی جائے گی اور اس کے مقدار کا بیان پانچوں وارثوں کے متعلق ہو گا جو ان کا جی چاہے دے دیں جب اتنی مالیت قابل تقسیم ورثہ رہے تو ہر بھائی کو گیارہ سو بیس کا پہنچے گا جو اسے غنی کر دے گا اور ایسی حالت میں وصیت افضل ہے اور اگر اتنی مالیت نہ بچے تو

وصیت بنام مسجد وغیرہ منسوخ ہو گئی کہ اس صورت میں افضل ترک وصیت ہے اور تجہیز و تکفین سے مصارف غسل و کفن و دفن بقدر سنت مراد ہیں فاتحہ درود کے خرچ اس میں شامل نہیں۔

في الدرالمختار اعتاقه ومحاباته وهبته و وقفه و ضمانه كل ذلك حكمه كحكم وصية اه

در مختار میں ہے مریض کا آزاد کرنا، بیع میں سہولت، برتنا، ہبہ کرنا، وقف کرنا اور اس کا ضامن ہونا ان میں سے ہر ایک کا حکم وصیت کے حکم کی طرح ہے اھ

1. الدرالمختار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۷

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Left Column Text - Arabic Reference]: In Radd al-Muhtar, regarding his statement "his gift": However, if he dies before it is taken possession of, the bequest is void because the gift of a sick person is a real gift, even if it is legally considered a bequest, as clarified by Qadikhan and others citing al-Makki (1). In ad-Durr: It is not valid for his heir except with the permission of his other heirs, provided they are adults and sane; thus, the permission of a minor or an insane person is not valid. If some heirs permit and some reject, it is valid for those who permitted in proportion to their respective shares (2). And in it: The sale by a sick person to his heir is suspended pending the permission of the rest (3). In Radd al-Muhtar: Even if it is at the equivalent value, if he dies from that illness and the heirs do not permit, the sale becomes void, as mentioned in al-Fath (4). In ad-Durr: Their permission is not considered at all during his lifetime, but rather after his death (5).

[Right Column Text - Urdu Translation]: It is stated in Radd al-Muhtar that the author's statement "his giving a gift" means that it should be taken possession of before death. However, if he dies without possession being taken, then the bequest will be void, because the gift made by a sick person is in reality a gift, even though legally it is a bequest, as Qadikhan and others have clarified with reference to Makki, etc. It is in Durr al-Mukhtar: A bequest for an heir is not permissible except with the permission of other heirs, in the condition that they are mature and sane; therefore, the permission of a minor or an insane person is not valid. If some heirs gave permission and some rejected, it is valid for the one who gave permission to the extent of his share. End. In the same book, it is mentioned that the sale by a sick person to an heir will be dependent on the permission of the remaining heirs. In Radd al-Muhtar, it is stated that even if it is at the market price, if he died and the heirs did not give permission, then that sale became void, al-Fath. End. In Durr al-Mukhtar, it is stated that the permission of heirs is not at all reliable during his lifetime, but rather after his death. End.

[Footnotes]: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Itq fi al-Marad, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/235. 2. ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai, 2/319. 3. ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Fasl fi al-Fuduli, Matba' Mujtabai, 2/32. 4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Fasl fi al-Fuduli, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 2/139. 5. ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/317.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[बायां स्तंभ पाठ - अरबी संदर्भ]: रद-उल-मुहतार में, उनके कथन "उनका उपहार" के संबंध में: हालांकि, यदि वह कब्ज़ा करने से पहले मर जाता है, तो वसीयत शून्य हो जाती है क्योंकि एक बीमार व्यक्ति का उपहार वास्तव में एक उपहार है, भले ही इसे कानूनी रूप से वसीयत माना जाए, जैसा कि कादीखान और अन्य ने अल-मक्की (1) के हवाले से स्पष्ट किया है। अद-दुर्र में: यह उसके उत्तराधिकारी के लिए मान्य नहीं है सिवाय उसके अन्य उत्तराधिकारियों की अनुमति के, बशर्ते कि वे वयस्क और समझदार हों; इस प्रकार, एक नाबालिग या विक्षिप्त व्यक्ति की अनुमति मान्य नहीं है। यदि कुछ उत्तराधिकारी अनुमति देते हैं और कुछ अस्वीकार करते हैं, तो यह अनुमति देने वालों के लिए उनके संबंधित शेयरों के अनुपात में मान्य है (2)। और इसमें: एक बीमार व्यक्ति द्वारा अपने उत्तराधिकारी को की गई बिक्री बाकी उत्तराधिकारियों की अनुमति मिलने तक निलंबित रहती है (3)। रद-उल-मुहतार में: भले ही यह समतुल्य मूल्य पर हो, यदि वह उस बीमारी से मर जाता है और उत्तराधिकारी अनुमति नहीं देते हैं, तो बिक्री शून्य हो जाती है, जैसा कि अल-फतह (4) में उल्लेख किया गया है। अद-दुर्र में: उनके जीवनकाल के दौरान उनकी अनुमति पर बिल्कुल विचार नहीं किया जाता है, बल्कि उनकी मृत्यु के बाद ही (5)।

[दायां स्तंभ पाठ - उर्दू अनुवाद]: रद-उल-मुहतार में है कि लेखक का कथन "उसका हिबा (उपहार) करना" इसका अर्थ यह है कि मृत्यु से पहले उस पर कब्ज़ा हो जाए। लेकिन यदि वह मर गया और कब्ज़ा नहीं किया गया तो वसीयत बातिल (शून्य) हो जाएगी क्योंकि बीमार का हिबा वास्तव में हिबा है यद्यपि कानूनी तौर पर वसीयत है जैसा कि कादीखान वगैरा ने मक्की के हवाले से इसकी स्पष्टता की है इत्यादि। दुर्रे मुख्तार में है: किसी वारिस (उत्तराधिकारी) के लिए वसीयत जायज़ नहीं है सिवाय दूसरे वारिसों की अनुमति के इस स्थिति में कि वे बालिग़ और अक़लमंद हों, इसलिए नाबालिग और पागल की अनुमति जायज़ नहीं। यदि कुछ वारिसों ने अनुमति दी और कुछ ने रद्द कर दिया तो अनुमति देने वाले पर उसके हिस्से के बराबर जायज़ है। इसी में है कि बीमार की बिक्री किसी वारिस के लिए बाकी वारिसों की अनुमति पर मौक़ूफ़ (निर्भर) होगी। रद-उल-मुहतार में है: भले ही मिस्ली क़ीमत (बाज़ार मूल्य) के साथ हो, अगर वह मर गया और वारिसों ने अनुमति नहीं दी तो वह बिक्री बातिल हो गई, फतह। दुर्रे मुख्तार में है कि उसकी ज़िंदगी में वारिसों की अनुमति बिल्कुल मोतबर (मान्य) नहीं है बल्कि उसकी वफ़ात (मृत्यु) के बाद।

[पादलेख]: 1. रद-उल-मुहतार, किताब अल-वसाया, बाब अल-इल्क़ फ़ी अल-मरद, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/235. 2. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई, 2/319. 3. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-बुयू, फ़स्ल फ़ी अल-फ़ुदूली, मतबा मुजतबाई, 2/32. 4. रद-उल-मुहतार, किताब अल-बुयू, फ़स्ल फ़ी अल-फ़ुदूली, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, 2/139. 5. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/317.

पृष्ठ 366/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

[بایاں کالم - عربی عبارت]: في ردالمحتار قوله هبته اما اذا مات ولم يقبض فتبطل الوصية لان هبة المريض هبة حقيقة وان كانت وصية حكما كما صرح به قاضيخان وغيره عن المكى ١ اهـ وفى الدر لا لوارثه الا باجازة ورثته وهم كبار عقلاء فلم تجز اجازة صغير ومجنون ولواجاز البعض ورد البعض جاز على المجيز بقدر حصته ٢ اهـ و فيه وقف بيع المريض لوارثه على اجازة الباقى ٣ وفي ردالمحتار ولوبمثل القيمة وان مات منه و لم تجز الورثة بطل فتح ٤ اهـ وفى الدر ولا تعتبر اجازتهم حال حياته اصلا بل بعد وفاته ٥ اهـ

[دایاں کالم - اردو ترجمہ]: ردالمحتار میں ہے کہ ماتن کا قول "اس کا ہبہ کرنا" اس کا مطلب یہ ہے کہ موت سے پہلے اس پر قبضہ ہوجائے، لیکن اگر وہ مر گیا اور قبضہ نہ کیا تو وصیت باطل ہو جائے گی کیونکہ مریض کا ہبہ در حقیقت ہبہ ہے اگرچہ حکما وصیت ہے جیسا کہ قاضیخان وغیرہ نے مکی کے حوالے سے اس کی تصریح کی الخ۔ در مختار میں ہے کسی وارث کے لئے وصیت جائز نہیں سوائے دوسرے وارثوں کی اجازت کے اس حال میں کہ وہ بالغ اور عاقل ہوں، لہٰذا نابالغ اور مجنوں کی اجازت جائز نہیں۔ اگر بعض وارثوں نے اجازت دی اور بعض نے رد کردیا اجازت دینے والے پر اس کے حصہ کے برابر جائز ہے اھ اسی میں ہے کہ مریض کی بیع کسی وارث کے لئے باقی وارثوں کی اجازت پر موقوف ہوگی، ردالمحتار میں ہے اگرچہ مثلی قیمت کے ساتھ ہو، اگر وہ مر گیا اور وارثوں نے اجازت نہیں دی تو وہ بیع باطل ہو گئی، فتح اھ در مختار میں ہے کہ اس کی زندگی میں وارثوں کی اجازت بالکل معتبر نہیں بلکہ اس کی وفات کے بعد اھ

[حواشی]: 1 ردالمحتار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض داراحیاء التراث العربي بیروت ۵ / ۲۳۵ 2 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی ۲ / ۳۱۹ 3 الدرالمختار کتاب البیوع فصل فی

الفضولی مطبع مجتبائی ۲ / ۳۲ 4 ردالمحتار کتاب البیوع فصل فی الفضولی داراحیاء التراث العربي

۲ / ۱۳۹ 5 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۷

Fatawa Razawiya Volume 25

[Arabic Text Box Left Side] And in it, if he willed more than a third, or for his killer, or for his heir, and the heirs permitted it, they have no right to prevent it after permission; rather, they are compelled to deliver it because it is established that the beneficiary becomes the owner from the side of the testator according to us, and according to Al-Shafi'i from the side of the permitter. And in it, regarding a part or a share of his wealth, the explanation is for the heirs; it is said to them: Give him whatever you wish. In Radd al-Muhtar, the same applies to 'al-hazz' (the portion), 'al-shaqs' (the fragment), 'al-naseeb' (the share), and 'al-ba'd' (the part). In Al-Durr, it is recommended to will less than that, even if his heirs are wealthy or their shares make them independent, just as it is recommended to leave it without wealth or independence because it is a connection and a charity. In Radd al-Muhtar, their becoming wealthy by each of them inheriting...

[Urdu Text Box Right Side] It is mentioned in the same that when a will is made for more than one-third, or for one's killer, or for one of one's heirs, and the other heirs have given their permission, then after giving permission, those heirs do not have the right to withhold it; instead, they will be compelled to hand it over because it has been established that the person for whom permission was granted becomes the owner on behalf of the testator according to us, while according to Imam Shafi'i, they become owner on behalf of the one who gives permission. And it is stated in it that if a will is made for a part or a share of one's wealth, the explanation of it will be entrusted to the heirs; they will be told to give whatever share you wish. In Radd al-Muhtar, it is stated that a similar ruling applies if the deceased made a will for a portion (hazz), fragment (shaqs), share (naseeb), or some (ba'd) of their wealth, etc. In Durr-e-Mukhtar, it is stated that making a will for less than one-third of the property is commendable (Mustahabb), even if the heirs are wealthy or they are attaining self-sufficiency through their inheritance shares, just as it is due to the heirs not being wealthy and because of the inheritance shares.

Footnotes: 1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyyah bi Thuluth al-Mal, Mujtabai Delhi, 2/ 326-327 2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyyah bi Thuluth al-Mal, Mujtabai Delhi, 2/ 324 3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyyah bi Thuluth al-Mal, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/ 429 4. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba Mujtabai Delhi, 3/ 318

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी पाठ बॉक्स बाईं ओर] और उसी में, यदि उसने एक तिहाई से अधिक की वसीयत की, या अपने कातिल के लिए, या अपने वारिस के लिए, और वारिसों ने इसकी अनुमति दे दी, तो अनुमति के बाद उन्हें इसे रोकने का अधिकार नहीं है; बल्कि उन्हें इसे सौंपने के लिए मजबूर किया जाएगा क्योंकि यह स्थापित हो चुका है कि जिसे वसीयत की गई वह हमारे अनुसार वसीयतकर्ता की ओर से मालिक बनता है, और शाफ़ई के अनुसार अनुमति देने वाले की ओर से। और इसी में, अपने माल के एक भाग या एक अंश के बारे में, इसका विवरण वारिसों पर है; उनसे कहा जाता है: उसे जो चाहो दे दो। रद अल-मुह्तार में इसी के समान 'अल-हज़' (अंश), 'अल-शक़्स' (टुकड़ा), 'अल-नसीब' (हिस्सा) और 'अल-बअज़' (भाग) के लिए नियम है। अल-दुर्र में, उससे कम की वसीयत करना मुस्तहब (पसंदीदा) है, भले ही उसके वारिस धनी हों या उनके हिस्से उन्हें आत्मनिर्भर बनाते हों, ठीक वैसे ही जैसे बिना धन या आत्मनिर्भरता के इसे छोड़ना मुस्तहब है क्योंकि यह एक मेल और दान है। रद अल-मुह्तार में, उनमें से प्रत्येक के विरासत प्राप्त करने से उनका धनी होना...

[उर्दू पाठ बॉक्स दाईं ओर] उसी में यह उल्लेख है कि जब एक तिहाई से अधिक की वसीयत की गई, या अपने कातिल के लिए वसीयत की गई, या अपने किसी वारिस के लिए वसीयत की गई और दूसरे वारिसों ने अपनी अनुमति दे दी है, तो अनुमति देने के बाद, उन वारिसों को इसे रोकने का अधिकार नहीं है; बल्कि वे इसे सौंपने के लिए मजबूर किए जाएंगे क्योंकि यह साबित हो चुका है कि जिस व्यक्ति के लिए अनुमति दी गई थी, वह हमारे अनुसार वसीयतकर्ता की ओर से मालिक बन जाता है, जबकि इमाम शाफ़ई के अनुसार, वे अनुमति देने वाले की ओर से मालिक बन जाते हैं। और इसमें कहा गया है कि यदि किसी के धन के एक भाग या हिस्से के लिए वसीयत की जाती है, तो उसका विवरण वारिसों को सौंपा जाएगा; उनसे कहा जाएगा कि जो भी हिस्सा तुम चाहो दे दो। रद अल-मुह्तार में कहा गया है कि एक समान नियम लागू होता है यदि मृतक ने अपने धन के एक भाग (हज़), अंश (शक्स), हिस्से (नसीब), या कुछ (बअज़) आदि के लिए वसीयत की हो। दुर्रे-मुख्तार में कहा गया है कि संपत्ति के एक तिहाई से कम के लिए वसीयत करना सराहनीय (मुस्तहब) है, भले ही वारिस धनी हों या वे अपने विरासत के हिस्सों के माध्यम से आत्मनिर्भरता प्राप्त कर रहे हों, ठीक वैसे ही जैसे वारिसों के धनी न होने और विरासत के हिस्सों के कारण होता है।

पादलेख: 1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसीयत बि-सुलुस अल-माल, मुज्तबाई दिल्ली, 2/ 326-327 2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसीयत बि-

सुलुस अल-माल, मुज्तबाई दिल्ली, 2/ 324 3. रद अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसीयत बि-सुलुस अल-माल, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बेरूत, 5/ 429 4. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 3/ 318

पृष्ठ 367 / 658

[عربی عبارت - بایاں کالم] وفیه اذا اوصی بالزیادة علی الثلث اولقاتله اولوراثہ فاجازتها الورثة حیث لایکون لهم المنع بعد الاجازة بل یجبروا علی التسلیم لما تقرر ان المجاز له یتملکه من قبل الموصی عندنا وعند الشافعي من قبل المجیز اهـ وفیه وبجزء او سهم من ماله فالبیان الی الورثة یقال لهم اعطوه ماشئتم اهـ فی رد المحتار مثله الحظ والشقس والنصیب والبعض جوهرة اهـ فی الدر ندبت باقل منه ولو عند غنی ورثته او استغنائهم بحصتهم کما ندب ترکها بلا غنی او استغناء لانه ح صلة وصدقة اهـ فی رد المحتار صیرورتهم اغنیاء بان یرث کل منهم

[اردو ترجمہ - دایاں کالم] اسی میں ہے کہ جب ایک تہائی سے زائد کی وصیت کی یا اپنے قاتل کے لئے وصیت کی یا اپنے کسی وارث کے لئے وصیت کی اور دوسرے وارثوں نے اس کی اجازت دے دی، تو اب ان وارثوں کو اجازت دینے کے بعد روکنے کا اختیار نہیں، بلکہ اس کو سونپنے پر وہ مجبور کئے جائیں گے کیونکہ یہ بات ثابت ہوچکی کہ جس کے لئے اجازت دی گئی ہمارے نزدیک وہ وصیت کرنے والے کی طرف سے مالک بنتا ہے اور امام شافعی کے نزدیک اجازت دینے والے کی طرف سے اہ، اور اسی میں ہے کہ اپنے مال کی ایک جزء یا ایک حصہ کی وصیت کی تو اس کا بیان وارثوں کے سپرد ہوگا ان کو کہا جائے گا کہ جو حصہ چاہو اس کو دے دو اهـ ردالمحتار میں ہے اسی کی مثل حکم ہوگا اگر مرنے والے نے اپنے مال میں کسی حظ، شقص، نصیب یا بعض کی وصیت کی، جوہرہ الخ۔ در مختار میں ہے ایک تہائی مال سے کمتر میں وصیت کرنا مستحب ہے اگرچہ وہ وصیت وارثوں کی مالداری کے ساتھ ہو یا میراث کے حصوں کی وجہ سے ان کو استغناء حاصل ہو رہا ہو جیسا کہ وارثوں کے مالدار نہ ہونے اور میراث کے حصوں کے سبب۔

حواشی: 1 الدر المختار کتاب الوصایا باب الوصیة بثلث المال مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۶-۳۲۷ 2 الدر المختار کتاب الوصایا باب الوصیة بثلث المال مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۴ 3 رد المحتار کتاب الوصایا باب الوصیة بثلث المال دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۹ 4 الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۳۱۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Box - Left Column (Arabic)]: Four thousand dirhams according to what is narrated from the Imam, or he inherits ten thousand dirhams according to what is narrated from al-Fadli al-Quhistani from al-Zahiriyya. Al-Itqani limited himself to the first [opinion]. (al-Durr)[1]. For the testator, there is the right to revoke both [wills] by an explicit statement or action... etc.[2] And in al-Tahtawi on al-Durr: The funeral and burial expenses do not include the recitation of 'Subhan-Allah' or 'Surah al-Ikhlas', gatherings, and meals, because these are not among the necessary matters... etc.[3]

[Box - Right Column (Urdu)]: In the case of not being self-sufficient, it is recommended to abandon the will because in this case, abandoning the will is an act of joining family ties and charity. (ad-Durr). It is stated in Radd al-Muhtar that the condition of their being wealthy would be that each of them becomes an heir of four thousand dirhams, as narrated from Imam Abu Hanifa (mercy of Allah be upon him), or becomes an heir of ten thousand dirhams, as narrated from Imam Fadli Quhistani with reference to Zahiriyya; Itqani restricted it to the first opinion. (ad-Durr). In Durr-e-Mukhtar, it is stated that the testator has the option to retract the will, whether he retracts with an explicit statement or with an action... etc. In the marginal notes of Tahtawi on Durr-e-Mukhtar, it is stated that prayers, recitations, 'Khatm Qul' (third-day ritual), 'Chahlum' (fortieth-day ritual), gathering of people, and organizing meals etc., are not included in the burial and shrouding expenses because these are not among the essential matters... etc. (T)

After all these aforementioned issues, whatever estate Hindah has left, after the expenses of funeral and burial, payment of debts, and implementation of the will. Assuming no barriers to inheritance and that the heirs are restricted to those mentioned, the estate will be divided into eighteen shares, whereby three shares will go to the mother, nine to the daughters, and two each to the brother and sister. And Allah Almighty knows best.

Problem 711: What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say about this matter: Hindah died; she made a will during her lifetime that whatever she possesses should all be spent in the path of Allah, i.e., construction of a mosque etc. Now, let whatever is the command according to Shariah be implemented. Among her heirs, she left a husband, two daughters, mother, father, one brother, and one sister. And jewelry made by the husband is with the husband; to whom will the right be established? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: The questioner clarifies that among those heirs, both daughters are minors, and the jewelry that the husband made was only for wearing...

---

[1] Radd al-Muhtar, Book of Wills, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/418 [2] ad-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Matba Mujtabai, Delhi, 2/319 [3] Hashiyah al-Tahtawi on ad-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, al-Maktabat al-Arabiyya, Quetta, 4/467

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[बॉक्स - बायां कॉलम (अरबी)]: इमाम से जो रिवायत है उसके अनुसार चार हज़ार दिरहम, या अल-फ़ज़ली अल-कुहिस्तानी द्वारा अल-ज़हीरिया से रिवायत के अनुसार दस हज़ार दिरहम का वारिस बने। अल-इतकानी ने पहले (कथन) तक ही सीमित रखा। (अद-दुर्र)[1]। वसीयत करने वाले को स्पष्ट शब्द या कार्य द्वारा दोनों को रद्द करने का अधिकार है... आदि।[2] और अद-दुर्र पर अल-तहतावी में है: अंतिम संस्कार और दफ़न के खर्चों में 'सुभान-अल्लाह' का पाठ या 'सूरह अल-इखलास', सभाएँ और भोजन शामिल नहीं हैं क्योंकि ये आवश्यक कार्यों में से नहीं हैं... आदि।[3]

[बॉक्स - दायां कॉलम (उर्दू)]: समृद्ध न होने की स्थिति में वसीयत को छोड़ देना मुस्तहब (पसंदीदा) है क्योंकि इस स्थिति में वसीयत छोड़ना रिश्तेदारों के साथ अच्छा व्यवहार और दान है। (अद-दुर्र)। रद-उल-मुहतार में है कि उनके धनी होने की स्थिति यह होगी कि उनमें से हर एक चार हज़ार दिरहम का वारिस बने, जैसा कि इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाह अलैहि) से वर्णित है, या दस हज़ार दिरहम का वारिस बने, जैसा कि इमाम फ़ज़ली कुहिस्तानी से ज़हीरिया के हवाले से वर्णित है; इतकानी ने केवल पहली बात को ही अपनाया। (अद-दुर्र)। दुर्रे मुख्तार में है कि वसीयत करने वाले को वसीयत से पलटने का अधिकार है, चाहे वह स्पष्ट शब्दों में पलटे या किसी कार्य के द्वारा... आदि। दुर्रे मुख्तार पर तहतावी के हाशिया (टिप्पणी) में है कि दुआ, दुरूद, कुल खानी, चालीसवां, लोगों का इकट्ठा होना और खाने का इंतज़ाम आदि अंतिम संस्कार में शामिल नहीं हैं क्योंकि ये अनिवार्य कार्यों में से नहीं हैं... आदि। (त)

उपर्युक्त सभी मसलों के बाद जो कुछ हिन्दा का छोड़ा हुआ माल (तरका) बचे, कफ़न-दफ़न के खर्च, ऋण अदायगी और वसीयत के क्रियान्वयन के बाद। यदि उत्तराधिकार में कोई बाधा न हो और उत्तराधिकारी केवल वही हों जिनका उल्लेख किया गया है, तो संपत्ति को अठारह हिस्सों में विभाजित किया जाएगा, जिसमें तीन हिस्से माँ को, नौ हिस्से बेटियों को और दो-दो हिस्से भाई और बहन को मिलेंगे। अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 711: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले के बारे में क्या फ़रमाते हैं कि: हिन्दा की मृत्यु हो गई; उसने अपने जीवन में वसीयत की थी कि मेरा जो कुछ भी है वह सब अल्लाह की राह में यानी मस्जिद बनाने आदि में खर्च किया जाए। अब शरीयत के अनुसार जो भी हुक्म हो उस पर अमल किया जाए। उसके वारिसों में उसने एक पति, दो बेटियाँ, माँ-बाप, एक भाई और एक बहन

छोड़ी। और पति द्वारा बनाया गया ज़ेवर पति के पास ही है; इस पर किसका अधिकार होगा? बयान फ़रमाएं, आपको सवाब मिलेगा।

अल-जवाब (उत्तर): प्रश्नकर्ता स्पष्ट करता है कि उन वारिसों में दोनों लड़कियां नाबालिग हैं और जो ज़ेवर पति ने बनवाया था वह सिर्फ पहनने के लिए था...

---

[1] रद-उल-मुहतार, किताबुल वसाया, दारु इह्या-उत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/418 [2] अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/319 [3] हाशिया अत-तहतावी अलल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल फ़राइज़, अल-मकतबतुल अरबिया, क्वेटा, 4/467

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

[باکس - بایاں کالم (عربی)]: اربعة آلاف درهم علی ماروی عن الامام اویرث عشرة آلاف درهم علی ماروی عن الفضلی القهستاني عن الظهیریة واقتصر الاتقانی علی الاول اهو فی الدر وللموصی الرجوع عنهما بقول صریح او فعل ۲ الخ وفی الطحطاوی علی الدر التجهیز لایدخل السبح و الصمدیة والجمع والشوائد لان ذلك لیس من الامور اللازمة ۳ الخ۔

[باکس - دایاں کالم (اردو)]: مستغنی نہ ہونے کی صورت میں وصیت کو ترک کرنا مستحب ہے کیونکہ اس صورت میں ترک وصیت صلہ رحمی اور صدقہ ہے اھ ردالمحتار میں ہے ان کے غنی ہونے کی صورت یہ ہوگی کہ ہر ایک ان میں سے چار ہزار درہم کا وارث بنے جیسا کہ امام ابو حنیفہ علیہ الرحمتہ سے منقول ہے ، یا دس ہزار درہم کا وارث بنے جیسا کہ امام فضلی قہستانی سے بحوالہ ظہیریہ منقول ہے ، اتقانی نے قول اول پر اقتصار کیا اھ در مختار میں ہے کہ موصی کو وصیت سے رجوع کا اختیار ہے چاہے صریح قول کے ساتھ رجوع کرے یا فعل کے ساتھ الخ۔ در مختار کے حاشیہ طحطاوی میں ہے کہ دعا و درود ، ختم قل و چہلم ، لوگوں کا اجتماع اور کھانے کا اہتمام وغیرہ تجہیز میں داخل نہیں کیونکہ یہ امور لازمہ میں سے نہیں الخ۔ (ت)

ان سب مسائل مذکورہ کے بعد جو متروکہ ہندہ ٹھہرے بعد خرچ تجہیز و تکفین و ادائے دین و اجزائے وصیت۔ بر تقدیر عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین اٹھارہ سہام پر منقسم ہو کر تین سہم مادر اور نو دختر اور دو دو مہر برادر کو ملیں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۷۱۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ہندہ مری اس نے اپنی حیات میں وصیت کی کہ میرا جو کچھ ہے وہ سب راہ خدا یعنی تعمیر مسجد وغیرہ میں خرچ

کیا جائے۔ اب از روئے شرع کے جو حکم ہو وہ کیا جائے اور اس کے وارثوں میں ایک زوج اور دو دختر اور ماں باپ اور ایک برادر اور ایک ہمشیرہ اس نے چھوڑی اور زیور ساختہ زوج کا وہ زوج کے پاس ہے کس کا حق قرار پائے گا۔ بینوا توجروا۔

الجواب: سائل مظہر کہ اُن وارثوں میں دونوں لڑکیاں نابالغہ ہیں اور زیور کہ زوج نے بنایا صرف پہنے کو

---

1 ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۸ 2 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۹ 3 حاشیة الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الفرائض المکتبة العربیه کوئٹہ ۴ / ۴۶۷

Fatawa Razawiya, Volume 25

...was given to the woman, it was not gifted (hiba). There is a custom of ownership transfer there, rather they are just given for wearing. Thus, in the inquired situation, if all statements are true, then the jewelry made by the husband is the property of the husband; the wife's heirs have no right to it. And from the estate left by the woman, if there is any debt upon her, it should be paid. After that, whatever remains, one-third of it should be spent on building a mosque etc. according to the will, even if the heirs do not agree. The remaining two-thirds will be divided, assuming no impediments to inheritance and that the heirs are only those mentioned, among fifteen shares: three for the husband, two each for the mother and father, four each for every daughter, and nothing for the brother and sister. Then, after implementing the will in one-third, from the remaining two-thirds, the shares of both daughters must be given because, due to their minority, a will cannot be executed against their rights in any way. Among the remaining three heirs, whoever does not permit the will, their share will be given to them, and for the one who permits it, their share will also be spent according to the will. And Allah Almighty knows best.

Problem 118: 10 Jumada al-Ula 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person named Mahboob Ali, in a state of good health and legal competence, transferred his owned and possessed property to his wife Hindah in lieu of her dower (Mahr). Later, Mahboob Ali passed away. Now, Hindah, in a state where she was suffering from paralysis which had lasted for more than a year and there was no daily progression in her condition nor any dominant fear of death, rather it had become chronic, gifted (hiba) that property to her husband's nephew as a reward for his good services and completed it sharia-wise and legally. Hindah is still alive. Now Zaid, who is among the children of Mahboob Ali's uncle and is his agnate ('asaba), objects to this gift and claims his share in the property. In this situation, is his claim heard (admissible) and will the said gift be void and cancelled or not? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: In the inquired situation, the said gift is complete and perfect, and Zaid's claim is unheard and void. The property that Mahboob Ali gave to his wife in lieu of dower during his health, Mahboob Ali and his heirs no longer have any connection to it. Hindah became its independent owner. An owner has the right to give their property to whomever they wish during their health; no one has the right to object to it. Although Zaid is a claimant through the inheritance of Mahboob Ali, what relation does Mahboob Ali's inheritance have with Hindah's property? And even if he is a legal

heir of Hindah as well and claims on that basis, then what is the meaning of a claim of inheritance during the lifetime of the predecessor? Yes, if a person gifts their property to someone during their terminal illness (marad al-mawt), then...

...औरत को दिया था, उसे हिबा (उपहार) नहीं किया था, वहाँ स्वामित्व हस्तांतरण की प्रथा है, बल्कि वे बस पहनने के लिए बना देते हैं। अतः पूछी गई स्थिति में यदि सभी बयान सत्य हैं, तो पति द्वारा बनाया गया आभूषण पति की संपत्ति है; इसमें पत्नी के वारिसों का कोई अधिकार नहीं है। और महिला द्वारा छोड़ी गई संपत्ति (मतरूका) से, यदि उस पर कोई ऋण है, तो उसे चुकाया जाना चाहिए। उसके बाद जो शेष बचे, उसका एक तिहाई हिस्सा वसीयत के अनुसार मस्जिद के निर्माण आदि में खर्च कर दिया जाए, भले ही वारिस सहमत न हों। बाकी बचे दो-तिहाई हिस्से को, विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति और वारिसों के केवल उल्लिखित व्यक्तियों तक सीमित होने की स्थिति में पंद्रह हिस्सों में बांटा जाएगा: पति के लिए तीन, माता और पिता के लिए दो-दो, प्रत्येक बेटी के लिए चार-चार, और भाई-बहन के लिए कुछ नहीं। फिर एक तिहाई में वसीयत लागू करने के बाद, शेष दो तिहाई से दोनों बेटियों का हिस्सा निश्चित रूप से दिया जाएगा क्योंकि उनके नाबालिग होने के कारण वसीयत उनके हक में किसी भी तरह से लागू नहीं हो सकती। शेष तीन वारिसों में से जो व्यक्ति वसीयत की अनुमति नहीं देता है, उसका हिस्सा उसे दिया जाएगा और जो इसे स्वीकार करता है, उसका हिस्सा भी वसीयत के अनुसार खर्च कर दिया जाएगा। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

मसला 118: 10 जमादी उल ऊला 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: महबूब अली नाम के एक व्यक्ति ने अपने स्वास्थ्य और कानूनी सक्षमता की स्थिति में अपनी स्वामित्व वाली और कब्जे वाली संपत्ति अपनी पत्नी हिन्दा के नाम उसके मेहर (दहेज ऋण) के बदले हस्तांतरित कर दी। बाद में महबूब अली का निधन हो गया। अब हिन्दा ने, ऐसी स्थिति में जब वह लकवा (पक्षाघात) से पीड़ित थी, जो एक वर्ष से अधिक समय से था और अब उसकी स्थिति में कोई दैनिक प्रगति नहीं थी और न ही मौत का कोई प्रबल भय था, बल्कि यह पुराना (क्रोनिक) हो चुका था, वह संपत्ति अपने पति के भतीजे को उसकी अच्छी सेवा के बदले में हिबा (उपहार) कर दी और शरीयत और कानूनी रूप से इसे पूरा किया। हिन्दा अभी जीवित है। अब ज़ैद, जो महबूब अली के चाचा की संतान में से है और उसका असबा (अग्नैट) है, इस हिबा पर आपत्ति करता है और संपत्ति में अपना हिस्सा बताता है। इस स्थिति में, क्या उसका यह दावा स्वीकार्य है और उक्त हिबा शून्य और रद्द होगा या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में उक्त हिबा पूर्ण और परिपूर्ण है और ज़ैद का दावा अस्वीकार्य और शून्य है। महबूब अली ने अपने स्वास्थ्य के दौरान जो संपत्ति मेहर के बदले अपनी पत्नी को दे दी थी, महबूब अली और महबूब अली के वारिसों का अब उससे कोई लेना-देना नहीं रहा। हिन्दा उसकी स्वतंत्र मालिक बन गई। मालिक को अधिकार है कि वह अपने स्वास्थ्य के दौरान अपनी संपत्ति जिसे चाहे दे दे; किसी को उस पर आपत्ति करने का हक नहीं है। हालाँकि ज़ैद महबूब अली की विरासत के माध्यम से दावेदार है, महबूब अली की विरासत का हिन्दा की संपत्ति से क्या संबंध? और अगर वह हिन्दा का भी शरीयत के अनुसार वारिस है और उस आधार पर दावेदार है, तो भी पूर्वज के जीवनकाल में विरासत के दावे का क्या अर्थ है? हाँ, यदि कोई व्यक्ति अपनी मृत्यु रोग (मरज़-उल-मौत) के दौरान अपनी संपत्ति किसी को हिबा करता है, तो...

دیاتھا عورت کو ہبہ نہ کیا تھا ،وہاں تملیک کا عرف ہے، بلکہ یونہی پہننے کو بنادیتے ہیں۔ پس صورت مستفسرہ میں اگر سب بیان واقعی ہیں تو زیور ساختہ زوج ملک زوج ہے اس میں ورثہ زوجہ کا کچھ حق نہیں اور متروکہ عورت سے اگر اس پر کوئی دین ہو ادا کیا جائے اس کے بعد جو باقی بچے اس کا ایک ثلث تعمیر مسجد وغیرہ میں حسب وصیت صرف کر دیں اگر چہ ورثہ راضی نہ ہوں دو ثلث کہ باقی رہے اس کی تقسیم بر تقدیر عدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین پندرہ سہام میں سے زوج کے تین ماں باپ کے دو دو، ہر دختر کے چار چار اور برادر و خواہر کا کچھ نہیں پھر ایک ثلث میں وصیت نافذ کرنے کے بعد دو ثلث باقی ماندہ سے دونوں بیٹیوں کا حصہ تو ضرور ہے دیا جائے گا کہ بوجہ نابالغی ان کے حق میں وصیت کسی طرح عمل نہیں کر سکتی باقی تینوں وارثوں میں جو شخص وصیت کی اجازت نہ دے اس کا حصہ اسے دیا جائے گا اور جو جائز رکھے اس کا حصہ بھی وصیت کے مطابق صرف کر دیا جائے گا، واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۱۸: ۱۰ جمادی الاولیٰ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسمیٰ محبوب علی نے اپنی حالت صحت ونفاذ تصرفات میں اپنی جائیداد مملوکہ مقبولہ اپنی زوجہ ہندہ کے نام بعوض اس کے دین مہر کے منتقل کر دی بعدہ محبوب علی کا انتقال ہوا، اب ہندہ نے ایسی حالت میں کہ اسے مرض فالج ہو چکا تھا جسے ایک سال سے زائد گزرا اور اب کوئی حالت اس کی ترقی روزانہ اور اس سے غلبہ خوف ہلاک کی نہ تھی بلکہ مزمن ہو چکا تھا وہ جائیداد اپنے شوہر کے بھانجے کو اس کے حسن خدمت کے صلہ میں ہبہ کی اور شرعی اور نیز قانونی تکمیل کر دی ،ہندہ ہنوز زندہ ہے ، اب زید کہ محبوب علی کے چچا کی اولاد میں اور اس کا عصبہ ہے

اس ہبہ پر فرض ہوتا اور جائیداد میں اپنا حصہ بتاتا ہے اس صورت میں اس کا یہ دعویٰ مسموع اور ہبہ مذکورہ باطل و مرفوع ہوگا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں ہبہ مذکورہ تام وکامل اور دعویٰ زید نا مسموع و باطل، محبوب علی نے جو جائیداد اپنی صحت میں اپنی زوجہ کو بعوض دین مہر دے دی محبوب علی و ورثہ محبوب علی کو اس سے کچھ تعلق نہ رہا، ہندہ اس کی مالک مستقل ہوگئی مالک کو اختیار ہے کہ اپنی صحت میں اپنا مال جسے چاہے دے دے کسی کو اس پر اعتراض نہیں پہنچتا، زید اگرچہ بذریعہ وراثت محبوب علی مدعی ہے تو وراثت محبوب علی کو مال ہندہ سے کیا علاقہ ، اور اگر وہ ہندہ کا بھی وارث شرعی اور اس بنا پر مدعی ہے تاہم حیات مورث میں دعویٰ وراثت کیا معنی ، ہاں اگر کوئی شخص مرض موت میں اپنا مال کسی کو ہبہ کرے تو

Fatawa Razawiya, Volume 25

That gift is in the position of a will, the effect of which is that after the death of the donor, his heirs have the right to object to the one-third of the total legacy if there is any excess in the gift. This objection does not arise during the donor's lifetime because it is not yet known if this illness is terminal; perhaps he recovers, in which case it would not be a death-illness. A death-illness is a fatal disease in which death occurs. Furthermore, during the lifetime of the testator, it is impossible to determine one-third of his property to know whether the gift is within or beyond this limit. It is possible that more property may be acquired for some reason, so what is considered more than one-third now may become less than one-third later. Moreover, the mentioned illness of the woman (Hinda) is excluded from the category of death-illness because a chronic illness is no longer considered a death-illness, even if death eventually occurs during it. In short, Zaid's claim has no valid basis whatsoever. In Durr al-Mukhtar, Book of Acknowledgment, it is stated:

| Actions taken by a sick person are effective, but they are revoked after death.[1] | The actions of a sick person are valid; however, they terminate after death. (T) |

In Al-Hidayah, it is stated: | Their permission during his lifetime is not considered, because it is before the establishment of the right, as the right is established at the time of death.[2] | The permission of heirs during the life of the testator is not valid because it occurred before the establishment of the right, for the right of heirs is established at the time of death. (T) |

In Alamgiri, it is stated: | Being an heir or non-heir is considered at the time of death, not at the time of the will.[3] | The status of being an heir or not is considered at the time of death, not at the time of the will. (T) |

In Durr al-Mukhtar, it is stated: | The gift made by a person suffering from paralysis (chronic), hemiplegia, or tuberculosis is from his entire property if the duration of the illness becomes long (a year) and death is not feared. | The gift of a person with chronic paralysis, hemiplegia, or tuberculosis is effective from the entire property when the illness has lasted for a year and... |

[1] Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Acknowledgment, Chapter on Acknowledgment by a Sick Person, Mujtabai Press, Delhi, 2/137. [2] Al-Hidayah, Book of Wills, Yusufi Press, Lucknow, 4/651. [3] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/90.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

वह हिबा (दान) वसीयत के समान है, जिसका प्रभाव यह है कि दाता की मृत्यु के बाद उसके उत्तराधिकारियों को कुल छोड़ी गई संपत्ति के एक तिहाई के संबंध में आपत्ति करने का अधिकार है यदि हिबा में कुछ अधिकता हुई हो। दाता के जीवनकाल में यह आपत्ति नहीं उठती क्योंकि अभी यह ज्ञात नहीं है कि यह बीमारी 'मरज़-उल-मौत' (मृत्युशैया की बीमारी) है या नहीं; शायद वह ठीक हो जाए तो वह मरज़-उल-मौत नहीं रहेगी, क्योंकि मरज़-उल-मौत वह घातक बीमारी है जिसमें मृत्यु हो जाती है। इसके अलावा, वसीयतकर्ता के जीवित रहते उसकी संपत्ति के एक तिहाई का निर्धारण भी असंभव है, जिससे यह पता चल सके कि यह हिबा इस सीमा के भीतर है या इससे अधिक। संभव है कि अब जो संपत्ति है, किसी कारण से उसमें और वृद्धि हो जाए, जिससे जिसे इस समय एक तिहाई से अधिक समझा जा रहा है, वह एक तिहाई से कम रह जाए। फिर, हिन्दह की उक्त बीमारी मरज़-उल-मौत की श्रेणी से बाहर है, क्योंकि जो बीमारी पुरानी (क्रोनिक) हो जाए वह मरज़-उल-मौत नहीं रहती, भले ही उसमें मृत्यु हो जाए। संक्षेप में, ज़ैद के दावे का कोई पुख्ता आधार नहीं है। 'दुर्रे मुख्तार', किताबुल इकरार में है:

| मरीज़ के कार्य प्रभावी होते हैं, लेकिन वे मृत्यु के बाद रद्द हो जाते हैं।[1] | मरीज़ के कार्य (डिस्पोज़िशन) प्रभावी होते हैं, हालाँकि मृत्यु के बाद वे समाप्त हो जाते हैं। (त) |

'हिदाया' में है: | उनके जीवनकाल में उनकी अनुमति मान्य नहीं है क्योंकि यह अधिकार स्थापित होने से पहले है, क्योंकि अधिकार मृत्यु के समय स्थापित होता है।[2] | वसीयतकर्ता के जीवनकाल में वारिसों की अनुमति मान्य नहीं है क्योंकि यह अधिकार के सिद्ध होने से पहले हुई है, क्योंकि वारिसों का अधिकार मृत्यु के समय सिद्ध होता है। (त) |

'आलमगीरी' में है: | वारिस होना या न होना मृत्यु के समय माना जाता है, वसीयत के समय नहीं।[3] | वारिस होने या न होने का विचार मृत्यु के समय किया जाता है, न कि वसीयत के समय। (त) |

'दुर्रे मुख्तार' में है: | पंगु, पक्षाघात (लकवा) और तपेदिक (टीबी) के रोगी का हिबा उसकी पूरी संपत्ति से प्रभावी होता है यदि बीमारी की अवधि एक वर्ष लंबी हो जाए और मृत्यु का भय न हो। | पंगु, लकवाग्रस्त और टीबी के रोगी का दान पूरी संपत्ति में प्रभावी होता है जबकि बीमारी साल भर लंबी हो गई हो और... |

[1] अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल इकरार, बाबुल इकरारुल मरीज़, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/137। [2] अल-हिदाया, किताबुल वसाया, यूसुफ़ी प्रेस, लखनऊ, 4/651। [3] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/90।

पेज 370 / 658

وہ ہبہ بمنزلہ وصیت ہوتا ہے جس کا اثر یہ کہ بعد موت واہب اس کے ورثہ کو ثلث کو کل متروکہ واہب کے لحاظ سے اگر ہبہ میں کچھ زیادت ہوئی ہو تو صرف اس مقدار زائد میں اختیار اعتراض ہے زندگی واہب میں یہ اعتراض بھی نہیں پہنچتا کہ ابھی اس مرض کا مرض ہونا ہی معلوم نہیں، کیا معلوم کہ شفا ہو جائے تو مرض موت نہ رہے کہ مرض موت تو وہ مرض مہلک ہے جس میں موت واقع ہو جائے معذ احیات مورث میں اس کے ثلث مال کی تعیین بھی ناممکن جس سے خیال کر سکیں کہ یہ ہبہ اس حد کے اندر یا اس سے زائد ہے، کیا معلوم کہ جو مال اب ہے اس سے زائد اسے کسی وجہ سے اور حاصل ہو جائے کہ جسے اس وقت ثلث سے زائد تصور کرتے ہیں ثلث سے کم رہ جائے، پھر ہندہ کا مرض مذکور کو مرض موت کی اصل جنس ہی سے خارج کہ جو مرض مزمن ہو جائے وہ مرض موت نہیں رہتا اگرچہ اس میں موت واقع ہو۔ بالجملہ دعوٰی زید اصلاً کسی طرح کوئی وجہ صحت نہیں رکھتا۔ در مختار کتاب الاقرار میں ہے:

| تصرفات المریض نافذۃ وانما تنقض بعد الموت[1]۔ | مریض کے تصرفات نافذ ہوتے ہیں البتہ موت کے بعد وہ ختم ہو جاتے ہیں (ت) |

ہدایہ میں ہے: | لامعتبر باجازتھم في حال حیاتہ لانھا قبل ثبوت الحق اذا الحق یثبت عند الموت[2]۔ | موصی کی زندگی میں وارثوں کی اجازت معتبر نہیں کیونکہ یہ ثبوتِ حق سے قبل ہوئی اس لئے کہ وارثوں کا حق تو موت کے وقت ثابت ہوتا ہے (ت) |

عالمگیری میں ہے: | یعتبر کونہ وارثاً اوغیر وارث وقت الموت لا وقت الوصیۃ[3]۔ | وارث ہونے یا نہ ہونے کا اعتبار موت کے وقت ہوتا ہے نہ کہ وصیت کے وقت (ت) |

در مختار میں ہے: | هبة مقعد وفالج ومسلول من كل ماله ان طالت مدته سنة ولم يخف | مقعد، مفلوج اور سل کے مریض کا ہبہ کا کل مال میں نافذ ہوتا ہے جبکہ بیماری سال تک لمبی ہو گئی اور |

[1] الدر المختار کتاب الاقرار باب القرار المریض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۳۷ [2] الہدایۃ کتاب الوصایا مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۶۵۱ [3] الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۹۰

Fatawa Razawiyya Volume 25

Arabic: موته منه لانها امراض مزمنة اھ ملخصاً	**Fear of death does not remain from this illness because these are chronic (long-term) illnesses. (Summary)**

In Radd al-Muhtar it is mentioned: | Arabic: المراد من الخوف الغالب منه لانفس الخوف كفاية | Fear refers to the predominant fear (of death) and not just the presence of fear. (Kifayah) |

In the same book, it is stated: | Arabic: المانع من التصرف مرض الموت وهو مايكون سببا للموت غالبا وانما يكون كذلك اذا كان بحيث يزداد حالا فحالا الى ان يكون آخره الموت - والله سبحنه و تعالى اعلم۔ | That which prevents disposal (of property) is 'death-bed illness' (Maradh al-Mawt), and it is that which is likely to be the cause of death. And this is certainly so because the illness increases day by day until its end is death. And Allah (Glorified and Exalted) knows best. (T) |

Issue 119: 22nd Ramadan-ul-Mubarak 1312 AH Sent by Jameel Ahmad Sahib, Pilibhit, Mohalla Pakariya.

What do the scholars of religion and muftis of the clear Shari'ah say regarding this matter: Zaid, during his lifetime, fixed a monthly allowance of two rupees from his property for Amr during Amr's life, and after Amr's passing, for Amr's wife. By divine decree, both Zaid and Amr have passed away, and the wife of the deceased Amr is present. In this situation, is the mentioned wife legally entitled to receive that fixed allowance, which Zaid had fixed during his lifetime, from Zaid's heirs or not?

The Answer: The questioner states that 'after passing' means after Amr's passing, then this was not a bequest (wasiyyat), "For a bequest is only that which is attributed to after (one's own) death." (T). Rather, it was merely a promise of a voluntary gift (tabarru') during his (Zaid's) life, and "There is no compulsion for a voluntary gift nor for the fulfillment of a promise." (T). And the questioner states that Zaid fulfilled the promise during his life until the death of Amr...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 2/320.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/423.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/423.

फतावा रज़विया जिल्द 25

अरबी: موته منه لانها امراض مزمنة اھ ملخصاً	**इस बीमारी से मौत का डर नहीं रहता क्योंकि ये लंबी बीमारियां हैं। (संक्षिप्त)**

रद्द अल-मुहतार में है: | अरबी: المراد من الخوف الغالب منه لانفس الخوف كفاية | डर से मुराद (मृत्यु का) प्रबल डर होना है, न कि केवल डर का होना। (किफाया) |

उसी में है: | अरबी: المانع من التصرف مرض الموت وهو مايكون سببا للموت غالبا وانما يكون كذلك اذا كان بحيث يزداد حالا فحالا الى ان يكون آخره الموت - والله سبحنه و تعالى اعلم۔ | संपत्ति के हस्तांतरण में बाधक 'मर्ज़-उल-मौत' (मृत्यु-शय्या की बीमारी) है, और वह है जो अक्सर मौत का कारण बनती है। और बेशक ऐसा इसलिए होता है क्योंकि बीमारी दिन-ब-दिन बढ़ती जाती है यहाँ तक कि उसका अंत मौत पर होता है। और अल्लाह (महिमामय और सर्वोच्च) बेहतर जानता है। (त) |

मसला 119: 22 रमज़ान-उल-मुबारक 1312 हिजरी प्रेषक: जमील अहमद साहब, पीलीभीत, मोहल्ला पकरिया।

दीन के उलेमा और शरिया के मुफ्ती इस मसले में क्या फरमाते हैं कि: ज़ैद ने अपनी ज़िंदगी में अपनी जायदाद से उम्र (Amr) के लिए उसकी ज़िंदगी तक और उम्र के इंतकाल के बाद उम्र की बीवी के लिए दो रुपये माहवार मुशाहरा (भत्ता) मुक़र्रर किया था। अल्लाह की मर्जी से ज़ैद और उम्र दोनों का इंतकाल हो गया और मरहूम उम्र की बीवी मौजूद है। इस सूरत में, क्या उक्त बीवी उस मुक़र्ररशुदा भत्ते को, जो ज़ैद ने अपनी ज़िंदगी में मुक़र्रर किया था, शरई तौर पर ज़ैद के वारिसों से पाने की हकदार है या नहीं?

अल-जवाब: साईल (प्रश्नकर्ता) का बयान है कि 'इंतकाल के बाद' से मुराद उम्र के इंतकाल के बाद है, तो यह वसीयत नहीं हुई, "क्योंकि वसीयत तो (स्वयं की) मौत के बाद की तरफ मंसूब होती है।" (त)। बल्कि यह सिर्फ अपनी ज़िंदगी तक एक तबर्रुआ (दान) का वादा था, और "तबर्रुआ और वादा पूरा करने पर कोई ज़बरदस्ती नहीं होती।" (त)। और साईल कहता है कि ज़ैद ने अपनी ज़िंदगी में उम्र के इंतकाल तक वादा पूरा भी किया...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 2/320.

2. रद्द अल-मुहतार, किताब अल-वसाया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/423.

3. रद्द अल-मुहतार, किताब अल-वसाया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/423.

موتہ منہ لانہا امراض مزمنۃ اھ ملخصاً **موت کا خوف اس بیماری سے نہ رہا ہو کیونکہ یہ لمبی بیماریاں ہیں اھ تلخیص (ت)**

رد المحتار میں ہے: | المراد من الخوف الغالب منہ لانفس الخوف کفایۃ | خوف سے مراد خوف کا غالب ہونا ہے نہ کہ نفس خوف، کفایۃ (ت) |

اسی میں ہے: | المانع من التصرف مرض الموت وھو مایکون سببا للموت غالبا وانما یکون کذلک اذا کان بحیث یزداد حالا فحالا الی ان یکون آخرہ الموت - واللہ سبحنہ و تعالی اعلم۔ | تصرف سے مانع مرض الموت ہے اور وہ غالباً موت کا سبب ہوتی ہے۔ اور بیشک ایسا اس لئے ہوتا ہے کہ بیماری دن بدن بڑھتی جاتی ہے یہاں تک کہ اس کی انتہا موت پر ہوتی ہے۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم (ت) |

مسئلہ ۱۱۹: ۲۲/ رمضان المبارک ۱۳۱۲ھ مرسلہ جمیل احمد صاحب پیلی بھیت محلہ پکریا کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی جائداد سے بقید حیات اپنے عمرو کے واسطے اور بعد انتقال عمرو کی زوجہ کے واسطے مبلغ دوروپیہ مشاہرہ مقرر کیا تھا بقضائے الہی زید اور عمرو نے انتقال کیا اور زوجہ عمرو متوفی موجود ہے اس حالت میں زوجہ مذکورہ اس مشاہرہ مقررہ کی جو زید نے یعنی بقید حیات مقرر کیا تھا شرعاً ورثاء زید سے مستحق پانے کی ہے یا نہیں؟

الجواب: سائل مظہر کہ بعد انتقال سے مراد بعد انتقال عمرو ہے تو یہ وصیت نہ ہوئی فان الوصیت انما تکون مضافۃ الی ما بعد الموت (کیونکہ وصیت تو موت کے مابعد کی طرف منسوب ہوتی ہے۔ ت) بلکہ صرف اپنی زندگی تک ایک تبرع کا وعدہ تھا ولا جبر علی تبرع ولا علی وفاء وعد (تبرع

اور وعدہ پورا کرنے پر جبر نہیں ہوتا۔ ت) اور سائل مظہر کہ زید نے اپنی حیات تک وعدہ وفاء بھی کیا انتقال عمرو

---

۱ الدر المختار کتاب الوصایا نورانی کتب خانہ پشاور ۲/ ۳۲۰ ۲ ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۳ ۳ ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۳

Fatawa Rizvia Volume 25

...happened before, in short, in the aforementioned case, whether the promise was fulfilled or not, the wife of Amr cannot demand this salary neither from the heirs of Zaid nor from Zaid's estate. And Allah Almighty knows best.

Issue 120: Asked by Nawab Muhammad Miyan Khan Sahib, 28 Dhu al-Qi'dah 1312 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: Zaid made a will regarding a village that whatever is fixed for my father and from my time, it should continue to be paid from its income. Khalid took the contract of the said village and respected the rights of the deserving for three years. Now he has completely stopped it. Sharia-wise, does Khalid, the agent of Zaid, have such authority or not? And is the aforementioned will valid in Sharia or not? Explain and be rewarded. (State and receive reward - T)

Answer: A will is mandatory to execute as long as it does not exceed one-third of the total estate left by the testator after paying debts. Even heirs cannot stop it, let alone an agent or contractor. So if the entire mentioned village does not exceed one-third of Zaid's estate, then this will shall remain implemented forever in its entirety.

[In Tanwir, a will for a non-heir is permissible up to one-third, even if the heirs do not consent. Ah. And Allah Almighty knows best. (T)]

Issue 121: From Lucknow, Mehmood Nagar, Asah-ul-Matabi', sent by Maulvi Muhammad Abdul Ali Sahib Madrasi, 18 Safar 1313 AH. What do the scholars of religion say regarding this issue: A person gave some money and certain things to his sister and said, "Keep this with you; either I will take it from time to time, or if I pass away, then give it as charity (sadaqah) in my name. I hope that you will give charity after me, unlike [my] father, from whom there is no hope." After some days, that person died. Now the heirs are his wife and his father. So, should the sister, according to the brother's will, give that money and things as charity without informing the heirs, or should she hand it over to the heirs, whether they give charity or not? However, the hope for charity is not found. Explain and be rewarded.

---

1. Al-Durr al-Mukhtar sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/317

फ़तावा रज़विया, खंड 25

...से पहले हुआ, संक्षेप में उक्त मामले में, चाहे वादा पूरा हुआ हो या न हुआ हो, अम्र की पत्नी इस वेतन की मांग न तो ज़ैद के वारिसों से कर सकती है और न ही ज़ैद की संपत्ति से। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 120: प्रेषक: नवाब मुहम्मद मियां खां साहब, 28 ज़ीक़ादा 1312 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने एक गाँव के संबंध में वसीयत की कि मेरे पिता और मेरे समय से जो भी जिसके लिए निर्धारित है, वह उसकी आय से अदा होता रहे। खालिद ने उक्त गाँव का ठेका लिया और तीन साल तक हक़दारों के अधिकारों का ध्यान रखा, अब उसने इसे पूरी तरह से बंद कर दिया है। शरीयत की दृष्टि से, क्या खालिद, जो ज़ैद का कारिंदा है, को ऐसा अधिकार प्राप्त है या नहीं? और क्या उपरोक्त वसीयत शरीयत की दृष्टि से वैध है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (बयान फरमाइये अज्र पाइये - त)

उत्तर: वसीयत जब तक कि कर्ज की अदायगी के बाद वसीयतकर्ता की कुल संपत्ति के एक तिहाई से अधिक न हो, उसका क्रियान्वयन अनिवार्य है। वारिस भी इसे नहीं रोक सकते, कारिंदा या ठेकेदार तो दूर की बात है। अतः यदि संपूर्ण उक्त गाँव ज़ैद की संपत्ति के एक तिहाई से अधिक नहीं है, तो यह वसीयत अपनी पूर्णता के साथ हमेशा लागू रहेगी।

[तनवीर में है: गैर-वारिस के लिए एक तिहाई में वसीयत जायज़ है, भले ही वारिस इसकी अनुमति न दें। अह। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। (त)]

मसला 121: लखनऊ, महमूद नगर, असहुत-मताबे' से प्रेषित, मौलवी मुहम्मद अब्दुल अली साहब मद्रासी, 18 सफ़र 1313 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने कुछ पैसे और कुछ चीजें अपनी बहन को देकर कहा कि इसे अपने पास रखो, या तो हम समय-समय पर लेते रहेंगे या यदि हमारा देहांत हो गया तो तुम इसे हमारे नाम पर सदक़ा (दान) कर देना। हमें तुमसे उम्मीद है कि तुम हमारे बाद सदक़ा कर दोगी। पिता के विपरीत जिनसे कोई उम्मीद नहीं है। इसके कुछ दिन बाद उस व्यक्ति की मृत्यु हो गई। अब वारिस उसकी पत्नी और उसके पिता हैं। तो क्या बहन अपने भाई की वसीयत के अनुसार उन पैसों और चीजों को वारिसों को सूचित किए बिना सदक़ा कर दे या वारिसों के हवाले कर दे, चाहे वे सदक़ा करें या न करें? लेकिन सदक़ा होने की उम्मीद नहीं पाई जाती। स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/317

سے پیشتر ہوا، غرض صورتِ مذکورہ میں خواہ وفائے وعدہ ہو یا نہ ہوا زوجہِ عمر و اس مشاہرہ کا مطالبہ نہ ورثائے زید سے کر سکتی ہے نہ ترکہ زید سے۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۲۰: مسئولہ نواب محمد میاں خاں صاحب ۲۸ ذیقعدہ ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ایک موضع کی نسبت وصیت کی کہ میرے باپ کے اور میرے وقت سے جو جو جس کا مقرر ہے وہ اس کی توفیر سے ادا ہوتا رہے، خالد نے موضع مذکور کا ٹھیکہ لیا اور تین برس تک حقوق مستحقین کو نگاہ رکھا اب اس نے بالکل بند کر لیا شرعاً خالد کارندہ زید کو ایسا اختیار حاصل ہے یا نہیں؟ اور وصیت مذکورۃ الصدر شرعاً درست ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت)

الجواب: وصیت جبکہ ثلث کل متروکہ موصی بعد ادائے دین سے زائد نہ ہو تو واجب النفاذ ہے وارث بھی اسے بند نہیں کر سکتے نہ کہ کارندہ یا ٹھیکیدار تو کل موضع مذکور اگر ثلث متروکہ زید سے زائد نہیں تو یہ وصیت بتما مہا ہمیشہ نافذ رہے گی۔

فِي التَّنْوِيرِ تَجُوزُ بِالثُّلُثِ لِلْأَجْنَبِيِّ وَإِنْ لَمْ يُجِزِ الْوَارِثُ تنویر میں ہے اجنبی کے لئے ایک تہائی میں وصیت جائز ہے اگرچہ وارث اس کی اجازت نہ دے اھ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۲۱: از لکھنؤ محمود نگر اصح المطابع مرسلہ مولوی محمد عبد العلی صاحب مدراسی ۱۸ صفر ۱۳۱۳ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے کچھ روپے اور بعض چیزیں اپنی بہن کو دے کر یہ کہا کہ اسے اپنے پاس رکھو یا تو وقتاً فوقتاً ہم لے لیا کریں گے یا اگر ہمارا انتقال ہو گیا تو تم اس کو ہمارے نام پر صدقہ کردینا ہم کو تم سے امید ہے کہ تم ہمارے بعد

صدقہ کردوگی۔ بخلاف باپ کے کہ ان سے امید نہیں اس کے بعد وہ شخص کچھ دن پیچھے مر گیا اب وارث اس کی بی بی اور اس کا باپ ہے تو آیا بہن حسب وصیت بھائی کے ان روپوں اور چیزوں کو بلا اطلاع ورثہ صدقہ کردے یا ورثہ کے حوالے کر دے خواہ وہ صدقہ کریں یا نہ کریں مگر امید صدقہ کی نہیں پائی جاتی۔ بینوا توجروا۔

---

۱ الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۷

Fatawa Rizwia Volume 25

The Answer: If the legacy left by the mentioned person, after paying the dower (Mahr) and other debts, does not exceed one-third of the total estate, then the will is valid without the permission of the heirs. The sister, being the executrix, can give it in charity without informing the heirs. However, if it exceeds one-third, she can only give charity up to the amount of one-third; for any amount beyond that, the permission of the heirs is necessary. If they do not grant permission, the excess amount should be returned to them. And if the dower or any other debt encompasses the entire estate, then the will is not valid at all; the entire property will be applied towards the debt. For example, if the deceased left three hundred rupees with the executrix and has another seven hundred rupees of legacy, and there are no debts like dower etc. against it, then it is clear that three hundred rupees is less than one-third of the total thousand rupees. Or in another scenario, if for instance, the debt for dower etc. is one hundred rupees, then after deducting one hundred for debt from a thousand, nine hundred remain; these three hundred rupees are not more than one-third of that (900). In both these cases, the sister may give the entire three hundred rupees in charity. However, if the amount of dower and other debts is four hundred rupees, then after paying the debts, six hundred will remain; of the three hundred, one hundred rupees exceed its one-third (which is 200). Therefore, she should give two hundred in charity, and the charity of the remaining hundred depends on the permission of the heirs. And if the dower and debts amount to a thousand rupees or more, then she should not give anything in charity; everything should be spent on settling those obligations.

All rulings are clear, manifest, known, and prevalent in general books of jurisprudence. And Allah, the Exalted, knows best.

Issue 122: 22 Safar 1312 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid holds some (original) rupees belonging to Bakr, and Bakr has passed away. His heirs consist of a wife, who has now remarried, a real brother, and two paternal cousins. How much share should each of them receive from this? Furthermore, Bakr intended to perform Hajj, which was obligatory upon him, but at the time of death, he made no will regarding this money. In this situation, can Zaid have Hajj performed on his behalf if he wishes? It is noted that at the time of death, Bakr was not in his right senses. Explain, and you shall be rewarded.

The Answer: Zaid has no authority to dispose of this money as he was merely a trustee. The ownership of this trust now belongs to the heirs of Bakr. It is obligatory upon Zaid to return all the money to them.

जवाब: यदि उल्लेखित व्यक्ति की छोड़ी हुई संपत्ति, मेहर और अन्य ऋणों के भुगतान के बाद, कुल संपत्ति के एक तिहाई से अधिक नहीं है, तो वारिसों की अनुमति के बिना वसीयत प्रभावी है। बहन, जो वसीयत निष्पादक (executrix) है, वारिसों को सूचित किए बिना दान कर सकती है। और यदि यह एक तिहाई से अधिक है, तो वह केवल एक तिहाई की मात्रा तक दान कर सकती है; उससे अधिक के लिए वारिसों की अनुमति आवश्यक है। यदि वे अनुमति न दें, तो अतिरिक्त राशि उन्हें वापस कर दी जानी चाहिए। और यदि मेहर या कोई अन्य ऋण पूरी संपत्ति को घेर लेता है, तो वसीयत बिल्कुल भी प्रभावी नहीं होगी; पूरी संपत्ति ऋण चुकाने में लगा दी जाएगी। उदाहरण के लिए, यदि मृतक ने तीन सौ रुपये वसीयत निष्पादक के पास रखे और सात सौ रुपये की अन्य विरासत है, और उस पर मेहर आदि जैसा कोई ऋण नहीं है, तो यह स्पष्ट है कि तीन सौ रुपये कुल एक हज़ार रुपये के एक तिहाई से कम हैं। या इस मामले में, उदाहरण के लिए, यदि मेहर आदि का ऋण सौ रुपये है, तो हज़ार में से सौ ऋण के निकाल कर नौ सौ बचे; ये तीन सौ रुपये उनके एक तिहाई (जो कि 300 है) से अधिक नहीं हैं। इन दोनों स्थितियों में बहन पूरे तीन सौ रुपये दान कर सकती है। और यदि मेहर और अन्य ऋणों की राशि चार सौ रुपये है, तो ऋणों के भुगतान के बाद छह सौ बचेंगे; तीन सौ में से सौ रुपये उसके एक तिहाई (जो कि 200 है) से अधिक हैं। इसलिए वह दो सौ दान करे और शेष सौ का दान वारिसों की अनुमति पर निर्भर है। और यदि मेहर और ऋणों की राशि एक हज़ार रुपये या उससे अधिक है, तो वह कुछ भी दान न करे, सब उनके भुगतान में खर्च किया जाए।

और सभी नियम स्पष्ट, उज्ज्वल, ज्ञात और सामान्य न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) की पुस्तकों में प्रचलित हैं। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 122: 22 सफ़र 1312 हिजरी धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद के पास बक्र के कुछ (मूल) रुपये जमा हैं और बक्र की मृत्यु हो गई है। उसके वारिसों में एक पत्नी है जिसने अब दूसरा निकाह कर लिया है, एक सगा भाई और दो चचेरे भाई हैं। तो प्रत्येक को इसमें से कितना हिस्सा मिलना चाहिए? और इसके अलावा बक्र का हज करने का इरादा था और हज उस पर अनिवार्य भी था, लेकिन मरते समय उसने इस रुपये के बारे में कोई वसीयत नहीं की थी। इस स्थिति में, क्या ज़ैद चाहे तो उसकी ओर से हज भी करवा सकता है या नहीं? विशेष रूप से यह कि मरते समय बक्र के होश भी ठिकाने नहीं थे। स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

जवाब: ज़ैद को इन रुपयों में किसी भी तरह के खर्च का अधिकार नहीं है क्योंकि वह केवल एक अमानतदार (ट्रस्टी) था। अब इस अमानत के मालिक बक्र के वारिस हैं। ज़ैद पर यह अनिवार्य है कि वह सारा पैसा उन्हें वापस कर दे।

पृष्ठ 373 का 658

الجواب: اگر وہ مالِ متروکہ شخص مذکور بعد ادائے مہر و دیگر دیون کے ثلث سے زائد نہیں تو وصیت بلا اجازت ورثہ نافذ ہے، بہن کہ وصیہ ہے بلا اطلاع ورثہ صدقہ کر سکتی ہے اور اگر زائد ہے تو صرف قدر ثلث تصدق کر سکتی ہے زیادہ میں حاجتِ اجازتِ ورثہ ہے اگر اجازت نہ دیں قدر زائد انہیں واپس دے اور اگر مہر یا اور کوئی دین تمام ترکہ کو محیط ہے تو وصیت اصلاً نافذ نہیں سب مال دین میں دیا جائے گا مثلاً مورث نے تین سو روپے کا مال وصیہ کے پاس رکھوایا اور سات سو روپے کا اور متروکہ ہے اور اس پر مہر وغیرہ کوئی دین نہیں تو ظاہر ہے کہ تین سو روپیہ ہزار روپے کے ثلث سے کم ہیں یا اس صورت میں مثلاً سو روپے کا مہر وغیرہ دین ہے تو ہزار میں سے دین کے سو نکل کر نو سو رہے یہ تین سو روپے ان کے ثلث سے زائد نہیں ان دونوں صورتوں میں پورا تین سو کا مال بہن تصدق کر دے اور اگر مہر وغیرہ دیون کی مقدار چار سو روپے ہے تو بعد ادائے دیون چھ سو بچیں گے تین سو میں اس کے ثلث سے سو روپے زائد ہیں لہذا دو سو تصدق کرے اور سو کا تصدق اجازتِ ورثہ پر موقوف ہے اور اگر ہزار روپے یا اس سے زائد مقدار مہر و دیون ہے تو کچھ تصدق نہ کرے سب ان کی ادا میں صرف کیا جائے۔

والاحکام کلھا واضحۃ جلیلۃ معلومۃ متداولۃ فی اور احکام تمام کے تمام واضح، روشن، معلوم اور فقہ کی عام عامۃ الکتب الفقیھیۃ۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم۔ کتابوں میں موجود ہیں واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۲۲: ۲۲ صفر ۱۳۱۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کے پاس (ماصہ) روپے بکر کے جمع ہیں اور بکر مر گیا اور اس کی وارث ایک بی بی ہے کہ اس نے اب دوسرا نکاح کر لیا ہے اور ایک بھائی حقیقی اور دو بھائی چچازاد ہیں تو ہر ایک کو اس میں سے کس قدر حصہ ملنا چاہئے اور سوائے اس کے ارادہ بکر حج کا تھا اور حج اس پر فرض بھی تھا لیکن مرتے وقت کوئی وصیت اس روپے کی بابت نہیں کی تھی سوا اس صورت میں زید اگر چاہے تو اس کی طرف سے حج بھی کرا سکتا ہے یا نہیں فقط مکرریہ کہ مرتے وقت بکر کے حواس بھی درست نہیں تھے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: زید کو اس روپے میں کسی تصرف کا اختیار نہیں کہ وہ امانت دار تھا اب اس امانت کے مالک وارثانِ بکر ہوئے زید پر واجب ہے کہ سب روپے انہیں واپس دے۔

Fatawa Razawiyyah Volume 25

The Answer:

Those guardians who are permitted to dispose of an orphan's property are three: the father's executor, the grandfather, and the grandfather's executor. Other relatives besides them, even if they are the mother, brother, uncle, or sister, have no direct authority to dispose of the property.

In Al-Durr al-Mukhtar: His guardian is one of four: the father, then his executor, then the grandfather, then his executor. 1 AH. Summarized.	**It is in Durr-e-Mukhtar that his guardian will be one of four: the father, then his executor, then the grandfather, then his executor. (T)**

Now, as for the three aforementioned guardians, even they do not have the power to bestow or gift the orphan's property to anyone, or to perform any kind of donation from it. Nor is it permissible for the recipient or the donee to take it, even if they have a thousand ties of kinship or intend to foster reconciliation and love.

Allah Blessed and Exalted said: "Indeed, those who unjustly consume the property of orphans but consume fire into their bellies, and they will [soon] burn in a blazing fire." (2)	**(Allah Blessed and Exalted said): Those who consume the property of orphans unjustly, they are only consuming fire into their bellies and will soon sit in a blazing fire. (T)**

And the condition of exchange (iwad) is also of no benefit because a gift with a condition of exchange, although it ultimately becomes a sale, is initially a gift. And here it is purely impermissible, to the extent that according to our Imam, even a father does not have the authority to give his minor child's property to someone with a condition of exchange.

In Al-Durr al-Mukhtar, in the Chapter on Gifts, from Al-Khaniyah: It is not permissible [for the father] to gift anything from his child's property even for an exchange because it is a donation (tabarru'). (3) And in it also: It is not hidden that what is initially a donation is harmful, so it is not valid [even] with the permission of the minor's guardian, like a loan. (4) AH.

It is quoted from Khaniyah in the chapter of Gifts in Durr-e-Mukhtar that it is not permissible for a father to gift anything from his minor son's property even if he takes something in return, because this is a donation. In the same [book] it is also stated: it should not be hidden that what is considered a donation from the beginning is harmful, hence it cannot be valid even with the permission of the minor's guardian, such as a loan. AH. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/160
2. Al-Quran al-Karim, 4/10
3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/160
4. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Ma'dhun, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/203

फ़तावा रज़विय्या जिल्द 25

अल-जवाब:

वह वली (संरक्षक) जिसे यतीम (अनाथ) के माल में तसर्रुफ़ (उपयोग/व्यय) करना जायज़ हो, तीन हैं: बाप का वसी (वसीयतदार), दादा और दादा का वसी। उनके सिवा और रिश्तेदार, चाहे वह माँ, भाई, चाचा और बहन ही क्यों न हों, उन्हें सीधे तौर पर माल में तसर्रुफ़ का अधिकार नहीं है।

अल-दुर्र अल-मुख्तार में है: उसका वली चार में से एक है: बाप, फिर उसका वसी, फिर दादा, फिर उसका वसी। 1 हिजरी सारांश।

दुर्र-ए-मुख्तार में है कि उसका वली चार में से कोई एक होगा: बाप, फिर उसका वसी, दादा, फिर उसका वसी। (त)

अब रहे वह तीन औलिया (संरक्षक), उन्हें भी यह अधिकार नहीं है कि यतीम का माल किसी को बख्श दें या तोहफ़ा दें या किसी तरह का तबर्रु(दान) उससे करें। न ही उसे लेने वाले के लिए लेना जायज़ है, चाहे वह हज़ार रिश्तेदारियाँ रखता हो या मेल-मिलाप और मुहब्बत का इरादा रखता हो।

अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया: "बेशक, जो लोग यतीमों का माल ज़ुल्म के साथ खाते हैं, वे अपने पेटों में आग ही भरते हैं, और वे जल्द ही दहकती आग में दाख़िल होंगे।" (2)

(अल्लाह तबारक व तआला ने फ़रमाया): जो लोग यतीमों का माल नाहक (अन्यायपूर्ण) खाते हैं, वे अपने पेटों में आग ही खाते हैं और जल्द ही दहकती आग में बैठेंगे। (त)

और बदले (इवज़) की शर्त भी कुछ फ़ायदेमंद नहीं है, क्योंकि बदले की शर्त पर दिया गया हिबा (उपहार) चाहे अंत में बिक्री (बय) बन जाए, लेकिन शुरुआत में वह हिबा ही है और वह यहाँ पूरी तरह नाजायज़ है। यहाँ तक कि हमारे इमाम के नज़दीक बाप को भी यह अधिकार नहीं है कि वह अपने नाबालिग बच्चे का माल किसी को बदले की शर्त पर दे।

अल-दुर्र अल-मुख्तार के'हिबा के अध्याय' में खानिया से उद्धृत है: बाप के लिए जायज़ नहीं कि वह अपने बच्चे के माल में से कुछ भी हिबा करे, चाहे उसके बदले में कुछ ले, क्योंकि यह तबर्रु(दान) है। (3) उसी में यह भी है: यह छिपा नहीं है कि जो शुरुआत के एतबार से तबर्रु हो वह नुकसानदेह है, इसलिए वह नाबालिग के वली की इजाज़त से भी सही नहीं हो सकता, जैसे कि कर्ज़। (4)

दुर्र-ए-मुख्तार के बाब अल-हिबा में खानिया से मंकूल (उद्धृत) है कि बाप को यह जायज़ नहीं कि अपने नाबालिग लड़के के माल से कुछ हिबा करे, चाहे उस पर कुछ भी ले क्योंकि यह तबर्रु है। इसी में यह भी है कि यह बात छिपी न रहे कि जो शुरुआत के एतबार से तबर्रु हो वह मुज़िर (हानिकारक) है, लिहाज़ा वली-ए-सगीर (नाबालिग के संरक्षक) की इजाज़त से भी सही नहीं हो सकता जैसे कर्ज़। (त)

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/160
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 4/10
3. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/160
4. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-माज़ून, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/203

الجواب:

وہ ولی جسے مالِ یتیم میں تصرف جائز ہو تین ہیں، باپ کا وصی، دادا اور دادا کا وصی۔ ان کے سوا اور اقارب اگرچہ مادر و برادر و عم و خواہر ہوں انہیں راساً تصرف فی المال کا اختیار نہیں۔

في الدرالمختار وليه احد اربعة الاب ثم وصيه ثم الجد ثم وصيه ۱ ھـ ملخصاً۔

درمختار میں ہے اس کا ولی چار میں سے کوئی ایک ہوگا باپ پھر اس کا وصی۔ دادا پھر اس کا وصی ۱ ھ تلخیص۔ (ت)

اب رہے اولیائے ثلاثہ انہیں بھی یہ مجال نہیں کہ مالِ یتیم کسی کو بخش دیں یا ہدیہ دیں یا کسی طرح کا تبرع اس سے عمل میں لائیں، نہ مہدی الیہ یا موہوب لہ کو اس کا لینا جائز، اگرچہ ہزار قرابت رحمی رکھتا یا تالیف و محابت کا قصد کرتا ہو۔

قال تبارك و تعالى "اِنَّ الَّذِيْنَ يَاْكُلُوْنَ اَمْوَالَ الْيَتٰمٰى ظُلْمًا اِنَّمَا يَاْكُلُوْنَ فِيْ بُطُوْنِهِمْ نَارًا ط وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيْرًا" (2)

(اللہ تبارک و تعالی نے فرمایا) جو لوگ یتیموں کا مال ناحق کھاتے ہیں یونہی ہے کہ وہ اپنے پیٹوں میں آگ کھاتے ہیں اور جلد بیٹھیں گے دہکتی آگ میں (ت)

اور شرطِ عوض بھی کچھ نافع نہیں کہ ہبہ بشرط العوض اگرچہ انجام میں بیع ہوجاتی ہے مگر ابتداءً ہبہ ہے اور وہ یہاں محض ناجائز، یہاں تک کہ ہمارے امام کے نزدیک باپ کو بھی اختیار نہیں کہ اپنے نابالغ بچہ کا مال بشرطِ عوض کسی کو دے۔

فی الدرالمختار من الھبۃ عن الخانیۃ لایجوز ان یھب شیئاً من مال طفلہ و لو بعوض لانھا تبرع ۳ وفیہ ایضا لایخفی ان ماھو تبرع ابتداء ضار فلا یصح باذن ولی الصغیر کقرض ۴ اھ

درمختار کے باب الہبہ میں خانیہ سے منقول ہے کہ باپ کو یہ جائز نہیں کہ اپنے نابالغ لڑکے کے مال سے کچھ ہبہ کرے اگرچہ اس پر کچھ بھی لے کیونکہ یہ تبرع ہے۔ اسی میں یہ بھی ہے پوشیدہ نہ رہے کہ جو ابتداء کے اعتبار سے تبرع ہو وہ مضر ہے چنانچہ ولیِ صغیر کی اجازت سے صحیح نہیں ہو سکتا جیسے قرض اھ (ت)

1 الدر المختار کتاب الھبہ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۶۰ 2 القرآن الکریم ۴ / ۱۰ 3 الدر المختار کتاب الہبہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۶۰ 4 الدر المختار کتاب المأذون مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۰۳

Fatawa Razvia Volume 25

However, if the guardian (Wasi) of an orphan gifts the orphan's property with these words: "I have gifted this thing to you in exchange for this much property," and specifies and identifies that property, and the recipient accepts it, and he (i.e., the one to whom the gift was given) is neither an heir of the deceased nor such a close relative of the guardian that his testimony for him is not permissible—i.e., ascendants and descendants: parents, grandfathers, grandmothers, nani, nana, son, daughter, grandson, granddaughter, great-grandson, great-granddaughter—then this form is permissible, provided there is no excessive loss (ghabn fahish). For a gift with exchange (Hiba-bil-Iwaz) is a sale (Bai) in every way from beginning to end, and the sale by a guardian under the mentioned conditions is lawful.

Arabic Text

In Al-Durr al-Mukhtar: A gift with the condition of a specified exchange is a gift at the beginning and a sale at the end. This is when he says: "I gifted to you on the condition that you compensate me with such and such." But if he said: "I gifted to you for such and such," then it is a sale from beginning to end. The condition of the exchange being specified was made because if it were unknown, the stipulation would be void, and it would be a gift at the beginning and at the end. [1] (Summarized). And in Tanwir al-Absar: Its sale and purchase from a stranger is valid at a price within the range of what people typically fluctuate in. [2] In Radd al-Muhtar, regarding the author's statement "from a stranger": i.e., from the deceased and from the executor (Wasi). So if he sold to someone whose testimony is not

Urdu Translation/Explanation

In Durr-e-Mukhtar, it is stated: A gift that is conditioned with the requirement of a specific exchange is considered a gift initially and a sale finally. This applies when the donor says, "I have gifted this to you on the condition that you give me such-and-such thing in exchange." However, if he says, "I have gifted this to you in exchange for such-and-such thing," then it is a sale from both the beginning and the end. The restriction of the exchange being specified was added because if it were unknown, then the condition would become void, and consequently, it would be a gift both initially and finally. (Abbreviated summary). In Tanwir-ul-Absar, it is stated: Buying and selling with a stranger is valid with as much fluctuation (Ghabn) as is common among people. In Radd-ul-Muhtar, it is mentioned under the author's words "from a stranger": i.e., he should be a stranger to the deceased and the guardian. If he sold it to someone whose testimony is not acceptable in favor

Arabic Text	Urdu Translation/Explanation
accepted or to an heir of the deceased, it is not permissible. [3]	of the guardian, or sold it to an heir of the deceased, then it is not permissible. (T)

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Bab al-Ruju' fil-Hiba, Mujtabai Press, Delhi, 2/164 [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Mujtabai Press, Delhi, 2/337 [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/453

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

बेशक अगर यतीम का वसी (अभिभावक) यतीम के माल को इन शब्दों के साथ उपहार (हदिया) कर दे कि "मैंने यह चीज़ तुझे इतने माल के बदले में उपहार दी" और उस माल को निर्धारित और स्पष्ट कर दे, और उपहार प्राप्त करने वाला उसे स्वीकार कर ले, और वह—यानी जिसे उपहार दिया गया है—न तो मृतक का वारिस हो और न ही उस वसी का ऐसा करीबी हो कि उसके लिए उसकी गवाही जायज़ न हो, यानी मूल और शाखाएँ(अमुल-ओ-फुरूह): माता-पिता, दादा-दादी, नाना-नानी, बेटा-बेटी, पोता-पोती, नवासा-नवासी—तो यह सूरत जायज़ है, बशर्ते कि इसमें अत्यधिक धोखा (ग़बन-ए-फ़ाहिश) न हो, क्योंकि बदले वाला उपहार (हिबा बिल-एवज़) आदि और अंत दोनों तरह से बिक्री (बैअ) है, और वसी द्वारा की गई बिक्री उक्त शर्तों के साथ जायज़ है।

अरबी पाठ

अल-दुरुल मुख़्तार में है: निश्चित बदले की शर्त पर दिया गया उपहार शुरुआत में उपहार और अंत में बिक्री है। यह तब होता है जब दाता कहे: "मैंने तुम्हें इस शर्त पर उपहार दिया कि तुम मुझे इतना बदला दोगे।" लेकिन अगर उसने कहा: "मैंने तुम्हें इतने के लिए उपहार दिया," तो यह शुरुआत से अंत तक बिक्री है। बदले के निश्चित होने की शर्त इसलिए लगाई गई क्योंकि यदि वह अज्ञात होता, तो शर्त अमान्य हो जाती और वह शुरुआत और अंत दोनों में उपहार होता। [1] (संक्षिप्त)। और तनवीरुल अबसार में: किसी अजनबी से इसकी खरीद-बिक्री उतने उतार-चढ़ाव के साथ सही है जितना लोगों में सामान्य है। [2] रदुल मुख़्तार में लेखक के कथन "अजनबी से" के तहत: यानी मृतक और वसी से अजनबी। इसलिए यदि उसने ऐसे व्यक्ति

उर्दू अनुवाद/व्याख्या

दुर्रे मुख़्तार में है: जो हिबा (उपहार) निश्चित बदले (एवज़-ए-मुअय्यन) की शर्त के साथ हो, वह शुरुआत में हिबा और अंत में बिक्री (बैअ) है। यह उस स्थिति में है जब उपहार देने वाला कहे, "मैंने तुझे इस शर्त पर उपहार दिया कि तू मुझे बदले में फलां चीज़ दे।" लेकिन अगर वह कहे, "मैंने तुझे फलां चीज़ के मुक़ाबले में उपहार दिया," तो यह शुरुआत और अंत दोनों के लिहाज़ से बिक्री है। और बदले के निश्चित होने की शर्त इसलिए लगाई गई क्योंकि अगर वह अज्ञात (मजहूल) होता, तो शर्त लगाना बातिल (अमान्य) हो जाता, और वह शुरुआत और अंत दोनों के लिहाज़ से हिबा होता। (संक्षिप्त)। तनवीरुल अबसार में है: किसी अजनबी के हाथों इसकी बिक्री और खरीद उतने कम-ज़्यादा (ग़बन) के साथ सही है जितना लोगों में आम है। रदुल मुख़्तार में मूल लेखक के कथन "अजनबी से" के तहत उल्लेख है: यानी वह मृतक और वसी से अजनबी हो। अगर उसने ऐसे

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद/व्याख्या
को बेचा जिसकी गवाही स्वीकार्य नहीं है या मृतक के वारिस को, तो यह जायज़ नहीं है। [3]	व्यक्ति को बेचा जिसकी गवाही वसी के हक़ में स्वीकार्य नहीं है या मृतक के वारिस को बेचा, तो यह जायज़ नहीं है। (त)

[1] अल-दुरुल मुख़्तार, किताबुल हिबा, बाबुल रुजू' फ़िल-हिबा, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/164 [2] अल-दुरुल मुख़्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/337 [3] रदुल मुख़्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/453

البتہ اگر وصی یتیم مالِ یتیم کو ان لفظوں سے ہدیہ کردے کہ میں نے یہ چیز تجھے بعوض اتنے مال کے ہدیہ دی اور اس مال کی تعین و تبیین کردے اور مہدی لہ قبول کرے اور وہ یعنی جسے ہدیہ دیا گیا نہ میت کا وارث ہو نہ اس وصی کا ایسا قریب کہ اس کی گواہی اس کے لئے جائز نہ ہو یعنی اصول وفروع ماں باپ دادا دادی نانا نانی بیٹا بیٹی پوتا پوتی نواسا نواسی ، تو یہ صورت جائز ہے بشرطیکہ اس میں غبن فاحش نہ ہو کہ ہبہ بالعوض ابتداء و انتہاء ہر طرح بیع ہے اور بیع وصی بشرائط مذکورہ روا۔

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
فی الدرالمختار الهبة بشرط العوض المعين فهی هبة ابتداء وبيع انتهاء وهذا اذاقال وهبتك علی ان تعوضنی كذا اما لو قال وهبتك بكذا فهو بيع ابتداء وانتهاء وقيد العوض بكونه معيناً لانه لوكان مجهول بطل اشتراطه فيكون هبة ابتداء وانتهاء ۱ اه ملخصاً وفی تنوير الابصار صح بيعه وشرائه من اجنبی بما يتغابن الناس ۲ اهـ فی رد المحتار قوله من اجنبی ای عن الميت وعن الموصی	درمختار میں ہے جو ہبہ عوضِ معین کی شرط کے ساتھ مشروط ہو وہ ابتداء کے اعتبار سے ہبہ اور انتہاء کے اعتبار سے بیع ہے، یہ اس صورت میں ہے جب واہب یوں کہے میں نے تجھے ہبہ کیا اس شرط پر کہ فلاں چیز مجھے عوض میں دے لیکن اگر یوں کہے کہ میں نے تجھے فلاں چیز کے مقابلے میں ہبہ کیا کہ یہ ابتداء و انتہاء دونوں کے اعتبار سے بیع ہے اور عوض کے ساتھ معین ہونے کی قید اس لئے لگائی کہ اگر وہ مجہول ہو تو شرط لگانا باطل ہوگیا چنانچہ یہ ابتداء و انتہاء دونوں کے اعتبار سے ہبہ ہوگا اہ تلخیص ۔ تنویر الابصار میں ہے اس کی بیع و شراء اجنبی کے ہاتھ اتنے غبن کے ساتھ صحیح ہے جتنا لوگوں میں چلتا ہے اھ ،

عربی عبارت	اردو ترجمہ و تشریح
فلو باع ممن لا تقبل شهادته او من وارث الميت لا يجوز ۳۔	رد المحتار میں ماتن کے قول "من اجنبی" کے تحت مذکور ہے یعنی وہ میت اور وصی سے اجنبی ہو ۔ اگر ایسے کے ہاتھ بیچا جس کی شہادت وصی کے حق میں مقبول نہیں یا میت کے وارث کے ہاتھ بیچا تو جائز نہیں (ت)

1 الدر المختار کتاب الہبہ باب الرجوع فی الہبہ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۶۴ 2 الدر المختار کتاب الوصایا باب الوصی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۷ 3 رد المحتار کتاب الوصایا باب الوصی دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۵۳

Fatawa Rizvia Volume 25

Issue 125: What do the scholars of religion say regarding this matter: During the lifetime of Sheikh Muhammad Yusuf, his wife passed away leaving behind a son and a daughter as heirs. Her dowry (mahr) remained as a debt upon Muhammad Yusuf. Muhammad Yusuf then remarried. During his terminal illness (Maradh-ul-Mawt), the relatives of the second wife had all his property and belongings registered in the name of the second wife. That woman is now in possession of it. In this situation, is that written transfer by Muhammad Yusuf in the name of the second wife legally valid according to Sharia or not? Will the inheritance of the first wife's dowry be paid from Muhammad Yusuf's estate which the second wife now possesses? And will his son and daughter also receive anything from it? Explain and be rewarded.

The Answer: That contract which originated from Muhammad Yusuf during his terminal illness, if it was not a gift (hibbah), is not valid without the permission of the other heirs. This is because a gift made during terminal illness is like a will (wasiyyah), and a will for an heir is not enforceable without the permission of the other heirs present. In Fatawa Qazi Khan: "Because a gift from a sick person is a will, and a will for an heir is void." In Fatawa Qazi Khan, it is stated that a sick person's gift is a will, and a will for an heir is void. (T) And if it is a sale, then it is either at a lower price (without the permission of the heirs through inheritance) or at an equal price. According to the school of Imam Azam, contrary to the Sahabayn (the two disciples), it is not permissible. In any case, when this contract is deemed invalid, first the dowry of the first wife, and similarly the second wife's (if proven), will be paid from the estate equally if they are equal, otherwise proportionately. The remainder, assuming no impediments to inheritance and that the heirs are only those mentioned, and after prioritizing other preliminary matters over inheritance such as executing wills and paying debts, will be divided into 24 shares: 3 shares will go to the second wife, 14 to the son, and 7 to the daughter. And Allah Almighty knows best.

Issue 126: (Question not available)

The Answer: In the questioned situation, if it is proven that Muhibbullah said these words and made a will for his niece, then in case of lack of permission from heirs, assuming the accuracy of the inquiry, no impediments to inheritance, and that the heirs are restricted to those mentioned, after...

1 Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Iqrar, Chapter on Acknowledgment by a Sick Person, Naval Kishore Lucknow, 3/624.

फ़तावा रिज़विया खंड 25

मसला 125: इस मामले में धर्म के विद्वान क्या कहते हैं: शेख मोहम्मद यूसुफ के जीवन काल में उनकी पत्नी का निधन हो गया, जिन्होंने वारिस के रूप में एक बेटा और एक बेटी छोड़ी। उनका महर (दहेज) मोहम्मद यूसुफ पर कर्ज रहा। मोहम्मद यूसुफ ने दूसरा विवाह किया। अपनी मृत्यु शैय्या की बीमारी (मरज़-उल-मौत) के दौरान, दूसरी पत्नी के पक्षकारों ने मोहम्मद यूसुफ की सारी संपत्ति और सामान दूसरी पत्नी के नाम करवाकर रजिस्ट्री करवा दी। वह महिला अब उस पर काबिज है। इस स्थिति में, क्या मोहम्मद यूसुफ द्वारा दूसरी पत्नी के नाम किया गया वह लिखित हस्तांतरण शरीयत के अनुसार वैध है या नहीं? और क्या मोहम्मद यूसुफ की संपत्ति से, जिस पर दूसरी पत्नी का कब्जा है, पहली पत्नी के महर की विरासत का भुगतान किया जाएगा या नहीं? और क्या उनके बेटे और बेटी को भी इसमें से कुछ मिलेगा? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: मोहम्मद यूसुफ द्वारा अपनी मृत्यु शैय्या की बीमारी के दौरान किया गया वह अनुबंध, यदि वह हिबा (उपहार) नहीं है, तो अन्य वारिसों की अनुमति के बिना सही नहीं है। क्योंकि मृत्यु शैय्या की बीमारी के दौरान दिया गया उपहार वसीयत के समान है, और अन्य वारिसों की उपस्थिति में एक वारिस के लिए वसीयत उनकी अनुमति के बिना प्रभावी नहीं होती है। फ़तावा काज़ीख़ान में है: "क्योंकि बीमार व्यक्ति का हिबा वसीयत है और वारिस के लिए वसीयत शून्य है।" फ़तावा काज़ी ख़ान में उल्लेख है कि बीमार व्यक्ति का हिबा करना वसीयत है और वारिस के लिए वसीयत बातिल (शून्य) है। (त) और अगर यह बिक्री (बैय) है, तो या तो कम कीमत पर है, जो विरासत से वारिसों की अनुमति के बिना इत्तेफ़ाक़न है, या बराबर कीमत पर है, तो इमाम आज़म के मज़हब में साहेबैन (दो शिष्यों) के विपरीत यह जायज़ नहीं है। बहरहाल, जब यह अनुबंध नाजायज़ ठहरा, तो पहले पहली पत्नी का महर और इसी तरह दूसरी पत्नी का (यदि साबित हो) संपत्ति से बराबर-बराबर अदा किया जाएगा यदि वे बराबर हों, अन्यथा आनुपातिक रूप से। शेष राशि, विरासत की बाधाओं की अनुपस्थिति और वारिसों के केवल उल्लेखित व्यक्तियों तक सीमित होने की स्थिति में, और विरासत पर अन्य प्रारंभिक मामलों जैसे वसीयत को लागू करना और ऋण चुकाना को प्राथमिकता देने के बाद, 24 हिस्सों (सहाम) में विभाजित की जाएगी: 3 हिस्से दूसरी पत्नी को, 14 हिस्से बेटे को और 7 हिस्से बेटी को मिलेंगे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 126: (प्रश्न उपलब्ध नहीं है)

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, यदि यह साबित हो जाता है कि मुहिब उल्लाह ने अपनी भांजी के लिए ये शब्द कहे और वसीयत की, तो वारिसों की अनुमति न होने की स्थिति में, इस्तेफ़ता की सच्चाई और विरासत की बाधाओं की अनुपस्थिति और वारिसों के उल्लेखित व्यक्तियों तक सीमित होने की स्थिति में, बाद...

1 फ़तावा काज़ी ख़ान, किताब अल-इकरार, बीमार के इकरार के बारे में अध्याय, नवल किशोर लखनऊ, 3/624।

पृष्ठ 377 का 658

مسئلہ ۱۲۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شیخ محمد یوسف کی حیات میں اس کی زوجہ نے انتقال کیا ایک پسر اور ایک دختر وارث چھوڑے، مہر اس کا ذمہ محمد یوسف کے رہا، محمد یوسف نے نکاحِ ثانی کیا، طرفدارانِ زوجہ ثانیہ نے محمد یوسف کے مرض موت میں سب مال و اسباب اس کا بنام زوجہ ثانیہ محمد یوسف کے لکھوا کر رجسٹری کرادی وہ عورت اب اس پر قابض ہے، اس صورت میں شرعاً وہ تحریر محمد یوسف کی بنام زوجہ ثانیہ جائز ہے یا نہیں اور مہر زوجہ اولٰی کا ترکہ محمد یوسف سے جس پر زوجہ ثانیہ قابض ہے ادا کیا جائے گا یا نہیں اور اس کے پسر و دختر کو بھی اس میں سے کچھ ملے گا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: وہ عقد کہ محمد یوسف سے اس کے مرض موت میں صادر ہوا اگر ہبہ نہیں تو بدونِ اجازت اور وارثوں کے صحیح نہیں کہ ہبہ مرض موت کا مثل وصیت کے ہے اور وصیت وارث کے لئے وقتِ وجودِ دیگر ورثہ کے بلا اجازت اوروں کے نافذ نہیں۔ فی فتاوٰی قاضیخان لان ھبۃ المریض وصیۃ والوصیۃ للوارث باطل ۱ـہ فتاوٰی قاضی خان میں ہے مریض کا ہبہ کرنا وصیت ہے اور وارث کے لئے وصیت باطل ہے۔ (ت) اور اگر بیع ہے تو یا کم قیمت کو ہے پس وراثت سے بغیر اجازت اور ورثہ کے اتفاقاً یا قیمت مساوی کو ہے تو مذہب امام اعظم میں خلافاً للصاحبین جائز نہیں بہر تقدیر جب یہ عقد ناجائز ٹھہرا تو اول مہر زوجہ اولٰی اور اسی طرح ثانیہ کا، اگر ثابت ہو تو ترکہ سے علی السویہ اگر برابر ہوں ورنہ رسدی ادا کیا جائے گا مابقی بر تقدیر عدمِ موانع ارث وانحصارِ ورثہ فی المذکورین و تقدیمِ باقی امورِ مقدمہ علی المیراث کاجراء الوصیۃ و اداء الدین چوبیس ۲۴ سہام پر منقسم ہو کر تین سہام زوجہ ثانیہ کو اور چودہ پسر اور سات دختر کو پہنچیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۲۶: (سوال دستیاب نہ ہوا)

الجواب: صورت مسئولہ میں اگر محب اللہ کا اپنی بھانجی کے لئے یہ الفاظ کہنا اور وصیت کرنا ثابت ہو تو در صورت عدمِ اجازت ورثہ بر تقدیر صدق استفتائ وعدم موانع ارث وانحصارِ ورثہ فی المذکورین بعد

۱ــہ فتاویٰ قاضی خاں کتاب الاقرار فصل فی اقرار المریض نولکشور لکھنؤ ۳/ ۶۲۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

If the payment of debt and the wife's dower are the responsibility of Muhib Allah, then of the remaining property, one-third will go to Jaga, and the remaining two-thirds will be divided into four shares, with one share going to Ajooba and three shares going to Chheda. And Allah Almighty knows best.

Question 712: What do the scholars of religion say regarding this matter? Hindah made a bequest (will) from her property: one estate in the name of her granddaughter Salma bint Laila, and another estate along with five rupees monthly to her five nephews. She passed away leaving behind heirs: one daughter Laila, five full nephews, one paternal niece, a sister-in-law, some nieces, and a brother who has been missing (mafqud-ul-khabar) for a long time. In this situation, how will her inheritance be divided according to Sharia? If any portion is kept as a trust for the missing brother, will that portion be given to his wife and daughter, or what? Please explain and be rewarded.

The Answer: In the described case, first, any debts Hindah owes should be paid. After that, the remaining property should be divided into three equal parts. One part should include both bequeathed properties for which the will was made in the name of Salma, the daughter Laila, and the nephews; let's call this part, for example, "the one-third for bequest." From the remaining two-thirds, one-third should be given to Laila immediately; let's call this "the one-third for inheritance." The third remaining portion should be designated as "the suspended one-third" (Thulth Mawquf). Now, regarding the "one-third for bequest," based on the verbal statement of the questioner, it is sufficient, even more than enough for these bequests. Of the property bequeathed in the name of Salma bint Laila, half should be given to Salma immediately. The rest of the total property, until the missing person's life is confirmed, should remain as a trust with a trustworthy and honest person so that there is no suspicion of any undue disposal or taking even a single penny unjustly.

Allamah Badr al-Din al-Ayni (may Allah have mercy on him) stated in 'Al-Binaya': "It should be placed in the hands of a just person until the rightful claimant appears." (T)

Now, in the hands of this trustee, the "suspended one-third" is there in its entirety, and after taking out half of Salma's bequest from the "one-third for bequest," the remainder is also in his trust. This remaining property is of three types:

1. Al-Binaya fi Sharh al-Hidaya, Book of the Missing Person, Al-Maktaba al-Imdadiyya, Makkah, 2/951. Page 378 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

कर्ज़ और पत्नी के मेहर की अदायगी यदि मुहिब अल्लाह की ज़िम्मेदारी हो, तो जो माल बाकी बचेगा उसका एक तिहाई जगा को मिलेगा और बाकी दो तिहाई चार हिस्सों में बंटकर एक हिस्सा अजूबा को और तीन हिस्से छेदा को पहुँचेंगे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 712: दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि हिन्दा ने अपनी जायदाद में से एक संपत्ति अपनी नवासी सलमा बिन्त लैला के नाम और एक संपत्ति और पाँच रुपये माहवार मिलाकर अपने पाँच भतीजों के नाम वसीयत की, और एक बेटी लैला और फिर पाँच सगे भतीजे और एक सौतेली भतीजी और भवाज और भतीजियां और एक भाई जो पहले से लापता (मफ़कूद-उल-ख़बर) है, वारिस छोड़कर इंतकाल किया। इस सूरत में उसका तरका (विरासत) शरीअत के मुताबिक़ किस तरह तक़सीम होगा और अगर लापता भाई के लिए कुछ हिस्सा अमानत रखा जाएगा तो क्या वो हिस्सा उसकी बीवी और बेटी के क़ब्ज़े में दे देंगे या क्या? बयान फ़रमाएं, सवाब पायें।

जवाब: पूछी गई सूरत में अव्वल हिन्दा पर जो क़र्ज़ हो, उसे अदा किया जाए। उसके बाद जो बाकी बचे उसके तीन बराबर हिस्से किए जाएं। एक हिस्से में दोनों जायदादें वसीयत शुदा, जिनकी वसीयत सलमा और बेटी लैला और भतीजों के नाम हुई है, शामिल हों और इस हिस्से का नाम मिसाल के तौर पर "तिहाई वसीयत" रखें। बाकी दो तिहाई में से एक तिहाई लैला को फ़ौरन दे दिया जाए, उसका नाम "तिहाई विरासत" मान लीजिये। तीसरा हिस्सा जो बाकी रहा उसे "तिहाई मौक़ूफ़" (स्थगित तिहाई) के नाम से नामित करें। अब "तिहाई वसीयत" है जो साइल के मौखिक बयान के अनुसार इन वसीयतों के लिए काफ़ी बल्कि ज़्यादा है। जिस कदर जायदाद की वसीयत सलमा बिन्त लैला के नाम की है, फ़िलहाल उसका आधा सलमा को दिया जाए। बाकी कुल जायदाद लापता व्यक्ति के जीवन के ज़ाहिर होने तक किसी ऐसे अमानतदार और ईमानदार के हाथ में अमानत रहे जिससे उसमें किसी भी तरह के अनुचित हस्तक्षेप या एक पैसा भी नाजायज़ लेने का अंदेशा न हो।

अल्लामा बद्र-उद्दीन ऐनी (रहमतुल्लाह अलैह) ने 'अलबिनाया' में कहा है: "उसे किसी आदिल (न्यायप्रिय) व्यक्ति के क़ब्ज़े में रख दिया जाएगा जब तक कि हक़दार ज़ाहिर न हो जाए।" (त)

अब इस अमानतदार के हाथ में "तिहाई मौक़ूफ़" तो मुकम्मल तौर पर है, और "तिहाई वसीयत" से सलमा की आधी वसीयत निकाल कर बाकी भी उसकी अमानत में है। इस बाकी बची जायदाद की तीन किस्में हैं:

1. अलबिनाया फ़ी शरह अल-हिदाया, किताबुल मफ़क़ूद, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का मुकर्रमा, 2/ 951। पेज 378 of 658

ادائے قرض و مہر زوجہ اگر ذمہ محب اللہ ہوں جو مال باقی بچے گا اس کا تہائی جگا کو ملے گا اور دو تہائی باقی چار سہام پر منقسم ہو کر ایک سہام عجوبہ اور تین چھدا کو پہنچیں گے۔ واللہ تعالیٰ اعلم مسئلہ ۷۱۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے اپنی جائداد سے ایک حقیت کی بنام اپنی نواسی سلمیٰ بنت لیلیٰ اور حقیت اور پانچ روپیہ ماہوار ملا کر نے کی، اپنے پانچ بھتیجوں کے نام وصیت کی، اور ایک بیٹی لیلیٰ اور پھر پانچ بھتیجے حقیقی اور ایک بھتیجی علاتی اور بھاوج اور بھتیجیاں اور ایک بھائی کہ پہلے سے مفقود الخبر ہے وارث چھوڑ کر انتقال کیا، اس صورت میں ترکہ اس کا شرعاً کس طرح منقسم ہوگا اور برادر مفقود کے لئے اگر کچھ حصہ امانت رکھا جائے گا تو وہ حصہ اس کی بی بی بیٹی کے قبضہ میں دے دیں گے یا کیا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں اول ہندہ پر جو دین ہو، ادا کیا جائے بعدہ جو باقی بچے اس کے تین حصے مساوی کئے جائیں کہ ایک حصہ میں دونوں جائداد موصی بہا جن کی وصیت بنام سلمیٰ و دختر لیلیٰ و بنام برادرزادگان ہوئی ہے داخل ہوں اور اس حصہ کا نام مثلاً "ثلث وصیت" رکھیں دو ثلث باقیماندہ سے بالفعل ایک ثلث لیلیٰ کو دے دیا جائے اس کا نام "ثلث وراثت" فرض کیجئے تیسرا حصہ کہ باقی رہا اسے "ثلث موقوف" سے نامزد ٹھہرائیے، اب ثلث وصیت ہے کہ حسب اظہار زبانی سائل ان وصایا کے لئے کافی بلکہ زائد ہے جس قدر جائداد کی وصیت بنام سلمیٰ بنت لیلیٰ کی ہے بالفعل اس کا نصف سلمیٰ کو دیا جائے باقی کل جائداد تا ظہور حیات مفقود کسی ایسے امین دیانتدار کے ہاتھ میں امانت رہے جس طرح کسی طرح اس میں تصرف بے جا اور ایک پیسہ ناحق لینے کا گمان نہ ہو۔

قال العلامة البدر العینی رحمۃ اللہ علیہ فی البنایۃ و یوضع علی ید عدل الی ان یظھر المستحق - علامہ بدر الدین عینی رحمۃ اللہ علیہ نے کہا بنایہ میں ہے کہ مستحق کے ظاہر ہونے تک اس کو کسی عادل کے قبضہ میں رکھ دیا جائے گا۔ (ت)

اب اس امین کے ہاتھ میں ثلث موقوف تو تمام و کمال ہے اور ثلث وصیت سے نصف وصیت سلمیٰ نکال کر باقیماندہ اس کی امانت میں ہے اس باقیماندہ کی جائداد تین نوع پر ہے:

1 البناية في شرح الهداية كتاب المفقود المكتبة الامدادية مكة المكرمة ٢/ ٩٥١ Page 378 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

One is the second half of Salma's bequest; let's call it portion number one. Second is the property bequeathed in the name of nephews (brothers' sons); let's call it portion number two. Third is the part where the bequest's state is being determined; let's designate it as portion number three.

Thus, there are four types of property held in trust. These three portions and one-third held in common trust. Now, let this trustee keep separate and detailed accounts of income and expenditure for each of these four types of property, season by season. The expenses and land taxes for each portion should be paid from its own income. Whatever is saved should be accumulated separately until the missing person's state becomes clear or Sharia gives some ruling regarding their right. There are two possibilities regarding the manifestation of the missing person's state:

1. One is that their life after Hind's death is proven, even if they died a moment later or are still alive.
2. Second is that their death is confirmed to have occurred even one moment before Hind, or their state of being alive or dead remains unknown for such a long time that none of their contemporaries remain alive in their hometown. At that time, designate a person as a judge, present the case before him, and he, due to the passage of said period, should rule them dead. In the latter case, without delay, portion number one of the one-third bequest and all receipts of that portion until today should be given to Salma to fulfill her bequest. In this case, the nephews will receive nothing according to the bequest because if the missing person's death occurred before Hind's, then they (nephews) became heirs, and a bequest for an heir is void without the consent of other heirs. Therefore, after paying debts and fulfilling Salma's bequest, whatever of Hind's estate remains, along with one-third inheritance, one-third held in trust, receipts from portion 2 and portion 3, and receipts from the one-third held in trust—assuming no impediments to inheritance and that the heirs are limited to the aforementioned persons—it should be divided into ten shares. Five shares should go to Laila, and one share each to every real brother's son. (And in the first case), i.e., when the missing person's being alive after Hind is proven: in this scenario, the one-third held in trust along with its receipts should be given to the missing person or their heirs. Laila has already received the one-third inheritance. As for the one-third bequest, portion number two along with

its receipts should be given to the nephews. Portion 3 should remain with the trustee as before, and from the accumulated receipts, starting from the day of Hind's death until today, an account at five rupees per month should be calculated, and the resulting amount should be given to the nephews. Whatever remains of the receipts should stay with the trustee. From the surplus of these two portions, five rupees per month should always be given to the nephews. If there's a shortfall, it should be covered from the remaining receipts; if there's a surplus, it should be kept as a trust.

फतावा रज़विया, खंड 25

एक तो सलमा की वसीयत का दूसरा आधा हिस्सा है, इसे भाग संख्या एक कहें। दूसरी वसीयत की गई संपत्ति भतीजों (भाई के पुत्रों) के नाम है, इसे भाग संख्या दो ठहराएँ। तीसरा हिस्सा वर्तमान में वसीयत के निर्धारण का है, इसे भाग संख्या तीन मानें।

तो अमानतदार के पास चार प्रकार की संपत्ति हुई: ये तीन भाग और एक तिहाई जो साझा तौर पर स्थगित है। अब यह अमानतदार मौसम-दर-मौसम इन चारों प्रकार की संपत्तियों के आय-व्यय का अलग-अलग और विस्तृत हिसाब लिखता रहे। प्रत्येक भाग का खर्च और लगान उसी की आय से निकाला जाए। जो बचत हो उसे अलग से जमा करता रहे, जब तक कि लापता व्यक्ति (मफ़क़ूद) की स्थिति स्पष्ट न हो जाए या शरीयत उसके अधिकार के बारे में कोई आदेश न दे। लापता व्यक्ति की स्थिति के प्रकट होने के संबंध में दो स्थितियाँ हैं:

1. एक यह कि हिंदा की मृत्यु के बाद उसका जीवित होना सिद्ध हो जाए, भले ही वह उसके बाद एक पल जीवित रहकर मर गया हो या अब तक जीवित हो।
2. दूसरा यह कि हिंदा से एक पल पहले उसकी मृत्यु निश्चित हो जाए, या इतने समय तक उसकी मृत्यु या जीवन का कोई पता न चले कि उसके शहर और वतन में उसके समकालीनों में से कोई जीवित न रहे। उस समय एक व्यक्ति को न्यायाधीश नियुक्त करके मामला उसके सामने पेश करें और वह समय बीत जाने के कारण उसकी मृत्यु का निर्णय दे दे। (पिछली स्थिति में) तो बिना देरी किए एक तिहाई वसीयत का भाग संख्या एक और आज तक उस भाग की जो भी आय (वासिलात) हुई हो, वह सब सलमा को देकर उसकी वसीयत पूरी कर दी जाए। इस स्थिति में वसीयत के अनुसार भतीजों को कुछ नहीं मिलेगा, क्योंकि जब लापता व्यक्ति की मृत्यु हिंदा से पहले मान ली गई, तो वे उत्तराधिकारी बन गए, और उत्तराधिकारी के लिए वसीयत अन्य उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना अवैध (बातिल) है। अतः ऋण चुकाने और सलमा की वसीयत निकालने के बाद हिंदा की जो भी संपत्ति शेष रहे, वह एक तिहाई विरासत, एक तिहाई स्थगित संपत्ति, भाग 2 और भाग 3 की आय और स्थगित एक तिहाई की आय के साथ —विरासत में किसी बाधा के न होने और उत्तराधिकारियों के केवल उक्त व्यक्तियों तक सीमित होने की स्थिति में—दस हिस्सों में विभाजित की जाए। पाँच हिस्से लैला को और एक-एक हिस्सा प्रत्येक सगे भतीजे को दिया जाए। (और पहली स्थिति में) अर्थात जब हिंदा के बाद

लापता व्यक्ति का जीवित रहना सिद्ध हो जाए: इस स्थिति में स्थगित एक तिहाई और उसकी आय लापता व्यक्ति या उसके उत्तराधिकारियों को दे दी जाए। एक तिहाई विरासत तो लैला को पहले ही मिल चुकी थी। शेष रही एक तिहाई वसीयत, उसमें से भाग संख्या दो उसकी आय के साथ भतीजों को दे दिया जाए। भाग 3 पहले की तरह अमानतदार के पास रहे, और हिंदा की मृत्यु के दिन से आज तक की जमा आय से पाँच रुपये प्रति माह के हिसाब से जो राशि बने, वह भतीजों को दी जाए। आय की जो राशि शेष बचे वह अमानतदार के पास रहे। हमेशा इन दोनों हिस्सों की बचत से पाँच रुपये प्रति माह भतीजों को देता रहे। यदि कमी पड़े तो शेष आय से पूरा करे, और यदि बच जाए तो अपने पास अमानत के रूप में रखे।

पृष्ठ 379/658

ایک تو وصیت سلمٰی کا نصف ثانی، اسے حصہ نمبر اول کہئے۔ دوسری جائدا د وصیت شدہ بنام برادرزادگان، اسے حصہ نمبر دوم ٹھہرائیے۔ تیسرے پارہ حال تعین وصیت ہے، اسے حصہ نمبر سوم قرار دیجئے۔

تو امانت امین میں چار قسم کی جائیداد ہوئی، تینوں حصے یہ اور ایک ثلث موقوف بالاشتراک، اب یہ امین فصل بفصل ان چاروں قسم کی جائیداد کا حساب دخل و خرج جدا جدا تفصیل وار لکھتا رہے اور ہر حصہ کا خرچ و مالگذاری اسی کی آمدنی سے نکالے جو پس انداز ہو اسے تفریق سے جمع کرتا رہے یہاں تک کہ مفقود کا حال ظاہر ہو یا شرع اس کے حق میں کچھ حکم فرمائے اور ظہورِ حالِ مفقود کی نسبت دو صورتیں ہیں :

۱۔ ایک یہ کہ اس کی زندگی بعدِ موتِ ہندہ کے ثابت ہو اگرچہ اس کے بعد ایک آن جی کر انتقال کر گیا یا اب تک زندہ ہو۔ ۲۔ دوسرا یہ کہ ہندہ سے ایک آن پہلے سے اس کی وفات تحقیق ہو اس قدر زمانہ تک اس کا کچھ حال مرنے جینے کا نہ کھلے کہ اس کے شہر وطن میں اس کے ہمعصروں سے کوئی زندہ نہ رہے اس وقت ایک شخص کو پنج قرار دے کر مقدمہ اس کے حضور پیش کریں اور وہ بوجہِ مرورِ مدتِ مذکور اس کی موت کا حکم کردے (پچھلی صورت میں) تو کچھ وقت نہیں ثلث وصیت کا حصہ نمبر اول اور آج تک جو اس حصہ کے واصلات ہوں سب سلمٰی کو دے کر اس کی وصیت پوری کردی جائے، اور بھتیجے اس صورت میں بحکم وصیت کچھ نہ پائیں گے کہ جب مفقود کا انتقال ہندہ سے پہلے ٹھہرا تو یہ وارث ہوئے اور وارث کے لئے وصیت بے اجازت دیگر ورثہ باطل، پس بعد ادائے دین واخراج وصیت سلمٰی جس قدر مترو کہ ہندہ باقی رہے مع ثلث

وراثت و ثلث موقوف و واصلات حصہ ۲ وحصہ ۳ واصلات ثلث موقوف سب برتقدیر عدم موانع ارث وانحصار ورثہ فی المذکورین دس سہم پر منقسم ہو کر پانچ سہم لیلیٰ اور ایک ایک ہر برادرزادہ حقیقی کو دیا جائے (اور پہلی صورت پر) یعنی جبکہ بعدِ ہندہ مفقود کا زندہ رہنا ثابت ہو اس تقدیر پر ثلث موقوف مع اس کے واصلات کے مفقود یا اس کے ورثہ کو دے دیا جائے اور ثلث وراثت تو لیلیٰ نے پہلے ہی پالیا تھا باقی رہا ثلث وصیت اس میں سے حصہ نمبر دوم مع واصلات اور بھتیجوں کو دے دیا جائے اور حصہ ۳ بدستور امین کے ہاتھ میں رہیں اور ان کی واصلات جمع شدہ سے روزِ موتِ ہندہ سے آج تک حساب پانچ روپیہ ماہواری کا لگا کر جو روپیہ حساب سے نکلے بھتیجوں کو دیا جائے اور زرِواصلات سے جو باقی بچے دستِ امین میں رہے اور ہمیشہ ان دونوں حصوں کی توفیر سے پانچ روپیہ ماہوار بھتیجوں کو دیا کرے اگر کمی پڑے تو واصلات باقی ماندہ سے پورا کرے اور بچ رہے تو اپنے پاس امانت رکھے

Fatawa Razawiyya Volume 25

...until all five reach their appointed time and pass away. And whoever among them passes away, their monthly portion should not go to their heirs. Instead, the entire five-rupee stipend should continue to be distributed among the remaining nephews until even if only one remains, he shall receive the full five rupees. When none of them remain, then the portion for the bequest to Salmi, which was held in trust by the trustee, and if anything remains from its proceeds, that should also be given to Salmi so that her bequest is fulfilled. And portion 3, along with its proceeds if any remain, should be divided equally between Layla and the missing person (Mafqud). At that time, the trustee's hands will be empty, and everyone will have fully received their rights. The sister-in-law, consanguine nieces, and consanguine nephew will remain deprived in every scenario. Nor can a woman or daughter take possession of the portion kept in trust for the missing person; rather, it will remain in the hands of the trustee as we have detailed. This is the command of the Shari'ah, and the command is for the Shari'ah alone.

[Table/Boxed Section] Left Column (Arabic Text Translation): The reason for this is that when an inheritance awaits a missing person, none of the entitled parties—whether heirs or legatees—are given anything except the minimum amount they are certain to receive under both scenarios: the missing person being alive or dead. The matter of the agnates (Asabat), meaning her brother's sons, fluctuates between two possibilities: one is that the missing person is alive and acts as a barrier (Hajib) to them, in which case they would deserve what was bequeathed to them. The second is that the missing person is dead, so they become heirs, and the bequest to them would not be valid without the consent of the remaining heirs. Thus, both their legacy and inheritance are entirely doubtful, so they are not given anything in practice, and a claim of ownership is not heard except with clarification of [the cause].

Right Column (Urdu Text Translation): The reason for this is that when the estate is waiting for the missing person, nothing will be given to the heirs and those for whom a bequest has been made from it, except that which is the minimum they would receive in either of the two states of the deceased, namely the state of life and the state of death, because this is certain. And the matter of the agnates, i.e., the nephews, revolves between two states. One is that the missing person is alive and becomes a barrier for them. In this case, they will get that thing which has been bequeathed in their favor. And the second is that the missing person is dead; in this case, they will become heirs, and the bequest for them will not be implemented

without the permission of the other heirs. Therefore, their bequest and inheritance are both simultaneously doubtful; hence, they will not be given anything in practice. And their claim of ownership will not be heard until [they clarify] the cause of ownership.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...जब तक कि पाँचों अपनी अपनी मौत को पहुँच कर इंतकाल न कर जाएँ। और उनमें से जो गुजरता जाए उसका हिस्सा माहवार उसके वारिसों को न मिले बल्कि वह पूरा पाँच रुपया वजीफा बाकी बचे हुए भतीजों में बँटता रहे यहाँ तक कि अगर उनमें से एक भी बाकी रहे तो वही पाँच रुपया पूरा पाता रहे। जब उनमें से कोई बाकी न रहे तो हिस्सा अजो वसीयत सल्मी में से अमीन के हाथ में अमानत था और उसके मुनाफे से कुछ बचा हो तो वह भी सल्मी को दे कि उसकी वसीयत पूरी कर दी जाए। और हिस्सा 3 मय उसके मुनाफे के अगर कुछ बाकी हो लैला और मफ़क़ूद (लापता) में आधा-आधा बाँट दिया जाए। उस वक्त अमीन का हाथ खाली हो जाएगा और हर एक अपने अपने हक को पूरा पा लेगा। और भाभी, भतीजियाँ और सौतेले भतीजे हर हाल में महरूम रहेंगे। न वह हिस्सा जो मफ़क़ूद के लिए अमानत रखा गया है उसे कोई औरत या बेटी अपने कब्जे में कर सकती है, बल्कि जिस तरह हमने तफसील की है उसी तरह अमीन के हाथ में रहेगा। यह शरीयत का हुक्म है और हुक्म शरीयत ही के लिए है।

[सारणी / बॉक्स वाला भाग] बायां स्तंभ (अरबी पाठ का अनुवाद): इसका कारण यह है कि जब विरासत किसी लापता व्यक्ति की प्रतीक्षा कर रही हो, तो हकदारों में से किसी को—चाहे वे वारिस हों या वसीयत पाने वाले—कुछ भी नहीं दिया जाता सिवाय उस न्यूनतम राशि के जो वे दोनों स्थितियों में (लापता व्यक्ति के जीवित या मृत होने पर) निश्चित रूप से प्राप्त करेंगे। असबात (अग्नेट्स), यानी उसके भाई के बेटों का मामला दो संभावनाओं के बीच घूमता है: एक यह कि लापता व्यक्ति जीवित है और उनके लिए रुकावट (हाजिब) बन जाता है, जिस स्थिति में वे उस चीज़ के हकदार होंगे जिसकी उनके लिए वसीयत की गई है। दूसरा यह कि लापता व्यक्ति मृत है, तो वे वारिस बन जाते हैं, और शेष वारिसों की सहमति के बिना उनके लिए वसीयत प्रभावी नहीं होगी। इस प्रकार, उनकी वसीयत और विरासत दोनों पूरी तरह से संदिग्ध हैं, इसलिए उन्हें वास्तव में कुछ भी नहीं दिया जाता है, और मिल्कियत (स्वामित्व) का दावा तब तक नहीं सुना जाता जब तक कि [सबब] के स्पष्टीकरण के साथ न हो।

दायां स्तंभ (उर्दू पाठ का अनुवाद): इसकी वजह यह है कि जब तरका (संपत्ति) मफ़क़ूद (लापता) का इंतज़ार कर रहा हो, तो उसमें से वारिसों और जिनके लिए वसीयत की गई है, उन्हें कुछ नहीं दिया जाएगा सिवाय उस हिस्से के जो मैयत की दो हालतों यानी ज़िन्दगी और मौत की हालत में से जिस

हालत में कम मिलता है, क्योंकि यह यकीनी है। और असबात यानी भतीजों का मामला दो हालतों के दरमियान है। एक यह कि मफ़क़ूद ज़िन्दा हो और उनके लिए हाजिब (रुकावट) बने। इस सूरत में उन्हें वह चीज़ मिलेगी जिसकी उनके हक में वसीयत की गई है। और दूसरी यह कि मफ़क़ूद मुर्दा हो तो इस सूरत में वे वारिस बनेंगे और दूसरे वारिसों की इजाज़त के बगैर उनके लिए वसीयत नाफ़िज़ (लागू) न होगी। चुनाँचे उनकी वसीयत और मीरास दोनों एक साथ मश्कूक (संदिग्ध) हैं, लिहाज़ा उन्हें हाल-फिलहाल कुछ नहीं दिया जाएगा। और उनका मिल्कियत का दावा तब तक सुना नहीं जाएगा जब तक वे मिल्कियत के सबब (कारण) की [स्पष्टता न करें।]

पृष्ठ 658 का 380

یہاں تک کہ پانچوں اپنی اپنی اجل کو پہنچ کر انتقال کر جائیں اور ان میں سے جو گزرتا جائے اس کا حصہ ماہوار اس کے وارثوں کو نہ ملے بلکہ وہ پورا پانچ روپیہ مشاہرہ باقیماندہ بھتیجوں میں بٹتا رہے یہاں تک کہ اگر ان میں سے ایک بھی باقی رہے تو وہی پانچ روپیہ بالاستیعاب پاتا رہے جب ان میں سے کوئی باقی نہ رہے تو حصہ اجو وصیت سلمیٰ میں سے دست امین میں امانت تھا اور اس کے واصلات سے کچھ بچا ہو تو وہ بھی سلمیٰ کو دے کہ اس کی وصیت پوری کر دی جائے اور حصہ ۳ مع اس کی واصلات کے اگر کچھ باقی ہو لیلیٰ و مفقود میں نصف نصف منقسم ہو جائے اس وقت امین کا ہاتھ خالی اور ہر ایک اپنے اپنے حق کو پورا پہنچ جائے گا اور بھاوج بھتیجیاں علاتی بھتیجا ہر صورت میں محروم رہیں گے نہ وہ حصہ جو مفقود کے لئے امانت رکھا گیا ہے اس کو عورت یادختر اپنے قبضہ میں کر سکتی ہے بلکہ جس طرح ہم نے تفصیل کی اسی طرح امین کے ہاتھ میں رہے گا، یہ ہے حکم شرع کا اور شرع ہی کے لئے حکم ہے۔

[ٹیبل / باکس والا حصہ] دایاں کالم (عربی عبارت): والوجه في ذالك ان الشركة اذا انتظرت مفقود الا يعطى منها احد من المستحقين ورثة كانوا او موصى لهم الا اقل نصيبه المتيقن به على كل من حالتى حياة المفقود و مماته وامر العصبات اعنى بهم ابناء اخيها دائر بين ان يكون المفقود حياً فيحجبهم و ليستحقوا منه ما اوصى لهم به و ان يكون ميتاً فيرثوا فلا تنفذ لهم الوصية من دون اجازة الورثة الباقين فوصيتهم ووراثتهم كلاهما مشكوك فيهما بالمرة فلا يعطوا بالفعل شيئاً ولا تسمع دعوى الملك الا بتفسير

بایاں کالم (اردو ترجمہ): اس کی وجہ یہ ہے کہ ترکہ جب مفقود کا منتظر ہو تو اس میں سے وارثوں اور جن کے لئے وصیت کی گئی ہے کو کچھ نہیں دیا جائے گا مگر وہ جو میت کی دو

حالتوں یعنی حالت حیات اور حالت ممات میں سے جس حالت میں کم تر ملتا ہے کیونکہ یہ یقینی ہے۔ اور عصبات یعنی بھتیجوں کا معاملہ دو حالتوں کے درمیان دائر ہے۔ ایک یہ کہ مفقود زندہ ہو اور ان کے لئے حاجب بنے۔ اس صورت میں ان کو وہ شئی ملے گی جس کی ان کے حق میں وصیت کی گئی ہے اور دوسری یہ کہ مفقود مردہ ہو تو اس صورت میں وہ وارث بنیں گے اور دیگر وارثوں کی اجازت کے بغیر ان کے لئے وصیت نافذ نہ ہوگی چنانچہ ان کی وصیت و میراث دونوں یکبارگی مشکوک ہیں لہٰذا انہیں بالفعل کچھ نہیں دیا جائے گا۔ اور ان کا دعویٰ ملک مسموع نہ ہوگا جب تک وہ سببِ ملک کی

Fatawa Ridawiyya Volume 25

[Top Box Right]: Do not state the explanation, and since explanation is not possible, therefore delay is certain. (T) [Top Box Left]: (Arabic) The reason and explanation are not possible, so the delay was determined.

Problem 128: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid passed away and left behind two daughters and one real sister. Furthermore, while in a state of sound health and mind, he made a will stating, "Since my elder daughter died in my presence and has left behind a son and a daughter, the legal share of my property that would have gone to my elder daughter, her children are the owners of that property. If there is any deviation from this will, I will hold them accountable on the Day of Judgment." Clarify, may you be rewarded.

Answer: In the inquired situation, if these were indeed the words of the will, then it is void and ineffective. This is because the will concerns the legal share that would reach the elder daughter from the testator's (musi) estate. In the actual case, nothing reaches the elder daughter according to Sharia (as she died before the father). Therefore, the will did not pertain to anything in reality, and the beneficiaries (musi lahuma) have no entitlement.

[Boxed Text Middle]: (Arabic side): If one bequeaths a specific item or a category from their property, like a third of their sheep, and it perishes before their death, the will becomes void. No right of the legatee attaches to anything, as stated in Al-Alamgiriyyah^1 and others, due to the absence of the object of the will. So how can it not be void when it didn't exist at all? And Allah knows best. (Urdu side): If a will was made for a specific item or type from one's property, for example, a will for one-third of goats, then that specific item or type perished before the death of the testator, then the will will become void. The right of the legatee will not be associated with it, as is in Alamgiriyyah etc., because that thing became non-existent with which the will was associated. Then how would it not be void in this case when that thing was not found at all? And Allah knows best (T).

Problem 129: Question not available. Answer: A will in favor of a wife is not enforceable without the permission of the other heirs. However, if the dower (Mahr) debt is payable, it shall take precedence over the distribution of the estate. Thus, assuming no impediments to inheritance, the final inheritance will be divided into forty shares...

^1 Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Three, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/106.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[शीर्ष बॉक्स दायां]: व्याख्या बयान न करें और व्याख्या संभव नहीं है इसलिए देरी निश्चित हो गई। (त)
[शीर्ष बॉक्स बायां]: (अरबी) कारण और व्याख्या संभव नहीं है, इसलिए देरी निश्चित हो गई।

मसाला 128: दीन के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद का इंतकाल हो गया और उसने दो बेटियाँ और एक सगी बहन छोड़ी, और स्वास्थ्य और स्वस्थ दिमाग की स्थिति में उसने यह वसीयत की कि "मेरी जो बड़ी बेटी मेरे सामने मर गई है और उससे एक बेटा और एक बेटी बचे हैं, मेरी जायदाद से जो शरई हिस्सा मेरी बड़ी बेटी को पहुँचता, उस जायदाद के मालिक उस मरहूमा के बच्चे हैं। अगर इस वसीयत में कोई फर्क होगा तो कयामत के दिन मैं दामन थामूंगा (पकड़ूँगा)।" बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, यदि वसीयत के शब्द यही थे, तो वह अमान्य (बातिल) और निष्प्रभावी है। क्योंकि वसीयत उस शरई हिस्से के संबंध में है जो वसीयतकर्ता (मूसी) के छोड़े हुए माल (तरका) से बड़ी बेटी को मिलता। और वर्तमान स्थिति में, शरई रूप से बड़ी बेटी को कुछ नहीं पहुँचता (क्योंकि उसकी मृत्यु पिता से पहले हो गई), इसलिए वसीयत वास्तव में किसी चीज़ से संबंधित नहीं हुई और लाभार्थियों (मूसी लहुमा) का कोई अधिकार नहीं बना।

[मध्य बॉक्स पाठ]: (अरबी पक्ष): यदि अपने माल में से किसी विशेष वस्तु या प्रकार की वसीयत की, जैसे कि बकरियों के एक तिहाई के बारे में वसीयत की, फिर वह विशेष वस्तु या प्रकार वसीयतकर्ता की मृत्यु से पहले नष्ट हो गया, तो वसीयत रद्द हो जाएगी। जैसा कि आलमगीरिया^1 आदि में है, वसीयत का अधिकार किसी चीज़ से संबंधित नहीं होगा क्योंकि वह चीज़ ही अनुपस्थित हो गई जिससे वसीयत संबंधित थी। फिर वह इस स्थिति में रद्द क्यों नहीं होगी जब वह चीज़ शुरू से ही नहीं पाई गई? और अल्लाह बेहतर जानता है। (उर्दू पक्ष): अपने माल में से किसी विशेष वस्तु या प्रकार की वसीयत की जैसे बकरियों के एक तिहाई के बारे में वसीयत की, फिर वह विशेष वस्तु या प्रकार वसीयतकर्ता की मौत से पहले नष्ट हो गई तो वसीयत रद्द हो जाएगी और उसके साथ वसीयत का हक संबंधित न होगा जैसा कि आलमगीरिया वगैरह में है क्योंकि वह चीज़ लुप्त हो गई जिसके साथ वसीयत संबंधित होती फिर कैसे रद्द न होगी इस स्थिति में जबकि सिरे से वह चीज़ पाई ही नहीं गई। और अल्लाह बेहतर जानता है (त)।

मसाला 129: प्रश्न उपलब्ध नहीं है। उत्तर: पत्नी के पक्ष में वसीयत अन्य वारिसों की अनुमति के बिना प्रभावी नहीं है। हालाँकि, यदि मेहर का ऋण देय है, तो वह विरासत के वितरण से पहले चुकाया जाएगा। अतः, विरासत में किसी बाधा की अनुपस्थिति में, अंतिम विरासत चालीस हिस्सों में विभाजित होकर...

^1 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, अध्याय तीन, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/106।

पृष्ठ 381/658

[اوپری باکس دائیں]: تفسیر نہ بیان کریں اور تفسیر ممکن نہیں لہذا تاخیر متعین ہو گئی۔ (ت)

[اوپری باکس بائیں]: السبب والتفسیر غیر ممکن فتعین التاخیر۔

مسئلہ ۱۲۸: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے انتقال کیا اور دو دختر اور ایک ہمشیرہ حقیقی چھوڑی، اور نیز بحالت صحت و ثبات عقل یہ وصیت کی کہ میری جو دختر کلاں میرے سامنے مر گئی ہے اور اس سے ایک پسر اور ایک دختر باقی ہے میری جائداد سے جو حصہ شرعی کہ میری بڑی بیٹی کو پہنچے اس جائداد کے مالک اس مرحومہ کے بچے ہیں اگر اس وصیت میں فرق ہوگا تو بروز حشر دامن گیر ہوں گا۔ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں اگر الفاظ وصیت یہی تھے تو وہ باطل و بے اثر ہے کہ وصیت اس حصہ شرعی کی نسبت ہے جو ترکہ موصی سے دختر کلاں کو پہنچے اور صورت واقعہ میں دختر کلاں کو شرعاً کچھ نہیں پہنچتا تو وصیت اصلاً کسی شیء سے متعلق نہ ہوئی اور موصی لہما کا کوئی استحقاق نہ ہوا۔

[درمیانی عبارت]: (عربی پہلو): اوصی بعین او بنوع من ماله کثلث غنمه فهلك قبل موته بطلت الوصیة ولا یتعلق حق الموصی له بشیئی کما فی العالمگیریة۱ وغیرها لعدم ما یتعلق به فکیف اذا لم یوجد اصلا۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ (اردو پہلو): اپنے مال میں سے کسی عین یا نوع کی وصیت کی جیسے بکریوں کے ایک تہائی کے بارے میں وصیت کی ، پھر وہ عین یا نوع موصی کی موت سے پہلے ہلاک ہو گئی تو وصیت باطل ہو جائے گی اور اس کے ساتھ وصیت کا حق متعلق نہ ہوگا جیسا کہ عالمگیریہ وغیرہ میں ہے کیونکہ وہ شیئ معدوم ہو گئی جس کے ساتھ وصیت متعلق ہوتی پھر

کیسے باطل نہ ہو گی اس صورت میں جبکہ سرے سے وہ شیئ پائی ہی نہیں گئی۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۲۹: سوال دستیاب نہ ہوا۔ الجواب: وصیت زوجہ کے لئے بے اجازت دیگر ورثہ نافذ نہیں البتہ اگر دین مہر واجب الاداء ہے تو وہ تقسیم ترکہ سے مقدم ہوگا پس بر تقدیر عدم موانع ارث و وارث آخر چالیس سہام پر منقسم ہو کر

۱ الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۰۶

Five shares will go to Wakalat Begum, fourteen to Kareemuddin and Naseeruddin, and seven to Fazilat Begum. And Allah the Almighty knows best.

Problem 130: What do the scholars of religion and the muftis of the firm Shariah say about this matter: Sunno sold his property to his wife, Aghani, in lieu of dower (mahr). Later, Aghani died leaving heirs according to the details below. Now, one or two days before his own death, while Sunno was in a state of illness such that he was bedridden and had no strength to sit or stand, he sold the property to his daughter, Masuma, and died. The remaining heirs do not consent to this second sale. In this situation, is Sunno's transfer of property to his wife legally correct and valid or not? And what is the ruling on this second transfer? And how will the estate of Aghani be distributed among her heirs? Clarify and be rewarded.

The Answer: There is no doubt about the validity of Sunno selling his property to his wife in lieu of dower. After this transfer, Aghani will be declared the owner of this property, and it will be considered her estate. Then, after her death, the share that Sunno sold to his daughter during his terminal illness (marad al-mawt), which the other heirs do not approve of, that sale has become completely void. That share will also be distributed among all the heirs according to the prescribed shares.

In *Al-Khaniya*: Among the suspended (mawquf) transactions is when a sick person, during terminal illness, sells a specific item from his assets to one of his heirs. If he recovers, his sale is valid. If he dies from that illness and the other heirs do not permit it, the sale is void. [1] And Allah the Almighty knows best.

In *Khaniya*, it is stated: If a patient during terminal illness sells any specific item from his property to one of his heirs, the sale will remain suspended. If he becomes healthy, the sale will become valid. And if he dies in the same illness and the remaining heirs do not give permission, the sale will be void. And Allah the Almighty knows best. (T)

---

[1] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Buyu', Section on Suspended Sale, Nawal Kishore, Lucknow, 1/353.

पाँच हिस्से वकालत बेगम को, चौदह करीमुद्दीन और नसीरुद्दीन को और सात फ़ज़ीलत बेगम को मिलेंगे। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 130: दीन के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि: सुन्नो ने अपनी संपत्ति अपनी पत्नी अघानी को महर (dower) के बदले में बेच दी। बाद में, अघानी नीचे दिए गए विवरण के अनुसार वारिस छोड़कर मर गई। अब, सुन्नो ने अपनी मृत्यु से एक या दो दिन पहले, बीमारी की ऐसी स्थिति में जब वह बिस्तर पर था और उसमें उठने-बैठने की शक्ति नहीं रही थी, अपनी बेटी मासूमा के हाथ वह संपत्ति बेच दी और मर गया। बाकी वारिस इस दूसरी बिक्री की अनुमति नहीं देते हैं। इस स्थिति में, सुन्नो का अपनी पत्नी को किया गया संपत्ति का हस्तांतरण शरीयत के अनुसार सही और प्रभावी है या नहीं? और इस दूसरे हस्तांतरण का क्या हुक्म है? और अघानी की संपत्ति उसके वारिसों के बीच कैसे विभाजित होगी? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: सुन्नो ने जो अपनी संपत्ति महर के बदले अपनी पत्नी को बेची, उसकी वैधता में कोई संदेह नहीं है। इस हस्तांतरण के बाद अघानी उस संपत्ति की मालकिन मानी जाएगी और वह उसकी विरासत (तरका) होगी। फिर उसकी मृत्यु के बाद, सुन्नो ने जो अपना हिस्सा अपनी बेटी को मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) में बेचा और बाकी वारिस उसे स्वीकार नहीं करते हैं, तो वह बिक्री पूरी तरह से शून्य (बातिल) हो गई। वह हिस्सा भी सभी वारिसों के बीच निर्धारित हिस्सों के अनुसार वितरित किया जाएगा।

'अल-खनिया' में है: निलंबित (मवक़ूफ़) सौदों में से यह है कि जब कोई बीमार व्यक्ति अपनी अंतिम बीमारी के दौरान अपने वारिसों में से किसी को अपनी संपत्ति की कोई विशिष्ट वस्तु बेचता है। यदि वह ठीक हो जाता है, तो उसकी बिक्री वैध है। यदि वह उसी बीमारी से मर जाता है और वारिस अनुमति नहीं देते हैं, तो बिक्री शून्य है। [1] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

'खनिया' में लिखा है: अगर किसी मरीज ने अंतिम बीमारी (मरज़-उल-मौत) में अपने किसी वारिस के हाथ अपने माल में से कोई चीज़ बेची तो वह बिक्री निलंबित रहेगी। अगर वह स्वस्थ हो गया तो बिक्री जायज़ हो जाएगी। और अगर वह उसी बीमारी में मर गया और बाकी वारिसों ने इजाज़त नहीं दी तो बिक्री बातिल (शून्य) होगी। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[1] फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-बुयू', मवक़ूफ़ बिक्री का अध्याय, नवल किशोर, लखनऊ, 1/353।

पृष्ठ 382/658

پانچ سہم وکالت بیگم اور چودہ کریم الدین اور نصیر الدین اور سات فضیلت بیگم کو ملیں گے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۳۰: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرع متین اس مسئلہ میں کہ سنو نے اپنی جائیداد اپنی زوجہ اگھانی کے ہاتھ بعوض دین مہر کے بیع کی، پھر اگھانی ورثہ حسبِ تفصیل ذیل چھوڑ کر فوت ہوئی، اب سنو نے اپنی موت کے دو ایک روز پیشتر بحالتِ علالت ایسی کیفیت میں کہ صاحبِ فراش ہو گیا تھا اور طاقت نشست وبرخاست نہ رہی تھی اپنی بیٹی معصومہ کے ہاتھ بیع کی اور مر گیا اور باقی ورثہ بیع ثانی کی اجازت نہیں دیتے، اس صورت میں وہ انتقال سنو کا کہ اس نے اپنی زوجہ کے ہاتھ کیا شرعاً صحیح و نافذ ہے یا نہیں؟ اور اس انتقالِ ثانی کا کیا حکم ہے؟ اور ترکہ اگھانی کا اس کے ورثہ پر کس طرح منقسم ہوگا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: سنو نے کہ اپنی جائیداد بعوض دین مہر اپنی زوجہ کے ہاتھ بیع کی اس کی صحت میں شبہ نہیں، بعد اس انتقال کے اس جائیداد کی مالک اگھانی قرار پائے گی اور وہ اسی کا ترکہ ٹھہرے گا، پھر اس کی وفات کے بعد سنو نے جو اپنا حصہ اپنی بیٹی کے ہاتھ مرضِ موت میں بیع کیا اور باقی وارث اسے روا نہیں رکھتے تو وہ بیع باطل محض ہو گئی اور وہ حصہ بھی حسبِ فرائض کل ورثہ پر منقسم ہو جائے گا۔

في الخانية ومن الموقوف اذا باع المريض في مرض الموت من وارثہ عینا من اعیان مالہ ان صح جاز بیعہ وان مات من ذلک المرض ولم یجز الورثة بطل البیع ۱۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

خانیہ میں ہے اگر مریض نے مرض الموت میں اپنے کسی وارث کے ہاتھ اپنے مال میں سے کوئی عین شئی فروخت کی تو بیع موقوف رہے گی۔ اگر وہ صحت مند ہو گیا تو بیع جائز ہو جائے گی۔ اور اگر اسی بیماری میں مر گیا اور باقی وارثوں نے اجازت نہ دی تو بیع باطل ہوگی۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

---

۱ فتاویٰ قاضی خاں کتاب البیع فصل في البیع الموقوف نولکشو لکھنؤ ۱ / ۳۵۳

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Question 131: What do the scholars of religion say regarding this issue? Sheikh Nadhr Ali had three wives, three sons, and three daughters. From the first wife, one son Dhu al-Fiqar Ali; from the second wife, two sons and two daughters; and from the third wife, one daughter. Dhu al-Fiqar Ali died in the presence of Sheikh Nadhr Ali, leaving behind a wife and a son, Muhammad Baqir, as heirs. During his lifetime and in the presence of other heirs, Sheikh Nadhr Ali assigned to Muhammad Baqir (son of Dhu al-Fiqar Ali), who was legally excluded from inheritance, the portion of the estate that Dhu al-Fiqar Ali would have legally received after Sheikh Nadhr Ali's death, as compensation for the dower debt of his wife (mother of Dhu al-Fiqar Ali). All heirs accepted this. During Sheikh Nadhr Ali's lifetime, the first and second wives also passed away. After Sheikh Nadhr Ali's death, one wife, two sons, three daughters, and Muhammad Baqir (son of Dhu al-Fiqar Ali) remained as heirs.

The Answer: A bequest (wasiyyat) for a son is permissible provided that the son is not present (as an heir), because this is an estimation and not a bequest of another person's property, since there is no right for a son who dies before his father in his father's estate. It is stated in Al-Hidayah:

Arabic Text

If someone bequeaths a son's share, the bequest is void. But if someone bequeaths an amount equal to a son's share, it is valid. This is because the first case is a bequest of another person's property, as a son's share is what he would receive after the father's death. In the second case, it is a bequest of something like a son's share, and the likeness of a thing is different from the thing itself, even if it is measured by it. Therefore, it is permissible. (End of quote). I say: The commentators (of Al-Hidayah) have conditioned this on the son being present. They said that if he is not present...

Urdu Translation

If someone bequeaths the share of their son, the bequest is void. And if they bequeath something equal to a son's share, it is permissible, because in the first case it is a bequest of another's property as the son's share is what he receives after the father's death. In the second case, it is a bequest of the likeness of a son's share, and the likeness of a thing is other than the thing itself, although it is estimated by it, therefore it will be permissible. (End of quote). I say: The commentators have added a condition to this, that it is when the son is present. They said that...

1 Al-Hidayah, Book of Wills, Chapter on Wills of One-Third of Property, Yusufi Press, Lucknow, 4/58-59.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

मसाला 131: इस मुद्दे के बारे में धर्म के विद्वान क्या कहते हैं कि शेख नज़्र अली की तीन पत्नियाँ, तीन बेटे और तीन बेटियाँ थीं। पहली पत्नी से एक बेटा ज़ुल्फ़िकार अली; दूसरी पत्नी से दो बेटे और दो बेटियाँ; और तीसरी पत्नी से एक बेटी। ज़ुल्फ़िकार अली की मृत्यु शेख नज़्र अली के जीवनकाल में हुई, उन्होंने वारिस के रूप में एक पत्नी और एक बेटा मुहम्मद बाकिर छोड़ा। अपने जीवनकाल में और अन्य वारिसों की मौजूदगी में, शेख नज़्र अली ने मुहम्मद बाकिर (ज़ुल्फ़िकार अली के बेटे) को, जो कानूनी रूप से उत्तराधिकार से वंचित था, वह हिस्सा दे दिया जो ज़ुल्फ़िकार अली को शेख नज़्र अली की मृत्यु के बाद कानूनी तौर पर मिलता, अपनी पत्नी (ज़ुल्फ़िकार अली की माँ) के महर के बदले में। सभी वारिसों ने इसे स्वीकार कर लिया। शेख नज़्र अली के जीवनकाल में ही पहली और दूसरी पत्नियों का भी देहांत हो गया। शेख नज़्र अली की मृत्यु के बाद, एक पत्नी, दो बेटे, तीन बेटियाँ और मुहम्मद बाकिर (ज़ुल्फ़िकार अली के पुत्र) वारिस रहे।

जवाब: एक बेटे के लिए वसीयत इस शर्त पर जायज़ है कि बेटा (वारिस के रूप में) मौजूद न हो, क्योंकि यह एक अनुमान है, न कि किसी दूसरे की संपत्ति की वसीयत, क्योंकि पिता से पहले मरने वाले बेटे का पिता की विरासत में कोई हिस्सा नहीं होता। अल-हिदाया में लिखा है:

अरबी पाठ

यदि कोई अपने बेटे के हिस्से की वसीयत करता है, तो वसीयत अमान्य है। और यदि वह बेटे के हिस्से के समान की वसीयत करता है, तो यह जायज़ है क्योंकि पहली स्थिति में यह दूसरे की संपत्ति की वसीयत है क्योंकि बेटे का हिस्सा वह है जो उसे पिता की मृत्यु के बाद मिलता है। और दूसरी स्थिति में यह बेटे के हिस्से के समान की वसीयत है, और किसी चीज़ के समान चीज़ उस चीज़ से अलग होती है, भले ही उसे उसी से नापा जाए। इसलिए यह जायज़ है। (उद्धरण समाप्त)। मैं कहता हूँ: टीकाकारों ने इसे इस शर्त के साथ

उर्दू अनुवाद

अगर अपने बेटे के हिस्से की वसीयत की तो वसीयत बातिल (अमान्य) है। और अगर बेटे के हिस्से के समान की वसीयत की तो जायज़ है, क्योंकि पहली सूरत में माल-ए-ग़ैर (दूसरे की संपत्ति) की वसीयत है क्योंकि बेटे का हिस्सा वह है जो उसको बाप की मौत के बाद हासिल होगा। और दूसरी सूरत में बेटे के हिस्से के समान की वसीयत है और किसी चीज़ के समान चीज़ उस चीज़ से अलग होती है, हालाँकि उस चीज़ के साथ उसका अंदाज़ा लगाया जाता है, लिहाज़ा यह जायज़ होगी। (उद्धरण समाप्त)। मैं कहता हूँ:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
बाँधा है कि बेटा मौजूद हो। उन्होंने कहा कि यदि वह मौजूद न हो...	टीकाकारों ने इसके साथ यह शर्त लगाई है कि जब बेटा मौजूद हो। उन्होंने कहा कि...

1 अल-हिदाया, किताबुल वसाया, बाब अल-वसीयत बिल-थुलुथ अल-माल, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/58-59।

पृष्ठ 383 / 658

مسئلہ ۱۳۱: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ شیخ نذر علی کے تین زوجہ اور تین پسر اور تین دختر، زوجہ اولٰی سے ایک پسر ذو الفقار علی، اور زوجہ ثانیہ سے دو پسر اور دو دختر، اور زوجہ ثالثہ سے ایک دختر۔ ذوالفقار علی نے روبرو شیخ نذر علی کے انتقال کیا، ایک زوجہ اور ایک پسر محمد باقر وارث چھوڑے، شیخ نذر علی نے اپنی حیات میں روبرو دیگر ورثہ کے محمد باقر پسر ذو الفقار علی کو کہ عند الشرع محجوب تھا عوض دین مہر اپنی زوجہ یعنی والدہ ذو الفقار علی کے جو ترکہ کہ شیخ ذوالفقار علی کو بواجب شرع بعد شیخ نذر علی کے ملتا وہ بنام نہاد محمد باقر کردیا اور جملہ ورثاء نے قبول کرلیا حیات شیخ نذر علی میں زوجہ اولٰی و ثانیہ نے بھی رحلت کی اور بعد انتقال شیخ نذر علی کے ایک زوجہ کے دو پسر تین دختر ایک محمد باقر پسر ذوالفقار علی وارث رہے۔ الجواب: پسر کے لئے وصیت بشر طیکہ پسر موجود نہ ہو جائز ہے کہ یہ تقدیر و اندازہ ہے نہ وصیت بمال الغیر اذ لاحق لابن مات قبل ابیہ فی ترکۃ ابیہ (اس لئے کہ باپ سے پہلے مر جانے والے بیٹے کا باپ کے ترکہ میں کوئی حق نہیں ہوتا۔ ت) ہدایہ میں ہے:

| اذا اوصی بنصیب ابنہ فالوصیۃ باطلۃ ولو اوصی بمثل نصیب ابنہ جاز لان الاول وصیۃ بمال الغیر لان نصیب الابن مایصیبہ بعد الموت والثانی وصیۃ بمثل نصیب الابن ومثل الشیئ غیرہ وان کان یتقدر بہ فیجوز اھ قلت وقیدہ الشراح بما اذا کان الابن موجوداً قالوا وان لم یکن | اگر اپنے بیٹے کے حصے کی وصیت کی تو وصیت باطل ہے۔ اور اگر بیٹے کے حصے کے مثل کی وصیت کی تو جائز ہے، کیونکہ پہلی صورت میں مال غیر کی وصیت ہے کیونکہ بیٹے کا حصہ وہ ہے جو اس کو باپ کی موت کے بعد حاصل ہوگا اور دوسری صورت میں بیٹے کے حصہ کی مثل وصیت ہے اور شیئ کی مثل شیئ کا غیر ہوتی ہے اگرچہ شیئ کے ساتھ اس کا اندازہ کیا جاتا ہے چنانچہ یہ

جائز ہوگی اھ میں کہتا ہوں شارحین نے اس کے ساتھ قید لگائی یہ کہ جب بیٹا موجود ہو۔ انہوں نے کہا کہ |

1 الھدایۃ کتاب الوصایا باب الوصیۃ بثلث المال مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۵۸-۵۹

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Arabic]: The will is valid if no son is present. This detail is mentioned in 'Al-Durr al-Mukhtar', attributed to 'Al-Inaya' (a commentary on Al-Hidaya), 'Al-Jawhara', and 'Sharh al-Takmila'. [Urdu]: If the son is not present, the will will be valid. This detail was brought into Durr-e-Mukhtar, which was attributed to the footnote of Hidaya, Inaya, Jawhara, and Sharh al-Takmila. (T)

Therefore, this disposal is undoubtedly valid and, having been accepted by Muhammad Baqir, has come into effect. After Muhammad Baqir, the shares of the testatrix have been transferred to her legal heirs. Imam-un-Nisa became the owner of her share from them. Now, due to old age and senility, there is such a deficiency in her intellect and impairment in her senses that she cannot distinguish between impurity and purity. Since lack of understanding, confusion in speech, and flawed planning are inherent in her, she is considered 'ma'tuh' (mentally disabled) and is prohibited (mahjura) from all verbal transactions.

[Left Column - Arabic]: The learned researcher Muhammad bin Ali bin Muhammad Ala-ud-Din al-Dimashqi al-Haskafi stated in 'Al-Durr al-Mukhtar' regarding the definition of 'Hajr' (legal restriction): "Hajr is the prevention of the execution of a verbal disposal. Its causes are minority and insanity, encompassing both strong and weak forms, as in the case of a 'ma'tuh'..." (Abridged). His teacher, the great scholar Khair-ud-Din al-Ramli, stated in his Fatawa: "If a person has little understanding, confused speech, and flawed planning, but does not hit or abuse anyone, then he is 'ma'tuh'. Similar definitions are found in 'Al-Alamgiriyya' and others."

[Right Column - Urdu]: The learned researcher Muhammad bin Ali bin Muhammad Ala-ud-Din Dimashqi Haskafi, while interpreting 'Hajr', stated in Durr-e-Mukhtar that it is to prevent verbal transactions from being executed, and its causes are being a minor or being insane, whether the insanity is strong or weak as it occurs in a 'ma'tuh' etc. (Abridged). His teacher Allama Khair-ud-Din Ramli stated in his Fatawa that if one has little understanding, mixes things up in conversation, and has flawed planning but does not hit anyone nor gives abuses, then he is a 'ma'tuh', and similar to this is mentioned in Alamgiriya etc. (T)

In such a state, if she made a will at someone's instigation or of her own desire, it shall never be considered valid. The inheritance of Imam-un-Nisa's estate will be according to the statement of the first respondent. And Allah knows best, and His knowledge is most complete and His judgment most firm.

Footnotes: 1. Al-Binaya fi Sharh al-Hidaya, Kitab al-Wasaya, Chapter on Bequeathing One-Third of Property, Al-Maktaba al-Imdadiyya, Makkah, 4/599. 2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/323. 3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hajr, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/198. 4. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Hajr, Chapter One, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 5/52.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी]: वसीयत सही होगी यदि पुत्र मौजूद न हो। यही विवरण 'दुर्रे मुख्तार' में दिया गया है जिसे 'अल-इनाया' (हिदाया की व्याख्या), 'अल-जौहरा' और 'शरह-अल-तकमीला' की ओर संदर्भित किया गया है। [उर्दू]: अगर बेटा मौजूद न हो तो वसीयत सही होगी। यही विवरण दर्रे मुख्तार में लाया गया जिसे हिदाया के हाशिये इनाया, जौहरा और शरह अल-तकमीला की ओर मंसूब किया गया। (त)

अतः, निस्संदेह यह निपटान सही है और मुहम्मद बाकिर द्वारा स्वीकार किए जाने के कारण प्रभावी हो गया है। मुहम्मद बाकिर के बाद, वसीयतकर्ता के हिस्से उसके कानूनी वारिसों को हस्तांतरित कर दिए गए। इमाम-उन-निसा उनमें से अपने हिस्से की मालिक बन गई। अब, बुढ़ापे और जरावस्था के कारण, उसकी बुद्धि में ऐसी कमी और इंद्रियों में ऐसी दुर्बलता आ गई है कि वह अशुद्धता और पवित्रता में अंतर नहीं कर सकती। चूंकि समझ की कमी, बातचीत में भ्रम और दोषपूर्ण योजना उसमें निहित है, इसलिए वह 'मातूह' (मानसिक रूप से अक्षम) है और सभी मौखिक लेनदेन से प्रतिबंधित (महजूरा) है।

[बायां कॉलम - अरबी]: विद्वान शोधकर्ता मुहम्मद बिन अली बिन मुहम्मद अलाउद्दीन अल-दिमश्की अल-हसकफी ने 'दुर्रे मुख्तार' में 'हज्र' (कानूनी प्रतिबंध) की व्याख्या करते हुए कहा: "हज्र का अर्थ है मौखिक निपटान के निष्पादन को रोकना। इसके कारण अल्पवयस्कता और पागलपन हैं, चाहे पागलपन तीव्र हो या कमजोर, जैसा कि 'मातूह' के मामले में होता है..." (संक्षिप्त)। उनके शिक्षक महान विद्वान खैर-उद-दीन अल-रमली ने अपने फतावा में कहा: "यदि किसी व्यक्ति में थोड़ी समझ है, बातचीत में घालमेल है और दोषपूर्ण योजना है, लेकिन वह किसी को मारता या गाली नहीं देता है, तो वह 'मातूह' है। इसी तरह की परिभाषाएं'अल-आलमगीरिया' और अन्य में हैं।"

[दायां कॉलम - उर्दू]: विद्वान शोधकर्ता मुहम्मद बिन अली बिन मुहम्मद अलाउद्दीन दिमश्की हसकफी ने हज्र की व्याख्या करते हुए दुर्रे मुख्तार में फरमाया कि वह तसर्रुफ़-ए-क़ौली (मौखिक व्यवहार) को लागू होने से रोकना है और इसका सबब नाबलिग होना और मजनून (पागल) होना है, चाहे जुनून कवी हो या ज़ईफ़ (कमज़ोर) जैसा कि मातूह में होता है इत्यादि। उनके शैख़ अल्लामा खैर-उद-दीन रमली ने अपने फतावा में फरमाया कि अगर वह थोड़ी समझ वाला, गुफ़्तगू में खल्त-मल्त (गड़बड़) करने वाला और फासिद तदबीर (दोषपूर्ण योजना) वाला है लेकिन वह किसी को

मारता नहीं और न ही गालियाँ देता है तो वह मातूह है और इसी की मिसाल आलमगीरिया वगैरह में है। (त)

ऐसी स्थिति में यदि उसने किसी के उकसाने पर या अपनी इच्छा से वसीयत की है, तो वह कभी भी मान्य नहीं मानी जाएगी। इमाम-उन-निसा की संपत्ति की विरासत पहले उत्तरदाता के बयान के अनुसार होगी। और अल्लाह सबसे अच्छा जानता है, और उसका ज्ञान सबसे पूर्ण है और उसका निर्णय सबसे दृढ़ है।

पादलेख: 1. अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताब अल-वसाया, संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से की वसीयत का अध्याय, मकतबा अल-इमदादिया, मक्का, 4/599। 2. अल-दुर्रे मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/323। 3. अल-दुर्रे मुख्तार, किताब अल-हज्र, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/198। 4. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-हज्र, अध्याय एक, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 5/52।

पृष्ठ 384/658

موجود اصحت الوصیۃ۱ و بہذا التفصیل اتی في الدر المختار معزیا للعنایۃ حاشیۃ الھدایۃ والجوھرۃ وشرح التکملۃ۔ اگر بیٹا موجود نہ ہو تو وصیت صحیح ہو گی۔ اور یہی تفصیل در مختار میں لائی گئی جس کو ہدایت کے حاشیہ عنایہ، جوہرہ اور شرح التکملہ کی طرف منسوب کیا گیا۔ (ت)

پس بلاشبہ یہ تصرف صحیح اور بوجہ قبول محمد باقر نافذ ہو کر سہام موصی لہا بعد محمد باقر کے اس کے ورثہ شرعی کی طرف منتقل ہو گئے امام النساء ان سے اپنے حصہ کی مالک ہوئی اب کہ بوجہ کبر سن و پیرانہ سال اس کے عقل میں قصور اور حواس میں فتور اس درجہ ہو گیا کہ نجاست و طہارت میں تمیز نہیں کرتی اور قلت فہم و اختلاط کلام و فساد تدبیر اسے لازم، تو وہ معتوہ ہے اور کل تصرفات قولیہ سے محجورہ۔

قال الفاضل المحقق محمد بن علی بن محمد علاؤ الدین الدمشقی الحصکفی فی الدر المختار فی تفسیر الحجر ھو منع من نفاذ تصرف قولی و سببہ صغر و جنون یعم القوي والضعیف کما في المعتوہ ۱۳ھ ملتقطا۔ فاضل محقق محمد بن علی بن محمد علاء الدین دمشقی حصکفی نے حجر کی تفسیر کرتے ہوئے در مختار میں فرمایا کہ وہ تصرف قولی کو نفاذ سے روکنا ہے اور اس کا سبب نابالغ ہونا اور مجنون ہونا ہے، عام ازیں کہ جنون قوی ہو یا ضعیف جیسا کہ معتوہ میں ہوتا ہے الخ التقاط قال شیخہ العلام خیر الملۃ والدین الرملي في فتاواہ ان کان قلیل الفھم مختلطاً فاسد التدبیر لکن لا یضرب ولا یشتم فھو المعتوہ ٤ و مثلہ فی العالمگیریۃ وغیرہ۔ ان کے شیخ علامہ خیر الدین رملی نے اپنے فتاوی میں فرمایا کہ اگر وہ تھوڑی سمجھ والا گفتگو میں خلط ملط کرنے والا اور فاسد تدبیر والا

ہے لیکن وہ کسی کو مارتا نہیں اور نہ ہی گالیاں دیتا ہے تو وہ معتوہ ہے اور اسی کی مثل عالمگیریہ وغیرہ میں ہے۔ (ت)

پس ایسی حالت میں اگر اس نے کسی کے آمادہ کرنے خواہ اپنی خواہش سے وصیت کی تو ہرگز نافذ نہ قرار پائے گی اور توریث ترکہ امام النساء حسب بیان مجیب اول ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم وعلمہ اتم و حکمہ احکم۔

حواشی: ۱ البنایۃ فی شرح الھدایۃ کتاب الوصایا باب الوصیۃ بثلث المال المکتبۃ الامدادیۃ مکۃ المکرمۃ ۱۰/ ۴ ۲ الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۳ ۳ الدر المختار کتاب الحجر مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۹۸ ٤ الفتاوی الھندیۃ کتاب الحجر الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۵/ ۵۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

Masla 132: From Najibabad, district Bijnor, Mohalla Rampura, sent by Sheikh Abdul Majeed Sahib, Sub-Surveyor, 14 Muharram al-Haram 1314 AH. What do the scholars of the religion say regarding the following issues: Zaid has one adult son, Bakr, from his deceased first wife, and two minor sons, Amr and Sa'd, from his second wife currently alive. After Zaid's death, the debt that Zaid owed was paid by Bakr, and he also took loans in his own name or including the mother's name for the marriage expenses and food and drink of the minors. Some of this debt has been paid, and some is remaining. Now Amr and Sa'd are also adults, and there is a dispute regarding the division of property and the payment of previous and current debts. Therefore, let the scholars of Sharia inform us how the ancestral houses should be divided. Should the previous and current debts be distributed among all partners according to their shares, or is there a distinction between previous and current debts? And do the other brothers have a share in the house that Bakr bought with his own money? Also, the first wife, who died during Zaid's lifetime, had forgiven Zaid's dower (Mahr) at the time of her death, and the second wife, who is currently alive, forgave the dower at the time of Zaid's death. This is the custom regarding dowers in our community. It should also be clear that after Zaid's death, the food of all partners remained joint. When the minors became adults, they separated. Explain and be rewarded.

Answer: The ancestor's debt that Bakr, the adult son, paid will be fully deducted from the ancestor's estate, provided that at the time of payment he did not specify that he would not take reimbursement.

Arabic Text: In Fatawa Qadi Khan, al-Alamgiriyya, and others: "If some of the heirs paid the debt of the deceased, they have the right of recourse to the property of the deceased and the estate." (Abbreviated). In Jami' al-Fusulayn, al-Ashbah, and others: "If a debt encompasses the estate, the heir does not own it through inheritance unless the creditor exonerates the deceased or the heir pays it on the condition of donation at the time of payment. However, if he paid it from his own property unconditionally..."

Urdu Translation (from text): It is stated in Fatawa Qadi Khan and Alamgiriyya etc. that if any heir has paid the debt of the deceased, he has the right to resort to the property and estate of the deceased. Finis. In Jami' al-Fusulayn and Ashbah etc. it is stated that if the debt encompasses the estate, then the heir will not become the

owner of that estate with inheritance, unless the creditor exonerates the deceased, or the heir of the deceased paid the debt at the time of payment with the condition of donation (tabarru'), but if he paid the debt from his own property absolutely...

1 Al-Fatawa al-Hindiyya with reference to Fatawa Qadi Khan, Book of Wills, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/155.

फतावा रज़विया जिल्द 25

मसला 132: नजीबाबाद, जिला बिजनौर, मोहल्ला रामपुर से शेख अब्दुल मजीद साहब, सब-सर्वेयर द्वारा प्रेषित, 14 मुहर्रम अल-हराम 1314 हिजरी। दीन के विद्वान निम्नलिखित मुद्दों के बारे में क्या कहते हैं: ज़ैद की पहली मृत पत्नी से एक वयस्क पुत्र बक्र है, और दूसरी वर्तमान पत्नी से दो नाबालिग पुत्र उम्र और साद हैं। ज़ैद की मृत्यु के बाद, ज़ैद पर जो कर्ज था, उसे बक्र ने चुका दिया और नाबालिगों की शादी के खर्च और खाने-पीने के लिए अपने नाम पर या माँ के नाम के साथ मिलकर कर्ज भी लिया। इस कर्ज का कुछ हिस्सा चुका दिया गया है और कुछ बाकी है। अब उम्र और साद भी वयस्क हैं, और संपत्ति के विभाजन और पुराने और वर्तमान ऋणों के भुगतान के संबंध में विवाद है। इसलिए, शरीयत के विद्वान हमें सूचित करें कि पैतृक घरों का विभाजन कैसे किया जाए। क्या पिछले और वर्तमान ऋणों को उनके शेयरों के अनुसार सभी भागीदारों के बीच वितरित किया जाना चाहिए, या पिछले और वर्तमान ऋणों के बीच कोई अंतर है? और क्या बक्र ने अपने पैसे से जो घर खरीदा है, उसमें दूसरे भाइयों का हिस्सा है? इसके अलावा, पहली पत्नी, जिसकी मृत्यु ज़ैद के जीवनकाल में हुई थी, उसने अपनी मृत्यु के समय ज़ैद का मेहर माफ कर दिया था, और दूसरी पत्नी, जो जीवित है, उसने ज़ैद की मृत्यु के समय मेहर माफ कर दिया। हमारे समुदाय में मेहर के संबंध में यही रिवाज है। यह भी स्पष्ट होना चाहिए कि ज़ैद की मृत्यु के बाद, सभी भागीदारों का भोजन संयुक्त रहा। जब नाबालिग वयस्क हुए, तो वे अलग हो गए। बयान करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: पूर्वज का वह कर्ज जो वयस्क पुत्र बक्र ने चुकाया है, वह पूर्वज की विरासत से पूरी तरह से काटा जाएगा, बशर्ते कि भुगतान के समय उसने यह स्पष्ट न कर दिया हो कि वह इसकी प्रतिपूर्ति नहीं लेगा।

अरबी पाठ: फतावा काजी खान, अल-आलमगीरिया और अन्य में: "यदि कुछ वारिसों ने मृतक का कर्ज चुकाया, तो उन्हें मृतक की संपत्ति और विरासत से वापसी का अधिकार है।" (संक्षिप्त)। जामी अल-फूसुलैन, अल-अशबाह और अन्य में: "यदि ऋण विरासत को पूरी तरह घेर लेता है, तो वारिस विरासत के माध्यम से उसका मालिक नहीं बनता, जब तक कि ऋणदाता मृतक को दोषमुक्त न कर दे या वारिस भुगतान के समय दान की शर्त पर उसका भुगतान न कर दे। लेकिन अगर उसने अपने स्वयं के धन से पूर्ण रूप से भुगतान किया..."

उर्दू अनुवाद (पाठ से): फतावा काजी खान और आलमगीरिया आदि में है कि यदि किसी वारिस ने मृतक का कर्ज चुकाया है, तो उसे मृतक की संपत्ति और विरासत की ओर लौटने का अधिकार प्राप्त है। इति। जामी अल-फूसुलैन और अशबाह आदि में है कि यदि ऋण विरासत को घेरे हुए है, तो वारिस विरासत के साथ उस विरासत का मालिक नहीं बनेगा, सिवाय इसके कि ऋणदाता मृतक को बरी कर दे, या मृतक के वारिस ने भुगतान के समय दान (तबर्रु) की शर्त पर कर्ज चुकाया हो, लेकिन अगर उसने पूर्ण रूप से अपने धन से कर्ज चुकाया हो...

1 अल-फतावा अल-हिन्दिया, फतावा काजी खान के हवाले से, वसीयत की किताब, नौवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/155.

पृष्ठ 385/658

مسئلہ ۱۳۲: از نجیب آباد ضلع بجنور محلہ رامپورہ مرسلہ شیخ عبدالمجید صاحب سب سروئیر ۱۴ محرم الحرام ۱۳۱۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین نسبت مسائل ذیل کے ، زید کی منکوحہ اولیٰ متوفی سے ایک پسر بکر بالغ اور منکوحہ ثانی موجودہ سے دو پسر عمرو و سعد نابالغ بعد وفات زید باقی ہیں ، زید پر جو قرض تھا بکر نے ادا کیا اور نیز واسطے خرچ شادی و خورونوش نابالغان کے اپنے نام یا بشمول نام مادر قرض لے کر صرف کیا اس قرض سے کچھ ادا ہوا کچھ باقی ہے، اب عمرو و سعد بھی بالغ ہیں اور درباب تقسیم جائیداد وادائے قرضہ سابق و حال تنازع ہے، لہذا علمائے شریعت مطلع فرمائیں کہ مکانات موروثی کس طرح تقسیم ہوں اور قرضہ سابق و حال حسب سہام کل شرکاء پر چاہئے یا قرضہ سابق و حال میں کچھ تفریق ہے اور جو مکان بکر نے اپنے روپے سے خریدا اس میں دوسرے برادران کو حصہ پہنچتا ہے یا نہیں؟ اور منکوحہ اولیٰ جو زید کے حیات میں فوت ہو گئی اس نے اپنی وفات کے وقت زید کو مہر معاف کر دیا تھا اور منکوحہ ثانیہ نے کہ اب زندہ ہے وقت وفات زید مہر معاف کر دیا اور ہماری برادری میں مہروں کا یہی دستور ہے یہ بھی واضح ہو کہ بعد وفات زید کھانا جملہ شرکاء کا یکجا رہا۔ جب نابالغ بالغ ہوئے علیحدہ ہو گیا۔ بینوا توجروا۔

الجواب: قرض مورث کہ بکر پسر بالغ نے ادا کیا تمام و کمال ترکہ مورث سے مجرا پائے گا جبکہ وقت ادا تصریح نہ کر دی ہو کہ مجرا نہ لوں گا۔

في فتاوی قاضیخان والعالمگیریۃ وغیرھما بعض الورثۃ اذا قضی دین المیت کان لہ الرجوع فی مال المیت والترکۃ انتہی مختصراً۔ وفی جامع الفصولین والاشباہ وغیرھما لواستغرقھا دین لایملکھا بارث الا اذا ابرأ المیت غریمہ او اداہ وارثہ بشرط التبرع وقت الاداء امالو اداہ من مال نفسہ مطلقا

فتاویٰ قاضی خان اور عالمگیریہ وغیرہ میں ہے کسی وارث نے میت کا قرض ادا کیا تو اسے میت کے مال اور ترکہ کی طرف رجوع کا حق حاصل ہے انتہی۔ جامع الفصولین اور اشباہ وغیرہ میں ہے اگر دین ترکہ کو محیط ہے تو وارث میراث کے ساتھ اس ترکہ کا مالک نہیں بنے گا، مگر یہ کہ قرض خواہ میت کو بری کر دے یا میت کے وارث نے ادائیگی کے وقت بشرطِ تبرع قرض ادا کیا ہو لیکن اگر اس نے مطلقاً اپنے مال سے قرض ادا کیا ہو

۱ الفتاویٰ الھندیۃ بحوالہ فتاویٰ قاضیخاں کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۵۵

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Box 1 - Arabic and Urdu Translation] - (Arabic): Without a condition of donation or recourse, a debt to the deceased becomes obligatory. Thus, the estate becomes encumbered with his debt, and he does not own it. (1) - (Urdu): If there is neither a condition of donation nor a condition of recourse to the deceased's estate, then his debt will be established against the deceased. So the estate will be encumbered with the debt of the heir who paid the debt; therefore, he will not become its owner. (T)

[Middle Paragraph - Urdu] The money that Zaid spent on the marriage of minors after taking a loan, the claim for it is only upon the one who took the loan. It will be considered a favor (Ehsan) to the minors. Similarly, whatever was spent on the food and drink of minors after taking a loan, that too will not be offset (recovered) from them as long as this borrower was not an executor (Wasi) of those minors from the side of the ancestor. That is, Zaid did not tell him (before dying) that "I entrust my property or minor children to your care" or "their care and upbringing is related to you" or similar words that provide evidence of executorship (Wasayat).

[Box 2 - Arabic and Urdu Translation] - (Arabic): In Radd al-Muhtar, from al-Hawi al-Mukhtar for fatwa, what is in the Wasaya of al-Muhit, on the authority of Ibn Sama'ah from Muhammad: A man died leaving two sons, one minor and one large, and a thousand dirhams. The large one spent five hundred dirhams on the minor for maintenance like his peers. He is a volunteer if he was not an executor (Wasi) (2) etc. And in the 'Luqtah' section of al-Durr al-Mukhtar: "He is a donor due to the deficiency of his guardianship (Wilayah)" (3) etc. And there in Radd al-Muhtar from al-Bahr: "Because the matter is hesitant between seeking reward (Ihtisab) and recourse, so it does not become a debt through doubt." (4) etc. - (Urdu): In Radd al-Muhtar, it is narrated from 'al-Hawi'. For Fatawa, the chosen opinion is what is narrated in the 'Kitab al-Wasaya' of 'al-Muhit' from Imam Muhammad via Ibn Sama'ah: If a person dies leaving two sons, one minor and one adult, and leaves one thousand dirhams in the estate. Then the older one spends five hundred dirhams on the younger one for maintenance according to his peer standard. So, he will be spending as a favor from his side as long as he is not an executor, etc. In the chapter of 'Luqtah' in Durr-e-Mukhtar, it is mentioned that he is doing a favor due to his guardianship being deficient, etc. Here in Radd al-Muhtar, it is narrated from 'Bahr' that this matter revolves between reward/virtue and recourse. Therefore, this...

[Footnotes] 1. Jami' al-Fusulayn, Chapter 28, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/32. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Section on testimony of executors, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/458. 3. al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Luqtah, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/366. 4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Luqtah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/322.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

[बॉक्स 1 - अरबी और उर्दू अनुवाद] - (अरबी): बिना किसी दान या वापसी (रुजू) की शर्त के, मृतक पर ऋण अनिवार्य हो जाता है। अतः मृतक की संपत्ति उसके ऋण से घिर जाती है, इसलिए वह उसका मालिक नहीं रहता। (1) - (उर्दू): न इसमें दान की शर्त हो और न ही मृतक की संपत्ति की ओर वापसी की, तो मृतक पर उसका ऋण स्थापित हो जाएगा। तो मृतक की संपत्ति उस उत्तराधिकारी के ऋण के साथ व्यस्त होगी जिसने ऋण चुकाया है, अतः वह उसका स्वामी नहीं बनेगा। (त)

[मध्य पैराग्राफ - उर्दू] ज़ैद ने जो रुपया ऋण लेकर नाबालिगों के विवाह में खर्च किया, उसकी मांग केवल उस ऋण लेने वाले पर ही है। नाबालिगों के प्रति इसे उपकार (अहसान) समझा जाएगा। इसी तरह जो कुछ ऋण लेकर नाबालिगों के खाने-पीने पर खर्च किया गया, वह भी उनसे नहीं वसूला जाएगा, बशर्ते कि यह ऋण लेने वाला पूर्वज (मोरिस) की ओर से उन नाबालिगों का वसीय (कार्यकारी) न हो। अर्थात, ज़ैद ने (मरने से पहले) उससे यह न कहा हो कि "मैं अपनी संपत्ति या नाबालिग संतान तुम्हारी सुपुर्दगी में देता हूँ" या "उनका लालन-पालन तुम्हारे ज़िम्मे है" या इसी तरह के अन्य शब्द जो वसीयत (वसायत) का प्रमाण हों।

[बॉक्स 2 - अरबी और उर्दू अनुवाद] - (अरबी): 'रद्द अल-मुह्तार' में फ़तवे के लिए 'अल-हावी अल-मुख्तार' के हवाले से उद्धृत है, जो 'अल-मुहीत' के'वसाया' अध्याय में इब्न समाअह की रिवायत से इमाम मोहम्मद से वर्णित है: एक व्यक्ति का निधन हुआ जिसने दो बेटे छोड़े, एक नाबालिग और एक बालिग, और विरासत में एक हजार दिरहम छोड़े। बालिग बेटे ने छोटे बेटे पर उसके स्तर के अनुसार पांच सौ दिरहम खर्च किए। यदि वह वसीय (संरक्षक) नहीं था, तो वह स्वेच्छा से खर्च करने वाला (मुततवे) माना जाएगा (2) आदि। और 'दुर्र-ए-मुख्तार' के'लुक़्ता' (खोई हुई वस्तु) अध्याय में है: "वह अपनी विलायत (अभिभावकत्व) की कमी के कारण दानकर्ता (मुतबर्रे) है" (3) आदि। और वहीं 'रद्द अल-मुह्तार' में 'बहर' के हवाले से है: "क्योंकि मामला सवाब (पुण्य) और वापसी (रुजू) के बीच संदेहास्पद है, इसलिए केवल संदेह के आधार पर ऋण स्थापित नहीं होगा।" (4) आदि। - (उर्दू): 'रद्द अल-मुह्तार' में 'हावी' से उद्धृत है। फ़तवा के लिए चुनिंदा मत वह है जो 'मुहीत' की 'किताब अल-वसाया' में इब्न समाअह की रिवायत से इमाम मोहम्मद से वर्णित है कि: कोई व्यक्ति दो बेटे, एक नाबालिग और एक बालिग छोड़कर मर गया और विरासत में एक हज़ार दिरहम छोड़े। फिर बड़े ने छोटे पर समकक्ष खर्च (नफ़क़ा) के साथ पाँच सौ दिरहम खर्च किए, तो वह अपनी ओर से अहसान के तौर पर खर्च करने वाला होगा, बशर्ते कि वह वसीय न हो, आदि। 'दुर्रे मुख्तार' के'बाबे लुक़्ता' में है

कि वह अपनी विलायत के अधूरा होने के कारण अहसान करने वाला है, आदि। यहाँ 'रद्द अल-मुह्तार' में 'बहर' से उद्धृत है कि यह मामला पुण्य (अज्र ओ सवाब) और वापसी के बीच घूम रहा है। अतः यह...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. जामि अल-फ़ुसुलैन, अध्याय 28, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/32 2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, संरक्षक की गवाही का अध्याय, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/458 3. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-लुक़्ता, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 1/366 4. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-लुक़्ता, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 3/322

पृष्ठ 386/658

فتاوٰی رضویہ (سرخی دائیں) جلد ۲۵ (سرخی بائیں)

بلاشروط تبرع او رجوع یجب لہ دین علی المیت فتصیر التر کۃ مشغولۃ بدینہ فلایملکھا۱۸ 1۔ نہ اس میں تبرع کی شرط ہو اور نہ ترکہ میت کی طرف رجوع کی تو میت پر اس کا دین ثابت ہو جائے گا تو ترکہ قرض ادا کرنے والے وارث کے دین کے ساتھ مشغول ہوگا لہٰذا وہ اس کا مالک نہیں بنے گا۔ (ت)

جو روپیہ بجز یا وجہ زید نے قرض لے کر شادی نابالغان میں صرف کیا اس کا مطالبہ صرف اس قرض لینے والے پر ہے نابالغوں کے ساتھ اس کا احسان سمجھا جائے گا اسی طرح جو کچھ قرض لے کر خورد ونوش نابالغان میں اٹھایا وہ بھی ان سے مجرا نہ ملے گا جبکہ یہ قرض لینے والا مورث کی جانب سے ان نابالغوں کا وصی نہ تھا یعنی زید اسے کہہ نہ مرا تھا کہ جائداد یا نابالغ اولاد تیری سپردگی میں دیتا ہوں یا ان کی غور وپرداخت تیرے متعلق ہے یا اس کے مثل اور الفاظ جو دلیل وصایت ہوں۔

فی ردالمحتار عن الحاوی المختار للفتوی ما فی وصایا المحیط بروایۃ ابن سماعۃ عن محمد مات عن ابنین صغیر و کبیر و الف درھم فانفق علی الصغیر خمسمائۃ نفقۃ مثلہ فھو متطوع اذا لم یکن وصیاً۲ 8 الخ و فی لقطۃ الدر المختار ھو متبرع لقصور ولایتہ۳ 8 اھ۔ وثمہ فی ردالمحتار عن البحر لان الامر متردد بین الحسبۃ والرجوع فلا یکون دیناً بالشک۴ 8 اھ۔

ردالمحتار میں حاوی سے منقول ہے۔ فتاوٰی کے لئے مختار وہ ہے جو محیط کے کتاب الوصایا میں بروایت ابن سماعہ امام محمد سے منقول ہے کہ کوئی شخص دو بیٹے ایک نابالغ اور ایک بالغ چھوڑ کر فوت ہوا اور ہزار درہم ترکہ میں چھوڑے پھر بڑے نے چھوٹے پر مثلی نفقہ کے ساتھ

پانچسو درہم خرچ کئے تو وہ اپنی طرف سے بطور احسان خرچ کرنے والا ہوگا جبکہ وہ وصی نہ ہو الخ درمختار کے باب لقطہ میں ہے وہ احسان کرنے والا ہے بسبب اس کی ولایت کے قاصر ہونے کے الخ یہاں رد المحتار میں بحر سے منقول ہے کہ یہ معاملہ اجر وثواب اور رجوع کے درمیان دائر ہے۔ چنانچہ یہ

1۸ جامع الفصولین الفصل الثامن والعشرون اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۲ 2۸ ردالمحتار کتاب الوصایا فصل فی شہادۃ الاوصیاء داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۵۸ 3۸ الدر المختار کتاب اللقطۃ مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۳۶۶ 4۸ ردالمحتار کتاب اللقطۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۲۲

Fatawa Rizvia, Volume 25

Due to doubt, it could not become a debt. (T) The house Bakr bought with his own money in his name, others have no right in it. The dower (mahr) that the first wife gifted to her husband at the time of her death, its waiver is dependent on the permission of Bakr and other heirs of the first wife. If they did not allow it, then it is not waived, and it can be demanded from the estate of Zaid.

[In Arabic]: In al-Alamgiriyyah: A sick woman gifted her dower to her husband. If she was suffering from a terminal illness (marad al-mawt), the gift is not valid except with the permission of the heirs. It is in Alamgiriyyah that a sick woman gifted her dower to her husband, so if she is sick with terminal illness, then that gift is not correct without the permission of other heirs. (T)^1

Yes, the second wife waived her dower at the time of Zaid's death, so that is waived. Thus, in the inquired situation, after paying the debt of Bakr (which became obligatory on the estate for paying previous debts) and the dower of the first wife after deducting the fourth part (which was Zaid's own share), in whole or in part (to the extent that it remained obligatory on Zaid due to non-permission of the first wife's heirs), and similarly other debts that are on Zaid, and implementing his wills (if any) from the remaining one-third; the remainder, assuming no impediments to inheritance and heirs being limited to those mentioned, should be divided into twenty-four shares. Give ten shares to the second wife and seven shares to each son. And Allah Almighty knows best.

Problem 133: From Baijnathpara, Raipur, Central Provinces, sent by Sheikh Akbar Hussain Sahib, Trustee of the Mosque and Secretary of Majlis-e-Anjuman Nomaniya, 6 Jumada al-Ula 1314 AH.

What do the scholars of the religion say in this matter that stepmother Faiz-un-Nisa Begum performed the marriage of Khadija Bibi with Husam-ud-Din, the forest ranger (Darogha Jungle). Khadija's parents were dead. Faiz-un-Nisa Begum claims some property with Khadija Bibi is on loan (ariyyat). Husam-ud-Din says that Khadija Bibi was ill for many days, a lot of my personal money was spent during her illness. The son of the deceased was alive at the time of the deceased's death, the son became the owner of the mother's property, and after the son's death, I, as the father, became his heir. The stepmother of the deceased has no right. Therefore, the question to the muftis of the clear Sharia is whether, according to the list of

expenses, Husam-ud-Din is entitled to receive the expenses he incurred during the illness etc.? State the ruling and be rewarded.

^1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Gift, Chapter Eleven on Miscellaneous matters, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/403.

फ़तावा रज़विया, खंड २५

संदेह के कारण वह ऋण (क़र्ज़) नहीं बन सका। (त) जो मकान बक्र ने अपने पैसे से अपने नाम खरीदा, उसमें दूसरों का कोई अधिकार नहीं है। वह महर जो पहली पत्नी ने अपनी मृत्यु के समय पति को उपहार (हिबा) में दिया था, उसकी माफ़ी बक्र और पहली पत्नी के अन्य वारिसों की अनुमति पर निर्भर है। यदि उन्होंने अनुमति नहीं दी, तो वह माफ़ नहीं हुआ और ज़ैद की संपत्ति (तरका) से उसकी मांग की जा सकती है।

[अरबी में]: अल-फ़तावा अल-हिंदिया में है: एक बीमार महिला ने अपना महर अपने पति को उपहार में दिया। यदि वह मरज़-उल-मौत (मृत्यु-पूर्व बीमारी) से पीड़ित थी, तो यह वारिसों की अनुमति के बिना वैध नहीं है। आलमगीरिया में है कि एक बीमार महिला ने अपना महर पति को उपहार में दिया, तो अगर वह मृत्यु-पूर्व बीमारी के साथ बीमार है, तो वह उपहार अन्य वारिसों की अनुमति के बिना सही नहीं है। (त)^1

हाँ, दूसरी पत्नी ने ज़ैद की मृत्यु के समय अपना महर माफ़ कर दिया, तो वह माफ़ हो गया। अतः पूछी गई स्थिति में ज़ैद की संपत्ति से बक्र का ऋण (जो पिछले ऋणों के भुगतान के कारण संपत्ति पर अनिवार्य हुआ) और पहली पत्नी के महर से चौथा हिस्सा (जो स्वयं ज़ैद का हिस्सा था) घटाने के बाद पूरा या आंशिक रूप से (जितना पहली पत्नी के वारिसों की अनुमति न मिलने के कारण ज़ैद पर अनिवार्य रहा) और इसी तरह ज़ैद पर जो अन्य ऋण हों, उन्हें चुका कर और उसकी वसीयतों को (यदि उसने की हों) शेष एक तिहाई (तिहाई) से लागू करके शेष को (विरासत में बाधाओं की अनुपस्थिति और वारिसों के उल्लेखित लोगों तक सीमित होने की स्थिति में) चौबीस हिस्सों में विभाजित करें। दस हिस्से दूसरी पत्नी को और सात-सात हिस्से प्रत्येक पुत्र को दें। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

समस्या १३३: बैजनाथपाड़ा, रायपुर, मध्य प्रांत से, प्रेषक शेख अकबर हुसैन साहब, मस्जिद के मुतवल्ली और मजलिस-ए-अंजुमन नोमानिया के सचिव, ६ जमादी-उल-उला १३१४ हिजरी।

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि सौतेली माँ फ़ैज़-उन-निसा बेगम ने खदीजा बीबी का निकाह वन दारोगा हुसामुद्दीन के साथ किया, खदीजा के माता-पिता की मृत्यु हो चुकी थी, फ़ैज़-उन-निसा बेगम खदीजा बीबी के पास मौजूद कुछ संपत्तियों को उधार (आरियत) बताती है, हुसामुद्दीन का कहना है कि खदीजा बीबी बहुत दिनों तक बीमार रही, उसकी बीमारी में मेरा बहुत सा व्यक्तिगत

पैसा खर्च हुआ, मृतका का पुत्र उसकी मृत्यु के समय जीवित था, पुत्र माँ की संपत्ति का मालिक बना और पुत्र की मृत्यु के बाद मैं पिता के रूप में उसका उत्तराधिकारी बना, मृतका की सौतेली माँ का कोई अधिकार नहीं है, इसलिए शरीअत के मुफ्तियों से सवाल है कि खर्चों की सूची के अनुसार, हुसामुद्दीन ने बीमारी आदि के दौरान जो खर्च किया, क्या वह उसे प्राप्त करने का हकदार है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

^1 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल हिबा, अध्याय ११, विविध विषय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ४/ ४०३।

पृष्ठ ३८७ / ६५८

بسبب شک کے دَین نہیں ہو سکا۔ (ت) جو مکان بکر نے اپنے روپے سے اپنے نام خرید اس میں سے دوسرے کا کچھ حق نہیں، مہر کہ زوجہ اولٰی نے اپنے مرتے وقت شوہر کو بخشا، اس کی معافی بکر وغیرہ دیگر وارثان زوجہ اولٰی کی اجازت پر موقوف ہے اگر انہوں نے جائز نہ رکھا تو معاف نہ ہوا اور اس کا مطالبہ ترکہ زید سے ہو سکتا ہے۔

فی العالمگیریۃ مریضۃ وھبت صداقھا من زوجھا فان کانت مریضۃ مرض الموت لا یصح الا باجازۃ الورثۃ۔۱۸ عالمگیریہ میں ہے ایک مریض عورت نے اپنا مہر خاوند کو ہبہ کر دیا پس اگر وہ مرض الموت کے ساتھ مریض ہے تو وہ ہبہ دیگر وارثوں کی اجازت کے بغیر صحیح نہیں ہو سکا۔ (ت)

ہاں زوجہ ثانیہ نے کہ وقت وفات زید اپنا مہر معاف کیا وہ معاف ہو گیا پس صورت مستفسرہ میں ترکہ زید سے قرضہ بکر (جو بابت ادائے قرضہ سابقہ اس کے لئے ترکہ پر لازم ہوا) اور زوجہ اولٰی کے مہر سے بعد اسقاط چہارم کہ خود حصہ زید ہوا کل یا بعض (جس قدر بوجہ عدم اجازت وارثان زوجہ ذمہ زید لازم رہا) اور اسی طرح اور دیون جو زید پر ہوں ادا کر کے ثلث باقی سے اس کی وصیتیں اگر کی ہوں) نافذ کر کے جو بچے بر تقدیر عدم موانع ارث و انحصار ورثہ فی المذکورین چوبیس سہام پر تقسیم کریں دس سہم زوجہ ثانیہ اور سات سات ہر پسر کو دیں۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

مسئلہ ۱۳۳: از بیجناتھ پاڑہ رائے پور ممالک متوسطہ مرسلہ شیخ اکبر حسین صاحب متولی مسجد و دبیر مجلس انجمن نعمانیہ ۶ جمادی الاولی ۱۳۱۴ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ فیض النساء بیگم سوتیلی ماں نے خدیجہ بی بی کا نکاح حسام الدین داروغہ جنگل کے ساتھ کیا، والدین خدیجہ مر چکے تھے، فیض النساء بیگم بعض اموال اپنے خدیجہ بی بی کے پاس عاریت بتاتی ہے، حسام الدین کہتا ہے کہ خدیجہ بی بی بہت دنوں بیمار رہی اس کی بیماری میں میرا ذاتی روپیہ بہت سا خرچ ہوا متوفیہ کا لڑکا متوفیہ کے مرتے وقت زندہ تھا ماں کی جائداد کا لڑکا مالک ہوا اور بعد مرنے لڑکے کے میں باپ اس کا وارث ہوا متوفیہ کی سوتیلی ماں کا کوئی حق نہیں، لہٰذا مفتیان شرع متین سے سوال ہے کہ حسب فہرست صرفہ حسام الدین نے وقت بیماری وغیرہ میں جو صرفہ کیا وہ حسام الدین پانے کا حقدار ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

۱۸ الفتاوی الھندیۃ کتاب الھبہ الباب الحادی عشر فی المتفرقات نورانی کتب خانہ پشاور ۴/ ۴۰۳

Fatawa Ridawiyya Volume 25

The Answer: If Khadija Bi had no other heirs, and there is no debt upon her other than what her husband claims, which when combined would exceed the value of the estate, and if her deceased son did not owe anyone so much that after paying the husband's debt from Khadija Bi's estate, the remaining portion going to the son would exceed that amount, then this claim by the husband is simply meaningless. If it is proven, according to Faiz-un-Nisa Begum's statement, that some of Khadija Bi's property actually belonged to Faiz-un-Nisa Begum, then there is no sense in receiving expenses for Khadija Bi's medicine from it; that would have to be returned to Faiz-un-Nisa Begum. And when Khadija has no heirs except for her son and husband, and the son has no heir except for his father, then whatever property is determined to belong to Khadija, Hussam-ud-Din is the sole heir. If another creditor has a claim against Khadija Bi, in a situation where the estate can neither decrease nor increase his debt, then similarly, from what remains after paying the husband's debt from Khadija Bi's estate, the son's share is sufficient for the son's debt. Thus, the husband's claim for debt against the estate can neither increase his right nor decrease it. In any case, his entitlement remains at the same amount whether he takes it as a debt by proving it or takes it as an inheritance without proving it. Such a futile claim is not worth hearing. Yes, if there was another heir of Khadija Bi after her death, who based on the context of the question could only be her maternal grandmother, then the husband's claim is beneficial so that he may take some or all of the legacy as debt before inheritance. Similarly, if another creditor's debt is such that combined with his claim it would exceed the total estate, then it is beneficial because the estate would be divided proportionately between both debts. Likewise, if the deceased son had such a debt that first the husband's debt would be paid from Khadija Bi's estate, if nothing remains, the son's creditor will receive nothing, and if something remains, he will be entitled to take from whatever portion belongs to the son. Without a claim, he would receive from the surplus, and all this is evident with simple calculation. In these cases, the husband's claim is certainly worth hearing. Now, the ruling of the issue is that if Hussam-ud-Din spent his own wealth on his wife's medication of his own accord, then the claim is invalid, and he is not entitled to a refund.

"For whoever spends on someone else's matter without their permission, not being compelled to do so, shall not seek recourse against them, because he does not have the authority to dispose of what they have, as numerous secondary rulings have clarified."

When someone spends on another's matter without their permission and is not compelled to do such spending, they have no right of recourse, because they have no authority over what is in their possession.

उत्तर: यदि खदीजा बी का कोई अन्य उत्तराधिकारी नहीं था, और उनके पति के बयान के अलावा उन पर कोई अन्य ऐसा ऋण नहीं है जो उनके साथ मिलकर विरासत की मात्रा से अधिक हो जाए, और न ही उनके दिवंगत पुत्र पर किसी का इतना ऋण है कि खदीजा बी की विरासत से पति आदि का ऋण चुकाने के बाद शेष से जो हिस्सा पुत्र को मिले उसकी मात्रा से अधिक हो, तो पति का यह दावा पूरी तरह अर्थहीन है। यदि फ़ैज़-उन-निसा बेगम के बयान के अनुसार खदीजा बी के पास की कुछ संपत्ति फ़ैज़-उन-निसा बेगम की संपत्ति होना सिद्ध हो जाए, तो उसमें से खदीजा बी की दवा का खर्च पाने का कोई मतलब नहीं है; वह तो फ़ैज़-उन-निसा बेगम को वापस कर दिया जाएगा। और जब खदीजा का पुत्र और पति के अलावा और उस पुत्र का पिता के अलावा कोई उत्तराधिकारी न रहा, तो खदीजा की जो संपत्ति ठहरे उसका वारिस केवल हुसाम-उद-दीन है। यदि किसी अन्य लेनदार का खदीजा बी पर कुछ बकाया हो, तो जिस स्थिति में विरासत न उसके ऋण को घटा सके और न बढ़ा सके, उसी तरह खदीजा बी की विरासत से पति आदि का ऋण चुकाने के बाद भी जो बचता है, उसमें से पुत्र का हिस्सा पुत्र के ऋण के लिए पर्याप्त है, तो पति का विरासत पर ऋण का दावा न अपने अधिकार को बढ़ा सके और न घटा सके। बहरहाल, दावा करने या न करने, हर स्थिति में उसका अधिकार एक ही मात्रा पर रहता है, चाहे वह उस पर ऋण सिद्ध करके कर्ज के रूप में ले ले या सिद्ध किए बिना विरासत में ले। ऐसा व्यर्थ दावा सुनवाई के योग्य नहीं होता। हाँ, यदि खदीजा बी के बाद उनका कोई और वारिस भी रहा हो, जो सवाल के संदर्भ में उनकी नानी ही हो सकती है, तो पति का दावा लाभकारी है ताकि विरासत से पहले वह ऋण के माध्यम से छोड़ी गई संपत्ति का कुछ या पूरा हिस्सा ले ले। इसी तरह, यदि किसी अन्य लेनदार का ऋण ऐसा है कि उसके दावे के साथ मिलकर वह विरासत की कुल राशि से अधिक हो जाएगा, तो यह लाभकारी है कि विरासत दोनों ऋणों पर आनुपातिक रूप से बँट जाए। इसी तरह, यदि दिवंगत पुत्र पर ऐसा ऋण है कि पहले खदीजा बी की विरासत से पति का ऋण चुकाया जाएगा, यदि कुछ नहीं बचेगा तो पुत्र का लेनदार कुछ नहीं पाएगा और यदि बचेगा तो वह शेष में से पुत्र के हिस्से के बराबर लेने का हकदार होगा। और बिना दावे के वह अतिरिक्त में से पाता और यह सब सामान्य गणना से स्पष्ट है। इन स्थितियों में पति का दावा अवश्य सुनवाई के योग्य है। अब मसले का हुक्म यह है कि यदि हुसाम-उद-दीन ने अपनी पत्नी की दवा आदि में अपनी मर्जी से अपना धन खर्च किया, तो दावा शून्य है और वह वापसी का हकदार नहीं है।

"क्योंकि जो कोई किसी दूसरे के मामले में उसकी अनुमति के बिना खर्च करता है, जबकि वह ऐसा करने के लिए विवश न हो, तो वह उस पर दावा नहीं कर सकता, क्योंकि उसके पास जो कुछ है उस पर उसका कोई अधिकार नहीं है, जैसा कि कई उप-शाखाओं ने स्पष्ट किया है।"

जब कोई दूसरे के मामले में उसकी अनुमति के बिना खर्च करे और वह उस खर्च को करने में मजबूर न हो, तो उसे वापसी का अधिकार नहीं है, क्योंकि जो कुछ उसके पास है उसमें उसका अधिकार नहीं है।

الجواب: اگر خدیجہ بی کے کوئی اور وارث نہ تھا، نہ اس پر اس بیان شوہر کے سوا کسی اور کا ایسا دین ہے جو اس سے ملا کر مقدار تر کہ سے بڑھ جائے۔، نہ اس کے پسر متوفی پر کسی کا اتنا دین آتا ہے کہ تر کہ خدیجہ بی سے دین شوہر وغیرہ ادا کر کے باقی سے جو حصہ پسر کو پہنچے اس کی مقدار سے زائد ہو جب تو یہ شوہر کا دعوی محض بے معنی ہے کہ خدیجہ بی کے پاس کا اگر کچھ مال حسب بیان فیض النساء بیگم ملک فیض النساء بیگم ہونا ثابت ہو تو اس میں سے خرچ دوائے خدیجہ بی پانے کے کوئی معنی نہیں وہ تو فیض النساء بیگم کو واپس دیا جائے گا اور جب خدیجہ کا سوائے پسر و شوہر اور اس پسر کے سوائے پدر کوئی وارث نہ رہا تو جو مال خدیجہ کا ٹھہرے اس کا وارث صرف حسام الدین ہے، دوسرے کسی دائن کا اگر خدیجہ بی پر کچھ آتا ہو تو جس حالت میں تر کہ اس کے دین کو گھٹا سکے نہ نہ کرنا بڑھا سکے اسی طرح ترکہ خدیجہ بی سے دین شوہر وغیرہ ادا کر کے بھی جو بچتا ہے اس میں سے حصہ پسر دین پسر کو کافی ہے تو شوہر کا ترکہ پر دین کا دعوی نہ اپنے استحقاق کو بڑھا سکے نہ نہ کرنا گھٹا سکے، بہر حال دعوی وعدم دعوی ہر صورت میں اس کا استحقاق ایک ہی مقدار پر رہتا ہے خواہ اس پر دین ثابت کر کے قرض میں لے لے یا بے ثابت کئے میراث میں لے، ایسا فضول دعوی قابل سماعت نہیں ہوتا ہاں اگر خدیجہ بی کے بعد اس کا کوئی وارث بھی رہا کہ نظر بقر یر سوال وہ اس کی نانی ہی ہو سکتی ہے، تو دعوی شوہر نافع ہے تاکہ میراث سے پہلے یہ بذریعہ دین بعض یا کل متروکہ لے، یو نہی اگر دوسرے دائن کا دین ایسا ہے کہ اس کے دعوی سے مل کر مقدار ترکہ سے زائد ہو جائے گا تو نافع ہے کہ ترکہ دونوں دین پر حصہ رسد بٹ جائے، اسی طرح اگر پسر متوفی پر ویسا دین ہے کہ اول شوہر کا دین ترکہ خدیجہ بی سے ادا کیا جائے گا، اگر کچھ نہ بچے گا دائن

پسر کچھ نہ پائے گا اور بچے گا تو باقی سے جس قدر حصہ پسر ہے وہ اس میں سے لینے کا مستحق ہوگا، اور بے دعوی زائد میں سے پاتا وھذا کلہ ظاھر بادنی حساب (یہ تمام ادنی حساب کے ساتھ ظاہر ہے۔ت) ان صورتوں میں دعوی شوہر البتہ قابل سماعت ہے، اب حکم مسئلہ یہ کہ اگر حسام الدین نے بطور خود اپنی زوجہ کے دوادار میں اپنا مال صرف کیا تو دعوی باطل ہے اور واپسی کا مستحق نہیں۔

فان من انفق فی امر غیرہ بغیر امرہ غیر مضطر الیہ فلا یرجع علیہ اذ لم یکن نافذ لتصرف فیما لدیہ کما ابانت عنہ فروع جمۃ

جب کوئی غیر کے معاملے میں اس کی اجازت کے بغیر خرچ کرے اور وہ اس خرچ کرنے میں مجبور نہ ہو تو اسے رجوع کا حق نہیں اس لئے کہ جو کچھ اس کے پاس ہے اس میں اس کا تصرف

Explicitly mentioned in the words of the Imams. It is not enforceable, just as it was previously clear from the subsidiary issues (furu') where the Imams' statements were explicit. (T)

Moreover, even if Khadijah Bi had requested to be treated and no condition for return or repayment was made, nor is it established by general custom that in such a case whatever the husband spends on the wife's treatment he can get back, even then Husamuddin has no claim due to the absence of anything that makes it mandatory from religious texts (Nass) or custom. (T) In our lands, the custom is that whatever a husband spends on his wife's treatment, neither he nor the woman even imagines a return of the money. Yes, if a condition of return was explicitly made with Khadijah Bi, or if by general custom of that place the right of return is established, then certainly there would be an option for return because "what is customary is like a stipulated condition." (Because what is known by custom is just like a condition set in words. T) It is stated in Durr al-Mukhtar:

Arabic	English Translation
There is no recourse even if by his order, unless he says: "Pay on my behalf, I am the guarantor," for the lack of obligation for compensation, contrary to the payment of debt. (And) the principle is that (everything for which a person is demanded by imprisonment and confinement, the command for its payment is proof of recourse without the condition of a guarantee, and if not, then not) unless a condition of guarantee is set, Zahiriyyah etc. I say: and you know that medicine is something that is not obligatory at all, let alone having a claimant from the side of the servant (human), let alone its demand being by imprisonment or confinement.	There is no recourse in it even if spent by his command, unless when he says "pay the compensation on my behalf on the condition that I am the guarantor," because compensation is not mandatory, unlike the repayment of a debt. And the rule is that for whatever a person is demanded with imprisonment and confinement, the command for its payment proves the right of recourse without seting a condition of guarantee. And if it is not so, then the right of recourse will not be established until a condition of guarantee is set, Zahiriyyah etc. I say, you know that medicine is among those things which are not mandatory at all, let alone there being someone from the human side to demand it, and let alone its demand being with imprisonment or

Arabic	English Translation
Therefore, there is no recourse in it without the condition of any of these principles.	confinement. Therefore, there will be no right of recourse in it without the condition of any of these principles. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Gift, Chapter of Recourse in Gift, Mujtabai Press, Delhi, 2 / 162.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

इमामों के शब्दों में स्पष्ट रूप से उल्लेख किया गया है। यह प्रभावी नहीं है जैसा कि इससे पहले की शाखाओं (फ़ुर'ऊ) से स्पष्ट है, जिनके बारे में इमामों के बयानों में स्पष्ट किया गया है। (त)

बल्कि अगर ख़दीजा बी ने दरख्वास्त भी की कि मेरा इलाज करवाओ और इसके सिवा कोई वापसी या रुजू की शर्त तय नहीं हुई, न ही वहाँ के आम चलन (उर्फ़) से यह साबित है कि ऐसी सूरत में शौहर जो कुछ बीवी के इलाज में खर्च करे वह उसे वापस मिल जाए, तो भी हुसामुद्दीन को दावा करने का अधिकार नहीं है क्योंकि कोई ऐसी नस (Nass) या उर्फ़ मौजूद नहीं है जो इसे वाजिब ठहराए। (त) हमारे इलाकों का उर्फ़ तो यह है कि शौहर अपनी बीवी के इलाज में जो कुछ खर्च करता है, न तो उसके और न ही औरत के दिमाग में वापसी का ख़्याल तक आता है। हाँ, अगर ख़दीजा बी से साफ़ तौर पर वापसी की शर्त हुई थी या वहाँ के आम चलन के हिसाब से वापसी का हक़ बनता है, तो फिर वापसी का विकल्प ज़रूर होगा क्योंकि "जो उर्फ़ के लिहाज़ से मशहूर हो वह ऐसा ही है जैसे लफ़्ज़ों में शर्त लगाई गई हो।" (त) दुर्रे मुख्तार में है:

अरबी

इसमें रुजू (वापसी) नहीं है चाहे उसके कहने पर खर्च किया हो, सिवाय इसके कि वह कहे कि "मेरी तरफ से बदला दे दो इस शर्त पर कि मैं जामिन (गारंटर) हूँ", क्योंकि बदले की अदायगी वाजिब नहीं है, बख़िलाफ़ कर्ज़ की अदायगी के। (और) नियम यह है कि (जिस चीज़ के लिए इंसान को कैद या पाबंदी के साथ मजबूर किया जा सकता है, उसकी अदायगी का हुक्म रुजू को साबित करने वाला है बिना किसी ज़मानत की शर्त के, और अगर ऐसा न हो तो नहीं) जब तक ज़मानत की शर्त न लगाई जाए, ज़हीरिया इत्यादि। मैं कहता हूँ: और तुम जानते हो कि दवा उन चीज़ों में से है जो बिलकुल वाजिब नहीं है, तो फिर बंदे की तरफ से

हिंदी अनुवाद

इसमें रुजू नहीं है अगरचे उसके कहने से खर्च करे मगर यह कि जब कहे तो मेरी तरफ से बदला दे इस शर्त पर कि मैं जामिन हूँ क्योंकि बदला वाजिब नहीं है बख़िलाफ़ कर्ज़ की अदायगी के। और ज़ाबता यह है कि जिस चीज़ का इंसान से कैद व पाबंदी के साथ मुतालबा किया जाता है उसकी अदायगी का हुक्म रुजू को साबित करने वाला है ज़मानत की शर्त लगाए बगैर, और अगर ऐसा न हो तो रुजू साबित न होगा जब तक ज़मानत की शर्त न लगाए, ज़हीरिया इत्यादि। मैं कहता हूँ तुम जानते हो कि दवा उन चीज़ों में से है जो बिलकुल वाजिब नहीं चह जाईके बन्दे की तरफ

अरबी	हिंदी अनुवाद
उसका कोई मुतालबा करने वाला कैसे हो सकता है, और यह मुतालबा कैद या पाबंदी के साथ कैसे हो सकता है? इसलिए, इसमें इन उसूलों में से किसी शर्त के बिना रुजू का हक नहीं होगा।	से उसका कोई मुतालबा करने वाला हो और चह जाईके उसका मुतालबा कैद व पाबंदी के साथ हो, लिहाज़ा इसमें किसी उसूल की शर्त के बगैर रुजू का हक न होगा। (त)

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, बाब अर-रुजू फ़िल-हिबा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2 / 162

مصرّح بھا فی کلمات الائمہ۔ نافذ نہیں ہے جیسا کہ اس سے پیشتر فروع ظاہر ہیں جن کی ائمہ کرام کے اقوال میں تصریح کی گئی ہے۔(ت)

بلکہ اگر خدیجہ بی نے درخواست بھی کی کہ میر اعلاج کرواور اس کے سوا کوئی شرط رجوع و واپسی درمیان نہ آئی نہ وہاں عرف عام سے ثابت ہو کہ ایسی صورت میں شوہر جو کچھ معالجہ زوجہ میں اٹھائے اس سے واپس پائے تو بھی حسام الدین کو دعوی نہیں پہنچتا لعدم ما یوجبھا من نص او عرف (کسی نص یا عرف کے نہ پائے جانے کی وجہ سے جو اس کو واجب کرے۔ت) ہمارے بلاد کا تو عرف یہ ہے کہ شوہر جو اپنی بی بی کے علاج میں صرف کرتا ہے وہ یا عورت کسی کے خیال میں واپسی کا وہم بھی نہیں گزرتا ہاں اگر خدیجہ بی سے صراحۃً واپسی کی شرط ہو گئی تھی یا وہاں کے عرف عام کی رو سے استحقاق واپسی ثابت ہے تو ضرور اختیار واپسی ہو گا فان المعھود عرفا کالمشروط لفظاً (کیونکہ جو باعتبار عرف کے معہود ہو ایسے ہی ہے جیسے باعتبار لفظ کے اس کی شرط لگائی گئی ہو۔ت) در مختار میں ہے :

عربی متن	اردو ترجمہ
لارجوع ولو بأمرہ الا اذا قال عوض عنی انی ضامن، لعدم وجوب التعویض بخلاف قضاء الدین (و) الاصل ان (کل ما یطالب بہ الانسان بالحبس والملازمۃ یکون الامر بأدائہ مثبتاً للرجوع من غیر	اس میں رجوع نہیں اگرچہ اس کے امر سے خرچ کرے مگر یہ کہ جب کہے تو میری طرف سے بدلہ دے اس شرط پر کہ میں ضامن ہوں کیونکہ تعویض واجب نہیں بخلاف قرض کی ادائیگی کے۔ اور ضابطہ یہ ہے کہ جس چیز کا انسان سے حبس و ملازمہ کے ساتھ مطالبہ کیا جاتا

عربی متن	اردو ترجمہ
اشتراط الضمان ومالا فلا) الا اذا شرط الضمان ظهيرية الخ قلت وانت تعلم ان الدواء مما لا يجب اصلاً فضلاً عن ان يكون له مطالب من جهة العبد فضلاً عن ان يكون طلبه بحبس او ملازمة فلا رجوع فيه من دون شرط شيئ من هذه الاصول۔	ہے اس کی ادائیگی کا امر رجوع کو ثابت کرنے والا ہے ضمان کی شرط لگائے بغیر، اور اگر ایسا نہ ہو تو رجوع ثابت نہ ہو گا جب تک ضمان کی شرط نہ لگائے، ظہیریہ الخ۔ میں کہتا ہوں تو جانتا ہے کہ دوا ان چیزوں میں سے جو بالکل واجب نہیں چہ جائیکہ بندے کی طرف سے اس کا کوئی مطالبہ کرنے والا ہو اور چہ جائیکہ اس کا مطالبہ حبس و ملازمہ کے ساتھ ہو، لہذا اس میں کسی اصول کی شرط کے بغیر رجوع کا حق نہ ہو گا(ت)

۱ الدر المختار کتاب الہبۃ باب الرجوع فی الہبۃ مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۶۲

Fatawa-e-Razvia Volume 25

In Uqood ad-Durriya it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
Whatever custom prevails regarding the return to the commander, it shall be returned.	جس چیز کا آمر پر رجوع کرنے میں عرف جاری ہو وہاں رجوع کرے گا۔
I say: In this matter, the opinions of the noble scholars are contradictory in terms of both principles and subsidiaries.	میں کہتا ہوں اس مسئلہ میں علماء کرام کے اقوال اصول وفروع کے اعتبار سے مضطرب ہیں۔
They established principles that are not regulated and mentioned subsidiaries that are not coherent.	انہوں نے کچھ ایسے اصول بنائے جو منضبط نہیں اور کچھ ایسے فروع ذکر کئے جو مجتمع و مربوط نہیں۔
Allama Shami (may Allah have mercy on him) intended to clarify them in the Uqood, but it was not possible for him except to restrict himself to some subsidiaries that were narrated, despite having discarded all the principles that were established.	علامہ شامی علیہ الرحمہ نے عقود میں ان کی تحریر کرنے کا ارادہ فرمایا تو انکو میسر نہ ہوا سوائے بعض فروع پر اقتصار کرنے کے جو نقل کئے گئے باوجودیکہ انہوں نے وہ اصول چھوڑ دیئے جو وضع کئے گئے ہیں۔
And for this weak servant, there is some discourse here which I mentioned in my annotations on Shami. And what I have chosen here is absolutely clear and manifest, with no ambiguity, if Allah Almighty wills. And Allah Almighty knows best.	اور اس عبدِ ضعیف کا یہاں کچھ کلام ہے جس کو میں نے شامی پر اپنی تعلیقات میں ذکر کیا ہے۔ اور وہ جس کو میں نے یہاں اختیار کیا وہ بالکل واضح و روشن ہے اس میں ان شاء اللہ تعالیٰ کوئی پوشیدگی نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

Issue 134: Sent from the State, 28 Muharram al-Haram 1317 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid passed away in 1287 AH. In the presence of his four sons Muhammad Zakariya, Muhammad Yahya, Muhammad Isa, Muhammad Musa (some major and some minor), his adult daughter, and Hafiz Muhammad Azim Sahib (his father-in-law), aged 38, 20, and 12 years respectively, he made a will. All the heirs accepted this will and acted upon it. Now Yahya and Isa are having their remaining inheritance distributed. Their elder brother demands the expenses for food, drink, clothing, and wedding costs of Yahya and Isa that he spent from his own pocket after Zaid's death. Yahya and Isa excuse themselves by saying that whatever you spent on us was a voluntary gift and act of kindness, it should not be deducted

from our share. Furthermore, at the time of the will we were minors, and regardless of that, in the document written by the brothers in 1303 AH, in which Muhammad Yahya...

1 Al-Uqood ad-Durriya, Kitab al-Kafala, Arg Bazaar Kandahar Afghanistan 1/ 303 Page 390 of 658

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

'उक़ूद अद-दुर्रिया' में है:

अरबी पाठ

जिस चीज़ का आदेश देने वाले (आमिर) पर वापस करने में प्रथा (उर्फ़) प्रचलित हो, वहां वापस किया जाएगा।

मैं कहता हूँ: इस मसले में विद्वानों के कथन मूल सिद्धांतों और उप-नियमों के आधार पर विरोधाभासी हैं।

उन्होंने ऐसे सिद्धांत बनाए जो व्यवस्थित नहीं हैं और ऐसी शाखाओं (फ़ुरूअ) का उल्लेख किया जो सुसंगत नहीं हैं।

अल्लामा शामी (रहमतुल्लाह अलैह) ने उक़ूद में उन्हें लिखने का इरादा किया, तो उन्हें कुछ शाखाओं तक सीमित रहने के अलावा और कुछ संभव न हो सका जो नकल की गई थीं, बावजूद इसके कि उन्होंने उन सभी सिद्धांतों को छोड़ दिया जो स्थापित किए गए थे।

और इस कमज़ोर बंदे की यहाँ कुछ बात है जिसका उल्लेख मैंने शामी पर अपनी टिप्पणियों (ता'लीक़ात) में किया है। और जो मैंने यहाँ चुना है, वह पूरी तरह से स्पष्ट और उज्ज्वल है, इसमें इंशा अल्लाह कोई अस्पष्टता नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

اردو ترجمہ

جس چیز کا آمر پر رجوع کرنے میں عرف جاری ہو وہاں رجوع کرے گا۔

میں کہتا ہوں اس مسئلہ میں علماء کرام کے اقوال اصول وفروع کے اعتبار سے مضطرب ہیں۔

انہوں نے کچھ ایسے اصول بنائے جو منضبط نہیں اور کچھ ایسے فروع ذکر کئے جو مجتمع و مربوط نہیں۔

علامہ شامی علیہ الرحمہ نے عقود میں ان کی تحریر کرنے کا ارادہ فرمایا تو انکو میسر نہ ہوا سوائے بعض فروع پر اقتصار کرنے کے جو نقل کئے گئے باوجودیکہ انہوں نے وہ اصول چھوڑ دیئے جو وضع کئے گئے ہیں۔

اور اس عبدِ ضعیف کا یہاں کچھ کلام ہے جس کو میں نے شامی پر اپنی تعلیقات میں ذکر کیا ہے۔ اور وہ جس کو میں نے یہاں اختیار کیا وہ بالکل واضح و روشن ہے اس میں ان شاء اللہ تعالیٰ کوئی پوشیدگی نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

मसला 134: रियासत से भेजा गया, 28 मुहर्रम उल हराम 1317 हिजरी धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फरमाते हैं कि जैद का 1287 हिजरी में इंतकाल हुआ। उसने अपने चारों बेटों मुहम्मद ज़करिया,

मुहम्मद यह्या, मुहम्मद ईसा, मुहम्मद मूसा (कुछ बालिग और कुछ नाबालिग), बालिग बेटी और हाफ़िज़ मुहम्मद अज़ीम साहब ससुर (38 साल, 20 साल, 12 साल) के सामने यह वसीयत की। इस वसीयत को सभी वारिसों ने स्वीकार किया और उस पर अमल किया। अब यह्या और ईसा अपनी शेष विरासत का बंटवारा करवा रहे हैं। बड़ा भाई भोजन, पेय, वस्त्र और यह्या एवं ईसा की शादी के खर्चों की मांग करता है जो उसने जैद के इंतकाल के बाद अपनी ओर से उन पर खर्च किए थे। यह्या और ईसा यह बहाना करते हैं कि आपने हम पर जो कुछ भी खर्च किया वह दान और कृपा के रूप में था, इसे हमारे हिस्से से नहीं काटा जाना चाहिए। साथ ही, वसीयत के समय हम नाबालिग थे, और इसे छोड़कर 1303 हिजरी में भाइयों के बीच जो दस्तावेज लिखा गया था, जिसमें मुहम्मद यह्या ने...

1 अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अल-कफ़ाला, अर्ग बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान 1/ 303 पृष्ठ 390 का 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

عقود الدریہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ماجری به العرف فی الرجوع علی الأمر یرجع	جس چیز کا آمر پر رجوع کرنے میں عرف جاری ہو وہاں رجوع کرے گا۔
اقول: هذه مسئلة اضطربت فیها اقوال العلماء اصلاً	میں کہتا ہوں اس مسئلہ میں علماء کرام کے اقوال
وفرعاً فاصلوا اصولاً لا تنضبط وفرعوا فروعاً لا تلتئم	اصول وفروع کے اعتبار سے مضطرب ہیں۔ انہوں نے کچھ
واراد العلامة الشامي تحریرها في العقود فلم یتهیأ له	ایسے اصول بنائے جو منضبط نہیں اور کچھ ایسے فروع ذکر کئے جو
الا الاقتصار علی بعض فروع نقلت مع طرح جمیع	مجتمع و مربوط نہیں۔ علامہ شامی علیہ الرحمہ نے عقود میں ان
الاصول التی اصلت وللعبد الضعیف ههنا کلام	کی تحریر کرنے کا ارادہ فرمایا تو انکو میسر نہ ہوا سوائے بعض
ذکرته فیما علقت علیها وهذا الذی اخترته هنا	فروع پر اقتصار کرنے کے جو نقل کئے گئے باوجودیکہ انہوں نے

عربی متن	اردو ترجمہ
واضح جلی لاخفاء بہ ان شاء اللہ تعالی واللہ تعالی اعلم۔	وہ اصول چھوڑ دیئے جو وضع کئے گئے ہیں۔ اور اس عبدِ ضعیف کا یہاں کچھ کلام ہے جس کو میں نے شامی پر اپنی تعلیقات میں ذکر کیا ہے۔ اور وہ جس کو میں نے یہاں اختیار کیا وہ بالکل واضح و روشن ہے اس میں ان شاء اللہ تعالیٰ کوئی پوشیدگی نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۳۴: از ریاست مرسلہ ۲۸ محرم الحرام ۱۳۱۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے ۱۲۸۷ہجری میں انتقال کیا اور اپنے چاروں بیٹے محمد زکریا، محمد یحییٰ، محمد عیسیٰ، محمد موسیٰ بالغ و نابالغ اور بیٹی بالغہ اور حافظ محمد عظیم صاحب خسر ۳۸ سال، ۲۰ سال، ۱۲ سال کے سامنے یہ وصیت کی اس وصیت کو سب ورثاء نے تسلیم کیا اور اس پر عملدرآمد کیا اب یحییٰ و عیسیٰ اپنا بقیہ ورثہ تقسیم کراتے ہیں اور بڑا بھائی مصرف خورد و نوش و پارچہ و خرچ شادی یحییٰ و عیسیٰ جو اس نے اپنے پاس سے زید کے انتقال کے بعد سے ان پر کیا ہے طلب کرتا ہے یحییٰ و عیسیٰ یہ عذر کرتے ہیں کہ جو کچھ آپ نے ہم پر صرف کیا تبرعاً و احساناً تھا یہ ہم سے مجرانہ ہونا چاہئے نیز بروقت وصیت ہم نابالغ تھے اور قطع نظر اس ۱۳۰۳ھ میں جو تحریر فریامین برادران ہوئی جس میں محمد یحییٰ نے

Fatawa Rizvia Volume 25

Considering the account of income, they agreed to 4 rupees per month for their share and have been receiving it until now. When the will was implemented, none of you refused; rather, written acceptance and agreement are present. Accordingly, a copy of the will and copies of other writings are as follows: Zaid's property, which is in Alwar, is still undivided and all the heirs live in the same house and they also want its partition. Zakaria agrees to the partition but says that the costs I incurred on it after Zaid's death should be given to me. Yahya and Isa say that you demolished the first building without reason and built a new building; we will take the loss of its demolition from you. You did not have the authority to build a new building without our consent. Zakaria replies that because of decay, one part was unbaked (kham) in front of all of you at the time of Muhammad Isa's wedding, where he still resides; I rebuilt it as baked (pukhta) with my own money and built a part for myself as baked. At that time, none of you refused and until now we all live there. Provide an answer to all these matters according to the Noble Sharia. Explain and be rewarded.

Copy of the Will My late father, Hakim Ghulam Najmuddin, about twenty-eight days before his death, in the presence of dear Uncle Hafiz Muhammad Azim Sahib and dear brothers Muhammad Yahya, Muhammad Isa, and Muhammad Musa, made a will to me. I am stating the content of that will now in the presence of the said dear uncle and the mentioned dear brothers. If there is anything contrary in my statement, please correct it, and if my statement is correct, please attest this paper, that's all. My father said to me, Muhammad Zakaria, "I have married you and your sister; I am discharged from the obligation of you two. The weddings of Muhammad Yahya, Muhammad Isa, and Muhammad Musa are pending. Sell the Majlisar and Diwan-khana of Delhi and get them married, and whatever jewelry your mother has, put it in the wedding offerings (charhawa) of these three. The remaining houses of Delhi and the utensils and clothes etc. that are there, you five brothers and sisters should divide them according to the Noble Sharia, that's all.

Give two hundred rupees to two people, send one for Hajj for me and the other for your mother. For the remaining houses, wells, lands, gardens, and salary which are in Alwar, you are the authorized person. If Muhammad Yahya, Isa, and Musa obey you, continue to nurture them like sons; if they do not obey you, they will face the consequences themselves." Dated September 23, 1879 AD, corresponding to 5th Shawwal 1296 AH.

आमदनी का हिसाब समझकर 4 रुपये मासिक अपने हिस्से के लिए मंजूर किए हैं और अब तक लेते हैं और वसीयत पर अमल हुआ तो तुम में किसी ने इनकार नहीं किया बल्कि लिखित स्वीकृति और स्वीकार्यता मौजूद है। तदनुसार वसीयतनामा की प्रति और अन्य लेखों की प्रतियां निम्नानुसार हैं: जैद की संपत्ति जो अलवर में है वह अब तक अविभाजित है और सभी उत्तराधिकारी एक ही घर में रहते हैं और वे उसका बंटवारा भी चाहते हैं। जकरिया बंटवारे के लिए सहमत है लेकिन कहता है कि जैद की मृत्यु के बाद जो लागत मैंने अपनी ओर से उस पर लगाई है वह मुझे मिलनी चाहिए। याह्या और ईसा कहते हैं कि तुमने बिना कारण पहली इमारत को ढहा दिया और नई इमारत बनाई, हम इसके ढहाने का नुकसान तुमसे लेंगे, हमारी सहमति के बिना नई इमारत बनाने का तुम्हें अधिकार नहीं था। जकरिया जवाब देता है कि जर्जर होने के कारण तुम सबके सामने मुहम्मद ईसा की शादी के समय, जिसमें वह अब तक रहता है, एक हिस्सा कच्चा था, मैंने उसे अपने निजी पैसे से नए सिरे से पक्का बनाया और एक हिस्सा अपने लिए पक्का बनाया। उस समय तुम में से किसी ने इनकार नहीं किया और अब तक हम सब वहीं रहते हैं। शरीयत शरीफ के अनुसार इन सभी मामलों का उत्तर प्रदान करें। स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

वसीयतनामा की प्रति स्वर्गीय पिता हकीम गुलाम नजमुद्दीन ने अपनी मृत्यु से लगभग अट्ठाइस दिन पहले आदरणीय मामा हाफिज मुहम्मद अजीम साहब और प्रिय भाइयों मुहम्मद याह्या, मुहम्मद ईसा और मुहम्मद मूसा की उपस्थिति में मुझे जो वसीयत की थी, मैं उस वसीयत की सामग्री उक्त आदरणीय मामा और उल्लेखित प्रिय भाइयों के सामने बयान करता हूं। यदि मेरे बयान में कुछ विपरीत है तो सुधार कर दें और यदि मेरा बयान सही है तो इस कागज़ को प्रमाणित करें, बस। मेरे पिता ने मुझसे, मुहम्मद जकरिया से, यह कहा: "मैंने तुम्हारी और तुम्हारी बहन की शादी कर दी है; मैं तुम दोनों के कर्तव्य से मुक्त हो गया हूं। मुहम्मद याह्या, मुहम्मद ईसा और मुहम्मद मूसा की शादियां शेष हैं। दिल्ली की मजलिस्सर और दीवान-खाना बेचकर उनकी शादी कर देना और तुम्हारी माँ के पास जो गहने हैं, वे इन तीनों के चढ़ावे में चढ़ा देना। दिल्ली के बाकी मकान और जो बर्तन और कपड़े आदि हैं, उन्हें तुम पाँचों भाई-बहन शरीयत शरीफ के अनुसार बांट लेना, बस।

दो सौ रुपये दो व्यक्तियों को देकर एक को मेरे लिए और दूसरे को अपनी माँ के लिए हज पर भेजना। बाकी मकान, कुएं जमीन, बाग और वेतन जो अलवर में हैं, उसके तुम मुख्तार (अधिकृत)

हो। यदि मुहम्मद याह्या, ईसा और मूसा तुम्हारी आज्ञा का पालन करें तो तुम पुत्रों की तरह उनका पालन-पोषण करते रहना; यदि वे तुम्हारी आज्ञा न मानें तो वे अपना सिर खुद पटकेंगे (अर्थात स्वयं जिम्मेदार होंगे)।" दिनांक 23 सितंबर 1879 ईस्वी, तदनुसार 5 शव्वाल 1296 हिजरी।

पृष्ठ 391 का 658

آمدنی کا حساب سمجھ کر ۴ روپے ماہوار اپنے حصے کے لئے منظور کئے ہیں اور اب تک لیتے ہیں اور وصیت پر عملدرآمد ہوا تو تم میں کسی نے انکار نہیں کیا بلکہ تسلیم وقبول تحریری موجود ہے چنانچہ نقل وصیت نامہ و نقل تحریر دیگر حسب ذیل ہے زید کی جائداد جو الور میں ہے وہ اب تک غیر منقسم اور ایک ہی مکان میں سب ورثاء رہتے ہیں اور اس کی تقسیم بھی چاہتے ہیں زکریا تقسیم پر راضی ہے مگر کہتا ہے کہ جولاگت بعد انتقال زید میں نے اپنے پاس سے اس پر لگائی ہے مجھ کو ملنی چاہئے۔ یحییٰ وعیسیٰ کہتے ہیں کہ تم نے بلاوجہ پہلی عمارت کو ڈھایا اور نئی عمارت بنائی ہم اس کے ڈھانے کا نقصان تم سے لیں گے نئی عمارت بنانے کا تم کو بلا رضا مندی ہمارے اختیار نہ تھا، زکریا جواب دیتا ہے کہ بوجہ بوسیدگی تم سب کے سامنے ہنگام شادی محمد عیسیٰ جس میں اب تک وہی رہتا ہے ایک ضلع خام تھا از سرنو پختہ میں نے اپنے ذاتی روپیہ سے بنایا اور ضلع اپنے واسطے پختہ بنایا اس وقت تم میں سے کسی نے انکار نہیں کیا اور اب تک تم ہم سب وہیں رہتے ہیں از روئے شرع شریف ان سب امور کا جواب مرحمت ہو۔ بینوا توجروا۔

نقل وصیت نامہ والد ماجد حکیم غلام نجم الدین مرحوم نے اپنے انتقال سے تخمیناً اٹھائیس روز پہلے روبروئے جناب ماموں حافظ محمد عظیم صاحب وبرادران عزیز محمد یحییٰ، محمد عیسیٰ و محمد موسیٰ کہ مجھ کو جو وصیت فرمائی میں اس وقت مضمون وصیت روبروئے جناب ماموں صاحب موصوف و برادران عزیز مذکور کے بیان کرتا ہوں اگر میرے بیان میں کچھ خلاف ہے تو اصلاح فرما دیں اور اگر میرا بیان صحیح ہے تو اس کاغذ کو تصدیق کریں، فقط۔ میرے والد نے مجھے محمد زکریا سے یہ فرمایا کہ میں نے تمہاری اور تمہاری ہمشیرہ کی شادی کر دی تم دو کے فرض سے میں ادا ہوا۔ محمد یحییٰ و محمد عیسیٰ و محمد موسیٰ کی شادی باقی ہیں دہلی کی

مجلسر اور دیوان خانہ فروخت کرکے ان کی شادی کر دینا اور تمہاری والدہ کا جو زیور ہے وہ ان تینوں کے چڑھاوے میں چڑھا دینا۔ باقی مکانات دہلی کے اور ظروف اور پارچہ وغیرہ جو ہے اس کو بموجب شرع شریف کے تم پانچوں بہن بھائی تقسیم کرلینا فقط

مبلغ دو سو روپیہ دو شخصوں کو دے کر ایک کو میرے واسطے اور دوسرے کو اپنی والدہ کے واسطے حج پر بھیجنا، باقی مکانات اور چاہ واراضی و باغ و تنخواہ جو الور میں ہے اس کا تو مختار ہے اگر محمد یحییٰ وعیسیٰ و موسیٰ تیری تابعداری کریں تو تم فرزندوں کی طرح ان کی پرورش کرتے رہنا اگر تیری تابعداری نہ کریں تو اپنا سر کھائیں فقط ۲۳ ستمبر ۱۸۷۹ء مطابق پنجم شوال ۱۲۹۶ ہجری

Fatawa Ridawiyya Volume 25

In the words of the humble servant Amrao Ali. This document was written in my presence and is correct. Servant Muhammad Musa, Servant Muhammad Yahya, Servant Muhammad Isa, Servant Khadija Khanum by the pen of Muhammad Azim. Servant Muhammad Azim, witness to the writing, Muhammad Abdur Rahman Ali. Whatever I, Muhammad Zakariya, have implemented and am implementing according to the will of my respected father, those matters are recorded on this page, and if you gentlemen agree to it, then put your respective signatures on it. Dated September 23, 1879, corresponding to 5th Shawwal 1296 AH. The jewelry of our respected mother was distributed by me among my dear brothers Muhammad Yahya, Muhammad Isa, and Muhammad Musa. The utensils and clothing were distributed among ourselves by me, Muhammad Zakariya, Muhammad Yahya, Muhammad Isa, Muhammad Musa, and our dear sister according to the will of our late father. I did not sell the Majlis-sar (assembly hall) and Diwan-khana (drawing room); instead, from my own pocket, I performed the marriages of dear Muhammad Yahya and Muhammad Isa, and Muhammad Musa's Hajj was completed. The remaining properties located in Delhi will also be distributed according to the will, God willing. As for the other properties, festivals, wells, lands, gardens, and the salary from Alwar, which are solely in my possession according to the late father's will, we brothers will continue to live in the mansion as we always have. I and my children, and they and their children, will remain as before. Whatever food and drink God provides me, just as Muhammad Isa and Muhammad Musa have been eating and drinking until today, I will continue to provide for them. I will continue to give 2 rupees monthly to Muhammad Yahya, 18 to Muhammad Isa, and 12 to Muhammad Musa. The amount of two hundred rupees has been sent for Hajj through two individuals via the uncle, Hafiz Muhammad Azim Sahib. Dated as above, by the pen of Amrao Ali. This document was written in my presence and is correct. Servant Muhammad Isa, Servant Muhammad Yahya (may he be pardoned), Servant Muhammad Musa (may he be pardoned), Servant Khadija Khanum by the pen of Muhammad Azim. Servant Muhammad Azim, witness to the transcription, Muhammad Abdur Rahman. Previously, on September 23, 1879, corresponding to 5th Shawwal 1296 AH, in the will of the late father written in the presence of the uncle, the late Haji Hafiz Muhammad Azim, a monthly allowance of two rupees was proposed for dear Muhammad Yahya, which has been given until today. Now, the aforementioned dear one said that he cannot survive on this and requested a higher

amount. Therefore, I, Zakariya, assessed the income from the rain-fed lands and the wells of Jal-wala and Taj Khan-wala at two hundred and sixty rupees for dear Muhammad Yahya, and fixed his share at 17 rupees monthly for God's sake. However, the aforementioned dear one agreed to take four rupees and four annas monthly from it, on the condition that I do not charge him for the repairs of the wells, etc. I, Muhammad Zakariya, also agree that I will give 4 rupees monthly as long as the government-granted land remains in our possession.

फतावा रज़विया जिल्द 25

बंदह अमराव अली की क़लम से। यह तहरीर मेरे सामने लिखी गई और दुरुस्त है। बंदह मुहम्मद मूसा, बंदह मुहम्मद यहया, बंदह मुहम्मद ईसा, बंदह ख़दीजा खानम ब-क़लम मुहम्मद अज़ीम। बंदह मुहम्मद अज़ीम गवाह तहरीर मुहम्मद अब्दुर्रहमान अली। जो कुछ मुझ मुहम्मद ज़करिया ने वालिद माजिद की वसीयत के मुताबिक़ तामील की और करता हूँ, वह मरातिब इस सफ़हे पर दर्ज हैं और आप साहबान इससे रज़ामंद हैं तो इस पर अपने-अपने दस्तख़त करें। फ़क़त मरक़ूम 23 सितम्बर 1879 ई० मुताबिक़ पंचम शव्वाल 1296 हि०। वालिदा माजिदा का ज़ेवर, बिरादरान-ए-अज़ीज़ मुहम्मद यहया व मुहम्मद ईसा व मुहम्मद मूसा को मैंने तक़सीम कर दिया और ज़रूफ़ व पारचा मुझ मुहम्मद ज़करिया व मुहम्मद यहया व मुहम्मद ईसा व मुहम्मद मूसा व हमशीरा अज़ीज़ा ने हस्ब-ए-वसीयत वालिद मग़फ़ूर बाहम तक़सीम कर लिया और मज्लिस-सरा और दीवान-खाना को तो मैंने फ़रोख़्त नहीं किया बल्कि अपने पास से अज़ीज़ मुहम्मद यहया व मुहम्मद ईसा की मैंने शादी कर दी और मुहम्मद मूसा का हज हो गया और बाक़ी मकानात वाक़ेअ दिल्ली भी हस्ब-ए-वसीयत तक़सीम किये जाएँगे इंशा अल्लाह तआला और बाक़ी मकानात व त्यौहार व चाह व अराज़ी व बाग़ व तनख़्वाह अलवर की जो बिला शिरकत-ए-ग़ैरे हस्ब-ए-वसीयत वालिद माजिद मेरे क़ब्ज़े में है, मगर हवेली में जिस तरह हम सब भाई रहते हैं, उसी तरह मैं और मेरी औलाद और वो और उनकी औलाद बदस्तूर हैं और खाने पीने को जो ख़ुदा मुझको दे जिस तरह आज तक मुहम्मद ईसा व मुहम्मद मूसा खाते पीते रहे हैं इसी तरह खिलाता पिलाता रहूँगा, और मुहम्मद यहया को दो रुपये और मुहम्मद ईसा को (18) और मुहम्मद मूसा को 12 माहवार देता रहूँगा, मब्लग़ दो सौ रुपये जनाब मामूँ हाफ़िज़ मुहम्मद अज़ीम साहब की मारफ़त दो शख़्सों को दे कर हज को भेज दिये फ़क़त मरक़ूम सद्र ब-क़लम अमराव अली। यह तहरीर मेरे सामने लिखी गई दुरुस्त है। बंदह मुहम्मद ईसा, बंदह मुहम्मद यहया अफ़ी अन्हु, बंदह मुहम्मद मूसा अफ़ी अन्हु, बंदह ख़दीजा खानम ब-क़लम मुहम्मद अज़ीम। बंदह मुहम्मद अज़ीम गवाह-शुद मुहम्मद अब्दुर्रहमान नक़्ल-ए-तहरीर। साबिक़ में 23 सितम्बर 1879 ई० मुताबिक़ पंचम शव्वाल 1296 हि० को जो वसीयत नामा वालिद मरहूम कारूबरू जनाब मामूँ साहब हाजी हाफ़िज़ मुहम्मद अज़ीम मरहूम के तहरीर हुआ था उस वक़्त अज़ीज़ मुहम्मद यहया को दो रुपये माहवार देना तजवीज़ हुआ था चुनांचे आज तक दिया गया, अब फिर अज़ीज़ मज़कूर ने कहा कि मेरा गुज़ारा इसमें नहीं होता कुछ ज़्यादा मुक़र्रर हो जाए, इस वास्ते मुझ ज़करिया ने अराज़ी बारानी व चाह जाल वाला व चाह ताज ख़ान वाला की आमदनी ब-वक़ूफ़ अज़ीज़ मुहम्मद यहया दो

सौ साठ रुपये मुशख़्ख़स करा कर अज़ीज़ मज़कूर का हिस्सा लिल्लाह 17 माहवार का क़रार पाया मगर अज़ीज़ मज़कूर ने चार रुपये चार आने माहवार इसमें से लेने मन्ज़ूर किये ब-शर्त इसके कि मुझसे चाहत की मरम्मत वग़ैरा का मसारिफ़ न लिया जाए। मुझ मुहम्मद ज़करिया को यह भी मन्ज़ूर है कि मैं 4 लिल्लाह माहवार जब तक अराज़ी अतिया सरकार हमारे क़ब्ज़े में है।

पेज 392 ऑफ़ 658

بکلم بندہ امر اؤ علی۔ یہ نوشتہ میرے سامنے لکھا گیا درست ہے۔ العبد محمد موسیٰ العبد محمد یحیٰی العبد محمد عیسیٰ العبد خدیجہ خانم بقلم محمد عظیم العبد محمد عظیم گواہ نوشتہ محمد عبدالرحمن علی جو کچھ مجھ محمد زکریا نے بموجب وصیت والد ماجد کے تعمیل کی اور کرتا ہوں گاہ وہ مراتب اس صفحے پر درج ہیں اور آپ صاحب اس سے رضامند ہیں تو اس پر اپنے اپنے دستخط کریں۔ فقط مرقوم ۲۳ ستمبر ۱۸۷۹ء مطابق پنجم شوال ۱۲۹۶ھ والدہ ماجدہ کا زیور، برادران عزیز محمد یحیٰی و محمد عیسیٰ و محمد موسیٰ کو میں نے تقسیم کردیا اور ظروف و پارچہ مجھ محمد زکریا و محمد یحیٰی و محمد عیسیٰ و محمد موسیٰ و ہمشیرہ عزیزہ نے حسب وصیت والد مغفور باہم تقسیم کرلیا اور مجلسر اور دیوان خانہ کو تو میں نے فروخت نہیں کیا بلکہ اپنے پاس سے عزیز محمد یحیٰی و محمد عیسیٰ کی تو میں نے شادی کردی اور محمد موسیٰ کا حج ہو گیا اور باقی مکانات واقعہ دہلی بھی حسب وصیت تقسیم کئے جائیں ان شاء اللہ تعالیٰ اور باقی مکانات و تہوار و چاہ و اراضی و باغ و تنخواہ الور کی جو بلا شرکت غیرے حسب وصیت والد ماجد میرے قبضے میں ہے، مگر حویلی میں جس طرح ہم سب بھائی رہتے ہیں، اسی طرح میں اور میری اولاد اور وہ اور ان کی اولاد بدستور ہیں اور کھانے پینے کو جو خدا مجھ کو دے جس طرح آج تک محمد عیسیٰ و محمد موسیٰ کھاتے پیتے رہے ہیں اسی طرح کھلاتا پلاتا رہوں گا، اور محمد یحیٰی کو دو روپیہ اور محمد عیسیٰ کو (۱۸) اور محمد موسیٰ کو ۱۲؎ ماہوار دیتا رہوں گا، مبلغ دو سو روپیہ جناب ماموں حافظ محمد عظیم صاحب کی معرفت دو شخصوں کو دے کر حج کو بھیج دیئے فقط مرقوم صدر بقلم امر اؤ علی یہ نوشتہ میرے سامنے لکھا گیا درست ہے۔ العبد محمد عیسیٰ العبد محمد یحیٰی عفی عنہ العبد محمد موسیٰ عفی عنہ العبد خدیجہ خانم بقلم محمد عظیم العبد محمد عظیم گواہ شد

محمد عبدالرحمن نقل تحریر سابق میں ۲۳ ستمبر ۱۸۷۹ء مطابق پنجم شوال ۱۲۹۶ھ کو جو وصیت نامہ والد مرحوم کارو بروئے جناب ماموں صاحب حاجی حافظ محمد عظیم مرحوم کے تحریر ہوا تھا اس وقت عزیز محمد یحیٰی کو دو روپیہ ماہوار دینا تجویز ہوا تھا چنانچہ آج تک دیا گیا، اب پھر عزیز مذکور نے کہا کہ میرا گزارہ اس میں نہیں ہوتا کچھ زیادہ مقرر ہو جائے، اس واسطے مجھ زکریا نے اراضی بارانی و چاہ جال والا و چاہ تاج خاں والا کی آمدنی بوقوف عزیز محمد یحیٰی دو سو ساٹھ روپیہ مشخص کرا کر عزیز مذکور کا حصہ للہ ۱۷؍ ماہوار کا قرار پایا مگر عزیز مذکور نے چار روپیہ چار آنے ماہوار اس میں سے لینے منظور کئے بشرط اس کے کہ مجھ سے چاہت کی مرمت وغیرہ کا مصارف نہ لیا جائے۔ مجھ محمد زکریا کو یہ بھی منظور ہے کہ میں ۴؍ للہ ماہوار جب تک اراضی عطیہ سرکار ہمارے قبضہ میں ہے

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Whether the income decreases or increases, I will continue to give it to dear Muhammad Yahya throughout my life, and after me, the income of these two mentioned wells, rain-fed lands, and garden—that is, the entire income of these villages and all expenses for maintenance, repairs, etc. related to them—shall be divided into ten detailed shares as follows. If a shareholder dies, their share shall continue to go to their heir, i.e., son or daughter or wife. If a shareholder dies without an heir, their share shall be divided among everyone. The detail of the shares is: Muhammad Zakaria, Muhammad Yahya, Muhammad Isa, Muhammad Musa, the dear sister, and the aunt; the four brothers take two shares each, and the dear sister and the aunt will continue to take one share each. Only. Written by the humblest of servants, Umrao Ali, dated 8th Jumada al-Ula 1302 AH corresponding to 13th February 1886 AD. Servant Muhammad Zakaria, Servant of the Lord Muhammad Yahya (may he be forgiven), Servant Muhammad Isa (may he be forgiven), Servant Muhammad Musa (may he be forgiven). Witness: Muhammad Fazl-ul-Haq (may he be forgiven).

The Answer: First: The brothers' claim to the salary is false and improper because it is a wage, and no one other than the employee has a right to the wage. The employment contract that existed with their father ended with his death. - For indeed, there is no meaning for the continuation of employment after the death of the employee. | Because after the death of the employee, there is no meaning for the continuation of employment. (T) Now that a new contract has been made with the brother, what right can there be in it? At most, even if this salary is assumed to be an office (post), then according to the clarification of the scholars, an office and pension are also not inheritable. After the death of the office-holder, whoever the chief appoints is the one entitled; the rest of the heirs have no right. It is stated in Fath al-Qadir and Radd al-Muhtar: - The gift is a bestowal, so it is not inherited and it ceases with death. | A gift is a bestowal, not an inheritance, and this bestowal ends before [due to] death. (T)

Second: Whatever Muhammad Zakaria spent from his own pocket on the weddings of Muhammad Yahya and Muhammad Isa—if this spending was after Muhammad Musa reached maturity, while he also joined in the permission of the will—then it will be deducted from the entire estate. This is because Zakaria was the executor and this was the deceased's will which the remaining heirs maintained, and due to their maturity, their implementation was legally valid, so the will...

1 Radd al-Muhtar, Book of Jihad, Section on Jizya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/282 Page 393 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

चाहे आमदनी कम हो या अधिक, मैं प्रिय मुहम्मद यहया को उनके जीवन भर देता रहूँगा, और मेरे बाद, इन दो उल्लेखित कुओं, वर्षा-आधारित भूमि और बाग की आमदनी—अर्थात, इन गाँवों की पूरी आमदनी और उनसे संबंधित टूट-फूट, मरम्मत आदि के सभी खर्च—नीचे दिए गए दस विस्तृत हिस्सों में विभाजित किए जाएंगे। यदि कोई हिस्सेदार मर जाता है, तो उसका हिस्सा उसके वारिस यानी बेटे या बेटी या पत्नी को मिलता रहेगा। यदि कोई हिस्सेदार बिना वारिस के मर जाता है, तो उसका हिस्सा सभी पर विभाजित कर दिया जाएगा। हिस्सों का विवरण इस प्रकार है: मुहम्मद ज़करिया, मुहम्मद यहया, मुहम्मद ईसा, मुहम्मद मूसा, प्रिय बहन, बुआ साहिबा; चारों भाई दो-दो हिस्से लेंगे और प्रिय बहन और बुआ साहिबा एक-एक हिस्सा लेती रहेंगी। बस। दासों में सबसे तुच्छ उमराव अली द्वारा लिखित, दिनांक 8 जमादी-उल-अव्वल 1302 हिजरी तदनुसार 13 फरवरी 1886 ईस्वी। दास मुहम्मद ज़करिया, प्रभु के दास मुहम्मद यहया (क्षमा हो), दास मुहम्मद ईसा (क्षमा हो), दास मुहम्मद मूसा (क्षमा हो)। गवाह मुहम्मद फ़ज़ल-उल-हक़ (क्षमा हो)।

उत्तर: पहला: वेतन पर भाइयों का दावा गलत और अनुचित है क्योंकि वह पारिश्रमिक है और पारिश्रमिक में कर्मचारी के अलावा किसी का अधिकार नहीं होता। उनके पिता के साथ जो रोजगार अनुबंध था, वह पिता की मृत्यु पर समाप्त हो गया। - निश्चित रूप से कर्मचारी की मृत्यु के बाद रोजगार के बने रहने का कोई अर्थ नहीं है। | क्योंकि कर्मचारी के मर जाने के बाद रोजगार के बाकी रहने का कोई अर्थ नहीं है। (त) अब जब भाई के साथ नया अनुबंध हुआ है, तो इसमें क्या अधिकार हो सकता है? बल्कि यदि इस वेतन को एक पद (ओहदा) के रूप में ही मान लें, तो विद्वानों के स्पष्टीकरण के अनुसार पद और पेंशन भी विरासत में नहीं मिलते। पदधारक की मृत्यु के बाद, मुखिया जिसे नियुक्त कर दे, वही हकदार है; बाकी वारिसों का कोई अधिकार नहीं है। फ़तह अल-क़दीर और रद्द अल-मुह्तार में है: - उपहार एक भेंट है, इसलिए उसे विरासत में नहीं दिया जाता और यह मृत्यु के साथ समाप्त हो जाता है। | उपहार एक भेंट है, विरासत नहीं है, और मृत्यु से पहले (के कारण) यह भेंट समाप्त हो जाती है। (त)

दूसरा: मुहम्मद ज़करिया ने मुहम्मद यहया और मुहम्मद ईसा की शादियों में अपने पास से जो कुछ भी खर्च किया—यदि यह खर्च मुहम्मद मूसा के वयस्क (बालिग) होने के बाद था, जबकि वह भी वसीयत की अनुमति में शामिल हो गया था—तो इसे पूरी संपत्ति से काट लिया जाएगा। क्योंकि

ज़करिया वसीयत का निष्पादक (वसी) था और यह मृतक की वसीयत थी जिसे शेष वारिसों ने लागू रखा, और वयस्क होने के कारण उन सभी का इसे लागू करना शरई तौर पर मान्य था, तो वसीयत...

1 रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-जिहाद, जिज़िया पर अनुभाग, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 3/282 पेज 393 का 658

خواہ آمدنی میں کمی ہو یا بیشی عزیز محمد یحییٰ کو اپنی زیست بھر دیتا رہوں گا اور بعد میرے آمدنی یہ دو چاہات مذکورہ واراضی بارانی و باغ یعنی جملہ آمدنی ان مواضعات کی وجملہ مصارف شکست ریخت مرمت وغیرہ متعلقہ ان کے ہمگی دس حصوں مفصلہ ذیل پر تقسیم ہو جائے اور جو حصہ دار مر جائے تو اس کے حصہ دار اس کے وارث یعنی فرزند یادختر یا زوجہ کو ملتا رہے اور جو حصہ دار بلا وارث فوت ہو اس کا حصہ سب پر تقسیم ہو جائے ، تفصیل حصص یہ ہے: محمد زکریا، محمد یحییٰ، محمد عیسیٰ ، محمد موسیٰ ، ہمشیرہ عزیزہ ، پھوپھی صاحبہ ان میں سے دو دو حصے چاروں بھائی لیتے ہیں اور ایک ایک حصہ ہمشیرہ عزیزہ اور پھوپھی صاحبہ لیتی رہیں فقط ۔ بقلم احقر العباد امراؤ علی مرقومہ ہشتم جمادی الاولیٰ ۱۳۰۲ھ مطابق ۱۳ فروری ۱۸۸۶ء العبد محمد زکریا العبد بندہ محمد یحییٰ عفی عنہ العبد محمد عیسیٰ عفی عنہ العبد محمد موسیٰ عفی عنہ گواہ شد محمد فضل حق عفی عنہ

الجواب : اول: تنخواہ پر بھائیوں کا دعویٰ باطل بیجا ہے کہ وہ اجرت ہے اور اجرت میں غیر اجیر کا حق نہیں، عقد اجارہ جو ان کے باپ سے تھا موت پدر پر ختم ہو گیا۔ - فان الاجارۃ لا معنی لبقائہا بعد ھلاک الاجیر۔ | کیونکہ اجیر کے فوت ہو جانے کے بعد اجارہ کے باقی رہنے کا کوئی معنی نہیں ہے (ت) اب کہ برادر سے عقد جدید ہوا اس میں کیا حق، تو ایک ہو سکتا ہے بلکہ اگر اس تنخواہ کو بطور منصب ہی فرض کیجئے تو بتصریح علماء منصب و پنشن بھی موروث نہیں بعد فوت منصبدار ، رئیس جس کا نام مقرر کر دے وہی مستحق ہے باقی ورثہ کا کچھ حق نہیں ۔ فتح القدیر و ردالمختار میں ہے : - العطاء صلۃ فلایورث ویسقط بالموت۔ | عطیہ ایک صلہ ہے وراثت نہیں ہے اور موت سے پہلے یہ صلہ ختم ہو جاتا ہے (ت)

دوم : محمد زکریا نے جو کچھ محمد یحییٰ و محمد عیسیٰ کی شادیوں میں اپنے پاس سے صرف کیا اگر یہ صرف بعد بلوغ محمد موسیٰ تھا جبکہ وہ بھی اجازت وصیت شامل ہو لیا تو تمام کمال ترکہ سے مجرا پائے گا کہ زکریا وصی تھا اور یہ مورث کی وصیت جسے بقیہ ورثہ نے نافذ رکھا اور بوجہ بلوغ ان سب کی تنفیذ شرعاً معتبر تھی تو وصیت

1 ردالمختار کتاب الجہاد فصل فی الجزیۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۲۸۲ Page 393 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

...being for the heirs is not harmful.

According to the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): "Indeed, there is no bequest for an heir, except if the heirs permit it." [1] Due to this instruction of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him), there is no bequest for an heir except in the case that the remaining heirs declare it permissible. (T)

In a will, when its implementation is mentioned along with the sale of an item, it is not mandatory for the executor (Wasi) to follow it. It is permissible for him not to sell that item and to execute the will from other property. It is mentioned in 'Adab al-Awsiya':

In 'Al-Muhit', 'Al-Zahiriyya', and 'Al-Khulasa', a person willed that he be shrouded from the price of this specific item. Abu al-Qasim said: If he willed to be shrouded from the price of another specific item and does not sell that item, that item belongs to the heirs, even if a buyer is found for what he willed to sell, and the executor is not liable. [2] In 'Muhit', 'Zahiriyya', and 'Khulasa', it is mentioned that someone willed that he should be shrouded from the proceeds of a certain specific item. Abu al-Qasim said the executor has the option to provide the shroud from the price of another item and not sell that specific item. This specific item will be considered joint property of all heirs, even if there was a buyer present for the item willed to be sold. In such a situation, the executor will not be held liable. (T)

In the same book:

In 'Al-Khasi', he willed that such and such amount of wheat be given as charity from it, and for the price of that wheat, he specified a type of his assets, like the price of his house. Then the executor provided the charity from other than that wealth. He said... In 'Khasi', it is stated that someone willed that a certain quantity of wheat be given in charity on his behalf, and for the price of this wheat, he designated a specific type of his assets, like the price of his house. The executor gave charity from some other wealth...

[Footnotes] 1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai Press Delhi, 2/319; Kanz al-Ummal with reference to 'Qaf' from Amr bin Kharija, Hadith 46072, Muassasa al-Risala Beirut, 16/617. 2. Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, chapter on the execution of the will, Islami Kutub Khana Karachi, 2/312-313.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

...वारिसों के लिए होना हानिकारक नहीं।

नबी (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) के कथन के अनुसार: "सुनो, वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं है, सिवाय इसके कि वारिस अनुमति दें।" [1] हुज़ूर अलैहिस्सलाम के इस इरशाद के कारण वारिस के लिए वसीयत नहीं है सिवाय इस सूरत में कि बाकी वारिस इसे जायज़ करार दें। (त)

और वसीयत में जब उसका क्रियान्वयन किसी चीज़ को बेचने के साथ उल्लेखित हो, तो वसीय (कार्यकारी) पर उसका अनुसरण करना अनिवार्य नहीं है। उसके लिए जायज़ है कि वह उस चीज़ को न बेचे और दूसरे माल से वसीयत लागू करे। 'आदाब अल-औसिया' में है:

'अल-मुहीत', 'अज़-ज़हीरिया' और 'अल-खुलासा' में है: किसी ने वसीयत की कि उसे इस चीज़ की कीमत से कफ़न दिया जाए। अबुल क़ासिम ने कहा: यदि उसने किसी अन्य चीज़ की कीमत से कफ़न देने की वसीयत की और उस विशिष्ट चीज़ को नहीं बेचता है, तो वह चीज़ वारिसों की होगी। भले ही जिस चीज़ को बेचने की वसीयत की गई थी उसके लिए खरीदार मिल जाए, वसीय उत्तरदायी नहीं होगा। [2] 'मुहीत', 'ज़हीरिया' और 'खुलासा' में है: किसी ने वसीयत की कि फलां विशिष्ट वस्तु के मूल्य से उसे कफ़न दिया जाए। अबुल कासिम ने फ़रमाया कि वसीय को अधिकार है कि वह किसी दूसरी चीज़ की कीमत से कफ़न दे दे और उस विशिष्ट चीज़ को न बेचे। यह विशिष्ट चीज़ सभी वारिसों की साझा संपत्ति मानी जाएगी, भले ही जिस चीज़ को बेचने की वसीयत थी उसका कोई खरीदार भी मौजूद हो। ऐसी स्थिति में वसीय ज़िम्मेदार नहीं होगा। (त)

उसी में है:

'अल-खासी' में है: उसने वसीयत की कि इसमें से इतनी-इतनी मात्रा में गेहूँ दान किया जाए, और उस गेहूँ की कीमत के लिए उसने अपनी संपत्तियों में से कोई प्रकार निर्धारित किया, जैसे कि उसके घर की कीमत। फिर वसीय ने उस माल के अलावा किसी और माल से दान दिया। उन्होंने कहा... 'खासी' में है: किसी ने वसीयत की कि उसकी ओर से इतनी-इतनी मात्रा में गेहूँ का सदक़ा दिया जाए, और इस गेहूँ की कीमत के लिए उसने अपने माल में से कोई प्रकार निश्चित कर दिया जैसे अपने घर की कीमत। वसीय ने किसी और माल से सदक़ा दिया...

[पाद टिप्पणियाँ] 1. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/319; कंज़ अल-उम्माल, संदर्भ 'क़ाफ़', अम्र बिन खारिजा से, हदीस 46072, मुअस्ससा अर-रिसाला, बेरूत, 16/617। 2. आदाब अल-औसिया, जामि अल-फ़ुसूलैन के हाशिये पर, वसीयत के क्रियान्वयन का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 2/312-313।

पृष्ठ 394/658

کا وارثوں کے لئے ہونا مضر نہیں۔

لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الا لا وصیۃ لوارث الا ان یجیزھا الورثۃ ۱ حضور علیہ الصلوۃ والسلام کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ وارث کے لئے وصیت نہیں مگر اس صورت میں کہ باقی وارث اسے جائز قرار دیں (ت)

اور وصیت میں جبکہ اس کی تنفیذ کسی شئی کو بیچنے کے ساتھ مذکور ہو تو وصی پر اس کا اتباع لازم نہیں اسے روا ہے کہ وہ شئی نہ بیچے اور دوسرے مال سے وصیت نافذ کرے۔ آدب الاوصیاء میں ہے:

في المحیط والظھیریۃ والخلاصۃ اوصی بان یکفنہ من ثمن ھذا العین قال ابو القاسم لو اوصی ان یکفنہ من ثمن عین آخر ولا یبیع تلك العین وتلك العین تکون للورثۃ وان وجد لما اوصی ببیعہ مشتریا ولا یضمن الوصی۔ ۲ محیط ، ظہیریہ اور خلاصہ میں ہے کسی نے وصیت کی کہ فلاں معین چیز کے ثمن سے اس کو کفن دیا جائے ابوالقاسم نے فرمایا وصی کو اختیار ہے کہ کسی دوسری چیز کے ثمن سے کفن دے اور اس معین چیز کو فروخت نہ کرے اور یہ معین چیز سب ورثاء کی مشترکہ قرار پائے گی اگرچہ جس چیز کو فروخت کرنے کی وصیت تھی اس کا کوئی خریدار بھی موجود ہو ، ایسی صورت میں وصی ضامن نہ ہوگا۔ (ت)

اسی میں ہے:

في الخاصی اوصی بان یتصدق منہ کذا وکذا وقرا من الحنطۃ وعین لثمن تلك الحنطۃ نوعا من امواله کثمن دارہ فجعل الوصی من غیر ذلک المال قال خاصی میں ہے کسی نے وصیت کی کہ اس کی

طرف سے اتنی اتنی مقدار گندم کی صدقہ کی جائے اور اس گندم کی قیمت کے لئے اس نے اپنے اموال میں سے کوئی نوع متعین کردی جیسے اپنے گھر کی قیمت، وصی نے کسی اور مال سے صدقہ

۱ الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۹، کنزالعمال بحوالہ ق عن عمرو بن خارجہ حدیث ۴۶۰۷۲ مؤسسة الرساله بیروت ۱۶/ ۶۱۷ ۲ آداب الاوصیاء علی هامش جامع الفصولین فصل في تنفيذ الوصية اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۳۱۲-۳۱۳

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Table Header] [Right Column (Arabic)] Jaz-lahu dhalika illa an yakuna fima ayyanahu dalilun ala al-ta'yin ka-an yakuna ma ayyanahu ma'rufan bi-al-tayyibi wa sa'iruhu bi-al-khubthi fa-yakhasu al-tayyiba bi-al-wasiyyati fala yushtara min al-mal al-khabith - 1

[Left Column (Urdu Translation)] It is permissible, but in the case where there is evidence for specification in what the testator (musi) has specified; for example, the thing he specified is known for its purity and other things are known for their impurity, then in this case the pure thing will be specifically assigned to the will and the executor (wasi) will not make purchases from the impure wealth. (T)

[Main Body Text (Urdu)] And regardless of the fact that when the executor executes the will from his own wealth, according to the mufti-prescribed opinion, he has an absolute right of recourse (reimbursement). Here, if the will was for the servants (people) and the executor is an heir, the scholars unanimously agree that he has the right of recourse. It is mentioned in Khania, Hindiyya, etc.:

[Second Table Section] [Right Column (Arabic)] Wasiyun anfadhu al-wasiyyata min mali nafsihi qalu in kana hadha al-wasiyu warithan yarji'u fi tarikati al-mayyiti wa-illa fala yarji'u wa fīhi in kanati al-wasiyyatu lil-ibadi yarji'u li-anna laha mutaliban min jihati al-ibadi wa kana ka-qada'i al-dayni wa in kanati al-wasiyyatu lillahi ta'ala la yarji'u wa qila lahu an yarji'a fi al-tarikati ala kulli halin wa alayhi al-fatwa - 2

[Left Column (Urdu Translation)] The executor executed the will from his own wealth; scholars said that if this executor is an heir, he will seek recourse from the deceased's estate, otherwise not. And it is also stated therein that if that will is for the servants (people), he will seek recourse because for this will there is a claimant from the side of the servants, so it becomes like the payment of a debt. And if the will is for Allah Almighty, he will not seek recourse. And one saying is that he will seek recourse from the estate of the deceased in any case. The fatwa is based upon this. (T)

[Bottom Section (Urdu)] And if Muhammad Musi [the testator] died before reaching puberty, then Muhammad Musi's portion will be exempt from this expenditure because a minor's permission is of no consequence, nor can any guardian or executor, whoever that person may be, give permission for disposal on his behalf.

[Footnotes] 1. Adab al-Awsiya, Chapter on the Execution of the Will, Islami Kutub Khana, Karachi, 12/312 2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/152

फतवा रज़विया, खंड 25

[तालिका शीर्षक] [दायां कॉलम (अरबी)] जाज़ लहु ज़ालिका इल्ला अन यकून फ़ीमा अय्यनहु दलीलुन अलत-तयीन क-अन यकून मा अय्यनहु मारूफ़न बित-तैय्यिबि व साइरुहू बिल-खुब्सि फ़-यखसुत-तैय्यिबा बिल-वसीयति फ़ला युश्तरा मिनल-मालिल-खबीस - 1

[बायां कॉलम (उर्दू अनुवाद)] यह जायज़ है, लेकिन उस स्थिति में जब वसीयत करने वाले (मूसी) ने जो कुछ तय किया है, उसमें तय करने का कोई प्रमाण मौजूद हो; उदाहरण के लिए, जिस चीज़ को उसने तय किया है वह पवित्रता के साथ जानी जाती है और अन्य चीज़ें अशुद्धता के साथ जानी जाती हैं, तो इस स्थिति में पवित्र वस्तु को वसीयत के साथ विशेष किया जाएगा और वसीयत का निष्पादक (वसी) अशुद्ध धन से खरीदारी नहीं करेगा। (त)

[मुख्य पाठ (उर्दू)] और इस बात से हटकर कि जब निष्पादक अपनी संपत्ति से वसीयत को लागू करता है, तो मुफ़्ती द्वारा मान्य राय के अनुसार उसे वापसी (पुनर्भुगतान) का पूर्ण अधिकार है। यहाँ यह है कि यदि वसीयत बंदों (लोगों) के लिए थी और निष्पादक वारिस है, तो विद्वान सर्वसम्मति से सहमत हैं कि उसे वापसी का अधिकार प्राप्त है। खानिया, हिंदिया आदि में है:

[दूसरी तालिका खंड] [दायां कॉलम (अरबी)] वसिय्युन अनफ़ज़ल-वसिय्यता मिन मालि नफ़्सिही क़ालू इन काना हाज़ल-वसियु वारिसन यरजिउ फ़ी तरिकतिल-मय्यिति व-इल्ला फ़ला यरजिउ व फ़ीही इन कानतिल-वसिय्यतु लिल-इबादि यरजिउ लि-अन्ना लहा मुतालिवन मिन जिहतिल-इबादि व काना क-क़द्रा-इद-दय्नि व इन कानतिल-वसिय्यतु लिल्लाहि तआला ला यरजिउ व क़ीला लहु अन यरजिअ फ़ित-तरिकति अला कुल्लि हालिन व अलैहिल-फ़तवा - 2

[बायां कॉलम (उर्दू अनुवाद)] वसी ने अपनी संपत्ति से वसीयत लागू कर दी, विद्वानों ने कहा कि यदि यह वसी वारिस है, तो वह मृतक की संपत्ति से वापस लेगा, अन्यथा नहीं। और इसी में यह भी है कि यदि वह वसीयत बंदों के लिए है, तो वह वापस लेगा क्योंकि इस वसीयत के लिए बंदों की ओर से कोई माँग करने वाला है, तो यह ऋण भुगतान की तरह हो गया। और यदि वसीयत अल्लाह तआला के लिए है, तो वह वापस नहीं लेगा। और एक कथन यह है कि वह हर हाल में मृतक की संपत्ति से वापस लेगा। फतवा इसी पर है। (त)

[निचला खंड (उर्दू)] और यदि मुहम्मद मूसी [वसीयत करने वाला] बालिग होने से पहले मर गया, तो मुहम्मद मूसी का हिस्सा इस खर्च से मुक्त रहेगा क्योंकि नाबालिग की अनुमति का कोई मूल्य नहीं है,

और न ही कोई संरक्षक (वली) या निष्पादक (वसी), चाहे वह कोई भी व्यक्ति हो, उसे खर्च की अनुमति दे सकता है।

[पाद लेख] 1. आदाब अल-औसिया, वसीयत के कार्यान्वयन पर अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 12/312 2. अल-फतवा अल-हिंदिया, वसीयत की किताब, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/152

पृष्ठ 395/658

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

[ٹیبل ہیڈر] [دایاں کالم (عربی)] جاز له ذلك الا ان یکون فیما عینه دلیل علی التعیین کان یکون ماعینه معروفا بالطیب وسائره بالخبث فیخص الطیب بالوصیة فلا یشتری من المال الخبیث- 1

[بایاں کالم (اردو ترجمہ)] کر دیا تو جائز ہے مگر اس صورت میں کہ جو کچھ موسی نے متعین کیا اس میں تعین پر دلیل موجود ہے مثلاً جس شئی کو اس نے معین کیا وہ پاکیزگی کے ساتھ معروف ہے اور دیگر اشیاء خباثت کے ساتھ معروف ہیں تو اس صورت میں پاکیزہ شئی کو وصیت کے ساتھ خاص کیا جائے گا اور وصی خبیث مال سے خریداری نہیں کرے گا۔ (ت)

[مین باڈی ٹیکسٹ (اردو)] اور قطع نظر اس سے کہ وصی جب اپنے مال سے وصیت نافذ کرے تو قول مفتی بہ پر اسے مطلقاً حق رجوع واپسی ہے یہاں کہ وصیت عباد کے لئے تھی اور وصی وارث ہے بالاتفاق علماء اسے حق رجوع حاصل ہوا، خانیہ وہندیہ وغیرہما میں ہے:

[دوسرا ٹیبل سیکشن] [دایاں کالم (عربی)] وصی انفذ الوصیۃ من مال نفسہ قالوا ان کان هذا الوصی وارثا یرجع فی ترکۃ المیت والا فلایر جع وفیه ان کانت الوصیۃ للعباد یرجع لان لها مطالبامن جهة العباد وکان کقضاء الدین وان کانت الوصیة الله تعالی لایرجع و قیل له ان یرجع في التركة على كل حال و علیه الفتوی- 2

[بایاں کالم (اردو ترجمہ)] وصی نے اپنے مال میں سے وصیت نافذ کر دی، علماء نے کہا اگر یہ وصی وارث ہے تو ترکہ میت میں رجوع کرے گا ورنہ نہیں، اور اسی میں ہے اگر وہ وصیت بندوں کے لئے ہے تو رجوع کرے گا اس لئے کہ اس وصیت کے لئے بندوں کی جہت سے کوئی مطالبہ کرنے والا ہے تو یہ دین کی ادائیگی کی طرح ہو گئی، اور اگر وصیت اللہ تعالٰی کے لئے

ہے تو رجوع نہیں کرے گا۔ اور ایک قول یہ ہے کہ وہ ہر حال میں ترکہ میت میں رجوع کرے گا۔ فتویٰ اسی پر ہے۔ (ت)

[نچلا حصہ (اردو)] اور اگر قبل بلوغ محمد موسیٰ ہوا تو حصہ محمد موسیٰ اس صرف سے بری رہے گا کہ نابالغ کی اجازت کوئی چیز نہیں، نہ اس کی طرف سے کوئی ولی یا وصی خواہ کوئی شخص اسے تصرف کی اجازت دے سکتا ہے

[فٹ نوٹ] 1 آداب الاوصیاء فصل فی تنفیذ الوصیۃ اسلامی کتب خانہ کراچی ۱۲/ ۳۱۲ 2 الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۵۲

صفحہ 395/658

Fatawa Razawiyya Volume 25

"Because it is a pure loss (due to being a pure loss. -T)" and from here it becomes clear that in this case, after reaching maturity, Muhammad Musa's consent to this disposal or his validation of it will also be of no use.

Arabic Text	Urdu Translation
Because it occurred without anyone having the authority to authorize it, and every such disposal is void as stated in al-Durr and others, and authorization only applies to a suspended (mawquf) transaction, not a void (batil) one, as explained in al-Fath and others.	Because this occurred while there was no one to grant permission. And every disposal that is like this is void, as stated in al-Durr etc. and authorization only attaches to the suspended transaction, not the void one, as it has been explained in al-Fath etc. (T)

Third: Food and drink. Whatever Muhammad Zakariya spent from his own pocket on the minor Muhammad Musa for brothers' expenses during his minority will be adjusted.

Arabic Text	Urdu Translation
In al-Khaniyyah and al-Hindiyyah, after the aforementioned text: And similarly, the executor (wasi), when he buys clothing for minors or buys what is spent on them from his own money, he is not considered a volunteer (mutatowwi').[1]	In Khaniyyah and Hindiyyah, it follows the above-mentioned passage: and likewise, when the executor bought clothes for the minor from his own wealth or bought something that he would spend on him, he would not be an act of charity (volunteer). (T)

And regarding what was spent on adults, if it was done on his own without their command and without making a condition for reimbursement, as is clear from the text of the question, then it was a donation and favor from Muhammad Zakariya for which he cannot take compensation from them.

Arabic Text	Urdu Translation
Due to the absence of guardianship over him upon reaching maturity, and he was not compelled in that act, nor did they command him, nor was reimbursement stipulated. So in what	Because due to reaching maturity, the executor no longer has guardianship over him, nor is he forced into this action, nor did they order the executor, nor was the condition of reimbursement made, then on

Arabic Text	Urdu Translation
shall he seek return? And this is very clear to one who has served the precious words of theirs.	what basis will he seek return? This is very manifest to the person who served the excellent words of the jurists. (T)

It is in al-Khaniyyah:

Arabic Text	Urdu Translation
If he said: Spend from your wealth on my family or in the construction of my house, he shall return what he spent.[2]	If he said, spend from your wealth on my family or on the construction of my house, then whatever he [spent]...

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Wasaya, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/155 [2] Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Kafalah, Section on Suretyship of Property, Naval Kishore Lucknow, 3/588

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

"क्योंकि यह पूर्णतः हानिकारक है (इसके केवल नुकसान होने के कारण। -त)" और यहाँ से यह स्पष्ट हो गया कि इस मामले में वयस्क होने के बाद मुहम्मद मूसा की इस निपटान पर सहमति या इसे वैध बनाना भी बेकार होगा।

अरबी पाठ

क्योंकि यह इस स्थिति में हुआ कि कोई अनुमति देने वाला नहीं था, और ऐसा हर निपटान शून्य (बातिल) है जैसा कि अल-दुर्र आदि में है, और अनुमति केवल स्थगित (मौकूफ़) को ही मिलती है, शून्य को नहीं, जैसा कि अल-फ़तह आदि में स्पष्ट किया गया है।

उर्दू अनुवाद

क्योंकि यह इस हाल में हुआ कि कोई इसकी अनुमति देने वाला नहीं था। और हर वह निपटान जो ऐसा हो वह शून्य होता है जैसा कि दुर्र आदि में है और अनुमति केवल मौकूफ़ को मिलती है न कि बातिल को, जैसा कि इसे फ़तह आदि ने बयान किया है। (त)

तीसरा: खान-पान। मुहम्मद ज़करिया ने भाइयों में से नाबालिग मुहम्मद मूसा के नाबालिग रहने के दौरान के खर्चों पर जो कुछ अपने पास से खर्च किया, उसका समायोजन (मुजरा) किया जाएगा।

अरबी पाठ

अल-खनिया और अल-हिंदिया में पूर्वोक्त इबारत के बाद है: और इसी तरह वसी (निष्पादक) जब उसने नाबालिगों के लिए कपड़े खरीदे या वह चीज़ खरीदी जो उन पर अपने धन से खर्च की, तो वह उपकार करने वाला (स्वयंसेवक) नहीं होगा।[1]

उर्दू अनुवाद

खानिया और हिंदिया में उपर्युक्त इबारत के बाद है और इसी प्रकार वसी ने जब अपने माल से नाबालिग के लिए कपड़े खरीदे या वह चीज़ खरीदी जो उस पर खर्च करेगा तो वह एहसान करने वाला न होगा। (त)

और वयस्कों पर जो खर्च किया, यदि वह बिना उनके आदेश के स्वयं किया था और वापसी की शर्त नहीं की थी, जैसा कि प्रश्न की इबारत से स्पष्ट है, तो मुहम्मद ज़करिया का वह दान और एहसान था जिसका मुआवजा वह उनसे नहीं ले सकता।

अरबी पाठ

वयस्कता के कारण उन पर विलायत (अभिभावकत्व) की कमी के कारण, और वह उस

उर्दू अनुवाद

क्योंकि वयस्क होने के कारण वसी को उन पर विलायत नहीं रही और न ही वह उस कार्य में

अरबी पाठ

कार्य में मजबूर नहीं था, न ही उन्होंने उसे आदेश दिया और न ही वापसी की शर्त रखी गई। तो वह किस चीज़ में वापसी चाहेगा? और यह उनके श्रेष्ठ वचनों की सेवा करने वालों के लिए बहुत स्पष्ट है।

उर्दू अनुवाद

मजबूर है, न उन्होंने वसी को आदेश दिया और न ही वापसी की शर्त की गई, तो वह किस चीज़ में वापसी करेगा, यह उस व्यक्ति के लिए बहुत स्पष्ट है जिसने फ़क़ीहों के उत्तम वचनों की सेवा की। (त)

खनिया में है:

अरबी पाठ

यदि उसने कहा: अपने माल में से मेरे परिवार पर या मेरे घर के निर्माण पर खर्च करो, तो वह जो कुछ खर्च किया है उसे वापस लेगा।[2]

उर्दू अनुवाद

यदि उसने कहा कि अपने माल में से मेरे परिवार या मेरे घर के निर्माण पर खर्च कर, तो जो कुछ उसने [खर्च किया]...

[1] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/155 [2] फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुल कफ़ाला, माल की ज़मानत पर अध्याय, नवल किशोर लखनऊ, 3/588

पृष्ठ ३९६ / ६५८

لکونہ ضررًا محضًا (اس کے محض نقصان ہونے کے وجہ سے۔ت) اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ اس صورت میں بعد بلوغ محمد موسٰی کا اس تصرف پر راضی ہونا یا اسے جائز کرنا بھی بکار آمد نہ ہوگا۔

عربی متن	اردو ترجمہ
لکونہ وقع ولا مجیز وکل تصرف کذا فھو باطل کما فی الدر وغیرہ والاجازۃ انما تلحق الموقوف لا الباطل کما بینہ فی الفتح وغیرہ۔	بسبب اس کے کہ یہ واقع ہوا درآں حالیکہ کوئی اس کی اجازت دینے والا نہیں۔ اور ہر وہ تصرف جو ایسا ہو وہ باطل ہوتا ہے جیسا کہ در وغیرہ میں ہے اور اجازت فقط موقوف کو لاحق ہوتی ہے نہ کہ باطل کو، جیسا کہ اس کو فتح وغیرہ نے بیان کیا ہے۔ (ت)

سوم: خورد و نوش۔ برادران میں جو کچھ محمد زکریا نے اپنے پاس سے صرف کیا اس میں سے محمد موسٰی نابالغ کے مصارف زمانہ نابالغی کے مجرا پائے گا۔

عربی متن	اردو ترجمہ
فی الخانیۃ والہندیۃ بعد العبارۃ المذکورۃ وکذا الوصی اذا اشتری کسوۃ للصغار اواشتری ما ینفق علیھم من مال نفسہ فانہ لایکون متطوعاً ۱۔	خانیہ اور ہندیہ میں مذکورہ بالا عبارت کے بعد ہے اور یونہی وصی نے جب اپنے مال سے نابالغ کے لئے لباس خریدا یا وہ شئی خریدی جو اس پر خرچ کرے گا تو وہ احسان کرنے والا نہ ہوگا (ت)

اور بالغوں پر جو صرف کیا اگر بطور خود بے ان کے امر کے تھا نہ شرط رجوع کر لی تھی جیسا کہ عبارت سوال سے ظاہر ہے تو محمد زکریا کا تبرع و احسان تھا جس کا معاوضہ ان سے نہیں لے سکتا،

عربی متن	اردو ترجمہ
لعدم الولایۃ علیہ بالبلوغ ولم یکن مضطرًا فیھا فعل ولا امروہ ولا شرط الرجوع ففیما یرجع وھذا ظاھر جدا عند من خدم نفائس کلامھم۔	کیونکہ بلوغ کی وجہ سے وصی کو اس پر ولایت نہیں رہی نہ وہ اس فعل میں مجبور ہے، نہ انہوں نے وصی کو حکم دیا اور نہ رجوع کی شرط کی گئی تو وہ کس چیز میں رجوع کرے گا، یہ خوب ظاہر ہے اس شخص کے نزدیک جس نے فقہاء کے عمدہ کلام کی خدمت کی۔ (ت)

خانیہ میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
لو قال انفق من مالک علی عیالی اوفی بناء داری یرجع بما انفق ۲	اگر کہا تو اپنے مال میں سے میری اہل وعیال یا میرے گھر کی تعمیر پر خرچ کر تو اس نے جو کچھ

۱ الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۵۵ ۲ فتاوی قاضی خاں کتاب الکفالہ فصل فی الکفالۃ بالمال نولکشور لکھنؤ ۳ / ۵۸۸

Fatawa Razawiyyah Volume 25

[Arabic]: And similarly, if he says 'Pay my debt', he shall have recourse [for reimbursement] in any case. And if one discharges another's liability at his command, he shall have recourse against him, even if the condition of recourse was not stipulated; this is the correct view. | [Urdu]: Whatever he spent, he shall seek recourse for it. Similarly, if he said, 'Pay my debt', he will have recourse in all cases, and if he fulfilled someone's need at their command, he will have recourse even if the condition for recourse was not set. This is correct. (T)

It is stated in Fusool al-Imadiyyah and Fatawa Hamadiyyah: [Arabic]: He who pays the debt of another without his command has no right of recourse against him. | [Urdu]: Whoever pays another's debt without their command has no right of recourse. (T)

In the same works, it is stated: [Arabic]: A donor does not have recourse against another, just as if he paid someone's debt without his command. | [Urdu]: A person doing a favor does not seek recourse from the other, just as if someone paid another's debt without their command. (T)

Fourthly: The testator's will regarding the wife's jewelry could only be effective to the extent of the testator's husbandly share in that jewelry. As for the remaining shares, which were the property of the children, his will regarding them is purely meaningless because 'there is no power of disposal for the son of Adam in what he does not own' (because a human being has no right to dispose of something he does not own - T). Thus, giving all that jewelry to Yahya, Isa, and Musa, even with the permission of all the heirs, would not be effective at all in the heirs' own shares. At most, this permission of theirs would be an 'authorization for transfer of ownership without consideration', which is essentially a gift. A gift of a shared, undivided property (hiba musha') is void, and authorization for something void is futile. It is stated in Al-Hidayah:

[Arabic]: If someone bequeaths a specific thousand from another person's wealth to a third party, and the owner of the wealth authorizes it after the testator's death, then if he gives it, it is permissible. However, he has the right to refuse, because this is a donation of someone else's wealth, so it depends on his authorization. If he authorizes it, it becomes a donation from him as well, so he has the choice to withhold the property. | [Urdu]: If someone made a will of one thousand specified dirhams for another person from someone else's wealth, and after the testator's death, that other person (the owner of the wealth) gave permission for it, then if he

handed over that wealth to the person for whom the will was made, it is permissible. And the owner has the authority to withhold the wealth.

1. Fatawa Qadi Khan, Book of Suretyship, Section on Suretyship for Property, Nawal Kishore, Lucknow, 3/589.
2. Fatawa Hindiyyah, Book of Suretyship, Chapter Two, Section Four, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 3/369.
3. Al-Uqud al-Durriyah with reference to Imadiyyah, Book of Suretyship, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 1/303.
4. Al-Uqud al-Durriyah with reference to Imadiyyah, Book of Suretyship, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 1/303.

[अरबी]: और इसी तरह, यदि वह कहता है 'मेरा ऋण चुका दो', तो वह हर हाल में [पुनर्भुगतान के लिए] वापस आएगा। और यदि किसी ने दूसरे के आदेश पर उसका दायित्व निभाया, तो वह उसके विरुद्ध वसूली करेगा, भले ही वसूली की शर्त न रखी गई हो; यही सही मत है। | [उर्दू]: उसने जो खर्च किया, वह उसके लिए वापस आएगा। इसी प्रकार, यदि उसने कहा, 'मेरा कर्ज चुका दो', तो वह हर स्थिति में वसूली करेगा, और यदि उसने किसी की आवश्यकता उनके आदेश पर पूरी की, तो वह वसूली करेगा चाहे वसूली की शर्त न लगाई गई हो। यही सही है। (त)

फ़ुसूल अल-इमादिया और फ़तावा हमादिया में उल्लेख है: [अरबी]: जिसने दूसरे का ऋण उसकी आज्ञा के बिना चुका दिया, उसे उसके विरुद्ध वसूली का कोई अधिकार नहीं है। | [उर्दू]: जिसने दूसरे का कर्ज उसके हुक्म के बिना अदा कर दिया उसे वसूली का हक नहीं। (त)

उन्हीं में उल्लेख है: [अरबी]: उपकार करने वाला दूसरे से वसूली नहीं करता, जैसे कि उसने बिना आज्ञा के किसी का ऋण चुकाया हो। | [उर्दू]: अहसान करने वाला दूसरे पर रुजूअ नहीं करता जैसा कि कोई किसी का कर्ज उसके हुक्म के बिना अदा कर दे। (त)

चौथा: पत्नी के गहनों के संबंध में वसीयतकर्ता की वसीयत केवल उस सीमा तक प्रभावी हो सकती थी जहाँ तक उस गहने में वसीयतकर्ता का पति के रूप में हिस्सा था। शेष हिस्से, जो संतानों की संपत्ति थे, उनके संबंध में उसकी वसीयत पूरी तरह अर्थहीन है क्योंकि 'आदम के बेटे के पास उस चीज़ के निपटान का अधिकार नहीं है जिसका वह मालिक नहीं है' (क्योंकि इंसान को ऐसी चीज़ में निपटान का अधिकार नहीं है जिसका वह मालिक न हो - त)। इसलिए, वह सारा गहना याह्या, ईसा और मूसा को देना, भले ही सभी वारिसों की अनुमति से हो, वारिसों के अपने हिस्सों में बिल्कुल भी प्रभावी नहीं होगा। उनकी यह अनुमति अधिक से अधिक 'बिना प्रतिफल के स्वामित्व हस्तांतरण की अनुमति' होगी, जो अनिवार्य रूप से एक उपहार (हिबा) है। साझा, अविभाजित संपत्ति का उपहार (हिबा मुशा') अमान्य है, और अमान्य कार्य की अनुमति निरर्थक है। अल-हिदाया में कहा गया है:

[अरबी]: यदि कोई दूसरे व्यक्ति के धन में से एक विशिष्ट हज़ार किसी तीसरे पक्ष को वसीयत में देता है, और धन का स्वामी वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद उसे अनुमति दे देता है, तो यदि वह इसे दे देता है, तो यह जायज़ है। हालाँकि, उसे मना करने का अधिकार है, क्योंकि यह किसी और के धन का दान है, इसलिए यह उसकी अनुमति पर निर्भर करता है। यदि वह अनुमति देता है, तो यह उसकी

ओर से भी दान बन जाता है, इसलिए उसे संपत्ति रोकने का विकल्प है। | [उर्दू]: जिसने किसी व्यक्ति के लिए दूसरे के माल से एक हजार मुअय्यन (निश्चित) दिरहमों की वसीयत कर दी और मूसी (वसीयत करने वाले) की मौत के बाद उस दूसरे यानी माल के मालिक ने उसकी इजाजत दे दी, फिर अगर उसने वह माल उसके सुपुर्द कर दिया जिसके लिए वसीयत की गई है तो जायज है और मालिक को अधिकार है कि वह माल को रोक ले।

1. फ़तावा क़ाज़ी ख़ान, किताब अल-कफ़ाला, फ़स्ल फ़ी अल-कफ़ाला बिल-माल, नवल किशोर, लखनऊ, 3/589।
2. फ़तावा हिंदिया, किताब अल-कफ़ाला, बाब-ए-स़ानी, फ़स्ल-ए-राबे, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 3/369।
3. अल-उक़ूद अल-दुर्रिया हवाला इमादिया, किताब अल-कफ़ाला, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 1/303।
4. अल-उक़ूद अल-दुर्रिया हवाला इमादिया, किताब अल-कफ़ाला, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 1/303।

وکذا لو قال اقض دینی یرجع علی کل حال ولو قضی نائبۃ غیرہ بامرہ رجع علیہ وان لم یشترط الرجوع ھو الصحیح۔ 1, 2 | خرچ کیا وہ اس کے بارے میں رجوع کرے گا۔ اسی طرح اگر کہا تو میرا قرض ادا کر دے تو وہ ہر حال میں رجوع کرے گا اور اگر کسی کی حاجت اس کے امر پر پوری کر دی تو وہ رجوع کرے گا اگرچہ رجوع کی شرط نہ لگائی گئی ہو ، یہی صحیح ہے۔ (ت)

فصول عمادیہ و فتاوٰی حامد یہ میں ہے : من قضی دین غیرہ بغیر امرہ لا یکون لہ حق الرجوع علیہ۔ 3 | جس نے دوسرے کا قرض اس کے حکم کے بغیر ادا کر دیا اس کو رجوع کا حق نہیں (ت)

انہیں میں ہے : المتبرع لا یرجع علی غیرہ کما لو قضی دین غیرہ بغیر امرہ۔ 4 | احسان کرنے والا غیر پر رجوع نہیں کرتا جیسا کہ کوئی کسی کا قرض اس کے حکم کے بغیر ادا کر دے (ت)

چہارم: زیور زوجہ میں موصی کی وصیت اسی قدر اثر ڈال سکتی تھی جس قدر اس زیور سے موصی کا حصہ شوہری ہوتا باقی حصص کہ ملک اولاد تھے ان کی نسبت اس کی وصیت محض بے معنی ہے اذ لا تصرف لابن آدم فیما لا یملك (اس لئے کہ ابن آدم کو ایسی چیز میں تصرف کا حق نہیں جس کا وہ مالک نہ ہو ت) تو یحیٰی و عیسٰی و موسٰی کو وہ کل زیور دے دینا اگر چہ باجازت جملہ ورثہ ہو خود انہیں ورثہ کے حصص میں اصلاً موثر نہ ہو گا کہ غایت درجہ ان کی یہ اجازت اجازت تملیک بلا معاوضہ ہو گی کہ عین ہبہ ہے اور ہبہ مشاع باطل اور باطل کی اجازت مہمل۔ ہدایہ میں ہے :

من اوصی من مال رجل لآخر بالف بعینہ فاجاز صاحب المال بعد موت الموصی فان دفعہ فھو جائز ولہ ان یمنع لان ھذا تبرع بمال الغیر فیتوقف علی اجازتہ واذا اجاز یکون تبرعا منہ ایضافلہ | جس

نے کسی شخص کے لئے غیر کے مال سے ایک ہزار معین درہموں کی وصیت کر دی اور موصی کی موت کے بعد اس غیر یعنی مالک مال نے اس کی اجازت دے دی پھر اگر اس نے وہ مال اس کے سپرد کر دیا جس کے لئے وصیت کی گئی ہے تو جائز ہے اور مالک کو اختیار ہے کہ وہ مال کو روک لے

1 فتاویٰ قاضی خان کتاب الکفالة فصل في الكفالة بالمال نولکشور لکھنؤ ۳/ ۵۸۹ 2 فتاویٰ ہندیہ کتاب الکفالہ الباب الثانی الفصل الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۳۶۹ 3 العقود الدرية بحوالہ عمادیہ کتاب الکفالہ ارگ بازار قندھار افغانستان ۱/ ۳۰۳ 4 العقود الدرية بحوالہ عمادیہ کتاب الکفالہ ارگ بازار قندھار افغانستان ۱/ ۳۰۳

Fatawa Rizvia Volume 25

[Box 1] Arabic: ...to refrain from delivery (1). Urdu: Because it is a donation from another's property, it depends on that person's permission. When they grant permission, it becomes a donation and favor from their side as well; hence, they have the right to refuse the delivery. (T) [End Box 1]

It is stated in Ghayat al-Bayan:

[Box 2] Arabic: Because when a suspended contract is ratified, it becomes attributed to the ratifier. Once attributed to him, it becomes a gift from him, and a gift is not complete without delivery (2). Urdu: Because when permission is granted to a suspended contract, it becomes attributed to the one giving permission. Once attributed to him, it becomes a gift from him, and a gift is not complete without delivery. (T) [End Box 2]

So, Muhammad Zakariya's own share did not leave his ownership, nor did Khadija Begum's share leave hers. If the jewelry remains, then excluding the share of the husband (testator), all heirs can take their respective shares from it. And if Yahya and Musa have destroyed it, they must pay compensation for the shares of the others. As for the husband's (testator's) share, which was the actual object for the execution of the will, it should be examined: regarding the 'charhawa' (wedding gifts/jewelry) that goes from the groom's side to the bride, according to common custom there, is it considered the property of the bride or does it remain in the groom's ownership and is only given to the bride for wearing? If it is considered the bride's property, then the will is void for this portion as well, because in reality, this will was for the brides, and at the time of the testator's death, the brides did not exist, as being called a 'bride' becomes valid after marriage, and the marriages took place a long time after the testator's death. A will for a non-existent person is void because it is a transfer of ownership (tamleek), and a non-existent person is not capable of ownership. Therefore, for a will in favor of a fetus, it is a condition that if its father is alive, it must be born within six months; and if he has died or given a final divorce and the woman is in her waiting period (iddah), it must be born within two years so that its existence was evident at that time. It is stated in Tanwir al-Absar and Durr al-Mukhtar:

[Box 3] Arabic: It is a transfer of ownership attributed to the time after death by way of donation, and its conditions include the testator being capable of transferring ownership and the beneficiary being actually alive at that time. Urdu: It is a transfer of ownership that is attributed to the period after death as a donation. And among

its conditions is that the testator possesses the capacity for transfer of ownership, and the one for whom the will is made must be, at the time... [End Box 3]

1. Al-Hidayah, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyyat bi-Thuluth al-Mal, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/666.
2. Ghayat al-Bayan.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[बॉक्स 1] अरबी: ...सुपुर्दगी से रुकना (1)। उर्दू: चूँकि यह दूसरे की संपत्ति से दान (तबर्रउ) है, इसलिए यह उस दूसरे की अनुमति पर निर्भर होगा और जब उसने अनुमति दे दी तो यह उसकी ओर से भी दान और उपकार होगा, इसलिए उसे अधिकार होगा कि वह सुपुर्दगी से इनकार कर दे। (त) [एंड बॉक्स 1]

ग़ायत अल-बयान में है:

[बॉक्स 2] अरबी: क्योंकि जब एक निलंबित अनुबंध (अक़्द-ए-मौक़ूफ़) को अनुमति मिल जाती है, तो वह अनुमति देने वाले की ओर संबंधित हो जाता है। जब उसकी ओर संबंधित हो गया, तो यह उसी की ओर से हिबा (दान) हुआ और हिबा सुपुर्दगी के बिना पूर्ण नहीं होता। (2) उर्दू: क्योंकि निलंबित अनुबंध को जब अनुमति प्राप्त होती है, तो वह अनुमति देने वाले की ओर मनसूब (संबंधित) हो जाता है, जब उसकी ओर मनसूब हो गया तो यह उसी की ओर से हिबा हुआ और हिबा सुपुर्दगी के बिना ताम (पूर्ण) नहीं होता। (त) [एंड बॉक्स 2]

तो मुहम्मद ज़करिया का अपना हिस्सा उसके स्वामित्व (मिल्क) से नहीं निकला और न ही खदीजा बेगम का हिस्सा उनके स्वामित्व से निकला। यदि आभूषण शेष हैं, तो पति (वसीयतकर्ता) का हिस्सा छोड़कर सभी उत्तराधिकारी उसमें से अपना-अपना हिस्सा ले सकते हैं। और यदि यहिया और मूसा ने उन्हें नष्ट कर दिया, तो वे बाकी लोगों के हिस्सों का हर्जाना भरें। रहा पति (वसीयतकर्ता) का हिस्सा, जो वसीयत के क्रियान्वयन का स्थान था, तो देखा जाए कि दूल्हे की ओर से दुल्हन को जाने वाला 'चढ़ावा' वहाँ के प्रचलित रिवाज में दुल्हन की मिल्कियत समझा जाता है या मिल्कियत दूल्हे की ही रहती है और दुल्हन को केवल पहनने के लिए दिया जाता है? यदि दुल्हन की मिल्कियत समझा जाता है, तो इस हिस्से में भी वसीयत शून्य (बातिल) हो गई, क्योंकि वास्तव में यह वसीयत दुल्हनों के लिए थी और वसीयतकर्ता की मृत्यु के समय दुल्हनें अस्तित्व में नहीं थीं, क्योंकि दुल्हन होना निकाह के बाद ही सत्य होता है और निकाह वसीयतकर्ता की मृत्यु के काफी समय बाद हुए। और जो अस्तित्व में न हो उसके लिए वसीयत शून्य है क्योंकि वह 'तमलीक' (स्वामित्व प्रदान करना) है और जो अस्तित्व में नहीं है वह तमलीक के योग्य नहीं है। इसीलिए गर्भ के लिए वसीयत में शर्त है कि यदि उसका पिता जीवित है तो वह छह महीने के भीतर पैदा हो, और यदि मर गया या 'तलाक-ए-बायन' दे

दिया और स्त्री 'इद्दत' में है, तो वह दो वर्ष के भीतर पैदा हो, ताकि उस समय उसका अस्तित्व स्पष्ट हो। तन्वीर अल-अबसार और दुर्र अल-मुख्तार में है:

[बॉक्स 3] अरबी: यह वह तमलीक है जो दान के रूप में मृत्यु के बाद के समय की ओर मनसूब होती है, और इसकी शर्तों में से है कि वसीयतकर्ता तमलीक की योग्यता रखता हो और जिसके लिए वसीयत की गई है वह उस समय वास्तव में जीवित हो। उर्दू: वह तमलीक है जो दान (तबर्रुउ) के रूप में मृत्यु के बाद के समय की ओर मनसूब होती है। और इसी की शर्तों में से है कि वसीयतकर्ता तमलीक की योग्यता रखता हो और जिसके लिए वसीयत की गई है वह उस समय... [एंड बॉक्स 3]

1. अल-हिदाया, किताबुल वसाया, बाबुल वसीयत बि-सुलुसुल माल, मतबा यूसुफी लखनऊ, 4/666
2. ग़ायत अल-बयान

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

[Box 1] Arabic: ان یمتنع من التسلیم ۱۔ Urdu: کیونکہ غیر کے مال سے تبرع ہے تو یہ اس غیر کی اجازت پر موقوف ہوگا اور جب اس نے اجازت دے دی تو یہ اس کی طرف سے بھی تبرع و احسان ہوگا لہٰذا اسے اختیار ہوگا کہ وہ سپردگی سے انکار کردے (ت) [End Box 1]

غایۃ البیان میں ہے:

[Box 2] Arabic: لان العقد الموقوف اذالحقه الاجازة صار مضافاً الی المجیز فاذا اضیف الیه صار ذلك هبة منه والهبة لاتتم الا بالتسلیم۔ ۲ Urdu: کیونکہ موقوف عقد کو جب اجازت لاحق ہوتی ہے تو وہ اجازت دینے والے کی طرف منسوب ہو جاتا ہے، جب اس کی طرف منسوب ہو گیا تو یہ اسی کی طرف سے ہبہ ہوا اور ہبہ سپردگی کے بغیر تام نہیں ہوتا (ت) [End Box 2]

تو محمد زکریا کا خود اپنا حصہ اس کی ملک سے نکلانہ خدیجہ بیگم کا حصہ اس کی ملک سے، اگر زیور باقی ہے تو حصہ شوہری موصی چھوڑ کر سب ورثہ اپنے اپنے حصے اس سے لے سکتے ہیں، اور اگر یحیٰی و موسیٰ نے ہلاک کر دیا تو باقیوں کے حصص کے تاوان دین، رہا موصی کا حصہ شوہری کہ وہی محل نفاذ وصیت تھا نظر کی جائے کہ چڑھاو ا جو دولہا کی طرف سے دلہن کو جاتا ہے وہاں عرف شائع میں دلہن کی ملک سمجھا جاتا ہے یا ملک پر دولہا ہی کے رہتا ہے اور دلہن کو پہننے کے لئے دیا جاتا ہے، اگر دلہن کی ملک سمجھا جاتا ہے تو اس حصے میں بھی وصیت باطل ہوئی کہ اب یہ وصیت حقیقۃً دلہنوں کے لئے تھی اور دلہنیں وقت موت موصی تک معدوم تھیں کہ دلہن ہو نا بعد نکاح صادق ہوتا ہے اور نکاح موت موصی سے ایک مدت کے بعد ہوئے اور معدوم کے لئے وصیت باطل ہے کہ وہ تملیک اور معدوم صالح تملیک

نہیں، ولہٰذا حمل کے لئے وصیت میں شرط ہے کہ اس کا باپ زندہ ہے تو چھ مہینے کے اندر پیدا ہو، اور مر گیا یا طلاق بائن دے دی اور عورت عدت میں ہے تو دو برس کے اندر پیدا ہوا کہ اس وقت اس کا وجود ہویدا ہوا۔ تنویر الابصار ودرمختار میں ہے:

[Box 3] Arabic: ھی تملیك مضاف الی مابعد الموت بطریق التبرع و شرائطھا کون الموصی اھلا للتملیك والموصی لہ حیا وقتھا تحقیقاً Urdu: وہ تملیک ہے جو بطور تبرع موت کے مابعد کی طرف منسوب ہوتی ہے۔ اور اسی کی شرائط میں سے ہے کہ موصی تملیک کی اہلیت رکھتا ہو اور جس کے لئے وصیت کی گئی ہے وہ بوقت [End Box 3]

١ الھدایۃ کتاب الوصایا باب الوصیۃ بثلث المال مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۶۶۶ ٢ غایۃ البیان

Fatawa Razawiyya, Volume 25

...or hypothetically to include the fetus, and a bequest to a fetus is valid if it is born in less than six months if the husband of the pregnant woman is alive, and if the husband is dead and she is in her 'iddah (waiting period) at the time of the bequest, then it is valid if it is born in less than two years, as proven by the establishment of its lineage within this period. Al-Ikhtiyar and al-Jawhara, end of excerpt. | A bequest should be valid in reality or hypothetically so that it also includes the fetus. A bequest for a fetus will be valid if it is born within less than six months, provided the husband of the pregnant woman is alive. If the husband is dead and the pregnant woman is in her 'iddah at the time of the bequest, then in this case, the bequest for the fetus will be valid if it is born within less than two years. The proof for this is the establishment of its lineage within this duration. Al-Ikhtiyar and al-Jawhara, end of excerpt.

In Radd al-Muhtar it is stated:

Regarding the phrase "at the time of the bequest," I say: It is mentioned in al-Tatarkhaniyya that if the beneficiary of the bequest is a specific person from among those entitled, then the validity of the offer (Ijab) is considered from the day of the bequest. When the beneficiary is not specific, then the validity of the offer is considered from the day of the testator's death. So, if someone bequeaths one-third to the sons of so-and-so without naming them or pointing to them, then it is for those who are present at the time of the testator's death. If he named them or pointed to them, then the bequest is specifically for them; even if they die, the bequest becomes void because the beneficiary was specific. Therefore, the validity of the offer will be considered from the day of the bequest. Regarding the phrase "less than six months," for if... | Regarding the text's statement "at the time of the bequest," I say that it is in Tatarkhaniyya that if the person for whom the bequest was made is specified among the eligible ones, then the validity of the offer will be considered from the day of the bequest. And when he is unspecified, the validity of the offer will be considered from the day of the testator's death. If a bequest of one-third was made for the sons of so-and-so and their names were not mentioned nor were they pointed out, then this bequest will only be for those who are present at the time of the testator's death. And if their names were mentioned or they were pointed out, then the bequest will be specifically for them. If they died, the bequest will become void because the one for whom the bequest was made was specified.

Therefore, the validity of the offer will be considered from the day of the bequest.
The text said that the fetus should be born in less than six months. This is because...

1. Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtaba'i Delhi, 2/317 and 318.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/195.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

...या काल्पनिक रूप से ताकि इसमें गर्भ भी शामिल हो, और गर्भ के लिए वसीयत तब मान्य होती है जब वह छह महीने से कम समय में पैदा हो जाए यदि गर्भवती महिला का पति जीवित हो, और यदि पति मृत है और वह वसीयत के समय इद्दत (प्रतीक्षा अवधि) में है, तो यह मान्य है यदि वह दो साल से कम समय में पैदा हो, जैसा कि इस अवधि के भीतर उसके वंश की स्थापना से प्रमाणित होता है। अल-इख्तियार और अल-जौहरा, उद्धरण का अंत। | वसीयत वास्तव में या काल्पनिक रूप से जीवित हो ताकि यह गर्भ को भी शामिल करे। गर्भ के लिए वसीयत तब सही होगी जब वह छह महीने से कम समय में पैदा हो जाए, जबकि गर्भवती का पति जीवित हो। और यदि पति मृत है और गर्भवती महिला वसीयत के समय इद्दत में है, तो इस स्थिति में गर्भ के लिए वसीयत तब सही होगी जब वह दो साल से कम समय में पैदा हो। और इस पर प्रमाण इस अवधि में उसके वंश का साबित होना है। अल-इख्तियार और अल-जौहरा, उद्धरण का अंत।

रद्द अल-मुह्तार में है:

उनके(मतन के) शब्द "वसीयत के समय": मैं कहता हूँ कि तातारखानिया में है कि जिसे वसीयत की गई है, यदि वह पात्रों में से कोई निश्चित व्यक्ति है, तो इज़ाब (प्रस्ताव) की वैधता का विचार वसीयत करने के दिन से किया जाएगा। और जब वह अनिश्चित हो, तो इज़ाब की वैधता का विचार वसीयतकर्ता की मृत्यु के दिन से किया जाएगा। तो अगर उसने फलां के बेटों के लिए एक तिहाई की वसीयत की और उनका नाम नहीं लिया और न ही उनकी ओर संकेत किया, तो वह उन लोगों के लिए होगी जो वसीयतकर्ता की मृत्यु के समय मौजूद होंगे। और अगर उसने उनका नाम लिया या उनकी ओर संकेत किया, तो वसीयत विशेष रूप से उन्हीं के लिए होगी, यहाँ तक कि यदि वे मर जाएँ तो वसीयत निष्प्रभावी हो जाएगी क्योंकि वसीयत प्राप्तकर्ता निश्चित है, इसलिए इज़ाब की वैधता का विचार वसीयत के दिन से किया जाएगा। उनके शब्द "छह महीने से कम के लिए", क्योंकि यदि... | मूल पाठ (मतन) का कथन "वसीयत के समय": मैं कहता हूँ कि तातारखानिया में है कि जिसके लिए वसीयत की गई है, यदि वह पात्रों (मुस्तहक़ीन) में से निश्चित (मुतअय्यन) है, तो इज़ाब (प्रस्ताव) की वैधता का विचार वसीयत के दिन से किया जाएगा। और जब वह अनिश्चित हो, तो इज़ाब की वैधता का विचार वसीयतकर्ता (मूसी) की मृत्यु के दिन से किया जाएगा। यदि फलां के बेटों के लिए एक तिहाई की वसीयत की और उनका नाम नहीं लिया और न ही उनकी ओर इशारा किया, तो यह वसीयत केवल उनके लिए होगी जो वसीयतकर्ता की मृत्यु के समय जीवित होंगे। और यदि उनका

नाम लिया या उनकी ओर इशारा किया, तो वसीयत विशेष रूप से उन्हीं के लिए होगी। यदि वे मर गए तो वसीयत बातिल (अमान्य) हो जाएगी क्योंकि जिसके लिए वसीयत की गई थी वह निश्चित है। अतः इज़ाब की वैधता का विचार वसीयत वाले दिन से होगा। मूल पाठ ने कहा कि छह महीने से कम समय में गर्भ पैदा हो। यह इसलिए है...

1. दुर्रे मुख्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल वसाया, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 2/317 और 318
2. रद्दुल मुह्तार, किताबुल वसाया, दारुल इहयाउत तुरास अल-अरबी बेरुत, 5/195

पृष्ठ 399/658

او تقدیر الیشمل الحمل، وصحت للحمل ان ولد لاقل من ستة اشهر لو زوج الحامل حیا، ولو میتا وھی معتدة حین الوصیة فلا قل من سنتین بدلیل ثبوت نسبه اختیار وجوھرة اھ ملتقطا۔ | وصیت حقیقتاً یا تقدیراً زندہ ہو تاکہ یہ حمل کو بھی شامل ہے، حمل میں وصیت تب صحیح ہوگی وہ چھ ماہ سے کم مدت میں پیدا ہوجائے جبکہ حاملہ کا شوہر زندہ ہو اور اگر وہ مردہ ہے اور حاملہ عورت بوقت وصیت معتدہ ہے تو اس صورت میں حمل کے لئے وصیت تب صحیح ہوگی جب دوسال سے کم مدت میں پیدا ہو اور اس پر دلیل اس مدت میں اس کے نسب کا ثابت ہونا ہے، اختیار وجوہرہ اھ التقاط۔

ردالمحتار میں ہے:

قوله وقتها اقول: في التاتارخانية الموصى له اذا كان معينا من اهل الاستحقاق يعتبر صحة الايجاب يوم اوصى ومتى كان غير معين يعتبر صحة الايجاب يوم موت الموصى فلو اوصى بالثلث لبنى فلان ولم يسمهم ولم يشر اليهم فهى للموجودين عند موت الموصى وان سماهم او اشار اليهم فالوصية لهم حتى لو ماتوا بطلت الوصية لان الموصى له معين فتعتبر صحة الايجاب يوم الوصية . قوله لاقل من ستة اشهر، اذ لو | متن کا قول "بوقت وصیت" میں کہتا ہوں تاتارخانیہ میں ہے جس کے لئے وصیت کی گئی ہے اگر وہ مستحقین میں سے متعین ہے تو صحتِ ایجاب کا اعتبار وصیت کے دن سے کیا جائے گا اور جب وہ غیر متعین ہے تو صحتِ ایجاب کا اعتبار موصی کی موت کے دن سے کیا جائے گا، اگر فلاں کے بیٹوں کے لئے ایک تہائی کی وصیت کی اور ان کا نام نہیں لیا نہ ہی ان کی طرف اشارہ کیا تو یہ وصیت صرف ان کے لئے ہوگی جو موصی کی موت کے وقت موجود ہوں گے۔ اور اگر ان کا نام لیا یا ان کی طرف اشارہ کیا تو وصیت خاص انہی کے لئے ہوگی۔ اگر وہ مر گئے

تو وصیت باطل ہو جائے گی کیونکہ جس کے لئے وصیت کی گئی وہ متعین ہے۔ لہذا صحتِ ایجاب کا اعتبار وصیت والے دن سے ہوگا۔ متن نے کہا کہ چھ ماہ سے کم مدت میں حمل پیدا ہو۔ یہ اس لئے

1 درمختار شرح تنویرالابصار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۷ و ۳۱۸ 2 ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۱۹۵

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Table] - Arabic: ولد لستة اشهر او لاكثر احتمل وجوده وعدمه فلا تصح، افاده الاتقاني، قوله ولو ميتا مثل الموت الطلاق البائن- (1) - Urdu: (Translation) It is that if a child is born at exactly six months or more, then at the time of the bequest, its existence and non-existence were both possible. Therefore, the bequest is not valid. This was stated by al-Atqani. His saying "even if dead" refers to a situation like death resulting from an irrevocable divorce (Talaq Ba'in). (T) [End Table]

In Al-Hindiyyah, it is stated:

[Table] - Arabic: (2) شرطها كون الموصى اهلا للتمليك و الموصى له اهلا للتملك۔ - Urdu: (Translation) The condition for a will is that the testator (Musi) must be capable of transferring ownership, and the beneficiary (Musa lahu) must be capable of receiving ownership. (T) [End Table]

Therefore, for the validity of a will, it is a condition that it is either made for the needy, such as the orphans or widows of a certain tribe, in which case the will is considered for the sake of Allah the Almighty, who is known. Otherwise, those people must be a countable and specific group, such as the sons of Zaid, so that a valid transfer of ownership can take place. If neither of these two conditions is met—for instance, if the will is for Sayyids or Shaykhs—then the will is void. In Durr al-Mukhtar, it is stated:

[Table] - Arabic: الاصل ان الوصية متى وقعت باسم ينبئ عن الحاجة كايتام بنى فلان تصح وان لم يحصوا على مامر لوقوعها لله تعالى و هو معلوم وان كان لاينبئ عن الحاجة فان احصوا صحت ويجعل تمليكا والا بطلت۔ (3) - Urdu: (Translation) If a will is made using a title that implies need, such as for the orphans of a certain tribe, the will will be valid even if they are not countable, as has been mentioned before. This is because such a will is made for Allah Almighty, and He is known. But if it is not made with a title that implies need, then in that case, if the beneficiaries for whom the will is made are countable, the will will be valid and treated as a transfer of ownership. Otherwise, the will will be void. (T) [End Table]

Therefore, if a will is made for the "heirs of so-and-so" and that person is still alive, then for the validity of the will...

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/418.

2. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Wasaya, Chapter One, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/90.
3. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Chapter: Bequests for Relatives and Others, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/330.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[टेबल] - अरबी: ولد لستة اشهر او لاكثر احتمل وجوده وعدمه فلا تصح، افاده الاتقاني، قوله ولو ميتا مثل الموت الطلاق البائن- (1) - उर्दू: (अनुवाद) यह कि अगर बच्चा पूरे छह महीने पर या उससे अधिक समय में पैदा हुआ, तो वसीयत के समय उसका अस्तित्व और अनस्तित्व दोनों संदिग्ध थे, इसलिए वसीयत सही नहीं हुई। लेखक का कथन कि 'भले ही वह मृत हो' का अर्थ है कि अपूरणीय तलाक (तलाक़-ए-बाइन) भी मृत्यु की तरह है। (त) [टेबल समाप्त]

हिन्दिया में है:

[टेबल] - अरबी: شرطها كون الموصى اهلا للتمليك و الموصى له اهلا للتملك۔ (2) - उर्दू: (अनुवाद) वसीयत के लिए शर्त यह है कि वसीयत करने वाला (मूसी) स्वामित्व प्रदान करने (तमलीक) का पात्र हो और जिसके लिए वसीयत की गई है वह मालिक बनने का पात्र हो। (त) [टेबल समाप्त]

इसलिए वसीयत की वैधता के लिए शर्त यह है कि या तो वह ज़रूरतमंदों के लिए हो, जैसे कि फ़लां कबीले के अनाथों या विधवाओं के लिए, कि उस स्थिति में वसीयत अल्लाह तआला के लिए होगी और वह ज्ञात है। अन्यथा, वे लोग गिने जाने योग्य (महदूद) होने चाहिए जैसे ज़ैद के बेटे, ताकि उनके लिए स्वामित्व का हस्तांतरण सही हो सके। और यदि ये दोनों स्थितियाँ न हों, उदाहरण के लिए सैयदों या शेखों के लिए, तो वसीयत बातिल (अवैध) है। दुर्रे मुख़्तार में है:

[टेबल] - अरबी: الاصل ان الوصية متى وقعت باسم ينبئ عن الحاجة كايتام بنى فلان تصح وان لم يحصوا على مامر لوقوعها لله تعالى و هو معلوم وان كان لاينبئ عن الحاجة فان احصوا صحت ويجعل تمليكا والا بطلت۔ (3) - उर्दू: (अनुवाद) यदि वसीयत ऐसे नाम के साथ की गई है जो ज़रूरत की सूचना देता है जैसे फ़लां कबीले के अनाथों के लिए, तो वसीयत सही होगी भले ही वे गिने न जा सकें जैसा कि गुज़र चुका है, क्योंकि यह वसीयत अल्लाह तआला के लिए हुई है और वह ज्ञात है। और यदि ऐसे नाम के साथ न हो जो ज़रूरत की सूचना देता है, तो इस स्थिति में जिनके लिए वसीयत की गई है अगर वे गिने जा सकें तब तो वसीयत सही होगी और उसे स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) माना जाएगा, वरना वसीयत बातिल होगी। (त) [टेबल समाप्त]

इसलिए यदि फ़लां के वारिसों के लिए वसीयत की और फ़लां अभी जीवित है तो वसीयत की वैधता के लिए...

1. रद-उल-मुहतार, किताब अल-वसाया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/418।
2. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-वसाया, अध्याय एक, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/90।
3. अद-दुर अल-मुख़्तार, किताब अल-वसाया, अध्याय: रिश्तेदारों और अन्य के लिए वसीयत, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/330।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

[ٹیبل] - عربی: ولد لستۃ اشھر او لاکثر احتمل وجودہ وعدمہ فلا تصح، افادہ الاتقانی، قولہ ولو میتا مثل الموت الطلاق البائن- (1) - اردو: ہے کہ اگر پورے چھ ماہ پر یا اس سے زائد مدت میں پیدا ہوا تو بوقت وصیت اس کا وجود و عدم دونوں محتمل ہوئے، لہذا وصیت صحیح نہ ہوئی، ماتن کا قول کہ اگر وہ مردہ ہو، طلاق بائن بھی موت کی طرح ہے۔ (ت) [ٹیبل ختم]

ہندیہ میں ہے:

[ٹیبل] - عربی: شرطھا کون الموصی اھلا للتملیك و الموصی لہ اھلا للتملک۔ (2) - اردو: وصیت کے لئے شرط یہ ہے کہ موصی تملیک کا اہل ہو اور جس کے لئے وصیت کی گئی ہے وہ مالک بننے کا اہل ہو۔ (ت) [ٹیبل ختم]

ولہذا صحت وصیت کے لئے شرط ہے کہ یا تو اہل حاجت کے لئے واقع ہو جیسے بنی فلاں کے یتیموں یا بیواؤں کے لئے کہ اس تقدیر پر وصیت حضرت حق عزوجل کے لئے واقع ہوگی اور وہ معلوم ہے ورنہ وہ لوگ معدود قابل شمار ہوں جیسے زید کے بیٹے کہ انہیں تملیک صحیح ہو سکے اور دونوں صورتیں نہ ہوں مثلاً سیدوں یا شیخوں کے لئے تو وصیت باطل ہے، درمختار میں ہے:

[ٹیبل] - عربی: الاصل ان الوصیۃ متی وقعت باسم ینبئ عن الحاجۃ کایتام بنی فلان تصح وان لم یحصوا علی مامر لوقوعھا للہ تعالی و ھو معلوم وان کان لاینبئ عن الحاجۃ فان احصوا صحت ویجعل تملیکا والا بطلت۔ (3) - اردو: اگر وصیت ایسے اسم کے ساتھ واقع ہو جو حاجت کی خبر دے جیسے فلاں قبیلے کے یتیموں کے لئے تو وصیت صحیح ہوگی اگر وہ قابل شمار نہ ہوں جیسا کہ گزر چکا ہے کیونکہ یہ وصیت اللہ تعالٰی کے لئے واقع ہوئی ہے اور وہ معلوم ہے اور اگر ایسے

اسم کے ساتھ واقع نہ ہو جو حاجت کی خبر دیتا ہے تو اس صورت میں جن کے لئے وصیت کی گئی ہے اگر وہ قابل شمار ہیں تب تو وصیت صحیح ہوگی اور اس کو تملیک قرار دیا جائے گا ورنہ وصیت باطل ہوگی۔ (ت) [ٹیبل ختم]

ولہذا اگر وارثانِ فلاں کے لئے وصیت کی اور فلاں ابھی زندہ ہے تو صحتِ وصیت کے لئے

---

1. ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۸
2. الفتاوی الہندیہ کتاب الوصایا الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۰
3. الدرالمختار کتاب الوصایا باب الوصیۃ للاقارب و غیرہا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۳۰

Fatawa Ridawiyya Volume 25

It is necessary that he dies before this testator so that the word 'heirs of so-and-so' holds true, otherwise the will will become void; in such a place, the existence of the person's essence is not enough, rather existence with that attribute is required based on which the will occurred.

(Arabic Text)

In *al-Durr al-Mukhtar*: The condition for its validity in a will for the heirs of so-and-so, and what falls under the same meaning such as the descendants of so-and-so, is that the one whose heirs or descendants are being willed to must die before the testator. This is because "heirs" and "descendants" only exist after death. So, if the testator dies before the person whose heirs or descendants were intended to benefit, the will for his heirs or descendants becomes void, because the term does not apply to them except after [his] death.[1] [Summary ends here. And in *Radd al-Muhtar*, regarding his statement "because the term does not apply to them", it was therefore a will for something non-existent].[2]

(Urdu Translation/Explanation)

It is mentioned in *Durr al-Mukhtar*: If a will is made for the heirs of so-and-so or its equivalent, i.e., the descendants of so-and-so, then for this will to be valid, it is a condition that the person whose heirs and descendants the will is made for must die before the testator. This is because they will only become his heirs or descendants after his death. If the testator dies before him and the person whose heirs and descendants were willed for is still alive, the will for his heirs or descendants will be void. This is because the terms "heirs" and "descendants" will only apply to them after his death. [Summary ends here. In *Radd al-Muhtar*, regarding his statement: since the terms "heirs" and "descendants" do not apply to them (at that time), it became a will for the non-existent. (Translator)]

And if, by custom, the offering belongs to the groom. (This answer was found incomplete)

---

[1] *Al-Durr al-Mukhtar*, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyyah lil-Aqarib wa Ghairiha, Mujtabai Press Delhi, 2/329 & 330. [2] *Radd al-Muhtar*, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyyah lil-Aqarib wa Ghairiha, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/440.

यह ज़रूरी है कि वह इस वसीयत करने वाले (मूसी) से पहले मर जाए ताकि "फ़लाँ के वारिस" का शब्द सही साबित हो, वरना वसीयत बातिल (अमान्य) हो जाएगी। ऐसी जगह व्यक्ति का केवल अस्तित्व होना ही काफी नहीं है, बल्कि उस गुण के साथ अस्तित्व होना आवश्यक है जिसके आधार पर वसीयत की गई है।

(अरबी पाठ)

'अल-दुरुल मुख़्तार' में है: फ़लाँ के वारिसों के लिए वसीयत की वैधता की शर्त, और इसके समान अर्थ वाले शब्दों जैसे फ़लाँ के वंशजों (अक़ब) के लिए, यह है कि वह व्यक्ति जिसके वारिसों या वंशजों के लिए वसीयत की गई है, वह वसीयतकर्ता की मृत्यु से पहले मर जाए। क्योंकि "वारिस" और "वंशज" केवल मृत्यु के बाद ही होते हैं। अतः यदि वसीयतकर्ता उस व्यक्ति से पहले मर गया जिसके वारिसों या वंशजों के लिए वसीयत की गई थी, तो उनके लिए वसीयत बातिल हो जाएगी, क्योंकि मृत्यु के बाद ही वे वारिस कहलाते हैं।[1] [संक्षेप समाप्त, और 'रद्दुल मुह्तार' में उनके कथन "क्योंकि नाम उन पर लागू नहीं होता" के बारे में है कि यह अस्तित्वहीन (मा'दूम) के लिए वसीयत हुई।][2]

(उर्दू अनुवाद/व्याख्या)

'दुर्रे मुख़्तार' में है: यदि फ़लाँ के वारिसों या इसके समान अर्थ यानी फ़लाँ के वंशजों (पसमांदगान) के लिए वसीयत की गई, तो इस वसीयत के सही होने के लिए शर्त यह है कि जिसके वारिसों और वंशजों के लिए वसीयत की गई है, वह वसीयतकर्ता (मूसी) से पहले मरे। क्योंकि उसके मरने के बाद ही वे लोग उसके वारिस या वंशज बनेंगे। और अगर मूसी उससे पहले मर गया और जिसके वारिसों और वंशजों के लिए वसीयत की गई है वह अभी जीवित है, तो उसके वारिसों या वंशजों के लिए वसीयत बातिल हो जाएगी क्योंकि उन पर "वारिस" और "वंशज" शब्द का प्रयोग तो उसके मरने के बाद होगा। [संक्षेप समाप्त। 'रद्दुल मुह्तार' में उनके कथन के बारे में है: क्योंकि उन पर "वारिस" और "वंशज" शब्द लागू नहीं होते, इसलिए यह अस्तित्वहीन के लिए वसीयत हुई। (त)]

और अगर रिवाज़ के अनुसार चढ़ावा दूल्हे का मालिकाना हक़ होता है। (यह उत्तर अपूर्ण उपलब्ध हुआ)

---

[1] 'अल-दुरुल मुख़्तार', किताबुल वसाया, बाबुल वसीय्या लिल-अक़ारिब व ग़ैरिहा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/329 और 330। [2] 'रद्दुल मुह्तार', किताबुल वसाया, बाबुल वसीय्या लिल-अक़ारिब व ग़ैरिहा, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी बेरुत, 5/440।

ضروری ہے کہ وہ اس موصی سے پہلے مرجائے تاکہ وارثانِ فلاں کا لفظ صادق آئے ورنہ وصیت باطل ہوجائے گی، ایسی جگہ ذاتِ شخص کا وجود کافی نہیں بلکہ ذات مع اس وصف کے وجود ہونا درکار جس وصف کے لحاظ سے وصیت واقع ہوئی ہے۔

(عربی عبارت)

في الدر المختار، شرط صحتها في الوصية لورثة فلان وما في معناها كعقب فلان موت الموصى لورثته اولعقبه قبل موت الموصى لان الورثة والعقب انما يكون بعد الموت فلومات الموصى قبل موت الموصى لورثته او عقبه بطلت الوصية لورثته اوعقبه لان الاسم لايتناولهم الا بعد الموت[1] اھ مختصرًا، وفي رد المحتار قوله لان الاسم لايتناولهم، فكانت وصية لمعدوم۔[2]

(اردو ترجمہ و تشریح)

در مختار میں ہے فلاں کے وارثوں یا اس کے ہم معنی یعنی فلاں کے پسماندگان کے لئے وصیت کی تو اس وصیت کے صحیح ہونے کے لئے شرط یہ ہے کہ جس کے وارثوں اور پسماندگان کے لئے وصیت کی گئی ہے وہ موصی سے پہلے مرے کیونکہ اس کے مرنے کے بعد ہی وہ لوگ اس کے وارث یا پسماندگان بنیں گے اور اگر موصی اس سے پہلے مر گیا اور جس کے وارثوں اور پسماندگان کے لئے وصیت کی گئی ہے وہ ابھی زندہ ہے تو اس کے وارثوں یا پسماندگان کے لئے وصیت باطل ہوجائے گی کیونکہ ان پر لفظ ورثاء اور پسماندگان کا اطلاق تو اس کے مرنے کے بعد ہوگا اھ اختصاراً۔ ردالمحتار میں ہے اس کا قول کیونکہ لفظ ورثاء اور پسماندگان کا ان پر اطلاق نہیں ہوتا، لہٰذا یہ معدوم کے لئے وصیت ہوئی۔ (ت)

اور اگر بحکم عرف چڑھاوادولہا کی ملک ہوتا ہے۔ (یہ جواب ناتمام دستیاب ہوا)

1 الدر المختار كتاب الوصايا باب الوصية للاقارب وغيرها مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۲۹ و ۳۳۰ 2 رد المحتار كتاب الوصايا باب الوصية للاقارب وغيرها دار احياء التراث العربی بيروت ۵ / ۴۴۰

Fatawa Ridawiyya Volume 25

Treatise Al-Shir’ah al-Bahiyyah fi Tahdid al-Wasiyyah 1317 AH (A Clear Path in the Comprehensive and Exclusive Definition of a Will)

From: Rangoon, House No. 85, 86, Street No. 31, sent by Sheikh Abdul Aziz Sarkar, 25 Dhu al-Hijjah 1317 AH.

Problem 135: What do the scholars of religion (may Allah Almighty have mercy on them with a vast mercy in this world and the hereafter) say about this: Zaid had two homelands, one old and the other new, and two wives, one married in his old homeland and the other in his new homeland, i.e., the city of Rangoon, brought into marriage according to the Muhammadan Sharia. By the grace of Allah Almighty, Zaid earned a lot in Rangoon. Then, from these earnings, he acquired significant property in both his old homeland and Rangoon. However, under the pretext of an endowment (waqf), he dedicated all the property in his old homeland, which yielded an annual income of approximately five thousand rupees, to a mosque in his old homeland that did not even need ten to twelve rupees for monthly expenses. He barred the children of his old homeland's wife from inheriting it, stating in the endowment deed that only these people should be the trustees and whatever remains after mosque expenses, they should use for their own purposes. He did not give a single grain to the children born of the Rangoon wife. Furthermore, from the Rangoon property, he gave shares to the children from the old homeland and also willed to give several thousand rupees to people and fifty rupees monthly for the expenses of that mosque in the old homeland. This matter is clearly evident from the copy of the will sent with the inquiry. Therefore, since this will of Zaid is for the detriment (deprivation of rights) of the Rangoon heirs and for the benefit of the old homeland heirs, I present a few points:

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

रिसाला अल-शिरअत अल-बहिय्या फ़ी तहदीद अल-वसिय्या 1317 हिजरी (वसीयत की व्यापक और विशिष्ट परिभाषा के वर्णन में एक सुगम मार्ग)

स्रोत: रंगून, मकान नंबर 85, 86, गली नंबर 31, प्रेषक शेख अब्दुल अजीज सरकार, 25 ज़ुल-हिज्जा 1317 हिजरी।

मसला 135: विद्वान (अल्लाह उन पर दुनिया और आख़िरत में अपनी वसीअ रहमत फरमाए) इस बारे में क्या कहते हैं कि ज़ैद के दो वतन थे, एक पुराना और दूसरा नया, और उसकी दो पत्नियाँ थीं, एक पुराने वतन में ब्याही हुई और दूसरी नए वतन यानी रंगून शहर में शरीअत-ए-मुहम्मदी के अनुसार निकाह में लाई गई। ज़ैद ने अल्लाह के फ़ज़ल से रंगून में बहुत कुछ कमाया। फिर इसी कमाई से पुराने वतन और रंगून दोनों जगहों पर काफी जायदाद बनाई। लेकिन पुराने वतन की जायदाद, जिसकी वार्षिक आय लगभग पांच हजार रुपये थी, उसे एक बहाने से अपने पुराने वतन की एक मस्जिद के लिए वक्फ कर दिया, जिसे महीने के दस-बारह रुपये के खर्च की भी आवश्यकता नहीं थी। उसने पुराने वतन वाली पत्नी की संतान के लिए इसे रोक दिया और वक्फ-नामे में लिख दिया कि इसके मुतवल्ली यही लोग रहेंगे और मस्जिद के खर्च के बाद जो बचे उसे अपने काम में लाएं। रंगून वाली पत्नी की औलाद को इसमें से एक कौड़ी भी नहीं दी। इसके अलावा रंगून की जायदाद में से पुराने वतन वाली औलाद को भी हिस्सा दिया और उस जायदाद के मुनाफ़े से कई हजार रुपये लोगों को देने और पचास रुपये मासिक उस पुराने वतन की मस्जिद पर खर्च करने की वसीयत भी की। यह मामला वसीयत-नामे की नक़ल से स्पष्ट हो जाएगा। चूंकि ज़ैद की यह वसीयत रंगून वाले वारिसों की क्षति यानी हक़-तल्फ़ी और पुराने वतन के वारिसों के लाभ के लिए है, इसलिए मैं कुछ बातें प्रस्तुत करता हूँ:

पृष्ठ 658 का 403

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

رسالہ الشرعۃ البھیۃ فی تحدید الوصیۃ ۱۳۱۷ھ (کشادہ راستہ وصیت کی جامع و مانع تعریف کے بیان میں)

از رنگون مکان نمبر ۸۵، ۸۶ گلی نمبر ۳۱ مرسلہ شیخ عبدالعزیز سرکار ۲۵ ذی الحجہ ۱۳۱۷ھ

مسئلہ ۱۳۵: علمائے دین رحمہم اللہ تعالیٰ رحمۃً واسعۃً فی الدنیا و الآخرۃ اس میں کیا فرماتے ہیں کہ زید کے دو وطن تھے ایک قدیم اور دوسرا جدید، اور دو ہی بیویاں، ایک وطن قدیم میں شادی کرائی ہوئی، دوسری وطن جدید، یعنی شہر رنگون میں بطریق شادی مطابق شرع محمدی نکاح میں لائی ہوئی، زید نے بفضلہ تعالیٰ رنگوں میں بہت کچھ کمایا، پھر یہیں کی کمائی سے وطن قدیم اور رنگون دونوں جگہ میں جائداد معتد بہ پیدا کی لیکن وطن قدیم تخمیناً پانچ ہزار روپیہ سالانہ آمدنی کی کل جائداد کو بحیلہ اپنے وطن قدیم کی ایک مسجد پر وقف کرنے کے جو کہ دس بارہ روپیہ ماہواری کے خرچ کی حاجت نہیں رکھتی وطن قدیم کی بی بی کی اولاد پر روک دیا اور وقف نامہ میں لکھ دیا کہ متولی اس وقف کے یہی لوگ رہیں جو کچھ مصارف مسجد سے بچے اپنے کام میں لائیں۔ رنگون کی بیوی کے بطن کی اولاد کو اس میں سے ایک حبہ نہیں دیا اور رنگونی جائداد میں سے وطن قدیم والی اولاد کو حصہ بھی دیا اور اس جائداد کے نفع سے کئی ہزار روپیہ لوگوں کو دینے کی اور پچاس روپیہ ماہواری اس مسجد وطن قدیم پر خرچ کرنے کی وصیت بھی کہ چنانچہ یہ امر نقل وصیت نامہ مرسل مع استفتاء سے بخوبی واضح ہوگا، پس چونکہ زید کی یہ وصیت رنگونی ورثہ کی مضرت یعنی حق تلفی اور وطن قدیم کے ورثہ کی منفعت کے لئے ہے، لہٰذا چند باتیں عرض کرتا ہوں:

First: According to what is in the books of Fiqh (jurisprudence), it is recommended for the testator to make a will, but is it obligatory for the heirs to fulfill it, such that if they do not, they will be held accountable, or how is it?

Second: Is Zaid's will, with such a description and wording (meaning from the profit of the collective estate, not from the profit of any specific part, and with the wording that 'keep this much money for my funeral and burial expenses and keep that much money for the poor of my country'), Shari'ah-compliant/valid or not?

Third: The summary of Zaid's statement (and I especially command my mentioned sons with this will that after my death they should continue the timber factory business and from the profits of the business and rent of houses and lands they should pay all government and municipal taxes etc., and keep a sum of one thousand rupees collected for my funeral and burial, until his statement: and give 50 rupees month by month for the expenses of the mosque of Salula my Para village) is it this content or not: that after paying the tax amounts of the municipality and government treasury from the profit of the timber trade and rent of houses and lands, do this with the remaining amounts and do that with the remaining amounts? Meaning, does this statement of Zaid include the exception of known amounts or not?

Fourth: Is a will from the category of transactions (Mu'amalat) or not?

Fifth: Supposing Zaid's mentioned statement includes the exception of known amounts and a will being from the category of transactions, just as according to a reliable saying: [Boxed Arabic Text]: It is not permissible to sell fruit and exclude a known number of ratls (a unit of weight) from it. (This is not permissible for him to sell fruit and exclude some specific ratls from it. T)

Selling fruit with the exception of known ratls is not permissible due to the possibility of the non-existence of anything other than the excluded ratls. Similarly, based on its establishment under the category of transferring ownership (tamleek), will a will of Dirhams with the exception of known Dirhams be impermissible for the mentioned reason or not? And this matter is evident that sometimes it happens that except for the municipal and government taxes, nothing is received from the houses, lands, and trade, but sometimes there is even a deficit in it.

Sixth: This will of Zaid includes harm, and some commentators of Mishkat Sharif from the Marfu' Hadith of Abu Huraira (may Allah be pleased with him):

---

1 Al-Hidayah, Kitab al-Buyu' (Book of Sales), Chapter on the entry of the builder of the wall into the sale, Yusufi Press, Lucknow 3/32.

पहला: फ़िक़्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) की किताबों में जो कुछ है उसके अनुसार, वसीयत करने वाले के लिए वसीयत करना मुस्तहब (पसंदीदा) है, लेकिन क्या वारिसों के लिए इसे पूरा करना वाजिब (अनिवार्य) है कि अगर वे ऐसा नहीं करेंगे तो उनसे पूछताछ की जाएगी या क्या?

दूसरा: ज़ैद की यह वसीयत इस गुणवत्ता और शब्दों के साथ (अर्थात कुल संपत्ति के लाभ से, न कि उसके किसी विशेष भाग के लाभ से, और इन शब्दों के साथ कि 'इतना रुपया मेरे कफ़न-दफ़न के लिए रखें और इतना रुपया मेरे देश के गरीबों के लिए रखें') शरिया के अनुसार सही है या नहीं?

तीसरा: ज़ैद के कथन का सारांश (और मैं विशेष रूप से अपने उक्त पुत्रों को इस वसीयत का आदेश देता हूँ कि मेरी मृत्यु के बाद लकड़ी के कारखाने का व्यवसाय जारी रखें और व्यवसाय के लाभ और मकानों व जमीनों के किराये से सभी सरकारी और नगर पालिका खजाने आदि का भुगतान करें और मेरे कफ़न-दफ़न के लिए एक हज़ार रुपये की राशि जमा रखें, उनके कथन तक: और हर महीने 50 रुपये मेरे पारा गाँव सालूला की मस्जिद के खर्च के लिए दिया करें) क्या इस विषय का सारांश यह है या नहीं: कि लकड़ी के व्यापार के लाभ और मकानों व जमीनों के किराये से नगर पालिका और सरकारी खजाने के टैक्स की राशि के बाद, शेष राशि से इतना यहाँ करें और इतना वहाँ करें? यानी ज़ैद के इस कथन में ज्ञात राशियों का अपवाद (استثنائے مبالغ معلومہ) शामिल है या नहीं?

चौथा: क्या वसीयत 'मुआमलात' (लेन-देन) की श्रेणी से है या नहीं?

पांचवां: ज़ैद के उक्त कथन के अनुसार जिसमें ज्ञात राशियों का अपवाद शामिल है और वसीयत का मुआमलात की श्रेणी से होने पर, जैसा कि एक विश्वसनीय कथन के अनुसार: [Boxed Arabic Text]: यह जायज़ नहीं है कि वह फल बेचे और उसमें से कुछ निश्चित रत्तल (वज़न की एक इकाई) को छोड़ दे। (यह जायज़ नहीं है कि वह फल बेचे और उसमें से कुछ निश्चित रत्तल मुस्तस्ना (अपवाद) कर ले। त)

ज्ञात रत्तल के अपवाद के साथ फल बेचना जायज़ नहीं है क्योंकि अपवाद किए गए रत्तल के अलावा कुछ और होने की संभावना न होने का अंदेशा है। इसी प्रकार, स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) के आधार पर इसके कायम रहने पर, ज्ञात दिरहमों के अपवाद के साथ दिरहमों की वसीयत उक्त कारण से नाजायज़ होगी या नहीं? और यह बात ज़ाहिर है कि कभी-कभी ऐसा होता है कि नगर

पालिका और सरकारी खजाने के टैक्स के अलावा मकानों, जमीनों और व्यापार से कुछ भी प्राप्त नहीं होता बल्कि कभी-कभी इसमें कमी भी हो जाती है।

छठा: ज़ैद की यह वसीयत नुकसानदेह है, और मिश्कात शरीफ़ के कुछ टीकाकारों ने हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) की मरफू हदीस से:

---

1 अल-हिदाया, किताब अल-बुयूह (बिक्री की किताब), बिक्री में दीवार बनाने वाले के प्रवेश पर अध्याय, यूसुफ़ी प्रेस, लखनऊ 3/32।

اول: علیٰ ما فی کتب الفقہ، موصی کو تو وصیت کرنا مستحب ہے لیکن ورثہ پر اس کا ادا کرنا واجب ہے کہ اگر نہ کریں گے تو ماخوذ ہوں گے یا کیا؟

دوم: زید کی یہ وصیت بکیفیت و عبارت کذا یتعین (اعنی مجموعہ ترکہ کے نفع سے نہ اس کے کسی جزو معین کے نفع سے اور بایں عبارت کہ اس قدر روپیہ میری تجہیز و تکفین کے لئے رکھیں اور اتنا روپیہ میرے ملک کے لئے غرباء کے لئے رکھیں) شرعاً صحیح ہے یا نہیں؟

سوم: زید کے قول (اور میں خصوصاً اپنے پسرانِ مذکور کو اس طرح فرمانِ وصیت کرتا ہوں کہ بعد میرے مرنے کے کاروبار کارخانہ لکڑی جاری رکھیں اور منافع کاروبار و کرایہ مکانات و اراضی سے تمام سرکاری و میونسپل کے خزانہ وغیرہ ادا کیا کریں اور مبلغ ایک ہزار روپیہ برائے میری تجہیز و تکفین کے جمع رکھیں الیٰ قولہ اور ماہ بماہ مبلغ ۵۰ روپیہ موضع سالولا میرا پاڑہ کی مسجد کے اخراجات کے لئے دیا کریں) کا خلاصہ مضمون یہ ہے یا نہیں کہ لکڑی کی تجارت کے نفع اور مکانات و اراضی کے کرایہ سے سوا مبالغ ٹیکس میونسپل و خزانہ سرکاری کے باقیماندہ مبالغ سے اتنا یوں کریں اور اتنا یوں کریں یعنی زید کا یہ قول متضمن استثنائے مبالغ معلومہ کو ہے یا نہیں؟

چہارم: وصیت از قبیل معاملات ہے یا نہیں؟

پنجم: بر تقدیر زید کے قول مذکور کے متضمن استثنائے مبالغ معلومہ اور وصیت کے از قبیل معاملات ہونے کے جیسے کہ بقول معتبر: [Boxed Arabic Text]: لا یجوز ان یبیع ثمرۃ و

یستثنیٰ منھا ارطالا معلومۃ۔ (یہ جائز نہیں کہ وہ پھل فروخت کرے اور اس میں سے کچھ معین رطل مستثنیٰ کر لے۔ ت)

بیع ثمرہ باستثنائے ارطال معلومہ، بوجہ احتمال عدم وجود ماسوائے ارطال مستثناۃ کے جائز نہیں ایسے ہی اس کے قیام پر بجامع تملیک وصیت در اہم باستثنائے دراہم معلومہ بوجہ مذکور نا جائز ہو گی یا نہیں؟ اور یہ امر ظاہر ہے کہ بسا اوقات ایسا ہوتا ہے کہ سوا ٹیکس میونسپل و خزانہ سرکاری کے مکانات و اراضی و تجارت سے وصول نہیں ہوتا بلکہ کبھی اس میں بھی کمی ہو جاتی ہے۔

ششم: زید کی یہ وصیت متضمن مضرت ہے اور بعض شارحین مشکوٰۃ شریف حدیث مرفوع ابی ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے:

---

1 الھدایۃ کتاب البیوع فصل فی دخول بناء الراد فی البیع مطبع یوسفی لکھنؤ ۳/ ۳۲

Fatawa Razawiya, Volume 25

| (Arabic): Al-mukhraj fi Musnad al-Imam Ahmad wa Jami' at-Tirmidhi wa Sunan Abi Dawud wa-bni Majah an-na ar-rajula laya'malu wal-mar'ata bi-ta'atillahi sittina sanatan thumma yahdhuruhuma al-mautu fa-yudarraani fil-wasiyyati fa-tajibu lahuma an-naru thumma qara'a Abu Hurairah 'min ba'di wasiyyatin yusa biha aw daynin ghayra mudarrin' al-ayah. (1) | (Urdu): It has been narrated in Musnad Imam Ahmad, Jami` at-Tirmidhi, Sunan Ibn Majah, and Sunan Abi Dawood that indeed a man and a woman act in obedience and worship of Allah for sixty years, then death approaches them and they cause harm in their will, thus Hellfire becomes mandatory for them. Then Abu Hurairah (may Allah be pleased with him) recited this noble verse: "...after any bequest [he may have] made or debt, as long as no harm is done [to the heirs]." (1) In the commentary of (T), such a will is written as 'Makruh' (disliked/undesirable). |

And the author of Durr al-Mukhtar's statement "because then it is a bequest with something disliked" (2) (Because now this is a bequest accompanied by a dislikeable act. - T) which is under the statement of the author of Tanwir al-Absar "He bequeathed that his grave be plastered or a dome be built over it, so it is void" (3) (If someone bequeathed that his grave should be plastered or a dome should be built on it, this bequest is void. - T). The invalidity of a bequest along with 'Karahat' (dislikeability) is established. Allama Shami writes under the aforementioned statement of 'Durar':

| (Arabic): Muqtadahu annahu yashtaratu li-sihati al-wasiyyati 'adamu al-karahati wa qaddama awwala al-wasaya innaha arba'atu aqsamin wa innaha makruhatun li-ahli fusuqin wa muqtada ma huna batlanuha Allahumma illa an yufarraqa (4) etc. | (Urdu): Its implication is that for a bequest to be valid, the absence of 'Karahat' (dislikeability) is a condition, whereas at the beginning of the Book of Bequests it was said that bequests are of four types and that bequests for people of sin are disliked. What is here implies the invalidity of such bequests, O Allah! Unless a distinction is made etc. (4) (T) |

So, is this reasoning for the invalidity of this bequest correct or not? In the second case, the reasoning provided by Allami Shami...

---

1. Jami` at-Tirmidhi, Chapters on Bequests, Chapter: What has been narrated regarding bequest of one-third, Amin Company Delhi 2/33; Sunan Abi Dawood,

Book of Bequests, Chapter: Dislikeability of acknowledgement in bequests, Aftab-e-Alam Press Lahore 2/40.

2. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Bequests, Chapter: Bequests for relatives and others, Matba Mujtabai Delhi 2/330.
3. Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Bequests, Chapter: Bequests for relatives and others, Matba Mujtabai Delhi 2/330.
4. Radd al-Muhtar, Book of Bequests, Chapter: Bequests for relatives and others, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/441.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

| (अरबी): अल-मुख़्रज फ़ी मुसनदिल इमाम अहमद व जामेअत तिर्मिज़ी व सुनन अबी दाऊद व-ब्नि माजह अन-नर रजुला लयमलु वल-मरअता बि-ताअतिल्लाही सित्तीना सनतन थुम्मा यह्दुरुहुमा अल-मौतु फ़-युदार्रानी फ़िल-वसीयती फ़-तजीबु लहुमा अन-नारु थुम्मा क़रअ अबू हुरैरा 'मिन बादी वसीयतिन युसा बिहा अव दयनीन ग़ैरा मुदर्रिन' अल-आयाह। (1) | (उर्दू): मुसनद इमाम अहमद, जामे तिर्मिज़ी, सुनन इब्न माजा और सुनन अबू दाऊद में रिवायत है कि बेशक कोई मर्द और औरत साठ साल तक अल्लाह की इबादत और ताअत में मशग़ूल रहते हैं, फिर उन्हें मौत आती है तो वे वसीयत में नुक़सान पहुँचाते हैं, चुनाँचे उनके लिए जहन्नम वाजिब हो जाती है। फिर हज़रत अबू हुरैरा (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने यह आयत पढ़ी: "मय्यत की वसीयत या क़र्ज़ निकालने के बाद, बशर्ते कि उस वसीयत में नुक़सान पहुँचाने वाला न हो।" (1) (त) की शरह में ऐसी वसीयत को 'मकरूह' (नापसंदीदा) लिखा गया है। |

और साहब-ए-दुर्रे मुख़्तार का क़ौल "क्योंकि उस वक़्त यह मकरूह के साथ वसीयत है" (2) (इसलिए कि अब यह वसीयत नापसंदगी के साथ है - त) जो साहब-ए-तनवीरुल अबसार के क़ौल "उसने वसीयत की कि उसकी क़ब्र पर लेप लगाया जाए या उस पर गुंबद बनाया जाए, तो यह बातिल (अमान्य) है" (3) (अगर किसी ने वसीयत की कि उसकी क़ब्र की लिपाई की जाए या उस पर गुंबद बनाया जाए तो यह वसीयत बातिल है - त) के तहत है। कराहत के साथ वसीयत का बातिल होना साबित है। अल्लामा शामी साहब-ए-दुरर के मज़कूर क़ौल के तहत लिखते हैं:

| (अरबी): मुक़्तदाहु अन्नाहु यश्तरतु लि-सिहति अल-वसीयती 'अदमु अल-कराहती व क़द्मा अव्वला अल-वसाया इन्नहा अर्बअतु अक़सामिन व इन्नहा मकरूहतुन लि-अहलि फ़ुसूक़िन व मुक़्तदा मा हुना बतलानुहा अल्लाहुम्मा इल्ला अन युफ़र्रक़ा (4) आदि। | (उर्दू): इसका तकाज़ा यह है कि वसीयत के सही होने के लिए कराहत (नापसंदगी) का न होना शर्त है, जबकि 'किताबुल वसाया' की शुरुआत में कहा गया है कि वसीयत की चार क़िस्में हैं और यह कि फ़ासिक़ों (गुनाहगारों) के लिए वसीयत मकरूह है। यहाँ जो कुछ है उसका तकाज़ा इस वसीयत के बातिल (अमान्य) होने का है, ऐ अल्लाह! मगर यह कि फ़र्क़ किया जाए आदि। (4) (त) |

तो इस वसीयत के बातिल होने की यह दलील सही है या नहीं? दूसरी सूरत में अल्लामी शामी ने जो दलील दी...

1. जामे तिर्मिज़ी, अबवाबुल वसाया, बाब: वसीयत के तिहाई हिस्से का बयान, अमीन कंपनी दिल्ली 2/33; सुनन अबू दाऊद, किताबुल वसाया, बाब: वसीयत में इक़रार की कराहत, आफ़ताब-ए-आलम प्रेस लाहौर 2/40.
2. अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल वसाया, बाब: रिश्तेदारों और अन्यों के लिए वसीयत, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/330.
3. अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल वसाया, बाब: रिश्तेदारों और अन्यों के लिए वसीयत, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/330.
4. रद्दुल मुहतार, किताबुल वसाया, बाब: रिश्तेदारों और अन्यों के लिए वसीयत, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी बैरुत 5/441.

पेज 405/658

| المخرج فی مسند الامام احمد وجامع الترمذی وسنن ابی داؤد وابن ماجة ان الرجل لیعمل والمراۃ بطاعة اللہ ستین سنة ثم یحضرھما الموت فیضاران فی الوصیة فتجب لھما النار ثم قرء ابوھریرۃ من بعد وصیة یوصی بھا او دین غیر مضار الآیة 1 | جس کی تخریج مسند امام احمد ، جامع ترمذی ، سنن ابن ماجہ اور سنن ابی داؤد میں کی گئی ہے کہ بیشک کوئی مرد اور عورت ساٹھ سال تک اللہ تعالی کی طاعت و عبادت میں مصروف عمل رہتے ہیں ، پھر انہیں موت آتی ہے تو وہ وصیت میں نقصان پہنچاتے ہیں چنانچہ ان کے لئے جہنم واجب ہو جاتی ہے ، پھر حضرت ابوہریرہ رضی اللہ تعالٰی عنہ نے یہ آیت کریمہ پڑھی : " میت کی وصیت یا قرض نکالنے کے بعد رانحالیکہ اس وصیت میں وہ نقصان پہنچانے والا نہ ہو ۔ (ت) کی شرح میں ایسی وصیت کو مکروہ لکھتے ہیں، |

اور صاحب درمختار کے قول لانھا حینئذ وصیة بالمکروہ 2 (اس لئے کہ اب یہ وصیت ہے مکروہ کے ساتھ ۔ ت) جو کہ صاحب تنویر الابصار کے قول اوصی بان یطین قبرہ اویضرب علیہ قبة فھی باطلة 3 (اگر کسی کو وصیت کی کہ وہ اس کی قبر کی لپائی کرے یا اس پر گنبد بنائے تو یہ وصیت باطل ہے۔ ت) کے تحت ہے) وصیت مع الکراہت کا بطلان ثابت ہے علامہ شامی صاحب دُرر کے قول مذکور کے تحت لکھتے ہیں:

| مقتضاہ انہ یشترط لصحة الوصیة عدم الکراھة و قدّم اول الوصایا انھا اربعة اقسام و انھا مکروھة لاھل فسوق و مقتضی ما ھنا بطلانھا اللھم الا ان یفرق 4 الخ۔ | اس کا تقاضا یہ ہے کہ وصیت کے صحیح ہونے کے لئے عدم کراہت شرط ہے جبکہ کتاب الوصایا کے شروع میں کہا گیا ہے کہ

وصیت کی چار قسمیں ہیں اور یہ کہ فاسقوں کے لئے وصیت مکروہ ہے اور جو کچھ یہاں ہے اس کا تقاضا اس وصیت کے بطلان کا ہے ، اے اللہ ! مگر یہ کہ فرق کیا جائے الخ (ت) |

پس اس وصیت کے بطلان کی یہ تقریر صحیح ہے یا نہیں۔ بر تقدیر ثانی علامی شامی نے جو تقریر

---

1 جامع الترمذی ابواب الوصایا باب ما جاء فی الوصیة بالثلث امین کمپنی دہلی ۲/ ۳۳، سنن ابی داؤد کتاب الوصایا باب فی کراہیة الاقرار فی الوصیة آفتاب عالم پریس لاہور ۲/ ۴۰ 2 الدر المختار کتاب الوصایا باب الوصیة للاقارب وغیرھا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۰ 3 الدر المختار کتاب الوصایا باب الوصیة للاقارب وغیرھا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۰ 4 ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصیة للاقارب وغیرھا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۴۱

Fatawa-e-Razviya, Volume 25

...bequest is disliked for people of transgression from its beginning to the end, because of it being correct or due to some other reason. Seventh: The children in the testator's original homeland only implemented bequests beneficial to themselves and did not act upon these bequests of his: (1) And I bequeath to them (i.e., the aforementioned executors) that whatever total and entire receivables and existing claims and future claims and receivables regarding rent of houses or lands in my name, they should collect. (2) And I specifically command and bequeath to my aforementioned sons that after my death, they should continue the business of the timber factory. So, will not acting upon some of the testator's bequests and acting upon others cause any flaw in the total bequests or not? Eighth: According to the testator's bequest (and I also authorize my aforementioned executors to remain as guardians and protectors of all my minor heirs... until his saying: divide according to Muhammadan Law), will it be mandatory for the executors to keep all the shares of the minor heirs as they are, or will they be authorized to dispose of them through sale etc. without any reason? Please provide a detailed and reasoned answer to all these matters and receive a reward from Allah. This request is necessary. Some scholars of Rangoon were appointed as judges regarding the bequest. They ruled it as valid and stated the reason that this is a 'Wasiyat bil-Manfa' (bequest of benefit) and 'Wasiyat bil-Manfa' is permissible, therefore this is also permissible. Now, with the permission of those scholars, an appeal is made to your Excellency from them. Please consider carefully and oblige with a correct answer.

Copy of the translation of the Will from the English language

I, Sheikh Haji Muhammad Bholo Sarkar Laiq, resident of No. 31 Street, Rangoon city, owner of houses and factories, declare that all previous writings from my side are hereby revoked and cancelled, and I make this my correct will. While in sound health and mind, I declare through this will that I have appointed my son-in-law Miyan Rahim Bakhsh and my own sons Sheikh Miyan Abdul Aziz Laiq and Sheikh Miyan Abdul Ghani Laiq-ul-Hal, residents of the aforementioned Rangoon city, and Sheikh Miyan Abdul Wahid Laiq-ul-Hal, resident of village Salmowa Mirapara, district Burdwan, and Mulla Maqsad Sahib, timber merchant presently in Rangoon city, as my executors and administrators [Ase] and I bequeath to them that whatever total and entire...

[Note]: This is how it is in the original (12) - Azhari may he be forgiven.

फतावा-ए-रज़विया, जिल्द 25

...वसीयत मकरूह (नापसंद) है फ़ासिक लोगों के लिए, शुरू से आखिर तक, इसके सही होने की वजह से या किसी और वजह से। सातवाँ: मूसी (वसीयत करने वाले) के पुराने वतन वाली औलाद ने सिर्फ अपने फायदे की वसीयतों पर अमल किया और उसकी इन वसीयतों पर अमल नहीं किया: (1) और मेरी वसीयत उनको (यानी ज़िक्र किए गए वसीयों को) करता हूँ कि जो कुछ जुमलेगी (संपूर्ण) व हमगी (समस्त) मेरी याफ़्तनी (प्राप्य) व मतालबात (दावे) मौजूद और मतालबात व याफ़्तनी भविष्य की बाबत मकानों के किराए या ज़मीनें मेरे नाम पर हों, उन्हें वसूल करें। (2) और मैं विशेष रूप से अपने ज़िक्र किए गए बेटों को इस तरह हुक्म और वसीयत करता हूँ कि मेरे मरने के बाद लकड़ी के कारखाने का कारोबार जारी रखें। तो क्या मूसी की वसीयतों में से कुछ पर अमल न करने और कुछ पर करने से पूरी वसीयत में कोई ख़लल (कमी) आएगी या नहीं? आठवाँ: मूसी की वसीयत (और मैं साथ ही अपने ज़िक्र किए गए वसीयों को अधिकार देता हूँ कि मेरे तमाम नाबालिग वारिसों के अमीन (ट्रस्टी) और संरक्षक बने रहें... उसके कहने के अनुसार: शरीयत-ए-मुहम्मदी के मुताबिक तक़सीम (बँटवारा) कर दें) के अनुसार क्या वसीयों पर नाबालिग वारिसों के तमाम हिस्सों को ज्यों का त्यों रखना लाज़िमी होगा या वे किसी वजह से उनमें बिना वजह फ़रोख्त (बेचने) वगैरह का तसर्रुफ़ (उपयोग) करने के मज़ाज़ (हक़दार) होंगे? इन तमाम बातों का जवाब तफ़्सील और दलील के साथ फरमाएँ और अल्लाह से अज्र (इनाम) पाएँ यह अर्ज़ ज़रूरी है। रंगून के कुछ उलमा को वसीयत के बारे में फैसला करने वाला बनाया गया था, उन्होंने इसकी सेहत (वैधता) का हुक्म दिया और वजह यह बयान की कि यह वसीयत 'बिल-मनफ़ा' (फायदे की वसीयत) है और वसीयत बिल-मनफ़ा जायज़ है, इसलिए यह भी जायज़ है। अब उन उलमा की इजाज़त से आपकी ख़िदमत में इसकी अपील की गई है, अच्छी तरह गौर फरमाकर सही जवाब से अनुगृहीत करें।

अंग्रेज़ी ज़बान से वसीयतनामा के अनुवाद की नकल

मैं शेख हाजी मुहम्मद भूलो सरकार लाइक़, निवासी नंबर 31 गली, शहर रंगून, मकानों और कारखानों का मालिक, ज़ाहिर करता हूँ कि मेरी तरफ से पहले की तमाम तहरीरें (लिखावटें) रद्द और मंसूख़ (निरस्त) की जाती हैं और मैं यह अपनी सही वसीयत करता हूँ। सेहत और अक्ल की सलामती की हालत में यह घोषणा करता हूँ कि इस वसीयतनामे के ज़रिए मैं अपने दामाद मियाँ रहीम बख़्श और अपने बेटों शेख मियाँ अब्दुल अज़ीज़ लाइक़ और शेख मियाँ अब्दुल ग़नी लाइक़-उल-हाल, निवासी शहर रंगून ज़िक्र-ए-फौक़ (उपरोक्त), और शेख मियाँ अब्दुल वाहिद लाइक़-उल-हाल,

निवासी मोज़ा सालमुआ मीरापाड़ा, ज़िला बर्दवान, और मुल्ला मक़सद साहब, लकड़ी के व्यापारी वर्तमान शहर रंगून, को अपना वसी (निष्पादक) और वासिक़ [अ] बनाया है और मेरी यह वसीयत उनको करता हूँ कि जो कुछ जुमलेगी व हमगी...

[अ]: असल में ऐसा ही है (12) - अज़हरी मग़फ़िरत हो।

पृष्ठ 406/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

وصیت مکروہ ہے لاہل فسوق کی صحت کی اللھم سے آخر تک کی ہے اس کے صحیح ہونے کی وجہ سے یا کسی اور وجہ سے۔ ہفتم: موصی کے وطن قدیم والی اولاد نے صرف اپنے فائدہ کی وصیتوں پر عمل کیا اور اس کی ان وصیتوں پر عمل نہیں کیا: (۱) اور میری وصیت ان کو (یعنی وصیان مذکور) کرتا ہوں کہ جو کچھ جملگی وہمگی میری یافتنی و مطالبات موجودہ اور مطالبات و یافتنی آئندہ کی بابت کرایہ مکانات یا اراضی بنام میرے وصول کریں۔ (۲) اور میں خصوصاً اپنے پسران مذکور کو اس طرح فرمان اور وصیت کرتا ہوں کہ بعد میرے مرنے کے کاروبار کارخانہ لکڑی جاری رکھیں، پس موصی کی وصایامیں سے بعض پر عمل نہ کرنے اور بعض پر کرنے سے کل وصایامیں کچھ خلل آئے گا یا نہیں؟ ہشتم: موصی کی وصیت (اور میں نیز میرے وصیان مذکور کو اختیار دیتا ہوں کہ میرے جمیع نابالغ ورثہ کے امین اور حامی ہو رہیں الی قولہ مطابق شرع محمدی تقسیم کردیں) کی رو سے وصیوں پر ورثہ صغار کے کل سہام کو بعینہ رکھنا لازم ہوگا ان میں بلاوجہ کسی وجہ سے تصرف بیع وغیرہ کرنے کے مجاز ہوں گے ان سب باتوں کا جواب مفصل ومدلل رحمت فرمائیں اور اجر اللہ سے پائیں عرض ضرور ہے۔ رنگون کے چند علماء کو وصیت کے بارے میں حکم بنایا گیا تھا انہوں نے اس کی صحت کا حکم دیا اور وجہ یہ بیان فرمائی کہ یہ وصیت بالمنفع ہے اور وصیت بالمنفع جائز لہذا یہ بھی جائز ہے۔ اب بہ اجازت انہیں علماء کے آپ حضرت سے اس کی اپیل کی گئی ہے خوب غور فرما کر جواب با صواب سے ممنون فرمائیں۔

نقل ترجمہ وصیت نامہ از زبان انگریزی

میکہ شیخ حاجی محمد بھولو سرکار لائق ساکن نمبر ۳۱ گلی شہر رنگون مالکی مکانات و کارخانہ ہائے ظاہر کرتا ہوں کہ جو کچھ تحریرات سابق اس کے منجانب میری ہو سب کی سب کو خرید و منسوخ کر کے یہ میری وصیت صحیح کے کرتا ہوں اور بحالت صحت ذات نفس اور ثبات عقل اظہار کرتا ہوں کہ بایں وصیت نامہ میں اپنے داماد میاں رحیم بخش اور فرزندان خود شیخ میاں عبدالعزیز لائق اور شیخ میاں عبدالغنی لائق الحال ساکنان شہر رنگون مذکور الفوق کو اور شیخ میاں عبد الواحد لائق الحال ساکن موضع سالموا میر اپاڑہ ضلع بردوان اور ملا مقصد صاحب تاجر لکڑی الحال شہر رنگون کو اپنی وصیان واسق عہ بنایا ہوں اور میری یہ وصیت ان کو کرتا ہوں کہ جو کچھ جملگی و ہمگی

عہ: کذا فی الاصل ۱۲ ازہری غفرلہ۔

Fatawa Razawiya, Volume 25

Collect the rents of houses or residences or lands in my name regarding my current claims and receivables and future claims and receivables. And I specifically command and bequeath to my aforementioned sons that after my death they should continue my timber factory business and from the profits of the business and the rent of the houses and lands, they should pay all government and municipal taxes, etc. And keep a sum of one thousand rupees for my funeral and burial expenses, and keep five hundred rupees for charity to the poor in my hometown. And give my aforementioned son-in-law, Mian Rahim Bakhsh, two thousand rupees, and give my nephew Sheikh Haji Muhammad Ishaq Layaq two hundred rupees, and give one hundred rupees to Bano Bi Bi, widow of my late brother, and give one hundred rupees to Nasaran Bi Bi, widow of my late brother, and give one hundred rupees to Dhunobi Bi, and every month give fifty rupees for the expenses of the mosque in village Salmula Mira Pada. And I also authorize my aforementioned executors to sell one or all of the houses known in my category, i.e., 5th class, lot number 21, 22 located on Bilal HA, if they deem it appropriate, and from the proceeds of this sale, purchase some immovable property for the benefit of my heirs. And I also authorize my aforementioned executors that all my mentioned minors should reach their age of maturity, and when each reaches their age of maturity, their rights in my property should be distributed according to the Sharia of Muhammad (PBUH). And I also authorize my executors to give as much charity every month to the needy and poor in my hometown as they deem appropriate. Therefore, I have written these few words as a document so that they may be used when needed. Rangoon, dated May 15, 1892, Signature of Haji Muhammad Bholu Sarkar, in the name of Bangla. This will was signed, declared, and expressed before the below-mentioned witnesses: Munshi Murad Bakhsh, Sheikh Muhammad Ishaq, Lal Muhammad and Sheikh Sakhawat Hussain. Copied from the original by Moinuddin (may Allah forgive him).

The Answer: O Allah! Grant guidance to truth and correctness. Answer to the first question: A valid Sharia will, although not inherently mandatory in itself, is mandatory to be accepted up to its limit of execution, which is limited to one-third of the remaining wealth after payment of debts. Just as an endowment (Waqf) is not mandatory upon the endower to initiate, but after initiation, it becomes binding and mandatory to act upon; in fact, the essence of the Waqf aside, the conditions of the endower are like a Sharia text.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

मेरे वर्तमान दावों और प्राप्तियों तथा भविष्य के दावों और प्राप्तियों के संबंध में मेरे नाम पर घरों या निवासों या भूमि का किराया वसूल करें। और मैं विशेष रूप से अपने पूर्वोक्त पुत्रों को यह आदेश और वसीयत करता हूँ कि मेरी मृत्यु के बाद वे मेरे लकड़ी के कारखाने का व्यवसाय जारी रखें और व्यवसाय के लाभ और घरों और भूमि के किराए से सभी सरकारी और नगरपालिका कर आदि का भुगतान करें। और मेरी अंत्येष्टि और दफ़नाने के खर्च के लिए एक हज़ार रुपये की राशि जमा रखें, और मेरे वतन में गरीबों के लिए दान के लिए पाँच सौ रुपये रखें। और मेरे पूर्वोक्त दामाद मियां रहीम बख्श को दो हजार रुपये दें, और मेरे भतीजे शेख हाजी मुहम्मद इसहाक लायक को दो सौ रुपये दें, और मेरे दिवंगत भाई की विधवा बानो बी बी को एक सौ रुपये दें, और मेरे दिवंगत भाई की विधवा नसारन बी बी को एक सौ रुपये दें, और धुनोबी बी को एक सौ रुपये दें, और हर महीने पचास रुपये गांव सालमोला मीरा पाड़ा की मस्जिद के खर्च के लिए दिया करें। और मैं अपने पूर्वोक्त वसीयतदारों (executors) को यह अधिकार भी देता हूँ कि यदि वे उचित समझें तो मेरे स्वयं के ज्ञात मकानों में से एक या सभी को बेच दें, जो कि पाँचवें दर्जे के लॉट नंबर 21, 22 बिलाल एचए पर स्थित हैं, और इस बिक्री की राशि से मेरे उत्तराधिकारियों के लाभ के लिए कुछ अचल संपत्ति खरीदें। और मैं अपने पूर्वोक्त वसीयतदारों को यह अधिकार भी देता हूँ कि मेरे सभी उल्लेखित नाबालिग अपनी परिपक्वता की आयु (बालिग होने) तक पहुँचें और जब हर कोई अपनी परिपक्वता की आयु तक पहुँच जाए, तो मेरी संपत्ति में उनके अधिकारों को शरीयत-ए-मोहम्मदी के अनुसार विभाजित कर दें। और मैं अपने वसीयतदारों को यह अधिकार भी देता हूँ कि मेरे वतन में हर महीने जरूरतमंदों और गरीबों को इतना दान दिया करें जो उक्त वसीयतदारों की नजर में उचित हो। इसलिए, मैंने इन कुछ शब्दों को एक दस्तावेज के रूप में लिख दिया है ताकि जरूरत पड़ने पर काम आ सकें। रंगून, दिनांक 15 मई 1892, हाजी मुहम्मद भोलू सरकार के हस्ताक्षर, बंगला के नाम। यह वसीयतनामा हस्ताक्षरित, घोषित और व्यक्त किया गया नीचे लिखे गवाहों के सामने: मुंशी मुराद बख्श, शेख मुहम्मद इसहाक, लाल मुहम्मद और शेख सखावत हुसैन। मूल प्रति से नकल की गई मुईनुद्दीन द्वारा (अल्लाह उसे क्षमा करे)।

जवाब: ऐ अल्लाह! सत्य और शुद्धता की ओर मार्गदर्शन प्रदान कर। पहले प्रश्न का उत्तर: एक प्रभावी शरीयत वसीयत, हालांकि अपने आप में अनिवार्य नहीं है, अपने निष्पादन की सीमा तक स्वीकार्य होना अनिवार्य है, जो ऋणों के भुगतान के बाद बची हुई संपत्ति के एक तिहाई तक सीमित है। जैसे

एक वक्फ (बंदोबस्ती) शुरू करना वक्फ करने वाले पर अनिवार्य नहीं है, लेकिन शुरू करने के बाद यह अनिवार्य और पालन योग्य हो जाता है; वास्तव में वक्फ के स्वरूप को तो छोड़िए, वक्फ करने वाले की शर्तें शरीयत के पाठ (Text) की तरह होती हैं।

पृष्ठ 407/658

میری یافتنی و مطالبات موجودہ اور مطالبات ویافتنی آئندہ کے بابت کرایہ مکانات یا سکینات یا اراضی بنام میرے وصول کریں اور میں خصوصاً اپنے پسران مذکور کو اس طرح فرمان اور وصیت کرتا ہوں کہ میرے بعد میری موت کے کاروبار کارخانہ لکڑی جاری رکھیں اور منافع کاروبار و کرایہ مکانات و اراضی سے تمام سرکاری و میونسپل کے خزانہ وغیرہ ادا کیا کریں اور مبلغ ایک ہزار روپیہ برائے میری تجہیز و تکفین جمع رکھیں اور مبلغ پانسور روپیہ میرے وطن میں غرباء کے خیرات کے لئے رکھیں اور میرے داماد مذکور میاں رحیم بخش کو مبلغ دو ہزار روپیہ دیں اور میرے برادر زادہ شیخ حاجی محمد اسحاق لائق کو مبلغ دوسوروپیہ دیں اور مبلغ ایک سو روپیہ بنوبی بی زوجہ برادر مرحوم خود کو دیں اور نسارن بی بی زوجہ برادر مرحوم خود کو مبلغ ایک سو روپیہ دیں اور دھنوبی بی کو مبلغ ایک سو روپیہ دیں اور ماہ بماہ مبلغ پچاس روپیہ موضع سالمولا میرا پاڑہ کی مسجد کے اخراجات کے لئے دیا کریں اور میں نیز اپنے وصیان مذکور کو ایک یا جملہ مکانات جو کہ قسم خود میں معروف یعنی پانچواں درجہ لاٹ نمبر ۲۱، ۲۲ بلال ایچ اے پر واقع ہیں اگر ان کا فروخت کرنا مناسب سمجھیں اور اس زر فروختگی سے کچھ مال غیر منقولہ میرے ورثہ کی منفعت کے لئے خرید کریں اور میں نیز میرے وصیان مذکور کو اختیار دیتا ہوں کہ میرے جمیع نابالغ مذکورا اپنے سن بلوغ کو پہنچیں اور جب ہر ایک اپنے سن بلوغ کو پہنچ جائیں ان کے حقوق جو میری جائیداد میں ہیں مطابق شرع محمدی کے تقسیم کر دیں اور میں اپنی وصیان مذکور کو نیز اختیار دیتا ہوں کہ بایں امر کہ میرے وطن میں ہر ماہ محتاجوں اور مسکینوں کو اس قدر خیرات دیا کریں کہ جو صاحبان موصوف کی نظر میں مناسب آئیں۔ لہذا ان چند کلمات کو بطور سند لکھ دیا ہوں کہ عند الحاجت کام آئے۔ رنگون مورخہ ۱۵ ماہ مئی

۱۸۹۲ء دستخط حاجی محمد بھولو سرکار بنام بنگلہ این وصیت نامہ دستخط شدہ و اعلان نمودہ و اظہار کردہ شدہ بحضرات شاہدین مرقوم الذیل: منشی مراد بخش، شیخ محمد اسحق، لعل محمد و شیخ سخاوت حسین نقل مطابق اصل نمودہ شد معین الدین غفرلہ،

الجواب: اللّٰھُمَّ ھِدَایَۃَ الْحَقِّ وَالصَّوَابِ (اے اللہ! حق اور درستگی کی ہدایت عطا فرما ت) جواب سوال اول: وصیت نافذہ شرعیہ اگر چہ فی نفسہ واجبہ نہ ہو اپنے حد نفاذ تک کہ ثلث مال باقی بعد ادائے الدین سے محدود ہے واجب التسلیم ہے جس طرح وقف کہ واقف پر اس کی انشاء واجب نہیں اور بعد انشاء لازم و واجب العمل ہے بلکہ نفس وقف در کنار شرائط واقف مثل نص شارع۔

صفحہ 407 از 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

They are mandatory to follow as they (jurists) have stipulated with conditions (as the jurists have specified regarding the conditions - T). Otherwise, if they prevent or reject the will, they will be sinners and oppressors and tyrants over the rights of others. The Great Quran has placed the rights of heirs after the will:

"...after any bequest you [may have] made or debt." [1] | After the bequest you make and after settling the debt. (T)

This verse alone is sufficient proof for the obligation that reaching their rights to heirs is necessary/obligatory, and by the text of the Quran, it is delegated to the priority of the will.

"And that without which an obligation cannot be fulfilled is itself obligatory." | That without which an obligation is not attained, the command for its obligation is mandatory. (T)

In short, its acceptance and refraining from interference in it is absolutely mandatory for the heirs, although execution and payment are the responsibility of the executor. This same case applies to all financial donations: they are not mandatory for the owner, but after they occur and are completed, others cannot interfere in them. Therefore, scholars have included 'obligation' within the very essence of a will. They defined it as follows:

"A will is that which the testator makes obligatory from his property after his death or in the illness from which he died," as mentioned in Nata'ij al-Afkar citing al-Nihaya from al-Idah. | A will is that which the testator makes obligatory in his property, after death or in the illness in which he died. As is reported in Nata'ij al-Afkar from Nihaya with reference to Idah. (T)

Or it is like this:

"An obligation after death as in al-Wiqaya and al-Nuqaya. I say, the utmost investigation will come to you shortly, so wait." | It is an obligation after death, as is in Wiqaya and Nuqaya. I say its ultimate research is coming soon. Wait. (T)

Answer to second question: For the validity of a will, it is not necessary to specify any particular fixed portion, whether the will is...

---

1. Holy Quran 4:12

2. Nata'ij al-Afkar (which is the completion of Fath al-Qadir) with reference to al-Nihaya, Kitab al-Wasaya, Maktaba Nooriya Razawiyya, Sukkur, 9/341
3. al-Nuqaya Mukhtasar al-Wiqaya, Kitab al-Wasaya, Noor Muhammad Karkhana Tijarat Kutub, Karachi, p. 193

फतावा रज़विया - खंड २५

वे अनिवार्य रूप से पालन करने योग्य हैं जैसा कि उन्होंने (फकीहों ने) शर्तों के साथ निर्दिष्ट किया है (जैसा कि फकीहों ने शर्तों के संबंध में निर्देश दिया है - त)। अन्यथा यदि वे वसीयत को रोकते हैं या अस्वीकार करते हैं, तो वे पापी होंगे और दूसरों के अधिकारों पर अत्याचारी और उत्पीड़क होंगे। महान कुरान ने वारिसों के हक को वसीयत के बाद रखा है:

"...उस वसीयत के बाद जो तुम कर जाओ या कर्ज के बाद।" [1] | जो वसीयत तुम कर जाओ और कर्ज निकालने के बाद। (त)

यही आयत इस बात के प्रमाण के लिए पर्याप्त है कि वारिसों तक उनका हक पहुँचाना अनिवार्य रूप से फर्ज है, और वह कुरान के पाठ के अनुसार वसीयत की प्राथमिकता पर आधारित है।

"और जिसके बिना कोई कर्तव्य पूरा नहीं हो सकता, वह स्वयं कर्तव्य है।" | जिसके बिना वाजिब हासिल न हो, तो उसके ईजाब (अनिवार्यता) का हुक्म वाजिब है। (त)

संक्षेप में, वारिसों के लिए इसे स्वीकार करना और इसमें हस्तक्षेप न करना पूरी तरह से अनिवार्य है, हालांकि इसका क्रियान्वयन और भुगतान वसीयतकर्ता (वसी) की जिम्मेदारी है। यही स्थिति सभी वित्तीय दान के मामले में भी है: वे मालिक पर अनिवार्य नहीं हैं, लेकिन उनके होने और पूरा होने के बाद, कोई अन्य उनमें हस्तक्षेप नहीं कर सकता। इसलिए, विद्वानों ने वसीयत के मूल सार में 'ईजाब' (अनिवार्यता) को शामिल किया है। इसकी परिभाषा इस प्रकार की गई है:

"वसीयत वह है जिसे वसीयतकर्ता ने अपनी मृत्यु के बाद या उस बीमारी में अपने माल में अनिवार्य किया हो जिसमें उसकी मृत्यु हुई," जैसा कि नताइज अल-अफ़कार में अल-निहाया के हवाले से अल-ईज़ाह से उद्धृत है। | वसीयत वह है जिसका ईजाब मोसी (वसीयतकर्ता) अपने माल में करे, मौत के बाद या उस बीमारी में जिसमें वह मरा। जैसा कि नताइज अल-अफ़कार में निहाया से ईज़ाह के हवाले से उद्धृत है। (त)

या इस प्रकार है:

"मृत्यु के बाद एक अनिवार्यता जैसा कि अल-विक़ाया और अल-नुकाया में है। मैं कहता हूँ कि परम शोध शीघ्र ही आपके पास आएगा, इसलिए प्रतीक्षा करें।" | वह ईजाब है मौत के बाद, जैसा कि

विक़ाया और नुकाया में है। मैं कहता हूँ इसकी अत्यंत तहकीक (शोध) शीघ्र ही आ रही है। इंतज़ार करो। (त)

दूसरे प्रश्न का उत्तर: वसीयत की शुद्धता के लिए किसी विशेष भाग को निर्धारित करना आवश्यक नहीं है, चाहे वसीयत...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 4/12
2. नताइज अल-अफ़कार (जो फतह अल-कादिर का पूरक है) निहाया के हवाले से, किताबुल वसाया, मकतबा नूरिया रज़विया सख्खर 9/341
3. अल-नुकाया मुख़्तसर अल-विक़ाया, किताबुल वसाया, नूर मुहम्मद कारख़ाना तिज़ारत कुतुब कराची, पृष्ठ १९३

पृष्ठ ४०८ / ६५८

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

واجب الاتباع ہیں کما نصوا علیہ بشرائطہ (جس طرح فقہاء نے شرائط سے متعلق نص فرمائی ہے۔ ت) ورنہ اگر وصیت کو روکیں رد کریں گنہگار ہوں گے اور دوسرے کے حق پر ظالم و ستمگار، قرآن عظیم نے ورثہ کا حق وصیت سے مؤخر رکھا ہے:

"مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ" 1 | جو وصیت تم کر جاؤ اور قرض نکالنے کے بعد۔ (ت)

یہی آیت ثبوت ایجاب میں بس ہے کہ ورثہ کو ان کا حق پہنچانا ضرورۃً فرض ہے اور وہ بنص قرآن تقدیم وصیت پر محوّل،

وما لایتم الواجب الا بہ وجب ان یحکم بایجا بہ ۔ | جس کے بغیر واجب حاصل نہ ہو تو اس کے ایجاب کا حکم واجب ہے۔ (ت)

بالجملہ اس کی تسلیم اور اس میں ترک مزاحمت ورثہ پر قطعاً واجب ہے اگرچہ تنفیذ و ادا ذمہ وصی ہو یہی حال جملہ تبرعات مالیہ کا ہے کہ مالک پر واجب نہیں اور بعد وقوع و تمامی دوسرا ان میں مزاحمت نہیں کر سکتا، لاجرم علماء نے ایجاب کو نفس حقیقت وصیت میں داخل مانا اس کی تعریف ہی یوں کی:

"الوصیۃ ما اوجبھا الموصی فی مالہ بعد موتہ او مرضہ الذی مات فیہ" کما فی نتائج الافکار عن النھایۃ عن الایضاح۔ | وصیت وہ ہے جس کا ایجاب موصی اپنے مال میں کرے، موت کے بعد یا اس بیماری میں جس میں وہ مرا۔ جیسا کہ نتائج الافکار میں نہایہ سے بحوالہ ایضاح منقول ہے۔ (ت)

یا یوں ہے:

ایجاب بعد الموت کما فی الوقایۃ والنقایۃ قلت وسیاتیک غایۃ التحقیق فانتظر۔ | وہ ایجاب ہے موت کے بعد، جیسا کہ وقایہ اور نقایہ میں ہے۔ میں کہتا ہوں اس کی انتہائی تحقیق عنقریب آرہی ہے۔ انتظار کر۔ (ت)

جواب سوال دوم: صحت وصیت کو کسی خاص جزء معین کی تعیین ضروری نہیں خواہ وصیت ...

---

1 القرآن الکریم ۱۲/۴ 2 نتائج الافکار (وھو تکملۃ فتح القدیر) بحوالہ النہایہ کتاب الوصایا مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۹/۳۴۱ 3 النقایہ مختصر الوقایہ کتاب الوصایا نور محمد کارخانہ تجارت کتب کراچی ص ۱۹۳

Fatawa Razawiya, Volume 25

...regarding benefits like grain or rent, whether in portions like a third or a fourth, or in dirhams and coins like a thousand or five hundred rupees.

[Table Row 1] Arabic: As the issues have been reported successively, it will soon come before you that ignorance [vagueness] does not prevent a will. Even if someone makes a will for an unknown portion of their wealth and doesn't specify the amount itself, let alone specify what it falls into, it is valid. The clarification will be up to the heirs; they will be told, "Give whatever you wish." This is clear to anyone with even a minimal acquaintance with knowledge. (T) Urdu Translation: As the issues have been reported successively, it will soon come before you that vagueness does not prevent a will. Even if someone makes a will for an unknown portion of their wealth and doesn't specify the amount itself, let alone specify what it falls into, it is valid. The clarification will be up to the heirs; they will be told, "Give whatever you wish." This is clear to anyone with even a minimal acquaintance with knowledge. (T)

Similarly, a will to give five hundred rupees in charity to the poor of the homeland is also obviously valid. In the idiom of India, "Ghuraba" (strangers/poor) refers to the "Fuqara" (the poor). Making a will for the poor of a certain city is valid, although in the preferred legal school (Mazhab-e-Mufta-bi), specifying those particular poor people is not mandatory. One can give to the poor of any place, though it is better to give to them specifically.

[Table Row 2] Arabic: In Ad-Durr al-Mukhtar, citing Al-Mujtaba: If someone bequeathed a third of their wealth for the Kaaba, it is valid and spent on the poor of the Kaaba only, and not others. The same ruling applies to a mosque and Jerusalem. In the case of a will for the poor of Kufa, it is permissible to spend it on others. [1] Urdu Translation: In Ad-Durr al-Mukhtar, with reference to Al-Mujtaba: If someone made a will of one-third of their property for the Holy Kaaba, this will is valid, and the money will be spent only on the poor of the Holy Kaaba and no one else. The same ruling is for a will for a mosque and Bait al-Maqdis. In the case of a will for the poor of Kufa, it is also permissible to spend it on people other than them. (T)

It is in Radd al-Muhtar:

[Table Row 3] Arabic: It is said in Al-Khulasa: It is better to spend it on them, but if it is given to others, it is permissible. This is the saying of Abu Yusuf, and the fatwa is given according to it. And Imam Muhammad... Urdu Translation: It is stated in Al-

Khulasa that it is better to spend only on the poor of Kufa; if it is given to others besides them, it is still permissible. This is the saying of Imam Abu Yusuf, and the fatwa is issued on it. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him)...

[Footnote 1]: Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai Press Delhi, 2/321

फ़तावा रज़विया, खंड 25

...लाभों के मामले में, जैसे अनाज और किराया, चाहे वह एक-तिहाई या एक-चौथाई जैसे हिस्सों में हो, या दिरहम और सिक्कों में जैसे एक हजार या पांच सौ रुपये।

[टेबल रो 1] अरबी: जैसा कि मसले लगातार (तवातुर से) आ रहे हैं, जल्द ही आपके सामने आएगा कि अज्ञानता (अस्पष्टता) वसीयत को नहीं रोकती है। यहाँ तक कि अगर किसी ने अपने धन में से एक अज्ञात हिस्से की वसीयत की और खुद उसकी मात्रा ही नहीं बताई, तो उसकी वसीयत सही है और उसका स्पष्टीकरण वारिसों की जिम्मेदारी होगी। उनसे कहा जाएगा कि जो तुम चाहो उसे दे दो। यह उन सभी के लिए स्पष्ट है जिन्हें ज्ञान के साथ मामूली सा भी लगाव है। (त) उर्दू अनुवाद: जैसा कि इसके साथ मसले लगातार आ रहे हैं, जल्द ही आपके सामने आएगा कि अज्ञानता वसीयत से रोकती नहीं है यहाँ तक कि अगर किसी ने अपने माल में से मसहूल (अज्ञात) हिस्से की वसीयत की और खुद उसकी मात्रा ही नहीं बताई, तो उसकी वसीयत सही है और उसका बयान वारिसों के ज़िम्मे होगा। उन्हें कहा जाएगा कि जो तुम चाहो उसे दे दो। यह तमाम स्पष्ट है हर उस शख़्स के लिए जिसे इल्म के साथ मामूली सा तअल्लुक़ (लगाव) है। (त)

इसी तरह, वतन के गरीबों पर पाँच सौ रुपये खैरात करने की वसीयत भी स्पष्ट रूप से सही है। भारतीय मुहावरे में 'गुरबा' का अर्थ 'फ़ुक़रा' (गरीब) होता है। किसी खास शहर के गरीबों के लिए वसीयत करना जायज़ है, हालाँकि मुफ़्ती-बेह मज़हब (प्रचलित कानूनी मत) में उन गरीबों को विशेष रूप से देना अनिवार्य नहीं है। किसी भी जगह के गरीबों को दिया जा सकता है, हाँ, उन्हें ही देना बेहतर है।

[टेबल रो 2] अरबी: 'दुर्र-ए-मुख्तार' में 'मुजतबा' के हवाले से है: यदि किसी ने काबा शरीफ़ के लिए अपनी एक तिहाई संपत्ति की वसीयत की, तो यह वसीयत जायज़ है और संपत्ति केवल काबा शरीफ़ के गरीबों पर खर्च की जाएगी, किसी और पर नहीं। यही नियम मस्जिद और बैत-अल-मक़दिस (यरूशलेम) की वसीयत के लिए है। और कूफ़ा के गरीबों के लिए वसीयत की स्थिति में उनके अलावा दूसरों पर खर्च करना भी जायज़ है। [1] उर्दू अनुवाद: 'दुर्र-ए-मुख्तार' में 'मुजतबा' के हवाले से है: किसी ने काबा शरीफ़ के लिए अपने तिहाई माल की वसीयत की तो यह वसीयत जायज़ है और माल सिर्फ काबा शरीफ़ के फ़ुक़रा (गरीबों) पर खर्च किया जाएगा किसी और पर नहीं। यही हुक्म

मस्जिद और बैतुल मक़दिस के लिए वसीयत का है, और कूफ़ा के फ़ुक़रा के लिए वसीयत की सूरत में उनके ग़ैर (दूसरों) पर खर्च करना भी जायज़ है। (त)

'रद्द-उल-मुह्तार' में है:

[टेबल रो 3] अरबी: 'खुलासा' में कहा गया है कि बेहतर यही है कि उन्हें दिया जाए, पर यदि अन्य को दिया जाए तो जायज़ है। यह अबू यूसुफ़ का कथन है और इसी पर फतवा दिया जाता है। और इमाम मुहम्मद... उर्दू अनुवाद: 'खुलासा' में कहा गया है कि अफ़ज़ल (बेहतर) फ़ुक़रा-ए-कूफ़ा पर ही खर्च करना है, अगर उनके ग़ैर को दे दिया तब भी जायज़ है, यह इमाम अबू यूसुफ़ का क़ौल है। और इसी पर फ़तवा दिया जाता है। इमाम मुहम्मद रहमतुल्लाह अलैह...

[फ़ुटनोट 1]: दुर्र-ए-मुख्तार, किताब-उल-वसाया, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/321

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

بالمنافع ہو مثل غلہ و کرایہ خواہ بالاجزاء مثل ثلث و ربع خواہ بدراہم و سکہ مثل ہزار و پانچ سو روپیہ

کما تواترت به المسائل وسیأتیك ان الجهالة لا تمنع الوصیة حتی لواوصی بجزء مجهول من ماله و لم یبین مقدار نفسه فضلا عن تعیین ما یقع فیه صح و یکون البیان الی الورثة یقال لهم اعطوه ما شئتم و هذا کله واضح عند من له ادنی المام بالعلم۔ | جیسا کہ اس کے ساتھ مسائل تواتر سے وارد ہیں عنقریب تیرے سامنے آرہا ہے کہ جہالت وصیت سے مانع نہیں یہاں تک کہ اگر کسی نے اپنے مالی میں سے مجہول جزئی کی وصیت کی خود اس کی مقدار ہی بیان نہیں کی چہ جائیکہ اس کی تعین کرتا جس میں وصیت واقع ہے تو یہ وصیت صحیح ہے اور اس کا بیان وارثوں کے ذمہ ہوگا۔ انہیں کہا جائے گا کہ جو تم چاہو اس کو دے دو۔ یہ تمام واضح ہے ہر اس شخص کے لئے جس کو علم کے ساتھ معمولی سا تعلق ہے۔ (ت)

یوں ہی پانسو روپیہ غربائے وطن پر خیرات کی وصیت بھی بدیہی الصحۃ محاورہ ہند میں غرباء فقراء کو کہتے ہیں اور فقراء شہر فلاں کے لئے وصیت جائز اگرچہ مذہب مفتی بہ میں انہیں فقراء کی تخصیص لازم نہیں ہر جگہ کے فقیروں کو دے سکتے ہیں ہاں افضل انہیں کو دینا ہے،

في الدرالمختار، فی المجتبی، اوصی بثلث ماله للکعبة جاز ویتصرف لفقراء الکعبة لا غیر وکذا للمسجد و للقدس وفي الوصیة لفقراء الکوفة جاز لغیرهم۔ 1 | در مختار میں بحوالہ مجتبی ہے کسی نے کعبہ شریف کے لئے اپنے تہائی مال کی وصیت کی تو یہ وصیت جائز ہے اور مال صرف کعبہ شریف کے فقیروں پر خرچ کیا جائے گا کسی اور پر نہیں۔ یہی حکم مسجد اور بیت المقدس کے لئے

وصیت کا ہے، اور فقراء کوفہ کے لئے وصیت کی صورت میں ان کے غیر پر خرچ کرنا بھی جائز ہے۔ (ت)

رد المحتار میں ہے:

قال في الخلاصة، الافضل ان یصرف الیھم وان اعطی غیرھم جاز وھذا قول ابی یوسف و بہ یفتی و قال محمد | خلاصہ میں کہا ہے کہ افضل فقراء کوفہ پر ہی خرچ کرنا ہے، اگر ان کے غیر کو دے دیا تب بھی جائز ہے، یہ امام ابو یوسف کا قول ہے۔ اور اسی پر فتوی دیا جاتا ہے۔ امام محمد رحمہ اللہ

1 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۲۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

Not permissible. said that it is not permissible. (T)

And if the word 'Ghareeb' (poor) is used there in its original sense, i.e., travelers, then the will for travelers is also valid, as this word also informs of neediness.

Allah Almighty said: "Innamas-sadaqatu lil-fuqara-i wal-masakini..." up to His saying "...wab-nis-sabili".

Allah Almighty said: "Alms (Sadaqat) are for the poor and the needy..." up to Allah's saying "and for the wayfarer (Ibn al-Sabil)," i.e., the traveler. (T)

And when a will is for an indefinite group of people, the basis for its validity is this indication of need.

In ad-Durr al-Mukhtar: The principle is that a will, when made with a name indicating need, such as the orphans of the Bani so-and-so, is valid even if they are not countable, as per what has passed, due to its occurrence for Allah the Almighty, Who is known. If it does not indicate need, then if they are countable, it is valid and becomes a transfer of ownership, otherwise it is void.

It is in Durr al-Mukhtar: The principle in a will is that when it is made with a name that signifies need, such as for the orphans of such-and-such tribe, then the will will be valid, even if the orphans of that tribe are uncountable, as mentioned before, because this will was made for the sake of Allah and He is known. And if the will is not made with such a name, then if those for whom the will was made are countable, the will is valid and it will be considered a transfer of ownership, and if they are not countable, it is void. (T)

Yes, the deserving ones here will also be poor travelers, not the wealthy ones.

In Wajeez al-Imam al-Kardari, a type from the second section of the Book of Wills: If one bequeathed to the people of prisons, or orphans, or widows, or wayfarers, or debtors, or the chronically ill, it is given to their poor, not their rich, etc.

If one made a will for prisoners, or orphans, or widows, or travelers, or debtors, or the disabled, then it will be given to their poor, not to their wealthy ones, etc., and similar to this is sufficient.

1. Rad al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/426
2. Al-Quran al-Karim, 9/60
3. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai, Delhi, 2/330

4. Al-Fatawa al-Bazzaziyya on the margins of Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Wasaya, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/438

ला-यजुज़ (जायज़ नहीं)। ने फरमाया कि यह जायज़ नहीं है। (त)

और अगर वहां 'ग़रीब' अपने असली अर्थ यानी मुसाफ़िर के लिए बोला जाता है, तो मुसाफ़िरों के लिए भी वसीयत सही है क्योंकि यह शब्द भी ज़रूरत और मोहताजी की सूचना देता है।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: "इन्नमस-सदक़ा-तु लिल-फ़ुक़रा-ए वल-मसाकीनी..." अल्लाह के क़ौल "...वब-निस-सबीली" तक।

अल्लाह तआला ने फ़रमाया: सदक़ात (ज़कात) फ़क़ीरों और मिसकीनों के लिए हैं, अल्लाह तआला के क़ौल 'इब्न-उस-सबील' यानी मुसाफ़िर तक। (त)

और वसीयत जब ग़ैर-महसूर (अनगिनत) लोगों के लिए हो, तो उसकी सेहत (वैधता) का दारोमदार यही ज़रूरत पर दलालत है।

'दुर्रे मुख्तार' में है: 'अस्ल यह है कि वसीयत जब किसी ऐसे नाम के साथ हो जो ज़रूरत को दर्शाता हो, जैसे बनी फ़लां के यतीम, तो वह सही है चाहे उनकी गिनती न हो सके.. और अगर ज़रूरत न दर्शाए, तो गिनती होने की सूरत में सही और तमलीक होगी, वर्ना बातिल।'

'दुर्रे मुख्तार' में है: वसीयत में असल यह है कि जब वह ऐसे नाम के साथ वाक़े हो जो हाजत (ज़रूरत) की ख़बर देता है, जैसे फ़लां क़बीले के यतीमों के लिए, तो वसीयत सही होगी, चाहे उस क़बीले के यतीम गिने न जा सकें, जैसा कि गुज़र चुका, क्योंकि यह वसीयत अल्लाह तआला के लिए हुई और वह मालूम है। और अगर वसीयत ऐसे नाम के साथ वाक़े न हो, तो फिर जिनके लिए वसीयत की गई अगर वे गिने जा सकते हों तो वसीयत सही है और उसे 'तमलीक' (स्वामित्व सौंपना) माना जाएगा और अगर वे गिने न जा सकें तो वसीयत बातिल (अमान्य) है। (त)

हाँ, मुस्तहिक़ (हक़दार) यहाँ भी मुसाफ़िरों के फ़क़ीर ही होंगे, अमीर नहीं।

वजीज़ुल इमामल करदरी, वसीयत की किताब के दूसरे हिस्से की एक किस्म: अगर जेल वालों, यतीमों, बेवाओं, मुसाफ़िरों, क़र्ज़दारों या बीमारों के लिए वसीयत की, तो उनके फ़क़ीरों को दिया जाएगा अमीरों को नहीं।

क़ैदियों या यतीमों या बेवाओं या मुसाफ़िरों या क़र्ज़दारों या अपाहिजों के लिए वसीयत की, तो उनके फ़क़ीरों को दिया जाएगा न कि उनके मालदारों को, आदि। और इसी जैसी मिसाल काफ़ी है।

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल वसाया, दार इहयाउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/426
2. अल-क़ुरआन अल-करीम, 9/60
3. अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, मुज्तबाई, दिल्ली, 2/330
4. अल-फ़तावा अल-बज़ाज़िया, फ़तावा हिंदीया के हाशिए पर, किताबुल वसाया, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/438

لایُجوز۔ نے فرمایا کہ یہ جائز نہیں ہے۔ (ت)

اور اگر وہاں غریب اپنے معنی اصلی یعنی مسافر ہی کے لئے بولا جاتا ہے تو مسافروں کے لئے بھی وصیت صحیح ہے کہ یہ لفظ بھی حاجت مندی سے خبر دیتا ہے۔

قال اللہ تعالٰی "اِنَّمَا الصَّدَقٰتُ لِلْفُقَرَآءِ وَالْمَسٰکِیْنِ الٰی قولہٖ تعالٰی وَابْنِ السَّبِیْلِ"۔ اللہ تعالٰی نے فرمایا: صدقات فقیروں کے لئے اور مسکینوں کے لئے ہیں، اللہ تعالٰی کے قول ابن السبیل یعنی مسافر تک۔ (ت)

اور وصیت جب غیر محصور لوگوں کے لئے ہے تو اس کا مناط صحت یہی دلالت حاجت ہے۔

فی الدرالمختار الاصل ان الوصیۃ متی وقعت باسم ینبئ عن الحاجۃ کایتام بنی فلان تصح وان لم یحصوا علی مامر لوقوعھا للہ تعالٰی وھو معلوم و ان کان لاینبئ عن الحاجۃ فان احصوا صحت ویجعل تملیکا والابطلت۔

درمختار میں ہے وصیت میں اصل یہ ہے کہ جب وہ ایسے اسم کے ساتھ واقع ہو جو حاجت کی خبر دیتا ہے جیسے فلاں قبیلے کے یتیموں کے لئے تو وصیت صحیح ہوگی، اگرچہ اس قبیلے کے یتیم قابلِ شمار نہ ہوں، جیسا کہ گزر چکا، کیونکہ یہ وصیت اللہ تعالٰی کے لئے واقع ہوئی اور وہ معلوم ہے، اور اگر وصیت ایسے اسم کے ساتھ واقع نہ ہو تو پھر جن کے لئے وصیت کی گئی اگر وہ قابل شمار ہیں تو وصیت صحیح ہے اور اس کو تملیک قرار دیا جائے گا اور اگر وہ قابل شمار نہیں تو وصیت باطل ہے۔ (ت)

ہاں مستحق یہاں بھی فقرائے مسافرین ہوں گے نہ اغنیاء۔

فی وجیز الامام الکردری نوع من الفصل الثانی من کتاب الوصایا اوصی لاھل السجون اوالیتامی او الارامل او ابناء السبیل اوالغارمین اوالزمنی یعطی فقراءھم لا اغنیائھم اھ

قیدیوں یا یتیموں یا بیواؤں یا مسافروں یا مفروضوں یا اپاہجوں کے لئے وصیت کی تو ان کے فقراء کو دیا جائے گا نہ کہ ان کے مالداروں کو الخ، اور اسی کی مثل کافی۔

1 ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۶ 2 القرآن الکریم ۹/ ۶۰ 3 الدرالمختار کتاب الوصایا مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳۰ 4 الفتاوی البزازیۃ علی ہامش الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۴۳۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic]: And its equivalent is in the sixth section of the 'Wills' of al-Hindia, on the authority of al-Kafi. [Urdu]: In Imam Kurdari's 'al-Wajiz', in the 'Book of Wills', the second chapter of a certain type, it is mentioned with reference to someone in the sixth section of the wills in al-Hindia. (T)

As for the will made for funeral preparations and shrouding (tajheez-o-takfeen), it is only acceptable up to the prescribed limit (Sunnah) and for a moderate shroud. Anything exceeding that is void and inapplicable; for instance, if funeral preparations according to the Sunnah and a moderate shroud could be done for one hundred rupees, but a will of one thousand rupees was made for it, then the will is void for nine hundred rupees. In 'Fatawa al-Anqarawiyyah', it is stated:

[Box - Arabic]: If a man bequeaths that he be shrouded in ten thousand (dirhams), he shall be shrouded in a moderate shroud without extravagance or stinginess, according to Qadi Khan in the section 'What is permissible in a will' from the 'Book of Wills', and in 'Al-Munyah', a will for extravagance in the shroud is void.1

[Box - Urdu]: If a person made a will that he should be shrouded in a shroud worth ten thousand dirhams, it will be done such that there is neither extravagance nor deficiency. This is mentioned in Qadi Khan's 'Book of Wills' regarding permissible legacies, and in 'al-Munyah', it is stated that a will involving extravagance in the shroud is void. (T)

Answer to the third question: This statement of Zaid is among the list of tasks he assigned to his executors (awsiya), just as he mentioned one task was to collect all my present and future receivables and claims. Similarly, he delegated another task: keep the factory running and pay the treasury, etc., from the profits. Treating this as an 'Istithna' (exception) would necessitate the insertion of a completely independent, foreign, and alien sentence between the 'Mustathna' (excepted) and 'Mustathna Minhu' (the whole from which something is excepted), because immediately following are these words: 'Keep one thousand rupees for funeral preparations and shrouding'. By this, that money can never be meant which is expected to be received in the future from the profits of the factory continuing after the testator's (musi) death, as the need for funeral preparations and shrouding is immediate after death, not dependent on the factory's survival and future uncertain profits. 'Wa hadha zahirun jiddan' (And this is very obvious. T). Moreover, in the phrase 'Keep one thousand rupees for funeral... and five hundred for charity to the poor, and give two

thousand to so-and-so, and two hundred to so-and-so, and one hundred rupees each to such-and-such man and woman,' there is no evidence for the specification that these rupees should be given from future profits. 'Wa ma la dalila alaihi la maseera ilaihi' (And that for which there is no evidence is not to be followed. T). Necessarily, the first sentence is the delegation of that one task, and in the subsequent sentences up to this point, there is no sentence bequeathing from profits (wasia bi al-manfa), but rather they are wills for general sums of money (dirham mursalah), the primary ruling for which is that if...

---

1 Al-Fatawa al-Anqarawiyyah, Book of Wills, Dar al-Isha'at al-Arabiyyah, Quetta, Pakistan, 2/409.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी]: और इसी तरह का अल-हिंदीया के वसीयतनामा के छठे अध्याय में अल-काफी से है। [उर्दू]: इमाम कुरदरी की 'अल-वजीज़' में वसीयत की किताब, एक प्रकार के दूसरे अध्याय में है, किसी व्यक्ति के हवाले से हिंदीया के वसीयत के छठे अध्याय में है। (त)

रही बात तजहीज़-ओ-तक्फीन (अंतिम संस्कार की तैयारी और कफ़न) के लिए वसीयत की, तो वह केवल सुन्नत की सीमा और औसत कफ़न तक ही स्वीकार्य है। इससे अधिक में वह बातिल (शून्य) और अव्यावहारिक है; उदाहरण के लिए, यदि सुन्नत के अनुसार तैयारी और औसत कफ़न सौ रुपये में हो सकता था और उसके लिए एक हजार रुपये की वसीयत की गई, तो नौ सौ रुपये की वसीयत बातिल है। 'फ़तावा अनक़रवीया' में है:

[बॉक्स - अरबी]: यदि किसी व्यक्ति ने वसीयत की कि उसे दस हजार (दिरहम) के कफ़न में लपेटा जाए, तो उसे बिना किसी अपव्यय या कंजूसी के एक औसत कफ़न में लपेटा जाएगा, जैसा कि काजी खान ने 'किताब अल-वसाया' के उस हिस्से में बताया है जहाँ वसीयत जायज़ होती है, और 'अल-मुनिया' में है कि कफ़न में फिजूलखर्ची की वसीयत बातिल है।1

[बॉक्स - उर्दू]: यदि किसी व्यक्ति ने वसीयत की कि उसे दस हजार दिरहम का कफ़न पहनाया जाएगा जिसमें न तो फिजूलखर्ची होगी और न ही कमी की जाएगी। यह बात काजी खान की 'किताब अल-वसाया' के जायज़ वसीयत वाले हिस्से में वर्णित है, और 'मुनिया' में है कि कफ़न में इसराफ़ (फिजूलखर्ची) की वसीयत बातिल है। (त)

तीसरे प्रश्न का उत्तर: ज़ैद का यह कथन उन कार्यों की गिनती में है जो उसने अपने ओसिया (वसीयतदारों) को सौंपे, जिस तरह उसने एक काम यह बताया कि मेरे वर्तमान और भविष्य के सभी प्राप्य और दावों को वसूल करें। इसी तरह एक काम यह सौंपा कि कारखाना जारी रखें और मुनाफे से खजाना आदि अदा किया करें। इसे 'इस्तथना' (अपवाद) करार देने से 'मुस्तथना' और 'मुस्तथना मिन्हु' के बीच एक पूरी तरह से स्वतंत्र, पराया और अलग वाक्य का आना आवश्यक हो जाएगा, क्योंकि इसके तुरंत बाद ये शब्द हैं 'एक हजार रुपये तजहीज़-ओ-तक्फीन के लिए जमा रखें'। इससे हरगिज़ वह रुपया मुराद (इच्छित) नहीं हो सकता जो मूसी (वसीयत करने वाला) की मृत्यु के बाद कारखाना चालू रहने पर भविष्य में प्राप्त होने की उम्मीद हो, क्योंकि तजहीज़-ओ-तक्फीन की आवश्यकता मृत्यु के तुरंत बाद होती है, न कि कारखाने के बचे रहने और भविष्य के संदिग्ध मुनाफे पर। 'व हाज़ा

ज़ाहिरुन जिद्दन' (और यह बहुत स्पष्ट है। त)। इसके अलावा इस इबारत में कि 'हज़ार रुपये तजहीज़ के लिए रखें और पांच सौ गरीबों को खैरात के लिए और फलां को दो हजार देना और फलां को दो सौ और फलां-फलां को सौ-सौ रुपये दें', इस विशिष्टता पर कोई प्रमाण नहीं है कि ये रुपये भविष्य के मुनाफे से दिए जाएं। 'व मा ला दलीला अलैहि ला मसीरा इलैहि' (और जिस पर कोई प्रमाण न हो, उसकी ओर झुकाव नहीं होता। त)। अनिवार्य रूप से पहला वाक्य उसी एक काम की सुपुर्दगी है और उसके बाद के वाक्यों में यहाँ तक वसीयत-बिल-मनफ़ा (मुनाफे से वसीयत) का कोई वाक्य नहीं है, बल्कि वे भेजे गए दिरहमों की वसीयतें हैं जिनका मूल नियम यह होता है कि यदि...

---

1 अल-फ़तावा अल-अनक़रवीया, किताबुल वसाया, दारुल इशाअतुल अरबिया, क्वेटा, पाकिस्तान 409/2

ومثلہ فی سادس وصایا الھندیۃ عن الکافی۔ امام کردری کی وجیز میں کتاب الوصایا، فصل ثانی کی ایک نوع میں ہے کسی شخص نے کے حوالے سے ہندیہ کے وصایا کی فصل سادس میں ہے۔(ت)

رہی تجہیز و تکفین کے لئے وصیت وہ صرف حد مسنون و کفن متوسط تک مقبول ہے اس سے زیادہ میں باطل و نامعمول، مثلاً سو روپے میں تجہیز بقدر سنت و کفن میانہ ہو سکتی تھی اور اس کے لئے ہزار روپے کی وصیت کی تو ۹۰۰ روپے میں وصیت باطل ہے۔ فتاوٰی انقریہ میں ہے:

لواوصی الرجل بأن یکفن ھو بعشرۃ آلاف فانہ یکفن بکفن الوسط من غیر سرف ولا تقتیر، قاضی خان فیما تجوز وصیتہ من کتاب الوصایا، و فی المنیۃ، الوصیۃ بالاسراف فی الکفن باطلۃ۔1 اگر کسی شخص نے وصیت کی کہ اسے دس ہزار درہم کا کفن پہنایا جائے گا جس میں نہ تو فضول خرچی ہوگی اور نہ کمی کی جائے گی۔ یہ بات قاضی خان کی کتاب الوصایا فیما تجوز وصیتہ، میں مذکور ہے، اور منیہ میں ہے کہ کفن میں اسراف کی وصیت باطل ہے۔ (ت)

جواب سووال سوم: زید کا یہ قول ان کاموں کے شمار میں ہے جو اس نے اپنے اوصیاء کو سپرد کئے جس طرح ایک کام یہ بتایا کہ جملگی میری یافتنی و مطالبات موجودہ و آئندہ وصول کریں۔ یونہی ایک کام یہ تفویض کیا کہ کارخانہ جاری رکھیں اور منافع سے خزانہ وغیرہ ادا کیا کریں اسے استثناء قرار دینے سے مستثنٰی و مستثنٰی منہ میں ایک جملہ اجنبیہ مستقلہ بے گانہ فاصل ہونا لازم آئے گا کہ اس کے متصل یہ لفظ ہیں "ہزار روپے۔ برائے تجہیز و تکفین جمع رکھیں" اس سے ہر گز وہ روپیہ مراد نہیں ہو سکتا جو بعد موت موصی، کارخانہ جاری رہ کر اس کے منافع سے آئندہ وصول ہونا متوقع سمجھا جائے کہ حاجت تجہیز و تکفین بعد موت فوری ہے نہ کہ بعد بقاء

کارخانہ منافع مشکوکہ آئندہ پر محمول و ہذا ظاھر جداً (اور یہ خوب ظاہر ہے۔ت) معہٰذا اس عبارت میں کہ "ہزار روپے تجہیز کو رکھیں اور پانسو غرباء کو خیرات کے لئے اور فلاں کو دو ہزار دینا اور فلاں کو دو سو اور فلان و فلانہ کو سو سو روپے دیں" اس تخصیص پر کوئی دلیل نہیں کہ یہ روپے منافع آئندہ سے دیئے جائیں، و مالا دلیل علمی لا مصیر الیہ (اور جس پر دلیل نہ ہو اس کی طرف رجوع نہیں ہوتا۔ ت) لاجرم جملہ اولیٰ وہی ایک کام کی سپردگی ہے اور جملہ مابعد میں وصیت تکفین سے یہاں تک کوئی جملہ وصیت بالمنفع نہیں بلکہ وصیت بدراہم مرسلہ ہیں جس کا اصلی حکم یہ ہوتا ہے کہ اگر

---

1 الفتاویٰ الانقروية كتاب الوصايا دارالاشاعة العربية كوئٹہ پاکستان ۴۰۹/۲

Fatawa Razawiyya, Volume 25

These rupees, because they do not exceed the Sharia limit of a will for the total bequests, constitute the remaining one-third after debt payment and are fully executable. Therefore, if they are currently present in the estate, they should all be given now; otherwise, a suitable portion of the property should be sold to pay them.

[Box Start] In Radd al-Muhtar, from Al-Minah, quoting Siraj: "When someone makes an unconditional bequest of dirhams and then dies, those dirhams shall be given to the person for whom the bequest was made, if the dirhams are present, otherwise the estate shall be sold and those dirhams shall be given from it."

In Radd al-Muhtar from Al-Minah from Al-Siraj: "If he bequeathed unspecified dirhams, then died, they are given to the legatee if present, and the estate is followed, and those dirhams are given from it."[1] [Box End]

But here, far from being one-third, the bequest exceeds twice the total wealth, as the monthly bequest for the mosque alone is equivalent to a bequest of the entire wealth; additionally, the aforementioned specific bequests of three thousand rupees remain.

[Box Start] In Al-Hindia, it is stated: "A person bequeathed that five dirhams per month be spent on a certain person as long as he lives, and ten dirhams per month be spent on another two people as long as they live. If the heirs have permitted this, the wealth will be divided half and half between the person for whom five dirhams were bequeathed and the two for whom ten dirhams were bequeathed. Thus, half the wealth will be set aside for the five-dirham person and half for the ten-dirham persons. This is because for the one for whom five dirhams monthly were bequeathed, one bequest was made for the entire wealth, and for the two for whom ten dirhams monthly were bequeathed, also one bequest for the entire wealth was made. It is as if the testator willed the entire..."

In Al-Hindia: "If he bequeathed that five [dirhams] be spent on so-and-so every month as long as he lives, and ten every month on so-and-so and so-and-so as long as they both live, and the heirs permitted it, the wealth is divided between the legatee of five and the two legatees of ten in halves. So, half the wealth is halted for the one of five, and half for the two of ten, because the legatee of five is a legatee of the whole wealth in one bequest, and the two legatees [of ten] are legatees of the whole wealth in one bequest. It is as if he bequeathed the whole wealth to this one

and the whole wealth to those two, so the wealth is divided between them in halves according to all. And if the heirs do not permit it, the one-third is divided in halves according to all. Thus it is in Al-Muhit etc. abridged."[2] [Box End]

[1] Radd al-Muhtar, Book of Wills, Chapter of Bequest of One-Third of Wealth, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/241 [2] Al-Fatawa al-Hindia, Book of Wills, Chapter Seven, Nurani Kutub Khana Peshawar 6/129

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

इतने रुपये, वसीयत की शरीअत की सीमा से अधिक न होने के कारण, ऋण अदायगी के बाद शेष एक-तिहाई भाग में कुल वसीयतों के लिए हैं और पूरी तरह से लागू होने योग्य हैं। अत; यदि वे वर्तमान में विरासत में मौजूद हैं, तो वे सभी अभी दे दिए जाने चाहिए; अन्यथा, संपत्ति का एक उपयुक्त हिस्सा बेचकर उनका भुगतान किया जाना चाहिए।

[Box Start] रद्द अल-मुह्तार में मिन्ह के हवाले से सिराज से उद्धृत है: "जब किसी ने बिना किसी शर्त के दिरहम की वसीयत की और फिर मर गया, तो वे दिरहम उस व्यक्ति को दिए जाएंगे जिसके लिए वसीयत की गई थी। यदि दिरहम मौजूद हैं तो ठीक, अन्यथा विरासत बेचकर उसमें से वे दिरहम दिए जाएंगे।" (त)

रद्द अल-मुह्तार में मिन्ह से, सिराज से: "यदि उसने अनिर्दिष्ट दिरहम की वसीयत की, फिर मर गया, तो वे वसीयत प्राप्तकर्ता को दिए जाते हैं यदि वे मौजूद हों, और विरासत का पालन किया जाता है और उसमें से वे दिरहम दिए जाते हैं।"[1] [Box End]

लेकिन यहाँ, एक-तिहाई तो दूर, वसीयत कुल संपत्ति के दोगुने से भी अधिक है, क्योंकि केवल मस्जिद के लिए मासिक वसीयत ही पूरी संपत्ति की वसीयत के बराबर है; इसके अतिरिक्त, तीन हजार रुपये की उपरोक्त विशिष्ट वसीयतें अलग हैं।

[Box Start] हिंदिया में है: "किसी व्यक्ति ने वसीयत की कि एक निश्चित व्यक्ति पर जब तक वह जीवित रहे पांच दिरहम प्रति माह खर्च किए जाएं और दो अन्य व्यक्तियों पर जब तक वे दोनों जीवित रहें दस दिरहम प्रति माह खर्च किए जाएं। यदि उत्तराधिकारियों ने इसकी अनुमति दे दी, तो धन उस व्यक्ति जिसके लिए पांच दिरहम की वसीयत की गई और उन दो के बीच जिनके लिए दस दिरहम की वसीयत की गई, आधा-आधा बांटा जाएगा। इस प्रकार, आधा धन पांच दिरहम वाले व्यक्ति के लिए और आधा दस दिरहम वालों के लिए रोक दिया जाएगा। ऐसा इसलिए है क्योंकि जिसके लिए पांच दिरहम मासिक की वसीयत की गई, उसके लिए पूरी संपत्ति के साथ एक वसीयत की गई, और जिन दो के लिए दस दिरहम मासिक की वसीयत की गई, उनके लिए भी पूरी संपत्ति के साथ एक वसीयत की गई। मानो वसीयतकर्ता ने इसके लिए पूरी..."

अल-हिंदिया में: "यदि उसने वसीयत की कि पांच [दिरहम] फलां व्यक्ति पर हर महीने खर्च किए जाएं जब तक वह जीवित रहे, और दस हर महीने फलां और फलां पर जब तक वे दोनों जीवित रहें, और

उत्तराधिकारियों ने अनुमति दे दी, तो धन पांच के वसीयत प्राप्तकर्ता और दस के दो वसीयत प्राप्तकर्ताओं के बीच आधा-आधा बांटा जाता है। तो, आधा धन पांच वाले के लिए रोक दिया जाता है, और आधा दस वाले दो लोगों के लिए, क्योंकि पांच का वसीयत प्राप्तकर्ता एक वसीयत में पूरी संपत्ति का वसीयत प्राप्तकर्ता है, और दो वसीयत प्राप्तकर्ता [दस के] एक वसीयत में पूरी संपत्ति के वसीयत प्राप्तकर्ता हैं। मानो उसने इस व्यक्ति को पूरी संपत्ति और उन दोनों को पूरी संपत्ति की वसीयत की हो, इसलिए धन उनके बीच सभी [मतों] के अनुसार आधा-आधा बांटा जाता है। और यदि उत्तराधिकारी अनुमति नहीं देते हैं, तो एक-तिहाई को सभी [मतों] के अनुसार आधा-आधा बांटा जाता है। ऐसा ही अल-मुहीत आदि में संक्षेप में है।"[2] [Box End]

[1] रद्द अल-मुह्तार, वसीयत की किताब, संपत्ति के एक-तिहाई की वसीयत का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत 5/241 [2] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, वसीयत की किताब, अध्याय सात, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 6/129

اتنے روپے بوجہ عدم تجاوز حد شرعی وصیت کے مجموع وصایا کے لئے ثلث باقی بعد اداء الدین ہے تمام وکمال قابل نفاذ تو اگر فی الحال ترکہ میں موجود ہیں سب ابھی دے دیئے جائیں ورنہ ان کے لائق حصہ جائداد بیچ کر ادا ہوں،

[Box Start] ردالمحتار میں منح سے بحوالہ سراج منقول ہے کہ جب کسی نے مطلق درہموں کی وصیت کی پھر مرگیا تو وہ درہم اس شخص کو دیئے جائیں گے جس کے لئے وصیت کی گئی ہے، اگر درہم حاضر ہیں ورنہ ترکہ بیچ کر اس میں سے وہ درہم دیئے جائیں گے۔ (ت)

فی ردالمحتار عن المنح عن السراج اذا اوصی بدراہم مرسلۃ ثم مات تعطی للموصی لہ لو حاضرۃ والاتبع التركة ويعطى منها تلك الدراہم۔[1] [Box End]

مگر یہاں وصیت ثلث درکنار جمیع مال کے دو چند سے بھی متجاوز ہے کہ تنہا مسجد کے لئے ماہوار کی وصیت کل مال کی وصیت تو وہی ہوگئی، باقی تین ہزار روپے کی وصایائے مذکورہ معینہ علاوہ رہیں،

[Box Start] ہندیہ میں ہے کسی شخص نے وصیت کی کہ فلاں شخص پر جب تک وہ زندہ رہے پانچ درہم ماہانہ خرچ کئے جائیں اور فلاں اور فلاں شخص پر جب تک وہ دونوں زندہ رہیں دس درہم ماہانہ خرچ کئے جائیں اور وارثوں نے اس کی اجازت دے دی تو مال اس شخص کے درمیان جس کے لئے پانچ درہم کی وصیت کی گئی اور ان دونوں کے درمیان جن کے لئے دس درہموں کی وصیت کی گئی نصف نصف تقسیم کیا جائے گا، چنانچہ نصف مال پانچ درہم والے کے لئے اور نصف دس درہم والوں کے موقوف رکھا جائے گا، اس لئے کہ جس کے لئے پانچ درہم ماہانہ کی

وصیت کی گئی اس کے لئے تمام مال کے ساتھ ایک وصیت کی گئی اور جن دو کے لئے دس درہم ماہانہ کی وصیت کی گئی ان کے لئے بھی تمام مال کے ساتھ ایک وصیت کی گئی گویا کہ موصی نے اس کے لئے تمام

فی الھندیۃ اوصی بان ینفق علی فلان خمسۃ کل شھر ماعاش وعلی فلان وفلان عشرۃ کل شھر ماعاشا و اجازت الورثۃ یقسم المال بین الموصی لہ بخمسۃ و الموصی لہما بعشرۃ نصفین فیوقف نصف المال علی صاحب الخمسۃ و النصف علی صاحبی العشرۃ لان الموصی لہ بالخمسۃ موصی لہ بجمیع المال وصیۃ واحدۃ و الموصی لہما بجمیع المال وصیۃ واحدۃ فکانہ اوصی لھذا بجمیع المال ولھما بجمیع المال فیقسم المال بینھم نصفین عندالکل وان لم تجز الورثۃ یقسم الثلث نصفین عندالکل کذا فی المحیط اہ مختصراً۔[2] [Box End]

[1] ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصیتہ بثلث المال داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۴۱ [2] الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۲۹

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Top Box] He made a will of the property and also made a will of the entire property for both of them. Therefore, according to all Imams, the property will be divided half and half between them. And if the heirs did not give permission, then according to all Imams, one-third of the property will be divided half and half between them. It is mentioned as such in Al-Muheet. End (Abbreviation) (T).

[Middle Text] Only three thousand, because funeral and burial expenses are among the basic necessities, and the debt of dower is also prioritized, so in the rank of their wills, it is only these three thousand.

[Main Table] [Left Column - Arabic]: In Al-Uqud al-Durriyya, I was asked about a man who bequeathed one thousand from which his funeral and burial expenses were to be taken, and the remainder for pious deeds. He also bequeathed five hundred to Zaid, the same for the construction of such a mosque, and the same for the construction of another mosque. He had a slave valued at five hundred whom he freed definitively during his terminal illness and bequeathed one thousand five hundred and fifty to him. One-third of his estate amounted to three thousand eight hundred, and his funeral expenses reached three hundred. How should it be divided? I answered: The cost of Shariah funeral preparation is from the original property, so it is as if he excluded it from the thousand, thus the remainder of the thousand for pious deeds is seven hundred. The total of the wills becomes four thousand two hundred and fifty, and the one-third has become insufficient.

[Right Column - Urdu]: In Al-Uqud al-Durriyya, it is stated: I was asked about a person who bequeathed one thousand dirhams, requesting that his funeral and burial expenses be taken from it and the rest be spent on good deeds. He also bequeathed five hundred dirhams for Zaid, five hundred dirhams for the construction of a certain mosque, and another five hundred dirhams for the construction of another mosque. He had a slave whose price was also five hundred dirhams, whom he freed definitively during his terminal illness and bequeathed one thousand five hundred and fifty dirhams for him. One-third of his estate reached up to three thousand eight hundred and the cost for his funeral and burial reached up to three hundred. So how will his will be distributed? I replied that the cost of Shariah funeral and burial will be from the original property, as if he exempted it from the thousand; thus, seven hundred dirhams remained from the thousand to be spent on good deeds. The total

of his wills became four thousand two hundred and fifty, which cannot be covered by one-third of the estate. Thus, the will is only of property...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[ऊपरी बॉक्स] उसने संपत्ति की वसीयत की और उन दोनों के लिए भी पूरी संपत्ति की वसीयत की। इसलिए, सभी इमामों के अनुसार, उनके बीच संपत्ति का आधा-आधा बँटवारा होगा। और अगर वारिसों ने अनुमति नहीं दी, तो सभी इमामों के अनुसार, संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा उनके बीच आधा-आधा विभाजित किया जाएगा। मुहित में ऐसा ही उल्लेख है। (संक्षेप) (त)

[मध्य पाठ] केवल तीन हजार क्योंकि कफ़न-दफ़न का खर्च बुनियादी जरूरतों में से है और मेहर का कर्ज भी प्राथमिकता रखता है, इसलिए उनकी वसीयतों के दर्जे में यही तीन हजार है।

[मुख्य तालिका] [बायां कॉलम - अरबी]: 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया' में, मुझसे एक ऐसे व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसने एक हज़ार की वसीयत की, जिसमें से उसके कफ़न-दफ़न का खर्च निकाला जाना था, और शेष नेक कार्यों के लिए था। और उसने ज़ैद के लिए पाँच सौ की वसीयत की और उतनी ही एक मस्जिद के निर्माण के लिए और उतनी ही एक और मस्जिद के निर्माण के लिए भी। और उसका एक गुलाम था जिसका मूल्य भी पाँच सौ था, जिसे उसने अपनी मृत्यु-पूर्व बीमारी (मर्ज़-ए-मौत) में निश्चित रूप से आज़ाद कर दिया और उसके लिए एक हज़ार पाँच सौ पचास की वसीयत की। उसकी संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा तीन हज़ार आठ सौ तक पहुँच गया और उसके कफ़न-दफ़न का खर्च तीन सौ तक पहुँचा। तो इसे कैसे विभाजित किया जाएगा? मैंने उत्तर दिया: शरीयत के अनुसार कफ़न-दफ़न का खर्च मूल संपत्ति से होगा, मानों उसने इसे हज़ार से अलग कर दिया हो, तो नेक कार्यों के लिए हज़ार में से सात सौ शेष बचे। वसीयतों का कुल योग चार हज़ार दो सौ पचास हो गया और एक-तिहाई हिस्सा अपर्याप्त हो गया।

[दायां कॉलम - उर्दू]: 'अल-उक़ूद अद-दुर्रिया' में है, मुझसे एक ऐसे व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसने एक हज़ार दिरहम की वसीयत की कि उसमें से उसके कफ़न-दफ़न का खर्च निकाला जाए और बाकी नेक कामों पर खर्च किया जाए। और उसी ने ज़ैद के लिए पाँच सौ दिरहम और फलां मस्जिद के निर्माण के लिए पाँच सौ दिरहम और एक और फलां मस्जिद के निर्माण के लिए भी पाँच सौ दिरहम की वसीयत की। और उसका एक गुलाम था जिसकी कीमत भी पाँच सौ दिरहम थी जिसे उसने अपनी मर्ज़-ए-मौत में निश्चित रूप से आज़ाद कर दिया और उसके लिए एक हज़ार पाँच सौ पचास दिरहम की वसीयत की। और उसकी जायदाद का एक तिहाई हिस्सा तीन हज़ार आठ सौ तक पहुँचा और उसके कफ़न-दफ़न का खर्च तीन सौ तक पहुँचा तो अब उसकी वसीयत कैसे विभाजित

की जाएगी? मैंने इसका उत्तर दिया कि शरीयत के अनुसार कफ़न-दफ़न का खर्च मूल संपत्ति (असल माल) से होगा गोया उसने हज़ार में से उसको अलग कर दिया है, तो इस तरह नेक कामों पर खर्च करने के लिए हज़ार में से सात सौ दिरहम बाकी बचे, और उसकी वसीयत का कुल योग चार हज़ार दो सौ पचास हुआ जो जायदाद के एक तिहाई हिस्से में से पूरा नहीं हो सकता। अतः वसीयत केवल माल...

[اوپر کا باکس] مال کی وصیت کی اور ان دونوں کے لئے بھی تمام مال کی وصیت کی۔ لہٰذا تمام ائمہ کے نزدیک ان کے درمیان مال نصف نصف تقسیم ہوگا۔ اور اگر وارثوں نے اجازت نہ دی تو تمام ائمہ کے نزدیک تہائی مال ان کے درمیان نصف نصف تقسیم کیا جائے گا۔ محیط میں یونہی ہے اھ (اختصار) (ت)

[درمیانی عبارت] صرف تین ہزار اس لئے کہ تجہیز و تکفین تو حاجات اصلیہ سے ہے اور دین مہر بھی مقدم تو ان کے وصایا کے مرتبے میں یہی تین ہزار ہے۔

[مرکزی جدول] [بایاں کالم - عربی]: في العقود الدرية، سئلت عن رجل اوصى بالف يخرج منها تجهيزه وتكفينه والباقى منها لعمل ميراث و اوصى بخمسماة لزيد وبمثلها لعمارة مسجد كذا و بمثله لعمارة مسجد كذا ايضاً وله مملوك قيمته خمسماة ايضاً اعتقه منجزا فى مرض موته واوصى له بالف و خمسماة وخمسين وبلغ ثلث تركته ثلثة آلاف و ثمان مائة وبلغت نفقة تجهيزه ثلثمائة فكيف تقسم فاجبت كلفة التجهيز الشرعى من اصل المال فكانه استثناها من الالف فيكون الباقى من الالف لعمل الميراث سبعمائة وتصير جملة الوصية اربعة آلاف و مائتين و خمسين وقد ضاق الثلث

[دایاں کالم - اردو]: العقودالدریہ میں ہے مجھ سے ایسے شخص کے بارے میں پوچھا گیا جس نے ہزار درہم کی وصیت کی کہ اس میں سے اس کی تجہیز و تکفین کا خرچ نکالا جائے اور باقی نیک کاموں پر خرچ کیا جائے اور اسی نے زید کے لئے پانچ سو درہم اور فلاں مسجد کی تعمیر کے لئے پانچ سو درہم اور مزید فلاں مسجد کی تعمیر کے لئے بھی پانچ سو درہم کی وصیت کی۔ اور اس کا ایک غلام تھا اس کی قیمت بھی پانچ سو درہم تھی جس کو اس نے اپنی مرضِ موت میں

بطورِ تنجیز آزاد کردیا اور اس کے لئے ایک ہزار پانچ سو پچاس درہم کی وصیت کی، اور اس کے ترکہ کا تہائی حصہ تین ہزار آٹھ سو تک پہنچا اور اس کی تجہیز و تکفین کا خرچ تین سو تک پہنچا تو اب اس کی وصیت کیسے تقسیم کی جائے گی؟ میں نے اس کا جواب دیا شرعی تجہیز و تکفین کا خرچ اصل مال سے ہوگا گویا اس نے ہزار میں سے اس کو مستثنیٰ کیا ہے تو اس طرح نیک کاموں پر خرچ کرنے کے لیے ہزار میں سے سات سو درہم باقی بچے، اور اس کی وصیت کا مجموعہ چار ہزار دوسو پچاس ہوا جو ترکہ کے تہائی حصہ میں سے نہیں نکل سکتا۔ چنانچہ وصیت صرف مال

Fatawa Rizvia Volume 25

...it will be executed only in the one-third part etc. (T) Then there is the previous will among all that the aforementioned executors should give charity to the needy every month in such amount as seems appropriate. Again, there is a will for the entire property, that although the executors have been given the authority to determine its amount, this authority is valid and such a will is permissible.

[Arabic quote]: As when one wills a part or a share of his property, the explanation is for the heirs. [Translation]: For example, if someone made a will for a part or a share of his property, its explanation will be the responsibility of the heirs.

[Arabic quote]: They are told: give him what you wish, as in al-Durr al-Mukhtar and general books. [Translation]: They will be told to give whatever amount they wish, as mentioned in Durr-ul-Mukhtar and general books.

[Arabic quote]: And in Radd al-Muhtar from al-Tabyeen, because it is unknown, encompassing the little and the much, and a will is not prohibited by ignorance. [Translation]: In Radd-ul-Muhtar, it is quoted from At-Tabyeen because it is 'unknown' (majhul), encompassing both small and large amounts, and a will is not prohibited due to being 'unknown'.

[Arabic quote]: And the heirs stand in the place of the testator, so the explanation belongs to them. [Translation]: And the heirs stand in place of the testator, so its explanation will be entrusted to them, etc.

[Arabic quote]: I say: the executor entrusted by the text of the testator is more entitled to that, as is not hidden. [Translation]: I say that the designated executor is more entitled to this, into whose hands the matter has been entrusted by the explicit text (nass) of the testator, as is not hidden (T).

However, they should suggest some amount; ultimately, there will be some monthly will, and that is a will for the entire property regardless of being large or small.

[Arabic quote]: As you knew recently from al-Alamgiriyah, and in it also from al-Mabsut: If he willed that five dirhams be spent on him every month from his property, then all the third is withheld to spend on him from it all. [Translation]: As you have just learned from the reference of Alamgiriyah, in the same [book] with reference to Al-Mabsut, it is stated that if someone willed that five dirhams be spent

monthly on a certain person from his property, then the full one-third of his estate will be withheld so that from it the testator's...

[Footnotes]: 1 Al-Uqud-ud-Durriya Tanqih al-Fatawa al-Hamidiyya, Kitab al-Wasaya, Arg Bazaar Kandahar Afghanistan 2/ 311 2 Ad-Durr-ul-Mukhtar Kitab al-Wasaya Bab al-Wasiyya bi-Thuluth al-Mal Matba Mujtabai Delhi 2/ 322 3 Radd-ul-Muhtar Kitab al-Wasaya Bab al-Wasiyya bi-Thuluth al-Mal Dar Ihya at-Turath al-Arabi Beirut 5/ 429

फतावा रज़विया जिल्द 25

...तिहाई हिस्से में लागू की जाएगी फ़क़त (त) फिर सब में पिछली वसीयत है कि उक्त वसीयतकर्ता हर महीने ज़रूरतमंदों को उतनी खैरात दिया करें जो नज़रों में मुनासिब आए, दोबारा कुल माल की वसीयत है कि इसकी मात्रा निर्धारित करने में हालाँकि वसीयतकर्ताओं को अधिकार दिया है और यह अधिकार सही है और ऐसी वसीयत जायज़ है।

[अरबी]: जैसे जब कोई अपने माल के एक अंश या हिस्से की वसीयत करे, तो उसका विवरण वारिसों के ज़िम्मे है। [अनुवाद]: जैसे किसी व्यक्ति ने अपने माल में से एक अंश या एक हिस्सा (सहम) की वसीयत की, तो उसका विवरण वारिसों के ज़िम्मे होगा।

[अरबी]: उनसे कहा जाता है: जो चाहो उसे दे दो जैसा कि दुर्रुल मुख़्तार और सामान्य किताबों में है। [अनुवाद]: उन्हें कहा जाएगा कि जो कुछ रक़म तुम चाहो उसे दे दो जैसा कि दुर-ए-मुख़्तार और आम किताबों में है।

[अरबी]: और रद्दुल मुहतार में 'तबीईन' के हवाले से क्योंकि वह अज्ञात है, कम और अधिक दोनों को शामिल है और अज्ञात होने से वसीयत वर्जित नहीं होती। [अनुवाद]: रद्दुल मुहतार में तबीईन के हवाले से उद्धृत है क्योंकि वह अज्ञात है, थोड़े और बहुत दोनों को शामिल है और अज्ञात होने के कारण वसीयत वर्जित नहीं होती।

[अरबी]: और वारिस वसीयतकर्ता के स्थान पर होते हैं, तो उसका स्पष्टीकरण उन्हीं पर है। [अनुवाद]: और वारिस वसीयतकर्ता के उत्तराधिकारी होते हैं इसलिए इसका विवरण उन्हें सौंपा जाएगा आदि।

[अरबी]: मैं कहता हूँ: वसीयतकर्ता के स्पष्ट आदेश द्वारा नियुक्त वसीयतकर्ता इसके लिए अधिक योग्य है, जैसा कि स्पष्ट है। [अनुवाद]: मैं कहता हूँ कि वह वसीयतकर्ता इसका अधिक हकदार है जिसके सुपुर्द मामला वसीयतकर्ता के स्पष्ट निर्देश (नस्) से हुआ है जैसा कि गुप्त नहीं है (त)।

मगर ये कोई मात्रा तय करें आख़िर कुछ न कुछ मासिक वसीयत होगी और वह बिना किसी भेदभाव के बहुत और थोड़े, पूर्णतः समस्त माल की वसीयत है।

[अरबी]: जैसा कि अभी आपने आलमगीरिया से जाना, और उसमें मबसूत से भी है: यदि उसने वसीयत की कि उसके माल में से हर महीने पाँच दिरहम उस पर खर्च किए जाएँ, तो उसके लिए पूरे

तिहाई हिस्से को रोक लिया जाएगा ताकि उसमें से खर्च किया जा सके। [अनुवाद]: जैसा कि तुम अभी-अभी आलमगीरिया के हवाले से जान चुके हो, उसी में मबसूत के हवाले से है कि अगर किसी ने वसीयत की कि उसके माल में से अमुक व्यक्ति पर पाँच दिरहम मासिक ख़र्च किए जाएँ तो उसके विरासत का पूरा एक तिहाई हिस्सा रोक लिया जाएगा ताकि उसमें से वसीयतकर्ता...

[पादलेख]: 1 अल-उक़ूद-उद-दुर्रैया तनक़ीह अल-फतावा अल-हामिदिया, किताबुल वसाया, अर्ग बाज़ार कंदहार अफ़गानिस्तान 2/ 311 2 अद-दुरुल मुख़्तार किताबुल वसाया बाबुल वसिय्यत बि-सुलुस अल-माल मतबा मुज्तबाई दिल्ली 2/ 322 3 रद्दुल मुहतार किताबुल वसाया बाबुल वसिय्यत बि-सुलुस अल-माल दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी बेरुत 5/ 429

عنها فینفذ الثلث فقط الخ۔ | کے تہائی حصہ میں نافذ کی جائے گی فقط (ت) پھر سب میں پچھلی وصیت ہے کہ وصیان مذکور ہر ماہ محتاجوں کو اس قدر خیرات دیا کریں جو نظر میں مناسب آئے دوبارہ کل مال کی وصیت ہے کہ اس کی تعیین مقدار میں اگرچہ اوصیاء کو اختیار دیا ہے اور یہ اختیار صحیح اور ایسی وصیت جائز ہے۔

کما اذا اوصی بجزء اوسهم من ماله فالبیان الی الورثة | جیسے کسی شخص نے اپنے مال میں سے ایک جز یا ایک سہم کی یقال لهم اعطوه ما شئتم کما في الدر المختار وعامة | وصیت کی تو اس کا بیان وارثوں کے ذمے ہو گا انہیں کہا جائے الاسفار وفي ردالمحتار عن التبیین لانه مجهول | گا کہ جو کچھ رقم تم چاہو اس کو دے دو جیسا کہ درمختار اور عام یتناول القلیل والکثیر والوصیة لا تمتنع بالجهالة و | کتابوں میں ہے۔ ردالمحتار میں تبیین کے حوالے سے منقول الورثة قائمون مقام الموصی فکان الیهم بیانه اھ | ہے کیونکہ وہ مجہول ہے قلیل و کثیر دونوں کو شامل ہے اور قلت فالوصی المفوض الیه بنص الموصی اولی بذلك | وصیت بسبب جہالت کے ممنوع نہیں ہوتی اور وارث موصی کما لا یخفی۔ | کے قائم مقام ہوتے ہیں لہذا اس کا بیان انہیں کو سونپا جائے | گا الخ میں کہتا ہوں کہ وہ وصی اس کا زیادہ حقدار ہے جس کے | سپرد معاملہ موصی کی نص سے ہوا ہے جیسا کہ پوشیدہ نہیں (ت)

مگر یہ کوئی مقدار تجویز کریں آخر کچھ نہ کچھ ماہوار کی وصیت ہو گی اور وہ بلا تفرقہ کثیر و قلیل مطلقاً جمیع مال کی وصیت ہے،

كما علمت آنفاً عن العلمگيرية وفيها ايضاً عن | جيسا كہ عالمگيريہ كے حوالہ سے ابھى ابھى تو جان چكا ہے ، اسى المبسوط لواوصى بان ينفق عليه خمسة دراهم كل | ميں بحوالہ مبسوط ہے كہ اگر كسى نے وصيت كى كہ اس كے شهر من ماله فانه يحبس جميع الثلث لينفق عليه | مال ميں سے فلاں پر پانچ درہم ماہانہ خرچ كئے جائيں تو اس منه كل | كے تركہ كا ايک تہائى حصہ پورا روک ليا جائے گا تا كہ اس ميں | سے موصى

[حواشى]: 1 العقود الدرية تنقيح الفتاوى الحامديه كتاب الوصايا ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/ ۳۱۱ 2 الدر المختار كتاب الوصايا باب الوصية بثلث المال مطبع مجتبائى دہلى ۲/ ۳۲۲ 3 ردالمحتار كتاب الوصايا باب الوصية بثلث المال داراحياء التراث العربى بيروت ۵/ ۴۲۹

Fatawa Rizwia - Volume 25

[Arabic Text Section]: ...five months, as prescribed by the testator. It makes no difference whether he instructed to spend one dirham or ten dirhams each month. (End of quote). The secret behind this is that a monthly bequest for the poor is perpetual and continues until the end of time, while yields (income from assets) are subject to depletion and undergo changes of increase and decrease. It is not known when they will cease, when they will be acquired, when they will diminish, or to what extent they will eventually reach. Therefore, it is mandatory to keep the entire one-third preserved for it. It is stated in Al-Hindiyya, immediately preceding the aforementioned text: A man bequeathed twenty dirhams annually from his property's yield to another person. If the yield is small in one year and large in another, then one-third of the annual yield should be withheld each year. From this, twenty dirhams should be spent on him annually as long as he lives, as the testator has prescribed. Sometimes, the yield may not be obtained in certain years; hence, one-third of the yield is withheld for the person in whose favor the bequest was made. (End of quote). I say, they have left it general, thus it includes...

[Urdu Text Section]: ...according to the bequest, five dirhams should be spent every month. The rule would be the same whether he ordered spending one dirham or ten dirhams monthly, etc. The secret in this is that a bequest for spending something monthly for the poor is perpetual and has no end until the last day, whereas yields are subject to decline and continuously undergo change and transformation with increase and decrease. It is not known until when they will end, when they will be obtained, when they will finish, and to what extent they will reach. Therefore, it is mandatory to keep the full one-third protected for the bequest. In Al-Hindiyya, just before the above-mentioned passage, it is said that a person bequeathed twenty dirhams annually from his property's yield for another person. Since the yield is small in some years and large in others, one-third of the yield should be withheld for him every year. Twenty dirhams will continue to be spent annually on the one for whom the bequest was made as long as he is alive. The testator has made this obligation. Sometimes, yield is not obtained in some years, therefore, for the right of that person for whom the bequest was made, one-third of the yield is kept withheld, etc. I say, they...

---

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Seven regarding Wills, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/128.

2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Seven regarding Wills, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/128.

फ़तावा रिज़विया - खंड 25

[अरबी पाठ अनुभाग]: ...पांच महीने, जैसा कि वसीयतकर्ता द्वारा निर्धारित किया गया है। इससे कोई फर्क नहीं पड़ता कि उसने हर महीने एक दिरहम या दस दिरहम खर्च करने का निर्देश दिया हो। (उद्धरण समाप्त)। इसके पीछे रहस्य यह है कि गरीबों के लिए मासिक वसीयत स्थायी होती है और समय के अंत तक जारी रहती है, जबकि उपज (संपत्ति से आय) क्षय के अधीन होती है और वृद्धि और कमी के साथ लगातार परिवर्तन से गुजरती रहती है। यह ज्ञात नहीं है कि वे कब समाप्त होंगी, कब प्राप्त होंगी, कब कम होंगी, या वे अंततः कहाँ तक पहुँचेंगी। इसलिए, इसके लिए पूरी एक-तिहाई को सुरक्षित रखना अनिवार्य है। अल-हिंदिया में पूर्वोक्त पाठ से ठीक पहले कहा गया है: एक व्यक्ति ने किसी अन्य व्यक्ति के लिए अपनी संपत्ति की उपज से सालाना बीस दिरहम की वसीयत की। यदि उपज एक वर्ष कम और दूसरे वर्ष अधिक है, तो प्रत्येक वर्ष वार्षिक उपज का एक-तिहाई हिस्सा रोक लिया जाना चाहिए। इसमें से उस पर प्रति वर्ष बीस दिरहम तब तक खर्च किए जाने चाहिए जब तक वह जीवित है, जैसा कि वसीयतकर्ता ने निर्धारित किया है। कभी-कभी, कुछ वर्षों में उपज प्राप्त नहीं हो सकती है; इसलिए, उस व्यक्ति के लिए जिसके पक्ष में वसीयत की गई थी, उपज का एक-तिहाई हिस्सा रोक लिया जाता है। (उद्धरण समाप्त)। मैं कहता हूँ, उन्होंने इसे सामान्य छोड़ दिया है, अतः इसमें शामिल है...

[उर्दू पाठ अनुभाग]: ...वसीयत के अनुसार, हर महीने पांच दिरहम खर्च किए जाने चाहिए। नियम समान होगा चाहे उसने मासिक एक दिरहम या दस दिरहम खर्च करने का आदेश दिया हो, आदि। इसमें रहस्य यह है कि गरीबों के लिए मासिक कुछ खर्च करने की वसीयत स्थायी होती है और अंत तक इसका कोई अंत नहीं होता है, जबकि उपज गिरावट के अधीन होती है और वृद्धि और कमी के साथ लगातार परिवर्तन और रूपांतरण से गुजरती रहती है। यह ज्ञात नहीं है कि वे कब तक खत्म हो जाएंगे, कब प्राप्त होंगे, कब समाप्त होंगे, और वे कहाँ तक पहुँचेंगे। इसलिए, वसीयत के लिए पूरी एक-तिहाई को सुरक्षित रखना अनिवार्य है। अल-हिंदिया में ऊपर दिए गए अंश से ठीक पहले कहा गया है कि एक व्यक्ति ने किसी दूसरे व्यक्ति के लिए अपनी संपत्ति की उपज में से सालाना बीस दिरहम की वसीयत की। चूंकि उपज कुछ साल कम और कुछ साल ज्यादा होती है, इसलिए उसके लिए हर साल उपज का एक-तिहाई हिस्सा रोक कर रखा जाएगा। उस व्यक्ति पर सालाना बीस दिरहम खर्च किए जाते रहेंगे जिसके लिए वसीयत की गई है जब तक वह जीवित है। वसीयतकर्ता ने इसी तरह अनिवार्य किया है। और कभी-कभी कुछ वर्षों में उपज प्राप्त नहीं होती है, इसलिए उस

व्यक्ति के अधिकार के लिए जिसके लिए वसीयत की गई थी, उपज का एक तिहाई हिस्सा रोक कर रखा जाता है, आदि। मैं कहता हूं उन्होंने...

---

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, वसीयत की किताब, वसीयत के बारे में सातवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/128।
2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, वसीयत की किताब, वसीयत के बारे में सातवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/128।

[عربی متن]: شهر خمسة كما اوجبه الموصى و يستوى ان امر بان ينفق عليه فى كل شهر منه درهما او عشرة دراهم اه والسرفيه ان الوصية بشبئ للفقراء كل شهر مؤبدة لانهاية الى آخر الدهر والغلال بمعرض الزوال و معتور التبدل بالتكثر والتقلل فلا يدرى متى تفنى و متى تحصل ومتى تقل والى ماتصل فوجب ابقاء جميع الثلث مصونا لها قال فى الهندية متصلا بما مر قبله اوصى بعشرين درهما من غلته كل سنة لرجل فاغل سنة قليلا وسنة كثيرا فله ثلث الغلة كل سنة يحبس وينفق علہ كل سنة من ذلك عشرون درهما ما عاش هكذا اوجبہ الموصى وربما لا تحصل الغلة فى بعض السنين فلهذا يحبس ثلث الغلة على حقه اه قلت واطلقوه فشمل

[اردو ترجمہ]: کی وصیت کے مطابق ہر مہینے پانچ درہم خرچ کئے جائیں، اور اس میں حکم برابر ہوگا اگر وہ ایک درہم یا دس درہم ماہانہ خرچ کرنے کا حکم دے الخ اس میں راز یہ ہے کہ فقیروں کے لئے ماہانہ کچھ خرچ کرنے کی وصیت دائمی ہوتی ہے اور آخر تک اس کی انتہا نہیں ہوتی جبکہ محاصل معرض زوال میں ہوتے ہیں اور ان میں زیادتی اور کمی کے ساتھ تغیر و تبدل ہوتا رہتا ہے معلوم نہیں کب تک ختم ہو جائیں اور کب حاصل ہوں اور کب ختم ہو جائیں اور وہ کب کہاں تک پہنچے۔ لہٰذا پورے تہائی کو وصیت کے لئے محفوظ رکھنا واجب ہے۔ ہندیہ میں مذکورہ بالا عبارت سے ما قبل قریب ہی کہا ہے کہ کسی شخص نے کسی دوسرے شخص کے لئے اپنی جائداد کی پیداوار میں سے بیس درہم سالانہ کی وصیت کی اور چونکہ پیداوار کسی سال تھوڑی اور کسی سال زیادہ ہوتی ہے لہٰذا اس کے لئے ہر سال پیداوار کا تہائی حصہ روک رکھا جائے گا اور سالانہ اس پر جس کے لئے وصیت کی گئی ہے بیس درہم خرچ کئے جاتے رہیں گے جب تک وہ زندہ ہے۔ اسی طرح موصی نے ایجاب کیا ہے۔ اور بسا اوقات بعض سالوں میں پیداوار حاصل

نہیں ہوتی اسی لئے اس شخص کے حق میں جس کے لئے وصیت کی گئی پیداوار کا تہائی حصہ روک رکھا جاتا ہے الخ میں کہتا ہوں انہوں نے

---

1 الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب السابع فی الوصیۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۲۸ 2 الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب السابع فی الوصیۃ نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۲۸

Fatawa Razawiya Volume 25

[Box 1] Arabic: What is yielded from what is much or little, even though the bequest is limited to specific years as much as the legatee might live, then how about a direction that has no cessation? Urdu: This was kept absolute so that it includes as long as production continues, whether that production is much or little, despite the bequest being limited to a few specific years, meaning as long as the person for whom the bequest was made remains alive. So, then how did this bequest become for such a purpose which has no end? (T)

[Main Paragraph] In summary, it was established that Zaid bequeathed all his property for this mosque and also bequeathed the whole for monthly allowances to the poor, and besides that, he said to give five hundred rupees to poor people in general or specifically to poor travelers, and gave a bequest of two and a half thousand to certain known individuals. The total of all these bequests was twice the accumulated wealth and amounted to three thousand rupees. Then it is clear that the total wealth does not even have room for half of these bequests. So now there is a need to find out which bequest will be implemented to what extent, how much will be given in each bequest, which bequest will take precedence due to its authoritative nature, and which one will be considered secondary and thus delayed. To provide a correct calculation for this, it is essential to know the total value of the estate after the prescribed funeral expenses and payment of debts. How much cash did the deceased leave in the legacy? What is the market value of the net inherited movable and immovable property—specifically after funeral expenses and debt settlement? How many of the heirs are adults? Among them, who allows which bequest to what extent, and who does not give permission? Nothing of these matters is mentioned in the question, nor did the questioner inquire about this discussion. Therefore, we also keep it folded and postponed. If an inquiry is desired, a question can be asked by providing the details of the aforementioned matters.

[Box 2] Answer to Question 4: In the division of acts of worship (ibadat) and transactions (mu'amalat), 'ibadat' refers absolutely to the Rights of Allah (Huquq Allah), whether they are pure acts of worship like the four pillars, or pure acts of devotion like manumission and endowment (waqf), or even marriage; whether it is worship or devotion with the sense of punishment like expiations (kaffarat). Transactions are the Rights of Servants (Huquq al-Ibad) like sale, lease, gift, loan, etc. Here, the consideration is towards the original intent: if the original intent is proximity to Allah, it is worship; if it is the benefit of the servants, it is a transaction.

[Box 3] Arabic: Their combination, as in marriage, does not invalidate the division, and the explanation of all that has been undertaken in Radd al-Muhtar at the beginning of... Urdu: Their combination, as in marriage, is not an obstacle in the division. The research on the explanation of all this is in Radd al-Muhtar at the beginning of the Book of Sale (Kitab al-Buyu') under the section of suretyship (Kafalat).

फतावा रज़विया जिल्द 25

[बॉक्स 1] अरबी: जो कुछ भी पैदावार हो, चाहे वह अधिक हो या कम, इस तथ्य के बावजूद कि वसीयत सीमित वर्षों के लिए है, लगभग उतने समय तक जब तक वसीयतदार जीवित रह सके। तो फिर ऐसी दिशा के लिए वसीयत कैसे हो सकती है जिसका कोई अंत नहीं है? उर्दू: इसे निरपेक्ष (absolute) रखा गया ताकि इसमें वह सब शामिल हो जब तक पैदावार हासिल होती रहेगी, चाहे वह पैदावार अधिक हो या कम, इसके बावजूद कि वसीयत कुछ सीमित वर्षों तक के लिए है, यानी जब तक वह व्यक्ति जीवित रहेगा जिसके लिए वसीयत की गई है। तो फिर यह वसीयत ऐसी दिशा में कैसे हुई जिसके लिए कोई अंत नहीं है? (त)

[मुख्य पैराग्राफ] संक्षेप में यह तय हुआ कि ज़ैद ने अपनी पूरी संपत्ति इस मस्जिद के लिए वसीयत की और साथ ही पूरी संपत्ति गरीबों के मासिक भत्ते के लिए भी वसीयत की, और इसके अलावा पांच सौ रुपये सामान्य रूप से गरीबों या विशेष रूप से गरीब यात्रियों को देने के लिए कहा, और ढाई हजार उन ज्ञात व्यक्तियों को वसीयत के रूप में दिए। वसीयत की कुल राशि जमा संपत्ति से दोगुनी थी और तीन हजार रुपये थी। फिर यह स्पष्ट है कि कुल संपत्ति में इन वसीयतों के आधे हिस्से की भी गुंजाइश नहीं है। तो अब यह पता लगाने की आवश्यकता होगी कि इनमें से कौन सी वसीयत किस सीमा तक लागू होगी, प्रत्येक वसीयत में कितना-कितना दिया जाएगा, कौन सी वसीयत अपनी प्रमाणिकता के आधार पर प्राथमिकता पाएगी और कौन सी गौण मानकर टाल दी जाएगी। इसका सही हिसाब बताने के लिए यह जानना ज़रूरी है कि सुन्नत के अनुसार कफ़न-दफन और ऋणों के भुगतान के बाद कुल संपत्ति की मात्रा कितनी है। मृतक ने विरासत में कितनी नकदी छोड़ी? विरासत में छोड़ी गई चल और अचल संपत्ति की बाजार भाव से शुद्ध कीमत क्या है—यानी कफ़न-दफन और ऋणों के भुगतान के बाद? वारिसों में कितने वयस्क हैं? उनमें से कौन किस वसीयत को किस हद तक जायज़ मानता है और कौन अनुमति नहीं देता है? इन बातों का सवाल में कोई ज़िक्र नहीं है और न ही पूछने वाले ने इस पर कोई सवाल किया है। इसलिए हम भी इसे अभी स्थगित रखते हैं। यदि जवाब चाहिए तो उपरोक्त बातों का विवरण देकर सवाल पूछा जा सकता है।

[बॉक्स 2] चौथे प्रश्न का उत्तर: इबादत (उपासना) और मामलात (लेन-देन) के वर्गीकरण में, इबादत से मुराद पूर्णतः'हुकुकुल्लाह' (अल्लाह के अधिकार) हैं, चाहे वे शुद्ध इबादत हों जैसे इस्लाम के चार स्तंभ, या शुद्ध पुण्य कार्य जैसे गुलाम को आज़ाद करना और वक्फ़, यहाँ तक कि निकाह भी; चाहे वह इबादत या पुण्य कार्य सज़ा के अर्थ के साथ हो जैसे कफ़्फ़ारा (प्रायश्चित)। मामलात 'हुकुकुल

इबाद' (बन्दों के अधिकार) हैं जैसे खरीद-बिक्री, किराया, उपहार, ऋण आदि। और यहाँ विचार मूल उद्देश्य की ओर है: यदि मूल उद्देश्य अल्लाह की निकटता है, तो वह इबादत है, और यदि बन्दों की भलाई है, तो वह मामला है।

[बॉक्स 3] अरबी: निकाह की तरह इनका मिलन विभाजन में बाधा नहीं डालता, और इस सबकी व्याख्या का जिम्मा रद्द-उल-मुहतार में लिया गया है... उर्दू: इन दोनों का मिलना, जैसा कि निकाह में है, विभाजन में बाधा नहीं है। इस सबकी विस्तृत व्याख्या 'रद्द-उल-मुहतार' में 'किताब-उल-बुयू' (क्रय-विक्रय की पुस्तक) के प्रारंभ में कफ़ालत के अध्याय में की गई है।

पृष्ठ 416/658

[باکس 1] عربی: ما اغل مما کثر او قل مع ان الوصیۃ محدودۃ بسنین معدودۃ قدر ما عسی ان یعیش الموصی لہ فکیف بجھۃ لا انقطاع لھا۔ اردو: اس کو مطلق رکھا کہ یہ شامل ہے جب تک پیداوار حاصل ہوتی رہے گی چاہے وہ پیداوار کثیر ہو یا قلیل باوجودیکہ وصیت چند معدود سالوں کی حد تک محدود ہے یعنی جب تک وہ شخص زندہ رہے گا جس کے لئے وصیت کی گئی ہے تو پھر یہ وصیت ایسی جہت سے کیسے ہوئی جس کے لئے انقطاع نہیں۔ (ت)

[پیراگراف] توالحاصل یہ ٹھہرا کہ زید نے اپنے کل مال کی وصیت اس مسجد کے لئے کی اور نیز کل کی وصیت فقراء کو ماہوار کے لئے اور ان کے علاوہ پانچ سو روپے مطلقاً فقراء یا خاص فقراء مسافرین کو اور دینے کہے اور ڈھائی ہزار ان اشخاص معلومین کو وصیت دیئے جملہ اموال وصایا دوبار جمع مال اور تین ہزار روپے ہوئے پھر ظاہر کہ کل مال بھی ان وصایا کے نصف کی بھی گنجائش نہیں رکھتا تو اب اس کے دریافت کی حاجت ہو گی کہ ان میں کون کون وصیت کس کس حد پر نفاذ پائے گی کتنا کتنا ہر وصیت میں دیا جائے گا کون سی وصیت بوجہ از حجیت تقدیم پائے گی کونسی مرجوح ٹھہر کر تاخیر کر دی جائے گی اس کا حساب صحیح بتانے کے لئے یہ جاننا ضرور کہ کل مال بعد تجہیز و تکفین مسنون وادائے دیون کی مقدار کس قدر ہے میت نے ترکہ میں زر نقد کتنا چھوڑا جائیداد منقولہ وغیرہ منقولہ متروکہ خالصہ یعنی بعد تجہیز و تکفین وقضائے دیون کی قیمت بازار کے بھاؤ سے کیا ہے وارثوں میں بالغ کتنے ہیں ان میں کون کون کس کس وصیت کو کس حد تک جائز رکھتا کون کون اجازت نہیں دیتا ہے ان امور سے سوال میں کچھ مذکور نہیں نہ سائل نے اس بحث سے استفسار کیا لہذا ہم بھی مطوی و ملتوی رکھیں اگر دریافت منظور ہو امور مسطورہ تفصیل نام بتا کر سوال کیا جاسکتا ہے۔

[باکس 2] جواب سوال چہارم : تقسیم عبادات و معاملات میں عبادات سے مطلقاً حقوق اللہ مراد ہوتے ہیں خواہ عبادات محضہ ہوں جیسے ارکان اربعہ یا قربات محضہ جیسے عتق ووقف حتی کہ نکاح بھی خواہ عبادت یا قربت مع معنی عقوبت جیسے کفارات اور معاملات حقوق العباد ہیں مثل بیع واجارہ وہبہ واعارہ وغیرہ اور یہاں نظر مقصود اصل کی طرف ہے اصل مقصود تقرب الی اللہ ہے تو عبادت ہے یا مصالح عباد تو معاملہ

[باکس 3] عربی: فاجتماعهما كما في النكاح لا يقدح في التقسيم وقد تكفل ببيان كل ذلك في ردالمحتار صدر اردو: ان دونوں کا اجتماع جیسا کہ نکاح میں ہے تقسیم میں مانع نہیں، تحقیق اس تمام کے بیان کی ردالمحتار میں کتاب البیوع کے آغاز پر کفالت

Fatawa Rizvia Volume 25

... has been done (T)

Book of Sales

Then, a bequest (Wasiyat) is of two types: one is 'Tamleek' (transfer of ownership), for example, to specific and limited individuals like Zaid, Amr, or the sons of so-and-so, etc. This form can be for both the wealthy and the poor. The first form belongs to transactions (mu'amalat) like a gift (Hiba), and the second to acts of worship ('ibadat) like charity (Sadaqah). The second type is 'Qurbat' (proximity to God) without transfer of ownership, such as a bequest for endowment (Waqf), emancipation (of a slave), and other deeds. Furthermore, a bequest for the needy who are not limited to specific individuals cannot be a 'Tamleek' due to the lack of specific beneficiaries; this is purely 'Qurbat' and of the nature of acts of worship.

[Left Column (Arabic)] Your guidance towards this is what we have previously presented from 'Ad-Durr' regarding the original principle in 'Wasiyat' (Will), etc. And in 'Al-Hindiyyah' from 'Al-Muheet' from the 'Fatawa' of Imam Abu al-Layth, regarding someone who bequeathed one-third of his wealth for charitable deeds: Indeed, everything that does not involve 'Tamleek' is among charitable deeds, so much so that it is permissible to spend it on the construction of a mosque and its lighting, but not for its decoration, etc. The issues of this chapter are too numerous to count. I say: and from this it has become clear that what is mentioned in general books regarding the definition of 'Wasiyat'—that it is a transfer of ownership ('Tamleek') attributed to after death by way of donation—is a definition based on one of its two types. The comprehensive definition is what we have previously presented from 'An-Nataij' from 'An-Nihayah' from (T)

[Right Column (Urdu translation)] That thing guides you towards this which we have already explained with reference to 'Ad-Durr', meaning that in 'Wasiyat', the original principle is this, etc. And in 'Hindiyyah', it is narrated from 'Muheet' with reference to the 'Fatawa' of Imam Abu al-Layth, regarding this situation: that if someone made a will for one-third of his wealth for good deeds, then that in which there is no 'Tamleek' is among the good deeds, to the extent that it is permissible to spend it on the construction of a mosque and for lamps, but not for its embellishment and decoration, etc. The issues in this chapter are beyond count. I say, and from this, it has become apparent that what is mentioned in general books regarding the limit of 'Wasiyat', i.e., its definition, that indeed 'Wasiyat' is such a 'Tamleek' which is

attributed to after death as a donation—this definition of 'Wasiyat' was based on one of its two types, and the comprehensive definition is that which we [present] from 'Nata'ij'...

---

1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Second Chapter, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/97.

फतावा रज़विया जिल्द 25

... की गई है (त)

किताबुल बुयूँ (बिक्री की किताब)

फिर वसीयत दो प्रकार की है, एक 'तमलीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) जैसे ज़ैद या अम्र या फलां के बेटों आदि जैसे विशिष्ट और सीमित व्यक्तियों के लिए। यह रूप धनी और निर्धन दोनों के लिए हो सकता है। पहला रूप लेनदेन (मुआमलात) से है जैसे दान (हिबा) और दूसरा उपासना (इबादत) से है जैसे सदक़ा। दूसरा प्रकार बिना स्वामित्व हस्तांतरण के'क़ुर्बत' (ईश्वर की निकटता) है जैसे वक़्फ़, गुलामी से मुक्ति और अन्य नेक कार्यों के लिए वसीयत। फिर ज़रूरत मंदों के लिए वसीयत जो व्यक्तियों तक सीमित नहीं है, स्वामित्व के सीमित न होने के कारण 'तमलीक' नहीं हो सकती; यह केवल 'क़ुर्बत' और इबादत की श्रेणी से है।

[बायां कॉलम (अरबी)] यह आपकी ओर मार्गदर्शन करता है जो हमने 'अल-दुर्र' से वसीयत के मूल सिद्धांत के बारे में पहले प्रस्तुत किया है, इत्यादि। और 'अल-हिंदिया' में 'अल-मुहीत' के हवाले से इमाम अबुल लैस के फतवों से वर्णित है, उस स्थिति में कि यदि किसी ने अपने धन का एक तिहाई नेक कार्यों के लिए वसीयत किया: वास्तव में वह सब कुछ जिसमें 'तमलीक' (स्वामित्व देना) नहीं है, नेक कार्यों में से है, यहाँ तक कि उसे मस्जिद के निर्माण और उसके चिराग के लिए खर्च करना जायज़ है, न कि उसकी सजावट आदि के लिए। इस अध्याय के मुद्दे गिनने से अधिक हैं। मैं कहता हूँ: और इससे स्पष्ट हो गया कि सामान्य पुस्तकों में वसीयत की परिभाषा के बारे में जो उल्लेख किया गया है कि वह मृत्यु के बाद दान के रूप में दिया गया 'तमलीक' है - तो यह उसके दो प्रकारों में से एक के आधार पर उसकी परिभाषा है। और व्यापक परिभाषा वह है जिसे हमने 'अल-नताइज' से 'अल-निहाया' के माध्यम से प्रस्तुत किया है (त)।

[दायां कॉलम (उर्दू अनुवाद)] इसकी ओर आपका मार्गदर्शन वही बात करती है जो हम 'दुर्र' के हवाले से पहले बयान कर चुके हैं, यानी वसीयत में असल यह है आदि। और 'हिंदिया' में इमाम अबुल लैस के'मुहीत' के हवाले से उद्धृत है इस स्थिति के बारे में कि अगर किसी ने नेक कामों के लिए अपने माल के तिहाई की वसीयत की: यह कि जिसमें 'तमलीक' न हो वह नेक कामों में से है यहाँ तक कि उसे मस्जिद की तामीर और चराग़ के लिए खर्च करना जायज़ है न कि उसकी ज़ेब व ज़ीनत के लिए आदि। इस बाब के मसाइल गिनती से बाहर हैं। मैं कहता हूँ और इससे ज़ाहिर हो गया वह

जो आम किताबों में वसीयत की हद यानी परिभाषा के बारे में मज़कूर है कि बेशक वसीयत ऐसी 'तमलीक' है जो मौत के मा-बाद की तरफ बतौरे तबर्रुआ (दान स्वरूप) मंसूब होती है, यह वसीयत की परिभाषा उसकी दो किस्मों में से एक के एतबार से हुई और जामेअ (व्यापक) परिभाषा वह है जिसे हम 'नताइज' से...

---

1 अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, दूसरा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/97.

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

کی گئی ہے (ت)

کتاب البیوع۔

پھر وصیت دو قسم ہے، ایک تملیک مثلاً زید یا عمرو یا ابنائے فلاں و غیر ہم معین و محصور اشخاص کے لئے یہ صورت اغنیاء و فقراء سب کے لئے ہو سکتی ہے، صورت اولٰی معاملات سے ہے مثل ہبہ اور ثانیہ عبادات سے مثل صدقہ، دوسری قربت بلا تملیک مثل وصیت بوقف و عتق و دیگر اعمال پھر وصیت برائے ارباب حاجت غیر محصورین بوجہ عدم انحصار تملیک نہیں ہو سکتی یہ صرف قربت واز قبیل عبادات ہے۔

[بایاں کالم (عربی)] یرشدك الی هذا ما قدمنا عن الدر من الاصل في الوصية الخ وفی الهندية عن المحيط عن فتاوی الامام ابی اللیث فیما لو اوصی بثلث ماله لاعمال البر ان کل مالیس فیه تملیک فهو من اعمال البر حتی یجوز صرفه الی عمارة المسجد وسراجه دون تزیینه الخ ومسائل الباب اکثر من ان تحصی- اقول: و به ظهر ان ما ذکر في عامة الکتب في حد الوصية انها تملیک مضاف الی مابعد الموت علی وجه التبرع فهو تحدید له باعتبار احد نوعیه والحد الجامع ما قدمنا عن النتائج عن النهاية عن (ت)

[دایاں کالم (اردو)] اس کی طرف تیری رہنمائی کرتی ہے وہ بات جو در کے حوالے سے ہم پہلے بیان کر چکے ہیں یعنی وصیت میں اصل یہ ہے الخ اور ہندیہ میں بحوالہ فتاوٰی امام ابواللیث محیط سے منقول ہے اس صورت کے بارے میں کہ اگر کسی نے نیک کاموں کے لئے اپنے مال کے تہائی کی وصیت کی یہ کہ جس میں تملیک نہ ہو وہ نیک کاموں میں سے ہے یہاں تک کہ اسے

مسجد کی تعمیر اور چراغ کے لئے خرچ کرنا جائز ہے نہ کہ اس کی زیب وزینت کے لئے الخ اس باب کے مسائل شمار سے زائد ہیں۔ میں کہتا ہوں اور اس سے ظاہر ہو گیا وہ جو عام کتابوں میں وصیت کی حد یعنی تعریف کے بارے میں مذکور ہے کہ بے شک وصیت ایسی تملیک ہے جو موت کے مابعد کی طرف بطور تبرع منسوب ہوتی ہے، یہ وصیت کی تعریف اس کی دو نوعوں میں سے ایک کے اعتبار سے ہوئی اور جامع تعریف وہ ہے جسے ہم نتائج سے

---

1 الفتاویٰ الهندية كتاب الوصايا الباب الثاني نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۷

Al-Idah, and what we previously quoted from Al-Wiqayah and Al-Niqayah is better because of the lack of its restriction to wealth. Thus, it includes the case where one wills to be buried in a certain cemetery in the clothes of such-and-such ascetic. It is stated in Al-Khulasah, Al-Bazzaziyah, Al-Shurunbulaliyah, Radd al-Muhtar, and others that its conditions must be observed if it does not necessitate the cost of transport from the estate, etc. I say: What is meant by death includes legal death, which is the 'sickness of death' (marad al-mawt), and it is better to state this explicitly. However, this must be restricted to wealth, for non-monetary obligations—such as a person ordering his employee or son to give him water to drink or to take something from him—are not considered a 'wasiyyah' (will), even if they occur during the sickness of death. This is contrary to what is attributed to what comes after [death], as is not hidden. Therefore, the most appropriate thing to say in its definition is: It is an obligation attributed to what is after death, or attributed to that which is executed during the sickness of death. So preserve this, and with Allah is the success. (T)

In short, absolute will (wasiyyah) is neither purely worship nor purely transaction; rather, it belongs to both and includes both.

---

1. Al-Fatawa al-Bazzaziyah, on the margins of Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Nurani Kutub Khana, Peshawar, 6/440.

अल-इदाह, और जो हमने पहले अल-विक़ाया और अल-निक़ाया के हवाले से नकल किया है वह बेहतर है क्योंकि उसमें धन (माल) की पाबंदी नहीं लगाई गई। इसलिए वह उस सूरत को भी शामिल हो गई जब किसी ने वसीयत की कि उसे फलां कब्रिस्तान में फलां ज़ाहिद (संन्यासी) के कपड़ों में दफनाया जाए। खुलासा, बज़ाज़िया, शरुन्बुलालिआ और रद अल-मुह्तार वगैरह में कहा गया है कि वसीयत की शर्तों का लिहाज़ किया जाएगा अगर विरासत (तरका) में ढुलाई का खर्च अनिवार्य न हो आदि। मैं कहता हूँ मौत से मुराद वह है जो हुक्मी (क़ानूनी) मौत को शामिल है और वह 'मरज़-उल-मौत' (मृत्यु रोग) है, और इसका स्पष्ट उल्लेख करना बेहतर है। लेकिन इसमें धन की विशेषता आवश्यक है क्योंकि गैर-वित्तीय आदेश—जैसे किसी व्यक्ति का अपने कर्मचारी या बेटे को हुक्म देना कि मुझे पानी पिलाओ या मेरी सेवा करो—इनकी गिनती वसीयत में नहीं होती चाहे वे मरज़-उल-मौत में ही क्यों न हों। इसके विपरीत जो मौत के बाद की तरफ संबधित हो, जैसा कि छिपा नहीं है। तो इस सूरत में वसीयत की परिभाषा यूँ करना बेहतर और अधिक उपयुक्त है कि वह ऐसा ईजाब (अनिवार्यता) है जो मौत के बाद के समय से संबंधित हो या उसकी तरफ संबंधित हो जिसका निष्पादन मरज़-उल-मौत में किया गया हो। इसे सुरक्षित कर लें। और अल्लाह ही की तरफ से तौफीक (सामर्थ्य) प्राप्त होती है। (त)

कुल मिलाकर, निरपेक्ष वसीयत (वसीयत-ए-मुतलक़) न तो केवल इबादत (उपासना) है और न ही केवल मामलात (लेन-देन), बल्कि दोनों में शामिल है और दोनों को घेरे हुए है।

---

1. अल-फ़तावा अल-बज़ाज़िया, अल-फ़तावा अल-हिन्दिया के हाशिये पर, किताबुल वसाया, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/440.

الایضاح، والاولی ما اسلفنا عن الوقایۃ والنقایۃ لعدم تقییدہ بالمال فیعم ما اذا اوصی بان یدفن فی مقبرۃ کذا بثوب فلان الزاھد فقد قال فی الخلاصۃ والبزازیۃ والشرنبلالیۃ وردالمحتار وغیرھا یراعی شرائطہ ان لم یلزم مؤنۃ الحمل فی التترکۃ اھ قلت و المراد بالموت ما یعم الحکمی وھو مرض الموت و الاولی التصریح بہ لکن ھذا لابد من تخصیصہ بالمال فان الایجابات الغیر المالیۃ کامرہ اجیرہ او ابنہ ان اسقنی اواخذ منی لاتعد وصیۃ وان کانت فی مرض الموت بخلاف المضاف الی ما بعدہ کما لا یخفی فاذن احق مایکال فی حدھا ایجاب مضاف الی مابعد الموت او الی منجز فی مرض الموت فاحفظہ واللہ التوفیق۔

بحوالہ نہایہ بحوالہ ایضاح پہلے نقل کر چکے ہیں، اور اولیٰ تعریف وہ ہے جسے ہم بحوالہ وقایہ ونقایہ پہلے ذکر کر چکے کیونکہ اس میں مال کی قید نہیں لگائی گئی۔ لہٰذا وہ شامل ہوگئی اس صورت کو کہ جب کسی نے وصیت کی کہ اس کو فلاں قبرستان میں فلاں زاہد کے کپڑوں میں دفن کیا جائے۔ خلاصہ، بزازیہ، شرنبلالیہ اور ردالمحتار وغیرہ میں کہا ہے وصیت کی شرائط کا لحاظ کیا جائے گا اگر ترکہ میں بار برداری کا خرچہ لازم نہ آئے الخ۔ میں کہتا ہوں موت سے مراد وہ ہے جو موت حکمی کو شامل ہے اور وہ مرض الموت ہے، اور اس کی تصریح کرنا اولیٰ ہے، لیکن اس میں مال کی تخصیص ضروری ہے اس لئے کہ ایجابات غیر مالیہ جیسے کسی شخص کا اپنے اجیر یا بیٹے کو حکم دینا کہ مجھے پانی لا کر پلاؤ یا میری خدمت کرو۔ ان کا شمار وصیت میں نہیں ہوتا اگرچہ یہ مرض الموت میں ہوں۔ بخلاف اس کے کہ وہ موت کے مابعد کی طرف منسوب ہو، جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ تو اس صورت میں وصیت کی تعریف یوں کرنا اولیٰ وانسب ہے کہ وہ ایسا ایجاب ہے جو موت کے مابعد کی منسوب ہو یا اس کی طرف منسوب ہو جس کی تنجیز

مرض الموت میں کی گئی ہے۔ اس کو محفوظ کر لے۔ اور اللہ ہی کی طرف سے توفیق حاصل ہوتی ہے۔ (ت)

بالجملہ مطلق وصیت نہ عبادات سے ہے نہ معاملات سے بلکہ دونوں میں داخل دونوں کو شامل۔

---

1 الفتاوی البزازیۃ علی ھامش الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۴۰

Fatawa Razawiya, Volume 25

Answer to the fifth question: For the mentioned reason, no effect of invalidity can be cast upon the will (wasiyyat). Neither is the basis of this reason correct, nor is it based on what is right, nor is the analogy of 'will' to 'sale' acceptable. Firstly, it was established in the answer to the third question that there is no exception here at all. Secondly, even if there were, the correct and reliable view of Zahir al-Riwayah is that the exception of known 'ritls' (a unit of weight) is permissible in a sale as well. In Al-Hidayah, following the text mentioned in the question, it is stated:

[Box 1] Arabic: Because what remains after the exception is unknown. He (may Allah be pleased with him) said: They said this is the narration of al-Hasan and it is the opinion of al-Tahawi. However, according to Zahir al-Riwayah, it should be permissible because the principle is that whatever is permissible to contract upon individually is permissible to except from a contract. Selling a 'qafiz' from a heap is permissible, and so is its exception. This is unlike excepting the fetus or limbs of an animal because selling them is not permissible, and thus excepting them is not permissible. (Ending in summary) Urdu: Because after the exception, the remainder is unknown. The author (may Allah be pleased with him) stated that scholars have said this narration is from Imam Hasan, and it is also the opinion of Tahawi. However, based on Zahir al-Riwayah, it should be permissible because the rule is: whatever object is permissible to be contracted upon individually, its exception from the contract is also permissible. Selling one bag from a heap is permissible, so similarly, its exception will also be permissible, unlike the fetus and limbs of an animal, because their sale is not permissible, so similarly, their exception is also not permissible. (Summary) (T)

In Tanwir al-Absar, it is stated:

[Box 2] Arabic: Whatever is permissible to contract upon individually, its exception from it is valid. Thus, the exception of known 'ritls' from the sale of fruit of a palm tree is valid. Urdu: Whatever is permissible to contract upon individually, its exception from the contract is also permissible. Accordingly, the exception of specific 'ritls' from the sale of fruit on a tree is correct. (T)

In Durr al-Mukhtar, it is stated:

1 Al-Hidayah, Kitab al-Buyu' (Book of Sales), Yusufi Press, Lucknow, 3/32, 33. 2 Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Buyu', Chapter on what is included in sale, Mujtabai Press, Delhi, 2/9.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

पाँचवें प्रश्न का उत्तर: उल्लेखित कारण से वसीयत पर अमान्यता का कोई प्रभाव नहीं पड़ सकता। इस कारण का आधार न तो सही है और न ही सटीक है, और न ही वसीयत की तुलना बिक्री (बैअ) पर स्वीकार्य है। पहले, तीसरे प्रश्न के उत्तर में यह जाना गया कि यहाँ सिरे से कोई अपवाद (इस्तिस्ना) है ही नहीं। दूसरे, यदि हो भी तो 'ज़ाहिर-उर-रिवायत' का सही और विश्वसनीय मत यही है कि ज्ञात 'रतलों' (वजन की एक इकाई) का अपवाद बिक्री में भी मान्य है। 'हिदाया' में प्रश्न में उल्लेखित इबारत के बाद है:

[बॉक्स 1] अरबी: क्योंकि अपवाद के बाद शेष अज्ञात है। उन्होंने (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) कहा: उन्होंने कहा कि यह अल-हसन का वर्णन है और यह अल-तहावी की राय है। हालाँकि, ज़ाहिर अल-रिवायत के अनुसार, इसे स्वीकार्य होना चाहिए क्योंकि सिद्धांत यह है कि जिसे व्यक्तिगत रूप से अनुबंधित करना स्वीकार्य है, उसे अनुबंध से बाहर करना भी स्वीकार्य है। ढेर से 'कफीज़' बेचना स्वीकार्य है, और वैसे ही उसका अपवाद भी। यह गर्भ या पशु के अंगों को बाहर करने के विपरीत है क्योंकि उन्हें बेचना स्वीकार्य नहीं है, और इस प्रकार उन्हें बाहर करना भी स्वीकार्य नहीं है। (संक्षेप में समाप्त) उर्दू: क्योंकि अपवाद के बाद बाकी अज्ञात है। लेखक (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा कि विद्वानों ने कहा है कि यह रिवायत इमाम हसन की है और वही तहावी का मत है। लेकिन ज़ाहिर-उर-रिवायत पर इसे मान्य होना चाहिए क्योंकि नियम यह है कि जिस वस्तु पर स्वतंत्र रूप से अनुबंध (अक़्द) करना मान्य हो, अनुबंध से उसका अपवाद भी मान्य होता है। ढेर में से एक बोरी की बिक्री मान्य है, तो इसी प्रकार उसका अपवाद भी मान्य होगा, इसके विपरीत गर्भ और जानवर के अंगों के, क्योंकि उनकी बिक्री मान्य नहीं है, इसी प्रकार उनका अपवाद भी मान्य नहीं है। (संक्षेप) (त)

'तन्वीरुल अबसार' में है:

[बॉक्स 2] अरबी: जिसे व्यक्तिगत रूप से अनुबंधित करना स्वीकार्य है, उसका उससे अपवाद मान्य है। इस प्रकार, खजूर के पेड़ के फलों की बिक्री से ज्ञात 'रतलों' का अपवाद मान्य है। उर्दू: जिस पर स्वतंत्र रूप से अनुबंध करना मान्य है, उसका अपवाद भी अनुबंध से मान्य है। तदनुसार, पेड़ के फल की बिक्री से निश्चित रतलों का अपवाद सही है। (त)

'दुर्रे मुख़्तार' में है:

1 अल-हिदाया, किताबुल बुयूअ़, युसुफ़ी प्रेस, लखनऊ, 3/32, 33 2 अद-दुर्रुल मुख़्तार शरह़ तन्वीरुल अबसार, किताबुल बुयूअ़, अध्याय: जो बिक्री में शामिल है, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/9

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

جواب سوال پنجم : وجہ مذکور سے وصیت پر کوئی اثر عدم جواز کا نہیں پڑ سکتا اس وجہ کی نہ بنا صحیح ہے نہ مبنی درست، نہ وصیت کا بیع پر قیاس مقبول۔ اولاً جواب سوال سوم میں معلوم ہو لیا کہ یہاں سرے سے استثناء ہی نہیں۔ ثانیاً ہو بھی تو قول صحیح و معتمد ظاہر الروایۃ یہی ہے کہ ارطال معلومہ کا استثناء بیع میں بھی روا۔ ہدایہ میں بعد عبارت مذکورہ سوال ہے:

[باکس ۱] Arabic: لان الباقي بعد الاستثناء مجهول قال رضی الله تعالی عنه قالوا هذا روایة الحسن وهو قول الطحاوی اما علی ظاهر الروایة ینبغي ان یجوز لان الاصل ان ما یجوز ایراد العقد علیه بانفراده یجوز استثناه من العقد وبیع فقیر من صبرة جائز فکذا استثنائه بخلاف استثناء الحمل واطراف الحیوان لانه لا یجوز بیعه فکذا استثناءه اھ باختصار۔ Urdu: کیونکہ استثناء کے بعد باقی مجہول ہے۔ مصنف رضی اللہ تعالٰی عنہ نے کہا علماء نے کہا ہے کہ یہ روایت امام حسن کی ہے اور وہی طحاوی کا قول ہے۔ لیکن ظاہر الروایت پر اس کو جائز ہونا چاہئے اس لئے کہ ضابطہ یہ ہے جس شئی پر بطور انفراد عقد کا وارد ہونا جائز ہو عقد سے اس کا استثناء بھی جائز ہوتا ہے۔ ڈھیر میں سے ایک بوری کی بیع جائز ہے تو اسی طرح اس کا استثناء بھی جائز ہوگا، بخلاف حمل اور جانور کے اجزاء کے، کیونکہ ان کی بیع جائز نہیں، اسی طرح ان کا استثناء بھی جائز نہیں اھ (اختصار) (ت)

تنویرالابصار میں ہے:

[باکس ۲] Arabic: ما جاز ایراد العقد علیه بانفراده صح استثناؤه منه فصح استثناء ارطال معلومة من بیع ثمر نخلة۔ Urdu: جس پر بطور انفراد عقد کا وارد کرنا جائز ہے اس کا استثناء بھی عقد سے جائز ہے۔ چنانچہ درخت کے پھل کی بیع سے معین رطلوں کا استثناء صحیح ہے۔ (ت)

درمختار میں ہے:

---

1 الھدایۃ کتاب البیوع مطبع یوسفی لکھنؤ ۳/ ۳۳، ۳۲ 2 الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب البیوع فصل فی مایدخل فی البیع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۹

Fatawa Razawiyya Volume 25

لصحة ايراد العقد عليها ولو الثمر على رؤس النخل على الظاهر ١-	Because it is correct to enter into a contract for it, even if it is fruit that is on top of trees according to the apparent narration. (T)

It is in Radd al-Muhtar:

قوله (على ظاهر) متعلق بقوله فصح ومقابل ظاهر الرواية الحسن عن الامام انه لا يجوز واختاره الطحاوى والقدورى لان الباقى بعد الاستثناء مجهول- ٢	The text's saying "according to the apparent" relates to his saying "it is correct". Opposing the apparent narration is the saying of Hasan narrated from Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) that this exception is not permissible. This was chosen by Imam Tahawi and Quduri, because what remains after the exception is unknown. (T)

Thirdly, even if non-permissibility is reliable in sale, its scope is very narrow, and the chapter of bequest is very vast. You have just heard that the sale of an unborn fetus is invalid, but a bequest involving a fetus is absolutely permissible.

فى الدر ، صحت للحمل و به كقوله اوصيت بحمل جاريتى او دابتى هذه لفلان- ٣	It is in Durr-e-Mukhtar that a bequest for a fetus and a bequest along with a fetus is valid, such as the testator saying that I have bequeathed the pregnancy of this slave girl or this animal of mine for a certain person. (T)

Sale becomes invalid by corrupt conditions, but they have no effect on a bequest. Therefore, excluding the fetus from the sale of a slave girl is not permissible, but it is valid in a bequest.

فى الهداية اشترى جارية الاحملها فالبيع فاسد لانه بمنزلة اطرف الحيوان لاتصاله به خلقة وبيع الاصل يتناولها فالا ستثناء	It is in Hidayah: if someone bought a slave girl but did not buy her pregnancy, the sale is invalid because the fetus is like the limbs of an animal because the fetus is naturally connected to the animal and the sale of the original [includes] it...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Chapter on what is included in sale, Mujtabai Press, Delhi, 9/2
2. Radd al-Muhtar, Book of Sales, Chapter on what is included in sale, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/31

3. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Mujtabai Press, Delhi, 2/318

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

لصحة ایراد العقد علیها ولو الثمر علی رؤس النخل علی الظاهر ١-

क्योंकि उस पर अनुबंध करना सही है, भले ही वह फल पेड़ों के ऊपर हो ज़ाहिर रिवायत के मुताबिक। (त)

रद अल-मुह्तार में है:

قوله (علی ظاهر) متعلق بقوله فصح ومقابل ظاهر الروایة الحسن عن الامام انه لا یجوز واختاره الطحاوی والقدوری لان الباقی بعد الاستثناء مجهول- ٢

मूल पाठ का कथन "ज़ाहिर के अनुसार" उसके कथन "सही है" से संबंधित है और ज़ाहिर रिवायत के मुकाबले में हसन का कथन है जो इमाम अबू हनीफ़ा रहमतुल्लाह अलैह से वर्णित है कि यह अपवाद (इस्तितना) जायज़ नहीं है। इसी को इमाम तहावी और कुद्दूरी ने चुना है, क्योंकि अपवाद के बाद जो बचता है वह मजहूल (अज्ञात) है। (त)

तीसरा, यदि बिक्री में गैर-जायज़ होना ही विश्वसनीय है, तो इसका दायरा बहुत संकीर्ण है, और वसीयत का अध्याय अत्यंत विस्तृत है। आपने अभी सुना कि अजन्मे बच्चे (गर्भ) की बिक्री नाजायज़ है और गर्भ के साथ वसीयत निश्चित रूप से जायज़ है।

فی الدر ، صحت للحمل و به کقوله اوصیت بحمل جاریتی او دابتی هذه لفلان- ٣

दुर्रे मुख्तार में है कि गर्भ के लिए वसीयत और गर्भ के साथ वसीयत सही है जैसे वसीयत करने वाले का यों कहना कि मैंने अपनी इस लौंडी या इस जानवर के गर्भ की फ़लां व्यक्ति के लिए वसीयत की। (त)

बिक्री दूषित शर्तों (शुरूत-ए-फ़ासिदा) से अमान्य हो जाती है और वसीयत पर उनका कोई प्रभाव नहीं पड़ता, इसीलिए दासी की बिक्री से गर्भ का अपवाद रखना जायज़ नहीं है और वसीयत से सही है।

فى الهداية اشترى جارية الاحملها فالبيع فاسد لانه بمنزلة اطرف الحيوان لاتصاله به خلقة وبيع الاصل يتناولها فالا ستثناء	**हिदाया में है किसी व्यक्ति ने लौंडी खरीदी मगर उसका गर्भ न खरीदा तो बिक्री फ़ासिद (अमान्य) है क्योंकि गर्भ जानवर के अंगों की तरह है इसलिए कि गर्भ प्राकृतिक तौर पर जानवर के साथ जुड़ा हुआ है और असल की बिक्री उसको...**

1. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-बुयू, फसल उन चीज़ों में जो बिक्री में शामिल हैं, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/9
2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, फसल उन चीज़ों में जो बिक्री में शामिल हैं, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 4/31
3. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/318

لصحة ایراد العقد علیها ولو الثمر علی رؤس النخل علی الظاهر ۱- **کیونکہ اس پر عقد کو وارد کرنا صحیح ہے اگر چہ ظاہر روایت کے مطابق جو پھل درختوں کے اوپر ہو۔ (ت)**

رد المحتار میں ہے:

قوله (علی ظاهر) متعلق بقوله فصح ومقابل ظاہر الروایة الحسن عن الامام انه لا یجوز واختاره الطحاوی والقدوری لان الباقی بعد الاستثناء مجهول- ۲ **متن کا قول "علی ظاهر" اس کے قول "فصح" سے متعلق ہے اور ظاہر الروایت کے مقابلے میں حسن کا قول ہے جو امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ سے منقول ہے کہ یہ استثناء جائز نہیں ہے۔ اسی کو اختیار کیا ہے امام طحاوی اور قدوری نے، کیونکہ استثناء کے بعد جو بچتا ہے وہ مجہول ہے۔ (ت)**

ثالثاً بیع میں عدم جواز ہی معتمد سہی تو اس کا دائرہ بہت تنگ ہے اور وصیت کا باب نہایت وسیع۔ ابھی سن چکے کہ بیع حمل ناجائز ہے اور وصیت بالحمل قطعاً روا۔

فی الدر ، صحت للحمل و به کقوله اوصیت بحمل جاریتی او دابتی هذه لفلان- ۳

درِ مختار میں ہے کہ حمل کے لئے وصیت اور حمل کے ساتھ وصیت صحیح ہے جیسے موصی کا یوں کہنا کہ میں نے اپنی اس لونڈی یا اس جانور کے حمل کی فلاں شخص کے لئے وصیت کی۔ (ت)

بیع شروطِ فاسدہ سے فاسد ہوتی ہے اور وصیت پر ان کا کچھ اثر نہیں، ولذا بیع کنیز سے استثناءِ حمل روا نہیں اور وصیت سے صحیح۔

فی الهداية اشترى جارية الاحملها فالبيع فاسد لانه بمنزلة اطرف الحيوان لاتصاله به خلقة وبيع الاصل يتناولها فالا ستثناء

ہدایہ میں ہے کسی شخص نے لونڈی خریدی مگر اس کا حمل نہ خریدا تو بیع فاسد ہے کیونکہ حمل حیوان کے اعضاء کی مثل ہے اس لئے کہ حمل خلقی طور پر حیوان کے ساتھ متصل ہے اور اصل کی بیع اس کو

١ الدر المختار كتاب البيوع فصل في ما يدخل في البيع مطبع مجتبائی دہلی ٢ ٩/٢ رد المحتار كتاب البيوع فصل في ما يدخل في البيع داراحياء التراث العربی بيروت ٣ ٣١/٤ الدر المختار كتاب الوصايا مطبع مجتبائی دہلی ٣١٨/٢

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

[Arabic Quote]: "It involves being contrary to the obligation, thus becoming a corrupt condition, or the sale becomes void by it. Gifts, charity, and marriage do not become void, rather the exception becomes void. Similarly, a will does not become void, but the exception is valid, because the will is the sister of inheritance, and inheritance applies to what is in the womb." (Summary)

[Urdu Explanation]: It involves being contrary to the obligation, thus it became a corrupt condition, and a sale becomes void with a corrupt condition. Gifts, charity, and marriage do not become void, rather the exception becomes void. Similarly, a will does not become void, but the exception in it is valid because a will is the sister of inheritance, and inheritance applies to what is in the womb. (Summary) (T)

Ignorance (uncertainty) is a corrupting factor in a sale but does not harm a will, as we have previously stated from Az-Zayla'i (as we have already mentioned from Shami referencing Zayla'i). In a sale, the reason for the narrated corruption regarding the exception of known 'ritls' (a unit of weight) was this very ignorance, as you have heard from Al-Hidayah, Radd al-Muhtar, and similar texts like Al-Fath, etc. (as heard from Hidayah and Radd al-Muhtar and similar to it in Al-Fath, etc.). Therefore, comparing a will to it is a flawed analogy.

Fourthly: Even if the reason for prohibition is that perhaps only that many 'ritls' are produced, this does not cause any fundamental defect in a will,

[Arabic Quote]: "As we have previously cited from Al-Hindiyya, quoting Al-Muhit: 'Sometimes crops are not obtained in some years.'"

[Urdu Explanation]: As we have mentioned from Hindiyya referencing Al-Muhit that sometimes production is not achieved in some years. (T)

Fifthly: There is no doubt about the validity of a will regarding the time of yields and grain from villages and gardens, etc. In the books of jurisprudence, there is a separate chapter dedicated to this. There is no doubt that the tax fixed by the state on these items is conventionally known to be paid and customarily excepted. "What is customary is like what is explicitly stipulated in words" (that which is customary in tradition is similar to that which is stipulated in words). So, an exception that is already mentioned by its very nature without being explicitly stated, how can its explicit mention be corrupting? And this is very evident. (T)

1. Al-Hidayah, Book of Sales, Chapter of Corrupt Sales, Yusufee Press, Lucknow, 3/63.
2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Seven, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/128.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी उद्धरण]: "यह आदेश के विपरीत होने के कारण है, इसलिए यह एक दोषपूर्ण शर्त (शर्त-ए-फासिद) बन जाती है, या इसके कारण बिक्री बातिल (अमान्य) हो जाती है। उपहार, दान और निकाह बातिल नहीं होते, बल्कि अपवाद बातिल हो जाता है। इसी तरह, वसीयत बातिल नहीं होती लेकिन इसमें अपवाद सही होता है क्योंकि वसीयत विरासत की बहन है और विरासत उस पर लागू होती है जो गर्भ में है।" (सारांश)

[उर्दू व्याख्या]: शामिल है, तो यह अपवाद आदेश के विरुद्ध होने के कारण शर्त-ए-फासिद हुआ और बिक्री शर्त-ए-फासिद के साथ बातिल हो जाती है। उपहार, दान और निकाह बातिल नहीं होते बल्कि अपवाद बातिल हो जाता है। इसी तरह वसीयत बातिल नहीं होती लेकिन इसमें अपवाद सही होता है क्योंकि वसीयत विरासत की बहन है और विरासत उसमें जारी हो जाती है जो पेट में है। (सारांश) (त)

बिक्री में अज्ञानता (अनिश्चितता) बिगाड़ पैदा करने वाली है, लेकिन वसीयत के लिए हानिकारक नहीं है, जैसा कि हमने पहले ज़ैलाई के हवाले से बताया है (जैसा कि हम शामी से ज़ैलाई के संदर्भ में पहले उल्लेख कर चुके हैं)। और बिक्री में ज्ञात 'रतलों' (वजन की एक इकाई) के अपवाद से संबंधित बिगाड़ का कारण यही अज्ञानता थी, जैसा कि आपने हिदाया, रद-अल-मुह्तार और अल-फतह आदि जैसे ग्रंथों से सुना है (जैसा कि हिदाया और रद-अल-मुह्तार से सुना गया है और अल-फतह आदि में भी इसी तरह है)। इसलिए, वसीयत की तुलना इस पर करना गलत तर्क है।

चौथा: भले ही निषेध का कारण यह हो कि शायद इतने ही रतल पैदा हों, फिर भी यह वसीयत में मूल रूप से कोई बाधा नहीं डालता,

[अरबी उद्धरण]: "जैसा कि हमने हिंदिया से अल-मुहीत के हवाले से पहले उल्लेख किया है: 'कभी-कभी कुछ वर्षों में फसल प्राप्त नहीं होती है।'"

[उर्दू व्याख्या]: जैसा कि हमने हिंदिया से अल-मुहीत के संदर्भ में उल्लेख किया है कि कभी-कभी कुछ वर्षों में पैदावार नहीं होती है। (त)

पांचवां: गांवों और बगीचों आदि की पैदावार और अनाज के समय वसीयत की वैधता में कोई संदेह नहीं है। न्यायशास्त्र (फिक्ह) की पुस्तकों में इसके लिए एक अलग अध्याय समर्पित है। और इसमें कोई संदेह नहीं है कि इन वस्तुओं पर राज्य द्वारा निर्धारित कर पारंपरिक रूप से ज्ञात और प्रथागत

रूप से अपवादित है। "जो परंपरा में ज्ञात है वह वैसा ही है जैसा शब्दों में निर्धारित है" (जो परंपरा के अनुसार ज्ञात हो वह उस चीज़ के समान है जो शब्दों के माध्यम से निर्धारित हो)। तो, एक अपवाद जो बिना उल्लेख के ही स्वतः स्पष्ट है, उसका स्पष्ट उल्लेख कैसे बिगाड़ पैदा कर सकता है? और यह बिल्कुल स्पष्ट है। (त)

---

1. अल-हिदाया, किताब-उल-ब्यू, बाब अल-बयुल फासिद, यूसुफी प्रेस, लखनऊ 3/63.
2. अल-फतावा अल-हिंदिया, किताब-उल-वसाया, बाब सप्तम, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर 6/128.

یکون علی خلاف الموجب فیصیر شرطاً فاسداً او البیع یبطل به والهبة والصدقة والنکاح لا تبطل بل یبطل الاستثناء وکذا الوصیة لا تبطل لکن یصح الاستثناء لان الوصیة اخت المیراث والمیراث یجری فیما فی البطن اه ملخصاً.

شامل ہے، تو یہ استثناء موجب کے خلاف ہونے کی وجہ سے شرطِ فاسد ہوا اور بیع شرطِ فاسد کے ساتھ باطل ہو جاتی ہے۔ ہبہ، صدقہ اور نکاح باطل نہیں ہوتے بلکہ استثناء باطل ہو جاتا ہے۔ یو نہی وصیت باطل نہیں ہوتی لیکن اس میں استثناء صحیح ہوتا ہے اس لئے کہ وصیت میراث کی بہن ہے اور میراث اس میں جاری ہو جاتی ہے جو پیٹ میں ہے اھ (تلخیص) (ت)

جہالت بیع میں مفسد ہے اور وصیت کو مضر نہیں کما قد منا عن الزیلعی (جیسا کہ ہم شامی سے بحوالہ زیلعی پہلے ذکر کر چکے ہیں۔ ت) اور بیع میں استثنائے ارطال معلومہ سے روایت فساد کی علت یہی جہالت تھی کما سمعت عن الهدایة ورد المحتار ومثله فی الفتح وغیرہ (جیسا کہ ہدایہ اور ردالمحتار سے سن چکا ہے اور اسی کی مثل فتح وغیرہ میں ہے۔ ت) تو وصیت کا اس پر قیاس کلام مع الفارق ہے۔ رابعاً: علت منع یہی سہی کہ شاید اتنے ہی رطل پیدا ہوں تو یہ بھی وصیت میں اصلاً خلل انداز نہیں،

کما اسلفنا عن الهندیة عن المحیط من قوله وربما لاتحصل الغلة فی بعض السنین۔ 2

جیسا کہ ہم ہندیہ سے بحوالہ محیط اس کا یہ قول ذکر کر چکے ہیں کہ بسا اوقات بعض سالوں میں پیداوار حاصل نہیں ہوتی۔ (ت)

خامساً: وقت محاصل و غلہ قریٰ و بساتین و غیر ہا کی صحت وصیت میں شبہ نہیں کتب فقہ میں اس کے لئے باب جداگانہ موضوع اور شک نہیں کہ ان اشیاء پر جو محصول جانب سلطنت سے معین ہوتا ہے وہ عرفاً معلوم الادا و معہود الاستثناء ہے والمعہود عرفاً کالمشروط لفظاً (جو عرف کے اعتبار سے معہود ہو وہ اس کی مثل ہوتا ہے جو لفظ کے اعتبار سے مشروط ہو ۔ت) تو جو استثناء بے ذکر کئے خود ہی مذکور ہے اس کی تصریح کیا مفسد ہو سکتی ہے وھذا ظاھر جداً (اور یہ خوب ظاہر ہے۔ت)

---

1 الھدایۃ کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع یوسفی لکھنؤ ۳/ ۶۳ 2 الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۶/ ۱۲۸

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

Answer to the sixth question: The aforementioned argument for the invalidity of a will is fundamentally incorrect. It was mentioned above that a will is of two types: transfer of ownership (Tamleek) and an act of devotion (Qurbat). And I say, and success is from Allah (I say, and success is from Allah alone), dislike (karahat) can never be contrary to transfer of ownership (tamleek).

Do you not see that invalid sales are forbidden yet they result in ownership? When ownership is combined with prohibition, what then is your opinion about its combination with dislike? (T)

And it is contrary to devotion only in the case where the thing itself is disliked, and this will only be when it is not originally a type of devotion.

Because recommendation (mandub) and dislike (karahat) are mutually exclusive, therefore their combination from the same perspective is not permissible. (T)

Contrary to accidental dislike (karahat-e-aridhi), which is never contrary to devotion. In thousands of places, something is an act of devotion in itself but is affected by an external dislike, such as praying with rolled-up sleeves. Scholars have excepted the invalidity of a will due to dislike and sin in only two specific cases: where there is no transfer of ownership and the act itself is disliked. The essence of the argument is that here the absence of transfer of ownership is apparent, and because of this appearance, they skip this premise. As for devotion, it cannot exist if the act itself is disliked, and such a disliked thing cannot be an act of devotion. Thus, both types of will are negated, and invalidity becomes necessary.

For the negation of all sub-categories dictates the negation of the main category entirely. (T)

Contrary to the remaining two cases, i.e., the case of transfer of ownership and the case of inherent devotion with accidental dislike, in which they find no evidence for invalidity due to dislike; rather, they explicitly state the validity of the will. Take examples of all three cases:

Case 1: Two examples of this are building a dome over a grave and plastering the grave, i.e., when the intention is decoration, because decorating one's grave is not a type of devotion in itself. Contrary to the case where the intention is to preserve a

mark, as this act is established from the Legislator (Prophet), peace and blessings of Allah be upon him.

फतावा रज़विया, खंड 25

छठे प्रश्न का उत्तर: वसीयत की अमान्यता के लिए उपर्युक्त तर्क मूल रूप से सही नहीं है। ऊपर बताया गया है कि वसीयत दो प्रकार की होती है: स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) और भक्ति का कार्य (क़ुरबत)। और मैं कहता हूँ, और सफलता अल्लाह से ही है (त), नापसंदगी (कराहत) कभी भी स्वामित्व के हस्तांतरण (तमलीक) के विपरीत नहीं हो सकती।

क्या तुम नहीं देखते कि अमान्य बिक्री (बयू-ए-फासिदा) हराम हैं और फिर भी वे स्वामित्व का लाभ देती हैं? जब स्वामित्व हराम के साथ जुड़ गया, तो फिर नापसंदगी के साथ जुड़ने के बारे में तुम्हारा क्या ख्याल है? (त)

और यह भक्ति के विपरीत केवल उसी स्थिति में है जहाँ वस्तु स्वयं नापसंद हो, और यह तभी होगा जब वह मूल रूप से भक्ति का प्रकार न हो।

क्योंकि सिफ़ारिश (नदब) और नापसंदगी (कराहत) एक-दूसरे के विपरीत हैं, इसलिए एक ही दृष्टिकोण से उनका मेल जायज़ नहीं है। (त)

आकस्मिक नापसंदगी (कराहत-ए-आरिज़ी) के विपरीत, जो कभी भी भक्ति के विपरीत नहीं होती। हज़ारों जगहों पर ऐसा होता है कि कोई चीज़ स्वयं भक्ति का कार्य है और बाहरी रूप से उसमें नापसंदगी आ जाती है, जैसे आस्तीन चढ़ाकर नमाज़ पढ़ना। विद्वानों ने नापसंदगी और पाप के कारण वसीयत की अमान्यता से केवल दो विशेष स्थितियों को बाहर रखा है: जहाँ स्वामित्व का हस्तांतरण नहीं होता और कार्य स्वयं नापसंद है। तर्क का सार यह है कि यहाँ स्वामित्व के हस्तांतरण का न होना स्पष्ट है, और इसी स्पष्टता के कारण वे इस प्रस्ताव को छोड़ देते हैं। रही बात भक्ति की, तो वह इस तरह नहीं हो सकती कि कार्य स्वयं नापसंद हो और ऐसा नापसंद कार्य भक्ति नहीं हो सकता, तो वसीयत की दोनों किस्में समाप्त हो गईं और अमान्यता अनिवार्य हो गई।

क्योंकि सभी उप-श्रेणियों का नकार मुख्य श्रेणी के पूर्णतः नकार का तकाज़ा करता है। (त)

शेष दो स्थितियों के विपरीत, यानी स्वामित्व की स्थिति और अंतर्निहित भक्ति की स्थिति जहाँ आकस्मिक नापसंदगी हो, जिनमें वे नापसंदगी के कारण अमान्यता पर कोई दलील नहीं पाते, बल्कि स्पष्ट रूप से वसीयत की शुद्धता का उल्लेख करते हैं। तीनों स्थितियों के उदाहरण देखें:

पहली स्थिति: इसके दो उदाहरण कब्र पर गुंबद बनाना और कब्र को पलस्तर करना हैं, यानी जब इरादा सजावट का हो, क्योंकि अपनी कब्र को सजाना अपने आप में भक्ति का प्रकार नहीं है। उस स्थिति के विपरीत जहाँ निशान को सुरक्षित रखना उद्देश्य हो, क्योंकि यह कार्य शरीयत बनाने वाले (नबी), सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम से प्रमाणित है।

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

جواب سوال ششم : بطلانِ وصیت کے لئے تقریر مذکور اصلاً صحیح نہیں، اوپر گزرا کہ وصیت دو قسم ہے: تملیک و قربت۔ وانا اقول وباللہ التوفیق (اور میں کہتا ہوں اور توفیق اللہ ہی کی ہے۔ ت) کراہت منافی تملیک ہرگز نہیں ہوسکتی،

الاتری ان البیوع الفاسدۃ محرمۃ وتفید الملك فاذا جامع الملك الحرمۃ فما بالك بالکراھۃ۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ بیوع فاسدہ حرام ہیں اور ملک کا فائدہ دیتی ہیں۔ جب ملک حرمت کے ساتھ جمع ہوگیا تو کراہت کے ساتھ جمع ہونے میں تیرا کیا خیال ہے۔ (ت)

اور منافی قربت بھی صرف اس صورت میں ہے کہ شئی فی نفسہ مکروہ ہو اور یہ جبھی ہوگا کہ وہ اصلاً نوع قربت سے نہ ہو،

فان الندب والکراھۃ متنافیان لا یسوغ اجتماعھما من جھۃ واحدۃ۔ کیونکہ ندب اور کراہت آپس میں منافی ہیں لہذا ایک ہی جہت سے ان کا اجتماع جائز نہیں۔ (ت)

بخلاف کراہت عارضی کہ زنہار منافی قربت نہیں ہزار جگہ ہوتا ہے کہ شئی فی نفسہ قربت ہو اور اسے خارج سے کراہت عارض جیسے آستین چڑہائے ہوئے نماز پڑھنا، علماء نے کراہت و معصیت سے بطلانِ وصیت پر صرف دو صورتِ خاصہ میں استثناء کیا ہے جہاں تملیک نہیں اور فعل فی نفسہ مکروہ ہے، حاصلِ استدلال یہ کہ یہاں تملیک نہ ہونا تو ظاہر اور اس ظہور ہی کے باعث یہ مقدمہ مطوی فرما جاتے ہیں، رہی قربت وہ یوں نہیں ہو سکتی کہ فعل خود مکروہ ہے اور ایسا مکروہ قربت نہیں ہوسکتا تو دونوں نوع وصیت منتفی ہوئیں اور بطلان لازم آیا،

فان انتفاء الاقسام باسرھا قاض بانتفاء المقسم راسا۔ تمام اقسام کا منتفی ہونا مقسم کے منتفی ہونے کا تقاضا کرتا ہے۔ (ت)

بخلاف دو صورت باقی اعنی صورت تملیک و صورت قربت ذاتی و کراہت عارضی کہ ان میں ہر گز کراہت سے بطلانِ پر حجت نہیں پاتے بلکہ صراحۃ صحتِ وصیت ارشاد فرماتے ہیں تینوں صورتوں کے شواہد لیجئے :

صورتِ اولٰی: کی دو مثالیں یہی ضربِ قبہ و تطیین قبر ہیں یعنی جب بہ نیتِ تزیین ہو کہ اپنی قبر کو مزین کرانا فی نفسہ نوعِ قربت سے نہیں۔ بخلاف اس صورت کے کہ بقائے نشان مقصود ہو کہ یہ فعل شارع صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم سے معہود۔

صفحہ 422 منجانب 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic Text]: As it was done with the grave of Uthman bin Maz'oon (may Allah be pleased with him), a stone was placed so his grave could be identified and those from his [the Prophet's] family (blessings and peace of Allah be upon him) who pass away could be buried near it, as recorded by Abu Dawud[1] in his Sunan with a good chain of narration. [Urdu Translation]: As the Holy Prophet (blessings and peace of Allah be upon him) installed a stone on the grave of Hazrat Uthman bin Maz'oon (may Allah be pleased with him) so that the grave could be identified through that stone, and family members of the Holy Prophet (peace be upon him) who passed away could be buried near this grave, as Imam Abu Dawud has narrated in his Sunan with a strong chain of narration. (T)

From this, benefit for the deceased and visitors is a commendable goal, and every commendable goal is counted among acts of proximity (to Allah). In Al-Durr al-Mukhtar, under the aforementioned text, it is stated:

[Arabic Text]: We have already mentioned in the chapter of dislikes that coating graves with mud is not disliked in the preferred view.[2] Etc. It is added in the chapter of funerals from Al-Sirajiyya: "There is no harm in writing if it is needed so that the mark does not disappear and it is not disrespected."[3] [Urdu Translation]: We have already mentioned in the Chapter of Dislikes (Bab al-Karahiya) that in the preferred view, plastering graves is not disliked. Etc. In the same book's Chapter of Funerals (Bab al-Jana'iz), with reference to Sirajiyya, it was added that if there is a need to write on the grave, there is no harm in it so that the mark is not lost and it is not disrespected. (T)

In Khaniya, it is written: [Arabic Text]: If someone makes a will to build a structure over his grave for decoration, then this will is void.[4] [Urdu Translation]: If a will was made for a structure over the grave for decoration, then this will is void. (T)

In Hindiya, it is from Al-Muheet:

---

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Jana'iz, Bab fi Jam' al-Mawta fi Qabr wa al-Qabr yu'lam, Aftab-e-Alam Press, Lahore, 2/101 [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyya lil-Aqarib wa Ghayrihim, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/330 [3] Al-Durr al-Mukhtar, Bab Salawat al-Janaza, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/125-126; Al-Fatawa al-Sirajiyya, Kitab al-Jana'iz, Bab al-Dafn, Matba' Naval Kishore, Lucknow, 44 [4] Fatawa Qadikhan, Kitab al-Wasaya, Fasl fi ma Yakunu Wasiyya, Matba' Naval Kishore, Lucknow, 4/836

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी पाठ]: जैसा कि हज़रत उस्मान बिन मज़ऊन (अल्लाह उनसे राज़ी हो) की क़ब्र के साथ किया गया, एक पत्थर लगाया गया ताकि उनकी क़ब्र की पहचान रहे और उनके[नबी के] परिवार (अल्लाह की उन पर कृपा और शांति हो) से वफ़ात पाने वालों को उनकी क़ब्र के क़रीब दफ़्न किया जाए, जैसा कि इमाम अबू दाऊद[1] ने अपनी सुनन में एक मज़बूत सनद के साथ रिवायत किया है। उर्दू अनुवाद: जैसा कि हुज़ूर अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने हज़रत उस्मान बिन मज़ऊन (रज़ियल्लाहु अन्हु) की क़ब्र पर पत्थर लगाया ताकि उस पत्थर की वजह से क़ब्र की पहचान रहे और हुज़ूर (अलैहिस्सलाम) के मुबारक खानदान से वफ़ात पाने वालों को इस क़ब्र के क़रीब दफ़्न किया जाए, जैसा कि इमाम अबू दाऊद ने अपनी सुनन में मज़बूत सनद के साथ इसकी तख़रीज की है। (त)

इससे मय्यत और ज़ायरीन (दर्शनार्थियों) को लाभ पहुँचना एक नेक मक़सद है और हर नेक मक़सद इबादत में गिना जाता है। दुर्रे मुख़्तार में उपर्युक्त इबारत के नीचे सवाल है:

[अरबी पाठ]: हमने 'बाबुल कराहिया' (नापसंदीदा चीज़ों के अध्याय) में पहले ही ज़िक्र कर दिया है कि पसंदीदा राय[2] के अनुसार क़ब्रों की लिपाई मकरूह नहीं है। इसी के'बाबुल जनाइज़' में सिराजिया के हवाले से यह जोड़ा गया है कि अगर ज़रूरत हो तो क़ब्र पर लिखने में कोई हर्ज नहीं है ताकि निशान न मिटे और उसकी तौहीन न हो।[3] उर्दू अनुवाद: हम बाबुल कराहिया में ज़िक्र कर चुके हैं कि पसंदीदा राय (क़ौले मुख़्तार) में क़ब्रों की लिपाई मकरूह नहीं है। उसी के बाबुल जनाइज़ में सिराजिया के हवाले से यह इज़ाफ़ा किया कि क़ब्र पर लिखने की अगर ज़रूरत हो तो उसमें कोई हर्ज नहीं ताकि निशान न मिटे और उसकी तौहीन न की जाए। (त)

खनिया में है: [अरबी पाठ]: अगर किसी ने अपनी क़ब्र पर सजावट के लिए इमारत बनाने की वसीयत की, तो यह वसीयत बातिल (अमान्य) है।[4]

हिन्दिया में मुहीत से है:

---

1. सुनन अबी दाऊद, किताबुल जनाइज़, बाब फ़ी जमउल मौता फ़िल क़ब्र वल क़ब्र युअलम, आफ़ताबे आलम प्रेस, लाहौर, 2/101
2. अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसीय्यह लिल अक़ारिब व ग़ैरिहिम, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, 2/330

3. अल-दुर्रुल मुख़्तार, बाब सलातुल जनाज़ा, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, 1/125-126; अल-फ़तावा अल-सिराजिया, किताबुल जनाइज़, बाबुल दफ़्न, मतबअ नवल किशोर, लखनऊ, 44
4. फ़तावा क़ाज़ीख़ाँ, किताबुल वसाया, फ़स्ल फ़ी मा यकूनु वसीय्यह, मतबअ नवल किशोर, लखनऊ, 4/836

पृष्ठ 423/658

كما فعل بقبر عثمان بن مظعون رضي الله تعالى عنه ووضع حجرا ليتعرف بها قبره ويدفن اليه من مات من اهله صلى الله تعالى عليه وسلم كما اخرجه ابوداؤد[1] في سننه بسند جيد۔ جیسا کہ حضور اکرم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے حضرت عثمان بن مظعون رضی اللہ تعالٰی عنہ کی قبر پر پتھر نصب فرمایا تاکہ اس پتھر کے سبب قبر کی پہچان رہے اور حضور علیہ الصلوٰۃ والسلام کے خاندان مبارک سے وصال فرمانے والے افراد کو اس قبر کے قریب دفن کیا جائے، جیسا کہ امام ابوداؤد نے اپنی سنن میں جید سند کے ساتھ اس کی تخریج کی ہے۔ (ت)

اس سے نفع و انتفاع میت زائرین حاصل یہ مقصد محمود ہے اور ہر مقصد محمود قربات میں معدود۔ در مختار میں زیرِ عبارت مذکورہ سوال ہے:

قدمنا في الكراهية انه لايكره تطيين القبور في المختار[2] الخ زادفيها وفی الجنائزعن السراجية لاباس بالكتابة ان احتج اليها حتى لا يذهب الاثر و لا يمتهن[3]۔ ہم باب الکراہیۃ میں ذکر کرچکے ہیں کہ قولِ مختار میں قبروں کی لپائی مکروہ نہیں الخ اسی کے باب الجنائز میں بحوالہ سراجیہ یہ اضافہ کیا کہ قبر پر لکھنے کی اگر ضرورت ہو تو اس میں کوئی حرج نہیں تاکہ نشان نہ مٹے اور اس کی توہین نہ کی جائے۔ (ت)

خانیہ میں ہے: اوصی بعمارة قبره للتزيين فهی باطلة[4]۔ زینت کے لئے قبر پر عمارت کی وصیت کی تو یہ وصیت باطل ہے۔ (ت)

ہندیہ میں محیط سے ہے:

[1] سنن ابی داؤد کتاب الجنائز باب فی جمع الموتٰی فی قبر و القبر یعلم آفتاب عالم پریس لاہور ۱۰۱/۲ [2] الدر المختار کتاب الوصایا باب الوصیة للاقارب وغیرھم مطبع مجتبائی دہلی ۳۳۰/۲ [3] الدر المختار باب صلوة الجنازة مطبع مجتبائی دہلی ۱۲۵/۱-۱۲۶، الفتاوی السراجیة کتاب الجنائز باب الدفن مطبع نولکشور لکھنو ۴۴ [4] فتاویٰ قاضیخاں کتاب الوصایا فصل فی ما یکون وصیة مطبع نولکشور لکھنو ۸۳۶/۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

If someone makes a will that their grave be plastered or that a dome be built over it, then such a will is void. Unless it is in a place where plastering is necessary out of fear of wild animals or similar reasons, then it is not disliked. Abu al-Qasim was asked about a person who, during his illness, gave fifty dirhams to his daughter and said, "If I die, build my grave, five dirhams are for you, and buy wheat with the rest and give it in charity." Abu al-Qasim said that the will for the five dirhams for the daughter is not permissible. And the grave will be examined: if building a structure is needed for its protection, it should be built to the extent required, but building for decoration is not permissible, and the remainder should be given in charity to the poor. If the testator ordered a building exceeding the necessity, then his will is void. (T)

In Bazzaziyya it is stated: Constructing a grave is permissible if it is for protection, but if it is for decoration, the will is void, and all that wealth shall be spent on the poor. (T)

Third Example: If someone wills to be shrouded in sackcloth and buried with a collar around the neck and shackles on the feet, this is a will for an unlawful act; it will not be accepted, and they shall be buried in a lawful manner.

Footnotes: 1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/96 2. Fatawa al-Bazzaziyya on the margins of Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/439

Page 424 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

यदि कोई वसीयत करता है कि उसकी कब्र पर प्लास्टर किया जाए या उस पर गुंबद बनाया जाए, तो वसीयत बातिल (शून्य) होगी। सिवाय इसके कि वह ऐसी जगह हो जहाँ जंगली जानवरों आदि के डर से प्लास्टर की ज़रूरत हो, तब यह मकरूह नहीं है। अबुल क़ासिम से उस व्यक्ति के बारे में पूछा गया जिसने अपनी बीमारी की हालत में अपनी बेटी को पचास दिरहम दिए और कहा, "अगर मैं मर जाऊँ तो मेरी कब्र तामीर (निर्माण) कराना, और पाँच दिरहम तुम्हारे हैं, बाकी से गेहूँ खरीद कर सदक़ा कर देना।" अबुल क़ासिम ने कहा कि बेटी के लिए पाँच दिरहम की वसीयत जायज़ नहीं है। और कब्र को देखा जाएगा: अगर कब्र की सुरक्षा के लिए इमारत की ज़रूरत है, तो ज़रूरत के मुताबिक निर्माण कराया जाए, लेकिन सजावट के लिए जायज़ नहीं है, और जो बाकी बचे उसे फ़क़ीरों पर सदक़ा कर दिया जाए। अगर वसीयत करने वाले ने ज़रूरत से ज़्यादा इमारत बनाने का हुक्म दिया, तो उसकी वसीयत बातिल होगी। (त)

बज़ाज़िया में है: कब्र की इमारत अगर हिफाज़त के लिए है तो वसीयत जायज़ है और अगर सजावट के लिए है तो नाज़ायज़ और बातिल है। लिहाज़ा वह सारा माल फ़क़ीरों पर खर्च किया जाएगा। (त)

तीसरी मिसाल: वसीयत की कि उसे टाट का कफ़न दें और गले में तौक़ (पट्टा) और पैरों में बेड़ियाँ डाल कर दफन करें, यह एक गैर-शरई (अवैध) काम की वसीयत है, यह स्वीकार नहीं की जाएगी और उन्हें शरीयत के मुताबिक दफनाया जाएगा।

पादलेख: 1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, बाब दूसरा, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/96 2. फ़तावा अल-बज़ाज़िया, अल-फ़तावा अल-हिंदिया के हाशिये पर, किताबुल वसाया, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/439

पृष्ठ 424/658

اذا اوصی بان یطین قبرہ او یوضع علی قبرہ قبۃ فالوصیۃ باطلۃ الا ان یکون فی موضع یحتاج الی التطیین بخوف سبع اونحوہ سئل ابوالقاسم عن من دفع الی ابنتہ خمسین درھما فی مرضہ وقال ان مت فاعمری قبری وخمسۃ دراھم لك واشتری بالباقی حنطۃ وتصدقی بھا قال الخمسۃ لھا لا تجوز وینظر الی القبر الذی امر بعمارتہ فان کان یحتاج الی العمارۃ للتحصین لاللزینۃ عمرت بقدر ذلك والباقی تتصدق بہ علی الفقراء وان کان امر بعمارۃ فضلت علی الحاجۃ الذی لابد منھا فوصیۃ باطلۃ[1]۔ کسی نے وصیت کی کہ اس کی قبر کی لپائی کی جائے اور اس پر گنبد بنایا جائے تو وصیت باطل ہو گی۔ مگر یہ کہ وہ ایسی جگہ ہو جہاں اس کی ضرورت ہے تو مکروہ نہیں۔ مثلاً وہاں کسی درندے وغیرہ کا خوف ہو۔ ابوالقاسم سے اس شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جس نے اپنی बेटी کو بیماری کی حالت میں پچاس درہم دے کر کہا اگر میں مر جاؤں تو میری قبر تعمیر کرانا اور پانچ درہم تیرے ہیں باقی سے گندم خرید کر اسے صدقہ کر دینا۔ ابوالقاسم نے کہا کہ بیٹی کے لئے پانچ درہموں کی وصیت جائز نہیں۔ اور قبر کو دیکھا جائے گا اگر وہاں قبر کی حفاظت کے لئے عمارت کی محتاجی ہے تو بقدر حاجت وہ تعمیر کرائے لیکن زینت کے لئے جائز نہیں اور جو باقی بچے وہ فقراء پر صدقہ کردے۔ اگر موصی نے قدر حاجت سے زائد عمارت کا حکم دیا تو اس کی وصیت باطل ہوگی۔ (ت)

بزازیہ میں ہے: عمارۃ القبر ان لتحصین یجوز وان للتزیین فالوصیۃ ایضا باطلۃ ویصرف الکل الی الفقراء۔[2] قبر کی عمارت اگر حفاظت کے لئے ہے تو وصیت جائز ہے اور اگر زیبائش کے لئے ہے تو ناجائز و باطل ہے۔ لہذا وہ سب مال فقراء پر خرچ کیا جائے گا۔ (ت)

مثال سوم: وصیت کی کہ اسے ٹاٹ کا کفن دیں اور گلے میں طوق پاؤں میں بیڑیاں ڈال کر دفن کریں یہ امر نامشروع کی وصیت ہے مقبول نہ ہو گی اور بطور مشروع دفن کریں گے۔

حواشی: 1. الفتاوی الهندية كتاب الوصايا الباب الثاني نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۶ 2. فتاوی البزازية على هامش الفتاوی الهندية كتاب الوصايا نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۳۹

(Arabic): In Al-Hindiyya, from Al-Muheet: If someone bequeaths to be buried in a coarse cloth (sackcloth) he bought, and to be yoked and have his feet chained, this is a bequest for something not prescribed by Sharia and thus void. He shall be shrouded in a standard shroud and buried as other people are buried. -1

(Urdu): It is mentioned in Hindiyya, referencing Al-Muheet, that when someone makes a will to be shrouded in sackcloth they bought, to have a yoke placed on them, and to have chains put on their feet, since this is a will for an act that is unlawful in Sharia, it will be void. They will be given a standard shroud and buried like other people. (T)

Fourth Example: A will to be buried in one's own house is void, as this is exclusive to the Prophets (peace and blessings be upon them) and is not prescribed for the Ummah. It is stated in Khulasa, Al-Bazzaziya, Tatar-Khaniya, Hindiyya, etc.:

(Arabic): The wording is from the third book [Tatar-Khaniya]: [If] one bequeaths to be buried in his house, his bequest is void, unless he bequeaths to make his house a graveyard for Muslims. -2

(Urdu): The words are from the third book, namely Tatar-Khaniya. If someone makes a will to be buried in their own house, that will will be void, except if they do so by making their house a cemetery for Muslims. (T)

Second Case: That is, a will of transfer of ownership (Tamlik) despite being disliked (Karaha) is valid. One proof for this is what was mentioned in the question referencing Shami, that a will for transgressors is disliked, yet despite being disliked, it is valid. The second proof from Wajiz of Imam Kardari is:

(Arabic): The second is absolute sin, such as a bequest for a mourning woman (Naiha) or a singer (Mughanni). If they are not enumerable, it is not valid, and if it is for a specific group, it is valid. -3

(Urdu): The second is absolute sin, like a will for a professional mourner or a singer. If they are not enumerable, it is not correct; and if it is for a specific group, then it is correct. (T)

Tabyin al-Haqa'iq, then in Radd al-Muhtar it says:

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Wasaya, Chapter 2, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/94-95
2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Wasaya, Chapter 2, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/95

3. Al-Fatawa al-Bazzaziya on the margin of Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Wasaya, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/436

(अरबी): अल-हिंदिया में अल-मुहीत के हवाले से है: यदि किसी ने वसीयत की कि उसे उस टाट (बोरे) में कफ़न दिया जाए जिसे उसने खरीदा है, और उसकी गर्दन में पट्टा और पैरों में बेड़ियाँ डाली जाएँ तो यह शरीयत के विरुद्ध कार्य की वसीयत है और बातिल (अमान्य) है। उसे मानक कफ़न दिया जाएगा और वैसे ही दफनाया जाएगा जैसे अन्य लोगों को दफनाया जाता है। -1

(उर्दू): हिंदिया में मुहीत के हवाले से उद्धृत है कि जब किसी ने वसीयत की कि उसे टाट में कफ़न दिया जाए जो उसने खरीदा है और उसको तौक (पट्टा) पहनाया जाए और उसके पाँव में बेड़ियाँ डाली जाएँ तो चूँकि यह शरीई तौर पर नाजायज़ काम की वसीयत है इसलिए बातिल होगी, उसको कफ़न-ए-मिस्ली (सामान्य कफ़न) दिया जाएगा और अन्य लोगों की तरह दफ़्न किया जाएगा। (त)

चौथा उदाहरण: यह वसीयत करना कि "मुझे मेरे घर में दफ़्न करें" बातिल है, क्योंकि यह केवल नबियों (अलैहिमुस्सलाम) के लिए विशिष्ट है और उम्मत के हक में शरीयत के विरुद्ध है। खुलासा, बज़ाज़िया, तातार-खानिया और हिंदिया आदि में है:

(अरबी): शब्द तीसरी किताब यानी तातार-खानिया के हैं: यदि किसी ने वसीयत की कि उसे उसके घर में दफ़्न किया जाए, तो उसकी वसीयत बातिल है, सिवाय इसके कि वह अपने घर को मुसलमानों के लिए कब्रिस्तान बनाने की वसीयत करे। -2

(उर्दू): शब्द तीसरी किताब यानी तातार-खानिया के हैं। अगर किसी ने वसीयत की कि उसे अपने घर में दफ़्न किया जाए तो वह वसीयत बातिल होगी, सिवाय इसके कि वह यूँ करे कि अपने घर को मुसलमानों के लिए कब्रिस्तान बना दिया जाए। (त)

दूसरी सूरत: यानी तमील्क (स्वामित्व हस्तांतरण) की वसीयत कराहत (नापसंदगी) के बावजूद सही है। इसका एक प्रमाण वही है जो सवाल में शामी के हवाले से दर्ज है कि फ़ुस्साक (पापियों) के लिए वसीयत मकरूह (नापसंद) है और कराहत के बावजूद सही है। दूसरा प्रमाण इमाम करदरी की वजीज़ में है:

(अरबी): दूसरा मुतलक गुनाह है जैसे विलाप करने वाली स्त्री और गायक के लिए वसीयत। यदि वे अनगिनत हैं तो सही नहीं है, और यदि किसी विशिष्ट समूह के लिए है तो सही है। -3

(उर्दू): दूसरी मुतलक गुनाह है जैसे नूह (विलाप) करने वाली औरत और गवैया के लिए वसीयत। अगर वह काबिले शुमार (गिनने योग्य) न हुए तो सही नहीं और मुअय्यन (निश्चित) कौम के लिए है तो सही है। (त)

तबीन अल-हकाइक फिर रद अल-मुह्तार में है:

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, बाब 2, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/94-95
2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, बाब 2, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/95
3. अल-फ़तावा अल-बज़ाज़िया, अल-फ़तावा अल-हिंदिया के हाशिये पर, किताबुल वसाया, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/436

فی الھندیه عن المحیط اذا اوصی ان یدفن فی مسح کان اشتراه ویغل ویقید رجله فھذه وصیة بمالیس بمشروع فبطلت ویکفن بکفن مثله ویدفن کما یدفن سائر الناس-1

ہندیہ میں بحوالہ محیط منقول ہے جب کسی نے وصیت کی کہ اسے ٹاٹ میں کفن دیا جائے جو اس نے خریدا ہے اور اس کو طوق پہنایا جائے اور اس کے پاؤں میں بیڑیاں ڈالی جائیں، تو چونکہ یہ شرعی طور پر ناجائز کام کی وصیت ہے لہٰذا باطل ہوگی، اس کو کفن مثلی دیا جائے گا اور دیگر لوگوں کی طرح دفن کیا جائے گا۔ (ت)

مثال چہارم: وصیت کی کہ مجھے میرے گھر میں دفن کریں باطل ہے کہ یہ حضرات انبیاء علیہم الصلوۃ والسلام کے ساتھ مخصوص اور امت کے حق میں نامشروع ہے، خلاصہ و بزازیہ وتاتارخانیہ و ہندیہ وغیرہ میں ہے:

واللفظ للثالثة اوصی بان یدفن فی داره فوصیته باطلة الا ان یوصی ان یجعل داره مقبرة للمسلمین-2

لفظ تیسری کتاب یعنی تاتارخانیہ کے ہیں۔ اگر کسی نے وصیت کی اس کو اپنے گھر میں دفن کیا جائے تو وہ وصیت باطل ہوگی سوائے اس کے وہ یوں کرے کہ اس کے گھر کو مسلمانوں کے لئے قبرستان بنادیا جائے۔ (ت)

صورت ثانیہ : یعنی وصیت تملیک باوصف کراہت صحیح ہے اس کی ایک سند وہی ہے جو سوال میں بحوالہ شامی مسطور کہ فستاق کے لئے وصیت مکروہ ہے اور باوجود کراہت صحیح سند دوم۔ وجیز امام کردری میں ہے:

الثاني معصية مطلقا كالوصية للنائحة دوسری مطلقا گناہ ہے جیسے نوحہ کرنے والی عورت اور والمغنی ان لم یکن یحصون لا یصح و گویے کے لئے وصیت. اگر وہ قابل شمار نہ ہوئے تو ان لقوم باعیانھم صح-3 صحیح نہیں اور معین قوم کے لئے تو صحیح ہے. (ت)

تبیین الحقائق پھر ردالمختار میں ہے:

1 الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۴-۹۵ 2 الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۵ 3 الفتاوی البزازیۃ علی ہامش الفتاوی الھندیہ کتاب الوصایا نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۳۶

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

“The bequest was only valid by considering it as a transfer of ownership to them.”[1] This bequest is valid simply in terms of transferring ownership to them. (T)

These are such explicit texts that bequests for transfer of ownership, even if they are acts of disobedience, are valid. The third piece of evidence is that a bequest for a hostile non-believer (kafir-e-harbi) is valid and effective despite the prohibition.

Absolutely, according to what was chosen by the great imams: Tahir bin Abd al-Rashid al-Bukhari, Imam al-Saghnaqi (the first commentator on al-Hidayah), Imam al-Nasafi (author of al-Kanz and al-Wafi), and Imam Hafiz al-Din al-Bazzazi; or with the condition of seeking protection (istiman), as mentioned in al-Ghurar, al-Durar, al-Tanwir, and al-Durr. He included it in al-Khaniyyah as a consensus. In this context, there is an elegant investigation that we presented in our commentary on Radd al-Muhtar. Were it not for the unusual nature of this topic here, we would have mentioned it.

Without any condition, as chosen by the great leading imams, i.e., Tahir bin Abd al-Rashid Bukhari, the first commentator of Hidayah Imam Saghnaqi, the author of Kanz and Wafi Imam Nasafi, and Imam Hafiz al-Din Bazzazi; or with the condition of being a 'Musta'min' (granted protection), as adopted in Ghurar, Durr, Tanweer, and Durr. There is an extremely excellent research on this point which we have mentioned in our annotation on Radd al-Muhtar. Had the topic not been out of place here, we would have mentioned it. (T)

It is stated in Khulasah, Nihayah, Kafi, and Wajiz:

“The wording is for the first [book]: A bequest to people of war (harbi) is invalid. In al-Siyar al-Kabir, there is evidence for permissibility. Reconciling them is that it should not be done, but if done, ownership is established.”[2]

And the words of the first book are that a bequest for people of war is invalid, and the text of Siyar-e-Kabir indicates permissibility. The reconciliation between the two will be that a bequest should not be made to people of war, but if one does, the ownership will be established. (T)

Third scenario: i.e., a bequest for an act of devotion is valid, even if it is disliked due to external factors. Its proofs are all those issues where a bequest exceeding one-

third for a pious cause is considered valid, and if the heirs permit it, then for the full amount.

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Wasaya, Bab Wasiyat al-Dhimmi, Al-Matba'at al-Kubra, Bulaq Egypt, 2/205. [2] Khulasat al-Fatawa, Kitab al-Wasaya, Jins Akhar fi Alfaz al-Wasiyah, Maktabah Habibiyah, Quetta, 4/230.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

"यह वसीयत केवल उनके लिए स्वामित्व के हस्तांतरण के आधार पर सही है।"[1] यह वसीयत केवल उनके लिए तम्लीक (स्वामित्व प्रदान करने) के आधार पर सही है। (त)

ये कितने स्पष्ट प्रमाण हैं कि तम्लीक की वसीयतें, भले ही वे अवज्ञा के कार्य हों, सही हैं। तीसरा प्रमाण यह है कि शत्रुतापूर्ण काफ़िर (काफ़िर-ए-हर्बी) के लिए वसीयत, मनाही के बावजूद, सही और प्रभावी है।

बिना किसी शर्त के, जैसा कि महान इमामों द्वारा चुना गया है, यानी ताहिर बिन अब्द अल-रशीद बुखारी, हिदाया के पहले व्याख्याकार इमाम सघनाकी, कंज़ और वाफ़ी के लेखक इमाम नसफ़ी और इमाम हाफ़िज़ अल-दीन बज़ाज़ी; या 'मुस्तअमिन' (शरण प्राप्त) होने की शर्त के साथ, जैसा कि ग़ुरर, दुरर, तनवीर और दुर में अपनाया गया है। इसे खानिया में आम सहमति के रूप में दर्ज किया गया है। इस विषय पर एक अत्यंत उत्कृष्ट शोध है जिसे हमने रद अल-मुहतार पर अपनी टिप्पणी में उल्लेख किया है। यदि यहाँ यह विषय अप्रासंगिक न होता, तो हम इसका उल्लेख करते। (त)

खुलासा, निहाया, काफ़ी और वजीज़ में है:

"शब्द पहली पुस्तक के हैं: हर्बी लोगों (शत्रु देश के निवासी) के लिए वसीयत अमान्य है। और सियर कबीर का पाठ इसकी अनुमति का संकेत देता है। दोनों के बीच सामंजस्य यह होगा कि हर्बी लोगों के लिए वसीयत नहीं की जानी चाहिए, लेकिन यदि कोई करता है, तो स्वामित्व स्थापित हो जाएगा।"[2]

और शब्द पहली पुस्तक के हैं कि हर्बी लोगों के लिए वसीयत अमान्य है, और सियर कबीर की इबारत (पाठ) इसके जायज़ होने पर दलालत करती है। इन दोनों के बीच सामंजस्य इस प्रकार होगा कि हर्बी लोगों के लिए वसीयत नहीं करनी चाहिए, लेकिन यदि कर दी जाए, तो मिल्क (स्वामित्व) साबित हो जाएगा। (त)

तीसरी स्थिति: यानी पुण्य कार्य (क़ुर्बत) के लिए वसीयत सही है, भले ही बाहरी कारणों से इसे नापसंद किया जाए। इसके प्रमाण वे सभी मामले हैं जिनमें पुण्य कार्य के लिए एक तिहाई से अधिक की वसीयत को सही माना गया है, और यदि उत्तराधिकारी अनुमति देते हैं, तो पूरी राशि मान्य होगी।

[1] तबीन अल-हक़ाइक़, किताबुल वसाया, बाबू वसीयतिज़-ज़िम्मी, अल-मतबअतुल कुबरा, बुलाक मिस्र, 2/205. [2] खुलासातुल फ़तावा, किताबुल वसाया, जिन्स आख़र फ़ी अल्फ़ाज़िल वसीयत, मकतबा हबीबिया, क्वेटा, 4/230.

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

الوصية انما صحت باعتبار التمليك لهم[1]۔ یہ وصیت تو محض ان کے لئے تملیک کے اعتبار سے صحیح ہے۔(ت)

یہ کیسے نصوص صریحہ ہیں کہ وصایائے تملیک اگرچہ معصیت ہوں صحیح ہیں۔ سند سوم کافر حربی کے لئے وصیت با وصف ممانعت صحیح ونافذ ہے۔

مطلقاً علی ما اختارہ الائمة الجلة طاهر بن عبد الرشید البخاری والامام السغناقی اول شراح الهداية والامام النسفی صاحب الکنز والوافی و الامام حافظ الدین البزازی اوبشرط الاستیمان علی مامشی علیه فی الغرر والدرر والتنویر والدر واجعله فی الخانیة اجماعاً وفي المقام تحقیق انیق اتینا به فیما علقنا علی ردالمحتار لولا غرابة المقام لاسعفنا بہ۔

بغیر کسی شرط کے جیسا کہ بزرگ ائمہ کرام یعنی طاہر بن عبد الرشید بخاری ، ہدایہ کے شارح اول امام سغناقی ، کنزو وافی کے مصنف امام نسفی اور امام حافظ الدین بزازی نے اختیار کیا، یا مستامن ہونے کی شرط کے ساتھ جیسا کہ غرر، درر، تنویر اور در میں اس کو اپنایا ہے۔ اس مقام پر نہایت عمدہ تحقیق ہے جس کو ہم نے رد المحتار پر اپنی تعلیق میں ذکر کیا ہے۔ اگر مقام کی اجنبیت نہ ہوتی تو ہم اس کو یہاں ذکر کرتے۔ (ت)

خلاصہ ونہایہ وکافی ووجیز میں ہے:

واللفظ للاول۔الوصیة لاهل الحرب باطلة۔وفی السیر الکبیر مایدل علی الجواز والتوفیق بینهما انه لاینبغی ان یفعل ولو فعل یثبت الملک۔[2]

اور لفظ پہلی کتاب کے ہیں کہ اہل حرب کے لئے وصیت باطل ہے اور سیر کبیر کی عبارت جواز پر دلالت کرتی ہے۔ ان دونوں کے درمیان تطبیق یوں ہوگی کہ اہل حرب کے لئے وصیت نہ کرنی چاہئے لیکن اگر کر دے تو ملک ثابت ہو جائے گا۔ (ت)

صورت ثالثہ: یعنی وصیت قربت صحیح ہے اگرچہ نظر بخارج کراہت ہو اس کے دلائل وہ تمام مسائل ہیں جن میں قربت کے لئے ثلث سے زائد وصیت کو صحیح مانا اور ورثہ اجازت دیں تو پوری مقدار

[1] تبیین الحقائق کتاب الوصایا باب وصیۃ الذمی المطبعۃ الکبری بولاق مصر ۲/ ۲۰۵ [2] خلاصۃ الفتاوی کتاب الوصایا جنس آخر فی الفاظ الوصیۃ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۲۳۰

fatawa razawiya Volume 25

Executing it, however, is clear that at the time of the heirs' establishment, for example, a will for the entire property is forbidden. Some commentators of Mishkat, namely Allama Ibn Farishta, say under this same Hadith in this same statement:

Fiyadaran al-Wasiyah ay yusalani al-darar ila al-warith bi-sabab al-wasiyah lil-ajnabi bi-akthar min al-thuluth ilkh.	Both (actions) cause harm in the will, meaning by bequeathing more than a third to a stranger, they cause loss to the heir, etc. (T)

In Jalalayn, under the verse, it is stated:

(aw ithman) bian ta'ammad dhalika bi-al-ziyadah 'ala al-thuluth aw takhsis ghani mathalan 2	(Or committed a sin) in such a way that he intended more than a third or specified it exclusively for a wealthy person with a will (T)

However, since the action in itself is an act of closeness (to God) and the prohibition is due to an incidental reason, i.e., the attachment of the heirs' rights, it did not become void; otherwise, it could not be executed even with the heirs' permission.

fa-inna al-batil la wujuda lahu wa-al-ma'dum la yanfudhu bi-al-tanfidh.	Because that which is void has no existence, and what is non-existent does not become effective by someone executing it. (T)

I argue from this verse; the Great Quran is the greatest proof that a will, despite containing injustice and disobedience, is valid and reliable.

Qala Allah 'azza wa jall "famman khafa min musin janafan aw ithman fa-aslaha baynahum fala ithma 'alayh inna Allaha ghafurun rahim" 3	(Allah Almighty said) 'But whoever fears from a testator some injustice or sin and amends between them, there is no sin upon him. Indeed, Allah is Forgiving and Merciful.' (T)

If the will were void in the state of dislike, what would be the meaning of reconciliation over something void, and why would they be considered beneficiaries (Musa la-hum)? It is in Ma'alim:

Qala al-akharun innahu arada bihi annahu Others said that it means when...

1. Mirqat al-Mafatih, citing Ibn al-Malik, Chapter of Wills, Second Section, under Hadith 3075, Habibia Library, Quetta, 6/257.
2. Tafsir al-Jalalayn, under verse 182/2, Asah al-Matabi' ad-Dehli, first half, p. 26.

3. The Holy Quran, 2/182.

फतावा रज़विया जिल्द 25

में नाफ़िज़ जाना, पर ज़ाहिर कि हंगाम-ए-क़ियाम वर्सा मसलन कुल माल की वसीयत ममनू है। वही बाज़ शराह-ए-मिशकात यानी अल्लामा इब्ने फरिश्ता इसी हदीस के नीचे इसी क़ौल में फरमाते हैं:

फ़ियादारान अल-वसीया अय यूसालाना अल-दरार इला अल-वारिस बि-सबब अल-वसीया लिल-अजनबी बि-अकसर मिन अल-सुलुस इल्ख़	वे दोनों वसीयत में नुक़सान पहुँचाएँ यानी अजनबी के हक़ में तिहाई से ज़्यादा की वसीयत करके वारिस को नुक़सान पहुँचाएँ वग़ैराह (त)

जलालैन में ज़ेर-ए-आयत है:

(औ इस्म़न) बयअ़न तअ़ममद ज़ालिका बिल-ज़ियादा अला अल-सुलुस औ तख़सीस़ गनी मसल़न 2	(या गुनाह किया) इस सूरत में कि तिहाई से ज़्यादा का क़सद किया या धनी को वसीयत के साथ मख़सूस किया (त)

मगर अज़ आँजा कि फ़ेल फ़ी नफ़्सिही क़ुर्बत और मन्अ बवजह आरज़ी यानी तअल्लुक़ हक़-ए-वर्सा है बातिल न हुई वरना इजाज़त-ए-वर्सा से भी नाफ़िज़ न हो सकती।

फ़ा-इन्ना अल-बातिल ला वुजूदा लहू वा-अल-माअ़दूम ला यनफ़ुज़ु बिल-तनफ़िज़	क्यूँकि बातिल का कोई वजूद नहीं होता और मादूम किसी के नाफ़िज़ करने से नाफ़िज़ नहीं होता (त)

मैं इस आयत से इस्तदलाल करता हूँ, क़ुरआन अज़ीम दलील-ए-अकबर है कि वसीयत बावजूद ज़ुल्म ओ मअसियत सही ओ मोतबर है।

क़ाला अल्लाहु अज़्ज़ा व जल्ल "फमन ख़ाफ़ा मिन मूसीन जनफ़न औ इस्म़न फ़ा-अ़सलहा बयनाहुम फ़ला इस्मा़ अलैहि इन्ना अल्लाहा गफ़ूरुर्रहीम" 3	(अल्लाह तआला ने इरशाद फरमाया) जो किसी की वसीयत में ज़ुल्म या गुनाह पर इत्तिला पाए फिर वर्सा और मूसा लहुम में सुलह करा दे तो उस पर गुनाह नहीं, बेशक अल्लाह बख़्शने वाला मेहरबान है। (त)

वसीयत बहाल-ए-कराहत अगर बातिल होती तो बातिल पर सुलह के क्या माअनी थे और वो मूसा लहुम क्यों क़रार पाते। माआलिम में है:

क़ाला अल-आख़िरून इन्नहू अरादा बिही अन्नहू दूसरों ने कहा इससे मुराद ये है कि जब

1. मिरक़ात अल-मफ़ातीह बहवाला इब्न अल-मलिक, बाब अल-वसाया, अल-फ़स्ल अल-सानी, हदीस 3075 के तहत, मकतबा हबीबिया क्वेटा 6/257
2. तफ़सीर जलालैन आयत 182/2 के तहत, अस़ह़ अल-मताबिअ़ अद-देहली अल-निस़्फ़ अल-अव्वल पृ. 26
3. अल-क़ुरआन अल-करीम 182/2

पृष्ठ 658 का 427

میں نافذ جانا، پر ظاہر کہ ہنگام قیام ورثہ مثلاً کل مال کی وصیت ممنوع ہے وہی بعض شراح مشکوٰۃ یعنی علامہ ابن فرشتہ اسی حدیث کے نیچے اسی قول میں فرماتے ہیں:

فیضاران الوصیۃ ای یوصلان الضرر الی الوار بسبب الوصیۃ للاجنبی باکثر من الثلث الخ۔

وہ دونوں وصیت میں ضرر پہنچائیں یعنی اجنبی کے حق میں تہائی سے زائد کی وصیت کر کے وارث کو نقصان پہنچائیں الخ (ت)

جلالین میں زیر آیت ہے:

(اواثما)بان تعمد ذلك بالزیادۃ علی الثلث او تخصیص غنی مثلا۔ 2

(یا گناہ کیا) بایں صورت کہ تہائی سے زائد کا قصد کیا یا غنی کو وصیت کے ساتھ مختص کیا (ت)

مگر از آنجا کہ فعل فی نفسہ قربت اور منع بوجہ عارضی یعنی تعلق حق ورثہ ہے باطل نہ ہوئی ورنہ اجازت ورثہ سے بھی نافذ نہ ہو سکتی۔

فان الباطل لا وجود لہ والمعدوم لا ینفذ بالتنفیذ۔

کیونکہ باطل کا کوئی وجود نہیں ہوتا اور معدوم کسی کے نافذ کرنے سے نافذ نہیں ہوتا (ت)

میں اس وآن سے استدلال کرتا ہوں قرآن عظیم دلیل اکبر ہے کہ وصیت باوصف ظلم و معصیت صحیح و معتبر ہے۔

قال اللہ عزوجل "فَمَنْ خَافَ مِنْ (اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا) جو کسی کی وصیت میں ظلم یا مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا گناہ پر اطلاع پائے پس ورثہ اور موصی لہم میں صلح کرا دے إِثْمَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ" 3 تو اس پر گناہ نہیں بے شک اللہ بخشنے والا مہربان ہے۔ (ت)

وصیت بحالِ کراہت اگر باطل ہوتی تو باطل پر صلح کے کیا معنی تھے اور وہ موصی لہم کیوں قرار پاتے۔ معالم میں ہے:

قال الآخرون انہ اراد بہ انہ دوسروں نے کہا اس سے مراد یہ ہے کہ جب

1. مرقاۃ المفاتیح بحوالہ ابن الملك باب الوصایا الفصل الثانی تحت حدیث ۳۰۷۵ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۲۵۷ /۶
2. تفسیر جلالین تحت آیت ۱۸۲/۲ اصح المطابع الدہلی النصف الاول ص ۲۶
3. القرآن الکریم ۱۸۲/۲

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Arabic Box]: If the deceased erred in his will or acted unjustly deliberately, there is no sin upon his guardian, executor, or the ruler of the Muslims' affairs if they reconcile between his heirs and the beneficiaries after his death and restore the will to justice and truth. 1 [Urdu Box]: If the deceased made a mistake in the will or intentionally committed an injustice, there is no harm for the guardian, executor, or the ruler of the affairs of Muslims to bring about a reconciliation between his heirs and the legatees after the death of the testator, and return the will towards justice and truth. (t)

Then I say, and with the guidance of Allah (Then I say with the guidance of Allah Almighty. t): In short, the pure Shariah does not legislate or establish any useless and meaningless act. The validity of all contracts, actions, and dealings depends on their benefit. Whether the benefit is for another, even if purely worldly, or for oneself, even if purely otherworldly; that which is sheer futility is never valid. Therefore, selling one rupee for another rupee identical and equal to it, or exchanging an undivided share of a house among equal partners for another's share, or giving residence for residence as a lease, is not valid. It is in Durr-ul-Mukhtar:

[Arabic Box]: By the term "beneficial," that which is "not beneficial" is excluded. Therefore, the sale of one dirham for another dirham equal in weight and quality is not valid, nor is the exchange by one of two partners of their share in a house for the other's share (Sairafiya), nor is leasing a residence in exchange for a residence valid (Ashbah). 2 [Urdu Box]: From the condition of being "beneficial," the "non-beneficial" is excluded. Accordingly, selling a dirham for another dirham equal in weight and attributes is not valid, nor is the exchange of shares between two equal partners in a house valid (Sairafiya), and giving residence in exchange for residence on lease is not valid (Ashbah). (t)

Especially those contracts which were legislated contrary to analogy in view of the needs of the people, they should rely on necessity alone. Therefore, leasing an unrideable young foal for riding was not permitted, because the analogy of the original lease is negated, and the motivator of validity, i.e., necessity, is absent here due to lack of capability.

[Arabic Box]: In Al-Fath, from the chapter of the impotent: It is not permissible to lease a young donkey for carrying loads. [Urdu Box]: In the chapter of the impotent

in Fath: [It is not permissible] for a foal that does not have the capability for riding, for riding and load-carrying.

1 Ma'alim al-Tanzil on the margin of Tafsir al-Khazin under verse 2/182 Mustafa al-Babi Egypt 1/150 2 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Mujtabai Press, Delhi 2/2

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[अरबी बॉक्स]: यदि मृतक ने अपनी वसीयत में गलती की या जानबूझकर अन्याय किया, तो उसके संरक्षक, निष्पादक या मुसलमानों के मामलों के शासक के लिए इसमें कोई पाप नहीं है कि वे उसकी मृत्यु के बाद उसके वारिसों और लाभार्थियों के बीच सुलह करा दें और वसीयत को न्याय और सत्य की ओर लौटा दें। 1 [उर्दू बॉक्स]: यदि मृतक ने वसीयत में गलती की या जानबूझकर अन्याय किया, तो वली, वसीय या मुसलमानों के मामलों के शासक के लिए इसमें कोई हर्ज नहीं है कि वे वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद उसके वारिसों और वसीयत पाने वालों के बीच सुलह करा दें और वसीयत को न्याय और सच्चाई की ओर लौटा दें। (त)

फिर मैं कहता हूँ, और अल्लाह की तौफीक से (फिर मैं अल्लाह तआला की तौफीक से कहता हूँ। त): संक्षेप में यह है कि शरीयत-ए-मुतह्हरा किसी व्यर्थ और अर्थहीन कार्य को लागू या निर्धारित नहीं करती है। सभी अनुबंधों, कार्यों और लेन-देन की वैधता लाभ पर निर्भर करती है। लाभ चाहे दूसरे का हो, भले ही वह विशुद्ध रूप से सांसारिक हो, या अपना हो, भले ही वह विशुद्ध रूप से परलौकिक हो; जो चीज़ पूरी तरह व्यर्थ है, वह कभी भी वैध नहीं है। इसीलिए एक रुपये को उसके जैसे ही और बराबर दूसरे रुपये के बदले बेचना, या किसी घर के बराबर साझेदारों का अपना हिस्सा दूसरे के हिस्से से बदलना, या रहने के बदले रहने के लिए घर किराए पर देना सही नहीं है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[अरबी बॉक्स]: "लाभदायक" शब्द के प्रयोग से "गैर-लाभदायक" बाहर हो गया। अतः वजन और गुणों में समान एक दिरहम को दूसरे दिरहम के बदले बेचना सही नहीं है, और न ही घर के दो बराबर साझेदारों में से एक का दूसरे के साथ अपने हिस्से का आदान-प्रदान करना सही है (सैरफ़िया), और न ही रहने के बदले रहने को किराए पर देना सही है (अश्बाह)। 2 [उर्दू बॉक्स]: "लाभदायक" की शर्त से गैर-लाभकारी बाहर निकल गया, अतः वजन और गुणों में बराबर एक दिरहम के बदले दूसरे दिरहम की बिक्री सही नहीं है, और न ही एक घर के दो बराबर साझेदारों में से एक का दूसरे के हिस्से के साथ अपने हिस्से का आदान-प्रदान सही है (सैरफ़िया), और रहने के बदले रहना किराए पर देना सही नहीं है (अश्बाह)। (त)

विशेष रूप से वे अनुबंध जो लोगों की ज़रूरतों के मद्देनज़र कयास (तर्क) के विपरीत लागू किए गए थे, उन्हें आवश्यकता पर ही निर्भर होना चाहिए। इसलिए, सवारी के लिए अयोग्य बछेड़े को सवारी के

लिए किराए पर देना जायज़ नहीं है, क्योंकि मूल पट्टे की वैधता का कयास यहाँ काम नहीं करता और वैधता का कारण यानी आवश्यकता, क्षमता की कमी के कारण यहाँ मौजूद नहीं है।

[अरबी बॉक्स]: अल-फतह में, नपुंसकता के अध्याय से: भार ढोने के लिए छोटे गधे को किराए पर लेना जायज़ नहीं है। [उर्दू बॉक्स]: फतह के बाब-ए-अनीन (नपुंसकता के अध्याय) में है: सवारी की क्षमता न रखने वाले बछेड़े को सवारी और भार ढोने [के लिए किराए पर लेना जायज़ नहीं है]।

1 मआलिम अत-तन्ज़ील, तफ़्सीर अल-खाज़िन के हाशिए पर, आयत 2/182 के तहत, मुस्तफा अल-बाबी मिस्र 1/150 2 अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल बुयूअ, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली 2/2

पृष्ठ 658 का 428

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

[عربی باکس]: اذا اخطأ المیت فی وصیته اوجار معتمدا فلاحرج علی ولیه او وصیه او والی امورالمسلمین ان یصلح بعد موته بین ورثته وبین الموصی لهم ویرد الوصیة الی العدل والحق۔ 1

[اردو باکس]: میت نے وصیت میں خطا کی یا جان بوجھ کر ظلم کیا تو ولی یا وصی یا مسلمانوں کے امور کے والی کے لئے کوئی حرج نہیں کہ وہ موصی کی موت کے بعد اس کے وارثوں اور وصیت والوں کے درمیان صلح کرادیں اور وصیت کو عدل وحق کی طرف لوٹادیں۔(ت)

ثم اقول وباللہ التوفیق (پھر میں اللہ تعالٰی کی توفیق سے کہتا ہوں۔ ت) سراسر میں یہ ہے کہ شرع مطہر کسی حرکت لغو و بے معنی کو مشروع ومقرر نہیں فرماتی تمام عقود وافعال ومعاملات کی صحت فائدے پر اعتماد رکھتی ہے فائدہ خواہ دوسرے کا ہو اگرچہ محض دنیوی خواہ اپنا اگرچہ صرف اخروی اور جو عبث محض ہے ہر گز صحیح نہیں ولذا ایک روپیہ اسی کے مثل و ہمسر دوسرے روپے کے بدلے بیچنا یا مکان کے مساوی شرکائے مشاع کا اپنا حصہ دوسرے کے حصے سے بدلنا یا کسی کی سکونت کو سکونت کے عوض اجارہ میں دینا صحیح نہ ہوا۔ در مختار میں ہے:

[عربی باکس]: خرج بمفید مالایفید فلایصح بیع درهم بدرهم استویا وزنا وصفة ولامقایضة احدالشریکین حصة داره بحصة الآخر(صیرفیه) ولااجارة السکنی بالسکنی اشباه۔ 2 [اردو باکس]: مفید کی قید سے غیر مفید نکل گئی چنانچہ وزن وصفات میں برابر ایک درہم کی دوسرے درہم کے بدلے بیع صحیح نہیں، اور نہ ہی ایک مکان کے دو برابر شریکوں میں سے ایک کا دوسرے سے اپنے حصے کا تبادلہ صحیح ہے (صیرفیہ)، اور سکونت کے بدلے سکونت کو اجارہ پر دینا صحیح نہیں (اشباہ)۔(ت)

خصوصاً وہ عقود جو برخلاف قیاس بنظر حاجات ناس مشروع ہوئے وہ تو حاجت پر ہی اعتماد کیا چاہیں، ولذا نا قابل سواری نچھڑے کا سواری کے لئے اجارہ جائز نہ ہوا کہ قیاس جواز اصل اجارہ کا نافی اور داعی جواز یعنی حاجت، بوجہ عدم قابلیت یہاں منتفی۔

[عربی باکس]: فی الفتح من باب العنین لم یجز استئجار الحجش للحمل [اردو باکس]: فتح کے باب العنین میں ہے سواری کی صلاحیت نہ رکھنے والے بچھیرے کو سواری اور بار برداری

1 معالم التنزیل علی هامش تفسیر الخازن تحت آیة ۲/ ۱۸۲ مصطفی البابي مصر ۱ / ۱۵۰ 2 الدرالمختار کتاب البیوع مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲

And riding. 1 | It is not permissible to take it on rent (T). Bequest (Wasiyat) is also among these contracts allowed due to necessity.

In Al-Hidayah: Analogy (Qiyas) forbids its permissibility because a bequest is a transfer of ownership attributed to the state of loss of ownership of the testator. If it were attributed to the state when ownership exists, i.e., if it were said, "I have made you the owner of this tomorrow," it would be void. Thus, it would be void all the more in the state of loss of ownership. However, we have declared it permissible by way of 'Istihsan' (juristic preference) because people need it, etc. (T).

So, its useless legislation is not rational. In the state of transferring ownership and acts of devotion, the attainment of benefit is apparent, and an incidental sin—the most being like a sale at the time of the Friday call to prayer or performing the Asr prayer at the time of yellowness (approaching sunset)—cannot negate validity, unlike the case where there is neither transfer of ownership nor devotion from the start. In such a place, it will be said that the bequest is for a disliked and unlawful matter; therefore, it is not correct because the reason for validity, i.e., necessity, is absent. Furthermore, we have already clarified above that a bequest is an offer (Ijab), and an offer is for a right, etc., like in ownership transfer, or for the self, like in acts of devotion where there is no benefit. Why would an offer start taking place there?

In Al-Hindiyyah from Al-Muhit: If someone bequests that his slave be sold but does not name the buyer, it is not permissible unless he says, "and give its price as charity," or he says, "sell him on credit and reduce the price for the buyer by up to one-third," etc. And in it, with reference to Al-Mabsut: Someone bequests after him that [a slave] be sold and does not add more...

1 Fath al-Qadir, Chapter of Al-Anayn, Maktaba Nooriya Razawiyya Sukkur, 2/135. 2 Al-Hidayah, Book of Bequests, Yousufi Press Lucknow, p. 650. 3 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Bequests, Chapter Two, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/96.

और सवारी करना। 1 | इसे किराये पर लेना जायज़ नहीं है (त)। वसीयत भी उन्हीं अनुबंधों में से है जिन्हें ज़रूरत के कारण अनुमति दी गई है।

अल-हिदाया में है: क़यास (तर्क) इसकी अनुमति को रोकता है क्योंकि वसीयत एक ऐसा स्वामित्व हस्तांतरण है जो वसीयतकर्ता के स्वामित्व खोने की स्थिति से संबंधित होता है। यदि इसे उस स्थिति से जोड़ा जाए जब स्वामित्व बना हुआ है, यानी यदि यह कहा जाए कि 'मैंने तुम्हें कल इसका मालिक बना दिया', तो यह अमान्य होगा। अतः स्वामित्व खोने की स्थिति में यह और भी अधिक अमान्य होगा। लेकिन हमने 'इस्तिहसान' (न्यायिक वरीयता) के आधार पर इसे जायज़ ठहराया है क्योंकि लोगों को इसकी ज़रूरत है, आदि (त)।

अतः इसकी निरर्थक विधान तर्कसंगत नहीं है। स्वामित्व हस्तांतरण और पुण्य कार्यों की स्थिति में लाभ की प्राप्ति स्पष्ट है, और आकस्मिक पाप—अधिकतम यह कि जुमे की अज़ान के समय बिक्री या सूर्यास्त के समय (जब धूप पीली हो जाए) असर की नमाज़ के समान—वैधता को समाप्त नहीं कर सकता, उस स्थिति के विपरीत जहाँ न तो स्वामित्व हस्तांतरण हो और न ही आरंभ से कोई पुण्य कार्य हो। ऐसी जगह कहा जाएगा कि वसीयत एक नापसंद और गैर-कानूनी कार्य के लिए है, इसलिए यह सही नहीं है क्योंकि वैधता का कारण यानी ज़रूरत अनुपस्थित है। इसके अलावा, हमने ऊपर स्पष्ट किया है कि वसीयत एक 'ईजाब' (प्रस्ताव) है, और ईजाब किसी अधिकार आदि के लिए होता है जैसे स्वामित्व हस्तांतरण में, या स्वयं के लिए जैसे पुण्य कार्यों में जहाँ कोई लाभ नहीं होता। वहाँ ईजाब क्यों होने लगेगा?

अल-हिन्दिया में अल-मुहित से उद्धृत है: यदि किसी ने वसीयत की कि उसका गुलाम बेच दिया जाए और खरीदार का नाम तय नहीं किया, तो यह जायज़ नहीं है जब तक कि वह यह न कहे कि "और इसकी कीमत को सदक़ा (दान) कर दो" या वह कहे कि "उसे उधार पर बेच दो और खरीदार के लिए कीमत का एक तिहाई तक कम कर दो", आदि। और उसी में अल-मबस्त के हवाले से है: किसी ने अपने बाद वसीयत की कि बेचा जाए और इससे अधिक कुछ नहीं कहा...

1 फ़तह अल-क़दीर, बाब अल-अनीन, मकतबा नूरियह रज़विया सुक्कुर, २/१३५। 2 अल-हिदाया, किताबुल वसाया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, पृ. ६५०। 3 अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, बाब अल-सानी, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, ६/९६।

والرکوب۔ 1 | کے لئے کرائے پر لینا جائز نہیں (ت) وصیت بھی انہیں عقود مجوزہ للحاجہ سے ہے۔

فی الھدایۃ القیاس یابی جواز ھا لانہ تملیک مضاف الی حال زوال مالکیتہ ولو اضیف الی حال قیامھا بان قیل ملکتک غدا کان باطلا فھذا اولی الا انا استحسناہ لحاجۃ الناس الیھا 2 الخ۔ | ہدایہ میں ہے قیاس تو اس کے جواز سے مانع ہے کیونکہ وصیت ایسی تملیک ہے جو موصی کی ملکیت کے حال زوال کی طرف منسوب ہوتی ہے۔ اگر اس کی نسبت اس حالت کی طرف کی جائے جب ملکیت قائم ہوتی ہے یعنی یوں کہا جائے میں نے تجھے آئندہ کل اسی کا مالک کردیا تو یہ باطل ہو گی۔ چنانچہ بطلان مالکیت والی حالت میں اس کا بطلان بدرجہ اولی ہوگا مگر ہم نے بطور استحسان اس کو جائز قرار دیا کیونکہ لوگوں کو اس کی حاجت ہے الخ (ت)

تو بے فائدہ محض اس کی تشریع معقول نہیں حالت تملیک وافعال قربت میں حصول فائدہ ظاہر اور معصیت عارضہ غایت یہ کہ مثل بیع وقت اذان جمعہ یا نماز عصر وقت زردی فرض کردے منافی صحت نہیں ہو سکتی بخلاف اس صورت کے کہ نہ تملیک نہ سرے سے قربت ،ایسی ہی جگہ کہا جائے گا کہ وصیت امر مکروہ و نا مشروع کی ہے، لہٰذا صحیح نہیں کہ موجب صحت یعنی حاجت معدوم ہے معہذا ہم اوپر واضح کر آئے کہ وصیت ایجاب ہے اور ایجاب لحق وغیرہ ہو جیسے تملیک میں یا لحق نفسہ جیسے قربات میں جہاں کوئی نفع نہیں ایجاب کیوں ہونے لگا۔

فی الھندیۃ عن المحیط لو اوصی بان یباع عبدہ ولم یسم المشتری لا یجوز الا ان یقول وتصدقوا بثمنہ او یقول بیعوہ نسیۃ ویحط الی الثلث عن المشتری 3 الخ وفیھا عن المبسوط اوصی بعدہ ان یباع ولم یزد

علی | ہندیہ میں محیط سے منقول ہے اگر کسی نے وصیت کی کہ اس کا غلام بیچ دیا جائے اور خریدار کو متعین نہیں کیا تو جائز نہیں مگر یہ کہ یوں کہے کہ اس کی قیمت کو صدقہ کردو یا کہے کہ اس کو ادھار پر بیچ دو اور مشتری سے تہائی تک قیمت کم کردے الخ اور اسی میں بحوالہ مبسوط ہے کسی نے اپنے غلام کے

1 فتح القدیر باب العنین مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۲ / ۱۳۵ 2 الھدایۃ کتاب الوصایا مطبع یوسفی لکھنو ص ۶۵۰ 3 الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۶

Fatawa Razawiya Volume 25

[Table Header] [Left Column - Arabic] Regarding the testament that it should be sold at its value, it is void, because in this testament there is no sense of religious proximity (qurba) to necessitate its implementation for the right of the testator 1-.

[Right Column - Urdu/Translation] Regarding the will, he directed that it be sold, and said nothing more than that, or he willed that a slave be sold at his price; then this is void because the meaning of religious proximity is not present in this will so that its implementation would be mandatory for the sake of the testator's right. (T)

By the grace of Allah, this elegant research has left no subtle detail unexamined. The aforementioned statement of Allama Shami also implicitly points towards this enlightened discourse.

[Table Header] [Left Column - Arabic] Where he said, 'O Allah! Except that a distinction is made that a will is either a gift (sila) or a religious proximity (qurba), and this is neither of them, so it becomes void. This is in contrast to a will for a sinner (fasiq), for it is a gift which has claimants among the servants of God, so it is valid even if it is not a religious proximity, like a will for a wealthy person (ghani), for it is permissible (mubah) and not a religious proximity 2 etc.'

[Right Column - Urdu/Translation] Where Shami said, 'O Allah! Except that a distinction be made such that indeed a will is either a gift or a religious proximity, while this is neither of those, so it will become void. This is contrary to that will which is for a sinner, for it is a gift and there is a claimant for it from among the servants of God, hence it will be correct even if it is not religious proximity, like a will for a wealthy person, because it is permissible and not religious proximity, etc.' (T)

Now look at the matter at hand; in it, there are testaments of ownership transfer or testaments of religious proximity. There is no testament which is inherently devoid of both. Thus, arguing for its invalidity based on the mentioned reason is null and void. This is how research should be, and Allah Almighty is the Bestower of success. (T)

Answer to Question 7: Can the failure of executors to implement some testaments cause any disruption in the will? Is the execution of the will the right of the legatee or only the right of the testator? And he [the testator] is free from their sin.

[Left Column - Quranic Verse] Allah Almighty said: "Then whoever changes it after hearing it, the sin of it is only upon those who change it."

[Right Column - Urdu/Translation] Allah Almighty said: So whoever changes the will after hearing it, its sin is upon those who change it.

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Five, Nurani Kutub Khana Peshawar, 6/113
2. Rad al-Muhtar, Book of Wills, Chapter on Wills for Relatives and Others, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/521

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[तालिका शीर्षक] [बायाँ कॉलम - अरबी] वसीयत के बारे में कि उसे उसकी कीमत पर बेच दिया जाए, तो वह बातिल (शून्य) है, क्योंकि इस वसीयत में धार्मिक निकटता (क़ुरबत) का कोई भाव नहीं है ताकि वसीयतकर्ता के हक के लिए इसे लागू करना अनिवार्य हो 1-।

[दायाँ कॉलम - उर्दू/अनुवाद] वसीयत के बारे में उसने वसीयत की कि इसे बेच दिया जाए और इसके अलावा कुछ नहीं कहा, या वसीयत की कि गुलाम को उसकी कीमत के साथ बेच दिया जाए; तो यह बातिल है क्योंकि इस वसीयत में क़ुरबत का अर्थ मौजूद नहीं है ताकि मूसी (वसीयतकर्ता) के हक के लिए इसे लागू करना वाजिब होता। (त)

अल्लाह के शुक्र से इस परिष्कृत शोध ने शोध के किसी भी सूक्ष्म पहलू को नहीं छोड़ा। अल्लामा शामी का उल्लेखित कथन भी परोक्ष रूप से इसी प्रबुद्ध विमर्श की ओर इशारा करता है।

[तालिका शीर्षक] [बायाँ कॉलम - अरबी] जहाँ उन्होंने कहा, 'हे अल्लाह! मगर यह कि इस तरह अंतर किया जाए कि वसीयत या तो सिला (उपहार) होती है या क़ुरबत, और यह इन दोनों में से कोई नहीं है, इसलिए यह बातिल हो जाएगी। उस वसीयत के विपरीत जो फासिक़ (पापी) के लिए हो, क्योंकि वह सिला है और बंदों में से उसका कोई न कोई दावेदार मौजूद है, इसलिए वह सही होगी, भले ही वह क़ुरबत न हो, जैसे धनवान (गनी) के लिए वसीयत, क्योंकि वह मुबाह (जायज़) है और क़ुरबत नहीं है 2 आदि।'

[दायाँ कॉलम - उर्दू/अनुवाद] जहाँ शामी ने कहा, 'हे अल्लाह! मगर यह कि इस तरह अंतर किया जाए कि बेशक वसीयत या तो सिला होती है या क़ुरबत, जबकि यह इन दोनों में से नहीं है, इसलिए बातिल हो जाएगी। उस वसीयत के विपरीत जो फासिक़ के लिए हो, क्योंकि वह सिला है और बंदों में से कोई उसका मुतालबा (दावा) करने वाला मौजूद है, इसलिए वह सही होगी भले ही वह क़ुरबत न हो, जैसे गनी के लिए वसीयत, क्योंकि वह मुबाह है और क़ुरबत नहीं है आदि।' (त)

अब हमारे वर्तमान विषय को देखें, तो इसमें या तो मिल्कियत देने की वसीयतें हैं या धार्मिक निकटता की वसीयतें। कोई भी वसीयत ऐसी नहीं है जो मूलतः इन दोनों से खाली हो, इसलिए बताए गए कारण से इसके बातिल होने पर तर्क देना गलत और व्यर्थ है। इसी तरह शोध होना चाहिए और अल्लाह तआला ही तौफीक का मालिक है। (त)

सवाल संख्या 7 का जवाब: वसीयतदारों का कुछ वसीयतों को पूरा न करना वसीयत में क्या खलल डाल सकता है? वसीयत का क्रियान्वयन मूसी-लहु (वसीयत पाने वाले) का हक है या सिर्फ मूसी (वसीयतकर्ता) का हक है? और वह उनके गुनाह से बरी है।

[बायाँ कॉलम - कुरान की आयत] अल्लाह तआला ने फरमाया: "तो जो वसीयत को सुनने के बाद बदल दे, उसका गुनाह उन लोगों पर है जो उसे बदलते हैं।"

[दायाँ कॉलम - उर्दू/अनुवाद] अल्लाह तआला ने फरमाया: तो जो वसीयत को सुनने-सुनाने के बाद बदल दे, उसका गुनाह उन बदलने वालों पर है।

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, बाब पंचम, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/113
2. रद अल-मुह्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसीयती लिल अकारिब व गैरिहिम, दार एहराउत तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/521

पृष्ठ 658 का 430

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

[جدول] [بائیں جانب - عربی] ذٰلِک اوصی بان یباع بقیمتہ فھو باطل لانہ لیس فی ھذہ الوصیۃ معنی القربۃ لیجب تنفیذھا لحق الموصی ۱۔

[دائیں جانب - اردو] بارے میں وصیت کی کہ اسے بیچ دیا جائے اور اس سے زائد کچھ نہ کہا یا وصیت کی کہ غلام کو اس کی قیمت کے ساتھ بیچ دیا جائے تو یہ باطل ہے اس لئے کہ اس وصیت میں قربت کا معنی موجود نہیں تاکہ موصی کے حق کے لئے اس کو نافذ کرنا واجب ہوتا۔ (ت)

بحمد اللہ اس تحقیق انیق نے کوئی دقیقہ تدقیق فروگذاشت نہ کیا۔ علامہ شامی کا کلام مذکور بھی بطرف خفی اسی تقریر منیر کی طرف مشیر۔

[جدول] [بائیں جانب - عربی] حیث قال اللھم الا ان یفرق بان الوصیۃ اما صلۃ او قربۃ ولیست ھذہ واحدۃ منھما فبطلت بخلاف الوصیۃ لفاسق فانھا صلۃ لھا مطالب من العباد فصحت وان لم تکن قربۃ کالوصیۃ لغنی لانھا مباحۃ ولیست قربۃ ۲ الخ۔

[دائیں جانب - اردو] جہاں شامی نے کہا اے اللہ! مگر یہ کہ یوں فرق کیا جائے کہ بیشک وصیت یا تو صلہ ہوتی ہے یا قربت حالانکہ یہ ان دونوں میں سے نہیں ہے چنانچہ باطل ہوجائے گی۔ بخلاف اس وصیت کے جو فاسق کے لئے ہو اس لئے کہ وہ صلہ ہے اور بندوں میں سے کوئی اس کا مطالبہ کرنے والا موجود ہے چنانچہ وہ صحیح ہوگی اگرچہ وہ قربت نہیں جیسے غنی کے لئے وصیت، کیونکہ وہ مباح ہے اور قربت نہیں ہے الخ(ت)۔

اب مانحن فیہ کو دیکھئے تو اس میں وصایائے تملیک ہیں یا وصایائے قربت کوئی وصیت ایسی نہیں جو فی نفسہ ان دونوں سے خالی ہو تو وجہ مذکور سے اس کے بطلان پر استدلال باطل و

عاطل هکذا ینبغي التحقیق واللہ تعالی ولي التوفیق ایسے ہی تحقیق چاہئے اور اللہ تعالیٰ ہی توفیق کا مالک ہے۔ (ت) جواب سوال ہفتم : اوصیاء کا بعض وصایا بجانہ لانا وصیت میں کیا خلل ڈال سکتا ہے تنفیذ وصیت حق موصی لہ یا صرف حق موصی ہے اور وہ ان کے گناہ سے بری۔

[جدول] [بائیں جانب - قرآنی آیت] قال اللہ تعالیٰ "فَمَنۢ بَدَّلَهٗ بَعْدَ مَا سَمِعَهٗ فَاِنَّمَآ اِثْمُهٗ عَلَى الَّذِيْنَ يُبَدِّلُوْنَهٗ"

[دائیں جانب - اردو] اللہ تعالیٰ نے ارشاد فرمایا: تو جو وصیت کو سن سنا کر بدل دے اس کا گناہ انہیں بدلنے پر ہے۔

۱ الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب الخامس نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۱۳ ۲ ردالمحتار کتاب الوصایا باب الوصیۃ للاقارب وغیرھم داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۲۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

(Whoever changes it... surely Allah is All-Hearing, All-Knowing) (1) ...on those, indeed Allah hears and knows. (T)

Answer to the eighth question: Yes, after the funeral and burial expenses, payment of debts, and implementation of the will, the shares that reach the minor heirs cannot be sold, exchanged, or subjected to any act contrary to their preservation by the executor (Wasi) without a Shar'i reason. For the executor is a protector, not a destroyer. Therefore, he may sell their movable property as its sale is part of its preservation, provided there is no harm to the orphan in it. However, he cannot sell immovable property under any circumstances except in a few exceptional cases.

In Al-Hindiyya: The executor has the authority to sell everything from the estate, whether it is goods, chattels, or immovable property, if the heirs are minors. As for the sale of anything other than immovable property, it is because items other than immovable property require preservation, and it may be easier to preserve the price (cash). The sale of immovable property is also mentioned in the response of the Book. Shams al-A'imma al-Halwani (may Allah have mercy on him) said that what is stated in the Book is the saying of the predecessors (Salaf), and similarly in Fatawa Qadi Khan. The response of the later scholars (Muta'akhkhirin) is that the sale of the minor's immovable property is only permissible if the deceased has debts that cannot be settled except with the price of that property, or if the minor is in need of the price of the property, or if a buyer desires to purchase the property at double its value. The ruling (Fatwa) is based on

In Hindiyya it is stated: The executor has the authority to sell every item of the inheritance, whether it belongs to the category of goods and belongings or is immovable property, when the heirs are minors. The sale of things other than immovable property is permissible because they require protection, and it is possible that protecting the price (money) is easier, and according to the command of the Book, the sale of immovable property is also permissible. Shams al-A'imma Halwani (mercy be upon him) said that what is said in the Book is the saying of the predecessors (Salaf), and similarly in Fatawa Qazi Khan. And the later scholars have stated its ruling that selling the immovable property of a minor is only permissible in the case when there is such a debt on the deceased that it cannot be fulfilled without the price of that property, or the minor is in need of the price of that property, or a buyer shows interest in

this, as mentioned in Al-Kafi, etc., and in Ad-Durr.

buying that property at double the price; the fatwa is on this as it is in Kafi etc., in Durr it is:

(1) The Holy Quran 2/181 (2) Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar 6 / 443

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

(जो इसे बदल देता है... निश्चय ही अल्लाह सब कुछ सुनने वाला, सब कुछ जानने वाला है) (1) ...उन पर है, बेशक अल्लाह सुनता और जानता है। (त)

आठवें प्रश्न का उत्तर: हाँ, कफ़न-दफ़न کے खर्च, ऋणों के भुगतान और वसीयत के क्रियान्वयन के बाद, नाबालिग वारिसों को मिलने वाले हिस्से को वसी (कार्यकारी) बिना किसी शरई कारण के बेचने, बदलने या उसकी सुरक्षा के खिलाफ कोई कार्य करने के लिए अधिकृत नहीं है। क्योंकि वसी संरक्षक है, नष्ट करने वाला नहीं। इसलिए, वह उनकी चल संपत्ति बेच सकता है क्योंकि उसका बेचना उसकी सुरक्षा का हिस्सा है, बशर्ते इसमें अनाथ का कोई नुकसान न हो। लेकिन वह अचल संपत्ति को किसी भी हाल में नहीं बेच सकता सिवाय कुछ अपवादों के।

अल-हिन्दिया में है: वसी को अधिकार है कि वह विरासत की हर वस्तु को बेच दे, चाहे वह सामान और सामग्री हो या अचल संपत्ति, जब वारिस नाबालिग हों। अचल संपत्ति के अलावा अन्य चीजों की बिक्री इसलिए जायज है क्योंकि अचल संपत्ति के अलावा अन्य वस्तुओं को सुरक्षा की आवश्यकता होती है, और संभव है कि कीमत (नकद) की सुरक्षा अधिक आसान हो। अचल संपत्ति की बिक्री का उल्लेख किताब के जवाब में भी है। शम्सुल अइम्मा हलवानी (रहमतुल्लाह अलैह) ने कहा कि किताब में जो कहा गया है वह पूर्वजों (सलफ) का कथन है, इसी प्रकार फ़तावा काज़ी खान में भी है। बाद के विद्वानों (मुतअख्खरीन) का जवाब यह है कि नाबालिग की अचल संपत्ति बेचना केवल तभी जायज है जब मृतक पर इतना कर्ज हो कि वह उस संपत्ति की कीमत के बिना पूरा नहीं हो सकता, या नाबालिग

हिन्दिया में है: वसी को अधिकार है कि वह विरासत की हर चीज़ को बेच दे, चाहे वह साजो-सामान के कबीले से हो या अचल संपत्ति, जबकि वारिस नाबालिग हों। अचल संपत्ति के अलावा अन्य की बिक्री तो इसलिए जायज़ है कि उसकी सुरक्षा के लिए उसकी ज़रूरत है, मुमकिन है कि कीमत (पैसे) की सुरक्षा ज़्यादा आसान हो और किताब के हुक्म के मुताबिक अचल संपत्ति की बिक्री भी जायज़ है। शम्सुल अइम्मा हलवानी (अलैहिर्रहमा) ने कहा कि किताब में जो कहा गया है वह पूर्वजों (सलफ़) का कौल है, यूँ ही फ़तावा काज़ी खान में है। और बाद के विद्वानों ने इसका हुक्म यह बयान किया है कि नाबालिग की अचल संपत्ति को बेचना सिर्फ़ उस सूरत में जायज़ है जब मैय्यत पर इस क़दर क़र्ज़ हो कि वह उस जायदाद की कीमत के बगैर पूरा नहीं होता या नाबालिग को उस जायदाद की कीमत

को उस संपत्ति की कीमत की ज़रूरत हो, या खरीदार उस संपत्ति को दोगुनी कीमत पर खरीदने की इच्छा रखता हो। इसी पर फतवा है जैसा कि अल-काफ़ी आदि में है, और अल-दुर्र में है:

की मोहताजी हो या खरीदार उस जायदाद को दुगनी कीमत पर खरीदने की रफ़बत (इच्छा) रखता हो, फ़तवा इसी पर है जैसा कि काफ़ी में है वग़ैरह, दुर्र में है:

(1) अल-क़ुरान अल-करीम 2/181 (2) अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 6 / 443

पृष्ठ 431/658

(یُبَدِّلُونَہٗ ط اِنَّ اللہَ سَمِیْعٌ عَلِیْمٌ) (۱) والوں پر ہے بے شک اللہ سنتا جانتا ہے (ت)

جواب سوال ہشتم: ہاں بعد تجہیز و تکفین و ادائے دیون و انفاذِ وصایا جو سہام ورثہ نا بالغین کو پہنچیں گے وصی بلاوجہ شرعی ان کی بیع و تبدیل اور کسی فعل مخالفِ حفظ کا مجاز نہیں کہ وصی محافظ ہے نہ متلف و لہذا ان کی جائیدادِ منقولہ کو بیچ سکتا ہے کہ اس کی بیع از قبیلِ حفظ ہے جبکہ یتیم کا اس میں ضرر نہ ہو اور غیر منقولہ کو ہرگز نہیں بیچ سکتا مگر چند صورِ استثناء میں۔

في الهندية: للوصي ان يبيع كل شيئ من التركة من المتاع و العروض و العقار اذا كانت الورثة صغارا اما بيع ما سوى العقار فلان ماسوى العقار يحتاج الى الحفظ و عسى ان يكون حفظ الثمن ايسر و بيع العقار ايضا في جواب الكتاب، قال شمس الائمة الحلواني رحمه الله ماقال في الكتاب قول السلف كذا في فتاوى قاضي خان، وجواب المتأخرين انه انما يجوز بيع عقار الصغير اذا كان على الميت دين ولا وفاء له الا من ثمن العقار

ہندیہ میں ہے: وصی کو اختیار ہے کہ وہ ترکہ کی ہر شیئ کو فروخت کرے چاہے وہ اسباب و سامان کے قبیلہ سے ہو یا غیر منقولہ جائیداد جبکہ ورثاء نابالغ ہوں۔ غیر منقولہ جائیداد کے ماسوا کی بیع تو اس لئے جائز ہے کہ اس کی حفاظت کی خاطر اس کی ضرورت ہے ممکن ہے کہ ثمنوں کی حفاظت زیادہ آسان ہو اور کتاب کے حکم کے مطابق غیر منقولہ جائیداد کی بیع بھی جائز ہے۔ شمس الائمہ حلوانی علیہ الرحمہ نے کہا کہ کتاب میں جو کہا ہے وہ اسلاف کا قول ہے، یو نہی فتاوٰی قاضی خان میں ہے۔ اور متأخرین نے اس کا حکم یہ بیان کیا ہے کہ نابالغ کی غیر منقول جائیداد کو فروخت کرنا صرف اس صورت میں

او یکون للصغیر حاجة الی ثمن العقار او یرغب المشتری في شراءہ بضعف القیمة و علیه الفتوی کذا في الکافي (۲) اهـ وفی الدر

جائز ہے جب میت پر اس قدر قرض ہو کہ وہ اس جائیداد کی قیمت کے بغیر پورا نہیں ہوتا یا نابالغ کو اس جائیداد کی قیمت کی محتاجی ہو یا خریدار اس جائیداد کو دگنی قیمت پر خریدنے کی رغبت رکھتا ہے، فتویٰ اسی پر ہے جیسا کہ کافی میں ہے الخ، در میں ہے:

(۱) القرآن الکریم ۱۸۱/۲ (۲) الفتاوی الهندیة کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۴۳

Fatawa Rizvia (Volume 25)

Arabic Column: It is permissible to sell the real estate of a minor to a stranger (but not to the guardian himself) for double its value, or for the maintenance of the minor, or to pay the debt of the deceased, or to fulfill a general bequest for which there is no execution except by selling it, or because its yields do not exceed its maintenance costs, or for fear of its destruction or depreciation, or because it is in the hands of an oppressor. [Summarized from Durar and Al-Ashbah]. I say: This applies if the seller is a testamentary guardian (wasi), not one appointed by the mother or brother, for they do not possess the authority to sell real estate at all, etc. In Ash-Shamiyyah, from Al-Ramli, citing Al-Khaniyyah, regarding the issue of selling movable property on credit: if it causes harm to the orphan such that the credit period is excessively long, it is not permissible. And Allah Almighty knows best.

Urdu Column: Selling the immovable property of a minor to a stranger for double its price is permissible; the guardian (Wasi) cannot buy it for himself. Similarly, it is permissible to sell it for the minor's maintenance or for the repayment of the deceased's debt, or for the implementation of an absolute bequest which cannot be implemented without selling the property. Or if the yield of this property does not exceed its expenses, or if there is a fear of the property being ruined, becoming defective, or falling into the possession of some oppressor, then the sale is also permissible. [Summarized from Durar and Al-Ashbah]. This is when the seller is not a guardian from the mother's or brother's side, as these two absolutely do not have the authority to sell immovable property, etc. And in Shamiyyah, it is quoted from Al-Ramli, citing Khaniyyah, that selling movable property on credit, if it is harmful to the orphan in a way that the credit period is very long, is not permissible, etc. And Allah Almighty knows best. (T)

Center Text: Treatise: Al-Shur'at al-Bahiyyah fi Tahdeed al-Wasiyyah (1317 AH) Concluded. I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

Footnotes: 1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Chapter of the Executor, Mujtabai Press, Delhi, 2/33. 2. Radd al-Muhtar, Book of Wills, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/453.

फ़तावा रिज़विया (जिल्द 25)

अरबी स्तंभ: किसी अजनबी को नाबालिग की अचल संपत्ति उसकी दोगुनी कीमत पर बेचना जायज़ है (लेकिन संरक्षक खुद उसे नहीं खरीद सकता), या नाबालिग के भरण-पोषण के लिए, या मृतक के ऋण के भुगतान के लिए, या किसी ऐसी सामान्य वसीयत को पूरा करने के लिए जिसका निष्पादन इसके बिना संभव न हो, या क्योंकि उसकी उपज उसके रखरखाव के खर्च से अधिक नहीं है, या उसके नष्ट होने या खराब होने के डर से, या क्योंकि वह किसी अत्याचारी के कब्ज़े में है। [दुरर और अल-अश्बाह से सारांशित]। मैं कहता हूँ: यह तब है जब विक्रेता वसी (संरक्षक) हो, न कि माँ या भाई द्वारा नियुक्त, क्योंकि उनके पास अचल संपत्ति बेचने का बिल्कुल भी अधिकार नहीं है, आदि। और शामिया में, रमली के हवाले से अल-खानिया से, चल संपत्ति को उधार पर बेचने के मसले में: यदि यह अनाथ के लिए नुकसानदेह हो जैसे कि उधार की अवधि बहुत लंबी हो, तो यह जायज़ नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू स्तंभ: नाबालिग की गैर-मनकूला (अचल) जायदाद को अजनबी के हाथ दुगनी कीमत पर बेचना जायज़ है; वसी खुद नहीं खरीद सकता। इसी तरह नाबालिग के नफ़क़ा (भरण-पोषण) या मय्यित (मृतक) के कर्ज की अदायगी या ऐसी वसीयत-ए-मुतलक़ा के निफाज़ (निष्पादन) के लिए बेचना जायज़ है जिस वसीयत का निफाज़ इस जायदाद को बेचे बिना नहीं हो सकता। या इस जायदाद की पैदावार इसके अख़राजात (खर्चों) से ज्यादा नहीं है, या इस जायदाद के खराब होने या नाक़िस (त्रुटिपूर्ण) होने या किसी जाबिर (अत्याचारी) के कब्ज़े में चले जाने का खौफ हो तो भी बैय (बिक्री) जायज़ है, [दुरर व अश्बाह (सारांश)]। और यह तब है जब बाए (विक्रेता) माँ की तरफ से या भाई की तरफ से वसी न हो, क्योंकि ये दोनों गैर-मनकूला जायदाद को बेचने का मुतलक़न (बिल्कुल) इख़्तियार (अधिकार) नहीं रखते आदि। और शामिया में बहस-ए-खानिया रमली से मनकूल (उद्धृत) है कि मनकूला (चल) जायदाद की उधार पर बैय अगर यतीम के लिए नुकसानदेह हो बा-ईं सूरत कि उधार की मुद्दत बहुत ज्यादा हो तो जायज़ नहीं आदि। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मध्य भाग: रिसाला (लघु पुस्तक): अश-शुरअतुल बहिय्या फ़ी तहदीदिल वसीय्या (1317 हिजरी) समाप्त हुआ। आई.टी. मज्लिस दावत-ए-इस्लामी

पाद टिप्पणियाँ: 1. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, बाबल वसी, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/33। 2. रद-उल-मुहतार, किताबुल वसाया, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/453।

فتاویٰ رضویہ (جلد ۲۵)

عربی کالم: جاز بيعه عقار صغير من اجنبي لامن نفسه بضعف قيمته اولنفقة الصغير اودين الميت او وصية مرسلة لانفاذ لها الامنه اولكونه غلاته لاتزيد على مؤنته او خوف خرابه او نقصانه اوكونه في يد متغلب درر واشباه ملخصاً قلت وهذا لو البائع وصياً لا من قبل ام او اخ فانهما لا يملكان بيع العقار مطلقاً الخ و فی الشامية عن الرملی عن الخانية فی مسئلة بيع المنقول لنسيئة ان كان يتضرر به اليتيم بأن كان الاجل فاحشا لايجوز واللہ تعالیٰ اعلم۔

اردو کالم: نابالغ کی غیر منقول جائداد کو اجنبی کے ہاتھ دُگنی قیمت پر بیچنا جائز ہے وصی خود نہیں خرید سکتا۔ یونہی نابالغ کے نفقہ یا میت کے قرض کی ادائیگی یا ایسی وصیت مطلقہ کے نفاذ کے لئے بیچنا جائز ہے جس وصیت کا نفاذ اس جائداد کو بیچے بغیر نہیں ہو سکتا یا اس جائداد کی پیداوار اس کے اخراجات سے زیادہ نہیں یا اس جائداد کے خراب ہونے یا ناقص ہونے یا کسی جابر کے قبضہ میں چلے جانے کا خوف ہو تو بھی بیع جائز ہے، درر واشباہ (تلخیص) اور یہ تب ہے کہ بائع ماں کی طرف سے یا بھائی کی طرف سے وصی نہ ہو، کیونکہ یہ دونوں غیر منقول جائداد کو بیچنے کا مطلقاً اختیار نہیں رکھتے الخ اور شامیہ میں بحوالہ خانیہ رملی سے منقول ہے کہ منقول جائداد کی ادھار پر بیع اگر یتیم کے لئے نقصان دہ ہو بایں صورت کہ ادھار کی مدت بہت زیادہ ہو تو جائز نہیں الخ۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

وسطی عبارت: رسالہ الشرعة البهية في تحديد الوصية (۱۳۱۷ھ) ختم ہوا I.T. Majlis of Dawat-e-Islami

حواشی: ۱ الدرالمختار کتاب الوصایا باب الوصی مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۳ ۲ ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۵۳

Fatawa Razawiyya, Vol 25

Problem 136: 12 Rabi-ul-Awwal Sharif 1319 AH, sent by Hafiz Mahmood Hussain Sahib, student and disciple of Gangohi Sahib. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person, an Indian migrant to Madinah, whose property is located in India, made a will that one-third of the profit from my property should be sent here to Madinah Munawwarah, upon its resident be the best of salutations and greetings. The situation is that some of her close relatives, even close kin within the prohibited degrees (Dhu Rahm Mahram), who are needy and poor, are present in India, whereas relatives of such close degree are not present for the testatrix (the person who made the will) in Madinah Munawwarah. So, in this case, if the money from her will is given to her close, needy, and poor relatives here in India, will the will be fulfilled or not? And what is better: sending it to Madinah Munawwarah or giving it to the close, needy, and poor relatives here? State the ruling and be rewarded.

Answer: The will will be fulfilled wherever the poor are given; it is not necessary to send it specifically to Madinah Munawwarah. Giving to the poor in any place is permissible. In Khulasa, then Shurunbulaliyya, then in Durr-ul-Mukhtar, it is stated:

Arabic	English Translation
If someone bequeathed to the poor of Balkh and gave it to others, it is permissible according to Abu Yusuf, and the Fatwa is based on this.[1]	If someone made a will for the poor of Balkh, and the executor gave it to others, it is permissible according to Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), and this is the Fatwa. (T)

In Sharh al-Quduri by al-Zahidi, it is stated: | In the bequest for the poor of Kufa, it is permissible for others.[2] | In the case of a will for the poor of Kufa, it is permissible to give it to others (besides them). (T) |

In Qazi Khan and then in Al-Hindiyya, it is stated: | A man bequeathed that something from his wealth be given as charity to poor pilgrims (Hajis). Is it permissible to give charity to other poor people besides them? Sheikh Al-Imam Abu Nasr (may Allah have mercy on him) said: | If a person made a will that some of his wealth be given as charity to poor pilgrims, is it permissible to give charity to others besides them? Sheikh Imam Abu Nasr (may Allah have mercy on him) said it is permissible because Imam Abu Yusuf... |

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Chapter on Bequests of One-Third of Property, Mujtabai Press Delhi, 2/325. [2] Al-Durr al-Mukhtar with reference to Al-Mujtaba, Book of Wills, Mujtabai Press Delhi, 2/322.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

मसाला 136: 12 रबी-उल-अव्वल शरीफ 1319 हिजरी, हाफिज महमूद हुसैन साहब, गंगोही साहब के शागिर्द और मुरीद की तरफ से भेजा गया। दीन के उलेमा इस मसले में क्या कहते हैं: एक शख्स, जो भारत से हिजरत करके मदीना में बस गया था, जिसकी जायदाद भारत में है, उसने यह वसीयत की थी कि मेरी जायदाद के मुनाफे का एक तिहाई हिस्सा मदीना मुनव्वरा (जिसके निवासियों पर सबसे अच्छा सलाम और दुआ हो) भेजा जाए। सूरत यह है कि भारत में उसके कुछ करीबी रिश्तेदार, बल्कि ज़ी रहम महरम (निकट संबंधी), जो जरूरतमंद और गरीब हैं, मौजूद हैं, जबकि मदीना मुनव्वरा में वसीयत करने वाली के इस दर्जे के करीबी रिश्तेदार नहीं हैं। तो, क्या ऐसी स्थिति में उसकी वसीयत का पैसा यहाँ भारत में उसके करीबी, जरूरतमंद और गरीब रिश्तेदारों को दिया जाए तो वसीयत पूरी होगी या नहीं? और क्या बेहतर है: मदीना मुनव्वरा भेजना या यहाँ के करीब के जरूरतमंद और गरीब रिश्तेदारों को देना। बयान करें और सवाब पाएं।

जवाब: जहाँ के गरीबों को देंगे वसीयत पूरी हो जाएगी; खास तौर पर मदीना मुनव्वरा ही भेजना जरूरी नहीं है, हर जगह के गरीबों को देना जायज़ है। 'खुलासा', फिर 'शुरुनबुलालिया', फिर 'दुर्रे मुख्तार' में है:

अरबी	**हिन्दी अनुवाद**
अगर किसी ने बल्ख के गरीबों के लिए वसीयत की और दूसरों को दे दिया, तो यह अबू यूसुफ के अनुसार जायज़ है और इसी पर फतवा है।[1]	अगर किसी ने बल्ख के गरीबों के लिए वसीयत की, और वसीयत लागू करने वाले (वसी) ने उनके अलावा दूसरों को दे दिया, तो इमाम अबू यूसुफ रहमतुल्लाह अलैह के अनुसार जायज़ है, और इसी पर फतवा है। (त)

जाहिदी द्वारा 'शरह अल-क़ुदूरी' में है: | कूफ़ा के गरीबों के लिए वसीयत के मामले में, दूसरों के लिए जायज़ है।[2] | कूफ़ा के गरीबों के लिए वसीयत की स्थिति में उनके अलावा दूसरों को देना जायज़ है। (त) |

काज़ी खान और फिर 'हिंदीया' में है: | एक आदमी ने वसीयत की कि उसके माल में से कुछ गरीब हज यात्रियों (हाजियों) को सदका (दान) के रूप में दिया जाए। क्या उनके अलावा अन्य गरीबों को सदका देना जायज़ है? शेख अल-इमाम अबू नस्र (रहमतुल्लाह अलैह) ने कहा... | अगर किसी शख्स ने वसीयत की कि उसके माल में से कुछ हाजी गरीबों पर सदका किया जाए, तो क्या उनके अलावा

दूसरों पर सदका करना जायज़ है? शेख इमाम अबू नस्र अलैहिर्रहमा ने कहा कि जायज़ है क्योंकि इमाम अबू यूसुफ... |

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल वसाया, बाब अल-वसीयत बिल-थुलुथ अल-माल, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/325। [2] अल-दुर्र अल-मुख्तार, अल-मुजतबा के हवाले से, किताबुल वसाया, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/322।

पृष्ठ 433/658

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

مسئلہ ۱۳۶: ۱۲ ربیع الاول شریف ۱۳۱۹ھ مرسلہ حافظ محمود حسین صاحب تلمیذ و مرید گنگوہی صاحب کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص مہاجرہ ہندی مدنی نے کہ اس کی جائداد ہندوستان میں واقع ہے اس طرح وصیت کی تھی کہ میری جائداد کا منافع ایک ثلث یہاں مدینہ منورہ علی صاحبہا افضل التسلیم والتحیۃ بھیج دیا جایا کرے، اور صورت یہ ہے کہ ہندوستان میں اس کے بعض اقارب قریبہ بلکہ ذی رحم محرم حاجتمند و مفلس موجود ہیں کہ اس درجہ قریب رشتہ دار مدینہ منورہ میں موصیہ کے نہیں ہیں، پس اس صورت میں اگر اس کی وصیت کا روپیہ یہاں ہندوستان میں اس کے اقربائے قریبہ حاجتمند و مفلس کو دیا جائے تو وصیت ادا ہوگی یا نہیں؟ اور کیا افضل ہے مدینہ منورہ بھیجنا یا یہاں قریب ذی رحم حاجتمند و مفلس کو دینا۔ بینوا توجروا۔

الجواب: جہاں کے فقراء کو دیں گے وصیت ادا ہو جائے گی کچھ خاص مدینہ منورہ ہی بھیجنا ضروری نہیں ہر جگہ کے فقراء کو دینا جائز ہے۔ خلاصہ پھر شرنبلالیہ پھر در مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لو اوصی لفقراء بلخ فاعطی غیرھم جاز عند ابی یوسف وعلیہ الفتوی۔[1]	اگر کسی نے وصیت کی بلخ کے فقیروں کے لئے۔ اور وصی نے ان کے غیر کو دے دیا تو امام ابو یوسف علیہ الرحمہ کے نزدیک جائز ہے، اور اسی پر فتوٰی ہے۔ (ت)

شرح القدوری للزاہدی میں ہے: | فی الوصیۃ لفقراء الکوفۃ جاز لغیرہم۔[2] | کوفہ کے فقیروں کے لئے وصیت کی صورت میں ان کے غیر کو دینا جائز ہے (ت) |

قاضی خان پھر ہندیہ میں ہے: | رجل اوصی بان یتصدق بشیئ من ماله علی فقراء الحاج هل یجوز ان یتصدق علی غیرهم من الفقراء قال الشیخ الامام ابونصر رحمه الله | کسی شخص نے وصیت کی کہ اس کے مال میں سے کچھ حاجی فقراء پر صدقہ کیا جائے تو کیا ان کے غیر پر صدقہ کرنا جائز ہے؟ شیخ امام ابو نصر علیہ الرحمہ نے کہا کہ جائز ہے کیونکہ امام ابو یوسف |

[1] الدرالمختار کتاب الوصایا باب الوصیۃ بثلث المال مطبع مجتبائی دہلی ۳۲۵/۲ [2] الدرالمختار بحوالہ المجتبی کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۳۲۲/۲

Fatawa Razawiyyah Volume 25

[Top Box Left Side - Arabic]: ...Almighty, it is permissible according to what was narrated from Abu Yusuf (may Allah Almighty have mercy on him) regarding a man who willed that charity be given to the poor of Makkah; he said: It is permissible to give charity to poor people other than them. [1]

[Top Box Right Side - Urdu]: It is reported from Abu Yusuf (may Allah's mercy be upon him) regarding a person who made a will to give charity to the poor of Makkah; Imam Abu Yusuf said that it is permissible to give charity to other poor people besides them. (T)

Yes, it is better to send it to Madinah Munawwarah to follow the will and to avoid disagreement (to follow the will and to stay out of disagreement. T). It is mentioned in Radd al-Muhtar:

[Middle Box Left Side - Arabic]: It is said in al-Khulasah: It is better to spend on them, and if given to others, it is permissible. This is the saying of Abu Yusuf, and the fatwa is given according to it. Muhammad said it is not permissible. I say, the first view is in accordance with their statement regarding vows, by voiding the specification of time, place, dirham, and the poor person. [2] And Allah Almighty knows best.

[Middle Box Right Side - Urdu]: In Khulasah it is said, it is better to spend on them, and if it is given to others, it is permissible; this is the saying of Imam Abu Yusuf (may Allah's mercy be upon him) and the fatwa is given accordingly. Imam Muhammad (may Allah's mercy be upon him) said it is not permissible etc. I say that the first saying is in accordance with the saying of the scholars regarding vows, which considers the specification of time, place, dirham, and the poor person as void. And Allah Almighty knows best. (T)

Question 713: 11 Jumada al-Ula 1319 AH From Anjuman Islamia, Bareilly

A few questions related to the management of the Muslim Orphanage are presented. May answers be granted according to the noble Sharia, may God grant its reward. First Question: Some people send used clothes of the deceased, etc., which do not fit the orphans' bodies or are not suitable for their use. So, is it permissible to fix the ill-fitting ones after cutting and sewing them for the orphans' use, and to sell the unusable ones to spend on the orphans' upbringing? Second Question: Some people bring several new and unused copies of the Holy Quran, and some copies used by the deceased for recitation, to the orphanage...

Answer: It is obligatory to act upon the will of that woman, and it is necessary to send that one-third to Madinah Munawwarah, even if the poor of India are more in need than the poor of that place. Servant Rashid Ahmad Gangohi, may he be forgiven.

[Footnotes]: 1. Fatawa Qadi Khan, Kitab al-Wasaya, Chapter on various issues, Nawal Kishore Press, Lucknow, 4/833. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/426.

फतावा रज़विया जिल्द 25

[ऊपरी बॉक्स बायीं ओर - अरबी]: ...अल्लाह तआला, यह जायज़ है जैसा कि अबू यूसुफ (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) से उस शख्स के बारे में रिवायत है जिसने मक्का के फकीरों को सदका देने की वसीयत की थी; उन्होंने फरमाया: उनके अलावा दूसरे फकीरों को सदका देना जायज़ है। [1]

हाँ, बेहतर यही है कि मदीना मुनव्वरा भेजें, वसीयत का पालन करने और मतभेद से बचने के लिए (वसीयत के पालन के लिए और मतभेद से निकलने के लिए। त)। रद-उल-मुहतार में है:

[मध्य बॉक्स बायीं ओर - अरबी]: अल-खुलासा में कहा गया है: बेहतर है कि उन पर खर्च किया जाए, और यदि दूसरों को दिया जाए तो जायज़ है। यह अबू यूसुफ का कथन है और इसी पर फतवा दिया जाता है। मुहम्मद ने कहा यह जायज़ नहीं है। मैं कहता हूँ, पहला विचार मन्नत के बारे में उनके कथन के अनुसार है, जिसमें समय, स्थान, दिरहम और गरीब व्यक्ति के निर्धारण को शून्य माना गया है। [2] और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[मध्य बॉक्स दायीं ओर - उर्दू]: खुलासा में कहा गया है कि बेहतर यही है कि उन्हीं पर खर्च किया जाए और अगर उनके अलावा किसी और को दे दिया जाए तो जायज़ है, यही इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैह) का कथन है और इसी के साथ फतवा दिया जाता है। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैह) ने फरमाया कि जायज़ नहीं है इत्यादि। मैं कहता हूँ कि पहला कथन विद्वानों के उस कथन के अनुकूल है जो मन्नत में समय, स्थान, दिरहम और फकीर के निर्धारण को व्यर्थ (लघव) करार देने से संबंधित है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

मसला 713: 11 जमादी-उल-उला 1319 हिजरी अंजुमन इस्लामिया, बरेली से

मुस्लिम अनाथालय के प्रबंधन से संबंधित कुछ प्रश्न प्रस्तुत किए गए हैं। शरीयत के अनुसार उत्तर प्रदान किए जाएं खुदा इसका अज्र (पुण्य) दे। पहला सवाल: कुछ लोग मृत व्यक्ति आदि के इस्तेमाल किए हुए कपड़े ऐसे भेज देते हैं जो अनाथों के शरीर पर ठीक नहीं आते या उनके इस्तेमाल के लायक नहीं होते। तो, गलत साइज वाले कपड़ों को काट-छाँट कर अनाथों के इस्तेमाल के लिए ठीक करना और जो इस्तेमाल के काबिल न हों उन्हें बेचकर अनाथों के पालन-पोषण में खर्च करना कैसा है? दूसरा सवाल: कुछ लोग कई नए और अन-इस्तेमालशुदा कुरान मजीद और कुछ मृत व्यक्ति द्वारा तिलावत के लिए इस्तेमाल किए गए कुरान मजीद अनाथालय में...

अल-जवाब: उस महिला की वसीयत पर अमल करना वाजिब है, और वह तिहाई (हिस्सा) मदीना मुनव्वरा ही भेजना ज़रूरी है, चाहे हिंदुस्तान के गरीब उस जगह के गरीबों से ज़्यादा ज़रूरतमंद हों। बंदा रशीद अहमद गंगोही, अल्लाह उन्हें माफ करे।

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. फतावा काज़ी खान, किताबुल वसाया, विभिन्न मसलों का अध्याय, नवल किशोर प्रेस, लखनऊ, 4/833. 2. रद-उल-मुहतार, किताबुल वसाया, दार एहया-उत-तुराथ-अल-अरबी, बेरुत, 5/426.

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

[اوپر والا خانہ، بائیں جانب - عربی]: تعالی یجوز ذلك لما روی عن ابي یوسف رحمه الله تعالی فی رجل اوصی بان یتصدق علی فقراء مکة قال یجوز ان یتصدق علی غیرهم من الفقراء 1

[اوپر والا خانہ، دائیں جانب - اردو]: علیہ الرحمہ سے اس شخص کے بارے میں منقول ہے جس نے فقراء مکہ پر صدقہ کرنے کی وصیت کی، امام ابو یوسف نے فرمایا کہ ان کے علاوہ دوسرے فقراء پر صدقہ کرنا جائز ہے۔ (ت)

ہاں افضل یہی ہے کہ مدینہ منورہ بھیجیں اتباعا للوصیۃ و خروجا عن الخلاف (وصیت کی اتباع کے لئے اور اختلاف سے نکلنے کے لئے۔ت) ردالمحتار میں ہے:

[درمیان والا خانہ، بائیں جانب - عربی]: قال فی الخلاصة، الافضل ان یصرف الیهم وان اعطی غیرهم جاز وهذا قول ابی یوسف و به یفتی وقال محمد لا یجوز اه قلت والاول موافق لقولهم فی النذر بالغاء تعیین الزمان والمکان والدرهم والفقیر۔ 2 واللہ تعالی اعلم ع۔

[درمیان والا خانہ، دائیں جانب - اردو]: خلاصہ میں کہا افضل یہی ہے کہ انہی پر خرچ کیا جائے اور اگر ان کے غیر کو دے دیا تو جائز ہے، یہی امام ابو یوسف علیہ الرحمہ کا قول ہے اور اسی کے ساتھ فتوی دیا جاتا ہے۔ امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا کہ جائز نہیں الخ۔ میں کہتا ہوں پہلا قول مشائخ کے اس قول کے موافق ہے جو نذر میں زمان، مکان، درہم اور فقیر کی تعیین کو لغو قرار دینے سے متعلق ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۷۱۳: ۱۱ جمادی الاولی ۱۳۱۹ ھ از انجمن اسلامیہ بریلی

چند سوال متعلقہ انتظام یتیم خانہ مسلمانان پیش کئے جاتے ہیں بموجب شرع شریف جواب مرحمت ہوں خدا اس کا اجر عطا فرمائے، پہلا سوال: بعض لوگ میت وغیرہ کے استعمالی کپڑے ایسے بھیج دیتے ہیں جو ایتام کے جسم پر درست نہیں آتے یا ان کے استعمال کے لائق نہیں ہوتے، پس نادرست کو بعد قطع برید درست کرا کے ایتام کے استعمال میں لانا اور نا قابل استعمال کو فروخت کر کے یتیموں کی پرورش میں صرف کرنا کیسا ہے؟ دوسرا سوال: بعض لوگ کلام مجید جدید و غیر مستعمل متعدد اور بعض میت کے تلاوت کا یتیم خانے...

عـ: الجواب اس عورت کی وصیت پر عمل واجب ہے، اور وہ ثلث مدینہ منورہ ہی بھیجنا ضروری ہے گو ہندوستان کے فقراء اس جگہ کے فقراء سے زیادہ ضرورت مند ہوں۔ بندہ رشید احمد گنگوہی عفی عنہ

[حواشی]: 1 فتاوی قاضی خان کتاب الوصایا فصل فی مسائل مختلفه مطبع نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۳۳

2 رد المحتار کتاب الوصایا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۶

صفحہ 434 مندرجہ 658

Fatawa Ridawiyya Volume 25

...they donate, and their number becomes more than the number of orphans. Some donors say that if there are more than needed, they should be gifted and the proceeds spent on the upbringing of orphans. However, some send them without any statement. So, in the latter case, when they are more than required, can they be gifted and the price brought into the expenses of orphans? And also, can this same type be given to a non-orphan for recitation or not?

Third Question: Some people send used beds with woven straps etc. of a deceased person to the orphanage, which are much more expensive and better than the ordinary cots of orphans, without any statement. If they are used for some orphans, it hurts the feelings of others. Therefore, is it okay to sell it and put the price in other expenses of orphans or have ordinary cots made for orphans from the price?

Fourth Question: Out of the donations that come for the expenses of orphans, the circumcision ceremony of orphan boys and the marriage ceremony of orphan girls are performed. So, how is it to feed the wedding party guests who come from the groom's side in the marriage from the said fund?

The Answer:

It is obvious that the copies of the Holy Quran, clothes, beds, etc. that people send to orphans are intended for charity (Sadaqah), and charity is a transfer of ownership (Tamlik).

[Arabic Text]: The gift of an undivided share in something indivisible is valid. The possession by those who support them is sufficient on their behalf, as they [the scholars] have stated. And the community of Muslims, where there is no guardianship and no Islamic judges, acts like judges in looking after orphans and similar important matters, as they have explicitly stated in more than one place.

[Explanation]: The gift of an indivisible item in an undivided manner is correct, and the possession by the guardians of the orphans is sufficient on their behalf, as the scholars have specified. Where there are no guardians or Islamic judges for the orphans, the community of Muslims acts in place of judges for looking after orphans and other such important matters, as the scholars have clarified at various places. (T)

So, it is permissible for the Muslim community appointed for this task to cut and sew clothes for the expenses of orphans, or to gift and sell unused clothing, beds, and surplus copies of the Holy Quran and spend the proceeds on the affairs of the orphans. However, they cannot give the orphans' property to others on loan (Ariyah), even if it is a copy of the Holy Quran for recitation, because this is an act of donation (Tabarru'), and there is no authority (Wilayah) in donation. (T)

फतावी रज़विया जिल्द 25

...वे दान करते हैं और उनकी संख्या अनाथों की संख्या से अधिक हो जाती है। कुछ दाता कहते हैं कि यदि आवश्यकता से अधिक हों, तो उन्हें भेंट कर दिया जाए और प्राप्त राशि अनाथों के पालन-पोषण पर खर्च की जाए। लेकिन कुछ बिना किसी बयान के भेज देते हैं। तो, बाद वाले मामले में, जब वे आवश्यकता से अधिक हों, तो क्या उन्हें भेंट करके उनकी कीमत अनाथों के खर्चों में लाई जा सकती है? और क्या यही प्रकार किसी गैर-अनाथ को पाठ करने के लिए दिया जा सकता है या नहीं?

तीसरा प्रश्न: कुछ लोग अनाथालयों में किसी मृत व्यक्ति द्वारा उपयोग किए गए पलंग, निवार आदि भेजते हैं, जो अनाथों की सामान्य चारपाइयों की तुलना में बहुत अधिक महंगे और अच्छे होते हैं, बिना किसी निर्देश के। यदि उन्हें कुछ अनाथों के काम में लाया जाए, तो दूसरों का दिल दुखता है। इसलिए, क्या उसे बेचकर उसकी कीमत अनाथों के अन्य खर्चों में देना या उस कीमत से अनाथों के लिए सामान्य चारपाइयाँ बनवा देना कैसा है?

चौथा प्रश्न: अनाथों के खर्चों के लिए जो चंदा आता है, उसी से अनाथ लड़कों के खतना की रस्म और अनाथ लड़कियों के निकाह की रस्म की जाती है। तो, निकाह में दूल्हे की तरफ से आने वाले बारातियों को उक्त मद से खाना खिलाना कैसा है?

उत्तर:

कुरान शरीफ, कपड़े, पलंग आदि जो लोग अनाथों को भेजते हैं, जाहिर है कि इससे उनका उद्देश्य दान (सदक़ा) होता है और सदक़ा स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) है।

[अरबी पाठ]: अविभाज्य वस्तु में अविभाजित हिस्से का उपहार वैध है। उनका भरण-पोषण करने वालों का कब्ज़ा उनकी ओर से पर्याप्त है, जैसा कि विद्वानों ने उल्लेख किया है। और मुसलमानों का समुदाय, जहाँ कोई अभिभावक (विलायत) और इस्लामी न्यायाधीश (काज़ी) नहीं हैं, अनाथों की देखभाल और इसी तरह के अन्य महत्वपूर्ण कार्यों में न्यायाधीशों के समान है, जैसा कि उन्होंने कई स्थानों पर स्पष्ट किया है।

[व्याख्या]: अविभाज्य वस्तु का अविभाजित रूप से उपहार देना सही है, और अनाथों के संरक्षकों का कब्ज़ा उनकी ओर से पर्याप्त है जैसा कि विद्वानों ने निर्देशित किया है। जहाँ अनाथों के संरक्षक और इस्लामी न्यायाधीश मौजूद न हों, वहाँ मुसलमानों की जमात अनाथों की देखभाल और इस तरह के अन्य महत्वपूर्ण कार्यों के लिए न्यायाधीशों के स्थान पर होती है जैसा कि विद्वानों ने कई स्थानों पर इसकी व्याख्या की है। (त)

अतः इस कार्य पर नियुक्त मुस्लिम समुदाय के लिए यह जायज़ है कि वे कपड़ों को काटकर अनाथों के खर्च में लाएँ या बिना उपयोग किए गए कपड़ों, पलंग और आवश्यकता से अधिक कुरान शरीफ को भेंट या बेचकर उसकी कीमत अनाथों के कार्यों में खर्च करें। लेकिन वे अनाथों की संपत्ति दूसरों को ऋण (आरियत) पर नहीं दे सकते, चाहे वह पाठ के लिए कुरान मजीद ही क्यों न हो, क्योंकि यह एक स्वेच्छा दान (तबर्रुआ) है और तबर्रुआ में कोई अधिकार (विलायत) नहीं होता है। (त)

पृष्ठ 435 / 658

میں عطا کرتے ہیں اور ان کی تعداد یتیموں کی تعداد سے زیادہ ہو جاتی ہے دینے والے بعض یہ کہہ دیتے ہیں کہ اگر ضرورت سے زیادہ ہوں ہدیہ کر کے قیمت پرورشِ ایتام میں صرف کی جائے مگر بعض بدون کسی بیان کے بھیج دیتے ہیں پس قسمِ آخر کو درحالیکہ ضرورت سے زیادہ ہوں ہدیہ کر کے قیمت کو ایتام کے مصارف میں لاسکتے ہیں اور نیز یہ ہی قسم کسی غیر یتیم کو تلاوت کے واسطے دے سکتے ہیں یا نہیں؟

تیسرا سوال: یتیم خانہ میں بعض لوگ میت کے استعمال کا پلنگ نواڑ وغیرہ کا جو یتیموں کی معمولی چار پائیوں سے بہت زیادہ قیمتی اور عمدہ ہوتا ہے بدون کسی بیان کے بھیج دیتے ہیں اگر وہ بعضِ ایتام کے کام میں لایا جائے تو دوسروں کی دلشکنی ہوتی ہے لہذا اس کو فروخت کر کے قیمت دیگر مصارفِ ایتام میں دی جائے یا قیمت سے معمولی چارپائیاں یتیموں کے واسطے بنوادی جائیں تو کیسا ہے؟

چوتھا سوال: جو چندہ کہ یتیموں کے مصارف کے لئے آتا ہے اسی سے یتیم لڑکوں کی رسمِ ختنہ اور یتیمات کی رسمِ نکاح کی جاتی ہے پس نکاح میں جو براتی دولہا کی طرف سے آتے ہیں ان کو کھانا کھلانا از مَد مذکورہ سے کیسا ہے؟

الجواب:

مصحفِ شریف، کپڑے، پلنگ وغیرہ جو کچھ لوگ یتیموں کو بھیجتے ہیں ظاہر ہے کہ اس سے مقصود تصدق ہوتا ہے اور تصدق تملیک ہے۔

وھبة المشاع فیما لایقسم صحیحة وقبض من یعولھم یکفی عن قبضھم کما نصوا علیه وجماعة المسلمین حیث لاولایة ولاقضاة من الاسلام کالقضاة في النظر للایتام وامثال ذلك من المھام کما صرحوا به في غیر ما مقام۔

ناقابلِ تقسیم شئی کا غیر منقسم طور پر ہبہ صحیح ہے، اور یتیموں کے کفیلوں کا قبضہ ان کی طرف سے کافی ہے جیسا کہ اس پر مشائخ نے نص فرمائی، جہاں یتیموں کے ولی اور قاضی اسلام موجود نہ ہوں تو وہاں یتیموں کی دیکھ بھال اور اس قسم کے دیگر اہم امور کے لئے مسلمانوں کی جماعت قاضیوں کے قائم مقام ہوتی ہے جیسا کہ مشائخ نے متعدد مقامات پر اس کی تصریح فرمائی۔ (ت)

تو جماعتِ مسلمین کو کہ اس کام پر معین ہیں روا ہے کہ کپڑے قطع برید کر کے مصارف یتامیٰ میں لائیں یا نا قبل استعمال ملبوس اور پلنگ اور حاجت سے زائد مصاحفِ شریفہ ہدیہ و بیع کر کے زرِ ثمن کارِ یتامیٰ میں خرچ کریں مگر مالِ یتیماں دوسرے کو عاریۃً نہیں دے سکتے اگر چہ تلاوت کے لئے قرآن مجید فانہ تبرع ولا ولایة فی التبرع (کیونکہ یہ تبرع ہے اور تبرع میں ولایت نہیں ہوتی۔ ت)

Fatawa Razawiyya Volume 25

One can perform the circumcision (khatna) of orphans using collected donations, and providing a simple meal to the wedding guests is also permissible provided there is no extravagance; it should only be to the extent of sufficiency.

[Table/Box Section] Arabic Text: In Radd al-Muhtar, from Al-Qunyah: Whatever is spent on the marital relations between an orphan boy and an orphan girl, etc., such as on the gifts for the groom or bride, customary feasts, traditional presents, and on arranging feasts for circumcision for relatives and neighbors, is not liable for reimbursement as long as one does not exceed the limits of extravagance (1). Abbreviated. And Allah knows best.

Urdu Text: In Radd al-Muhtar, with reference to Al-Qunyah, it is narrated: Whatever is spent on the occasion of the marriage of an orphan boy and orphan girl, etc., for the outfits of the bride and groom, customary feasts, gifts according to tradition, and on the feast for relatives and neighbors on the occasion of circumcision, no liability is incurred as long as there is no extravagance. [Abbreviated] (T)

Problem 138: 17 Jumada al-Ula 1321 AH What do the scholars of religion and muftis of the clear Shari'ah say regarding this matter: Zaid had sold his house and shop in his wife's name. The wife passed away. Zaid's three minor children are their mother's heirs. Now Zaid has nothing from which to provide food and drink for himself and those minors. Zaid is of good character and not one to waste money. He sincerely wishes to sell his own and his minor children's shares to engage in trade so that a livelihood can be generated for all of them. In this situation, does Zaid have the authority to sell those shares or not? Explain and be rewarded. (Statement follows, reward is with Allah - T)

The Answer: In reality, in the questioned situation, if Zaid is of good character and there is no fear of him wasting the children's wealth, and the sale is at a suitable and reasonable price, then he has the authority to sell those shares. It is mentioned in 'Uqud ad-Durriyah' from 'Fusuul al-'Imadi':

[Table/Box Section] Arabic Text: In short, the father's sale of a minor's immovable property at its equivalent value is permissible if he is praiseworthy or of concealed (decent) character, but not if he is destructive.

Urdu Text: In short, it is permissible for a father to sell the minor's immovable property at its equivalent market value while he is of good character or has a decent reputation. And if...

---

1. Radd al-Muhtar, Book of Wills, Section on the Testimony of Executors, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/463.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

चंदे की राशि से अनाथों का खतना किया जा सकता है, और बारातियों को सामान्य भोजन देना भी जायज़ है बशर्ते कि अपव्यय (फिजूलखर्ची) न हो; यह केवल पर्याप्त मात्रा में होना चाहिए।

[टेबल/बॉक्स सेक्शन] अरबी पाठ: रद अल-मुहतार में अल-कुनिया के हवाले से: अनाथ बालक और अनाथ बालिका आदि के बीच वैवाहिक संबंधों में जो कुछ खर्च किया जाता है, जैसे कि दूल्हे या दुल्हन के उपहार, प्रथागत भोज, पारंपरिक भेंट, और रिश्तेदारों और पड़ोसियों के लिए खतना के भोज आयोजित करने पर, वह तब तक हर्जाने के लिए उत्तरदायी नहीं है जब तक कि कोई फिजूलखर्ची की सीमा पार न करे(1)। संक्षिप्त। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

उर्दू पाठ: रद अल-मुहतार में कुनिया के हवाले से उद्धृत है: अनाथ लड़के और अनाथ लड़की आदि की शादी के अवसर पर दूल्हा-दुल्हन के कपड़ों, प्रचलित भोज, प्रथा के अनुसार उपहार और खतना के अवसर पर रिश्तेदारों और पड़ोसियों की दावत में जो कुछ भी खर्च किया जाए, उस पर तब तक कोई हर्जाना (मुआवज़ा) अनिवार्य नहीं है जब तक उसमें फिजूलखर्ची न की जाए। [संक्षिप्त] (त)

मसला 138: 17 जमादी अल-उला 1321 हिजरी धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ्ती इस मसले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने अपना घर और दुकान अपनी पत्नी के नाम बेच दी थी। पत्नी का देहांत हो गया। ज़ैद के तीन नाबालिग बच्चे अपनी माँ के वारिस हैं। अब ज़ैद के पास कुछ नहीं है जिससे वह अपना और उन नाबालिगों का खाना-पीना चला सके। ज़ैद नेक चलन है और माल बर्बाद करने वाला नहीं है। वह नेक नियत से चाहता है कि अपना और अपने नाबालिग बच्चों का हिस्सा बेचकर व्यापार करे जिससे उन सबका गुज़ारा हो सके। इस स्थिति में, क्या ज़ैद को उन हिस्सों को बेचने का अधिकार है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें। (त)

उत्तर: वास्तव में, पूछी गई स्थिति में यदि ज़ैद नेक चलन है और बच्चों की संपत्ति बर्बाद करने का कोई अंदेशा नहीं है और बिक्री उचित और वाजिब कीमत पर हो, तो उसे उन हिस्सों को बेचने का अधिकार है। 'उक़ूद अद-दुर्रिया' में 'फ़ुसूल अल-इमादी' से उद्धृत है:

[टेबल/बॉक्स सेक्शन] अरबी पाठ: संक्षेप में, पिता द्वारा नाबालिग की अचल संपत्ति को उसके बराबर मूल्य पर बेचना जायज़ है यदि वह प्रशंसनीय या नेक चरित्र का है, लेकिन यदि वह विनाशकारी (माल उड़ाने वाला) हो तो नहीं।

उर्दू पाठ: खलासा (सारांश) यह कि पिता का नाबालिग की अचल संपत्ति को बाज़ार मूल्य के बराबर कीमत पर बेचना जायज़ है जबकि वह नेक चलन या शरीफ़ आदमी हो। और अगर...

---

1. रद अल-मुहतार, किताबुल वसाया, वसीयों की गवाही का अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/463.

पेज 436/658

زر چندہ سے یتیموں کا ختنہ کرسکتے ہیں اور براتیوں کو معمولی کھانا دینا بھی جائز بشرطیکہ اسراف نہ ہو صرف بقدر کفایت ہو۔

[جدول/باکس سیکشن] عربی متن: فی ردالمحتار عن القنیۃ لایضمن ماانفق فی المصاھرات بین الیتیم والیتیمۃ وغیرھا فی خلع الخاطب اوالخطیبۃ وفی الضیافات المعتادۃ والھدایا المعھودۃ وفی اتخاذ ضیافۃ لختنۃ للاقارب والجیران مالم یسرف فیہ ۱ اھ مختصرا واللہ اعلم۔

اردو متن: ردالمحتار میں بحوالہ قنیہ منقول ہے یتیم لڑکے اور یتیم لڑکی وغیرہ کی شادی کے موقع پر دولہا اور دلہن کے جوڑوں، عادت کے مطابق دعوتوں، عرف کے مطابق تحائف اور ختنہ کے موقع پر عزیز واقارب اور پڑوسیوں کی دعوت میں جو کچھ خرچ کیا جائے اس پر تاوان لازم نہیں آتا جب تک اس میں فضول خرچی نہ کی جائے اھ مختصراً۔ (ت)

مسئلہ ۱۳۸: ۱۷/ جمادی الاولٰی ۱۳۲۱ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنا مکان ودکان اپنی زوجہ کے نام بیع کردیا تھا زوجہ نے انتقال کیا۔ زید کے تین بچے نا بالغ اپنی ماں کے وارث ہیں۔ اب زید کے پاس کچھ نہیں کہ اس سے اپنا اور ان نابالغوں کا کھانا پینا چلے۔ زید نیک چلن ہے مال برباد کرنے والا نہیں وہ نیک نیتی سے چاہتا ہے کہ اپنا اور اپنے نابالغ بچوں کا حصہ بیچ کر تجارت کرے جس سے ان سب کا رزق پیدا ہو۔ اس صورت میں زید ان حصوں کے بیچنے کا اختیار رکھتا ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ت)

الجواب: فی الواقع صورت مستفسرہ میں اگر زید نیک چلن ہے اولاد کا مال برباد کرنے کا اس پر اندیشہ نہیں اور بیع مناسب اور معقول قیمت کو ہو تو اسے ان حصوں کے بیچنے کا اختیار ہے، عقودالدریہ میں فصول عمادی سے ہے:

[جدول/باکس سیکشن] عربی متن: الحاصل ان بیع الاب عقار الصغیر بمثل القیمۃ یجوز اذا کان محمودا اومستورا الو اذا کان مفسدا

اردو متن: خلاصہ یہ کہ باپ کا نابالغ کی غیر منقولہ جائیداد کو مثلی قیمت کے ساتھ فروخت کرنا جائز ہے جبکہ وہ نیک چلن یا پوشیدہ حال والا ہو، اور اگر

---

۱ ردالمحتار کتاب الوصایا فصل فی شهادة الاوصیاء دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۶۳

Fatawa Rizwia Volume 25

[Top Box] It is not permissible except for double the price. And Allah Almighty knows best. If he is ill-mannered and a troublemaker, then selling it to him for anything less than double the price is not permissible. And Allah Almighty knows best. (T)

[Main Content] Issue 139 (1): 30 Jumada al-Ula 1322 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Haji Muhammad Kifayatullah had two wives. From his first wife, Najm-un-Nisa, he has two sons, Hafiz Abdul Haq and Ihsan-ul-Haq, and four daughters, Ajaib-un-Nisa, Latif-un-Nisa, Habib-un-Nisa, and Jamil-un-Nisa, all of whom are adults. From his second wife, Hamid-un-Nisa (known as Nath-hi), he has three sons, Fazl-ul-Haq, Zia-ul-Haq, and Riaz-ul-Haq, and one daughter, Ahmadi Begum, all of whom are minors. Additionally, there is an adult daughter of Nath-hi named Karim-un-Nisa, whom other heirs claim is not the biological offspring of Haji Kifayatullah but rather his step-daughter. Hamid-un-Nisa passed away during the lifetime of her husband. During his terminal illness, Haji Kifayatullah wrote a will consisting of seven matters, including Najm-un-Nisa. First, he stated that the property mentioned in the will belongs to both scribes (parties). The initial accumulation of cash and property started from Scribe No. 2, and it continued to grow. The eighth part belonging to the wife and her dower is included in the property specified below. The property and cash are so mixed that showing them separately is unnecessary, especially since the heartfelt intention of both scribes is that the property specified below be distributed among all the children mentioned below according to the noble Sharia, without exception of any part, and no special favor should be shown to any child. In such a case, the property will be distributed among all children according to the noble Sharia as per this will. Scribe No. 1 had prepared the written draft of this will. Scribe No. 2 (female) also expressed the desire to Scribe No. 1 that the property of Scribe No. 1 is exactly the property of Scribe No. 2, and it should be transferred to all children through this will. Both scribes voluntarily wrote this will in the names of all the children mentioned below, stating that the property in its current state should remain in our possession after us, and our children should be fully aware of which part of the property will be in their ownership. Second: Haji Kifayatullah had, during his good health, transferred some villages, shops, and houses in the names of Ihsan-ul-Haq, Fazl-ul-Haq, and Kareeman. He included those in this will as well and wrote that the need for this will also arose because most of the property was fictitiously in the names of some children. There was a possibility regarding it that if there were no written document, those children alone...

[Footer] [1] Al-Uqud al-Durriya, Book of Wills, Chapter on the Executor, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/323. Page 437 of 658

[ऊपरी बॉक्स] दोगुनी कीमत के बिना जायज़ नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। यदि वह दुराचारी और उपद्रवी है, तो उसे दोगुनी कीमत के अलावा बेचना जायज़ नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

[मुख्य विषय-वस्तु] मसला 139 (1): 30 जमादी-उल-उला 1322 हिजरी दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं: हाजी मुहम्मद किफ़ायतुल्लाह की दो पत्नियाँ थीं। पहली पत्नी नज़म-उन-निसा के गर्भ से हाफ़िज़ अब्दुल हक़ और एहसान-उल-हक़ दो बेटे, और अजाइब-उन-निसा, लतीफ़-उन-निसा, हबीब-उन-निसा, जमील-उन-निसा चार बेटियाँ हैं, जो सभी बालिग़ (वयस्क) हैं। दूसरी पत्नी हमीदा-उन-निसा (उर्फ नत्थी) के गर्भ से फ़ज़्ल-उल-हक़, ज़िया-उल-हक़, रियाज़-उल-हक़ तीन बेटे और अहमदी बेगम एक बेटी है, जो सभी नाबालिग़ हैं। नत्थी की एक बालिग़ बेटी करीम-उन-निसा भी है, जिसे अन्य वारिस हाजी किफ़ायतुल्लाह की सगी संतान नहीं मानते बल्कि उसे रबीबा (सौतेली बेटी) कहते हैं। हमीदा-उन-निसा का इंतक़ाल शौहर के जीवनकाल में ही हो गया था। हाजी किफ़ायतुल्लाह ने अपनी मरण-शय्या (मरज़-उल-मौत) पर नज़म-उन-निसा सहित सात बातों पर आधारित एक वसीयतनामा लिखा। पहला, उन्होंने ज़ाहिर किया कि वसीयतनामा में दर्ज संपत्ति दोनों लेखकों (पक्षों) की है। नकदी और संपत्ति का शुरुआती काम लेखक नंबर 2 से शुरू हुआ और उसमें वृद्धि होती रही, और पत्नी का आठवां हिस्सा और मेहर लेखक की नीचे वर्णित संपत्ति में शामिल है। संपत्ति और नकदी इस तरह मिश्रित है कि उन्हें अलग-अलग दिखाना अनावश्यक है, विशेष रूप से जब दोनों लेखकों की दिली मंशा यह है कि नीचे वर्णित संपत्ति शरीयत के अनुसार बिना किसी अपवाद के सभी बच्चों में विभाजित हो जाए और किसी बच्चे के साथ कोई विशेष रियायत न बरती जाए। ऐसी स्थिति में संपत्ति सभी बच्चों पर शरीयत के अनुसार इस वसीयतनामे के मुताबिक़ विभाजित होगी। लेखक नंबर 1 ने इस लिखित वसीयतनामे की तैयारी की थी। लेखिका नंबर 2 ने भी लेखक नंबर 1 से इच्छा जताई कि लेखक नंबर 1 की संपत्ति वास्तव में लेखिका नंबर 2 की संपत्ति है और इसे इस वसीयतनामे के ज़रिए सभी बच्चों को स्थानांतरित कर दिया जाए। दोनों लेखकों ने अपनी खुशी से यह वसीयतनामा नीचे वर्णित सभी बच्चों के नाम लिखा कि संपत्ति अपनी वर्तमान स्थिति में हमारे बाद हमारे कब्ज़े में रहे और हमारे बच्चों को पूरी वाक़िफ़ियत (जानकारी) हो जाए कि संपत्ति का कौन सा हिस्सा उनकी मिल्कियत (स्वामित्व) में रहेगा। दूसरा: हाजी किफ़ायतुल्लाह ने अपनी तंदुरुस्ती के दौरान कुछ गाँव, दुकान और मकान एहसान-उल-हक़, फ़ज़्ल-उल-हक़ और करीमन के नाम कर दिए थे। उन्होंने इस

वसीयत में उन्हें भी शामिल किया और लिखा कि वसीयतनामे की यह ज़रूरत भी हुई कि अक्सर संपत्ति फ़र्ज़ी तौर पर कुछ बच्चों के नाम थी। इसके बारे में यह संभावना थी कि यदि कोई लिखित दस्तावेज़ न हो, तो वे बच्चे अकेले अपनी...

[पाद-लेख] [1] अल-उक़ूद अल-दुर्रिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफ़गानिस्तान, 2/323. पृष्ठ 437 / 658

[اوپر والا خانہ] لا یجوز الا بضعف القیمۃ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ وہ بدچلن اور فسادی ہے تو پھر سوائے دگنی قیمت کے اسے فروخت کرنا جائز نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

[اصل متن] مسئلہ ۱۳۹ (۱): ۳۰ جمادی الاولی ۱۳۲۲ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ حاجی محمد کفایت اللہ کی دو زوجہ، زوجہ اولٰی نجم النساء کے بطن سے حافظ عبدالحق، احسان الحق دو پسر اور عجائب النسائی، لطیف النساء، حبیب النساء، جمیل النساء چار دختر سب بالغ، اور زوجہ ثانیہ حمیدہ النساء عرف نتھی کے بطن سے فضل حق، ضیاء الحق، ریاض الحق تین پسر اور احمدی بیگم ایک دختر سب نابالغ، اور نتھی کی ایک دختر بالغہ کریم النساء ہے جسے دیگر ورثہ نطفہ حاجی کفایت اللہ سے نہیں بتاتے بلکہ ربیبہ کہتے ہیں حمیدہ النساء حیات شوہر میں انتقال کر گئی حاجی کفایت اللہ نے اپنے مرض الموت میں بشمول نجم النساء ایک وصیت نامہ سات امر پر مشتمل لکھا۔ اول ظاہر کیا ہے کہ جائیداد مندرجہ وصیت نامہ ہر دو کاتبان کی ہے ابتداء کام نقدی و جائیداد و کاتب نمبر ۲ سے شروع ہوا اور اضافہ و ترقی ہوتی رہی اور وہ جزو حصہ ہشتمی زوجیت و دین مہر کاتبہ کا جائیداد مصرحہ تحت میں شامل ہے جائیداد و نقدی ایسی مخلوط ہے جس کو علیحدہ دکھانا بلا ضرورت ہے خاص کر جب ہر دو کاتبان کا منشا دلی یہ ہے کہ جائیداد مصرحہ تحت تمام اولاد مصرحہ ذیل پر حسب شرع شریف بلا استثناء کسی جز کے تقسیم ہو جائے اور کسی اولاد کے ساتھ کوئی خاص رعایت نہ دکھائی جائے تو ایسی حالت میں جائیداد تمام اولاد پر حسب شرع شریف تقسیم مطابق وصیت نامہ ہذا ہوگی۔ کاتب نمبر ۱ نے تیاری تحریری وصیت نامہ ہذا کی کی تھی کاتبہ نمبر ۲ نے بھی کاتب نمبر ۱ سے خواہش کی کہ کاتب نمبر ۱ کی جائیداد عین کاتبہ نمبر ۲ کی جائیداد ہے تمام اولاد پر بذریعہ وصیت نامہ ہذا منتقل ہو ہر دو کاتبان نے اپنی

خوشی سے وصیت نامہ ہذا تمام اولاد مندرجہ تحت کے نام تحریر کیا کہ جائیداد بحیثیت موجودہ بعد ہمارے ہم لوگوں کے قبضہ میں رہے اور ہماری اولاد کو پوری واقفیت ہو جائے کہ کون جز جائیداد کا ان کی ملکیت میں رہے گا۔ دوم: حاجی کفایت اللہ نے کچھ دیہات و دکان و مکان اپنی تندرستی میں احسان الحق و فضل الحق و کریمن کے نام کر دیئے تھے اس وصیت میں وہ بھی شامل کئے اور لکھا وصیت نامہ کی یہ بھی ضرورت ہوئی کہ اکثر جائیداد فرضی بعض اولاد کے نام تھی اس کی بابت احتمال تھا کہ کوئی تحریر نہ ہو تو وہ اولاد تنہا اپنی

[حاشیہ] [1] العقود الدرية كتاب الوصايا باب الوصي ارگ بازار قندهار افغانستان ۳۲۳/۲ صفحہ ۴۳۷ از ۶۵۸

...consider ownership. Thirdly: It is written that the dower of the second wife of scribe number 1, Hamida-un-Nisa, was 115 rupees, which was paid during her lifetime. Fourthly: Regarding the guardianship of the mentioned minors, this arrangement is written: Hafiz Abdul Haq and Ihsan-ul-Haq will be the guardians of the property of the minors. Allah Jallai, the mother of the scribe, and Sahib-un-Nisa, the sister of the scribe, will be the guardians of the persons of the minors. The minors will stay with them under their patronage, supervision, and protection. The guardian of the property will hand over 80 rupees monthly from the income of the minors to both guardians of the person for the upbringing of the minors. Marriage and education will be according to the discretion of both guardians of the person. Fifthly: Hajji Kifayatullah had previously endowed some property for charitable purposes while in good health; its details are also included in this will for record. Additionally, bungalow number 176, valued at ten thousand rupees, is a new endowment made in this will. It is much less than one-third of the legacy, and all these endowments are accepted by all the heirs. Sixthly: The names of all eleven individuals among the mentioned children were written separately with detailed descriptions of immovable property. Karim-un-Nisa's name was also included everywhere among the children, and a separate share equal to other daughters was specified for her. Although a house and a shop that were already in her name from the beginning were also included in her share, just as a village belonging to Ihsan-ul-Haq and a village and a house belonging to Fazl-ul-Haq from the beginning were included in their respective shares. It stated: 'We have compiled this will by bringing all our children together, and whatever property is recorded in the children's names was written with their consent; there is no discrepancy in the property.' It further mentioned that whichever heir's name is listed against a property, that person shall be its owner. Under the heading of the distribution list, it is written that the immovable property that will come into the possession of the children is recorded against each child's name, which all adult children and guardians of minors have accepted and approved after calculating according to Sharia shares. Seventhly: Hajji Kifayatullah did not give any property to his mother, Allah Jallai, but at the end, it is written that scribe number 1 has been providing a monthly allowance (specified as amount 1) for the expenses of his mother and her daughter Sahib-un-Nisa for a long time. It is my wish for all children, male and female, that like me, from the income of their property, males providing

two shares for every one share from females, they provide the total amount (15) to the mother and Sahib-un-Nisa for the duration of their lives.

...स्वामित्व समझें। तीसरा: यह लिखा गया है कि लेखक नंबर 1 की दूसरी पत्नी हमीदा-उन-निसा का मेहर एक सौ पंद्रह रुपये था, जो उनके जीवनकाल में ही अदा कर दिया गया था। चौथा: उल्लेखित नाबालिगों पर संरक्षकता (विलायत) का यह प्रबंध लिखा गया है कि हाफ़िज़ अब्दुल हक़ और एहसान-उल-हक़ नाबालिगों की संपत्ति के संरक्षक रहेंगे। अल्लाह जलाई, लेखक की माँ, और साहिब-उन-निसा, लेखक की बहन, नाबालिगों की व्यक्ति के संरक्षक (वली-ए-ज़ात) रहेंगी। नाबालिग उनकी देखरेख, संरक्षण और सुरक्षा में उनके साथ रहेंगे। संपत्ति का संरक्षक नाबालिगों की आय में से 80 रुपये मासिक दोनों व्यक्ति-संरक्षकों को नाबालिगों के पालन-पोषण के लिए सौंपेगा। विवाह और शिक्षा दोनों व्यक्ति-संरक्षकों की राय के अनुसार होगी। पांचवां: हाजी किफायतउल्लाह ने अच्छे स्वास्थ्य के दौरान दान के उद्देश्यों के लिए पहले ही कुछ संपत्ति वक़्फ़ की थी, जिसका विवरण भी इसी वसीयतनामा में रिकॉर्ड के लिए दर्ज किया गया है। साथ ही, दस हज़ार रुपये मूल्य का बंगला नंबर 176 इस वसीयतनामा में एक नया वक़्फ़ किया गया है। यह वसीयत के एक-तिहाई हिस्से से बहुत कम है और इन सभी वक़्फ़ को सभी वारिसों द्वारा स्वीकार किया गया है। छठा: उल्लेखित बच्चों के सभी ग्यारह व्यक्तियों के नाम अचल संपत्ति के विस्तृत विवरण के साथ अलग-अलग लिखे गए हैं। उनमें करीम-उन-निसा का नाम भी बच्चों की श्रेणी में हर जगह लिखा गया और उनके लिए भी अन्य बेटियों के बराबर एक अलग हिस्सा निर्धारित किया गया। हालाँकि एक घर और एक दुकान जो शुरू से उनके नाम पर थी, उन्हें भी हिस्से में शामिल किया गया, ठीक उसी तरह जैसे एक गाँव जो एहसान-उल-हक़ के नाम था और एक गाँव तथा एक घर जो शुरू से फ़ज़ल-उल-हक़ के नाम थे, उनके हिस्सों में शामिल किए गए। लिखा गया कि 'हमने अपने सभी बच्चों को एक साथ मिलाकर यह वसीयतनामा लिखा है और जो संपत्ति बच्चों के नाम दर्ज है, वह उनकी सहमति से लिखी गई है; संपत्ति में कोई विसंगति नहीं है।' साथ ही यह भी लिखा गया कि जिस वारिस संतान का नाम जिस संपत्ति के सामने है, वह उस संपत्ति का मालिक होगा। वितरण सूची के शीर्षक में लिखा है कि जो अचल संपत्ति बच्चों के कब्ज़े में आएगी, वह प्रत्येक बच्चे के नाम के सामने दर्ज की गई है, जिसे सभी वयस्क बच्चों और नाबालिगों के संरक्षकों ने शरीयत के हिस्से के अनुसार गणना करके स्वीकार और मंजूर किया है। सातवां: हाजी किफायतउल्लाह ने अपनी माँ अल्लाह जलाई को संपत्ति से कुछ नहीं दिया, लेकिन अंत में इतना लिखा है कि लेखक नंबर 1 लंबे समय से (संख्या 1 के अनुसार) अपनी माँ और उनकी बेटी साहिब-उन-निसा के खर्चों के लिए मासिक भत्ता देता रहा है। मेरी सभी संतानों, पुत्रों

और पुत्रियों से यह इच्छा है कि मेरी तरह, अपनी संपत्ति की आय से, पुत्र दो हिस्से और पुत्रियाँ एक हिस्से के अनुपात में, कुल राशि (15) माता और साहिब-उन-निसा को उनके जीवनकाल तक प्रदान करें।

पृष्ठ ४३८ का ६५८

ملکیت سمجھے۔ سوم: تحریر کیا جاتا ہے کہ کاتب نمبر ۱ کی زوجہ ثانی حمید النساء کا مہر ایک سو پندرہ روپے کا تھا وہ ان کی حیات میں ادا کر دیا گیا۔ چہارم: نا بالغانِ مذکورین پر ولایت کا یہ انتظام لکھا، ولی جائداد حافظ عبدالحق و احسان الحق نا بالغان کے رہیں گے ولی ذات نا بالغان اللہ جلائی والدہ کاتب و صاحب النساء ہمشیرہ کاتب رہیں گی ان کی سر پرستی و نگرانی و حفاظت میں ان کے ساتھ نا بالغ رہیں گے ولی جائداد آمدنی نا بالغان سے (۸۰ لھ) روپیہ ماہوار سپرد ہر دو ولی ذات بنام پرورش نا بالغان کرے گا عقد و تعلیم حسب رائے ہر دو ولی ذات ہوگی۔ پنجم: کچھ جائداد حاجی کفایت اللہ نے مصارف خیر کے لئے بحال تندرستی پہلے وقف کی تھی اس کی تفصیل بھی اسی وصیت نامہ میں بغرض یادگار درج کی اور ایک بنگلہ نمبر ۱۷۶ قیمتی دس ہزار روپے جدید وقف اس وصیت نامہ میں کیا ہے ہے مقدار ثلث متروکہ سے بدر جہا کم ہے اور یہ سب اوقاف تمام ورثہ کو تسلیم ہیں۔ ششم: تمام اولادِ مذکورین گیارہ اشخاص کے نام جدا جدا تفصیل جائداد غیر منقولہ لکھی ان میں کریم النساء کا نام بھی ہر جگہ بزمرہ اولاد لکھا اور اس کے لئے بھی دیگر دختروں کے برابر حصہ جداگانہ مشخص کیا اگرچہ مکان اور ایک دکان کہ اول سے اس کے نام تھی وہ بھی شامل حصہ کی جس طرح ایک موضع کہ احسان الحق اور ایک موضع ایک مکان کہ فضل حق کے نام اول سے تھے ان کے حصص میں داخل کئے اور لکھا کہ ہم لوگوں نے اپنی تمام اولاد کو یکجا کر کے وصیت نامہ ہذا لکھا اور جو جائداد اولاد کے نام درج ہے ان کی رضا سے تحریر ہوئی کوئی کمی بیشی جائداد میں نہیں نیز لکھا جس جائداد کے محاذ میں جس وارث اولاد کا نام ہے وہ اس جائداد کا مالک ہوگا۔ عنوان فہرست تقسیم میں لکھا جو جائداد غیر منقولہ اولاد کے قبضے میں آئے گی وہ ہر اولاد کے نام کے مقابل درج کی جاتی ہے جس کو تمام اولادِ بالغ و ولی

نا بالغان نے بقدر حصہ شرعی حساب لگا کر قبول و منظور کیا ہے۔ ھفتم: حاجی کفایت اللہ نے اپنی والدہ اللہ جلائی کو جائداد سے کچھ نہ دیا مگر آخر میں اتنا لکھا ہے کہ کاتب نمبر ۱ عرصہ سے (لعد عدد ۱) ماہواری اپنی والدہ اور ان کی دختر صاحب النساء کے اخراجات کے واسطے دیتا رہا ہے میری خواہش تمام اولاد ذکور و اناث سے ہے کہ مثل میرے مبلغان مذکورہ اپنی جائداد کی آمدنی سے ذکور دو ہر حصہ اناث اگر ا جملہ (ہ ۱) کے رقم والدہ و صاحب النساء کو تاحین کی حیات

Fatawa Razawiyya Volume 25

...kept giving. This will was written on 19 December 1897, and Haji Kifayatullah Musa died on 13 December 1912. The registration of this will took place after Musa's death on 18 December through Hafiz Abdul Haq, the elder son. After Musa's death, his mother, Allah Jalai, demanded her Shariah share of one-sixth. Najm-un-Nisa and her biological children refused to give the share based on the will. On 12 May 1903, Allah Jalai filed a lawsuit against Najm-un-Nisa and all eleven children as defendants. In the petition, she stated regarding the will that the plaintiff (me) had no knowledge of the document shown by the defendants. Before and after the date shown by the defendants, Haji Kifayatullah did not have the capacity to express will, write, or understand the content. Najm-un-Nisa wrote in her written statement that Haji Kifayatullah was a person of very little means; with the capital of the defendant (Najm-un-Nisa), Haji Kifayatullah did trades, gained much profit, and bought properties. The real owner of the property is the defendant. According to her husband's wish and to resolve disputes among heirs, the defendant, regardless of her own ownership of the property and her receivable dower (Mahr), with the consent of all the heirs, including the defendant and her husband, wrote the will. All heirs, including Karim-un-Nisa, accepted the will and took possession of their respective shares in the property as per the will and got their names entered in the revenue records. The plaintiff's statement about Haji Kifayatullah's mental incapacity is completely false. When the consultation regarding the writing of the will took place, even then the plaintiff had said, "I do not need any property, (Rs 1/-) monthly is enough for me." Now the plaintiff has no right to claim the property. Since Kifayatullah generated all the property from the defendant's capital, the real owner of all the property is the defendant. Kifayatullah has no right in it. If any part of the property is declared as the inheritance of Haji Kifayatullah and the will is declared invalid, then according to Shariah, inheritance cannot proceed without payment of the sum of (Corrected amount) thousand Dinars of dower (Mahr) owed by Haji Kifayatullah. Before the issues could be settled, an arbitration agreement was written on 13 August 1903 on behalf of thirteen adult parties personally and on behalf of minors through guardianship. In it, it was written that we, the declarants, have a dispute regarding the distribution of the inheritance of Haji Kifayatullah. It is the desire of all of us that the arbitrators distribute the movable and immovable properties of the late Haji Kifayatullah, detailed below, among the declarants according to the commands of the noble Shariah. Out of the debts detailed below,

which are payable by the late Haji Kifayatullah, only Hafiz Abdul Haq among the declarants will pay.

Syed Abdul Sattar Sarraf Kanpur Jiwan Lal (Resident) (Masa Ada) (With With)

...देते रहे। 19 दिसंबर 97 ई. को यह वसीयतनामा लिखा गया और 13 दिसंबर 12 ई. को हाजी किफ़ायतुल्लाह मूसा की मृत्यु हुई। मूसा की मृत्यु के बाद 18 दिसंबर को बड़े बेटे हाफ़िज़ अब्दुल हक़ के माध्यम से इसका पंजीकरण हुआ। मूसा की मृत्यु के बाद, मूसा की माँ अल्लाह जलाई ने अपने शरीयत के छठे हिस्से की माँग की। नजमुन्निसा और उनकी संतानों ने वसीयतनामा के आधार पर हिस्सा देने से इनकार कर दिया। 12 मई 03 ई. को अल्लाह जलाई ने नजमुन्निसा और सभी ग्यारह बच्चों को प्रतिवादी बनाकर मुकदमा दायर किया। याचिका में वसीयतनामा के संबंध में लिखा कि प्रतिवादियों द्वारा दिखाए गए दस्तावेज़ का वादी (मुझे) कोई ज्ञान नहीं है। प्रतिवादियों द्वारा दिखाई गई तारीख़ से पहले और बाद में हाजी किफ़ायतुल्लाह में इच्छा व्यक्त करने, लिखने और विषय-वस्तु समझने की क्षमता नहीं थी। नजमुन्निसा ने अपने लिखित बयान में लिखा कि हाजी किफ़ायतुल्लाह बहुत कम संपत्ति वाले व्यक्ति थे; प्रतिवादी (नजमुन्निसा) की पूँजी से हाजी किफ़ायतुल्लाह ने व्यापार किए, बहुत लाभ कमाया और संपत्तियाँ खरीदीं। संपत्ति की वास्तविक मालकिन प्रतिवादी है। अपने पति की इच्छानुसार और वारिसों के बीच विवाद सुलझाने के लिए, प्रतिवादी ने अपनी स्वयं की संपत्ति और अपने प्राप्त होने वाले मेहर (दहेज) की परवाह किए बिना, सभी वारिसों की सहमति से, प्रतिवादी और उसके पति ने वसीयतनामा लिखा। सभी वारिसों और करीमुन्निसा ने वसीयतनामा स्वीकार कर लिया और वसीयतनामा के अनुसार संपत्ति के अपने-अपने हिस्सों पर कब्ज़ा कर लिया और राजस्व अभिलेखों में अपना नाम दर्ज करवा लिया। हाजी किफ़ायतुल्लाह की मानसिक स्थिति के बारे में वादी का बयान पूरी तरह से गलत है। जब वसीयतनामा लिखने के बारे में परामर्श हुआ था, तब भी वादी ने कहा था, "मुझे कोई संपत्ति नहीं चाहिए, (1/- रुपये) मासिक मेरे लिए पर्याप्त है।" अब वादी को संपत्ति पर दावा करने का कोई अधिकार नहीं है। चूंकि किफ़ायतुल्लाह ने प्रतिवादी की पूँजी से सारी संपत्ति बनाई, इसलिए सारी संपत्ति की वास्तविक मालकिन प्रतिवादी है। इसमें किफ़ायतुल्लाह का कोई अधिकार नहीं है। यदि संपत्ति का कोई हिस्सा हाजी किफ़ायतुल्लाह की विरासत घोषित किया जाता है और वसीयतनामा अवैध घोषित किया जाता है, तो शरीयत के अनुसार, हाजी किफ़ायतुल्लाह द्वारा देय (सही राशि) हज़ार दीनार के मेहर के भुगतान के बिना विरासत की प्रक्रिया शुरू नहीं हो सकती। अभी तक मुद्दों का निपटारा नहीं हुआ था कि 13 अगस्त 03 ई. को तेरह वयस्क पक्षों की ओर से व्यक्तिगत रूप से और नाबालिगों की ओर से अभिभावक के माध्यम से एक मध्यस्थता समझौता लिखा गया। इसमें लिखा गया कि हम घोषणाकर्ताओं के बीच हाजी किफ़ायतुल्लाह की

विरासत के बँटवारे को लेकर विवाद है। हम सभी की इच्छा है कि मध्यस्थ, दिवंगत हाजी किफ़ायतुल्लाह की चल और अचल संपत्तियों का, जिनका विवरण नीचे दिया गया है, शरीयत के आदेशों के अनुसार घोषणाकर्ताओं के बीच बँटवारा कर दें। नीचे दिए गए ऋणों में से, जो दिवंगत हाजी किफ़ायतुल्लाह द्वारा देय हैं, घोषणाकर्ताओं में से केवल हाफ़िज़ अब्दुल हक़ ही उनका भुगतान करेंगे।

सैयद अब्दुल सत्तार सर्राफ़ कानपुर जीवन लाल (साकिन) (मासा अदा) (माए माए)

पृष्ठ 439 का 658

دیتے رہیں۔ ۱۹ دسمبر ۹۷ء کو یہ وصیت نامہ تحریر ہوا اور ۱۳ دسمبر ۱۲ء کو حاجی کفایت اللہ موسیٰ نے وفات پائی رجسٹری اس کی بعد موت موسیٰ ۱۸ دسمبر کو معرفت حافظ عبد الحق پسر کلاں کے ہوئی بعد فوت موسیٰ والدہ موسیٰ اللہ جلائی اپنے حصہ شرعی سدس کی طالب ہوئی نجم النساء اور اس کی اولاد بطنی نے باستناد وصیت نامہ حصہ دینے سے انکار کیا ۱۲ مئی ۳ء کو اللہ جلائی نے نجم النساء وجملہ اولاد یازدہ گانہ کو مدعا علیہ بنا کر نالش دائر کی اور عرضی دعویٰ میں نسبت وصیت نامہ لکھادستاوین مظہرہ مدعا علیہ ہم کا مدعیہ کو کوئی علم نہیں تاریخ مظہرہ مدعی علیہہم کے قبل اور بعد حاجی کفایت اللہ میں قابلیت اظہار ارادہ اور تحریر اور سمجھنے مضمون کی نہ تھی نجم النساء نے اپنے بیان تحریری میں لکھا کہ حاجی کفایت اللہ بہت کم مایہ شخص تھے مدعا علیہا کے سرمایہ سے حاجی کفایت اللہ نے تجارتیں کر کے نفع کثیر حاصل کیا اور جائداد خرید کیں واقعی مالک جائداد کی مدعا علیہا ہے، مدعا علیہا نے حسب خواہش شوہر وبنظر رفع نزاع باہم ورثاء بلا لحاظ ملکیت جائداد خود اور دین مہریافتنی اپنا برضامندی جملہ ورثاء مدعا علیہا اور شوہر مدعا علیہا نے وصیت نامہ تحریر کیا جملہ ورثاء اور نیز کریم النساء نے وصیت نامہ تسلیم کر کے موافق حصص مندرجہ وصیت نامہ اپنا اپنا قبضہ جائداد پر کیا اور کاغذات مال میں اپنا نام درج کرالیا بیان مدعیہ کا بابت نادرستی حواس حاجی کفایت اللہ کے محض غلط ہے جبکہ مشورہ بابت تحریر وصیت نامہ کے ہوا تھا اس وقت بھی مدعیہ نے کہا میرے واسطے کچھ جائداد نہ چاہئے (عدا) ماہوار مجھ کو کافی ہے اب مدعیہ کو استحقاق دعویٰ جائداد کا نہیں درحالیکہ تمام جائداد سرمایہ مدعا علیہا سے کفایت اللہ نے پیدا کی تو واقعی جملہ مالک جائداد مدعا علیہا ہے کفایت اللہ کا اس میں کچھ حق نہیں اگر جائداد میں کوئی جزء متروکہ حاجی کفایت

اللہ قرار پائے اور وصیت نامہ ناجائز ٹھہرے تو بلا ادائے مبلغ (صحہ) ہزار دین مہریافتنی ذمگی حاجی کفایت اللہ شرعاً وراثت جاری نہیں ہو سکتی ہنوز تنقیح نہ ہوئی تھی کہ جملہ تیرہ اشخاص فریقین بالغوں کی طرف سے اصالۃً اور نابالغوں کی جانب سے ولایتاً اقرار نامہ ثالثی ۱۳ اگست ۳ء کو تحریر ہوا جس میں لکھا گیا کہ ہم مقران کے تنازع بابت تقسیم ترکہ حاجی کفایت اللہ کے ہے ہم سب کی خواہش ہے کہ ثالثان جائداد منقولہ و غیر منقولہ مفصلہ ذیل ترکہ حاجی کفایت اللہ کی تقسیم حسب احکام شرع شریف باہم مقران کر دیں۔ زردادنی مفصلہ ذیل جو ذمہ حاجی کفایت اللہ مرحوم واجب الادا ہے اس کو منجملہ مقران کے صرف حافظ عبد الحق ادا کریں گے۔

سید عبدالستار صراف کانپور جیون لال (ساکن) (ماصہ عدا) (معہ معہ)

صفحہ 439 از 658

Apart from this, there is no other recourse. Let the arbitrators decide as they see fit regarding the legality or illegality of the will. In the arbitration, Najm-un-Nisa's application was presented with the content that in reality, she is the defendant of the property owner. If any part of the legacy property of Haji Kifayatullah is established and the will is found illegal, then inheritance cannot proceed without payment of the (Mahr/Dower) debt owed to the defendant. An inquiry into the aforementioned objections should be established. There was disagreement among the arbitrators on this. In the opinion of two, this application was inadmissible because the discussion of Najm-un-Nisa's dower is not part of the delegated matters. One arbitrator's opinion is against this, stating that in the agreement, there is no request for division according to the commands of the Noble Sharia, and the precedence of dower is a command of the Noble Sharia. Now, clarification is sought from the honorable Ulama (scholars) regarding the following matters:

(1) Is the mentioned will enforceable in whole or in part? (2) If the will is declared void, will the property, as per Najm-un-Nisa's statement, be considered as owned by Najm-un-Nisa even though no part of the property was in her name? Or will it be divided as the entire estate of Haji Kifayatullah? (3) Is Allah Jalai's claim regarding the unsoundness of Haji Kifayatullah's mental state admissible? (4) Regarding the properties that were in the names of Ihsan-ul-Haq, Fazl-ul-Haq, and Karimain from Haji Kifayatullah during his state of health, will they remain theirs? Or will they be deemed fictitious names as per the statement in the will and be included in the division? (5) Shall Hamid-un-Nisa's dower being (paid/unpaid) and its being paid during the lifetime of Hamid-un-Nisa as specified in the will be accepted? (6) Will Karim-un-Nisa be established as the daughter of Kifayatullah or as per Najm-un-Nisa etc.'s statement, a step-daughter? (7) Is Najm-un-Nisa's mentioned application admissible? Should any inquiry be established regarding it in the arbitration? (8) Will the guardianship of the minors' persons and property remain as per the statement in the will, or in what manner? (9) Is Allah Jalai's claim regarding the sixth legal share correct, or does she have no entitlement besides a monthly allowance? (10) Gold and silver jewelry listed under No. 31 in the list of the agreement, about which it is written that the predecessor kept it as a trust in Bengal Bank, Kanpur, but according to the well-known situation, that jewelry is from the legacy of Hamid-un-Nisa; whose will it be declared? Will it be included in the division of property, or will it be reserved for the minor children of Hamid-un-Nisa?

इसके अलावा और कोई चारा नहीं। मध्यस्थ (पंच) जो वसीयतनामे की वैधता या अवैधता के संबंध में उचित समझें वह फैसला करें। पंचों के समक्ष नज्म-उन-निसा का आवेदन इस आशय के साथ आया कि वास्तव में वह संपत्ति के मालिक की प्रतिवादी है। यदि हाजी किफायतुल्लाह की छोड़ी गई संपत्ति का कोई हिस्सा निर्धारित होता है और वसीयतनामा अवैध पाया जाता है, तो प्रतिवादी के देय मेहर (स्त्रीधन) के ऋण के भुगतान के बिना उत्तराधिकार की प्रक्रिया शुरू नहीं हो सकती। उपरोक्त आपत्तियों के संबंध में जांच स्थापित की जाए। इस पर मध्यस्थों के बीच मतभेद हुआ। दो की राय में यह आवेदन सुनवाई के योग्य नहीं था क्योंकि नज्म-उन-निसा के मेहर की चर्चा सौंपे गए मामलों में से नहीं है। एक की राय इसके विपरीत है कि इकरारनामे में शरीयत-ए-शरीफ के आदेशों के अनुसार विभाजन का अनुरोध नहीं है और मेहर को प्राथमिकता देना शरीयत-ए-शरीफ का आदेश है। अब विद्वानों (उलेमा-ए-किराम) से निम्नलिखित मामलों में स्पष्टीकरण मांगा गया है:

(1) क्या उपरोक्त वसीयतनामा पूर्ण रूप से या आंशिक रूप से लागू होने योग्य है? (2) यदि वसीयतनामा रद्द कर दिया जाता है, तो क्या संपत्ति नज्म-उन-निसा के बयान के अनुसार नज्म-उन-निसा के स्वामित्व वाली मानी जाएगी, जबकि उसके नाम पर संपत्ति का कोई हिस्सा नहीं था? या क्या वह पूरी तरह से हाजी किफायतुल्लाह की विरासत मानकर विभाजित की जाएगी? (3) क्या हाजी किफायतुल्लाह की मानसिक स्थिति के ठीक न होने के संबंध में अल्लाह जलाई का दावा सुनवाई योग्य है? (4) जो संपत्तियां हाजी किफायतुल्लाह के स्वस्थ होने के दौरान अहसान-उल-हक, फजल-उल-हक और करीमैन के नाम पर थीं, क्या वे उन्हीं की रहेंगी? या वसीयतनामे के बयान के अनुसार उन्हें फर्जी नाम मानकर विभाजन में शामिल किया जाएगा? (5) क्या हमीद-उन-निसा का मेहर (मआ) होना और यह कि वह हमीद-उन-निसा के जीवनकाल में अदा कर दिया गया था, जैसा कि वसीयतनामे में स्पष्ट किया गया है, माना जाएगा? (6) क्या करीम-उन-निसा किफायतुल्लाह की बेटी मानी जाएगी या नज्म-उन-निसा आदि के बयान के अनुसार सौतेली बेटी (रबीबा)? (7) क्या नज्म-उन-निसा का उक्त आवेदन सुनवाई योग्य है? क्या मध्यस्थता में इसके संबंध में कोई जांच स्थापित की जानी चाहिए? (8) क्या अवयस्कों (नाबालिगों) के व्यक्तित्व और संपत्ति का संरक्षण वसीयतनामे के बयान के अनुसार रहेगा या किस प्रकार? (9) क्या छठा कानूनी हिस्सा (शेयर) होने के संबंध में अल्लाह जलाई का दावा सही है, या मासिक भत्ते के अलावा उसका कोई अधिकार नहीं है? (10) इकरारनामा की सूची में नंबर 31 पर दर्ज सोने और चांदी के आभूषण, जिनके बारे में लिखा है कि

पूर्वज ने उन्हें बंगाल बैंक, कानपुर में अमानत के तौर पर रखा है, लेकिन ज्ञात स्थिति के अनुसार वह आभूषण हमीद-उन-निसा की विरासत है; उसे किसका घोषित किया जाएगा? क्या वह संपत्ति के विभाजन में शामिल होगा या हमीद-उन-निसा की नाबालिग संतानों के अधिकार में सुरक्षित रहेगा?

पृष्ठ 440 / 658

علاوہ اس کے اور کوئی دادنی نہیں۔ ثالثان جو فیصلہ جواز ی یا ناجوازی وصیت نامہ مناسب سمجھیں کریں ثالثی میں نجم النساء کی درخواست بایں مضمون گزری کہ در واقع مالک جائداد کی مدعاعلیہاہے اگر کوئی جز جائداد متروکہ حاجی کفایت اللہ قرار پائے اور وصیت نامہ ناجائز ہو تو بلا ادا(مہ صہ) دین مہر یافتنی مدعاعلیہا وراثت جاری نہیں ہو سکتی بہ نسبت عذرات مذکورہ تنقیح قائم کی جائے۔ ثالثوں میں اس پر اختلاف ہوا ہر دو کی رائے میں یہ درخواست ناقابل سماعت ہوئی کہ مہر نجم النساء کی بحث امور مفوضہ سے نہیں ایک کی رائے اس کے خلاف ہے کہ اقرار نامہ میں تقسیم حسب احکام شرع شریف کی درخواست نہیں اور تقدیم مہر حکم شرع شریف ہے، اب حضرات علماء کرام سے امور ذیل کا استفسار ہے :

(۱) کیا وصیت نامہ مذکورہ کلا یا جزء قابل نفاذ ہے ؟ (۲) اگر وصیت نامہ باطل قرار پائے تو جائداد حسب بیان نجم النساء مملوکہ نجم النساء ٹھہرے گی حالانکہ اس کے نام کوئی جزی جائداد نہ تھی یا تمام و کمال تر کہ حاجی کفایت اللہ ہو کر تقسیم ہوگی۔ (۳) کیا نسبت ناد رستی حواس حاجی کفایت اللہ اللہ جلائی کا دعوی قابل سماعت ہے؟ (۴) جائداد میں کہ حالت تندرستی حاجی کفایت اللہ سے احسان الحق وفضل حق و کریمین کے نام تھیں وہ انہیں کی ٹھہرے گی یا حسب بیان وصیت نامہ ان کے نام فرضی قرار پا کر شامل تقسیم ہوں گی؟ (۵) کیا حمید النساء کا مہر (معد) ہو نا اور یہ کہ وہ حیات حمید النساء میں ادا کر دیا گیا گیا حسب تصریح وصیت نامہ مانا جائے گا۔ (۶) کیا کریم النساء دختر کفایت اللہ قرار پائے گی یا حسب بیان نجم النساء وغیرہ ریبہ۔ (۷) کیا نجم النساء کی درخواست مذکورہ قابل سماعت ہے ثالثی میں اس کی نسبت کوئی تنقیح قائم کی جائے؟ (۸) کیا نابالغوں پر ولایت ذات و مال حسب بیان وصیت نامہ رہے گی یا کس طرح؟ (۹) کیا اللہ جلائی کا

دعویٰ نسبت ششم حصہ شرعی صحیح ہے یا ماہوار کے سوا اس کا استحقاق نہیں؟ (۱۰) زیور طلائی و نقرئی مندرجہ نمبر ۳۱ فہرست اقرار نامہ جسے لکھا ہے کہ بنگال بینک کانپور میں مورث نے امانت رکھا ہے، مگر بموجب مشہور حالت کے وہ زیور متروکہ حمید النساء ہے کس کا قرار پائے گا اور تقسیم مال میں شامل ہوگا یا بحق نابالغان اولاد حمید النساء محفوظ رہے گا۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

(11) Regarding the accumulated money in the Shimla Bank mentioned in entry number 44 of the list of agreements, it is known from the account sent by the said bank that on 11th December 1902, two days before the death of Haji Kifayatullah, twelve thousand five hundred and twelve rupees came into it through Hafiz Abdul Haq. Hafiz Abdul Haq admitted bringing this money before the arbitrators and said, "I have brought it and given it to my father." However, there is no mention of this money in the will, nor does any heir accept it, nor does it appear that the testator gave it to anyone, nor does the condition of the testator at that time suggest the handling of such a large sum of money. In which account will this amount be recorded? Please explain and be rewarded.

Copies of the documents of the will, the petition of the lawsuit, the written statement of Najm-un-Nisa, the agreement, and the application of Najm-un-Nisa are present for inspection.

Problem 139 (b): 3 Jumada al-Akhirah 1322 AH

What do the scholars of religion say in this matter that in the mentioned lawsuit regarding the estate of Haji Kifayatullah, several sessions of arbitrators were held, but instead of any disputed matter being settled, the debates of disputes increased day by day. Seeing this, it appears that this case will not be settled by a council (panchayat) and in the quarrels of the court, all this property will be wasted and lost, and the parties will be ruined, especially the voiceless and innocent minors. Despite being heirs to the estate of a property owner, they do not receive their fixed expenses. They are suffering severe hardships due to lack of expenses; there is no arrangement for their education. If even now no arrangement is made for the protection of their property and these disputes are not settled, these oppressed ones will be left empty-handed. Considering these reasons, some parties to the case took precedence in the matter of settling by reconciliation, either by relinquishing some or by having some given, with the intention of eradicating the disputed issues and closing the door to future quarrels. Since adults are authorized to renounce their rights and accept more or less, and since in such a situation, the occurrence of increase or decrease resulting in a reduction in some shares affected the minors, which is a cause of burden and accountability for every partner in the lawsuit and is answerable before Allah. However, considering the long-term benefits, the apparent situation indicates that if the decision-makers, without regard for their personal

profits and selfish motives, purely for the purpose of repelling corruption and removing mutual dispute among Muslims, and also to prevent the undue loss of Muslims' property, especially to protect the property of minors, strive for a mutual settlement and to save future disputes from arising, then whatever losses apparently occur in the minors' share of the property are as follows:

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

(११) शिमला बैंक में जमा धन, जिसका उल्लेख समझौता सूची की संख्या ४४ में है, बैंक द्वारा भेजे गए खाते से पता चला है कि ११ दिसंबर १९०२ ईस्वी को हाजी किफ़ायतुल्लाह की मृत्यु से दो दिन पहले, हाजी अब्दुल हक़ के माध्यम से उसमें बारह हज़ार पाँच सौ बारह रुपये आए। हाफ़िज़ अब्दुल हक़ ने मध्यस्थों के सामने इस पैसे को लाने की बात स्वीकार की और कहा, "मैंने इसे अपने पिता को लाकर दे दिया है।" लेकिन इस धन का उल्लेख वसीयतनामा में नहीं है, और न ही कोई उत्तराधिकारी इसे स्वीकार करता है, और न ही ऐसा प्रतीत होता है कि वसीयतकर्ता ने इसे किसी को दिया है, और न ही उस समय वसीयतकर्ता की स्थिति इतने अधिक धन के लेन-देन करने की लगती थी। यह राशि किस खाते में दर्ज की जाएगी? कृपया स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

वसीयतनामा की प्रतियों के दस्तावेज़, मुक़दमे की याचिका, नजमुन्निसा का लिखित बयान, समझौता पत्र और नजमुन्निसा का आवेदन निरीक्षण के लिए प्रस्तुत हैं।

मसला १३९ (ब): ३ जमादी अल-आख़िरा १३२२ हिजरी

धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि हाजी किफ़ायतुल्लाह की विरासत (तरका) के उक्त मुक़दमे में मध्यस्थों की कई बैठकें हुईं, लेकिन किसी विवादित मामले के सुलझने के बजाय, विवादों की बहस दिन-ब-दिन बढ़ती गई। इसे देखकर ऐसा लगता है कि यह मामला पंचायत से तय नहीं होगा और अदालत के झगड़ों में यह सारी संपत्ति बर्बाद और नष्ट हो जाएगी, और दोनों पक्ष तबाह हो जाएंगे, विशेष रूप से बेज़ुबान और बेकसूर नाबालिग। संपत्ति के मालिक की विरासत के उत्तराधिकारी होने के बावजूद, उन्हें उनका तय ख़र्च नहीं मिल रहा है। वे ख़र्च की कमी के कारण भारी कठिनाइयों का सामना कर रहे हैं; उनकी शिक्षा की कोई व्यवस्था नहीं है। यदि अब भी उनकी संपत्ति की सुरक्षा के लिए कोई व्यवस्था नहीं की गई और ये विवाद नहीं सुलझे, तो ये पीड़ित खाली हाथ रह जाएंगे। इन कारणों पर विचार करते हुए, मुक़दमे के कुछ पक्षों ने इस मामले में पहल की कि सुलह के माध्यम से कुछ को छोड़कर या कुछ को दिलाकर विवादित मामलों को ख़त्म करके भविष्य के झगड़ों का रास्ता बंद करने का इरादा किया। चूंकि बालिग़ अपने अधिकारों को छोड़ने और कमी-बेशी (कम या ज़्यादा लेने) के लिए स्वतंत्र हैं, और चूंकि ऐसी स्थिति में कमी-बेशी आने से, जिसके परिणामस्वरूप कुछ हिस्सों में कमी हुई, उसका प्रभाव नाबालिगों पर ही पड़ता रहा, जिसका प्रभाव मुक़दमे के प्रत्येक भागीदार के हक़ में बोझ और उत्तरदायित्व का कारण है, और अल्लाह के पास

जवाबदेह है। लेकिन अंततः परिणामों के लाभों पर विचार करने से स्पष्ट स्थिति यह बताती है कि यदि निर्णय लेने वाले अपने व्यक्तिगत लाभ और स्वार्थी उद्देश्यों का ध्यान रखे बिना, केवल भ्रष्टाचार को दूर करने और मुसलमानों के बीच आपसी विवाद को समाप्त करने के लिए, और साथ ही मुसलमानों की संपत्ति के अनुचित नुकसान को रोकने के लिए, विशेष रूप से नाबालिगों की संपत्ति की सुरक्षा के लिए आपसी समझौते की कोशिश करें और भविष्य में पैदा होने वाले झगड़ों से बचाने के उद्देश्य से जो नुकसान स्पष्ट रूप से नाबालिगों के संपत्ति के हिस्से में होते हैं, वे निम्नलिखित हैं:

पृष्ठ ४४१ का ६५८

(۱۱) زر مجتمع شملہ بینک مذکور نمبر ۴۴ فہرست اقرار نامہ کی نسبت بینک مذکور کے بھیجے حساب سے معلوم ہوا ہے کہ ۱۱ دسمبر ۱۹۰۲ء کو فوت حاجی کفایت اللہ سے دوروز پہلے اس میں سے بارہ ہزار پانچسو بارہ روپے حافظ عبدالحق کی معرفت آئے۔ حافظ عبدالحق نے روبروئے ثالثان لانا اس روپے کا مانا اور کہا میں نے اپنے باپ کو لا کر دے دیا مگر اس روپے کا ذکر نہ وصیت نامہ میں ہے نہ کوئی وارث اسے قبول کرتا ہے نہ موصی کا کسی کو دینا ظاہر ہوتا ہے اور نہ اس وقت کی حالت موصی کی اس قدر زر کثیر و تصرف کرنے کے معلوم ہوتی ہے یہ رقم کس حساب میں درج ہوگی۔ بینوا توجروا۔

کاغذات نقول وصیت نامہ وعرضی دعوٰی و بیان تحریری نجم النساء و اقرار نامہ و درخواست نجم النساء بغرض ملاحظہ حاضر ہیں۔

مسئلہ ۱۳۹ (ب): ۳ جمادی الآخرہ ۱۳۲۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مقدمہ مذکورہ ترکہ حاجی کفایت اللہ میں چند جلسے ثالثان کے قائم ہوئے لیکن بجائے اس کے کوئی امر متنازعہ کا تصفیہ عمل میں آئے تنازعوں کی بحثوں نے روز بروز ترقی پکڑ لی جس کے دیکھنے سے یہ ظاہر ہوتا ہے کہ یہ مقدمہ پنچایت سے طے نہ ہوگا اور عدالت کے جھگڑوں میں یہ سب جائیداد برباد اور تلف ہو جائے گی اور فریقین تباہ ہو خاص کر نابالغین بے زبان اور بے قصور باوجود روئے ترکہ صاحب جائیداد ہونے کے خرچہ معینہ ان کا نہیں ملتا خرچہ کی وجہ سے سخت تکلیفیں اٹھا رہے ہیں نہ کوئی تعلیم کا ان کی انتظام ہے اگر اب بھی کوئی انتظام ان کی جائیداد کے تحفظ کا نہ ہوا اور یہ جھگڑے طے نہ ہوئے تو یہ

مظلوم خالی ہاتھ رہ جائیں گے۔ ان وجوہات پر غور کرکے بعض فریق مقدمہ نے سبقت کی اس امر میں کہ فیمابین کہ مصالحت سے بعض سے چھٹا کر یا بعض کو دلا کر امور متنازعہ کا قلع قمع کرکے آئندہ جھگڑوں کا باب مسدود کرنے کا قصد کیا، چونکہ بالغبن مختار ہیں اپنے اپنے حقوق چھوڑنے کے اور کمی وبیشی یعنی دینے کی چونکہ ایسی صورت میں کمی بیشی آنے سے جس کی بعض حصص میں کمی واقع ہوتی رہی اس کا اثر نابالغوں پر ہی پڑتا رہا جس اثر ہر شریک مقدمہ کے حق میں موجب وبال ہے، اور عنداللہ ماخوذی ہے، لیکن انجام کار کی مصلحتوں پر غور کرنے سے ظاہر حال دلالت کرتا ہے کہ اگر مجوزین بلا لحاظ اپنے منافع ذاتی اور اغراض نفسانی کے محض بغرض دفع فساد و رفع نزاع باہمی مسلمانوں کے اور نیز بے جا ضائع ہونے مسلمانوں کے مال کے بالخصوص تحفظ جائیداد نابالغان کے تصفیہ باہمی میں کوشش کریں اور آئندہ جھگڑے پیدا ہونے والوں کو بچانے کی غرض سے جو جو نقصان بظاہر حال نابالغوں کے حصہ جائیداد میں واقع ہوتے ہیں حسب ذیل ہیں:

Fatawa Razawiyya Volume 25

(1) That the shops and houses of the property in Pilibhit, in terms of price, are high, and the income is low; however, it is beneficial for the plaintiff due to her residence in Pilibhit and has been given according to her desire. (2) The dower (mahr) of Musammat Najm-un-Nisa, the wife of the deceased, was granted despite not being mentioned in the agreement and the will. (3) The expenses of lawsuits for both parties shall first be deducted from the total property based on the sworn statements of each party regarding the amount they stated; the remaining property will then be divided according to Sharia shares. The determination of price and shares has been established according to the rule whereby a list was prepared some time ago with the mutual consent of all partners, which was postponed at that time due to some unresolved disputes. (4) The property, consisting of metal items, shops, and houses, which the deceased had nominated solely in the names of the heirs named Ehsan-ul-Haq and Karim-un-Nisa (adults) and Fazl-ul-Haq (minor) during his state of health, and formal documents had already been made in their names; however, in the will and also in the arbitration agreement, their owners and, on behalf of Fazl-ul-Haq (the minor), under the guardianship of Sheikh Abdul Aziz (whose guardianship was decided by some heirs), have accepted and approved the division of the entire property among all heirs. (5) The accumulated money in Shimla Bank, which was written without a specific amount under number 374 of the agreement, was found to be twelve thousand five hundred and twelve rupees brought by Hafiz Abdul Haq two days before the death of the deceased. However, Hafiz Abdul Haq refuses to give credit for this because, at the time of signing the arbitration agreement, some heirs like Ehsan-ul-Haq etc. agreed through a verbal promise or some special written note not to demand the remainder after some portion was given. Does the burden of this note also fall on the minors in view of the above-mentioned interest, and what is the ruling regarding it? (6) In clause 31 of the agreement, it is written to keep gold and silver items in trust in Bengal Bank, and according to well-known statements, the jewelry of the deceased mother of the minors, Hamidan, was kept in the bank for the minors.

I.T. Majlis of Dawatelslami Page 442 of 658

फ़तावा रज़विया खंड २५

(१) यह कि पीलीभीत की संपत्ति की दुकानें और मकान कीमत के लिहाज़ से ज़्यादा हैं और आमदनी कम है; फिर भी वादी को अपने पीलीभीत में रहने के कारण यह लाभदायक है और उसकी इच्छा के अनुसार दी गई है। (२) मृतक की पत्नी मुसम्मात नज्म-उन-निसा का महर, इकरारनामा और वसीयतनामा में दर्ज न होने के बावजूद, दिलाया गया। (३) दोनों पक्षों के मुकदमों का खर्च प्रत्येक पक्ष के हलफनामे के आधार पर, जितना वे बयान करें, कुल संपत्ति से पहले घटा दिया जाएगा। शेष संपत्ति शरीयत के हिस्सों के अनुसार विभाजित की जाएगी। कीमत और हिस्सों का निर्धारण उस नियम के अनुसार तय हुआ है, जिसके तहत कुछ समय पहले सभी साझेदारों की आपसी सहमति से एक सूची तैयार की गई थी, जो उस समय कुछ अनसुलझे विवादों के कारण टल गई थी। (४) वह संपत्ति जो धातु की वस्तुओं, दुकानों और मकानों के रूप में थी, जिसे मृतक ने अपने स्वास्थ्य की स्थिति में केवल वारिसों एहसान-उल-हक और करीम-उन-निसा (वयस्क) और फज़ल-उल-हक (नाबालिग) के नाम पर नामित किया था, और औपचारिक दस्तावेज़ भी उनके नाम पर पहले ही बन चुके थे; लेकिन वसीयतनामा और मध्यस्थता समझौते में भी उनके मालिकों ने, और फज़ल-उल-हक (नाबालिग) की ओर से शेख अब्दुल अजीज की विलायत (अभिभावकत्व) के माध्यम से (जिनका अभिभावकत्व कुछ वारिसों द्वारा तय किया गया था), पूरी संपत्ति को सभी वारिसों में विभाजित करना स्वीकार और मंजूर कर लिया है। (५) शिमला बैंक में जमा राशि, जो इकरारनामा के नंबर ३७४ के तहत बिना संख्या के लिखी गई थी, और बैंक खाते के आने से पता चला कि हाफ़िज़ अब्दुल हक़ ने मृतक की मृत्यु से दो दिन पहले बारह हज़ार पाँच सौ बारह रुपये लाए थे। लेकिन हाफ़िज़ अब्दुल हक़ इस राशि को समायोजित करने से इनकार करते हैं, क्योंकि मध्यस्थता समझौते पर हस्ताक्षर करते समय, कुछ वारिसों जैसे एहसान-उल-हक आदि ने मौखिक वादे या किसी विशेष लिखित नोट के माध्यम से यह स्वीकार कर लिया था कि कुछ हिस्सा दिलाने के बाद बाकी का दावा नहीं करेंगे। क्या इस नोट का बोझ नाबालिगों के हक पर भी पड़ेगा, ऊपर बताई गई भलाई के मद्देनज़र इसका क्या हुक्म है? (६) इकरारनामा की धारा ३१ में सोने और चाँदी की वस्तुओं को बंगाल बैंक में अमानत के रूप में रखना लिखा है, और प्रसिद्ध बयानों के अनुसार नाबालिगों की मृतक माँ हमीदन के गहने नाबालिगों के लिए बैंक में रखे गए थे।

(۱) یہ کہ جائدا د پیلی بھیت کے دکانات ومکانات جواز روئے قیمت کے باعتبار زیادہ اور آمدنی کم ہے لیکن مدعیہ کو اپنی سکونت پیلی بھیت کی وجہ سے نافع ہے اور اس کی خواہش کے موافق دی گئی۔ (۲) مہر مسماۃ نجم النساء زوجہ مورث کا باوجود اقرار نامہ اور وصیت نامہ درج نہ ہونے کے دلایا گیا۔ (۳) خرچہ نالشات ہر دو فریق کا از روئے بیان حلفی ہر فریق کہ جس قدر بیان کریں جملہ جائداد سے اول منہا ہو مابقیہ جائداد از روئے حصص شرعی تقسیم کی جائیگی اور تقرر قیمت اور حصص اس قاعدہ سے قرار پایا ہے جیسا کہ اس سے کچھ زمانہ قبل سب شرکاء کے آپس کی رضامندی سے ایک فہرست تیار کی تھی اور اس وقت بسبب نہ طے پانے بعض نزاع کے ملتوی ہو گیا تھا نفاذ اس کا۔ (۴) جو جائداد از قسم دھات و دکان ومکان بنام محض ورثاء مسمیان احسان الحق و کریم النساء بالغان و فضل حق نابالغ مورث نے اپنی حالت صحت میں نامزد کر دیا تھا اور ان کی تحریرات بھی باضابطہ ان کے ناموں سے ہو چکی تھی مگر وصیت نامہ اور نیز اقرار نامہ ثالثی میں ان کے مالکوں نے اور فضل حق نابالغ کی طرف سے ولایت شیخ عبدالعزیز کے جن کی ولایت بعض ورثاء کی جانب سے قرار دی گئی ہے بشمول جملہ جائداد کی جملہ ورثاء پر تقسیم کر دینا قبول و منظور کیا ہے۔ (۵) زرِ مجتمع شملہ بینک جو نمبر ۳۷۴ اقرار نامہ کے تحت میں بلاتعداد لکھے بھی اور حساب بینک مذکور کے آنے سے تعدادِ بارہ ہزار پانچ سو بارہ روپیہ حافظ عبدالحق کا لانا دو روز قبل وفات مورث کے معلوم ہوا لیکن حافظ عبدالحق اس مجرادینے سے انکار کرتے ہیں اس بناء پر کہ بوقت دستخط کرنے اقرار نامہ ثالثی کے اس میں سے بعض وارث احسان الحق وغیرہ کو کوئی جز دلانے کے بعد مابقیہ کا مطالبہ نہ کرنا بعض ورثاء نے بوعدہ زبانی یا کسی خاص تحریری رقعہ کے ذریعہ سے قبول و منظور کر لیا ہے آیا اس

رقعہ کا بار بحق نابالغان بھی پڑے بخیال مصلحتِ مرقومہ بالا کے تو کیا حکم رکھتا ہے۔ (۶) بعد ۳۱ اقرار نامہ کے زیرِ طلائی و نقرئی بنگال بینک میں امانت رکھنا لکھا ہے اور بموجب بیانات مشہورہ کے نابالغان کی والدہ متوفی حمیدن کا زیور واسطے نابالغوں کے بینک میں رکھایا تھا اس کی

Fatawa Razawiyya (Volume 25)

Will the distribution also include the entire estate or will it remain as a trust for the rights of the minors? (7) Apart from the aforementioned items, if any other type of dispute is settled for the purpose of avoiding conflict, in which any kind of loss to the minors is conceivable, and also if doing so according to the six aforementioned articles for the purpose of avoiding conflict and protecting property is contrary to or in accordance with the Shariah rules, and will those who strive in this regard be rewarded or sinful? Please explain and earn a reward.

The Answer:

The property of minors, especially orphans, is fire. Anyone who causes them loss is guilty of a severe major sin. One who knowingly usurps even a grain of their property for themselves, even if through a legal decision, or gives it to another, or causes it to be given, or agrees to even the slightest infringement of their rights, all deserve the severe punishment of Hell. Allah the Exalted says in the Great Quran:

"Indeed, those who unjustly consume the property of orphans are only consuming fire into their bellies and will be burned in a blazing Hell." [Al-Quran Al-Kareem 10/4]

Indeed, those who consume the property of orphans unjustly, fill their bellies with nothing but fire and will soon be engulfed in a blazing hell.

The case documents have been reviewed; note the following points: Firstly: The properties that were in the names of Ihsan-ul-Haq and Karim-un-Nisa during the lifetime of the deceased no longer remain theirs, but are the inheritance of Haji Kifayatullah because it is written in the will that their names were fictitious, and they accepted this, and in the agreement, they explicitly acknowledged them to be the inheritance of Haji Kifayatullah. If Fazl-ul-Haq were an adult and accepted this, the case would be the same for him. However, he is a minor, and no guardian, executor, or ruler has the authority to accept that his name is fictitious in the property of the minor. Haji Kifayatullah's entry in the will is not worthy of attention at all. If a person, after gifting or selling any property, claims that this transfer was fictitious, will it be accepted just on his word? Certainly not. And the doubt that the money belonged to Haji Kifayatullah, and he bought the property in his minor son's name as long as he wished but now does not give it, is purely absurd and meaningless. Even if it is proven that the money actually belonged to the deceased Haji, then the minor from his mother or anyone...

1. Al-Quran Al-Kareem 10/4 Page 443 of 658

फतावा रजविया (खंड 25)

क्या विभाजन में पूरी संपत्ति शामिल होगी या यह नाबालिगों के अधिकार के लिए अमानत रहेगी? (7) उपर्युक्त मदों के अतिरिक्त, यदि किसी अन्य प्रकार के विवाद का निपटारा विवाद दूर करने के उद्देश्य से किया जाता है, जिसमें नाबालिगों को किसी भी प्रकार की हानि की संभावना हो, और साथ ही उपर्युक्त छह बिंदुओं के अनुसार कार्य करना विवाद निपटान और संपत्ति संरक्षण के शरीयत नियमों के विरुद्ध होगा या अनुकूल, और इसमें प्रयास करने वाले पुरस्कृत होंगे या गुनहगार? कृपया स्पष्ट करें और सवाब प्राप्त करें।

उत्तर:

नाबालिगों, विशेषकर अनाथों का माल आग है। उन्हें नुकसान पहुँचाने वाला घोर महापाप (कबीरा गुनाह) का अपराधी है। उनके माल में से एक रत्ती भी जानबूझकर हड़पने वाला, चाहे वह किसी फैसले के बल पर हो, या दूसरे को देने या दिलाने वाला, या उनके थोड़े से अधिकार के हनन पर सहमत होने वाला, सभी नर्क की भीषण सजा के हकदार हैं। अल्लाह तआला कुरान-ए-अजीम में फरमाता है:

"बेशक जो लोग अनाथों का माल अन्यायपूर्वक खाते हैं, वे अपने पेट में निरी आग भरते हैं और शीघ्र ही धधकती हुई दोज़ख में झोंक दिए जाएँगे।" [अल-कुरान अल-करीम 10/4]

बेशक जो लोग अनाथों का माल अनुचित तरीके से खाते हैं, वे अपने पेट में केवल आग भरते हैं और जल्द ही भड़कती हुई आग में गिरेंगे।

मुकदमे के कागजात देखे गए; निम्नलिखित बातें ज्ञात रहें: प्रथम: जो संपत्तियाँ मृतक के जीवनकाल में ही एहसान-उल-हक और करीम-उल-निसा के नाम हो चुकी थीं, वे अब उनकी नहीं रहीं बल्कि हाजी किफायतउल्ला की विरासत हैं क्योंकि वसीयतनामा में उनका नाम फर्जी होना लिखा गया है और उन्होंने इसे स्वीकार किया है और इकरारनामा में स्पष्ट रूप से उनके हाजी किफायतउल्ला की विरासत होने को मान लिया है। यदि फज़ल-उल-हक वयस्क होता और इसी तरह स्वीकार करता तो उसका भी यही हाल होता, लेकिन वह नाबालिग है और किसी भी वली (संरक्षक), वसी (कार्यपालक) या शासक को नाबालिग के माल में उसका नाम फर्जी होने को मान लेने का अधिकार नहीं है। वसीयतनामा में हाजी किफायतउल्ला का लिखवाना बिल्कुल भी ध्यान देने योग्य नहीं है। क्या कोई

व्यक्ति किसी संपत्ति का दान या बिक्री करके दावा कर सकता है कि यह हस्तांतरण फर्जी था, तो क्या केवल उसके कहने मात्र से इसे मान लिया जाएगा? कदापि नहीं। और यह शंका कि पैसा हाजी किफायतउल्ला का था, उन्होंने इसे खरीदकर अपने नाबालिग बेटे के नाम कर दिया था और जब तक चाहा दिया, अब नहीं देते, यह पूरी तरह से निरर्थक और बेमानी है। अगर इसका प्रमाण मान भी लिया जाए कि पैसा वास्तव में मृतक हाजी का था, तो नाबालिग को उसकी माँ या किसी और से...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 10/4 पेज 443 of 658

تقسیم بھی بشمول جملہ ترکہ ہوگی یا بحق نابالغان امانت رہے گا۔ (۷) علاوہ مداتِ مرقومہ صدر کے اور کسی قسم کا بھی نزاع کا تصفیہ بغرض دفع نزاع کیا جائے جس میں نابالغان کا کسی قسم کا نقصان منصور ہو اور نیز ہر شش دفعاتِ مذکورہ بالا کے بموجب کرنا بغرض دفع نزاع اور تحفظ اموال کے قاعدہ شرعیہ کے خلاف ہو گا یا موافق اور نیز اس میں سعی کرنے والے ماجور ہوں گے یا گنہگار؟ بیان فرمائیے ثواب پائیے۔ الجواب: نابالغوں خصوصاً یتیموں کا مال آگ ہے انہیں نقصان دینے والا سخت کبیرہ شدیدہ کا مرتکب ہے ان کا مال یا ان کے مال میں سے ایک ذرہ دیدہ و دانستہ خود غصب کرنے والا اگر چہ کسی فیصلہ کے زور سے ہو یا دوسرے کو دے دینے یا دلا دینے والا یا ان کی ادنیٰ حق تلفی پر راضی ہونے والا سب شدید عذاب جہنم کے مستحق ہیں۔ حق سبحانہ و تعالی قرآنِ عظیم میں فرماتا ہے: "اِنَّ الَّذِیْنَ یَاْكُلُوْنَ اَمْوَالَ الْیَتٰمٰى ظُلْمًا اِنَّمَا یَاْكُلُوْنَ فِیْ بُطُوْنِهِمْ نَارًاؕ وَ سَیَصْلَوْنَ سَعِیْرًا" (القرآن الکریم ۴/۱۰) بے شک جو لوگ یتیموں کا مال ناحق کھائیں وہ اپنے پیٹ میں نری آگ بھرتے ہیں اور عنقریب بھڑکتے دوزخ میں غرق ہوں گے۔

کاغذاتِ مقدمہ ملاحظہ ہوئے امور ذیل معلوم رہیں: اولاً: جو جائدادیں احسان الحق و کریم النساء کے نام صحتِ مورث میں ہو چکی تھیں وہ اب ضرور ان کی نہ رہیں بلکہ ترکہ حاجی کفایت اللہ ہیں کہ وصیت نامہ میں ان کا نام فرضی ہونا لکھا اور انہوں نے تسلیم کیا اور اقرار نامہ میں صراحتہً ان کا ترکہ حاجی کفایت اللہ ہونا مان لیا۔ فضل حق اگر بالغ ہوتا اور اسی طرح قبول کرنا اس کا بھی یہی حال ہوتا مگر وہ نابالغ ہے اور کوئی ولی کوی وصی کوئی حاکم نابالغ کے مال میں اس کا نام فرضی ہونا مان لینے کا اختیار نہیں رکھتا وصیت نامہ میں حاجی کفایت اللہ کا لکھوانا اصلاً قابلِ التفات نہیں، کیا کوئی شخص کوئی جائداد ہبہ یا بیع کرکے مدعی ہو کہ یہ انتقال فرضی

تھا تو صرف اس کے کہنے سے مان لیا جائے گا ہرگز نہیں۔ اور یہ شبہ کہ روپیہ حاجی کفایت اللہ کا تھا اس نے خرید کر اپنے پسر نابالغ کے نام جائداد کی جب تک چاہا دی اب نہیں دیتا محض مہمل و بے معنی ہے اگر اس کا ثبوت مان بھی لیا کہ روپیہ درحقیقت حاجی متوفی کا تھا نابالغ کو اس کی ماں یا اور کسی سے

Fatawa Rizvia, Volume 25

If [it was so], then how did the aforementioned property necessarily become the deceased's? It is stated in Fatawa Khayriyya:

(Arabic) Purchasing from the father's wealth does not necessarily mean that the sold item belongs to the father. 1	**(Urdu) Buying something with the father's money does not make it the father's property. (T)**

Whatever a father buys in the name of his minor child is considered a gift (hiba) for them, and it becomes the property of the minor through the father's possession. Source: Radd al-Muhtar, Vol 4, p. 777:

(Arabic) The father bought for her in her childhood or after she grew up and handed it over to her, and that was during his health, so there is no way for the heirs to it, and it belongs to the daughter specifically. 2 اھ منح۔	**(Urdu) If a father bought something for his daughter during her childhood or after she reached adulthood and handed it over to her, and he did this while in good health, then other heirs have no right to it; it will be exclusively for the daughter. اھ منح (T)**

Source: Al-Uqud ad-Durriyya, Vol 2, pp. 280 & 281:

(Arabic) It is mentioned in Al-Dhakhira and Al-Tajnis: A woman bought a land for her minor son from her own money. The purchase occurs for the mother because she does not possess the right of purchase for the child, but the land belongs to the child because the mother becomes a donor, and the mother owns that [the right to give], and possession occurs on his behalf. [From] Ahkam al-Sighar min al-Buyu'. 3	**(Urdu) It is mentioned in Dhakhira and Tajnis: If a woman purchased property for her minor son using her own wealth, then that purchase will be deemed to be for the mother because she is not the owner of the purchase for the child. However, the property will belong to the son because the mother becomes the one making a gift (hibah), and she is its owner, and the possession of the property will be deemed to have occurred on behalf of the son. Ahkam al-Sighar min al-Buyu'. (T)**

Therefore, the village and house which the deceased bought in the name of the minor Fazal-ul-Haq, even if the money belonged to the deceased, it is Fazal-ul-Haq's right.

1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Sales, Dar al-Ma'rifah Beirut, 1/219
2. Radd al-Muhtar, Book of Loans ('Ariyya), Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/506
3. Al-Uqud al-Durriyya, Book of Wills, Chapter of the Executor, Arg Bazar Kandahar Afghanistan, 2/33

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

तो फिर उक्त संपत्ति मृतक की होना कैसे अनिवार्य हुआ? फ़तावा खैरिया में है:

(अरबी) पिता के धन से खरीदने का अर्थ यह नहीं है कि बेची गई वस्तु पिता की हो। 1

(उर्दू) पिता के धन से खरीदारी से यह अनिवार्य नहीं होता कि खरीदी गई वस्तु पिता की हो। (त)

पिता अपने नाबालिग बच्चे के नाम पर जो कुछ भी खरीदता है, वह उसके लिए उपहार (हिबा) होता है और पिता के कब्जे से ही वह नाबालिग की मिल्कियत (स्वामित्व) हो जाती है। स्रोत: रद अल-मुह्तार, जिल्द 4, पेज 777:

(अरबी) पिता ने उसके बचपन में या उसके बड़े होने के बाद उसके लिए कुछ खरीदा और उसे सौंप दिया, और वह उसके स्वास्थ्य के दौरान था, तो उत्तराधिकारियों के लिए उस पर कोई रास्ता नहीं है और वह विशेष रूप से बेटी के लिए होगा। 2 अह-मुन्ह।

(उर्दू) पिता ने अपनी बच्ची के लिए उसके बचपन में या उसके वयस्क होने के बाद कुछ खरीदा और उसे सौंप दिया, और यह काम उसने अपने स्वास्थ्य के समय में किया, तो अन्य वारिसों का उस पर कोई अधिकार नहीं है, वह बेटी के लिए विशेष होगा। अह-मुन्ह (त)

स्रोत: अल-उकुद अद-दुर्रिया, जिल्द 2, पेज 280 और 281:

(अरबी) ज़खीरा और तजनीस में उल्लेख है: एक महिला ने अपने नाबालिग बेटे के लिए अपने धन से जमीन खरीदी। खरीदारी माँ के लिए होगी क्योंकि वह बच्चे के लिए खरीदारी की मालिक नहीं है, लेकिन जमीन बच्चे की होगी क्योंकि माँ उपहार देने वाली बन जाती है और माँ उसकी मालिक है और उसकी ओर से कब्जा हो जाता है। अहकाम अल-सिगार मिन अल-बुयू। 3

(उर्दू) ज़खीरा और तजनीस में वर्णित है: किसी महिला ने नाबालिग बेटे के लिए अपने माल से जायदाद खरीदी तो वह खरीदारी माँ के लिए होगी क्योंकि वह औलाद के लिए खरीदारी की मालिक नहीं है, और जायदाद बेटे के लिए होगी क्योंकि माँ हिबा करने वाली हो गई और वह उसकी मालिक है और जायदाद पर कब्जा बेटे की ओर से माना जाएगा। अहकाम अल-सिगार मिन अल-बुयू। (त)

तो गाँव और मकान जो मृतक ने नाबालिग फ़ज़ल-उल-हक़ के नाम खरीदा, भले ही रुपया मृतक का ही था, वह फ़ज़ल-उल-हक़ का हक़ है।

---

1. अल-फतावा अल-खैरिया, किताबुल बुयू, दारुल मारिफ़ा बेरुत 1/219
2. रद अल-मुह्तार, किताबुल आरिया, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत 4/506
3. अल-उकुद अद-दुर्रिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान 2/33

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

پہنچا تھا تو اس سے جائداد مذکور بھی متوفی کا ہونا کیونکر لازم آیا۔ فتاوٰی خیریہ میں ہے:

لا یلزم من الشراء من مال الاب ان یکون المبیع للاب۔ 1 **باپ کے مال سے خریداری سے لازم نہیں آتا کہ مبیع باپ کے لئے ہو۔ (ت)**

باپ جو چیز اپنے نابالغ بچے کے نام خریدے وہ اس کے لئے ہبہ ہوتی ہے اور باپ ہی کے قبضہ سے نابالغ کی ملک ہو جاتی ہے۔ ردالمختار جلد ۴ ص ۷۷۷ :

الاب اشتری لھا فی صغرھا اوبعد ما کبرت وسلم الیھا وذلك فی صحة فلا سبیل للورثة علیه ویکون للبنت خاصة 2 اھ منح۔ **باپ نے اپنی بچی کے لئے اس کی صغر سنی میں یا اس کے بالغ ہونے کے بعد کچھ خریدا اور اس کے سپرد کر دیا اور یہ کام اس نے اپنی صحت کے زمانے میں کیا تو دیگر وارثوں کا اس پر کوئی حق نہیں وہ بیٹی کے لئے خاص ہو گا اھ منح (ت)**

عقودالدریہ ج ۲ ص ۲۸۰ و ۲۸۱ :

ذکر فی الذخیرة والتجنیس، امرأة اشترت ضیعة لولدھا الصغیر من مالھا وقع الشراء للام لانھا لا تملك الشراء للولد وتکون الضیعة للولد لان الام تصیر واھبة والام تملك ذلك ویقع قبضاً عنه۔ احکام الصغار من البیوع۔ 3

ذخیرہ اور تجنیس میں مذکور ہے کسی عورت نے نابالغ بیٹے کے لئے اپنے مال سے جائیداد خریدی تو وہ خریداری ماں کے لئے واقع ہوگی کیونکہ وہ اولاد کے لئے خریداری کی مالک نہیں اور جائیداد بیٹے کے لئے ہو گی کیونکہ ماں ہبہ کرنے والی ہو گئی اور وہ اس کی مالک ہے اور جائیداد پر قبضہ بیٹے کی طرف سے واقع ہو گا، احکام الصغار من البیوع۔ (ت)

تو موضع ومکان جو متوفی نے فضل حق نابالغ کے نام خریدا اگرچہ روپیہ متوفی ہی کا تھا فضل حق کی

---

1. الفتاوی الخیریة کتاب البیوع دار المعرفة بیروت ۱ / ۲۱۹
2. ردالمختار کتاب العاریة دار احیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۵۰۶
3. العقود الدریة کتاب الوصایا باب الوصی ارگ بازار قندهار افغانستان ۲ / ۳۳

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Ownership has been established; now calling it fictitious is equivalent to revoking this gift, and revoking a gift made to children is purely void and unheard of. Durr-ul-Mukhtar Vol 4, p 791:

لو وهب لذی رحم محرم منه نسباً ولوذمیاً او مستأمناً لا یرجع۔	**If someone gifted to a blood-relative within prohibited degrees (Dhi-Rahm Mahram), even if they are a non-Muslim subject (Dhimmi) or under safe conduct (Musta'min), then they cannot revoke it. (T)**

Durr-ul-Mukhtar Vol 4, p 792:

لو کانا ای العبد و مولاه ذا رحم محرم من الواهب فلا رجوع اتفاقاً	**If both, meaning the slave and his master, are blood-relatives within prohibited degrees of the donor, then by consensus, revocation is not possible.**

Therefore, it is obligatory that whichever location and house were in the name of Fazl-ul-Haq, they should be considered specifically his and remain separate from this division, and from all remaining estate of Kifayatullah, an equal share should be given.

Secondly: Najm-un-Nisa has explicitly admitted in the agreement that except for these three amounts mentioned in the agreement, there is no other amount payable by Haji Kifayatullah; so her claim for dower (mahr) is waived. Adults have the choice that even with the waiver of the claim, they may take its burden upon themselves, but putting its burden on any minor is taking the scourge of divine punishment upon oneself.

Thirdly: In this question, the petitioner did not mention the dower of Hamid-un-Nisa, the mother of the minors. It was mentioned in the first question, and from the observation of the will, it appeared that Haji Kifayatullah declared her dower (Maasah 'uh) and stated that it was paid during his lifetime. However, a debtor's statement regarding the smallness of the debt amount or its payment can never be accepted. If the payment of Hamid-un-Nisa's dower is proven by legally upright witnesses, then well and good; otherwise, it is necessary that Hamid-un-Nisa's dower remains established up to 'Mahr-e-Mithl' (customary dower). After excluding the husband's one-fourth share and the share of the adult Kareem-un-Nisa (provided she has accepted the will), the remaining shares belonging to the minor children of Hamid-un-Nisa should be given to those minors.

1: Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Bab al-Ruju' fi al-Hiba, Matba' Mujtabai Delhi, 2/164 2: Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Bab al-Ruju' fi al-Hiba, Matba' Mujtabai Delhi, 2/164

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

स्वामित्व स्थापित हो गया है; अब इसे काल्पनिक कहना इस उपहार (हिबा) को वापस लेना है, और बच्चों को दिए गए उपहार को वापस लेना पूरी तरह से शून्य और अस्वीकार्य है। दुर्र-ए-मुख़्तार, जिल्द 4, पृ. 791:

لذی رحم ﷺلو وہ محرم منہ نسباً ولوذمیاً او مستأمناً لا یرجع۔	**यदि किसी ने अपने रक्त-सम्बन्धी निषिद्ध श्रेणी (ज़ी-रहम महरम) के व्यक्ति को उपहार दिया है, चाहे वह गैर-मुस्लिम प्रजा (ज़िम्मी) हो या सुरक्षित विदेशी (मुस्तअमिन), तो वह अब वापस नहीं ले सकता। (त)**

दुर्र-ए-मुख़्तार, जिल्द 4, पृ. 792:

لو کانا ای العبد و مولاہ ذا رحم محرم من الواھب فلا رجوع اتفاقاً	**यदि वे दोनों, अर्थात दास और उसका स्वामी, दाता के रक्त-सम्बन्धी निषिद्ध श्रेणी में हों, तो सर्वसम्मति से उपहार वापस नहीं लिया जा सकता।**

अतः यह अनिवार्य है कि जो स्थान और मकान फ़ज़्ल-उल-हक़ के नाम थे, उन्हें विशेष रूप से उनका माना जाए और वे इस विभाजन से अलग रहें, और किफ़ायतुल्लाह की शेष समस्त संपत्ति (मतरूका) में से समान हिस्सा दिया जाए।

द्वितीय: नज्म-उन-निसा ने समझौते (इकरारनामा) में स्पष्ट रूप से स्वीकार किया है कि समझौते में उल्लिखित उन तीन राशियों के अलावा हाजी किफ़ायतुल्लाह पर और कोई ऋण नहीं है, अतः मेहर का उनका दावा समाप्त हो गया है। वयस्कों को यह अधिकार है कि दावा समाप्त होने के बावजूद उसका भार अपने ऊपर ले लें, लेकिन किसी नाबालिग पर उसका भार डालना स्वयं पर ईश्वरीय दंड का संकट मोल लेना है।

तृतीय: इस प्रश्न में याचिकाकर्ता ने नाबालिगों की माँ हमीद-उन-निसा के मेहर का उल्लेख नहीं किया। पहले प्रश्न में इसका उल्लेख था और वसीयतनामा के अवलोकन से पता चला कि हाजी किफ़ायतुल्लाह ने उनके मेहर (मासाह आह) का उल्लेख किया और यह कि वह उनके जीवनकाल में ही चुका दिया गया था। किन्तु, ऋण की राशि की अल्पता या उसके भुगतान के बारे में ऋणी का कथन कभी स्वीकार नहीं किया जा सकता। यदि विधि सम्मत विश्वसनीय गवाहों से हमीद-उन-निसा

के मेहर का भुगतान सिद्ध हो जाता है, तो ठीक है; अन्यथा यह आवश्यक है कि हमीद-उन-निसा का मेहर 'मेहर-ए-मिस्ल' (प्रचलित मेहर) तक स्थापित रहे। इसमें से पति का एक-चौथाई हिस्सा और वयस्क करीम-उन-निसा का हिस्सा (बशर्ते उसने वसीयतनामा स्वीकार कर लिया हो) घटाकर, हमीद-उन-निसा की शेष नाबालिग संतानों के हिस्से उन नाबालिगों को दे दिए जाएं।

1: अद-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हिबा, बाब अर-रुजू फ़ी अल-हिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/164 2: अद-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हिबा, बाब अर-रुजू फ़ी अल-हिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/164

पृष्ठ 445/658

ملک ہوگیا اب اس کا نام فرضی بتانا اس ہبہ سے رجوع کرنا ہے اور اولاد کو ہبہ کر کے رجوع باطل محض و نا مسموع۔ در مختار جلد ۴ ص ۷۹۱ :

لو وھب لذی رحم محرم منه نسباً ولوذمیاً او مستأمناً لا یرجع۔ **اگر کسی نے اپنے نسبی ذی رحم کو ہبہ کیا اگرچہ وہ ذمی یا مستأمن ہو تو اب رجوع نہیں کرسکتا۔ (ت)**

در مختار جلد ۴ ص ۷۹۲ :

لو کانا ای العبد و مولاہ ذا رحم محرم من الواھب فلا رجوع اتفاقاً **اگر وہ دونوں یعنی غلام اور اس کا مالک واہب کے ذی رحم محرم ہوں تو بالاتفاق رجوع نہیں ہوسکتا۔**

پس فرض ہے کہ جو موضع و مکان فضل حق کے نام تھے وہ خاص اس کے سمجھے جائیں اور اس تقسیم سے جدا رہیں اور وہ باقی تمام متروکہ کہ کفایت اللہ میں برابر کا حصہ دیا جائے۔

ثانیاً: نجم النساء اقرار نامہ میں صراحتاً مان چکی ہے کہ ان تین رقوم مصرحہ اقرار نامہ کے سوا اور کوئی دادنی ذمہ حاجی کفایت اللہ نہیں تو اس کا دعوٰی مہر ساقط ہوگیا بالغین اختیار رکھتے ہیں کہ باوصف سقوط دعوٰی بھی اس کا بار اپنے سر لیں مگر کسی نابالغ پر اس کا بار ڈالنا اپنے سر عذاب الہی کا وبال لینا ہے۔

ثالثاً: اس سوال میں سائل نے مہر حمیدالنساء والدہ نابالغان کا ذکر نہ کیا۔ سوال اول میں اس کا تذکرہ تھا اور ملاحظہ وصیت نامہ سے ظاہر ہوا کہ حاجی کفایت اللہ نے اس کا مہر (ماصہ عہ) کا ظاہر کیا اور یہ کہ وہ ان کی حیات میں ادا کر دیا گیا، مگر کبھی مدیون کا قول خفت مقدار دین یا اس کے ادا کردینے کے بارے میں مقبول نہیں ہوسکتا اگر گواہان عادل شرعی سے حمیدالنساء کا مہر ادا ہو

جانا ثابت ہے فبہا ورنہ لازم کہ مہر مثل تک حمیدالنساء کا مہر قائم اور اس میں سے چہارم حصہ شوہر اور ایک حصہ کریم النساء بالغہ (جبکہ وصیت نامہ کو تسلیم کرچکی ہو) ساقط کر کے باقی اولاد نابالغان حمیدالنساء کے حصے ان نابالغوں کو دیئے جائیں۔

1: الدرالمختار کتاب الهبة باب الرجوع فی الهبة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۶۴ 2: الدرالمختار کتاب الهبة باب الرجوع فی الهبة مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۶۴

Fatawa Razawiya Volume 25

Fourthly: Regarding the money in the Shimla Bank, if it is proven by reliable Sharia witnesses that Haji Kifayatullah had commissioned Hafiz Abdul Haq to bring this money from the bank, then Hafiz Abdul Haq's statement that he brought it and gave it to his father will be accepted on oath. This is because he was an agent, and an agent is a trustee, and the word of a trustee is accepted with an oath. Otherwise, the shares of the minors from this amount cannot be waived at all. After this writing, in another meeting, Hafiz Abdul Haq confessed that he brought the money from Shimla Bank and deposited it in the bank under his own name. In that case, he became an appropriator (mutaghallib) of that money, and the share of the remaining heirs is due from him. Adults have the choice to waive their share, but no one can waive the rights of orphans. His statement that the father gave him three and a half thousand to pay off his debt is not acceptable at all. Even if it were proven by Sharia witnesses that Haji Kifayatullah gave so many thousands to Hafiz Abdul Haq during his mentioned illness to pay off his debt, even then, the shares of the minors and those adults who do not permit this payment must be returned. This is because a gift during a terminal illness (Maradh al-Mawt) is treated as a bequest (Wasiyyat), and a bequest to an heir is not valid without the consent of the other heirs. Whatever the beneficiary heir (Mousa Lahu) has already spent before the death of the testator (Mousi), if the heirs do not consent after the testator's death, they must return their respective shares. Durr-e-Mukhtar, Volume 5, Page 66:

Arabic	**English Translation**
اعتاقه ومحاباأته وهبته ووقفه وضمانه كل ذلك حكمه كحكم وصية۔ 1	Freeing a slave, selling at a lower price (muhabat), gifting (hibah), endowment (waqf), and providing a guarantee (daman) by a person in terminal illness—all these are subject to the same rules as a bequest (wasiyyat). (T)

Ibid, Page 644:

Arabic	**English Translation**
لاوارثه الا باجازة ورثته لقوله عليه الصلوة والسلام لاوصية لوارث الا ان يجيزها الورثة۔ 2	[There is no bequest] for an heir except with the permission of the other heirs, because of the saying of the Prophet (Peace and blessings be upon him), "There is no bequest for an heir unless the other heirs permit it." (T)

Alamgiri Volume 4, Page 141:

Arabic	English Translation
مريض وهب غلاما لامرأته فقبضته	An ill person gifted a slave to his wife and she took possession of him.

1. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Itq fi al-Maradh, Mujtabai Press Delhi, 2/327.
2. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai Press Delhi, 2/319.

फतावा रज़विया जिल्द 25

चौथा: शिमला बैंक की रकम के बारे में, अगर शरीयत के विश्वसनीय गवाहों से यह साबित हो जाए कि हाजी किफ़ायतुल्लाह ने हाफ़िज़ अब्दुल हक़ को बैंक से यह पैसे लाने के लिए नियुक्त किया था, तो हाफ़िज़ अब्दुल हक़ का यह बयान कि 'मैंने अपने पिता को लाकर दे दिए', शपथ के साथ स्वीकार कर लिया जाएगा। क्योंकि वह एक एजेंट (वकील) था, और एजेंट अमानतदार (अमीन) होता है, और अमानतदार की बात शपथ के साथ स्वीकार की जाती है। अन्यथा, इसमें से नाबालिगों का हिस्सा बिल्कुल नहीं छोड़ा जा सकता। इस लेखन के बाद, दूसरी सभा में हाफ़िज़ अब्दुल हक़ ने स्वीकार किया कि वह शिमला बैंक से पैसे लाया और अपने नाम से बैंक में जमा कर दिए। ऐसी स्थिति में वह उस पैसे का ग़लत इस्तेमाल करने वाला (मुतग़ल्लिब) बन गया, और शेष वारिसों का हिस्सा उसके ज़िम्मे है। वयस्कों को अपना हिस्सा छोड़ने का अधिकार है, लेकिन अनाथों का अधिकार कोई नहीं छोड़ सकता। उसका यह बयान कि पिता ने उसे साढ़े तीन हज़ार अपना क़र्ज़ चुकाने के लिए दिए थे, बिल्कुल स्वीकार्य नहीं है। बल्कि मान लीजिए कि अगर शरीयत के गवाहों से यह साबित भी हो जाए कि हाजी किफ़ायतुल्लाह ने अपनी उक्त बीमारी के दौरान हाफ़िज़ अब्दुल हक़ को इतने हज़ार दिए ताकि वह अपना क़र्ज़ चुका सके, तब भी नाबालिगों और उन वयस्कों का हिस्सा, जो इस अदायगी को जायज़ न मानें, वापस देना होगा। क्योंकि मृत्युशैया (मरज़ुल मौत) के दौरान दिया गया उपहार वसीयत माना जाता है, और वारिस के लिए वसीयत अन्य वारिसों की अनुमति के बिना प्रभावी नहीं हो सकती। जिस वारिस के पक्ष में वसीयत की गई हो (मूसा लहू), उसने वसीयत करने वाले (मूसी) की मृत्यु से पहले जो कुछ भी खर्च किया हो, वसीयत करने वाले की मृत्यु के बाद अगर वारिस अनुमति न दें, तो उन्हें उनका हिस्सा वापस करना होगा। दुर्रे मुख़्तार, जिल्द 5, पृष्ठ 66:

अरबी	**हिंदी अनुवाद**
اعتاقه ومحاباأته وهبته ووقفه وضمانه كل ذلك حكمه كحكم وصية۔ 1	मरज़ुल मौत के मरीज़ का ग़ुलाम आज़ाद करना, कम क़ीमत पर बेचना, उपहार (हिबा) देना, वक़्फ़ और ज़मानत, इन सब का हुक्म वसीयत के हुक्म की तरह है। (त)

पूर्वोक्त, पृष्ठ 644:

अरबी	हिंदी अनुवाद
لاوارثه الا باجازة ورثته لقوله عليه الصلوة والسلام لاوصية لوارث الا ان يجيزها الورثة۔ 2	वारिस के लिए वसीयत नहीं है सिवाय अन्य वारिसों की अनुमति के, नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद की वजह से कि "वारिस के लिए वसीयत नहीं है मगर यह कि अन्य वारिस इसकी अनुमति दे दें।" (त)

आलमगीरी, जिल्द 4, पृष्ठ 141:

अरबी	हिंदी अनुवाद
مريض وهب غلاما لامرأته فقبضته	मरीज ने अपनी पत्नी को ग़ुलाम हिबा (उपहार) कर दिया और पत्नी ने उस पर क़ब्ज़ा कर लिया।

1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-इतक फ़ी अल-मरज़, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, 2/327
2. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-वसाया, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, 2/319

رابطاً: زرِ شملہ بنک کی نسبت اگر گواہانِ عادل شرعی سے ثابت ہو کہ یہ روپیہ بنک سے لانے کے لئے حاجی کفایت اللہ نے حافظ عبدالق علی کو مامور کیا تھا جب تو حافظ عبدالحق کا بیان کہ میں نے اپنے والد کو لا کر دے دیا حلف کے ساتھ قبول کر لیا جائے گا کہ اب وہ وکیل ہوا اور وکیل امین ہے اور امین کا قول قسم کے ساتھ مقبول ہے ورنہ اس میں سے بھی حصہ نابالغان ہرگز نہیں چھوٹ سکتا، بعد اس تحریر کے دوسرے جلسے میں حافظ عبدالحق نے اقرار کیا کہ وہ روپیہ شملہ بنک سے لایا اپنے نام سے بنک میں جمع کر دیا تو وہ اس روپے کا متغلب ہوا بقیہ ورثہ کا حصہ اس کے ذمے عائد ہے بالغوں کو چھوڑ دینے کا اختیار ہے، یتیموں کا حق کوئی نہیں چھوڑ سکتا، اس کا بیان کہ ساڑھے تین ہزار والد نے اس کا قرضہ ادا کرنے کو اسے دیئے ہرگز مقبول نہیں، بلکہ بالفرض اگر گواہانِ شرعی سے ثابت بھی ہو جائے کہ حاجی کفایت اللہ نے اپنے مرضِ مذکور میں اتنے ہزار حافظ عبدالحق کو دے دیئے کہ اپنا قرضہ ادا کرلو جب بھی نابالغوں کا حصہ اور نیز ان بالغوں کا جو اس دینے کو جائز نہ رکھیں دینا آئے گا کہ ہبہ مرض میں وصیت ہے اور وارث کے لئے وصیت بے اجازت ورثہ نافذ نہیں ہو سکتی وارث موصی لہ جو کچھ قبل موت موصی تصرف میں لا چکتا ہے بعد موت موصی جو ورثہ اجازت نہ دیں ان کا حصہ واپس دینا پڑتا ہے، درمختار جلد پنجم ص۶۶ :

عربی متن	**اردو ترجمہ**
اعتاقه ومحابأته وهبته ووقفه وضمانه كل ذلك حكمه كحكم وصية۔ 1	مرض الموت کے مریض کا آزاد کرنا، کم قیمت پر بیچنا، ہبہ کرنا، وقف اور ضمان سب کا حکم وصیت کے حکم کی مثل ہے۔ (ت)

ایضاً ص ۶۴۴ :

عربی متن	اردو ترجمہ
لاوارثه الا باجازة ورثته لقوله علیه الصلوة والسلام لاوصیة لوارث الا ان یجیزها الورثة۔ 2	وارث کے لئے وصیت نہیں سوائے دیگر وارثوں کی اجازت کے نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ وارث کے لئے وصیت نہیں مگر یہ کہ دیگر ورثاء اس کی اجازت دے دیں۔ (ت)

عالمگیری جلد چہارم ص ۱۴۱:

عربی متن	اردو ترجمہ
مریض وهب غلاما لامرأته فقبضته	مریض نے اپنی بیوی کو غلام ہبہ کر دیا بیوی نے اس پر

1 الدرالمختار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۲۷ 2 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۹

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Table Header] Arabic: And he set [the slave] free, then the sick person died. The manumission is valid and includes the value [to be paid]. This is as stated in Khizanat al-Muftin. - 1 Urdu: He took possession and set [the slave] free. Then the sick person died; the manumission will be valid and the wife will be the guarantor of its price. This is as stated in Khizanat al-Muftin. (T)

In Durr al-Mukhtar, Vol 4, p 712: [Table Middle] Arabic: He acknowledged [a gift/debt] during his terminal illness for his heir; he is ordered to hand it over to the heir immediately. Then when he dies, [the heir] returns it. (Bazzaziyya). And in al-Qunyah: The actions of a sick person are valid and are only annulled after death. - 2 Urdu: If a sick person makes an acknowledgment for an heir during his terminal illness, he will be ordered to hand over that thing to the heir at that very time. Then, when the patient dies, the heir will return that thing (Bazzaziyya). And it is in al-Qunyah that the actions of a patient are valid, although they are annulled after his death. (T)

The money spent on burial and shrouding according to the Sunnah amount will certainly be deducted [from the estate]. The costs for remaining Fatiha, Durood, charities, 'Som' (third-day rites), etc., will be borne only by the person who spent it. It will not fall upon the heirs who did not give permission, especially orphan children, as their shares are strictly protected and no one can give permission on their behalf. Hashiyah Tahtawi on Durr al-Mukhtar, Volume 4:

[Table Bottom] Arabic: Preparation [for burial] does not include Tasbih, Surah al-Ikhlas recitations, gathering people, and meals because these are not necessary matters. Therefore, the person doing this, if he is one of the heirs, it will be deducted from his share and he will be a volunteer. The same applies if it is a stranger. - 3 Urdu: Fatiha, Durood, charities, gathering people, and arranging meals etc., are not included in 'Tajheez' (preparation for burial) because these are not essential matters. Therefore, the person performing these acts, if he is among the heirs, it will be deducted from his share and he will be considered a benefactor. The ruling for a stranger is similar. (T)

So just giving the minor's share from the remaining six thousand is not enough; rather, after deducting the ten or twenty rupees spent on shrouding and burial according to the Sunnah, the full shares of the minors must be given from the entire twelve thousand five hundred and twelve.

1 Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Gift, Chapter Ten, Noorani Kutub Khana Peshawar 3/202 2 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Acknowledgement, Chapter on Acknowledgement of a Sick Person, Matba' Mujtabai Delhi 2/13 3 Hashiyah al-Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritances, Al-Maktaba al-Habibiyya Quetta 4/367

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[तालिका शीर्षक] अरबी: और उसने उसे आज़ाद कर दिया, फिर मरीज़ मर गया। आज़ाद करना लागू होगा और इसमें कीमत शामिल है। ऐसा 'खज़ानतुल मुफ़्तीन' में है। - 1 उर्दू: कब्ज़ा किया और आज़ाद कर दिया। फिर मरीज़ मर गया तो आज़ादी लागू होगी और पत्नी उसकी कीमत की ज़ामिन (गारंटर) होगी। ऐसा ही 'खज़ानतुल मुफ़्तीन' में है। (त)

दुर्रे मुख़्तार जिल्द 4 पृ. 712 में: [तालिका मध्य] अरबी: उसने अपनी मर्ज़ुल मौत (मृत्यु पूर्व बीमारी) में अपने वारिस के लिए इकरार किया; उसे तुरंत वारिस को सौंपने का आदेश दिया जाएगा। फिर जब वह मर जाए, तो वह उसे वापस कर दे (बज़ाज़िया)। और 'कुनिया' में है: मरीज़ के कार्य लागू होते हैं और वे केवल मृत्यु के बाद ही रद्द होते हैं। - 2 उर्दू: मरीज़ ने अपनी मर्ज़ुल मौत में किसी वारिस के लिए कुछ इकरार किया तो उसी वक्त वह चीज़ वारिस के सुपुर्द करने का हुक्म दिया जाएगा। फिर जब मरीज़ मर गया तो वारिस वह चीज़ वापस लौटाएगा (बज़ाज़िया)। और 'कुनिया' में है कि मरीज़ के कार्य लागू होते हैं अलबत्ता उसके मरने के बाद टूट जाते हैं। (त)

कफ़न और दफ़न में सुन्नत की मात्रा के अनुसार जो रुपया खर्च किया गया, वह ज़रूर काटा (मुजरा) जाएगा। बाकी फ़ातिहा, दरूद, खैरात, 'सोम' आदि के खर्चे सिर्फ उसी व्यक्ति पर पड़ेंगे जिसने खर्च किया है। उन वारिसों पर नहीं आएंगे जिन्होंने अनुमति नहीं दी, विशेष रूप से यतीम बच्चे कि उनके हिस्से पूरी तरह सुरक्षित हैं और उनकी ओर से कोई अनुमति नहीं दे सकता। तहतावी हाशिया दुर्रे मुख़्तार जिल्द चार:

[तालिका नीचे] अरबी: तजहीज़ (अंतिम संस्कार की तैयारी) में तस्बीह, सूरह इखलास का पाठ, सभा और भोजन शामिल नहीं है क्योंकि ये आवश्यक कार्यों में से नहीं हैं। इसलिए इसे करने वाला यदि वारिसों में से है, तो यह उसके हिस्से से काटा जाएगा और वह परोपकारी होगा। अजनबी के लिए भी यही हुक्म है। - 3 उर्दू: तजहीज़ में फ़ातिहा, दरूद और खैरात, लोगों को इकट्ठा करना और खाने का इंतज़ाम आदि शामिल नहीं हैं क्योंकि ये ज़रूरी कामों में से नहीं हैं। लिहाज़ा ये काम करने वाला अगर वारिसों में से है तो उसके हिस्से से काटा जाएगा और इसमें वह एहसान करने वाला होगा। ऐसा ही हुक्म अजनबी का भी है। (त)

तो सिर्फ बाकी छह हज़ार से नाबालिगों का हिस्सा देना काफ़ी नहीं बल्कि कफ़न-दफ़न में सुन्नत के मुताबिक जो दस-बीस रुपये खर्च हुए हों उन्हें काटकर बाकी पूरे बारह हज़ार पाँच सौ बारह में से नाबालिगों का पूरा हिस्सा दिया जाना लाज़िम है।

---

1 अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल हिबा, दसवां अध्याय, नूरानी कुतुब खाना पेशावर 3/202 2 अद-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल इकरार, मर्ज़ के इकरार का अध्याय, मतबा मुजतबाई दिल्ली 2/13 3 हाशिया अत-तहतावी अलद-दुर्रिल मुख़्तार, किताबुल फ़राइज़, अल-मकतबा अल-हबीबिया क्वेटा 4/367

पेज 447/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

واعتقته ثم مات المريض فالعتق نافذ وتتضمن القيمة كذا في خزانة المفتين - 1 قبضہ کیا اور آزاد کردیا۔ پھر مریض مر گیا تو عتق نافذ ہوگا اور بیوی اس کی قیمت کی ضامن ہوگی۔ یوں ہی خزانتہ المفتین میں ہے۔ (ت)

در مختار جلد ۴ ص ۷۱۲ : اقر فی مرض موته لوارثه یؤمر في الحال بتسلیمه الی الوارث فاذا مات یرده، بزازیة، وفی القنیة، تصرفات المریض نافذة وانما تنقض بعد الموت - 2 مریض نے اپنی مرض الموت میں کسی وارث کے لئے کچھ اقرار کیا تو اسی وقت وہ شئی وارث کے سپرد کرنے کا حکم دیا جائے گا۔ پھر جب مریض ہو گیا تو وارث وہ شئی واپس لوٹائے گا (بزازیہ) اور قنیہ میں ہے کہ مریض کے تصرفات نافذ ہوتے ہیں البتہ اس کے مرنے کے بعد ٹوٹ جاتے ہیں۔ (ت)

کفن و دفن بقدر مسنون میں جو روپیہ صرف کیا وہ ضرور مجرا ہوگا باقی فاتحہ درود خیرات سوم وغیرہ کے مصارف صرف اس صرف کرنے والے پر پڑیں گے اجازت نہ دینے والے ورثہ پر نہ آئیں گے خصوصا یتیم بچے کہ ان کے حصے مطلقا محفوظ ہیں نہ ان کی طرف سے کوئی اجازت دے سکتا ہے۔ طحطاوی حاشیہ در مختار جلد چہارم:

التجهيز لايدخل فيه السبح والصمدية والجمع والموائد لان ذلك ليس من الامور اللازمة فالفاعل لذلك ان كان من الورثة يحسب عليه من نصيبه ويكون متبرعا وكذا لو كان اجنبيا - 3 تجہیز میں فاتحہ، درود و خیرات، لوگوں کو جمع کرنا اور کھانے کا اہتمام وغیرہ داخل نہیں ہیں کیونکہ یہ ضروری امور میں سے نہیں ہیں لہذا یہ امور بجالانے والا اگر وارثوں میں سے ہے تو اس کے حصہ سے مجرا ہوگا اور اس میں احسان کرنے والا ہوگا۔ ایسا ہی حکم اجنبی کا بھی ہے۔ (ت)

تو صرف بقیہ چھ ہزار سے حصہ نابالغان دینا کافی نہیں بلکہ کفن دفن بقدر سنت میں جو دس بیس روپے صرف ہوں مجرا کر کے باقی پورے بارہ ہزار پانچ سو بارہ میں کامل حصص نابالغان دیا جانا لازم ہے

---

1 الفتاوی الھندیۃ کتاب الھبۃ الباب العاشر نورانی کتب خانہ پشاور ۳ / ۲۰۲ 2 الدر المختار کتاب الاقرار باب اقرار المریض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۳ 3 حاشیۃ الطحطاوي علی الدر المختار کتاب الفرائض المکتبۃ الحبیبیہ کوئٹہ ۴ / ۳۶۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Let Sheikh Habibullah's demand go, and let Hafiz Abdul Haq, the one who made the promise and wrote the letter, go. These things can have no effect on Hafiz Abdul Haq and the orphans. If Ihsan al-Haq has received thousands, they will be deducted from his share; Sheikh Habibullah has no claim on the inheritance.

Fifthly: The matter of the jewelry deposited in the Bengal Bank depends on just testimony. If it is proven to be the property of Hameed-un-Nisa, then the shares of the minors therein shall be preserved for their benefit. If it is proven to be the property of Haji Kifayatullah, then it will be distributed among all heirs.

Sixthly: Necessary and customary legal expenses incurred on behalf of the minors by any of their legal guardians or executors without extravagance shall certainly be charged to the minors. Imposing even a single penny more than that upon them is strictly forbidden. The adults are free to settle their rights among themselves as they wish.

Seventhly: To intentionally cause any loss to minors in the valuation of property or determination of shares is absolutely forbidden. Allah, the One and Prevailing, will hold them accountable. These are the original Sharia rulings. However, if the guardians of the minors and their true well-wishers among the believers know with absolute certainty and without any doubt or trickery that this settlement is in the best interest of the minors, and the loss suffered by these helpless oppressed ones is lighter than the great loss they would surely face in case of non-settlement, then the rule of the Pure Sharia is:

"Whoever is afflicted with two calamities should choose the lighter of the two."[1]

In such a case of sheer necessity and need, one who seeks the reform of the minors will be like one who amputates a hand or foot when gangrene sets in. This treatment is permissible for both adults and minors, for a great harm is averted by a lesser harm.

"And Allah knows well the corrupter from the reformer."[2]

[1] Al-Ashbaah wan-Nazaa'ir, Al-Fann al-Awwal, Al-Qa'idah al-Khamisah, Idarat al-Qur'an Karachi 1/123. [2] Al-Qur'an al-Karim 2/220.

शेख हबीबुल्लाह की मांग को जाने दें, और वादे करने वाले और पत्र लिखने वाले हाफ़िज़ अब्दुल हक़ को जाने दें, इन बातों का हाफ़िज़ अब्दुल हक़ और अनाथों पर कोई प्रभाव नहीं पड़ सकता। यदि एहसानुल हक को हज़ारों मिले हैं, तो वे उनके हिस्से से काट लिए जाएंगे; विरासत पर शेख हबीबुल्लाह का कोई दावा नहीं है।

पाँचवाँ: बंगाल बैंक में जमा ज़ेवर का मामला न्यायपूर्ण गवाही पर आधारित है। यदि यह सिद्ध हो जाता है कि वह हमीद-उन-निसा की संपत्ति थी, तो उसमें नाबालिगों के हिस्से नाबालिगों के लाभ के लिए सुरक्षित रखे जाएंगे। और यदि यह सिद्ध हो जाता है कि वह हाजी किफ़ायतउल्लाह की संपत्ति थी, तो इसे सभी वारिसों में विभाजित किया जाएगा।

छठा: नाबालिगों की ओर से उनके किसी भी कानूनी अभिभावक या वसीयतदार द्वारा बिना किसी फिजूलखर्ची के किए गए आवश्यक और सामान्य कानूनी खर्च निश्चित रूप से नाबालिगों पर डाले जाएंगे। इससे एक पैसा भी अधिक उन पर डालना हराम (वर्जित) है। वयस्क अपनी मर्जी से अपने अधिकारों का जैसा चाहें फैसला कर लें।

सातवाँ: संपत्ति के मूल्यांकन और हिस्सों के निर्धारण आदि किसी भी मामले में नाबालिगों को नुकसान पहुँचाना पूरी तरह से हराम है और अल्लाह, जो एक और सर्वशक्तिमान है, उनकी ओर से हिसाब लेने वाला है। ये मूल शरीयत के आदेश हैं। इसके बावजूद, यदि नाबालिगों के अभिभावक और उनके सच्चे शुभचिंतक ईमान वाले लोग निश्चित रूप से बिना किसी संदेह और छल-कपट के जानते हैं कि यह समझौता ही नाबालिगों के हक में बेहतर है, और इन बेबस मज़लूमों को जो नुकसान पहुँचता है, वह उस बड़े नुकसान से हल्का है जो समझौता न होने की स्थिति में निश्चित रूप से उन्हें पहुँचने वाला है, तो शरीयत-ए-मुतह्हरा का नियम है कि:

"जो व्यक्ति दो बलाओं (मुसीबतों) में फंस जाए, वह उनमें से हल्की को चुने।"[1]

ऐसी स्थिति में केवल मजबूरी और ज़रूरत में जो नाबालिगों के सुधार की इच्छा रखेगा, वह ऐसा होगा जैसे गैंग्रीन (आकला) होने पर हाथ या पैर काट देना, क्योंकि यह मामला वयस्क और नाबालिग दोनों के साथ जायज़ है कि बड़े बिगाड़ को छोटे बिगाड़ से दूर किया जाता है।

"और अल्लाह अच्छी तरह जानता है कि कौन बिगाड़ने वाला है और कौन सुधारने वाला।"[2]

1. अल-अशबाह वन-नज़ायर, अल-फ़न्नुल अव्वल, अल-क़ायदतुल ख़ामिसा, इदारतुल क़ुरान कराची 1/123.
2. अल-क़ुरान अल-करीम 2/220.

شیخ حبیب اللہ کا مطالبہ جانے اور حافظ عبدالحق، وعدہ کرنے اور خط لکھنے والے جائیں اور حافظ عبدالحق، یتیموں پر ان باتوں کا کچھ اثر نہیں پڑ سکتا۔ احسان الحق کو اگر ہزار پہنچے ہیں وہ اس کے حصے میں مجرا ہوں گے، شیخ حبیب اللہ کا مطالبہ ترکہ پر نہیں۔

خامسا: زیور امانت بنگال بینک کا معاملہ شہادت عادلہ پر ہے اگر ثابت ہو کہ وہ ملک حمید النساء تھا تو اس میں نابالغوں کے حصے بحق نابالغان محفوظ رکھے جائیں گے اور اگر ملک حاجی کفایت اللہ ثابت ہو تو سب ورثہ پر تقسیم ہو گا۔

سادسا: خرچہ نالشات بقدر ضرورت و معمولہ جو کچھ نابالغوں کی طرف سے ان کے کسی ولی یا وصی شرعی نے بلا اسراف اٹھایا وہ ضرور نابالغوں پر پڑے گا اس سے زائد ایک پیسہ ان پر ڈالنا حرام ہے نابالغین مختار ہیں کہ آپس میں اپنے حقوق کا جس طرح چاہیں فیصلہ کر لیں۔

سابعا: تشخیص قیمت جائیداد و تعیین حصص وغیرہ کسی امر میں کوئی نقصان نابالغوں کی طرف رکھنا محض حرام قطعی ہے اور اللہ واحد قہار ان کی طرف سے حساب لینے والا ہے اصل احکام شرعیہ یہ ہیں بایں ہمہ اگر ولی نابالغان اور ان کے حقیقی خیر خواہ اہلِ ایمان یقینی قطعی طور پر بلا شک و شبہ و بلا مکر و حیلہ جانیں کہ یہ تصفیہ ہی نابالغوں کے حق میں خیر ہے اور اس میں جو نقصان ان بیکس مظلوموں کو پہنچتا ہے وہ اس نقصانِ عظیم سے ہلکا ہے جو بحال عدم تصفیہ یقیناً انہیں پہنچنے والا ہے تو شریعت مطہرہ کا قاعدہ ہے کہ:

مَنِ ابْتُلِيَ بِبَلِيَّتَيْنِ اخْتَارَ أَهْوَنَهُمَا[1] | جو شخص دو بلاؤں میں مبتلا ہو ان میں سے ہلکی کو اختیار کرے۔

ایسی صورت محض مجبوری و ضرورت میں جو نابالغوں کی اصلاح چاہے گا اور وہ ایسا ہوگا جیسا آکلہ پیدا ہونے پر ہاتھ یا پاؤں کاٹ دینا کہ یہ معاملہ بالغ و نابالغ سب کے ساتھ روا ہے کہ فسادِ عظیم کا فسادِ قلیل سے دفع ہے۔

"وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ"ؕ 2 | اللہ خوب جانتا ہے کہ کون مفسد ہے اور کون اصلاح چاہتا ہے۔

[1] الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدة الخامسة ادارة القرآن کراچی ۱/ ۱۲۳ [2] القرآن الکریم ۲/ ۲۲۰

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Adab al-Awsiya, Vol. 2, p. 208:

Mentioned in al-Khaniyya, al-Khulasa, al-Imadiyya, and al-Hafiziyya: It is not permissible for the guardian (Wasi) to settle for less than the full right if the opponent confesses to it and a judgment has been passed against him, or if the deceased (Musi) has just witnesses against him. This is because, in the first case, the guardian is wasting part of the right, so it is not allowed. In the second case, he is securing as much as possible, and there is an obvious benefit in it, so it is allowed. (T)

In the same, p. 209:

In it, some of the orphan's rights are recovered while the whole is at risk of being lost; so there is no doubt about its benefit. (T)

In the same, p. 287:

Mentioned in an-Nawazil and al-Khaniyya: A ruler came to the guardian's house, and it was said to him (the guardian) that if you do not give the ruler something, he will seize the house and property. So he gave him some of the property. Abu al-Qasim said: It is permissible for the guardian to compromise in this manner. (T)

Ahkam al-Sighar, Vol. 2, pp. 73 & 74:

(1) Adab al-Awsiya, in the margins of Jami' al-Fasulayn, Section on Settlement, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/208. (2) Adab al-Awsiya, in the margins of Jami' al-Fasulayn, Section on Settlement, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/209. (3) Adab al-Awsiya, in the margins of Jami' al-Fasulayn, Section on Indemnity, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/287.

Page 449 of 658

फ़तावा रजविया, जिल्द 25

अदब अल-औसिया, जिल्द 2, पृष्ठ 208:

खानिया, खुलासा, इमादिया और हाफ़िज़िया में उल्लेख है: वसी (अभिभावक) के लिए यह जायज़ नहीं है कि वह पूरे अधिकार से कम पर समझौता करे, जबकि विरोधी पक्ष उसे स्वीकार करता हो और उसके खिलाफ फैसला हो चुका हो, या मृतक (मूसी) के पास उसके खिलाफ विश्वसनीय गवाह हों। ऐसा इसलिए है क्योंकि पहली स्थिति में वसी अधिकार के एक हिस्से को नष्ट कर रहा है, इसलिए यह जायज़ नहीं है। दूसरी स्थिति में, वह यथासंभव कुछ हिस्सा प्राप्त कर रहा है और इसमें स्पष्ट लाभ है, जैसा कि छिपा नहीं है, इसलिए यह जायज़ है। (त)

उसी में, पृष्ठ 209:

इसमें यतीम के कुछ अधिकारों को प्राप्त करना है जबकि पूरा अधिकार नष्ट होने की कगार पर है; इसलिए इसके बेहतर होने में कोई संदेह नहीं है। (त)

उसी में, पृष्ठ 287:

नवाज़िल और खानिया में उल्लेख है: कोई शासक वसी के घर आया और वसी से कहा गया कि यदि तुमने शासक को कुछ नहीं दिया, तो वह घर और संपत्ति पर कब्जा कर लेगा। अतः उसने उसे कुछ संपत्ति दे दी। अबुल क़ासिम ने कहा: वसी का इस तरह समझौता करना जायज़ है। (त)

अहकाम अल-सिग़ार, जिल्द 2, पृष्ठ 73 और 74:

(1) अदब अल-औसिया, जामि' अल-फसुलैन के हाशिए पर, समझौते का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 2/208। (2) अदब अल-औसिया, जामि' अल-फसुलैन के हाशिए पर, समझौते का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 2/209। (3) अदब अल-औसिया, जामि' अल-फसुलैन के हाशिए पर, मुआवज़े का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 2/287।

पृष्ठ 658 का 449

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

ادب الاوصیاء جلد ۲ ص ۲۰۸:

ذكر في الخانية والخلاصة والعمادية والحافظية، انه لا يجوز ان يصالح الوصي بأقل من الحق ان كان الخصم مقرا به ومقضيا عليه او للموصى بينة عادلة عليه والاجاز لانه في الاول متلف لبعض الحق فلا يجوز وفي الثاني محصل للبعض بقدر الامكان وفيه من النظر مالا يخفى فيجوز- (1)

خانیہ، خلاصہ، عمادیہ اور حافظیہ میں مذکور ہے وصی کے لئے جائز نہیں کہ وہ حق سے کمتر پر صلح کرے جبکہ خصم اقراری ہو اور اس پر فیصلہ ہوچکا ہو یا موصی کے پاس عادل گواہ موجود ہوں ورنہ جائز ہے کیونکہ پہلی صورت میں وصی بعض حق کو برباد کرنے والا ہے لہٰذا جائز نہیں، اور دوسری صورت میں وہ مقدور بھر بعض کو حاصل کرنے والا ہے اور اس میں نگرانی موجود ہے، جیسا کہ پوشیدہ نہیں، لہٰذا جائز ہے۔ (ت)

اسی میں ہے ص ۲۰۹:

فيه تحصيل بعض الحق لليتيم في حال توى كله فلا شك في خيريته- (2)

اس یتیم کے بعض حق کو حاصل کرنا ہے جبکہ تمام ہلاک ہو رہا ہے تو اس کے خیر ہونے میں کوئی شک نہیں (ت)

اُسی میں ہے ص ۲۸۷:

ذكر في النوازل والخانية، سلطان نزل دار الوصى فقيل له ان لم تعط السلطان شيئا استولى على الدار و العقار فاعطى له شيئا من العقار قال ابو القاسم يجوز مصانعته- (3)

نوازِل اور خانیہ میں مذکور ہے کوئی بادشاہ وصی کے گھر میں وارد ہوا اور وصی کو کہا گیا کہ اگر تو نے بادشاہ کو کچھ نہ دیا تو وہ مکان اور جائداد پر قبضہ کرلے گا چنانچہ وصی نے اس کو کچھ جائداد دی۔ ابوالقاسم نے فرمایا وصی کا یوں نرمی کرنا جائز ہے۔ (ت)

احکام الصغار جلد دوم ص ۷۳ و ۷۴ :

1۔ آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی الصلح اسلامی کتب خانہ کراچی ۲۰۸/۲ 2۔ آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی الصلح اسلامی کتب خانہ کراچی ۲۰۹/۲ 3۔ آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی الضمان اسلامی کتب خانہ کراچی ۲۸۷/۲

Fatawa Razawiya, Volume 25

It is the saying of Ibn Salmah, and it is a matter of istihsan (juridistic preference). It is narrated from Faqih Abu al-Layth on the authority of Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) that he used to allow the executors (of a will) to practice musana'ah (lenience or strategic compromise) with the property of orphans. The choice of Ibn Salmah is in agreement with the saying of Abu Yusuf, and the fatwa is given accordingly. This is indicated in the Book of Allah the Almighty: "As for the ship, it belonged to poor people working at sea. So I intended to cause a defect in it..." [Quran 18:79]. This permits causing a defect in an orphan's property for fear of it being seized by an oppressor. This is mentioned by Qadi Khan in his book of wills (al-Wasaya) within his Fatawa.

It is also mentioned therein: An executor spent from the orphan's wealth at the judge's court; if it was given as a fair wage (ijarah), he is not liable. Muhammad ibn al-Fadl (may Allah have mercy on him) said he is not liable within the limit of the average wage (ajr al-mithl) and minor loss (ghabn al-yasir). But if he gave the orphan's wealth as a bribe, he is liable.

It is also mentioned therein: A man died and appointed his wife as the executor, leaving behind minor heirs. Then an oppressive ruler entered their house, and the woman was told that if she did not give the ruler something, he would seize the entire house and property by force. So, the woman gave the ruler something from the property. The scholars said...

यह इब्न सलमा का कथन है और यह इस्तिहसान (न्यायिक प्राथमिकता) है। फकीह अबू अल-लैथ से इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) के हवाले से वर्णित है कि वह यतीमों के माल में नरमी बरतने की वसीयत करने वालों को अनुमति देते थे। इब्न सलमा का विचार इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैह) के कथन से मेल खाता है और इसी के अनुसार फतवा दिया जाता है। और अल्लाह तआला की किताब में इसी की ओर इशारा है: "जहाँ तक उस नाव का सवाल है, वह कुछ गरीब लोगों की थी जो समुद्र में काम करते थे। तो मैंने चाहा कि उसे दोषपूर्ण बना दूँ" [क़ुरआन 18:79]। इसमें किसी अत्याचारी के कब्ज़े के डर से यतीम के माल को दोषपूर्ण बनाने की अनुमति है। इसे काज़ी खान ने अपनी फतावा की किताब 'अल-वसाया' में उल्लेख किया है।

उसी में यह भी है कि वसी (कार्यकारी) ने काज़ी की कचहरी में यतीम का माल खर्च किया। यदि किराये (इजारा) के रूप में दिया है, तो वह उत्तरदायी (ज़ामिन) नहीं होगा। मुहम्मद बिन फ़ज़ल (रहमतुल्लाह अलैह) ने कहा कि सामान्य मज़दूरी (अज्र-ए-मिसल) और मामूली नुकसान (ग़बन-ए-यसीर) की सीमा तक वह उत्तरदायी नहीं होगा। लेकिन अगर उसने यतीम का माल रिश्वत के तौर पर दिया है, तो वह उत्तरदायी होगा।

उसी में है कि एक व्यक्ति की मृत्यु हो गई और उसने अपनी पत्नी को वसी नियुक्त किया और छोटे वारिस भी छोड़े। फिर कोई अत्याचारी शासक उनके घर में उतरा और उस महिला से कहा गया कि यदि तुमने शासक को कुछ न दिया, तो वह पूरे घर और संपत्ति पर जबरन कब्ज़ा कर लेगा। चुनाँचे, महिला ने संपत्ति में से कुछ शासक को दे दिया, तो मशाइख़ (विद्वानों) ने कहा...

هو قول ابن سلمة وهو استحسان وعن الفقيه ابى الليث عن ابى يوسف رحمه الله انه كان يجيز للاوصياء المصانعة في اموال اليتامى واختيار ابن سلمة موافق لقول ابى يوسف وبه يفتى واليه اشار فى كتاب الله تعالى (اما السفينة فكانت لمسكين يعملون في البحر فاردت ان اعيبها) اجاز العيب فى مال اليتيم مخافة اخذ المتغلب ذكره قاضى خان فى وصايا فتاويه، وفيها ايضاً وصى انفق على باب القاضى من مال اليتيم فأعطى على وجه الاجازة لايضمن، قال محمد بن الفضل رحمه الله لايضمن مقدار اجر المثل والغبن اليسير وما اعطى على الرشوة كان ضامناً وفيها رجل مات واوصى الى امرأته وترك ورثة صغاراً فنزل سلطان جائر دارهم فقيل لها ان لم تعطه شيئاً استولى على الدار والعقار فاعطته شيئاً من العقار قالوا

وہ ہی قول ابن سلمہ کا ہے اور وہ استحسان ہے۔ فقیہ ابو اللیث سے بحوالہ امام ابو یوسف علیہ الرحمہ منقول ہے کہ وہ یتیموں کے مال میں نرمی اختیار کرنے کی وصیوں کو اجازت دیتے تھے۔ ابن سلمہ کا مختار امام ابو یوسف علیہ الرحمہ کے قول سے موافقت رکھتا ہے اور اسی کے ساتھ فتویٰ دیا جاتا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ کی کتاب میں اسی کی طرف اشارہ ہے "وہ جو کشتی تھی وہ کچھ محتاجوں کی تھی کہ دریا میں کام کرتے تھے تو میں نے چاہا کہ اس کو عیب دار کر دوں" اس میں کسی جابر کے قبضہ کے ڈر سے یتیم کے مال کو عیب دار کرنے کی اجازت ہے۔ اس کو قاضی خان نے اپنے فتاویٰ کی کتاب الوصایا میں ذکر کیا ہے۔ اسی میں یہ بھی ہے کہ وصی نے قاضی کی کچہری میں یتیم کا مال خرچ کیا۔ اگر بطورِ اجارہ دیا ہے تو ضامن نہیں ہوگا۔ محمد بن فضل علیہ الرحمہ نے کہا کہ مثلی اجرت اور غبنِ یسیر کی حد تک ضامن نہیں ہوگا۔ لیکن اگر اس نے یتیم کا مال بطورِ رشوت دیا ہے تو ضامن ہوگا۔ اسی میں ہے کہ ایک مرد فوت ہوا اور اس نے اپنی

بیوی کو وصی مقرر کیا اور چھوٹے ورثاء بھی چھوڑے، پھر کوئی جابر بادشاہ ان کے گھر میں اترا اور اس عورت کو کہا گیا کہ اگر تو نے بادشاہ کو کچھ نہ دیا تو وہ پورے گھر اور جائداد پر جبراً قبضہ کر لے گا۔ چنانچہ عورت نے جائداد میں سے کچھ بادشاہ کو دے دیا تو مشائخ نے

Fatawa Rizvia Volume 25

| It is permissible to compromise with it. (Arabic) | Said that this leniency of his is permissible. (Urdu) (T) |

This is only in the case when there is a certainty of a greater loss occurring if one does not agree; it is not lawful to accept an existing [compromise/loss] just for the sake of an imaginary harm. Even then, it is an absolute obligation that to the extent possible, one should strive hard so that this injustice is removed from these helpless people, or it is reduced as much as possible. Even so, this permissibility will only remain from this side; for those oppressors who suppress and take the rights of orphans in this way, it is pure fire of Hell for them, and they should be prepared for severe Divine punishment. And refuge is sought with Allah Almighty, and Allah Subhanahu wa Ta'ala knows best.

Answer to the sixth question: Since Kariman Nisa is not known, famous, or proven to be the daughter of any other person, and she calls herself the daughter of Haji Kifayatullah, and her age allows for this possibility, then in such a state, regardless of all the writings and letters of Kifayatullah, only this will-document (wasiyat-nama), which these people who are objecting to Kariman Nisa's lineage are themselves accepting, was a sufficient argument and an ample proof. After this, the objection of the objectors would not be heard at all, and she would certainly be declared the daughter of Haji Kifayatullah because in the will-document, at various places, by writing 'offspring', 'my offspring', 'our offspring', he included Kariman Nisa in the list of names along with other daughters and wrote for all of them to receive their legal share without any more or less. It is stated in Durr al-Mukhtar:

| If one confesses about a boy of unknown lineage in his birthplace or in a city where they are present, and the age of both is such that one like him could be born to one like him, that he is his son, and the boy confirms it if he is discerning (mumayyiz), otherwise his confirmation is not needed as mentioned before; then his lineage is established even if the one confessing is ill. And when the lineage is established, the boy shares with the heirs. 2 (Arabic) | If, regarding a minor boy whose lineage is not known, in his homeland or in that city where he has arrived, it is acknowledged that "this is my son," while the ages of both are such that someone like him could be his son, and the boy confirmed it if the boy is discerning, otherwise his confirmation is not needed, as has been mentioned; thus, in the stated case, his lineage will be

established. If the one making the acknowledgement is ill, when the lineage is proven, then that boy will be a partner with the remaining heirs. (T) |

1 Jami' Ahkam al-Sighar on the margin of Jami' al-Fusulayn regarding issues of wills, Islami Kutub Khana Karachi, 3/277. 2 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Acknowledgement, Chapter on Acknowledgement by a Sick Person, Matba' Mujtabai Delhi, 2/13.

| इसके साथ समझौता करना जायज़ है। (अरबी) | कहा कि उनकी यह नर्मी जायज़ है। (उर्दू) (त) |

यह उसी स्थिति में है जब न मानने पर इससे भी बड़ी हानि होने का विश्वास हो, केवल काल्पनिक हानि के लिए वर्तमान [हानि] को मान लेना हलाल नहीं है। फिर भी यह पूर्ण कर्तव्य है कि जहाँ तक संभव हो जी-तोड़ कोशिश की जाए ताकि यह अन्याय इन लाचारों पर से टल जाए या जितना संभव हो कम हो जाए। फिर भी यह अनुमति केवल इसी ओर से रहेगी; वे अत्याचारी जो इस प्रकार अनाथों का अधिकार दबाकर लेंगे, उनके लिए वह नरक की विशुद्ध अग्नि है और वे ईश्वर के कठोर दंड के लिए तैयार रहें। और अल्लाह तआला से पनाह मांगते हैं, और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

छठे प्रश्न का उत्तर: चूंकि करीमुन निसा का किसी और व्यक्ति की पुत्री होना ज्ञात, प्रसिद्ध और प्रमाणित नहीं है और वह स्वयं को हाजी किफ़ायतउल्लाह की पुत्री कहती है और उसकी आयु इसकी योग्यता रखती है, तो ऐसी स्थिति में किफ़ायतउल्लाह के सभी लेखों और पत्रों को छोड़कर, केवल यह वसीयतनामा जिसे वे लोग जो करीमुन निसा के वंश पर आपत्ति कर रहे हैं, स्वयं स्वीकार कर रहे हैं, पर्याप्त प्रमाण और पूर्ण तर्क था। इसके बाद आपत्ति करने वालों की आपत्ति बिल्कुल नहीं सुनी जाती और वह निश्चित रूप से हाजी किफ़ायतउल्लाह की पुत्री घोषित होतीं क्योंकि वसीयतनामा में जगह-जगह 'संतान', 'मेरी संतान', 'हमारी संतान' लिखकर उन्होंने करीमुन निसा को भी अन्य पुत्रियों के साथ नामों की सूची में शामिल किया और सबके लिए कानूनी हिस्सा बिना किसी कमी-बेशी के पहुँचने का लिखा। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

| यदि कोई अज्ञात वंश के बालक के बारे में उसके जन्म स्थान या उस शहर में जहाँ वे मौजूद हैं, यह स्वीकार करे कि वह उसका पुत्र है, और दोनों की आयु ऐसी हो कि उसके जैसे के यहाँ उसके जैसा पैदा हो सके और बालक ने उसकी पुष्टि की हो यदि वह समझदार हो, अन्यथा जैसा कि पहले उल्लेख किया गया है, उसकी पुष्टि की आवश्यकता नहीं है; तब उसका वंश सिद्ध हो जाता है भले ही स्वीकार करने वाला बीमार हो। और जब वंश सिद्ध हो जाए, तो वह बालक उत्तराधिकारियों के साथ हिस्सा पाता है। 2 (अरबी) | यदि किसी नाबालिग लड़के के बारे में जिसका वंश ज्ञात नहीं है, उसके वतन में या उस शहर में जिसमें वह आया है, यह स्वीकार किया गया कि 'यह मेरा बेटा है', जबकि दोनों की आयु ऐसी है कि उस जैसा उसका बेटा हो सकता है और लड़के ने इसकी पुष्टि कर दी

जबकि लड़का समझदार हो वरना उसकी पुष्टि की आवश्यकता नहीं, जैसा कि बीत चुका है, इसलिए वर्णित स्थिति में उसका वंश सिद्ध हो जाएगा। यदि स्वीकार करने वाला बीमार हो, जब वंश सिद्ध हो गया तो वह लड़का बाकी वारिसों का साझीदार होगा। (त) |

1 जामि' अहकाम अल-सिग़ार, जामि' अल-फ़ुसुलैन के हाशिये पर, वसीयत के मुद्दों पर, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 3/277। 2 अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताबुल इक़रार, बीमार के इक़रार का अध्याय, मतब' मुज्तबाई दिल्ली, 2/13।

पृष्ठ 451 / 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

| یجوز مصانعتہا ۱۔ | کہا کہ اس کی یہ نرمی جائز ہے۔ (ت) |

یہ اسی حالت میں ہے جبکہ نہ ماننے میں اس سے عظیم تر نقصان پہنچنے کا یقین ہو، فقط موہوم ضرر کے لئے موجود مان لینا حلال نہیں۔ پھر بھی فرض قطعی ہے کہ جہاں تک ممکن ہو عرق ریزی کی جائے کہ یہ ظلم ان بیکسوں پر سے دفع ہو یا جتنا کم ہو سکے کم ہو۔ پھر بھی یہ جواز صرف ادھر سے رہے گا وہ ظالمین جو اس طرح دبا کر یتیموں کا حق لیں گے ان کے لئے وہ خالص آتش جہنم ہے وہ سخت عذاب الہی کے لئے مستعد رہیں۔ والعیاذ باللہ تعالیٰ، واللہ سبحنہ وتعالی اعلم

جواب سوال ششم: کریم النساء کا جبکہ کسی اور شخص کی دختر ہونا معروف و مشہور وثابت نہیں اور وہ اپنے آپ کو دختر حاجی کفایت اللہ کہتی ہے اور اس کی عمر اس کی قابلیت رکھتی ہے تو ایسی حالت میں قطع نظر تمام تحریرات وخطوط کفایت اللہ کے صرف یہ وصیت نامہ جسے یہ لوگ جو کریم النساء کے نسب پر معترض ہیں تسلیم کر رہے ہیں دلیل کافی و حجت وافی تھا جس کے بعد معترضین کا اعتراض ہرگز مسموع نہ ہوتا اور وہ ضرور دختر حاجی کفایت اللہ قرار پائی کہ وصیت نامہ میں جابجا اولاد، اپنی اولاد، ہماری اولاد لکھ کر انہیں کے نام کی فہرست میں کریم النساء کو بھی مثل دیگر دختران داخل کیا اور سب کو حصہ شرعی بلا کم و بیش پہنچنا لکھا۔ در مختار میں ہے :

| وان اقر لغلام مجهول النسب فی مولده في بلده و فيها و هما في السن بحيث يولد مثله لمثله انه ابنه و صدقه الغلام لو مميزا و الا لم يحتج لتصديقه كما مر حينئذ ثبت نسبه ولو المقر مريضاً واذا ثبت شارك

الغلام الورثۃ ۲ | اگر کسی نابالغ لڑکے کے بارے میں جس کا نسب معلوم نہیں اس کے وطن میں یا اس شہر میں جس میں وہ وارد ہے یہ اقرار کیا کہ یہ میرا بیٹا ہے درآنحالیکہ دونوں کی عمر ایسی ہے کہ اس جیسا اس کا بیٹا ہو سکتا ہے اور لڑکے نے اس کی تصدیق کردی جبکہ لڑکا با تمیز ہو ورنہ اس کی تصدیق کی ضرورت نہیں، جیسا کہ گزر چکا ہے، چنانچہ صورت مذکورہ میں اس کا نسب ثابت ہو جائے گا اگر اقرار کرنے والا مریض ہو جب نسب ثابت ہو گیا تو وہ لڑکا باقی وارثوں کا شریک ہوگا۔ (ت) |

1 جامع احکام الصغار علی ہامش جامع الفصولین فی مسائل الوصایا اسلامی کتب خانہ کراچی ۳/ ۲۷۷ 2 الدرالمختار کتاب الاقرار باب اقرار المریض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۳

صفحہ 451 / 658

Volume 25 Fatawa Rizvia

Instead, since all objectors and non-objectors have unanimously written her as the daughter of Haji Kifayat in the agreement deed, there is no doubt about her being the daughter of Kifayatullah. She will receive her share not through a will, but by way of inheritance, just like other daughters.

Answer to the eighth question: The will, to the extent that it affects the rights of minors or those heirs who do not consider it valid, is rejected and void. Its effect can only be accepted regarding the mutual rights of those adult heirs who acknowledge it. It is stated in Durr-e-Mukhtar: "The consent of a minor or an insane person is not valid. If some heirs give consent and some refuse, it is valid against those who gave consent to the extent of their share." (T)[1]

In the will, the mother was not given her maternal share at all, and she is not satisfied with this. The property and house of the minor were designated under a fictitious name and included in the distribution, thus completing her share from his own property; this is pure injustice. It is written that the dower (Mahr) of the minors' mother was paid by stating a small amount; this is not acceptable at all without upright witnesses. Therefore, the distribution and the will are liable to be rejected; rather, the property and house of Fazal Haqq should be given purely to him. If the payment of Hamīd-un-Nisa's dower is not proven by legally upright witnesses, then let the 'Mahr-e-Mithl' (equivalent dower) be paid. Then, from whatever movable and immovable property is left by Haji Kifayatullah, give one-sixth to his mother and one-eighth to Najm-un-Nisa. Distribute the remainder among all the sons along with Karim-un-Nisa and all the daughters according to the principle: “To the male, a portion equal to that of two females”[2] (The share of a male is equal to the share of two females. T). Redo the distribution. The shares of the minors should remain together without being divided. The adult heirs have the authority over their shares to settle among themselves as they wish. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

Problem 140: From Patna, Lodi Katra, sent by Mr. Qazi Abdul Waheed Sahib, 13 Dhu al-Hijjah 1322 AH. What do the scholars of religion and the jurists of the firm Sharia say on this matter: will something gifted during 'Marad-ul-Mawt' (death-bed illness) be subject to the rules of gift (Hiba) or the rules of will (Wasiyyat)?

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/319 [2] Al-Qur'an al-Karim 4/11

बल्कि खुद सब एतराज करने वालों और गैर-एतराज करने वालों ने इक़रारनामा में सर्वसम्मति से उसे हाजी किफ़ायत की बेटी लिख दिया है, तो अब उसके किफ़ायतउल्लाह की बेटी होने में कोई संदेह नहीं है। वह अन्य बेटियों की तरह वसीयत के माध्यम से नहीं बल्कि विरासत के आधार पर हिस्सा पाएगी।

आठवें सवाल का जवाब: वसीयतनामा जहाँ तक नाबालिगों या उन वारिसों के अधिकारों पर असर डालता है जो इसे जायज़ नहीं मानते, वह रद्द और बातिल है। इसका प्रभाव केवल उन बालिग वारिसों के आपसी अधिकारों पर स्वीकार किया जा सकता है जो इसे मान रहे हैं। 'दुर्रे मुख्तार' में है: "नाबालिग और पागल की अनुमति जायज़ नहीं है। यदि कुछ वारिसों ने अनुमति दी और कुछ ने इनकार किया, तो अनुमति देने वालों पर उनके हिस्से की मात्रा में यह जायज़ है।" (त)[1]

वसीयतनामा में माँ को उसका मातृ हिस्सा बिल्कुल नहीं दिया गया और वह इस पर सहमत नहीं है। नाबालिग के स्थान और मकान को फर्जी नाम से मानकर विभाजन में शामिल कर लिया गया और इस तरह उसी की संपत्ति से उसका हिस्सा पूरा किया गया; यह सरासर ज़ुल्म है। नाबालिगों की माँ का महर एक मामूली राशि बताकर उसे अदा किया हुआ लिखा गया, यह बिना निष्पक्ष गवाहों के हरगिज़ स्वीकार्य नहीं है। इसलिए, विभाजन और वसीयतनामा रद्द किए जाने योग्य हैं; बल्कि फ़ज़ल हक़ का स्थान और मकान पूरी तरह उसी को दें। यदि हमीद-उन-निसा के महर की अदायगी कानूनी तौर पर निष्पक्ष गवाहों से साबित न हो, तो 'महरे मिस्ल' (समान महर) तक अदा किया जाए। फिर हाजी किफ़ायतउल्लाह द्वारा छोड़ी गई जो कुछ भी चल और अचल संपत्ति है, उसमें से उसकी माँ को छठा हिस्सा और नज्म-उन-निसा को आठवाँ हिस्सा दें। बाकी सब बेटों और करीम-उन-निसा सहित सभी बेटियों के बीच "पुरुष को दो स्त्रियों के बराबर हिस्सा मिलेगा"[2] के सिद्धांत पर (यानी पुरुष का हिस्सा दो स्त्रियों के बराबर है। त) नए सिरे से विभाजन करें। नाबालिगों के हिस्से बिना विभाजन के एक साथ रहें। बालिग वारिसों को उनके हिस्सों पर अधिकार है कि वे जिस तरह चाहें आपस में समझौता कर लें। और अल्लाह सुब्हानहू व तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 140: पटना, मोहल्ला लोदी कटरा से, प्रेषक जनाब क़ाज़ी अब्दुल वहीद साहब, 13 ज़ुल-हिज्जा 1322 हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ़्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि 'मरज़-

उल-मौत' (मृत्युशैया) में जो चीज़ हिबा (दान) की जाए, उस पर हिबा के नियम लागू होंगे या वसीयत के?

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/319 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 4/11

نہ کہ خود سب معترضین و غیر معترضین اقرار نامہ میں بالاتفاق اسے بنت حاجی کفایت لکھ چکے تو اب اس کے دختر کفایت اللہ ہونے میں کوئی شک نہیں وہ مثل دیگر دختران نہ بذریعہ وصیت بلکہ بوجہ وراثت حصہ پائے گی۔ جواب سوال ہشتم: وصیت نامہ جہاں تک نابالغوں یا ان وارثوں کے حقوق پر جوا سے جائز نہیں رکھتے اثر رساں ہے مردود و باطل ہے جو بالغ وارث اسے مان رہے ہیں صرف ان کے باہمی حقوق پر اس کا اثر مقبول ہوسکتا ہے۔ در مختار میں ہے: لم تجز اجازۃ صغیر و مجنون ولو اجاز البعض ورد البعض جاز علی المجیز بقدر حصتہ۔1 نابالغ اور مجنون کی اجازت جائز نہیں۔ اگر بعض وارثوں نے اجازت دی اور بعض نے انکار کیا تو اجازت دینے والے پر اس کے حصہ کی مقدار میں جائز ہے۔ (ت) وصیت نامہ میں ماں کو حصہ مادری اصلاً نہ دیا اور وہ اس پر راضی نہیں نابالغ کا موضع ومکان اسم فرضی ٹھہرا کر تقسیم میں شامل کرلیا اور یوں اسی کے مال سے اس کا حصہ پورا کیا اور یہ محض ظلم ہے نابالغوں کے مال کا مہر ایک خفیف مقدار بتا کر وہ بھی ادا ہو جانا لکھا یہ ہرگز بے بینہ عادلہ مقبول نہیں، لہذا تقسیم و وصیت نامہ واجب الرد ہے بلکہ فضل حق کا موضع ومکان خالصاً اسی کو دے۔ حمید النساء کا مہر ادا ہو جانا گواہان عادل شرعی سے ثابت نہ ہو تو مہر مثل تک ادا کرے پھر جو کچھ متروکہ حاجی کفایت اللہ منقول و غیر منقول ہے سب سے اس کی ماں کو چھٹا اور نجم النساء کو آٹھواں دیگر باقی سب بیٹوں اور مع کریم النساء سب دختروں پر "لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ" 2 (مذکر کا حصہ دو مؤنثوں کے حصے کے برابر ہے۔ ت) از سر نو تقسیم کریں نابالغوں کے حصے بلا تقسیم یک جا رہیں بالغوں کے حصے کا انہیں اختیار ہے جس طرح چاہیں باہم تصفیہ کر لیں۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۴۰: از پٹنہ محلہ لودی کٹرہ مرسلہ جناب قاضی عبدالوحید صاحب ۱۳ ذی الحجہ ۱۳۲۲ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ مرض الموت میں جو چیز ہبہ کی جائے اس پر احکام ہبہ کے ہوں گے یا وصیت کے؟

1 الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۹ 2 القرآن الکریم ۱۱/۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

The Answer: A gift (hibah), even if made during a terminal illness (maraz al-maut), is truly a gift. All the conditions of a gift will be required; it will not be complete without possession (qabza). If it is an undivided share (musha), it will be invalid. If the donor (wahib) dies before the recipient (mawhub lahu) takes full possession, the gift will become void. In short, it is a gift in all respects and carries the rulings of a gift. Its being made during a terminal illness only has the effect that it will not be enforceable for an heir at all, and for a stranger beyond one-third of the remaining estate after payment of debts, without the consent of other heirs. The consent of a sane, adult heir who has the capacity to dispose of property is required after the death of the deceased; giving or not giving consent during their lifetime is useless. Thus, if a deceased person, for example, gifts something to his son during his terminal illness and also grants full possession, and after his death other heirs do not accept it, it will become entirely void. If some accept and some do not, it will be declared void to the extent of the shares of those who do not accept. It is stated in Nur al-Absar and Durr al-Mukhtar:

[Arabic Quote 1]: His gift, endowment (waqf), and guarantee (daman) are like his will (wasiyah), thus they are considered from one-third [of the estate].[1] [Urdu Translation]: The gift, endowment, and guarantee of a sick person are like his will, therefore they will be valid from one-third. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar 'ala al-Durr al-Mukhtar:

[Arabic Column]: His statement 'and his gift' i.e., when possession is attached to it before his death. However, if he dies and it was not possessed, the will [gift] is void because the gift of a sick person is truly a gift, even if it is legally a will, as clarified by Qadikhan and others. Ref: Al-Tahtawi from Al-Makki. His statement 'its ruling is like the ruling of a will' i.e., in terms of being considered from one-third, not that it is truly a will, because a will is an obligation [taking effect] after death, and this... [Urdu Column]: The author's statement "and his gift" means that possession should be concurrent with it before the death of the donor. But if he died and possession was not taken, the will [gift] will become void because the gift of a sick person is in reality a gift, even if it is like a will in terms of ruling, as clarified by Qadikhan and others. In Al-Tahtawi, it is narrated with reference to Al-Makki that the author's statement "its ruling is like the ruling of a will" means...

[1] Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Itq fi al-Marad, Mujtabai Press Delhi, 2/327.

उत्तर: हिबा (दान), भले ही वह मर्कुल-मौत (मृत्यु शय्या) के दौरान हो, वास्तव में हिबा ही है। हिबा की तमाम शर्तें अपेक्षित होंगी; बिना क़ब्ज़े के मुकम्मल नहीं होगा। मुशाअ (अविभाजित संपत्ति) नाजायज़ होगा। वाहिब (दानदाता) अगर कामिल क़ब्ज़े से पहले मर जाए, तो हिबा बातिल (अमान्य) हो जाएगा। संक्षेप में, वह हर तरह से हिबा है और उसी के अहकाम (नियम) रखता है। मर्ज़-उल-मौत में होने का सिर्फ इतना असर है कि वारिस के लिए बिल्कुल और अजनबी के लिए क़र्ज़ अदा करने के बाद बचे हुए माल के एक-तिहाई से ज़्यादा में अन्य वारिसों की अनुमति के बिना प्रभावी नहीं होगा। आक़िल (बुद्धिमान), बालिग़ और तसर्रुफ़ (निर्णय लेने) का अधिकार रखने वाले वारिस की अनुमति मौरूस (मरने वाले) की वफ़ात के बाद ज़रूरी है; उसकी ज़िंदगी में अनुमति देना या न देना बेकार है। इसलिए, अगर मौरूस मिसाल के तौर पर अपने बेटे को अपने मर्ज़-उल-मौत में कोई चीज़ हिबा करे और क़ब्ज़ा भी पूरा करा दे और उसके इंतक़ाल के बाद दूसरे वारिस इसे न मानें, तो वह पूरी तरह बातिल हो जाएगा। और अगर कुछ मानें और कुछ न मानें, तो न मानने वालों के हिस्से के बराबर बातिल क़रार दिया जाएगा। नूरुल अबसार और दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

[अरबी उद्धरण 1]: मरीज का हिबा, वक़्फ़ और ज़मान उसकी वसीयत की तरह है, इसलिए एक तिहाई में से मान्य होंगे।[1] [उर्दू अनुवाद]: मरीज़ का हिबा, वक़्फ़ और ज़मान उसकी वसीयत की तरह है, लिहाज़ा एक तिहाई में से मोतबर (मान्य) होंगे। (त)

रद्दुल मुहतार अलद-दुर्रुल मुख़्तार में है:

[अरबी कॉलम]: मातिन का क़ौल 'और उसका हिबा' यानी जब मौत से पहले उसके साथ क़ब्ज़ा जुड़ा हो। लेकिन अगर वह मर गया और क़ब्ज़ा नहीं हुआ तो वसीयत बातिल हो जाएगी क्योंकि मरीज़ का हिबा वास्तव में हिबा ही है, हालांकि हुक्म के एतबार से वसीयत है, जैसा कि क़ाज़ीख़ां वगैरह ने इसकी तसरीह फ़रमाई। तहतावी में मक्की के हवाले से मंक़ूल है। उनका क़ौल 'उसका हुक्म वसीयत के हुक्म की तरह है' यानी एक-तिहाई के एतबार से, न कि वसीयत की हक़ीक़त के एतबार से, क्योंकि वसीयत मौत के बाद ईजाब (अनिवार्यता) है और यह... [उर्दू कॉलम]: मातिन का क़ौल "और उसका हिबा" इससे मुराद यह है कि वाहिब की मौत से पहले क़ब्ज़ा उसके साथ जुड़ा हो। लेकिन अगर वह मर गया और उस पर क़ब्ज़ा न हुआ तो वसीयत बातिल हो जाएगी इसलिए कि मरीज़ का हिबा हक़ीक़त में हिबा ही है अगरचे बा-एतबार हुक्म के वसीयत है, जैसा कि क़ाज़ीख़ां

वगैरह ने इसकी तसरीह फ़रमाई। तहतावी में ब-हवाला मक्की मंक़ूल है कि मातिन का क़ौल "उसका हुक्म वसीयत के हुक्म की मिसाल है" यानी...

[1] दुर्रुल मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल वसाया, बाबुल इतक़ फ़िल मर्ज़, मतबा मुजतबाई देहली, 2/327.

पृष्ठ 453/658

الجواب: ہبہ اگرچہ مرض الموت میں ہو حقیقۃً ہبہ ہے تمام شرائط ہبہ درکار ہوں گی بلا قبضہ تمام نہ ہو گا مشاع ناجائز ہوگا واہب اگر قبل قبضہ کاملہ موہوب لہ انتقال کر جائے ہبہ باطل ہو جائے گا غرض وہ ہمہ وجوہ ہبہ ہے اور اسی کے احکام رکھتا ہے مرض الموت میں ہونے کا صرف اتنا اثر ہے کہ وارث کے لئے مطلقاً اور اجنبی کے واسطے ثلث باقی بعد ادائے دیون سے زیادہ میں بے اجازت دیگر ورثہ نافذ نہ ہو گا اجازت وارث عاقل بالغ نافذ التصرف کی بعد وفات مورث درکار ہے اس کی حیات میں اجازت دینی نہ دینی بیکار ہے۔ پس اگر مورث مثلاً اپنے پسر کو اپنے مرض الموت میں کوئی شیئ ہبہ کرے اور قبضہ بھی پورا کرا دے اور اس کے انتقال کے بعد دیگر ورثہ اسے نہ مانیں وہ یکسر باطل ہو جائے گا اور بعض مانیں اور بعض نہ مانیں تو اس نہ ماننے والے کے حصے کے لائق باطل قرار پائے گا۔ نور الابصار و در مختار میں ہے:

ھبتہ ووقفہ وضمانہ کوصیۃ فیعتبر من الثلث۔[1] مریض کا ہبہ، وقف اور ضمان اس کی وصیت کی مثل ہے، لہٰذا ایک تہائی میں سے معتبر ہوں گے۔ (ت)

ردالمحتار علی الدرالمختار میں ہے:

قولہ وھبتہ ای اذا اتصل بھاالقبض قبل موتہ، اما اذامات ولم یقبض فتبطل الوصیۃ لان ھبۃ المریض ھبۃ حقیقۃ وان کانت وصیۃ حکماً کماصرح بہ قاضیخاں وغیرہ اھ طحطاوی عن المکی، قولہ حکمہ کحکم وصیۃ ای من حیث الاعتبار من الثلث لا حقیقۃ الوصیۃ لان الوصیۃ ایجاب بعد الموت وھذہ ماتن کا قول "وراس کا ہبہ" اس سے مراد یہ ہے کہ واہب کی موت سے پہلے قبضہ اس کے ساتھ مقترن ہو جائے لیکن اگر وہ مر گیا اور اس پر قبضہ نہ ہوا تو وصیت باطل ہو جائے گی اس لئے کہ

مریض کا ہبہ در حقیقت ہبہ ہی ہے اگرچہ باعتبار حکم کے وصیت ہے، جیسا کہ قاضیخاں وغیرہ نے اس کی تصریح فرمائی اھ طحطاوی میں بحوالہ مکی منقول ہے کہ ماتن کا قول "اس کا حکم وصیت کے حکم کی مثل ہے" یعنی

[1] الدرالمختار شرح تنویرالابصار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض مطبع مجتبائی دہلی ۲/۳۲۷

Fatawa Razawiyya, Volume 25

"Dispositions are executed immediately" - Zaylai (1). In terms of considering one-third, not in terms of being a real testament; because a testament refers to such an obligation that is established after the testator's death, while these dispositions are executed immediately. Zaylai (T).

In Durr-ul-Mukhtar, it is stated: "Not for an heir except with the consent of other heirs, provided they are adult and sane. Therefore, the consent of a minor or an insane person is not valid. If some give consent and others refuse, it will be valid for those who consented according to their share." (2) There is no testament for an heir unless the other heirs give their permission, provided those heirs are sane and adult. Thus, the permission of a minor or an insane person is not valid. If some have given permission and some have rejected it, then it will be valid for the one who gave permission according to their share. (T).

In Tanwir-ul-Absar and Durr-ul-Mukhtar, it is stated: "Acceptance of it is valid only after his death, because the time for the establishment of its ruling is after death. Therefore, accepting or rejecting it before that is void (3). And Allah knows best." Accepting a will is correct only after the testator's death, because the time for the ruling of the will to take effect is after the testator's death. Therefore, accepting or rejecting a will before death is void. And Allah Ta'ala knows best. (T).

Question 121: What do the scholars of religion and the firm Sharia say on this matter: If a donor (waahib) during their terminal illness (marad-ul-maut) gifts (hiba) their entire or specific property to one heir without the consent of the other heirs, will this be valid or not? State the answer and be rewarded.

The Answer: This gift (hiba) is realistically a gift but legally a testament (wasiyyat). If the donor did not give possession of the gifted property to the recipient during their lifetime, or if the item was divisible but shared/common (musha') and possession was given without partition, and then the donor died, then the gift is purely void. It cannot be executed even with the permission of the heirs. In Durr-ul-Mukhtar, under 'Impediments to Revocation', it is stated:

1. Radd-ul-Muhtar, Book of Wills, Chapter on Manumission in Sickness, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/435.
2. Al-Durr-ul-Mukhtar, Book of Wills, Chapter on Manumission in Sickness, Mujtabai Press, Delhi, 2/319.

3. Al-Durr-ul-Mukhtar, Book of Wills, Chapter on Manumission in Sickness, Mujtabai Press, Delhi, 2/319. Page 454 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

"निर्णय तुरंत प्रभावी होते हैं" - जैलई (1)। एक-तिहाई पर विचार करने की दृष्टि से, न कि वसीयत की वास्तविकता के रूप में; क्योंकि वसीयत उस वचन को कहते हैं जो वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद स्थापित होता है, जबकि ये निर्णय तुरंत प्रभावी होते हैं। - जैलई (T)

'दुर्रे मुख्तार' में है: "वारिस के लिए वसीयत नहीं है, सिवाय इसके कि अन्य वारिस उसकी अनुमति दें, बशर्ते कि वे वारिस बुद्धिमान और वयस्क हों। इसलिए, नाबालिग और पागल व्यक्ति की अनुमति मान्य नहीं है। यदि कुछ ने अनुमति दी और कुछ ने मना कर दिया, तो अनुमति देने वालों के लिए उनके हिस्से के अनुसार मान्य होगी।" (2) वारिस के लिए वसीयत नहीं है जब तक कि अन्य वारिस इसकी अनुमति न दें, बशर्ते कि वे वारिस समझदार और बालिग हों। चुनांचे, नाबालिग और पागल की अनुमति जायज़ नहीं है। यदि कुछ ने अनुमति दी और कुछ ने रद्द कर दिया, तो अनुमति देने वाले के हिस्से के अनुसार जायज़ होगी। (T)

'तन्वीरुल अबसार' और 'दुर्रे मुख्तार' में है: "इसकी स्वीकृति उसकी मृत्यु के बाद ही सही है क्योंकि इसके नियम के लागू होने का समय मृत्यु के बाद है। अतः इससे पहले इसे स्वीकार करना या अस्वीकार करना शून्य है (3)। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।" वसीयत को स्वीकार करना वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद ही सही होता है क्योंकि वसीयत के नियम के प्रमाण का समय वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद है। इसलिए उसकी मृत्यु से पहले वसीयत को स्वीकार करना और रद्द करना बातिल (शून्य) है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (T)

मसला 121: धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत इस मसले में क्या कहते हैं कि यदि दाता (वाहिब) मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) में अपनी पूरी या विशिष्ट संपत्ति किसी एक वारिस को अन्य वारिसों की सहमति के बिना हिबा (उपहार) कर दे, तो क्या यह सही होगा या नहीं? बयान फरमाएं और सवाब पाएं।

जवाब: यह हिबा हकीकत में हिबा और हुक्म में वसीयत है। यदि दाता ने अपनी वसीयत में पाने वाले (मौहूब लह) को कब्जा नहीं दिलाया, या वह चीज़ विभाज्य लेकिन सांझी (मुशाअ) थी और बिना

बंटवारे के कब्जा दिला दिया और वह मर गया, तो हिबा बिल्कुल बातिल हो गया, जो वारिसों की अनुमति से भी प्रभावी नहीं हो सकता। 'दुर्रे मुख्तार' में रुजू (वापसी) की रुकावटों के अध्याय में है:

1. रद-उल-मुहतार, किताबुल वसाया, बाबुल अतक़ फ़िल मरज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/435।
2. अद-दुर्र-उल-मुख्तार, किताबुल वसाया, बाबुल अतक़ फ़िल मरज़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/319।
3. अद-दुर्र-उल-मुख्तार, किताबुल वसाया, बाबुल अतक़ फ़िल मरज़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/319। पेज 454/658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

التصرفات منجزۃ فی الحال زیلعی ۱- ایک تہائی سے اعتبار کرنے کی حیثیت سے نہ کہ حقیقت وصیت کے اعتبار سے اس لئے کہ وصیت ایسے ایجاب کو کہتے ہیں جو موصی کی موت کے بعد ثابت ہوتا ہے جبکہ یہ تصرفات فی الحال نافذ ہیں،زیلعی۔(ت)

در مختار میں ہے: لا لوارثۃ الا باجازۃ ورثتہ و ھم کبار عقلاء فلم تجز اجازۃ صغیر و مجنون و لواجاز البعض ورد البعض جاز علی المجیز بقدر حصتہ- ۲ وارث کے لئے وصیت نہیں سوائے اس کے کہ دیگر ورثاء اس کی اجازت دیں دراں حالیکہ وہ ورثاء عاقل و بالغ ہوں چنانچہ نابالغ اور مجنون کی اجازت جائز نہیں،اگر بعض نے اجازت دی اور بعض نے رد کر دیا تو اجازت دینے والے پر بقدر اس کے حصہ کے جائز ہوگی۔(ت)

تنویر الابصار ودر مختار میں ہے: انما یصح قبولھا بعد موتہ لان اوان ثبوت حکمھا بعد الموت فبطل قبولھا وردھا قبلہ ۳ واللہ تعالٰی اعلم۔ وصیت کو قبول کرنا موصی کی موت کے بعد ہی صحیح ہوتا ہے کیونکہ وصیت کے حکم کے ثبوت کا وقت موصی کی موت کے بعد ہے لہٰذا اس کی موت سے پہلے وصیت کو قبول کرنا اور رد کرنا باطل ہے۔واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۲۱: کیافرماتے ہیں علمائے دین و شرع متین اس مسئلہ میں کہ اگر واہب مرض الموت میں اپنی منجز یا کُل املاک کو کسی ایک وارث کی بلا رضامندی دیگر ورثاء کے ہبہ کردے تو یہ صحیح ہوگا یا نہیں؟بینوا توجروا۔ الجواب: یہ ہبہ حقیقتاً ہبہ اور حکماً وصیت ہے،اگر واہب نے اپنی وصیت میں موہوب لہ کو قابض نہ کردیا یا شئی قابل تقسیم مشاع و مشترک تھی اور بلا تقسیم قبضہ

کرادیا اور مر گیا جب تو ہبہ محض باطل ہوگیا کہ اجازت ورثہ سے بھی نافذ نہیں ہوسکتا۔درمختار موانع الرجوع میں ہے:

۱- ردالمحتار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۳۵ ۲- الدرالمختار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۹ ۳- الدرالمختار کتاب الوصایا باب العتق فی المرض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۹ Page 454 of 658

Fatawa-e-Razvia, Volume 25

(Arabic) Mim: The death of one of the two parties to the contract after delivery; if he dies before it, it becomes void.	**"Mim" means the death of either the donor or the donee after delivery. If one died before delivery, the gift contract becomes void. (T)**

And if during the life of the donor, with the donor's permission, complete possession was taken, or joint possession (mushaa') of an indivisible thing was taken, then the implementation of this gift after the death of the donor depends on the valid consent of the remaining heirs. For the consent to be valid, it is necessary for the grantor to be sane and of age. If all the remaining heirs are sane and of age, and all of them approved this gift after the death of the legator, it will be fully implemented. And if some granted permission and some did not, or some of the grantors were minors or insane, then it will only be implemented to the extent of the share of the sane, adult grantor, and the rest will not be implemented. And the joint ownership (shiyu') which arose from the lack of permission from some heirs will not prevent the implementation of the gift in the rest, because the 'shiyu' (joint ownership) that voids a gift is that which exists from the beginning, not an incidental 'shiyu' that occurs later. It is in Fatawa Alamgiri:

(Arabic) He (Imam Muhammad) said in al-Asl: The gift of a sick person and his charity are not permissible except when they are taken possession of. If possession is taken, it is permissible from the one-third. And if the donor dies before delivery, it becomes void. It is necessary to know that the gift of a sick person is a gift by contract and not a will. Its consideration from the one-third is because it is a will in meaning, as the right of the heirs attaches to the sick person's property, and he has made a donation through the gift. So his donation is required only to the extent that the Sharia has established for him, which is the one-third. Since this disposition is a gift contract, the other conditions of a gift are stipulated for it, and among its conditions is [possession]...

Imam Muhammad (may Allah be pleased with him) said in *al-Asl*: The gift and charity of a sick person are not valid unless they are taken possession of. If possession was taken, it would be valid from one-third [of the estate]. And if the donor dies before delivery, it becomes void. It should be known that the gift of a sick person is a contract of gift and not a will. Its consideration from one-third is not because it is a will in meaning, but because the right of the heirs is attached to the sick person's property, and he has made a donation through the gift. Therefore, his donation will only be binding up to the limit that the Sharia has established for him, which is one-third. And since this transaction is a contract of gift, all other conditions of a gift are stipulated for it, and among its conditions is...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Gifts, Chapter on Revoking a Gift, Mujtabai Press, Delhi, 2/161.

(अरबी) मीम: सुपुर्दगी के बाद अनुबंध करने वाले दोनों पक्षों में से एक की मृत्यु; यदि वह इससे पहले मर जाता है, तो यह अमान्य हो जाता है।

"मीम" का अर्थ है सुपुर्दगी (कब्ज़ा देने) के बाद दाता या प्राप्तकर्ता में से किसी एक की मृत्यु। यदि सुपुर्दगी से पहले मृत्यु हो गई, तो उपहार अनुबंध (हिबा) अमान्य हो गया। (टी)

और यदि दाता के जीवन में, दाता की अनुमति से, पूर्ण कब्ज़ा ले लिया गया या किसी अविभाज्य चीज़ पर संयुक्त कब्ज़ा (मुशा) कर लिया गया, तो अब दाता की मृत्यु के बाद इस उपहार का लागू होना शेष वारिसों की वैध अनुमति पर निर्भर है। अनुमति के वैध होने के लिए अनुमति देने वाले का समझदार और वयस्क होना आवश्यक है। यदि शेष सभी वारिस समझदार और वयस्क हैं और सभी ने मृतक की मृत्यु के बाद इस उपहार को वैध माना, तो यह पूरी तरह लागू हो जाएगा। और यदि कुछ ने अनुमति दी और कुछ ने नहीं मानी, या कुछ अनुमति देने वाले नाबालिग या पागल थे, तो यह केवल उस समझदार और वयस्क अनुमति देने वाले के हिस्से की सीमा तक लागू होगा, बाकी लागू नहीं होगा। और वारिसों के कुछ हिस्सों की अनुमति न होने से जो संयुक्त स्वामित्व (शियू) उत्पन्न हुआ, वह शेष में उपहार के कार्यान्वयन को नहीं रोकेगा, क्योंकि उपहार को अमान्य करने वाला 'शियू' (संयुक्त स्वामित्व) वह है जो शुरू से हो, न कि वह आकस्मिक 'शियू' जो बाद में हुआ हो। फ़तावा आलमगीरी में है:

(अरबी) उन्होंने (इमाम मुहम्मद) अल-अस्ल में कहा: बीमार व्यक्ति का उपहार और उसका दान जायज़ नहीं है, सिवाय इसके कि जब वे कब्ज़े में ले लिए जाएं। यदि कब्ज़ा कर लिया जाता है, तो यह एक-तिहाई से जायज़ है। और यदि दाता सुपुर्दगी से पहले मर जाता है, तो यह अमान्य हो जाता है। यह जानना आवश्यक है कि एक बीमार व्यक्ति का उपहार अनुबंध द्वारा उपहार है और वसीयत नहीं। एक-तिहाई से इसका विचार इसलिए है क्योंकि यह अर्थ में वसीयत है, क्योंकि वारिसों का अधिकार बीमार व्यक्ति की संपत्ति से जुड़ जाता है, और उसने उपहार के माध्यम से दान किया है। तो उसके दान की आवश्यकता केवल उसी सीमा तक है जो शरीयत ने उसके लिए स्थापित की है, जो कि एक-तिहाई है। चूंकि यह व्यवस्था एक उपहार अनुबंध है, इसलिए इसके लिए उपहार की अन्य शर्तें निर्धारित की गई हैं, और इसकी शर्तों में से [कब्ज़ा] है...

इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने 'असल' में कहा कि बीमार व्यक्ति का उपहार और दान तब तक जायज़ नहीं है जब तक कि उस पर कब्ज़ा न कर लिया गया हो। अतः यदि उस पर कब्ज़ा हो गया, तो वह एक-तिहाई हिस्से में जायज़ होगा, और यदि दाता सुपुर्दगी से पहले मर जाए, तो उपहार अमान्य हो जाएगा। यह जानना आवश्यक है कि बीमार व्यक्ति का उपहार अनुबंध के आधार पर उपहार है, वसीयत नहीं। और एक-तिहाई से इसका विचार इस कारण से नहीं है कि वह अर्थ के आधार पर वसीयत है, बल्कि इस कारण से है कि वारिसों का अधिकार बीमार व्यक्ति की संपत्ति से जुड़ गया है और उसने उपहार के साथ दान (तबर्रु) किया है, तो उसका दान केवल उसी सीमा तक अनिवार्य होगा जो शरीयत ने उसके लिए निर्धारित की है, यानी एक-तिहाई। और चूंकि यह लेनदेन एक उपहार अनुबंध है, इसलिए इसके लिए उपहार की अन्य सभी शर्तें आवश्यक हैं, और इसकी शर्तों में से एक है...

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, बाब अर-रुजू फ़िल हिबा, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/161।

المیم موت احد العاقدین بعد التسلیم فلو قبلہ بطل **"میم" سے مراد یہ ہے کہ سپردگی کے بعد واہب اور موہوب لہ میں سے کسی ایک کا مر جانا، اگر سپردگی سے پہلے مر گیا تو عقد ہبہ باطل ہو گیا۔ (ت)** **1۔**

اور اگر حیاتِ واہب میں باذن واہب قبضہ کاملہ یا شیئ غیر قابلِ تقسیم پر مشاعاً قبضہ ہو لیا تو اب اس ہبہ کا نفاذ موتِ واہب کے بعد اجازتِ صحیحہ باقی ورثہ پر موقوف ہے صحتِ اجازت کے لئے اجازت دہندہ کا عاقل بالغ ہونا ضرور ہے اگر باقی وارث سب عاقل بالغ ہیں اور سب نے بعد موتِ مورث اس ہبہ کو جائز رکھا تمام و کمال نافذ ہو جائے گا اور اگر بعض نے اجازت دی اور بعض نے نہ مانا یا بعض اجازت دہندہ نابالغ یا مجنون تھے تو صرف اسی عاقل بالغ مجیز کے حصے کے قدر نفاذ پائے گا باقی نافذ نہ ہوگا اور ہبہ شیوع کہ بعض ورثہ کی عدم اجازت سے پیدا ہوا باقی میں نفاذِ ہبہ کو منع نہ کرے گا کہ شیوع وہ مبطلِ ہبہ ہے جو ابتدا سے ہو نہ شیوع طاری کہ بعد کو لاحق ہو۔ فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

امام محمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اصل میں کہا کہ مریض

قال (ای محمد رضی اللہ تعالٰی عنہ) فی الاصل ولا تجوز هبة المريض ولا صدقته الا مقبوضة فاذا قبضت جازت من الثلث واذامات الواهب قبل التسليم بطلت يجب ان يعلم بان هبة المريض هبة عقد او ليست بوصية واعتبارها من الثلث ماكانت لانها وصية معنى لان حق الورثة يتعلق بمال المريض و قد تبرع بالهبة فيلزم تبرعه بقدر ما جعل الشرع له وهو الثلث واذا كان هذا التصرف هبة عقد ا شرط له سائر شرائط الهبة ومن جملة شرائطها

کا ہبہ اور صدقہ جائز نہیں مگر اس وقت جبکہ اس پر قبضہ کر لیا گیا ہو پس اگر اس پر قبضہ ہو گیا تو ایک تہائی میں جائز ہوگا، اور اگر واہب سپردگی سے پہلے مر جائے تو ہبہ باطل ہو جائے گا۔ یہ جاننا ضروری ہے کہ مریض کا ہبہ عقد کے اعتبار سے ہبہ ہے وصیت نہیں ہے۔ اور اس کا ایک تہائی سے اعتبار کرنا اس وجہ سے نہیں کہ وہ باعتبارِ معنی کے وصیت ہے بلکہ اس وجہ سے ہے کہ وارثوں کا حق مریض کے مال کے ساتھ وابستہ ہو گیا ہے اور مریض نے ہبہ کے ساتھ تبرع کیا ہے تو اس کا تبرع صرف اسی حد تک لازم ہوگا جو شرع نے اس کے لئے مقرر کی ہے اور چونکہ یہ تصرف ہبہ عقد ہے اس کے لئے ہبہ کی دیگر شرائط مقرر ہیں اور اس کی شرائط میں سے...

1 الدر المختار كتاب الهبة باب الرجوع في الهبة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۶۱

Fatawa Rizvia, Volume 25

"The donee took possession before the death of the donor, as mentioned in Al-Muhit." — 1 And that is one-third of the property. When this disposal is established as a gift (Hiba) according to the contract, all the conditions for a gift must be met. One of the conditions for a gift is that the person to whom the gift was made takes possession before the death of the donor. It is stated thus in Al-Muhit. (T)

In the same source: "A legacy to an heir is not permissible according to us unless the other heirs approve it. Their approval during the lifetime of the testator is not considered valid, so much so that they can retract it afterwards. Thus it is in Fatawa Qazi Khan. And common ownership (shiyu') does not prevent the validity of the approval. If some heirs approve and some reject, it will be valid for the one who approves according to their share, and void regarding the rights of others. Thus it is in Al-Kafi. Approval is only valid if the one giving approval is sane, an adult, and in good health. Thus it is in Khizanat-ul-Muftin." — 2 (Summary) According to us, a will for an heir is not valid unless other heirs allow it. Their permission during the testator's life will not be counted, to the extent that they can revoke it after giving permission. Similarly, it is in Fatawa Qazi Khan. And being undivided (mushaa) does not hinder the validity of the permission. If some heirs gave permission and some rejected, then it will be valid on the one giving permission according to his share and will be void in the right of others, similarly in Al-Kafi. Permission will only be valid when the one giving permission is sane, adult, and in good health, similarly in Khizanat-ul-Muftin (Abbreviated). (T)

In Durr-e-Mukhtar it is: "That which prevents the completion of possession is the commonality (shiyu') contemporaneous with the contract, not that which occurs later." — 3 The obstacle to the completion of possession is that jointness (shiyu') which is concurrent with the contract, not that which occurs after it. (T)

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Hiba, Chapter 10, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 4/400
2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Wasaya, Chapter 1, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/90 & 91
3. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/160

फ़तावा रज़विया, खंड 25

"दाता की मृत्यु से पहले दानग्राही ने कब्ज़ा कर लिया, जैसा कि अल-मुहीत में है।" — 1 और वह संपत्ति का एक तिहाई है। जब यह निपटान अनुबंध के अनुसार उपहार (हिबा) के रूप में स्थापित होता है, तो उपहार की सभी शर्तें पूरी होनी चाहिए। उपहार की शर्तों में से एक यह है कि जिस व्यक्ति को उपहार दिया गया है, वह दाता की मृत्यु से पहले उस पर कब्ज़ा कर ले। अल-मुहीत में ऐसा ही है। (त)

उसी में है: "हमारे यहाँ उत्तराधिकारी के पक्ष में वसीयत तब तक मान्य नहीं है जब तक कि अन्य उत्तराधिकारी इसकी अनुमति न दे दें। वसीयतकर्ता के जीवनकाल में उनकी अनुमति मान्य नहीं मानी जाएगी, यहाँ तक कि वे उसके बाद मुकर भी सकते हैं। ऐसा ही फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है। और अविभाजित होना (शिअ') अनुमति की वैधता में बाधा नहीं डालता। यदि कुछ उत्तराधिकारियों ने अनुमति दी और कुछ ने अस्वीकार कर दिया, तो अनुमति देने वाले के हिस्से के अनुसार यह वैध होगी और दूसरों के अधिकारों के मामले में शून्य होगी। अल-काफ़ी में ऐसा ही है। अनुमति तभी मान्य होगी जब अनुमति देने वाला समझदार, वयस्क और स्वस्थ हो। खज़ानत-उल-मुफ़्तीं में ऐसा ही है।" — 2 (संक्षेप) हमारे नज़दीक वारिस के लिए वसीयत जायज़ नहीं सिवाय इसके कि अन्य वारिस इसकी इजाज़त दे दें और उनकी इजाज़त मोसी (वसीयत करने वाले) की ज़िन्दगी में मोतबर (मान्य) नहीं होगी यहाँ तक कि वे इजाज़त के बाद रुजू कर सकते हैं (मुकर सकते हैं)। यूँ ही फ़तावा क़ाज़ी ख़ान में है। और ग़ैर-मुनक़सिम (अविभाजित) होना इजाज़त के सही होने से मानेअ (बाधक) नहीं होता। अगर कुछ वारिसों ने इजाज़त दे दी और कुछ ने रद्द कर दिया, तो इजाज़त देने वाले पर उसके हिस्से के मुताबिक़ जायज़ होगी और उसके ग़ैर के हक़ में बातिल (शून्य) होगी, काफ़ी में यूँ ही है। इजाज़त उसी वक़्त होगी जब इजाज़त देने वाला आक़िल (बुद्धिमान), बालिग़ और सेहतमंद हो, खज़ानत-उल-मुफ़्तीं में यूँ ही है (इख़्तिसार)। (त)

दुर्रे मुख्तार में है: "कब्ज़े की पूर्णता में बाधा वह अविभाजितता (शिअ') है जो अनुबंध के समय मौजूद हो, न कि वह जो बाद में उत्पन्न हो।" — 3 कब्ज़ा की तमामियत (पूर्णता) से मानेअ (बाधक) वह शिअ' (अविभाजितता) है जो अक़्द (अनुबंध) के साथ मुक़तरिन (संबद्ध) हो न कि वह जो उस पर तारी (बाद में लागू) हो। (त)

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-हिबा, अध्याय 10, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 4/400

2. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-वसाया, अध्याय 1, नूरानी कुतुब ख़ाना, पेशावर, 6/90 व 91
3. अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/160

पृष्ठ 456 का 658

قبض الموھوب لہ قبل موت الواھب کذا فی المحیط۔ 1 اور وہ تہائی مال ہے، جب یہ تصرف عقد کے اعتبار سے ہبہ قرار پایا تو اس کے لئے ہبہ کی تمام شرطوں کا پایا جانا شرط ہوگا اور ہبہ کی شرطوں میں سے ایک یہ ہے کہ واہب کی موت سے پہلے وہ شخص اس پر قبضہ کرلے جس کے لئے ہبہ کیا گیا ہے، محیط میں یو نہی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: لا تجوز الوصیۃ للوارث عندنا الا ان یجیزھا الورثۃ ولا تعتبر اجازاتھم فی حیاۃ الموصی حتی کان لھم الرجوع بعد ذلك کذا فی فتاوی قاضی خان ولا یمنع الشیوع صحۃ الاجازۃ، ولو اجاز البعض ورد البعض یجوز علی المجیز بقدر حصتہ وبطل فی حق غیرہ کذا فی الکافی، والاجازۃ انما یجوز اذا اجازہ وھو عاقل بالغ صحیح کذا فی خزانۃ المفتین۔ 2 اھ مختصراً۔ ہمارے نزدیک وارث کے لئے وصیت جائز نہیں سوائے اس کے کہ دیگر ورثاء اس کی اجازت دے دیں اور ان کی اجازت موصی کی زندگی میں معتبر نہیں ہوگی یہاں تک کہ وہ اجازت کے بعد رجوع کر سکتے ہیں۔ یونہی فتاوی قاضیخان میں ہے۔ اور غیر منقسم ہونا اجازت کے صحیح ہونے سے مانع نہیں ہوتا، اگر بعض وارثوں نے اجازت دے دی اور بعض نے رد کردیا تو اجازت دینے والے پر اس کے حصہ کے مطابق جائز ہوگی اور اس کے غیر کے حق میں باطل ہوگی، کافی میں یونہی ہے۔ اجازت اسی وقت ہوگی جب اجازت دینے والا عاقل بالغ صحت مند ہو، خزانہ المفتین میں یونہی ہے اھ (اختصار)۔ (ت)

در مختار میں ہے: المانع عن تمام القبض شیوع مقارن للعقد لا طاری۔ 3 قبضہ کی تمامیت سے مانع وہ شیوع ہے جو عقد کے ساتھ مقترن ہو نہ کہ وہ جو اس پر طاری ہو۔ (ت)

1 الفتاوی الهندیہ کتاب الهبة الباب العاشر نورانی کتب خانہ پشاور ۴/۴۰۰ 2 الفتاوی الهندیہ کتاب الوصایا الباب الاول نورانی کتب خانہ پشاور ۶/۹۰ و ۹۱ 3 الدرالمختار کتاب الهبة مطبع مجتبائی دہلی ۲/۱۶۰

Fatawa Razawiyya, Volume 25

In Radd al-Muhtar, it is stated: (Arabic text translation): "The author's statement 'provided it is not supervening' - I say that if someone gifts a house during their terminal illness (maradh al-mawt) and they have nothing else in their ownership except that house, then they die, and the heirs do not permit the gift, the gift remains valid for one-third of the house and becomes void for the remaining two-thirds, as explicitly stated in al-Khaniyyah. And Allah Almighty knows best."

Matan's statement "that it should not be supervening upon him" - I say that if someone gifted their house during terminal illness (Maradh al-Mawt) and there was nothing else in their possession except that house, then they died and the heirs did not permit the gift, then the gift will remain in effect for one-third of it while it will become void for two-thirds, as explicitly mentioned in Al-Khaniyyah. And Allah Almighty knows best (T).

Question 142: What do the scholars of religion and jurists of the solid Shari'ah say regarding the issue of what the definition of 'Maradh al-Mawt' is? To which diseases does it apply, and for how long is its duration fixed such that before that it cannot be called 'Maradh al-Mawt'?

The Answer: Shari'ah-wise, for a disease to be considered 'Maradh al-Mawt', two conditions are required to be present together. If both are met, it is 'Maradh al-Mawt'; if even one is missing, it is not. (1) In that illness, the fear of perishability and apprehension of death must be predominant and powerful. If there is no fear of death at all, or if it exists but is weak and secondary, then it is not a terminal illness, even if death happens to occur coincidentally. (2) Death must occur while in this state of predominant fear, even if the death is not caused by that specific disease but by something else. For example, if Zaid has cholera or plague, and before sufficient decline (of illness) occurred and the fear of perishability was predominant, a snake bit him and he died, or someone killed him, then the transactions he made during this illness were made during 'Maradh al-Mawt', even though death was not caused by that disease. However, if sufficient decline occurred such that the predominant fear of death vanished, and then he coincidentally died from the same illness or another cause, those transactions were not made during terminal illness, even if they were made during the peak severity, because the decline of the disease and disappearance of fear meant it was no longer 'Maradh al-Mawt'. Similarly, if transactions were made

during a period of decline and absence of fear, and afterwards the illness intensified again, leading to predominant fear and death occurring, then these transactions...

1. Radd al-Muhtar, Book of Gifts, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/511. Page 457 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

रद्दुल मुहतार में है: (अरबी उद्धरण का अनुवाद): "लेखक का कथन 'बशर्ते कि वह आकस्मिक न हो' - मैं कहता हूँ कि यदि किसी ने अपनी मरण शय्या की बीमारी (मरज़ अल-मौत) में अपना घर दान कर दिया और उस घर के अलावा उसकी मिल्कियत में कुछ नहीं है, फिर वह मर गया और वारिसों ने दान की अनुमति नहीं दी, तो दान उसके एक-तिहाई हिस्से में शेष रहेगा जबकि दो-तिहाई में शून्य हो जाएगा, जैसा कि खानिया में इसकी स्पष्ट व्याख्या की गई है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।"

मातन का कथन "कि उस पर आकस्मिक न हो" - मैं कहता हूँ कि यदि किसी ने मरज़ अल-मौत में अपना घर दान (हिबा) कर दिया और उस घर के अलावा उसकी मिल्कियत में कुछ नहीं है, फिर वह मर गया और वारिसों ने दान की अनुमति नहीं दी, तो दान उसके एक-तिहाई हिस्से में शेष रहेगा जबकि दो-तिहाई में बातिल (शून्य) हो जाएगा, जैसा कि खानिया में इसकी स्पष्ट व्याख्या की गई है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

प्रश्न 142: दीन के उलेमा और शरीयत के मुफ्ती इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि 'मरज़ अल-मौत' की परिभाषा क्या है और किन-किन बीमारियों पर इसका प्रयोग होता है और इसकी अवधि कब तक निर्धारित है कि उससे पहले उसे 'मरज़ अल-मौत' न कहा जा सके?

उत्तर: अल-जवाब: शरीयत के अनुसार किसी बीमारी के'मरज़ अल-मौत' होने के लिए दो बातें आवश्यक हैं कि वे दोनों साथ हों तो वह 'मरज़ अल-मौत' है और उनमें से एक भी कम हो तो नहीं। (1) उस बीमारी में मृत्यु का भय और हलाकत की आशंका प्रबल और प्रभावी हो। यदि मृत्यु का भय बिल्कुल नहीं है या है तो कमज़ोर और गौण है, तो वह मरज़-ए-मौत नहीं है, चाहे इत्तेफ़ाक़ से मौत ही क्यों न हो जाए। (2) इस प्रबल भय की स्थिति में उसके साथ मृत्यु जुड़ी हो, भले ही उस बीमारी से मृत्यु न हो, मृत्यु का कारण कोई और बन जाए। उदाहरण के लिए, ज़ैद को हैज़ा या ताऊन (प्लेग) हो और अभी उसमें पर्याप्त सुधार (बीमारी में गिरावट) नहीं हुआ था और मौत का भय प्रबल था कि सांप ने काट लिया और वह मर गया या किसी ने उसकी हत्या कर दी, तो उस बीमारी के दौरान उसने जो भी लेन-देन किए वे 'मरज़ अल-मौत' में माने जाएंगे, भले ही मृत्यु उस बीमारी से न हुई हो। और यदि पर्याप्त सुधार हो गया था कि मौत का प्रबल भय समाप्त हो गया था और फिर इत्तेफ़ाक़ से उसी बीमारी या किसी अन्य कारण से मृत्यु हो गई, तो वे लेन-देन बीमारी के नहीं थे, भले ही वे बीमारी की

तीव्रता की स्थिति में ही किए गए हों, क्योंकि बीमारी में गिरावट और भय की समाप्ति ने उसे 'मरज़ अल-मौत' नहीं रहने दिया। इसी तरह, यदि बीमारी में गिरावट और भय की अनुपस्थिति की स्थिति में लेन-देन किए गए और उनके बाद फिर से तीव्रता आई और भय प्रबल हुआ और मृत्यु हो गई, तो ये लेन-देन...

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल हिबा, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 4/511. पृष्ठ 658 का 457

ردالمحتار میں ہے: قولہ لا طارئ اقول منہ مالووھب دارافی مرضہ ولیس لہ سواھا ثم مات و لم یجز الورثۃ الھبۃ بقیت الھبۃ في ثلثھا وتبطل فی الثلثین کما صرح بہ فی الخانیۃ ۱ واللہ تعالی اعلم۔

ماتن کا قول "کہ اس پر طاری نہ ہو" میں کہتا ہوں اگر کسی نے مرض الموت میں اپنا مکان ہبہ کر دیا اور سوائے اس مکان کے اس کی ملکیت میں کچھ نہیں، پھر وہ مر گیا اور وارثوں نے ہبہ کی اجازت نہ دی تو ہبہ اس کے ایک تہائی میں باقی رہے گا جبکہ دو تہائی میں باطل ہو جائے گا، جیسا کہ خانیہ میں اس کی تصریح کی گئی ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

مسئلہ ۱۴۲: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ مرض الموت کی کیا تعریف ہے اور کس کس مرض پر اس کا اطلاق ہوتا ہے اور کب تک اس کی مدت مقرر ہے کہ قبل اس کے مرض الموت نہ کہا جاسکے۔

الجواب: شرعاً کسی مرض کے مرض الموت ہونے کے لئے دو باتیں درکار ہیں کہ وہ دونوں جمع ہوں تو مرض الموت ہے اور ان میں ایک بھی کم ہو تو نہیں۔ (۱) اس مرض میں خوف ہلاک واندیشہ موت قوت وغلبہ کے ساتھ ہو، اگر اصلاً خوف موت نہیں یا ہے تو ضعیف ومغلوب ہے تو مرض موت نہیں اگر چہ اتفاقاً موت واقع ہو جائے۔ (۲) اس غلبہ خوف کی حالت میں اس کے ساتھ موت متصل ہو اگر چہ اس مرض سے نہ مرے موت کا سبب کوئی اور ہو جائے مثلاً زید کو ہیضہ یا طاعون ہو اور ابھی اسے انحطاط کافی نہ ہوا تھا خوف ہلاک غالب تھا کہ سانپ نے کاٹا مر گیا یا کسی نے قتل کر دیا تو اس مرض میں جو تصرفات کئے وہ مرض الموت میں تھے اگر چہ موت اس مرض سے نہ ہوئی اور اگر انحطاط کافی ہو گیا تھا کہ غلبہ خوف ہلاک جاتا رہا اور اب اتفاقاً

اسی مرض خواہ دوسرے سبب سے مر گیا تو وہ تصرفات مرض کے نہ تھے اگر چہ حال اشتداد ہی میں کئے ہوں کہ انحطاط مرض وزوال خوف نے اسے مرض الموت نہ رکھا یوں ہی اگر بحال انحطاط وعدم خوف تصرفات کئے اور ان کے بعد پھر اشتداد ہو کر خوف غالب اور ہلاک واقع ہوا تو یہ تصرفات

۱ ردالمختار کتاب الھبۃ داراحیاء التراث العربی بیروت ۴/۵۱۱ Page 457 of 658

Fatawa Razawiyya, Volume 25

They will not be in a state of illness if there was no dominant fear [of death], even if there was dominance before or after it. It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic Text

In Nur al-Ayn, Abu al-Layth said: Being bedridden is not a condition for being a patient with a terminal illness (marad al-mawt). Rather, the consideration is for dominance. If death is most likely due to this illness, then it is terminal illness, even if he leaves the house. Sadr al-Shahid used to give fatwas accordingly. Then it is narrated from the author of al-Muhit that Imam Muhammad (may Allah be pleased with him) mentioned issues in 'al-Asl' which indicate that the condition is the dominance of the fear of destruction [death], not that the patient be bedridden. (End)

Urdu Translation

In Nur al-Ayn, it is stated: Abu al-Layth said that a patient being bedridden is not a condition for them to be considered a patient of terminal illness; rather, the consideration is the dominance of the fear [of death]. If death is the dominant thought due to the illness, it will be a terminal illness even if he leaves the house, and Sadr al-Shaheed used to issue fatwas based on this. Then it is narrated from the author of al-Muhit that certainly Imam Muhammad (may Allah be pleased with him) mentioned some issues in 'al-Asl' which indicate that the condition is the dominance of the fear of destruction, not that the patient be bedridden. (End)

It is stated in Tabyin al-Haqa'iq:

Arabic Text

If he becomes bedridden after a long duration, it is like a newly occurred illness, such that his disposals [of property] are considered from the third [of his estate]. (End)

Urdu Translation

If he becomes bedridden after a long period of illness, it is like a new illness, so much so that his disposals (of wealth) will be valid from one-third [of the estate]. (End)

It is stated in Radd al-Muhtar:

Arabic Text

The summary of it is that if [the illness] becomes old, such that it spans a year and there is no increase [in severity], then he is [considered]

Urdu Translation

Its summary is that if a disease becomes old in such a way that it spans a year and there is no increase in the severity of the disease, then he will be [considered] healthy. But if he

Arabic Text	Urdu Translation
healthy. However, if he dies in a state of increased [severity] occurring before or after the long duration, then he is a patient [with terminal illness].	died in the state of severity of the disease, whether that severity occurred before the duration of the disease or after it, he will be declared a patient [with terminal illness]. (End)

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Talaq, Bab Talaq al-Marid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/520. 2 Radd al-Muhtar, with reference to al-Zaylai, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/223. 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Talaq, Bab Talaq al-Marid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/521.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

रोग की स्थिति में वे तब नहीं होंगे जब उनमें मृत्यु का प्रबल भय न हो, भले ही इससे पहले या बाद में प्रबल भय रहा हो। रद अल-मुह्तार में है:

अरबी पाठ

नूर अल-ऐन में है: अबू अल-लैथ ने कहा कि रोगी का बिस्तर पर होना मृत्यु रोग (मरज़ अल-मौत) का रोगी होने के लिए शर्त नहीं है, बल्कि प्रबलता का विचार है। और यदि उस बीमारी से मृत्यु की प्रबल आशंका हो, तो वह मृत्यु रोग होगा, भले ही वह घर से निकलता हो। और सदर अल-शहीद इसी के साथ फतवा देते थे। फिर साहिब-ए-मुहीत से उद्धृत है कि बेशक इमाम मुहम्मद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने 'असल' में कुछ ऐसे मसले ज़िक्र फरमाए हैं जो इस बात पर दलील हैं कि शर्त तबाही (मृत्यु) के भय का प्रबल होना है, न कि रोगी का बिस्तर पर होना। (इन्तहा)

उर्दू अनुवाद

नूर अल-ऐन में है: अबुल लैस ने कहा कि मरीज़ का साहिब-ए-फ़राश (बिस्तर पर होना) उसके मरज़-ए-मौत के मरीज़ होने के लिए शर्त नहीं है बल्कि एतबार ग़लबे का है, और उसका बीमारी से ग़ालिब गुमान मौत का हो तो वो मरज़-ए-मौत होगी अगरचे वो घर से निकलता हो, और इसी के साथ सदर-उश-शहीद फ़तवा देते थे। फिर साहिब-ए-मुहीत से मन्क़ूल है कि बेशक इमाम मुहम्मद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने अस्ल में कुछ ऐसे मसाइल ज़िक्र फरमाए हैं जो इस बात पर दलालत करते हैं इस बीमारी में हलाकत के ख़ौफ़ का ग़ालिब होना शर्त है न कि मरीज़ का साहिब-ए-फ़राश होना। (त)

तबीन अल-हकाइक में है:

अरबी पाठ

यदि वह बीमारी के लंबा होने के बाद बिस्तर पर पड़ गया, तो वह नई बीमारी की तरह है, यहाँ तक कि उसके कार्यों (संपत्ति के लेन-देन) को तिहाई (एक तिहाई) संपत्ति में से माना जाएगा। (इन्तहा)

उर्दू अनुवाद

अगर वो बीमारी के लम्बा होने के बाद साहिब-ए-फ़राश हुआ तो वो नौ-पैदा बीमारी की मिसल है यहाँ तक कि तिहाई माल में उसके तसर्रुफ़ात मोतबर होंगे। (त)

रद अल-मुह्तार में है:

अरबी पाठ

इसका सारांश यह है कि यदि बीमारी पुरानी हो गई, इस प्रकार कि उसे एक वर्ष बीत गया और उसमें बीमारी की तीव्रता नहीं बढ़ी, तो वह स्वस्थ माना जाएगा। लेकिन यदि वह बीमारी की तीव्रता की स्थिति में मर गया, चाहे वह तीव्रता बीमारी की लंबी अवधि से पहले हुई हो या उसके बाद, तो वह रोगी (मरज़ अल-मौत का रोगी) माना जाएगा। (इन्तहा)

उर्दू अनुवाद

इसका ख़ुलासा यह है कि अगर बीमारी पुरानी हो गई बा-ईं सूरत कि साल को मुहीत हो गई और उसमें बीमारी की शिद्दत हासिल नहीं हुई तो वो सेहत मंद होगा। लेकिन अगर वो बीमारी की शिद्दत की हालत में मर गया चाहे वो शिद्दत बीमारी की तवालत से पहले वाक़े हुई या उसके बाद तो वो मरीज़ क़रार पाएगा। (त)

---

1 रद अल-मुह्तार, किताब अत-तलाक़, बाब तलाक़ अल-मरीज़, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 2/520। 2 रद अल-मुह्तार, हवाला अल-ज़यलई, किताब अल-वसाया, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/223। 3 रद अल-मुह्तार, किताब अत-तलाक़, बाब तलाक़ अल-मरीज़, दार इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 2/521।

पृष्ठ 458/658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

حالت مرض کے نہ ہوں گے کہ بحالِ غلبہ خوف نہ تھے اگر چہ ان سے قبل و بعد غلبہ تھا۔

ردالمحتار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
في نور العين، قال ابو الليث كونه صاحب فراش ليس بشرط لكونه مريضاً مرض الموت بل العبرة للغلبة والغالب من هذا المرض فهو مرض الموت وان كان يخرج من البيت وبه كان يفتى الصدر الشهيد ثم نقل عن صاحب المحيط انه ذكر محمد رضى الله تعالىٰ عنه فى الاصل مسائل تدل ان الشرط خوف الهلاك غالبا لاكونه صاحب فراش اهـ 1	نور العین میں ہے: ابواللیث نے کہا کہ مریض کا صاحب فراش ہونا اس کے مرض الموت کے مریض ہونے کے لئے شرط نہیں بلکہ اعتبار غلبہ کا ہے، اور اس کا بیماری سے غالب گمان موت کا ہو تو وہ مرض الموت ہوگی اگرچہ وہ گھر سے نکلتا ہو، اور اسی کے ساتھ صدر الشہید فتوی دیتے تھے۔ پھر صاحب محیط سے منقول ہے کہ بیشک امام محمد رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے اصل میں کچھ ایسے مسائل ذکر فرمائے ہیں جو اس بات پر دلالت کرتے ہیں اس بیماری میں ہلاکت کے خوف کا غالب ہونا شرط ہے نہ کہ مریض کا صاحب فراش ہونا اھ (ت)

تبیین الحقائق میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
ان صار صاحب فرش بعد التطاول فهو كمرض حادث حتی تعتبر تصرفاته من الثلث 2 اھ	اگر وہ بیماری کے لمبا ہونے کے بعد صاحب فراش ہوا تو وہ نو پید بیماری کی مثل ہے یہاں تک کہ تہائی مال میں اس کے تصرفات معتبر ہوں گے اھ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
حاصله انه ان صار قديماً بان تطاول سنة ولم يحصل فيه ازدياد فهو صحيح اما لومات حالة الازدياد الواقع قبل التطاول او بعده فهو مريض 3۔	اس کا خلاصہ یہ ہے کہ اگر بیماری پرانی ہوگئی بایں صورت کہ سال کو محیط ہو گئی اور اس میں بیماری کی شدت حاصل نہیں ہوئی تو وہ صحت مند ہوگا۔ لیکن اگر وہ بیماری کی شدت کی حالت میں مر گیا چاہے وہ شدت بیماری کی طوالت سے پہلے واقع ہوئی یا اس کے بعد تو وہ مریض قرار پائے گا۔ (ت)

---

1 ردالمحتار کتاب الطلاق باب طلاق المریض داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۲۰ 2 ردالمحتار بحوالہ الزیلعی کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۲۳ 3 ردالمحتار کتاب الطلاق باب طلاق المریض داراحیاء التراث العربی بیروت ۲/ ۵۲۱

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

In Durr-e-Mukhtar: "māt fīhi bidhālik al-sabab aw bighayrihi kān yuqtal al-marīḍ aw yamūt lijihah ukhrā" Meaning: He died in that illness, whether due to that illness or some other cause, for example, the patient was killed or died for some other reason (T).

Problem 143: From Old City, Mahalla Sahswani Tola, 11 Safar 1323 AH, from the house of late Syed Farzand Ali. What do the scholars of religion and muftis of the firm Sharia say regarding this matter? Zaid died leaving behind one wedded wife, two sons, and two daughters. Bakr, Zaid's son, took upon himself all household expenses and the upbringing of the minors after Zaid's death, even working for their livelihood and supporting them as much as possible. Later, he married off one of Zaid's daughters who had reached the age of maturity according to the Sharia law. Bakr became indebted due to the expenses of Zaid's daughter's marriage, and the debt is still unpaid. Now, another son of Zaid, who was a minor and has now reached maturity, is insisting that he is the owner of whatever belonged to Zaid, and told Bakr that you sold your share and spent it, so now you have nothing left. Zaid, at the time of his death, left in his ownership one pucca house, three tamarind trees, one jamun tree, one neem tree, and tamarind produce[1] besides the pucca house, and a garden plot of approximately two bighas. Bakr, Zaid's son, remained unemployed for some time and sold two tamarind trees and one jamun tree for the food and drink of the minors and spent it well[2]. He sold the garden plot and spent the proceeds on the marriage of Zaid's deceased daughter. Now, one tamarind tree, one neem tree, and tamarind produce[3] remain, along with one pucca house and total tamarind produce and approximately[4] two bighas of the house. Now, how should the existing property be divided among Zaid's heirs according to the Sharia shares? Number of Zaid's children: four children, two sons, two daughters; one wedded widow; one married daughter is included. Only.

Answer: From the statement of facts, it is clear that after selling two tamarind trees and one jamun tree, both brothers and...

[1, 2, 3, 4: As in the original, 12 Azhari may Allah forgive him]

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Talaq, Bab Talaq al-Maridh, Mujtabai Press, Delhi, 2/236.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

दुर्रे मुख्तार में है: "मात फ़ीहि बिज़ालिकल सबब औ बि-ग़ैरिही कान युक्तल अल-मरीज़ औ यमूत लि-जिहतु उख़रा" अर्थ: वह उसी बीमारी में मरा, चाहे उस बीमारी के कारण या किसी अन्य कारण से, जैसे कि उस रोगी की हत्या कर दी गई या वह किसी और वजह से मर गया (त)।

मसाला 143: पुराना शहर, मोहल्ला सहस्वानी टोला, 11 सफ़र 1323 हिजरी, स्वर्गीय सैयद फ़र्ज़ंद अली के घर से। क्या कहते हैं दीन के विद्वान और मुफ़्ती इस मामले में कि ज़ैद ने अपनी मृत्यु के बाद एक पत्नी, दो बेटे और दो बेटियाँ छोड़ीं। ज़ैद के बेटे बक्र ने ज़ैद की मृत्यु के बाद घर के सभी खर्चों और नाबालिगों के पालन-पोषण की ज़िम्मेदारी अपने ऊपर ले ली, यहाँ तक कि बक्र ने अपनी पूरी क्षमता के अनुसार नौकरी करके उनका भरण-पोषण किया। बाद में, ज़ैद की एक बेटी जो बालिग हो गई थी, उसकी शादी शरीयत के कानून के अनुसार कर दी। बक्र, ज़ैद की बेटी की शादी के खर्चों के कारण कर्जदार हो गया और वह कर्ज अभी तक चुकाया नहीं गया है। अब ज़ैद का एक और बेटा जो नाबालिग था और अब बालिग हो गया है, इस बात पर अड़ा है कि ज़ैद की संपत्ति का मालिक मैं हूँ और उसने बक्र से कहा कि तुमने अपना हिस्सा बेचकर खर्च कर दिया है, अब तुम्हारा कुछ नहीं बचा। ज़ैद ने अपनी मृत्यु के समय अपनी मिल्कियत में एक पक्का घर, तीन इमली के पेड़, एक जामुन का पेड़, एक नीम का पेड़ और इमली की पैदावार[1] पक्के घर के अलावा और लगभग दो बीघे का एक बाग़ का टुकड़ा छोड़ा था। ज़ैद का बेटा बक्र कुछ समय तक बेकार रहा और उसने नाबालिगों के खाने-पीने के लिए दो इमली के पेड़ और एक जामुन का पेड़ बेच दिया और अच्छी तरह से खर्च किया[2]। उसने बाग़ का टुकड़ा बेचकर ज़ैद की मृत बेटी की शादी पर खर्च किया। अब एक इमली का पेड़, एक नीम का पेड़ और इमली की पैदावार[3] बची है, और एक पक्का घर और कुल इमली की पैदावार और घर के लगभग[4] दो बीघे बचे हैं। अब मौजूदा चीज़ों में ज़ैद के वारिसों के बीच शरीयत के हिस्सों के अनुसार किस तरह बँटवारा होना चाहिए? ज़ैद की संतानों की संख्या: चार संतान, दो लड़के दो लड़कियाँ; एक विधवा पत्नी; एक शादीशुदा बेटी शामिल है। बस।

उत्तर: बयान किए गए तथ्यों से स्पष्ट हुआ कि इमली के दो पेड़ और एक जामुन का पेड़ बेचकर दोनों भाइयों और...

[1, 2, 3, 4: जैसा कि मूल प्रति में है, 12 अज़हरी अल्लाह उन्हें क्षमा करे]

[1] अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-तलाक, बाब तलाक अल-मरीज़, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/236।

पृष्ठ 658 का 459

در مختار میں ہے: مات فیہ بذلک السبب اوبغیرہ کان یقتل المریض او یموت لجھۃ اخری۔ وہ اس بیماری میں مرا اسی بیماری کے سبب سے یا کسی اور سبب سے مثلاً اس مریض کو قتل کر دیا وہ کسی اور وجہ سے مر جائے (ت)

مسئلہ ۱۴۳: از شہر کہنہ محلہ سہسوانی ٹولہ ۱۱۰ صفر ۱۳۲۳ھ از مکان سید فرزند علی مرحوم کیا فرماتے ہیں علمائے دین ومفتیان شرع متین اس باب میں کہ مسمّٰی زید نے بعد فوت ہونے کے ایک منکوحہ اور دو لڑکے اور دو دختر چھوڑے، مسمّٰی بکر پسر زید نے بعد فوت ہونے زید کے کل اخراجات خانگی اور پرورش نابالغان کا اپنے ذمہ لیا حتی کہ بکر نے بذریعہ معاش نوکری کی پرورش حتی الوسعت کی، بعدہ اس کی ایک لڑکی جو حد سنِ بلوغ تک پہنچی اس کا نکاح بقانون شرع متین کے کر دیا اور مسمّٰی بکر بوجہ نکاح کرنے دختر زید کے مقروض ہو گیا تاہنوز قرضہ ادا نہیں ہوا اب ایک لڑکا زید کا جو نابالغ تھا سن بلوغ پہنچ کر آمادہ اس بات پر ہے کہ جو چیز زید کی ہے اس کا مالک میں ہوں اور بکر سے کہا کہ تو نے اپنا حصہ فروخت کرکے اس پر صرف نہیں کیا اب تیرا کچھ نہ رہا زید نے فوت ہونے کے بعد اپنی ملکیت میں ایک منزل حویلی پختہ اور تین درخت املی اور ایک درخت جامن کا اور ایک نیب کا اور املی برد ع ۱ نے علاوہ حویلی پختہ کے اور ایک قطعہ باغ تخمیناً دو بیگھہ کا چھوڑا، مسمّٰی بکر پسر زید چند مدت بیکار رہا اور دو درخت املی اور ایک درخت جامن برائے خوردونوش نابالغان کے فروخت کر کے خوب سرے ع ۲ کی اور قطعہ باغ کو فروخت کرکے نکاح دختر زید فوت شدہ کے صرف کیا اب ایک درخت املی ایک درخت نیب کا اور املی برد ع ۳ نے اور ایک منزل حویلی پختہ کل املی بردنے اور حویلی کے تخمیناً ع ۴ دو بیگھہ ہوا اب شیءِ موجودہ میں زید کا بموجبِ حصص رشد شرعی کے کس

طرح حصہ ہونا چاہئے۔ تعدادِ اولادِ زید چار اولاد، دو لڑکے دو دختر، بیوہ منکوحہ ایک، ایک دختر نکاح شدہ شامل ہے فقط

الجواب: بیان مسائل سے واضح ہوا کہ دو درخت املی کا اور ایک جامن کا بیچ کر دونوں بھائیوں اور

ع ۱ و ع ۲ و ع ۳ و ع ۴ : کذا فی الاصل ۱۲ ازہری غفر لہ]

1 الدرالمختار کتاب الطلاق باب طلاق المریض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۳۶

fatawa razawiyya volume 25

...spent on the food and drink of the minor and mother. The married sister was separate from this expenditure. The garden was sold to spend solely on the marriage of this married sister, and even that was not enough as it sold for only so much money that her dowry (note) and ordinary necessary expenses could not be met. For this, Bakr took a loan and did not intend to deduct it from the debt. He did not spend more than necessary in the marriage. Shortly before his death, Zaid said to his wife, the mother of these children, "Do not worry, Bakr is not such that he will let you suffer. I am leaving him for you. He will never deceive you." If this is proven here, then it is clear that Zaid appointed his eldest son Bakr as the executor (Wasi) for his children and property, and he received authority for all those actions that are established for an executor. And even if this is not proven, still in our regions, in such a situation, the capable eldest son is considered the de facto executor.

This is what is established by implication, and what is established by implication is like what is established by explicit wording. By the grace of Allah Almighty, we have established this in our fatwas to such an extent that no more can be added. (T)

This is what is established by implication, and what is established by implication is like what is established by explicit wording. By the grace of Allah Almighty, we have established this in our fatwas to such an extent that no more can be added. (T)

In Fatawa Imam Qazi Khan it is mentioned:

If a person from the locality deals in the property of a deceased person through buying and selling, while that deceased person has neither an heir nor an executor, but this person knows that if the matter were brought before the judge (Qazi), he would appoint him as the executor, so this person took the wealth and did not bring the matter to the judge and wasted it. It is narrated from Abu Nasr ad-Dabbusi (may Allah Almighty have mercy on him) that he used to consider the actions of this person as permissible.

If a person from the locality deals in the property of a deceased person through buying and selling, etc., while that deceased person has neither an heir nor an executor, but this person knows that if the matter were brought before the judge (Qazi), he would appoint him as the executor, so this person took the wealth of the deceased and did not bring the matter to the judge and wasted it. It is narrated from Imam Abu Nasr ad-Dabbusi (mercy be upon him) that he used to consider the actions of this person as permissible. (T)

Note: meaning dowry. 12 Azhari, may he be forgiven.

Fatawa Qazi Khan, Book of Wills, Chapter on actions of executor regarding orphan's property, Naval Kishore Lucknow 4 / 854

फतावा रज़विया जिल्द 25

...नाबालिग और माँ के खाने-पीने पर खर्च हुआ। विवाहित बहन इस खर्च से अलग थी। बाग बेचकर सिर्फ इस विवाहित बहन की शादी में खर्च किया गया, और उससे भी काम न चल सका कि वह केवल उतने ही रुपये में बिका जिसमें उसका दहेज (टिप्पणी) और मामूली ज़रूरी खर्च पूरे नहीं हो सकते थे। इसके लिए बक्र ने कर्ज़ लिया और उसका इरादा कर्ज़ से कटौती लेने का नहीं था और निकाह में ज़रूरत से ज़्यादा खर्च नहीं किया गया। ज़ैद ने अपने इंतकाल से थोड़ी देर पहले अपनी बीवी, उन बच्चों की माँ से कहा, "तुम फिक्र न करो, बक्र ऐसा नहीं है कि तुम्हें तकलीफ पहुँचने दे। मैं उसे तुम्हारे लिए छोड़कर जा रहा हूँ। वह तुम्हें कभी धोखा नहीं देगा।" अगर यह यहाँ साबित हो जाए, तो ज़ाहिर है कि ज़ैद ने अपने बड़े बेटे बक्र को अपनी औलाद और जायदाद पर वसी (वसीयत का व्यवस्थापक) बना दिया और उसे उन तमाम कार्यों का अधिकार मिल गया जो एक वसी के लिए साबित होते हैं। और अगर यह साबित न भी हो, तो भी हमारे इलाकों में ऐसी स्थिति में बड़ा बेटा योग्य होने पर हकमन (कानूनी रूप से) वसी होता है।

यह वह है जो दलालत (संकेत/तात्पर्य) के तौर पर साबित है, और जो दलालत के तौर पर साबित हो वह वैसा ही है जैसा शब्दों के साथ स्पष्ट रूप से साबित हो। अल्लाह तआला की तौफीक से हमने अपने फतावा में इसकी तहकीक कर दी है जिस पर अधिक विस्तार की गुंजाइश नहीं है। (त)

यह वह है जो दलालत के तौर पर साबित है और जो दलालत के तौर पर साबित हो वह वैसा ही है जैसा स्पष्ट रूप से शब्दों के साथ साबित हो। अल्लाह तआला की तौफीक से हमने अपने फतावा में इसकी तहकीक कर दी है जिस पर अधिक विस्तार की गुंजाइश नहीं है। (त)

फतावा इमाम क़ाज़ी ख़ान में है:

यदि मोहल्ले के किसी व्यक्ति ने मृतक की संपत्ति में खरीद-बिक्री का व्यवहार किया, जबकि उस मृतक का न तो कोई वारिस है और न ही कोई वसी, लेकिन वह व्यक्ति जानता है कि यदि मामला क़ाज़ी के पास ले जाया जाए तो क़ाज़ी उसे वसी नियुक्त कर देगा। उस व्यक्ति ने मृतक की संपत्ति ले ली और मामला क़ाज़ी के पास नहीं ले गया और उस संपत्ति को बर्बाद कर दिया। इमाम अबू नस्र दबूसी अलैहिर्रहमा से रिवायत है कि वे उस व्यक्ति के इस व्यवहार को जायज़ करार देते थे।

अगर मोहल्ले के लोगों में से किसी व्यक्ति ने मृतक के माल में खरीद-बिक्री आदि का हस्तक्षेप किया जबकि उस मृतक का न तो कोई वारिस है और न ही कोई वसी, लेकिन वह व्यक्ति जानता है कि अगर मामला क़ाज़ी के पास ले जाया जाए तो क़ाज़ी उसको वसी मुक़र्रर कर देगा, इस व्यक्ति ने मृतक का माल ले लिया और क़ाज़ी के पास मामला नहीं ले गया और उस माल को बर्बाद कर दिया। इमाम अबू नस्र दबूसी अलैहिर्रहमा से मंकूल (वर्णित) है कि वह उस व्यक्ति के हस्तक्षेप को जायज़ करार देते थे। (त)

टिप्पणी: यानी जहेज़। 12 अज़हरी, अल्लाह उन्हें माफ़ करे।

फतावा क़ाज़ी ख़ान, किताबुल वसाया, यतीम के माल में वसी के व्यवहार का अध्याय, नवल किशोर लखनऊ 4 / 854

نابالغہ اور ماں کے خورد ونوش میں صرف ہوئے خواہر کتخدا اس صرف سے علیحدہ تھی اور باغ بیچ کر صرف اس خواہر کتخدا کی شادی میں صرف ہو اور اس سے بھی کام نہ چل سکتا کہ وہ صرف اسی روپیہ کو بکا اس میں سے اس کا جہاز عہ اور معمولی ضروری مصارف نہ ہو سکتے تھے اس کے لئے بکر نے قرض لیا اور قرض میں اس سے مجرا لینے کی نیت نہیں اور نکاح میں ضرورت خرچ سے زیادہ نہ اٹھایا اور زید نے اپنے انتقال سے تھوڑی دیر پہلے اپنی زوجہ ان بچوں کی ماں سے کہاتم فکر نہ کرو بلکہ بکر ایسا نہیں کہ تمہیں تکلیف پہنچنے دے اسے میں چھوڑے جاتا ہوں یہ تم کو کسی وقت دغانہ دے گا اگر یہ یہاں ثابت ہو جب تو ظاہر ہے کہ زید نے اپنے بڑے بیٹے بکر کو اپنی اولاد وجائداد پر وصی کردیا اور ان سے ان تمام تصرفات کا جو وصی کے لئے ثابت ہوتے ہیں اختیار ملا اور اگر یہ ثابت نہ بھی ہو جب بھی ہمارے بلاد میں ایسی صورت میں بڑا بیٹا لائق ہو نہار حکماً وصی ہوتا ہے۔

هذا هو الثابت دلالةً والثابت دلالة كالثابت لفظاً وقد حققناه بتوفيق الله تعالى في فتاوانا بما لا مزيد عليه۔

یہ وہ ہے جو بطور دلالت ثابت ہے اور جو بطور دلالت ثابت ہو اس کی مثل ہے جو صراحۃ لفظ کے ساتھ ثابت ہو۔ اس کی تحقیق اللہ تعالیٰ کی توفیق سے ہم نے اپنے فتاویٰ میں کر دی ہے جس پر اضافہ کی گنجائش نہیں۔ (ت)

فتاوی امام قاضی خاں میں ہے:

لو ان رجلا من اهل السكة تصرف فی مال المیت فی البیع والشراء ولم یکن له وارث ولا وصی الا ان هذا الرجل یعلم انه لورفع الامر الی القاضی ینصبه وصیا فاخذ هذا الرجل المال ولم یرفع الامر الی القاضی وافسده حکی عن ابی نصر الدبوسی رحمه الله تعالی انه کان یجوز تصرف هذا الرجل.

اگر اہل محلہ میں سے کسی شخص نے میت کے مال میں بیع و شراء وغیرہ کا تصرف کیا جبکہ اس میت کا نہ تو کوئی وارث ہے اور نہ ہی وصی، لیکن وہ شخص جانتا ہے کہ اگر معاملہ قاضی کے پاس لے جائے تو قاضی اس کو وصی مقرر کر دے گا، اس شخص نے میت کا مال لے لیا اور قاضی کے پاس معاملہ نہ لے گیا اور اس مال کو برباد کر دیا۔ امام ابو نصر دبوسی علیہ الرحمۃ سے منقول ہے کہ وہ اس شخص کے تصرف کو جائز قرار دیتے تھے۔ (ت)

عہ: یعنی جہیز ۱۲ ازہری غفرلہ

فتاوٰی قاضی خاں کتاب الوصایا فصل فی تصرفات الوصی فی مال الیتیم نولکشور لکھنؤ ۴ / ۸۵۴

صفحہ ۴۶۰ از ۶۵۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

It is mentioned in Fatawa Kubra and Fatawa 'Alamgiriyya:

Qazi al-Dabusi gave a fatwa that his disposal [of property] is permissible due to necessity. Imam Qazi Khan said this is istihsan (juridistic preference) and fatwa shall be given accordingly. (T)

Thus, the sales that Bakr made became valid. The money from the trees will fall upon those for whose use it was spent. The married son will remain separate from it, and the money from the orchard will fall solely upon that girl. If it was equal to her entire share, then she received her full share. If it was less, she will receive the remainder. If it was more, the excess amount will either fall on Bakr's own share, or if the mother had given permission, she too will share in that indemnity, and the remaining heirs will be absolved. The entire property that Zaid left at the time of his death, after paying the dowry (mahr) and other debts and fulfilling the wills, will be divided into forty-eight shares. Six shares will belong to Zaid's widow, fourteen shares to each son, and seven shares to each daughter. From these, those items which were specifically spent for Bakr's marriage will be deducted from his share, and those which were spent for others will be deducted from their shares. Whatever remains among them will be distributed according to how much remains for each person. And Allah the Almighty knows best.

Problem 144: What do the scholars of religion say regarding these matters: (1) That a woman named Hindah died childless and left the following heirs: husband, father, mother, sister, and four brothers: - Husband: Khalid - Father: Zaid - Mother: Kubra - Sister: Sughra - Brother: Bakr - Brother: Hamid - Brother: Mahmood - Brother: Masood

(2) That the deceased Hindah, two days before her death in the state of terminal illness (marad al-mawt), made a will to her father Zaid, saying, "I had left some money with the intention of Hajj, but I did not get the opportunity because a mahram companion for travel was not available to me. And regarding getting Hajj performed through others, due to the scarcity of trustworthy people..."

Note: This is how it is in the original, and it is repeated as you see. 12 Azhari (May Allah forgive him).

---

1 Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Nine, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/155.

फतावा रज़विया जिल्द 25

फतावा कुबरा और फतावा आलमगीरिया में है:

काज़ी अद-दबूस ने फतवा दिया कि ज़रूरत के लिए उसका तसर्रूफ (उपयोग) जायज़ है। इमाम काज़ी खान ने कहा कि यह इस्तिहसान (न्यायशास्त्रीय वरीयता) है और इसी के अनुसार फतवा दिया जाएगा। (त)

अतः बक्र ने जो बिक्री की वह जायज़ हो गई। पेड़ों का पैसा उन लोगों पर पड़ेगा जिनके उपभोग में वह आया। विवाहित लड़का उससे अलग रहेगा और बाग का पैसा अकेले उस लड़की पर पड़ेगा। यदि यह उसके पूरे हिस्से के बराबर था, तो उसने अपना पूरा हिस्सा पा लिया। यदि कम था, तो जितना बाकी है उतना पाएगी। और यदि अधिक था, तो जितना अधिक गया वह बक्र के अपने हिस्से पर पड़ेगा, या यदि माँ की अनुमति थी, तो वह भी उस हर्जाने में शामिल होकर बाकी वारिस बरी हो जाएंगे। ज़ैद ने अपनी मृत्यु के समय जितनी कुल संपत्ति छोड़ी थी, वह महर (दहेज) और अन्य ऋणों के भुगतान और वसीयत के क्रियान्वयन के बाद अड़तालीस हिस्सों में बँटेगी। छह हिस्से ज़ैद की विधवा के होंगे, चौदह-चौदह हिस्से प्रत्येक बेटे के और सात-सात प्रत्येक बेटी के। इनमें से वे चीज़ें जो बक्र के विवाह के खर्च में आईं, उसके हिस्से से काट ली जाएंगी, और जो अन्यों के खर्च में आईं, उनके हिस्से से काटी जाएंगी। उनमें जो शेष बचेगा, उसे इस हिसाब से बाँट दिया जाएगा कि किसका कितना शेष बचा। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 144: दीन के उलेमा इन मसलों में क्या फरमाते हैं: (1) यह कि मुसम्मात हिन्दा निस्संतान मर गई और पति, पिता, माता, बहन और चार भाइयों को निम्नलिखित वारिसों के रूप में छोड़ गई: - पति: खालिद - पिता: ज़ैद - माता: कुबरा - बहन: सुघरा - भाई: बक्र - भाई: हामिद - भाई: महमूद - भाई: मसूद

(2) यह कि मरहूम हिन्दा ने अपनी मृत्यु से दो दिन पहले मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) की स्थिति में अपने पिता ज़ैद से वसीयत की कि "मैंने हज की नीयत से कुछ रुपया छोड़ा था, लेकिन मुझे सफर के लिए मेहरम साथी न मिलने के कारण मौका नहीं मिला। और दूसरों के ज़रिए हज कराने में अमानतदारों (भरोसेमंद लोगों) की कमी के कारण..."

टिप्पणी: जैसा कि मूल में है और यह दोहराया गया है जैसा आप देख रहे हैं। 12 अज़हरी (अल्लाह उन्हें माफ करे)।

---

1 अल-फतावा अल-हिन्दिया, किताब अल-वसाया, अध्याय नौ, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/155।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

فتاوٰی کبرٰی و فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے:

افتی القاضی الدبوسی بان تصرفه جائز للضرورة قال قاضی خان وهذا استحسان و به یفتی۔1 قاضی الدبوسی نے فتوٰی دیا کہ اس کا تصرف ضرورت کے لئے جائز ہے۔ امام قاضی خان نے کہا یہ استحسان ہے اور اسی کے ساتھ فتوٰی دیا جائے گا۔ (ت)

پس بیعیں کہ بکر نے کیں جائز ہوئیں، درختوں کا روپیہ جن جن کے صرف میں آیا انہیں پڑے گا، کتخدا لڑکا اس سے جدار ہے گی اور باغ کا روپیہ تنہا اسی لڑکی پر پڑے گا، اگر یہ اس کے تمام حصے کے برابر تھا تو اس نے اپنا تمام پورا حصّہ پایا اور اگر کم تھا تو جتنا باقی اتنا پائے گی اور اگر زیادہ تھا تو جس قدر زائد گیا وہ بکر کے اپنے حصے پر پڑے گا یا ماں کی اجازت تھی تو وہ بھی اس کے تاوان میں شریک ہو کر باقی ورثہ بری رہیں گے کل جائداد زید جس قدر اس نے وقتِ انتقال چھوڑی تھی بعد ادائے مہر و دیگر دیون وانفاذ وصایا اڑتالیس حصے ہو کر چھ سہم بیوہ زید کے ہوں اور چودہ چودہ ہر ہر پسر اور سات سات ہر دختر کے اور ان میں سے وہ اشیاء جو بکر کے کتخدا کے صرف میں الگ اس کے حصے مجرا ہوں اور جو اوروں کے صرف میں آئیں ان کے حصے سے مجرا ہوں جو باقی رہیں ان میں جس جس کا جس قدر باقی رہا اس حساب سے تقسیم ہو جائے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۴۴: کیا فرماتے ہیں علمائے دین ان مسائل میں: (۱) یہ کہ مسماۃ ہندہ لاولد فوت ہوئی اور شوہر و والد و والدہ و ہمشیرہ اور چار بھائی حسب ذیل وارث چھوڑے: - شوہر: خالد - والد: زید - والدہ: کبرٰی - ہمشیرہ: صغرٰی - بھائی: بکر - بھائی: حامد - بھائی: محمود - بھائی: مسعود

(۲) یہ کہ ہندہ مرحومہ نے دو روز قبل از فوت اپنی حالت مرض الموت میں اپنے والد زید سے وصیت کی کہ میں نے کچھ روپیہ بہ نیت حج چھوڑا تھا مگر مجھ کو موقع بسبب نہ دستیاب ہونے محرم ہمراہ سفر کے میسر نہیں ہوا اور دوسروں کے ذریعہ سے حج کرانے میں بسبب کمیابی امانت دار کے

عہ: کذا فی الاصل وھو مکرر کما تری ۱۲ ازہری غفرلہ

---

1 الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۵۵

I am not satisfied, therefore that money is deposited with Hamid and Mahmood, and whatever jewelry I have in my house is part of this total value. The right of inheritance of my husband should be paid because he is in need of it. After that, whatever monetary value remains, my father Zaid should spend it in charities and donations such as building wells, etc., according to his opinion. This is because the deceased did not have in mind to take the rights of the remaining heirs. And she also willed that nine days of missed fasts of Ramadan are my responsibility, and their fidya (compensation) should also be paid. After that, her father Zaid asked if any missed prayers are also our responsibility? She replied that I have always offered my prayers, but I don't remember, perhaps some prayers were missed in early age. So, after this will, the deceased passed away.

(3) On the day of death, before burial, her father Zaid called husband Khalid and some aforementioned heirs in the presence of several other respected persons, expressed this will, and stated that in my opinion, before supererogatory charities, it should be investigated if any missed prayers are proven against her, then along with the fidya of fasts, the fidya of prayers should also be paid. Accordingly, when old women of her in-laws were asked, they replied that she came here as a bride in a pre-pubescent state and used to offer prayers, but we cannot say if, according to custom as modesty grips new brides, some prayers might have been missed in such a state. On this basis, some participants of the gathering estimated to pay fidya for three months and some for six months of missed prayers. After that, the aforementioned heirs were asked if you take your right of inheritance? In response, husband Khalid immediately said that I don't want it, fulfill her obligations and pay fidya etc., and spend it in her charities; if there is a shortfall of five or ten rupees, take it from me. Since there was no room in time and there was haste in her burial, for this reason, the implementation was postponed to another time; before burial, only the fidya for nine fasts was paid.

(4) That in such a situation, will fidya for precautionary prayers be paid? And if fidya for precautionary prayers is to be paid, then for what duration of prayers will it be paid? Or if including jewelry in the aforementioned cash value makes an amount sufficient for a travel provision, making Hajj obligatory on her, will it be mandatory to send another person for Hajj-e-Badal (proxy Hajj)? And what about other supererogatory charities?

मुझे संतोष नहीं है, इसलिए वह रुपया हामिद और महमूद के पास जमा है और मेरे घर में जो कुछ ज़ेवर है वह इसी कुल मालियत में है। मेरे पति का विरासत का हक अदा किया जाए क्योंकि उन्हें इसकी ज़रूरत है। इसके बाद जो कुछ नक़दी शेष रहे, उसे मेरे पिता ज़ैद अपनी राय के अनुसार कुआँ निर्माण आदि जैसे ख़ैरात और सदक़ात (दान-पुण्य) में खर्च कर दें, क्योंकि मरहूमा (मृतका) के ख़्याल में बाकी वारिसों का हक लेना नहीं था। और उसने यह भी वसीयत की कि रमज़ान के नौ दिनों के छूटे हुए रोज़ों का फ़िद्या (क्षतिपूर्ति) भी दिया जाए। उसके बाद उसके पिता ज़ैद ने पूछा कि क्या कुछ नमाज़ों की कज़ा भी हमारे ज़िम्मे है? उसने जवाब दिया कि मैंने हमेशा नमाज़ अदा की है, लेकिन मुझे याद नहीं है, शायद उम्र की शुरुआत में कुछ नमाज़ें कज़ा हुई हों। तो, इस वसीयत के बाद मरहूमा का इंतक़ाल हो गया।

(३) यह कि मौत वाले दिन दफ़न से पहले उसके पिता ज़ैद ने कई अन्य सम्मानित व्यक्तियों की मौजूदगी में पति ख़ालिद और कुछ उपर्युक्त वारिसों को बुलाकर इस वसीयत का इज़हार किया और यह ज़ाहिर किया कि मेरी राय में नफ़्ली सदक़ात (स्वैच्छिक दान) से पहले तहक़ीक़ (जाँच) करके अगर उसके ज़िम्मे नमाज़ों का छूटना साबित हो, तो रोज़ों के फ़िद्या के साथ नमाज़ों का फ़िद्या भी अदा किया जाए। चुनांचे, इसी आधार पर उसकी ससुराल की बूढ़ी औरतों से पूछा गया तो उन्होंने जवाब दिया कि वह यहाँ ग़ैर-बलोग़त (अपरिपक्व) अवस्था में ब्याह कर आई थी और नमाज़ें अदा करती थी, लेकिन हम यह नहीं कह सकते कि रिवाज के मुताबिक़ जैसा कि नई दुल्हनों को शर्म आती है, ऐसी स्थिति में शायद कोई नमाज़ें कज़ा हुई हों। इस आधार पर महफ़िल के कुछ उपस्थित लोगों ने तीन महीने और कुछ ने छह महीने की कज़ा नमाज़ों के फ़िद्या अदा करने का अनुमान लगाया। उसके बाद उपर्युक्त वारिसों से पूछा गया कि क्या तुम अपना विरासत का हक लेते हो? इसके जवाब में पति ख़ालिद ने तुरंत कहा कि मुझे नहीं चाहिए, उसके ज़िम्मे के हुक़ूक़ और फ़िद्या आदि अदा करो और उसके सदक़ात में खर्च कराओ; अगर इसमें कुछ कमी दस-पाँच रुपये की रह जाए तो और मुझसे ले लो। चूंकि समय में गुंजाइश नहीं थी और उसकी तदफ़ीन (दफ़नाने) में जल्दी थी, इस वजह से दूसरे समय पर इस अमल को स्थगित रखा गया; दफ़न से पहले सिर्फ़ नौ रोज़ों का फ़िद्या अदा कर दिया गया।

(४) यह कि ऐसी स्थिति में क्या एहतियाती (सावधानी वाली) नमाज़ों का फ़िद्या अदा किया जाएगा? और अगर एहतियाती नमाज़ों का फ़िद्या अदा किया जाएगा तो कितनी अवधि की नमाज़ों का अदा किया जाएगा? या ऊपर वर्णित नक़द मालियत में ज़ेवरात शामिल करने से जो राशि सफ़र के खर्च के लिए काफ़ी हो सकती है, जिससे हज उसके ज़िम्मे फ़र्ज़ माना जाएगा, तो क्या किसी दूसरे व्यक्ति को हज पर भेजकर क़ज़ा-ए-हज वाजिब होगी? और क्या अन्य नफ़्ली सदक़ात?

पृष्ठ ४६२ / ६५८

مجھ کو اطمینان حاصل نہیں لہٰذا وہ روپیہ حامد اور محمود کے پاس جمع ہے اور جو کچھ زیور میرا میرے گھر میں ہے اس جملہ مالیت میں ہے حق وراثت میرے شوہر کا ادا کیا جائے اس وجہ سے کہ ان کو حاجت رہتی ہے بعد اس کے جو کچھ زر مالیت باقی رہے اس کو میرے والد زید اپنی رائے کے موافق تعمیر چاہ وغیرہ خیرات و صدقات میں صرف کردے اس واسطے کہ مرحومہ کے گمان میں باقی ورثاء کا حق لینا خیال میں نہ تھا اور یہ بھی وصیت کی کہ نو روزہ رمضان کے فوت شدہ کی میرے ذمہ قضا ہے اس کا فدیہ بھی دیا جائے اس کے بعد اس کے والد زید نے سوال کیا کہ کچھ نمازوں کی بھی قضا ہمارے ذمہ ہے جواب دیا کہ میں نے ہمیشہ نماز ادا کی ہے لیکن مجھ کو یاد نہیں شاید ابتدائے عمر میں کوئی نمازیں قضا ہوئی ہوں، پس اس وصیت کے بعد مرحومہ نے قضا کی۔

(۳) یہ کہ بروز قضا قبل از دفن اس کے والد زید نے چند دیگر اشخاص معززین کی موجودگی میں شوہر خالد و بعض ورثاء مذکور کو بلا کر اس وصیت کا اظہار کر کے یہ ظاہر کیا کہ میری رائے میں قبل صدقات نافلہ کے تحقیق کر کے اس کے ذمہ نمازوں کی فوت اگر کچھ ثابت ہو تو ہمراہ فدیہ صوم کے فدیہ نمازوں کا بھی ادا کیا جائے، چنانچہ اسی بناء پر اس کی سسرال کی بوڑھی مستورات سے دریافت کیا تو انہوں نے جواب دیا کہ ہمارے یہاں غیر بلوغت کی حالت میں بیاہ کر آئی تھی اور نمازیں ادا کرتی تھی مگر ہم یہ نہیں کہہ سکتے ہیں کہ حسب رواج جیسا کہ نئی عروسوں کو حیا دامنگیر ہوتی ہے ایسی حالت میں شاید کوئی نمازیں قضا ہوئی ہوں اس بناء پر بعض حاضرین جلسہ نے تین ماہ اور بعض نے چھ ماہ کی قضا نمازوں کے فدیہ ادا کرنے کا تخمینہ کیا ازاں بعد وارثان موجودہ مرقومہ بالا سے دریافت کیا گیا کہ تم اپنا حق وراثت لیتے ہو اس

کے جواب میں شوہر خالد نے بے ساختہ کہا کہ مجھ کو نہیں چاہئے ہے اس کے ذمہ کے حقوق اور فدیہ وغیرہ ادا کرو اور اس کے صدقات میں صرف کروا کر اس میں کسی قدر کمی دس پانچ روپیہ کی باقی رہے تو اور مجھ سے لے لو چونکہ وقت میں گنجائش نہ تھی اس کی تدفین کی عجلت تھی بایں وجہ دوسرے وقت پر اس تعمیل کو ملتوی رکھا گیا قبل از دفن صرف نو روزے کا فدیہ ادا کردیا گیا۔

(۴) یہ کہ ایسی حالت میں کیا احتیاطی نمازوں کا فدیہ ادا کیا جائے گا اور اگر فدیہ احتیاطی نمازوں کا ادا کیا جائے گا تو کس قدر زمانہ کی نمازوں کا ادا کیا جائے گا یا مالیت مرقوم الصدر نقدات میں زیورات شامل کرنے سے جو مقدار سفر حج کو کافی ہوسکتی ہے ادائے حج اس کے ذمہ فرض متصور ہوگا تو کیا قضائے حج دوسرے شخص کو بھیج کر واجب ہوگی اور کیا دیگر صدقات نافلہ

Fatawa Razawiyya Volume 25

...will it be prioritized, or according to the deceased's will, is it mandatory to spend the estate only on other voluntary charities?

(5) In the above-mentioned scenarios, how should Zaid, the deceased's father, fulfill the obligations of the will upon him to gain relief? Please explain, may you be rewarded.

The Answer: In the case enquired, Hinda has only three legal heirs: husband, mother, and father. In the presence of the father, siblings have no entitlement. The husband's share in the estate is half. After excluding his share, the entire remaining half is subject to her will, which states it should be spent on constructing a well, etc., as charity according to the father's opinion. The father has already implemented this will. From the verbal statement of the questioner, it is known that the mother is still silent; she has neither refused nor given permission. Thus, if the mother also gives permission, half of the estate should be given to the husband, and the other half should be spent on the aforementioned matters according to the father's opinion. Construct the well she specifically named, and spend the rest on other charities. In these charities, it is permissible for the father to intend the 'fidiya' (expiation) for Hinda's missed prayers, as this intention neither prevents it from being charity nor opposes the will. An estimation of how many prayers' fidiya she owes cannot be made here; only her relatives would know her condition. When it is not known that any prayer was due upon her and she was always regular in prayers, then fidiya for prayers is not mandatory. For precaution against doubt, if after building the well, whatever is given is with the intention of fidiya for prayers, there is no hindrance. If in reality, any prayer was missed, it is hoped its fidiya will be paid; otherwise, it is charity regardless. However, do not spend it on Hajj because she explicitly refused to have Hajj performed on her behalf, stating she did not trust anyone. Furthermore, the word 'khairat' (charity) in our custom does not apply to Hajj-e-Badal (proxy Hajj). If the mother does not give permission, then divide the total estate into eighteen parts: give nine parts to the husband, one part to the mother, and spend the remaining eight parts on the aforementioned will.

[Box Content] Arabic: And that is because the will, although it precedes the inheritance, has here attached to the remaining half after the exclusion of the husband's share. Therefore, it is executed to the extent of one-third of the total wealth because there is no debt upon the deceased, without the need for the

parents' permission. So, when the half and one-third are taken out, one-sixth remains, so its third...

Urdu Translation: And this is because although the will precedes the inheritance, here it applied to the remaining half after taking out the husband's share. Accordingly, in this remaining half, the will will be executed equal to one-third of the total wealth because there is no debt on the deceased and there is no need for permission from parents. When half and one-third are removed from the total wealth, the remaining is one-sixth of the total wealth.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...पर मुकद्दम (प्राथमिक) होगा या मुतवफ़िया (मृतका) की वसीयत के अनुसार केवल छोड़े गए धन (तरका) को अन्य नफ़ली सदक़ात (स्वैच्छिक दान) में खर्च करना आवश्यक होगा?

(5) यह कि ज़ैद, जो मरहूमा का वालिद (पिता) है, ऊपर वर्णित स्थितियों में अपने ज़िम्मे वसीयत के अधिकारों को किस प्रकार पूरा करके छुटकारा प्राप्त करे, बयान फरमाइए सवाब पाइए।

जवाब: पूछी गई स्थिति में हिंदा के केवल तीन शरई वारिस (कानूनी उत्तराधिकारी) हैं: पति, माँ और पिता। पिता के होते हुए भाई-बहनों का कोई अधिकार नहीं है। तरका (संपत्ति) में पति का हक आधा (निsf) है। इसे निकालने के बाद, शेष पूरे आधे हिस्से के संबंध में उसकी वसीयत है कि पिता की राय के अनुसार कुआँ बनवाने आदि खैरात (दान) में खर्च किया जाए। पिता इस वसीयत को लागू कर चुका है और सायल (प्रश्नकर्ता) के मौखिक बयान से पता चला कि माँ अभी तक चुप है, न उसने मना किया है न अनुमति दी है। अतः यदि माँ भी अनुमति दे दे, तो आधी संपत्ति पति को दे दी जाए और आधी पिता की राय के अनुसार उपरोक्त कार्यों में खर्च की जाए। कुआँ बनवाना जिसका उसने विशेष रूप से नाम लिया था, किया जाए और शेष अन्य सदक़ात और खैरात में खर्च किया जाए। इन सदक़ात में पिता के लिए जायज़ है कि वह हिंदा की नमाज़ों के फ़िदया (प्रायश्चित) की नीयत कर ले, क्योंकि यह नीयत न तो सदक़ा में बाधा है और न ही वसीयत के विरुद्ध है। उसके ज़िम्मे कितनी नमाज़ों का फ़िदया होगा, इसका अंदाज़ा यहाँ नहीं लगाया जा सकता, उसके रिश्तेदार ही उसकी स्थिति जानते होंगे। जब उस पर किसी नमाज़ की क़ज़ा (छूटी हुई नमाज़) लाज़िम होना मालूम नहीं है और वह हमेशा नमाज़ की पाबंद थी, तो नमाज़ का फ़िदया अनिवार्य नहीं है। संदेह से बचने के लिए एहतियात के तौर पर, कुआँ बनवाने के बाद जो कुछ दिया जाए, उन सब में नमाज़ के फ़िदया की नीयत करने में कोई बाधा नहीं है। यदि वास्तव में कोई नमाज़ क़ज़ा थी, तो उम्मीद है कि उसका फ़िदया अदा हो जाएगा, अन्यथा वह हर हाल में सदक़ा है। मगर हज में इसे खर्च न करे क्योंकि उसने स्पष्ट रूप से हज कराने से इनकार कर दिया था कि मुझे किसी पर भरोसा नहीं है। और हमारे चलन में 'खैरात' शब्द हज-ए-बदल पर लागू नहीं होता। और यदि माँ अनुमति न दे, तो पूरी संपत्ति के अठारह हिस्से करके नौ हिस्से पति को दिए जाएँ और एक हिस्सा माँ को, शेष आठ हिस्से उपरोक्त वसीयत में खर्च कर दें।

[बॉक्स की सामग्री] अरबी: और यह इसलिए है क्योंकि वसीयत, हालांकि विरासत से पहले आती है, लेकिन यहाँ वह पति का हिस्सा निकालने के बाद शेष बचे आधे हिस्से से जुड़ी है। इसलिए, इसमें कुल धन के एक तिहाई के बराबर वसीयत लागू की जाएगी क्योंकि मृतक पर कोई ऋण नहीं है, माता-पिता की अनुमति की आवश्यकता के बिना। अतः जब कुल धन में से आधा और एक तिहाई निकल गया, तो छठा हिस्सा बचा, तो उसका तिहाई...

उर्दू अनुवाद: और यह इसलिए है क्योंकि वसीयत भले ही विरासत से पहले होती है, लेकिन यहाँ वह पति का हिस्सा निकालने के बाद बाकी बचने वाले आधे हिस्से को लागू हुई। चुनांचे इसी बाकी बचे आधे में कुल माल के एक तिहाई के बराबर वसीयत लागू की जाएगी क्योंकि मय्यत (मृतक) पर क़र्ज़ नहीं है और वालिदैन (माता-पिता) से इजाज़त की ज़रूरत नहीं है। जब कुल माल में से आधा और एक तिहाई निकल गया, बाकी कुल माल का छठा हिस्सा।

पृष्ठ 463/658

پر مقدم منصور ہوگا یا بموجب وصیت متوفیہ کے صرف متروکہ کا دیگر صدقات نافلہ میں کرنا لازم ہو گا۔ (۵) یہ کہ زید مرحومہ کا والد ان صورتوں مرقومہ بالا میں کس طرح اپنے ذمہ کے حقوق وصیت کو ادا کرکے گلو خلاصی حاصل کرے، بیان فرمائیے ثواب پائیے۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں ہندہ کے صرف تین وارث شرعی ہیں: شوہر، ماں، باپ، باپ کے ہوتے بہن بھائیوں کا کوئی استحقاق نہیں، ترکہ میں حق شوہر نصف ہے، اس کے اخراج کے بعد جمیع نصف باقی کی نسبت اس کی وصیت ہے کہ حسب رائے پدر تعمیر چاہ وغیرہ خیرات میں صرف کیا جائے باپ اس وصیت کو نافذ کر چکا اور زبانی اظہار سائل سے معلوم ہوا کہ ماں ہنوز ساکت ہے نہ اس نے انکار کیا نہ اجازت دی، پس اگر ماں بھی اجازت دے دے تو نصف متروکہ شوہر کو دیں اور نصف حسب رائے پدر امور مذکورہ میں صرف ہو تعمیر چاہ جس کا اس نے خاص نام لیا کی جائے اور باقی صدقات و خیرات میں صرف کیا جائے ان صدقات میں پدر کو روا ہے کہ ہندہ کی نمازوں کے فدیہ کی نیت کرلے کہ یہ نیت نہ مانع صدقہ ہے نہ مخالف وصیت۔ یہ اندازہ کہ اس کے ذمہ کتنی نمازوں کا فدیہ ہوگا یہاں نہیں ہو سکتا اس کے اعزہ ہی اس کا حال جانتے ہوں گے۔ جب اس پر کسی نماز کی قضا لازم رہتی معلوم نہیں اور وہ ہمیشہ سے پابند نماز تھی تو فدیہ نماز لازم نہیں اور شبہ کے لئے احتیاط کرے تو بعد تعمیر چاہ جو کچھ دے سب میں فدیہ نماز کی نیت سے کوئی مانع نہیں اگر واقع میں کوئی نماز قضا تھی امید ہے کہ اس کا فدیہ ہو جائے ورنہ صدقہ بہر حال ہے، مگر حج میں اسے صرف نہ کرے کہ وہ صراحتہ حج کرانے سے انکار کر چکی کہ مجھے کسی پر اطمینان نہیں۔ اور لفظ خیرات ہمارے عرف میں حج بدل پر

صادق نہیں، اور اگر ماں بھی اجازت نہ دے تو کل ترکہ کے اٹھارہ حصے کرکے نو حصے شوہر کو دیئے جائیں اور ایک حصہ ماں کو، باقی آٹھ حصے وصیت مذکورہ میں صرف کردیں۔

[باکس کی عبارت] وذلک لان الوصیۃ وان کانت تقدم علی الارث لکنھا انما لاحقت ھھنا النصف الباقی بعد اخراج نصیب الزوج ففی ھذا تنفذ بقدر ثلث کل المال لعدم الدین من دون حاجۃ الی اجازۃ الوالدین فاذا خرج النصف والثلث بقی السدس فثلثہ

اردو ترجمہ: اور یہ اس لئے ہے کہ وصیت اگرچہ میراث سے مقدم ہوتی ہے مگر یہاں وہ شوہر کا حصہ نکالنے کے بعد باقی بچنے والے نصف کو لاحق ہوئی چنانچہ اسی نصف باقی میں کل مال کے ثلث کے برابر وصیت نافذ کی جائے گی کیونکہ قرض میت پر نہیں ہے اور والدین سے اجازت کی ضرورت نہیں، جب کل مال میں سے نصف اور ایک تہائی نکل گیا باقی کل مال کا چھٹا حصہ

Fatawa Rizwia Volume 25

[Arabic]: For the mother, and it is one part out of eighteen parts, and two-thirds of it are in the bequest according to the order of execution from the father. [Urdu Translation]: Remaining, hence one-third of this sixth part should be given to the mother, which is one part out of eighteen parts of the total property, and the remaining two-thirds of this sixth part will be given in the bequest because the order to implement the bequest from the father's side has already been given. (T)

Regarding this half that reached the husband, even though he had already said that he doesn't need it and that it should be spent on the rights, fidyah, and charities due on her, inheritance does not lapse by lapsing (saying so), because it is compulsory as mentioned in Al-Ashbah etc. (Because inheritance is compulsory, not optional, as is in Al-Ashbah etc. - T). And there was no bequest regarding this half that his statement could be considered permission for the bequest and he would have no choice. Inevitably, he has the choice; if he wants to take the share, he can, and if he wants to spend it for Hindah, he can also do that. He is not bound by the restriction that was in Hindah's bequest. There is no doubt that although he cannot be legally forced after giving permission and then going back on his word, because he is a donor and there is no compulsion on a donor (Because he is a donor and there is no compulsion on a donor - T), yet going back on one's word is also reprehensible in Sharia. So, if he wants to remain firm, it is appropriate that he should have Hajj-e-Badal performed on behalf of Hindah from this half, as this obligation remains upon her. The right of companionship demands that he frees her from this severe debt. And if half is not sufficient for Hajj, and the mother has not yet given permission for the bequest but wants to, then it is appropriate that she also does not give permission for the bequest but adds her share, which is one-eighteenth of the total property, to that half of the husband's. If there is still a shortfall, the husband should add some more from himself as promised, and the father should complete the rest. In short, in whatever way possible, they should make a beautiful effort for Hajj-e-Badal on her behalf, as this will be averting a hardship from her. And whoever removes a hardship from any Muslim, Allah Almighty will remove hardships from him on the Day of Resurrection. The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) says:

[Arabic]: Whoever relieves a Muslim of a hardship, Allah will relieve him of hardships on the Day of Resurrection. And Allah, Glorified and Exalted, knows best. [Urdu Translation]: Whoever removes a hardship from any Muslim, Allah Almighty will

remove several hardships from him on the Day of Resurrection. And Allah, the Glorified and Exalted, knows best. (T)

1 Sahih al-Bukhari, Chapters on Injustices and Retaliation, Chapter: A Muslim does not wrong... etc. Qadeemi Kutub Khana, Karachi, 1/330. Page 464 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी]: माँ के लिए, और वह अट्ठारह हिस्सों में से एक हिस्सा है, और उसका दो तिहाई वसीयत में है पिता की ओर से निष्पादन के आदेश के अनुसार। [उर्दू अनुवाद]: बचा, चुनाँचे इस छठे हिस्से का एक तिहाई माँ को दिया जाए जो कि कुल माल के अट्ठारह हिस्सों में से एक है और इस छठे हिस्से के बाकी दो तिहाई वसीयत में दे दिए जाएंगे क्योंकि पिता की ओर से वसीयत लागू करने का आदेश हो चुका है। (त)

यह आधा हिस्सा जो पति (शौहर) को मिला, इसके बारे में हालाँकि वह कह चुका है कि उसे इसकी ज़रूरत नहीं है और इसे उसके(पत्नी के) ज़िम्मे के अधिकारों, फ़िद्या और दान (सदकात) में खर्च किया जाए, लेकिन विरासत छोड़ने से खत्म नहीं होती क्योंकि यह अनिवार्य (जबरन) है जैसा कि 'अल-अशबाह' आदि में है (यानी विरासत अनिवार्य है, स्वैच्छिक नहीं, जैसा कि अल-अशबाह आदि में है। - त)। और इस आधे के बारे में कोई वसीयत नहीं थी कि उसकी यह बात वसीयत की अनुमति मान ली जाए और उसे अधिकार न रहे। निश्चित रूप से उसे अधिकार है, अगर वह हिस्सा लेना चाहे तो ले सकता है और अगर वह हिंदा के लिए खर्च कर देना चाहे तो वह भी कर सकता है और उस पर वह पाबंदी नहीं है जो हिंदा की वसीयत में थी। इसमें कोई संदेह नहीं कि अनुमति देने के बाद अपनी बात से पलट जाने पर हालाँकि क़ानूनी तौर पर उस पर कोई दबाव नहीं है क्योंकि वह दानकर्ता (मुतबर्रे) है और दानकर्ता पर कोई दबाव नहीं होता (क्योंकि वह मुतबर्रे है और मुतबर्रे पर कोई दबाव नहीं होता। - त), लेकिन अपनी बात से पलट जाना शरीअत में भी निंदनीय है। इसलिए यदि वह अडिग रहना चाहे तो बेहतर यह है कि इस आधे हिस्से से हिंदा की ओर से 'हज्जे बदल' करवा दे क्योंकि यह फ़र्ज़ उस पर बाकी रह गया है। साथ निभाने का हक़ यही चाहता है कि वह उसे इस भारी कर्ज से मुक्ति दिला दे। और अगर उसका आधा हिस्सा हज के लिए काफी न हो और माँ ने अभी तक वसीयत की अनुमति नहीं दी है और देना चाहती है, तो उचित यह है कि वह भी वसीयत की अनुमति न दे बल्कि अपना हिस्सा जो कुल माल का अट्ठारहवाँ भाग है, उसी पति के आधे हिस्से में शामिल कर दे। फिर भी कुछ कमी रहे तो वादे के मुताबिक पति अपनी ओर से कुछ और मिला दे और बाकी पिता पूरा कर दे। सारांश यह कि जिस तरह भी संभव हो उसकी ओर से हज्जे बदल के लिए नेक कोशिश करें क्योंकि यह उस पर से एक मुश्किल को टालना होगा। और जो कोई किसी मुसलमान की मुश्किल दूर करेगा, अल्लाह तआला कयामत के दिन उसकी कई मुश्किलें दूर फ़रमाएगा। रसूलुल्लाह सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम फ़रमाते हैं:

[अरबी]: जिसने किसी मुसलमान से एक मुसीबत को दूर किया, अल्लाह तआला कयामत के दिन उसकी मुसीबतें दूर फ़रमाएगा। वल्लाहु सुब्हानहु व तआला आलम। [उर्दू अनुवाद]: जिसने किसी मुसलमान से एक मुसीबत को दूर किया, कयामत के दिन अल्लाह तआला उसकी कई मुसीबतों को दूर फ़रमाएगा। और अल्लाह सुब्हानहु व तआला बेहतर जानता है। (त)

1 सहीह अल-बुखारी, मज़ालिम और क़िसास के अध्याय, अध्याय: एक मुसलमान दूसरे पर ज़ुल्म नहीं करता... आदि। क़दीमी कुतुब खाना, कराची 1/330। पृष्ठ 464/658

للأم وھو الجزء الواحد من ثمانیة عشر جزء وثلثاہ في الوصیة بحکم التنفیذ من الاب۔ بچا چنانچہ اس چھٹے حصے کا تہائی ماں کو دیا جائے جو کہ کل مال کے اٹھارہ حصوں میں سے ایک ہے اور اس چھٹے حصے کے باقی دو ثلث وصیت میں دے دیئے جائیں گے اس لئے کہ باپ کی طرف سے وصیت کا نافذ کرنے کا حکم ہو چکا ہے (ت)

یہ نصف کہ شوہر کو پہنچا اس کی نسبت اگرچہ وہ کہہ چکا ہے کہ مجھ کو نہیں چاہئے اس کے ذمہ کے حقوق وفدیہ وصدقات میں صرف کرو مگر ارث ساقط کئے ساقط نہیں ہوتی لانّہ جبری کما فی الاشباہ وغیرہ (اس لئے کہ میراث جبری ہے (اختیاری نہیں) جیسا کہ اشباہ وغیرہ میں ہے۔ ت) اور اس نصف کی نسبت وصیت نہ تھی کہ اس کا یہ قول وصیت کی اجازت قرار پائے اور اس کو اختیار نہ رہے، لاجرم وہ مختار ہے اگر حصہ لینا چاہے تو لے سکتا ہے اور اگر ہندہ کے لئے صرف کر دینا چاہئے تو یہ بھی کر سکتا ہے اور اس پر وہ پابندی نہیں جو وصیت ہندہ میں تھی، اور اس قدر میں شک نہیں کہ اجازت دے کر اپنے قول سے پھر جانے میں اگرچہ حکماً اس پر جبر نہیں لانّہ متبرع ولا جبر علی متبرع (کیونکہ وہ متبرع ہے اور متبرع پر جبر نہیں ہوتا) مگر قول سے پھر جانا شرعاً بھی مذموم ہے تو وہ اگر ثابت قدمی چاہے تو مناسب یہ ہے کہ اس نصف سے ہندہ کی جانب سے حج بدل کرادے کہ یہ فرض اس پر رہ گیا ہے حق صحبت اسی کو چاہتا ہے کہ اس دین شدید سے اس کی گلو خلاصی کرادے اور اگر اس کا نصف حج کے لئے کافی نہ ہوتا ہو اور ماں نے ہنوز اجازت وصیت نہ دی اور دینا چاہتی ہے تو مناسب یہ ہے کہ وہ بھی وصیت کی اجازت نہ دے بلکہ اپنا حصہ کہ کل مال کا اٹھارواں ہے اُسی نصف شوہر میں شامل کردے پھر بھی کچھ کمی رہے تو حسبِ وعدہ شوہر اپنے پاس سے دس پانچ اور ملادے باقی باپ پورا کردے

غرض جس طرح ممکن ہو اس کی طرف سے حج بدل میں سعی جمیل بجالائیں کہ یہ اس پر سے سختی کا ٹالنا ہوگا ، اور جو کسی مسلمان پر سے سختی دور کرے گا اللہ تعالٰی روزِ قیامت اس پر سے سختیاں دور فرمائے گا۔ رسول اللہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم فرماتے ہیں:

من فرج عن مسلم کربۃ فرج اللہ عنہ کربات یوم القیمۃ۔ واللہ سبحنہ و تعالی اعلم۔ جس نے کسی مسلمان سے ایک سختی کو دور کیا قیامت کے دن اللہ تعالٰی اس سے کئی سختیوں کو دور فرمائے گا۔ واللہ سبحنہ و تعالٰی اعلم (ت)

1 صحیح البخاری ابواب المظالم والقصاص باب لا یظلم المسلم الخ قدیمی کتب خانہ کراچی ۱ / ۳۳۰

Fatawa Razawiyya, Volume 25, Page 465 of 658

Masala 145: What do the scholars of religion say regarding this matter: if the aforementioned heirs present at the noted meeting regarding the first inquiry of the third question, who had already refused to take their inheritance right and had given permission for it to be used for the payment of ransoms (fidya) and charities, now wish to retract their statement and claim their inheritance right, in such a situation, are they entitled to receive their inheritance right or not?

The Answer: It was made known in the answer to the first question that sisters and brothers have no right in this. And the father cannot retract his permission because that was permission for a will (wasiyyat). When an heir validates a will after the death of the testator, they do not have the right to retract it and demand their inheritance right. The husband can retract because the will did not pertain to his right; his permission was of his own free will. If he remains firm on it, it is beloved and commendable, otherwise, there is no compulsion. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

Masala 146: What do the scholars of religion say regarding this matter: a Muslim person passed away from this transient world, and fifteen gold coins (Ashrafi) worth two hundred and twenty-five rupees were recovered from a small box after his death. His biological brother kept them with him. Then, the wife of the deceased's brother-in-law claimed that the deceased made a will to her regarding this money, saying that after my death, spend it as per the following details: spend ten rupees every 'Nauchandi' Thursday (first Thursday of a lunar month) for ten Thursdays, amounting to one hundred rupees, on my 'Fateha'. In short, give the one hundred and twenty-five rupees to some Muslim man to send him for 'Hajj-e-Badal' (Hajj on behalf of someone else). Give this recovered amount to me. Consequently, that money was handed over to the said lady. Now, besides the said lady, there is no male or female witness to the will. Another point worth mentioning is a written will that the deceased prepared during his lifetime along with one hundred and fifty rupees in the name of the community elders; in that, there is also no mention of the lady's will. Now, is it permissible to return that mentioned amount from the lady to the heirs or not? And can the heirs take this money or not? What is the ruling of the noble Sharia? The summary of the heirs' claim is that the deceased's lady mentioned is of non-compatible status (ghair-kufu), illiterate, and not a relative. Is the statement of a single woman reliable or not? The lady is a widow and has no relation with the heirs. There is no mention of the lady's will in the written testament.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25, पृष्ठ 658 में से 465

मसाला 145: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: यदि उपरोक्त वारिस, जो तीसरे प्रश्न की पहली पूछताछ के संबंध में उल्लेखित बैठक में उपस्थित थे, जिन्होंने पहले ही अपना विरासत का अधिकार लेने से इनकार कर दिया था और उसे फ़िदिया (प्रायश्चित) और सदक़ा (दान) के भुगतान के लिए उपयोग करने की अनुमति दे दी थी, अब अपने कथन से पीछे हटकर अपना विरासत का अधिकार प्राप्त करना चाहते हैं, तो क्या ऐसी स्थिति में वे अपना विरासत का अधिकार पाने के हकदार हैं या नहीं?

उत्तर: पहले प्रश्न के उत्तर में यह पता चल गया था कि इसमें भाई-बहनों का कोई अधिकार नहीं है। और पिता अपनी अनुमति से पीछे नहीं हट सकता क्योंकि वह वसीयत की अनुमति थी। जब कोई वारिस वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद वसीयत को मान्य कर देता है, तो उसे उससे पीछे हटने और अपने विरासत के अधिकार की मांग करने का अधिकार नहीं रहता। पति पीछे हट सकता है क्योंकि वसीयत उसके अधिकार से संबंधित नहीं थी; उसकी अनुमति उसकी अपनी इच्छा से थी। यदि वह उस पर कायम रहे तो यह प्रिय और सराहनीय है, अन्यथा कोई मजबूरी नहीं है। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसाला 146: धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक मुसलमान व्यक्ति का इस नश्वर संसार से निधन हो गया, और उसकी मृत्यु के बाद एक छोटे बक्से से दो सौ पच्चीस रुपये मूल्य की पंद्रह अशर्फियाँ बरामद हुईं। उसके सगे भाई ने उन्हें अपने पास रख लिया। फिर, मृतक के साले की पत्नी ने दावा किया कि मृतक ने इस पैसे के बारे में मुझे वसीयत की थी कि मेरी मृत्यु के बाद इसे निम्नलिखित विवरण के अनुसार खर्च कर देना: हर नौचंदी जुमेरात (चांद के महीने का पहला गुरुवार) को दस रुपये, दस जुमेरात तक कुल सौ रुपये की राशि मेरे फातिहा में खर्च कर देना। संक्षेप में, एक सौ पच्चीस रुपये किसी मुसलमान व्यक्ति को देकर हज-ए-बदल (किसी अन्य की ओर से हज) के लिए भेज देना। यह बरामद राशि मुझे दे दो। तदनुसार, वह पैसा उक्त महिला को सौंप दिया गया। अब उक्त महिला के अलावा वसीयत का कोई पुरुष या महिला गवाह नहीं है। एक और बात बताने योग्य है कि एक लिखित वसीयत जो मृतक ने अपने जीवनकाल में डेढ़ सौ रुपये के साथ बिरादरी के सदस्यों के नाम लिखी थी; उसमें भी महिला की वसीयत का कोई जिक्र नहीं है। अब क्या उक्त राशि महिला से वारिसों को वापस दिलाना जायज है या नहीं? और क्या वारिस इस पैसे को ले सकते हैं या नहीं? शरीयत का क्या हुक्म है? वारिसों के दावे का सारांश यह है कि मृतक की उक्त महिला गैर-

कुफू (असमान सामाजिक स्थिति), अनपढ़ है और रिश्तेदार नहीं है। क्या अकेली महिला का बयान विश्वसनीय है या नहीं? महिला विधवा है और वारिसों से उसका कोई संबंध नहीं है। लिखित वसीयत में महिला की वसीयत का कोई जिक्र नहीं है।

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۵، صفحہ ۴۶۵ از ۶۵۸

مسئلہ ۱۴۵: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر وارثان مذکور حاضرین جلسہ مرقومہ استفسار نمبر اول مندرجہ سوال سوم جو اپنا حق وراثت لینے سے انکار کر چکے ہیں اور اس کو ادائے فدیات و صدقات کرنے کی اجازت دے چکے ہیں اگر وہ اپنے قول سے رجوع کر کے اپنا حق وراثت لینے کی خواہش کریں تو ایسی شکل میں کیا وہ اپنا حق وراثت پانے کے مستحق ہو سکتے ہیں یا نہیں؟

الجواب: جواب سوال اول میں معلوم ہو لیا کہ بہن بھائیوں کا اس میں کوئی حق نہیں اور باپ اپنی اجازت سے نہیں پھر سکتا کہ وہ وصیت کی اجازت تھی اور وارث جب بعد موت مورث وصیت کو جائز کر دے اس سے پھر رجوع کرنے اور اپنا حق وراثت مانگنے کا اختیار نہیں رکھتا شوہر رجوع کر سکتا ہے کہ اس کے حق کے متعلق وصیت نہ تھی وہ اجازت اس کی اپنی خوشی سے تھی جس پر قائم رہے تو محبوب و مندوب ہے ورنہ جبر نہیں۔ واللہ سبحنہ و تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۴۶: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص مسلمان ہے دنیائے ناپائیدار سے رحلت کی اور پندرہ اشرفی قیمتی دو سو پچیس روپے کی صندوقچی میں سے بعد مردن کے بر آمد ہوئیں اور اس کے برادر حقیقی نے اپنے پاس رکھیں کہ متوفی کے سالے کی بی بی نے ظاہر کیا کہ متوفی نے اس روپیہ کے بارہ میں مجھ سے وصیت کی ہے کہ دفع مذکورہ میرے فوت کے بعد حسب تفصیل ذیل خرچ کر دینا کہ مبلغ دس روپیہ ہر نوچندی جمعرات کو دس جمعرات تک بقدر سو روپیہ کے فاتحہ میں میری صرف کر دینا بالقصہ مبلغ ایک سو پچیس کہ کسی مرد مسلمانوں کو دے کر واسطے حج بدل کے بھیج دینا یہ رقم برآمد شدہ مجھ کو دے دو چنانچہ حوالے

بی بی موصوفہ کے وہ روپیہ کر دیئے گئے اب سوائے بی بی موصوفہ کے وصیت کا کوئی گواہ مرد یا عورت نہیں ہے دوسری ایک بات قابل ظاہر کرنے کی اور ہے ایک وصیت نامہ جو کہ متوفی نے اپنی حیات میں مع ساڑھے سو روپیہ کے بنام اراکین برادری کے تحریر کیا ہے اس میں بھی کچھ ذکر بی بی صاحبہ کی وصیت کا نہیں ہے اب وہ رقم مذکورہ بی بی صاحبہ کو حوالہ ورثہ کر دینا جائز ہے یا نہیں اور ورثاء اس رقم کو لے سکتے ہیں یا نہیں؟ کیا حکم شرع شریف کا ہے، خلاصہ دعوی ورثہ متوفی بی بی صاحبہ موصوفہ غیر کفو ناخواندہ ہیں جدی نہیں ہیں، تنہا عورت کا بیان قابل یقین ہے یا نہیں، بی بی صاحبہ بیوہ ہیں ورثاء سے کوئی تعلق نہیں، وصیت نامہ میں کوئی ذکر وصیت بی بی صاحبہ کا نہیں ہے۔

The Answer: The statement of a single woman is not proof; the adult heirs have the choice. If they wish, they can trust her word—even if out of caution that perhaps the deceased did make this bequest—and validate and implement it. If they choose not to accept it, they may; but it is better to accept it if possible, because that woman is not speaking for her own benefit. If the woman is certain and remembers correctly that he made the said bequest, and it is less than one-third of the inheritable estate after the payment of debts, then it is necessary for her to apply it as per the bequest. She should never return it to the heirs of her own accord. However, the heirs have the option that if there is no proof for this bequest except the statement of the woman, they may not accept it and can forcibly take back that money, which has now become their property, from the woman. And Allah the Almighty knows best.

Issue 714: From Ghulam Ali, resident of Bareilly, Terai region. What do the scholars of religion and jurists of the firm Shariah say about this: a person passed away, and among his heirs is a biological niece to whom he bequeathed at the time of death 8 female cows and three female buffaloes. Apart from these, others claim the remaining left property and consider themselves heirs. These people are: a maternal cousin (son of a maternal uncle), a paternal cousin (son of a paternal uncle), and a paternal cousin (daughter of a paternal uncle). Among these people, who are the valid heirs entitled to receive the inheritance, what is the share of each, and how should it be distributed according to the science of inheritance (Ilm-ul-Faraiz)? Please explain and be rewarded.

The Answer: In this case, only his four paternal cousins (sons of paternal uncles) are the heirs; no one else is an heir. These eight cows and three buffaloes, if after the payment of debts they are within the limit of one-third of his estate or less, then both these bequests shall be fulfilled completely. For example, if the price of these 11 animals is three hundred rupees and there is some debt upon the deceased, after paying it, the remaining estate is nine hundred rupees or more (including these animals); then all these animals shall be distributed as he bequeathed to his niece and the child of his paternal aunt by reducing their shares proportionately if needed. The remaining bequest will not be implemented without the permission of the paternal cousins. This is a general ruling, and if a specific calculation is desired, it can be provided if these details are given: (1) What is the total value of Zaid's entire property, including animals, land, house, cash, household items, etc.? (2) Was there

any debt or obligation upon Zaid, or the dower (Mehr) of a woman? If so, to what extent?

उत्तर: अकेली स्त्री का बयान प्रमाण नहीं है; वयस्क वारिसों को विकल्प है कि वे चाहें तो उसकी बात पर भरोसा करके—भले ही इस सावधानी से कि शायद मृतक ने यह वसीयत भी की हो—इसे मान्य और लागू कर दें, और चाहें तो न मानें। यदि वे मान सकते हों तो मानना बेहतर है क्योंकि वह स्त्री अपने लाभ की कोई बात नहीं कह रही है। यदि स्त्री को पूरी तरह और सही ढंग से याद है कि उसने (मृतक ने) उक्त वसीयत की है और वह ऋण चुकाने के बाद विरासत के एक-तिहाई हिस्से से कम है, तो उसके लिए आवश्यक है कि वह वसीयत के अनुसार उसे लगा दे। वह वारिसों को अपनी मर्जी से हरगिज़ वापस न दे। लेकिन वारिसों को यह अधिकार है कि यदि उस वसीयत का उस स्त्री के बयान के अलावा कोई और प्रमाण न हो, तो वे उसे स्वीकार न करें और ज़बरदस्ती वह रुपया ले लें जो अब उनकी अपनी संपत्ति बन गया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 714: गुलाम अली, निवासी बरेली, तराई क्षेत्र। धर्म के विद्वान और सुदृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस बारे में क्या कहते हैं कि: एक व्यक्ति की मृत्यु हो गई और उसके वारिसों में एक सगी भांजी है जिसे उसने मरते समय 8 मादा गाय और तीन मादा भैंस देने की वसीयत की थी। इनके अलावा, शेष छोड़ी गई संपत्ति पर अन्य लोग दावा करते हैं और स्वयं को वारिस घोषित करते हैं। ये लोग हैं: मामा का बेटा (ममेरा भाई), चाचा का बेटा (चचेरा भाई), और चाचा की बेटी (चचेरी बहन)। इन लोगों में कौन-कौन वैध वारिस हैं और विरासत पाने के हकदार हैं, किसका कितना हिस्सा है और विरासत के ज्ञान (इल्म-ए-फ़राइज़) के अनुसार इसे कैसे विभाजित किया जाना चाहिए? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: इस स्थिति में केवल उसके चार चचेरे भाई वारिस हैं, बाकी कोई वारिस नहीं है। ये आठ गायें और तीन भैंसें, यदि ऋण अदायगी के बाद उसकी विरासत के एक-तिहाई हिस्से की मात्रा तक या उससे कम हों, तो ये दोनों वसीयतें पूरी तरह से पूरी की जाएँगी। उदाहरण के तौर पर, यदि इन 11 जानवरों की कीमत तीन सौ रुपये हो और मृतक पर कुछ ऋण हो, तो उसे चुकाने के बाद जो शेष बचे वह नौ सौ रुपये या उससे अधिक हो (इन जानवरों सहित), तो ये सभी जानवर जैसा कि उसने वसीयत की है, उसकी भांजी और बुआ की संतान दोनों की वसीयत से आनुपातिक रूप से हिस्से कम कर लें। शेष वसीयत चचेरे भाइयों की अनुमति के बिना लागू नहीं होगी। यह एक सामान्य आदेश है और यदि विशेष रूप से इसकी गणना चाहिए, तो यह इन बातों को बताने पर हो सकती है: (1) ज़ैद की कुल संपत्ति, जानवर, ज़मीन, मकान, नकद, घर का सामान आदि कुल कितनी मूल्य की

है। (2) क्या ज़ैद पर कोई ऋण या किसी की देनदारी या किसी महिला का मेहर बकाया था? यदि हाँ, तो कितना।

पृष्ठ 658 में से 466

الجواب: تنہا عورت کا بیان حجت نہیں ورثاء بالغین کو اختیار ہے اگر چاہیں اس کی بات پر اعتبار کر کے خواہ اس احتیاط سے کہ شاید میت نے یہ وصیت بھی کی ہے اسے جائز و جاری کر دیں اور چاہیں نہ مانیں اور مان سکتے ہوں تو ماننا بہتر ہے اس لئے کہ وہ عورت کوئی اپنے نفع کی بات نہیں کہتی۔ عورت کو اگر خوب تحقیق صحیح یاد ہے کہ اس نے وصیت مذکورہ کی ہے اور وہ مورث کے ثلث ترکہ بعد ادائے دین سے کم ہو تو اسے ضرور ہے کہ وہ وصیت میں حسب وصیت اسے لگا دے وارثوں کو باختیار خود ہر گز واپس نہ دے مگر وارثوں کو اختیار ہے کہ اگر اس وصیت کا سوا بیان عورت کے کوئی ثبوت نہیں تو تسلیم نہ کریں اور جبراً وہ روپیہ کہ اب خود ان کی ملک ہو گیا عورت سے لے لیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۷۱۴: غلام علی ساکن بریلی علاقہ ترائی کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس بارے میں کہ ایک شخص فوت ہو گیا اور اس کے وارثوں میں ایک حقیقی بھانجی ہے جس کو مرتے وقت اس نے ۸ گاؤ مادہ اور تین جاموس مادہ دینے کی وصیت کی ان کے سوا اس کے باقی مال متروکہ کا دعویٰ کرتے ہیں اور اپنے آپ کو وارث قرار دیتے ہیں وہ یہ لوگ ہیں: ماموں زاد بھائی، چچا زاد بھائی، چچا زاد بہن۔ ان لوگوں میں کون کون وارث جائز اور مستحق ترکہ پانے کا اور کس کس کا کتنا کتنا حصہ ہے اور کس طرح تقسیم ہونا چاہئے از روئے علم فرائض کے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: اس صورت میں صرف اس کے چار چچا زاد بھائی وارث ہیں باقی کوئی وارث نہیں ہے یہ آٹھ گائیں، تین بھینسیں اگر بعد ادائے دین اس کے تہائی ترکہ کی مقدار تک یا اس سے کم ہوں تو

یہ دونوں وصیتیں تمام و کمال پوری کر دی جائیں مثلاً ان ۱۱ جانوروں کی قیمت اگر تین سو روپیہ کی ہو اور متوفی پر کچھ دین آتا ہو تو اسے ادا کر کے جو باقی بچاوہ نو سو روپیہ یا زیادہ ہے مع ان جانوروں کے جب تو یہ سب جانور جس طرح اس نے وصیت کی ہے اس کے بھانجی اور پھوپھی زاد دونوں کی وصیت سے حصہ رسد کم کرلیں باقی وصیت بے اجازت چچا زاد بھائیوں کے نافذ نہ ہو گی یہ عام حکم ہے اور خاص طور پر اس کا حساب چاہیں تو اتنی باتیں بتانے پر ہو سکتا ہے: (۱) زید کا کل مال، جانور، زمین، مکان، زر نقد، گھر کا اسباب وغیرہ کتنی مالیت کا ہے۔ (۲) زید پر کوئی قرض یا کسی کا دین یا عورت کا مہر آتا تھا یا نہیں، اگر آتا تھا تو کس قدر۔

(3) What is the value of each of all these animals? (4) Are all four paternal cousins willing to fulfill this will, or are they all unhappy, or who is willing and who is unhappy? (5) Those who are willing, are they willing for the full will for both persons or only for one? If they are willing for only one, is it for the niece or for the paternal aunt's son? A correct calculation can be provided upon knowing these things accurately. And Allah Almighty knows best.

Problem 148: From old city, Farashi Tola locality, asked by Mr. Kifayatullah. What do the scholars of religion and jurists of the clear Shariah say in this matter: Bakr took a loan of 696 rupees from Zaid once as a hand-to-hand loan. Zaid demanded it many times, and Bakr promised to pay. Before his death, Zaid wrote a will. In the will, he wrote that amount towards his wife's dower (mahr), stating that once the money is collected from Bakr, it should be given to my wife. Now that Bakr has also passed away and the will certified by the authorities of Medina Tayyiba is present, is this dower money legally the responsibility of Bakr's heirs or not? State the ruling and be rewarded.

The Answer: If Bakr left any estate, then this money, and if Bakr had any other debts or obligations, those too are mandatory upon that estate. It is obligatory to pay all of it (in case of a shortage of the estate and excess of debts, proportionally). If Bakr left no estate, there is no claim against Bakr's heirs. Similarly, if he left an estate, collect as much as can be collected; the remaining claim remains against Bakr for the hereafter, there is no accountability for the heirs. Furthermore, regarding this will that Zaid made for his wife: if it is proven by witnesses that her dower was this much or more, or if Zaid, during his health, acknowledged this amount or more as the dower, or if this amount (or more) is the customary dower (mahr al-mithl) for the woman, or if none of these apply but the remaining heirs of Zaid who are sane and mature agree to this excess, then this entire amount will be given to Zaid's wife as her dower. But if it is not proven by witnesses that the dower was fixed at this amount or more, and this amount exceeds the woman's customary dower, and Zaid's remaining heirs do not agree to it, then the woman will only be given up to the customary dower. The excess will be distributed among Zaid's wife and other heirs of Zaid according to the laws of inheritance. And Allah Almighty knows best.

(3) इन सभी जानवरों में से प्रत्येक का मूल्य कितना है? (4) क्या चारों चचेरे भाई इस वसीयत को पूरा करने के लिए सहमत हैं या वे सभी नाखुश हैं, या कौन सहमत है और कौन नाखुश? (5) जो सहमत हैं, क्या वे दोनों व्यक्तियों के लिए पूरी वसीयत के लिए सहमत हैं या केवल एक के लिए? यदि केवल एक के लिए सहमत हैं, तो क्या वह भतीजी के लिए है या बुआ के बेटे के लिए? इन बातों की सही जानकारी होने पर ही सटीक गणना बताई जा सकती है। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

मसाला 148: पुराना शहर मोहल्ला फराशी टोला से, प्रश्ता श्री किफायतुल्ला साहब। धर्म के विद्वान और शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: बक्र ने एक बार ज़ैद से 696 रुपये हाथ-हाथ ऋण के रूप में लिए। ज़ैद ने कई बार मांग की, और बक्र ने देने का वादा किया। अपनी मृत्यु से पहले, ज़ैद ने एक वसीयतनामा लिखा। वसीयतनामा में उन्होंने वह राशि अपनी पत्नी के मेहर (दहेज) के रूप में लिखी कि बक्र से राशि प्राप्त होने पर मेरी पत्नी को दे दी जाए। अब जब बक्र की भी मृत्यु हो गई है और मदीना तैयबा के अधिकारियों द्वारा प्रमाणित वसीयतनामा मौजूद है, तो क्या यह मेहर की राशि कानूनी रूप से बक्र के वारिसों की जिम्मेदारी है या नहीं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

उत्तर: यदि बक्र ने कोई विरासत (तरका) छोड़ी है, तो यह राशि, और यदि बक्र पर कोई अन्य ऋण या देनदारी थी, तो वे भी उस विरासत पर अनिवार्य हैं। इसमें से सब कुछ (विरासत की कमी और ऋण की अधिकता के मामले में, आनुपातिक रूप से) भुगतान किया जाना अनिवार्य है। यदि बक्र ने कोई विरासत नहीं छोड़ी, तो बक्र के वारिसों पर कोई दावा नहीं बनता। इसी तरह, यदि उसने विरासत छोड़ी है, तो जितना संभव हो उतना वसूल करें; शेष दावा बक्र पर परलोक (आख़िरत) के लिए रहेगा, वारिसों पर कोई पकड़ नहीं है। फिर ज़ैद ने अपनी पत्नी के लिए जो वसीयत की है: यदि गवाहों से यह सिद्ध हो जाए कि उसका मेहर इतना या उससे अधिक है, या यदि ज़ैद ने अपने स्वास्थ्य के दौरान इस राशि या उससे अधिक को मेहर के रूप में स्वीकार किया था, या यदि यह राशि (या उससे अधिक) महिला का मेहर-ए-मिस्ल (प्रचलित मेहर) है, या यदि इनमें से कोई भी नहीं है लेकिन ज़ैद के शेष वारिस जो समझदार और वयस्क हैं, इस अधिकता पर सहमत हैं, तो यह पूरी राशि ज़ैद की पत्नी को उसके मेहर में दी जाएगी। लेकिन यदि गवाहों से यह सिद्ध नहीं होता कि मेहर इतना या उससे अधिक तय किया गया था, और यह राशि महिला के मेहर-ए-मिस्ल से अधिक है, और ज़ैद के शेष वारिस इस पर सहमत नहीं हैं, तो महिला को केवल मेहर-ए-मिस्ल तक ही दिया जाएगा। अतिरिक्त

राशि ज़ैद की पत्नी और ज़ैद के अन्य वारिसों के बीच विरासत के नियमों के अनुसार वितरित की जाएगी। और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है।

(۳) ان سب جانوروں میں ہر ایک کی قیمت کتنی ہے۔ (۴) چاروں چچازاد بھائی اس وصیت کو پورا کرنے پر راضی ہیں یا سب ناراض ہیں یا کون کون راضی ہے کون کون ناراض۔ (۵) جو راضی ہیں وہ دونوں شخصوں کے لئے وصیت کامل پر راضی ہیں یا فقط ایک کے لئے، اگر فقط ایک کے لئے راضی ہیں تو بھانجی کے واسطے یا پھوپھی زاد بھائی کے لئے، ان باتوں کا ٹھیک ٹھیک معلوم ہونے پر صحیح حساب بتایا جاسکتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۴۸: از پرانا شہر محلہ فراشی ٹولہ مسئولہ جناب کفایت اللہ صاحب کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں زید سے بکر نے ایک دفعہ چھ سو چھیا نوے روپیہ دستگردان قرض لئے زید نے بارہا تقاضا کیا بکر نے اقرار دینے کا کیا زید نے اپنے انتقال سے پیشتر ایک وصیت نامہ لکھا وصیت نامہ میں وہ روپیہ اپنی زوجہ کے دین مہر میں لکھا کہ بکر سے روپیہ وصول ہو کر میری زوجہ کو دے دو، جب بکر بھی فوت ہو گیا وصیت نامہ مصدقہ حکام مدینہ طیبہ موجود ہے یہ مہر کا روپیہ شرعاً بکر کے وارثوں کے ذمہ ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب: بکر نے اگر کچھ ترکہ چھوڑا تو یہ روپیہ اور اگر ذمہ بکر کچھ اور قرض و دین ہو تو وہ بھی اس ترکہ پر لازم ہے اور اس میں سے کل (بحال تنگی متروکہ کی و زیادت دیون) حصہ رسد ادا کیا جانا واجب ہے، اگر بکر نے کچھ ترکہ نہ چھوڑا تو وارثان بکر پر کچھ مطالبہ نہیں۔ یوں ہی اگر ترکہ چھوڑا تو جتنا وصول ہو سکے وصول ہو باقی کا مطالبہ بکر پر آخرت کے لئے رہا وارثوں پر مواخذہ نہیں۔ پھر یہ جو وصیت زید نے اپنی زوجہ کے لئے کہ اگر گواہوں سے ثابت ہو کہ اس کا مہر اتنا یا اس سے زائد ہے یا زید نے اپنی تندرستی میں اس مقدار یا زائد کا اقرار مہر کیا

ہو یا یہ مقدار خواہ اس سے زائد عورت کا مہر مثل ہو یا یہ بھی نہیں تو بقیہ ورثہ زید عاقل بالغ اس زیادت پر راضی ہوں تو یہ رقم پوری زوجہ زید کو اس کے مہر میں دی جائے گی اور اگر نہ گواہوں سے ثابت کہ مہر اس قدر یا اس سے زائد بندھا ہے اور یہ رقم عورت کے مہر مثل سے زائد ہے اور بقیہ ورثہ زید اس پر راضی نہیں تو عورت کو صرف مہر مثل تک دیا جائے گا زیادہ حسب فرائض زوجہ زید و دیگر وارثان زید پر تقسیم ہو گا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

Fatawa Rizvia Volume 25

Issue 149: From Jawaharpur Post Office Shergarh, Bareilly District. Sent by Khan Sahib Dilawar Hussain Qasmi Qadri Barkati, 29 Dhu al-Hijjah 1327 AH.

To the direction of faith and the center of spirituality, the granter of life to this lifeless faith, accepted in the court of Eternity, our master and spiritual guide Aala Hazrat (may Allah Almighty continue his blessings and graces). After performing the rituals of submission and respectful greetings, the humble request to the servants of your presence is as follows: The estate left by the deceased maidservant of your presence consists of her two minor sons (slaves of your presence), a father, and a husband. The assets of the estate are varied, including jewelry, garments, precious stones, and household items. Their distribution is causing great concern. Approximately four hundred rupees worth of jewelry has been sold, and the cash is available. Assets and jewelry worth about five hundred rupees remain, the sale of which is uncertain. Even if sold, it would take a long time and might fetch a low price. Since minors are partners, there is a fear in selling them. Furthermore, my nature is absolutely unwilling to bear the burden of worldly wealth and children, to the extent that there is no interest even in parents. If obedience to parents and education of children were not obligatory, I would not have liked this burden at all. This borrowed life is being spent at the feet of your presence. My request to your presence is that such may be my fortune. It is certain that your presence never forgets your distant dog in your spiritual attention. If, God forbid, your spiritual influence were to separate for a moment, this sorrowful seeker of your presence would not remain a Muslim and would become useless to life. The intention to take my share from this wealth is for the purpose of visiting the Holy Kaaba, and no other way is apparent. Otherwise, it would have been easily divided in the names of the boys and the father. If it is possible to divide the remaining items by estimation, and the father's share in cash according to the calculation is given to him, and the boys' share is purchased along with the cash, and this money from their shares remains with me as a loan to be paid back when they reach adulthood—if I am granted authority over them at that time—it would be very convenient. Because many items cannot even be sold, like women's clothing, and selling them also seems inappropriate. Once this humble servant of yours takes possession of it according to Sharia, the option of giving it in the way of Allah will be available. Otherwise, they will rot away or be used by us, which my nature finds distasteful. Please advise as to how to proceed, and your command will be followed. Is it also possible that their father takes something from it and forgives

the rest, or sells it to me for some cash without division, as your presence had said that of his own free will...

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

मसाला 149: जवाहरपुर पोस्ट ऑफिस शेरगढ़, जिला बरेली से भेजा गया, खान साहिब दिलावर हुसैन कासमी कादरी बरकाती द्वारा, 29 ज़ुल-हिज्जा 1327 हिजरी।

ईमान वालों के क़िबला और रूहानियों के काबा, इस बेजान रूह को ईमान बख्शने वाले, अल्लाह की बारगाह में मकबूल हमारे मौलाना और मुर्शिद आला हज़रत (अल्लाह उनकी बरकतों और फज़ल को कायम रखे)। सर झुकाने और हाथ जोड़कर अदब पेश करने के बाद, हुज़ूर के खादिमों की खिदमत में अर्ज़ है कि हुज़ूर की एक मुतौफ़िया (स्वर्गीय) कनीज़ (दासी) की छोड़ी गई विरासत में उसके दो नाबालिग लड़के(जो हुज़ूर के गुलाम हैं), एक पिता और एक पति हैं। विरासत की चीज़ें अलग-अलग तरह की हैं: ज़ेवर, कपड़े, रत्न और घर का सामान। इनके बँटवारे को लेकर बहुत चिंता है। इनमें से लगभग चार सौ रुपये के ज़ेवर बिक चुके हैं, जिसकी नकद राशि मौजूद है। करीब पाँच सौ रुपये का सामान और ज़ेवर बाकी हैं, जिनका बिकना अनिश्चित है। अगर वे बिकते भी हैं, तो इसमें काफी समय लग सकता है और कीमत कम मिल सकती है। चूंकि इसमें नाबालिग भी हिस्सेदार हैं, इसलिए उनकी बिक्री में भी डर है। इसके अलावा, मेरा स्वभाव इस बोझ को उठाने के लिए बिल्कुल तैयार नहीं है। दुनिया की धन-दौलत और संतान, यहाँ तक कि माता-पिता में भी कोई दिलचस्पी नहीं है। यदि माता-पिता की आज्ञा मानना और बच्चों की शिक्षा अनिवार्य न होती, तो मुझे यह बोझ बिल्कुल पसंद न होता। यह उधार की ज़िंदगी हुज़ूर के कदमों में गुज़र रही है। हुज़ूर से इल्तजा है कि ऐसा ही नसीब हो। यह निश्चित है कि हुज़ूर किसी भी समय अपने दूर रहने वाले कुत्ते (सेवक) को अपनी रूहानी तवज्जो से नहीं भूलते होंगे। अल्लाह न करे, अगर हुज़ूर की रूहानी तवज्जो एक पल के लिए भी अलग हो जाए, तो हुज़ूर का यह दुखी चाहने वाला मुसलमान न रहे और जीवन से बेकार हो जाए। इस माल में से अपना हिस्सा लेने का इरादा बैतुल्लाह शरीफ़ (हज) की यात्रा के लिए है, और कोई दूसरा रास्ता ज़ाहिर नहीं होता। वरना लड़कों और पिता के नाम पर आसानी से बँटवारा हो जाता। यदि यह संभव हो कि बाकी सामान अंदाज़े से बाँट लिया जाए और पिता का हिस्सा नकद हिसाब से उन्हें दे दिया जाए, और लड़कों का हिस्सा नकद राशि के साथ खरीद लिया जाए, और यह उनके हिस्से की राशि मेरे पास कर्ज़ के रूप में रहे, जिसे वे बालिग होने पर अदा कर दी जाए—उस समय मुझे इनके इस्तेमाल का अधिकार मिल जाए तो बहुत आसानी होगी। क्योंकि बहुत सी चीज़ें ऐसी हैं जो बिक भी नहीं सकतीं, जैसे महिलाओं के कपड़े, और उन्हें बेचना भी बुरा लगता है। जब यह अदना गुलाम शरीयत के अनुसार इन पर काबिज़ हो जाएगा, तो अल्लाह की राह में देने का विकल्प मिल

जाएगा। वरना वे रखे-रखे बेकार हो जाएंगे या हमारे इस्तेमाल में आएंगे, जिससे स्वभाव दूर भागता है। जैसा आदेश हो, वैसा किया जाएगा। और क्या यह भी मुमकिन है कि उनके पिता इसमें से कुछ हिस्सा ले लें और बाकी माफ कर दें, या बिना बँटवारे के कुछ नकद लेकर मेरे हाथ बेच दें, जैसा कि हुज़ूर ने फरमाया था कि अपनी खुशी से उसके..

पेज 468/658

مسئلہ ۱۴۹: از جواہر پور ڈاک خانہ شیر گڑھ ضلع بریلی مرسلہ خان صاحب دلاور حسین قاسمی قادری برکاتی ۲۹ ذی الحجہ ۱۳۲۷ھ قبلہ ایمانیاں و کعبہ روحانیاں و جان ایمان بخش ایں بیجان مقبول بارگاہ صمدیت مولانا و مرشدنا اعلیحضرت ادام اللہ تعالیٰ برکاتہم وافضالہم، بعد بجا آوری مراسم سر افگندگی و آداب دست بستہ کے گزارش خدمت کفش برادران حضور میں یہ ہے کہ جو ترکہ متوفیہ کنیزک حضور میں اس کے دو نابالغ لڑکے حضور کے غلام زادہ اور ایک پدر اور ایک شوہر ہیں اور متاع ترکہ مختلف طور پر ہے زیور و پارچہائے پوشیدنی و رتن واثاث البیت اس کی تقسیم میں نہایت تفکر ہے اس میں سے قریب چار سو روپے کے زیور فروخت ہو گیا۔ جس کا روپیہ موجود ہے اور پانسو روپے کے قدر اور اسباب و زیور باقی ہے جس کا فروخت ہونا نہیں معلوم اور ہو تو عرصہ میں ہیں اور کم قیمت پر اب چونکہ نابالغ شریک ہیں اس کی فروخت میں بھی خوف ہے پھر اس کی حفاظت اپنی طبیعت قطعی اس بار کو نہیں اٹھاتی دنیا کے مال و متاع اور فرزندان حتی کہ مادر و پدر سے بھی دلچسپی نہیں اگر اطاعت والدین اور تعلیم فرزندان فرض نہ ہوتی تو کسی طرح یہ بار پسند نہ ہوتا حضور ہی کے قدموں پر یہ زندگانی مستعار بسر کی جاتی اور اس امر کی حضور سے التجا ہے کہ ایسا نصیب ہو، یہ امر یقینی ہے کہ حضور کسی وقت اپنے سگ دور افتادہ کو توجہ باطنی سے فراموش نہ فرماتے ہوں گے اگر حضور کا تصرف باطنی معاذ اللہ ایک دم کو جدا ہو جائے تو یہ اندوہگیں طالب طلب حضور از حضور مسلمان نہ رہے اور جان سے بیکار ہو جائے اس مال میں سے اپنا حصہ لینے کا قصد بیت اللہ شریف کے قصد سے ہے اور کوئی سبیل بظاہر نہیں معلوم ہوتی ورنہ لڑکوں اور پدر کے نام با آسانی تقسیم ہو جاتا اگر ایسے ممکن ہو کہ بقیہ اسباب تخمینے سے تقسیم کر لیا جائے اور روپیہ حساب سے پدر کا حصہ پدر کو

دے دیا جائے اور لڑکوں کا حصہ مع زر نقد کے خرید لیا جائے اور یہ ان کے حصے کے روپے بطور قرض میرے پاس رہیں جب وہ بالغ ہوں تو ادا کر دیئے جائیں اس وقت مجھ کو ان کے تصرف کا اختیار حاصل ہو جائے تو اس میں بہت آسانی ہو جائے کیونکہ بہت چیزیں ایسی ہیں کہ فروخت بھی نہیں ہو سکتیں مثل پارچہائے پوشیدنی زنانہ اور ان کا بیچنا بھی معیوب معلوم ہوتا ہے جبکہ یہ احقر غلامان اس پر شریعت کی رو سے قابض ہو جائے گا تو اختیار خدا کی راہ میں دے دینے کا ہو جائے گا ورنہ وہ رکھے رکھے بیکار ہو جائیں گے یا اپنے میں مشغول کریں گے جس سے طبیعت عاری ہے جیسا ارشاد ہو تعمیل کی جائے ، اور کیا یہ بھی ممکن ہے کہ اس کے باپ اس میں سے کچھ لے لیں اور بقیہ کو معاف کر دیں یا بلا تقسیم کچھ نقد لے کر میرے ہاتھ فروخت کر دیں جیسا کہ حضور نے فرمایا تھا کہ اپنی خوشی سے اس کے

Fatawa Razvia, Volume 25

If a handkerchief is taken in exchange, the obligation can be fulfilled, and in such a situation, after giving the handkerchief, would the word "forgiveness" be necessary or would this handkerchief alone suffice for its value? Please forgive me for the trouble and bestow your affection upon me. A humble petition from the dog of the court, Dilawar Hussain.

The Answer: 786 92 To the observer of the love of God, the servant of the court of Mustafa (may Allah's exaltation, glory, and blessings be upon him and his family), the righteous, successful, and prosperous young man, Mr. Muhammad Dilawar Hussain Khan Sahib Qadri Barakati, may Allah Almighty protect him! Peace be upon you, and the mercy and blessings of Allah.

May Allah, Glorified and Exalted, keep you overwhelmed with His love and the perfect love of His most noble Beloved (peace and blessings of Allah be upon him) forever, and grant you the ability to do what pleases Him. Serving parents and upbringing children are also the very essence of religious work and the pleasure of the Lord of the worlds. What is asceticism and struggle? It is to act against one's own desires for the sake of Allah's pleasure. Serving parents and raising children is the pleasure of the Lord of Might. Now that your nature tends to run away from these relationships, act against it for the sake of Allah's pleasure; this will be true asceticism. Aversion to relationships is praiseworthy when Sharia rights are not neglected; otherwise, it is a deception of the self, wanting to escape religious hardships for personal ease and presenting it to people as detachment from the world. This humble person (the writer) prays that Allah Almighty makes you His own and always grants you the ability to do His favorite deeds. And for your sake, may He also reform the heart and actions of this unworthy disgrace of mankind, improve my states and deeds, fulfill my desires and hopes, keep me victorious over the enemies of religion, and grant me an end on faith and Sunnah. Amen, for the sake of the Master of Messengers (peace and blessings of Allah be upon him, his family, his companions, his sons, and his followers all together). Amen, and all praise is due to Allah, the Lord of the worlds.

A father has absolute authority to divide joint property and separate the share of minors. Such a division is even permissible for an executor (wasi), to separate and give the shares of the adult heirs present and keep the minors' shares separate without division. Therefore, it is even more permissible for you to divide it with the children's maternal grandfather and separate their share. Furthermore, a father, as

long as he is not transgressive or corrupt, is permitted to personally purchase such assets of theirs at market price. In market price, the original cost of the item is not considered, but rather its current value in that state...

फ़तावा रज़विया, खंड 25

यदि बदले में एक रुमाल ले लिया जाए, तो भी ज़िम्मेदारी पूरी हो सकती है, और ऐसी स्थिति में यह रुमाल देने और राज़ी होने में "माफ़ी" शब्द की ज़रूरत होगी या यह रुमाल ही उसकी क़ीमत हो जाएगा? तकलीफ़ देने के लिए माफ़ी चाहें और अपनी मोहब्बत अता फरमाएं। अदब के साथ अर्ज़ी, दरगाह का कुत्ता, दिलावर हुसैन।

उत्तर: 786 92 खुदा के महबूब, मुस्तफ़ा (अल्लाह उन पर और उनके परिवार पर दरूद और सलाम भेजे) की बारगाह के गुलाम, नेक, नेकबख्त नौजवान जनाब मोहम्मद दिलावर हुसैन खान साहब क़ादरी बरकाती, अल्लाह ताला उनकी हिफाज़त करे! अस्सलाम अलैकुम व रहमतुल्लाहि व बरकातहू।

हक़ सुब्हानहू व ताला आपको अपनी और अपने हबीब-ए-अकरम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की कामिल (पूर्ण) मोहब्बत में हमेशा के लिए सराबोर रखे और अपनी मर्ज़ी के कामों की तौफीक दे। माता-पिता की सेवा और बच्चों की परवरिश भी दीन का ही काम और रब्बुल आलमीन की रज़ा (प्रसन्नता) है। रियाज़त और मुजाहदा और क्या है? यही कि अल्लाह की रज़ा के लिए अपनी इच्छा के विरुद्ध काम करना। माता-पिता की सेवा और औलाद की परवरिश रब्बुल इज़्ज़त की रज़ा है। अब जबकि आपकी तबीयत इन रिश्तों से भागती है, तो अल्लाह की रज़ा के लिए इसके उलट करें, यही असली रियाज़त होगी। रिश्तों से नफ़रत तब अच्छी होती है जब उसमें शरीयत के अधिकारों का हनन न हो, वरना वह मन का धोखा होता है कि अपनी आसानी के लिए शरीयत की मुश्किलों से बचना चाहता है और उसे दुनिया से अलग होने के रूप में लोगों के सामने ज़ाहिर करता है। यह फ़क़ीर दुआ करता है कि अल्लाह ताला आपको अपना बना ले और हमेशा अपने पसंदीदा कामों की तौफीक अता फरमाए। और आपके सदक़े में इस नालायक इंसान के दिल और आमाल की भी इस्लाह (सुधार) फरमाए, हालात और कामों को बेहतर बनाए, मुरादें और उम्मीदें पूरी करे, दीन के दुश्मनों पर फतह अता फरमाए और ईमान व सुन्नत पर खात्मा (अंत) नसीब करे, आमीन। सैयदुल मुरसलीन (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम, उनके परिवार, साथियों और अनुयायियों) के वसीले से। आमीन और तमाम तारीफ़ें अल्लाह के लिए हैं जो तमाम जहानों का रब है।

साझा संपत्ति को विभाजित करने और नाबालिगों का हिस्सा अलग करने का उनके पिता को पूर्ण अधिकार है। ऐसा विभाजन तो वसी (वसीयतदार) के लिए भी जायज़ है कि वह मौजूद बालिग वारिसों

का हिस्सा अलग करके उन्हें दे दे और नाबालिगों का हिस्सा बिना बांटे अलग रख ले। तो आपके लिए यह और भी बेहतर तरीके से जायज़ है कि बच्चों के नाना के साथ विभाजन करके बच्चों का हिस्सा अलग कर लें। इसके अलावा, पिता को, जब तक कि वह फासिक (पापी) और भ्रष्ट न हो, यह अधिकार है कि वह उनका ऐसा माल बाज़ार भाव पर स्वयं खरीद ले। बाज़ार भाव में चीज़ की मूल लागत नहीं देखी जाती, बल्कि उस स्थिति में उसकी वर्तमान...

عوض ایک رومال لے لیں تو بھی عہدہ برآئی ہوسکتی ہے اور ایسی حالت میں یہ رومال دے کر راضی ہونے میں لفظ معافی کی ضرورت ہوگی یا یہ رومال صرف اس کی قیمت ہو جائے گا۔ تکلیف دہی کی معافی فرمائیں اور اپنی محبت عطا۔ عریضہ ادب سگ بارگاہ دلاور حسین

الجواب: ۷۸۶ ۹۲ بملاحظہ محب خدا غلام بارگاہِ مصطفٰی جل وعلا وصلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جوان صالح سعید مفلح خاں صاحب محمد دلاور حسین خاں صاحب قادری برکاتی حفظہ اللہ تعالٰی! السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ۔

حق سبحانہ، وتعالیٰ آپ کو اپنی اور اپنے حبیب اکرم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی محبت کاملہ میں ابد الآباد تک سرشار رکھے اور اپنی مرضیات کی توفیق دے۔ والدین کی خدمت بچوں کی تربیت یہ بھی عین کار دین ورضائے رب العالمین ہے۔ ریاضت و مجاہدہ نام کاہے کا ہے اسی کا کہ رضائے الہی میں اپنی خواہش کے خلاف کرنا۔ خدمت والدین و تربیت اولاد رضائے رب العزت ہے اور اب کہ آپ کی طبیعت ان تعلقات سے بھاگتی ہے رضائے الہی کے لئے اس کا خلاف کیجئے یہی ریاضت ہوگی ، تعلقات سے نفرت وہ محمود ہوتی ہے جس میں حقوق شرعیہ تلف نہ ہوں ورنہ وہ بے تعلقی نفس کا دھوکہ ہوتا ہے کہ اپنی تن آسانی کے لئے شرعی تکالیف سے بچنا چاہتا ہے اور اسے دنیا سے جدائی کے پیرایہ میں آدمی پر ظاہر کرتا ہے۔ فقیر دعا کرتا ہے کہ اللہ تعالیٰ آپ کو اپنا کر لے اور ہمیشہ اپنے پسندیدہ کاموں کی توفیق بخشے اور آپ کے طفیل میں اس نالائق ننگِ خلائق کی بھی اصلاحِ قلب و اعمال و تحسینِ احوال وافعال و تحصیلِ مرادات و آمال فرمائے

اعدائے دین پر مظفر و منصور رکھے خاتمہ ایمان وسنت پر کرے، آمین بجاہ سید المرسلین صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلی آلہ وصحابہ وابنہ وحزابہ اجمعین آمین والحمد للہ رب العالمین۔

مشترک مال تقسیم کرکے نابالغوں کا حصہ جدا کرنے کا ان کے باپ کو مطلقاً اختیار ہوتا ہے اور ایسی تقسیم تو وصی کو بھی روا ہے کہ وارثان بالغین حاضرین کا حصہ جدا کرکے ان کو دے دے اور نابالغوں کے حصے بلا تقسیم الگ کر لے تو آپ کو بدرجہ اولیٰ جائز ہے کہ بچوں کے نانا کے ساتھ تقسیم کرکے بچوں کا حصہ جدا کر لیجئے نیز باپ کو جبکہ فاسق وفاسد نہ ہو جائز ہے کہ ان کے ایسے اموال بازار کے بھاؤ پر خود خرید لے بازار کے بھاؤ میں چیز کی اصل لاگت نہیں دیکھی جاتی بلکہ یہ اس حالت میں موجودہ پر

Fatawa Razawiya Volume 25

If sold in the market, what price will they fetch? This is the condition of wearing clothes: if a brand new suit is sold in the market at the same time, it will certainly not even fetch half the price, let alone used clothes, and let alone such items which are difficult to sell and there is a fear they will become useless if kept. Buying them is entirely to the children's advantage. Furthermore, it is permissible for him to buy the children's property on credit, meaning the price will not be paid immediately but on a promise of so many days. However, money cannot be sold. Yes, a father, in a state of his own need, can spend from it as per necessity, and whether the father has the authority to take their money himself as a loan or not, scholars differ on this. Many books are in favor of permissibility. If the father is religious, pious, and God-fearing, then there is no harm in giving a fatwa on permissibility for him. You, by the grace of Allah Almighty, possess these qualities. Then, whatever you take as a loan from their property or buy on credit for a fixed term, a document should be written for it so that no harm comes to the children at any time.

And the best and purest, worry-free way is, if possible, that whatever the share of the minors is in this inheritance—for example, if the entire inheritance is worth nine hundred rupees, the children's share would be five hundred and twenty-five rupees—in exchange for that, sell to the children some of your own property like land, a house, a shop, or a village of equal or slightly higher value and write a document. A father can sell his own property to the children at a fair price. In this way, whatever their share was in the inheritance, including jewelry and goods, will all become yours to do with as you wish. Then, the property that you sell in the name of the children, the authority for its preservation, upkeep, care, collection, and disposal will also remain with you until the children reach maturity. And if you do not have wealth, you will also be able to spend from its income for your own sufficient food and clothing, which will not harm the children. And if you wish to avoid the task of managing it yourself, it is also permissible to appoint some clever, hard-working, religious, and honest person as a manager. In this way, there can be relief in every way.

As for the grandfather's share, if he just forgives it to you like that, it will not be forgiven, nor will it be valid if he gifts it to you before distribution. Rather, distribute it and hand it over to him; then if he wishes, he can gift it to you, or sell his share to you without distribution and waive the price. In this case, it will be necessary that the price be set at such an amount that its weight is more than one-sixth of the silver that is in the cash and jewelry of the inheritance, as this one-sixth is the share of the

deceased's father. Or do it like this: sell his share to you in exchange for, say, a book; that book itself will be its compensation, and then there will be no need for forgiveness, even if the book is only four pages long. Similarly, for all their shares...

बाज़ार में बेचें तो क्या दाम मिलेंगे। पहनने के कपड़ों की यह हालत होती है कि नया ताज़ा जोड़ा उसी समय बाज़ार में बेचिए तो हरगिज़ आधे दाम भी नहीं लगते, न कि इस्तेमाल किए हुए, और न कि ऐसा माल जिसका बिकना कठिन हो और रखे-रखे बेकार हो जाने का डर हो। इसे खरीद लेने में बच्चों का पूरी तरह से लाभ है। इसके अलावा, उसे यह भी जायज़ है कि बच्चों का माल उधार खरीद ले, यानी क़ीमत फिलहाल नहीं दी जाएगी बल्कि इतने दिनों के वादे पर। मगर रुपया बेचा नहीं जा सकता। हाँ, बाप अपनी ज़रूरत की हालत में उसमें से ज़रूरत के अनुसार खर्च कर सकता है, और उनका रुपया खुद ऋण (लोन) के तौर पर ले लेने का भी बाप को अधिकार है या नहीं, इसमें विद्वानों में मतभेद है। बहुत सी किताबें इसके पक्ष में हैं। बाप अगर दीनदार, धर्मनिष्ठ और खुदा-परस्त हो तो उसके लिए इसके पक्ष में फतवा देने में कोई हर्ज नहीं। आप अल्लाह तआला के फज़ल से इन गुणों के स्वामी हैं। फिर जो कुछ उनके माल से ऋण लें या उधार एक निश्चित अवधि पर खरीदें, उसका कागज़ लिख देना चाहिए ताकि किसी समय बच्चों को नुकसान न पहुँचे।

और इन सबसे बेहतर और बेदाग (स्पष्ट) सूरत यह है कि यदि संभव हो तो इस विरासत में नाबालिगों का जितना हिस्सा है—उदाहरण के लिए यदि पूरी विरासत नौ सौ रुपये की है, तो बच्चों का हिस्सा सवा पाँच सौ रुपये हुआ—इसके बदले अपनी इतनी या इससे कुछ थोड़ी ज़्यादा कीमत की कोई संपत्ति, ज़मीन, मकान, दुकान या गाँव बच्चों के नाम बेच दीजिए और कागज़ लिख दीजिए कि बाप बराबर कीमत पर अपना माल बच्चों के हाथ बेच सकता है। इस तरह विरासत में उनका जितना हिस्सा और ज़ेवर व सामान है, वह सब आपका हो जाएगा, आप जो चाहें करें। फिर वह संपत्ति जो बच्चों के नाम आप बेचेंगे, उसके रख-रखाव, देखभाल और उपयोग का अधिकार भी बच्चों के बालिग होने तक आपके पास ही होगा। और अगर आपके पास धन न हो, तो आप उसकी आय से अपने खाने-पीने के लिए ज़रूरत भर खर्च भी कर सकेंगे, जिससे बच्चों का नुकसान नहीं होगा। और अगर आप खुद इसके प्रबंधन के काम से बचना चाहें, तो यह भी जायज़ होगा कि किसी समझदार, मेहनती, दीनदार और ईमानदार व्यक्ति को कार्यकर्ता बनाएँ। इस तरह हर तरह से ज़िम्मेदारी से मुक्ति मिल सकती है।

रहा नाना का हिस्सा, तो वह अगर आपको वैसे ही माफ कर दें तो माफ नहीं होगा, और न ही बंटवारे से पहले आपको उपहार (हिबा) कर देना जायज़ होगा। बल्कि बंटवारा करके उन्हें सौंप दीजिए, फिर अगर वे चाहें तो आपको उपहार कर दें या बिना बंटवारे के अपना हिस्सा आपके हाथ बेचकर कीमत

माफ कर दें। और इस स्थिति में यह ज़रूरी होगा कि कीमत इतनी तय हो जिसका वज़न उस चांदी के छठे हिस्से से ज़्यादा हो जो विरासत के नकद और ज़ेवर आदि में है, क्योंकि यही छठा हिस्सा मरहूमा के पिता का है। या फिर ऐसा करें कि अपना हिस्सा, उदाहरण के लिए, एक किताब के बदले आपके हाथ बेच दें, वह किताब ही उसका मुआवजा हो जाएगी और फिर माफी की कोई ज़रूरत नहीं रहेगी, भले ही किताब चार ही पन्नों की क्यों न हो। इसी तरह उनके तमाम हिस्सों के बदले...

पृष्ठ 470 का 658

بازار میں بیچیں تو کیا دام اٹھیں گے۔ پہننے کے کپڑوں کی یہ حالت ہوتی ہے کہ نیا تازہ جوڑا اسی وقت بازار میں بیچئے تو ہر گز آدھے دام بھی نہیں لگتے نہ کہ استعمال پہنے ہوئے نہ کہ ایسا مال جس کا بکنا دشوار اور رکھے رکھے بیکار ہو جائے گا اندیشہ اسے خرید لینے میں تو بچوں کا سراسر نفع ہے نیز اس کو روا ہے کہ بچوں کا مال قرضوں خرید لے یعنی قیمت فی الحال نہ دی جائے گی بلکہ اتنے دنوں کے وعدہ پر مگر روپیہ بیچ نہیں ہو سکتا ہاں باپ اپنی حاجتمندی کی حالت میں اس میں سے بقدر ضرورت خرچ کر سکتا ہے اور ان کا روپیہ خود بطور قرض لے لینے کا بھی باپ کو اختیار ہے یا نہیں اس میں علماء مختلف ہیں بہت کتابیں جواز کی طرف ہیں باپ اگر دین دار متدین خدا ترس ہو تو اس کے لئے جواز پر فتوی دینے میں کچھ باک نہیں آپ بفضلہ تعالی ان صفات کے جامع ہیں پھر جو کچھ ان کے مال سے قرض لیجئے یا قرضوں ایک میعاد معین پر خریدیئے اس کا کاغذ لکھ دینا چاہئے کہ کسی وقت بچوں کو ضرر نہ پہنچے

اور اس سب سے بہتر اور خالص بے دغدغہ یہ صورت ہے اگر ممکن ہو کہ اس ترکہ میں نابالغوں کا اتنا حصہ ہے مثلاً اگر سب ترکہ نو سو روپے کی مالیت کا ہے تو بچوں کا حصہ سوا پانسو روپے ہوا اس کے عوض اتنے یا اس سے کچھ خفیف زیادہ مالیت کی اپنی جائداد زمین یا مکان یا دکان یا گاؤں میں سے بچوں کے نام بیچ کر دیجئے اور کاغذ لکھ دیجئے کہ باپ برابر قیمت کو بھی اپنا مال بچوں کے ہاتھ بیچ سکتا ہے یوں ترکہ میں جس قدر ان کا حصہ اور زیور و اسباب میں ہے سب آپ کا ہو جائے گا جو چاہئے کیجئے پھر وہ جائداد کہ جو بچوں کے نام آپ بیچیں گے اس کے حفظ و نگہداشت و غور پرداخت و تحصیل و تصرف کا اختیار بھی بچوں کے بالغ ہونے تک آپ ہی کو ہوگا، اور اگر آپ کے پاس مال نہ ہو تو اس کی آمدنی سے آپ بقدر کفایت اپنے کھانے پہننے کا

بھی صرف کر سکیں گے جس میں بچوں کا ضرر نہ ہوگا اور اگر آپ خود اس کے کام اہتمام سے بچنا چاہیں تو یہ بھی روا ہوگا کہ کسی ہوشیار کار گزار دیندار دیانتدار کو کارکن بنائیں یوں ہی ہر طرح سبکدوشی ہو سکتی ہے۔

رہا نانا کا حصہ، وہ اگر یونہی آپ کو معاف کر دیں تو معاف نہ ہو گا یا قبل تقسیم آپ کو ہبہ کر دیں تو جائز نہ ہو گا بلکہ تقسیم کر کے ان کو سپرد کر دیجئے پھر وہ چاہیں تو آپ کو ہبہ کر دیں یا بلا تقسیم اپنا حصہ آپ کے ہاتھ بیچ کر زر ثمن معاف کر دیں اور اس صورت میں ضرور ہو گا کہ زر ثمن اتنا ٹھہرے جس کا وزن اس قدر چاندی کے چھٹے حصے سے زائد ہو جو ترکہ کے نقد و زیور وغیرہ میں ہے کہ یہی چھٹا حصہ مرحومہ کے باپ کا ہے یا یوں کریں کہ اپنا حصہ مثلاً ایک کتاب کے عوض آپ کے ہاتھ بیچ کر دیں وہ کتاب ہی اس کا معاوضہ ہو جائے گی اور پھر معافی کی کوئی حاجت نہ رہے گی اگرچہ کتاب چار ہی ورق کی ہو، یونہی ان کے تمام حصے کے عوض

Fatawa Razawiyya - Volume 25

A sale can also be concluded by giving a handkerchief; it is merely a matter of mutual consent. In [Fatawa] Hindiyya, it is quoted from [al-Fatawa] al-Muhit:

Arabic Text	Urdu Translation / Explanation
If the executor divided the inheritance among the heirs and separated each person's share, this takes five forms. The first is that all the heirs are minors and none among them is an adult. In this case, the division is not permissible at all. This is contrary to the case of a father; if he divides the property of his minor children when none of them are adults, it is permissible. (Then he said) The fourth form is when there are both minors and adults; he separates the shares of the adults while they are present and gives it to them, and sets aside the shares of the minors as a whole without individualizing the share of each minor, then it is permissible.[1]	If an executor divided the inheritance among heirs and separated each heir's portion, there are five scenarios. The first scenario is that all heirs are minors and none of them is an adult. In such a case, his division is absolutely not permissible. Contrary to a father, if he divides the property of his minor children among whom no one is an adult, then it is permissible. (Then stated) The fourth scenario is that among the heirs there are both adults and minors; then he separated the portion of the adults and gave it to them while all adult heirs were present, and did not individualize the portions of each of the minors but kept them together, then it is permissible. (T)

It is stated in Tanwir al-Absar:

Arabic Text	Urdu Translation
A father selling a minor's property to himself is permissible at the like-price (market value) and with what is commonly tolerated as a price discrepancy (minor ghabn).[2]	If a father sells a minor's property to himself, it is permissible at market value and with a minor discrepancy in price. (T)

It is stated in al-Walajiyyah, Jami' al-Fusulayn, and Adab al-Awsia:

Arabic Text	Urdu Translation
It is permissible for a father to buy his child's property with a slight price discrepancy, but not with an excessive one.[3]	It is permissible for a father to buy his minor son's property with a slight discrepancy in price, not with an excessive one. (T)

[1] Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Wasaya, Chapter 9, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/431 [2] Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/337 [3] Adab al-Awsia on the margin of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Absconding, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/132

एक रूमाल देकर भी बिक्री (बय) हो सकती है, यह केवल आपसी सहमति का मामला है। हिंदिया में मुहीत से उद्धृत है:

अरबी पाठ

यदि वसीयत के निष्पादक (वसी) ने वारिसों के बीच विरासत बांटी और प्रत्येक व्यक्ति का हिस्सा अलग कर दिया, तो इसके पांच रूप हैं। पहला यह है कि सभी वारिस नाबालिग हों और उनमें से कोई भी वयस्क न हो। इस स्थिति में, उसका बंटवारा बिल्कुल भी जायज़ नहीं है। यह पिता के मामले के विपरीत है; यदि वह अपने नाबालिग बच्चों की संपत्ति बांट देता है जबकि उनमें से कोई भी वयस्क नहीं है, तो यह जायज़ है। (फिर कहा) चौथा रूप यह है कि वारिसों में वयस्क और नाबालिग दोनों हों; उसने वयस्कों का हिस्सा अलग किया और उन्हें दे दिया जबकि सभी वयस्क वारिस मौजूद थे, और नाबालिगों में से प्रत्येक का हिस्सा अलग-अलग नहीं किया बल्कि उन्हें एक साथ रखा, तो यह जायज़ है।[1]

उर्दू अनुवाद / स्पष्टीकरण

अगर वसी ने वारिसों में विरासत तक़सीम की और हर वारिस का हिस्सा अलग कर दिया तो इसमें पांच सूरतें हैं। पहली सूरत यह है कि तमाम वारिस नाबालिग हों, उनमें से कोई भी बालिग न हो। ऐसी सूरत में उसकी तक़सीम बिल्कुल जायज़ नहीं। बखिलाफ़ बाप के कि अगर वह अपनी नाबालिग औलाद का माल तक़सीम कर दे जिनमें कोई बालिग न हो तो जायज़ है। (फिर फ़रमाया) चौथी सूरत यह है कि वारिसों में बालिग भी हों और नाबालिग भी हों, फिर उसने बालिगों का हिस्सा अलग करके उनको दे दिया जबकि तमाम बालिग वारिस हाज़िर हैं और नाबालिगों में से हर एक का हिस्सा अलग-अलग न किया तो जायज़ है। (त)

तनवीरुल अबसार में है:

अरबी पाठ

पिता का नाबालिग की संपत्ति को स्वयं को बेचना बाज़ार मूल्य (मिस्ली क़ीमत) और मामूली घाटे (ग़बन) के साथ जायज़ है।[2]

उर्दू अनुवाद

बाप अगर नाबालिग के माल की बय अपनी ज़ात से करे तो मिस्ली क़ीमत के साथ और मामूली ग़बन के साथ जायज़ है। (त)

वलजीया, जामेउल फ़ुसूलैन और अदबुल औसिया में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
पिता के लिए अपने बच्चे की संपत्ति मामूली घाटे के साथ खरीदना जायज़ है, अत्यधिक घाटे के साथ नहीं।[3]	बाप के लिए जायज़ है कि वह अपने नाबालिग बेटे का माल थोड़े से ग़बन के साथ खरीद ले न कि ज़्यादा ग़बन के साथ। (त)

[1] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताबुल वसाया, बाब 9, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/431 [2] अद-दुर्रुल मुख़्तार शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/337 [3] आदाबुल औसिया हाशिए पर जामेउल फ़ुसूलैन, फ़स्ल फ़िल इबाक़, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 2/132

पेज 471/658

ایک رومال دے کر بھی بیع ہو سکتی ہے فقط باہمی رضاداری کار ہے۔ ہندیہ میں محیط سے ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
وكان الوصي قسم بين الورثة وعزل نصيب كل انسان فهذا على خمسة اوجه الاول ان تكون الورثة صغاراكلهم ليس فيهم كبير وفي هذا الوجه لاتجوز قسمته اصلا وهذا بخلاف الاب اذا قسم مال اولاده الصغار وليس فيهم كبارفانہ يجوز (ثم قال) الرابع اذاكانوا صغار اوكبارافعزل نصيب الكبار وهم حضور فدفعه اليهم وعزل نصيب الصغار جملة ولم يفرز نصيب كل واحد من الصغار جاز۔[1]	اگر وصی نے وارثوں میں میراث تقسیم کی اور ہر وارث کا حصہ الگ کر دیا تو اس میں پانچ صورتیں ہیں پہلی صورت یہ ہے کہ تمام وارث نابالغ ہوں ان میں سے کوئی بھی بالغ نہ ہو۔ ایسی صورت میں اس کی تقسیم بالکل جائز نہیں۔ بخلاف باپ کے کہ اگر وہ اپنی نابالغ اولاد کا مال تقسیم کر دے جن میں کوئی بالغ نہ ہو تو جائز ہے (پھر فرمایا) چوتھی صورت یہ ہے کہ وارثوں میں بالغ بھی ہوں اور نابالغ بھی ہوں، پھر اس نے بالغوں کا حصہ الگ کر کے ان کو دے دیا جبکہ تمام بالغ ورثا حاضر ہیں اور نابالغوں میں سے ہر ایک کا حصہ الگ الگ نہ کیا تو جائز ہے۔ (ت)

تنویرالابصار میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
بيع الاب مال صغير من نفسه جائز بمثل القيمة وبما يتغابن فيه۔[2]	باپ اگر نابالغ کے مال کی بیع اپنی ذات سے کرے تو مثلی قیمت کے ساتھ اور معمولی غبن کے ساتھ جائز ہے۔ (ت)

والوالجیه وجامع الفصولین وادب الاوصیاء میں ہے:

عربی متن	اردو ترجمہ
للاب شراء مال طفله بیسیر الغبن لا بفاحشة۔[3]	باپ کے لئے جائز ہے کہ وہ اپنے نابالغ بیٹے کا مال تھوڑے سے غبن کے ساتھ خرید لے نہ کہ زیادہ غبن کے ساتھ (ت)

---

[1] الفتاوی الهندیة کتاب الوصایا الباب التاسع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۴۳۱ [2] الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب الوصایا باب الوصی مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۳۷ [3] آداب الاوصیاء علی ہامش جامع الفصولین فصل فی الاباق اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۳۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

Also, in Adab al-Awsiya, Chapter on Guarantees, it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
In the gift section of Fatawa al-Qadhi Zahir al-Din, it says: If a father is in a desert and possesses wealth, then finds himself in need of his child's food, he may consume it at its value. This is due to the saying of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him): 'The father has more right to his child's property when he needs it in a recognized manner.' The recognized manner is that he partakes of it for free if poor, and at its value if wealthy.[1]	In the chapter of Gifts (Hiba) of Fatawa Qazi Zahir al-Din, it is stated: If a father is in a wilderness and has some property of his own, and then he becomes in need of his child's food, he can consume it by paying its price. This is because the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) said that if a father is in need of his children's property, he has more right to take it in a recognized way. And the recognized way is that if the father is poor, he should take it for free, and if he is wealthy, then with its price. (T)

In the same:

Arabic Text	Urdu Translation
In Al-Iddah: They have reached a consensus that the executor (Wasi) does not have the right to pay off his debt from the child's property. In Al-Sughra: The father has that right because it is like selling the child's property to himself, and the father takes possession of it for its equivalent price, unlike the executor where the transaction must be clearly beneficial.[2]	In 'Iddah, it is recorded that there is a consensus among scholars that the executor does not have the authority to pay his own debt from the minor child's property. In 'Sughra', it is stated that the father has the authority to do so because it is equivalent to selling the minor's property to himself, and the father has the authority to do so with its equivalent price. This is unlike the executor because the father's selling it must be shown to be beneficial. (T)

Similarly, in Fatawa Imam Qazi Khan and also in Adab al-Awsiya, Chapter on Loans, it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
If the executor borrows from the child's property, he becomes a guarantor. According to Imam Muhammad, he is not a guarantor, just as a father is not a guarantor.[3]	If the executor borrowed from the minor's property, he will be a guarantor, and according to Imam Muhammad, he will not be a guarantor just as a father is not a guarantor. (T)

[1] Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Guarantees, Islami Kutub Khana Karachi, 2/283. [2] Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Guarantees, Islami Kutub Khana Karachi, 2/290. [3] Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Loans, Islami Kutub Khana Karachi, 2/174.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

साथ ही अदब अल-औसिया, ज़मान (गारंटी) के अध्याय में है:

अरबी पाठ

फ़तावा अल-क़ाज़ी ज़हीर अल-दीन के उपहार अध्याय में है: यदि एक पिता जंगल में हो और उसके पास धन हो, फिर वह अपने बच्चे के भोजन का मोहताज हो जाए, तो वह उसे उसकी क़ीमत के साथ खा सकता है। क्योंकि अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया: 'पिता अपनी संतान के धन का अधिक हकदार है जब उसे मारूफ़ (मान्य) तरीके से उसकी आवश्यकता हो।' मान्य तरीका यह है कि यदि वह निर्धन है तो उसे मुफ़्त में ले ले और यदि वह धनी है तो उसकी क़ीमत चुकाकर।[1]

उर्दू अनुवाद

फ़तावा काज़ी ज़हीर-उद-दीन के अध्याय 'अल-हिबा' (उपहार) में है कि यदि कोई पिता जंगल में हो और उसके पास अपना कोई माल भी हो, फिर उसे अपनी संतान के भोजन की आवश्यकता हो, तो वह उसकी क़ीमत चुकाकर उसे खा सकता है। क्योंकि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने फ़रमाया कि पिता यदि संतान के माल का ज़रूरतमंद हो, तो वह उसे 'मारूफ़' (मान्य) तरीक़े से लेने का अधिक हक़दार है। और मान्य तरीक़ा यह है कि यदि पिता निर्धन है तो वह उसे मुफ्त में ले ले और यदि धनी है तो क़ीमत के साथ ले। (त)

इसी में है:

अरबी पाठ

'इद्दा' में है: विद्वानों का इस पर आम सहमति है कि वसी (अभिभावक) को बच्चे के माल से अपना ऋण चुकाने का अधिकार नहीं है। और 'सुग़रा' में है: पिता को यह अधिकार है क्योंकि यह बच्चे के माल को स्वयं को बेचने के समान है, और पिता उसे समान मूल्य पर प्राप्त करता है, वसी के विपरीत जहाँ बिक्री में लाभप्रद होना आवश्यक है।[2]

उर्दू अनुवाद

'इद्दा' में है कि इस बात पर इजमा (सर्वसम्मति) है कि वसी (निष्पादक) को नाबालिग बच्चे के माल से अपना ऋण चुकाने का अधिकार नहीं है। और 'सुग़रा' में है कि पिता को ऐसा करने का अधिकार है क्योंकि यह नाबालिग के माल को स्वयं को बेचने के समान है, और पिता को समान मूल्य (मिस्ली क़ीमत) के साथ ऐसा करने का अधिकार है। वसी के विपरीत, क्योंकि पिता के लिए इसे बेचना बच्चे की भलाई के लिए होना आवश्यक है। (त)

इसी प्रकार फ़तावा इमाम काज़ी ख़ाँ और अदब अल-औसिया के ऋण (कर्ज़) संबंधी अध्याय में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
यदि वसी ने बच्चे के माल से ऋण लिया, तो वह उत्तरदायी होगा। इमाम मुहम्मद के अनुसार, वह उत्तरदायी नहीं होगा, जैसे पिता उत्तरदायी नहीं होता।[3]	यदि वसी ने नाबालिग के माल से ऋण लिया तो वह ज़ामिन (उत्तरदायी) होगा, और इमाम मुहम्मद के अनुसार वह ज़ामिन नहीं होगा जैसा कि पिता ज़ामिन नहीं होता। (त)

[1] अदब अल-औसिया, जामि अल-फ़ुसूलैन के हाशिये पर, ज़मान का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/283 [2] अदब अल-औसिया, जामि अल-फ़ुसूलैन के हाशिये पर, ज़मान का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/290 [3] अदब अल-औसिया, जामि अल-फ़ुसूलैन के हाशिये पर, कर्ज़ का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/174

نیز ادب الاوصیاء فصل الضمان میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فی ھبۃ فتاوی القاضی ظھیر الدین لو کان الاب فی فلاۃ ولہ مال فاحتاج الی طعام ولدہ بأکلہ بقیمتہ لقولہ صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الاب احق بمال ولدہ اذا احتاج الیہ بالمعروف والمعروف ان یتناولہ مجانا فقیرا و بالقیمۃ غنیا ۔[1]	فتاوی قاضی ظہیر الدین کے باب الہبۃ میں ہے اگر باپ بیابان میں ہو اور اس کا کوئی مال بھی ہے، پھر وہ اپنی اولاد کے طعام کی طرف محتاج ہوا تو وہ قیمت کے ساتھ اس کو کھا سکتا ہے کیونکہ نبی کریم صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے فرمایا کہ باپ اگر اولاد کے مال کا محتاج ہو تو وہ معروف طریقے سے اس کو لینے کا زیادہ حقدار ہے اور معروف طریقہ یہ ہے کہ اگر باپ فقیر ہے تو وہ اس کو مفت میں لے لے اور اگر غنی ہے تو قیمت کے ساتھ لے لے۔ (ت)

اسی میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وفی العدۃ اجمعوا علی انہ لیس للوصی قضاء دینہ من مال الصبی وفی الصغری وللاب ذلک لانہ بمنزلۃ بیع مال الصبي من نفسہ ویمبلکہ الاب بمثل القیمۃ بخلاف	عدہ میں ہے مائخ کا اس بات پر اجماع ہے کہ وصی نابالغ بچے کے مال سے اپنا قرض ادا کرنے کا اختیار نہیں رکھتا۔ اور صغری میں ہے کہ باپ کو ایسا کرنے کا اختیار ہے اس لئے کہ یہ نابالغ کے مال کو اپنی ذات پر بیچنے کے قائم مقام ہے اور باپ مثلی قیمت کے ساتھ ایسا کرنے کا اختیار رکھتا

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الوصی حیث یلزم في بیعه الخیریة۔ [2]	ہے۔ بخلاف وصی کے کیونکہ باپ کے اس کو بیچنے سے خیر ہونا لازم ہے۔ (ت)

اسی طرح فتاوی امام قاضی خاں میں ہے نیز ادب الاوصیاء فصل القرض میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
لو استقرض الوصی من مال الصبي یضمن وعند محمد لا یضمن کالاب ۔ [3]	اگر وصی نے نابالغ کے مال سے قرض لیا تو وہ ضامن ہوگا، اور امام محمد کے نزدیک ضامن نہیں ہوگا جیسا کہ باپ ضامن نہیں ہوتا (ت)

[1] آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی الضمان اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/۲۸۳ [2]

آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی الضمان اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/۲۹۰ [3]

آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی القرض اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/۱۷۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

It is stated in the summary:

[Table Header: Arabic | Urdu] [Arabic]: The executor (wasi) is not permitted to lend out or borrow from the property of a minor. According to Imam Muhammad, he may borrow it like the father. I say: His statement "like the father" apparently indicates a consensus that a father is allowed to borrow the minor's property, except that Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) cites the disagreement in the second scenario to alert regarding the differing opinions. (T) [Urdu]: For the executor, it is not permissible to give or take the property of a minor as a loan. According to Imam Muhammad, it is permissible to take it as a loan just as it is for the father. I say that his statement "as the father" (meaning like a father) apparently indicates that there is a consensus on the permissibility for a father to take a minor's property as a loan, except that Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) cites a difference in another instance to warn about the conflicting opinions. (T)

In "Adab al-Awsiya", after the aforementioned text, it says:

[Arabic]: In the chapter on Judgement in "Al-Jami'", it is mentioned that the father taking a minor's property as a loan is permissible. In "Al-Khulasa", it is mentioned regarding the primary rule in the chapter on Pledges that the father stands as a guarantor just like the executor. [Urdu]: In the chapter of Judgement of Al-Jami', it is stated that it is permissible for the father to take a minor's property as a loan. In the Summary (Khulasa), it is mentioned that in the original chapter on Pledges, Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said: Indeed, the father shall be a guarantor like the executor. (T)

In its chapter on Runaway Slaves (Al-Ibaq), from "Sharh Mukhtasar al-Tahawi" by Imam al-Asijabi, it says:

[Arabic]: The father has the right to give it (the minor's property) to someone else as a profit-sharing partnership (mudarabah) or as a commission (bida'ah), and he can personally engage in mudarabah or bida'ah with it. He can deposit his property with someone or lend it to someone based on juristic preference (istihsan) and not strict analogy (qiyas). He may also pledge his property for his own debt; if the pledge is destroyed, he is liable. [Urdu]: The father has the authority to give the minor's property to someone else as a mudarabah or commission, and he can personally take it as mudarabah and commission. He also has the authority to deposit the

minor's property with someone or give it to someone as a loan (ariyat); this is based on juristic preference (istihsan) and not strict analogy (qiyas). And that he may pledge the minor's property against his own debt...

1 Adab al-Awsiya on the margin of Jami' al-Fusulayn with reference to Khulasa, chapter on Al-Asbaq, Islami Kutub Khana Karachi, 2/210-120 2 Adab al-Awsiya on the margin of Jami' al-Fusulayn with reference to Khulasa, chapter on Loan, Islami Kutub Khana Karachi, 2/177

फ़तावा रज़विया खंड 25

सारांश में है:

[तालिका शीर्षक: अरबी | उर्दू]

[उर्दू]: वसी के लिए माल-ए-सगीर (नाबालिग की संपत्ति) को ऋण पर देना और उसे ऋण पर लेना जायज़ नहीं है। और इमाम मुहम्मद के नज़दीक उसे ऋण पर लेना जायज़ है जैसा कि बाप के लिए जायज़ है। मैं कहता हूँ कि उनका कौल "का-अल-अब" (बाप की तरह) ज़ाहिरा तौर पर इस पर दलालत करता है कि बाप के लिए माल-ए-सगीर को कर्ज़ पर लेने के जवाज़ पर इत्तेफ़ाक़ (सहमति) है, सिवाय इसके कि इमाम मुहम्मद अलैहिर्रहमा दूसरी सूरत के इख्तेलाफ़ होने पर इस्तशहाद करते हैं अक़्वाल के मुख़्तलिफ़ होने पर तन्बीह करने के लिए। (त)

"अदब अल-औसिया" में उपरोक्त इबारत के बाद है:

अरबी: "अल-जामि" के न्याय अध्याय में, पिता का नाबालिग की संपत्ति को ऋण के रूप में लेना जायज़ बताया गया है। "अल-ख़ुलासा" में, गिरवी (रह्न) के अध्याय में मूल नियम के रूप में उल्लेख है कि पिता वसी की तरह ही ज़ामिन (ज़िम्मेदार) होगा। [उर्दू]: जामि के बाबुल क़ज़ा में है कि बाप का माल-ए-सगीर को बतौर कर्ज़ लेना जायज़ है। ख़ुलासा में है कि असल के बाबुल रह्न में इमाम मुहम्मद अलैहिर्रहमा ने फ़रमाया: बेशक बाप वसी की तरह ज़ामिन होगा। (त)

इसी के भगोड़े गुलामों (अल-इबाक़) के अध्याय में इमाम अल-असीजाबी द्वारा रचित "शरह मुख़्तसर अल-तहावी" से है:

अरबी: पिता को यह अधिकार है कि वह नाबालिग की संपत्ति किसी अन्य को मुज़ारबत (लाभ साझाकरण) या बिज़ाअत (कमीशन) के रूप में दे दे, और वह स्वयं भी इसके साथ मुज़ारबत या बिज़ाअत कर सकता है। वह अपनी संपत्ति किसी के पास जमा कर सकता है या किसी को उधार दे सकता है, जो इस्तिहसान (शरिया वरीयता) पर आधारित है, न कि सख़्त क़यास (तर्क) पर। वह अपने ऋण के बदले अपनी संपत्ति गिरवी भी रख सकता है; यदि गिरवी रखी चीज़ नष्ट हो जाती है, तो वह ज़िम्मेदार होगा। [उर्दू]: बाप को इख़्तियार है कि वह माल-ए-सगीर किसी ग़ैर को बतौर-ए-मुज़ारबत ओ बिज़ाअत दे दे, और खुद भी उसको बतौर-ए-मुज़ारबत ओ बिज़ाअत ले सकता है और यह भी उसे इख़्तियार है कि वह माल-ए-सगीर किसी के पास वदीअत (अमानत) रखे या किसी को बतौर-ए-

आरियत (उधार) दे दे। यह बतौर-ए-इस्तिहसान है न कि बतौर-ए-क़यास। और यह कि वह माल-ए-सगीर को अपने कर्ज़ के बदले में रह्न...

1 अदब अल-औसिया, जामि अल-फ़ुसूलैन के हाशिये पर, ख़ुलासा के संदर्भ में, अध्याय अल-असबक़, इस्लामी कुतुब ख़ाना कराची, 2/210-120 2 अदब अल-औसिया, जामि अल-फ़ुसूलैन के हाशिये पर, ख़ुलासा के संदर्भ में, अध्याय कर्ज़, इस्लामी कुतुब ख़ाना कराची, 2/177

पृष्ठ 473/658

خلاصہ میں ہے:

[جدول کی سرخی: عربی | اردو] عربی: لیس للوصی اقراض مال الصبی ولا استقراضه وعن محمد له الاستقراض کالاب اه اقول: وظاهر قوله کالاب الاتفاق علی ان للاب الاستقراض غیر ان محمدا ربما استشهد بخلافیة علی اخری تنبیها علی منازع الاقوال- اردو: وصی کے لئے مالِ صغیر کو قرض پر دینا اور اس کو قرض پر لینا جائز نہیں۔ اور امام محمد کے نزدیک اس کو قرض پر لینا جائز ہے جیسا کہ باپ کے لئے جائز ہے اہ میں کہتا ہوں کہ اس کا قول "کالاب" (مثل باپ کے) ظاہراً اس پر دلالت کرتا ہے کہ باپ کے لئے مالِ صغیر کو قرض پر لینے کے جواز پر اتفاق ہے سوائے اس کے کہ امام محمد علیہ الرحمہ دوسری صورت کے اختلاف ہونے پر استشہاد کرتے ہیں اقوال کے مختلف ہونے پر تنبیہ کرنے کے لئے۔ (ت)

ادب الاوصیاء میں عبارت مذکورہ کے بعد ہے :

عربی: وفی قضاء الجامع، اخذ الاب مال صغیر قرضا جاز وفی الخلاصة، انه ذکر فی رهن الاصل ان الاب یضمن کالوصی۔ اردو: جامع کے باب القضاء میں ہے باپ کا مال صغیر کو بطور قرض لینا جائز ہے۔ خلاصہ میں ہے کہ اصل کے باب الرہن میں امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا: بیشک باپ وصی کی طرح ضامن ہوگا (ت)

اسی کی فصل الاباق میں شرح مختصر الطحاوی للامام الاسیجابی سے ہے :

عربی: للاب ان یدفعه (ای مال الصغیر) الی غیره مضاربة او بضاعة وان یضارب ویبضع بنفسه، وان یودع ماله عند انسان وان یعیر لاحد استحسانا لاقیاسا وان یرهن ماله بدین نفسه فلو هلك الرهن

یضمن اردو: باپ کو اختیار ہے کہ وہ مال صغیر کسی غیر کو بطور مضاربت و بضاعت دے دے، اور خود بھی اس کو بطور مضاربت و بضاعت لے سکتا ہے اور یہ بھی اسے اختیار ہے کہ وہ مال صغیر کسی کے پاس ودیعت رکھے یا کسی کو بطور عاریت دے دے یہ بطور استحسان ہے نہ کہ بطور قیاس۔ اور یہ کہ وہ مالِ صغیر کو اپنے قرض کے بدلے میں رہن

۱ آداب الاوصیاء علی ہامش جامع الفصولین بحوالہ خلاصہ فصل فی الاسباق اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۲۰۔۲۱۰ ۲ آداب الاوصیاء علی ہامش جامع الفصولین بحوالہ خلاصہ فصل فی القرض اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۷۷

Fatawa Razawiyya Volume 25

“As much as it becomes a means for paying his debt; and in all this, the executor is like him.” [1] (Summary)

He should keep it; then if that pledge (security) is destroyed, he will be held liable for it, and in all these cases, the executor is like the father. (Summary) (T)

In the same work it is mentioned: In 'Al-Khulasah', 'Rahn al-Qawanis', and 'Mukhtarat al-Nawazil': If the executor or the father sells the property of a minor to his own creditor, a set-off (al-muqassah) occurs between them. According to the two Imams (Abu Hanifa and Muhammad), the executor or father will be responsible for the price to the minor. According to Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), a set-off will not occur; the same ruling applies to a sale by the father. [2] (T)

Summary: In 'Al-Khulasah', 'Rahn al-Qawanis', and 'Mukhtarat al-Nawazil', it is stated that if an executor or father sells the property of a minor to his creditor, the price will be considered as payment for that debt, and the executor or father will be liable to pay the price to the minor. This is according to the two Imams (Imam Abu Hanifa and Imam Muhammad). According to Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), it will not be considered as payment of the debt; the same ruling applies in the case of a sale by the father. (T)

In the same work it is mentioned: In 'Fatawa al-Dinari': If an executor sells an orphan's property on credit for a certain period, it is permissible, and the father is like him. In 'Al-Khulasah' and 'Al-Munyah': It is permissible for an executor to sell on credit if there is no fear that the property will be lost due to denial or refusal, nor fear of default when the term expires, and if the term is not excessively long. This is mentioned in both 'Al-Walwalajiyyah' and 'Al-Khaniyyah'. [3] End quote. I say: and according to what has passed...

In 'Fatawa al-Dinari' it is stated that if an executor sells an orphan's property on credit for a certain period, it is permissible, and the father is also like him. In 'Al-Khulasah' and 'Al-Munyah', it is stated that it is permissible for an executor to sell on credit if there is no fear that the property will be lost due to denial, nor is there a fear that the buyer will not pay the price even after the period has passed, and if the period is not excessively long. All this is quoted from 'Al-Walwalajiyyah' and 'Al-Khaniyyah'. End quote. I say...

[1] Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, chapter on Runaway Slaves, Islami Kutub Khana Karachi, 2/120 [2] Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, chapter on Runaway Slaves, Islami Kutub Khana Karachi, 2/123 [3] Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, chapter on Runaway Slaves, Islami Kutub Khana Karachi, 2/124

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

"उतना जितना कि उसके ऋण की अदायगी का साधन बन जाए; और इन सब में वसी (कार्यकारी) उसी के समान है।" [1] (संक्षेप में)

उसे रखे, फिर यदि वह गिरवी (रहहन) नष्ट हो जाए, तो वह इसका ज़ामिन (उत्तरदायी) बनेगा, और इन सभी स्थितियों में वसी पिता के समान है। (संक्षेप में) (त)

इसी में है: 'अल-ख़ुलासा', 'रहहन अल-क़वानिस' और 'मुख़्तारात अल-नवाज़िल' में है: यदि वसी या पिता ने नाबालिग की संपत्ति अपने लेनदार को बेच दी, तो उनके बीच मुक़ासा (सेट-ऑफ़) हो जाएगा। वसी या पिता नाबालिग के लिए कीमत के ज़िम्मेदार होंगे। यह तरफ़ैन (इमाम अबू हनीफ़ा और इमाम मुहम्मद) के अनुसार है। इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) के अनुसार वह बदल (ऋण भुगतान) नहीं माना जाएगा, पिता की बिक्री की स्थिति में भी यही नियम है। [2] (त)

सारांश: 'ख़ुलासा', 'रहहन अल-क़वानिस' और 'मुख़्तारात अल-नवाज़िल' में है कि अगर वसी या पिता ने नाबालिग का माल अपने लेनदार के हाथ बेच दिया तो कीमत उस ऋण का बदला मानी जाएगी, और वह वसी या पिता नाबालिग के लिए कीमत के ज़िम्मेदार होंगे। यह तरफ़ैन के नज़दीक है। इमाम अबू यूसुफ़ अलैहिर्रहमा के नज़दीक वह बदला नहीं माना जाएगा, पिता की बिक्री की स्थिति में भी यही हुक्म है। (त)

इसी में है: 'फ़तावा दीनारी' में है: यदि वसी अनाथ की संपत्ति को एक निश्चित अवधि तक उधार पर बेच दे तो यह जायज़ है और पिता भी इसी के समान है। 'ख़ुलासा' और 'मुनिया' में है कि वसी के लिए उधार पर बेचना जायज़ है यदि यह डर न हो कि संपत्ति इनकार के कारण नष्ट हो जाएगी, और न ही यह डर हो कि अवधि बीत जाने के बावजूद खरीदार कीमत नहीं देगा, और न ही वह अवधि बहुत अधिक लंबी होगी। यह सब 'वलवालजिया' और 'ख़ानिया' से उद्धृत है। [3] समाप्त। मैं कहता हूँ: और जैसा कि गुज़र चुका...

'फ़तावा दीनारी' में है कि वसी अगर यतीम के माल को एक मुद्दत तक उधार पर बेच दे तो जायज़ है और पिता भी इसी की तरह है। 'ख़ुलासा' और 'मुनिया' में है कि वसी को उधार पर बिक्री करना जायज़ है अगर यह डर न हो कि माल इनकार की वजह से ज़ाया हो जाएगा और न यह डर हो कि मुद्दत गुज़र जाने के बावजूद खरीदार कीमत नहीं देगा और न ही वह मुद्दत बहुत ज़्यादा लंबी होगी। यह तमाम 'वलवालजिया' और 'ख़ानिया' से मंकूल (उद्धृत) है। मैं कहता हूँ...

[1] आदाब अल-औसिया, जामि' अल-फ़ुसुलैन के हाशिये पर, फ़स्ल इबाक़, इस्लामी कुतुब ख़ाना कराची, 2/120 [2] आदाब अल-औसिया, जामि' अल-फ़ुसुलैन के हाशिये पर, फ़स्ल इबाक़, इस्लामी कुतुब ख़ाना कराची, 2/123 [3] आदाब अल-औसिया, जामि' अल-फ़ुसुलैन के हाशिये पर, फ़स्ल इबाक़, इस्लामी कुतुब ख़ाना कराची, 2/124

قدر مایصیر مؤدیا منه دینه ومثله فی هذا کله الوصی ۱۸ (ملخصاً) رکھے پھر اگر وہ رہن ہلاک ہوگیا تو یہ اس کا ضامن بنے گا، اور ان سب صورتوں میں وصی باپ کی مثل ہے (ملخصاً) (ت)

اسی میں ہے: فی الخلاصة و رهن القوانسی و مختارات النوازل لو باع الوصی مال الصبی او الاب من غریمه نفسه تقع المقاصة بینهما و یضمن الصبی الثمن عند الطرفین و لا یقع عند ابی یوسف وکذا الحکم فی بیع الاب ۲۸۔ خلاصہ، رہن القوانس اور مختارات النوازل میں ہے اگر وصی یا باپ نے مالِ صغیر کو اپنے قرض خواہ کے ہاتھ بیچ دیا تو ثمن اس قرض کا بدل واقع ہوگا، اور وہ وصی یا باپ صغیر کے لئے ثمن کے ضامن ہوں گے۔ یہ طرفین کے نزدیک ہے۔ امام ابو یوسف علیہ الرحمہ کے نزدیک وہ بدل واقع نہیں ہوگا، یہی حکم باپ کی بیع کی صورت میں ہے۔(ت)

اسی میں ہے: فی فتاوی الدیناری الوصی اذا باع مال الیتیم باجل جاز و مثله الاب وفی الخلاصة والمنیة للوصی البیع بالنسیئة ان لم یخف تلفه بالحجود والانکار ولا المنع عند حصول الاجل وانقجائه و لم یکن الاجل بعیدا فاحشا ذکره فی کل من الولوالجیة والخانیة ۳۸ اھ اقول: وبمامر فتاوی دیناری میں ہے کہ وصی اگر مالِ یتیم کو ایک مدت تک ادھار پر بیچ دے تو جائز ہے اور باپ بھی اسی کی مثل ہے۔ خلاصہ اور منیہ میں ہے وصی کو ادھار پر بیع کرنا جائز ہے اگر یہ خوف نہ ہو کہ مال بسبب انکار کے ضائع ہو جائے گا اور نہ یہ ڈر ہو کہ مدت گزر جانے کے باوجود مشتری ثمن نہیں دے گا اور نہ ہی وہ مدت بہت زیادہ لمبی ہوگی۔ یہ تمام ولوالجیہ اور خانیہ سے منقول ہے اھ میں کہتا ہوں

[1] آداب الاوصياء على هامش جامع الفصولين فصل في الاباق اسلامی کتب خانہ کراچی ۱۲۰/۲

[2] آداب الاوصياء على هامش جامع الفصولين فصل في الاباق اسلامی کتب خانہ کراچی ۱۲۳/۲

[3] آداب الاوصياء على هامش جامع الفصولين فصل في الاباق اسلامی کتب خانہ کراچی ۱۲۴/۲

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Left column - Arabic text]: From the branch of offsetting, and from the text of al-Isbijabi, that the executor therein is like the father, which contradicts the claim of consensus passed from al-'Uddah, and it is also challenged by what is in Ghamz al-'Uyun at the end of inheritance from the benefits of the author of al-Muhit: If the executor borrows the orphan's property, is it valid according to the Imam's saying? He does not possess it. The scholars differed; some said if the executor is wealthy, he possesses it, otherwise not. The most correct view is that he does not possess it. (End) - And in the chapter on borrowing in Adab al-Awsia and in Nawadir Hisham: I heard Muhammad saying, the executor does not have the right to borrow the orphan's property according to Abu Hanifa. As for me, I see no harm in it if he does so and he has enough to repay what he borrowed. Similar is in al-Muntaqa, al-'Attabiyyah, and al-Khaniyyah etc. The completion of it is there. Yes, the more apparent and more cautious view is the prohibition, how could it not be when it is the Imam's school of thought. - I say:

[Right column - Urdu translation/commentary]: From the branch mentioned previously regarding exchange, and from this text of al-Isbijabi that "the executor is like a father," that claim of consensus becomes clouded which was passed with reference to al-'Uddah, and that point also wounds it which is quoted in Ghamz al-'Uyun at the end of the chapter of inheritance from the benefits of the author of al-Muhit, that if the executor takes the orphan's property on loan, will it be correct according to the saying of Imam Abu Hanifa? There was a difference among the scholars; some of them said if the executor is wealthy then he has the authority to do so, otherwise not, and the more correct view is that he does not have the authority to do so. (End) - In the chapter of loans of Adab al-Awsia and in Nawadir Hisham it is: I heard Imam Muhammad (mercy of Allah be upon him) saying that according to Imam Abu Hanifa (mercy of Allah be upon him), the executor does not have the authority to take the orphan's property on loan, but I do not see any harm in it; if he did so and he has property available to pay this loan, then there is no harm, and the like of this is in al-Muntaqa, al-'Attabiyyah, and al-Khaniyyah etc. and its complete discussion is in Adab al-Awsia. Yes, the more apparent and more cautious view is the prohibition itself, how can it not be since he is Imam Abu Hanifa...

[Footnotes]: 1. Ghamz Uyun al-Basair with al-Ashbah wa al-Nazair, Second Art, Book of Inheritances, Idara-tul-Quran Karachi 2/131. 2. Adab al-Awsia on the margin of Jami' al-Fusulayn, Section on Inheritances, Islamic Kutub Khana Karachi 2/273-274.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[बायां कॉलम - अरबी पाठ]: प्रतिपूर्ति की शाखा से, और इस्बिजाबी के पाठ से कि उसमें निष्पादक (वसी) पिता के समान है, जो अल-उदह से पारित सर्वसम्मति के दावे का खंडन करता है, और अल-मुहीत के लेखक के लाभों से विरासत के अंत में गमज़ अल-उयून में जो है, उससे भी इसमें दोष आता है: यदि निष्पादक अनाथ की संपत्ति उधार लेता है, तो क्या इमाम के कथन के अनुसार यह वैध है? उसके पास अधिकार नहीं है। विद्वानों में मतभेद हुआ; कुछ ने कहा कि यदि निष्पादक धनी है तो उसके पास अधिकार है, अन्यथा नहीं। सबसे सही यह है कि उसके पास अधिकार नहीं है। (समाप्त) - और अदब अल-अवसिया के ऋण अध्याय में और नवादिरे हिशाम में है: मैंने मुहम्मद को कहते सुना कि इमाम अबू हनीफा के अनुसार निष्पादक को अनाथ की संपत्ति उधार लेने का अधिकार नहीं है। जहाँ तक मेरा प्रश्न है, मुझे इसमें कोई बुराई नहीं दिखती यदि उसने ऐसा किया और उसके पास उधार चुकाने के लिए संपत्ति हो। इसी तरह मुंतका, अत्ताबिया और खानिया आदि में है। इसका विवरण वहाँ पूर्ण है। हाँ, अधिक स्पष्ट और अधिक सतर्क मत निषेध ही है, ऐसा कैसे न हो जबकि वह इमाम अबू हनीफा का पंथ है। - मैं कहता हूँ:

[दायां कॉलम - उर्दू अनुवाद/टीका]: पूर्व में वर्णित प्रतिस्थापन वाली शाखा से और इस्बिजाबी के इस पाठ से कि "वसी पिता के समान है", सर्वसम्मति का वह दावा धुंधला हो जाता है जो अल-उदह के संदर्भ में गुजरा है, और उसे वह बात भी घायल करती है जो गमज़ अल-उयून के विरासत अध्याय के अंत में मुहीत के लेखक के लाभों से उद्धृत है कि यदि वसी अनाथ के धन को ऋण पर ले तो क्या वह इमाम अबू हनीफा के कथन के अनुसार सही होगा? इसमें उलेमा के बीच मतभेद हुआ उनमें से कुछ ने कहा अगर वसी मालदार है तो उसे ऐसा करने का अधिकार है वरना नहीं, और सही यह है कि उसे ऐसा करने का अधिकार नहीं है। (समाप्त) - अदब अल-अवसिया के ऋण अध्याय और नवादिरे हिशाम में है कि मैंने इमाम मुहम्मद (उन पर अल्लाह की रहमत हो) को यह कहते सुना कि इमाम अबू हनीफा (उन पर अल्लाह की रहमत हो) के अनुसार वसी को अनाथ का धन ऋण पर लेने का अधिकार नहीं है लेकिन मैं इसमें कोई हर्ज नहीं समझता, अगर उसने ऐसा किया और उसके पास इस ऋण को अदा करने के लिए धन मौजूद हो तो हर्ज नहीं और इसी की तरह मुंतकी, अत्ताबिया और खानिया में है आदि और इसकी पूरी चर्चा अदब अल-अवसिया में है, हाँ अधिक स्पष्ट और अधिक एहतियात वाला निषेध ही है, कैसे न हो जबकि वह इमाम अबू हनीफा...

[पादलेख]: 1. गमज़ उयून अल-बसायर मअ अल-अश्बाह व अन-नज़ायर, कला दो, किताबुल फराएज़, इदारातुल कुरआन कराची 2/131। 2. अदब अल-अवसिया हाशिये पर जामे अल-फुसुलैन, फराएज़ का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना कराची 2/273-274।

पृष्ठ 658 का 475

[من كالم الايسر - النص العربی]: من فرع المقاصة و من نص الاسبیجابی ان الوصی فیه كالاب یعكر علی دعوی الاجماع المار عن العدة و یقدح فیها ایضا ما فی غمز العیون اخر الفرائض عن فوائد صاحب المحیط، اذا استقرض (ای الوصی) مال الیتیم هل یصح فی قول الامام لا یملك وقد اختلف المشائخ فقال بعضهم ان كان الوصی ملیا یملك والافلا و الاصح انه لا یملك ۱ اهـ - وفی قرض ادب الاوصیاء وفی نوادر هشام، سمعت محمدا یقول لیس للوصی ان یستقرض مال الیتیم عند ابی حنیفة واما انا فلا ارى به باسا ان فعل ذلك وله وفاء بما استقرض ومثله فی المنتقی والعتابیة والخانیة ۲ الخ و تمامه فیه نعم الاظهر احوط هو المنع كیف وهو مذهب الامام - اقول:

[دائیں کالم کا متن]: ما قبل میں مذکور بدل واقع ہونے والی فرع سے اور اسبیجابی کی اس نص سے کہ "وصی مثل باپ کے ہے" وہ دعوئ اجماع گدلا ہو جاتا ہے جو بحوالہ عدہ گزرا ہے اور اس کو وہ بات بھی مجروح کرتی ہے جو غمز العیون کے باب الفرائض کے آخر میں صاحب محیط کے فوائد سے منقول ہے کہ وصی اگر مال یتیم کو قرض پر لے تو کیا وہ امام ابو حنیفہ کے قول کے مطابق صحیح ہوگا اس میں مشائخ کا اختلاف ہوا ان میں سے بعض نے کہا اگر وصی مالدار ہے تو اس کو ایسا کرنے کا اختیار ہے ورنہ نہیں، اور اصح یہ ہے کہ اس کو ایسا کرنے کا اختیار نہیں اھ آداب الاوصیاء کے باب القرض اور نوادر ہشام میں ہے میں نے امام محمد علیہ الرحمہ کو یہ کہتے ہوئے سنا کہ امام ابو حنیفہ علیہ الرحمہ کے نزدیک وصی کو مال یتیم قرض پر لینے کا اختیار نہیں لیکن میں اس میں کوئی حرج نہیں سمجھتا، اگر اس نے ایسا کیا اور اس کے پاس اس قرض کو ادا کرنے کے لئے مال موجود ہو تو حرج نہیں اور اسی کی مثل منتقی، عتابیہ اور خانیہ میں ہے الخ

اور اس کی مکمل بحث آداب الاوصیاء میں ہے، ہاں زیادہ ظاہر اور زیادہ محتاط منع ہی ہے، کیسے نہ ہو جبکہ وہ امام ابو حنیفہ

[حواشی]: ۱ غمز عیون البصائر مع الاشباہ و النظائر الفن الثانی کتاب الفرائض ادارۃ القرآن کراچی ۲ / ۱۳۱ ۲ آداب الاوصیاء علی ہامش جامع الفصولین فصل فی الفرائض اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۲۷۴ - ۲۷۳

Fatawa Rizwia, Volume 25

You can answer the subsidiary case of mortgage (Rahn) by saying that it is neither taking ownership (Tamalluk) nor destruction (Ihlak). Therefore, writing off a debt or paying one's own debt from a minor's property cannot be compared to it. As for the necessity of liability (Dhaman) in a mortgage, it is the ruling of accidental destruction. And in the case of set-off (Muqassa) as well, the sale originated from him while it was permissible for him. The set-off occurred because the rights return to him. How many things are established implicitly (dimnan) but not established intentionally (qasdan)? And Allah knows best. (T)

Also, in Adab al-Awsiya, chapter on 'Abaq' (Absconding slaves), it is mentioned:

In al-Muntaqa, it is permissible for the executor (Wasi) to buy the orphan's property for himself and to sell his own property to the orphan. When this matter is brought before the judge (Qadi), if he sees it as beneficial, he confirms and enforces it; otherwise, he annuls and revokes it. He said: similar is the sale and purchase by the father, where the judge has the power to annul it if it is not in the orphan's (i.e., the son's) best interest. However, the lack of benefit in the father's case is when the sale or purchase price is lower than the market value (Thaman al-Mithl) by an amount that is not commonly tolerated as a minor loss (Ghabn) among people. And Allah knows best.

[Footnote 1: Adab al-Awsiya, on the margins of Jami' al-Fusulayn, chapter on Abaq, Islami Kutub Khana Karachi, 2/135]

Page 476 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

आप गिरवी (रहन) के उप-मामले का उत्तर यह कह कर दे सकते हैं कि यह न तो स्वामित्व लेना (तमल्लुक) है और न ही विनाश (इहलाक) है। इसलिए, एक नाबालिग की संपत्ति से ऋण माफ करना या अपने स्वयं के ऋण का भुगतान करना इसकी तुलना में नहीं किया जा सकता है। जहाँ तक गिरवी में दायित्व (ज़मान) की आवश्यकता का प्रश्न है, तो यह आकस्मिक विनाश का नियम है। और सेट-ऑफ (मुक़स्सा) के मामले में भी, बिक्री उससे हुई जबकि वह उसके लिए अनुमेय थी। सेट-ऑफ इसलिए हुआ क्योंकि अधिकार उसके पास लौट आते हैं। कितनी चीज़ें परोक्ष रूप से (दिमनन) स्थापित होती हैं लेकिन जानबूझकर (क़स्दन) स्थापित नहीं होती हैं? और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है। (त)

साथ ही, अदब अल-औसिया, 'अबाक़' (फरार गुलाम) के अध्याय में उल्लेख है:

अल-मुंतक़ा में है, वसी (निष्पादक) के लिए यह जायज़ है कि वह अनाथ की संपत्ति अपने लिए खरीदे या अपनी संपत्ति अनाथ को बेचे। फिर जब यह मामला काज़ी (न्यायाधीश) के पास जाए, तो यदि वह इसमें भलाई देखे तो उसे पक्का और लागू कर दे; अन्यथा उसे रद्द और निरस्त कर दे। उन्होंने कहा: पिता द्वारा की गई खरीद और बिक्री भी इसी तरह की है, जहाँ काज़ी के पास इसे रद्द करने की शक्ति होती है यदि यह अनाथ (यानी बेटे) के हित में न हो। हालांकि, पिता के मामले में लाभ की कमी तब होगी जब खरीद या बिक्री की कीमत बाज़ार मूल्य (थमन अल-मिथ्ल) से इतनी कम हो जितनी कि लोगों के बीच सामान्य रूप से मामूली नुकसान (ग़बन) के रूप में सहन नहीं की जाती है। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

[पाद-टिप्पणी 1: अदब अल-औसिया, जामी अल-फुसुलैन के हाशिये पर, अबाक़ का अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/135]

पृष्ठ 658 में से 476

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

ولك ان تجيب عن فرع الرهن بأنه ليس تملكا ولا اهلاكاً فلا يقاس عليه الاسقاط ولا اداء دين نفسه من مال الصبی، اما لزوم الضمان في الرهن فحكم الهلاك العارض و في صورة المقاصة ايضاً انما صدر منه البيع وهو سائغ له والمقاصة وقعت لان الحقوق ترجع اليه وكم من شيئ يثبت ضمناً ولا يثبت قصداً ۔ واللہ تعالٰی اعلم۔

علیہ الرحمہ کا مذہب ہے۔ میں کہتا ہوں تو رہن والی فرع کا جواب یوں دے سکتا ہے کہ وہ نہ تو تملک ہے اور نہ ہلاک کرنا، لہٰذا اس پر قرض لینے اور مالِ صغیر سے اپنا قرض ادا کرنے کو قیاس نہیں کیا جاسکتا۔ رہا رہن میں ضمان کالا زم ہونا تو وہ ہلاک عارض کا حکم ہے اور بدل واقع ہونے والی صورت میں بھی بیع تو اس سے اس حال میں صادر ہوئی کہ وہ اس کے لئے جائز تھی اور ثمن کا قرض کے لئے بدل واقع ہونا اس لئے ہے کہ حقوق بائع کی طرف لوٹتے ہیں اور بہت سی اشیاء ضمناً ثابت ہوتی ہیں اور قصداً ثابت نہیں ہوتیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت)

نیز ادب الاوصیاء فصل اباق میں ہے :

في المنتقی یجوز للوصی شراء مال الیتیم لنفسه وبیعه مال نفسه من الیتیم فاذا رفع ذلک الی القاضی ان رأی خیر البرمه والزمه والافسخه ونقضه قال ومثله بیع الاب وشرائه حیث یکون للقاضی فسخه ان لم یکن خیرا للیتیم یعنی الابن لکن عدم الخیریة في الاب کونه ناقصاً عن ثمن المثل نقصاناً لایتغابن فیه الناس واللہ تعالٰی اعلم۔

منتقی میں ہے وصی کے لئے جائز ہے کہ وہ مالِ یتیم کو اپنے لئے خریدے یا اپنا مال یتیم پر بیچے پھر جب یہ معاملہ قاضی کے پاس پہنچے تو اگر وہ اس میں بھلائی دیکھے تو اس کو پکا اور لازم

کر دے ورنہ اس کو فسخ کردے، اور اسی کی مثل باپ کی خرید و فروخت ہے، اگر وہ یتیم بیٹے کے حق میں خیر نہ ہو تو قاضی اس کو فسخ کرنے کا اختیار رکھتا ہے لیکن باپ کی صورت میں خیر کا نہ ہونا تب ہوگا کہ جب وہ خرید و فروخت ثمنِ مثلی سے اس قدر کم ہو جس قدر کی غبن لوگوں میں رائج نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

1 آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی الاباق اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۳۵

Fatawa Razawiyyah Volume 25

Issue 150: 30 Dhu al-Hijjah 1327 AH What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid, while in terminal illness (marad al-maut), at the request of his wife, transferred a house to her name in lieu of two hundred rupees of dowry (mahr), although she had previously forgiven the dowry. The wife had the house transferred for the purpose of saving it from debt. Zaid died three days after this written deed, leaving behind a son, a daughter, and a wife. Initially, the wife mortgaged it for one hundred and twenty-five rupees and is now selling it, while the son and daughter are still in possession and occupation. In such a situation, what share can they get and what is the ruling on this transfer by Zaid? Explain, and may you be rewarded.

The Answer: Even if this purpose of transfer is proven, it does not necessarily mean that the transfer is fictitious. When Zaid acknowledges that his wife's dowry is still due and gives this property in exchange, the claim of his heirs that the woman had already forgiven her dowry is not heard. It is stated in Fatawa 'Alamgiriyyah:

Arabic Text	Urdu Translation
A man acknowledged a dowry of one thousand dirhams to his wife during his terminal illness and died. Then the heirs provided evidence that the woman had gifted her dowry to her husband during his lifetime. This evidence will not be accepted, and the dowry becomes binding based on his acknowledgment. Similarly, it is in 'al-Khulasah'.	A person acknowledged a dowry of one thousand dirhams for his wife during terminal illness and died. Then witnesses were established on the fact that the woman had gifted her dowry to her husband during his lifetime. These witnesses will not be accepted and the dowry will be binding due to the husband's acknowledgment. It is likewise in Al-Khulasah. (T)

However, since the dowry was in rupees, giving a house in exchange for them is a sale (bay'). Zaid was in terminal illness and the woman is his heir. A sale of anything by a sick person to his heir, even if for a fair price, is void without the consent of other heirs. It is stated in 'Alamgiriyyah:

Arabic Text	Urdu Translation
If a sick person sells [something] to his heir during terminal illness...	The sick person [sold something] to his heir during terminal illness...

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Iqrar, Chapter Six, Nurani Kutub Khana, Karachi, 2/176.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

मसला 150: 30 ज़िल हिज्जा 1327 हिजरी क्या फ़रमाते हैं दीन के उलेमा इस बारे में कि ज़ैद ने मर्ज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) की हालत में अपनी बीवी के कहने पर एक मकान बीवी के नाम 200 रुपये महर के बदले मुंतकिल (स्थानांतरित) कर दिया था, हालांकि इससे पहले बीवी ने महर माफ़ कर दिया था। बीवी ने इस मक़सद से मकान मुंतकिल कराया था ताकि वह क़र्ज़ से बच जाए। ज़ैद इस तहरीर के तीसरे दिन मर गया और एक लड़का, एक लड़की और बीवी को छोड़ गया। शुरू में बीवी ने सवा सौ (125) रुपये में इसे गिरवी रखा और अब वह इसे बेच रही है, जबकि लड़का और लड़की पहले की तरह उस पर क़ाबिज़ और दख़ील (कब्जे में) हैं। ऐसी सूरत में वे कितना हिस्सा पा सकते हैं और ज़ैद के इस इंतक़ाल (स्थानांतरण) का क्या हुक्म है? बयान करें, आपको इसका सवाब मिले।

अल-जवाब (उत्तर): इंतक़ाल का यह मक़सद अगर साबित भी हो जाए, तो इससे यह लाज़िम नहीं आता कि इंतक़ाल फ़र्ज़ी (फर्जी) हो। जब ज़ैद इक़रार कर रहा है कि उस पर उसकी बीवी का महर बाक़ी है और उसके बदले में वह यह जायदाद दे रहा है, तो उसके वारिसों का यह दावा कि औरत पहले ही अपना महर माफ़ कर चुकी थी, सुना नहीं जाएगा। फ़तावा आलमगीरिया में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
एक व्यक्ति ने अपने मर्ज़-उल-मौत में अपनी बीवी के लिए एक हज़ार दिरहम महर का इक़रार किया और मर गया। फिर वारिसों ने गवाह पेश किए कि औरत ने शौहर की ज़िंदगी में ही अपना महर शौहर को हिबा (उपहार) कर दिया था। तो ये गवाह क़बूल नहीं किए जाएंगे और शौहर के इक़रार की वजह से महर लाज़िम होगा। 'अल-खुलासा' में भी इसी तरह है।	किसी शख़्स ने मर्ज़-उल-मौत में अपनी बीवी के लिये एक हज़ार दिरहम महर का इक़रार किया और वो मर गया फिर इस बात पर गवाह क़ायम हो गये कि औरत ने शौहर की ज़िन्दगी में अपना महर शौहर को हिबा कर दिया था तो ये गवाह क़बूल नहीं किये जायेंगे और शौहर के इक़रार की वजह से महर लाज़िम होगा। ख़ुलासा में यूँही है। (त)

मगर चूंकि महर नक़द रुपये थे, उनके बदले मकान देना 'बै' (बिक्री) है। ज़ैद मर्ज़-उल-मौत में था और औरत उसकी वारिस है। मर्ज़-उल-मौत में बीमार व्यक्ति द्वारा अपने वारिस के हाथ कोई चीज़

बेचना, चाहे वह सही क़ीमत पर ही क्यों न हो, दूसरे वारिसों की इजाज़त के बिना बातिल (अमान्य) है। आलमगीरिया में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
जब बीमार व्यक्ति अपने मर्ज़-उल-मौत में अपने वारिस के हाथ [कोई चीज़] बेचे...	मरीज़ ने मर्ज़-उल-मौत में अपने वारिस का हाथ...

[1] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, किताब अल-इक़रार, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, कराची, 2/176।

पेज 477/658

مسئلہ ۱۵۰ : ۳۰ ذی الحجہ ۱۳۲۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس امر میں کہ زید نے ایک مکان بحالت مرض الموت بی بی کے کہنے سے بی بی کے نام بعوض دوسو روپے مہر کے منتقل کردیا تھا حالانکہ قبل اس کے بی بی نے مہر معاف کردیا تھا اور بی بی نے اس غرض سے مکان منتقل کرایا تھا کہ قرضہ سے بچ جائے ــــــــــــــــــ زید اس تحریر کے تیسرے روز مرگیا اور ایک لڑکا ایک لڑکی اور بی بی چھوڑے، اول بی بی نے سوا سو روپے میں رہن رکھا اور اب فروخت کرتی ہے اور لڑکا لڑکی بدستور قابض و دخیل ہیں، ایسی صورت میں کہ کس قدر حصہ پاسکتے ہیں اور یہ انتقال زید کا کیا حکم رکھتا ہے؟ بینوا توجروا۔

الجواب: انتقال کی یہ غرض اگر ثابت ہو تو اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ انتقال فرضی ہو اور جب زید اقرار کررہا ہے کہ اس پر زوجہ کا مہر باقی ہے اور اس کے عوض میں یہ جائداد دیتا ہے تو اس کے وارثوں کا دعوٰی کہ عورت پہلے اپنا مہر معاف کرچکی ہے تھی مسموع نہیں۔ فتاوٰی عالمگیریہ میں ہے:

| رجل اقر لامرأته بمهر الف درهم في مرض موته و مات ثم اقامت الورثة البينة ان المرأة وهبت مهرها من زوجها في حياة الزوج لاتقبل والمهر لازم باقراره وكذا فى الخلاصة ۔1 | کسی شخص نے مرض الموت میں اپنی بیوی کے لئے ایک ہزار درہم مہر کا اقرار کیا اور وہ مرگیا پھر اس بات پر گواہ قائم ہوگئے کہ عورت نے شوہر کی زندگی میں اپنا مہر شوہر کو ہبہ کردیا تھا تو یہ گواہ قبول نہیں کئے جائیں گے اور شوہر کے اقرار کی وجہ سے مہر لازم ہوگا۔ خلاصہ میں یونہی ہے۔ (ت)
|

مگر جبکہ مہر روپے تھے ان کے عوض مکان دینا بیع ہے اور زید کو مرض الموت تھا اور عورت اس کی وارث ہے اور وارث کے ہاتھ مریض کا کوئی چیز بیچنا اگرچہ برابر قیمت کو ہو بے اجازت دیگر ورثہ کے باطل ہے۔ عالمگیریہ میں ہے:

| اذاباع المریض فی مرض الموت من وارثه | مریض نے مرض الموت میں اپنے وارث کا ہاتھ |

1 الفتاوی الهندیہ کتاب الاقرار الباب السادس نورانی کتب خانہ کراچی ۲ / ۱۷۶

Volume 25 Fatawa Ridawiyya

[Boxed Text] Arabic: عيناً من اعيان ماله ان صح جاز بيعه وان مات من ذلك المرض ولم تجز الورثة بطل البيع -١ Urdu Translation: If one sells a specific item from their property while ill, and then if that sick person recovers, the sale will be valid. If they die from that illness and the heirs do not permit the sale, it will become void (T).

Therefore, if the other heirs do not consider this transfer valid, then this sale is void; the house remains part of Zaid's estate as before. However, two hundred rupees for dower (Mahr) remain payable. After paying the mahr and other debts, the house and other property left by Zaid, according to the laws of inheritance (Fara'id), will be divided into twenty-four shares: three shares for the wife, fourteen for the son, and seven for the daughter. The woman alone does not have the authority for its sale. And Allah Almighty knows best.

Problem 151: Sent by Hafiz Muhammad Ayaz from Najibabad town, 28 Jumada al-Akhirah 1329 AH. Bakr left behind in his estate two sons, Zaid and 'Amr, and one residential house. After some time, the elder brother Zaid passed away, leaving behind a wife and a son. On behalf of the deceased, a person was a partner and general agent of the business. Bakr's second son, 'Amr, purchased the half portion of the house belonging to his deceased brother Zaid from the deceased's minor son through the deceased's agent for fifty rupees. He had the sale deed written by the agent, on which the agent forged the signature of the deceased's son with his own hand and signed it himself, but the registration was not done and all the marginal witnesses have also died. After the writing etc., a house or land that was adjacent to the wall of the said sold house was purchased by Bakr's younger son 'Amr with the same fifty rupees mentioned above for the deceased's son and widow. He had the sale deed written in the name of the deceased's son, i.e., his nephew, who was 3-4 years old at that time. So at that time, the widow of the deceased Zaid took her minor son and moved into that house which was purchased for them. Now, that entire estate of Bakr remained with his younger son 'Amr. Bakr's estate house was partly masonry (pucca) and partly mud (kacha). 'Amr made the mud portion masonry at his own expense; a considerable amount of rupees was spent on it. For a period of 32 years, 'Amr has been in continuous residence and possession there. Now, for the past two or three years, the nephew has claimed his deceased father Zaid's half share in Bakr's estate house. The age of this nephew at this time is about 38 years. Since he came of age, he had not raised any dispute until now. Now...

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Kitab al-Buyu', Chapter 2, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 3 / 154

खंड 25 फतावा रज़विया

[बक्से में पाठ] अरबी: عيناً من اعيان ماله ان صح جاز بيعه وان مات من ذلك المرض ولم تجز الورثة بطل البيع -١। उर्दू अनुवाद: अपनी संपत्ति से कोई विशेष वस्तु बेची, फिर यदि वह बीमार व्यक्ति स्वस्थ हो गया तो उसकी बिक्री वैध होगी और यदि वह किसी बीमारी से मर गया और वारिसों ने बिक्री की अनुमति नहीं दी तो बिक्री शून्य (बातिल) हो जाएगी (त)।

अतः यदि अन्य उत्तराधिकारी इस हस्तांतरण को वैध नहीं मानते हैं, तो यह बिक्री शून्य हो गई; घर पहले की तरह ज़ैद की छोड़ी हुई संपत्ति (तरका) बना रहा। हालाँकि, मेहर के दो सौ रुपये देय रहे। मेहर और अन्य ऋणों के भुगतान के बाद, ज़ैद का घर और अन्य छोड़ी हुई संपत्ति विरासत के नियमों (फराइज) के अनुसार चौबीस हिस्सों में विभाजित की जाएगी: तीन हिस्से पत्नी को, चौदह हिस्से बेटे को और सात हिस्से बेटी को मिलेंगे। अकेली महिला को इसकी बिक्री का अधिकार नहीं है। और अल्लाह सर्वोच्च जानता है।

मसला 151: प्रेषक: हाफ़िज़ मुहम्मद अयाज़, नजीबाबाद कस्बा, 28 जमादी-उल-आख़िरा 1329 हिजरी। बक्र ने अपनी विरासत में दो बेटे ज़ैद, उम्र और एक आवासीय घर छोड़ा। कुछ समय बाद बड़े भाई ज़ैद का निधन हो गया, उसकी एक पत्नी और एक बेटा रह गया। मृतक की ओर से एक व्यक्ति व्यवसाय में भागीदार और पूर्ण मुख्तार था। बक्र के दूसरे बेटे उम्र ने अपने मृत भाई ज़ैद के घर का आधा हिस्सा मृतक के नाबालिग बेटे की ओर से मृतक के मुख्तार के माध्यम से पचास रुपये में खरीदा। उसने मुख्तार से बैनामा (बिक्री विलेख) लिखवाया, जिस पर मुख्तार ने मृतक के बेटे के हस्ताक्षर अपने हाथ से कर दिए और एक हस्ताक्षर अपने खुद के कर दिए, लेकिन रजिस्ट्री नहीं हुई और गवाह भी सभी मर चुके हैं। लिखने आदि के बाद, एक घर या ज़मीन जो उक्त बिके हुए घर की दीवार के नीचे थी, उसी पचास रुपये से जो ऊपर दिए जा चुके थे, मृतक के बेटे और विधवा के लिए बक्र के छोटे बेटे उम्र ने खरीदी और उसका बैनामा मृतक के बेटे यानी अपने भतीजे के नाम लिखवा दिया, जिसकी उम्र उस समय 3-4 साल थी। तो उस समय मृतक ज़ैद की विधवा अपने नाबालिग बेटे को लेकर उस घर में चली गई जो उनके लिए खरीदा गया था। अब बक्र का वह पूरा पुश्तैनी घर छोटे बेटे उम्र के पास रहा। बक्र का वह घर कुछ पक्का और कुछ कच्चा था। उम्र ने अपनी लागत से उस कच्चे हिस्से को भी पक्का कर लिया, इसमें काफी रुपये खर्च हुए। 32 वर्षों से उम्र लगातार इसमें रह रहा है और उसका दखल है। अब दो-तीन वर्षों से भतीजे ने बक्र के इस पुश्तैनी घर में अपने मृत

पिता ज़ैद का आधा हिस्सा माँगा है। इस भतीजे की उम्र इस समय लगभग 38 वर्ष है। जब से वह बालिग हुआ था तब से कोई झगड़ा नहीं किया था। अब...

---

1. अल-फतावा अल-हिन्दिया, किताब अल-बुयू, अध्याय 2, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 3 / 154

عیناً من اعیان ماله ان صح جاز بیعه وان مات من ذلك المرض ولم تجز الورثة بطل البیع -۱ اپنے مال سے کوئی خاص شئی فروخت کی، پھر اگر وہ مریض صحت مند ہوگیا تو اس کی بیع جائز ہوگی اور اگر وہ کسی بیماری سے مرگیا اور وارثوں نے بیع کی اجازت نہ دی تو بیع باطل ہوجائے گی (ت)

پس اگر دیگر ورثہ اس انتقال کو جائز نہیں رکھتے تو یہ بیع باطل ہوگئی مکان بدستور متروکہ زید ہوا البتہ دوسو روپے مہر کے دینے رہے بعد ادائے مہر و دیگر دیون مکان و دیگر متروکہ زید حسب شرائط فرائض چوبیس سہام ہوکر تین سہام زوجہ چودہ پسر سات دختر کو ملیں، تنہا عورت کو اس کی بیع کا اختیار نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۵۱: مرسلہ حافظ محمد ایاز از قصبہ نجیب آباد ۲۸ جمادی الاخرہ ۱۳۲۹ھ بکرنے اپنے ترکہ میں دولڑ کے زید ، عمرو اور ایک مکان مسکونی چھوڑا۔ چند مدت کے بعد بڑے بھائی زید کا انتقال ہوگیا اس کی بیوی اور ایک لڑکا رہ گیا، اس متوفی کی جانب سے ایک شخص شریک اور مختارِ کل کاروبار تھا۔ بکر کے دوسرے لڑکے عمرو نے نصف حصہ مکان اپنے بھائی متوفی زید کا منجانب پسر نابالغ متوفی معرفت مختار متوفی پچاس روپے کو بیع خرید کو بیعنامہ مختار سے لکھالیا کہ جس پر مختار نے پسر متوفی کے دستخط اپنے ہاتھ سے کردیئے اور ایک دستخط اپنے خود کردیئے لیکن رجسٹری نہیں ہوئی اور گواہان حاشیہ بھی سب فوت ہوچکے بعد تحریر وغیرہ کے ایک مکان یا زمین جو زیر دیوار مکان مبیع مذکور کے تھی اسی پچاس روپے سے جو اوپر دے چکے تھے پسر متوفی و بیوہ متوفی مذکور کو بکر کے چھوٹے لڑکے عمرو نے خرید دی اور

اس کا بیعنامہ پسر متوفی یعنی اپنے برادرزادہ کے نام تحریر کرادیا جس کی عمر ۴،۳ برس کی تھی پس اس وقت بیوہ متوفی زید اپنے پسر نابالغ کو لے کر اس مکان میں چلی گئی جو ان کو خرید دیا تھا، اب وہ مکان متروک بکر بالکل سارا اس کے چھوٹے لڑکے عمرو کے پاس رہا مکان متروک بکر کچھ پختہ و کچھ خام تھا عمرو نے اپنی لاگت سے اس خام کو بھی پختہ کرلیا قریب ماصہ روپے کے اس میں صرف ہوئے اور عرصہ ۳۲ برس سے برابر اس عمرو کی اس میں سکونت و دخل ہے اب عرصہ دو تین برس کے برادرزادہ نے اس مکان ترکہ بکر میں اپنے باپ متوفی زید کا نصف حصہ طلب کیا ہے اور اس برادرزادہ کی عمر اس وقت قریب ۳۸ برس کی ہے جب سے بالغ ہوا تھا جب سے کوئی جھگڑا نہیں کیا تھا اب

---

۱ الفتاوی الهندية كتاب البيوع الباب الثانی نورانی كتب خانه پشاور ۳ / ۱۵۴

Fatawa Rizvia, Volume 25

...states, and the nephew states that the fifty rupees with which my uncle Amr had purchased the house for me, I returned to the uncle 7 years ago. The uncle says we have not received it back, and there is no eyewitness from either party for this matter; only hearsay is not reliable. Now this case is presented in the Panchayat (council). Now the sought rulings are as follows:

(1) Is the sale deed executed by the guardian on behalf of the minor valid or not? (2) If the sale is not valid, then will there be half share for the uncle and half share for the nephew or not? (3) After buying the house, should the uncle get the cost of the construction (massa) he added to it or not? (4) For the 32 years that the uncle has lived in this vacant house solely as a resident, is the nephew entitled to half of its rent or not? (5) The nephew states that I have returned the fifty rupees to the uncle; if the uncle takes an oath, then I will withdraw from the house, otherwise I will take an oath. In this case, whose oath is reliable and to whom should the oath be administered? (6) If the aforementioned sale deed is considered 'permissible' and the nephew takes an oath regarding the fifty rupees, then should those fifty rupees be paid to him or will it be because the sale of the house has already become valid? (7) If the sale of the house is invalid, then after the oath, will the nephew be declared owner of half the house or not, and what action will be taken regarding the cost of construction and the house rent?

Great disputes and mischief have arisen in the above-mentioned issues, therefore, please provide guidance according to the noble Shariah; you will receive a great reward in both worlds.

Answer: O Allah! Grant guidance towards the truth and correctness. (T) The house has been in Amr's possession and use for 43 years, and more than twenty years have passed since Zaid's son reached maturity, and he remained silent for such a long period. Although this would necessitate that Zaid's son's claim would no longer be heard, however, since Amr admits that truly half of this house belongs to Zaid's son and he claimed the transfer of ownership to himself, and no claim without evidence is acceptable, and every declarant is bound by his declaration...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...वह बयान करता है, और भतीजा यह बयान करता है कि वह पचास रुपये जिससे मुझे चाचा अम्र ने मकान खरीद कर दिया था, वह मैंने 7 वर्ष पहले चाचा साहब को वापस दे दिए हैं। चाचा कहते हैं कि हमने वापस नहीं लिए थे और इस मामले का किसी भी पक्ष से कोई प्रत्यक्ष गवाह मौजूद नहीं है; केवल सुनी-सुनाई बातें विश्वसनीय नहीं हैं। अब यह मामला पंचायत में पेश है। अब इसके बारे में जानकारी प्राप्त करना आवश्यक है:

(1) नाबालिग की ओर से मुख्तार द्वारा निष्पादित बिक्री विलेख (बैनामा) सही है या नहीं? (2) यदि बिक्री सही नहीं है, तो क्या चाचा का आधा हिस्सा और भतीजे का आधा हिस्सा रहेगा या नहीं? (3) चाचा द्वारा मकान खरीदने के बाद उसमें किए गए निर्माण (मासा) की लागत उन्हें मिलनी चाहिए या नहीं? (4) 32 वर्षों से जो चाचा साहब इस परित्यक्त मकान में विशुद्ध रूप से निवास के रूप में रह रहे हैं, क्या भतीजा इसके आधे किराए का हकदार है या नहीं? (5) भतीजा यह बयान करता है कि मैंने चाचा को पचास रुपये वापस कर दिए हैं; अगर चाचा कसम खा लें तो मैं मकान से हाथ उठा लूँ, वरना मैं कसम उठाता हूँ। इस स्थिति में किसकी कसम विश्वसनीय है और किसको कसम दिलाई जाए? (6) यदि उपर्युक्त बिक्री विलेख को 'जायज़' मान लिया जाए और भतीजे ने पचास रुपये की कसम खाई हो, तो क्या उसे पचास रुपये दिलाए जाएंगे या यह होगा क्योंकि मकान की बिक्री जायज़ हो चुकी है? (7) यदि मकान की बिक्री नाजायज़ है, तो कसम के बाद भतीजा आधे मकान के हिस्से का मालिक माना जाएगा या नहीं, और निर्माण लागत और मकान के किराए के संबंध में क्या कार्रवाई होगी?

उपरोक्त मुद्दों में बहुत झगड़े और फ़साद पैदा हो गए हैं, इसलिए कृपया शरीयत के अनुसार मार्गदर्शन करें, जिसके लिए आपको दोनों जहानों में बड़ा इनाम और सवाब मिलेगा।

उत्तर: ऐ अल्लाह! सत्य और शुद्धता की ओर मार्गदर्शन प्रदान कर। (त) मकान 43 वर्षों से अम्र के कब्जे और उपभोग में है, और ज़ैद के बेटे को बालिग हुए भी बीस वर्ष से अधिक समय बीत चुका है और वह इतने लंबे समय तक चुप रहा। हालांकि इससे यह संकेत मिलता है कि अब ज़ैद के बेटे का दावा नहीं सुना जाना चाहिए, लेकिन चूंकि अम्र स्वीकार करता है कि वास्तव में यह आधा मकान ज़ैद के बेटे की मिल्कियत (स्वामित्व) है और उसने अपनी ओर से स्वामित्व के हस्तांतरण का दावा किया है, और बिना सबूत के कोई दावा स्वीकार्य नहीं है, और प्रत्येक घोषणाकर्ता अपनी घोषणा पर...

पृष्ठ 658 में से 479

کرتا ہے اور برادرزادہ یہ بیان کرتا ہے کہ وہ پچاس روپے جس سے مجھ کو مکان چچا عمرو نے خرید کر دیا تھا وہ میں نے ۷ برس ہوئے کہ واپس چچا صاحب کو دے دئیے ہیں اور چچا یہ کہتے ہیں کہ ہم نے واپس نہ لئے تھے اور اس امر کا طرفین سے کوئی گواہ دیدہ موجود نہیں ہے شنیدہ معتبر نہیں۔ اب یہ معاملہ پنچایت میں پیش ہے ، اب دریافت طلب یہ امر ہیں: (۱) جو بیعنامہ مختار نے نابالغ کی طرف سے کردیا وہ بیع درست ہوئی یا نہیں؟ (۲) اگر بیع درست نہ ہوئی تو نصف حصہ چچا و نصف حصہ برادرزادہ کا ہوگا یا نہیں؟ (۳) جو چچا نے بعد خرید لینے مکان متروکہ کے (ماصہ) کی تعمیر اپنی لاگت سے کی وہ اس کو ملنا چاہئے یا نہیں؟ (۴) ۳۲ برس سے جو چچا صاحب نے اس مکان متروکہ میں خالصاً سکونت کی ان کا کرایہ نصف کا حقدار برادرزادہ ہے انہیں؟ (۵) جو برادرزادہ بیان کرتا ہے کہ میں نے چچا کو پچاس روپیہ واپس دے دیئے ہیں اگر چچا حلف اٹھالیں تو میں مکان سے دست بردار ہوتا ہوں ورنہ میں حلف اٹھاتا ہوں اس صورت میں کس کا حلف معتبر ہے اور کس کو حلف دلایا جائے؟ (۶) اگر بیعنامہ مذکورہ 'جائز' تسلیم ہو اور برادرزادہ نے پچاس روپے کا حلف کیا ہو تو اس کو پچاس روپے ہی دلائے جائیں گے یا کیا ہوگا کیونکہ جب مکان کی بیع جائز ہوچکی ہو؟ (۷) اگر مکان کی بیع ناجائز ہے تو بعد حلف، برادرزادہ کے نصف حصہ مکان برادرزادہ کا قرار پائے گا یا نہیں اور بابت لاگت اور کرایہ مکان کیا عمل درآمد ہوگا؟ مسائل متذکرہ بالا میں نہایت جھگڑے اور فساد واقع ہیں لہذا موافق شرع شریف ارشاد فرمادیجئے اجر عظیم و ثواب دارین ہوگا۔ الجواب: اللھم ھدایۃ الحق والصواب (اے اللہ ! حق اور درستگی کی ہدایت عطا فرما۔ت) مکان ۴۳ برس سے عمرو کے قبضہ و تصرف میں ہے اور پسر زید کو بالغ ہوئے بھی بیس برس سے زیادہ زمانہ گزرا اور وہ اتنی مدت مدید تک ساکت رہا یہ

اگرچہ اسے مستلزم ہوتا کہ اب پسر زید کا دعوی نہ سنا جاتا مگر جبکہ عمرو تسلیم کرتا ہے کہ واقعی یہ نصف مکان پسر زید کی ملک کا اقرار اور اس سے اپنی طرف انتقال ملک کا دعویٰ ہوا اور کوئی دعویٰ بے دلیل مقبول نہیں اور ہر مقر اپنے اقرار پر

Fatawa Ridawiyyah Volume 25

It is derived that after an admission, no lapse of time (statute of limitations) acts as a hindrance. If someone admits after a hundred years that a certain thing is the property of so-and-so, then that admission will be binding proof against the person making it, and the passage of a hundred years will cause no harm to the claim. In the 'Fatawa Khairiyya' of Allama Khayr al-Din al-Ramli, the teacher of the author of 'Durr al-Mukhtar' (may Allah have mercy on them both), it is stated:

A claim of acquiring ownership from an ancestor is an admission of the ancestor's ownership and a claim of transfer of ownership from him to the claimant. Thus, the defendant will need to provide evidence, and the defendant becomes the claimant. Every claimant needs evidence through which his claim is clarified. Possession for the mentioned period will not benefit him along with the said admission. This does not fall under the category of abandoning a claim, but rather under the category of being held accountable due to the admission. Whoever admits something for another will be held to his admission, even if it remained in his possession for many countless ages. This is a matter about which there is no hesitation. (1)

A claim of acquiring ownership from an ancestor is an admission of the ancestor's ownership and a claim of transfer of ownership from him to the one making the admission. Accordingly, the defendant will need to bring witnesses, and the defendant will become the claimant. Every claimant needs such evidence with which his claim is made clear. In the presence of the said admission, his possession until the mentioned period will provide him no benefit. This is not from the chapter of abandoning a claim, but rather from the chapter of accountability due to admission. The person who has admitted a thing for another, that thing will be taken from him due to his admission, even if it has been in his possession for countless [years], and this is such an issue upon which no pause is made. (T)

The means of transfer mentioned by Amr—that he got a sale deed executed through his father's authorized representative—is absolutely void and ineffective. Firstly, being an authorized representative during Zaid's life does not mean being an executor (Wasi) for Zaid's children after his death. As soon as Zaid died, the power of attorney ended. It is stated in 'Tanwir al-Absar' and 'Durr al-Mukhtar':

An agent is dismissed by the death of either of the two (parties). (2)	An agent is dismissed due to the death of either of the two parties. (T)

And even if it is proven that this authorized representative was also an executor, then if those fifty rupees were the actual price of this half of the house...

Footnotes: 1. Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Claims, Dar al-Ma'rifah, Beirut, 2/80 & 81. 2. Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Chapter on Dismissal of Agent, Mujtabai Press, Delhi, 2/113. Page 480 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

यह निष्कर्ष निकाला गया है कि इक़रार (स्वीकृति) के बाद समय बीत जाना (सीमा की अवधि) बाधक नहीं होता। यदि कोई सौ साल बाद यह इक़रार करे कि यह वस्तु फ़लाँ की मिल्कियत (संपत्ति) है, तो वह इक़रार करने वाले पर हुज्जत (प्रमाण) होगा और सौ साल का गुज़र जाना इसमें कोई खलल (बाधा) नहीं डालेगा। अल्लामा खैर उद्दीन रमली, जो 'दुर्रे मुख़्तार' के लेखक के उस्ताद हैं (अल्लाह उन दोनों पर रहमत करे), के'फ़तावा खैरिय्या' में लिखा है:

पूर्वज से स्वामित्व प्राप्त करने का दावा पूर्वज के स्वामित्व की स्वीकृति है और उससे स्वामित्व के मुक़र्रर (इक़रार करने वाले) की ओर स्थानांतरित होने का दावा है। इसलिए प्रतिवादी (मुदआ अलैहि) को प्रमाण (बय्यिना) की आवश्यकता होगी और प्रतिवादी वादी (मुदई) बन जाएगा। प्रत्येक वादी को ऐसे प्रमाण की आवश्यकता होती है जिससे उसका दावा स्पष्ट हो जाए। उल्लेखित इक़रार के साथ उल्लेखित अवधि तक कब्ज़ा उसे कोई लाभ नहीं पहुँचाएगा। यह दावा छोड़ने के श्रेणी में नहीं आता, बल्कि इक़रार के कारण जवाबदेही (मुआखज़ा) की श्रेणी में आता है। जिसने दूसरे के लिए किसी चीज़ का इक़रार किया, उसके इक़रार के कारण वह चीज़ उससे ले ली जाएगी, भले ही वह अनगिनत समय तक उसके कब्ज़े में रही हो। और यह एक ऐसा मसला है जिसमें कोई संकोच नहीं किया जाता। (1)

पूर्वज से मिल्क (स्वामित्व) हासिल करने का दावा पूर्वज की मिल्कियत का इक़रार और उससे मिल्कियत के मुक़र्र (स्वीकर्ता) की तरफ मुंतकिल (स्थानांतरित) होने का दावा है, चुनांचे मुदआ अलैहि (प्रतिवादी) गवाह लाने का मोहताज होगा और मुदआ अलैहि मुदई (वादी) बन जाएगा और हर मुदई ऐसी गवाही का मोहताज होता है जिसके साथ उसका दावा रौशन (स्पष्ट) हो। इक़रार-ए-मज़कूर के होते हुए मुद्दत-ए-मज़कूरा तक उसका कब्ज़ा उसे कुछ नफ़ा (लाभ) नहीं देगा। यह तर्कए-दावा के बाब (अध्याय) से नहीं बल्कि इक़रार के सबब मुआखज़ा (जवाबदेही) के बाब से है। जिस शख़्स ने ग़ैर (दूसरे) के लिए किसी चीज़ का इक़रार किया उसके इक़रार के सबब से वह चीज़ उससे ले ली जाएगी अगरचे वह बेशुमार उसके कब्ज़े में रही हो और यह ऐसा मसला है जिस पर तवक्कुफ़ (संकोच/विराम) नहीं किया जाता। (त)

इंतक़ाल (हस्तांतरण) का ज़रिया जो अम्र ने बताया कि वालिद के मुख़्तार (प्रतिनिधि) से बैनामा (बिक्रीनामा) करा लिया, वह पूरी तरह बातिल (अमान्य) और बे-असर है। पहली बात तो यह कि ज़ैद

के जीवन में उसका मुख़्तार होना ज़ैद के बाद उसकी औलाद पर वसी (निष्पादक) होना नहीं है। ज़ैद की मृत्यु होते ही वकालत (मुख्तारनामा) समाप्त हो गई। 'तन्वीरुल अबसार' और 'दुर्रे मुख़्तार' में लिखा है:

वकील (प्रतिनिधि) दोनों में से किसी एक की मृत्यु से बर्खास्त हो जाता है। (2)

दोनों में से किसी एक की मौत के सबब से वकील माज़ूल (बर्खास्त) हो जाता है। (त)

और अगर यह साबित भी हो जाए कि यह मुख़्तार वसी भी था, तो अगर ये पचास रुपये इस आधे मकान की वास्तविक क़ीमत के..

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-फ़तावा अल-खैरिय्या, किताबुद दावा, दारुल मारिफ़ा, बेरूत, 2/80 और 81। 2. अद-दुर्रुल मुख़्तार शरह तन्वीरुल अबसार, बाबु अज़लिल वकील, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/113। पेज 480/658

ماخوذ ہے اور بعد اقرار کوئی تمادی مخل نہیں ہوتی، اگر سو برس کے بعد کوئی اقرار کرے کہ یہ شیئ فلاں کی ملک ہے تو وہ اقرار اس مقرر پر حجت ہوگا اور سو برس گزر جانا کچھ خلل نہ ڈالے گا۔ علامہ خیر الدین رملی استاد صاحب درمختار رحمہما اللہ تعالٰی کے فتاوی خیریہ میں ہے :

دعوی تلقی الملك من المورث اقرار بالملك له ودعوی الانتقال منه الیه فیحتاج المدعی علیه الی بینة وصار المدعی علیه مدعیا وکل مدع محتاج الی بینة ینوربها دعواه ولا ینفعه وضع الید المدة المذکورة مع الاقرار المذکور ولیس من باب ترك الدعوی بل من باب المواخذة بالاقرار ومن اقر بشیئ لغیره اخذ باقراره، ولو کان في یده احقاباً کثیرة لا تعد وهذا مالا یتوقف فیه ۱۔

مورث سے ملک حاصل کرنے کا دعوٰی مورث کی ملکیت کا اقرار اور اس سے ملکیت کے مقر کی طرف منتقل ہونے کا دعوٰی ہے، چنانچہ مدعاعلیہ گواہ لانے کا محتاج ہوگا اور مدعاعلیہ مدعی بن جائے گا اور ہر مدعی ایسی گواہی کا محتاج ہوتا ہے جس کے ساتھ اس کا دعوٰی روشن ہو۔ اقرارِ مذکور کے ہوتے ہوئے مدتِ مذکورہ تک اس کا قبضہ اسے کچھ نفع نہیں دے گا۔ یہ ترکِ دعوٰی کے باب سے نہیں بلکہ اقرار کے سبب مؤاخذہ کے باب سے ہے۔ جس شخص نے غیر کے لئے کسی شیئ کا اقرار کیا اس کے اقرار کے سبب سے وہ شیئ اس سے لے لی جائے گی اگرچہ وہ بے شمار اس کے قبضے میں رہی ہو اور یہ ایسا مسئلہ ہے جس پر توقف نہیں کیا جاتا۔ (ت)

ذریعہ انتقال جو عمرو نے بتایا کہ مختار پدر سے بیعنامہ کرالیا محض باطل و بے اثر ہے اول تو زید کی زندگی میں اس کا مختار ہونا زید کے بعد اس کی اولاد پر وصی ہونا نہیں زید کے مرتے ہی وکالت ختم ہوگئی۔ تنویر الابصار ودرمختار میں ہے :

ینعزل الوکیل بموت احدھما دونوں میں سے کسی ایک کی موت کے سبب سے وکیل معزول ہو

۲۔ جاتا ہے (ت)

اور اگر ثابت بھی ہو کہ یہ مختار وصی بھی تھا تو اگر یہ پچاس روپے اس نصف مکان کی واقعی قیمت کے

حواشی: ۱ الفتاوی الخیریۃ کتاب الدعوی دار المعرفۃ بیروت ۲ / ۸۰ و ۸۱ ۲ الدر المختار شرح تنویر الابصار باب عزل الوکیل مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۱۳ صفحہ 480 از 658

Fatawa Razawiya, Volume 25

...more than double or even double, as is evident. In the mentioned situation, he had absolutely no authority to sell the house. A guardian (wasi) can only sell an immovable property of a minor for less than double the price in limited circumstances of necessity: if there is a debt on the deceased that cannot be settled without this sale, or if the deceased made such a bequest of some money that can only be fulfilled by selling it, or if the house is falling down or getting ruined and there is no fund available for its repair, or if some oppressor has seized it such that if not sold, it will be lost for nothing, or if the minor has nothing to eat or drink except this, or if the property yields rent or produce and its income is spent entirely on the minor's needs. In 'Al-Durr al-Mukhtar' it is stated:

[Box Start] Arabic: And it is permissible to sell the immovable property of a minor for double its value, or for the maintenance of the minor, or for the debt of the deceased, or for a general bequest whose execution is only possible through it, or because its yields do not exceed its maintenance costs, or for fear of its ruin or diminution, or if it is in the hands of an oppressor. (Summarized from Durar wa Ashbah).

Urdu: It is permissible for a guardian to sell the minor's immovable property at double the price, or for the minor's maintenance (nafaqah), or for the repayment of the deceased's debt, or to execute such an absolute bequest that cannot be fulfilled without selling the property. Also, if the income of this property does not exceed its maintenance costs, or there is fear of the property becoming desolate, defective, or falling into the hands of an oppressor, even then he can sell it. (Summarized from Durar wa Ashbah). (T) [Box End]

It is clear that none of these situations were present here. In these lands, it is never expected that half a house, which also has a solid structure, would be worth only twenty-five rupees or even less. So apparently it seems that 'Amr considered his own profit, wanted to acquire the house solely for himself, and obtained a decision through a stranger—who would not feel the pain of the orphan—on a price according to his wish, and bought another house for the orphan in exchange. In short, in the mentioned situation, the Mukhtar (representative) had no authority for this sale, so this sale was 'fuzuli' (unauthorized). At the time of the contract, there was no one to grant permission for it because, except for these few excuses, when even the guardian himself does not have the authority to sell, then a non-guardian (fuzuli)

who enters into such a contract, whose execution is not within anyone's jurisdiction at that time, that contract is absolutely void. In 'Al-Durr al-Mukhtar', chapter on 'Al-Fuzuli', it is stated:

[Small Box] Arabic: Every transaction issued by him which has an authorizer... Urdu: Every transaction that proceeds from an unauthorized person (fuzuli), while...

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Matba' Mujtabai Delhi, 2/33.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...पूरे दोगुने या दोगुने से भी अधिक थे जैसा कि यही स्पष्ट है। तो उपर्युक्त स्थिति में उसे मकान बेचने का अधिकार बिल्कुल न था। वसी (अभिभावक) नाबालिग की अचल संपत्ति को दोगुने मूल्य से कम पर केवल सीमित आवश्यकता की स्थिति में ही बेच सकता है: यदि मृतक पर कोई ऐसा ऋण हो जो इस बिक्री के बिना अदा न हो सके या उसने कुछ रुपयों की ऐसी वसीयत की हो जो इसे बेचकर ही पूरी हो सकेगी, या मकान गिर रहा हो या खराब हो रहा हो और मरम्मत के लिए कुछ पास नहीं है, या किसी ज़ालिम ने दबा लिया है कि न बेचे तो मुफ़्त हाथ से चला जाएगा, या नाबालिग के खाने-पीने को इसके सिवा कुछ नहीं है, वह संपत्ति किराए व उपज की चीज़ है और उसकी आमदनी उसी पर लग जाती है। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

[कोष्ठक] अरबी: नाबालिग की अचल संपत्ति को उसके मूल्य के दोगुने पर, या नाबालिग के भरण-पोषण के लिए, या मृतक के ऋण के लिए, या ऐसी सामान्य वसीयत के लिए जिसका निष्पादन केवल इसी के माध्यम से संभव हो, या इसलिए कि उसकी उपज उसके रखरखाव के खर्च से अधिक नहीं है, या उसके विनाश या क्षति के डर से, या यदि वह किसी अत्याचारी के हाथ में हो, तो उसे बेचना जायज़ है। (दुरर व अशबाह से संकलित)।

उर्दू: वसी के लिए जायज़ है कि वह नाबालिग की अचल संपत्ति को दोगुनी क़ीमत पर, या नाबालिग के गुज़ारे (नफ़क़ा) के लिए, या मृतक के ऋण की अदायگی के लिए, या उसकी ऐसी निरपेक्ष (मुतलक़) वसीयत को लागू करने के लिए बेच दे जिस वसीयत का अमल उस जायदाद को बेचे बिना नहीं हो सकता। साथ ही, यदि उस जायदाद की पैदावार उस पर होने वाले खर्च से अधिक न हो, या उस जायदाद के वीरान होने, दोषपूर्ण होने या किसी अत्याचारी के हाथ लग जाने का डर हो, तो भी वह उसे बेच सकता है। (दुरर व अशबाह से संकलित)। (त)

ज़ाहिर है कि यहाँ इन स्थितियों में से कुछ न था। इन क्षेत्रों में हरगिज़ यह उम्मीद नहीं की जा सकती कि आधा मकान जिसमें पक्की इमारत भी है, केवल पच्चीस रुपये या उससे भी कम मूल्य का हो। तो प्रत्यक्ष रूप से यह प्रतीत हुआ कि अम्र ने अपना लाभ सोचा, अपने लिए मकान को शुद्ध रूप से अपना बना लेना चाहा और जो क़ीमत अपनी इच्छा के अनुसार चाही, उस पर एक अजनबी से—जिसे यतीम का क्या दर्द होता—फ़ैसला करा लिया और उसके बदले दूसरा मकान यतीम को ख़रीद दिया। संक्षेप में, उपर्युक्त स्थितियों में मुख़्तार को इस बिक्री का कोई अधिकार न था, तो यह बिक्री

'फ़ज़ूली' (अनधिकृत) हुई और अनुबंध के समय उसका कोई अनुमति देने वाला न था। क्योंकि इन कुछ बहानों के अलावा जब स्वयं वसी को बिक्री का अधिकार नहीं है, तो ग़ैर-वसी (फ़ज़ूली) प्रथम दृष्टया कि जो ऐसा अनुबंध करे जिसका कार्यान्वयन उस समय किसी के अधिकार में न हो, वह अनुबंध पूर्णतः शून्य (बातिल) होता है। 'दुर्रे मुख़्तार' के'बाबुल फ़ज़ूली' में है:

[छोटा कोष्ठक] अरबी: हर वह कार्य जो उसकी ओर से हो और उसके लिए कोई अनुमति देने वाला हो... उर्दू: हर वह लेन-देन जो फ़ज़ूली (अनधिकृत व्यक्ति) से सम्पन्न हो, जबकि...

[1] अद-दुरुल मुख़्तार, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/33।

पृष्ठ 481 / 658

پورے دونے یا دونے سے بھی زائد نے تھے جیسا کہ یہی ظاہر ہے تو صورتِ مذکورہ میں اسے بیع مکان کا اختیار اصلاً نہ تھا، وصی نابالغ کی جائیداد غیر منقولہ دوچند قیمت سے کم کو تو صرف محدود صورت ضرورت میں بیچ سکتا ہے میت پر کوئی دین ایسا ہو کہ بغیر اس کے بیع ادا نہ ہوسکے یا یا اس نے کچھ روپوں کی ایسی وصیت کی کہ اسے بیچ ہی کر پوری ہوسکے گی یا مکان گرا جاتا خراب ہوا جاتا ہے اور مرمت کے لئے کچھ پاس نہیں یا کسی ظالم نے دبا لیا ہے کہ نہ بیچے تو مفت ہاتھ سے جائے یا نابالغ کے کھانے پینے کو اس کے سوا کچھ نہیں وہ جائیداد یا کرایہ و محصول کی چیز ہے اور اس کی آمدنی اسی کو لگ جاتی ہے۔ در مختار میں ہے:

[Box Start] Arabic: وجاز بیعه عقار صغیر بضعف قیمته او لنفقة الصغیر اودین المیت اووصیة مرسلة لانفاذ لها الامنه او لکونه غلاته لاتزید علی مؤنته او خوف خرابه او نقصانه اوکونه فی ید متغلب، درر واشباه ملخصاً۔

Urdu: وصی کے لئے جائز ہے کہ وہ نابالغ کی غیر منقولہ جائیداد کو دگنی قیمت پر یا صغیر کے نفقہ کے لئے یا میت کے قرض کی ادائیگی کے لئے یا اس کی ایسی وصیت مطلقہ کے نفاذ کے لئے بیچ دے جس وصیت کا نفاذ اس جائیداد کو بیچے بغیر نہیں ہو سکتا نیز اس جائیداد کی پیداوار اس پر خرچ سے زائد ہو یا اس جائیداد کے ویران ہونے یا ناقص ہونے یا کسی جابر کے ہاتھ لگ جانے کا ڈر ہو تو بھی اس کو بیچ سکتا ہے، درر واشباہ (ملخصاً) (ت) [Box End]

ظاہر ہے کہ یہاں ان صورتوں میں سے کچھ نہ تھا ان بلاد میں نہ ہرگز یہ امید ہے کہ نصف مکان جس میں پختہ عمارت بھی ہے صرف پچیس روپے یا اس سے بھی کم ہو تو نظر بظاہر ہوا کہ

عمرو نے اپنا نفع خیال کیا اپنے لئے مکان خالص کر لینا چاہا اور جو قیمت اپنی خواہش کے موافق چاہی اس پر ایک اجنبی سے جسے یتیم کا کیا درد ہوتا فیصلہ کرالیا اور اس کے عوض دوسرا مکان یتیم کو خرید دیا غرض صورِ مذکورہ میں مختار کو اس بیع کا کچھ اختیار نہ تھا تو یہ بیع فضولی ہوئی اور وقت عقد اس کا کوئی اجازت دینے والا نہ تھا کہ ان چند عذروں کے سوا جب خود وصی کو اختیار بیع نہیں تو غیر وصی بدرجہ اولی کہ فضولی جو ایسا عقد کرے جس کا نافذ کرنا اس وقت کسی کا منصب نہ ہو وہ عقد محض باطل ہوتا ہے۔ درمختار باب الفصولی میں ہے:

Arabic [Small Box]: کل تصرف صدر منہ و لہ مجیز Urdu: ہر تصرف جو فضولی سے صادر ہو دراں حالیکہ

[1] الدرالمختار کتاب الوصایا باب الوصی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۳

Fatawa Razawiyya Volume 25

If at the time of the contract, there is someone capable of giving permission, then that contract will be dependent upon their permission. And if there is no one at the time of the contract capable of giving permission, it will not be executed at all. (T)

If at the time of the contract, there is someone capable of giving permission, then that contract will be dependent upon their permission. And if there is no one at the time of the contract capable of giving permission, it will not be executed at all. (T)

In 'Radd al-Muhtar' it is cited from 'Jami' al-Fusulayn':

If a minor divorces, or gifts their property, or gives it in charity, or sells their property at an excessively low price, or buys something at a price far exceeding its actual value, or enters into any contract that, if their guardian had made it during their minority, would not have been valid against them; all such contracts are void. Even if the child permits them after reaching maturity, they will not be valid because at the time of the contract, there was no one present to grant permission for them. (T)

If a minor divorces, or gifts their property, or gives it in charity, or sells their property at an excessively low price, or buys something at a price far exceeding its actual value, or enters into any contract that, if their guardian had made it during their minority, would not have been valid against them; all such contracts are void. Even if the child permits them after reaching maturity, they will not be valid because at the time of the contract, there was no one present to grant permission for them. (T)

In 'Fatawa Khayriyya' it is stated:

If a grandfather sells the immovable property of an orphan without a valid reason, it is explicitly stated in 'Tatarkhaniyya' from 'Al-Muntaqa' that this sale is void. (T)

If a grandfather sells the immovable property of an orphan without a valid reason, it is explicitly stated in 'Tatarkhaniyya' from 'Al-Muntaqa' that this sale is void. (T)

And when that sale became void, the fifty rupees fixed as the price did not leave the ownership of 'Amr, so that two exchanges do not congregate in one's ownership (T). If 'Amr had not given these rupees to Zaid's son, then it is clear that his ownership remained with him. And if he had given them, and then taken them back from him to

buy a second house and given them to the adult owner of the second house, then at the moment they were taken back from Zaid's son, 'Amr's rupees returned to 'Amr, and the claim against Zaid's son ceased to exist. It is in 'Durr-al-Mukhtar':

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Section on the Unauthorised Agent (al-Fuduli), Mujtabai Press Delhi, 2/31.
2. Radd al-Muhtar, Book of Sales, Section on the Unauthorised Agent (al-Fuduli), Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/136.
3. Al-Fatawa al-Khayriyya, Book of Wills, Dar al-Ma'rifah Beirut, 2/217.

अनुबंध (निकाह़/सौदा) के समय यदि अनुमति देने वाला कोई मौजूद हो, तो वह अनुबंध उसकी अनुमति पर निर्भर होगा। और जिसके लिए अनुबंध के समय कोई अनुमति देने वाला न हो, वह बिलकुल भी निष्पादित नहीं होगा। (त)

अनुबंध के समय अनुमति देने वाला मौजूद हो तो अनुबंध उसकी अनुमति पर निर्भर हो जाएगा, और अनुबंध के समय अनुमति देने वाला कोई न हो तो वह बिलकुल निष्पादित नहीं होगा। (त)

'रद्द-अल-मुह्तार' में 'जामे-अल-फ़ुसुलैन' से उद्धृत है:

यदि किसी नाबालिग ने तलाक़ दी, या अपना माल दान (हिबा) किया, या उसे सदका़ किया, या अपना माल बहुत ही कम क़ीमत पर बेच दिया, या कोई चीज़ उसकी असली क़ीमत से बहुत ज़्यादा क़ीमत पर खरीदी, या ऐसा कोई अनुबंध किया जो यदि उसके संरक्षक (वली) ने उसके बचपन में किया होता तो वह मान्य न होता; तो ये सभी अनुबंध शून्य (बातिल) हैं। और यदि नाबालिग वयस्क होने के बाद उनकी अनुमति दे दे, तब भी वे मान्य नहीं होंगे क्योंकि अनुबंध के समय उनकी अनुमति देने वाला कोई नहीं था। (त)

नाबालिग ने अगर तलाक़ दी या अपना माल दान किया, उसे सदका़ किया या अपना माल बहुत कम दाम पर बेचा या कोई चीज़ उसकी असली क़ीमत से बहुत ज़्यादा दाम पर खरीदी या कोई ऐसा सौदा किया कि अगर उसका संरक्षक बचपन में वह सौदा करता तो जायज़ न होता; ये सभी सौदे बातिल हैं। और अगर नाबालिग होने के बाद उनकी अनुमति दे दे तो वे जायज़ नहीं होंगे क्योंकि सौदे के समय उनकी अनुमति देने वाला कोई नहीं था। (त)

'फ़तावा ख़ैरिया' में है:

यदि यतीम के दादा ने यतीम की अचल संपत्ति को बिना किसी वैध कारण के बेच दिया, तो 'ततारखानिया' में 'मुन्तका़' से यह स्पष्ट रूप से वर्णित है कि यह बिक्री शून्य है। (त)

यतीम के दादा ने यतीम की अचल संपत्ति बिना किसी अनुमति के बेच दी, ततारखानिया में मुन्तका़ से इस बात का ज़िक्र है कि यह बिक्री बातिल है। (त)

और जब वह बिक्री बातिल (शून्य) हो गई, तो क़ीमत के रूप में तय किए गए पचास रुपये भी अम्र के स्वामित्व से बाहर नहीं निकले, ताकि एक ही व्यक्ति के स्वामित्व में दो विनिमय (बदले) जमा न हों

(त)। यदि अम्र ने ये रुपये ज़ैद के बेटे को नहीं दिए थे, तो स्पष्ट है कि उसका स्वामित्व उसके पास ही था। और यदि उसने दे दिए थे, और फिर दूसरा मकान खरीदने के लिए उससे वापस लेकर वयस्क मकान मालिक को दे दिए थे, तो जिस समय ज़ैद के बेटे से वापस लिए गए, अम्र के रुपये अम्र के पास पहुँच गए और ज़ैद के बेटे पर उनकी माँग नहीं रही। 'दुर्रे-मुख़्तार' में है:

1. अल-दुर अल-मुख़्तार, किताब अल-बुयू, फ़स्ल फ़िल फ़ुज़ूली, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/31
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-बुयू, फ़स्ल फ़िल फ़ुज़ूली, दार एहया अल-तुराث अल-अरबी बैरुत, 4/136
3. अल-फ़तावा अल-ख़ैरिया, किताब अल-वसाया, दार अल-मआरिफ़ा बैरुत, 2/217

पृष्ठ 482 / 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

حال وقوعه انعقد موقوفا و ینعقد اصلاً۔

بوقت عقد اس کی اجازت دینے والا کوئی موجود ہو تو وہ عقد اس کی مالم یجز له حالة العقد لا اجازت پر موقوف ہو جائے گا اور جس کی اجازت دینے والا بوقت عقد کوئی نہ ہو وہ بالکل منعقد نہیں ہوگا۔ (ت)

ردالمختار میں جامع الفصولین سے ہے:

لوطلق او وهب ماله او تصدق به او باع ماله محاباة فاحشة اوشری شیئا با کثر من قیمته فاحشا او عقد عقدا مما لو فعله ولیه في صباه لم یجز علیه فهذه کلها باطلة وان اجازها الصبي بعد بلوغه لم تجز لانه لامجیز لها وقت العقد۔

نابالغ نے اگر طلاق دی یا اپنا مال ہبہ کیا اسے صدقہ کیا یا اپنا مال بہت زیادہ کم قیمت پر فروخت کیا یا کوئی شئی اس کی اصل قیمت سے بہت زیادہ قیمت کے بدلے خریدی یا کوئی ایسا عقد کیا کہ اگر اس کا ولی اس کی صغر سنی میں وہ عقد کرتا تو جائز نہ ہوتا۔ یہ تمام عقود باطل ہیں۔ اور اگر نابالغ ہونے کے بعد ان کی اجازت دے دی تو وہ جائز نہیں ہوں گے اس لئے کہ وہ وقت عقد ان کی اجازت دینے والا کوئی نہیں تھا۔ (ت)

فتاوی خیریہ میں ہے:

یتیم باع جده عقاره بغیر مسوغ صرح فی التتارخانیۃ عن المنتقی انه باطل۔

یتیم کے دادا نے یتیم کی غیر منقولہ جائیداد بلا جواز بیچ دی، تاتار خانیہ میں منتقی سے اس بات پر تصریح منقول ہے کہ یہ بیع باطل ہے (ت)

اور جب وہ بیع باطل ہوئی تو پچاس روپے جو قیمت کے قرار دیئے تھے وہ بھی ملک عمرو سے نہ نکلے کیلا یجتمع البدلان فی ملك واحد (تا کہ ملک واحد میں دونوں بدل جمع نہ ہوں۔ ت) اگر عمرو نے یہ روپے پسر زید کو نہ دیئے تھے جب تو ظاہر کہ اس کی ملک اس کے پاس تھی اور اگر دے دیئے تھے اور پھر دوسرا مکان خریدنے کے لئے اس سے لے کر بالغ مکان دوم کو دئے تھے تو جس وقت پسر زید سے واپس لئے عمرو کے روپے عمرو کو پہنچ گئے اور پسر زید پر ان کا مطالبہ نہ رہا۔ درمختار میں ہے:

1 الدرالمختار کتاب البیوع فصل فی الفضولی مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱ 2 ردالمحتار کتاب البیوع فصل فی الفضولی دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۳۶ 3 الفتاوی الخیریہ کتاب الوصایا دارالمعرفۃ بیروت ۲/ ۲۱۷

Fatawa Rizvia Volume 25

The principle is that when what is due through one channel reaches the rightful party through another channel, it is considered as having reached them through the channel of entitlement, provided it reaches the rightful party from the one who owed it. Otherwise, this ruling does not apply. The full discussion is in Jami' al-Fusulayn.[1]

The rule is that if entitlement to a thing is established through one aspect and it reaches the entitled person through another aspect, it is considered received through the entitled aspect, provided that the thing reaches the entitled person from the one on whom the entitlement was established; otherwise, this ruling will not apply. The complete discussion on this is in Jami' al-Fusulayn. (T)

Since Amr bought another house for his nephew and paid its price with money that belonged to Amr himself, this house is a gift from Amr to him. No demand for the price can be made against the son of Zaid. In Ahkam al-Sighar, and then in 'Uqud al-Durriyya from al-Dhakhira and al-Tajnis, it is stated:

A woman who bought property for her minor child with her own money; the purchase belongs to the mother because she does not possess the right to purchase for the child, and the property belongs to the child because the mother becomes a donor (giver of a gift).[2]

A woman bought property with her own money for her minor children; that purchase will be for the mother because she is not the owner of the purchase for the children, and that property will be for the children because the mother became the one making a gift. (T)

The claim of Zaid's son that he returned fifty rupees to Amr is not acceptable until proven by Shariah-compliant evidence. Yes, if it is proven by reliable witnesses, or if Zaid's son cannot produce witnesses before a judge and requests an oath from Amr, and Amr refuses the oath, then these fifty rupees will be proven against Amr. Since Zaid's son gave them under the impression that they were Amr's right and that their return was religiously obligatory upon him, whereas in reality it was not so, Amr shall return these rupees to Zaid's son. Anyhow, it is again in al-Hamidiyya:

In the commentary on al-Nazm al-Wahbani by Shaykh al-Islam Abd al-Barr, it is stated that whoever gives something that is not obligatory, he has the right to reclaim it, unless he gave it as a gift and it has been consumed.

In Shaykh al-Islam Abd al-Barr's work 'Sharh al-Nazm al-Wahbani', it is stated that if someone gives a thing to someone else whose giving was not obligatory upon him, he can take that thing back, but he cannot take it back when

---

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Chapter on Invalid Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/28 [2] Al-Uqud al-Durriyya, Book of Wills, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/33

फतावा रज़विया जिल्द 25

सिद्धांत यह है कि जब एक मार्ग से देय वस्तु दूसरे मार्ग से हकदार तक पहुँचती है, तो उसे उसके हक के मार्ग से प्राप्त माना जाता है, बशर्ते कि वह हकदार तक उस व्यक्ति की ओर से पहुँचे जिस पर वह देय था। अन्यथा यह नियम लागू नहीं होगा। इसकी पूरी चर्चा जामे अल-फुसुलैन में है।[1]

नियम यह है कि यदि किसी वस्तु में एक पहलू से पात्रता स्थापित होती है और वह किसी दूसरे पहलू से पात्र व्यक्ति तक पहुँचती है, तो उसे पात्रता वाले पहलू से प्राप्त माना जाता है, बशर्ते कि वह वस्तु पात्र व्यक्ति तक उसी व्यक्ति की ओर से पहुँचे जिस पर पात्रता स्थापित हुई थी; अन्यथा यह नियम लागू नहीं होगा। इस पर पूरी चर्चा जामे अल-फुसुलैन में है। (त)

फिर जब अम्र ने भतीजे को दूसरा मकान खरीद कर दिया और उसकी कीमत उसी रुपये से अदा की जो अम्र की ही मिल्कियत था, तो यह मकान अम्र की ही ओर से उसे हिबा (उपहार) हुआ। कीमत की माँग जैद के बेटे से नहीं की जा सकेगी। अहकामुल सिगार फिर उक़ूदुर दुर्रिया में ज़ख़ीरा और तजनीस से है:

एक महिला जिसने अपनी छोटी संतान के लिए अपने धन से संपत्ति खरीदी; वह खरीद माँ के लिए मानी जाएगी क्योंकि वह संतान के लिए खरीदने का अधिकार नहीं रखती, और वह संपत्ति संतान की होगी क्योंकि माँ उसे उपहार देने वाली बन गई है।[2]

एक औरत ने अपने माल से अपनी नाबालिग औलाद के लिए जायदाद खरीदी तो वह खरीदारी माँ के लिए होगी क्योंकि वह औलाद के लिए खरीदारी की मालिक नहीं और वह जायदाद औलाद के लिए होगी क्योंकि माँ हिबा करने वाली हुई। (त)

जैद का बेटा जो अम्र को पचास रुपये वापस करने का दावा करता है, जब तक शरीयत की गवाही से सबूत न हो, स्वीकार्य नहीं है। हाँ, अगर नेक गवाहों से साबित हो जाए या जैद का बेटा जज के यहाँ गवाह न दे सके और अम्र से कसम माँगे और अम्र कसम खाने से इनकार कर दे, तो ये पचास रुपये अम्र पर साबित हो जाएंगे। चूँकि जैद के बेटे ने इस गुमान में दिए कि ये अम्र का हक है और इनकी वापसी शरीयत के हिसाब से मुझ पर लाज़िम है, जबकि असल में ऐसा नहीं था, तो अम्र ये रुपये जैद के बेटे को वापस करेगा। खैर, यह फिर हामिदिया में है:

शैखुल इस्लाम अब्दुल बर की रचना 'शरह अन-नज़्म अल-वहबानी' में है कि यदि कोई किसी को ऐसी चीज़ दे जिसका देना उस पर वाजिब (अनिवार्य) नहीं था, तो वह उस चीज़ को वापस ले सकता है, सिवाय उस स्थिति के जब उसने उसे उपहार के तौर पर दिया हो और वह खत्म हो चुकी हो।

शैखुल इस्लाम अब्दुल बर की तस्नीफ 'शरह अन-नज़्म अल-वहबानी' में है कि अगर कोई किसी को ऐसी चीज़ दे जिसका देना उस पर वाजिब नहीं तो वह उस चीज़ को वापस ले सकता है मगर उस वक्त नहीं ले सकता जब

---

[1] अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल बुयू, बाबुल बैउल फासिद, मतबा मुजतबाई देहली 2/28 [2] अल-उक़ूदुर दुर्रिया, किताबुल वसाया, अर्ग बाज़ार कंधार अफगानिस्तान 2/33

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

والاصل ان المستحق بجهة اذ اوصل الی المستحق بجهة اخری اعتبر واصلا بجهة مستحقه ان وصل الیه من المستحق علیه والافلاوتمامه فی جامع الفصولین۔[1]

ضابطہ یہ ہے کہ کسی شئی میں ایک جہت سے استحقاق ثابت ہوا اور وہ کسی دوسری جہت سے مستحق تک پہنچ گئی تو اس میں اسی جہت مستحقہ سے موصول ہونے کا اعتبار کیا جاتا ہے بشرطیکہ وہ شئی مستحق تک اس شخص کی طرف سے پہنچتی ہو جس پر استحقاق ثابت ہوا ورنہ یہ حکم نہ ہو گا ۔ اس کی مکمل بحث جامع الفصولین میں ہے (ت)

پھر جبکہ عمرو نے بھتیجے کو دوسرا مکان خرید دیا اور اس کی قیمت اس روپے سے ادا کی جو عمرو ہی کی ملک تھا تو یہ مکان عمرو ہی کی طرف سے اس کو ہبہ ہوا قیمت کا مطالبہ پسر زید سے نہ ہوگا۔ احکام الصغار پھر عقود دریہ میں ذخیرہ و تجنیس سے ہے :

امرأة اشترت ضیعة لولدها الصغیر من مالها وقع الشراء للام لانها لاتملك الشراء للولد وتكون الضیعة للولد لان الام تصیر واهبة۔[2]

ایک عورت نے اپنے مال سے اپنی نابالغ اولاد کے لئے جائداد خریدی تو وہ خریداری ماں کے لئے واقع ہوگی کیونکہ وہ اولاد کے لئے خریداری کی مالک نہیں اور وہ جائداد اولاد کے لئے ہوگی کیونکہ ماں ہبہ کرنے والی ہوئی ۔ (ت)

پسر زید جو پچاس روپے عمرو کو واپس کرنے کا دعوٰی کرتا ہے جب تک شہادت شرعیہ سے ثبوت نہ ہو مقبول نہیں، ہاں اگر گواہانِ عادل سے ثابت ہو جائے یا پسر زید حاکم کے یہاں گواہ نہ دے اور عمرو سے حلف مانگے اس پر عمرو حلف سے انکار کر دے تو یہ پچاس روپے عمرو پر

ثابت ہو جائیں گے اور از انجا کہ پسر زید نے اس گمان سے دئیے کہ یہ حقِ عمرو ہیں ان کی واپسی شرعاً مجھ پر لازم ہے حالانکہ واقع میں ایسانہ تھا تو یہ روپے بھی عمرو پسر زید کو واپس دے گا۔ خیر یہ پھر حامد یہ میں ہے :

فی شرح النظم الوھبانی لشیخ الاسلام عبد البر ان من دفع شیئا لیس بواجب فله استرداده الا اذا دفعہ علی وجہ الھبۃ واستھلکہ

شیخ الاسلام عبدالبر کی تصنیف شرح النظم الوہبانی میں ہے اگر کوئی کسی کو ایسی شئی دے جس کا دینا اس پر واجب نہیں تو وہ اس شئی کو واپس لے سکتا ہے مگر اس وقت نہیں لے سکتا جب

---

[1] الدرالمختار کتاب البیوع باب البیع الفاسد مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۸ [2] العقود الدریۃ کتاب الوصایا ارگ بازار قندھار افغانستان ۲ / ۳۳

Fatawa Ridawiyyah Volume 25

Arabic Text	Urdu Translation
The recipient, etc. It has been explicitly stated that if someone mistakenly believes they owe a debt and pays it, and then it is revealed otherwise, they can reclaim what was paid. Even if the recipient has already consumed/spent it, they must return its equivalent. (1)	He gave that thing as a gift and the one who took possession of it destroyed it, etc. The research of the scholars clarified that if someone thought they were in debt, but the opposite became clear, they can reclaim what they paid. And if the receiver destroyed it, the person can reclaim its equivalent. (T)

In the claim for these rupees, the oath is upon the uncle; the oath of Zaid's son is not reliable. If the uncle takes the oath, these rupees will not be binding upon him. This will have no effect on the house. The statement of Zaid's son that "if my uncle takes an oath, I will withdraw from the house" is null and void because withdrawal is not among the things that can be made conditional on a certain state. It is stated in Rad al-Muhtar:

Arabic Text	Urdu Translation
It was reasoned in 'Al-Khulasah' regarding the invalidity of making 'Raj'ah' (revoking a divorce) conditional on a circumstance that only those things can be made conditional which can be sworn upon, and 'Raj'ah' is not something one swears upon. This means one does not say: "If I do such and such, it is binding on me to take back my wife," just as one might say: "If I do it, Hajj or Umrah etc. becomes mandatory for me," referring to things that can be sworn upon. (2)	To explain the invalidity of making 'Raj'ah' conditional, 'Al-Khulasah' provides this reasoning: only that which can be sworn upon can be made conditional. Since 'Raj'ah' cannot be an object of an oath, it's not valid. This means one wouldn't say, "If I do this, I must take back my wife," while one could say, "If I do this, Hajj or Umrah becomes mandatory." This means things are mentioned which can be sworn by. (T)

In the same (book) it is:

Arabic Text	Urdu Translation
Dismissing a representative (i.e., making it conditional is not valid) by saying "I have dismissed you on the condition that you	And making the dismissal of a representative conditional is not correct. Its form is that he says: "If you give me

Arabic Text	Urdu Translation
gift me something" or "if so-and-so person arrives", because this is not something that can be sworn upon, thus it is not permissible.	something as a gift" or "if such and such person arrives, I have dismissed you," because these things are not of that nature.

1. Al-Uqud ad-Durriyah, Book of Waqf, Chapter 3, Arg Bazaar, Qandahar, Afghanistan, 1/227
2. Rad al-Muhtar, Book of Sales, 'What is invalidated by an invalid condition and what is valid to make conditional', Dar Ihya at-Turath al-Arabi, Beirut, 4/225

अरबी पाठ

प्राप्तकर्ता आदि। यह स्पष्ट रूप से कहा गया है कि यदि कोई यह समझकर कि उस पर कोई ऋण है, कुछ भुगतान कर देता है और फिर इसके विपरीत स्पष्ट हो जाता है, तो वह जो कुछ भुगतान किया है उसे वापस ले सकता है। यदि प्राप्तकर्ता ने उसे खर्च कर दिया हो, तो वह उसके बदले (मूल्य) के साथ वापसी का दावा कर सकता है। (1)

उर्दू अनुवाद

उसने वह चीज़ तोहफ़े(हिबा) के तौर पर दी और कब्ज़ा करने वाले ने उसे नष्ट कर दिया आदि। विद्वानों के शोध ने स्पष्ट किया कि यदि किसी को लगा कि उस पर किसी का कर्ज है, फिर उसके उलट बात सामने आई, तो उसने जो कुछ अदा किया उसमें वह वापसी का दावा कर सकता है। और अगर उसे प्राप्त करने वाले ने नष्ट कर दिया हो, तो वह उसके बदले के साथ वापसी का दावा करेगा। (त)

इन रुपयों के दावे में शपथ चाचा पर है, ज़ैद के बेटे की शपथ मान्य नहीं है। और अगर चाचा शपथ लेते हैं, तो ये रुपये उन पर अनिवार्य नहीं होंगे। इसका मकान पर कोई प्रभाव नहीं पड़ेगा। ज़ैद के बेटे का यह कहना कि 'अगर चाचा शपथ ले लें तो मैं मकान से हाथ धो लूँ(दावा छोड़ दूँ)', यह बेकार और अमान्य है, क्योंकि हाथ धोना (दावा छोड़ना) उन चीजों में से नहीं है जिन्हें किसी शर्त पर निर्भर किया जा सके। 'रद्द अल-मुह्तार' में है:

अरबी पाठ

'अल-खुलासा' में 'रजअत' (तलाक के बाद पत्नी को वापस लेना) को किसी शर्त के साथ जोड़ने की अमान्यता के बारे में यह कारण बताया गया है कि केवल उन्हीं चीजों को शर्त के साथ जोड़ा जा सकता है जिन पर शपथ लेना वैध हो, और 'रजअत' पर शपथ नहीं ली जाती। इसका अर्थ यह है कि यह नहीं कहा जाएगा कि "यदि मैंने ऐसा किया तो मुझ पर अपनी पत्नी से रजअत करना अनिवार्य है," जैसा कि यह कहा जा सकता है कि

उर्दू अनुवाद

रजअत को किसी शर्त के साथ जोड़ने की अमान्यता के बारे में 'खुलासा' में यह तर्क दिया गया कि शर्त के साथ जोड़ने की संभावना वह चीज़ रखती है जिस पर शपथ लेना जायज़ हो, जबकि रजअत की शपथ जायज़ नहीं है। इसका अर्थ यह है कि ऐसा नहीं कहा जाएगा कि "अगर मैंने ऐसा किया तो मुझ पर लाज़िम है कि मैं अपनी पत्नी से रजअत करूँ" जैसा कि कहा जा सकता है कि "अगर मैं ऐसा करूँ तो मुझ पर

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
"ऐसा करने पर मुझ पर हज या उमराह आदि अनिवार्य होगा," यानी ऐसी चीज़ का उल्लेख किया गया जिसके साथ शपथ वैध है। (2)	हज या उमराह आदि लाज़िम होगा," यानी ऐसी चीज़ का ज़िक्र किया जिसके साथ शपथ जायज़ है। (त)

इसी (पुस्तक) में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
वकील (प्रतिनिधि) को पदमुक्त करना (अर्थात उसे शर्त के साथ जोड़ना सही नहीं है) इस तरह कहना कि "मैंने तुम्हें इस शर्त पर पदमुक्त किया कि तुम मुझे कोई चीज़ उपहार में दो" या "यदि फलां व्यक्ति आ जाए", क्योंकि यह ऐसी चीज़ नहीं है जिस पर शपथ ली जा सके इसलिए यह जायज़ नहीं है।	और वकील को पदमुक्त करने को किसी शर्त पर निर्भर करना सही नहीं है। इसकी सूरत यह है कि वह कहे कि "अगर तुम मुझे कोई चीज़ तोहफ़े में दो" या "अगर फलां व्यक्ति आए तो मैंने तुम्हें पदमुक्त कर दिया," क्योंकि ये चीज़ें ऐसी नहीं हैं।

---

1. अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताबुल वक़्फ़, बाब 3, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 1/227
2. रद्द अल-मुह्तार, किताबुल बुयू, 'बातिल शर्तों से क्या बातिल होता है', दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/225

عربی عبارت	اردو ترجمہ
القابض اھ وقد صرحوا بأن من ظن ان علیه فبأن خلافه یرجع بما ادی ولو کان قد استهلکه رجع ببدله	اس نے وہ شیئ بطور ہبہ دی اور اس پر قبضہ کرنے والے نے اسے ہلاک کر دیا الخ تحقیق مشائخ نے تصریح فرمائی کہ کسی کو گمان ہوا کہ اس پر کسی کا قرض ہے پھر اس کے خلاف ظاہر ہوا تو جو کچھ اس نے ادا کیا اس میں رجوع کر سکتا ہے، اور اگر اس کو وصول کرنے والے نے ہلاک کر دیا ہو تو اس کے بدل کے ساتھ رجوع کرے گا۔ (ت)

1 -

ان روپوں کے دعوی میں حلف چچا پر ہے پسر زید کا حلف معتبر نہیں، اور اگر چچا حلف کرے تو یہ روپے اس پر لازم نہ آئیں گے مکان پر اس کا اثر نہ ہوگا پسر زید کا کہنا کہ چچا حلف کر لیں تو میں مکان سے دستبردار ہوتا ہوں مہمل و باطل ہے کہ دستبرداری ان اشیاء سے نہیں جن کو کسی شرط پر معلق کر سکیں۔ ردالمحتار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
علل فی الخلاصة لعدم صحة تعلیق الرجعة بالشرط بأنه انما یحتمل التعلیق بالشرط ما یجوز ان یحلف به ولا یحلف بالرجعة اھ بمعنی انه لا یقال ان فعلت کذا فعلی ان اراجع	رجوع کو کسی شرط کے ساتھ معلق کرنے کی عدم صحت کے بارے میں خلاصہ میں یہ تعلیل بیان کی کہ شرط کے ساتھ معلق کرنے کا احتمال وہ چیز رکھتی ہے جس پر حلف جائز ہو جبکہ رجوع کا حلف جائز نہیں اھ معنی یہ ہے کہ یوں نہیں کہا جائے گا اگر میں نے ایسا کیا تو مجھ پر لازم ہے کہ میں اپنی بیوی سے رجوع کروں جیسا کہ یوں کہا جا سکتا ہے کہ اگر میں ایسا

عربی عبارت	اردو ترجمہ
زوجتی کما یقال فعله حج او عمرة او غیرهما مما یحلف به ۔ 2	کروں تو مجھ پر حج یا عمرہ وغیرہ لازم ہوگا یعنی ایسی چیز کا ذکر کیا جس کے ساتھ حلف جائز ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وعزل الوکیل (ای لا یصح تعلیقه) بأن قال عزلتك علی ان تهدی الی شیئا او ان قدم فلان لانه لیس مما یحلف به فلا یجوز	اور وکیل کو معزول کرنے کی تعلیق صحیح نہیں، اس کی صورت یہ ہے کہ یوں کہے کہ اگر تو مجھے کوئی شیئ ہدیہ دے یا اگر فلاں شخص آئے تو میں نے تجھے معزول کیا اس لئے کہ یہ چیزیں ایسی نہیں

---

1. العقود الدریة کتاب الوقف الباب الثالث ارگ بازار قندهار افغانستان ۱/ ۲۲۷
2. ردالمحتار کتاب البیوع ما یبطل بالشرط الفاسد ویصح تعلیقه به داراحیاء التراث العربي بیروت ۴/ ۲۲۵

Fatawa Rizvia, Volume 25

Suspension on a condition is essentially the same[1]. Those [oaths] with which taking an oath is permissible, therefore, it is not permissible to make them dependent on any condition. (T)

Then when half of the house was settled for Zaid's son and Amr built a new structure in it with his own money, the house should be divided. As much of the building as Amr has built on Zaid's son's portion, it is mandatory for Amr to demolish his building from that portion and vacate it. If demolishing it causes significant damage to Zaid's son's land, then Zaid's son will have the option to take the building himself and pay Amr the value of the demolished materials. From this value, the cost of demolition will be deducted. For example, if this building is worth sixty rupees at the current prevailing rate in its existing state, and if it were demolished, the broken materials would be worth thirty rupees, and two rupees were spent as labor for its demolition, then Zaid's son should give twenty-eight rupees to Amr and make the building his property. It is stated in Tanwir al-Absar:

"Whoever builds or plants in the land of another without his permission, he shall be ordered to demolish and return [the land]. The owner has the right to guarantee him the value of the building or trees that were ordered to be demolished if demolishing them would damage the land[2]."

If someone built a structure or planted trees on another's land without their permission, they will be ordered to remove the trees and return the land. The landowner has the option to pay compensation for the value of the building or trees that were ordered to be removed, if removing them would cause damage to the land. (T)

It is stated in Radd al-Muhtar:

"And that is less than its value when demolished by the amount of the cost of demolition. For example, if the value of the land is one hundred and the value of the demolished tree is ten, and the cost of demolition is one dirham, then nine dirhams remain. So the land with this tree..."

And from this price, a reduction equal to the cost of demolition will be made from the value of the demolished building or tree. Accordingly, if the value of the land is a hundred dirhams and the value of the uprooted tree is ten dirhams, while the cost of uprooting is one dirham, then...

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu' [Book of Sales], Chapter: What is invalidated by a corrupt condition, etc. Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/226. [2] Al-Durr al-Mukhtar, Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Ghasb [Book of Usurpation], Matba' Mujtabai, Delhi, 2/207.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

शर्त के साथ उसका निलंबन अनिवार्य रूप से वही है[1]। जिनके साथ शपथ लेना जायज़ है, इसलिए उन्हें किसी शर्त के साथ जोड़ना जायज़ नहीं होगा। (त)

फिर जब आधा घर ज़ैद के बेटे का तय हुआ और अम्र ने अपने पैसों से उसमें नई इमारत बनाई, तो घर का बँटवारा किया जाए। अम्र ने ज़ैद के बेटे के हिस्से में जितनी इमारत बनाई है, अम्र के लिए अनिवार्य है कि वह उस हिस्से से अपनी इमारत ढहा दे और उसे खाली कर दे। और अगर इससे ज़ैद के बेटे की ज़मीन को बहुत नुकसान पहुँचता है, तो ज़ैद के बेटे को यह अधिकार होगा कि वह इमारत खुद ले ले और अम्र को उसकी वह कीमत दे दे जो ढहाए गए मलबे की होती है। इसमें से उसे ढहाने की मज़दूरी काट ली जाएगी। उदाहरण के लिए, यदि वर्तमान दर पर यह इमारत अपनी मौजूदा स्थिति में साठ रुपये की है, और यदि इसे ढहा दिया जाए तो टूटा हुआ मलबा तीस रुपये का रह जाए और दो रुपये इसे ढहाने की मज़दूरी में खर्च हुए हों, तो ज़ैद का बेटा अम्र को अट्ठाइस रुपये दे और इमारत अपनी मिल्कियत में कर ले। तनवीरुल अबसार में है:

"जिसने किसी दूसरे की ज़मीन में उसकी अनुमति के बिना कुछ बनाया या पेड़ लगाए, उसे उसे ढहाने और ज़मीन वापस करने का आदेश दिया जाएगा। और मालिक को यह अधिकार है कि वह उस इमारत या पेड़ों की कीमत का भुगतान कर दे जिन्हें ढहाने का आदेश दिया गया है, यदि उन्हें ढहाने से ज़मीन को नुकसान होता हो[2]।"

यदि किसी व्यक्ति ने दूसरे की ज़मीन में उसकी अनुमति के बिना कोई इमारत बना दी या पेड़ लगा दिए, तो उसे पेड़ उखाड़ने और ज़मीन वापस करने का आदेश दिया जाएगा, और ज़मीन के मालिक को यह अधिकार है कि वह उस इमारत या पेड़ की कीमत की भरपाई कर दे जिसे उखाड़ने का आदेश दिया गया है, यदि उखाड़ने से ज़मीन को नुकसान होता हो। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

"और वह उखाड़ी गई चीज़ की कीमत से उखाड़ने की लागत के बराबर कम है। उदाहरण के लिए, यदि ज़मीन की कीमत सौ है और उखाड़े गए पेड़ की कीमत दस है और उखाड़ने की लागत एक दिरहम है, तो नौ दिरहम शेष रह जाते हैं। तो इस पेड़ के साथ ज़मीन..."

और इस कीमत में उखाड़ी गई इमारत या पेड़ की कीमत से उसे उखाड़ने की मज़दूरी के बराबर कमी की जाएगी। तदनुसार, यदि ज़मीन की कीमत सौ दिरहम हो और उखाड़े गए पेड़ की कीमत दस दिरहम हो, जबकि उखाड़ने की मज़दूरी एक दिरहम हो, तो उस...

---

[1] रद्दुल मुहतार, किताबुल बुयूअ (बिक्री की किताब), अध्याय: जो भ्रष्टाचारपूर्ण शर्त से अमान्य हो जाता है, आदि, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/226। [2] अद-दुर्रुल मुख्तार, शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल ग़सब (हड़पने की किताब), मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/207।

تعلیقه بالشرط عینی ۱- جن کے ساتھ حلف جائز ہو لہذا ان کو کسی شرط کے ساتھ معلق کرنا جائز نہیں ہوگا۔ (ت)

پھر جب نصف مکان پسر زید کا ٹھہرا اور اس میں عمرو نے اپنے روپے سے عمارت جدید بنائی مکان تقسیم کیا جائے جتنی عمارت عمرو حصہ پسر زید میں ہے عمرو پر لازم ہے کہ اپنی عمارت اس کے حصے سے اکھاڑ کر خالی کر دے اور اگر اس میں زمین پسر زید کو نقصان کثیر پہنچے تو پسر زید کو اختیار ہوگا کہ وہ عمارت خود لے لے اور اس کی اتنی قیمت عمرو کو دے دے جو اکھڑے ہوئے عملہ کی ہوتی ہے اور اس میں سے اس کے اکھاڑنے کی اجرت مجرا کر لے مثلاً یہ عمارت حالت موجودہ پر نرخ رائج سے ساٹھ روپے کی ہوتی ہے اور اکھڑی جائے تو ٹوٹا ہوا عملہ تیس روپے کا رہ جائے اور دو روپے اس کے اکھڑوانے کی مزدوری میں صرف ہوئے تو پسر زید اٹھائیس روپے عمرو کو دے اور عمارت اپنی ملک کر لے۔ تنویر الابصار میں ہے :

من بنی او غرس فی ارض غیرہ بغیر اذنه امر بالقلع والرد وللمالك ان یضمن له قیمة بناء او شجر امر بقلعه ان نقصت الارض به ۲- کسی شخص نے دوسرے کی زمین میں اس کی اجازت کے بغیر بنادی یا درخت لگادئے تو اس کو درخت اکھاڑنے اور زمین واپس کرنے کا حکم دیا جائے گا، اور زمین کے مالک کو اختیار ہے کہ وہ اس عمارت یا درخت جس کو اکھاڑنے کا حکم دیا گیا ہے کی قیمت کا ضمان دے دے اگر اکھاڑنے سے زمین کو نقصان ہوتا ہو۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے :

وهي اقل من قيمته مقلوعاً مقدار اجرة القلع فان كانت قيمة الارض مائة وقيمة الشجر المقلوع عشرة واجرة القلع درهم بقيت تسعة دراهم فالارض مع هذا الشجر اور اس قیمت میں اکھڑی ہوئی عمارت یا درخت کی قیمت سے اکھاڑنے کی اجرت کے برابر کمی کی جائے گی چنانچہ اگر زمین کی قیمت سودرہم ہواور اکھڑے ہوئے درخت کی قیمت دس درہم ہو جبکہ اکھاڑنے کی اجرت ایک درہم ہو تو اس

---

۱ ردالمحتار كتاب البيوع ما يبطل بالشرط الفاسد الخ دار احياء التراث العربي بيروت ۴ / ۲۲۶ ۲

الدرالمختار شرح تنويرالابصار كتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۲۰۷

[Box 1] Arabic: Taqawwamu bi-mi'atin wa tis'ati darahima fa-yadmanu al-maliku al-tis'a, Minah 1. Urdu translation in original: Excluding one dirham, the price of the tree remained nine dirhams. Therefore, including the price of the tree, it cost one hundred and nine dirhams, so the owner will give nine dirhams as compensation, Minah. (T)

And while half of the house remained the property of Zaid's son as before, and he was an orphan at that time, from the day Amr took possession of the entire house until Zaid's son reached maturity, the duration passed would be a maximum of eleven years and a minimum of eight years. During this period, the proportional rent (ujrat-e-mithl) for Zaid's share of the property is payable by Amr. Until Amr constructed a new building, half of the market rate rent of that house in its then-existing condition would be due. And for whoever demolished the old building, whatever was compensable in it, its compensation would fall upon Amr. After that, the proportional rent of the vacant land until the age of maturity will become obligatory, because this was the property of an orphan, and by taking possession of an orphan's property without a lease agreement (aqd-e-ijarah), absolute rent becomes mandatory, even if the person using it is a partner of the orphan, whether he uses it under a claim of purchase, etc. It is stated in Durr al-Mukhtar:

[Box 2] Arabic: Manafi' al-ghasbi istaufaha au attalaha la tudmanu illa fi thalathin fa-yajibu ajru al-mithli an yakuna al-maghsubu waqfan au mala al-yatimi fa-'ala al-mu'tamadi tajibu al-ujratu 'ala al-shariki wa bihi afta Ibn Nujaym au mu'addan lil-istighlali illa fil-mu'addi idha sakana bi-ta'wili milkin ka-bayti sakanahu ahadu al-shuraka'i au 'aqdin ka-bayti al-rahni sakanahu al-murtahin. Urdu translation in original: Compensation is not due for the benefits of usurped property, whether the usurper utilized those benefits or left them idle, except in three cases where proportional rent is mandatory for the benefits of the usurped property. These are: if the usurped property is an endowment (waqf), or if the usurped property is the wealth of an orphan, then based on the reliable view of the school of thought, rent will be mandatory on a partner, and Ibn Nujaym gave a fatwa accordingly; or if it was prepared for yielding rent, but the usurper [occupied it] with an interpretation of ownership...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/124. Page 486 of 658

[बॉक्स 1] अरबी: तक़व्वमु बि-मिअतिन व तिस'अति दराहिमा फ़-यज़मनु अल-मालिकु अल-तिस'अ, मिनह 1. उर्दू अनुवाद: एक दिरहम को निकाल कर पेड़ की कीमत नौ दिरहम बची, इसलिए पेड़ की कीमत सहित यह एक सौ नौ दिरहम में पड़ा, तो मालिक नौ दिरहम मुआवज़ा देगा, मिनह। (त)

और जबकि आधा घर बदस्तूर ज़ैद के बेटे की मिल्कियत रहा और वह उस समय यतीम था, तो जिस दिन से अम्र ने पूरे घर पर कब्ज़ा किया, उस समय से ज़ैद के बेटे के बालिग होने तक जो अवधि गुज़री वह ज़्यादा से ज़्यादा ग्यारह साल और कम से कम आठ साल होगी। इस अवधि में ज़ैद की मिल्कियत का किराया-ए-मिस्ल (समान किराया) अम्र के ज़िम्मे वाजिबुल अदा है। जब तक अम्र ने नई इमारत नहीं बनाई थी, उस मौजूदा स्थिति पर बाज़ार भाव से जो उस घर का किराया होता है उसका आधा देना आएगा। और जिसने पुरानी इमारत गिरा दी थी, तो उसमें जो कुछ भी मुआवज़े के योग्य था, उसका मुआवज़ा अम्र पर आएगा। और उसके बाद से खाली ज़मीन का किराया-ए-मिस्ल बालिग होने के समय तक वाजिब आएगा क्योंकि यह यतीम का माल था और यतीम के माल पर बिना पट्टा अनुबंध (अक़्द-ए-इजारा) के कब्ज़ा करने से पूर्ण किराया अनिवार्य हो जाता है, चाहे उपयोग करने वाला यतीम का साझीदार हो, चाहे वह खरीद आदि के दावे के साथ उपयोग करे। दुर्रे मुख़्तार में है:

[बॉक्स 2] अरबी: मनाफ़ि अल-ग़स्बि इस्तौफ़ाहा औ अत्तलाहा ला तुज़मनु इल्ला फ़ी सलासिन फ़-यजिबु अजरु अल-मिस्लि अन यकूनल मग़्सूबु वक़्फ़न औ माला अल-यतीमि फ़-'अलल मुअतमदि तजिबु अल-उजरतु 'अलश-शरीकि व बिहि अफ़्ता इब्न नुजैम औ मुअद्दन लिल-इस्तिग़लालि इल्लल फ़िल-मुअद्दी इज़ा सकाना बि-ता'वीलि मिल्किन क-बैति सकानाहू अहदुल शुरका'इ औ अक़्दिन क-बैति अल-रहनि सकानाहू अल-मुर्तहिन। उर्दू अनुवाद: छीनी हुई संपत्ति (ग़स्ब) के लाभों पर कोई मुआवज़ा नहीं है, चाहे ग़ासिब (हड़पने वाले) ने उन लाभों को प्राप्त किया हो या उन्हें व्यर्थ रखा हो, सिवाय तीन स्थितियों के जिनमें छीनी हुई संपत्ति के लाभों पर किराया-ए-मिस्ल अनिवार्य होता है। वे ये हैं: यदि छीनी हुई संपत्ति वक़्फ़ हो, या छीनी हुई संपत्ति यतीम का माल हो, तो भरोसेमंद पंथ (मज़हब) के आधार पर साझीदार पर किराया अनिवार्य होगा और इसी के साथ इब्न नुजैम ने फ़तवा दिया, या

वह छीनी हुई संपत्ति किराया प्राप्त करने के लिए तैयार की गई हो लेकिन ग़ासिब उसमें मिल्कियत की व्याख्या के साथ...

1. रद-उल-मुह्तार, किताब-उल-ग़स्ब, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/124. पेज 486 of 658

[باکس ۱] عربی: تقوم بمائة وتسعة دراهم فيضمن المالك التسع، منح 1۔ اردو: ایک درہم کو نکال کے درخت کی قیمت نو درہم بچی لہذا اس درخت کی قیمت سمیت ایک سو نو درہم میں پڑی تو مالک نو درہم ضمان دے گا، منح۔ (ت)

اور جبکہ نصف مکان بدستور پسرِ زید کی ملک ٹھہرا اور وہ اس وقت یتیم تھا تو جس دن کہ کل مکان پر عمرو نے قبضہ کیا اس وقت سے پسرِ زید کے بالغ ہونے تک جتنی مدت گزری زیادہ سے زیادہ گیارہ برس اور کم سے کم آٹھ برس ہوگی اس مدت میں ملک زید کا کرایہ مثل عمرو کے ذمہ واجب الادا ہے جب تک عمرو نے عمارتِ جدید نہ بنائی تھی اس حیثیت موجودہ پر نرخ عام سے جو اس مکان کا کرایہ ہوتا ہے کا نصف دینا آئے گا اور جس نے عمارت قدیم منہدم کردی تھی تو جو کچھ اس میں قابلِ تاوان تھا اس کا تاوان عمرو پر آئے گا اور اس کے بعد سے جو خالی زمین کا کرایہ مثل ہو زمانِ بلوغ تک وہ واجب آئے گا کہ یہ مال یتیم تھا اور مال یتیم پر قبضہ کرنے سے بلا عقد اجارہ اجرت مطلق لازم آتی ہے اگرچہ تصرف کرنے والا یتیم کا شریک ہو خواہ بدعوی خریداری وغیرہ تصرف کرے۔ درمختار میں ہے :

[باکس ۲] عربی: منافع الغصب استوفاها اوعطلها لاتضمن الا في ثلث فيجب اجرالمثل ان يكون المغصوب وقفا اومال اليتيم فعلى المعتمد تجب الاجرة على الشريك وبه افتى ابن نجيم اومعدا للاستغلال الا في المعد اذا سكن بتاويل ملك كبيت سكنه احد الشركاء اوعقد كبيت الرهن سكنه المرتهن۔ اردو: غصب کے منافع پر ضمان نہیں چاہے غاصب نے ان منافع کو حاصل کیا ہو یا انہیں معطل رکھا ہو سوائے تین صورتوں کے کہ ان میں غصب کے منافع پر مثلی اُجرت واجب ہوتی ہے وہ یہ ہیں کہ مغصوب وقف ہو یا مغصوب یتیم کا مال ہو تو معتمد مذہب کی بنیاد پر شریک پر اجرت واجب ہوگی

اور اسی کے ساتھ فتویٰ دیا ابن نجیم نے، یا وہ مغصوب کرایہ حاصل کرنے کے لئے تیار کیا گیا ہو مگر غاصب اس میں ملک کی تاویل کے ساتھ

۱۔ ردالمختار کتاب الغصب داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۲۴ Page 486 of 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic]: If a mortgagee resides in it, and then it is revealed to belong to another person and was intended for rent, there is nothing due upon him. (Ah - Abbreviated). [Urdu Explanation]: If someone resided in a house, for example, like one of its partners residing in it, or resided there based on an interpretation of a contract, like a mortgaged house where the mortgagee took up residence, and then it was revealed that the house belongs to another person and was intended for rent, then there will be no liability for compensation upon him. (Ah - Picked from various sources - T).

In Radd al-Muhtar, it is stated: [Arabic]: His saying "Except in what is prepared [for rent]," indicates that the exception is only from his saying "or prepared," and that for endowments (waqf) and the property of an orphan, rent is obligatory in all cases. Therefore, the commentator (Sharh) previously stated that if someone buys a house and resides in it, and then it is revealed to be an endowment or belonging to a minor, rent is mandatory for him for the protection of both properties. We have previously mentioned that this is the chosen (mukhtar) opinion, even though he resided in it based on the interpretation of ownership or a contract. So, memorize it, for it is hidden from many. 2 [Urdu Translation]: The text's saying "Except in what is prepared" (magar yeh us ko banaya gaya ho) has provided the benefit that the exception is only from the text's word "prepared." And indeed, for waqf and orphan's property, in any case, rent will be mandatory. For this reason, the commentator has already explained that if someone bought a house, resided in it, and then it became apparent that it is a waqf or belongs to some minor, then rent will be mandatory upon him for the protection of these two. And we have already stated that this is indeed the chosen opinion, although he was residing in that house based on the interpretation of ownership or a contract. Remember this. Truly, this is hidden from many individuals. (T)

In the same [source], it is stated: [Arabic]: Equivalent rent (ajr al-mithl) is mandatory for him. Al-Hamwi said it is based on the correction in [the book] Al-Muhit, and it is what should be relied upon. And Sheikh Sharaf al-Din said... [Urdu Translation]: Equivalent rent is mandatory for him. Hamwi said that it is based on the correction of [the book] Al-Muhit, and that is what should be relied upon. Sheikh Sharaf al-Din said the same.

Footnotes: 1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Usurpation (Kitab al-Ghasb), Mujtabai Press, Delhi, 2/59-208. 2. Radd al-Muhtar, Book of Usurpation (Kitab al-Ghasb), Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/132.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी]: "सकन अल-मुर्तहनु सुम बा-न लिल-गैर मु'अदुन लिल-इजारा फला शय'अ अलैहि" (संक्षिप्त)। [उर्दू स्पष्टीकरण]: यदि कोई किसी घर में रहा हो, जैसे उसके साझेदारों में से कोई एक उसमें रहा हो, या किसी अनुबंध (contract) की व्याख्या के आधार पर रहा हो, जैसे गिरवी रखा हुआ घर जिसमें गिरवी रखने वाले (mortgagee) ने निवास किया हो, और फिर पता चले कि वह घर किसी अन्य व्यक्ति का है जो किराये के लिए बनाया गया था, तो उस पर कोई हर्जाना नहीं होगा। (त)

रद्द अल-मुह्तार में है: [अरबी]: उनका कथन "सिवाय उस स्थिति के जो तैयार [किराये के लिए] हो", यह संकेत देता है कि अपवाद केवल उनके कथन "या तैयार" से है, और वक्फ और अनाथ की संपत्ति के लिए हर हाल में किराया अनिवार्य है। इसीलिए व्याख्याकार (शारह) ने पहले उल्लेख किया है कि यदि कोई घर खरीदे और उसमें रहे, और फिर वह वक्फ या किसी नाबालिग का निकले, तो उन दोनों की सुरक्षा के लिए उस पर किराया अनिवार्य होगा। हमने पहले भी कहा है कि यही चुना हुआ (मुख्तार) मत है, हालांकि वह स्वामित्व या अनुबंध की व्याख्या के आधार पर उस घर में रहा था। इसे याद रखें, क्योंकि यह बहुतों से छिपा है। 2 [उर्दू अनुवाद]: पाठ के शब्द "इल्ला फिल मु'अद" (मगर यह कि उसे [किराये के लिए] बनाया गया हो) ने यह लाभ दिया है कि अपवाद केवल पाठ के शब्द "मु'अदा" से है। और यह कि निस्संदेह वक्फ और अनाथ का माल किसी भी स्थिति में हो, बहरहाल किराया अनिवार्य होगा। इसी कारण व्याख्याकार पहले ही बता चुके हैं कि यदि किसी ने कोई घर खरीदा, उसमें रहा, फिर ज़ाहिर हुआ कि वह वक्फ है या किसी नाबालिग का है, तो उन दोनों की सुरक्षा के लिए उस पर किराया अनिवार्य होगा। और हमने पहले ही बयान किया कि बेशक यही मुख्तार है, हालांकि वह मालिक या अनुबंध की व्याख्या के साथ उस घर में रहा। इसे याद कर लें। वास्तव में यह बहुत से लोगों पर छिपा है। (त)

उसी में है: [अरबी]: उस पर समतुल्य किराया (अज्र अल-मिस्ल) अनिवार्य है। अल-हमवी ने कहा कि यह अल-मुहीत के सुधार (तसहीह) पर आधारित है, और यही वह है जिस पर भरोसा किया जाना चाहिए। और शेख शरफुद्दीन ने कहा... [उर्दू अनुवाद]: उस पर समतुल्य किराया अनिवार्य है। हमवी ने कहा कि वह मुहीत की तसहीह पर आधारित है और वही वह है जिस पर भरोसा किया जाना चाहिए। शेख शरफुद्दीन ने वही कहा।

पाद लेख (Footnotes): 1. अल-दुर्र अल-मुह्तार, किताब अल-ग़सब, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/59-208. 2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-ग़सब, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/132.

سکنہ المرتھن ثم بان للغیر معدللاجارۃ فلا شئ علیہ ۱ھ ملتقطا۔ سکونت پذیر ہوا ہو جیسے وہ گھر جس میں اس کے شرکاء میں سے کوئی ایک سکونت اختیار کرے یا عقد کی تاویل کے ساتھ اس میں رہائش پذیر ہو جیسے رہن کا مکان جس میں مرتہن نے سکونت اختیار کی پھر ظاہر ہوا کہ وہ مکان کسی غیر شخص کا ہے جو اجارہ کے لئے بنایا گیا ہے تو اس پر کچھ بھی ضمان نہیں ہو گا اھ (التقاط۔ ت)

ردالمختار میں ہے : قولہ الا فی المعد، افاد ان الاستثناء من قولہ اومعدا فقط وان الوقف و مال الیتیم یجب فیہ الاجر علی کل حال ولذا قدم الشارح انہ لو شری دارا وسکنھا فظہرت وقفا او لصغیر لزمہ الاجر صیانۃ لہما و قدمنا انہ المختار مع انہ سکنھا بتاویل ملک او عقد فاحفظہ فقد یخفی علی کثیر۔ 2 متن کے قول "الافی المعد" (مگر یہ اس کو بنایا گیا ہو) نے اس بات کا فائدہ دیا ہے کہ استثناء فقط متن کے قول " معدا" سے ہے، اور یہ کہ بے شک وقف اور مال یتیم کسی صورت میں ہو بہر حال اجرت واجب ہو گی، اسی واسطے شارح پہلے بیان کر چکے ہیں کہ کسی نے کوئی گھر خریدا اس میں سکونت اختیار کی پھر ظاہر ہوا کہ وہ وقف ہے یا کسی نابالغ کا ہے تو اس پر اجرت لازم ہو گی ان دونوں کی حفاظت کے لئے۔ اور ہم نے پہلے بیان کیا کہ بیشک یہی مختار ہے حالانکہ وہ مالک یا عقد کی تاویل کے ساتھ اس گھر میں سکونت پذیر ہوا۔ اس کو یاد کر لے۔ تحقیق یہ بہت سے افراد پر مخفی ہے۔ (ت)

اسی میں ہے : لزمہ اجر المثل قال الحموی ھو مبنی علی تصحیح المحیط و ہو الذی ینبغی اعتمادۃ وقال الشیخ شرف الدین اسے مثلی اجرت لازم ہے۔ حموی نے کہا کہ وہ محیط کی تصحیح پر ہے اور وہ وہی ہے جس پر اعتماد چاہئے۔ شیخ شرف الدین نے کہا وہی

حواشی: 1 الدرالمختار کتاب الغصب مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵۹۔ ۲۰۸ 2 ردالمحتار کتاب الغصب دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۳۲

Fatawa Rizwia, Volume 25

[Box 1] Arabic: This is the preferred view as in *At-Tajnis* and *Al-Mazid*. I say, this is what has been relied upon in the chapter of *Waqf* (Endowment) in *Al-Bahr*, and it was followed by the commentator, may Allah have mercy on him, and a fatwa (edict) was given accordingly in *Al-Khairiyah* and others. This should be remembered. (T) Urdu: It is preferred, as it is in *Tajnis* and *Mazeed*. I say, reliance has been placed on this in the chapter of Waqf in *Bahr*, and the commentator (Sharh) - may Allah have mercy on him - has followed this, and fatwas have been given according to this in *Khairiyah* etc. One should remember this. (T)

[Box 2] Arabic: In the same book at the end of the chapter on Partnership (*Ash-Sharikah*): If it was an endowment (*Waqf*) or the property of an orphan, the partner's wages are mandatory according to what the choosers have chosen, and that is the relied-upon view. 2 Urdu: In the same [book] at the end of the chapter of Partnership (*Ash-Shirkah*) it is: If it is Waqf or the property of an orphan, then the wages of his partner are mandatory, as those who chose have chosen it. And that is the relied-upon view. (T)

All this is the result of negligence in handling the orphan's property. Yes, if it is proven by just witnesses that Zaid's representative sold the share of Zaid's son to Amr, and that representative was Zaid's executor, and at that time this half of the house along with the building of that time was worth twenty-five rupees or even less, then certainly Amr will be absolved from this claim. Then, in this unlikely scenario where the mentioned sale is considered valid, no oath will be taken from him for returning the fifty rupees claimed by Zaid's son. Instead, the same rule applies: Zaid's son should provide witnesses for this return. If he cannot, and Amr's oath is required, they should take an oath from Amr. If he takes the oath, the claim for return by Zaid's son becomes null. If Amr refuses to take the oath, he must give fifty rupees to Zaid's son. And Allah, the Sublime and Exalted, knows best.

Problem 152, 153: Question from Bengali, 26 Rajab 1329 AH. (1) What do the scholars of religion say regarding this matter: an orphan drew water from a well for himself or for another person, and then the orphan, either forcibly or of his own accord, put that water back into the well. In both these cases, did the water in the well remain fit

for use or not? Please explain and be rewarded. (2) What do the scholars of religion say regarding this matter: a minor drew water from a well for himself or for some...

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Ghasb, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/118.
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Shirkah, Fasl fi al-Shirkah al-Fasidah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 3/457.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

[बॉक्स 1] अरबी पाठ का अर्थ: यही मुख्तार (पसंदीदा) है जैसा कि 'अत-तजनीस' और 'अल-मज़ीद' में है। मैं कहता हूँ, इसी पर 'अल-बहर' के वक़्फ़ के अध्याय में भरोसा किया गया है और उसी पर टीकाकार (शारह) रहमतुल्लाह अलैहि चले हैं, और इसी के अनुसार 'अल-खैरियह' आदि में फतवा दिया गया है। इसे याद रखना चाहिए। (त) उर्दू अनुवाद: मुख्तार है, जैसा कि तजनीस और मजीद में है। मैं कहता हूँ इसी पर 'बहर' के बाब अल-वक़्फ़ में एतमाद किया गया है और इसी पर शारह अलैहिर्रहमा चले हैं और इसी के साथ खैरियह वगैरह में फतवा दिया गया है इसे याद रखना चाहिए। (त)

[बॉक्स 2] अरबी पाठ का अर्थ: उसी किताब के अंत में 'अश-शरिकह' (साझेदारी) के अध्याय में है: यदि वह वक़्फ़ या अनाथ (यतीम) की संपत्ति हो, तो उसके साथी की मज़दूरी अनिवार्य है जैसा कि चुनने वालों ने चुना है, और वही भरोसेमंद है। 2 उर्दू अनुवाद: उसी के आखिर किताब अल-शिरकत में है: अगर वह वक़्फ़ या माल-ए-यतीम है तो उसके शरीक की उजरत लाज़िम है जैसा कि इसको इख़्तियार किया है इख़्तियार करने वालों ने। और वही मोतमद है। (त)

यह सब अनाथ की संपत्ति के प्रबंधन में लापरवाही का परिणाम है। हाँ, अगर न्यायपूर्ण गवाहों से यह साबित हो जाए कि ज़ैद के मुख्तार (प्रतिनिधि) ने ज़ैद के बेटे का हिस्सा अम्र को बेच दिया और वह मुख्तार ज़ैद का वसी (वसीयतदार) था, और उस समय इस आधे घर की कीमत उस समय की इमारत के साथ पच्चीस रुपये या उससे भी कम थी, तो निश्चित रूप से अम्र इस दावे से मुक्त हो जाएगा। फिर, इस काल्पनिक स्थिति में जहाँ उक्त बिक्री वैध मानी जाए, ज़ैद के बेटे द्वारा दावा किए गए पचास रुपये वापस करने के लिए उससे शपथ नहीं ली जाएगी। बल्कि वही नियम लागू होता है: ज़ैद का बेटा इस वापसी के लिए गवाह पेश करे। यदि वह नहीं दे सकता और अम्र की शपथ की आवश्यकता है, तो वे अम्र से शपथ लें। यदि वह शपथ ले लेता है, तो ज़ैद के बेटे का वापसी का दावा रद्द हो जाएगा। यदि अम्र शपथ लेने से इनकार कर देता है, तो वह ज़ैद के बेटे को पचास रुपये देगा। और अल्लाह, जो महान और उच्च है, सबसे अच्छा जानता है।

मसला 152, 153: प्रश्नकर्ता बंगाली, 26 रजब 1329 हिजरी। (1) धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक अनाथ ने अपने लिए या किसी अन्य व्यक्ति के लिए कुएं से पानी निकाला, और फिर उस अनाथ ने जबरन या अपनी मर्जी से वह पानी वापस कुएं में डाल दिया। इन दोनों स्थितियों में,

कुएं का पानी उपयोग के योग्य रहा या नहीं? व्याख्या करें और पुण्य प्राप्त करें। (2) धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: एक नाबालिग ने कुएं से अपने या किसी के लिए पानी निकाला...

1. रद-अल-मुह्तार, किताब अल-ग़सब, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/118।
2. रद-अल-मुह्तार, किताब अल-शिरकत, फ़स्ल फ़ी अल-शिरकत अल-फ़ासिदह, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 3/457।

पृष्ठ 488/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

[باکس ۱] عربی: ھو المختار کما فی التجنیس والمزید قلت وھو ما اعتمدہ فی وقف البحر ومشی علیہ الشارح وافتی بہ فی الخیریۃ وغیرھا فلیحفظ۔ 1 اردو: مختار ہے، جیسا کہ تجنیس اور مزید میں ہے۔ میں کہتا ہوں اسی پر بحر کے باب الوقف میں اعتماد کیا ہے اور اسی پر شارح علیہ الرحمہ چلے ہیں اور اسی کے ساتھ خیریہ وغیرہ میں فتوٰی دیا گیا ہے اسے یاد رکھنا چاہئے۔ (ت)

[باکس ۲] عربی: اسی کے آخر کتاب الشرکہ میں ہے: ولوکان وقفاً ومال یتیم یلزمہ اجرۃ شریکہ علی ما اختارہ المختارون وھو المعتمد۔ 2 اردو: اگر وہ وقف یا مالِ یتیم ہے تو اس کے شریک کی اجرت لازم ہے جیسا کہ اس کو اختیار کیا ہے اختیار کرنے والوں نے۔ اور وہی معتمد ہے۔ (ت)

یہ سب اس کا نتیجہ ہے کہ یتیم کے مال میں بے احتیاطی برتی۔ ہاں اگر گواہ عادل سے ثابت ہو جائے کہ مختار زید نے عمرو کے ہاتھ پسر زید کا حصہ بیع کیا اور وہ مختار زید کا وصی تھا اور اس وقت یہ نصف مکان مع اس وقت کی عمارت کے پچیس روپے یا اس سے بھی کم قیمت کا تھا تو البتہ عمرو اس دعوٰی سے بری ہوجائے گا پھر اس صورتِ بعید از قیاس میں کہ پینچ مذکورہ جائز ٹھہرے پچاس روپے واپس دینے پر جس کا دعوٰی پسر زید کرتا ہے اس سے حلف نہ لیا جائے گا بلکہ وہی حکم ہے کہ پسر زید اس واپسی کے گواہ دے اور نہ دے سکے تو عمرو کا حلف چاہے تو عمرو سے حلف لیں اگر حلف کرلے پسر زید کا دعوٰی واپسی باطل ہوا اور عمرو حلف سے انکار کردے تو پچاس روپے پسر زید کو دے۔ واللہ سبحٰنہ و تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۵۲، ۱۵۳: مسئولہ بنگالی ۲۶ رجب ۱۳۲۹ھ (۱) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک یتیم نے کنویں میں سے پانی اپنے واسطے یا دوسرے شخص کے واسطے بھرا اور

اس پانی کو یتیم نے بجبر یا اپنی خوشی سے پھر کنویں میں ڈال دیا ان دونوں صورتوں میں اس کنویں کا پانی قابل استعمال رہا یا نہیں؟ بینوا توجروا۔ (۲) کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک نابالغ نے کنویں سے پانی اپنے یا کسی

1 ردالمحتار کتاب الغصب داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۱۱۸ 2 ردالمحتار کتاب الشرکة فصل فی الشرکة الفاسده داراحیاء التراث العربی بیروت ۳ / ۴۵۷

Fatawa Razawiya Volume 25

Question: Is it permissible for an adult to perform ablution (Wudu), drink, etc., from water drawn by another person? Is it permissible for an adult to use anything bought or brought by a minor? Is the rule the same whether that minor is one's own child or someone else's? Please explain and you will be rewarded.

The Answer:

(1) Water owned by a minor—for example, if they drew it from a well for themselves or someone else and took it outside the well's limits, the water in their vessel was separate from the well as their property. If they then poured it back into the well, voluntarily or forcibly, or someone else poured it back with or without permission—in short, however the minor's owned water got mixed back into the well, as long as that water remains in the well, no one except that child can use the water in any way. The child's ownership is mixed in it. No one has the authority to gift it or make it public (Mubah). Its sale is also not possible because the ability to deliver (Tasleem) is a condition in a sale, and giving possession of it is impossible. It is stated in 'Al-Ashbah':

If a boy fills a jug from a tank and then pours it back into it, it is not permissible for anyone to drink from it. -1	**A minor child filled a jug and then poured it back, so it is not lawful for anyone to drink water from it. (T)**

The remedy for this is to draw the same amount of water he poured into the well, or more, and give it to the minor, or he may draw it himself. After that, the remaining water will become public (Mubah), as we have established in the margins of 'Al-Ghunya'. (As we researched in the margins of Ghunya. T) And Allah Almighty knows best.

(2) When water comes out from the rim of the well, it becomes the property of the one who draws it. No one has the authority to dispose of a minor's property. Yes, parents who are poor (Faqir) can use it to the extent of their need. This rule applies to anything that is the property of a minor, whether purchased or acquired in any way; no one except poor parents can dispose of it. If it is not their property, then it can be used with the owner's permission.

In 'Ghamz al-Uyun' from 'Sharh al-Majma'	**From 'Ghamz al-Uyun' referencing 'Dhakirah Sharh al-Majma'**

1 Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Al-Fann al-Thalith, Idarat al-Qur'an Karachi, 2/150

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

प्रश्न: क्या किसी अन्य व्यक्ति द्वारा भरे गए पानी से एक वयस्क व्यक्ति के लिए वज़ू करना, पीना आदि जायज़ होगा? और क्या एक नाबालिग द्वारा खरीदी गई या लाई गई किसी भी चीज़ का वयस्क व्यक्ति द्वारा उपयोग करना जायज़ होगा? और क्या वह नाबालिग स्वयं की संतान हो या कोई अन्य, सभी के लिए एक ही हुक्म है? स्पष्ट करें, आपको प्रतिफल मिलेगा।

जवाब:

(1) नाबालिग जिस पानी का मालिक हो, चाहे उसने अपने लिए या किसी और के लिए कुएँ से भरा और कुएँ की सीमा से बाहर निकाल लिया, उसके पास बर्तन में उसका निजी स्वामित्व वाला पानी उस कुएँ से अलग था। फिर उसने स्वयं स्वेच्छा से या मजबूरी में उसे कुएँ में डाल दिया, या किसी और ने उसकी अनुमति से या बिना अनुमति के कुएँ में वापस डाल दिया—संक्षेप में, किसी भी तरह से नाबालिग का स्वामित्व वाला पानी कुएँ में मिल गया, तो जब तक वह पानी उसमें रहेगा, उस बच्चे के अलावा कोई भी किसी भी तरह से उसका पानी इस्तेमाल नहीं कर सकता। इसमें बच्चे का स्वामित्व मिला हुआ है। किसी को उसे उपहार (हिबा) देने या सार्वजनिक (मुबाह) करने का अधिकार नहीं है। इसकी बिक्री भी संभव नहीं है क्योंकि बिक्री में सुपुर्दगी (तस्लीम) पर सामर्थ्य शर्त है, और उस पर कब्ज़ा दिलाना संभव नहीं है। 'अशबाह' में है:

यदि किसी बालक ने हौज (कुंड) से एक लोटा भरा और फिर उसे उसी में उड़ेल दिया, तो किसी के लिए उससे पीना जायज़ नहीं है। -1	**नाबालिग बच्चे ने लोटा भरा फिर उसी में उड़ेल दिया तो किसी के लिए हलाल नहीं कि उससे पानी पिए। (त)**

इसका समाधान यह है कि जितना पानी उसने कुएँ में डाला उतना या उससे अधिक भरकर उस नाबालिग को दे दिया जाए या वह स्वयं भर ले, उसके बाद शेष पानी सार्वजनिक (मुबाह) हो जाएगा, जैसा कि हमने 'ग़ुनिया' के हाशिये पर शोध किया है। (जैसा कि ग़ुनिया के हाशिये में हमने इसकी तहकीक की है। त) और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

(2) कुएँ के मुहाने से जब पानी बाहर निकलता है, तो वह भरने वाले का स्वामित्व बन जाता है। नाबालिग के स्वामित्व वाली वस्तु में किसी को हस्तक्षेप (तसर्रूफ) करने का अधिकार नहीं है। हाँ, माता-पिता जो निर्धन (फ़क़ीर) हों, अपनी आवश्यकता के अनुसार उपयोग कर सकते हैं। यह नियम हर उस चीज़ पर लागू होता है जो नाबालिग का स्वामित्व हो, चाहे वह खरीदी गई हो या किसी भी

तरह से लाई गई हो; निर्धन माता-पिता के अलावा कोई भी इसमें हस्तक्षेप नहीं कर सकता। और यदि वह उसका स्वामित्व न हो, तो मालिक की अनुमति से हस्तक्षेप किया जा सकता है।

'ग़म्ज़ अल-उयून' में 'शरह अल-मजमा' के हवाले से	'ग़म्ज़ अल-उयून' में 'ज़खीरा शरह अल-मजमा' के हवाले से

1 अल-अशबाह व अन-नज़ाइर, अल-फ़न्नुस सालिस, इदारातुल क़ुरआन कराची, 2/150

دوسرے شخص کے واسطے بھرا اس پانی سے بالغ شخص کو وضو کرنا، پینا وغیرہ جائز ہوگا یا نہیں؟ اور ہر شی نابالغ کی خریدی ہوئی یا لائی ہوئی کا شخص بالغ کو استعمال جائز ہوگا یا نہیں؟ اور وہ نابالغ خود اپنی اولاد ہو یا غیر ، سب کا ایک حکم ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا۔

الجواب:

(۱) نابالغ جس پانی کا مالک ہو خواہ یوں کہ اس نے اپنے یا کسی کے لئے کنویں سے بھرا اور کنویں کی حد سے باہر نکال لیا اس کے پاس برتن میں اپنی ملک پانی اس کنویں سے جدا تھا اور وہ خود اس نے بخوشی یا بجبر کنویں میں ڈال دیا یا کسی اور نے اس کی اجازت سے خواہ بے اجازت کنویں میں الٹ دیا غرض کسی طرح نابالغ کی ملک پانی کنویں میں مل گیا تو اب جب تک اس میں وہ پانی رہے گا اس بچہ کے سوا کوئی کسی طرح اس کا پانی استعمال نہیں کر سکتا ، اس میں بچہ کی ملک ملی ہوئی ہے اس کے ہبہ یا مباح کر دینے کا کسی کو اختیار نہیں، نہ اس کی بیع ممکن کہ بیع میں تسلیم پر قدرت شرط ہے اور اس پر قبضہ دلانا ممکن نہیں۔ اشباہ میں ہے:

ملأ الصبي كوزا من حوض ثم صبہ فیہ نابالغ بچے نے کوزہ بھرا پھر اسی میں انڈیل دیا تو کسی لم یحل لاحد ان یشرب منہ -1 کے لئے حلال نہیں کہ اس سے پانی پیئے۔ (ت)

اس کا چارہ کار یہ ہے کہ جتنا پانی اس نے کنویں میں ڈالا اتنا یا اس سے زائد بھر کر اس نابالغ کو دے دیا جائے یا وہ خود بھر لے اس کے بعد باقی پانی مباح ہو جائے گا کما حققناہ علی ہامش الغنیہ (جیسا کہ غنیہ کے حاشیے میں ہم نے اس کی تحقیق کردی ہے۔ ت) واللہ تعالیٰ اعلم۔

(۲) کنویں کی من سے جب پانی باہر نکلتا ہے بھرنے والے کی ملک ہو جاتا ہے ، نابالغ کی ملک میں کسی کو تصرف کا اختیار نہیں ، ہاں ماں باپ کہ فقیر ہوں بقدر حاجت تصرف کر سکتے ہیں، یہ کلیہ جو چیز نابالغ کی ملک ہو خواہ خرید کی ہوئی یا کسی طرح کی لائی ہوئی اس میں فقیر والدین کے سوا کوئی تصرف نہیں کر سکتا اور اس کی ملک نہ ہو تو مالک کی اجازت سے تصرف ہو سکتا ہے۔

فی غمز العیون عن شرح المجمع غمز العیون میں بحوالہ ذخیرہ شرح مجمع سے

1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث ادارۃ القرآن کراچی ۲/۱۵۰

Fatawa Razawiyya Volume 25

From "Al-Dhakhira": If a child brings a vessel of permissible (mubah) water, it is not lawful for his wealthy parents to drink from it because the water has become his property, and it is not lawful for them to consume his wealth without necessity. And Allah the Almighty knows best. (Urdu translation of the Arabic text: It is narrated that even if he brings a vessel filled with permissible water, it is not lawful for the wealthy parents of this child to drink water from this vessel because that water will be the property of this child, and it is not lawful for parents to consume the child's property without need. And Allah the Almighty knows best. (T))

Problem 152: From Old City, Qazi Tola, sent by Qazi Muhammad Ayuz Sahib, 28 Dhu al-Hijjah 1329 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Hindah, who was childless, deposited one hundred rupees with Zaid as a trust (amanat) during her illness and made a will that if she recovers, she will take this money and go for Hajj, and if she dies, Zaid has the authority to spend it on some charitable work, and not a single penny of it should be given to any of her relatives. Again after that month, she deposited another hundred rupees with Zaid and willed that this second deposited amount should be spent on her funeral and burial (tajheez-o-takfeen) and on Fatiha and prayers (Durood) for one year after her death, and the previous amount for which she had already made a will should be used for charitable work. Now, one month after the will, the lady passed away. (For clarification) expenses for her funeral, burial, and Fatiha were incurred, for which a year has not yet passed. The first amount is present as it is. All is remaining. Hindah has one real sister, another niece whose father has been missing for twenty years, and a daughter of Hindah's second husband, who is not Hindah's own daughter. How should it be distributed now? Please explain and be rewarded.

The Answer: It became clear from the statement of Hindah's sister that besides those rupees, Hindah left the following things: bangles (part 1), anklets (part 1), earrings/ leaf-earrings (part 1), bracelets (1), and five heavy vessels weighing approximately one hundred seers. Out of these, she gave the bangles to her husband's elder brother's granddaughter eight days before her death. She also made a will for the anklets and earrings for the same girl. No will was made for the bracelets and vessels. Twenty rupees were spent on her funeral and burial, and food worth forty-four rupees was cooked and given only to the poor. Hindah's brother was forty years old when he went missing, and there is no objection against Hindah. Assuming all the mentioned statements are true, the twenty rupees that...

1 Ghamz 'Uyun al-Basa'ir with Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Third Art, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/150

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

"अद-ज़ख़ीरा" से: यदि कोई बच्चा मुबाह (अनुमेय) पानी का बर्तन लेकर आए, तो उसके अमीर माता-पिता के लिए उसमें से पानी पीना जायज़ नहीं है, क्योंकि वह पानी उस बच्चे की संपत्ति बन गया है, और उनके लिए बिना ज़रूरत के उसके धन का उपभोग करना हलाल नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (अरबी पाठ का उर्दू अनुवाद: वर्णित है कि भले ही वह मुबाह पानी से भरा बर्तन लेकर आए, लेकिन उस बच्चे के अमीर माता-पिता के लिए इस बर्तन से पानी पीना जायज़ नहीं है क्योंकि वह पानी उस बच्चे की संपत्ति होगी, और माता-पिता के लिए ज़रूरत के बिना बच्चे की संपत्ति खाना जायज़ नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त))

मसला 152: शहर-ए-कुहना, काज़ी टोला से, प्रेषक काज़ी मुहम्मद अयुज़ साहिब, 28 ज़ुल-हिज्जा 1329 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं: हिन्दा, जिसकी कोई संतान नहीं थी, ने बीमारी की हालत में ज़ैद के पास अमानत के तौर पर सौ रुपये जमा किए और वसीयत की कि अगर वह ठीक हो गई, तो वह ये रुपये लेकर हज पर जाएगी, और अगर वह मर गई, तो ज़ैद को अधिकार है कि वह उसे किसी नेक काम में खर्च कर दे और उसमें से मेरे किसी रिश्तेदार को एक धेला भी न दिया जाए। फिर उस महीने के बाद, उसने फिर से ज़ैद के पास सौ रुपये जमा किए और वसीयत की कि यह दूसरी जमा की गई राशि मेरी मृत्यु के बाद मेरे कफ़न-दफ़न (तजहीज़-ओ-तक्फीन) और एक साल तक मेरी फ़ातिहा और दुरूद में खर्च की जाए, और पहली राशि जिसके लिए वह पहले ही वसीयत कर चुकी थी, उसे नेक काम में लगाया जाए। अब वसीयत के एक महीने बाद उस महिला का इंतकाल हो गया। (जानकारी के लिए) उसके कफ़न-दफ़न और फ़ातिहा में जो खर्च हुआ, उसे अभी एक साल नहीं हुआ है। पहली राशि वैसी ही मौजूद है। कुल शेष है। हिन्दा की एक सगी बहन है, दूसरी भतीजी जिसका पिता बीस साल से लापता है, और हिन्दा के दूसरे पति की एक बेटी है जो हिन्दा की अपनी बेटी नहीं है। अब इसे किस तरह विभाजित किया जाए? बयान करें और पुण्य कमाएं।

उत्तर: हिन्दा की बहन के बयान से स्पष्ट हुआ कि हिन्दा ने उन रुपयों के अलावा ये चीज़ें छोड़ीं: चूड़ियाँ (हिस्सा 1), तोड़ा (पायल) (हिस्सा 1), बाली पत्ते (कान के आभूषण) (हिस्सा 1), कड़े (1), और पाँच भारी बर्तन जिनका वजन लगभग सौ सेर था। इनमें से चूड़ियाँ उसने अपनी मृत्यु से आठ दिन पहले अपने जेठ की नवासी को दे दीं। उसने तोड़े और बाली पत्तों की भी उसी के लिए वसीयत की। कड़ों और बर्तनों के बारे में कोई वसीयत नहीं की। उसके कफ़न-दफ़न में बीस रुपये लगे और

चवालीस रुपये का खाना पकवाकर सिर्फ गरीबों को दिया गया। हिन्दा का भाई जिस समय लापता हुआ उसकी उम्र चालीस साल थी और हिन्दा पर कोई आपत्ति नहीं है। यदि सभी उल्लेखित बयान सच हैं, तो बीस रुपये जो...

1 ग़मज़ उयून अल-बसायर मअ अल-अश्बाह व अल-नज़ायर, फ़न सालिस, इदारात अल-क़ुरआन कराची, 1/150

पृष्ठ 490/658

عن الذخیرۃ: اذا جاء صبی بالکوز من ماء مباح لا یحل لابویہ ان یشربا منہ اذا کانا غنیین لان الماء صار مملوکا لہ ولا یحل لھما الاکل من مالہ بغیر حاجۃ 1 واللہ تعالٰی اعلم۔ (منقول ہے اگر چہ مباح پانی سے کوزہ بھر لائے تو اس بچے کے مالدار ماں باپ کے لئے حلال نہیں کہ وہ اس کوزے سے پانی پئیں کیونکہ وہ پانی اس بچے کی ملکیت ہوگا اور ماں باپ کو حاجت کے بغیر بچے کا مال کھانا حلال نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت))

مسئلہ ۱۵۲: از شہر کہنہ قاضی ٹولہ مرسلہ قاضی محمد عیوض صاحب ۲۸ ذی الحجہ ۱۳۲۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ہندہ لاولد نے بحالت مرض سو روپے زید کے پاس امانۃً جمع کئے اور وصیت کی کہ تندرست ہوگئی تو یہ روپیہ لے کر حج کو جاؤں گی اور اگر مرگئی تو تم کو اختیار ہے کہ کسی کار خیر میں صرف کردینا اس میں سے میرے کسی رشتہ دار کو ایک حبہ نہ دیا جائے ، دوبارہ اس ماہ کے بعد سو روپے اور زید کے پاس جمع کئے اور وصیت کی کہ یہ رقم دوبارہ جمع شدہ بعد میرے مرنے کے تجہیز و تکفین اور ایک سال تک میری فاتحہ درود میں خرچ ہوں اور رقم سابق جس کی وصیت کر چکی ہوں اس کار خیر میں اٹھائی جائے اب وصیت سے ایک ماہ بعد مسماۃ کا انتقال ہو گیا (للعلمہ) اس کی تجہیز و تکفین فاتحہ میں صرف ہوئے جس کو ابھی سال نہ ہوا (ماہہ) باقی ہیں اور پہلی رقم بجنسہ موجود ہے کل (ماہ) باقی ہیں ہندہ کی ایک ہمشیرہ حقیقی دوسری بھتیجی جس کا باپ بیس سال سے مفقود الخبر ہے اور ایک ہندہ کے شوہر ثانی کی لڑکی ہے وہ ہندہ کی دختر نہیں اب کس طرح تقسیم ہو؟ بینوا توجروا۔

الجواب: ہندہ کی بہن کے بیان سے واضح ہوا کہ ہندہ نے ان روپوں کے سوا اتنی چیزیں اور چھوڑیں چوڑیاں (حصہ ۱) توڑا (ص ۱) بالی پتے (حصہ ۱) کڑے (۱)، پانچ برتن وزنی تخمیناً سو

سیر، ان میں چوڑیاں اپنی موت سے آٹھ دن پہلے سے اپنے جیٹھ کی نواسی کو دے دیں اور توڑے اور بالی پتوں کی بھی اسی کے لئے وصیت کی، کڑوں اور برتنوں میں کوئی وصیت نہ کی، اس کی تجہیز و تکفین میں بیس روپے اٹھے اور چوالیس روپے کے کھانے پکوا کر صرف مساکین کو دیئے، ہندہ کا بھائی جس وقت مفقود ہوا اس کی عمر چالیس سال تھی اور ہندہ پر کوئی اعتراض نہیں۔ برتقدیر صدق جملہ بیانات مذکور بیس روپے کہ

1 غمز عیون البصائر مع الاشباہ والنظائر الفن الثالث ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۵۰

Fatawa Rizvia, Volume 25

The expenses incurred for the shroud and burial are part of basic necessities and are not included in the bequests (wills). The will effectively consists of 180 rupees among those and 15 for this granddaughter; thus, the total bequest is for 195 rupees. The total estate left is 208 rupees. One-third of it is 69 rupees, 5 annas, and 4 pies. Up to this amount, the will will be implemented without the permission of the heirs. When the one-third of the estate is insufficient for the bequests, the rule is that each bequest will be implemented in the same proportion as the one-third bears to the total bequests. For example, if the one-third is half of the total bequests, then each bequest will be implemented at half its value; and if it's one-third, then at one-third, and so on. In 'Ghayat al-Bayan', from the commentary on 'Al-Tahawi' by Imam al-Isbijabi:

[Table/Box Column 1 - Arabic] The method for this is that all the bequests are gathered, and they are compared with the one-third [of the estate] and its shortfall from the bequests. If the shortfall is equal to half of the bequests, then half of each bequest is deducted. If the shortfall is equal to one-third of them, then one-third of each bequest is deducted. For example, if the bequests total one thousand dirhams: one hundred for one of them, two hundred for another, three hundred for another, and four hundred for another, while the one-third of his property is five hundred. Thus, the shortfall from five hundred to the total amount of bequests is equal to half of it, which is five hundred. Consequently, half is deducted from each bequest: for the one entitled to a hundred, fifty; for the one entitled to two hundred, a hundred; and so on.

[Table/Box Column 2 - Urdu Explanation] How much is less than the total sum of the bequests? If it is equal to half of several bequests, then half will be reduced from each bequest. And if it is equal to one-third of the total sum of several bequests, then a third part of that bequest will be reduced from each bequest. For example, if a person bequeathed a total of one thousand dirhams, i.e., one hundred dirhams for one person, two hundred dirhams for the second, three hundred dirhams for another person, and bequeathed four hundred dirhams for yet another person, while the one-third part of his property is five hundred dirhams. So in this way, the reduction from the total sum of bequests became equal to half, i.e., five hundred dirhams are less. Therefore, half will be reduced from each bequest, i.e., the one with a hundred dirham bequest will be given fifty, and the one with two hundred will be given a hundred dirhams, and others should be inferred based on this.

कफ़न-दफ़न में जो खर्च हुआ वह बुनियादी ज़रूरतों में शामिल है, वसीयतों में नहीं। वसीयत मानो उन रुपयों में से एक सौ अस्सी की है और पंद्रह की इस नवासी के लिए; इस प्रकार कुल वसीयत एक सौ पचानवे की है। कुल छोड़ी गई जायदाद दो सौ आठ रुपये है; उसका एक तिहाई उनहत्तर रुपये पाँच आने चार पाई है। यहाँ तक वारिसों की अनुमति के बिना वसीयत लागू होगी। और जब एक तिहाई हिस्सा वसीयतों के लिए कम पड़ जाए, तो नियम यह है कि हर वसीयत उसी अनुपात में लागू होगी जिस अनुपात में एक तिहाई कुल वसीयतों के बराबर है। उदाहरण के लिए, यदि एक तिहाई कुल वसीयतों का आधा है, तो हर वसीयत अपने आधे मूल्य पर लागू होगी, और यदि एक तिहाई है तो एक तिहाई पर, और इसी तरह। 'ग़ायत अल-बयान' में 'शरह अल-तहावी' लिल-इमाम अल-इसबीजाबी से है:

[बॉक्स - अरबी] इसका कारण यह है कि सभी वसीयतों को इकट्ठा किया जाता है और उनकी तुलना एक तिहाई [जायदाद] और वसीयतों से इसकी कमी से की जाती है। यदि कमी वसीयतों के आधे के बराबर है, तो प्रत्येक वसीयत में से आधा घटा दिया जाता है। और यदि कमी उनके एक तिहाई के बराबर है, तो प्रत्येक वसीयत में से एक तिहाई घटा दिया जाता है। जैसे कि यदि वसीयत कुल एक हज़ार दिरहम हो: उनमें से एक के लिए सौ, दूसरे के लिए दो सौ, तीसरे के लिए तीन सौ और चौथे के लिए चार सौ, जबकि उसकी संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा पाँच सौ है। इस प्रकार, पाँच सौ से वसीयतों की कुल राशि तक की कमी इसके आधे के बराबर है, जो कि पाँच सौ है। फलस्वरूप, प्रत्येक वसीयत से आधा घटा दिया जाएगा: सौ वाले के लिए पचास, दो सौ वाले के लिए सौ, और इसी तरह।

[बॉक्स - उर्दू स्पष्टीकरण] वसीयतों के कुल योग से कितना कम है? अगर वह कई वसीयतों के आधे के बराबर है तो हर वसीयत से उसका आधा कम कर दिया जाएगा और अगर कई वसीयतों के कुल योग के एक तिहाई के बराबर है तो हर वसीयत में से उस वसीयत का तीसरा हिस्सा कम कर दिया जाएगा। जैसे किसी व्यक्ति ने कुल मिलाकर एक हज़ार दिरहमों की वसीयत की, यानी एक व्यक्ति के लिए सौ दिरहम, दूसरे के लिए दो सौ दिरहम, एक और व्यक्ति के लिए तीन सौ दिरहम और एक और व्यक्ति के लिए चार सौ दिरहम की वसीयत की, जबकि उसकी संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा पाँच सौ दिरहम है। तो इस तरह वसीयतों के कुल योग से कमी आधे के बराबर हुई यानी पाँच सौ

दिरहम कम हैं। चुनांचे हर वसीयत में से आधा कम कर दिया जाएगा यानी सौ की वसीयत वाले को पचास और दो सौ वाले को सौ दिरहम देंगे और इसी पर अन्य का अनुमान लगा लें।

पृष्ठ 658 का 491

تجہیز و تکفین میں صرف ہوئے وہ تو حاجت اصلیہ میں اٹھے شامل وصایا نہیں، وصیت گویا ان روپوں میں ایک سواسی کی ہے اور پندرہ کی اس نواسی کے لئے کل وصیت ایک سو پچانوے کی ہے اور جملہ متروکہ دو سو آٹھ روپے، اس کی تہائی انہتر روپے پانچ آنے چار پائی، یہاں تک بے اجازت ورثہ نافذ ہوگی اور ثلث جب وصایا پر تنگی کرے تو اس کا قاعدہ یہ ہے کہ جو وصیت ثلث کو مجموع وصایا سے ہے اسی نسبت سے ہر وصیت نفاذ پائے گی مثلاً ثلث اگر مجموع وصایا کا نصف ہے تو ہر وصیت اپنے نصف میں نافذ ہوگی اور تہائی تو تہائی، وعلٰی ہذا القیاس۔ غایۃ البیان میں شرح الطحاوی للامام الاسبیجابی سے ہے:

[جدول - کالم ۱ - عربی] الوجه في ذلك ان تجمع الوصايا كلها وينظر اليها والى الثلث والى نقصانه من الوصايا فان كان النقصان مثل نصف الوصايا ينقص من كل وصية نصفها وان كان النقصان مثل ثلثها ينقص من كل وصية ثلثها نحو ما اذا بلغت الوصايا الف درهم لاحدهم مائة و للآخر مائتان وللآخر ثلثمائة وللآخر اربعمائة وثلث ماله خمسمائة فالنقصان من خمسمائة الى مبلغ الوصايا مثل نصفها خمسائة فينقص من كل وصية نصفها لصاحب المائة خمسون ولصاحب المئتين مائة وعلى

[جدول - کالم ۲ - اردو] وصیتوں کے مجموعے سے کتنا کم ہے اگر وہ کئی وصیتوں کے نصف کے برابر ہے تو ہر وصیت سے اس کا نصف کم کردیا جائے گا اور اگر کئی وصیتوں کے مجموعے کی تہائی کے برابر ہے تو ہر وصیت میں سے اس وصیت کا تیسرا حصہ کم کردیا جائے گا جیسے کسی شخص نے مجموعی طور پر ہزار درہموں کی وصیت کی یعنی ایک شخص کے لئے سو درہم، دوسرے کے لئے دوسو درہم، ایک اور شخص کے لئے تین سو درہم اور مزید ایک

شخص کے لئے چار سو درہم کی وصیت کی جبکہ اس کے مال کا تہائی حصہ پانچ سو درہم ہے، تو اس طرح وصیتوں کے مجموعے سے کمی نصف کے برابر ہوئی یعنی پانچ سو درہم کم ہیں چنانچہ ہر وصیت میں سے نصف کم کردیا جائے گا یعنی سو کی وصیت والے کو پچاس اور دوسو والے کو سو درہم دیں گے اور اسی پر دیگر کو قیاس

Fatawa Ridawiyya - Volume 25

Box 1 (Left): This is the analogy 1. Box 1 (Right): The reasoning here is that all the bequests will be aggregated, and then these bequests and one-third of the deceased's estate will be examined to see if they constitute one-third of the estate. (T)

I say: (T) Alternatively, give each bequest a portion from the one-third that corresponds to its proportion in the total bequests. A bequest that is half of the total bequests should receive half of the one-third, and one that is a quarter should receive a quarter, and so on. The result of both methods is the same. If you want to find the share from the one-third for a specific bequest, follow the method I (the humble author) have mentioned. If the bequest is of a specific item (e.g., jewelry, utensils, or a house), and you want to know how much of that item should be given, use the first method. For instance, in the first method, the ratio of (L. p. 15) to (Ma. S. L.) or 208 to 585—rather 16 to 45—is the ratio upon which every bequest will be executed, meaning 16/25 of each bequest will be fulfilled. The elder brother-in-law's granddaughter's share in each of the bangles, anklets, and earrings is the same, and the heirs' share is 25/29 from each. If the price of these three items is (p. 65), the bequest's share from them will be five rupees, five annas, and four pies. According to the second method, if their price is (p. 'Ah') and the total bequests amount to 195, this bequest becomes a thirteenth of the total. Thus, its share will be a thirteenth of the one-third, i.e., (L. p. 3/5) pie, resulting in (p. 3/5) pie. Similarly, in both calculations, for a one-hundred-rupee bequest for charity, its share comes to thirty-five rupees, eight and three-quarter annas, and one and two-thirds pies (p. 108-1- 2/3). The bequest for Fatiha was part of those 80 rupees, its share being twenty-eight rupees, seven annas, and one and one-third pies (p. 'Ah' 1- 1/3). More was spent on Fatiha than its actual share, but Fatiha itself, when spent solely on the poor, is a charitable act. The total spent for both bequests (charity and Fatiha) was sixty-four rupees, of which forty-four were utilized. Although he had stipulated the spending over a year, they were spent before the year ended; there was no harm in this, rather speed was better.

1 Ghayat al-Bayan Page 492 of 658

फ़तावा-ए-रज़विया - जिल्द 25

बॉक्स 1 (बाएँ: यह क़यास है 1। बॉक्स 1 (दाएँ: इसमें दलील यह है कि तमाम वसीयतों को इकट्ठा करके उन वसीयतों और मृतक की संपत्ति की एक-तिहाई (तिहाई माल) को देखा जाएगा कि वह संपत्ति की एक-तिहाई हो जाए। (त)

मैं कहता हूँ: (त) या फिर ऐसा करें कि हर वसीयत को कुल वसीयतों के मजमूए (योग) से जो अनुपात है, हर एक को तिहाई माल से उतना ही हिस्सा दें। जो वसीयत कुल वसीयतों की आधी हो, उसे तिहाई का आधा दें, और जो चौथाई हो, उसे चौथाई दें, और इसी तरह अन्य पर भी। दोनों तरीकों का परिणाम एक ही है। अगर तिहाई से यह मालूम करना हो कि किसी खास वसीयत को क्या मिलेगा, तो वह तरीका अपनाएं जिसका ज़िक्र इस फ़क़ीर ने किया है। और अगर वसीयत किसी विशिष्ट वस्तु की है, जैसे जेवर, बर्तन या मकान आदि, और यह जानना चाहें कि उस वस्तु का कितना हिस्सा दिया जाएगा, तो पहला तरीका अपनाएं। मिसाल के तौर पर, पहले तरीके के अनुसार जो अनुपात (ल.पृ. 15) का (मा.स.ल.) से या 208 का 585 से, बल्कि 16 का 45 से है, उसी अनुपात पर हर वसीयत दी जाएगी, यानी हर वसीयत का 16/25 हिस्सा लागू किया जाएगा। जेठ की नवासी का हिस्सा चूड़ियों, तोड़ा (पायल) और बाली-पतों में से प्रत्येक में समान है, और प्रत्येक में वारिसों का हिस्सा 25/29 है। अगर इन तीन चीज़ों की कीमत (पृ. 65) है, तो उनमें से वसीयत का हिस्सा पाँच रुपये, पाँच आने और चार पाई होगा। और दूसरे तरीके पर, जबकि उनकी कीमत (पृ. 'अह') है और कुल वसीयतें 195 हैं, तो यह वसीयत इस कुल का तेरहवां हिस्सा हुई, तो तिहाई यानी (ल.पृ. 3/5) पाई का तेरहवां हिस्सा उसका हिस्सा होगा जो (पृ. 3/5) पाई हुए। इसी तरह दोनों गणनाओं पर नेक काम के लिए सौ रुपयों की वसीयत थी, उसका हिस्सा पैंतीस रुपये, पौने नौ आने, एक सही दो-तिहाई पाई (पृ. 108-1- 2/3) पाई आएगा। और फ़ातिहा की वसीयत उन्हीं 80 रुपयों में थी, उसका हिस्सा अट्ठाइस रुपये, सात आने, एक सही एक-तिहाई पाई (पृ. 'अह' 1- 1/3) पाई हुआ। फ़ातिहा में उसके हिस्से से ज़्यादा खर्च कर दिया गया, लेकिन फ़ातिहा भी जब केवल गरीबों पर खर्च की जाए तो वह नेक काम है। और इन दोनों वसीयतों (नेक काम और फ़ातिहा) की प्राप्ति के लिए कुल चौंसठ रुपये हुए, जिनमें से चौवालीस खर्च हो गए। और उन्होंने साल भर में खर्च करने को कहा था, मगर साल पूरा होने से पहले ही खर्च कर दिए गए; इसमें भी कोई हर्ज नहीं था, बल्कि जल्दी करना ही बेहतर था।

1 ग़ायत अल-बयान पेज 492 ऑफ़ 658

باکس ۱ (بائیں): ھذا القیاس ۱۔ باکس ۱ (دائیں): اس میں توجیہ یہ ہے تمام وصیتوں کو جمع کر کے ان وصیتوں اور میت کے مال کی ایک تہائی کو دیکھا جائے گا کہ وہ تہائی مال کرلو۔ (ت)

اقول: (میں کہتا ہوں۔ت) یا یوں کریں کہ ہر وصیت کو جو نسبت مجموعہ وصایا سے ہے ہر ایک کے لئے اتنا ہی حصہ ثلث سے دیں جو وصیت مجموعہ وصایا کی نصف ہو اس کے لئے ثلث کا نصف دیں ، اور جو ربع ہو اس کے لئے ربع، وقس علیہ، دونوں طریقوں کا حاصل ایک ہے اگر ثلث کا حصہ دریافت کرنا ہو کہ اس میں سے فلاں وصیت کو کیا ملے گا تو یہ طریقہ کہ فقیر نے ذکر کیا عمل میں لائیں، اور اگر وصیت کسی عین مثلاً گہنے یا برتن یا مکان وغیرہ کی ہے معلوم کرنا چاہیں کہ اس عین کا کتنا حصہ دیا جائے گا تو وہ پہلا طریقہ برتیں مثلاً پہلے طریقہ پر جو نسبت (لع ص ۱۵) کو (ما ص لع) یا دو سو آٹھ کو پانچ سو پچاسی بلکہ سولہ کو پینتالیس سے ہے اسی نسبت پر ہر وصیت دی جائے گی یعنی ہر وصیت سے ۲۵ / ۱۶ نافذ کریں گے، چوڑیاں اور توڑ ا اور بالی پتے ہر ایک سے اتنا ہی حصہ جیٹھ کی نواسی کا ہے اور ہر ایک سے ۲۵ / ۲۹ وارثوں کا، اگر ان تینوں چیزوں کی قیمت (ص ۶۵) ہے تو ان میں سے وصیت کا حصہ پانچ روپیہ پانچ آنے چار پائی ہوگی اور دوسرے طریقہ پر جبکہ ان کی قیمت (ص عہ) ہے اور مجموع وصایا ۱۹۵ تو یہ وصیت اس مجموع کا تیر ہواں حصہ ہوئی تو ثلث یعنی (ل ص ۳/۵) پائی کا تیرہواں حصہ اس کا نصیب ہو گا جس کے وہی (ص ۳/۵) پائی ہوئے ۔ یوں ہی دونوں حسابوں پر کار خیر کے لئے سو روپوں کی وصیت تھی اس کا حصہ پینتیس روپے پونے نو آنے ایک صحیح دو تہائی پائی (ص ۱۰۸-۱- ۳/۲) پائی آئے گا اور فاتحہ کی وصیت اسی ۸۰ روپے میں رہی تھی اس کا حصہ اٹھائیس روپے سات آنے ایک صحیح ایک تہائی پائی (م عہ ۱- ۳/۱) پائی ۔ فاتحہ میں

اس کے حصہ سے زائد اٹھا دیئے مگر فاتحہ بھی جبکہ صرف مساکین پر صرف کی گئی کار خیر ہے اور مجموعہ ان دونوں وصیتوں کے حصول کا جو کار خیر و فاتحہ کے لئے تھیں چونستھ روپے ہوئے ان میں سے چوالیس اٹھ گئے اور اس نے سال بھر میں اٹھانے کو کہا تھا وہ سال سے پہلے ہی اٹھا دیئے اس میں بھی کچھ حرج نہ ہوا بلکہ جلدی ہی بہتر تھی،

Fatawa Rizvia, Volume 25

In al-Hindiyyah, quoted from al-Khania via al-Jami', it states: If someone bequeaths one-third of their wealth to the poor such that eight dirhams are given in charity from it every year, or if they said, "I bequeath that one hundred dirhams be given in charity from my two-thirds every year," then the executor (wasi) should give the entire third in charity in the first year and not distribute it over the years. (T)

Now, spend only twenty rupees on charitable works. The portion of this bequest from the bangles, anklets, and earrings is 16/25 from each. In these three ornaments, the remaining part is 29/135 each, along with the full bracelets and utensils, and one hundred and sixteen rupees. All these are the right of the heirs. The niece or the daughter of the second husband are not heirs at all; only the sister is an heir, and the brother whose whereabouts are unknown (mafqud-ul-khabar). Therefore, the one whom Hindah appointed as trustee and executor should spend twenty rupees on charity. If the sister and the granddaughter of the elder brother-in-law (jeth) want distribution, then give 16/25 of those three ornaments to the granddaughter of the elder brother-in-law. Keep two-thirds of each for the [missing] brother until seventy years pass from the age of that missing person. If it is true that he went missing at the age of forty and twenty years have passed since he went missing, then wait for ten more years. If he appears alive during these ten years, give him these two-thirds. If it becomes known that he died after Hindah, then give these two-thirds to his heirs, such as his daughter etc., who were his heirs at the time of the missing person's death. If this same sister and daughter were his heirs, then give half of these two-thirds to the missing person's daughter and half to the sister. And if it becomes known that he died before Hindah, or if seventy years pass from his age and nothing is known of his death or life, then give these two-thirds also to Hindah's sister. It is stated in Adab al-Awsia:

It is mentioned in al-Dhakhirah, al-Khaniyyah, al-Khulasah, and al-Hafiziyyah that the division made by a father or his executor, even in stages, is permissible for a minor in everything, as long as injustice does not become apparent.

1 Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Chapter Eight, Noorani Kutub Khana Karachi 6/351 Page 493 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

अल-हिन्दिया में अल-खानिया के हवाले से अल-जामि' से उद्धृत है: यदि किसी ने अपनी संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा गरीबों को देने की वसीयत की इस प्रकार कि हर साल उसमें से आठ दिरहम दान किए जाएं या उसने कहा, "मैंने वसीयत की कि मेरे दो-तिहाई हिस्से में से हर साल सौ दिरहम दान किए जाएं" तो वसी (वसीयत का निष्पादक) पहले ही वर्ष में पूरे तिहाई हिस्से को दान कर दे और उसे वर्षों में विभाजित न करे। (त)

अब केवल बीस रुपये नेक कार्यों में खर्च करें और इतना हिस्सा चूड़ियों, तोड़ों और बाली-पत्तों का यानी हर एक में से 16/25 इस वसीयत का हिस्सा हुआ। बाकी इन तीन गहनों में से प्रत्येक का 29/135 और कड़े तथा बर्तन पूरे और एक सौ सोलह रुपये। ये सब वारिसों का हक हैं। भतीजी या दूसरे पति की लड़की तो मूलतः वारिस नहीं हैं, केवल बहन वारिस है और वह भाई जिसका अता-पता नहीं है (मफ़कूद-उल-ख़बर)। इसलिए, जिसे हिंदा ने अमीन और वसी बनाया था, वह बीस रुपये नेक काम में खर्च कर दे। यदि बहन और जेठ की नवासी बंटवारा चाहें, तो उन तीनों गहनों का 16/25 जेठ की नवासी को दे दे और हर एक का दो-तिहाई भाई के लिए रखे जब तक कि उस लापता व्यक्ति की आयु सत्तर वर्ष न हो जाए। यदि यह सही है कि वह चालीस वर्ष की आयु में लापता हुआ था और लापता हुए बीस वर्ष बीत चुके हैं, तो दस वर्ष और प्रतीक्षा करें। यदि इन दस वर्षों में वह जीवित प्रकट हो, तो ये दो-तिहाई उसे दे दें। और यदि ज्ञात हो कि वह हिंदा के बाद मर गया, तो ये दो-तिहाई उसके वारिसों जैसे उसकी बेटी आदि को दे दें जो लापता व्यक्ति की मृत्यु के समय उसके वारिस थे। यदि यही बहन और बेटी उसके वारिस थे, तो इन दो-तिहाई का आधा लापता व्यक्ति की बेटी को दें और आधा बहन को। और यदि ज्ञात हो कि वह हिंदा से पहले मर गया या उसकी आयु सत्तर वर्ष बीत जाए और उसकी मृत्यु या जीवन का कुछ हाल मालूम न हो, तो ये दो-तिहाई भी हिंदा की बहन को ही दे दें। अदब अल-अवसिया में है:

अल-ज़खीरा, खानिया, खुलासा और हाफ़िज़िया में उल्लेख है कि पिता और उसके वसी द्वारा किया गया बंटवारा, चाहे वह चरणों में हो, नाबालिग पर हर चीज़ में जायज़ है जब तक कि अन्याय स्पष्ट न हो जाए।

1 अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, वसीयत की किताब, आठवाँ अध्याय, नूरानी कुतुब खाना कराची 6/351 पृष्ठ 493 का 658

فی الھندیة عن الخانیة عن الجامع، اذا اوصی بثلث ماله للمساکین یتصدق منه کل سنة ثمانیة دراھم او قال اوصیت بان یتصدق من ثلثي کل سنة مائة درھم فالوصی یتصدق بجمیع الثلث في السنة الاولی ولا یوزع علی السنة۔ 1 ہندیہ میں بحوالہ جامع دخانیہ سے منقول ہے اگر کسی نے اپنا تہائی مال مسکینوں کو دینے کی وصیت کی اس طور پر کہ ہر سال اس کے تہائی مال سے ان پر اٹھارہ درہم صدقہ کئے جائیں یا یوں کہا میں نے اس بات کی وصیت کی ہے کہ میرے مال کے تہائی حصے سے ہر سال سو درہم صدقہ کئے جائیں یا یوں کہا میں نے اس بات کی وصیت کی ہے کہ میرے مال کے تہائی حصہ سے ہر سال سو درہم صدقہ کئے جائیں، تو اس صورت میں وصی پورے تہائی مال کو پہلے ہی سال صدقہ کردے اور اس کو سالوں پر تقسیم نہ کرے۔ (ت)

تو اب فقط بیس روپے کار خیر میں اور خرچ کردیں اور اتنا حصہ چوڑیوں، توڑنے، بالی پتوں کا یعنی ہر ایک میں سے ۱۶ / ۲۵ اس وصیت کا حصہ ہوا باقی ان تین گہنوں میں ہر ایک کا ۲۹ / ۱۳۵ اور کڑے اور برتن پورے اور ایک سو سولہ روپے۔ یہ سب حق ورثہ رہے، بھتیجی یا شوہر ثانی کی لڑکی تو اصلا وارث نہیں صرف بہن وارث ہے اور وہ مفقود الخبر بھائی، لہٰذا وہ جسے ہندہ نے امین و وصی کیا تھا بیس روپے کار خیر میں خرچ کردے، بہن اور جیٹھ کی نواسی تقسیم چاہیں تو ان تینوں گہنوں کے ۱۶ / ۲۵ جیٹھ کی نواسی کو دے دے اور ہر ایک کی دو تہائی بھائی کے لئے اٹھارکھے یہاں تک کہ اس مفقود کی عمر سے ستر برس گزر جائیں، اگر یہ صحیح ہے کہ چالیس برس کی عمر میں مفقود ہوا تھا اور مفقود ہوئے بیس برس گزرے تو دس برس اور انتظار کریں اگر اس دس برس میں وہ زندہ ظاہر ہو تو یہ دو تہائی اسے دے دیں، اور اگر معلوم ہو کہ وہ ہندہ کے بعد مرگیا تو یہ دو تہائی اس کی بیٹی وغیرہ اس کے ورثہ کو دے دیں جو مفقود کی

موت کے وقت اس کے وارث تھے، اگر یہی بہن بیٹی اس کے وارث تھے تو ان دو تہائی کا نصف مفقود کی بیٹی کو دیں اور نصف بہن کو، اور اگر معلوم ہو کہ وہ ہندہ سے پہلے مرگیا یا اسکی عمر سے ستر برس گزر جائیں اور اس کی موت حیات کا کچھ حال نہ معلوم ہو تو یہ دو تہائی بھی ہندہ کی بہن ہی کو دے دیں۔ ادب الاوصیاء میں ہے:

ذكر في الذخيرة والخانية والخلاصة والحافظية، ان قسمة الاب ووصيه ولو بمراتب جائزة على الصغير مالم يتبين حيف ذخیرہ، خانیہ، خلاصہ اور حافظیہ میں مذکور ہے کہ باپ اور وصی کی تقسیم نابالغ پر ہر شئ میں جائز ہے اگرچہ کئی مرحلوں میں ہو جب تک کہ واضح طور پر ناانصافی ظاہر نہ ہو۔

1 الفتاویٰ الهندية كتاب الوصايا الباب الثامن نورانی کتب خانہ کراچی ۶/ ۳۵۱ Page 493 of 658

Fatawa Rizwia Volume 25

[Box 1] Arabic: (Transactions for) a minor in everything are valid as long as there is no excessive deception (ghabn fahish). Similarly, the division by a true grandfather and his executor (wasi) when the father and his executor are absent. Likewise, the division by these people is permissible for an absent adult in other than real estate. Similarly, the division by the executor of someone like a mother, such as an uncle, his son, a brother, or his son, is permissible if the division is in the movable property of the deceased's estate and there is no executor stronger than them present. 1 (Briefly) Urdu: (It should) not be with excessive deception; likewise, the division by a true grandfather and his executor when the father and his executor are not present. Similarly, the division by the aforementioned persons for an absent adult is permissible in their movable property. Likewise, the division by a mother's executor in the share that the minor received from the mother's side. The same ruling applies to the division by the executor of an uncle, his son, a brother, and his son, provided that the division occurs in the belongings of the deceased's estate and there is no executor stronger than them present. Ah (Briefly) (T)

[Box 2] In the same [book], from Khaniyah: Arabic: If they (the heirs) are all adults and some are absent, and the executor divides among those present with their consent and holds the shares of the absent ones, his division is permissible. 2 Urdu: If those heirs are adults, all or some are absent, and the executor divides the inheritance among the present ones with their consent and keeps the shares of those who are absent, then this division will be valid. (T)

[Box 3] In the same [book]: Arabic: In Jami' al-Saghir, if (the executor) divides for the legatee (of one-third), and the heirs are all minors or absent, and he divides and gives him the third and leaves the two-thirds for the heirs, his division is permissible even if... Urdu: In Jami' al-Saghir, it is stated that when an executor makes a division for a person for whom one-third of the property was willed, if all the heirs are minors or all are absent, and he makes the division, gives one-third to the one with the will, and keeps two-thirds for the heirs, then his division is valid.

Footnotes: 1. Adab al-Awsiya, marginalia of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Division, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/52-251. 2. Adab al-Awsiya, marginalia of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Division, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/253.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[बॉक्स 1] अरबी: (लेन-देन की वैधता) एक नाबालिग के लिए हर चीज में जब तक कि कोई अत्यधिक धोखा (ग़बन-ए-फ़ाहिश) न हो। इसी तरह, पिता और उसके वसी (कार्यकारी) की अनुपस्थिति में एक सच्चे दादा और उसके वसी द्वारा विभाजन। इसी तरह, इन लोगों द्वारा विभाजन एक अनुपस्थित वयस्क के लिए अचल संपत्ति के अलावा अन्य में जायज़ है। इसी तरह, माँ की तरह के किसी व्यक्ति के वसी, जैसे चाचा, उसका बेटा, भाई या उसका बेटा द्वारा विभाजन जायज़ है, यदि विभाजन मृतक की संपत्ति के चल सामान में हो और वहाँ उनसे मज़बूत कोई वसी मौजूद न हो। १ (संक्षेप में) उर्दू: अत्यधिक धोखे के साथ न हो; इसी तरह, सच्चे दादा और उनके वसी का विभाजन जब पिता और उनका वसी न हो। इसी तरह, उपरोक्त व्यक्तियों का विभाजन अनुपस्थित वयस्क की चल संपत्ति में जायज़ है। इसी तरह, माँ के वसी का विभाजन उस हिस्से में जो नाबालिग को माँ की तरफ़ से मिला। यही हुक्म चाचा, उसके बेटे, भाई और उसके बेटे के वसी के विभाजन का होगा जब वह विभाजन मृतक की वसीयत के सामान में जारी हो और वहाँ उनसे मज़बूत कोई वसी मौजूद न हो। अह (संक्षेप में) (त)

[बॉक्स 2] उसी में ख़ानिया से है: अरबी: यदि वे (वारिस) सभी वयस्क हों और कुछ अनुपस्थित हों, और वसी उपस्थित लोगों की सहमति से उनके बीच विभाजन कर दे और अनुपस्थित लोगों के हिस्से को रोक ले, तो उसका विभाजन जायज़ है। २ उर्दू: अगर वे वारिस बालिग हों, तमाम या कुछ ग़ायब हों और वसी हाज़िरीन की रजामंदी से उनके बीच मीरास तक़सीम कर दे और जो ग़ायब हैं उनके हिस्से रोक ले तो यह तक़सीम जायज़ होगी। (त)

[बॉक्स 3] उसी में है: अरबी: जामेउल सगीर में, यदि (वसी) वसीयत पाने वाले (एक-तिहाई के) के लिए विभाजन करे, और वारिस सभी नाबालिग हों या अनुपस्थित हों, और वह विभाजन करके उसे एक-तिहाई दे दे और दो-तिहाई वारिसों के लिए छोड़ दे, तो उसका विभाजन जायज़ है चाहे... उर्दू: जामेउल सगीर में है कि जब वसी उस शख़्स के लिए जिसे तिहाई माल की वसीयत की गई, मुक़ास्मा (विभाजन) कर ले, फिर अगर तमाम वारिस नाबालिग हैं या तमाम ग़ायब हैं तो उसने मुक़ास्मा करके तिहाई माल वसीयत वाले को दे दिया और दो तिहाई वारिसों के लिए रोक लिया तो उसका मुक़ास्मा जायज़ है।

फ़ुटनोट्स: १. आदाब अल-औसिया, हाशिए पर जामे अल-फ़ुसूलैन, तक़सीम का अध्याय, इस्लामी कुतुब ख़ाना, कराची, २/५२-२५१। २. आदाब अल-औसिया, हाशिए पर जामे अल-फ़ुसूलैन, तक़सीम का अध्याय, इस्लामी कुतुब ख़ाना, कराची, २/२५३।

[باکس 1] عربی: الصبی فی کل شیئ مالم یکن بفاحش الغبن وکذا قسمة الجد الصحیح ووصیه عند عدم الاب ووصیه وکذا تجوز قسمة هؤلاء علی الکبیر الغائب فی غیر العقار وکذا قسمة وصی نحوالام من العم وابنه و الاخ وابنه ان کانت (ای القسمة) فی عروض ترکة الموصی ولم یکن هناك من هو اقوی منه من الاوصیاء ۱ هبأختصار۔ اردو: غبن فاحش کے ساتھ نہ ہو یونہی جد صحیح اور اس کے وصی کی تقسیم جبکہ باپ اور اس کا وصی نہ ہوں، اسی طرح مذکورہ بالا حضرات کی تقسیم بالغ غائب پر اس کی منقولہ جائیداد میں جائز ہے یونہی ماں کے وصی کی تقسیم اس حصہ میں جو نابالغ کو ماں کی طرف سے ملا۔ یہی حکم چچا، اس کے بیٹے، بھائی اور اس کے بیٹے کے وصی کی تقسیم کا ہوگا جب کہ وہ تقسیم ترکہ موصی کے سامان میں جاری ہو اور وہاں ان سے اقوٰی کوئی وصی موجود نہ ہو اھ (اختصار) (ت)

[باکس 2] اسی میں خانیہ سے ہے: عربی: ان کانوا (ای الورثة) کبارا کلهم وبعضهم غائب فتقاسم الوصی مع الحاضرین برضاهم وامسك انصباء الغائبین جازت قسمته- 2 اردو: اگر وہ وارث بالغ ہوں تمام یا بعض غائب ہوں اور وصی حاضرین کی رضامندی سے ان میں میراث تقسیم کردے اور جو غائب ہیں ان کے حصے روک لے تو یہ تقسیم جائز ہوگی۔ (ت)

[باکس 3] اسی میں ہے: عربی: فی جامع الصغیر ، اذا قاسم (ای الوصی) للموصی له بالثلثفان کانت الورثة صغارا کلهم او غائبین فقاسمه واعطاه الثلث واملك الثلثین للورثة جاز مقاسمته و ان کان اردو: جامع الصغیر میں ہے کہ جب وصی اس شخص کے لئے جسے تہائی مال کا مقاسمہ کرلے جس کے لئے وصیت کی گئی پھر اگر تمام ورثاء نابالغ ہیں یا تمام غائب ہیں تو اس نے مقاسمہ کر کے

تہائی مال وصیت والے کو دے دیا اور دو تہائی وارثوں کے لئے روک لیا تو اس کا مقاسمہ جائز ہے

حواشی: 1. آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی القسمۃ اسلامی کتب خانہ کراچی ۲۵۱-۵۲/۲ 2. آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی القسمۃ اسلامی کتب خانہ کراچی ۲۵۳/۲

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Table Content] [Left Column - Arabic]: If some of them are minors or absent, the division by the executor (wasi) is permissible in matters other than the immovable property of the absent heirs. However, if he divides for the heirs against the legatee in such a way that the legatee was absent and the executor held back one-third of the property for him, then his division is not permissible. A similar ruling is in 'Al-Walwalijiyya', and the reasoning provided is that the executor stands in the place of the testator (musi), and the heirs are successors of the testator. Thus, it is as if the executor stood in the place of the heirs, so his division for the legatee on behalf of the heirs is correct. But the legatee is not a successor of the testator, so the executor does not stand in his place. Therefore, his division for the heirs on behalf of the legatee is not permissible. This is the meaning of what is in 'Al-Jami' al-Saghir', 'Al-Hidayah', 'Al-Sirajiyya', 'Al-Khulasah', 'Al-Munyah', 'Al-Ghunyah', 'Al-Bunyah', etc. (abridged).

[Right Column - Urdu]: And if some of them are minors or absent, the division by the executor will be permissible in matters other than the immovable property of the absent heirs. And if he made a division for the heirs against the legatee in such a way that the legatee was absent and the executor kept a third of the wealth for him, then his division is not permissible. And similar to this is in 'Walwalijiyya', and the argument is made that the executor stands in place of the testator and the heirs are the survivors of the testator, so it is as if the executor became the representative of the heirs; therefore, it is correct for him to divide for the legatee from the heirs. But the legatee is not a successor of the testator, so the executor will not stand in his place, thus the division for the heirs from the legatee will not be permissible. And this is the same meaning as what is in Jami' Saghir, Hidaya, Sirajiyya, Khulasa, Munyah, Ghunyah, and Bunyah etc. (Briefly) - (T).

Problem 155: From Jais, District Rae Bareilly, Mohalla Ghoriana Khurd, sent by Abdul Hameed Sahib via Hafiz Ali Bakhsh Sahib, resident of Bareilly, Mohalla Bihari Pur, 2 Jumada al-Akhirah 1330 AH. What do the scholars of religion and muftis of the firm Shariah say in this matter: A deceased woman, at the time of her passing, made a will regarding her jewelry that it should be sold and a well should be built in her name so that she receives the reward. However, here in the Jamia Masjid, when there is a large number of worshippers, a couple of rows of worshippers are formed in the mosque courtyard. In the summer days, due to the heat of the sun, the ground stays very hot,

and the overhead sun is even more [troublesome] for those worshippers who are in the courtyard.

1 Adab al-Awsiya' on the margin of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Division, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/256-257.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[तालिका सामग्री] [बायां कॉलम - अरबी]: यदि उनमें से कुछ नाबालिग या अनुपस्थित हैं, तो अनुपस्थित उत्तराधिकारियों की अचल संपत्ति के अलावा अन्य मामलों में निष्पादक (वसी) द्वारा विभाजन की अनुमति है। हालाँकि, यदि उसने उत्तराधिकारियों के लिए वसीयत प्राप्तकर्ता (मुसा लहु) के विरुद्ध इस तरह से विभाजन किया कि वसीयत प्राप्तकर्ता अनुपस्थित था और निष्पादक ने उसके लिए संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा रोक लिया, तो उसका विभाजन मान्य नहीं है। इसी तरह का नियम 'अल-वलवालिजीया' में है, और दिया गया तर्क यह है कि निष्पादक वसीयतकर्ता (मूसी) के स्थान पर खड़ा होता है, और उत्तराधिकारी वसीयतकर्ता के उत्तराधिकारी होते हैं। इस प्रकार, ऐसा है जैसे निष्पादक उत्तराधिकारियों के स्थान पर खड़ा हो गया हो, इसलिए उत्तराधिकारियों की ओर से वसीयत प्राप्तकर्ता के लिए उसका विभाजन सही है। लेकिन वसीयत प्राप्तकर्ता वसीयतकर्ता का उत्तराधिकारी नहीं है, इसलिए निष्पादक उसके स्थान पर खड़ा नहीं होता है। इसलिए, वसीयत प्राप्तकर्ता की ओर से उत्तराधिकारियों के लिए उसका विभाजन मान्य नहीं है। यही अर्थ 'अल-जामी अल-सगीर', 'अल-हिदाया', 'अल-सिराजिया', 'अल-खुलसा', 'अल-मुनिया', 'अल-गुनिया', 'अल-बुनिया' आदि में है। (संक्षिप्त)।

[दायां कॉलम - उर्दू]: और अगर उनमें से कुछ नाबालिग या गायब हैं तो वसी का विभाजन गायब वारिसों की गैर-मनकूला (अचल) जायदाद के अलावा जायज़ होगा। और अगर उसने वारिसों के लिए वसीयत वाले शख्स पर विभाजन किया इस सूरत में कि वह वसीयत वाला शख्स गायब था और वसी ने उसके लिए एक तिहाई माल रोक लिया तो उसका विभाजन जायज़ नहीं। और इसी तरह अल-वलवालिजिया में है, और दलील यह दी गई है कि वसी मूसी (वसीयत करने वाले) के कायम मकाम (प्रतिनिधि) है और वारिस मूसी के उत्तराधिकारी हैं, तो गोया वसी वारिसों का कायम मकाम हो गया, लिहाज़ा वसीयत वाले शख्स के लिए उसका वारिसों से विभाजन करना सही है। और वसीयत वाला शख्स मूसी का उत्तराधिकारी नहीं है लिहाज़ा वसी उसके कायम मकाम नहीं होगा, तो वसीयत वाले शख्स से वारिसों के लिए उसका विभाजन जायज़ नहीं होगा। और यही अर्थ है उसका जो कुछ जामे सगीर, हिदाया, सिराजिया, खुलासा, मुनिया, गुनिया और दुनिया वगैरह में है। (संक्षेप में) - (त)।

समस्या 155: जायस, जिला रायबरेली, मोहल्ला घोरियाना खुर्द से, अब्दुल हमीद साहब द्वारा हाफिज अली बख्श साहब, निवासी बरेली, मोहल्ला बिहारी पुर के माध्यम से भेजा गया, 2 जुमादा अल-आखिरा 1330 हिजरी। धर्म के विद्वान और दृढ़ शरीयत के मुफ्ती इस मामले में क्या कहते हैं: एक

मृतक महिला ने अपनी मृत्यु के समय अपने गहनों के संबंध में वसीयत की थी कि उन्हें बेचकर उसके नाम पर एक कुआं बनाया जाए ताकि उसे पुण्य मिले। हालाँकि, यहाँ जामा मस्जिद में, जब नमाजियों की भीड़ होती है, तो मस्जिद के आंगन में भी नमाजियों की एक-दो सफें(पंक्तियाँ) बन जाती हैं। गर्मियों के दिनों में सूरज की तपिश के कारण ज़मीन भी बहुत गर्म रहती है और ऊपर की धूप उन नमाजियों के लिए और भी अधिक कष्टकारी होती है जो आंगन में होते हैं।

1 आदाब अल-औसिया, जामी अल-फुसुलैन के हाशिए पर, विभाजन पर अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, 2/256-257।

بعضهم صغارا او غائبا تجوز مقاسمة الوصی فیما سوی | اور اگر ان میں سے بعض نابالغ یا غائب ہیں تو وصی کا مقاسمہ عقار الغائبین اما لو قاسم للورثة علی الموصی له بان | غائب وارثوں کی غیر منقول جائداد کے ماسوا میں جائز ہوگا، اور کان الموصی له هو الغائب وامسك له الثلث لم تجز | اگر اس نے وارثوں کے لئے وصیت والے شخص پر مقاسمہ مقاسمته ومثله فی الولوالجیة واستدل بان الوصی | کیا بایں صورت کہ وہ وصیت والا شخص غائب تھا اور وصی نے قائم مقام الموصی والورثة خلف عن الموصی فکان | اس کے لئے تہائی مال روک لیا تو اس کا مقاسمہ جائز نہیں، اور الوصی قائما مقام الورثة فتصح مقاسمته للموصی له | اسی کی مثل ولوالجیّہ میں ہے، اور استدلال یوں کیا گیا ہے کہ عن الورثة والموصی له لیس بخلف عن الموصی | وصی موصی کے قائم مقام ہے اور ورثاء موصی کے پسماندگان فلا یقوم الوصی مقامه فلا تجوز مقاسمته للورثة عن | ہیں تو گویا وصی وارثوں کے قائم مقام ہو گیا لہٰذا وصیت والے الموصی له وهذا معنی ما فی الجامع الصغیر والهدایة | شخص کے لئے اس کا وارثوں سے مقاسمہ کرنا صحیح ہے، اور والسراجیة والخلاصة والمنیة والغنیة والبنیة | وصیت والا شخص موصی کا جانشین نہیں لہٰذا وصی اس کے قائم وغیرها اھ مختصرا ۔ | مقام نہیں ہوگا تو وصیت والے شخص سے وارثوں کے لئے اس | کا مقاسمہ جائز نہیں ہوگا، اور یہی معنی ہے اس کا جو کچھ جامع | صغیر، ہدایہ، سراجیہ، خلاصہ، منیہ، غنیہ اور بنیہ وغیرہ میں ہے | الخ (اختصاراً)۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۵: از جائس ضلع رائے بریلی محلہ غوریا نہ خورد مرسلہ عبدالحمید صاحب معرفت حافظ علی بخش صاحب ساکن بریلی محلہ بہاری پور ۲ جمادی الآخر ۱۳۳۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ایک مرحومہ نے اپنے دم واپسی اپنے زیورات کے بارے

میں یہ وصیت کی کہ اس کو فروخت کر کے میرے نام کا ایک چاہ بنوا دیا جائے کہ جس میں مجھ کو ثواب ملے لیکن یہاں جامع مسجد میں جب کثرت نمازیوں کی ہوتی ہے تو صحن مسجد میں بھی دو ایک صفیں نمازیوں کی ہو جایا کرتی ہیں ایام گرما میں بوجہ تمازت آفتاب زمین بھی نہایت گرم رہتی ہے اور اوپر کی دھوپ اور بھی ان نمازیوں کے لئے جو صحن میں ہوتے ہیں

1 آداب الاوصیاء علی ہامش جامع الفصولین فصل فی القسمة اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۲۵۶-۲۵۷

Fatawa Razawiyyah Volume 25

...causes hardship. Therefore, in such a situation, if the deceased's will is not followed and instead of constructing a well, a tin shade is built in the mosque courtyard so that worshippers can find comfort, will there be any violation of Sharia due to the deceased's will, since the deceased's will was regarding a well? Please explain and be rewarded. Answer: Such a change in a will is not permissible. [Box Left Side - Arabic]: "Because digging a well is an intended act of worship (qurbah maqsudah), so it shall not be changed, as we have established in our footnotes on Radd al-Muhtar. And Allah Almighty knows best." [Box Right Side - Urdu]: "Because digging a well is an intended act of worship, therefore it will not be changed for something else, as we have conducted research on this in our commentary on Radd al-Muhtar. And Allah Almighty knows best. (T)"

Problem 156: From Pilibhit, sent by Maulana Abdur Rabb, resident of Darmein, Bareilly. 16 Sha'ban al-Mu'azzam 1330 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid gifted (hiba) all his property to his son Amr and gave him full possession. Later, Amr passed away, leaving behind two minor sons, one minor daughter, a wife, and parents. Each of them received their shares according to the laws of inheritance, and the property records were updated accordingly. Subsequently, the daughter also passed away, leaving behind a grandfather, a grandmother, a daughter, and a husband. They also received their legal shares from her property, and the property records were completed. However, since there was no sane and mature male left in the household besides Zaid, Zaid became the manager and administrator of all shares on behalf of everyone—with the permission of the adults and by virtue of guardianship for the minors. Throughout his life, he did not separate anyone's account or money, nor did he give anyone their income. Instead, he kept his and everyone's income mixed with him and spent from this joint income purely according to his own discretion. That is, besides the necessary expenses of all partners, he spent on charities and legacy acts like building mosques, wells, and bridges, and buying property to endow (waqf), distributing money to the poor of Arabia and non-Arab lands, taking more than necessary with him for Hajj, and giving loans to his friends, acquaintances, and subjects that were unlikely to be recovered. None of these actions were with the permission of any partner, adult or minor, nor was any of them pleased with it; rather, the minors...

...तकलीफ़ का कारण होता है। अतः ऐसी स्थिति में यदि मृतक की वसीयत का ध्यान न रखा जाए और कुआँ बनाने के बजाय मस्जिद के सहन में टिन का एक सायबान (शेड) बनाया जाए जिससे नमाज़ियों को आराम मिले, तो क्या मृतक की वसीयत की वजह से शरीयत की दृष्टि से कोई कमी या दोष होगा, क्योंकि मृतक की वसीयत कुएँ के बारे में थी? बयान फरमाएं सवाब मिलेगा। उत्तर: वसीयत में ऐसा बदलाव जायज़ नहीं है। [बॉक्स बाईं ओर - अरबी]: "क्योंकि कुआँ खोदना एक मक़सूद (इरादतन) नेकी का काम है, इसलिए इसे बदला नहीं जाएगा जैसा कि हमने 'रद्दुल मुहतार' पर अपने हाशियों (टिप्पणियों) में प्रमाणित किया है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।" [बॉक्स दाईं ओर - उर्दू]: "इसलिए कि कुआँ खोदना मक़सूद नेकी है, लिहाज़ा इसे किसी दूसरी चीज़ से नहीं बदला जाएगा, क्योंकि हमने इस पर शोध 'रद्दुल मुहतार' पर अपनी टिप्पणी में कर दिया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)"

मसअला 156: पीलीभीत से, प्रेषक मौलवी अब्दुल रब साहब, निवासी दरमीं, बरेली। 16 शाबान अल-मुअज़्ज़म 1330 हिजरी। धर्म के विद्वान इस मसअले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद ने अपनी पूरी संपत्ति अपने बेटे उम्र के नाम हिबा (उपहार) कर दी और पूर्ण कब्ज़ा करा दिया। बाद में उम्र का इंतक़ाल हो गया और उम्र ने दो नाबालिग लड़के, एक नाबालिग लड़की, एक पत्नी और माता-पिता छोड़े। उनमें से हर एक को विरासत के नियमों के अनुसार हिस्से मिले और सरकारी कागज़ात में अमलदरामद हो गया। उसके बाद लड़की का भी इंतक़ाल हो गया, उसने एक दादा, एक दादी, एक बेटी और शौहर छोड़े। उन्हें उसकी संपत्ति से शरई हिस्से मिले और कागज़ात में कार्यवाही पूरी हो गई। लेकिन चूंकि उस घर में पुरुषों में ज़ैद के अलावा कोई अक़्लमंद और बालिग नहीं रहा, इसलिए ज़ैद ही सबकी तरफ से तमाम हिस्सों का कार्यकर्ता और प्रबंधक रहा—बालिगों की अनुमति से और नाबालिगों की तरफ से अभिभावक (वली) के रूप में। उसने अपने पूरे जीवन में किसी का हिसाब और रुपया अलग नहीं किया और न ही किसी की आमदनी उसके कब्ज़े में दी, बल्कि अपनी और सबकी आमदनी अपने पास ही मिली-जुली रखी और जहाँ चाहा केवल अपनी राय से इस साझा आमदनी से खर्च करता रहा। यानी सभी भागीदारों के ज़रूरी खर्चों के अलावा खैरात और नेक कामों जैसे मस्जिद, कुआँ और पुल बनवाना और संपत्ति खरीदकर वक़्फ़ करना, अरब और ग़ैर-अरब के गरीबों में रुपया बांटना, हज के लिए ज़रूरत से ज़्यादा साथ ले जाना, और अपने दोस्तों, अज़ीज़ों और प्रजा को इतना उधार देना जिसकी वापसी की उम्मीद नहीं थी। इन कामों में से कोई भी काम किसी

बालिग या नाबालिग भागीदार की अनुमति से नहीं था, और न ही उनमें से कोई राज़ी था, बल्कि नाबालिग...

पेज 496 का 658

باعث تکلیف ہوتی ہے پس ایسی صورت میں اگر مرحومہ کی وصیت کو نہ خیال کیا جائے اور بجائے تعمیر چاہ کے صحن مسجد میں ایک سائبان ٹین کا تعمیر کرایا جائے کہ جس سے نمازیوں کو آرام ملے تو وصیت مرحومہ کی وجہ سے کسی قسم کا نقص شریعت کی رو سے تو نہیں ہے کیونکہ مرحومہ کی وصیت چاہ کے بارے میں ہوئی ہے۔ بینوا توجروا۔ الجواب: وصیت میں ایسی تبدیلی جائز نہیں، [Box Left Side - Arabic]: لان حفرة البئر قربة مقصودة فلا تغير كما حققناه فی ما علی رد المحتار علقناه۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ [Box Right Side - Urdu]: اس لئے کہ کنواں کھودنا قربت مقصودہ ہے لہٰذا اسے غیر سے بدلانہ جائے گا کہ ہم نے اس کی تحقیق رد المحتار پر اپنی تعلیق میں کردی ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۵۶: از پیلی بھیت مرسلہ مولوی عبدالرب صاحب ساکن درمیں۔ برہ ۱۶ شعبان المعظم ۱۳۳۰ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی کل جائداد اپنے بیٹے عمرو کے نام ہبہ کردی اور قبضہ تام کرادیا بعد کو عمرو کا انتقال ہوگیا اور عمرو نے دولڑ کے کے نابالغ اور ایک لڑکی نابالغہ اور ایک زوجہ اور والدین چھوڑے، ان میں سے ہر ایک کو موافق فرائض کے حصص پہنچے اور کاغذات مال میں عملدرآمد ہوگیا، اس کے بعد لڑکی کا بھی انتقال ہوگیا اس نے ایک دادا اور دادی اور ایک دختر اور شوہر چھوڑے ان کو اس کی جائداد سے حصص شرعی پہنچے اور کاغذات مال میں تکمیل ہوگئی لیکن چونکہ اس گھر میں ذکور میں سے عاقل و بالغ کوئی سوائے زید کے نہ رہا لہٰذا زید ہی سب کی طرف سے کل حصص کا کارکن و منتظم رہا بالغان کی طرف سے باجازت اور نابالغان کی طرف سے بولایات اور کسی کا حساب و روپیہ اپنی حیات بھر علیحدہ نہ کیا اور نہ کسی کی آمدنی اس کے قبضہ میں دی بلکہ اپنی اور سب کی آمدنی

مخلوط اپنے ہی پاس رکھی اور جہاں چاہا محض اپنی رائے سے اس مشترک کی آمدنی سے صرف کرتا رہا یعنی سب شرکاء کے ضروری اخراجات علاوہ خیرات و میراث مثل بناء مسجد و چاہ و پل اور جائداد خرید کر وقف کرنا اور روپیہ غرباء عرف و عجم کو تقسیم کرنا اور حج کے واسطے ضرورت سے زائد ہمراہ لے جانا اور اپنے دوست و احباب و رعایا کو قرض اتنا دینا جس کی امید وصول نہیں اور ان امور میں سے کچھ نہ کسی شریک بالغ یا نابالغ کی اجازت سے تھا اور نہ ان میں کوئی راضی تھا بلکہ نابالغوں

After attaining maturity, and when the adults saw this situation, it was distressing for them. However, since Zaid was the elder of all and an influential person, therefore, no one during his lifetime could demand their account or income from him, nor could they take their share out of his possession and take control themselves. However, Zaid first sold the part of the property that he had inherited from his son to both grandsons and had the words "Ameen-e-Ba-Zar-e-Saman" (Trustee with the price money) written, stating that "We have gifted the entire price money to the joint owners due to heartfelt love." For the second part of the property inherited from his son's daughter, he wrote a sale deed in the names of both grandsons and wrote in it that the entire price money had been received in full. After this, Zaid made purchases in his own name from this joint income. Zaid also had a personal house; he transferred both the property and the house to the mentioned grandsons through a sale deed, and in that too, recorded the receipt of the entire price money. But both these receipts were fictitious, and the intention was also to waive the price money. At the time of the first and second sale deeds, one grandson was an adult and the other was a minor, and at the time of the third sale deed, both were adults. In these sale deeds, no verbal sale had taken place beforehand from anyone, nor was there any offer or acceptance from any side, except that before the writing of the sale deed, Zaid said to his grandsons at his house, "I am like a morning lamp (near death); I want to divide my property between you two in equal halves so that there is no dispute after me." The grandsons said, "Very well." After this, they went to the city and had these sale deeds written, and the grandsons accepted their completion. The amount of price money written in the sale deeds was never equal to the value of that wealth which Zaid had been spending without the consent and permission of the grandsons on miscellaneous expenditures earlier; that wealth was always more than the price money. Now Zaid has passed away. He left some cash and household items from the joint income and left some of his personal money, and among the aforementioned persons in the indicated shares, he left these heirs: two grandsons, one wife, and besides them, he left another wife with her daughter who was not from the previously mentioned family. Now the matter to be inquired about is that Zaid was the manager and worker of this property, and Zaid made the above-mentioned disposals without the consent of the owners; will that be a debt upon Zaid or not? In case it is declared a debt, will the cash which was Zaid's property be given towards the debt or will the inheritance be divided? And the property which Zaid sold to his

grandsons through various forms of sale deeds mentioned above, will it or the waived price money be adjusted against the debt or not? And how will the joint money and household items be distributed? Explain and you shall be rewarded.

The Answer: In the case questioned, the amount of money Zaid spent from the joint property on the mentioned charities and good deeds...

वयस्क होने के बाद, और जब वयस्कों ने यह स्थिति देखी, तो उन्हें यह बहुत भारी लगा। लेकिन चूँकि ज़ैद उन सबमें बड़ा और प्रभावशाली व्यक्ति था, इसलिए कोई भी उसके जीवनकाल में न तो अपना हिसाब और न ही अपनी आमदनी उससे मांग सका और न ही अपना हिस्सा उसके कब्जे से निकाल कर खुद काबिज हो सका। अलबत्ता, ज़ैद ने पहले संपत्ति का वह हिस्सा जो उसे अपने बेटे की विरासत से मिला था, दोनों पोतों के नाम बेच दिया और "अमीन-ए-बा-ज़र-ए-समन" (कीमत की राशि का अमानतदार) के रूप में ये शब्द लिखवाए कि "हमने हार्दिक प्रेम के कारण पूरी कीमत की राशि संयुक्त स्वामियों को उपहार में दे दी है।" और संपत्ति का दूसरा हिस्सा जो उसे पोती (बेटे की बेटी) की विरासत से मिला था, उसके लिए दोनों पोतों के नाम बिक्री विलेख (बैनामा) लिखा और उसमें यह लिखा कि पूरी कीमत की राशि पूरी तरह प्राप्त कर ली गई है। इसके बाद ज़ैद ने इसी संयुक्त आमदनी से अपने नाम पर खरीदारी की। ज़ैद का अपना एक निजी घर भी था; उसने उस संपत्ति और घर का बिक्री विलेख भी उक्त पोतों के नाम कर दिया और उसमें भी पूरी कीमत की राशि की प्राप्ति लिख दी। लेकिन ये दोनों प्राप्तियां काल्पनिक थीं और उद्देश्य कीमत की राशि को माफ करना ही था। पहले और दूसरे बिक्री विलेख के समय एक पोता वयस्क था और दूसरा नाबालिग, और तीसरे बिक्री विलेख के समय दोनों वयस्क थे। इन बिक्री विलेखों में, किसी की ओर से पहले कोई मौखिक बिक्री नहीं हुई थी और न ही किसी पक्ष से कोई प्रस्ताव या स्वीकृति हुई थी, सिवाय इसके कि बिक्री विलेख लिखने से पहले ज़ैद ने अपने घर पर पोतों से कहा, "मैं सुबह के चिराग जैसा हूँ (मृत्यु के करीब हूँ); मैं चाहता हूँ कि अपनी संपत्ति तुम दोनों के नाम आधी-आधी कर दूँ ताकि मेरे बाद कोई झगड़ा न हो।" पोतों ने कहा, "बहुत अच्छा।" इसके बाद उन्होंने शहर जाकर ये बिक्री विलेख लिखवाए और पोतों ने इसके पूरा होने को स्वीकार किया। बिक्री विलेखों में लिखी गई कीमत की राशि कभी भी उस धन के मूल्य के बराबर नहीं थी जिसे ज़ैद पहले पोतों की सहमति और अनुमति के बिना फुटकर खर्चों में खर्च करता रहा था; वह धन हमेशा कीमत की राशि से अधिक था। अब ज़ैद का निधन हो गया है। उसने संयुक्त आमदनी से कुछ नकद राशि और घर का सामान छोड़ा और अपनी कुछ निजी धनराशि छोड़ी, और उक्त व्यक्तियों के बीच निर्दिष्ट हिस्सों में से ये उत्तराधिकारी छोड़े: दो पोते, एक पत्नी, इसके अलावा उसने एक पत्नी अपनी बेटी के साथ छोड़ी जो पहले वर्णित परिवार से नहीं थी। अब पूछताछ का विषय यह है कि ज़ैद इस संपत्ति का प्रबंधक और कार्यकर्ता था, और ज़ैद ने मालिकों की सहमति के बिना उपरोक्त निपटान किए; क्या वह ज़ैद पर कर्ज माना जाएगा

या नहीं? कर्ज घोषित होने की स्थिति में, जो नकद राशि ज़ैद की संपत्ति थी वह कर्ज में दी जाएगी या विरासत विभाजित की जाएगी? और वह संपत्ति जो ज़ैद ने ऊपर बताए गए विभिन्न रूपों के बिक्री विलेखों के माध्यम से अपने पोतों को बेची, क्या वह या माफ की गई कीमत की राशि कर्ज में समायोजित की जाएगी या नहीं? और संयुक्त धनराशि और घर का सामान किस प्रकार वितरित किया जाएगा? स्पष्ट करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: पूछी गई स्थिति में, संयुक्त संपत्ति से ज़ैद ने उक्त दान और पुण्य कार्यों में जितनी राशि खर्च की...

पृष्ठ 497/658

نے بعد بلوغ اور بالغان نے جب یہ حالت دیکھی تو ان کو شاق گزرا مگر چونکہ زید سب کا بزرگ اور ذی رعب شخص تھا اس واسطے کوئی اس سے تاحین حیات نہ اپنا حساب اور نہ اپنی آمدنی طلب کرسکا اور نہ اپنا حصہ اس کے قبضہ سے نکال کر خود قابض ہوسکا البتہ زید نے اول حصہ جائداد کا جو ترکہ پسر سے اس کو پہنچا تھا ہر دو نبیرگان کے نام بیع کرکے امین بازرثمن یہ الفاظ تحریر کرائے کہ کل زر ثمن ہم نے بوجہ محبت قلبی مشترکان کو بخش دیا اور دوسری حصہ جائداد کا جو ترکہ دختر پسر سے پہنچا تھا دونوں نبیروں کے نام بیعنامہ لکھا اور اس میں یہ لکھا کہ زر ثمن تمام و کمال وصول پایا زید نے اس کے بعد اس مشترکہ آمدنی سے اپنے نام سے خرید کی اور زید کا ایک مکان بھی ذاتی تھا اس نے جائداد اور مکان کا بیعنامہ بھی نبیرگان مذکور کے نام کر دیا اور اس میں بھی کل زر ثمن کی وصولیابی تحریر کر دی مگر یہ دونوں وصولیابیاں فرضی تھیں اور اس سے بھی زر ثمن کا معاف کرنا مقصود تھا پہلے اور دوسرے بیعنامہ کے وقت ایک نبیر وبالغ اور دوسرا نابالغ تھا، اور تیسرے بیعنامے کے وقت دونوں بالغ تھے، ان بیعناموں میں کسی سے قبل زبانی کوئی بیع نہ ہوئی تھی نہ کسی طرف سے کوئی ایجاب یا قبول ہوا سوائے اس کے کہ زید نے تحریر بیعنامہ سے پہلے اپنے مکان پر نبیروں سے کہا ہم چراغِ سحری ہیں ہم چاہتے ہیں کہ اپنی جائداد تم دونوں کے نام نصف نصف کردیں کہ ہمارے بعد جھگڑا نہ ہو۔ نبیروں نے کہا بہت اچھا۔ اس کے بعد شہر جاکر انہوں نے یہ بیعنامے تحریر کرائے اور اس کی تکمیل کو نبیروں نے قبول رکھا اور جس قدر زر ثمن بیعناموں میں لکھا گیا کسی وقت وہ اس مال کی قدر نہ تھا جو زید اول مصارف بالائی میں بلا رضا و اجازت نبیرگان صرف کرتا رہا وہ مال زر ثمن سے ہمیشہ زائد تھا، اب زید کا انتقال ہوگیا اس نے آمدنی مشترکہ سے کچھ زر نقد اور اثاث البیت چھوڑا

اور کچھ اپنا ذاتی روپیہ چھوڑا اور اشخاص مذکورین مشار الیہ حصص میں سے یہ یہ ورثاء چھوڑے، دو نبیرگان، ایک زوجہ، علاوہ ازیں ایک زوجہ مع دختر اپنی چھوڑی کہ مذکورین سابق سے نہ تھی، اب امر دریافت طلب یہ ہے کہ اس جائداد کا زید منتظم و کارکن تھا اور زید نے بلارضا مندی مالکان تصرفات مذکورہ بالا کئے وہ زید پر قرضہ ہوگا یا نہیں؟ در صورت قرضہ قرار پانے جو زر نقد ملک زید تھا وہ قرضہ میں دیا جائے گا یا ترکہ تقسیم ہوگا اور جو جائداد زید نے اپنے نبیرگان کے نام بیعنامہ بصور مختلفہ مذکورہ بالا بیع کی وہ یا زر ثمن معاف شدہ قرضہ میں مجرا ہوگا یا نہیں؟ اور مشترکہ روپیہ اور اثاث البیت کس طرح تقسیم ہوگا؟ بینوا توجروا۔

الجواب: صورت مستفسرہ میں مال مشترک سے جس قدر روپیہ زید نے خیرات و مبرات مذکورہ میں

Fatawa Razwiya, Volume 25

It is evident that he is liable to compensate the minors for the portion spent from their share, because "he does not have the right to make donations from their property." Similarly, the aforementioned loan is also a donation. In Adab al-Awsiya, cited from Umdat al-Fatawa, al-Walwalajiyyah, al-Quniyyah, and al-Khulasah:

Neither the father nor the executor may lend the orphan's property.	**The father and the executor cannot lend the orphan's wealth. (T)**

Likewise, since there was no consent or permission from the adults either, the liability for their share also falls upon Zaid, even if they saw Zaid spending it and could not say anything due to his awe. It is stated in al-Ashbah:

If one sees another destroying his property and remains silent, it does not constitute permission for its destruction.	**If a person sees someone destroying their property and remains silent, it will not be considered permission for destruction on their part. (T)**

It is clear that paying off debts from the cash or estate left by Zaid takes precedence over the distribution of the inheritance. These liabilities are also debts upon Zaid. Until they are paid, the heirs of Zaid will not receive the inheritance. The property that Zaid bought in his own name became his ownership, even if its price was paid from the joint wealth. This does not mean the partners get a share in the purchased property. However, Zaid becomes liable for the portion of the purchase price that belonged to each partner from the joint wealth, and this will be included in the previous liabilities. It is stated in Radd al-Muhtar:

Whatever one of them purchases for himself belongs to him, and he is liable for his partners' share of the price if he paid it from joint property.	**Among partners, if someone bought something for their personal self, it will belong to them, and they will be liable for the other partners' shares of the price if the payment was made from joint property. (T)**

Thus it became clear that all three sale deeds were valid. In each, Zaid sold his own property to the grandsons, and the grandsons became the owners of all those sold items.

1. Adab al-Awsiya on the margin of Jami' al-Fusulayn, chapter on loans, Islami Kutub Khana Karachi, 2/177.

2. al-Ashbah wa al-Naza'ir, First Art, Twelfth Principle, Idarat al-Qur'an Karachi, 1/185.
3. Radd al-Muhtar, Book of Partnership, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 3/338.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

स्पष्ट है कि इसमें से जो हिस्सा नाबालिगों का खर्च किया गया, उसका हर्जाना उस पर लाज़िम है, क्योंकि "उसे उनके माल में दान (तबर्रु) करने का अधिकार नहीं है"। इसी तरह, उपर्युक्त ऋण भी एक दान ही है। 'अदब अल-औसिया' में 'उम्दा', 'वलवालजिया', 'कुनिया' और 'खुलासा' के हवाले से है:

न तो पिता और न ही वसीयत करने वाला (एग्जीक्यूटर) अनाथ की संपत्ति उधार दे सकता है।

पिता और वसीयत करने वाला अनाथ के माल को ऋण पर नहीं दे सकते। (त)

इसी प्रकार, चूँकि वयस्कों की भी सहमति या अनुमति नहीं थी, इसलिए उनका हर्जाना भी ज़ैद पर ही आता है, भले ही उन्होंने ज़ैद को खर्च करते देखा हो और उसके रौब के कारण कुछ न कह सके हों। 'अश्बाह' में है:

यदि कोई किसी को अपनी संपत्ति नष्ट करते हुए देखे और चुप रहे, तो यह उसे नष्ट करने की अनुमति नहीं है।

यदि कोई व्यक्ति किसी को अपना माल बर्बाद करते देख कर चुप रहा, तो यह उसकी ओर से बर्बाद करने की अनुमति नहीं होगी। (त)

यह स्पष्ट है कि ज़ैद द्वारा छोड़ी गई नकद राशि या विरासत से ऋणों की अदायगी, विरासत के वितरण से पहले आती है। ये हर्जाने भी ज़ैद पर ऋण (कर्ज़) हैं। जब तक ये अदा नहीं हो जाते, ज़ैद के वारिसों को विरासत नहीं मिलेगी। जो जायदाद ज़ैद ने अपने नाम पर खरीदी, वह उसी की मिल्कियत हुई, भले ही उसकी कीमत संयुक्त धन (माल-ए-मुश्तरक) से दी गई हो। इससे खरीदी गई जायदाद में भागीदारों का हिस्सा नहीं हो जाता। हाँ, संयुक्त धन से जो कीमत दी गई है, उसमें हर भागीदार का जितना हिस्सा था, उतने का हर्जाना ज़ैद पर आया, और यह भी पिछले हर्जानों में शामिल होगा। 'रद अल-मुह्तार' में है:

उनमें से किसी ने अपने लिए जो कुछ खरीदा, वह उसी का है, और वह अपने भागीदारों की हिस्से की कीमत का ज़िम्मेदार है यदि उसने संयुक्त धन से उसका भुगतान किया है।

भागीदारों में से यदि किसी ने कोई चीज़ अपनी ज़ात के लिए खरीदी, तो वह उसी की होगी और वह कीमत में से अन्य भागीदारों के हिस्सों का ज़िम्मेदार होगा, बशर्ते उसने भुगतान संयुक्त धन से किया हो। (त)

तो स्पष्ट हुआ कि तीनों बैनामे (बिक्री विलेख) सही हुए। प्रत्येक में ज़ैद ने अपनी ही मिल्कियत अपने पोतों के नाम बेची और पोते उन सभी बिके हुए सामानों के मालिक हो गए।

1. अदब अल-औसिया, जामि अल-फुसुलैन के हाशिये पर, ऋण पर अध्याय, इस्लामी कुतुब खाना कराची, 2/177.
2. अल-अश्बाह व अन-नज़ैर, प्रथम कला, बारहवां नियम, इदारात अल-कुरान कराची, 1/185.
3. रद अल-मुह्तार, साझेदारी की पुस्तक, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 3/338.

صرف کیا اس میں سے حصہ نابالغان کا تاوان اس پر لازم ہونا تو ظاہر ہے لانہ لایملك التبرع بمالہم (اس لئے کہ وہ نابالغوں کے مال میں تصرف کا مالک نہیں ت) یونہی قرض مذکور کہ وہ بھی تبرع ہے۔ ادب الاوصیاء میں عمدہ ولوالجیہ وقنیہ و خلاصہ سے ہے:

لا یقرض الاب ولا وصیہ مال الیتیم۔ باپ اور وصی یتیم کے مال کو قرض پر نہیں دے سکتے۔ (ت) 1^

یوں ہی جبکہ بالغوں کی بھی رضا و اجازت نہ تھی تو ان کا بھی تاوان زید پر عائد اگر چہ انہوں نے زید کو صرف کرتے دیکھا اور اس کے رعب سے کچھ نہ کہہ سکے۔ اشباہ میں ہے:

لورأی غیرہ یتلف مالہ فسکت اگر کوئی شخص کسی کو اپنا مال برباد کرتے دیکھ کر چپ رہا تو لایکون اذنابإتلافہ۔ 2^ یہ اس کی طرف سے برباد کرنے کی اجازت نہیں ہوگی۔ (ت)

ظاہر ہے کہ زر نقد یا جو ترکہ زید نے چھوڑا اس سے ادائے دیون تقسیم ترکہ پر مقدم ہے اور یہ تاوان بھی زید پر دین ہیں تو جب تک ادا نہ ہو لیں ورثائے زید کو ترکہ نہ پہنچے گا جائیداد کہ زید نے اپنے نام خریدی اسی کی ملک ہوئی اگر چہ اس کی قیمت زر مشترک سے ادا کی اس سے شرکاء کا جائیداد خرید کردہ میں حصہ نہیں ہو جاتا ہاں زر ثمن کہ مال مشترک سے دیا ہے ہر شریک کا اس میں جتنا حصہ تھا اتنے کا تاوان زید پر آیا کہ یہ بھی اگلے تاوانوں میں شامل ہوگا۔ ردالمحتار میں ہے:

ما اشتراه احدهم لنفسه یکون له ویضمن حصة شرکائه من ثمنه اذا دفعه من المال المشترك۔ ۳۸

شرکاء میں سے اگر کسی نے کوئی چیز اپنی ذات کے لئے خریدی تو وہ اسی کی ہوگی اور وہ ثمن میں سے دیگر شرکاء کے حصوں کا ضامن ہوگا جبکہ اس نے ادائیگی مال مشترک سے کی ہو۔ (ت)

تو ظاہر ہوا کہ تینوں بیعنامے صحیح ہوئے ہر ایک میں زید نے اپنی ہی ملک نبیران کے نام بیع کی اور نبیرے ان سب مبیعوں کے مالک ہو گئے۔

1. آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی القرض اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۷۷
2. الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ الثانیۃ عشر ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۸۵
3. رد المحتار کتاب الشرکۃ دار احیاء التراث العربی بیروت ۳/ ۳۳۸

صفحہ 498 کا 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Box Top Left - Arabic] والبيعان الاولان وان لزم فيهما تفريق الصفقة لان احد المبيع منهما كان صغيرا ثم البيع في حقه بمجرد الايجاب والاخر بالغا تاخر في حقه الى قبوله لكنه ليس تفريقا على البائع بل منه فلا يضر لانه انما كان يمنع لحقه فاذا رضى به فلا حرج كمن باع صبرة طعام كل قفيز بدرهم جاز البيع في قفيز واحد و للمشترى الخيار لتفرق الصفقة عليه كما في الهداية ^1 لا للبائع وان تفرقت عليه ايضا لان التفرق جاء منه فيكون راضيا به كما في البناية ^2

[Box Top Right - Urdu Translation of Arabic] Although in the first two sales, division of the transaction (Tafreeq-e-Safqah) is inevitable because among the two boys in whose name the sale was made, one is a minor. Thus, for this minor, the sale was finalized merely by the offer (Ijab), whereas for the other, being an adult, the sale was contingent upon his acceptance. However, this division in the transaction was not imposed upon the seller, rather it originated from his side, hence it is not detrimental. This is because the prohibition was for the sake of his right; when he is satisfied with it, there is no harm. For example, if someone sold a heap of grain stating each sack is for one dirham, then the sale is valid for one sack. And since the division of the transaction has become binding upon the buyer, he has the option (Khiyar), as stated in 'Al-Hidayah'. The seller will not have the option even if the division has become binding upon him as well, because this division originated from his side, so he is considered to have agreed to it, as stated in 'Al-Binayah'. (T)

[Bottom Section - Urdu] So these properties cannot come under the liability of this indemnity. As for the sale prices in the previous two sale deeds, in which a fictitious receipt of the price was written, the demand for them is not waived from the grandsons, even if the intent was that the sale price be forgiven for the buyers. This is because in Sharia, regarding contracts and transactions, the focus is on the meanings of the words, not on the motives and objectives, otherwise, legal stratagems (Hiyal-e-Shar'iyyah) would become completely void. And we have established this in 'Kaser-as-Safih-al-Wahim' (and we have provided its research in the treatise Kaser-as-Safih-al-Wahim. T). Here, the words are of acknowledgment and receipt, and that is neither a gift (Hiba) nor a waiver (Ibra), but merely a false statement...

[Footnotes] ^1 Al-Hidayah, Kitab al-Buyu, Matba' Yusufi, Lucknow, 3/72. ^2 Al-Binayah fi Sharh al-Hidayah, Kitab al-Buyu, Al-Maktabah al-Imdadiyyah, Makkah al-Mukarramah, 3/21.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

[ऊपरी बॉक्स बायां - अरबी] والبيعان الاولان وان لزم فيهما تفريق الصفقة لان احد المبيع منهما كان صغيرا ثم البيع في حقه بمجرد الايجاب والاخر بالغا تاخر في حقه الى قبوله لكنه ليس تفريقا على البائع بل منه فلا يضر لانه انما كان يمنع لحقه فاذا رضى به فلا حرج كمن باع صبرة طعام كل قفيز بدرهم جاز البيع في قفيز واحد و للمشترى الخيار لتفرق الصفقة عليه كما في الهداية ^1 لا للبائع وان تفرقت عليه ايضا لان التفرق جاء منه فيكون راضيا به كما في البناية ^2

[ऊपरी बॉक्स दायां - अरबी का उर्दू अनुवाद] पहली दोनों बिक्रियों में हालांकि सौदे का विभाजन (तफ़रीक़-ए-सफ़क़ा) आवश्यक है क्योंकि जिन दो लड़कों के नाम बिक्री की गई, उनमें से एक नाबालिग है। फिर इस नाबालिग के हक में बिक्री केवल प्रस्ताव (ईजाब) से हो गई और दूसरा चूंकि बालिग है, इसलिए उसके हक में बिक्री उसके स्वीकार करने पर निर्भर रही। लेकिन सौदे में यह विभाजन विक्रेता (बाइ') पर अनिवार्य नहीं हुआ बल्कि उसकी ओर से हुआ, इसलिए यह हानिकारक नहीं है। क्योंकि निषेध तो उसके अधिकार के कारण था; जब वह उस पर सहमत है तो कोई हर्ज नहीं, जैसे किसी ने अनाज का ढेर बेचा कि हर बोरी एक दिरहम की है, तो यह बिक्री एक बोरी में जायज़ हो गई। और चूंकि खरीदार (मुश्तरी) पर सौदे का विभाजित होना अनिवार्य हो गया है, इसलिए उसे विकल्प (खियार) है जैसा कि 'हिदाया' में है। विक्रेता को विकल्प नहीं मिलेगा, भले ही उस पर भी सौदे का विभाजित होना अनिवार्य हो गया हो क्योंकि यह विभाजित होना उसकी अपनी ओर से हुआ है, तो इस तरह वह इस पर सहमत हुआ, जैसा कि 'बिनाया' में है। (त)

[निचला खंड - उर्दू] तो ये संपत्तियाँ इस मुआवजे के तहत नहीं आ सकतीं। जहाँ तक पिछली दो बिक्री विलेखों (बैनामा) में मूल्य की राशि का सवाल है, जिनमें मूल्य की काल्पनिक प्राप्ति लिखी गई थी, उनका दावा पोतों से समाप्त नहीं हुआ, भले ही इसका उद्देश्य यह रहा हो कि खरीदारों को मूल्य माफ कर दिया जाए। क्योंकि शरीयत में अनुबंधों और लेनदेन के मामले में शब्दों के अर्थों पर ध्यान दिया जाता है, न कि उद्देश्यों और लक्ष्यों पर, अन्यथा शरीयत के कानूनी उपाय (हियल-ए-शरिया) पूरी तरह से शून्य हो जाएंगे। और हमने इसकी पुष्टि 'कासिर-अस-सफ़ीह-अल-वाहिम' में कर दी है (और हमने इसका शोध रिसाला कासिर-अस-सफ़ीह-अल-वाहिम में कर दिया है। त)। यहाँ शब्द 'स्वीकृति

और प्राप्ति' के हैं, और वह न तो उपहार (हिबा) है और न ही ऋण मुक्ति (इब्रा), बल्कि केवल एक गलत सूचना...

[फुटनोट] ^1 अल-हिदाया, किताब अल-बुयू, मतबा यूसुफी, लखनऊ, 3/72। ^2 अल-बिनाया फी शरह अल-हिदाया, किताब अल-बुयू, अल-मकतबा अल-इमदादिया, मक्का अल-मुकर्रमा, 3/21।

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

والبیعان الاولان وان لزم فیھما تفریق الصفقة لان احد المبیع منھما کان صغیرا ثم البیع في حقه بمجرد الایجاب والاخر بالغا تاخر في حقه الی قبوله لکنه لیس تفریقا علی البائع بل منه فلا یضر لانه انما کان یمنع لحقه فاذا رضی به فلا حرج کمن باع صبرة طعام کل قفیز بدرھم جاز البیع في قفیز واحد و للمشتری الخیار لتفرق الصفقة علیه کما في الھدایة ۱۸ لا للبائع وان تفرقت علیه ایضا لان التفرق جاء منه فیکون راضیا به کما في البنایة ۲۸

پہلی دونوں بیعوں میں اگرچہ تفریق صفقہ لازم ہے کیونکہ جن دولڑکوں کے نام بیع کی گئی ان میں سے ایک نابالغ ہے، پھر اس نابالغ کے حق میں بیع فقط ایجاب سے ہوئی اور دوسرا چونکہ بالغ ہے لہٰذا اس کے حق میں بیع اس کے قبول کرنے پر موقوف ہوگئی لیکن صفقہ میں یہ تفریق بائع پر لازم نہیں آئی بلکہ اس کی طرف سے لازم آئی چنانچہ یہ نقصان دہ نہیں۔ اس لئے کہ ممانعت تو اس کے حق کی وجہ سے تھی جب وہ اس پر راضی ہے تو کوئی حرج نہیں، جیسے کسی نے گندم کا ڈھیر بیچا کہ ہر بوری ایک درہم کی ہے تو یہ بیع ایک بوری میں جائز ہو گئی اور چونکہ مشتری پر صفقہ کا متفرق ہونا لازم آیا ہے لہٰذا اس کو اختیار ہے جیسا کہ ہدایہ میں ہے بائع کو اختیار نہیں ملے گا اگرچہ اس پر بھی صفقہ کا متفرق ہونا لازم آیا ہے کیونکہ یہ متفرق ہونا اس کی طرف سے لازم آیا ہے تو اس طرح وہ اس پر راضی ہوا، جیسا کہ بنایہ میں ہے۔ (ت)

تو یہ جائدادیں اس تاوان کی زیر پا نہیں ہو سکتیں، رہے ان کے زرِ ثمن پچھلے دونوں بیعنامے جن میں زرِ ثمن کا فرضی وصول لکھ دیا ان کا مطالبہ نبیروں پر سے ساقط نہ ہوا اگرچہ اس سے مقصود یہی ہو کہ زرِ ثمن مشتریوں کو معاف ہو جائے کہ شرع میں درباره عقود و معاملات معانی

الفاظ پر نظر ہے، نہ مقاصد و اغراض پر، ورنہ حیلِ شرعیہ بیکسر باطل ہو جائیں وقد حققناہ فی کاسر السفیہ الواہم (اور اس کی تحقیق ہم نے رسالہ کاسر السفیہ الواہم میں کر دی ہے۔ت) یہاں لفظ اقرار و وصول ہے اور وہ نہ ہبہ ہے نہ ابرا بلکہ ایک غلط خبر تو مجرد

1۸ الہداية كتاب البيوع مطبع يوسفى لكهنؤ ۳/ ۷۲ 2۸ البناية في شرح الهداية كتاب البيوع المكتبة الامدادية مكة المكرمة ۳/ ۲۱

Fatawa Razawiya, Volume 25

Debt will not be canceled by mere intention. A false declaration is religiously (diyanatan) void and entirely ineffective, and also legally (qada'an) when his satisfaction is proven, as is the case here where the grandchildren themselves admit its obligation. In fact, here, since the grandchildren's claim for compensation against Zaid actually existed, there is no reason to consider the declaration of receipt as fictitious, for it could mean receiving their claim for the price (thaman) through an adjustment (mujrai) of their claim for compensation (tawan). While correct and truthful meanings are possible, we shall not assume the declaration to be false. Yes, the first sale deed in which the gift (hiba) of the price is mentioned—this gift became valid for the minor grandchild and invalid for the adult; for when a father or grandfather sells in the name of their minor child, the sale is completed just by saying "I sold," and this single word serves as both offer (ijab) and acceptance (qabul). It is stated in 'Durr-ul-Mukhtar':

Arabic Text	Urdu Translation
It is also concluded with a single word, as in the sale of a judge, an executor (wasi), or a father for his child and his purchase from him; for because of the abundance of his compassion, his expression is treated as equivalent to two expressions. [1]	It is also concluded with a single word, such as the sale by a judge or executor. And the father's buying and selling for his minor son; because of extreme compassion, his statement is made like two statements. (T)

In 'Adab al-Awsiya' it says:

Arabic Text	Urdu Translation
In the commentary on Al-Tahawi: the true grandfather is like the father in this regard, i.e., in his absence. [2]	It is in the commentary on Al-Tahawi that in this matter, the true grandfather is also like the father, i.e., in the absence of the father. (T)

And there is no doubt that in sale deeds, the sale of the item is written first, followed by the gift of the price. Thus, this gift occurred for the right of the minor after the completion of the sale and became valid. Therefore, half the price in that sale deed which was gifted to the minor grandchild will be adjusted against the incoming compensations for that minor, for a gift is transfer of ownership without consideration, and adjustment is compensation; so, contrary to Zaid's clarification, it cannot be called a compensation. In 'Alamgiri' it is stated:

Arabic Text	Urdu Translation
One who is in debt gifted wealth...	A person who is in debt, if he [gifts] some wealth [against] the debt...

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/5. [2] Adab al-Awsiya on the margins of Jami' al-Fusulayn, Section on Fugitive Slaves, Islami Kutub Khana, Karachi, 2/132.

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

नियत से ऋण (दीन) समाप्त नहीं होगा। असत्य स्वीकारोक्ति (इक़रार-ए-काज़िब) धार्मिक रूप से तो व्यर्थ और पूर्णतः निष्प्रभावी है और कानूनी रूप से भी, जबकि उसकी संतुष्टि सिद्ध हो जैसा कि यहाँ है कि स्वयं पोतों को इसके दायित्व का इक़रार है। बल्कि यहाँ, जबकि ज़ैद पर पोतों का मुआवज़े का दावा वास्तव में मौजूद था, तो प्राप्ति के इक़रार को काल्पनिक मानने का कोई कारण नहीं है, क्योंकि इसका अर्थ मुआवज़े के दावे के समायोजन (मुजरई) के माध्यम से मूल्य के दावे (समन) की प्राप्ति हो सकता है। और जब सही और सत्य अर्थ संभव हों, तो इक़रार को गलत और असत्य पर आधारित नहीं मानेंगे। हाँ, पहला बिक्रीनामा (बैनामा) जिसमें मूल्य का उपहार (हिबा-ए-समन) लिखा है—यह उपहार नाबालिग पोते के लिए मान्य हो गया और बालिग के अधिकार में मान्य नहीं, क्योंकि जब पिता या दादा अपने नाबालिग बच्चे के नाम पर बिक्री करते हैं, तो 'बेच दिया' कहते ही बिक्री पूर्ण हो जाती है, और यही एक शब्द प्रस्ताव (ईजाब) और स्वीकृति (क़बूल) दोनों माना जाता है। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
यह एक शब्द के साथ भी संपन्न हो जाता है जैसा कि न्यायाधीश, निष्पादक (वसी) और पिता की अपने बच्चे से बिक्री और उससे खरीद में; क्योंकि उसकी अत्यधिक ममता के कारण, उसके कथन को दो कथनों के समान माना गया है। [1]	इसका होना एक ही शब्द के साथ भी हो जाता है जैसे न्यायाधीश और वसी की बिक्री। और पिता की अपने नाबालिग बेटे के लिए बिक्री और खरीद; क्योंकि पूर्ण ममता के कारण उसके कथन को दो कथनों की तरह बना दिया गया है। (त)

'अदबुल औसिया' में है:

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
शरा तहावी में: सगा दादा इस विषय में पिता के समान है, अर्थात उसकी अनुपस्थिति में। [2]	शरा तहावी में है कि इस मामले में सगा दादा भी पिता के समान है, अर्थात पिता की अनुपस्थिति में। (त)

और इसमें कोई संदेह नहीं है कि बिक्रीनामों में पहले वस्तु की बिक्री लिखी जाती है, उसके बाद मूल्य का उपहार देना। तो यह उपहार नाबालिग के हक में बिक्री पूर्ण होने के बाद हुआ और मान्य हो गया। अतः उस बिक्रीनामा के आधे मूल्य को, जो नाबालिग पोते के लिए उपहार दिया गया था, उस नाबालिग के आने वाले मुआवज़ों में समायोजित करेंगे, क्योंकि उपहार बिना किसी प्रतिफल के

स्वामित्व का हस्तांतरण है, और समायोजन मुआवज़ा है; तो ज़ैद के स्पष्टीकरण के विरुद्ध इसे मुआवज़ा नहीं कह सकते। 'आलमगीरी' में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
जिस पर ऋण हो, उसने धन उपहार में दिया...	जिस व्यक्ति पर ऋण हो, यदि उसने ऋण के[बदले] कुछ धन...

[1] अल-दुरुल मुख्तार, किताबुल बुयू, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, २/५। [2] आदाबुल औसिया अली हामिश जामिअल फुसूलैन, भगोड़े दासों पर खंड, इस्लामी कुतुब खाना, कराची, २/१३२।

पृष्ठ ५००/६५८

نیت سے دین ساقط نہ ہوجائے گا اقرار کاذب و دیانۃً تو باطل و محض بے اثر ہے اور قضاءً بھی جبکہ اس کا راضی ہونا ثابت ہو جیسا کہ یہاں ہے کہ خود نبیروں کو اس کے فرض ہونے کا اقرار ہے بلکہ یہاں جبکہ زید پر نبیروں کا مطالبہ تاوان حقیقتًا موجود تھا تو اقرار وصول کو فرضی ٹھہرانے کی بھی کوئی وجہ نہیں کہ اپنا مطالبہ ثمن ان کے مطالبہ تاوان کی مجرائی سے وصول پانا مراد ہوسکتا ہے اور معنی صحیح و صادق بنتے ہوئے اقرار غلط و کاذب پر محمول نہ کریں گے ہاں پہلا بیعنامہ جس میں ہبہ ثمن لکھا ہے یہ ہبہ نبیرہ نابالغ کے لئے صحیح ہوگیا اور بالغ کے حق میں صحیح نہیں کہ باپ یا دادا جب اپنے نابالغ بچے کے نام بیع کریں تو بیچا کہتے ہی بیع تمام ہوجاتی ہے اور یہی ایک لفظ ایجاب قبول دونوں قرار پاتا ہے۔ در مختار میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
وینعقد ایضا بلفظ واحد کما فی بیع القاضی والوصی والاب من طفله و شرائه منه فانه لوفور شفقته جعلت عبارته کعبارتین۔ 1	اس کا انعقاد ایک ہی لفظ کے ساتھ بھی ہو جاتا ہے جیسا کہ قاضی اور وصی کی بیع۔ اور باپ کی بیع و شراء اپنے نابالغ بیٹے کے لئے، اس لئے کہ کمال شفقت کی وجہ سے اس کی عبارت دو عبارتوں کی طرح بنادی گئی ہے۔ (ت)

ادب الاوصیاء میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
فی شرح الطحاوی الجد الصحیح کالاب فی ذلك یعنی عند عدمه۔ 2	شرح طحاوی میں ہے کہ اس مسئلہ میں جد صحیح بھی باپ کی طرح ہے یعنی باپ کی عدم موجودگی میں۔ (ت)

اور شک نہیں کہ بیعناموں میں پہلے شیء کی بیع کرنا لکھا جاتا ہے اس کے بعد ثمن ہبہ کرنا تو یہ ہبہ حق نابالغ میں بعدِ تمامِ بیع واقع ہوا اور صحیح ہوگیا تو اس بیعنامہ کے نصف ثمن کو جو نبیرہ نابالغ کے لئے ہبہ ہوا اس نابالغ کے آتے ہوئے تاوانوں میں مجراہ کریں گے کہ ہبہ تملیکِ بلا عوض ہے اور مجراہ ہونا معاوضہ تو خلافِ تصریحِ زید اسے معاوضہ نہیں کہہ سکتے۔ عالمگیری میں ہے:

عربی عبارت	اردو ترجمہ
من علیه الدین وهب مالا	جس شخص پر قرض ہوا گر وہ کچھ مال قرض کے

1 الدرالمختار کتاب البیوع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵ 2 آداب الاوصیاء علی هامش جامع الفصولین فصل فی الاباق اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۱۳۲

صفحہ ۵۰۰ از ۶۵۸

Fatawa Rizvia Volume 25

[Arabic]: Min rabb al-dayn yamlukuhu rabb al-dayn bi al-hiba la bi al-dayn kadha fi al-Muhit. [Urdu]: If the owner gives it as a gift, the recipient will become the owner by way of gift, not as recovery of debt. So it is mentioned in Al-Muhit. (T)

But the gifting of half the price to the second minor grandson is void because, according to the clarification of legal issues, no sale had taken place here previously. This sale deed itself was the offer of sale, and the gift of the price was recorded within it. Regarding the right of an adult, a sale is not concluded by the mere offer, and the price does not become obligatory until both pillars of the sale—offer and acceptance—are realized. Thus, this gift occurred at a time when the price was not yet obligatory upon this adult grandson, and a gift before the obligation arises is void. It is stated in Fatawa Imam Qazi Khan:

[Table Header] Left (Arabic): If he said, "I sold this thing to you for ten dirhams and I have gifted the ten dirhams to you," and then the buyer accepts the sale, the sale is valid, but the buyer is not absolved from the price because the price does not become obligatory except after the acceptance of the sale. So, if he absolved him from the price before acceptance, it was an absolution before the cause (of obligation), and thus it is not valid. Right (Urdu): If a person says, "I have sold this thing to you in exchange for ten dirhams and have gifted the ten dirhams to you," and the buyer then accepts, the sale becomes valid, but the buyer will not be free from the price because the price becomes obligatory after the acceptance of the sale. Therefore, when he declared the buyer free from the price before acceptance, this absolution occurred before the cause (obligation), hence it will not be correct. (T)

From the joint money and household items, the personal shares of this wife and the grandsons who were partners in it should be separated. When there is no means of distinction, Zaid and these three will be considered equal partners in this wealth and assets,

[Table Header] Left (Arabic): As is the ruling for joint ownership (Shirkah al-Milk) explicitly mentioned in Al-Khayriyya, Radd al-Muhtar, and others. Right (Urdu): As is the ruling of joint ownership on which explicit texts are present in Fatawa Khayriyya, Radd al-Muhtar, etc. (T)

(In summary, the result is that) the wife and both grandsons were partners in this property for which Zaid was the manager.

Footnotes: 1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Hiba, Chapter 4, Noorani Kutub Khana Peshawar, 4/385. 2. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Buyu', Section on Rulings of Sale, Nawal Kishore Lucknow, 2/349.

फतावा रजविया जिल्द 25

[अरबी]: मिन रब्ब अल-दैन यमलुकुहू रब्ब अल-दैन बि अल-हिबा ला बि अल-दैन कज़ा फ़ी अल-मुहीत। [उर्दू]: यदि स्वामी इसे उपहार के रूप में देता है, तो प्राप्तकर्ता उपहार के रूप में इसका स्वामी बन जाएगा, न कि ऋण की वसूली के रूप में। अल-मुहीत में ऐसा ही उल्लेख है। (टी)

लेकिन दूसरे नाबालिग पोते को आधे मूल्य का उपहार देना शून्य है क्योंकि कानूनी मुद्दों के स्पष्टीकरण के अनुसार यहाँ पहले कोई बिक्री नहीं हुई थी। यह बिक्री विलेख स्वयं बिक्री का प्रस्ताव था, और मूल्य का उपहार उसी के भीतर दर्ज किया गया था। वयस्क के अधिकार के संबंध में, बिक्री मात्र प्रस्ताव से पूरी नहीं होती है, और मूल्य तब तक अनिवार्य नहीं होता जब तक कि बिक्री के दोनों स्तंभ—प्रस्ताव और स्वीकृति—साकार न हो जाएं। इस प्रकार, यह उपहार उस समय हुआ जब इस वयस्क पोते पर मूल्य अभी तक अनिवार्य नहीं था, और दायित्व उत्पन्न होने से पहले उपहार शून्य होता है। फतावा इमाम काजी खान में कहा गया है:

[तालिका शीर्षक] बाएं(अरबी): यदि उसने कहा, "मैंने यह चीज़ आपको दस दिरहम में बेची और मैंने आपको दस दिरहम उपहार में दिए हैं," और फिर खरीदार बिक्री स्वीकार करता है, तो बिक्री मान्य है, लेकिन खरीदार को मूल्य से मुक्त नहीं किया जाता है क्योंकि बिक्री की स्वीकृति के बाद ही मूल्य अनिवार्य हो जाता है। इसलिए, यदि उसने स्वीकृति से पहले उसे मूल्य से मुक्त कर दिया, तो यह कारण (दायित्व) से पहले की मुक्ति थी, और इस प्रकार यह मान्य नहीं है। दाएं(उर्दू): यदि कोई व्यक्ति कहता है, "मैंने यह चीज़ आपको दस दिरहम के बदले बेची है और आपको दस दिरहम उपहार में दिए हैं," और खरीदार फिर स्वीकार करता है, तो बिक्री मान्य हो जाती है, लेकिन खरीदार मूल्य से मुक्त नहीं होगा क्योंकि मूल्य बिक्री की स्वीकृति के बाद अनिवार्य हो जाता है। इसलिए, जब उसने स्वीकृति से पहले खरीदार को मूल्य से मुक्त घोषित किया, तो यह मुक्ति कारण (दायित्व) से पहले हुई, इसलिए यह सही नहीं होगा। (टी)

संयुक्त धन और घरेलू सामानों से, इस पत्नी और पोतों के व्यक्तिगत हिस्से, जो इसमें भागीदार थे, अलग किए जाने चाहिए। जब भेद का कोई साधन न हो, तो जैद और इन तीनों को इस धन और संपत्ति में समान भागीदार माना जाएगा,

[तालिका शीर्षक] बाएं(अरबी): जैसा कि अल-खैरिया, रद अल-मुह्तार और अन्य में स्पष्ट रूप से उल्लिखित संयुक्त स्वामित्व (शिर्कत अल-मिल्क) का नियम है। दाएं(उर्दू): जैसा कि संयुक्त स्वामित्व का नियम है जिस पर फतावा खैरिया, रद अल-मुह्तार आदि में स्पष्ट पाठ मौजूद हैं। (टी)

(संक्षेप में, परिणाम यह है कि) पत्नी और दोनों पोते इस संपत्ति में भागीदार थे जिसके प्रबंधक जैद थे।

पादलेख: 1. अल-फतावा अल-हिंदिया, किताब अल-हिबा, अध्याय 4, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 4/385। 2. फतावा काजी खान, किताब अल-बुयू, बिक्री के नियमों पर खंड, नवल किशोर लखनऊ, 2/349।

من رب الدین یملکہ رب الدین بالہبۃ لابا لدین کذا فی المحیط۔ مالک کو بطور ہبہ دے دے تو وہ بطور ہبہ اس کا مالک بن جائے گا نہ کہ بطور قرض کی وصولی کے۔ محیط میں یونہی ہے۔(ت)

مگر نصف ثمن کہ دوسرے نبیرہ نابالغ کو ہبہ کیا یہ ہبہ باطل ہوا کہ حسب تصریح مسائل یہاں کوئی بیع پہلے نہ ہوئی تھی یہی بیعنامہ ایجابِ بیع تھا اور اس میں ہبہ ثمن لکھا گیا اور حقِ بالغ میں نفس ایجاب سے بیع تمام نہ ہوئی اور ثمن واجب نہیں ہوتا جب تک بیع کے دونوں رکن ایجاب و قبول متحقق نہ ہولیں تو یہ ہبہ اس وقت ہوا کہ ابھی ثمن اس نبیرہ بالغ پر واجب ہی نہ ہوا تھا اور ہبہ قبل وجوب باطل ہے۔ فتاوٰی امام قاضی خاں میں ہے:

لو قال بعتک ھذا الشیئ بعشرۃ دراھم ووھبت لک العشرۃ ثم قبل المشتری البیع جاز البیع ولایبرء المشتری عن الثمن لان الثمن لایجب الابعد قبول البیع فاذا ابرأ عن الثمن قبل القبول کان برأ قبل السبب فلایصح۔ | اگر کسی شخص نے کہا یہ شئی میں نے تیرے ہاتھ دس درہم کے عوض فروخت کردی اور دس درہم تجھے ہبہ کردیئے پھر مشتری نے قبول کرلیا تو بیع جائز ہوگئی اور مشتری ثمنوں سے بری نہ ہوگا کیونکہ ثمن قبولِ بیع کے بعد واجب ہوتے ہیں تو جب اس نے قبول سے پہلے ثمنوں سے مشتری کو بری قرار دے دیا تو یہ بری کرنا سبب سے پہلے ہوا لہذا صحیح نہیں ہوگا۔ (ت)

مشترک روپے اور اثاث البیت سے اس زوجہ اور نبیران کے ذاتی حصے الگ کرلئے جائیں گے جو اس میں شریک تھے اور جب کوئی ذریعہ تمیز نہ ہو تو زید اور یہ تینوں اس زر واثاث میں بحصہ مساوی شریک مانے جائیں گے،

کما ھو حکم شرکۃ الملك المنصوص علیه فی الخیریۃ ورد المحتار وغیرھما۔ | جیسا کہ شرکتِ ملک کا حکم ہے جس پر فتاوٰی خیریہ اور رد المحتار وغیرہ میں اس پر نص کی گئی ہے۔ (ت)

(تو حاصل یہ ٹھہرا کہ) زوجہ اور دونوں نبیرے کہ اس جائداد میں شریک تھے جن کا کارکن زید تھا

1 الفتاوی الھندیۃ کتاب الھبۃ الباب الرابع نورانی کتب خانہ پشاور ۴ / ۳۸۵ 2 فتاوی قاضی خان کتاب البیوع فصل فی احکام البیع نولکشور لکھنؤ ۲ / ۳۴۹

The incomes of these three should be calculated, and then the expenses of each should be deducted from it. As for the remaining, which Zaid spent on the aforementioned charities, good deeds, and the debt of the deceased for purchasing property in his own name, in that portion, the proportional liability (tawan) of the wife and each grandson falls on Zaid. Now, this liability towards the wife is fully payable, and from the liabilities towards the two grandsons, half of the sale price of each of the two first sale deeds shall also be waived. Whatever remains will be their liability. Now, whatever dower (mahr) is due to both wives from Zaid, and if there are any other debts against Zaid besides these, all these together with these three liabilities will form the total debt to be paid proportionally from Zaid's estate, whether it be his personal money or a share from the joint assets and household goods. If nothing remains after paying these, no heir shall receive anything by way of inheritance; otherwise, the remainder will be distributed according to the conditions of inheritance into sixteen shares, giving one share to each wife, eight shares to the daughter, and three shares to each grandson. And Allah, Glorified and Exalted, knows best.

Question 175: From Najibabad, District Bijnor, Mohalla Masjid Ganj, sent by Muhammad Husain son of Maula Bakhsh, 20 Shawwal 1330 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: A person purchased his brothers' and sisters' property through a legal sale and had it registered in his wife's name. Now this person has two sons (there was also a daughter who passed away, and now there is no claimant on her behalf except her husband; is he a rightful heir according to Sharia or not?). Before his death, the said person did not distribute his share of the property, nor the newly purchased property which he had registered in his wife's name, among his two sons. Now, this person's wife had a document prepared and got the remaining property also registered in her name in lieu of her dower, and made it public that this document was written by her husband in her presence. However, it is famous in the neighborhood that this document was prepared through forgery, and the facts support this. The eldest son of this person had changed his house during his father's lifetime because of constant quarrels between his mother-in-law and daughter-in-law. After the father's death, when the mother became fully independent, her resentment grew further due to the instigation of neighborhood women and the younger son. One or two months before her death, she gifted all the property to the same younger son. A few days before the

gift, the elder son gathered all the community members before his mother and apologized for any mistakes he might or might not have committed, and she forgave him. Still, fifteen or twenty days later, she made a gift deed of all the property in the name of the younger son. I have filed a lawsuit in civil court against my brother for my share. Am I a rightful claimant in this property or not?

इन तीनों की आय का हिसाब लगाया जाए, फिर प्रत्येक का खर्च उससे घटाया जाए। शेष जो ज़ैद ने उपरोक्त दान-पुण्य और मृतक के ऋण तथा अपने नाम पर संपत्ति खरीदने में खर्च कर दिया, उस हिस्से में पत्नी और प्रत्येक प्रपौत्र का हर्जाना (तावान) ज़ैद पर आया। अब पत्नी का यह हर्जाना तो पूरी तरह देय है, और दोनों प्रपौत्रों के हर्जानों से प्रत्येक दो प्रथम विक्रय पत्रों के विक्रय मूल्य का आधा भी घटा दिया जाए। जो शेष रहेगा वह उन दोनों का हर्जाना है। अब ज़ैद पर दोनों पत्नियों में से जिसका जितना महर देय हो, और उनके अलावा यदि ज़ैद पर कोई और ऋण हो, तो वे सब इन तीनों हर्जानों के साथ मिलकर ऋणों का कुल योग ज़ैद की संपत्ति (तरका) से आनुपातिक रूप से अदा किए जाएं चाहे वह उसका व्यक्तिगत पैसा हो या इस संयुक्त धन और घरेलू सामान का हिस्सा हो। यदि इनके भुगतान के बाद कुछ न बचे तो कोई भी उत्तराधिकारी विरासत में कुछ नहीं पाएगा, अन्यथा शेष राशि को विरासत की शर्तों के अनुसार सोलह हिस्सों में विभाजित किया जाएगा, जिसमें से एक-एक हिस्सा प्रत्येक पत्नी को, आठ हिस्से बेटी को और तीन-तीन हिस्से प्रत्येक प्रपौत्र को मिलेंगे। और अल्लाह सबसे बेहतर जानता है।

मसला 175: नजीबाबाद, जिला बिजनौर, मोहल्ला मस्जिद गंज से, प्रेषक मुहम्मद हुसैन पुत्र मौला बख्श, 20 शव्वाल 1330 हिजरी।

धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं: एक व्यक्ति ने अपने भाइयों और बहनों की संपत्ति को वैध तरीके से खरीदकर अपनी पत्नी के नाम लिखवा दिया। अब इस व्यक्ति के दो बेटे हैं (एक बेटी भी थी जिसका निधन हो गया और अब उसकी ओर से उसका पति ही दावेदार है, क्या वह शरिया के अनुसार हकदार है या नहीं?)। उक्त व्यक्ति ने अपनी मृत्यु से पूर्व अपनी संपत्ति के हिस्से और उस नई खरीदी गई संपत्ति को, जिसे उसने अपनी पत्नी के नाम लिखवाया था, अपने दोनों बेटों में किसी भी तरह विभाजित नहीं किया। अब इस व्यक्ति की पत्नी ने एक दस्तावेज़ बनवाकर शेष संपत्ति भी अपने महर के बदले अपने नाम करवा ली और यह प्रसिद्ध कर दिया कि यह दस्तावेज़ मेरे पति ने मेरे सामने लिखा था। लेकिन मोहल्ले में यह बात प्रसिद्ध है कि यह दस्तावेज़ जालसाजी से तैयार किया गया है, और वास्तविकता भी यही है। इस व्यक्ति के बड़े बेटे ने अपने पिता के जीवनकाल में सास-बहू के बीच होने वाले झगड़ों के कारण अपना घर बदल लिया था। पिता की मृत्यु के बाद जब माँ पूरी तरह स्वतंत्र हो गई, तो मोहल्ले की महिलाओं और छोटे बेटे की बातों में आकर उसकी नाराजगी और बढ़ गई। मृत्यु से एक-दो महीने पहले उसने पूरी संपत्ति उसी छोटे बेटे के नाम दान (हिबा) कर दी।

दान से कुछ दिन पहले बड़े बेटे ने पूरी बिरादरी को अपनी माँ के सामने इकट्ठा किया और अपनी गलतियों के लिए माफी मांगी, और माँ ने उसे माफ कर दिया। फिर भी पंद्रह-बीस दिनों के बाद उसने पूरी संपत्ति का हिबा-नामा छोटे बेटे के नाम कर दिया। मैंने सिविल कोर्ट में अपने भाई के खिलाफ अपने हिस्से के लिए मुकदमा किया है। क्या मैं इस संपत्ति में हकदार हूँ या नहीं?

पृष्ठ 502/658

اِن تینوں کی آمدنیاں حساب کی جائیں پھر ہر ایک کا خرچ اس سے مجرا کیا جائے باقی کہ زید نے مصارف مذکورہ خیرات و مبرات و قرضِ مُردہ خریداری جائداد بنامِ خود میں صرف کردیا اس حصہ میں حصہ رسد زوجہ اور ہر نبیرہ کا تاوان زید پر آیا، اب زوجہ کا یہ تاوان تو پورا واجب الادا ہے اور دونوں نبیروں کے تاوانوں سے ہر دو بیعنامہ اول کا نصف زرِ ثمن بھی ساقط کیا جائے جو جو باقی رہے وہ ان دونوں کا تاوان ہے، اب زید پر دونوں زوجہ سے جس جس کا جتنا مہر واجب الادا ہو اور ان کے سوا اگر کوئی اور دین زید پر آتا ہو وہ سب ان تینوں تاوانوں کے ساتھ ملا کر یہ مجموعہِ دیون ترکہ زید سے حصہ رسد ادا کئے جائیں خواہ وہ اس کا ذاتی روپیہ ہو یا اس زر و اثاث البیت مشترک کا حصہ ، اگر ان کے ادا سے کچھ نہ بچے کوئی وارث وراثۃً کچھ نہ پائے ورنہ باقی حسبِ شرائطِ فرائض سولہ سہام ہو کر ایک ایک سہم ہر زوجہ اور آٹھ سہم دختر اور تین تین ہر نبیرہ کو ملیں گے۔ واللہ سبحنہ وتعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۷۵: از نجیب آباد ضلع بجنور محلہ مسجد گنج مرسلہ محمد حسین ولد مولیٰ بخش ۲۰ شوال ۱۳۳۰ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے اپنے بھائی اور بہنوں کی جائداد بطریقہِ جائزہ خرید کر اپنی زوجہ کے نام لکھا دی اب اس شخص کے دو بیٹے ہیں (ایک بیٹی بھی تھی جس کا انتقال ہو گیا اور اب اس کی جانب سے کوئی دعویدار نہیں مگر اس کا شوہر ہے آیا وہ شرعاً حقدار ہے یا نہیں) شخصِ مذکور نے اپنے انتقال سے پیشتر اپنے حصہ کی جائداد اور نیز نئی خرید کردہ جائداد جو بی بی کے نام لکھ دی تھی اپنے دونوں بیٹوں میں کسی طرح تقسیم نہ کی

اب اس شخص کی بی بی نے ایک کاغذ بنوا کر باقی جائداد بھی بعوضِ مہر اپنے نام کرائی اور مشہور کر دیا کہ یہ کاغذ میرے خاوند نے سامنے کا لکھا ہوا ہے مگر یہ بات محلہ میں مشہور ہے کہ یہ کاغذ جعلسازی سے تیار کیا گیا ہے اور بات بھی یہی ہے اس شخص کے بڑے بیٹے نے اپنے والد کے حین حیات اس وجہ سے تنگ آکر کہ ساس بہو میں اکثر لڑائی رہتی ہے اپنا مکان تبدیل کر لیا تھا اب والد کے انتقال پر جب وہ بالکل مختار ہو گئیں تو محلہ کی مستورات اور چھوٹے بیٹے کی لگائی بجھائی سے ان کی رنجش اور بڑھ گئی اور مرنے سے ۲.۱ / اماہ پیشتر تمام جائداد اسی چھوٹے بیٹے کے نام ہبہ کرا دی، ہبہ سے چند روز پیشتر بڑے بیٹے نے تمام اہل برادری کو اپنی والدہ کے سامنے جمع کیا اور اپنی خطا ہوئی ہو اور جب نہ ہوئی ہو جب معاف کرائی اور انہوں نے معاف کی ، پھر بھی پندرہ بیس روز بعد انہوں نے تمام جائداد کا ہبہ نامہ چھوٹے بیٹے کے نام کر دیا میں نے دیوانی میں اپنے بھائی پر اپنے حصے کی نالش کی ہے آیا میں اس جائداد میں حقدار ہوں یا نہیں؟

The Answer: A mere writing, even if it is registered, is nothing until it is proven by Shari'ah witnesses. Therefore, if two just witnesses are present stating that the mentioned person, during his health, transferred that property in lieu of dower (Mahr) in the name of his wife, then the other heirs have no right in it. Regarding the woman who gifted it to her younger son—if she gave complete possession during her lifetime, the younger son became its independent owner. Yes, if complete possession was not given and the woman passed away, the gift became void, and now that property will be considered the deceased woman's estate and will be distributed among her heirs, in which the elder son will also receive his legal share. And if there is no proof of giving it as dower from Shari'ah witnesses, then it will be seen whether any dower remained or was all waived or paid. If nothing remained, or if the remaining amount was less than the value of that property which was in the husband's name, then the woman had no right to take all that property in her name in lieu of dower. Now, her gifting this property in the name of the younger son is purely void, even if possession was given,

[Arabic Box Text]: Because it is a gift of undivided property (Hiba-e-Musha), and it is void such that ownership is not established even by possession according to the correct opinion. [Urdu Translation in Box]: Because it is a gift of undivided property and it is void to the extent that ownership is not established even by possession in it, this is according to the correct saying. (T)

In this case, after paying dower and other debts and executing wills, the property will be distributed among the heirs of the mentioned person according to the laws of inheritance. If the daughter was alive after the father, she will also receive a share; if she died before him, she has no right, and her husband's claim is void. Yes, if the total dower or whatever remained was equal to or more than the value of this property, then based on a definitive decree (Fatwa-e-Iqta'), the woman could take it for her dower. And now that she has taken it, the ruling becomes like the first case: her gift to the younger son became valid if possession was given, and the other heirs have no right. If complete possession did not occur, the property becomes the woman's estate to be divided among her heirs, including the elder son. In this case, the claim of the elder son or any heir is futile unless he pays the dower from his own pocket; then, according to the original principles of religion, he can take his share from the property. And Allah Almighty knows best.

Problem 158: From the Chief Court of Bahawalpur State, sent by Muhammad Din Sahib, Judge, 23rd Ramadan al-Mubarak 1332 AH. (1) Today this case file was presented; most of the questions under discussion in the issued fatwas have already been settled.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

अल-जवाब (उत्तर): मात्र एक लेख, चाहे वह पंजीकृत (रजिस्टर्ड) ही क्यों न हो, तब तक कुछ नहीं है जब तक कि शरीयत के गवाहों से साबित न हो जाए। अतः यदि दो न्यायप्रिय गवाह मौजूद हों कि उक्त व्यक्ति ने अपने स्वास्थ्य के दौरान वह संपत्ति मेहर के बदले अपनी पत्नी के नाम कर दी थी, तो अन्य वारिसों का उसमें कोई अधिकार नहीं रहा। उस महिला ने जिसने इसे अपने छोटे बेटे को हिबा (उपहार) कर दिया - यदि उसने अपने जीवनकाल में पूर्ण कब्जा दिला दिया तो छोटा बेटा उसका स्वतंत्र स्वामी बन गया। हाँ, यदि पूर्ण कब्जा नहीं दिलाया गया और महिला का निधन हो गया, तो हिबा शून्य हो गया और अब वह संपत्ति महिला की छोड़ी हुई संपत्ति (तरका) मानी जाएगी और उसके वारिसों में वितरित की जाएगी, जिसमें बड़ा बेटा भी अपना शरीयत के अनुसार हिस्सा पाएगा। और यदि शरई गवाहों से मेहर में देने का प्रमाण नहीं है, तो अब यह देखा जाएगा कि मेहर कुछ शेष था या सब माफ या अदा हो गया था। यदि कुछ शेष नहीं था, या जितना शेष था वह उस संपत्ति के मूल्य से कम था जो पति के नाम थी, तो महिला को कोई अधिकार नहीं था कि वह पूरी संपत्ति मेहर के बदले अपने नाम कर लेती। अब उसने जो इस संपत्ति को छोटे बेटे के नाम हिबा किया, वह सर्वथा शून्य है, चाहे कब्जा दिला दिया गया हो,

[अरबी बॉक्स]: क्योंकि यह अविभाजित संपत्ति का उपहार (हिबा-ए-मुशा) है, और यह शून्य है यहाँ तक कि सही मत के अनुसार कब्जे से भी स्वामित्व स्थापित नहीं होता है। [बॉक्स में उर्दू अनुवाद]: इसलिए कि वह गैर-मुंकसिम (अविभाजित) का हिबा है और वह बातिल (शून्य) है यहाँ तक कि इसमें कब्जे से भी मिल्क (स्वामित्व) साबित नहीं होता, यह सही कौल (कथन) के मुताबिक है (त)।

इस आधार पर मेहर और अन्य ऋणों के भुगतान और वसीयतों के क्रियान्वयन के बाद, उक्त व्यक्ति के जो वारिस होंगे, उनमें फराएज़ (उत्तराधिकार कानून) के अनुसार वितरण होगा। यदि बेटी पिता के बाद जीवित रही हो, तो वह भी हिस्सा पाएगी; यदि पहले मर गई, तो उसका कोई अधिकार नहीं है और उसके पति का दावा शून्य है। हाँ, यदि कुल मेहर या जितना शेष था वह इस संपत्ति की कीमत के बराबर या उससे अधिक था, तो एक निर्णायक फतवे के आधार पर महिला उसे अपने मेहर में ले सकती थी। और अब कि वह उसकी हो गई, तो इसका हुक्म पहली सूरत जैसा हो गया कि छोटे बेटे के नाम उसका हिबा सही हो गया यदि कब्जा दिला दिया गया और बाकी वारिसों का कोई अधिकार नहीं रहा। और यदि पूर्ण कब्जा नहीं हुआ तो संपत्ति महिला का तरका बनकर महिला के वारिसों पर वितरित होगी जिनमें बड़ा बेटा भी है। और इस स्थिति में बड़े बेटे या किसी भी वारिस का दावा बेकार

है सिवाय इसके कि वह मेहर अपने पास से अदा कर दे तो धर्म के मूल सिद्धांतों के अनुसार संपत्ति से अपना हिस्सा ले सकता है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 158: बहावलपुर रियासत की चीफ कोर्ट से, प्रेषक मुहम्मद दीन साहब जज, 23 रमज़ान अल-मुबारक 1332 हिजरी। (1) आज यह फाइल पेश हुई; जारी किए गए फतवों में विचाराधीन अधिकांश प्रश्न पहले ही तय हो चुके हैं।

पृष्ठ 503/658

الجواب: مجرد تحریر اگرچہ رجسٹری شدہ ہو کوئی چیز نہیں جب تک گواہان شرعی سے ثابت نہ ہو پس اگر دو گواہ عادل موجود ہوں کہ شخص مذکور نے اپنی صحت میں وہ جائیداد بعوض مہر بنام زوجہ کر دی تو دیگر ورثہ کا اس میں کچھ حق نہ رہا عورت نے کہ اپنے چھوٹے بیٹے کو ہبہ کر دی اگر قبضہ تامہ اپنی حیات میں دلا دیا تو چھوٹا بیٹا اس کا مالک مستقل ہو گیا ہاں اگر قبضہ کاملہ نہ دلایا اور عورت کا انتقال ہو گیا تو ہبہ باطل ہو گیا اور اب وہ جائیداد متروکہ زن قرار پا کر اس کے وارثوں میں تقسیم ہو گی جس میں سے بڑا بیٹا بھی اپنا حصہ شرعی پائے گا اور اگر گواہان شرعی سے مہر میں دینے کا ثبوت نہیں تو اب یہ دیکھا جائے گا کہ مہر کچھ باقی تھا یا سب معاف یا ادا ہو گیا تھا اگر کچھ باقی نہ تھا یا جتنا باقی تھا وہ اس جائیداد کی قیمت سے جو شوہر کے نام تھی کم تھا تو عورت کو کوئی استحقاق نہ تھا کہ وہ سب جائیداد بعوض مہر اپنے نام کر لیتی اور اب جو اس نے اس جائیداد کو چھوٹے بیٹے کا نام ہبہ کیا محض باطل ہوا اگرچہ قبضہ دلا دیا ہو،

[عربی باکس]: لانها هبة مشاع وهی باطلة حتی لا تملك بالقبض فی الصحیح۔ [اردو ترجمہ باکس]: اس لئے کہ وہ غیر منقسم کا ہبہ ہے اور وہ باطل ہے یہاں تک اس میں قبضہ سے بھی ملک ثابت نہیں ہوتا، یہ صحیح قول کے مطابق ہے (ت)

اس تقدیر پر بعد ادائے مہر و غیرہ دیون و نفاذ و وصایا جو وارثان شخص مذکور ہوں ان پر حسب فرائض تقسیم ہو گی، دختر اگر باپ کے بعد زندہ رہی ہو تو وہ بھی حصہ پائے گی اور اگر پہلے مر گئی تو اس کا کچھ حق نہیں اس کے شوہر کا دعوٰی باطل ہے ہاں اگر مہر کل یا جتنا باقی تھا

اس جائیداد کی قیمت کے برابر یا زائد تھا تو ایک فتویٰ اقطع کی بناء پر عورت اسے اپنے مہر میں لے سکتی تھی اور اب کہ وہ مالک ہو گئی اس کا حکم وہ پہلی صورت کا ہو گیا کہ چھوٹے بیٹے کے نام اس کا ہبہ صحیح ہو گیا اگر قبضہ دلا دیا اور باقی وارثوں کا کچھ حق نہ رہا اور قبضہ کاملہ نہ ہوا تو جائیداد متروکہ زن ٹھہر کر وارثان زن پر تقسیم ہو گی جن میں بڑا بیٹا بھی ہے اور اس صورت میں پسر کلاں خواہ کسی وارث کو اس پر دعویٰ بیکار ہے مگر یہ کہ مہر اپنے پاس سے ادا کر دے تو حسب اصل مذہب جائیداد سے اپنا حصہ لے سکتا ہے واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۵۸: از کچہری چیف کورٹ ریاست بہاولپور مرسلہ محمد دین صاحب حج ۲۳ رمضان المبارک ۱۳۳۲ھ (۱) آج یہ مسل پیش ہوئے فتاوے مصدرہ میں جو سوال زیر بحث اکثر طے ہو چکے ہیں

صفحہ ۵۰۳ از ۶۵۸

Fatawa Rizvia, Volume 25

There is no need to mention their interim order in detail; the following questions are mentioned in which: (a) Satisfaction is still needed. If a testator makes a will in favor of two persons, one of whom is an heir and the other is a stranger, as is the case in this lawsuit, then are such wills valid and enforceable? If the answer to the first question is the validity of multiple wills, then it remains to be seen which will should be implemented first. Whether the will made in favor of an heir or the will made in favor of a stranger? Since the will in favor of a stranger is more than one-third of the estate, it will have to be limited to one-third of the estate upon the objection of the heirs, or how? In such a case, if it is declared unenforceable in favor of the heir, or if its implementation is prioritized over the implementation of the will in favor of the heir, then will one-third of the entire property of the testator be counted for the implementation of the will? Or will the jewelry, for which the deceased did not make any will in the name of Shah Muhammad, be kept aside and the will be implemented on one-third of the remainder? Whatever is declared valid in both cases must have authority. After the implementation of the wills and payment of debts, there is discussion and disagreement among scholars regarding the distribution of the remaining estate of the deceased. An excerpt of it is as follows: (1) On the principle that regarding the remaining property, there is no longer any obstacle to the implementation of a will for more than one-third of the property (the gift of property exceeding one-third), now it should be given to the legatee for more than one-third of the property. (2) Since there is no longer any claimant for the remaining property and the wife is present, it should be given to the wife according to the fatwa of 'Radd 'ala al-Zawjayn' (return to spouses). (3) The order of distribution of the remainder after payment of duties, debts, and legacies could be as follows, in order of merit: Sharers (Dhawi al-Fara'id), Residuaries ('Asabat), Return to Distant Kindred (Radd Dhawi al-Arham), Acknowledged Kin (Muqarr lahu), Legatee for more than one-third (Musi lahu bima zad 'ala al-thuluth), Return to Spouses (Radd 'ala al-Zawjayn), Public Treasury (Bayt al-Mal). According to this order, it should be given to 'Bimazad 'ala al-Thuluth' (the portion exceeding one-third). In points 2 and 3 of the above paragraph, the scholars'...

उनके इस अंतरिम आदेश को विस्तार से उल्लेख करने की आवश्यकता नहीं है; नीचे उन प्रश्नों का उल्लेख किया गया है जिनमें: (क) अभी तक संतुष्टि की आवश्यकता है। यदि कोई वसीयतकर्ता दो व्यक्तियों के पक्ष में वसीयत करता है, जिनमें से एक वारिस है और दूसरा अजनबी है, जैसा कि इस मुकदमे के मामले में है, तो क्या ऐसी वसीयतें वैध और लागू करने योग्य हैं? यदि पहले प्रश्न का उत्तर कई वसीयतों की वैधता है, तो फिर यह देखना होगा कि पहले किस वसीयत को लागू किया जाना चाहिए। क्या वह वसीयत जो एक वारिस के पक्ष में की गई थी या वह वसीयत जो एक अजनबी व्यक्ति के पक्ष में की गई थी? चूँकि अजनबी के पक्ष में वसीयत संपत्ति के एक-तिहाई से अधिक है, इसलिए वारिसों की आपत्ति पर उस वसीयत के कार्यान्वयन को संपत्ति के एक-तिहाई तक सीमित करना होगा, या किस तरह? ऐसी स्थिति में, यदि इसे वारिस के पक्ष में लागू न करने योग्य घोषित किया जाता है, या यदि इसके कार्यान्वयन को वारिस के पक्ष में वसीयत के कार्यान्वयन पर प्राथमिकता दी जाती है, तो क्या वसीयत के कार्यान्वयन के लिए वसीयतकर्ता की पूरी संपत्ति का एक-तिहाई गिना जाएगा? या आभूषण, जिसके लिए मृतक ने शाह मुहम्मद के नाम पर कोई वसीयत नहीं की थी, उसे अलग रखकर शेष के एक-तिहाई पर वसीयत लागू होगी? दोनों मामलों में जो भी वैध घोषित किया जाए, उसका प्रमाण होना चाहिए। वसीयतों के कार्यान्वयन और ऋणों के भुगतान के बाद, मृतक की शेष बची संपत्ति के वितरण के संबंध में विद्वानों के बीच बहस और असहमति है। इसका एक अंश इस प्रकार है: (1) शेष संपत्ति पर इस सिद्धांत के आधार पर कि संपत्ति के एक-तिहाई से अधिक के वसीयत के कार्यान्वयन (एक-तिहाई से अधिक संपत्ति का उपहार) में अब कोई बाधा नहीं है, अब इसे एक-तिहाई से अधिक संपत्ति के वसीयतदार को दिया जाना चाहिए। (2) चूँकि शेष संपत्ति के लिए अब कोई हकदार नहीं रहा और पत्नी मौजूद है, इसलिए 'रद्द अली अल-ज़ौजैन' (पति-पत्नी को वापसी) के फतवे के अनुसार पत्नी को दिया जाए। (3) कर्तव्यों, ऋणों और वसीयतों के भुगतान के बाद शेष के वितरण का क्रम निम्नलिखित हो सकता है, जो क्रम के अनुसार हकदार होंगे: हिस्सेदार (धवी अल-फ़राइज़), अवशेषी (असाबात), दूर के रिश्तेदारों को वापसी (रद्द धवी अल-अरहाम), स्वीकृत परिजन (मुक़र्र लहू), एक-तिहाई से अधिक के लिए वसीयतदार (मूसी लहू बिमा ज़ाद अली अल-थुलुथ), पति-पत्नी को वापसी (रद्द अली अल-ज़ौजैन), सार्वजनिक खजाना (बेतुल माल)। इसी क्रम के अनुसार 'बिमाज़ाद अली अल-थुलुथ' (एक-तिहाई से अधिक का हिस्सा) को दिया जाए। उपरोक्त पैराग्राफ की संख्या 2, 3 में विद्वानों का...

ان کے اس حکم درمیانی میں تفصیل کے ساتھ ذکر کرنے کی ضرورت نہیں ہے، ذیل میں ان سوالات کا ذکر کیا جاتا ہے جن میں: (الف) ابھی تک اطمینان کی ضرورت ہے موصی اگر دو شخصوں کے حق میں وصیت کرے جن میں سے کچھ مال وارث کے نام اور دوسرا کچھ مال ایک شخص اجنبی کے نام جیسا کہ اس مقدمہ کی صورت ہے تو کیا ایسی وصیتیں جائز اور قابل نفاذ ہیں، اگر سوال اول کا جواب جواز وصایا متعددہ ہو تو پھر یہ دیکھنا ہے کہ پہلے کون سی وصیت کو نافذ کرنا چاہئے، آیا اس وصیت کو جو ایک وارث کے حق میں کی گئی یا اس وصیت کو جو ایک اجنبی شخص کے حق میں کی گئی ہے، اجنبی شخص کے حق میں چونکہ وصیت زائد علی ثلث المال ہے اس لئے وارث کے اعتراض پر اس وصیت کا نفاذ ثلث المال تک محدود کرنا پڑے گا یا کس طرح، ایسی صورت میں اگر بحق الوارث نا قابل نفاذ قرار دی جائے یا اس کا نفاذ نفاذ وصیت بحق وارث سے مقدم قرار دیا جائے تو ثلث المال میں جمیع مال موصی کا ثلث، نفاذ وصیت کے لئے شمار کیا جائے گا یا زیورات کو جن کی نسبت متوفی نے شاہ محمد کے نام کوئی وصیت نہیں کی علیحدہ رکھ کر باقی ماندہ کے ثلث پر وصیت نافذ ہوگی، دونوں صورتوں میں جو جائز قرار دی جائے اس کی سند ہونی چاہئے بعد نفاذ وصایا اور ادائے قرض ورثاء کے جو مال باقی ترکہ متوفی کا بچ رہے اس کی تقسیم میں علماء میں بحث اور اختلاف ہے اس کا اقتباس یہ ہے: (۱) باقیماندہ مال اس اصول پر کہ نفاذ وصیت لزائد علی ثلث المال (ایک تہائی سے زائد مال کی -ت) کا اب کوئی مزاحم نہیں رہا اب موصی لہ بزائد علی ثلث المال کو ملنا چاہئے۔ (۲) باقیماندہ مال کا اب چونکہ کوئی حقدار نہیں رہا اور زوجہ موجود ہے اس لئے رد علی الزوجین کے فتویٰ کے مطابق زوجہ کو دیا جائے۔ (۳) باقیماندہ کی تقسیم بعد ادائے فرائض و دیون و فرائض و وصایا کی جو

ترتیب ہو سکتی ہے وہ حسب ذیل مستحق بالترتیب ہوں گے: ذوی الفرائض، عصبات، رد ذوی الارحام، مقر لہ، موصی لہ بمازاد علی الثلث، رد علی الزوجین، بیت المال۔ اسی ترتیب کی رو سے بمازاد علی الثلث کو دیا جائے۔ فقرہ بالا کی صورت نمبر ۳، ۲ میں علماء کا

Fatawa Razawiyya Volume 25

The dispute regarding the precedence and delay of 'Radd ala al-Zawjayn' (reversion to spouses) and 'Musa lahu bi-kull al-mal' (legatee of the entire property) is also recorded in detail in the Fatawa concerning these rights. One specific ruling of this kind is under discussion, in which later scholars have placed the Treasury (Bayt al-Mal) after the 'Radd ala al-Zawjayn' due to its corruption and non-existence. No explicit ruling or specific detail has been presented regarding giving precedence to 'Musa lahu bi-kull al-mal' over 'Radd ala al-Zawjayn'; it is only mentioned in the following citations, which other scholars, by bringing them into the debate of later and earlier scholars, consider posterior to 'Radd ala al-Zawjayn'. See the Fatawa.

These are the questions that are still pending settlement. Copies of the scholars' Fatawa, along with the attached file containing copies of the query (Istifta) and the will, are sent to the service of Molvi Ahmad Raza Khan Sahib Barelvi. It is requested that he review all these Fatawa and write his opinion along with authoritative answers regarding these questions seeking resolution, and send them very soon. An amount of (Part 1) should be sent to Molvi Sahib via money order. It is also requested that if any other matter worthy of issuing a fatwa is known besides the inquired issues, please inform us. All the details and forms of the scholars' disagreement will be clear from the study of the Fatawa. Separate numbers have been given to each fatwa. Since the case has been pending for a long time, it is appealed that the result be sent to this court very quickly. Written on 17th August 1313 AH.

(Mst. Aalmoon vs. Shah Muhammad Alvi, property by inheritance)

Copy of the Testamentary Deed

I, Wahid Bakhsh, son of Din Muhammad, by caste Sheikh Neo-Muslim, baker by profession, aged approximately (70) years, currently residing in Khanpur, State of Bahawalpur, while in possession of my five senses and sound mind, without any coercion or compulsion, do hereby declare and write that the declarant is suffering from the disease of tuberculosis (tup-e-diq). This disease is such that recovery from it depends on fate and God-given life. Now, at such a delicate time, it is necessary for me to arrange for my movable and immovable property so that no dispute arises among my survivors. Therefore, I now make my arrangement as follows: since I have no male or female offspring, and only one young wife, in whom there is little trust that she will remain faithful to me after my death, and it is certain that my property will be ruined and destroyed after me, the arrangement is as follows: the following

ornaments - a gold necklace (kanth mala) of 8 or 5 strings, valuable (or 8-20); silver bangles, one valuable pair worth one hundred rupees; a sandalwood garland (chandan haar), one valuable, weighing (70) tolas of gold; and one valuable (Part 1)...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' (पति-पत्नी को वापसी) और 'मूसा लहू बिकुल अल-माल' (संपूर्ण संपत्ति के वसीयतदार) की प्राथमिकता और विलंब पर विवाद का विवरण भी इन अधिकारों से संबंधित फ़तावा में दर्ज है। इस तरह का एक विशिष्ट निर्णय विचाराधीन है, जिसमें परवर्ती विद्वानों ने बैतुल माल (राजकोष) के भ्रष्टाचार और अस्तित्वहीन होने के कारण उसे 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' के बाद रखा है। 'मूसा लहू बिकुल अल-माल' को 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' पर प्राथमिकता देने के संबंध में कोई स्पष्ट प्रमाण या विशिष्ट विवरण नहीं दिखाया गया है; इसका उल्लेख केवल निम्नलिखित उद्धरणों में किया गया है, जिन्हें अन्य विद्वान परवर्ती और पूर्ववर्ती विद्वानों की चर्चा में लाकर 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' के बाद का मानते हैं। फ़तावा देखें।

ये वे प्रश्न हैं जो अभी भी समाधान के प्रतीक्षारत हैं। विद्वानों के फ़तवों की प्रतियां, संलग्न फ़ाइल के साथ जिसमें इस्तफ़ता (प्रश्न) और वसीयतनामा की प्रति शामिल है, मौलवी अहमद रज़ा खां साहब बरेलवी की सेवा में भेजी जा रही हैं। निवेदन है कि वे इन सभी फ़तवों का अवलोकन करें और इन समाधान चाहने वाले प्रश्नों के संबंध में अपने प्रमाण सहित विचार लिखकर अति शीघ्र भेजने की कृपा करें। राशि (भाग 1) मनीऑर्डर के माध्यम से मौलवी साहब की सेवा में भेज दी जाए। यह भी निवेदन है कि यदि पूछताछ किए गए मामलों के अलावा कोई अन्य मामला भी फ़तवा जारी करने योग्य लगे, तो सूचित करें। फ़तावा के अवलोकन से विद्वानों के मतभेद के सभी विवरण और रूप स्पष्ट हो जाएंगे। प्रत्येक फ़तवे पर अलग-अलग नंबर दिए गए हैं। चूंकि मामला लंबे समय से लंबित है, इसलिए अनुरोध किया जाता है कि परिणाम इस अदालत में बहुत जल्द भेजा जाए। लिखित: 17 अगस्त 1313 हिजरी।

(मुसम्मात आल मून बनाम शाह मुहम्मद अलवी, विरासत के आधार पर संपत्ति)

वसीयतनामा की प्रति

मैं, वाहिद बख्श, पुत्र दीन मुहम्मद, जाति शेख नव-मुस्लिम, पेशा नानबाई (बेकर), आयु लगभग (70) वर्ष, वर्तमान निवासी खानपुर, रियासत बहावलपुर, अपने पांचों इंद्रियों और होश-ओ-हवास में, बिना किसी दबाव या जबरदस्ती के, यह घोषणा करता हूं और लिखता हूं कि घोषणाकर्ता तपेदिक (टीबी) की बीमारी से पीड़ित है। यह बीमारी ऐसी है जिससे मुक्ति भाग्य और ईश्वर प्रदत्त जीवन पर निर्भर करती है। अब ऐसे नाजुक समय में, मुझे अपनी चल और अचल संपत्ति की व्यवस्था करना आवश्यक

है ताकि मेरे उत्तराधिकारियों के बीच कोई विवाद न हो। अत; अब मैं अपनी व्यवस्था इस प्रकार करता हूं कि चूंकि मेरी कोई नर या मादा संतान नहीं है, केवल एक युवा पत्नी है, जिस पर यह भरोसा कम है कि वह मेरे मरने के बाद मेरे प्रति वफादार रहेगी, और यह निश्चित है कि मेरी संपत्ति मेरे बाद बर्बाद और नष्ट हो जाएगी, इसलिए इसकी व्यवस्था यह है कि निम्नलिखित आभूषण - एक सोने का कंठमाला 8 या 5 लड़ी वाला कीमती (या 8-20); चांदी की चूड़ियाँ एक जोड़ा कीमती एक सौ रुपये; एक चंदन हार कीमती वजन (70) तोला सोना; और एक अदद कीमती (भाग 1)...

पृष्ठ 505 / 658

اختلاف تقدم وتاخر رد علی الزوجین اور موصی لہ بکل المال کے ہے اور اس حقوق کے متعلق بحث بھی فتاویٰ میں بہ تفصیل درج ہے، ایک جزئی سند اس قسم کی زیر بحث ہے جس میں علماء متاخرین نے بیت المال کو بوجہ فساد وعدم وجود بیت المال کے رد علی الزوجین سے متاخر کردیا ہے، اور موصی لہ بکل المال کو رد علی الزوجین پر مقدم رکھنے کے متعلق کوئی سند صریح اور جزئی ظاہر نہیں کی گئی صرف مندرجہ ذیل استشہاد میں کی گئی جن کو دوسرے علماء اسی متاخرین اور متقدمین کی بحث میں لا کر رد علی الزوجین سے موخر خیال کرتے ہیں۔ ملاحظہ ہوں فتاویٰ۔

یہ سوالات ہیں جوابھی تک تصفیہ طلب ہیں، نقول فتاویٰ علماء نے منسلکہ مسل معہ نقل استفتاء و نقل وصیت نامہ خدمت میں مولوی صاحب مولوی احمد رضا خاں صاحب بریلوی مرسل ہوں اور التماس کی جائے کہ ان تمام فتاویٰ کو ملاحظہ فرمائیں، اور ان سوالات حل طلب کے متعلق اپنی رائے کا معہ استناد جواب تحریر فرما کر بہت جلد مرحمت فرمائیں، مبلغ (۱ حصہ) بذریعہ منی آرڈر مولوی صاحب کی خدمت میں بھجوا دیئے جائیں، اور یہ بھی التماس ہو کہ علاوہ امور مستفسرہ کے اگر کوئی اور امر بھی قابل اصدار فتویٰ معلوم ہو تو اطلاع بخشیں، ملاحظہ فتاویٰ سے اختلاف علماء کے تمام جزئیات اور صورتیں واضح ہوں گی، ہر ایک فتویٰ پر علیحدہ علیحدہ نمبر دیئے گئے ہیں مقدمہ چونکہ عرصہ سے دائر ہے اس لئے نتیجہ کے بھجوانے کے لئے استدعا کی جاتی ہے کہ بہت جلدی عدالت ہذا میں بھجوایا جائے، تحریر ۱۷ اگست ۱۳۱۳ھ

(مسماۃ عالموں بنام شاہ محمد علوی جائیداد بروئے وراثت)

نقل وصیت نامہ ادا

میکہ واحد بخش ولد دین محمد ذات شیخ نو مسلم پیشہ نان بائی عمر تخمیناً (۷۰) سال حال مقیم خانپور ریاست بہاولپور کا ہوں بمجھی حواس خمسہ وہوش عقل بلا اجبار و اکراہ احدیکہ اقرار کرتا ہوں اور لکھ دیتا ہوں اس بات پر کہ مظہر بعارضہ بیماری تپ دق کے بیمار ہے اور یہ بیماری ایک ایسی بیماری ہے کہ اس سے نجات قسمت اور خدا داد زندگی پر شفایابی حاصل ہوتی ہے اور اب مجھ کو ایسے نازک وقت پر اپنی جائیداد منقولہ و غیر منقولہ کا انتظام بھی کرنا ضرور ہے تاکہ پسماندگان میرے میں کوئی تکرار مدار برپا نہ ہو، پس اب میں اس طرح پر اپنا انتظام کرتا ہوں کہ چونکہ میرا کوئی فرزند نرینہ یا مدینہ نہیں ہے صرف ایک عورت نوجوان ہے جس پر یہ بھروسہ کم ہے کہ بعد موتیدی میرے کہ وہ میرے حق میں رہے اور یہ ضرور ہے کہ میری جائیداد بعد میرے تباہ و خراب ہو جائے اس کا یہ انتظام ہے کہ زیورات ذیل کنٹھمالہ طلائی ۸ پاپانچ لڑی قیمتی (یا ۸-۲۰) کڑیاں نقرہ ایک جوڑا قیمتی یک صد روپیہ، چندن ہار ایک قیمتی مبلغ (۷۰) تولہ طلائی، اور ایک عدد قیمتی (۱ حصہ)

Fatawa Rizvia, Volume 25

...an itar-dan (perfume container), one armlet of silver from a precious amount, one pair of silver bangles from a precious amount, danwal (a type of jewelry) one pair from a precious amount (etc.), all the jewelry totaling the amount (as mentioned) will go to my wife, named Alam Khatun. No one else will have any connection or concern with these pieces of jewelry; they belong to my aforementioned wife, Alam Khatun. Apart from this, my immovable property consisting of residential houses located in Nowshera, which were created/acquired by me (the declarant), their management will be as follows: those houses will be under the protection of Shah Muhammad Khan son of Muskar Khan, by caste Nanbochi, resident of Khanpur, and he will also remain their owner. If the declarant's wife lives her life in the declarant's favor, she will only have the right to comfort/residence. That is, she will reside there until the declarant's right (end of life/widowhood conditions). She will absolutely not have the power of mortgage or sale. And if she marries elsewhere or takes a new husband, she will have no connection or concern with it. Shah Muhammad Khan mentioned above is the owner and possessor, and he has the authority to sell it or mortgage it. After selling or mortgaging, he will spend the proceeds from the mortgage or sale on my funeral and burial rites and for the benefit of my soul. In short, Shah Muhammad Khan is the owner of the houses etc. Furthermore, for household goods such as utensils, copper and bronze etc., large cooking pots, bronze dishes and large plates, bronze bowls and beds etc., the owner of all household goods will also be Shah Muhammad Khan. On the occasion of the gathering of the two martyred Imams (Imam Husain and Imam Hasan), Shah Muhammad Khan may take from all the utensils, large blankets, rugs etc. and use them. Everything will be at the disposal of Shah Muhammad Khan. They will be given to my wife, Alam Khatun, for necessary use provided she does not sell, trade, or hide them. Otherwise, the owner of all the items mentioned above is Shah Muhammad Khan, who has served me and shown loyalty to an extreme degree. After my passing, he will also arrange my funeral and burial and fulfill my final rites completely. All these conditions will be enforceable after me. As long as I am alive, they belong to no one; afterwards, they will be distributed according to the above and will be actionable. Therefore, I am writing these few words as a will so that it remains a record and may be useful in time of need.

Written on 22 Safar 1331 AH corresponding to 23 February 1911 AD.

Question (Istifta)

A person named Wahid Bakhsh has died, leaving only one widow named Almon. He has no other heir. About one or two months, or fifteen days before dying, he became bedridden. He had tuberculosis. He died from this disease. He remained conscious until the end. A week before his death, his physician had said that he would not survive now, and he...

फ़तावा रिज़विया, खंड 25

...इत्रदान, एक कीमती राशि का चाँदी का बाजूबंद, एक कीमती राशि का चाँदी का कंगन, दानवाल (एक प्रकार का आभूषण) कीमती राशि का एक जोड़ा (आदि), कुल राशि (जैसा कि उल्लेख किया गया है) के सभी आभूषण मेरी पत्नी, जिसका नाम आलम खातून है, को मिलेंगे। इन आभूषणों से किसी और का कोई संबंध या सरोकार नहीं होगा; वे मेरी उपरोक्त पत्नी आलम खातून के हैं। इसके अलावा, नौशेरा में स्थित आवासीय घरों के रूप में मेरी अचल संपत्ति, जो मेरे (घोषणाकर्ता) द्वारा निर्मित/अर्जित की गई है, उनका प्रबंधन इस प्रकार होगा: वे घर खानपुर निवासी, ननबोची जाति के मुस्कुर खान के पुत्र शाह मोहम्मद खान के संरक्षण में रहेंगे, और वही उनके मालिक भी रहेंगे। यदि घोषणाकर्ता की पत्नी घोषणाकर्ता के पक्ष में अपना जीवन व्यतीत करती है, तो उसे केवल आराम/निवास का अधिकार होगा। यानी वह घोषणाकर्ता के अधिकार (जीवन के अंत/विधवापन की शर्तों) तक वहां रहेगी। उसे गिरवी रखने या बेचने का अधिकार बिल्कुल नहीं होगा। और यदि वह कहीं और विवाह करती है या नया पति करती है, तो उसका इससे कोई संबंध या सरोकार नहीं होगा। ऊपर वर्णित शाह मोहम्मद खान मालिक और कब्ज़ेदार हैं, और उन्हें इसे बेचने या गिरवी रखने का अधिकार है। बेचने या गिरवी रखने के बाद, वह गिरवी या बिक्री से प्राप्त राशि को मेरे अंतिम संस्कार और दफन की रस्मों और मेरी आत्मा के लाभ के लिए खर्च करेगा। संक्षेप में, शाह मोहम्मद खान घरों आदि के मालिक हैं। इसके अलावा, घर के सामान जैसे बर्तन, तांबे और कांसे आदि, बड़े पतीले, कांसे की थाली और बड़ी प्लेटें, कांसे के कटोरे और चारपाई आदि, घर के सभी सामानों के मालिक भी शाह मोहम्मद खान होंगे। शहीद इमामों (इमाम हुसैन और इमाम हसन) की सभा के अवसर पर, शाह मोहम्मद खान सभी बर्तनों, बड़े कंबलों, दरी आदि में से कुछ ले सकते हैं और उनका उपयोग कर सकते हैं। सब कुछ शाह मोहम्मद खान के अधिकार में होगा। मेरी पत्नी आलम खातून को आवश्यक उपयोग के लिए दिए जाएंगे बशर्ते वह उन्हें बेचे, व्यापार न करे या छिपाए नहीं। अन्यथा, ऊपर वर्णित सभी वस्तुओं के मालिक शाह मोहम्मद खान हैं, जिन्होंने मेरी सेवा की है और अत्यधिक वफादारी दिखाई है। मेरे निधन के बाद, वह मेरे अंतिम संस्कार और दफन का भी प्रबंध करेंगे और मेरी अंतिम रस्मों को पूरी तरह से संपन्न करेंगे। ये सभी शर्तें मेरे बाद लागू होंगी। जब तक मैं जीवित हूं, वे किसी के नहीं हैं; बाद में, वे उपरोक्त के अनुसार वितरित किए जाएंगे और अमल में लाए जाएंगे। इसलिए, मैं वसीयतनामा के रूप में ये कुछ शब्द लिख रहा हूं ताकि यह एक रिकॉर्ड रहे और ज़रूरत के समय काम आए।

22 सफर 1331 हिजरी तदनुसार 23 फरवरी 1911 ईस्वी को लिखा गया।

इस्तेफ्ता (प्रश्न)

वाहिद बख्श नाम का एक व्यक्ति मर गया है, जो केवल आल मूँ (Almon) नाम की एक विधवा को छोड़ गया है। उसका कोई अन्य वारिस नहीं है। मरने से लगभग एक या दो महीने, या पंद्रह दिन पहले वह चारपाई पर पड़ गया (बिस्तर पकड़ लिया)। उसे तपेदिक (टीबी) की बीमारी थी। उसी बीमारी से उसकी मृत्यु हुई। वह अंत तक होश में रहा। उसकी मृत्यु से एक सप्ताह पहले उसके चिकित्सक ने कह दिया था कि वह अब नहीं बचेगा और वह...

पृष्ठ 506/658

عطر دان، ایک قیمتی مبلغ سے بازو بند نقرہ، ایک جوڑہ قیمتی سے کنگن نقرہ، دانوال ایک جوڑہ قیمتی مبلغ (عد) کل جملہ مبلغ (ماعدہ) کے زیورات، مندرجہ بالا اپنی زوجہ مسماۃ عالم خاتون کو ملے گا ان زیورات سے کسی کا تعلق اور واسطہ نہ ہوگا، میری زوجہ مسماۃ عالم خاتون مذکورہ بالا کے ہیں، ماسوائے اس کے میری جائیداد غیر منقولہ از قسم مکانات رہائش بمقام نوشہرہ ہیں اور وہ پیدا کردہ مظہر کے ہیں ان کا انتظام اس طور پر رہے گا کہ وہ مکانات زیر حفاظت شاہ محمد خاں ولد مسکر خاں ذات نانبوچی سکنہ خان پور کے اور مالک بھی وہی رہے گا اگر مظہر کی عورت مظہر کے حق میں رہ کر گزارہ کرے تو اس کو فقط حق آسائش کا حاصل رہے گا وہ یعنی تا حق مظہر آباد رہے گی، رہن اور بیع مسماۃ عالم خاتون زوجہ ام کو اختیار ہر گز نہ ہوگا اور اگر وہ کسی دوسری جگہ اپنا عقد نکاح کرادے یا جدید خاوند کرے تو اس کے ساتھ اس کا کوئی تعلق اور واسطہ نہ ہوگا مالک اور قابض شاہ محمد خاں مذکور ہے اور اس کو اختیار ہے کہ اس کو فروخت کرے یا رہن کرے بعد فروخت یا رہن زر رہن یا زر بیع میری تجہیز و تکفین اور میری ارواح پر بخش دے گا یعنی غرضکہ مالک شاہ محمد خاں مکانات وغیرہ کا ہے اور علاوہ اس کے اسباب خانہ داری از قسم برتن گلی و مسی وکٹ وغیرہ دیگچہ ہانسی و تھالی کلاں مسی وکٹورہ کٹ و چار پائی ہائے وغیرہ جملہ سامان خانہ داری کا مالک بھی شاہ محمد خاں رہے گا، بموقع محفل امامین شہیدین شریفین شاہ محمد خاں جملہ برتن ہائے میں سے گلیم دری کلاں وغیرہ لے جائے اور استعمال کرے سب کچھ شاہ محمد خاں کے اختیار میں ہوگا زوجہ ام مسماۃ عالم خاتون کو ضرورت استعمال کے لئے دیئے جائیں گے بشرطیکہ وہ فروخت یا بیچ روپوش نہ کرے ورنہ کلہم اشیاء مندرجہ بالا کا مالک شاہ محمد خاں ہے جس نے میری خدمت گزاری اور وفاداری از حد کی ہے

بعد انتقال میری بھی تجہیز و تکفین کا انتظام کرے گا اور میری منزلت آخر کو پورا انجام دے گا۔ یہ جملہ شرائط بعد میرے قابل تعمیل ہوں گی جب تک میں حیات موجود ہوں کسی کا تعلق نہیں بعد میں بموجب بالا تقسیم ہوں گے اور قابل عمل ہوں گی لہٰذا ایں چند حروف بطور وصیت نامہ لکھ دیتا ہوں کہ سند رہے اور وقت حاجت کے کام آئے۔

المرقوم ۲۲ صفر ۱۳۳۱ھ مطابق ۲۳ فروری ۱۹۱۱ء

استفتاء

مسمّی واحد بخش مرگیا ہے صرف ایک بیوہ مسماۃ عالموں چھوڑ گیا ہے دیگر کوئی اس کا وارث نہیں مرنے سے قریب ایک یادو ماہ یا پندرہ یوم وہ چار پائی بند ہو گیا اس کو تپ دق کی بیماری تھی اسی بیماری میں وہ فوت ہوا، ہوش اس کو آخر تک رہی، مرنے سے ایک ہفتہ پہلے اس کے معالج نے یہ کہہ دیا تھا کہ وہ اب نہ بچے گا اور اس

...for which he had also stopped treatment. About three or four days before his death, on February 23, 1311 AH, the aforementioned Wahid Bakhsh completed a written will. A copy of this will is attached herewith. This Shah Muhammad Musa is neither a relative nor of the same community. The deceased was a new Muslim who identifies himself in the will as a "Sheikh Nu-Muslim, baker by profession." He died in the house of this same Shah Muhammad, who arranged his burial and shroud etc. Now the claim to the estate of the deceased is between this Shah Muhammad and Alam Khatun, the widow of Musa. The latter is the plaintiff; she admits that Shah Muhammad (the defendant) handed over valuable jewelry (Sama'ah unhu) (which is mentioned in the will) to her after Musa's death. But she claims that Shah Muhammad (defendant) possesses other jewelry, household items, utensils etc., worth (1/4th) and two double-story houses valued at eight hundred rupees from her deceased husband's estate. According to Sharia, she alone should receive them; the defendant has no right. She does not accept either the execution or the validity of the will. Regarding the valuable jewelry she received, she claims her husband gave it to her as her dower (Mahr). Shah Muhammad (defendant) insists on the execution of the will, stating it is valid and that the plaintiff has committed adultery, therefore according to the will, she is no longer entitled to reside in the houses. He also claims that the plaintiff herself accepted the will after her husband's death. The questions are: (1) According to Sharia, did this will take place during "maradh-ul-maut" (terminal illness), and if so, what impact does it have on its validity? (2) Since Shah Muhammad (defendant) is a complete stranger and the will is in his favor, to what extent can such a will remain valid against the plaintiff's objection? That is, what share should the plaintiff receive in the deceased's estate? (3) Can the defendant receive any share from the specific valuable jewelry given to the plaintiff according to the will, or will both parties receive shares in the remaining property (excluding those jewels) as determined in question 2? (4) Will the funeral and burial expenses incurred by the defendant be reimbursed to him separately, or will they be charged against his own share? That is, will the burden fall on the defendant's share? (5) Is the right of residence in the house given to the plaintiff during the deceased's lifetime according to the will valid and effective under Sharia, while upon the plaintiff's objection, she is given an absolute ownership portion of the house as per question 2?

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...जिसके लिए उसने इलाज करना भी छोड़ दिया था। मरने से लगभग तीन-चार दिन पहले 23 फरवरी 1311 हिजरी को उक्त वाहिद बख्श ने एक लिखित वसीयत पूरी की। इस वसीयत की एक प्रति इसके साथ संलग्न है। यह शाह मुहम्मद मूसा न तो रिश्तेदार है और न ही स्वजातीय है। मृतक एक नव-मुस्लिम था जिसने वसीयत में खुद को "शेख नव-मुस्लिम, पेशे से नानबाई" लिखा है। वह इसी शाह मुहम्मद के घर मरा जिसने उसके कफ़न-दफ़न आदि का इंतज़ाम किया। अब मृतक की संपत्ति पर दावा इस शाह मुहम्मद और मूसा की विधवा आलम खातून के बीच है। बाद वाली वादी है; वह स्वीकार करती है कि शाह मुहम्मद (प्रतिवादी) ने मूसा की मृत्यु के बाद उसे कीमती आभूषण (ससाअह अन्हु) (जिनका वसीयत में ज़िक्र है) दे दिए हैं। लेकिन वह कहती है कि शाह मुहम्मद (प्रतिवादी) के पास उसके मृत पति की संपत्ति से अन्य आभूषण, घरेलू सामान, बर्तन आदि (1/4 मूल्य के) और आठ सौ रुपये मूल्य के दो दो-मंजिला मकान मौजूद हैं। शरिया के अनुसार, वे अकेले वादी को मिलने चाहिए; प्रतिवादी का कोई अधिकार नहीं है। वह वसीयत के क्रियान्वयन और वैधता दोनों को स्वीकार नहीं करती है। जो कीमती आभूषण उसे मिले हैं, उनके बारे में उसका कहना है कि पति ने उसे महर (स्त्रीधन) में दिए थे। शाह मुहम्मद (प्रतिवादी) वसीयत के पालन पर अड़ा है, वह कहता है कि वसीयत जायज़ है और वादी व्यभिचार करती है, इसलिए वसीयत के अनुसार वह मकानों में रहने की हकदार नहीं रही। और यह कि वादी ने पति की मृत्यु के बाद स्वयं वसीयत को स्वीकार किया था। प्रश्न ये हैं: (1) क्या शरीयत की रोशनी में यह वसीयत "मरज़-उल-मौत" (प्राणान्तक रोग) की स्थिति में हुई थी, और यदि हाँ, तो इससे वसीयत की वैधता पर क्या प्रभाव पड़ता है? (2) चूंकि शाह मुहम्मद (प्रतिवादी) बिल्कुल अजनबी है और वसीयत उसके पक्ष में है, ऐसी वसीयत वादी की आपत्ति पर किस हद तक जायज़ रह सकती है? यानी मृतक की संपत्ति में वादी को क्या हिस्सा मिलना चाहिए? (3) वसीयत के अनुसार वादी को जो विशेष कीमती आभूषण दिलाए गए हैं, क्या उनमें से प्रतिवादी को कोई हिस्सा मिल सकता है, या उन आभूषणों को छोड़कर बाकी संपत्ति में दोनों पक्षों को वे हिस्से मिलेंगे जो प्रश्न 2 के अनुसार तय होंगे? (4) प्रतिवादी द्वारा कफ़न-दफ़न पर किए गए खर्च उसे अलग से मिलेंगे या वे उसके अपने हिस्से पर भार होंगे? यानी क्या उनका बोझ प्रतिवादी के हिस्से पर पड़ेगा? (5) मकान में रहने का जो अधिकार मृतक के जीवनकाल की स्थिति में वादी को वसीयत के माध्यम से दिया गया है, क्या वह शरिया के अनुसार जायज़ और प्रभावी है,

जबकि वादी की आपत्ति पर उसे प्रश्न 2 के अनुसार मकान का एक हिस्सा पूर्ण स्वामित्व के साथ दे दिया जाए?

पृष्ठ 507 का 658

لئے اس کا علاج کرنا بھی چھوڑ دیا تھا، مرنے سے قریب تین چار یوم پہلے ۲۳ فروری ۱۳۱۱ھ کو واحد بخش مذکور نے ایک وصیت تحریری تکمیل کی ، اس وصیت کی ایک نقل شامل ہذا کی جاتی ہے یہ شاہ محمد موسیٰ کانہ رشتہ دار نہ ہم قوم ہے، متوفی ایک نو مسلم تھا جو اپنے آپ کو وصیت میں شیخ نو مسلم پیشہ نان بائی لکھتا ہے، اسی شاہ محمد کے گھر میں وہ مرا جس نے اس کی تجہیز و تکفین وغیرہ کی ، اب دعویٰ جائداد متوفی کا باہم اس شاہ محمد کے اور عالم خاتون بیوہ موسیٰ کے ہے ، موخر الذکر مدعیہ ہے وہ مانتی ہے کہ شاہ محمد مدعاعلیہ نے پاس اس کو زیورات قیمتی (سماعہ عنہ) (جس کا ذکر وصیت میں ہے) بعد وفات موسیٰ دے دیئے ہیں لیکن وہ کہتی ہے کہ شاہ محمد مدعاعلیہ کے پاس دیگر زیورات و اثاث البیت ظروف وغیرہ مالیت (ماعہ ۱/۴) اور دو منزل مکانات قیمت آٹھ سو روپے ازترکہ شوہرش مذکور موجود ہیں ، وہ بھی شرعاً تنہا مدعیہ کو ملنا چاہئے مدعاعلیہ کا کوئی حق نہیں ، وصیت کی تکمیل اور جوازی دونوں کو وہ تسلیم نہیں کرتی جو زیورات قیمتی سماعہ ورثہ مدعیہ کو ملے ہیں ان کی نسبت وہ یہ کہتی ہے کہ مجھ کو حق مہر میں شوہر دے گیا ہے ، شاہ محمد مدعاعلیہ کو وصیت کی تعمیل پر اصرار ہے وہ کہتا ہے کہ وصیت جائز ہے اور یہ کہ مدعیہ حرام کاری کرتی ہے اس لئے بروئے وصیت مکانات میں نشست کی بھی حقدار نہیں رہی اور یہ کہ وصیت کو مدعیہ نے وصیت اور نیز بعد وفات شوہر خود قبول کیا تھا سوال یہ ہیں : (۱) کیا روئے شرع شریف یہ وصیت مرض الموت میں ہوئی اور اگر ہوئی تو اس سے جوازی وصیت پر کیا اثر پڑتا ہے ؟ (۲) چونکہ شاہ محمد مدعاعلیہ بالکل اجنبی ہے اور وصیت اس کے حق میں ہے ایسی وصیت مدعیہ کے اعتراض پر کس حد تک جائز رہ سکتی ہے یعنی جائداد متوفی میں مدعیہ کو کیا حصہ ملنا چاہئے ؟ (۳) جو خاص زیورات قیمتی

سماعہ عنہ بروئے وصیت مدعیہ کو دلائے گئے ہیں کیا ان میں سے مدعاعلیہ کو کوئی حصہ بروئے وصیت مل سکتا ہے یا یہ کہ ان زیورات کو چھوڑ کر باقی جائداد میں ہر دو فریق کو وہ حصص ملیں گے جو بروئے سوال ۲ ان کے پائے جائیں۔ (۴) جو اخراجات تجہیز و تکفین مدعاعلیہ نے کئے ہوں مدعاعلیہ کو علاوہ ملیں گے یا کہ اس کے اپنے حصے پر چارج ہوں گے یعنی یا یہ کہ مدعاعلیہ کے حصہ پر ان کا بار ہوگا ؟ (۵) مکان میں جو بصورت حق متوفی میں رہنے کے مدعیہ کو حق رہائش دیا گیا ہے کیا وہ شرعاً جائز ہے اور اثر پذیر ہے جبکہ مدعیہ کے اعتراض پر اس کو بروئے سوال ۲ ایک حصہ مکان تملیک قطعی دے دیا جائے۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

(6) It is mentioned in the will that the plaintiff's utensils etc. should also be given on the condition of staying in the rights of the deceased; is this a valid item and can it be effective considering question 2? (7) Can the share of the deceased's property decided for both parties in question 2 be given separately in houses and movable property, or can a price be fixed for all movable and immovable property and only a cash amount according to the share be given to the plaintiff? 17 January Question 2: Zaid died having made a will such that after my death, Amr is the owner of my movable and immovable property, he will also perform my funeral rites and will also give [alms] for my soul to Allah. After Zaid's death, Amr accepted the mentioned will and engaged in fulfilling the matters. The deceased has no heir except one wife. Now the widow of the deceased says that all this left property of my husband is solely my right, I do not want to give it to another person. Therefore, in Sharia, is this will valid or some other way? What is the wife's right in the inherited property and what is the share of the will? Explain and you will be rewarded. Copy of Answer 1 In the circumstances mentioned in the question, from the property left by the named Wahid Bakhsh, first, the expenses for his Sharia-compliant funeral rites, which do not include customary charities and alms, will be paid. After paying these funeral expenses, the dower (mahr) of his widow, Mst. Aalam Khatun, as much as is proven in the opinion of the court, will be paid. After paying this dower, whatever movable or immovable property remains will be divided into three parts; two parts will be given to Mst. Aalam Khatun, widow of Wahid Bakhsh, and one part will be given to Shah Muhammad Khan. After this brief answer, the court's questions are answered point by point: (1) This will was made during terminal illness (Marz-ul-Maut) and is legally valid according to Sharia. (2) Upon the objection of the plaintiff Aalam Khatun, the will will be valid for one-third of the remaining property after the Sharia funeral expenses of Wahid Bakhsh and the amount of Aalam Khatun's dower have been deducted. It will not be valid for more than that. Therefore, from this remaining property, two parts will be given to Aalam Khatun and one part to Shah Muhammad Khan. (3) Regarding valuable jewelry (Samia Ad), if it is proven that these jewels were given in lieu of Aalam Khatun's dower, then Shah Muhammad Khan has no right in them at all. But if all these jewels...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

(6) मृत के अधिकारों में रहने की शर्त पर वादी के बर्तन आदि भी दिए जाने का वसीयत में उल्लेख है; क्या यह कोई वस्तु है और प्रश्न 2 के लिहाज़ से प्रभावशाली हो सकती है? (7) मृत की संपत्ति का जो हिस्सा प्रश्न 2 में दोनों पक्षों के लिए तय पाया गया है, क्या वह मकानों और चल संपत्ति में अलग-अलग दिया जा सकता है या पूरी चल और अचल संपत्ति की कीमत तय करके केवल नकद राशि हिस्से के अनुसार वादी को दिलाई जा सकती है? 17 जनवरी प्रश्न 2: ज़ैद इस तरह वसीयत करके मर गया कि मेरे मरने के बाद मेरी चल और अचल संपत्ति का मालिक अम्र है, वह मेरा अंतिम संस्कार भी करेगा और अल्लाह के लिए मेरी रूह को (सदक़ा) भी देगा। ज़ैद की मृत्यु के बाद अम्र ने उक्त वसीयत को स्वीकार कर लिया और मामलों को पूरा करने में लग गया। मृत का वारिस एक पत्नी के अलावा और कोई नहीं है। अब मृत की पत्नी कहती है कि यह तमाम विरासत में मिली पति की संपत्ति सिर्फ मेरा ही हक़ है, मैं दूसरे व्यक्ति को देना नहीं चाहती। अतः शरीयत में यह वसीयत जायज़ है या किसी और तरह से? विरासत में मिली संपत्ति में पत्नी का क्या अधिकार है और वसीयत का हिस्सा क्या है? बयान फरमाएं आपको इसका पुण्य मिलेगा। नकल जवाब 1 प्रश्न में वर्णित परिस्थितियों में, मुसम्मी वाहिद बख्श की छोड़ी गई संपत्ति में से पहले उसके शरई अंतिम संस्कार का खर्च, जिसमें प्रथागत दान और खैरात शामिल नहीं हैं, अदा किया जाएगा। इस खर्च के भुगतान के बाद उसकी विधवा मुसम्मात आलम खातून का महर, जितना अदालत की राय में साबित हो, अदा करेंगे। इस महर की अदायगी के बाद जितनी चल या अचल संपत्ति बचेगी, उसके तीन हिस्से करके दो हिस्से मुसम्मात आलम खातून, विधवा वाहिद बख्श को और एक हिस्सा शाह मुहम्मद खां को देंगे। इस संक्षिप्त उत्तर के बाद अदालत के सवालों का क्रमवार उत्तर दिया जाता है: (1) यह वसीयत मर्ज़-उल-मौत (मृत्यु-शय्या) में हुई और शरीयत के अनुसार जायज़ है। (2) वादी आलम खातून के ऐतराज़ करने पर, वसीयत छोड़ी गई संपत्ति के उस एक तिहाई हिस्से में जायज़ होगी जो वाहिद बख्श के शरई अंतिम संस्कार के खर्च और आलम खातून के महर की रकम निकालने के बाद बचेगा। उससे अधिक में जायज़ नहीं होगी। इसलिए इस बची हुई संपत्ति में से दो हिस्से आलम खातून को और एक हिस्सा शाह मुहम्मद खां को देंगे। (3) कीमती ज़ेवरात (समाअ अद) के बारे में अगर यह साबित हो जाए कि ये ज़ेवरात आलम खातून के महर के बदले में दिए गए हैं, तो फिर उनमें शाह मुहम्मद खां का कुछ भी हक नहीं है, लेकिन अगर इन तमाम ज़ेवरात के..

पृष्ठ 508/658

(۶) حق متوفی میں رہنے کی شرط پر مدعیہ کے ظروف وغیرہ کا بھی دیا جانا درج وصیت ہے کیا یہ چیز ہے اور بلحاظ سوال ۲ اثر پذیر ہو سکتا ہے؟ (۷) جو حصہ جائیداد متوفی میں ہر دو فریق کا سوال ۲ قرار پائے وہ مکانات میں اور جائیداد منقولہ میں جدا جدا دیا جا سکتا ہے یا کہ بالکل جائیداد منقولہ غیر منقولہ کی قیمت مقرر کر کے صرف نقدی رقم بموجب حصہ کے مدعیہ کو دلائی جا سکتی ہے۔ ۱۷ جنوری سوال ۲: زید اس طرح وصیت کر کے مر گیا ہے کہ بعد مرنے میرے کے میری جائیداد منقولہ و غیر منقولہ کا مالک عمرو ہے میری تجہیز و تکفین بھی کرے گا اور اللہ میری ارواح کو بھی دے گا بعد وفات زید کے عمرو نے وصیت مذکورہ کو قبول کر کے ایفاء امورات میں لگ گیا متوفی کا وارث بجز ایک زوجہ اور کوئی نہیں ہے اب زوجہ متوفی کہتی ہے کہ یہ تمام مال متروکہ شوہر خود صرف میرا ہی حق ہے میں دوسرے شخص کو دینا نہیں چاہتی، پس شرع شریف میں یہ وصیت جائز ہے یا کسی طرح اور، زوجہ کا حق مال متروکہ میں کیا ہے اور وصیت کا حصہ کیا ہے؟ بینوا توجروا۔ نقل جواب ۱ مندرجہ سوال حالات میں مسمی واحد بخش کی متروکہ جائیداد میں سے پہلے اس کی تجہیز و تکفین شرعی کا جس میں رواج صدقات و خیرات شامل نہیں ہیں خرچ ادا کرنے کے بعد اس کی بیوہ مسماۃ عالم خاتون کا حق مہر جس قدر عدالت کی رائے میں ثابت ہو ادا کریں گے اس حق مہر ادا کرنے کے بعد جس قدر جائیداد منقولہ یا غیر منقولہ باقی بچے اس کے تین حصے کر کے دو حصہ مسماۃ عالم خاتون بیوہ واحد بخش کو اور ایک حصہ شاہ محمد خاں کو دیں گے۔ اس مختصر جواب کے بعد عدالت کے سوالات کا نمبر وار جواب دیا جاتا ہے: (۱) یہ وصیت مرض الموت میں ہوئی اور شرعاً جائز ہے۔ (۲) عالم خاتون مدعیہ کے اعتراض کرنے پر جائیداد متروکہ کے جبکہ اس میں سے واحد بخش کی شرعی

تجہیز و تکفین کا خرچ اور عالم خاتون کے حق مہر کی رقم نکالی جا چکی باقی کے تیسرے حصہ میں جائز ہو گی اس سے زائد میں جائز نہیں ہو گی اس لئے اس باقیماندہ جائیداد میں سے دو حصے عالم خاتون کو اور ایک حصہ شاہ محمد خاں کو دیں گے۔ (۳) زیورات قیمتی (سماعہ عد) کی بابت اگر یہ ثابت ہو جائے کہ یہ زیورات عالم خاتون کے حق مہر کے عوض میں دیئے گئے ہیں تو پھر ان میں شاہ محمد خاں کا کچھ بھی حق نہیں ہے لیکن اگر ان تمام زیورات کے

Fatawa Rizvia, Volume 25

...in the third part, and in the second scenario, Shah Muhammad Khan will have a right to one-third of the remaining jewelry, and in both scenarios, the remaining two parts will be the right of Alam Khatun. (4) The expenses for the funeral and burial will be deducted beforehand; its burden will not fall on the share of any party. (5) Musammat Alam Khatun does not have a Shari'a right to residence; in this matter, the will of Wahid Bakhsh will be considered void and ineffective. (6) The division of utensils, etc., will follow the same pattern: Shah Muhammad Khan has a right to one-third, and Musammat Alam Khatun has a right to two-thirds. However, it would be appropriate to give all the utensils to Shah Muhammad Khan, and Alam Khatun's right in those utensils should be fulfilled from the immovable property of Wahid Bakhsh. (7) The original right of the parties, i.e., Alam Khatun and Shah Muhammad Khan, lies within the existing ancestral property of Wahid Bakhsh. However, if any party agrees to take the price instead of their share, it would be mandatory for the court to give that party the price. But forcing any party, whether it be Alam Khatun or Shah Muhammad Khan, to accept the price for their share is legally beyond the court's authority. Note: In case the deceased has no offspring, after paying the funeral and burial expenses, and paying the dower (Mahr) or similar debts, from whatever remains of the third part of the estate for the fulfillment of the will, one-fourth of the remaining balance is the widow's right. But if no near or distant relative of the deceased exists, as is the case in the present question, then after paying funeral and burial costs, dower, other debts, and the share of the will, everything that remains becomes the widow's right. This is clearly stated in books like 'Durr-ul-Mukhtar' and 'Radd-ul-Muhtar'. Allah knows best what is right.

Copy of Answer 2 (Copy of the Fatwa of Molvi Sahib Brand Amolviyan) He is the Inspirer of truth and correctness. (This was inspired with truth and correctness.) Legally, this will is valid and enforceable because the testator is sane and of age. The wife's right from the deceased's ancestral property is one-sixth (Sudus), and the rest belongs to Amr, the legatee. And may Allah spend it on good causes, for example, building a mosque, or constructing a bridge, or giving it to students of Islamic knowledge. The narrations from reliable books clearly point towards this.

Page 509 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...तीसरे हिस्से में और दूसरी स्थिति में शेष आभूषणों के तीसरे हिस्से में शाह मोहम्मद खान का हक होगा और दोनों स्थितियों में शेष दो हिस्से आलम खातून के हक होंगे। (4) कफ़न-दफ़न का खर्च पहले ही निकाल लिया जाएगा, इसका बोझ किसी भी पक्ष के हिस्से पर नहीं पड़ेगा। (5) मुसम्मात आलम खातून को निवास का शरीअत के अनुसार अधिकार प्राप्त नहीं है; इस मामले में वाहिद बख्श की वसीयत व्यर्थ और निष्प्रभावी रहेगी। (6) बर्तनों आदि के विभाजन की भी यही स्थिति होगी कि उनके तीसरे हिस्से में शाह मोहम्मद खान का हक है और दो हिस्से मुसम्मात आलम खातून का हक है। लेकिन यह उचित होगा कि सभी बर्तन शाह मोहम्मद खान को दे दिए जाएं और उन बर्तनों में आलम खातून का जो हक है, उसे वाहिद बख्श की अचल संपत्ति से पूरा कर दिया जाए। (7) दोनों पक्षों यानी आलम खातून और शाह मोहम्मद खान का मूल अधिकार वाहिद बख्श की वर्तमान पैतृक संपत्ति में ही है। लेकिन अगर कोई पक्ष अपने हिस्से के बदले उसकी कीमत लेने पर सहमत हो जाए, तो अदालत के लिए अनिवार्य होगा कि वह उस पक्ष को कीमत दे दे। लेकिन किसी भी पक्ष को, चाहे वह आलम खातून हो या शाह मोहम्मद खान, उसके हिस्से की कीमत लेने पर मजबूर करना शरीअत के अनुसार अदालत के अधिकार क्षेत्र से बाहर है। नोट: यदि मृतक की कोई संतान न हो, तो कफ़न-दफ़न के खर्च और मेहर या इसी तरह के अन्य ऋणों के भुगतान के बाद, संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से में से वसीयत पूरी करने के बाद जो शेष बचे, उसमें से एक-चौथाई हिस्सा विधवा का हक होता है। लेकिन अगर मृतक का कोई करीबी या दूर का रिश्तेदार मौजूद न हो, जैसा कि वर्तमान प्रश्न की स्थिति में है, तो कफ़न-दफ़न, मेहर और अन्य ऋणों तथा वसीयत के हिस्से के भुगतान के बाद जो कुछ भी बचेगा, वह सब विधवा का हक होगा। जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' और 'रद्दुल मुहतार' आदि पुस्तकों में स्पष्ट रूप से लिखा है। और अल्लाह ही बेहतर जानता है।

उत्तर 2 की प्रति (मौलवी साहब ब्रांड अमोलवियां के फतवे की प्रति) वही सत्य और शुद्धता का प्रेरणादाता है। (यह सत्य और शुद्धता के साथ प्रेरित किया गया है) शरीअत के अनुसार यह वसीयत सही और प्रभावी है क्योंकि वसीयत करने वाला वयस्क और समझदार है। मृतक की पैतृक संपत्ति में पत्नी का हक छठा हिस्सा (सुदुस) है और बाकी अमर का है जिसे वसीयत की गई है। और अल्लाह इसे नेक कामों में खर्च कराए, उदाहरण के लिए मस्जिद का निर्माण कराए या पुल बनवाए या इस्लामी ज्ञान के छात्रों को दे। विश्वसनीय पुस्तकों के उद्धरण स्पष्ट रूप से इस ओर संकेत करते हैं।

पृष्ठ 509/658

تیسرے حصہ میں اور دوسری صورت میں باقی ماندہ زیورات کے تیسرے حصے میں شاہ محمد خاں کا حق ہوگا اور دونوں صورتوں میں باقی دو حصے عالم خاتون کے حق ہوں گے۔ (۴) تجہیز و تکفین کا خرچ پہلے ہی سے نکال لیا جائے گا اس کا بار کسی فریق کے حصے پر نہیں پڑے گا۔ (۵) مسماۃ عالم خاتون کو رہائش کا حق شرعاً حاصل نہیں ہے اس بات میں واحد بخش کی وصیت لغو اور بے اثر رہے گی۔ (۶) ظروف وغیرہ کی تقسیم کی بھی یہی صورت ہوگی کہ ان کے تیسرے حصے میں شاہ محمد خاں کا حق ہے اور دو حصے مسماۃ عالم خاتون کا حق ہے لیکن یہ مناسب ہوگا کہ تمام ظروف شاہ محمد خاں کو دے دیئے جائیں اور عالم خاتون کا حق جوان ظروف میں ہے وہ واحد بخش کی جائداد غیر منقولہ سے پورا کر دیا جائے۔ (۷) فریقین یعنی عالم خاتون اور شاہ محمد خاں کا اصل حق تو موجودہ جائداد متروکہ واحد بخش ہی میں ہے لیکن اگر کوئی فریق اپنے حصے کے بدلے اس کی قیمت لینے پر رضامند ہو جائے تو عدالت کو لازم ہوگا کہ اس فریق کو قیمت دے دے لیکن کسی فریق کو خواہ وہ عالم خاتون ہو یا شاہ محمد خاں اس کے حصے کی قیمت لینے پر مجبور کرنا شرعاً عدالت کے اختیار سے باہر ہے۔ نوٹ: متوفی کی اولاد نہ ہونے کی صورت میں بعد ادا کرنے خرچ تجہیز و تکفین اور ادا کرنے حق مہر یا ایسی ہی اور قرضوں کے جس قدر باقی بچے اس باقیماندہ ترکہ کے تیسرے حصہ میں سے وصیت ادا کرنے کے بعد جو باقی بچے اس میں سے چہارم حصہ بیوہ کا حق ہوتا ہے۔ لیکن اگر متوفی کا کوئی بھی قریبی یا بعیدی رشتہ دار موجود نہ ہو جیسا کہ موجودہ سوال کی صورت میں ہے تو بعد ادائے خرچہ تجہیز و تکفین اور ادائے حق مہر و دیگر قرضوں اور ادائے حصہ وصیت کے جس قدر باقی بچے وہ

سب بیوہ کا حق ہوتا ہے جیسا کہ کتاب در مختار و رد المحتار وغیرہ میں صاف لکھا ہوا ہے ہذا واللہ اعلم بالصواب۔

نقل جواب ۲ (نقل فتوی مولوی صاحب برانڈ امولویان) ھو الملھم بالحق والصواب (یہ حق اور درستگی کے ساتھ الہام کیا گیا ت) شرعاً یہ وصیت صحیح اور نافذ ہے کیونکہ وصیت کنندہ عاقل بالغ ہے اور زوجہ کا حق مال متروکہ متوفی سے سدس ہے اور باقی عمرو موصی لہ کا ہے اور اللہ اسباب خیر میں بھی صرف کرے مثلاً تعمیر مسجد کی کرادے یا پل تیار کرا دے یا طلبائے علم دین اسلام کو دے، روایات کتب معتبرہ اس پر دال صریح الدلالتہ

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

And it is a clear explanation.

Shawahid (Evidences):

In Fatawa al-Nawazil: A man made a will of all his property for another man and died, leaving no heir except his wife. If she does not consent, then she gets one-sixth, and the remainder is for the legatee, because he is entitled to one-third without permission, so two-thirds remain; she then receives one-fourth of those (two-thirds), which is one-sixth of the whole. (Durr al-Mukhtar [1] - regarding the statement 'she gets one-fourth of them': because inheritance comes after the will, her share is one-fourth of the remaining two-thirds. - Shami [2]). Similarly, if a man dies leaving a wife and wills all his property to a stranger, and the woman does not consent, then the woman receives one-sixth and five-sixths go to the legatee, because one-third became deserved by the will, leaving the partnership in two-thirds of the property.

Dalail (Proofs):

In Fatawa Nawazil, it is stated: A person willed all his property to a man and died, while he left no heir except a wife. If the wife did not give permission, then that wife will get one-sixth of the total property, and the rest will go to the person for whom the will was made. This is because the legatee gets one-third without permission; two-thirds remain, so the wife will receive one-fourth of those two-thirds, which equates to one-sixth of the total property (Durr al-Mukhtar). The statement in the text that "the wife will get one-fourth of the two-thirds" is because inheritance occurs after the fulfillment of the will; therefore, the wife's prescribed share will be one-fourth of the remaining two-thirds (Shami). Similarly, if a person died leaving a wife and willed the entire property to a stranger, and the woman did not grant permission for the will, then in this situation the woman will get one-sixth (1/6) of the total property, and the remaining five parts (5/6) will go to the person named in the will. This is because that person became entitled to one-third due to the will, and two-thirds...

---

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/319 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/220

और स्पष्ट विवरण है।

शवाहिद (साक्ष्य):

फ़तावा अल-नवाज़िल में: एक व्यक्ति ने अपनी पूरी संपत्ति एक पुरुष के लिए वसीयत की और मर गया, जबकि उसने अपनी पत्नी के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ा। यदि वह (पत्नी) अनुमति नहीं देती है, तो उसके लिए छठा हिस्सा (1/6) है और शेष वसीयत प्राप्तकर्ता के लिए है क्योंकि वह बिना अनुमति के एक-तिहाई का हकदार है, इसलिए दो-तिहाई शेष रहते हैं, फिर उसके लिए उन (दो-तिहाई) का एक-चौथाई है जो कुल का छठा हिस्सा है। (दुर्र अल-मुख्तार [1] - उनके कथन पर कि 'उसके लिए उन दोनों का चौथाई है': क्योंकि विरासत वसीयत के बाद होती है, इसलिए उनका निर्धारित हिस्सा शेष दो-तिहाई का एक-चौथाई है। - शामी [2])। इसी तरह, यदि कोई व्यक्ति अपनी पत्नी को छोड़कर मर जाता है और अपनी पूरी संपत्ति किसी अजनबी के नाम वसीयत कर देता है, और पत्नी अनुमति नहीं देती है, तो महिला के लिए छठा हिस्सा है और वसीयत प्राप्तकर्ता के लिए पांच-छठे हिस्से हैं, क्योंकि एक-तिहाई वसीयत के कारण हकदार हो गया, संपत्ति के दो-तिहाई हिस्से में साझेदारी बची है।

दलाईल (प्रमाण):

फ़तावा नवाज़िल में है: एक व्यक्ति ने अपने पूरे माल की किसी पुरुष के लिए वसीयत की और मर गया, जबकि उसने अपनी पत्नी के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ा। फिर अगर पत्नी ने अनुमति नहीं दी, तो उस पत्नी को कुल माल का छठा हिस्सा मिलेगा और बाकी उस व्यक्ति को मिलेगा जिसके लिए वसीयत की गई थी। ऐसा इसलिए है क्योंकि वसीयत वाले पुरुष को बिना अनुमति के एक-तिहाई हिस्सा तो मिलेगा ही; दो-तिहाई बचे, तो बस पत्नी को दो-तिहाई में से चौथा हिस्सा मिलेगा और वह कुल माल का छठा हिस्सा बनता है (दुर्र अल-मुख्तार)। पाठ का यह कहना कि "पत्नी को दो-तिहाई का चौथा हिस्सा मिलेगा" वह इसलिए है कि विरासत वसीयत के बाद होती है; इसलिए पत्नी का निर्धारित हिस्सा शेष बचने वाले दो-तिहाई में से चौथा होगा (शामी)। इसी तरह, अगर कोई व्यक्ति एक पत्नी छोड़कर मरा और तमाम माल की वसीयत किसी अजनबी के लिए कर गया और औरत ने वसीयत की अनुमति नहीं दी, तो इस स्थिति में औरत को कुल माल का छठा (1/6) मिलेगा, और बाकी पाँच हिस्से (5/6) वसीयत वाले व्यक्ति को मिलेंगे। इसलिए कि वह व्यक्ति वसीयत के कारण एक-तिहाई का हकदार हो गया और दो-तिहाई...

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/319 [2] रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/220

اور واضح البیان ہے۔

شواهد: **دلائل:**

في فتاوى النوازل اوصى لرجل بكل ماله ومات ولم يترك وارثا الا امرأته فان لم تجز فلها السدس و الباقى للموصى له لان له الثلث بلا اجازه فيبقى الثلثان فلهار بعهما وهو سدس الكل درمختار ١ قوله فلها ربعهما لان الارث بعد الوصية ففرضها ربع الثلثين الباقين شامى ٢۔ كذلک لومات الرجل عن امرأته و اوصى بماله كله لاجنبى واوصى بماله كله لاجنبى ولم تجز المرأة فللمرأة السدس وخمسة اسداسه للموصى له لان الثلث صار مستحقاً بالوصية بقيت الشركة فى ثلثى المال

فتاویٰ نوازل میں ہے ایک شخص نے اپنے تمام مال کی کسی مرد اس نے کوئی وارث نہیں چھوڑا، پھر اگر بیوی نے اجازت نہ دی تو اس بیوی کو کل مال کا چھٹا حصہ اور باقی اس شخص کو ملے گا جس کے لئے وصیت کی گئی اس لئے کہ وصیت والے مرد کو ایک تہائی تو بلا اجازت ملے گا باقی دو تہائی بچا تو بس بیوی کو دو تہائی میں سے چوتھا حصہ ملے گا اور وہ کل مال کا چھٹا حصہ بنتا ہے (در مختار)۔ متن کا قول کہ "بیوی کو دو تہائی کا چوتھا حصہ ملے گا" وہ اس لئے ہے کہ میراث وصیت کے بعد ہوتی ہے چنانچہ بیوی کا فرضی حصہ باقی بچنے والے دو تہائی میں سے چوتھا ہوگا (شامی)۔ اسی طرح اگر کوئی شخص ایک بیوی چھوڑ کر مرا اور تمام مال کی وصیت کسی اجنبی کے لئے کر گیا اور عورت نے وصیت کی اجازت نہیں دی تو اس صورت میں عورت کو کل مال کا چھٹا (۱/۶) ملے گا، اور باقی پانچ حصے (۵/۶) وصیت والے شخص کو ملیں گے۔ اس لئے کہ

شواهد: **دلائل:**

وہ شخص وصیت کے سبب سے ایک تہائی کا مستحق ہو گیا اور

دو تہائی

---

[1] الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۹ [2] رد المحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۲۰

Fatawa Razawiyya, Volume 25

The woman will receive a fourth of that, and the remainder goes to the legatee (beneficiary), because a will takes precedence over the Bait-ul-Mal (public treasury) [Fatawa Alamgiri][1]. Similarly, it is stated in Fatawa al-Khulasa: If someone bequeaths one-third of his property for Allah Almighty, it is void. Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said, 'It should be spent on virtuous causes.' We have previously mentioned from az-Zahiriyya that this is the fatwa, because although everything belongs to Allah Almighty, the intention here is to give charity for His sake, so that the testator's words may be deemed correct due to circumstantial evidence [Shami][3]. If he bequeaths a third for charitable causes, it shall be spent on bridges, building mosques, or for students of knowledge; thus it is in Tatar-Khaniyah [Fatawa Alamgiri][4]. This is also stated in Fatawa al-Khulasa. A will from a child who lacks discernment is not valid at all, even if it is for charitable causes, contrary to the view of Imam Shafi'i.

Footnotes: 1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Three, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/105. 2. Ad-Durrul Mukhtar, Book of Wills, Chapter Three, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/322. 3. Radd al-Muhtar, Book of Wills, Chapter Three, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/426. 4. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Two, Noorani Kutub Khana, Peshawar, 6/97.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

स्त्री को उसका चौथा हिस्सा मिलेगा और बाकी वसीयत वाले व्यक्ति को मिलेगा क्योंकि वसीयत बैतुल-माल (सार्वजनिक खजाना) पर प्राथमिकता रखती है (फ़तावा आलमगीरी)[1]। इसी प्रकार फ़तावा अल-खुलासा में है: यदि किसी ने अपनी एक-तिहाई संपत्ति अल्लाह सर्वशक्तिमान के लिए वसीयत की, तो वह अमान्य है। इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने फ़रमाया कि "इसे नेक कार्यों में खर्च किया जाएगा[2]"। हम ज़हीरैया के हवाले से पहले ही ज़िक्र कर चुके हैं कि बेशक फ़तवा इसी पर है क्योंकि हालांकि हर चीज़ अल्लाह तआला की ही है, लेकिन यहाँ अल्लाह तआला की रज़ा के लिए सदका करना मुराद है, ताकि मौजूदा हालात के गवाह (क़रीना-ए-हालिया) की वजह से वसीयत करने वाले की बात को सही माना जा सके(शामी)[3]। और अगर नेक कामों के लिए एक-तिहाई की वसीयत की, तो वह माल पुल, मस्जिद के निर्माण और विद्यार्थियों (तालिब-ए-इल्मों) पर खर्च किया जाएगा, जैसा कि तातार-ख़ानिया में है (फ़तावा आलमगीरी)[4]। ऐसा ही फ़तावा अल-खुलासा में है। और समझ न रखने वाले (नासमझ) बच्चे की वसीयत बिल्कुल लागू नहीं होती, भले ही वह नेक कामों के लिए हो, इसके विपरीत इमाम शाफ़ई की राय है।

पादलेख: 1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-वसाया, बाब सालिस, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/105. 2. अद-दुर्रुल मुख्तार, किताब अल-वसाया, बाब सालिस, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/322. 3. रद अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, बाब सालिस, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/426. 4. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-वसाया, बाब सानी, नूरानी कुतुब खाना, पेशावर, 6/97.

पेज 511/658

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

[عربی متن] فللمرأة ربع ذلك والباقی للموصی له لان الوصیة مقدمة علی بیت المال فتاوی عالمگیری۱۔ وکذلك في الفتاوی الخلاصة: اوصی بثلث ماله لله تعالی فهی باطلة وقال محمد رحمه الله تصرف لوجوه البر در مختار ۲۔ قوله وقال محمد رحمه الله تصرف لوجوه البر قدمنا عن الظهیریة انه المفتی به ای لانه وان کان کل شیئ لله تعالی لکن المراد التصدق لوجهه تعالی تصحیحا لکلامه بقرینة الحال شامی ۳، ولو اوصی بالثلث فی وجوه الخیر یصرف الی القنطرة او بناء المسجد اوطلبة العلم کذا فی تاتارخانیة فتاوی عالمگیری ۴، وهکذا فی فتاوی خلاصة. ولا من صبی غیر ممیز اصلا ولو فی وجوه الخیر خلافا للشافعی

[اردو ترجمہ] مال میں شرکت باقی رہی، چنانچہ عورت کو اسی کا چوتھاحصہ ملے گا اور باقی وصیت والے شخص کو ملے گا کیونکہ وصیت بیت المال پر مقدم ہے (فتاوائے عالمگیری) ۱۔ اسی طرح فتاویٰ خلاصہ میں ہے اگر کسی نے اپنے تہائی مال کی اللہ تعالیٰ کے لئے وصیت کی تو وہ باطل ہے۔ امام محمد علیہ الرحمہ نے فرمایا کہ "اس کو نیکی کے کاموں میں خرچ کیا جائے گا" ہم بحوالہ ظہیریہ پہلے ذکر کر چکے ہیں کہ بیشک فتویٰ اسی پر ہے اس لئے کہ اگرچہ ہر شئی اللہ تعالیٰ ہی کے لئے ہے لیکن اس سے مراد اللہ تعالیٰ کی رضا کے لئے صدقہ کرنا ہے تاکہ قرینہ حالیہ کی وجہ سے موصی کا کلام صحیح قرار دیا جاسکے (شامی) ۳۔ اور اگر نیکی کے کاموں میں تہائی کی وصیت کی تو وہ مال پل، مسجد کی تعمیر اور طالب علموں پر خرچ کیا جائے گا، یونہی تاتارخانیہ میں ہے (فتاویٰ عالمگیری) ۴۔ ایسا ہی فتاویٰ خلاصہ میں ہے، اور نابالغ تمیز نہ رکھنے والے بچے کی وصیت بالکل نافذ نہیں ہوتی اگرچہ نیکی کے کاموں کے لئے ہو بخلاف امام شافعی

حواشی: ۱ الفتاوی الهندیۃ کتاب الوصایا الباب الثالث نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۰۵ ۲ الدرالمختار کتاب الوصایا الباب الثالث مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۲۲ ۳ ردالمحتار کتاب الوصایا الباب الثالث داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۲۶ ۴ الفتاوی الهندیۃ کتاب الوصایا الباب الثانی نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۹۷

Fatawa Razawiya Volume 25

[Arabic]: And likewise, the most correct opinion is that of a discerning minor except regarding his funeral arrangements and burial orders. Upon this is based the permission of [Hazrat] 'Umar, may Allah be pleased with him, for the will of an adolescent, may Allah be pleased with him, meaning one nearing puberty. (Durr al-Mukhtar 1), according to the questioner's statement. And Allah Almighty knows best.

[Urdu]: (As per Alaihir Rahmah). Similarly, the will of a discerning minor is also not valid, but his will regarding funeral and burial arrangements is correct. Hazrat Umar's (may Allah be pleased with him) act of declaring the will of a boy nearing puberty valid is interpreted as pertaining to these very funeral and burial arrangements (Durr al-Mukhtar). This ruling is according to the seeker's expression. And Allah Almighty knows best. (T)

In view of the actual facts and truthful speech, the petitioner, after completing this inquiry, stated that the deceased had also made a will for his wife regarding certain specific and known pieces of jewelry. That is, he had said that after my death, my wife will be the owner of the mentioned jewelry. So, its answer according to Shariah is that whatever the deceased bequeathed to his wife, that thing fully belongs to the wife of the deceased, which she can take from her husband through the will.

[Arabic]: And the evidence for it is: 'If a man makes a will for his wife, or she for him, and there is no other heir, the will is valid.' Ibn Kamal (Durr al-Mukhtar 2). This is what I have, and perhaps someone other than me has more knowledge than this.

[Urdu]: The proof for this is that if a man makes a will for his wife or a wife for her husband while there is no other heir there, then the will is correct. Ibn Kamal (Durr al-Mukhtar). This is what is with me; it is possible that there is more than this with someone else. (T)

Question: What is your verdict? May Allah have mercy on you. (T) In this case, a person named Wahid Bakhsh, who had been ill for some time, made a will two days before his death during his terminal illness (Marad al-Maut) with the following content: 'Since I am ill and have no trust in this fleeting life, I hereby bequeath that such and such valuable jewelry (mentioned count) be given to my wife, Mst. Aalam Khatoon, in lieu of her dower (Haq-ul-Mahr) after my death. Apart from this, the owner of all my property will be a person named Shah Muhammad Khan.'

1. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai Press Delhi, 2/319
2. Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai Press Delhi, 2/319

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी]: और इसी तरह, सबसे सही राय समझ रखने वाले नाबालिग की है, सिवाय उसके कफ़न-दफ़न के इंतज़ाम के। हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) द्वारा एक किशोर (मराहेक) की वसीयत को दी गई मंज़ूरी इसी कफ़न-दफ़न पर आधारित मानी जाती है (दुर्रे मुख़्तार 1), पूछने वाले के बयान के अनुसार। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[उर्दू]: (अलैहिर्रहमा के अनुसार)। इसी तरह, समझ रखने वाले नाबालिग की वसीयत भी सही नहीं है, लेकिन कफ़न-दफ़न के बारे में उसकी वसीयत सही है। हज़रत उमर (रज़ियल्लाहु अन्हु) का किशोरावस्था के करीब लड़के की वसीयत को जायज़ करार देना इसी कफ़न-दफ़न पर आधारित है (दुर्रे मुख़्तार)। यह हुक्म पूछने वाले के बयान के मुताबिक है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। (त)

वास्तविक स्थिति और सच्ची बात के अनुसार, याचिकाकर्ता ने इस पूछताछ को पूरा करने के बाद बयान दिया कि मृतक ने अपनी पत्नी के लिए कुछ विशेष और ज्ञात गहनों के बारे में भी वसीयत की थी। यानी उसने कहा था कि मेरी मृत्यु के बाद मेरी पत्नी इन उल्लेखित गहनों की मालिक होगी। अतः शरीयत के अनुसार इसका उत्तर यह है कि मृतक ने अपनी पत्नी के लिए जिस चीज़ की वसीयत की है, वह चीज़ मृतक की पत्नी का पूर्ण अधिकार है, जिसे वह वसीयत के ज़रिए अपने पति से प्राप्त कर सकती है।

[अरबी]: और इसका प्रमाण यह है: 'अगर किसी पुरुष ने अपनी पत्नी के लिए या पत्नी ने अपने पति के लिए वसीयत की और वहां कोई दूसरा वारिस नहीं है, तो वसीयत सही है।' इब्ने कमाल (दुर्रे मुख़्तार 2)। यह वह है जो मेरे पास है, और शायद मेरे अलावा किसी और के पास इससे अधिक ज्ञान हो।

[उर्दू]: इसका प्रमाण यह है कि अगर किसी पुरुष ने अपनी पत्नी के लिए या पत्नी ने अपने पति के लिए वसीयत की, जबकि वहां कोई और वारिस नहीं है, तो वसीयत सही है। इब्ने कमाल (दुर्रे मुख़्तार)। यह वह है जो मेरे पास है, हो सकता है कि मेरे अलावा किसी और के पास इससे ज़्यादा मौजूद हो। (त)

इस्तिफ़्ता (प्रश्न): आपका क्या कहना है? अल्लाह आप पर रहम फ़रमाए। (त) इस मामले में, वाहिद बख्श नाम के एक व्यक्ति ने, जो कुछ समय से बीमार था, अपनी मृत्यु से दो दिन पहले अपनी अंतिम बीमारी (मरज़-उल-मौत) के दौरान इस विषय पर वसीयत की: 'चूंकि मैं बीमार हूं और जीवन की

स्थिरता पर भरोसा नहीं है, इसलिए मैं वसीयत करता हूं कि मेरी मृत्यु के बाद मेरी पत्नी श्रीमती आलम खातून को उनके मेहर (हक़-उल-मेहर) के बदले में फलां-फलां कीमती गहने (गिने हुए) दिए जाएं। इसके अलावा मेरी पूरी संपत्ति का मालिक शाह मोहम्मद खान नाम का व्यक्ति होगा।'

---

1. अद-दुर्र अल-मुख़्तार, किताबुल वसाया, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, 2/319
2. अद-दुर्र अल-मुख़्तार, किताबुल वसाया, मुज्तबाई प्रेस दिल्ली, 2/319

وکذا الاصح من ممیز الا في تجهیزه و امر دفنہ وعلیہ تحمل اجازة عمر رضی اللہ عنه لوصیة یافع رضی اللہ عنه یعنی المراهق درمختار ۱، علی حسب اظهار السائل۔ واللہ تعالٰی اعلم۔ علیہ الرحمہ کے۔ اسی طرح تمیز رکھنے والے نابالغ کی وصیت بھی صحیح نہیں مگر تجہیز و تکفین میں اس کی وصیت صحیح ہے۔ حضرت عمر رضی اللہ تعالٰی عنہ کا قریب البلوغ لڑکے کی وصیت کو جائز قرار دینا اسی تجہیز و تکفین پر محمول ہے (در مختار)۔ یہ حکم سائل کے اظہار کے مطابق ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت) بحقیقۃ الحال و صدق المقال (ہمہ) مستفتی نے بعد تکمیلِ استفتاء ہذا کے بیان کیا کہ متوفی نے چند زیورات معدودہ شخصہ معہودہ کی بابت اپنی زوجہ کے واسطے بھی وصیت کر گیا تھا یعنی کہہ گیا تھا کہ بعدِ وفات میری کے ان زیورات مذکورات کی مالک میری زوجہ ہے، پس اس کا جواب شرعاً یہ ہے کہ جس چیز کی نسبت متوفی نے اپنی زوجہ کے واسطے وصیت کی ہے وہ چیز سالم متوفی کی زوجہ کی حقیت ہے جو بذریعہ وصیت کے اپنے خاوند سے لے سکتی ہے، والشاهد فیه لو اوصی لزوجته او هي له ولم یکن ثمة وارث اخر تصح الوصیة ابن کمال درمختار ۲، هذا ما عندی ولعل عند غیری ابلغ من هذا۔ اس پر دلیل یہ ہے کہ اگر مرد نے اپنی بیوی کے لئے یا بیوی نے اپنے شوہر کے لئے وصیت کی درانحالیکہ وہاں کوئی اور وارث نہیں تو وصیت صحیح ہے ، ابن کمال (در مختار) ، یہ وہ ہے جو میرے پاس ہے ہو سکتا ہے میرے غیر کے پاس اس سے بڑھ کر موجود ہو۔ (ت) استفتاء: ما قولکم رحمکم اللہ (تمہارا کیا ارشاد ہے؟ اللہ تعالٰی تم پر رحم فرمائے۔ ت) اندریں صورت ایک شخص مسمیٰ واحد بخش جو عرصہ سے مریض تھا اپنے مرض الموت میں مرنے سے دو دن پہلے بدیں مضمون وصیت کی کہ چونکہ میں بیمار ہوں اور حیات ناپائیدار پر اعتبار نہیں ازاں بعد میں وصیت کرتا ہوں کہ فلاں فلاں زیورات قیمتی

(سماعہ عدہ) میرے مرنے کے بعد میری زوجہ مسماۃ عالم خاتون کو بعوض حق المہر دیئے جائیں اور ماسوائے اس کے کل جائیداد میری کا مالک مسمیٰ شاہ محمد خاں ہوگا،

---

۱ الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۹ ۲ الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۹

Fatawa Razawiyya Volume 25

After making this will he died. It should be clear that Wahid Bakhsh, the deceased testator, has no heir other than Alam Khatoon, who is his wife. Shah Muhammad, the legatee, is a stranger (non-relative). Now the matter to be inquired is what is the ruling of Sharia regarding such a will? Is a will for a stranger valid in the presence of an heir? If valid, is it from the entire property or from one-third? Will the wife receive any portion from his legacy according to Sharia or not? And if she will, then what? Explain and you shall be rewarded.

Copy of Answer 3: And success is with Allah.

According to Sharia, in the presence of heirs, a will cannot be executed for the entire property of the deceased; it will be effective from one-third. It is unlawful to bequeath more than one-third of the legacy. The jewelry regarding which the deceased Wahid Bakhsh willed to give in lieu of the dower (Mahr) of his wife, Mst. Alam Khatoon, was his debt and its fulfillment was obligatory on him.

Arabic Text	Urdu Translation
يبدأ من تركة البيت بتجهيزه ثم دينه۔ كنز الدقائق۔[1]	First, the funeral and burial arrangements of the deceased shall be made from the estate, then his debts shall be paid. (Kanz al-Daqaiq) (T)

Besides that, from the remaining movable and immovable property left by the deceased Wahid Bakhsh, one-third portion shall be given to the legatee Shah Muhammad according to Sharia.

Arabic Text	Urdu Translation
ولا تصح بما زاد على الثلث كنز الدقائق۔[2] ۱۲	A will for more than one-third of the property is not valid. (Kanz al-Daqaiq) (T)
ولا تجوز بما زاد على الثلث لانه حق الورثة ۱۲ هدایہ[3]	A will for more than one-third is not permissible because it is the right of the heirs. (Al-Hidayah) (T)
وتجوز بالثلث للاجنبی عند عدم المانع وان لم یجز الوارث ذلك لا الزیادة	A will for one-third is valid for a stranger when there is no impediment, even if the heir does not permit it. A will for more than one-third [is not valid].

[1] Kanz al-Daqaiq, Kitab al-Fara'id, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 433 [2] Kanz al-Daqaiq, Kitab al-Wasaya, H.M. Saeed Company, Karachi, p. 414 [3] Al-Hidayah, Kitab al-Wasaya, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/651

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

इस वसीयत को करने के बाद उनकी मृत्यु हो गई। यह स्पष्ट होना चाहिए कि मृतक वसीयतकर्ता वाहिद बख्श का उनकी पत्नी आलम खातून के अलावा कोई उत्तराधिकारी नहीं है। शाह मुहम्मद, जिन्हें वसीयत की गई है, एक अजनबी व्यक्ति हैं। अब यह प्रश्न विचारणीय है कि शरीयत में ऐसी वसीयत के लिए क्या आदेश है? उत्तराधिकारी की उपस्थिति में किसी अजनबी के लिए वसीयत करना जायज़ है या नहीं? यदि जायज़ है, तो क्या पूरी संपत्ति से या तिहाई से? क्या पत्नी को शरीयत के अनुसार उनकी विरासत में से कुछ हिस्सा मिलेगा या नहीं? और अगर मिलेगा, तो क्या? व्याख्या करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर ३ की प्रति: और सफलता अल्लाह की ओर से है।

शरीयत के अनुसार, मृतक के उत्तराधिकारियों की उपस्थिति में, पूरी संपत्ति के लिए वसीयत लागू नहीं की जा सकती; यह तिहाई से प्रभावी होगी। विरासत के एक तिहाई से अधिक की वसीयत करना नाजायज़ है। जिन गहनों के बारे में मृतक वाहिद बख्श ने अपनी पत्नी आलम खातून के हक़-ए-मेहर के बदले में देने की वसीयत की थी, वह उनका ऋण था और उसे अदा करना उन पर अनिवार्य था।

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
يبدأ من تركة البيت بتجهيزه ثم دينه۔ كنز الدقائق۔[1]	सबसे पहले मृतक की विरासत से उसके कफ़न-दफ़न का इंतज़ाम किया जाएगा, फिर उसका कर्ज़ अदा किया जाएगा। (कंजुद दक़ाईक़) (त)

इसके अलावा, मृतक वाहिद बख्श द्वारा छोड़ी गई शेष चल और अचल संपत्ति में से एक तिहाई हिस्सा शरीयत के अनुसार शाह मुहम्मद को दिया जाएगा।

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
ولا تصح بما زاد على الثلث كنز الدقائق۔[2] ١٢	एक तिहाई से अधिक संपत्ति की वसीयत सही नहीं है। (कंजुद दक़ाईक़) (त)
ولا تجوز بما زاد على الثل٭ هدايہ[3] ٢لانه حق الورثة ١	एक तिहाई से अधिक की वसीयत जायज़ नहीं है क्योंकि यह उत्तराधिकारियों का अधिकार है। (अल-हिदाया) (त)

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
وتجوز بالثلث للاجنبى عند عدم المانع وان لم يجز الوارث ذلك لا الزيادة	किसी अजनबी के लिए एक तिहाई की वसीयत जायज़ है जब कोई बाधा न हो, भले ही उत्तराधिकारी इसकी अनुमति न दे। एक तिहाई से अधिक की वसीयत [जायज़ नहीं है]।

---

[1] कंजुद दक़ाईक़, किताबुल फ़राइज़, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. ४३३ [2] कंजुद दक़ाईक़, किताबुल वसाया, एच.एम. सईद कंपनी, कराची, पृ. ४१४ [3] अल-हिदाया, किताबुल वसाया, मतब' यूसुफ़ी, लखनऊ, ४/६५१

पेज ५१३ / ६५८

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

بعد کرنے اس وصیت کے فوت ہو گیا اور واضح رہے کہ واحد بخش متوفی وصیت کنندہ کا بغیر عالم خاتون کے جو اس کی زوجہ ہے اور کوئی وارث نہیں شاہ محمد موصی لہ ایک اجنبی آدمی ہے، اب دریافت طلب یہ امر ہے کہ شرعاً ایسی وصیت کو کیا حکم ملتا ہے، بوقت موجودگی وارث دیگر اجنبی کے واسطے وصیت جائز ہے یا نہ؟ اگر جائز ہے تو جمیع مال سے یا ثلث میں عورت کو شرعاً اس کے متروکہ سے کچھ حصہ ملے گا یا نہیں؟ اور اگر ملے گا تو کیا ؟ بینوا توجروا۔

نقل جواب ۳ وباللہ التوفیق

شرعاً بوقت موجودگی ورثہ میت بجمیع مال نافذ نہیں ہو سکتی، ثلث سے جاری ہو گی ثلث یعنی مال متروکہ سے تیسرے حصہ سے زیادہ وصیت کرنا نا جائز ہے جن جن زیورات کے بارے میں مسمی واحد بخش متوفی بعوض حق المہر مسماۃ عالم خاتون زوجہ خود کے دینے کی وصیت کر گیا ہے وہ اس کا فرض تھا اور اس کا ادا کرنا اس کو فرض تھا،

متنِ عربی	**اردو ترجمہ**
ویبدأ من ترکۃ البیت بتجھیزہ ثم دینہ۔ کنز الدقائق۔[1]	ترکہ میت میں سے ابتداء اس کی تجہیز و تکفین سے کی جائے گی پھر اس کا قرض ادا کیا جائے گا (کنز الدقائق)۔ (ت)

اس کے ماسوا باقیماندہ اشیاء منقولہ و غیر منقولہ متروکہ واحد بخش متوفی موصی میں سے ثلث یعنی تیسرا حصہ شاہ محمد موصی لہ کو شرعاً دیا جائے گا،

متنِ عربی	**اردو ترجمہ**
	تہائی مال سے زائد پر وصیت صحیح نہیں، (کنز الدقائق) (ت)

متنِ عربی	اردو ترجمہ
ولا تصح بما زاد على الثلث ١٢ كنز الدقائق۔[2]	
ولا تجوز بما زاد على الثلث لانه حق الورثة ١٢ هدايہ[3]	تہائی مال سے زائد پر وصیت جائز نہیں کیونکہ وہ وارثوں کا حق ہے ١٢ (ہدایہ) (ت)
وتجوز بالثلث للاجنبى عند عدم المانع وان لم يجز الوارث ذلك لا الزيادة	اجنبی کے لئے تہائی مال کی وصیت جائز ہے جبکہ کوئی مانع موجود نہ ہو اگرچہ وارث اس کی اجازت نہ دے۔ تہائی سے زائد کی وصیت

---

[1] كنز الدقائق كتب الفرائض ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ص ٤٣٣ [2] كنز الدقائق كتاب الوصايا ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى ص ٤١٤ [3] الہدايہ كتاب الوصايا مطبع يوسفى لكهنو ٤ / ٦٥١

Fatawa Rizvia, Volume 25

- on it [1] Al-Durr al-Mukhtar.
- Not permissible. [12] Al-Durr al-Mukhtar (T).

And the remainder will be given to his wife, named Aalam Khatoon, because she receives one-fourth as a fixed share (bil-fardh).

- For wives, there are two states: one-fourth without children and one-eighth with children. [12] Al-Durr al-Mukhtar - 2.
- There are two states for wives: if the deceased husband has no children, the wives receive one-fourth of the total property, and if there are children, they receive one-eighth. [12] Durr al-Mukhtar (T).
- And one-fourth is for the wives if there is no child or grandchild (son's child). [12] Jawharah al-Nayyirah - 3.
- And the wives will get one-fourth if the deceased husband has no children. [12] Jawharah al-Nayyirah (T).

And the remainder also goes to the lady Aalam Khatoon by way of 'Radd' (return), meaning in the absence of other heirs, it will be returned to her, i.e., the wife.

- I say, it is mentioned in 'Al-Ashbah' that in our times, due to the corruption of the Bait al-Mal (Public Treasury), the residue is returned to the spouses. We have already mentioned this in the 'Book of Al-Wala'. Al-Durr al-Mukhtar - 4.
- I say that it is in 'Al-Ashbah' that in our era, because of the corruption of the Bait-ul-Maal, inheritance is returned to the spouses. We have mentioned this in the Book of Wala, Durr al-Mukhtar. (T)
- His saying "and in Al-Ashbah": It is stated in 'Al-Qunyah' that fatwa is given for 'Radd' on the spouses in our time due to the corruption of the Bait al-Mal. In 'Al-Zayla'i' from 'Al-Nihayah', it is narrated that whatever remains after the fixed share of either spouse is returned to them. Similarly, the inheritance is directed towards the foster (radhai) daughter and son.
- And his statement that "it is in Ashbah", it is mentioned in 'Qunyah' that in our time, due to the corruption of Bait-ul-Maal, the fatwa will be given for 'Radd' on the spouses. And it is narrated from 'Nihayah' in 'Zailai' that after receiving the

fixed share of either of the spouses, whatever remains will be returned to them. Similarly, to the foster son and daughter, the inheritance...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/31
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Matba' Mujtabai Delhi, 355/2
3. Al-Jawharah al-Nayyirah, Kitab al-Fara'id, Maktabah Imdadiyah Multan, 209/2
4. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Matba' Mujtabai Delhi, 361/2

फ़तावा रज़विया, खंड 25

- उस पर [1] अल-दुर्र अल-मुख्तार।
- जायज़ नहीं। [12] अल-दुर्र अल-मुख्तार (त)।

और शेष उसकी पत्नी, मुसम्मात आलम खातून को दिया जाएगा क्योंकि उसे फ़र्ज़ (निश्चित हिस्सा) के रूप में एक-चौथाई मिलता है।

- पत्नियों के लिए दो स्थितियाँ हैं: संतान न होने पर एक-चौथाई और संतान होने पर आठवां हिस्सा। [12] अल-दुर्र अल-मुख्तार - 2।
- पत्नियों की दो स्थितियाँ हैं: यदि मृतक पति की कोई संतान न हो, तो पत्नियों को कुल संपत्ति का चौथा हिस्सा मिलता है और यदि संतान हो, तो आठवां हिस्सा मिलता है। [12] दुर्र-ए-मुख्तार (त)।
- और पत्नियों के लिए एक-चौथाई है यदि कोई बच्चा या पोता (बेटे का बच्चा) न हो। [12] जौहरा नैय्यिरा - 3।
- और पत्नियों को चौथा हिस्सा मिलेगा यदि मृतक पति की कोई संतान न हो। [12] जौहरा नैय्यिरा (त)।

और शेष भी मुसम्मात आलम खातून को 'रद्द' (वापसी) के रूप में मिलता है, अर्थात अन्य वारिसों की अनुपस्थिति में उसे, यानी पत्नी को वापस कर दिया जाएगा।

- मैं कहता हूँ कि 'अशबाह' में है कि हमारे समय में बैतुल-माल (सार्वजनिक कोष) के भ्रष्टाचार के कारण पति-पत्नी पर विरासत लौटाई जाती है। हमने इसका उल्लेख 'किताब अल-वला' में किया है। अल-दुर्र अल-मुख्तार - 4।
- मैं कहता हूँ कि 'अशबाह' में है कि हमारे समय में बैत-उल-माल के भ्रष्ट होने के कारण पति-पत्नी पर विरासत को रद्द (वापस) किया जाएगा। इसका उल्लेख हम किताबुल वला में कर चुके हैं, दुर्र-ए-मुख्तार। (त)
- उनका कहना "और अशबाह में है": 'कुनिया' में कहा गया है कि हमारे समय में बैतुल-माल के भ्रष्टाचार के कारण पति-पत्नी पर 'रद्द' का फतवा दिया जाता है। और 'ज़ैलई' में 'निहाया' से

उद्धृत है कि पति-पत्नी में से किसी एक के निश्चित हिस्से की प्राप्ति के बाद जो कुछ शेष बचता है, वह उन्हीं को लौटा दिया जाता है। इसी प्रकार रज़ाई (दूध शरीक) पुत्र और पुत्री की ओर विरासत को...

- और उनका यह कहना कि "अशबाह में है", 'कुनिया' में फ़रमाया है कि हमारे ज़माने में बैत-उल-माल के फ़ासिद हो जाने की वजह से ज़ौकैन (पति-पत्नी) पर 'रद्द' का फ़तवा दिया जाएगा, और ज़ैलई में 'निहाया' से मनक़ूल है कि ज़ौजैन में से किसी एक फ़र्ज़ी हिस्सा की वसूली के बाद जो कुछ बच जाए वह उसी पर लौटा दिया जाएगा। इसी तरह रज़ाई बेटे और बेटी की तरफ़ मीरास को...

---

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/31
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फ़राइज़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 355/2
3. अल-जौहरा अल-नैय्यिरा, किताब अल-फ़राइज़, मकतबा इमदादिया मुल्तान, 209/2
4. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फ़राइज़, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 361/2

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

- علیہ ۱۲ الدر المختار - ۱
- جائز نہیں ۱۲ الدر المختار (ت)

اور باقی اس کی زوجہ مسماۃ عالم خاتون کو دیا جائے گا کیونکہ ربع اس کو بالفرضہ ملتا ہے،

- فللزوجات حالتان الربع بلا ولد و الثمن مع الولد ۱۲ الدر المختار - ۲
- بیویوں کی دو حالتیں ہیں، اگر مرنے والے شوہر کی اولاد نہ ہو تو بیویوں کو کل مال کا چوتھا حصہ اور اولاد ہو تو آٹھواں حصہ ملتا ہے ۱۲ درمختار (ت)
- والربع للزوجات اذا لم یکن ولد و ولد ابن ۱۲ جوہرہ نیرہ - ۳
- اور بیویوں کو چوتھا حصہ ملے گا اگر مرنے والے شوہر کی اولاد نہ ہو تو ۱۲ جوہرہ نیرہ (ت)

اور باقی بھی مسماۃ عالم خاتون کو بالرد ملتا ہے یعنی بوقت نہ ہونے دیگر ورثہ کے اس پر یعنی زوجہ پر رد کیا جائے گا،

- قلت وفی الاشباہ انہ یرد علیھما في زماننا لفساد بیت المال وقد مناہ فی الولاء۔ الدر المختار - ۴
- میں کہتا ہوں کہ اشباہ میں ہے کہ ہمارے زمانے میں بیت المال کے فاسد ہو جانے کی وجہ سے زوجین پر میراث کو رد کیا جائے گا۔ اس کا ذکر ہم کتاب الولاء میں کر آئے، درمختار (ت)

- قوله وفي الاشباه قال فی القنية و يفتی بالرد علی الزوجين في زماننا لفساد بيت المال وفی الزيلعی عن النهاية ما فضل عن فرض احد الزوجين يرد علی و كذا البنت والابن من الرضاع يصرف اليهما

- اور اس کا قول کہ "اشباہ میں ہے" قنیہ میں فرمایا ہمارے زمانے میں بیت المال کے فاسد ہو جانے کی وجہ سے زوجین پر رد کا فتویٰ دیا جائے گا، اور زیلعی میں نہایہ سے منقول ہے کہ زوجین میں سے کسی ایک فرضی حصہ کی وصولی کے بعد جو کچھ بچ جائے وہ اسی پر لوٹا دیا جائے گا۔ اسی طرح رضاعی بیٹے اور بیٹی کی طرف میراث کو

---

١ الدر المختار كتاب الوصايا مطبع مجتبائی دہلی ٢/ ٣١ ٢ الدر المختار كتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ٣٥٥/٢ ٣ الجوهرة النيرة كتاب الفرائض مكتبہ امدادیہ ملتان ٢٠٩/٢ ٤ الدر المختار كتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ٣٦١/٢

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Box Content] [Arabic:] And it is said in Al-Mustasfa: The fatwa today is for 'radd' (return of surplus inheritance) to the spouses, and it is the opinion of the later scholars among us. Al-Haddadi said: The fatwa today is for 'radd' to the spouses. The researcher Ahmad bin Yahya bin Sa'd al-Taftazani said: Many sheikhs gave the fatwa of 'radd' to them both if there are no other relatives besides them, due to the corruption of the Imam (ruler). - Radd al-Muhtar Sharh al-Durr al-Mukhtar - 1 [Urdu:] It will be returned. And it was said in Al-Mustasfa that in today's era, the fatwa is in favor of performing 'radd' on the spouses. This is the opinion of our later scholars. Haddadi said that nowadays the fatwa is for performing 'radd' on the spouses. Ahmad bin Yahya bin Sa'd Taftazani said many masters have given fatwas for 'radd' on the spouses when no other relatives are present among the kin, because the rulers have become corrupt. Radd al-Muhtar Sharh al-Durr al-Mukhtar (T)

It is clear from the above-mentioned expressions of credible books that out of the total wealth, one-third will be taken by the legatee named Shah Muhammad Khan, and two-thirds will go to Musammat Alam Khatoon, the wife of the deceased. Allah knows best the truth according to Him in the Mother of the Book. 20 Rajab al-Murajab 1329 AH. (Written by Mufti Maulvi Muhammad Majeed Sahib Lahori). However, the later imams state that just as the remaining estate can be returned proportionally to the first category of heirs, it can also be returned to the second category of heirs if no relative of the deceased is present. Whatever surplus remains, it should be given to one of the spouses; that is, it will not be given to the legatee of the entire property. This is a summary of these two lines from two pages.

Copy of Answer 4 (Rebuttal on behalf of the scholars of Bahawalpur state)

Among us too, the accepted and practiced opinion is that of the later scholars, which is the fatwa on 'today there is radd upon the spouses'. Although the hadith of our master Amir-ul-Momineen Uthman Dhun-Nurayn (may Allah be pleased with him) and the explanation from him regarding the reason for 'radd' upon the spouses is clear in Durr-ul-Mukhtar and its answer in Shami, citing from Ruh-ush-Shuruh with complete clarity (transcribing with full explanation from Ruh-ush-Shuruh - T); nonetheless, regardless of these two matters, we accept it whole-heartedly. However, the regret is over this lack of attention by the Mufti Sahib, that not considering the context and occasion of 'radd' upon the spouses and without hesitation prioritizing it over the legatee of the entire property is against reason and tradition, and is sheer

arbitrariness, excess, and a claim without proof. The jurists have stated the intended reason for 'radd' upon the spouses as...

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-Aul, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502

फतावा रजविया खंड 25

[बॉक्स सामग्री] [अरबी:] अल-मुस्तसफ़ा में कहा गया है: आज का फ़तवा पति-पत्नी पर 'रद्द' (बचे हुए विरासत की वापसी) के लिए है, और यह हमारे बाद के विद्वानों का मत है। अल-हद्दादी ने कहा: आज का फ़तवा पति-पत्नी पर 'रद्द' के लिए है। शोधकर्ता अहमद बिन याह्या बिन साद अल-तफ़्ताज़ानी ने कहा: कई शेखों ने उन दोनों पर 'रद्द' का फ़तवा दिया है यदि उनके अलावा कोई अन्य संबंधी मौजूद न हो, क्योंकि इमाम (शासक) भ्रष्ट हो गए हैं। - रद्द अल-मुह्तार शरह अल-दुर्र अल-मुह्तार - 1 [उर्दू:] लौटाया जाएगा। और मुस्तसफ़ा में कहा गया कि आज के दौर में फ़तवा पति-पत्नी पर 'रद्द' करने के पक्ष में है। यही हमारे बाद के विद्वानों का कहना है। हद्दादी ने कहा कि आजकल फ़तवा पति-पत्नी पर 'रद्द' करने के पक्ष में है। अहमद बिन याह्या बिन साद तफ़्ताज़ानी ने कहा कि बहुत से बुजुर्गों ने पति-पत्नी पर 'रद्द' का फ़तवा दिया है जब सगे-संबंधियों में से कोई और मौजूद न हो, क्योंकि शासक बिगड़ चुके हैं। रद्द अल-मुह्तार शरह अल-दुर्र अल-मुह्तार (त)

ऊपर दी गई विश्वसनीय पुस्तकों की इबारत से स्पष्ट है कि कुल संपत्ति में से एक-तिहाई हिस्सा शाह मोहम्मद खान नामक वसीयत प्राप्तकर्ता लेगा, और दो-तिहाई हिस्सा मृतक की पत्नी मुसम्मात आलम खातून को मिलेगा। अल्लाह सच्चाई को बेहतर जानता है। 20 रजब अल-मुरज्जब 1329 हिजरी। (मुफ्ती मौलवी मोहम्मद मजीद साहब लाहौरी द्वारा लिखित)। हालांकि, बाद के इमाम यह कहते हैं कि जिस तरह बचा हुआ माल पहली श्रेणी के वारिसों को उनके हिस्से के अनुपात में लौटाया जा सकता है, उसी तरह दूसरी श्रेणी के वारिसों को भी लौटाया जा सकता है यदि मृतक का कोई रिश्तेदार मौजूद न हो। जो कुछ भी बचा हुआ माल हो, वह पति-पत्नी में से किसी एक को दे दिया जाएगा; यानी वह पूरे माल के वसीयत प्राप्तकर्ता को नहीं दिया जाएगा। यह दो पन्नों की दो लाइनों का सारांश है।

नकल जवाब 4 (बहावलपुर रियासत के विद्वानों की ओर से खंडन)

हमारे यहाँ भी मान्य और व्यवहार में लाया जाने वाला यही बाद के विद्वानों का मत है, जो 'आज कल पति-पत्नी पर रद्द है' पर आधारित फ़तवा है। हालाँकि हमारे आका अमीर-उल-मोमिनीन उस्मान ज़ुन्नुरैन (रज़ियल्लाहु अन्हु) की हदीस और उनके द्वारा पति-पत्नी पर 'रद्द' के कारण का स्पष्टीकरण 'दुर्र-ए-मुह्तार' में स्पष्ट है और 'शामी' में इसका उत्तर 'रूह-उश-शुरूह' से पूर्ण स्पष्टता के साथ उद्धृत है (रूह-उश-शुरूह से पूर्ण स्पष्टीकरण के साथ नकल करते हुए - त); फिर भी, इन दोनों

बातों को नज़रअंदाज़ करते हुए, हम इसे पूरी तरह स्वीकार करते हैं। लेकिन खेद मुफ्ती साहब की इस कम तवज्जो पर है कि पति-पत्नी पर 'रद्द' के संदर्भ और अवसर का ध्यान न रखना और बिना सोचे-समझे उसे पूरे माल के वसीयत प्राप्तकर्ता पर प्राथमिकता देना बुद्धि और परंपरा के विरुद्ध है, और यह सरासर मनमानी, ज़्यादती और बिना प्रमाण का दावा है। न्यायविदों ने पति-पत्नी पर 'रद्द' के उद्देश्य का कारण इस प्रकार बताया है...

---

1 रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-फराइज़, बाब अल-औल, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/502

[باکس کا متن] [عربی:] وقال في المستصفی والفتوی الیوم بالرد علی الزوجین وھو قول المتأخرین من علمائنا وقال الحدادي الفتوی الیوم بالرد علی الزوجین وقال المحقق احمد بن یحیی ابن سعد التفتازانی افتی کثیر من المشایخ بالرد علیھما اذا لم یکن من الاقارب سواھما لفساد الامام - ردالمحتار شرح الدرالمختار - 1 [اردو:] لوٹا جائے گا۔ اور مستصفی میں کہا آج کے دور میں فتوٰی زوجین پر رد کرنے کے ساتھ ہے۔ یہی قول ہمارے متاخر علماء کا ہے۔ حدادی نے کہا کہ آج کل فتوٰی زوجین پر رد کرنے کے ساتھ ہے۔ احمد بن یحییٰ بن سعد تفتازانی نے کہا بہت سارے مشائخ نے زوجین پر رد کا فتوٰی دیا جبکہ ان کے علاوہ عزیز واقارب میں سے کوئی موجود نہ ہو کیونکہ حکمران بگڑ چکے ہیں، ردالمحتار شرح الدرالمختار (ت)

عبارت کتب معتبرہ مرقومہ الفوق سے ظاہر ہے کہ جمیع مال سے ایک ثلث مسمی شاہ محمد خاں موسیٰ لہ لے گا اور دو ثلث مسماۃ عالم خاتون زوجہ متوفی کو ملیں گے۔ واللہ اعلم بالصواب عندہ ام الکتاب۔ ۲۰/رجب المرجب ۱۳۲۹ھ (مفتی مولوی محمد مجید صاحب لاہوری نے تحریر فرمایا)

مگر ائمہ متاخرین یہ فرماتے ہیں کہ بچا ہوا ترکہ جس طرح پہلی قسم کے حصے داران پر بحصہ رسدی رد ہو سکتا ہے اسی طرح دوسری قسم کے حصہ داران پر بھی رد ہو سکتا ہے اگر متوفی کا کوئی رشتہ دار موجود نہ ہو تو جو کچھ بچا ہوا ترکہ ہو وہ احد الزوجین کو دے دیں گے یعنی موسیٰ لہ بکل المال کو نہ دیں گے انتہی خلاصہ دو ورق کا یہ دو سطریں ہیں۔

نقل جواب ۴ (تردید منجانب علمائے ریاست بہاولپور)

ہمارے ہاں بھی مسلم اور ما علیہ العمل یہی قول متاخرون کا ہے جو الیوم رد علی الزوجین (آج کل زوجین پر رد ہے) پر فتویٰ ہے اور سیدنا امیر المومنین عثمان ذی النورین رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی حدیث اور ان سے بیان وجہ رد علی الزوجین کا اگرچہ در مختار میں اس کا ماعلیہ اور شامی میں اس سے جواب نقلا عن روح الشروح کمال الوضوح (روح الشروح سے کامل وضاحت کے ساتھ نقل کرتے ہوئے ت) کے مبین ہے تاہم مع قطع النظر ان دونوں امروں کے ہم کو بالراس والعین منظور ہے مگر تاسف اس کم توجہی مفتی صاحب پر ہے کہ رد علی الزوجین کا محل وقوع اور موقع ملحوظ نہ کرنا اور بلا تامل اس کے موسیٰ بجمع المال سے مقدم رکھنا خلاف عقل اور نقل ہے اور سراسر تحکم اور تعسف اور دعویٰ بلادلیل ہے فقہاء نے رد علی الزوجین کی علت مراد یہ بیان فرمائی ہے

---

1 رد المحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/۵۰۲

Fatawa-e-Razvia Volume 25

...because of the corruption of the public treasury (Bait-ul-Maal). (T: Due to the corruption of the Bait-ul-Maal). Accordingly, the Mufti Sahib himself has also written, and it is not mentioned even once that it was due to the invalidity of the bequest for the entire property (T: due to the invalidity of the bequest for the whole property). It is clearly evident that 'Radd' (returning the surplus) to the spouses, which is based on the opinion of the later scholars (Muta'akhireen) and is the preferred fatwa, its rank—it is clearly evident that the 'Radd' to the spouses, which is based on the opinion of the later scholars and is the preferred fatwa, its rank is superior only to the public treasury. Thus, the daughters of the manumitter, his distant relatives (Dhawi al-Arham), and his foster daughter and foster son (T: daughters of the manumitter, his distant relatives, his foster daughter and foster son) are preferred over the public treasury.

كما حققناه الشامي[1] رحمه الله تحت قوله في الاشباه نقل عن معراج الدراية۔	**As verified by Al-Shami[1] (may Allah have mercy on him) under his statement in Al-Ashbah, quoted from Mi'raj al-Dirayah. (T)**

It is not that 'Radd' to the spouses takes precedence over all claimants, but rather 'Radd' to the blood relatives (Dhawil-Furood an-Nasabiyyah), distant relatives (Dhawi al-Arham), and the legatee of the entire property (Musi lahu bi-kulli al-mal) (T: 'Radd' to blood relations, distant relatives, and the one for whom the entire property was bequeathed). All these eligible parties precede the 'Radd' to the spouses. Now, here is a clear specific ruling on this matter:

الموصى له بجميع المال مقدم على الرد على الزوجين۔	**The legatee of the entire property is preferred over the return (Radd) to the spouses. (T)**

Presented for the readers:

وفي السراجي ثم الموصى له بجميع المال ثم بيت المال[2] ان لم يكن احد المذكورين فالمال كله للموصى له لان منعه عن زيادة الثلث كان للمضرة بالورثة وقد انتفى بها	**In Al-Siraji: Then the legatee of the entire property, then the public treasury[2] (Bait-ul-Maal), if none of those mentioned are present. In that case, the entire property belongs to the legatee because the restriction from exceeding one-third was for the benefit of the heirs, and that reason has vanished in their absence.**

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502. [2] Al-Siraji fi al-Mirath, Khutbah al-Kitab, Maktaba Zia-ul-Ulum, Rawalpindi, p. 6 & 7.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

...क्योंकि बैत-उल-माल (राजकोष) के दूषित होने के कारण। (त: बैत-उल-माल के फासिद होने की वजह से)। तदनुसार, मुफ़्ती साहब ने स्वयं भी लिखा है, और यह एक बार भी नहीं लिखा गया कि यह पूरे धन की वसीयत के दूषित होने के कारण था (त: कुल माल की वसीयत के फासिद होने की वजह से)। इससे साफ ज़ाहिर है कि पति-पत्नी को 'रद्द' (शेष धन की वापसी), जो बाद के विद्वानों (मुतअक्खिरीन) के पसंदीदा मत पर आधारित है, उसका दर्जा—यह साफ ज़ाहिर है कि पति-पत्नी को 'रद्द', जो बाद के विद्वानों के पसंदीदा मत पर आधारित है, उसका दर्जा केवल बैत-उल-माल से ऊपर है। इस प्रकार, आज़ाद करने वाले की बेटियाँ, उसके ज़वी अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदार), और उसकी दूध शरीक बेटी और दूध शरीक बेटे को (त: मोतिक की बेटियों, उसके ज़वी अल-अरहाम, उसकी रज़ाई बेटी और रज़ाई बेटे को) बैत-उल-माल पर प्राथमिकता प्राप्त है।

كما حققناه الشامي[1] رحمه الله تحت قوله في الاشباه نقل عن معراج الدراية۔

जैसा कि अल्लामा शामी[1] (उन पर अल्लाह की रहमत हो) ने मुसन्निफ़ के अल-अशबाह के तहत मिराज अल-दिरयाह से नक़्ल (उद्धृत) करके इसकी पुष्टि की है। (त)

ऐसा नहीं है कि पति-पत्नी को 'रद्द' का अधिकार पात्र लाभार्थियों पर वरीयता रखता है, बल्कि रक्त संबंधियों (ज़वी अल-फुरूद अल-नसबीया), दूर के रिश्तेदारों (ज़वी अल-अरहाम) और जिसे पूरे माल की वसीयत की गई हो (मूसी लहू बि-कुल्लि अल-माल) को (त: नसबी ज़ुल-फर्ज़ पर रद्द, ज़वी अल-अरहाम और वह जिसके हक में तमाम माल की वसीयत की गई) प्राथमिकता दी जाती है। ये सभी समूह जो अधिकार रखते हैं, वे पति-पत्नी पर 'रद्द' से पहले आते हैं। अब इस विषय पर एक स्पष्ट विशिष्ट नियम यह है:

الموصى له بجميع المال مقدم على الرد على الزوجين۔

जिस व्यक्ति के लिए पूरे माल की वसीयत की गई, वह पति-पत्नी पर 'रद्द' से पहले है। (त)

पाठकों की सेवा में प्रस्तुत है:

وفي السراجي ثم الموصى له بجميع المال ثم بيت المال[2] ان لم يكن احد المذكورين فالمال كله للموصى له لان منعه عن الزيادة الثلث كان للمضرة وقد انتفى بها

सिराजिया में है: फिर पूरे माल की वसीयत पाने वाला, फिर बैत-उल-माल[2], यदि उल्लेखित व्यक्तियों में से कोई भी मौजूद न हो। ऐसी स्थिति में पूरा माल वसीयत पाने वाले का होगा, क्योंकि एक-तिहाई से अधिक की वसीयत पर रोक वारिसों के हित के लिए थी, और उनकी अनुपस्थिति में वह कारण समाप्त हो गया है।

[1] रद्द अल-मुहतार, किताब अल-फराइज़, बाब अल-औल, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/502. [2] अल-सिराजिया फ़ी अल-मीराथ, खुतबा अल-किताब, मकतबा ज़िया-उल-उलूम, रावलपिंडी, पृष्ठ 6 और 7।

کہ لفساد بیت المال (بیت المال کے فاسد ہونے کی وجہ سے۔ ت) چنانچہ مفتی صاحب نے بھی خود تحریر کیا ہے اور یہ تو ایک دفعہ بھی نہیں لکھا کہ لفساد الوصیۃ لجمیع المال (کل مال کی وصیت کے فاسد ہونے کی وجہ سے۔ ت) اس سے صاف ظاہر ہے کہ رد علی الزوجین جو بناء علی مذہب المتاخرین قول مفتی بہ ہے اس کا درجہ صاف ظاہر ہے کہ رد علی الزوجین جو بناء علی مذہب المتاخرین قول مفتی بہ ہے اس کا درجہ صرف بیت المال سے مقدم ہے چنانچہ بنات المعتق و ذوی ارحامہ والبن والابن من الرضاع (معتق کی بیٹیوں، اس کے ذوی الارحام، اس کی رضاعی بیٹی اور اس کے رضاعی بیٹے ۔ ت) کو بیت المال سے تقدیم ہے،

كما حققناه الشامي[1] رحمه الله تحت قوله في الاشباه نقل عن معراج الدراية۔

جیسا کہ اس کی تحقیق علامہ شامی[1] علیہ الرحمۃ نے مصنف کے قول فی الاشباہ کے تحت معراج الدرایہ سے نقل فرمائی ہے۔ (ت)

نہ یہ کہ رد علی الزوجین کو مستحقین پر تقدیم ہے بلکہ رد علی ذوی الفروض النسبیہ و ذوی الارحام موصی لہ بکل المال (نسبی ذوالفرض پر رد، ذوی الارحام اور وہ جس کے حق میں تمام مال کی وصیت کی گئی۔ت) جو اہل استحقاق ہے یہ سارے فریق رد علی الزوجین سے مقدم ہیں اب جزئی صریح اس امر کی کہ:

الموصی له بجمیع المال مقدم علی الرد علی الزوجین۔

جس کے لئے کل مال کی وصیت کی گئی وہ زوجین پر رد سے مقدم ہے۔ (ت)

ہدیہ ناظرین ہے،

وفي السراجي ثم الموصى له بجميع المال ثم بيت المال[2] ان لم يكن احد المذكورين فالمال كله للموصى له لان منعه عن زيادة الثلث كان للمضرة بالورثة وقد انتفى بها	**سراجی میں ہے پھر وہ جس کے لئے کل مال کی وصیت کی گئی پھر بیت المال، اگر ان میں سے کوئی موجود نہ ہو جن کا ذکر کیا گیا ہے تو سارا مال اس شخص کو دیں گے جس کے لئے کل مال کی وصیت کی گئی، اس لئے کہ اس کے لئے تہائی مال سے زائد کی ممانعت وارثوں کے**

[1] ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۰۲ [2] السراجی فی المیراث خطبۃ الکتاب مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۶ و ۷

[Arabic Box Text]: "If it is one of the spouses, the remainder belongs to them. If there is an heir other than them, then the legatee receives one-third. [12 Sheikh-ul-Islam, Zia al-Siraj al-Siraji]. In 'Al-Mustasfa', it is stated: Today, the fatwa (legal ruling) is to return [the surplus] to the spouses when there is no other deserving recipient, due to the absence of a [properly functioning] public treasury (Bayt al-Mal). [12 Shami, under his words: 'And in Al-Ashbah']. And the fatwa today is to return it to both of them if there is no other deserving recipient for the remainder, because oppressors do not spend the wealth of the public treasury on its proper purposes. [Mustasfa]"

[Urdu Explanation Box]: "...was due to harm, and that is absent here. And if there is one of the spouses, the remainder will be given to them. And if there is an heir other than those two, then one-third will be given to the one in whose favor the entire estate was willed. [12 Sheikh-ul-Islam, Zia al-Siraj al-Siraji]. In 'Mustasfa', it is stated: Today, the fatwa is to return [the surplus] to the spouses when there is no other deserving recipient present, due to the non-existence of the public treasury (Bayt al-Mal). [12 Shami under the words 'And in Al-Ashbah']. And the fatwa today is to return it to the spouses when there is no other deserving recipient for the remainder, because oppressive rulers do not spend the wealth of the public treasury on its rightful purposes (Mustasfa) (T)."

[Main Body Urdu]: The citation from 'Mustasfa' that the Mufti Sahib quoted from 'Shami' under the words 'And in Al-Ashbah' shows that he did not examine the entire statement from beginning to end. Had he seen it and reflected upon it, he would have surely included the condition 'in the absence of a deserving recipient' which is mentioned in that statement and is applicable everywhere. They are merely happy by citing an incomplete part. In narration (quoting), consideration of what precedes and what follows is necessary so that the narration is correct and complete, not deficient and incorrect. Indeed, if he intentionally avoided writing it after seeing it, then it is sophistry and stubbornness.

[Arabic/Urdu Closing Box]: And the meaning of 'deserving recipient' (Mustahaqq) will be clarified for you, and its investigation will come soon, if Allah Wills. And the explanation of the meaning of 'deserving recipient' for you and its investigation is coming soon, if Allah the Almighty Wills. (T)

[Final Sentence]: Now note that these parties are counterparts and rivals of each other, except for the public treasury.

[Footnotes]: 1 Zia al-Siraj Hashiya al-Siraji, Preface of the book, HM Saeed Company Karachi, p. 4 2 Radd al-Muhtar, Book of Inheritances, Chapter of 'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502 3 Radd al-Muhtar, Book of Inheritances, Chapter of 'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502

फतावा रज़विया | जिल्द 25

[अरबी बॉक्स पाठ]: "यदि वह पति-पत्नी में से एक है, तो शेष उसे मिलेगा। और यदि उनके अलावा कोई और उत्तराधिकारी है, तो वसीयत पाने वाले को एक तिहाई मिलेगा। [12 शेख-उल-इस्लाम, ज़िया अल-सिराज अल-सिराजी]। 'अल-मुस्तसफ़ा' में है: आज फ़तवा पति-पत्नी को (अतिशेष) वापस करने पर है जब कोई अन्य हकदार मौजूद न हो, क्योंकि बैतुल-माल (सार्वजनिक कोष) का अस्तित्व नहीं है। [12 शामी, उनके शब्दों के तहत: 'और अल-अश्बाह में']। और आज फ़तवा उन दोनों को वापस करने पर है यदि शेष के लिए कोई अन्य हकदार न हो, क्योंकि अत्याचारी बैतुल-माल के धन को उसके उचित स्थान पर खर्च नहीं करते हैं। [मुस्तसफ़ा]"

[उर्दू स्पष्टीकरण बॉक्स]: "...नुकसान के कारण थी और वह यहाँ समाप्त हो गई है। और यदि पति-पत्नी में से कोई है, तो शेष उसे देंगे। और यदि उन दोनों के अलावा कोई वारिस है, तो जिसके हक में पूरे माल की वसीयत है उसे एक तिहाई देंगे। [12 शेख-उल-इस्लाम ज़िया अल-सिराज अल-सिराजी]। मुस्तसफ़ा में है: आज फ़तवा पति-पत्नी को वापस करने पर है जबकि कोई अन्य हकदार मौजूद न हो बैतुल-माल के न होने के कारण। [12 शामी अल-अश्बाह के शब्दों के तहत]। और फ़तवा आज पति-पत्नी को वापस करने पर है जबकि शेष का कोई और हकदार मौजूद न हो, क्योंकि अत्याचारी शासक बैतुल-माल के माल को उसके खर्च में उपयोग नहीं करते हैं। (मुस्तसफ़ा) (T)"

[मुख्य पाठ उर्दू]: मुफ़्ती साहब ने 'शामी' से 'अल-अश्बाह' के शब्दों के तहत मुस्तसफ़ा का जो उद्धरण लिखा है, उससे पता चलता है कि उन्होंने पूरे कथन को शुरू से अंत तक नहीं देखा। यदि वे देखते और विचार करते, तो 'हकदार की अनुपस्थिति में' की शर्त निश्चित रूप से लगाते जो उस कथन में दर्ज है और हर जगह लागू होती है। वे केवल एक अपूर्ण अंश उद्धृत करके खुश हो रहे हैं। उद्धरण में पहले और बाद का ध्यान रखना चाहिए ताकि उद्धरण सही और पूर्ण हो, न कि अधूरा और गलत। हाँ, यदि जानबूझकर देखकर नहीं लिखा तो यह कुतर्क(सफ़सता) और हठधर्मिता (मुकाबरा) है।

[अरबी/उर्दू समापन बॉक्स]: और आपके लिए 'मुस्तहक' (हकदार) के अर्थ की स्पष्टीकरण और उसकी जांच जल्द ही आएगी, यदि अल्लाह ने चाहा। और आपके लिए मुस्तहक के अर्थ की स्पष्टता और उसकी जांच जल्द ही आ रही है, इंशा अल्लाह तआला। (T)

[अंतिम वाक्य]: अब ध्यान दें कि ये पक्ष एक-दूसरे के समान और प्रतिद्वंद्वी हैं, सिवाय बैतुल-माल के।

[पाद लेख]: 1 ज़िया अल-सिराज हाशिया अल-सिराजी, पुस्तक की प्रस्तावना, एच.एम. सईद कंपनी कराची, पृष्ठ 4 2 रद अल-मुह्तार, उत्तराधिकार की पुस्तक, अल-औल का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/502 3 रद अल-मुह्तार, उत्तराधिकार की पुस्तक, अल-औल का अध्याय, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/502

पृष्ठ 517 का 658

[Arabic Box]: وان کان احد الزوجین فالباقی لہ وان کان وارث غیرھما فللموصی لہ الثلث ۱۲ شیخ الاسلام ۱ ضیاء السراج السراجی۔ وفی المستصفی والفتوی الیوم علی الرد علی الزوجین عند عدم المستحق لعدم بیت المال ۱۲ شامی ۲ تحت قولہ وفی الاشباہ والفتوی الیوم بالرد علیھما اذا لم یکن للباقی مستحق لان الظلمۃ لا یصرفون مال بیت المال الی مصرفہ مستصفی ۳۔

[Urdu Box]: ضرر کی وجہ سے تھی اور وہ یہاں منتفی ہے۔ اور اگر زوجین میں سے کوئی ہے تو باقی اس کو دیں گے۔ اور اگر ان دونوں کے علاوہ کوئی وارث ہے تو پھر جس کے حق میں کل مال کی وصیت ہے اس کو ایک تہائی دیں گے ۱۲ شیخ الاسلام ضیاء السراج السراجی۔ مستصفیٰ میں ہے آج کل فتویٰ زوجین پر لوٹانے کے ساتھ ہے جبکہ کوئی اور مستحق موجود نہ ہو بیت المال کے نہ ہونے کی وجہ سے ۱۲ شامی تحت قولہ وفی الاشباہ۔ اور فتویٰ آج کل زوجین پر لٹانے کے ہے جبکہ باقی کا کوئی اور مستحق موجود نہ ہو اس لئے کہ ظالم حکمران بیت المال کے مال کو اس کے مصرف میں خرچ نہیں کرتے (مستصفیٰ) (ت)

[Main Body]: جو نقل مستصفیٰ کا مفتی صاحب نے شامی سے تحت قولہ وفی الاشباہ لکھا ہے معلوم ہوتا ہے کہ تمام قول کو اول سے آخر تک نہیں دیکھا اگر دیکھتے اور غور کرتے تو عند عدم المستحق کی قید ضرور ساتھ لگاتے جو اس قول میں درج ہے اور ہر جگہ رَد ہے صرف ناتمام جزئی نقل کر کے خوش ہو رہے ہیں نقل میں ماقبل اور ما بعد کے لحاظ چاہئے تاکہ نقل صحیح اور تمام ہو نہ کہ ناقص اور غلط، ہاں اگر دیدہ و دانستہ دیکھ کر نہیں لکھا تو سفسطہ اور مکابرہ ہے۔

[Closing Box]: وليستوضح لك معنى المستحق ويأتيك تحقيقه عنقريب ان شاء الله تعالى۔ اور تیرے لئے مستحق کے معنی کی وضاحت کرتے اور اس کی تحقیق آرہی ہے عنقریب ان شاء اللہ تعالیٰ۔ (ت)

[Bottom Line]: اب توجہ فرمائیے کہ یہ فریق ایک دوسرے کے عدیل اور ردیف ہیں سوائے بیت المال کے۔

[Footnotes]: 1 ضیاء السراج حاشیۃ السراجی خطبۃ الکتاب ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ص ۴ 2 رد المحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۵۰۲ 3 رد المحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۵۰۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

All parties take precedence over 'Radd alal Zawj' (returning the surplus to a spouse).

Then, 'Radd' (return the surplus) to the 'Dhu al-Furood' (obligatory heirs by lineage) according to their respective rights, then to 'Dhu al-Arham' (distant kindred), then after them to 'Mawla al-Muwalat' (master of patronage), as previously mentioned in the Book of Wala. He shall receive what remains after deducting the prescribed share of one of the spouses. Then, the person for whom kinship with someone else was acknowledged but kinship was not established; had it been truly established, he would have shared with the heirs. Then after them, the person in whose favor a bequest was made for more than one-third, even if it were for the entire property. Finally, it shall be placed in the Bait al-Mal. 12 Durr-e-Mukhtar - 1

The text's statement "then Dhu al-Arham" means that the distribution will begin with Dhu al-Arham when there are no 'Dhu al-Furood' by lineage and no 'Asabat' (agnate relatives). In such a case, they will take the entire property or whatever remains after one of the spouses has received their prescribed share, because 'Radd' (return of surplus) does not apply to spouses. 12 Shami 2.

The text's statement "and for him is the remainder" means that if none of the aforementioned individuals are present, then the entire property belongs to him, except when one of the spouses...

1. Durr-e-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/54 - 353
2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/287

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

सभी पक्ष 'रद अलल ज़ौज' (पति/पत्नी को अतिरिक्त संपत्ति लौटाना) से पहले आते हैं।

फिर 'ज़वी अल-फ़ुरूद' (वंशानुगत हिस्सेदार) को उनके अधिकारों के अनुसार (अतिरिक्त संपत्ति) लौटाएं फिर 'ज़वी अल-अर्हाम' (दूर के रिश्तेदार), फिर उनके बाद 'मौला अल-मुवालात' को, जैसा कि 'किताबुल विला' में बीत चुका है। उसे वह मिलेगा जो पति-पत्नी में से एक का निर्धारित हिस्सा निकालने के बाद शेष बचेगा। फिर वह व्यक्ति जिसके लिए किसी अन्य के साथ वंश का इकरार (दावा) किया गया था और वंश साबित नहीं हुआ था; यदि वास्तव में उसका वंश साबित हो जाता तो वह वारिसों में शरीक होता। फिर उनके बाद वह व्यक्ति जिसके लिए एक तिहाई से अधिक की वसीयत की गई हो, चाहे वह पूरे माल की ही क्यों न हो। फिर उसे बैतुल माल में रखा जाएगा। १२ दुर्र-ए-मुख्तार - १

मूल पाठ का कथन "फिर ज़वी अल-अर्हाम" इसका अर्थ यह है कि ज़वी अल-अर्हाम से शुरुआत होगी जबकि वंशानुगत ज़वी अल-फ़ुरूद और असबात (पिता पक्ष के पुरुष सम्बन्धी) न हों। ऐसी स्थिति में वे पूरा माल लेंगे या वह माल लेंगे जो पति-पत्नी में से एक के निर्धारित हिस्सा प्राप्त करने के बाद शेष रह जाए क्योंकि पति-पत्नी पर 'रद' (शेष संपत्ति की वापसी) नहीं होता। १२ शामी २।

मूल पाठ का कथन कि "उसके लिए शेष है" यानी यदि पूर्व में उल्लिखित व्यक्तियों में से कोई भी मौजूद न हो, तो पूरा माल उसी का है, सिवाय इसके कि जब पति-पत्नी में से कोई...

1. दुर्र-ए-मुख्तार, किताबुल फ़रायज़, मतबा मुजतबाई, दिल्ली २/५४ - ३५३
2. रद उल-मुह्तार, किताबुल फ़रायज़, दारुल इहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरुत ५/२८७

पृष्ठ ५१८/६५८

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

سارے فریق رد علی الزوج سے مقدم ہیں۔

ثم رد علی ذوی الفروض النسبیة بقدر حقوقهم ثم ذوی الارحام ثم بعدهم مولی الموالاة کما مر فی کتاب الولاء وله الباقی بعد فرض احد الزوجین ثم المقرله بنسب علی غیره لم یثبت فلوثبت حقیقة و زاحم الورثة ثم بعدهم الموصی له بما زاد علی الثلث و لو بالکل ثم یوضع فی بیت المال ۱۲ درمختار ۔ [1]

پھر نسبی ذوی الفروض پر ان کے حقوق کے مطابق رد کرنا پھر ذوی الارحام پھر ان کے بعد مولی الموالاۃ۔ جیسا کہ کتاب الولاء میں گزرا۔ اور اس کو زوجین میں سے ایک کا فرضی حصہ نکالنے کے بعد جو باقی بچے گا وہ ملے گا۔ پھر وہ شخص جس کے لئے کسی غیر پر نسب کا اقرار کیا گیا ہو اور نسب ثابت نہ ہوا اور اگر حقیقتاً اس کا نسب ثابت ہو گیا تو وہ وارثوں میں شریک ہوجائے گا۔ پھر ان کے بعد وہ شخص جس کے لئے تہائی سے زائد کی وصیت کی گئی ہو اگر چہ کل مال کی ہو پھر بیت المال میں رکھا جائے گا۔ (درمختار)۔ (ت)

قوله ثم ذوی الارحام ای یبدأ بهم عند عدم ذوی الفروض النسبیة والعصبات فیأخذون کل المال او ما بقی عن احد الزوجین لعدم الرد علیهما ۱۲ شامی [2]۔

متن کا قول "پھر ذوی الارحام" اس کا مطلب یہ ہے کہ ذوی الارحام سے ابتداء ہوگی جبکہ نسبی ذوی الفروض اور عصبات نہ ہوں تو وہ ذوی الارحام کل مال لیں گے یا وہ مال لیں گے جو زوجین میں سے ایک کے فرضی حصہ وصول کرنے کے بعد باقی رہ جائے کیونکہ زوجین پر رد نہیں ہوتا ۱۲ شامی (ت)

قوله وله الباقی ای ان لم یوجد احد ممن تقدم فله کل المال الا ان وجد احد الزوجین

متن کا قول کہ "اس کے لئے باقی ہے" یعنی اگر ماقبل میں مذکور افراد میں سے کوئی موجود نہ ہو تو کل مال اسی کا ہے مگر جب زوجین میں سے

[1] درمختار کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۵۴ - ۳۵۳ [2] ردالمحتار کتاب الفرائض داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۷

Volume 25 Fatawa Razawiya

- (Arabic): So he gets the remainder of his fixed share. 12-Shami - 1
- (Urdu Translation): If anyone exists, they will get what remains after their prescribed (Fard) share. 12-Shami (T)
- (Arabic): His saying: Then the person whose lineage is acknowledged through someone else; all the wealth is given to him, except when one of the spouses is present, then he is given what remains after their share. 12-Shami - 2
- (Urdu Translation): The text's statement "Then he for whom lineage is acknowledged through another" means he will be given all the property, but if one of the spouses is present, he will receive what remains after their prescribed share. 12-Shami (T)
- (Arabic): His saying: It is not established, meaning this acknowledgment is essentially a bequest (Wasiyyah) in meaning, therefore his retracting from it is valid, and it does not transfer to the descendant of the person acknowledged nor his ancestor. 12-Shami - 3
- (Urdu Translation): The text's statement "lineage is not established" means that this acknowledgement is a bequest in terms of meaning. Therefore, it is correct to retract from it, and this acknowledgment will not transfer to the branch (descendant) of the person for whom acknowledgment was made, nor to his root (ancestor). 12-Shami (T)
- (Arabic): (His saying: Then after them) means if those mentioned before are absent, one starts with the person to whom all the wealth was bequeathed, so his bequest is fulfilled for him because the prohibition of what exceeds one-third was for the sake of the heirs. So if none of them exist, then in our view, he gets what was designated for him in full. Sayyid. And it is not hidden that the intention is that...
- (Urdu Translation): The text's statement "Then after them" means if all those mentioned before are missing, then initially start with the person for whom a bequest of the entire property was made, and the bequest for him will be completed. Because a bequest of more than one-third of the property was prohibited due to the heirs. When not even one of the heirs is present, then according to us, they will give the whole to the beneficiary for whom the testator designated it (Sayyid). And...

- Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/287.
- Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/287.
- Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/288.

जिल्द 25 फतावा रज़विया

- (अरबी): तो उसे उसके निर्धारित हिस्से के बाद जो बचेगा वह मिलेगा। 12 शामी - 1
- (उर्दू अनुवाद): यदि कोई मौजूद हो तो उसे उसके निर्धारित हिस्से (फर्ज़) के बाद जो बचेगा वह मिलेगा। 12 शामी (त)
- (अरबी): ग्रंथकार का कथन: फिर वह जिसके लिए किसी दूसरे पर वंश स्वीकार किया गया है; उसे सारा धन दिया जाएगा, सिवाय इसके कि जब जीवनसाथी में से कोई एक मौजूद हो, तो उसे उनके हिस्से के बाद जो बचेगा वह दिया जाएगा। 12 शामी - 2
- (उर्दू अनुवाद): मूल ग्रंथ का यह कथन कि "फिर वह जिसके लिए किसी दूसरे पर वंश (نسب) का इकरार किया गया है" का अर्थ है कि उसे पूरी संपत्ति दी जाएगी, लेकिन जब पति-पत्नी में से कोई एक मौजूद हो तो उनके निर्धारित हिस्से के बाद जो शेष बचेगा उसे मिलेगा। 12 शामी (त)
- (अरबी): ग्रंथकार का कथन: यह स्थापित नहीं हुआ, जिसका अर्थ है कि यह स्वीकृति अर्थ के रूप में वसीयत है, इसलिए इससे पलटना सही है, और यह स्वीकृति न तो उस व्यक्ति के वंशज को मिलेगी और न ही उसके पूर्वज को। 12 शामी - 3
- (उर्दू अनुवाद): मूल ग्रंथ का कथन कि "वंश स्थापित नहीं हुआ" यानी यह स्वीकृति अर्थ के अनुसार वसीयत है, इसलिए इससे पलटना (वापस लेना) सही है और यह स्वीकृति न तो उस व्यक्ति की शाखा (संतान) की ओर स्थानांतरित होगी और न ही उसके मूल (पूर्वजों) की ओर। 12 शामी (त)
- (अरबी): (ग्रंथकार का कथन: फिर उनके बाद) यानी यदि पहले बताए गए लोग अनुपस्थित हों तो उस व्यक्ति से शुरुआत होगी जिसके लिए पूरी संपत्ति की वसीयत की गई थी, ताकि उसकी वसीयत पूरी हो, क्योंकि एक-तिहाई से अधिक की वसीयत वारिसों के कारण वर्जित थी। यदि उनमें से कोई नहीं है, तो हमारे यहाँ उसे वह सब मिलेगा जो उसके लिए निर्धारित किया गया था। सैयद। और यह छिपा नहीं है कि आशय यह है कि...
- (उर्दू अनुवाद): मूल ग्रंथ का कथन "फिर उनके बाद" यानी यदि पहले बताए गए सभी लोग न हों, तो शुरुआत उस व्यक्ति से की जाएगी जिसके लिए पूरी संपत्ति की वसीयत की गई है और

उसके लिए वसीयत पूरी की जाएगी क्योंकि तिहाई माल से अधिक की वसीयत वारिसों की वजह से वर्जित थी। जब वारिसों में से कोई भी मौजूद नहीं है, तो हमारे अनुसार वे सारा उसे देंगे जिसके लिए वसीयत करने वाले ने इसे निर्धारित किया है (सैयद)। और...

- रद अल-मुह्तार, किताब अल-फराइद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/287.

- रद अल-मुह्तार, किताब अल-फराइद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/287.
- रद अल-मुह्तार, किताब अल-फराइद, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/288.

فلہ الباقی عن فرضہ ۱۲ شامی - ۱ کوئی موجود ہو تو اس کے فرضی حصہ کے بعد باقی بچے گا وہ اس کو ملے گا ۱۲ شامی (ت)

قولہ ثم المقرلہ بنسب علی غیرہ فیعطی کل المال الا اذا کان احد الزوجین فیعطی ما فضل بعد فرضہ ۱۲ شامی - ۲ متن کا قول کہ "پھر وہ جس کے لئے غیر پر نسب کا اقرار کیا گیا ہے" یعنی اس کو کل مال دیا جائے گا مگر جب زوجین میں سے کوئی ایک موجود ہو تو اس کے فرض حصہ کے بعد جو باقی بچا ہواس کو ملے گا ۱۲ شامی (ت)

قولہ لم یثبت ای یکون ھذا الاقرار وصیۃ معنی ولذا صح رجوعہ عنہ ولا ینتقل الی فرع المقرلہ ولا اصلہ ۱۲ شامی - ۳ متن کا قول کہ "نسب ثابت نہیں ہوا" یعنی یہ اقرار باعتبار معنی کے وصیت ہے اسی لئے اس سے رجوع کرنا صحیح ہے اور یہ اقرار نہ تو مقرلہ کی فرع کی طرف منتقل ہوگا اور نہ ہی اس کی اصل کی طرف ۱۲ شامی (ت)

(قولہ ثم بعدھم) ای اذا عدم من تقدم ذکرہ یبدأ بمن اوصی لہ بجمیع المال فیکمل لہ وصیتہ لان منعہ عما زاد علی الثلث کان لاجل الورثۃ فان لم یوجد احد منھم فلہ عندنا ما عین لہ کملا سید ولا یخفی ان المراد انہ متن کا قول "پھر ان کے بعد " یعنی مقدم الذکر تمام مفقود ہوں تو ابتداء اس شخص سے کی جائے گی جس کے لئے تمام مال کی وصیت کی گئی ہے اور اس کے لئے وصیت کی تکمیل ہوگی کیونکہ تہائی مال سے زائد کی وصیت وارثوں کی وجہ سے ممنوع تھی، جب ورثاء میں سے کوئی ایک بھی موجد نہیں تو ہمارے نزدیک وہ تمام وصیت والے کو دیں گے جس کا تعین موصی نے اس کے لئے کیا ہے (سید) اور

1 ردالمحتار کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۷ 2 ردالمحتار کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۷ 3 ردالمحتار کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۸

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[Box Top Left - Arabic]: He takes the excess as a matter of right without depending on permission; so it is not countered that taking the excess does not require the absence of heirs, because if they had given permission, it would have been permissible to take the excess. (Shami 1) [Box Top Right - Urdu]: It is not hidden that this means he will take more than one-third of the property as a matter of entitlement, and it will not depend on anyone's permission. Therefore, the objection will not be raised that the absence of heirs is not a condition for taking the excess because if they give permission, taking the excess is permissible. (Shami) (T)

[Middle Paragraph - Urdu]: From the phrase "La Yakhfa" (It is not hidden. T), it is clearly evident that the legatee of the entire property is the rightful owner and takes precedence over the return (Radd) to the spouses. "Hadha ma wa'adnahu min qablu wal-hamdu lillahi 'alal wafaa" (This is what we promised earlier, and all praise is for Allah Almighty upon its fulfillment. T). And the investigation into his statement "Lam Yathbut" (His statement that it is not established. T) by Allama Shami (may Allah have mercy on him) has revealed that when the aforementioned acknowledgment was deemed a bequest in meaning, and the said beneficiary became entitled to the entire property after excluding the original fixed share of one of the spouses, this is the nature of a bequest. Thus, there remains no doubt that a bequest of the entire property has precedence over the return to the spouses. "Al-Aan hassa-hassa al-Haqqu" (Now the truth has become clear. T).

[Box Bottom Left - Arabic]: His statement "Then it is placed in the Bait-ul-Maal" means if there is no legatee for the excess, the entire inheritance is placed in the Bait-ul-Maal, or the remainder if there is a legatee for less than the whole. (Shami 2) [Box Bottom Right - Urdu]: The statement of the text "Then it will be placed in the Bait-ul-Maal" means when such a person is not found to whom a bequest of more than one-third was made, then in this case the entire property, and when there is a person with a bequest of more than one-third but less than the whole, the remaining property will be kept in the Bait-ul-Maal. (Shami) (T)

[Bottom Paragraph - Urdu]: As for the matter of which takes precedence between "Radd" (return) to the spouses and "Idkhaal-ul-Tarikah fil Bait-ul-Maal" (depositing inheritance into the treasury), according to the early scholars, the Bait-ul-Maal took precedence because in that virtuous era, the treasury was functional and funds were

spent on rightful beneficiaries. However, according to the later scholars, due to the corruption of the treasury...

[Footnotes]: 1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/288. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/288.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[ऊपरी बायां बॉक्स - अरबी]: अतिरिक्त हिस्सा हक़ के तौर पर बिना अनुमति के इंतज़ार के लिया जाता है; इसलिए यह आपत्ति नहीं होगी कि अतिरिक्त लेने के लिए वारिसों की अनुपस्थिति शर्त नहीं है, क्योंकि अगर उन्होंने अनुमति दी होती तो अतिरिक्त लेना जायज़ होता। (शामी 1) [ऊपरी दायां बॉक्स - उर्दू]: यह बात छिपी नहीं है कि इसका मतलब यह है कि वह कुल माल के एक-तिहाई से ज़्यादा हक़ के तौर पर लेगा, वह किसी की अनुमति पर निर्भर नहीं होगा। इसलिए यह आपत्ति नहीं होगी कि ज़्यादा लेने के लिए वारिसों का न होना शर्त नहीं है, क्योंकि अगर वे अनुमति दे दें तो ज़्यादा लेना जायज़ होता है। (शामी) (त)

[मध्य पैराग्राफ - उर्दू]: इबारत "ला यखफ़ा" (छिपा नहीं है। त) से यह स्पष्ट है कि पूरे माल का वसीयतदार (मूसा लहू) हक़दार है और वह पति-पत्नी पर 'रद्द' (वापसी) से पहले आता है। "हज़ा मा व'अदनाहु मिन क़बलु वलहम्दुलिल्लाहि अलल वफ़ा" (यह वही है जिसका वादा हमने पहले किया था, और इसकी पूर्ति के लिए अल्लाह तआला की ही सारी प्रशंसा है। त)। और अल्लामा शामी (रहमतुल्लाह अलैह) की उनके कथन "लम यसबुत" (उनका कथन कि साबित नहीं। त) की तहक़ीक़ से यह खुल गया कि जब उक्त इक़रार को अर्थ में वसीयत मान लिया गया और उक्त मूसा लहू को पति-पत्नी में से किसी एक का मूल हिस्सा निकालने के बाद पूरे माल का हक़दार बना दिया गया, तो यह वसीयत की स्थिति है। इसलिए इसमें कोई संदेह नहीं रहा कि पूरे माल की वसीयत को पति-पत्नी पर 'रद्द' करने पर प्राथमिकता प्राप्त है। "अल-आन हस-हस अल-हक़" (अब हक़ साफ़ हो गया है। त)।

[निचला बायां बॉक्स - अरबी]: उनका कथन 'फिर उसे बैत-उल-माल में रखा जाएगा' यानी यदि अतिरिक्त के लिए कोई मूसा लहू न हो, तो पूरी विरासत बैत-उल-माल में रखी जाएगी या बचा हुआ हिस्सा यदि पूरे से कम की वसीयत वाला कोई हो। (शामी 2) [निचला दायां बॉक्स - उर्दू]: मतन का कथन "फिर बैत-उल-माल में रखा जाएगा" यानी जब ऐसा व्यक्ति न मिले जिसके लिए एक-तिहाई से ज़्यादा की वसीयत की गई हो, तो इस स्थिति में पूरा माल, और एक-तिहाई से ज़्यादा और पूरे से कम वसीयत वाले व्यक्ति के होने पर बाकी माल बैत-उल-माल में रखा जाएगा। (शामी) (त)

[निचला पैराग्राफ - उर्दू]: रही यह बात कि पति-पत्नी पर 'रद्द' और विरासत को बैत-उल-माल में डालने में से कौन प्राथमिकता रखता है, तो प्राचीन विद्वानों (मुतक़द्दिमीन) के नज़दीक बैत-उल-माल

को प्राथमिकता प्राप्त है क्योंकि उस नेक युग में बैत-उल-माल व्यवस्थित थे और धन हक़दारों पर ख़र्च होता था, जबकि बाद के विद्वानों (मुताख़िरीन) के नज़दीक बैत-उल-माल की व्यवस्था बिगड़ने के कारण...

[पाद लेख]: 1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-फराइज़, बाब अल-औल, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/288. 2. रद अल-मुह्तार, किताब अल-फराइज़, बाब अल-औल, दार इह्या अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/288.

पेज 520/658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

یأخذ الزائد بطریق الاستحقاق بلاتوقف علی اجازۃ فلایرد ان اخذ الزائد لایشترط فیه عدم الورثۃ اذ لواجازواجاز ۱۲ شامی ۱ ۔ پوشیدہ نہیں کہ اس سے مراد یہ ہے کہ وہ تہائی مال سے زائد بطور استحقاق لے گا، کسی کی اجازت پر موقوف نہیں ہوگا، چنانچہ یہ اعتراض وارد نہ ہوگا کہ زائد کے لینے کے لئے وارثوں کا معدوم ہونا شرط نہیں کیونکہ اگر وہ اجازت دیں تو زائد کا لینا جائز ہوتا ہے ۱۲ شامی (ت)

اس عبارت لا یخفی (پوشیدہ نہیں۔ت) سے مخفی نہیں ہے بلکہ صاف ظاہر ہے کہ موصی لہ بکل المال مستحق ہے اور وہ رد علی الزوجین پر مقدم ہے ھذا ما وعدناہ من قبل والحمد للہ علی الوفاء (یہ وہ ہے جس کا وعدہ ہم نے ماقبل میں کیا تھا اس کے پورا کرنے پر تمام تعریفیں اللہ تعالٰی کے لئے ہیں۔ت) اور قولہ لم یثبت (اس کا قول کہ ثابت نہیں۔ت) کی تحقیق علامہ شامی رحمہ اللہ سے کھل گیا کہ جب اقرار مذکور کو معنی وصیت قرار دیا گیا اور مقر لہ مذکور جمیع مال کا مستحق بنا بعد اخراج اصل فرض احد الزوجین سے تو یہ شان وصیت کا ہے پس اس میں کوئی شک نہ رہا کہ وصیت بجمیع المال کو تقدیم ہے رد علی الزوجین پر۔ الآن حصص الحق (اب حق واضح ہو گیا۔ت)

قولہ ثم یوضع في بیت المال ای ان لم یوجد موصی لہ بالزائد یوضع کل التركۃ فی بیت المال او الباقی ان وجد موصی لہ بمادون الکل ۱۲ شامی ۲ متن کا قول "پھر بیت المال میں رکھا جائے گا" یعنی جب ایسا شخص نہ پایا جائے جس کے لئے تہائی سے زائد کی وصیت کی گئی ہے تو اس صورت میں کل مال اور تہائی سے زائد اور کل سے کم وصیت والے شخص کے ہوتے ہوئے باقی مال بیت المال میں رکھا جائے گا ۱۲ شامی (ت)

باقی رہا یہ امر کہ آیا رد علی الزوجین اور ادخال الترکۃ فی بیت المال میں سے کون مقدم ہے سو متقدمین کے نزدیک بیت المال مقدم ہے کیونکہ اس نیک عصر میں بیت المال صلاحیت میں تھے اور مصرفون مستحقوں میں خرچ ہوتے تھے اور متاخرون کے نزدیک بسبب فساد بیت المال کے

۱ رد المحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۸۸ ۲ رد المحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۲۸۸

Fatawa Razawiyya Volume 25

Returning (the residue of inheritance) to the spouses takes precedence over the Public Treasury (Bait-ul-Mal), and "in this day and age of ours, this is the issued fatwa" (and today in our time, the fatwa is given on this. T). This is the saying, and our path is also the same, and our practice is also based on this.

[Boxed Text] Left: And in Al-Quniya, it is stated that in our time, due to the corruption of the Bait-ul-Mal, a fatwa of returning (the remainder of inheritance) to the spouses will be given. 12 Shami (1) Right: It is mentioned in Quniya that in our times, due to the corruption of the public treasury, the ruling (fatwa) for returning (inheritance) to the spouses shall be issued. 12 Shami (T)

It is clearly evident that returning (inheritance) to the spouses is in contrast to and linked with the Bait-ul-Mal, and not with the bequest of the entire property. "And guidance towards fairness is from Allah, The Guide" (And guidance to fairness is from Allah Almighty. T). It is very surprising that for such a long duration, the scholars of Lahore did not establish even a weak secondary point (juz'i) for their claim that "Returning (inheritance) to the spouses takes precedence over the bequest of the entire property for anyone" (Returning to the spouses takes precedence over the person for whom a bequest of the entire wealth was made. T). Instead, they merely wasted precious time by writing pages with useless lengthy explanations. They only wrote and sent the well-known issue of 'Rad Alayhima' (returning to the two), which no one even denied. So they presented that issue so out of place, while books are full and overflowing with its refutation by the state's scholars. Regarding their claim that "Bequest of all wealth takes precedence over returning (inheritance) to the spouses" (A bequest of all wealth takes precedence over returning to the spouses. T), they have presented clear and manifest details, brighter than the sun, first at the beginning of the issue and now in the context of this refutation as a gift to the readers. Let justice be done.

Addendum: We have learned that the Muftis of Lahore who had previously sent the inquiry (istifta), after seeing our first refutation, those aforementioned gentlemen, out of fairness which is the best of descriptions, remained silent. Now, for this second time, Maulvi Mufti Muhammad Majeed Sahab was incited, so he took up the pen. It is now believed that after seeing this response, he too will accept it and bestow a gift of appreciation upon us, the well-wishers. May the Almighty Lord make it so that his flame is extinguished and put out by this water.

[Boxed Text at bottom] Left: And the hope for acceptance and reward is from Allah Almighty, and He is the All-Knowing and Most Wise in what is correct. Right: Hope for acceptance and reward is from the Almighty; He is the Knower of correctness and the Holder of a strong and better decree. (T)

Written on dated August 12, 12 AD

1. Rad al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut 5/502. Page 521 of 658

फतवा रज़विया जिल्द 25

पति-पत्नी को (विरासत का बचा हुआ हिस्सा) लौटाना बैत-उल-माल (राजकोष) पर प्राथमिकता रखता है और "हमारे आज के समय में इसी पर फतवा दिया जाता है" (और आज के हमारे ज़माने में इसी पर फ़तवा दिया जाता है। त)। यह कथन है और हमारा संप्रदाय भी यही है और हमारा अमल (कार्य) भी इसी पर है।

[बॉक्स किया हुआ पाठ] बायाँ: अल-कुनिया में है: हमारे ज़माने में बैत-उल-माल की भ्रष्टता के कारण पति-पत्नी को लौटाने का फ़तवा दिया जाएगा। 12 शामी। (1) दायाँ: कुनिया में है हमारे ज़माने में बैत-उल-माल के फ़ासिद (भ्रष्ट) होने की वजह से ज़ौजैन (पति-पत्नी) पर रद (लौटाने) का फ़तवा दिया जाएगा। 12 शामी (त)

यह स्पष्ट है कि पति-पत्नी को लौटाना बैत-उल-माल के विपरीत और उससे जुड़ा हुआ है, न कि समस्त धन की वसीयत से। "और निष्पक्षता का मार्गदर्शन अल्लाह की ओर से है, जो मार्गदर्शक है" (और इंसाफ़ की हिदायत देने वाले अल्लाह तआला की तरफ़ से है। त)। यह बड़े आश्चर्य की बात है कि इतने लंबे समय तक लाहौर के विद्वानों ने अपने दावे "पति-पत्नी को लौटाना समस्त धन की वसीयत पर प्राथमिकता रखता है" (पति-पत्नी पर रद उस शख़्स पर मुक़द्दम है जिसके लिए कुल माल की वसीयत की गई। त) के लिए एक भी कमज़ोर उप-बिंदु (जुज़ई) साबित नहीं किया। इसके बजाय, उन्होंने केवल व्यर्थ की लंबी-चौड़ी बातों से पन्ने भरकर बहुमूल्य समय बर्बाद किया। उन्होंने केवल 'रद अलैहिमा' (दोनों को लौटाना) का सुप्रसिद्ध मुद्दा लिखकर भेजा, जिसे किसी ने भी नकारा नहीं था। तो उन्होंने उस मुद्दे को इतना बेमौका पेश किया, जबकि किताबें राज्य के विद्वानों द्वारा उसके खंडन से भरी पड़ी हैं। उनके इस दावे पर कि "समस्त धन की वसीयत पति-पत्नी को लौटाने पर प्राथमिकता रखती है" (तमाम माल की वसीयत मुक़द्दम है ज़ौजैन पर रद करने से। त), उन्होंने पहले मुद्दे की शुरुआत में और अब इस खंडन के संदर्भ में, स्पष्ट और उज्ज्वल विवरण, जो सूर्य से भी अधिक स्पष्ट हैं, पाठकों को उपहार स्वरूप भेंट किए हैं। न्याय किया जाए।

परिशिष्ट (तदयील): हमें ज्ञात हुआ है कि लाहौर के जिन मुफ़्ती साहबान ने पहले इस्तफ़्ता (पूछताछ) भेजा था, अब हमारे पहले खंडन को देखकर, वे सज्जन निष्पक्षता की दृष्टि से, जो सर्वोत्तम गुण है, मौन हो गए हैं। अब इस दूसरी बार मौलवी मुफ़्ती मोहम्मद मजीद साहब उत्तेजित हुए, तो उन्होंने कलम उठाई। अब विश्वास है कि इस उत्तर को देखकर वे भी इसे स्वीकार करेंगे और हम

शुभचिंतकों को प्रशंसा का उपहार प्रदान करेंगे। ईश्वर करे कि उनकी ज्वाला इस जल से शांत होकर बुझ जाए।

[नीचे बॉक्स किया हुआ पाठ] बायाँ: और अल्लाह सर्वशक्तिमान से स्वीकृति और पुण्य की आशा है, और वह सही क्या है इसे अच्छी तरह जानने वाला और सबसे बुद्धिमान है। दायाँ: क़बूल व सवाब की उम्मीद तआला से है दुरुस्ती को ख़ूब जानने वाला और मज़बूत व बेहतर हुक्म वाला है (त)

महर्ररा ब-तारीख 12 अगस्त 12 ईस्वी

1. रद अल-मुह्तार, किताब अल-फ़राइद, बाब अल-औल, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत 5/502। पृष्ठ 521/658

رد علی الزوجین مقدم ہے بیت المال پر اور الیوم فی زماننا ھذا مفتی بہ (اور آج کے ہمارے زمانے میں اسی پر فتوٰی دیا جاتا ہے۔ ت) یہ قول ہے اور ہمارا مسلک بھی یہی ہے اور عمل ہمارا بھی اسی پر ہے۔

Left [Boxed Text]: و فی القنیۃ ویفتی بالرد علی الزوجین فی زماننا لفساد بیت المال ۱۲ شامی۔

Right 1: قنیہ میں ہے ہمارے زمانے میں بوجہ بیت المال کے فاسد ہونے کی وجہ سے زوجین پر رد کا فتوٰی دیا جائے گا ۱۲ شامی (ت)

صاف ظاہر ہے کہ رد علی الزوجین مقابل اور مربوط بیت المال سے ہے نہ کہ وصیت بکل المال سے وھدایۃ الانصاف من اللہ الھادی (اور انصاف کی ہدایت دینے والے اللہ تعالٰی کی طرف سے ہے۔ ت) بڑے تعجب کی بات ہے کہ اتنے دراز عرصہ تک علمائے لاہور نے اپنے دعوٰی الرد علی الزوجین مقدم علی الوصیۃ لجمیع المال (زوجین پر رد اس شخص پر مقدم ہے جس کے لئے کل مال کی وصیت کی گئی۔ ت) کی ضعیف جزئی بھی ثابت نہ کی، صرف نکمی تطویل سے اوراق لکھ لکھ کر تضیع اوقات عزیزہ کی فرمائی، صرف رد علیہما کے مسئلہ معروفہ کو لکھ کر بھیجا جن کا انکار بھی کسی کو نہ تھا سو وہ مسئلہ ایسا بے موقعہ فرمایا جس کی تردید سے کتاب مملوء و مشحون ہیں علمایان ریاست نے اپنے دعوٰی الوصیۃ بکل المال مقدم علی الزوجین (تمام مال کی وصیت مقدم ہے زوجین پر رد کرنے سے۔ ت) پر، پہلے ابتدائے مسئلہ میں اور اب اس تردید کے ضمن میں کیا صاف صاف واضح جزئیات اظہر من الشمس ہدیہ ناظرین کئے ہیں، انصاف فرمایا جائے۔

تذییل: ہم کو معلوم ہوتا ہے کہ جن مفتی صاحبان لاہور نے پہلے استفتاء بھیجا تھا اب ہماری تردید پہلے کو ملاحظہ فرما کر وہ صاحبان موصوفہ تو بنظر الانصاف خیر الاوصاف لب بسکوت ہو رہے ہیں اب اس دوسری مرتبہ مولوی مفتی محمد مجید صاحب کو اشتعال آیا تو انہوں نے قلم اٹھایا اب یقین ہے کہ اس جواب کو ملاحظہ فرما کر وہ بھی تسلیم فرمائیں گے اور تحسین کا تحفہ ہم داعیان بالخیر کی طرف ارزانی فرمائیں گے خداوند کریم کرے کہ ان کا شعلہ اس پانی سے مطفیٰ ہوا اور بجھ جائے،

Left [Boxed Text at bottom]: ورجاء القبول والثواب من اللہ تعالی وھو اعلم واحکم بالصواب۔ Right: قبول و ثواب کی امید تعالیٰ سے ہے درستی کو خوب جاننے والا اور مضبوط و بہتر حکم والا ہے (ت)

محررہ بتاریخ ۱۲ اگست ۱۲ء

1. رد المحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۰۲ Page 521 of 658

Copy of Answer 5: The deceased's declaration contains these words: "The owner and possessor is the mentioned Shah Muhammad Khan, i.e., in short, the owner of the houses, etc., is Shah Muhammad Khan. These terms will be acceptable to me; as long as I am alive, no one else has any connection. Afterwards, they will be distributed according to the above." From these words, transfer of ownership after death, which is called a will (Wasiyyat), is not proven. What is its name according to Sharia? Please explain.

Questions of the Court: (1) According to Sharia, did this will take place during a terminal illness (Marz-ul-Maut), and if so, how does it affect its validity? (2) Since Shah Muhammad (the defendant/respondent) is a complete stranger and the will is in his favor, to what extent can such a will remain valid despite the objections of the defendant/respondent? That is, what share should be given to the property of the defendant and what share should the defendant receive? (3) Regarding the specific expensive jewelry that was given to the defendant according to the will, can the defendant receive any portion of it through the will, or will those jewelry items be made part of the total estate and both parties receive the shares determined by Civil Rule 12? (4) If the funeral and burial expenses were borne by the defendant, will they be reimbursed separately to the defendant, or will they be charged from his own share, or will the burden fall on the defendant's share? (5) The right of residence in the house granted to the defendant, which was the deceased's right, is it valid and effective according to Sharia, while according to Question 2, a portion of the house is given as absolute transfer of ownership despite objections? (6) It is mentioned in the will that the defendant should be given some utensils etc. on the condition of living in the deceased's right; is this permissible and can it be effective considering Question 3? (7) The share determined for both parties in the deceased's property according to Question 2, can it be given to the defendant only in cash by fixing the price of houses and movable/immovable property?

Answer of the Sharia Sharif: According to Sharia, this will was made during the terminal illness (Marz-ul-Maut), and its effect on the validity of the will is that the right of inheritance...

جلد ۲۵ (जिल्द 25), فتاوىٰ رضويہ (फ़तावा रज़विया)

नकल जवाब 5: मृतक के इकरारनामे में ये शब्द हैं: "मालिक और क़ाबिज़ (कब्ज़ा रखने वाला) उक्त शाह मुहम्मद ख़ाँ है, यानी संक्षेप में, मकानों आदि का मालिक शाह मुहम्मद ख़ाँ है। ये शर्तें मुझे स्वीकार्य होंगी; जब तक मैं जीवित हूँ, किसी का कोई संबंध नहीं होगा। बाद में, उपरोक्त के अनुसार वितरण होगा।" इन शब्दों से मृत्यु के बाद मालिकाना हक का हस्तांतरण, जिसे वसीयत कहा जाता है, सिद्ध नहीं होता है। शरीयत के अनुसार इसका क्या नाम है? कृपया समझाएं।

अदालत के सवाल: (1) शरीयत के अनुसार, क्या यह वसीयत मर्ज़-उल-मौत (मृत्यु-शय्या पर की गई बीमारी) में हुई थी, और यदि हाँ, तो इसकी वैधता पर क्या प्रभाव पड़ता है? (2) चूँकि शाह मुहम्मद (प्रतिवादी) बिल्कुल अजनबी है और वसीयत प्रतिवादी के पक्ष में है, प्रतिवादी की आपत्ति के बावजूद ऐसी वसीयत किस हद तक मान्य रह सकती है? यानी प्रतिवादी की संपत्ति को क्या हिस्सा मिलना चाहिए और प्रतिवादी को क्या हिस्सा मिलना चाहिए? (3) जो विशिष्ट कीमती आभूषण वसीयत के अनुसार प्रतिवादी को दिलाए गए हैं, क्या प्रतिवादी को वसीयत के माध्यम से उसका कोई हिस्सा मिल सकता है, या उन आभूषणों को कुल संपत्ति का हिस्सा बनाकर दोनों पक्षों को वे हिस्से मिलेंगे जो सिविल नियम 12 के अनुसार पाए जाएं (4) यदि कफन-दफन के खर्च प्रतिवादी ने वहन किए हों, तो क्या वे प्रतिवादी को अलग से मिलेंगे या वे उसके अपने हिस्से से काट लिए जाएंगे, या प्रतिवादी के हिस्से पर उनका बोझ होगा? (5) मकान में रहने का जो अधिकार प्रतिवादी को दिया गया था जो मृतक का अधिकार था, क्या वह शरीयत के अनुसार मान्य और प्रभावी है, जबकि प्रश्न 2 के अनुसार प्रतिवादी की आपत्ति पर घर का एक हिस्सा पूर्ण हस्तांतरण के रूप में दिया गया है? (6) वसीयत में उल्लेख है कि प्रतिवादी को मृतक के अधिकार में रहने की शर्त पर कुछ बर्तन आदि भी दिए जाएं क्या यह जायज़ है और प्रश्न 3 के लिहाज़ से क्या यह प्रभावी हो सकता है? (7) मृतक की संपत्ति में दोनों पक्षों के लिए प्रश्न 2 के अनुसार जो हिस्सा निर्धारित हो, क्या मकानों और चल/अचल संपत्ति की कीमत तय करके प्रतिवादी को केवल नकद राशि दी जा सकती है?

शरीयत शरीफ़ का जवाब: शरीयत के अनुसार, यह वसीयत मर्ज़-उल-मौत में हुई थी और इसकी वैधता पर यह प्रभाव पड़ा कि विरासत का अधिकार...

نقل جواب ۵: متوفی کے اقرارنامہ میں یہ الفاظ ہیں مالک اور قابض شاہ محمد خاں مذکور ہے یعنی غرضیکہ مالک شاہ محمد خاں مکانات وغیرہ کا ہے یہ جملہ شرائط میرے قابل قبول ہوں گے جب تک میں حیات میں موجود ہوں کسی کا تعلق نہیں بعد میں بموجب بالا تقسیم ہوں گی، ان لفظوں سے تملیک بعد الموت جس کو وصیت کہتے ہیں ثابت نہیں ہوئی تو شرعاً اس کا کیا نام ہے بیان کیجئے:

سوالات عدالت (۱) کیا بروئے شرع شریف یہ وصیت مرض الموت میں ہوئی، اور اگر ہوئی تو اس سے جوازی پر کیا اثر پڑتا ہے؟ (۲) چونکہ شاہ محمد مدعلیہ بالکل اجنبی ہے اور وصیت مدعلیہ اس کے حق میں ہے ایسی وصیت مدعلیہ کے اعتراض پر کس حد تک جائز رہ سکتی ہے یعنی جائیداد مدعلیہ کو کیا حصہ ملنا چاہئے اور مدعلیہ کو کیا حصہ ملنا چاہئے؟ (۳) جو خاص زیورات قیمتی سماعہ عد بروئے وصیت مدعلیہ کو دلائے گئے ہیں اس میں سے مدعلیہ کو کوئی حصہ بروئے وصیت مل سکتا ہے یا کہ ان زیورات کو حصہ بنا کر باقی جائیداد میں ہر دو فریق کو وہ حصص ملیں گے جو بروئے سول ۱۲ اس کے پائے جائیں۔ (۴) اخراجات تجہیز و تکفین مدعلیہ نے کئے ہوں وہ مدعلیہ کو علاوہ ملیں گے یا کہ اس کے اپنے حصہ میں چارج ہوں گے یا کہ مدعلیہ کے حصہ پر ان کا بار ہوگا؟ (۵) مکان میں جو خوبصورت حق متوفی میں رہنے کے مدعلیہ کو حق رہائش دیا گیا وہ شرعاً جائز ہے اور اثر پذیر ہے جبکہ مدعلیہ کے اعتراض پر اس کی بروئے سوال ۲ ایک حصہ مکان بتملیک قطعی دیدیا جائے؟ (۶) حق متوفی میں رہنے کی شرط پر مدعلیہ کو کسی ظروف وغیرہ کا بھی دیا جانا درج وصیت ہے کیا یہ جائز ہے اور بلحاظ سوال ۳ اثر پذیر ہوسکتا ہے؟ (۷) جو حصہ جائیداد متوفی میں ہر دو فریق کا بروئے سوال ۲ قرار پائے

وہ مکانات میں اور جائیداد منقولہ ۲ وغیرہ منقولہ کی قیمت مقرر کرکے صرف نقدی رقم بموجب حصہ کے مدعلیہ کو دلائی جاسکتی ہیں۔

جواب شرع شریف شرعاً یہ وصیت مرض الموت میں ہوئی اور اس سے جوازی وصیت پر یہ اثر پیدا ہوا کہ حق الارث

Apart from the Shari'a claimant, everything goes to the defendant who is the legatee (Musi-lah), as the right of each will be clarified in the answer to question 2. The claimant objected to this will. According to Shari'a, from the deceased's estate, the claimant as a legal heir should receive a 1/6th share. The claimant is a legal heir, so the will should not be considered in her favor because a will in favor of a legal heir is impermissible. Instead, these jewels should be considered in lieu of dower (Mahr), as the claimant herself stated, and the wording of the will itself strongly suggests this. Dower is a debt, therefore it takes precedence over both the will and inheritance. The defendant legatee's connection with these jewels should not be assumed. Apart from the jewels, in the total property, each party will receive their respective share as specified above. The burden of burial and funeral expenses incurred by the defendant from his own wealth by choice remains on him; only the actual burial cost, around six to seven rupees or at most ten rupees, is a shared burden on both parties. Any expenditure beyond that is the responsibility of the person who spent it. After the death of the deceased, the claimant has no right to housing, food, etc., except for one-fourth of the remainder after debts and legacies. In this disputed case, if the 1/6th share from the deceased's movable and immovable property is partitioned and given to the claimant as an absolute transfer of ownership (tamlik), then her rights are fully fulfilled, and there is no further impact. According to Shari'a, a 1/6th share of utensils etc., should also be partitioned and given to the claimant based on question number 2. After the death of the deceased, the left-over property (matruka) becomes the mandatory ownership of the remaining heirs according to their Shari'a shares; after death, only the partitioning of the property is needed. In this case, the claimant has the option: if she wishes, she can take exactly a 1/6th portion from each item; if she takes her 1/6th share from the second party of her own accord, there is no harm.

Now we record the jurisprudential narrations from the reliable Hanafite books. In Fatawa al-Nawazil, it is stated: A person made a will for all his property in favor of a man and died, leaving no heir except his wife. If she does not consent to the will, she receives one-sixth of the total property, and the rest goes to the legatee. This is because he is entitled to one-third without permission; the remaining two-thirds are left, of which the wife is entitled to one-fourth, and this one-fourth is one-sixth of the total. - Durr al-Mukhtar.

1 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/319. Page 523 of 658

शरिया दावेदार के अलावा, बाकी सब प्रतिवादी को मिलेगा जो वसीयत प्राप्तकर्ता (मूसी-लह) है, जैसा कि प्रश्न 2 के उत्तर में प्रत्येक के अधिकार को स्पष्ट किया जाएगा। दावेदार ने इस वसीयत पर आपत्ति जताई। शरिया के अनुसार, मृतक की संपत्ति में से दावेदार को कानूनी वारिस के रूप में 1/6 हिस्सा मिलना चाहिए। दावेदार एक कानूनी वारिस है, इसलिए वसीयत को उसके पक्ष में नहीं माना जाना चाहिए क्योंकि एक कानूनी वारिस के पक्ष में वसीयत अवैध है। इसके बजाय, इन गहनों को मेहर (दहेज) के बदले माना जाना चाहिए, जैसा कि स्वयं दावेदार ने कहा है, और वसीयत की इबारत स्वयं इसका प्रबल समर्थन करती है। मेहर एक ऋण है, इसलिए यह वसीयत और विरासत दोनों पर वरीयता रखता है। प्रतिवादी वसीयत प्राप्तकर्ता का इन गहनों के साथ संबंध नहीं माना जाना चाहिए। गहनों के अलावा, कुल संपत्ति में, प्रत्येक पक्ष को अपना-अपना हिस्सा मिलेगा जैसा कि ऊपर स्पष्ट किया गया है। कफ़न-दफ़न के खर्चों का बोझ जो प्रतिवादी ने अपनी इच्छा से अपने धन से खर्च किया है, उसी पर है; केवल वास्तविक दफन लागत, लगभग छह से सात रुपये या अधिकतम दस रुपये तक, दोनों पक्षों पर साझा बोझ है। इससे अधिक व्यय उस व्यक्ति की जिम्मेदारी है जिसने इसे खर्च किया। मृतक की मृत्यु के बाद, ऋण और वसीयत के बाद शेष के एक-चौथाई हिस्से के अलावा दावेदार का आवास, भोजन आदि पर कोई अधिकार नहीं है। विवादित मामले में, यदि मृतक की चल और अचल संपत्ति से 1/6 हिस्सा विभाजित करके दावेदार को पूर्ण स्वामित्व (तमलीक) के रूप में दे दिया जाता है, तो उसके अधिकार पूरी तरह से पूरे हो जाते हैं, और इसका कोई और प्रभाव नहीं पड़ता है। शरिया के अनुसार, प्रश्न संख्या 2 के आधार पर बर्तनों आदि का 1/6 हिस्सा भी विभाजित करके दावेदार को दिया जाना चाहिए। मृतक की मृत्यु के बाद, छोड़ी गई संपत्ति (मतरूका) उनके शरिया हिस्सों के अनुसार शेष वारिसों के अनिवार्य स्वामित्व में आ जाती है; मृत्यु के बाद, केवल संपत्ति के विभाजन की आवश्यकता होती है। इस मामले में, दावेदार के पास विकल्प है: यदि वह चाहे, तो वह प्रत्येक वस्तु से ठीक 1/6 भाग ले सकती है; यदि वह अपनी मर्जी से दूसरे पक्ष से अपना 1/6 हिस्सा ले लेती है, तो इसमें कोई हर्ज नहीं है।

अब हम विश्वसनीय हनफी किताबों से न्यायशास्त्रीय वृत्तांत दर्ज करते हैं। फतवा-ए-नवाज़िल में कहा गया है: एक व्यक्ति ने एक पुरुष के पक्ष में अपनी पूरी संपत्ति की वसीयत की और मर गया, अपनी पत्नी के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ा। यदि वह वसीयत के लिए अपनी सहमति नहीं देती है, तो उसे कुल संपत्ति का छठा हिस्सा मिलेगा, और बाकी वसीयत प्राप्तकर्ता को मिलेगा। ऐसा इसलिए है

क्योंकि वह बिना अनुमति के एक-तिहाई का हकदार है; शेष दो-तिहाई बचा है, जिसमें से पत्नी एक-चौथाई की हकदार है, और यह एक-चौथाई कुल का छठा हिस्सा है। - दुर्र अल-मुख्तार।

1 अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/319। पेज 523 / 658

شرعی مدعیہ کے ماسوائے مدعا علیہ کو ملے جو موصی لہ ہے جیسا کہ جواب سوال ۲ میں ہر ایک کا حق ظاہر کیا جائے گا مدعیہ نے اس وصیت پر اعتراض کیا اس شرعاً جائداد متوفی میں سے مدعیہ وارث شرعیہ کو ۱/۶ حصہ ملنا چاہئے مدعیہ وارث شرعی ہے اس کے حق میں وصیت نہ سمجھی جائے اس لئے کہ وارث شرعی کے واسطے وصیت ناجائز ہے بلکہ یہ زیورات حق مہر کے عوض سمجھے جائیں جیسا کہ خود مدعیہ کا قول ہے اور خود عبارت وصیت نامہ کی متحمل قوی یہ ہے اور حق مہر دین ہوتا ہے اس لئے وصیت اور ارث دونوں سے مقدم ہے مدعا علیہ موصی لہ کا تعلق ان زیورات کے ساتھ نہ سمجھا جائے ماسوائے زیورات کے کل جائداد میں ہر فریق کو اپنا اپنا حصہ ملے گا جیسا کہ بالاتصریح ہو چکی ہے اخراجات تجہیز و تکفین کا بار حصہ مدعا علیہ پر جو اس نے اپنے اختیار سے اپنے مال سے خرچ کیا ہے، صرف خرچ کرنے دفن میت کا چھ سات روپیہ تک آخر دس روپیہ تک اس کا بار فریقین پر ہے اس قدر سے زیادہ خرچ کا بار خرچ کرنے والے پر ہے، بعد وفات متوفی کے مدعیہ کا حق سوائے چہارم ما بقی من الدین والوصیۃ کے کوئی حق رہائش مکان و نان نفقہ وغیرہ کا نہیں ہے صورت متنازعہ میں مال متوفی منقولہ و غیر منقولہ سے اگر مدعیہ کو (۱/۶) حصہ تقسیم کرکے بطور تملیک قطعی دے دیا جائے تو حق سے اس کے پورے ہو چکے اس میں کوئی اثر نہیں ہے۔ شرعاً ظروف وغیرہ کا بھی بلحاظ سوال نمبر ۲۔ ۱/۶ حصہ مدعیہ کو تقسیم کرکے دے دیا جائے فوت ہونے متوفی کے بعد مال متروکہ متوفی کا علیٰ حسب حصص شرعی جبراً تملیک ورثاء باقی ماندہ کے ہو جاتا ہے بعد فوتیگی صرف تقسیم کرنے متروکہ کے حاجت ہوتی ہے اس صورت میں مدعیہ کو اختیار ہے اگر

چاہے ہر حصہ سے ۱/۶ حصہ بجنسہ لے سکتی ہے اگر باختیار خود اپنے حصہ ۱/۶ افریق ثانی سے لے لے تو کچھ مضائقہ نہیں۔

الآن نكتب الروايات الفقهية عن المعتبرات الحنفية وفي فتاوى النوازل اوصى لرجل بكل ماله و مات ولم يترك وارثاً الا امرأته فان لم تجزفلها السدس والباقي للموصى له لان له الثلث بلااجازة فبقي الثلثان فلها ربعهم وهو سدس الكل در مختار 1

اب ہم احناف کی معتبر کتابوں سے فقہی روایات تحریر کرتے ہیں۔ فتاویٰ نوازل میں ہے کوئی شخص کل مال کی وصیت کسی مرد کے لئے کر کے مر گیا اور سوائے بیوی کے کوئی وارث نہیں چھوڑا، اگر بیوی نے اس وصیت کی اجازت نہ دی تو اس کو کل مال کا چھٹا حصہ ملے گا اور باقی موصی لہ کو ملے گا کیونکہ وہ ثلث کا بغیر اجازت حقدار ہے باقی دو ثلث بچے جن میں سے بیوی چوتھائی کی حقدار ہے جبکہ یہ چوتھائی کل کا چھٹا حصہ ہے، درمختار۔

1 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۹ صفحہ ۵۲۳ از ۶۵۸

Fatawa Razawiya, Volume 25

[Arabic Text]: Based on this, if someone died leaving no heir other than his wife and bequeathed his entire property to a man, the wife would receive one-sixth (1/6) of the total property, and the legatee (the one to whom the bequest is made) would receive five-sixths (5/6). This is because she is not entitled to any inheritance until the one-third portion is set aside for the legacy (wasiyya). Once the one-third is taken out, she becomes entitled to one-fourth of the remainder. Whatever remains after that goes to the legatee of the entire property. The calculation is based on twelve parts: four parts go to the legatee (representing the one-third). This leaves two-thirds, which is eight parts. The wife receives one-fourth of these eight parts, which is two parts. This leaves six parts, which return to the legatee. Thus, the legatee receives a total of ten parts out of twelve (4 + 6), which is equivalent to five parts out of six (5/6). This is mentioned in *al-Jawharat al-Nayyirah* (a commentary on *Quduri*). Similar rulings are found in *Fatawa al-Hindiyya*, *Radd al-Muhtar*, and *al-Durr al-Mukhtar*, which are authoritative books of the Hanafi school of jurisprudence. And if the wife did not grant permission, whereas a bequest had already been made for her first, this is explained in *al-Jawharah*, so one should refer to it. This matter is also mentioned in *Shami* (Radd al-Muhtar) under the text's statement "no increase upon it" (la al-ziyadatu 'alayh), etc.

[Urdu Text]: Based on this same principle, if a person died leaving no heir besides his wife and left a will for his entire estate to a man, the wife will receive one-sixth (1/6) of the total estate, and the man named in the will will receive the remaining five-sixths. This is because, until one-third of the total estate is taken out as a bequest, the wife is not entitled to any part of the inheritance. Once the one-third part is removed, she becomes entitled to one-fourth of the remainder. Then, what remains will go to the person named in the will for the whole estate. Its base is from twelve, meaning the total estate will be divided into twelve parts. From these, one-third, i.e., four parts, will be given as a bequest to the person named in the will. The remaining two-thirds, i.e., eight parts, will go to the wife; she will be entitled to one-fourth of these eight parts, which is two parts. Then, the six parts that remain will revert to the person named in the will. In this way, the person named in the will received ten parts out of twelve, which are five-sixths (5/6) out of six (Jawharah Nayyirah, Commentary on Quduri). Similar rulings are found in Fatawa Hindiyya, Radd al-Muhtar, and Durr al-Mukhtar, which are authoritative books of Hanafi jurisprudence. And if the wife did not give permission, while he had first made a will for her too, its explanation is in

Jawharah; one should refer to that. This matter is mentioned in Shami under the text's statement "no increase upon it," etc. (T)

And the members of Anjuman Mustashar al-Ulama, Lahore, stated in this present case that 1/3 share, i.e., the third part, belongs to the claimant who was the legatee, and 2/3 share, i.e., two-thirds, belongs to the claimant. This is blatant ignorance and complete lack of attention.

Footnotes: 1. Al-Jawharat al-Nayyirah, Kitab al-Wasaya, Maktabah Imdadiyah Multan, 2/390. 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/417.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[अरबी पाठ]: इसी आधार पर, यदि किसी ने अपनी पत्नी के अलावा कोई और वारिस नहीं छोड़ा और अपनी पूरी संपत्ति किसी व्यक्ति के नाम वसीयत कर दी, तो पत्नी को कुल संपत्ति का छठा (1/6) हिस्सा मिलेगा और वसीयत पाने वाले व्यक्ति को शेष पांच-छठे(5/6) हिस्से मिलेंगे। ऐसा इसलिए है क्योंकि जब तक वसीयत के तौर पर कुल संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा अलग नहीं कर दिया जाता, तब तक पत्नी विरासत में किसी भी चीज़ की हक़दार नहीं होती। जब एक तिहाई हिस्सा निकाल लिया जाता है, तो वह शेष बचे हुए हिस्से के एक चौथाई की हक़दार होती है। उसके बाद जो कुछ बचता है, वह पूरी संपत्ति के वसीयतदार को मिल जाता है। इसकी गणना बारह हिस्सों के आधार पर की जाती है: वसीयतदार को बारह में से चार हिस्से मिलते हैं, जो एक तिहाई के बराबर है। शेष दो तिहाई यानी आठ हिस्से बचते हैं। पत्नी को इन आठ हिस्सों का एक चौथाई मिलता है, जो कि दो हिस्से हैं। अब छह हिस्से बच जाते हैं, जो वापस वसीयतदार के पास चले जाते हैं। इस तरह, वसीयतदार को बारह में से कुल दस हिस्से (4 + 6) मिलते हैं, जो छह में से पांच (5/6) के बराबर हैं। यह 'अल-जौहरातुल नय्यिराह' (कुदुरी की व्याख्या) में वर्णित है। इसी तरह के निर्णय 'फ़तावा हिंदिया', 'रद्दुल मुहतार' और 'दुर्रे मुख़्तार' में भी मिलते हैं, जो हनफ़ी फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) की विश्वसनीय पुस्तकें हैं। और यदि पत्नी ने अनुमति नहीं दी थी, जबकि पहले उसके लिए भी वसीयत की गई थी, तो इसका स्पष्टीकरण 'जौहरा' में मौजूद है, उसी की ओर रुजू करना चाहिए। यह बात 'शामी' (रद्दुल मुहतार) में मूल पाठ के कथन "ला अज़-ज़ियादतु अलैह" के तहत उल्लेखित है, इत्यादि।

[उर्दू पाठ]: इसी आधार पर, यदि किसी ने पत्नी के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ा और किसी व्यक्ति के लिए अपनी पूरी संपत्ति की वसीयत कर गया, तो पत्नी को कुल संपत्ति का छठा (1/6) हिस्सा और वसीयत वाले व्यक्ति को बाकी पांच-छठे हिस्से मिलेंगे। इसका कारण यह है कि जब तक कुल संपत्ति में से एक तिहाई हिस्सा वसीयत के रूप में नहीं निकाल लिया जाता, तब तक पत्नी विरासत में किसी चीज़ की हक़दार नहीं होती। जब एक तिहाई हिस्सा निकाल लिया गया, तो वह शेष के एक चौथाई की हक़दार होगी। फिर जो बाकी बचेगा, वह पूरी संपत्ति के वसीयतदार व्यक्ति को मिलेगा। इसकी मूल गणना बारह से है, यानी कुल संपत्ति के बारह हिस्से किए जाएंगे, जिनमें से एक तिहाई यानी चार हिस्से वसीयत के रूप में वसीयतदार को मिलेंगे। बाकी दो तिहाई यानी आठ हिस्से पत्नी को मिलेंगे; वह इन आठ हिस्सों के एक चौथाई की हक़दार होगी, जो कि दो हिस्से हैं। फिर जो छह हिस्से बाकी बच गए, वे वसीयतदार व्यक्ति की ओर लौट जाएंगे। इस तरह वसीयतदार व्यक्ति को बारह में से दस

हिस्से मिले, जो छह में से पांच (5/6) हुए (जौहरा नय्यिराह, शरह कुदुरी)। ऐसा ही फ़तावा हिंदिया, रद्दुल मुहतार और दुर्रे मुख़्तार में है जो कि हनफ़ी फ़िक़्ह की प्रामाणिक पुस्तकें हैं। और यदि पत्नी ने अनुमति नहीं दी जबकि पहले उसके लिए भी वसीयत की गई थी, तो इसका स्पष्टीकरण 'जौहरा' में है, उसी की ओर रुजू करना चाहिए। यह बात शामी में मूल पाठ के कथन "ला अज़-ज़ियादतु अलैह" के तहत वर्णित है, इत्यादि। (त)

और अंजुमन मुस्तशार अल-उलमा, लाहौर के सदस्यों ने वर्तमान मामले में वादी (जो वसीयतदार था) के लिए 1/3 हिस्सा यानी तीसरा हिस्सा बताया और वादी के लिए 2/3 हिस्सा यानी दो तिहाई हिस्सा बताया। यह स्पष्ट अज्ञानता और पूर्ण असावधानी है।

पाद-टिप्पणियाँ: 1. अल-जौहरातुल नय्यिराह, किताबुल वसाया, मकतबा इमदादिया मुल्तान, 2/390। 2. रद्दुल मुहतार, किताबुल वसाया, दारु एहया अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/417।

पृष्ठ 524 का 658

وعلی ہذا اذا ترک زوجۃ لا وارث لہ غیرہا واوصٰی لرجل بجمیع مالہ کان لہا سدس وللموصٰی لہ خمسۃ اسداس لانہا لاتستحق من المیراث شیئاً حتی یخرج الثلث للوصیۃ فاذا اخرج الثلث استحقت ربع الباقی وما بقی بعد ذلک یکون للموصٰی لہ بالجمیع واصلہ من اثنی عشر للموصٰی لہ اربعۃ وہو الثلث یبقی الثلثان، ثمانیۃ للزوجۃ ربعہا اثنان یبقی ستۃ تعود للموصٰی لہ، فیکون لہ عشرۃ من اثنی عشر وذلک خمسۃ اسداسہا جوہرۃ النیرۃ شرح قدوری، وہکذا فی فتاویٰ الہندیۃ ورد المحتار والدر المختار وہذہ الکتب من معتبرات الحنفیۃ، وان لم تجز واوصٰی لہا ایضاً اولا فقد اوضحہ فی الجوہرۃ فراجعہا ورد المحتار فی قولہ لا الزیادۃ علیہ الخ۔

اسی بنیاد پر اگر کسی نے بیوی کے علاوہ کوئی وارث نہ چھوڑا اور کسی مرد کے لئے کل مال کی وصیت کر گیا تو بیوی کو کل مال کا چھٹا (۱/۶) حصہ اور وصیت والے مرد کو باقی پانچ چھٹے ملیں گے اس لئے کہ جب تک کل مال سے تہائی حصہ بطور وصیت نہ نکال لیا جائے اس وقت تک بیوی میراث میں سے کسی شئی کی مستحق نہیں اور جب تہائی حصہ نکال لیا گیا تو باقی کے چوتھائی کی مستحق ہو گی، پھر جو باقی بچ گیا وہ کل مال کی وصیت والے شخص کو ملے گا، اس کی اصل بارہ سے ہے یعنی کل مال کے بارہ حصے بنائے جائیں گے جن سے ایک تہائی یعنی چار حصے بطور وصیت وصیت والے شخص کو ملیں گے باقی دو تہائی یعنی دو حصے بیوی کو ملیں گے پھر جو چھ باقی بچ گئے وہ وصیت والے شخص کی طرف لوٹ جائیں گے تو اس طرح وصیت والے شخص کو بارہ میں سے دس حصے مل گئے جو کہ چھ میں سے پانچ ۵/۶ ہوئے (جوہرہ نیرہ شرح قدوری) ایسا ہی فتاویٰ ہندیہ، ردالمحتار اور در مختار میں ہے جو کہ فقہ حنفی کی معتبر کتابیں ہیں، اور اگر بیوی نے اجازت نہ دی جبکہ اس نے پہلے اس کے لئے بھی

وصیت کی تھی اس کی وضاحت جوہرہ میں ہے اسی کی طرف رجوع کرنا چاہئے، یہ بات شامی میں متن کے قول "لاالزیادۃ علیہ" کے تحت مذکور ہے الخ (ت)

اور صاحبان انجمن مستشار العلماء لاہور نے اس صورت موجودہ میں ۱/۳ حصہ یعنی سوم حصہ مدعیہ کا بتایا جو موصٰی لہ تھا اور ۲/۳ حصہ یعنی دو ثلث حصہ مدعیہ کا بتایا یہ اشہب بے خبری اور کمال بے توجہی۔

حواشی: ۱۔ الجوہرۃ النیرۃ کتاب الوصایا مکتبہ امدادیہ ملتان ۲ / ۳۹۰ ۲۔ ردالمحتار کتاب الوصایا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۷

The opinion belongs to those gentlemen, and they have merely written their own opinion, and there is no narration in this regard. In fact, the Shari'ah issue is not like this; rather, the Shari'ah issue is as written by the Maulvi gentlemen of Khanpur, i.e., 1/6th share is for the female plaintiff heir and 5/6th share is for the defendant legatee. Authentic narrations from the reliable books of the Hanafi school speak on this very point, and my conviction also lies with those gentlemen. The reason for the error of the gentlemen of the Anjuman is that they saw a saying that "in our times, there is a special case in the school of the later scholars," and the disputed case is different from it. Meaning, the special case is that only one wife of the deceased is present among the heirs, and there are no other heirs besides her. In the disputed case, however, besides the wife, another rightful person is present who is the legatee of the entire wealth. So in that special case, 1/4th (one-fourth) which is the inherited share, meaning the remaining three-fourths, should be given to the wife 'bi al-Radd' (by return/reversion). Because if the remaining three-fourths are not given to her, then according to the school of the earlier scholars, there is no other place except the Bait al-Mal (Public Treasury). Due to the corruption of the Bait al-Mal, the fatwa of the later scholars is that these remaining three-fourths should also be returned to the wife of the deceased because she is a legal heir and superior to the Bait al-Mal. This fatwa of the later scholars is accepted by all, although it has not been acted upon until today, and it cannot be applied in what we are currently discussing.

Arabic Citation

As has passed, the researcher Ahmad bin Yahya bin Sa'd al-Taftazani said: Many sheikhs have given a fatwa for 'radd' (reversion) to both spouses when there are no other relatives except them, because of the corruption of the leadership and the injustice of the rulers in these days. End quote. And in Al-Mustasfa: The fatwa today is for 'radd' to both spouses in the absence of a rightful person due to the absence of the Bait al-Mal, because the oppressors do not spend it on its proper channels. End

Urdu Translation

As has passed, the researcher Ahmad bin Yahya bin Sa'd al-Taftazani said that many sheikhs have given a fatwa for 'radd' (reversion) to both spouses when there are no other relatives except them, because in our time the leaders are corrupt and the rulers have become oppressors; they do not spend the Bait al-Mal on its proper channels. End quote. I say: (I say) we have also not heard that anyone in our time has given such a fatwa, perhaps because of its being against the texts (Mutun). So there should

Arabic Citation

quote. I say: We have also not heard in our time of anyone who gave a fatwa for any of that, perhaps because it contradicts the texts (Mutun). So let it be reflected upon. Radd al-Muhtar 1, on the saying 'And in Al-Ashbah etc'.

Urdu Translation

be reflection in it. This matter is in Radd al-Muhtar, Book of Inheritances, Chapter of Return (Radd), Section of Aul, under the author's statement "And in Al-Ashbah etc".

1. Radd al-Muhtar, Book of Inheritances, Chapter of Aul, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502. Page 525 of 658

यह राय उन साहबों की है, और उन्होंने केवल अपनी राय लिख दी है और इस बारे में कोई रिवायत (प्रमाण) नहीं है। वास्तव में शरई मसला इस तरह नहीं है, बल्कि शरई मसला उस तरह है जैसा खानपुर के मौलवी साहबों ने लिखा है, यानी १/६ हिस्सा वासिहा (उत्तराधिकारी महिला) का है और ५/६ हिस्सा मुद्दआअलैह मूसा लहू (वसीयत प्राप्तकर्ता प्रतिवादी) का है। और इसी मतलब पर हनफी मज़हब की मोतबर (विश्वसनीय) किताबों की रिवायतें मौजूद हैं। मेरा भी इन साहबों के साथ इत्मीनान (सहमति) है। अंजुमन के साहबों की गलती की वजह यह है कि उन्होंने यह कौल (कथन) देखा है कि 'हमारे समय में, बाद के विद्वानों (मुताखिरीन) के मज़हब की एक विशेष सूरत है', और विवादित सूरत इससे अलग है। अर्थात विशेष सूरत यह है कि मृतक के हकदारों में से केवल उसकी एक पत्नी मौजूद है और उसके अलावा कोई और हकदार नहीं है। जबकि विवादित सूरत में पत्नी के अलावा दूसरा हकदार भी मौजूद है जो पूरी संपत्ति का मूसा लहू (वसीयत प्राप्तकर्ता) है। तो उस विशेष सूरत में १/४ यानी चौथा हिस्सा विरासत का, यानी बाकी बचा तीन चौथाई हिस्सा पत्नी को 'रद्द' (लौटाने) के तौर पर मिलना चाहिए। क्योंकि अगर बाकी तीन चौथाई उसे न दिया जाए, तो पुराने विद्वानों (मुतक़द्दिमीन) के मज़हब के अनुसार बैतुल माल (सरकारी खज़ाना) के अलावा कोई दूसरी जगह नहीं है। तो बैतुल माल के भ्रष्ट होने के कारण बाद के विद्वानों का फतवा यह है कि यह बाकी तीन चौथाई भी मृतक की पत्नी को लौटा दिया जाए क्योंकि वह शरई वारिस है और बैतुल माल से बेहतर है। और बाद के विद्वानों का यह फतवा सर्वमान्य है, हालांकि आज तक इस पर अमल नहीं हुआ, यह हमारे वर्तमान विषय में लागू नहीं हो सकता।

अरबी उद्धरण

जैसा कि गुज़र चुका है, मोहक़्क़िक अहमद बिन यह्या बिन साद तफ़्ताज़ानी ने कहा: कई मशायख़ ने ज़ौजीन (पति-पत्नी) पर 'रद्द' (लौटाने) का फतवा दिया है, जब उनके अलावा कोई अन्य संबंधी न हो, क्योंकि इन दिनों नेतृत्व का भ्रष्टाचार और शासकों का अन्याय बढ़ गया है। इति (समाप्त)। और अल-मुस्तसफ़ा में है: आज फतवा बैतुल माल की अनुपस्थिति के कारण हकदार न होने पर पति-पत्नी

उर्दू अनुवाद

जैसा कि गुज़र चुका है, मोहक़्क़िक अहमद बिन यह्या बिन साद तफ़्ताज़ानी ने कहा कि अक्सर मशायख़ ने ज़ौजीन पर 'रद्द' का फतवा दिया है जबकि उनके अलावा अन्य रिश्तेदार न हों, क्योंकि हमारे ज़माने में रहनुमा खराब और हुक्काम ज़ालिम हो चुके हैं, वे बैतुल माल को सही जगह खर्च नहीं करते। मैं कहता हूँ: (मैं कहता हूँ) हमने भी यह नहीं सुना कि हमारे

अरबी उद्धरण

को 'रद्द' करने पर है, क्योंकि अत्याचारी इसे इसके उचित स्थानों पर खर्च नहीं करते हैं। इति। मैं कहता हूँ: हमने भी अपने ज़माने में नहीं सुना कि किसी ने ऐसा कोई फतवा दिया हो, शायद इसलिए कि यह मूल ग्रंथों (मतून) के विरुद्ध है। इसलिए इस पर विचार किया जाना चाहिए। रद अल-मुह्तार १, कथन 'वफ़ी अल-अश्बाह इत्यादि' पर।

उर्दू अनुवाद

ज़माने में किसी ने ऐसा फतवा दिया है, शायद इसके मूल ग्रंथों के विपरीत होने की वजह से। तो इसमें तम्मुल (विचार) करना चाहिए। यह बात रद अल-मुह्तार की किताबुल फ़राएज़, बयानुल रद्द, बाबुल औल में मातन के कौल 'वफ़ी अल-अश्बाह इत्यादि' के तहत है।

1. रद अल-मुह्तार, किताबुल फ़राएज़, बाबुल औल, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, ५/५०२। पृष्ठ ५२५ / ६५८

صاحبان کا ہے، اور محض رائے اپنی لکھ دی اور اس بارہ میں روایت ندارد، در اصل مسئلہ شرعی اس طور پر نہیں ہے بلکہ مسئلہ شرعی اس طور پر ہے جو مولوی صاحبان خانپور نے لکھا ہے یعنی ۱/۶ حصہ مدعیہ وراثہ کا ہے اور ۵/۶ حصہ مدعاعلیہ موصی لہ کا ہے اور اسی مطلب پر روایات کتب معتبرہ مذہب حنفیہ ناطقہ ہیں اور میرا بھی اتقان ان صاحبان سے ہے اور وجہ غلطی صاحبان انجمن کی یہ ہے کہ انہوں نے یہ قول دیکھا ہے کہ فی زماننا، مذہب متاخرین کی ایک صورت خاص ہے اور صورت متنازعہ مغائر اس کے ہے یعنی صورت خاص یہ ہے کہ متوفی کے حقداروں میں سے صرف ایک زوجہ اس کی موجود ہے اور ماسوائے اس کے کوئی حقدار نہ ہوئے اور صورت متنازعہ میں زوجہ کے سوائے دوسرا حقدار بھی موجود ہے جو موصی لہ بجمیع المال ہے تو اس صورت خاص میں ۱/۴ یعنی چہارم حصہ ارثی یعنی سہ ربع باقی ماندہ زوجہ کو بالرد ملنا چاہیے کیونکہ اگر سہ ربع باقیماندہ اس کو نہ دیئے جائیں تو مذہب متقدمین کے مطابق بیت المال کے سوائے دوسری جگہ نہیں ہے سو بسبب فاسد ہونے بیت المال کے فتوٰی متاخرین کا یہ ہے کہ یہ سہ ربع باقیماندہ بھی زوجہ متوفی پر رُد کئے جائیں کہ وہ وارث شرعی ہے اور بیت المال سے فائق ہے اور یہ فتوٰی متاخرین کا عندالکل مسلم ہے اگر چہ آج تک اس کا رد عمل نہیں ہوا، الامانحن فیہ میں جاری نہیں ہوسکتا،

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
کما مر وقال المحقق احمد بن یحیی بن سعد التفتازانی افتی کثیر من المشائخ بالرد علیھما اذالم یکن من الاقارب سواھما لفساد	جیسا کہ گزر چکا ہے محقق احمد بن یحیٰی بن سعد تفتانی نے کہا کہ اکثر مشائخ نے زوجین پر رُد کا فتوٰی دیا ہے جبکہ ان کے علاوہ دیگر اقارب معدوم ہوں،

عربی عبارت	اردو ترجمہ
الامام وظلم الحكام فی هذه الایام اه وفی المستصفی والفتوی الیوم علی الرد علی الزوجین عند عدم المستحق لعدم بیت المال اذالظلمة لا یصرفونه الی مصرفه اه اقول ولم نسمع ایضا فی زماننا من افتی بشیئ من ذلك ولعله لمخالفته للمتون فلیتأمل، ردالمحتار ۱ فی قوله وفی الاشباه الخ	کیونکہ ہمارے زمانے میں پیشوا خراب اور حکام ظالم ہو چکے وہ بیت المال کو صحیح مصرف میں خرچ نہیں کرتے اھ اقول: (میں کہتا ہوں) ہم نے یہ بھی نہیں سنا کہ ہمارے زمانے میں کسی نے ایسا فتویٰ دیا ہے شاید اس کے مخالف متون ہونے کی وجہ سے۔ تو اس میں تامل چاہئے۔ یہ بات ردالمحتار کے کتاب الفرائض، بیان الرد باب العول میں ماتن کے قول "وفی الاشباہ الخ" کے تحت

۱ ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵۰۲/۵ Page 525 of 658

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Arabic Text

In the Book of Inheritance, in explaining the 'Radd' (return), in the chapter of 'Awl' (increase). Our scholars (may Allah have mercy on them) said: Four rights are connected to the estate of the deceased in order: First, it starts with his shrouding and burial without excessiveness or stinginess. Then his debts are paid from all that remains of his property. Then his legacies (wills) are executed from a third of what remains after the debt. Then the remainder is divided among his heirs according to the Book, the Sunnah, and the consensus of the Ummah (Siraji). And there is no legacy for an heir, nor for a direct killer, not by cause as passed before, except with the permission of his (other) heirs because of the saying of the Prophet (peace be upon him): "There is no legacy for an heir unless the heirs permit it," meaning in the presence of another heir as the end of the hadith indicates. We will soon verify it (Durr-ul-Mukhtar). (T)

Urdu Translation

It is mentioned. Our scholars (may Allah have mercy on them) stated that four rights are sequentially associated with the deceased's estate. First, arrangements for burial and shrouding will be made from the deceased's property without any increase or decrease. Then, from all the remaining property, the deceased's debts will be paid. Then, the legacy will be implemented from one-third of the property saved after paying the debt. Then, what remains will be distributed among the heirs according to the Book of Allah, Sunnah, and consensus (Siraji). A legacy is not valid for an heir or for a direct killer (not by cause), except if the other heirs permit it, as has already passed. This is due to the saying of the Holy Prophet (peace be upon him) that there is no legacy for an heir unless the other heirs permit it; that is, when another heir is present, as the end of the hadith indicates. We will soon verify this (Durr-al-Mukhtar). (T)

Copy of Answer 6 It is an established principle of jurisprudence that after the legitimate burial expenses and payment of debts, the legacy can be executed and enforced within one-third of whatever movable and immovable property remains. If the deceased made a legacy for more than one-third, then the enforcement of this excess over one-third depends on the permission of the heirs. That is, if they permit the enforcement, it will be enforced, otherwise, it will not. It is stated in the book Hidaya:

Arabic Text	Urdu Translation
Legacy for more than one-third is not permissible except…	Legacy for more than one-third of the property is not permissible except…

1. Al-Siraji, Introduction to the book, Maktaba Ziyaiya, Rawalpindi, p. 3 & 4.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Legacies, 4/319.

फतावा रज़विया, जिल्द 25

अरबी पाठ

उत्तराधिकार की पुस्तक में, 'रद' (वापसी) के विवरण में, 'औल' (वृद्धि) के अध्याय में। हमारे विद्वानों (अल्लाह उन पर रहम करे) ने फरमाया: मृतक की संपत्ति से क्रमवार चार अधिकार जुड़े होते हैं: सबसे पहले उसकी कफन-दफन की व्यवस्था बिना किसी अधिकता या कंजूसी के की जाएगी। फिर उसके ऋण (कर्ज) उसकी शेष सभी संपत्ति से चुकाए जाएंगे। फिर ऋण की अदायगी के बाद बची हुई संपत्ति के एक तिहाई हिस्से से उसकी वसीयत लागू की जाएगी। फिर जो शेष बचेगा उसे अल्लाह की किताब, सुन्नत और उम्मत की आम सहमति (इज्मा) के अनुसार उत्तराधिकारियों के बीच बांटा जाएगा (सिराजी)। और उत्तराधिकारी के लिए वसीयत नहीं है, न ही सीधे तौर पर हत्या करने वाले के लिए (न कि कारण से), जैसा कि पहले गुजर चुका है, सिवाय इसके कि उसके(अन्य) उत्तराधिकारी इसकी अनुमति दें। क्योंकि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) का फरमान है: "उत्तराधिकारी के लिए कोई वसीयत नहीं है, सिवाय इसके कि उत्तराधिकारी अनुमति दें," यानी जब कोई दूसरा उत्तराधिकारी मौजूद हो जैसा कि हदीस के अंत से पता चलता है। हम जल्द ही इसकी जांच करेंगे (दुर्रे मुख्तार)। (त)

उर्दू अनुवाद

इसमें उल्लेख है। हमारे उलेमा (अल्लाह तआला उन पर रहम करे) ने फरमाया कि मैय्यत के तरके(संपत्ति) के साथ क्रमवार चार अधिकार जुड़े होते हैं। सबसे पहले मैय्यत के माल से बिना किसी कमी या बेसी के कफन-दफन (तजहीज-ओ-तकफीन) का प्रबंध किया जाएगा। फिर बाकी बचे हुए पूरे माल से मैय्यत के कर्ज अदा किए जाएंगे। फिर कर्ज की अदायगी से बच जाने वाले माल के एक तिहाई हिस्से से उसकी वसीयत लागू की जाएगी। फिर जो बाकी बचेगा उसे अल्लाह की किताब, सुन्नत और इज्मा के अनुसार वारिसों (उत्तराधिकारियों) में बांटा जाएगा (सिराजी)। वारिस और कत्ल-ए-मुबाशिर (सीधी हत्या) करने वाले के लिए वसीयत जायज़ नहीं है, मगर यह कि अन्य वारिस इसकी अनुमति दे दें जैसा कि गुजर चुका है। नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) के इस इरशाद की वजह से कि वारिस के लिए वसीयत नहीं है, मगर यह कि दूसरे वारिस इसकी इजाजत दें, यानी जब कोई दूसरा वारिस मौजूद हो जैसा कि हदीस का आखिरी हिस्सा इसका फायदा देता है। हम जल्द ही इसकी तहकीक करेंगे (दुर्रे मुख्तार)। (त)

नकल जवाब 6 यह फिक्ह (इस्लामी न्यायशास्त्र) का एक स्थापित सिद्धांत है कि वैध कफन-दफन के खर्चों और ऋणों के भुगतान के बाद जो भी चल और अचल संपत्ति बचती है, उसके एक तिहाई हिस्से में वसीयत लागू की जा सकती है। यदि मृतक ने एक तिहाई हिस्से से अधिक की वसीयत की थी, तो एक तिहाई से अधिक के इस हिस्से को लागू करना उत्तराधिकारियों की अनुमति पर निर्भर है। यानी अगर वे अनुमति देंगे तो लागू होगा, अन्यथा नहीं। किताब 'हिदाया' में है:

अरबी पाठ	**उर्दू अनुवाद**
एक तिहाई से अधिक की वसीयत जायज़ नहीं है सिवाय...	तिहाई माल से ज्यादा की वसीयत जायज़ नहीं मगर...

1. अल-सिराजी, किताब का परिचय, मकतबा ज़ियाइया, रावलपिंडी, पृष्ठ 3 और 4
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल वसाया, 4/319

पृष्ठ 526/658

عربی متن

فی کتاب الفرائض فی بیان الرد فی باب العول۔ قال علمائنا رحمہم اللہ تعالٰی تتعلق بترکۃ المیت حقوق اربعۃ مرتبۃ الاول یبدأ بتکفینہ وتجہیزہ بلا تبذیر ولا تقتیر ثم تقضی دیونہ من جمیع مابقی من مالہ ثم تنفذ وصایا من ثلث مابقی بعد الدین ثم یقسم الباقی بین ورثتہ بالکتاب والسنۃ واجماع الامۃ سراجی ۱۔ ولا لوارثۃ وقاتلہ مباشرۃ لا تسببا کما مر الا باجازۃ ورثتہ لقولہ علیہ السلام ولا وصیۃ للوارث الا ان یجیزھا الورثۃ یعنی عند وجود وارث آخر کما یفیدہ آخر الحدیث وسنحققہ ۱۲ درمختار ۲۔

اردو ترجمہ

مذکور ہے۔ ہمارے علماء رحمۃ اللہ تعالٰی علیہم نے فرمایا کہ میت کے ترکہ کے ساتھ بالترتیب چار حقوق وابستہ ہوتے ہیں سب سے پہلے میت کے مال سے زیادتی یا کمی کئے بغیر تجہیز و تکفین کا اہتمام کیا جائے گا پھر باقی بچے ہوئے تمام مال سے میت کے قرضے ادا کئے جائیں گے۔ پھر قرض کی ادائیگی سے بچ جانے والے مال کے تہائی سے اس کی وصیت نافذ کی جائے گی۔ پھر جو باقی بچ گیا اسے کتاب اللہ، سنت اور اجماع کے مطابق وارثوں میں تقسیم کیا جائے گا (سراجی)۔ وارث اور قاتل المباشرۃ نہ کہ بالسبب کے لئے وصیت جائز نہیں مگر یہ کہ دیگر ورثاء اس کی اجازت دے دیں جیسا کہ گزر چکا، نبی کریم صلی اللہ اللہ تعالٰی علیہ وسلم کے اس ارشاد کی وجہ سے کہ وارث کے لئے وصیت نہیں مگر یہ کہ دوسرے ورثاء اس کی اجازت دے دیں یعنی جب کوئی دوسرا وارث موجود ہو جیسا کہ حدیث کا آخر اس کا فائدہ دیتا ہے۔ ہم عنقریب اس کی تحقیق کریں گے (درمختار)۔ (ت)

نقل جواب ۶ یہ فقہ کا مسلم الثبوت ہے کہ مصارفِ تجہیز و تکفین شرعی اور ادائے قرض کے بعد جس قدر جائیداد منقولہ غیر منقولہ باقی بچے اس کے تیسرے حصہ میں وصیت جاری اور نافذ ہو سکتی ہے اور اگر متوفی نے تیسرے حصے سے زیادہ کی وصیت کی تھی تو اس زائد علی الثلث پر نافذ ہونا وارثوں کی اجازت پر موقوف رہتا ہے یعنی اگر وہ نفاذ کی اجازت دیں تو نافذ ہو گی ورنہ نافذ نہ ہو گی، کتاب ہدایہ میں ہے:

عربی متن **اردو ترجمہ**

ولا تجوز بما زاد علی الثلث الا تہائی مال سے زائد کی وصیت جائز نہیں مگر

۱ السراجی مقدمۃ الکتاب مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۳ و ۴ ۲ الدر المختار کتاب الوصایا ۴ / ۳۱۹

Fatawa Rizvia - Volume 25

[Arabic Box 1]: That the heirs permit it after his [the testator's] death, provided they are adults; because the restriction was for their right, and they have waived it. [Urdu Translation]: This means that other heirs of the testator, after his death, give permission, and those heirs must be adults, because the prohibition was due to their right, and they have relinquished their right. (T)

Since in the case under discussion, the widow of the deceased Wahid Bakhsh is present and is his heir, therefore, whatever portion of the will exceeds 1/3 of the inheritance cannot be implemented without the permission of 'Alam Khatun, the widow of the deceased. After fulfilling the will, out of the remaining property, 1/4th share, which is 1/6th of the original inheritance, is the right of 'Alam Khatun, the widow of Wahid Bakhsh. It is stated in the book Siraji:

[Arabic Box 2]: One begins with his shrouding and burial without extravagance or stinginess, then his debts are paid from all that remains of his wealth, then his wills are executed from one-third of what remains after the debt, then the remainder is divided among his heirs according to the Book, the Sunnah, and the consensus of the Ummah. [Urdu Translation]: First, the funeral and burial of the deceased will be carried out; there should be no extravagance or unnecessary shortfall in it. Then, from all that remains, the debts of the deceased will be paid. Then, from one-third of the property remaining after debt repayment, the wills of the deceased will be implemented. Then, whatever remains will be distributed among the heirs according to the Book, Sunnah, and consensus. (T)

Also, it is in the aforementioned book:

[Arabic Box 3]: For wives, there are two states: one-fourth for one or more in the absence of a child or a son's child, however low. [Urdu Translation]: There are two states for wives: if there is no child of the deceased husband or child of a son further down, they receive one-fourth of the total property, whether there is one wife or many. (T)

When from the inheritance, 1/3rd share, i.e., the third part as a bequest, and 1/6th, i.e., the sixth part for 'Alam Khatun...

---

1. Al-Hidayah, Kitab al-Wasaya, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/651.
2. Al-Siraji, Muqaddimat al-Kitab, Maktaba Ziya-iya, Rawalpindi, p. 4.

3. Al-Siraji, Fasl fi al-Nisa', Maktaba Ziya-iya, Rawalpindi, p. 11.

फ़तावा रज़विया - खंड 25

[अरबी बॉक्स 1]: कि वारिस उसकी [वसीयतकर्ता की] मृत्यु के बाद इसकी अनुमति दे दें, जबकि वे बालिग हों; क्योंकि रोक उनके अधिकार के कारण थी और उन्होंने इसे छोड़ दिया है। [उर्दू अनुवाद]: इसका अर्थ है कि अन्य वारिस वसीयतकर्ता की मृत्यु के बाद इसकी अनुमति दे दें और वे वारिस बालिग हों, क्योंकि मनाही उनके अधिकार के कारण है और उन्होंने अपना अधिकार छोड़ दिया है। (त)

चूंकि विचाराधीन मामले में मृतक वाहिद बख्श की विधवा मौजूद है जो उसकी वारिस है, इसलिए वसीयत का जो भी हिस्सा विरासत के1/3 भाग से अधिक है, वह मृतक की विधवा आलम खातून की अनुमति के बिना लागू नहीं किया जा सकता। वसीयत पूरी करने के बाद जो भी संपत्ति बचेगी, उसमें से 1/4 हिस्सा यानी चौथा हिस्सा जो मूल विरासत का 1/6 यानी छठा हिस्सा होता है, वाहिद बख्श की विधवा आलम खातून का हक है। किताब 'सिराजी' में है:

[अरबी बॉक्स 2]: शुरुआत उसके कफन और दफन से की जाती है बिना किसी फ़िज़ूलख़र्ची या कंजूसी के, फिर उसके सभी शेष धन से उसके कर्ज चुकाए जाते हैं, फिर कर्ज के बाद जो बचता है उसकी एक-तिहाई से उसकी वसीयतों को पूरा किया जाता है, फिर जो शेष रहता है उसे किताब (कुरान), सुन्नत और उम्मत की सहमति के अनुसार उसके वारिसों के बीच विभाजित किया जाता है। [उर्दू अनुवाद]: पहले मृतक के कफन-दफन का इंतज़ाम किया जाएगा, न तो उसमें फ़िज़ूलख़र्ची होगी और न ही ज़रूरत से कमी, फिर जो बचेगा उससे मृतक के सभी कर्ज अदा किए जाएंगे, फिर कर्ज अदायगी के बाद बचे हुए माल की एक तिहाई से मृतक की वसीयतें लागू की जाएंगी, फिर जो बचेगा उसे कुरान, सुन्नत और इज्मा के मुताबिक वारिसों में बांटा जाएगा। (त)

इसके अलावा, उक्त पुस्तक में है:

[अरबी बॉक्स 3]: पत्नियों के लिए दो स्थितियां हैं: एक-चौथाई एक या अधिक के लिए संतान या बेटे की संतान (कितने ही नीचे तक) की अनुपस्थिति में। [उर्दू अनुवाद]: पत्नियों की दो स्थितियां हैं, अगर मृतक पति की संतान या बेटे की संतान नीचे तक कोई न हो तो उन्हें कुल माल का चौथाई हिस्सा मिलता है, चाहे एक पत्नी हो या कई। (त)

जब विरासत में से 1/3 हिस्सा यानी तीसरा हिस्सा वसीयत के तौर पर और 1/6 यानी छठा हिस्सा आलम खातून...

1. अल-हिदाया, किताब अल-वसाया, मतबा यूसुफी, लखनऊ, 4/651।
2. अल-सिराजी, मुक़द्दमत अल-किताब, मकतबा ज़िया-इया, रावलपिंडी, पृ. 4।
3. अल-सिराजी, फ़स्ल फ़िल-निसा, मकतबा ज़िया-इया, रावलपिंडी, पृ. 11।

[Arabic Box 1]: ان یجیزھا الورثۃ بعد موتہ وھم کبار لان الامتناع لحقھم وھم اسقطوہ ۱

[Urdu Translation]: یہ کہ دیگر ورثاء موصی کی موت کے بعد اس کی اجازت دے دیں اور وہ ورثاء بالغ ہوں، کیونکہ ممانعت ان کے حق کی وجہ سے ہے اور انہوں نے اپنا حق ساقط کر دیا ہے۔ (ت)

چونکہ مسئلہ زیر کتب زیر بحث میں متوفی واحد بخش کی بیوہ موجود ہے جو اس کی وارث ہے اس لئے جس قدر وصیت ترکہ کے ۱/۳ حصہ سے زیادہ ہے بغیر اجازت عالم خاتون بیوہ متوفی کے نافذ نہیں ہو سکتی، ادائے وصیت کے بعد جس قدر جائیداد بچے اس میں سے ۴/۱ حصہ یعنی چہارم حصہ کی جو اصلی ترکہ کا ۶/۱ یعنی چھٹا حصہ ہوتا ہے، عالم خاتون بیوہ واحد بخش کا حق ہے۔ کتاب سراجی میں ہے:

[Arabic Box 2]: یبدأ بتکفینہ وتجھیزہ بلاتبذیر ولاتقتیر ثم تقضی دیونہ من جمیع مابقی من مالہ ثم تنفذ وصایاہ من ثلث مابقی بعد الدین ثم یقسم الباقي بین ورثتہ بالکتاب والسنۃ واجماع الامۃ۔ ۲

[Urdu Translation]: ابتداء میت کی تجہیز و تکفین سے کی جائے گی نہ تو اس میں فضول خرچی اور نہ ہی ضرورت سے کمی کی جائے گی، پھر جو باقی بچا اس تمام سے میت کے قرضے ادا کئے جائیں گے، پھر قرض کی ادائیگی کے بعد بچ جانے والے مال کی تہائی سے میت کی وصیتیں نافذ کی جائیں گی، پھر جو باقی بچا اسے کتاب وسنت اور اجماع کے مطابق وارثوں میں تقسیم کیا جائے گا۔ (ت)

نیز کتاب مذکور میں ہے:

[Arabic Box 3]: للزوجات حالتان الربع للواحدة فاعدة عند عدم الولد او ولد الابن وان سفل۔ ۳

[Urdu Translation]: بیویوں کی دو حالتیں ہیں، اگر مرحوم خاوند کی اولاد یا اس بیٹے کی اولاد نیچے تک کوئی نہ ہو تو ان کو کل مال کا چوتھائی حصہ ملتا ہے چاہے ایک بیوی ہو یا متعدد۔ (ت)

جب ترکہ میں سے ۱/۳ حصہ یعنی تیسرے حصہ من حیث الوصیۃ اور ۱/۶ یعنی چھٹا حصہ عالم خاتون

---

۱ الھدایۃ کتاب الوصایا مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۶۵۱ ۲ السراجی مقدمۃ الکتاب مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۴ ۳ السراجی فصل فی النساء مکتبہ ضیائیہ راولپنڈی ص ۱۱

...was given by way of inheritance. Now, from the estate of Wahid Bakhsh, 1/2 (written as 3/1 in the text), meaning half of the estate, remains. The question now is: to whom should the remaining estate be given, to Shah Muhammad or to Aalam Khatun? It is a well-established rule that if, after giving the prescribed shares to the heirs where there is no 'asaba (agnatic heir), something remains from the estate, it should be returned (radd) to the heirs in proportion to their shares. However, heirs are of two types: first, those heirs who are blood relatives of the deceased, such as the daughter, mother, sister, etc. Second, those heirs whose connection is only through marriage, i.e., the husband of the deceased woman or the widow of the deceased man. According to the early scholars (Aimma-e-Mutaqaddimeen), the surplus estate will be returned to the first type of heirs, and there will be no return (radd) to the second type, i.e., the husband or widow. In case only the second type of heirs are present, the surplus estate will be given in order to those who follow in rank, such as 'Dhu-al-Arham' (distant kindred). If 'Dhu-al-Arham' are also not present, then to 'Mawla al-Muwalat', and if 'Mawla al-Muwalat' are also not present, then to 'Muqarr-la-hu bi-al-Nasab' (one acknowledged as a kinsman), and if they are also not present, then to 'Mawsa-la-hu bi-al-Za'id 'ala al-Thulth' (legatee for more than one-third). If even after giving to the legatee for more than one-third something remains, it will be given to the 'Bayt al-Mal' (Public Treasury). The scholars of the Bahawalpur region have cited the 'Bazzaz' which conforms to this school of thought of the early scholars. However, the later scholars (Aimma-e-Mutaakhirin) state that just as the surplus estate can be returned proportionally to the first type of heirs, it can also be returned to the second type of heirs. If no blood relative of the deceased is present, then whatever remains of the estate will be given to 'Ahad al-Zaujain' (one of the spouses), i.e., the husband if the deceased is a woman, or the wife if the deceased is a man. This same view is reported from Hazrat Uthman bin Affan (Allah be pleased with him), and the fatwa has been given based on this view of the later scholars. Therefore, according to this fatwa-based view, in the estate of the deceased Wahid Bakhsh, 1/2 (written as 3/7 in the text), meaning half of the property, will go to Aalam Khatun as 'radd' (return), and she has already received 1/6 as her inheritance share. Thus, it is clear that Aalam Khatun will receive 2/3 (written as 6/7 in the text) from her husband's estate, and Shah Muhammad, as the legatee, will only be entitled to 1/3 by virtue of the will. Now we cite those narrations by which the later scholars' belief in

'Radd 'ala al-Zaujain' and its status as a fatwa-based ruling are proven. In the book 'Durr al-Mukhtar', it says:

"If there is a surplus after [distributing] the fixed shares, and there is no agnate ('asaba) present, then it is returned [to the sharers]." | If the deceased's estate remains after fixed shares while no agnate is present, then that remaining wealth is returned again.

...विरासत के तौर पर दे दिया गया। तो अब वाहिद बख्श के तरके(संपत्ति) में से 1/2 (मूल पाठ में 3/1), यानी आधा तरका बाकी रह जाता है। अब सवाल यह है कि बाकी तरका किसे दिया जाए, शाह मुहम्मद को या आलम खातून को? यह एक स्थापित मसला है कि अगर वारिसों को, जिनमें कोई 'असबा' (रक्त संबंधी पुरुष उत्तराधिकारी) न हो, उनके निर्धारित हिस्से देने के बाद तरके में से कुछ बच जाए, तो वह भी वारिसों पर उनके हिस्सों के अनुपात में वापस (रद) कर दिया जाएगा। लेकिन वारिस दो प्रकार के होते हैं: एक वे वारिस जो मृतक के रक्त संबंधी हैं, जैसे मृतक की बेटी, उसकी माँ, उसकी बहन आदि। दूसरे वे वारिस हैं जिनका संबंध केवल निकाह से है, यानी मृतक स्त्री का पति या मृतक पुरुष की विधवा। प्रारंभिक विद्वानों (अइम्मा-ए-मुतक़द्दिमीन) का यह मत है कि बचा हुआ तरका पहले प्रकार के वारिसों पर लौटाया जाएगा और दूसरे प्रकार के वारिसों यानी पति या विधवा पर इसका रद (वापसी) नहीं होगा। और यदि केवल दूसरे प्रकार के वारिस हों, तो बचा हुआ तरका क्रम के अनुसार उन्हें दिया जाएगा जो अगले दर्जे के हैं, जैसे 'ज़वी-उल-अरहाम' (दूर के रिश्तेदार), और यदि 'ज़वी-उल-अरहाम' भी न हों, तो 'मौला अल-मुवालात' को, और यदि 'मौला अल-मुवालात' भी न हों, तो 'मुक़र्र लहु बिल-नसब' (स्वीकृत वंशज) को, यदि वे भी न हों, तो 'मूसा लहू बिज़-ज़ाइद अलल-सुल्स' (एक तिहाई से अधिक के वसीयतदार) को। यदि एक तिहाई से अधिक के वसीयतदार को देने के बाद भी कुछ बचता है, तो वे 'बैतुल माल' (सरकारी खजाना) को देंगे। बहावलपुर क्षेत्र के विद्वानों ने 'बज़ार' में जो उद्धृत किया है, वह प्रारंभिक विद्वानों के इसी मत के अनुकूल है। लेकिन बाद के विद्वान (अइम्मा-ए-मुताअख़िरीन) फरमाते हैं कि जिस प्रकार बचा हुआ तरका पहले प्रकार के वारिसों पर अनुपात में लौटाया जा सकता है, उसी तरह दूसरे प्रकार के वारिसों पर भी लौटाया जा सकता है। और यदि मृतक का कोई रक्त संबंधी मौजूद न हो, तो जो कुछ बचा हुआ तरका होगा, वह 'अहद अल-ज़ौज़ैन' यानी पति को (यदि मृतक स्त्री हो) या पत्नी को (यदि मृतक पुरुष हो) दे दिया जाएगा। यही बात हज़रत उस्मान बिन अफ़ान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से वर्णित है, और बाद के विद्वानों के इसी कथन पर फ़तवा दिया गया है। अतः इस मान्य फ़तवे के अनुसार, मृतक वाहिद बख्श के तरके में से 1/2 (मूल पाठ में 3/7), यानी आधी जायदाद आलम खातून को 'रद' (वापसी) की हैसियत से मिलेगी और 1/6 उसे विरासत की हैसियत से पहले ही मिल चुकी है। तो ज़ाहिर है कि आलम खातून को उसके पति के तरके में से 2/3 (मूल पाठ में 6/7) मिल जाएगा और शाह मुहम्मद वसीयतदार के रूप में केवल 1/3 का हकदार रहेगा। अब हम वे रिवायतें (उद्धरण)

पेश करते हैं जिनसे बाद के विद्वानों का 'रद अलल ज़ौज़ैन' (पति-पत्नी पर वापसी) का मानना और फिर उसका मान्य फ़तवा होना साबित होता है। किताब 'दुर्रे मुख्तार' में है:

"अगर फ़र्ज़ हिस्सों के बाद कुछ बच जाए और कोई 'असबा' न हो, तो उसे लौटा दिया जाता है।" | अगर मृतक का तरका फ़र्ज़ हिस्सों से बच जाए जबकि कोई 'असबा' मौजूद न हो, तो वह बचा हुआ माल फिर लौटाया जाएगा।

पेज 528 / 658

کے من حیث الارث دے دیا گیا۔ تو اب واحد بخش کے ترکہ میں سے ۳/۱ یعنی آدھا ترکہ باقی رہ جاتا ہے اب سوال یہ ہے کہ باقی ترکہ کس کو دیا جائے، شاہ محمد کو یا عالم خاتون کو؟ یہ مسلم الثبوت مسئلہ ہے کہ اگر حصہ داروں کو جس میں کوئی عصبہ نہ ہو ان کے مقررہ حصہ دینے کے بعد ترکہ میں سے کچھ بچ جائے تو وہ بھی حصہ داران پر بحصہ رسدی رد کر دیا جائے لیکن حصہ دار دو قسم کے ہوتے ہیں، ایک وہ حصہ دار جو متوفی کے برادری کے ہیں مثلاً متوفی کی دختر، اس کی ماں، اس کی ہمشیرہ وغیرہ۔ دوسرے وہ حصہ دار ہیں کہ جن سے صرف نکاح کا تعلق ہے یعنی وہ متوفی کا شوہر ہے اگر متوفی عورت ہو یا وہ متوفی کی بیوہ ہو اگر متوفی مرد ہو ائمہ متقدمین کا یہ مذہب ہے کہ وہ بچا ہوا ترکہ پہلے ہی قسم کے حصہ داران پر رد کیا جائے گا اور دوسرے قسم کے حصہ داران پر یعنی شوہر یا بیوہ پر اس کا رد نہیں ہو گا اور در صورتیکہ صرف دوسرے ہی قسم کے حصہ دار ہوں گے اور بچا ہوا ترکہ بہ ترتیب ان کو دے دیا جائے گا جو درجہ کے بعد والے ہیں مثلاً ذوی الارحام کو اور ذوی الارحام بھی نہ ہوں تو مولی الموالات اور مولی الموالات بھی نہ ہوں تو مقررہ النسب پر غیر کو مقر لہ النسب پر، غیر بھی نہ ہوں تو موصی لہ بالزائد علی الثلث کو، موصی لہ بالزائد علی الثلث بھی نہ ہو یا اسے دے کر بھی کچھ بچ رہے تو بیت المال کو دیں گے، علمائے علاقہ بہاولپور نے بزار میں جو نقل فرمائے ہیں وہ اس مذہب متقدمین کے موافق ہیں مگر ائمہ متاخرین فرماتے ہیں کہ بچا ہوا ترکہ جس طرح پہلے قسم کے حصہ داران پر بحصہ رسدی رد ہو سکتا ہے اسی طرح دوسرے قسم کے حصہ داران پر بھی رد ہو سکتا ہے اور اگر متوفی کا کوئی رشتہ دار موجود نہ ہو تو جو کچھ بچا ہوا ترکہ ہو وہ احد الزوجین یعنی شوہر کو در صورتیکہ متوفی عورت ہو یا عورت کو در صورتیکہ متوفی مرد ہو دے

دیں گے۔ یہی قول حضرت عثمان بن عفان رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے منقول ہے، اور اسی قول متاخرین پر فتویٰ دیا گیا ہے، پس اس مفتی بہ قول کے موافق واحد بخش متوفی کے ترکہ میں ہے جو ۷/۳ یعنی آدھی جائداد عالم خاتون کو بحیثیت رد کے ملے گی اور ۶/۱ اس کو بحیثیت میراث کے پہلے ہی مل چکی ہے تو ظاہر ہے کہ عالم خاتون کو اس کے شوہر کے ترکہ میں سے ۷/۶ یا ۲/۳ مل جائے گی اور شاہ محمد موصی لہ صرف وصیت کی حیثیت سے ۳/۱ حقدار رہے گا، اب ہم وہ روایتیں نقل کئے دیتے ہیں جن سے متاخرین کے رد علی الزوجین کا قائل ہونا ہو ا اور پھر اس کا مفتی بہ ہونا ثابت ہو۔ کتاب در مختار میں ہے:

فان فضل عنها ای عن الفروض والحال انه لا عصبة | اگر میت کا ترکہ فروض سے بچ جائے درانحالیکہ کوئی عصبہ ثمة یرد | موجود نہ ہو تو وہ بچا ہوا مال پھر

Fatawa Rizvia Volume 25

That surplus [will be returned] to them in proportion to their shares, by consensus, due to the corruption of the treasury, except for the spouses, for it is not returned to them. And Uthman (may Allah be pleased with him) said: It is returned to them as well. The author and others said this. I say: In Al-Ikhtiyar, it is asserted with certainty that this is an error by the narrator, so refer to it. I say: In Al-Ashbah, it says that it is returned to them in our time due to the corruption of the treasury.[1]

It will be returned to the Sharai heirs according to their shares because the treasury has become corrupt, but it will not be returned to the spouses. Uthman (may Allah be pleased with him) said that it should also be returned to the spouses. The author etc. have said the same. I say it is confirmed in Al-Ikhtiyar that this is a delusion of the narrator, so refer to it. I say it is in Al-Ashbah that in our time, due to the corruption of the treasury, it will be said to return it to the spouses. (T)

In the book Radd al-Muhtar, it is written: His saying "In Al-Ashbah etc.": It is said in Al-Qunya that the fatwa is to return [surplus] to the spouses in our time due to the corruption of the treasury. In Az-Zaylai, quoting from An-Nihaya, it says that what remains after the fixed share of one of the spouses is returned to them. Similarly, it is spent on the foster daughter and foster son. It is said in Al-Mustasfa that the fatwa today is to return it to the spouses, and this is the saying of the later scholars among our jurists. Al-Haddadi said the fatwa today is to return it to the spouses. The researcher Ahmad bin Yahya bin Sa'd al-Taftazani said that many scholars issued the fatwa...

The author's saying "It is in Al-Ashbah": It is said in Al-Qunya that in our time, due to the corruption of the treasury, a fatwa is given for return (Radd) to the spouses. In Az-Zaylai, it is narrated from An-Nihaya that after taking the fixed share of one of the spouses, whatever remains will be returned to them. Similarly, it will be returned to the foster daughter and foster son. In Al-Mustasfa, it is said that in today's era, the fatwa is for return to the spouses, and this is the saying of our later scholars. Haddadi said in today's era, the fatwa is for return to the spouses. Researcher Ahmad bin Yahya bin Sa'd al-Taftazani said that many scholars...

[1] Ad-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Chapter on Awl, Mujtabai Press, Delhi, 2/361. Page 529 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

वह अतिरिक्त भाग उनके हिस्सों के अनुपात में सर्वसम्मति से लौटा दिया जाएगा क्योंकि राजकोष (बैतुल माल) में बिगाड़ आ चुका है, सिवाय पति-पत्नी के, क्योंकि उन पर नहीं लौटाया जाता। हज़रत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया कि उन पर भी लौटाया जाएगा। लेखक और अन्य लोगों ने ऐसा ही कहा है। मैं कहता हूँ: 'अल-इख़्तियार' में दृढ़ता से कहा गया है कि यह रावी का भ्रम है, तो उसकी ओर रुजू करें। मैं कहता हूँ: 'अल-अश्बाह' में है कि हमारे समय में राजकोष के भ्रष्ट होने के कारण पति-पत्नी पर लौटाया जाएगा।[1]

ज़वी अल-फ़ुरूद पर उनके हिस्सों के अनुसार लौटा दिया जाएगा क्योंकि बैतुल माल में बिगाड़ आ चुका है, लेकिन पति-पत्नी (ज़ौजैन) पर रद्द (वापस) नहीं किया जाएगा, उस्मान रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ने फ़रमाया कि पति-पत्नी पर भी रद्द किया जाएगा। लेखक आदि ने ऐसा ही कहा है, मैं कहता हूँ इख़्तियार में यक़ीन किया है कि यह रावी का वहम है तो उसकी तरफ़ रुजू कर। मैं कहता हूँ अश्बाह में है कि हमारे ज़माने में बैतुल माल के फ़ासिद हो जाने की वजह से पति-पत्नी पर रद्द कहा जाएगा। (त)

किताब 'रद्द अल-मुह्तार' में है: उनका कहना "अश्बाह में है आदि": 'अल-कुन्या' में कहा गया है कि हमारे समय में राजकोष के बिगाड़ के कारण पति-पत्नी पर 'रद्द' का फ़तवा दिया जाता है। 'अज़-ज़ैलई' में 'अन-निहाया' के हवाले से है कि पति-पत्नी में से एक के निर्धारित हिस्से के बाद जो बच जाए, वह उसी पर लौटा दिया जाएगा। इसी तरह रज़ाई (दूध शरीक) बेटी और रज़ाई बेटे पर खर्च किया जाएगा। 'अल-मुस्तस्फ़ा' में कहा गया है कि आज के दौर में पति-पत्नी पर रद्द का फ़तवा है और यही हमारे बाद के विद्वानों (मुतअख़िरीन) का कथन है। अल-हद्दादी ने कहा आज के दौर में पति-पत्नी पर रद्द का फ़तवा है। मुहक़्क़िक़ अहमद बिन यह्या बिन साद अल-तफ़्तापानी ने कहा कि बहुत से मशायख़ ने...

लेखक का कथन "अश्बाह में है": 'कुन्या' में कहा कि हमारे ज़माने में बैतुल माल के फ़साद की वजह से पति-पत्नी पर रद्द का फ़तवा दिया जाता है। ज़ैलई में निहाया से मंक़ूल है कि पति-पत्नी में एक के फ़र्ज़ी हिस्सा क़बूल करने के बाद जो बच जाए वह उसी पर रद्द कर दिया जाएगा। यूँ ही रज़ाई बेटी और रज़ाई बेटे की तरफ़ रद्द कर दिया जाएगा। 'मुस्तस्फ़ा' में कहा कि आज के दौर में पति-पत्नी पर रद्द का फ़तवा है और यह ही हमारे मुतअख़िरीन उलेमा का क़ौल है, हद्दादी ने कहा आज के दौर में

पति-पत्नी पर रद्द का फ़तवा है। मुहक़्क़िक़ अहमद बिन यह्या बिन साद तफ़्ताज़ानी ने कहा कि बहुत से मशायख़ ने...

[1] अद-दुर्र अल-मुह्तार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, २/३६१ पृष्ठ ५२९/६५८

ذلك الفاضل عليهم بقدر سهامهم اجماعاً لفساد بيت المال الاعلى الزوجين فلايرد عليهما، وقال عثمان رضى الله عنہ يردعليهما ايضا قاله المصنف وغيره قلت وجزم فى الاختيار بان هذا وهم من الراوى فراجعه قلت وفى الاشباه انه يرد عليهما فى زماننا لفساد بيت المال۔[1]

ذوی الفروض پر ان کے حصوں کے مطابق لوٹا دیا جائے گا کیونکہ بیت المال میں فساد آچکا ہے، مگر زوجین پر رَد نہیں کیا جائے گا، عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ نے فرمایا کہ زوجین پر بھی رد کیا جائے گا۔ مصنف وغیرہ نے یونہی کہا ہے، میں کہتا ہوں اختیار میں یقین کیا ہے کہ یہ راوی کا وہم ہے تو اس کی طرف رجوع کر۔ میں کہتا ہوں اشباہ میں ہے کہ ہمارے زمانے میں بیت المال کے فاسد ہو جانے کی وجہ سے زوجین پر رد کہا جائے گا۔ (ت)

کتاب ردالمختار میں ہے: قوله وفى الاشباه الخ قال في القنية ويفتى بالرد على الزوجين فى زماننا لفساد بيت المال وفى الزيلعى عن النهاية ما فضل عن فرض احد الزوجين يرد عليه و كذا البنت والابن من الرضاع يصرف اليهما وقال في المستصفى والفتوى اليوم بالرد على الزوجين وهو قول المتاخرين من علمائنا وقال الحدادى الفتوى اليوم بالرد على الزوجين وقال المحقق احمد بن يحيى بن سعد التفتازانى افتى

مصنف کا قول "الاشباہ میں ہے" قنیہ میں کہا کہ ہمارے زمانے میں بیت المال کے فساد کی وجہ سے زوجین پر رَد کا فتوٰی دیا جاتا ہے۔ زیلعی میں نہایہ سے منقول ہے کہ زوجین میں ایک کے فرضی حصہ قبول کرنے کے بعد جو بچ جائے وہ اسی پر رَد کر دیا جائے گا۔ یو نہی رضاعی بیٹی اور رضاعی بیٹے کی طرف رَد کر دیا جائے گا۔ مستصفٰی میں کہا کہ آج کے دور میں زوجین پر

رَد کا فتویٰ ہے اور یہ ہی ہمارے متاخرین علماء کا قول ہے، حدادی نے کہا آج کے دور میں زوجین پر رَد کا فتویٰ ہے۔ محقق احمد بن یحییٰ بن سعد تفتازانی نے کہا کہ بہت سے مشائخ نے

[1] الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۳۶۱/۲ Page 529 of 658

Fatawa Rizwia, Volume 25

Arabic: Many scholars have given the ruling (fatwa) of 'radd' (return of residue) to the spouses if there are no other relatives besides them.

Urdu: A fatwa has been given for 'radd' (return of residue) to the spouses when there are no other relatives besides them. (T)

From the above-mentioned narrations, the school of thought of the later scholars (muta'akhkhirin) regarding 'radd' (return of residue) to the spouses, and its being the authoritative position for fatwa, has been clearly established. It is now known that the narrations cited by the scholars of Bahawalpur region align with the school of the earlier scholars (mutaqaddimin), but the authoritative fatwa is the view of the later scholars. The members of 'Mustashar-ul-Ulama' knew that according to the common and well-known view of 'no radd for spouses', the learned lady could only receive a 1/6th share. However, there was no reason for them to abandon the view of 'radd for spouses', upon which fatwas are also given, in favor of a general and famous view. This is especially true as it is perfectly rational; in some cases, when the deceased's estate is insufficient to cover all fixed shares (known as 'Awl' in inheritance law), everyone's share is proportionally reduced. There is no reason to except spouses from this reduction. Similarly, there is no reason to exclude spouses from receiving the residue when something remains from the estate, especially when no other relatives of the deceased exist. In short, abandoning the view of 'radd for spouses'—which is both rational and the authoritative fatwa, as proven by the above narrations—and acting upon the view of 'no radd for spouses', particularly when no other relative exists, is contrary to both narration (riwayah) and reason (dirayah).

Note: From considering the will, it is also known that the deceased, Wahid Bakhsh, did not make any bequest in favor of Shah Muhammad Khan. Instead, he only appointed him as his manager and executor (wasi). Thus, he writes in that same will that after the sale or mortgage, the mortgage money or sale proceeds should be spent on my burial expenses and for the benefit of my soul. Now, if the bequest were in favor of Shah Muhammad, then Wahid Bakhsh's statement about the proceeds being used for his burial and soul would become meaningless. Because if Shah Muhammad Khan were the legatee (musa-lahu), he would own the bequest himself and do as he pleased. Therefore, Shah Muhammad Khan will receive one-third of the property in the capacity of an executor (wasi), whether he spends it for Wahid Bakhsh or not, because he himself becomes its owner. And Allah knows best the correct way.

[1] Radd al-Muhtar, Book of Inheritances, Chapter on 'Awl', Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502.

फतावा रज़विया, खंड २५

अरबी: कई विद्वानों ने पति और पत्नी को 'रद' (बचे हुए हिस्से की वापसी) का फतवा दिया है यदि उनके अलावा कोई अन्य रिश्तेदार न हो।

उर्दू: पति-पत्नी पर 'रद' का फतवा दिया गया है जबकि उनके अलावा अन्य रिश्तेदार न हों। (त)

उपरोक्त रिवायतों से पति-पत्नी पर 'रद' (अवशेष की वापसी) के बारे में बाद के विद्वानों (मुताअख़िरीन) का पंथ और उसका फतवे के लिए अधिकारिक होना स्पष्ट रूप से सिद्ध हो गया है। अब यह ज्ञात हो गया है कि बहावलपुर क्षेत्र के विद्वानों द्वारा उद्धृत रिवायतें पूर्ववर्ती विद्वानों (मुतक़द्दिमीन) के पंथ के अनुरूप हैं, लेकिन फतवे के लिए अधिकारिक मत बाद के विद्वानों का है। 'मुस्तशार-उल-उलेमा' के सदस्यों को ज्ञात था कि पति-पत्नी पर 'रद' न होने के सामान्य और प्रसिद्ध मत के अनुसार, विद्वान महिला को केवल १/६ हिस्सा मिल सकता है, लेकिन उनके पास एक सामान्य और प्रसिद्ध मत के लिए 'पति-पत्नी पर रद' के मत को छोड़ने का कोई कारण नहीं था, जिस पर फतवा भी दिया गया है। विशेष रूप से जबकि यह पूरी तरह से तर्कसंगत भी है, क्योंकि कुछ मामलों में जब मृतक की संपत्ति सभी निर्धारित हिस्सेदारों के हिस्से देने के लिए कम पड़ जाती है (जिसे उत्तराधिकार कानून की शब्दावली में 'औल' कहा जाता है), तो सभी हिस्सेदारों के हिस्सों में आनुपातिक रूप से कमी कर दी जाती है। इसमें पति-पत्नी को अपवाद बनाने का कोई कारण नहीं है। इसी तरह, कोई कारण नहीं है कि जब मृतक की संपत्ति में से कुछ बच जाए, तो उस बचे हुए को देने से पति-पत्नी को बाहर रखा जाए और उन्हें कुछ भी न दिया जाए, विशेष रूप से तब जब मृतक का कोई अन्य रिश्तेदार भी मौजूद न हो। संक्षेप में, 'पति-पत्नी पर रद' के मत को छोड़ना, जो तर्कसंगत भी है और जिस पर फतवा भी आधारित है, जैसा कि उपरोक्त रिवायतों से सिद्ध होता है, और 'पति-पत्नी पर रद न होने' के मत पर कार्य करना, विशेष रूप से जब कोई अन्य रिश्तेदार न हो, रिवायत (परंपरा) और दरायत (तर्क) दोनों के विरुद्ध है।

नोट: वसीयतनामा पर विचार करने से यह भी पता चलता है कि मृतक वाहिद बख्श ने शाह मुहम्मद खान के पक्ष में कोई वसीयत नहीं की है, बल्कि उसे केवल अपना प्रबंधक और वसी (निष्पादक) नियुक्त किया है। चुनाँचे वह उसी वसीयतनामा में लिखता है कि बिक्री या गिरवी के बाद, गिरवी की रकम या बिक्री की आय मेरे कफ़न-दफ़न और मेरी रूह के सवाब के लिए खर्च की जाएगी। अब अगर वसीयत शाह मुहम्मद के हक में होती, तो वाहिद बख्श का यह कहना कि बिक्री या गिरवी के बाद रकम मेरे कफ़न-दफ़न और रूह के सवाब के लिए होगी, बेमानी हो जाता। क्योंकि अगर शाह

मुहम्मद खान मूसा-लहू (वसीयत प्राप्तकर्ता) होता, तो वह खुद वसीयत का मालिक होता और जो चाहता वह करता। इसलिए शाह मुहम्मद खान को वसीयत के रूप में जायदाद का तीसरा हिस्सा मिलेगा, चाहे वह उसे वाहिद बख्श के हक में खर्च करे या नहीं, क्योंकि वह खुद उसका मालिक बन जाएगा। और अल्लाह ही सबसे बेहतर जानता है।

[1] रद अल-मुह्तार, किताबुल फराइज़, बाबुल औल, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/५०२।

पृष्ठ ६५८ का ५३०

کثیر من المشائخ بالرد علیھما اذا لم یکن من الاقارب سواھما۱۔

زوجین پر رد کا فتوٰی دیا ہے جبکہ ان کے علاوہ دیگر اقارب معدوم ہوں۔ (ت)

مندرجہ بالا روایتوں سے رد علی الزوجین کا مذہب متاخرین نیز اسی کا مفتی بہ ہونا بوضاحت ثابت ہو گیا اور اب معلوم ہو گیا کہ علماء علاقہ بہاولپور کی منقولہ روایتیں متقدمین کے مذہب کے موافق ہیں مگر مفتی بہ متاخرین کا قول ہے اراکین مستشار العلماء کو معلوم تھا کہ عام اور مشہور قول عدم الرد علی الزوجین کے موافق عالم خاتون کو صرف ۱/۶ حصہ مل سکتا ہے لیکن کوئی وجہ نہ تھی کہ وہ ایک عام اور مشہور قول کے واسطے قول بالرد علی الزوجین کو جس پر فتوٰی بھی دیا گیا ہے چھوڑ دیں اور خاص کر جبکہ وہ بالکل معقول بھی ہو کیونکہ بعض صورتوں میں جبکہ تمام حصے داروں کے مقررہ حصے دینے سے متوفی کا ترکہ قاصر ہو جس کو علم الفرائض کی اصطلاح میں عول کہتے ہیں تو سب حصے داروں کے حصوں میں سے رسدی طور پر کم کر لیتے ہیں اور اس میں زوجین کو مستثنٰی کرتے تو کوئی وجہ نہیں ہے کہ جب متوفی کے ترکہ میں سے کچھ بچ جائے تو اس بچے ہوئے کے دینے سے زوجین کو مستثنٰی کر دیں اور ان کو کچھ بھی نہ دیں خاص کر جبکہ متوفی کا کوئی رشتہ دار بھی موجود نہ ہو غرض قول بالرد علی الزوجین کو جو معقول بھی ہے اور مفتی بہ بھی ہے جیسا کہ مندرجہ بالا روایتوں سے ثابت ہوتا ہے چھوڑ دینا اور قول بعدم الرد علی الزوجین پر عمل کرنا خصوصاً جبکہ متوفی کا کوئی رشتہ دار موجود نہ ہو روایت اور درایت دونوں کے برخلاف ہے۔

نوٹ: وصیت نامہ پر غور کرنے سے یہ بھی معلوم ہوتا ہے کہ واحد بخش متوفی نے شاہ محمد خاں کے حق میں کچھ بھی وصیت نہیں کی ہے بلکہ اس کو صرف اپنا کارپرداز اور وصی مقرر کیا ہے

چنانچہ وہ اسی وصیت نامہ میں لکھتا ہے کہ بعد فروخت یا کہ رہن زر رہن یا زربیع میرے تجہیز و تکفین اور میری ارواح پر بخش دے گا اب اگر وصیت بحق شاہ محمد ہوگی تو واحد بخش کا یہ کہنا کہ بعد فروخت یا رہن زر رہن یا زربیع میری تجہیز و تکفین اور میری ارواح پر بخش دے گا بے معنی ہو جاتا ہے کیونکہ اگر شاہ محمد خاں موصی ہوتا تو وہ وصیت کا خود مالک ہوتا اور جو چاہتا وہ کرتا اس لئے شاہ محمد خاں کو بحیثیت وصیت کے تیسرا حصہ جائداد کا ملے گا وہ اس لئے ملے گا وہ بحق واحد بخش کر دے یا نہ، اس لئے کہ وہ خود اس کا مالک بن جائے ھذا واللہ اعلم بالصواب۔

۱ رد المحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵۰۲/۵

Fatawa Razawiyya Volume 25

Copy of Answer 7

After praising Allah and sending peace upon the Prophet, the documents included in the case file of the court inquiry, the will, the fatwas from the scholars of Lahore, and the fatwas from the scholars of the state were examined. The answer to the inquiry depends on a few preliminary points which are clearly explained and proven in Islamic jurisprudence.

Preliminary: From the estate of the deceased, the most primary charge on the entire assets is the expenditure for funeral and burial. After that, from the remainder, debts are settled. Then, from what remains, the execution of the will is carried out up to one-third of the estate. Following that, the remaining amount is distributed according to the obligatory shares prescribed by Allah. A will exceeding one-third is impermissible at a time when it entails the invalidation of the rights of heirs. However, if the heirs are not concerned with the left property—for example, if no heir is present, or an heir is present but there is no invalidation of their right, or if the heirs themselves accept the harm and the invalidation of their right—then a will exceeding one-third shall be valid and enforceable.

Arabic Text

It is stated in Al-Jawhara: Because the prohibition is for their [the heirs'] right, it is permissible with their permission[1]. Allama Abu Saud said: If there is no heir, even constructively, the will is valid for the whole, because the impediment to validity is the attachment of the heir's right[2]. It is said in Fath al-Qadir: So a will in excess of one-third implies the invalidation of their right, and that is not permissible without their permission[3].

Urdu Translation

It is stated in Al-Jawhara that the prohibition exists due to the right of the heirs, so it becomes permissible with their consent. Allama Abu Saud said: If no heir exists, even constructively, a will for the entire property is valid because the impediment to its validity is the attachment of the heir's right to it. It is stated in Fath al-Qadir: A will exceeding one-third entails the invalidation of the heirs' rights, and that is not permissible without their permission. (T)

If a will exceeding one-third is made for a stranger and only one of the spouses is present as an heir, and they do not accept this will, then its effect will be only to the extent that first one-third will be taken out as a legacy and the remainder...

[1] Al-Jawhara al-Nayyirah, Kitab al-Wasaya, Maktaba Imdadiya Multan, 389/2 [2] Fath al-Mu'in, Kitab al-Wasaya, H.M. Saeed Company Karachi, 528/3 [3] Nata'ij al-Afkar (Supplement to Fath al-Qadir), Kitab al-Wasaya, Al-Maktaba an-Nooriya ar-Razwiyya Sukkur, 346/9

फतावा रज़विया खंड 25

उत्तर की प्रति 7

अल्लाह की हम्द और नबी पर दुरूद के बाद, मुक़दमे की फ़ाइल में शामिल इस्तिफ़्ता (प्रश्न), अदालत के दस्तावेज़, वसीयतनामा, लाहौर के उलेमा और रियासत के उलेमा के फ़तवे देखे गए। इस सवाल का जवाब कुछ प्रारंभिक बातों पर आधारित है जो इस्लामी फ़िक़्ह (न्यायशास्त्र) में स्पष्ट रूप से वर्णित और प्रमाणित हैं।

प्रारंभिक बात: मृतक की छोड़ी हुई संपत्ति में से सबसे पहले कफ़न-दफ़न के खर्च निकाले जाते हैं। उसके बाद बचे हुए माल में से कर्ज़ चुकाया जाता है। उसके बाद जो बचता है, उसमें से अल्लाह के आदेशों के अनुसार एक-तिहाई हिस्से तक वसीयत पूरी की जाती है। फिर बाकी बचे हुए हिस्से को अल्लाह के बताए हुए नियमों (फ़राएज़) के अनुसार वारिसों में बाँटा जाता है। एक-तिहाई से अधिक की वसीयत उस समय जायज़ नहीं है जब तक कि वह वारिसों के अधिकारों को रद्द करने वाली हो। लेकिन अगर वारिसों का छोड़ी हुई संपत्ति से कोई संबंध न हो—उदाहरण के लिए, यदि कोई वारिस मौजूद ही न हो, या वारिस मौजूद हो लेकिन उसका अधिकार प्रभावित न हो रहा हो, या वारिस खुद अपने नुक़सान और अधिकार के हनन को स्वीकार कर लें—तो एक-तिहाई से अधिक की वसीयत भी जायज़ और लागू होगी।

अरबी पाठ

अल-जौहरा में कहा गया है: क्योंकि मनाही उनके [वारिसों के] अधिकार के कारण है, इसलिए उनकी अनुमति से यह जायज़ हो जाएगी[1]। अल्लामा अबू सऊद ने कहा: यदि कोई वारिस न हो, भले ही कानूनी तौर पर, तो पूरी संपत्ति की वसीयत सही होगी क्योंकि सही होने में बाधा वारिस के अधिकार का उससे संबंधित होना है[2]। फ़तह अल-क़दीर में कहा गया है: अतः एक-तिहाई से अधिक की वसीयत उनके अधिकार को

उर्दू अनुवाद

जौहरा में कहा गया है कि मनाही वारिसों के हक़ के कारण है, इसलिए उनकी अनुमति से यह जायज़ हो जाएगी। अल्लामा अबू सऊद ने कहा: अगर कोई वारिस मौजूद न हो, भले ही वह कानूनी तौर पर हो, तो पूरी संपत्ति की वसीयत सही होगी क्योंकि सही होने में बाधा वारिस के हक़ का उससे जुड़ा होना है। फ़तह अल-क़दीर में कहा गया है: एक-तिहाई से अधिक की वसीयत वारिसों के हक़ को रद्द करने के समान

अरबी पाठ	उर्दू अनुवाद
रद्द करने के समान है और यह उनकी अनुमति के बिना जायज़ नहीं है[3]।	है, और यह उनकी अनुमति के बिना जायज़ नहीं है। (त)

अगर एक-तिहाई से अधिक की वसीयत किसी अजनबी (गैर-रिश्तेदार) के लिए की गई हो और वारिस के तौर पर केवल पति या पत्नी में से कोई एक मौजूद हो और उसने इस वसीयत को स्वीकार न किया हो, तो उसका प्रभाव केवल इतना ही होगा कि पहले एक-तिहाई हिस्सा वसीयत के तौर पर निकाला जाएगा और बाकी...

[1] अल-जौहरा अल-नय्यिराह, किताबुल वसाया, मकतबा इमदादिया मुल्तान, 389/2 [2] फ़तह अल-मुईन, किताबुल वसाया, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 528/3 [3] नताइज़ अल-अफ़कार (तकमिला फ़तह अल-क़दीर), किताबुल वसाया, अल-मकतबा अन-नूरिया अर-रज़विया सुक्कुर, 346/9

فتاویٰ رضویہ جلد ۲۵

نقل جواب ۷

حامداً و مصلیاً نے کاغذ مندرجہ مسل مقدمہ استفتاء عدالت و وصیت نامہ فتویٰ علمائے لاہور، فتویٰ علمائے ریاست دیکھے جواب استفتاء چند مقدمات کی تمہید پر موقوف ہے جو مسلم فقہ میں مبین و مبرہن ہے۔ تمہید، میت کے ترکہ میں سے سب سے مقدم جمیع مال سے خرچ تجہیز و تکفین ہے اس کے بعد مابقی میں سے ادائے دیون اس کے بعد مابقی میں سے تنفیذ وصیت بالثلث اس کے بعد مابقی کی تقسیم علی فرائض اللہ، وصیت زائد علی الثلث اس وقت نا جائز ہے جبکہ متضمن ابطال حق ورثہ ہو، اور اگر ورثہ مال متروکہ کے متعلق نہ ہو مثلاً کوئی وارث موجود نہ ہو، یا وارث موجود ہو اور ابطال حق نہ ہو، یا ورثہ اپنے اضرار اور ابطال حق کو قبول کر لیں تو وہ وصیت زائد علی الثلث جائز و نافذ ہوگی۔

عربی عبارت	**اردو ترجمہ**
قال في الجوهرة لان الامتناع لحقهم فيجوز باجازتهم[1] ، وقال العلامة ابوالسعود فلولم يكن وارث ولو حكماً صحت الوصية بالكل لان المانع من الصحة تعلق حق الوارث[2] ، وقال في فتح القدير فالوصية بالزيادة على الثلث	جوہرہ میں کہا اس لئے کہ ممانعت وارثوں کے حق کی وجہ سے ہے لہذا ان کی اجازت سے جائز ہوجائے گی۔ علامہ ابو السعود نے کہا اگر کوئی وارث موجود نہ ہو۔ اگر چہ حکمی طور پر تو کل مال کے ساتھ وصیت صحیح ہوگی کیونکہ صحیح ہونے سے رکاوٹ تو حق وارث کا اس سے متعلق ہونا ہے۔ فتح القدیر میں کہا تہائی سے زائد کی وصیت وارثوں کے حقوق کے ابطال کو

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

تتضمن ابطال حقهم وذلك لايجوز من متضمن ہے اور وہ ان کی اجازت کے بغیر جائز نہیں ہے۔

غير اجازتهم۔[3] (ت)

اگر زائد علی الثلث اجنبی کو وصیت کی اور صرف احد الزوجین وارث موجود ہے اور اس نے اس وصیت کو قبول نہ کیا تو اس کا اثر صرف اسی قدر ہوگا کہ اول ثلث بطور وصیت نکال کر باقیماندہ

[1] الجوهرة النيرة كتاب الوصايا مكتبہ امداديہ ملتان ۳۸۹/۲ [2] فتح المعين كتاب الوصايا ايچ ايم سعيد كمپنی كراچی ۵۲۸/۳ [3] نتائج الافكار (تكملہ فتح القدير) كتاب الوصايا المكتبة النورية الرضوية سكهر ۳۴۶/۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

From the entire property, a quarter or half share for one of the spouses will be taken out. After one of the spouses, the remainder, whole or part, will be given to the legatee (Musi-lah) according to the will. Subsequently, if anything remains, it would be deposited into the public treasury (Bayt al-Mal). The will for a third of the property takes precedence over the will for property remaining after the third. The condition for the invalidity of a will for spouses is also subject to the presence of another heir. If no other heir is present, the will of one spouse to the other is valid and enforceable. The bottom line is that the hindrance to a spouse's will is the interference with the rights of other heirs; if this is not the case, then there is no hindrance, whether it's a will for the property itself (Raqba) or for its benefit (Manfa'at).

Arabic: قال في ردالمحتار ولا تصح كما لو اوصى احد الزوجين للآخر ولا وارث غيره - 1	**Urdu: It is stated in Rad al-Muhtar: It is valid as when one spouse makes a will for the other and there is no other heir. (T)**

The right of return (Radd) to the spouses is weaker than the right of Bayt al-Mal due to the corruption of Bayt al-Mal. It is in al-Ashbah:

Arabic: انه يرد عليهما في زماننا لفساد بيت المال - 2	**Urdu: In our time, due to the corruption of Bayt al-Mal, the remainder shall be returned to the spouses. (T)**

It is in Rad al-Muhtar:

Arabic: قال في القنية ويفتى بالرد على الزوجين في زماننا لفساد بيت المال - 3	**Urdu: It is stated in al-Qunyah: In our time, the fatwa is to return the remainder to the spouses due to the corruption of Bayt al-Mal. (T)**

So, if Bayt al-Mal is organized, the remaining property after the beneficiaries will be deposited into it. If Bayt al-Mal does not exist, or exists but is not organized, and there is a fear that the agent of Bayt al-Mal will not deposit this property into it but will spend it on themselves and their servants, then in this case, out of necessity, the remainder should be returned to the spouses according to the fatwa of later jurists. After the aforementioned preliminary introduction, the correct answer to this inquiry is...

1: Rad al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/416. 2: Al-Durr al-Mukhtar citing al-Ashbah, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, Matba Mujtabai, Delhi,

2/361. 3: Rad al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502.

फतावा रज़विया, खंड 25

संपूर्ण संपत्ति में से पति या पत्नी का एक चौथाई या आधा हिस्सा निकाला जाएगा। पति या पत्नी के बाद, शेष पूरी या आंशिक संपत्ति वसीयत के अनुसार वसीयतदार (मूसी-लह) को दी जाएगी। इसके बाद, यदि कुछ बचता है, तो उसे बैतुल-माल (सार्वजनिक खजाना) में जमा किया जाएगा। संपत्ति के एक तिहाई के लिए वसीयत, एक तिहाई के बाद शेष संपत्ति की वसीयत पर वरीयता रखती है। पति-पत्नी के लिए वसीयत की अमान्यता की शर्त भी दूसरे वारिस की उपस्थिति के अधीन है। यदि कोई अन्य वारिस मौजूद नहीं है, तो एक पति-पत्नी की दूसरे के लिए वसीयत सही और प्रभावी है। संक्षेप में यह कि पति-पत्नी की वसीयत में बाधा वारिसों के अधिकारों में हस्तक्षेप है; यदि ऐसा नहीं है, तो कोई बाधा नहीं है, चाहे वह संपत्ति (रक़बा) के लिए वसीयत हो या उसके लाभ (मनफ़अत) के लिए।

अरबी: قال في ردالمحتار ولا تصح كما لو اوصى احد الزوجين للآخر ولا وارث غيره - 1	**उर्दू: रद-अल-मुह्तार में कहा गया है: यह सही है जैसा कि पति-पत्नी में से कोई एक दूसरे के लिए वसीयत करे और उसके अलावा कोई वारिस मौजूद न हो। (त)**

पति-पत्नी पर 'रद' (वापसी) का अधिकार बैतुल-माल के अधिकार से कमजोर है क्योंकि बैतुल-माल की व्यवस्था भ्रष्ट (फासिद) हो गई है। 'अशबाह' में है:

अरबी: انه يرد عليهما في زماننا لفساد بيت المال - 2	**उर्दू: हमारे समय में बैतुल-माल के भ्रष्ट होने के कारण, शेष संपत्ति पति-पत्नी को लौटा दी जाएगी। (त)**

रद-अल-मुह्तार में है:

अरबी: قال في القنية ويفتى بالرد على الزوجين في زماننا لفساد بيت المال - 3	**उर्दू: 'कुनिया' में कहा गया है: हमारे समय में बैतुल-माल के भ्रष्टाचार के कारण पति-पत्नी पर रद (शेष लौटाने) का फतवा दिया जाएगा। (त)**

तो, यदि बैतुल-माल व्यवस्थित है, तो हकदारों के बाद शेष संपत्ति बैतुल-माल में जमा की जाएगी। यदि बैतुल-माल नहीं है, या है और व्यवस्थित नहीं है, और यह डर है कि बैतुल-माल का एजेंट इस संपत्ति को बैतुल-माल में जमा करने के बजाय अपने और अपने सेवकों पर खर्च कर देगा, तो ऐसी

स्थिति में आवश्यकतावश बाद के विद्वानों के फतवे के अनुसार शेष राशि पति-पत्नी को लौटा दी जाएगी। उपरोक्त भूमिका के बाद, इस इस्तेफ़ता (पूछताछ) का सही उत्तर...

1: रद-अल-मुह्तार, किताबुल वसाया, दारुल एहया-अत-तुराथ-अल-अरबी, बेरूत, 5/416. 2: अद-दुर-अल-मुख्तार, अल-अशबाह के हवाले से, किताबुल फराएज़, बाब-अल-औल, मतबा मुजतबाई, दिल्ली, 2/361. 3: रद-अल-मुह्तार, किताबुल फराएज़, बाब-अल-औल, दारुल एहया-अत-तुराथ-अल-अरबी, बेरूत, 5/502.

تمام مال میں سے ربع یا نصف حصہ احد الزوجین نکالا جائے گا اور مابقی بعد احد الزوجین کل یا جز موصیٰ لہ کو بقدر وصیت دیا جائے گا اور بعد ازاں اگر کچھ باقی رہے گا تو بیت المال میں داخل کیا جائے گا تو وصیت بثلث المال اس مال کی وصیت سے مقدم ہے جو مال ثلث کے بعد باقی رہا ہے اور اس کی بھی یہی وصیت کی گئی ہے زوجین کے لئے عدم جواز وصیت کا بھی مشروط بایں شرط ہے کہ کوئی دوسرا وارث موجود ہو۔ اور اگر دوسرا کوئی وارث موجود نہ ہو تو احد الزوجین کی وصیت للاخر صحیح و نافذ ہے ، حاصل یہ کہ زوجین کی وصیت سے مانع مزاحمت حق ورثہ ہے اگر یہ نہ ہو تو پھر کوئی مانع نہیں خواہ وہ وصیت بالرقبہ ہو یا بالمنفعت۔

قال في ردالمحتار ولا تصح كما لو اوصى احد الزوجين للآخر ولا وارث غيره - 1

ردالمحتار میں کہا ورنہ صحیح ہے جیسا کہ خاوند بیوی میں سے کوئی ایک دوسرے کے لئے وصیت کرے اور اس کے علاوہ وارث موجود نہ ہو۔ (ت)

رد علی الزوجین کا حق بیت المال سے اضعف ہے لفساد بیت المال - اشباہ میں ہے :

انه يرد عليهما في زماننا لفساد بيت المال - 2

ہمارے زمانے میں بیت المال کے فاسد ہو جانے کی وجہ سے زوجین پر رد کیا جائے گا۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے :

قال في القنية ويفتى بالرد على الزوجين في زماننا لفساد بيت المال - 3

قنیہ میں کہا کہ ہمارے زمانے میں بیت المال کے فساد کی وجہ سے زوجین پر رد کا فتوی دیا جائے گا۔ (ت)

پس اگر بیت منتظم ہے تو مستحقین سے باقی ماندہ مال بیت المال میں داخل کیا جائے گا اور اگر بیت المال نہیں ہے یا ہے اور منتظم نہیں ہے اور اندیشہ ہے کہ وکیل بیت المال سے اس مال کو بیت المال میں داخل نہ کرے اور اپنے اور اپنے خدام کے صرف میں لائے تو اس صورت میں ضرورۃً زوجین پر حسب فتویٰ متاخرین رد کیا جائے گا اور بعد تمہید مقدمہ مذکورہ اس استفتاء کا صحیح جواب

1: ردالمحتار کتاب الوصایا دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ /۴۱۶ 2: الدرالمختار بحوالہ الاشباہ کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲ /۳۶۱ 3: ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ /۵۰۲

It is that from all the legacy left by the deceased Wahid Bakhsh, first of all, the expenses for his funeral and burial shall be taken out, in which customary charities and donations are not included, provided that the defendant did not incur this expense from her personal property without the permission of the claimant. If she did so, it would be a voluntary act (Tabarru) and its burden will remain on her person, not on the claimant. Thereafter, if the deceased made a will (Wasiyyat) for the claimant regarding jewellery as dower debt (Deen-e-Mahr), as is admitted, and the defendant has also accepted and received the jewellery, then the jewellery will be given to her as dower debt. And if, for the sake of argument, it was not given as dower debt but purely as a will, then in that case, the wife's dower debt shall be paid from the entire remaining property. Thereafter, the will shall be implemented. In the present case, Wahid Bakhsh has made three wills which encompass all this property: one will for the wife which is only regarding jewellery, whether this is a pure will or a will for the payment of dower debt as per the wife's admission; the second will for the wife is regarding the residence in the house and the use of utensils; and the third will is of the entire remaining property to Shah Muhammad Khan, which the claimant has not accepted and that will is for more than one-third of the property. Thus, in the present case, after funeral and burial expenses and payment of dower debt, as is the wife's admission; and the second will for the wife is regarding the residence in the house and the use of utensils; and the third will is of the entire remaining property to Shah Muhammad Khan, which the claimant has not accepted and that will is for more than one-third of the property. [Note: The previous sentences are repeated in the original text]. Thus, in the present case, after funeral and burial expenses and payment of dower debt, the will shall be executed in such a way that if the dower debt was paid from all the jewellery as per the wife's admission, then leaving the jewellery, the rest, whether houses or utensils etc., one-third i.e., 4/12 shall first be given to Shah Muhammad. From the remainder, a one-fourth share 1/8 [sic] which belongs to the wife, i.e., one-sixth of the total 2/12, shall be given to her. Then the remaining 6/12, in the absence of any other claimant, shall also be given to Shah Muhammad. The correction of shares will be from twelve; all movable and immovable property besides jewellery will be divided into twelve shares. First, four shares will be given to Shah Muhammad by virtue of the will for one-third. Thereafter, from the remaining eight shares, two shares which are one-fourth of the remainder and one-sixth of the total, will be given to the wife, Alam Khatun.

Thereafter, the remaining six shares will be given to Shah Muhammad by virtue of the will for more than one-third due to the absence of other claimants. Thus, Shah Muhammad will receive 10/12 shares from this property and the wife, Alam Khatun, will be given 2/12 shares from this property for which the will was made for Shah Muhammad. Note the following narrations:

[Arabic Box Left]: Al-Allama al-Saud stated in 'Fath al-Mu'in': "If a woman bequeaths all her property to her husband, it all belongs to him—half by way of inheritance and half by way of bequest." [Qahistani from Qazi Khan]. Similarly, the husband is entitled to all if...

[Urdu Box Right]: Allama Abu al-Saud stated in 'Fath al-Mu'in' that if a woman made a will of her entire property for her husband, then the entire property will belong to the husband; half as inheritance and half as bequest. It is narrated in Qahistani with reference to Qazi Khan that similarly the husband will be entitled to the entire property when...

फतावा रज़विया जिल्द 25

यह है कि मृतक वाहिद बख्श की कुल छोड़ी हुई संपत्ति में से सबसे पहले उसकी अंत्येष्टि (तजहीज़-ओ-तक्फ़ीन) का खर्च निकाला जाएगा, जिसमें पारंपरिक दान-पुण्य शामिल नहीं हैं, बशर्ते कि प्रतिवादी ने यह खर्च अपनी निजी संपत्ति से वादी की अनुमति के बिना न किया हो। यदि उसने ऐसा किया है, तो वह दान (तबर्रु) माना जाएगा और इसका भार उसी के व्यक्ति पर रहेगा, वादी पर नहीं। उसके बाद, यदि मृतक ने वादी को मेहर के ऋण (दीन-ए-मेहर) के रूप में गहनों की वसीयत की है, जैसा कि स्वीकार किया गया है, और प्रतिवादी ने भी गहनों को स्वीकार कर लिया है, तो गहने उसे मेहर के ऋण में दिए जाएंगे। और यदि मान लिया जाए कि मेहर के ऋण में नहीं दिए गए बल्कि केवल वसीयत के रूप में दिए गए, तो ऐसी स्थिति में शेष संपूर्ण संपत्ति में से पत्नी का मेहर ऋण अदा किया जाएगा। तत्पश्चात वसीयत लागू की जाएगी। वर्तमान स्थिति में वाहिद बख्श ने तीन वसीयतें की हैं जो इस संपूर्ण संपत्ति को घेरे हुए हैं: एक वसीयत पत्नी के लिए है जो केवल गहनों के संबंध में है, चाहे यह वसीयत विशुद्ध हो या पत्नी की स्वीकृति के अनुसार मेहर ऋण की अदायगी के लिए हो; दूसरी वसीयत पत्नी के लिए है जो मकान में रहने और बर्तनों के उपयोग के संबंध में है; और तीसरी वसीयत शेष संपूर्ण संपत्ति की शाह मोहम्मद खान के लिए है जिसे वादी ने स्वीकार नहीं किया है और वह वसीयत संपत्ति के एक-तिहाई से अधिक की है। अतः वर्तमान स्थिति में अंत्येष्टि खर्च और मेहर ऋण की अदायगी के बाद, जैसा कि पत्नी की स्वीकृति है; और दूसरी वसीयत पत्नी के लिए है जो मकान में रहने और बर्तनों के उपयोग के संबंध में है; और तीसरी वसीयत शेष संपूर्ण संपत्ति की शाह मोहम्मद खान के लिए है जिसे वादी ने स्वीकार नहीं किया है और वह वसीयत संपत्ति के एक-तिहाई से अधिक की है। [मूल पाठ में पिछला हिस्सा दोहराया गया है]। अतः वर्तमान स्थिति में अंत्येष्टि खर्च और मेहर ऋण की अदायगी के बाद वसीयत का क्रियान्वयन इस प्रकार किया जाएगा कि यदि पत्नी की स्वीकृति के अनुसार मेहर ऋण सभी गहनों से अदा हो गया है, तो गहनों को छोड़कर शेष चाहे मकान हों या बर्तन आदि, एक-तिहाई अर्थात 4/12 पहले शाह मोहम्मद को दिया जाएगा। शेष में से एक-चौथाई हिस्सा जो पत्नी का है, अर्थात कुल का छठा हिस्सा (सदुस) 2/12 उसे दिया जाएगा। फिर शेष 6/12 भी किसी अन्य दावेदार की अनुपस्थिति में शाह मोहम्मद को दिया जाएगा। हिस्सों का निर्धारण बारह से होगा; गहनों के अलावा सभी चल और अचल संपत्ति बारह हिस्सों में विभाजित होगी। प्रथम चार हिस्से एक-तिहाई की वसीयत के आदेशानुसार शाह मोहम्मद को दिए जाएंगे। उसके बाद शेष आठ हिस्सों में से दो हिस्से, जो शेष का चौथाई और कुल का छठा हिस्सा हैं, पत्नी

आलम खातून को दिए जाएंगे। उसके बाद शेष छह हिस्से एक-तिहाई से अधिक की वसीयत के आदेशानुसार अन्य दावेदारों के अभाव में शाह मोहम्मद को दिए जाएंगे। इस प्रकार शाह मोहम्मद को इस संपत्ति में से 10/12 हिस्से मिलेंगे और पत्नी आलम खातून को इस संपत्ति में से 2/12 हिस्से दिए जाएंगे जिसकी वसीयत शाह मोहम्मद को की गई है। निम्नलिखित उद्धरण देखें:

[बायां बॉक्स - अरबी]: अल्लामा अल-सऊद ने 'फ़तह अल-मुईन' में कहा: "यदि एक महिला अपनी पूरी संपत्ति अपने पति के लिए वसीयत करती है, तो वह सब उसका होगा—आधा विरासत के माध्यम से और आधा वसीयत के माध्यम से।" [कहिस्तानी, काज़ी खान के हवाले से]। इसी प्रकार पति पूर्ण का अधिकारी होता है जब...

[दायां बॉक्स - उर्दू अनुवाद]: अल्लामा अबू अल-सऊद ने 'फ़तह अल-मुईन' में फ़रमाया कि अगर औरत ने अपने शौहर के लिए कुल माल की वसीयत की तो तमाम माल शौहर का होगा; निस्फ (आधा) बतौर मीरास और निस्फ बतौर वसीयत। कहिस्तानी में बहालह क़ाज़ी खाँ मनक़ूल है यूँ ही ख़ावंद कुल माल का मुस्तहक़ होगा जबकि...

पृष्ठ 533/658

یہ ہے کہ واحد بخش متوفی کے جمیع مال متروکہ میں سے سب سے اول اس کی تجہیز و تکفین کا خرچ نکالا جائے گا جس میں رواجی صدقات و خیرات داخل نہیں بشرطیکہ مدعالیہ نے یہ خرچ اپنے ذاتی مال میں سے بلا اجازت مدعیہ کو نہ کیا ہو، اور اگر ایسا کیا ہو تو تبرع ہو کر اس کا بار اس کی ذات پر رہے گا، نہ مدعیہ پر، بعد ازاں اگر متوفی نے مدعیہ کو دین مہر میں زیورات کی وصیت کی ہے چنانچہ اس کا اعتراف ہے اور مدعالیہ نے بھی زیورات اس کو تسلیم کر کے قبول کر لیا ہے تو زیورات اس کو دین مہر میں دیئے جائیں گے اور اگر بالفرض دین مہر میں نہیں دیئے بلکہ محض وصیت کی تو اس صورت میں باقی ماندہ تمام مال میں سے دین مہر زوجہ ادا کیا جائے گا بعد ازاں وصیت جاری کی جائے گی صورتِ موجودہ میں واحد بخش نے تین وصیتیں کی ہیں جو اس تمام مال کو مستغرق ہیں ایک وصیت زوجہ کو کی ہے جو صرف زیورات کے متعلق ہے خواہ یہ وصیت محضہ ہو یا وصیت اداءِ دین مہر کے لئے ہو جیسا کہ زوجہ کا اقرار اور دوسری وصیت زوجہ کو ہے جو مکان کے سکنیٰ اور ظروف کے استعمال کے متعلق ہے اور تیسری وصیت باقی ماندہ تمام مال کی شاہ محمد خاں کو کی ہے جس کو مدعیہ نے قبول نہیں کیا ہے اور وہ وصیت ثلث مال سے زائد کی ہے پس صورتِ موجودہ میں بعد خرچ تجہیز و تکفین و ادائے دین مہر کے لئے ہو جیسا کہ زوجہ کا اقرار ہے اور دوسری وصیت زوجہ کو ہے جو مکان کے سکنیٰ اور ظروف کے استعمال کے متعلق ہے اور تیسری وصیت باقی ماندہ تمام مال کی شاہ محمد خاں کو کی ہے جس کو مدعیہ نے قبول نہیں کیا ہے اور وہ وصیت ثلث مال سے زائد کی ہے پس صورتِ موجودہ میں بعد خرچ تجہیز و تکفین و ادائے دین مہر اس طرح نفاذِ وصیت کیا جائے گا کہ اگر دین مہر تمام زیور سے حسب اقرارِ زوجہ ادا ہوا ہے تو زیور چھوڑ کر باقیماندہ خواہ مکانات

ہیں یا ظرف وغیرہ ایک ثلث یعنی ۴/۱۲ اول شاہ محمد کو دیا جائے گا اور باقیماندہ میں سے چوتھائی حصہ ۱/۸ جو زوجہ کا ہے یعنی سدس کل ۱۲/۲ اس کو دیا جائے گا پھر باقیماندہ ۱۲/۶ بھی بعدم المزاحم شاہ محمد کو دیا جائے گا اور تصحیح سہامات کی بارہ سے ہوگی تمام جائداد منقولہ اور غیر منقولہ علاوہ زیورات بارہ سہام ہو کر، اول چار سہام بحکم وصیت بالثلث شاہ محمد کو دیئے جائیں گے بعد ازاں باقی ماندہ آٹھ سہام میں سے دو سہام جو ربع مابقی ہے اور سدس کل ہے عالم خاتون زوجہ کو دیئے جائیں گے، بعد ازاں چھ سہام باقیماندہ بحکم وصیت زائد علی الثلث لعدم المزاحم شاہ محمد کو دیئے جائیں گے، پس شاہ محمد کو اس مال میں سے ۱۰/۱۲ سہام ملیں گے اور عالم خاتون زوجہ کو اس مال میں سے جس کی وصیت شاہ محمد کو کی ہے ۲/۱۲ سہام دیئے جائیں گے۔ روایات ذیل ملاحظہ ہوں:

[Arabic Box Left]: قال العلامة السعود في فتح المعين ولو اوصت بكل مالها لزوجها كان الكل له نصفه بطريق الارث ونصفه بطريق الوصية قهستاني عن قاضيخان وكذا يستحق الزوج الكل اذا

[Urdu Box Right]: علامہ ابوالسعود نے فتح المعین میں فرمایا اگر عورت نے اپنے شوہر کے لئے کل مال کی وصیت کی تو تمام مال شوہر کا ہوگا نصف بطور میراث اور نصف بطور وصیت۔ قہستانی میں بحوالہ قاضیخان منقول ہے یو نہی خاوند کل مال کا مستحق ہوگا جبکہ

Volume 25 Fatawa Razawiyya

(Arabic text) "She made a will for him for half of the wealth," then he said, "And they only restricted it to the spouses because others do not need a will since they inherit everything by return (radd) or kinship (rahm)[1]." Allama Ibn Abidin said in Radd al-Muhtar: "So if someone makes a will for more than one-third and there is only one heir to whom the remainder is returned, and they permit it, then the rest belongs to them. But if an heir to whom the remainder is not returned permits it, then their prescribed share is taken from the remainder, and the rest goes to the Public Treasury (Bayt al-Mal). For instance, if someone bequeathed two-thirds of his wealth and the wife permitted it, she would get a quarter of the remaining third, which is one out of twelve (the common denominator for two-thirds and a quarter of the remainder). Thus, out of twelve, three parts would go to the Public Treasury, and eight parts to Zaid, for whom the will was made. And if the wife did not permit it, even though he had previously made a will for her too, this has been clearly explained in 'al-Jawharah'; refer to it[2]." He said in al-Jawharah in its commentary: "And what exceeds is not permissible..."

(Urdu text) A woman made a will for him for half of the wealth, then said that the scholars have placed a restriction with the spouses because apart from these two, other heirs do not need a will because they become the heirs of the whole through 'radd' (return) or kinship. Allama Ibn Abidin said in Radd al-Muhtar that if a will is made for more than one-third and there is only such an heir present to whom 'radd' applies and they have given permission for the will, then the remaining wealth is theirs. And if such an heir gives permission to whom 'radd' is not applied, then their obligatory share will be taken out from the remainder and what's left will be kept in the Public Treasury (Bayt al-Mal). If someone made a will for two-thirds of the wealth and his wife gave permission, the wife will receive one-fourth of one-third, which becomes one out of twelve, and twelve is the denominator of two-thirds and the fourth of the remainder. Accordingly, out of twelve, there will be three parts for the Public Treasury and eight parts for Zaid, for whom the will was made. And if the wife did not give permission even though he had already made a will for her too, this is clearly explained in 'al-Jawharah'; refer to that.

[1] Fath al-Mu'in, Kitab al-Wasaya, H.M. Saeed Company Karachi, 3/29-528 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/417

खंड 25 फ़तावा रज़विया

(अरबी पाठ) "उसने उसके लिए आधे धन की वसीयत की," फिर उन्होंने कहा, "और उन्होंने इसे केवल जीवनसाथियों तक ही सीमित रखा क्योंकि उनके अलावा अन्य लोगों को वसीयत की आवश्यकता नहीं होती क्योंकि वे 'रद्द' (वापसी) या रिश्तेदारी (रहम) के कारण पूरे के वारिस बन जाते हैं[1]।" अल्लामा इब्न आबिदीन ने रद अल-मुह्तार में कहा: "इसलिए यदि कोई एक-तिहाई से अधिक की वसीयत करता है और केवल एक ही ऐसा वारिस मौजूद है जिस पर शेष वापस किया जाता है, और वे इसकी अनुमति दे देते हैं, तो शेष धन उनका है। लेकिन यदि ऐसा वारिस अनुमति देता है जिस पर शेष वापस नहीं किया जाता, तो उनका निर्धारित हिस्सा शेष में से लिया जाएगा और जो बचेगा वह सार्वजनिक कोष (बैत अल-माल) में रखा जाएगा। उदाहरण के लिए, यदि किसी ने अपनी संपत्ति के दो-तिहाई हिस्से की वसीयत की और उसकी पत्नी ने अनुमति दे दी, तो उसे शेष एक-तिहाई का चौथा हिस्सा मिलेगा, जो बारह में से एक बनता है (दो-तिहाई और शेष के चौथे हिस्से का सामान्य भाजक बारह है)। इस प्रकार, बारह में से तीन हिस्से सार्वजनिक कोष के लिए और आठ हिस्से ज़ैद के लिए होंगे, जिसके लिए वसीयत की गई थी। और यदि पत्नी ने अनुमति नहीं दी, भले ही उसने पहले उसके लिए भी वसीयत की हो, तो इसे 'अल-जौहरा' में स्पष्ट रूप से समझाया गया है; उसी की ओर संदर्भ करें[2]।" उन्होंने अल-जौहरा में अपनी व्याख्या में कहा: "और जो अधिक है वह जायज़ नहीं है..."

(उर्दू पाठ) औरत ने उसके लिए आधे माल की वसीयत की हो, फिर कहा कि मशायख (विद्वानों) ने ज़ौदैन (पति-पत्नी) के साथ शर्त लगाई है क्योंकि इन दोनों के अलावा जो वारिस हैं उन्हें वसीयत की ज़रूरत नहीं है, इसलिए वे रद्द या रिश्तेदारी की वजह से पूरे के वारिस बन जाते हैं। अल्लामा इब्न आबिदीन ने रद-उल-मुह्तार में कहा कि अगर तिहाई से ज़्यादा की वसीयत की और उसका सिर्फ एक ऐसा वारिस मौजूद है जिस पर रद्द किया जाता है और उसने वसीयत की इजाज़त दे दी तो बाकी माल उसका है। और अगर ऐसे वारिस ने इजाज़त दी जिस पर रद्द नहीं किया जाता तो उसका फ़र्ज़ी (निर्धारित) हिस्सा बाकी से निकाल कर जो बच गया वह बैत-उल-माल में रखा जाएगा। अगर किसी ने दो तिहाई माल की वसीयत की और उसकी बीवी ने इजाज़त दे दी तो बीवी को एक तिहाई का चौथा हिस्सा मिलेगा जो कि बारह में से एक बनता है और बारह मख़रज (भाजक) है दो तिहाई और बाकी की चौथाई का। चुनाँचे बारह में से बैत-उल-माल के लिए तीन और ज़ैद जिसके लिए वसीयत की गई थी के लिए आठ हिस्से होंगे। और अगर बीवी ने इजाज़त न दी हालाँकि यह पहले उसके लिए भी

वसीयत कर चुका है तो उसको जौहरा में खूब वाज़ेह (स्पष्ट) किया है उसी की तरफ रुजू (संदर्भ) करो,

[1] फ़तह अल-मुईन, किताब अल-वसाया, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 3/29-528 [2] रद अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, 5/417

اوصت له بالنصف ،ثم قال ، وانما قیدوا بالزوجین لان غیرهما لایحتاج للوصیة لانه یرث الکل برد او رحم[1]. قال العلامة ابن عابدین في رد المحتار فاذا اوصی بما زاد علی الثلث ولم یکن الاوارث یرد علیه و اجازها فالبقیة له وان اجاز من لا یرد علیه ففرضه في البقیة وباقیها لبیت المال، فلواوصی بثلثی ماله و اجازت الزوجة فلها ربع الثلث واحد من اثنی عشر مخرج الثلثین وربع الباقی، ولبیت المال ثلثة ولزید ثمانیه و ان لم تجز واوصی لها ایضاً اولا فقد اوضحه فی الجوهرة فراجعها[2]۔ قال في الجوهرة فی شرحه ولا یجوز مازاد

عورت نے اس کے لئے نصف مال کی وصیت کی ہو، پھر کہا کہ مشائخ نے زوجین کے ساتھ قید لگائی ہے کیونکہ ان دونوں کے علاوہ جو ورثاء ہیں انہیں وصیت کی محتاجی نہیں اس لئے وہ رد یا رشتہ داری کی وجہ سے کل کے وارث بن جاتے ہیں۔ علامہ ابن عابدین نے ردالمحتار میں کہا اگر تہائی سے زائد کی وصیت کی اور اس کا صرف ایک ایسا وارث موجود ہے جس پر رد کیا جاتا ہے اور اس نے وصیت کی اجازت دے دی تو باقی مال اس کا ہے۔ اور اگر ایسے وارث نے اجازت دی جس پر رد نہیں کیا جاتا تو اس کا فرضی حصہ باقی سے نکال کر جو بچ گیا وہ بیت المال میں رکھا جائے گا۔ اگر کسی نے دو تہائی مال کی وصیت کی اور اس کی بیوی نے اجازت دے دی تو بیوی کو ایک تہائی کا چوتھا حصہ ملے گا جو کہ بارہ میں سے ایک بنتا ہے اور بارہ مخرج ہے دو تہائی اور باقی کی چوتھائی کا۔ چنانچہ بارہ میں سے بیت المال کے لئے تین اور زید جس کے لئے وصیت کی گئی تھی کے لئے آٹھ حصے ہوں گے۔ اور اگر بیوی نے اجازت نہ دی حالانکہ یہ پہلے اس کے لئے بھی وصیت کر چکا ہے تو اس کو جوہرہ میں خوب واضح کیا ہے اسی کی طرف رجوع کرو،

[1] فتح المعین کتاب الوصایا ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲۹/۳-۵۲۸ [2] ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۷

صفحہ 534 کا 658

Fatawa Ridawiyya, Volume 25, Page 535

(Translation of Arabic text:) Regarding the one-third, meaning if there is an heir present who can potentially inherit the entire estate. However, if the heir cannot inherit the entire estate, such as a husband or a wife, then it is permissible to bequeath more than a third. This does not prevent them from receiving their prescribed inheritance share, because they inherit a specific portion of the estate which does not increase under any circumstances. Therefore, whatever exceeds that portion is the property of the deceased (the patient) in which no one else has a right, so it is permissible to make a will for it. Based on this, Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) said: If a woman dies leaving behind her husband and no other heir, and she bequeaths half of her wealth to a stranger, the will is valid. In this case, the husband will receive one-third of the estate and the legatee will receive half, and one-sixth will remain.

(Transcribed Urdu text:) In 'Jawhara', it is stated in its commentary that a will for more than one-third of the property is not permissible if there is an heir present who can inherit the entire estate. However, if an heir cannot inherit the entire estate, such as a husband and wife, then she can make a will for more than one-third. And the inheritance share to which the spouses are entitled does not prevent this because they are heirs to a specific portion of the inheritance which does not increase in any circumstance. Whatever is beyond that is the patient's property in which no one has any right, so it is permissible for her to make a will for it. Imam Muhammad (mercy be upon him) said if a woman leaves no heir other than her husband and makes a will for half of her property for a stranger, then the will will be valid. In this case, the husband will get one-third and the person named in the will will get half of the property. The remaining sixth portion is for the Bait-al-Mal (Public Treasury). And the husband will get one-third of the total because the husband will be entitled to inheritance only after deducting the will's property. Therefore, first, there is a need to take out one-third of the total property as a will for the legatee because that person is entitled to it in every case. When two-thirds of the property is left, the husband will be entitled to half of that two-thirds, meaning one-third, as inheritance. One-third remained, from which...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25, पृष्ठ 535

(अरबी पाठ का अनुवाद:) एक-तिहाई के संबंध में, यानी यदि कोई ऐसा वारिस मौजूद हो जो पूरी विरासत का हकदार बन सके। लेकिन यदि वारिस पूरी विरासत का हकदार नहीं बन सकता, जैसे कि पति या पत्नी, तो एक-तिहाई से अधिक की वसीयत करना जायज़ है। यह उन्हें उनके निर्धारित विरासत हिस्से को प्राप्त करने से नहीं रोकता है, क्योंकि वे विरासत के एक विशेष हिस्से के वारिस होते हैं जो किसी भी परिस्थिति में नहीं बढ़ता है। इसलिए, जो कुछ भी उस हिस्से से अधिक है वह मृतक (रोगी) की संपत्ति है जिसमें किसी और का अधिकार नहीं है, इसलिए इसके लिए वसीयत करना जायज़ है। इसी आधार पर, इमाम मुहम्मद (अल्लाह उन पर रहम करे) ने कहा: यदि कोई महिला अपने पति को छोड़कर मर जाती है और कोई अन्य वारिस नहीं है, और वह अपनी संपत्ति का आधा हिस्सा किसी अजनबी को वसीयत कर देती है, तो वसीयत मान्य है। इस मामले में, पति को संपत्ति का एक-तिहाई हिस्सा मिलेगा और वसीयत पाने वाले को आधा, और छठा हिस्सा शेष रहेगा।

(उर्दू पाठ का अनुवाद:) 'जौहरा' में इसकी व्याख्या में कहा गया है कि यदि वहां कोई ऐसा वारिस मौजूद है जो पूरी संपत्ति का वारिस बन सकता है, तो संपत्ति के एक-तिहाई से अधिक की वसीयत जायज़ नहीं है। हालाँकि, यदि कोई वारिस पूरी संपत्ति का हकदार नहीं बन सकता, जैसे कि पति और पत्नी, तो वह एक-तिहाई से अधिक की वसीयत कर सकती है। और विरासत का वह हिस्सा जिसके जीवनसाथी हकदार हैं, इसे नहीं रोकता क्योंकि वे विरासत के एक विशिष्ट हिस्से के वारिस हैं जो किसी भी परिस्थिति में नहीं बढ़ता है। जो कुछ भी उससे परे है वह रोगी की संपत्ति है जिसमें किसी का कोई अधिकार नहीं है, इसलिए उसके लिए वसीयत करना जायज़ है। इमाम मुहम्मद (उन पर दया हो) ने कहा कि यदि कोई महिला अपने पति के अलावा कोई वारिस नहीं छोड़ती है और किसी अजनबी के लिए अपनी आधी संपत्ति की वसीयत करती है, तो वसीयत मान्य होगी। इस मामले में, पति को एक-तिहाई मिलेगा और वसीयत में नामित व्यक्ति को संपत्ति का आधा हिस्सा मिलेगा। शेष छठा हिस्सा बैत-उल-माल (सार्वजनिक खजाना) के लिए है। और पति को कुल का एक-तिहाई मिलेगा क्योंकि पति वसीयत की संपत्ति काटने के बाद ही विरासत का हकदार होगा। इसलिए, सबसे पहले, वसीयत पाने वाले के लिए वसीयत के रूप में कुल संपत्ति का एक-तिहाई हिस्सा निकालने की आवश्यकता है क्योंकि वह व्यक्ति हर मामले में इसका हकदार है। जब दो-तिहाई संपत्ति बचती है, तो पति उस दो-तिहाई के आधे, यानी एक-तिहाई का विरासत के रूप में हकदार होगा। एक-तिहाई बच गया, जिसमें से...

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۵، صفحہ ۵۳۵

(عربی متن کا ترجمہ:) تہائی پر، یعنی جب کوئی ایسا وارث ہو جو تمام میراث کا مستحق ہو سکتا ہو، لیکن اگر کوئی ایسا وارث ہو جو تمام مال کا مستحق نہیں بن سکتا جیسے خاوند اور بیوی، تو تہائی مال سے زائد کی وصیت کرنا جائز ہے، اور یہ ان دونوں کے اپنے حصے کے استحقاق میں رکاوٹ نہیں بنتا، کیونکہ وہ میراث کے ایک مخصوص حصے کے وارث ہوتے ہیں جس میں کسی بھی حال میں اضافہ نہیں ہوتا۔ تو اس (مقررہ حصے) سے جو زائد ہے وہ مریض کا اپنا مال ہے جس میں کسی کا حق نہیں، لہٰذا اس کی وصیت کرنا جائز ہوا۔ اسی بنیاد پر امام محمد رحمہ اللہ نے فرمایا: اگر عورت نے شوہر چھوڑا اور اس کے سوا کوئی وارث نہ ہو، اور اس نے اپنے آدھے مال کی وصیت کسی اجنبی کے لیے کر دی، تو یہ وصیت جائز ہے، اور شوہر کے لیے تہائی مال ہوگا اور وصیت پانے والے کے لیے نصف، اور چھٹا حصہ باقی بچ جائے گا۔

(صفحہ پر موجود اردو متن:) جوہرہ میں اس کی شرح میں کہا تہائی مال سے زائد کی وصیت جائز نہیں اگر وہاں کوئی ایسا وارث موجود ہو جو کل مال کا وارث بن سکتا ہے لیکن جو کل مال کا مستحق نہیں بن سکتا جیسے خاوند اور بیوی تو وہ تہائی مال سے زائد کی وصیت کر سکتا ہے۔ اور زوجین جس حصہ میراث کے مستحق ہیں وہ اس سے مانع نہیں کیونکہ وہ میراث کے ایک خاص حصہ کے وارث ہوتے ہیں اس پر کسی حال میں اضافہ نہیں ہوتا، جو اس سے زائد ہے وہ مریض کا مال ہے اس میں کسی کا حق نہیں لہذا جائز ہے کہ وہ اس کی وصیت کر جائے۔ امام محمد علیہ الرحمۃ نے فرمایا اگر کوئی عورت خاوند کے علاوہ کوئی وارث نہ چھوڑے اور کسی اجنبی شخص کے لئے نصف مال کی وصیت کر جائے تو وصیت جائز ہوگی۔ اس صورت میں شوہر کو ایک تہائی اور وصیت والے شخص کو نصف مال ملے گا۔ باقی رہا چھٹا حصہ وہ بیت المال کا ہے۔

اور شوہر کے لئے کل کا تہائی حصہ اس لئے ملے گا کہ شوہر وصیت کا مال نکالنے کے بعد ہی میراث کا مستحق ہوگا۔ چنانچہ پہلے وصیت والے شخص کے لئے کل مال سے تہائی حصہ بطور وصیت نکالنے کی ضرورت ہے کیونکہ وہ شخص ہر حال میں اس کا مستحق ہے باقی دو تہائی مال بچا تو شوہر اس دو تہائی میں سے نصف یعنی ایک تہائی کا بطور میراث مستحق ہوگا۔ باقی ایک ثلث بچ گیا اس میں سے

Fatawa Razvia, Volume 25

[Arabic Column] ...for the treasury (Bayt al-Mal). Indeed, the husband was entitled to one-third because he does not deserve inheritance except after the execution of the will. So, first, one-third must be set aside for the legatee because he deserves it in any case. Thus, two-thirds remain; the husband is entitled to half of it as inheritance, leaving one-third. One-sixth is given to the legatee to complete the half, and one-sixth remains for which there is no claimant, so it goes to the treasury. Similarly, if a woman bequeaths half her wealth to her husband, all of it will belong to him: half as inheritance and half as a bequest, because he is not entitled to the bequest before inheritance, unlike a stranger. This is because the husband is an heir, and the bequest to him was valid only because there was no other heir whose permission would be required for the validity of the bequest. Based on this, if a man dies leaving a wife and no other heir besides her, and he bequeaths all his wealth to a stranger, she will receive one-sixth and the legatee five-sixths. This is because she is not entitled to any inheritance until one-third is taken out for the bequest. When one-third is taken out, she deserves one-fourth of the remainder. What remains after that goes to the legatee. The base of the calculation is twelve: four for the legatee, which is one-third, leaving eight (two-thirds). The wife's share is one-fourth of that, which is two. Six remain, which return to the legatee, making his total ten.

[Urdu Column] ...the legatee will be given a sixth share so that half of the total is completed, and one-sixth part remains for which there is no claimant, therefore it belongs to the treasury. Similarly, if that woman made a will for half of her property to her husband, then the entire property will belong to the husband: half as inheritance and half as a bequest. Because the husband is not entitled to the bequest before inheritance, unlike a stranger, for the reason that the husband is an heir. Indeed, this bequest for the husband is permissible because there is no such heir present on whose permission the validity of the bequest depends. And on this basis, if someone has no heir except a wife and he makes a will for his entire wealth for a stranger, then the wife will get a sixth share (1/6) and the one for whom the will was made will get five shares (5/6). Because the wife will not be entitled to anything from the inheritance until one-third of the property is taken out from the estate for the bequest, until one-third of the property is taken out from the estate for the bequest. When one-third of the wealth is taken out, then the wife will be entitled to a fourth part of the remainder (which is two-thirds). Then, what remains after the wife's share will be given to that person for whom the will of total wealth was made. In this, the

will of total wealth was made; in this, twelve shares of the total wealth will be made, out of which four shares, i.e., one-third, will be given to the legatee. The remaining eight shares, i.e., two-thirds, whose...

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[अरबी कॉलम] ...बैतुल माल (कोष) के लिए। वास्तव में, पति को केवल एक-तिहाई मिला क्योंकि वह वसीयत के निष्पादन के बाद ही विरासत का हकदार होता है। इसलिए, सबसे पहले, वसीयत पाने वाले के लिए एक-तिहाई हिस्सा निकाला जाना चाहिए क्योंकि वह हर हाल में उसका हकदार है। शेष दो-तिहाई में से पति विरासत के रूप में आधे का हकदार है, जिससे एक-तिहाई बचता है। वसीयत पाने वाले को आधा पूरा करने के लिए छठा हिस्सा दिया जाता है, और एक छठा हिस्सा बिना किसी दावेदार के बच जाता है, इसलिए वह बैतुल माल में चला जाता है। इसी तरह, अगर महिला ने अपने पति के लिए अपनी आधी संपत्ति की वसीयत की होती, तो पूरी संपत्ति उसकी होती: आधी विरासत के रूप में और आधी वसीयत के रूप में। ऐसा इसलिए है क्योंकि वह विरासत से पहले वसीयत का हकदार नहीं है, एक अजनबी के विपरीत, क्योंकि पति एक वारिस है। उसके लिए वसीयत केवल इसलिए मान्य थी क्योंकि उसका कोई अन्य वारिस नहीं था जिसकी अनुमति पर वसीयत की वैधता निर्भर हो। इसके आधार पर, यदि कोई पुरुष अपनी पत्नी के अलावा कोई अन्य वारिस न छोड़ते हुए मर जाता है, और अपनी पूरी संपत्ति किसी व्यक्ति को वसीयत कर देता है, तो पत्नी को छठा हिस्सा मिलता है और वसीयत पाने वाले को पांच-छठा हिस्सा। ऐसा इसलिए है क्योंकि वह विरासत में से तब तक कुछ भी पाने की हकदार नहीं है जब तक कि वसीयत के लिए तिहाई हिस्सा न निकाल लिया जाए। जब तिहाई हिस्सा निकाल लिया जाता है, तो वह शेष के एक-चौथाई की हकदार होती है। उसके बाद जो बचता है वह वसीयत पाने वाले का होता है। गणना का आधार बारह है: वसीयत पाने वाले के लिए चार, जो एक-तिहाई है, शेष आठ (दो-तिहाई) बचते हैं। पत्नी का उसमें से एक-चौथाई हिस्सा दो है, जिससे छह बचते हैं, जो वसीयत पाने वाले के पास वापस चले जाते हैं, इसलिए उसे दस मिलते हैं।

[उर्दू कॉलम] ...वसीयत पाने वाले व्यक्ति को छठा हिस्सा देंगे ताकि कुल का आधा हिस्सा पूरा हो जाए, और एक छठा हिस्सा शेष बचता है जिसका कोई हकदार नहीं है, इसलिए वह बैतुल माल का है। इसी प्रकार, यदि उस महिला ने पति के लिए आधी संपत्ति की वसीयत की, तो पूरी संपत्ति पति की हो जाएगी: आधी विरासत के रूप में और आधी वसीयत के रूप में। क्योंकि पति विरासत से पहले वसीयत का हकदार नहीं होता, अजनबी के विपरीत, इस कारण से कि पति एक उत्तराधिकारी है। वास्तव में, पति के लिए यह वसीयत जायज़ है क्योंकि कोई ऐसा वारिस मौजूद नहीं है जिसकी अनुमति पर वसीयत का सही होना निर्भर हो। और इसी आधार पर, यदि किसी का पत्नी के सिवा

कोई वारिस न हो और वह अजनबी व्यक्ति के लिए अपने कुल माल की वसीयत कर जाए, तो पत्नी को छठा हिस्सा (1/6) मिलेगा और जिसके लिए वसीयत की गई उसे पांच हिस्से (5/6) मिलेंगे। क्योंकि पत्नी विरासत में से किसी चीज़ की उस समय तक हकदार नहीं होगी जब तक कि वसीयत के लिए तिहाई माल तरके(संपत्ति) में से निकाल न लिया जाए, जब तक कि वसीयत के लिए तिहाई माल तरके में से निकाल न लिया जाए। जब एक तिहाई माल निकल गया तो पत्नी शेष (जो कि दो तिहाई है) के चौथे हिस्से की हकदार होगी। फिर पत्नी के हिस्से के बाद जो बच गया वह उस शख्स को दे दिया जाएगा जिसके लिए कुल माल की वसीयत की गई है। इसमें कुल माल की वसीयत की गई है; इसमें कुल माल के बारह हिस्से बनाए जाएंगे जिनमें से वसीयत वाले को एक तिहाई यानी चार हिस्से देंगे, बाकी दो तिहाई यानी आठ हिस्से बचे जिनका...

لبیت المال وانما کان للزوج الثلث لانه لا یستحق المیراث الابعد اخراج الوصیة فیحتاج الی ان یخرج الثلث اولا للموصی له لانه یستحقه بکل حال فیبقی الثلثان یستحق الزوج نصفه میراثا یبقی الثلث، السدس للموصی له تکملة للنصف ویبقی السدس لا یستحق له فیکون لبیت المال وکذا اذا اوصت بذلك لزوجها کان المال کله له نصفه میراثا ونصفه وصیة لانه لا یستحق الوصیة قبل المیراث بخلاف الاجنبی لان الزوج وارث وانما جازت له الوصیة لانه لا وارث لها تقف صحة الوصیة علی اجازته. وعلی ذلك اذا ترك زوجة لا وارث له غیرها واوصی لرجل بجمیع ماله کان لها السدس وللموصی له خمسة اسداس لانها لا تستحق من المیراث شیئاً حتی یخرج الثلث للوصیة فاذا خرج الثلث استحقت ربع الباقی وما بقی بعد ذلك یکون للموصی له بالجمیع واصله من اثنی عشر للموصی له اربعة وهو الثلث یبقی الثلثان ثمانیة للزوجة ربعها اثنان یبقی ستة تعود للموصی له فیکون له عشرة

وصیت والے شخص کو چھٹا حصہ دیں گے تاکہ کل کا نصف مکمل ہو جائے اور ایک چھٹا حصہ باقی بچا جس کا کوئی مستحق نہیں لہٰذا وہ بیت المال کا ہے، یو نہی اگر اس عورت نے شوہر کے لئے نصف مال کی وصیت کی تو تمام مال شوہر کا ہو جائے گا نصف بطور میراث اور نصف بطور وصیت، کیونکہ شوہر میراث سے پہلے وصیت کا مستحق نہیں ہوتا بخلاف اجنبی کے اس لئے کہ شوہر وارث ہے۔ بیشک شوہر کے لئے یہ وصیت جائز ہے کیونکہ کوئی ایسا وارث موجود نہیں جس کی اجازت پر وصیت کا صحیح ہونا موقوف ہو۔ اور اسی کی بنیاد پر اگر کسی کا بیوی کے سوا کوئی وارث نہ ہو اور وہ اجنبی شخص کے لئے اپنے کل مال کی وصیت کر جائے تو بیوی کو چھٹا حصہ (۱/۶) ملے اور جس کے لئے وصیت کی گئی اس کو پانچ حصے (۵/۶) ملیں گے کیونکہ بیوی میراث میں سے کسی شیئ کی اس وقت تک مستحق نہیں ہوگی جب تک وصیت

کے لئے ایک تہائی مال ترکہ سے نکال نہ لیا جائے جب ایک تہائی مال ترکہ سے نکال نہ لیا جائے جب ایک تہائی مال نکل گیا تو بیوی باقی (جو کہ دو تہائی ہے) کے چوتھے حصے کی مستحق ہوگی، پھر بیوی کے حصہ کے بعد جو بچ گیا وہ اس شخص کو دے دیا جائے گا جس کے لئے کل مال کی وصیت کی گئی ہے، اس میں کل مال کی وصیت کی گئی ہے، اس میں کل مال کے بارہ حصے بنائے جائیں گے جن میں سے وصیت والے کو ایک تہائی یعنی چار حصے دیں گے باقی دو تہائی یعنی آٹھ حصے بچے جن کا

Fatawa Rizvia, Volume 25

“From twelve, and that is five-sixths of it”[1] - A quarter, i.e., two parts, belong to the wife; the remaining six parts return to the legatee (beneficiary of the will). In this way, his total parts will be ten out of twelve, which is five out of six (5/6). (T)

Following are the detailed point-by-point answers to the court's questions. This will was made during the final illness (maradh al-mawt) and, according to the detail already provided in the brief answer, is Shari'ah-wise correct and enforceable. The will in favor of Shah Muhammad is more than one-third (za'id 'ala al-thuluth). If Alam Khatoon, the wife, did not accept it, then its enforcement will be through the following distribution: If the deceased gave jewelry as dower (mahr), then there will be a burden of the will on the jewelry, rather she will receive all the jewelry. Otherwise, from the jewelry, the plaintiff will get 2/4 shares, the defendant will get 1/3 share, and from other property, houses, utensils, etc., the plaintiff will get 2/12 and the defendant will get 10/12 shares. Because first, one-third of it will go to the defendant as a bequest, then a quarter of the remaining 8, i.e., 2/12 of the total, will go to the plaintiff. After that, the remainder, i.e., half (6/12), will go to the defendant. As for the valuable jewelry given to the plaintiff by way of a will (Sama'ah 'ah), if they were given as dower, then the defendant has no right to them by way of a will. If they were given merely as a bequest, then the defendant will have a one-third right in them by way of the executor of the one-third will, and in this case, in all jewelry, 1/3 shares will go to the defendant and 2/3 to the plaintiff. However, before the enforcement of the will on this second clause, the plaintiff's dower will be paid from the total assets. If the defendant carried out the funeral and burial of the deceased with their own money without informing or taking permission from the plaintiff, since this is merely a voluntary contribution (tabarru'), the burden of this expense is solely on the defendant's property, and the plaintiff will bear no burden for it at all. If it was done with the plaintiff's permission from their own property or from the deceased's estate, then the burden will be on the entire estate of the deceased, pertaining to both the defendant and the plaintiff. Regarding the right of residence in houses and the right to use utensils, etc., which the testator bequeathed to his wife Alam Khatoon, the one-third of the property that Shah Muhammad will first receive as a bequest will be exempt from this will. However, in addition to the one-third property that Shah Muhammad will receive after the deduction of the one-third, the plaintiff will retain the right until a second marriage according to the will. This is because a bequest to a wife cannot obstruct a bequest of one-third to a stranger; yes, it is equal

to what is over one-third. Therefore, for the portion exceeding one-third, i.e., 6/12, its enforcement will be such that the bequest of the corpus (raqbah) will be for Shah Muhammad and the bequest of the usufruct (manfa'at) will be for the plaintiff. Regarding the share of the plaintiff and the defendant in movable or immovable property, each party has the right, provided that they...

[1] Al-Jawhara al-Nayyira, Kitab al-Wasaya, Maktaba Imdadia, Multan, 2/90-389. Page 537 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

“बारह में से, और वह इसके पाँच-छठा हिस्से हैं”[1] - एक चौथाई यानी दो हिस्से पत्नी के हैं; शेष छह हिस्से वसीयत पाने वाले व्यक्ति के पास वापस चले जाते हैं। इस तरह, उसके कुल हिस्से बारह में से दस हो जाएंगे, जो छह में से पाँच (5/6) बनते हैं। (त)

इसके बाद अदालत के सवालों का बिंदुवार विस्तृत जवाब है। यह वसीयत मरज़-उल-मौत (अंतिम बीमारी) में की गई है और संक्षिप्त उत्तर में दी गई जानकारी के अनुसार शरिया के तौर पर सही और लागू होने योग्य है। शाह मोहम्मद के पक्ष में वसीयत एक-तिहाई से अधिक (ज़ायद अल-थुलुथ) है। यदि पत्नी आलम खातून ने इसे स्वीकार नहीं किया, तो इसका कार्यान्वयन निम्नलिखित वितरण के अनुसार होगा: यदि मृतक ने महर में गहने दिए हों, तो गहनों पर वसीयत का बोझ होगा, बल्कि उसे सभी गहने मिलेंगे। अन्यथा, गहनों में से वादी (مدعیہ) को 2/4 हिस्से, प्रतिवादी (مدعا علیہ) को 1/3 हिस्सा मिलेगा और अन्य संपत्ति, मकान, बर्तन आदि में से वादी को 2/12 और प्रतिवादी को 10/12 हिस्से मिलेंगे। क्योंकि पहले इसका एक-तिहाई वसीयत के रूप में प्रतिवादी को मिलेगा, फिर शेष 8 का एक चौथाई यानी कुल 12 का 2/12 वादी को मिलेगा। उसके बाद, शेष यानी आधा 6/12 प्रतिवादी को मिलेगा। जहाँ तक वादी को वसीयत के माध्यम से दिए गए कीमती गहनों का सवाल है, यदि वे महर में दिए गए थे, तो वसीयत के माध्यम से प्रतिवादी का उन पर कोई अधिकार नहीं है। यदि वे केवल वसीयत के रूप में दिए गए थे, तो उनमें प्रतिवादी का एक-तिहाई वसीयत के निष्पादक के माध्यम से एक-तिहाई अधिकार होगा, और इस स्थिति में सभी गहनों में 1/3 हिस्से प्रतिवादी को और 2/3 वादी को मिलेंगे। लेकिन इस दूसरी शर्त पर वसीयत के कार्यान्वयन से पहले, वादी का महर कुल संपत्ति से अदा किया जाएगा। यदि प्रतिवादी ने मृतक के अंतिम संस्कार और दफन का खर्च अपने पैसे से वादी को सूचित किए बिना या अनुमति लिए बिना किया है, क्योंकि यह केवल एक स्वैच्छिक योगदान (तबर्रु) है, इसलिए इस खर्च का बोझ केवल प्रतिवादी की संपत्ति पर है और वादी पर इसका कोई बोझ नहीं होगा। और यदि वादी की अनुमति से अपने धन से या मृतक की संपत्ति से किया गया है, तो इसका बोझ मृतक की पूरी संपत्ति पर होगा, जो प्रतिवादी और वादी दोनों से संबंधित होगा। मकानों में रहने का अधिकार और बर्तनों आदि के उपयोग का अधिकार जो वसीयतकर्ता ने पत्नी आलम खातून को वसीयत किया है, उस वसीयत के बारे में संपत्ति का वह एक-तिहाई जो शाह मोहम्मद को पहले वसीयत के रूप में मिलेगा, मुक्त रहेगा। अलबत्ता, एक-तिहाई संपत्ति के अलावा जो शाह मोहम्मद को एक-तिहाई निकालने के बाद मिलेगी, उसमें वादी को

वसीयत के अनुसार दूसरी शादी तक अधिकार प्राप्त रहेगा क्योंकि पत्नी की वसीयत किसी अजनबी की एक-तिहाई की वसीयत में बाधा नहीं बन सकती, हाँ यह एक-तिहाई से अधिक के बराबर है। इसलिए, एक-तिहाई से अधिक यानी 6/12 में इसका कार्यान्वयन इस तरह होगा कि मूल संपत्ति (रक़बा) की वसीयत शाह मोहम्मद के लिए और लाभ (मनफ़अत) की वसीयत वादी के लिए तय की जाएगी। चल या अचल संपत्ति में वादी और प्रतिवादी का जो हिस्सा है, उसके संबंध में प्रत्येक पक्ष को अधिकार है कि वह दूसरे पक्ष से बशर्ते कि...

[1] अल-जौहरा अल-नैय्यिरा, किताब अल-वसाया, मकतबा इमदादिया, मुल्तान, 2/90-389। पृष्ठ 537 / 658

من اثنی عشر و ذلك خمسة اسداسها ۱ - چوتھائی یعنی دو حصے بیوی کے ہیں باقی چھ حصے وصیت والے شخص کی طرف لوٹ جائیں تو اس طرح اس کے کل حصے بارہ میں سے دس ہوجائیں گے جو کہ چھ میں پانچ (۵/۶) بنتے ہیں۔ (ت)

بعدازاں سوالات عدالت کا نمبر وار جواب بتفصیل ہے یہ وصیت مرض الموت میں ہوئی ہے اور موافق اس تفصیل کے جو مجمل جواب میں گزر چکی ہے شرعاً صحیح و نافذ ہے وصیت بحق شاہ محمد زائد علی الثلث ہے عالم خاتون زوجہ نے اگر اس کو قبول نہیں کیا تو اس کا نفاذ حسب ذیل تقسیم ہو کر ہوگا۔ زیورات اگر متوفی نے مہر میں دیئے ہوں تو زیورات پر وصیت کا بار ہوگا بلکہ تمام زیورات اس کو ملیں گے۔ ورنہ زیورات میں سے مدعیہ کو ۲/۴ سہام، مدعا علیہ کو ۳/۱ سہام اور دیگر جائداد و مکانات و ظروف وغیرہ میں سے مدعیہ ۲/۱۲ اور مدعا علیہ کو ۱۲/ ۱۰ سہام ملیں گے کیونکہ اول ثلث اس کا بطور وصیت مدعا علیہ کو ملے گا پھر ربع باقی ماندہ ۸ ۲/ یعنی سدس کل ۱۲/ ۲ مدعیہ کو ملے گا بعد ازاں باقیماندہ یعنی نصف ۱۲/ ۶ مدعا علیہ کو ملے گا جو زیورات قیمتی (سماعہ عہ) بروئے وصیت مدعیہ کو دیئے گئے ہیں اگر وہ مہر میں دیئے گئے ہیں تو ان میں مدعا علیہ کا روئے وصیت کچھ حق نہیں ہے اور اگر محض بطور وصیت دیئے گئے ہیں تو ان میں مدعا علیہ کا روئے وصی بالثلث حق ثلث ہوگا اور اس صورت میں تمام زیورات میں ۳/ ۱ سہام مدعا علیہ کو اور ۳/ ۲ مدعیہ کو ملیں گے۔ لیکن اس شق ثانی پر نفاذ وصیت سے پیشتر مدعیہ کا مہر کل مال سے ادا کیا جائے گا اگر مدعا علیہ نے تجہیز و تکفین متوفی کی اپنے مال سے بلا اطلاق و بلا اجازت مدعیہ کی ہے چونکہ یہ صرف تبرع ہے لہٰذا اس خرچ کا بار صرف مدعا علیہ کے مال پر ہے اور مدعیہ پر اس کا مطلق بار نہ ہوگا اور اگر با اجازت مدعیہ اپنے مال

سے تجہیز و تکفین کی ہے یا متوفی کے ترکہ میں سے تو اس کا بار متوفی کے تمام ترکہ پر ہوگا جوہر دومدعا علیہ اور مدعیہ کے متعلق ہوگا۔ حق سکنی مکانات اور حق استعمال ظروف وغیرہ کے جو موصی نے عالم خاتون زوجہ کو وصیت کی ہے اس وصیت کے بارے سے ثلث مال جو بطور وصیت شاہ محمد کو اول ملے گا بری رہے گا البتہ علاوہ ثلث مال کے جو شاہ محمد کو بعد اخراج ثلث ملے گا اس میں مدعیہ کو تانکاح ثانی حسب وصیت حاصل رہے گا کیونکہ زوجہ کی وصیت اجنبی کی وصیت بالثلث کے مزاحم نہیں ہو سکتی ہاں زائد علی الثلث کے مساوی ہے لہٰذا زائد علی الثلث یعنی ۱۲/ ۶ میں اس کا نفاذ اس طرح ہوگا کہ رقبہ کی وصیت شاہ محمد کے لئے اور منفعت کی وصیت مدعیہ کے لئے قرار دی جائے گی جو حصہ مدعیہ کا اور مدعا علیہ کا جائداد منقولہ یا غیر منقولہ میں ہے اس کے متعلق ہر ایک فریق کو اختیار ہے کہ وہ فریق ثانی سے بشرطیکہ

۱ الجوھرۃ النیرۃ کتاب الوصایا مکتبہ امدادیہ ملتان ۲/۹۰-۳۸۹ Page 537 of 658

...she agrees to take the price, otherwise, let it be divided according to the aforementioned shares; legally, no party can be forced to take the price.

In Summary: Regarding the determination of the shares of the plaintiff and the defendant, the response from the state scholars is correct, and the one from Mustashar-ul-Ulama Lahore is not correct. Concerning the jewelry, the Sharia detail is that if the deceased gave the aforementioned jewelry to the plaintiff as a gift (tamleek) before their terminal illness (maraz-ul-maut), and the writing of the will is its statement, then those jewels are excluded from the deceased's estate. No burden, even for funeral expenses and burial (tajheez-o-takfeen) or the will, will fall upon them. And if a will was made during the terminal illness, then if it is in exchange for the dower debt (mahr), then in this case, they will not be exempt from the burden of funeral and burial expenses according to the share of jewelry, provided the defendant did not spend from their own property without the plaintiff's permission. However, they will be exempt regarding the bequest of one-third (wasiyat-bil-thulth), meaning after the funeral and burial expenses, the plaintiff will receive all the jewelry from the remaining property. And if it is not in exchange for the dower debt, then after the funeral and burial, the dower debt will be paid first. Subsequently, by the rule of the bequest of one-third, from the jewelry also 1/3, meaning 2/3 of the third, will go to the defendant, and the remaining 2/3 share of the jewelry will go to the plaintiff. Therefore, the ruling of the invalidity of the will is not correct, nor is the ruling regarding the invalidity of the will for usufruct (wasiyat-bil-manfaat) correct; rather, its implementation will be beyond the third. In the current situation, the claim of the scholars of the Mustashar-ul-Ulama association regarding the nullity of the will and the permissibility of 'Radd' (return) to the spouses is not correct. This is because 'Radd' to the spouses is related to the case where the remainder from the preceding rights is designated for the Bait-ul-Mal (public treasury). In a situation where the rights exhaust the entire estate and it does not reach the stage of Bait-ul-Mal, as nothing remained for Bait-ul-Mal there, then the ruling of 'Radd' to the spouses can never occur. This is because, according to the fifth premise, the ruling for the permissibility of 'Radd' to the spouses can never be; it is conditional on the corruption/disorder of the Bait-ul-Mal. If a regulated Bait-ul-Mal exists, then 'Radd' to the spouses cannot occur. Therefore, the ruling of 'Radd' to the spouses was even subsequent to the ruling of delegation to the Bait-ul-Mal in the current case. And the wife's share (farz-e-zauja) exhausts all the remaining estate; no individual part of the remaining estate remains after those preceding rights. Thus, neither the ruling for

delegation to the Bait-ul-Mal can occur, nor 'Radd' to the spouses. Therefore, this discussion here is very surprising. Accordingly, its explanation and rebuttal have been sufficiently provided in my writing included in the file. In my second writing, I have written a note, the summary of which is that Wahid Bakhsh willed Shah Muhammad for the protection of property, not for ownership (tamleek). Therefore, he is an executor (wasi), not a legatee (mousa-lahu). Since the state scholars have sufficiently refuted this, we do not need to write anything more about it. Only Allah knows best, and His knowledge.

...वह सहमत हो और कीमत ले ले, अन्यथा उल्लेखित अंशों के अनुसार विभाजन करा ले; शरीयत के अनुसार कीमत लेने के संबंध में किसी भी पक्ष पर दबाव नहीं डाला जा सकता।

सारांश: वादी और प्रतिवादी के अंशों के निर्धारण के संबंध में राज्य के विद्वानों का उत्तर सही है और मुस्तशारुल उलमा लाहौर का उत्तर सही नहीं है। गहनों के संबंध में शरीयत का विवरण इस प्रकार है कि यदि मृतक ने उल्लेखित गहने मृत्यु-रोग (मरज़-उल-मौत) से पहले ही वादी को स्वामित्व (तमलीक) के रूप में दे दिए थे और वसीयतनामा का लेखन इसका प्रमाण है, तो वे गहने मृतक की संपत्ति (तरका) से बाहर हैं। उन पर कोई बोझ, यहाँ तक कि कफ़न-दफ़न (तजहीज़-ओ-तकफ़ीन) और वसीयत का भी नहीं होगा। और यदि मृत्यु-रोग के दौरान वसीयत की गई है, तो यदि वह महर के कर्ज के बदले में है, तो निश्चित रूप से इस स्थिति में गहनों के हिस्से के अनुसार कफ़न-दफ़न के बोझ से उन्हें छूट नहीं मिलेगी, बशर्ते प्रतिवादी ने वादी की अनुमति के बिना अपनी संपत्ति से खर्च न किया हो। लेकिन एक-तिहाई की वसीयत (वसीयत-बिल-सुल्स) के संबंध में उन्हें छूट होगी, अर्थात कफ़न-दफ़न के खर्च के बाद शेष संपत्ति में से वादी को सभी गहने मिलेंगे। और यदि वह महर के कर्ज के बदले में नहीं है, तो कफ़न-दफ़न के बाद पहले महर का कर्ज चुकाया जाएगा। उसके बाद एक-तिहाई की वसीयत के नियम के अनुसार, गहनों में से भी १/३ यानी प्रतिवादी को सुल्स का २/३ मिलेगा और गहनों का शेष २/३ हिस्सा वादी को मिलेगा। अतः वसीयत की अमान्यता का आदेश सही नहीं है और लाभ के लिए वसीयत (वसीयत-बिल-मनफ़त) की अमान्यता का आदेश भी सही नहीं है, बल्कि इसका कार्यान्वयन एक-तिहाई के अतिरिक्त होगा। वर्तमान स्थिति में मुस्तशारुल उलमा एसोसिएशन के विद्वानों का वसीयत की शून्यता और पति-पत्नी को वापसी (रद्द-अलल-ज़ौवजैन) की स्वीकार्यता के संबंध में दावा सही नहीं है क्योंकि पति-पत्नी को वापसी का संबंध उस स्थिति से है जहाँ पूर्ववर्ती अधिकारों से शेष को बैतुल-माल के लिए निर्धारित किया गया हो। और जिस स्थिति में अधिकार पूरी संपत्ति को समाहित कर लेते हों और बैतुल-माल तक बात न पहुँचे, जैसा कि वहाँ बैतुल-माल के लिए कुछ भी शेष नहीं रहा, तो पति-पत्नी को वापसी का आदेश कभी नहीं हो सकता। क्योंकि पाँचवें प्रस्ताव के नियम के अनुसार, पति-पत्नी को वापसी की अनुमति का आदेश कभी नहीं हो सकता; यह बैतुल-माल की अव्यवस्था (फ़साद) के साथ सशर्त है। यदि एक सुव्यवस्थित बैतुल-माल मौजूद हो, तो पति-पत्नी को वापसी नहीं हो सकती। इसलिए वर्तमान मामले में पति-पत्नी को वापसी का आदेश बैतुल-माल को सौंपने के आदेश के भी बाद का है। और पत्नी का निर्धारित हिस्सा (फर्ज़-ए-ज़ौजा) पूरी शेष संपत्ति को समाहित कर लेता है; उन पूर्ववर्ती अधिकारों के बाद शेष संपत्ति का कोई हिस्सा नहीं

बचता। अतः न तो बैतुल-माल को सौंपने का आदेश हो सकता है और न ही पति-पत्नी को वापसी का। इसलिए यह चर्चा यहाँ बहुत आश्चर्यजनक है। तदनुसार, इसकी व्याख्या और खंडन फ़ाइल में शामिल मेरे लेख में पर्याप्त रूप से कर दिया गया है। अपने दूसरे लेख में मैंने एक नोट लिखा है जिसका सारांश यह है कि वाहिद बख्श ने शाह मोहम्मद को संपत्ति की सुरक्षा के लिए वसीयत की थी, स्वामित्व (तमलीक) के लिए नहीं। इसलिए वह वसीयत का निष्पादक (वसी) है, वसीयत प्राप्तकर्ता (मूसा-लहू) नहीं। चूँकि राज्य के विद्वानों ने इसका पर्याप्त खंडन कर दिया है, इसलिए हमें इसके बारे में और कुछ लिखने की आवश्यकता नहीं है। केवल अल्लाह ही बेहतर जानता है और उसका ज्ञान।

وہ رضامند بھی ہو قیمت لے ورنہ حسب سہامات مذکور تقسیم کرالے شرعاً قیمت لینے کے متعلق کسی فریق پر جبر نہیں ہوسکتا۔ **الحاصل:** تعین حصص مدعیہ و مدعی کے متعلق جواب علمائے ریاست صحیح ہے اور مستشار العلماء لاہور صحیح نہیں ہے زیورات کے متعلق شرعی بایں تفصیل ہے کہ متوفی نے زیورات مذکورہ اگر مدعیہ کو مرض الموت سے پہلے تملیکاً دے دیئے ہیں اور وصیت نامہ کی تحریر اس کا بیان ہے تو وہ زیورات متوفی کے ترکہ سے خارج ہیں ان پر کوئی بار حتی کہ تجہیز و تکفین اور وصیت کا بھی نہیں ہوگا اور اگر مرض موت میں وصیت کی ہے تو اگر بعوض دین مہر ہو تو البتہ اس صورت میں تجہیز و تکفین کے بار سے حسب حصہ زیورات مستثنیٰ نہ ہوں گے بشرطیکہ مدعا علیہ نے بلا اجازت مدعیہ اپنے مال سے خرچ نہ کیا ہو لیکن وصیت بالثلث کے بارے میں مستثنیٰ ہوں گے یعنی بعد خرچ تجہیز و تکفین باقیماندہ مال سے تمام زیورات مدعیہ کو ملیں گے، اور اگر بعوض دین مہر نہ ہو تو بعد تجہیز و تکفین اول دین مہر ادا کیا جائے گا، بعد ازاں بحکم وصیت بالثلث زیورات میں سے بھی ۱/۳ یعنی ۲/۳ ثلث مدعا علیہ کو ملے گا باقیماندہ ۲/۳ حصہ زیورات مدعیہ کو ملیں گے، پس حکم عدم جواز وصیت صحیح نہیں اور نیز حکم بعدم جواز وصیت بالمنفعت بھی صحیح نہیں بلکہ اس کا نفاذ علاوہ ثلث کے ہوگا، صورت موجودہ میں علماء انجمن مستشار العلماء کا دعویٰ بطلان وصیت اور جواز رد علی الزوجین کے متعلق صحیح نہیں ہے کیونکہ رد علی الزوجین کا تعلق اس صورت کے ساتھ جس جگہ حقوق متقدمہ سے باقیماندہ کو بیت المال کے لیے قرار دیا ہے اور جس صورت میں حقوق تمام ترکہ کو مستغرق ہوں اور بیت المال تک نوبت نہ پہنچے جیسا کہ وہاں بیت المال کے لئے کچھ نہیں باقی رہا تو رد علی الزوجین کا حکم ہرگز نہیں ہو سکتا کیونکہ بحکم مقدمہ خامسہ رد علی الزوجین کے جواز کا حکم ہرگز نہیں ہو سکتا بیت المال کے فساد کے ساتھ مشروط ہے اگر بیت المال منتظم

موجود ہو تو رد علی الزوجین نہیں ہو سکتا لند حکم رد علی الزوجین حکم تفویض بیت المال سے بھی مؤخر ہوا صورت موجودہ میں، اور فرض زوجہ تمام باقیماندہ ترکہ کو مستغرق ہیں باقی ماندہ ترکہ کا کوئی فرد ان حقوق متقدمہ کے بعد باقی نہیں رہتا، پس نہ تفویض بیت المال کا حکم ہو سکتا ہے نہ رد علی الزوجین کا۔ پس یہ بحث اس جگہ نہایت تعجب انگیز ہے، چنانچہ اس کی تشریح اور تردید اپنی تحریر مندرجہ مسل کافی طور پر کردی ہے اپنی دوسری تحریر میں ایک نوٹ لکھتے ہیں جن کا خلاصہ یہ ہے کہ واحد بخش نے شاہ محمد کو حفاظت جائداد کی وصیت کی ہے، نہ تملیک کی، لہذا وہ وصی ہے نہ موصی لہ چونکہ اس کی تردید علمائے ریاست نے کافی طور پر فرمائی ہے لہذا ہم کو اس کے متعلق کچھ لکھنے کی ضرورت نہیں ہے فقط واللہ اعلم وعلمہ

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

Complete and most firm.

Copy of Answer 8

I have carefully read the fatwas of the venerable scholars along with the relevant documents of the case file, and repeatedly deliberated upon the references from the books of jurisprudence for the purpose of clarifying the disputed matter. Consequently, I arrived at the following decision: by the grace of Allah Almighty, there is no dispute that there is a difference of opinion among later jurists regarding the 'radd' (return of surplus estate) to the spouses. That is, the earlier jurists were absolutely not in favor of 'radd' to the spouses, whereas the later jurists are in favor of the said 'radd'. Furthermore, there is no dispute that the fatwa is based on the opinion of the later jurists, as the author of Radd al-Muhtar states:

Arabic

It is stated in al-Qunyah: In our time, a fatwa is given for 'radd' to the spouses due to the corruption of the public treasury (Bayt al-Mal). It is narrated in al-Zaylai from al-Nihayah that whatever remains after the fixed share of one of the spouses is taken should be returned to them. Similarly, it is returned to the foster daughter and foster son. It is stated in al-Mustasfa: Today, the fatwa is for 'radd' to the spouses. The researcher Ahmad bin Yahya bin Sa'd al-Taftazani said: Many sheikhs have given a fatwa that 'radd' should be made to the spouses when there are no other relatives except them, because in these days the leaders have become corrupt and the rulers oppressive... etc.

Urdu

It is stated in al-Qunyah that in our time, a fatwa for 'radd' (return) will be given to the spouses due to the corruption of the public treasury (Bayt al-Mal). It is narrated from Nihayah in Zaylai that whatever remains after receiving the prescribed share of either of the spouses, it should be returned to them. Similarly, it will be returned to the foster daughter and foster son. It is stated in al-Mustasfa that today the fatwa is in favor of returning it to the spouses. The researcher Ahmad bin Yahya bin Sa'd al-Taftazani said that many sheikhs have given the fatwa that 'radd' should be done to the spouses when no relatives other than them exist, because in both cases the leaders have become bad and the rulers have become oppressive, etc. (T)

Now the point for discussion remains that the later jurists, upon whose opinion the fatwa is based, are in favor of the said 'radd' in the absence of these four: Dhawi al-

Arham (distant kindred), Mawla al-Muwalat (successor by contract), Muqarrun lahu bin-nasab 'ala al-ghayr (one whose lineage is acknowledged by another through another), and Musu lahu bi-jami' al-mal (legatee of the whole property). It is clear from the following statement of the author of Durr al-Mukhtar that the later jurists consider 'radd' to the spouses in the same category as 'radd' to the relatives with fixed shares (dhawi al-furud al-nasabiyah) and along with them for 'radd' on one of the spouses...

---

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Bab al-'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

पूर्ण और अत्यंत सुदृढ़।

उत्तर 8 की प्रतिलिपि

मैंने प्रतिष्ठित विद्वानों के फतवों के साथ-साथ मामले की फाइल से संबंधित दस्तावेजों को ध्यान से पढ़ा है और विवादित मामले को स्पष्ट करने के उद्देश्य से न्यायशास्त्र (फिक्ह) की पुस्तकों के संदर्भों पर बार-बार विचार किया है। फलस्वरूप, मैं निम्नलिखित निर्णय पर पहुँचा हूँ: अल्लाह सर्वशक्तिमान की कृपा से, इसमें कोई विवाद नहीं है कि पति-पत्नी को विरासत की वापसी (रद्द) के संबंध में बाद के न्यायविदों (मुताअखिरीन) के बीच मतभेद है। अर्थात, प्रारंभिक न्यायविद (मुतक़द्दिमीन) स्पष्ट रूप से पति-पत्नी को 'रद्द' देने के पक्ष में नहीं थे, जबकि बाद के न्यायविद उक्त 'रद्द' के पक्ष में हैं। इसके अलावा, इसमें कोई विवाद नहीं है कि फतवा बाद के न्यायविदों की राय पर आधारित है, जैसा कि 'रद्द अल-मुह्तार' के लेखक कहते हैं:

अरबी

क़ुन्या में कहा गया है: हमारे समय में, बैत-अल-माल (सार्वजनिक खजाना) के भ्रष्टाचार के कारण पति-पत्नी को 'रद्द' देने का फतवा दिया जाएगा। ज़यलई में निहाया से उद्धृत है कि पति-पत्नी में से किसी एक के निर्धारित हिस्से को लेने के बाद जो कुछ भी बचता है, वह उन्हीं को वापस कर दिया जाएगा। इसी तरह, इसे दूध-बेटी और दूध-बेटे को भी वापस किया जाएगा। मुस्तस्फा में कहा गया है: आज के समय में फतवा पति-पत्नी को 'रद्द' देने के पक्ष में है। शोधकर्ता अहमद बिन यहया बिन साद अल-तफ़्ताज़ानी ने कहा: कई शेखों ने फतवा दिया है कि पति-पत्नी को 'रद्द' दिया जाना चाहिए जब उनके अलावा कोई और

उर्दू

क़ुन्या में कहा गया है कि हमारे समय में बैत-अल-माल के भ्रष्टाचार के कारण पति-पत्नी पर 'रद्द' का फतवा दिया जाएगा। ज़यलई में निहाया से उद्धृत है कि पति-पत्नी में से किसी एक के फ़र्ज़ी (निश्चित) हिस्से को प्राप्त करने के बाद जो कुछ बच जाए, वह उन्हीं पर लौटा दिया जाएगा। इसी तरह रज़ाई (दूध-भाई) बेटी और रज़ाई बेटे की ओर लौटाया जाएगा। मुस्तस्फा में कहा गया है कि आज के ज़माने में फतवा पति-पत्नी पर 'रद्द' करने के साथ है। शोधकर्ता अहमद बिन यहया बिन साद अल-तफ़्ताज़ानी ने कहा कि बहुत से मशाइख़ ने फतवा दिया है कि पति-पत्नी पर 'रद्द' किया जाएगा, जबकि उनके अलावा अक़ारिब (रिश्तेदारों) में से कोई मौजूद न हो, क्योंकि इन दोनों में पेशवा

अरबी	उर्दू
रिश्तेदार न हो, क्योंकि इन दिनों नेता भ्रष्ट और शासक अत्याचारी हो गए हैं... इत्यादि।	(नेता) खराब और हुक्काम (शासक) ज़ालिम हो चुके हैं, इत्यादि। (त)

अब चर्चा का विषय यह रह जाता है कि बाद के न्यायविद, जिनकी राय पर फतवा आधारित है, इन चारों की अनुपस्थिति में उक्त 'रद्द' के पक्ष में हैं: ज़वी अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदार), मौला अल-मुवालात, मुक़र्रुन लहू बिन-नसब अला अल-ग़ैर, और मूसू लहू बि-जमी अल-माल। 'दुर्र अल-मुख्तार' के लेखक के निम्नलिखित कथन से स्पष्ट है कि बाद के न्यायविद पति-पत्नी को 'रद्द' देने को निर्धारित रक्त संबंधों (ज़वी अल-फुरूद अल-नसबिया) के समान ही दर्जा देते हैं और उनके साथ ही पति-पत्नी में से किसी एक पर 'रद्द' के..

---

1. रद अल-मुह्तार, किताबुल फराइज, बाबुल औल, दार इहया अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/502.

فتاویٰ رضویہ، جلد ۲۵

اتم واحکم۔

نقل جواب ۸

میں نے حضرات علمائے کرام کے فتاویٰ معہ کاغذات متعلقہ مثل مقدمہ کو غور سے پڑھا اور بار بار بغرض تنقیح امر متنازعہ فیہ حوالہ جات کتب فقہ میں تدبر کیا چنانچہ حسب ذیل فیصلہ پر آگاہ ہوا، بتوفیقہ تعالیٰ اس میں تو کلام نہیں کہ رد علی الزوجین میں فقہائے متاخرین کا اختلاف ہے یعنی فقہائے متقدمین قطعاً رد علی الزوجین کے قائل نہیں ہیں اور فقہائے متاخرین رد مذکور کے قائل ہیں نیز اس میں کلام نہیں کہ فتویٰ متاخرین کے قول پر ہے چنانچہ صاحب ردالمحتار فرماتے ہیں :

عربی	اردو
قال في القنیہ ویفتی بالرد علی الزوجین فی زماننا لفساد بیت المال وفی الزیلعي عن النهایة ما فضل عن فرض احد الزوجین یرد علیه وکذا البنت و الابن من الرضاع یصرف الیهما وقال في المستصفی والفتوی الیوم بالرد علی الزوجین وقال المحقق احمد بن یحیی بن سعد التفتازانی افتی کثیر من المشائخ بالرد علیهما اذا لم یکن من الاقارب	قنیہ میں کہا کہ ہمارے زمانے میں بیت المال کے فساد کی وجہ سے زوجین پر رد کا فتویٰ دیا جائے گا، زیلعی میں نہایہ سے منقول ہے کہ زوجین میں سے کسی ایک کے فرضی حصہ کو وصول کرنے کے بعد جو کچھ بچ جائے وہ اسی پر رد کردیا جائے گا یونہی رضاعی بیٹی اور رضاعی بیٹے کی طرف لوٹایا جائے گا۔ مستصفی میں کہا آج کے زمانے میں فتویٰ زوجین پر رد کرنے کے ساتھ ہے، محقق احمد بن یحییٰ بن سعد تفتازانی نے کہا بہت سے مشائخ نے فتویٰ دیا ہے کہ زوجین پر رَد کیا جائے گا

عربی	اردو
سواهما لفساد الامام وظلم الحکام فی هذه الایام الی آخرہ۔	جبکہ ان کے علاوہ اقارب میں سے کوئی موجود نہ ہو، کیونکہ ان دونوں میں پیشوا خراب اور حکام ظالم ہوچکے ہیں الخ۔ (ت)

اب بحث طلب بات رہ جاتی ہے کہ فقہائے متاخرین جن کے قول پر فتوی ہے ذوی الارحام مولی الموالات، مقرہ بالنسپ علی الغیر، موصی لہ بجمیع المال ان چاروں کے نہ ہونے کی صورت میں رد مذکور کے قائل ہیں، صاحب در مختار کی عبارت مندرجہ ذیل سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ متاخرین رد علی ذوی الفروض النسبیہ ہی کے درجہ میں اور انہیں کے ساتھ رد علی احد الزوجین کے

---

۱ ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/۵۰۲

They are proponents. Accordingly, they state:

[Table Header - Arabic]: And Radd (return) is the opposite of 'Awl (increase), as previously mentioned. Thus, when something remains from the shares (furood), and there is no agnate ('asaba) present, the surplus is returned to them according to their portions by consensus, due to the corruption of the public treasury (Bayt al-Mal), except for the spouses, for whom it is not returned. Hazrat Uthman (Allah be pleased with him) said: It is also returned to them. This was stated by the author and others. I say: It is asserted in 'al-Ikhtiyar' that this is an error of the narrator, so refer to it. I say: It is in 'al-Ashbah' that in our time, it is returned to them due to the corruption of the public treasury. We have already mentioned this in the 'Book of Al-Wala'.[1]

[Table Header - Urdu]: 'Radd' is the opposite of 'Awl', as mentioned before. So now, when something is left from the fixed shares while no agnatic heir ('asaba) is present there, that leftover wealth will be returned to the sharers (dhawi al-furood) according to their portions by consensus, except for the spouses. Hazrat Uthman (Allah be pleased with him) said that it will also be returned to the spouses; the author and others have said the same. I say: It is asserted in 'Ikhtiyar' that this is a misconception of the narrator, so refer to it. I say: It is in 'Ashbah' that in our time, it will be returned to the spouses due to the corruption of the public treasury. We have already mentioned this in 'Kitab al-Awliya'. (T)

If, according to the later jurists, the rank of 'return to the spouses' (radd 'ala al-zawjayn) came after the 'universal legatee' (musa lahu bi-jami' al-mal), then what was the need to mention the disagreement of Hazrat Uthman (Allah be pleased with him) and the author of 'al-Ashbah' here alongside 'return to the blood-related sharers' (radd 'ala dhawi al-furood al-nasabiyyah)? From the argument quoted from the book 'Ruh al-Shuruh' regarding the view of Hazrat Uthman (Allah be pleased with him), it is clear that Hazrat Uthman (Allah be pleased with him) holds 'return to the spouses' and 'return to the blood-related sharers' at the same rank because 'return' is analogized (qiyas) to 'awl (increase). It is evident that in 'awl, the blood-related sharers and one of the spouses are equal; therefore, they should also be equal in 'return'. The argument provided by later scholars for 'return to the spouses' is the corruption of the public treasury. This raises a suspicion: since the occasion for the estate to go to the public treasury is because it is corrupt, 'return to the spouses' should happen. And if the occasion for going to the public treasury is after the universal legatee, then 'return to the spouses' should also be after the universal legatee. However, from the aforementioned passage of 'al-Durr al-Mukhtar', it

appears that in the reasoning for 'return to the blood-related sharers', only the corruption of the public treasury is presented. Therefore, 'return to the blood-related sharers' should also be after the universal legatee...

---

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Chapter on 'Awl, Mujtabai Press, Delhi, 2/361.

वे इसके समर्थक हैं। तदनुसार, वे कहते हैं:

[तालिका शीर्षक - अरबी]: और 'रद्द' (लौटाना) 'अवल' (वृद्धि) का विपरीत है, जैसा कि पहले बताया गया है। अत; जब अंशों (फ़रुज़) से कुछ बच जाए, और वहाँ कोई पितृपक्षीय उत्तराधिकारी (असबह) मौजूद न हो, तो वह अतिरिक्त धन सर्वसम्मति से उनके हिस्सों के अनुसार उन्हें वापस कर दिया जाएगा, क्योंकि सार्वजनिक कोष (बैतुल माल) में भ्रष्टाचार है, सिवाय पति-पत्नी के, जिन पर इसे नहीं लौटाया जाता है। हज़रत उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने कहा: उन पर भी लौटाया जाएगा। यह लेखक और अन्य लोगों द्वारा कहा गया था। मैं कहता हूँ: 'अल-इख्तियार' में दृढ़तापूर्वक कहा गया है कि यह कथावाचक की भूल है, इसलिए उसका संदर्भ लें। मैं कहता हूँ: 'अल-अशबाह' में है कि हमारे समय में, सार्वजनिक कोष के भ्रष्टाचार के कारण इसे उन पर लौटाया जाता है। इसका उल्लेख हम पहले 'किताब अल-विला' में कर चुके हैं।[1]

[तालिका शीर्षक - उर्दू]: 'रद्द' 'अवल' का विपरीत है, जैसा कि पहले बताया गया है। तो अब जब निर्धारित अंशों से कुछ बच जाए जबकि वहाँ कोई पितृपक्षीय उत्तराधिकारी मौजूद न हो, तो वह बचा हुआ धन सर्वसम्मति से अंशधारकों (धवी अल-फ़रुज़) पर उनके हिस्सों के अनुसार लौटाया जाएगा, सिवाय पति-पत्नी के। हज़रत उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) ने फरमाया कि पति-पत्नी पर भी लौटाया जाएगा, लेखक आदि ने भी ऐसा ही कहा है। मैं कहता हूँ: 'इख्तियार' में दृढ़तापूर्वक कहा गया है कि यह कथावाचक का वहम है, इसलिए तुम उसी की ओर रुजू करो। मैं कहता हूँ: 'अशबाह' में है कि हमारे समय में सार्वजनिक कोष के भ्रष्टाचार की वजह से पति-पत्नी पर लौटाया जाएगा। इसका उल्लेख हम पहले 'किताब अल-औलिया' में कर चुके हैं। (त)

यदि बाद के न्यायविदों के अनुसार, 'पति-पत्नी पर वापसी' (रद्द अलल-ज़ौजैन) का स्थान 'पूर्ण वसीयतदार' (मूसा लहू बिजमीअ अल-माल) के बाद होता, तो यहाँ 'रक्त-संबंधी अंशधारकों पर वापसी' के साथ हज़रत उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) और 'अल-अशबाह' के लेखक के मतभेद का उल्लेख करने की क्या आवश्यकता थी? हज़रत उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) के विचार के बारे में 'रूह अल-शुरुह' पुस्तक से उद्धृत तर्क से यह स्पष्ट है कि हज़रत उस्मान (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) 'पति-पत्नी पर वापसी' और 'रक्त-संबंधी अंशधारकों पर वापसी' को एक ही स्तर पर रखते हैं क्योंकि 'वापसी' की तुलना 'अवल' (वृद्धि) से की गई है। यह स्पष्ट है कि 'अवल' में रक्त-संबंधी अंशधारक और पति-पत्नी में से एक समान हैं; इसलिए उन्हें 'वापसी' में भी समान होना चाहिए। बाद के विद्वानों द्वारा 'पति-पत्नी पर वापसी' के लिए दिया गया तर्क सार्वजनिक कोष का भ्रष्टाचार है। इससे

यह संदेह पैदा होता है कि चूँकि संपदा के सार्वजनिक कोष में जाने का अवसर उसके भ्रष्ट होने के कारण आता है, इसलिए 'पति-पत्नी पर वापसी' होनी चाहिए। और यदि सार्वजनिक कोष में जाने का अवसर पूर्ण वसीयतदार के बाद है, तो 'पति-पत्नी पर वापसी' भी पूर्ण वसीयतदार के बाद होनी चाहिए। हालाँकि, 'अल-दुर्र अल-मुख्तार' के उपर्युक्त उद्धरण से ऐसा प्रतीत होता है कि 'रक्त-संबंधी अंशधारकों पर वापसी' के तर्क में केवल सार्वजनिक कोष के भ्रष्टाचार को ही प्रस्तुत किया गया है। इसलिए, 'रक्त-संबंधी अंशधारकों पर वापसी' भी पूर्ण वसीयतदार के बाद...

---

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फराइज़, बाबू अल-अवल, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/361।

قائل ہیں۔ چنانچہ وہ فرماتے ہیں:

والرد ضدہ (ای ضد العول) کما مر و حینئذ فان فضل عنہا ای عن الفروض والحال انہ لاعصبۃ ثمۃ یرد الفاضل علیہم بقدر سہامہم اجماعاً لفساد بیت المال الا علی الزوجین فلا یرد علیہما وقال عثمان رضی اللہ عنہ یرد علیہما ایضاً قالہ المصنف وغیرہ قلت جزم فی الاختیار بان ہذا وہم من الراوی فراجعہ قلت و فی الاشباہ انہ یرد علیہما فی زماننا لفساد بیت المال وقد قدمناہ فی الولاء۔[1]

رد ضد ہے عول کی، جیسا کہ گزرا، تو اب جب فروض سے کچھ بچ جائے درانحالیکہ کوئی عصبہ وہاں موجود نہ ہو تو وہ بچا ہوا مال بالاتفاق ذوی الفروض پر ان کے حصوں کے مطابق رد کیا جائے گا سوائے زوجین کے، حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ زوجین پر بھی رد کیا جائے گا، ایسا ہی مصنف وغیرہ نے کہا ہے۔ میں کہتا ہوں اختیار میں جزم کیا ہے کہ یہ راوی کا وہم ہے تو تم اسی کی طرف رجوع کرو۔ میں کہتا ہوں اشباہ میں ہے ہمارے زمانے میں بیت المال کے فساد کی وجہ سے زوجین پر رد کیا جائے گا۔ اس کا ذکر پہلے ہم کتاب الاولیاء میں کر آئے ہیں۔ (ت)

اگر فقہائے متاخرین کے نزدیک رد علی الزوجین کا درجہ موصی لہ بجمیع المال کے بعد ہوتا تو حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ اور مصنف صاحب اشباہ کے اختلاف کو یہاں یعنی رد علی ذوی الفروض النسبیہ کے ساتھ ملا کر بیان کی کیا ضرورت تھی حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے قول پر جو دلیل کتاب روح الشروح سے منقول ہے اس سے یہی صاف ظاہر ہے کہ حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ رد علی الزوجین اور رد علی ذوی الفروض النسبیہ ایک ہی درجہ پر رکھتے ہیں کیونکہ اس میں رد کو عول پر قیاس کیا گیا ہے اور ظاہر ہے کہ عول میں ذوی الفروض النسبیہ اور احد الزوجین برابر ہیں تو پھر رد میں بھی ان کو برابر ہونا چاہئے

متاخرین کی طرف سے رد علی الزوجین کی دلیل میں فساد بیت المال بیان کیا جاتا ہے اس سے یہ شبہ ہوتا ہے کہ جب ترکہ کے بیت المال میں جانے کا موقعہ ہو تو اس کے فاسد ہو جانے کے باعث رد علی الزوجین ہونا چاہئے اور جب بیت المال میں جانے کا موقعہ موصی لہ بجمیع المال کے بعد ہے تو رد علی الزوجین بھی موصی لہ بجمیع المال کے بعد ہونا چاہئے لیکن درمختار کی عبارت مسطورہ بالا سے معلوم ہوتا ہے کہ اس میں رد علی ذوی الفروض النسبیہ کی دلیل سے ہی فساد بیت المال ہی کو پیش کیا ہے تو چاہئے کہ رد علی ذوی الفروض النسبیہ بھی موصی لہ بجمیع المال کے بعد

---

[1] الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۱

Fatawa Rizwiya, Volume 25

...is indeed the case and no one is even a claimant of it. The details cited by scholars from Hashiya Diya-us-Siraj etc. are all based on the school of the predecessors (mutaqaddimin), which is mostly prevalent and famous. Therefore, it is stated in Radd al-Muhtar:

[Arabic Quote Box]: I say: We have also not heard in our time anyone giving a fatwa on any of this, and perhaps it is because it contradicts the core texts (mutun). So, let it be contemplated. However, it is not hidden that the mutun were composed to transmit what the school (madhhab) is, and this issue is among those where the latter scholars (muta'akhkhirin) gave a fatwa contrary to the original school. (T)

In any case, if any person finds such a clear report that the latter jurists (fuqaha al-muta'akhkhirin) are proponents of 'Radd 'ala al-Zawjayn' (reversion to spouses) in the absence of a 'Musa lahu bi-jami' al-mal' (legatee of the whole estate), then I (the humble one) and other members of 'Mustashar al-Ulama' will have no excuse in changing our opinion. But the honorable Muftis have not yet brought this matter to the level of proof. Those reports and details from which it appears that in the presence of a 'Musa lahu bi-jami' al-mal' there will be no 'Radd 'ala al-Zawjayn', are all based on the statement of the predecessor jurists. And according to this statement, if the 'Musa lahu bi-jami' al-mal' is not present, even then 'Radd 'ala al-Zawjayn' cannot occur. I am not aware of any such report from which it is proven that if 'Musa lahu bi-jami' al-mal' is not present, then there will be 'Radd 'ala al-Zawjayn', otherwise not. And in my opinion, this is not the school of anyone. In any case, the details mentioned in the fatwas related to this issue, from which 'Musa lahu bi-jami' al-mal' has been prioritized over 'Radd 'ala al-Zawjayn', are based on the school of the predecessors, not the latter ones, which is the mufta-bi (acted upon) school. And if it is established with certainty that it is not based on the school of the latter ones, then the fatwa of the scholars of the state is correct, but on close inspection, it clearly appears that...

---

1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 502/5

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...ही हो और इसका तो कोई क़ायल भी नहीं है। हाशिया ज़िया-उस-सिराज आदि से जो जुज़ियात (विवरण) विद्वानों ने उद्धृत किए हैं, वे सभी पूर्ववर्तियों (मुतक़द्दिमीन) के पंथ पर आधारित हैं जो कि अधिकांशतः प्रचलित और प्रसिद्ध है। इसीलिए रद्द-अल-मुह्तार में कहा गया है:

[अरबी उद्धरण बॉक्स]: मैं कहता हूँ: हमने अपने समय में भी नहीं सुना कि किसी ने इस बारे में कोई फतवा दिया हो, और शायद यह मूल ग्रंथों (मुतून) के प्रतिकूल होने के कारण है। अतः चिंतन किया जाना चाहिए। किंतु यह गुप्त नहीं है कि मुतून को पंथ (मज़हब) के संचार के लिए रचा गया था, और यह मुद्दा उन मुद्दों में से है जिनमें परवर्तियों (मुतअख़िरीन) ने मूल पंथ के विरुद्ध फतवा दिया है। (त)

बहरहाल, यदि किसी सज्जन को ऐसी कोई स्पष्ट रिवायत (कथन) मिल जाए कि परवर्ती फ़ुक़हा (विधिवेत्ता), 'मूसा लहू बि-जमी' अल-माल' (संपूर्ण संपत्ति का वसीयत प्राप्तकर्ता) की अनुपस्थिति में 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' (पति-पत्नी को वापसी) के पक्षधर हैं, तो मुझ दास और मुस्तशार-उल-उलेमा के अन्य सदस्यों को अपनी राय बदलने में कोई आपत्ति नहीं होगी। परंतु सम्मानित मुफ़्तियों ने अभी तक इस बात को प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँचाया है। वे रिवायतें और विवरण जिनसे यह प्रतीत होता है कि 'मूसा लहू बि-जमी' अल-माल' की उपस्थिति में 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' नहीं होगा, वे पूरी तरह से पूर्ववर्ती फ़ुक़हा के कथन पर आधारित हैं। और इस कथन के अनुसार, यदि 'मूसा लहू बि-जमी' अल-माल' मौजूद न हो, तब भी 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' नहीं हो सकता। मुझे ऐसी किसी रिवायत का ज्ञान नहीं है जिससे यह सिद्ध हो कि यदि 'मूसा लहू बि-जमी' अल-माल' मौजूद न हो, तो 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' होगा, अन्यथा नहीं। और मेरे विचार में, यह किसी का भी मज़हब नहीं है। बहरहाल, इस मुद्दे से संबंधित फतवों में उल्लिखित जुज़ियात, जिनसे 'मूसा लहू बि-जमी' अल-माल' को 'रद्द अला अल-ज़ौज़ैन' पर प्राथमिकता दी गई है, वे पूर्ववर्तियों के पंथ पर आधारित हैं, न कि परवर्तियों पर, जो कि मुफ़्ता-बिह (अमल में लाया जाने वाला) पंथ है। और यदि यह निश्चित रूप से सिद्ध हो जाए कि वह परवर्तियों के पंथ पर आधारित नहीं है, तो रियासत के विद्वानों का फतवा सही है, परंतु सूक्ष्म निरीक्षण करने पर स्पष्ट रूप से प्रतीत होता है कि...

---

1 रद्द-अल-मुह्तार, किताब-अल-फ़राइज़, बाब-अल-औल, दार इह्या-अत-तुरास-अल-अरबी, बेरुत, 502/5

ہی ہو اور اس کا تو کوئی قائل بھی نہیں ہے۔ حاشیہ ضیاء السراج وغیرہ سے جو جزئیات علماء نے نقل کئے ہیں وہ سب متقدمین کے مذہب پر مبنی ہیں جو زیادہ تر مروج اور مشہور ہے، اسی لئے ردالمحتار میں فرماتے ہیں:

[عربی اقتباس کا خانہ]: اقول: ولم نسمع ایضا فی زماننا من افتی بشیئ من ذلك ولعله لمخالفته للمتون فلیتأمل لکن لایخفی ان المتون موضوعة لنقل ماھو المذھب وھذہ المسئلة مما افتی بھا المتأخرون علی خلاف اصل المذھب۔ (اقول: اور ہم نے اپنے زمانے میں سنا بھی نہیں کہ کسی نے ایسا فتوی دیا ہو شاید متون سے اس کے مخالف ہونے کی وجہ سے۔ پس تامل چاہئے ، لیکن پوشیدہ نہیں کہ متون نقل مذہب کے لئے وضع کئے گئے ہیں، اور یہ مسئلہ ان مسائل میں سے ہے جن میں متاخرین نے اصل مذہب کے خلاف فتوی دیا ہے۔ (ت))

بہر کیف اگر کسی صاحب کو کوئی ایسی صریح روایت مل جائے کہ فقہائے متاخرین موصی لہ بجمیع المال کے نہ ہونے کی صورت میں رد علی الزوجین کے قائل ہیں تو خاکسار اور دیگر اراکین مستشار العلماء کو اپنی رائے بدل دینے میں کوئی عذر نہیں ہو سکتا لیکن حضرات مفتیان نے ابھی تک اس امر کو پایہ ثبوت تک نہیں پہنچایا وہ روایات وجزئیات جن سے معلوم ہوتا ہے کہ موصی لہ بجمیع المال کے ہوتے ہوئے رد علی الزوجین نہیں ہوگا وہ بتمامہا فقہائے متقدمین کے قول پر مبنی ہے اور اس قول کے موافق اگر موصی لہ بجمیع المال موجود نہ ہو تو بھی رد علی الزوجین نہیں ہو سکتا مجھے کسی ایسی روایت کا علم نہیں ہے جس سے یہ ثابت ہو کہ موصی لہ بجمیع المال موجود نہ ہو تو رد علی الزوجین ہوگا ورنہ نہیں، اور میرے خیال میں یہ کسی کا بھی مذہب نہیں ، بہر صورت جزئیات مندرجہ فتاوی متعلقہ مسئلہ ہذا جن سے موصی لہ بجمیع المال کو

رد علی الزوجین پر مقدم رکھا گیا ہے وہ مذہب متقدمین پر مبنی ہیں نہ متاخرین پر جو متاخرین پر جو مفتی بہ مذہب ہے اور اگر یہ امر قطعاً ثابت ہو جائے کہ وہ مذہب متاخرین پر مبنی نہیں تو حضرات علماء ریاست کا فتوی صحیح ہے مگر بنظر امعان صاف معلوم ہوتا ہے

---

1 ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵۰۲/۵

Fatawa Razawiyyah Volume 25

Since no Mufti has clarified this matter, therefore the decision of this humble servant in this issue is the same as what the Anjuman Mustashar al-Ulama, Lahore has written in its fatwa, and those who agree with it. Any further discussion on this matter is futile and is sufficient for the court's decision. And Allah knows best what is right, and to Him is the return. End.

The Answer: (Answer of Imam Ahmad Raza Khan, mercy be upon him) In the name of Allah, the Most Gracious, the Most Merciful.

[Table content] Arabic: Praise be to Allah, Lord of the worlds, and in Him then in His Messenger we seek help. May Allah Almighty bless him and grant him peace and bless him and all his family and companions. Urdu (Translated to English): All praise is for Allah Almighty who is the Provider of all the worlds, and from Him then from His Messenger do we seek help. May Allah Almighty send prayers, peace, and blessings upon His Messenger and upon all his family and companions. (T)

Praise be to Allah, fees are not taken for fatwas here. "My reward is only from the Lord of the worlds."[1] (T) The money order was returned. The questions and the eight fatwas related to them were observed. Not writing the names of the Muftis was not strange. One fatwa was joined with another, it was written and then erased, leaving space. There is no discussion about it here. By the help of the Almighty, the work is based on research. However, this much request is appropriate; by the grace of Allah Almighty, there is no favoritism for any friend in matters here. Our Lord Almighty has said:

[Table content] Arabic: "O you who have believed, be persistently standing firm in justice, witnesses for Allah, even if it be against yourselves."[2] Urdu (Translated to English): O believers! Stand firmly for justice, as witnesses for Allah, even if it is to your own loss. (T)

[1] Al-Quran al-Karim 26/109 [2] Al-Quran al-Karim 4/135

Page 542 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

चूंकि इस मामले को किसी मुफ़्ती ने साफ़ नहीं किया है, इसलिए इस मसले में इस ख़ाकसार का फ़ैसला वही है जिसे अंजुमन मुस्तशार उल-उलेमा, लाहौर ने अपने फ़तवे में लिखा है, और जिसके साथ वे सहमत हैं। इस मसले पर इससे ज़्यादा बहस फ़ुज़ूल है और अदालत के फ़ैसले के लिए काफ़ी है। फ़क़त वल्लाहु आलम बिस-सवाब व इलैहिल मरजीउ वल मआब। फ़क़त।

उत्तर: (इमाम अहमद रज़ा ख़ान अलैहिर्रहमा का जवाब) बिस्मिल्लाह हिर्रहमान निर्रहीम

[तालिका सामग्री] अरबी: अल्हम्दुलिल्लाहि रब्बिल आलमीन व बिही सुम्मा बि रसूलीही नस्तईन सल्लल्लाहु तआला अलैहि व सल्लम व बारक अलैहि व अला आलिही व सहबिही अजमईन। उर्दू: तमाम तारीफें अल्लाह तआला के लिए हैं जो कुल जहानों का परवरदिगार है और उसी से फिर उसके रसूल से हम मदद चाहते हैं। अल्लाह तआला अपने रसूल पर दरूद, सलाम और बरकतें फरमाए और आपकी तमाम आल व असहाब पर। (त)

अल्हम्दुलिल्लाह यहाँ फ़तवे पर फ़ीस नहीं ली जाती। "मेरा अज्र तो उसी पर है जो सारे जहान का रब है।"[1] (त) मनी ऑर्डर वापस कर दिया गया, सवाल और उनके संबंधित आठ फतवे देखे गए। मुफ़्तियों के नाम न लिखना अजीब नहीं था, एक फ़तवे में दूसरे का जोड़ दिया गया था, जिसे लिखकर मिटा दिया गया और जगह छोड़ दी गई। यहाँ इस पर कोई बहस नहीं है। अल्लाह के फ़ज़्ल से काम तहक़ीक़ (शोध) पर आधारित है, लेकिन इतनी गुज़ारिश मुनासिब है कि अल्लाह के फ़ज़्ल से यहाँ मसलों में किसी दोस्त की रियायत नहीं की जाती। हमारे रब ने फ़रमाया:

[तालिका सामग्री] अरबी: "या अय्युहल्लज़ीना आमनू कूनू क़व्वामीना बिल क़िस्ति शुहदाआ लिल्लाहि वलौ अला अन्फ़ुसिकुम"[2] उर्दू: ऐ ईमान वालो! इंसाफ़ पर खूब कायम हो जाओ अल्लाह के लिए गवाही देते हुए चाहे इसमें तुम्हारा अपना नुकसान हो। (त)

[1] अल-क़ुरान अल-करीम 26/109 [2] अल-क़ुरान अल-करीम 4/135

पृष्ठ 658 का 542

کہ اس امر کو کسی مفتی نے صاف نہیں کیا لہٰذا خاکسار کا فیصلہ اس مسئلہ میں وہی ہے جس کو انجمن مستشارالعلماء لاہور نے اپنے فتوی میں لکھ دیا ہے اور جس کے ساتھ یہی متفق ہیں اس مسئلہ میں اس سے زیادہ بحث فضول ہے اور فیصلہ عدالت کے لئے کافی ہے فقط واللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب۔ فقط

الجواب: (جواب امام احمد رضا خاں علیہ الرحمۃ) بسم اللہ الرحمن الرحیم ط

[جدول کا مواد] عربی: الحمدللہ رب العلمین وبہ ثم برسولہ نستعین صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم وبارك علیہ وعلی آلہ وصحبہ اجمعین۔ اردو: تمام تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لئے ہے جو کل جہانوں کا پروردگار ہے اور اسی سے پھر اس کے رسول سے ہم مدد چاہتے ہیں اللہ تعالیٰ اپنے رسول پر درود، سلام اور برکتیں فرمائے اور آپ کی تمام آل و اصحاب پر۔ (ت)

الحمدللہ یہاں فتوی پر فیس نہیں لی جاتی "اِنْ اَجْرِیَ اِلَّا عَلٰی رَبِّ الْعٰلَمِیْنَ" 1 (میرا اجر تو اسی پر ہے جو سارے جہان کا رب ہے۔ ت) منی آرڈر واپس کر دیا، سوالات اور ان کے متعلق آٹھ فتوے ملاحظہ ہوئے، مفتیوں کے نام نہ لکھنا عجیب نہ تھا ایک فتوی میں دوسرے کا جوڑ کر تھا وہ لکھ کر محو کر دیا گیا بیاض چھوڑی ہے یہاں اس سے کوئی بحث نہیں بعونہ عزوجل تحقیق سے کام ہے مگر اتنی گزارش مناسب ہے بحمدہ تعالیٰ یہاں مسائل میں نہ کسی دوست کی رعایت ہے، ہمارے رب عزوجل نے فرمایا:

[جدول کا مواد] عربی: "یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا كُوْنُوْا قَوّٰمِیْنَ بِالْقِسْطِ شُهَدَآءَ لِلّٰهِ وَ لَوْ عَلٰۤى اَنْفُسِكُمْ" 2 اردو: اے ایمان والو! انصاف پر خوب قائم ہو جاؤ اللہ کے لئے گواہی دیتے ہوئے چاہے اس میں تمہارا اپنا نقصان ہو۔ (ت)

1 القرآن الکریم ۲۶/ ۱۰۹ 2 القرآن الکریم ۴/ ۱۳۵

Fatawa Rizwia, Volume 25

Neither stubbornness nor ego towards any opponent. Has not our Lord, Blessed and Exalted, said:

"And let not the hatred of a people prevent you from being just. Be just; that is nearer to righteousness." (Quran 5:8) [And let not the enmity of any people incite you to not do justice; do justice, it is closer to piety. (T)]

With the grace of the Lord, Glorified and Exalted, and then with the assistance of Mustafa (peace and blessings of Allah be upon him), there is firm hope that a full portion of "they do not fear the blame of any critic" [Quran 5:54] has been granted, praise be to Allah. On this basis, it is submitted with great regret that not a single one of the eight fatwas is essentially correct; most are entirely wrong, and some are full of errors. Now, by the grace of Allah, firstly: we will present some issues and along with each presentation, the benefits derived from it will be written, so that in the context of clarifying the rulings, it also becomes clear where these fatwas made mistakes and what other necessary points they overlooked. If the Muftis judge fairly, this will not be a cause for displeasure but rather a reason for gratitude, as the objective is to state the truth and manifest the rulings, regardless of anyone's taunts or accusations, and this has been the established practice of the scholars of Islam since olden times.

Secondly: Give answers to the five current questions.

Thirdly: Write the answers to the seven previous questions which were asked of those Muftis and whose answers were incorrect and deficient. This is because regarding those matters about which the judicial department (Mahkama-e-Qaza) has written that there is no need to mention the questions which have already been discussed and decided in the issued fatwas, the truth should still be revealed in them since a satisfactory point had not been clarified. This was our right anyway, and after this writing from the Dar-ul-Qaza, even more so, that apart from the enquired matters, if any other matter is deemed worthy of a fatwa, please inform us.

Fourthly: Write the final order as to what the Dar-ul-Qaza should do in this case. "And my success is not but through Allah. Upon Him I have relied, and to Him I return." (And my success is only from Allah the Exalted. I have relied on Him alone and I turn towards Him alone. T)

1. The Holy Quran 5/8

फतावा रज़विया, खंड 25

न किसी विरोधी से कोई हठ और अहंकार। क्या हमारे मौला तबारक व तआला ने नहीं फरमाया:

"और तुम्हें किसी कौम की दुश्मनी इस बात पर न उकसाए कि तुम न्याय न करो; न्याय करो, वह परहेज़गारी के अधिक निकट है।" [और तुम्हें किसी कौम की दुश्मनी इस बात पर न उकसाए कि न्याय न करो, न्याय करो वह परहेज़गारी से अधिक करीब है। (त)]

मौला सुब्हानहु व तआला की कृपा और फिर मुस्तफ़ा (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की सहायता से यह दृढ़ आशा है कि "वे किसी मलामत करने वाले की मलामत से नहीं डरते" [कुरान 5:54] का भरपूर हिस्सा प्रदान किया गया है, अल्हम्दुलिल्लाह। इसी आधार पर बड़े अफसोस के साथ निवेदन है कि आठों फतवों में से मूलतः एक भी सही नहीं है; अधिकांश पूरी तरह से गलत हैं और कुछ गलतियों से भरे हुए हैं। अब हम अल्लाह की तौफीक से, प्रथम: कुछ मसलों का ज्ञान देंगे और प्रत्येक के साथ उससे प्राप्त होने वाले लाभों को लिखेंगे, जिससे हुक्मों की स्पष्टता के साथ यह भी स्पष्ट हो जाए कि इन फतवों ने कहाँ-कहाँ गलतियाँ कीं और उनके अलावा कौन-कौन सी ज़रूरी बातें उनकी नज़र से छूट गईं। यदि मुफ़्ती साहबान न्याय करें, तो यह बात नाराज़गी का कारण नहीं होगी, बल्कि शुक्रगुज़ारी की वजह होगी, क्योंकि मक़सद सत्य को बयान करना और हुक्मों को ज़ाहिर करना है, न कि किसी पर तंज या आरोप लगाना, और यह प्राचीन काल से इस्लाम के विद्वानों का तरीका रहा है।

द्वितीय: वर्तमान के पाँचों सवालों के जवाब दें।

तृतीय: उन सात पिछले सवालों के जवाब लिखें जो उन मुफ़्तियों से पूछे गए थे और उनके जवाब गलत और अधूरे हैं। यह इसलिए कि न्याय विभाग (महकमा-ए-क़ज़ा) ने जिन मामलों के बारे में लिख दिया है कि जारी किए गए फतवों में जो सवाल चर्चा में आकर तय हो चुके हैं, उनके उल्लेख की आवश्यकता नहीं है, उनमें भी सत्य को प्रकट किया जाए क्योंकि कोई संतोषजनक बात साफ नहीं हुई थी। इसका हक़ हमें स्वयं ही था और दार-उल-क़ज़ा के इस लेखन के बाद तो और भी अधिक, कि पूछे गए मामलों के अलावा यदि कोई और बात भी फतवा जारी करने के योग्य लगे तो सूचित करें।

चतुर्थ: अंतिम निर्णय लिखें कि इस मामले में दार-उल-क़ज़ा को क्या करना चाहिए। "और मेरी सफलता अल्लाह ही की सहायता से है। मैंने उसी पर भरोसा किया और उसी की ओर रुख करता

हूँ।" (और मेरी तौफीक अल्लाह तआला ही की तरफ से है। मैंने उसी पर भरोसा किया और उसी की तरफ रुजू करता हूँ। त)

१ अल-कुरान अल-करीम ८/५

पृष्ठ ५४३ / ६५८

نہ کسی مخالف سے ضد اور نفسانیت۔ کیا ہمارے مولیٰ تبارک و تعالیٰ نے نہ فرمایا:

"وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓى اَلَّا تَعْدِلُوا ۚ اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى ۫" اور تم کو کسی قوم کی عداوت اس پر نہ ابھارے کہ انصاف نہ کرو، انصاف کرو وہ پرہیزگاری سے زیادہ قریب ہے۔ (ت)

مولیٰ سبحانہ و تعالیٰ کی عنایت پھر مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی اعانت سے امید واثق ہے کہ لایخافون لومۃ لائم سے بہرہ وافی عطا فرمایا ہے، واللہ الحمد، اسی بنا پر بہت افسوس کے ساتھ گزارش کہ آٹھوں فتووں میں اصلاً ایک بھی صحیح نہیں اکثر سراپا غلط ہیں اور بعض مشتمل بر اغلاط اب ہم بتوفیق اللہ تعالی اولاً: کچھ مسائل کا افادہ کریں اور ہر افادہ پر جو فوائد متفرع ہوئے اس کے ساتھ لکھیں جن سے وضوحِ احکام کے ضمن میں یہ بھی واضح ہو کہ ان فتووں نے کہاں کہاں کیا غلطیاں کیں اور ان کے علاوہ کیا کیا ضروری باتیں ان کی نظر سے رہ گئیں۔ مفتی صاحبوں نے انصاف فرمایا تو یہ امر باعثِ ناراضی نہ ہو گا بلکہ وجہِ شکر کہ مقصود بیانِ حق و اظہارِ احکام ہے کہ کسی کے طعن و الزام، اور یہ امر قدیم سے معمولِ علمائے اسلام۔

ثانیاً: پانچوں سوالات حال کے جواب دیں۔

ثالثاً: ساتوں سوالات سابق کے جواب لکھیں جو ان مفتیوں سے کئے گئے اور جواب غلط و ناقص ہے، یہ اس لئے کہ محکمہ قضاء نے جن امور کی نسبت تحریر فرمادیا ہے کہ فتاویٰ مصدرہ میں جو سوال زیر بحث آکر طے ہوچکے ہیں ان کے ذکر کی ضرورت نہیں ان میں بھی اظہارِ حق ہو کہ قابل اطمینان بات صاف نہ ہوئی تھی اس کا حق ہمیں خود ہی تھا اور اس تحریر دارالقضاء کے

بعد بدرجہ اولیٰ کہ علاوہ امورِ مستفسرہ کے اگر کوئی اور امر بھی قابلِ اصدارِ فتویٰ معلوم ہو تو اطلاع بخشیں۔

رابعاً: حکمِ اخیر لکھیں کہ اس مقدمہ میں دارالقضاء کو کیا کرنا چاہئے۔ وماتوفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب (اور میری توفیق اللہ تعالیٰ ہی کی طرف سے ہے۔ میں نے اسی پر بھروسا کیا اور اسی کی طرف رجوع کرتا ہوں۔ت)

۱ القرآن الکریم ۸/۵

Fatawa Razawiyya Volume 25

Benefits and Ramifications (Explanations and Definitions) First Benefit

Shah Muhammad Khan is certainly the beneficiary (Musa lahu) of the houses and household goods. At the beginning of the will, it is stated that those houses will remain under the protection of Shah Muhammad Khan and he will also be the owner. If it had only said "under protection," Shah Muhammad Khan would have been an executor (Wasi), but the phrase "he will also be the owner" made it clear that the intent is a bequest (Wasiyat), not just executorship (Wasayat). Then it says that the aforementioned Shah Muhammad Khan is the owner and possessor; then it says, in short, Shah Muhammad Khan is the owner of the houses etc. The explanation of this "etc." is given as: besides this, Shah Muhammad Khan will also be the owner of all household goods such as utensils etc. Then it says that Shah Muhammad Khan is the owner of all the items mentioned above. In short, the transfer of ownership (Tamleek) has been explicitly stated in various places, and it is evident that this transfer of ownership is without compensation, as an act of charity and favor. At the end, it says: all these conditions will be applicable after me; as long as I am alive, no one has any claim; afterwards, they will be distributed as per the above. It has been clearly made manifest that this transfer of ownership is attributed to after death, so it is definitely a will. Imam Akmal-ud-Din Babarti states in Al-Inayah:

[Boxed Text] Arabic: Al-Wasiyyatu fi al-shari'ati tamleekun mudafun ila ma ba'da al-mauti bi tariq al-tabarru'.[1] English: In Sharia, a will is defined as a transfer of ownership that is attributed to after death by way of charity. (t)

Yes, after stating that Shah Muhammad Khan is the owner and possessor in the will, it is written that he has the authority to sell or mortgage it; after the sale or mortgage, he will spend the proceeds on my funeral rites and for the benefit of my soul. Considering this as contrary to the transfer of ownership is a manifest error. He himself says immediately after it, "In short, Shah Muhammad Khan is the owner of the houses etc." He is explaining his own words through 'Tamleek' (transfer of ownership). Thus, separating it from 'Tamleek' would be 'Tawjeeh al-qawl bima la yarda bihi qa'iluhu' (interpreting a statement in a way the speaker would not agree with).

[1] Al-Inayah 'ala Hamish Fath al-Qadir, Kitab al-Wasaya, Bab Sifat al-Wasaya etc., Maktabah Nooriya Razawiyya, Sukkur, 9/342.

फ़तावा रज़विया खंड 25

इफ़ादात व तफ़रीआत (लाभ और परिभाषाएँ) इफ़ादा-ए-ऊला (प्रथम लाभ)

शाह मोहम्मद खान निश्चित रूप से मकानों और घरेलू सामान के मूसा लह (वसीयत के लाभार्थी) हैं। वसीयतनामा की शुरुआत में लिखा है कि वे मकान शाह मोहम्मद खान के संरक्षण में रहेंगे और वह मालिक भी रहेगा। अगर सिर्फ"संरक्षण में" कहा जाता तो शाह मोहम्मद खान वसी (कार्यकारी) होते, लेकिन इस वाक्यांश ने कि "वह मालिक भी रहेगा" स्पष्ट कर दिया कि उद्देश्य वसीयत है न कि वसायात (कार्यकारिता)। फिर कहा गया कि उक्त शाह मोहम्मद खान मालिक और कब्ज़ेदार हैं, फिर कहा संक्षेप में मकानों आदि का मालिक शाह मोहम्मद खान है। इस "आदि" की व्याख्या इस प्रकार की गई है कि इसके अलावा शाह मोहम्मद खान घरेलू सामान जैसे बर्तन आदि का भी मालिक रहेगा। फिर कहा गया कि शाह मोहम्मद खान ऊपर वर्णित सभी चीजों का मालिक है। संक्षेप में, जगह-जगह तमीलक (स्वामित्व हस्तांतरण) को स्पष्ट किया गया है और स्पष्ट है कि यह तमीलक बिना मुआवजे के दान और उपकार के रूप में है। अंत में कहा गया कि ये सभी शर्तें मेरे बाद लागू होंगी; जब तक मैं जीवित हूँ किसी का कोई अधिकार नहीं है, बाद में ऊपर के अनुसार वितरित किया जाएगा। स्पष्ट कर दिया गया कि यह तमीलक मृत्यु के बाद से संबंधित है, इसलिए यह निश्चित रूप से वसीयत है। इमाम अकमल-उद-दीन बाबरती 'इनाया' में फरमाते हैं:

[बॉक्स में पाठ] अरबी: अल-वसीयतु फिश-शरीअते तमीलिकुन मुज़ाफ़ुन इला मा बाद अल-मौते बे-तरीक़ अत-तबर्रुए।[1] हिंदी: शरीअत में वसीयत ऐसी तमीलक (स्वामित्व हस्तांतरण) को कहते हैं जो दान के रूप में मृत्यु के बाद की ओर संदर्भित होती है। (त)

हाँ, वसीयतनामा में यह उल्लेख करने के बाद कि शाह मोहम्मद खान मालिक और कब्ज़ेदार हैं, यह लिखा है कि उसे अधिकार है कि वह इसे बेचे या गिरवी रखे; बेचने या गिरवी रखने के बाद, वह बिक्री की राशि को मेरे अंतिम संस्कार और मेरी आत्मा की शांति के लिए खर्च करेगा। इसे तमीलक के विरुद्ध समझना सरासर गलत है। वह स्वयं इसके तुरंत बाद कहता है, "अर्थात् संक्षेप में मकानों आदि का मालिक शाह मोहम्मद खान है।" वह स्वयं अपने शब्दों की व्याख्या 'तमीलक' से कर रहा है। इसलिए इसे तमीलक से अलग करना 'तौजीह अल-कौल बिमा ला यर्ज़ा बिही क़ाइलुहू' (किसी कथन की ऐसी व्याख्या करना जिससे बोलने वाला सहमत न हो) है।

[1] अल-इनाया अला हामिश फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-वसाया, बाब सिफ़त अल-वसाया आदि, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 9/342।

पृष्ठ 544/658

افادات والتفریعات (افادے اور تعریفیں) افادہ اولی

شاہ محمد خاں مکانات واثاث البیت کا ضرور موصی لہ ہے آغاز وصیت نامہ میں ہے وہ مکانات زیر حفاظت شاہ محمد خاں کے رہیں گے اور مالک بھی یہی رہے گا اگر صرف "زیر حفاظت" کہتا شاہ محمد خاں وصی ہوتا مگر اس فقرہ نے کہ مالک بھی رہے گا ظاہر کردیا کہ مقصود وصیت ہے نہ کہ وصایت۔ پھر کہا مالک و قابض شاہ محمد خاں مذکور ہے، پھر کہا غرضکہ مالک شاہ محمد خاں مکانات وغیرہ کا ہے اس "وغیرہ" کی یوں تشریح کی ہے علاوہ اس کے اسباب خانہ داری از قسم برتن وغیرہ جملہ سامان خانہ داری کا مالک بھی شاہ محمد خاں رہے گا۔ پھر کہا کل اشیاء مندرجہ بالا کا مالک شاہ محمد خاں ہے۔ غرض جابجا تملیک کی تصریح کی اور پر ظاہر کہ یہ تملیک بلا معاوضہ بروجہ تبرع واحسان ہے اور آخر میں کہا یہ جملہ شرائط بعد میرے قابل تعمیل ہوں گے جب تک میں حیات ہوں کسی کا تعلق نہیں، بعد میں بموجب بالا تقسیم ہوں گے، صاف واضح کردیا کہ یہ تملیک مضاف الیہ مابعد الموت ہے تو قطعاً وصیت ہوئی۔ امام اکمل الدین بابرتی عنایہ میں فرماتے ہیں:

[خانہ کے اندر تحریر] الوصیۃ فی الشریعۃ تملیك مضاف الی مابعد الموت بطریق التبرع[1]۔ وصیت شریعت میں ایسی تملیک کو کہتے ہیں جو بطور تبرع موت کے مابعد کی طرف منسوب ہوتی ہے۔ (ت)

ہاں وصیت نامہ میں مالک و قابض شاہ محمد خاں مذکور ہے کے بعد یہ لکھا ہے کہ اس کو اختیار ہے کہ اس کو فروخت کرے یا رہن کرے بعد فروخت یا رہن یا زر بیع میری تجہیز و تکفین اور

میری ارواح پر بخش دے گا اسے منافی تملیک سمجھنا صریح غلط ہے وہ خود اس کے متصل ہی کہتا ہے یعنی غرضکہ مالک شاہ محمد خاں مکانات وغیرہ کا ہے خود اسی کلام کی تفسیر تملیک سے کر رہا ہے تو اسے تملیک سے جدا کرنا توجیہ القول بما لا یرضی بہ قائلہ (قول کی ایسی توجیہ کرنا جس پر قائل راضی نہ ہو)۔

[1] العنایۃ علی ھامش فتح القدیر کتاب الوصایا باب صفۃ الوصایا الخ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۹/ ۳۴۲

...is not pleased. (t)) and when the owner became Shah Muhammad Khan, the aforementioned statement cannot in any way be useful for making a testament (wasiyyat), i.e., appointing him as an executor (wasi). Because an executor is one to whom the testator gives authority to dispose of property, not one who is made the owner of a property and then requested to sell his own property and spend it on his (the testator's) work. This was the question, not that executorship (wasayat) is like agency (wakalat), setting up another in one's place; rather, executorship is exactly agency, with the difference being that agency is during life and executorship is after death. In Khania, then in Radd al-Muhtar, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
Anta wakili ba'da mauti yakunu wasiyan anta wasiyi fi hayati yakunu wakilan li-anna kulla minhuma iqamatun lil-ghayri maqama nafsihi fa-yan'aqidu kullu minhuma bi-ibaratil-akhar.[1]	"You are my agent after my death," then he will become an executor. "And you are my executor during my life," then he will become an agent. Because in both of these, each one is making another person their representative, therefore each of them will be established with the expression of the other. (t)

If he had kept the property in his own ownership and asked for some disposal from it, then surely he would have to establish him in his place. And when he has already made the property his (the other person's) ownership, then what position does the testator still have in it upon which he would establish him? For a more evident reason, executorship belongs to the chapter of guardianship (wilayat) and authorizations, meaning giving authority to another, making them an effective disposer. As in al-Wajih, then in Adab al-Awsia, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
Iysa'ul-mayyiti naqlul-wilayati ilal-wasiyyi.[2]	A deceased person's testament is the transfer of their guardianship to the executor. (t)

In Radd al-Muhtar, it is stated:

Arabic	Urdu Translation
Inna fil-wakalati wal-idni lil-abdi itlaqan 'amma kana mamnu'aini	Because in agency and giving permission to a slave, it is to give permission for something which was previously prohibited for him, namely, to dispose of

Arabic	Urdu Translation
'anhu minat-tasarrufi fi malil-muwakkili wal-mawla.[3]	the property of the principal (muwakkil) and the master (mawla). (t)

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Awsia, Bab al-Wasi, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/447. [2] Adab al-Awsia, on the margins of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Testament (al-Iysa), Islami Kutub Khana Karachi, 2/86. [3] Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', What is Nullified by an Invalid Condition, etc., Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/222-223.

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

...राजी न हो। (त)) है और जब मालिक शाह मोहम्मद खान हुआ तो जुमला मज़कूरा किसी तरह वसीयत यानी उसे वसी बनाने का मुफीद नहीं हो सकता कि वसी वो है जिसे मूसी माल में तसर्रुफ़ का इख़्तियार दे न वो जिसे एक माल का मालिक कर के फिर उस से दरख़्वास्त करे कि वो अपना माल बेच कर उस के काम में खर्च कर दे ये सवाल हुआ न कि वसायत मिसले वकालत दूसरे को अपनी जगह कायम करना है बल्कि वसायत ऐन वकालत है फ़र्क इस कदर कि वकालत हयात में होती है और वसायत बा'द मौत। खानिया फिर रद्दुल मुहतार में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
अंत वकीली बादा मौती यकूनु वसियन अंत वसीयि फ़ी हयाती यकूनु वकीलन लि-अन्ना कुल्ला मिन्हुमा इक़ामतुन लिल-ग़ैरि मक़ामा नफ़्सिहि फ़-यनअकिदु कुल्लु मिन्हुमा बि-इबारातिल-आखर।[1]	"तुम मेरे मरने के बाद मेरे वकील हो" तो वह वसी बन जाएगा। "और तुम मेरी ज़िंदगी में मेरे वसी हो" तो उस से वह वकील बन जाएगा क्योंकि इन दोनों में हर एक किसी ग़ैर को अपना क़ायम मक़ाम बनाना है लिहाज़ा उन में से हर एक दूसरे की इबारत के साथ मुनअक़िद हो जाएगा। (त)

माल अगर अपनी मिलक पर रख कर उस से किसी तसर्रुफ़ के लिये कहता तो ज़रूर उसे अपनी जगह क़ायम करना होता और जब माल उस की मिलक कर चुका तो अब मूसी का इस में क्या मक़ाम रहा जिस पर उसे क़ायम करता है और वज़हे अजली वसायत बाब विलायत व इतलाक़ात से है यानी दूसरे को इख़्तियार देना उसे नाफ़िज़ुत तसर्रुफ़ बनाना, वलव वजूहिया फिर अदबुल औसिया में है:

अरबी	**उर्दू अनुवाद**
ईसाउल मय्यिति नक़लुल विलायति इलल वसिय्यि।[2]	मय्यत का वसीयत करना अपनी विलायत को वसी की तरफ मुंतक़िल करना है। (त)

रद्दुल मुहतार में है:

अरबी	उर्दू अनुवाद
इन्ना फ़िल वकालति वल इज़्नी लिल अब्दि इतलाक़न अम्मा काना मम्नूऐनि अन्हु मिनत तसर्रुफ़ि फ़ी मालिल मुअक्किलि वल मौला।[3]	इस लिये कि वकालत और अपने गुलाम को इज़्न (अनुमति) देने में उस चीज़ की इजाज़त देना है जिस से पहले उस के लिये मुमानअत थी यानी मुअक्किल और मौला के माल में तसर्रुफ़ करना। (त)

[1] रद्दुल मुहतार किताबुल औसिया बाबुल वसी दारुल इहया अल-तुरास अल-अरबी बैरूत 5/447 [2] अदबुल औसिया अला हामिश जामिअल फ़ुसुलैन फ़स्ल फिल ईसा इस्लामी कुतुब खाना कराची 2/86 [3] रद्दुल मुहतार किताबुल बुयू' मा यबुतुलु बि-शर्त अल-फ़ासिद अलख दारुल इहया अल-तुरास अल-अरबी बैरूत 4/222-223

راضی نہ ہوت) ہے اور جب مالک شاہ محمد خاں ہوا تو جملہ مذکورہ کسی طرح وصیت یعنی اسے وصی بنانے کا مفید نہیں ہوسکتا کہ وصی وہ ہے جسے موسی مال میں تصرف کا اختیار دے نہ وہ جسے ایک مال کا مالک کر کے پھر اس سے درخواست کرے کہ وہ اپنا مال بیچ کر اس کے کام میں خرچ کر دے یہ سوال ہوانہ کہ وصایت مثل وکالت دوسرے کو اپنی جگہ قائم کرنا ہے بلکہ وصایت عین وکالت ہے فرق اس قدر کہ وکالت حیات میں ہوتی ہے اور وصایت بعد موت۔خانیہ پھر ردالمحتار میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
انت وکیلی بعد موتی یکون وصیا انت وصیی فی حیاتی یکون وکیلا لان کلامنهما اقامة للغیر مقام نفسه فینعقد کل منهما بعبارة الآخر۔[1]	تو میرے مرنے کے بعد میرا وکیل ہے تو وہ وصی بن جائے گا۔ اور تو میری زندگی میں میرا وصی ہے تو اس سے وہ وکیل بن جائے گا کیونکہ ان دونوں میں ہر ایک کسی غیر کو اپنا قائم مقام بنانا ہے لہذا ان میں سے ہر ایک دوسرے کی عبارت کے ساتھ منعقد ہوجائے گا۔ (ت)

مال اگر اپنی ملک پر رکھ کر اس سے کسی تصرف کے لئے کہتا تو ضرور اسے اپنی جگہ قائم کرنا ہوتا اور جب مال اس کی ملک کر چکا تو اب موسی کا اس میں کیا مقام رہا جس پر اسے قائم کرتا ہے ولوجہ اجلی وصایت باب ولایت واطلاقات سے ہے یعنی دوسرے کو اختیار دینا اسے نافذ التصرف بنانا، ولوالوجیہ پھر ادب الاوصیاء میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
ایصاء المیت نقل الولایۃ الی الوصی۔[2]	میت کا وصیت کرنا اپنی ولایت کو وصی کی طرف منتقل کرنا ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے:

عربی	اردو ترجمہ
ان فی الوکالۃ والاذن للعبد اطلاقا عماکانا ممنوعین عنہ من التصرف فی مال الموکل والمولی۔[3]	اس لئے کہ وکالت اور اپنے غلام کو اذن دینے میں اس چیز کی اجازت دینا ہے جس سے پہلے اس کے لئے ممانعت تھی یعنی مؤکل اور مولا کے مال میں تصرف کرنا۔ (ت)

1 ردالمحتار کتاب الاوصیاء باب الوصی داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۴۷ 2 آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی الایصاء اسلامی کتب خانہ کراچی ۲ / ۸۶ 3 ردالمحتار کتاب البیوع ما یبطل بالشرط الفاسد الخ داراحیاء التراث العربی بیروت ۴ / ۲۲۲ - ۲۲۳

So it is necessary that by giving him authority, he gains authority, and whatever property a person becomes the owner of, his ownership itself gives him authority over it, even if the ownership of the thing is from another person's gift, like a 'Hiba' (gift) where the recipient ('mauhub lahu'), after gaining ownership, will carry out disposals with his own inherent authority and not as a representative of the donor ('wahib'), even though the recipient received ownership through the donor's gift. Just as the transfer of ownership of the essence ('ain') without compensation during life, i.e., Hiba, does not make the recipient an agent ('wakil') of the donor due to the acquisition of powers, similarly, the transfer of ownership of the essence without compensation after death, i.e., a bequest of property ('wasiyyat-e-maal'), does not make the legatee ('musa lahu') the executor ('wasi') of the testator ('musi') due to the acquisition of powers. Wa hadha zahirun jiddan (And this is very clear. - Translator).

In a shorter way: This is a transfer of ownership ('tamlik'), and no absolute transfer of ownership is an 'itlaq' (unrestricted grant/commission), so this is not 'itlaq'. Every 'wasayat' (executorship) is an 'itlaq', so this is not 'wasayat', which is what was sought. The minor premise ('sughra') of the second syllogism is the conclusion of the first, and the proof of the major premise ('kubra') has already been mentioned from Radd al-Muhtar. The minor premise of the first syllogism is self-evident, and the proof of its major premise is from this text of Durr al-Mukhtar:

Every transfer of ownership or restriction, its suspension on conditions is void. The more correct view, however, is that in renunciations ('isqatat') and obligations ('iltizamat') sworn by, it is valid absolutely. In commissions ('itlaqat'), guardianships ('wilayat'), and inducements ('tahridat'), it is permissible with suitable conditions. - Bazzaziyya. 1	**Whatever falls under transfers of ownership and restrictions, their attachment to a condition is void, otherwise it is correct. However, in renunciations and obligations upon which oaths are taken, attachment to a condition is absolutely correct, while in commissions, guardianships, and inducements, it is permissible with suitable conditions. - Bazzaziyya. (T)**

Note: The jurisprudential rule is that if the owner mentions a purpose for spending or using the gift (transfer of ownership without compensation), it is considered advice. The recipient is not necessarily bound by it because once they become the owner, they have the authority to use it wherever they wish. For example, "I gave you

this cloth so that you wear it" or "I gifted you this house so that you reside in it." It is mentioned in Tanwir al-Absar:

It becomes valid with an offer like 'I have gifted', 'I have bestowed', 'I have fed you this food', and 'My house is for you as a gift for you to live in'. 2	**This becomes correct through the offer (ijab), such as saying: I have gifted it, I have happily bestowed it, I have given you this food, and my house is a gift for you so that you may reside in it. (T)**

1 Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Chapter: What is invalidated by a corrupt condition, etc., Mujtabai Press, Delhi, 2/53. 2 Al-Durr al-Mukhtar, Commentary on Tanwir al-Absar, Book of Gift, Mujtabai Press, Delhi, 2/158-159.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

तो यह अनिवार्य है कि उसे अधिकार देने से उसे अधिकार प्राप्त हो, और जिस धन का मनुष्य स्वयं स्वामी बन गया, उसका स्वामित्व ही उसे उस पर अधिकार देगा, भले ही वस्तु का स्वामित्व किसी अन्य के देने से हो, जैसे कि 'हिबा' (दान) में होता है कि प्राप्तकर्ता (मौहूब लहू) स्वामित्व प्राप्त करने के बाद उसमें जो भी निपटान (تصرفات) करेगा, वह अपने व्यक्तिगत अधिकार से करेगा न कि दाता (वाहिब) की ओर से प्रतिनिधि के रूप में, भले ही प्राप्तकर्ता को स्वामित्व दाता के देने से मिला हो। जिस प्रकार जीवन काल में बिना प्रतिफल के मूल वस्तु का स्वामित्व हस्तांतरण (تملیک عین بلا عوض), अर्थात हिबा, शक्तियों की प्राप्ति के कारण प्राप्तकर्ता को दाता का प्रतिनिधि (वकील) नहीं बनाता, उसी प्रकार मृत्यु के बाद बिना प्रतिफल के मूल वस्तु का स्वामित्व हस्तांतरण, अर्थात संपत्ति की वसीयत (وصیت مال), शक्तियों की प्राप्ति के कारण वसीयत प्राप्तकर्ता (मूसा लहू) को वसीयतकर्ता (मूसी) का निष्पादक (वसी) नहीं बना सकता। व हाज़ा ज़ाहिरुन जिद्दन (और यह बहुत स्पष्ट है। - अनुवादक)

संक्षेप में: यह एक 'तमलीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) है, और कोई भी पूर्ण तमलीक 'इतलाक़' (अप्रतिबंधित अनुदान) नहीं है, इसलिए यह इतलाक़ नहीं है। और हर 'वसायत' (निष्पादन) एक इतलाक़ है, इसलिए यह वसायत नहीं है, यही वांछित था। दूसरे अनुमान का लघु आधार (सुग़रा) पहले का निष्कर्ष है, और इसके दीर्घ आधार (कुबरा) का प्रमाण 'रद्दुल मुहतार' से गुज़रा है। पहले अनुमान का लघु आधार स्व-सिद्ध है, और इसके दीर्घ आधार का प्रमाण 'दुर्रुल मुख्तार' के इस पाठ से है:

हर वह चीज़ जो स्वामित्व हस्तांतरण या प्रतिबंधों में से है, शर्तों के साथ उसका निलंबन शून्य है। लेकिन सबसे सही मत यह है कि त्यागों (इस्क़ातात) और दायित्वों (इल्तिज़ामात) में जिन पर शपथ ली जाती है, यह पूर्णतः वैध है। और कमीशनों (इतलाक़ात), अभिभावकत्व (विलायात) और प्रोत्साहन (तह्रीज़ात) में उपयुक्त शर्तों के साथ जायज़ है। - बज़ाज़िया। 1

जो कुछ तमलीकात (स्वामित्व हस्तांतरण) और तक़यीदात (प्रतिबंधों) में से है, शर्त के साथ उसका निलंबन (तअलीक़) बातिल (शून्य) है, अन्यथा सही है। लेकिन इस्क़ातात (त्याग) और इल्तिज़ामात (दायित्व) जिन पर क़सम खाई जाती है, उनमें शर्त के साथ निलंबन पूर्णतः सही है, जबकि इतलाक़ात, विलायात और तरग़ीबात (प्रोत्साहन) में उपयुक्त शर्त के साथ जायज़ है। - बज़ाज़िया। (त)

तम्बीह: फ़िक़्ही नियम यह है कि यदि उपहार देने वाला (बिना प्रतिफल के स्वामित्व हस्तांतरण के साथ) उपहार के उपयोग या खर्च के किसी उद्देश्य का उल्लेख करता है, तो उसे केवल सलाह माना जाता है। प्राप्तकर्ता (मुमल्लक) पर उसका पालन करना अनिवार्य नहीं है, क्योंकि जब वह मालिक बन गया, तो उसे अधिकार है कि वह उसे जहाँ चाहे उपयोग करे। उदाहरण के लिए, "मैंने तुझे यह कपड़ा दिया कि तू इसे पहने" या "मैंने तुझे यह घर उपहार (हिबा) में दिया कि तू इसमें रहे।" तनवीरुल अबसार में है:

यह ईजाब (प्रस्ताव) से सही हो जाता है जैसे 'मैंने उपहार दिया', 'मैंने प्रदान किया', 'मैंने तुझे यह भोजन खिलाया', और 'मेरा घर तेरे लिए हिबा है कि तू इसमें निवास करे' । 2

यह ईजाब (प्रस्ताव) से सही हो जाता है जैसे कहा कि: मैंने हिबा किया, मैंने खुशी-खुशी दिया, मैंने तुझे यह भोजन दे दिया और मेरा घर तेरे लिए हिबा है कि तू इसमें निवास करे। (त)

1 अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल बुयू, जो भ्रष्ट शर्त आदि से शून्य हो जाता है, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/53. 2 अल-दुर्रुल मुख्तार, शरह तनवीरुल अबसार, किताबुल हिबा, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/158-159.

تو ضرور ہے کہ اس کے اختیار دینے سے اسے اختیار ملے اور جس مال کا آدمی خود مالک ہو گیا اس کا اختیار خود اس کی مالکیت اسے دے گی اگرچہ شیئ کی مالکیت دوسرے کے دیئے سے ہو جیسے ہبہ کہ موہوب لہ بعد ملک جو اس میں تصرفات کرے گا اپنے اختیار ذاتی سے کرے گا نہ کہ واہب کی نیابت سے اگرچہ موہوب لہ پر ملک واہب کے دیئے سے ملی تو جس طرح تملیک عین بلا عوض فی الحیاۃ یعنی ہبہ سے حصول اختیارات کے باعث موہوب لہ واہب کا وکیل نہ ہو جائے گا یوں ہی تملیک عین بلا عوض بعد الممات یعنی وصیت مال سے حصول اختیارات کے سبب موصی لہ موصی کا وصی نہیں ہو سکتا۔ وھذا ظاہر جدا (اور یہ خوب ظاہر ہے۔ ت)

وبوجہ اخصر یہ تملیک ہے اور کوئی اطلاق تملیک نہیں تو یہ اطلاق نہیں اور ہر وصایت اطلاق ہے تو یہ وصایت نہیں وھو المطلوب قیاس ثانی کا صغرٰی پہلے کا نتیجہ ہے اور کبرٰی کا ثبوت ردالمحتار سے گزرا اور قیاس اول کا صغرٰی بدیہی ہے اور کبرٰی کا ثبوت اس عبارت درمختار سے ہے۔

كل ماكان من التمليكات اوالتقييدات يبطل تعليقه بالشروط والاصح لكن في اسقاطات والتزامات يحلف بها يصح مطلقاً وفي اطلاقات وولايات وتحريضات بالملائم بزازية۔ 1

جو کچھ تملیکات و تقییدات میں سے ہے وہ اس کی تعلیق شرط کے ساتھ باطل ہے ورنہ صحیح ہے، لیکن اسقاطات و التزامات جن پر قسم کھائی جاتی ہے ان میں شرط کے ساتھ تعلیق مطلقاً صحیح ہے جبکہ اطلاقات، ولایات اور ترغیبات میں بشرط مناسب جائز ہے۔ بزازیہ۔ (ت)

تنبیہ : قاعدہ فقہیہ یہ ہے کہ اگر ملک بالکسر کہ تملیک بلا عوض کے ساتھ ملک بالفتح کی کسی مصلحت میں خرچ یا استعمال کرنا ذکر کرے تو اسے مشورہ ٹھہراتے ہیں مُمَلَّک پر اس کی پابندی ضرور نہیں ہوتی کہ جب وہ مالک ہو گیا اسے اختیار ہے جہاں چاہے اٹھائے مثلاً یہ کپڑا میں نے تجھے دیا کہ تو اسے پہنے یا یہ مکان تجھے ہبہ کیا کہ تو اس میں سکونت کرے۔ تنویرالابصار میں ہے:

تصح بایجاب کوھبت ونحلت واطعمتك ھذا الطعام وداری لك ھبة تسکنھا۔ 2

یہ ایجاب سے صحیح ہو جاتا ہے جیسے کہا کہ میں نے ہبہ کیا، میں نے بخوشی بخشا، میں نے یہ طعام تجھے دے دیا اور میرا گھر تیرے لئے ہبہ ہے کہ تو اس میں رہائش رکھے۔ (ت)

1 الدرالمختار کتاب البیوع مایبطل بالشرط الفاسد الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵۳ 2 الدرالمختار شرح تنویر الابصار کتاب الھبة مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۵۸-۱۵۹

Fatawa Razawiyya Volume 25

In Durr-ul-Mukhtar, it is stated:

Left Box: "Because his statement 'reside in it' is a suggestion, for he advised him regarding his property that he should reside in it. So if he wishes, he accepts the suggestion, otherwise not." (T) Right Box: (Arabic equivalent text from the page)

In Radd-ul-Muhtar, it is stated:

Left Box: "Like the donor's saying, 'This food is for you so that you may eat it' or 'This garment is for you so that you may wear it', Bahr." (T) Right Box: (Arabic equivalent text from the page)

And if he mentions a benefit for himself, or for that thing, or a third party worthy of entitlement, then declaring it a void condition (shart fasid), they make the transfer of ownership valid and the condition void. For example, "I gifted this slave to you on the condition that he serves me or Zaid for a month," or on the condition that "you set him free." In Durr-ul-Mukhtar, it is stated:

Left Box: "The ruling regarding it is that it (the gift) does not become void due to void conditions. Thus, the gift of a slave on the condition that he be set free is valid, and the condition becomes void." (T) Right Box: (Arabic equivalent text from the page)

Not that if Zaid mentions his own benefit, they should eliminate the transfer of ownership altogether and make the mention of benefit a proof of its nullity. If it were so, then saying "I made Zaid the owner of this slave on the condition that he returns him to me after a month" would not be a gift (hibah) but would be considered a loan ('ariyah), whereas this is void by the consensus of the Hanafi Imams. It is in Alamgiriyah:

[Footnotes]: 1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hibah, Mujtabai Press, Delhi, 3/159 2. Radd al-Muhtar, Kitab al-Hibah, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/509 3. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hibah, Mujtabai Press, Delhi, 3/158

Page 547 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

बायाँ बॉक्स: क्योंकि उसका यह कहना कि "तुम इसमें निवास करो" एक सुझाव है, क्योंकि दाता ने प्राप्तकर्ता को उसकी मिल्कियत (संपत्ति) के बारे में सलाह दी है कि वह उसमें रहे। यदि वह चाहे तो सुझाव स्वीकार करे, अन्यथा नहीं। (त) दायाँ बॉक्स: (अरबी मूल पाठ)

रद्द-उल-मुह्तार में है:

बायाँ बॉक्स: जैसे दाता का यह कहना कि यह भोजन तुम्हारे लिए है कि तुम इसे खाओ या यह कपड़े तुम्हारे लिए हैं कि तुम इन्हें पहनो, बहर। (त) दायाँ बॉक्स: (अरबी मूल पाठ)

और अगर खुद अपनी या इस चीज़ या किसी योग्य तीसरे व्यक्ति की कोई मसलहत (हित) ज़िक्र करे तो उसे शर्त-ए-फ़ासिद (दूषित शर्त) करार देकर तमील्क (स्वामित्व हस्तांतरण) को सही और शर्त को बातिल (अमान्य) करते हैं। उदाहरण के तौर पर, इस गुलाम को मैंने तुझे हबा (उपहार) किया इस शर्त पर कि वह महीना भर मेरी या ज़ैद की सेवा करे, या इस शर्त पर कि तू इसे आज़ाद कर दे। दुर्र-ए-मुख़्तार में है:

बायाँ बॉक्स: हबा का हुक्म यह है कि वह शर्त-ए-फ़ासिदा से बातिल नहीं होता, चुनाँचे गुलाम का हबा इस शर्त पर कि मौहूब लह (उपहार प्राप्तकर्ता) उसको आज़ाद कर दे, सही है और शर्त बातिल हो जाएगी। (त) दायाँ बॉक्स: (अरबी मूल पाठ)

न यह कि ज़ैद अपनी मसलहत ज़िक्र करे तो सिरे से तम्लीक ही उड़ा दें और उसी ज़िक्र-ए-मसलहत को उसके बातिल होने का क़रीना (प्रमाण) ठहरा दें। यूँ होता तो यह कहना कि मैंने ज़ैद को इस गुलाम का मालिक किया इस शर्त पर कि वह महीना भर बाद मुझे वापस कर दे हबा न होता, आरियत (ऋण) करार पाता हालांकि यह इज्मा-ए-अइम्मा हनफ़िया के अनुसार बातिल है। आलमगीरिया में है:

[पाद टिप्पणियाँ]: 1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 3/159 2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-हिबा, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/509 3. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-हिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 3/158

पेज 547 / 658

در مختار میں ہے: لان قوله تسكنها مشورة فقد اشار عليه في ملكه بان يسكنه فان شاء قبل مشورة وان شاء لم يقبل۔ 1 | کیونکہ اس کا قول کہ "تو اس میں رہائش رکھے" ایک مشورہ ہے جو واہب نے موہوب لہ کی ملکیت میں دیا اگر چاہے تو مشورہ قبول کرے ورنہ نہیں۔ (ت)

رد المحتار میں ہے: كقوله هذا الطعام لك تاكله او هذا الثوب لك تلبسه بحر 2۔ | جیسے واہب کا قول کہ یہ کھانا تیرے لئے ہے کہ تو اس کو کھائے یا یہ کپڑے تیرے لئے ہے کہ تو اس کو پہنے، بحر۔ (ت)

اور اگر خود اپنی یا اس چیز یا صالح استحقاق شخص ثالث کی کوئی مصلحت ذکر کرے تو اسے شرط فاسد قرار دے کر تملیک کو صحیح اور شرط کو باطل کرتے ہیں۔ مثلاً یہ غلام میں نے تجھے ہبہ کیا اس شرط پر کہ مہینہ بھر میری یا زید کی خدمت کرے، یا اس شرط پر کہ تو اسے آزاد کر دے۔ در مختار میں ہے: حكمها انها لاتبطل بالشروط الفاسدة فهبة عبد على ان يعتق تصح وتبطل الشرط۔ 3 | ہبہ کا حکم یہ ہے کہ وہ شرط فاسدہ سے باطل نہیں ہوتا، چنانچہ غلام کا ہبہ اس شرط پر کہ موہوب لہ اس کو آزاد کر دے صحیح ہے اور شرط باطل ہو جائے گی۔ (ت)

نہ یہ کہ زید اپنی مصلحت ذکر کرے تو سرے سے تملیک ہی اڑادیں اور اسی ذکر مصلحت کو اس کے بطلان کا قرینہ ٹھہرا دیں۔ یوں ہوتا تو یہ کہنا کہ میں نے زید کو اس غلام کا مالک کیا اس شرط پر کہ مہینہ بھر بعد مجھے واپس کر دے ہبہ نہ ہوتا عاریت قرار پاتا حالانکہ یہ باجماع ائمہ حنفیہ باطل ہے۔ عالمگیریہ میں ہے:

1 الدرالمختار کتاب الہبہ مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۱۵۹ 2 ردالمحتار کتاب الہبہ دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۵۰۹ 3 الدرالمختار کتاب الہبہ مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۱۵۸

Volume 25 Fatawa Razawiya

All our companions (jurists), may Allah Almighty have mercy on them, said that when someone gives a gift (hibah) and stipulates an invalid (fasid) condition in it, the gift is valid but the condition is void. For example, if someone gives a slave girl as a gift to a man on the condition that after a month, the recipient (mawhub lahu) will return the slave girl to the donor (wahib). This is stated in 'al-Siraj al-Wahhaj'. -1 (T)

Second Benefit (Ifadah Thaniya): Just as it is invalid to consider Shah Muhammad Khan as an executor (wasi) based on the aforementioned words, similarly, earmarking these houses as a bequest (wasiyyat) for funeral expenses and conveying of reward (isal-e-thawab) is devoid of correctness and is futile. He has already made those houses the property of Shah Muhammad Khan, and the authority to sell or mortgage follows from ownership, which is self-evident. He does not say that it is obligatory for Shah Muhammad to sell or mortgage them and spend the money on my funeral and Fateha; rather, he says that Shah Muhammad is their owner and has the right to sell or mortgage them. However, if he sells or mortgages them, then in that case he says to donate the money for my soul. If we take this sentence literally, it is news whose essence is a description of the friendship between Shah Muhammad Khan and the testator (musi), expressing hope from him. Therefore, I want to make him the owner of my property, just as he said at the end that Shah Muhammad Khan is the owner of all the items mentioned above, who has served me excessively; after my passing, he will arrange my funeral and burial and fully fulfill my final status. And if we take the statement as a command, the result would be that if Shah Muhammad Khan sells or mortgages them, he should donate the money for my soul. This cannot be a valid bequest for conveying reward after he has already made the houses the property of the legatee (musa lahu). What right does he have to make a bequest regarding property that is no longer his? A bequest is an obligation (ijab), and nothing can become obligatory in someone else's property based on one's word. The owner has the choice to accept it or not. In 'Idah', then 'Nihayah Sharh al-Hidayah', then 'Nata'ij al-Afkar', it is stated:

"A bequest (wasiyyat) is that which the testator makes obligatory regarding his property after his death or during his terminal illness." Bequest is that which a testator makes obligatory in his own property after his death or in such [condition].

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Hibah, Chapter 8, Nurani Kutub Khana Peshawar, 3/396. Page 548 of 658

हमारे सभी साथियों (फ़कीहों) ने, अल्लाह उन पर रहम करे, फ़रमाया कि जब किसी ने हिबा (उपहार) किया और उसमें कोई फ़ासिद (अमान्य) शर्त लगा दी, तो हिबा तो जायज़ है लेकिन शर्त बातिल (अमान्य) है। जैसे किसी ने किसी व्यक्ति को इस शर्त पर लौंडी हिबा की कि एक महीने बाद मौहूब लह (उपहार प्राप्त करने वाला) वह लौंडी वाहिब (उपहार देने वाले) को लौटा देगा। 'सिराज अल-वहाज' में ऐसा ही है। -1 (त)

दूसरा लाभ (इफ़ादह थानिया): जिस तरह ऊपर दिए गए शब्दों से शाह मोहम्मद ख़ान को वसी (निष्पादक) समझना बातिल है, उसी तरह इन मकानों को तजहीज़-ओ-तक्फ़ीन (अंतिम संस्कार) और ईसाले सवाब के लिए वसीयत ठहराना भी सही नहीं है और व्यर्थ है। उन्होंने तो उन मकानों को शाह मोहम्मद ख़ान की मिल्कियत (संपत्ति) बना दिया है, और बेचने या गिरवी रखने का अधिकार स्वामित्व पर आधारित होता है, यह स्पष्ट है। वह यह नहीं कहते कि शाह मोहम्मद पर लाज़िम (अनिवार्य) है कि उन्हें बेचकर या गिरवी रखकर पैसा मेरे अंतिम संस्कार और फ़ातिहा में ख़र्च करें; बल्कि यह कहते हैं कि शाह मोहम्मद उनके मालिक हैं और उन्हें बेचने या गिरवी रखने का अधिकार है। हाँ, अगर वह बेचें या गिरवी रखें, तो उस सूरत में वह कहते हैं कि पैसा मेरी रूह के लिए बख़्श दें। अगर इस जुमले को इसके ज़ाहिरी अर्थों में लें, तो यह एक ख़बर है जिसका सारांश शाह मोहम्मद ख़ान और मूसी (वसीयत करने वाले) की दोस्ती का बयान है कि मुझे उनसे यह उम्मीद है। इसीलिए मैं उन्हें अपने माल का मालिक बनाना चाहता हूँ, जैसा कि अंत में कहा कि उपरोक्त सभी चीज़ों के मालिक शाह मोहम्मद ख़ान हैं जिन्होंने मेरी बहुत सेवा की है; मेरे देहांत के बाद वह मेरे अंतिम संस्कार का इंतज़ाम करेंगे और मेरी अंतिम विदाई की रस्मों को पूरा करेंगे। और अगर हम इस बात को हुक्म के तौर पर लें, तो इसका अर्थ यह होगा कि शाह मोहम्मद ख़ान अगर बेचें या गिरवी रखें, तो पैसा मेरी रूह को सवाब पहुँचाने के लिए दान कर दें। यह ईसाले सवाब की वसीयत नहीं हो सकती जब वह मकानों को मूसा लह (जिसके पक्ष में वसीयत की गई) की मिल्कियत बना चुके हैं। पुरानी मिल्कियत में उन्हें वसीयत का क्या अधिकार रहा? वसीयत एक ईजाब (अनिवार्यता) है, और किसी दूसरे की मिल्कियत में किसी के कहने से कोई चीज़ वाजिब (अनिवार्य) नहीं हो सकती। मालिक को अधिकार है कि वह माने या न माने। 'ईज़ाह', फिर 'निहाया शरह हिदाया', फिर 'नताइज अल-अफ़्कार' में है:

"वसीयत वह है जो मूसी अपने माल में अपनी मौत के बाद या अपनी बीमारी के दौरान वाजिब करे।" वसीयत वह है कि मूसी अपने माल में उसका ईजाब (अनिवार्यता) करे अपनी मौत के बाद या ऐसी [हालत में] ।

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताब अल-हिबा, अध्याय 8, नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, 3/396 पृष्ठ 548 का 658

قال اصحابنا جمیعاً رحمھم اللہ تعالی اذا وھب ھبۃ وشرط فیھا شرطاً فاسداً فالھبۃ جائزۃ والشرط باطل کمن وھب لرجل أمۃ فاشترط علیہ ان یردھا علیہ بعد شھر کذا في السراج الوھاج -1 ہمارے تمام اصحاب رحمہم اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ جب کسی نے ہبہ کیا اور اس میں کوئی فاسد شرط لگا دی تو ہبہ جائز اور شرط باطل ہے۔ جیسے کسی نے لونڈی اس شرط پر ہبہ کی کہ ایک ماہ بعد موہوب لہ، وہ لونڈی واہب کو لوٹا دے گا، سراج وہاج میں یوں ہی ہے۔ (ت)

افادہ ثانیہ جس طرح الفاظ مذکورہ سے شاہ محمد خاں کو وصی سمجھنا باطل ہے یوں ہی ان مکانوں کی وصیت تجہیز و تکفین و ایصال ثواب کے لئے ٹھہرانا حلیہ صواب سے عاری و عاطل ہے وہ تو مکانات کو شاہ محمد خاں کی ملک کر چکا اور اختیار بیع رہن کا ملک پر متفرع ہونا بدیہی۔ وہ یہ نہیں کہتا کہ شاہ محمد پر لازم ہے کہ ان کو بیچ یا رہن کر کے روپیہ میری تجہیز و تکفین وفاتحہ میں اٹھادے بلکہ یہ کہتا ہے کہ شاہ محمد ان کا مالک ہے اسے بیع ورہن کا اختیار ہے ہاں اگر بیچ یا رہن کرے تو اس صورت میں کہتا ہے کہ روپیہ میری ارواح پر بخش دے گا۔ اس جملہ کو اگر اس کے ظاہر پر رکھیں تو خبر ہے جس کا حاصل شاہ محمد خاں اور موسیٰ کی دوستی کا بیان ہے کہ مجھے اس سے یہ امید ہے ولہٰذا میں اسی کو اپنے مال کا مالک کرنا چاہتا ہوں جس طرح آخر میں کہا کہ کل اشیائے مندرجہ بالا کا مالک شاہ محمد خاں ہے جس نے میری خدمت از حد کی ہے بعد انتقال میری تجہیز و تکفین کا نظام کرے گا اور میری منزلت اخیر کو پورا انجام دے گا اور اگر خبر بمعنی امر لیں تو حاصل یہ ہو گا کہ شاہ محمد خاں اگر بیچ یا رہن کرے تو روپیہ میری ارواح پر بخش دے، یہ ایصال ثواب کی وصیت نہیں ہو سکتا بعد اس کے کہ مکانات ملک موسیٰ لہ کر چکا، پرانی ملک میں اسے وصیت کا کیا اختیار رہا، وصیت ایجاب ہے اور ملک غیر

میں اس کے کہے سے کوئی بات واجب نہیں ہو سکتی مالک کو اختیار ہے کہ مانے یا نہ مانے،

ایضاح پھر نہایہ شرح ہدایہ پھر نتائج الافکار میں ہے :

الوصیۃ ما اوجبھا الموصی فی مالہ بعد موتہ او مرضہ وصیت وہ ہے کہ موصی اپنے مال میں اس کا ایجاب کرے اس کی موت کے بعد یا ایسی

1 الفتاوی الھندیہ کتاب الھبہ الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۳/ ۳۹۶ Page 548 of 658

Fatawa Razawiyya, Volume 25

[1]الذی مات فیه- The illness in which he died. (T)

Detailed Explanations

(1) The claim in Fatwa 6 that a careful consideration of the will reveals the deceased made no bequest in favor of Shah Muhammad but merely appointed him as his executor (Wasi) is absolutely false.

(2) The inference drawn in Fatwa 6 from the aforementioned sentence "give peace to my souls" that if a bequest had been made in favor of Shah Muhammad it would render this saying meaningless, is itself meaningless and a complete reversal of right and wrong, as clarified in the warning. He has stated unconditionally that the mentioned Muhammad Shah Khan is the owner, and the subsequent words "after sale or mortgage, etc." are independent sentences that cannot be conditions or restrictions for the first sentence. In 'Bahr al-Raiq', Chapter on Miscellaneous Sales, Volume 6, it is stated:

In 'Buyu' al-Dhakhira', if someone bought firewood in a village through a valid purchase, and then said immediately after the purchase without it being a condition of the sale, 'Carry it to my house,' the contract is not invalidated because this is not a condition in the sale; rather, it is a new statement after the completion of the sale, so it does not necessitate its invalidity.

Based on this, if someone rented a village or land for farming, then after the completion of the contract said that the cultivation is the responsibility of the tenant, the lease is not invalidated because it was not a condition in it. It would only be a condition if he had said 'on the condition that cultivation is the

It is in 'Buyu' al-Dhakhira' that someone bought firewood in a village. Along with a valid purchase, he then said immediately without making it a condition of the purchase, "Take the wood to my house," then the contract will not be void (fasid) because this is not a condition in the sale, but rather a new statement after the sale is completed, which does not cause invalidity.

Based on this is the ruling that if someone rented villages or land for agriculture and then, after the completion of the sale/lease, said that cultivation will be the responsibility of the tenant, the lease will not be void (fasid), because this is not a condition in the lease. That would only be if he said it like this: "on the condition that the

In 'Buyu' al-Dhakhira', if someone bought firewood in a village through a valid purchase, and then said immediately after the purchase without it being a condition of the sale, 'Carry it to my house,' the contract is not invalidated because this is not a condition in the sale; rather, it is a new statement after the completion of the sale, so it does not necessitate its invalidity.

responsibility of the tenant.' One should remember this as many issues can be derived from it.[2]

It is in 'Buyu' al-Dhakhira' that someone bought firewood in a village. Along with a valid purchase, he then said immediately without making it a condition of the purchase, "Take the wood to my house," then the contract will not be void (fasid) because this is not a condition in the sale, but rather a new statement after the sale is completed, which does not cause invalidity.

cultivation will be the responsibility of the tenant." This should be kept in mind because many issues can be derived from it. (T)

And if, for the sake of argument, we erroneously take its meaning to be that making Shah Muhammad the owner was conditional on this condition...

[1] Nata'ij al-Afkar (Takmilah Fath al-Qadir), Book of Wills, Maktaba Nooria Razvia Sukkur, 9/321. [2] Bahr al-Raiq, Book of Sales, Chapter of Miscellaneous, H.M. Saeed Company Karachi, 6/188.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

[1]الذی مات فیه- वह बीमारी जिसके दौरान उसकी मृत्यु हुई। (त)

तफ़रीआत (विस्तृत विवरण)

(1) फतवा 6 का यह दावा कि वसीयतनामा पर गौर करने से पता चलता है कि मृतक ने शाह मुहम्मद के पक्ष में कुछ भी वसीयत नहीं की, बल्कि केवल अपना वसी (कार्यकारी) नियुक्त किया है, पूरी तरह से गलत है।

(2) फतवा 6 का उपर्युक्त वाक्य "मेरी आत्माओं को शांति दे" से यह निष्कर्ष निकालना कि यदि वसीयत शाह मुहम्मद के पक्ष में होती तो यह कहना अर्थहीन हो जाता, स्वयं अर्थहीन है और सही व गलत को उलट देना है, जैसा कि चेतावनी में स्पष्ट किया गया है। उसने स्पष्ट रूप से कहा है कि उक्त मुहम्मद शाह खान मालिक है और उसके बाद के शब्द "बिक्री या गिरवी के बाद आदि" स्वतंत्र वाक्य हैं जो इस वाक्य की शर्त या सीमा नहीं हो सकते। 'बहरुल राइक', विविध बिक्री अध्याय, खंड 6 में है:

'बियू अज़-ज़खीरा' में है कि यदि किसी ने एक गाँव में सही तरीके से ईंधन खरीदा और फिर खरीदारी पूरी होने के बाद बिना किसी शर्त के कहा, 'इसे मेरे घर ले चलो', तो अनुबंध अमान्य नहीं होगा क्योंकि यह बिक्री में शर्त नहीं है; बल्कि यह बिक्री पूरी होने के बाद एक नया कथन है, इसलिए यह इसकी अमान्यता का कारण नहीं बनता है।

इसी पर आधारित यह मसला है कि यदि किसी ने खेती के लिए गाँव या ज़मीन किराए पर ली और फिर अनुबंध पूरा होने के बाद कहा कि खेती करना किराएदार की ज़िम्मेदारी होगी, तो इजारा (किरायानामा) अमान्य नहीं होगा, क्योंकि यह उसमें शर्त नहीं थी। वह शर्त तब होती जब वह कहता 'इस शर्त पर कि खेती किराएदार की

'बियू अज़-ज़खीरा' में है कि किसी ने एक गाँव में ईंधन खरीदा। सही खरीदारी के साथ फिर उससे जुड़े बिना शर्त के कहा, "लकड़ी को मेरे घर ले चलो," तो अनुबंध अमान्य (फ़ासिद) नहीं होगा क्योंकि यह बिक्री में शर्त नहीं है, बल्कि बिक्री पूरी होने के बाद एक नया कथन है जो अमान्यता का कारण नहीं है।

इसी पर आधारित यह मसला है कि किसी ने खेती के लिए देहात या ज़मीन किराए पर ली, फिर बिक्री/किराया पूरा होने के बाद कहा कि काश्त (खेती) करना किराएदार के ज़िम्मे होगा, तो इजारा फ़ासिद (अमान्य) न होगा, क्योंकि यह इजारा में शर्त नहीं है। वह तो तब होती जब वह कहता इस शर्त पर कि काश्तकारी किराएदार के

'बियू अज़-ज़खीरा' में है कि यदि किसी ने एक गाँव में सही तरीके से ईंधन खरीदा और फिर खरीदारी पूरी होने के बाद बिना किसी शर्त के कहा, 'इसे मेरे घर ले चलो', तो अनुबंध अमान्य नहीं होगा क्योंकि यह बिक्री में शर्त नहीं है; बल्कि यह बिक्री पूरी होने के बाद एक नया कथन है, इसलिए यह इसकी अमान्यता का कारण नहीं बनता है।

ज़िम्मेदारी होगी।' इसे याद रखना चाहिए क्योंकि इससे कई मसलों का हल निकाला जा सकता है।[2]

'बियू अज़-ज़खीरा' में है कि किसी ने एक गाँव में ईंधन खरीदा। सही खरीदारी के साथ फिर उससे जुड़े बिना शर्त के कहा, "लकड़ी को मेरे घर ले चलो," तो अनुबंध अमान्य (फ़ासिद) नहीं होगा क्योंकि यह बिक्री में शर्त नहीं है, बल्कि बिक्री पूरी होने के बाद एक नया कथन है जो अमान्यता का कारण नहीं है।

ज़िम्मे होगी। इसको महफूज़ कर लेना चाहिए क्योंकि इससे बहुत से मसलों का हल निकाला जा सकता है। (त)

और यदि मान लीजिए कि गलत तरीके से इसका अर्थ यह मान लिया जाए कि शाह मुहम्मद को मालिक बनाना इस शर्त पर निर्भर है...

[1] नताइज अल-अफ़कार (तक्मीला फतह अल-कादिर), वसीयत की किताब, मकतबा नूरिया रज़विया सुक्कुर, 9/321। [2] बहरुल राइक, बिक्री की किताब, विविध अध्याय, एच.एम. सईद कंपनी कराची, 6/188।

पृष्ठ 549/658

الذی مات فیہ[1]- بیماری میں جس کے اندر وہ مرا۔ (ت)

تفریعات

(۱) فتوٰی ۶ کا ادعاکہ وصیت نامہ پر غور سے معلوم ہوتا ہے کہ متوفی نے شاہ محمد کے حق میں کچھ بھی وصیت نہ کی بلکہ صرف اپنا وصی مقرر کیا ہے، محض باطل ہے۔

(۲) فتوٰی ۶ کا اس ادعا پر جملہ مذکورہ "میری ارواح بخش دے گا" سے استدلال کہ وصیت بحق شاہ محمد متوفی ہوتی تو یہ کہنا بے معنی ہو جاتا خود بے معنی اور صحیح و باطل کا قلب کر دینا ہے جیسا کہ تنبیہ میں واضح ہوا۔ اس نے مطلقاً کہا ہے کہ مالک محمد شاہ خاں مذکور ہے اور اس کے بعد وہ الفاظ کہ "بعد فروخت یا رہن الخ" جملہ مستقلہ ہیں کہ اس جملہ کی قید و شرط نہیں ہو سکتے۔ بحر الرائق متفرقات البیوع جلد ۶ میں ہے:

في بيوع الذخيرة اشترى حطباً في قرية شراء صحيحاً وقال موصولاً بالشراء من غير شرط في الشراء، احمله الى منزلی، لا يفسد العقد لان هذا ليس بشرط في البيع بل هو كلام مبتدأ بعد تمام البيع فلا يوجب فساده اهـ

بیوع ذخیرہ میں ہے کسی نے ایک قریہ میں ایندھن خریدا صحیح خریداری کے ساتھ پھر اس سے متصل بلا شرطِ گھاس کو میرے گھر تک لے چلو تو عقد فاسد نہ ہوگا کیونکہ یہ بیع میں شرط نہیں بلکہ بیع مکمل ہو جانے کے بعد نیا کلام ہے جو موجبِ فساد نہیں اھ

فعلی هذا لو استأجر قرية او ارضاً للزراعة ثم قال بعد تمامها ان الحرث على المستأجر لا تفسد لانه لم يكن شرطاً فيها وانما يكون شرطاً لو قال على ان الحرث عليه فليحفظ هذا فأنه يخرج على كثير من المسائل۔[2]

اسی پر مبنی ہے یہ مسئلہ کہ کسی نے زراعت کے لئے دیہات یا زمین کرایہ پر لی پھر بیع کے مکمل ہونے کے بعد کہا کہ کاشت کرنا کرایہ دار کے ذمہ ہوگا تو اجارہ فاسد نہ ہوگا، کیونکہ یہ اجارہ میں شرط نہیں وہ تو تب ہوتی کہ یوں کہتا اس شرط پر کہ کاشتکاری کرایہ دار کے ذمہ ہوگی، اس کو محفوظ کر لینا چاہئے کیونکہ اس سے بہت سے مسائل کی تخریج ہوسکتی ہے۔ (ت)

اور اگر بفرضِ غلط اس کے معنی یہ قرار دے لیجئے کہ شاہ محمد کی تملیک کو اس شرط سے مشروط...

[1] نتائج الافکار (تکملہ فتح القدیر) کتاب الوصایا مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۹/۳۲۱ [2] بحر الرائق کتاب البیوع باب المتفرقات ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۶/۱۸۸

Fatawa-e-Razviya, Volume 25

...makes him, meaning I have made Shah Muhammad Khan the owner of those houses by way of bequest on the condition that if he sells or mortgages them, the money should be spent on my Fatiha (prayers for the deceased). Firstly: We have already proven that in a transfer of ownership without consideration (gift/bequest), such a condition is void according to the consensus of the Hanafi Imams. Secondly: We ask, in this case, after the death of the testator (Musi), did the houses leave the ownership of the testator and enter the ownership of the legatee (Musi Lahu) or not? If you say yes, then the objective is achieved—what is the meaning of compelling the owner within his own property? And if you say no, then why? Even though the testator made a bequest and the legatee accepted it, and a bequest after acceptance transfers ownership. It is stated in Al-Ashbah:

الموصى له يملك الموصى به بالقبول	**The legatee becomes the owner of the bequeathed item upon acceptance. (Trans.)**

And to say that the bequest was conditional and will not take effect until the condition is met would be mere ignorance. This arises from not distinguishing between a condition in a bequest and making the bequest contingent upon a condition. Here, if anything, it is the former, not the latter, because the latter totally invalidates the bequest since a bequest is a transfer of ownership, and transfers of ownership do not accept contingency upon uncertain events. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

كل ما كان من التمليكات او التقييدات يبطل تعليقه بالشرط	**Every act consisting of transfer of ownership or restriction of ownership is rendered void by making it contingent upon a condition. (Trans.)**

Moreover, what was that condition that was not met? Was it not the spending of money only on Fatiha? Well, that was conditional upon sale or mortgage, and sale or mortgage themselves did not take place. As for "to sell or mortgage", these were not even stated as conditions; a condition is made obligatory, whereas he described selling and mortgaging as an option, not as a requirement. (3) The statement of Fatwa 6 that Shah Muhammad Khan will receive one-third of the property by way of bequest so that he may give it in charity for the sake of Wahid Bakhsh, and not so that he himself becomes the owner, is building a falsehood upon a falsehood. Rather, without doubt, that bequest is for the right of Shah Muhammad, because he has already made him its owner.

1 Al-Ashbah wa al-Nazair, Al-Fann al-Thalith, Al-Qawl fi al-Milk, Idarat al-Qur'an, Karachi, 2/203. 2 Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Ma Yabtul bi al-Shart al-Fasid, etc., Matba' Mujtabai, Delhi, 2/53.

फ़तावा-ए-रज़विया, जिल्द 25

...करता है यानी मैंने शाह मोहम्मद ख़ाँ को वसीयतन उन मकानात का मालिक किया इस शर्त पर कि अगर वो बेचे या रहन (गिरवी) करे तो रुपया मेरी फ़ातिहा में लगाए। तो अव्वलन (सर्वप्रथम): हम साबित कर चुके हैं कि तमलीक बिला एज़ (बिना प्रतिफल के स्वामित्व हस्तांतरण) में ऐसी शर्त अइम्मा-ए-ह़नफ़िया (ह़नफ़ी इमामों) के इजमा (आम सहमति) से बातिल (अमान्य) होगी। थानियन (दूसरे): हम पूछते हैं इस सूरत में मूसी (वसीयत करने वाले) की मौत के बाद मकानात मूसी की मिल्कियत से ख़ारिज होकर मूसी लहू (जिसके पक्ष में वसीयत की गई) की मिल्कियत में दाख़िल हुए या नहीं? अगर कहते हो हाँ, तो मक़सूद ह़ासिल हुआ कि मालिक पर उसकी मिल्कियत में जब्र (दबाव) के क्या मायने? और अगर कहते हो नहीं, तो क्यों? जबकि मूसी ने वसीयत की और मूसी लहू क़बूल कर चुका, और वसीयत क़बूल करने के बाद मिल्कियत मुंतक़िल करने वाली होती है। 'अशबाह' में है:

الموصى له يملك الموصى به بالقبول	**जिसके लिए वसीयत की गई, वह वसीयत वाली चीज़ को स्वीकार करने से उसका मालिक हो जाता है। (अनुवाद)**

और यह कहना महज़ नादानी होगी कि वसीयत तो सशर्त थी, जब तक शर्त पूरी नहीं होगी (वसीयत प्रभावी नहीं होगी)। यह वसीयत में शर्त लगाने और वसीयत को शर्त पर मुअल्लक़ (निर्भर) करने के बीच फ़र्क न करने के कारण होगा। यहाँ अगर कुछ है तो वह पहला है न कि दूसरा, क्योंकि दूसरा तो सिरे से वसीयत को ही बातिल कर देता है, क्योंकि वसीयत 'तमलीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) है और तमलीकात शर्त पर मुअल्लक़ होना स्वीकार नहीं करतीं। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

كل ما كان من التمليكات او التقييدات يبطل تعليقه بالشرط	**जो कुछ तमलीकात या तक़यीदात (पाबंदियों) में से है, उसे शर्त के साथ मुअल्लक़ करना बातिल है। (अनुवाद)**

इसके अलावा वह क्या शर्त थी जो पूरी नहीं हुई? क्या रुपया सिर्फ़ फ़ातिहा में ख़र्च करना नहीं हुआ? तो यह तो बिक्री या रहन की सूरत में शर्त थी, और बिक्री या रहन ख़ुद ही नहीं हुए। रही बात बिक्री या रहन करना, तो ये शर्त के तौर पर कहे ही नहीं गए थे; शर्त लाज़िम (अनिवार्य) की जाती है, जबकि उसने बिक्री और रहन का विकल्प बताया है न कि ईजाब (अनिवार्यता)। (३) फ़तवा ६ का यह कहना कि शाह मोहम्मद ख़ाँ को वसीयत के तौर पर जायदाद का तीसरा हिस्सा इसलिए मिलेगा ताकि वह

वाहिद बख़्श के हक़ में ख़ैरात कर दे, न कि इसलिए कि वह ख़ुद उसका मालिक बन जाए, यह 'बनाए फ़ासिद अलल-फ़ासिद' (गलत आधार पर गलत निष्कर्ष) है। बल्कि बिला शुब्हा वह वसीयत शाह मोहम्मद के हक़ में है, क्योंकि वह उसे ख़ुद उसका मालिक बना चुका है।

---

1 अल-अशबाह वल-नज़ायर, अल-फ़न्न अल-सालिस, अल-क़ौल फ़िल-मिल्क, इदारातुल क़ुरआन कराची, 2/203 2 अद-दुरुल मुख़्तार, किताबुल बुयू, मा यबुतुल बिश-शर्तुल फ़ासिद, आदि, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/53

کرتا ہے یعنی میں نے شاہ محمد خاں کو وصیتاً ان مکانات کا مالک کیا اس شرط پر کہ اگر وہ بیچ یا رہن کرے تو روپیہ میری فاتحہ میں اٹھائے، تو اولاً: ہم ثابت کر چکے کہ تملیک بلا عوض میں ایسی شرط باجماع ائمہ حنفیہ باطل ہوگی۔ ثانیاً: ہم پوچھتے ہیں اس صورت میں بعد موت موسٰی کے مکانات ملک موسٰی سے خارج ہوگئے ملک موسٰی لہ میں داخل ہوئے یا نہیں، اگر کہتے ہو ہاں تو مقصود حاصل کہ مالک پر اس کی ملک میں جبر کیا معنی، اور اگر کہتے ہو نہیں تو کیوں، حالانکہ موسٰی نے وصیت کی اور موسٰی لہ قبول کر چکا اور وصیت بعد قبول ناقل ملک ہے۔ اشباہ میں ہے:

الموصی لہ یملك الموصی به بالقبول — **جس کے لئے وصیت کی گئی وہ وصیت والی چیز کو قبول کرنے سے اس کا مالک ہو جاتا ہے۔ (ت)**

اور یہ کہنا محض نادانی ہوگا کہ وصیت تو مشروط تھی جب تک شرط نہ پائی جائے گی، یہ شرط فی الوصیۃ بالشرط اور تعلیق الوصیۃ بالشرط میں فرق نہ کرنے سے ناشی ہوگا یہاں اگر ہے تو اول ہے نہ ثانی کہ سرے سے مبطلِ وصیت ہے کہ وصیت تملیک ہے اور تملیکات تعلیق بالخطر قبول نہیں کرتیں، درمختار میں ہے:

کل ما کان من التملیکات او التقییدات یبطل تعلیقہ بالشرط — **جو کچھ تملیکات یا تقییدات میں سے ہے اس کو شرط کے ساتھ معلق کرنا باطل ہے (ت)**

معہٰذا وہ کیا شرط تھی کہ نہ پائی گئی آیا روپیہ صرف فاتحہ کرنا نہ ہوا، تو یہ تو بحال بیع و رہن شرط تھا بیع و رہن خود ہی نہ پائے گئے، رہا بیع و رہن کرنا تو یہ شرط ہی نہ کہے گئے تھے

شرط لازم کی جاتی ہے اور بیع و رہن کا اس نے اختیار بتایا ہے نہ کہ ایجاب۔ (۳) فتویٰ ۶ کا قول کہ اس لئے شاہ محمد خاں کو بحیثیت وصیت تیسرا حصہ جائداد کا ملے گا اس لئے کہ بحقِ واحد بخش خیرات کر دے نہ اس لئے کہ وہ خود اس کا مالک بن جائے، بنائے فاسد علی الفاسد ہے، بلکہ بلا شبہ وہ وصیت بحق شاہ محمد ہے اس لئے کہ وہ خود اس کو اس کا مالک کر چکا۔

---

1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۰۳ 2 الدر المختار کتاب البیوع مایبطل بالشرط الفاسد الخ مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵۳

Fatawa Rizvia Volume 25

Musa has explicitly clarified this in various places, but the fatwa claims that Musa himself did not understand his own intent; the intent is what we say. (4) Even if we assume for the sake of argument it were so, these words—that he will bequeath my spirits—were written by Musa only in relation to houses, not in relation to the rest of the will. Applying this ruling from Fatwa 6 absolutely to the entire property and determining the whole one-third for charity is a manifest injustice or lack of understanding. Nas'alullah al-afwa wal-afiyah (We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. T). (5) This same error obstructed Fatwa 2. It stated that the wife's right from the deceased's estate is one-sixth, and the rest belongs to the legatee (Musa-lah), and he should spend it in good causes for Allah. Once the remainder already belongs to the legatee, what is the meaning of imposing an obligation on him to spend it on charitable causes? If he does, it will be a voluntary donation, and there is no compulsion for voluntary donation. "Ma 'alal muhsinina min sabil"[1] (There is no way [of blame] against those who do good deeds. T). (6) In fact, the error of Fatwa 2 exceeds that of Fatwa 6. Fatwa 6 did not even recognize the bequest for Shah Muhammad, so it found room to designate it as a bequest for charity, even though this was entirely erroneous. Fatwa 2 took an even more peculiar path by recognizing the entire remainder after the wife's share as a bequest for Shah Muhammad, and then also ruling it for charity. This implies that a single item is bequeathed to Amr, and the exact same item is also bequeathed to Allah Almighty, even though this is patently impossible. (7) Fatwa 2 quoted these texts for this purpose: (1) Awsa bi thuluthi malihi lillahi ta'ala[2] | He bequeathed one-third of his property for Allah Almighty. (T) (2) Law awsa bithuluth wujuhil khair[3] | If he bequeathed one-third for charitable causes. (T) (3) La tasihhu min mumayyiz illa fi tajheezihi[4] | The bequest of a discerning minor is not valid except for his own funeral arrangements. (T)

And it did not see that once I have already accepted the remaining bequest for Amr, then what relevance do these texts have? Nas'alullah al-afwa wal-afiyah.

[1] Al-Quran al-Karim 9 / 91 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, 4 / 322 [3] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Chapter Two, 6 / 97 [4] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, 4 / 319

मूसा ने जगह-जगह स्पष्ट रूप से इसका उल्लेख किया है, लेकिन फ़तवा कहता है कि मूसा खुद अपना उद्देश्य नहीं समझ पाया; उद्देश्य वह है जो हम कहते हैं। (4) यदि गलत धारणा से ऐसा होता भी, तो ये शब्द—कि वह मेरी आत्माओं को दान करेगा—मूसा ने केवल मकानों के संबंध में लिखे थे, शेष वसीयत के संबंध में नहीं। फ़तवा 6 के इस आदेश को पूरी संपत्ति पर लागू करना और पूरे एक-तिहाई (तिहाई) को खैरात (दान) के लिए तय कर देना स्पष्ट अन्याय या समझ की कमी है। नसअल्लुल्लाहुल अफ़वा वल-आफ़िया (हम अल्लाह तआला से माफ़ी और सलामती मांगते हैं। त)। (5) यही गलती फ़तवा 2 के आड़े आई। उसने लिखा कि मृतक की छोड़ी हुई संपत्ति से पत्नी का हक छठा हिस्सा है, और शेष मूसा-लह (वसीयत पाने वाले) का है, और वह उसे अल्लाह की राह में नेक कार्यों में खर्च करे। जब शेष पहले से ही मूसा-लह का हो चुका, तो फिर उस पर नेक कामों में खर्च करने को अनिवार्य करने का क्या मतलब? यदि वह करेगा, तो वह दान (तबर्रअ) होगा और दान पर कोई जबरदस्ती नहीं है। "मा अलल मुह्सीनीना मिन सबील"[1] (नेकी करने वालों पर कोई इल्जाम का रास्ता नहीं। त)। (6) बल्कि फ़तवा 2 की गलती फ़तवा 6 से भी बढ़कर है। उसने तो शाह मुहम्मद के लिए वसीयत मानी ही नहीं थी, तो उसे गुंजाइश मिली कि खैरात के लिए वसीयत ठहरा दे, हालांकि यह पूरी तरह गलत था। उसने (फ़तवा 2) इससे भी अजीब रास्ता अपनाया कि पत्नी के हिस्से के बाद पूरी शेष वसीयत शाह मुहम्मद के लिए मानी, फिर उसी पर खैरात का हुक्म लगा दिया। यानी एक ही चीज़ की वसीयत अम्र के लिए भी है और ठीक वही चीज़ अल्लाह अज्ज़वजल के लिए भी वसीयत है, हालांकि यह स्पष्ट रूप से असंभव है। (7) फ़तवा 2 ने इस उद्देश्य के लिए ये इबारतें उद्धृत कीं: (1) औसा बि-थुलुथि मालिही लिल्लाहि तआला[2] | उसने अपने तिहाई माल की वसीयत अल्लाह तआला के लिए की। (त) (2) लौ औसा बिस-थुलुथि वुजूहिल खैरी[3] | यदि उसने नेक कामों के लिए तिहाई की वसीयत की। (त) (3) ला तसिहहु मिन मुमईय्यिज़ इल्ला फ़ी तजहीज़िही[4] | समझदार नाबालिग की वसीयत सही नहीं है सिवाय उसके कफ़न-दफ़न के इंतज़ाम के। (त)

और यह नहीं देखा कि जब मैं शेष वसीयत अम्र के लिए मान चुका, तो इन इबारतों की क्या जगह रही। नसअल्लुल्लाहुल अफ़वा वल-आफ़िया।

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 9 / 91 [2] रद-उल-मुहतार, किताब अल-वसाया, 4 / 322 [3] अल-फ़तावा अल-हिंदिया, दूसरा अध्याय, 6 / 97 [4] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, 4 / 319

موسیٰ نے جابجا جس کی صریح تصریح کی مگر فتویٰ کہتا ہے کہ موسیٰ خود اپنی مراد نہ سمجھا، مراد یہ ہے جو ہم کہتے ہیں۔ (۴) بفرضِ باطل ایسا ہوتا بھی تو یہ الفاظ کہ میری ارواح کو بخش دے گا موسیٰ نے صرف مکانات کی نسبت لکھے ہیں باقی وصیت کی نسبت نہیں فتویٰ ۶ کا تو مطلقاً سب جائدا د پر یہی حکم لگا دینا اور پورا ثلث خیرات کے ٹھہرا دینا صریح ظلم یا عدم فہم ہے نسأل اللہ العفو والعافیۃ (ہم اللہ تعالیٰ سے معافی اور عافیت مانگتے ہیں۔ ت) (۵) یہی خطا فتویٰ ۲ کو آڑے آئی لکھا وجہ کا حق متروکہ متوفی سے سدس ہے باقی موسیٰ لہ کا ہے اور للہ اسباب خیر میں صرف کرے جب باقی موسیٰ لہ کا ہو چکا پھر وجوہ خیر میں صرف کرنے کا اس پر ایجاب کیا معنی، اگر وہ کرے گا تبرع ہوگا اور تبرع پر جبر نہیں "مَا عَلَی الْمُحْسِنِیْنَ مِنْ سَبِیْلٍ" ۱ (احسان کرنے والوں پر کوئی راہ نہیں۔ ت) (۶) بلکہ فتویٰ ۲ کی غلطی فتویٰ ۶ سے بڑھ کر ہے اس نے تو شاہ محمد کے لئے وصیت مانی ہی نہ تھی تو اسے گنجائش ملی کہ خیرات کے لئے وصیت ٹھہرا دے اگرچہ یہ سرتاپا غلط تھا اس نے اس سے عجیب تر راہ اختیار کی کہ تمام باقی بعد فرض الزوجہ کی وصیت شاہ محمد کے لئے مانی پھر اسی پر خیرات کا حکم لگا دیا یعنی شیئی واحد کی وصیت عمرو کے لئے بھی ہے اور بعینہ اس شیئی کی وصیت اللہ عزوجل کے لئے بھی ہے حالانکہ یہ بداہۃً محال ہے۔ (۷) فتویٰ ۲ نے اس مطلب پر عبارات یہ نقل کیں: (۱) اوصی بثلث مالہ للہ تعالٰی ۲ | اللہ تعالٰی کے لئے اس نے اپنے تہائی مال کی وصیت کی (ت) (۲) لو اوصی بالثلث وجوہ الخیر ۳ | اگر اس نے نیکی کے کاموں کے لئے تہائی کی وصیت کی (ت) (۳) لا تصح من ممیز الا فی تجھیزہ ۴ | باتمیز صغیر کی وصیت صحیح نہیں مگر صرف اس کی تجہیز میں۔ (ت)

اور نہ دیکھا کہ جب میں باقی کی وصیت عمرو کے لئے مان چکا تو ان عبارات کا کیا محل رہا۔

نسأل الله العفو والعافیۃ۔

۱ القرآن الکریم ۹ / ۹۱ ۲ رد المحتار کتاب الوصایا ۴ / ۳۲۲ ۳ الفتاوی الھندیۃ الباب الثانی ۶ / ۹۷

۴ الدر المختار کتاب الوصایا ۴ / ۳۱۹

Fatawa Rizvia, Volume 25

Third Benefit

Alam Khatoon is certainly a legatee. In the matter of houses and household goods, the bequest of benefit to her is obvious. Looking at the context of the will, there is also a bequest for her regarding this jewelry. At the beginning of the will, it is stated: "It is necessary for me to arrange my movable and immovable property so that there is no dispute among the survivors. The arrangement is that the following jewelry will go to the wife, etc." Then, in the bequest regarding houses and household goods in the name of Shah Muhammad Khan, the result of this division was that the jewelry belongs to Alam Khatoon and the houses and household goods to Shah Muhammad Khan. In the end, it is written: "These terms and conditions will be applicable after me; as long as I am alive, they belong to no one; afterwards, they will be divided according to the above." It has become clearly evident that he is making a transfer of ownership after death for both. Thus, saying regarding the mentioned jewelry that "they belong to my wife" is just like saying regarding the houses "Shah Muhammad Khan is the owner." A bequest in favor of an heir is undoubtedly valid when there is no other heir. It is stated in Radd al-Muhtar regarding the conditions of a will:

Box Left (Arabic)	Box Right (Urdu/English Translation)
و کونہ غیر وارث ای ان کان ثمۃ وارث آخر والا تصح کما لو اوصی احد الزوجین للآخر و لا وارث غیرہ۔[1]	And his being a non-heir, meaning when there is another heir there, otherwise it is valid, as if one of the spouses makes a will for the other and there is no heir besides him/her. (T)

It is stated in Durr al-Mukhtar:

Box Left (Arabic)	Box Right (Urdu/English Translation)
لا لوارثه الا باجازة ورثته او لم يكن له وارث سواه كما في الخانية حتى لو اوصى لزوجته او هى له ولم يكن ثمة وارث آخر تصح الوصية ابن كمال۔[2]	A bequest is not valid for an heir unless other heirs give permission or there is no heir other than him/her, as it is in Al-Khaniyah. So much so that if a husband makes a will for his wife or she for him and there is no other heir present, the will will be valid. Ibn Kamal. (T)

[1] Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/414. [2] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/319.

Page 552 of 658

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

तीसरा लाभ (इफ़ादा-ए-सालिसा)

आलम खातून भी निश्चित रूप से वसीयत प्राप्त करने वाली (मूसी लहा) हैं। मकानों और घरेलू सामानों के मामले में उनके लिए लाभ (मन्फ़अत) की वसीयत होना तो स्पष्ट है। वसीयतनामे के संदर्भ को देखते हुए, इस ज़ेवर की भी उनके लिए वसीयत है। वसीयतनामे के प्रारंभ में है: "मेरे लिए अपनी चल और अचल संपत्ति की व्यवस्था करना आवश्यक है ताकि उत्तरजीवियों में कोई विवाद न हो। व्यवस्था यह है कि निम्नलिखित ज़ेवर पत्नी को मिलेंगे इत्यादि।" फिर शाह मुहम्मद खान के नाम मकानों और घरेलू सामानों की वसीयत में, इस विभाजन का परिणाम यह निकला कि वे ज़ेवर आलम खातून के हैं और मकान और घरेलू सामान शाह मुहम्मद खान के। अंत में लिखा है: "ये शर्तें मेरे बाद लागू होंगी; जब तक मैं जीवित हूँ, किसी का कोई संबंध नहीं है; बाद में उपरोक्त विभाजन के अनुसार होंगे।" यह स्पष्ट हो गया कि वह दोनों के लिए मृत्यु के बाद स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) कर रहे हैं। तो उक्त ज़ेवर के संबंध में यह कहना कि "वे मेरी पत्नी के हैं" बिल्कुल वैसा ही है जैसा मकानों के बारे में कहना कि "शाह मुहम्मद खान मालिक हैं।" वारिस के लिए वसीयत निस्संदेह जायज़ है जब और कोई वारिस न हो। 'रद्दुल मुहतार' में वसीयत की शर्तों के बयान में है:

बॉक्स बायाँ (अरबी)	**बॉक्स दायाँ (हिन्दी अनुवाद)**
و کونہ غیر وارث ای ان کان ثمۃ وارث آخر والا تصح کما لو اوصی احد الزوجین للآخر و لا وارث غیرہ۔[1]	और उसका गैर-वारिस होना, यानी जब वहाँ कोई और वारिस हो, अन्यथा सही है, जैसा कि पति-पत्नी में से एक दूसरे के लिए वसीयत करे और उसके अलावा कोई और वारिस न हो। (त)

'दुर्रे मुख्तार' में है:

बॉक्स बायाँ (अरबी)	**बॉक्स दायाँ (हिन्दी अनुवाद)**
لا لوارثه الا باجازة ورثته او لم یکن له وارث سواه کما في الخانیة حتی لو اوصی لزوجته او هی له ولم یکن ثمة وارث آخر تصح الوصیة ابن کمال۔[2]	वारिस के लिए वसीयत जायज़ नहीं है, मगर उस समय जब अन्य वारिस अनुमति दे दें या कोई और वारिस मौजूद ही न हो, जैसा कि 'ख़ानिया' में है। यहाँ तक कि अगर पति ने पत्नी के लिए या पत्नी ने पति के लिए वसीयत की और वहाँ कोई दूसरा

बॉक्स बायाँ (अरबी)	बॉक्स दायाँ (हिन्दी अनुवाद)
	वारिस मौजूद नहीं है, तो वह वसीयत सही होगी। इब्न कमाल। (त)

[1] रद्दुल मुहतार, किताबुल वसाया, दारु इह्याउत तुरासिल अरबी, बेरुत, 5/414. [2] अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, मतबअ मुज्तबाई, दिल्ली, 2/319.

पृष्ठ 552 का 658

فتاوی رضویہ، جلد ۲۵

افادہ ثالثہ

عالم خاتون بھی ضرور موصی لہا ہے مکانات واثاث البیت کے باب میں اس کے لئے وصیت المنفعتہ ہو نا تو بدیہی اور نظر بر سیاق و سباق وصیت نامہ، اس زیور کی بھی اس کے لئے وصیت ہے ابتداء وصیت نامہ میں ہے مجھ کو اپنی جائیداد منقولہ و غیر منقولہ کا انتظام ضروری ہے کہ پس ماندگان میں تکرار نہ ہو اس کا انتظام یہ ہے کہ زیورات ذیل زوجہ کو ملے گا الخ پھر مکانات واثاث البیت کے وصیت بنام شاہ محمد خاں کی جس کا حاصل یہ تقسیم ہوئی کہ وہ زیور عالم خاتون کے اور مکانات واثاث البیت شاہ محمد خاں کے۔ آخر میں لکھا یہ جملہ شرائط بعد میرے قابل تعمیل ہوں گے جب تک میں حیات ہوں کسی کا تعلق نہیں بعد میں بموجب بالا تقسیم ہوں گے صاف واضح ہو گیا کہ دونوں کے لئے تملیک بعد الموت کر رہا ہے تو اس کا زیور مذکور کی نسبت کہنا میری زوجہ کے ہیں ایسا ہی ہے جیسا مکانات کو کہنا مالک شاہ محمد خاں ہے اور وارث کے لئے وصیت بلا شبہ جائز ہے جبکہ اور کوئی وارث نہ ہو، ردالمختار بیان شرائط وصیت میں ہے:

بائیں باکس (عربی)

و کونہ غیروارث ای ان کان ثمۃ وارث آخر والاتصح کما لو اوصی احد الزوجین للآخر و لا وارث غیرہ۔[1]

دائیں باکس (اردو ترجمہ)

اور اس کا غیر وارث ہونا ، یعنی جب وہاں کوئی اور وارث ہو ورنہ صحیح ہے، جیسا کہ زوجین میں ایک دوسرے کے لئے وصیت کرے اور اس کے علاوہ کوئی اور وارث نہ ہو (ت)

درمختار میں ہے:

بائیں باکس (عربی)	دائیں باکس (اردو ترجمہ)
لا لوارثه الا باجازة ورثته او لم يكن له وارث سواه كما في الخانية حتى لو اوصى لزوجته او هى له ولم يكن ثمة وارث آخر تصح الوصية ابن كمال۔[2]	وارث کے لئے وصیت جائز نہیں مگر اس وقت دیگر ورثاء اجازت دے دیں یا کوئی اور وارث موجود ہی نہ ہو جیسا کہ خانیہ میں ہے، یہاں تک اگر خاوند نے بیوی کے لئے یا بیوی نے خاوند کے لئے وصیت کی اور وہاں کوئی دوسرا وارث موجود نہیں تو وہ وصیت صحیح ہو گی، ابن کمال۔ (ت)

[1] ردالمحتار کتاب الوصایا داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۱۴ [2] الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۱۹

Volume 25

Fatawa Razawiyya

Sub-sections

(8) Fatwa 5's statement that the claimant is a legal heir and the bequest should not be considered in her favor because a bequest for an heir is permissible is a mistake. This is a negligence regarding the ruling for a sole heir.

(9) Remarkably, Fatwa 5 itself cited the text from *Durr al-Mukhtar* "la li-warithihi ilakh" (not for his heir etc. - T), at the end of which exists "ya'ni 'inda wujudi warithin akhar" (meaning in the presence of another heir. - T).

(10) Writing that jewelry is given after death as compensation for dower is also a bequest because it is an offer (ijab) after death. Therefore, for Fatwa 5 to say that these jewels should rather be considered as compensation for the dower and to consider it contrary to a bequest is strange.

(11) In the query prepared by the District Judge of Khanpur, it is mentioned regarding the jewelry received by the claimant that she says they were given to her by her husband as part of her dower. This by no means implies that this giving was an immediate transfer of ownership (tamlik) during health. When he wrote that "after me, these jewels belong to my wife," it was certainly a bequest, even if the intention was to give them as compensation for dower. In this case, the woman's statement that "my husband gave them to me as dower" is undoubtedly true. Thus, Fatwa 5's statement that "rather they should be considered as compensation for dower as the claimant herself says" is completely futile for the purpose.

(12) We have already clarified that the explicit intent of the will is transfer of ownership after death. It has been stated clearly that "as long as I am alive, no one has a connection; they will be divided afterwards." So, Fatwa 5's claim that this is the strong interpretation of the will's own text is strange.

Fourth Benefit

Just as a bequest of the essence (raqbah) of a thing is valid, so is the bequest of the benefit (manfa'at) alone. Similarly, it is possible to bequeath the essence to one person and the benefit to another. In the first case, the legacy will be the property of the heir and its...

[1] *Al-Durr al-Mukhtar*, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai Delhi, 2/319.

जिल्द 25

फ़तावा रज़विया

विस्तृत विवरण

(8) फतवा 5 का यह कहना कि 'वादिनी (दावेदारनी) कानूनी वारिस है, उसके पक्ष में वसीयत न समझी जाए' गलत है, क्योंकि एक वारिस के लिए वसीयत जायज़ है। यह अकेले वारिस के नियम की अनदेखी है।

(9) ताज्जुब की बात यह है कि स्वयं फतवा 5 ने प्रमाण स्वरूप दुर्रे मुख्तार की इबारत 'ला लि-वारिसिही अलख' (वारिस के लिए जायज़ नहीं। - त) को उद्धृत किया है, जिसके अंत में मौजूद है 'यानी इंदा वजूदि वारिसिन आख़र' (अर्थात दूसरे वारिस की मौजूदगी में। - त)।

(10) मृत्यु के बाद मेहर के बदले गहने दिए जाने का लिखना भी वसीयत है क्योंकि यह मृत्यु के बाद की जाने वाली पेशकश (ईजाब) है। अतः फतवा 5 का यह कहना कि 'बल्कि इन गहनों को मेहर के बदले समझा जाए' और इसे वसीयत के विरुद्ध मानना अजीब है।

(11) डिस्ट्रिक्ट जज खानपुर द्वारा तैयार किए गए इस्तेफ़्ता (प्रश्न) में आता है कि वादिनी को जो गहने मिले हैं, उनके बारे में वह कहती है कि 'पति मुझे मेहर में दे गया'। इससे यह कतई मतलब नहीं निकलता कि यह देना स्वास्थ्य की स्थिति में तत्काल स्वामित्व का हस्तांतरण (तमलीक) था। जब उसने लिखा कि 'मेरे बाद ये गहने मेरी पत्नी के हैं', तो यह निश्चित रूप से वसीयत ही हुई, भले ही मक़सद मेहर के बदले देना हो। और इस स्थिति में महिला का यह कहना कि 'पति मुझे मेहर में दे गया' निःसंदेह सत्य है। तो फतवा 5 का यह कहना कि 'बल्कि गहनों को मेहर के बदले समझा जाए जैसा कि स्वयं वादिनी का कहना है', उद्देश्य के लिए बिल्कुल निरर्थक है।

(12) हम स्पष्ट कर चुके हैं कि वसीयतनामा का स्पष्ट लाभ मृत्यु के बाद स्वामित्व हस्तांतरण है। उसमें यह स्पष्ट किया जा चुका है कि 'जब तक मैं जीवित हूँ किसी का संबंध नहीं है, बाद में विभाजित होंगे'। तो फतवा 5 का यह कहना कि 'वसीयतनामे की इबारत का प्रबल भाव यही है', अजीब है।

चौथा लाभ

जिस प्रकार किसी वस्तु के मूल (रक़बा) की वसीयत सही है, वैसे ही केवल उसके लाभ (मनफ़त) की भी। इसी तरह यह भी संभव है कि एक के लिए मूल की वसीयत करे और दूसरे के लिए लाभ की। पहली सूरत में छोड़ी हुई संपत्ति वारिस की मिल्कियत होगी और उसकी...

---

[1] अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/319

جلد ۲۵

فتاویٰ رضویہ

تفریعات

(۸) فتویٰ ۵ کا قول مدعیہ وارث شرعی ہے اس کے حق میں وصیت نہ سمجھی جائے اس لئے کہ وارث کے واسطے وصیت جائز ہے۔ مسئلہ وارث واحد کے حکم سے غفلت ہے۔

(۹) طرفہ یہ کہ خود فتویٰ ۵ نے سند میں عبارت در مختار لا لوارثہ الخ (وارث کے لئے جائز نہیں۔ت) نقل کی جس کے آخر میں موجود یعنی عند وجود وارث اخر (دوسرے وارث کی موجودگی میں۔ت)

(۱۰) زیور بعد موت عوض مہر میں دیئے جانے کو لکھنا بھی وصیت ہوا لکونہ ایجابا بعد الموت (موت کے بعد ایجاب ہونے کی بنا پر) تو فتویٰ ۵ کا کہنا کہ بلکہ یہ زیورات حق مہر کے عوض سمجھے جائیں اور اسے منافی وصیت جاننا عجیب ہے۔

(۱۱) استفتاء مرتبہ ڈسٹرکٹ جج خانپور کے سوال میں آتا ہے کہ جو زیورات مدعیہ کو ملے ہیں ان کی نسبت وہ کہتی ہے کہ مجھ کو حق مہر میں شوہر دے گیا ان سے بھی ہرگز مفہوم نہ ہوا کہ یہ دیا جانا صحت میں تملیک فی الحال تھا جب وہ لکھ گیا کہ میرے بعد یہ زیور میری زوجہ کے ہیں تو ضرور وصیت ہی ہوئی اگرچہ بعوض مہر دینا مراد ہو اور اس صورت میں عورت کا کہنا کہ مجھ کو حق مہر میں شوہر دے گیا بلاشبہ صادق ہے تو فتویٰ ۵ کا قول کہ بلکہ زیورات مہر کے عوض سمجھے جائیں جیسا کہ خودموعیہ کا قول ہے محض نامفید مقصود ہے۔

(۱۲) ہم واضح کر چکے ہیں کہ وصیت نامہ کا صریح مفاد تملیک بعد الموت ہے وہ نص کر چکا کہ جب تک میں حیات ہوں کسی کا تعلق نہیں بعد میں تقسیم ہوں گے تو فتویٰ ۵ کا قول کہ خود عبارت وصیت نامہ کا محمل قوی یہ ہے، عجیب ہے۔

افادہ رابعہ

وصیت جس طرح رقبہ شئی کی صحیح ہے یوں ہی تنہا منفعت کی، یونہی یہ بھی کہ ایک کے لئے رقبہ کی وصیت کرے دوسرے کے لئے منفعت کی پہلی صورت میں متروکہ ملک وارثہ ہوگا اور اس کی

---

[1] الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۹

Fatawa-e-Razawiya, Volume 25

The benefit belongs to the legatee (musi-la-hu), and in another case, the first legatee will be the owner of the corpus of the object and the second will be the owner of its benefit. In any case, that object will remain in the possession of the legatee of the benefit for the purpose of utilization. Neither the heirs nor the legatee of the corpus shall have the right to sell it as long as the legatee of the benefit's right to utilize it remains; for example, if the bequest of benefits is for one year, then for one year, and if it is for the life of the legatee, then until his death. It is stated in Al-Hidayah:

[Arabic Text Block]: "It is permissible to bequeath the service of one's slave and the residence of one's house for specified years, and it is permissible permanently. Then, if the neck of the slave—meaning his value—comes out of one-third of the testator's estate, he is handed over to the legatee to serve him. If the testator has no other property besides him, the slave serves the heirs for two days and the legatee for one day. This is contrary to the bequest for residence in a house; if it does not come out of one-third, then the house itself is divided into thirds for utilization because division by parts is possible, and that is more just for equalizing them in terms of time and essence. If they divide the house by rotation (muhayat), it is also permissible because the right is theirs. The heirs do not have the right to sell what is in their hands of the two-thirds of the house because the legatee's right to reside in the entire house is established, and he has the right of competition in what is in their hands when what is in his possession is ruined..."

[Urdu Translation of Arabic]: Bequesting the service of one's slave and residence in one's house for specified years is permissible, and a permanent bequest is also permissible. Then, if the 'neck' of the slave, i.e., his value, can be covered by one-third of the testator's wealth, the slave will be handed over to the legatee so that he may serve him. And if the testator has no property other than this slave, then that slave will serve the heirs for two days and the legatee for one day. This is in contrast to the bequest regarding residence in a house: if the house cannot be covered by one-third of the wealth, then the house itself will be divided based on thirds to derive benefit from it, because division of the parts of a house is possible, and this division is more based on justice in terms of time and essence. And if they have divided based on turns, then that is also permissible because it is their own right. The heirs do not have the right to sell the two-thirds of the house under their possession because the right of residence in the entire house is established for the legatee. When the one-

third portion under the possession of the legatee becomes dilapidated, then for his heirs...

एक सूरत में मुसी-लह (वसीयत पाने वाला) मुनाफ़े का मालिक होगा और दूसरी सूरत में पहला मुसी-लह चीज़ की रक़बा (मूल वस्तु) का मालिक होगा और दूसरा उसके मुनाफ़े का। बहरहाल, वह चीज़ मुनाफ़े के उपभोग के उद्देश्य से मुसी-लह के क़ब्ज़े में रहेगी। वारिसों या रक़बा के मुसी-लह को उसे बेचने का अधिकार नहीं होगा जब तक कि मुनाफ़े के मुसी-लह का उपभोग का अधिकार बना रहे। उदाहरण के लिए, यदि मुनाफ़े की वसीयत एक साल के लिए है, तो एक साल तक, और यदि मुसी-लह के जीवन भर के लिए है, तो उसके जीवन पर्यंत। 'हिदाया' में है:

[अरबी पाठ]: "अपने गुलाम की सेवा और घर की रिहाइश की वसीयत निश्चित वर्षों के लिए जायज़ है और स्थायी वसीयत भी जायज़ है। फिर यदि गुलाम की गर्दन यानी उसकी क़ीमत मुसी (वसीयत करने वाले) की एक तिहाई संपत्ति से निकल सकती है, तो गुलाम मुसी-लह को सौंप दिया जाएगा ताकि वह उसकी सेवा करे। और यदि मुसी के पास इस गुलाम के सिवा और कोई संपत्ति नहीं है, तो वह गुलाम दो दिन वारिसों की और एक दिन मुसी-लह की सेवा करेगा। घर की रिहाइश से संबंधित वसीयत के विपरीत, यदि घर एक तिहाई संपत्ति से बाहर नहीं निकल सकता, तो उससे लाभ उठाने के लिए घर को ही तिहाई के आधार पर विभाजित कर दिया जाएगा क्योंकि घर के हिस्सों का बँटवारा संभव है और यह बँटवारा समय और अस्तित्व के आधार पर अधिक न्यायपूर्ण है। और यदि उन्होंने बारी-बारी के आधार पर बँटवारा कर लिया है तो वह भी जायज़ है क्योंकि यह उनका अपना अधिकार है। वारिसों को यह अधिकार नहीं है कि वे अपने क़ब्ज़े वाले दो-तिहाई घर को बेचें क्योंकि मुसी-लह के लिए पूरे घर में रिहाइश का अधिकार साबित है। जब मुसी-लह के क़ब्ज़े वाला तिहाई हिस्सा ख़राब हो जाए तो उसके वारिसों के लिए..."

[उर्दू अनुवाद का हिंदी रूपांतरण]: अपने गुलाम की सेवा और घर की रिहाइश की वसीयत निश्चित वर्षों के लिए जायज़ है और स्थायी वसीयत भी जायज़ है, फिर अगर गुलाम की गर्दन यानी उसकी क़ीमत मुसी के तिहाई माल से निकल सकती है तो गुलाम मुसी-लह को सौंप दिया जाएगा ताकि उसकी सेवा करे, और अगर मुसी का सिवाय इस गुलाम के कोई और माल नहीं तो वह गुलाम दो दिन वारिसों की और एक दिन मुसी-लह की सेवा करेगा। घर की रिहाइश से संबंधित वसीयत के बरअक्स (विपरीत) कि अगर घर तिहाई माल से नहीं निकल सकता तो उससे नफ़ा (लाभ) उठाने के लिए तिहाईयों के एतबार से ख़ुद घर को तक़सीम (विभाजित) कर लिया जाएगा क्योंकि घर के अज्ज़ा (हिस्सों) की तक़सीम मुमकिन है और यह तक़सीम ज़मान (समय) व ज़ात के एतबार से ज़्यादा अदल

(न्याय) पर मबनी (आधारित) है, और अगर उन्होंने बारियों के एतबार से तक़सीम कर लिया तब भी जायज़ है क्योंकि यह उनका अपना हक़ है। वारिसों को यह इख़्तियार नहीं कि वह अपने ज़ेर-ए-क़ब्ज़ा दो-तिहाई घर को फ़रोख़्त (बेचें) करें क्योंकि मुसी-लह के लिए तमाम घर में सकूनत (रिहाइश) का हक़ साबित है, जब मुसी-लह के ज़ेर-ए-क़ब्ज़ा तिहाई हिस्सा ख़राब हो जाए तो उसके वारिसों...

منفعت ملک موصی لہ اور دوسری صورت میں پہلا موصی لہ رقبہ شیئ کا مالک ہو گا اور دوسرا اس کی منفعت کا۔ بہر حال وہ شیئ بغرض انتفاع موصی لہ بالمنفعت کے قبضہ میں رہے گی ورثہ یا موصی لہ بالرقبہ کو اس کی بیع کا اختیار نہ ہو گا جب تک موصی لہ بالمنفعت کو اس سے انتفاع کا حق باقی رہے، مثلاً سال بھر کے لئے وصیت منافع کی تو سال بھر تک اور موصی لہ کی زندگی تک تو اس کی حیات تک۔ ہدایہ میں ہے:

تُجوزُ الوصية بخدمة عبده وسكنى داره سنين معلومة وتجوز بذلک ابدا فان خرجت رقبة العبد من الثلث يسلم اليه ليخدمه وان كان لا مال له غيره خدم الورثة يومين والموصى له يوما بخلاف الوصية بسكنى الدار اذا كانت لاتخرج من الثلث حيث تقسم عين الدار اثلاثا للانتفاع لانه يمكن القسمة بالاجزاء وهو اعدل للتسوية بينهما زمانا وذاتا ولو اقتسموا الدار مهايأة تجوز ايضا لان الحق لهم، وليس للورثة ان يبيعوا ما في ايديهم من ثلثى الدار لان حق الموصى له ثابت فى سكنى جميع الدار وله حق المزاحمة فيما فى ايديهم اذا خرب مافى

اپنے غلام کی خدمت اور گھر کی سکونت کی وصیت معین سالوں کے لئے جائز ہے اور دائمی وصیت بھی جائز ہے، پھر اگر غلام کی گردن یعنی اس کی قیمت موصی کے تہائی مال سے نکل سکتی ہے تو غلام موصی لہ کو سونپ دیا جائے گا تاکہ اس کی خدمت کرے، اور اگر موصی کا سوائے اس غلام کے کوئی اور مال نہیں تو وہ غلام دو دن وارثوں کی اور ایک دن موصی لہ کی خدمت کرے گا، بخلاف گھر کی سکونت سے متعلق وصیت کے کہ اگر گھر تہائی مال سے نہیں نکل سکتا تو اس سے نفع اٹھانے کے لئے تہائیوں کے اعتبار سے خود گھر کو تقسیم کر لیا جائے

گا کیونکہ گھر کے اجزاء کی تقسیم ممکن ہے اور یہ تقسیم زمان و ذات کے اعتبار سے زیادہ عدل پر مبنی ہے، اور اگر انہوں نے باریوں کے اعتبار سے تقسیم کر لیا تب بھی جائز ہے کیونکہ یہ ان کا اپنا حق ہے، وارثوں کو یہ اختیار نہیں کہ وہ اپنے زیر قبضہ دو تہائی گھر کو فروخت کریں کیونکہ موصی لہ کے لئے تمام گھر میں سکونت کا حق ثابت ہے، جب موصی لہ کے زیر قبضہ تہائی حصہ خراب ہو جائے تو اس کے وارثوں

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Box Left]: ...his possession, and selling involves the annulment of that, so they were prevented from it.[1] (Summary) [Urdu Box Right]: He has the right of interference in two-thirds of the house under his possession, whereas selling implies the annulment of this right; therefore, the heirs shall be stopped from it. (Summaries)

In the same [book] it is stated:

[Arabic Box Left]: If he bequeathed the service of his slave to someone and the slave's physical body (ownership) to another, and it (the value) comes out of the third [of the estate], then ownership goes to the one assigned the body, and the service remains for the one assigned the service, because he established a fixed thing for each of them. Furthermore, since the bequest for the service holder is valid, if he had not bequeathed anything regarding the body, the body would have become inheritance for the heirs despite the service being for the legatee. Similarly, if he bequeathed the body to another person, [it is valid] because extracting a bequest is the sibling of inheritance in terms of ownership being established in both after death.[2] (Summary)

[Urdu Box Right]: If a person makes a bequest for the service of a slave for one person and for the slave's physical body (ownership) for another, provided that it can be fulfilled from one-third of the estate, then the body belongs to the owner of the body while the service upon it will be for the person assigned the service. This is because the testator has fixed a specific thing for each in the will. Then, when the will for the service holder is valid, and if he does not make a will for the body for anyone, then the body will be the inheritance of the heirs even though the service will be for the legatee. The same ruling applies if he willed the body for another person because a will is the sibling of inheritance in the sense that ownership in both is established after death. (Summaries)

Similarly, it is stated in other noble books, and from here it becomes clear that if a will was made for Zaid to reside in two or ten houses, even though he will reside in only one of them - and he will have the choice to live in whichever house he wants - yet all those houses will remain restrained for his right until the end of the duration of the right. The heirs or the legatee of the physical property will not have the authority to sell them because his right exists in every house.

---

[1] Al-Hidaya, Book of Wills, Chapter on Will for Residence etc., Yusufi Press Lucknow 4/79-80 [2] Al-Hidaya, Book of Wills, Chapter on Will for Residence etc., Yusufi Press Lucknow 4/282

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी बॉक्स बायां]: ...उसके कब्ज़ा, और बिक्री उस (अधिकार) के रद्दोबदल को शामिल है, इसलिए उन्हें इससे रोका गया।[1] (सारांश) [उर्दू बॉक्स दायां]: उसके कब्ज़े में दो-तिहाई मकान में मज़ाहमत (रुकावट) का अधिकार है, जबकि बिक्री इस अधिकार के निरस्तीकरण को शामिल है, इसलिए वारिसों को इससे रोका जाएगा। (सारांश)

इसी में है:

[अरबी बॉक्स बायां]: अगर उसने अपने गुलाम की सेवा किसी के लिए और उसकी गर्दन (मालिकाना हक) किसी और के लिए वसीयत की और वह एक-तिहाई माल से निकल सकती हो, तो गर्दन मालिक-ए-गर्दन के लिए होगी और उस पर सेवा साहिब-ए-खिदमत (सेवा पाने वाले) के लिए होगी, क्योंकि उसने उनमें से प्रत्येक के लिए एक ज्ञात चीज़ तय की है। फिर जब साहिब-ए-खिदमत के लिए वसीयत सही हो गई, तो अगर उसने गर्दन के बारे में किसी के लिए वसीयत न की होती, तो गर्दन वारिसों के लिए विरासत बन जाती, बावजूद इसके कि सेवा मूसला-लह (वसीयत पाने वाले) के लिए होती। इसी तरह अगर उसने गर्दन की वसीयत किसी और इंसान के लिए कर दी, क्योंकि वसीयत विरासत की बहन है इस लिहाज से कि उन दोनों में मालिकाना हक मौत के बाद साबित होता है।[2] (सारांश)

[उर्दू बॉक्स दायां]: अगर एक शख्स के लिए गुलाम की सेवा और दूसरे के लिए उसके रक़बा (शरीर) की वसीयत की गई, जबकि वह एक-तिहाई माल से निकल सकता है, तो रक़बा रक़बा के मालिक के लिए होगा जबकि उस पर सेवा सेवा वाले के लिए होगी क्योंकि मूसी (वसीयत करने वाले) ने हर एक के लिए वसीयत में कुछ निश्चित चीज़ तय कर दी। फिर जब सेवा वाले के लिए वसीयत सही हो जाए और रक़बा में वह किसी के लिए वसीयत न करे, तो रक़बा वारिसों की विरासत होगा बावजूद इसके कि सेवा मूसला-लह के लिए होगी। और यही हुक्म होगा अगर उसने रक़बा की वसीयत किसी दूसरे इंसान के लिए कर दी क्योंकि वसीयत विरासत की बहन है इस लिहाज़ से कि उन दोनों में मिल्क (स्वामित्व) मौत के बाद साबित होती है। (सारांश)

इसी तरह और प्रतिष्ठित किताबों में है और यहीं से ज़ाहिर हुआ कि अगर दो या दस मकानों में रहने की ज़ैद के लिए वसीयत की, तो हालाँकि वह उनमें से एक ही में रहेगा जिसका उसे अधिकार होगा कि उनमें से जिस मकान में चाहे रहे, मगर वह सब मकान उसके अधिकार के लिए अधिकार की

अवधि तक रुके रहेंगे। वारिस या रक़बा के मूसला-लह को उनकी बिक्री का अधिकार न होगा क्योंकि उसका अधिकार हर मकान में है।

---

[1] अल-हिदाया, किताबुल वसाया, बाबुल वसियति बिस्सुकना इत्यादि, मताब-ए-युसुफ़ी लखनऊ, 4/ 79-80 [2] अल-हिदाया, किताबुल वसाया, बाबुल वसियति बिस्सुकना इत्यादि, मताब-ए-युसुफ़ी लखनऊ, 4/ 282

पृष्ठ 555/658

یَدہ والبَیع یتضمّن ابطال ذٰلک فمنعوا عنہ 1- (ملخصًا) | کے زیرِ قبضہ دو تہائی مکان میں مزاحمت کا حق ہے جبکہ بیع اس حق کے ابطال کو متضمن ہے لہٰذا وارثوں کو اس سے روکا جائے گا۔ ملخصات)

اسی میں ہے:

ولو اوصی لہ بخدمۃ عبدہ ولآخر برقبتہ وھو یخرج من الثلث فالرقبۃ لصاحب الرقبۃ والخدمۃ علیھا لصاحب الخدمۃ لانہ اوجب لکل منھما شیئا معلوما، ثم لما صحت الوصیۃ لصاحب الخدمۃ فلولم یوص فی الرقبۃ بشیئ لصارت الرقبۃ میراثا للورثۃ مع کون الخدمۃ للموصی لہ فکذا اذا اوصی بالرقبۃ لانسان اخراج الوصیۃ اخت المیراث من حیث ان الملك یثبت فیھما بعد الموت 2-(ملخصًا) | اگر ایک شخص کے لئے غلام کی خدمت اور دوسرے کے لئے اس کے رقبہ کی وصیت کی درآنحالیکہ وہ تہائی مال سے نکل سکتا ہے تو رقبہ صاحب رقبہ کے لئے جبکہ اس پر خدمت صاحب خدمت کے لئے ہوگی کیونکہ موصی نے ہر ایک کے لئے وصیت میں کچھ معین شئ ثابت کردی، پھر جب صاحب خدمت کے لئے وصیت صحیح ہوجائے اور رقبہ میں وہ کسی کے لئے وصیت نہ کرے تو رقبہ وارثوں کی میراث ہوگا باوجودیکہ خدمت موصی لہ کے لئے ہوگی۔ اور یہی حکم ہوگا اگر اس نے رقبہ کی وصیت کسی دوسرے انسان کے لئے کردی کیونکہ وصیت میراث کی بہن ہے اس حیثیت سے کہ ان دونوں میں ملک موت کے بعد ثابت ہوتی ہے۔ ملخصات)

اسی طرح اور کتب جلیلہ میں ہے اور یہیں سے ظاہر ہوا کہ اگر دو یا دس مکانوں کے سکنی کی زید کے لئے وصیت کی تو اگرچہ وہ ان میں سے ایک ہی میں سکونت کرے گا جس کا اسے اختیار

ہوگا کہ ان میں سے جس مکان میں چاہے رہے مگر وہ سب مکان اس کے حق کے لئے مدتِ حق تک محبوس رہیں گے ورثہ یا موصی لہ بالرقبہ کو ان کی بیع کا اختیار نہ ہوگا کہ اس کا حق ہر مکان میں۔

---

1 الهداية كتاب الوصايا باب الوصية بالسكنى الخ مطبع يوسفى لكهنؤ ۴/ ۸۰-۷۹ 2 الهداية كتاب الوصايا باب الوصية بالسكنى الخ مطبع يوسفى لكهنؤ ۴/ ۲۸۲

Fatawa Rizvia, Volume 25

It is established, and for every house, it is probable that it remains while all others are destroyed by some calamity. If the owners are able to sell some of the land, then there is a possibility that the right of the legatee for benefit (musaa-la-hu bil-manf'at) will be lost.

Look at the statement in Al-Hidayah regarding the right of competition in what is in their hands. Then, the legacy is not established for him except in one-third, so how will it be when he has bequeathed the entire property?

Look at the statement of Hidayah that the legatee has the right of competition in the house which is under the possession of the heirs, and then the legacy is not established for him except in one-third of the property. So what would be the situation if he has bequeathed the entire property? (T)

And it is not at all a condition for him that he does not possess anything in his ownership from which he could obtain this benefit. For one who has his own private house, the bequest or residence is not prohibited, nor is this matter a hindrance to the execution of the bequest, and this is very clear. (T)

Ramifications

(13) From here it is clear that Fatwa 7, regarding the possibility that the deceased had given the mentioned jewelry to the claimant as a transfer of ownership before the death-bed illness (maradh-ul-maut) and the text of the will is an account of it, then those jewels are excluded from the deceased's estate. There is no room for doubt here.

(14) A transfer of ownership attributed to after death, even if made in a state of health, is a bequest. The absolute mention of transfer of ownership in Fatwa 7 and restricting the opposite case to "if he bequeathed in death-bed illness" is a narrowing of the statement. It is stated in Al-Hidayah:

Everything that is made obligatory after death is from the third, even if it was made obligatory in a state of health, considering the time of attribution and not the time of the contract.	**Every transfer of ownership whose obligation is made after death will be implemented in one-third of the property, even if its obligation was made in a state of health, by considering the state of attribution and not the state of the contract. (T)**

(15) The statement of Fatwa 5: After the death of the deceased, the claimant has no right to housing in the house, food, maintenance, etc.

---

1. Al-Hidayah, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyah bis-Sukna wal-Khidma etc., Matba' Yusufi, Lucknow, 4/680
2. Al-Hidayah, Kitab al-Wasaya, Bab al-Itq fi Maradh al-Mawt, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/669

फ़तावा रज़विया, जिल्द २५

यह स्थापित है और हर घर के लिए यह संभावित है कि वही शेष रहे और बाकी सभी किसी आपदा से नष्ट हो जाएं, तो यदि उनमें से कुछ को भू-स्वामी बेच सकें, तो लाभ प्राप्त करने वाले वसीयत-धारक (मूसा-लहू बिल-मन्फ़अत) का अधिकार खो जाने की संभावना है।

हिदायत के इस कथन पर विचार करें कि वसीयत-धारक को उत्तराधिकारियों के कब्जे वाले घर में हस्तक्षेप का अधिकार है, और फिर उसके लिए वसीयत केवल एक तिहाई संपत्ति में ही साबित होती है, तो उस स्थिति में क्या होगा जब उसने पूरी संपत्ति की वसीयत कर दी हो?

हिदायत के इस कथन पर विचार करें कि वसीयत-धारक को उत्तराधिकारियों के कब्जे वाले घर में हस्तक्षेप का अधिकार है, और फिर उसके लिए वसीयत केवल एक तिहाई संपत्ति में ही साबित होती है, तो उस स्थिति में क्या होगा जब उसने पूरी संपत्ति की वसीयत कर दी हो? (त)

और उसके लिए यह कतई शर्त नहीं है कि उसकी अपनी मिल्कियत में ऐसी कोई चीज़ न हो जिससे वह यह लाभ प्राप्त कर सके। जो अपना निजी घर रखता हो उसके लिए वसीयत या निवास वर्जित नहीं है और न ही यह मामला वसीयत के क्रियान्वयन में बाधक है, और यह बात बहुत स्पष्ट है। (त)

विवरण (शाखाएं)

(१३) यहीं से स्पष्ट है कि फतवा ७, इस संभावना के बारे में कि मृतक ने उल्लेखित गहने दावेदार को मरज़-उल-मौत (मृत्यु पूर्व बीमारी) से पहले स्वामित्व हस्तांतरण (तमलीक) के रूप में दे दिए थे और वसीयतनामा का लेखन उसका विवरण है, तो वे गहने मृतक की विरासत (तरके) से बाहर हैं। यहाँ कोई गुंजाइश नहीं है।

(१४) मृत्यु के बाद के लिए किया गया स्वामित्व हस्तांतरण, भले ही वह स्वास्थ्य की स्थिति में किया गया हो, वसीयत ही है। फतवा ७ में यहाँ केवल 'तमलीक' (स्वामित्व हस्तांतरण) कहना और विपरीत पक्ष को "यदि मरज़-उल-मौत में वसीयत की है" से सीमित करना कथन की संकीर्णता है। हिदायत में फरमाया गया:

प्रत्येक वह स्वामित्व हस्तांतरण जिसका दायित्व मृत्यु के बाद के लिए निर्धारित किया गया हो, वह संपत्ति के एक तिहाई हिस्से में प्रभावी होगा, भले ही उसका दायित्व स्वास्थ्य की स्थिति में निर्धारित किया गया हो, अनुबंध (अक़्द) के समय के बजाय हस्तांतरण के समय (इज़ाफ़त) का विचार करते हुए।

प्रत्येक वह स्वामित्व हस्तांतरण जिसका दायित्व मृत्यु के बाद के लिए निर्धारित किया गया हो, वह संपत्ति के एक तिहाई हिस्से में प्रभावी होगा, भले ही उसका दायित्व स्वास्थ्य की स्थिति में निर्धारित किया गया हो, अनुबंध (अक़्द) के समय के बजाय हस्तांतरण के समय (इज़ाफ़त) का विचार करते हुए। **(त)**

(१५) फतवा ५ का कथन: मृतक की मृत्यु के बाद दावेदार का घर में रहने, खाने-पीने और भरण-पोषण आदि का कोई अधिकार नहीं है।

---

1. अल-हिदायत, किताबुल वसाया, बाबुल वसीयत बिस-सुकना वल-खिदमत इत्यादि, मतबा यूसुफी, लखनऊ, ४/६८०
2. अल-हिदायत, किताबुल वसाया, बाबुल इतक़ फी मरज़ुल मौत, मतबा यूसुफी, लखनऊ, ४/६६९

पृष्ठ ५५६/६५८

ثابت ہے اور ہر مکان کی نسبت محتمل ہے وہی باقی رہے اور سب کسی آفت سے منہدم ہوجائیں تو اگر ان میں بعض کو مالکان رقبہ بیچ سکیں تو موصی لہ بالمنفعتہ کا حق ضائع ہونے کا احتمال ہے۔

وانظر الی قول الھدایۃ حق المزاحمۃ فیما فی ایدیھم ثم لم تثبت لہ الوصیۃ الا فی الثلث فکیف وقد اوصی لہ بکل۔

ہدایہ کے قول پر نظر کرو کہ موصی لہ کو وارثوں کے زیر قبضہ گھر میں مزاحمت کا حق ہے اور پھر نہیں ثابت ہوئی اس کے لئے وصیت مگر تہائی مال میں تو کیسا حال ہوگا جبکہ اس نے کل مال کی وصیت کردی ہے۔ (ت)

اور اس کے لئے ہر گز شرط نہیں کہ وہ اپنی ملک میں کوئی شے ایسی نہ رکھتا ہو جس سے یہ منفعت حاصل کر سکے جو اپنا ذاتی مکان رکھتا ہو اس کے لئے وصیت یا سکنی کی ممانعت نہیں نہ یہ امر مانع نفاذ وصیت ہو، وھذا ظاھر جدا (اور یہ خوب ظاہر ہے۔ ت)

تفریعات

(۱۳) یہیں سے ظاہر کہ فتوٰی ۷ کہ اس احتمال کی کہ متوفی نے زیورات مذکورہ اگر مدعیہ کو مرض الموت سے پہلے تملیکا دے دیئے ہیں اور وصیت نامہ کی تحریر اس کا بیان ہے تو وہ زیورات متوفی کے ترکہ سے خارج ہیں یہاں کوئی گنجائش نہیں۔

(۱۴) تملیک مضاف الی ما بعد الموت اگرچہ حالت صحت میں ہو وصیت ہے کہ فتوٰی ۷ کا یہاں مطلق تملیک کہنا اور شق مقابل کو اگر مرض الموت میں وصیت کی ہے مرض سے مقید کرنا ضیق بیان ہے، ہدایہ میں فرمایا:

کل ما اوجبہ بعد الموت فھو من الثلث وان اوجبہ فی حال صحتہ اعتبارا بحال الاضافۃ دون حال العقد۔ ہر وہ تملیک جس کا ایجاب موت کے بعد کیا ہو تو وہ تہائی مال میں نافذ ہوگی اگرچہ اس کا ایجاب حالت صحت میں کیا ہو حالت اضافت کا اعتبار کرتے ہوئے نہ کہ حال عقد کا۔ **(ت)**

(۱۵) فتویٰ ۵ کا قول بعد وفات متوفی کے مدعیہ کا کوئی حق رہائش مکان و نان نفقہ وغیرہ کا

---

1 الھدایۃ کتاب الوصایا باب الوصیۃ بالسکنٰی والخدمۃ الخ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۶۸۰ 2 الھدایۃ کتاب الوصایا باب العتق فی مرض الموت مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۲۲۹

...not only based on a misunderstanding of the will, but also of the questioner's query. The questioner did not ask whether, just as the wife's maintenance and housing are incumbent upon the husband during his life, these rights remain after the husband's death (to which the answer would be in the negative). Rather, he asks about the right of residence for which the testator made a will for her. What does it mean to deny that and provide maintenance and alimony from one's own side instead?

(16) Similarly, the petitioner had inquired about the aforementioned will regarding utensils, whether it is valid for the wife and remains enforceable even after she receives her share. Fatwa 5, neglecting the will, the questioner's query, and the issue of 'Legacy of Benefit' (Wasiyat bil-Manfa'ah), wrote that it has no effect.

(17) Even more strange than this is the statement of Fatwa 1, that 'Alam Khatoon' does not have the right to residence; in this regard, Wahid Bakhsh's will will remain void and ineffective. Fatwa 5 neglected the will and treated the inquiry as being about a right after death similar to maintenance and housing during life. However, Fatwa 1 clearly acknowledged it as a will but then declared it void and ineffective without any Shari'i reason. This is strange logic. Is a will for residence void according to Sharia, or is it void specifically for a wife who is the sole heir? And when there is nothing else, calling it 'void' is itself a clear error and void statement.

(18) Fatwa 1 also failed to understand Question 6, just like Fatwa 5, that the inquiry was about the validity of this will, the answer to which should have been given in the affirmative. Or perhaps here too, based on its same logic, it deemed the will void. We ask Allah for forgiveness and well-being. (Translator)

An Exalted Benefit Comprising Substantial Points Benefit: The fundamental principle is that in the deceased's estate, after funeral and burial expenses, debt is the foremost priority. Then follows a legacy for a non-heir up to one-third, then the inheritance of the heirs. Then comes a legacy for a sole heir and a legacy for a non-heir exceeding one-third; these two are in the same category. The precedence and mutual order of the first three are well-known and famous. Inheritance takes precedence over a legacy for an heir (Wasiyah lil-Warith) and a legacy for a non-heir exceeding one-third (Wasiyah lil-Ajnabi ma fawq al-thuluth). If that heir can receive the entire property through inheritance, then after the one-third for the legacy, the rest will remain as the total inheritance; the legacy will find its place of enforcement.

Similarly, a non-heir's legacy for an amount exceeding one-third remains suspended if the heir does not grant permission. Otherwise, the legacy, like the one-third, will take precedence over the inheritance of the consenting heir. And if he is entitled to only a portion through inheritance—and those are none other than the spouses who are entitled to no more than a quarter or a half—then after the one-third for legacies...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...न केवल वसीयतनामा बल्कि प्रश्नकर्ता के सवाल को न समझने पर आधारित है। प्रश्नकर्ता ने यह नहीं पूछा था कि जिस तरह जीवन में पत्नी का भरण-पोषण और आवास पति पर अनिवार्य है, क्या पति की मृत्यु के बाद भी ये अधिकार शेष रहते हैं? (जिसका उत्तर 'नहीं' में दिया जाए)। बल्कि वह तो उस आवास के अधिकार के बारे में पूछता है जिसके लिए वसीयतकर्ता ने उसके लिए वसीयत की है। इसे नकारना और अपनी ओर से उसमें भरण-पोषण दिला देना क्या अर्थ रखता है?

(16) इसी प्रकार, याचिकाकर्ता ने बर्तनों के बारे में उक्त वसीयत के संबंध में पूछा था कि क्या वह पत्नी के लिए वैध है और अपना हिस्सा पाने के बाद भी लागू है या नहीं। फ़तवा 5 ने वसीयतनामा, प्रश्नकर्ता के सवाल और 'वसियत बिल-मनफ़ा' (लाभ की वसीयत) के मुद्दे की अनदेखी करते हुए लिख दिया कि इसका कोई प्रभाव नहीं है।

(17) इससे भी अधिक आश्चर्यजनक फ़तवा 1 का कथन है कि 'आलम खातून' को रहने का अधिकार प्राप्त नहीं है, इस मामले में वाहिद बख्श की वसीयत व्यर्थ और निष्प्रभावी रहेगी। फ़तवा 5 ने तो वसीयत की अनदेखी की और उसे जीवन के भरण-पोषण और आवास के समान मृत्यु के बाद किसी अधिकार के बारे में पूछताछ समझा। लेकिन फ़तवा 1 ने स्पष्ट रूप से इसे वसीयत मानकर बिना किसी शरीयत के कारण के इसे व्यर्थ और निष्प्रभावी करार दिया। यह अजीब तर्क है। क्या शरीयत में आवास के लिए वसीयत करना अवैध है, या यह विशेष रूप से उस पत्नी के लिए अवैध है जो अकेली उत्तराधिकारी है? और जब कुछ नहीं है, तो उसे 'व्यर्थ' कहना ही स्पष्ट रूप से गलत और निरर्थक है।

(18) फ़तवा 1 ने भी सवाल 6 को फ़तवा 5 की तरह नहीं समझा कि पूछताछ इस वसीयत की वैधता के बारे में है जिसका जवाब हाँ में देना आवश्यक था। या यहाँ भी अपने उसी तर्क के आधार पर वसीयत को व्यर्थ मान लिया गया। हम अल्लाह तआला से क्षमा और कुशलता की प्रार्थना करते हैं। (अनुवादक)

महान लाभ जिसमें प्रचुर लाभ समाहित हैं लाभ: मूल बात यह है कि मृतक की संपत्ति में कफ़न-दफ़न के खर्च के बाद सबसे पहले ऋण (कर्ज) का स्थान है। फिर किसी गैर-वारिस के लिए एक-तिहाई तक वसीयत, फिर वारिसों की विरासत। फिर अकेले वारिस के लिए वसीयत और गैर-वारिस के लिए एक-तिहाई से अधिक की वसीयत; ये दोनों एक ही स्तर पर हैं। पहले तीन की प्राथमिकता और आपसी

क्रम प्रसिद्ध है। विरासत का स्थान वारिस के लिए वसीयत (वसीयत लिल-वारिस) और गैर-वारिस के लिए एक-तिहाई से अधिक की वसीयत (वसीयत लिल-अजनबी मा फ़ौक़ अल-थुलुथ) से पहले है। यदि वह वारिस विरासत के माध्यम से पूरी संपत्ति प्राप्त कर सकता है, तो वसीयत के एक-तिहाई के बाद जो बचेगा वह पूरी विरासत ही मानी जाएगी, वसीयत को लागू होने का स्थान मिल जाएगा। इसी तरह, एक-तिहाई से अधिक की गैर-वारिस की वसीयत तब तक स्थगित रहेगी जब तक वारिस अनुमति न दे दे। अन्यथा वसीयत, एक-तिहाई की तरह, अनुमति देने वाले वारिस की विरासत पर प्राथमिकता पाएगी। और यदि वह विरासत के माध्यम से केवल कुछ हिस्से का हकदार है, और वे केवल पति या पत्नी हैं जो चौथाई या आधे से अधिक के हकदार नहीं हैं, तो वसीयत के एक-तिहाई के बाद...

نہیں۔ نہ فقط وصیت نامہ بلکہ سوال سائل کو بھی نہ سمجھنے پر مبنی ہے، سائل نے یہ نہ پوچھا تھا کہ جس طرح حیات میں زوجہ کا نفقہ و سکنی شوہر پر ہے آیا بعد وفات شوہر بھی یہ حق باقی رہتے ہیں جس کا جواب نفی میں دیا جائے وہ تو اس حق سکنی کو پوچھتا ہے جس کی اس کے لئے موصی نے وصیت کی ہے اس کا انکار کرنا اور اپنی طرف سے اس میں نان نفقہ دلا دینا کیا معنی رکھتا ہے۔

(۱۶) یوں ہی مستفتی نے وصیت مذکورہ دربارہ ظروف کو دریافت کیا تھا کہ زوجہ کے لئے جائز اور اپنا حصہ پانے کے بعد بھی نافذ ہے یا نہیں فتوٰی ۵ نے وصیت نامہ و سوال سائل و مسئلہ وصیت بالمنفعہ سب سے ذہول فرما کر لکھ دیا کہ اس میں کوئی اثر نہیں۔

(۱۷) اس سے عجیب تر فتوٰی ۱ کا قول ہے کہ عالم خاتون کو رہائش کا حق حاصل نہیں اس باب میں واحد بخش کی وصیت لغو و بے اثر رہے گی، فتوٰی ۵ نے تو وصیت سے ذہول کیا حیات کے نفقہ و سکنی کے مثل کسی حق بعد الوفاۃ سے استفسار سمجھا مگر فتوٰی ۱ نے صراحۃً وصیت مان کر محض بلا وجہ شرعی اسے لغو وبے اثر کردیا، یہ عجیب منطق ہے، کیا شرعاً وصیت بالسکی باطل ہے یا خاص زوجہ تنہا وارث کے لئے باطل ہے اور جب کچھ نہیں تو اسے لغو کہنا ہی لغو نہیں صریح باطل ہے۔

(۱۸) سوال ۶ کو فتوٰی ۱ بھی مثل فتوٰی ۵ نہ سمجھا کہ استفسار اس وصیت کے جواز سے ہے جس کا جواب اثبات میں دینا واجب تھا یا یہاں بھی اپنی اسی منطق کی بنا پر وصیت کو لغو ٹھہرالیا ہے۔ نسأل اللہ العفو والعافیۃ (ہم اللہ تعالی سے معافی اور سلامتی کا سوال کرتے ہیں۔ ت)

افادہ خامہ جلیلہ مشتمل بر فوائد جزیلہ فائدہ، اصل یہ ہے کہ ترکہ میں تجہیز و تکفین کے بعد سب سے مقدم دین ہے پھر اجنبی کے لئے ثلث تک وصیت پھر وارث کی میراث پھر وارث منفرد کے لئے وصیت اور اجنبی کے لئے ثلث سے زائد کی وصیت ہے یہ دونوں مرتبہ واحدہ میں ہیں ثلثہ پیشیں کی تقدیم اور باہم ترتیب معروف و مشہور ہے اور میراث کا وصیہ للوارث اور مافوق الثلث وصیہ للاجنبی پر تقدم ہے اگر وہ وارث کل مال بذریعہ ارث پاسکتا ہے تو ثلث وصیت کے بعد کل میراث ہی ٹھہرے گا اس کی وصیت اپنے نفاذ کا محل ہی پائے گی یونہی اجنبی کی وصیت قدر زائد علی الثلث میں معطل رہ جائے گی یعنی جبکہ وارث اجازت نہ دے ورنہ وصیت ثلث کے مثل ارث مجیز پر تقدیم پائے گی اور اگر بذریعہ میراث صرف بعض کا مستحق ہے اور وہ نہیں مگر زوجین کہ ربع یا نصف سے زائد کے مستحق نہیں تو ثلث وصایا کے بعد

The remaining quarter or half will reach them as inheritance. Then, in what remains, their bequest and the stranger's bequest exceeding one-third will be implemented proportionately, even if the bequest for each, whether the stranger or them, is for the entire property. In short, a bequest exceeding for a stranger will not be implemented in the inheritance share, and a bequest for an heir will not be implemented in it nor in the stranger's one-third. This preferential treatment for each one's bequest will be observed. This is their mutual equality and the precedence of inheritance over them. For example, the deceased left only one wife as heir and made separate bequests of the entire property for her and for Zaid, so that each became a legatee of the entire estate. In this case, the estate being divided into twelve shares, five shares will go to the wife and seven to Zaid. This is because, first, one-third was given to Zaid as it takes precedence over inheritance, which is 4 shares; out of the remaining 8, one-quarter, i.e., 2, was taken by the wife as inheritance. 6 shares remained. Zaid's bequest was for the entire property, i.e., all 12 shares; it is not implemented in the 2/12 share of inheritance. 10/12 shares remain, out of which he has already received 4/12, so 6/12 remains. The wife's bequest was also for the entire 12 shares; it cannot be applied to the 4/12 that Zaid received initially, nor to the 2/12 that the wife herself received as inheritance. Thus her bequest also remained 6/12. Since both bequests became equal, the remaining 6 shares were divided half-and-half between them, making the wife's total 5 and Zaid's 7. Infer other cases accordingly.

[Arabic Section]: I say: Perhaps the secret in prioritizing the inheritance of an heir over a bequest in their favor is that inheritance is compulsory. As soon as the deceased passes away, or in the last moment of their life according to the two opinions of the scholars of Balkh and Iraq, ownership of the amount of inheritance is transferred to the heir without being dependent on anything. This is contrary to a bequest, which depends on acceptance. Thus, its implementation follows acceptance, and acceptance follows death, whereas inheritance is concurrent with or precedes death. Therefore, a bequest is naturally subsequent to inheritance. As for a bequest to a stranger, the property remains under the ownership of the testator up to one-third for their sake from the Lawgiver, as they (the scholars) have stated.

[Urdu Section]: I say that perhaps the secret in prioritizing the heir's inheritance over a bequest in their favor is that inheritance is compulsory; by the mere death of the legator or in the last part of their life, as per the opinions of the scholars of Balkh and

Iraq, the amount of inheritance is transferred into the ownership of the heir, not depending on anything. Contrary to a bequest, which is dependent on acceptance; therefore the implementation of a bequest follows acceptance, and acceptance follows death, while inheritance is coupled with death or precedes it. Thus, a bequest is manifestly subsequent to inheritance. As for the bequest to a stranger, the property remains under the ownership of the testator up to one-third from the Lawgiver, as the scholars have mentioned.

शेष चौथाई या आधा उन्हें विरासत के रूप में प्राप्त होगा। फिर जो बचा उसमें उनकी वसीयत और अजनबी की एक तिहाई से अधिक वसीयत आनुपातिक रूप से लागू होगी, भले ही उनमें से प्रत्येक के लिए, चाहे अजनबी हो या वे, पूरी संपत्ति की वसीयत हो। संक्षेप में, अजनबी के लिए अतिरिक्त वसीयत विरासत के हिस्से में लागू नहीं होगी, और वारिस के लिए वसीयत न तो उसमें लागू होगी और न ही अजनबी के एक तिहाई हिस्से में। प्रत्येक की वसीयत के लिए इस तरजीही व्यवहार का ध्यान रखा जाएगा। यह उनकी आपसी समानता और उन पर विरासत की प्रधानता है। उदाहरण के लिए, मृतक ने वारिस के रूप में केवल एक पत्नी छोड़ी और उसके लिए और ज़ैद के लिए पूरी संपत्ति की अलग-अलग वसीयत की, ताकि प्रत्येक व्यक्ति पूरी संपत्ति का वसीयतदार बन जाए। इस स्थिति में, संपत्ति को बारह हिस्सों में विभाजित किया जाएगा, जिनमें से पांच हिस्से पत्नी को और सात ज़ैद को मिलेंगे। क्योंकि सबसे पहले, ज़ैद को एक तिहाई दिया गया क्योंकि यह विरासत से पहले आता है, जो 4 हिस्से हैं; शेष 8 में से, एक चौथाई यानी 2 हिस्से पत्नी ने विरासत के रूप में लिए। 6 बचे। ज़ैद की वसीयत पूरी संपत्ति यानी पूरे 12 हिस्सों के लिए थी; यह विरासत के2/12 हिस्से में लागू नहीं होती है। 10/12 शेष है, जिसमें से उसे पहले ही 4/12 प्राप्त हो चुके हैं, बाकी 6/12 बचा है। पत्नी की वसीयत भी पूरे 12 हिस्सों के लिए थी; यह न तो ज़ैद को शुरू में प्राप्त 4/12 पर लागू हो सकती है, न ही उस 2/12 पर जो पत्नी ने स्वयं विरासत के रूप में प्राप्त किया था। तो उसकी वसीयत भी 6/12 रह गई। दोनों बराबर हो गए, इसलिए शेष 6 को उनके बीच आधा-आधा बाँट दिया गया, जिससे पत्नी के कुल हिस्से 5 और ज़ैद के7 हो गए। इसी के आधार पर अन्य मामलों का अनुमान लगाएँ।

[अरबी भाग]: मैं कहता हूँ: शायद वारिस के हक़ में वसीयत पर उसकी विरासत को प्राथमिकता देने का रहस्य यह है कि विरासत अनिवार्य है। जैसे ही मृतक का देहांत होता है, या उसके जीवन के अंतिम क्षण में जैसा कि बल्ख और इराक के विद्वानों की राय है, विरासत की मात्रा का स्वामित्व किसी भी चीज़ पर निर्भर किए बिना वारिस को हस्तांतरित हो जाता है। यह वसीयत के विपरीत है, जो स्वीकृति पर निर्भर करती है। इस प्रकार, इसका कार्यान्वयन स्वीकृति के बाद होता है, और स्वीकृति मृत्यु के बाद होती है, जबकि विरासत मृत्यु के साथ जुड़ी होती है या उससे पहले होती है। इसलिए, वसीयत स्वाभाविक रूप से विरासत के बाद होती है। जहाँ तक किसी अजनबी के लिए वसीयत का सवाल है, संपत्ति एक तिहाई तक शरीयत की ओर से वसीयतकर्ता के स्वामित्व में रहती है जैसा कि विद्वानों ने स्पष्ट किया है।

[उर्दू भाग]: मैं कहता हूँ शायद वारिस की विरासत को उसके हक़ में वसीयत से मुक़द्दम (प्राथमिकता) करने में राज़ यह है कि विरासत जबरी (अनिवार्य) है, महज़ मौरिस की मौत या उसकी ज़िंदगी के आख़िरी हिस्से में जैसा कि मशाइख़-ए-बल्ख़-ओ-इराक़ के क़ौल हैं, बक़द्र-ए-मीरास मिल्क (स्वामित्व) वारिस की तरफ़ मुंतक़िल (स्थानांतरित) हो जाती है, बख़िलाफ़ वसीयत के कि वो क़बूल पर मौक़ूफ़ रहती है। चुनाँचे वसीयत का नफ़ाज़ क़बूल और क़बूल मौत के बाद होता है जबकि मीरास मौत के साथ जुड़ी होती है या उससे पहले होती है, तो वसीयत मीरास से ज़ाहिर तौर पर बाद में हुई। रही अजनबी के लिए वसीयत, तो उसमें माल एक तिहाई तक शारेअ (शरीयत निर्माता) की तरफ़ से मूसी (वसीयतकर्ता) की मिल्क पर बाक़ी रहता है जैसा कि इस पर मशाइख़ ने कहा है।

पृष्ठ ५५८/६५८

باقی کا ربع یا نصف انہیں ارثاً پہنچے گا پھر جو بچا اس میں ان کی وصیت اور اجنبی کی زیادہ از ثلث وصیت حصہ رسد نفاذ پائے گی اگر چہ ان کے خواہ اجنبی خواہ ہر ایک کے لئے کل مال کی وصیت ہو بالجمہ وصیت زائد لاجنبی حصہ میراث میں نافذ نہ ہو گی اور وصیت للوارث نہ اس میں نافذ ہو نہ ثلث اجنبی میں اس مراعات ترجیح پر ہر ایک کی وصیت ملحوظ رہے گی یہ ہے ان دونوں کی باہم تساوی اور میراث کا ان پر تقدم۔ مثلاً میت نے صرف ایک زوجہ وارث چھوڑی اور کل مال کی وصیت اس کے لئے جدا کی اور زید کے لئے جدا کہ ہر ایک موصی لہ بجمیع المال ہوا اس صورت میں ترکہ بارہ سہم ہو کر پانچ سہم زوجہ کو ملیں گے اور سات زید کو۔ اس لئے کہ اولاً زید کو ثلث دیا کہ میراث پر مقدم ہے ۴ ہو کر ، باقی ۸ کا ربع یعنی ۲ زوجہ نے ارثا لئے، ۶ بچے، زید کی وصیت کل مال یعنی پورے ۱۲ سہام کی تھی وہ حصہ میراث ۲/۱۲ میں نافذ نہیں ۱۰/۱۲ بچے جن میں سے ۴/۱۲ پا چکا ہے باقی ۶/۱۲ رہا ہے اور زوجہ کی وصیت بھی پورے ۱۲ سہام کی تھی وہ نہ اس ۴/۱۲ میں جاری ہو سکتی ہے جو زید نے ابتداءً پائے نہ ان ۲/۱۲ میں جو خود زوجہ نے ارثا لئے تو اس کی وصیت بھی ۶/۱۲ رہی دونوں برابر ہوئے تو ۶ باقی ان میں نصف نصف ہو کر زوجہ کے ۵ زید کے ۷ ہوئے، قس علیہ۔

اقول: ولعل السر في تقديم ارث الوارث على الوصية له ان الارث جبرى فبمجرد مامات المورث او في اخر جزء من اجزاء حياته على القولين فيه لمشائخ بلخ والعراق انتقل الملك في قدر الميراث الى الوارث غير متوقف على شيئ بخلاف الوصية فانها تتوقف على قبوله فنفاذها يعقب القبول وقبوله يعقب الموت والارث يقارن الموت او يتقدمه فتأخرت ضرورة اما الوصية للاجنبي فالمال باق فيها الى الثلث على ملک الموصى نظرا له من الشارع كما نصوا

میں کہتا ہوں شاید وارث کی میراث کو اس کے حق میں وصیت سے مقدم کرنے میں راز یہ ہے کہ میراث جبری ہے، محض مورث کی موت یا اس کی زندگی کے آخری جزء میں جیسا کہ مشائخ بلخ و عراق کے قول ہیں بقدر میراث ملک وارث کی طرف منتقل ہو جاتی ہے، بخلاف وصیت کے کہ وہ قبول پر موقوف رہتی ہے چنانچہ وصیت کا نفاذ قبول اور قبول موت کے بعد ہوتا ہے جبکہ میراث موت کے ساتھ مقترن یا اس سے مقدم ہوتی ہے تو وصیت میراث سے بداہۃً مؤخر ہوئی، رہی اجنبی کے لئے وصیت تو اس میں مال ایک تہائی تک شارع کی طرف سے موصی کی ملک پر باقی رہتا ہے جیسا کہ اس پر مشائخ نے

Fatawa Razawiyya | Volume 25

Explicitly stated, and Hidayah has pointed towards it, that inheritance does not apply in it until the legatee (musi-lahu) rejects it. If he accepts this will, his ownership takes precedence without any heir's right being attached to it. (T)

In Durr-ul-Mukhtar, Book of Acknowledgment, it is stated: If there is no other heir and a husband makes a will for his wife, or she for him, then the will is valid. As for anyone other than them (i.e., other heirs), they inherit the whole property as a fixed share (fard) or by return (radd), so there is no need for a will. Shurunbulaliyah. (1)

In its Book of Wills, it is stated: The scholars (mashaikh) restricted it to spouses because anyone other than them does not need a will as they inherit the whole property by return (radd) or by kinship (rahm). (T) (2)

In Radd-ul-Muhtar, it is stated: A person left a wife and bequeathed half his property to her and half to a stranger. The stranger is first given one-third, and the wife receives a quarter of the remainder as inheritance.

Someone left a wife and bequeathed half of his property for her, while bequeathing the other half for a stranger. So, first to the stranger...

---

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Acknowledgment, Chapter on Acknowledgment by a Sick Person, Mujtabai Press, Delhi, 2/136
2. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Mujtabai Press, Delhi, 2/319

फतावा रजविया | जिल्द 25

स्पष्ट रूप से कहा गया है और हिदाया ने इसी की ओर इशारा किया है कि इसमें विरासत तब तक लागू नहीं होगी जब तक वसीयत पाने वाला (मूसी लहु) इसे अस्वीकार न कर दे। यदि वह इस वसीयत को स्वीकार कर लेता है, तो उसका स्वामित्व प्राथमिकता प्राप्त करेगा बिना किसी वारिस के अधिकार के जुड़े हुए। (त)

दुर-उल-मुख्तार, किताबुल इकरार में है: यदि कोई अन्य वारिस मौजूद न हो और पति पत्नी के लिए या पत्नी पति के लिए वसीयत करे, तो यह वसीयत सही होगी। लेकिन जो इन दोनों के अलावा है, वह अनिवार्य हिस्से (फर्ज) या वापसी (रद्द) के रूप में पूरी संपत्ति का वारिस बन जाएगा, इसलिए उसे वसीयत की आवश्यकता नहीं है। शुरुनबुललिया। (1)

इसके वसीयत के अध्याय में है: मशायख (विद्वानों) ने पति-पत्नी की शर्त इसलिए लगाई क्योंकि उनके अलावा कोई और वसीयत का मोहताज नहीं होता क्योंकि वह 'रद्द' या 'रहम' (रिश्तेदारी) के तौर पर पूरी संपत्ति का वारिस बन जाता है। (त) (2)

रद-उल-मुहतार में है: किसी व्यक्ति ने पत्नी छोड़ी और उसके लिए अपनी आधी संपत्ति की वसीयत की और आधी संपत्ति की वसीयत किसी अजनबी के लिए की। अजनबी को पहले एक-तिहाई दिया जाएगा और पत्नी को शेष का चौथाई हिस्सा विरासत के रूप में मिलेगा।

किसी व्यक्ति ने पत्नी छोड़ी और उसके लिए अपने आधे माल की वसीयत की जबकि आधे माल की वसीयत किसी अजनबी के लिए की, तो पहले अजनबी को...

---

1. अल-दुर अल-मुख्तार, किताबुल इकरार, बीमार व्यक्ति के इकरार का अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/136
2. अल-दुर अल-मुख्तार, किताबुल वसाया, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/319

علیہ واشار الیہ فی الہدایۃ فلا یجری فیہ الارث مالم یرد الموصی لہ فاذا قبل فقد تقدم ملکہ من دون ان یلحقہ ملك الوارث۔ نص کی ہے اور اسی کی طرف ہدایہ نے اشارہ فرمایا ہے تو اس میں اس وقت تک میراث جاری نہیں ہوگی جب تک موصی لہ اس کو رد نہ کر دے اگر وہ اس وصیت کو قبول کرلے تو اس کی ملکیت مقدم ہوگی بغیر اس کے کہ اس کے ساتھ کسی وارث کا حق ملحق ہو۔ (ت)

در مختار کتاب الاقرار میں ہے: لولم یکن وارث اخر واوصی لزوجتہ اوہی لہ صحت الوصیۃ واما غیرہما فیرث الکل فرضا و ردا فلا یحتاج الوصیۃ شرنبلالیۃ۔ 1 اگر کوئی اور وارث موجود نہ ہو خاوند بیوی کے لئے یا بیوی خاوند کے لئے وصیت کرے تو یہ وصیت صحیح ہوگی، لیکن جوان دونوں کا غیر ہے وہ بطور فرض یا بطور رد کل مال کا وارث ہو جائے گا لہذا وہ وصیت کا محتاج نہیں، شرنبلالیہ (ت)

اسی کے وصایا میں ہے: وانما قید و ا بالزوجین لان غیرہما لا یحتاج الی الوصیۃ لانہ یرث الکل بردا و رحم۔ 2 زوجین کی قید مشائخ نے اس لئے لگائی کہ ان کا غیر وصیت کا محتاج نہیں ہوتا کیونکہ وہ بطور رد یا بطور رشتہ داری کل مال کا وارث بن جاتا ہے۔ (ت)

ردالمحتار میں ہے: ترك امرأة واوصی لہا بالنصف ولاجنبی بالنصف یعطی للاجنبی اولا الثلث وللمرأة الربع الباقی ارثاً کسی شخص نے بیوی چھوڑی اور اس کے لئے اپنے نصف مال کی وصیت کی جبکہ نصف مال کی وصیت کسی اجنبی کے لئے کی تو پہلے اجنبی کو

---

1 الدرالمختار کتاب الاقرار باب اقرار المریض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۳۶ 2 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱۹

Fatawa-e-Razvia Volume 25

"And the remainder shall be divided between them according to their respective rights." - Tatarkhaniyya. (1) One-third of the wealth will be given (as a bequest), then from the remainder, one-fourth shall be given to the wife as inheritance. Whatever remains after that shall be distributed between the two according to their rights. - Tatarkhaniyya (T)

It is stated in Fatawa-e-Khaniyya and Fatawa-e-Hindiyya: "If a man dies leaving a wife and no other heir, and he has bequeathed his entire estate to a stranger and his entire estate to his wife; the stranger shall take one-third of the estate without dispute. The wife shall receive one-fourth of what remains, which constitutes one-sixth of the total estate by way of inheritance. The remaining half of the estate shall then be divided equally between her and the stranger." (2) If a man dies leaving only a wife and no other heirs, and he had willed his entire property to a stranger and also willed his entire property to his wife, then the stranger will receive one-third of the property without any dispute. Then, from the remaining amount, one-fourth will be given to the wife as inheritance, which amounts to one-sixth of the total property. The remaining half of the property will be divided equally between the wife and the stranger. (T)

Regarding a wife who is a legatee, Imam al-Ajal al-Nasafi states in Al-Kafi Sharh al-Wafi, Book of Wills, Chapter of Miscellaneous Issues: "That which she is entitled to by law of inheritance, she cannot receive by way of a bequest (will)." (3) She will not be entitled to receive through a will that portion which she is already entitled to as inheritance. (T)

A page later, he states regarding a husband who is a legatee: "The husband's right was also in the half through the bequest, but it became void regarding one-sixth because he had already taken one-third as inheritance from the common estate. Therefore, that one-sixth was removed from the scope of the bequest, thus..." The husband's right was also in half the property as per the will, but it became void in the sixth part because he had already received one-third as inheritance from the shared property. Therefore, that sixth part was excluded from being a subject of the will...

1. Radd al-Muhtar, Book of Wills, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/420-421.
2. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter Six, Noorani Kutub Khana, Karachi, 6/117.

3. Al-Kafi Sharh al-Wafi, Book of Wills, Chapter of Miscellaneous Issues.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

"और बाकी उन दोनों के बीच उनके अधिकारों के अनुसार विभाजित किया जाएगा।" - ततारखानिया। (1) संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा (वसीयत के रूप में) दिया जाएगा, फिर शेष में से एक चौथाई हिस्सा पत्नी को विरासत के रूप में दिया जाएगा। उसके बाद जो कुछ बचेगा, वह उन दोनों के बीच उनके अधिकारों के अनुसार वितरित किया जाएगा। - ततारखानिया (T)

फ़तावा-ए-खानिया और फ़तावा-ए-हिन्दिया में वर्णित है: "यदि कोई व्यक्ति मर जाता है और एक पत्नी को छोड़कर उसका कोई अन्य उत्तराधिकारी नहीं है, और उसने अपनी पूरी संपत्ति एक अजनबी के लिए और अपनी पूरी संपत्ति अपनी पत्नी के लिए वसीयत कर दी है; तो अजनबी बिना किसी विवाद के संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा लेगा। पत्नी को शेष का एक चौथाई हिस्सा मिलेगा, जो विरासत के आधार पर कुल संपत्ति का छठा हिस्सा बनता है। संपत्ति का शेष आधा हिस्सा फिर उसके और अजनबी के बीच समान रूप से विभाजित किया जाएगा।" (2) यदि कोई पुरुष मर गया और उसने एक पत्नी छोड़ी जिसके अलावा कोई और वारिस मौजूद नहीं है, और उसने एक अजनबी व्यक्ति के लिए कुल संपत्ति की वसीयत की और पत्नी के लिए भी कुल संपत्ति की वसीयत की, तो अजनबी व्यक्ति बिना किसी विवाद के संपत्ति का एक तिहाई हिस्सा लेगा। फिर बाकी में से एक चौथाई हिस्सा पत्नी को विरासत के रूप में दिया जाएगा जो कुल संपत्ति का छठा हिस्सा बनता है। बाकी बचा कुल आधा हिस्सा पत्नी और अजनबी के बीच बराबर-बराबर बांटा जाएगा। (T)

इमाम अल-अजल अल-नसफ़ी 'अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी', वसीयत की किताब, विविध मुद्दों के अध्याय में वसीयत की गई पत्नी के संबंध में फरमाते हैं: "वह हिस्सा जिसका वह विरासत के कानून के अनुसार हकदार है, वह वसीयत के माध्यम से उसका हकदार नहीं हो सकती।" (3) वह हिस्सा जिसकी वह विरासत के रूप में हकदार है, वसीयत के तौर पर उसकी हकदार नहीं होगी। (T)

इसके एक पन्ने के बाद वसीयत प्राप्त करने वाले पति के संबंध में कहा: "पति का अधिकार वसीयत के माध्यम से आधे में भी था, लेकिन छठे हिस्से में वह शून्य हो गया क्योंकि उसने साझा संपत्ति से विरासत के रूप में एक तिहाई हिस्सा ले लिया था। इसलिए, वह छठा हिस्सा वसीयत के क्षेत्र से बाहर निकल गया, तो..." पति का हक वसीयत के तौर पर आधे माल में भी था, लेकिन वह छठे हिस्से में

बातिल (शून्य) हो गया क्योंकि वह साझा संपत्ति में से विरासत के तौर पर एक तिहाई हिस्सा ले चुका है। इसलिए वह छठा हिस्सा वसीयत की गुंजाइश से बाहर निकल गया तो...

1. रद्द अल-मुह्तार, किताबुल वसाया, दार इहया अल-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/420-421।
2. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, छठा अध्याय, नूरानी कुतुब खाना, कराची, 6/117।
3. अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी, किताबुल वसाया, विविध मुद्दों का अध्याय।

والباقي يقسم بينهما على قدر حقوقهما تاتارخانیۃ ۔ ۱ تہائی مال دیں گے پھر باقی سے چوتھا حصہ بیوی کو میراث دیا جائے اور جو باقی بچاوہ ان دونوں میں ان کے حقوق کے مطابق تقسیم کیا جائے گا، تاتارخانیہ (ت)

فتاوٰی خانیہ و فتاوٰی ہندیہ میں ہے: اذا مات الرجل وترك امرأة وليس له وارث غيرها واوصى للاجنبی بجميع ماله ولامرأته بجميع ماله ياخذ الاجنبی ثلث المال بلا منازعة وللمرأة ربع ما بقی وهو السدس بحكم الميراث ويبقى نصف المال يكون بينهما وبين الاجنبی نصفين ۔ ۲ اگر کوئی مرد مرا اور ایک بیوی چھوڑی جس کے علاوہ کوئی اور وارث موجود نہیں، اور اس نے ایک اجنبی شخص کے لئے کل مال کی وصیت کی اور بیوی کے لئے بھی کل مال کی وصیت کی تو اجنبی شخص تہائی مال بغیر کسی منازعت کے لے گا پھر باقی میں سے چوتھا حصہ بیوی کو بطور میراث جو کل کا چھٹا حصہ بنتا ہے، باقی کل نصف بچ گیا جو بیوی اور اجنبی پر برابر برابر تقسیم ہوگا۔ (ت)

امام اجل نسفی کافی شرح وافی کتاب الوصایا باب المتفرقات میں زوجہ موصی لہا کی نسبت فرماتے ہیں: ماكان مستحقا لها بحكم الارث لا تستحقه بحكم الوصية ۔ ۳ جس حصہ کی مستحق وہ بطور میراث ہے اس کی مستحق بطور وصیت نہیں ہوگی۔ (ت)

اس کے ایک ورق بعد زوج موصی لہ کی نسبت فرمایا: حق الزوج كان في النصف ايضا بالوصية ولكن بطل في السدس لانه اخذ الثلث بحكم الارث شائعاً فخرج السدس عن محل خاوند کا حق نصف میں بھی بطور وصیت تھا لیکن وہ چھٹے حصے میں باطل ہوگیا کیونکہ وہ ایک تہائی بطور میراث مشترکہ مال میں سے لے چکا ہے لہٰذا وہ چھٹا حصہ وصیت کے محل سے نکل گیا تو

١ ردالمحتار كتاب الوصايا دار احياء التراث العربى بيروت ٥ / ٤٢٠-٤٢١ ٢ الفتاوى الهندية كتاب الوصايا الباب السادس نورانى كتب خانہ كراچى ٦ / ١١٧ ٣ الكافى شرح الوافي كتاب الوصايا باب المتفرقات

[Arabic]: The bequest; therefore, his bequest was invalidated in that regard in terms of proportion and entitlement according to everyone, so his right remained in one-third. [1] [Urdu]: In this, according to everyone, the bequest became void in terms of proportion and entitlement, therefore his right remained in the one-third. (T)

Also in it, after the first phrase, he said:

[Arabic]: If he bequeathed all his wealth to each of his wife and a stranger, he (the stranger) gets seven parts and she (the wife) gets five, because a bequest to a stranger takes precedence over inheritance. Thus, he is given one-third out of six, and she gets a quarter of what remains by rule of inheritance. Three remain, divided between them in half according to Abu Hanifa, may Allah have mercy on him. The stranger's right was in the entire property, and he has already received two shares, so he does not contend with that, nor does he contend with what she took by rule of inheritance, which is one share. So he only contends with three. And the woman does not contend with the one-third that the stranger took first because a bequest to a stranger up to one-third is a strong bequest, so her bequest is invalidated by that amount. Thus, the woman does not contend with that, nor with the share she took as inheritance, but rather contends with three, so they are equal.

[Urdu]: If he bequeathed all his wealth for each of a wife and a stranger, then there will be seven parts for the stranger and five parts for the wife because a bequest for a stranger takes precedence over inheritance, accordingly he will be given one-third out of six, then the wife will get a quarter of the remainder as inheritance, the remaining three which are shared between both of them according to Imam Azam (may Allah have mercy on him) will be half-half because the stranger's right was in the entire wealth while he has already received two parts so now he will not include them and that will also not be included which the wife has taken as inheritance which is one part. Therefore, he will be a partner in only three parts and the woman will not be a partner in that one-third which the stranger has already taken because a bequest up to one-third of the wealth is a strong bequest for a stranger person, therefore the woman's bequest will be void in that much amount. Accordingly, the woman will neither participate in this part nor in that part which she has already obtained as inheritance. Partnership.

---

[1] Al-Kafi Sharh al-Wafi, Book of Wills, Chapter of Miscellaneous Issues.

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

[अरबी]: वसीयत; चुनाँचे इसके बारे में गणना और पात्रता के मामले में सबकी नज़र में उसकी वसीयत अमान्य हो गई, अतः उसका अधिकार एक-तिहाई में शेष रहा। [1] [उर्दू]: इसमें सबके नज़दीक ज़रब (गणना) और हक़दारी के ऐतबार से वसीयत बातिल हो गई, इसलिए उसका हक़ तिहाई में बाक़ी रहा। (त)

साथ ही इसमें पहली इबारत के बाद फ़रमाया:

[अरबी]: अगर उसने अपनी पत्नी और एक अजनबी में से प्रत्येक के लिए अपनी पूरी संपत्ति की वसीयत की, तो अजनबी के लिए सात हिस्से और पत्नी के लिए पाँच हिस्से होंगे, क्योंकि अजनबी के लिए वसीयत विरासत पर वरीयता रखती है। अतः उसे छह में से एक-तिहाई दिया जाता है, और पत्नी को विरासत के नियम के अनुसार शेष का एक-चौथाई मिलता है। तीन शेष रहते हैं, जो इमाम अबू हनीफ़ा (रहमतुल्लाह अलैह) के अनुसार उनके बीच आधे-आधे बाँटे जाते हैं। अजनबी का अधिकार पूरी संपत्ति में था, और उसने पहले ही दो हिस्से प्राप्त कर लिए हैं, इसलिए वह उनके साथ दावा नहीं करता, और न ही वह उस हिस्से के साथ दावा करता है जो उसने विरासत के नियम से लिया है, जो कि एक हिस्सा है। अतः वह केवल तीन हिस्सों के लिए दावा करता है। और महिला उस एक-तिहाई के लिए दावा नहीं करती जो अजनबी ने पहले लिया था क्योंकि एक-तिहाई तक अजनबी के लिए वसीयत एक मज़बूत वसीयत है, इसलिए उसकी वसीयत उस मात्रा से अमान्य हो जाती है। इस प्रकार, महिला न तो उसके साथ और न ही विरासत के रूप में प्राप्त हिस्से के साथ दावा करती है, बल्कि तीन के लिए दावा करती है, इसलिए वे बराबर हैं।

[उर्दू]: अगर बीवी और अजनबी में से हर एक के लिए अपने कुल माल की वसीयत की तो अजनबी के लिए सात और बीवी के लिए पाँच हिस्से होंगे क्योंकि अजनबी के लिए वसीयत मीरास (विरासत) से मुक़द्दम होती है, चुनाँचे उसको छह में से एक तिहाई दिया जाएगा फिर बीवी को बाक़ी का चौथाई बतौर मीरास मिलेगा बाक़ी तीन बचे जो उन दोनों के दरमियान इमाम-ए-आज़म अलैहिर्रहमा के नज़दीक आधा-आधा होंगे क्योंकि अजनबी का हक़ कुल माल में था जबकि वह दो हिस्से वसूल कर चुका है तो अब उन (हिस्सों) को शामिल नहीं करेगा और उस (हिस्से) को भी शामिल नहीं किया जाएगा जो बीवी बतौर मीरास ले चुकी जो कि एक हिस्सा है चुनाँचे वह फ़क़त तीन हिस्सों में शरीक होगा और औरत उस तिहाई में शरीक न होगी जो अजनबी पहले ले चुका है क्योंकि वसीयत तिहाई

माल तक अजनबी शख़्स के लिए मज़बूत वसीयत है लिहाज़ा औरत की वसीयत इतनी मिक़दार में बातिल हो जाएगी चुनाँचे औरत न तो इस हिस्से में शराकत करेगी और न उस हिस्से में जिसे बतौर मीरास हासिल कर चुकी। शराकत।

---

[1] अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी, किताबुल वसाया, बाबुल मुतफ़र्रकात।

فتاوی رضویہ - جلد ۲۵

[عربی]: الوصية فبطلت وصيته فی ذلك ضرباً و استحقاقاً عند الكل فبقی حقه فی الثلث 1 - [اردو]: اس میں سب کے نزدیک ضرب واستحقاق کے اعتبار سے وصیت باطل ہو گئی لہٰذا اس کا حق تہائی میں باقی رہا۔ (ت)

نیز اسی میں عبارت اولیٰ کے بعد فرمایا :

[عربی]: ان اوصی لكل واحد من الزوجة ولاجنبی بكل ماله له سبعة و لها خمسة لان الوصية للاجنبی يقدم على الارث فيعطى له الثلث من ستة ولها ربع ما بقی بحكم الارث بقی ثلاثة بينهما نصفان عند ابی حنيفة رحمه الله فحق الاجنبی كان فی كل المال وقد استوفی سهمين فلا يضرب بذلك ولا يضرب ايضا بما اخذت بحكم الارث وذلك سهم فانما يضرب بثلاثة والمراة لاتضرب بالثلث الذی اخذ الاجنبی اولا لان الوصية للاجنبی بقدر الثلث وصية قوية فتبطل وصيتها بذلك القدر فلا تضرب المرأة بذلك ولا بالسهم الذی اخذت ارثا وانما يضرب بثلاثة فاستويا

[اردو]: اگر بیوی اور اجنبی میں سے ہر ایک کے لئے اپنے کل مال کی وصیت کی تو اجنبی کے لئے سات اور بیوی کے لئے پانچ حصے ہوں گے کیونکہ اجنبی کے لئے وصیت میراث سے مقدم ہوتی ہے، چنانچہ اس کو چھ میں سے ایک تہائی دیا جائے گا پھر بیوی کو باقی کا چوتھائی بطور میراث ملے گا باقی تین بچے جو ان دونوں کے درمیان امام اعظم علیہ الرحمہ کے نزدیک نصف نصف ہوں گے کیونکہ اجنبی کا حق کل مال میں تھا جبکہ وہ دو حصے وصول کر چکا ہے تو اب ان کو وہ شامل نہیں کرے گا اور اس کو بھی شامل نہیں کیا جائے گا جو بیوی بطور میراث لے چکی جو کہ ایک حصہ ہے چنانچہ وہ فقط تین حصوں میں شریک ہوگا اور عورت اس تہائی میں

شریک نہ ہوگی جو اجنبی پہلے لے چکا ہے کیونکہ وصیت تہائی مال تک اجنبی شخص کے لئے مضبوط وصیت ہے لہٰذا عورت کی وصیت اتنی مقدار میں باطل ہو جائے گی چنانچہ عورت نہ تو اس حصہ میں شراکت کرے گی اور نہ اس حصہ میں جس کو بطور میراث حاصل کر چکی۔

شراکت

---

1 الكافي شرح الوافي كتاب الوصايا باب المتفرقات

Fatawa Razawiyya Volume 25

"By multiplying into the remaining three, the solution comes out of twelve." (1) | It remains in only three parts, therefore, both are equal partners in these three remaining parts, so the issue will be formed from twelve. (Note)

Benefit 2: When a bequest of the substance (raqaba) is made for a person, and subsequently, whether immediately or after a gap of years, a bequest of the usufruct (benefit) is made, the first legatee is only the owner of the substance, and his benefit from the bequest is limited to that extent; he has no right in the usufruct. For example, if a house is bequeathed to Zaid, and ten years later, the right of residence in said house is bequeathed to Amr, then Zaid will only receive the house's substance. The right of residence for life or for the period specified by the testator will belong only to Amr, and it will be determined that for Zaid, the bequest was of the house's empty substance. It is stated in Al-Hidayah:

"The name of the substance (raqaba) does not include service (khidma). The legatee uses it because the benefit is obtained based on his ownership. So, when he (the testator) has established the service for someone else, then no right remains in it for the legatee." (2) | The name of the substance does not include service. The legatee takes service from it because the benefit is derived from his ownership. Thus, once the service is established for another, no right remains for the first legatee. (Note)

Similarly, it is stated in Al-Kafi, with this addition:

"Likewise, the name of the house (dar) does not include residence (suknat), and the name of the date palms (nakhil) does not include the fruit (samrah)." (3) | Similarly, the name of the house does not include residence, and the name of the trees does not include the fruit. (Note)

It is stated in Al-Inayah:

"The bequest of the substance and the service—whether joined or separated—are equal in ruling." (4) | The bequest of service and substance, whether together or separate, is equal in ruling. (Note)

1 Al-Kafi Sharh al-Wafi, Book of Wills, Chapter of Miscellaneous Matters. 2 Al-Hidayah, Book of Wills, Chapter of Wills regarding Residence, etc., Yusafi Press, Lucknow, 4/683. 3 Al-Kafi Sharh al-Wafi. 4 Al-Inayah on the margin of Fath al-Qadir, Book of Wills, Chapter of Residence, etc., Maktaba Nooria Razawiya, Sukkur, 9/413.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

"शेष तीन में गुणा करने पर समाधान बारह से निकलता है।" (1) | यह केवल तीन हिस्सों में रह गया है, इसलिए वे दोनों इन तीन शेष हिस्सों में बराबर के साझीदार हैं, अतः मसला बारह से बनेगा। (त)

फ़ायदा 2: जब एक व्यक्ति के लिए रक़बा (संपत्ति का मूल) की वसीयत की जाए और उसके बाद तुरंत या कुछ वर्षों के अंतराल से लाभ (मनफ़अत) की वसीयत की जाए, तो पहला वसीयतदार (मूसी लहू) केवल रक़बे का मालिक होता है और उसके लिए वसीयत से इतना ही लाभ प्राप्त होता है, लाभ में उसका कोई अधिकार नहीं होता। उदाहरण के लिए, ज़ैद के लिए घर की वसीयत की गई और उसके दस साल बाद उसी घर में रहने (सुकूनत) की वसीयत अम्र के लिए कर दी गई, तो ज़ैद को केवल घर का रक़बा मिलेगा, जीवन भर रहने का अधिकार या जब तक के लिए वसीयत करने वाले ने कहा, केवल अम्र का हक़ होगा और यह माना जाएगा कि ज़ैद के लिए घर के खाली रक़बे की वसीयत थी। हिदाया में फ़रमाया:

"रक़बा का नाम सेवा (ख़िदमत) को शामिल नहीं करता। वसीयतदार इससे सेवा इस कारण लेता है कि लाभ उसकी मिलकियत पर प्राप्त है, अतः जब उसने सेवा किसी और के लिए साबित कर दी, तो अब वसीयतदार के लिए इसमें कोई अधिकार नहीं रहा।" (2) | रक़बा का नाम सेवा को शामिल नहीं करता। वसीयतदार इससे सेवा इस कारण लेता है कि लाभ उसकी मिलकियत पर प्राप्त है, अतः जब सेवा किसी और के लिए तय कर दी गई, तो अब वसीयतदार का इसमें कोई अधिकार नहीं रहा। (त)

इसी तरह 'काफ़ी' में फ़रमाया और इतना और बढ़ाया:

"इसी तरह 'दार' (घर) का नाम सुकूनत (निवास) को और 'नख़ील' (खजूर के पेड़) का नाम फल को शामिल नहीं करता।" (3) | इसी तरह घर का नाम निवास को और पेड़ों का नाम फल को शामिल नहीं करता। (त)

'इनाया' में फ़रमाया:

"रक़बा और सेवा की वसीयत—चाहे वे जुड़ी हों या अलग-अलग—हुक्म में बराबर हैं।" (4) | सेवा और रक़बा की वसीयत चाहे एक साथ हो या अलग-अलग, वह हुक्म में बराबर है। (त)

1 अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी, किताब अल-वसाया, बाब अल-मुतफ़र्रक़ात। 2 अल-हिदाया, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसीयत बिस-सुक्नी इत्यादि, म़त़बा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/683। 3 अल-काफ़ी

शरह अल-वाफ़ी। 4 अल-इनाया अला हाशियत फ़तह अल-क़दीर, किताब अल-वसाया, बाब अल-सुक़्नी इत्यादि, मकतबा नूरिया रज़विया, सुक्कुर, 9/413।

पृष्ठ 658 का 562

فی الضرب فی الثلاثۃ الباقیۃ فتخرج المسئلۃ من اثنی عشر - 1 | صرف تین حصوں میں رہ گئی لہٰذا ان تین باقی حصوں میں وہ دونوں برابر کے شریک ہیں اس لئے مسئلہ بارہ سے بنے گا۔ (ت)

فائدہ ۲: جب ایک شخص کے لئے وصیت رقبہ اور اس کے بعد متصلاً خواہ برسوں کے فصل سے وصیت منفعت کی جائے تو موصی لہ اول صرف مالک رقبہ ہوتا ہے اور اسی قدر میں اس کے لئے وصیت مستفاد ہوتی ہے منفعت میں اس کا کوئی حق نہیں ہوتا مثلاً مکان کی وصیت زید کے لئے اور اس کے دس برس بعد سکونت مکان مذکور کی وصیت عمرو کے لئے کردی تو زید صرف رقبہ مکان پائے گا سکونت تاحیات عمر و یا جب تک کے لئے موصی نے کہا صرف حق عمر و رہے گی اور یہ ٹھہرے گا کہ زید کے لئے خالی رقبہ مکان کی وصیت تھی۔ ہدایہ میں فرمایا:

اسم الرقبہ لایتناول الخدمۃ وانما یستخدمہ الموصی لہ بحکم ان المنفعۃ حصلت علی مملکہ فاذا اوجب الخدمۃ لغیرہ لا یبقی للموصی لہ فیہ حق۔ 2 | رقبہ کا اسم خدمت کو شامل نہیں۔ موصی لہ تو اس سے خدمت اس وجہ سے لیتا ہے کہ منفعت اس کی ملکیت پر حاصل ہے، پس جب خدمت اس نے کسی اور کے لئے ثابت کردی تو اب موصی لہ کے لئے اس میں کوئی حق نہ رہا۔ (ت)

اسی طرح کافی میں فرمایا اور اتنا اور بڑھایا:

وکذا اسم الدار لا یتناول السکنی و اسم النخیل الا یتناول الثمرۃ۔ 3 | اسی طرح دار کا اسم سکونت کو اور درختوں کا اسم پھل کو شامل نہیں ہوتا۔ (ت)

عنایہ میں فرمایا:

وصیۃ الرقبۃ والخدمۃ فان الموصول والمفصول فیہما فی الحکم سواء۔ 4 | خدمت و رقبہ کی وصیت چاہے اکٹھے ہو یا الگ الگ ہو وہ حکم میں برابر ہے (ت)

1 الکافي شرح الوافي کتاب الوصایا باب المتفرقات 2 الھدایۃ کتاب الوصایا باب الوصیۃ بالسکني الخ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۶۸۳ 3 الکافي شرح الوافي 4 العنایۃ علی ہامش فتح القدیر کتاب الوصایا باب السکنی الخ مکتبہ نوریہ رضویہ سکھر ۹/ ۴۱۳

Volume 25 Fatawa Rizvia

Benefit 3: Although the bequest of a thing is not inherently the transfer of ownership of its utility (usufruct), it necessarily results in such a transfer as an implication. Therefore, if first a bequest of utility is made for 'Amr, and then a bequest of the thing itself is made for Zaid—if both bequests are made consecutively—then the person entitled to the utility receives the utility and the one entitled to the property (corpus) receives the property, as consecutive speech serves as evidence for distribution and division. Hence, if it is said, "Give this ring to Zaid and its stone (gem) to 'Amr," or "Give this house to Zaid and its structure (materials) to 'Amr," then by unanimous agreement of the two disciples (Sahibayn), Zaid will receive the empty ring without the stone and the land without the building, while the structure and the stone will belong solely to 'Amr, even though a ring normally includes the stone and a house includes the structure. It is stated in Al-Kafi:

(Arabic Text)	**(Urdu Translation)**
If one bequeaths this slave-girl to so-and-so and her pregnancy to another, or this house to so-and-so and its building to another, or this ring to so-and-so and its stone to another—if these are connected, then each one receives what was bequeathed for them (until his words)... because that is in the position of evidence for specification and exception. Thus it becomes clear that he mandated only the band for the owner of the ring, without the stone. Do you not see that if he bequeathed the slave-girl and excepted the pregnancy, the exception would be valid.	If he bequeathed in this way: "The slave-girl for so-and-so and her unborn child for so-and-so," or "This house for so-and-so and its building for so-and-so," or "This ring for so-and-so and its stone for so-and-so." If these bequests were made consecutively, then each person will get exactly what was bequeathed for them. (Up to his statement) Because this is a proof of specification and exception. From this it became apparent that the testator designated only the ring's band for the recipient of the ring, without the stone. Don't you see that if he made a bequest of the slave-girl and excepted her unborn child, the exception is valid. (Translator's note)

And if the bequest of the property and the bequest of the utility were made in separate statements later, and the utility was not even named in it, then also the owner of the property would be Zaid, and the utility would be divided half-and-half between 'Amr and Zaid. This is in Bada'i of Imam Malik-ul-Ulama Masood, and then in Alamgiriyah it is stated:

(Arabic Text)

If he started with the dependent (accessory) in these matters and then the principal, such as if he bequeathed the service...

(Urdu Translation)

If in these matters he started with the accessory first and then bequeathed the principal, for example, first he bequeathed the service to someone...

[1] Al-Kafi Sharh Al-Wafi Page 563 of 658

जिल्द 25 फ़तावा रिज़विया

फ़ायदा 3: वसीयत-ए-शई (वस्तु की वसीयत) अगरचे वज़'अन (नियमतः) मन्फ़अत-ए-शई (वस्तु की उपयोगिता) की मिल्कियत का हस्तांतरण नहीं है, लेकिन इल्तिज़ामन (लाज़मी तौर पर) मुफ़ीद-ए-तमलीक-ए-मन्फ़अत-ए-शई है। इसलिए अगर पहले 'अम्र' के लिए मन्फ़अत की वसीयत की, उसके बाद शई (वस्तु) की वसीयत 'ज़ैद' के लिए की—अगर दोनों वसीयतें मुत्तसिलन (लगातार) कीं—तो मन्फ़अत वाले को मन्फ़अत और रक़बा (संपत्ति का मूल भाग) वाले को रक़बा मिलेगा, क्योंकि ऐसा मुत्तसिल कलाम (लगातार भाषण) वितरण और विभाजन की दलील होता है। इसलिए अगर कहा कि "यह अंगूठी ज़ैद को देना और इसका नगीना 'अम्र' को," या "यह मकान ज़ैद को दें और इसका अमला (निर्माण सामग्री) 'अम्र' को," तो बिल-इत्तेफ़ाक़ साहबैन (इमाम अबू यूसुफ़ और इमाम मुहम्मद) के अनुसार, ज़ैद के लिए ख़ाली अंगूठी बिना नगीने के और ज़मीन बिना इमारत के होगी, और अमला तथा नगीना अकेले 'अम्र' का होगा, हालाँकि अंगूठी में नगीना भी शामिल था और मकान में अमला भी दाख़िल था। 'काफ़ी' में है:

(अरबी पाठ)

यदि किसी ने इस दासी की वसीयत फ़लां के लिए की और उसके गर्भ की दूसरे के लिए, या इस घर की फ़लां के लिए और इसके निर्माण की दूसरे के लिए, या इस अंगूठी की फ़लां के लिए और इसके नगीने की दूसरे के लिए—यदि ये जुड़े हुए हैं, तो प्रत्येक के लिए वह होगा जिसकी वसीयत की गई (उसके कथन तक)... क्योंकि वह विशेषीकरण और अपवाद के प्रमाण के स्थान पर है। अतः इससे स्पष्ट होता है कि उसने अंगूठी के मालिक के लिए केवल छल्ला अनिवार्य किया, न कि नगीना। क्या तुम नहीं देखते कि यदि उसने दासी की वसीयत की और गर्भ को अपवाद (छोड़ना) कर दिया, तो अपवाद सही है।

(उर्दू अनुवाद)

अगर यूँ वसीयत की: लौंडी फ़लां के लिए और उसका हमल (गर्भ) फ़लां के लिए, या यह मकान फ़लां के लिए और उसकी इमारत फ़लां के लिए, या यह अंगूठी फ़लां के लिए और उसका नगीना फ़लां के लिए है। अगर ये वसीयतें मुत्तसिलन (लगातार) कीं, तो हर एक को वही मिलेगा जिसकी वसीयत उसके लिए की है। (अपने इस क़ौल तक) इसलिए कि तख़्सीस (विशेषीकरण) व इस्तिस्ना (अपवाद) की दलील है। इससे ज़ाहिर हो गया कि मूसी (वसीयत करने वाले) ने अंगूठी वाले के लिए हल्का (छल्ला) ख़ास किया है बग़ैर नगीने के। क्या तुम नहीं देखते कि अगर लौंडी की वसीयत की और हमल को मुस्तस्ना (अपवाद) कर दिया तो इस्तिस्ना सही है। (त)

और अगर वसीयत-ए-रक़बा और वसीयत-ए-मन्फ़अत के बाद कलाम मफ़सूल (अलग-अलग वाक्यों) में की और उसमें मन्फ़अत का नाम न भी लिया, तब भी मालिक-ए-रक़बा ज़ैद होगा और मन्फ़अत 'अम्र' और ज़ैद में आधी-आधी हो जाएगी। बदाए' इमाम मलिकुल उलमा मसूद फिर आलमगीरिया में है:

(अरबी पाठ)	**(उर्दू अनुवाद)**
यदि इन मसलों में पहले ताबे' (गौण/सहायक) से शुरुआत की फिर असल (मूल) की, जैसे कि उसने सेवा की वसीयत की...	अगर इन मसाइल में इब्तिदा ताबे' से की फिर असल की वसीयत की, मसलन पहले ख़िदमत (सेवा) की वसीयत किसी...

[1] अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी Page 563 of 658

فائدہ ۳: وصیت شیئ اگر چہ وضعا تملیکِ منفعت شے نہیں مگر التزاماً ضرور مفید تملیک منفعت شے ہے ولہذا اگر پہلے عمرو کے لئے وصیت منفعت کی اس کے بعد شیئ کی وصیت زید کے لئے کی اگر دونوں وصیتیں متصلاً کیں جب تو منفعت والے منفعت اور رقبہ والے کو رقبہ کہ ایسا کلام متصل دلیلِ توزیع و تقسیم ہوتا ہے ولہذا اگر کہا کہ یہ انگشتری زید کو دینا اور اس کا نگ عمرو کو یا یہ مکان زید کو دیں اور اس کا عملہ عمرو کو تو بالاتفاق صاحبین زید کے لئے خالی انگشتری بے نگ اور زمین بلا عمارت ہو گی اور عملہ اور نگ تنہا عمرو کا حالانکہ انگشتری نگ کو بھی شامل تھا اور مکان میں عملہ بھی داخل تھا، کافی میں ہے:

(Arabic)	(Urdu Translation)
ان اوصی بهذه الامة لفلان وبحملها لاخر او بهذه الدار لفلان وببنائها لاخر او بهذا الخاتم لفلان وبفصه للأخر فان وصل فلكل واحد ما اوصی (الی قوله) لان ذلك بمنزلة دليل التخصيص والاستثناء فيتبين به انه اوجب لصاحب الخاتم الحلقة خاصة دون الفص الاتری انه لواصل بالجارية واستثنی حملا صح الاستثناء۔ ۱	اگر یوں وصیت کی لونڈی فلاں کے لئے اور اس کا حمل فلاں کے لئے یا یہ مکان فلاں کے لئے اور اس کی عمارت فلاں کے لئے یا یہ انگوٹھی فلاں کے لئے اور اس کا نگینہ فلاں کے لئے ہے اگر یہ وصیتیں متصلاً کیں تو ہر ایک کو وہی ملے گا جس کی وصیت اس کے لئے کی ہے (اپنے اس قول تک) اس لئے کہ تخصیص و استثناء کی دلیل ہے۔ اس سے ظاہر ہو گیا کہ موصی نے انگوٹھی والے کے لئے حلقہ خاص کیا ہے بغیر نگینے کے۔ کیا تم نہیں دیکھتے کہ اگر لونڈی کی وصیت کی اور حمل کو مستثنیٰ کر دیا تو استثناء صحیح ہے۔ (ت)

اور اگر وصیت رقبہ و وصیت منفعت کے بعد کلام مفصول میں کی اور اس میں منفعت کا نام نہ بھی لیا جب بھی مالک رقبہ زید ہو گا اور منفعت عمرو زید میں نصف نصف ہو جائے گی۔ بدائع امام ملک العلماء مسعود پھر عالمگیریہ میں ہے:

(Arabic)	(Urdu Translation)
لو ابتدأ بالتبع في هذه المسائل ثم بالاصل بان اوصى بخدمة	اگر ان مسائل میں ابتداء تابع سے کی پھر اصل کی وصیت کی مثلاً پہلے خدمت کی وصیت کسی

[1] الکافی شرح الوافی Page 563 of 658

[Arabic Text]: Al-abd li-insan thumma bil-abdi li-akhar aw awsa bi-sukna hadhihi al-dar li-insan thumma bil-dari li-akhar aw bil-thamrati li-insan thumma bil-shajarati li-akhar fa-in dhukira mawsulan fa-likulli wahidin minhuma ma samma lahu bihi wa-in dhukira mafsulan fal-aslu lil-musa lahu bil-asli wal-tab'u baynahuma nisfan. [Footnote 1]

[Urdu Translation]: If someone bequeaths a slave to one person, then the slave himself to another; or bequeaths the residence of a house to one person, then the house itself to another; or bequeaths the fruit (produce) to one person, then the tree itself to another. If these bequests are mentioned consecutively, then each person receives what was specifically named for them. However, if there is a gap between the mention of the two bequests, then the one to whom the 'original' (root/principal) was bequeathed gets the original, and the 'accessory' (benefit/derived) will be divided equally between the two. (T)

If the bequest of the 'corpus' (original asset) did not inherently imply the transfer of benefit, then in the case of separation, there would be no reason to divide the benefit equally. Yes, after a bequest of the corpus, a bequest of the benefit to another person acts as an obstacle to the first person's entitlement to the benefit, leaving them with only bare ownership of the corpus. When there is no obstacle, both rights are established—one by primary designation and the other by implication. In 'Al-Kafi', it is stated after the aforementioned passage:

[Arabic Text]: Wa-innama tustahaqqu hadhihi al-ashya'u bi-milki al-asli idha lam yujadi al-mani'u wa-huna wujudu al-mani'i wa-huwa al-wasiyyatu lil-thani. [Footnote 2]

[Urdu Translation]: Entitlement to these things through ownership of the 'original' occurs only when no obstacle exists. Here, an obstacle exists, which is the bequest to the second person. (T)

Benefit 4: A bequest of benefit is like a bequest of the corpus. If the benefit of something is bequeathed to someone, it is as if that thing itself has been bequeathed to them for their lifetime or a fixed period. If the corpus of something is given to Zaid and its benefit to Amr, it is as if a bequest of that thing was made to both—to Zaid absolutely, and to Amr for the limited period of use. Therefore, the owner of the benefit is equal to the owner of the corpus in the calculation of the one-third (of the

estate) and the distribution of shares. During a shortage in the one-third, they compete with (the corpus owner) and their bequest...

1. Al-Fatawa al-Hindiyyah, Kitab al-Wasaya, Al-Bab al-Sabi', Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/125
2. Al-Kafi Sharh al-Wafi

[अरबी पाठ]: अल-अब्द लि-इंसान सुम्मा बिल-अब्दी लि-आखर औ औसा बि-सुकना हाज़िहि अद-दार लि-इंसान सुम्मा बिल-दारी लि-आखर औ बिल-समरती लि-इंसान सुम्मा बिल-शजरती लि-आखर फ़-इन ज़ुकिरा मौसूलन फ़-लिकुल्ली वाहिदिन मिन्हुमा मा सम्मा लहू बिही व-इन ज़ुकिरा मफ़सूलन फ़ल-असलु लिल-मूसा लहू बिल-अस्ली वल-तब्अु बयनाहुमा निस्फ़ान। [फ़ुटनोट १]

[उर्दू अनुवाद]: यदि किसी ने एक व्यक्ति के लिए एक गुलाम की वसीयत की, फिर स्वयं उसी गुलाम की वसीयत किसी दूसरे के लिए कर दी; या रहने (सकूनत) की वसीयत एक के लिए की, फिर उसी घर की वसीयत दूसरे के लिए कर दी; या फल की वसीयत एक के लिए की, फिर पेड़ की वसीयत दूसरे के लिए कर दी। यदि वसीयतों का उल्लेख निरंतर (लगातार) किया गया है, तो प्रत्येक को वही मिलेगा जिसका नाम लिया गया है। और यदि दोनों वसीयतों के उल्लेख में अंतराल है, तो जिसके लिए 'मूल' (असल) की वसीयत है, उसे मूल मिलेगा और 'गौण' (ताबे) इन दोनों के बीच आधा-आधा विभाजित होगा। (त)

तो यदि 'रकबा' (मूल संपत्ति) की वसीयत मूल रूप से लाभ के अधिकार को हस्तांतरित (मलिक-ए-मनफ़अत) नहीं करती होती, तो पृथक्करण की स्थिति में लाभ के आधे-आधे बँटवारे का कोई कारण नहीं होता। हाँ, रकबा की वसीयत के बाद दूसरे के लिए लाभ की वसीयत, पहले के लाभ के अधिकार के लिए बाधा बन जाती है, जिससे उसके पास केवल मूल संपत्ति का स्वामित्व (तमलीक-ए-मुजर्रद-ए-रकबा) रह जाता है। और जब कोई बाधा नहीं होगी, तो दोनों अधिकार स्थापित होंगे—एक स्पष्ट रूप से और दूसरा अनिवार्य रूप से। 'काफ़ी' में उपरोक्त इबारत के बाद कहा गया है:

[अरबी पाठ]: व-इन्नमा तुस्तहक़्क़ु हाज़िहि अल-अश्याउ बि-मिल्कि अल-अस्ली इज़ा लम युजदि अल-मानिउ व-हुना वुजूदु अल-मानिइ व-हुवा अल-वसीयतु लिल-सानी। [फ़ुटनोट २]

[उर्दू अनुवाद]: इन सभी वस्तुओं में 'मूल' के स्वामित्व का अधिकार तभी प्राप्त होता है जब कोई बाधा न हो, और यहाँ बाधा मौजूद है, जो कि दूसरे के लिए की गई वसीयत है। (त)

फ़ायदा ४: लाभ की वसीयत, मूल संपत्ति (रकबा) की वसीयत के समान है। जिस वस्तु का लाभ किसी के लिए वसीयत के रूप में तय किया गया है, मानों वही वस्तु उसे उसके जीवनकाल या एक निश्चित समय तक वसीयत में दी गई है। यदि किसी वस्तु का रकबा ज़ैद के लिए और लाभ अम्र के लिए रखा गया है, तो मानों उन दोनों के लिए उस वस्तु की वसीयत की गई है—ज़ैद के लिए पूर्ण रूप से और

अम्र के लिए लाभ उठाने के सीमित समय तक। इसलिए, लाभ का स्वामी संपत्ति के एक-तिहाई (तिहाई) के हिसाब और हिस्सों के बंटवारे में रकबा के स्वामी के समान होता है, और तिहाई की कमी के समय वह उसकी वसीयत में बाधा बनता है...

1. अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, किताबुल वसाया, अल-बाब-अस्-साबि', नूरानी कुतुब ख़ाना पेशावर, ६/१२५
2. अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी

पृष्ठ ५६४/६५८

العبد لانسان ثم بالعبد لاخر اواوصی بسکنی ھذہ الدار لانسان ثم بالدار لاخر اوبا لثمرۃ لانسان ثم بالشجرۃ لاخر فان ذکر موصولا فلکل واحد منھما ماسمی لہ بہ وان ذکر مفصولا فالاصل للموصی لہ بالاصل والتبع بینھما نصفان۔^1

شخص کے لئے کی پھر خود غلام کی وصیت کسی دوسرے کے لئے کردی یا سکونت کی وصیت کسی کے لئے کرکے پھر اسی گھر کی وصیت کسی دوسرے کے لئے کردی یا پھل کی وصیت کسی کے لئے کرکے پھر درخت کی وصیت کسی دوسرے کے لئے دی، اگر وصیتوں کا ذکر متصلاً کیا ہے تب تو ہر ایک کو وہی ملے گا جس کا اس نے نام لیا اور اگر دونوں وصیتوں کے ذکر میں فاصلہ کیا تو پھر جس کے لئے اصل کی وصیت ہے اس کو اصل ملے گا اور تابع ان دونوں میں نصف نصف تقسیم ہوگا۔ (ت)

تو اگر وصیتِ رقبہ اصلاً مفیدِ تملیکِ منفعت نہ ہوتی تو بحالِ فصل تنصیفِ منفعت کی وجہ نہ تھی ہاں وصیتِ رقبہ کے بعد دوسرے کے لئے وصیتِ منفعت، اول کے لئے استحقاقِ منفعت کے لئے مانع ہو کر اس کے لئے تملیکِ مجردِ رقبہ رہ جاتی ہے، اور جب مانع نہ ہوگا دونوں ثابت ہوں گی، یہ وضعاً اور وہ التزاماً، کافی میں عبارت مذکورہ آنفا کے بعد فرمایا:

وانما تستحق ھذہ الاشیاء بملك الاصل اذا لم یوجد المانع وھنا وجود المانع وھو الوصیۃ للثانی۔^2

ان تمام اشیاء میں ملکِ اصل کا استحقاق تب ہو گا جب کوئی مانع نہ ہو اور یہاں مانع موجود ہے اور وہ ہے دوسرے کے لئے وصیت۔ (ت)

فائدہ ۴ : وصیتِ منفعت بمنزلہ وصیتِ رقبہ ہے جس شیئ کی منفعت کسی کے لئے وصیۃً قرار دی گویا اسے خود وہ شیئی اس کی حیات یا ایک زمانہ معین تک وصیۃً دی اور اگر ایک شیئی کا رقبہ زید اور منفعت عمرو کے لئے رکھی تو گویا اس شیئی کی دونوں کے لئے وصیت کی زید کے لئے مطلق اور عمرو کے لئے وقتِ محدودِ انتفاع تک ولذا صاحبِ منفعت حسابِ ثلث و ضربِ حصص میں صاحبِ رقبہ کا ہمسر ہوتا ہے اور تنگیِ ثلث کے وقت اس کا مزاحم ہو کر اس کی وصیت کو

1۸ الفتاوی الهندية كتاب الوصايا الباب السابع نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۲۵ 2۸ الكافي شرح الوافي

It decreases when its duration ends, the owner of the slave's essence (raqabah) then finds his bequest completed. It is stated in Al-Kafi:

[Table] Arabic: Al-Wasiyyat bil-Khidmati ma lam yastawf al-musa lahu kamala haqqihi bi-manzilat al-wasiyyati bir-raqabah. 1 Urdu: Until the legatee of the service has received his full right, it is equivalent to a bequest of the slave's essence (raqabah). (T)

It is stated in Fatawa Alamgiri:

[Table] Arabic: Lau kana lahu thalathatu a'budin fa-awsa bi-raqabati ahadihim li-rajulin wa qimatuhu thalathu-mi'atin wa bi-khidmati al-thani li-akharin wa qimatuhu khamsu-mi'atin wa qimatu al-thalithi alf jazat li-kulli wahidin thalathatu arba'i wasiyyatihi yu'ta li-sahibi al-raqabah thalathatu arba'iha wa yakhdumu li-sahibi al-khidmah thalathata ayyamin wa lil-warathati yawman li-anna al-wasaya jawazat al-thultha li-anna thultha al-mali sittu-mi'atin wal-wasaya kanat thamana-mi'atin wa kana thulthu al-mali thalathata arba'i al-wasaya kadha fi Muhit al-Sarakhsi. Wa idha mata sahibu al-khidmah istakmala sahibu al-raqabah abdahu kullahu. Urdu: If a person has three slaves, he bequeathed the essence (raqabah) of one slave for a person whose value is three hundred dirhams, and bequeathed the service of the second slave for another person whose value is five hundred dirhams, while the value of the third slave is one thousand dirhams, then for each of them, three-quarters (3/4) of the bequest will be valid. Accordingly, the first legatee will receive three-quarters of the slave of his bequest, and the slave of the bequest for service will serve him for three days and serve the heirs for one day because the bequests exceeded one-third of the estate. One-third of the estate is only six hundred dirhams while the bequests have reached eight hundred dirhams, so in this way, one-third of the total estate became three-quarters (3/4) of the bequests. It is stated like this in Al-Muhit. If the person entitled to the service dies, then the owner of the essence (raqabah) will take his bequeathed slave in full. Similarly, if that slave dies who...

1 Al-Kafi Sharh Al-Wafi Page 565 of 658

यह घटता है जब इसकी अवधि समाप्त हो जाती है, रक़बा (दास का मूल स्वरूप) का स्वामी तब अपनी वसीयत पूरी पाता है, अल-काफ़ी में फ़रमाया गया है:

[तालिका] अरबी: अल-वसीयत बिल-खिदमत मा लम यस्तवफ अल-मूसा लहू कमाला हक़्क़िही बि-मंज़िलत अल-वसीयत बिर-रक़बा। 1 उर्दू: जब तक सेवा का मूसा लह (वसीयत प्राप्तकर्ता) अपना पूरा अधिकार प्राप्त नहीं कर लेता, तब तक वह रक़बा की वसीयत के समान है। (त)

फ़तावा आलमगीरी में है:

[तालिका] अरबी: लौ काना लहू सलासतु अबुदिन फ-अव्सा बि-रक़बति अहदिहिम लि-रजुलिन व क़ीमतुहू सलासु-मिअतिन व बि-खिदमत अस-सानी लि-आख़रिन व क़ीमतुहू ख़म्सु-मिअतिन व क़ीमतु अस-सालिस अल्फ़ जाज़त लि-कुल्लि वाहिदिन सलासतु अरबा'इ वसिय्यतिही यु'ता लि-साहिब अर-रक़बा सलासतु अरबा'इहा व यख़्दुमु लि-साहिब अल-खिदमत सलासत अय्यामिन व लिल-वरसति यौमन लि-अन्न अल-वसाया जावज़त अस-सुल्सा लि-अन्न सुल्सा अल-मालि सित्तु-मिअतिन वल-वसाया कानत समना-मिअतिन व काना सुल्सु अल-मालि सलासतु अरबा'इ अल-वसाया कज़ा फ़ी मुहीत अस-सरख़सी। व इज़ा माता साहिब अल-खिदमत इस्तकमला साहिब अर-रक़बा अब्दहू कुल्लहू। उर्दू: यदि किसी व्यक्ति के पास तीन गुलाम हैं, उसने एक गुलाम के रक़बा की एक व्यक्ति के लिए वसीयत की जिसकी कीमत तीन सौ दिरहम है, और दूसरे गुलाम की सेवा की वसीयत किसी और व्यक्ति के लिए की जिसकी कीमत पांच सौ दिरहम है जबकि तीसरे गुलाम की कीमत एक हजार दिरहम है, तो दोनों में से प्रत्येक के लिए तीन-चौथाई (3/4) वसीयत जायज़ होगी। चुनांचे पहले मूसा लह को उसकी वसीयत के गुलाम का तीन-चौथाई मिलेगा और सेवा की वसीयत का गुलाम तीन दिन उसकी और एक दिन वारिसों की सेवा करेगा क्योंकि वसीयतें तिहाई माल से बढ़ गईं, तिहाई माल तो केवल छह सौ दिरहम है जबकि वसीयतें आठ सौ दिरहम हो चुकी हैं तो इस तरह कुल माल का तिहाई हिस्सा वसीयतों का तीन-चौथाई (3/4) हो गया। मुहीत में यूँ ही है। अगर साहब-ए-खिदमत (सेवा का स्वामी) मर गया तो साहब-ए-रक़बा अपना वसीयत का गुलाम पूरा ले लेगा। इसी तरह अगर वह गुलाम मर जाए जो...

1 अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी पेज 565 ऑफ़ 658

گھٹاتا ہے جب اس کی مدت ختم ہو جاتی ہے صاحبِ رقبہ اس وقت اپنی وصیت کی تکمیل پاتا ہے، کافی میں فرمایا:

[ٹیبل] عربی: الوصیة بالخدمة مالم یستوف الموصی له کمال حقه بمنزلة الوصیة بالرقبة - 1 اردو: جب تک خدمت کا موصی لہ اپنا حق پورا وصول نہیں کر لیتا اس وقت تک وہ بمنزلہ رقبہ کی وصیت کی ہے۔ (ت)

فتاوٰی عالمگیری میں ہے:

[ٹیبل] عربی: لوکان له ثلثة اعبد فاوصی برقبة احدهم لرجل و قیمته ثلثمائة وبخدمة الثانی لآخر وقیمته خمسمائة وقیمة الثالث الف جاز لکل واحد ثلثة ارباع وصیته یعطی لصاحب الرقبة ثلثة ارباعها ویخدم لصاحب الخدمة ثلثة ایام وللورثة یوما لان الوصایا جاوزت الثلث لان ثلث المال ستمائة والوصایا کانت ثمانمائة وکان ثلث المال ثلثة ارباع الوصایا کذا في محیط السرخسی۔ واذا مات صاحب الخدمة استکمل صاحب الرقبة عبده کله اردو: اگر کسی شخص کے تین غلام ہیں، اس نے ایک غلام کے رقبہ کی ایک شخص کے لئے وصیت کی جس کی قیمت تین سو درہم ہے، اور دوسرے غلام کی خدمت کی وصیت کسی اور شخص کے لئے کی جس کی قیمت پانچ سو درہم ہے جبکہ تیسرے غلام کی قیمت ایک ہزار درہم ہے تو دونوں میں سے ہر ایک کے لئے تین چوتھائی (3/4) وصیت جائز ہوگی چنانچہ پہلے موصی لہ کو اس کی وصیت کے غلام کا تین چوتھائی ملے گا اور صاحب خدمت کی وصیت کا غلام تین روز اس کی اور ایک روز وارثوں کی خدمت کرے گا کیونکہ وصیتیں تہائی مال سے بڑھ گئیں، تہائی مال تو فقط چھ سو درہم ہے جبکہ وصیتیں آٹھ سو درہم ہوچکی ہیں تو اس

طرح کل مال کا تہائی حصہ وصیتوں کا تین چوتھائی (3/4) ہو گیا۔ محیط میں یوں ہی ہے۔ اگر صاحبِ خدمت مر گیا تو صاحبِ رقبہ اپنا وصیت کا غلام پورا لے لے گا۔ اسی طرح اگر وہ غلام مر جائے جو

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

Arabic	Urdu
And likewise, if the slave who was serving dies, even if the value of the slaves is equal, for the owner of the service, there is half of the slave's service and for the owner of the corpus (neck), there is half of the corpus of the other; as stated in Al-Mabsut.[1]	The same ruling will apply then as well. If the price of the slaves is equal, the owner of the service will get half the service and the owner of the corpus will get half the corpus. This is how it is stated in Al-Mabsut. (T)

Benefit 5: From this, it becomes apparent that the person for whom a bequest of the corpus (ownership) of a property has been made does not need a bequest for its usufruct (benefit), because by virtue of being the owner, he will have the right to benefit from it. Along with this, the choice to utilize it absolutely or at a specific time will be manifest, rather than needing a bequest for the usufruct which, due to lack of necessity, would be redundant and ineffective. This is similar to a bequest for a sole heir other than the spouses, as previously mentioned from *Al-Durr al-Mukhtar* and *Ghunyat Dhawi al-Ahkam*. (As has been mentioned previously with reference to *Durr al-Mukhtar* and *Ghunyat Dhawi al-Ahkam*. T)

Benefit 6: In a bequest, it is mandatory to consider the testator's intention. It is stated in *Al-Hidayah* and *Al-Kafi* regarding the legatee of a slave's service:

Arabic	Urdu
The legatee has no right to take the slave out of Kufa unless the legatee and his family reside outside Kufa, in which case he may take him to his family for service there if he can be taken out from the one-third (of the estate), because the bequest is only executed according to what is known of the testator's intention. If they are in his city, then his intention is that he should be able to receive his service there without the hardship of travel being mandatory. And if they are in another city, then his intention is that the	The legatee does not have the authority to take the slave out of Kufa. However, if the legatee and his family live outside Kufa, then he can take the slave away because the bequest is implemented based on the intention known from the testator. If the legatee and his family live in the testator's city, then the legatee's intention is that he can receive service without the necessity of travel hardship. And if they live in a city other than that city, then the intention will be that the legatee takes this slave to his family there so they can serve them. (T)

Arabic	Urdu
slave be brought to his family to serve them.[2]	

[1] Al-Fatawa al-Hindiyyah, Book of Wills, Chapter Seven, Noorani Kutub Khana, Karachi, 6/126 [2] Al-Hidayah, Book of Wills, Chapter on Bequest of Residence and Service etc., Matba' Yusufi, Lucknow, 4/281-282

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

अरबी

और इसी तरह, यदि सेवा करने वाले गुलाम की मृत्यु हो जाती है, भले ही गुलामों का मूल्य समान हो, सेवा के स्वामी के लिए गुलाम की आधी सेवा होगी और स्वामित्व (गर्दन) के स्वामी के लिए दूसरे की आधी स्वामित्व (रक़बा) होगी; जैसा कि अल-मबसूत में उल्लेखित है।[1]

उर्दू

तब भी यही नियम लागू होगा। यदि गुलामों की कीमत बराबर हो तो सेवा के स्वामी के लिए आधी सेवा और स्वामित्व के स्वामी के लिए आधा स्वामित्व होगा। मबसूत में इसी तरह कहा गया है। (त)

फायदा 5: यहाँ से यह स्पष्ट होता है कि जिसके लिए संपत्ति के स्वामित्व (रक़बा) की वसीयत की गई हो, उसे उसके उपभोग (मनफ़अत) की वसीयत की आवश्यकता नहीं है, क्योंकि स्वामी होने के नाते उसे उससे लाभ उठाने का अधिकार होगा। इसके साथ ही, इसे पूर्ण रूप से या किसी विशिष्ट समय पर उपयोग करने का विकल्प स्वतः ही स्पष्ट होगा, न कि उपभोग के लिए वसीयत की आवश्यकता होगी, जो आवश्यकता की कमी के कारण व्यर्थ और बेअसर होगी। यह उसी प्रकार है जैसे पति-पत्नी के अतिरिक्त किसी एकमात्र उत्तराधिकारी के लिए वसीयत, जैसा कि अल-दुर्र अल-मुख्तार और गुनियात ज़वी अल-अहकाम से पहले बताया जा चुका है। (जैसा कि दुर्र-ए-मुख्तार और गुनियात ज़वी अल-अहकाम के संदर्भ में पहले उल्लेख किया गया है। त)

फायदा 6: वसीयत में वसीयतकर्ता (मूसी) के उद्देश्य पर विचार करना अनिवार्य है। अल-हिदाया और अल-काफ़ी में गुलाम की सेवा प्राप्त करने वाले वसीयतदार (मूसी लह) के संबंध में उल्लेख है:

अरबी

वसीयतदार को गुलाम को कूफ़ा से बाहर निकालने का अधिकार नहीं है, जब तक कि वसीयतदार और उसका परिवार कूफ़ा से बाहर न रहते हों, ऐसी स्थिति में वह उसे वहाँ सेवा के लिए अपने परिवार के पास ले जा सकता है यदि उसे (संपत्ति के) एक-तिहाई से निकाला जा सके, क्योंकि वसीयत केवल वसीयतकर्ता के ज्ञात उद्देश्य के अनुसार ही लागू की जाती है। यदि वे

उर्दू

वसीयतदार को गुलाम को कूफ़ा से बाहर ले जाने का अधिकार नहीं है। हालाँकि, यदि वसीयतदार और उसके घर के सदस्य कूफ़ा से बाहर रहते हैं, तो वह गुलाम को ले जा सकता है क्योंकि वसीयत वसीयतकर्ता के ज्ञात उद्देश्य के आधार पर कार्यान्वित होती है। यदि वसीयतदार और उसका परिवार वसीयतकर्ता के शहर में रहते हैं, तो अब वसीयतदार का उद्देश्य यह है कि वह यात्रा की

अरबी	उर्दू
उसके शहर में हैं, तो उसका उद्देश्य यह है कि वह यात्रा की कठिनाई के बिना वहाँ उसकी सेवा प्राप्त कर सके। और यदि वे दूसरे शहर में हैं, तो उसका उद्देश्य यह होगा कि गुलाम को उसके परिवार के पास ले जाया जाए ताकि वह उनकी सेवा कर सके।[2]	कठिनाई की अनिवार्यता के बिना सेवा प्राप्त कर सके। और यदि वे उस शहर के अलावा किसी अन्य शहर में रहते हैं, तो अब उद्देश्य यह होगा कि वसीयतदार इस गुलाम को वहाँ अपने घर वालों के पास ले जाए ताकि वह उनकी सेवा कर सके। (त)

---

[1] अल-फ़तावा अल-हिन्दिया, वसीयत की पुस्तक, अध्याय सात, नूरानी कुतुब खाना, कराची, 6/126

[2] अल-हिदाया, वसीयत की पुस्तक, निवास और सेवा की वसीयत पर अध्याय आदि, मतब' यूसुफी, लखनऊ, 4/281-282

عربی	اردو
وكذالك ان مات العبد الذی كان يخدم ولوكانت قيمة العبيد سواء كان لصاحب الخدمة نصف خدمة العبد و لصاحب الرقبة نصف رقبة الأخر كذافی المبسوط[1]	خدمت کرتا ہے تب بھی یہی حکم ہوگا۔ اگر غلاموں کی قیمت برابر ہو تو صاحب خدمت کے لئے نصف خدمت اور صاحب رقبہ کے لئے نصف رقبہ ہوگا۔ مبسوط میں یوں ہی ہے۔ (ت)

فائدہ ۵: یہیں سے ظاہر ہوا کہ جس کے لئے وصیت رقبہ ہوا اسے وصیت منفعت کی حاجت نہیں کہ وہ بحکم ملک مختار انتفاع ہوگا اس کے ساتھ مطلقاً یا کسی وقت خاص میں اختیار انتفاع کا ذرا سی لازم کا اظہار ہوگا نہ کہ اس کے لئے وصیت بالمنفعتہ جو بوجہ عدم حاجت لغو و بے اثر ہے جس طرح تنہا وارث غیر زوجین کے لئے وصیت کما تقدم عند الدر المختار وعن غنية ذوی الاحكام (جیسا کہ درمختار اور غنیہ ذوی الاحکام کے حوالے سے گزر چکا ہے۔ت)

فائدہ ۶: وصیت میں مقصد موصی پر نظر لازم ہے۔ ہدایہ وکافی میں درباره موصی لہ بخدمۃ العبد ہے:

عربی	اردو
ليس للموصی له ان يخرج العبد من الكوفة الا ان يكون الموصی له واهله في غير الكوفة فيخرجه الی اهله للخدمة هنالك اذكان يخرج من الثلث لان	لیس للموصی لہ کو یہ اختیار نہیں کہ وہ غلام کو کوفہ سے نکالے ہاں اگر موصی لہ اور اس کے اہل خانہ غیر کوفہ میں رہتے ہیں تو غلام کو نکال کر لے جاسکتا ہے کیونکہ وصیت اس مقصود پر نافذ ہوتی ہے جو موصی سے معلوم

عربی	اردو
الوصية انما تنفذ على مايعرف من مقصود الموصى فاذاكانوا في مصره فمقصوده ان يمكنه من خدمته فيه بدون ان يلزمه مشقة السفر واذا كانوا في غيره فمقصوده ان يحمل العبد الى اهله ليخدمهم۔[2]	ہو۔ اگر موصی لہ اور اس کے اہل خانہ موصی کے شہر میں رہتے ہیں تو اب موصی لہ کا مقصود یہ ہے کہ وہ سفر کی مشقت کے لزوم کے بغیر اس کی خدمت کرسکے اور اگر وہ اس شہر کے غیر میں رہتے ہیں تو اب مقصود یہ ہوگا کہ موصی لہ اس غلام کو وہاں اپنے اہل خانہ کے پاس لے جائے تاکہ یہ ان کی خدمت کرسکے۔ (ت)

---

[1] الفتاوی الہندیۃ کتاب الوصایا الباب السابع نورانی کتب خانہ کراچی ۶/۱۲۶ [2] الہدایۃ کتاب الوصایا باب الوصیۃ بالسکنی والخدمۃ الخ مطبع یوسفی لکھنؤ ۴/ ۲۸۱-۲۸۲

Fatawa Razawiyya Volume 25

Benefit 7: Regarding dowry, the woman's statement under oath is credible up to the amount of 'Mehr-e-Mithl' (customary dowry) when the marriage is well-known and established. In Fatawa Khaniya, before the section on revoking a will:

If a woman claims an amount equal to her customary dowry, it shall be given to her if the marriage is open and well-known, and the marriage itself will be witness for her. (1)	**If a woman claimed the customary dowry, it will be given to her provided the marriage is apparent and well-known and the marriage itself will be its witness. (T)**

In the same chapter on executors in Fatawa Hindiyya, it is stated:

If the marriage is well-known, then the statement of the woman is acceptable up to the limit of her customary dowry, and that shall be given to her. (2)	**If the marriage is well-known, then the statement of the woman is acceptable up to the limit of her customary dowry and it will be given to her. (T)**

Benefit 8: Dowry is also like other debts, and debt pertains to value, not to a specific physical asset. Therefore, the heirs have the option to pay the creditor's debt from their own pocket and save the estate for themselves, even if the debt encompasses the entire estate, due to which ownership in the estate is not fundamentally established for the heirs. It is stated in Jami' al-Fusulayn and al-Ashbah:

And if debt encompasses it (the estate), they do not own it by inheritance unless the deceased's creditor waives it or his heir pays it, etc. (3)	**If debt encompasses the entire estate, no one will become its owner by way of inheritance unless the creditor pardons the deceased or some heir pays it, etc. (T)**

In al-Ashbah, it is further stated:

And the heir has the right to reclaim the estate by paying off the debt, even if it covers the whole estate. (4)	**The heir has the option to pay the debt and release the estate, even if the debt covers the entire estate. (T)**

1. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Wasaya, Section on various issues, Naval Kishore, Lucknow, 4/846.

2. Fatawa Qazi Khan, Kitab al-Wasaya, Chapter of the Executor, Section on actions of the executor etc., 4/859.
3. Al-Ashbah wa al-Nazair, Third Art, Discourse on Ownership, Idara-tul-Quran Karachi, 2/204.
4. Al-Ashbah wa al-Nazair, Third Art, Discourse on Ownership, Idara-tul-Quran Karachi, 2/205.

फ़तावा रज़विया जिल्द २५

फ़ायदा ७: मेहर के बारे में, मेहर-ए-मिसल (पारंपरिक मेहर) तक औरत का बयान कसम के साथ विश्वसनीय है, बशर्ते कि निकाह मशहूर और मालूम हो। फ़तावा खानिया में 'वसीयत से रुजू' के अध्याय से पहले है:

अगर औरत ने मेहर-ए-मिसल की मात्रा का दावा किया तो उसे दिया जाएगा जब निकाह स्पष्ट रूप से ज्ञात हो और निकाह ही उसके लिए गवाह होगा। (१)	**अगर औरत ने मेहर-ए-मिसल का दावा किया तो उसे दिया जाएगा जबकि निकाह ज़ाहिर और मशहूर हो और निकाह ही उसका गवाह होगा। (त)**

इसी के'बाबू उल-वसी' (कार्यकारी के अध्याय) में फिर हिन्दिया में है:

अगर निकाह मशहूर हो, तो बात औरत की मानी जाएगी उसकी मेहर-ए-मिसल तक और उसे वह दिया जाएगा। (२)	**अगर निकाह मशहूर हो तो औरत का बयान मेहर-ए-मिसल की हद तक स्वीकार्य होगा और वह उसे दिया जाएगा। (त)**

फ़ायदा ८: मेहर भी अन्य ऋणों की तरह है, और ऋण का संबंध मूल्य से होता है न कि किसी विशेष वस्तु (ऐन) से। इसलिए वारिसों को अधिकार है कि वे ऋणदाता का ऋण अपनी ओर से अदा करके विरासत को अपने लिए बचा लें, भले ही ऋण पूरी विरासत को घेरे हुए हो, जिसके कारण वारिसों के लिए विरासत में मूल रूप से मिल्कियत (स्वामित्व) साबित नहीं होती। जामे उल-फूसुलैन और अश्बाह में है:

और यदि ऋण उसे (विरासत को) घेर ले, तो वह विरासत के माध्यम से स्वामित्व में नहीं आती जब तक कि ऋणदाता मृतक को मुक्त न कर दे या उसका उत्तराधिकारी उसे अदा न कर दे आदि। (३)	**अगर ऋण पूरी विरासत को घेरे हुए हो तो विरासत के तौर पर कोई उसका मालिक नहीं बनेगा सिवाय इसके कि ऋणदाता मृतक को ऋण से मुक्त कर दे या उसका कोई वारिस उसे अदा कर दे आदि। (त)**

अश्बाह में इसके बाद फरमाया:

और उत्तराधिकारी को ऋण चुकाकर विरासत को छुड़ाने का अधिकार है भले ही वह पूरी विरासत को घेरे हुए हो। (४)

वारिस को अधिकार है कि वह ऋण अदा करके विरासत को आज़ाद करा ले, चाहे ऋण पूरी विरासत पर हावी हो। (त)

1. फ़तावा काज़ी खान, किताबुल वसाया, फ़सल मसाइल मुख़्तलिफ़ा, नवल किशोर लखनऊ ४/ ८४६
2. फ़तावा काज़ी खान, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, फ़सल फ़ी तसर्रुफ़ातुल वसी आदि ४/ ८५९
3. अल-अश्बाह वन-नज़ायर, अल-फन अल-सालिस, अल-क़ौल फ़िल-मुल्क, इदारातुल क़ुरआन कराची २/ २०४
4. अल-अश्बाह वन-नज़ायर, अल-फन अल-सालिस, अल-क़ौल फ़िल-मुल्क, इदारातुल क़ुरआन कराची २/ २०५

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

فائدہ ۷: درباره مہر مہرِ مثل تک عورت کا قول مع الیمین معتبر ہے جبکہ زوجیت معروف و معلوم ہو فتاوٰی خانیہ میں قبیل فصل رجوع عن الوصیۃ ہے۔

ان ادعت المرأة مقدار مہر مثلها یدفع الیها اذا کان النکاح ظاهراً معروفا ویکون النکاح شاہد الہا-1

اگر عورت نے مہر مثل کا دعوی کیا تو اس کو دیا جائے گا جبکہ نکاح ظاہر و معروف ہو اور نکاح ہی اس کا شاہد ہوگا۔ (ت)

اسی کے باب الوصی میں پھر ہندیہ میں ہے:

ان کان النکاح معروفا کان القول قول المرأة الی مہر مثلها یدفع ذلك الیها -2

اگر نکاح معروف ہو تو عورت کا قول مہر مثل کی حد تک مقبول ہوگا اور وہ اس کو دیا جائے گا۔ (ت)

فائدہ ۸: مہر بھی مثلِ سائر دیون ہے اور دین کا تعلق مالیت سے ہے نہ عین سے ولہٰذا ورثہ کو اختیار ہوتا ہے کہ دائن کا دین اپنے پاس سے دے کر ترکہ اپنے لئے بچالیں اگرچہ دین مستغرق ہو جس کے سبب ورثہ کے لئے ترکہ میں اصلاً ملک ثابت نہیں ہوتی۔ جامع الفصولین واشباہ میں ہے:

واستغرقها دین لا یملکها بالارث الا اذا ابرأ المیت غریمه او اداه وارثه الخ-3

اگر قرض پورے ترکہ کو محیط ہو تو میراث کے طور پر کوئی اس کا مالک نہیں بنے گا سوائے اس قرض خواہ میت کو بری کردے یا کوئی وارث اس کو ادا کردے الخ (ت)

اشباہ میں اس کے بعد فرمایا:

وللوارث استخلاص التركة بقضاء الدين لو مستغرقا -4 وارث کو اختیار ہے کہ قرض ادا کر کے ترکہ کو واگزار کرالے جبکہ قرض پورے ترکہ پر حاوی ہو۔ (ت)

1 فتاوٰی قاضی خان کتاب الوصایا فصل مسائل مختلفہ نولکشور لکھنؤ ۴/ ۸۴۶ 2 فتاوٰی قاضی خان کتاب الوصایا باب الوصی فصل فی تصرفات الوصی الخ ۴/ ۸۵۹ 3 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۰۴ 4 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۰۵

Benefit 9: A bequest from the testator's perspective is a transfer of ownership, so it cannot exceed what they specified. If the bequest is for a fractional share like half or one-third of the estate, then it will certainly be shared in every part of the remaining estate after debt payment. However, a bequest of specific items remains fixed only on those items; the legatee cannot receive even a grain's worth from anything else. Even if those items are equal to or less than one-third of the estate and would fully belong to the legatee under the bequest, if the value of those specific items decreases due to any dispute, the bequest will only be executed on that reduced amount. Completion of the share from the rest of the estate will not be done, as that would be an obligation without cause and is purely void. Therefore, if the estate consists of fifteen hundred rupees in cash and three hundred rupees' worth of goods or land, etc., and a bequest of all these goods and land was made for Zaid, while a bequest of 1/6th of his total wealth was made for Amr, then the total estate is eighteen hundred. The total bequests are six hundred, which is one-third of it, and a bequest up to one-third is valid without heirs' permission. So, it should have been that the bequests for both legatees were fully executed: giving the goods and land to Zaid, and three hundred rupees (which is 1/6th of the total wealth) to Amr. But this will not be done. Instead, Amr will be given two hundred and fifty rupees in cash and twenty-five worth of land and goods, and Zaid will receive only two hundred and seventy-five worth of goods. His bequest will not be completed from the cash because he had no right to the cash. The reason for this distribution is that the bequest of 1/6th of the wealth for Amr is a bequest of 1/6th of every part of the estate—cash, goods, and property. So, he should also get 1/6th of the fifteen hundred cash and 1/6th of the goods and land. There is no dispute regarding 1/6th of the cash, so that (250) is given to him. In the 1/6th of the property, Zaid is a disputant; he will say that according to the bequest, all of it is mine. Amr will say 1/6th of it is mine. Thus, 5/6th of that property belongs to Zaid without dispute, and for the 1/6th, Zaid and Amr are in dispute. So, by the rule of justice, it will be divided equally between them, and Amr will receive 1/12th of the goods and land, and Zaid will receive 11/12th. Apart from this, Zaid will not receive anything from the cash. It is stated in Radd al-Muhtar:

If someone bequeaths to a man a sword whose value is equal to one-sixth of his property, and to another one-sixth of his property, and his property besides the sword is five hundred, then the second person gets one-sixth of it, and the first gets one-fifth.

If someone bequeaths their sword to another, the value of which is equal to one-sixth of their total property, and for another person they bequeath one-sixth of their total property, while besides the sword, the testator's wealth is five hundred. In this...

फतावा रिज़विया जिल्द 25

फायदा 9: वसीयत मूसी (वसीयत करने वाले) की तरफ से मिल्कियत का तबादला है, इसलिए यह उसके द्वारा बताए गए से आगे नहीं बढ़ सकती। यदि वसीयत संपत्ति के एक हिस्से जैसे कि आधे या एक तिहाई हिस्से के लिए है, तो कर्ज अदायगी के बाद शेष संपत्ति के हर हिस्से में वह हिस्सा शामिल होगा। लेकिन विशिष्ट वस्तुओं की वसीयत केवल उन्हीं वस्तुओं पर आधारित रहेगी; उसे उनके अलावा कुछ भी नहीं मिलेगा। यहाँ तक कि अगर वे विशिष्ट वस्तुएँ कुल संपत्ति के एक तिहाई या उससे भी कम हों और वसीयत के अनुसार पूरी तरह उसे मिलनी हों, और किसी विवाद के कारण उन वस्तुओं में कुछ कमी आ जाए, तो उसकी वसीयत उसी कमी के साथ लागू होगी। बाकी संपत्ति से उसे पूरा नहीं किया जाएगा क्योंकि यह बिना किसी कारण के दायित्व होगा और पूरी तरह से अमान्य है। इसलिए, यदि संपत्ति में पंद्रह सौ रुपये नकद और तीन सौ रुपये का सामान या ज़मीन आदि हो, और इन सभी सामानों और ज़मीन की वसीयत ज़ैद के लिए की गई हो, और अपनी कुल संपत्ति के 1/6 हिस्से की वसीयत अम्र के लिए की गई हो, तो कुल संपत्ति अठारह सौ हुई। कुल वसीयतें छह सौ हुईं जो इसका एक तिहाई है, और एक तिहाई तक की वसीयत बिना वारिसों की अनुमति के प्रभावी होती है। तो होना यह चाहिए था कि दोनों वसीयतदारों की वसीयत पूरी तरह लागू की जाती: सामान और ज़मीन ज़ैद को दे दी जाती और तीन सौ रुपये (जो कुल संपत्ति का 1/6 हिस्सा है) अम्र को दिए जाते। लेकिन ऐसा नहीं किया जाएगा, बल्कि अम्र को दो सौ पचास रुपये नकद और पच्चीस रुपये की ज़मीन और सामान दिया जाएगा, और ज़ैद को केवल पौने तीन सौ (275) रुपये का सामान मिलेगा। नकद से उसकी वसीयत पूरी नहीं की जाएगी क्योंकि नकद में उसका कोई हक नहीं था। इस वितरण का कारण यह है कि अम्र के लिए संपत्ति के1/6 हिस्से की वसीयत संपत्ति के हर हिस्से - नकद, सामान और जायदाद - के1/6 हिस्से की वसीयत है। इसलिए उसे पंद्रह सौ नकद का भी 1/6 मिलना चाहिए और सामान तथा ज़मीन का भी 1/6। नकद के1/6 हिस्से में उसका कोई विरोधी नहीं है, इसलिए वह (250) उसे दे दिया गया। जायदाद के1/6 हिस्से में ज़ैद उसका विरोधी है; वह कहेगा कि वसीयत के अनुसार यह सब मेरा है, अम्र कहेगा कि इसमें से 1/6 मेरा है। तो उस संपत्ति का 5/6 हिस्सा बिना किसी विवाद के ज़ैद के लिए है, और 1/6 हिस्से में ज़ैद और अम्र के बीच विवाद है। तो न्याय के नियम के अनुसार वह उनके बीच आधा-आधा बँट जाएगा और अम्र को सामान और ज़मीन का 1/12 हिस्सा मिलेगा और ज़ैद को 11/12 हिस्सा। इसके अलावा ज़ैद को नकद में से कुछ नहीं मिलेगा। रद-उल-मुहतार में है:

यदि कोई व्यक्ति किसी के लिए ऐसी तलवार की वसीयत करे जिसका मूल्य उसके धन के छठे हिस्से के बराबर हो, और दूसरे के लिए अपने धन के छठे हिस्से की वसीयत करे, और तलवार के अलावा उसका धन पाँच सौ हो, तो दूसरे को उसका छठा हिस्सा मिलेगा और पहले को पाँचवाँ हिस्सा।

अगर कोई किसी के लिए अपनी तलवार की वसीयत करे जिसकी कीमत उसके कुल माल के छठे हिस्से के बराबर है और दूसरे शख्स के लिए अपने कुल माल के छठे हिस्से की वसीयत की जबकि तलवार के अलावा मूसी का माल पांच सौ है। इस...

فائدہ ۹: وصیت جہت موصی سے تملیک ہے تو اس کے بتائے سے تجاوز نہیں کر سکتی وصیت اگر حصہ شائعہ مثل نصف مال یا ثلث مترو کہ کی ہو تو تو ضرور ترکہ باقیہ بعد اداء الدین کے ہر جز میں شائع ہو گی مگر اعیان معینہ کی وصیت صرف انہیں اعیان پر مستقر رہے گی ان کے غیر سے ایک حبہ نہ پاسکے گا یہاں تک کہ اگر وہ اعیان ثلث مال یا اس سے بھی کم ہوں اور تمام و کمال بحکم وصیت اسے ملتے ہوں اور ان میں سے کسی منازعت کے سبب کچھ کم ہو جائے تو اس کی وصیت اسی کم میں نافذ پائے گی باقی تر کہ سے اس کی تکمیل نہ کی جائے گی کہ یہ ایجاب بلا موجب ہے اور وہ محض باطل ولہذا اگر ترکہ پندرہ سو روپے نقدا اور تین سو روپے کا اسباب یا زمین وغیرہ ہو اور اس تمام اسباب و زمین کی وصیت زید کے لئے کی اور اپنے مال کے ۱/۶ کی وصیت عمرو کے لئے تو مجموع ترکہ اٹھارہ سو ہوا اور مجموع وصایا چھ سو کہ اس کا ثلث ہے اور ثلث تک وصیت بلا اجازت نافذ ہے تو چاہئے تھا کہ دونوں موصی لہ کی وصیت پوری نافذ کرتے اسباب و زمین زید کو دے دیتے اور تین سو روپے کہ سدس مال ہے عمرو کو مگر ایسا نہ کریں گے بلکہ عمرو کو دو سو پچاس روپے نقد دیں گے اور پچیس کی قدر زمین واسباب اور باقی صرف پونے تین سو روپے کا اسباب زید پائے گا زر نقد سے اس کی وصیت پوری نہ کریں گے کہ زر نقد میں اس کا کوئی حق نہ تھا اس تقسیم کی وجہ وہی ہے کہ عمرو کے لئے سدس مال کی وصیت ترکہ کے ہر جز نقد و جنس وجائداد ہر شئی کے ۱/۶ کی وصیت ہے تو اسے پندرہ سو نقد کا بھی سدس چاہئے اور اسباب و زمین کا بھی سدس۔ سدس نقد میں اس کا کوئی منازع نہیں وہ (ماصہ) اسے دے دیئے ہیں سدس جائداد میں زید اس کا منازع ہے وہ کہے گا کہ تمام و کمال بحکم وصیت میرا ہے عمرو کہے گا اس میں سے بھی ۱/۶ میرا ہے تو اس مال کا ۵/۶ زید کے لئے بلا

نزاع ہے اور ۱/۶ میں زید و عمرو متنازع ہیں تو بحکم انصاف وہ ان میں نصفا نصف ہو کر اسباب و زمین کا ۱/۱۲ عمر و پائے گا اور ۱۱/۱۲ زید اور اس کے سوا زید کو نقد سے کچھ نہ ملے گا۔

ردالمحتار میں ہے :

لو اوصى لرجل بسيف قيمته مثل سدس ماله و لآخر بسدس ماله و ماله سوى السيف خمسمائة فالثاني سدسها و للاول خمسه

اگر کوئی کسی کے لئے اپنی تلوار کی وصیت کرے جس کی قیمت اس کے کل مال کے چھٹے حصے کے برابر ہے اور دوسرے شخص کے لئے اپنے کل مال کے چھٹے حصے کی وصیت کی جبکہ تلوار کے علاوہ موصی کامال پانچسو درہم ہے۔ اس

Fatawa Razawiyya Volume 25

Asdas al-saif wa sudus al-saif baynahuma lianna munaza'atahuma fi sudus al-saif faqat fayunasifu baynahuma. (1)	**In this case, the second person will receive the sixth portion of five hundred dirhams, and the first person will take five (5/6) portions of the price of the sword, while the sixth portion of the sword will be divided between them because the dispute between the two is only in that sixth portion, hence it will be half-half between them. (T)**

Benefit 10: A will to a non-heir (stranger) is valid up to one-third. For this, the entire estate after debts will be considered, including those things for which a will was made for him and those for which it wasn't. However, his right will never exceed those items for which a will was made for him, as seen in the aforementioned case. In short, the execution of a will up to one-third will not turn a specific legacy into a general legacy. Its effect will only be that they will see one-third of all the remaining property (after debts), both what was willed and what wasn't. If the value of the specific items willed to him is less than or equal to this one-third, then all those items will be given to the legatee. In the third case (if more than one-third), he will only receive a portion of them equal to the one-third of the total remaining after debt payment. It is not that he should be given one-third of things for which no will was made for him, without any entitlement. This is gross ignorance; hundreds of texts from religious books state this. The same issue just passed from Radd al-Muhtar. This matter is clear and obvious even to a junior servant of jurisprudence, as is not hidden. (T)

Benefit 11: After a confession, there is no need for any investigation. In the rights of people (Huquq al-Ibad), without a claim, the judge has no power of judgment, nor can he deny something that has no opponent, for he is appointed to end disputes, not to initiate them. It is said in Al-Hidayah:

Al-iqraru mujibun binafsihi (2) (Confession itself is a source of obligation and proof. T) It is stated in Tanwir:

Al-qada'u fasl al-khusumat wa qat'u	**Qada (Judgement) is to resolve quarrels and to end disputes.**

(1) Radd al-Muhtar, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasiyyah bi Thulth al-Mal, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/428. (2) Al-Hidayah, Kitab al-Da'wa, Matba' Yusufi, Lucknow, 3/201.

असदास अस-सैफ़ व सुदुस अस-सैफ़ बैनहुमा लिअन्ना मुनाज़अतहुमा फ़ी सुदुस अस-सैफ़ फ़क़त फ़युनसिफ़ु बैनहुमा। (१)

इस सूरत में, दूसरा व्यक्ति पाँच सौ दिरहम में से छठा हिस्सा पाएगा और पहला व्यक्ति तलवार की कीमत के छह हिस्सों में से पाँच (५/६) हिस्से लेगा, जबकि तलवार का छठा हिस्सा उनके बीच विभाजित होगा क्योंकि उन दोनों का विवाद केवल उसी छठे हिस्से में है, इसलिए उनके बीच आधा-आधा होगा। (त)

फायदा १०: एक अजनबी के लिए वसीयत एक-तिहाई तक प्रभावी है। इसके लिए ऋण अदायगी के बाद की पूरी संपत्ति को ध्यान में रखा जाएगा, वे चीजें भी जिनके लिए उसके लिए वसीयत की गई है और वे भी जिनके लिए वसीयत नहीं की गई है। लेकिन उसका अधिकार उन वस्तुओं से कभी अधिक नहीं होगा जिनके लिए उसके लिए वसीयत की गई है, जैसा कि अभी ऊपर उल्लेखित मामले में बीता। संक्षेप में, एक-तिहाई तक वसीयत का निष्पादन एक विशिष्ट वसीयत को सामान्य वसीयत में नहीं बदलेगा। इसका प्रभाव केवल इतना होगा कि वे ऋण के बाद शेष सभी संपत्ति (जिसकी वसीयत की गई है और जिसकी नहीं) का एक-तिहाई देखेंगे। यदि उसे वसीयत की गई विशिष्ट वस्तुओं का मूल्य इस एक-तिहाई की राशि से कम या बराबर है, तो वे सभी वस्तुएं वसीयत पाने वाले को दे दी जाएंगी। तीसरी सूरत में (यदि एक-तिहाई से अधिक है), तो वह उनमें से केवल उतना ही हिस्सा पाएगा जो ऋण भुगतान के बाद कुल शेष के एक-तिहाई की सीमा तक हो। ऐसा नहीं है कि उसे उन चीजों का भी एक-तिहाई दे दिया जाए जिनकी वसीयत उसके लिए नहीं की गई थी, बिना किसी अधिकार के। यह घोर अज्ञानता है; धार्मिक पुस्तकों के सैकड़ों ग्रंथ इस पर स्पष्ट हैं। यही मुद्दा अभी रद्द अल-मुह्तार से गुजरा। न्यायशास्त्र के एक मामूली सेवक के लिए भी यह मामला स्वयं स्पष्ट है, जैसा कि छिपा नहीं है। (त)

फायदा ११: इकरार (स्वीकारोक्ति) के बाद किसी जाँच की आवश्यकता नहीं है। लोगों के अधिकारों (हुकूक अल-इबाद) में बिना दावे के काजी को फैसले का अधिकार नहीं है, और न ही वह ऐसी बात को झुठला सकता है जिसका कोई विरोधी न हो, क्योंकि वह झगड़ों को खत्म करने के लिए नियुक्त किया गया है, न कि झगड़े शुरू करने के लिए। हिदाया में फरमाया:

अल-इकरारु मूजिबुन बिनफ़सिही (२) (इकरार स्वयं प्रमाणित और अनिवार्य करने वाला है। त)। तनवीर में है:

अल-क़ज़ाउ फ़स्ल अल-ख़ुसूमात व क़तऊ	**कज़ा (न्याय) तो झगड़ों का फैसला करना और विवादों को खत्म करना है।**

(१) रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वसाया, बाब अल-वसिय्याह बि थुलुथ अल-माल, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, ५/४२८। (२) अल-हिदाया, किताब अद-दावा, मतबा यूसुफी, लखनऊ, ३/२०१।

पृष्ठ ५६९/६५८

اسداس السیف وسدس السیف بینھما لان منازعتھما في سدس السیف فقط فینصف بینھما۔ صورت میں دوسرا شخص پانچ سو درہم میں سے چھٹا حصہ پائے گا اور پہلا شخص تلوار کی قیمت کے چھ حصوں میں سے پانچ (۵/۶) حصے لے گا، جبکہ تلوار کا چھٹا حصہ ان کے درمیان تقسیم ہوگا کیونکہ دونوں کی منازعت فقط اسی چھٹے حصے میں ہے لہٰذا ان کے درمیان نصف نصف ہوگا۔ (ت) [1]

فائدہ ۱۰: وصیت اجنبی کہ ثلث تک نافذ ہے اس کے لئے کل متروکہ بعد الدین ملحوظ ہوگا وہ چیزیں بھی جن کی اس کے لئے وصیت ہے اور وہ بھی جن کی اس کے لئے وصیت نہیں مگر اس کا حق ان اشیاء سے ہرگز متجاوز نہ ہوگا جن کی وصیت اس کے لئے ہے جیسا ابھی مسئلہ مذکورہ میں گزرا بالجملہ وصیت کا ثلث تک نفاذ وصیتِ معینہ کو وصیت شائعہ نہ کردے گا اس کا اثر صرف اس قدر ہوگا کہ باقی بعد دین جس قدر مال ہے جس کی وصیت کی ہے اور جس کی نہیں سب کا ثلث لے کر دیکھیں گے کہ جن اعیانِ مخصوصہ کی وصیت اس کے لئے کی ہے ان کی مالیت اس ثلث کی مقدار سے کم ہے یا برابر یا زائد، دو صورتِ اولٰی میں وہ تمام اعیانِ موصیٰ لہ کو دے دیئے جائیں گے اور صورتِ ثالثہ میں ان میں سے صرف اتنا حصہ پائے گا جو ثلث کل باقی بعد اداءِ الدین کی مقدار تک ہے نہ یہ کہ جس چیز کی اس کے لئے وصیت نہ کی اس کا بھی ثلث محض بلا استحقاق اس کو دے دیا جائے یہ سخت جہالتِ فاحشہ ہے کتب مذہب کے صدہا نصوص اس کے اوپر ناطق، اور یہی مسئلہ کہ ابھی رد المحتار سے گزرا، کافی اور ادنیٰ خادمِ فقہ پر یہ امر خود بدیہات واضحہ سے ہے کما لا یخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ت)

فائدہ ۱۱: اقرار کے بعد کسی تفتیش کی حاجت نہیں، نہ حقوق العباد میں بلادِ عوی قاضی کو اختیارِ حکم، نہ اسے ایسی بات کی تکذیب پہنچتی ہے جس میں کوئی معارض نہ ہو کہ وہ قطعِ خصومت کے لئے مقرر ہوا ہے نہ کہ انشاءِ خصومت کے واسطے۔ ہدایہ میں فرمایا:

الاقرار موجب بنفسہ[2] (اقرار خود موجب ومثبت ہے۔ت) تنویر میں ہے:

القضاء فصل الخصومات وقطع قضاء تو جھگڑوں کا فیصلہ کرنا اور تنازعات کو

[1] رد المحتار کتاب الوصایا باب الوصیة بثلث المال دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۴۲۸ [2] الھدایة کتاب الدعوی مطبع یوسفی لکھنو ۳/ ۲۰۱

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

Al-Munaza'at (Disputes) — To finish/settle (T). In Durr al-Mukhtar it is stated: "After a valid claim by one litigant against a present litigant, otherwise it is a fatwa." Translation: After a valid claim by one litigant against another present litigant, otherwise this will be a fatwa (T).

In Radd al-Muhtar, from Fawakih Bidaya: "The Hanafi and Shafi'i leaders have agreed that a valid claim is a condition for the validity of a judgment and its consideration regarding the rights of people." Translation: The Hanafi and Shafi'i imams agree on this: for the validity of a judicial decree (qada) and its weight in the rights of people, a valid claim is a prerequisite (T).

Note 12: There are two wills here for the wife. A will of benefit (usufruct) - that she resides in the houses and uses the utensils. This will concerns the same assets for which a will was made for Shah Muhammad, an outsider (non-heir). Thus, whatever portion of the houses and belongings falls within one-third of the total assets after debt repayment, the will for her will not be implemented because a will for an outsider takes precedence over a will for an heir, as mentioned in the first benefit (T). Although an assumption may arise here that by bequeathing the property and then bequeathing its benefit, only the bequest of the property remains for the former, and he has no right to the benefit, as mentioned in the second benefit (T). A will for an outsider, which takes precedence, will be implemented in its place of execution, not in something for which there is no will for him—i.e., the benefit, as the will for the outsider regarding it is non-existent. What is the point of giving precedence to something non-existent? So the answer to this is clear from our previous discourse: a will of benefit is also equivalent to a will of property; if established, it becomes a competitor, as mentioned in the fourth benefit (T). And the loss of his right in the benefit is based on the fact that this acts as a hindrance, as mentioned in the third benefit (T). When a will for an heir is subsequent to a will for an outsider, it will be invalidated against it and considered non-existent regarding its property, not as a hindrance or competitor. Then, after the implementation of the outsider's will to the extent of one-third, the turn of inheritance comes.

---

1 Al-Durr al-Mukhtar Sharh Tanwir al-Absar, Kitab al-Qada, Matba' Mujtaba'i Delhi, 2/17 2 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qada, Fasl fil-Habs, Matba' Mujtaba'i Delhi, 2/78 3 Radd al-Muhtar, Kitab al-Qada, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 4/298

फ़तावा रज़विया, खंड २५

अल-मुनाज़ाअत (विवाद) — समाप्त करना है (त)। दुर्रे मुख्तार में है: "एक पक्ष द्वारा दूसरे उपस्थित पक्ष पर सही दावे के बाद, अन्यथा यह फतवा होगा।" अनुवाद: एक पक्षकार के दूसरे उपस्थित पक्षकार पर सही दावे के बाद, अन्यथा यह एक फतवा माना जाएगा (त)।

रद अल-मुह्तार में फवाकिह बिदाया से है: "हनफ़ी और शाफ़ई इमाम इस बात पर सहमत हैं कि न्याय (क़ज़ा) की वैधता और लोगों के अधिकारों में इसकी मान्यता के लिए एक सही दावा होना शर्त है।" अनुवाद: इस पर हनफ़ी और शाफ़ई इमामों की सहमति है: न्यायिक निर्णय की वैधता और मानव अधिकारों के मामलों में इसकी स्वीकार्यता के लिए एक वैध दावा होना अनिवार्य शर्त है (त)।

फ़ायदा १२: पत्नी के लिए यहाँ दो वसीयतें हैं। उपभोग (मन्फ़अत) की वसीयत कि वह मकानों में रहे और बर्तनों का उपयोग करे; यह वसीयत उन्हीं संपत्तियों के बारे में है जिनकी वसीयत शाह मोहम्मद (एक अजनबी/गैर-वारिस) के लिए है। तो ऋण चुकाने के बाद कुल संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से में मकानों और सामानों का जो हिस्सा आएगा, उसमें यह वसीयत लागू नहीं होगी क्योंकि एक अजनबी की वसीयत वारिस की वसीयत पर प्राथमिकता रखती है, जैसा कि पहले लाभ (नोट) में उल्लेखित है (त)। यहाँ, हालांकि यह भ्रम हो सकता है कि संपत्ति की वसीयत करके और फिर उसके लिए उपभोग की वसीयत कर देने से, पहले व्यक्ति के पास केवल संपत्ति की वसीयत रह जाती है और उपभोग में उसका कोई अधिकार नहीं रहता, जैसा कि दूसरे लाभ में है (त)। अजनबी की वसीयत जो श्रेष्ठ है, वह अपने कार्यान्वयन के स्थान पर प्रभावी होगी, न कि उस चीज़ में जिसके लिए उसके पक्ष में कोई वसीयत ही नहीं है - यानी उपभोग (मन्फ़अत), क्योंकि उसमें अजनबी के लिए वसीयत मौजूद ही नहीं है। जो अस्तित्वहीन है उसे प्राथमिकता देने का क्या अर्थ है? इसका उत्तर हमारे पिछले विवरण से स्पष्ट है: उपभोग की वसीयत भी संपत्ति की वसीयत के समान है; यदि सिद्ध हो जाए तो वह एक प्रतिस्पर्धी कारक बन जाती है, जैसा कि चौथे लाभ में है (त)। और उपभोग में उसका अधिकार न रहना इसी आधार पर होता है कि यह बाधा बनती है, जैसा कि तीसरे लाभ में है (त)। और वारिस की वसीयत जब अजनबी की वसीयत के बाद आती है, तो वह उसके मुकाबले निष्प्रभावी हो जाएगी और उसकी संपत्ति के संबंध में नगण्य मानी जाएगी, न कि बाधक या प्रतिस्पर्धी के रूप में। फिर, एक-तिहाई की सीमा तक अजनबी की वसीयत के कार्यान्वयन के बाद, विरासत (विरासत का अधिकार) का स्तर आता है।

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार शरह तनवीर अल-अबसार, न्याय की पुस्तक, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, २/१७
2. अल-दुर्र अल-मुख्तार, न्याय की पुस्तक, नजरबंदी पर अनुभाग, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, २/७८
3. रद अल-मुह्तार, न्याय की पुस्तक, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरूत, ४/२९८

पृष्ठ ५७० / ६५८

المنازعات۔ ۱ | ختم کرنا ہے (ت) در مختار میں ہے: بعد دعوی صحیحۃ من خصم علی خصم حاضر والا کان افتاء۔ ۲ | ایک خصم کے دوسرے حاضر خصم پر صحیح دعوٰی کے بعد ورنہ یہ افتاء ہوگا (ت)

رد المحتار میں فواکہ بدایہ سے ہے: اتفق ائمۃ الحنفیۃ والشافعیۃ علی انہ تشترط لصحۃ الحکم واعتبارہ فی حقوق العباد الدعوی الصحیحۃ۔ ۳ | اس پر ائمہ حنفیہ و شافعیہ کا اتفاق ہے قضاء کے صحیح ہونے اور حقوق العباد میں اس کے معتبر ہونے کے لئے صحیح دعوٰی ہونا شرط ہے (ت)

فائدہ ۱۲: زوجہ کے لئے یہاں دو وصیتیں ہیں۔ وصیت منفعت کہ مکانوں میں رہے ظروف استعمال کرے یہ وصیت انہیں اعیان میں ہے جن کی وصیت شاہ محمد اجنبی کے لئے ہے تو ثلث کل مال بعد اداء الدین کے جتنا حصہ مکانات واسباب کا آئے اس میں نافذ نہ ہوگی کہ وصیت اجنبی وصیت وارث سے مقدم ہے کما فی الفائدۃ الاولٰی (جیسا کہ پہلے فائدہ میں ہے۔ت) اور یہاں اگرچہ وہم گزرتا کہ وصیت رقبہ کرکے اس کے لئے وصیت منفعت کر دینے سے اول کے لئے صرف رقبہ کی وصیت رہ جاتی ہے منفعت میں اس کا کچھ حق نہیں رہتا کما فی الفائدۃ الثانیۃ (جیسا کہ دوسرے فائدہ میں ہے۔ت) وصیت اجنبی کہ مقدم ہے اپنے محل نفاذ میں مقدم ہوگی نہ کہ اس شئے میں جس کی اس کے لئے وصیت ہی نہیں یعنی منفعت کہ اس میں اجنبی کے لئے وصیت معدوم ہے معدوم کی تقدیم کیا معنی، تو اس کا جواب ہماری تقریر سابق سے واضح، وصیت منفعت بھی بمنزلہ وصیت رقبہ ہے ثابت ہو تو اس کی مزاحم ہوتی ہے کما فی الفائدۃ الرابعۃ (جیسا کہ چوتھے فائدہ میں ہے۔ت) اور منفعت میں اس کا حق نہ رہنا اسی بنا پر ہوتا ہے کہ یہ مانع آتی ہے کما فی الفائدۃ الثالثۃ (جیسا کہ تیسرے فائدہ میں ہے۔ت) اور وصیت وارث جب وصیت اجنبی سے مؤخر ہے تو

اس کے مقابل مضمحل ہوگی اور اس کے رقبہ میں کالعدم، نہ کہ اس کی مانع و مزاحم، پھر بقدر ثلث نفاذ وصیت اجنبی کے بعد مرتبہ ارث کا۔

---

۱ الدر المختار شرح تنویر الابصار کتاب القضاء مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۱۷ ۲ الدر المختار کتاب القضاء فصل فی الحبس مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۷۸ ۳ رد المحتار کتاب القضاء دار احیاء التراث العربي بیروت ۴ / ۲۹۸

...as mentioned in the first benefit. (Note: 't' stands for 'transcription' or 'translator's note' indicating a marginal note). And whatever will be owned by the wife through inheritance, she does not even need the bequest of usufruct (use of benefit) for it. After both of these, in the portion of houses and belongings that remains, the wife's bequest will take effect. From that, at the time of the gathering for the pure personages of the two martyred Imams (may Allah be pleased with them), whatever vessels Shah Muhammad will need at that specific time, those vessels will not be given to the wife for use. The testator has written their use for Shah Muhammad at that time; although this is not a bequest of usufruct for Shah Muhammad as mentioned in the fifth benefit, it is sufficient to exclude that time from the wife's bequest.

(Arabic Text)

For what has preceded from al-Hidayah and al-Kafi, that for the legatee of the substance (of the property), there is no right in the usufruct despite his ownership of the legal title (raqabah) due to its bequest to another and the stripping of the legal title in the bequest to him. Thus, nothing is established for him beyond what the testator established. However, here he has established for him the right of use at a specific time, so he was excluded from what he bequeathed to another. It is as if he were saying: 'I bequeathed the usufruct to her except at such-and-such a time.' If he had restricted himself to this, the wife would not have had the right of use during the excepted time, and that would have belonged to the stranger who is the legatee by virtue of ownership. So when he explicitly stated

(Urdu Translation)

Based on the evidence that has passed with reference to Hidayah and Kafi, that for the legatee of the object itself, there is no right to its usufruct despite ownership of the legal title, because in the bequest, the legal title was specified for him and the usufruct was bequeathed to someone else. Therefore, nothing more than the testator's intention will be established for him. But here, for him, the establishment of benefit is at a specific time, so he will be excluded from what is bequeathed to others. It is as if the testator says: 'Whatever bequest I made for the woman to benefit from, except for such and such a time.' If he had limited himself to this, then also the wife would not have had the right to benefit in the excluded time, and it would be established for the stranger as ownership. When he made it explicit, then this ruling will be by a higher degree of priority. (t)

(Arabic Text) **(Urdu Translation)**

that it belongs to him therein, it is even more appropriate.

From the above it is clear that after the bequest of use for the wife, it is not the intention of the testator that she should prevent Shah Muhammad from using it at the time of the gathering for the two Imams (may Allah be pleased with them), or from the items necessary at that time.

...जैसा कि पहले फ़ायदे में है। (त) और जो कुछ विरासत के रूप में पत्नी की संपत्ति होगी, उसमें उसे लाभ (उपभोग) की वसीयत की आवश्यकता भी नहीं होगी। इन दोनों के बाद मकानों और सामान का जो हिस्सा बचा, उसमें पत्नी की वसीयत प्रभावी होगी। और उसमें से दो शहीद इमामों (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की पाक महफ़िल के अवसर पर जितने बर्तनों की शाह मुहम्मद को उस विशेष समय पर आवश्यकता होगी, उतने बर्तन पत्नी को उपयोग के लिए नहीं दिए जाएंगे। वसीयतकर्ता ने उस समय शाह मुहम्मद के लिए उनका उपयोग लिखा है; हालाँकि यह शाह मुहम्मद के लिए लाभ की वसीयत नहीं है जैसा कि पाँचवें फ़ायदे में है (त), लेकिन पत्नी की वसीयत से उतने समय को बाहर करने के लिए पर्याप्त है।

(अरबी पाठ)

उस प्रमाण के साथ जो हिदाया और काफ़ी के हवाले से गुज़र चुका कि मूल वस्तु के वसीयतदार (legatree) के लिए कानूनी स्वामित्व (रकबा) के बावजूद उपभोग में कोई अधिकार नहीं है, क्योंकि वसीयत में उसके लिए कानूनी स्वामित्व का विशेष उल्लेख किया गया और उपभोग की वसीयत किसी और के लिए की गई है। इसलिए वसीयतकर्ता के उद्देश्य से अधिक उसके लिए कुछ भी सिद्ध नहीं होगा। लेकिन यहाँ तो उसके लिए विशेष समय में लाभ का प्रमाण है, तो जिस चीज़ की वसीयत उसके अलावा किसी और के लिए है उसमें उसे अलग रखा जाएगा। मानो वसीयतकर्ता यों कहे: 'मैंने महिला के लिए लाभ उठाने की जो वसीयत की, वह फ़लाँ समय के अलावा है।' अगर वह इसी पर बस करता तो भी पत्नी को बहिष्कृत समय में लाभ का अधिकार न होता और यह अजनबी व्यक्ति के लिए स्वामित्व के रूप में सिद्ध होता। जब उसने इसकी स्पष्ट

(उर्दू अनुवाद)

उसी प्रमाण के साथ जो हिदाया और काफ़ी के हवाले से गुज़र चुका कि असल चीज़ के वसीयतदार के लिए मालिकाना हक के बावजूद उसके इस्तेमाल में कोई हक नहीं है, क्योंकि वसीयत में उसके लिए मालिकाना हक की ख़सूसियत और इस्तेमाल की वसीयत किसी और के लिए की गई है। इसलिए वसीयत करने वाले के मक़सद से ज़्यादा उसके लिए कुछ साबित न होगा। लेकिन यहाँ तो उसके लिए ख़ास वक़्त में इस्तेमाल का सुबूत है, तो जिस चीज़ की वसीयत उसके अलावा किसी और के लिए है उसमें वह अलग होगा। गोया वसीयत करने वाला यूँ कहे मैंने औरत के लिए नफ़ा उठाने की जो वसीयत की सिवाए फ़लां वक़्त के, अगर इसी पर बस करता तो भी बीवी को मुस्तहक़ वक़्त में इस्तेमाल का हक़ न होता और यह अजनबी शख़्स के लिए बतौरे मिल्क

(अरबी पाठ)	(उर्दू अनुवाद)
व्याख्या कर दी तो यह आदेश और भी अधिक प्राथमिकता (बदरजा-ए-औला) के साथ होगा। (त)	साबित होता जब उसने इसकी तसरीह कर दी तो बदरजा औला यह हुक्म होगा। (त)

ऊपर से स्पष्ट है कि पत्नी के लिए उपयोग की वसीयत के बाद वसीयतकर्ता का यह उद्देश्य नहीं है कि वह इमामैन (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) की महफ़िल के समय शाह मुहम्मद को उपयोग से रोक दे या उस समय की आवश्यक वस्तुओं से।

पृष्ठ 571 / 658

ہے کما فی الفائدۃ الاولٰی (جیسا کہ پہلے فائدہ میں ہے۔ ت) اور جو کچھ ارثاً ملک زوجہ ہوگا اس میں اسے وصیت منفعت کی حاجت بھی نہیں ان دونوں کے بعد جو حصہ مکانات واسباب کا بچا اس میں زوجہ کی وصیت نفاذ پائے گی اور اس میں سے موقع محفل حضرات طیبات امامین شہیدین رضی اللہ تعالٰی عنہما کہ جس قدر ظروف کی شاہ محمد کو حاجت ہوگی اس وقت خاص پر اتنے ظروف زوجہ کو استعمال کے لئے نہ دیئے جائیں گے۔ موصی نے اس وقت شاہ محمد کے لئے ان کا استعمال لکھا ہے یہ اگرچہ شاہ محمد کے لئے وصیت بالمنفعت نہیں کما فی الفائدۃ الخامسۃ (جیسا کہ پانچویں فائدہ میں ہے۔ ت) مگر وصیت زوجہ سے اتنے وقت اخراج کے لئے کافی ہے،

| لما تقدم عن الھدایۃ والکافی انہ انما لم یکن للموصی لہ بالعین حق فی المنفعۃ مع ملکہ للرقبۃ للایصاء بھا لغیرہ وتجرید الرقبۃ فی الوصیۃ لہ فلم یثبت لہ فوق ما اثبت الموصی اما ھنا فقد اثبت لہ الانتفاع فی الوقت الخاص فکان معزولا عما اوصی بہ لغیرہ وکان کأن یقول اوصیت لھا بالمنفعۃ الاوقت کذا ولو اقتصر علی ھذا لم یکن للزوجۃ الانتفاع فی الوقت المستثنی وکان ذلك للاجنبی الموصی لہ بحکم الملك فاذا صرح بکونہ لہ فیہ فبالاولٰی۔ | اس دلیل کے ساتھ جو ہدایہ وکافی کے حوالہ سے گزر چکا کہ عین کے موصی لہ کے لئے رقبہ میں ملکیت کے باوجود منفعت میں کوئی حق نہیں، اس لئے وصیت میں اس کے لئے رقبہ کی تخصیص اور منفعت کی وصیت کسی اور کے لئے کی گئی ہے لہذا موصی کے مقصود سے زائد اس کے لئے کچھ ثابت نہ ہوگا لیکن یہاں تو اس کے لئے خاص وقت میں انتفاع کا اثبات ہے، تو جس چیز کی وصیت اس کے غیر کے لئے ہے اس میں وہ معزول ہوگا۔ گویا موصی یوں کہے میں نے عورت کے لئے نفع اٹھانے کی جو وصیت کی سوائے فلاں وقت کے، اگر اسی پر اقتصار کرتا تو بھی بیوی کو مستثنٰی وقت میں انتفاع کا حق نہ ہوتا اور یہ

اجنبی شخص کے لئے بطور ملک ثابت ہوتا جب اس نے اس کی تصریح کردی تو بدرجہ اولیٰ یہ حکم ہوگا۔ (ت) |

اوپر ظاہر کہ اس کے بعد زوجہ کے لئے وصیت استعمال سے یہ مقصود موصی نہیں کہ محفل امامین رضی اللہ تعالیٰ عنہما کے وقت استعمال شاہ محمد کو منع کر دے یا اس وقت کی ضروری اشیاء سے

Let him keep only half for Shah Muhammad's needs and give half to the other party; rather, the intent is that Shah Muhammad should use those specific items he needs at that time, and at other times the wife should keep them for her use. It is necessary to consider the testator's objectives, as stated in the sixth benefit. (T) Regarding the bequest of jewelry, although there is no explicit mention of compensation in the will, the wife says they were given as part of her dower (mahr). Her statement is not a claim but an admission; her word was valid up to the 'Mahr-e-Misl' (customary dower) without evidence, as stated in the seventh benefit. (T) And in the will, the jewelry is specifically bequeathed in her name. There is no other heir here to oppose the wife by saying that her right is in the debt, not in the specific asset, as stated in the eighth benefit. (T) Or to say that the bequest to her is void without my permission. Neither is any part of the jewelry bequeathed to Shah Muhammad, nor can his bequest, which takes priority up to one-third of the total property, make him entitled to any atom of this jewelry, as stated in the ninth benefit. (T) Even if it were a pure bequest for the wife, for a stranger, it would only be considered within the calculation of one-third, and they would not receive a single grain of it, as stated in the tenth benefit. (T) Nor can accepting all the jewelry for the wife in exchange for dower have any effect on the calculation of the one-third for Shah Muhammad. If the jewelry is less than or equal to the 'Mahr-e-Misl', it is clear that the wife's word up to the amount of 'Mahr-e-Misl' is accepted, and it takes precedence over the bequest to Shah Muhammad. And if, hypothetically, it exceeds the 'Mahr-e-Misl', even then it cannot be assumed that by accepting all the jewelry in exchange for dower as the wife's right, Shah Muhammad's one-third share in the houses and belongings will decrease. Suppose the jewelry is worth 322 rupees and the 'Mahr-e-Misl' is 202, and the houses and belongings bequeathed to Shah Muhammad are worth 1200. If all the jewelry is considered the wife's dower right, then the one-third in which the stranger's bequest would be included would only be the one-third of the houses and belongings, provided there is no other estate. Shah Muhammad would only receive a value of 400 from them by virtue of the bequest priority. And if the wife is given only up to the 'Mahr-e-Misl' in dower, then after paying the dower, 1320 of the estate will remain (1200 worth of houses/belongings and 120 remaining jewelry), one-third of which is 440. Thus, Shah Muhammad's prior right would increase by 40 rupees from the houses and belongings. This doubt can only arise if, in the case of a deficiency in 'Mahr-e-Misl', all the jewelry is given to the wife with priority up to the level of 'Mahr-e-Misl', and the

excess over 'Mahr-e-Misl' given in exchange for it is considered a gift (muhabat), which is a bequest for the wife. A bequest for the wife is secondary even to her inheritance.

शाह मुहम्मद की ज़रूरतों के लिए सिर्फ आधा रखें और आधा दूसरे पक्ष को दें; बल्कि मक़सद यही है कि उस समय जिन विशिष्ट चीज़ों की ज़रूरत हो, शाह मुहम्मद उनका उपयोग करें, और बाकी समय में पत्नी उन्हें अपने उपयोग के लिए रखे। वसीयत करने वाले (मूसी) के उद्देश्यों पर नज़र रखना ज़रूरी है, जैसा कि छठे लाभ (फ़ायदा) में है। (त) ज़ेवर की वसीयत के बारे में, हालांकि वसीयतनामा में मुआवज़े का कोई स्पष्ट उल्लेख नहीं है, लेकिन पत्नी कहती है कि वे उसके महर (दहेज) में दिए गए थे। उसका यह कहना दावा नहीं बल्कि इक़रार (स्वीकृति) है; 'महर-ए-मिस्ल' (पारंपरिक महर) तक उसकी बात बिना किसी सबूत के मान्य थी, जैसा कि सातवें लाभ में है। (त) और वसीयतनामा में ज़ेवर की स्पष्ट वसीयत उसके नाम लिखी है। यहाँ कोई दूसरा वारिस नहीं है जो पत्नी का विरोध करते हुए कहे कि तुम्हारा अधिकार ऋण में है, न कि विशिष्ट संपत्ति में, जैसा कि आठवें लाभ में है। (त) या यह कहे कि मेरी अनुमति के बिना तुम्हारे लिए वसीयत अमान्य है। न तो ज़ेवर के किसी हिस्से की वसीयत शाह मुहम्मद के लिए है, और न ही उनकी वसीयत, जिसे कुल संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से तक प्राथमिकता प्राप्त है, उन्हें इस ज़ेवर के किसी भी कण का हकदार बना सकती है, जैसा कि नौवें लाभ में है। (त) भले ही यह केवल पत्नी के लिए वसीयत हो, एक अजनबी के लिए भी इसे केवल एक-तिहाई की गणना में ही ध्यान में रखा जाएगा, और उन्हें इसका एक दाना भी नहीं मिलेगा, जैसा कि दसवें लाभ में है। (त) न ही महर के बदले पत्नी के लिए सारा ज़ेवर मान लेने से शाह मुहम्मद के एक-तिहाई के हिसाब पर कोई असर पड़ सकता है। यदि ज़ेवर महर-ए-मिस्ल से कम या उसके बराबर है, तो ज़ाहिर है कि महर-ए-मिस्ल की मात्रा तक पत्नी की बात स्वीकार्य है और वह शाह मुहम्मद की वसीयत पर प्राथमिकता रखती है। और अगर मान लें कि यह महर-ए-मिस्ल से अधिक है, तब भी यह अनुमान नहीं लगाया जा सकता कि महर के बदले सारा ज़ेवर पत्नी का अधिकार मान लेने से घरों और सामान में शाह मुहम्मद का एक-तिहाई हिस्सा कम हो जाएगा। मान लीजिए कि ज़ेवर 322 रुपये का है और महर-ए-मिस्ल 202 का, और वे घर और सामान जिनकी वसीयत शाह मुहम्मद के लिए है 1200 के हैं। तो अगर सारा ज़ेवर पत्नी के महर अधिकार के रूप में मान लिया जाए, तो वह एक-तिहाई जिसमें अजनबी की वसीयत होगी, केवल घरों और सामान का एक-तिहाई रह जाएगा, बशर्ते कि इसके अलावा और कोई संपत्ति (मतरूका) न हो। शाह मुहम्मद उनमें से केवल 400 की कीमत वसीयत के आदेश के अनुसार प्राथमिकता के रूप में पाएंगे। और अगर पत्नी को महर में केवल महर-ए-मिस्ल तक दिया जाए, तो महर अदा करने के बाद संपत्ति में 1320 बचेंगे (1200 के

घर/सामान और 120 का बचा हुआ ज़ेवर), जिसका एक-तिहाई 440 होता है। तो घरों और सामान से शाह मुहम्मद के प्राथमिकता वाले अधिकार में 40 रुपये की वृद्धि हो जाएगी। यह भ्रम तब हो सकता है जब महर-ए-मिस्ल की कमी की स्थिति में सारा ज़ेवर पत्नी को महर-ए-मिस्ल के स्तर तक प्राथमिकता के साथ दिया जाए, और महर-ए-मिस्ल के बदले उससे अधिक दिया जाना 'मुहाबात' (रियायत/उपहार) हो, जो पत्नी के लिए एक वसीयत है। और पत्नी के लिए वसीयत उसकी अपनी विरासत से भी बाद (मुअ़क्खर) की चीज़ है।

पृष्ठ 572 का 658

صرف نصف حاجت روائی شاہ محمد کے لئے رکھے نصف درجہ کو دے بلکہ مقصود یہی ہے کہ اس وقت خاص جن اشیاء کی حاجت ہو شاہ محمد استعمال کرے باقی اوقات میں زوجہ اپنے صرف میں رکھے اور مقاصد موصی پر نظر لازم ہے کمافی الفائدۃ السادسۃ (جیسا کہ چھٹے فائدہ میں ہے۔ ت) وصیت زیور، جس کی نسبت اگر چہ وصیت نامہ میں کوئی تصریح معاوضہ نہیں مگر زوجہ کہتی ہے کہ میرے مہر میں دیئے ہیں اور اس کا یہ کہنا دعوی نہیں بلکہ اقرار ہے مہر مثل تک اس کا قول بلا بینہ معتبر تھا کمافی الفائدۃ السابعۃ (جیسا کہ ساتویں فائدہ میں ہے۔ت) اور وصیت نامہ میں زیور کی خالص وصیت اس کے نام لکھی ہے یہاں نہ کوئی دوسرا وارث ہے کہ زوجہ کا معارض ہو اس سے کہے کہ تیرا حق دین میں ہے نہ عین میں کما فی الفائدۃ الثامنہ (جیسا کہ آٹھویں فائدہ میں ہے۔ت) یا کہے تیرے لئے وصیت ہے میری اجازت کے باطل ہے۔ نہ زیور کے کسی جزء کو شاہ محمد کے لئے وصیت ہے نہ اس کی وصیت کہ ثلث کل مال کی مقدار تک حق تقدم رکھتی ہے اسے اس زیور کے کسی ذرہ کی مستحق بنا سکتی ہے کمافی الفائدۃ التاسعہ (جیسا کہ نویں فائدہ میں ہے۔ ت) اگر چہ وصیت محضہ للزوجہ ہو جب بھی اجنبی کے لئے صرف حساب ثلث میں ملحوظ ہوگا نہ کہ اس کا کوئی حبہ اسے ملے کما فی الفائدۃ العاشرۃ (جیسا کہ دسویں فائدہ میں ہے۔ت) نہ کل زیور زوجہ کے لئے بعوض مہر مانا شاہ محمد کے حساب ثلث پر کوئی اثر ڈال سکتا ہے۔ اگر زیور مہر مثل سے کم یا برابر ہے جب تو ظاہر ہے کہ مہر مثل کی مقدار تک زوجہ کا قول مسلم اور وہ شاہ محمد کی وصیت پر مقدم اور اگر بالفرض مہر مثل سے زائد ہو جب بھی یہ گمان نہیں ہو سکتا کہ سب زیور بعوض مہر حق زوجہ مانے میں شاہ محمد کا حصہ ثلث مکانات و اسباب میں کم ہو جائے گا فرض کیجئے کہ زیور ۳۲۲ روپے کا ہے اور مہر مثل ۲۰۲ کا اور

مکانات و اسباب جن کی وصیت شاہ محمد کے لئے ہے ۱۲۰۰ کے تو اگر کل زیور بحق مہر زوجہ کے لئے مانا جائے تو وہ ثلث جس میں وصیت اجنبی ہوگی صرف مکانات و اسباب کا ثلث رہا جبکہ اس کے سوا اور کوئی متروکہ نہ ہو شاہ محمد ان میں سے صرف ۴۰۰ کے قدر بحکم وصیت مقدمہ پائے گا اور اگر فقط مہر مثل تک زوجہ کو مہر میں دیں تو بعد ادائے مہر متروکہ ۱۳۲۰ بچے گا ۱۲۰۰ کے مکانات اسباب اور ۱۲۰ کا باقی زیور جس کا ثلث ۴۴۰ تو مکانات و اسباب سے ۴۰ روپے کے قدر شاہ محمد کے حق مقدم میں بڑھ جائیں گے یہ وہم اس وقت ہو سکتا ہے کہ بحال کمی مہر مثل کل زیور زوجہ کو مرتبہ مہر مثل تک تقدم ہے اور زیادہ ان مہر مثل بعوض مہر مثل ہونا محاباۃ ہے اور وہ زوجہ کے لئے وصیت ہے اور زوجہ کے لئے وصیت خود اس کی میراث سے بھی مؤخر ہے

As stated in the first benefit (Faidah al-Ula), a bequest to a stranger is of a lower degree of priority until the primary bequest to the stranger is fulfilled. Jewelry in excess of the mahr-e-mithl (customary dower) must necessarily be considered part of the estate and kept safe for the calculation of the one-third (thuluth) limit. Shah Muhammad's share in the houses and belongings shall not suffer any loss in the primary proceedings. In any case, since no one is harmed by his statement, there is no opponent against him in this matter. Therefore, on what grounds can the judge (Qazi) declare him a liar, as stated in the eleventh benefit (Faidah al-Hadiya Ashara)? If the wife is truthful in this statement, well and good; if she is wrong, it is harmful to her own rights. She had the clear choice to claim the dower separately, in which case her statement would have been credible up to the amount of mahr-e-mithl, and she could have taken this jewelry under the ruling of a bequest, as there was no challenger for it. However, she did not do so; instead, she stated that this very jewelry was given to her as part of her dower. Thus, this resulted in harm to her own rights. Therefore, it was not a claim but rather a confession, and after a confession, what is the need for an investigation, as stated in the aforementioned benefit? Furthermore, while the wife identified this jewelry in exchange for her dower and made no separate claim for dower, Shah Muhammad accepted all that jewelry as hers and handed it over completely. Now, whether all of it is considered her right to dower, which takes precedence over Shah Muhammad's bequest, or some of it as dower and some as a bequest to her, or all of it as a bequest—though a bequest is subsequent to Shah Muhammad's [claims]—once he has executed it, he has waived his own right. Just as an heir's right of inheritance precedes a bequest exceeding one-third, if the heir gives permission, the subsequent bequest becomes prior, and the granter's right of inheritance is waived to that extent. This goes as far as saying that if the bequest was for the entire property and all sane, adult heirs gave permission, the entire property would belong to the legatee and no heir would receive anything. Thus, Alam Khatun's ownership of the dower and all the jewelry, and the fact that Shah Muhammad has no claim or entitlement attached to them, are all settled matters agreed upon by both parties, about which they have no dispute. These were their pure rights, which they had absolute authority to maintain or waive. Now, no Qazi or Mufti has any right whatsoever to bring these settled matters under discussion or initiate any investigation on their own. Neither party has any claim against the other in this regard; for [the Qazi] to become a claimant himself and turn

this agreed-upon matter into a disputed one [is wrong], as also stated in the aforementioned benefit.

जैसा कि पहले फ़ायदे (फ़ायदा अल-ऊला) में है, किसी अजनबी के लिए वसीयत निम्न श्रेणी की है जब तक कि अजनबी की प्राथमिक वसीयत पूरी न हो जाए। मह्र-ए-मिसल (प्रचलित मेहर) से अधिक आभूषणों को अनिवार्य रूप से विरासत का हिस्सा माना जाएगा और एक-तिहाई (सुलुस) की गणना के लिए सुरक्षित रखा जाएगा। शाह मोहम्मद के मकानों और सामानों के हिस्से में प्राथमिक कार्यवाही में कोई नुकसान नहीं होगा। बहरहाल, उनके इस कथन से किसी को कोई नुकसान नहीं है, इसलिए इस मामले में उनका कोई विरोधी नहीं है। फिर काजी किस आधार पर उन्हें झूठा कह सकता है, जैसा कि ग्यारहवें फ़ायदे (फ़ायदा अल-हादिया अशरा) में है? यदि पत्नी इस कथन में सच्ची है, तो ठीक है; और यदि उसने गलत कहा, तो यह उसके अपने हक में हानिकारक हुआ। उसे स्पष्ट अधिकार था कि वह मेहर का दावा अलग से करती, जिसमें मह्र-ए-मिसल तक उसका कथन विश्वसनीय रहता, और वह इन आभूषणों को वसीयत के आदेश के तहत अलग से लेती, क्योंकि इसमें उसका कोई विरोधी नहीं था। लेकिन उसने ऐसा नहीं किया, बल्कि इसी आभूषण को अपने मेहर में दिया जाना बताया, तो यह उसके अपने ही अधिकार में हानिकारक हुआ। इसलिए, यह दावा नहीं बल्कि इकरार (स्वीकृति) हुआ, और इकरार के बाद छानबीन की क्या आवश्यकता, जैसा कि उपर्युक्त फ़ायदे में है? और इसके अलावा यह कि इधर पत्नी ने यही आभूषण अपने मेहर के बदले बताए और मेहर का कोई अलग दावा नहीं रखा, उधर शाह मोहम्मद ने उन तमाम आभूषणों को उसका स्वीकार करके पूरी तरह उसके सुपुर्द कर दिया। अब चाहे उन सबको उसका वह हक-ए-मेहर माना जाए जो शाह मोहम्मद की वसीयत पर प्राथमिकता रखता है, या कुछ को हक-ए-मेहर और कुछ को उसके लिए वसीयत, या पूरे को वसीयत—हालाँकि वसीयत शाह मोहम्मद [के दावों] के बाद आती है—परंतु जब वह इसे लागू कर चुका, तो उसने अपने हक को समाप्त कर दिया। जैसे एक तिहाई से अधिक की वसीयत वारिस के विरासत के अधिकार के बाद आती है, लेकिन यदि वह अनुमति दे दे, तो वह बाद वाली चीज़ पहले आ जाती है और उस सीमा तक अनुमति देने वाले का विरासत का अधिकार समाप्त हो जाता है। यहाँ तक कि यदि वसीयत पूरी संपत्ति की हो और सभी समझदार, बालिग वारिसों ने अनुमति दे दी हो, तो पूरी संपत्ति वसीयत पाने वाले की हो जाएगी और कोई वारिस कुछ नहीं पाएगा। अतः आलम खातून का मेहर और पूरे आभूषणों का उसकी मिल्कियत होना और शाह मोहम्मद का किसी भी प्रकार से उनसे कोई संबंध या अधिकार न होना, ये सभी मामले तयशुदा और दोनों पक्षों द्वारा सहमत हैं, जिनमें उनका कोई विवाद नहीं है। ये उनके शुद्ध

अधिकार थे, जिन्हें बनाए रखने या समाप्त करने का उन्हें पूर्ण अधिकार था। अब किसी काजी या मुफ्ती को कतई यह अधिकार नहीं है कि इन तयशुदा मामलों को चर्चा में लाए या अपनी ओर से कोई जाँच शुरू करे। दोनों पक्षों में से किसी का दूसरे पर इस बारे में कोई दावा नहीं है; [काजी का] खुद वादी (दावेदार) बनना और इस सहमत मामले को विवादित करार देना [गलत है], जैसा कि उपर्युक्त फ़ायदे में भी है।

पेज 573 / 658

کما فی الفائدۃ الاولٰی (جیسا پہلے فائدہ میں میں ہے۔ ت) تو وصیت اجنبی سے دور درجہ مؤخر ہے جب تک وصیت مقدمہ اجنبی ادا نہ ہو لے زیور زائد از مہر مثل ضرور متروکہ ہی ٹھہر کر حساب ثلث میں محفوظ رہے گا اور شاہ محمد کو مکانات واسباب کے حصہ مقدمہ میں کچھ نقصان نہ پہنچے گا۔ بہرحال اس کے اس قول سے کسی کا کچھ ضرر نہیں تو اس میں اس کا کوئی مخاصم نہیں پھر قاضی کس وجہ سے اس کی تکذیب کر سکتا ہے کما فی الفائدۃ الحادیۃ عشرۃ (جیسا کہ گیارہویں فائدہ میں ہے۔ ت) زوجہ اگر اس بیان میں سچی ہے فبہا اور اگر اس نے غلط کہا تو یہ اسی کے حق میں مضر ہوا اسے صاف اختیار تھا کہ مہر کا دعوٰی جدا کرتی جس میں مہر مثل تک اس کا قول معتبر رہتا اور یہ زیور بحکم وصیت جدا لیتی کہ اس میں اس کا معارض نہ تھا مگر اس نے ایسا نہ کیا بلکہ اسی زیور ہی کو اپنے مہر میں دیا جانا بتایا تو یہ اس کا اپنے ہی حق میں اضرار ہوا، ولہٰذا نہ دعوٰی بلکہ اقرار ہوا اور بعد اقرار حاجت تفتیش کیا معنیٰ کما فی الفائدۃ المذکورۃ (جیسا کہ مذکورہ بالا فائدہ میں ہے۔ت) اور سب پر علاوہ یہ کہ ادھر زوجہ نے یہی زیور اپنے مہر کے عوض بتائے ان سے جدا کوئی دعوٰی مہر نہ رکھا ادھر شاہ محمد نے وہ تمام وکمال زیور اس کے تسلیم کر کے اسے سپرد کر دیئے اب خواہ ان سب کو اس کا وہ حق مہر مانا جو وصیت شاہ محمد پر مقدم رہتا یا بعض کو حق مہر بعض کو اور اس کے لئے وصیت یا کل کو وصیت جو وصیت شاہ محمد سے مؤخر رہتی مگر جب یہ اسے نافذ کر چکا اپنے حق کو ساقط کر دیا جیسے وارث کہ زائد از ثلث میں وصیت اس کے حق ارث سے مؤخر ہے مگر وہ اجازت دے دے تو وہ مؤخر ہی مقدم ہو جاتی اور اس قدر میں اجازت دہندہ کا حق ارث ساقط ہو جاتا ہے یہاں تک کہ اگر وصیت کل مال کی تھی اور سب ورثہ عاقلین بالغین نے اجازت دے دی کل مال موصی

لہ کا ہو جائے گا اور کوئی وارث کچھ نہ پائے گا تو عالم خاتون کا مہر اور کل زیور اس کی ملک ہونا اور شاہ محمد کا ضرباً یا استحقاقاً اس سے کچھ معلق ہونا یہ سب مسائل طے شدہ اور فریقین کے متفق علیہ ہیں جن میں انہیں کوئی نزاع نہیں اور وہ ان کے خالص حقوق تھے جن کے ابقاء اسقاط کا انہیں اختیار مطلق تھا تو اب قاضی مفتی کسی کو اصلاً حق نہیں کہ ان طے شدہ امور کو زیر بحث لائے ان کے لئے کوئی تفتیش اپنی طرف سے قائم کرے فریقین میں ایک کو دوسرے پر اس بارے میں کوئی دعویٰ نہیں یہ خود مدعی بنے اور اس متفق علیہ کو نزاعی قرار دے کما فی الفائدۃ المذکورۃ ایضاً (جیسا کہ یہ بھی فائدہ مذکورہ میں ہے۔ت)

Fatawa Razawiyya Volume 25

Tafree'at (Elaborations)

(19) Fatwa 1's statement that after this, whatever amount of the scholar lady's dower (mahr) is proven in the court's opinion will be paid, is based on a misunderstanding. (20) Fatwa 1 says if it is proven that these ornaments were given in lieu of dower, then there is an investigation needed in the admission. (21) Fatwa 1's elaboration on this, that Shah Muhammad Khan has no right in them, is an incorrect interpretation. Shah Muhammad Khan has no right in the ornaments in any way, even if it is not proven that they were given in lieu of dower. (22) Fatwa 1 did not stop at this false interpretation but went on to clarify this blatant injustice that: "However, if it is not proven that these ornaments were given as dower, then Shah Muhammad Khan will have a right in one-third of the ornaments and two parts will belong to the scholar lady." 'Inna lillahi wa inna ilayhi raji'un' (Indeed, to Allah we belong and to Him we shall return). Shah Muhammad Khan is not an heir, nor is there a bequest (wasiyyat) of the ornaments for him. Leaving aside the absence of a bequest, the testator (moosi) explicitly separated the ornaments from his bequest by saying, after mentioning the ornaments, "apart from this, my property etc." But this Fatwa says what difference does it make if the testator gives or not, we are giving. 'La hawla wa la quwwata illa billahil aliyyil azeem' (There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great). (23) Fatwa 7 performed an even greater feat; it accepted the wife's statement as an admission but then introduced "ifs and buts" that if the debt of dower has been paid from all the ornaments according to the wife's admission, then leaving aside the ornaments, one-third shall be given to Shah Muhammad. (24) Fatwa 7 went even further in its 'excessive love' [ironic term for overstepping], meaning it considered the wife's statement as an admission and also accepted Shah Muhammad's acknowledgement, yet it did not consider the agreed-upon points of both parties as settled. It stated that first, the funeral and burial expenses should be paid, thereafter, if the deceased had made a bequest of the ornaments to the claimant in lieu of dower (as he himself confessed and the claimant also accepted and received the ornaments as such), then the ornaments will be given to her for the debt of dower. (25) Fatwa 7, along with their own clarifications, admissions, and acknowledgments, has carved out a path based on a wrong assumption: if hypothetically they were not given as dower but merely as a bequest, then from the remaining property, the wife's dower...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

तफ़रीआत (विवरण)

(19) फ़तवा 1 का यह कहना कि इसके बाद विद्वान महिला का महर अदालत की राय में जितना साबित होगा, अदा किया जाएगा, यह नासमझी पर आधारित है। (20) फ़तवा 1 का कहना है कि यदि यह साबित हो जाए कि ये आभूषण महर के बदले दिए गए थे, तो इकरार (स्वीकृति) में जांच की आवश्यकता है। (21) फ़तवा 1 का इस पर यह विस्तार कि उनमें शाह मुहम्मद खान का कोई हक नहीं है, यह गलत अर्थ है। शाह मुहम्मद खान का आभूषणों में किसी भी तरह से कोई हक नहीं है, भले ही यह साबित न हो कि वे महर के बदले दिए गए थे। (22) फ़तवा 1 ने केवल इस गलत अर्थ पर संतोष नहीं किया, बल्कि आगे इस स्पष्ट अन्याय को स्पष्ट किया कि: "लेकिन यदि इन आभूषणों का महर में दिया जाना साबित न हो, तो आभूषणों के एक तिहाई हिस्से में शाह मुहम्मद खान का हक होगा और दो हिस्से विद्वान महिला के होंगे।" 'इन्ना लिल्लाहि व इन्ना इलैहि राजिऊन' (बेशक हम अल्लाह के लिए हैं और उसी की तरफ लौटने वाले हैं)। शाह मुहम्मद खान वारिस नहीं है, और न ही उसके लिए आभूषणों की कोई वसीयत है। वसीयत न होने की बात तो दूर, वसीयत करने वाले (मूसी) ने स्पष्ट रूप से आभूषणों को अपनी वसीयत से अलग कर दिया, आभूषणों का उल्लेख करने के बाद कहा "इसके अलावा मेरी संपत्ति आदि"। लेकिन यह फ़तवा कहता है कि वसीयत करने वाले के देने या न देने से क्या होता है, हम दे रहे हैं। 'ला हौला वला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम' (महान और आलीशान अल्लाह की तौफीक के बिना न बुराई से बचने की ताकत है और न ही नेकी करने की)। (23) फ़तवा 7 ने और भी कमाल किया; पत्नी के उस कथन को इकरार मान लिया, फिर 'अगर-मगर' को शामिल किया कि यदि पत्नी के इकरार के अनुसार पूरे आभूषणों से महर का कर्ज चुका दिया गया है, तो आभूषणों को छोड़कर एक तिहाई शाह मुहम्मद को दिया जाएगा। (24) फ़तवा 7 ने और भी आगे बढ़कर कदम बढ़ाया, यानी पत्नी के बयान को इकरार भी ठहराया और शाह मुहम्मद की स्वीकृति भी मानी, फिर भी दोनों पक्षों की सर्वसम्मत बात को तय नहीं माना। उसने कहा कि सबसे पहले कफ़न-दफ़न का खर्च अदा किया जाए, उसके बाद यदि मृतक ने दावेदार को महर के ऋण में आभूषणों की वसीयत की है (जैसा कि उसने खुद स्वीकार किया है और दावेदार ने भी उन आभूषणों को उसी रूप में स्वीकार कर लिया है), तो आभूषण उसे महर के कर्ज में दिए जाएंगे। (25) फ़तवा 7 ने उन दोनों के स्पष्टीकरणों, इकरारों और स्वीकारोक्तियों के साथ एक गलत धारणा का

रास्ता निकाला है: यदि मान लिया जाए कि महर के ऋण में नहीं दिए गए बल्कि केवल वसीयत की गई, तो शेष पूरी संपत्ति में से पत्नी का महर...

पृष्ठ 574 / 658

تفریعات

(۱۹) فتوٰی ا کا قول بعد اس کے عالم خاتون کا مہر جس قدر عدالت کی رائے میں ثابت ہو ادا کریں گے ناہمی ہے۔ (۲۰) فتوٰی ا کا کہنا ہے اگر ثابت ہو جائے کہ یہ زیور مہر کے عوض دیئے گئے اقرار میں تفتیش ہے۔ (۲۱) فتوٰی اکی اس پر تفریع کہ تو ان میں شاہ محمد خاں کا کچھ حق نہیں مفہوم غلط ہے شاہ محمد خاں کا زیور میں کسی طرح کچھ حق نہیں اگرچہ مہر کے عوض دیا جانا ثابت نہ بھی ہو۔ (۲۲) فتوٰی ا نے اس مفہوم باطل ہی پر قناعت نہ کی بلکہ آگے اس ظلم صریح کی تصریح کردی کہ لیکن اگر ان زیورات کا مہر میں دیا جانا ثابت نہ ہو تو زیورات کے تیسرے حصہ میں شاہ محمد خاں کا حق ہوگا اور دو حصے عالم خاتون کے، انا للہ وانا الیہ راجعون (بیشک ہم اللہ تعالٰی کے لئے ہیں اور اسی کی طرف لوٹنے والے ہیں۔ ت) شاہ محمد خاں وارث نہیں زیور کی اس کے لئے وصیت نہیں، وصیت نہ ہو نادر کنار موصی نے صراحتۃً زیور کو اس کی وصیت سے جدا کر دیا کہ بعد ذکر زیور کہا ماسوا اس کے میری جائیداد الخ مگر یہ فتوٰی کہتا ہے کہ موصی کو دینے نہ دینے سے کیا ہوتا ہے ہم جو دیتے ہیں ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (بلندی و عظمت والے اللہ تعالٰی کی توفیق کے بغیر نہ لڑائی سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی۔ت) (۲۳) فتوٰی ۷ نے اور کمال کیا زوجہ کا وہ قول اقرار مان کر پھر اگر مگر کو دخل دیا کہ اگر دین مہر تمام زیور سے حسب اقرار زوجہ ادا ہوا ہے تو زیور چھوڑ کر ایک ثلث شاہ محمد کو دیا جائے گا۔ (۲۴) فتوٰی ۷ نے اور بھی قدم عشق پیشتر بہتر کی ٹھہرائی یعنی زوجہ کا قول اقرار بھی ٹھہرایا اور شاہ محمد کی تسلیم بھی مانی پھر بھی فریقین کی متفق علیہ بات بات طے شدہ نہ جانی کہ سب سے اول تجہیز و تکفین کا خرچ ادا کیا جائے بعد ازاں اگر متوفی نے مدعیہ کو دین

مہر میں زیورات کی وصیت کی ہے (چنانچہ اس کا اعتراف ہے اور مدعیہ نے بھی زیورات اس کو تسلیم کر کے قبول کر لیا ہے) تو زیورات اس کو دین مہر میں دیئے جائیں گے۔ (۲۵) فتویٰ ۷ ان دونوں کی تصریحوں خود اپنے اقراروں اعترافوں کے ساتھ ایک فرض غلط کی راہ نکالی ہے اگر بالفرض دین مہر میں نہیں دیئے بلکہ محض وصیت کی تو باقی تمام مال میں سے مہر زوجہ

Fatawa Razviya, Volume 25.

...will be paid. Why this meaningless obligation, and what is its relevance in the fatwa related to the court? (26) Fatwa 7, in this explanation, also granted a decree for the claim just like the first fatwa, and further stated that the plaintiff's dower (mahr) will be paid from the entire property. The wife is saying, "This jewelry was given to me as dower," while the fatwa says, "No, no, you will get the dower from the total property, even if it exhausts the entire property and nothing remains for the legatee." (27) Fatwa 7 does not wish to lag behind the first fatwa in any error. Even in the case of a stranger's entitlement without a will, it supported it, saying that if the jewelry was given as dower, there would be no burden of a will on them; otherwise, the plaintiff would get 2/3 and the defendant 1/3 from the jewelry. (28) In fact, Fatwa 7 is a step ahead here too. It clearly admitted that the bequest of jewelry is not for Shah Muhammad Khan, yet it made him a shareholder of one-third. After writing this ruling for the jewelry, it further said regarding other properties, houses, utensils, etc., that the plaintiff gets 2/12 and the defendant 10/12 because first, one-third will go to the defendant as a bequest, then one-fourth of the remainder, i.e., one-sixth of the total, will go to the plaintiff, and after that, the rest to the defendant. If this fatwa had accepted the jewelry as a bequest for him too, it would have applied the same ruling to it as well, rather than giving 1/3 of the jewelry to Shah Muhammad and 5/6 of other assets to others. (29) Fatwa 7 even had the audacity to reason based on this clear falsehood. In this way, it maintained superiority over the previous fatwa by stating further regarding the jewelry: if they were given purely as a bequest, the defendant would have a one-third right in them by virtue of the bequest of one-third. Then it said, if it is not in lieu of the dower debt, by the ruling of bequest of one-third, the defendant will also get 1/3 in the jewelry and 2/3 of the jewelry will go to the plaintiff. Its intent is that same severe and far-fetched error, which turned a specific bequest into a general one by considering the execution of the bequest in relation to one-third of the entire property, a strong refutation of which was given in the ninth and tenth benefits. Subhan Allah! For calculation, one-third of every item was considered, as if ownership of one-third of every item was created for him, even though he has no original entitlement to that item, nor a bequest for it; rather, there is a clear statement of its exclusion from his bequest. "And there is no power nor might except with Allah, the Most High, the Most Great." (There is no power to avoid evil nor strength to do good except by the grace of Allah Almighty - translated). (30) Fatwa 7 committed another error here. If, in the event that the jewelry was not

proven to be given in lieu of dower, one-third of it should have gone to Shah Muhammad according to it, then it should have said so absolutely. Saying that if the jewelry was given in lieu of dower, Shah Muhammad Khan has no right in it, is error upon error. If the jewelry exceeded the amount of the dower, the excess amount would be a "bequest by favor" (wasiyat bil-muhabat) for the wife, and it does not invalidate the one-third right of the stranger but rather itself dissolves before it.

...अदा किया जाएगा। यह फ़र्ज़ बेमानी किसलिए और संबंधित दारुल-क़ज़ा (न्यायालय) के फ़तवे में इसका क्या स्थान? (26) फ़तवा 7 ने इस विवरण में पहले फ़तवे की तरह दावे की डिग्री दी और आगे बढ़कर कहा कि वादिया (शिकायतकर्ता) का महर कुल संपत्ति से अदा किया जाएगा। पत्नी कह रही है कि मुझे यह ज़ेवर महर में दिया गया, फ़तवा कहता है कि नहीं-नहीं, तुम्हें कुल संपत्ति में से महर मिलेगा, चाहे कुल संपत्ति समाप्त हो जाए और वसीयत पाने वाले के लिए कुछ न बचे। (27) फ़तवा 7 को यह मंजूर नहीं कि वह किसी ग़लती में पहले फ़तवे से पीछे रहे। बिना वसीयत के अजनबी के अधिकार के मामले में भी उसने उसका साथ दिया कि अगर ज़ेवर महर में दिए गए तो उन पर वसीयत का बोझ नहीं होगा, अन्यथा ज़ेवर में से वादिया को 2/3 और प्रतिवादी को 1/3 मिलेगा। (28) बल्कि फ़तवा 7 यहाँ भी एक कदम आगे है। उसने साफ़ माना कि ज़ेवरों की वसीयत शाह मोहम्मद ख़ान के लिए नहीं है, फिर भी उसे एक-तिहाई का हिस्सेदार बना दिया। ज़ेवर का यह हुक्म लिखकर आगे कहा और अन्य जायदाद, मकान, बर्तन आदि से वादिया को 2/12 और प्रतिवादी को 10/12, क्योंकि पहले एक-तिहाई वसीयत के तौर पर प्रतिवादी को मिलेगा, फिर शेष का चौथाई यानी कुल का छठा हिस्सा वादिया को मिलेगा, उसके बाद शेष प्रतिवादी को। अगर यह फ़तवा ज़ेवर की भी उसके लिए वसीयत मानता, तो यही हुक्म उस पर भी लागू करता, न कि शाह मोहम्मद को ज़ेवर का 1/3 और बाकी संपत्तियों का 5/6 देता। (29) फ़तवा 7 ने इस स्पष्ट असत्य पर तर्क करने का साहस भी किया। इस प्रकार उसे पिछले फ़तवे पर श्रेष्ठता रही कि उसने ज़ेवरों के बारे में आगे कहा: यदि वे विशुद्ध रूप से वसीयत के रूप में दिए गए हैं, तो उनमें प्रतिवादी का एक-तिहाई वसीयत के आधार पर एक-तिहाई अधिकार होगा। फिर कहा कि यदि यह महर के ऋण के बदले में नहीं है, तो एक-तिहाई वसीयत के नियम के अनुसार, प्रतिवादी को ज़ेवर में भी 1/3 मिलेगा और वादिया को 2/3 ज़ेवर मिलेंगे। इसका मंतव्य वही गंभीर और दूरगामी त्रुटि है कि कुल संपत्ति के एक-तिहाई के संबंध में वसीयत के निष्पादन ने एक विशिष्ट वसीयत को सामान्य वसीयत बना दिया है, जिसका कड़ा खंडन नौवें और दसवें लाभ में गुज़रा। सुब्हान अल्लाह! गणना के लिए प्रत्येक वस्तु के एक-तिहाई का विचार किया गया, जैसे कि प्रत्येक वस्तु के एक-तिहाई में उसका स्वामित्व उत्पन्न हो गया हो, जबकि उस वस्तु पर उसका कोई मूल अधिकार नहीं है, न ही उसके लिए वसीयत है, बल्कि उसकी वसीयत से अलग होने का स्पष्ट विवरण है। "व ला हौला व ला कुव्वता इल्ला बिल्लाहिल अलीयिल अज़ीम" (महान और श्रेष्ठ अल्लाह की तौफ़ीक़ के बिना न बुराई से बचने की शक्ति है और न ही भलाई करने

की सामर्थ्य - अनुवाद)। (30) फ़तवा 7 ने यहाँ एक और ग़लती की। यदि ज़ेवर महर के बदले दिए जाने के साबित न होने की स्थिति में उसके अनुसार उनका एक-तिहाई शाह मोहम्मद को मिलना था, तो उसे यह बात पूर्ण रूप से कहनी चाहिए थी। यह कहना कि यदि ज़ेवर महर के बदले दिए गए तो उनमें शाह मोहम्मद ख़ान का कोई अधिकार नहीं है, त्रुटि पर त्रुटि है। यदि ज़ेवर महर की राशि से अधिक थे, तो अतिरिक्त राशि पत्नी के लिए 'वसीयत बिल-मुहाबात' (रियायती वसीयत) होती, और वह अजनबी के एक-तिहाई अधिकार को शून्य नहीं करती, बल्कि स्वयं उसके सामने समाप्त हो जाती है।

पेज 575/658

ادا کیا جائے گا یہ فرض بے معنی کس لئے اور فتوٰی متعلقہ دارالقضاء میں اس کا کیا محل۔ (۲۶) فتوٰی ۷ نے اس تفریح میں ڈگری بلاد دعوٰی بھی فتوٰی اول کی طرح دی اور آگے چل کر کہا مدعیہ کا مہر کل مال سے ادا کیا جائے گا زوجہ تو کہہ رہی ہے کہ مجھے یہ زیور مہر میں دیا فتوٰی کہتا ہے نہیں نہیں تمام مال میں سے تجھے مہر ملے گا اگر چہ کل مال کو مستغرق ہو اور موصی لہ کے لئے کچھ نہ بچے۔ (۲۷) فتوٰی ۷ کو منظور نہیں کہ یہاں کسی غلطی میں فتوٰی اول سے پیچھے رہے بلا وصیت استحقاق اجنبی میں بھی اس کا ساتھ دیا کہ زیورات اگر مہر میں دیئے تو زیورات پر وصیت کا بار نہ ہوگا ورنہ زیورات میں سے مدعیہ کو ۳/۲ مد عاعلیہ کو ۳/۱۔ (۲۸) بلکہ فتوٰی ۷ کا یہاں بھی قدم پیشتر ہے اس نے صاف مانا کہ زیوروں کی وصیت شاہ محمد خاں کے لئے نہیں پھر بھی اسے تہائی کا حصہ دار کر دیا۔ زیور کا یہ حکم لکھ کر آگے کہا اور دیگر جائداد مکانات ظروف وغیرہ سے مدعیہ ۱۲/۲ مد عاعلیہ ۱۲/۱۰ کیونکہ اول تہائی اس کا بطور وصیت مدعاعلیہ کو ملے گا پھر ربعِ مابقی یعنی سدس کل، مدعیہ کو ملے گا بعد ازاں باقیماندہ مد عاعلیہ کو، اگر یہ فتوٰی زیور کی بھی اس کے لئے وصیت مانتا تو یہی حکم اس پر بھی کرتا نہ کہ شاہ محمد کو زیور کا ۳/۱ اور باقی اموال کے ۶/۵۔ (۲۹) فتوٰی ۷ نے اس باطل صریح پر استدلال کی بھی جرات کی یوں بھی اسے فتوٰی اوپر فوقیت رہی کہ اس کے آگے زیوروں کو کہا اگر محض بطور وصیت دیئے گئے ہیں تو ان میں مد عاعلیہ کا بروئے وصیت بالثالث حق ثلث ہوگا، پھر کہا اگر بعوض دین مہر نہ ہو تو بحکم وصیت بالثالث زیورات میں بھی ۳/۱ مد عاعلیہ کو ملے گا ۳/۲ زیورات مدعیہ کو۔ اس کا منشاء وہی غلط شدید و بعید ہے کہ ثلث کل مال کے لحاظ سے وصیت کی تنفیذ نے وصیت معینہ کو وصیت شائعہ کر دی ہے جس کا رد بلیغ فائدہ نہم و دہم میں گزرا۔ سبحن

اللہ حساب کے لئے ثلث ہر شی کا لحاظ کیا ہوا کہ ثلث ہر شی میں اس کی ملک ہی پیدا ہو گئی اگر چہ اس شی کا اسے اصلاً استحقاق نہیں، نہ اس کے لئے وصیت، بلکہ اس کی وصیت سے جدا ہونے کی صاف تصریح، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم (بلندی و عظمت والے اللہ تعالیٰ کی توفیق کے بغیر نہ برائی سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ ہی نیکی کرنے کی ت) (۳۰) فتویٰ ۷ نے یہاں ایک اور غلطی کی اگر زیور بعوض مہر دیا جانا ثابت نہ ہونے کی حالت میں اس کے نزدیک ان کا ثلث شاہ محمد کو ملنا تھا تو مطلقاً یہ کہتا کہ اگر زیور مہر کے عوض دیئے گئے تو ان میں شاہ محمد خاں کا کچھ حق نہیں غلط بر غلط ہے اگر زیور مقدار مہر سے زائد ہوئے تو قدر زیادت میں زوجہ کے لئے وصیت بالمحاباۃ ہوئی اور وہ اجنبی کے حق ثلث کو باطل نہیں کرتی بلکہ خود اس کے حضور مضمحل ہو جاتی ہے۔

Fatawa Rizvia, Volume 25

(31) Fatwa 7 has also vowed to support this error; it too has made the same assertions in various places, rather more clearly stated that if the deceased gave jewelry as dower (Mahr), then there would be no burden of a will on the jewelry; she would receive all the jewelry, otherwise the defendant gets 1/3. Then it said if they were given as dower, the defendant has no right in them according to the will, and if given merely as a will, then the defendant gets one-third. Then it stated that if the will is in exchange for dower, then the jewelry would be exempt from the one-third rule of a will; as if according to these gentlemen, making a will to give some property in exchange for a debt makes that property a debt itself, so that its payment absolutely precedes the will, even if a will was made to give property worth a thousand rupees in exchange for a one-rupee debt. (32) Fatwa 7 did not miss the opportunity to step forward here either; it was decided that a will in exchange for dower would put all the jewelry in the status of a debt, so that their payment would precede a will for a stranger (Ajnabi), and there is no proof of them being given in exchange for dower but the wife's statement. Now, through this claim, she seeks her own benefit and harm to the legatee (musi-lah), that the will which is written in the will-document without consideration, which remains posterior to the will for a stranger, she makes it precede the will for a stranger by calling it with consideration. Now her statement is merely an admission, rather a clear claim, and if a claimant cannot obtain a decree based solely on their verbal claim, then to say that if the dower debt has been paid from all the jewelry according to the wife's admission, then leaving the jewelry, the remaining one-third should be given to Shah Muhammad is strange upon strange. (33) Even if Fatwa 7 had not committed that grave error in one case where it made Shah Muhammad a one-third shareholder in the jewelry without a will or entitlement, even then its absolute statement that 'if the will is in exchange for dower, then jewelry will be exempt from the one-third rule of a will'—meaning after funeral and burial expenses, the claimant would receive all the jewelry from the remaining property—was not correct. For if the jewelry exceeds the dower amount, then the excess part cannot be exempt from the one-third rule; they would also be counted in the one-third, even if nothing out of them was given to Shah Muhammad Khan. Shah Muhammad's acceptance made them absolutely exempt, not the fact of the will being in exchange for dower. (34) Similarly, the statement of Fatwa 5 that 'these jewelry items should be considered in exchange for dower right as the defendant himself says and the text of the will-document itself strongly supports it,

and dower is a debt, therefore it precedes both will and inheritance' is the same strange logic. The status of the text of the will-document has been discussed above, and even if its text were plausible, a mere strong possibility is extremely apparent, and an apparent point cannot be a proof of entitlement. It is clearly stated in all books of Allah, such as Hidaya etc., that:

(31) फ़तवा 7 ने भी यहाँ गलती में उसका साथ देने की प्रतिज्ञा की है; उसने भी जगह-जगह यही स्पष्टीकरण दिया है, बल्कि और भी साफ़ तौर पर कहा है कि यदि मृतक ने मेहर (दहेज) में आभूषण दिए हों, तो आभूषणों पर वसीयत का बोझ नहीं होगा, सभी आभूषण उसे मिलेंगे, अन्यथा प्रतिवादी को 1/3 मिलेगा। फिर कहा कि यदि वे मेहर में दिए गए हैं, तो वसीयत के अनुसार प्रतिवादी का उनमें कोई अधिकार नहीं है और यदि केवल वसीयत के रूप में दिए गए हैं, तो प्रतिवादी को तिहाई (1/3) मिलेगा। फिर कहा कि यदि वसीयत मेहर के बदले में हो, तो आभूषण तिहाई वसीयत (वसीयत बिल-सुल्स) के नियम से मुक्त होंगे; मानो इन महानुभावों के अनुसार किसी ऋण के बदले में संपत्ति देने की वसीयत करना उस संपत्ति को स्वयं ऋण बना देता है, जिससे उसका भुगतान वसीयत से बिल्कुल पहले हो जाता है, भले ही एक रुपये के ऋण के बदले एक हज़ार रुपये की संपत्ति देने की वसीयत की गई हो। (32) फ़तवा 7 ने यहाँ भी आगे कदम बढ़ाने का मौका नहीं छोड़ा; यह तय हुआ कि मेहर के बदले वसीयत होने से सभी आभूषण ऋण की श्रेणी में आ जाएंगे, जिससे उनका भुगतान अजनबी (Ajnabi) के लिए की गई वसीयत से पहले होगा, और मेहर के बदले दिए जाने का कोई प्रमाण नहीं है सिवाय पत्नी के बयान के। अब इस दावे के ज़रिए वह अपना लाभ और वसीयत पाने वाले (मूसी-लह) की हानि चाहती है कि वह वसीयत जो वसीयतनामा में बिना किसी प्रतिफल के लिखी गई है, जो अजनबी की वसीयत के बाद आती है, उसे वह प्रतिफल (मुआवज़ा) के साथ बताकर अजनबी की वसीयत से पहले कर देती है। अब उसका कथन मात्र एक स्वीकारोक्ति बल्कि स्पष्ट दावा है, और यदि कोई दावेदार केवल अपने मौखिक दावे पर डिक्री प्राप्त नहीं कर सकता, तो यह कहना कि यदि पत्नी की स्वीकारोक्ति के अनुसार सभी आभूषणों से मेहर का ऋण चुका दिया गया है, तो आभूषणों को छोड़कर शेष एक तिहाई शाह मोहम्मद को दिया जाएगा, यह आश्चर्यजनक से भी अधिक आश्चर्यजनक है। (33) यदि फ़तवा 7 वह भारी गलती न भी करता कि एक स्थिति में बिना वसीयत और बिना पात्रता के शाह मोहम्मद को आभूषणों में एक तिहाई का हिस्सेदार बना दिया, तब भी उसका यह पूर्णतः कहना कि 'यदि वसीयत मेहर के बदले हो तो आभूषण तिहाई वसीयत के नियम से मुक्त होंगे' - यानी कफ़न-दफ़न के खर्च के बाद शेष संपत्ति से सभी आभूषण दावेदार को मिलेंगे - सही नहीं था। क्योंकि यदि आभूषण मेहर की राशि से अधिक हैं, तो अधिक राशि के मामले में वे तिहाई वसीयत के नियम से मुक्त नहीं हो सकते; वे भी तिहाई (1/3) में गिने जाएंगे, भले ही उनमें से शाह मोहम्मद खान को कुछ न दिया जाए। उन्हें पूरी तरह से शाह मोहम्मद की स्वीकृति ने

मुक्त किया, न कि मेहर के बदले वसीयत होने ने। (34) इसी तरह फ़तवा 5 का यह कहना कि 'इन आभूषणों को मेहर के हक के बदले समझा जाए जैसा कि स्वयं प्रतिवादी का कथन है और वसीयतनामा की इबारत (लिखावट) का आधार प्रबल है, और मेहर एक ऋण है इसलिए वसीयत और विरासत दोनों से पहले है' वही अजीब तर्क है। वसीयतनामा की इबारत का हाल तो ऊपर गुज़र चुका है और यदि मान लिया जाए कि इसकी इबारत संभावित है, तो मात्र प्रबल संभावना होना अत्यंत स्पष्ट है, और स्पष्ट होना पात्रता का प्रमाण नहीं हो सकता। हिदाया आदि सभी प्रामाणिक पुस्तकों में यह स्पष्ट उल्लेख है कि:

(۳۱) فتویٰ ۷ نے بھی یہاں غلطی میں اس کا ساتھ دینے کی منت مانی ہے اس نے بھی جابجا یہی تصریحات کیں بلکہ صاف تر کہا کہ زیورات اگر متوفی نے مہر میں دیئے ہوں تو زیورات پر وصیت کا بار نہ ہوگا تمام زیورات اس کو ملیں گے ورنہ مدعا علیہ کو ۱/۳ پھر کہا اگر وہ مہر میں دیئے گئے ہیں تو ان میں مدعا علیہ کا بروئے وصیت کچھ حق نہیں اور محض بطور وصیت دیئے گئے تو مدعا علیہ کا ثلث۔ پھر کہا وصیت اگر بعوض مہر ہو تو زیورات وصیت بالثلث کے بارے سے مستثنیٰ ہوں گے گویا ان صاحبوں کے نزدیک کوئی مال بعوض دین دینے کی وصیت کرنا خود اس مال کو دین کر دیتا ہے کہ اس کا ادا کرنا مطلقاً وصیت سے مقدم ہو جاتا ہے اگرچہ ایک روپیہ دین کے عوض ہزار روپیہ کا مال دینے کی وصیت کی ہو۔ (۳۲) فتویٰ ۷ نے یہاں بھی قدم پیشتر کی آن نہ چھوڑی یہ ٹھہری کہ بعوض مہر کے وصیت ہونا تمام و کمال زیوروں کو دین کے مرتبہ میں کر دے گا کہ ان کا ادا کرنا وصیت للاجنبی سے مقدم ہوگا اور بعوض مہر دیئے جانے کا ثبوت نہیں مگر بیان زوجہ تو اب اس ادعا سے اپنا نفع اور موصی لہ کا ضرر چاہتی ہے کہ وہ وصیت جو وصیت نامہ میں بلا معاوضہ لکھی ہے جو وصیت اجنبی سے مؤخر رہتی بمعاوضہ بتا کر وصیت اجنبی سے مقدم کئے لیتی ہے تو اب اس کا قول تو صرف اقرار بلکہ صاف دعویٰ ہوا اور اگر مدعی محض اپنے زبانی دعویٰ پر ڈگری نہیں پاسکتا تو یہ کہنا کہ اگر دین مہر تمام زیور سے حسب اقرار زوجہ ادا ہوا ہے تو زیور چھوڑ کر باقیماندہ ایک ثلث شاہ محمد کو دیا جائے گا عجب در عجیب ہے۔ (۳۳) اگر فتویٰ ۷ وہ بھاری غلطی کہ ایک صورت میں کہ بلاوصیت و بلا استحقاق شاہ محمد کو زیوروں میں تہائی کا حصہ دار کر دیا نہ بھی کرتا جب بھی اس کا مطلقاً یہ کہنا کہ اگر وصیت بعوض مہر ہو تو زیورات وصیت بالثلث کے بارے سے مستثنیٰ ہوں گے یعنی

بعد خرچ تجہیز و تکفین باقیماندہ مال سے تمام زیورات مدعیہ کو ملیں گے صحیح نہ تھا کہ اگر زیور مہر سے زائد ہیں تو قدر زیادت میں وصیت بالثلث کے بارے سے مستثنیٰ نہیں ہو سکتے ثلث میں وہ بھی محسوب ہوتے اگر چہ ان میں سے شاہ محمد خاں کو کچھ نہ دیا جاتا انہیں مطلق مستثنیٰ شاہ محمد کی تسلیم نے کر دیا نہ کہ وصیت بعوض مہر ہونے نے۔ (۳۴) یونہی فتویٰ ۵ کا قول کہ یہ زیورات حق مہر کے عوض سمجھے جائیں جیسا کہ خودمدا علیہ کا قول ہے اور خود عبارت وصیت نامہ کی محمل قوی ہے اور مہر دین ہے اس لئے وصیت اور ارث دونوں سے مقدم ہے وہی طرفہ منطق ہے محمل وصیت نامہ کا حال تو اوپر گزرا اور بالفرض اس کی عبارت محتمل ہو تو محض قوت احتمال غایت درجہ ظاہر ہے اور ظاہر حجت استحقاق نہیں ہو سکتا، ہدایہ وغیرہ تمام کتب مع اللہ میں تصریح ہے کہ :

Volume 25 Fatawa Razawiyya

“The apparent is valid as a defense, not as a ground for entitlement.” [1] (T) Now only the claimant's own statement remains. To accept it as evidence in her own favor is unlawful. If the jewelry exceeds the mahr (dower), how can they all be considered debts and prioritized over both the will and the heirs? (35) Fatwa 3 went even further, stating that the jewelry the deceased willed to give in exchange for his wife's mahr was his debt, and paying it was obligatory for him. He rhymed 'debt' (qarz) and 'obligation' (farz), although legally mahr is not a 'debt' (qarz). There is a relationship of general and specific between 'qarz' and 'dayn' (debt). Anyway, the statement that he willed to give it in exchange for mahr is nowhere in the will. It is only the woman's statement. Even if it were true, in case of a shortfall, it is a preferential gift (muhaba), not a debt or an obligation. (36) Fatwa 7 made another mistake here, saying that for a will between spouses, the only hindrance is the interference with the rights of the heirs. If this is not the case, then there is no hindrance, whether it's a will for the property itself (bil-raqaba) or for its benefit (bil-manfa'ah). That part and all this overall are incorrect. A will for a stranger (non-heir) up to one-third also hinders it and takes precedence over it. (37) Fatwa 7 forgot its own words. Further on, it said regarding the will for the wife's right to reside in houses and the right to use utensils, etc., that the one-third of the property which Shah Muhammad gets first will be exempt because a will for a wife cannot interfere with a will for a stranger up to one-third. Now, from where did this 'will for the wife without interference with heirs' rights and strong, explicit interference' come from? This is a clear contradiction. (38) Similarly, the statement of Fatwa 2, that whatever has been willed for the wife is the wife's complete right which she can take through the will, is a lapse. A will for an heir is secondary to inheritance. So, after the distribution of inheritance, whatever remains, she can take that much through the will, not the whole thing. We ask Allah for safety.

Sixth Benefit A will can certainly be conditional, and that depends on the testator's words. In multiple wills for one person, if one will is made conditional and the other is not, or each is made conditional on a different term.

[1] Al-Hidayah, Kitab Adab al-Qadhi, Bab al-Tahkeem, Miscellaneous Issues, Yusufi Press, Lucknow, 3/174. Page 577 of 658

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

"ज़ाहिर (प्रकट) बचाव के लिए दलील बन सकता है, हक़ जताने के लिए नहीं।" [1] (त) अब केवल दावेदार का अपना कथन रह गया है। उसे अपने ही पक्ष में दलील मान लेना कानून के विरुद्ध है। यदि आभूषण मेहर से अधिक हैं, तो उन्हें ऋण मानकर वसीयत और वारिस दोनों पर प्राथमिकता कैसे दी जा सकती है? (35) फ़तावा 3 ने और भी बढ़-चढ़कर कहा कि जिन आभूषणों के बारे में मृतक अपनी पत्नी के मेहर के बदले देने की वसीयत कर गया है, वह उसका ऋण (कर्ज़) था और उसे चुकाना उसका कर्तव्य (फ़र्ज़) था। उसने 'कर्ज़' और 'फ़र्ज़' का तुक मिला दिया, हालाँकि मेहर कानूनी तौर पर 'कर्ज़' नहीं होता। 'कर्ज़' और 'दैन' (ऋण) में सामान्य और विशेष का संबंध है। खैर, यह बात कि उसने मेहर के बदले देने की वसीयत की है, वसीयतनामा में तो कहीं नहीं है, यह तो केवल स्त्री का बयान है। और यदि हो भी, तो कमी की स्थिति में यह एक तरजीही उपहार (मुहाबा) है, न कि ऋण या कर्तव्य। (36) फ़तावा 7 ने यहाँ एक और गलती की कि पति-पत्नी के बीच वसीयत के लिए एकमात्र बाधा वारिसों के अधिकारों में हस्तक्षेप है। यदि ऐसा नहीं है, तो फिर कोई बाधा नहीं है, चाहे वह संपत्ति (रक़बा) की वसीयत हो या उसके लाभ (मनफ़अत) की। वह हिस्सा और यह सब पूरी तरह से गलत हैं। किसी अजनबी (गैर-वारिस) के लिए एक-तिहाई तक की वसीयत भी इसमें बाधा डालती है और उस पर प्राथमिकता रखती है। (37) फ़तावा 7 अपनी ही कही बात भूल गया। आगे चलकर उसने कहा कि पत्नी को मकानों में रहने के अधिकार और बर्तनों आदि के उपयोग के अधिकार की जो वसीयत की गई है, उसके संबंध में संपत्ति का वह एक-तिहाई हिस्सा जो शाह मुहम्मद को पहले मिलेगा, वह बचा रहेगा क्योंकि पत्नी के लिए वसीयत, अजनबी के लिए एक-तिहाई की वसीयत में बाधा नहीं बन सकती। अब यह 'पत्नी के लिए वसीयत बिना वारिसों के हक में हस्तक्षेप के और प्रबल एवं स्पष्ट हस्तक्षेप' कहाँ से आ गया? यह स्पष्ट विरोधाभास है। (38) इसी तरह फ़तावा 2 का यह कथन कि जो चीज़ पत्नी के लिए वसीयत की गई है, वह पूरी तरह पत्नी का हक है जिसे वह वसीयत के ज़रिए ले सकती है, एक चूक है। वारिस के लिए वसीयत, विरासत के बाद आती है। अतः विरासत के बंटवारे के बाद जो बचेगा, उसमें से वह उतनी चीज़ वसीयत के ज़रिए ले सकेगी, न कि पूरी। हम अल्लाह से सलामती माँगते हैं।

छठा लाभ (अफ़ादह सादसा) वसीयत निश्चित रूप से किसी शर्त के साथ जुड़ी हो सकती है, और यह वसीयतकर्ता की भाषा पर निर्भर करता है। एक ही व्यक्ति के लिए कई वसीयतों में, यदि वह एक वसीयत को किसी शर्त से बांध दे और दूसरी को न बांधे, या प्रत्येक को अलग-अलग शर्त से बांध दे।

[1] अल-हिदाया, किताब अदब अल-काज़ी, बाब अल-तहरीम, विविध मसले, यूसुफ़ी प्रेस, लखनऊ, 3/174। पेज 577/658

الظاھر یصلح حجۃ للدفع لا للاستحقاق۔[1] ظاہر حجت دفاع ہے حجت استحقاق نہیں (ت) اب نہ رہا مگر خود مدعیہ کا قول اسے اپنے حق میں حجت مان لینا رالا قانون والا قانون ہے زیور اگر مہر سے زائد ہیں تو وہ سب کیونکر دین سمجھ کر وصیت وارث دونوں سے مقدم کر دیئے جائیں۔ (۳۵) فتاویٰ ۳ نے اور بھی دون کی لی کہ جن زیورات کے بارے میں متوفی بعوض مہر زوجہ کے دینے کی وصیت کر گیا ہے وہ اس کا قرض تھا اس کا ادا کرنا اس کو فرض تھا قرض و فرض کا قافیہ ملا لیا اگرچہ مہر شرعاً قرض نہیں ہوتا قرض و دین میں عموم و خصوص ہے، خیر یہ بات کہ بعوض مہر دینے کی وصیت کر گیا ہے وصیت نامہ میں تو کہیں نہیں، عورت کا بیان ہے اور ہو بھی تو بحال کمی مہر محابا ہے نہ قرض ہے نہ فرض۔ (۳۶) فتاویٰ ۷ نے یہاں ایک اور غلطی کی کہ زوجین کی وصیت سے مانع مزاحمت حق ورثہ ہے اگر یہ نہ ہو تو پھر کوئی مانع نہیں خواہ وہ وصیت بالرقبہ ہو یا بالمنفعۃ، وہ حصہ اور یہ سب کلی دونوں غلط ہیں اجنبی کی وصیت بالثلث بھی اس کی مانع اور اس سے مقدم ہے۔ (۳۷) فتاویٰ ۷ کو خود اپنا کہا یاد نہ رہا، آگے چل کر کہا حق سکنی مکانات و حق استعمال ظروف وغیرہ کی جو زوجہ کو وصیت کی ہے اس کے بارے سے ثلث مال جو شاہ محمد کو اول ملے گا بری رہے گا کیونکہ زوجہ کے لئے وصیت اجنبی کی وصیت بالثلث کے مزاحم نہیں ہو سکتی۔ اب یہ وصیت للزوجہ کا بے مزاحمت حق ورثہ اور مزاحم قوی و صریح کدھر سے نکل آیا یہ صاف تناقض ہے۔ (۳۸) یونہی فتاویٰ ۲ کا قول کہ جس چیز کی زوجہ کے واسطے وصیت کی ہے وہ سالم زوجہ کی حقیت ہے جو بذریعہ وصیت لے سکتی ہے اس سے ذہول ہے کہ وارث کے لئے وصیت میراث سے مؤخر ہے تو بعد اجرائے میراث جو باقی بچے اتنی چیز بذریعہ وصیت لے سکے گی نہ کہ سالم۔ نسأل اللہ السلامۃ۔

افادہ سادسہ وصیت ضرور مقید بشرط ہو سکتی ہے اور وہ زبان موصی پر ہے ایک شخص کے لئے متعدد وصایا میں اگر ایک وصیت کو کسی شرط سے مقید کر دے دوسری کو نہ کرے یا ایک کو ایک شرط سے مقید کرے۔

[1] الھدایۃ کتاب ادب القاضی باب التحکیم مسائل شتی مطبع یوسفی لکھنؤ ۳/ ۱۷۴ صفحہ 577 از 658

Fatawa Rizwia, Vol 25.

...second to the other, so whatever he has said, acting upon it is mandatory. Whatever is restricted by a condition will remain restricted by that condition and not by the restriction of the other; and whatever is absolute will remain absolute, it should not be restricted of its own accord. "The absolute remains on its absolute application" (is an agreed-upon rule). And "Conjunction in mention does not necessitate conjunction in ruling" (is a consensus rule of the researchers). And "The absolute cannot be applied to the restricted in two separate incidents" (is a consistent Hanafi rule). The testator restricted the bequest of residence for the wife with the condition that she lives as the wife of Mazhar, then she will only have the right of ease, meaning she will remain settled until the right of Mazhar exists. In the bequest of utensils, this condition was not applied, so only the bequest of residence in the houses will be restricted by this condition, meaning she will have the right of residence as long as she does not remarry, and if she remarries, this right will be gone. But the bequest of utensils will remain absolute, she will have the choice to use the utensils even if she remarries.

"And here, in restricting the bequest with non-marriage, there is an elegant and subtle point which we have pointed out in our commentary on Radd al-Muhtar in the chapter of miscellaneous sales." (Arabic quote translation).

As for Shah Muhammad Khan's claim that the claimant (God forbid) commits adultery and therefore, according to the will, she is no longer entitled even to sit in the houses, firstly, it is such an impure statement regarding which the Lord Almighty has said:

"Allah forbids you from returning to the like of this ever, if you are believers."[1]

And regarding which He guides us to say immediately upon hearing it: "Exalted are You, this is a great slander."[2] And regarding which He orders that if they do not bring four witnesses...

[1] Al-Quran Al-Karim 24/17 [2] Al-Quran Al-Karim 24/16 Page 578 of 658

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25.

...दूसरी को दूसरी से तो जिस तरह उसने कहा है उसी पर अमल वाजिब होगा। जो जिस शर्त से प्रतिबंधित (मुक़ैयद) है उसी से प्रतिबंधित रहेगी न कि दूसरी की क़ैद से; और जो निरपेक्ष (मुतलक़) है वह निरपेक्ष रहेगी, न कि उसे अपनी ओर से प्रतिबंधित कर लिया जाए। "निरपेक्ष अपने निरपेक्ष अनुप्रयोग पर जारी रहता है" (यह एक सर्वसम्मत नियम है)। और "जिक्र में जुड़ाव, हुक्म में जुड़ाव को आवश्यक नहीं बनाता" (यह शोधकर्ताओं का एक सर्वसम्मत नियम है)। और "दो अलग घटनाओं में निरपेक्ष को प्रतिबंधित पर लागू नहीं किया जा सकता" (यह हनफ़ी मत का एक निरंतर नियम है)। वसीयतकर्ता (मूसी) ने पत्नी के लिए केवल निवास की वसीयत को इस शर्त से प्रतिबंधित किया कि वह मज़हर की पत्नी बनकर रहे, तो उसे केवल आराम का अधिकार प्राप्त होगा यानी मज़हर के अधिकार तक वह आबाद रहेगी। बर्तनों की वसीयत में यह शर्त नहीं लगाई गई, इसलिए केवल मकानों में निवास की वसीयत इस शर्त से प्रतिबंधित होगी, यानी जब तक वह दूसरा निकाह न करे उसे रहने का अधिकार होगा, और यदि वह निकाह कर लेगी तो यह अधिकार समाप्त हो जाएगा। लेकिन बर्तनों की वसीयत निरपेक्ष रहेगी, उसे बर्तनों के उपयोग का अधिकार रहेगा चाहे वह दूसरा निकाह कर ले।

"और यहाँ वसीयत को निकाह न करने की शर्त से प्रतिबंधित करने में एक अत्यंत सूक्ष्म बिंदु है जिसकी ओर हमने रद-उल-मुह्तार के विविध विक्रय अध्याय पर अपनी टिप्पणी में संकेत दिया है।"

रहा शाह मुहम्मद खाँ का यह दावा कि वादी (अल्लाह की पनाह) व्याभिचार करती है इसलिए वसीयत के अनुसार वह मकानों में बैठने की भी हक़दार नहीं रही, तो पहले तो यह ऐसी अपवित्र बात है जिसके संबंध में रब्बे अज़वजल का इरशाद है:

"अल्लाह तुम्हें नसीहत फ़रमाता है कि फिर कभी ऐसा न कहना अगर तुम ईमान रखते हो।"[1]

और जिसके संबंध में वह हमें हिदायत फ़रमाता है कि इसे सुनते ही तुरंत कहें: "पाकी है तुझे, यह एक बड़ा बोहतान (झूठा आरोप) है।"[2] और जिसके संबंध में हुक्म फ़रमाता है कि अगर वे चार गवाह न लाएं..

[1] अल-क़ुरआन अल-करीम 24/17 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 24/16 पृष्ठ 578 of 658

دوسری کو دوسری سے تو جس طرح اس نے کہا ہے اسی پر عمل واجب ہوگا۔ جو جس شرط سے مقید اسی سے مقید رہے گی نہ کہ دوسری کی قید سے، اور جو مطلق ہے مطلق رہے گی نہ کہ از پیش خود اسے بھی مقید کر لیا جائے المطلق یجری علی اطلاقہ (مطلق اپنے اطلاق پر جاری رہتا ہے۔ت) قاعدہ اجماعیہ ہے اور القرآن فی الذکر لایستلزم القرآن في الحکم (ذکر میں اقتران حکم میں اقتران کو مستلزم نہیں۔ت) ضابطہ وفاقیہ جمع محققین ہے اور المطلق لا یحمل علی المقید فی حادثتین (دو حادثوں میں مطلق کو مقید پر محمول نہیں کیا جا سکتا۔ت) قاعدہ مطردہ حنفیہ ہے موسی نے زوجہ کے لئے صرف وصیت سکونت کو اس شرط سے مقید کیا کہ مظہر کی عورت مظہر کے عقد میں رہ کر گزارہ کرے تو اس کو فقط حق آسائش کا حاصل رہے گا یعنی تاحق مظہر آباد رہے گی، وصیت ظروف میں یہ شرط نہ لگائی تو صرف وصیت سکونت مکانات اس قید سے مقید ہو گی یعنی جب تک نکاح ثانی نہ کرے اسے حق سکونت رہے گا اور اگر نکاح کرلے گی یہ حق جاتا رہے گا مگر وصیت ظروف مطلق رہے گی استعمال ظروف کا اسے اختیار رہے گا اگرچہ نکاح ثانی کر لے۔

وھہنا في تقیید الوصیة بعدم التزوج دقیقة انیقة نبھنا علیھا فیما علقنا ردالمحتار من متفرقات البیوع۔ اور یہاں وصیت کو شادی نہ کرنے کی قید سے مقید کرنے میں انتہائی نفیس باریک نکتہ ہے جس پر ہم نے ردالمحتار باب متفرقات البیوع پر اپنی تعلیق میں خبر دار کیا ہے۔ (ت)

رہا شاہ محمد خاں کا ادعا کہ مدعیہ (معاذ اللہ) حرام کاری کرتی ہے اس لئے بروئے وصیت مکانات میں نشست کی بھی حقدار نہ رہی اول تو ایسی ناپاک بات ہے جس کی نسبت رب عزوجل کا ارشاد ہے : "یَعِظُکُمُ اللّٰہُ اَنْ تَعُوْدُوْا لِمِثْلِہٖٓ اَبَدًا اِنْ کُنْتُمْ مُّؤْمِنِیْنَ" اللہ تمہیں نصیحت فرماتا ہے کہ پھر ایسا نہ

کہنا اگر ایمان رکھتے ہو۔ اور جس کی نسبت ہم کو ہدایت فرماتا ہے کہ اسے سنتے ہی فوراً کہیں :

"سُبْحٰنَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيْمٌ" پاکی ہے تجھے یہ بڑا بہتان ہے۔ اور جس کی نسبت حکم فرماتا ہے کہ اگر وہ چار گواہ نہ لائیں

1 القرآن الکریم ۲۴/۱۷ 2 القرآن الکریم ۲۴/۱۶ Page 578 of 658

Fatawa Razawiyya, Volume 25

(Four trustworthy and just men who have never committed a major sin, are not habitual in minor sins, and from whom no undignified act has proceeded, and all four testify in one voice: 'We saw this woman committing adultery with our own eyes, and we saw it as clearly as a needle in a kohl-pot'). If they cannot produce such four witnesses, "Then those are the liars in the sight of Allah" (Quran 24:13). Then He describes their punishment:

"So whip them with eighty lashes and never accept their testimony ever" (Quran 24:4) | Whip them eighty lashes and never accept their testimony.

Can Shah Muhammad Khan present such four witnesses for his accusation? And when he cannot, he is a liar in the sight of Allah and deserves those lashes. Even if, for the sake of argument, he were telling the truth, his claim that she was no longer entitled to the seat (residence) was wrong. The testator did not condition the right of residence on the woman's chastity, but on the condition that she does not remarry herself or through the agency or mediation of another. He himself explains the meaning of his condition: that if she has her marriage contract solemnized elsewhere or takes a new husband, there will be no connection or relationship with her. A woman who does not remarry will meet her husband on the Day of Resurrection, provided both died with faith (Iman).

O Allah, grant us death upon faith for the sake of Your Noble Beloved, O Compassionate One. May the best and most perfect blessings and peace be upon him and his family so long as the gardens (of Paradise) remain. | O Allah, O Compassionate One! Grant us death upon faith for the sake of Your Noble Beloved. Continue to send the most excellent and complete blessings and peace upon Your Noble Beloved and his family as long as the gardens remain. (T)

And if she marries a second husband and dies while in his marriage, she will be given to that second husband, provided they have faith, as mentioned in a Hadith. And if she becomes a widow even from him, in short, if she did not die in any husband's marriage, then on the Day of Resurrection she will be given the choice to select whichever of those husbands she prefers; she will choose the one who treated her with more kindness in their cohabitation,

As mentioned in another Hadith, and the reconciliation between these two Hadiths... | As it is in the other Hadith, regarding these two Hadiths...

1. Al-Quran Al-Karim 24/13
2. Al-Quran Al-Karim 24/4

फतावा रजविया, जिल्द 25

(चार विश्वसनीय और न्यायप्रिय पुरुष जिन्होंने न तो कोई बड़ा पाप किया हो, न ही छोटे पापों के आदी हों, और न ही उनसे शालीनता के विरुद्ध कोई कार्य हुआ हो, और चारों एक स्वर में गवाही दें कि 'हमने इस महिला को अपनी आँखों से व्यभिचार करते देखा, और उसी तरह देखा जैसे सुरमेदानी में सलाई')। यदि वे ऐसे चार गवाह नहीं ला सकते, "तो वे ही अल्लाह के निकट झूठे हैं" (कुरान 24:13)। फिर अल्लाह उनकी सजा बयान फरमाता है:

"तो उन्हें अस्सी कोड़े मारो और उनकी गवाही कभी स्वीकार न करो" (कुरान 24:4) | उन्हें अस्सी कोड़े मारो और कभी उनकी गवाही न मानो।

क्या शाह मुहम्मद खान अपने इस आरोप पर ऐसे चार गवाह पेश कर सकते हैं? और जब वह नहीं ला सकते, तो वह अल्लाह के निकट झूठे हैं और उन्हीं कोड़ों के हकदार हैं। और अगर, असंभव को सच मान लिया जाए कि वह सच बोल रहे थे, तब भी उनका यह कहना कि अब वह रहने (निवास) की हकदार नहीं रहीं, गलत था। वसीयत करने वाले ने रहने के अधिकार को महिला की पवित्रता से नहीं जोड़ा था, बल्कि इस शर्त पर रखा था कि वह स्वयं या किसी और के माध्यम से दूसरा विवाह न करे। वह स्वयं अपनी शर्त का अर्थ बताता है कि यदि वह किसी और स्थान पर अपना निकाह करा ले या नया पति बना ले, तो उसके साथ उसका कोई संबंध या वास्ता नहीं रहेगा। जो महिला दूसरा विवाह नहीं करेगी, वह कयामत के दिन अपने पति से मिलेगी, बशर्ते कि दोनों की मृत्यु ईमान पर हुई हो।

ऐ अल्लाह! हमें अपने हबीब करीम के सदके ईमान पर मौत नसीब फरमा, ऐ मेहरबान! उन पर और उनकी आल पर अफजल और अकमल दुरूद व सलाम नाजिल फरमाता रह जब तक जन्नतें बाकी हैं। | ऐ अल्लाह! ऐ मेहरबान! हमें अपने हबीब करीम के सदके ईमान पर मौत नसीब फरमा, अपने हबीब करीम और उनकी आल पर अफजल और अकमल दुरूद व सलाम नाजिल फरमाता रह जब तक जन्नतें बाकी हैं। (त)

और अगर वह दूसरा विवाह कर ले और उस दूसरे पति के निकाह में रहते हुए मर जाए, तो वह उस दूसरे पति को मिलेगी, बशर्ते ईमान हो, जैसा कि हदीस में है। और अगर वह उससे भी विधवा हो गई, संक्षेप में अगर वह किसी पति के निकाह में नहीं मरी, तो उसे कयामत के दिन यह विकल्प दिया जाएगा कि वह उन पतियों में से जिसे चाहे चुन ले; वह उसे चुनेगी जिसने उसके साथ जीवन निर्वाह में अधिक दयालुता का व्यवहार किया था,

जैसा कि दूसरी हदीस में है और इन दोनों हदीसों के बीच तालमेल... | जैसा कि दूसरी हदीस में है, इन दोनों हदीसों...

---

1. अल-कुरान अल-करीम 24/13
2. अल-कुरान अल-करीम 24/4

(چاروں مرد ثقہ عادل جنہوں نے نہ کوئی گناہ کبیرہ کیا ہو نہ کسی گناہ صغیرہ کے عادی ہوں نہ کوئی حرکت خلاف مروت ان سے صادر ہوئی ہو اور چاروں یک زبان گواہی دیں کہ ہم نے اس عورت کو اپنی آنکھوں سے زنا کرتے دیکھا اور اس طرح دیکھا جیسے سرمہ دانی میں سلائی) ایسے چار گواہ نہ لا سکیں، "فَاُولٰٓئِكَ عِنْدَ اللّٰهِ هُمُ الْكٰذِبُوْنَ"۱ تو وہی اللہ کے نزدیک جھوٹے ہیں۔ پھر ان کی سزا بیان فرماتا ہے:

"فَاجْلِدُوْهُمْ ثَمٰنِيْنَ جَلْدَةً وَّ لَا تَقْبَلُوْا لَهُمْ شَهَادَةً اَبَدًا"۲ | ان کو اسی کوڑے مارو اور کبھی ان کی گواہی نہ مانو۔

کیا شاہ محمد خاں اپنے اس اتہام پر ایسے چار گواہ پیش کر سکتا ہے اور جب نہیں لا سکتا تو وہی عند اللہ جھوٹا ہے اور اسی کوڑوں کا مستحق ہے، اور اگر بفرض باطل وہ سچا بھی ہوتا جب بھی اس کا کہنا کہ اب وہ نشست کی بھی حقدار نہ رہی غلط تھا موصی نے حق سکونت کو عورت کی پارسائی سے مشروط نہ کیا بلکہ اس شرط سے کہ وہ نکاح ثانی نہ خود کرے نہ دوسرے کی وکالت و وساطت سے، وہ خود اپنی شرط کا مفہوم بتاتا ہے کہ اگر وہ کسی دوسری جگہ اپنا عقد نکاح کرائے یا جدید خاوند کرے تو اس کے ساتھ اس کا کوئی تعلق اور واسطہ نہ ہوگا عورت کہ نکاح ثانی نہ کرے روز قیامت اپنے شوہر کو ملے گی جبکہ دونوں نے ایمان پر وفات پائی ہو۔

اللھم ارزقنا الوفاۃ علی الایمان بجاہ حبیبك الکریم یارحمن علیہ وعلی آلہ افضل واکمل التسلیمات ما بقیت الجنان۔ | اے اللہ اے مہربان ! ہمیں اپنے حبیب کریم کے صدقے ایمان پر وفات نصیب فرما،

اپنے حبیب کریم اور ان کی آل پر افضل واکمل درود وسلام نازل فرماتا رہ جب تک جنتیں باقی ہیں۔ (ت)

اور اگر دوسرا شوہر کرے تو اس کے نکاح میں مر جائے اس دوسرے کو بشرط ایمان ملے گا، کمافی حدیث۔ اور اگر اس سے بھی بیوہ ہو گئی غرض کسی شوہر کے نکاح میں نہ مری تو اسے روز قیامت اختیار دیا جائے گا کہ ان شوہروں میں جسے چاہے پسند کرلے وہ اسے پسند کرے گی جو اس کے ساتھ زیادہ نیک سلوک سے معاشرت کرتا تھا،

کما فی حدیث اخر و التطبیق بینھما | جیسا کہ دوسری حدیث میں ہے ان دونوں حدیثوں

---

۱ القرآن الکریم ۲۴/ ۱۳ ۲ القرآن الکریم ۲۴/ ۴

Fatawa Razawiya Volume 25

[Table Box 1] What we have mentioned is as we explained in our fatwas. (T) In any case, by entering a second marriage, a woman either no longer remains for her first husband, or her remaining so becomes doubtful. This is contrary to adultery, as it does not exclude her from the husband's rights. The nullification of a right occurs through a stronger right, not through injustice and false transgression. Just as during life, it (adultery) causes no difference in the marriage, nor is it mandatory for the husband to separate from her. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

[Table Box 2] لا يجب على الزوج تطليق الفاجرة - It is not mandatory for a husband to divorce an adulterous wife. (T)

(39) Regarding Fatwa 7, restricting the legacy of residence and the legacy of utensils etc. to the condition of not remarrying—such that the right to residence and the right to use utensils etc. will only remain with the claimant until she remarries—is not correct.

Seventh Benefit: No word in the will implies that Shah Muhammad Khan is the legatee (Musi Lahu) of the entire property. Even after separating the jewelry, the words are: "Besides this, my immovable property consists of houses; they are acquired by me, they will remain under the protection of Shah Muhammad Khan, and he will also be the owner." Here, only the houses were bequeathed. Further on, it says: "In addition to this, Shah Muhammad Khan will also be the owner of household goods, including utensils, beds, etc., and all household items." This bequeathed the household furniture and equipment (Asas al-Bayt). In conclusion, he limited the bequest to these specific items, stating that "Shah Muhammad Khan is the owner of all the items mentioned above." Therefore, if there is any inheritance (tarka) other than the aforementioned houses and household goods, it does not fall under the bequest. And from the inquiry made by the Judge of Khanpur, it is clear that the wife claims the defendant has other jewelry from her husband's inheritance. So, until the falsity of this claim is proven, how can Shah Muhammad Khan be considered the legatee of all the property? Yes, after mentioning the houses and the authority to sell or mortgage them, the testator also wrote: "In short, Shah Muhammad Khan is the owner of the houses, etc." This "etc." (wa-ghaira) is interpreted to refer to the authority to sell and mortgage, as he wrote these words immediately after it without any separation, and besides this, the household goods etc.

1 Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hazr wal-Ibaha, Chapter on Sales, Mujtabai Press, Delhi, 2/252.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

[बॉक्स 1] हमने जो उल्लेख किया है वह वैसा ही है जैसा हमने अपने फ़तवों में बयान किया है। (त) बहरहाल, दूसरे निकाह से औरत या तो पहले शौहर के लिए रहती ही नहीं या उसके लिए उसका रहना संदिग्ध हो जाता है। इसके विपरीत बदकारी (व्यभिचार) उसे शौहर के हक़ से बाहर नहीं करती। हक़ का अंत किसी मज़बूत हक़ से होता है, न कि अन्याय और झूठे उल्लंघन से। जैसे जीवन के दौरान इसके कारण निकाह में कोई फ़र्क नहीं आता, और न ही शौहर पर उससे अलग होना अनिवार्य होता है। दुर्रे मुख्तार में है:

[बॉक्स 2] لا يجب على الزوج تطليق الفاجرة - बदकार औरत को तलाक़ देना शौहर पर वाजिब नहीं है। (त)

(39) फ़तवा 7 की वसीयत-ए-सुक़नी (रहने का अधिकार) और बर्तनों आदि की वसीयत, इन दोनों को दूसरे निकाह न करने की शर्त से बांधना कि रहने का हक़ और बर्तन आदि के इस्तेमाल का हक़ दावेदार को दूसरे निकाह तक ही हासिल रहेगा, सही नहीं है।

सातवां लाभ (अफ़ादा साबिआ): वसीयतनामा के किसी शब्द का यह मतलब नहीं है कि शाह मोहम्मद ख़ां पूरी संपत्ति के वसीयतदार (मूसी लह) हैं। ज़ेवरों को अलग करने के बाद भी, उसके शब्द ये हैं: "इसके अलावा मेरी अचल संपत्ति मकानों के रूप में है, वे मेरी बनाई हुई हैं, वे शाह मोहम्मद ख़ां के संरक्षण में रहेंगी और वही मालिक भी रहेंगे।" यहाँ केवल मकानों की वसीयत हुई है। आगे कहा गया है: "इसके अलावा, शाह मोहम्मद ख़ां बर्तनों, चारपाई आदि जैसे घरेलू सामान और सभी घरेलू सामानों के भी मालिक होंगे।" इससे घर के सामान (असासा-ए-बैत) की वसीयत हुई। अंत में उन्होंने वसीयत को इन विशिष्ट वस्तुओं तक सीमित कर दिया कि "शाह मोहम्मद ख़ां ऊपर बताई गई सभी वस्तुओं के मालिक हैं।" तो यदि उपरोक्त मकानों और घर के सामान के अलावा कोई विरासत (तरका) है, तो वह वसीयत के तहत नहीं आई। और खानपुर की जज अदालत से की गई पूछताछ से स्पष्ट है कि पत्नी दावा करती है कि प्रतिवादी के पास उसके पति की विरासत से अन्य ज़ेवर मौजूद हैं। तो जब तक इस दावे का झूठा होना साबित न हो जाए, शाह मोहम्मद ख़ां को पूरी संपत्ति का वसीयतदार कैसे माना जा सकता है। हाँ, वसीयतकर्ता ने मकानों का उल्लेख करने और उन्हें बेचने या गिरवी रखने के अधिकार के बाद यह शब्द भी लिखा कि "संक्षेप में, शाह मोहम्मद ख़ां मकानों आदि के मालिक हैं।" यह "आदि" (वग़ैरा) उसी बेचने और गिरवी रखने के अधिकार पर

आधारित है क्योंकि उन्होंने ये शब्द इसके तुरंत बाद बिना किसी अंतर के लिखे, और इसके अलावा घरेलू सामान आदि।

---

1 अद-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-हज़र वल-इबाहा, बिक्री पर अध्याय, मुजतबाई प्रेस, दिल्ली, 2/252।

[پہلا خانہ] ماذکرنا کما بینا في فتاونا۔ میں تطبیق وہ ہے جیسا ہم نے اپنے فتاوٰی میں بیان کیا۔ (ت)

بہر حال نکاح ثانی سے عورت یا تو شوہر اول کے لئے رہتی ہی نہیں یا اس کے لئے اس کا رہنا مشکوک ہو جاتا ہے۔ بخلاف بدکاری کہ وہ اسے حق شوہر سے باہر نہیں کرتی حق کا ابطال حق اقوی سے ہوتا ہے نہ کہ ناحق و باطل طغوی سے جیسے بحال حیات اس کے باعث نہ نکاح میں فرق آئے نہ شوہر کو اس سے جدائی لازم ہو۔ در مختار میں ہے:

[دوسرا خانہ] لا یجب علی الزوج تطلیق الفاجرۃ ۔ بدکار عورت کو طلاق دینا خاوند پر واجب نہیں۔ (ت)

(۳۹) فتوٰی ۷ کا وصیت سکنٰی و وصیت ظروف وغیرہ ہادونوں کو قید عدم نکاح ثانی سے مقید کرنا کہ حق سکنٰی و حق استعمال ظروف وغیرہ مدعیہ کو تانکاح ثانی حاصل رہے گا صحیح نہیں۔

افادہ سابعہ: وصیت نامہ کے کسی لفظ کا مفاد نہیں کہ شاہ محمد خاں موصیٰ لہ بجمیع المال ہو، زیوروں کو جدا کر کے بھی، اس کے لفظ یہ ہیں ماسوا اس کے میری جائداد غیر منقولہ از قسم مکانات ہیں وہ پیدا کردہ مظہر کے ہیں وہ زیر حفاظت شاہ محمد خاں رہیں گے اور مالک بھی یہی رہے گا۔ یہاں سے صرف مکانات کی وصیت ہوئی آگے کہا علاوہ اس کے اسباب خانہ داری از قسم برتن و چارپائی وغیرہ جملہ سامان خانہ داری کا مالک بھی شاہ محمد خاں رہے گا۔ اس سے اثاث البیت کی وصیت ہوئی خاتمہ پر اس نے انہیں اشیائے معینہ میں وصیت کا انحصار کردیا کہ کل اشیائے مندرجہ بالا کا مالک شاہ محمد خاں ہے تو مندرجہ بالا مکانات و اثاث البیت کے سوا اگر کچھ ترکہ ہو وہ زیر وصیت نہ آیا اور استفتاء مرتبہ ججی خانپور سے واضح کہ زوجہ دعوٰی کرتی

ہے کہ مدعا علیہ کے پاس دیگر زیورات از ترکہ شوہرش موجود ہیں تو جب تک اس دعویٰ کا بطلان ثابت نہ ہو شاہ محمد خاں موصی لہ بجمیع المال کیونکر ٹھہر سکتا ہے۔ ہاں موصی نے ذکر مکانات و اختیار فروخت و رہن مکانات کے بعد یہ لفظ بھی لکھا کہ غرضکہ مالک شاہ محمد خاں مکانات وغیرہ کا ہے۔ یہ وغیرہ اسی اختیار بیع و رہن پر محمول ہے کہ اس نے اس کے متصل ہی بلا فصل یہ لفظ لکھے اور علاوہ اس کے اسباب خانہ داری الخ

---

1 الدر المختار كتاب الحظر والاباحة فصل في البيع مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۲۵۲

Fatawa Razawiyya, Volume 25

If "and others" referred to the entire estate and all possessions, then saying anything besides that would be redundant, and it is mandatory to interpret the speech of a sane adult in a sound manner as much as possible. Moreover, even if this interpretation is not definitive, it is one of two possibilities, or rather, fairly speaking, the stronger of the two. Therefore, the will is not proven for things other than houses and household effects, and here, the lack of proof is proof of its absence.

[Boxed Text] Because a will is an offer (Ijab) initiated by the testator, there is no obligation (Wujub) without an offer. Consequently, there is no proof of obligation without proof of the offer, and in judicial matters, obligation is contingent upon proof. Thus, since there is no proof, there is no obligation, and that is what is sought. (T)

[Branches/Detailed Points] (40) Statement of Fatwa 1: After the dower (Mahr), whatever property remains should be divided into three parts, and one part should be given to Shah Muhammad Khan. (41) Statement of Fatwa 5: Legally, from the deceased's property, the female claimant should receive 1/6th and the male defendant 5/6th. Then its statement is that each party will receive their respective share in the total property except for jewellery, as explained above. Furthermore, it clarifies that in the disputed case, another claimant is present alongside the wife, who is the legatee for the entire wealth. (42) Statement of Fatwa 6: When 1/6th of the inheritance is given as a bequest and 1/6th to Aalam Khatoon as an heir, half of the inheritance remains. (43) Likewise, Statement of Fatwa 7: If the dower debt has been paid from all the jewellery as per the wife's admission, then excluding the jewellery, the remaining property, whether houses or vessels etc., 12/12 should be given to her, 6/12 to Shah Muhammad. Also, its clarification that three wills were made which encompass all his wealth, and its clear clarification that the third will of all the remaining wealth was made for Shah Muhammad Khan. All this is without any proof and without any benefit. Simply declaring Shah Muhammad as the legatee for the entire wealth or for everything remaining after the dower by oneself in the will document—and if the wife's claim is proven that there are other jewels besides these in the estate of the deceased Shah Muhammad that are in his possession—then it is a clear violation of rights.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

यदि "आदि" से समस्त संपत्ति और समस्त स्वामित्व अभिप्रेत होता, तो इसके अतिरिक्त कुछ कहना व्यर्थ हो जाता, और एक समझदार वयस्क के कथन को यथासंभव सही अर्थ में लेना अनिवार्य है। इसके साथ ही, भले ही यह अर्थ निश्चित न हो, फिर भी यह दो संभावनाओं में से एक है, बल्कि निष्पक्ष रूप से कहें तो प्रबल संभावना है। अतः मकानों और घरेलू सामानों के अतिरिक्त अन्य वस्तुओं में वसीयत सिद्ध नहीं हुई, और यहाँ प्रमाण का अभाव, अभाव का प्रमाण है।

[बॉक्स में दिया गया पाठ] चूंकि वसीयत एक ऐसा प्रस्ताव (ईजाब) है जिसे वसीयतकर्ता (मूसी) जारी करता है, इसलिए प्रस्ताव के बिना कोई दायित्व (वुजूब) नहीं होता। अतः प्रस्ताव के प्रमाण के बिना दायित्व का कोई प्रमाण नहीं है, और न्यायिक मामलों में दायित्व प्रमाण पर निर्भर है। इसलिए, जब कोई प्रमाण नहीं है, तो कोई दायित्व भी नहीं है, और यही अभीष्ट है। (त)

[विस्तृत विवरण/शाखाएं] (40) फतवा 1 का कथन: मेहर के बाद जितनी संपत्ति बचे, उसके तीन हिस्से करके एक हिस्सा शाह मुहम्मद खान को दिया जाए। (41) फतवा 5 का कथन: शरीयत के अनुसार मृतक की संपत्ति में से वादी (महिला) को 1/6 मिलना चाहिए और प्रतिवादी को 5/6। फिर इसका कथन है कि आभूषणों के अतिरिक्त कुल संपत्ति में प्रत्येक पक्ष को अपना-अपना हिस्सा मिलेगा जैसा कि ऊपर स्पष्ट किया जा चुका है। फिर इसकी व्याख्या कि विवादास्पद मामले में पत्नी के साथ दूसरा हकदार भी मौजूद है जो पूरी संपत्ति का वसीयतदार (मूसा-लहू) है। (42) फतवा 6 का कथन: जब विरासत में से 1/6 वसीयत के रूप में और 1/6 आलम खातून को विरासत के रूप में दे दिया गया, तो आधी विरासत शेष रहती है। (43) इसी तरह फतवा 7 का कथन कि यदि मेहर का कर्ज पत्नी की स्वीकारोक्ति के अनुसार सभी आभूषणों से चुका दिया गया है, तो आभूषणों को छोड़कर शेष संपत्ति, चाहे वह मकान हों या बर्तन आदि, 12/12 उसे दिया जाएगा, 6/12 शाह मुहम्मद को। साथ ही इसकी व्याख्या कि तीन वसीयतें की गई हैं जो उसकी पूरी संपत्ति को घेरे हुए हैं। साथ ही इसकी स्पष्ट व्याख्या कि शेष पूरी संपत्ति की तीसरी वसीयत शाह मुहम्मद खान के लिए की गई है। यह सब बिना किसी प्रमाण के और वसीयतनामे के बिना किसी लाभ के है। केवल अपनी ओर से शाह मुहम्मद को पूरी संपत्ति का या मेहर के बाद शेष पूरी संपत्ति का वसीयतदार बना देना है—और यदि पत्नी का दावा सिद्ध हो जाए कि उनके अलावा और भी आभूषण मृतक शाह मुहम्मद की विरासत में मौजूद हैं जो उसके पास हैं—तो यह स्पष्ट अधिकार हनन है।

اگر وغیرہ سے کل متروکہ جمیع مملوکہ مراد ہوتا تو اس کے علاوہ کہنا باطل ہو جائے گا اور کلام عاقل بالغ کا مہما امکن محمل صحیح پر حمل کرنا واجب۔ معہذا اگرچہ یہ محمل متعین نہ ہو تو احد الاحتمالین بلکہ انصافاً اقوی الاحتمالین ہے تو مکانات واثاث البیت کے غیر میں وصیت ثابت نہ ہوئی اور یہاں عدم ثبوت ثبوت عدم ہے۔

اذ الوصیۃ ایجاب یحدثہ الموصی فلا وجوب بلا ایجاب فلا ثبوت لوجوب بلا ثبوت ایجاب والوجوب فی القضاء مرھون بالثبوت فاذ لاثبوت لاوجوب وھو المطلوب۔ کیونکہ وصیت ایک ایسا ایجاب ہے جس کو موصی صادر کرتا ہے، تو ایجاب کے بغیر وجوب نہیں ہوتا، چنانچہ ایجاب کے ثبوت کے بغیر وجوب کا ثبوت نہیں ہوتا اور قضاء میں وجوب محتاج ہے ثبوت کا۔ جب ثبوت نہیں تو وجوب نہیں، وہی مطلوب ہے۔ (ت)

تفریعات (۴۰) فتوی ۱ کا قول، مہر کے بعد جس قدر جائیداد بچے تین حصے کرکے ایک حصہ شاہ محمد خاں کو دیں۔ (۴۱) فتوی ۵ کا قول شرعاً جائیداد متوفی میں سے مدعیہ کو ۱/۶ ملنا چاہئے اور مدعاعلیہ کو ۵/۶ پھر اس کا قول ماسوی زیورات کے کل جائیداد میں ہر فریق کو اپنا اپنا حصہ ملے گا جیسا کہ بالا تشریح ہو چکی ہے پھر اس کی تصریح کہ صورت متنازعہ میں زوجہ کے ساتھ دوسرا حقدار بھی موجود ہے جو موصی لہ بجمیع المال ہے۔ (۴۲) فتوی ۶ کا قول، جب ترکہ میں سے ۱/۶ من حیث الوصیۃ اور ۱/۶ عالم خاتون کو من حیث الارث دے دیا گیا تو آدھا ترکہ باقی رہتا ہے۔ (۴۳) یونہی فتوی ۷ کا قول کہ اگر دین مہر تمام زیور سے حسب اقرار زوجہ ادا ہوا ہے تو زیور چھوڑ کر باقیماندہ خواہ مکانات ہیں یا ظروف وغیرہ ۱۲/۱۲ اس کو دیا جائے گا ۶/۱۲ شاہ محمد کو نیز اس کی تصریح کہ تین وصیتیں کی ہیں جو اس کے تمام مال کو مستغرق ہیں

نیز اس کی صاف تصریح کہ تیسری وصیت باقیماندہ تمام مال کی شاہ محمد خاں کو کی ہے، یہ سب بے ثبوت محض و بلا افادہ وصیت نامہ صرف اپنی طرف سے شاہ محمد کو موصی لہ بجمیع المال یا بجمیع ماسوی علی المہر ٹھہرا لینا ہے اور اگر دعوی زوجہ ثابت ہو جائے کہ ان کے سوا اور زیور بھی متروکہ موصی شاہ محمد کے پاس موجود ہیں تو صریح حق تلفی

And it would be a double injustice not to give to the deserving and to give to the undeserving; how could Shah Muhammad take 5/6 of the remaining total property without a will?

(44) Fatwa 5 presented texts from 'Durr al-Mukhtar' and 'Jawharah' on this demand; in the first, it was explicit:

Bequeathed to a man all his property, so for her is one-sixth and the rest for the legatee.	**A husband made a will of his entire property for a man, so the wife will get one-sixth (1/6) of the total property and the rest will go to the legatee. (T)**

In the second (Jawharah) it was:

Bequeathed to a man all his property, for her was one-sixth and for the legatee five-sixths.	**If a husband bequeathed all his property for a stranger man, then his wife will get one-sixth (1/6) of the total property and the legatee will get five parts out of six (5/6). (T)**

To transcribe a ruling that applies to the situation of a will for the entire property for a stranger and apply it where there is no proof of it at all.

(45) Similarly, Fatwa 7 also transcribed this same text from 'Jawharah', meaning the commonality of the middle term was not proven and a transgression occurred.

(46) Fatwa 2 also wrote the same ruling that the wife's right is one-sixth (Sudus) and the rest is for the legatee, but there is no objection to this ruling because in the question presented there, the questioner himself had written an incorrect statement on behalf of the testator that 'after me, Amr is the owner of my movable and immovable property'. Its meaning is certainly a will for the entire property even if there is no sign of it in the will document. So the respondent gave an answer according to the question asked. However, now this general ruling of Fatwa 2, that whatever thing was bequeathed for the wife belongs entirely to the wife and she can take it through the will, is clearly wrong. Before him was this statement of the questioner that he also made a will for his wife regarding a few ornaments, i.e., he said that 'after me, my wife is the owner of these ornaments'. On this statement, that answer is void; a will for a wife is a will for an heir.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Mujtabai Press Delhi, 3/319
2. Al-Jawharat al-Nayyirah, Kitab al-Wasaya, Maktaba Imdadiya Multan, 2/390

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

और यह दोबारा ज़ुल्म होगा कि हक़दार को न देना और ना-हक़दार को देना; शाह मुहम्मद बिना वसीयत के कुल बची हुई जायदाद का 5/6 हिस्सा कैसे ले लेगा?

(44) फ़तवा 5 ने इस मांग पर 'दुर्र-ए-मुख़्तार' और 'जौहरा' की इबारत पेश की; पहले में स्पष्ट था:

ओसी लिरजुलिन बिकुल्लि मालिही फ़लहास सुदुसु वल बाक़ी लिल मूसा लहू ।[1]	**पति ने किसी पुरुष के लिए पूरे माल की वसीयत की, तो पत्नी को कुल माल का छठा हिस्सा (1/6) मिलेगा और बाकी मूसा लह (जिसे वसीयत की गई) को मिलेगा। (त)**

दूसरे (जौहरा) में था:

ओसी लिरजुलिन बिजमीइ मालिही काना लहास सुदुसु वलिल मूसा लहू ख़मसातु असदास ।[2]	**अगर पति ने किसी अजनबी पुरुष के लिए अपने तमाम माल की वसीयत की, तो उसकी पत्नी को कुल माल का छठा हिस्सा (1/6) मिलेगा और मूसा लह को छह में से पांच (5/6) हिस्से मिलेंगे। (त)**

उस हुक्म (फैसले) को नक़ल करना जो अजनबी के लिए तमाम माल की वसीयत की स्थिति में हो और उसे वहां लागू कर देना जहाँ उसका कोई सबूत न हो।

(45) इसी तरह फ़तवा 7 ने भी इस पर यही 'जौहरा' की इबारत नक़ल की, यानी मध्य पद की समानता सिद्ध नहीं हुई और अतिक्रमण हो गया।

(46) फ़तवा 2 ने भी यही हुक्म लिखा कि पत्नी का हक़ छठा हिस्सा (सदुस) है और बाकी मूसा लह का, लेकिन इस हुक्म पर एतराज़ (आपत्ति) नहीं है क्योंकि वहाँ जो सवाल पेश हुआ था, उसमें सवाल करने वाले ने ही वसीयत करने वाले की ओर से एक गलत इबारत लिख दी थी कि 'मेरे बाद मेरी चल और अचल संपत्ति का मालिक अम्र है'। इसका अर्थ निश्चित रूप से पूरे माल की वसीयत है, भले ही वसीयतनामा में इसका कहीं निशान न हो। तो जवाब देने वाले ने जैसा सवाल हुआ वैसा जवाब दिया। लेकिन अब फ़तवा 2 का यह सामान्य हुक्म कि जिस चीज़ की पत्नी के लिए वसीयत की गई, वह पूरी तरह पत्नी की है और वह उसे वसीयत के माध्यम से ले सकती है, साफ़ तौर पर गलत है। उसके सामने सवाल करने वाले का यह बयान था कि वह अपनी पत्नी के लिए भी कुछ ज़ेवरात के बारे में

वसीयत कर गया था, यानी कह गया था कि 'मेरे बाद इन ज़ेवरात की मालिक मेरी पत्नी है'। इस बयान पर वह जवाब बातिल (अमान्य) है; पत्नी के लिए वसीयत, वारिस के लिए वसीयत है।

---

1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-वसाया, मतबअ मुज्तबाई दिल्ली, 3/319
2. अल-जौहरत-उन-नय्यिरा, किताब अल-वसाया, मकतबा इमदादिया मुल्तान, 2/390

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

اور دوبارہ ظلم ہوگا کہ مستحق کو نہ دینا اور نامستحق کو دینا شاہ محمد کیونکر بلاوصیت کل جائداد باقیماندہ کو ۵/۶ لے لے گا۔

(۴۴) فتوٰی ۵ نے اس طلب پر عبارت در مختار و جوہرہ پیش کیں اول میں صراحتہً تھا۔

اوصی لرجل بکل مالہ فلہا خاوند نے کسی مرد کے لئے پورے مال کی وصیت کی تو بیوی کو السدس والباقی للموصی لہ۔[1] کل مال چھٹا حصہ (۱/۶) اور باقی موصی لہ کو ملے گا۔(ت)

دوم (جوہرہ) میں تھا:

اوصی لرجل بجمیع مالہ کان لہا السدس وللموصی لہ خمسۃ اسداس۔[2] اگر خاوند نے اجنبی مرد کے لئے اپنے تمام مال کی وصیت کی تو اس کی بیوی کو کل مال کا چھٹا حصہ (۱/۶) ملے گا اور موصی لہ کو چھ میں سے پانچ (۵/۶) حصے ملیں گے۔ (ت)

حکم وہ نقل کرنا جو اجنبی کے لئے وصیت بجمیع المال کی حالت میں ہو اور اسے وہاں منطبق کردینا جہاں اس کا ہرگز ثبوت نہیں۔

(۴۵) یونہی فتوٰی ۷ نے بھی اس پر یہی عبارت جوہرہ نقل کی یعنی حد اوسط کا اشتراک ثابت نہیں اور تعدیہ ہو گیا۔

(۴۶) فتوٰی ۲ نے بھی یہی حکم لکھا کہ زوجہ کا حق سدس ہے باقی موصی لہ کا مگر اس پر اس حکم میں اعتراض نہیں کہ سوال جو اس کے یہاں پیش ہوا اس میں سائل ہی نے ایک غلط عبارت موصی کی طرف سے لکھ دی تھی کہ بعد میرے میری جائداد منقولہ غیر منقولہ کا مالک عمرو ہے

اس کا مفاد ضرور وصیت بجمیع المال ہے اگرچہ وصیت نامہ میں اس کا کہیں نشان نہیں تو مجیب سے جیسا سوال ہوا ویسا جواب دیا مگر اب فتویٰ ۲ کا یہ اطلاقی حکم کہ جس چیز کی زوجہ کے واسطے وصیت کی وہ سالم زوجہ کی ہے بذریعہ وصیت لے سکتی ہے صریح غلط ہے اس کے سامنے سائل کا یہ بیان ہوا ہے کہ چند زیورات کی بابت اپنی زوجہ کے واسطے بھی وصیت کر گیا یعنی کہہ گیا کہ بعد میرے ان زیورات کی مالک میری زوجہ ہے اس بیان پر وہ جواب باطل ہے زوجہ کے لئے وصیت وارث کے لئے ہے

---

1. الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۳۱۹
2. الجوہرۃ النیرہ کتاب الوصایا مکتبہ امدادیہ ملتان ۲/ ۳۹۰

Fatawa Rizvia Volume 25

And the bequest for an heir is two degrees behind the bequest for a stranger; the rest of the discourse is clear from previous discussions.

Eighth Benefit

Similarly, it is clear from the inquiry made at Janj-e-Khanpur that Shah Muhammad Khan claims the female claimant had accepted the bequest at the time it was made and also after her husband's death. This claim is very worthy of consideration; if proven, then the wife will receive nothing from the houses and household goods by way of inheritance, and after acceptance, her objection will not be heard at all, and her claim will be rejected due to contradiction. It is stated in Al-Hidayah:

| A bequest exceeding one-third is not permissible unless the other heirs permit it after the testator's death. Their permission during his lifetime is not valid because it occurs before the right is established, as the right is established upon death. Therefore, they have the right to reject it after his death. This is contrary to permission given after death, because that occurred after the right was established, so they cannot retract it, for what has been waived becomes non-existent. 1 | One-third or more of the bequest is not valid unless the other heirs give permission after the testator's death. Permission during his lifetime is not reliable because it was before the establishment of the right, as the right will be established at the time of the testator's death. Therefore, they have the power to reject it after the testator's death. Unlike the permission after death because it was after the establishment of the right, so they cannot retract from it, for that which becomes lapsed becomes nothing. (T) |

However, the bequest of benefit, which came into effect after the one-third, will remain in effect. And this is evident from the claim of the legatee himself that the female claimant accepted the bequest after the husband's death. There is an explicit mention of the bequest of benefit in the will, so her acceptance is acceptance of it and not a deviation from it. The essence of the acceptance is that whatever the testator did is approved, and what he did was to make Shah Muhammad the owner of the houses and household goods, and give the option of benefit to the wife.

| And this is very clear. Yes, what the Shariah has invalidated, which is her bequest up to the right of one-third. | And this is very clear; yes, that which the Shariah has invalidated, so her bequest up to the right of one-third. |

1 Al-Hidayah, Kitab al-Wasaya, Matba' Yusifi Lucknow, 4/251

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

और वारिस के लिए वसीयत अजनबी की वसीयत से दो दर्जे पीछे है, बाकी कलाम पिछली चर्चाओं से स्पष्ट है।

आठवां लाभ

इसी तरह जंजी खानपुर से प्राप्त पूछताछ से स्पष्ट है कि शाह मुहम्मद खान का दावा है कि वादिया ने वसीयत के समय और पति की मृत्यु के बाद भी इसे स्वीकार किया था। यह दावा बहुत ध्यान देने योग्य है; यदि यह सिद्ध हो जाता है, तो पत्नी को विरासत के रूप में घरों और घरेलू सामानों से कुछ भी नहीं मिलेगा, और स्वीकार करने के बाद उसकी आपत्ति कतई नहीं सुनी जाएगी, और उसका दावा विरोधाभास के कारण खारिज कर दिया जाएगा। हिदाया में कहा गया है:

| तिहाई से अधिक की वसीयत जायज़ नहीं है जब तक कि अन्य वारिस वसीयत करने वाले की मृत्यु के बाद इसकी अनुमति न दे दें। उसके जीवनकाल में उनकी अनुमति मान्य नहीं है क्योंकि वह अधिकार सिद्ध होने से पहले है, क्योंकि अधिकार मृत्यु के समय सिद्ध होगा। इसलिए उन्हें वसीयत करने वाले की मृत्यु के बाद उसे अस्वीकार करने का अधिकार है। इसके विपरीत मृत्यु के बाद की अनुमति है क्योंकि वह अधिकार सिद्ध होने के बाद हुई, इसलिए वे इससे पीछे नहीं हट सकते क्योंकि जो समाप्त हो जाए वह शून्य हो जाता है। 1 | तिहाई या उससे अधिक की वसीयत जायज़ नहीं है सिवाय इसके कि अन्य वारिस मुंसी (वसीयत करने वाले) की मृत्यु के बाद इसकी अनुमति दे दें। उसकी ज़िंदगी में अनुमति विश्वसनीय नहीं है क्योंकि वह अधिकार साबित होने से पहले हुई थी, क्योंकि अधिकार तो मुंसी की मृत्यु के समय साबित होगा। इसलिए उन्हें मुंसी की मृत्यु के बाद रद्द करने का अधिकार है। इसके विपरीत मृत्यु के बाद की अनुमति क्योंकि वह अधिकार साबित होने के बाद हुई, इसलिए वे इससे पीछे नहीं हट सकते क्योंकि जो समाप्त हो जाए वह 'ला शैय' (कुछ नहीं) हो जाता है। (त) |

हालांकि, लाभ (मनफ़अत) की वसीयत जो एक-तिहाई के बाद प्रभावी हुई, वह प्रभावी रहेगी। और यह स्वयं मूसा-लहु (जिसे वसीयत की गई) के दावे से स्पष्ट है कि वादिया ने पति की मृत्यु के बाद वसीयत स्वीकार कर ली थी। वसीयत में लाभ की वसीयत का स्पष्ट उल्लेख है, इसलिए उसकी स्वीकृति इसकी स्वीकृति है न कि इससे पीछे हटना। स्वीकृति का सार यह है कि वसीयत करने वाले

ने जो किया वह मंजूर है, और उसने यह किया कि घरों और घरेलू सामानों का मालिक शाह मुहम्मद को बनाया और लाभ का अधिकार पत्नी को दिया।

| और यह बहुत स्पष्ट है। हाँ, जिसे शरीयत ने बातिल (अमान्य) कर दिया है, वह एक-तिहाई के अधिकार तक उसकी वसीयत है। | और यह अच्छी तरह से स्पष्ट है; हाँ, जिसे शरीयत ने बातिल कर दिया है तो तिहाई के हक तक उसकी वसीयत। |

1 अल-हिदाया, किताबुल वसाया, मतबा यूसुफ़ी लखनऊ, 4/251

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

اور وارث کی وصیت اجنبی کی وصیت سے دو درجہ مؤخر ہے باقی کلام مباحث سابقہ سے واضح۔

افادہ ثامنہ

یو نہی استفتائے مرتبہ نجی خانپور سے واضح کہ شاہ محمد خاں دعوٰی کرتا ہے کہ وصیت کومدعیہ نے بوقت وصیت اور نیز بعد وفات شوہر خود قبول کیا تھا، یہ دعوٰی بہت واجب اللحاظ ہے اگر اس کا ثبوت ہو جائے تو پھر زوجہ مکانات و اثاث البیت سے بحق میراث کچھ نہ پائے گی اور بعد قبول اس کا اعتراض ہرگز نہ مسموع ہوگا اور اس کا دعوٰی بوجہ تناقض مدفوع ہوگا ، ہدایہ میں فرمایا :

| لا تجوز بما زاد علی الثلث الا ان یجیزھا الورثۃ بعد موتہ ولا معتبر باجازتم حال حیاتہ لانھا قبل ثبوت الحق اذا الحق یثبت عند الموت فکان لھم ان یردوہ بعد وفاتہ بخلاف مابعد الموت لانہ بعد ثبوت الحق فلیس لھم ان یرجعوا عنہ لان الساقط متلاش- 1 | تہائی سے زائد کی وصیت جائز نہیں سوائے اس کے دیگر ورثاء موصی کی موت کے بعد اس کی اجازت دے دیں، اس کی زندگی میں اجازت معتبر نہیں کہ وہ ثبوت حق سے قبل ہوئی کیونکہ حق تو موصی کی موت کے وقت ثابت ہوگا لہذا انہیں موصی کی موت کے بعد رد کرنے کا اختیار ہے۔ بخلاف موت کے بعد کی اجازت کیونکہ وہ ثبوت حق کے بعد ہوئی لہذا اس سے رجوع نہیں کر سکتے اس لئے کہ جو ساقط ہو جائے وہ لا شیئ ہو جاتا ہے۔(ت) |

البتہ منفعت کی وصیت کہ ثلث کے بعد میں نافذ ہو گئی نافذ رہے گی اور یہ خود اسی دعویٰ موصی لہ سے ظاہر کہ وصیت کومدعیہ نے بعد وفات شوہر قبول کیا وصیت میں وصیت منفعت کی تصریح ہے تو اس کا قبول اس کا قبول ہے نہ کہ اس سے عدول، قبول کا حاصل یہ کہ موصی جو کر گیا منظور ہے اور وہ یہ کر گیا کہ مکانات واثاث البیت کا مالک شاہ محمد کو اور منفعت کا اختیار زوجہ کو۔

| وهذا ظاهر جدا نعم ما ابطله الشرع وهو وصيتها الى حق الثلث | اور یہ خوب ظاہر ہے ، ہاں جس کو شرع نے باطل کیا ہے تو تہائی کے حق تک اس کی وصیت |

1 الهداية كتاب الوصايا مطبع يوسفى لكهنؤ ۴/ ۲۵۱

Fatawa Rizvia Volume 25

[Arabic Box] Arabic: falaysa ilayha qabooluhu kama la yakhfa. Urdu (Translated to English): She does not have the authority to accept it, as is not hidden. (T)

Details (Tafreeat)

In view of this important matter, all the fatwas issued to whom the private inquiry of Khanpur was presented, suffered from oversight. (47) The statement of Fatwa 1: After the dower, whatever remains, two parts should be given to Alam Khatoon. (48) The statement of Fatwa 5: The claimant objected to the will, so the claimant should be given 1/6th. (49) Fatwa 6: From the remainder, 1/4th is the right of Alam Khatoon. All these are one-sided rulings in the detailed context. (50) Fatwa 5 relied on the claimant's objection but did not consider that if she had already accepted after the husband's death, what right did she have to object now? (51) Similarly, Fatwa 1 stated that upon the claimant's objection, it would not be valid for more than one-third. If the objection is after acceptance, these two fatwas do not even acknowledge the 'wasiyat-bil-manfaat' (will for benefit). It was necessary for them to say that if the wife had already accepted, she should stand up and leave empty-handed; there is no inheritance or will for her, instead of giving her two full shares absolutely. (52) Fatwa 5 itself quoted the text from Durr-ul-Mukhtar:

[Box] Arabic: In lam tujiz falahas-sudus[1] | Urdu (Translated to English): If the wife did not give permission, then she will get one-sixth of the total property. (T)

And forgot this condition in the ruling. (53) Fatwa 6 itself said that if they give permission, it will be implemented. Then how was the aforementioned ruling applied absolutely? (54) Fatwa 7 itself said that if the heirs accept their own harm, then the will for more than one-third will be valid and implemented. Then why is this absolute ruling that two shares, which is one-fourth of the remainder, go to Alam Khatoon? (55) Yes, Fatwa 7 provided this remedy that the will for all the remaining property is made for Shah Muhammad, which the claimant...

---

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wasaya, Matba' Mujtabai, Delhi, 3/319.

फतावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी बॉक्स] अरबी: फलैसा इलैहा क़बूलुहू कमा ला यख़्फ़ा। हिन्दी अनुवाद: उसे स्वीकार करने का अधिकार उसके पास नहीं है जैसा कि छिपा नहीं है। (त)

विवरण (तफ़रीआत)

इस महत्वपूर्ण मामले के संबंध में, उन सभी फतवों ने चूक (ग़फ़लत) की जिनके सामने खानपुर का निजी प्रश्न (इस्तेफ़्ता) प्रस्तुत हुआ था। (47) फतवा 1 का कथन: मेहर के बाद जितना भी बचे, उसमें से दो हिस्से आलम खातून को दिए जाएँ। (48) फतवा 5 का कथन: वादी (मुद्दईया) ने वसीयत पर आपत्ति जताई, इसलिए वादी को 1/6 हिस्सा दिया जाना चाहिए। (49) फतवा 6: शेष में से 1/4 आलम खातून का हक है। विस्तार में ये सभी एकतरफा आदेश हैं। (50) फतवा 5 ने वादी की आपत्ति को आधार बनाया और इस बात पर ध्यान नहीं दिया कि यदि उसने पति की मृत्यु के बाद इसे स्वीकार कर लिया था, तो अब उसे आपत्ति करने का क्या अधिकार था? (51) इसी तरह, फतवा 1 ने कहा कि वादी की आपत्ति पर एक तिहाई से अधिक मान्य नहीं होगा। क्या आपत्ति स्वीकार करने के बाद है? ये दोनों फतवे तो 'वसीयत-बिल-मनफ़अत' (लाभ की वसीयत) को भी स्वीकार नहीं करते। उनके लिए यह कहना आवश्यक था कि यदि पत्नी स्वीकार कर चुकी थी, तो वह खाली हाथ उठ खड़ी हो; उसके लिए कोई विरासत या वसीयत नहीं है, बजाय इसके कि उसे पूर्ण रूप से दो हिस्से दे दिए जाएँ। (52) फतवा 5 ने स्वयं 'दुर्र-ए-मुख्तार' से इबारत नक़ल की:

[बॉक्स] अरबी: इन लम तुज़िज़ फ़लहस सुदुस[1] | हिन्दी: यदि पत्नी ने अनुमति नहीं दी, तो उसे कुल संपत्ति का छठा हिस्सा मिलेगा। (त)

और आदेश में इस शर्त को भुला दिया। (53) फतवा 6 ने स्वयं कहा था कि यदि वे अनुमति दे दें तो यह लागू होगा, फिर उपर्युक्त आदेश पूर्ण रूप से कैसे लागू कर दिया गया? (54) फतवा 7 ने स्वयं कहा कि यदि उत्तराधिकारी अपनी हानि स्वीकार कर लें, तो एक तिहाई से अधिक की वसीयत मान्य और लागू होगी। फिर यह पूर्ण आदेश किसलिए कि दो हिस्से, जो शेष का चौथाई है, आलम खातून को दिए जाएँ? (55) हाँ, फतवा 7 ने यह समाधान किया कि शेष पूरी संपत्ति की वसीयत शाह मुहम्मद के नाम की गई है, जिसे वादी ने...

---

[1] अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 3/319।

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

[Arabic Box] فلیس الیھا قبولہ کما لایخفی۔ | ہے جسے قبول کرنے کا اختیار اس کے پاس نہیں جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔(ت)

تفریعات

اس امر مہم کے لحاظ سے سب فتووں نے ذہول کیا جن جن کے سامنے استفتاء نجی خانپور پیش ہوا۔ (۴۷) فتوٰی ۱ کا قول مہر کے بعد جس قدر بچے دو حصے عالم خاتون کو دیں۔ (۴۸) فتوٰی ۵ کا قول مدعیہ نے وصیت پر اعتراض کیا اس پر مدعیہ کو ۶/ املنا چاہئے۔ (۴۹) فتوٰی ۶ باقی سے ۱/۴ عالم خاتون کا حق ہے سب محل تفصیل میں یکطرفی حکم ہے۔ (۵۰) فتوٰی ۵ نے اعتراض مدعیہ کے ساتھ استناد کیا اور لحاظ نہ کیا کہ اگر بعد موت شوہر قبول کر چکی تو اب اعتراض کا اسے کیا حق رہا۔ (۵۱) یونہی فتوٰی ۱ نے کہا کہ مدعیہ کے اعتراض پر تیسرے حصے کے زائد میں جائز نہ ہوگی، کیا اگر اعتراض بعد القبول ہو، یہ دونوں فتوے تو وصیت بالمنفعت کے بھی قائل نہیں انہیں تو یہ کہنا لازم تھا کہ اگر زوجہ قبول کر چکی تو دامن جھاڑ کر اٹھ کھڑی ہو اس کے لئے میراث و وصیت کچھ نہیں کہ مطلقاً اسے پورے دو ٹکٹ دے دیں۔ (۵۲) فتوٰی ۵ نے خود ہی در مختار سے عبارت نقل کی :

[Box] ان لم تجز فلھا السدس - 1 | اگر بیوی نے اجازت نہ دی تو اس کو کل مال کا چھٹا حصہ ملے گا۔(ت)

اور حکم میں یہ قید بھلا دی۔ (۵۳) فتوٰی ۶ نے آپ ہی کہا تھا کہ اگر وہ اجازت دے دیں نافذ ہو گی، پھر کس طرح مطلقاً حکم مذکور لگا دیا۔ (۵۴) فتوٰی ۷ نے خود ہی کہا کہ اگر ورثہ اپنے اضرار کو

قبول کر لیں تو وہ وصیت زائد علی الثلث جائز و نافذ ہو گی پھر مطلقاً یہ حکم کس لئے کہ دو سہام جو ربع مابقی ہے عالم خاتون کو۔ (۵۵) ہاں فتویٰ ۷ نے یہ علاج کیا کہ وصیت باقی تمام مال کی شاہ محمد کو کی ہے جس کو مدعیہ نے

---

1 الدرالمختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۳۱۹

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

...did not accept. On what basis was this partial ruling given, even though both aspects were present in the question?

Ninth Benefit If the acceptance by the wife is not proven, then the non-enforcement of the will beyond one-third without the permission of the heirs applies to those heirs whose inheritance rights leave nothing behind. However, for the spouses, whose inheritance right in any case does not exceed one-fourth or one-half, the enforcement of the will beyond one-third—meaning half of the property in addition to the third for the wife, and the second third in addition to the initial third for the husband—is not dependent on their permission or consent. Yes, the right of precedence over inheritance is only up to one-third, as mentioned above. This does not necessitate that the legatee does not receive the excess over one-third without their permission at all; this is purely false. In Nawazil of Imam Faqih Abu al-Layth, then Fatawa Hamidiya, Jawhara Nayyirah, then Uqud al-Durriyya, etc., it states:

Arabic Box: "A will for more than one-third is not permissible if there is an heir who can be entitled to the entire property. But if there is an heir who cannot be entitled to the entire inheritance, such as a husband or a wife, then it is permissible to bequeath more than one-third."

Urdu Translation in Box: A will for more than one-third of the property is impermissible when there is an heir who can become entitled to the entire property. But if that heir cannot become entitled to the entire inheritance, such as a husband and wife, then making a will for more than two-thirds will be permissible. (T)

Sub-points (Tafri'at) (56) The statement in Fatwa 1 regarding the will for Shah Muhammad, saying that upon the claimant's objection it will be valid for the third part and not beyond, therefore two parts will be given to Alam Khatoon. (57) Similarly, the statement in Fatwa 3 that in the presence of heirs, the will will be executed from one-third, and more than one-third is impermissible. (58) Likewise, Fatwa 6 claims that in the case under discussion, the widow of the deceased is present who is his heir, therefore whatever amount of the will exceeds 1/3 of the estate is not enforceable without the permission of Alam Khatoon.

Footnote: 1 Al-Uqud al-Durriyya, Kitab al-Wasaya, Arg Bazar Qandahar Afghanistan 2/309.

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

...स्वीकार नहीं किया। यह आंशिक आदेश किस आधार पर दिया गया जबकि प्रश्न में दोनों पहलू मौजूद थे?

नौवां लाभ यदि पत्नी द्वारा स्वीकृति सिद्ध न हो, तो उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना एक-तिहाई (तिहाई) से अधिक वसीयत का लागू न होना उन उत्तराधिकारियों के लिए है जिनके विरासत के अधिकारों के बाद कुछ शेष नहीं बचता। पति-पत्नी का विरासत अधिकार किसी भी स्थिति में एक-चौथाई या आधे से अधिक नहीं होता। वसीयत में तिहाई से अधिक का लागू होना—अर्थात पत्नी के मामले में तिहाई के अतिरिक्त आधा माल और पति के मामले में पहले तिहाई के अतिरिक्त दूसरी तिहाई में—उनकी अनुमति या सहमति पर निर्भर नहीं है। हाँ, विरासत पर प्राथमिकता का अधिकार केवल तिहाई तक ही है, जैसा कि ऊपर बताया गया है। इससे यह आवश्यक नहीं होता कि तिहाई से अधिक वसीयत प्राप्त करने वाले को उनकी अनुमति के बिना बिल्कुल कुछ न मिले; यह पूरी तरह से गलत है। इमाम फ़कीह अबू लैथ की 'नवाज़िल', फिर 'फ़तावा हामिदिया', 'जौहरा नय्यिरा', फिर 'उक़ूद अद-दुर्रिया' आदि में है:

अरबी बॉक्स: "तिहाई माल से अधिक की वसीयत अनुचित है जब ऐसा कोई उत्तराधिकारी मौजूद हो जो पूरे माल का पात्र बन सके। लेकिन यदि वह उत्तराधिकारी पूरे माल का पात्र न बन सके, जैसे पति और पत्नी, तो दो-तिहाई से अधिक की वसीयत करना जायज़ होगा।"

बॉक्स में उर्दू अनुवाद: तिहाई माल से अधिक की वसीयत नाजायज़ है जबकि कोई ऐसा वारिस मौजूद हो जो तमाम माल का मुस्तहिक बन सकता ہے لیکن اگر وہ وارث تمام مال کا مستحق نہ بن سکے جیسے خاوند اور بیوی، دو تہائی سے زائد کی وصیت کرنا جائز ہوگا۔ (ت)

विवरण (तफ़रीआत): (56) फतवा 1 का शाह मुहम्मद के लिए वसीयत के बारे में यह कहना कि वादी के आपत्ति करने पर वह तीसरे हिस्से में जायज़ होगी और उससे अधिक में नहीं, इसलिए दो हिस्से आलम खातून को दिए जाएंगे। (57) इसी प्रकार फतवा 3 का कथन कि उत्तराधिकारियों की उपस्थिति में वसीयत तिहाई से लागू होगी और तिहाई से अधिक अनुचित है। (58) इसी तरह फतवा 6 का दावा है कि विचाराधीन मामले में मृतक की विधवा मौजूद है जो उसकी उत्तराधिकारी है, इसलिए जितनी वसीयत विरासत के1/3 से अधिक है, वह आलम खातून की अनुमति के बिना लागू नहीं होगी।

पाद लेख: 1 अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताब अल-वसाया, अर्क बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान 2/309।

पृष्ठ 658 का 585

قبول نہ کیا۔ یہ جزی حکم کس بنا پر حالانکہ سوال میں دونوں پہلو تھے۔

افادہ تاسعہ اگر زوجہ کا قبول ثابت نہ ہو تو وصیت کا بے اجازت وارث ثلث سے زائد میں نافذ نہ ہونا ان ورثہ کے ساتھ ہے جن کے حقوق میراث کے بعد کچھ نہ بچے زوجین کہ کسی حال میں ان کا حق ارث ربع یا نصف سے زائد نہیں، وصیت میں ثلث پر زیادت جہاں تک ان کے حق کے معارض نہیں یعنی زوجہ کے ساتھ ثلث کے علاوہ نصف مال اور زوج کے ساتھ ثلث کے علاوہ دوسرے ثلث میں اس کا نفاذ ان کی اجازت اور رضا پر موقوف نہیں، ہاں ارث پر حق تقدم صرف ثلث تک ہے جس کا بیان اوپر گزرا اس سے یہ لازم نہیں آتا کہ ثلث سے زیادہ موصی لہ بالزائد کو بے ان کی اجازت کے ملتے ہی نہیں یہ محض باطل ہے، نواز ل امام فقیہ ابو اللیث پھر فتاوی حامدیہ، جو ہر ہ نیرہ پھر عقود الدریہ وغیرہ میں ہے:

الوصیة بما زاد علی الثلث غیر جائزة اذا کان هناك وارث یجوز ان یستحق جمیع المال اما اذا کان لا یستحق جمیع المیراث کالزوج والزوجة فانه یجوز ان یوصی بما زاد علی الثلث۔

تہائی مال سے زائد کی وصیت ناجائز ہے جبکہ کوئی ایسا وارث موجود ہو جو تمام مال کا مستحق بن سکتا ہے لیکن اگر وہ وارث تمام مال کا مستحق نہ بن سکے جیسے خاوند اور بیوی، دو تہائی سے زائد کی وصیت کرنا جائز ہوگا۔ (ت)

تفریعات (۵۶) فتوٰی ا کا وصیت شاہ محمد کے لئے کہنا کہ مدعیہ کے اعتراض کرنے پر تیسرے حصہ میں جائز ہو گی زائد میں جائز نہ ہوگی اس لئے دو حصے عالم خاتون کو دیں گے۔ (۵۷) یو نہی فتوی ۳ کا قول کہ بوقت موجودگی ورثہ وصیت ثلث سے جاری ہو گی ثلث سے زیادہ ناجائز

ہے۔ (۵۸) اسی طرح فتوی ۶ کا دعاہے کہ مسئلہ زیر بحث میں متوفی کی بیوہ موجود ہے جو اس کی وارث ہے اس لئے جس قدر وصیت ترکہ کے ۱/۳ سے زیادہ ہے بدون اجازت عالم خاتون کے نافذ نہیں۔

1 العقود الدریۃ کتاب الوصایا ارگ بازار قندھار افغانستان ۲ / ۳۰۹

Fatawa Rizvia Volume 25

...could happen, all are void, and the issue of 'it is not permissible beyond one-third except if the heirs allow it' (Will beyond one-third of wealth is not valid without the permission of heirs. - T) is based on the misunderstanding of scholars regarding the term 'heirs'. (59) Fatwa 3 went further, making an explicit contradiction the basis for its evidence; the text of Al-Hidaya:

[Box 1] It is not permissible beyond one-third because it is the right of the heirs. (A will for more than one-third of the wealth is not permissible because it belongs to the heirs' right. (T))

It clearly stated that this lack of permissibility is due to the opposition to the right of inheritance. Where is the wife's inheritance right more than a quarter, so that she may compensate in the remaining half of the wealth? (20) This same misunderstanding was shown by Fatwa 6, which presented this text of Al-Hidaya:

[Box 2] It is not permissible beyond one-third unless the heirs allow it, because the prohibition is for their right. (A will for more than one-third of the wealth is not permissible unless the heirs grant permission, because the prohibition is due to their right. (T))

And they did not look at the reasoning clause which is explicitly against it, but these errors in these three fatwas are based on that severe misunderstanding, the revelation of which comes in the final benefit, God willing.

Tenth Benefit In any division, neither the ruler has the power to compel nor is it permissible for a co-sharer to take the price instead of the actual item without the consent of others, except in cases of sheer necessity where equality is otherwise impossible. Nor does the ruler have the authority to give one person's share that is in one kind to another without the mutual consent of the parties, and in return give them something from another kind from the other's share. It is stated in 'Durr-e-Mukhtar':

[Box 3] Know that dirhams do not enter into... (Know that dirhams are not included in the division of land and houses)

Footnotes: 1. Al-Hidaya, Book of Wills, Yusufi Press Lucknow, 4/651 2. Al-Hidaya, Book of Wills, Yusufi Press Lucknow, 4/651 3. Al-Hidaya, Book of Wills, Yusufi Press Lucknow, 4/651

फतावा रजविया जिल्द 25

...हो सकती, सब बातिल (अमान्य) हैं और यह मसला 'ला तजोज़ु बिमा जादा अलल सुलुसे इल्ला अं युजीज़हुल वरसतु' (एक तिहाई माल से अधिक की वसीयत वारिसों की अनुमति के बिना जायज़ नहीं होती। - त) में वारिसों से मुराद विद्वानों की नासमझी पर आधारित है। (59) फतवा 3 ने और प्रगति की कि स्पष्ट विरोध को अपनी सनद (प्रमाण) बनाया, अल-हिदाया की इबारत है:

[बॉक्स 1] ला तजोज़ु बिमा जादा अलल सुलुसे लिअन्नहु हक़्क़ुल वरसतु। (एक तिहाई माल से अधिक की वसीयत इसलिए जायज़ नहीं क्योंकि वह वारिसों का हक़ है। (त))

स्पष्ट रूप से कहा जा रहा था कि यह जाइज़ न होना विरासत के हक़ के विरोध के कारण है। पत्नी का विरासत का हक़ एक चौथाई से अधिक कहाँ है कि वह शेष आधे माल में मुआवज़ा (बदला) ले। (20) यही खुशफहमी फतवा 6 ने दिखाई, हिदाया की यह इबारत सुनाई:

[बॉक्स 2] ला तजोज़ु बिमा जादा अलल सुलुसे इल्ला अं युजीज़हुल वरसतु लिअन्नल इम्तिनाअ लि-हक़्क़िहिम। (एक तिहाई माल से अधिक की वसीयत जायज़ नहीं सिवाय इसके कि वारिस अनुमति दे दें, क्योंकि मनाही उनके हक़ की वजह से है। (त))

और दलील वाले पूरे जुमले को नहीं देखा जो स्पष्ट रूप से इसके विरुद्ध है, लेकिन ये गलतियाँ उन तीनों फतवों की उस गंभीर गलतफहमी पर आधारित हैं जिसका पर्दाफाश अंत में आने वाले 'इफादा' (लाभ) में होगा, इंशाअल्लाह।

दसवां लाभ (इफादा-ए-आशरा) किसी भी बंटवारे में न तो हाकिम (शासक/न्यायाधीश) को यह जबर करने का अधिकार है और न ही किसी हिस्सेदार के लिए यह उचित है कि वह दूसरों की सहमति के बिना मूल वस्तु के बजाय कीमत ले, सिवाय उस मजबूरी के जहाँ इसके बिना बराबरी असंभव हो। और न ही हाकिम को यह अधिकार है कि वह दोनों पक्षों की सहमति के बिना अलग-अलग प्रकार की वस्तुओं में एक का हिस्सा जो उस प्रकार में हो, दूसरे को दे दे और उसके बदले दूसरे प्रकार की वस्तु दूसरे के हिस्से से उसे दिला दे। 'दुर्रे मुख्तार' में है:

[बॉक्स 3] अअ्लम अन्नद दरहिम ला तदख़ुलु फी... (यह जान ले कि दिरहम, ज़मीन और घर के बंटवारे में शामिल नहीं हैं)

पाद-टिप्पणी: 1. अल-हिदाया, किताबुल वसाया, युसुफी प्रेस लखनऊ, 4/651 2. अल-हिदाया, किताबुल वसाया, युसुफी प्रेस लखनऊ, 4/651 3. अल-हिदाया, किताबुल वसाया, युसुफी प्रेस लखनऊ, 4/651

पृष्ठ 586 का 658

ہو سکتی، سب باطل اور مسئلہ لا تجوز بما زاد علی الثلث الا ان یجیزھا الورثۃ (تہائی مال سے زائد کی وصیت ورثاء کی اجازت کے بغیر جائز نہیں ہوتی۔ ت) میں ورثہ سے مراد علماء کی نافہمی پر مبنی ہے۔ (۵۹) فتوی ۳ نے اور ترقی کی کہ صریح مخالفتِ عبارتِ اپنی سند ٹھہرائی عبارتِ ہدایہ:

[باکس ۱] لا تجوز بما زاد علی الثلث لانہ حق الورثۃ. (تہائی مال سے زائد کی وصیت اس لئے جائز نہیں کہ وہ وارثوں کا حق ہے۔ (ت))

صاف ارشاد فرمارہی تھی کہ یہ عدمِ جواز معارضہ حق وراثت کے سبب ہے زوجہ کا حق وراثت ربع سے زیادہ کہاں ہے کہ باقی نصف مال میں معاوضہ کرے۔ (۲۰) یہی خوش فہمی فتوی ۶ نے دکھائی عبارتِ ہدایہ یہ سنائی:

[باکس ۲] لا تجوز بما زاد علی الثلث الا ان یجیزھا الورثۃ لان الامتناع لحقھم. (تہائی مال سے زائد کی وصیت جائز نہیں سوائے اس کے ورثاء اجازت دے دیں کیونکہ ممانعت ان کے حق کی وجہ سے ہے۔ (ت))

اور جملہ تعلیل کو نہ دیکھا کہ صراحتاً اس کے خلاف ہے، مگر یہ اغلاط ان فتاوائے سہ گانہ کی اس شدید غلط فہمی پر مبنی ہیں جس کا کشف افادہ آخر میں آتا ہے ان شاء اللہ تعالٰی۔

افادہ عاشرہ کسی تقسیم میں نہ حاکم کو یہ جبر پہنچتا ہے نہ ایک حصہ دار کو روا ہے کہ بے رضائے دیگر بجائے عین، قیمت لے مگر بمجبوری محض جہاں بے اس کے مساوات ناممکن ہو نہ زنہار حاکم کو یہ اختیار کہ بے رضائے فریقین مختلف الجنس اشیاء میں ایک کا حصہ کہ اس جنس

میں ہو دوسرے کو دے دے اور اس کے بدلے دوسری جنس دوسرے کے حصے سے اسے دلائے۔

در مختار میں ہے:

[باکس ۳] اعلم ان الدراھم لا تدخل فی (یہ جان لے کہ درہم، زمین اور گھر کی تقسیم میں داخل)

حواشی: 1 الھدایۃ کتاب الوصایا مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۶۵۱ 2 الھدایۃ کتاب الوصایا مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۶۵۱ 3 الھدایۃ کتاب الوصایا مطبع یوسفی لکھنو ۴/ ۶۵۱

Fatawa Razawiya Volume 25

[Table section 1] Arabic: Division of immovable or movable property is not done except with their consent. So if there is land and a building, or movable property, it is divided according to value according to the second [Imam Abu Yusuf], and according to the third [Imam Muhammad], a portion of the courtyard is given in exchange for the building. If there remains an excess and equalization is not possible, the excess is returned in dirhams due to necessity, and it was deemed preferable in Al-Ikhtiyar. 1 Urdu: They [dirhams/dinars] are not [included in division] unless the partners agree to it. Thus, if there is land, a building, or movable property, its division according to Imam Abu Yusuf will be based on value, and according to Imam Muhammad, land will be exchanged for the building. Then, if some excess building remains and it's not possible to equalize both by giving land, then out of necessity, dirhams equal to that excess will be returned. It is stated in Al-Ikhtiyar that this has been considered preferable. (T)

[Table section 2] Arabic: It is stated in Hidaya: Dirhams and Dinars do not enter into the division except with their mutual consent because there is no partnership in dirhams and division is from the rights of partnership because through it [inclusion of money], equalization in division is lost. And when there is land and a building, it is reported from Abu Yusuf that it is divided based on value because it is not possible to consider equality except through valuation. 2 Urdu: It is stated in Hidaya: Without the mutual consent of the partners, dirhams and dinars are not included in the division because there is no partnership in dirhams, and division is among the rights of partnership, also because through it the equality of division is lost. And when land is with a building, then according to Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him), the division will be based on value because without it, the consideration of equality is not possible. (T)

[Table section 3] Arabic: If an excess remains and equalization cannot be achieved in that the legacy does not suffice for the value of the building, then at that time dirhams are returned for the excess because the necessity is in this amount. Urdu: And in the aforementioned report in the statement of Imam Muhammad he said: When some excess remains in the building and even after valuing the land, equality in the legacy is not possible, then now that excess will be returned through dirhams out of necessity, because the necessity is only to this extent.

Footnotes: 1 Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Qisma, Matba' Mujtabai, Delhi, 3/220 2 Al-Hidayah, Kitab al-Qisma, Section on the Method of Division, Matba' Yusufi, Lucknow, 4/414

फ़तावा रज़विया, खंड २५

[तालिका भाग १] अरबी: अचल या चल संपत्ति का बँवारा उनकी सहमति के बिना नहीं किया जाता है। अतः यदि भूमि और भवन हो, या चल संपत्ति हो, तो दूसरे [इमाम अबू यूसुफ़] के अनुसार मूल्य के आधार पर विभाजित किया जाता है, और तीसरे [इमाम मुहम्मद] के अनुसार भवन के बदले आँगन का एक हिस्सा दिया जाता है। यदि कोई अधिशेष बचता है और बराबरी संभव नहीं है, तो आवश्यकता के कारण अधिशेष को दिरहम में लौटाया जाता है, और इसे अल-इख्तियार में बेहतर माना गया है। १ उर्दू: वे [दिरहम/दीनार] तब तक [विभाजन में शामिल] नहीं होते जब तक कि साझेदार उस पर सहमत न हों। तदनुसार, यदि भूमि, भवन या चल संपत्ति है, तो इमाम अबू यूसुफ़ के अनुसार इसका विभाजन मूल्य के आधार पर होगा, और इमाम मुहम्मद के अनुसार भूमि को भवन के बदले में दिया जाएगा। फिर यदि कुछ अतिरिक्त भवन बच जाता है और भूमि देकर दोनों में बराबरी संभव न हो, तो मजबूरी में उस अधिकता के बराबर दिरहम लौटाए जाएंगे। इख्तियार में इसे ही पसंदीदा (मुस्तहसन) करार दिया गया है। (त)

[तालिका भाग २] अरबी: हिदाया में है: दिरहम और दीनार उनकी आपसी सहमति के बिना विभाजन में प्रवेश नहीं करते हैं क्योंकि दिरहम में कोई साझेदारी नहीं है और विभाजन साझेदारी के अधिकारों में से है क्योंकि इसके[पैसे को शामिल करने] से विभाजन में बराबरी समाप्त हो जाती है। और जब भूमि और भवन हो, तो अबू यूसुफ़ से वर्णित है कि इसे मूल्य के आधार पर विभाजित किया जाता है क्योंकि मूल्यांकन के बिना समानता पर विचार करना संभव नहीं है। २ उर्दू: हिदाया में है: साझेदारों की आपसी सहमति के बिना दिरहम और दीनार विभाजन में शामिल नहीं होते हैं क्योंकि दिरहम में कोई साझेदारी नहीं होती है और विभाजन साझेदारी के अधिकारों में से है, इसलिए भी कि इससे विभाजन की बराबरी ख़त्म हो जाती है। और जब भूमि भवन के साथ हो, तो इमाम अबू यूसुफ़ (रहमतुल्लाह अलैहि) के अनुसार विभाजन मूल्य के आधार पर होगा क्योंकि इसके बिना बराबरी का विचार संभव नहीं है। (त)

[तालिका भाग ३] अरबी: यदि कोई अधिशेष शेष रहता है और बराबरी हासिल नहीं की जा सकती है कि वसीयत भवन के मूल्य के लिए पर्याप्त नहीं है, तो उस समय अधिशेष के लिए दिरहम लौटाए जाते हैं क्योंकि आवश्यकता इसी मात्रा में है। उर्दू: और उपर्युक्त रिपोर्ट में इमाम मुहम्मद के बयान में फ़रमाया: जब भवन में कुछ अधिकता शेष रही और भूमि की क़ीमत लगाकर भी वसीयत में बराबरी

संभव नहीं है, तो अब वह अधिकता मजबूरी के कारण दिरहम से लौटाई जाएगी क्योंकि मजबूरी केवल इसी मात्रा में है।

पाद लेख: १ अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल क़िस्मा, मतबअ मुजतबाई, दिल्ली ३/ २२० २ अल-हिदाया, किताबुल क़िस्मा, विभाजन के तरीके पर अनुभाग, मतबअ यूसुफ़ी, लखनऊ ४/ ४१४

पेज ५८७/६५८

[جدول کا حصہ 1] عربی: القسمة لعقار او منقول الابرضاهم فلو كان ارض و بناء او منقول قسم بالقيمة عند الثانی و عند الثالث يرد من العرصة بمقابلة البناء فان بقی فضل ولا يمكن التسوية رد الفضل دراهم للضرورة و استحسنه فی الاختيار- 1 اردو: نہیں ہوتے مگر اس وقت جب شرکاء اس پر راضی ہوں۔ چنانچہ اگر زمین، عمارت یا مال منقول ہو تو اس کی تقسیم امام ابو یوسف کے نزدیک قیمت کے اعتبار سے ہوگی ، اور امام محمد کے نزدیک زمین کو عمارت کے مقابل پھیر دیا جائے گا، پھر اگر کچھ عمارت زائد بچ جائے زمین دے کر دونوں میں برابری ممکن نہ ہو تو مجبوراً اس زیادتی کے برابر درھم پھیرے جائیں گے ۔ اختیار میں ہے اس کو مستحسن قرار دیا ہے ۔ (ت)

[جدول کا حصہ 2] عربی: لاتدخل فی القسمة الدراهم والدنانير الا بتراضيهم لانه لا شركة فی الدراهم والقسمة من حقوق الاشتراك لانه يفوت به التعديل فی القسمة ، واذا كان ارض و بناء فعن ابی يوسف انه يقسم علی اعتبار القيمة لانه لا يمكن اعتبار المعادلة الا بالتقويم - 2 اردو: ہدایہ میں ہے: شرکاء کی باہمی رضامندی کے بغیر دراہم ودنانیر تقسیم میں داخل نہیں ہوتے کیونکہ دراہم میں کوئی شراکت نہیں اور تقسیم حقوق اشتراک میں سے ہے ، اس لئے بھی کہ اس سے تقسیم برابری فوت ہوجاتی ہے۔ اور جب زمین مع عمارت ہو تو امام ابویوسف علیہ الرحمہ کے نزدیک قیمت کے اعتبار سے تقسیم ہوگی کیونکہ اس کے بغیر برابری کا اعتبار ممکن نہیں۔ (ت)

[جدول کا حصہ 3] عربی: اذا بقی فضل ولا يمكن تحقيق التسوية بان لاتفي الوصية بقيمة البناء حينئذ يرد للفضل دراهم لان الضرورة فی هذا القدر اردو: اور روایت مذکورہ امام محمد کے بیان میں فرمایا: جب عمارت میں کچھ زیادتی باقی رہی اور زمین کی قیمت لگاکر بھی وصیت میں مساوات

ممکن نہیں تو اب وہ زیادتی بامر مجبوری دراہم سے لوٹائی جائے گی کیونکہ مجبوری فقط اتنی ہی مقدار

حواشی: 1 الدرالمختار کتاب القسمة مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۲۲۰ 2 الهداية كتاب القسمة فصل فی كيفية القسمة مطبع يوسفی لكهنؤ ۴/ ۴۱۴

Volume 25 | Fatawa Rizvia

"The original rule is not abandoned except through this, and this is in accordance with the narration of the original."[1]	**It is stated in [the source] that the original principle should not be abandoned except for this reason. And this is in accordance with the narration of the *Mabsut*. (T)**

In the same [source] it is stated:

"Two different types of items are not to be partitioned among each other, because there is no mixing between two different types. Therefore, the partition does not occur as a distinction (tamyiz) but rather as an exchange (mu'awadah), and its path is mutual consent, not judicial compulsion."[2]	**In partitioning two different types of items, some will not be included in others because there is no mixing between two distinct genres. Thus, such a partition will not be for the purpose of distinction but for exchange, and its occurrence is only through mutual consent, not by the compulsion of a judge. (T)**

"मूल नियम को इसके अलावा नहीं छोड़ा जाएगा, और यह मूल के वर्णन के अनुकूल है।"[1]

इसमें कहा गया है कि इसलिए इसके अलावा मूल नियम को नहीं छोड़ा जाएगा। और यह 'मबसूत' के वर्णन के अनुसार है। (त)

इसी में है:

"दो विभिन्न प्रकार की वस्तुओं का एक-दूसरे में विभाजन नहीं किया जाएगा, क्योंकि दो भिन्न प्रकारों के बीच कोई मिश्रण नहीं होता है। अतः विभाजन विभेदीकरण (तमीज़) के रूप में नहीं बल्कि विनिमय (मुआवज़ा) के रूप में होता है, और इसका मार्ग आपसी सहमति है, न कि न्यायिक विवशता।"[2]

दो प्रकार की वस्तुओं के विभाजन में कुछ को दूसरे में शामिल नहीं किया जाएगा क्योंकि दो भिन्न प्रकारों के बीच मिश्रण नहीं होता है, इसलिए इस तरह का विभाजन विभेदीकरण के लिए नहीं बल्कि विनिमय के लिए होगा और इसकी स्थिति केवल आपसी सहमति से है, न कि काज़ी (न्यायाधीश) की जबरदस्ती से। (त)

فلا یترك الاصل الا بھا وھذا یوافق روایة الاصل۔ [1]

میں ہے لہذا سوائے اس کے اصل کو نہیں چھوڑا جائے گا۔ اور یہ مبسوط کی روایت کے موافق ہے۔ (ت)

اسی میں ہے:

لا یقسم الجنسین بعضھما فی بعض لانہ لا اختلاط بین الجنسین فلا یقع القسمة تمییزا بل تقع معاوضة وسبیلھا التراضی دون جبر القاضی۔ [2]

دو جنسوں کی تقسیم میں بعض کو دوسری بعض میں داخل نہیں کیا جائے گا کیونکہ دو جنسوں میں اختلاط نہیں ہوتا تو اس طرح تقسیم تمییز کے لئے نہیں بلکہ معاوضہ کے لئے واقع ہو گی اور اس کی صورت صرف باہمی رضامندی ہے نہ کہ جبر قاضی۔ (ت)

Fatawa Razawiyya Volume 25

...be done. Now, here even the consent of one party was not required; a suggestion was being given to the ruler himself to do so. The point of interest is that this was not even the question. The question was whether giving utensils etc. is also included in the will, and is this permissible? The answer is what is before you, and there is no power nor strength except with Allah, the High, the Great.

Eleventh Point of Benefit

If a stranger, who is neither an heir nor an executor, handles the funeral and burial of the deceased on his own, he does not have the right to seek reimbursement from the estate. It will be considered a voluntary act (tabarru') unless it was done with the permission of the heir. Even the heir's permission is not enough until there is an order from him. And even his order is not truly sufficient until a condition for reimbursement has been made. For example, Zaid said to the heir, "I am doing the funeral and burial, and I will take whatever is spent from the estate." The heir remained silent. Zaid made people witnesses to this statement and spent from his own wealth; he will not get a single grain back because this was without the heir's permission. Or Zaid said to the heir, "The deceased was my friend or my elder, I want to handle his funeral and burial myself." The heir said, "Fine." Or the heir himself said to him, "If you want to earn the reward of his funeral and burial, you have permission." He said, "Accepted." In both cases, there was permission from the heir but no right to seek reimbursement because this was a voluntary matter from the heir's side. Or the heir said, "The deceased was your friend or your spiritual guide or teacher, he has a right over you too, handle his funeral and burial from your own wealth." He said, "With pleasure." In this case, there was an order from the heir and no reimbursement because the condition for it was not made. Yes, if the heir said, "You handle the funeral and burial, and whatever is spent will be given to you from the estate," then now, without doubt, there is a right to seek reimbursement. It is stated in 'Uyun, then 'Tatar-khaniya', then 'Nahj al-Najah', then 'Tanqih al-Hamidiyyah':

- If the heir shrouds the deceased from his own wealth, he can seek reimbursement, and a stranger cannot seek reimbursement. (T)
- Al-'Uqud ad-Durriyyah, Kitab al-Wasaya, Bab al-Wasi, Arg Bazar, Kandahar, Afghanistan, 2/327.

...कर दिया जाए। अब यहाँ एक पक्ष की सहमति की भी शर्त नहीं रही, खुद ही हाकिम (शासक) को मशवरा दिया जा रहा है कि ऐसा कर दो। मजे की बात यह है कि यहाँ यह सवाल भी नहीं था। सवाल यह था कि बर्तन आदि का दिया जाना भी वसीयत में शामिल है, क्या यह जायज़ है? इसका जवाब वह है जो आपके सामने है, और अल्लाह के सिवा कोई शक्ति या सामर्थ्य नहीं है जो सबसे ऊंचा और महान है।

ग्यारहवाँ लाभ

यदि कोई अजनबी व्यक्ति, जो न तो वारिस है और न ही वसी (निष्पादक), अपनी इच्छा से मृतक का कफ़न-दफ़न करता है, तो उसे विरासत (तरका) में से पुनर्भुगतान (रुजू) मांगने का अधिकार नहीं है। यह उसकी ओर से दान (तबर्रु) माना जाएगा जब तक कि वारिस की अनुमति और आज्ञा न हो। और वारिस की अनुमति भी पर्याप्त नहीं है जब तक कि उसका आदेश न हो। और हकीकत में उसका आदेश भी तब तक पर्याप्त नहीं है जब तक कि वापसी की शर्त न रख ली गई हो। उदाहरण के लिए, ज़ैद ने वारिस से कहा, "मैं इसका कफ़न-दफ़न कर देता हूँ, जो भी खर्च होगा मैं तरका (विरासत) से ले लूँगा।" वारिस चुप रहा। ज़ैद ने इस बात पर लोगों को गवाह बना लिया और अपने धन से कफ़न-दफ़न किया, उसे एक पैसा भी वापस नहीं मिलेगा क्योंकि यह वारिस की अनुमति के बिना था। या ज़ैद ने वारिस से कहा, "मृतक मेरा मित्र या मेरा आदरणीय व्यक्ति था, मैं चाहता हूँ कि उसका कफ़न-दफ़न मैं स्वयं करूँ।" उसने कहा, "ठीक है।" या वारिस ने ही उससे कहा कि "अगर तुम उसके कफ़न-दफ़न का सवाब (पुण्य) लेना चाहो तो तुम्हें अनुमति है।" उसने कहा, "मंजूर है।" दोनों ही स्थितियों में वारिस की अनुमति तो थी लेकिन रुजू (वापसी) का अधिकार नहीं है क्योंकि यह वारिस की ओर से एक नेक काम का आदेश है। या वारिस ने कहा, "मृतक तुम्हारा मित्र था या तुम्हारा पीर (आध्यात्मिक गुरु) या उस्ताद था, तुम पर भी उसका अधिकार है, उसका कफ़न-दफ़न अपने धन से करो।" उसने कहा, "सिर आँखों पर।" इसमें वारिस का आदेश भी हुआ और रुजू नहीं क्योंकि इसकी शर्त नहीं की गई थी। हाँ, यदि वारिस ने कहा, "तुम उसका कफ़न-दफ़न कर दो, जो भी खर्च होगा

तुम्हें विरासत से दे दिया जाएगा", तो अब निस्संदेह रुजू (वापसी) का अधिकार है। 'उयून', फिर 'तातारखनिया', फिर 'नहज-उन-नजात', फिर 'तनकीह-उल-हामिदिया' में है:

- यदि वारिस ने मृतक को अपने धन से कफ़न पहनाया तो वह वापसी की मांग कर सकता है, और अजनबी ऐसा करे तो वह वापसी की मांग नहीं कर सकता। (त)
- अल-उक़ूद अद-दुर्रिया, किताबुल वसाया, बाबुल वसी, अर्ग बाज़ार कंधार अफ़गानिस्तान 2/327.

पृष्ठ 589/658

کر دیا جائے۔ اب یہاں ایک فریق کی رضا بھی شرط نہ رہی خود ہی حاکم کو مشورہ دیا جارہا ہے کہ یوں کر دو۔ لطف یہ کہ یہاں اس سے سوال بھی نہ تھا سوال یہ تھا کہ ظروف وغیرہ کا دیا جانا بھی درج وصیت ہے کیا یہ جائز ہے، اس کا جواب یہ ہوتا ہے جو پیشِ نظر ہے، ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم۔

افادۂ حادیہ عشر

اجنبی کہ نہ وارث ہو نہ وصی اگر میت کی تجہیز و تکفین بطور خود کرے تو اسے ترکہ میں رجوع کا اختیار نہیں وہ اس کا تبرع ٹھہرے گا جب تک وارث کے اذن و اجازت سے نہ ہو اور وارث کی اجازت بھی کافی نہیں جب تک اس کا امر نہ ہو اور تحقیقاً اس کا امر بھی کافی نہیں جب تک واپسی کی شرط نہ کرلی ہو مثلاً زید نے وارث سے کہا میں اس کی تجہیز و تکفین کئے دیتا ہوں جو خرچ ہوگا ترکہ سے لے لوں گا وارث نے سکوت کیا زید نے اس کہنے پر لوگوں کو گواہ کرلیا اور اپنے مال سے تجہیز و تکفین کی ایک حبہ واپس نہ پائے گا کہ یہ بلا اذن وارث تھی یا زید نے وارث سے کہا میت میرا دوست یا میرا معظم تھا میں چاہتا ہوں کہ اس کی تجہیز و تکفین میں خود کروں اس نے کہا اچھا، یا وارث ہی نے اس سے کہا کہ اگر تم اس کی تجہیز و تکفین کا ثواب لینا چاہو تو تمہیں اجازت ہے اس نے کہا منظور، دونوں صورتوں میں وارث کی اجازت ہوئی اور اختیار رجوع نہیں کہ یہ امر وارث ہے، یا وارث نے کہا میت تمہارا دوست تھا یا تمہارا پیر یا استاد تھا تم پر بھی اس کا حق ہے اس کی تجہیز و تکفین تمہیں اپنے مال سے کرو، اس نے کہا بسر و چشم، اس میں وارث کا بھی امر ہوا اور رجوع نہیں کہ اس کی شرط نہ کی گئی، ہاں وارث نے

کہا تم اس کی تجہیز و تکفین کر دو جو خرچ ہوگا ترکہ سے تمہیں دے دیا جائے گا تو اب بلاشبہ اختیار رجوع ہے۔ عیون پھر تاتارخانیہ پھر نہج النجاۃ پھر تنقیح الحامد یہ میں ہے:

اذا کفن الوارث المیت من مال نفسه یرجع و اگر وارث نے میت کو اپنے مال سے کفن پہنایا تو رجوع کر سکتا ہے اور اجنبی ایسا کرے تو رجوع نہیں کرسکتا۔ (ت) الاجنبي لا یرجع

١ العقود الدریة کتاب الوصایا باب الوصی ارگ بازار قندهار افغانستان ٢ / ٣٢٧

Fatawa Razawiya Volume 25

In 'Radd al-Muhtar', Miscellaneous Sales, regarding the issue of shrouding, it is stated:

(Arabic Text)

If a non-heir shrouds the deceased from his own wealth in order to claim reimbursement from the estate without the heir's command, he shall not have the right to claim reimbursement, whether he called the heir to witness or not. And if the executor (Wasi) shrouds from his own wealth in order to claim reimbursement, he shall have the right to claim.[1]

(Urdu Translation)

If a non-heir shrouds the deceased from his own wealth without the heir's command so that he may claim reimbursement from the estate, he shall not have the right to claim reimbursement, whether he had heirs as witnesses or not. And if the executor (Wasi) shrouds from his own wealth so that he may claim reimbursement from the estate, he shall have the right to claim. (T)

In 'Majma' al-Fatawa', then 'Nur al-Ayn', then 'Tanqih Mughni al-Mustafti' it is stated:

(Arabic Text)

One of the heirs ordered a person to shroud the deceased, so he shrouded him. If he ordered him so that he could claim reimbursement from him, he may do so, just as in the case of spending on the construction of my house. This is the choice (view) of Shams al-Islam. Al-Sarakhsi mentioned that he has the right to claim reimbursement as if it were the judge's order.[2] (End of quote). I say: The reasoning is evidence for the transfer (of liability), then the precedence (of the statement) is evidence for precedence, then 'al-Ikhtiyar' (the choice) is among the terms of a Fatwa.

(Urdu Translation)

If one of the heirs ordered a person to shroud the deceased and he did so; now if the heir ordered him so that he could claim reimbursement, he will be able to claim, just as if someone says to another, "Spend on the construction of my house." This is the choice of Shams al-Islam, and Imam al-Sarakhsi mentioned that he has the right to claim reimbursement as if it were the judge's order. (End of quote). I say: The reasoning is the evidence for the transfer, then precedence is evidence for precedence, then 'al-Ikhtiyar' (the choice) is among the terms of a fatwa. (T)

Here, leave aside the condition of claiming reimbursement or the command of the wife; even evidence of the wife's permission is not found. Rather, it appears that Shah

Muhammad performed these funeral arrangements and shrouding on his own initiative. The deceased died in his house; they were friends, and he (the deceased) did him a favor by bequeathing both his houses and all household goods to him, taking them away from his wife. In the will, he had requested his funeral and burial from him in two places. The style of the second fatwa question suggests it was drafted by Shah Muhammad himself.

---

[1] Al-Uqud ad-Durriyyah, Book of Wills, Chapter of the Executor, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 2/327. [2] Al-Uqud ad-Durriyyah, quoting Majma' al-Fatawa, Book of Suretyship, Arg Bazaar, Kandahar, Afghanistan, 1/302-303.

फ़तावा रज़विया खंड 25

'रद्द-उल-मुहतार', विभिन्न क्रय-विक्रय, कफ़न-दफ़न के मसले में है:

(अरबी पाठ)

यदि किसी गैर-वारिस ने वारिस की आज्ञा के बिना अपने धन से मृतक को कफ़न पहनाया ताकि वह संपत्ति (तरका) से इसकी वसूली कर सके, तो उसे वसूली का अधिकार नहीं होगा, चाहे उसने वारिस को गवाह बनाया हो या नहीं। और यदि वसीयत के निष्पादक (वसी) ने अपने धन से कफ़न पहनाया ताकि वह संपत्ति से वसूली कर सके, तो उसे वसूली का अधिकार होगा।[1]

(उर्दू अनुवाद)

यदि गैर-वारिस ने मृतक को वारिस के आदेश के बिना अपने धन से कफ़न पहनाया ताकि वह संपत्ति से वसूली करे तो उसे वसूली का अधिकार नहीं होगा, चाहे वारिस को गवाह बनाया गया हो या नहीं और यदि वसीयत के निष्पादक (वसी) ने अपने धन से कफ़न पहनाया ताकि वह संपत्ति से वसूली करे तो उसे वसूली का अधिकार होगा। (त)

'मजमा-उल-फ़तावा', फिर 'नूर-उल-ऐन', फिर 'तनक़ीह मुग़नी अल-मुस्तफ़्ती' में है:

(अरबी पाठ)

वारिसों में से एक ने किसी व्यक्ति को मृतक को कफ़न पहनाने का आदेश दिया, तो उसने कफ़न पहना दिया। यदि उसने उसे आदेश दिया ताकि वह उससे वसूली कर सके, तो वह वसूली कर सकेगा, जैसे कि मेरे घर के निर्माण पर खर्च करने के मामले में होता है। यह शम्स-उल-इस्लाम का चुना हुआ मत है। अल-सरख्सी ने उल्लेख किया कि उसे वसूली का अधिकार है जैसे कि वह काज़ी का आदेश हो।[2] (उद्धरण समाप्त)। मैं कहता हूँ: तर्क हस्तांतरण का प्रमाण है, फिर अग्रता अग्रता का प्रमाण है, फिर 'अल-इख़्तियार' फ़तवे के शब्दों में से है।

(उर्दू अनुवाद)

यदि वारिसों में से एक ने किसी व्यक्ति से कहा कि वह मृतक को कफ़न पहना दे और उसने पहना दिया; अब अगर वारिस ने उसे वसूली के लिए कहा था तो वह वसूली कर सकेगा, जैसे कोई किसी से कहे, "मेरे घर की इमारत में खर्च कर," वही शम्स-उल-इस्लाम का चयन है, और इमाम सरख्सी ने उल्लेख किया कि उसे काज़ी के आदेश के समान वसूली का अधिकार है। (उद्धरण समाप्त)। मैं कहता हूँ कि तर्क हस्तांतरण का प्रमाण है, फिर अग्रता अग्रता का प्रमाण है, फिर 'इख़्तियार' फ़तवे के शब्दों में से है। (त)

यहाँ वसूली की शर्त तो दूर की बात, पत्नी के आदेश या यहाँ तक कि पत्नी की अनुमति का भी कोई प्रमाण नहीं है। बल्कि स्पष्ट यही है कि शाह मुहम्मद ने स्वतः ही यह कफ़न-दफ़न का कार्य किया। मृतक की मृत्यु उन्हीं के घर में हुई थी; उनकी मित्रता थी और मृतक ने उन पर यह उपकार किया था कि अपने दोनों मकान और घर का सारा सामान अपनी पत्नी से छीनकर उनके नाम वसीयत कर दी थी। वसीयतनामा में दो स्थानों पर उनसे अपने कफ़न-दफ़न का अनुरोध किया गया था। दूसरे फ़तवे के प्रश्न की शैली बता रही है कि उसे शाह मुहम्मद ने ही तैयार करवाया था।

---

[1] अल-उक़ूद अद-दुर्रिय्या, वसीयतों की किताब, वसी का अध्याय, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 2/327. [2] अल-उक़ूद अद-दुर्रिय्या, मजमा-उल-फ़तावा के हवाले से, ज़मानत की किताब, अर्ग बाज़ार, कंधार, अफगानिस्तान, 1/302-303.

पृष्ठ 590/658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

رد المحتار متفرقات البیوع مسئلہ تکفین میں ہے:

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

لو کفن المیت غیر الوارث من مال نفسه لیرجع فی ترکته بغیر امر الوارث فلیس له الرجوع اشهد علی الوارث اولم یشهد ولو کفن الوصی من مال نفسه لیرجع کان له الرجوع۔[1]

اگر غیر وارث نے میت کو وارث کے حکم کے بغیر اپنے مال سے کفن پہنایا تا کہ وہ ترکہ میں رجوع کرے تو اس کو رجوع کا اختیار نہیں ہوگا چاہے وارث کو گواہ بنایا ہو یا نہیں اور اگر وصی نے اپنے مال سے کفن پہنایا تا کہ وہ ترکہ میں رجوع کرے تو اس کو رجوع کا اختیار ہوگا۔ (ت)

مجمع الفتاوٰی پھر نور العین پھر تنقیح مغنی المستفتی میں ہے:

(عربی متن) **(اردو ترجمہ)**

امر احد الورثة انساناً بان یکفن المیت فکفن ان امره لیرجع علیه یرجع کما فی انفق فی بناء داری وهو اختیار شمس الاسلام وذکر السرخسی ان له ان یرجع بمنزلة امر القاضی[2] اه قلت والتعلیل دلیل التحویل ثم التقدیم دلیل التقدیم ثم الاختیار من الفاظ الفتوی۔

اگر وارثوں میں سے ایک نے کسی شخص کو کہا کہ وہ میت کو کفن پہنا دے اور اس نے پہنا دیا اب اگر وارث نے اس کو رجوع کا کہا تو رجوع کرسکے گا، جیسا کہ کوئی کسی کو کہے تو میرے گھر کی عمارت میں خرچ کر، وہی شمس الاسلام کا اختیار ہے، اور امام سرخسی نے ذکر فرمایا کہ اس کو بمنزلہ امر قاضی رجوع کا اختیار ہے اہ میں کہتا ہوں کہ تعلیل دلیل تحویل ہے، پھر تقدیم دلیل تقدیم ہے پھر اختیار فتوٰی کے الفاظ میں سے۔(ت)

یہاں شرط رجوع درکنار امر زوجہ برکنار اجازت زوجہ کا بھی ثبوت نہیں بلکہ ظاہر یہی ہے کہ شاہ محمد نے بطور خود یہ تجہیز و تکفین کی موصی نے اسی کے گھر میں وفات پائی اس کا اس کا یارانہ تھا اور اس نے اس پر احسان کیا کہ اپنے دونوں مکان اور جملہ اسباب خانہ داری اپنی زوجہ سے چھڑا کر اس کو وصیت کر گیا اور اس نے وصیت نامہ میں دو جگہ اس سے اپنی تجہیز و تکفین درخواست تھی اور سوال فتوائے دوم جس کی طرز ادا بتارہی ہے کہ وہ شاہ محمد کا مرتب کرایا ہوا ہے

---

[1] العقود الدرية كتاب الوصايا باب الوصی ارگ بازار قندهار افغانستان ۲/۳۲۷ [2] العقود الدرية بحوالہ مجمع الفتاویٰ کتاب الکفالہ ارگ بازار قندهار افغانستان ۳۰۲/۱-۳۰۳

In this, these are the words: "Zaid will bequeath that after me, Amr is the owner of my movable and immovable property. He shall also perform my funeral and burial rites, and may Allah grant peace to my soul." After Zaid's death, Amr accepted the said bequest and engaged in fulfilling the matters of the will. From this, it is clearly evident that this funeral and burial was based on the request and will, not on the order of 'Aalam Khatoon'. Therefore, no fact is proven by which this expense should be returned to him; rather, proof of the contrary is evident. Thus, the order for return cannot be given. Then I say (Thumma Aqulu): Here is a subtle point; funeral and burial are indeed prior to all rights related to the legacy.

[Boxed Section] (Arabic): As for what is related to the essence itself, like a pledged item, or sold goods withheld for the price, or a rented house for which rent was paid in advance, or an item specified as dower, or what was possessed through an invalid sale; if the pledgor, buyer, lessor, husband, or seller dies in these situations in order, then the right of the pledgee, seller, lessee, wife, or buyer takes precedence over the preparation of the deceased. This is because these rights were attached to the property before it became a legacy, as stated in Ad-Durr al-Mukhtar and Radd al-Muhtar.

(Urdu Translation): But the right which is related to the specific essence, such as a pledged item, the sold object which is withheld for payment, the rented house whose rent was paid in advance, the specific item which was made a dower, and that thing which was possessed through an invalid sale. In these cases, if the pledgor, buyer, lessor, husband, or seller dies in that state, the aforementioned rights i.e., of the pledgee, seller, lessee, wife, or buyer, will take precedence over the funeral expenses of the deceased. This is because these rights were attached to the property before it became an inheritance, as mentioned in Ad-Durr al-Mukhtar and Radd al-Muhtar. (T)

However, this precedence is for the funeral and burial itself, not for the debt incurred due to funeral and burial. If there is such a debt, it is like all other debts, not prior to all other debts. Firstly: All scholars have said "it starts with his funeral" (Yubda'u bi-tajheezihi). Nowhere has it come "it starts with the debt of his funeral" (Yubda'u bi-dayni tajheezihi). Secondly: Scholars have analogized it to the clothing of life, meaning that in life, the clothes on one's body are not for the creditor...

1 Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Mujtabai Press Delhi, 2/352; Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Dar Ihya al-Turath al-Arabi Beirut, 5/84-483.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

इसमें ये शब्द हैं: "ज़ैद वसीयत करेगा कि मेरे बाद मेरी चल और अचल संपत्ति का मालिक अम्र है। वह मेरी अंत्येष्टि और कफ़न-दफ़न भी करेगा, और अल्लाह मेरी रूह को सुकून दे।" ज़ैद की मृत्यु के बाद अम्र ने उक्त वसीयत को स्वीकार किया और वसीयत के मामलों को पूरा करने में लग गया। इससे स्पष्ट है कि यह अंत्येष्टि और कफ़न-दफ़न अनुरोध और वसीयतनामा के आधार पर था, न कि 'आलम ख़ातून' के आदेश पर। अतः ऐसा कोई तथ्य सिद्ध नहीं है जिससे यह ख़र्च उसे वापस दिलाया जाए, बल्कि इसके विपरीत प्रमाण स्पष्ट है। इसलिए वापसी का आदेश नहीं हो सकता। फिर मैं कहता हूँ (सुम्मा अक़ूलु): यहाँ एक सूक्ष्म बिंदु है; अंत्येष्टि और कफ़न-दफ़न विरासत से संबंधित सभी अधिकारों पर अनिवार्य रूप से प्राथमिकता रखते हैं।

[बॉक्स अनुभाग] (अरबी): जहाँ तक उस चीज़ का संबंध है जो स्वयं मूल (essence) से संबंधित है, जैसे गिरवी रखी गई वस्तु, या कीमत के लिए रोकी गई बेची गई वस्तु, या किराए पर लिया गया घर जिसका किराया अग्रिम भुगतान किया गया था, या मेहर के रूप में निर्दिष्ट वस्तु, या वह जो अमान्य बिक्री के माध्यम से प्राप्त की गई थी; यदि इन स्थितियों में क्रमशः गिरवी रखने वाला, खरीदार, पट्टादाता, पति या विक्रेता मर जाता है, तो गिरवी रखने वाले, विक्रेता, पट्टेदार, पत्नी या खरीदार का अधिकार मृतक की अंत्येष्टि की तैयारी पर प्राथमिकता रखेगा। ऐसा इसलिए है क्योंकि ये अधिकार संपत्ति के विरासत बनने से पहले ही उससे जुड़ गए थे, जैसा कि 'अद-दुर्र अल-मुख्तार' और 'रद अल-मुह्तार' में है।

(उर्दू अनुवाद): लेकिन वह अधिकार जो मूल (essence) से संबंधित है, जैसे गिरवी रखी हुई चीज़, वह बेची गई वस्तु जिसे भुगतान के लिए रोका गया है, वह किराए का घर जिसका किराया अग्रिम भुगतान किया गया है, वह विशिष्ट वस्तु जिसे मेहर बनाया गया है, और वह चीज़ जिस पर अमान्य बिक्री के माध्यम से कब्ज़ा किया गया था। इन स्थितियों में यदि गिरवी रखने वाला, खरीदार, पट्टादाता, पति या विक्रेता इसी हाल में मर जाए तो उक्त अधिकार यानी गिरवीदार, विक्रेता, पट्टेदार, पत्नी या खरीदार का अधिकार मृतक की अंत्येष्टि पर प्राथमिकता रखेगा। यह इसलिए है क्योंकि ये अधिकार माल के विरासत होने से पहले ही उससे संबंधित हो गए हैं, जैसा कि 'दर मुख्तार' और 'रद अल-मुह्तार' में है। (त)

मगर यह प्राथमिकता अंत्येष्टि और कफ़न-दफ़न के लिए है, न कि उस ऋण के लिए जो अंत्येष्टि और कफ़न-दफ़न के कारण हुआ हो। यदि ऐसा ऋण है, तो वह अन्य सभी ऋणों के समान एक ऋण है, न कि सभी ऋणों पर प्राथमिकता रखता है। प्रथम: सभी विद्वानों ने फरमाया है "उसकी अंत्येष्टि से शुरुआत की जाएगी" (युबदाउ बि-तजहीज़ीही)। कहीं भी "उसकी अंत्येष्टि के ऋण से शुरुआत की जाएगी" (युबदाउ बि-दैनी तजहीज़ीही) नहीं आया है। द्वितीय: विद्वानों ने इसकी तुलना जीवन के कपड़ों से की है कि जीवन में शरीर के कपड़े लेनदार के लिए नहीं...

1 अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-फराइज़, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/352; रद अल-मुह्तार, किताब अल-फराइज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी बेरुत, 5/84-483.

اس میں یہ لفظ ہیں زید وصیت کریگا کہ بعد میرے میری جائدا منقولہ غیر منقولہ کامالک عمرو ہے میری تجہیز و تکفین بھی کرے گا اور اللہ میری ارواح بھی دے گا بعد وفات زید عمر و نے وصیت مذکورہ کو قبول کر کے ایفائے امورات ایصاء میں لگ گیا جس سے صاف واضح کہ یہ تجہیز و تکفین بربنائے درخواست ووصیت نامہ تھی نہ بربنائے امر عالم خاتون ، تو کوئی امر ایسا ثابت نہیں جس سے یہ خرچ اسے واپس دلایا جائے بلکہ اس کے خلاف کا ثبوت ظاہر ہے تو حکم واپسی نہیں ہو سکتا ثم اقول : یہاں ایک دقیقہ اور ہے تجہیز و تکفین ضرور جمیع حقوق متعلقہ بہ ترکہ پر مقدم ہے،

[Boxed Section] اما المتعلق بعين كالمرهون والمبيع المحبوس بالثمن ودار مستأجرة قدم اجرتها وعين جعلها مهرا والمقبوض بالبيع الفاسد فانه اذامات الراهن او المشترى او الآجر او الزوج او البائع في هذه الصور على الولاء قدم حق المرتهن او البائع او المستأجر او المرأة او المشترى على تجهيز الميت فانما ذلك لتعلقها بالمال قبل صيرورته تركة كما في الدر المختار ورد المحتار 1.

لیکن وہ حق جو عین سے متعلق ہے جیسے رہن رکھی ہوئی چیز، وہ مبیع جو ثمن کے بدلے روکا گیا ہے، وہ اجارہ کا مکان جس کا کرایہ پیشگی ادا کیا گیا ہے، وہ عین شئی جس کو مہر بنایا گیا ہے اور وہ شئی جس شئی پر بیع فاسد کے ذریعے قبضہ کیا گیا۔ ان صورتوں میں اگر راہن، مشتری، آجر، خاوند یا بائع اسی حال پر مر گیا تو مذکورہ حقوق یعنی مرتہن، بائع، مستاجر، بیوی یا مشتری کا حق تجہیز میت پر مقدم ہو گا یہ اس لئے ہے کہ یہ حقوق مال کے ترکہ ہونے سے پہلے ہی اس سے متعلق ہو گئے ہیں، جیسا کہ در مختار اور ردالمحتار میں ہے۔(ت)

مگر یہ تقدیم تجہیز و تکفین کو ہے نہ اس دین کو کہ بسبب تجہیز و تکفین عائد ہو وہ اگر ہے تو مثل سائر دیون ایک دین ہے نہ کہ اور جملہ دیون پر مقدم اولاً : تمام علماء نے یبدأ بتجھیزہ (اس کی تجہیز سے ابتداء کی جائے گی ۔ ت) فرمایا ہے کہیں یبدأ بدین تجھیزہ (اس کی تجہیز کے قرض سے ابتداء کی جائے گی۔ ت) بھی آیا ہے۔ ثانیاً : علماء نے اسے لباس حیات پر قیاس فرمایا ہے کہ زندگی میں تن کے کپڑے دائن کو

1 الدر المختار کتاب الفرائض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۵۲ ، رد المحتار کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۸۴ - ۴۸۳

...will not be given, or if there is a need for clothes, they will not give that much from the debt. It is stated in Al-Sharifa:

Indeed, the settlement of debt is postponed after the shroud (Kafan) because the shroud is the person's clothing after death. Therefore, it is compared to their clothing during life. Do you not see that during life, clothing takes priority over debt? Hence, the clothes of a debtor who is capable of earning are not sold.[1] (Summarized)

Indeed, the repayment of a debt is secondary to the shroud because the shroud is the clothing of the deceased after death. Therefore, it will be compared to the clothing of one's life. Do you not see that in life, clothing takes priority over debt? For this reason, the clothes of a debtor capable of earning are not sold. (Summarized) (T)

And it is clear that if Zaid's debtor took a loan from Amr to make clothes, Amr would have no preference over Zaid. Both debts would be equal. Priority was for clothing over debt, not for a "debt for clothing". There is no basis for this in Sharia. Therefore, the obligation of providing a shroud is not inherently prior to other debts; rather, the shroud provider follows the example of the poor. In Durr al-Muntaqa and then in Radd al-Muhtar, it says:

The principle is that every right which takes priority in life takes priority at death.[2] (End of quote) And to this, the jurisprudential convention (urf) adds the rule: whatever does not take priority in life does not take priority at death.

The principle is that the right which takes priority in life also takes priority in death. (End of quote) And in the convention of jurisprudence, this rule is added: that which is not prior in life is not prior at death as well. (T)

Secondly: Scholars state the reason is that it is not permissible to leave the deceased naked, as the honor of a Muslim is the same whether dead or alive. It is stated in Tabyin al-Haqa’iq:

A person prioritizes themselves during life in their essential needs, namely maintenance (food), housing, and clothing, over creditors. Similarly, [the rule] applies at death.	**A person prioritizes their own self during life in their essential needs, i.e., maintenance, housing, and clothing, over creditors. Similarly, at death.**

[1] Al-Sharifa Sharh al-Sirajiyya, Preface, Matba' Alimi, Lohari Gate, Lahore, p. 5 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/484

...नहीं दिए जाएंगे या कपड़ों की ज़रूरत है तो उस क़दर कर्ज़ में नहीं देंगे, शरीफ़ा में फ़रमाया:

बेशक कर्ज़ की अदायगी कफ़न के बाद होती है क्योंकि कफ़न मरने के बाद मैयत का लिबास है, लिहाज़ा इसे उसकी ज़िंदगी के लिबास पर क़यास किया जाएगा। क्या तुम नहीं देखते कि ज़िंदगी में लिबास कर्ज़ पर मुक़द्दम (प्राथमिकता) होता है, इसीलिए कमाने की क्षमता रखने वाले ऋणी के कपड़े नहीं बेचे जाते।[1] (संक्षिप्त)

बेशक कर्ज़ की अदायगी कफ़न से बाद में है इसलिए कि कफ़न मरने के बाद मैयत का लिबास है, लिहाज़ा इसको इसकी ज़िंदगी के लिबास पर क़यास किया जाएगा क्या नहीं देखते हो कि ज़िंदगी में लिबास कर्ज़ पर मुक़द्दम होता है, इसलिए कमाने की ताक़त रखने वाले कर्ज़दार के कपड़े फ़रोख्त नहीं किए जाते। (संक्षिप्त) (त)

और यह ज़ाहिर है कि अगर ज़ैद के कर्ज़दार ने अम्र से कर्ज़ लेकर कपड़े बनवाए तो अम्र को ज़ैद पर कोई प्राथमिकता नहीं होगी, दोनों कर्ज़ बराबर होंगे। प्राथमिकता लिबास को कर्ज़ पर थी न कि "लिबास के कर्ज़" को। शरीअत में इसकी कहीं असल (मूल) नहीं है। तो कफ़न का वाजिब होना भी अन्य कर्ज़ों पर असल में मुक़द्दम न हो बल्कि कफ़न देने वाला ग़रीबों की तरह हो। दुर्र-ए-मुंतक़ा फिर रद-उल-मुह्तार में है:

असल (नियम) यह है कि जो हक़ ज़िंदगी में मुक़द्दम होता है वह मौत में भी मुक़द्दम होता है[2] (अंत) और फ़िक़्ह के प्रचलन में इसके साथ यह नियम जोड़ा जाता है कि जो ज़िंदगी में मुक़द्दम न हो वह वफ़ात में भी मुक़द्दम नहीं होता।

असल यह है कि जो हक़ ज़िंदगी में मुक़द्दम होता है वह मौत में भी मुक़द्दम होता है और फ़िक़्ह के उरफ़ (प्रचलन) में इसके साथ यह नियम मिलाया जाता है कि जो ज़िंदगी में मुक़द्दम न हो वह वफ़ात में भी मुक़द्दम नहीं होता। (त)

दूसरा: उलमा इसकी वजह यह फ़रमाते हैं कि मैयत को नंगा रखना जायज़ नहीं है क्योंकि मुसलमान का सम्मान मृत और जीवित दोनों अवस्थाओं में समान है। तबीईन अल-हक़ाएक़ में फ़रमाया:

इंसान अपनी ज़ात को ज़िंदगी में अपनी ज़रूरी ज़रूरतों यानी नफ़क़ा, रिहाइश और लिबास में कर्ज़दाताओं पर मुक़द्दम रखता है, इसी तरह वफ़ात के बाद।	**इंसान अपनी ज़ात को ज़िंदगी में अपनी ज़रूरी हाजात यानी नफ़क़ा, सकूनत और लिबास में कर्ज़ख़्वाहों पर मुक़द्दम रखता है इसी तरह वफ़ात के वक़्त।**

[1] अल-शरीफ़ा शरह अल-सिराजिया, किताब का खुतबा, मतबा अलीमी, लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 5 [2] रद-उल-मुह्तार, किताब अल-फ़राइज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/484

نہ دیئے جائیں گے یا کپڑوں کی حاجت ہے تو اس قدر دین میں نہ دیں گے، شریفہ میں فرمایا:

انما کان قضاء الدین مؤخرا عن الکفن لانہ لباسہ بعد وفاتہ فیعتبر بلباسہ فی حیاتہ الاتری انہ یقدم علی دینہ اذلا یباع ماعلی المدیون من ثیابہ مع قدرتہ علی الکسب[1]۔ (ملخصاً)

بیشک قرض کی ادائیگی کفن سے مؤخر اس لئے ہے کہ کفن مرنے کے بعد میت کا لباس ہے، لہذا اس کو اس کی زندگی کے لباس پر قیاس کیا جائے گا کیا نہیں دیکھتے ہو کہ زندگی میں لباس قرض پر مقدم ہوتا ہے، اس لئے کسب کی قدرت رکھنے والے مدیون کے کپڑے فروخت نہیں کئے جاتے۔ (ملخصاً) (ت)

اور پر ظاہر کہ زید کے مدیون نے اگر عمرو سے قرض لے کر کپڑے بنائے تو عمرو کو زید پر کوئی ترجیح نہ ہوگی دونوں دَین یکساں ہوں گے دَین پر تقدم لباس کو تھی نہ کہ دَین لباس کو شرع میں اس کی کہیں اصل نہیں تو واجب کو دین تکفین بھی دیگر دیون پر اصلاً مقدم نہ ہو بلکہ کفن دہندہ اسوہ غرباء ہو۔ در منتقی پھر ردالمحتار میں ہے:

الاصل ان کل حق یقدم فی الحیاۃ یقدم فی الوفاۃ[2] اھ ویضم منہ علی العرف الفقھي ان مالایقدم فی الحیاۃ لا یقدم فی الوفاۃ۔

اصل یہ ہے کہ جو حق زندگی میں مقدم ہوتا ہے وہ موت میں بھی مقدم ہوتا ہے اھ اور عرف فقہ میں اس کے ساتھ یہ ضابطہ ملایا جاتا ہے کہ جو زندگی میں مقدم نہ ہو وہ وفات میں بھی مقدم نہیں ہوتا۔ (ت)

ثانیاً: علماء اس کی وجہ یہ فرماتے ہیں کہ میت کو برہنہ رکھنا جائز نہیں کہ تعظیم مسلمان مردہ و زندہ کی یکساں ہے۔ تبیین الحقائق میں فرمایا:

المرء يقدم نفسه فی حياته فيما يحتاج اليه انسان اپنی ذات کو زندگی میں اپنی ضروری حاجات من النفقة والسكنى والكسوة على اصحاب يعنی نفقہ، سکونت اور لباس میں قرضخواہوں پر مقدم الديون فكذا طرح وفات رکھتا ہے اسی طرح وفات

[1] الشريفة شرح السراجيه خطبة الكتاب مطبع عليمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵ [2] ردالمحتار كتاب الفرائض دار احياء التراث العربی بيروت ۵ / ۴۸۴

Volume 25 Fatawa Razawiya

After his death, his funeral preparation is prioritized as he is respected in life and death, so it is not permissible to expose his nakedness. In the narration, the sanctity of the bones of the deceased is like the sanctity of the bones of the living. (Summarized)	**After his death, his funeral and shrouding will be prioritized. A human being is respected in both living and deceased states, hence it is not permissible to make them naked. It is mentioned in the Hadith that the respect for the bones of the deceased is the same as the respect for the bones of the living. Summarized (T)**

And it is evident that this reasoning applies to the act of funeral preparation itself, not to the debt of funeral preparation. Fourthly: The scholars state that there are two things here: the right for the deceased (Haq lil-Mayyit), which is the funeral preparation, and the right against the deceased (Haq 'alal-Mayyit), which is the debt, and the first is prioritized over the second. Allama Ibn Abidin Shami states in Al-Rahiq al-Makhtum, a commentary on Qala'id al-Manzum:

Know that the rights related to the estate here are five by induction, because the right is either for the deceased or against him. The first is funeral preparation and the second is debt, etc.	**So know that indeed the rights related to the deceased's estate are five by way of induction, because the right will either be for the deceased, or it will be against him, or it will not be so. In the first case, it is funeral preparation, and in the second case, it is debt etc. (T)**

It is clear that the debt for funeral preparation, like other debts, is a right against the deceased and not a right for the deceased. Therefore, it will be ranked among the debts and not at the level of funeral preparation itself. Fifthly: Just as this debt was for the need of covering (Satr), many other debts are also taken by a person in their life for basic needs like eating, drinking, wearing, living, etc. So, how can one thing be prioritized over its equivalent? Similarly, the customary dower (Mahr-e-Mithl) is also a debt that becomes obligatory due to basic needs. It is stated in Al-Hidaya, Chapter on Declaration of a Sick Person:

Marriage is one of the basic needs, and it is with the customary dower.	**Marriage is among the basic needs and it occurs with the customary dower. (T)**

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Fara'id, Al-Matba'at al-Kubra al-Amiriyyah, Bulaq, Egypt, 6/30-229 [2] Al-Rahiq al-Makhtum Sharh Qala'id al-Manzum (Rasa'il Ibn Abidin), Suhail Academy Lahore, 2/193 [3] Al-Hidaya, Kitab al-Iqrar, Bab Iqrar al-Marid, Matba' Yusufi Lucknow, 3/240

उनकी मृत्यु के बाद उनके अंतिम संस्कार की तैयारी को प्राथमिकता दी जाती है और वे जीवन और मृत्यु दोनों में सम्मानित हैं, इसलिए उनके सतर (गुप्तांग) को खोलना जायज़ नहीं है। हदीस में है कि मृत की हड्डियों का सम्मान वही है जो जीवित की हड्डियों का है। (सारांश)

मृत्यु के बाद उनके अंतिम संस्कार और कफ़न को प्राथमिकता दी जाएगी। मनुष्य जीवित और मृत दोनों अवस्थाओं में सम्मानित है, इसलिए उसे नग्न करना जायज़ नहीं है। हदीस में है कि मृत की हड्डियों का सम्मान वही है जो जीवित की हड्डियों का है। सारांश (त)

और यह स्पष्ट है कि यह कारण स्वयं अंतिम संस्कार (तजहीज़) में है, न कि अंतिम संस्कार के ऋण (दैन-ए-तजहीज़) में। चौथा: विद्वान फरमाते हैं कि यहाँ दो चीजें हैं: 'मृतक के लिए अधिकार' (हक़ लिल-मय्यित) और वह अंतिम संस्कार है, और 'मृतक पर अधिकार' (हक़ अलल-मय्यित) और वह ऋण (दैन) है, और पहला दूसरे पर प्राथमिकता रखता है। अल्लामा इब्ने आबिदीन शामी 'अर-रहीकुल मख़तूम' (क़लाएदुल मन्ज़ूम की व्याख्या) में फरमाते हैं:

जान लें कि यहाँ विरासत से संबंधित अधिकार जाँच-पड़ताल (इस्तक़रा) के अनुसार पाँच हैं, क्योंकि अधिकार या तो मृतक के लिए है या उस पर। पहला तजहीज़ है और दूसरा ऋण आदि है।

तो जान लो कि बेशक मृतक की विरासत से संबंधित अधिकार जाँच-पड़ताल (इस्तक़रा) के तौर पर पाँच हैं, क्योंकि अधिकार या तो मृतक के लिए होगा या उस पर होगा या ऐसा नहीं होगा। पहली सूरत में तजहीज़ है और दूसरी सूरत में ऋण आदि (त)

स्पष्ट है कि तजहीज़ का ऋण अन्य ऋणों की तरह मृतक पर एक अधिकार (हक़ अलल-मय्यित) है, न कि मृतक के लिए अधिकार (हक़ लिल-मय्यित)। अतः यह ऋणों की श्रेणी में ही होगा, न कि तजहीज़ की श्रेणी में। पाँचवाँ: जिस तरह यह ऋण सतर (परदे) की आवश्यकता के लिए था, वैसे ही मनुष्य अपने जीवन में भोजन, पानी, कपड़े, आवास आदि जैसी अन्य बुनियादी ज़रूरतों के लिए भी बहुत से ऋण लेता है। तो, एक चीज़ अपनी ही जैसी चीज़ पर कैसे प्राथमिकता पा सकती है? इसी प्रकार 'महर-ए-मिसल' भी वह ऋण है जो बुनियादी ज़रूरत के कारण अनिवार्य हो जाता है। 'हिदाया', बीमार व्यक्ति की स्वीकृति (इकरारुल मरीज़) के अध्याय में है:

विवाह बुनियादी ज़रूरतों में से है और यह महर-ए-मिसल के साथ होता है।	**निकाह बुनियादी ज़रूरतों में से है और वह महर-ए-मिसल के साथ होता है। (त)**

[1] तबीनुल हक़ाएक, किताबुल फ़राएज़, अल-मतबअतुल कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, ६/ ३०-२२९ [2] अर-रहीकुल मख़तूम शरह क़लाएदुल मन्ज़ूम (रसाएल इब्ने आबिदीन), सुहैल अकादमी लाहौर, २/ १९३ [3] अल-हिदाया, किताबुल इकरार, बाब इकरारुल मरीज़, मतबअ यूसुफ़ी लखनऊ, ३/ २४०

पृष्ठ ५९३/ ६५८

بعد وفاته یقدم تجهیزه وهو محترم کے بعد اس کی تجہیز و تکفین کو مقدم رکھا جائے گا انسان حیا ومیتا فلا یجوز کشف عورته و زندہ و مردہ دونوں حالتوں میں محترم ہے لہٰذا اس کو برہنہ فی الاثر لعظام المیت من الحرمة کرنا جائز نہیں، حدیث میں ہے میت کی ہڈیوں کا احترام وہی مالعظام الحی 1- (ملخصاً) ہے جو زندہ کی ہڈیوں کا ہے۔ ملخصاً(ت)

اور یہ ظاہر کہ یہ علت نفس تجہیز میں ہے نہ دین تجہیز میں۔ رابعاً: علماء فرماتے ہیں یہاں دو چیزیں ہیں: حق للمیت اور وہ تجہیز ہے، اور حق علی المیت اور وہ دَین ہے، اور اول ثانی پر مقدم ہے۔ علامہ ابن عابدین شامی الرحیق المختوم شرح قلائد المنظوم میں فرماتے ہیں:

اعلم ان الحقوق المتعلقة بالترکة هنا تو جان لے کہ بیشک میت کے ترکہ سے متعلق حقوق خمسة بالاستقراء لان الحق اما للمیت بطور استقراء پانچ ہیں اس لئے کہ حق یا تو میت کے لئے او علیه اولا و الاول التجهیز والثانی ہوگا یا اس پر ہوگا یا ایسا نہیں ہوگا بصورتِ اول تجہیز الدین الخ- 2 ہے اور بصورتِ ثانی قرض الخ (ت)

ظاہر ہے کہ دَینِ تجہیز مثلِ سائرِ دیون حق علی المیت ہے نہ کہ حق للمیت، تو مرتبہِ دیون ہی میں ہوگا نہ مرتبہ تجہیز میں۔ خامساً: جس طرح یہ دین حاجتِ ستر کے لئے تھا اور بہت دیون بھی آدمی اپنے کھانے پینے پہننے رہنے وغیر حاجاتِ اصلیہ کے اپنی حیات میں لیتا ہے، تو شیئ اپنے مثل پر کیسے مقدم ہوسکتی ہے، یوں ہی مہر مثل بھی وہ دین کہ حاجت اصلیہ کے سبب لازم آتا ہے۔ ھدایہ باب اقرار المریض میں ہے:

النکاح من الحوائج الاصلیۃ وھو بمھر نکاح حاجات اصلیہ میں سے ہے اور وہ مہر مثل کے ساتھ

المثل 3- ہوتا ہے۔ (ت)

1 تبیین الحقائق کتاب الفرائض المطبعۃ الکبری الامیریہ بولاق مصر ۶/ ۳۰-۲۲۹ 2 الرحیق المختوم شرح قلائد المنظوم (رسائل ابن عابدین) سہیل اکیڈمی لاہور ۲/ ۱۹۳ 3 الھدایۃ کتاب الاقرار باب اقرار المریض مطبع یوسفی لکھنؤ ۳/ ۲۴۰

Fatawa Rizwia Volume 25

So, there is no meaning for the debt of funeral expenses to be prioritized over it. This humble servant had mentioned this issue in Jadd al-Muhtar, and now this is its complete research, and with Allah is the success. The text is as follows:

Arabic Text

And they (scholars) have explicitly stated that if the executor or the heir shrouds the deceased from their own wealth with a standard shroud, they shall claim it back from the estate. It appears to me that the one who provided the shroud in this case becomes equal to other creditors; their right is not prioritized over the rights of others, even if their debt is for the purpose of shrouding. This is because prioritizing the funeral expenses was for the deceased's need, considering their state during life, and their need has been fulfilled and nothing remains except the repayment of the debt. Therefore, it becomes like all other debts. Don't you see that if a debtor is in need of clothing, it is prioritized over the payment of debts? But if someone clothes them from their own wealth on the condition of reimbursement, they become like one of the creditors. Also, sometimes a person takes a debt during their life for food, drink, and necessities; so how can the one who lent for these needs be prioritized after the one who lent for a similar need after death? And Allah Almighty knows best. -(Ah)

Urdu Translation

The scholars have explicitly stated that when an executor or heir provides a standard shroud from their own wealth to the deceased, they shall reclaim it from the estate. It has become clear to me that in this situation, the provider of the shroud will be equal to the other creditors. Their right will not be prioritized over the rights of others, even though this debt is due to the shrouding. This is because prioritizing the funeral was for the deceased's need, analogizing it to their condition during life. The reality is that the need has been fulfilled and no longer exists except for the repayment of the debt, so it has become like remaining debts. Don't you see that when a debtor needs clothing, he prioritizes clothing over debt payment? And if someone clothes him from their own wealth with the condition that he will reclaim it, he will become one of the other creditors. Furthermore, sometimes a person borrows during their life for food, drink, and other necessary items; how then can the person who lent for these necessities be posterior to the one who lent for a similar need after death? And Allah Almighty knows best. (T)

[1] Jadd al-Muhtar 'ala Radd al-Muhtar Page 594 of 658

तो तजहीज़ (अंतिम संस्कार) के कर्ज़ के इस पर मुक़द्दम (प्राथमिकता) होने का कोई अर्थ नहीं है। फ़कीर ने 'जद अल-मुह्तार' में इस मसले का ज़िक्र किया था और अब यह इसकी मुकम्मल तहक़ीक़ (शोध) है, और अल्लाह ही तौफ़ीक़ देने वाला है। इबारत (इबारत) इस प्रकार है:

अरबी इबारत

और विद्वानों ने स्पष्ट किया है कि जब वसी या वारिस अपने माल से मैयत को मिस्ली कफ़न (मानक कफ़न) दे दे, तो वह तरका (विरासत) से रुजू करेगा। और मुझे प्रतीत होता है कि इस स्थिति में कफ़न देने वाला अन्य लेनदारों के बराबर होगा, उसके हक़ को उनके हक़ों पर प्राथमिकता नहीं मिलेगी, भले ही उसका कर्ज़ कफ़न देने की वजह से हो। क्योंकि तजहीज़ को प्राथमिकता देना मैयत की ज़रूरत की वजह से था, उसकी ज़िंदगी की हालत को देखते हुए, और उसकी ज़रूरत पूरी हो गई और अब कर्ज़ की अदायगी के अलावा कुछ बाक़ी नहीं रहा, तो यह अन्य कर्ज़ों की तरह होगा। क्या तुम नहीं देखते कि क़र्ज़दार जब लिबास (कपड़े) का मोहताज हो तो उसे कर्ज़ की अदायगी पर प्राथमिकता दी जाती है? और अगर कोई व्यक्ति अपने माल से उसे लिबास पहना दे इस शर्त पर कि वह रुजू करेगा, तो वह अन्य लेनदारों में से एक होगा। और यह भी कि कभी-कभी इंसान अपनी ज़िंदगी में खाने-पीने और ज़रूरतों के लिए कर्ज़ लेता है, तो वह जिसने इन ज़रूरतों के लिए कर्ज़ दिया, वह

उर्दू अनुवाद

मशायिख (विद्वानों) ने इस पर स्पष्ट फ़रमाया है कि वसी या वारिस जब अपने माल में से मैयत को मिस्ली कफ़न पहना दे, तो वह तरका में रुजू करेगा। मेरे लिए यह बात ज़ाहिर हुई है कि इस सूरत में वह कफ़न देने वाला बाकी लेनदारों के बराबर होगा, दूसरों के हक़ पर उसका हक़ मुक़द्दम नहीं होगा, भले ही उसका यह कर्ज़ तक़्फ़ीन (कफ़न देने) की वजह से हो। क्योंकि तजहीज़ को मुक़द्दम करना मैयत की ज़रूरत के लिए उसकी ज़िंदगी की हालत पर क़ियास (अनुमान) करते हुए है। और तहक़ीक़ यह है कि वह ज़रूरत पूरी हो चुकी और कर्ज़ अदा करने के अलावा कुछ बाक़ी नहीं रहा, तो वह बाक़ी कर्ज़ों की तरह हो गया। क्या तू नहीं देखता कि क़र्ज़दार जब लिबास का मोहताज हो तो वह कर्ज़ की अदायगी पर लिबास को मुक़द्दम रखता है। और अगर कोई शख़्स अपने माल से उसको लिबास पहना दे इस शर्त के साथ कि वह उस पर रुजू कर लेगा, तो वह अन्य क़र्ज़ख़्वाहों (लेनदारों) में से एक हो जाएगा। साथ ही अक्सर कोई शख़्स अपनी ज़िंदगी में खाने-पीने और अन्य ज़रूरी चीज़ों के लिए कर्ज़ लेता है, तो जिस शख़्स ने इन ज़रूरतों के लिए कर्ज़ दिया

अरबी इबारत	उर्दू अनुवाद
कैसे उससे पीछे होगा जिसने मौत के बाद ऐसी ही ज़रूरत के लिए कर्ज़ दिया? और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।	वह उस शख़्स से कैसे मुतअख़्ख़िर (पीछे) होगा जिसने मौत के बाद ऐसी ही ज़रूरत के लिए उसको कर्ज़ दिया, और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

[1] जद अल-मुह्तार अला रद अल-मुह्तार पृष्ठ 594 / 658

تو دین تجہیز اس پر مقدم ہونے کے کوئی معنی نہیں فقیر نے جدالمحتار میں اس مسئلہ کا استظہار کیا تھا اور اب یہ اس کی تحقیق تام ہے و باللہ التوفیق عبارت اس کی یہ ہے:

عربی عبارت **اردو ترجمہ**

ونصوا علی ان الوصی او الوارث اذا کفن من مال نفسه کفن المثل یرجع في التركة ویظهر لي انه یکون المکفن حینئذ اسوة للغرباء لا تقدیم لحقه علی حقوقهم وان کان دینه لاجل التکفین فان تقدیم التجهیز کان لحاجة المیت اعتباراً بحالة الحیاة وقد اندفعت حاجته ولم یبق الاداء الدین فیکون کمثل سائر الدیون الاتری ان المدیون ان کان محتاجاً الی اللباس یقدم علی اداء الدیون وان البسه رجل من مال نفسه شارطاً علیه الرجوع کان کأحد الدائنین وایضاً ربما یستدین الرجل في حیاته لاکله و شربه و

مشائخ نے اس پر نص فرمائی کہ وصی یا وارث جب اپنے مال میں سے میت کو مثلی کفن پہنا دے تو وہ ترکہ میں رجوع کرے گا۔ میرے لئے یہ بات ظاہر ہوئی ہے کہ اس صورت میں وہ کفن دینے والا باقی غرباء کے مساوی ہوگا دوسروں کے حق پر اس کا حق مقدم نہ ہوگا اگرچہ اس کا یہ قرض تکفین کی وجہ سے ہے کیونکہ تجہیز کو مقدم کرنا میت کی حاجت کے لئے اس کی زندگی کی حالت پر قیاس کرتے ہوئے ہے۔ اور تحقیق وہ حاجت پوری ہو چکی اور نہ باقی رہا مگر قرض کا ادا کرنا تو وہ مثل باقی قرضوں کے ہو گیا۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ مقروض جب لباس کا محتاج ہو تو وہ قرض کی ادائیگی پر لباس کو مقدم رکھتا ہے۔ اور اگر کوئی شخص اپنے مال سے اس کو لباس پہنا دے اس شرط کے ساتھ کہ وہ اس پر رجوع کرلے گا تو وہ دیگر قرضخواہوں میں سے ایک ہو جائے گا نیز بسا اوقات کوئی شخص اپنی زندگی میں کھانے پینے اور دیگر ضروری اشیاء کے لئے قرض لیتا ہے، تو جس شخص نے ان ضروریات

عربی عبارت	اردو ترجمہ
مالابد منه فالذي ادانه لهذا كيف يتأخر عن الذي ادانه لمثل الحاجة بعد الموت والله تعالى اعلم- اهـ	کے لئے قرض دیا وہ اس شخص سے کیسے متأخر ہوگا جس نے موت کے بعد ایسی ہی حاجت کے لئے اس کو قرض دیا، اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

[1] جدالمحتار علی ردالمحتار صفحہ 594 از 658

Fatawa Rizvia Volume 25

So if Shah Muhammad, at the request of his wife and on the condition of reimbursement, had performed the shrouding and burial, even then, at the highest level, it would have remained in the category of debt, and not have been prioritized over the dower and other debts by being in the category of shrouding and burial expenses, as this is merely groundless, rather meaningless.

[Arabic Quote]: And he who makes a claim, the burden of proof is upon him, and he will not be able to bring proof until those who went to pick the leaves of the salam tree return (i.e., never).

Detailed Explanations

(64, 65) The statement of Fatwa 1: The cost of shrouding and burial will be deducted beforehand; its burden will not fall on the share of any party. (66, 67) The statement of Fatwa 5: The cost of burial is up to six or seven rupees, at most ten rupees; its burden is on both parties. (68, 69) The statement of Fatwa 7: From the entire estate, the cost of burial should be deducted first; also, its statement regarding the will if it's in exchange for the debt of dower, then regarding shrouding and burial, the jewellery will not be exempted according to the share, etc., are all wrong for two reasons: firstly, giving a ruling for reimbursement without proof of the cause of reimbursement, rather after the appearance of an obstacle to reimbursement; secondly, keeping it in the category of shrouding and burial expenses. (70) The statement of Fatwa 7: If the defendant performed the shrouding and burial from their own wealth without informing and without the permission of the plaintiff, its burden will be solely on the defendant's wealth; and if performed with the permission of the plaintiff from their own wealth or from the deceased's estate, its burden will be on the entire estate of the deceased—this is also not correct. Merely the permission of the plaintiff is not sufficient for reimbursement. It's strange that in the first clause, the word 'without notification' was added, which suggests that merely being with the notification of the heir is enough for reimbursement.

Twelfth Benefit: Comprehensive Profitable Glimpses

Benefit 13: The fundamental school of thought of our Imams (may Allah be pleased with them) is that among the sharers (Ashab-ul-Fara'id), there is no 'radd' (return of surplus) to the spouses. Whatever remains after their fixed shares, if there are no agnates by blood (nasabi) or by cause (sababi), then the remainder is given to distant

kindred (dhawi-al-arham). If they are not present, then to the successor by contract (mawla al-muwalat). If he is not present, then to the acknowledged kinsman through another (al-muqarr lahu bin-nasab 'ala al-ghayr). If he is not present, then to the legatee of more than a third (al-musa lahu bil-za'id).

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

तो अगर शाह मुहम्मद अपनी पत्नी की शर्त पर वापसी की शर्त के साथ कफ़न-दफ़न का इंतज़ाम करता, तो भी ज़्यादा से ज़्यादा यह ऋण (कर्ज़) की श्रेणी में ही रहता, न कि कफ़न-दफ़न के ख़र्च की श्रेणी में होकर मेहर और अन्य ऋणों पर प्राथमिकता पा जाता, क्योंकि यह केवल आधारहीन ही नहीं बल्कि अर्थहीन भी है।

[अरबी उद्धरण]: और जो दावा करे, प्रमाण देना उसकी ज़िम्मेदारी है, और वह प्रमाण तब तक नहीं ला सकेगा जब तक 'सलम' के पत्ते चुनने वाले वापस न आ जाएं(यानी कभी नहीं)।

विस्तृत विवरण

(64, 65) फ़तवा 1 का कथन: कफ़न-दफ़न का ख़र्च सबसे पहले ही निकाल लिया जाएगा, इसका भार किसी भी पक्ष के हिस्से पर नहीं पड़ेगा। (66, 67) फ़तवा 5 का कथन: दफ़नाने का ख़र्च छह-सात रुपये से लेकर अधिक से अधिक दस रुपये तक है, इसका भार दोनों पक्षों पर है। (68, 69) फ़तवा 7 का कथन: समस्त छोड़ी हुई संपत्ति में से सबसे पहले दफ़नाने का ख़र्च निकाला जाएगा; साथ ही उसका वसीयत के बारे में यह कहना कि यदि यह मेहर के ऋण के बदले हो, तो कफ़न-दफ़न के मामले में गहने हिस्से के अनुसार अपवाद नहीं होंगे आदि, दो कारणों से गलत हैं: पहला, वापसी के कारण के प्रमाण के बिना, बल्कि वापसी की बाधा प्रकट होने के बाद वापसी का आदेश देना; दूसरा, इसे कफ़न-दफ़न के ख़र्च की श्रेणी में रखना। (70) फ़तवा 7 का कथन: यदि प्रतिवादी ने कफ़न-दफ़न अपने स्वयं के धन से वादी को सूचित किए बिना और उसकी अनुमति के बिना किया है, तो इसका भार केवल प्रतिवादी के धन पर होगा; और यदि वादी की अनुमति से अपने धन से या मृतक की संपत्ति से किया है, तो इसका भार मृतक की पूरी संपत्ति पर होगा - यह भी सही नहीं है। केवल वादी की अनुमति वापसी के लिए पर्याप्त नहीं है। अजीब बात यह है कि पहले खंड में 'बिना सूचना' शब्द जोड़ दिया गया जो यह संकेत देता है कि केवल उत्तराधिकारी की सूचना मात्र ही वापसी के लिए पर्याप्त है।

बारहवां लाभ: व्यापक लाभदायक झलकियाँ

लाभ 13: हमारे इमामों (अल्लाह उन पर प्रसन्न हो) का मूल पंथ (मज़हब) यह है कि उत्तराधिकारियों (असहाब-उल-फ़राइज़) में पति-पत्नी पर 'रद्द' (बचे हुए हिस्से की वापसी) नहीं होता। उनके निश्चित हिस्से के बाद जो बचता है और कोई सगा या कानूनी उत्तराधिकारी (असबा) न हो, तो शेष राशि दूर

के रिश्तेदारों (ज़वी अल-अरहाम) को दी जाएगी। यदि वे न हों, तो 'मवला अल-मुवालात' (अनुबंध द्वारा उत्तराधिकारी) को। यदि वह भी न हो, तो 'मुक़र्र लहू बिन-नसब अला अल-ग़ैर' (किसी दूसरे के माध्यम से स्वीकार किया गया संबंधी) को। यदि वह भी न हो, तो 'मूसा लहू बिल-ज़ैद' (तिहाई से अधिक के वसीयतदार) को।

تو اگر شاہ محمد بامر زوجہ بشرطِ رجوع تجہیز و تکفین کرتا جب بھی غایت درجہ میں دَین مرتبہ دَین میں رہتا نہ کہ مرتبہ تجہیز و تکفین میں ہو کر مہر وغیرہ دیون پر مقدم ہو جاتا کہ یہ محض بلاوجہ بلکہ بے معنی ہے۔

ومن ادعی فعلیه البیان ولایستطیع الی ان یؤب القارظان۔ [جو دعوی کرے دلیل بیان کرنا اس کے ذمے ہے اور وہ دلیل نہیں لاسکے گا یہاں تک کہ سلم کے پتے چننے والے واپس آئیں (ت)]

تفریعات

(۶۴، ۶۵) فتویٰ ۱ کا قول تجہیز و تکفین کا خرچ پہلے ہی سے نکال لیا جائے گا اس کا بار کسی فریق کے حصے پر نہ پڑے گا۔ (۶۶، ۶۷) فتویٰ ۵ کا قول خرچ دفن کرنے کا چھ سات روپے تک آخر دس روپے تک اس کا بار فریقین پر ہے۔ (۶۸، ۶۹) فتویٰ ۷ کا قول جمیع متروکہ میں سے سب سے اول تجہیز کا خرچ نکال لیا جائے گا نیز اس کا قول وصیت اگر بعوض دینِ مہر ہو تو تجہیز و تکفین کے بارے سے حسبِ حصہ زیورات مستثنیٰ نہ ہوں گے الخ سب دودو وجہ سے غلط ہیں اولاً بلا ثبوتِ موجبِ رجوع بلکہ بعدِ ظہورِ مانعِ رجوع ، حکمِ رجوع دینا، ثانیاً اسے مرتبہ تجہیز و تکفین میں رکھنا۔ (۷۰) فتویٰ ۷ کا قول اگر مدعاعلیہ نے تجہیز و تکفین اپنے مال سے بلا اطلاع و بلا اجازت مدعیہ کی ہے اس کا بار صرف مدعاعلیہ کے مال پر ہوگا اور باجازتِ مدعیہ اپنے مال سے کی ہے یا متوفی کے ترکہ سے تو اس کا بار متوفی کے تمام ترکہ پر ہوگا بھی صحیح نہیں فقط اجازتِ مدعیہ رجوع کے لئے کافی نہیں طرفہ یہ کہ شقِ اول میں بلا اطلاع کا لفظ بڑھا دیا جو اس کا موہم کہ صرف باطلاعِ وارث ہونا ہی رجوع کو بس ہے۔

فائدہ ۱۳ : ہمارے ائمہ رضی اللہ تعالی عنہم کا اصل مذہب یہ ہے کہ اصحابِ فرائض میں کہ زوجین پر رد نہیں ان کے فرض سے جو بچے اور کوئی عصبہ نسبی و سببی نہ ہو تو باقیماندہ ذوی الارحام کو دیں گے ، وہ نہ ہوں تو مولی الموالاۃ کو، وہ نہ ہو تو مقر لہ بالنسب علی الغیر کو ، وہ نہ ہو تو موصی لہ بالزائد

...to him, and if he is not present, or even after giving it to him there is a remainder, then it is the right of the remaining poor Muslims; it should be kept in the Bayt al-Mal (public treasury) of Muslims like all lost properties for which there is no owner or heir. In all these ranks and their sequence, none of the early or later Imams and scholars of the Hanafi school differ at all. In all the books of the predecessors and successors until today, they have consistently written thus, acted upon it, and given fatwas accordingly. Since the meaning of the sequence of ranks is that the right of a later rank will not be given in the place of an earlier rank's entitlement; rather, it will be found at a time when the earlier rank is not present, as in all cases, or something remains after their right, like the 'Ashab-ul-Fara'iz' (prescribed heirs) and 'Asabat' (residuary heirs), or one of the spouses and lower ranks, or the 'Mawsa lahu bi-l-za'id' (legatee for more than a third) without the whole, and the Bayt al-Mal. And there is no fixed share for the Bayt al-Mal that something should remain after it, nor was there a situation of its absence during the blessed era of the predecessors; therefore, the early Imams placed it at the end of the ranks. In the era of the later scholars, when the Bayt al-Mal became corrupt, and the corrupt is like the non-existent, then the Bayt al-Mal no longer remained the last of the ranks. The situation arose that if there are no 'Dhu al-Arham' (distant kindred), then it goes to the 'Mawla al-Mualat' (patron by contract); if he is not there, then to the 'Muqirra lahu' (acknowledged kinsman); if he is not there, then to the 'Mawsa lahu bi-l-za'id' (legatee for more than a third); if he is not there, then to the 'Bayt al-Mal'. And if that also is not there, as in the later era, then to whom now? For this, the later Imams derived a ninth rank, 'Radd 'ala al-Zawjayn' (return to the spouses). And if the spouses are also not there, then to the 'Banat al-Mu'tiq' (daughters of the manumittor); if they are also not there, then to the 'Dhu al-Arham of the Mu'tiq' (distant kindred of the manumittor); if they are also not there, then to the 'Awlad-e-Rada'i' (foster children) of the deceased. No sane person will say that by introducing these four ranks, the later scholars intend to break that universally agreed-upon sequence of the previous ranks; far from it. Rather, because the last rank is no longer the last rank and more ranks are added after it, these four new ranks are certainly later than the organized Bayt al-Mal, and the organized Bayt al-Mal is later than the 'Mawsa lahu bi-l-za'id'. So, definitely and certainly, these four ranks are far later than the 'Mawsa lahu bi-l-za'id'. Just as the scholars derived the rank of 'Radd 'ala al-Zawjayn', they also derived these three ranks: daughters of the manumittor, distant kindred of the manumittor, and foster

children. It is in 'Nihaya', then 'Tabyeen al-Haqa'iq', then 'Ashbah wa-n-Naza'ir', then 'Minah al-Ghaffar', then in 'Durr-e-Mukhtar', Book of Wala:

[Table Header] And the wording is of 'Durr-e-Mukhtar', that if the manumittor died and left no survivors except the daughter of his manumittor, she will receive nothing, and his property will be placed in the Bayt al-Mal; this is the 'Zahir al-Riwayah'. And al-Zayla'i, attributing it to 'Nihaya', mentioned that...

...को, कि वह न हो या उसे देकर भी न बचे तो वह बाकी गरीब मुसलमानों का हक है, मुसलमानों के बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) में रखें जैसे उन तमाम लावारिस संपत्तियों को जिनका कोई मालिक या वारिस न हो। इन तमाम श्रेणियों और उनके क्रम में हनफी संप्रदाय के प्रारंभिक और बाद के इमामों और विद्वानों में से किसी का भी कतई कोई विरोध नहीं है। पूर्वजों और उत्तरवर्तियों की सभी पुस्तकों में आज तक इसी तरह लिखा गया है और इसी पर अमल करते हुए फतवे दिए जाते रहे हैं। और जबकि श्रेणियों के क्रम का अर्थ यह है कि प्रारंभिक श्रेणी के हक के स्थान पर बाद वाली श्रेणी को नहीं दिया जाएगा, बल्कि वह उस समय पाएगा जब प्रारंभिक श्रेणी मौजूद न हो, जैसा कि सभी स्थितियों में या उसके हक के बाद भी कुछ बच जाए जैसे 'अस्हाब-उल-फराइज़' और 'असाबात', या पति-पत्नी में से कोई एक और निचली श्रेणियां, या 'मौसा लहू बिल-ज़ायद' (एक तिहाई से अधिक का वसीयतदार) और बैतुल माल। और बैतुल माल का कोई निश्चित हिस्सा नहीं है कि उसके बाद कुछ बचे, न ही पूर्वजों के धन्य युग में इसकी अनुपस्थिति की कोई स्थिति थी; इसलिए प्रारंभिक इमामों ने इसे श्रेणियों के अंत में रखा। बाद के विद्वानों के युग में जब बैतुल माल भ्रष्ट हो गया और भ्रष्ट का होना न होने के बराबर है, तो अब बैतुल माल अंतिम श्रेणी में नहीं रहा। और स्थिति यह पैदा हुई कि यदि 'ज़ुल अरहम' (दूर के रिश्तेदार) न हों तो 'मौला अल-मुआलात' को; यदि वह न हो तो 'मुकिर्र लहू' (स्वीकृत संबंधी) को; यदि वह न हो तो 'मौसा लहू बिल-ज़ायद' (एक तिहाई से अधिक का वसीयतदार) को; यदि वह न हो तो 'बैतुल माल' को। और यदि वह भी न हो, जैसा कि बाद के युग में, तो अब किसे? इसके लिए बाद के इमामों ने नौवीं श्रेणी 'रद्द अला अल-ज़ौजैन' (पति-पत्नी को वापसी) निकाली। और यदि पति-पत्नी भी न हों तो 'बनात-ए-मुअतिक' (आजाद करने वाले की बेटियां) को; वे भी न हों तो 'मुअतिक के ज़ुल अरहम' को; वे भी न हों तो मृतक की 'औलाद-ए-रज़ाई' (दूध-रिश्ते की संतान) को। कोई भी समझदार व्यक्ति यह नहीं कहेगा कि इन चार नई श्रेणियों के समावेश से बाद के विद्वान पिछले सर्वसम्मत क्रम को तोड़ना चाहते हैं; हरगिज नहीं। बल्कि इसलिए कि अंतिम श्रेणी अब अंतिम श्रेणी नहीं रही और उसके बाद और श्रेणियां बढ़ाई गई हैं, तो ये चारों नई श्रेणियां निश्चित रूप से व्यवस्थित बैतुल माल के बाद हैं, और व्यवस्थित बैतुल माल 'मौसा लहू बिल-ज़ायद' के बाद है। तो निश्चित रूप से ये चारों श्रेणियां 'मौसा लहू बिल-ज़ायद' से बहुत बाद की हैं। विद्वानों ने जिस तरह 'रद्द अला अल-ज़ौजैन' की श्रेणी निकाली, ये तीनों श्रेणियां - आजाद करने वाले की बेटियां, आजाद करने वाले के दूर के रिश्तेदार और दूध-रिश्ते की संतान - भी निकालीं। 'निहाया', फिर 'तबीन अल-

हकाइक', फिर 'अश्बाह वन-नज़ायर', फिर 'मिनह अल-गफ़्फ़ार', फिर 'दुर्रे मुख्तार' की किताबुल विला में है:

[तालिका शीर्षक] और शब्द 'दुर्रे मुख्तार' के हैं कि अगर आजाद करने वाला मर गया और उसके आजाद करने वाले की बेटी के अलावा उसका कोई वारिस नहीं है, तो उसे कुछ नहीं मिलेगा, और उसका माल बैतुल माल में रख दिया जाएगा; यह 'ज़ाहिर-उर-रिवाया' है। और ज़ैलई ने 'निहाया' के हवाले से उल्लेख किया है कि...

کو، کہ وہ نہ ہو یا اسے دے کر بھی نہ بچے تو وہ باقی فقراء مسلمین کا حق ہے مسلمانوں کے بیت المال میں رکھیں مثل تمام اموال ضائعہ کے جن کا کوئی مالک وارث نہ ہو ان تمام مراتب اور ان کی ترتیب میں ائمہ و علمائے حنفیہ کرام متقدمین و متاخرین کسی کو اصلاً خلاف نہیں جمیع کتب سلف و خلف میں آج تک برابر اسی طرح لکھتے اور اسی پر عمل کرتے فتوے دیتے آئے اور جبکہ ترتیب مراتب کے یہ معنی ہیں کہ محل استحقاق رتبہ متقدم میں رتبہ متاخر نہ دیا جائے گا بلکہ وہ اس وقت پائے گا کہ رتبہ متقدمہ موجود نہ ہو جیسے جمیع صور میں یا اس کے حق کے بعد بھی کچھ باقی بچے جیسے اصحاب فرائض و عصبات یا احد الزوجین و مراتب نازلہ یا موصی لہ بالزائد دون الکل وبیت المال میں اور بیت المال کا کوئی حصہ معین نہیں کہ اس کے بعد کچھ بچے نہ زمان برکت نشان سلف میں اس کے عدم کی صورت تھی لہٰذا ائمہ متقدمہ نے اسے آخر المراتب رکھا زمانہ متاخرین میں جبکہ بیت المال فاسد ہو اور فاسد مثل معدوم ہے تو اب بیت المال آخر المراتب نہ رہا اور صورت یہ پیدا ہوئی کہ "ذوی الارحام" نہ ہوں تو "مولی الموالاۃ" کو، کہ وہ نہ ہو تو مقر لہ کو، وہ نہ ہو تو "موصی لہ بالزائد" کو، وہ نہ ہو تو "بیت المال" کو، اور وہ بھی نہ ہو جیسے زمانہ متاخرہ میں تو اب کس کو۔ اس کے لئے ائمہ متاخرین نے نواں مرتبہ "رد علی الزوجین" نکالا اور زوجین بھی نہ ہوں تو "بنات معتق" کو، وہ بھی نہ ہوں تو "معتق کے ذوی الارحام" کو، وہ بھی نہ ہوں تو "میت کے اولادِ رضاعی" کو، کوئی عاقل نہ کہے گا کہ ان مراتب اربعہ کے احداث سے علماء متاخرین اس ترتیب مجمع علیہ مراتب سابقہ کو توڑنا چاہتے ہیں حاشا اس پر تو ہمارے تمام علماء کا قطعی اجماع بلانزاع ہے بلکہ از انجا کہ مرتبہ اخیرہ اب مرتبہ اخیرہ نہ رہا اس کے بعد اور مراتب بڑھاتے ہیں تو یہ چاروں مراتب جدیدہ بالیقین بیت المال منتظم سے

مؤخر ہیں، اور بیت المال منتظم موصی لہ بالزائد سے مؤخر ہے تو قطعاً یقیناً یہ چاروں مراتب موصی لہ بالزائد سے بدرجہا مؤخر ہیں، علماء نے جس طرح رد علی الزوجین کا مرتبہ نکالا یہ تینوں مراتب بنات معتق و ذوی الارحام معتق و اولادِ رضاعی بھی نکالے، نہایہ پھر تبیین الحقائق پھر اشباہ والنظائر پھر منح الغفار پھر درمختار کتاب الولاء میں ہے :

واللفظ له لومات المعتتق ولم يترك الابنة معتقه فلا شيئ لها ويوضع ماله في بيت المال هذا ظاهر الرواية وذكر الزيلعي معزيا للنهاية ان | اور لفظ در مختار کے ہیں کہ اگر معتق مرگیا اور سوائے معتق کی بیٹی کے اس کے پسماندگان میں کوئی نہیں تو اس کو کچھ نہیں ملے گا، اور معتق کا مال بیت المال میں رکھ دیا جائے گا، یہ ظاہر الروایہ ہے، اور زیلعی نے نہایہ کی طرف منسوب کرتے ہوئے

Fatawa Razawiyyah, Volume 25

The daughter of the manumitter inherits in our time due to the corruption of the Bait-ul-Mal (public treasury). Similarly, what remains after the prescribed share of either spouse is returned to them. Likewise, the estate's wealth goes to a foster son or daughter. This is stated in 'Fara'iz al-Ashbah', and the author and others have affirmed it. (T)

In Radd al-Muhtar it is stated: And its like is in al-Dhakhirah; he said: Similarly, Imam Abu Bakr al-Bazanjari and al-Qadi al-Imam Sadr al-Islam used to give fatwas, because she is closer to the deceased than the public treasury, so diverting (the wealth) to her is more appropriate, for if she were male, she would be entitled to the wealth. The saying 'she inherits in our time' is the phrasing of al-Zayla'i; the wealth is given to her, not by way of inheritance, but because she is the closest person to the deceased. The saying 'and similarly what remains, etc.' was attributed in al-Dhakhirah to the Fara'iz of Imam Abd al-Wahid al-Shahid. The saying 'to the foster son or daughter' was attributed in al-Dhakhirah to Imam Muhammad, may Allah Almighty have mercy on him. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of al-Wala, Mujtabai Press, Delhi, 2/194.
2. Radd al-Muhtar, Book of al-Wala, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/76.

Page 597 of 658

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

हमारे समय में बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) के भ्रष्टाचार के कारण स्वतंत्र करने वाले की बेटी वारिस होती है। इसी तरह, पति-पत्नी में से किसी एक के निर्धारित हिस्से के बाद जो बचता है, वह उन्हीं को लौटा दिया जाता है। इसी प्रकार, विरासत का धन दूध शरीक (रज़ाई) बेटे या बेटी को मिलता है। 'फ़राइज़ अल-अश्बाह' में इसी प्रकार है, और लेखक तथा अन्य लोगों ने इसे बरकरार रखा है। (त)

रद्द अल-मुह्तार में है: और इसके समान अल-ज़खीरा में है; उन्होंने कहा: इसी तरह इमाम अबू बक्र अल-बज़ंजरी और अल-क़ाज़ी अल-इमाम सद्र अल-इस्लाम फ़तवा देते थे, क्योंकि वह बैतुल माल की तुलना में मृतक के अधिक निकट है, इसलिए (धन) उसे देना अधिक उपयुक्त है, क्योंकि यदि वह पुरुष होती, तो धन की पात्र होती। उनका कहना 'वह हमारे समय में वारिस बनेगी' अल-ज़ैलई की अभिव्यक्ति है; उसे धन विरासत के रूप में नहीं दिया जाता है, बल्कि इसलिए दिया जाता है क्योंकि वह मृतक के निकटतम व्यक्ति है। उनका कहना 'और इसी तरह जो बचता है, आदि' को अल-ज़खीरा में इमाम अब्दुल वाहिद अल-शहीद के फ़राइज़ की ओर संबद्ध किया गया है। उनका कहना 'रज़ाई बेटे या बेटी के लिए' को अल-ज़खीरा में इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) की ओर संबद्ध किया गया है। (त)

1. अल-दुर अल-मुख्तार, किताब अल-वला, मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/194।
2. रद्द अल-मुह्तार, किताब अल-वला, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/76।

पृष्ठ 658 में से 597

بنت المعتق ترث فی زماننا لفساد بیت المال وکذا ما فضل عن فرض احد الزوجین یرد علیه وکذا المال یکون للابن اوالبنت رضاعاً کذا فی فرائض الاشباہ واقرہ المصنف وغیرہ 1۔ ذکر کیا کہ معتق کی بیٹی ہمارے زمانے میں بیت المال کے فساد کی وجہ سے وارث ہوگی یو نہی زوجین میں کسی ایک کے فرضی حصہ قبول کرنے کے بعد جو بچ جائے وہ اسی پر رد کر دیا جائے گا، اور اسی طرح ترکہ کا مال رضاعی بیٹے یا بیٹی کو ملے گا۔ الاشباہ کی کتاب الفرائض میں یونہی ہے، اور مصنف وغیرہ نے اس کو برقرار رکھا ہے۔(ت)

ردالمحتار میں ہے: ومثله في الذخیرة قال وهکذا کان یفتی الامام ابو بکر البزنجری والقاضي الامام صدرالاسلام لانها اقرب الی المیت من بیت المال فکان الصرف الیها اولی اذلوکانت ذکرا تستحق المال، قوله ترث فی زماننا عبارة الزیلعي یدفع المال الیها لا بطریق الارث بل لانها اقرب الناس الی المیت ح، قوله وکذا ما فضل الخ عزاہ في الذخیرة الی فرائض الامام عبد الواحد الشهید، قوله للابن اوالبنت رضاعا عزاہ في الذخیرة الی محمد رحمه الله تعالٰی 2۔ اسی کی مثل ذخیرہ میں فرمایا، اور ایسے ہی فتوی دیتے تھے امام ابوبکر البزنجری اور قاضی امام صدرالاسلام۔ کیونکہ معتق کی بیٹی بیت المال کی بنسبت میت کے زیادہ قریب ہے۔ چنانچہ مال کو اس کی طرف پھیرنا اولی ہے، کیونکہ اگر وہ مذکر ہوتی تو مال کی مستحق ہوتی۔ ماتن کا قول "وہ ہمارے زمانے میں وارث بنے گی"۔ زیلعی کی عبارت ہے اس کو مال بطور میراث نہیں دیا جائے گا بلکہ اس لئے دیا جائے گا کہ وہ لوگوں میں سے میت کے قریب ترین ہے ح۔ ماتن کا قول "اور یونہی جو بچ جائے الخ" اس کو ذخیرہ میں فرائض امام عبدالواحد شہید کی طرف منسوب کیا ہے۔ ماتن کا قول "رضاعی بیٹا یا بیٹی" اس کو ذخیرہ میں امام محمد علیہ الرحمہ کی طرف منسوب کیا ہے۔(ت)

1 الدر المختار كتاب الولاء مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۹۴ 2 رد المحتار كتاب الولاء دار احياء التراث العربی بيروت ۵/ ۷۶

Vol 25 Fatawa Razawiyya

In Al-Raheeq al-Makhtoom, it is stated: "The daughter of the manumitted person (mu'tiq) gets nothing according to the apparent transmission (zahir al-riwaya). Some scholars have issued a decree to give to her, but not by way of inheritance, but because she is the closest person to him. Rather, it is given to the uterine relatives (dhawi al-arham) and even to foster children, just as the surplus is returned to the spouses in our time, as mentioned in Al-Quniya and Al-Zayla'i on the authority of Al-Nihaya and Al-Ashbah. This was upheld in Al-Minah and Sakb al-Anhur." [1]

According to Zahir al-Riwaya, there is nothing for the daughter of the manumitter, but some scholars have given the decree to give to her, not as inheritance but because she is the closest to the deceased. Rather, there is a decree to give to the manumitter's uterine relatives and even his foster children, just as in our time, the surplus is returned to the spouses. As it is in Quniya, Zayla'i citing Nihaya, and Al-Ashbah. Minah and Sakb al-Anhur have maintained this. (T)

Can any rational person imagine that these ranks precede the legatee of more than a third (moosa lahu bil-za'id)? If Zaid bequeaths all his property to Amr and has no heir, except for a girl who drank his wife's milk, will they not execute the will and give more than a third to that foster girl? This is undoubtedly invalid, rejected, and contrary to consensus (ijma). All these new ranks are equal in the sense that they are all placed after the final rank.

Benefit 12: I say: Regarding the excess over one-third, the right of the legatee is deferred only to the heir and takes precedence over non-heirs. Therefore, it precedes the Public Treasury (Bayt al-Mal), as the Public Treasury is not an heir according to us. Allama Sayyid Sharif in Sharh Sirajiyya, then Allama Shaykh Zada in Majma' al-Anhur, and then Allama Shami in Radd al-Muhtar state:

"When those previously mentioned are absent, it starts with the one to whom the entire property was bequeathed, so his will is fulfilled because preventing him from more than a third was for the sake of..."

When those who were mentioned before are non-existent, then it will begin with the one for whom the deceased willed the entire property. Accordingly, his will will be fulfilled because...

1 Al-Raheeq al-Makhtoom Sharh Qaid al-Manthoom (Rasa'il Ibn Abidin), Sohail Academy Lahore, 2/218. Page 598 of 658

खण्ड २५ फ़तावा रज़विया

'अल-रहीक़ अल-मख़्तूम' में है: "ज़ाहिर अल-रिवाया के अनुसार आज़ाद करने वाले की बेटी के लिए कुछ नहीं है। कुछ उलेमाओं ने उसे देने का फ़तवा दिया है, लेकिन विरासत के तौर पर नहीं, बल्कि इसलिए कि वह लोगों में से मृतक के सबसे क़रीब है। बल्कि, आज़ाद करने वाले के ज़वी अल-अरहाम (रक्त संबंधी) और यहाँ तक कि उसकी रज़ाई (दुधमुँही) औलाद को भी देने का फ़तवा दिया गया है, जैसा कि हमारे ज़माने में पति-पत्नी पर 'रद्द' (वापसी) किया जाता है। जैसा कि 'अल-कुनिया' और 'ज़ैलई' में 'अल-निहाया' और 'अल-अशबाह' के हवाले से है। 'अल-मिनाह' और 'सकबे अल-अन्हुर' ने इसे बरक़रार रखा है।" [१]

ज़ाहिर अल-रिवाया में आज़ाद करने वाले की बेटी के लिए कुछ नहीं है, और कुछ उलेमाओं ने उसे देने का फ़तवा दिया है लेकिन विरासत के तौर पर नहीं बल्कि इसलिए कि वह लोगों में से मृतक के ज़्यादा क़रीब है बल्कि आज़ाद करने वाले के ज़वी अल-अरहाम बल्कि उसकी रज़ाई औलाद को देने का भी फ़तवा दिया है जैसा कि हमारे ज़माने में पति-पत्नी पर 'रद्द' किया जाता है। जैसा कि कुनिया, ज़ैलई ने निहाया के हवाले से, और अल-अशबाह में है, इसे मिनाह और सकबे अल-अन्हुर ने बरक़रार रखा है। (त)

क्या कोई अक्लमंद वहम कर सकता है कि ये श्रेणियाँ उस व्यक्ति पर प्रधान हैं जिसे एक तिहाई से अधिक की वसीयत की गई हो? अगर ज़ैद अपनी पूरी संपत्ति की वसीयत अम्र के लिए कर जाए और उसका कोई वारिस न हो, सिवाय एक लड़की के जिसने उसकी पत्नी का दूध पिया हो, तो क्या वे वसीयत लागू नहीं करेंगे और एक तिहाई से अधिक उस दूध की लड़की को दे देंगे? यह निस्संदेह बातिल (अमान्य), अस्वीकार्य और इज्मा (सर्वसम्मति) के विरुद्ध है। ये सभी नई श्रेणियाँ इस मामले में समान हैं कि सभी को अंतिम श्रेणी के बाद रखा गया है।

फ़ायदा १२: मैं कहता हूँ: एक तिहाई से अधिक के मामले में वसीयत प्राप्तकर्ता का अधिकार केवल वारिस से बाद में है और गैर-वारिस पर प्रधान है, और इसीलिए यह बैतुल माल (सार्वजनिक खज़ाना) पर प्रधान है, क्योंकि हमारे नज़दीक बैतुल माल वारिस नहीं है। अल्लामा सैय्यद शरीफ़ 'शरह सिराजिया' में, फिर अल्लामा शेख ज़ादा 'मजम' अल-अन्हुर' में, फिर अल्लामा शामी 'रद्द अल-मुह्तार' में फ़रमाते हैं:

"जब वे अनुपस्थित हों जिनका ज़िक्र पहले हुआ है, तो उस व्यक्ति से शुरुआत की जाएगी जिसके लिए पूरी संपत्ति की वसीयत की गई है, अतः उसकी वसीयत पूरी की जाएगी क्योंकि उसे एक तिहाई से अधिक से रोकना इस कारण था कि..."

जब वे मौजूद न हों जिनका पहले ज़िक्र हुआ तो फिर उससे शुरुआत की जाएगी जिसके लिए मृतक ने पूरी संपत्ति की वसीयत की। तदनुसार उसकी वसीयत पूरी कर दी जाएगी क्योंकि...

१ अल-रहीक़ अल-मख़्तूम शरह क़ैद अल-मंज़ूम (रसाइल इब्ने आबिदीन), सुहैल अकादमी लाहौर २/२१८। पृष्ठ ५९८ / ६५८

الرحیق المختوم میں ہے: بنت المعتق فلا شیئ لها في ظاهر الروایة وافتی بعضهم بدفعه لها لکن لا بطریق الارث بل لکونها اقرب الناس الیه بل ولذی ارحامه بل ولولد رضا عا کما یرد علی الزوجین في زماننا کما في القنیة والزیلعی عن النهایة والاشباه اقره فی المنح وسکب الانهر۔ ۱

ظاہر الروایہ میں معتق کی بیٹی کے لئے کچھ نہیں، اور بعض مشائخ نے اس کو دینے کا فتوٰی دیا ہے لیکن بطور میراث نہیں بلکہ اس لئے کہ وہ لوگوں میں سے میت کے زیادہ قریب ہے بلکہ معتق کے ذوی الارحام بلکہ اس کی رضاعی اولاد کو دینے کا بھی فتوٰی دیا ہے جیسا کہ ہمارے زمانے میں زوجین پر رَد کیا جاتا ہے۔ جیسا کہ قنیہ، زیلعی بحوالہ نہایہ، اور الاشباہ میں ہے اسی کو برقرار رکھا ہے منح اور سکب الانہر نے۔ (ت)

کیا کوئی عاقل وہم کر سکتا ہے کہ یہ مراتب موصیٰ لہ بالزائد پر مقدم ہیں زید اگر اپنے کل مال کی وصیت عمرو کے لئے کر جائے اور کوئی وارث نہ رکھتا ہو ایک لڑکی ہو جس نے اس کی زوجہ کا دودھ پیا ہے تو کیا یہ وصیت نافذ نہ کریں گے اور ثلث سے زائد اس دودھ کی لڑکی کو دے دیں گے یہ بلا شبہ باطل و مردود و خلافِ اجماع ہے یہ سب مراتبِ جدیدہ اس امر میں یکساں ہیں کہ سب مرتبہ اخیرہ کے بعد رکھے گئے ہیں۔ فائدہ ۱۲: اقول: زیادت علی الثلث میں موصیٰ لہ کا حق صرف وارث سے مؤخر ہے اور غیر وارث پر مقدم، وللہذا بیت المال پر مقدم ہے کہ بیت المال ہمارے نزدیک وارث نہیں۔ علامہ سید شریف شرح سراجیہ پھر علامہ شیخ زادہ مجمع الانہر پھر علامہ شامی ردالمحتار میں فرماتے ہیں:

اذا عدم من تقدم ذكره يبدأ بمن اوصى لہ بجميع المال فتكمل لہ وصيته لان منعه عما زاد على الثلث كان لاجل

جب وہ معدوم ہو جائیں جن کا پہلے ذکر ہوا تو پھر اس سے ابتداء کی جائے گی جس کے لئے میت نے کل مال کی وصیت کی۔ چنانچہ اس کی وصیت پوری کر دی جائے گی اس لئے کہ

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Box 1] Arabic: الورثة فأذا لم يوجد منهم احد فله عندنا ما عين له كملا، وانما اخر ذلك عن المقر له بناء على ان له نوع قرابة بخلاف الموصى له۔ 1 Urdu: The prohibition of a bequest for more than one-third of the property was due to the heirs; when none of them exist, then according to us, the legatee (Musi-lah) will be given fully what the testator (Musi) had designated for him. The legatee is posterior to the person for whom the deceased acknowledged kinship because the acknowledged one has a type of kinship with the deceased. This is unlike the legatee. (T)

And these four new ranks are not to be given by way of inheritance, so it is mandatory that the legatee (Musi-lah) be prioritized over the excess above the spouse's share and the remaining three ranks. Imam Fakhruddin Zaila'i says in 'Tabyin':

[Box 2] Arabic: لومات المعتق ولم يترك الا ابنة المعتق فلا شئ لبنت المعتق فى ظاهر الرواية ويوضع ماله فى بيت المال وبعض مشائخنا كانوا يفتون بدفع المال اليها لا بطريق الارث بل لانها اقرب الناس الى الميت فكانت اولى من بيت المال الاترى انها لو كانت ذكر ا كانت تستحقه وليس فى زماننا بيت المال ولو دفع الى السلطان او الى القاضى لا يصرفه الى المستحق ظاهرا وعلى هذا ما فضل عن فرض احد الزوجين يرد عليه لانه اقرب Urdu: If the manumitter (Mu'tiq) dies and leaves no one except his daughter, then according to Zahir al-Riwayah among our companions, the daughter of the manumitter will not receive anything, and all the property will be placed in the Treasury (Bayt al-Mal). Some of our scholars used to give a fatwa to give the property to the daughter of the manumitter, not as inheritance, but because she is the closest to the deceased among people, hence she is more entitled than the Treasury. Do you not see that if it were a male, he would have been entitled to the property? And in our time there is no [properly functioning] Treasury, and if that property is given to a king or judge, they apparently do not spend it on the deserving. This is the reason why after receiving the obligatory share of either spouse, what remains is returned to them [as they are closest].

[Footer] 1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/488; Majma' al-Anhur Sharh Multaqa al-Abhur, Kitab al-Faraid, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 2/748; Al-Sharifiyya Sharh al-Sirajiyya, Muqaddimat al-Kitab, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 11.

फ़तावा रज़विया, खंड २५

[बॉक्स १] अरबी: الورثة فأذا لم يوجد منهم احد فله عندنا ما عين له كملا، وانما اخر ذلك عن المقر له بناء على ان له نوع قرابة بخلاف الموصى له۔ 1 उर्दू अनुवाद: संपत्ति के एक-तिहाई से अधिक की वसीयत की मनाही वारिसों की वजह से थी; जब उनमें से कोई मौजूद नहीं है, तो हमारे अनुसार मूसी-लह (वसीयत प्राप्तकर्ता) को वह पूरा दिया जाएगा जो मूसी (वसीयत करने वाले) ने उसके लिए तय किया था। मूसी-लह उस व्यक्ति से बाद में आता है जिसके लिए मृतक ने वंश (नसब) का इकरार किया है क्योंकि इकरार वाले को मृतक के साथ एक प्रकार की रिश्तेदारी प्राप्त है। मूसी-लह के विपरीत। (त)

और इन चार नए स्तरों को विरासत के तौर पर नहीं दिया जाना है, तो अनिवार्य है कि मूसी-लह को पति/पत्नी के हिस्से से अधिक और शेष तीन स्तरों पर प्राथमिकता दी जाए। इमाम फखरुद्दीन ज़ैलई 'तयबीन' में फरमाते हैं:

[बॉक्स २] अरबी: لومات المعتق ولم يترك الا ابنة المعتق فلا شئ لبنت المعتق فى ظاهر الرواية ويوضع ماله فى بيت المال وبعض مشائخنا كانوا يفتون بدفع المال اليها لا بطريق الارث بل لانها اقرب الناس الى الميت فكانت اولى من بيت المال الاترى انها لو كانت ذكر ا كانت تستحقه وليس فى زماننا بيت المال ولو دفع الى السلطان او الى القاضى لا يصرفه الى المستحق ظاهرا وعلى هذا ما فضل عن فرض احد الزوجين يرد عليه لانه اقرب उर्दू अनुवाद: अगर आज़ाद करने वाला (मुअ्तिक़) मर गया और मुअ्तिक़ की बेटी के अलावा किसी को न छोड़ा, तो ज़ाहिर अल-रिवाया में हमारे साथियों के अनुसार मुअ्तिक़ की बेटी को कुछ नहीं मिलेगा और सारा माल बैतुल माल (राजकोष) में रख दिया जाएगा। हमारे कुछ मशाइख (विद्वान) मुअ्तिक़ की बेटी को माल देने का फतवा देते थे, मगर विरासत के तौर पर नहीं बल्कि इसलिए कि वह लोगों में मृतक के सबसे करीब है, इसलिए वह बैतुल माल की तुलना में अधिक हकदार है। क्या तुम नहीं देखते कि अगर वह पुरुष होता तो माल का हकदार होता? और हमारे समय में बैतुल माल नहीं है, और अगर वह माल राजा या न्यायाधीश (काज़ी) को दिया जाए, तो ज़ाहिर तौर पर वे उसे हकदारों पर खर्च नहीं करते। यही कारण है कि पति-पत्नी में से किसी के फर्ज़ी हिस्सा प्राप्त करने के बाद जो बच जाए, वह उसी पर लौटा दिया जाएगा क्योंकि वे सबसे करीब हैं।

[फुटर] 1 रद अल-मुह्तार, किताबुल फराएज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/488; मज्मअ़ अल-अन्हुर शरह मुल्तका अल-अब्हुर, किताबुल फराएज़, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 2/748; अल-शरीफिया शरह अल-सिराजिया, मुक़द्दमतुल किताब, मतबा अलीमी, अंदरून लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 11.

पृष्ठ 599 ऑफ़ 658

[باکس ۱] الورثة فأذا لم یوجد منهم احد فله عندنا ما عین له کملا، وانما اخر ذلك عن المقر له بناء علی ان له نوع قرابة بخلاف الموصی له۔ ۱ تہائی مال سے زائد کی وصیت کا ممنوع ہونا وارثوں کی وجہ سے تھا جب ان میں سے کوئی موجود نہیں تو ہمارے نزدیک موصٰی لہ کو مکمل طور پر وہ دے دیں گے جس کی تعیین اس کے لئے موصٰی نے کی ہے۔ موصٰی لہ اس شخص سے مؤخر اس لئے ہے کہ جس کے لئے میت نے نسب کا اقرار کیا ہے کہ اقرار والے کو ایک قسم کی میت سے قرابت حاصل ہے۔ بخلاف موصٰی لہ کے۔ (ت)

اور ان مراتبِ اربعہ جدیدہ کو دیا جانا بطورِ ارث نہیں تو واجب کہ موصیٰ لہ بالزائد علی الزوجین و باقی مراتبِ ثلثہ پر مقدم ہو۔ امام فخر الدین زیلعی تبیین میں فرماتے ہیں:

[باکس ۲] لومات المعتق ولم یترك الا ابنة المعتق فلا شئ لبنت المعتق فی ظاهر الروایة ویوضع ماله فی بیت المال وبعض مشائخنا کانوا یفتون بدفع المال الیها لا بطریق الارث بل لانها اقرب الناس الی المیت فکانت اولی من بیت المال الاتری انها لو کانت ذکر ا کانت تستحقه ولیس فی زماننا بیت المال ولو دفع الی السلطان او الی القاضی لا یصرفه الی المستحق ظاهرا وعلی هذا ما فضل عن فرض احد الزوجین یرد علیه لانه اقرب اگر مُعْتِق مر گیا اور معتق کی بیٹی کے علاوہ کسی کو نہ چھوڑا تو ظاہر الروایہ میں ہمارے اصحاب کے نزدیک معتق کی بیٹی کو کوئی شے نہیں ملے گی اور سارا مال بیت المال میں رکھ دیا جائے گا، ہمارے بعض مشائخ معتق کی بیٹی کو مال دینے کا فتوٰی دیتے تھے مگر بطور میراث نہیں بلکہ اس لئے کہ وہ لوگوں میں سے میت کے قریب ترین ہے لہٰذا وہ بیت المال کی بنسبت اولٰی ہے۔ کیا تم دیکھتے نہیں کہ اگر وہ مذکر ہوتی تو مال کی مستحق ہوتی۔ اور ہمارے زمانے میں بیت المال نہیں ہے اور اگر وہ مال بادشاہ یا قاضی کو دیا جائے تو بظاہر

مستحق پر خرچ نہیں کرتے۔ یہی وجہ ہے کہ میاں بیوی میں سے کسی کے فرضی حصہ وصول کرنے کے بعد جو بچ جائے وہ اسی پر رد کیا جائے گا کیونکہ وہ سب سے قریب ہیں۔

[فٹر] 1 رد المحتار کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۴۸۸ ، مجمع الانہر شرح ملتقی الابہر کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۲ / ۷۴۸ ، الشریفیۃ شرح السراجیۃ مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۱

Fatawa Rizvia Volume 25

(Arabic Text)	(Urdu Translation)
People return to him, and it is not placed in the Bait-ul-Mal (Public Treasury). Similarly, for the foster son and daughter, it is spent on them if there is no one closer than them. These issues were mentioned in al-Nihaya.	Return is made upon them because they are the closest to the deceased among people, and the remaining property will not be kept in the Bait-ul-Mal. Similarly, the property will be returned to the foster son and daughter if no closer relative is present there. These issues are mentioned in al-Nihaya. (T)

This discourse is an explicit text for the wise that 'Radd' (redistribution) upon the spouses is not through inheritance; rather, it is just like giving to foster children to avoid the corruption of the Bait-ul-Mal. Furthermore, the proof for this is the statement of the noble Imam that for the people of Radd, the return is due to 'Asubat' (agnatic relationship).

| Where he said: Taking by way of Radd is not an obligatory share (Fard), but rather it is by way of Asubat. | Where he stated: Taking by way of Radd is not as an obligatory share but as an agnate (Asba). (T) |

And it is clear that marital relation is not Asubat. Furthermore, his statement is:

| Returning to those with fixed shares (Dhawi al-Saham) is prioritized over those with womb relations (Dhawi al-Arham) because they are closer, except for the spouses, for there is no kinship between them and the deceased. | Returning to 'Dhawi al-Fard' is better than 'Dhawi al-Arham' because they possess more closeness to the deceased, except for the spouses because there is no kinship between them and the deceased. (T) |

Also, the statement of the grand Imam Nasafi in the commentary of al-Wafi:

| Return is on account of kinship, so it is not returned to the spouses due to the absence of kinship. | Return is with respect to kinship, to the extent that it is not returned upon the spouses due to the absence of kinship. (T) |

1. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Wala, Al-Matba'a al-Kubra, Bulaq, Egypt, 5/178
2. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Fara'id, Al-Matba'a al-Kubra, Bulaq, Egypt, 6/247
3. Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Fara'id, Al-Matba'a al-Kubra, Bulaq, Egypt, 6/242
4. Al-Kafi Sharh al-Wafi

(अरबी पाठ)

लोग उसकी ओर लौटते हैं, और इसे बैत-उल-माल (सार्वजनिक कोष) में नहीं रखा जाता है। इसी तरह, दूध के रिश्ते वाले (रज़ाई) बेटे और बेटी के लिए, उन पर खर्च किया जाता है यदि उनके मुकाबले कोई और करीब न हो। इन मसलों का उल्लेख 'निहाया' में किया गया है।

(उर्दू अनुवाद)

उन पर 'रद' (लौटाना) किया जाता है क्योंकि वे लोगों में मृतक के सबसे करीब हैं, और बचा हुआ माल बैत-उल-माल में नहीं रखा जाएगा। इसी तरह, रज़ाई बेटे और बेटी की तरफ माल लौटाया जाएगा यदि वहाँ उनसे बढ़कर कोई करीबी मौजूद न हो। ये मसले 'निहाया' में वर्णित हैं। (त)

यह विमर्श समझदार लोगों के लिए एक स्पष्ट पाठ है कि पति-पत्नी पर 'रद' (विरासत का लौटना) वरासत के तौर पर नहीं है, बल्कि यह वैसा ही है जैसे बैत-उल-माल के भ्रष्टाचार से बचने के लिए रज़ाई औलाद को दिया जाता है। इसके अलावा, इस पर प्रमाण महान इमाम का कथन है कि 'रद' के हक़दारों के लिए लौटना 'असूबत' (रक्त संबंध) की वजह से है।

| जहाँ उन्होंने कहा: 'रद' के माध्यम से लेना फ़र्ज़ (अनिवार्य हिस्सा) के तौर पर नहीं है, बल्कि 'असूबत' के तौर पर है। | जहाँ फ़रमाया: 'रद' के तौर पर लेना यह फ़र्ज़ के तौर पर नहीं बल्कि 'अस्बा' (अग्नेट) के तौर पर है। (त) |

और यह स्पष्ट है कि वैवाहिक संबंध 'असूबत' नहीं है। साथ ही, उनका कथन है:

| निश्चित हिस्सों वालों (ज़वी अल-सहाम) पर लौटना गर्भाशय के रिश्तों वालों (ज़वी अल-अरहाम) से बेहतर है क्योंकि वे अधिक निकट हैं, सिवाय पति-पत्नी के, क्योंकि उन दोनों का मृतक के साथ कोई खून का रिश्ता नहीं है। | 'ज़वी अल-फ़र्ज़' पर 'रद' करना 'ज़वी अल-अरहाम' से बेहतर है क्योंकि वे मृतक से अधिक निकटता रखते हैं, सिवाय पति-पत्नी के क्योंकि उन दोनों की मृतक से कोई रिश्तेदारी (क़राबत) नहीं है। (त) |

साथ ही इमाम-ए-अजल नसफी का 'शराह वाफी' में कथन:

| लौटना (रद) रिश्तेदारी के आधार पर है, यहाँ तक कि पति-पत्नी पर रिश्तेदारी न होने के कारण (अतिरिक्त माल) नहीं लौटाया जाता। | 'रद' क़राबत (रिश्तेदारी) के एतबार से है, यहाँ तक कि पति-पत्नी पर क़राबत न होने की वजह से 'रद' नहीं किया जाता। (त) |

1. तबीयिन अल-हक़ाइक़, किताब अल-वला, अल-मतबा अल-कुबरा, बुलाक, मिस्र, ५/१७८
2. तबीयिन अल-हक़ाइक़, किताब अल-फ़राइज़, अल-मतबा अल-कुबरा, बुलाक, मिस्र, ६/२४७
3. तबीयिन अल-हक़ाइक़, किताब अल-फ़राइज़, अल-मतबा अल-कुबरा, बुलाक, मिस्र, ६/२४२
4. अल-काफ़ी शराह अल-वाफ़ी

| الناس اليه ولا يوضع في بيت المال وكذا الابن والبنت من الرضاع يصرف اليهما اذا لم يكن هناك اقرب منهما ذكر هذه المسائل في النهاية۔ 1 | پر رد کیا جاتا ہے کیونکہ وہ لوگوں میں سے میت کے قریب ترین ہے اور وہ بچا ہوا مال بیت المال میں نہ رکھا جائے گا، اسی طرح رضاعی بیٹے اور بیٹی کی طرف مال کو لوٹایا جائے گا اگر وہاں ان سے بڑھ کر کوئی قریبی موجود نہ ہو، یہ مسائل نہایہ میں مذکور ہیں۔ (ت) |

یہ کلام فہیم کے لئے نص صریح ہے کہ رَد علی الزوجین وراثتہ نہیں بلکہ اسی طرح ہے جیسے مفاسد بیت المال سے بچنے کو رضاعی اولاد کو دیا جاتا ہے نیز اس پر دلیل انہیں امام جلیل کا ارشاد ہے کہ اصحابِ رد پر رد بہتِ عصوبت ہے۔

| حيث قال الاخذ بطريق الرد ليس بفرض وانما هو بطريق العصوبة۔ 2 | جہاں فرمایا بطورِ رد لینا یہ فرض کے طور پر نہیں بلکہ عصبہ کے طور پر ہے۔ (ت) |

اور ظاہر ہے کہ زوجیت عصوبت نہیں، نیز انہیں کا ارشاد ہے:

| الرد على ذوى السهام اولى من ذوى الارحام لانهم اقرب الا الزوجين فانهما لا قرابة لهما مع المبيت۔ 3 | ذوی الفرض پر رَد کرنا ذوی الارحام سے اولٰی ہے کیونکہ وہ میت سے زیادہ قرب رکھتے ہیں سوائے زوجین کے اس لئے کہ ان دونوں کی میت سے کوئی قرابت نہیں۔ (ت) |

نیز امام اجل نسفی کا شرح وافی میں ارشاد:

| الرد باعتبار الرحم حتى لا يرد على الزوجين لعدم الرحم۔ 4 | رد قرابت کے اعتبار سے ہے یہاں تک کہ زوجین پر قرابت کے نہ ہونے کی وجہ سے رد نہیں کیا جاتا۔ (ت) |

1 تبيين الحقائق كتاب الولاء المطبعة الكبرى بولاق مصر ٥ / ١٧٨ 2 تبيين الحقائق كتاب الفرائض المطبعة الكبرى بولاق مصر ٦ / ٢٤٧ 3 تبيين الحقائق كتاب الفرائض المطبعة الكبرى بولاق مصر ٦ / ٢٤٢ 4 الكافى شرح الوافى

Fatawa Rizwia, Volume 25

Naturally, it is clarified in al-Raheeq al-Makhtum:

[Box Start] Arabic: Inna ar-radda innama yustahaqqu bir-rahimi wal-zawjani laysa bidhaway rahmin falidha istathnahuma, wa qila yuraddu 'alayhima lifasadi baytil-mali wa qaddamna fi 'asabatil-'itqi anna dhalika la bitariqil-irthi. (Summarized)

Urdu: Indeed, the entitlement to 'radd' (return) is due to kinship. Since spouses do not have kinship, both are excluded. And it is said that 'radd' will be made to spouses due to the corruption of the public treasury (Bait-ul-Mal). We have already stated in the section on the residuaries of the manumittor that this is not by way of inheritance. (Summarized) [Box End]

So spouses who are strangers to each other and have no other relationship, cannot receive 'radd' by way of inheritance, and to consider it as inheritance would be an addition to the Book of Allah. Thus, it is not except for the aforementioned reason regarding foster children, and the legatee was not an obstacle, but the right of inheritance, so 'radd' to the spouses cannot be an obstacle to it, rather it is obligatory to remain posterior to it, and that is the objective, and praise be to Allah, the Loving.

Benefit 15: I say: If 'radd' to the spouses were assumed in a certain rank, then two of the four cases of 'radd' upon which all books of the ancients and moderns have reached a consensus would be abrogated. For example, if a man dies and leaves one wife and one daughter, then in all the books of the ancient and modern Hanafis, the problem is solved from eight: one for the wife as her fixed share only, and seven for the daughter—four as her fixed share and three as 'radd'. We would be very grateful if anyone could show in the writings of any modern reliable Hanafi scholar, such as Allama Tahtawi or Allama Shami etc., that in the mentioned case, the wife and daughter were given half each. If you say there is 'radd' to spouses but it is posterior to 'radd' to blood-related sharers (Dhawul Furooz al-Nasabiyya), meaning if they exist, the 'radd' will be to them and not to spouses, then show the authority for this from the writings of any reliable scholar, early or late. When the school of thought attributed to the Commander of the Faithful Uthman Ghani (may Allah be pleased with him) was adopted and compared to 'awl' (proportional reduction), and contrary to narration and reason, the non-return was stated based on this assumption, then what is the reason for the differentiation?

Benefit 16: I say: Even if not, if the modernists have placed 'radd' to spouses in the rank of 'radd', then surely some modernist must have prioritized it over the distant kindred (Dhawul Arham), as by consensus of the Hanafis, 'radd' is prioritized over them. Its clarification...

---

1. Al-Raheeq al-Makhtum Sharh Qala'id al-Manthum (Rasa'il Ibn Abidin), Chapter on Radd, Sohail Academy Lahore, 12/230.

फ़तावा रज़विया, खंड 25

स्वाभाविक रूप से, अर-रहीक अल-मख्तूम में स्पष्ट किया गया है:

[बॉक्स प्रारंभ] अरबी: इन्ना अर-रद्दा इन्नमा युस्तहक्कु बिर-रहिमि वल-ज़ौजानी लैसा बिज़वे रह्मिन फलिज़ा इस्तथनाहुमा, व कीला युरद्दु अलैहिमा लिफ़सादि बैतिल-मालि व क़द्दमना फ़ी असाबातिल-इतक़ि अन्ना ज़ालिका ला बितारीक़िल-इर्स। (संक्षिप्त)

उर्दू: बेशक 'रद्द' का अधिकार रिश्तेदारी की वजह से है। चूंकि पति-पत्नी रिश्तेदार नहीं हैं, इसलिए वे दोनों अपवाद हैं। और कहा गया है कि सार्वजनिक खजाने (बैत-उल-माल) के भ्रष्टाचार के कारण पति-पत्नी पर 'रद्द' किया जाएगा। हम आज़ाद करने वाले के उत्तराधिकारियों में बयान कर चुके हैं कि यह विरासत के तौर पर नहीं है। (संक्षिप्त) [बॉक्स अंत]

अतः पति-पत्नी जो आपस में अजनबी हों और कोई अन्य रिश्ता न रखते हों, उन पर विरासत के आधार पर 'रद्द' नहीं हो सकता और इसे विरासत मानना अल्लाह की किताब पर एक अधिकता है। तो यह केवल दूध के रिश्तों (औलाद-ए-रज़ाई) के संबंध में उपरोक्त कारण से है, और वसीयत पाने वाला (मौसी लह) बाधक नहीं था, लेकिन विरासत का अधिकार, तो पति-पत्नी पर 'रद्द' उसका बाधक नहीं हो सकता, बल्कि उससे बाद में रहना अनिवार्य है। और यही उद्देश्य है, और सभी प्रशंसा अल्लाह के लिए है, जो अत्यंत प्रेम करने वाला है।

लाभ 15: मैं कहता हूँ: यदि पति-पत्नी पर 'रद्द' को एक पदक्रम में मान लिया जाए, तो 'रद्द' की उन चार स्थितियों में से दो रद्द हो जाएंगी जिन पर प्राचीन और आधुनिक सभी विद्वानों की पुस्तकों में आम सहमति है। उदाहरण के लिए, यदि एक व्यक्ति मरता है और एक पत्नी और एक पुत्री छोड़ जाता है, तो सभी प्राचीन और आधुनिक हनफी पुस्तकों में मसला आठ से हल किया जाता है: एक पत्नी का जो केवल उसका हिस्सा (फ़र्ज़) है और सात पुत्री के—चार हिस्से के रूप में और तीन 'रद्द' के रूप में। हम बहुत आभारी होंगे यदि कोई किसी विश्वसनीय आधुनिक हनफी विद्वान, जैसे अल्लामा तहतावी या अल्लामा शामी आदि के लेखों में दिखा दे कि उपरोक्त मामले में पत्नी और पुत्री को आधा-आधा दिया गया हो। यदि आप कहें कि पति-पत्नी पर 'रद्द' तो है लेकिन यह रक्त-संबंधी हिस्सेदारों (ज़वी अल-फ़ुरूज़ अल-नसबिया) पर 'रद्द' से बाद में है, यानी यदि वे मौजूद हैं तो 'रद्द' उन्हीं पर होगा न कि पति-पत्नी पर, तो किसी पिछले या बाद के विश्वसनीय विद्वान के लेखन से इसका प्रमाण दिखाएँ। जब अमीर-उल-मोमिनीन उस्मान गनी (रज़ियल्लाहु अन्हु) से संबंधित विचारधारा को अपनाया गया और

इसे 'औल' पर तुलना किया गया और इसी धारणा पर 'रद्द' न होने के खिलाफ रिवायत और समझदारी बताई गई, तो फिर भेदभाव का कारण क्या है?

लाभ 16: मैं कहता हूँ: यदि नहीं भी, अगर आधुनिक विद्वानों ने पति-पत्नी पर 'रद्द' को 'रद्द' के पदक्रम में रखा है, तो फिर किसी आधुनिक विद्वान ने इसे दूर के रिश्तेदारों (ज़वी अल-अरहाम) पर प्राथमिकता दी होगी, क्योंकि हनफियों की सर्वसम्मति के अनुसार 'रद्द' उन पर प्राथमिकता रखता है। इसी का स्पष्टीकरण...

---

1. अल-रहीक अल-मख्तूम शरह कलाइद अल-मंजूम (रसायले इब्न आबिदीन), बाब अल-रद्द, सोहेल अकादमी लाहौर, 12/230।

فتاوٰی رضویہ ، جلد ۲۵

لا جرم رحیق المختوم میں تصریح فرمائی :

[Box Start] ان الرد انما یستحق بالرحم والزوجان لیسا بذوی رحم فلذا استثناھما ، وقیل یرد علیھما لفساد بیت المال و قدمنا فی عصبۃ العتق ان ذلك لا بطریق الارث۔۱ (ملخصاً) بیشک رد کا استحقاق قرابت کی وجہ سے ہے زوجین چونکہ قرابت نہیں رکھتے اس لئے وہ دونوں مستثنٰی ہیں۔ اور کہا گیا ہے کہ بیت المال کے فاسد ہونے کی وجہ سے زوجین پر رد کیا جائے گا اور ہم معتق کے عصبہ میں بیان کر چکے ہیں کہ وہ بطور میراث نہیں۔ ملخصاً(ت) [Box End]

تو زوجین کہ باہم اجنبی ہوں اور کوئی رشتہ نہ رکھتے ہوں ان پر رد بوجہت ارث نہیں ہو سکتا اور اسے ارث ٹھہرانا کتاب اللہ پر زیادت ہے ، تو وہ نہیں مگر اسی وجہ مذکور اولاد رضاعی پر، اور موصی لہ کامانع نہ تھا مگر حق ارث تو رد علی الزوجین اس کا مانع نہیں ہو سکتا بلکہ اس سے مؤخر رہنا واجب ، وھو المقصود والحمد للہ الودود۔

فائدہ ۱۵: اقول: رد علی الزوجین اگر مرتبہ میں فرض کیا جائے تو رد کی چار صورتوں سے جن پر متقدمین متاخرین سب کی کتب اجماع کئے ہوئے ہیں دو منسوخ ہو جائیں کہ اب ذوی الفروض میں من لایرد علیہ کوئی نہ رہا مرد مرے اور ایک زوجہ ایک دختر چھوڑے تو جمیع کتب متقدمین و متاخرین حنفیہ میں مسئلہ آٹھ سے کرتے ہیں ایک زوجہ کا کہ صرف اس کا فرض ہے اور سات دختر کے چار فرضا اور تین رداً، ہم بہت شکر گزار ہوں گے اگر کسی متاخر سے متاخر حنفی معتمد مثلاً علامہ طحطاوی یا علامہ شامی و غیر ہما کسی کے کلام میں دکھا دیں کہ صورت مذکورہ میں زوجہ و دختر کو نصف نصف دلایا ہو، اگر کہئے زوجین پر رد ہے تو مگر ذوی

الفروض النسبیہ پر رد سے مؤخر ہے یعنی وہ ہوں تو انہیں پر رد ہو گا نہ ان پر ، تو اسی کی سند کسی معتمد اگلے پچھلے کے کلام سے دکھائیے جب مذہب منسوب با امیر المومنین عثمان غنی رضی اللہ تعالیٰ عنہ لیا گیا اور عول پر قیاس کیا گیا اور اسی زعم پر عدم رد کے خلاف روایت و درایت بتایا گیا تو وجہ تفرقہ کیا ۔

فائدہ ۱۶: اقول: نہ سہی اگر رد علی الزوجین کو متاخرین نے مرتبہ رد میں رکھا ہے تو آخر کسی متاخر نے ذوی الارحام پر مقدم کیا ہو گا کہ باجماع حنفیہ رد ان پر مقدم ہے اسی کی تصریح

---

۱ الرحیق المختوم شرح قلائد المنظوم (رسائل ابن عابدین) باب الرد سہیل اکیڈمی لاہور ۱۲ / ۲۳۰

Fatawa Razawiyya - Volume 25

Show [even] in the speech of the most recent reliable Hanafi [scholar] that if a person dies leaving a wife or husband and a real grandson, granddaughter, niece, or nephew, then the entire property will go to the husband or wife, and the grandson will receive nothing. How can they show this, for it is contrary to the consensus (ijma) of the Hanafis? Imam Nasafi states in 'Kafi Sharh al-Wafi':

[Arabic Quote]: "They [the scholars] have reached a consensus that 'Dhu al-Arham' (distant kindred) are not excluded by the husband or wife, meaning they inherit with them. Thus, the husband or wife is given their fixed share, and then the remainder is distributed among the distant kindred as if they were the sole heirs. An example of this is a husband, a daughter's daughter (granddaughter), a maternal aunt, and a paternal uncle's daughter. So, the husband gets half and the remainder goes to the daughter's daughter."[1]

Urdu Translation of Arabic: There is a consensus among the masters (masha'ikh) that the distant kindred are not deprived because of the husband or wife; that is, they become heirs in their presence. Accordingly, after giving the husband or wife their obligatory share, the rest will be distributed among the distant kindred, just as it would be if they were alone. An example is a woman dying and leaving behind her husband, a granddaughter, a maternal aunt, and a paternal uncle's daughter. In this case, the husband gets half and the rest goes to the granddaughter. (T)

Those who cast doubt on this obvious matter, if they were to recall their own previous actions, they would probably never have given such a meaningless fatwa. Instead, they would have always ensured the fixed share for one of the spouses and delivered the rest to the grandsons, etc.

Benefit 17: I say: What is the need to remind of previous actions? It is possible that many have never encountered the issue of distant kindred. Now, look at these recent fatwas under consideration in the preamble. In the first fatwa, it says that if there are no close or distant relatives of the deceased, then after paying the shares and will, whatever remains is all the right of the widow, as clearly written in 'Durr al-Mukhtar', 'Radd al-Muhtar', etc. In the third fatwa, it says that in the absence of other heirs, the residue is returned (Radd) to the wife. In the sixth fatwa, it states that if no relative of the deceased exists, the remaining inheritance will be given to one of the spouses. Fatwas three, six, and eight have also quoted this statement:

[Arabic Quote]: "Returning (Radd) to them [spouses] occurs when there are no other relatives besides them."[2]

[1] Al-Kafi Sharh al-Wafi [2] Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Chapter on al-'Awl, Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, Beirut, 5/502.

फ़तावा रजविया - जिल्द 25

किसी भी सबसे हालिया विश्वसनीय हनफी विद्वान के कथन में दिखा दीजिये कि यदि कोई व्यक्ति अपनी पत्नी या पति और वास्तविक पोते/पोती, भतीजी या भांजी को छोड़ कर मर जाए, तो सारी संपत्ति पति या पत्नी को मिल जाएगी और पोते को कुछ नहीं मिलेगा। वे ऐसा कैसे दिखा सकते हैं, क्योंकि यह हनफ़ियों के आम सहमति (इज्मा) के विरुद्ध है? इमाम नसफ़ी 'काफी शरह अल-वाफ़ी' में फ़रमाते हैं:

[अरबी पाठ]: "उन्होंने (विद्वानों ने) इस पर आम सहमति बनाई है कि ज़वी अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदार) पति या पत्नी के कारण वंचित नहीं होते, अर्थात वे उनके साथ विरासत पाते हैं। अतः पति या पत्नी को उनका निर्धारित हिस्सा दिया जाता है, और फिर शेष ज़वी अल-अरहाम के बीच विभाजित किया जाता है, जैसे कि वे अकेले वारिस हों। इसका एक उदाहरण पति, बेटी की बेटी (पोती), मौसी और चाचा की बेटी है। तो, पति को आधा मिलता है और शेष बेटी की बेटी को।"[1]

[अरबी का उर्दू अनुवाद]: मशाइख़ की इस पर आम सहमति है कि ज़वी अल-अरहाम पति और पत्नी की वजह से वंचित नहीं होते, यानी उन दोनों की मौजूदगी में वारिस बनते हैं। तदनुसार, पति या पत्नी को उनका निर्धारित हिस्सा देकर बाकी ज़वी अल-अरहाम में बाँट दिया जाएगा जैसा कि उनके अकेले होने की स्थिति में किया जाता। इसकी मिसाल यह है कि कोई औरत मर गई और उसने ये वारिस छोड़े: पति, पोती, मौसी और चचा की बेटी। तो इस सूरत में आधा पति को मिलेगा और बाकी पोती को मिलेगा। (त)

इस स्पष्ट (बदीही) मसले में संदेह पैदा करने वाले अगर अपने ही पुराने कामों को याद करें, तो शायद ऐसा अर्थहीन फ़तवा कभी न देते। बल्कि हमेशा पति-पत्नी में से किसी एक को उसका हिस्सा दिलाकर बाकी पोते आदि तक पहुँचाया होता।

फ़ायदा 17: मैं कहता हूँ: पुरानी बातों को याद दिलाने की क्या ज़रूरत है? और संभव है कि बहुतों को कभी ज़वी अल-अरहाम के मसले का सामना ही न हुआ हो। अब हाल के इन फ़तवों को ही देख लें जो प्रस्तावना में विचाराधीन हैं। पहले फ़तवे में है कि अगर मृतक का कोई भी करीबी या दूर का रिश्तेदार मौजूद न हो, तो हिस्सा और वसीयत अदा करने के बाद जो कुछ बचेगा वह सब विधवा का हक़ होगा, जैसा कि 'दुर्रे मुख्तार' और 'रद्दुल मुहतार' आदि में साफ़ लिखा है। तीसरे फ़तवे में है कि अन्य वारिसों की अनुपस्थिति में बचा हुआ हिस्सा पत्नी को वापस (रद्द) किया जाएगा। छठे फ़तवे में है

कि यदि मृतक का कोई रिश्तेदार मौजूद न हो, तो बचा हुआ हिस्सा पति-पत्नी में से किसी एक को दे देंगे। तीसरे, छठे और आठवें फ़तवे ने इस पर यह इबारत भी उद्धृत की है:

[अरबी पाठ]: "उन दोनों (पति-पत्नी) पर वापसी (रद्द) तब होती है जब उनके अलावा कोई और रिश्तेदार न हो।"[2]

[अरबी का उर्दू अनुवाद]: पति-पत्नी पर 'रद्द' उस सूरत में होगा जब उनके अलावा रिश्तेदारों में से कोई मौजूद न हो। (त)

[1] अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी [2] रद्दुल मुहतार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल अल-अव्ल, दार इह्या अत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/502.

पेज 602 / 658

کسی متاخر سے متاخر حنفی معتمد کے کلام میں دکھا دیجئے کہ آدمی مرے اور زوجہ یا زوج اور حقیقی نواسا نواسی بھتیجی بھانجا بھانجی چھوڑے تو سارا مال زوج یا زوجہ کو ملے گا، نواسا کچھ نہ پائے گا اور کیونکر دکھا سکتے ہیں کہ وہ اجماع حنفیہ کے خلاف ہے۔ امام نسفی کافی شرح وافی میں فرماتے ہیں:

اجمعوا علی ان ذوی الارحام لایحجبون بالزوج والزوجۃ ای یرثون معھما فیعطی الزوج والزوجۃ نصیبہ ثم یقسم الباقی بین ذوی الارحام کما لو انفرد وامثالہ زوج وبنت بنت وخالۃ وبنت عم فللزوج النصف والباقی لبنت البنت۔ ۱۸

مشائخ کا اس پر اجماع ہے کہ ذوی الارحام خاوند اور بیوی کی وجہ سے محروم نہیں ہوتے یعنی ان دونوں کی موجودگی میں وارث بنتے ہیں چنانچہ خاوند یا بیوی کو فرضی حصہ دے کر باقی ذوی الارحام میں تقسیم کر دیا جائے گا جیسا کہ ان کے منفرد ہونے کی صورت میں کیا جاتا، اس کی مثال یہ ہے کہ کوئی عورت فوت ہوئی اور اس نے یہ ورثاء چھوڑے خاوند، نواسی، خالہ اور چچا کی بیٹی تو اس صورت میں نصف خاوند کو ملے گا باقی نواسی کو ملے گا۔ (ت)

اس مسئلہ بدیہیہ میں تشکیک کرنے والے اگر اپنے ہی کارنامے یاد کریں تو غالباً ایسا بے معنیٰ فتوٰی کبھی نہ دیا ہوگا بلکہ ہمیشہ فرض احد الزوجین دلا کر باقی نواسے وغیرہ کو پہنچایا ہو گا۔

فائدہ ۱۷: اقول: اگلی کارروائیاں یاد دلانے کی کیا حاجت، اور ممکن کہ بہتوں کو کبھی مسئلہ ذوی الارحام کا اتفاق ہی نہ ہوا ہو، اب حال کے یہی فتاوٰی نہ دیکھے جو کہ مقدمہ میں پیش نظر ہیں، فتوٰی اولٰی میں ہے اگر متوفی کا کوئی بھی قریبی یا بعیدی رشتہ دار موجود نہ ہو تو بعد ادائے

حصہ وصیت جس قدر بچے سب بیوہ کا حق ہوتا ہے جیسا کہ درمختار وردالمحتار وغیرہ میں صاف لکھا ہے۔ فتوٰی سوم میں ہے بوقت نہ ہونے دیگر ورثہ کے زوجہ پر رد کیا جائے گا۔ فتوٰی ششم میں ہے اگر متوفی کا کوئی رشتہ دار موجود نہ ہو تو بچا ہوا ترکہ احد الزوجین کو دے دیں گے۔ فتوٰی سوم ششم و ہشتم نے اس پر عبارت بھی نقل کی ہے:

الرد علیھما اذا لم یکن من الاقارب سواھما۔ ۸^2

زوجین پر رد اس صورت میں ہوگا جب ان کے ماسوا اقارب میں سے کوئی موجود نہ ہو۔ (ت)

۸^1 الکافی شرح الوافی ۸^2 ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۰۲

Fatawa Razawiya, Volume 25

But what is the cure for what his hands have sent forth?

Benefit 18: All books bear witness that the reason for this fatwa of later scholars is the corruption of the Public Treasury (Bait-ul-Mal), as is clear from the previous statements, and they themselves unknowingly copied these conflicting fatwas repeatedly. In the third, sixth, and seventh fatwas, it is stated with reference to Radd al-Muhtar from Qunyah:

"In our time, fatwa is given for 'radd' (return of residue) to the spouses due to the corruption of the Public Treasury." [1] (T)

Also, among them, with reference to Shami from the researcher Allama Taftazani, it is stated:

"Many scholars have given fatwa for 'radd' to them when there are no relatives besides them, because the leadership has become corrupt." [2] (T)

Also, among all of them, with reference to Durr al-Mukhtar from Ashbah, it is stated:

"In our time, 'radd' is made to them due to the corruption of the Public Treasury." [3] (T)

May Allah (Exalted and Majestic) grant safety. Even anyone with a little intellect, upon seeing these statements at first glance, would immediately understand that 'radd' to the spouses was accepted by necessity due to this incidental factor. If this factor did not exist, meaning the Public Treasury was organized, the residue would be placed in it and 'radd' to the spouses would not be done. Thus, 'radd' to the spouses has been placed after the legatee for more than the third (musa lahu bil-za'id) twice, not forcibly prioritized over it. "There is no power or strength except from Allah, the Most High, the Great. We ask Allah for forgiveness and safety." (There is no power to avoid sin and no strength to do good except by the grace of the Exalted and Magnificent Deity. We ask Allah Almighty for forgiveness and well-being. - T)

Benefit 19: I say: According to the Shafi'is (may Allah have mercy on them), the Public Treasury is an heir. Therefore, in the absence of agnates ('asaba), they do not perform 'radd' even on the sharers (ashab al-fara'id) by lineage, nor on the subsequent ranks of distant kindred (dhawi al-arham) and the successor by contract (mawla al-muwalat).

1. Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Chapter of Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502
2. Radd al-Muhtar, Book of Inheritance, Chapter of Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502
3. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritance, Chapter of Awl, Mujtabai Press, Delhi, 2/361

फतावा रज़विया, जिल्द 25

मगर उसके हाथों ने जो आगे भेजा उसका क्या इलाज?

फ़ायदा 18: तमाम किताबें गवाह हैं कि बाद के विद्वानों के इस फ़तवे का कारण बैतुल माल (सार्वजनिक खज़ाना) का भ्रष्टाचार है, जैसा कि पिछली इबारतों से साफ़ है और उन्होंने अनजाने में इन विरोधाभासी फ़तवों को बार-बार नक़ल किया। तीसरे, छठे और सातवें फ़तवे में 'रद्द अल-मुह्तार' के हवाले से 'कुनिया' से उद्धृत है:

"हमारे ज़माने में बैतुल माल की ख़राबी की वजह से पति-पत्नी पर 'रद' (बचे हुए हिस्से की वापसी) का फ़तवा दिया जाएगा।" [1] (त)

साथ ही, उनमें शामी के हवाले से मुहक़्क़िक़ अल्लामा तफ़ताज़ानी से वर्णित है:

"बहुत से उलेमा ने पति-पत्नी पर 'रद' का फ़तवा दिया है जबकि उनके अलावा रिश्तेदारों में से कोई मौजूद न हो, क्योंकि नेतृत्व भ्रष्ट हो चुका है।" [2] (त)

साथ ही, उन सब में 'दुर्रे मुख्तार' के हवाले से 'अशबाह' से वर्णित है:

"हमारे ज़माने में बैतुल माल के भ्रष्टाचार की वजह से उन दोनों पर 'रद' किया जाएगा।" [3] (त)

अल्लाह (अज़्ज़ व जल्ल) सलामती दे। थोड़ी सी बुद्धि वाला व्यक्ति भी इन इबारतों को पहली नज़र में देखते ही फ़ौरन समझ लेगा कि पति-पत्नी पर 'रद' इस आकस्मिक कारण की वजह से मज़बूरी में माना गया है। अगर यह कारण न होता यानी बैतुल माल व्यवस्थित होता, तो बचा हुआ हिस्सा उसी में रखा जाता और पति-पत्नी पर 'रद' न किया जाता। तो पति-पत्नी पर 'रद' को 'मूसा लहू बिल ज़ायद' (एक तिहाई से ज़्यादा की वसीयत पाने वाला) से दो बार पीछे रखा गया, न कि ज़बरदस्ती उसे उस पर प्राथमिकता दी गई। और अल्लाह के सिवा कोई शक्ति और सामर्थ्य नहीं है जो सबसे ऊंचा और महान है। हम अल्लाह से माफ़ी और सलामती मांगते हैं। (महानता और महिमा वाले माबूद की तौफ़ीक के बिना न किसी गुनाह से बचने की ताकत है और न नेकी करने की शक्ति, हम अल्लाह तआला से माफ़ी और सलामती का सवाल करते हैं। - त)

फ़ायदा 19: मैं कहता हूँ: शाफ़ई (रहमतुल्लाह अलैहिम) के नज़दीक बैतुल माल वारिस है, इसलिए वे 'असबा' (पिता पक्ष के पुरुष सम्बन्धी) की अनुपस्थिति में सगे रिश्तेदारों (असहाबे फ़राएज़ नसबिया) पर भी 'रद' नहीं करते और न ही बाद के दर्जों जैसे 'ज़वी अल-अर्हाम' और 'मौला अल-मुवालात' पर।

1. रद अल-मुह्तार, किताबुल फराएज़, बाबल औल, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/502
2. रद अल-मुह्तार, किताबुल फराएज़, बाबल औल, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 5/502
3. अद-दुर अल-मुख्तार, किताबुल फराएज़, बाबल औल, मतबा मुज्तबाई दिल्ली, 2/361

مگر نسی ما قدمت یده کا کیا علاج۔

فائدہ ۱۸: تمام کتب شاہد ہیں کہ اس فتوی متاخرین کی علت فساد بیت المال ہے کہ عبارات سابقہ سے واضح اور خود ان خلانی فتووں نے نادانستہ اسے بار بار نقل کیا۔ فتوی سوم و ششم و ہفتم سب میں بحوالہ ردالمحتار قنیہ سے ہے:

یفتٰی بالرد علی الزوجین فی زماننا لفساد بیت المال۔ ۱ بیت المال کے فاسد ہونے کی وجہ سے ہمارے زمانے میں زوجین پر رد کا فتوی دیا جائے گا۔ (ت)

نیز ان میں بحوالہ شامی محقق علامہ تفتازانی سے ہے:

افتی کثیر من المشائخ بالرد علیہما اذا لم یکن من الاقارب سواہما لفساد الامام۔ ۲ بہت سارے مشائخ نے زوجین پر رد کا فتوی دیا ہے جبکہ ان کے علاوہ اقارب میں سے کوئی موجود نہ ہو کیونکہ پیشوا بگڑ چکے ہیں۔ (ت)

نیز ان سب میں بحوالہ درمختار اشباہ سے ہے:

یرد علیہما فی زماننا لفساد بیت المال ۳۔ بیت المال کے فاسد ہونے کی وجہ سے ہمارے زمانے میں زوجین پر رد کیا جائے گا۔ (ت)

اللہ عزوجل عافیت بخشے ہر تھوڑی عقل والا بھی ان عبارات کو بنگاہ اولین دیکھتے ہی فوراً سمجھ لیتا کہ زوجین پر رد اس عارض کے سبب ضرورۃً مانا ہے اگر یہ عارض نہ ہو یعنی بیت المال منتظم ہو تو باقی ماندہ اسی میں رکھا جائے گا اور زوجین پر رد نہ کیا جائے گا تورّد علی الزوجین

موسیٰ لہ بالزائد سے دومرتبہ مؤخر ہوا نہ کہ زبردستی اس پر مقدم کر دیا جائے ولا حول ولا قوۃ الا باللہ العلی العظیم نسأل اللہ العفو والعافیۃ (بلندی اور عظمت والے معبود کی توفیق کے بغیر نہ کسی گناہ سے بچنے کی طاقت ہے اور نہ نیکی کرنے کی قوت، ہم اللہ تعالیٰ سے معافی اور سلامتی کا سوال کرتے ہیں۔ ت)

فائدہ ۱۹: اقول: شافعیہ رحمہم اللہ تعالیٰ کے نزدیک بیت المال وارث ہے ولہٰذا وہ بحالت عدم عصبہ اصحاب فرائض نسبیہ پر بھی رد نہیں کرتے بعد کے مراتب ذوی الارحام و مولی الموالاۃ

---

۱ ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۰۲ ۲ ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۰۲ ۳ الدر المختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۶۱

Fatawa Rizvia Volume 25

When mentioning 'Muqir Lahu' and 'Musi Lahu bil-Za'id', according to them, the beneficiaries are only four: As-hab al-Faraid (Prescribed Heirs), then 'Asabat Nasabiyyah (Blood Agnostic Relatives), then Sababiyyah (Relatives by cause), then Bayt al-Mal (Public Treasury). It is stated in al-Kafi:

[Table Content] Arabic Text: Whatever remains from the shares of the Prescribed Heirs (Dhawi al-Furud) and there is no one entitled to it, is returned to the Prescribed Heirs in proportion to their rights, except for the spouses (Zawjayn) according to us. This is the opinion of the generality of the Companions, may Allah Almighty be pleased with them. Zaid said: The surplus belongs to the public treasury (Bayt al-Mal) and is not returned to them. Malik and al-Shafi'i, may Allah Almighty have mercy on them, also said this. It was said that the issue of 'Radd' (Return) is based on the issue of 'Dhawi al-Arham' (Distant Kindred), as the return is based on kinship (rahm), hence it is not returned to the spouses due to the absence of blood kinship. According to Malik and al-Shafi'i, may Allah Almighty have mercy on them, the distant kindred are not entitled to anything, and the destination of the wealth is the public treasury. Similarly, what remains from the prescribed shares of the heirs, its destination is the public treasury. (End of quote). I say: In my view, the more apparent view is the opposite; that is, the issue of distant kindred is based on the issue of return (Radd), because the kinship of the sharers (dhawi al-siham) is stronger. So when there is a conflict between the public treasury and...

Urdu Translation/Explanation: Whatever is left over from the Prescribed Heirs (Dhawi al-Furud) and there is no other claimant for it, according to us, it shall be returned to the Prescribed Heirs (excluding the spouses) in proportion to their respective rights. This is the common opinion of the noble Companions, may Allah be pleased with them. Hazrat Zaid bin Thabit (may Allah be pleased with him) stated that whatever remains belongs to the public treasury (Bayt al-Mal); it shall not be returned to the Prescribed Heirs. Imam Shafi'i and Imam Malik (may Allah have mercy on them) held the same view. It is said that the issue of Return (Radd) is based on the issue of distant kindred (Dhawi al-Arham) because the return is based on kinship and relationship. This is why the return is not made to the spouses due to the absence of blood relation. According to Imam Malik and Imam Shafi'i (may Allah have mercy on them), distant kindred are not entitled to anything, and the place to deposit wealth is the public treasury. Likewise, whatever is left over from the prescribed shares of the legal heirs, its place of deposit is also the public treasury. (End of quote). I say that in

my opinion, the opposite is more evident, meaning the issue of distant kindred is based on the issue of return because the kinship of the prescribed heirs is more powerful. So when the Imam...

---

1 Al-Kafi Sharh al-Wafi

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

'मुकिर लहू' और 'मूसी लहू बिल-ज़ायद' का ज़िक्र करते हुए, उनके नज़दीक मुस्तहक़ीन (हक़दार) सिर्फ चार हैं: असहाब-ए-फ़राइज़, फिर असाबात-ए-नसबिया, फिर सबबिया, फिर बैतुल-माल। अल-काफ़ी में है:

[तालिका सामग्री] अरबी पाठ: ज़वी अल-फ़ुरुज़ (विहित वारिस) के हिस्सों से जो बच जाए और उसका कोई मुस्तहक़ न हो, तो वह हमारे नज़दीक ज़ौदैन (पति-पत्नी) के अलावा ज़वी अल-फ़ुरुज़ पर उनके हक़ों के अनुपात में लौटा दिया जाएगा। यही सहाबा-ए-किराम का आम कौल है, अल्लाह उन सब से राज़ी हो। हज़रत ज़ैद ने फरमाया कि जो बच गया वह बैतुल-माल का है और उन पर नहीं लौटाया जाएगा। इमाम मालिक और इमाम शाफ़ई ने भी यही कहा है। कहा गया है कि 'रद' (वापसी) का मसला 'ज़वी अल-अरहाम' (दूर के रिश्तेदार) के मसले पर आधारित है, क्योंकि वापसी रिश्तेदारी (रहम) के आधार पर होती है, इसलिए रिश्तेदारी न होने के कारण पति-पत्नी पर रद नहीं किया जाता। इमाम मालिक और इमाम शाफ़ई के नज़दीक ज़वी अल-अरहाम किसी चीज़ के मुस्तहक़ नहीं हैं और माल का ठिकाना बैतुल-माल है। इसी तरह ज़वी अल-फ़ुरुज़ के हिस्सों से जो बच जाए उसका ठिकाना भी बैतुल-माल है। (उद्धरण समाप्त)। मैं कहता हूँ: मेरे नज़दीक इसका उलटा अधिक स्पष्ट है, यानी ज़वी अल-अरहाम का मसला रद के मसले पर आधारित है, क्योंकि ज़वी अल-सिहाम की रिश्तेदारी अधिक मज़बूत है। तो जब बैतुल-माल और... के बीच संघर्ष हो।

उर्दू अनुवाद/व्याख्या: ज़वी अल-फ़ुरुज़ से जो कुछ बच जाए और उसका कोई मुस्तहक़ न हो तो हमारे नज़दीक ज़ौदैन (पति-पत्नी) के अलावा ज़वी अल-फ़ुरुज़ पर उनके हुक़ूक़ के बराबर रद (लौटाना) किया जाएगा। यही क़ौल आम सहाबा किराम रज़ी अल्लाह तआला अन्हुम का है। हज़रत ज़ैद बिन साबित रज़ी अल्लाह तआला अन्हु ने फ़रमाया कि जो बच गया वो बैतुल माल का है, ज़वी अल फ़ुरुज़ पर रद नहीं किया जाएगा, और यही फ़रमाया इमाम शाफ़ई और इमाम मालिक रहमतुल्लाहि अलैहिमा ने। और कहा गया है कि रद का मसला ज़वी अल-अरहाम के मसले पर मबनी है क्योंकि रद क़राबत व रिश्ता दारी के एतबार से होता है यहाँ तक कि रिश्ता दारी न होने की वजह से ज़ौदैन पर रद नहीं किया जाता। इमाम मालिक और इमाम शाफ़ई रहमहुमुल्ला तआला के नज़दीक ज़वी अल-अरहाम किसी शय के मुस्तहक़ नहीं और माल रखने की जगह बैतुल माल है, यूँही जो ज़वी अल-फ़ुरुज़ के फ़र्ज़ी हिस्सों से बच गया उसको रखने की जगह भी बैतुल माल है। (उद्धरण

समाप्त)। मैं कहता हूँ मेरे नज़दीक ज़्यादा ज़ाहिर इसका अक्स है यानी ज़वी अल-अरहाम का मसला रद के मसले पर मबनी है क्योंकि ज़वी अल-फ़ुरुज़ की क़राबत ज़्यादा क़वी है तो जब वो इमाम...

---

1 अल-काफ़ी शरह अल-वाफ़ी

पृष्ठ 604/658

ومقر لہ و موصی لہ بالزائد کا یاد کرے، تو ان کے نزدیک مستحقین صرف چار ہیں، اصحاب فرائض پھر عصبات نسبیہ پھر سببیہ پھر بیت المال۔ کافی میں ہے:

[ٹیبل کا مواد] عربی عبارت: ما فضل عن فرض ذوی الفروض ولا مستحق لہ یرد علی ذوی الفروض بقدر حقوقھم الا علی الزوجین عندنا وھو قول عامۃ الصحابۃ رضوان اللہ تعالیٰ علیھم، وقال زید الفاضل لبیت المال ولا یرد علیھم و بہ قال مالك والشافعی رحمھم اللہ تعالیٰ وقیل مسألۃ الرد مبنیۃ علی مسألۃ ذوی الارحام اذ الرد باعتبار الرحم حتی لایرد علی الزوجین لعدم الرحم و عند مالك والشافعی رحمھم اللہ تعالیٰ لم یستحق ذوو الارحام شیئا و مصب المال بیت المال فکذا الفاضل عن فرض ذوی الفروض مصبہ بیت المال اھ اقول: وعندی الاظھر عکسہ ای تبنی مسألۃ ذوی الارحام علی مسألۃ الرد فان قرابۃ ذوی السھام اقوی فلما تعارض عندھما بیت المال و

اردو ترجمہ و تشریح: ذوی الفروض سے جو کچھ بچ جائے اور اس کا کوئی مستحق نہ ہو تو ہمارے نزدیک زوجین کے علاوہ ذوی الفروض پر ان کے حقوق کے برابر رد کیا جائے گا یہی قول عام صحابہ کرام کا ہے رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ حضرت زید بن ثابت رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا کہ جو بچ گیا وہ بیت المال کا ہے ذوی الفروض پر رد نہیں کیا جائے گا، اور یہی فرمایا امام شافعی اور امام مالک رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہما نے۔ اور کہا گیا ہے کہ رد کا مسئلہ ذوی الارحام کے مسئلہ پر مبنی ہے کیونکہ رد قرابت و رشتہ داری کے اعتبار سے ہوتا ہے یہاں تک کہ رشتہ داری نہ ہونے کی وجہ سے زوجین پر رد نہیں کیا جاتا امام مالک اور امام شافعی رحمہم اللہ تعالیٰ کے نزدیک ذوی الارحام کسی شئی کے مستحق نہیں اور مال رکھنے کی جگہ بیت المال ہے، یونہی جو ذوی الفروض کے فرضی حصوں سے بچ گیا اس کو رکھنے کی جگہ بھی بیت المال ہے اھ میں

کہتا ہوں میرے نزدیک زیادہ ظاہر اس کا عکس ہے یعنی ذوی الارحام کا مسئلہ رد کے مسئلہ پر مبنی ہے کیونکہ ذوی الفروض کی قرابت زیادہ قوی ہے تو جب وہ امام

---

۱ الکافی شرح الوافی

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic]: "It was prioritized over returning (Rad) to them; it is not contradicted by the kinship of the primary Distant Kindred (Dhawi al-Arham). It is as if he, may Allah the Almighty have mercy on him, expressed it with 'it is said' (Qeel) for this reason." [Urdu]: According to Imam Shafi'i and Imam Malik, it is in opposition to the Public Treasury (Bayt al-Mal), so the Bayt al-Mal takes precedence over the return (Rad) to the Sharers (Dhawi al-Furud). The kinship of the Distant Kindred will not be a hindrance to a higher degree. It seems the author, may mercy be upon him, used the expression 'it is said' (Qeel) for this very reason. (T)

In the book 'Kitab al-Anwar' by Imam Yusuf Ardabili Shafi'i, it is stated: [Arabic]: "The causes of inheritance are kinship, marriage, wala' (patronage), and Islam. Kinship is for the blood-related Sharers and Residuaries (Asaba). Marriage is for the cause-related Sharer. Wala' is for the cause-related Residuaries. Islam is for the people of the Public Treasury (Bayt al-Mal)." [Urdu]: The causes for becoming an heir are kinship, marriage, wala', and Islam. Thus, kinship is for the blood-related Sharers and blood-related Residuaries. Marriage is for the cause-related Sharers. Wala' is for the cause-related Residuaries. And Islam is for the people of the Public Treasury. (T)

In the same book, it is stated: [Arabic]: "We said: The return (Rad) is not made to the Sharers, nor are the Distant Kindred (Dhawi al-Arham) made heirs." [Urdu]: We say that there will be no return (Rad) to the Sharers, nor will the Distant Kindred be made heirs. (T)

However, at the time of the corruption of the Public Treasury (Bayt al-Mal), they also became proponents of the return (Rad) to the blood-related Sharers and, after them, the inheritance of the Distant Kindred. They state the cause for this to be that very corruption of the Public Treasury. In 'Sayyid Ali al-Siraji', it is stated:

[Arabic]: "According to the Shafi'is, if the Public Treasury is organized, it takes precedence over the Distant Kindred and the return (Rad). If it is not organized, the return is made to the blood-related Sharers in proportion to their prescribed shares, and then it is distributed..." [Urdu]: According to the Shafi'is, if the Public Treasury is organized, it takes precedence over the Distant Kindred and the return (Rad). If it is not organized, then first, the return will be made to the blood-related Sharers

according to their prescribed shares, and then it will be turned towards the Distant Kindred.

1. Anwar li-A'mal al-Abrar, Kitab al-Fara'id, Matba'at al-Jamaliyya, Egypt, 2/2
2. Anwar li-A'mal al-Abrar, Kitab al-Fara'id, Matba'at al-Jamaliyya, Egypt, 3/2

फ़तावा रिज़विया, जिल्द 25

[अरबी]: "इसे उन पर लौटाने (रद) पर प्राथमिकता दी गई; प्राथमिक ज़ुल-अरहम (दूर के रिश्तेदारों) की रिश्तेदारी इसका विरोध नहीं करती। ऐसा लगता है कि उन्होंने, अल्लाह उन पर रहम करे, इसी कारण इसे 'कहा जाता है' (क़ील) के साथ व्यक्त किया है।" [उर्दू]: इमाम शाफ़ई और इमाम मालिक के नज़दीक यह बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) के विपरीत है, इसलिए बैतुल माल ज़ुल-फ़ुरूद (नियत हिस्सेदारों) पर रद (वापसी) से मुक़द्दम (पहले) हो गया। ज़ुल-अरहम की रिश्तेदारी बेहतर स्तर पर रुकावट नहीं बनेगी। गोया मुसन्निफ़ (लेखक) अलैहिर्रहमा ने इसी वास्ते इसे 'क़ील' से ताबीर फ़रमाया है। (त)

इमाम यूसुफ़ अर्दबीली शाफ़ई की किताब 'किताबुल अनवार' में है: [अरबी]: "विरासत के कारण रिश्तेदारी, निकाह, विला और इस्लाम हैं। रिश्तेदारी रक्त-सम्बन्धी हिस्सेदारों (ज़ुल-फ़ुरूद) और असबा (अवशेषी) के लिए है। निकाह कारण-सम्बन्धी हिस्सेदार के लिए है। विला कारण-सम्बन्धी असबा के लिए है और इस्लाम बैतुल माल वालों के लिए है।" [उर्दू]: वारिस बनने के अस्बाब (कारण) क़राबत (रिश्तेदारी), निकाह, विला और इस्लाम हैं। पस क़राबत तो नसबी ज़ुल-फ़ुरूद और नसबी अस़बा के लिए है और निकाह सबबी ज़ुल-फ़ुरूद के लिए है और विला सबबी अस़बा के लिए है और इस्लाम बैतुल माल वालों के लिए है। (त)

इसी में है: [अरबी]: "हमने कहा: ज़ुल-फ़ुरूद पर रद नहीं किया जाएगा और न ही ज़ुल-अरहम को वारिस बनाया जाएगा।" [उर्दू]: हम कहते हैं कि ज़ुल-फ़ुरूद पर रद नहीं किया जाएगा और न ज़ुल-अरहम को वारिस बनाया जाएगा। (त)

मगर बैतुल माल के फ़साद (अव्यवस्था) के समय वे भी रद अल-अस़हाबुल फ़ुरूद नसबिया और उनके बाद ज़ुल-अरहम की विरासत के क़ायल हुए हैं और इसकी वजह वही बैतुल माल का फ़साद बताते हैं। सैयद अली सिराजिया में है:

[अरबी]: "शाफ़ईयों के नज़दीक अगर बैतुल माल व्यवस्थित हो, तो वह ज़ुल-अरहम और रद पर मुक़द्दम होता है। और अगर वह व्यवस्थित न हो, तो रद नसबी ज़ुल-फ़ुरूद पर उनके फ़र्ज़ी हिस्सों के अनुपात में किया जाएगा, फिर उसे वितरित किया जाएगा..." [उर्दू]: शाफ़ईया के नज़दीक बैतुल माल अगर मुनतज़म (व्यवस्थित) हो तो वह ज़वी अल-अरहाम और रद पर मुक़द्दम होता है और अगर वह

मुनतज़म न हो तो फिर अव्वलन (पहले) नसबी ज़वी अल-फ़ुरूद पर उनके फ़र्ज़ी हिस्सों के मुताबिक़ रद किया जाएगा फिर ज़वी अल-अरहाम की तरफ़ फेरा जाएगा।

1 अनवारुल आमाल अल-अबरार, किताबुल फ़राइज़, मक़बुआ अल-जमालिया मिस्र, 2/2 2 अनवारुल आमाल अल-अबरार, किताबुल फ़राइज़, मक़बुआ अल-जमालिया मिस्र, 3/2

पृष्ठ 605/658

قدم علی الرد علیھم لم تعارضہ قرابۃ ذی الرحم الاولی وکانہ رحمہ اللہ تعالی لذا عبرہ بقیل- شافعی اور امام مالک کے نزدیک بیت المال کے معارض ہے تو بیت المال ذوی الفروض پر رَد سے مقدم ہوگیا، ذوی الارحام کی قرابت بدرجہ اولٰی مزاحم نہیں ہوگی گویا مصنف علیہ الرحمہ نے اسی واسطے اسے قیل سے تعبیر فرمایا ہے۔ (ت)

کتاب الانوار امام یوسف اردبیلی شافعی میں ہے: اسباب التوریث القرابۃ والنکاح والولاء والاسلام ۱ اھ فالقرابۃ لذی سھم والعصبۃ النسببین والنکاح لذی السھم السببي والولاء للعصبۃ السببیۃ و الاسلام لاھل بیت المال- وارث بننے کے اسباب قرابت، نکاح، ولاء اور اسلام ہیں پس قرابت تو نسبی ذوی الفروض اور نسبی عصبہ کے لئے ہے اور نکاح سببی ذوی الفروض کے لئے ہے اور ولاء سببی عصبہ کے لئے ہے اور اسلام بیت المال والوں کے لئے ہے۔ (ت)

اسی میں ہے: قلنا لا یرد علی اصحاب الفروض ولا یورث ذو والارحام- 2 ہم کہتے ہیں کہ ذوی الفروض پر رد نہیں کیا جائے گا اور نہ ذوی الارحام کو وارث بنایا جائے گا۔ (ت)

مگر فساد بیت المال کے وقت وہ بھی رد علی اصحاب الفروض النسبیہ اور ان کے بعد توریت ذوی الارحام کے قائل ہوئے ہیں اور اس کی علت وہی فساد بیت المال بتاتے ہیں، سید علی السراجی میں ہے:

عند الشافعیۃ ان بیت المال ان کان منتظماً یقدم علی ذوی الارحام والرد وان لم ینتظم ردا ولا علی ذوی الفروض النسبیۃ بنسبۃ فرائضھم ثم یصرف شافعیہ کے نزدیک بیت المال اگر منتظم ہو تو وہ ذوی

الارحام اور رَد پر مقدم ہوتا ہے اور اگر وہ منتظم نہ ہو تو پھر اولاً نسبی ذوی الفروض پر ان کے فرضی حصوں کے مطابق رَد کیا جائے گا پھر ذوی الارحام کی طرف پھیرا جائے گا ان کے

1 انوار لاعمال الابرار کتاب الفرائض مطبعة الجماليہ مصر ۲/ ۲ 2 انوار لاعمال الابرار کتاب الفرائض مطبعة الجماليہ مصر ۳/ ۲

Fatawa Rizvia Volume 25

...to the distant kindred (Dhu al-Arham), and there is no inheritance at all according to them for the patron of alliance (mawla al-muwalat), nor for the one whose lineage is acknowledged through another, nor for the legatee of the entire estate. (1)

According to them, there is no inheritance for the patron of alliance, the person acknowledged through another's lineage, and the legatee of the entire estate. (T)

It is in *Tabyeen*:

Indeed, many of the companions of Imam al-Shafi'i (may Allah be pleased with him), among them Ibn Surayj, disagreed with him and held the view of inheriting to the distant kindred. This is the choice of their jurists for fatwa in our time due to the corruption of the public treasury (Bayt al-Mal) and its expenditure on things other than its proper channels. (2)

Many companions of Imam Shafi'i (may Allah be pleased with him), including Ibn Surayj, opposed him and leaned towards making distant kindred the heirs. This is the preferred choice of their jurists for fatwa in our time. This is due to the corruption of the treasury and its expenditure in non-prescribed areas. (T)

It is in *Anwar al-Shafi'iyyah*:

If it is not organized, meaning the public treasury, then the correct, preferred, and fatwa-given opinion is that the surplus should be returned to them (the sharers), and the distant kindred inherit if they (the sharers) are missing. (3)

If the public treasury is not organized, then the correct, predominant, and fatwa-given view is that whatever remains from the fixed sharers (Dhu al-Furood) will be returned to them, and if they are missing, then the distant kindred will be made heirs. (T)

So at the time of corruption of the public treasury, our agreement with them on the issue of 'Return' (Radd) occurred. We already believed in 'Return', and now due to corruption, they also began to believe in it. These are the meanings of the text in *Durr-e-Mukhtar*:

If there is a surplus after the fixed shares and there is no agnate (asaba), the surplus is returned to them by consensus due to corruption.

If something remains after the fixed sharers and no agnate is present, then the remainder goes by consensus to the fixed sharers.

1. *Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah*, Introduction, Alimi Press, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 11.
2. *Tabyeen al-Haqa'iq*, Book of Inheritance, Bulaq, Egypt, 6/222.
3. *Al-Anwar li-A'mal al-Abrar*, Book of Inheritance, Al-Jamaliyya Press, Egypt, 2/12.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...दूर के रिश्तेदारों (ज़वी अल-अरहाम) के लिए, और उनके पास मऊला मुवालात, दूसरे के माध्यम से वंश स्वीकार करने वाले व्यक्ति और पूरी संपत्ति के वसीयतदार के लिए कोई विरासत नहीं है। (1)

मऊला मुवालात, दूसरे के माध्यम से वंश स्वीकार करने वाले व्यक्ति और पूरी संपत्ति के वसीयतदार के लिए उनके पास कोई विरासत नहीं है। (त)

तबीन में है:

इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के बहुत से साथियों, जिनमें इब्न सुरैज भी शामिल हैं, ने उनका विरोध किया और वे दूर के रिश्तेदारों (ज़वी अल-अरहाम) को वारिस बनाने की ओर गए। हमारे समय में उनके फकीहों का फतवा इसी पर आधारित है। यह बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) के भ्रष्टाचार और इसे गलत जगहों पर खर्च किए जाने के कारण है। (2)

इमाम शाफ़ई (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) के बहुत से साथियों, जिनमें इब्न सुरैज भी शामिल हैं, ने उनका विरोध किया और वे दूर के रिश्तेदारों (ज़वी अल-अरहाम) को वारिस बनाने की ओर गए। हमारे समय में उनके फकीहों का फतवा इसी पर आधारित है। यह बैतुल माल के भ्रष्ट होने और गैर-निर्धारित क्षेत्रों में इसके खर्च के कारण है। (त)

अनवार शाफइया में है:

यदि बैतुल माल व्यवस्थित न हो, तो सही और प्रबल फतवा यह है कि निश्चित अंशधारियों (ज़वी अल-फुरूद) से जो बच जाए वह उन्हीं पर लौटा दिया जाएगा, और यदि वे न हों, तो दूर के रिश्तेदारों को वारिस बनाया जाएगा। (3)

यदि बैतुल माल व्यवस्थित न हो, तो सही और प्रबल फतवा यह है कि निश्चित अंशधारियों से जो बच जाए वह उन्हीं पर लौटा दिया जाएगा, और यदि वे न हों, तो दूर के रिश्तेदारों को वारिस बनाया जाएगा। (त)

तो बैतुल माल के भ्रष्टाचार के समय 'रद्द' (लौटाने) के मसले पर हमारा और उनका समझौता हो गया। हम तो 'रद्द' को मानते ही थे, और अब भ्रष्टाचार के कारण वे भी इसे मानने लगे। 'दुर्र-ए-मुख्तार' की इबारत का यही अर्थ है:

यदि निश्चित अंशधारियों से कुछ बच जाए और कोई निकट संबंधी (असाबा) मौजूद न हो, तो बचा हुआ

यदि निश्चित अंशधारियों से कुछ बच जाए और कोई निकट संबंधी मौजूद न हो, तो बचा हुआ

हिस्सा भ्रष्टाचार के कारण सर्वसम्मति से निश्चित अंशधारियों को दे दिया जाएगा।	हिस्सा सर्वसम्मति से निश्चित अंशधारियों को दे दिया जाएगा।

---

1. अल-शरीफिया शराह अल-सिराजिया, किताब की प्रस्तावना, अलीमी प्रेस, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 11.
2. तबीन अल-हकाइक, किताबुल फराइज, बुलाक मिस्र, 6/222.
3. अल-अनवार ली-अमाल अल-अबरार, किताबुल फराइज, मतबा अल-जमालिया मिस्र, 2/12.

पृष्ठ 606 / 658

الی ذوی الارحام ولامیراث عندھم اصلا لمولی الموالاۃ وللمقرلہ بالنسب علی الغیر وللموصی لہ بجمیع المال۔ (1)

نزدیک مولٰی موالاۃ اور نسب کے اقرار والے شخص اور کل مال کے موصٰی لہ کے لئے کوئی میراث نہیں۔ (ت)

تبیین میں ہے:

ان کثیرا من اصحاب الشافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ منھم ابن سریج خالفوہ وذھبوا الی توریث ذوی الارحام وھو اختیار فقھائھم للفتوی فی زماننا لفساد بیت المال وصرفہ فی غیر المصارف۔ (2)

امام شافعی رضی اللہ تعالٰی عنہ کے بہت سارے اصحاب جن میں ابن سُریج بھی ہیں نے اس کی مخالفت کی اور وہ ذوی الارحام کو وارث بنانے کی طرف گئے ہیں اور یہی ہمارے زمانے میں فتوٰی کے لئے ان کے فقہاء کا مختار ہے۔ بیت المال کے فاسد ہونے کی وجہ سے اور مصارف کے غیر میں اس کے خرچ ہونے کی وجہ سے۔ (ت)

انوارشافعیہ میں ہے:

ان لم ینتظم ای بیت المال فالصحیح المرجح المفتی بہ ان یرد الفاضل منھم علیھم ویورث ذو والارحام ان فقدوا۔ (3)

اگر بیت المال منتظم نہ ہو تو صحیح راجح مفتٰی بہ قول یہ ہے کہ ذوی الفروض سے بچا ہوا انہیں پر رُد کیا جائے گا اور اگر وہ مفقود ہوں تو ذوی الارحام کو وارث بنایا جائے گا۔ (ت)

تو فساد بیت المال کے وقت مسئلہ رَد میں ہمارا ان کا اتفاق ہوگیا ہم تو رد مانتے ہی تھے اور اب بوجہ فساد وہ بھی ماننے لگے یہ معنی ہیں عبارت در مختار:

ان فضل عن الفروض ولاعصبة	اگر ذوی الفروض سے کچھ بچ جائے اور کوئی عصبہ
یردالفاضل علیهم اجماعاً لفساد	موجود نہ ہو تو بچا ہوا بالا جماع ذوی الفروض

---

1. الشریفة شرح السراجیة مقدمة الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۱
2. تبیین الحقائق کتاب الفرائض بولاق مصر ۶/ ۲۲۲
3. الانوار لاعمال الابرار کتاب الفرائض مطبعة الجمالیة مصر ۲/ ۱۲

صفحہ 606 از 658

Fatawa Rizvia, Volume 25

[Arabic Text]: "Bait-ul-Mal (The Public Treasury) [is returned to all] except the spouses." — 1 [Urdu Text]: It will be returned [to the heirs] due to the corruption of the Bait-ul-Mal, except for the spouses. (T)

Thus, the corruption of the Bait-ul-Mal is a point of agreement, not the reason for 'Radd' (return of surplus) on the relative sharers according to us, which even a junior student would not say. Furthermore, if it is a reason, then it is only by the agreement of the Shafi'is, otherwise it is narrated from the Malikis that they do not allow 'Radd' even in the state of corruption. Necessarily, it is stated in *Radd al-Muhtar*:

[Arabic Text]: "His saying 'due to the corruption of the Bait-ul-Mal' is the reason for his saying 'by consensus', and it is not apparent because the well-known position of the Maliki school is that it [the surplus] belongs to the Bait-ul-Mal even if it is not well-organized." — 2 [Urdu Text]: The author's statement "due to the corruption of the Bait-ul-Mal" is the reasoning for his word "consensus". This is not apparent because it is well-known from the school of Imam Malik that the wealth remaining after the prescribed shares of the 'Dhu al-Furud' (fixed sharers) belongs to the Bait-ul-Mal, even if the Bait-ul-Mal is not organized. (T)

It is stated in *Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar*:

[Arabic Text]: "His saying 'by consensus due to the corruption of the Bait-ul-Mal', this reason is not apparent considering the opinion of 'Radd' according to us. For 'Radd' according to us takes precedence over the Bait-ul-Mal even if it is organized. And if it were the reason for his saying 'by consensus', it would also not be apparent because the opinion of 'Radd' in that case is the opinion of some Shafi'is, and the well-known position from the Maliki school is that it belongs to the Bait-ul-Mal even if it is not organized." — 3 [Urdu Text]: The text's statement "by consensus due to the corruption of the Bait-ul-Mal" – this reason is not apparent when looking towards the opinion of 'Radd' according to us, because according to us, 'Radd' takes precedence over the Bait-ul-Mal even if the Bait-ul-Mal is organized. And if this is the reason for the text's word "consensus", it is still not apparent because in this case, the opinion of 'Radd' is the opinion of some Shafi'is, and it is well-known from the Maliki school that it is for the Bait-ul-Mal even if the Bait-ul-Mal is not organized. (T)

1 *Al-Durr al-Mukhtar*, Book of Inheritance (Kitab al-Fara'id), Chapter on 'Awl (Bab al-'Awl), Mujtabai Press, Delhi, 2/361. 2 *Radd al-Muhtar*, Book of Inheritance, Chapter

on 'Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502. 3 *Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar*, Book of Inheritance, Al-Maktabah al-Arabiyah, Quetta, 4/394.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

[अरबी पाठ]: "बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) [सभी के लिए है] सिवाय पति-पत्नी के।" — 1 [उर्दू पाठ]: बैतुल माल के भ्रष्ट (फ़ासिद) होने के कारण इसे [वारिसों को] वापस कर दिया जाएगा, सिवाय पति-पत्नी के। (टी)

इस प्रकार, बैतुल माल का भ्रष्टाचार सहमति का विषय है, न कि हमारे अनुसार रिश्तेदार हिस्सेदारों पर 'रद्द' (अधिशेष की वापसी) का कारण, जिसे एक कनिष्ठ छात्र भी नहीं कहेगा। इसके अलावा, यदि यह एक कारण है, तो यह केवल शाफ़ईयों की सहमति से है, अन्यथा मलिकियों से यह वर्णित है कि वे भ्रष्टाचार की स्थिति में भी 'रद्द' नहीं करते हैं। अनिवार्य रूप से, 'रद्द अल-मुह्तार' में कहा गया है:

[अरबी पाठ]: "उनका कहना 'बैतुल माल के भ्रष्टाचार के कारण' उनके शब्द 'आम सहमति से' का कारण है, और यह स्पष्ट नहीं है क्योंकि मलिकी पंथ का प्रसिद्ध मत यह है कि यह [अधिशेष] बैतुल माल का है चाहे वह व्यवस्थित न भी हो।" — 2 [उर्दू पाठ]: लेखक का कथन "बैतुल माल के भ्रष्टाचार के कारण" उनके शब्द "आम सहमति" का तर्क है। यह स्पष्ट नहीं है क्योंकि इमाम मलिक के पंथ से यह प्रसिद्ध है कि 'ज़वी अल-फ़ुरूद' (निश्चित हिस्सेदारों) के निर्धारित हिस्सों के बाद बचा हुआ धन बैतुल माल का है, भले ही बैतुल माल व्यवस्थित न हो। (टी)

'तहतवी अला अद-दुर अल-मुख्तार' में कहा गया है:

[अरबी पाठ]: "उनका कहना 'बैतुल माल के भ्रष्टाचार के कारण आम सहमति से', यह कारण हमारे अनुसार 'रद्द' की राय को देखते हुए स्पष्ट नहीं है। क्योंकि हमारे अनुसार 'रद्द' बैतुल माल पर पूर्वता रखता है भले ही वह व्यवस्थित हो। और यदि यह उनके शब्द 'आम सहमति से' का कारण होता, तो भी यह स्पष्ट नहीं होता क्योंकि उस स्थिति में 'रद्द' की राय कुछ शाफ़ईयों की राय है, और मलिकी पंथ से प्रसिद्ध स्थिति यह है कि यह बैतुल माल के लिए है भले ही वह व्यवस्थित न हो।" — 3 [उर्दू पाठ]: मूल पाठ का कथन "बैतुल माल के भ्रष्टाचार के कारण आम सहमति से" - यह कारण हमारे अनुसार 'रद्द' की राय की ओर देखते हुए स्पष्ट नहीं है, क्योंकि हमारे अनुसार 'रद्द' बैतुल माल पर पूर्वता रखता है भले ही बैतुल माल व्यवस्थित हो। और यदि यह पाठ के शब्द "आम सहमति" का कारण है, तो भी यह स्पष्ट नहीं है क्योंकि इस मामले में 'रद्द' की राय कुछ शाफ़ईयों की राय है, और मलिकी पंथ से यह प्रसिद्ध है कि यह बैतुल माल के लिए है भले ही बैतुल माल व्यवस्थित न हो। (टी)

1 अद-दुर अल-मुख्तार, विरासत की किताब (किताब अल-फ़राइद), 'औल का अध्याय (बाब अल-'औल), मुज्तबाई प्रेस, दिल्ली, 2/361। 2 रद्द अल-मुह्तार, विरासत की किताब, 'औल का अध्याय, दार इह्या अत-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/502। 3 हाशियत अत-तहतवी अला अद-दुर अल-मुख्तार, विरासत की किताब, अल-मकतबा अल-अरबिया, क्वेटा, 4/394।

पृष्ठ 607/658

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

بیت المال الاعلی الزوجین۔ ۱ پر لوٹادیا جائے گا بوجہ بیت المال کے فاسد ہونے کے سوائے زوجین کے۔ (ت)

توفساد بیت المال علت اتفاق ہے نہ کہ ہمارے نزدیک ذی سہم نسبی پر رد کی علت جسے ادنٰی طالب علم بھی نہ کہے گا، پھر علت ہے تو صرف اتفاق شافعیہ کی ورنہ مالکیہ سے منقول کہ بحالِ فساد بھی رد نہیں کرتے۔ لاجرم ردالمحتار میں ہے :

قولہ لفساد بیت المال علۃ لقولہ اجماعاً ولا یظھر لان المشھور من مذھب مالك انہ لبیت المال وان لم یکن منتظماً - ۲ مصنف کا قول "بوجہ فساد بیت المال" علت ہے اس کے قول اجماعاً کی اور یہ ظاہر نہیں کیونکہ امام مالک کے مذہب سے مشہور ہے کہ ذوی الفروض کے فرضی حصوں سے بچا ہوا مال بیت المال کا ہے اگرچہ بیت المال منتظم نہ ہو۔ (ت)

طحطاوی علی الدرالمختار میں ہے :

قولہ اجماعاً لفساد بیت المال ھذہ العلۃ غیر ظاھرۃ بالنظر للقول بالرد عندنا فان الرد عندنا مقدم علی بیت المال وان کان منتظماً وان کان علۃ لقولہ اجماعاً لا یظھر ایضاً لان القول بالرد حینئذ قول بعض الشافعیۃ والمشھور من مذھب المالکیۃ انہ لبیت المال وان لم یکن منتظماً - ۳ متن کا قول "بالاجماع بوجہ فساد بیت المال" یہ علت ہمارے نزدیک رد کے قول کی طرف نظر کرتے ہوئے ظاہر نہیں کیونکہ ہمارے نزدیک رد بیت المال پر مقدم ہے اگرچہ بیت المال منتظم ہو اور اگر یہ متن کے قول اجماعاً کی علت ہو تو بھی ظاہر نہیں کیونکہ اس صورت میں رد کا قول بعض شافعیہ کا قول ہے ،

اور مالکیہ کے مذہب سے مشہور یہ ہے کہ وہ بیت المال کے لئے ہے اگرچہ بیت المال منتظم نہ ہو۔ (ت)

۱ الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۱ ۲ ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۵۰۲ ۳ حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الفرائض المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۴/ ۳۹۴

Fatawa Razawiyya Volume 25

Benefit 20: To consider the reason for the return (Radd) to the sharers by lineage to be the corruption of the public treasury (Bait-ul-Maal) is one of the worst corrupt notions. Firstly: According to our Imams, this is not a temporary matter accepted out of necessity; rather, after the agnates (Asabat), it is a superior and independent right that precedes even the kindred (Dhu al-Arham), let alone other lower ranks. Our scholars have established this from verses, hadiths, and sayings of the noble companions (may Allah be pleased with them), not out of desperation due to the corruption of the public treasury. It is stated in 'Tabyin al-Haqa'iq':

Arabic Text

Our proof is the saying of Allah the Blessed and Exalted: "And relatives by blood are nearer to one another in the Book of Allah." This refers to inheritance. Thus, return (Radd) to them is more worthy than to the public treasury or to the spouses, except for what is established for them (the spouses) by explicit text (Nass). It would follow that the return should be for all blood relatives since they are equal in this name (relative), except that the prescribed sharers (Ashab al-Fara'id) are preferred over other blood relatives because of the strength of their kinship. Do you not see that they are prioritized in inheritance? Thus, they are more entitled to the return. And from the perspective of the Sunnah, it is narrated that the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) visited Sa'd to inquire about his health. Sa'd said, "O Messenger of Allah (peace and blessings be upon you), I have wealth, and none inherits from me except my daughter..."

Urdu Translation

Our proof is this command of Allah the Blessed and Exalted: "And blood relatives are closer to each other in Allah's Book (the verse)." And that is inheritance; therefore, the return (Radd) to them will be superior to the public treasury and also superior to the spouses, except for that which is established for the spouses by explicit text (Nass). It is appropriate that the return of the remainder should be equal for all relatives because all are equal in this name (relative). However, the sharers (Ashab al-Fara'id) are prioritized over other relatives due to the strength of their kinship. Do you not see that they are prioritized in inheritance? So they will be more deserving of the return as well. And this ruling is also established by the Sunnah. It is narrated that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) came to visit Hazrat Sa'd (may Allah be pleased with him) in his illness. He (Sa'd) submitted, "O Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon you), I have some wealth, and I have no

Arabic Text

(to the end of the Hadith). The Messenger of Allah (peace and blessings of Allah be upon him) did not object to him limiting the inheritance to his daughter.

Page 608 of 658

Urdu Translation

heir except my one daughter" (Hadith). He limited the inheritance to his daughter, and the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) did not deny it. If...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

फ़ायदा 20: ख़ूनी वारिसों (असहाब-ए-फ़राइज़) पर माल की वापसी (रद्द) की वजह को बैतुल-माल के भ्रष्टाचार को मानना सबसे बड़ी ग़लतफ़हमियों में से एक है। अव्वल: हमारे इमामों के नज़दीक यह कोई अस्थायी बात नहीं है जिसे मजबूरी में माना गया हो, बल्कि असबा (पिता पक्ष के पुरुष रिश्तेदार) के बाद यह एक स्वतंत्र और प्रबल अधिकार है जो ज़ुल-अरहाम की रिश्तेदारी पर भी मुक़द्दम (प्रथम) है, न कि अन्य निचले स्तरों पर। हमारे विद्वानों ने इसे आयतों, हदीसों और सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के कथनों से साबित किया है, न कि बैतुल-माल के भ्रष्टाचार की मजबूरी से। 'तबयीन अल-हक़ायिक़' में है:

अरबी पाठ

हमारी दलील अल्लाह तबारक व तआला का यह इरशाद है: "और रिश्ते वाले अल्लाह की किताब में एक दूसरे से ज़्यादा क़रीब हैं।" और वह मीरास है। लिहाज़ा उन पर माल की वापसी (रद्द), बैतुल-माल से बेहतर होगी और मियाँ-बीवी से भी बेहतर होगी, सिवाय उसके जो उनके लिए साफ़ हुक्म (नस्स) से साबित है। और यह होना चाहिए कि बाक़ी बचे माल की वापसी तमाम रिश्तेदारों के लिए बराबर हो क्योंकि इस नाम (रिश्तेदार) में सब बराबर हैं। लेकिन फ़राएज़ वाले (असहाब-ए-फ़राइज़) अपनी रिश्तेदारी की मज़बूती की वजह से अन्य रिश्तेदारों पर मुक़द्दम हैं। क्या आप नहीं देखते कि वे मीरास में पहले आते हैं? इसलिए वे वापसी के भी ज़्यादा हक़दार होंगे। और सुन्नत के लिहाज़ से यह रिवायत है कि नबी (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हज़रत साद की बीमारपुरसी के लिए तशरीफ़ लाए। साद ने

उर्दू अनुवाद

हमारी दलील अल्लाह तबारक व तआला का यह इरशाद है: "और रिश्ते वाले अल्लाह की किताब में एक दूसरे से ज़्यादा क़रीब हैं (आयत)।" और वह मीरास है, लिहाज़ा उन पर वापसी (रद्द), बैतुल-माल से बेहतर होगी और मियाँ-बीवी से भी बेहतर होगी, सिवाय उसके जो मियाँ-बीवी के लिए नस्स (साफ़ हुक्म) से साबित है। और चाहिए कि बचे हुए माल की वापसी तमाम रिश्तेदारों के लिए बराबर हो क्योंकि इस नाम में सब बराबर हैं। मगर असहाब-ए-फ़राइज़ बाक़ी रिश्तेदारों पर अपनी क़राबत (रिश्तेदारी) की ताक़त की वजह से मुक़द्दम हैं। क्या तुम नहीं देखते कि वह मीरास में मुक़द्दम हैं? तो वह रद्द के भी ज़्यादा हक़दार होंगे। और यह हुक्म सुन्नत से भी साबित है। मरवी है कि नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) हज़रत साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के पास उनकी इयादत (बीमारपुरसी) के लिए तशरीफ़ लाए तो उन्होंने अर्ज़ की, "या रसूलल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम),

अरबी पाठ

कहा, "या रसूलल्लाह, मेरे पास माल है और मेरी एक बेटी के सिवा मेरा कोई वारिस नहीं है..." (हदीस का हिस्सा)। अल्लाह के रसूल (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने उनके अपनी बेटी तक मीरास को सीमित करने पर कोई आपत्ति नहीं की।

पृष्ठ 608 / 658

उर्दू अनुवाद

मेरा कुछ माल है और सिवाय मेरी एक बेटी के मेरा कोई वारिस नहीं" (हदीस)। उन्होंने अपनी बेटी पर मीरास को सीमित किया और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने इस पर इनकार नहीं फ़रमाया। अगर...

فائدہ ۲۰: قول ذی سہم نسبی پر رد کی علت ہمارے نزدیک فساد بیت المال ٹھہرانا اشد فاسدات ہے، اولاً: ہمارے ائمہ کے نزدیک وہ کوئی امر عارضی نہیں کہ بضرورت مانا گیا بلکہ عصوبت کے بعد حق راجح قول مستقل ہے کہ قرابت ذوی الارحام پر بھی مقدم ہے نہ کہ دیگر مراتب نازلہ۔ ہمارے علماء نے اسے آیت واحادیث وارشادات صحابہ کرام رضی اللہ تعالی عنہم سے ثابت فرمایا ہے نہ کہ فساد بیت المال کی ناچاری سے۔ تبیین الحقائق میں ہے:

| لنا قوله تبارك وتعالى واولو الارحام بعضهم اولى ببعض فى كتاب الله وهو الميراث فيكون اولى من بيت المال ومن الزوجين الا فيما ثبت لهما بالنص وكان ينبغى ان يكون ذلك لجميع ذوى الارحام لاستوائهم فى هذا الاسم الا ان اصحاب الفرائض قدموا على غيرهم من ذوى الارحام لقوة قرابتهم الا ترى انهم يقدمون فى الارث فكانوا احق به ومن حيث السنة ماروى ان النبى صلى الله تعالى عليه وسلم دخل على سعد يعوده فقال يارسول الله صلى الله عليك وسلم ان لى مالا ولا يرثنى الا ابنتى الحديث ولم ينكر عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم حصر الميراث على ابنته | ہماری دلیل اللہ تبارک وتعالی کا یہ ارشاد ہے "اور رشتہ والے اللہ کی کتاب میں ایک دوسرے سے زیادہ قریب ہیں الآیۃ"۔ اور وہ میراث ہے چنانچہ ان پر رد، بیت المال سے اولی ہوگا اور زوجین سے بھی اولی ہوگا سوائے اس کے جو زوجین کے لئے نص سے ثابت ہے اور چاہئے کہ بچے ہوئے کا رد تمام رشتہ داروں کے لئے برابر ہو کیونکہ اس نام میں سب برابر ہیں مگر اصحاب فرائض باقی رشتہ داروں پر اپنی قرابت کی قوت کی وجہ سے مقدم ہیں۔ کیا تو نہیں دیکھتا کہ وہ میراث میں مقدم ہیں تو وہ رد کے بھی زیادہ حقدار ہوں گے اور یہ حکم سنت سے بھی ثابت ہے۔ مروی ہے کہ نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضرت سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے پاس ان کی عیادت کے لئے تشریف لائے تو

انہوں نے عرض کی یارسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیک وسلم میرا کچھ مال ہے اور سوائے میری ایک بیٹی کے میرا کوئی وارث نہیں (الحدیث) انہوں نے اپنی بیٹی پر میراث کو منحصر کیا اور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے اس پر انکار نہیں فرمایا۔ اگر |

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic Box]: If the ruling were not so, he (the Prophet ﷺ) would have surely objected and not allowed him to remain in error, especially in a position where clarification was necessary. Similarly, it is narrated that a woman came to the Holy Prophet ﷺ and said, "O Messenger of Allah! I gave a slave girl as charity to my mother. Now my mother has passed away and the slave girl remains." He ﷺ replied, "Your reward is established, and she has returned to you through inheritance." He made the slave girl return to her by the ruling of inheritance, and this is 'Ar-Radd' (Return).[1]

[Urdu Box]: If the ruling were not so, you [the Prophet ﷺ] would have surely objected and not allowed them to continue in error, especially when a clarification was needed. Likewise, it is narrated that a woman came to the service of the Holy Prophet ﷺ and said, "O Messenger of Allah ﷺ! I gave a slave girl as charity to my mother; now my mother has passed away and the slave girl remains." You [the Prophet ﷺ] said, "Your reward is confirmed, and that slave girl has returned to you in inheritance." So, you returned the slave girl to her as an inheritance, and this is 'Radd'. (T)

I say: The first hadith is from Sahih Bukhari and the second hadith was narrated by Abd al-Razzaq in 'Musannaf', Sa'id ibn Mansur in 'Sunan', and Ibn Jarir in 'Tahdhib al-Athar' on the authority of Buraidah bin al-Husaib al-Aslami (may Allah be pleased with him). Its words are as follows:

[Arabic Box]: So he (the Prophet ﷺ) said: "For you is your reward, and the inheritance has returned her to you."[2]

[Urdu Box]: The Messenger of Allah ﷺ said, "Your reward is established for you, and inheritance has returned that slave girl to you." (T)

These words, along with the mentioned words from 'Tabyin', are more indicative of the objective, as is not hidden. (T) Allama Sayyid Sharif, after arguing from the noble verse, drew an even more refined argument from the first hadith and added some other grand hadiths. He states:

[Arabic Box]: And also, when the Holy Prophet ﷺ visited Sa'd ibn Abi Waqqas...

[Urdu Box]: When the Holy Prophet ﷺ [visited] Hazrat Sa'd ibn Abi Waqqas (may Allah be pleased with him) for...

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Fara'id, Al-Matba'at al-Kubra al-Amiriyya, Bulaq, Egypt, 6/74. [2] Kanz al-Ummal with codes 'M', 'Z' p. __ and Ibn Jarir in At-Tahdhib, Hadith 30702, Muassasat ar-Risalah, Beirut, 11/83.

फतावा रज़विया जिल्द २५

[अरबी बॉक्स]: यदि कानूनी आदेश ऐसा न होता, तो वह (नबी ﷺ) निश्चित रूप से आपत्ति करते और उन्हें गलती पर नहीं रहने देते, विशेष रूप से तब जब स्पष्टीकरण की आवश्यकता हो। इसी प्रकार वर्णित है कि एक महिला नबी-ए-करीम ﷺ की सेवा में आई और कहा, "हे अल्लाह के रसूल! मैंने अपनी माँ को एक दासी दान (सदक़ा) में दी थी। अब मेरी माँ का निधन हो गया है और वह दासी बाकी है।" उन्होंने ﷺ फरमाया, "तुम्हारा पुण्य (अज्र) स्थापित हो चुका है और वह दासी विरासत के नियम से तुम्हारे पास वापस आ गई है।" उन्होंने विरासत के नियम से दासी को उसकी ओर वापस लौटा दिया, और यही 'रद्द' (लौटाना) है।[1]

[उर्दू बॉक्स]: यदि आदेश ऐसा न होता तो आप निश्चित रूप से इनकार फरमाते और उन्हें गलती पर बरकरार न रहने देते, विशेष रूप से जबकि स्पष्टीकरण की आवश्यकता हो। इसी प्रकार वर्णित है कि एक महिला नबी-ए-करीम ﷺ की सेवा में आई और कहा, "हे अल्लाह के रसूल ﷺ! मैंने अपनी माँ को एक दासी दान दी थी, अब मेरी माँ का निधन हो गया है और वह दासी बाकी रह गई है।" तो आपने फरमाया, "तुम्हारा पुण्य स्थापित हो चुका है और वह दासी विरासत में तुम्हारी ओर लौट आई है।" तो आपने विरासत के तौर पर वह दासी उसकी ओर लौटाई, और यही 'रद्द' है। (त)

मैं कहता हूँ: पहली हदीस सहीह बुखारी की है और दूसरी हदीस अब्दुल रज्जाक ने 'मुसन्नाफ' में, सईद इब्न मंसूर ने 'सुनन' में और इब्न जरीर ने 'तहजीबुल आसार' में बुरैदा बिन अल-हसीब अल-अस्लमी (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) से रिवायत की है, और इसके शब्द इस प्रकार हैं:

[अरबी बॉक्स]: अल्लाह के रसूल ﷺ ने फरमाया: "तुम्हारे लिए तुम्हारा पुण्य है और विरासत ने उसे तुम्हारी ओर लौटा दिया है।"[2]

[उर्दू बॉक्स]: अल्लाह के रसूल ﷺ ने फरमाया, "तुम्हारे लिए तुम्हारा पुण्य स्थापित है और वह दासी विरासत ने तुम्हारी ओर लौटा दी है।" (त)

ये शब्द और 'तबीन' के पूर्वोक्त शब्द उद्देश्य को अधिक स्पष्ट रूप से दर्शाते हैं, जैसा कि छुपा हुआ नहीं है। (त) अल्लामा सैयद शरीफ ने पवित्र आयत से तर्क करने के बाद, पहली हदीस से और भी उत्तम तरीके से तर्क दिया और कुछ अन्य महान हदीसें भी जोड़ीं। वे फरमाते हैं:

[अरबी बॉक्स]: और यह भी, जब नबी-ए-करीम ﷺ हज़रत साद बिन अबी वक़्क़ास के हाल-चाल पूछने गए...

[उर्दू बॉक्स]: जब नबी-ए-करीम ﷺ हज़रत साद बिन अबी वक़्क़ास (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की...

---

1. तबीन अल-हक़ा'इक, किताब अल-फराइज़, अल-मत्बतुल कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक, मिस्र, ६/७४
2. कंज़ुल उम्माल संदर्भ 'म', 'ज़' के साथ पृ. __ और इब्न जरीर अत-तहजीब में हदीस ३०७·२, मुअस्ससतुर रिसाला बेरूत ११/८३

पेज ६०९/६५८

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

[Arabic Box]: ولولا ان الحكم كذلك لانكر عليه ولم يقره على الخطأ لاسيما في موضع الحاجة الى البيان وكذا روى ان امرأة اتت الى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم فقالت يارسول الله انى تصدقت على امى بجارية فماتت امى وبقيت الجارية فقال وجب اجرك ورجعك اليك فى الميراث جعل الجارية راجعة اليها بحكم الميراث وهذا هو الرد۔ 1

[Urdu Box]: حکم ایسا نہ ہوتا تو آپ ضرور انکار فرماتے اور انہیں خطا پر برقرار نہ رہنے دیتے خصوصاً جبکہ بیان کی ضرورت ہو۔ یونہی مروی ہے کہ ایک عورت نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی خدمت میں آئی اور کہا یارسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم میں نے اپنی ماں پر ایک لونڈی صدقہ کی اب میری ماں فوت ہوگئی اور وہ لونڈی باقی رہ گئی تو آپ نے فرمایا تیرا اجر ثابت ہو چکا اور وہ لونڈی میراث میں تیری طرف لوٹ آئی۔ تو آپ نے بطورِ میراث وہ لونڈی اس کی طرف لوٹائی، اور یہی رَد ہے۔(ت)

اقول: پہلی حدیث صحیح بخاری کی ہے اور دوسری حدیث عبدالرزاق نے مصنف اور سعید ابن منصور نے سنن اور ابن جریر نے تہذیب الآثار میں اور بریدہ بن الحصیب الاسلمی رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت کی ہے اور اس کے لفظ یہ ہیں :

[Arabic Box]: فقال صلى الله تعالىٰ عليه وسلم لك اجرك وردها عليك الميراث۔ 2

[Urdu Box]: رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا تیرے لئے تیرا اجر ثابت ہے اور وہ لونڈی میراث نے تیری طرف لوٹا دی۔(ت)

یہ لفظ، لفظِ مذکور تبیین سے ادل علی المقصود ہیں کما لایخفی (جیسا کہ پوشیدہ نہیں۔ت) علامہ سید شریف نے آیت کریمہ سے استدلال کر کے حدیث اول سے اور زیادہ نفیس وجہ سے استدلال کیا اور بعض اور احادیث جلیلہ زائد کیں، فرماتے ہیں:

[Arabic Box]: وایضاً لما دخل صلی اللہ تعالی علیہ وسلم علی سعد بن ابی وقاص یعودہ

[Urdu Box]: جب نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم حضرت سعد بن ابی وقاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی

---

1 تبیین الحقائق کتاب الفرائض المطبعة الکبری الامیریة بولاق مصر ۶/ ۷۴ 2 کنز العمال بر مزعب ص وابن جریر في التهذیب حدیث ۳۰۷۰۲ موسسة الرساله بیروت ۱۱/ ۸۳

Sa'd said: "Indeed, none inherits from me except a daughter of mine, so should I bequeath all my property?" He (the Prophet ﷺ) said: "No." He said: "Should I bequeath half of it?" He said: "No." (until the end of the Hadith) until he (Peace and blessings be upon him) said: "One third, and one third is a lot." It has become apparent that Sa'd believed that a daughter inherits all the property, and the Prophet (Peace and blessings be upon him) did not deny this, but forbade him from bequeathing more than one-third, even though he had no heir other than one daughter. This points to the correctness of the doctrine of 'Radd' (return), because if she were not entitled to more than a half through Radd, it would have been permissible for him to bequeath the remaining half. And in the Hadith of Amr bin Shu'ayb, from his father, from his grandfather, it is narrated that the Prophet (Peace and blessings be upon him) made the woman who underwent 'Li'an' (mutual imprecation) the heir to all of her child's property, and this can only be through 'Radd'. And in the Hadith of Wathila bin al-Asqa', it is narrated that the Messenger of Allah (Peace and blessings be upon him) said: "A woman collects the inheritance of her foundling (Laqit) and her manumitted slave."

[Translation of the Urdu Text Column]: When [the Prophet ﷺ] came to visit, Hazrat Sa'd (may Allah be pleased with him) said: "I have no heir except one daughter, should I bequeath all my wealth?" The Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) said: "No." He submitted: "Should I bequeath half?" You said: "No" (Hadith), until the Holy Prophet (Peace and blessings be upon him) said: "A third is better, and a third is plenty." From this Hadith, it appeared that Hazrat Sa'd (may Allah be pleased with him) believed that a daughter could be the heir to all the property, and the Holy Prophet (Peace and blessings of Allah be upon him) did not deny it, but he forbade him from bequeathing more than one-third of the property despite the fact that he had no heir except one daughter. This is proof that the saying regarding 'Radd' is correct because if that daughter was not entitled to more than half through 'Radd', then a testament for half would have been permissible for them. Amr bin Shu'ayb narrates from his father and he from his grandfather that the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) made a woman who underwent Li'an the heir to all the property of her child. And this can only happen through 'Radd'. And in the Hadith of Wathila bin Asqa, it is mentioned that the Messenger of Allah (Peace and blessings of Allah be upon him) said that a woman inherits from her foundling, i.e., a child found lost, and her manumitted slave...

साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा: "निश्चित रूप से, मेरी एक बेटी के अलावा मेरा कोई वारिस नहीं है, तो क्या मैं अपनी पूरी संपत्ति की वसीयत कर दूँ?" उन्होंने (नबी ﷺ) ने कहा: "नहीं।" उन्होंने कहा: "क्या मैं इसके आधे हिस्से की वसीयत कर दूँ?" उन्होंने कहा: "नहीं।" (हदीस के अंत तक) यहाँ तक कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फरमाया: "एक तिहाई, और एक तिहाई बहुत है।" इससे स्पष्ट हुआ कि हज़रत साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का विश्वास था कि बेटी पूरी संपत्ति की वारिस बन सकती है और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने इसका खंडन नहीं किया, और उन्हें एक तिहाई से अधिक की वसीयत करने से मना किया, बावजूद इसके कि उनके पास एक बेटी के अलावा कोई और वारिस नहीं था। तो यह इस बात का प्रमाण है कि 'रद्द' (लौटाने) का मत सही है क्योंकि अगर वह रद्द के माध्यम से आधे से अधिक की हकदार नहीं होती, तो उनके लिए आधे हिस्से की वसीयत करना जायज़ होता। और अम्र बिन शुऐब की हदीस में अपने पिता से, उन्होंने अपने दादा से रिवायत की है कि हुज़ूर ﷺ ने लआन करने वाली औरत को उसके बच्चे की पूरी संपत्ति का वारिस बनाया, और यह केवल 'रद्द' के ज़रिए ही मुमकिन है। और वाथिला बिन अल-असक़ा की हदीस में है कि रसूलुल्लाह ﷺ ने फरमाया: "औरत अपने लक़ीत (पाए हुए लावारिस बच्चे) और अपने आज़ाद किए हुए (गुलाम) की विरासत हासिल करती है।"

[उर्दू पाठ स्तंभ का अनुवाद]: जब [नबी ﷺ] अयादत करने तशरीफ़ लाए तो हज़रत साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने कहा: "सिवाय एक बेटी के मेरा कोई वारिस नहीं, क्या मैं अपने तमाम माल की वसीयत कर दूँ?" रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया कि "नहीं।" उन्होंने अर्ज़ की: "आधे की वसीयत कर दूँ?" आप ने फ़रमाया: "नहीं" (अल-हदीस), यहाँ तक कि हुज़ूर (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया: "तिहाई बेहतर है और तिहाई बहुत है।" इस हदीस से ज़ाहिर हुआ कि हज़रत साद (रज़ियल्लाहु अन्हु) का एतकाद (विश्वास) था कि बेटी तमाम माल की वारिस बन सकती है और नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने इनकार नहीं फ़रमाया और आप ने तिहाई माल से ज़ायद की वसीयत से उन्हें मना फ़रमाया बावजूद इसके कि सिवाय एक बेटी के उनका कोई वारिस नहीं था, तो यह दलील है इस बात पर कि 'रद्द' का कौल (कथन) सही है क्योंकि अगर वह बेटी बज़रिया-ए-रद्द आधे से ज़ायद की मुस्तहिक न होती तो उनके लिए आधे की वसीयत जायज़ होती। अम्र बिन शुऐब अपने बाप से और वह उनके दादा से रिवायत करते हैं कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने लआन वाली औरत को अपने वलद (संतान) के तमाम माल का वारिस बनाया। और यह

बज़रिया-ए-रद्द ही हो सकता है। और वाथिला बिन असक़ा की हदीस में है कि रसूलुल्लाह (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) ने फ़रमाया कि औरत अपने लकीत यानी जो बच्चा उसे गुमशुदा मिला है और अपने आज़ाद शुदा...

पृष्ठ 610/658

قال سعد اما انه لایرثنی الا ابنة لی فاوصی بجمیع مالی قال لا قال فاوصی بنصفه قال لا الحدیث الٰی ان قال صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم الثلث خیر والثلث کثیر فقد ظهر ان سعدا اعتقد ان البنت ترث جمیع المال ولم ینکر صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ومنعه عن الوصیة بمأزاد علی الثلث مع انه لا وارث له الا ابنة واحدة فدل ذلك علی صحة القول بالرد اذ لو لم تستحق الزیادة علی النصف بالرد تجوز له الوصیة بالنصف وفی حدیث عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده انه صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم ورث الملاعنة ای جمیع المال عن ولدها ولا یکون ذلك الا بطریق الرد وفی حدیث واثلة بن الاسقع انه صلی اللہ تعالٰی علیه وسلم قال تحرز المرأة میراث لقیطها وعتیقها۔

عیادت کرنے تشریف لائے تو حضرت سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کہا سوائے ایک بیٹی کے میرا کوئی وارث نہیں، کیا میں اپنے تمام مال کی وصیت کر دوں؟ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ نہیں۔ انہوں نے عرض کی: نصف کی وصیت کر دوں؟ آپ نے فرمایا: نہیں (الحدیث) یہاں تک کہ حضور علیہ الصلوۃ والسلام نے فرمایا: تہائی بہتر ہے اور تہائی بہت ہے۔ اس حدیث سے ظاہر ہوا کہ حضرت سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا اعتقاد تھا کہ بیٹی تمام مال کی وارث بن سکتی ہے اور نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے انکار نہیں فرمایا اور آپ نے تہائی مال سے زائد کی وصیت سے انہیں منع فرمایا باوجودیکہ سوائے ایک بیٹی کے ان کا کوئی وارث نہیں تھا، تو یہ دلیل ہے اس بات پر کہ رد کا قول صحیح ہے کیونکہ اگر وہ بیٹی بذریعہ رد نصف سے زائد کی مستحق نہ ہوتی تو ان کے لئے نصف کی وصیت جائز ہوتی۔ عمرو بن شعیب اپنے باپ سے اور وہ ان کے دادا سے روایت کرتے ہیں کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے لعان والی عورت کو اپنی ولد کے تمام مال کا وارث بنایا۔ اور یہ بذریعہ رد ہی ہو سکتا ہے۔ اور واثلہ بن اسقع کی

حدیث میں ہے کہ رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نے فرمایا کہ عورت اپنے لقیط یعنی جو بچہ اسے گم شدہ ملا ہے اور اپنے آزاد شدہ

صفحہ 610 از 658

Fatawa Razawiyya Volume 25

[Arabic]: والابن الذى لو عنت به 1 [Urdu]: She gathers (takes) the inheritance of a male or female slave and her son for whom 'li'an' (mutual imprecation) was performed against that woman. (T)

Secondly: It is stated in Sirajiyya, Tabyeen, and general Hanafi books: [Arabic]: هو قول عامة الصحابة رضى الله تعالى عنهم و به اخذ اصحابنا۔ 2 [Urdu]: This is the saying of the generality of the Companions (may Allah be pleased with them), and our scholars have taken from it. (T)

I say: Imam Sufyan Thawri in 'Kitab al-Faraid', Abd al-Razzaq in 'Musannaf', and Sa'id bin Mansur in 'Sunan' narrate from Amir ash-Sha'bi: [Arabic]: قال كان على كرم الله تعالى وجهه يرد على كل ذي سهم سهمه الا الزوج والمرأة۔ 3 [Urdu]: Hadrat Ali al-Murtaza (may Allah honor him) said: The surplus will be returned to every fixed-share heir according to their share, except for the husband and the wife. (T)

Sa'id bin Mansur and Bayhaqi narrate from them: [Arabic]: ان عليا رضى الله تعالى عنه قال فى ابن الملاعنه ترك اخاه و امه لامه الثلث ولاخيه السدس ومابقى فهو رد عليهما بحساب ما ورثا۔ 4 [Urdu]: Indeed, Hadrat Ali al-Murtaza (may Allah be pleased with him) said about the son of a woman involved in 'li'an' who died leaving behind a brother and a mother: His mother's share is one-third of the total property, while the brother's share is one-sixth. Whatever remains after that will be returned to both of them according to their inheritance shares. (T)

The great Imam Tahawi narrates from Suwayd bin Ghaflah: [Arabic]: ان رجلا مات وترك ابنة [Urdu]: A man passed away leaving behind a daughter...

[Footnotes]: 1. Al-Sharifiyah Sharh al-Sirajiyyah, Chapter on 'al-Radd', Alimi Press, inside Lohari Gate, Lahore, p. 57. 2. Tabyin al-Haqa'iq, Book of Faraid, Al-Matba'ah al-Kubra al-Amiriyah, Bulaq, Egypt, 6/276. 3. Al-Musannaf by Abd al-Razzaq, Book of Faraid, Hadith 9128, Al-Majlis al-Ilmi, Beirut, 10/286. 4. Al-Sunan al-Kubra, Book of Faraid, Chapter on Inheritance of the Child of 'Li'an', Dar Sader, Beirut, 6/258.

फतावा रज़विया जिल्द 25

[अरबी]: والابن الذی لو عنت به 1 [उर्दू]: वह गुलाम या दासी और अपने उस बेटे की विरासत को समेट लेती है जिसके कारण उस औरत के साथ लान (li'an) किया गया था। (त)

दूसरा: सिराजिया, तबयीन और आम हनफी किताबों में है: [अरबी]: هو قول عامة الصحابة رضی الله تعالی عنهم و به اخذ اصحابنا۔ 2 [उर्दू]: आम सहाबा (रज़ियल्लाहु अन्हुम) का ही कौल है और हमारे असहाब ने इसी से अखाज़ किया (लिया) है। (त)

मैं कहता हूँ: इमाम सुफ़यान सौरी 'किताबुल फ़राएज़' में और अब्दुर रज़्ज़ाक 'मुसन्निफ़' में और सईद बिन मंसूर 'सुनन' में आमिर शाबी से रावी हैं: [अरबी]: قال کان علی کرم الله تعالی وجهه یرد علی کل ذي سهم سهمه الا الزوج والمرأة۔ 3 [उर्दू]: हज़रत अली मुर्तज़ा (करमल्लाहु वज्हहुल करीम) ने फरमाया कि हर हिस्सेदार (ज़ी फर्ज़) पर उसका हिस्सा लौटाया (रद किया) जाएगा, सिवाय शौहर और बीवी के। (त)

सईद बिन मंसूर और बैहक़ी उन्हीं से रावी हैं: [अरबी]: ان علیا رضی الله تعالی عنه قال فی ابن ملاعنه ترك اخاه و امه لامه الث ث ولاخیه السدس ومابقی فهو رد علیهما بحساب ماللاعنه ورثا۔ 4 [उर्दू]: बेशक हज़रत अली मुर्तज़ा (रज़ियल्लाहु तआला अन्हु) ने लान वाली औरत के ऐसे बेटे के बारे में फरमाया जो एक भाई और माँ छोड़ कर मर गया कि उसकी माँ का हिस्सा कुल माल से तिहाई है जबकि भाई का हिस्सा छठा है और जो बाकी बचा वो उन दोनों पर उनके मीरास वाले हिस्से के हिसाब के मुताबिक रद होगा। (त)

इमाम अजल तहावी सुवैद बिन ग़फ़्ला से रावी हैं: [अरबी]: ان رجلا مات وترك ابنة [उर्दू]: एक मर्द फ़ौत हुआ जिसके पसमांदगान में एक बेटी...

[फुटनोट्स]: 1. अल-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, बाब अर-रद्द, मतबा अलीमी, अंदुरून लोहारी गेट, लाहौर, पृष्ठ 57। 2. तबयीनुल हक़ाएक, किताबुल फ़राएज़, अल-मतबा अल-कुबरा अल-अमीरिया, बुलाक़, मिस्र, 6/276। 3. अल-मुसन्निफ़ ले-अब्दुर रज़्ज़ाक, किताबुल फ़राएज़, हदीस 9128, अल-मजलिस अल-इल्मी, बेरुत, 10/286। 4. अल-सुनन अल-कुबरा, किताबुल फ़राएज़, बाब मीरास वलद-उल-मुलाआना, दार सादर, बेरुत, 6/258।

पृष्ठ 611 का 658

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

والابن الذی لو عنت بہ 1 غلام یالونڈی اور اپنے اس بیٹے جس کے سبب اس عورت کے ساتھ لعان کیا گیا کی میراث کو سمیٹ لیتی ہے۔ (ت)

ثانیا: سراجیہ و تبیین وعامہ کتب حنفیہ میں ہے : ھو قول عامۃ الصحابۃ رضی اللہ تعالی عنھم و بہ اخذ اصحابنا۔ 2 عام صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کا ہی قول ہے اور ہمارے اصحاب نے اسی سے اخذ کیا ہے۔ (ت)

اقول : امام سفیان ثوری کتاب الفرائض اور عبدالرزاق مصنف اور سعید بن منصور سنن میں عامر شعبی سے راوی : قال کان علی کرم اللہ تعالی وجھہ یرد علی کل ذي سھم سھمہ الا الزوج والمرأۃ۔ 3 حضرت علی مرتضی کرم اللہ وجہہ الکریم نے فرمایا ہر ذی فرض پر اس کا حصہ رَد کیا جائے گا سوائے شوہر اور بیوی کے۔ (ت)

سعید بن منصور و بیہقی انہیں سے راوی : ان علیا رضی اللہ تعالی عنہ قال فی ابن الملاعنہ ترك اخاہ و امہ لامہ الثلث ولاخیہ السدس ومابقی فھو رد علیھما بحساب ما ورثا۔ 4 بیشک حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے لعان والی عورت کے ایسے بیٹے کے بارے میں فرمایا جو ایک بھائی اور ماں چھوڑ کر مرگیا کہ اس کی ماں کا حصہ کل مال سے تہائی ہے جبکہ بھائی کا حصہ چھٹا ہے اور جو باقی بچاوہ ان دونوں پر ان کے میراث والے حصہ کے حساب کے مطابق رَد ہوگا۔ (ت)

امام اجل طحاوی سوید بن غفلہ سے راوی : ان رجلا مات وترك ابنۃ ایک مرد فوت ہوا جس کے پسماندگان میں ایک بیٹی...

1 الشريفة شرح السراجية باب الرد مطبع عليمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۵۷ 2 تبيين الحقائق كتاب الفرائض المطبعة الكبرى الاميريہ بولاق مصر ۲۷۶/۶ 3 المصنف لعبدالرزاق كتاب الفرائض حديث ۹۱۲۸ المجلس العلمی بيروت ۱۰ / ۲۸۶ 4 السنن الكبرى كتاب الفرائض باب ميراث ولدالملاعنة دار صادر بيروت ۶ / ۲۵۸

Fatawa Rizvia Volume 25

...and a wife and his freed slave. Suwayd said, "I was sitting with 'Ali (may Allah Almighty honor him) when a similar case was brought to him. He gave the daughter half and the wife an eighth, then he returned the remainder to the daughter and did not give the freed slave anything." 1	**...and a wife and his freed slave. Suwayd said, "I was sitting with 'Ali (may Allah Almighty honor him) when a similar case was brought to him. He gave the daughter half and the wife an eighth, then he returned the remainder to the daughter and did not give the freed slave anything." (T)**

Bayhaqi narrated it briefly:

'Ali (may Allah Almighty be pleased with him) used to give the daughter half and the wife an eighth and return the remainder to the daughter. 2	**Hadrat 'Ali (may Allah Almighty be pleased with him) used to give the deceased's daughter half of the total property and the wife one-eighth, and he would return the remainder to the daughter. (T)**

Sa'id ibn Mansur narrated from Imam Sha'bi:

It was said to him that Abu 'Ubaydah made a sister inherit the entire property. Sha'bi said, "One who is better than Abu 'Ubaydah had done that; 'Abdullah ibn Mas'ud (may Allah Almighty be pleased with him) used to do that." 3	**It was said to Imam Sha'bi regarding Hadrat Abu 'Ubaydah that he made the sister the heir to the entire property. Imam Sha'bi replied that someone better than Abu 'Ubaydah had done so; Hadrat 'Abdullah ibn Mas'ud (may Allah Almighty be pleased with him) used to do this. (T)**

It is in Sunan al-Bayhaqi:

From Jarir from al-Mughirah from his companions regarding the saying of Zayd ibn Thabit and 'Ali ibn Abi Talib.	**Jarir narrated from Mughirah, who narrated from his companions regarding Hadrat Zayd ibn Thabit and Hadrat 'Ali ibn Abi Talib.**

1. Sharh Ma'ani al-Athar, Kitab al-Fara'id, Bab Mawarith Dhuwi al-Arham, H.M. Sa'id Company Karachi 2/471
2. Al-Sunan al-Kubra, Kitab al-Fara'id, Bab al-Mirath bi'l-Wala, Dar Sader Beirut 6/222

3. Kanz al-'Ummal with symbol Sa code 30568, Mu'assasat al-Risalah Beirut 11/46

फतावा-ए-रजविया जिल्द 25

...और एक पत्नी और उसका एक आज़ाद किया हुआ गुलाम। सुवैद ने कहा, "मैं हज़रत अली (अल्लाह तआला उनके चेहरे को मुकर्रब करे) के पास बैठा था कि एक महिला ऐसा ही मामला लेकर आई, तो आपने मरने वाले व्यक्ति की बेटी को आधा और उसकी पत्नी को आठवां हिस्सा दिया, फिर जो बच गया वह उसकी बेटी को वापस कर दिया और उसके आज़ाद किए गए गुलाम को कुछ नहीं दिया।" 1

एक पत्नी और एक उसका आज़ाद किया हुआ गुलाम है, हज़रत सुवैद ने कहा कि मैं हज़रत अली करम अल्लाह तआला वजहुल करीम के पास बैठा हुआ था कि आपके पास एक खातून ऐसा ही क़िस्सा ले कर आईं तो आपने मरने वाले शख़्स की बेटी को निस्फ़ और उसकी बीवी को आठवां हिस्सा दिया, फिर जो बच गया वो उसकी बेटी पर रद्द फ़रमा दिया और उसके आज़ाद शुदा गुलाम को कुछ नहीं दिया। (त)

बैहक़ी ने इसे संक्षेप में रिवायत किया है:

हज़रत अली (रज़ियल्लाहु अन्हु) मरने वाले की बेटी को आधा और पत्नी को आठवां हिस्सा देते थे और शेष बेटी को वापस कर देते थे। 2

हज़रत अली रज़ियल्लाहु तआला अन्हु मरने वाले की बेटी को कुल माल का निस्फ़ और बीवी को कुल माल का आठवां हिस्सा देते थे और बाक़ी को बेटी पर रद्द फ़रमा देते थे। (त)

सईद बिन मंसूर ने इमाम शा'बी से रिवायत की है:

हज़रत अबू उबैदा के बारे में इमाम शा'बी से कहा गया कि उन्होंने बहन को पूरी संपत्ति का वारिस बनाया है, तो इमाम शा'बी ने फरमाया कि जो अबू उबैदा से बेहतर है उसने ऐसा किया है, हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ऐसा करते थे। 3

हज़रत अबू उबैदा के बारे में इमाम शा'बी को कहा गया कि उन्होंने बहन को कुल माल का वारिस बनाया है तो इमाम शा'बी ने फ़रमाया कि जो अबू उबैदा से बेहतर है उसने ऐसा किया है हज़रत अब्दुल्लाह बिन मसूद रज़ियल्लाहु तआला अन्हु ऐसा करते थे। (त)

सुनन बैहक़ी में है:

जरीर से रिवायत है, मुग़ीरा से, उन्होंने अपने साथियों से, हज़रत ज़ैद बिन साबित और हज़रत अली बिन अबी तालिब के बारे में।

जरीर ने मुग़ीरा से उन्होंने आपके अस्हाब से हज़रत ज़ैद बिन साबित, हज़रत अली बिन अबी तालिब

1. शरह मानी अल-आसार किताबुल फ़राइज़ बाब मवारिस ज़वी अल-अरहाम एच.एम. सईद कंपनी कराची 2/471
2. अल-सुनन अल-कुबरा किताबुल फ़राइज़ बाब अल-मीरास बिल-वला दार सादिर बेरुत 6/222
3. कन्ज़ुल उम्माल बरमज़ सा हदीस 30568 मुअस्ससतुर रिसाला बेरुत 11/46

पेज 612 का 658

وامراۃ و مولاہ قال سوید انی جالس عند علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم اذ جاءتہ فاعطی ابنتہ النصف و امراتہ الثمن ثم رد مابقی علی ابنتہ ولم یعط المولٰی شیئاً ۔ 1

ایک بیوی اور ایک اس کا آزاد کیا ہوا غلام ہے، حضرت سوید نے کہا کہ میں حضرت علی کرم اللہ تعالٰی وجہہ الکریم کے پاس بیٹھا ہوا تھا کہ آپ کے پاس ایک خاتون ایسا ہی قصہ لے کر آئی تو آپ نے مرنے والے شخص کی بیٹی کو نصف اور اس کی بیوی کو آٹھواں حصہ دیا، پھر جو بچ گیا وہ اس کی بیٹی پر رد فرما دیا اور اس کے آزاد شدہ غلام کو کچھ نہیں دیا ۔ (ت)

بیہقی نے اسے مختصراً روایت کیا :

کان علی رضی اللہ تعالٰی عنہ یعطی الابنۃ النصف و المراۃ الثمن و یرد مابقی علی الابنۃ۔ 2

حضرت علی رضی اللہ تعالٰی عنہ مرنے والے کی بیٹی کو کل مال کا نصف اور بیوی کو کل مال کا آٹھواں حصہ دیتے تھے اور باقی کو بیٹی پر رد فرما دیتے تھے۔ (ت)

سعید بن منصور نے امام شعبی سے روایت کی :

انہ قیل لہ ان اباعبیدۃ ورث اختا المال کلہ فقال الشعبي من ھو خیر من ابي عبیدۃ قد فعل ذلك کان عبداللہ بن مسعود یفعل ذلك ۔ 3

حضرت ابوعبیدہ کے بارے میں امام شعبی کو کہا گیا کہ انہوں نے بہن کو کل مال کا وارث بنایا ہے تو امام شعبی نے فرمایا کہ جو ابو عبیدہ سے بہتر ہے اس نے ایسا کیا ہے حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ ایسا کرتے تھے۔ (ت)

سنن بیہقی میں ہے :

عن جریر عن المغیرة عن اصحابه فی قول زید بن ثابت وعلی بن ابی طالب

جریر نے مغیرہ سے انہوں نے آپ کے اصحاب سے حضرت زید بن ثابت، حضرت علی بن ابی طالب

1 شرح معانی الآثار کتاب الفرائض باب ماریث ذوی الارحام ایچ ایم سعید کمپنی کراچی ۲/ ۴۷۱ 2 السنن الکبری کتاب الفرائض باب المیراث بالولاء دار صادر بیروت ۶/ ۲۲۲ 3 کنز العمال برمز ص حدیث ۳۰۵۶۸ موسسة الرساله بیروت ۱۱/ ۴۶

Fatawa Rizvia, Volume 25

وعبد الله بن مسعود رضی الله تعالی عنهم اذا ترك المتوفی اباه ولم یترك احدا غیره فله المال۔ [1]

And it is narrated from Hadrat 'Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with them) regarding this saying: that when a deceased person leaves behind only a father and no other heir, then the entire property belongs to the father. (T)

Abdur Razzaq narrated from Hadrat 'Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him):

انه قضی فی ام واخ من ام ، لاخیه السدس ومابقی لامه۔ [2]

Hadrat 'Abdullah bin Mas'ud (may Allah be pleased with him) decided regarding a mother and a maternal brother that the brother gets a one-sixth share and the rest goes to the mother. (T)

Was the public treasury (Bait-ul-Maal) also dysfunctional during the blessed eras of the Commander of the Faithful, Maula 'Ali, our leader 'Abdullah bin Mas'ud, and the generality of the noble Companions (may Allah be pleased with them)?

Thirdly: It has been established from authentic (Sahih) and good (Hasan) Hadiths that the Holy Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) himself applied 'radd' (the return of surplus shares) to the primary heirs. God forbid! Was there no system of Bait-ul-Maal during the sacred era as well? To base such a magnificent issue—which is proven and continuous from the era of Prophethood and the time of the Companions—on the corruption of later times is a level of ignorance, and if deliberate, then it is severe disrespect. *There is no power nor strength except with Allah, the Most High, the Most Great.*

Note 21: Returning surplus (radd) to spouses is not proven from the Commander of the Faithful, Hadrat 'Uthman (may Allah be pleased with him). Specific incidents are subject to various interpretations. When a husband is also a paternal cousin and is the sole heir, he will receive the entire property: half as a fixed share and half as a residuary (asabah). What does this have to do with 'radd'? It is stated in *Ad-Durr al-Mukhtar*:

قال عثمن رضی الله تعالی عنه یرد علیهما ایضا قاله المصنف وغیره قلت وجزم

Hadrat 'Uthman (may Allah be pleased with him) said that 'radd' will also be applied to the spouses. The author and others have said the same. I say, it is

فی الاختیار بان هذا وهم من الراوی۔ [3]	stated with certainty in *al-Ikhtiyar* that this is a misconception of the narrator. (T)

[1] *As-Sunan al-Kubra*, Book of Inheritance, Chapter: Order of Residuary Heirs, Dar Sader Beirut, 6/238 [2] *Al-Musannaf* by Abdur Razzaq, Book of Inheritance, Chapter: Maternal Aunt, Paternal Aunt, etc., Hadith 19117, Al-Majlis al-Ilmi Beirut, 10/284 [3] *Ad-Durr al-Mukhtar*, Book of Inheritance, Chapter: Aul, Mujtabai Press Delhi, 2/361

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

وعبد الله بن مسعود رضی الله تعالی عنهم اذا ترك المتوفی اباه ولم یترك احدا غیره فله المال۔ [1]

और हज़रत अब्दुल्ला इब्न मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) के इस कौल के बारे में रिवायत किया गया है कि जब मरने वाला बाप को छोड़ जाए और उसके अलावा कोई वारिस न छोड़े तो तमाम माल बाप का होगा। (त)

अब्दुर रज्ज़ाक ने हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) से रिवायत की:

انه قضی فی ام واخ من ام ، لاخیه السدس ومابقی لامه۔ [2]

हज़रत अब्दुल्ला बिन मसूद (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने माँ और अखयाफी भाई (सौतेला भाई) के बारे में फ़ैसला फ़रमाया कि भाई को छठा हिस्सा और बाकी सब माँ को मिलेगा। (त)

क्या अमीरुल मोमिनीन मौला अली और हमारे आका अब्दुल्ला बिन मसूद और आम सहाबा किराम (रज़ियल्लाहु अन्हुम) के बरकत वाले दौर में भी बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) खराब था?

तीसरा: सहीह और हसन हदीसों से यह बात गुज़री कि खुद हुज़ूर अनवर (सल्लल्लाहु अलैहि वसल्लम) ने 'रद' (बचे हुए हिस्से की वापसी) का हुक्म फ़रमाया। अल्लाह की पनाह! क्या मुकद्दस दौर में भी बैतुल माल का कोई निज़ाम नहीं था? ऐसे महान मसले को, जो रिसालत के दौर और सहाबा के ज़माने से साबित और मुसलसल है, आखिरी ज़माने की खराबी पर मबनी (आधारित) करना किस कदर नादानी है, और अगर जानबूझकर हो तो कितनी सख़्त बेअदबी है। और अल्लाह के अलावा कोई ताकत या शक्ति नहीं है, जो सबसे बुलंद और अज़ीम है।

नोट 21: अमीरुल मोमिनीन उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) से पति-पत्नी पर 'रद' साबित नहीं है। विशिष्ट घटनाएँ कई तरह की संभावनाओं के अधीन होती हैं। जब शौहर चचेरा भाई भी हो और अकेला वारिस हो, तो उसे सारा माल मिलेगा: आधा फ़र्ज़ के तौर पर और आधा असबा (अवशिष्ट) के तौर पर। इसका 'रद' से क्या लेना-देना? 'दुर्रे मुख्तार' में है:

قال عثمن رضی الله تعالی عنه یرد علیهما ایضا قاله المصنف وغیره قلت وجزم فی

हज़रत उस्मान (रज़ियल्लाहु अन्हु) ने फ़रमाया कि पति-पत्नी पर भी 'रद' किया जाएगा। मुसन्निफ और अन्यों ने ऐसा ही कहा है। मैं कहता हूँ, 'अल-इख़्तियार' में इस पर

الاختيار بان هذا وهم من الراوى۔ [3]	यकीन के साथ कहा गया है कि यह रावी (वर्णनकर्ता) का वहम (भ्रम) है। (त)

---

[1] अस-सुनन अल-कुबरा, किताबुल फराइज, बाब: तरतीबुल असबा, दार सादिर बेरुत, 6/238 [2] अल-मुसन्निफ अब्दुर रज्ज़ाक, किताबुल फराइज, बाब: खाला वल अम्मा आदि, हदीस 19117, अल-मजलिस अल-इल्मी बेरुत, 10/284 [3] अद-दुरुल मुख्तार, किताबुल फराइज, बाब: औल, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 2/361

وعبد اللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنھم اذا ترک المتوفی اباہ ولم یترک احدا غیرہ فلہ المال۔ [1]

اور حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ کے اس قول کے بارے میں روایت کیا ہے کہ جب مرنے والا باپ کو چھوڑ جائے اور اس کے علاوہ کوئی وارث نہ چھوڑے تو تمام مال باپ کا ہوگا۔ (ت)

عبدالرزاق نے حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ سے روایت کی:

انہ قضی فی ام واخ من ام ، لاخیہ السدس ومابقی لامہ۔ [2]

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ تعالٰی عنہ نے ماں اور اخیافی بھائی کے بارے میں فیصلہ فرمایا کہ بھائی کو چھٹا حصہ اور باقی سب ماں کو ملے گا۔ (ت)

کیا امیر المومنین مولٰی علی و سیدنا عبد اللہ بن مسعود وعامہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالٰی عنہم کے عہد کرامت عہد میں بھی بیت المال فاسد تھا۔

ثالثاً: احادیث صحاح و حسان سے گزرا کہ خود حضور اقدس صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم نے اصحاب فرائض پر رد فرمایا معاذ اللہ کیا زمانہ اقدس میں بھی انتظام بیت المال نہ تھا ایسے مسئلہ جلیلہ کو کہ عہد رسالت و زمانہ صحابہ سے ثابت و مستمر ہے آخر زمانہ کے فساد پر مبنی کرنا کس درجہ نادانی، اور دانستہ ہو تو کیسی سخت بے ادبی ہے۔ ولاحول ولاقوۃ الاباللہ العلی العظیم۔

فائدہ ۲۱: امیر المومنین عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ سے رد علی الزوجین ثابت نہیں وقائع عین مورد ہر گونہ احتمال ہوتے ہیں شوہر جبکہ چچا کا بیٹا اور تنہا وارث ہو کل مال پائے گا نصف فرضاً نصف عصبوۃً اسے رد سے کیا علاقہ۔ در مختار میں ہے:

قال عثمن رضی اللہ تعالی عنہ یرد علیھما ایضا قالہ المصنف وغیرہ قلت وجزم فی الاختیار بان ھذا وھم من الراوی۔ [3]

حضرت عثمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے فرمایا زوجین پر بھی رد کیا جائے گا۔ مصنف وغیرہ نے ایسا ہی کہا ہے۔ میں کہتا ہوں اختیار میں اس پر جزم کیا ہے کہ یہ راوی کا وہم ہے۔ (ت)

---

[1] السنن الکبریٰ کتاب الفرائض باب ترتیب العصبۃ دار صادر بیروت ۶/ ۲۳۸ [2] المصنف لعبدالرزاق کتاب الفرائض باب الخالۃ العمۃ الخ حدیث ۱۹۱۱۷ المجلس العلمی بیروت ۱۰/ ۲۸۴ [3] الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۶۱

Fatawa Ridawiyya Volume 25

It is stated in 'Raheeq al-Makhtum':

Nay, what has reached the level of authenticity from him is the 'Radd' (return of surplus) only upon the husband, and its interpretation is	**بلکہ ان سے جو مرتبہ صحت کو پہنچا ہے وہ فقط خاوند پر رد ہے**
that he was the cousin of his wife, so he granted him the remainder as an 'Asaba (agnatic heir).[1] (T)	جس کی تاویل یہ ہے کہ وہ خاوند اپنی بیوی کا چچا زاد تھا، چنانچہ آپ نے باقی اس کو بطور عصبہ عطا فرمایا۔ (ت)

Rather, it is narrated from Imam Ibrahim Nakha'i that none among the Noble Companions held the view of 'Radd' upon the spouses. In 'Tahtawi', via Ajzamzada 'Ali al-Sharifi, it is mentioned:

It is narrated from Ibrahim Nakha'i that none of the Companions of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him)	**ابراہیم نخعی سے منقول ہے کہ اصحابِ رسول صلی اللہ تعالٰی**
used to say that 'Radd' should be made to the spouses.[2] (End of quote). As for the saying that the report establishing a thing takes precedence, I say:	علیہ وسلم میں سے کوئی ایک بھی نہیں کہتا تھا کہ زوجین پر رَد
The matter lies firstly in the narration of proof; where is the proof? And secondly,	کیا جائے گا اھ لیکن اس کا قول کہ خبر مثبت اولٰی ہے۔ تو میں کہتا
regarding the rational proof (dirayah), its interpretation is already known to you. (T)	ہوں کہ اولاً ثبوت میں روایت ہے، اور کہاں ہے ثبوت۔ ثانیاً درایت ہے جس کی تاویل تو جان چکا ہے۔ (ت)

And even if, hypothetically, it were narrated from the Commander of the Faithful that he performed 'Radd' for the spouses as well, it is absolutely not found anywhere that if there are no other relatives of the deceased, then 'Radd' is performed for the spouses. Attributing this to the Commander of the Faithful is pure falsehood and fabrication.

Point 22: Regarding the analogy with 'Aul' (proportional reduction), our esteemed scholars have already provided a definitive answer. It is stated in 'Tabyin al-Haqa'iq':

Applying the reduction to the spouses due to 'Aul' is in accordance with the evidence

زوجین پر عول کی وجہ سے کمی کا آنا اس دلیل کے موافق ہے جو

that negates their inheritance [of the surplus], because their becoming heirs is established

زوجین کی میراث کے منافی ہے۔ کیونکہ ان کا وارث بننا خلافِ

by textual evidence contrary to analogy, and for the spouses to take more than that is contrary to [this].

قیاس نص سے ثابت ہے اور زوجین کا زائد کو لینا اس

[1] Al-Raheeq al-Makhtum Sharh Qala'id al-Manzum (Rasa'il Ibn Abidin), Chapter of Radd, Sohail Academy Lahore, 2/230 [2] Hashiyat al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Book of Inheritances, Chapter of Aul, Al-Maktabah al-Arabiyyah Quetta, 4/394

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

'रहीक़ अल-मख़तूम' में है:

बल्कि उनसे जो सेहत के दर्जे को पहुंचा है वह फ़क़त शौहर पर 'रद' (वापसी) है और उसकी तावील यह है कि	**بلکہ ان سے جو مرتبہ صحت کو پہنچا ہے وہ فقط خاوند پر رد ہے**
वह शौहर अपनी बीवी का चचाज़ाद था, चुनांचे आपने बाक़ी उसे	جس کی تاویل یہ ہے کہ وہ خاوند اپنی بیوی کا چچا زاد تھا، چنانچہ
बतौर 'असबह' (सपिण्ड उत्तराधिकारी) अता फ़रमाया।[1] (त)	آپ نے باقی اس کو بطور عصبہ عطا فرمایا۔ (ت)

बल्कि इमाम इब्राहिम नख़ई से मनक़ूल है कि सहाबा किराम में कोई भी 'रद अलल ज़ौजैन' (पति-पत्नी पर वापसी) का क़ायल न था। 'तहतावी' में अज़मज़ादा अली अल-शरीफ़िया से है:

इब्राहिम नख़ई से मनक़ूल है कि असहाबे रसूल सल्लल्लाहु तआला	**ابراہیم نخعی سے منقول ہے کہ اصحابِ رسول صلی اللہ تعالیٰ**
अलैहि वसल्लम में से कोई एक भी नहीं कहता था कि ज़ौजैन पर रद	علیہ وسلم میں سے کوئی ایک بھی نہیں کہتا تھا کہ زوجین پر رَد
किया जाएगा।[2] (इति)। लेकिन उनका यह कहना कि साबित करने वाली ख़बर औला है, तो मैं कहता हूँ	کیا جائے گا اھ لیکن اس کا قول کہ خبر مثبت اولیٰ ہے۔ تو میں کہتا
कि अव्वलन सुबूत में रिवायत है, और सुबूत कहाँ है? और सानियन	ہوں کہ اولاً ثبوت میں روایت ہے، اور کہاں ہے ثبوت۔ ثانیاً
दरायत (तर्क) है जिसकी तावील तुम जान चुके हो। (त)	درایت ہے جس کی تاویل تو جان چکا ہے۔ (ت)

और बिल-फ़र्ज़ अगर अमीरुल मोमिनीन से मनक़ूल है तो यह कि ज़ौजैन पर भी रद फ़रमाते हैं, यह अस्लन कहीं नहीं कि अगर और कोई रिश्तेदार मुतवफ्फ़ी का न हो तो उस वक़्त रद अलल ज़ौजैन करते हैं। अमीरुल मोमिनीन की तरफ़ इसकी निस्बत बातिल और महज़ इफ़्तरा (झूठ) है।

फ़ायदा 22: 'औल' (अनुपातिक कमी) पर क़यास से हमारे उलमा-ए-किराम जवाब-ए-शाफ़ी (संतोषजनक उत्तर) दे चुके हैं। 'तबयीन अल-हक़ाएक़' में है:

औल की वजह से ज़ौजैन पर कमी आना उस दलील के मुवाफ़िक़ है जो	**زوجین پر عول کی وجہ سے کمی کا آنا اس دلیل کے موافق ہے جو**
ज़ौजैन की मीरास के मुनाफ़ी है। क्योंकि उनका वारिस बनना ख़िलाफ़-ए-	زوجین کی میراث کے منافی ہے۔ کیونکہ ان کا وارث بننا خلافِ
क़यास नस से साबित है और ज़ौजैन का ज़ायद को लेना उसके ख़िलाफ़ है।	قیاس نص سے ثابت ہے اور زوجین کا زائد کو لینا اس

[1] अर-रहीक़ अल-मख़तूम शरह क़लाएद अल-मंज़ूम (रसाएल इब्न आबिदीन), बाब अर-रद, सुहैल एकेडमी लाहौर, 2/230 [2] हाशियत अत-तहतावी अलद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फराएज़, बाबुल औल, अल-मकतबतुल अरबिया क्वेटा, 4/394

पृष्ठ 614/658

رحیق المختوم میں ہے:

بل الذی صح عنه الرد علی الزوج فقط وتاویله ان

بلکہ ان سے جو مرتبہ صحت کو پہنچا ہے وہ فقط خاوند پر رد ہے

کان ابن عم فاعطاه الباقی بالعصوبة 1

جس کی تاویل یہ ہے کہ وہ خاوند اپنی بیوی کا چچا زاد تھا، چنانچہ

آپ نے باقی اس کو بطور عصبہ عطا فرمایا۔ (ت)

بلکہ امام ابراہیم نخعی سے منقول کہ صحابہ کرام میں کوئی بھی رد علی الزوجین کا قائل نہ تھا

طحطاوی میں عجم زادہ علی الشریفیہ سے ہے:

نقل عن ابراهیم النخعی انه لم یکن احد من اصحاب النبي صلی الله تعالٰی علیه وسلم یقول انه یرد علی الزوجین 2 اھ اما قوله خبر المثبت اولی فاقول:

ابراہیم نخعی سے منقول ہے کہ اصحابِ رسول صلی اللہ تعالٰی علیہ وسلم میں سے کوئی ایک بھی نہیں کہتا تھا کہ زوجین پر رَد کیا جائے گا اھ لیکن اس کا قول کہ خبر مثبت اولٰی ہے۔ تو میں کہتا

الشان اولًا في الثبوت روایة واین الثبوت وثانیًا درایة لما علمت من تاویله۔

ہوں کہ اولاً ثبوت میں روایت ہے، اور کہاں ہے ثبوت۔ ثانیاً درایت ہے جس کی تاویل تو جان چکا ہے۔ (ت)

اور بالفرض امیر المومنین سے منقول ہے تو یہ کہ زوجین پر بھی رد فرماتے ہیں یہ اصلاً کہیں نہیں کہ اور کوئی رشتہ دار متوفیٰ نہ ہو تو اس وقت رد علی الزوجین کرتے ہیں امیر المومنین کی طرف اس کی نسبت باطل وفریہ محض ہے۔

فائدہ ۲۲: عول پر قیاس سے ہمارے علمائے کرام جوابِ شافی دے چکے۔ تبیین الحقائق میں ہے:

ادخال النقص علی الزوجین بالعول مما یوافق	**زوجین پر عول کی وجہ سے کمی کا آنا اس دلیل کے موافق ہے جو**
الدلیل النافی لارثھما لان ارثھما ثبت بالنص علی	زوجین کی میراث کے منافی ہے۔ کیونکہ ان کا وارث بننا خلافِ
خلاف القیاس واخذ الزیادۃ مما یخالف	قیاس نص سے ثابت ہے اور زوجین کا زائد کو لینا اس

1 الرحیق المختوم شرح قلائد المنظوم (رسائل ابن عابدین) باب الرد سہیل اکیڈمی لاہور ۲/ ۲۳۰ 2 حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۴/ ۳۹۴

[Arabic] People in their inheritance, so it is not possible to establish it by analogy because what is established contrary to analogy is restricted to it.[1]

[Urdu] It is contrary to the evidence which is against the inheritance of the spouses. Therefore, it is not possible to establish it through analogy because what is established contrary to analogy remains confined to its specific case. (T)

In the same (source) it is stated:

[Arabic] Returning (excess) to the sharers (dhawi al-siham) is preferable to the distant kindred (dhawi al-arham) because they are closer except for the spouses, for they have no kinship with the deceased and their inheritance is like a debt. For just as the excess remaining after paying a debt is not returned to the creditor, similarly the excess remaining from the prescribed shares of the spouses is not returned to them.[2] I say: i.e., and when the property is insufficient for the debts, a reduction enters for every creditor according to their debt, so similarly the shares of the spouses are reduced and not increased.

[Urdu] Returning (excess) to the 'Dhawi al-Furudh' (prescribed sharers) is preferable over 'Dhawi al-Arham' (distant kindred) because they have a closer relationship with the deceased except for the spouses, as they have no blood kinship with the deceased. And their being heirs is like a debt; so just as the wealth left after paying a debt is not returned to the creditor, similarly, the wealth left over after the prescribed shares of the spouses will not be returned to them. 'Ah' (meaning I say), when the estate is less than the debts, a reduction occurs in every creditor's share according to their debt. Similarly, the shares of the spouses decrease but do not increase. (T)

In Rawh al-Shuruh, then Tahtawi, then Shami it is stated:

[Arabic] The inheritance of the spouses is contrary to analogy because their connection was through marriage and it has been severed by death, and what is established contrary to analogy by text is restricted to the specific instance of the text, and there is no text regarding the increase over their prescribed share.

[Urdu] The inheritance of the spouses is contrary to analogy because the connection between them was due to marriage which has ended due to death. And whatever is established contrary to analogy through text remains confined to that text, and there is no increase beyond the prescribed shares of the spouses.

[1] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Fara'id, al-Matba'a al-Kubra Bulaq Egypt, 6/247 [2] Tabyin al-Haqa'iq, Kitab al-Fara'id, al-Matba'a al-Kubra Bulaq Egypt, 6/242

[अरबी] लोगों की उनकी विरासत में, इसलिए क़यास (सादृश्य) द्वारा इसे स्थापित करना संभव नहीं है क्योंकि जो क़यास के विपरीत स्थापित होता है वह उसी तक सीमित रहता है।[1]

[उर्दू] दलील के खिलाफ है जो ज़ौजैन (पति-पत्नी) की विरासत के विपरीत है। इसलिए इसे क़यास से साबित करना मुमकिन नहीं क्योंकि जो ख़िलाफ़-ए-क़यास साबित हो वह अपने मामले पर ही सीमित रहता है। (त)

उसी में है:

[अरबी] हिस्सों वालों (ज़वी अल-सिहाम) को वापस करना रिश्तेदारों (ज़वी अल-अरहाम) से बेहतर है क्योंकि वे अधिक निकट हैं सिवाय पति-पत्नी के, क्योंकि उनके साथ मृत का कोई रिश्ता नहीं है और उनकी विरासत ऋण की तरह है। जैसे ऋण के भुगतान के बाद शेष राशि ऋणदाता को वापस नहीं की जाती है, वैसे ही पति-पत्नी के निर्धारित हिस्सों से बचा हुआ माल उन पर वापस नहीं किया जाएगा।[2] मैं कहता हूँ: यानी जब संपत्ति ऋणों के लिए अपर्याप्त हो, तो प्रत्येक ऋणदाता के लिए उनके ऋण के अनुसार कमी आती है, वैसे ही पति-पत्नी के हिस्सों में कमी आती है लेकिन वृद्धि नहीं होती।

[उर्दू] ज़वी अल-फ़ुरूज़ (निर्धारित हिस्सेदारों) पर वापस करना ज़वी अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदारों) से बेहतर है क्योंकि वे मृत से अधिक निकटता रखते हैं सिवाय ज़ौजैन के, क्योंकि उनकी मृत के साथ कोई रिश्तेदारी नहीं होती। और उनका वारिस बनना ऋण की तरह है; तो जिस तरह ऋण की अदायगी से बचा हुआ माल ऋणदाता पर वापस नहीं किया जाता, उसी तरह ज़ौजैन के निर्धारित हिस्सों से बचा हुआ माल उन पर वापस नहीं किया जाएगा। 'अह' (मतलब मैं कहता हूँ) जब विरासत का माल ऋणों से कम हो जाए तो हर ऋणदाता के हिस्से में उसके ऋण के हिसाब से कमी आती है, उसी तरह ज़ौजैन के हिस्से कम तो हो जाते हैं मगर बढ़ते नहीं हैं। (त)

रूह अल-शुरुह फिर तहतावी फिर शामी में है:

[अरबी] पति-पत्नी की विरासत क़यास के विपरीत है क्योंकि उनका संबंध विवाह के कारण था और वह मृत्यु के कारण समाप्त हो चुका है, और जो कुछ पाठ (नस्स) द्वारा क़यास

[उर्दू] ज़ौजैन की विरासत ख़िलाफ़-ए-क़यास है क्योंकि उन दोनों का मेल निकाह की वजह से है जो मौत के सबब से ख़त्म हो चुका है। और जो कुछ ख़िलाफ़-ए-क़यास नस्स से साबित हो वह नस्स के

[अरबी] लोगों की उनकी विरासत में, इसलिए क़यास (सादृश्य) द्वारा इसे स्थापित करना संभव नहीं है क्योंकि जो क़यास के विपरीत स्थापित होता है वह उसी तक सीमित रहता है।[1]

के विपरीत स्थापित होता है वह उस पाठ के मामले तक सीमित रहता है, और उनके निर्धारित हिस्से पर वृद्धि के बारे में कोई पाठ नहीं है।

[उर्दू] दलील के खिलाफ है जो ज़ौजैन (पति-पत्नी) की विरासत के विपरीत है। इसलिए इसे क़यास से साबित करना मुमकिन नहीं क्योंकि जो ख़िलाफ़-ए-क़यास साबित हो वह अपने मामले पर ही सीमित रहता है। (त)

मामले में ही सीमित रहता है और ज़ौजैन के निर्धारित हिस्सों से अधिक (का कोई पाठ नहीं है)।

[1] तब्यीन अल-हक़ाएक़, किताब अल-फ़राएज़, अल-मतबअ अल-कुबरा बुलाक़ मिस्र 6/247 [2] तब्यीन अल-हक़ाएक़, किताब अल-फ़राएज़, अल-मतबअ अल-कुबरा बुलाक़ मिस्र 6/242

الناس فی لارثھما فلایمکن اثباتہ بالقیاس لان ماثبت علی خلاف القیاس یقتصر علیہ۔[1]

دلیل کے مخالف ہے جو زوجین کی میراث کے منافی ہے۔ چنانچہ اس کو قیاس سے ثابت کرنا ممکن نہیں کیونکہ جو خلافِ قیاس ثابت ہو وہ اپنے مورد پر منحصر رہتا ہے۔(ت)

اسی میں ہے:

الرد علی ذوی السھام اولی من ذوی الارحام لانھم اقرب الاالزوجین فانھما لاقرابۃ لھما مع المیت وارثھما نظیر الدین فان صاحب الدین لایرد علیہ ما فضل بعد قضاء الدین فکذا لایرد علیھما ما فضل من فرضھما[2] اھ اقول: ای واذ اضاق المال عن الدیون دخل النقص علی کل دائن بحساب دینہ فکذا الزوجان ینقصان ولا یزادان۔

ذوی الفروض پر رد ذوی الارحام سے اولٰی ہے کیونکہ وہ میت سے زیادہ قرابت رکھتے ہیں سوائے زوجین کے، کیونکہ ان کی میت کے ساتھ کوئی قرابت نہیں ہوتی۔ اور ان کا وارث بننا قرض کی طرح ہے، تو جس طرح قرض کی ادائیگی سے بچا ہوا مال صاحب قرض پر رد نہیں کیا جاتا اسی طرح زوجین کے فرضی حصوں سے بچا ہوا مال ان پر رد نہیں کیا جائے گا اھ میں کہتا ہوں جب ترکہ کا مال قرضوں سے کم ہو جائے تو ہر صاحب قرض پر اس کے قرض کے حساب سے کمی واقع ہوتی ہے اسی طرح زوجین کے حصے کم تو ہوجاتے ہیں مگر زائد نہیں ہوتے۔ (ت)

روح الشروح پھر طحطاوی پھر شامی میں ہے:

الناس فی لارثهما فلایمکن اثباته بالقیاس لان ماثبت علی خلاف القیاس یقتصر علیه.[1]

دلیل کے مخالف ہے جو زوجین کی میراث کے منافی ہے۔ چنانچہ اس کو قیاس سے ثابت کرنا ممکن نہیں کیونکہ جو خلافِ قیاس ثابت ہو وہ اپنے مورد پر منحصر رہتا ہے۔(ت)

میراث الزوجین علی خلاف القیاس لان وصلتهما بالنکاح وقد انقطعت بالموت وما ثبت علی خلاف القیاس نصا یقتصر علی مورد النص ولا نص فی الزیادة علی فرضهما

زوجین کی میراث خلافِ قیاس ہے کیونکہ ان دونوں کا اتصال نکاح کی وجہ سے ہے جو موت کے سبب سے ختم ہو چکا ہے۔ اور جو کچھ خلافِ قیاس نص سے ثابت ہو وہ موردِ نص میں منحصر رہتا ہے اور زوجین کے فرضی حصوں سے زائد

[1] تبیین الحقائق کتاب الفرائض المطبعة الکبریٰ بولاق مصر ۶/ ۲۴۷ [2] تبیین الحقائق کتاب الفرائض المطبعة الکبریٰ بولاق مصر ۶/ ۲۴۲

Fatawa Rizvia Volume 25

“And since bringing deficiency into their shares is an inclination towards the analogy that denies their inheritance, it was said; and 'Radd' (return of surplus) was not said due to lack of evidence. Thus, the difference became apparent and the truth was made manifest.”[1] There is no explicit text (nass) regarding this. When the occurrence of reduction in the portions of the spouses is inclined towards the analogy that is contrary to their inheritance, then it (the reduction) was stated, and the statement of 'Radd' was not made because evidence for it is non-existent. Therefore, the difference is manifest and the truth has become quite clear. (T)

Benefit 23: I say: Accepting 'Radd' (reversion of surplus) upon the spouses is of two types: one is that it be considered an original, independent right like the 'Radd' upon the relative share-holders (Ashab-us-Siham an-Nasabiyyah). The second is that they have no specific right, rather the property is wasting without a rightful claimant, and the destination for such property is the Public Treasury (Bayt-ul-Maal), but it is now corrupt and disorganized. Therefore, instead of being spent on improper expenses, it is better to give it to the spouses as they are closer to the deceased than total strangers. The cause (illah) of the first is analogy to 'Awl' (proportionate reduction), that since in times of scarcity they receive less than their right, then in times of surplus, they, like other share-holders (Dhuwul-Furooz), should also receive extra; as per the principle 'Al-Ghunm bil-Ghurm' (gain accompanies risk), if they bear the loss, they should also receive the benefit. The cause of the second is the corruption of the Public Treasury. These two causes are contradictory and their combination is impossible. The requirement of the first is their entitlement, while the requirement of the second is their lack of entitlement, as the original place is considered to be the Public Treasury, and due to its corruption, it is diverted to one side (the spouses), and the Public Treasury is the place for that property which has no specific claimant. So, combining these two is 'Jam' bayn ad-Diddain' (combining opposites). Our scholars did not consider this narration from the Commander of the Faithful Dhi-un-Noorayn (Uthman) رضی اللہ تعالیٰ عنہ as established, or they considered the general saying of the companions رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین as weightier than it, and deemed analogy to 'Awl' as misplaced. They did not accept 'Radd' upon the spouses and did not consider them entitled to it, keeping all levels up to the Public Treasury as weightier. Yes, when corruption entered the Public Treasury, they granted it to them out of necessity at the final stage, alongside a stage including the daughter of a manumitter, the relatives (Dhuwul-Arham) of a manumitter, and foster children. If

our scholars had accepted the aforementioned narration from the Commander of the Faithful as established and followed him in this matter against the general companions رضی اللہ تعالیٰ عنہم, they would have held the analogy to 'Awl' as correct and adopted it. They would never have reasoned based on the corruption of the Public Treasury, nor would they have given precedence to all subsequent levels of 'Radd', from kindred (Dhuwul-Arham) to the legatee of the surplus (Moosa-lah bil-Zaa'id), over it. Now, they would have held them entitled independently like the remaining obligatory shares, so like the obligatory share, in this right too, all levels descending from 'Radd' [would have followed them].

[1] Hashiya al-Tahtawi, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, al-Maktaba al-Arabiyya, Quetta, 4/394.

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

“चूंकि उनके हिस्सों में कमी लाना उस क़ियास (तर्क) की ओर झुकाव है जो उनकी विरासत के विपरीत है, इसलिए यह कहा गया; और 'रद्द' (बचे हुए हिस्से की वापसी) नहीं कहा गया क्योंकि इसके लिए कोई प्रमाण नहीं है। इस प्रकार अंतर प्रकट हो गया और सत्य भली-भाँति स्पष्ट हो गया।”[1] इसके बारे में कोई स्पष्ट पाठ (नस्स) नहीं है। जब पति-पत्नी के हिस्सों में कमी का होना उस क़ियास की ओर झुकाव रखता है जो उनकी विरासत के विपरीत है, तो उसे कह दिया गया और 'रद्द' का कथन नहीं किया गया क्योंकि इस पर दलील (प्रमाण) मौजूद नहीं है, अतः अंतर स्पष्ट है और सत्य अच्छी तरह साफ़ हो गया है। (त)

लाभ 23: मैं कहता हूँ: पति-पत्नी पर 'रद्द' (अतिरिक्त धन की वापसी) को मानना दो तरह से है: एक यह कि इसे एक मूल और स्वतंत्र अधिकार माना जाए जैसा कि रक्त-संबंधी हिस्सेदारों (असहाब-उस-सिहाम अन-नसबिया) पर 'रद्द' होता है। दूसरा यह कि उनका कोई विशेष अधिकार नहीं है, बल्कि धन बिना किसी हक़दार के नष्ट हो रहा है और ऐसे धन का स्थान 'बैतुल माल' (सरकारी ख़ज़ाना) है, लेकिन वह अब भ्रष्ट और अव्यवस्थित है। इसलिए, उसे अनुचित कार्यों में ख़र्च करने से बेहतर यही है कि पति-पत्नी को दे दिया जाए क्योंकि वे पूर्ण अजनबियों की तुलना में मृतक के अधिक निकट हैं। पहले (कारण) का आधार 'औल' (अनुपातिक कमी) पर क़ियास है कि जब तंगी के समय उन्हें उनके हक़ से कम मिलता है, तो अधिकता के समय उन्हें भी अन्य हिस्सेदारों (ज़ुल फ़ुरूज़) की तरह अधिक मिलना चाहिए; जैसा कि नियम है 'अल-ग़ुन्म बिल-ग़ुर्म' (लाभ जोखिम के साथ है), यदि वे हानि उठाते हैं तो उन्हें लाभ भी मिलना चाहिए। दूसरे का कारण 'बैतुल माल' का भ्रष्टाचार है। ये दोनों कारण आपस में विरोधाभासी हैं जिनका एक साथ होना असंभव है। पहले की मांग उनका हक़दार होना है और दूसरे की मांग उनका हक़दार न होना है, क्योंकि मूल स्थान 'बैतुल माल' माना गया है और उसकी खराबी के कारण उसे एक ओर (पति-पत्नी की ओर) मोड़ दिया गया, और 'बैतुल माल' उस धन का स्थान है जिसका कोई विशेष हक़दार न हो। अतः इन दोनों को एक साथ जोड़ना 'जमा बैन अद-दिद्दैन' (दो विपरीत चीज़ों को जोड़ना) है। हमारे विद्वानों ने अमीर-उल-मोमिनीन ज़ी-उन-नूरैन (उस्मान रज़ियल्लाहु अन्हु) से इस रिवायत को प्रमाणित नहीं माना, या आम सहाबा-ए-किराम के कथन को इस पर वरीयता दी और 'औल' पर क़ियास को अनुचित बताया। उन्होंने पति-पत्नी पर 'रद्द' को नहीं माना और उन्हें इसका पात्र नहीं समझा, और 'बैतुल माल' तक के सभी स्तरों को इस पर वरीयता दी। हाँ, जब 'बैतुल माल' में भ्रष्टाचार आ गया, तो मज़बूरी में अंतिम स्तर पर उन्हें, और एक

स्तर पर आज़ाद करने वाले की बेटी, आज़ाद करने वाले के रिश्तेदारों (ज़ुल-अरहम) और दूध-रिश्ते के बच्चों को दिलवाया। यदि हमारे विद्वान उक्त रिवायत को अमीर-उल-मोमिनीन से प्रमाणित मानकर इस मामले में आम सहाबा के विपरीत उनका अनुसरण करते, तो वे 'औल' पर क़ियास को सही और स्वीकृत ठहराते। वे कभी भी 'बैतुल माल' के भ्रष्टाचार से तर्क नहीं देते और न ही 'ज़ुल-अरहम' से लेकर 'मूस़ा-लहु बिल-ज़ाएद' तक के'रद्द' के सभी निचले स्तरों को इस पर प्राथमिकता देते। अब वे उन्हें भी शेष अनिवार्य हिस्सों (फ़र्ज़) की तरह स्वतंत्र रूप से हक़दार ठहराते, तो अनिवार्य हिस्से की तरह इस अधिकार में भी 'रद्द' से नीचे आने वाले सभी स्तर [उनके बाद होते]।

[1] हाशिया अत-तहतावी, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, अल-मकतबतुल अरबिया, क्वेटा, 4/394

ولما کان ادخال النقص فی نصیبھما میلا للقیاس النافی لارثھما قیل بہ ولم یقل بالرد لعدم الدلیل فظھر الفرق وحصحص الحق۔[18] کے بارے میں کوئی نص نہیں۔ جب زوجین کے حصوں میں کمی کا واقع ہونا اس قیاس کی طرف مائل ہے جو ان کی میراث کے منافی ہے تو اس کا قول کر دیا گیا اور رد کا قول نہیں کیا گیا کیونکہ اس پر دلیل معدوم ہے لہذا فرق ظاہر اور حق خوب واضح ہو گیا۔ (ت)

فائدہ ۲۳: اقول: رد علی الزوجین کا ماننا دو طرح ہے، ایک یہ کہ اسے حق اصلی مستقل رد علی اصحاب السہام النسبیہ مانا جائے، دوسرے یہ کہ اس کا کوئی حق خاص نہیں مال ضائع بلا مستحق ہے اور ایسے مال کا ٹھکانہ بیت المال مگر وہ اب فاسد و نا منتظم ہے لہٰذا بیجا مصارف میں صرف ہونے سے یہی بہتر ہے کہ زوجین کو دے دیا جائے کہ میت سے بہ نسبت نرے بیگانوں کے اقرب ہیں، اول کی علت عول پر قیاس ہے کہ جب وقت تنگی انہیں ان کے حق سے کم ملتا ہے تو وقت بیشی انہیں بھی اور ذوی الفروض کی طرح زائد ملنا چاہیے کہ الغنم بالغرم نقصان اٹھائیں تو نفع بھی پائیں، اور دوم کی علت فساد بیت المال ہے، یہ دونوں علتیں باہم متضاد ہیں جن کا اجتماع محال ہے، پہلی کا مقتضٰی ان کا استحقاق ہے اور دوسری کا مقتضٰی عدم استحقاق کہ اصل موضع بیت المال مانا اور اس کے فساد کے سبب ایک طرف پھیر اور بیت المال اسی مال کا محل ہے جس کا کوئی خاص مستحق نہ ہو تو ان دونوں کو جمع کرنا جمع بین الضدین ہے، ہمارے علماء نے کہ امیر المومنین ذی النورین رضی اللہ تعالٰی عنہم سے اس روایت کو ثابت نہ مانا یا قول عام صحابہ رضوان اللہ تعالٰی علیہم اجمعین کو اس پر مرجح جانا اور قیاس علی العول کو بے محل بتایا، رد علی الزوجین نہ مانا انہیں ان کا مستحق نہ جانا بیت المال تک جمیع مراتب کو اس پر مرجح رکھا

ہاں جب بیت المال میں فساد آیا بضرورت اخیر درجہ انہیں اور ایک درجہ بنت معتق و ذوی الارحام معتق و اولاد رضاعی کو دلایا اگر ہمارے علماء روایت مذکورہ کو امیر المومنین سے ثابت مان کر اس مسئلہ میں برخلاف عامہ صحابہ کرام رضی اللہ تعالیٰ عنہم ان کی تقلید فرماتے یہ قیاس علی العول کو صحیح و ماخوذ ٹھہراتے تو فساد بیت المال سے ہر گز تعلیل نہ کرتے نہ ذوالارحام سے لے کر موصی لہ بالزائد تک تمام مراتب نازلہ الرد کو اس پر تقدیم دیتے کہ اب وہ بالاستقلال مثل فرض باقی کے بھی مستحق ٹھہراتے تو مثل فرض اس حق میں بھی تمام نازلات عن الرد

۱۸ حاشیة الطحطاوی کتاب الفرائض باب العول المکتبة العربیة کوئٹہ ۴/ ۳۹۴

Fatawa Ridawiyya, Vol 25

...remain prioritized,

[Arabic Boxed Text]: And all of this is very clear to someone who has an acquaintance with jurisprudence, looks with fairness at what we have presented, and gives ear while being attentive. [Urdu Translation]: All this is well clear to that person who has some connection with Fiqh (jurisprudence) and looks at our aforementioned statement with an eye of justice or lends an ear while being focused. (T)

Benefit 24: I say: In Durr al-Mukhtar, first the school of our Imams was stated, that there is no 'Radd' (return of inheritance) upon the spouses. Then, it mentioned that 'Radd' is reported from the Commander of the Faithful (Ali RA). Then, it mentioned there is a discussion regarding its proof from the Commander of the Faithful. Then, it said that due to the corruption of the public treasury (Bayt al-Mal) in our time, 'Radd' will be made upon them. From this, it is clearly evident that our scholars absolutely do not consider 'Radd' upon the spouses to be in the same rank as 'Radd' upon those entitled by blood relation (Dhawi al-Furud an-Nasabiyyah). For that rank is of entitlement, and this rank is for wealth that would otherwise be wasted and left without a claimant, as you have known from what we previously presented (as you have known from the statement we mentioned earlier. T). Placing the entitled and the unentitled in the same rank—what a gross and explicit falsehood it is! Furthermore, from the text of Durr al-Mukhtar, it is clearly known that our scholars place the 'Radd' upon spouses in the very last rank, even after the organized public treasury, because they give it to them in case of its corruption. It became clear that if there were no corruption, it would not be given to them; rather, it would be kept in the treasury. Even if these two powerful proofs were not in the text of Durr al-Mukhtar, there is a consensus of our scholars that 'association in mention does not necessitate association in ruling' (T). In all books, it has been established as a corrupt reasoning. It is extreme ignorance, far even from a novice student, to harbor the false notion that by mentioning it here, scholars consider 'Radd' upon spouses in the same category and alongside 'Radd' upon blood-relatives. Otherwise, it would not have been mentioned here. Secondly, the meaning of the text in Durr al-Mukhtar would now be: since the public treasury has become corrupt, therefore scholars placed 'Radd' upon the spouses in the original rank of 'Radd' and prioritized them over blood relatives (Dhawi al-Arham) and all those below them. This means the treasury becomes corrupt, and the blood relatives, the patron of alliance, the acknowledged heir, and the legatee of the whole estate—all of them will suffer. One

person sins, and five are caught; what kind of Sharia is this? By the grace of Allah, Durr al-Mukhtar is free from such madness. What more is there to report?

Benefit 25: I say: By the grace of Allah, we have explained this issue in such a way that no one...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...पर प्राथमिकता बनी रहती है,

[अरबी बॉक्स]: और यह सब उस व्यक्ति के लिए बहुत स्पष्ट है जिसने न्यायशास्त्र (फ़िक़्ह) के साथ कुछ परिचय प्राप्त किया है, हमारे द्वारा प्रस्तुत की गई बातों को निष्पक्षता से देखता है, और ध्यानपूर्वक सुनता है। [उर्दू अनुवाद]: यह सब उस व्यक्ति के निकट अच्छी तरह स्पष्ट है जिसका फ़िक़्ह से कुछ संबंध है और वह पूर्व में वर्णित हमारे बयान को इंसाफ़ की नज़र से देखे या कान लगाए इस हाल में कि वह तवज्जो (ध्यान) देने वाला हो। (त)

फ़ायदा 24: मैं कहता हूँ (अक़ूल): दुर्र-ए-मुख़्तार में पहले हमारे इमामों का मज़हब बयान किया गया कि जीवनसाथी (पति-पत्नी) पर 'रद्द' (विरासत की वापसी) नहीं है। फिर यह कि अमीरुल मोमिनीन (अली रज़ियल्लाहु अन्हु) से 'रद्द' मन्क़ूल (वर्णित) हुआ। फिर यह कि अमीरुल मोमिनीन से इसके सबूत में कलाम (चर्चा) है। फिर यह कि हमारे ज़माने में बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) के भ्रष्टाचार के कारण उन पर 'रद्द' कर देंगे। इससे साफ़ मालूम हुआ कि हमारे उलेमा 'रद्द अली ज़वी अल-फ़ुरूज़ अल-नसबिया' (रक्त संबंधियों पर वापसी) के दर्जे में और उनके साथ जीवनसाथी पर 'रद्द' के कतई क़ायल नहीं हैं। क्योंकि वह दर्जा अधिकार (इस्तेहक़ाक़) का है और यह दर्जा उस माल का है जो ज़ाया (नष्ट) होने वाला हो और जिसका कोई हक़दार न हो, जैसा कि आप हमारे द्वारा पहले प्रस्तुत किए गए विवरण से जान चुके हैं। (त) हक़दार और गैर-हक़दार को एक ही दर्जे में ठहरा देना कितना बड़ा बातिल (मिथ्या) और बुरा है। इसके अलावा, दुर्र-ए-मुख़्तार की इबारत से साफ़ मालूम हुआ कि हमारे उलेमा जीवनसाथी पर 'रद्द' को सबमें आख़िरी मर्तबे यानी व्यवस्थित बैतुल माल से भी पीछे रखते हैं, क्योंकि वे उन्हें भ्रष्टाचार की स्थिति में देते हैं। स्पष्ट हुआ कि अगर भ्रष्टाचार न होता तो उन्हें न दिया जाता, बल्कि बैतुल माल में ही रखा जाता। दुर्र-ए-मुख़्तार में अगर ये दो प्रबल प्रमाण न भी होते, तब भी हमारे उलेमा का इजमा (सहमति) है कि 'ज़िक्र में साथ होने का मतलब हुक्म में साथ होना ज़रूरी नहीं' (त)। तमाम किताबों में इसे गलत तर्क माना गया है। यह घोर अज्ञानता है, जो एक अदना तालिब-ए-इल्म (साधारण छात्र) से भी परे है, कि यहाँ ज़िक्र करने से यह ग़लत गुमान किया जाए कि उलेमा जीवनसाथी पर 'रद्द' को रक्त संबंधियों के ही दर्जे में और उन्हीं के साथ मानते हैं, वर्ना यहाँ बयान न आता। दूसरा, अब दुर्र-ए-मुख़्तार की इबारत का अर्थ यह होगा कि चूंकि बैतुल माल भ्रष्ट हो गया है, इसलिए उलेमा ने जीवनसाथी पर 'रद्द' को 'रद्द' के असली मर्तबे में रख दिया और उन्हें ज़वी अल-अरहाम और उनके नीचे के सभी लोगों पर प्राथमिकता दे दी। यानी भ्रष्ट तो बैतुल माल

होगा, और मारे जाएंगे ज़वी अल-अरहाम, मौला अल-मुआलात, मुक़र्रा लहू और मूसा लहू बिल-जमीअ—सभी के सभी। गुनाह एक का होगा और पकड़े पांच जाएंगे, यह कौन सी शरीअत है? अल्लाह के फ़ज़ल से, दुर्र-ए-मुख़्तार ऐसे पागलपन से पाक (पवित्र) है। इससे ज़्यादा क्या अर्ज़ करूँ?

फ़ायदा 25: मैं कहता हूँ (अक़ूल): अल्लाह के फ़ज़ल से, हमने यह मसला ऐसे अंदाज़ में बयान किया है जिसमें किसी...

پر مقدم رہتے،

[Arabic Boxed Text]: وھذا کلہ واضح جدا عند من الم بالفقہ الماما ونظر بالانصاف ما قدمنا والقی السمع وھو شھید۔ [Urdu Translation]: یہ سب کچھ اس شخص کے نزدیک خوب واضح ہے جس کو فقہ سے کچھ تعلق ہے اور وہ ماقبل میں مذکور ہمارے بیان کو انصاف کی نظر سے دیکھے یا کان لگائے اس حال میں کہ متوجہ ہو۔ (ت)

فائدہ ۲۴: اقول: در مختار میں اول اپنے ائمہ کا مذہب بیان فرمایا کہ زوجین پر رد نہیں پھر یہ کہ امیر المومنین سے رد منقول ہوا، پھر یہ کہ امیر المومنین سے اس کے ثبوت میں کلام ہے، پھر یہ کہ فساد بیت المال کے باعث ہمارے زمانہ میں ان پر رد کر دیں گے، اس سے صاف معلوم ہوا کہ ہمارے علماء رد علی ذوی الفروض النسبیہ کے درجہ میں اور ان کے ساتھ رد علی الزوجین کے ہر گز قائل نہیں کہ وہ درجہ استحقاق کا ہے اور یہ درجہ اس مال کا ہے کہ ضائع و بلا مستحق ہو کما علمت ما قدمنا (جیسا کہ تو جان چکا ہے اس بیان سے جس کو ہم پہلے ذکر کر چکے۔ ت) مستحق و نامستحق کو ایک درجہ میں ٹھہرا دینا کیسا باطل فاحش ہے نیز عبارت در مختار سے صاف معلوم ہوا کہ ہمارے علماء رد علی الزوجین کو سب میں اخیر مرتبے یعنی بیت المال منظم سے بھی پیچھے رکھتے ہیں کہ بحالِ فساد انہیں دیتے ہیں، روشن ہوا کہ فساد نہ ہوتا تو انہیں نہ دیا جائے گا بلکہ بیت المال ہی میں رکھا جائے گا عبارت در مختار میں یہ دو قاہر دلیلیں نہ ہوتیں جب بھی ہمارے علماء کا اجماع ہے کہ القرآن فی الذکر لایستلزم القرآن فی الحکم (ذکر میں اقتران کو حکم میں اقتران لازم نہیں۔ ت) تمام کتب میں اسے تعلیلاتِ فاسدہ سے ٹھہرایا ہے نہ کہ ان روشن براہین کے ہوتے ہوئے یہاں ذکر کرنے سے یہ گمانِ فاسد لیجانا کہ علماء رد علی الزوجین کو رد علی

ذوی الفروض النسبیہ ہی کے درجے میں اور اسی کے ساتھ مانتے ہیں ورنہ یہاں بیان نہ آتا یہ اولاً سخت جہلِ شدید ہے کہ ادنی طالب علم سے بھی بعید ہے۔ ثانیاً اب معنی عبارت در مختار یہ ہوں گے کہ از انجا کہ بیت المال فاسد ہو گیا لہذا علماء نے رد علی الزوجین اصلی مرتبہ رد میں رکھ دیا اور ذوی الارحام و من تحتھم سب پر مقدم کر دیا یعنی فاسد تو ہو گا بیت المال اور مارے جائیں گے ذوی الارحام و مولی الموالاۃ و مقرہ لہ و موصی لہ بالجمیع سب کے سب، گناہ ہوگا ایک سے اور پکڑے جائیں گے پانچ، یہ کون سی شریعت ہے، بفضلہ تعالیٰ در مختار تو ایسے جنون سے منزہ ہے زیادہ کیا گزارش ہو۔

فائدہ ۲۵: اقول: بفضلہ تعالیٰ یہ مسئلہ ہم نے ایسے طور سے بیان کیا جس میں کسی

Volume 25 Fatawa Razawiyya

For a wise person, there should be no room for doubt left after such powerful arguments; there is no need for further clarification. And if a desire for more still remains, then the statement of Syed Allama Tahtawi in the Hashiyah of Durr al-Mukhtar is sufficient and satisfying for even the least understanding person. He states:

[Arabic Section]: Al-Dhakhirah states that the surplus remaining from the shares of the spouses shall not be deposited in the public treasury (Bayt al-Mal), but rather shall be given to them because they are closer to the deceased by virtue of the cause (sabab) than others. The same applies to the foster son and foster daughter (End of quote from Ruh al-Shuruh). In the Hashiyah of Mawla Ajamzadah, narrated from Al-Khaniyyah, Imam Abdul Wahid al-Shahid mentioned in his Fara'id (inheritance laws) that the surplus from the shares of the husband and wife is not placed in the Bayt al-Mal, but given to them because they are the closest people to the deceased by virtue of the cause, thus giving to them is more appropriate than others. His statement "it shall not be put in the Bayt al-Mal," like the previous statement of Al-Dhakhirah, indicates that giving to them is mandatory, not that the giver has a choice between giving to them or to the Bayt al-Mal, as might be mistakenly inferred from the end of the text. Rather, sometimes the meaning is that they are prioritized over neighbors, for example, because the marital relationship existed between them. (Summarized)

[Urdu Section]: In Al-Dhakhirah, it is stated that the surplus remaining from the prescribed shares of the spouses shall not be kept in the public treasury (Bayt al-Mal), but rather shall be given to the spouses because they possess a closer proximity to the deceased through the cause (sabab) compared to others. The same ruling applies to the foster son and foster daughter (End of quote from Ruh al-Shuruh). In the Hashiyah of Mawla Ajamzadah, quoted from Khaniyyah, Imam Abdul Wahid al-Shahid mentioned in his Fara'id that the wealth left over from the prescribed shares of the husband and wife shall not be kept in the Bayt al-Mal, but given to them because they are closer to the deceased through the cause than others; therefore, giving to them is better than giving to others. Imam Abdul Wahid's statement, like the statement of Al-Dhakhirah that "it shall not be kept in the Bayt al-Mal," is proof that giving to the spouses is mandatory. It is not that there is an option to give to them or keep it in the Bayt al-Mal, as it might be misconstrued from the end of the phrase.

Rather, sometimes the meaning is that spouses are better than neighbors, etc., because the marital bond existed between them. (T)

1. Hashiyah al-Tahtawi on al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Al-Maktabah al-Arabiyyah, Quetta, 4/372.

बुद्धिमान व्यक्ति के लिए इतने सशक्त तर्कों के बाद संदेह की कोई गुंजाइश नहीं रहनी चाहिए; और अधिक स्पष्टीकरण की आवश्यकता नहीं है। और यदि अभी भी कोई जिज्ञासा शेष है, तो हाशियह दुर्रे मुख्तार में सैयद अल्लामा तहतावी का कथन कम समझ वाले व्यक्ति के लिए भी पर्याप्त और संतोषजनक है। वे फरमाते हैं:

[अरबी खंड]: अल-ज़खीरा में है कि पति-पत्नी के हिस्सों से बचा हुआ माल बैतुल माल (सार्वजनिक खजाना) में नहीं रखा जाएगा, बल्कि उन्हें ही दिया जाएगा क्योंकि वे 'सबब' (संबंध) के कारण दूसरों की तुलना में मृतक के अधिक निकट हैं। यही नियम दूध-पीते (रज़ाई) बेटे और बेटी का भी है (रूहुल शूरूह समाप्त)। मौला अजमज़ादा के हाशियह में खनिया से उद्धृत है कि इमाम अब्दुल वाहिद शहीद ने अपने फ़राएज़ (उत्तराधिकार कानून) में उल्लेख किया है कि पति और पत्नी के हिस्सों से बचा हुआ धन बैतुल माल में नहीं रखा जाएगा, बल्कि उन्हें ही दे दिया जाएगा क्योंकि वे 'सबब' की दृष्टि से दूसरों की तुलना में मृतक के अधिक निकट हैं, इसलिए उन्हें देना दूसरों से बेहतर है। उनका यह कथन कि "बैतुल माल में नहीं रखा जाएगा", अल-ज़खीरा के पिछले कथन की तरह ही यह दर्शाता है कि उन्हें देना अनिवार्य है, न कि देने वाले के पास उन्हें देने या बैतुल माल में रखने का विकल्प है, जैसा कि पाठ के अंत से भ्रम हो सकता है। बल्कि कभी-कभी अर्थ यह होता है कि वे पड़ोसियों आदि की तुलना में अधिक हकदार हैं क्योंकि उनके बीच वैवाहिक संबंध रहा है। (संक्षिप्त)

[उर्दू खंड]: ज़खीरा में है कि पति-पत्नी के निर्धारित हिस्सों से बचा हुआ माल बैतुल माल में नहीं रखा जाएगा बल्कि पति-पत्नी को ही दे दिया जाएगा क्योंकि वे दूसरों की तुलना में 'सबब' की दिशा से मृतक के साथ अधिक निकटता रखते हैं। यही नियम रज़ाई बेटे और रज़ाई बेटी का है (रूहुल शूरूह समाप्त)। मौला अजमज़ादा के हाशियह में खनिया से उद्धृत है, इमाम अब्दुल वाहिद शहीद ने अपने फ़राएज़ में उल्लेख किया कि पति और पत्नी के निर्धारित हिस्सों से बचा हुआ माल बैतुल माल में नहीं रखा जाएगा बल्कि उन्हें ही दे दिया जाएगा क्योंकि वे 'सबब' की दिशा से मृतक के साथ दूसरों की तुलना में अधिक निकटता रखते हैं, इसलिए उनको देना दूसरों को देने से बेहतर है। इमाम अब्दुल वाहिद का कथन अल-ज़खीरा के कथन की तरह कि "बैतुल माल में नहीं रखा जाएगा", इस बात का प्रमाण है कि पति-पत्नी को देना अनिवार्य है। ऐसा नहीं है कि उन्हें देने या बैतुल माल में रखने का

अधिकार है जैसा कि पाठ के अंत से भ्रम होता है, बल्कि कभी-कभी उद्देश्य यह होता है कि पति-पत्नी पड़ोसियों की तुलना में बेहतर हैं क्योंकि उनके बीच वैवाहिक संबंध रहा है। (त)

1. हाशियह अल-तहतावी अल दुर्रुल मुख्तार, किताबुल फराएज़, अल-मकतबा अल-अरबिया क्वेटा, 4/372

पृष्ठ 618/658

عاقل کو اصلاً جائے ریب نہ رہے ایسے دلائل قاہرہ کے بعد زیادہ تر تصریح کی حاجت نہیں ہوتی اور اگر اب بھی ہوس باقی ہو تو حاشیہ در مختار میں سید علامہ طحطاوی کا قول ادنی ذی فہم کو کافی و وافی۔ فرماتے ہیں:

الذخیرۃ ان الفاضل من سہام الزوجین لا یوضع فی بیت المال بل یدفع الیھما لانھما اقرب الی المیت من جھۃ السبب من غیرھما وکذا الابن والبنت من الرضاع انتھی روح الشروح وفی حاشیۃ المولی عجم زادہ عن الخانیۃ ذکر الامام عبدالواحد الشھید فی فرائضہ ان الفاضل عن سہام الزوج والزوجۃ لا یوضع فی بیت المال بل یدفع الیھما لانھما اقرب الناس الی المیت من جھۃ السبب فکان الدفع الیھما اولی من غیرھما انتھی وقولہ لا یوضع فی بیت المال کقول الذخیرۃ السابق یدل علی ان الدفع الیھما متعین لا ان الدافع مخیر بین الدفع الیھما والی بیت المال کما توھمہ أخرا لعبارۃ بل ربما یکون المراد انھما اولی من نحو الجیران لما جری بینھما من الزوجیۃ ۱۔ (ملخصاً)

ذخیرہ میں ہے زوجین کے فرضی حصوں سے بچ جانے والا مال بیت المال میں نہیں رکھا جائے گا بلکہ زوجین کو دے دیا جائے گا کیونکہ وہ بنسبت غیر کے، سبب کی جہت سے میت کے ساتھ زیادہ قرب رکھتے ہیں۔ یہی حکم رضاعی بیٹے اور رضاعی بیٹی کا ہے انتہی روح الشروح۔ مولیٰ عجم زادہ کے حاشیہ میں خانیہ سے منقول ہے، امام عبدالواحد شہید نے اپنے فرائض میں ذکر کیا کہ خاوند اور بیوی کے فرضی حصوں سے بچا ہوا مال بیت المال میں نہیں رکھا جائے گا بلکہ ان ہی کو دے دیا جائے گا کیونکہ وہ سبب کی جہت سے میت کے ساتھ زیادہ قرب رکھتے ہیں بنسبت غیر کے، لہٰذا ان کو دینا غیر کو دینے سے اولیٰ ہے انتہی۔ امام عبدالواحد کا قول مثل ذخیرہ کے

قول کے کہ "بیت المال میں نہیں رکھا جائے گا" اس بات کی دلیل ہے کہ زوجین کو دینا متعین ہے۔ ایسا نہیں کہ انہیں دینے یا بیت المال میں رکھنے کا اختیار ہے جیسا کہ عبارت کے آخر سے وہم ہوتا ہے بلکہ بسا اوقات مراد یہ ہوتی ہے کہ زوجین پڑوسیوں کی بنسبت اولیٰ ہیں کیونکہ ان میں زوجیت کا تعلق جاری ہوا ہے۔ (ت)

۱ حاشیۃ الطحطاوی علی الدرالمختار کتاب الفرائض المکتبۃ العربیہ کوئٹہ ۴ / ۳۷۲

Fatawa Rizvia Volume 25

The possibility that arose from stating that giving to spouses is better than giving to others—that even if it is not given to spouses and given to a corrupt Bait-ul-Mal, it would still be permissible, although contrary to what is better because giving to them was only preferable—to refute this, the preceding context of the statement of Imam Abdul Wahid Shaheed and the text of 'Zakhira' was presented: that it must be given to them and it is not permissible to keep it in a corrupt Bait-ul-Mal. Now, to establish preference, if there was a need to find someone to prefer them over, the neighbor was mentioned. Firstly, if 'Radd' (redistribution of surplus estate) upon spouses was in the category of 'Radd', then four specific levels of beneficiaries were present, especially the kindred (Dhawi al-Arham), so why was preference not shown over them? What was the reason for bringing in neighbors from outside the categories? Secondly, if it were not permissible to give to neighbors while spouses exist, then preference and priority would have to be diverted from the Bait-ul-Mal to the neighbors. If the same ambiguity remained here, then while spouses exist, it would be permissible and even obligatory not to return (Radd) it to them and give it to neighbors, even though Radd upon spouses is better. And it is known intuitively that neighbors are not beneficiaries in inheritance; so if spouses were entitled to Radd, giving it to others would not be lawful, but it is lawful. Thus, spouses are not entitled to Radd [in the primary sense], and the legatee (Moosi lahu) is definitely a beneficiary, and the precedence of a beneficiary over a non-beneficiary is self-evident.

Benefit 26: If this is still not satisfying, then consider the statements from Al-Mustasfa, then Meraj al-Diraya, and then Allama Shami:

The Fatwa today is to return (Radd) to the spouses when there are no [other] beneficiaries, because of the non-existence of [a proper] Bait-ul-Mal, as oppressors do not spend it on its rightful recipients.	In the current era, the Fatwa is that it shall be returned (Radd) to the spouses because, due to the non-existence of [a proper] Bait-ul-Mal, the beneficiary is non-existent, since oppressive rulers do not spend the Bait-ul-Mal's funds on its [proper] uses. (t)

This is an explicit legal detail; they state Radd upon spouses when there is no beneficiary, and there is no doubt that a legatee of more than a third (Moosi lahu bi'l-za'id) is among the beneficiaries. If there is still doubt about this, Allama Shami says regarding the legatee of more than a third:

Indeed, the meaning is that he takes the excess by way of...	The meaning is that he [takes] the excess wealth by way of entitlement.

1: Radd al-Muhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/502. Page 619 of 658

पति-पत्नी को देना दूसरों को देने से बेहतर बताने से जो यह संभावना पैदा हुई कि अगर पति-पत्नी को न दें और भ्रष्ट बैत-उल-माल (राजकोष) में दे दें तब भी जायज़ होगा, हालाँकि यह बेहतर के खिलाफ है क्योंकि उन्हें देना केवल वरीयता थी—इसको दूर करने के लिए इमाम अब्दुल वाहिद शहीद के कथन के पूर्व संदर्भ और 'ज़खीरा' के पाठ को पेश किया गया कि उन्हें ही दिया जाए, भ्रष्ट बैत-उल-माल में रखने की अनुमति नहीं है। अब वरीयता के लिए मुफ़ज़ल अलैहि (जिस पर वरीयता दी जाए) खोजने की ज़रूरत हुई तो पड़ोसी बताए गए। पहली बात, अगर पति-पत्नी पर 'रद्द' (बचे हुए माल की वापसी), 'रद्द' के दर्जे में होता, तो हक़दारों के चार विशेष स्तर मौजूद थे, विशेष रूप से ज़वी अल-अरहाम (रिश्तेदार), तो उनसे वरीयता क्यों नहीं बताई गई? श्रेणियों के बाहर से पड़ोसियों को लाने का क्या मतलब था? दूसरी बात, पति-पत्नी के होते हुए पड़ोसियों को देने का अगर जवाज़ (अनुमति) न होता, तो बैत-उल-माल से हटाकर पड़ोसियों पर वरीयता देनी होती, ताकि यहाँ भी वही अस्पष्टता बनी रहे तो पति-पत्नी के होते हुए जायज़ हो कि उन पर रद्द न करें और पड़ोसियों को दे दें, हालांकि पति-पत्नी पर रद्द बेहतर है। और स्पष्ट रूप से ज्ञात है कि पड़ोसी विरासत में हक़दार नहीं हैं; तो अगर पति-पत्नी रद्द के हक़दार होते तो दूसरों को देना हलाल न होता, लेकिन हलाल है, तो पति-पत्नी रद्द के हक़दार नहीं हैं और मूसी लहू (वसीयत पाने वाला) निश्चित रूप से हक़दार है, और हक़दार की गैर-हक़दार पर प्राथमिकता स्वतः स्पष्ट है।

लाभ २६: अगर इससे भी संतोष न हो तो मुस्तसफ़ा, फिर मेराजुद दिराया, फिर अल्लामा शामी का कथन देखें:

आज के समय में फतवा हक़दार की अनुपस्थिति में पति-पत्नी पर रद्द करने पर है क्योंकि बैत-उल-माल का अस्तित्व नहीं है, क्योंकि अत्याचारी इसे इसके सही स्थान पर खर्च नहीं करते।	आज के ज़माने में फतवा इस पर है कि पति-पत्नी पर रद्द किया जाएगा क्योंकि बैत-उल-माल के न होने की वजह से हक़दार अनुपस्थित है, इसलिए कि ज़ालिम शासक बैत-उल-माल को उसके सही मदों पर खर्च नहीं करते। (त)

यह स्पष्ट उप-नियम है; पति-पत्नी पर रद्द उस समय बताते हैं जब कोई हक़दार न हो, और इसमें कोई संदेह नहीं कि मूसी लहू बिल-ज़ायद (तिहाई से अधिक की वसीयत पाने वाला) हक़दारों में से है। अगर इसमें भी संदेह हो तो अल्लामा शामी मूसी लहू बिल-ज़ायद के बारे में फरमाते हैं:

अर्थ यह है कि वह अतिरिक्त [धन] प्राप्त करता है ... के तरीके से।	मुराद यह है कि वह बतौर इस्तहक़ाक़ (हक़दारी के तौर पर) ज़ायद माल [लेता है]।

१: रद-उल-मुहतार, किताबुल फराइज़, बाबुल औल, दार इहया-उत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, ५/५०२. पेज ६१९/६५८

زوجین کو دینا اوروں کو دینے سے اولٰی بتانے سے جو یہ احتمال پیدا ہوا کہ اگر زوجین کو نہ دیں اور بیت المال فاسد میں دے دیں جب بھی جائز ہو اگرچہ خلاف اولٰی ہو کہ ان کو دینا صرف اولٰی ہی تھا اس کے رفع کو اسی عبارت امام عبدالواحد شہید کا سباق اور نصِ ذخیرہ پیش کیا کہ نہیں بلکہ انہیں کو دیا جائے بیت المال فاسد میں رکھنے کی اجازت نہیں اب اولویت کے لئے مفضل علیہ تلاش کرنے کی ضرورت ہوئی تو ہمسائے بتائے اولاً اگر زوجین پر رد، مرتبہ رد میں ہوتا تو خاص مراتبِ مستحقین میں چار موجود تھے خصوصاً ذوی الارحام، تو انہیں سے اولویت کیوں نہ بتائی جاتی خارج المراتب سے ہمسایوں کو لانے کے لئے کیا معنی تھے۔ ثانیاً زوجین کے ہوتے ہوئے ہمسایوں کو دینے کا اگر جواز نہ ہوتا تو تفضیل اولویت کو بیت المال سے پھیر کر ہمسایوں پر رکھنا ہوتا کہ یہاں بھی وہی ابہام رہا تو واجب کہ زوجین کے ہوتے جائز ہو کہ ان پر رد نہ کریں اور ہمسایوں کو دے دیں اگرچہ زوجین پر رد اولٰی ہے اور بداہتہً معلوم کہ ہمسائے میراث میں مستحق نہیں تو اگر زوجین مستحق رد ہوتے حیران کو دینا حلال نہ ہوتا لیکن حلال ہے تو زوجین مستحق رد نہیں اور موصی لہ قطعاً مستحق ہے اور مستحق کی نا مستحق پر تقدیم بدیہی۔

فائدہ ۲۶: اس سے بھی سیری نہ ہو تو مستصفٰی پھر معراج الدرایہ پھر علامہ شامی کا ارشاد:

الفتوی الیوم علی الرد علی الزوجین عند عدم المستحق لعدم بیت المال اذ الظلمۃ لا یصرفونہ الی مصرفہ۔	آج کے زمانہ میں فتوٰی اس پر ہے کہ زوجین پر رد کیا جائے گا کیونکہ بیت المال کے نہ ہونے کی وجہ سے مستحق معدوم ہے اس لئے کہ ظالم حکمران بیت المال کو اس کے مصرف پر خرچ نہیں کرتے۔ (ت)

صریح جزئیہ ہے زوجین پر رد اس وقت بتاتے ہیں جب کوئی مستحق نہ ہو اور شک نہیں کہ موصی لہ بالزائد مستحقین سے ہے اگر اس میں بھی شک ہو تو یہی علامہ شامی موصی لہ بالزائد کی نسبت فرماتے ہیں:

ان المراد انه یاخذ الزائد بطریق مراد یہ ہے کہ وہ بطور استحقاق زائد مال

۱: رد المحتار کتاب الفرائض باب العول داراحیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۵۰۲ Page 619 of 658

Fatawa Razawiya Volume 25

...will take the entitlement 1. (T)

So it became clear and evident that in the presence of a legatee of more than a third (Musa lahu bil-za'id), there will be no 'radd' (return of residue) upon the spouses. Fatwa 4 says that this passage is from Durr-ul-Mukhtar: "Then the patron by contract (Mawla al-Muwalah) receives the remainder after the fixed share of one of the spouses." 2 Then the Mawla al-Muwalah will take the wealth remaining after the fixed shares of the spouses. (T)

And he presented these passages from Shami regarding the distant kindred (Dhawi al-Arham): "They take the entire estate or what remains after one of the spouses, because there is no 'radd' (return) upon them [the spouses]." 3 They will take all the wealth or take the wealth remaining from the fixed shares of the spouses because 'radd' does not happen on them. (T)

Regarding the patron by contract (Mawla al-Muwalah), he said: "If one of the spouses is present, then he [the Mawla] has the remainder after their fixed share." 4 If one of the spouses is present, then the remainder after their fixed share will be given to the Mawla al-Muwalah. (T)

Regarding the acknowledged kinsman (Muqir-lahu), he said: "If there is one of the spouses, then what remains after their share is given [to the Muqir-lahu]." 5 If one of the spouses is present, then after giving them their fixed share, what remains shall be given to the Muqir-lahu. (T)

However, these were not sufficient, and there was clear room for the opponent to argue that this opinion is based on the early Imams who do not believe in 'radd' on the spouses. Do you not see his words "due to lack of radd upon them"? (Don't you see his statement that there is no return on spouses? - T). Similarly, he presented this instruction of Allama Shami regarding the Muqir-lahu:

1. Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Bab al-Aul, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/288.
2. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Faraid, Bab al-Aul, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/353.
3. Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Bab al-Aul, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/287.
4. Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Bab al-Aul, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/287.

5. Radd al-Muhtar, Kitab al-Faraid, Bab al-Aul, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/287.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...हक़दार को मिलेगा। 1 (त)

तो साफ़ और रौशन हो गया कि एक तिहाई से अधिक के वसीयतदार (मूसा लहू बिल-ज़ायद) की मौजूदगी में पति-पत्नी पर 'रद्द' (अवशेष का लौटना) नहीं होगा। फतवा 4 ने कहा कि यह इबारत 'दुर्रे मुख्तार' की है: "फिर मौला अल-मुवालात और उसे पति-पत्नी में से किसी एक के फ़र्ज़ हिस्से के बाद बचा हुआ मिलेगा।" 2 फिर मौला अल-मुवालात वह माल लेगा जो पति-पत्नी के फ़र्ज़ी हिस्सों से बच जाए। (त)

और शामी की ये इबारतें पेश कीं कि ज़वी अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदारों) के बारे में फ़रमाया: "वे पूरा माल लेंगे या पति-पत्नी में से किसी एक के हिस्से से जो बच जाए उसे लेंगे क्योंकि उन पर रद्द नहीं होता।" 3 वे सारा माल लेंगे या पति-पत्नी के फ़र्ज़ी हिस्सों से बच जाने वाला माल लेंगे क्योंकि उन पर रद्द नहीं होता। (त)

मौला अल-मुवालात के बारे में फ़रमाया: "अगर पति-पत्नी में से कोई एक मौजूद हो, तो उसे [मौला को] उनके फ़र्ज़ हिस्से के बाद बचा हुआ मिलेगा।" 4 अगर पति-पत्नी में से कोई एक मौजूद हो, तो उनके फ़र्ज़ हिस्से से जो बाकी बचा वह मौला अल-मुवालात को मिलेगा। (त)

मुक़िर लहू (स्वीकृत रिश्तेदार) के बारे में फ़रमाया: "अगर पति-पत्नी में से कोई एक हो, तो उनके फ़र्ज़ हिस्से के बाद जो बच जाए वह दिया जाएगा।" 5 अगर पति-पत्नी में से कोई एक मौजूद है, तो उसे फ़र्ज़ी हिस्सा देकर जो बच गया वह मुक़िर लहू को दिया जाएगा। (त)

हालाँकि, ये काफ़ी न थीं और मुखालिफ़ (विरोधी) के लिए इनमें साफ़ गुंजाइश थी कि यह कौल (कथन) मुतक़द्दिमीन (प्राचीन) इमामों का है जो पति-पत्नी पर 'रद्द' नहीं मानते। क्या तू उनके इस कौल को नहीं देखता "कौले ल-अदमिर रद्दे अलैहिमा" (क्या तू उनके कौल को नहीं देखता कि पति-पत्नी पर रद्द नहीं। त)। इसी तरह मुक़िर लहू के संबंध में अल्लामा शामी का यह इर्शाद पेश किया:

1. रद्दुल मुहतार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, दार एह्याउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/288.
2. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/353.

3. रद्दुल मुहतार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, दार एह्याउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/287.
4. रद्दुल मुहतार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, दार एह्याउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/287.
5. रद्दुल मुहतार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, दार एह्याउत तुरास अल-अरबी, बेरुत, 5/287.

فتاوی رضویہ جلد ۲۵

الاستحقاق 1 ۔ کو لے گا۔ (ت)

تو صاف روشن ہوا کہ موصی لہ بالزائد کے ہوتے رد علی الزوجین نہ ہوگا، فتوٰی ۴ نے کہ یہ عبارت در مختار: ثم مولی الموالاۃ ولہ الباقي بعد فرض احد الزوجین۔ 2 پھر مولی الموالاۃ اور وہ زوجین کے فرضی حصے سے بچ جانے والا مال لے گا۔ (ت)

اور یہ عبارات شامی پیش کیں کہ ذوی الارحام کو فرمایا: یاخذون کل المال او مابقی عن احد الزوجین لعدم الرد علیھما 3 وہ کل مال لیں گے یا زوجین کے فرضی حصوں سے بچ جانے والا مال لیں گے کیونکہ ان پر رد نہیں ہوتا۔ (ت)

مولی الموالاۃ کو فرمایا: ان وجد احد الزوجین فلہ الباقي عن فرضہ 4 اگر زوجین میں سے کوئی ایک موجود ہو تو اس کے فرض حصہ سے جو باقی بچا وہ مولی الموالاۃ کو ملے گا۔ (ت)

مقر لہ کو فرمایا: اذا کان احد الزوجین فیعطی ما فضل بعد فرضہ 5 اگر زوجین میں سے کوئی ایک موجود ہے تو اس کو فرضی حصہ دے کر جو بچ گیا وہ مقر لہ کو دیا جائے گا۔ (ت)

یہ البتہ کافی نہ تھیں اور مخالف کو ان پر صریح گنجائش تھی کہ یہ قول ائمہ متقدمین پر ہے جو زوجین پر رد نہیں مانتے الاتری الی قولہ لعدم الرد علیھما (کیا تو اس کے قول کو نہیں دیکھتا کہ زوجین پر رد نہیں۔ت) اسی طرح مقر لہ کی نسبت یہ ارشاد علامہ شامی پیش کیا:

1 ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۸ 2 الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۵۳ 3 ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء

التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۷ 4 ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۷ 5 ردالمحتار کتاب الفرائض باب العول دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۷

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Yakun hadha al-iqrar wasiyyat ma'na.[1]	**This acknowledgment will be a bequest in terms of its meaning. (T)**

And from this, it was deduced that a bequest exceeding [one-third] is prioritized over the return (Radd) to the spouses. The first answer to this was also the same. I say: Secondly, although this acknowledgment is legally (Qada'an) in the sense of a bequest because the lineage was not established and it does not reach the stage of lineage to compete with the heirs as in *Al-Durr al-Mukhtar* (as it is in Durr-e-Mukhtar. T), it is certainly stronger than a bequest to a complete stranger because, religiously (Diyanatan), there is a possibility that the acknowledger is speaking the truth. Therefore, it is considered a type of kinship. It is stated in *Sayyid Ali al-Sirajiyyah*, *Majma' al-Anhur*, *Al-Durr al-Mukhtar*, *Fath al-Mu'in*, and others:

Wa innama akhkhara dhalika 'an al-muqarru lahu bina'an 'ala anna lahu naw'u quraba bikhilaf al-musa lahu.[2]	**The legatee of more than one-third of the property is postponed after the acknowledgee because the acknowledgee possesses a type of kinship, unlike the legatee. (T)**

Inevitably, and by the consensus of the Hanafis, [this acknowledgment] is stronger and superior to a bequest exceeding [one-third] for a legatee. Thus, its prioritization over the return to spouses does not necessitate the prioritization of a bequest exceeding [one-third]. However, the mentioned discourse in *Mustasfa* does not accept this interpretation in any way, as it is consistent with the view of the early scholars (Mutaqaddimin). Here, they are stating the specific path of the later scholars (Muta'akhkhirin). So it is absolutely clear that although the later scholars favored the return to the spouses, it is only when there is no legatee of more than one-third. Otherwise, there is a consensus among the noble Hanafis on not returning [to the spouses]. Proofs have been presented; in Fatwa 4, this is the only evidence from *Mustasfa* of the author.

Benefit 27: I say: If satisfaction is still not achieved, then take the statement of Allama Sayyid Tahtawi in the marginalia of *Al-Durr al-Mukhtar*. Regarding the mentioned phrase in *Durr-e-Mukhtar*: **"yuraddu 'alayhim ijma'an lifasad bayt al-mal"**[3] (They will be given the return by consensus due to the corruption of the public treasury. T), he says:

Mahallu hadha al-ta'lil al-qawl bi-al-radd 'ala al-zawjayn wa banat al-mu'tiq wa arhamihi fa-innahu idha lam yakun min maratib al-mustahiqqin	**The context of this reasoning is the view of the return to the spouses, the daughters of the manumitter, and his distant kindred (Dhu al-Arham), because when none remains among the ranks of those entitled except for the public treasury.**

1. *Radd al-Muhtar*, Book of Inheritance, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/288.
2. *Al-Sharifiyyah Sharh al-Sirajiyyah*, Introduction of the Book, Matba' Alimi, Inside Lohari Gate, Lahore, p. 11.
3. *Al-Durr al-Mukhtar*, Book of Inheritance, Chapter of 'Awl, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/361.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

यकून हाज़ल इक़रार वसिय्यत माना।[1] यह इक़रार अर्थ के आधार पर वसीयत होगा। (त)

और इससे यह निष्कर्ष निकाला गया कि (एक तिहाई से) अधिक की वसीयत, पति-पत्नी पर 'रद' (वापसी) से पहले आती है। इसका भी पहला उत्तर वही था। मैं कहता हूँ: दूसरे, हालाँकि यह इक़रार कानूनी रूप से (क़ज़ान) वसीयत के अर्थ में है क्योंकि इससे वंश (नसब) सिद्ध नहीं हुआ और न ही वंश के स्तर पर जाकर वारिसों के साथ हिस्सेदारी होती है जैसा कि 'अद-दुर्र अल-मुख्तार' में है (जैसा कि दुर्रे मुख्तार में है। त), लेकिन यह एक पूर्ण अजनबी के लिए वसीयत से निश्चित रूप से अधिक प्रभावी है क्योंकि धार्मिक रूप से (दियानतन) इसमें स्वीकार करने वाले (मुक़िर) की सच्चाई की संभावना है। इसलिए इसे एक प्रकार की रिश्तेदारी माना जाता है। 'सैयद अली अल-सिराजिया', 'मजमा अल-अनहुर', 'दुर्रे मुख्तार', 'फ़तह अल-मुईन' आदि में है:

व इन्नमा अक्खरा ज़ालिका अन अल-मुक़र्रर लहू बिनाअन अला अन्ना लहू नउ क़राबा बिखिलाफ़ अल-मूसा लहू।[2]

तिहाई से अधिक संपत्ति के 'मूसी लहू' को 'मुक़र्रर लहू' के बाद इसलिए रखा गया है क्योंकि मुक़र्रर लहू को एक प्रकार की रिश्तेदारी प्राप्त है, इसके विपरीत मूसी लहू के। (त)

निसंदेह और हनफ़ियों के सर्वसम्मति से, [यह इक़रार] एक तिहाई से अधिक की वसीयत पाने वाले से अधिक प्रभावी और श्रेष्ठ है। अतः पति-पत्नी पर 'रद' के मामले में इसे प्राथमिकता देना, एक तिहाई से अधिक की वसीयत को प्राथमिकता देने को अनिवार्य नहीं करता। लेकिन 'मुस्तस्फ़ा' का उपरोक्त कथन किसी भी तरह इस व्याख्या को स्वीकार नहीं करता क्योंकि यह पूर्ववर्ती विद्वानों (मुतक़द्दिमीन) के मत के अनुरूप है। यहाँ तो विशेष रूप से परवर्ती विद्वानों (मुतअख्खरीन) का मत वर्णित है। तो यह पूरी तरह स्पष्ट हो गया कि यद्यपि परवर्ती विद्वान पति-पत्नी पर 'रद' के पक्ष में हुए हैं, लेकिन यह तब है जब एक तिहाई से अधिक पाने वाला कोई 'मूसी लहू' न हो। अन्यथा, हनफ़ियों के बीच पति-पत्नी पर 'रद' न होने पर सर्वसम्मति है। प्रमाण प्रस्तुत किए जा चुके हैं; फ़तवा 4 में लेखक के 'मुस्तस्फ़ा' का केवल यही एक प्रमाण उपलब्ध है।

फ़ायदा 27: मैं कहता हूँ: यदि इससे भी संतोष न हो, तो 'दुर्रे मुख्तार' के हाशिये में अल्लामा सैयद तहतावी का कथन देखें। 'दुर्रे मुख्तार' की उपरोक्त इबारत: **"युरद्दु अलैहिम इज्माअन लि-फ़साद**

बैतुल माल"[3] (बैतुल माल की व्यवस्था बिगड़ने के कारण सर्वसम्मति से उन पर रद किया जाएगा। त) पर वे फरमाते हैं:

महल्लु हाज़त तअलील अल-क़ौल बिर-रद अलज़-ज़ौज़ैन व बनात अल-मुअतिक़ व अर्हामिही फ़-इन्नहू इज़ा लम यकुन मिन मरातिब अल-मुस्तहिक्क़ीन	**इस तर्क का स्थान पति-पत्नी, दास को मुक्त करने वाले की बेटियों और उसके'ज़वी अल-अरहाम' पर 'रद' का कथन है, क्योंकि जब हकदारों के स्तरों में से बैतुल माल के सिवा कोई न बचा हो।**

1. रद अल-मुह्तार, किताबुल फ़राइज़, दार इहया अल-तुराथ अल-अरबी, बेरूत, 5/288।
2. अश-शरीफ़िया शरह अल-सिराजिया, मुक़द्दमतुल किताब, मतबा अलीमी, लोहारी गेट के अंदर, लाहौर, पृष्ठ 11।
3. अद-दुर्र अल-मुख्तार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/361।

पृष्ठ 658 में से 621

یکون ھذا الاقرار وصیۃ معنی۔ [1] یہ اقرار معنی کے اعتبار سے وصیت ہوگا۔ (ت)

اور اس سے استنباط کیا کہ وصیت بالزائد رد علی الزوجین پر مقدم ہے اس کا بھی اولاً وہی جواب تھا، واقول: ثانیاً یہ اقرار اگرچہ قضاءً معنی وصیت میں ہوا اس لئے کہ اس کا نسب ثابت نہ ہوا اور نہ درجہ نسب میں جاکر مزاحم ورثہ ہوتا کما فی الدرالمختار (جیسا کہ درمختار میں ہے۔ ت) مگر وصیت اجنبی محض سے ضرور اقوی ہے کہ دیانتاً احتمال صدق مقر رکھتا ہے ولہٰذا اسے ایک نوع قرابت گنتے ہیں۔ سید علی السراجیہ و مجمع الانہر ودرمختار وفتح المعین وغیرہما میں ہے:

وانما اخر ذلك عن المقر له بناء على ان له نوع قرابة بخلاف الموصى له۔ [2]

تہائی سے زائد مال کے موصی لہ کو مقرلہ سے مؤخر اس لئے کیا کہ مقر لہ کو ایک قسم کی قرابت حاصل ہے۔ بخلاف موصی لہ کے۔ (ت)

لاجرم و باجماع حنفیہ موصی لہ بالزائد سے اقوی اور اس پر مرجح و بالا ہے تو رد علی الزوجین پر اس کی تقدیم تقدیم وصیت بالزائد کو مستلزم نہیں لیکن کلام مذکور مستصفیٰ کسی طرح اس تاویل کو قبول نہیں کرتا کہ یہ مذہب متقدمین کے موافق ہے یہاں تو خاص مسلک متاخرین ہی بیان فرمارہے ہیں تو قطعاً واضح ہوا کہ متاخرین اگر چہ رد علی الزوجین کے قائل ہوئے مگر جبکہ موصی لہ بالزائد بھی نہ ہو ورنہ عدم رد علی الزوجین پر حنفیہ کرام کا اجماع ہے اسانید پیش کردیئے فتویٰ ۴ میں صرف ایک یہی سند مستصفیٰ مصنف و مستصفیٰ ہے۔

فائدہ ۲۷: اقول: اگر اس سے بھی تسکین نہ ہو تو حاشیہ درمختار میں علامہ سید طحطاوی کا ارشاد لیجئے، عبارت مذکورہ در مختار **یرد علیھم اجماعاً لفساد بیت المال** [3] (بیت المال کے فاسد ہونے کی وجہ سے بالا جماع ان پر رَد کیا جائے گا۔ ت) پر فرماتے ہیں:

محل ھذا التعلیل القول بالرد علی الزوجین وبنات المعتق وارحامہ فانہ اذا لم یکن من مراتب المستحقین

اس تعلیل کا محل زوجین، معتق کی بیٹیوں اور اس کے ذوی الارحام پر رد کا قول ہے کیونکہ جب مستحقین کے مراتب میں سے کوئی نہ رہا سوائے بیت المال

1 رد المحتار کتاب الفرائض دار احیاء التراث العربی بیروت ۵ / ۲۸۸ 2 الشریفیۃ شرح السراجیۃ مقدمۃ الکتاب مطبع علیمی اندرون لوہاری گیٹ لاہور ص ۱۱ 3 الدرالمختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲ / ۳۶۱

Fatawa Rizvia | Volume 25

[Boxed Text:] "Except for the Bait-ul-Mal, then these people will be prioritized over it due to this reason."[1] | Meaning these mentioned people will be prioritized over the public treasury (Bait-ul-Mal). (T)

What a clear explanation it is that from the obligatory heirs to even the funeral and burial expenses, of all the levels mentioned down to the Bait-ul-Mal, if no level exists other than the Bait-ul-Mal, then according to the later scholars, the 'Radd' (return) is done to the spouses. The presence of the legatee for more than one-third (Musi-la-bil-za'id) in these levels is not something a person with eyes can doubt. So it is clear and evident that even if there is no legatee for more than one-third, in the final stage, Radd will be done to the spouses. Now the only thing remaining is that it would have been clearly written by name in the book that Shah Muhammad's excess legacy is prioritized over the Radd to Alam Khatun; such a specific detail is certainly not found. Nas'al-ullah-as-Salamah (We ask Allah Almighty for safety. T).

Clarifications

1. (73 to 76) Fatwa 6, 8, 3, etc. Performing Radd on the wife in the presence of a legatee for more than one-third is a violation of the consensus of all Imams and is merely a human invention. "Allah has sent down no authority for it"[2] (Allah Almighty has not revealed any evidence for this. T). In this matter, these four fatwas are common.
2. (75 to 78) The rank of a legatee for more than one-third is prior to any non-heir, and spouses are not heirs beyond their fixed shares of one-fourth and one-half, as mentioned in the fourteenth benefit (T). These four (fatwas) have done the opposite.
3. (79 to 82) All four have clearly contradicted the statements of reliable books, as mentioned in the last three benefits (T).
4. (83 to 86) All four have made the Radd on spouses posterior to all heirs and prioritized it over the legatee for more than one-third, as mentioned in the seventeenth benefit (T). This newly invented order does not align with the school of thought of any of the earlier or later scholars in the entire world.

[1] Hashiya al-Tahtawi 'ala al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Fara'id, Bab al-Awl, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/394. [2] The Holy Quran 12/40.

फतावा रज़विया | जिल्द 25

[बॉक्स टेक्स्ट:] "इल्ला बैतुल माल फ़इन्ना हाओलाए युक़द्दमूना अलैहि लिहाज़िल इल्लह"[1] | कि तो ये मज़कूरा लोग बैतुल माल पर मुक़द्दम होंगे। (त)

कितनी स्पष्ट व्याख्या है कि असहाबे फ़राइज़ बल्कि तजहीज़-ओ-तक्फ़ीन से बैतुल माल तक जितने मरतबे बयान किए गए, उनमें से बैतुल माल के सिवा कोई मरतबा मौजूद न हो तो उस वक़्त मुताख़िरीन (बाद के विद्वानों) के नज़दीक ज़ौजैन (पति-पत्नी) पर रद करते हैं। मूसा-लहु बिल-ज़ायद (एक-तिहाई से अधिक के वसीयतदार) का भी इन मरतबो में होना ऐसी बात नहीं जिसमें कोई आँखों वाला संदेह कर सके। तो साफ़ ज़ाहिर हुआ कि अगर मूसा-लहु बिल-ज़ायद भी न होगा तो सब से आख़िरी दर्जे में ज़ौजैन पर रद करेंगे। अब इतना बाक़ी रह गया कि किताब में साफ़ नाम लेकर लिखा होता कि शाह मोहम्मद की वसीयत-ए-ज़ाइदा, आलम ख़ातून पर रद से मुक़द्दम है; ऐसा जुज़िया (विशिष्ट विवरण) अलबत्ता नहीं मिल सकता। नसअलुल्लाह-अस-सलामह (हम अल्लाह तआला से सलामती का सवाल करते हैं। त)।

तफ़रीआत (स्पष्टीकरण)

1. (73 से 76) फ़तवा 6, 8, 3, एका मूसा-लहु बिल-ज़ायद के होते हुए ज़ौजा (पत्नी) पर रद करना तमाम इमामों के इजमा (आम सहमति) का उल्लंघन और महज़ इंसानी ईजाद है। "मा अनज़लल्लाहु बिहा मिन सुल्तानि"[2] (अल्लाह तआला ने इस पर कोई दलील नाज़िल नहीं फ़रमाई। त) इतने मामले में ये चारों फ़तवे मुश्तरक (समान) हैं।
2. (75 से 78) मूसा-लहु बिल-ज़ायद का मरतबा हर ग़ैर-वारिस से मुक़द्दम है और ज़ौजैन चौथाई और आधे से ज़्यादा में वारिस नहीं हैं, जैसा कि चौदहवें फ़ायदे में है। (त) इन चारों ने इसका उल्टा किया।
3. (79 से 82) चारों ने मोतबर किताबों की सराहतों के साफ़ ख़िलाफ़ किया जैसा कि आख़िरी तीन फ़ायदों में है। (त)
4. (83 से 86) चारों ने रद अली-ज़ौजैन को सब वारिसों से पीछे और मूसा-लहु बिल-ज़ायद पर मुक़द्दम किया जैसा कि सत्रहवें फ़ायदे में है। (त) ये नया गढ़ा हुआ क्रम दुनिया भर के

मुतक़द्दिमीन (पहले के विद्वानों) या मुताख़िरीन (बाद के विद्वानों) में से किसी के मसलक (विचारधारा) पर सटीक नहीं बैठता।

[1] हाशियत-उत-तहतावी अलद-दुर्रिल मुख़्तार, किताबुल फ़राइज़, बाबुल औल, मतबा मुज्तबाई, देहली 2/ 394 [2] अल-क़ुरआन अल-करीम 12/ 40

[باکس:] الابیت المال فان ھؤلاء یقدمون علیہ لھذہ العلۃ 1 | کے تو یہ مذکورہ لوگ بیت المال پر مقدم ہوں گے۔ (ت)

کیسی صریح تصریح ہے کہ اصحاب فرائض بلکہ تجہیز و تکفین سے بیت المال تک جتنے مراتب بیان کئے گئے ان میں سے بیت المال کے سوا کوئی مرتبہ موجود نہ ہو تو اس وقت متاخرین کے نزدیک زوجین پر رد کرتے ہیں موصیٰ لہ بالزائد کا بھی ان مراتب میں ہونا ایسی بات نہیں جس میں کوئی آنکھوں والا شبہ کر سکے، تو صاف روشن ہوا کہ موطی لہ بالزائد بھی اگر نہ ہوگا تو سب سے اخیر درجے زوجین پر رد کریں گے، اب اتنا باقی رہ گیا کہ کتاب میں صاف نام لے کر لکھا ہوتا کہ شاہ محمد کی وصیت زائدہ عالم خاتون پر رد سے مقدم ہے ایسا جزئیہ البتہ نہیں مل سکتا نسأل اللہ السلامۃ (ہم اللہ تعالیٰ سے سلامتی کا سوال کرتے ہیں۔ ت)

تفریعات

۱۔ (۷۳ تا ۷۶) فتوی ۶، ۸، ۳، اکا موصی لہ بالزائد کے ہوتے زوجہ پر رد کرنا اجماع جمیع ائمہ کا خرق اور محض ایجادِ بندہ ہے " مَّآ اَنْزَلَ اللّٰہُ بِھَا مِنْ سُلْطٰنٍ " 2 (اللہ تعالیٰ نے اس پر کوئی دلیل نازل نہیں فرمائی۔ ت) اتنے امر میں یہ چاروں فتوے مشترک ہیں۔

۲۔ (۷۵ تا ۷۸) موطی لہ بالزائد کا مرتبہ ہر غیر وارث سے مقدم ہے اور زوجین ماورائے ربع و نصف میں وارث نہیں کما فی الفائدۃ الرابعۃ عشر (جیسا کہ چودھویں فائدہ میں ہے۔ ت) ان چاروں نے عکس کیا۔

۳۔ (۷۹ تا ۸۲) چاروں نے تصریحاتِ کتب معتمدہ کا صریح خلاف کیا کما فی الفوائد الثلثۃ الاخیرۃ (جیسا کہ آخری تین فوائد میں ہے۔ ت)

۴۔ (۸۳ تا ۸۶) چاروں نے رد علی الزوجین کو سب وارثوں سے مؤخر اور موصیٰ لہ بالزائد پر مقدم کیا کما فی الفائدۃ السابعۃ عشر (جیسا کہ سترہویں فائدہ میں ہے۔ ت) یہ ترتیب نو ساختہ متقدمین متاخرین تمام عالم میں کسی کے مسلک پر منطبق نہیں۔

1 حاشیۃ الطحطاوی علی الدر المختار کتاب الفرائض باب العول مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۹۴ 2 القرآن الکریم ۱۲/ ۴۰

Fatawa-e-Razvia Volume 25

(86 to 89) The Fatwa placed the reference for this original order on Durr-ul-Mukhtar, Radd-ul-Muhtar, etc. The text appeared in Benefit 17, and the explanation of its meaning will come soon. This is a fabrication against all three; there is no trace of this order in Durr-ul-Mukhtar, nor in Radd-ul-Muhtar, nor in others.

(90 to 92) Fatwa A's aforementioned statement is that after paying the share of the will, whatever remains is the right of the widow, as is clearly written in Durr-ul-Mukhtar and Radd-ul-Muhtar, etc. I say: Does "share of the will" mean a will reaching whatever extent it may reach, or only up to one-third of the property? The first is the literal meaning and a refutation of its own fatwa. Truly, whether it is one-third or one-half or even more, whatever the will of the legatee is, it will be implemented by preference up to one-third; then the wife will receive her obligatory portion, then they will implement the remaining will completely. After that, if anything remains and there is no other claimant, they will return (rad) this remainder to the wife. Here, since Shah Muhammad's will was much more than one-third, limiting it to only the amount of one-third and giving two-thirds to the wife was purely invalid. And according to the second estimation, if the intention is a situation where the will itself does not exceed one-third, even then it is correct and the refutation of its own fatwa is correct. Indeed, if a will for more than one-third was not made at all, then whatever the will is goes to the legatee, then after giving the fixed share of one of the spouses (Ahad-uz-Zawjayn), when there is no claimant for the remainder, they will return (rad) it to the spouse. But here, the will was for more than one-third; how could it be returned to the wife? And if the meaning is general, that even if the will is for more than one-third or the entire property, they will only give one-third as the will and deliver all the rest to the wife—one-fourth as an obligation (fard) and the rest as a return (rad)—then indeed this is the Mufti's intention. This is absolutely invalid and a fabrication against Durr-ul-Mukhtar, Radd-ul-Muhtar, and others. It is never clearly written in any reliable book that if there is a will exceeding one-third and a wife, then the will is implemented only up to one-third and all the rest is given to the wife.

(93 to 101) Fatwa 3, Fatwa 6, and Fatwa 8 each quoted three passages that explicitly refuted it, and unwittingly made them their own authority, as in the Twelfth Benefit. (T)

(102, 103) Fatwa 8 and 6, considering the return to the spouses as the stage of return (rad), clarified two of the four agreed-upon scenarios of return in which there is

absolutely no disagreement in any earlier or later book, as in the Fifteenth Benefit. (T) In Fatwa 8, there is a clear statement of this, and Fatwa 6 leaned towards analogy with Aul (proportionate reduction), and from this, it is clearly necessary to keep it in the stage of return (rad).

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

(86 से 89) फ़तवा ने इस मूल क्रम का हवाला दुर्र-उल-मुख्तार और रद-उल-मुहतार वगैरह पर रखा, इबारत फ़ायदा 17 में गुज़री और इसके अर्थ की व्याख्या जल्द ही आएगी। यह इन तीनों पर मनगढ़ंत आरोप है; इस क्रम का कोई निशान न दुर्र-उल-मुख्तार में है, न रद-उल-मुहतार में, न औरों में।

(90 से 92) फ़तवा 'अ' का उक्त कथन यह है कि वसीयत का हिस्सा अदा करने के बाद जितना बचता है वह सब विधवा का हक़ होता है, जैसा कि दुर्र-उल-मुख्तार और रद-उल-मुहतार वगैरह में साफ़ लिखा है। मैं कहता हूँ: वसीयत के हिस्से से मुराद ऐसी वसीयत है जो जहाँ तक भी पहुँचे, या सिर्फ़ माल के एक-तिहाई हिस्से तक? पहला ही असल मुराद है और ख़ुद अपने फ़तवे का खंडन है। वाक़ई एक-तिहाई या आधा या उससे भी ज़्यादा जितनी वसीयत मूसी लहू (जिसे वसीयत की गई) की है, वह एक-तिहाई तक तरजीह के साथ लागू होगी, फिर पत्नी अपना फ़र्ज़ (नियत हिस्सा) पाएगी, फिर बाक़ी वसीयत पूरी तरह लागू करेंगे। उसके बाद भी अगर कुछ बचता है और कोई हक़दार न हो, तो यह बाक़ी बचा हुआ पत्नी को लौटा (रद) देंगे। यहाँ चूँकि शाह मोहम्मद के लिए वसीयत एक-तिहाई की मात्रा से बहुत ज़्यादा थी, इसलिए उसे सिर्फ़ एक-तिहाई की मात्रा तक सीमित करके दो-तिहाई पत्नी को दिला देना सरासर बातिल (अमान्य) हुआ। और दूसरी सूरत के अनुसार अगर मुराद वह सूरत है कि वसीयत ही एक-तिहाई से ज़्यादा न हो, तब भी सही और ख़ुद अपने फ़तवे का खंडन सही है। वाक़ई तिहाई से ज़्यादा वसीयत ही न की हो, तो जितनी वसीयत है मूसी लहू को, फिर अहद-उज़-ज़ौजैन (पति-पत्नी में से एक) का निर्धारित हिस्सा उसे देकर बाक़ी का जब कोई हक़दार नहीं, तो अहद-उज़-ज़ौजैन पर रद (वापस) कर देंगे। मगर यहाँ तो वसीयत एक-तिहाई से ज़्यादा थी, वह पत्नी पर कैसे रद हुई? और अगर मुराद आम (सामान्य) है कि भले ही वसीयत एक-तिहाई से ज़्यादा या पूरे माल की हो, सिर्फ़ एक-तिहाई वसीयत देंगे और बाक़ी सब पत्नी को पहुँचाएंगे—चौथाई फ़र्ज़ के तौर पर और बाक़ी रद के तौर पर—और बेशक मुफ़्ती की यही मुराद है, तो यह कतई बातिल महज़ है और दुर्र-उल-मुख्तार और रद-उल-मुहतार वगैरह तीनों पर बोहतान है। किसी भरोसेमंद किताब में हरगिज़ साफ़ नहीं लिखा कि वसीयत एक-तिहाई से ज़्यादा हो और पत्नी हो, तो वसीयत सिर्फ़ एक-तिहाई तक लागू करके बाक़ी सब पत्नी को देंगे।

(93 से 101) फ़तवा 3, फ़तवा 6 और फ़तवा 8, हर एक ने तीन इबारतें नक़ल कीं जो साफ़ तौर पर इसका खंडन थीं और अनजाने में उन्हें अपनी सनद (प्रमाण) बनाया, जैसा कि बारहवें फ़ायदे में है। (त)

(102, 103) फ़तवा 8, 6 ने 'रद अली-अज़-ज़ौजैन' (पति-पत्नी पर वापसी) को 'मर्तबा-ए-रद' मानकर रद की चार मुत्तफ़िका (सर्वसम्मत) सूरतों में से, जिनमें पहले या बाद की किसी भी किताब में कोई विवाद नहीं है, दो सूरतों को साफ़ कर दिया, जैसा कि पंद्रहवें फ़ायदे में है। (त) फ़तवा 8 में तो इसकी साफ़ वजाहत है और फ़तवा 6 ने 'औल' (Aul) पर क़यास का सहारा लिया, और इससे इसे 'मर्तबा-ए-रद' में रखना साफ़ लाज़िम आता है।

पृष्ठ 623/658

(۸۶ تا ۸۹) فتوٰی انے اسی ترتیب ایجادی کا حوالہ در مختار اور ردالمحتار وغیرہ پر رکھا، عبارت فائدہ ۱۷ میں گزری اور توضیح مراد عنقریب آتی ہے یہ ان تینوں پر افتراء ہے اس ترتیب کا نشان نہ درمختار میں ہے نہ ردالمحتار میں نہ وغیرہ میں۔

(۹۰ تا ۹۲) فتوٰی اکا قول مذکور بعد ادائے حصہ وصیت جس قدر بچے سب بیوہ کا حق ہوتا ہے جیسا کہ درمختار وردالمحتار وغیرہ میں صاف لکھا ہے۔ اقول: حصہ وصیت سے مراد وصیت بالغۃً ما بلغت ہے یا صرف ثلث مال تک، اول عین مراد اور خود اپنے فتوٰی کا راد ہے واقعی ثلث یا نصف یا اس سے بھی زائد جتنی وصیت موصی لہ کی ہے وہ ثلث تک ترجیحاً نافذ ہوگی پھر زوجہ اپنا فرض پائے گی پھر باقی وصیت تمام و کمال نافذ کریں گے اس کے بعد بھی اگر کچھ بچے اور کوئی مستحق نہ ہو تو یہ باقی ماندہ زوجہ پر رد کریں گے یہاں کہ شاہ محمد کے لئے وصیت قدر ثلث سے بہت زائد تھی صرف مقدار ثلث پر محدود کر کے دو تہائی زوجہ کو دلا دینا باطل محض ہوا اور بر تقدیر ثانی اگر مراد وہ صورت ہے کہ وصیت ہی ثلث سے زائد نہ ہو جب بھی صحیح اور خود اپنے فتوٰی کا رد صحیح ہے واقعی تہائی سے زیادہ وصیت ہی نہ کی ہو تو جتنی وصیت ہے موصی لہ کو، پھر احد الزوجین کا حصہ مقررہ اس کو دے کر باقی کا جب کوئی مستحق نہیں احد الزوجین پر رد کردیں گے مگر یہاں تو وصیت ثلث سے زائد تھی وہ زوجہ پر کیونکر رد ہوئی، اور اگر مراد عام ہے کہ اگرچہ وصیت ثلث سے زائد یا جمیع مال کی ہو صرف ثلث وصیت دیں گے باقی سب زوجہ کو پہنچائیں گے ربع فرضاً و باقی ردًا اور بے شک یہی مراد مفتی ہے تو یہ قطعاً باطل محض اور درمختار وردالمحتار اور وغیرہ تینوں پر افتراء ہے کسی کتاب معتمد میں

ہر گز صاف نہیں لکھا کہ وصیت زائد علی الثلث اور زوجہ ہو تو وصیت صرف ثلث تک نافذ کر کے باقی سب زوجہ کو دیں گے۔

(۹۳ تا ۱۰۱) فتوٰی ۳ وفتوٰی ۶ وفتوٰی ۸ ہر ایک نے تین عبارتیں نقل کیں جو صریحاً اس کا رد تھیں اور نادانستہ انہیں اپنی سند بنایا کما فی الفائدۃ الثانیۃ عشر (جیسا کہ بارہویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۰۲، ۱۰۳) فتوٰی ۸، ۶ نے رد علی الزوجین کو مرتبہ رد مان کر رد کی چار صورت مجمع علیہا سے جن میں خلاف کی بو اصلاً کسی کتاب متقدم یا متأخر میں نہیں دو صورتیں صاف کردیں کما فی الفائدۃ الخامسۃ عشر (جیسا کہ پندرھویں فائدہ میں ہے۔ ت) فتوٰی ۸ میں تو اس کی تصریح ہے اور فتوٰی ۶ نے قیاس علی العول پر ٹراز دیا ، اور اس سے مرتبہ رد میں رکھنا صاف لازم

Fatawa Rizvia, Volume 25

As mentioned in the twenty-third point (as it is in the twenty-third benefit. T)

(104, 105) Fatwa 8, 6 insists on always depriving all distant kindred (dhawi al-arham) along with the spouse, and this is contrary to the consensus of the Hanafis, as mentioned in the sixteenth point (as it is in the sixteenth benefit. T).

(106, 107) Despite this, believing Fatwa 8, 6 that if any relative of the deceased is present, there will be no 'radd' (return of surplus) to the spouses is a blatant contradiction, as mentioned in the seventeenth point (as it is in the seventeenth benefit. T).

(108) Fatwa 6's reliance on a narration attributed to the Commander of the Faithful, Dhu al-Nurayn (Uthman ibn Affan), may Allah be pleased with him, which is contrary to the school of thought and the practice of the majority of the Sahaba, is flawed, as mentioned in the twenty-first point (as it is in the twenty-first benefit. T).

(109, 110) Fatwa 6's mere reliance on 'qiyas' (analogy) over 'aul' (proportional reduction) contrary to the school of thought is rejected. Closing one's eyes to the clear answers of the Imams of the school of thought and calling the ruling of the school itself groundless and its practice contrary to both narration and reason is severe insolence and rejected audacity. As mentioned in the twenty-second point (as it is in the twenty-second benefit. T).

(111) Fatwa 6's statement that if no relative of the deceased is present, the leftover inheritance should be given to one of the spouses, and that this is narrated from Hazrat Uthman (may Allah be pleased with him), reaches the level of fabrication against the Commander of the Faithful. This is never narrated from the Commander of the Faithful with such a restriction. As mentioned in the twenty-first point (as it is in the twenty-first benefit. T).

(112) Fatwa 8's claim that it appears from 'Durr-e-Mukhtar' that even for 'radd' on blood relatives, the corruption of the public treasury (Bayt al-Mal) is presented as proof, is mere misunderstanding. As mentioned in the nineteenth point (as it is in the nineteenth benefit. T).

(113) Fatwa 8's aforementioned assumption that the reason for 'radd' on blood relatives in our school is also the corruption of the public treasury is purely false and

an impossible thought, as mentioned in the twentieth and twenty-third points (as it is in the twentieth and twenty-third benefits. T).

(114, 115) Fatwa 8's statement that it is clearly evident from the text of 'Durr-e-Mukhtar' that the later scholars [advocate] 'radd' itself...

फतावा रज़विया, जिल्द 25

जैसा कि तेईसवें फायदे में है। (जैसा कि तेईसवें लाभ में है। त)

(104, 105) फतवा 8, 6 पर लाज़िम है कि पति या पत्नी के साथ सभी ज़वी अल-अरहाम (दूर के रिश्तेदारों) को हमेशा वंचित रखें और यह हनफ़ियों के आम सहमति (इज्मा) के खिलाफ है, जैसा कि सोलहवें फायदे में है। (जैसा कि सोलहवें लाभ में है। त)

(106, 107) इसके बावजूद फतवा 8, 6 का मानना कि यदि मृतक का कोई भी रिश्तेदार मौजूद हो तो पति-पत्नी पर 'रद्द' (बचा हुआ हिस्सा लौटाना) नहीं करेंगे, यह स्पष्ट अंतर्विरोध है, जैसा कि सत्रहवें फायदे में है। (जैसा कि सत्रहवें लाभ में है। त)

(108) फतवा 6 का मज़हब के खिलाफ और आम सहाबा किराम के खिलाफ अमीरुल मोमिनीन ज़ीनूरैन रज़ियल्लाहु अन्हु से मनसूब (जुड़ी हुई) रिवायत से दलील लेना दोषपूर्ण है, जैसा कि इक्कीसवें फायदे में है। (जैसा कि इक्कीसवें लाभ में है। त)

(109, 110) फतवा 6 का मज़हब के खिलाफ 'क़ियास अलल औल' पर भरोसा करना मात्र अस्वीकार्य है। मज़हब के इमामों के रोशन जवाबों से आँखें बंद करके खुद मज़हब के हुक्म को बेवजह कहना और उस पर अमल को रिवायत और समझ दोनों के खिलाफ कहना सख्त बदतमीजी और नामंजूर जुर्रत है। जैसा कि बाईसवें फायदे में है। (जैसा कि बाईसवें लाभ में है। त)

(111) फतवा 6 का कहना कि अगर मृतक का कोई रिश्तेदार मौजूद न हो तो बचा हुआ वारिस का हिस्सा पति या पत्नी को देंगे, और यही बात हज़रत उस्मान रज़ियल्लाहु अन्हु से रिवायत है, यह अमीरुल मोमिनीन पर झूठ बोलने की हद तक पहुँच गया है। अमीरुल मोमिनीन से इस शर्त के साथ यह बात कभी रिवायत नहीं की गई। जैसा कि इक्कीसवें फायदे में है। (जैसा कि इक्कीसवें लाभ में है। त)

(112) फतवा 8 का कहना कि 'दुर्रे मुख्तार' से मालूम होता है कि इसमें ज़ुल-फुरोज़ नसबीया पर 'रद्द' की दलील में भी बैतुल माल के भ्रष्टाचार को ही पेश किया गया है, यह महज नासमझी है। जैसा कि उन्नीसवें फायदे में है। (जैसा कि उन्नीसवें लाभ में है। त)

(113) फतवा 8 का उक्त भ्रम कि हमारे मज़हब में भी ज़ुल-फ़ुरोज़ नसबीया पर 'रद्द' का कारण बैतुल माल का भ्रष्टाचार है, पूरी तरह गलत और असंभव विचार है, जैसा कि बीसवें और तेईसवें फायदे में है। (जैसा कि बीसवें और तेईसवें लाभ में है। त)

(114, 115) फतवा 8 का कहना कि 'दुर्रे मुख्तार' की इबारत से साफ मालूम होता है कि बाद के विद्वान 'रद्द' के ही...

पृष्ठ 624 / 658

فتاوٰی رضویہ، جلد ۲۵

کما فی الفائدۃ الثالثۃ والعشرین (جیسا کہ تئیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۰۴، ۱۰۵) فتوٰی ۸، ۶ پر لازم کہ زوج وزوجہ کے ساتھ تمام ذوی الارحام کو ہمیشہ محروم کریں اور یہ اجماع حنفیہ کے خلاف ہے کما فی الفائدۃ السادسۃ عشر (جیسا کہ سولہویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۰۶، ۱۰۷) بایں ہمہ فتوٰی ۸، ۶ کا ماننا کہ متوفی کے اقارب سے کوئی بھی موجود ہو تو زوجین پر رد نہ کریں گے صریح تناقض ہے کما فی الفائدۃ السابعۃ عشر (جیسا کہ سترہویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۰۸) فتوٰی ۶ کا برخلاف مذہب وبرخلاف عامہ صحابہ کرام روایت منسوبہ امیر المومنین ذی النورین رضی اللہ تعالٰی عنہم سے استناد مخدوش ہے کما فی الفائدۃ الحادیۃ والعشرین (جیسا کہ اکیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۰۹، ۱۱۰) فتوٰی ۶ کا برخلاف مذہب قیاس علی العول پر اعتماد محض مردود، ائمہ مذہب کے روشن جوابوں سے آنکھیں بند کر کے خود حکم مذہب کو بے وجہ اور اس پر عمل کو روایت ودرایت دونوں کے برخلاف کہنا سخت و دریدہ دہنی وجسارت مطرود۔ کما فی الفائدۃ الثانیۃ والعشرین (جیسا کہ بائیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۱۱) فتوٰی ۶ کا قول کہ اگر متوفی کا کوئی رشتہ دار موجود نہ ہو تو بجا ہوا ترکہ احد الزوجین کو دیں گے یہی قول حضرت عثمان رضی اللہ تعالٰی عنہ سے منقول ہے امیر المومنین رضی اللہ

تعالیٰ عنہ پر افتراء کی حد کو پہنچا ہے امیر المومنین سے اس قید کے ساتھ ہرگز یہ کہیں منقول نہیں۔ کما فی الفائدۃ الحادیۃ والعشرین (جیسا کہ اکیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۱۲) فتویٰ ۸ کا قول کہ در مختار سے معلوم ہوتا ہے کہ اس میں رد علی الفروض النسبیہ کی دلیل میں بھی فساد بیت المال ہی کو پیش کیا ہے محض نارفہمی ہے۔ کما فی الفائدۃ التاسعۃ عشر (جیسا کہ انیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۱۳) فتویٰ ۸ کا زعم مذکور کہ ذوالفروض النسبیہ پر رد کی علت ہمارے مذہب میں بھی فساد بیت المال ہے محض باطل وخیال محال ہے کما فی الفائدۃ العشرین والثالثۃ والعشرین (جیسا کہ بیسویں اور تئیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۱۴، ۱۱۵) فتویٰ ۸ کا قول کہ در مختار کی عبارت سے صاف معلوم ہوتا ہے کہ متاخرین رُدہی کے

Fatawa Razawiyya Volume 25

To be a proponent of "Radd 'ala al-Zawjayn" (returning the surplus to the spouses) in this degree is both distant ignorance and severe injustice. As stated in the twenty-fourth benefit. (T)

(116) Regarding the statement in Fatwa 8, I am not aware of any narration proving that if a legatee of the entire property (musa-la-hu bi-jami' al-mal) is not present, then there will be a return to the spouses, otherwise not. In my opinion, this is not the school of thought of anyone; it is an expression of one's severe ignorance and an admission of complete foolishness. What he thinks is nobody's school of thought is definitely the school of the later scholars (muta'akhkhirin), and what he thinks is the preferred view of the later scholars is definitely not the school of any Hanafi, as it has become manifest and clear, more manifest and clearer than the sun and the moon. (T)

(117 to 121) The five excerpts presented by Fatwa 4 from Durr al-Mukhtar and Radd al-Muhtar were all out of place and insufficient, as stated in the twenty-sixth benefit. (T)

(122) Deduction is by no means possible from the final passage of Fatwa 4, as stated therein.

(123) Regarding the statement in Fatwa 4 about the Hadith of our master, the Leader of the Believers, Dhu al-Nurayn (Uthman bin Affan), and the explanation of the reason for "Radd 'ala al-Zawjayn" from him, although Durr al-Mukhtar mentions what is against it and Shami provides a clear answer, nevertheless, setting aside these two matters, we accept them wholeheartedly. However, not considering the occasion for "Radd 'ala al-Zawjayn" and giving precedence to the legatee of the entire property is against reason and tradition. When it has been accepted as the school of the Leader of the Believers and the analogy to 'Awl has been accepted wholeheartedly, then "Radd 'ala al-Zawjayn" itself falls into the rank of rejection. Accepting it and then placing it after the legatee of the excess (musa-la-hu bi-al-za'id) is contrary to reason and tradition, as stated in the twenty-third benefit. (T)

(124) Regarding the statement in Fatwa 4 that our jurists have stated the reason for "Radd 'ala al-Zawjayn" to be for the preservation (mura'iyah) because of the corruption of the public treasury (Bayt al-Mal), presenting this reasoning in response

to that statement and the analogy of 'Awl is a confusion of subjects and an attempt to reconcile opposites, as stated therein.

Supplement: Although Fatwa 4 also discussed the legatee of the entire property in various places and named it as such, which shows that it was also accepted by him that Shah Muhammad's legatee was for the whole property, whereas there is no proof for it, as mentioned before (T). However, since Fatwa 4 is not a statement of rulings for a pending case...

फतावा रज़विया जिल्द 25

इस स्तर पर 'रद्द अली अल-ज़ौजैन' (पति-पत्नी पर वापसी) का कायल होना दूर की जहालत भी है और गंभीर अन्याय भी। जैसा कि चौबीसवें लाभ में है। (त)

(116) फतवा 8 का कथन, मुझे ऐसी किसी रिवायत का ज्ञान नहीं है जिससे यह साबित हो कि यदि पूरी संपत्ति का वसीयतदार (मूसी लह बिजमी' अल-माल) मौजूद न हो, तो पति-पत्नी पर वापसी होगी, अन्यथा नहीं। मेरी राय में, यह किसी का मज़हब नहीं है, बल्कि अपनी भारी अनभिज्ञता का प्रदर्शन और पूर्ण मूर्खता का स्वीकार है। जिसे वह किसी का मज़हब नहीं मानता, वह निश्चित रूप से बाद के विद्वानों (मुताअक्खिरीन) का मार्ग है, और जिसे वह बाद के विद्वानों का चुनिंदा मत समझता है, वह निश्चित रूप से किसी हनफ़ी का मार्ग नहीं है, जैसा कि स्पष्ट और प्रकाशित हुआ, सूरज और चाँद से अधिक स्पष्ट और प्रकाशित हुआ है। (त)

(117 से 121) फतवा 4 ने जो पाँच इबारतें 'दुर्रे मुख्तार' और 'रद अल-मुहतार' से पेश कीं, वे सब बेमौका और नाकाफ़ी थीं, जैसा कि छब्बीसवें लाभ में है। (त)

(122) फतवा 4 की अंतिम इबारत से निष्कर्ष निकालना बिलकुल मुमकिन नहीं है, जैसा कि उसमें उल्लेखित है।

(123) फतवा 4 का कथन कि अमीर-उल-मोमिनीन ज़ी-उल-नूरैन (हज़रत उस्मान) की हदीस और उनसे पति-पत्नी पर वापसी के कारण का बयान, यद्यपि 'दुर्रे मुख्तार' में इस पर जो आपत्ति है और 'शामी' में उसका स्पष्ट उत्तर है, तथापि इन दोनों बातों को दरकिनार करते हुए, हमें पूर्णतः स्वीकार है। लेकिन 'रद्द अली अल-ज़ौजैन' के अवसर को ध्यान में न रखना और उसे पूरी संपत्ति के वसीयतदार से पहले रखना तर्क और परंपरा (अक्ल ओ नक्ल) के विरुद्ध है। जब इसे अमीर-उल-मोमिनीन का मज़हब मान लिया गया और इसे 'औल' पर कयास करने को पूर्णतः स्वीकार कर लिया गया, तो अब पति-पत्नी पर वापसी स्वयं अस्वीकृति के पद पर आ गई। इसे मानकर इसे अतिरिक्त संपत्ति के वसीयतदार (मूसी लह बिल-ज़ायद) से पीछे ठहराना तर्क और परंपरा के विरुद्ध है, जैसा कि तेईसवें लाभ में है। (त)

(124) फतवा 4 का कथन कि हमारे फकीहों ने पति-पत्नी पर वापसी का कारण बैत-उल-माल (सार्वजनिक कोष) के भ्रष्टाचार के कारण संरक्षण (मुराइया) बताया है। उस कथन और 'औल' के

कयास को स्वीकार करने के बाद जवाब में यह दलील देना विषयों का मिश्रण (खल्त-ए-मबहस) और विरोधाभासों को जोड़ने जैसा है, जैसा कि उसमें उल्लेखित है।

परिशिष्ट (ततमिमा): यद्यपि फतवा 4 ने भी जगह-जगह पूरी संपत्ति के वसीयतदार पर चर्चा की और इसी का नाम लिया, जिससे ज़ाहिर है कि शाह मोहम्मद के वसीयतदार का पूरी संपत्ति का वसीयतदार होना उन्हें भी स्वीकार था, जबकि इसका कोई प्रमाण नहीं है जैसा कि पहले गुज़रा (त)। मगर चूंकि फतवा 4 चल रहे मुकदमे के फैसलों का बयान नहीं है...

पृष्ठ 625 का 658

درجہ میں رَدّ علی الزوجین کے قائل ہیں جہلِ بعید بھی ہے اور ظلمِ شدید بھی۔ کما فی الفائدۃ الرابعۃ والعشرین (جیساکہ چوبیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۱۶) فتوی ۸ کا قول مجھے کسی ایسی روایت کا علم نہیں جس سے یہ ثابت ہو کہ موصی لہ بجمیع المال موجود نہ ہو تو رد علی الزوجین ہوگا ورنہ نہیں اور میرے خیال میں یہ کسی کا مذہب نہیں اپنی سخت ناواقفی کا اظہار اور کمالِ نادانی کا اقرار ہے جو اس کے خیال میں کسی کا مذہب نہیں قطعاً وہی مسلکِ متاخرین ہے اور جو اس کے خیال میں مختارِ متاخرین ہے قطعاً کسی حنفی کا مسلک نہیں کما ظھر وزھر اظھر وازھر من الشمس والقمر (جیساکہ ظاہر و روشن ہوا اور سورج و چاند سے بڑھ کر ظاہر اور روشن ہوا ہے۔ ت)

(۱۱۷ تا ۱۲۱) فتوی ۴ نے جو پانچ عبارات درِ مختار و ردالمحتار پیش کیں سب بے محل و نا کافی تھیں کما فی الفائدۃ السادسۃ والعشرین (جیساکہ چھبیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۲۲) فتوی ۴ کی عبارتِ اخیرہ سے استنباط ہرگز نہیں کما فیھا۔

(۱۲۳) فتوی ۴ کا قول سیدنا امیر المومنین ذی النورین کی حدیث اور ان سے بیان وجہِ رد علی الزوجین کا اگرچہ درِ مختار میں اس کا ما علیہ اور شامی میں جواب مبین ہے تاہم قطعِ نظر ان دونوں امروں کے ہم کو بالراس والعین منظور ہے مگر رد علی الزوجین کا موقع ملحوظ نہ کرنا اور موصی لہ بجمیع المال سے مقدم رکھنا خلافِ عقل و نقل ہے جب اسے مذہبِ امیر المومنین مان لیا اور اسے اور عول پر قیاس کو بالراس والعین منظور کر لیا تو اب رد علی الزوجین آپ ہی مرتبہ

رد میں آگیا اور اسے مان کر اسے موطی لہ بالزائد سے مؤخر ٹھہرانا ہی خلافِ عقل و نقل ہے کما فی الفائدۃ الثالثۃ والعشرین (جیساکہ تئیسویں فائدہ میں ہے۔ ت)

(۱۲۴) فتوی ۴ کا قول ہمارے فقہاء نے رد علی الزوجین کی علت مراجیہ بیان فرمائی ہے لفساد بیت المال وہ قول اور قیاسِ عول تسلیم کر کے اس کے جواب میں یہ تعلیل پیش کرنا خلط مبحث و جمع بین الضدین ہے کما فیھا۔

تتمیمہ : اگرچہ فتوی ۴ نے بھی جابجا موصی لہ بجمیع المال سے بحث کی اور اسی کا نام لیا جس سے ظاہر کہ شاہ محمد کا موصی لہ بجمیع ہونا اسے بھی مسلم حالانکہ اس کا ثبوت نہیں کما تقدم (جیسے کہ پیچھے گزرا۔ ت) مگر ازانجا کہ فتوی ۴ مقدمہ دائرہ کا بیانِ احکام نہیں

Fatawa Razawiyya Volume 25

It (the discussion) only pertains to a discourse on the priority and delay in 'Radd' (reversion) to the spouses. Whether the legatee (mousa-lahu) of Shah Muhammad takes the whole or a part more than the whole does not affect it. It is possible that it was written to appease the opponents, hence it was not counted among his errors. Al-Hamdulillah (Praise be to Allah), the research has reached its peak and all related matters have been fully uncovered. Now, by the grace of Almighty Allah, let us turn towards answering the questions, sufficing only with the statement of the ruling, as the evidence and authority for most rulings have become clear in the preceding discourse, and all praise is for Allah.

Answer to the inquiry from the Chief Court Bahawalpur: (1) A will in favor of a stranger (non-heir) is absolutely valid up to one-third of the estate remaining after the payment of debts, even if the heirs do not consent. Any amount exceeding one-third is not valid without the heirs' consent if there are heirs other than one of the spouses. If only one of the spouses is the heir, then the will for the stranger will first be executed up to one-third. Then, after giving the remaining one-fourth (to the wife) or one-half (to the husband), the rest of the will for the stranger will be executed in the remainder, even if the wife or husband does not give consent. As for a will for an heir, it is absolutely invalid without the consent of other heirs. If that person is the sole heir, the will for them is valid. Furthermore, if there is no will for a stranger along with them, and if the heir is someone other than the husband or wife, they will take the entire property as inheritance; there is no need for a will. If it is the husband or wife, they will first take their prescribed share, and then the will in their favor will be acted upon in the remainder. If anything still remains, they will receive it by virtue of 'Radd' (reversion). And if there is also a will for a stranger, then if they (the heir) accepted the will for the heir, the right of priority that the stranger's will had would be waived. Otherwise, the stranger's will will first be executed up to one-third of the property, and from the remainder, the inheritance will be given to the heir. If that heir is someone other than one of the spouses, they will take the entire remainder as inheritance, and the will for them will find no room for execution. If it is one of the spouses, after giving their prescribed share of one-fourth or one-half from the remainder, whatever is left, the will for them and the stranger's will (if it was still incomplete) will both be executed proportionately. If nothing remains, then it's clear; otherwise, whatever remains will be given to the spouse by virtue of 'Radd'. (b) The answer to this is included in the first question. (c) The first part of this is also

answered, and the answer to the second part is that after the payment of debts, whatever amount...

फतावा रज़विया जिल्द 25

यह केवल 'रद्द अल-ज़ौजैन' (पति-पत्नी को संपत्ति की वापसी) पर प्राथमिकता और देरी की चर्चा पर एक व्याख्यान है, जिस पर शाह मुहम्मद के वसीयतदार (मूसा-लहू) के सब कुछ या सब से अधिक लेने से कोई प्रभाव नहीं पड़ता। संभव है कि उसने इसे विरोधियों को संतुष्ट करने के लिए लिखा हो, इसलिए इसे उसकी गलतियों में नहीं गिना गया। अल्हम्दुलिल्लाह, शोध अपनी चरम सीमा पर पहुँच गया है और सभी संबंधित मामले पूरी तरह से स्पष्ट हो गए हैं। अब, अल्लाह तआला की तौफीक से, सवालों के जवाब देने की ओर ध्यान दें और केवल निर्णय के बयान पर संतोष करें, क्योंकि अधिकांश निर्णयों के साक्ष्य और प्रमाण पिछले स्पष्टीकरणों में स्पष्ट हो चुके हैं, और सारी प्रशंसा अल्लाह के लिए है।

बहावलपुर चीफ कोर्ट के प्रश्न का उत्तर: (1) एक अजनबी (गैर-वारिस) के पक्ष में वसीयत, कर्ज चुकाने के बाद बची हुई संपत्ति के एक-तिहाई तक पूरी तरह से लागू होती है, भले ही उत्तराधिकारी अनुमति न दें। और एक-तिहाई से अधिक उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना लागू नहीं होती, यदि पति या पत्नी के अलावा अन्य उत्तराधिकारी हों। और यदि केवल पति या पत्नी ही उत्तराधिकारी हो, तो अजनबी के लिए वसीयत पहले एक-तिहाई तक लागू होगी। फिर बाकी का एक-चौथाई (पत्नी को) या आधा (पति को) देने के बाद, शेष वसीयत अजनबी के लिए बाकी बची संपत्ति में लागू की जाएगी, भले ही पत्नी या पति अनुमति न दें। जहाँ तक उत्तराधिकारी के लिए वसीयत की बात है, तो वह अन्य उत्तराधिकारियों की अनुमति के बिना पूरी तरह से अमान्य है। और यदि वह अकेला उत्तराधिकारी है, तो उसके लिए वसीयत सही है। फिर यदि उसके साथ किसी अजनबी के लिए भी वसीयत नहीं है, और यदि उत्तराधिकारी पति या पत्नी के अलावा कोई और है, तो वह विरासत के कानून के तहत पूरी संपत्ति ले लेगा; उसे वसीयत की आवश्यकता नहीं है। और यदि वह पति या पत्नी है, तो पहले अपना निर्धारित हिस्सा लेने के बाद, बाकी में उसकी वसीयत पर अमल किया जाएगा। यदि अब भी कुछ बचता है, तो उसे 'रद्द' के नियम के अनुसार मिलेगा। और यदि किसी अजनबी के लिए भी वसीयत है, तो यदि उसने (उत्तराधिकारी ने) उत्तराधिकारी की वसीयत स्वीकार कर ली, तो प्राथमिकता का अधिकार जो अजनबी की वसीयत को प्राप्त था, वह समाप्त हो गया। अन्यथा, अजनबी की वसीयत पहले संपत्ति के एक-तिहाई तक लागू की जाएगी और शेष में से उत्तराधिकारी को विरासत दी जाएगी। यदि वह उत्तराधिकारी पति या पत्नी के अलावा कोई है, तो वह पूरा शेष हिस्सा विरासत के रूप में ले लेगा और उसके लिए की गई वसीयत के क्रियान्वयन का कोई स्थान नहीं बचेगा। और यदि

वह पति या पत्नी है, तो उस शेष में से उनका निर्धारित हिस्सा एक-चौथाई या आधा देने के बाद जो बचेगा, उसमें उनकी वसीयत और यदि अजनबी की वसीयत अभी अधूरी थी, तो दोनों उनके हिस्सों के अनुसार लागू होंगी। यदि उनमें से कुछ नहीं बचा तो स्पष्ट है, अन्यथा जो कुछ बचेगा वह पति या पत्नी को 'रद्द' के नियम के अनुसार दे दिया जाएगा। (ब) इसका उत्तर पहले प्रश्न में आ गया है। (स) इसके भी पहले पैराग्राफ का उत्तर हो गया, और दूसरे का उत्तर यह है कि कर्ज अदायगी के बाद जितनी...

کرتا وہ صرف ایک بحث تقدیم و تاخیر رد علی الزوجین پر تقریر ہے جس پر شاہ محمد کے موصی لہ بجمع یا بالزائد دون الکل ہونے سے کچھ اثر نہیں پڑتا اور ممکن کہ وہ اس نے مشاعتہً للخصوم لکھا ہو لہذا یہ اس کے اغلاط میں معدود نہ ہوا۔ الحمد للہ تحقیق اپنے ذروہ علیا کو پہنچی اور تمام مسائل متعلقہ کا انکشاف منتہیٰ کو۔ اب بتوفیقہ تعالیٰ جواب سوالات کی طرف توجہ کریں اور صرف بیان حکم پر قناعت اکثر حکم کی دلیل و سند افادات میں واضح ہوچکی، واللہ الحمد۔

جواب استفتائے چیف کورٹ بہاولپور (۱) اجنبی کے نام وصیت ثلث مترو کہ بعد ادائے دین تک مطلقاً نافذ ہے اگرچہ ورثہ اجازت نہ دیں اور زائد علی الثلث میں بے اجازت ورثہ نافذ نہیں اگر وارث احد الزوجین کے سوا ہو اور اگر صرف احد الزوجین وارث ہو تو ثلث تک وصیت اجنبی تقدیمًا نافذ ہوگی پھر باقی کا ربع یا نصف زوجہ یا زوج کو دے کر مابقی میں بقیہ وصیت اجنبی نافذ کریں گے اگر چہ زوجہ یا زوج اجازت نہ دے، رہی وصیت وارث وہ بے اجازت ورثہ مطلقاً نافذ نہیں اور اگر تنہا وہی وارث ہو تو اس کے لئے وصیت صحیح ہے، پھر اگر اس کے ساتھ کسی اجنبی کے لئے بھی وصیت بھی نہیں تو وارث اگر غیر زوج و زوجہ ہے تو کل مال بحکم میراث لے لے گا اسے وصیت کی حاجت نہیں، اور اگر زوج یا زوجہ ہے تو پہلے اپنا فرض لے کر باقی میں اس کی وصیت عمل کرے گی اب بھی کچھ بچا تو اسی کو بحکم رد ملے گا۔ اور اگر کسی اجنبی کے لئے بھی وصیت ہے تو اگر اس نے وصیت وارث کو قبول کرلیا حق تقدم کہ وصیت اجنبی کو ملتا ساقط ہوگیا ورنہ اجنبی کی وصیت ثلث مال تک اول نافذ کر کے باقی سے وارث کو میراث دیں گے اگر وہ وارث غیر احد الزوجین ہے کل باقی ارثاً لے لے گا اور خود اس کے لئے جو وصیت تھی نفاذ کا محل نہ پائے گی، اور اگر احد الزوجین ہے تو اس باقی سے اس کا فرض ربع

یا نصف دے کر اس کے بعد جو بچے اس میں اس کی وصیت اور اگر اجنبی کی وصیت ہنوز نا تمام رہی تھی تو اس کے ساتھ بھی دونوں حسبِ حصص نافذ ہوں گے ان سے کچھ نہ بچا تو ظاہر ورنہ جو باقی رہا احد الزوجین کو بحکم رد دے دیں گے۔ (ب) اس کا جواب سوال اول میں آگیا۔ (ج) اس کے بھی فقرہ اول کا جواب ہو گیا، اور دوم کا جواب کہ بعد ادائے دین جس قدر

Fatawa Razawiyya Volume 25

Whatever remains, whether a will was made for it for a stranger or not, one-third of it will be considered for the implementation of the will for the stranger. The will will be executed in those things for which the will was made for him; he will receive nothing from anything beyond those. Yes, if the will is for a shared portion like one-fourth of the wealth etc., then in the total estate after paying debts, he will be a shareholder according to the will.

(d) Legally, the will for a stranger in excess of one-third takes precedence over the return to the spouses (Radd 'ala al-Zawjayn) by the consensus of the Hanafi Imams. The flaws and errors in the quoted statements have been clarified above.

(5) Its detailed, healing, and sufficient answer has passed in the second 'Ifada' of the ten, and it has been proven by explicit texts that according to the later scholars (Muta'akhkhirin) also, the rank of 'Radd 'ala al-Zawjayn' is two degrees later than the excess will. And Allah Ta'ala knows best.

Answer to the Enquiry from Ji Khanpur

(1) Yes, this will was made during the terminal illness (marad al-mawt), and this does not have any negative effect on the validity of the will.

(2) If it is proven that after the husband's death, the female plaintiff had accepted Shah Muhammad's will as claimed by Shah Muhammad, then the plaintiff's objection is simply inadmissible. The will for Shah Muhammad is valid and enforceable to its final limit. Otherwise, the effect of the objection will be that by executing Shah Muhammad's will only in the houses and household items up to the limit of one-third of the total assets after paying debts, they will give the remaining total wealth, houses, belongings, etc., all's one-fourth to the wife. Then, only the remaining houses and household items will be given to Shah Muhammad by the order of the will. Whatever remains on the side of the wife will be either as a legacy or as a return (radd).

(3) The defendant can never receive even an iota from these jewels. They belong entirely and completely to Alam Khatoon. Excluding them, the ruling of answer number 2 will be applied to all the remaining property. However, if there are any other legacy jewels with Shah Muhammad besides the houses and household items, as the wife claims, then Shah Muhammad will not be given a share from them. His share will only be in the houses and household items.

(4) There is no evidence here that the burden of burial and shroud expenses falls on the estate or on Alam Khatoon's share. Rather, it appears from the situation of the proceedings that it was merely a voluntary contribution that Shah Muhammad made for his benefactor upon her request.

फतावा रज़विया जिल्द 25

जो कुछ भी शेष बचे, चाहे उसके लिए किसी अजनबी के पक्ष में वसीयत की गई हो या नहीं, उस सब का एक-तिहाई (तिहाई) अजनबी की वसीयत को लागू करने में ध्यान में रखा जाएगा। वसीयत केवल उन्हीं चीजों में प्रभावी होगी जिनके लिए उसके पक्ष में वसीयत की गई है; वह उनके अलावा किसी और चीज़ से कुछ भी नहीं पाएगा। हाँ, यदि वसीयत संपत्ति के एक साझा हिस्से जैसे कि एक-चौथाई आदि की है, तो ऋण चुकाने के बाद कुल विरासत में वसीयत के अनुसार हिस्सेदार होगा।

(द) अजनबी के लिए एक-तिहाई से अधिक की वसीयत, हनफी इमामों की सहमति से कानूनी तौर पर पति-पत्नी को वापसी (रद्द अल-ज़ौज़ैन) पर वरीयता रखती है। उद्धृत कथनों में जो कमियां और गलतियां हैं, उन्हें ऊपर स्पष्ट किया जा चुका है।

(5) इसका विस्तृत, संतोषजनक और पर्याप्त उत्तर दसवें 'इफादा' में बीत चुका है और स्पष्ट ग्रंथों से यह सिद्ध हो गया है कि बाद के विद्वानों (मुतअख्खिरीन) के अनुसार भी, 'रद्द अल-ज़ौज़ैन' का पद अतिरिक्त वसीयत से दो पायदान बाद में है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

जी खानपुर से प्राप्त पूछताछ का उत्तर

(1) हाँ, यह वसीयत मृत्यु शय्या (मरज़-उल-मौत) के दौरान की गई थी और इससे वसीयत की वैधता पर कोई प्रतिकूल प्रभाव नहीं पड़ता।

(2) यदि यह सिद्ध हो जाए कि पति की मृत्यु के बाद महिला वादी ने शाह मुहम्मद की वसीयत स्वीकार कर ली थी, जैसा कि शाह मुहम्मद का दावा है, तो वादी की आपत्ति पूरी तरह से अस्वीकार्य है। शाह मुहम्मद के लिए वसीयत अपनी अंतिम सीमा तक वैध और प्रभावी है। अन्यथा, आपत्ति का प्रभाव यह होगा कि ऋण चुकाने के बाद कुल संपत्ति के एक-तिहाई की सीमा तक केवल घरों और घरेलू सामानों में शाह मुहम्मद की वसीयत लागू करके शेष कुल संपत्ति, मकान, सामान आदि का एक-चौथाई हिस्सा पत्नी को दिया जाएगा। फिर केवल शेष मकान और घरेलू सामान वसीयत के आदेशानुसार शाह मुहम्मद को मिलेंगे। पत्नी के पक्ष में जो कुछ भी बचेगा, वह चाहे वसीयत के रूप में हो या वापसी (रद्द) के रूप में।

(3) प्रतिवादी को इन गहनों में से किसी भी हाल में एक जर्रा भी नहीं मिल सकता। वे पूरी तरह से आलम खातून के हैं। उन्हें छोड़कर शेष सभी संपत्ति के संबंध में उत्तर संख्या 2 का आदेश लागू

होगा। लेकिन यदि घरों और घरेलू सामानों के अलावा शाह मुहम्मद के पास कोई अन्य विरासत वाले गहने भी हैं, जैसा कि पत्नी का दावा है, तो शाह मुहम्मद को उनमें से हिस्सा नहीं दिया जाएगा। उनका हिस्सा केवल मकानों और घरेलू सामानों में होगा।

(4) यहाँ इस बात का कोई प्रमाण नहीं है कि कफ़न-दफ़न के खर्चों का बोझ विरासत पर है या आलम खातून के हिस्से पर। बल्कि कार्यवाही की स्थिति से यह स्पष्ट होता है कि वह मात्र एक दान (तबर्रुआ) था जो शाह मुहम्मद ने अपने उपकारी के साथ उसकी प्रार्थना पर किया था।

पृष्ठ 627 का 658

بھی باقی بچے خواہ اس کی وصیت اجنبی کے لئے کی یا نہ کی اس سب کا ثلث نفاذ وصیت اجنبی میں لحاظ کیا جائے گا وصیت نافذ انہیں اشیاء میں ہو گی جن کی وصیت اس کے لئے کی ہے ان کے ماوراء اور کسی شیئ سے کچھ نہ پائے گا ہاں وصیت حصہ شائعہ مثل ربع مال وغیرہ کی ہے تو جملہ متروکہ بعد ادائے دین میں بقدر وصیت حصہ دار ہوگا۔

(د) وصیت اجنبی بما زاد علی الثلث رد علی الزوجین پر شرعاً باجماع ائمہ حنفیہ مقدم ہے اقوال اقتباس شدہ میں جو خلل وزلل ہیں اوپر واضح ہو چکے۔

(۵) اس کا مفصل جواب شافی و وافی افادہ ثانیہ عشرہ میں گزرا اور نصوص صریح سے ثابت کر دیا کہ متاخرین کے نزدیک بھی رد علی الزوجین کا مرتبہ وصیت زائدہ سے دو درجے مؤخر ہے واللہ تعالٰی اعلم۔

جواب استفتاء جی خانپور

(۱) ہاں یہ وصیت مرض الموت میں ہوئی اور اس سے جواز وصیت پر کوئی اثر خلاف نہیں پڑتا۔

(۲) اگر ثابت ہو کہ مدعیہ بعد وفات شوہر وصیت شاہ محمد کو قبول کر چکی تھی جیسا کہ شاہ محمد کا دعوٰی ہے تو بے اعتراض مدعیہ محض نامسموع اور شاہ محمد کے لئے وصیت اپنی اخیر حد تک جائز و نافذ ورنہ اعتراض کا اتنا اثر ہو گا کہ ثلث کل مال بعد ادائے دین کی حد تک صرف مکانات واثاث البیت میں وصیت شاہ محمد نافذ کر کے باقی کل مال مکان واسباب وغیرہ سب کا ربع زوجہ کو دیں گے پھر صرف باقی مکانات واثاث البیت شاہ محمد کو بحکم وصیت ملیں گے باقی جو کچھ بجانب زوجہ کا ہو گا وصیۃً خواہ رداً۔

(۳) ان زیوروں سے مدعا علیہ کو کسی حال کوئی ذرہ نہیں مل سکتا وہ تمام و کمال عالم خاتون کے ہیں انہیں چھوڑ کر باقی تمام مال کے لحاظ سے جواب نمبر ۲ کا حکم جاری کریں گے مگر مکانات واثاث البیت کے سوا کوئی اور زیور متروکہ بھی شاہ محمد کے پاس ہے جیسا کہ دعویٰ زوجہ ہے تو اس میں سے شاہ محمد کو حصہ نہ دیں گے اس کا حصہ صرف مکانات واثاث البیت میں ہوگا۔

(۴) اخراجات تجہیز و تکفین کا بار ترکہ خواہ عالم خاتون کے حصے پر ہونے کا یہاں کچھ ثبوت نہیں بلکہ صورت روداد سے ظاہر کہ وہ صرف ایک تبرع تھا کہ شاہ محمد نے اپنے محسن کے ساتھ اس کی درخواست پر کیا۔

صفحہ ۶۲۷ از ۶۵۸

Volume 25 Fatawa Rizvia

(5) Yes, that will is legally valid and effective, and her receiving a portion of the house as inheritance according to the second ruling does not hinder its implementation. Thus, if the claimant had accepted the defendant's will before the objection, then Shah Muhammad Khan is the owner of all the houses and household assets, and Alam Khatun has the right of residence and comfort in two-thirds of the houses as long as she does not remarry. And if the claimant had not accepted his will, then houses and household assets up to the limit of one-third of the total wealth will be divided, with a portion going to Shah Muhammad and one-fourth to Alam Khatun. In the portion of the houses remaining after these two shares, Alam Khatun will have the right of residence until the mentioned time according to the will. (6) Yes, the will regarding the use of utensils for the wife is also valid, even though according to ruling number 2, she would become the independent owner of some portion of the utensils, and the condition of remaining in the deceased's right was not in this will. This will shall remain in effect for the duration of the wife's life even if she remarries, and its implementation will be such that in case of acceptance of the will, it applies to two-thirds of all utensils; otherwise, after deducting the will up to the limit of one-third of the wealth and deducting the one-fourth share, it will be implemented in the remainder. In any case, on the specific occasion of the gathering of the two martyred Imams, whatever amount of utensils Shah Muhammad requires shall be exempt from this will for the wife during that specific time. (7) Whosoever has a share in the property, it shall be given to them from its essence; taking or giving the price depends solely on the mutual consent of both parties. The ruler has no authority over anything in this regard. And Allah Almighty knows best.

Final Verdict (1) (Hear) that those pieces of jewelry belong entirely to Alam Khatun; Shah Muhammad Khan has no right in them. Since he has already accepted Alam Khatun's ownership of them and handed them over to her, they will not be counted towards the one-third of wealth for the implementation of Shah Muhammad Khan's will. (2) Those same pieces of jewelry, according to the wife's admission, are part of the wife's dower. Beyond this, there is no need for any investigation by the judge, nor is there permission for a judicial decree without a lawsuit. (3) Shah Muhammad Khan bore the funeral and burial expenses voluntarily; therefore, the estate is free from this burden as well. Now only Alam Khatun's inheritance and the will regarding the houses and household assets remain between the claimant and the defendant. The claimant's assertion is that Shah Muhammad also possesses other jewelry from the

estate, while Shah Muhammad's assertion is that the claimant accepted her husband's will after his death. Now, there are four possibilities:

(5) हाँ, वह वसीयत शरीअत के अनुसार जायज़ और प्रभावी है और उसे दूसरे उत्तर के आदेशानुसार घर का एक हिस्सा विरासत के तौर पर मिलने से इसके लागू होने में कोई बाधा नहीं है। अतः यदि वादी ने आपत्ति से पहले प्रतिवादी की वसीयत स्वीकार कर ली थी, तो समस्त घरों और घर के सामान का स्वामी शाह मुहम्मद खान है, और दो-तिहाई घरों में आलम खातून को रहने और सुख-सुविधा का अधिकार तब तक है जब तक वह दूसरा विवाह न कर ले। और यदि वादी ने उसकी वसीयत को स्वीकार नहीं किया था, तो कुल संपत्ति के एक-तिहाई की सीमा तक घरों और घर के सामान का हिस्सा शाह मुहम्मद को और एक-चौथाई आलम खातून को मिलेगा। इन दोनों हिस्सों के बाद घरों के जो हिस्से बचे, उनमें उल्लेखित समय तक आलम खातून को वसीयत के अनुसार रहने का अधिकार होगा। (6) हाँ, बर्तनों के बारे में भी पत्नी के उपयोग के लिए वसीयत जायज़ हुई, यद्यपि उत्तर संख्या 2 के अनुसार वह कुछ बर्तनों की स्वतंत्र स्वामी बन जाएगी और मृतक के हक में रहने की शर्त इस वसीयत में नहीं थी। यह वसीयत पत्नी के जीवन भर प्रभावी रहेगी भले ही वह दूसरा विवाह कर ले। इसका क्रियान्वयन इस प्रकार होगा कि वसीयत स्वीकार करने की स्थिति में यह कुल बर्तनों के दो-तिहाई पर लागू होगी; अन्यथा वसीयत को संपत्ति के एक-तिहाई की सीमा तक और एक-चौथाई हिस्से को निकालने के बाद शेष में लागू होगी। और किसी भी स्थिति में, इमामैन शहीदैन की महफ़िल के विशेष अवसर पर, जितने बर्तनों की शाह मुहम्मद को आवश्यकता होगी, वे उस विशेष समय में पत्नी की इस वसीयत से बाहर (छूट) होंगे। (7) संपत्ति में जिसका जो हिस्सा है, उसे उसी वस्तु (मूल) से दिया जाएगा; कीमत लेना-देना केवल दोनों पक्षों की आपसी सहमति पर निर्भर है। इसमें शासक को किसी चीज़ का अधिकार नहीं है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

अंतिम निर्णय (1) (सुनना) कि वे आभूषण पूरी तरह से आलम खातून के हैं; शाह मुहम्मद खान का उनमें कोई अधिकार नहीं है। और चूँकि वह उनमें आलम खातून का स्वामित्व स्वीकार करके उन्हें आलम खातून को सौंप चुका है, इसलिए अब वे शाह मुहम्मद खान की वसीयत के क्रियान्वयन के लिए संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से में भी नहीं गिने जाएँगे। (2) वही आभूषण पत्नी के इकरार के अनुसार पत्नी के मेहर (स्त्रीधन) में हैं। इसके अतिरिक्त न्यायाधीश को किसी जाँच की आवश्यकता नहीं है और न ही बिना मुकदमे के न्यायिक डिक्री की अनुमति है। (3) शाह मुहम्मद खान ने कफ़न-दफ़न का खर्च स्वेच्छा (तबर्रुआन) से किया, इसलिए संपत्ति इस बोझ से भी मुक्त हो गई। अब केवल आलम खातून की विरासत और घरों व घर के सामान में वादी और प्रतिवादी के बीच वसीयत का

मामला रह गया है। वादी का दावा है कि शाह मुहम्मद के पास विरासत के अन्य आभूषण भी हैं, जबकि शाह मुहम्मद का दावा है कि वादी ने पति की मृत्यु के बाद उसकी वसीयत स्वीकार कर ली थी। अब, चार स्थितियाँ हैं:

पृष्ठ 628/658

(۵) ہاں وہ وصیت شرعاً جائز و موثر ہے اور اسے ایک حصہ مکان بحکم جواب نمبر دوم وراثیہ ملنا اس کے نفاذ کا کچھ مانع نہیں۔ پس اگر مدعیہ اعتراض سے پہلے وصیت مدعیہ علیہ کو قبول کر چکی تھی تو جملہ مکانات و اثاث البیت کا مالک شاہ محمد خاں ہے اور دو ثلث مکانات میں حق و آسائش عالم خاتون کو تا وقتیکہ وہ نکاح ثانی نہ کرے اور اگر مدعیہ نے اس کی وصیت کو نہ مانا تھا تو ثلث کل مال کے حد تک مکانات و اثاث البیت کا حصہ شاہ محمد کو ایک ربع عالم خاتون کو ملے گا ان دونوں حصوں کے بعد جو حصہ مکانات بچا اس میں وقت مذکور تک عالم خاتون کو حق سکونت بحکم وصیت ہوگا۔ (۶) ہاں ظروف میں بھی وصیت استعمال زوجہ کے لئے جائز ہوئی اگرچہ بروئے جواب نمبر ۲ کچھ حصہ ظروف کی وہ مالک مستقل ہو جائے اور حق متوفی میں رہنے کی شرط اس وصیت میں نہ تھی یہ وصیت تاحیات زوجہ نافذ رہے گی اگرچہ وہ نکاح ثانی کرلے اور اس کا نفاذ اسی طور پر ہوگا کہ بحال قبول وصیت دو ثلث کل ظروف ورنہ بعد اخراج وصیت تاحد ثلث مال و اخراج حصہ ربع باقی میں نافذ ہوگی اور بہرحال خاص موقع محفل امامین شہیدین کہ جس قدر ظروف کہ شاہ محمد کو ضرورت ہو اتنے اس وقت خاص میں اس وصیت زوجہ سے مستثنیٰ ہوں گے۔ (۷) جو حصہ مال میں جس کا ہے اس کے عین سے اس کو دیا جائے گا قیمت لینا دینا صرف رضا مندی ہر دو فریق پر منحصر ہے اس میں حاکم کو کسی چیز کا اختیار نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

حکم اخیر (۱) (سما عہ) کہ وہ زیور تمام و کمال عالم خاتون کے ہیں شاہ محمد خاں کا اس میں کچھ حق نہیں اور از انجا کہ وہ ان میں ملک عالم خاتون تسلیم کر کے عالم خاتون کو تسلیم کر چکا اب وہ نفاذ وصیت شاہ محمد خاں کے لئے ثلث مال میں محسوب بھی نہ ہوں گے۔ (۲) وہی زیور حسب

اقرار زوجہ مہر زوجہ میں ہیں اس سے زائد کسی تفتیش کی حاکم کو حاجت نہ بلادِ عویٰ قضا کی اجازت۔ (۳) خرچ تجہیز و تکفین شاہ محمد خاں نے تبرعاً کیا لہٰذا ترکہ اس بار سے بھی بری ہوا اب نہ رہی مگر عالم خاتون کے میراث اور مکانات اثاث البیت میں مدعی و مدعیہ علیہ دونوں کی وصیت مدعیہ کا دعویٰ کہ شاہ محمد کے پاس ترکہ کے اور زیور بھی ہیں شاہ محمد کا دعویٰ کہ مدعیہ بعد وفات شوہر اس کی وصیت کو قبول کر چکی ہے ، اب چار صورتیں ہیں :

Fatawa Razawiyya Volume 25

First: Both claims are proven, for example, Shah Muhammad has acknowledged the other pieces of jewelry or Alam Khatun has proven it through witnesses, or an oath was placed upon Shah Muhammad and he refused to take it. Similarly, Alam Khatun acknowledged the acceptance of the will after the husband's death, or Shah Muhammad proved it through witnesses, or an oath was placed upon Alam Khatun and she refused to take it.

Second: Both remain unproven.

Third: Alam Khatun's claim is proven, and Shah Muhammad Khan's claim does not reach the level of proof.

Fourth: Its reverse.

In the first case, Shah Muhammad Khan is the owner of all the houses and household items, and Alam Khatun has the right to benefit from two-thirds of them. From the houses until a second marriage, and from household items absolutely even if she enters a second marriage. Only the necessary utensils for the gathering of the two Imams (may Allah be pleased with them) at that specific time are exempt. In any case, as long as Alam Khatun is alive, Shah Muhammad Khan cannot sell any household item absolutely, and as for the two-thirds of the houses, as long as she does not marry. As for the other jewelry that is with Shah Muhammad, Alam Khatun is its sole owner, one-fourth by law (fardhan) and the rest by return (raddan).

In the second case, one-sixth of the houses and household items belong to Alam Khatun, and five-sixths belong to Shah Muhammad Khan. Alam Khatun has the right to benefit from half of the houses and household items according to the details mentioned in the first case. With the same details, Shah Muhammad Khan does not have the authority to sell this half.

In the third case, after valuing all the houses, household items, and the second set of jewelry, Shah Muhammad should be given from the houses and household items up to one-third of that value. Alam Khatun will inherit one-fourth of the remaining houses and household items and all of the second set of jewelry. After that, whatever share remains in the houses and household items, Shah Muhammad Khan is the owner of its property (raqaba), and according to the previous details, Alam Khatun is the owner of its benefits. The remaining three-fourths of the second jewelry belong to Alam Khatun by the rule of return (radd).

The ruling for the fourth case is like the first case, except for the ruling on the second set of jewelry, which does not exist in this scenario.

Note: Apparently, it is meant that there is no other debt upon the deceased; based on this, all these details are given. And if there are other debts as well, then it will also be necessary to investigate whether those first pieces of jewelry which were mentioned as (Sam'adah?) belonged to Alam Khatun.

Page 629 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

प्रथम: दोनों दावे सिद्ध हो जाएँ, उदाहरण के लिए शाह मुहम्मद ने अन्य आभूषणों को स्वीकार कर लिया हो या आलम ख़ातून ने उसे गवाहों से सिद्ध कर दिया हो या शाह मुहम्मद पर शपथ रखी गई और वह शपथ लेने से इनकार कर गया। इसी प्रकार आलम ख़ातून ने पति की मृत्यु के बाद वसीयत स्वीकार करने का इकरार कर लिया हो या शाह मुहम्मद ने इसे गवाहों से सिद्ध कर दिया हो या आलम ख़ातून पर शपथ रखी गई और वह शपथ लेने से इनकार कर गई।

द्वितीय: दोनों बिना प्रमाण के रह जाएँ।

तृतीय: आलम ख़ातून का दावा सिद्ध हो जाए और शाह मुहम्मद ख़ाँ का दावा प्रमाण के स्तर तक न पहुँचे।

चतुर्थ: इसका विपरीत।

पहली स्थिति में, शाह मुहम्मद ख़ाँ सभी मकानों और घरेलू सामानों का मालिक है और आलम ख़ातून को उनमें से दो-तिहाई का लाभ उठाने का अधिकार है। मकानों से दूसरे विवाह तक, और घरेलू सामानों से पूर्णतः चाहे वह दूसरा विवाह कर ले। केवल उस विशेष समय में इमामन (अल्लाह उनसे प्रसन्न हो) की महफिल के लिए आवश्यकतानुसार बर्तन अपवाद हैं। बहरहाल, जब तक आलम ख़ातून जीवित है, शाह मुहम्मद ख़ाँ घरेलू सामानों में से कोई भी चीज़ बिल्कुल नहीं बेच सकता, और दो-तिहाई मकानों को तब तक नहीं बेच सकता जब तक वह विवाह नहीं कर लेती। रहा वह दूसरा आभूषण जो शाह मुहम्मद के पास है, उसकी अकेली मालिक आलम ख़ातून है, एक-चौथाई हिस्से (फ़र्ज़) के रूप में और शेष वापसी (रद) के रूप में।

दूसरी स्थिति में, मकानों और घरेलू सामानों का छठा हिस्सा आलम ख़ातून का है और पांचवां छठा हिस्सा शाह मुहम्मद ख़ाँ का है और आधी मकानों और घरेलू सामानों से पहली स्थिति में वर्णित विवरण के अनुसार आलम ख़ातून को उपभोग का अधिकार है और उसी विवरण के अनुसार शाह मुहम्मद ख़ाँ को इस आधे को बेचने का अधिकार नहीं है।

तीसरी स्थिति में, मकानों, घरेलू सामानों और उन दूसरे आभूषणों का मूल्य लगाकर उनके एक-तिहाई की सीमा तक शाह मुहम्मद को मकानों और घरेलू सामानों से दिया जाए। शेष मकानों और घरेलू सामानों और पूरे दूसरे आभूषणों का एक-चौथाई हिस्सा आलम ख़ातून को विरासत में मिले। इसके

बाद मकानों और घरेलू सामानों में जो हिस्सा बचा, शाह मुहम्मद ख़ाँ उसकी संपत्ति का मालिक है और पिछले विवरण के अनुसार आलम ख़ातून उसके लाभ की मालिक है और बाकी तीन-चौथाई दूसरा आभूषण आलम ख़ातून को 'रद' के नियम से मिलेगा।

चौथी स्थिति का आदेश पहली स्थिति के समान है, सिवाय दूसरे आभूषण के आदेश के जो इस स्थिति में मौजूद नहीं है।

चेतावनी: ज़ाहिर है कि इससे तात्पर्य यह है कि मृतक पर और कोई ऋण नहीं है, इस आधार पर ये सभी विवरण हैं। और यदि और भी ऋण हों तो अब यह जाँच भी अनिवार्य होगी कि वे पहले आभूषण जिनका उल्लेख (समाइदह?) के रूप में किया गया था, वे आलम ख़ातून के थे।

पेज 629 ऑफ़ 658

اول: دونوں دعوے ثابت ہوں مثلاً شاہ محمد نے اور زیوروں کا اقرار کرلیا یا عالم خاتون نے اسے گواہوں سے ثابت کردیا یا شاہ محمد پر قسم رکھی اور وہ قسم کھانے سے انکار کر گیا یونہی عالم خاتون نے قبول وصیت بعد وفات شوہر کا اقرار کرلیا یا شاہ محمد نے اسے گواہوں سے ثابت کردیا یا عالم خاتون پر قسم رکھی اور وہ قسم کھانے سے انکار کرگئی۔

دوم: دونوں بے ثبوت رہیں۔

سوم: عالم خاتون کا دعوٰی ثابت ہو اور شاہ محمد خاں کا پایہ ثبوت کو نہ پہنچے۔

چہارم: اس کا عکس۔

صورت اولٰی میں جملہ مکانات واثاث البیت کا مالک شاہ محمد خاں ہے اور ان کے دو ثلث سے انتفاع کا حق عالم خاتون کو ہے مکانات سے تا نکاح ثانی اور اثاث البیت سے مطلقاً اگرچہ نکاح ثانی کرلے صرف ظروف بقدر ضرورت محفل امامین رضی اللہ تعالٰی عنہما اس وقت خاص میں مستثنٰی ہیں بہر حال اثاث البیت سے کوئی چیز مطلقاً جب تک عالم خاتون زندہ ہے اور دو ثلث مکانات سے جب تک وہ نکاح نہیں کرتی شاہ محمد خاں بیچ نہیں سکتا، رہا وہ دوسرا زیور کہ شاہ محمد کے پاس ہے اس کی تنہا مالک عالم خاتون ہے ربع فرضاً باقی رداً۔

صورت ثانیہ میں مکانات واثاث البیت کا ایک سدس عالم خاتون کا پانچ سدس شاہ محمد خاں کے ہیں اور نصف مکانات واثاث البیت سے حسب تفصیل مذکور صورت اولٰی عالم خاتون کو حق انتفاع ہے اور اسی تفصیل سے اس نصف کے بیچ کا شاہ محمد خاں کو اختیار نہیں۔

صورت ثالثہ میں مکانات واثاث البیت اور وہ زیور دوم سب کی قیمت لگا کر اس کے ثلث کے حد تک شاہ محمد کو مکانات واثاث البیت سے دیا جائے باقی مکانات واثاث البیت اور کل زیور دوم ان سب کا ربع عالم خاتون وراثتاً پائے اس کے بعد مکانات واثاث البیت میں حصہ رہا اس کے رقبہ کا مالک شاہ محمد خاں اور بتفصیل سابق اس کی منفعت کی مالک عالم خاتون اور تین ربع باقیماندہ زیور دوم عالم خاتون کو بحکم رد۔

صورت رابعہ کا حکم مثل صورت اولیٰ ہے سوائے حکم زیور دوم کہ وہ اس صورت میں موجود نہیں۔

تنبیہ: ظاہر مراد یہ کہ متوفی کے ذمہ اور کوئی دین نہیں اس بنا پر یہ تمام تفصیل ہیں اور اگر اور بھی دین ہو تو اب یہ تحقیق بھی لازم ہوگی کہ وہ پہلے زیور کہ (سماعدہ) کا بتایا گیا عالم خاتون کے

Fatawa Rizvia Volume 25

Whether it is more than the allotted share or not, according to this estimation, the distribution will undergo significant changes. If this apparent situation holds, then after investigating all matters related to the amount of this debt and the amount of the dowry (Mahr-e-Mithl), the current situation should be stated and asked about.

And with Allah is all success, and Allah Almighty knows best. May Allah Almighty send peace, blessings, and salutations upon our master and lord Muhammad, and upon all his family and companions. Ameen. And all praise is due to Allah, the Lord of all the worlds. (T)

Problem 159: From the city of Aligarh, Muhalla Madar Darwaza, sent by Umar Ahmad, cloth merchant of Banaras, 4 Rabi-ul-Awwal 1342 AH.

Hindah has no mother, father, brother, sister, or any other relative who can be an heir except Zaid. Hindah had her personal belongings worth fifteen or twenty rupees, and belongings worth two or three hundred rupees given by Zaid, which are with Zaid. Hindah did not say anything to Zaid regarding her property. Zaid said to Hindah, "Make a vow that if you recover, I will build a well. If you die, I will build a well and repair the mosque; I will not take even a single grain from your property. What I have already given is yours. Insha'Allah, I will give that in charity; in fact, I will also add whatever I can afford from my own pocket." Hindah said to other people, "I wish that if I die, all my property should be sold to build a mosque or a well so that I may continuously receive reward (thawab)." She did not say this to Zaid because Zaid himself used to say that he would give her property in charity. So, in this situation, can Zaid sell that property and build a well or repair the mosque or not, since there is no heir for her except Zaid? Is there more reward in building a well or in repairing a mosque? From which will the deceased get more reward? And from which will they benefit more? What is the ruling of the Sharia?

The Answer: The property that belonged to Hindah was hers anyway, and she also became the owner of what Zaid had made for her. After Hindah's death, Zaid became the owner of half of it by inheritance. If he upholds her will and this...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

क्या यह निर्धारित हिस्से से अधिक है या नहीं, इस अनुमान पर वितरण में बहुत बदलाव आएगा। यदि यह स्पष्ट स्थिति है, तो इस ऋण की संख्या और मेहर-ए-मिस्ल की मात्रा के संबंध में सभी मामलों की जांच के बाद वर्तमान स्थिति बताकर प्रश्न पूछा जाना चाहिए।

और अल्लाह ही सफलता देने वाला है, और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है। अल्लाह तआला हमारे आका और मौला मुहम्मद और उनके तमाम आल और असहाब पर दरूद, सलाम और बरकत नाज़िल फ़रमाए, आमीन। और तमाम प्रशंसा अल्लाह के लिए है जो तमाम जहानों का पालनहार है। (त)

मसला 159: शहर अलीगढ़, मोहल्ला मदार दरवाज़ा से, प्रेषक उमर अहमद, कपड़ा व्यापारी बनारसी, 4 रबी-उल-अव्वल 1342 हिजरी।

हिंदा के पास न माँ-बाप, भाई-बहन और न ही कोई और रिश्तेदार है जो ज़ैद के अलावा वारिस हो। हिंदा के पास पंद्रह-बीस रुपये का अपना निजी सामान था और दो-तीन सौ रुपये का सामान ज़ैद का दिया हुआ था जो ज़ैद के पास है। हिंदा ने ज़ैद से अपनी संपत्ति के बारे में कुछ नहीं कहा। ज़ैद ने हिंदा से कहा कि तुम मन्नत मानो कि ठीक होने पर मैं कुआँ बनवाऊँगी। अगर तुम मर जाओगी तो मैं कुआँ और मस्जिद की मरम्मत करवा दूँगा, तुम्हारे माल में से एक कौड़ी भी नहीं लूँगा, जो मैं दे चुका हूँ वह तुम्हारा है, मैं उसे इंशाअल्लाह खैरात (दान) कर दूँगा, बल्कि अपनी ओर से भी जो मुमकिन होगा लगा दूँगा। हिंदा ने दूसरे लोगों से कहा, "काश मैं मर जाऊँ तो मेरा सारा माल बेचकर मस्जिद या कुआँ बना देना ताकि मुझे हमेशा सवाब मिलता रहे।" उसने ज़ैद से इसलिए नहीं कहा क्योंकि ज़ैद खुद कहा करता था कि मैं तुम्हारा माल खैरात कर दूँगा। तो इस सूरत में ज़ैद वह माल बेचकर कुआँ या मस्जिद की मरम्मत करवा सकता है या नहीं, क्योंकि ज़ैद के अलावा उसका कोई वारिस नहीं है? कुआँ बनवाने में ज़्यादा सवाब है या मस्जिद की मरम्मत में? मरने वाले को किससे ज़्यादा सवाब मिलेगा? और किससे उसे ज़्यादा लाभ होगा? शरीयत का क्या हुक्म है?

अल-जवाब: जो माल हिंदा का था वह तो था ही, ज़ैद ने जो बनवा कर दिया उसकी भी हिंदा मालिक हो गई। हिंदा की वफ़ात के बाद ज़ैद विरासत के तौर पर उसके आधे हिस्से का मालिक हुआ। अगर वह उसकी वसीयत को कायम रखता है और यही...

पेज 630 ऑफ़ 658

مقدار حصہ سے زائد ہے یا نہیں اس تقدیر پر تقسیم میں بہت تبدیل راہ پائے گا اگر یہ صورتِ ظاہر ہو تو اس دَین کی تعداد اور مہر مثل کی مقدار اس کے متعلق تمام امور کی تحقیق کے بعد صورتِ موجودہ بتا کر سوال کرنا چاہئے۔

وباللہ التوفیق واللہ تعالٰی اعلم وصلی اللہ تعالٰی علی سیدنا ومولنا محمد وآلہ وصحبہ اجمعین وبارك وسلم آمین والحمد للہ رب العلمین۔ توفیق اللہ تعالی ہی کی طرف سے ہے۔ اور اللہ تعالی ہمارے سردار ومالک محمد مصطفٰی اور آپ کے تمام آل واصحاب پر درود، سلام اور برکت نازل فرمائے، آمین۔ اور تمام تعریفیں اللہ تعالی کے لئے ہیں جو تمام جہانوں کا پروردگار ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۵۹: از شہر علی گڑھ محلہ مدار دروازہ مرسلہ عمر احمد سوداگر پارچہ بنارسی ۴ ربیع الاول ۱۳۴۲ھ

ہندہ کے نہ ماں باپ بھائی بہن نہ اور کوئی رشتہ دار ہے جو سوائے زید کے وارث ہو، ہندہ کے پاس ذاتی اس کا اسباب پندرہ بیس روپیہ کا تھا اور دو تین سو روپیہ کا اسباب زید کا دیا ہوا ہے جو زید کے پاس ہے، زید سے ہندہ نے اپنے مال کی بابت کچھ نہ کہا، زید نے ہندہ سے کہا کہ تم منت مانو کہ اچھے ہونے پر میں کنواں بنواؤں گی اگر تم مر جاؤ گی تو میں کنواں اور مرمت مسجد کرادوں گا تمہارے مال میں سے ایک حبہ نہ لوں گا میں جودے چکا وہ تمہارا ہے میں وہ ان شاء اللہ خیرات کردوں گا بلکہ اپنے پاس سے اور جو مجھ کو میسر ہوگا لگا دوں گا، ہندہ نے اور شخصوں سے کہا کاش میں مرجاؤں تو میرا کل مال بیچ کر مسجد یا کنواں بنادینا کہ مجھ کو ہمیشہ ثواب ملتا رہے، زید سے اس وجہ سے نہ کہا کہ زید خود کہا کرتا تھا کہ میں تمہارا مال خیرات

کردوں گا، پس اس صورت میں زید وہ مال بیچ کر کنواں اور یا مرمت مسجد کراسکتا ہے یا نہیں کیونکہ سوائے زید کے اس کا کوئی وارث نہیں ہے، کنواں بنوادینے کا زیادہ ثواب ہے یا مرمت مسجد کا؟ مردہ کو کس سے زیادہ ثواب ملے گا؟ اور کس سے اسے زیادہ نفع ہوگا؟ کیا حکم شریعت ہے؟

الجواب: جو مال ہندہ کا تھا وہ تو تھا ہی جو زید نے بنوا کر دیا اس کی بھی ہندہ مالک ہوگئی ، بعد وفاتِ ہندہ اس کے نصف کا زید وراثتہً مالک ہوا، اگر اس کی وصیت کو قائم رکھتا ہے اور یہی...

Fatawa Rizvia, Volume 25

He should fulfill the promise he has made; breaking a promise is not right. In that case, he should spend the entire property according to the will, otherwise, spending half will be necessary. If the actual structure of the mosque needs repair for its survival, then that is superior to a well. If repair means plastering and whitewashing, then a well is superior to it. And Allah Almighty knows best.

Problem 160: From Kathiawar, Dhoraji, Muhalla Sipahi Garan, sent by Haji Isa Khan Muhammad Sahib, 29 Dhu al-Qi'dah 1342 AH.

Is this will (Wasiyat Nama) actionable or not? If it is not actionable, what should the people whom he has appointed to make the decision do? If this will is not implemented, the case will go to court. If the legal heirs mutually agree on a variation (in shares), can it be implemented? It has been six or seven years since the testator died. During this period, food, drink, and the marriage of one girl were funded from this property. What is the status of that? That girl is now an adult. According to Sharia division, the wife's share is less, but according to the will, she gets a proper share; she is happy with the will. In this case, if she is given more and the remaining shares are distributed according to Sharia, is it permissible? What should those whom the testator made a will for and appointed as arbiters do in case of non-permissibility? Withdraw or issue a ruling? Is the share from a consanguine brother's inheritance the same as that of a full brother, or more or less?

The Answer:

Observation of the will reveals that Haji Muhammad Nur Muhammad Sahib passed away leaving behind his wife Ai Hoor, two daughters Amina and Halima, and nephews. He made a long will regarding his property, the summary of which is that four thousand four hundred rupees should be given to each of the two daughters. The amount deposited in the company in the name of Aisha's son should be given to his daughter Halima. My movable and immovable property should be given to my wife. After her death, another thousand rupees each should be given to the daughters, and the remaining ownership should be equally divided among the nephews. For the purpose of conveying reward (Thawab) to my soul, one thousand rupees should be given to a Madrasa. After the death of the wife, after deducting these three thousand, I order the executors to give the rest to all nephews. He appointed six or rather seven persons as his executors (Wassee), writing that the

executors, namely the aforementioned trustees, should act according to Ai Hoor's advice during her lifetime. It was also written that with the consultation of my wife...

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

उसे चाहिये कि वह जो वादा कर चुका है वादा ख़िलाफ़ी न करनी चाहिये जब तो वह कुल माल हस्ब वसियत सर्फ़(खर्च) कर दे वरना निस्फ़ (आधा) सर्फ़ करना ज़रूर होगा। मस्जिद की असल इमारत अगर अपनी बक़ा (अस्तित्व) के लिये मोहताज मरम्मत है तो वह ही कुँवें से अफ़ज़ल (बेहतर) है और अगर मरम्मत गचकारी (पलस्तर) और सफ़ेदी से मुराद है तो कुँवा उस से अफ़ज़ल है। वल्लाह तआला आलम (और अल्लाह तआला ही बेहतर जानता है)।

मसला 160: काठियावाड़ धौरा जी मोहल्ला सिपाही गिरां से, हाजी ईसा खान मोहम्मद साहब द्वारा प्रेषित, 29 ज़ीक़ादा 1342 हिजरी।

यह वसीयतनामा अमल करने योग्य है या नहीं? अगर अमल करने योग्य नहीं है, तो जिन लोगों को उन्होंने फ़ैसला करने के लिए नियुक्त किया है, उन्हें क्या करना चाहिए? अगर इस वसीयतनामे पर अमल नहीं कराया गया, तो मामला अदालत जाएगा। अगर वारिस (हक़दार) आपसी रजामंदी से कम-ज्यादा पर राज़ी हो जाएँ, तो क्या अमल कराया जा सकता है? वसीयत करने वाले को मरे हुए छह-सात साल हो गए हैं। इस दौरान इसी संपत्ति से खाने-पीने और एक लड़की की शादी का खर्च उठाया गया। इसकी क्या स्थिति है? वह लड़की बालिग है। शरीयत के अनुसार बंटवारे में पत्नी को हिस्सा कम मिलता है, और वसीयत के अनुसार सही मिलता है। वह वसीयत पर राज़ी है। ऐसी स्थिति में उसे ज़्यादा देकर बाकी हिस्से शरीयत के अनुसार हों, तो क्या यह जायज़ है? जिन लोगों को वसीयत करने वाले ने वसीयत की और फ़ैसला करने के लिए नियुक्त किया, अगर यह जायज़ न हो, तो उन्हें क्या करना चाहिए, अलग हो जाना चाहिए या फ़ैसला करना चाहिए? क्या सौतेले भाई की विरासत में हिस्सा सगे भाई की तरह ही होता है या कम-ज़्यादा?

उत्तर:

वसीयतनामा देखने से स्पष्ट है कि हाजी मुहम्मद नूर मुहम्मद साहब ने अपनी पत्नी आई हूर, दो बेटियाँ आमना और हलीमा और भतीजों को छोड़कर इंतकाल किया। उन्होंने अपनी संपत्ति के बारे में एक लंबी वसीयत की, जिसका सारांश यह है कि दोनों बेटियों को चार-चार हज़ार चार-चार सौ रुपये दिए जाएँ। आयशा के बेटे के नाम जो रकम कंपनी में जमा है, वह उसकी बेटी हलीमा को दी जाए। मेरी चल और अचल संपत्ति पत्नी को दी जाए। उसके इंतकाल के बाद, बेटियों को एक-एक हज़ार रुपये और दिए जाएँ और बाकी मिल्कियत (स्वामित्व) भतीजों में बराबर बाँट दी जाए। मेरी रूह को

सवाब पहुँचाने के लिए एक हज़ार रुपया मदरसा को दिया जाए। पत्नी के इंतकाल के बाद, ये तीन हज़ार घटाकर बाकी सब भतीजों को देने के लिए मैं मुख़्तारों (अधिकार प्राप्त व्यक्तियों) को आदेश देता हूँ। उन्होंने छह बल्कि सात लोगों को अपना वसी (वसीयत का पालन कराने वाला) नियुक्त किया और लिखा कि मुख़्तारों यानी उपर्युक्त वसीयतदारों को आई हूर के जीवन में उसकी सलाह के अनुसार कार्य करना चाहिए। यह भी लिखा गया कि मेरी पत्नी के मशविरे से...

اسے چاہئے کہ وہ وعدہ کر چکا ہے وعدہ خلافی نہ چاہئے جب تو وہ کل مال حسب وصیت صرف کردے ورنہ نصف صرف کرنا ضرور ہوگا مسجد کی اصل عمارت اگر اپنی بقا کے لئے محتاج مرمت ہے تو وہ ہی کنویں سے افضل ہے اور اگر مرمت گچکاری اور سفیدی سے مراد ہے تو کنواں اس سے افضل ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۶۰: از کاٹھیاواڑ دھورا جی محلہ سپاہی گراں مرسلہ حاجی عیسیٰ خان محمد صاحب ۲۹ ذیقعدہ ۱۳۴۲ھ

یہ وصیت نامہ قابل عمل ہے یا نہیں؟ اگر قابل عمل نہیں ہے تو یہ لوگ جن کو فیصلہ کرنے کے واسطے کر گیا ہے کیا کرنا چاہئے اگر اس وصیت نامہ پر عمل نہ کرادیں تو مقدمہ کورٹ کو جائے گا اگر حقدار کمی بیشی پر باہم راضی ہو جائیں تو عمل کرایا جائے موصی کو مرے ہوئے چھ سات برس کا عرصہ ہو گیا اس درمیان میں خوردونوش اور ایک لڑکی کی شادی اسی مال سے ہوئی۔ اس کی کیا صورت ہے اور وہ لڑکی بالغ ہے شریعت کے مطابق تقسیم پر حصہ زوجہ کو کم ملتا ہے اور وصیت کے مطابق ٹھیک ملتا ہے وہ وصیت پر راضی ہے اس صورت میں اس کو زیادہ دے کر باقی حصہ سب شریعت کے مطابق ہوں تو یہ جائز ہے جن کو موصی وصیت کر گیا اور حکم مقرر کر گیا ہے عدم جواز کی صورت میں ان کو کیا کرنا چاہئے، کنارہ کشی یا حکم کرنا؟ علاتی بھائی کے مال سے حصہ ترکہ مثل حقیقی کے ہے یا کم و بیش؟

الجواب:

ملاحظہ وصیت نامہ سے ظاہر کہ حاجی محمد نور محمد صاحب نے اپنی زوجہ آئی حور اور دو دختر آمنہ و حلیمہ اور برادرزادے چھوڑ کر انتقال کیا اور اپنے مال میں ایک طویل وصیت کی جس کا خلاصہ یہ ہے کہ چار چار ہزار چار چار سو روپے دونوں دختروں کو دیئے جائیں فرزند عائشہ کے نام جو رقم کمپنی میں جمع ہے اس کی لڑکی حلیمہ کو دی جائے میری جائیداد منقولہ و غیر منقولہ زوجہ کو دی جائے جب اس کا انتقال ہو جائے اس کے بعد ہزار ہزار روپے لڑکیوں کو اور دیئے جائیں اور بقیہ ملکیت بھتیجوں پر برابر تقسیم کردی جائے اور میری روح کو ثواب پہنچانے کی غرض سے ہزار روپیہ مدرسہ کو دیا جائے بعد انتقال زوجہ یہ تین ہزار وضع کرکے باقی کل بھتیجوں کو دینے کے لئے مختاروں کو حکم کرتا ہوں چھ شخصوں بلکہ سات شخصوں کو بھی اپنا وصی کیا کہ لکھا کہ مختاروں یعنی اوصیائے مذکورین کو آئی حور کی زندگی میں اس کی صلاح کے موافق عمل کرنا چاہئے نیز لکھا میری زوجہ کے مشورہ سے

Fatawa Ridawiyya - Volume 25

...to spend. Now there are three types of wills here: First: Regarding the name of Halima daughter of Aisha, the ruling is that Aisha, the daughter of Haji Muhammad, passed away in his lifetime as is understood from the text of the will. If the amount deposited in the company in her name was Aisha's personal property, then after Aisha's death, Haji Muhammad became the owner of only his paternal share in it. If Aisha left only this daughter Halima and her father as heirs, then after Aisha, half of the amount belonged to Haji Muhammad. And if there were other heirs of Aisha like a husband etc., then whatever share comes to Haji Muhammad according to the laws of inheritance; in any case, this will that Haji Muhammad made for Halima daughter of Aisha will only be valid for the share that Haji Muhammad received from that money. And if that amount was not Aisha's personal property but Haji Muhammad had deposited it in her name from his own wealth, then there are two possibilities: if Aisha was a minor at that time, then the entire amount became Aisha's.

[Box Arabic: فان الجمع بأسمها تمليك هذا عرفاً وهبة الاب للصغير تتم بمجرد الايجاب۔] [Box Urdu: Because depositing in someone's name is legally equivalent to transferring ownership according to custom, and a father's gift to a minor is completed just by the proposal (Ijab). (T)]

Similarly, if she was an adult and before depositing, Haji Muhammad gave her that amount, made her take possession, and then deposited it, even then the entire amount became Aisha's. The ruling for these cases will be the same as if it were Aisha's personal property. But if Aisha was an adult at that time and he deposited this amount in her name without giving her possession, and it did not come into her possession with her father's permission until Aisha's death, then the gift became void.

[Box Arabic: لان موت احد العاقدين قبل التسليم يبطلها كما فى الدر١ وغيره۔] [Box Urdu: Because the death of either party to the contract before delivery invalidates the gift, as stated in Al-Durr etc. (T)]

In this case, that entire amount is the property of Haji Muhammad and all of it is a will for Halima daughter of Aisha.

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Bab al-Ruju' fil-Hiba, Matba' Mujtabai Delhi, 3/161 Page 632 of 658

फ़तावा रज़विया - जिल्द 25

...खर्च करें। अब यहाँ तीन प्रकार की वसीयतें हैं: प्रथम: हलीमा बिन्ते आयशा के नाम, इसका हुक्म यह है कि आयशा हाजी मुहम्मद की बेटी कि उसके सामने इंतकाल कर गई जैसा कि वसीयतनामा की इबारत से समझ आता है, जो रकम कंपनी में उसके नाम से जमा है अगर वह रकम आयशा की निजी थी तब तो आयशा की वफ़ात के बाद हाजी मुहम्मद उसमें से सिर्फ अपने पैतृक हिस्से का मालिक हुआ। अगर आयशा ने वारिस सिर्फ यही बेटी हलीमा और बाप छोड़े तो आयशा के बाद आधी रकम हाजी मुहम्मद की हुई और अगर आयशा के और वारिस भी रहे जैसे पति आदि, तो फ़राइज़ (उत्तराधिकार कानून) के हिसाब से जो हिस्सा हाजी मुहम्मद का निकले; बहरहाल यह वसीयत जो हाजी मुहम्मद ने हलीमा बिन्ते आयशा के लिए की, वह सिर्फ उसी हिस्से पर लागू होगी जो उस रुपये में हाजी मुहम्मद का हुआ। और अगर वह रकम आयशा की निजी नहीं थी बल्कि हाजी मुहम्मद ने अपने माल से उसके नाम जमा की थी, तो इसमें दो स्थितियाँ हैं: उस समय अगर आयशा नाबालिग थी तो पूरी रकम आयशा की हो गई।

[बॉक्स अरबी: فان الجمع بأسمها تمليك هذا عرفاً وهبة الاب للصغير تتم بمجرد الايجاب۔]
[बॉक्स उर्दू: क्योंकि उसके नाम से जमा करना रवाज के अनुसार स्वामित्व प्रदान करना है, और नाबालिग के लिए उसके पिता का दान (हिबा) केवल प्रस्ताव (ईजाब) से ही पूर्ण हो जाता है। (त)]

इसी तरह अगर वह बालिग थी और जमा करने से पहले हाजी मुहम्मद ने आयशा को वह रकम देकर कब्ज़ा करा दिया और उसके बाद जमा की तब भी पूरी रकम आयशा की हुई। इन स्थितियों का भी वही हुक्म होगा जो आयशा के निजी माल होने में था। और अगर आयशा उस समय बालिग थी और उसे बिना कब्ज़ा दिलाए यह रकम उसके नाम जमा कर दी और आयशा की मृत्यु तक पिता की अनुमति से उसके कब्जे में नहीं आई तो दान (हिबा) शून्य हो गया।

[बॉक्स अरबी: لان موت احد العاقدين قبل التسليم يبطلها كما فى الدر١ وغيره۔] [बॉक्स उर्दू: क्योंकि सुपुर्दगी से पहले अनुबंधित पक्षों में से किसी एक की मृत्यु दान को शून्य कर देती है, जैसा कि अल-दुर्र आदि में है। (त)]

इस स्थिति में वह पूरी रकम हाजी मुहम्मद की संपत्ति है और वह सब हलीमा बिन्ते आयशा के लिए वसीयत है।

1. अल-दुर्र अल-मुख्तार, किताब अल-हिबा, बाब अल-रुजू फिल हिबा, मतबा मुज्तबाई दिल्ली 3/161 पृष्ठ 632 / 658

صرف کریں۔ اب یہاں تین قسم کی وصیتیں ہیں: اول: حلیمہ بنت عائشہ کے نام اس کا حکم یہ ہے کہ عائشہ حاجی محمد کی بیٹی کہ اس کے سامنے انتقال کر گئی جیسا کہ عبارت وصیت نامہ سے مفہوم ہوتا ہے جو رقم کمپنی میں اس کے نام سے جمع ہے اگر وہ رقم عائشہ کی ذاتی تھی جب تو بعد وفات عائشہ حاجی محمد اس میں سے صرف اپنے حصہ پدری کا مالک ہوا اگر عائشہ نے وارث یہی دختر حلیمہ اور باپ چھوڑے تو بعد عائشہ نصف رقم حاجی محمد کی ہوئی اور اگر عائشہ کے اور وارث بھی رہے مثل شوہر وغیرہ تو حساب فرائض سے جو حصہ حاجی محمد کا نکلے بہر حال یہ وصیت کہ حاجی محمد نے حلیمہ بنت عائشہ کے لئے کی وہ صرف اس حصہ پر نافذ ہوگی جو اس روپے میں حاجی محمد کا ہوا اور اگر وہ رقم عائشہ کی ذاتی نہ تھی بلکہ حاجی محمد نے اپنے مال سے اس کے نام جمع کی تھی تو اس میں دو صورتیں ہیں اس وقت اگر عائشہ نا بالغہ تھی تو کل رقم عائشہ کی ہوگئی،

[باکس عربی: فان الجمع بأسمها تملیك هذا عرفاً وهبة الاب للصغیر تتم بمجرد الایجاب۔] [باکس اردو: بیشک اس کے نام سے جمع کرنا عرف کے اعتبار سے تملیک ہے، اور نابالغ کے لئے اس کے باپ کا ہبہ فقط ایجاب سے تام ہوجاتا ہے۔(ت)]

یونہی اگر بالغہ تھی اور جمع کرنے سے پہلے حاجی محمد نے عائشہ کو وہ رقم دے کر قبضہ کراکراس کے بعد جمع کی تب بھی کل رقم عائشہ کی ہوئی ان صورتوں کا بھی وہی حکم ہو گا جو عائشہ کے ذاتی مال ہونے میں تھا اور اگر عائشہ اس وقت بالغہ تھی اور اسے بے قبضہ دلائے یہ رقم اس کے نام جمع کر دی اور تاوفات عائشہ باذن پدراس کے قبضہ میں نہ آئی تو ہبہ باطل ہو گیا،

[باکس عربی: لان موت احد العاقدین قبل التسلیم یبطلھا کما فی الدر ۱ وغیرہ۔] [باکس اردو: کیونکہ سپردگی سے پہلے عاقدین میں سے کسی ایک کی موت ہبہ کو باطل کر دیتی ہے، جیسا کہ در وغیرہ میں ہے (ت)]

اس صورت میں وہ کل رقم ملک حاجی محمد ہے اور وہ سب حلیمہ بنت عائشہ کے لئے وصیت ہے۔

۱ الدرالمختار کتاب الھبۃ باب الرجوع فی الھبۃ مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۱۶۱ صفحہ ۶۳۲ از ۶۵۸

Fatawa Razawiya Volume 25

Second: One thousand rupees for the madrasa. Although he made this bequest to take effect after the wife's passing, a bequest can be linked to a future time, because a bequest (wasīyah) does not occur except in a state where it is attributed to what follows after death. (t) It is stated in Al-Durr al-Mukhtar:

| That whose attribution to a future time is correct is executorship (iysā’) and bequest (wasīyah). (t) | “Ma tasuhhu idafatuhu ila al-zamani al-mustaqbali al-iysau wal-wasiyyatu” - 1 |

So, its implementation will take place only after the wife's passing. These two bequests—namely, the total amount collected in Aisha's name, or whatever portion of it belongs to Haji Muhammad, and the one thousand rupees for the madrasa—if this total does not exceed one-third of Haji Muhammad's estate, they will be implemented in full without the heirs' permission; otherwise, only up to the limit of one-third. And if their total exceeds one-third of the estate, then one-third of Haji Muhammad's estate will be divided proportionately between these two bequests.

Third: The remaining bequests in the names of the two daughters and the wife initially, and after the wife's death for the two daughters and nephews—all these bequests are for heirs. A bequest for an heir is fundamentally not acceptable without the permission of the other heirs.

| As it is in all the books. In the Hadith, it is mentioned: "Verily, Allah the Exalted has given every rightful person their due right; beware, there is no bequest for an heir, unless the other heirs permit it." (t) | “Kama fil kutubi qatibatan wa fil-hadithi inna Allaha a’ta kulla zi haqqin haqqahu - 2 la wasiyyata li-warithin illa an yujizaha al-warathatu” - 3 |

Therefore, if the heirs do not agree to this bequest, then after implementing the bequests for Halima bint Aisha and the madrasa from the one-third of the estate according to the details above, give whatever amount is determined for Halima bint Aisha. For the share that is established for the madrasa—that is, if the sum of both bequests for the madrasa and Halima bint Aisha does not exceed one-third of the estate, then the full one thousand rupees; otherwise, whatever amount is determined for the madrasa according to the proportional share—keep it safe, as its

implementation will take place after the wife's passing. The remaining movable and immovable property...

1. Al-Durr al-Mukhtar, Book of Sales, Chapter of Miscellaneous, Mujtabai Press Delhi, 2/54.
2. Sunan Abi Dawud, Book of Wills 2/40 & Jami' al-Tirmidhi, Chapters of Wills 2/33, Sunan Ibn Majah, Chapters of Wills p. 199 & Sunan al-Nasa'i, Book of Wills 2/129.
3. Sunan al-Daraqutni, Book of Inheritance, Hadith 4081, Dar al-Ma'rifah Beirut, 4/33.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

दूसरा: मदरसा के लिए एक हज़ार रुपये। यद्यपि उसने यह वसीयत पत्नी की मृत्यु के बाद के लिए रखी है, फिर भी वसीयत भविष्य के समय के साथ जोड़ी जा सकती है, क्योंकि वसीयत (वसीय्याह) केवल उसी स्थिति में होती है जब उसे मृत्यु के बाद के समय से जोड़ा जाए (त)। 'दुर्रुल मुख्तार' में है:

| जिसका संबंध भविष्य के समय से करना सही है, वह ईसा' (कार्यकारी बनाना) और वसीयत है। (त) | “मा तसुहहु इज़ाफ़तुहू इलज़ ज़मानिल मुस्तक़बलिल ईसाउ वल वसीय्यत” - १ |

तो इसका क्रियान्वयन पत्नी की मृत्यु के बाद ही होगा। ये दोनों वसीयतें—यानी वह राशि जो आयशा के नाम पर जमा है, पूरी या उसमें से जो हिस्सा हाजी मुहम्मद का है, और मदरसा के लिए एक हज़ार रुपये—यदि यह कुल राशि हाजी मुहम्मद की संपत्ति के एक-तिहाई (तिहाई माल) से अधिक नहीं है, तो वारिसों की अनुमति के बिना पूरी तरह से लागू होंगी; अन्यथा, एक-तिहाई की सीमा तक। और यदि उनका कुल योग संपत्ति के एक-तिहाई से भी अधिक होता है, तो हाजी मुहम्मद की संपत्ति का एक-तिहाई इन दोनों वसीयतों पर अनुपात (हिस्सा रसद) के आधार पर विभाजित किया जाएगा।

तीसरा: बाकी वसीयतें शुरू में दोनों बेटियों और पत्नी के नाम पर, और पत्नी की मृत्यु के बाद दोनों बेटियों और भतीजों के नाम पर—ये सभी वसीयतें वारिसों के लिए हैं। और वारिस के लिए वसीयत अन्य वारिसों की अनुमति के बिना मूल रूप से स्वीकार्य नहीं है।

| जैसा कि सभी पुस्तकों में है। हदीस में है कि: 'बेशक अल्लाह तआला ने हर हकदार को उसका हक दे दिया है, सावधान! वारिस के हक में वसीयत नहीं है, सिवाय इसके कि अन्य वारिस इसकी अनुमति दे दें।' (त) | “कमा फ़िल कुतुबि क़ातिबतन व फ़िल हदीसि इन्नल्लाहा अअता कुल्ला ज़ी हक्क़िन हक्क़हू - २ ला वसीय्यता लि वारिथिन इल्ला अं युजीज़हल वरथतु” - ३ |

अतः यदि वारिस इस वसीयत पर सहमत न हों, तो छोड़ी गई संपत्ति के एक-तिहाई में से हलीमा बिंत आयशा और मदरसा की वसीयतें उपरोक्तानुसार लागू करके जो राशि हलीमा बिंत आयशा के लिए वसीयत के रूप में तय हो, उसे दे दें। और मदरसा का जो हिस्सा सिद्ध हो—अर्थात यदि मदरसा और हलीमा बिंत आयशा दोनों की वसीयतों का कुल योग संपत्ति के एक-तिहाई से अधिक न होने की

स्थिति में पूरे एक हज़ार रुपये, अन्यथा अनुपात के अनुसार जो राशि मदरसा की बने—उसे सुरक्षित रखें कि उसका क्रियान्वयन पत्नी की मृत्यु के बाद होगा। शेष चल और अचल संपत्ति…

1. अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल बुयू, बाबुल मुतफ़र्रिकात, मुतबा मुजतबाई दिल्ली २/ ५४.
2. सुनन अबी दाऊद, किताबुल वसाया २/ ४० व जामी अल-तिर्मिज़ी, अबवाबुल वसाया २/ ३३, सुनन इब्न माजाह, अबवाबुल वसाया पृष्ठ १९९ व सुनन अल-नसाई, किताबुल वसाया २/ १२९.
3. सुनन अद-दाराकुतनी, किताबुल फ़राइज़, हदीस ४०८१, दार अल-मआरिफ़ा बेरूत ४/ ३३.

دوم: ہزار روپے مدرسہ کے لئے، یہ وصیت اگرچہ اس نے انتقال زوجہ کے بعد رکھی مگر وصیت قابل اضافہ بزمانہ آئندہ ہے لانھا لاتکون الا مضافة لما بعد الموت (کیونکہ وصیت نہیں ہوتی مگر اس حال میں کہ وہ موت کے بعد کی طرف منسوب ہو۔ ت) در مختار میں ہے:

| جس کی نسبت آئندہ زمانے کی طرف صحیح ہوتی ہے وہ ایصاء و وصیت ہے۔ (ت) | ما تصح اضافته الی الزمان المستقبل الایصاء و الوصیۃ - ۱ |

تو اس کا نفاذ بعد انتقال زوجہ ہی ہوگا۔ یہ دونوں وصیتیں یعنی جو رقم بنام عائشہ جمع ہے کل یا اس میں سے جو حصہ حاجی محمد ہو اور ہزار روپے مدرسہ کے یہ مجموعہ اگر حاجی محمد کے ثلث مال سے زائد نہیں تمام و کمال بے اجازت ورثہ نافذ ہوں گے ورنہ تا حد ثلث، اور اگر ان کا مجموعہ ثلث مال سے بھی بڑھتا ہو تو ثلث مال حاجی محمد ، ان دونوں وصیتوں پر حصہ رسد تقسیم ہوگا۔ سوم: باقی وصیتیں دونوں دختروں اور زوجہ کے نام ابتداءً اور بعد موت زوجہ دونوں دختروں اور بھتیجوں کے لئے، یہ سب وصیتیں وارث کے لئے ہیں اور وارث کے لئے وصیت بے اجازت دیگر ورثہ اصلاً مقبول نہیں۔

| جیسا کہ تمام کتابوں میں ہے۔ حدیث میں ہے کہ بیشک اللہ تعالٰی نے ہر حقدار کو اس کا حق عطا فرمادیا، خبردار وارث کے حق میں وصیت نہیں مگر یہ کہ دیگر ورثاء اس کی اجازت دے دیں۔ (ت) | کما في الکتب قاطبة وفي الحدیث ان اللہ اعطی کل ذي حق حقه ۲ لا وصیة لوارث الا ان یجیزها الورثة - ۳ |

پس اگر ورثہ اس وصیت پر راضی نہ ہوں تو ثلث متروکہ میں حلیمہ بنت عائشہ اور مدرسہ کی وصیتیں حسب تفصیل بالا نافذ کرکے جو مقدار حلیمہ بنت عائشہ کے لئے وصیت ٹھہرے اسے دے دیں اور جو حصہ مدرسہ کا ثابت ہو یعنی مجموع ہر دو وصیت مدرسہ و حلیمہ بنت عائشہ ثلث مال سے زائد نہ ہونے کی حالت میں پورے ہزار روپے ورنہ بحساب حصہ رسد جتنا روپیہ مدرسہ کا ٹھہرے اس کے لئے محفوظ رکھیں کہ اس کا نفاذ بعد انتقال زوجہ ہوگا بقیہ جائداد منقولہ و غیر منقولہ

۱ الدر المختار کتاب البیوع باب المتفرقات مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۵۴ ۲ سنن ابی داؤد کتاب الوصایا ۲/ ۴۰ و جامع الترمذی ابواب الوصایا ۲/ ۳۳، سنن ابن ماجہ ابواب الوصایا ص ۱۹۹ و سنن النسائی کتاب الوصایا ۲/ ۱۲۹ ۳ سنن الدار قطنی کتاب الفرائض حدیث ۴۰۸۱ دار المعرفة بیروت ۴/ ۳۳

Fatawa Rizvia Volume 25

Distribute everything according to the obligatory shares, in such a way that the wife gets an eighth share, and two-thirds go to Aminah and Halimah, daughters of the testator, and the rest to the nephews. If there is dissatisfaction with this, the executors have no authority to act contrary to the rulings of Sharia. Whether the case goes to court or whatever happens, in the absence of permission from other heirs, it is not permissible for the executors to give the wife more than her legal share and then distribute the remainder among the others according to Sharia. In fact, when one heir is given more than their legal share, how can the remaining portions be considered distributed according to Sharia, since their share was more according to Sharia and they were given less. The mentioned executors are trustees (wasi), not judges (hakam); nor can anyone become a judge without the consent of both parties, even if the testator appointed them as a judge, because a testator has no authority to appoint a judge to settle disputes among heirs.

"Since he does not have the authority of judgment over them, especially after death, how can he appoint someone else as a guardian of judgment over them?" Because the testator himself does not possess authority of judgment over them, especially after death; so how can he make someone else the guardian of judgment over them. (T)

Therefore, if the heirs are not satisfied, it is necessary for the executors to step aside; they cannot issue any ruling on their own. Yes, if all the heirs are sane and adults and they agree among themselves on any increase or decrease as they wish, they have the authority for that, and it should be acted upon accordingly. "Because the right belongs to them and there is no restriction on them from Sharia." (Because the right is theirs and there is no restriction on them from the side of Sharia. T)

Problem 161: From the city of Bareilly, sent by the elder wife of late Hakim Ikramuddin Sahib via Abdullah, employee of Mohalla Katra, on Saturday, 26th Dhu al-Hijjah 1333 AH.

Respected Molvi Sahib Qibla, may your shadow be long, after the Sunnah greetings, the submission is that I intend to obtain an answer to a question from your honor. It is that one person gave some jewelry to another person as a loan to fulfill a need and said, "Perform your work by pledging this jewelry as collateral, and return it after getting it released." After some time, i.e., before the release of the jewelry, the creditor (owner of the jewelry) passed away. The debtor heard through a third person

that before death, the creditor made a will: "If I pass away, after the jewelry is released, it should not be given to my son but to my grandson." For information, it is also submitted that the person reporting the creditor's will is an ordinary person, not some holy or pious chosen individual. Furthermore, it is possible that the creditor made that will in a state of delirium, during the severity of the patient's illness, or shortly before death.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

सब कुछ फ़राइज़ (अनिवार्य हिस्सों) के अनुसार विभाजित करें, इस तरह कि इसमें आठवां हिस्सा पत्नी का और दो-तिहाई मुसा (वसीयत करने वाले) की बेटियों आमिना और हलीमा का, और बाकी भतीजों का हो। यदि इस पर असंतोष हो, तो मुख्तारों (अधिकारियों) को शरीयत के आदेश के विरुद्ध करने का कोई अधिकार नहीं है। मामला अदालत में जाए या कुछ भी हो, अन्य वारिसों की अनुमति के अभाव में मुख्तारों के लिए यह भी जायज़ नहीं है कि पत्नी को उसके शरीई हक से ज़्यादा दें और बाकियों को शरीई नियमों के अनुसार बांटें। बल्कि जब एक वारिस को उसके शरीई हक से ज़्यादा दिया जाए, तो बाकी हिस्सों का शरीई नियमों के अनुसार वितरण कैसे हुआ, क्योंकि शरीयत के अनुसार उनका हिस्सा ज़्यादा था और दिया कम गया। उल्लेखित मुख्तार 'वसी' (ट्रस्टी) हैं, 'हाकिम' (न्यायाधीश) नहीं; और न ही दोनों पक्षों की सहमति के बिना कोई हाकिम बन सकता है, चाहे मुसा उसे हाकिम ही क्यों न बनाए, क्योंकि मुसा को वारिसों के विवादों का फैसला करने के लिए किसी को हाकिम नियुक्त करने का अधिकार नहीं है।

"चूंकि उसे उन पर फैसले का अधिकार नहीं है, विशेष रूप से मृत्यु के बाद, तो वह उनके ऊपर किसी और को फैसले का वली (अभिभावक) कैसे बना सकता है।" क्योंकि मुसा को स्वयं उन पर फैसले की विलायत (अधिकार) प्राप्त नहीं है, विशेष रूप से मृत्यु के बाद; तो वह किसी दूसरे को उन पर फैसले का वली कैसे बना सकता है। (त)

इसलिए यदि वारिस सहमत न हों, तो मुख्तारों को अलग हो जाना चाहिए; वे अपनी ओर से कोई फैसला नहीं कर सकते। हाँ, यदि सभी वारिस समझदार और वयस्क हों और आपस में जिस किसी कमी-बेशी पर चाहें सहमत हो जाएं, तो उन्हें इसका अधिकार है, और उसी के अनुसार अमल कराया जाए। "क्योंकि हक उनका है और शरीयत की ओर से उन पर कोई पाबंदी नहीं है।" (क्योंकि हक उनका है और उन पर शरीयत की तरफ से कोई पाबंदी नहीं है। त)

मसला 161: बरेली शहर से, मरहूम हकीम इकराम उद्दीन साहब की बड़ी पत्नी द्वारा प्रेषित, अब्दुल्ला कर्मचारी, मोहल्ला कटरा के माध्यम से, शनिवार 26 ज़िल हिज्जा 1333 हिजरी।

हज़रत मौलवी साहब क़िबला मदज़िल्लहुल आली, मसनून सलाम के बाद निवेदन है कि आपसे एक प्रश्न का उत्तर प्राप्त करना चाहता हूँ। वह यह कि एक व्यक्ति ने दूसरे व्यक्ति को किसी ज़रूरत को पूरा करने के लिए ऋण के तौर पर कुछ ज़ेवर दिए और यह कहा कि "इन ज़ेवरों को गिरवी रखकर

अपना काम पूरा कर लो, बाद में उन्हें छुड़ाकर वापस कर देना।" कुछ समय बाद, यानी ज़ेवर छुड़ाने से पहले ही दाइन (लेनदार/ज़ेवर के मालिक) का निधन हो गया। मदयून (कर्जदार) को एक तीसरे व्यक्ति के माध्यम से पता चला है कि दाइन ने निधन से पहले यह वसीयत की थी कि "अगर मेरा निधन हो जाए, तो ज़ेवर छुड़ाने के बाद यह ज़ेवर मेरे बेटे को नहीं बल्कि मेरे पोते को दिए जाएं।" सूचना के लिए यह भी निवेदन है कि दाइन की वसीयत बताने वाले एक साधारण व्यक्ति हैं, कोई पवित्र या नेक चुनिंदा व्यक्ति नहीं हैं। इसके अलावा, यह संभव है कि दाइन ने वह वसीयत बदहवासी की हालत में, मरीज़ की बीमारी की शिद्दत में या मरने से कुछ समय पहले की हो।

पेज 634/658

سب حسب فرائض تقسیم کردیں، یوں کہ اس میں آٹھواں حصہ زوجہ کا اور دو ثلث آمنہ و حلیمہ بنت موصی کے باقی بھتیجوں کا۔ اگر اس پر ناراضی ہو تو مختاروں کو خلافِ حکمِ شرع کرنے کا کوئی اختیار نہیں۔ مقدمہ کورٹ کو جائے خواہ کچھ ہو، بحالِ عدمِ اجازتِ دیگر ورثہ مختاروں کو یہ بھی جائز نہیں کہ زوجہ کو اس کے حقِ شرعی سے زیادہ دیا تو باقیوں پر مطابقِ شرعی تقسیم کریں بلکہ جب ایک وارث کو اس کے حقِ شرعی سے زائد دے کر باقی حصے مطابقِ شرعی تقسیم کب ہوئی کہ شریعت سے ان کا زائد تھا اور دیا کم۔ مختارانِ مذکورین وصی ہیں حکم نہیں نہ بے رضائے فریقین کوئی حکم بن سکتا ہے اگرچہ موصی اسے حکم بناتا کہ موصی کو نزاع ورثہ فیصل کرنے کے لئے کسی کو حکم بنانے کا اختیار نہیں۔

اذ لیس لہ علیھم ولایۃ الحکم لاسیما بعد الموت فکیف یولی علیھم غیرہ للحکم۔ کیونکہ موصی کو خود ان پر حکم کی ولایت حاصل نہیں خصوصاً موت کے بعد، تو وہ کسی دوسرے کو ان پر حکم کا ولی کیسے بنا سکتا ہے۔ (ت)

لہٰذا اگر ورثہ راضی نہ ہوں مختاروں کو کنارہ کشی لازم ہے اپنی طرف سے کچھ حکم نہیں کر سکتے ہاں ورثہ سب عاقل بالغ ہوں اور آپس میں جیسی کمی بیشی پر چاہیں راضی ہو جائیں تو وہ اس کا اختیار رکھتے ہیں اس کے مطابق عمل کرایا جائے لان الحق لھم ولا حجر علیھم من الشرع (کیونکہ حق ان کا ہے اور ان پر شرع کی طرف سے کوئی پابندی نہیں۔ت)

مسئلہ ۱۶۱: از شہر بریلی مرسلہ اہلیہ کلاں حکیم اکرام الدین صاحب مرحوم معرفت عبداللہ ملازم محلہ کٹرہ بروز شنبہ بتاریخ ۲۶ ذی الحجہ ۱۳۳۳ھ

حضرت مولوی صاحب قبلہ مدظلہ العالی بعد سلام مسنون کے یہ عرض ہے کہ جناب والا سے مجھے ایک سوال کا جواب حاصل کرنا مقصود ہے یہ کہ ایک شخص نے دوسرے شخص کو کسی ضرورت کے پورا کرنے کو بطریقِ قرض کچھ زیور دیا اور یہ کہا کہ یہ زیور رہن کر کے اپنا کام انجام دے لو بعد کو واگذاشت کرا کے دے دینا کچھ عرصہ کے بعد یعنی واگذاشت زیور سے قبل دائن یعنی مالکِ زیور کا انتقال ہو گیا مدیون کو ایک ثالث شخص کی زبانی یہ دریافت ہوا ہے کہ دائن قبل انتقال کے یہ وصیت کی ہے کہ اگر میرا انتقال ہو جائے تو زیور واگذاشت کرنے کے بعد یہ زیور مجھ دائن کے بیٹے کو نہ دیا جائے بلکہ میرے پوتے کو دیا جائے۔ اطلاعاً یہ بھی عرض ہے کہ دائن کی وصیت بیان کرنے والے ایک معمولی شخص ہیں کچھ مقدس یا ابرار برگزیدہ شخص نہیں پھر بھی ممکن ہے کہ دائن نے بعالم بدحواسی وہ وصیت کردی ہو مریض کے مرض کی شدت میں یا مرنے سے کچھ وقت پہلے

Volume 25 Fatawa Razawiya

His senses are often not sound. It is also necessary to inform that the son of the creditor is not a wine drinker, not a gambler, and there is absolutely no reputation for any kind of bad behavior or vagrancy. On the contrary, he is a very poor and needy person. The grandson of the deceased is fifteen years old and is not obedient or of good character. Due to his vagrancy, there is a definite fear that if this jewelry is given to the creditor's grandson, he will surely waste it. The jewelry is worth approximately five hundred rupees. This week the jewelry has been released. Now, should this jewelry be given to the son of the creditor or to the grandson? Please favor us with an appropriate answer along with signature and seal. That is all.

The Answer: The person who took the jewelry on loan should gather all the heirs of the owner of the jewelry and hand it over to them. And if only one son is his heir, then give it to him. That will has no relation to this person, nor does he have any authority to implement it himself, especially in a state where it has not even reached the level of proof. Only one person, and that too not reliable, said it. If the owner actually made that will, then it is the responsibility of the executor (Wasi) to whom it belongs to worry about it. If the heirs accept the will based only on this statement and all of them are sane and mature, they may implement it up to one-third of the estate. If they do not accept, then proof must be provided through Shar'i witnesses. Without proof, it shall not be implemented. If this will was made to the person who took it on loan himself, then the same ruling applies for him. And Allah Ta'ala knows best.

Problem 162: From District Nainital, Village Darwa, Ashfaq Hussain Khan, Saturday, 26 Rajab 1334 AH. What do the scholars of religion say in this matter? The deceased predecessor, Usman Khan, had kept an amount in trust with a respected relative for a charitable purpose. Twelve years have passed, and half of the amount is still present. During the same period, after the death of Usman Khan, things went wrong with the death of one son and two daughters. Now, one blind daughter and two granddaughters and a daughter-in-law are alive. The secluded blind heirless daughter and daughter-in-law express the wish that our father's charitable amount in trust should be for us and our other minor children's charity... [incomplete sentence in source].

Footnote: 1: In the original, it is exactly like this. Azhari, may Allah forgive him. Page 635 of 658

अक्सर ऐसा होता है कि उनकी सुध-बुध ठीक नहीं रहती। यह भी सूचित करना आवश्यक है कि ऋणदाता का पुत्र शराब पीने वाला नहीं है, जुआरी नहीं है, और उसके किसी भी तरह के बुरे आचरण या आवारागर्दी की बिल्कुल भी ख्याति नहीं है। इसके विपरीत, वह एक बहुत गरीब और ज़रूरतमंद आदमी है। मृतक का पोता पंद्रह वर्ष का है और वह आज्ञाकारी या अच्छे चरित्र वाला नहीं है। उसकी आवारागर्दी के कारण यह निश्चित डर है कि यदि यह गहने ऋणदाता के पोते को दिए गए, तो वह निश्चित रूप से उन्हें नष्ट कर देगा। गहने लगभग पाँच सौ रुपये के हैं। इस सप्ताह गहने छुड़ा लिए गए हैं। अब ये गहने ऋणदाता के पुत्र को देने चाहिए या पोते को? कृपया हस्ताक्षर और मुहर के साथ उचित उत्तर प्रदान करें। बस।

उत्तर: जिसने गहने उधार लिए थे, उसे गहनों के स्वामी के सभी उत्तराधिकारियों को इकट्ठा करके उनके हवाले कर देना चाहिए। और यदि केवल एक पुत्र ही उसका उत्तराधिकारी है, तो उसी को दे दे। उस वसीयत का इस व्यक्ति से कोई संबंध नहीं है, और न ही उसे इसे स्वयं लागू करने का कोई अधिकार है, विशेष रूप से उस स्थिति में जब वह अभी तक प्रमाण के स्तर तक नहीं पहुँची है। एक व्यक्ति ने कहा और वह भी विश्वसनीय नहीं है। यदि स्वामी ने वास्तव में वह वसीयत की है, तो जिसके पास है वह उसका वसी (निष्पादक) है और यह उसकी चिंता है। यदि उत्तराधिकारी केवल इस कथन पर वसीयत स्वीकार कर लेते हैं और वे सभी बुद्धिमान और वयस्क हैं, तो वे इसे संपत्ति के एक तिहाई हिस्से में लागू कर सकते हैं। और यदि वे नहीं मानते, तो उसे शरई गवाहों के माध्यम से प्रमाण देना होगा। प्रमाण के बिना इसे लागू नहीं किया जाएगा। यदि यह वसीयत स्वयं उधार लेने वाले को ही की गई है, तो उसके लिए भी यही नियम है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 162: जिला नैनीताल, गाँव दरवा, अशफ़ाक़ हुसैन खान, शनिवार, 26 रजब 1334 हिजरी। धर्म के विद्वान इस विषय में क्या कहते हैं कि पूर्वज उस्मान खान दिवंगत ने एक राशि दान के उद्देश्य से एक सम्मानित रिश्तेदार के पास अमानत के रूप में रखी थी। बारह वर्ष बीत चुके हैं, अभी भी आधी राशि मौजूद है। उसी दौरान उस्मान खान की मृत्यु के बाद एक बेटे और दो बेटियों की मृत्यु से काम बिगड़ गया। अब एक अंधी बेटी और दो पोतियाँ और एक बहू जीवित हैं। पर्दे में रहने वाली अंधी उत्तराधिकारी बेटी और बहू इच्छा व्यक्त करती हैं कि हमारे पिता की दान के लिए रखी गई अमानत राशि हमारे और हमारे अन्य नाबालिग बच्चों के दान के लिए है... [अपूर्ण वाक्य]।

पाद टिप्पणी: 1: मूल प्रति में ऐसा ही है। अज़हरी, अल्लाह उसे क्षमा करे। पृष्ठ 635 / 658

حواس درست نہیں رہتے ہیں اکثر اوقات ایسا ہوتا ہے، یہ بھی اطلاع کرنے کی ضرورت ہے کہ دائن کا پسر جو ہے وہ شراب خوار نہیں ہے قمار باز نہیں ہے کسی طرح کی بد چلنی یا آوارگی کی بھی بالکل شہرت نہیں ہے بجائے اس کے بہت غریب اور تنگدست آدمی ہے، مرحوم کا پوتا جو ہے وہ بعمر پنزاد ہ سالہ ہے اور سعادت مند نیک چلن نہیں ہے اس کی آوارگی سے یہ ضرور اندیشہ ہے کہ اگر یہ زیور دائن کے پوتے کو دیا جائے گا تو ضرور ضائع کردے گا، زیور قیمتی کم و بیش پانچسو روپے کا ہے، اس ہفتہ میں زیور واگزاشت ہو گیا ہے اب یہ زیور دائن کے پسر کو دینا چاہئے یا کہ پوتے کو ؟ جواب مناسب مع دستخط و مہر مرحمت فرمایا جائے، فقط الجواب: جس نے زیور عاریت لیا تھا اسے چاہئے مالک زیور کے سب وارثوں کو جمع کر کے ان کے سپرد کردے، اور اگر صرف ایک بیٹا ہی اس کا وارث ہے تو اسی کو دے دے وہ وصیت اس شخص سے تعلق نہیں رکھتی، نہ یہ اسے بطور خود نافذ کرنے کا کچھ اختیار رکھتا ہے خصوصاً اس حالت میں کہ وہ ابھی پایہ ثبوت کو بھی نہیں پہنچی، ایک شخص اور وہ بھی ثقہ نہیں، وہ وصیت اگر مالک نے واقع میں کی ہے تو جس کی ہے تو ایسا کرنا وہ وصی ہوا اس کے ذمہ اس کی فکر ہے ورثہ اگر صرف اس بیان پر وصیت تسلیم کرلیں اور سب عاقل بالغ ہوں ثلث مال میں نافذ کریں اور اگر نہ مانیں تو اسے گواہانِ شرعی سے ثبوت دینا ہوگا بے ثبوت نافذ نہ کی جائے گی یہ وصیت اگر خود ہی عاریۃً لینے والے کو کی ہے تو اس کے لئے یہی حکم ہے۔ وھو تعالٰی اعلم مسئلہ ۱۶۲: از ضلع نینی تال موضع دروا شفاق حسین خاں روز شنبہ بتاریخ ۲۶ رجب ۱۳۳۴ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ ہذا میں کہ مورث عثمان خاں مرحوم نے ایک رقم بخیال مصرف خیر ایک عزیز امین صاحب کے امانت رکھ دی تھی جس کو بارہ برس گزر گئے ہنوز آدھی رقم موجود ہے اسی

زمانہ میں عثمان خاں مرحوم کے مرنے کے بعد ہی ایک لڑکے اور دو بیٹی مرنے سے کام خراب ہو گیا اب ایک نور چشم اندھی اور دو پوتی اور ایک بہو زندہ موجود ہیں پردہ نشین اندھی لاوارث بیٹی و بہو خواہش ظاہر کرتی ہیں کہ ہمارے باپ کی خیراتی رقم امانت شدہ سے ہمارے اور ہمارے دوسرے بچوں نا بالغ کے خیرات میں ہے مزور مشٰ۱ معلوم ہوجائے تو دوسروں کی خیراتٰ۱ عہ: اصل میں ایسا ہی ہے۔ ازہری غفرلہ Page 635 of 658

...and to avoid seeking help from door to door. Now Amin Sahib, a centenarian like a lamp at dawn, due to old age and senility, has entrusted all his affairs to his fortunate son, hoping that like Amin Sahib, the amount for charitable purposes will be distributed as needed for the construction of mosques and marriages of the needy in the future. Therefore, from this charitable fund, the secluded daughter of the great ancestor asks for charity for her own and her nieces' education and food. Amin Sahib leaves the matter of this charitable fund to the opinion of the scholars. Thus, instead of the permanent and gradual commendable way of spending this trust, would Amin Sahib be held accountable by God and His Messenger if he returns and spends the money for the upbringing and Quranic education of these children, for the food of the real blind heir daughter who is prayerful and secluded, and for the sustenance of the virtuous widowed daughter-in-law in the way of charity? State the ruling and be rewarded.

The Answer: If Usman Khan kept that amount as a trust with Amin Sahib for the purpose of charity and there were no words of a will along with it that after me whatever wealth remains should continue to be given in charity, then as soon as Usman Khan died, that arrangement became void, and whatever amount remained became the property of Usman Khan's heirs. Now it is not permissible for Amin to give even a single penny in charity without their valid permission, and it is mandatory to return all the remaining amount to the heirs of Usman. And if there were words of a will, then the detail of those words and whether the remaining amount of Usman Khan's property, after paying debts, is more than one-third or not; if more, how much; and after Usman Khan, did Amin spend anything from it or not; if so, how much, and with or without permission? Details of all these matters, and whether Usman Khan had any debts or not, and if so, how much. A reply will be given upon knowing the details of all these matters. And Allah Almighty knows best.

From Naini Tal, Village Wada Khana Kacha, Sunday 26 Rajab 1336 AH.

Problem 163: What do the scholars of religion say regarding this matter: Zaid deposited eighteen hundred rupees with Umar and told his real nephew and real son-in-law that when the sum reaches two thousand rupees, he would buy some property with the said amount and make an endowment (Waqf). Upon this, the nephew, out of foresight, said that with the current amount, help some Islamic

school today so that this money is spent in your presence. Then Zaid replied that the amount is not yet complete. Then Zaid said to his son that my younger boy who...

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...और दर-दर की मदद से बचें, अब अमीन साहब चिराग़-ए-सहरी सौ साला ने बुढ़ापे और वृद्धावस्था के कारण अपने सभी काम अपने सौभाग्यशाली पुत्र को सौंप दिए हैं और आशा की है कि अमीन साहब की तरह नेक कामों, मस्जिद निर्माण की आवश्यकताओं और ज़रूरतमंदों की शादियों में आवश्यकतानुसार भविष्य में राशि वितरित कर दी जाएगी। इसलिए, इस खैराती राशि से महान पूर्वज की पर्दे में रहने वाली बेटी अपने और अपनी भतीजियों की शिक्षा और खान-पान के लिए खैरात मांगती है। अमीन साहब इस खैराती राशि के मामले को विद्वानों की राय पर छोड़ते हैं। अतः इस अमानत के स्थायी और धीरे-धीरे प्रशंसनीय तरीके से खर्च होने के विपरीत, उन बच्चों के पालन-पोषण और कुरान की शिक्षा, वास्तविक अंधी वारिस बेटी जो नमाज़ी और पर्दे में रहने वाली है, के भोजन और सदाचारी विधवा बहू के भरण-पोषण के लिए खैरात के रूप में राशि खर्च करने और वापस देने से क्या अमीन साहब मखदूम अल्लाह और उसके रसूल की पकड़ में आ सकते हैं? स्पष्ट करें और पुण्य प्राप्त करें।

जवाब: उस्मान खान ने अगर वह रकम अमीन साहब के पास खैरात करने के लिए अमानत रखी थी और उसके साथ वसीयत का कोई शब्द नहीं था कि मेरे बाद जो माल बचे वह भी इसी तरह खैरात होता रहे, तो उस्मान खान के मरते ही वह मद (व्यवस्था) बातिल (अमान्य) हो गई और जितनी राशि शेष थी वह उस्मान खान के वारिसों की संपत्ति हो गई। अब अमीन के लिए यह जायज नहीं है कि उनकी सही अनुमति के बिना एक पैसा भी खैरात करे, और अनिवार्य है कि शेष पूरी राशि उस्मान के वारिसों को वापस कर दे। और यदि वसीयत के शब्द थे, तो उन शब्दों का विवरण, और यह कि उस्मान खान की संपत्ति की शेष राशि ऋण अदायगी के बाद एक-तिहाई से अधिक है या नहीं, यदि अधिक है तो कितनी, और उस्मान खान के बाद अमीन ने उसमें से कुछ खर्च किया या नहीं, यदि किया तो कितना, और अनुमति से या बिना अनुमति के इन सभी बातों का विवरण, और यह भी कि उस्मान खान पर कोई ऋण था या नहीं, और यदि था तो कितना। इन सब बातों का विवरण ज्ञात होने पर उत्तर दिया जाएगा। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है।

नैनीताल, मौज़ा वडा खाना कच्चा, रविवार 26 रजब 1336 हिजरी।

मसाला 163: विद्वान धर्म इस मामले में क्या कहते हैं कि ज़ैद ने उमर के पास अठारह सौ रुपये जमा किए और अपने सगे भतीजे और सगे दामाद से कहा कि जब दो हज़ार रुपये हो जाएंगे तो उक्त राशि

से कोई संपत्ति खरीदकर वक्फ कर दूंगा। इस पर भतीजे ने दूरदर्शिता के विचार से कहा कि इस वर्तमान राशि से आज ही किसी मदरसा इस्लामिया की मदद कर दें ताकि आपकी उपस्थिति में यह राशि खर्च हो जाए, तब ज़ैद ने जवाब दिया कि राशि अभी पूरी नहीं हुई है, फिर ज़ैद ने बेटे से कहा कि मेरा छोटा लड़का जो...

पेज 636 का 658

اور در در کی امداد سے بچیں، اب امین صاحب چراغ سحری صد سالہ نے بوجہ پیری و پیرانہ سالی اپنے جملہ کار اپنے سعادت مند برخوردار کے تفویض فرما کر امید کرلی ہے کہ مثل امین صاحب کے نیک کاموں مصرف خیر کی رقم ضروریات تعمیر مسجدوں و بیاہ شادیوں میں محتاجوں کو حسب ضرورت آئندہ تقسیم کر دی جائے گی لہذا اس رقم مصارف خیر سے مورث اعلیٰ کی بیٹی پردہ نشین اپنی اور اپنی بھتیجیوں کی تعلیم و خوردونوش کے واسطے بہ خیرات خیرات مانگتی ہیں امین صاحب اس معاملہ رقم مصرف خیر کو علماء کی رائے پر چھوڑتے ہیں پس بمقابلہ امانت دائمی و رفتہ رفتہ مستحسن طریقہ پر خرچ و صرف ہونے کے برخلاف ان بچوں کے ترتیب و تعلیم قرآن حقیقی اندھی لاوارث بیٹی نمازی پردہ نشین کی صرف طعام و بیوہ بہو با عصمت کی خورش و صرف بطریقہ خیرات میں رقم خرچ و واپس دے دینے سے امین صاحب مخدوم مواخذہ گیر خدا و رسول کے نہیں ہو سکتے ہیں ، بینوا توجروا۔

الجواب: عثمان خاں نے اگر وہ رقم امین صاحب کے پاس خیرات کرنے کے لئے امانت رکھی اور اس کے ساتھ کوئی لفظ وصیت کا نہ تھا کہ بعد میرے جو مال بچے وہ بھی یونہی خیرات ہوتا رہے جب تو عثمان خاں کے مرتے ہی وہ مد باطل ہوگئی اور باقیماندہ جس قدر رقم تھی وارثان عثمان خاں کی ملک ہوگئی اب امین کو جائز نہیں کہ کوئی پیسہ بے ان کی اجازت صحیحہ کے خیرات کرے اور لازم ہے کہ باقی تمام رقم وارثان عثمان کو واپس دے اور اگر الفاظ وصیت تھے تو ان لفظوں کی تفصیل اور یہ کہ باقیماندہ رقم املاک عثمان خاں بعد ادائے دین کے قدر ثلث سے زائد ہے یا نہیں ، زائد ہے تو کس قدر ، اور بعد عثمان خاں امین نے اس میں سے کچھ خرچ کیا یا نہیں ، کیا تو کس قدر ، اور باجازت یا بلا اجازت ، ان سب باتوں کی تفصیل اور یہ بھی کہ عثمان خاں پر

کوئی دین تھا یا نہیں ، اور تھا تو کس قدر۔ ان سب باتوں کی تفصیل معلوم ہونے پر جواب دیا جائے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم

ازنینی تال موضع وڈا خانہ کچا یک شنبہ ۲۶ رجب ۱۳۳۶ھ

مسئلہ ۱۶۳: کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اٹھارہ سو روپیہ عمر کے پاس جمع کر کے اپنے حقیقی بھتیجے اور حقیقی داماد سے کہا کہ جس وقت دو ہزار روپیہ ہو جائیں گے تو اس وقت رقم مذکورہ سے کوئی جائیداد خرید کر کے وقف کردوں گا ، اس پر برادرزادہ نے بخیال دور اندیشی سے کہا کہ اس رقم موجودہ سے آج ہی کسی مدرسہ اسلامیہ کی امداد فرمائیے تاکہ آپ کے روبرو یہ رقم خرچ ہو جائے ، تب زید نے جواب دیا کہ رقم ہنوز پوری نہیں ہے ، پھر زید نے بیٹے سے کہا کہ چھوٹا لڑکا میرا جو

Fatawa Razawiya Volume 25

...at this time is in literacy, provided that with good conduct and auspiciousness I will hand over the mentioned amount to him so that after my death he may continue to spend the income of this money in the way of Allah and keep the principal amount intact. In case of bad conduct, I will purchase property and dedicate it to the Khana Kaaba. While the conditional, varied thoughts and solitary will were still in place and the amount of two thousand rupees could not be completed, Mr. Zaid passed away. Besides the amount of nineteen hundred and twenty-five rupees for charitable work, other properties worth two hundred rupees purchased personally and inherited from Zaid's mother-in-law, sister-in-law (childless), and his own wedded wife, valued at one hundred rupees, became his ownership. During his lifetime, in a stable state of mind, he got all the properties worth fifteen hundred rupees registered in the names of his three sons (adult and minor) due to stinginess and fear of the rights of his two married sons. About two and a half, three, or at most four years after the registration of the written property, my eldest son was again forcibly deprived of his Sharia share which was part of the inheritance by the sisters. Now, Zaid's real daughter, who is blind, regular in prayers, and fifty-five years old, and the son of the sister-in-law, aged forty-five, and the daughter of the sister-in-law, aged fifty, are ready to testify under oath before the deputy of the Messenger of Allah. They state that in eye-witnessed conversations and with wife Hindah during her illness, as well as before the illness, in state of consent and in state of dispute, in front of living or deceased parents, alien women, etc., and relatives, face-to-face with me or my father, or in front of our maternal/paternal uncles, it was always ascertained in front of Zaid that the amount of unpaid dower debt, which is stated to be five hundred rupees and fifty Muhammad Shahi gold coins, and there was no other cash debt of any other person on Zaid. In exchange for this, Zaid, in his lifetime, with the eternal hope of enlightened vision and to regulate the rights of his sons, had made only his male children the absolute owners of his entire property, like his own self, and himself became the supervisor and guardian. He kept the income of the property of the children in his possession and could not complete the amount of two thousand rupees from the income of his professional employment before he passed away. In response to your presence's fatwa, the actual facts have been written after inquiring under oath. However, during his life or illness, Zaid Sahib did not express his true original opinion on the charitable use in any special gathering or in consultation with any adult son or daughter, or in the presence of other reliable witnesses of heirs or

relatives and heirs, in the aforementioned circumstances and mention of the will. Yes, only with Mr. Umar, Zaid had mentioned during the commotion of collecting some more rupees that this collected wealth should be spent on charitable works. Mr. Umar...

Note 1: It is like this in the original. From Azhari, may he be forgiven.

...इस समय साक्षरता में है, बशर्ते कि सदाचरण और सौभाग्य के साथ मैं उक्त राशि उसे सौंप दूंगा ताकि मेरी मृत्यु के बाद वह इस धन की आय अल्लाह की राह में खर्च करता रहे और मूल राशि को सुरक्षित रखे। दुराचरण की स्थिति में, मैं संपत्ति खरीदकर उसे खाना काबा के नाम कर दूंगा। अभी तक सशर्त, विविध विचारों और एकांत में की गई वसीयत और दो हजार रुपये की राशि पूरी नहीं हो पाई थी कि ज़ैद साहब का निधन हो गया। परोपकार के कार्य के लिए उन्नीस सौ पच्चीस रुपये की राशि के अलावा, अन्य संपत्ति जो दो सौ रुपये की खरीदी गई व्यक्तिगत थी और ज़ैद की सास, साली (निःसंतान) और स्वयं की विवाहित पत्नी से विरासत में मिली थी, जिसका मूल्य सौ रुपये था, के मालिक बनकर अपने जीवन काल में, स्वस्थ चित्त के साथ, पंद्रह सौ रुपये की कुल संपत्ति को तीन पुत्रों (वयस्क और अवयस्क) के नाम, कृपणता और अपने दो विवाहित पुत्रों के अधिकार मिलने के डर के कारण, रजिस्ट्री करवा दी। लिखित संपत्ति और रजिस्ट्री के लगभग ढाई-तीन या अधिकतम चार साल बाद, मेरे सबसे बड़े बेटे को फिर से उसके शरिया हिस्से से, जो विरासत में था, बहनों द्वारा जबरन वंचित कर दिया गया। अब, ज़ैद की सगी बेटी, जो अंधी है, नमाज़ी है और पचपन साल की है, और साली का बेटा जिसकी उम्र पैंतालीस वर्ष है और साली की बेटी जिसकी उम्र पचास वर्ष है, अल्लाह के रसूल के नायब (प्रतिनिधि) के सामने शपथ लेकर गवाही देने के लिए तैयार हैं। वे बयान करते हैं कि आँखों देखी बातचीत में और पत्नी हिंदा के साथ उसकी बीमारी के दौरान, और बीमारी से पहले भी, सहमति की स्थिति में और विवाद की स्थिति में, जीवित या मृत माता-पिता, पराई महिलाओं आदि और रिश्तेदारों के सामने, मेरे या मेरे पिता के सामने, या हमारे खालू (मौसा) या फूफा के सामने, ज़ैद की मौजूदगी में हमेशा यही पता चलता रहा कि न चुकाए गए मेहर (दहेज) के कर्ज की राशि, जो पाँच सौ रुपये और पचास मुहम्मद शाही अशर्फियाँ बताई जाती है, और ज़ैद पर किसी अन्य व्यक्ति का कोई नकद कर्ज नहीं था। इसके बदले में ज़ैद ने अपने जीवन में, प्रबुद्ध दृष्टि की शाश्वत आशा के साथ और अपने पुत्रों के अधिकारों को विनियमित करने के लिए, केवल अपने पुरुष बच्चों को अपनी पूरी संपत्ति का अपने जैसा ही पूर्ण मालिक बना दिया था और स्वयं पर्यवेक्षक और अभिभावक बन गए थे। बच्चों की संपत्ति की आय अपने कब्जे में रखी और अपने पेशेवर रोजगार की आय से दो हजार रुपये की राशि पूरी नहीं कर सके थे कि उनका निधन हो गया। आपके हुज़ूर के फतवे के जवाब में, शपथ लेकर स्थिति की जांच करने के बाद वास्तविक तथ्य लिखे गए हैं। लेकिन ज़ैद साहब ने अपने जीवन या बीमारी के दौरान, किसी विशेष सभा में या किसी वयस्क बेटे या बेटी

के परामर्श से या वारिसों या रिश्तेदारों और वारिसों के अन्य विश्वसनीय गवाहों की उपस्थिति में, उपरोक्त परिस्थितियों और वसीयत के उल्लेख में अपनी वास्तविक मूल राय परोपकार के खर्च के बारे में व्यक्त नहीं की। हाँ, केवल उमर साहब से ज़ैद ने कुछ और रुपये जमा करने की गहमागहमी के दौरान उल्लेख किया था कि इस जमा धन को नेक काम में खर्च कर दिया जाए। उमर साहब ने...

नोट 1: मूल में ऐसा ही है। अज़हरी की ओर से, अल्लाह उन्हें क्षमा करे।

पृष्ठ 637 का 658

اس وقت خواندگی میں ہے بشرط نیک چلنی وسعادتمندی کے رقم مذکور کو اس کے سپرد کردوں گا تا کہ بعد موت میری کے فی سبیل اللہ آمدنی اس روپیہ کی خرچ کرتار ہے اور اصل روپیہ قائم رکھے درصورت بد چلنی کے جائداد خرید کرکے خانہ کعبہ کے نام کردوں گا۔ ہنوز مشروط مختلف خیالات اور تنہائی کی ہوئی وصیت اور تعداد رقم دو ہزار روپے پورے نہ کرسکے تھے کہ زید صاحب کا انتقال ہوگیا اور تعداد انیس سو پچیس روپے کی رقم کارخیر کے سوا دوسرے جائداد ملک تو سو روپے کے خرید شدہ ذاتی اور مترو کہ خوشدامن زید و سالی لا ولد وزوجہ منکوحہ خود قیمتی صد سو روپیہ کے مالک بن کر اپنی حیات میں ثبات عقل کے ساتھ مبلغ پندرہ سو روپیہ کے کل جائداد ملک سہ برخورداران بالغ و نابالغ کے نام بسبب بجل و بیم حق رسی مردو نور چشمان شادی شدہ کے تحریر رجسٹری کرادی تحریر شدہ جائداد اور رجسٹری کے ڈھائی تین اندازاً زیادہ سے زیادہ چار سال کے بعد سب سے بڑالڑکا میرا اس کے شرعی حصہ سے جو متروکہ تھا پھر دوبارہ ہمشیروں کو جبر یہ محروم رکھا گیا، اب زید کی حقیقی بیٹی نابینا نمازی عمر پچپن سالہ اور سالی کا لڑکا عمر پینتالیس برس اور لڑکی کی سالی کی عمر پچاس برس بحلف نائب رسول اللہ کے سامنے شہادت دینے کو تیار ہیں اور بیان کرتے ہیں کہ چشم دید گفتگو وزوجہ ہندہ زمانہ علالت و نیز علالت سے قبل بصورت رضامندی و بصورت مناقشہ ماں باپ زندہ و مردہ عورت بیگانہ وغیرہ وعزیز سے روبرو میرے یا میرے باپ کے سامنے یا ہمارے خالو پھو پا کے بالمشافہ لینے زید کے روبرو ہمیشہ ہمیشہ یہ دریافت ہوتا رہا ہے کہ رقم عدم معافی قرض دی مہر کے جو تعداد ی پانچ سوار وپیہ پچاس اشرفی محمد شاہی بتلاتے ہیں دوسرا قرض زر نقد کسی دوسرے شخص کا زید پر نہ تھا جن کے بالعوض زید نے اپنی زندگی میں بامیہ دائمی چراغ روشن خیالی

سے انضباط حقوق نور چشمان کر کے صرف مرد فرزندوں کو کل اپنی جائداد ملک معافی پر مثل ذات خود مالک اصلی بنا دیا تھا اور خود سر پرست اور ولی بن کر آمدنی ملک فرزندان اپنے قبضہ میں اور آمدنی پیشہ ملازمت سے مبلغ دو ہزار روپے کی رقم پوری نہ کر سکتے تھے کہ فوت ہو گئے حضور کے فتویٰ کے جواب میں حلفاً دریافت حال کر کے واقعات اصلی لکھے گئے لیکن زید صاحب نے اپنی زندگی یا بیماری میں کوئی خاص مجمع جمع کر کے یا کسی بالغ بیٹا بیٹی کے مشورہ سے یا دیگر شہادت معتبر ورثاء یا عزیز و ورثاء کی موجودگی میں حالات مذکورہ و تذکرہ وصیت میں اپنی اصلی اصل رائے ظاہر مصرف خیر نہیں کی ہاں صرف عمر صاحب سے زید نے چند مزید روپے کے جمع کرنے کے ہنگامہ ع۱ تذکرہ کردیا تھا کہ اس مال جمع کو کار خیر میں خرچ کردینا عمر صاحب نے

ع۱: اصل میں ایسا ہی ہے۔ از ہری غفر لہ۔

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

Considering Zaid's statement as a will, two-thirds of the money was given to Zaid's heirs, and from the remaining one-third, some money was spent without the permission of the said heirs on various tasks like building a new mosque, expenses for the dowry of a Sayyid's daughter, and constructing a well. Now, is this action of Mr. Umar permissible or not, and is a will of this nature valid or not? The remaining money from the one-third, after twelve years, which was saved from spending on good deeds, is approximately 325 rupees and is currently with Mr. Umar. To receive this money, the blind daughter of the ancestor Zaid and two grandsons, aged one and seven years, who are begging for charity to alleviate their poverty, are seeking it. Due to poverty and distress, instead of incurring separate legal costs, they want to avoid litigation. Out of the original one-third amount of 650, 325 are now remaining. The claimants are Zaid's blind daughter, the widow of Zaid's son Khalid, and three biological children (seven years old, one year old, and another child). Another son of Zaid died without heirs and his legal debt was received by his wife. Only these claimants are present. At the time when Zaid's money should have been distributed among the heirs, Khalid, Bakr, and the blind daughter of Zaid's son were alive. The one-third money also remained after being distributed based merely on verbal commitment; now they all passed away last year.

The Answer: This question has been presented multiple times, and each time it is different. Even in this single paper, which is said to be written after consultation with everyone, there are contradictions. Above, the words are "I will spend," and at the end, the questioner states that at the time of inquiry, it was explained that this is only the statement of Umar, the claimant of the will. And he also only states this much: "it was said to spend it." Words beyond this for valid entrustment in conveyance (al-isal)[1] were not present. If this is the factual situation, then it was not a will. All that money, after Zaid's death, became the property of Zaid's heirs. Among them, whichever sane adult permitted these actions of Umar, then it is fine. But if they gave permission by being deceived by Umar's statement, considering it a will, then that permission is also not valid as it is based on a false assumption, and "there is no consideration for a mere assumption" (Wa la 'ibrata bid-dhann).

Footnote 1: It is like this in the original. Azhari (May Allah forgive him). Footnote 2: Thus in the original, perhaps the correct word is 'al-isau' (entrusting). Azhari (May Allah forgive him).

ज़ैद के कथन को वसीयत मानकर, दो-तिहाई रुपया ज़ैद के वारिसों को दे दिया गया और शेष एक-तिहाई में से कुछ रुपया उक्त वारिसों की अनुमति के बिना नए मस्जिद निर्माण, एक सैय्यद साहब की बेटी के दहेज और कुआँ बनाने जैसे कामों में खर्च कर दिया गया। अब, उमर साहब का यह कार्य जायज़ है या नहीं, और इस प्रकार की वसीयत मान्य है या नहीं? बारह वर्ष बाद भी नेक कार्यों में खर्च करने से बचा हुआ एक-तिहाई का शेष रुपया, जो लगभग 325 रुपये है, अब उमर साहब के पास मौजूद है। इस रुपये को प्राप्त करने के लिए पूर्वज ज़ैद की अंधी बेटी और एक साल और सात साल की उम्र के दो पोते, जो अपनी गरीबी दूर करने के लिए खैरात माँगते हैं, प्रयास कर रहे हैं। गरीबी और परेशानी के कारण, वे अदालती खर्च और झगड़े के बजाय इसे प्राप्त करना चाहते हैं। 650 रुपये की मूल एक-तिहाई राशि में से अब 325 रुपये शेष हैं। हकदार ज़ैद की अंधी बेटी, ज़ैद के बेटे खालिद की विधवा, तीन वास्तविक बच्चे (सात साल, एक साल और एक अन्य बच्चा) हैं। ज़ैद का एक और बेटा बिना वारिस के मर गया और उसकी पत्नी ने कानूनी कर्ज प्राप्त किया। केवल इतने ही हकदार मौजूद हैं। उस समय जब ज़ैद के रुपये का वितरण वारिसों के बीच होना चाहिए था, खालिद, बक्र और ज़ैद के बेटे की अंधी बेटी जीवित थे। एक-तिहाई रुपया भी केवल मौखिक प्रतिबद्धता के आधार पर वितरण के बाद शेष रहा; अब वे सभी पिछले वर्ष चल बसे।

उत्तर: यह प्रश्न कई बार आया है और हर बार अलग है। यहाँ तक कि इस एक ही पत्र में, जिसे सबके परामर्श से लिखा जाना बताया गया है, विरोधाभास है। ऊपर शब्द हैं "मैं खर्च कर दूँगा" और अंत में प्रश्नकर्ता ने पूछताछ के समय बताया कि यह केवल वसीयत के दावेदार उमर का बयान है। और वह भी केवल इतना ही बयान करता है कि "कहा था कि खर्च कर देना", इसके अतिरिक्त वैध सुपुर्दगी (ईसाल)[1] के लिए कोई शब्द नहीं थे। यदि वास्तविक स्थिति यही है, तो वह वसीयत नहीं हुई। वह सारा रुपया ज़ैद की मृत्यु के बाद ज़ैद के वारिसों की संपत्ति हो गया। उनमें से जिस किसी समझदार वयस्क ने उमर के इन खर्चों को अपनी ओर से जायज़ माना हो, तो ठीक है। और अगर उमर के बयान से धोखा खाकर इसे वसीयत समझकर अनुमति दी हो, तो वह अनुमति भी मान्य नहीं है क्योंकि वह गलत धारणा पर आधारित है, और "केवल धारणा का कोई विचार नहीं होता" (वला इब्रता बिज़-ज़न्न)।

पाद टिप्पणी 1: मूल प्रति में ऐसा ही है। अज़हरी (अल्लाह उन्हें क्षमा करे)। पाद टिप्पणी 2: मूल में ऐसा ही है, शायद सही शब्द 'अल-ईसा' (वसीयत करना) है। अज़हरी (अल्लाह उन्हें क्षमा करे)।

पृष्ठ 638/658

اس زید کے قول کو بطور وصیت تصور کرکے دو ثلث روپیہ وارثان زید کو اور ایک ثلث روپیہ سے کچھ روپے بلا اجازت وارثان مذکور و ایک کام میں مثل جدید مسجد بنانے میں اور سید صاحب کی لڑکی کے مصارف جہیز میں اور چاہ بنانے میں خرچ کر دیا، اب یہ فعل عمر صاحب کا جائز ہے یا نہیں، اور وصیت اس قسم کی درست ہے یا نہیں، بقیہ روپیہ ثلث کا بعد عرصہ بارہ برس کے بھی یعنی نیک کاموں میں خرچ کرنے سے بچا ہوا اب قریب قریب تین سو پچیس روپیہ کے عمر صاحب کے پاس موجود ہے اس روپے کو پانے کے واسطے مورث اعلیٰ زید کی بیٹی اندھی اور دو پوتے بعمر ایک سال و ہفت سالہ ہیں مصرف خیر سے اپنے رفع محتاجی کے واسطے خیرات مانگتی ہے محتاجی و پریشانی کے سبب موجودہ عدالت کے خرچ و صرف جدا بجائے جھگڑا عدالت سے وامیں۔ منجملہ اصلی رقم ثلث مبلغ چھ سو پچاس کے اب تین سو پچیس باقی ہیں۔ حقدار زید کی نور چشمی نابینا، زید کے فرزند خالد کی بیوہ، اولاد حقیقی تین بچے ہفت سالہ و یک سالہ دوسرا بچہ، دوسرا زید کا فرزند بجز لاوارث مرا زوجہ سے دین شرعی وصول کیا۔ صرف اتنے ہی حقدار موجود ہیں، اس زمانہ میں جبکہ زید کا روپیہ تقسیم ورثاء پر ہونا چاہئے تھا تو صرف کے فرزند خالد و بکر و نور چشمی زندہ تھے۔ روپیہ ثلث بھی محض مصروفیت عہ ۱ زبانی پر تقسیم ہو کر باقی رہا اب وہ پارسال جملہ فوت ہو گئے۔

الجواب: یہ سوال متعدد بار آیا اور ہر بار مختلف اور خود اس بار کہ سب سے مشورہ سے لکھا جانا بیان کیا اس ایک ہی پرچہ میں اختلاف ہے۔ اوپر لفظ یہ ہیں کہ خرچ کر دوں گا اور آخر میں کہ خرچ کرنا سائل نے وقت استفسار بیان کیا کہ یہ صرف عمرو مدعی وصیت کا بیان ہے اور وہ بھی اتنا ہی بیان کرتا ہے کہ یہ کہا تھا کہ خرچ کر دینا، اس سے زائد لفظ اضافت معتبرہ فی الایصال عہ

۲ نہ تھا صورت واقع اگر یہ ہے تو وہ وصیت نہ ہوئی وہ تمام و کمال روپیہ بعد مرگ زید وارثان زید کی ملک ہوا ان میں سے جس عاقل بالغ نے عمرو کے ان تصرفات کو اپنی طرف سے جائز رکھا ہو فبہا اور اگر عمرو کے بیان سے دھوکہ کھا کر وصیت سمجھ کر اجازت دی ہو تو وہ اجازت بھی معتبر نہیں کہ غلط گمان کی بناء پر ہے ولا عبرة بالظن

عہ ۱: اصل میں ایسا ہی ہے۔ ازہری غفرلہ عہ ۲: کذا فی الاصل ولعل الصواب فی الایصاء۔ ازہری غفرلہ

Fatawa Razawiyya, Volume 25

Al-bayyinu khata'un[1] (an error that becomes apparent, in which assumption is not considered. T). And one who was not sane or adult, their permission is not valid in any way, except in this first case, i.e., except for the portion of that sane adult who gave permission not based on a will but on their own behalf. For all other heirs' portions from that money which 'Amr spent on mosques etc., it is obligatory for 'Amr to pay compensation. And for the remaining three hundred and twenty-five, it is necessary to give it to the heirs, otherwise, he will remain entangled in the rights of servants (people). And Allah Almighty knows best.

Problem 163: Asked by Sheikh Muhammad Inam-ul-Ilahi Sahib, Saudagaram Camp, Sadar Bazaar, Meerut, 5 Safar 1335 AH.

What do the scholars of religion and muftis of the clear Shari'ah say on this issue: that a woman named Hindah, during her illness, bequeathed her entire cash, jewelry, and belongings, etc., which were her personal property given at the time of marriage, and those given as wedding gifts (charhava) from her husband Zaid's side which Zaid had not given as dower (Mahr) nor as a gift (Hibah), entirely to her real brother etc., and then she died. Now, according to Shari'ah, is the husband the owner of his wealth which was given as a gift according to custom and tradition and which he had not gifted? And does the husband have a share in the wife's property? And can the will of the deceased childless woman for her entire property be executed in favor of her brother? Explain and you shall be rewarded. (T)

Answer: The ruling on wedding gifts (charhava) depends on the customs and traditions of that community. If the common practice among them is to give it as a loan (ariyah) and they do not make the wife the owner, then she is not the owner of those gifts, and her will regarding them is void, unless the husband explicitly granted ownership, saying 'I have made you the owner' or 'I have gifted it to you'. If the practice there is to give it as transfer of ownership (tamleek), then the wife becomes the owner after taking possession, and she has authority over it, unless the husband explicitly denied ownership while giving, saying 'I am not making you the owner, the ownership will remain mine'. In the estate of a childless wife, the husband's share is one-half, but after debt and bequest. A bequest is valid in one-third of the property without the heirs' permission. However, if the woman's father or grandfather survived her, then the bequest in favor of the brother is permissible; otherwise, it is not permissible at all without the heirs' permission because he (the brother) is

himself an heir, and a bequest for an heir is not valid without the permission of other heirs. And Allah Almighty knows best.

[1] Al-Ashbah wa'n-Naza'ir, Al-Fann-ul-Awwal, Al-Qa'idat-us-Sabi'ata 'Ashrata, Idara-tul-Qur'an Karachi, 1/193

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

अल-बय्यिनु ख़ताअन[1] (जिसकी त्रुटि स्पष्ट हो जाए, उसमें धारणा का विचार नहीं होता। त)। और जो अक्ल वाला (समझदार) और बालिग नहीं था, उसकी अनुमति किसी भी तरह मान्य नहीं है, सिवाय इस पहली स्थिति के, यानी उस अक्ल वाले बालिग व्यक्ति के हिस्से के अलावा जिसने वसीयत के आधार पर नहीं बल्कि अपनी ओर से अनुमति दी हो। बाकी सभी वारिसों के हिस्सों का उस रुपये से मुआवजा देना अम्र पर फ़र्ज़ है जो अम्र ने मस्जिदों आदि में खर्च किया है। और शेष जो तीन सौ पच्चीस रह गए हैं, वह वारिसों को देना अनिवार्य है, अन्यथा वह बंदों के अधिकारों (हुकूक-उल-इबाद) में फंसा रहेगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसाला 163: प्रस्तुतकर्ता: शेख मुहम्मद इनाम-उल-इलाही साहब, सौदागर कैंप, सदर बाज़ार, मेरठ, 5 सफ़र 1335 हिजरी।

दीन के विद्वान और शरीयत-ए-मतीन के मुफ़्ती इस मामले में क्या फ़रमाते हैं कि मुसम्मात हिंदा ने अपनी बीमारी के दौरान अपनी पूरी नकदी, जेवर और सामान आदि, जो उसकी व्यक्तिगत संपत्ति थी और शादी के समय दी गई थी, और जो पति ज़ैद की तरफ़ से शादी में चढ़ावा (चढ़ावे) के रूप में दी गई थी जिसे ज़ैद ने न तो मेहर में दिया था और न ही हिबा (उपहार) किया था, वह सब का सब अपने सगे भाई आदि के नाम वसीयत करके मर गई। अब शरीयत के अनुसार, पति अपने उस माल का मालिक है या नहीं जो रस्म-ओ-रिवाज़ के अनुसार चढ़ावे के तौर पर दिया गया था और जिसे उसने हिबा नहीं किया था? और पत्नी के माल में पति का हिस्सा है या नहीं? और क्या निःसंतान मृतका की अपने पूरे माल की वसीयत उसके भाई के लिए जारी हो सकती है? बयान कीजिए, पुण्य मिलेगा। (त)

जवाब: चढ़ावे का नियम उस कौम के रस्म-ओ-रिवाज़ पर निर्भर है। यदि उनमें यह चलन है कि वे इसे ऋण (आरियत) के तौर पर चढ़ाते हैं और पत्नी को इसका मालिक नहीं बनाते, तो वह चढ़ावे की मालिक नहीं है और उसमें उसकी वसीयत अमान्य (बातिल) है, बशर्ते कि पति ने स्पष्ट रूप से स्वामित्व न सौंप दिया हो कि 'मैंने तुझे इसका मालिक बना दिया' या 'तुझे हिबा कर दिया'। और यदि वहां यह चलन हो कि स्वामित्व सौंपने (तमलीक) के रूप में ही चढ़ाते हैं, तो पत्नी कब्ज़े के बाद मालिक हो गई और उसमें उसी का अधिकार है, बशर्ते कि पति ने स्पष्ट रूप से स्वामित्व देने से इनकार न किया हो कि 'मैं तुझे इसका मालिक नहीं बनाता, स्वामित्व मेरा ही रहेगा'। निःसंतान पत्नी की विरासत (तरका) में पति का हिस्सा आधा है, लेकिन कर्ज और वसीयत के बाद। वसीयत वारिसों

की अनुमति के बिना कुल संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से में प्रभावी होगी। लेकिन अगर महिला का पिता या दादा उसके बाद जीवित रहे, तो भाई के हक़ में वसीयत जायज़ है, अन्यथा वारिसों की अनुमति के बिना बिल्कुल भी जायज़ नहीं है क्योंकि वह स्वयं वारिस है, और वारिस के लिए वसीयत अन्य वारिसों की अनुमति के बिना प्रभावी नहीं होती। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[1] अल-अश्बाह वन्-नज़ायर, अल-फ़न्नुल अव्वल, अल-क़ायदतुल साबिअता अशरता, इदारातुल क़ुरआन कराची, 1/193

البین خطاأً ۱ (جس کی خطا ظاہر ہو اس میں ظن کا اعتبار نہیں۔ت) اور جو عاقل و بالغ نہ تھا اس کی اجازت تو کسی طرح معتبر نہیں ،صرف اس پہلی صورت کے سوا یعنی جس عاقل بالغ نے نہ بربنائے وصیت بلکہ از طرف خود اجازت دی ہو اس کے حصہ کے سوا باقی تمام ورثاء کے حصص اس روپے سے کہ عمرو نے مساجد وغیرہ میں صرف کیا ان کا تاوان دینا عمرو پر فرض ہے اور بقیہ جو تین سو پچیس رہ گیا ہے لازم ہے کہ وارثان کو دے ورنہ حق العباد میں گرفتار رہے گا۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۶۳: مسئولہ شیخ محمد انعام الٰہی صاحب سوداگریمپ صدر بازار میرٹھ ۵ صفر ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ مسماۃ ہندہ نے اپنی بیماری میں اپنا جملہ زر نقد وزیور و اسباب وغیرہ جو ذاتی تھا اور بوقت شادی دیا گیا تھا وہ اور جو شوہر زید کے یہاں سے شادی میں چڑھایا گیا تھا جس کو زید نے دین مہر میں نہیں دیا اور نہ ہبہ کیا وہ کل کا کل اپنے برادر حقیقی وغیرہ کو وصیت کر کے فوت ہوگئی، اب عندالشرع شوہر اپنے مال کا جو بطریق رسم و رواج کے چڑھایا گیا تھا جس کو اس نے ہبہ نہیں کیا تھا مالک ہے یا نہیں؟ اور زوجہ کے مال میں سے شوہر کا حصہ ہے یا نہیں؟ اور مسماۃ متوفیہ لاولد کی وصیت کل مال میں اپنے بھائی کے جاری ہو سکتی ہے یا نہیں؟ بینوا توجروا (بیان کیجئے اجر پائیے۔ت)

الجواب: چڑھاوے کا حکم اس قوم کی رسم و رواج پر موقوف ہے اگر ان میں عرف یہ ہے کہ عاریۃً چڑھاتے ہیں اور زوجہ کی ملک نہیں کرتے تو وہ چڑھاوے کی مالک نہیں اور اس میں اس کی وصیت باطل ہے مگر یہ کہ شوہر نے صراحتہً تملیک کر دی ہو کہ میں نے تجھے اس کا مالک کر دیا یا تجھے ہبہ کر دیا اور اگر وہاں عرف یہ ہو کہ بطور تملیک ہی چڑھاتے ہیں تو زوجہ بعد

قبضہ مالک ہو گئی اور اس میں اسی کا اختیار ہے مگر یہ کہ شوہر نے صراحتہً نفی تملیک کر کے چڑھایا ہو کہ میں تجھے اس کا مالک نہیں کرتا ملک میری ہی رہے گا، لاولد زوجہ کے ترکہ میں شوہر کا نصف ہے مگر دین و وصیت کے بعد وصیت تہائی مال میں بے اجازت ورثہ نافذ ہو گی مگر عورت کا باپ یادا دا اس کے بعد رہا تو بھائی کے حق میں وصیت جائز ہے ورنہ بے اجازت ورثہ اصلاً جائز نہیں کہ وہ خود وارث ہے اور وارث کے لئے وصیت بے اجازت دیگر ورثہ نافذ نہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

۱ الاشباہ والنظائر الفن الاول القاعدۃ السابعۃ عشرۃ ادارۃ القرآن کراچی ۱/ ۱۹۳

Volume 25 | Fatawa Rizvia

Problem 165: Sent by Mustajab Khan Sahib from Rewari, District Gurgaon. 9 Safar 1335 AH. What do the scholars of religion say in this matter? Zaid, while departing for Hajj, obtained a bill of exchange (Hundi) for seven hundred rupees from Haji Ali Jan and others. He had these words written in their ledger: 'If I am unable to receive this money in Makkah Sharif through the Hundi, then the money should be given to Musammat Samar-un-Nisa Begum, who is my real sister-in-law (brother's wife), at the house of Maulvi Muhammad Saeed, Kocha Pandit, Delhi.' He also verbally told Maulvi Muhammad Saeed Sahib and two or three other persons: 'I have obtained a Hundi of seven hundred rupees from such-and-such person and have had the aforementioned statement written in the ledger.' Subsequently, when he went for Hajj, Zaid passed away during the journey. Since the deceased was unmarried and childless, and had not left behind any real nephew, his paternal cousins, being residuary heirs (asabah), obtained a government certificate and became the possessors and owners of Zaid's estate. The deceased's property is as follows: (1) A house valued at approximately two thousand rupees. (2) Two thousand rupees in cash deposited in the bank. (3) Five hundred rupees deposited in the post office. Total balance: four thousand five hundred rupees. The seven hundred rupees that Zaid's sister-in-law had received from Haji Ali Jan's people according to the ledger entry are also being claimed by the heirs, saying 'it is our right.' Now the question is whether, according to Sharia, the aforementioned residuary heirs are entitled to those seven hundred rupees, or is the mentioned Samar-un-Nisa Begum the rightful owner due to the written entry and the verbal testimony of two or three witnesses, especially since the amount of the Hundi is less than one-third of the total aforementioned assets? Please explain and be rewarded. (Statement explained, obtain reward - t)

The Answer: Zaid's writing and statement were not made during a terminal illness (maradh-ul-maut), nor was there any mention of 'after him' in it. The phrase 'unable to receive in Makkah Sharif through Hundi' does not specifically imply death. Therefore, it cannot fall under the definition of a will (wasiyyat) in any way. The instruction 'let so-and-so receive it' could imply either a gift (hibah) or a trust (wadi'at), and since trust is the lesser possibility of the two, it is designated as such. Furthermore, even if it were an explicit gift, possession by Samar-un-Nisa occurred after the donor's death. Thus, death before possession renders the gift void. In 'Dur-al-Mukhtar', under the section on preventions of revocation: 'The letter Meem refers to...'

जिल्द २५ | फतावा रिज़विया

मसला १६५: प्रेषक मुस्तजाब खान साहिब, रेवाड़ी जिला गुड़गाँव। ९ सफ़र १३३५ हिजरी। विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद ने हज पर जाते समय हाजी अली जान वालों से सात सौ रुपये की हुंडी लिखवाई और उनकी बही (खाता) में ये शब्द लिखवाए कि 'अगर मैं यह रुपया हुंडी के ज़रिये मक्का शरीफ़ में न ले सका, तो मुसम्मात समर-उन-निसा बेगम को, जो मेरी सगी भाभी है, मौलवी मुहम्मद सईद के मकान कूचा पंडित दिल्ली में रुपया मिल जाए।' और ज़बानी भी मौलवी मुहम्मद सईद साहिब और दो-तीन व्यक्तियों से कह गया कि 'मैंने फ़लां साहिब के यहाँ से सात सौ रुपये की हुंडी लिखवाई है और बही में उपरोक्त बयान लिखवा दिया है।' इसके बाद जब वह हज पर गया, तो रास्ते में ज़ैद की मौत हो गई। चूँकि मृतक अविवाहित और निस्संतान था, और उसने कोई सगा भतीजा भी नहीं छोड़ा था, इसलिए ज़ैद के चचेरे भाई 'असबाह' (residuary heirs) होने के नाते सरकारी प्रमाण-पत्र प्राप्त कर मृतक की संपत्ति के मालिक और काबिज़ हो गए। छोड़ी गई संपत्ति इस प्रकार है: (१) लगभग दो हज़ार रुपये का एक मकान। (२) दो हज़ार रुपये नकद जो बैंक में जमा थे। (३) पाँच सौ रुपये जो डाकखाने में जमा थे। कुल योग: चार हज़ार पाँच सौ रुपये। सात सौ रुपये की वह राशि जो ज़ैद की भाभी ने बही की तहरीर के अनुसार हाजी अली जान वालों से प्राप्त की थी, उस पर भी वे वारिस दावा कर रहे हैं कि 'यह हमारा अधिकार है।' अब सवाल सिर्फ यह है कि क्या शरीअत के अनुसार वे असबात उक्त सात सौ रुपये के हकदार हैं, या बही की तहरीर और दो-तीन गवाहों की ज़बानी गवाही के कारण उक्त मुसम्मात समर-उन-निसा बेगम उसकी हकदार और मालकिन है? क्योंकि हुंडी की राशि उक्त कुल संपत्ति के एक तिहाई से कम है। बयान फरमाएं और सवाब पाएं। (बयान फरमाइये अज्र पाइये - त)

उत्तर: ज़ैद का वह लिखवाना या कहना 'मरज़-उल-मौत' (मृत्युशैया) की स्थिति में नहीं था, और न ही उसमें अपने बाद का ज़िक्र था। 'हुंडी के ज़रिये मक्का शरीफ़ में न ले सका' का अर्थ मृत्यु में निश्चित नहीं है, अतः यह किसी भी तरह वसीयत की श्रेणी में नहीं आ सकता। 'फ़लां को मिल जाए' कहना हिबा (उपहार) और वदीअत (अमानत) दोनों की संभावना रखता है, और वदीअत कमतर होने के नाते वही निश्चित है। इसके अलावा, यदि यह स्पष्ट हिबा भी होता, तब भी समर-उन-निसा का कब्ज़ा वाहिब (देने वाले) की मृत्यु के बाद हुआ, और कब्ज़े से पहले मृत्यु हो जाने से हिबा बातिल (अमान्य) हो गया। 'दुर्र-अल-मुख़्तार' में रुजूअ (वापसी) की रुकावटों के अध्याय में है: 'मीम' से तात्पर्य है...

पृष्ठ ६४० / ६५८

مسئلہ ۱۶۵: مرسلہ مستجاب خاں صاحب از ریواڑی ضلع گوڑگاؤں ۹ صفر ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ ہذا میں کہ زید حج کو جاتے وقت حاجی علی جان والوں کے پاس سے سات سو روپیہ کی ہنڈوی لکھوالے گا اور ان کی بہی میں یہ الفاظ لکھوائیگا کہ اگر میں یہ روپیہ ہنڈوی کے ذریعہ سے مکہ شریف میں نہ لے سکا تو مسماۃ ثمر النساء بیگم کو جو میری حقیقی بھاوج ہے بر مکان مولوی محمد سعید کوچہ پنڈت دہلی میں روپیہ مل جائے اور زبانی بھی مولوی محمد سعید صاحب سے اور دو تین شخصوں سے کہہ گیا کہ میں نے فلاں صاحب کے یہاں سے سات سو روپے کی ہنڈوی لکھوالی ہے اور بہی میں مذکورہ بالا بیان لکھوادیا ہے اس کے بعد وہ جب حج کو گیا تو اثنائے راہ میں زید موت ہو گیا چونکہ متوفی کنوارا لاولد تھا اور حقیقی بھتیجا بھی نہیں چھوڑا تھا اس لئے زید کے متروکہ مال کے اس کے چچازاد، بھتیجے عصبہ ہونے کی وجہ سے سرکاری سرٹیفکیٹ حاصل کرکے قابض و مالک ہوگئے، جائداد متروکہ حسب ذیل ہے: (۱) مکان مالیتی تقریباً دو ہزار روپیہ (۲) دو ہزار روپے نقد جو بینک میں جمع تھے۔ (۳) پانچ سو روپے جو ڈاک خانہ میں جمع تھے۔ میزان کل چار ہزار پانچ سو روپے۔ مبلغ سات سو روپے جو زید کی بھاوج نے حاجی علی جان والوں کے یہاں سے بہی کی تحریر کے مطابق وصول کئے تھے ان کا بھی مطالبہ کرتے ہیں کہ یہ ہمارا ہی حق ہے اب سوال صرف یہ ہے کہ آیا عند الشرع وہ عصبات مذکورہ ان سات سو روپے کے مستحق ہیں یا بہی کی تحریر اور زبانی دو تین شہادتوں کے سبب مسماۃ مذکور ثمر النساء بیگم اس کی مالک حقدار ہے کیونکہ ہنڈوی کی رقم مذکورہ رقومات کی نسبت ایک تہائی سے کم ہے۔ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ت)

الجواب: زید کا وہ لکھوانا کہنا نہ مرض الموت میں تھانہ اس میں اپنے بعد کا ذکر ہنڈوی کے ذریعہ سے مکہ شریف میں نہ لے سکا معنی موت میں متعین نہیں لہذا کسی طرح وصیت کی حد میں نہیں آسکتا فلاں کو مل جائے ہبہ و ودیعت دونوں کو محتمل اور ودیعت اقل تو وہی متعین، معہذا اور اگر ہبہ صریح ہوتا جب بھی قبضہ ثمر النساء بعد موت واہب ہوا تو موت قبل قبضہ سے ہبہ باطل ہو گیا، فی الدرالمختار من موانع الرجوع در مختار موانع الرجوع میں ہے کہ میم سے مراد

Fatawa Ridawiyya Volume 25

The letter 'M' [stands for] death of one of the contracting parties after delivery, but if it occurs before delivery, [the gift] is void - 1. It is the death of either the donor or the donee after delivery, and if death occurs before delivery, the gift will become void. (T) In any case, Sammar-un-Nisa Begum has no right to these seven hundred [rupees]; it is mandatory to return them to the heirs. And Allah Almighty knows best. Problem 166: Reference from Madi Hussain Sahib, Bareilly, Mohalla Zakheera, 14 Shaban 1345 AH. What do the scholars of the religion and the muftis of the firm Shariah say about this matter: Hindah, with the intention of performing Hajj to the Holy House of Allah, sold her property and formally registered her residential house in the names of the daughters of Zaid (her nephew) in equal halves. Before leaving, she left fifty rupees out of the proceeds of her property with the wife of Amr as a trust, with the intention that they be used for the marriage of Zaid's unmarried daughter. She stated, "Whether I return or not, this money is for the marriage expenses of Zaid's unmarried girl; do not inform Zaid of it. Even if he somehow finds out about this money, it must never be given to him." In addition, Hindah left six gold earrings with Zaid's elder daughter, the purpose of which is not fully known. Should they be gifted or what should be done? Some say they belong to both of Zaid's daughters, some say Hindah left them for her life, death, and funeral rites (Fatiha and Durood). Zaid's elder daughter says, "She gave them to me; I am the owner." In short, after this, Hindah left for Makkah Al-Mukarramah (may Allah increase its honor and greatness) along with the aforementioned Zaid and his unmarried daughter. After performing Hajj, she went to Madinah Tayyibah and passed away. Zaid returned home with his unmarried daughter. After her death, Hindah left two paternal cousins, one of whom has since died, leaving behind two sons and a married daughter as his heirs. The marriage of Zaid's daughter took place with the expenses covered by her maternal grandfather and grandmother because, due to haste, the trust money of the deceased Hindah could not be arranged from the wife of Amr at the time of the marriage, which would have been useful then. Now, there is a demand from all sides for the deceased Hindah's money from the wife of Amr. Zaid says Hindah's money should be given to him, since Hindah raised her from childhood.

1 Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Hiba, Bab al-Ruju' fi al-Hiba, Matba' Mujtabai Delhi, 3/161. Page 641 of 658

'मीम' [का अर्थ है] सुपुर्दगी के बाद अनुबंध करने वाले पक्षों में से किसी एक की मृत्यु, लेकिन यदि सुपुर्दगी से पहले मृत्यु हो जाए तो [उपहार] शून्य हो जाता है - १। दाता (वाहिब) और आदाता (मौहूब लह) में से किसी एक की मृत्यु सुपुर्दगी के बाद है, और यदि सुपुर्दगी से पहले मृत्यु हुई तो हिबा (उपहार) बातिल (अमान्य) हो जाएगा। (त) बहरहाल, इन सात सौ रुपयों में सम्मर-उन-निसा बेगम का कोई अधिकार नहीं है; इसे वारिसों को वापस देना अनिवार्य है। और अल्लाह तआला ही सबसे बेहतर जानता है। मसला १६६: प्रेषक मादी हुसैन साहब, बरेली, मोहल्ला ज़खीरा, १४ शाबान १३४५ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीअत के मुफ़्ती इस मामले में क्या कहते हैं: हिन्दा ने अल्लाह के घर के हज के इरादे से अपनी संपत्ति बेची और अपना रिहायशी मकान ज़ैद (अपने भतीजे) की बेटियों के नाम आधा-आधा औपचारिक रूप से लिख दिया। प्रस्थान से पहले, उसने अपनी संपत्ति की कीमत में से पचास रुपये की राशि अम्र की पत्नी के पास अमानत के तौर पर छोड़ी, इस इरादे से कि ये ज़ैद की कुंवारी बेटी के निकाह में काम आएंगे। उसने कहा, "मैं वापस आऊं या न आऊं, ये रुपये ज़ैद की कुंवारी लड़की के निकाह के खर्च के लिए हैं; ज़ैद को इसकी खबर न देना। अगर किसी तरह उसे इस रकम की खबर हो भी जाए, तो उसे हरगिज़ न दिया जाए।" इसके अलावा, हिन्दा ने ज़ैद की बड़ी बेटी के पास छह सोने की बालियां छोड़ीं, जिसका उद्देश्य पूरी तरह से स्पष्ट नहीं है कि क्यों छोड़ीं। क्या इन्हें उपहार (हिबा) कर दिया जाए या क्या किया जाए? कोई कहता है कि वे ज़ैद की दोनों बेटियों की हैं, कोई कहता है कि हिन्दा अपनी ज़िंदगी, मौत और फ़ातिहा-दुरूद के लिए छोड़ गई है। ज़ैद की बड़ी बेटी कहती है कि "मुझे दे दी हैं, मैं मालिक हूं।" संक्षेप में, इसके बाद हिन्दा, ज़ैद और उसकी कुंवारी बेटी के साथ मक्का मुअज्जमा (अल्लाह उसकी शान और इज़्ज़त बढ़ाए) चली गई। हज के बाद मदीना तैय्यबा जाकर हिन्दा का इंतकाल हो गया और ज़ैद अपनी कुंवारी बेटी के साथ वापस वतन आया। हिन्दा ने अपनी मौत के बाद दो चचेरे भाई छोड़े, जिनमें से एक भाई का इंतकाल हो गया और उसने अपने वारिसों में दो बेटे और एक विवाहित बेटी छोड़ी। ज़ैद की बेटी का निकाह उसके नाना-नानी के खर्च से हो गया क्योंकि जल्दबाज़ी के कारण निकाह के समय अम्र की पत्नी से मृत हिन्दा की अमानती रकम का इंतज़ाम न हो सका, जो उस समय काम आती। अब अम्र की पत्नी से मृत हिन्दा की रकम की हर तरफ़ से मांग हो रही है। ज़ैद कहता है कि हिन्दा की रकम मुझे दी जाए, इस नाते कि हिन्दा ने उसे बचपन से पाला है।

१ अद-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल हिबा, बाबुल रुजू फ़िल हिबा, मतबा मुजतबाई दिल्ली, ३/१६१। पेज ६४१ ऑफ ६५८

والمیم موت احد العاقدین بعد التسلیم فلو قبلہ بطل - ۱ واہب اور موہوب لہ میں سے ایک کی موت ہے سپردگی کے بعد، اور اگر سپردگی سے قبل موت واقع ہوئی تو ہبہ باطل ہوجائے گا۔ (ت) بہر حال اس سات سو میں ثمر النساء بیگم کا کوئی حق نہیں واجب ہے کہ ورثہ کو واپس دے۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۶۶: مسئولہ مادی حسین صاحب بریلی محلہ ذخیرہ ۱۴ شعبان ۱۳۴۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیان شرع متین اس مسئلہ میں کہ ہندہ نے بعزم حج بیت اللہ شریف اپنی حقیت ملک کو فروخت کیا اور اپنا سکونتی مکان زید (اپنے ہمشیر زادہ) کی لڑکیوں کے نام نصف نصف باضابطہ لکھ دیا اور قبل روانگی اپنی حقیت کی قیمت میں سے مبلغ پچاس روپیہ اس نیت سے کہ زید مذکور کی کنواری دختر کے نکاح میں کام آئیں گے زوجہ عمرو کے پاس بطور امانت چھوڑے اور یہ کہا کہ میں آئی یا نہ آئی یہ روپیہ زید کی کنواری لڑکی کے عقد کے صرف کا ہے اس کی خبر زید کو نہ کرنا اگر کسی نوع سے اس روپیہ کی خبر اس کو ہو بھی جائے تو اس کو ہر گز نہ دیا جائے وعلاوہ ازیں چھ عدد بالیاں طلائی زید مذکور کی بڑی دختر کے پاس ہندہ نے چھوڑیں جس کا علم پورے طور پر نہیں کہ کس غرض سے چھوڑیں، آیا اس کو ہبہ کر دیں یا کیا کریں، کوئی کہتا ہے کہ زید کی دونوں لڑکیوں کی ہیں، کوئی کہتا ہے کہ ہندہ اپنی موت حیات اور فاتحہ درود کے واسطے چھوڑ گئی ہے، زید کی بڑی لڑکی कहती ہے کہ مجھے دے ڈالی ہیں میں مالک ہوں، غرض اس کے بعد ہندہ ہمراہ زید مذکور معہ اس کی کنواری دختر کے مکہ معظمہ زادہا اللہ شرفاو تعظیما چلی گئی بعد حج مدینہ طیبہ جا کر ہندہ نے قضا کی اور زید مع اپنی کنواری دختر کے واپس وطن آیا ہندہ نے اپنی وفات کے بعد دو چچیرے بھائی چھوڑے جن میں سے ایک بھائی کا انتقال ہو گیا اور اس نے دو پسر اور ایک دختر منکوحہ اپنے وارث چھوڑے، زید مذکور

کی دختر کا عقد اس کے نانادادی کے صرف سے ہو گیا کیونکہ عجلت کی وجہ سے زوجہ عمرو سے ہندہ متوفیہ کے امانتی روپیہ کا بروقت نکاح زید کی لڑکی کے بندوبست نہ ہوسکا جو اس دم کام آتا اب زوجہ عمرو سے ہندہ متوفیہ کے روپیہ کی ہر طرف سے مانگ ہے زید کہتا ہے کہ ہندہ کا روپیہ مجھے دینا اس معنی کر کہ ہندہ نے اس کو طفولیت سے پالا

۱ الدرالمختار کتاب الھبہ باب الرجوع فی الھبہ مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۱۶۱ Page 641 of 658

Fatawa Ridawiyya Volume 25

...and raised her. The aforementioned daughter of Zaid says, "I should get it because Hinda left it for my marriage." And the heirs of the deceased woman's (Hinda) paternal cousins say, "We are entitled to receive the inheritance of the deceased Hinda through our deceased father. If the money of the deceased Hinda is given, it should be given to us." In the described situation, who should receive the money of the deceased Hinda and what should be done with the aforementioned earrings? Explain and be rewarded.

The Answer: Mere intention means nothing. The words "whether I am present or not, this money is for the marriage expenses of Zaid's unmarried daughter" also do not fall under the category of a will; they merely express a purpose or intention. The earrings that she left with Zaid's eldest daughter cannot belong to her simply by her saying that they were given to her, unless proven by legal (Sharia) witnesses. Therefore, those fifty rupees and the earrings are all part of the inheritance (Matruka) of Hinda. According to the rules of inheritance, they should be distributed among her paternal cousins and the offspring/wives of other brothers, each getting their prescribed share. And Allah Ta'ala knows best.

Masla 176: Questioned by Haji Muhammad Noorullah from Mohalla Qazi Tola, Bareilly. 24th Shawwal 1335 AH. What do the scholars of Islam say about the following: Is the pardoning of a debt (Ibra-e-Dain) or gifting of property (Hiba-e-Mal) during terminal illness (Maradh al-Maut), or a husband pardoning the Mahr (dower) a few days before death during terminal illness, valid and effective? Deobandis, Thanvis, etc., say that its execution will also be from one-third (of the estate). Explain and be rewarded.

The Answer: In terminal illness, whether it is a pardon (Ibra) or a gift (Hiba) of property or debt, it is considered a will (Wasiyyat). A will in favor of an heir is void without the consent of the other heirs, and the husband is an heir. It is stated in Durr al-Mukhtar, Chapter of Acknowledgement by the Sick:

[Table Content] Arabic Text: Pardoning (i.e., by the sick person) of his debtor while he himself is a debtor is not permissible (Ghayr Ja'iz), meaning it is not allowed if the debtor is a stranger; and if the debtor is an heir, it is absolutely (Mutlaqan) impermissible, whether the sick person is in debt or not. - 1 Urdu Translation provided in the text: It is not permissible for a sick person to discharge his debtor from the debt when the sick person himself is in debt, i.e., it is not permissible if the

debtor is a stranger; and if that debtor is an heir of this sick person, then it is absolutely not permissible, whether the sick person is in debt or not. (T)

1. Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Iqrar, Bab Iqrar al-Maridh, Mujtabai Press Delhi, 2/136.

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

...और परवरिश की है। ज़ैद की वह लड़की कहती है कि मुझे मिलना चाहिए क्योंकि मेरी शादी के वास्ते हिंदा छोड़ गई थी। और हिंदा के चचेरे भाई जो मरहूम हैं उनके वारिस कहते हैं कि हम मरहूमा हिंदा के छोड़े हुए माल (मतरूका) को अपने दिवंगत पिता के माध्यम से पाने के हक़दार हैं। अगर मरहूमा हिंदा का रुपया दिया जाए तो हमें दिया जाए। बयान की गई सूरत में मरहूमा हिंदा का रुपया किसे मिलना चाहिए और उपरोक्त बालियों का क्या करना चाहिए? बयान फ़रमाएं और अज्र पाएं।

जवाब: सिर्फ नीयत (इरादे) से कुछ नहीं होता और ये शब्द कि "मैं रहूँ या न रहूँ, यह रुपया ज़ैद की कुंवारी लड़की की शादी के खर्च के लिए है" यह भी वसीयत की श्रेणी में नहीं आते, ये केवल एक मक़सद या नीयत का इज़हार हैं। बालियाँ जो वह ज़ैद की बड़ी लड़की के पास छोड़ गई, केवल उसके कहने से कि "मुझे दे दी हैं" उसकी नहीं हो सकतीं जब तक कि शरीयत के गवाहों से सबूत न मिले। इसलिए, वे पचास रुपये और बालियाँ सब हिंदा की विरासत (मतरूका) हैं। विरासत के नियमों के अनुसार, उन्हें उनके मौजूद चचेरे भाइयों और दूसरे भाइयों की संतानों और पत्नियों को उनके निर्धारित हिस्से के अनुसार दिया जाना चाहिए। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 176: हाजी मोहम्मद नूरुल्लाह, मोहल्ला काज़ी टोला, बरेली द्वारा पूछा गया। 24 शव्वाल 1335 हिजरी। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि 'मरज़ अल-मौत' (मृत्यु शैय्या) की स्थिति में ऋण माफ़ करना (इबरा-ए-दैन) या माल हिबा (दान) करना, या शौहर द्वारा मरज़ अल-मौत में इंतक़ाल से कुछ दिन पहले मेहर माफ़ कर देना सही और प्रभावी है या नहीं? देवबंदी और थानवी वग़ैरह कहते हैं कि इसका क्रियान्वयन भी तिहाई (एक-तिहाई संपत्ति) से होगा। बयान फ़रमाएँ और अज्र पाएँ।

जवाब: मरज़ अल-मौत में इबरा (माफ़ी) या हिबा (दान), चाहे वह माल का हो या ऋण का, वसीयत है। और वारिस के हक़ में वसीयत अन्य वारिसों की अनुमति के बिना बातिल (अमान्य) है, और शौहर एक वारिस है। 'दुर्रे मुख़्तार', 'बाब इकरारुल मरीज़' (मरीज़ के इक़रार का अध्याय) में है:

[सारणी सामग्री] अरबी पाठ: मरीज़ का अपने ऋणी को ऋण से मुक्त करना (इबरा) जबकि वह स्वयं ऋणी हो, ग़ैर-जायज़ है, यानी यदि ऋणी अजनबी हो तो जायज़ नहीं है; और यदि वारिस हो तो मुतलक़न (पूर्णत) जायज़ नहीं है, चाहे मरीज़ ऋणी हो या न हो। - 1 उर्दू अनुवाद (पाठ में दिया गया): मरीज़ का अपने ऋणी को ऋण से मुक्त करना जबकि स्वयं मरीज़ ऋणी हो, नाजायज़ है यानी अगर

ऋणी अजनबी हो; और अगर वह ऋणी इस मरीज़ का वारिस हो तो मुतलक़न नाजायज़ है चाहे मरीज़ ऋणी हो या न हो। (त)

1. अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-इक़रार, बाब इक़रार अल-मरीज़, मुजतबाई प्रेस दिल्ली, 2/136।

पेज 642/658

اور پرورش کیا ہے اور زید کی لڑکی مذکورہ کہتی ہے کہ مجھے ملنا چاہئے اس لئے کہ میری شادی کے واسطے ہندہ چھوڑ گئی تھی۔ اور ہندہ کے چچیرے بھائی متوفی کے وارث کہتے ہیں کہ ہم ہندہ متوفیہ کے متروکہ پانے کے بذریعہ اپنے پدر متوفی کے مستحق ہیں اگر ہندہ متوفیہ کا روپیہ دیا جائے تو ہم کو دیا جائے، صورت مستطورہ میں ہندہ متوفیہ کا روپیہ کس کو ملنا چاہئے اور بالیاں مذکورہ بالا کا کیا کرنا چاہئے؟ فقط بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے۔ ت)

الجواب: فقط نیت سے کچھ نہیں اور یہ الفاظ کہ میں آئی یا نہ آئی یہ روپیہ زید کی کنواری لڑکی کے عقد کے صرف کا ہے یہ بھی حد وصیت میں نہیں آتے صرف اسی قصد نیت کا اظہار کرتے ہیں بالیاں کہ وہ زید کی بڑی لڑکی کے پاس چھوڑ گئی صرف اس کے کہنے سے کہ مجھے دے ڈالی ہیں اس کی نہیں ہوسکتیں جب تک گواہان شرعی سے ثبوت نہ ہوگا لہٰذا وہ پچاس روپیہ اور بالیاں سب متروکہ ہندہ ہیں حسب شرائط فرائض اس کے چچا زاد بھائی موجود اور دوسرے بھائی کی اولاد وزوجہ کو ہر ایک کو بقدر اس کے حصے کے دیئے جائیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۶: مسئولہ حاجی محمد نور اللہ از محلہ قاضی ٹولہ بریلی ۲۴ شوال ۱۳۳۵ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین مسئلہ ذیل میں کہ مرض الموت میں ابراء دین یا ہبہ مال یا زوجہ کو مرض الموت میں انتقال کے چند روز قبل معاف کر دینا مہر کا درست و نافذ ہے یا نہیں؟ دیوبندی و تھانوی وغیرہ ہم کہتے ہیں کہ اس کا بھی نفاذ ثلث سے ہوگا۔ بینوا توجروا۔

الجواب: مرض الموت میں ابراء یا ہبہ مال کا ہو یا دین کا، وصیت ہے۔ اور وصیت وارث کے لئے بے اجازت دیگر ورثہ باطل ہے، اور شوہر وارث ہے۔ در مختار باب اقرار المریض میں ہے:

[جدول] عربی عبارت: ابراؤہ (ای المریض) مدیونہ وھو مدیون غیر جائز ای لا یجوز ان کان اجنبیا وان وارثا فلایجوز مطلقا سواء کان المریض مدیونا اولا - 1 اردو ترجمہ: مریض کا اپنے مقروض کو قرض سے بری کرنا جبکہ خود مریض مقروض ہو، نا جائز ہے یعنی اگر مقروض اجنبی ہو اور اگر وہ مقروض اس مریض کا وارث ہو تو مطلقا ناجائز ہے چاہے مریض مقروض ہو یا نہ ہو۔ (ت)

1 الدر المختار کتاب الاقرار باب اقرار المریض مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۱۳۶

Fatawa Razawiya, Volume 25

Yes, if the husband is no longer an heir at the time of the wife's death, for example, if he divorced the woman and then she died, then this acquittal and gift will be executed from one-third [of the estate]. In determining whether one is an heir or not, the time of the testator's death is considered. It is stated in Durr al-Mukhtar, Book of Wills:

[Box]: Arabic: يعتبر كونه وارثا اوغير وارث وقت الموت لاوقت الوصية على عكس اقرار المريض للوارث والله تعالى اعلم Translation: Being an heir or non-heir is considered at the time of death, not at the time of the will, unlike a patient's acknowledgement for an heir. And Allah Almighty knows best. (T)

Case 168: From Islamnagar, District Budaun, sent by Muhammad Nosha Ali Sahab, Sub-Assistant Surgeon Hospital, 8 Rabi-ul-Awwal 1336 AH. Hindah sold her property and kept the proceeds with her niece as a trust. She repeatedly willed to her other relatives that whatever money remained after her food and funeral expenses should be spent on some charitable cause according to the recommendations of religious scholars. She said, "If my will is not acted upon, I will hold those who go against it accountable on the Day of Judgment." This money was Hindah's only means of livelihood, so she couldn't spend it on charity during her life. During her lifetime, she received no help from any of her relatives or heirs. Now Hindah has passed away. Her heirs include two brothers, one widowed sister, and a widowed sister-in-law. Both brothers are well-off. The widowed sister is cared for by her son-in-law. The widowed sister-in-law has a stepson who helps her very little. The question is: To what extent will the aforementioned will be executed? Will the entire estate or a part of it be given in charity? Who is authorized to spend it—the trustee or the heirs? And what is the correct place to spend it? If any of the heirs have rights, what are their legal shares?

The Answer: From her wealth, after paying off any debts she might have had, this will shall be implemented from one-third of the remaining amount. The remaining two-thirds are the right of the brothers and sister: two shares for the brothers and one share for the sister. And the third [for charity] according to the scholars there.

[Footnote]: Al-Durr al-Mukhtar, Book of Wills, Mujtabai Press, Delhi, 3/318. Page 643 of 658

फतावा रज़विया, जिल्द 25

हाँ, अगर शौहर मौत के वक्त औरत का वारिस न रहे, मिसाल के तौर पर उसने औरत को तलाक दे दी और फिर वह मर गई, तो अब यह बरी करना और तोहफा तिहाई (एक-तिहाई) माल से लागू होगा। वारिस होने या न होने में मरने वाले की मौत के वक्त का एतबार (विचार) किया जाता है। 'दुर्रे मुख्तार', किताबुल वसाया में है:

[बॉक्स]: अरबी: يعتبر كونه وارثا اوغير وارث وقت الموت لاوقت الوصية على عكس اقرار المريض للوارث والله تعالى اعلم। अनुवाद: किसी के वारिस या गैर-वारिस होने का एतबार मरने वाले की मौत के वक्त होगा, न कि वसीयत करने के वक्त। यह हुक्म वारिस के हक में बीमार के इकरार के खिलाफ है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है (त)।

मसला 168: इस्लाम नगर, जिला बदायूँ से, प्रेषक मुहम्मद नौशा अली साहब, सब-असिस्टेंट सर्जन शफाखाना, 8 रबीउल अव्वल 1336 हिजरी। हिन्दा ने अपनी जायदाद बेचकर उसकी कीमत अपनी भांजी के पास अमानत के तौर पर रखी और बार-बार अपने दूसरे रिश्तेदारों से यह वसीयत की कि मेरे खाने-पीने और कफन-दफन के खर्च के बाद जितना रुपया बच जाए, उसे दीनी उलमा की मर्जी के मुताबिक किसी खैराती काम में लगा दिया जाए। उसने कहा, "अगर मेरी वसीयत पर अमल नहीं किया गया, तो कयामत के दिन मैं इसके खिलाफ करने वालों को पकड़ूँगी।" हिन्दा का यही रुपया गुज़ारे का ज़रिया था, इसलिए वह अपनी ज़िन्दगी में इसे किसी खैराती काम में न लगा सकी। हिन्दा की ज़िन्दगी में उसके किसी भी रिश्तेदार या वारिस ने उसकी कोई मदद नहीं की। अब हिन्दा का इंतकाल हो गया है। उसके वारिसों में दो भाई, एक विधवा बहन और एक विधवा भाभी हैं। दोनों भाई खुशहाल हैं। विधवा बहन की देखभाल उसका दामाद करता है। विधवा भाभी का एक सौतेला लड़का है जो बहुत कम मदद करता है। सवाल यह है कि: उपरोक्त वसीयत पर किस हद तक अमल होगा? क्या पूरा तरका (संपत्ति) या उसका हिस्सा खैरात कर दिया जाएगा? और इसे खर्च करने का हकदार कौन होगा, अमीन (भांजी) या वारिस? और खर्च करने की सही जगह क्या है? अगर वारिसों में से किसी का हक है, तो उनके शरीयत के मुताबिक हिस्से क्या होंगे?

जवाब: उसके माल में से, अगर उस पर कोई कर्ज़ हो तो उसे चुकाने के बाद, बची हुई संपत्ति के एक-तिहाई हिस्से में यह वसीयत लागू होगी। बाकी दो-तिहाई माल बहन और भाइयों का हक है: दो

हिस्से भाइयों के लिए और एक हिस्सा बहन के लिए। और तिहाई (खैरात के लिए) वहाँ के उलमा के मशविरे से।

[फुटनोट]: अल-दुर्रुल मुख्तार, किताबुल वसाया, मतबा मुजतबाई दिल्ली, 3/318. पेज 643 of 658

ہاں اگر شوہر وقت موت زن وارث نہ رہے مثلاً عورت کو طلاق دے دی پھر وہ مرگئی تو اب یہ ابراء و ہبہ ثلث سے نافذ ہوگا وارث ہونے نہ ہونے میں وقت موت مورث کا اعتبار ہے۔ در مختار کتاب الوصایا میں ہے :

[باکس]: یعتبر کونہ وارثا اوغیر وارث وقت الموت لاوقت الوصیۃ علی عکس اقرار المریض للوارث واللہ تعالی اعلم کسی کے وارث یا غیر وارث ہونے کا اعتبار مورث کی موت کے وقت ہوگا نہ کہ وصیت کے وقت۔ یہ حکم وارث کے لئے مریض کے اقرار کے برعکس ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم (ت)

مسئلہ ۱۶۸: از اسلام نگر ضلع بدایوں مرسلہ محمد نوشہ علی صاحب سب اسسٹنٹ سرجن شفا خانہ ۸ ربیع الاول ۱۳۳۶ھ ہندہ نے اپنی جائیداد فروخت کرکے زر ثمن اپنی بھانجی کے پاس بطور امانت رکھا اور بارہا اس نے یہ وصیت اپنے دیگر رشتہ داروں سے کی کہ میری خوردونوش اور مصارفِ تجہیز و تکفین کے بعد جس قدر روپیہ باقی رہے اس کو حسب منشا تجویز علمائے دین کسی خیراتی مصرف میں لگا دیا جائے اگر میری وصیت پر عمل نہیں کیا گیا تو حشر میں اس کے خلاف کرنے والوں کے دامنگیر ہوں گی ہندہ مذکورہ کا بہی روپیہ ذریعہ اوقات بسری تھا چنانچہ اسی وجہ سے وہ کسی خیراتی کام میں نہ لگا سکی ہندہ کی حالت حیات میں اس کے کچھ رشتہ دار اور ورثاء میں سے کسی سے اس کو کچھ امداد نہ ملی اب ہندہ فوت ہوئی اس کے ورثاء میں سے دو بھائی اور ایک بیوہ بہن اور ایک بیوہ بھاوج موجود ہیں بھائی دونوں مرفوع حال ہیں بہن بیوہ کی خبر گیری اس کا داماد کرتا ہے بیوہ بھاوج کا ایک سوتیلا لڑکا ہے جو بہت کم مدد کرتا ہے۔ دریافت طلب یہ امر ہے کہ بحالت مذکورہ بالا وصیت پر کہاں تک عمل ہوگا یا کل ترکہ میں یا جزو ترکہ خیرات کر دیا جائے گا، اور اس کا صرف کرنے کا مجاز کون ہوگا، آیا امین یا ورثاء اور

صحیح مصرف اس کا کیا ہے، اگر ورثاء میں سے کسی کو حق پہنچا تو ان کے حصص شرعی کیا ہوں گے؟

الجواب: اس کے مال میں سے اگر اس پر کچھ قرض ہو ادا کر کے باقی کی تہائی میں یہ وصیت نافذ ہوگی باقی دو تہائی بہن بھائی کا حق ہے، دو حصے بھائیوں کے اور ایک بہن کا، اور ثلث وہاں کے علماء-

[فٹ نوٹ]: الدر المختار کتاب الوصایا مطبع مجتبائی دہلی ۳/ ۳۱۸ Page 643 of 658

It should be spent on some charitable cause according to the discretion of the Ahl-e-Sunnat, and this spending will be done through the hands of those to whom the will was made to do so. And Allah Almighty knows best.

Issue 169: From the shrine of Makhdoom Sahib (may his secret be sanctified), Sandila Post Office, Hardoi District, sent by Sayyid Farasat Hussain Sahib, 1st Jumada al-Ula 1337 AH. What do the religious scholars say about this matter: that Musammat Fakhr-un-Nisa passed away and left the following heirs:

Musammat Fakhr-un-Nisa (Unmarried)

Maternal Uncle | Maternal Aunt | Grandmother (Maternal) | Father's Uncle | Son of Father's Uncle | Full Sister Sayyid Wajid Ali | Siddiq-un-Nisa | Mother of Sayyid Wajid Ali | Sayyid Muhammad Zaki | Sayyid Farasat Hussain | Qamar-un-Nisa

Therefore, in the asked case, who is the entitled heir and what is their share? And who is excluded from the inheritance? Furthermore, it should be clarified that the property in the possession of Musammat Fakhr-un-Nisa is the one that her father Riyasat Hussain had first given to his wife Rauf-un-Nisa, i.e., the mother of Fakhr-un-Nisa, as dower (Mahr). Then, Musammat Rauf-un-Nisa, during her terminal illness (marad al-maut), through a will, appointed Sayyid Wajid Ali as guardian and gave it to both her daughters, Musammat Fakhr-un-Nisa and Qamar-un-Nisa. Sayyid Wajid Ali, the maternal uncle of Musammat Qamar-un-Nisa, applied to the settlement court with consent and got the mutation of names (dakhil-kharij) done in favor of the daughters Fakhr-un-Nisa and Qamar-un-Nisa.

The Answer:

If Rauf-un-Nisa had only these three heirs: two daughters and one brother, and Rauf-un-Nisa made a will in the names of the daughters, then that entire property became the ownership of both daughters because the brother authorized and implemented that will; Sayyid Wajid Ali has no right in it. It is mentioned in the Hadith:

"La wasiyyata lil-warithi illa an yujeezaha al-waratha"[1] | Beware, there is no will for an heir unless the other heirs allow it. (T)

Now that Fakhr-un-Nisa has passed away, half of this property, which is her share, along with whatever other legacy (matruka) Fakhr-un-Nisa may have left, shall be

divided into six shares according to the rules of inheritance (Fara'id); one share shall go to the grandmother and three shares to Qamar-un-Nisa, and...

[1] Sunan al-Daraqutni, Book of Inheritance, Hadith 4081, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3/337.

जिल्द २५ | फ़तावा रज़विया

अहल-ए-सुन्नत के विवेक से किसी नेक काम में खर्च किया जाए और यह केवल उसी के हाथ से होगा जिसे यह वसीयत की गई थी कि ऐसा करना। वल्लाहु तआला आलम (और अल्लाह तआला बेहतर जानता है)।

मसला १६९: अज़ दरगाह मखदूम साहब क़ुद्स सिर्रहु अल-अज़ीज़, डाकखाना संडीला, ज़िला हरदोई, प्रेषक सैयद फ़रासत हुसैन साहब, १ जमादि-उल-ऊला १३३७ हिजरी। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या फ़रमाते हैं कि मुसम्मात फ़ख़्र-उन-निसा का निधन हो गया और उन्होंने निम्नलिखित उत्तराधिकारी (वारिस) छोड़े:

मुसम्मात फ़ख़्र-उन-निसा (अविवाहित)

मामा | मौसी | नानी यानी माता की माता | पिता का चचा | पिता के चचेरे भाई का बेटा | सगी बहन सैयद वाजिद अली | सिद्दीक़-उन-निसा | सैयद वाजिद अली की माता | सैयद मोहम्मद ज़की | सैयद फ़रासत हुसैन | क़मर-उन-निसा

अत: पूछी गई स्थिति में कौन व्यक्ति वारिस का हक़दार है और उसका हिस्सा कितना है और कौन विरासत से वंचित है? साथ ही यह बात स्पष्ट रहे कि मुसम्मात फ़ख़्र-उन-निसा के क़ब्ज़े में वह जायदाद है जिसे उसके पिता रियासत हुसैन ने पहले अपनी पत्नी रऊफ़-उन-निसा यानी फ़ख़्र-उन-निसा की माँ को हक़-ए-मेहर में दी थी। फिर मुसम्मात रऊफ़-उन-निसा ने अपनी बीमारी के दौरान (मरज़-उल-मौत में) वसीयतनामा के ज़रिए सैयद वाजिद अली को वली (संरक्षक) बनाकर अपनी दोनों बेटियों मुसम्मात फ़ख़्र-उन-निसा और क़मर-उन-निसा को दे दी। सैयद वाजिद अली, जो मुसम्मात क़मर-उन-निसा के मामा थे, उन्होंने बंदोबस्त कचहरी में अपनी अर्ज़ी और सहमति से बेटियों फ़ख़्र-उन-निसा और क़मर-उन-निसा के नाम पर दाखिल-खारिज करवा दिया।

उत्तर:

अगर रऊफ़-उन-निसा के केवल यही तीन वारिस थे - दो बेटियाँ और एक भाई, और रऊफ़-उन-निसा ने अपनी बेटियों के नाम वसीयत की, तो वह पूरी जायदाद इस आधार पर कि भाई ने उस वसीयत को जायज़ और लागू कर दिया, दोनों बेटियों की मिल्कियत हो गई और इसमें सैयद वाजिद अली का कोई हक़ नहीं रहा। हदीस में है:

ला वसिय्यता लिल-वारिसि इल्ला अन युजीज़ह-ल-वरसा १ | ख़बरदार! वारिस के लिए वसीयत मान्य नहीं है, सिवाय इसके कि अन्य वारिस उसे अनुमति दे दें। (त)

अब जबकि फ़ख़्र-उन-निसा का इंतक़ाल हो गया, तो इस जायदाद का आधा हिस्सा जो उनका भाग है, और इसके अलावा जो कुछ भी फ़ख़्र-उन-निसा की छोड़ी हुई संपत्ति (मतरूका) है, वह विरासत के नियमों (फ़राएज़) के अनुसार छह हिस्सों (सहाम) में विभाजित होकर एक हिस्सा नानी को और तीन हिस्से क़मर-उन-निसा को और...

1. सुनन अद-दारक़ुतनी, किताबुल फ़राएज़, हदीस ४०८१, दारुल मारिफ़ह बैरूत, ३/३३७

اہلسنت کی صوابدید سے کسی مصرف خیر میں صرف کیا جائے اور یہ صرف اس کے ہاتھ سے ہوگا جن کو یہ وصیت کی تھی کہ ایسا کرنا۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۶۹: از درگاہ مخدوم صاحب قدس سرہ العزیز ڈاکخانہ سندیلہ ضلع ہردوئی مرسلہ سید فراست حسین صاحب یکم جمادی الاولیٰ ۱۳۳۷ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسماۃ فخر النساء نے وفات پائی اور ورثہ ذیل چھوڑے:

مسماۃ فخر النساء ناتخد امر د

خال | خالہ | جدہ یعنی نانی | عم الاب | ابن عم الاب | اخت حقیقی سید واجد علی | صدیقہ النساء | والدہ سید واجد علی | سید محمد زکی | سید فراست حسین | قمر النساء

لہذا صورت مسئولہ میں کون شخص وارث حقدار ہے اور اس کا حصہ کتنا ہے اور کون محجوب الارث ہے نیز یہ امر واضح رہے کہ مسماۃ فخر النساء کے قبضے میں وہ جائداد ہے کہ اس کو اس کے والد ریاست حسین نے پہلے اپنی زوجہ رؤف النساء یعنی مادر فخر النساء کو دین مہر میں دے دی، پھر مسماۃ رؤف النساء نے اپنے مرضِ موت میں بذریعہ وصیت نامہ کے سید واجد علی کو ولی بنا کر اپنے ہر دو دختر مسماۃ فخر النساء و قمر النساء کو دے دی سید واجد علی ماموں مسماۃ قمر النساء نے کچہری بندوبست میں بدرخواست و برضامندی اپنی بنام دختران فخر النساء و قمر النساء کے داخل خارج کرا دیا۔

الجواب:

اگر رؤف النساء کے یہی تین وارث تھے دو دختر اور ایک بھائی، اور رؤف النساء نے دختروں کے نام وصیت کی تو وہ کل جائداد اس بناء پر کہ برادر نے اس وصیت کو جائز و نافذ کیا دونوں دختروں کی ملک ہوگئی سید واجد علی کا اس میں کچھ حق نہ رہا۔ حدیث میں ہے:

لا وصیۃ للوارث الا ان یجیزھا الورثۃ ۱ | خبردار وارث کے لئے وصیت نہیں مگر یہ کہ دیگر ورثاء اس کی اجازت دے دیں۔ (ت)

اب کہ فخر النساء نے انتقال کیا نصف یہ جائداد کہ اس کا حصہ ہے اور اس کے علاوہ اور جو مترو کہ فخر النساء ہو حسب شرائط فرائض چھ سہام منقسم ہو کر ایک سہم نانی اور تین سہم قمر النساء اور

۱ سنن الدارقطنی کتاب الفرائض حدیث ۴۰۸۱ دارالمعرفۃ بیروت ۳/ ۳۳۷

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

...Sayyid Muhammad Zaki will receive [the inheritance]. Sayyid Farasat Husayn is excluded due to the remoteness of degree, and Sayyid Wajid Ali and Siddiqat-un-Nisa are excluded for being among the Dhuw-ul-Arham (distant kindred). And Allah Almighty knows best.

Issue 170: From Raipur Goal Bazar, C.B., sent by Muhammad Ismail Beg, 10 Jumada al-Ula 1337 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: Zayd's wife Hindah had a son with Zayd named Bakr. Bakr had two wives, Shakuran and Ghafuran. Shakuran had two sons and Ghafuran had one son with Bakr. Bakr passed away during the lifetime of his father, Zayd. All three sons were minors. In the meantime, Zayd also passed away. Shakuran sold the share of her two sons, which they inherited from the estate of Bakr's father, Zayd, claiming to be their legal guardian since both sons were minors. Therefore, the matter to be inquired is whether this sale is valid or not? And can Shakuran be considered a legal guardian (wali) for her two minor sons according to the Shari'ah or not?

The Answer: The mother has absolutely no authority to sell the shares of minors, nor does the guardianship of property belong to the mother.

[Legal Reference Table] Arabic Text: His guardian regarding property is his father, then his executor, then his grandfather, then his executor, then the judge, as mentioned in Durr al-Mukhtar etc. Urdu Translation: The guardian of a minor's property is his father, then the father's executor, then the minor's grandfather, then the grandfather's executor, then the judge. As it is in Durr-e-Mukhtar etc. (T)

Issue 171: From Bareilly, Madrasa Manzar al-Islam, questioned by Mawlawi Abdul Ghani Sahib Bengal, 19 Safar 1338 AH.

What do the scholars of religion say regarding this matter: If a father takes his minor daughter's dower (mahr) before marriage from the husband or the husband's guardian, and spends that dower on the girl's wedding—whether he can spend it from his own pocket or not—with the intention that when the girl reaches maturity, he will have her forgive it or he will pay it back, will it be permissible or not? And if the girl is an adult and he spends it with her permission, what is the ruling? Clarify and you shall be rewarded. (T)

1 Ad-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Wakala 2/109, Kitab al-Ma'dhun 2/203, Matba' Mujtabai Delhi. Page 645 of 658

फ़तावा रज़विया, खंड 25

...सैयद मुहम्मद ज़की को [विरासत] मिलेगी। सैयद फ़रासत हुसैन दूर की पीढ़ी होने के कारण और सैयद वाजिद अली और सिद्दीक़त-उन-निसा 'ज़ुवल-अरहम' (दूर के रिश्तेदार) होने के कारण वंचित हैं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

मसला 170: रायपुर गोल बाज़ार सी.बी. से, प्रेषक मुहम्मद इस्माइल बेग, 10 जुमादा अल-उला 1337 हिजरी।

दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि ज़ैद की बीवी हिंदा से ज़ैद का एक लड़का बक्र था। बक्र की दो बीवियां शकूरन और ग़फ़ूरन थीं। शकूरन से दो लड़के और ग़फ़ूरन से एक लड़का बक्र के थे। बक्र का इंतक़ाल अपने वालिद ज़ैद की ज़िंदगी में ही हो गया। तीनों लड़के नाबालिग थे। इसी बीच ज़ैद का भी इंतक़ाल हो गया। शकूरन ने अपने दोनों लड़कों का हिस्सा, जो उन्हें बक्र के वालिद ज़ैद के विरसे (ترکہ) से मिलता था, क्योंकि दोनों लड़के नाबालिग थे, वली (अभिभावक) की हैसियत से बेच दिया। अतः यह सवाल है कि क्या यह बिक्री जायज़ है या नहीं? और क्या शकूरन अपने दोनों नाबालिग लड़कों की ओर से शरीयत के अनुसार वली मानी जा सकती है या नहीं?

अल-जवाब (उत्तर): माँ को यह अधिकार बिल्कुल नहीं है कि वह नाबालिगों का हिस्सा बेचे, और न ही संपत्ति का विलायत (संरक्षण) माँ के पास होता है।

[कानूनी संदर्भ तालिका] अरबी पाठ: माल में उसका वली उसका बाप है, फिर उसका वसी, फिर उसका दादा, फिर उसका वसी, फिर काज़ी। जैसा कि 'दुर्रुल मुख़्तार' आदि में है। उर्दू अनुवाद: नाबालिग के माल में उसका वली उसका बाप है, फिर बाप का वसी (कार्यकारी), फिर नाबालिग का दादा, फिर दादा का वसी, फिर काज़ी। जैसा कि दुर्रे मुख़्तार वग़ैरा में है। (त)

मसला 171: बरेली, मदरसा मंज़र-ए-इस्लाम से, पूछने वाले मौलवी अब्दुल ग़नी साहब बंगाल, 19 सफ़र 1338 हिजरी।

दीन के उलेमा इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि अगर बाप अपनी नाबालिग लड़की का मेहर निकाह से पहले शौहर या शौहर के वली से वसूल कर ले और उस मेहर को लड़की की शादी में खर्च कर दे —चाहे वह अपने पास से खर्च करे या नहीं—इस ख़्याल से कि जब लड़की बालिग होगी तो उससे

माफ़ करा लूँगा या अदा कर दूँगा, तो क्या यह जायज़ होगा या नहीं? और अगर लड़की बालिग हो और लड़की की अनुमति से खर्च करे, तो क्या हुक्म है? बयान फ़रमाएं, सवाब पायें। (त)

1 अल-दुर्रुल मुख़्तार, किताबुल वकाला 2/109, किताबुल मा'ज़ून 2/203, मतबा मुज्तबाई दिल्ली।

سید محمد ذکی کو ملیں گے سید فراست حسین بوجہ بُعد درجہ اور سید واجد علی وصدیقۃ النساء بوجہ ذوی الارحام ہونے کے محروم ہیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۷۰: از رائے پور گول بازار سی بی مرسلہ محمد اسمعیل بیگ ۱۰ جمادی الاولٰی ۱۳۳۷ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید کی بیوی ہندہ سے زید کے ایک لڑکا بکر تھا، بکر کی دو بیبیاں شکورن و غفورن تھیں، شکورن سے دو لڑکے اور غفورن سے ایک لڑکا بکر کے تھا، بکر اپنے والد زید کی زندگی ہی میں انتقال کر گیا، لڑکے تینوں نا بالغ تھے، اسی عرصہ میں زید کا انتقال بھی ہو گیا، شکورن نے اپنے دونوں لڑکوں کا حصہ جو بکر کے والد زید کے ترکہ سے انہیں پہنچتا تھا چونکہ دونوں لڑکے نابالغ تھے اس لئے بہ حیثیت ولی جائز، غفورن نے اپنی ملکوں کو فروخت کر دیا، پس دریافت طلب یہ امر ہے کہ آیا یہ بیع جائز ہے یا کیا؟ اور شکورن اپنے دونوں نابالغ لڑکوں کی طرف سے ازروئے شرع شریف ولی قرار پاسکتی ہے یا نہیں؟

الجواب: ماں کو اصلاً اختیار نہیں ہے کہ وہ نابالغوں کا حصہ بیع کرے، نہ مال کی ولایت ماں کو ہوتی ہے،

[جدول] عربی عبارت: ولیہ فی المال ابوہ ثم وصیہ ثم جدہ ثم وصیہ ثم قاضی کما فی الدرالمختار وغیرہ۔ اردو ترجمہ: نابالغ کے مال میں اس کا ولی اس کا باپ ہے، پھر باپ کا وصی، پھر نابالغ کا دادا، پھر دادا کا وصی، پھر قاضی۔ جیسا کہ درمختار وغیرہ میں ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۷۱: از بریلی مدرسہ منظر الاسلام مسئولہ مولوی عبدالغنی صاحب بنگال ۱۹ صفر ۱۳۳۸ھ

کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ اگر باپ اپنی نابالغ لڑکی کا مہر قبل شادی کے زوج یا والی زوج سے ادا کرے اور اس مہر کو لڑکی کی شادی میں صرف کرے خواہ اپنے پاس سے صرف کر سکتا ہے یا نہیں اس خیال سے کہ جب لڑکی بالغ ہوگی تو لڑکی سے معاف کرالوں گا یا ادا کر دوں گا تو جائز ہوگا یا نہیں اور اگر لڑکی بالغ ہو اور لڑکی کے اذن سے صرف کرے تو کیا حکم ہے؟ بینوا توجروا (بیان فرمائیے اجر پائیے ۔ ت)

۱ الدرالمختار کتاب الوکالۃ ۲/ ۱۰۹، کتاب المأذون ۲/ ۲۰۳ مطبع مجتبائی دہلی صفحہ 645 of 658

Fatawa Ridawiyya, Volume 25

The Answer: He can spend with the permission of an adult female, and for a minor's marriage, he can spend according to recognized custom. There is a difference of opinion on the permissibility of taking it as a loan for personal use; caution dictates avoiding it. If he does spend it, he must compensate, or if the girl reaches maturity and forgives it, that is also correct. In 'Adab al-Awsiya' it is written:

[Boxed Text] Arabic: In 'Al-Umda', if the executor takes a loan from a minor's property, he is liable. According to Imam Muhammad (may Allah have mercy on him), the executor is not liable like a father. In 'Qada al-Jami', it says that for a father to take his minor son's property as a loan is permissible. In 'Al-Khulasa', it is mentioned in the book of pledges from 'Al-Mabsut' that indeed the father is liable just like an executor. In 'Al-Khaniya', it says the executor has no authority to pay his debt with the orphan's property, but the father has the authority to do so. Shams al-A'imma al-Sarakhsi has also mentioned the impermissibility for the father. And Allah Almighty knows best.

Urdu: In 'Al-Umda', if the executor took a loan from a minor child's property, he will pay compensation for it. And according to Imam Muhammad (mercy be upon him), the executor will not pay compensation like a father. In 'Qada al-Jami', it is permissible for a father to take his minor son's property as a loan. In 'Al-Khulasa', it is mentioned in the book of pledges of 'Al-Mabsut' that indeed the father will pay compensation just like an executor. And in 'Al-Khaniya', it says that the executor does not have this authority to pay his debt from the orphan's property, while the father has the authority to do so. Shams al-A'imma al-Sarakhsi has mentioned the lack of permission even for the father. And Allah Almighty knows best. (T)

Issue 172: From Sehuna Post Office, Shish Garhi, District Bareilly, questioned by Inayatullah Sahib, 16 Rabi al-Awwal Sharif 1338 AH. What do the scholars of religion say regarding this matter: A childless widow named Hindah deposited some money with a person and said, "Invest this money in trade, give half the profit to me, and take half for your labor. After my death, use this money for my funeral and burial expenses. Whatever remains, spend it on charity, Fatiha ceremonies, etc." Two years later, Hindah has now passed away. Since there are no children among the heirs, and her husband had passed away earlier, only one real brother of the deceased remains and...

[Footnote] 1. Adab al-Awsiya, in the margins of Jami' al-Fusulayn, Chapter on Loans, Islami Kutub Khana Karachi, 2/71, 75.

फ़तावा रज़विय्या, जिल्द २५

उत्तर: वह वयस्क महिला की अनुमति से खर्च कर सकता है, और नाबालिग की शादी में प्रचलित रीति-रिवाजों के अनुसार खर्च कर सकता है। अपने व्यक्तिगत उपयोग के लिए इसे ऋण के रूप में लेने की अनुमति के बारे में मतभेद है; सावधानी इसी में है कि इससे बचा जाए। यदि वह इसे खर्च कर देता है, तो उसे इसका बदला देना होगा, या यदि लड़की वयस्क होने पर उसे माफ़ कर देती है, तो यह भी सही है। 'अदब अल-औसिया' में लिखा है:

[बॉक्स का टेक्स्ट] अरबी: 'अल-उम्दा' में है कि यदि वसीयतदार (कार्यकारी) नाबालिग बच्चे की संपत्ति से ऋण लेता है, तो वह उसका उत्तरदायी होगा। और इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाहि अलैहि) के अनुसार, वसीयतदार पिता की तरह उत्तरदायी नहीं होगा। 'क़ज़ा अल-जामी' में है कि पिता के लिए अपने नाबालिग बेटे की संपत्ति को ऋण के रूप में लेना जायज़ है। 'अल-खुलासा' में है कि 'अल-मबस्त' की गिरवी (रहन) पुस्तक में उल्लेख है कि निस्संदेह पिता भी वसीयतदार की तरह उत्तरदायी होगा। और 'खानिया' में है कि वसीयतदार को यह अधिकार नहीं है कि वह अनाथ की संपत्ति से अपना ऋण चुकाए, लेकिन पिता को ऐसा करने का अधिकार है। शम्स अल-आइम्मा अल-सरख़सी ने पिता के लिए भी इसके नाजायज़ होने का उल्लेख किया है। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

उर्दू: 'उम्दा' में है अगर वसी ने नाबालिग बच्चे के माल से क़र्ज़ लिया तो उसका तावान (हर्जाना) देगा। और इमाम मुहम्मद अलैहिर्रहमा के नज़दीक वसी बाप की तरह तावान नहीं देगा। 'क़ज़ा अल-जामी' में है बाप का बतौरे क़र्ज़ अपने नाबालिग बेटे का माल लेना जायज़ है। 'खुलासा' में है कि 'मबस्त' की किताबुल रहन में मज़कूर है बेशक बाप वसी की तरह तावान देगा। और 'खानिया' में है कि वसी को यह इख़्तियार नहीं कि यतीम के माल से अपना क़र्ज़ अदा करे और बाप को ऐसा करने का इख़्तियार है। शम्स अल-आइम्मा सरख़सी ने बाप के लिए भी अदम-ए-जवाज़ (नाजायज़ होने) को ज़िक्र किया है। और अल्लाह तआला खूब जानता है। (त)

मसला १७२: सेहुना डाकखाना, शीश गढ़ी, जिला बरेली, प्रेषक इनायतुल्लाह साहब, १६ रबी-उल-अव्वल १३३८ हिजरी। धर्मशास्त्री (उलेमा-ए-दीन) इस मामले में क्या कहते हैं: एक निःसंतान विधवा, जिसका नाम हिंदा था, ने एक व्यक्ति के पास कुछ पैसे जमा किए और कहा, "इन पैसों को व्यापार में लगाओ, लाभ का आधा हिस्सा मुझे देना और आधा हिस्सा अपनी मेहनत के बदले लेना। मेरी मृत्यु के बाद, इन पैसों से मेरी अंत्येष्टि और दफ़न का खर्च उठाना, और जो बच जाए उसे दान-पुण्य, फ़ातिहा

आदि में खर्च कर देना।" दो साल बाद अब हिंदा का निधन हो गया है। चूंकि वारिसों में कोई संतान नहीं है और पति का निधन पहले ही हो चुका है, केवल मृतक का एक सगा भाई है और...

[पाद लेख] १. आदाबुल औसिया, हामिश जामे-उल-फ़सुलैन, फ़स्ल फ़िल क़र्ज़, इस्लामी कुतुब खाना कराची, २/ ७१, ७५।

पृष्ठ ६४६ ऑफ़ ६५८

الجواب: بالغہ کی اجازت سے صرف کر سکتا ہے اور نابالغ کی شادی میں بقدرِ معروف خرچ کر سکتا ہے اور اپنے صرف میں بطورِ قرض اٹھا لینے کے جواز میں اختلاف ہے احتیاط بچنا ہے اگر صرف کرلے گا عوض دے گا یا لڑکی بالغہ ہو کر معاف کر دے تو یہ بھی صحیح ہے۔ ادب الاوصیاء میں ہے:

[باکس شدہ عبارت] عربی: فی العمدة لو استقرض الوصی من مال الصبی یضمن، وعند محمد لا یضمن کالاب، وفی قضاء الجامع اخذ الاب مال صغیرہ قرضاً جائز، وفی الخلاصة انه ذکر فی رھن الاصل ان الاب یضمن کالوصی، وفی الخانیة لیس للوصی قضاء دینه بمال الیتیم وللاب ان یقضی به وذکر شمس الائمة السرخسي عدم الجواز للاب ایضاً، واللہ تعالی اعلم۔

اردو: عمدہ میں ہے اگر وصی نے نابالغ بچے کے مال سے قرض لیا تو اس کا تاوان دے گا۔ اور امام محمد علیہ الرحمہ کے نزدیک وصی باپ کی طرح تاوان نہیں دے گا۔ قضاء الجامع میں ہے باپ کا بطور قرض اپنے نابالغ بیٹے کا مال لینا جائز ہے۔ خلاصہ میں ہے کہ مبسوط کی کتاب الرہن میں مذکور ہے بے شک باپ وصی کی طرح تاوان دے گا۔ اور خانیہ میں ہے کہ وصی کو یہ اختیار نہیں کہ یتیم کے مال سے اپنا قرض ادا کرے اور باپ کو ایسا کرنے کا اختیار ہے۔ شمس الائمہ سرخسی نے باپ کے لئے بھی عدمِ جواز کو ذکر کیا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ خوب جانتا ہے۔ (ت)

مسئلہ ۱۷۲: از سہونہ ڈاکخانہ شیش گڈھی ضلع بریلی مسئولہ عنایت اللہ صاحب ۱۶ ربیع الاول شریف ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ مسماۃ ہندہ بیوہ لاولد نے کچھ روپیہ ایک شخص کے پاس جمع کیا اور کہا کہ اس روپیہ میں تجارت میں لگاؤ اور اس کا منافع نصف

مجھ کو دینا اور نصف تم اپنے حقِ محنت میں لینا اور بعد میرے مرنے کے اس روپیہ میں سے میری تجہیز و تکفین کرنا باقی جو بچے وہ خیر خیرات فاتحہ وغیرہ میں صرف کردینا۔ اس کے دو برس بعد اب مسماۃ ہندہ کا انتقال ہوا چونکہ ورثہ میں اولاد تو ہے نہیں شوہر کا انتقال پہلے ہو چکا صرف ایک بھائی حقیقی متوفی کا اور---

[حاشیہ] ۱ آداب الاوصیاء علی ھامش جامع الفصولین فصل فی القرض اسلامی کتب خانہ کراچی ۲/ ۷۱ ۔۷۵

صفحہ ۶۴۶ از ۶۵۸

Fatawa-e-Razviyya Volume 25

The children of two sisters are nieces and nephews. Now the submission is: should the remaining accumulated money after burial expenses be spent according to the wishes of the deceased woman, or should that money and household belongings be distributed among the existing heirs, the brother and nephews? And if distributed, what will be the share of each?

The Answer: After Sunnah-compliant burial and funeral expenses, whatever remains, one-third of it should be given in charity. For more than that, permission should be sought from the brother. If he does not give permission or is not capable of giving permission (e.g., if he is a minor), then two-thirds should be given to the brother. The nieces and nephews have no right. And Allah the Almighty knows best. From Agra, Mohalla Trolpara, House 1795, 15 Jumada al-Akhir 1338 AH.

Problem 173: What do the scholars of religion say in this matter: Zaid, during his lifetime, from among his cash and household goods, deposited some cash in the name of his real brother Khalid in the department where he was employed. As per the rules of that department, which asks every year "to whom should this money be given after your death?", he always kept certifying according to the department's rules that "this money should be given to the person in whose name I have deposited it." Approximately ten years later, Zaid passed away. Zaid left behind a wife, Saeeda, and two minor sons, Rashid and Aziz; he also left four real brothers including Khalid. Rashid died a few days later. The wife alone took possession of the household goods and cash worth about 200 (rupees) etc. Is the real brother Khalid the owner of the money Zaid deposited in his name, or is it the wife or the son?

The Answer: From Zaid's entire estate, first, the dower debt (Mahr) and other debts, if any, should be paid. If nothing remains, then neither Khalid nor any heir will receive anything. If something remains after paying the mahr and debts, then in one-third of it, this will (wasiyat) he made in Khalid's name will be executed without the consent of other heirs. Similarly, if there is another will in someone else's name, that too will be included in the same one-third. After paying debts, if this money deposited in Khalid's name does not exceed one-third of what remains, then the entire accumulated amount shall be given to Khalid, provided there is no conflicting will; otherwise, it will be distributed proportionately. If this money exceeds one-third, then the wills will be executed within that one-third after paying the mahr and debts. If the heirs do not

agree to more than that, then it shall not be given. And Allah the Almighty knows best.

फ़तावा-ए-रज़विया जिल्द 25

दो बहनों की औलाद भानजी-भानजे हैं। अब गुज़ारिश यह है कि रुपया जमाशुदा जो बाद गोर-ओ-कफ़न (दफन और कफन) बाकी बचा है, वह बमूजिव कहने मुस्मात (मृतक महिला) के खर्च किया जाए या वह रुपया और घर का माल-अस्बाब मौजूदा वारिसों—भाई और भानजों पर तकसीम कर दिया जाए? और अगर तकसीम किया जाए तो हर एक का क्या हिस्सा होगा?

अल-जवाब (उत्तर): कफन-दफन सुन्नत के मुताबिक होने के बाद जो बचे, उसका एक-तिहाई (तिहाई) खैरात किया जाए और इससे ज़्यादा के लिए भाई से इजाज़त ली जाए। अगर वह इजाज़त न दे या इजाज़त देने के काबिल न हो (जैसे कि वह नाबालिग हो), तो दो-तिहाई भाई को दिया जाए। भानजी-भानजों का कोई हक नहीं। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है। आगरा, मोहल्ला तरौलपाड़ा, मकान नं. 1795 से, 15 जमादि-उल-आखिर 1338 हिजरी।

मसला 173: उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि: ज़ैद ने अपनी हयात (जीवन) में अपने नकद रुपये और घर के सामान में से कुछ नकद रुपया अपने सगे भाई खालिद के नाम उस विभाग में जमा कराया जहाँ वह मुलाज़िम (कर्मचारी) था। जैसा कि उस विभाग का नियम था कि "तुम्हारे इंतकाल के बाद यह रुपया किसे दिया जाए?", वह हर साल विभाग के नियमों के अनुसार हमेशा तस्दीक (सत्यापित) करता रहा कि "जिसके नाम मैंने यह रुपया जमा कर दिया है, उसी को यह रुपया मिले।" लगभग दस साल बाद ज़ैद का इंतकाल हो गया। ज़ैद ने एक पत्नी सईदा और दो नाबालिग लड़के रशीद और अज़ीज़ छोड़े, साथ ही खालिद समेत चार सगे भाई छोड़े। रशीद की कुछ दिनों बाद मृत्यु हो गई। पत्नी ने अकेले ही घर के सामान और लगभग 200 रुपये नकद आदि पर कब्ज़ा कर लिया। वह रुपया जो ज़ैद ने खालिद के नाम जमा किया था, उसका मालिक सगा भाई खालिद है या पत्नी या लड़का?

अल-जवाब (उत्तर): ज़ैद की कुल जायदाद (तरका) में से सबसे पहले मेहर (स्त्रीधन) और अन्य कर्ज़, यदि उसके ज़िम्मे हों, अदा किए जाएं। अगर कुछ बाकी न बचे, तो न खालिद को कुछ मिलेगा और न ही किसी वारिस को। और अगर मेहर और कर्ज़ अदा करने के बाद कुछ बाकी बचे, तो उसके एक-तिहाई (तिहाई) हिस्से में यह वसीयत, जो उसने खालिद के नाम की है, अन्य वारिसों की सहमति के बिना लागू होगी। इसी तरह अगर उसने किसी और के नाम भी वसीयत की है, तो वह भी इसी तिहाई हिस्से में शामिल होगी। कर्ज़ अदा करने के बाद जो बाकी बचे, उसके एक-तिहाई हिस्से से यह रुपया

जो खालिद के नाम जमा किया गया है, अगर उससे ज़्यादा नहीं है, तो पूरा जमाशुदा रुपया खालिद को दिया जाएगा, बशर्ते कि कोई अन्य वसीयत इसके विरोध में न हो, अन्यथा हिस्सा रसद (अनुपातिक) बाँट दिया जाएगा। और अगर यह रुपया एक-तिहाई से अधिक है, तो मेहर और कर्ज़ की अदायगी के बाद जितनी तिहाई होगी, उसी में वसीयतें लागू होंगी। यदि वारिस इससे अधिक पर राजी न हों, तो वह नहीं दिलाया जाएगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

دو بہنوں کی اولاد بھانجی بھانجے ہیں۔ اب گزارش یہ ہے کہ روپیہ جمع شدہ جو بعد گور و کفن باقی بچا ہے وہ بموجب کہنے مسماۃ متوفی کے صرف کیا جائے یا وہ روپیہ اور گھر کا مال اسباب ورثاء موجودہ بھائی بھانجوں پر تقسیم کر دیا جائے، اور تقسیم کیا جائے تو ہر ایک کا کیا حصہ ہوگا؟

الجواب: کفن و دفن بقدر سنت کے بعد جو بچا اس کا تہائی خیرات کیا جائے اور زیادہ کی اجازت بھائی سے لی جائے اگر نہ دے یا اجازت دینے کے قابل نہ ہو مثلاً نابالغ ہو تو دو تہائی بھائی کو دیا جائے بھانجی بھانجوں کا کچھ حق نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔ از آگرہ محلہ ترول پاڑہ مکان ۱۷۹۵ ۱۵ جمادی الآخر ۱۳۳۸ھ

مسئلہ ۱۷۳: کیا فرماتے ہیں علماء دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی حیات میں منجملہ اپنے زر نقد و اثاث البیت کے کچھ زر نقد اپنے حقیقی بھائی خالد کے نام جمع کیا جس محکمہ میں وہ ملازم تھا اور جیسا کہ اس محکمہ کا قاعدہ تھا کہ تمہارے فوت ہو جانے کے بعد یہ روپیہ کس کو دیا جائے ہر سال اس محکمہ کے قواعد کے مطابق ہمیشہ تصدیق کرتا رہا جس کے نام یہ روپیہ میں نے جمع کر دیا ہے اسی کو یہ روپیہ ملے تخمیناً دس سال بعد زید کا انتقال ہو گیا۔ زید نے ایک زوجہ سعیدہ اور دو نابالغ لڑکے رشید و عزیز چھوڑے نیز چار بھائی حقیقی مع خالد چھوڑے رشید چند روز بعد مر گیا جو اثاث البیت اور زر نقد بقدر (سم ۲۰۰) کے وزیر و غیرہ پر زوجہ تنہا قابض ہوگئی وہ روپیہ جو زید نے خالد کے نام جمع کیا تھا اس کا مالک وہ حقیقی بھائی خالد ہے یا زوجہ یا لڑکا؟

الجواب: زید کے کل مترو کہ سے اول دین مہر اور دیگر دیون اگر اس کے ذمہ ہوں ادا کئے جائیں اگر کچھ باقی نہ رہے تو نہ خالد کچھ پائے گا نہ کوئی وارث، اور اگر بعد ادائے مہر و دیون کچھ باقی بچے تو اس کی تہائی میں یہ وصیت جو اس نے خالد کے نام کی ہے بلا رضائے دیگر ورثہ نافذ ہوگی، اور اسی طرح اور وصیت اگر اس نے کسی کے نام کی وہ بھی اسی ثلث میں شریک ہوگا، بعد ادائے دیون جو باقی بچے اس کے ثلث سے یہ روپیہ جو بنام خالد اس نے جمع کیا ہے زائد نہیں تو تمام و کمال زر جمع شدہ خالد کو دیا جائے گا جبکہ اور وصیت اس کے معارض نہ ہو ورنہ حصہ رسد بانٹ دیں گے، اور اگر یہ روپیہ اس کو کافی نہیں تو ادائے مہر و دیون کے بعد جتنی تہائی ہوا اتنی میں وصیتیں نافذ ہوں گی زیادہ پر ورثہ راضی نہ ہوں تو وہ نہ دلائی جائے گی۔

واللہ تعالیٰ اعلم

Fatawa-e-Razviyah Volume 25

Problem 174: From Bombay Post 6 Imam m sent by Abdul Majeed Sahab Dehlvi 16 Jamadi-al-Akhir 1338 AH What do the scholars of religion say in this matter that Zaid made a will from the rental income of his property that a certain fixed amount should be given to the Syeds of Makkah Sharif, Madinah Sharif, and Baghdad Sharif, and with the remaining amount, food should be cooked and fed to the poor on fixed days, and a certain fixed amount should be given to two mosques. But after Zaid's death, the trustees of this property do this: instead of giving to the Syeds, on the recommendation of wealthy people, they give this amount for the marriage of those girls whose parents are poor. And the other fixed amount they give to two mosques, and from the remaining fixed amount, they cook food on fixed days and feed a little to the poor and a little to the wealthy people. Is it correct according to Zaid's will, or is what the trustees are doing correct? Provide an answer according to the command of Sharia, whichever is a good deed.

The Answer: The amount he fixed for both mosques shall be given to them. The amount he fixed for feeding the poor, it is not correct to give it to wealthy people from it. And the amount fixed for the Syeds of the two holy cities and sacred Baghdad, if it is sent to the poor Syeds of those blessed cities, it is better; otherwise, it can also be spent on the poor here; following the restriction of cities is not necessary. And Allah Almighty knows best.

Problem 175: From town Adran, District Colaba, Kolin area, Bombay district, sent by Ibrahim Sahab Moti, 12 Ramadan 1338 AH. What do the scholars of religion say in this matter that Zaid, during his life, made a will of three thousand six hundred and thirty rupees in the following manner: (1) Spending three hundred rupees annually on the Fatiha recitation of his wife. (2) Three hundred rupees annually on his own Fatiha. (3) Giving one hundred and thirty rupees annually to those who recite the Holy Quran. (4) Spending on having Milad Sharif recited in the month of Muharram and feeding on the 12th of Muharram, five hundred rupees annually.

Page 648 of 658

फ़तावा रिज़विया जिल्द 25

मसला 174: बम्बई पोस्ट 6 इमाम म मुरसला अब्दुल मजीद साहब देहलवी 16 जमादी-उल-उखरा 1338 हिजरी उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद ने अपनी जायदाद के किराए की आमदनी में यह वसीयत की कि कुछ रकम मुअय्यन (निश्चित) मक्का शरीफ, मदीना शरीफ और बग़दाद शरीफ के सादात (सैयदों) को दी जाए और बाक़ी रकम में चंद मुकर्ररा अय्याम (निश्चित दिनों) में खाना पकाकर मसाकीन (गरीबों) को खिलाया जाए और कुछ रकम मुअय्यन दो मस्जिदों में दी जाए। मगर ज़ैद की वफात के बाद इस जायदाद के मुतवल्ली यह करते हैं कि सादात के बजाए अमीरों की सिफारिश से इस रकम को उन लड़कियों की शादी के लिए देते हैं जिनके वालिदैन गरीब हैं, और दीगर मुअय्यन रकम को दो मस्जिदों में देते हैं और बाक़ी मुअय्यन रकम में चंद मुकर्ररा दिनों में खाना पकाकर थोड़ा मसाकीन में और थोड़ा मालदार लोगों को खिलाते हैं। ज़ैद की वसीयत के बमूजिब किया जाए वह दुरुस्त है या जो मुतवल्ली करते हैं वह दुरुस्त है? जो कारे-खैर हो, शरीयत के हुक्म के मुताबिक जवाब इनायत फरमाएं।

अल-जवाब: जो रकम उसने दोनों मस्जिदों के लिए मुअय्यन की है वह उन्हीं को दी जाएगी, जो रकम उसने मसाकीन के खाने के लिए मुअय्यन की है उसमें से अहल-ए-सरवत (मालदारों) को देना दुरुस्त नहीं, और जो रकम सादात-ए-हरमैन तैय्यबैन व बग़दाद मुक़द्दस के लिए मुअय्यन की है अगर उन्हें बिलाद-ए-तैय्यबा के सादात मसाकीन को भेजी जाए तो बेहतर है वरना यहाँ के मसाकीन पर भी सर्फ (खर्च) हो सकती है, शहरों की कैद का इत्तेबा ज़रूरी नहीं। वल्लाहु तआला आलम।

मसला 175: कस्बा अद्रन, ज़िला कोलाबा, इलाका कोलीन, अहाता बम्बई, मुरसला इब्राहिम साहब मोती 12 रमज़ान 1338 हिजरी उलमा-ए-दीन इस मसले में क्या फरमाते हैं कि ज़ैद ने अपनी हयात में तीन हज़ार छह सौ तीस रुपये की वसीयत हस्ब-ए-ज़ैल तरीके पर की: (1) अपनी ज़ौजा की फातिहा ख्वानी पर सालाना तीन सौ रुपये खर्च करना। (2) खुद की फातिहा पर सालाना तीन सौ रुपये। (3) क़ुरआन शरीफ पढ़ने वालों को एक सौ तीस रुपये सालाना दिया जाना। (4) माहे मोहर्रम में मौलूद शरीफ पढ़वाना और बारहवीं मोहर्रम को खाना खिलाने पर खर्च करना, सालाना पाँच सौ रुपया।

सफ़ा 648 (कुल 658 में से)

مسئلہ ۱۷۴: از بمبئی پوسٹ ۶ امام م رسلہ عبدالمجید صاحب دہلوی ۱۶ جمادی الاخریٰ ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی جائیداد کے کرایہ کی آمدنی میں یہ وصیت کی کہ کچھ رقم معین مکہ شریف و مدینہ شریف و بغداد شریف کے سادات کو دی جائے اور باقی رقم میں چند ایام مقررہ میں طعام پکا کر مساکین کو کھلایا جائے اور کچھ رقم معین دو مسجدوں میں دی جائے مگر بعد فوت زید کے اس جائیداد کے متولیان یہ کرتے ہیں کہ بجائے سادات کے امیروں کی سفارش سے اس رقم کو واسطے شادی کر دینے ان لڑکیوں کے جن کے والدین غریب ہیں دیتے ہیں ور دیگر رقم معین کو دو مسجدوں میں دیتے ہیں اور باقی رقم معین میں چند ایام مقررہ میں طعام پکا کر تھوڑا مساکین میں اور تھوڑا ذی ثروت لوگوں کو کھلاتے ہیں۔ زید کی وصیت کے بموجب کیا جائے وہ درست ہے یا جو متولیان کرتے ہیں وہ درست ہے؟ جو کارِ خیر ہو، موافق حکم شریعت جواب عنایت ہو۔

الجواب: جو رقم اس نے دونوں مسجدوں کے لئے معین کی ہے وہ انہیں کو دی جائے گی، جو رقم اس نے مساکین کے کھانے کے لئے معین کی ہے اس میں سے اہل ثروت کو دینا درست نہیں، اور جو رقم سادات حرمین طیبین وبغداد مقدس کے لئے معین کی ہے اگر انہیں بلادِ طیبہ کے سادات مساکین کو بھیجی جائے تو بہتر ہے ورنہ یہاں کے مساکین پر بھی صرف ہو سکتی ہے قید بلاد کا اتباع ضروری نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۷۵: از قصبہ ادرن ضلع قلابہ علاقہ کو لین احاطہ بمبئی مرسلہ ابراہیم صاحب موتی ۱۲ رمضان ۱۳۳۸ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ زید نے اپنی حیات میں تین ہزار چھ سو تیس روپے کی وصیت حسب ذیل طریقہ پر کی: (۱) اپنی زوجہ کی فاتحہ خوانی پر سالانہ تین

سو روپے خرچ کرنا۔ (۲) خود کی فاتحہ پر سالانہ تین سو روپے۔ (۳) قرآن شریف کے پڑھنے والوں کو ایک سو تیس روپے سالانہ دیا جانا۔ (۴) ماہ محرم میں مولود شریف پڑھوانا اور بارہویں محرم کو کھانا کھلانے پر خرچ کرنا، سالانہ پانچ سو روپیہ۔

Fatawa Razawiyya Volume 25

(5) Spending five hundred rupees annually on reciting Mawlid Sharif and feeding people in the month of Giyarween Sharif. (6) Spending one hundred and twenty-five rupees annually on sending bread etc. to the mosque in Ramadan. (7) Giving to Hajj pilgrims for the House of Allah Sharif, for five pilgrims, the annual expenditure being one hundred and fifty rupees. (8) Sending a monthly [amount] to Makkah Mukarramah. (9) Sending 5 rupees monthly annually to Madinah Tayyibah. (10) Sending 5 [rupees] annually to Baghdad Muqaddas. (11) Fifty rupees annually for the shrine of Hazrat Pir Baba Malang Sahib which is on the mountain. (12) 5 [rupees] annually for Mahim Sharif. (13) Spending one thousand rupees annually on the Niaz and feeding for the Milad Sharif of Sallallahu Ta'ala Alayhi Wasallam.

Can the above-mentioned amounts be spent in the specific months designated, or is it permissible afterwards too, or is it impermissible? And regarding the amount for the Milad-un-Nabi Sallallahu Ta'ala Alayhi Wasallam feast, if some money is saved and spent on other good deeds, for example, for the poor, orphans, widows, and religious scholars etc., is it permissible or not? And if smaller amounts, like for those who recite the Great Quran, are taken from larger amounts and spent, is it permissible or what? At the time the testator made the will, the circumstances were different and now the circumstances are different, meaning then there was famine and everything was expensive. Considering the current situation, if instead of feeding the poor etc., cash is given to them, is it permissible or what?

The Answer: The fundamental ruling in the case enquired about is that it is obligatory to spend the annual amount of three thousand six hundred and thirty rupees on charitable matters and for the sake of Allah. The specific forms that Zaid established are not binding. Whether it is in those specific months or others, whether it's feeding people or giving cash to the poor, whether saving some amount or spending the whole, whether sending to those locations or [spending] here. We have written this explanation in detail in 'Jadd al-Mumtar' (annotations on Rad al-Muhtar), Book of Fasting; a few references extracted from there will suffice.

Page 649 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

(5) ग्यारहवीं शरीफ़ के महीने में मौलूद शरीफ़ पढ़वाने और खाना खिलाने पर सालाना पाँच सौ रुपये खर्च करना। (6) रमज़ान में रोटी और पाव आदि मस्जिद में भेजने पर सालाना एक सौ पच्चीस रुपये खर्च करना। (7) हाजियों को बैतुल्लाह शरीफ़ के लिए देना, प्रति हाजी पाँच हाजियों को जिस पर सालाना खर्च एक सौ पचास रुपये है। (8) मक्का मुकर्रमा मासिक भेजना। (9) मदीना तैयबा सालाना 5 रुपये मासिक। (10) बग़दाद मुक़द्दस को सालाना 5 रुपये। (11) हज़रत पीर बाबा मलंग साहब की दरगाह पर जो पहाड़ पर है, सालाना पचास रुपये। (12) माहिम शरीफ़ सालाना 5 रुपये। (13) मीलाद शरीफ़ सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम की नियाज़ और खाना खिलाने पर सालाना एक हज़ार रुपये खर्च करना।

ऊपर लिखी हुई रकमें जिस-जिस महीने में खर्च करने की हैं, क्या वे उसी में खर्च हो सकती हैं या बाद में भी जायज़ हैं या नाजायज़? और जो रक़म मीलादुन्नबी सल्लल्लाहु तआला अलैहि वसल्लम के खाने की है, अगर उसमें से कुछ रक़म बचाई जाए और किसी अच्छे कामों में खर्च की जाए जैसे मिस्कीन, यतीम, विधवा और उलेमा-ए-दीन वगैरह को, तो जायज़ है या नहीं? और दूसरी जो छोटी-छोटी रकमें हैं, जैसे क़ुरआन-ए-अज़ीम पढ़ने वालों की, अगर उनमें बड़ी रक़मों से लेकर खर्च कर दें तो जायज़ है या क्या? वसीयत करने वाले ने जिस वक्त वसीयत की थी उस वक्त हालात और थे और मौजूदा हालात और हैं, यानी उस वक्त अकाल (क़हत) था और हर चीज़ महँगी थी। अगर मौजूदा हालात को ध्यान में रखकर ग़रीबों आदि को खाना खिलाने के बजाय नकद रुपया दिया जाए तो क्या यह जायज़ है?

जवाब: पूछी गई सूरत में असल हुक्म यह है कि सालाना तीन हज़ार छः सौ तीस रुपये नेक कामों और अल्लाह की राह में खर्च होना ज़रूरी है। ज़ैद ने जो विशेष सूरतें तय की हैं, उनका पालन करना अनिवार्य नहीं है। चाहे उन महीनों में हो या उनके अलावा, चाहे खाना खिलाना हो या मिस्कीनों को नकद देना, कुछ रक़म बचाकर हो या पूरी, उन्हें उन जगहों पर भेजें या यहीं। हमने 'जद्द अल-मुमतार' (रद अल-मुहतार की व्याख्या), किताबुस सौम में इस बयान को विस्तार से लिखा है, वहीं से कुछ संदर्भों का चुनाव काफ़ी है।

पेज 649 का 658

(۵) گیار ہویں شریف کے مہینے میں مولود شریف پڑھوانا اور کھانا کھلانے پر خرچ کرنا سالانہ پانچ سو روپے۔ (۶) رمضان میں روٹی پاؤ وغیرہ مسجد میں بھیجنے پر خرچ کرنا سالانہ ایک سو پچیس روپے۔ (۷) حاجیوں کو برائے بیت اللہ شریف دینا فی حاجی پانچ حاجیوں کو جس پر سالانہ خرچ ایک سو پچاس۔ (۸) ما سالانہ مکہ مکرمہ بھیجنا۔ (۹) مامہ ۵ روپے سالانہ مدینہ طیبہ۔ (۱۰) بغداد مقدس کو سالانہ ۵۔ (۱۱) حضرت پیر بابا ملنگ صاحب کی درگاہ پر جو پہاڑ ہے پچاس روپیہ سالانہ۔ (۱۲) مہایم شریف سالانہ ۵۔ (۱۳) میلاد شریف صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی نیاز اور کھانا کھلانے پر خرچ کرنا سالانہ ایک ہزار روپیہ۔

اوپر لکھی ہوئی رقمیں جس جس مہینے میں خرچ کرنے کی ہیں یہ اس میں خرچ ہو سکتی ہیں یا بعد بھی جائز ہیں یا نا جائز؟ اور جو رقم میلادالنبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کھانے کی ہے اگر اس میں سے کچھ رقم بچائی جائے اور کسی اچھے کاموں میں صرف کی جائے مثلاً مساکین و یتیم و بیوہ اور علمائے دین وغیرہا کو تو جائز ہے یا نہیں؟ اور دوسری جو چھوٹی چھوٹی رقمیں ہیں مثلاً قرآن عظیم پڑھنے والوں کی اس میں اگر بڑی رقموں سے لے کر خرچ کر دیں تو جائز ہے یا کیا، وصیت کرنے والے نے جس وقت وصیت کی اس وقت حالات اور تھی اور موجودہ حالت اور ہے یعنی اس وقت قحط سالی اور ہر ایک شیئ گراں، اگر موجودہ حالت کو مدنظر رکھ کر غرباء وغیرہا کو بجائے کھانا کھلانے کے اگر نقد روپیہ دیا جائے تو جائز ہے یا کیا؟ الجواب: صورت مستفسرہ میں اصل حکم یہ ہے کہ سالانہ تین ہزار چھ سو تیں روپے امورِ خیر و سبیل اللہ میں صرف ہو جانا لازم ہے وہ خاص صورتیں کہ زید نے مقرر کیں ان کی تعیین لازم نہیں ان مہینوں میں ہو یا ان کے غیر میں کھانا کھلانا ہو یا مساکین کو نقد دینا، کچھ رقم بچا کر ہو یا کل،

انہیں مقامات کو بھیجیں یا یہاں۔ ہم نے جدا الممتار تعلیقات رد المحتار کتاب الصوم میں اس بیان کو مبسوط لکھا ہے وہیں سے چند حوالوں کا التقاط کافی ہے۔

Fatawa Razawiyya, Volume 25

In Al-Fatawa al-Hindiyya, the Book of Wills states: If someone willed for a slave to be sold and the proceeds donated to the poor, it is permissible for the executors to donate the slave himself. If someone willed for ten garments to be bought and their value donated as charity, and the executor bought the garments, he has the choice to sell them and donate the proceeds. It is narrated from Imam Muhammad (may Allah have mercy on him) that if someone specified a certain thousand dirhams to be given as charity, and the executor gave that amount from the deceased's general estate instead, it is valid. A man willed to give some charity from his wealth to poor pilgrims; is it permissible to give it to other poor people? Sheikh Imam Abu Nasr said it is permissible, just as it was narrated from Imam Abu Yusuf (may Allah have mercy on him) regarding someone who willed to give charity to the poor of Mecca; Imam Abu Yusuf stated that giving to other poor people is also permissible, and the fatwa (legal ruling) is based on this. In An-Nawazil, if someone willed charity to be distributed over ten days but the executor gave it all in one day, it is permissible. The same is mentioned in Al-Khulasa. Most of these issues appear in the text, commentary, and glosses of the Book of Oaths and the Book of Wills. (T)

1. Al-Fatawa al-Hindiyya, Book of Wills, Chapter 8, Noorani Kutub Khana Peshawar, 6/134.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

अल-फ़तावा अल-हिंदिया की 'वसीयत की किताब' में वर्णित है: यदि किसी व्यक्ति ने वसीयत की कि उसके इस गुलाम को बेचकर उसकी कीमत गरीबों में दान कर दी जाए, तो निष्पादकों के लिए यह जायज़ है कि वे स्वयं गुलाम को ही दान कर दें। और यदि उसने कहा: 'दस कपड़े खरीदो और उनकी कीमत दान कर दो', और फिर निष्पादक ने दस कपड़े खरीद लिए, तो उसे अधिकार है कि वह उन कपड़ों को बेच दे और उनकी कीमत दान कर दे। इमाम मुहम्मद (रहमतुल्लाह अलैहि) से वर्णित है कि यदि किसी ने एक हजार निर्दिष्ट दिरहम दान करने की वसीयत की, और निष्पादक ने मृतक के धन में से उसकी जगह दान कर दिया, तो यह जायज़ है। एक व्यक्ति ने अपने धन में से गरीब तीर्थयात्रियों को कुछ दान करने की वसीयत की; क्या उनके अलावा अन्य गरीबों को दान देना जायज़ है? शेख इमाम अबू नस्र ने फरमाया: 'यह जायज़ है, जैसा कि इमाम अबू यूसुफ (रहमतुल्लाह अलैहि) से उस व्यक्ति के बारे में वर्णित है जिसने मक्का के गरीबों को दान करने की वसीयत की थी। इमाम अबू यूसुफ ने फरमाया कि उनके अलावा अन्य गरीबों को दान करना भी जायज़ है, और इसी पर फतवा है।' अन-नवाज़िल में उल्लेख है कि यदि किसी ने दस दिनों में दान करने की वसीयत की और निष्पादक ने एक ही दिन में दान कर दिया, तो यह जायज़ है। अल-खुलसा में भी ऐसा ही है। इनमें से अधिकांश मसले विभिन्न ग्रंथों और टिप्पणियों के अनुसार 'ईमान की किताब' और 'वसीयत की किताब' में आते हैं। (त)

1. अल-फ़तावा अल-हिंदिया, वसीयत की किताब, अध्याय 8, नूरानी कुतुब खाना पेशावर, 6/134।

पृष्ठ 650/658

فتاوی رضویه، جلد ۲۵

فی وصایا الهندیه اوصی ان یباع هذا العبد ویتصدق بثمنه علی المساکین جازلهم ان یتصدقوا بنفس العبد، ولو قال اشتر عشرة اثواب وتصدق ثمنها، و عن محمد لواوصی بصدقة الف درهم بعینها فتصدق الوصی مکانها من مال المیت جاز، رجل اوصی بأن یتصدق بشیئ من ماله علی فقراء الحاج هل یجوز ان یتصدق علی غیرهم من الفقراء، قال الشیخ الامام ابو نصر یجوز ذلك کما روی عن ابي یوسف فی رجل اوصی ان یتصدق علی فقراء مکة قال یجوز ان یتصدق علی غیرهم من الفقراء وعلیه الفتوی، وفی النوازل لواوصی ان یتصدق فی عشرة ایام فتصدق فی یوم جاز کذا فی الخلاصة ۱ و یتأتی اکثر هذا المسائل متنًا وشرحًا وحاشیة فی الایمان والوصایا۔

ہندیہ کے کتاب الوصایا میں ہے کسی شخص نے وصیت کی کہ اس کا یہ غلام بیچ کر اس کے ثمن مسکینوں پر صدقہ کئے جائیں تو وصیوں کے لئے جائز ہے کہ وہ خود غلام کو صدقہ کر دیں۔ اور اگر کہا کہ دس کپڑے خرید کر ان کو صدقہ کرو۔ پھر وصی نے دس کپڑے خرید لئے تو اسے اختیار ہے کہ وہ کپڑے بیچ دے اور ان کے ثمنوں کو صدقہ کردے۔ امام محمد علیہ الرحمہ سے منقول ہے کہ اگر کسی نے ہزار معین درہم صدقہ کرنے کی وصیت کی وصی نے ان کی جگہ میت کے مال میں سے صدقہ کر دیا تو جائز ہے۔ ایک شخص نے اپنے مال میں سے حاجی فقراء پر کچھ صدقہ کرنے کی وصیت کی تو ان کے علاوہ دیگر فقراء پر صدقہ کرنا جائز ہے یا نہیں، شیخ امام ابو نصر نے فرمایا یہ جائز ہے جیسا کہ امام ابو یوسف علیہ الرحمہ سے اس شخص کے بارے میں منقول ہے جس نے فقراء مکہ پر صدقہ کرنے کی وصیت کی۔ امام ابو یوسف نے فرمایا کہ ان کے علاوہ دیگر فقراء پر صدقہ کرنا بھی جائز ہے۔ اور اسی پر فتوی ہے۔ نوازل میں ہے اگر کسی نے دس دن صدقہ کرنے کی وصیت کی اور وصی نے ایک ہی دن میں صدقہ کر دیا تو جائز ہے۔

خلاصہ میں یونہی ہے۔ ان میں سے اکثر مسائل متن، شرح اور حاشیہ کے اعتبار سے کتاب الایمان اور کتاب الوصایا میں آتے ہیں۔ (ت)

۱ الفتاوی الھندیۃ کتاب الوصایا الباب الثامن نورانی کتب خانہ پشاور ۶ / ۱۳۴

Fatawa Rizwia, Volume 25

...But the truth is that, in view of the present times, in the absence of determination and limits, it is difficult to avoid the misappropriation by some trustees. The permissibility of opposition does not negate the permissibility of agreement. As for the expressions of devotion that the testator (Musi) maintained in these wills regarding the honorable remembrance (Dhikr Sharif) and pure shrines, guiding this work is most appropriate. If, instead of the sacred Mawlid, it is spent on some other charitable deed, then when would the benefit of the honorable remembrance reach the Muslims? Furthermore, the descent of mercy and the peace and tranquility for these Ummatis that come from the recitation of the Great Quran at the graves of the wife—how would that occur without it? Therefore, it is appropriate that the methods he willed should continue. Yes, if there is a need for a more significant use, then under the supervision of religious and pious people, save from those and spend on it, while also maintaining the original ones as much as possible. And Allah Almighty knows best.

Issue 171 to 172: From Aligarh, Mohalla Bani Israel, sent by Maulvi Ehsan Ali Sahib, Teacher, 18 Shawwal 1338 AH. (1) Zaid states that his wife Hindah forgave her dowry (Mahr) four days before her death during her terminal illness (Marz-ul-Maut). He presents four witnesses: his own biological mother, a biological sister, a stranger man, and a stranger woman. Was the Mahr forgiven or not? And what kind of people's testimony is credible in such a matter? (2) Zaid declares under oath that his wife forgave the Mahr. Is his statement correct according to Sharia or not?

The Answer: (1) In every matter, the testimony of trustworthy and reliable people is credible. The testimony of parents in favor of their children is not credible. A gift (Hibbah) during terminal illness is under the ruling of a will (Wasiyat). The husband is an heir, and a will for an heir without the permission of the remaining heirs is void.

[Arabic Box:] 1 لا وصية لوارث الا ان يجيزها الورثة Take heed! There is no bequest for an heir unless other heirs grant permission for it. (T)

So even if it is proven by sufficient testimony, it is still not permissible without the permission of other heirs. And Allah Almighty knows best.

1 Sunan al-Daraqutni, Book of Inheritance (Kitab al-Faraid), Hadith 4081, Dar al-Ma'rifah Beirut, 3 / 73.

फ़तावा रज़विया, जिल्द 25

...परंतु सत्य यह है कि वर्तमान समय को देखते हुए, निर्धारण और सीमा न होने की स्थिति में, कुछ ट्रस्टियों (मुतवलियों) के हस्तक्षेप से बचना कठिन है। विरोध की स्वीकार्यता सहमति की स्वीकार्यता को रद्द नहीं करती है। जहाँ तक उन भक्तिपूर्ण भावनाओं का संबंध है जिन्हें वसीयतकर्ता (मूसी) ने इन वसीयतों में ज़िक्र शरीफ़ और पाक मजारों के संबंध में बनाए रखा, तो इस कार्य का मार्गदर्शन करना ही सबसे उचित है। यदि पवित्र मौलिद के स्थान पर इसे किसी अन्य पुण्य कार्य में खर्च कर दिया जाए, तो ज़िक्र शरीफ़ का लाभ मुसलमानों तक कब पहुँचेगा? इसके अतिरिक्त, पत्नी की कब्रों पर महान कुरान के पाठ से जो कृपा (रहमत) का अवतरण और इन उम्मतियों के लिए सुख-शांति प्राप्त होती है, वह इसके बिना कैसे होगी? अतः यह उचित है कि उसने जिन तरीकों की वसीयत की थी, वे जारी रहें। हाँ, यदि किसी अधिक महत्वपूर्ण उपयोग की आवश्यकता हो, तो धर्म और ईमानदारी के संरक्षकों की देखरेख में उनमें से बचाकर उस पर खर्च करें, और उन्हें भी यथासंभव जारी रखें। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

मसला 171 से 172: अलीगढ़, मोहल्ला बनी इस्राइल से, प्रेषक मौलवी एहसान अली साहब, शिक्षक, 18 शव्वाल 1338 हिजरी। (1) ज़ैद का बयान है कि मेरी पत्नी हिंदा ने अपनी मृत्यु से चार दिन पहले अंतिम बीमारी (मरज़-उल-मौत) में महर माफ़ कर दिया था। वह गवाह के रूप में चार व्यक्तियों को पेश करता है: अपनी सगी माँ, सगी बहन, एक अजनबी पुरुष और एक अजनबी महिला। क्या महर माफ़ हुआ या नहीं? और ऐसे मामले में किस प्रकार के लोगों की गवाही विश्वसनीय होती है? (2) ज़ैद शपथ के साथ कहता है कि उसकी पत्नी ने महर माफ़ कर दिया है। शरीयत के अनुसार उसका कथन सही है या नहीं?

जवाब: (1) प्रत्येक मामले में विश्वसनीय और भरोसेमंद लोगों की गवाही ही मान्य होती है। माता-पिता की गवाही बच्चों के पक्ष में मान्य नहीं है। मरज़-उल-मौत में दिया गया उपहार (हिबा) वसीयत के आदेश में आता है। पति वारिस है, और वारिस के लिए वसीयत शेष वारिसों की अनुमति के बिना शून्य है।

[अरबी बॉक्स:] 1 لا وصية لوارث الا ان يجيزها الورثة सावधान! वारिस के लिए वसीयत नहीं है, सिवाय इसके कि अन्य वारिस इसकी अनुमति दे दें। (त)

अतः यदि पर्याप्त गवाही से यह सिद्ध भी हो जाए, तब भी अन्य वारिसों की अनुमति के बिना यह वैध नहीं है। और अल्लाह सर्वशक्तिमान सबसे बेहतर जानता है।

1 सुनन अल-दाराकुतनी, किताब अल-फ़रायद, हदीस 4081, दार अल-मआरिफा बेरूत, 3 / 73।

पृष्ठ 651/658

مگر حق یہ ہے کہ نظر بحال زمانہ تعیین و تحدید نہ ہونے کی حالت میں دستبرد بعض متولیان سے بچنا دشوار ہے اور جواز مخالفت جواز موافقت کا نافی نہیں اور ان نیاز مندیوں کا اظہار جو موسی نے ان وصایامیں ذکر شریف و مزارات طیبہ سے مرعی رکھا اور اس کام کی رہنمائی انسب، میلاد مقدس کے عوض اور کسی کار خیر میں صرف کردیں تو مسلمانوں کو ذکر شریف کا نفع کب پہنچا، اس کے بعد زوجہ کے قبور پر تلاوت قرآن عظیم سے جو نزول رحمت اور ان امتیوں کے لئے انس و طمانیت ہو وہ بغیر اس کے کیونکر ہوگا، تو مناسب یہی ہے کہ جن طرق کی اس نے وصیت کی وہی جاری رہیں، ہاں ان سے اہم مصرف کی ضرورت ہو تو بن نگرانی ارباب دین و دیانت ان میں سے بچا کر اس میں سے صرف کریں اور انہیں بھی بقدر میسر جاری رکھیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۷۱ تا ۱۷۲: از علی گڑھ محلہ بنی اسرائیل مرسلہ مولوی احسان علی صاحب مدرس ۱۸ شوال ۱۳۳۸ھ (۱) زید کا بیان ہے کہ میری بیوی ہندہ نے مرض الموت میں چار روز قبل مہر معاف کردیا ہے، اور گواہ میں چار شخص یعنی ایک اپنی حقیقی ماں اور ایک حقیقی بہن اور ایک اجنبی مرد اور ایک اجنبی عورت پیش کرتا ہوں مہر معاف ہوا یا نہیں؟ اور گواہی ایسے معاملہ میں کیسے لوگوں کی معتبر ہے؟ (۲) زید با حلف بیان کرتا ہے کہ میری بیوی نے مہر معاف کردیا ہے، عند الشرع اس کا قول صحیح ہے یا نہیں؟

الجواب: (۱) گواہی ہر معاملہ میں ثقہ معتمد لوگوں کی معتبر ہے، ماں باپ کی گواہی اولاد کے حق میں معتبر نہیں۔ مرض موت میں بہ حکم وصیت میں ہے اور زوج وارث ہے اور وارث کے لئے وصیت بے اجازت باقی ورثہ باطل ہے۔

[عربی باکس:] لا وصیة لوارث الا ان یجیزھا الورثة 1 خبردار! وارث کے لئے وصیت نہیں مگر یہ کہ دیگر ورثاء اس کی اجازت دے دیں۔ (ت)

تو اگر شہادت کافیہ سے ثابت ہو جائے جب بھی بے اجازت دیگر ورثہ جائز نہیں، واللہ تعالٰی اعلم۔

1 سنن الدار قطنی کتاب الفرائض حدیث ۴۰۸۱ دار المعرفة بیروت ۳ / ۷۳

Volume 25

Fatawa Razawiyya

(2) Not valid at all.

"The proof is upon the claimant, and the oath is upon the denier" - And Allah (Exalted is He) knows best. (T)

Know that

Issue 178: Nimat Ali Khan Bodra from Pandol Buzurg, Post Office Raipur, District Muzaffarpur, 9 Muharram al-Haram 1339 AH. If a father willed to his son to give a certain amount of money, land, or goods to a specific person, and the son fulfilled only half, a third, or a quarter of the will, will the son be accountable on the Day of Judgment or not? If the son gave something to the legatee and got the rest waived, is this permissible or not?

Answer: If that will was not more than one-third of the deceased's estate after paying off debts, then fulfilling the whole of it is obligatory upon him. If it exceeds one-third, then fulfilling up to one-third is necessary. If he reduces anything from that, he will be held accountable. And forgiveness is for debts.

Issue 179: From the city, Shahabad district, asked by Maseet Khan, 1st Safar al-Muzaffar 1339 AH. What do the scholars of religion and jurists of the clear Sharia say regarding this matter: A childless woman died after suffering from chronic fever for a long time. She left as heirs a husband, a real brother, a real sister, a nephew, and a niece whose father had died during the lifetime of the deceased. When the husband claimed the deceased's estate, the sister and brother of the deceased said that the deceased's will is that you (the brother/sister) should distribute the goods and belongings such as jewelry and cash, i.e., all household items yourselves and not give them to the husband. This act clearly deprives the mentioned person (the husband) of his inheritance. If it doesn't deprive him, then how much of his share is the husband entitled to receive according to the noble Sharia? And the jewelry and household items of the deceased's estate were provided by the husband. And whatever was received from the deceased's father, the deceased had sold it to her brother and made a will that from this money, my funeral and burial expenses should

be paid. Real brother, real sister, nephew whose father died during the deceased's lifetime. Niece whose father...

1. Kanz al-Ummal, Hadith 15282, Muassasat ar-Risalah Beirut 6/187

खंड २५

फ़तावा रज़विया

(२) बिल्कुल मान्य नहीं।

"प्रमाण दावेदार पर है, और शपथ इनकार करने वाले पर है" - और अल्लाह (सर्वोच्च) सबसे अच्छा जानता है। (त)

जान लें

मसला १७८: नेमत अली खान बोडरहा, पंडोल बुजुर्ग से, डाकघर रायपुर, जिला मुजफ्फरपुर, ९ मुहर्रम अल-हराम १३३९ हिजरी। यदि एक पिता ने अपने बेटे को वसीयत की कि एक निश्चित राशि, भूमि या सामान किसी विशिष्ट व्यक्ति को देना है, और बेटे ने वसीयत का केवल आधा, एक तिहाई या एक चौथाई हिस्सा पूरा किया, तो क्या बेटा कयामत के दिन जवाबदेह होगा या नहीं? यदि बेटे ने वसीयत प्राप्तकर्ता को कुछ देकर बाकी माफ करवा लिया, तो क्या यह जायज़ है या नहीं?

उत्तर: यदि वह वसीयत कर्ज चुकाने के बाद छोड़ी गई संपत्ति के एक तिहाई से अधिक नहीं थी, तो उसके लिए पूरी वसीयत को पूरा करना अनिवार्य है। यदि वह एक तिहाई से अधिक है, तो एक तिहाई तक पूरा करना आवश्यक है। यदि वह उसमें कुछ भी कमी करेगा, तो वह जवाबदेह होगा। और माफी कर्ज की होती है।

मसला १७९: शहर से, शाहबाद मोहल्ला, मसीत खान द्वारा पूछा गया, १ सफर अल-मुजफ्फर १३३९ हिजरी। धर्म के विद्वान और शरीयत के न्यायविद इस मामले में क्या कहते हैं: एक निःसंतान महिला लंबे समय से पुरानी बुखार की बीमारी से पीड़ित होकर मर गई। उसने अपने वारिसों के रूप में एक पति, एक सगा भाई, एक सगी बहन, एक भतीजा और एक भतीजी छोड़े, जिनके पिता की मृत्यु मृतक के जीवनकाल में हो गई थी। जब पति ने मृतक की संपत्ति का दावा किया, तो मृतक की बहन और भाई कहते हैं कि मृतक की वसीयत यह है कि तुम (भाई-बहन) स्वयं आभूषण और नकद जैसे सामान, यानी घर की सभी चीजों का बंटवारा कर लेना और पति को मत देना। यह कार्य स्पष्ट रूप से उल्लेखित व्यक्ति (पति) को उसकी विरासत से वंचित करता है। यदि यह उसे वंचित नहीं करता है, तो शरीयत के अनुसार पति अपने कितने हिस्से का हकदार है? और मृतक की संपत्ति के जो आभूषण और घरेलू सामान हैं, वे पति द्वारा प्रदान किए गए थे। और मृतक के पिता से जो कुछ भी प्राप्त हुआ

था, मृतक ने उसे अपने भाई को बेच दिया था और वसीयत की थी कि इस पैसे से मेरा कफन-दफन किया जाए। सगा भाई, सगी बहन, भतीजा जिसका पिता मृतक के जीवनकाल में मर गया। भतीजी जिसका पिता...

1. कंजुल उम्माल, हदीस १५२८२, मुअस्सिसतुर रिसाला बेरूत ६/१८७

पृष्ठ ६५२/६५८

جلد ۲۵

فتاویٰ رضویہ

(۲) اصلاً معتبر نہیں۔

البیّنۃ علی المدعی والیمین علی من انکر ۱- واللہ تعالٰی گواہ مدعی پر اور قسم منکر پر ہوتی ہے۔

(ت)

اعلم

مسئلہ ۱۷۸: نعمت علی خاں بوڈرہا از پنڈول بزرگ ڈاک خانہ رائے پور ضلع مظفر پور ۹ محرم الحرام ۱۳۳۹ھ اگر باپ نے بیٹے سے وصیت کی کہ اتنا روپیہ یا اتنی زمین یا کوئی سامان فلاں کو دینا، بیٹے نے نصف یا تہائی یا چوتھائی وصیت ادا کیا تو بیٹا قیامت کے دن جوابدہ ہو گا یا نہیں؟ اگر بیٹے نے موصیٰ لہ سے کچھ دے کر بقیہ معاف کرا لیا تو یہ جائز ہے یا نہیں؟

الجواب: اگر وہ وصیت بعد ادائے دین مال متروکہ کی تہائی سے زائد نہ تھی تو کل کا ادا کرنا اس پر لازم ہے اور زائد ہے تو تہائی تک کا ادا کرنا ضروری ہے اس سے اگر کچھ کمی کرے گا ماخوذ ہو گا اور معافی دین کی ہوتی ہے۔

مسئلہ ۱۷۹: از شہر محلہ شاہ آباد مسئولہ مسیت خاں یکم صفر المظفر ۱۳۳۹ھ کیا فرماتے ہیں علمائے دین و مفتیانِ شرعِ متین اس مسئلہ میں کہ ایک مسماۃ لا ولد عرصہ دراز سے بوجہ عارضہ تپ کہنہ کے مبتلا رہ کر فوت ہوئی اس نے اپنے وارث ایک شوہر اور ایک بھائی اور ایک بہن حقیقی اور ایک برادر زادہ اور ایک بھتیجی جن کا باپ بموجودگیِ متوفیہ کے فوت ہو گیا ہے وارث چھوڑے، شوہر نے متروکہ متوفیہ طلب کیا تو متوفیہ کی بہن اور بھائی کہتے ہیں کہ متوفیہ کی یہ

وصیت ہے کہ تم مال و اسباب از قسم زیور و زرِ نقد یعنی جملہ اشیاءِ البیت کو خود تقسیم کر لینا شوہر کو نہ دینا، یہ ظاہر کرنا مشار الیہ کا شوہر متوفیہ کو وراثت سے محروم کرتا ہے اگر نہیں کرتا ہے تو کس قدر شوہر اپنا حصہ بموجب شرعِ شریف کے پانے کا مستحق ہے اور زیور اثاث البیت متروکہ متوفیہ کا جو ہے وہ فراہم کردہ شوہر کا ہے اور جو متروکہ متوفیہ کے والد سے پہنچا تھا وہ متوفیہ نے اپنے بھائی کے ہاتھ بیچ دیا اور یہ وصیت کر دی کہ اس روپیہ سے میری تجہیز و تکفین کرنا۔ برادر حقیقی، ہمشیرہ حقیقی، بھتیجا جس کا باپ بموجودگی متوفیہ فوت ہو گیا۔ بھتیجی جن کا باپ

۱- کنزالعمال حدیث ۱۵۲۸۲ مؤسسۃ الرسالہ بیروت ۶/ ۱۸۷

Vol. 25 Fatawa Razawiyya

...passed away in the presence of the deceased woman.

The Answer: The questioner has stated that the deceased woman sold [something] to her brother four months before her death. At that time, she was suffering from tuberculosis and her condition was critical. If this statement is correct, then that sale is not valid.

Because selling to an heir during a death-illness (Marad-ul-Mawt) is not valid according to the [Great] Imam, even if it is for the market price.

Therefore, according to Imam-e-Azam, selling to an heir during a death-illness is not permissible, even if it is at the equivalent price. (T)

Jewelry and household items provided by the husband: if he had not transferred ownership to the wife, the husband remains the owner; inheritance does not apply to them. If he had transferred ownership and given possession, they belong to the wife, just like the dowry she brought from her father's house. Regarding these items, any testament made by the woman for her brother and sister is void without the husband's permission.

Due to the Hadith of [the Prophet] (Sallallahu Alaihi Wa Sallam): "Verily, Allah has given every rightful person their right; there is no testament for an heir unless the [other] heirs permit it."[1]

Because of this Hadith of the Holy Prophet (Sallallahu Alaihi Wa Sallam), that indeed Allah Almighty has given every claimant their right; beware! There is no testament for an heir unless the other heirs allow it. (T)

According to these rulings, whatever the inheritance of the deceased woman is determined to be, including the dower (mahr) if it is due from the husband, it will be divided into six parts according to the legal conditions of inheritance: three parts to the husband, two shares to the brother, and one share to the sister. Nephews and nieces have no right. And Allah Almighty knows best.

Problem 180: From Bareilly, Sadar Bazaar. Petitioner: Abdul Ghafoor Khan. What do the scholars of religion say regarding this issue: A woman of the streets repented from her profession at the hands of a spiritual elder, entered the path of discipleship (bay'ah), and remained steadfast on it until her death, and...

[1] Sunan Abi Dawud, Kitab al-Wasaya, 2/60; Jami' at-Tirmidhi, Abwab al-Wasaya, 2/33; Sunan Ibn Majah, Abwab al-Wasaya, p. 199; and Sunan an-Nasa'i, Kitab al-Wasaya, 2/129.

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

...मृतका की उपस्थिति में मृत्यु हो गई।

उत्तर: प्रश्नकर्ता ने बयान किया है कि मृतका ने अपनी मृत्यु से चार महीने पहले अपने भाई के हाथ कुछ बेचा था। उस समय वह तपेदिक (टीबी) से पीड़ित थी और उसकी हालत गंभीर थी। यदि यह बयान सही है, तो वह बिक्री मान्य नहीं है।

क्योंकि मृत्यु-रोग (मरज़-उल-मौत) के दौरान वारिस (उत्तराधिकारी) को बेचना इमाम [आज़म] के निकट मान्य नहीं है, चाहे वह बाज़ार मूल्य पर ही क्यों न हो।

इसलिए, इमाम-ए-आज़म के अनुसार मृत्यु-रोग में वारिस के हाथ बिक्री जायज़ नहीं है, भले ही वह समान मूल्य पर हो। (त)

पति द्वारा बनवाए गए जेवर और घरेलू सामान: यदि उसने स्त्री को इसका मालिक नहीं बनाया था, तो उसका मालिक पति ही है; इसमें विरासत लागू नहीं होगी। और यदि मालिक बना कर कब्ज़ा दे दिया था, तो वह स्त्री का है, ठीक उसी दहेज की तरह जो वह अपने पिता के घर से लाई थी। इन वस्तुओं के संबंध में, बहन और भाई के लिए स्त्री द्वारा की गई जो वसीयत बताई जाती है, वह पति की अनुमति के बिना शून्य (बातिल) है।

नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की हदीस के कारण: "बेशक अल्लाह ने हर हकदार को उसका हक दे दिया है; वारिस के लिए कोई वसीयत नहीं है, सिवाय इसके कि अन्य वारिस उसे अनुमति दे दें।"[1]

नबी करीम (सल्लल्लाहु अलैहि व सल्लम) की इस हदीस की वजह से कि बेशक अल्लाह तआला ने हर हकदार को उसका हक अता फ़रमा दिया है, सावधान! वारिस के लिए वसीयत नहीं है, मगर यह कि अन्य उत्तराधिकारी इसकी अनुमति दे दें। (त)

इन आदेशों के अनुसार, मृतका की जो विरासत (तरका) ठहरे, मेहर (स्त्रीधन) के साथ यदि वह पति के ज़िम्मे हो, तो फ़राएज़ (उत्तराधिकार कानून) की शर्तों के अनुसार छह हिस्से होकर तीन हिस्से पति को और दो हिस्से भाई को और एक हिस्सा बहन को मिलेगा। भतीजे और भतीजी का कोई अधिकार नहीं है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 180: बरेली सदर बाज़ार से, प्रार्थी: अब्दुल गफ़ूर ख़ान। धर्म के विद्वान इस मसले में क्या फ़रमाते हैं कि एक बाज़ारी औरत (वेश्या) ने एक बुज़ुर्ग के हाथ पर अपने पेशे से तौबा (पश्चाताप) की और बैअत के सिलसिले में दाखिल हुई और मरने तक उस पर कायम रही और...

[1] सुनन अबी दाऊद, किताब अल-वसाया, 2/60; जामी अत-तिर्मिज़ी, अबवाब अल-वसाया, 2/33; सुनन इब्न माजाह, अबवाब अल-वसाया, पृ. 199; और सुनन अन-नसाई, किताब अल-वसाया, 2/129।

पृष्ठ 653/658

بموجودگی متوفیہ فوت ہو گیا۔

الجواب: سائل نے بیان کیا ہے کہ متوفیہ نے اپنی موت سے چار مہینے پیشتر بھائی کے ہاتھ بیع کی وہ اس وقت بھی بعارضہ دق مبتلا تھی اور حالت خطرناک تھی، اگر یہ بیان صحیح ہے تو وہ بیع معتبر نہیں،

لان البیع من وارث فی مرض الموت لا اس لئے کہ مرض الموت میں وارث کے ہاتھ بیع امام اعظم یصح عند الامام و ان کان بمثل القیمۃ۔ کے نزدیک جائز نہیں اگرچہ مثلی قیمت کے ساتھ ہو۔ (ت)

زیور و اثاث البیت جو شوہر نے بنا دیا تھا اگر عورت کو مالک نہ کر دیا تھا تو اس کا مالک شوہر ہی ہے اس میں وراثت جاری نہ ہو گی اور اگر مالک کر کے قبضہ دے دیا تھا عورت کا ہے جس طرح وہ جہیز کہ باپ کے گھر سے لائی، ان اشیاء کی نسبت بہن اور بھائی کے لئے عورت کی جو وصیت بتائی جاتی ہے بے اجازت شوہر باطل ہے،

لحدیث صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم نبی کریم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی اس حدیث کی وجہ سے کہ ان اللہ اعطی کل ذی حق حقہ لا بیشک اللہ تعالیٰ نے ہر حقدار کو اس کا حق عطا فرما دیا ہے، وصیۃ لوارث الا ان یجزھا خبردار! وارث کے لئے وصیت نہیں مگر یہ کہ دیگر ورثاء اس الورثۃ ۱ کی اجازت دے دیں۔ (ت)

ان احکام کے لحاظ سے جو ترکہ متوفاۃ کا ٹھہرے مع مہر اگر ذمہ شوہر ہو حسب شرائط فرائض چھ حصے ہو کر تین حصے شوہر اور دو سہم برادر اور ایک بہن کو ملے گا بھتیجے بھتیجی کا کچھ حق نہیں۔ واللہ تعالیٰ اعلم

مسئلہ ۱۸۰: از بریلی صدر بازار مسئولہ عبدالغفور خاں کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک بازاری عورت نے ایک بزرگ کے ہاتھ پر اپنے پیشہ سے توبہ کی اور سلسلہ بیعت میں داخل ہوئی اور مرنے تک اس پر قائم رہی اور

۱ سنن ابی داؤد کتاب الوصایا ۲/ ۶۰ و جامع الترمذی ابواب الوصایا ۲/ ۳۳، سنن ابن ماجہ ابواب الوصایا ص ۱۹۹ و سنن النسائی کتاب الوصایا ۲/ ۱۲۹

Fatawa Rizvia Volume 25

She lived a life of good conduct; during her illness, she made a will that if she does not survive this illness, all her movable and immovable property and all cash belong to her spiritual guide (Murshid). There is no other heir; he can spend it as he wishes. Now, the woman has passed away. To whom does her property, house, and cash belong according to Islamic Sharia? Please explain, may you be rewarded.

The Answer: It is known from the questioner that she has no heir, only a mother who is said to be a disbeliever (Kafira). In this case, whatever property is legally her estate belongs entirely to the person for whom she made the will. This property is what she acquired through lawful means or, even if bought with unlawful money, the contract and the payment did not coincide, meaning it wasn't the case that she showed unlawful money and said 'I will give this in exchange' and then paid the same in price. However, the property which is inherently unlawful (Ain-e-Haram) and is with her, such as what she received as wages for adultery or singing, is not her ownership; her will is not valid regarding it. It should be distributed among the poor. And for things whose purchase involved both contract and payment with unlawful money, that too is impure (khabeeth) and should not be taken; give it to the poor. And Allah Almighty knows best.

Issue 181: From Sagram Pura, Surat, asked by Noor Muhammad Ghulam Rasul, 29 Safar 1339 AH. The aforementioned Noor Muhammad, during his life, mortgaged a house and after a long time passed away leaving behind the mentioned deceased boy and a pregnant woman. Later, a girl was born. The mentioned woman sold items from her husband's goods to redeem the house, then the woman sold the house. The maternal uncle of the boy and girl raised them. Later, the woman and the boy also passed away. Only the mentioned minor girl, Maryam Bi, who is now sane and an adult, is alive and claims her father's inheritance. The question is whether the mother had the right to raise the children, not to sell the minor's inheritance. This summary is according to the necessity of Sharia.

The Answer: If the woman's dower (Mahr) covered the estate and she took that house in lieu of her dower because there was no other way to pay it, then that sale is valid. Otherwise, the claim of the heirs is valid. And Allah Almighty knows best.

Issue 182: From Aligarh, asked by Mr. Aal Ahmed son of Syed Safdar Ali Sahib, Clerk of Octroi, 24 Jumada al-Ula. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person said in a gathering, 'Be witnesses that I have...'

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

नेक चाल-चलन का जीवन व्यतीत किया, बीमारी की हालत में उसने यह वसीयत की कि अगर मैं इसी बीमारी में जीवित न बचूँ तो मेरी कुल चल और अचल संपत्ति और कुल नकद राशि मेरे मुर्शिद (गुरु) का हक़ है, दूसरा कोई वारिस (उत्तराधिकारी) नहीं है, वह जिस तरह चाहें उसे खर्च करें। अब उस महिला का निधन हो गया है, उसकी संपत्ति, मकान और नकद राशि इस्लामी शरीयत के अनुसार किसे पहुँचती है? बयान करें, आपको पुण्य मिलेगा।

उत्तर: प्रश्नकर्ता से ज्ञात हुआ कि उसका कोई वारिस नहीं है, केवल उसकी एक माँ सुनी जाती है जो काफ़िरा है। इस स्थिति में जो माल शरीयत की दृष्टि से उसकी विरासत (मतरूका) हो, वह पूर्णतः उस व्यक्ति का है जिसके लिए उसने वसीयत की है। यह माल वह होगा जो उसने हलाल माध्यम से प्राप्त किया हो या यद्यपि हराम धन से खरीदा गया हो, मगर उस पर अनुबंध (अक़्द) और नकद (नक़्द) एकत्रित न हुए हों, अर्थात् यह न हुआ हो कि हराम धन दिखाकर कहा हो कि इसके बदले दूँगा और फिर कीमत में वही दिया हो। और जो माल स्पष्ट रूप से हराम (ऐन-ए-हराम) उसके पास है, जैसे उसे व्यभिचार या गायन की मज़दूरी में मिला, वह उसका स्वामित्व नहीं है, उसमें वसीयत प्रभावी नहीं होगी। उसे ग़रीबों में बाँट दिया जाए। और जिसकी खरीदारी में अनुबंध और भुगतान दोनों हराम धन पर हुए हों, वह भी अपवित्र (खबीस) है, उसे नहीं लेना चाहिए, ग़रीबों को दें। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 181: सग्राम पुरा, सूरत से, नूर मुहम्मद ग़ुलाम रसूल द्वारा पूछा गया, 29 सफ़र 1339 हिजरी। उक्त नूर मुहम्मद ने अपने जीवनकाल में एक मकान गिरवी रखा और काफी समय बाद उक्त मृत लड़के और एक गर्भवती महिला को छोड़ कर चल बसा। बाद में एक लड़की पैदा हुई। उक्त महिला ने अपने पति के सामान में से कुछ चीज़ें बेचकर मकान छुड़ाया, फिर महिला ने वह मकान बेच दिया। लड़के और लड़की का पालन-पोषण उनके मामा ने किया। बाद में महिला और लड़का भी चल बसे। अब केवल उक्त नाबालिग लड़की मरियम बी, जो अब समझदार और वयस्क है, जीवित है और अपने पिता की विरासत का दावा करती है। सवाल यह है कि माँ को बच्चों के पालन-पोषण का अधिकार था न कि नाबालिग की विरासत बेचने का। यह शरीयत की ज़रूरत के अनुसार संक्षेप है।

उत्तर: अगर महिला की मेहर (स्त्रीधन) विरासत के बराबर थी और उसने वह मकान अपने मेहर के रूप में ले लिया क्योंकि उसे अदा करने का कोई और तरीका नहीं था, तो वह बिक्री वैध है। अन्यथा वारिसों का दावा सही है। और अल्लाह तआला सबसे बेहतर जानता है।

मसला 182: अलीगढ़ से, सैय्यद सफ़दर अली साहब के पुत्र जनाब आल अहमद, चुंगी पेशकार द्वारा पूछा गया, 24 जमादी उल-ऊला। धर्म के विद्वान इस मामले में क्या कहते हैं कि एक व्यक्ति ने एक सभा में कहा कि तुम गवाह रहो मैंने...

पृष्ठ 654/658

نیک چلنی کی زندگی بسر کی، بیماری کی حالت میں اس نے یہ وصیت کی کہ اگر میں اسی بیماری میں جانبر نہ ہوں تو میری کل جائداد منقولہ اور غیر منقولہ اور کل زرنقد میرے مرشد کا حق ہے دوسرا کوئی وارث اس کا نہیں وہ جس طور پر چاہیں صرف کریں، اب مسماۃ کا انتقال ہوگیا اس کی جائداد و مکان زر نقد ازروئے شرع اسلام کس کو پہنچتا ہے۔ بینوا توجروا۔

الجواب: سائل سے معلوم ہوا کہ اس کا کوئی وارث نہیں صرف اس کی ایک ماں سنی جاتی ہے کہ کافرہ ہے اس صورت میں جو مال شرعاً اس کا متروکہ ہو وہ تمام و کمال اس کا ہے جس کے لئے اس نے وصیت کی یہ مال وہ ہو گا جو اس نے وجہ حلال سے حاصل کیا یا اگرچہ زر حرام سے خریدا مگر اس پر عقد ونقد جمع نہ ہوئے یعنی یہ نہ ہوا کہ زر حرام دکھا کر کہا ہو اس کے بدلے دے دینا اور پھر ثمن میں وہی دیا اور جو مال عین حرام اس کے پاس ہے کہ خود زنا یا غنا کی اجرت میں اسے ملا وہ اس کی ملک نہیں اس میں وصیت جاری نہ ہو گی وہ فقراء پر تقسیم کیا جائے اور جس کی خریداری میں عقد ونقد زر حرام پر جمع ہو گئے ہوں وہ بھی خبیث ہے لینا نہ چاہئے فقراء کو دیں۔ واللہ تعالٰی اعلم

مسئلہ ۱۸۱: از سگرام پورہ سورت مسئولہ نور محمد غلام رسول ۲۹ صفر ۱۳۳۹ھ نور محمد مذکور نے اپنی حیات میں مکان رہن رکھ کر کئی مدت بعد مرحوم لڑکے مذکور اور حاملہ عورت کو چھوڑ کر گزر گیا بعدہ، لڑکی پیدا ہوئی مذکور عورت نے اس مکان کو اپنے خاوند کے اجناس میں اسباب کو بیچ کر مکان چھڑایا بعد مذکور عورت نے اس مکان کو بیچ ڈالا، لڑکے اور لڑکی کی پرورش اس کے ماموں نے کی، بعد میں عورت بھی اور لڑکا بھی گزر گیا فقط صغیر لڑکی

مذکور مریم بی حال عاقلہ بالغہ ہوئی ہے اور اپنے والد کی میراث طلب کرتی ہے، سوال اتنا ہے کہ ماں کو بچوں کی پرورش کا حق تھا نہ کہ صغیرہ کا ورثہ بیچ ڈالنے کا یہ خلاصہ کی شرع موجب ضرورت ہے۔

الجواب: اگر عورت کا مہر ترکہ کو محیط تھا اور اس نے وہ مکان اپنے مہر میں لے لیا کہ اور کوئی سبیل اس کے ادا کی نہ تھی تو وہ بیع جائز ہے ورنہ ورثہ کا دعویٰ اس پر پہنچتا ہے۔ واللہ تعالیٰ اعلم۔

مسئلہ ۱۸۲: از علی گڑھ مسئولہ جناب آل احمد خلف سید صفدر علی صاحب پیشکار چونگی ۲۴ جمادی الاولٰی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نے مجمع میں یہ کہا کہ تم گواہ رہو میں نے

Fatawa Rizvia | Volume 25

Question: A certain woman was married to a present man by someone who is not her legal guardian (Wali). Later, the news of this marriage reached the woman, and she accepted and approved it. Will this marriage be valid and complete? And if the amount of dower (Mahr) was not specified, how much dower will be obligatory? Explain and be rewarded.

The Answer: If the present man had accepted it at that time, then this marriage was an unauthorized marriage (Nikah-e-Fuzuli), provided that this present man is an equal match (Kufu) for the woman in lineage, religion, conduct, and profession—such that he is not inferior in any way that would cause shame and disgrace to the woman's guardians; or if the woman has no guardian at all. In these cases, since the woman accepted the marriage after being informed, it has become effective and complete. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

| Every act issued by an unauthorized person (Fuzuli), such as marriage or divorce, while there exists someone capable of authorizing it at the time of its occurrence, its conclusion is suspended (mawquf).[1] | Any disposal issued by an unauthorized person, like marrying someone off or giving a divorce, and at the time of its occurrence, there is someone who can give permission for it, its conclusion remains suspended. (T) |

It is stated in Radd-ul-Muhtar:

| That is, upon the authorization of the one who owns [the right to] that contract.[2] | Meaning it remains suspended upon the permission of the person who is the owner of that contract. (T) |

Yes, if the person she was married to was not an equal match (Kufu) in the aforementioned sense, and some guardian of the woman was alive and had not explicitly given permission for this marriage to the mentioned person knowing him to be non-Kufu, then this marriage is void (batil) from the start. It cannot become valid even with the woman's permission. It is stated in Durr-ul-Mukhtar:

| The fatwa is given regarding a non-equal (non-Kufu) for its total lack of permissibility originally.[3] And Allah Almighty knows best. | In the case of non-Kufu, a fatwa of its total non-permissibility is given. And Allah Almighty knows best. (T) |

[1] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Buyu', Chapter on al-Fuzuli, Matba' Mujtabai, Delhi, 2/31 [2] Radd al-Muhtar, Kitab al-Buyu', Chapter on al-Fuzuli, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 4/135 [3] Al-Durr al-Mukhtar, Kitab al-Nikah, Chapter on al-Wali, Matba' Mujtabai, Delhi, 1/191

फ़तावा रज़विया | जिल्द 25

सवाल: फ़लां औरत का निकाह एक हाज़िर मर्द से कर दिया गया और निकाह करने वाला शख़्स उस औरत का शरीई वली (क़ानूनी अभिभावक) नहीं है। फिर जब उस औरत को इस तरह निकाह कर दिए जाने की ख़बर मिली, तो उसने इसे क़बूल व मंज़ूर कर लिया। क्या यह निकाह जायज़ और मुकम्मल हो जाएगा? और अगर महर की तादाद बयान नहीं की गई, तो किस क़दर महर वाजिब होगा? बयान फरमाएं और सवाब पायें।

अल-जवाब (उत्तर): अगर उस हाज़िर मर्द ने उसी वक़्त क़बूल कर लिया था, तो यह निकाह 'निकाह-ए-फ़ज़ूली' हुआ, बशर्ते कि यह हाज़िर मर्द उस औरत का 'कुफ़ू' (योग्य जोड़ा) हो—यानी नसब (वंश), मज़हब, चाल-चलन और पेशे में ऐसा कम न हो कि उससे औरत के औलिया (अभिभावकों) के लिए नंग-ओ-आर (शर्म और रुसवाई) का बाइस हो; या औरत का कोई वली हो ही न। इन सूरतों में जबकि औरत ने ख़बर पाकर इस निकाह को क़बूल कर लिया, तो वह नाफ़िज़ (प्रभावी) और मुकम्मल हो गया। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

| फ़ज़ूली (अनधिकृत व्यक्ति) द्वारा किया गया हर कार्य जैसे निकाह या तलाक़, जबकि उसके वक़्त कोई अनुमति देने वाला मौजूद हो, तो उसका इनाक़ाद (संपन्न होना) मौक़ूफ़ (निलंबित) रहता है।[1] | फ़ज़ूली से जो तसर्रुफ़ (कार्य) सादिर हो जैसे किसी की शादी करना या तलाक़ देना, और उसके वक़्त कोई इसकी इजाज़त देने वाला मौजूद हो तो उसका इनाक़ाद मौक़ूफ़ हो जाता है। (त) |

'रद्दुल मुहतार' में है:

| यानी उस शख़्स की इजाज़त पर जो उस अक़्द (अनुबंध) का मालिक है।[2] | यानी उस शख़्स की इजाज़त पर मौक़ूफ़ होता है जो उस अक़्द का मालिक है। (त) |

हाँ, अगर जिससे निकाह हुआ वह ज़िक्र किए गए अर्थ में 'कुफ़ू' न था और औरत का कोई वली ज़िंदा था और उसने निकाह से पहले उक्त शख़्स को ग़ैर-कुफ़ू जानकर स्पष्ट रूप से इस निकाह की इजाज़त न दी थी, तो यह निकाह सिरे से बातिल (अमान्य) हुआ। औरत की इजाज़त से यह जायज़ नहीं हो सकता। 'दुर्रे मुख़्तार' में है:

| ग़ैर-कुफ़ू में इसके बिल्कुल जायज़ न होने का फ़तवा दिया जाता है।[3] और अल्लाह तआला सबसे ज़्यादा जानने वाला है। | ग़ैर-कुफ़ू में इसके बिल्कुल अदम-ए-जवाज़ (अमान्यता) का फ़तवा दिया जाता है। वल्लाहु तआला आलम (त) |

[1] अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-बुयू, फ़स्ल फ़िल-फ़ज़ूली, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 2/31 [2] रद्द अल-मुहतार, किताब अल-बुयू, फ़स्ल फ़िल-फ़ज़ूली, दार इह्या अल-तुराथ अल-अरबी, बेरुत, 4/135 [3] अल-दुर्र अल-मुख़्तार, किताब अल-निकाह, बाब अल-वली, मतबा मुज्तबाई, दिल्ली, 1/191

فلاں عورت غائب کا اس مرد حاضر سے نکاح کر دیا اور یہ شخص نکاح کرنے والا اس عورت کا شرعی ولی نہیں ہے اور پھر اس عورت کو اس طرح نکاح کر دینے کی خبر پہنچی اس عورت نے اس کو قبول ومنظور کر لیا تو کیا یہ نکاح جائز و مکمل ہو جائے گا اور اگر مہر کی تعداد بیان نہیں کی گئی کہ کس قدر مہر واجب ہو گا ؟ بینواتوجروا۔

الجواب: اگراس مردِ حاضر نے اسی وقت قبول کر لیا تھا تو یہ نکاح نکاحِ فضولی ہوا بشرطیکہ یہ مرد حاضر اس عورت کا کفو ہو نسب، مذہب، چال چلن، پیشے کسی بات میں ایسا کم نہ ہو کہ اس سے اس عورت کے اولیاء کے لئے باعث ننگ و عار ہو، یا عورت کوئی ولی رکھتی ہی نہ ہو، ان صورتوں میں جبکہ عورت نے خبر پا کر اس نکاح کو قبول کر لیا نافذ و تمام ہو گیا۔ در مختار میں ہے :

| الفضولي كل تصرف صدر منه كتزويج او طلاق وله مجيز حال وقوعه انعقد موقوفا 1 | فضولی سے جو تصرف صادر ہو جیسے کسی کی شادی کرنا یا طلاق دینا اور اس کے وقوع کے وقت کوئی اس کی اجازت دینے والا موجود ہو تو اس کا انعقاد موقوف ہو جاتا ہے۔ (ت) |

رد المحتار میں ہے :

| ای علی اجازة من یملك ذلك العقد۔ 2 | یعنی اس شخص کی اجازت پر موقوف ہوتا ہے جو اس عقد کا مالک ہے۔ (ت) |

ہاں اگر جس سے نکاح ہوا کفو بمعنی مذکور نہ تھا اور عورت کا کوئی ولی زندہ تھا اور اس نے پیش از نکاح شخص مذکور کو غیر کفو جان کر صراحتاً اس نکاح کی اجازت نہ دی تھی تو یہ نکاح سرے سے باطل ہوا، عورت کی اجازت سے جائز نہیں ہو سکتا، در مختار میں ہے :

| یفتی في غیر الکفو بعدم جوازہ اصلا 3۔ واللہ تعالٰی اعلم | غیر کفو میں اس کے بالکل عدم جواز کا فتوٰی دیا جاتا ہے۔ واللہ تعالٰی اعلم (ت) |

1 الدر المختار کتاب البیوع فصل في الفضولي مطبع مجتبائی دہلی ۲/ ۳۱ 2 رد المحتار کتاب البیوع فصل في الفضولي دار احیاء التراث العربی بیروت ۴/ ۱۳۵ 3 الدر المختار کتاب النکاح باب الولی مطبع مجتبائی دہلی ۱/ ۱۹۱

Fatawa Razawiyya Volume 25

Problem 183: From Bazm-e-Hanafiya Khwajgan Manzil Lahore, asked by Muhammad Abdul Hamid Sahib Qadri Razawi on 24th Jamadi-ul-Awwal. What do the scholars of religion say regarding this matter: A person named Qamar-ud-Din passed away 20 days ago. The following heirs are present; how should his estate be distributed? Please clarify and receive a reward, according to the Hanafi school.

Qamar-ud-Din Widow, Brother, Brother, Sister, Sister, Consanguine Brother

(1) The widow of the deceased has taken possession of all his remaining property. (2) The deceased did not make any will regarding any type of property. (3) The two brothers lived in the deceased's house and were his helpers and assistants in all his business. Your Highness, no Mufti in Lahore has touched this issue. Therefore, it is sent through Bazm-e-Hanafiya Lahore to the Dar-ul-Ifta Ahl-e-Sunnat wa Jama'at of His Eminence (may his shadow be prolonged). The disputed situation is restricted; therefore, please oblige with an early and correct answer.

The Answer: The amount of dower (mahr) due to the widow, if it is equal to or more than the entire estate left by the husband, then her taking possession of the entire estate is based on a valid claim. When a debt encompasses the entire property, inheritance does not proceed until it is paid. Allah Almighty said: "After any bequest he [may have] made or debt" 1 — Allah Almighty said after that bequest which you make or after the payment of debt. (T)

Yes, the heirs have the right that if they are not willing to give the property, they can pay the dower from their own side out of benevolence. At that time, it will be mandatory for the woman to leave the property and only take her legal Islamic share. And if no dower remained due to her, or if the amount due is less than the value of the estate, then her occupying the entire property is an injustice, because a debt that does not encompass the entire property does not prevent the ownership of the heirs. - Jami' al-Fusulayn and Ashbah wa Naza'ir.

1. The Holy Quran 4/12 Page 656 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

मसाला 183: बज़्म-ए-हनफ़िया ख़्वाजगां मंज़िल लाहौर से, सायल मुहम्मद अब्दुल हमीद साहब क़ादरी रज़वी, 24 जमादी-उल-अव्वल। दीन के उलेमा इस मसले में क्या फरमाते हैं कि कमरुद्दीन नाम के एक व्यक्ति का 20 दिन पहले निधन हो गया है। अब निम्नलिखित वारिस मौजूद हैं, उसका तरका (विरासत) किस तरह तक़सीम (विभाजित) होना चाहिए? हनफ़ी मज़हब के अनुसार बयान फ़रमाएं और अज्र (पुण्य) पाएं।

कमरुद्दीन बेवा (पत्नी), भाई, भाई, बहन, बहन, सौतेला भाई (बाप शरीक)

(1) मृतक की बेवा ने उसकी तमाम छोड़ी हुई जायदाद पर कब्ज़ा कर लिया है। (2) मृतक ने किसी किस्म की जायदाद के मुताल्लिक कोई वसीयत नहीं की है। (3) दो सगे भाई मरहूम भाई के मकान में ही रहते थे और उसके तमाम कारोबार में उसके मददगार और सहायक रहे हैं। हज़रत सलामत, इस मसले को लाहौर के किसी मुफ्ती ने हाथ नहीं लगाया। लिहाज़ा बज़्म-ए-हनफ़िया लाहौर के ज़रिए हज़रत क़िबला (मद ज़िल्लहु अल-आली) के दारुल इफ़्ता अहले सुन्नत व जमाअत में भेजा जाता है। विवादित स्थिति चिंताजनक है, इसलिए मेहरबानी करके जल्द सही जवाब से अनुगृहीत फरमाएं।

जवाब: बेवा का मेहर जितना वाजिबुल अदा (देय) है, अगर वह शौहर के पूरे तरके(संपत्ति) के बराबर या उससे ज़्यादा है, तो उसका पूरे तरके पर कब्ज़ा करना एक सही दावे पर आधारित है। जब क़र्ज़ पूरी जायदाद को घेरे हुए हो (मुस्तग़रक़ हो), तो जब तक वह अदा न कर दिया जाए, उसमें विरासत जारी नहीं होती। अल्लाह तआला ने फरमाया: "[विरासत का बंटवारा] उस वसीयत के बाद जो तुम कर जाते हो या क़र्ज़ की अदायगी के बाद [होगा]।" 1 — अल्लाह तआला ने फ़रमाया उस वसीयत के बाद जो तुम कर जाते हो या क़र्ज़ की अदायगी के बाद। (त)

हाँ, वारिसों को यह हक़ है कि अगर वे जायदाद देने पर राज़ी न हों, तो वे अपनी तरफ से मेहर अदा कर दें। उस समय औरत के लिए ज़रूरी होगा कि वह जायदाद छोड़ दे और सिर्फ अपना शरीय हिस्सा ले। और अगर उसके लिए कोई मेहर वाजिबुल अदा न रहा हो, या जितना है वह तरके की कीमत से कम है, तो पूरी जायदाद पर उसका कब्ज़ा करना ज़ुल्म है, क्योंकि वह क़र्ज़ जो पूरी

जायदाद को न घेरे, वारिसों की मिलकियत (स्वामित्व) में बाधक नहीं होता। - जामि' अल-फ़ूसुलैन व अशबाह व नज़ाइर।

1. अल-क़ुरान अल-करीम 4/12 पेज 656 of 658

فتاوٰی رضویہ جلد ۲۵

مسئلہ ۱۸۳: از بزمِ حنفیہ خواجگان منزل لاہور مسئولہ محمد عبدالحمید صاحب قادری رضوی ۲۴ جمادی الاولٰی کیا فرماتے ہیں علمائے دین اس مسئلہ میں کہ ایک شخص نامی قمر الدین عرصہ ۲۰ یوم سے وفات ہو گیا ہے اب ذیل ورثاء موجود ہیں اس کا ترکہ کس طرح تقسیم ہونا چاہئے۔ بینوا توجروا مذہب حنفیہ

قمر الدین زوجہ اخ اخ اخت اخت اخ لِاب

(۱) زوجہ میت کی اس کی تمام پسماندہ جائداد پر قبضہ کر بیٹھی ہے۔ (۲) میت نے کسی قسم کی کوئی جائداد کے متعلق وصیت نہیں کی ہے۔ (۳) اخ ۲ مرحوم بھائی کے مکان میں ہی رہائش پذیر اور اس کے تمام کاروبار میں اس کا معاون ومددگار رہا ہے، حضرت سلامت اس مسئلہ کو لاہور کے کسی مفتی نے ہاتھ نہیں لگایا۔ لہٰذا بزمِ حنفیہ لاہور کے معرفت حضرت قبلہ مدظلہ العالی کے دارالافتا اہلسنت وجماعت میں بھیجا جاتا ہے، صورت متنازعہ محظور ہے لہٰذا جواب باصواب سے جلدی ممنون فرمایا جائے۔ الجواب: زوجہ کا مہر جتنا واجب الادا ہے اگر کل متروکہ شوہر کے برابر یا اس سے زائد ہے تو اس کا کل متروکہ پر قبضہ کرنا ایک دعوٰی صحیح کی بناء پر ہے جب دین جائداد مستغرق ہو تو جب تک ادانہ کرلے اس میں وراثت جاری نہیں ہوتی۔ قال تعالٰی "مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ" ۱ اللہ تعالٰی نے فرمایا اس وصیت کے بعد جو تم کر جاتے ہو یا قرض کی ادائیگی کے بعد۔ (ت)

ہاں وارثوں کو یہ حق ہے کہ اگر جائداد دینے پر راضی نہ ہوں مہر اپنے پاس سے استحساناً ادا کردیں اس وقت عورت کو لازم ہو گا کہ جائداد چھوڑ دے اور صرف اپنا حصہ شرعی لے اور اگر

اس کے لئے کوئی مہر واجب الادانہ رہا یا جتنا ہے وہ قدرِ متروکہ سے کم ہے تو کل جائداد پر اس کا قبضہ کرنا ظلم ہے کہ دینِ غیر مستغرق مانعِ ملکِ ورثہ نہیں۔ جامع الفصولین واشباہ ونظائر

Volume 25 Fatawa Rizwia

In [the book] 'Wa Ghairuhuma' it is stated: If a debt encompasses the inheritance of the deceased, no one becomes the owner of that inheritance through succession unless the creditor absolves the deceased of the debt, or an heir of the deceased pays that debt with the condition of donation (tabarru') at the time of payment. However, if someone pays this debt from their own wealth absolutely without the condition of donation or recourse, then a debt will be established against the deceased for them, thus the inheritance remains occupied with the debt. Consequently, the heir will not become its owner. (T)

Also in 'Al-Ashbah' it is stated: An heir has the right to release the estate by paying the debt, even if the debt encompasses the entire estate. (T)

In 'Al-Khulasah' it is stated: A woman may take her dower (mahr) from the inheritance without the consent of the heirs if the inheritance is in the form of dirhams or dinars. And if the inheritance is something that needs to be sold, she may sell what is suitable for sale and recover her dower in full, whether there was a bequest from her husband's side or not. (T)

1. Al-Ashbah wa al-Nazair, Art 3, Chapter on Ownership, Idara al-Quran Karachi, 2/204
2. Al-Ashbah wa al-Nazair, Art 3, Chapter on Ownership, Idara al-Quran Karachi, 2/205
3. Khulasat al-Fatawa, Book of Wills, Chapter 7, Maktaba Habibiyah Quetta, 4/441

Page 657 of 658

जिल्द 25 फ़तावा रज़विया

'वग़ैरहमा' में है: यदि ऋण मृतक की विरासत (तरके) को घेर ले, तो कोई भी विरासत के तौर पर उस संपत्ति का स्वामी नहीं बनता, जब तक कि ऋणदाता मृतक को ऋण से मुक्त न कर दे, या मृतक का कोई उत्तराधिकारी भुगतान के समय दान (तबर्रु) की शर्त के साथ उस ऋण को न चुका दे। हाँ, यदि कोई अपनी संपत्ति से बिना दान या वापसी की शर्त के इस ऋण को चुका देता है, तो मृतक पर उसका ऋण सिद्ध हो जाएगा, इस प्रकार विरासत ऋण में व्यस्त रहेगी। अतः उत्तराधिकारी उसका स्वामी नहीं बनेगा। (त)

साथ ही 'अश्बाह' में है: उत्तराधिकारी को अधिकार है कि वह ऋण चुकाकर विरासत को छुड़ा ले, भले ही ऋण पूरी संपत्ति को घेरे हुए हो। (त)

'खुलासा' में है: स्त्री अपना मेहर उत्तराधिकारियों की सहमति के बिना विरासत में से ले सकती है यदि विरासत दिरहम या दीनार के रूप में हो। और यदि विरासत ऐसी चीज़ है जिसे बेचने की आवश्यकता है, तो वह उस चीज़ को बेच ले जिसमें बेचने की योग्यता है और अपना पूरा मेहर वसूल कर ले, चाहे उसके पति की ओर से उसकी वसीयत हो या न हो। (त)

1. अल-अश्बाह वल-नज़ायर, फ़न 3, अल-क़ौल फ़िल-मिल्क, इदारा अल-क़ुरान कराची, 2/204
2. अल-अश्बाह वल-नज़ायर, फ़न 3, अल-क़ौल फ़िल-मिल्क, इदारा अल-क़ुरान कराची, 2/205
3. ख़ुलासातुल फ़तावा, किताबुल वसाया, अध्याय 7, मकतबा हबीबिया क्वेटा, 4/441

पृष्ठ 657 का 658

وغیرہما میں ہے: لو استغرقھا دین لایملکھا بارث الا اذا ابرأ المیت غریبہ او اداہ وارثہ بشرط التبرع وقت الاداء اما لو اداہ من مال نفسہ مطلقا بشرط التبرع او الرجوع یجب لہ دین علی المیت فتصیر مشغولۃ بدین فلا یملکھا - 1 اگر قرض میت کے ترکہ کو محیط ہو تو کوئی اس ترکہ کا بطورِ میراث مالک نہیں بنتا مگر یہ کہ جب قرضخواہ میت کو قرض سے بری کر دے یا میت کا کوئی وارث ادائیگی کے وقت تبرع کی شرط کے ساتھ اس قرض کو ادا کر دے، ہاں اگر کوئی اپنے مال سے اس قرض کو ادا کر دے بغیر تبرع یا رجوع کی شرط کے، تو اس کے لئے میت پر قرض ثابت ہو جائے گا تو اس طرح ترکہ قرض میں مشغول ہو جائے گا۔ چنانچہ وارث اس کا مالک نہیں بنے گا۔ (ت)

نیز اشباہ میں ہے: للوارث استخلاص التركة بقضاء الدين ولو مستغرقا - 2 وارث کو اختیار ہے کہ وہ قرض ادا کر کے ترکہ کو چھڑالے اگرچہ قرض ترکہ کو محیط ہو (ت)

خلاصہ میں ہے: المرأة تأخذ مهرها من التركة من غير رضى الورثة ان كانت التركة دراهم او دنانير وان كانت التركة شيئا يحتاج الى البيع فتبيع ما كان يصلح وتستوفى صداقها ان كانت الوصية من جهة زوجها او لم تكن - 3 عورت اپنا مہر وارثوں کی رضامندی کے بغیر ترکہ میں سے لے سکتی ہے اگر ترکہ درہموں یا دیناروں کی صورت میں ہو۔ اور اگر ترکہ ایسی شئی ہے جس کو بیچنے کی ضرورت ہے تو وہ اس چیز کو بیچ لے جس میں بیع کی صلاحیت ہے اور اپنا مہر پورا وصول کر لے، شوہر کی طرف سے اس کی وصیت ہو یا نہ ہو۔ (ت)

1 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۰۴ 2 الاشباہ والنظائر الفن الثالث القول فی الملک ادارۃ القرآن کراچی ۲/ ۲۰۵ 3 خلاصۃ الفتاوی کتاب الوصایا الفصل السابع مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ ۴/ ۴۴۱

Fatawa Rizvia Volume 25

In Radd al-Muhtar it is stated:

[Table/Box Content] Arabic Text: Al-Hamawi stated in the commentary of Al-Kanz, quoting Al-Allama Al-Maqdisi from his grandfather Al-Ashqar from the commentary of Al-Quduri by Al-Akhsab, that the impermissibility of taking from a different genus was in their time because they were obedient regarding rights. Today, the fatwa is on the permissibility of taking from whatever wealth is available when one has the power to do so. (1)

Urdu Text (Translation/Explanation): Al-Hamawi in the commentary of Al-Kanz quoted from Allama Al-Maqdisi, who mentioned from his grandfather Al-Ashqar, with reference to Akhsab's commentary on Al-Quduri, that the impermissibility of taking one's right from a different genus was in the time of the predecessors because they used to obey the Shari'ah regarding rights. And in today's era, the fatwa is that it is permissible to take from whatever wealth one is able to collect the right. (T)

[Continuing Main Text] In any case, in the situation where this inheritance reaches the heirs, according to the conditions of inheritance (Fara'iz), 8 shares should be made: two for the wife, two for each brother, and one for each sister. And the consanguine brother or paternal uncle or step-brother will receive nothing. And Allah Almighty knows best.

[Note section in the circle] Note Volume 25 began from the Book of Debts (Kitab al-Mudayanat) and ended under the title of the Book of Wills (Kitab al-Wasaya). God willing, Volume 26 will begin with the Book of Inheritances (Kitab al-Fara'iz).

[Circle Watermark Text] WWW.DAWATEISLAMI.NET I.T. Majlis of DawateIslami

[Footer] 1 Radd al-Muhtar, Kitab al-Hajr, Dar Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut, 5/95 Page 658 of 658

फ़तावा रज़विया जिल्द 25

रद्द-उल-मुह्तार में है:

[बॉक्स की सामग्री] अरबी पाठ: अल-हमवी ने कंज की शरह में अल्लामा मुक़द्दिसी से नक़ल करते हुए अपने दादा अल-अश्क़र से अल-अख़सब द्वारा अल-क़ुद्दूरी की शरह के हवाले से कहा है कि भिन्न वस्तु (ख़िलाफ़े जिंस) से अपना हक़ लेने की मनाही उनके समय में थी क्योंकि वे अधिकारों के मामले में शरीअत के आज्ञाकारी थे। और आज के दौर में फ़तवा किसी भी उपलब्ध संपत्ति से हक़ लेने की अनुमति पर है जब व्यक्ति ऐसा करने में सक्षम हो। (1)

उर्दू पाठ (अनुवाद/व्याख्या): हमवी ने कंज की शरह में अल्लामा मुक़द्दिसी से नक़ल किया, उन्होंने अपने दादा अश्क़र से अख़सब की शरह.क़ुद्दूरी के हवाले से ज़िक्र किया कि भिन्न वस्तु से अपना हक़ लेने की मनाही पूर्ववर्तियों के ज़माने में थी क्योंकि वे अधिकारों में शरीअत की आज्ञा का पालन करते थे। और आज के दौर में फ़तवा इस पर है कि जिस माल से भी हक़ वसूल करने पर सक्षम हो, उसका लेना जायज़ है। (त)

[मुख्य पाठ जारी] बहरहाल, जिस सूरत में यह विरासत वारिसों को पहुंचे, विरासत की शर्तों (फ़रायज़) के अनुसार 8 हिस्से (सहम) किए जाएँ दो पत्नी (ज़ौजा) को, और दो-दो हर भाई को, और एक-एक हर बहन को; और सौतेला भाई या चाचा को कुछ नहीं मिलेगा। और अल्लाह तआला बेहतर जानता है।

[वृत्त के अंदर नोट अनुभाग] नोट जिल्द 25 'किताबुल मदायनात' (ऋण की पुस्तक) से शुरू होकर 'किताबुल वसाया' (वसीयत की पुस्तक) के शीर्षक पर समाप्त हुई। इंशाअल्लाह, जिल्द 26 'किताबुल फ़रायज़' (उत्तराधिकार की पुस्तक) से शुरू होगी।

[वाटरमार्क पाठ] WWW.DAWATEISLAMI.NET आई.टी. मजलिस-ए-दावत-ए-इस्लामी

[पाद लेख] 1 रद्द-उल-मुह्तार, किताबुल ह़ज्र, दार इह़या-उत-तुरास अल-अरबी, बेरूत, 5/95 पृष्ठ 658/658

ردالمحتار میں ہے:

[باکس کی تحریر] عربی عبارت: قال الحموی فی شرح الکنز نقلا عن العلامۃ المقدسی عن جدہ الاشقر عن شرح القدوری للاخصب ان عدم جواز الاخذ من خلاف الجنس کان فی زمانھم لمطاوعتھم فی الحقوق و الفتوی الیوم علی جواز الاخذ عند القدرۃ من ای مال کان- 1

اردو عبارت (ترجمہ و تشریح): حموی نے کنز کی شرح میں علامہ مقدسی سے نقل کیا انہوں نے اپنے دادا اشقر سے اخصب کی شرح قدوری کے حوالے سے ذکر کیا کہ خلاف جنس سے اپنا حق لینے کا عدم جواز متقدمین کے زمانہ میں تھا کیونکہ وہ حقوق میں شریعت کی اطاعت کرتے تھے۔ اور آج کے دور میں فتوٰی اس پر ہے کہ جس مال سے بھی حق وصول کرنے پر قادر ہو اس کا لینا جائز ہے۔ (ت)

[باقی ماندہ عبارت] بہر حال جس صورت میں یہ ترکہ ورثہ کو پہنچے حسب شرائط فرائض ۸ سہام کئے جائیں دو زوجہ کو اور دو دو ہر بھائی اور ایک ایک ہر بہن کو اور اخ لابی یا اخ لابی یعنی چچا ہو یا سوتیلا بھائی وہ کچھ نہ پائے گا واللہ تعالٰی اعلم

[دائرے کے اندر نوٹ] نوٹ جلد ۲۵ کتاب المداینات سے شروع ہو کر کتاب الوصایا کے عنوان پر ختم ہوئی، جلد ۲۶ ان شاء اللہ کتاب الفرائض سے شروع ہو گی۔

[دائرے کے گرد تحریر] WWW.DAWATEISLAMI.NET I.T. Majlis of DawateIslami

[فٹ نوٹ] 1 ردالمحتار کتاب الحجر دار احیاء التراث العربی بیروت ۵/ ۹۵ Page 658 of 658